

Gift

RIG-VĒDA-SAMHITĀ
THE
SACRED HYMNS OF THE BRĀHMANS

TOGETHER WITH THE
COMMENTARY OF SĀYANĀKĀRYA

EDITED BY
F. MAX MÜLLER

SECOND EDITION

VOLUME III
MANDALAS VII-IX

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF
HIS HIGHNESS THE MAHĀRĀJAH OF VIJAYANAGAR,

LONDON
HENRY FROWDE
OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, AMEN CORNER

1892

[All rights reserved]

SL. NO. 080555

Oxford

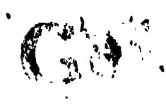
PRINTED AT THE CLARENDON PRESS

BY MORLEY HART, PRINTER TO THE UNIVERSITY

THE ASIATIC SOCIETY
CAL 100010

Acc. No. B 6895.

Date. 12. 8. 93.

TO .

HER MOST EXCELLENT MAJESTY

Victoria

Queen of Great Britain and Ireland

Empress of India

THIS EARLIEST RECORD

OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA

IS BY GRACIOUS PERMISSION

Dedicated

BY

HER MAJESTY'S

FAITHFUL SUBJECTS AND DEVOTED SERVANTS

Pasupati Ananda Gajapati Razi and Frederick Max Müller

VARIETAS LECTIONIS.

ABBREVIATIONS.

A=A 2, Colebrooke's MS., India Office Library, Nos. 2133-2136.	M 1, Editio princeps.
Af, Fragments of Sâyana's Commentary, containing portions of the 9th and 10th Mandukas, belonging to me.	P 1, Pada MS., Bodleian Library, Mill 155-158.
B, MSS. of the B class.	P 2, Dr. Taylor's Pada MS., India Office Library, No. 2032.
B 1, Stevenson's MS., India Office Library.	P 3, Colebrooke's Pada MS., India Office Library, Nos. 20-27.
B 4, Dr. Taylor's MS., India Office Library, 1861-1864, from the beginning of the 7th Ashtaka belonging to the A class.	P 4, Pada MS., Bodleian Library, Wilson 439-442.
Bf, A fragment, containing hymns IX, 44 to IX, 67, 32, related to B 4, belonging to me.	P 5, Pada MS. of the 5th Ashtaka only, Bodleian Library, Mill 159.
C, MSS. of the C class.	S, Samhitâ MS. from Calcutta, in Sârada characters. See p. 26.
C 2, Mill's MS., Bodleian Library, Mill 24-26 ⁸ .	S 1, Samhitâ MS., Bodleian Library, Mill 147-150.
C 4, Wilson's MS., Bodleian Library, Wilson 78-86. Closely related to C 2.	S 2, Samhitâ MS., Bodleian Library, Mill 151-154.
Ca, My own MS., the original of the C MSS.	S 3, Colebrooke's Samhitâ MS., India Office Library, Nos. 129-132.
CB, Dr. Bhao Daji's MS., belonging to the B class.	S 4, My own Samhitâ MS.
D, A fragment, containing Ashtaka V, Adhyâyas 3 to 5, belonging to me.	

Bṛh., Saunaka's Bṛihaddevatâ, MS. belonging to me. Sv., Sâma-veda.

For other Abbreviations, see vol. i, Varietas Lectionis, p. 1.

MANDALA VII.

P. I. 1. 2. (1.) The introduction and the commentary to the first verse are given from B1. Ca and C2.—l. 2. अविवाक्षिः इति B1. अविवाहन् Ca. The whole passage omitted in C2.—l. 23. (1, 1.) आगम्यमतनवतं वा ॥ आगम्य तनवतं वा Ca. B1. अगम्यमतनवतं वा C2. गम्य B4.—अग्निं वा B1. Ca.—हस्तप्रच्युता हस्तगत्या Ca. B1. हस्ते च्युता हस्ते गत्या C2. हस्तच्युता B4.—P. 2. l. 8. (1, 3.) अजस्रयाशरणशीलया B1. Ca. अया शरणशीलया M1. A2 has only प्रकर्षेण शीलया, the words between wanting. Cf. Dh. 31, 18 and 32, 129.—P. 4. l. 14. (1, 13.) अमोतिविषयात् A. C2. C4. अमति B. Ca.—l. 28. (1, 15.) A. Ca. B1 have सेदप्रियो after प्रबोधकं. B4 places समेहारं प्रबोधकं after सोतारः.—P. 5. l. 18. (1, 18.) अनवरतः B1. अनवरतः A. अनवरतः Ca. अनवरतः B4. अनवरत C2.—P. 6. l. 5. (1, 20.) अयवा B1. अया वा A. Ca; deest in B.—l. 6. अविनाशनाम B1. A. Ca. अविनाशि Nir., but see var. lect. and Comm. in Nir. SS. vol. ii. p. 365.—l. 15. (1, 21.) मोपशीयत ॥ मोपशीयत A. मो M1. मापशीयत B4. मोपशीयत Ca. C2. मोपशीयते B1.—l. 22. (1, 22.) नियह C2. B. Ca. नियह A.—l. 29. (1, 23.) क्राक्षे B4. काक्ष A. Ca. B1.—l. 30. ददाति Ca. ददाति धारयति A. B1. M1. दधाति ददाति?

P. 7. l. 20. (2.) पशविष्टाविदं ॥ सोविष्टाविदं A. सोविष्टा Ca. सोविष्टा B1.—l. 28. (2, 1.) देशं is left out after समुच्छितं in A. B. C.—P. 8. l. 6. (2, 2.) सौमिका इविःसंखादीनि च C2. C4. सौमिकानि इतराणि च B1. सौमिकानि च A. Ca. इतराणि सौमिकानि च B4.—l. 8. अक्षिन् B1. Nir.; deest in A. Ca. M1.—l. 9. महिमानमेवामुप सोषाम यजतस्व A. B1. जातस्व Ca. Cf. Nir.—l. 22. (2, 4.) पादे B4. पादौ Ca. A. B1.—P. 9. l. 6. (2, 6.) दिव्ये दिवि भवे त्मही महती from B.—P. 10. l. 7. (2, 10.) जनानि B4. जानन् A. B1. जानाना Ca. जानन् C2. C4.—ll. 9 and 11. (2, 11.) Both here and Rv. III. 4, 11 the Samhitā MSS. read अन् आस्ता. In III. 4, 11 the Pada MSS. read आस्ता, in our passage the whole verse is galita. Aufrecht reads āstām unaccented.—l. 12. अर्वाण A. B1, as III. 4, 11. अर्वाण Ca.—l. 13. अर्वाण ॥ अर्वाण A. B. C.

P. 11. l. 15. (3, 4.) खादति ॥ खादति A. Ca. खादति B.—l. 22. (3, 5.) आहवनीयायते ॥ आहवनीयायते A. आहवनीयायति Ca. आहवनीये C2. आहवने B4. आहवनीयायते B1.—P. 12. l. 14. (3, 8.) रवेः ॥ रवे A. B. Ca. रवेः C2. C4.—l. 27. (3, 10.) For दिदीहि A. B1. Ca have दीदिहि.

P. 13. l. 8. (4, 1.) विद्या विद्यानि A. B1. Ca. M1.—l. 15. (4, 2.) भवति A. Ca. भवि-
धति भूमिष भवति B1. भवति भवति?—l. 30. (4, 4.) अयं ॥ यो A. B1. Ca.—P. 14. l. 10. (4, 5.) वनिमिष ॥ वनिमिष A. B1. Ca. वनिमिष C2.—l. 23. (4, 7.) परिवर्त्त to धनं from B4. Ca; deest in A. B1.—l. 28. B1 marg. supplies पित्र्यक्षेव धनस्व and तस्मिन्तरा मूयसे निर्वचनाय from the Nir.—P. 15. l. 11. (4, 9.) त्वम् to पाहि from B4.

P. 16. l. 3. (5, 2.) वा before वायुधानः by conjecture.—l. 9. (5, 3.) अक्षितवर्षाः ॥ अक्षितवर्षाः A. Ca. B.—l. 26. (5, 5.) महान्तं A. B. Ca after अन्ता; deest in C2.—हरयाद् after हरितः A. B1. Ca; deest in B.—P. 17. l. 2. (5, 6.) अक्षितं ॥ अक्षितं A. B. Ca. C2.—

1. 11. (5, 7.) कामान्त्रि । कामान्वा A. Ca. C 2. B1. कामान् B4. कामान् च M1.—1. 18. (5, 8.) इषमन्नं C 2. B1. इषमन्नमिषं A. Ca.—1. 27. (5, 9.) अयस्व A. B1. Ca for मिश्रयस्व. .
- P. 18. l. 20. (6, 3.) वृथा कालस्य नेतृन् । A. B1. Ca. वृथा कालस्योत्प्रेतृन् B4.—1. 21. अग्निः to चकार from C 2; deest in A. B1. Ca. पूर्वः पुरातनः अग्निः अपरम् पुंस्त्वान् अयश्चून् यागानर्हान् चकार B4.—P. 19. l. 17. (6, 7.) आंतरिक्षीणि ॥ अंतरि० A. B. Ca. C 2.
- P. 19. l. 23. (7.) दशसूक्त उक्तो A. Ca. B1. दश सूक्तिपूक्तो C 2.—P. 20. l. 15. (7, 3.)
- For आसन्नं । बर्हिर्हि A. B1. Ca read आसन्नं हि.—1. 16. इडायां Ca. इलायां B4. इवयां A; deest in C 2.—P. 21. l. 8. (7, 6.) प्र तिरंत ॥ वातिरंत A. B1. Ca. च ॥ अतिरंत M1. Cf. above to 5, 7.—1. 9. मानुषाणां was most likely a mistake in the original MS. of Sāyana. There is no various reading in any MS., but what Sāyana intended to write was माषाणां.
- P. 22. l. 1. (8, 2.) दीप्तीः B1. दीप्तिः A. B. Ca. दीप्तः C 2.
- P. 24. l. 8. (9, 4.) विभक्तिवचनं B1. विभक्तिर्वचनं A. Ca.
- P. 26. l. 5. (10, 5.) सूर्यस्य A. Ca. C 2. C 4. B1; left out in B4.—1. 6. यस्मादूतोभ-
सस्माद्विश्वसमध्वर ईकृत A. यस्मादूतोभसस्माद्विश्वसमध्वर ईकृत B1. तस्मादूतोभसस्माद्विश्वस-
मध्वरे ईकृत Ca.
- P. 27. l. 14. (11, 5.) किमर्थमि० ॥ किमि० A. Ca. C 2. B1.
- P. 28. l. 9. (12, 3.) वर्धन्ति from C 2.
- P. 29. l. 13. (14, 1.) प्रायेण सर्वत्र Ca. A; lacuna in C 2. B.
- P. 29. l. 31. (15.) From पावकवंती to स्वस्थयं from Ca. C 2.—1. 32. भगिनी ॥ भगि Ca.
भगा C 2.—P. 31. l. 2. (15, 7.) कस्याणस्तोतुकं Ca. स्तोत्रिकं A. B1. M1.—1. 8. (15, 8.)
सुस्तोतुको Ca. A. स्त्रिको B1. M1.—1. 21. (15, 11.) नीऽस्त्रभ्यं repeated after पाठात् in
A. C. Ca. B1; not in B4.—1. 22. भागिनी C. Ca. भागी A. भागि B1.—P. 32. ll. 4
and 5. (15, 14.) प्राकारादिः ॥ प्राकारादिः A. B1. Ca. M1. Cf. VII. 18, 13.
- P. 32. l. 29. (16, 2.) वसिष्ठानां B4. वसिष्ठा A. C. Ca. B1.—P. 33. l. 19. (16, 5.)
कामयस्व ॥ कामय त्वं A. B. C. कामय च B1.—1. 26. (16, 6.) यः before सुशंसो by con-
jecture.—P. 35. l. 2. (16, 11.) सोमेन पात्रं A. Ca. B. सोमपात्रं B1. उत्सिंचध्वं seems to
be taken by Sāyana in the sense of सिंचध्वं or पूरयत.
- P. 35. l. 11. (17.) सप्तापि C 2. सप्तदशापि A. Ca. सदा B1.—1. 20. (17, 2.) यज्ञगृहस्य
देव्यो वा A. Ca. B1. यज्ञस्य गृहस्य देव्यो च C. यज्ञगृहस्य B.
- P. 36. l. 17. (18.) यत् A. B1. Ca, not in Anukr.—चूतस्तोऽत्या A. B1. Ca. चंत्याच-
तस्तो Anukr.—P. 37. l. 23. (18, 5.) गाधानि तलस्यर्शानि B.—1. 24. बोधमानं A. B. C.
बाधमानं? cf. Rv. Bh. I. 100, 18.—1. 30. (18, 6.) न तु सनतः B1. न तु समंत चन A. न तु सतु
शंत आसुत Ca. न तु सनतः C.—P. 38. l. 1. नियंचिता B. वयंचिता A. Ca. अवयंचिता B1.
इवयंचिता C.—1. 3. मत्स्यजनपदा Ca. A. मत्स्या इव जनपदा B1.—1. 10. (18, 7.) तपोमिः
अप्रवृद्धा A. Ca. B1. तपोमिः प्रवृद्धा B.—1. 23. (18, 8.) पक्षायमानः B4. पक्ष-
यमानः A. C. Ca. पक्षयमानाः B1. Cf. verse 16.—1. 28. (18, 9.) यथापूर्वं B. C. यथापूर्वं
A. Ca.—अर्थं ॥ मूर्द्धं A. Ca. मर्द्धं B1.—1. 30. अर्थमगंतव्यं B. अर्थं अगंतव्यं A. C.
• Ca. अर्थं आगतव्यं B1.—1. 32. सुतोक्ता ॥ सुतोक्मान् A. C. Ca. B1. सुतु, अपत्यसंयुक्तान्
• B4.—P. 39. l. 7. (18, 10.) निमित्तार्थं B1. निमित्तार्थं A. निमित्तार्थं Ca. निमित्त C.—

l. 15. (18, 11.) युवाध्वर्युरिव etc. ॥ युवाध्वर्युरिव सस्रन् यज्ञगृहे बहिर्यस्मिन्नुग्ने मूर etc. A. Ca. B1. अध्वर्युरिव स पथा सस्रन् यज्ञगृहे बहिः यस्मिन्नुग्ने मूरः etc. B. यवाध्वर्युरिवा सस्रानि यज्ञगृहे बहिः यस्मिन्नुग्ने सपत्नान् ति शिशति नितरां जुनाति तस्मिन्नुग्ने मूर etc. C2. C4.—l. 30. (18, 13.) प्राकारांश्च B1. ॥ प्रकारांश्च A. नगरांश्च Ca.—P. 40. l. 15. (18, 15.) बाधन्ति B1. बाधन्ति A. B4. C. Ca.—l. 17. विज्ञानि ॥ विज्ञा विज्ञानि A. B1. Ca. M1.—P. 41. l. 1. (18, 17.) अस्त्रीन् ॥ अस्त्रीन् B. अस्त्रान् A. C. Ca. B1.—l. 2. वेष्मादेः कृत्यसूची चाकरो A. वेष्मादेः कृत्यसूचीचाकरो Ca. वेष्मादेः कृत्यसूची दे चाकरो C2. वेष्मादेः कृत्यं सूचीव करो B1; deest in B4. पञ्चीदेः कृत्यं ?—l. 3. धनानि deest in A. B1.—l. 11. (18, 18.) विद् समस्त यो भेदः ॥ विद् सम सुवतः etc. B. वद् उभयोरभेदः A. Ca. वा उभयोरभेद C. विद् उभयोरभेदाः B1.—l. 23. (18, 19.) उप जघुः A. B1. Ca.—P. 42. l. 10. (18, 21.) उपगच्छन्ति ॥ अपगच्छन्ति A. C. Ca. अपग B1.—l. 16. (18, 22.) इन्द्र ॥ इन्द्रः A. B. Ca. इन्द्र C.—l. 17. अतदेवता ॥ अतदेवता C. B1. अतस्तदेवता A. Ca.—l. 21. (18, 23.) Read निरुक्ते.—l. 23. प्रशस्नातिसर्जना अश्वादिदानांगयुक्ताः Ca. A. प्रशस्नातिसर्वजनश्रद्धादिदानांगयुक्ताः C2. प्रशस्नातिसर्जनश्रद्धादिकनामांगयुक्ताः B1.

P. 44. l. 28. (19, 6.) त्वया दत्तानि A. B1.—P. 45. l. 29. (19, 10.) शिवः कल्याणः मूरः B4.—P. 46. l. 5. (19, 11.) ज्ञाया रक्षणेन from B4.

P. 47. l. 29. (20, 5.) साधकः B1 for सादकः.—P. 48. l. 4. (20, 6.) रेवत निव चीयते A. रेवत (रेवते B1) निव चीयते B1. Ca. D.—l. 12. (20, 7.) प्रीणाति MSS. पृणाति Ngh. III. 20.—l. 14. दूर B. दूरः A. C. Ca. D.—पर्यासीत् A. पर्यासीत् B1. Ca. D.—चित्रं A. B1. Ca. D for चित्र्यं; but both A and D, which give also the full text of the Mantras, read चित्र्यं in the text.—l. 19. (20, 8.) चः before ते by conjecture.—P. 49. l. 5. (20, 10.) Sâyana considers वस्ती पु as one word. In the second explanation Ca in the margin adds after प्रशस्ना, सु सुतिषु, and D reads प्रशस्नासु सुतिषु.

P. 49. l. 8. (21.) सूचितं च is wanting in A. B. C. Ca. D.—l. 25. (21, 2.) गृहमध्यमथावा A. C. Ca. गृहः मध्यमथमथावसस्मात् B4; deest in B1. गृहमध्यमथावा D. गृहमध्यमरमा वा ?—P. 50. l. 16. (21, 5.) उत्सहेत ॥ उत्सहे च A. C. Ca. B4. D. उत्सहेच्च B1.—l. 17. दीर्घति ॥ दीर्घत इति C. Ca. D. दीर्घत इति B1. दीर्घत इति A. दीर्घत इति B4.—क्रीडन्त A. B1. Ca. D. क्रीडन्ति C.—l. 18. अपिगमन् A. अपिगमयत् B1. अतिगमन् B. C. Ca. D.

P. 52. l. 9. (22, 2.) अनुगुणः ॥ गुणः A. B. C. Ca. D.—P. 53. l. 7. (22, 6.) सवना A. B. सोमसोचं सादेवना C. Ca. सोमसोचं सवना D; deest in B1.—l. 8. ब्रूयति ॥ सीति ॥ सीति ब्रूयति A. सीव ब्रूयति Ca. सीता ब्रूयति आब्रूयति B4. सीति आब्रूयति D. सीति ब्रूयति B1.

P. 54. l. 9. (23, 1.) ततान व्याप्तवान् D.—l. 16. (23, 2.) नहि चिकिते न ज्ञायते ॥ नहि चिकिते ज्ञायते B1. चिकिते ज्ञायते A. Ca. D.—l. 23. (23, 3.) उपास्तुः ॥ उपस्तुः A. B1. Ca. D. M1.—l. 24. इन्द्रानि Ca. A. D. इन्द्रानो B1.—P. 55. l. 8. (23, 5.) द्रवसे हि ॥ द्रवां करोषि B4.—l. 14. (23, 6.) वसकल्पवाजं ॥ वसकल्पनाहं A. C. Ca. D; not explained in B.

P. 55. l. 26. (24, 1.) मादयस्व ॥ मादय A. B1. B4. C. मादाय D.—P. 56. l. 8. (24, 3.) रमं यच्च ॥ रदं यच्च A. B4. C. D. रदं यच्च B1.

P. 57. l. 8. (25, 1.) युवाधि before संगच्छन्ति Ca. D.

P. 59. l. 3. (26, 2.) वृषति ॥ वृषति A. B1. Ca. वृषति वृषति D.—l. 10. (26, 3.) अथवा-
न्यानि ॥ अथवाध्वानि C. Ca. D. अथवाध्वाना अथानि A. अथवा अथानि B. अथवाध्वानि M1.—
l. 11. एकोऽसहायः from B4.—l. 16. (26, 4.) बाधमानाः A. B1. बाधनाः B4. C. Ca. D.

P. 60. l. 2. (27, 1.) नेमधिता to संयामे from B 4. D has प्रयुज्यते नेमधिता; then, in the margin, नेमधिता संयामे नरः कर्मणां नेतारः इदं हवते आहुयंतीत्यर्थः. Afterwards the commentary runs on : यमिंद्र हवते इयंति स etc.—l. 3. गोमति गावः संत्यङ्गमिति गोमत् तस्मिन् Ca sec. m. D. गोमति गोयुक्ते B. In B 1 and Ca pr. m. a lacuna is marked after सन्.—l. 30. (27, 5.) मंहनीयाय ॥ मंहनीयाय MSS. It might be मंहनीयाय दानाय सुखा वपुत्वाम ॥

* P. 61. l. 2. (28.) पंचमस्त्रिण MSS. for चतुर्थस्त्रिण.—l. 23. (28, 3.) प्रतिष्ठापयंसि B 4. *पयंति. A. C. Ca. D. B 1.—P. 62. l. 2. (28, 4.) तत्प्रसादात् B 4. तत्प्रसादात् A. C. Ca. D. B 1.—l. 9. (28, 5.) प्रायच्छत् ॥ प्रयच्छत् B 1. प्रयच्छत् A. Ca. D.

P. 62. l. 19. (29, 1.) सवनीयो C. सेवनीयो A. तत्सेवनीयो B 4. तत् सेवनीयो D. सवनीयो B 1. Ca has सवनीयो, which may be सेव*. Cf. Rv. Bh. I. 173, 11; III, 58, 6.—l. 20. The MSS. vary between तु and तु both here and in the next line, and again in VII. 31, 4.—P. 63. l. 10. (29, 4.) उतापि च A. B 1. Ca. D.

P. 63. l. 27. (30, 1.) महि A sec. m. B. Ca. महि A. D. M 1.—P. 64. l. 5. (30, 2.) सुहंतुनाम्ना C 2. *नाम A. B. Ca. D. Possibly it might be सुहंतुना.—l. 11. (30, 3.) ययदा च A. B 1. ययथा च B 4. C. Ca. D.—l. 12. तदा ॥ तथा A. तथी B 1. 4. C. Ca. D.

P. 64. l. 26. (31.) गायचं चैष्टुमं A. B 1. Ca. D.—l. 31. तदर्थाः ॥ तदर्था A. C. Ca. D. तदर्थी B 1.—P. 65. l. 21. (31, 5.) वशं B. वश A. C. Ca. D.—P. 67. l. 1. (31, 12.) सर्वजगत A sec. m. सर्वत जगत A pr. m. (?) Ca. D. सर्वतः जगदंत B 1. सर्वतो जगतः M 1.—l. 2. *सोचानि ॥ सोचीणां C. Ca. D. सोचानां A. B 1.

P. 67. l. 10. (32.) प्रगाथमु* to प्रगाथं D. Ait. Âr.; deest in A. B 1. Ca. M 1.—l. 12. उपसमस्त्रिपदां Âsv. उपदक्षि द्विपदां A. छि द्विपदां Ca. *उपसमस्त्रिपदां D. सत्रिपदां B 1.—l. 13. प्रकृतात् D. प्रकृतात् A. B 1. Ca. M 1.—प्रगाथादनंतरं ॥ प्रगाथानंतरं A. B 1. Ca. D. —l. 14. मरुत्वतीया ऊर्ध्वं Âsv. मरुत्वतीयादूर्ध्वं A. मरुत्वतीयादूर्ध्वं B 1. मरुत्वती ऊर्ध्वं Ca. *त्वती ऊर्ध्वं C. D has मरुत्वतीयोर्ध्वं नित्यादिर्ति with त्वया शुभेति च मरुत्वतीये पुरस्तात्पूर्वस्त्वशंसि in the margin.—l. 17. छावा after मेवाववणशस्त्रि A. B. C. Ca. D.—l. 20. आरंभणीयाः Âsv. B 1. आरंभणीयां A. C. Ca. D.—l. 23. The MSS. add इति प्रगाथी सोचियानुक्षपी after सिवासति, apparently a repetition from the preceding line.—l. 25. प्रगाथी सोचियानुक्षपी Âsv. रयंतरस्त्व सो* B 1. सोचियानुक्षपी A. D; wanting in Ca.—l. 36. (32, 1.) It would be better to read त्वां instead of त्वया.—अपि B 4. अयिनो A. C. Ca. D. B 1.—मो B 4. मा Ca. D; deest in A. B 1; B 1 omits न also.—P. 68. l. 15. (32, 4.) सुता वभूवुः ॥ सुबभू A. Ca; wanting in C. अभिपुतवतः B 4. D marg. सुबुवः B 1. सुबभूः D pr. m.—P. 69. l. 31. (32, 10.) आत्मानं Ca. C. D. आत्मानं A. B.—P. 70. l. 12. (32, 12.) सोमपाजमसि B 1. समाजमसि B 4. D. सोमानमसि A. Ca. सोमौचि C.—l. 19. (32, 13.) सुविहितं C. Ca. D. शुभु निहितं B 4; deest in A. B 1.—P. 72. l. 25. (32, 22.) सर्वदृशं deest in C. Ca. D.—P. 73. l. 10. (32, 24.) हविषः A. C. Ca. B 1. ह्रातवः B 4. आह्रातवः हविषः D.—l. 29. (32, 27.) दुराक्षः दुष्टचित्ताः B 4.—अश्विवासः अश्विवाः दुराचारः मा चक्रुः B 4 after मातृचक्रुः.

* P. 73. l. 31. (33.) सपुषेक्षिद्रेण Anakr. सपुषेक्षिद्रेण C. Ca pr. m. सपुषेक्षिद्रेण A. Ca sec. m. D. सपुषेक्षिद्रेण B 1.—P. 74. l. 2. सपुषेः B 1. सपुषेः A. Ca. D. M 1.—l. 3. आयात

A. B 1. नायात् Ca. परिभाषात् C. परिभाषायात् D.—l. 9. (33, 1.) कपर्दीः चूडा^० B. कपर्दी चूडा^० A. B 1. C. Ca. D.—l. 12. पुषाः सुदीसराजानः Ca pr. m. D.—नाहीति B 4. चहीति A. B 1. Ca. D.—l. 19. (33, 2.) पल्लवं A. B. पल्लवं B 1. Ca.—l. 29. (33, 3.) संवाख्ये B 4. संसवाख्ये B 1. ५. ख्ये D. संवाख्ये A. Ca.—P. 76. l. 9. (33, 8.) The text is printed from Ca, including all corrections and marginal additions, excepting तव महिमा, which is inserted between अन्येन and अन्येति. The same text is found in D. A has हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं सोमोऽपि वातस्तेव प्रजवो etc. So has B 1, where, however, the words from the beginning to वा are put twice. B 4 agrees with A, but has at the end किंच युष्माकं वक्ष्यः तेनः सूर्यस्तेव सूर्यज्योतिरिव । तथा युष्माकं महिमा समुद्रस्तेव गभीरः गभीरः इव ॥ C has the same as Ca, only ऽपि वा after the first सोमो. MS. E. I. H. 2612 marks a lacuna after हे वसिष्ठा वो युष्माकं सोमोऽपि वा ---- to हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं सोमोऽपि वा.—l. 18. (33, 9.) कारणात्मना B. D. कारणात्मना A. C. Ca: cf. verse 12.—P. 77. ll. 3 seq. (33, 11.) मगसो and afterwards अग्नि from B 4.—l. 5. अहमुवा A. B. Ca. D. अहमुवा MS. E. I. H. 2612. स्वयमुवा?—l. 7. तकुंभे ॥ तकुंभे Ca. तकुंभे A. D. तकुंभे B 1. तः कुंभे Brih. MS.—न्यतपत् Ca. D for न्यतपत्.—l. 9. संभूत A. B 1 and Brih. MS. संभूत C. Ca. D. संभूत Brih. as quoted in Böhtlingk and Roth's Dict. under अगस्त्य.—अगस्त्यः संभूतो A. Ca. D. अगस्त्यसंभूतो B 1. अगस्त्यसंभूतो Brih. MS.—l. 10. The Sloka beginning with यद्वा कुंभात् exists only in A. D. B 1. हि मीयते A. B. D. Brih. MS. महीयते Brih. l. c. No MS. has वासतीचरे, as Roth reads.—l. 11. च परिमाणं लक्ष्यते A. B 1. परिमाणं च लक्ष्यते D. तु परिमाणं सुलक्ष्यं Brih. MS.

P. 78. l. 27. (34, 4.) पूर्वस्वामिन्द्रस्य ॥ पूर्वस्वामि A. C. Ca. D. पूर्वस्वापि B 1.—P. 79. l. 29. (34, 12.) अस्मान् ॥ नोऽस्मान् A. B 1. Ca. D. M 1.—P. 80. l. 16. (34, 16.) सीदंत B 1. 4. सीदंत A. C. Ca. D.—l. 22. (34, 17.) न चीयते Ca sec. m. न होयते A. Ca pr. m. न चीयते B 1. न हीयते C. न चीयते D.—P. 81. l. 30. (34, 24.) जिह्वातां ॥ जिह्वातां A. B 1. Ca. D. जिह्वातु B 4.—P. 82. l. 2. भरणीयां B. भरणीयां A. C. Ca. D.

P. 82. l. 13. (35.) The lacuna at the end of the Viniyoga is marked in A. C. Ca, and supplied in Ca by a later hand, एव(मेतो)सु. D marks no lacuna, but has एवमेतासु. B 1 has एव तमुक्तसु ।—P. 83. l. 3. (35, 3.) धर्ता B 1. विधर्ता A. Ca. D. M 1.—l. 11. (35, 4.) मिवावक्ष्या मिवावक्ष्यावपि A. B 1. Ca. D.—l. 19. (35, 5.) After पूर्वज्ञतो a lacuna is marked in A. Ca. पूं प्रथमाज्ञाने B 4. पूं पूर्वं प्रार्थितो C. पूं प्रथममाज्ञतो Ca sec. m. D. B 1 has पूर्वज्ञतो भवतां.—l. 27. (35, 6.) अज्ञावः. No explanation is given in A. B 1. C. Ca mark a lacuna after अज्ञावः, which is supplied by सुलक्ष्य in Ca sec. m. D, and by भंगाधरः in B 4.

P. 86. l. 25. (36, 1.) नाम्नस्य चित् MSS. नाम्नस्य कस्यचित्?—P. 87. l. 15. (36, 3.) अचि-
कदत शब्दयत् B 4.—l. 21. (36, 4.) पुंन्यात् ॥ पुंन्यात् A. B 1. पुंन्यात् B 4. पुंन्यात् Ca. D. पुंन्यात् C.

P. 89. l. 12. (37, 1.) तेन रश्मि A. C. Ca. B 1. 4.—l. 21. (37, 2.) धनहिनुभिः मगवीभिः
सोभिः D.—P. 90. l. 12. (37, 5.) विषेयः ॥ विषेय A. B 1. Ca. D.—l. 23. (37, 6.) निवहेत् ॥
न्यवहेत् A. B 1. 4. C. Ca. D.—P. 91. l. 8. (37, 8.) प्रतिपादिता B 4. प्रतिपादिका A. C.
Ca. D. B 1.

P. 93. l. 17. (39.) प्रउगं Åsv. B I. प्रउगं A. C. Ca. D.—l. 24. (39, 1.) सेवेते A. सेवते B I. Ca. D. सेवते M I.—l. 31. (39, 2.) आसायतं Å A. B I. आसायमि Ca. D.—
P. 94. l. 8. (39, 3.) पृथिव्यां भवाः ॥ पृथिव्यासा A. C. Ca. पृथिव्याः B 4. पृथिव्याः मं B I. पृथिव्याः सा D. See Nir. XII. 43.—l. 24. (39, 5.) गरीयान् ॥ गरीयान् A. B I. गरीयान् Ca. M I. गरीया D; deest in C.—P. 95. l. 4. (39, 6.) सचीमहि संगमेमहि B.—l. 11. (39, 7.) The words चंद्रा to इदं have been restored with the help of Rv. Bh. VII. 40, 7. चंद्रा आह्लादका सर्वे यूयं etc. A. B I. रमिष्टता आसन् सुते प्रतिपादिता etc. Ca. C. D. रमिष्टताः आसन् नः अक्षयं अर्कं अर्चनीयं उपमं सर्वोत्कृष्टं अन्नं यच्छंतु इदं चंद्राः आह्लादकाः सर्वे यूयं etc. B. This shows that the omission after आह्लादकाः existed also in the B copies.

P. 95. l. 20. (40, 1.) युष्मान् ॥ युष्मदीयान् A. C. Ca. D. B I.

P. 97. l. 24. (41, 2.) Instead of प्रातः जितं. Sâyana explains प्रातः । जितं ।—l. 25. सोता यं ॥ सोता B I. Ca. D. सो A.—P. 98. l. 17. (41, 5.) वा before वयं by conjecture.—l. 24. (41, 6.) उषोदेवताः B 4. उषोदेवाः A. C. Ca. D. उषो देवाः B I; cf. the next verse.

P. 99. l. 20. (42, 2.) तांश्च त्वं Ca. D. तांश्च त्वं A. तांश्च B I. तान्श्च D marg.—सु before युष्म from B. Sâyana took सुते for सु ते, and immediately afterwards अग्निमानि सन्तः for अग्निमा निसन्तः.—l. 26. (42, 3.) नमस्कारियुं Ca. D. नमस्कारियुं B I. नमस्कारयुं A. M I.—P. 100. l. 3. (42, 4.) वीरकस्य only in A. B I.

P. 101. l. 9. (43, 2.) साधकं ॥ साधुकं A. B. C. Ca. D.—वेद्यां B 4. वेद्यां B I. मेद्या A. C. Ca. वेद्या D; cf. the next verse.—l. 15. (43, 3.) अग्नीं ॥ अग्नीयं A. B I. C. Ca. D; not in B 4.—अक्षानं ॥ अक्षानं C. Ca. अक्षान् A. B. D.—l. 17. जुहुः A. B I. जुहुः Ca. D.—l. 27. (43, 4.) यति स्त, as well as the explanation of it, is left out in A. B. C. Ca. It could easily be supplied in this way : यति स्त यावतः स्त तावतः etc.

P. 102. ll. 23 and 25. (44, 3.) मंसतोः P 3. मंसतोः P 1 sec. m. P 4. P 5. मांसं P 1 pr. m. मंसं S 4 sec. m. मांसं S 1. S 2. S 3. S 4 pr. m. See Prât. 301.—l. 27. मंसतोः A. B I. D. मंसतोः Ca.

P. 103. l. 14. (45.) The introduction to this hymn is left out in A and B.—l. 16. यास्वित्येषा वपानुवाक्या etc. Ca. D. The lacuna may be supplied in this way : यातु प्र याविति । आ० ८. ८. इति ॥ यावित्ते पशावा देवो यास्वित्येषा वपानुवाक्या । etc.

P. 104. l. 30. (46, 1.) देवाय ॥ इद्राय A. C. Ca. D. B I. B 4 has इद्राय देवाय भरत etc.—P. 105. l. 5. (46, 2.) अयः is probably left out after भवः.—l. 7. अक्षदीयानि गृहाणि from C. Ca. D.—l. 13. (46, 3.) अंतरिक्षात्काशात् B 4. अंतरिक्षात्काशात् A. B I. C. Ca. D.—l. 14. चित्वा B I. चित्वा A. The whole passage is left out in C. Ca. D.—स्वपिपात जितप्राण B 4.

P. 105. l. 31. (47, 1.) From सोमायं to तमूर्ति taken from C. Ca. D.—समस्तुर्वत अयि ॥ समस्तुर्वत अयि Ca. समस्तुर्वत अयि D.

P. 106. l. 29. (48.) वैश्वदेवस्य आ B I. अश्वमा A. Ca. D.—P. 107. l. 0. (48, 1.) मनुवर्ति ॥ मनुव A. B I. C. Ca. D. मरार्ह B 4.—l. 7. आगमयंतु from Ca. D.—l. 12. (48, 2.) उर मवंतीतुमवः ॥ उर मवंतुमवः B I. C. Ca. D. उर मवंतुमवः A. उर मवन् मवन्

B 4. The original reading might have been something like उरु भवतीत्युभयः ।
अथैकैकवचनं । अभयः संतः.—l. 24. (48, 3.) मेयतेः ॥ मित्यातेः B. मिप्रातिः A. मिप्रातिः Ca. D.

P. 108. l. 18. (49, 2.) समुद्रार्थाः from B.—l. 22. (49, 3.) सत्वागृते इति Pada MSS.
See Prât. 207.—P. 109. l. 1. (49, 4.) साकः A. C and Ca pr. m., सकः Ca sec. m. and
D, before सोमः.

P. 109. l. 4. (50.) वैश्वदेवी ॥ वैश्वानरी A. B I. Ca. D.—l. 14. (50, 1.) त्सररुद्रगामी
B I. त्सरः रुद्र आगामी A. C. Ca. D. त्सरः सर्पः B 4 : cf. त्सर रुद्रगती Dhp. 15, 46.—
l. 21. (50, 2.) गुल्फौ गुल्फौ B 4. गुल्फौ गुप्ता A. C. Ca. D. गुल्फौ गु B I.—P. 110. l. 4.
(50, 4.) या निवतो to उन्नतदेशे गच्छन्तः D. या निवतो नीचिर्गच्छन्तः । या उन्नतो या ऊर्ध्वं गच्छन्तः
B 4 ; left out in A. B I. Ca.—l. 7. शिभिर्वधकर्म । अहिंसाप्रदा ॥ शिभिर्वधकर्म अहिंसा A.
शिभिर्वधकर्म अहिंसा B I. शिभिर्वधकर्म असाम्रा Ca. D.

P. 110. l. 11. (51.) यषदादित्वाः Åsv. यषदादित्वाणां A. B I. Ca. D.—l. 19. (51, 1.)
चादितिलेऽदीनले च B 4. चादितिलेऽदीनले A. C. Ca. D. चादिलेति चादीनले B I.

P. 113. l. 29. (55.) आया गायत्री etc. ॥ आया गायत्री द्वितीयायास्तसोऽनुभुमः पंचम्या-
यास्तस उप० । A. C. Ca. D and B 4 pr. m. आया गायत्री द्वितीयायास्तस उपरिष्टाद्ब्रह्मः
पंचम्यायास्तसोऽनुभुमः B 4 sec. m. B I.—l. 30. तल्लक्षणयोगात् ॥ खल० A. खल० Ca. खल०
B I. च ख० D.—l. 32. स्वप्नाचरणं A. Ca. स्वप्नाचरणं B I. स्वप्नाचरेत् D. स्वप्न आचरेत्
Brih. MS.—l. 33. सांतयित्वा ह्यसुषयत् ॥ सांतयित्वा ह्यसुषयत् A. सांतयित्वा प्रसूषयत् B I.
सांतयित्वा ह्यसुषयत् Ca. D. सांतयित्वा असुषयत् Brih. MS.—P. 114. l. 1. एवं (एव Ca) प्रस्था-
पयामास A. B I. Ca. D. स तं प्रस्थापयामास Brih. MS.—वाच्यं A. Ca. D. Brih. MS.
वच्यं B I.—l. 2. प्रस्थापित्वं A. B I. Ca. D. नीत्वं Anukr. M. p. 133.—l. 3. कोष्ठागारि
A. D. कोष्ठागारे Ca. कोष्ठागारि B I. कोष्ठागार० Anukr. M. p. 133.—l. 8. (55, 1.)
कामयते ॥ कामयते A. B I. Ca. D. Nir.—तत्तद्देवा विशन्ति C. D. तत्तद्देवा विशन्ति A. Ca. तत्तद्देवो
विशन्ति C. Colebr. तद्देवता भवति B I. तत्तद्देवता भवति Nir.—P. 115. l. 19. (55, 7.) सूर्यः
from C. Ca. D.—l. 25. (55, 8.) प्राक्पणे A. प्राक्पणे Ca. D. प्राक् प्रपणे C. प्राक्पणे B I. 4.

P. 117. l. 4. (56, 8.) कंपयितुवेगः A. Ca. D. कंपयितुं वेगः (sic) B I pr. m. कंपयितुं
वेगः B I sec. m. कंपयितुः or कंपयितर ?—ll. 8 seqq. (56, 9 and 10.) The commentary
to this and to the next verse is omitted in A. B I. C. Ca and C. Colebr. All the
C MSS. have सनेम्यस्यदिति - - - अगन्वयस्यक्तः 1. The explanation printed in brackets
is written by a later hand on the margin of C. Colebr. B 4 has the following
spurious commentary: Verse 9. सनेमि पुराणं परंपरागतं द्विषुं दीप्यमानं वर्धमानमित्यर्थः चः
युष्मत्सख्यं चकत् चकत्तः मा युयोत मा पुचक् कुचत् । किंच इह युष्मत्सखी नः चकत्तु दुर्मतिः मा प्रयक्
न प्राप्नोतु ॥ Verse 10. इ मरुतः तुराणां युजमानार्थं त्वरया आगच्छतां चः युष्माकं नाम आहुवि
आहुयामि यत् येन आहुर्निग प्रियाः सिंहयुक्ताः वावशानाः अस्माकं आहुजानं कृतमिति शब्दायमानाश्च संतः
तुपन् संतुष्टाः भविष्यन्त तत् आहुजानमिति शिवः ॥ D has the following commentary on verse 9 :
इ मरुतः सनेमि सनातनं द्विषुं दीप्यमानं अगन्वयस्य युष्मदीयमायुधं चकत्तः सकाशात् युयोत पुचक् कुचत् ।
तथा युष्मदीया दुर्मतिः निग्रहयुधिः नो चकत्तु इह अस्मिन् लोके मा प्रयक् मा प्राप्नोतु ॥ The comm.
of verse 10 in D is identical with that of B 4 : only it reads, तुपत् संतुष्टा भविष्यन्तत
आ.—P. 118. l. 1. (56, 13.) Sâyana reads वचः सुचनमाः instead of वचः सु चनमाः.—
P. 119. l. 17. (56, 18.) लदीचं A. B. C. Ca. D.

P. 121. l. 24. (57, 2.) ये मरुतः MSS.—P. 122. l. 1. (57, 3.) रोचमानैराभरणीरायुधिः ॥ रोचमानैरायुधिराभरणीः A. B. C. Ca. D.—l. 10. (57, 4.) हि प्रमादः ॥ विप्रमदः A. C. Ca. D. विप्रयगिः B1.—l. 26. (57, 6.) प्रत्यक्षसुतः A. B. Ca. D. प्रत्यक्षतः M1. Cf. परोक्षसुतिः Rv. Bh. VII. 21, 7; प्रत्यक्षसुतिः 24, 5 etc.

P. 124. l. 14. (58, 5.) नमंतां ॥ नवंतां A. Ca. नवितां B1. D.

P. 125. l. 23. (59, 4.) न सहते A. B. C. Ca. D.—P. 126. l. 16. (59, 7.) निषेदन्तु ॥ निषेदन्तु A. B4. C. Ca. D. तु B1.—l. 24. (59, 8.) स जनो A. B. C. Ca. D.—P. 127. ll. 19 seqq. (59, 12.) No commentary is given in A. B1. Ca. Ca. Colebr., which mark the omission. C explains the verse: वयं त्र्यंबकं चिलोचनं यजामहे । किंलक्षणं । सुगंधिं शोभनगंधोपेतं पुष्टिवर्धनं पुष्टिः पोषकं । हे इन्द्र मा मां मृतात् मरणात् मुच्यीय । मां मोचय । कक्षात्मिव बंधनात् नात् वत् उर्वारकमिन्द्रवारकमिव बंधनं प्रत्यक्षसुतिः ॥ B has the following: त्र्यंबकं चिलोक्तं मातृभूतं । पालकमित्यर्थः । सुगंधिं सुपु व्यापकं पुष्टिवर्धनं यजमानस्य वक्षं वर्धयितारं एतादृशं इन्द्रं यजामहे । चक्षं यजमानश्चत्विजो हविर्भिः पूजयामहे । किमर्थं । मृत्योः सकाशात् मुच्यीय । मुच्येय । मामृतात् । अमृतात् मोक्षात् नैव मुच्यीय इत्येतदर्थं । वृष्टांतः । बंधनात् वृतात् उर्वारकमिव उर्वारकफलमिव । तद्यथा ईषत्प्रयत्नेन मुंचत इति तद्वत् ॥ The explanation given in brackets is taken literally from D. MS. E. I. II. 2612: त्र्यंबकं चिनेचं महादेवं यजामहे पूजयामः । कीदृशं । सुगंधिं दिव्यगंधोपेतं । marg. पुष्टिवर्धनं पुष्पपद्मादिपुष्टिहेतुं । अहं तत्प्रसादान्मृत्योर्मुच्यीय मुक्तः स्थां । मोचने वृष्टांतः । उर्वारकमिव । बंधनात् यथा चीर्मटं पक्वं स्वयमेव वृतान्मुक्तं भवति तद्वत् अमृतात् मुक्तावस्थातो वा मा मुक्तः स्थां ॥

P. 128. l. 12. (60, 1.) वयं repeated after अदीनदेव in A. B. C. Ca. D.—l. 21. (60, 2.) नृचषा नृषां मनुष्याणां द्रष्टा from B.—l. 23. स्त्रितानि B1. स्त्रितानि A. Ca. स्त्रितानि D.—P. 129. l. 2. (60, 3.) तदवांतरगोव्यक्तिः ॥ तदवांतरगोव्यक्तिः A. B. तदवांतरगोव्यक्तिः C. Ca. D.—l. 24. (60, 6.) सामर्थ्येचितयन्ति from B.—कृतं कर्तारं ॥ कृतं कर्तारं C. कर्तारं A. B1. Ca. D. which insert कृतं before सुचेतसं.—P. 130. l. 2. (60, 7.) विप्यितस्य व्योम्नितस्य A. B1. Ca. D. विप्यितः विप्राप्तः Nir. VI. 20.—Instead of पर्वण, A. B1 pr. m. Ca. D read परिवर्त. —P. 131. l. 3. (60, 11.) तासां after कोता A. B. C. Ca. D.—l. 4. Sāyana explains उद् चयाय instead of उद् चयाय ।.—l. 5. (60, 12.) For देव here and VII. 61, 7, as for वरुण VII. 61, 1, see Prāt. 312.—l. 10. दुःखिन ॥ दुःखानि A. B. C. Ca. D.—l. 11. शिष्टो मतः A. B. C. Ca. D. See note to VII. 81, 6.

P. 131. l. 28. (61, 2.) यत्कर्म A. B. Ca. D. यत्कर्मणा? B4 has कृत्वा समर्थेन कर्मणा after शोभनकर्मणी.—P. 132. l. 7. (61, 3.) अध्वयत अध्वकस्यैव यतो विवेकात् ॥ अध्वक् यत् अध्वक् सत्यान यतः विवेकान् Ca. अध्वक् यत् अध्वक् सत्यानयतः विवेकात् A. D. अध्वक् यत् अध्वक् सत्यानयतः विवेकान् C. अध्वक् यतः अध्वक् सत्यानयतः विवेकात् B1. The emendation given is simpler than it would be to read सत्यान्यतो ('different from truth').—l. 25. (61, 5.) वां from B (not B1).—पुषाभां ॥ पुषां A. B. C. Ca. D.—l. 26. नाभूवन् । न भवन्ति ॥ भूवन् भवन्ति A. B1. C. Ca. D. अभूवन् भवन्ति B.

P. 133. l. 16. (62, 1.) B4 gives a marginal explanation of प्रतिनियतः । नियमेन देवसाहस्रविनोपादानात् ।.—l. 17. कृत्वा ॥ कर्त्वा Ca. कर्त्ता A. D. कर्त्ता B1.—l. 23. (62, 2.) उद्गाः ॥ उद्गाः A. D. उद्गात् B1. उद्गाः उद्गाः Ca.—l. 24. कृष्णशताक्षुः A. कृष्णशताक्षुः Ca. कृष्णशताक्षुः C. D. कृष्णशताक्षुः B1.

P. 137. l. 20. (64, 4.) तं seems to have been dropped before जर्म.—l. 28: (64, 5.) रचतं from D.

P. 138. l. 11. (65, 2.) पुत्रादिरूपाः ॥ *रूपा A. B I. Ca. D. M I.—l. 29. (65, 4.) वं युवां प्रति repeated after लोके in A. B I. C. Ca. D; not in B 4.

P. 139. l. 9. (66.) आचंखी ॥ आचंखी A. B. C. Ca. D.—l. 26. (66, 3.) गृहाः ॥ यहाः A. B. C. Ca. D: cf. Rv. Bh. VII. 19, 11; X. 69, 4.—P. 140. l. 9. (66, 6.) रचक added in A. C. Ca. D after अहिंसितस्व.—l. 11. ये Ca. ते A. B I. D. M I.—l. 22. (66, 8.) हे विप्राः प्राचाः MSS.—P. 141. l. 29. (66, 13.) प्रजापतेः B 4. D. प्रजातेः A. C. प्रजातेः व Ca. प्रजातेः प B I.—P. 142. l. 15. (66, 15.) सूर्यं वहति ॥ अयं वहति A. B I. Ca. D. अयं वहति C. अस्य वहति B 4.—l. 17. सुविताय कक्षायां B 4. सुविताय प्रकाशाय B I marg.; deest in A. B I. C. Ca. D.—l. 23. (66, 16.) हविःस्त्रीकारस्वेतदीधीनत्वात् B I pr. m. *स्व तदीयाधीनत्वात् B I sec. m. *स्वेतदीयाधीनत्वात् D. हविःस्त्रीकारस्वेतदीयाधीनत्वात् Ca. हविस्त्रीकारस्वेतदीयाधीनत्वात् A; quite corrupt in C; not in B 4.—P. 143. l. 4. (66, 18.) युक्कोकसं C. Ca. D. युसं A. B.

P. 143. l. 20. (67, 1.) केन साधनेनेति Ca Colebr. sec. m. and D. केनेति B I. B 4. All the other MSS. mark a lacuna after शेषः. ---केनेति A. ---वनेति Ca.—P. 144. l. 10. (67, 4.) युवाभ्यां MSS. युवयोः?—l. 12. अतो वां ॥ अतोवा A. अतोवाव C. Ca. अति वा B I. D; not in B 4.—l. 29. (67, 6.) लब्धे A sec. m. B. D. लब्धे C. Ca; illegible in A pr. m.; perhaps लब्धे.—P. 145. l. 6. (67, 7.) सख्ये ॥ सख्येव A. B I. Ca. D.—l. 15. (67, 8.) गंगायाः B I. 4. गंगायाकाः A. C. Ca. D: cf. Pān. VII. 4, 15.—तद्गङ्गानुक्ताः ॥ तद्गङ्गानुक्ताः B 4. तद्गङ्गां कुला A. Ca. D; left out in C. तद्गङ्गाः B I. M I.

P. 146. l. 10. (68, 1.) उपचपयितारी Ca. D. चपयितारी A. B I. M I.—l. 21. (68, 2.) तच्छ्रुतं ॥ तं श्रुतं A. B I. Ca. D.—P. 147. l. 9. (68, 5.) अवीसं ॥ अवीस A. D. अ-स Ca. अवा वासं B I. अवि (आ वा) सं B 4.—l. 11. धारयति B I. धारयत A. C. Ca. D. धारयत B 4.—l. 17. (68, 6.) तस्य रूपस्य प्रत्याप्ति ॥ नतस्य रूपस्य प्रत्याप्य A. Ca. D. तस्य रूपस्य प्रत्याप्य C. नतस्य रूपस्य प्रत्याप्ति B 4 pr. m. तस्य रूपस्य प्रत्ययं B 4 sec. m. तस्य रूपस्य प्रत्यायं B I. Perhaps नवस्य रूपस्य प्रत्याप्यं. Cf. Rv. Bh. IV. 5, 14.—P. 148. l. 1. (68, 8.) धनादावे ॥ धनादावे A. B I. 4. C. Ca. D.—l. 4. नदीं तां ॥ नदीनां A. B I. 4. D. नदीतां C. Ca.

P. 149. l. 13. (69, 4.) अयत A. अयत B I. Ca. D.—l. 14. पर्यवृणीत ॥ परिवृणीत A. B I. Ca. D.—l. 29. (69, 6.) C 2 has a lacuna from this verse to the beginning of the sixth Adhyāya.—l. 31. हवति ॥ अरति A. Ca. D. अयति B I.—मा नियच्छतु ॥ मा नियतु A. Ca. मा नियतु B 4. मानयतु B I. मातिथतु D.—P. 150. l. 5. (69, 7.) विचिन्तं A. B I. 4. Ca. D. निचिन्तं?

P. 150. l. 21. (70, 1.) ययं यागमा ॥ ययागमा A. Ca. D. M I. ययहा वा B I.—l. 23. अयोऽस्मात् B I. अयो न अयोऽस्मात् Ca. अयो न अयोऽस्मात् A. अयो न अयः अस्मात् B 4. D.—l. 24. तत्स्नानमय ॥ *नमस्य A. Ca. D. *नमस्य B I.—l. 25. योनिं स्नानमिव A. Ca. B 4. D. योनि स्नानमिव B I.—l. 30. (70, 2.) वा वां ॥ वा Ca. D. युवा A. ववां B I.—l. 31. प्रवर्गस्य A. Ca. D. प्रकार्यस्य B I. Cf. Rv. Bh. I. 164, 26; VII. 103, 8; VIII. 9, 4.—यवूर्ण etc. TĀ. यवर्मे हवतपत् etc. A. Ca. यवर्मे हवतपत्तवर्मेस्वमिति D. यवूर्ण हवतपत्तवर्मेस्वमिति B I. Cf. Rv. Bh. I. 164, 26; V. 43, 7.—P. 151. l. 9. (70, 3.) नि seems to have

been dropped before सद्ता.—l. 15. (70, 4.) देवा देवी MSS.—अनिष्ट etc. Sâyana explains अनिष्ट either as a verbal form or as a superlative.—l. 25. (70, 5.) जंजाय from B 4, which has not जनस्य.—l. 26. भवतु B 4. भवति A. B 1. Ca. D.

P. 152. l. 10. (71.) एकोनविंशति ॥ एकविंशति A. B 1. Ca. D.—P. 153. l. 9. (71, 4.) यो by conjecture.—l. 11. यद्रथो Ca. D. तद्रथो A. B 1. यद्यस्य रथो etc. B 4.—l. 12. अथवाह B 1. अथ आह A. B 4. Ca. D. It may be अन्य आह; cf. Rv. Bḥ. VI. 42, 2.—वां ॥ वा A. B. Ca. D.—l. 18. (71, 5.) निरुह्युः A. B. Ca. D.—l. 19. अंहसः पापात् D.—l. 20. निप्यर्ते A. Ca. D. निप्यर्थे B 1.—न्यपारयते ॥ निपारयते A. निपारयते B. Ca. D.

P. 154. l. 3. (72, 1.) गोप्रदेन ॥ गोप्रदेशेन A. B. Ca. D. गोप्रदेशेन?—l. 12. (72, 2.) बंधुत्वातिशयं ॥ बंधुत्वातिशयं B 1. बंधीतिशयं A. Ca. बंधातिशयं D; not in B 4.—l. 15. कक्षपादं B 1. कक्षपावः A. Ca. D.—The passage from the Brihaddevatâ is quoted by Kuhn in the Zeitschrift für vergl. Sprachforschung I. 442, from a Berlin MS. of the same. Various readings from A 2 are published by Prof. Roth amongst the errata of the same volume. The readings marked M. M. are from a MS. lately (1862) received from India. It generally agrees with the Berlin MS., and the readings of these two MSS. are mostly preferable to those of the MSS. of Sâyana. According to the principles, however, which I have tried to follow throughout this edition of Sâyana, I was not at liberty to receive them in the text, because the MSS. clearly show that Sâyana was either not acquainted or not satisfied with these readings, and that he gave his extracts from the Brihaddevatâ either from other MSS. or from memory.—l. 16. सरख्यं Kuhn, M. M. सरख्यं A. Ca. B. D.—l. 17. सरख्यां B 1. सरखीं A. Ca. D. Roth found सरख्या. सरखीर्जं M. M.—जाते ते A. B 1. जाते Ca. D. जज्ञति Kuhn, M. M.—यम्या च वे यमः Ca. D. यम्या च ते यमः A. रक्षा च ते B 1. The Brihad. has ती वायुमी यमविव ज्वायांस्ताभ्यां तु वे यमः ॥ M. M.—l. 18. सरख्यः Kuhn, M. M. सरख्युः A. B. शरख्यु Ca. D.—प्रचक्रमे A. B. Ca. D. उपचक्रमे Kuhn. त्योपचक्रमे M. M.—अविज्ञातात् Kuhn, M. M. अविज्ञातात् A. अविज्ञाता B 1. अविज्ञातात् Ca. D.—l. 19. राजर्षिर्भवत्सोऽपि M. M.—अपक्रांतां A. B. Ca. D. त्वपक्रांतां Kuhn, M. M.—सरख्यु A. B. Brih. ख्यु Ca. D.—आतृरूपिणीं A. B. Ca. D. असृरूपिणीं Kuhn, M. M.—l. 20. सरख्यु A. ख्यु B 1. ख्यु Ca. D. सरख्युं Kuhn. सरख्यु M. M.—विज्ञाय Ca. D. विज्ञाय A. B. विदित्वा M. M.—हयरूपिणं M. M. भयरूपिणं A. B. भसरूपिणं Ca. D. हररूपिणं Kuhn.—l. 21. तच्छुक्रं Kuhn, M. M. तं शुक्रं A. Ca. B. D.—गर्भकाम्यया Kuhn, M. M. गतकाम्यया A. Ca. B. D.—आघ्रातमावाच्छुक्राणु Kuhn, M. M. (only शुक्रं throughout).—l. 22. अक्षिनाविति Kuhn, M. M.—l. 24. (72, 3.) धिष्णिमे all Samhitâ MSS., Prât. 174.—l. 28. Sâyana read अक्षिषा for अक्षिणोः. The Pada MS. P 1 had indeed अक्षिणा pr. m.—l. 29. परिवृढानि ॥ कर्मपरिवृढानि A. Ca. B 1. D; left out in B 4.—P. 155. l. 13. (72, 5.) दक्षिणत B. दक्षिण A. Ca. D.

P. 155. l. 30. (73, 2.) मनुषः सकाशात् D. मनुषसकाशात् A; Ca; deest in B.—P. 156. l. 19. (73, 4.) सोमाः ॥ सोमा A. Ca. सोमान् D.—समगच्छत ॥ समगच्छतं A. गच्छतं च Ca. संगच्छतं च D. गच्छतं B 4. From तत्सार्धः to तं आगच्छतं left out in B 1.

P. 157. l. 11. (74, 2.) A. Ca. D have दधुः for दधुः.

P. 158. l. 14. (75.) अष्टावु° A. B1. Ca. अष्टा उ° D. Anukr. M.—l. 18. हिरण्यानि A. Ca. B1. D. हिरण्यादि Rvdh.—गा अश्वान् Rvdh. गावोऽश्वान् A. Ca. B1. D.—धान्यं Rvdh. धान्यान् A. Ca. D. धान्यान् B1.—l. 26. (75, 1.) It would be better to read इति तिङोपः.—P. 159. l. 3. (75, 2.) मर्तेषु Ca. मर्तेषु A. B1. D. M1.—l. 12. (75, 3.) सरंति A. B. प्रसरंति Ca. D.—l. 17. (75, 4.) °मांसतुरो वर्णाः ॥ °मांसतुरो वर्णाः A. Ca. B1. °मांसतुरो वर्णाः तान् B4. D.—l. 18. परि जिगाति परिगच्छति D.—l. 25. (75, 5.) अचैको योग° ॥ अचैयो योग° A. अचैको याग° Ca. D. अच योग° B1.—l. 26. °ररमाख्य° ॥ °ररमाख्य° A. Ca. B1. D. °ररमाख्य° without विचित्र° B4.

P. 160. l. 31. (76, 1.) यागानुष्ठानार्थमि° A. B1. यागानुष्ठानमि° Ca. D.—P. 161. l. 18. (76, 3.) Sâyana took जार for the locative.—l. 19. अत्यजिव ॥ अत्यजिव A. अत्यजिव B1; the whole passage is left out in B4. Ca. D.—l. 20. यती पतिं परित्यजे° etc. ॥ यती पति-परित्यजेत ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव etc. A. यती पतिं परित्यजेत् ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव (°चारिणीव D) etc. Ca. D. यथा व्यभिचारिणी पतिं न त्यजति तद्वत् सूर्यं अपरित्यजंती त्वं B4. यती पतिं परित्यजेत नः संचरंति व्यभिचरीणीव सूर्यमपरित्यजती त्वं B1.—P. 162. l. 11. (76, 6.) सोमिः B1. सोमिभिः A. Ca. D. M1.

P. 162. l. 29. (77, 1.) वा after बाधमानं A. Ca. B1. D.—P. 163. l. 23. (77, 4.) व्युच्छ A. B1. Ca. D.—l. 24. वसूनि to आहर from B4.—P. 164. l. 2. (77, 5.) रथवद्दृष्टपितं from B4. D.

P. 164. l. 16. (78, 1.) अस्यं repeated after धनं in A. Ca. B1. D.

P. 166. l. 9. (79, 3.) Ca. D, and probably A pr. m. have प्रयांसि for अवांसि.—l. 11. रौत्र्यवसानस्य ॥ रात्रिवसानस्य A. Ca. D. रात्रिवसानस्य B1.—l. 27. (79, 5.) धनलाभाय A. B1; deest in Ca. D.

P. 167. l. 12. (80, 2.) A. Ca. D read अदृश्यमाना.

C2 begins again from the sixth Adhyâya, but as it does not differ from Ca, it is only occasionally mentioned.

P. 168. l. 7. (81, 1.) युच्छंती A. B1. Ca. The same in verse 4.—P. 169. l. 18. (81, 6.) शिष्टः etc. In all cases, where the masculine is used, पादः has to be supplied. Cf. Rv. Bh. VII. 60, 12. 82, 2. 85, 1.—l. 19. A omits all from प्रिय° to the end.

P. 170. l. 8. (82, 2.) वां युवां A. B. Ca. It should be युवाभ्यां, as immediately afterwards.—l. 9. शरीरदाढ्याय etc. A. Ca. B1. शीवः शरीरदाढ्यहेतुभूतं संदधुः B.—शीवः साष्टमी दशेति B1. शीवो नाष्टमी दशेति A. शीवो नाष्टमी ॥ दशेति Ca.—P. 171. l. 2. (82, 5.) जातिमंति ॥ जतिमंति A. जनिमंति B1. संति Ca.

P. 172. l. 15. (83.) ऐन्द्रावर्णं ॥ मेधावर्णं A. B1. Ca.—l. 24. (83, 1.) Read अक्षेति । ते° ब्रा° ३. २. १. इति ॥ अक्षेति Ca. अक्षेति A. अक्षेति B1.—P. 173. l. 1. (83, 2.) वीराय B. वीताय A. Ca. M1.—l. 16. and p. 174. l. 3. (83, 4 and 6.) अरुचतं ॥ रुचतं A. B1. Ca.—P. 175. l. 3. (83, 10.) धनं from B1. 4.

P. 176. l. 24. (85, 1.) चोदिस B1 and margin of B4. चोदस A. Ca.—P. 177. l. 12. (85, 3.) असांकार्येण A (cf. Wilson, s.v. सांकार्य). असांकार्येण Ca. असांकार्येण B. असांकार्येण B1.

P. 179. l. 8. (86, 5.) च after विश्वेय A. Ca. B; not in C.—l. 9. आसादिभिः Ca. B1.

- वासोदिभिः A. यवसादिभिः B4.—l. 15. (86, 6.) स्वभूतं तद्वत् A. B1. सुहृद्वत् Ca; not in B4.—l. 16. प्रमाद° B. प्रमोद° A. Ca.—l. 20. होव° A. B1. Ca. उ एव Kaush. .
- P. 183. l. 10. (88, 3.) अभूव A. Ca. भवाव B4. अभूतां B1. बभूविष M1.—l. 12. दोलायां A. होलायां B1. Ca, and probably A pr. m. Cf. Rv. Bh. X. 143, 5.—l. 20. (88, 4.) Sâyana read स्वपामवोभिः instead of स्वपा नहीभिः.—l. 29. (88, 5.) सख्यं B1. सख्यं A. Ca.—P. 184. l. 4. (88, 6.) सखा Ca, ससखा A, after सखा.
- P. 184. l. 32. (89, 3.) प्रतिकूलमननुष्ठानं Ca. प्रतिकूलितं अनुष्ठानं A. अननुष्ठानं B4. मति-
कूलं अनुष्ठानं B1.

P. 186. l. 4. (90, 2.) Sâyana seems to take वाञ्छस्य as one word.—P. 187. l. 1. (90, 5.) स्वकीयत्वे विहितेन A. स्वकीयस्य विदितेन Ca. स्वकीयेन विदितेन B4. स्वकीयेनेव B1.—l. 19. (90, 7.) Sâyana explains सुऽअवसे instead of सु । अवसे ।

P. 190. l. 3. (92, 1.) उप समीपे from B4.—l. 28. (92, 3.) A. B1. Ca have राधो for राधो. Cf. Rv. Bh. I. 48, 2.—P. 191. l. 3. (92, 4.) मूरयः क्षोतारः A. B. Ca.

P. 192. l. 2. (93, 2.) युवं युवां A. B1. Ca.—l. 4. संयोजयतं B1. स्वयोजयतं A. Ca. योजयतं B.—l. 12. (93, 3.) भूमिं व्यामुवंति B4. भूम्यां व्यामुवंति A. भूम्यां व्यामुवंति Ca. B1.—l. 20. (93, 4.) From बुद्धिम् to भिर्वीजैः in verse 6 left out here in Ca, but inserted afterwards at the beginning of Sûkta 94 with the remark after it पूर्वार्धं लिख्यते.—l. 28. (93, 5.) A. C. Ca omit all from तनूश्चा to हतं. B4 has स्वर्धा कुर्वन्ती मूरसाता मूरसातो रणे यतैते यत्नं कुर्वन्ती वैरिसेने तनूश्चा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सचा हतं सततं हिंसं तथा सोमसुता सोममभिपुण्यता जनेन यतमानसंधेन देवयुभिः देवाः कामयमानैः सह विदधे यज्ञे अदेवयुं असोमसुतं जगं सं हिंसं ॥ B1 has तनूश्चा ॥ श्रीष्टिक हतं.—P. 193. l. 5. (93, 6.) उपा ॥ उप A. B1. Ca. M1.—l. 21. (93, 8.) मा before परि ख्यन् by conjecture.

P. 194. l. 6. (94, 3.) पापत्वाय पापवत्त्वाय Ca.—P. 195. l. 4. (94, 8.) यच्छतं Ca. प्रयच्छतं A. B1. M1.

• P. 197. l. 14. (95, 5.) पविषेष्वां B1. परिविष्यां A. C. Ca.—l. 20. स्वदिष° B4. नृपद-
दिष° A. Ca. B1.—l. 28. (95, 6.) यंतुः ॥ यंतु A. Ca; deest in B1. 4.

P. 197. l. 31. (96.) द्वितीया सतोवृहती left out in A. Ca. B1. द्वितीया प्रक्षारपंक्तिः तृतीया सतोवृहती B4.—l. 32. सरस्वदेवताकः ॥ सरस्वान्देवताकः A. Ca. B.—P. 198. l. 8. (96, 1.) असुराश्च ॥ असुराश्च A. B1. Ca.—P. 199. l. 7. (96, 6.) सरस्वतो A. B1. Ca. सार-
स्वत° M1.

P. 200. ll. 28 and 30. (97, 6.) नीलवत् S1. S2. S3 sec. m. S4. P1. P3. P5. नीलवत् S3 pr. m. P4. M1. Cf. Rv. VIII. 19, 31. The MSS. of Sâyana read नीलवत् and नीलं.

P. 202. l. 28. (98, 3.) प्रप्राच P3. P4. P5. पप्रच P1.—P. 203. l. 1. अदित्यं इन्द्रमादित्य-
स्यो ॥ अदित्य इन्द्रमादित्यस्यो A. Ca. B4. आदित्य इन्द्रमादित्यस्योक्तवान् B1.—पप्राच ॥ पप्राच B1. पप्रच A. Ca. M1.—l. 9. (98, 4.) अभियुध्यैष ॥ अभियुध्यैष A. B. Ca.—l. 16. (98, 5.) यदेवदेव ॥ यदेतत् यदेव A. यदेतत् तदेव B1. यदेतत् सदेव Ca.—l. 23. (98, 6.) Sâyana seems to have read तदेदिहं.

• P. 204. l. 15. (99, 1.) नाव्यत् B1. 4. Ca sec. m. नाव्यत् A. Ca pr. m.—P. 205. l. 7. (99, 3.) वामधोमुखस्येन from Ca marg.—l. 8. पर्वतेः B4. Ca marg. कीलसदृशैः पर्वतैः marg.

of C Colebrooke's deest in Ca. B1. A.—l. 25. (99, 5.) सद्य एव B1. संपद्य 'स एव A. संपद्य एव (perhaps for संपद्य एव) Ch.—P. 206. l. 3. (99, 6.) वृजनेषु चा युत्सु B4.

P. 208. l. 7. (100, 6.) विष्णोः प्रख्यातं A. B1. विष्णोः प्र० Ca. विष्णोः प्र० M1. Nir. Roth and SS.—l. 14. यद्वा seems to have been dropped before तन्नाम.—l. 16. यस्मादन्ध-
रूपो. यस्मात्तु चान्यत् A. Ca. यस्मात् चान्यत् B1.—l. 20. गूढरूपोऽपि ॥ गूढरूपाणि A. गूढरूपाणि
Ca. गूढरूपोऽसि B1.

P. 209. l. 6. (101.) तिस्रश्चादिभ्यामुपतिष्ठत भास्करं A. तिस्रमुपतिष्ठत भास्कर एताभ्यां Ca.
तिस्र दीदिभ्यमुपतिष्ठत भास्करं B1. तिस्र एताभ्यामुपतिष्ठेद्भास्करं Rvdh.—l. 17. (101, 1.) प्रवदेतेति
Ca. प्रवदेतेति A. B1. M1.—l. 30. (101, 2.) वसन्ता B1. TS. वसन्ते A. Ca. M1.

P. 211. l. 19. (103.) पर्जन्यसुतिः सं० A. Ca. पर्जन्यः सुतिसं० B1. पर्जन्यसुतिसं० Anukr. M.—
P. 213. l. 16. सर्वतो वदतो ॥ सर्वतः यावदंतः A. सर्वतः यावदंतः B1. Ca.—तद्दिनं ॥ पद्दिनं
Ca. पद्भुतं A. यद्भुतं B1.—l. 17. (103, 7.) सर्वतो ॥ तो A. Ca; deest in B1.—l. 24.
(103, 8.) प्रवर्गेण A. B1. Ca.

P. 214. l. 19. (104.) पंचिंश्रो B1. Anukr. पंचिंश्रो वा A. चतस्र ऐंश्रो वा Ca.—l. 20.
•देवत A. B1. Ca. •देवत Anukr.—l. 21. रक्षोघ्नं A. B1. Ca. राक्षोघ्नं B1. MS.—P. 215.
l. 31. (104, 5.) अरमसारभूतस्य B1. अरमसारभूतस्य A. Ca. अरमसारभूतस्य?—P. 216. l. 9.
(104, 6.) कक्षबंधनी A. कक्षं बंधनी Ca. M1. कक्षबंधनी B1.—l. 11. यथा before धनेः by
conjecture. नृपतीव is not explained in A. Ca. B. The omission took place probably
after सोचाणि, and Sāyana's explanation might have been सोचाणि नृपतीव राजानाविव
ती यथा धनेः पूरयतः तथा etc. B4 has at the end वृष्टांतः नृपतीव राजानी इव ती यथा
पूरयतः तद्वत् ॥—l. 17. (104, 7.) द्रोगधुन् B1. B4. Ca and A pr. m. द्वेष्टुन् A sec. m.—
P. 217. l. 2. (104, 9.) परिवर्दति B1. B4. Ca. परिवर्तति A.—l. 25. (104, 12.) इदमादिभिः
B1. इदमाभिः A. Ca.—l. 26. वसिष्ठं ॥ वसिष्ठं A. B1. Ca.—l. 27. वृष्टा वसिष्ठेनेति नः श्रुतं ॥
वृष्टा वसिष्ठो नेति श्रुतं Ca. वृष्टा वसिष्ठो नेति न श्रुतं A. B1.—l. 29. सत्यभाषणं ॥ असत्यभाषणं A.
B1. Ca.—P. 218. l. 3. (104, 13.) इति न मुंचति B1. B4. Ca. इति - - - ते A.—l. 14.
(104, 14.) जायतां B1. जायतु A. Ca. M1.—P. 219. l. 20. (104, 19.) तीक्ष्णीभूतं A. B1.
Ca. तीक्ष्णीकृतं M1.—l. 27. (104, 20.) परिकारभूतिः A. परिगभूतिः B1. परिगता भूतिः Ca.
See verse 22.—P. 220. l. 18. (104, 22.) मुमुक्षुः by conjecture.—l. 27. (104, 23.)
स्त्रीपुंसः ॥ स्त्रीपुंसः A. B1. B4. स्त्रीपुंसोः Ca.—l. 28. विनाशयतु A. B1. विनाशयतु
Ca.—P. 221. l. 6. (104, 25.) स्त्री चरणः ॥ स्त्रीऽपि नरः A. B1. Ca. M1.

MANDALA VIII.

P. 222. l. 4. (1.) प्रायोगिश्च A. प्रायो० B1. प्रायो० Ca.—l. 8. प्रायोग० B1. प्रायोग० A.
प्रायोगि० Ca.—l. 12. अघिका A. अघीका Ca. M1. अघीका B1.—l. 14. एकोनविंशत् ॥
एकोनविंशो Ca. B1. एकोनविंशो A.—l. 33. (1, 2.) वृषमिव A. B1. वृषमिव Ca. M1.—
P. 223. l. 23. (1, 5.) स्तां ॥ स्ता स्ता A. B1. Ca. M1.—P. 225. l. 19. (1, 12.) रक्षन्ती Pada
MSS. and Sāyana. Cf. Rv. VIII. 20, 26, and Prāt. 465, 65.—l. 20. अभिक्षेपणात् B1.
B4 sec. m., अभिक्षेपणाः B4 pr. m. अभिक्षेपणा A. Ca.—•द्रव्यात् B1. •द्रव्यान् A. B4.
Ca.—P. 226. l. 29. (1, 17.) अदाभ्यपदे हिमादासुत ॥ अदाभ्यपदे हिमादासुत A. अदाभ्यपदे हिमा-
दासुत Ca. अदाभ्यपदे हिमादासुत B1. See Kāty. Śraut. XII. 5, 13 seqq.; Rv. Bh.

- VIII. 2, 2; IX. 72, 8; 107, 5.—P. 227. l. 23. (1, 20.) आश्रावणेन B4. आश्रावणेन A. Ca. आश्रावणेन B1.—P. 228. l. 3. (1, 21.) ददाति हि अ from Ca.—l. 27. (1, 24.) भूत-
 • योऽन्वे० भूतयोने A. Ca. भूतयो नो B1; cf. the following verse.—P. 229. l. 15. (1,
 • 26.) स ईवेद्र० ॥ सु ईवेद्र० A. Ca; deest in B.—l. 27. (1, 27.) न विद्युक्तो ॥ विद्युक्तो A. B1.
 विनियुक्तो Ca.—P. 230. l. 16. (1, 29.) प्राप्ति ॥ प्रपति A. Ca; deest in B.—l. 22. (1, 30.)
 मेधातिथये ॥ मेधातिथये A. B. Ca.—l. 26. वच्यते ॥ वच्यते A. B1. वचति Ca. वच्यते M1.—
 • P. 231. l. 2. (1, 31.) आरोहयं B4. आरोहयंत A. Ca; deest in B1.

P. 232. l. 3. (2) च after आगिरसस्य by conjecture.—l. 4. विमिंदो ॥ विमिंद A. B1.
 Ca. M1.—l. 21. (2, 2.) भवतीति ॥ भवतीषु A. Ca. भवतिषु B1. Some omission has
 taken place, which can be supplied from Śāyana's commentary on the same verse
 in Sv. II. 1, 2, 8, 2: परिपुतः शोधितः दशापविचस्य नाभिपुततया ऊर्णालुकया हि सोमः परिपुयते।
 तदुक्तं भगवता आपसवेन युक्तामूर्णालुकां यजमानाय प्रयच्छति तां शकटे दशापविचस्य नाभिं कृषति युक्तं
 वलच्याः पविचममोतं भवतीति नदीषु etc. Cf. Rv. Bh. IX. 107, 5.—P. 233. l. 11. (2, 5.)
 नञा च ॥ नञा च A. Ca. नञा च B1.—l. 23. (2, 6.) ईवेद्र० ॥ यमिंद्रे A. B. Ca.—P. 234. l. 1.
 (2, 8.) सोमैः ॥ सोमाः A. B1. Ca.—l. 24. (2, 12.) अपि च पाः छंदांसि A. Ca. अपि च छंदांसि
 B1. अपि च नपाः । छंदांसि M1.—l. 32. (2, 13.) तव B. अत एव A. Ca. B1.—P. 235.
 l. 1. दृढयति A sec. m. दृढयति B1. दृढयति Ca and perhaps A pr. m.—l. 3. निहीयते ॥
 निहीति A. B1. नहीति Ca.—P. 236. l. 15. (2, 20.) दुःसहहनं A. दुःसहनं B1. M1. दुःसहहनं
 Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 18, 14.—P. 237. l. 9. (2, 25.) अहीनांतर्गते A. आ० B1. अहानां
 अंतर्गते Ca.—l. 10. छंदोगप्रत्ययं सोमसो० B1. छंदोगं प्रत्ययं सोमसो० Ca. छंदोगप्रत्ययं सोमे
 सो० A.—l. 24. (2, 27.) The commentary to this verse is left out in A. C. Ca. B1
 says अस्वार्थः नुटितः. B4 has the following: ब्रह्मयुवा अन्नवन्ती शग्मा मुखप्रदी हरी एतादृशी
 असी युवा इह अस्वयज्ञे ईवेद्र० आ वचतः आवहतं कीदृशं ईवेद्र० अस्वत्सवायं गीर्भिः अस्वत्सुतिः सोमैः श्रुतं
 प्रख्यातं निर्वणसं गिरां संमत्तारं ॥ The commentary given in brackets is taken from
 Śāyana's commentary to the same verse in Sv. II. 8, 2, 1, 2.—P. 239. l. 15. (2, 36.)
 सत्यः साधुः A. B1. सत्यु साधुः Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 16, 8.—l. 20. (2, 37.) अनुकूलो ॥
 • अनुकूलवेधो Ca. A. B1 reads प्रियाः अनुकूला मेधा युवा येषां.—प्रियमेधा A. B. Ca instead
 of प्रियमेधो?—P. 240. l. 10. (2, 40.) काण्वायनि B1. काण्वायनि A. काण्वायनि Ca. का-
 ण्वायनं Shadvimsa-brāhmaṇa.—भूलावहार ibid. and B1 sec. m. भूलोदवहार B1 pr. m.
 A. Ca. भूलोदावहार M1. See Rv. Bh. I. 51, 1.

P. 241. l. 5. (3, 1.) सहितैः ॥ सहितैः A. B1. Ca.—P. 242. l. 13. (3, 6.) अप्रययत् deest
 in A. B1.—P. 244. l. 2. (3, 11.) विकल्पनात् ॥ विकर्तनात् A. Ca. विकर्तनात् B1.—l. 28.
 (3, 13.) ईवेद्र० किं deest in B1.—l. 30. नृद ॥ नृद A. B1. Ca. M1.—P. 247. l. 21. (3, 22.)
 • तस्याः by conjecture. तां B4; deest in A. B1. Ca.—P. 248. l. 6. (3, 24.) वचस्य दातारं
 A. B1. Ca.

P. 249. l. 10. (4, 3.) संपूर्णं ॥ संपूर्णं A. Ca and B4 pr. m. संपूर्णं च B4 sec. m.
 B1.—l. 12. एकयत्निन ॥ एकयत्निन A. Ca. एकच B4. एकयत्निनैव B1.—l. 18. (4, 4.) केदृणाः
 from Ca. B. A has a lacuna.—P. 250. l. 5. (4, 6.) परकीपद् is supplied from C 2.
 • The interpretation of यवीयुधा is left out in A. Ca. B1. यवीयुधा यवायुधेन युद्धमानेन
 • B4.—l. 26. (4, 8.) प्रवचनीयत्वं ॥ प्रवचनीयं A. Ca. B.—l. 34. अधवी धेद पा पान धेद

इक्षीयोगोदिको गुप्रत्ययः तत्संनियोगेन इकारांतादेशस्य पानव्याः सोमा इत्यर्थः Ca after इत्यर्थः.—
P. 252. l. 13. (4, 13.) वज्रमिति सप्तम्या अलुक् ॥ वज्र लुक् A. वज्रलुक् Ca. मिति अलुक्
B 1.—l. 24. (4, 14.) गंतो वा ॥ गंतोर्वा A. Ca. गंतो वा B 1.—l. 27. अध्वरं सेवमानाः B 1. A.
अध्वरे सवसानाः Ca. अध्वरे शोभमानाः B 4.—P. 253. l. 14. (4, 16.) तत् कस्य हेतोः B 1. 4.
तत्कस्य हेतो A. Ca.—P. 254. l. 15. (4, 20.) शुभानां ॥ शुभां भो A. शुभां वां भो Ca. शुभां
B 1. 4.—l. 17. तत्प्रतिगृहीतं A. तेः प्रतिगृहीतं B 1. Ca. प्रतिगृहीतानि ?

*P. 255. l. 20. (5, 2.) नृवतीं B 1. नेतृमतीं A. Ca.—P. 256. l. 23. (5, 6.) अपायः ॥ अपायां
A. Ca. B 1. Some words seem to have been left out.—l. 29. (5, 7.) कीदृशीः ॥ ईदृशीः
A. B 1. 4. Ca.—P. 257. l. 16. (5, 10.) वा after इति by conjecture.—P. 259. l. 26.
(5, 22.) यद्यदा deest in A. B. Ca.—l. 30. (5, 23.) साधू ॥ साधु A. B 1. Ca. M 1.—P. 260.
l. 1. बभूवतुरिति B 1. Nir.; deest in A. Ca. M 1.—P. 261. l. 29. (5, 33.) ज्ञं deest in
A. B. Ca.—P. 262. l. 2. (5, 34.) अस्मिन् B. यस्मिन् A. Ca.—l. 9. (5, 35.) प्रथमांतरमेव
नामंचितं ॥ प्रथमांतरमेव सामंचितं Ca. प्रथमांतरमेवमामंचितं A. B 1. 4.

P. 263. l. 16. (6.) पारश्वस्य A. पारसव्यस्य B 1. पारश्व्य Ca. See Anukr. M.
p. 28.—l. 21. अतिरिक्तोक्त्य ॥ *क्तोक्त्य MSS. both here and Rv. Bh. VIII. 8, 1 and
VIII. 9, 1. But see Āsv. IX. 11, 13; Rv. Bh. IV. 57, 1-3; V. 76 etc.—l. 22.
अस्मिन्ना Āsv. अस्मिन्नाः A. B 1. Ca. M 1. See Rv. Bh. VIII. 9.—P. 266. l. 24. (6, 19.)
एनां ॥ एनं A. Ca; lacuna in B 1.—P. 267. l. 19. (6, 23.) उत प्रजां सुवीर्यं is not ex-
plained in A. B. Ca. उतापि च प्रजां सुवीर्यं सुपुत्रवीरं चाद्रियस्व B 4.—P. 269. l. 6. (6, 32.)
सेवस्व from B 1.—l. 12. (6, 33.) वस्त्री हस्तः । तद्वा ॥ वस्त्रहस्तः तद्वा A. Ca. वस्त्रहस्त तद्वा
B 1; cf. Rv. Bh. I. 121, 14.—P. 270. l. 20. (6, 40.) वस्त्रहस्तेन A. B. Ca. वस्त्रहस्तेन ?—
P. 271. l. 3. (6, 43.) अत्यष्टोमादिषु ॥ अत्यष्टोमादिषु A. Ca; lacuna in B 1, only या-
गक्तिष्टोमादिषु being left. See Āsv. VI. 7, 7. 11, 1.—l. 24. (6, 47.) दशगुं ॥ शतगुं
A. B. Ca.

*P. 272. l. 28. (7, 5.) यद्यदा by conjecture. नि यत् B 4.—P. 273. l. 15. (7, 8.) अग्ने
रश् च A. B 1. Ca. Cf. Un. IV. 56; II. 75; Rv. Bh. III. 7, 9.—P. 275. l. 3. (7, 17.)
A. Ca. have immediately after पुत्रिमातरः, येनास्तीयेन etc. of the next verse. B 1
has पुत्रिमातरः ॥ अषाष्टादशी ॥ etc., B 4 पुत्रिमातरः मंसतः तथा क्षोभिः क्षोभिः उदीरते.—l. 23.
(7, 21.) प्रवृत्तयज्ञका ॥ प्रवृत्त A. B. Ca.—P. 276. l. 5. (7, 22.) गौतम (twice) A. B. Ca. गौतम
Brih. Up., and A pr. m. the first time.—सर्वाणि च Brih. Up. सर्वाणि A. B. Ca.—
संख्यानि Brih. Up. संख्यानि Ca. संख्यानि A. संख्यानि B 1. Cf. Rv. Bh. I. 164, 1.—l. 16.
(7, 24.) आस्यस्य ॥ आस्यस्य A. B. Ca.—ll. 26 seq. (7, 26.) उशना Pada MSS. उशनाः
Sâyana.—P. 277. l. 10. (7, 28.) समानवाक्के निघातयुष्मदस्यदादेशा ॥ समानवाक्केषु युष्मदादेशा
A. Ca; deest in B: cf. Rv. Bh. I. 31, 3. 32, 12. 34, 11. 48, 3; III. 30, 1.—l. 15.
(7, 29.) अजीका नाम B. अजीका नामा B 1. अजीकानां A. Ca.—तत्संबन्धिनि ॥ तत्संबन्धि A.
B. Ca.—l. 17. रथकव्यया ॥ कथया A. Ca. कथया B 1.—P. 278. l. 12. (7, 33.) आचर्तयामि
B 4. आचर्तयामि A. B 1. Ca.

P. 279. l. 1. (8.) *हुमं स्थिति Anukr. *हुममिति B 1. *हुममिति A. Ca. M 1.—l. 16.
(8, 2.) क्षीनुभिः A. B 1. Ca. One expects क्षीनुभ्यः—P. 280. l. 2. (8, 4.) अयेः ॥ अयिः A.
B 1. Ca. M 1; see verse 8.—l. 12. (8, 5.) पथि ॥ पथि A. B 1. Ca.—P. 281. l. 18. (8, 10.)

त्रियमाणा । त्रियमाणा A. Ca. त्रियाणा B 1.—P. 282. l. 4. (8, 12.) अग्निमाणावश्रीष्टां । अग्नि-
माणा श्रीष्टां A. Ca. श्रीष्टा B 1.—P. 284. l. 19. (8, 23.) चिसंख्या B 4. संख्या A.
B 1. Ca.

P. 285. l. 29. (9, 5.) इत्यादिना । इत्यादि A. B 1. Ca.—P. 287. l. 13. (9, 40.) यद्यथा
after युष्वा from B 1.—P. 289. l. 4. (9, 17.) वा after होतः by conjecture.

P. 290. l. 15. (10, 1.) अतस्त्रितयादपि स्थानात् B 4. अतस्त्रितया परिस्त्राणादपिनात् R 1.
अतस्त्रितयादपि नात् A. Ca.—P. 291. l. 4. (10, 4.) यद्यस्य शिरो । यद्यशिरसो A. Ca. स
यद्यशिरसो B 1.—तावेतयश्चशिरः A sec. m. Ca. तावेतयः A pr. m. तावेतयश्चशिरः B 1.—
l. 6. A omits all after प्रत्यवायरहितस्य to the end of the fifth Ashṭaka.

P. 291. l. 24. (11.) षट्सप्तकाष्टकेव वर्धमाना Ca. षट्सप्तकाष्टकेवर्धमाना B 1. Cf. Rv. Bh.
VI. 16; Anukr. Paribh. IV. 7; Weber, Indische Studien VIII. 239 seq.

SIXTH ASHTAKA.—Here begins another hand in A 2, and the text is omitted.
C 2, C 4, and Ca are very corrupt. B 1 and B 4 give both only an extract, but
B 4 contains marginal additions and corrections.—P. 295. l. 17. (12, 1.) सोमपानञ्च
B. सोमपानञ्चञ्च A. Ca.—l. 22. ई A. Ca. ई Dhp. 26, 34.—ईयामहे A pr. m. Ca.
ईमहे A sec. m.—l. 28. (12, 2.) अपनयनेन B 4. अपनयने A. Ca. B 1. अपनयेन C.—P. 297.
l. 2. (12, 8.) लुकि सिपि मंचे ॥ लुकि सि -- मंचे C. लुकि सिमंधिरे A. Ca.—P. 298. l. 6. (12, 12.)
प्रांचंती ॥ प्रांचंती MSS.—l. 7. सुखगुणः ॥ सुखागुणः A. B. C. Ca.—l. 13. (12, 13.) व्यत्ययेन
परस्य A sec. m. व्यत्ययेन परस्य A. Ca: cf. MK. and Kās. on Pān. VI. 1, 8, 2.—
l. 14. इवि: is evidently left out after मुहं.—P. 299. l. 27. (12, 20.) वा after प्रांपयितारं
by conjecture.—P. 300. l. 2. (12, 21.) कीर्तयः पूर्वी: B. कीर्त (A marg. adds नीचाः)
विद्या विद्यानि सर्वाणि वसूनि के पूर्वी: A. C. Ca.—P. 301. l. 29. (12, 31.) प्रेरयति A. B 1. Ca.
प्रेरयति प्रेरयति?—P. 302. l. 5. (12, 32.) अयाकिंद्रस्य ॥ अयाकिंद्रस्य A. Ca. See TBr. III.
5, 7, 6; VS. XXI. 47; Rv. Bh. IX. 69, 6.

P. 303. l. 7. (13, 3.) तमे to the end of the verse from Ca. तथा वृधि वर्धनार्थं सुखा
भव B.—l. 14. (13, 4.) बर्हिषो यद्यस्य वि राजसि ॥ बर्हिषो यद्य वि वा रा A. Ca. बर्हिषः वेद्या
कीर्षो बर्हिषि वि रा B.—l. 20. (13, 5.) ईमहे याचामहे B.—l. 21. वेदितारं ॥ विदि A. Ca.—
आहर B. आहर इति A. Ca.—l. 26. (13, 6.) Either अकरोत् is left out after समर्थाः or
मुधु प्रसहने should stand immediately after अकरोत्.—P. 305. l. 30. (13, 17.) वृषस्य
शाखा इव from B. Ca.—P. 306. l. 19. (13, 20.) ज्ञायति वर्तते ॥ जानन्वर्तते B 4. तानन् वर्तते
B 1. जावर्तते A. जान्वर्तते Ca.—वसवि B. वसवि A. Ca.—P. 307. l. 19. (13, 25.) अवि-
मिश्रत्वादितानि: by conjecture. अविमिश्रत्वादितानि: A. Ca. अपि - त्वत्तानि: C.—l. 25.
(13, 26.) हेतो: B. होतु: A. Ca.—P. 308. l. 1. (13, 27.) प्राप्तवसू C 2. प्रतवसू A. Ca.
प्रवितवसू or प्रतवसू?—l. 12. (13, 29.) सः after हिंसित्र्य: A. Ca. Perhaps सत्यः.—l. 15.
इवावरं A sec. m. इवावरं Ca and A pr. m.

P. 309. l. 12. (14.) काखायनी A. Ca. कारवायनी Anukr.—P. 310. l. 9. (14, 6.)
After वर्धमानस्य, at the end of the page, several leaves are wanting in Ca, which
are supplied by a modern hand. The lacuna extends as far as 17, 6. The sup-
plementary leaves agree with C.—l. 28. (14, 9.) वृहीकृतानि ॥ वृहीकृता A. वृ - कृता C.—

P. 311. ll. 21 to 24. (14, 13 and 14.) The last word of the 13th verse (something like पराशिवि) and the beginning of the 14th are wanting in A. C. B has the following, but put in a wrong place: हे रंद्र मायीनिः उत्तिष्ठयतः सर्वत्र प्रसरतः वां आहवतः सुलोपं आरोहतः द्यूतं.

P. 312. l. 19. (15, 3.) शत्रुजातार्नि ॥ शत्रुहर्णादिजातानि C. शत्रुहर्णादि A. शत्रु B: cf. verse 11.—l. 29. (15, 4.) येषां after उग्रद्वः A. C.—P. 313. l. 3. (15, 5.) यद्वा to विशेषेण from C.—ll. 30 seq. (15, 10.) After दातुतमो जज्ञिवे C adds सोतुतमो जज्ञिवे, and after दधि, A. C add सोतुतमो जज्ञिवे प्रादुर्भवसि अत एव विश्वा सर्वा (सर्वाभ्यो A). In M 1 यद्वा was inserted before सोतुतमो by conjecture, and सर्वा corrected to सर्वाणि. But the whole seems to be a gloss, patched up with repetitions.—P. 314. l. 16. (15, 13.) Read शचीः इति.

P. 315. l. 15. (16, 5.) शत्रुषु deest in B.—प्रप्तिषु ॥ प्रप्तिषु A. प्रप्तिषु Ca; deest in B.—पक्षपातवचनाय only in A.—P. 316. l. 12. (16, 11.) अतिपालयतु A after अतिपादयतु.—l. 16. (16, 12.) न च्छं ॥ छं A. Ca. M 1.

P. 316. l. 22. (17.) आद्यसुषो ॥ आद्या चा A. आद्या C: cf. Rv. Bh. I. 6, 4; I. 7.—P. 317. l. 3. (17, 3.) Ca wanting.—l. 13. (17, 5.) *दक्षिणभेदेन ॥ *दक्षिणपदेन A. *दक्षिणपदेन C 2.—l. 14. स चासिक्तः wanting in B, placed in A. C after वेति.—l. 19. (17, 6.) Ca begins again.—P. 318. l. 21. (17, 12.) शाचिपूजन ॥ शाचिवा A. Ca. Three verses (11–13) left out in B.—l. 22. अतः by conjecture.—l. 28. (17, 13.) स्वयमेव ॥ स्वयं ते तव A. Ca.—P. 319. l. 7. (17, 14.) *संपादिनां B. *संपादितानां A. Ca.

P. 319. l. 22. (18.) द्वाविंशत्युतं ॥ द्वाविंशत्युतं MSS. ut saepe.—l. 27. (18, 1.) देवानां ॥ देवादीनां A. Ca; deest in B.—P. 321. l. 12. (18, 9.) च वातु चतुर्वर्ततां B. चतुर्वर्ततां A. Ca.—l. 19. (18, 10.) शिष्यते ॥ शिष्यति A. शिष्यति Ca.—P. 322. l. 11. (18, 14.) अयमर्थः ॥ अयमर्थः Ca. अमर्थः A; deest in B.—l. 31. (18, 17.) विश्वानि सर्वाणि दुरिता B. विश्वा सर्वाणि दुरितानि A. Ca. M 1.—P. 323. l. 14. (18, 20.) स्वामिनां A. Ca; deest in B.

P. 323. l. 27. (19.) सोमरेरायं ॥ सोमरेरायं A. Ca. सोमरिः अयिः B. Again Rv. Bh. VIII. 20, VIII. 21, and VIII. 22, A. Ca read सोमरि, B सोमरि, but VIII. 21, 9, A. B. Ca read सोमरिरहं. VIII. 22, 1, A sec. m. B have सोमरिरहं, A pr. m. Ca सो.—l. 29. After रा (of राजान) two leaves are wanting in Ca, which are supplied from another MS. of about the same date.—P. 324. l. 1. सोमरिः Anukr. सोमरं A. Ca.—पितुर्न हि Anukr. पितुर्हि A. Ca. पितुर्हि M 1.—l. 10. (19, 1.) क्षिति after वहीः C.—ll. 15 seq. (19, 2.) अयिः to विभूतराति from B.—ईमिममं ॥ इन्द्रममं B.—l. 17. निर्यतारं from B.—P. 325. l. 5. (19, 5.) यद्य वेदेन to परिचरति from B.—l. 28. (19, 8.) साधकाः समीचीनाः शिमासो धारणावपि ॥ साधकसमीचीनाः । (मा । A sec. m.) शिखमाधीरणावपि A. Ca. समीचीनाः चमासः शिमाः रचणावपि B.—P. 326. l. 1. (19, 9.) मर्तो B. मर्तो A. Ca.—l. 10. (19, 10.) अयादिकं, and then न तादृशो जनो to the end, from B.—P. 327. l. 4. (19, 14.) निशानं ॥ निशानं A. Ca.—l. 20. (19, 16.) परिचरेमहि from B.—P. 329. l. 2. (19, 22.) प्रयच्छत्यर्थः A. Ca. प्रयच्छत्यर्थः B 1. प्रयच्छत्यर्थः B, which may be right.—वाग्निः from B.—l. 27. (19, 25.) ये यथायथा etc. A. Ca, which, however, omit ते after पति. C 2 has यथापासते तदेव भवतीति ।—l. 28. भवेयमिति ॥ भवति A. Ca.—P. 330. l. 4. (19, 26.)

पापया after अत एव A. B. Ca.—P. 331. l. 3. (19, 31.) शुकटनीडेऽवस्थानं B. ० नीलेऽवस्थान
A. Ca.—l. 13. (19, 32.) स्रोतस्त्विति ॥ स्रोतस्त्वेन A. B. Ca. M I.—l. 20. (19, 33.) कमेये ॥
कमेयमी० A. B. Ca. M I.—l. 30. (19, 35.) यजमानेषु from Ca.—P. 332. l. 11. (19, 37.) No
commentary is given in A. C. Ca. B has उताधितत् यदुक्तं मे मह्यं प्रथियोऽवस्थादिवः श्राम-
वर्णानां प्रणीता प्रकर्षेण नेता मह्यमदात् क पुनरसावदात् सुवस्त्विः सुव निवासायाः नयाः अधि तुज्वनि
तीर्थेऽधि एतद्दात् मह्यं सुवासु नाम नदी तुज्व तीर्थं भवतीति निरुक्तं अयतो गामी मवंदसुः मानयंतः
अहनीं पूजितलचयः दियानां दानार्हाणां गवां पतिः तास्य गाः एतत्संख्यायुक्ताः ॥ Cf. Nir. IV. 15.

P. 332. l. 17. (20, 1.) हे प्रस्थावानः to मा from B. मरुतः by conjecture.—J. 24.
(20, 2.) मह्यंतः ॥ तद्वातः A. Ca. In B the second explanation is given alone. अमुखाः
is one of the मह्यन्नामानि in Ngh. III. 3.—l. 26. कामयमाना by conjecture; the rest
from B.—P. 333. l. 2. (20, 3.) मरुतां to the end from B.—l. 9. (20, 4.) ह्रस्विण युज्यते B.
दुःखे ज्यते A. Ca.—l. 11. सर्वोक्तं after पूर्वोक्तं A. Ca.—l. 24. (20, 6.) आंतरिचं ॥ अंत० A. B.
Ca.—P. 334. l. 8. (20, 8.) वज्रनाय Ca. वज्र० A. Cf. Rv. Bh. I. 75, 1, etc.—l. 12.
(20, 9.) विशिष्यते ॥ विशिषांतो A. विशिषांतो Ca.—l. 25. (20, 11.) श्रतयादीन्या० ॥ श्रतयान्या० A.
Ca.—P. 335. l. 16. (20, 14.) हीनः ॥ नहिनः A. Ca; deest in B.—P. 336. l. 22. (20, 19.)
श्रतान् ॥ श्रतून् C. सत्कृतन A. Ca. सेतून् B.—P. 337. l. 11. (20, 22.) वक्त्रं after आभरणं
A. B. Ca.—l. 14. धारयितव्ये सोचि यक्षि वा ॥ धारयितव्य स्रोत यक्षि वा A. Ca. धारयितव्ये B.—
l. 25. (20, 24.) सोचीभिः A. Ca after कक्षाणीभिः.

P. 338. l. 21. (21.) तदानुरूपतुचस्य वयसु लिखनुरूपतुचस्य A. Ca.—P. 339. l. 26. (21, 5.)
गोविकारि to उच्यते ॥ गोविकारो दधिपयस्या (०ख A pr. m. ०ख Ca) गोशब्देनोच्यते A. Ca.—
P. 340. l. 13. (21, 7.) सुख्य० ॥ सुख्य० A. Ca.—ते त्वां etc. ॥ त त्वं मह्यंतमिति जानतो (जानता
Ca) वनंता वयं भवता रचन्त इति A. Ca.—l. 20. (21, 8.) हे वज्रिन् वज्रिण इन्द्र B.—P. 341.
l. 5. (21, 10.) हरितवर्णाश्चोपेतं from B.—l. 7. य before एवं सति A. Ca.—P. 342. l. 1.
(21, 13.) यच्च A. Ca. यच्च B.—l. 9. (21, 14.) The end of the commentary which is
wanting in A. Ca is supplied by B: यदा मानवस्य नदं दानादिराहितं समूहसि निराकरोषि
यदुत्वं ज्योषि करोषि आदित् अनंतरमेव पितेव सन् तेन ह्यसि ॥—l. 26. (21, 16.) धनादिभिः ॥
नादिभिः A. Ca. आ B.—l. 27. कश्चित् ॥ कश्चित् A. B. Ca.—P. 343. l. 10. (21, 18.) वर्तते ।
तान् ॥ अतं ततान् A. Ca. तान् B.—धर्मे सनोति ॥ धनो सनोति A. Ca. सनोति B.

P. 343. l. 14. (22.) After अनुपुण something like एकादशी ककुब्दादशी मध्येऽप्योतिः is
lost. B has अनुपुण नवमी दशमी द्वे ज्योतिषां एकादशी त्रयोदशीर्यवेदशीसप्तदशः काकुभः द्वादशी-
चतुर्दशीषोडशीअष्टादशः सतोनुहृतः. See Prât. 1024.—l. 15. आचिनं Anukr. अचिनं Ca.
अचिनी A. M I.—l. 22. (22, 1.) उपचपयितारं ॥ उपचपायतारं A. Ca: cf. Rv. Bh. VIII.
24, 25, and दसु उपचये Dhṛ. 26, 104.—ll. 26 and 28. (22, 2.) पूर्वापुषं S 2. S 3 pr. m. (?)
S 4. P 3. P 1. P 4 sec. m. पूर्वापुषं S 3 (sec. m. ?) S 1. P 4 pr. m.—l. 31. पुषेपु ॥ पुषेपु
A. यत्तेपु Ca.—P. 344. l. 5. (22, 3.) स्रोतन० ॥ स्रोतन० A. Ca. M I; deest in B.—l. 13.
(22, 4.) मंषांतरं ॥ मंषांतरं सति A. Ca.—l. 30. (22, 6.) वृक्षेण वृक्षो जागर्षं etc. ॥ वृक्षेण जाग-
क्षेणं कुरवः । मुमस्यती उदकस्य पाकयिता नयति । विकर्तनादिति यावत् ॥ तेन जागक्षेण यवनामकं धनं
वां कर्षवः । पुनश्च तक्षी, विकक्षेणं कुरवः । मुमस्यती etc. A. Ca. वृक्षेण जागक्षेण यवनामकं धनं वां
कर्षवः C. वृक्षेण जागक्षेण यवं यवनामकं धनं कर्षवः । पुनश्च तक्षी etc. B. The confusion in A.
Ca arises from the copyist having originally skipped a line after वृक्षेणं कुरवः.—

P. 345. l. 2. चक्षुर्दिने B. पक्षदिने A. Ca.—l. 8. (22, 7.) चक्षान् ॥ चक्षान् A. B. Ca.—
आगच्छतं B. गच्छतो A. Ca.—l. 28. (22, 10.) चक्षयः to राजानं from B.—l. 30. चक्षत् ॥ यत्
यच्छत् A. Ca. यत् B 1.—P. 346. l. 4. (22, 11.) अधुतमनाः ॥ अधुतधनाः A. B. Ca.—l. 15.
(22, 12.) वंदन्तो मायानिः ॥ वंदनमात्रानिः A. Ca.—l. 29. (22, 14.) सूयमानमार्गो ॥ सूयमार्गो
A. Ca.—l. 31. चद्रौ उद्यौ B.—P. 347. l. 4. (22, 15.) सेवनीयशीली in the sense of
'whose character is to be honoured'? सेवनीय° A. B. Ca. सवनी° C 2. सवनीयो or
सेवनीयो would be good emendations, if it were likely that शीली crept into the text
from a marginal gloss. See Dhp. 6, 2; Rv. Bh. II. 31, 4; IX. 78, 3.—l. 5. सोमरी
सोमरिरहं B. सोमरिरहं A. Ca. See note to VIII. 19.—l. 13. (22, 16.) क्षतिमी रक्षानिः
from B.—l. 26. (22, 18.) प्रयच्छति ॥ प्रच्छति A. Ca; deest in B.—l. 28. लक्षो B. C.
लभो A. Ca. .

P. 348. l. 26. (23, 4.) उद्वेष्टात् A. Ca. उद्वेष्टात् (meant for उद्वेष्ट°) B 1.—P. 349.
l. 10. (23, 7.) हे देवाः B before चर्षणीनां.—यष्ट्वेन ॥ यष्ट्वेन B. यष्टु यष्ट्वेन A. Ca.—l. 16.
(23, 8.) यक्षवति ॥ धक्षयक्षं प्रति A. Ca. यक्षं प्रति B. धक्षयक्षं C 2.—P. 350. l. 24. (23, 15.)
माययापि तस्त्र ॥ मायापि तस्त्र A. Ca. मापितस्त्र B.—P. 351. l. 4. (23, 17.) गृह ॥ सह A. B.
Ca.—P. 352. l. 16. (23, 24.) परिहरेण ॥ परिपुरेण A. Ca.—l. 21. (23, 25.) वनस्थितिरू-
पाभिररणीभिः ॥ भिर्वारणीभिः A. Ca. M 1. अरणीभिः B.—l. 28. (23, 26.) मानुषाणां after
मानुषा A. Ca.—P. 353. l. 16. (23, 29.) प्रदातासि from B.

P. 353. l. 26. (24, 4.) विश्वमना ॥ विश्वनाम A. Ca sec. m. विश्वनाम Ca pr. m. विश्व-
नाम B 1. वैश्वस्यो नाम M 1.—P. 354. l. 5. (24, 1.) इत्त्वं ॥ इति° A. Ca.—l. 17. (24, 3.)
नानाविधानेपितं ॥ नानाविधानेपितं A. Ca. B.—l. 18. आ before संपादय, meant for आहर,
A. Ca. आ सपा C 2.—l. 24. (24, 4.) निरेकं a second time by conjecture.—
l. 26. स्वमानः ॥ स्वानः A. Ca. M 1. स्वामनः B 1.—P. 355. l. 10. (24, 6.) तथा मनो
by conjecture. Instead of धनादिप्रदा° A. Ca have धनादिभिः प्रदा° and in A the
words प्राप्नोमीत्यर्थं to धनादिभिः stand in the margin. B 1 is quite corrupt: जरितुः
कौतुर्ममनः कामं धनादिविषयं आपुण आपुरय.—l. 24. (24, 8.) ते B 1. तव A. Ca. M 1.—l. 30.
(24, 9.) नर्तयि° ॥ नर्तयि° A. B. Ca.—P. 356. l. 19. (24, 12.) यक्षे deest in B.—l. 31.
(24, 14.) दक्षं ॥ रक्षं B 1. Ca. रक्षकं A. M 1.—P. 357. l. 10. (24, 15.) क्षुतिकर्मा C. कर्मा
A. Ca.—l. 16. (24, 16.) The explanation of सदापुत्रः from B.—l. 22. (24, 17.) उपलक्ष्यं ॥
पलक्ष्यं A. Ca. उपलक्ष्यमेतत् would be a more usual phrase.—l. 24. मुनः ॥ वीम A. Ca.
आगमः M 1.—सर्वेः ॥ र्वे A. Ca.—l. 30. (24, 18.) A. Ca. have a lacuna after आह्वया-
which extends to verse 23. This lacuna is supplied in Ca by another hand,
apparently copying from C 2, which here agrees in all material points with B.—
P. 358. l. 12. (24, 20.) क्षलिभिः ॥ क्षलिभिः Ca. क्षलिभ्यः M 1.—l. 23. (24, 21.) Ca (in
the supplementary leaf) adds at the end, यद्वा येन दत्तं धनं सर्वं शत्रुजनमभिमवति येन दत्तं
धनमादायसतः शत्रुजनमभिमवतीत्यर्थः ॥—P. 359. l. 2. (24, 23.) दृष्टधा A. Ca. दृष्टो?—l. 8.
(24, 24.) संबोधाह ॥ संबोध A. Ca.—l. 10. मवंतीति ॥ मवंति A. Ca.—यवमानानामिव ॥ यवमा-
नानारा A. Ca.—l. 11. परिपदां समानाधिकरणः ॥ परिपदां समानक A. Ca.—l. 26. (24, 26.)
संन्यसे ॥ संन्यसे A. संन्यसे Ca. संन्यसे B.—l. 32. (24, 27.) अन् etc. ॥ अन् मनुष्यान् अक्षयति A.
Ca. मनुष्यान् अक्षयति B.—l. 33. किं पुनर्यं ॥ किं पुनः A. Ca. किं पुनः B.—P. 360. l. 15.

(24, 28.) प्रापितवत्सि । प्रापितवानसि A. Ca.—l. 16. करोवि । करोति A. Ca.—l. 20. (24, 29.) आदत्तवान् । दत्तवान् A. Ca.—l. 30. (24, 30.) यदा या० ॥ यदा युषा या० A. Ca.
 P. 360. l. 35. (25.) विचमना । विद्याचमना B. From *खिलो to *गर्भेन वद् left out in A. Ca.—P. 361. l. 28. (25, 4.) अतावाना A. B. Ca.—P. 362. l. 2. (25, 5.) बलाहेन । बलाहेन A. Ca. They are the grandsons of बल (ग्रहस्), and वेग proceeds from बल.—l. 3. बासुखा after बासु A. Ca; not in C.—l. 10. (25, 6.) वृष्विना तदा ॥ वृष्विविनाद A. Ca.—l. 28. (25, 9.) B has अगुलवणेन अपि: तेजवत् दुःखेन वचसा आप्रतिजयी ॥—तददुःखेन । तददुःखेन A. Ca.—l. 29. *होराचयो: । होराचयो: A. Ca; not in B. होराचयो: ? —P. 363. l. 13. (25, 12.) पालयवत्वात् । पालयवत्वात् A. Ca.—l. 16. कर्म । कर्म A. Ca.—l. 21. (25, 13.) उरतरं । उरतरं A. B. Ca.—वनकीयं A. B. Ca.—l. 28. (25, 14.) पालयतां । पालयतां A. B. Ca. M. I.—P. 364. l. 10. (25, 16.) व्रतानि कर्माणि B. प्रति कर्मणा A. Ca.—l. 16. (25, 17.) पूर्वाणि B. पूर्वाणि A. Ca. M. I.—l. 18. वर्यणस् व्रतानि च । वर्यणस् व्रतानि च A. Ca; deest in B.—l. 23. (25, 18.) तयोः पर्यंतान् । तयोरपानति A. Ca. तयोः अंतरान् B. B has *अंतरान्, as an explanation of अंतान्, in the beginning of the verse.—l. 29. (25, 19.) रूपं by conjecture.—P. 365. l. 4. (25, 20.) One expects तस्मिन् before वचः.—l. 12. (25, 21.) मुक् । मुक् A. Ca.—l. 17. (25, 22.) उच्यते ॥ उच्यते A. Ca. Cases where the base of a noun is thus quoted are not unfrequent in Sāyana.—l. 18. वृद्धिः । वृद्धिः A. pr. m. वृद्धिः A. marg. Ca.—l. 26. (25, 23.) नु कुशं । स्वकुशं A. Ca. नु to बाधकी not in B.—l. 27. आयुधः । आयुध A. Ca.—l. 28. भवेतां । भवेतां A. Ca; deest in B.—P. 366. l. 2. (25, 24.) अक्षिती । अक्षिती (अस्थिती) A. Ca. B explains विमा मेधाविनी.—l. 5. प्रत्यग्रहीत् । प्रत्यग्रहीत् A. B. Ca.

P. 366. l. 7. (26.) तत्पूर्वाः Anukr. तत्पूर्वाः A. Ca. M. I.—l. 23. (26, 2.) तनोतीति तनं । तनोति । तनं A. Ca.—P. 367. l. 9. (26, 5.) रोदनशीली दवंती वा । रोदनशीले दवन्ती वा A. Ca. रोदनशीली B.—l. 10. संक्षेपयतं etc. ॥ संक्षेपयतं । इतमित्यर्थः । पशु हिंसासंक्षेपयोरिति क A. Ca. cf. Dh. 17, 55.—l. 15. (26, 6.) मादनशीलः etc. ॥ मादनशीलवंशरीरकानो ये युवां रूपं पञ्चति वेतुतैव A. Ca.—l. 25. (26, 7.) तैरपः । तैरपः A. तैरपः Ca. केनापि आर्चनीयी B.—P. 368. l. 13. (26, 10.) *गवामपनेतुन् । *गवामपनेतुन् B. *गवासापनेतुन् A. Ca.—l. 19. (26, 11.) आत्मायत्तया । आत्मायत्तया A. Ca.—P. 369. l. 17. (26, 16.) कती, and इति after हवानां by conjecture.—l. 28. (26, 17.) अमनुषी । अमनुषी A. Ca.—P. 370. l. 15. (26, 20.) करः etc. ॥ करसंज्ञास्वात्मनिरासाद्यपेक्षीया A. Ca. Cf. मुखास्वात्मने Rv. Bh. III. 36, 4.—l. 19. (26, 21.) The Sūtra is given from Āsv. A. Ca. leave it out and mark a lacuna after सूचितं च.—l. 28. (26, 22.) After अभिपुत a lacuna in A. Ca, supplied from B.—P. 371. l. 6. (26, 23.) दिप्सु B. दिप्सु A. Ca. दिप्सु C 2.—अद्यावावह । अद्यावावह A. Ca.—l. 12. (26, 24.) सुष्य A. Ca; deest in B.—l. 15. न । यथा and afterwards यावाह from B.

P. 371. l. 26. (27.) प्रावाचः Anukr. प्रावाचः A. Ca. M. I.—P. 372. l. 31. (27, 4.) वा after सर्वज्ञा by conjecture.—P. 373. l. 6. (27, 5.) मुमुक्षुतयाः प्राप्तयेत्यर्थः । तथा । शिष्यवचनाः प्राप्तयेत्यर्थः । नतथा Ca. A. शिष्यवचनाः प्राप्तयेत्यर्थः । नतथा C 2. प्राप्तयेत्यथा नतथा B. The reading is very doubtful.—l. 7. अद्वेन वदन् A. Ca.—P. 374. l. 16. (27, 9.) *विषत्वात् and विद् ॥ *विषत्वात् and विद् A. Ca. cf. Dh. § 34; Rv. Bh. VIII. 96, 9.—P. 375.

l. 10. (27, 12.) चत् before व्यत्ययेन A. Ca.—l. 26. (27, 14.) इपरं by conjecture. B1 has दिने. तु सर्वे व दिवसेषु अपर किंचनः धनदातारो etc.—P. 376. l. 1. (27, 15.) *मायासादस्तां* ॥ *मायासास्तां* A. Ca.—l. 30. (27, 18.) अतुगमने प्रखे by conjecture. अतुगमनेरन् A. Ca. अत् is explained 'as पर्वत or मेघ. Cf. Rv. Bh. IV. 1, 17; V. 54, 4. Probably, however, some omission has taken place, and रन् formed part of a grammatical explanation.—P. 377. l. 7. (27, 19.) सुचिर्गं ॥ निमुचिर्गं A. Ca. M1. Cf. Dh. 7, 13.—l. 8. धनं मनवे ॥ धने मध्ये A. Ca.—P. 378. l. 3. (27, 22.) प्राप्नुमः A. Ca. is a mistake for प्राप्नुयाम.

P. 379. l. 17. (29, 1.) *देवतं* ॥ *देवताः* A. Ca.—सौम्यं TS. सौम्यं A. Ca.—l. 18. शबलं ॥ सबलं A. Ca; deest in B.—l. 19. किरणैस्तावदुन्नते चंद्रमसि दुःखोपशमनानि ॥ किरणैः तावदुदते (तावदुदते Ca) चंद्रमसि सर्वस्वदुःखापशमनेन A. Ca. सर्वस्व is only an erroneous repetition of सर्वस्व.—l. 20. राक्षयश्चंद्रनेतृकाः ॥ राक्षयः चंद्रनेतृकाः A. Ca.—P. 380. l. 16. (29, 6.) यथा before चोरः repeated by conjecture.—l. 17. स्वसहायिभ्यो suggested in M1 and adopted by Windisch, Zwölf Hymnen, p. 69. स्वसहायिभ्यो C. तस्य सहायिभ्यो A. Ca; deest in B.—P. 381. l. 3. (29, 9.) From द्वा द्वौ to तेनोक्तिन, in the next verse, left out in A.—l. 7. (29, 10.) From एकेऽचदी to एतादृशा अचयः left out in Ca. The words are taken from B.—एतादृशा ॥ एतादृशा अतादृशा B.

P. 381. l. 14. (30, 1.) शिशुर्नासि खलु B. शिशुनासि कल्पयया नासीत्यर्थः A. Ca.—l. 23. (30, 2.) खेटि—सुगं ॥ खोटि—सुगं A. Ca.—l. 30. (30, 3.) धनादिमंतस्य ॥ धनादि मंचस्य A. Ca.—l. 31. मानवात् मनुः etc. ॥ मानवान् मनुः सर्वेषां मनुः पिता तत आगत (आगतात् Ca) परावतः पिता मुहुरं मार्गं चक्रे तस्मात्पथो etc. A. Ca. मानवात् पित्र्यात् सर्वेषां मनुः पिता ततः आगतात् परावतः कूरात् पथः etc. B. मानवात्पित्र्यात् । सर्वेषां मनुः पिता तत आगतात्परावतः । पिता मनुर्कूरं मार्गं चक्रे तस्मात् पथो etc. M1.—l. 33. अस्मानपनयत ॥ मास्मानपनयत A. Ca. तस्मात् मार्गात् सोमोन् अपनयत । B.—P. 382. l. 6. (30, 4.) विद्यानरोऽसिः ॥ विद्या A. Ca.—l. 8. नृणाति ॥ नृणोति A. Ca. M1.

P. 382. l. 20. (31, 1.) शिव्यडागमाः ॥ *डागमौ* A. Ca.—Sâyana reads ब्रह्म for ब्रह्मा.—l. 31. (31, 3.) दीप्तिमान् रथो रंह्यशीलः etc. ॥ दीप्तिमान् रथः असत् B. दीप्तिमान् शीलो खंदनः देवानां इविःप्रदानरूपेण पू-यत्तेन असत् Ca. A agrees with Ca, but has only न instead of दीप्तिमान्.—P. 383. l. 1. धन मे रथो ॥ यो हे म रथे A. Ca. हेमरथे C2. Very doubtful.—l. 5. (31, 4.) After *शीलं* A. Ca have यतीत्यर्थः, C2 तीत्यर्थः.—l. 6. धेनुः before धिनोति A. Ca.—दिवेदिवे etc. ॥ दिवे दिवेर्दुहति A. Ca. दिवेदिवे दुहे देवैः दुहति B.—l. 15. (31, 5.) अन्नादीन् A. Ca. *दीनि* B. Immediately afterwards all MSS. have again अन्नादीन्, though it is grammatically wrong.—l. 20. (31, 6.) प्राशितव्यान् ॥ प्राशव्यान् A. Ca.—l. 22. A. Ca have सुप्यत इत्यर्थः after न मच्छतः.—l. 25. (31, 7.) नापि ॥ अपि A. B. Ca.—P. 384. l. 1. (31, 8.) तत्रापि A. B. Ca.—l. 15. (31, 10.) फलपुष्पं B. स्वर्गपुष्पफलं A. स्वर्गफलपुष्पं Ca. स्वर्ग seems a later addition.—पुष्पानां from B.—l. 18. मयतो ॥ मयच A. Ca; B has only सचामुयो देवैः सहितस्य.—l. 19. वर्तामह ॥ वर्ताम A. B. Ca. M1.—P. 385. l. 6. (31, 14.) चो A. B. Ca.—l. 15. (31, 15.) तद्वत् । यो देवानां from B.—l. 23. (31, 16.) देवानां मन इयचति ॥ देवानां न इयचति Ca. न इयचति A. B reads हे चक्षमान यः इयिर्निः देवानां मनः इयचति.—P. 386. l. 8. (31, 18.) आयुनमनाच ॥ नमनाच A. B. Ca.

P. 388. ll. 19 to 22. (32.) A. Ca have between मादन् and प्र कर्त्तव्यं the passage which is inserted after खाने, प्रति to तुषी । आ० ८. १२. । इति ॥—l. 21. अक्षावाकवादे etc. ॥
 • अक्षावाकः पत्नीयजमानखान A sec. m. आक्षादको पत्नीयजमानखान A pr. m. Ca. Instead of पत्नीयजमानखान we expect प्रत्यक्षा इत्यस्य तुषस्य खाने. Cf. Rv. Bh. VIII. 71, 10.—
 P. 387. l. 29. (32, 9.) अश्विनोऽश्वयुक्तान् कृधि from B.—l. 30. धनवतस्य C. मेघवतस्य A. Ca. धनिनस्य B.—P. 388. l. 9. (32, 11.) इदं to एव from B.—l. 19. (32, 13.) शोभनपारणस्य ॥ शोभनवरणस्य A. Ca. शोभनाचरणस्य B. शोभनवर्णस्य C 2. Cf. Rv. Bh. III. 39, 8. 50, 3.—
 P. 389. l. 4. (32, 16.) यज्ञा ब्रह्मचारिवासी TS. यज्ञा ब्रह्मचारिवासी A sec. m. यद्या ब्रह्मसू । चारिवासी A pr. m. Ca.—l. 8. (32, 17.) Ca omits all from the first सुख एवेदं to ब्रह्माणि 1; the lacuna is supplied in A in the margin. B has an independent explanation : सुख एवेदं : तस्मिन् सामानि उप गायत हे होतारः पथे तस्मिन् इदं उक्थानि सोषाणि शंसत हे अध्वर्यवः पथे इत् तस्मिन्नेव इदं ब्रह्म असानि कथोत कुषत जुहुत ॥—l. 21. (32, 20.) वुसं तुग्यमित् ॥ वुसं तुग्यं उ० A sec. m. वुसं : संतुग्यं तु० Ca. A pr. m. वुसं तुग्या Ngh. I. 12.—P. 390. l. 3. (32, 22.) पंच before वनान् from B.—P. 391. ll. 4 to 7. (32, 29.) From सोमरूपं to सोमपे in the 30th verse taken from B. A. Ca mark a lacuna.

P. 391. l. 14. (33.) सूचितं च to अनु रूपः from Ca and C 2. There is still some mistake, as the third Vinīyoga refers to the first.—l. 29. (33, 2.) आगमत् A. Ca; B has निर्गमने नतारः नीयगमनः वृषभः इव शब्दं कुर्वन् कदा भीकः खानं आ गमः आगच्छेदिति. Sāyana seems to read इदं for इदं.—P. 392. l. 4. (33, 3.) देहि from B.—l. 25. (33, 6.) अपरिवृतः ॥ अघृतः A. Ca. आवृतः B. अपघृतः A marg. See verse 10.—अवः ॥ अवं A. Ca; deest in C 2.—P. 393. l. 5. (33, 7.) पुरः शत्रुपुराणि B.—l. 24. (33, 10.) वृषभिश्च ॥ वृषाश्च A pr. m. Ca. वृषश्च A sec. m. वृषेश्च B.—P. 394. l. 1. (33, 11.) अक्षरश्रणाः A. B. Ca.—l. 28. (33, 15.) महन् ॥ महान् A. Ca. M 1. महां B.—P. 395. l. 4. (33, 16.) तव ॥ ते तव A. B. Ca. M 1.—l. 9. (33, 17.) प्रायोनिः ॥ प्रायोनिः A. B. Ca.—l. 10. प्रायोनिः A. प्रायोनिः Ca.—l. 11. अपि च स्त्रियाः B 1. अपि स्त्रिया A. Ca. M 1.—l. 22. (33, 19.) प्रायोनिं and प्रायोनि A sec. m. प्रावयोनिं and प्रावयोनि A pr. m. Ca. प्रायोनिं and प्रायोनि B 1.

P. 395. l. 30. (34.) वसुरोचिषो B. वसुमत्तोविषो A. Ca.—P. 396. l. 7. (34, 1.) स्वर्गं A sec. m. B. कुर्वस्वर्गं A pr. m. Ca. C.—P. 397. l. 7. (34, 5.) The commentary to this verse is taken from B; left out in A. Ca.—P. 398. l. 3. (34, 10.) अर्थेचर A. B. Ca.—l. 9. (34, 11.) उपश्रुतुपश्रुतो ॥ उपश्रुति उपश्रुतेः A sec. m. उपश्रुति A pr. m. Ca. उपश्रुति B.—l. 26. (34, 14.) धनानि is probably omitted after वा.—P. 399. l. 3. (34, 15.) वसूनि A. Ca. वसूनि B.—l. 15. (34, 18.) वनस्यतयो before वनस्य A. Ca.—तिष्ठमिति ॥ तिष्ठति A. Ca. तिष्ठ B.

P. 399. l. 17. (35.) औपदिष्टाज्योतिषं A. Ca. उपरिष्टाज्योतिषं M 1. See Anukr. M. p. 29.—l. 20. अश्विनोर्यामे A. Ca. अश्विनोर्यामे ?—P. 400. l. 7. (35, 3.) The commentary on this verse, the following, and the 6th verse is supplied from B.—P. 401. l. 16. (35, 9.) नवर्षं ॥ नवर्षं B. वा नवर्षं A. Ca.—P. 403. l. 22. (35, 20.) सर्वाणिश्च B. सर्वाणिश्च A. Ca. वसूनिश्च in the margin of A, marked to be inserted after सर्वाणि.—l. 28. (35, 21.) वसूनिश्च A marg. after अक्षरान्.—P. 404. l. 13. (35, 23.) यच्च एव यत् Sat. Br. यच्च A. Ca.

P. 405. l. 2. (36, 1.) चन्वासु TS. चन्वा A. Ca.—l. 11. (36, 2.) रच ॥ रचसि A. B. Ca.—P. 406. l. 14. (36, 7.) प्राविच ॥ प्रवस्यमाविच A. Ca. पुबुत्सपुचं प्राविच रचिच B.

P. 406. l. 16. (37.) There is something wrong in the Viniyoga, we should expect पुबुत्सपुचं यंचमैः इति निष्कवस्यश्च इदं सूतं. Cf. Rv. Bh. I. 81.—l. 22. (37, 1.) ऊतिभिः from B.—l. 23. प्ररच A sec. m. प्ररचः B. रचः A pr. m. Ca. प्रारचः?—P. 407. l. 21. (37, 6.) भवसि चव° A. Ca. B. चवसि चव° C 2.—l. 27. (37, 7.) चवाणि बलानि कामैर्वधयन् from B.

P. 408. l. 4. (38.) °लोचियसंज्ञकलुचः ॥ °लोचियसंज्ञक A. Ca.: cf. Rv. Bh. VI. 60, 7.—l. 5. °नीयस्य ॥ °नीय° A. Ca.—P. 409. l. 16. (38, 10.) साम उच्यते B. साम उच्यते A. Ca. M 1.

P. 410. l. 2. (39, 2.) रराव्यां P 1 sec. m. P 2. P 3. P 4. अराव्यां P 1 pr. m. and A. B. Ca in the commentary; lacuna in B 1.—P. 411. l. 14. (39, 7.) अपि ॥ अप्या A. Ca; lacuna in B.—l. 22. (39, 8.) After सप्तमानुषः B adds सप्तहोता.

P. 412. l. 12. (40.) ऊदभाग ॥ उदमीग A. Ca. उदमीयं C 2.—l. 14. होचकाः स्वशस्त्रे C 2. होचकास्त्रोशस्त्रे A. Ca.—आरंभणीयारभ्य ॥ आरंभणीयारभ्य A. Ca. C 2.—l. 23. (40, 1.) दत्तं from B.—P. 413. l. 16. (40, 4.) हे नामाक नमाकवत् ॥ हे नमाकवत् B. हे नामाक नमाकवन्ती A. Ca. हे नामाक नामाकवन्ती C 2.—P. 414. l. 1. (40, 6.) वल्ल्या ॥ वल्ल्याः B. तमाया A. Ca.—l. 11. (40, 7.) वनयाम च लुमः B.—l. 24. (40, 9.) वलो वा A. Ca.—l. 25. पूर्वीः । या etc. ॥ पूर्वीर्वचः प्रज्ञां साधन्तासाधयन् A. Ca. पूर्वीः बह्वः प्रज्ञाः नः याः धियः अक्षुद्रयः नु चिप्रं साधन्त साधयन्तु ॥ B.

P. 415. l. 28. (41, 1.) मरुश्व ॥ मरुश्व A. Ca. M 1. मरुश्वः उ मरुश्व B 1.—l. 29. After रचति B adds यथा गोपालो गा रचति तद्वत्.—P. 416. l. 5. (41, 2.) Read समीपे च उदये ॥ समीप उदये A. B. Ca. Sâyana takes उदये for a verbal form, and, if so, the relative pronoun must be inserted.—l. 17. (41, 3.) विषु A. B. Ca. One expects विषु --- कालेषु.—l. 24. (41, 4.) After निर्माता B begins a new sentence with तस्य वरुणस्य.—स्वकृतं B. स्वकृतं A. स्वकृतं Ca.—l. 25. स हि B. स इत् A. Ca. M 1.—रचिता ॥ ररचति Ca. ररचति A. रचति B.—P. 417. l. 9. (41, 6.) चितं भूर्मुच स्वः विख्यान् B.—l. 17. (41, 7.) A. Ca mark a lacuna. यः वरुणः आसु दिशु चत्वा व्याप्तः सन् आशये जायतो वर्तते यः वरुणः एषां श्रुषूणां विद्या सर्वाणि परि जातानि परितो भूतानि धामानि पुराणि मर्त्यशत् विनाशयत् अस्व वरुणस्य पुरो गये रवस्य पुरस्तात् विधिं सर्वे etc. B.—P. 418. l. 4. (41, 9.) अंतरिक्षेऽधि वसतः ॥ अंतरिक्षाधिवसतः A. Ca. अंतरिक्षेऽधि विद्युतानि B.—तिस्रो etc. ॥ तिस्रो भूमीरधिस्थिता A. Ca. तिस्रो भूमिः शीरंतरिक्षं भूमीः विद्युतराणि तिसृणां अधिस्थितानि B.—l. 13. (41, 10.) Sâyana explains अधि । निः । निजः ।

P. 418. l. 20. (42.) इत्येकादशिताः Âsv. °नः A. Ca.—l. 24. देवेति Âsv.; deest in A. Ca.—l. 32. (42, 1.) B has विज्ञेत् बह्वि संति ॥

P. 420. l. 7. (43.) आज्यमानौ A. Ca; not in Âsv.—l. 28. (43, 3.) वप्यति । भवयति ॥ वप्यति भवयति A. Ca. M 1. वप्यति भवयति B.—l. 32. (43, 4.) पुचगिति etc. ॥ पुचगित्वेन सममव्यगिति पुचगितोव वाच° Ca and A pr. m. पुचगित्वेन सममव्यगं गिति । पुचगित्वेन वाच° A by correction. The VS., in Weber's edition, has पुचक्.—P. 421. l. 16. (43, 8.) मख- कामवन् A. sec. m. and Ngh. I. 17. मखनामवन् Ca and A pr. m., the latter perhaps मख.—l. 29. (43, 11.) सोमधुत° ॥ सोमधुते A. Ca. °सोमधुत° B.—P. 423. l. 13. (43, 11.) प्रसु प्रसुः A sec. m. Ca. प्रसुः प्रसुः A pr. m. प्रसुः प्रसु प्रसुः B. The MSS. of the text

* have here and Rv. VIII. 11, 8, where the same verse occurs, प्रभुः—अनु by conjecture.—P. 424. l. 25. (43, 30.) गार्ह० ॥ गार्हयितव्यानि A. B. Ca. Cf. Rv. Bh. 4V. 18, 2, V. 4, 9.

P. 425. l. 31. (44, 3.) सादयत् A. B. Ca.—P. 426. l. 24. (44, 9.) ज्वलद्गतिः A. B. Ca. ज्वलद्गतिः? See verse 14.—P. 427. l. 19. (44, 15.) तनेति ॥ तना इति A. Ca. M1.—P. 428. l. 6. (44, 19.) वर्धयंतु ॥ वर्धयन्ति A. B. Ca. The same occurs again in verse 22.—P. 429. l. 12. (44, 28.) तं सुखय वा ॥ तमुयवा A. Ca; deest in B.

P. 429. l. 27. (45.) इति सोमं A. Ca; not in Âsv.—P. 431. l. 25. (45, 13.) भंकारं ॥ भोक्तारं A. B. Ca.—l. 29. (45, 14.) पणमानं A. Ca. पण्णिमानं B.—P. 433. l. 8. (45, 23.) मनुष्या A sec. m. मनुष्याणां A pr. m. B. Ca.—l. 17. (45, 25.) प्रेरितवान् ॥ प्रेरयितवान् A. B. Ca.—P. 434. l. 5. (45, 29.) बुर्बुरमिति ॥ बुर्बुरेति A. M1. बुर्बुरेति Ca. See Rv. Bh. I. 33, 15.—l. 15. (45, 31.) किं नाकार्योः ॥ किं माकार्योः A. B. Ca.—P. 435. l. 19. (45, 38.) The end of the commentary is left out in A. Ca. It is supplied in B in the following way: असिन्वन् अचध्नं अघ्नीव कितव एव स सोमः त्वामिव प्राप्तः आवयः दुष्मन्ताः सर्वे देवाः निवता अधोमुखाः संतः आचरन् निर्गताः.—l. 29. (45, 40.) हिंधि । अतस्तासां ॥ हिंस्य तस्तासां A. हिंस्य त । तासां Ca. हिंस्य तासां B. हिंस्य च । तासां M1.—P. 436. l. 4. (45, 41.) विमर्शनचमे ॥ विमर्शके न चमे A. Ca. विमर्शके न चमे B. See Benfey, Glossary to Sâma-veda, s.v. parsâna. The intended interpretation seems to have been 'able to withstand friction or a blow;' vimrîs being used in the sense of âmrîs.

P. 436. l. 19. (46.) अष्टाचरा ॥ अष्टाचरवती A. B. Ca. —l. 20. अचतुर्थयोद्गा० ॥ अचतुर्थयोद्गा० A. B. Ca.—l. 25. नवकायिकादशष्टिनो A sec. m. नवकायिकादशष्टिना B. नवकायिकादशष्टिनाशि A pr. m. Ca. See Anukr. M. p. 4.—l. 33. अदोत्तरे A. Ca. अदोत्तरा M1. See Anukr. M. p. 30.—P. 437. l. 28. (46, 6.) रायो from B1.—P. 438. l. 18. (46, 9.) अवाच्यः अवधीयः द्यः B after तारकः. The substantive omitted is मीदः.—l. 23. (46, 10.) निपातानिपातद्वयं A sec. m. निपातानिपाततद्वयं A pr. m. Ca. अनिपात, if the reading be right, must be taken in the sense of पद.—P. 439. l. 27. (46, 15.) मद्वा, instead of मम, A. B. Ca.—l. 28. Sâyana seems to have read अय instead of अय. A has अयेदानीं by correction.—l. 29. लिङ्मावात् A. Ca. One expects लिङ्मावात्.—P. 440. l. 5. (46, 16.) अथापि इदानीमपि A. Ca. अथापि इदानीमपि A by correction. अय अति चित् अनंतरमपि B. Here also Sâyana seems to have read अयय or अयय instead of अयय.—l. 12. (46, 17.) यजनसाधनेः A sec. m. यजमानसा० A pr. m. B. Ca. M1.—वा after एव by conjecture.—P. 441. l. 3. (46, 20.) सुसमितः सुसु संमत्तः B after संमत्तः.—l. 4. वा ॥ स्वा A. Ca.—l. 10. (46, 21.) वशायाध्याय ॥ वशायाध्याय A. Ca and Brih. MS.—कानीतसु Brih. MS. कानीतसु A. Ca.—l. 14. कानीति कनीतपुत्रे कनीयाः पुत्रे ॥ कानीति पुत्रे कनीयाः A pr. m. Ca. कानीति कनीतपुत्रे कनीयाः A sec. m. कानीति कानीतपुत्रे कनीयाः पुत्रे B.—l. 26. (46, 23.) आश्वः A. B. Ca.—P. 442. l. 21. (46, 26.) सा before संज्ञा from B.—नां पिः to सोमपुत्रिः सो० from the margin of A. B4 makes the same addition in the margin from पिः to पुत्रु.—l. 30. (46, 27.) अन्वयात् ॥ अन्वयात् Ca. अन्वयात् A.—P. 443. l. 12. (46, 29.) अवेद्यं A. B. Ca.—P. 444. l. 7. (46, 33.) योज्यं ॥ योज्य A. Ca.

* P. 444. l. 10. (47.) वैजिन्वः by conjecture.—l. 27. (47, 2.) अवा from B.—P. 445.

l. 4. (47, 3.) *पषावयो न* is not explained again in A. Ca. *तत् वयो न पषा वयिणः शि-
मुकाणां पषोपरि यथा तथा विद्यंतम्* etc. B.—l. 20. (47, 5.) *अवदधि०* ॥ *अवदधि०* A. Ca. *अव
इति धि०* C 2.—l. 29. (47, 6.) Sāyana explains *आशवः* instead of *आश वः*.—*यं* after *युष्मं*
by conjecture.—P. 446. l. 7. (47, 7.) *प्रवृद्धमपरिहारार्हं* ॥ *अप्रवृद्धं अपरिहारार्हं* A. Ca. *प्रवृद्धं
अपरिहारार्हः* C. *अभिप्रवृद्धं अपरिहारार्हं* B.—l. 24. (47, 9.) *कस्य* ॥ *यस्य* A. B. Ca.—P. 447.
l. 29. (47, 14.) *शेषेण* ॥ *शेषे* A. Ca.—*उपतिष्ठेत्* A. Ca. *श्वेत* Åsv. Grihy.—P. 448. l. 22.
(47, 16.) *यदेव* ॥ *तदेव* A. B. Ca.—l. 23. *भोक्तृ इत्यर्थः* ॥ *भोक्तुरित्यर्थः* A. B. Ca.—*यदेवापः* ॥
तदेवापः B. *देवापः* A. Ca.—l. 25. *दिताय च* A. Ca. *दिताय च पूरणः* B.—l. 26. *रूपवत्* C.
रूपवत् Ca. *सूतवत्* A.—P. 449. l. 1. (47, 17.) *संदाय* ॥ *सहाय* A. Ca.; *deest* in B.
P. 449. l. 26. (48, 2.) *अगाः* P 1. 2. 3. 4. *अगाः* Aufrecht.—l. 28. *अदीनः* from B.—
P. 450. l. 7. (48, 3.) *ततोऽमृता* ॥ *त्वतो मूभा अमृता* A. Ca. *त्वतः अमृता* B.—l. 15. (48, 4.)
अस्माभिः पीतस्त्वं from B.—l. 23. (48, 5.) *वधो* ॥ *वधः* A. Ca. *वधः* B 1. *वधो* Prof.
Aufrecht in Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft, vol. xxv. p. 236,
note.—l. 24. *ता* B. *ते* A. Ca.—P. 451. l. 1. (48, 6.) *संधुष्येण* A sec. m. B. *संघ्येण*
A pr. m. Ca. Cf. Gitagov. III. 12, where *न संधुष्यति* is explained by *दीयति सुखं न
भवति* 1.—l. 26. (48, 9.) *श्रेष्ठान्* A. Ca. *श्रेष्ठः* B.—P. 452. l. 4. (48, 10.) B reads *चिर-
कालावस्थानं एमि इन्द्रमपि याचे* 1, which is no improvement.—l. 9. (48, 11.) *पीडा* from
B.—A. Ca. read *तविषीचीः*.—*बलवत्यः पीडाः* B.—l. 10. *अग्नेषुः त्वजंतु* B.—*अपग्ने* C. *अपराग्ने*
A pr. m. Ca. *अपराग्ने* A sec. m. B.—*यस्मात्* ॥ *तस्मात्* A. B. Ca.—l. 17. (48, 12.) *मर्त्यान्*
B. *मर्त्यान्* A. Ca. M 1.—l. 30. (48, 14.) *निऽद्रा* Pada MSS. *निऽद्राः* Sāyana.—P. 453.
l. 11. (48, 15.) *विद्यतो* B. *विद्याभिः* A. Ca.—l. 12. *हे इंदो त्वं जतीभिः* [सजोषा: marg.] *सह
प्रीयमाणः सन् जतीभिः सह अद्यवोतयो* etc. A. *हे इंदो त्वं जतीभिः सह प्रीयमाणः सन् जतीभिः
सह अद्यवोतयो* etc. Ca. *हे इंदो त्वं जतीभिः सह प्रीयमाणः सन् सजोषाः गंतारो मदतः तेः
सहितः* etc. B 1.

A MS. of the Rig-veda was discovered by Dr. Bühler in Kashmir. It was written on birch-bark and in the Sārada alphabet. As it seemed to be of some importance Dr. Bühler kindly had it forwarded to me. A collation made by Dr. Wenzel showed, however, that the MS. contained no independent readings, and that it had by no means been carefully copied. The various readings in the Vāṅkhyā hymns are given as a specimen to show the character of the MS.

P. 453. l. 21. (49, 2.) *गिरिर्वि प्ररसा* S.—l. 25. (49, 3.) *न* S 1. 2. 3. 4. P 3. P 4. Aufrecht. *नु* P 1. M 1.—P. 454. l. 4. (49, 4.) *प्रवृद्धेव* S.—l. 16. (49, 7.) *उप अग्नेमिरा* S.—l. 24. (49, 9.) *यथा प्राव* S.

P. 455. l. 11. (50, 2.) *शिनिरि(?)* S.—l. 23. (50, 5.) *स्वधावन् स्वधयंति* S.—P. 456. l. 6. (50, 7.) *उप* for *अप* S.—l. 14. (50, 9.) *यथा प्रावो* S.—l. 18. (50, 10.) *अविशाखो* S.

P. 456. l. 22. (51, 1.) *सांवरणं* S.—P. 457. l. 1. (51, 2.) *पार्वद्वनः* and *विमिश्रितं* S.—l. 5. (51, 3.) *धिवर्ते* for *विध्वंते* S.—ll. 6 and 8. *अरिध्वंते* S 3 by correction. S 4. P 3. P 4 sec. m. *अरिध्वंते* S. S 1. P 4 pr. m., *अरिध्वंते* S 2. *अरिध्वंते* P 1. Cf. Aufrecht, vol. ii. p. v.—P. 458. l. 5. (51, 9.) *इंशन्* S for *दासः*.—ll. 6 and 8. *यवीरवि* S 1. 2. 3. 4. P 1. 2. 4. *यवीरवि* Aufrecht.—l. 9. (51, 10.) *मधुमंतो घृतवृत्तो* S.

P. 458. l. 18. (52, 2.) मिथं S.—l. 19. अजीनसि S.—l. 22. (52, 3.) धृषता पिब S.—
P. 459. l. 2. (52, 4.) अर्बसुच S.—l. 6. (52, 5.) दार्ति S.—l. 14. (52, 7.) अर्बनं S for
अर्बनं.—P. 460. l. 1. (52, 10.) बृहतीरनुषत S.

P. 460. l. 14. (53, 2.) वाजायन्ती (?) S.—l. 19. (53, 4.) शिष्टिष S for शिष्टिषु.—P. 461.
l. 6. (53, 7.) वीतिहोचामिषत देवहतिभिः ससवांसो विमृषिरे S. Cf. Rv. VIII. 54, 6.—
l. 10. (53, 8.) अये मतीनां S.

P. 461. l. 15. (54, 1.) पत्रासो S for पीरासो.—l. 19. (54, 2.) सांघते S.—P. 462. ll. 9 seq.
(54, 6.) भवि सुकतो । वयं होचामिषत देवहतिभिः ससवांसो मनामहे S. See Rv. VIII. 53: 7.—
l. 13. (54, 7.) इन्द्रमायुर्ज S.—l. 14. अनुपावसो S.

P. 462. l. 22. (55, 1.) अख्यामभ्याजति S.—P. 463. l. 2. (55, 3.) वल्वाजुका S.—l. 7.
(55, 5.) चकिरन्नानूनं च महि S.—l. 9. आ । अनू° P i pr. m.? न । अनू° P i sec. m. P 3. P 4.
Aufrecht, vol. ii. p. v, says, 'Die Handschriften lesen carkiran । ā । anūnasya.' P i
has न by correction in the margin, but there is also a correction in the text, so it
is possible that न was corrected to आ, and afterwards again to न.

P. 463. l. 12. (56, 1.) वीर्नः प्रथिना S.—l. 14. (56, 2.) पुतकतुर् S for पीतकतः.—l. 16.
(56, 3.) अर्धि सजः S.—l. 18. (56, 4.) पूतकतायिर्व्यक्ता S.—पूथ्य S.—l. 20. (56, 5.)
चिक्वितिर्ह S.

P. 464. l. 6. (57, 2.) दधिरे S for ददुशे.—l. 11. (57, 3.) उप यात S.—l. 15. (57, 4.)
मधुमंतमन्विना प्र द्वांसांसमवचत S.

P. 464. l. 20. (58, 1.) यो अनुचाना ब्रह्मणे युक्त आसि वा S.—l. 23. (58, 2.) समिन्ध and
प्रभूत S.—l. 24. ओषस्सर्वं and वि माहोकिवाविद S.—P. 465. l. 3. (58, 3.) भूरिमाच S.

P. 466. l. 21. (60, 1.) भवयतु after अनक्त A marg.—P. 468. l. 15. (60, 8.) मताय
मरणधर्माय from B.—l. 22. (60, 9.) अघा गिरा A. Ca. गिरा B i. गिरा अघा would be
better.—P. 469. l. 5. (60, 11.) अंसनीयं from B.—l. 6. माति नो ॥ मातिर्नो B. मानितिर्ना
A. Ca.—l. 13. (60, 12.) तदनं ॥ तं धनं A. B. Ca. त धनं C 2.—P. 470. l. 20. (60, 17.)
• B begins हे देवाः.—हे यजमानाः ॥ गेहे यजमानाः A. Ca. गेहे यजमानाः वयं B. गेहे यजमानाः
C 2.—l. 21. अधुतगमनं B. अधुतकर्माणं A. Ca. अधुतगमनकर्माणं A marg. Cf. Rv. Bh. VIII.
12, 2. 22, 10. 11. 70, 1. 93, 11; V. 73, 2; VI. 45, 20.—l. 24. प्राक्षुपकारसिद्धं B. प्राक्षु-
पकारं सिद्धं A. Ca.—P. 471. l. 14. (60, 20.) यातना ॥ यानां A. Ca.—l. 16. अनिरा A sec. m.
आतरा Ca. अतरा B i.—l. 17. बाह्यानि A. B. Ca.—च न ॥ च° A. Ca. न B.

P. 472. l. 3. (61, 2.) दुपकारकाया ॥ दुपकारकस्य A. Ca. दुपकारक C 2.—l. 18.
(61, 4.) भवति MSS. भवतु !—P. 473. l. 1. (61, 6.) पीरः पूरयिता ॥ पूरयि पूरयिता A. Ca.
• पूरयिता A sec. m. पुषकत पूरयिता B i, which afterwards has गवां पीर पुषकत हे देव etc.—
l. 6. (61, 7.) बृहतः सो° Ait. Âr. बृहतसो° A sec. m. बृहतसो° A. Ca. M i.—P. 474. l. 15.
(61, 11.) सघा सहिताः B. सघा सहासहिताः Ca. सघा सहायसहिताः A by correction.—
l. 24. (61, 12.) वेद ॥ देवः A. Ca. देवः वेद B i.—सगिता धनं संमजता B i.—P. 475. l. 32.
(61, 16.) पचात् before पचाद्वा by conjecture.—पचात् etc. ॥ पचाद्वा पुरा पूर्वी मामी
• पचाद्वाधोभाव A. B. Ca.—l. 24. तथा from the margin of A.—आसुराणि ॥ आसुरीः A. B.
• Ca.—l. 31. (61, 17.) रचयि ॥ चयस्यसि A. Ca.

P. 476. l. 10. (62.) सप्तम्यायाश्च तिस्रो A. B. Ca. च deest in Anukr.—P. 477. l. 1. (62, 3.) चिद्वर्षता ॥ चार्वता A. B. Ca.—l. 9. (62, 4.) अवस्यते B. अवस्यते A. Ca. अवस्यते M I.—l. 21. (62, 6.) दृष्टा by conjecture. गत्य A. B. Ca. गत्य C 2. आगत्य would not be appropriate.—l. 23. अवेक्षितं ॥ अवेक्षितुं Ca. अवेक्षितुं A.—l. 29. (62, 7.) इदुः from B.—P. 478. l. 1. हे पुष्पुत etc. A. Ca. तेंद्र भद्रा साति समन्वयः । C 2. हे पुष्पुत इंद्र त्वं विंशस्य पतिः भवसीति समन्वयः । B.

P. 479. l. 9. (63.) गायत्रे A. Ca; not in C. M I. Cf. Anukr. M. pp. 31; 223.—l. 26. (63, 3.) विद्वानुपायश्च ॥ विद्वानुपाय चाक्षी चः A. Ca. विद्वानुपाय चाक्षी C 2. विद्वान् B.—अपवारितवान् ॥ उपवारितवान् A. Ca. उपवारितवान् A by correction. उत्सारितवान् B.—P. 481. l. 2. (63, 9.) लब्धे लब्धये ॥ लब्धये A. Ca.—l. 12. (63, 11.) अतिशयेन सुमः from B.

P. 482. l. 2. (64, 2.) तव ॥ सतव A. Ca; deest in B. प्रतिनिधि and सदृश are construed with the genitive, according to Pān. II. 3, 72.—B adds at the end अतस्त्वं महानसि ॥—l. 10. (64, 4.) प्रगच्छ C. प्रागच्छ A. B. Ca.—दिवि युलोकात् किं चयौ निवासं A. B. दिवि युलोकात् । किं चयौ निवासं Ca. दिवि युलोकात् चयौ निवासं C 2.—l. 24. (64, 7.) विशीर्णकंधरः from the 'margin of A.—l. 25. ब्रह्मा सोता स्वा त्वां A. Ca. ब्रह्म सोतारं वा B I. Sāyana explains कस्त्वा instead of कस्तं.—P. 483. l. 14. (64, 11.) Sāyana seems to have read अधि श्रितः for अधि म्रियः. B reads अधि आश्रितः and afterwards यः सोमः म्रियः स एवायं etc.

P. 485. l. 8. (65, 10.) पृथ्वीनामन्धानां B.—l. 17. (65, 12.) इंद्रे प्रीत ॥ इंद्रः प्रीत A. Ca. इंद्रः प्रीतः B.

P. 485. l. 21. (66.) इयं by 'conjecture.—l. 30. (66, 1.) तमिंद्रं B. त्वदर्थं A. Ca.—P. 486. l. 6. (66, 2.) अन्नस्य सोमस्य from B. A. Ca mark a lacuna.—यः after आदृत्य by conjecture. B puts it before दाता.—l. 15. (66, 3.) किमस्य कथं जात इति च and then a lacuna in A. Ca. The च is perhaps वचनात्. Or supply इति च कुप्यतिः ।—l. 16. ब्रह्मस्य from B. After अपवरणीयं some other word like ब्रज seems to be necessary.—l. 21. (66, 4.) Sāyana explains पुष । संभृतं ।—P. 487. l. 5. (66, 6.) बुध बुधम् B. बुधम् A. Ca.—l. 15. (66, 7.) हरत ॥ हरं वा A. Ca. हर B.—l. 22. (66, 8.) मार्गेषु प्रक्षिपेत् वा Ca. मार्गेषु B. वा A.—l. 23. युक्तेऽपि ॥ युपि A. Ca.—P. 488. l. 4. (66, 9.) वृषहस्त ॥ वृषहस्ते A. Ca.—l. 11. (66, 10.) न कदाचिदित्य and then a lacuna marked in A. Ca.—अयं हं अभवदि C 2. C 4. अहंभ्यमवदि A. Ca. The lacuna can be supplied in the following manner: न कदाचिदित्यभिप्रायः । सर्वं हंतव्यं हतमभवदित्यर्थः ।—l. 14. A. Ca mark a lacuna after दातव्य. The context may have been दातव्यावितिवमभिनयेन etc. Cf. Devarāga on Ngh. IV. 3 in Nir. SS. vol. i. p. 452. Durga on Nir. VI. 26 gives no particular explanation.—l. 15. तानहर्षुः B. ते बाहर्षुः A. Ca.—l. 17. पक्षति ॥ पक्षति A. B. Ca.—अहानि पक्षति ॥ अहानि पक्षति A. Ca.—l. 18. A. Ca mark a lacuna after अतो. B omits अतो and has इदृशान् पणीन् etc.—l. 20. आपणिकांस्तथा कारुणीकवान् ॥ आपणिकास्तथा कारुणीकान् A. Ca. वाणिज्यांस्तथा कारुणीकवान् Manu ed. Jolly. वाणिजि ed. Mandlik.—l. 28. (66, 11.) तात्पर्यादुति ॥ तात्पर्यादुति A. Ca. तात्पर्यात् B.—P. 489. l. 15. (66, 14.) अमतिर्दोरिआत्मिकायाः B. अ - मतिर्दोरिआत्मिका A. Ca.

P. 489. l. 26. (67.) संमदा० ॥ समदा० A. B. Ca. M 1.—l. 27. आदित्यान् ॥ अदित्यं A. B. Ca.—
 l. 28. आदित्या ॥ आदित्यो A. B. Ca.—P. 491. l. 6. (67, 9.) मर्षयता ॥ मर्षयन्ता A. Ca.—h 7.
 • प्रप्राप्ता etc. ॥ प्राप्ता वाधामा नोऽस्माकं etc. A. Ca.—l. 18. (67, 11.) गंभीरं गहनं A. Ca. गहनं
 गंभीरं Ngh. l. 12.—l. 25. (67, 12.) दूरमियमदितिर्भूमिरुपा ॥ दूरं यमदितिर्भूमिरुपा A. Ca.—l. 26.
 After उच्छ्वि something seems left out, unless we change उच्छ्वं into उर्वि त्वं.—
 l. 27. जीविनापुत्राक्षितुं A. Ca. unintelligible.—l. 30. (67, 13.) उच्छ्वयंतः ॥ उच्छ्वयंतः A.
 Ca.—P. 492. l. 3. (67, 14.) A. Ca. have क्राणान् before वृकाणां, B क्राणां. This is
 either a repetition of वृकाणां (B 1 reads क्राणान् वृकाणां) or one has to read नोऽस्माकं
 प्राणान्.—l. 13. (67, 16.) मुञ्जहे ॥ मुञ्जहे A. Ca.—l. 17. (67, 17.) कृणुष्व B 1. कृणुष्व A. Ca.
 कृणुत M 1.—l. 24. (67, 18.) A. Ca. not B, have after मुञ्चतु again कृणुष्व भवत्वित्यर्थः ॥ B
 adds वृष्टांतः बंधात् बद्धमिव बद्धं पुनर्यं बंधात् यथा विमुञ्चति तद्वत् ॥—l. 30. (67, 19.) मूकत मुखयत
 B.—P. 493. l. 3. (67, 20.) पुषे पितृशब्दः ॥ पुषे पि त्व शब्दः A. Ca.; not in B.—l. 10.
 (67, 21.) रिप्रमिति Nir. रिप्र इति A. Ca. M 1. See Rv. Bh. l. 157, 4.

P. 493. l. 18. (68.) चंततः ॥ चय ततः A. Ca.—P. 494. l. 2. (68, 2.) मते ॥ मते B 1;
 deest in A. Ca. M 1.—l. 7. (68, 3.) त्वेत्यर्थः C. म इत्यर्थः A. Ca.—l. 29. (68, 6.) योग
 स्वादिच्छा ॥ योगास्वदिच्छा A. Ca.; very doubtful.—P. 495. l. 10. (68, 8.) वनवसिंद्र यस्य
 B. वन --- नि यस्य A. Ca.—l. 14. (68, 9.) कर्तुं after स्नानादिव्यवहारं by conjecture. कुर्वन्
 A. B. Ca.—l. 18. (68, 10.) The Viniyoya has been corrected in accordance with
 Âsv. and Rv. Bh. VIII. 2. ०रिति तुषो मन्त्रस्वतीयप्रतिपञ्चभाषिति A. Ca.—l. 24. ररणिष ॥
 रचय A. B. Ca.—l. 29. (68, 11.) तन्नीयः ॥ तंतनीयः A. B. Ca.: cf. Rv. Bh. VI. 18, 6;
 VIII. 6, 22.—P. 496. l. 1. (68, 12.) तथा तने by conjecture.—l. 10. (68, 14.) Brih.
 VI. 900 has आर्षाश्चनेधयोरच पंच दानस्तुतिः पराः ॥—l. 13. पितृपुत्रा ॥ पितृपितृ A. B. Ca.—
 l. 17. (68, 15.) अतिथिष्वि ॥ अतिथिष्वि A. Ca.: cf. verses 16 and 17.—l. 18. इंद्रोत ॥ इंद्र
 A. Ca.—l. 23. एवमुवाच ॥ एवं त्वपुवाच A. Ca.—l. 32. (68, 17.) इंद्रोतदानस्य ॥ इंद्रोतदानस्य
 A. Ca.—P. 497. l. 8. (68, 19.) निजित्सुचन to युष्मासु from C. युष्मे युष्मासु मर्त्यः मनुष्यः अथैवं
 निजित्सुः नेतुमिच्छुः नादीधरत् च नैवोपपद्यते खलु अतो etc. B. Left out in A. Ca.

P. 497. l. 20. (69, 1.) उगन्तीति ॥ उदिति A. उदितितीति Ca.—l. 28. (69, 2.) इंद्र
 सुग्न्येति by conjecture. इंद्रयुग्न्य इति A. Ca. इंद्र यु इति C 2. C 4.—हि द्वा० to सर्वत्र
 from C. Cf. Sâyana's commentary on Sv. II. 7, 1, 9, 1.—P. 498. l. 6. (69, 3.)
 दिवीत्वर्थः ॥ दिवीत्वर्थः A. Ca. त्विः C 2.—l. 7. आदित्यस्य C. आदित्य A. Ca.—आरोचमाने ॥
 आरोचने A. Ca.—l. 9. (69, 4.) A. C. Ca. mark a lacuna after अनुपः, extending
 to the beginning of the verse. This has been supplied in accordance with
 Rv. Bh. VIII. 45.—l. 15. तन्नामुरक्तत्वात् ॥ तन्नामुरक्तत्वात् Ca. तन्नामुरक्तत्वात् A. ०क्तत्वात् C 2.—
 ll. 24 to 29. (69, 7.) मिलिषा to यवदा from C. बध्नस्य विष्टपं सूर्यस्य from B.—P. 499. l. 2.
 द्वादश मासाः etc. Cf. Sat. Br. I. 3, 5, 11.—l. 10. (69, 8.) तन्नोवा C. तन्नोवा A. B. Ca.—l. 26.
 (69, 10.) आ पतंति etc. ॥ आपतितं, बुधिरस्याय यदा etc. A. Ca.—P. 500. l. 8. (69, 12.) सूर्य
 सुषिरामिव is not explained in A. C. Ca. यथा सूर्यं प्रति रश्मिमानं तद्वत् B. The verse
 occurs Nir. V. 27, and is explained in Rig-veda, vol. i. p. 20.—P. 501. l. 7. (69, 16.)
 गृहे रचः A. Ca. It is strange that Sâyana should use here गृह as a masculine,
 though he explains अर्चतं गृहं, in VIII. 73, 7, by अर्चयेन पुंलिङ्गता.—l. 8. ०न्तरं to ०न्तरं

from Ca.—I. 9. पुनः कीदृशं from B. तकिं A. Ca.—कीदृशं after रथं A. Ca.—I. 17. (69, 17.) खराजं twice, A. Ca, not C.

P. 501. l. 31. (70.) चयोदशुष्णिकं चतुर्दशमुष्णं पंचदशी पुरउष्णिगाद्यं ॥ चयोदशुष्णिकं आद्यं A. Ca. चयोदशी पुरष्णीकं आद्यं B 1.—I. 33. यो राजा etc. supplied from the Ait. Âr. A. C. Ca mark a lacuna.—P. 502. l. 6. (70, 1.) सेनायां C 2. सर्वेषां संयामाणां B; deest in A. Ca.—I. 23. (70, 3.) After अनुकूलं some word like करोति is wanted.—P. 503. l. 10. (70, 5.) मूर्तिप्रतिविंबाय ॥ मूर्तिप्रतिविंबाय A. Ca. मूर्तिप्रतिविंबाय C. विंबाय B.—I. 11. किंचन ॥ किंचनमु A. Ca.—I. 18. (70, 6.) B begins हे शविष्ठ बलवन् मघवन् धनवन् वृषन् etc.—वृषा before आ पत्राय A. Ca.—I. 27. (70, 7.) मनुष्यः from C.—I. 28. यो मर्त्यो etc. ॥ स मर्त्यो यस्मिंश्च ए० A. Ca. स मर्त्यः यस्मिंश्च ए० B. B begins with यः अदेवः etc.—I. 29. योजयति B. योजयति, A. Ca.—After गंतुं there seems to have been a lacuna, which in C 2 is left unsupplied. The commentary given in A. B and Ca is clearly spurious.—P. 504. l. 10. (70, 9.) उत्पापय ॥ उत्पापयत A. B. Ca.—I. 18. (70, 10.) प्रभूतधन B. प्रभूतमिषा A. Ca.—I. 19. नि शिन्नयः B 1. वि शिन्नयः A. वि शिन्नयः Ca.—I. 20. नि शिन्नयो ॥ वि शिन्नयो A. वि शिन्नयो Ca.—I. 26. (70, 11.) सखा B. सखायः A. Ca.—P. 505. l. 23. (70, 15.) हितं शीरदेवं ॥ हितः शीरदेव A. B. Ca.—I. 24. Sâyana read न instead of नः.

P. 506. l. 1. (71, 1.) कस्य महोमिः A. B. Ca after रथ.—I. 3. अथवा to संबंधनीयं A. Ca; not in C 2 nor in B.—I. 7. (71, 2.) अखादिभि ॥ अखादिभि A. Ca.—I. 12. (71, 3.) The commentator must have read in the text, स नो वस् उप माखूर्जो नपात् etc.: cf. verse 9. त्वं नोऽस्मभ्यं विश्वेभिर्देवेभिर्धनं प्रयच्छसि । हे ऊर्जो etc. B. Could विश्वेभिर्देवेभिः have been inserted in order to remove the punarukti pointed out and explained away by Sâyana?—I. 18. (71, 4.) यं ॥ यदा A. Ca. यदा यं B.—P. 507. l. 9. (71, 9.) नपात्त्वं ॥ नपादित्वं A. Ca, which stands perhaps for नपादादित्वं.—I. 10. स सुखलेनैव प्र० ॥ सः सुखलेन वा प्र० A. Ca. M 1. सः प्र० B.—I. 19. (71, 10.) वापि after न्वात्वं A. Ca. Cf. verse 14.—P. 508. l. 6. (71, 12.) धीषु सुबुद्धिषु B before प्रथमं.—I. 13. (71, 13.) वा ॥ अतिवा A. Ca. अथवा M 1.—I. 28. (71, 15.) मयानाममिन्नयं ॥ मयानाममन्नयं A. Ca.

P. 509. l. 19. (72, 3.) अंतः आयतनमध्ये before इच्छति B.—स्वपतं ॥ स्वपनं A. स्वयनं C. स्वयनं B.—I. 20. स्वप्नेतन्माध्यमं A. Ca and Nir. var. lect. स्वपनेतन्माध्यमिकं Nir. Roth and Sâ.—I. 26 seq. (72, 4.) अथहत् आरोहति and अवधीत् A. Ca. अथहत् आरोहति and आवधीत् B 1.—I. 32. (72, 5.) इयं चरंश्चरंश्च ॥ यं चरंश्चरंश्च A. Ca. इयंश्चरंश्च A.—P. 510. l. 3. (72, 6.) खूलं ॥ खूलं A. B. Ca.—I. 4. रथेऽद्यान् etc. ॥ रथेऽद्यान्वाद्यन्मिथोवयतेति सेतुर्धः । A. Ca.—I. 9. (72, 7.) प्रतिप्रख्यातारौ C. प्रख्यान् A. Ca; deest in B.—I. 27. (72, 10.) परिकल्पामं B. परिणीत्यामं A. Ca. परिगंतारं?—नीचीनद्वारं ॥ नीचीनवारं ग्मूतवारं (i.e. न्याग्मूत-द्वारं) B. नीचीनवारं A. Ca. नीचीनद्वारं C.—I. 32. (72, 11.) वपुक्करे, cf. Nir. V. 14.—P. 511. l. 2. आसंधं A. Ca. आसयां B.—I. 6. (72, 12.) आरिष्योः Ca. अरिष्योः A. C.—I. 7. गवाजयोः ॥ गवाजयोः C. गवा - योः A. Ca.—I. 26. (72, 15.) धारकमात्रं ॥ धारकमात्रं A. Ca. धारकं B. धारकपि C 2.—P. 512. l. 3. (72, 16.) मधुपुल्लं ॥ मधुपुल्लं A. Ca.—I. 7. (72, 17.) तत्र हेतुमाह ॥ तत्र हेतुं A. Ca. तत्र हेतुं B. C.—I. 12. (72, 18.) एवमनि ॥ एवमनि A. Ca. एवं मनि B.—I. 13. गु शीघ्रं B at the end of the commentary.

P. 512. l. 19. (73, 1.) हवमाह्वानं यच्च वा A. Ca. हवमाह्वानं B.—P. 513. l. 10. (73, 6.)

The commentary on this verse is omitted in A. Ca. It is printed from C 2. B has **हे चक्षिणां नी यामहता यज्ञे सुखतमी नेदिष्टमतिक्रममायं प्राप्तव्यं यामि । प्राप्नोमि । चंति० ।** It seems an old lacuna, supplied independently by C 2 and B.—P. 514. l. 1. (73, 11.) **चर्चमागमनाय ॥ चर्चागमनाय** A. B. Ca.—l. 7. (73, 12.) **सजात्यं ॥ संजात्यं** B. (also the first time). **साजात्यं** A. Ca.—**बंधकः सुवः ॥ बंधकसुवः** Ca. **बंधकसुवः** A. **बंधकः सुतः** B. Cf. Kuhn's Zeitschrift, I. p. 442.—**अथर्वधिरहं ॥ अथ वा यु हं** A. **अथ वायुरहं** Ca. **आवा वा युहं** C 2. (अरायु ?); **deest** in B.—l. 18. (73, 15.) **अथसमूहिः ॥ अथ** A. B. Ca.—l. 22. (73, 16.) **करोत्यंति** A. Ca. **करोति** B.—l. 27. (73, 17.) **निशारयति ॥ निवारयति** B. **निशारयति** A. Ca.—P. 515. l. 4. (73, 18.) **आकर्षया** or **कर्षया** A. B. Ca instead of **आकर्षकया**.

P. 515. l. 7. (74.) **पंचमं ॥ चतुर्थं** A. B. Ca. * The mistake in the number of the Suktas continues to the end of the Anuvāka.—l. 8. **आर्चस्व** A pr. m. Ca. Anukr. **आर्चस्व** A sec. m. M 1.—l. 10. **बोम० ॥ स्वाबोम०** A. Ca.—l. 17. (74, 1.) **यु deest** in B.—P. 516. l. 3. (74, 5.) **जाततेजसायुः ॥ जाततेजोयुः** A. Ca. **जातधनं** B.—l. 23. (74, 9.) **संबंधीति ॥ संबंधिनमिति** A. B. Ca.—l. 30. (74, 10.) **तूर्वथ** **प्राप्तुथ** **तथा** etc. B.—l. 31. **हिंस्व** **deest** in B.—P. 517. l. 16. (74, 13.) Sāyana seems to have read **वृषा** for **मृषा**. B has **मृषा** **मृषाणि** **केशवंति**.—**वृष्यंत ॥ वृष्यंत** C. **वृष्यंत** A. Ca.

P. 518. l. 18. (75, 3.) **सर्वतो जताजत वा ॥ सर्वतो जत आजतो वा** Ca. M 1. **सर्वत जत आजतो वा** A. **सर्वतो जत** B.—P. 520. l. 5. (75, 13.) **अन्यमसोतारं ॥ अन्यसोतारं** A. Ca. **अन्यं सोतारं** B.

P. 521. l. 4. (76, 3.) **अपस्वजन्** A. B. Ca.—l. 28. (76, 8.) **इदा मनसा भक्त्या** from B.—P. 522. l. 1. (76, 9.) **अहाम० ॥ अहाम०** A. Ca.—l. 2. **अभून्** from B. Ca.—l. 17. (76, 12.) **साष्टापदी ॥ साष्टयदी** A. Ca. **प्राप्ता** B.—l. 18. **कुतिमहं** B. **कुतिमयां** A. Ca. **कुतिं मया** M 1.

P. 522. l. 20. (77.) **कुवसुतेः ॥ पुव०** A. B. Ca.—P. 523. l. 5. (77, 3.) **रज्ज्वि** । **तथा ॥** **स्नेहयया** A. **वलयया** B. **रज्ज्वलयया** C 2.—P. 524. l. 5. (77, 9.) **जतानि ॥ जिता** A. Ca. **जीतानि** B.—l. 6. **जीतानि** **अनुकृष्टानि** **तव** **बलानि** **भूमिः** **किल** etc. B.—**भूमिः** **जीववधारणाय ॥ भूमिः** **किल** **वधाधारणाय** A. Ca. **भूमिः** **किल** **वधाधारणाय** B. **भूमिः** **किल** **वधाधारणानि** M 1. Cf. Notes to VII. 99, 3.—l. 18. (77, 10.) **किंचिद्रो ॥ -- नवानपीद्रो** A. Ca. **किंच इद्रः** B.—l. 32. **चरमपादिगोच्यते ॥ चारमपादिगोच्यते** Ca. **वा०** A.—P. 525. l. 3. (77, 11.) **यास्तेन व्याख्याता तदेव लिखति ॥ व्याख्यातत्वात्तदेव लिखति । यास्तः ।** A. Ca.—l. 4. **हिरण्यः** A. Ca. and Nir. var. lect. **हिरण्यः** Nir.—**रक्षी** **deest** in A. Ca, as in several Nir. MSS.—**सांयान्यी** **वर्द्धये** Nir. Roth. **सांयान्ये** A. **सांयान्ये** (or **वृ**, or **मु**?) **वृद्धये** Ca. See Nir. SS. vol. iii. p. 276.—l. 5. **गमनपातिनी** **शब्दपातिनी** **दूरपातिनी** and afterwards **गमनवेधिनी** **शब्दवेधिनी** **दूरवेधिनी** Nir. Roth. B begins **हे इद्र** **ते** **तव** **धनुसुविचं** **मृदाधिपं** **सुहृतं** etc. It explains **सुसंस्कृता** by **सुपु** **अनंजती**.

P. 525. l. 11. (78, 1.) B explains **चंधवः** by **सोमं**.—P. 526. l. 6. (78, 6.) **यदा तं निंदितुमिच्छति ।** The MSS. have **यदा तं निंदितुमिच्छति**, a construction which, though intelligible, is unusual in Sanskrit, particularly as the next sentence is carried on in the third person.—l. 17. (78, 8.) **यदा इद्रः सोमं पीत्वा सौमं हत्वमिहितः ॥ यदाचिद्रः पीतं सोममिहितः** A. Ca.—l. 21. (78, 9.) **आप्तिष्ठ ॥ आप्तिष्ठुं** A. Ca.—l. 28. (78, 10.) **निष्कृतव्यं** A. Ca.

P. 527. l. 12. (79, 2.) **यंरपि** from B. A. Ca mark a lacuna after **सोमोऽपि**.—

l. 17. (79, 3.) कर्तुं इत्यर्थः १. Kṛitya is here used in the sense of 'traiter, enemy.' See Wilson, s. v., and BR. s. v. 1) b).—P. 528. l. 2. (79, 6.) A. Ca have no commentary to the third pāda. तदा ई यतीर्णं एनं यच्चारंमिणं आयुः जीवनं प्र तारीत् प्रकर्षेण वर्धयेत् ॥ B.—l. 5. (79, 7.) हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृतं हृदये पीताय हृदयं संभव । अपरो नः पुराणः A. Ca. हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृतं हृदये वर्तमानः सुशिव अपरो नः पुराणः C 2. हे सोम पीतः त्वं नः अस्माकं हृदे हृदये पीताय शं सुखं भव किंच नः अस्माकं सुशिवः सुसुखः मृळयाजुः सुखकर्ता अद्भुतकतुः आसमाप्तकर्मा पुनःपुनः यागप्रवर्तकः अवातः निखलश्च भवेति अन्वयः । B.—l. 14. (79, 9.) त्वं वेष्टसे ॥ त्वं चा ईष्टसे C 2. त्वं च ईष्टसे B. त्वं - ईष्टसे A. Ca.

P. 528. l. 16. (80.) एकादशं ॥ द्वादशं A. B. Ca.—l. 24. (80, 1.) A. Ca mark a lacuna after बट्. बला बल्लहत्य B.—l. 28. (80, 2.) The commentary to this verse is given from B. A. Ca mark a lacuna.—P. 529. l. 9. (80, 4.) प्राच B. प्राचः A. Ca. M1.—ll. 11 seqq. (80, 5.) वाजयु S 1. 2. 3. 4. P1. P4. वाजऽयुं P 3 pr. m. वाजऽयुः P 3 sec. m. P 2. In the commentary B reads वाजयुः and इच्छन् instead of इच्छत्. This seems preferable, as far as the sense is concerned.—l. 23. (80, 7.) पुरयसि A. Ca; deest in B. It may be meant for पुरायसि, as a denominative verb derived from पुरं.—l. 30. (80, 8.) स्थिता A. Ca. स्थितो Nir.—P. 530. l. 5. (80, 9.) सोमनि before सोमयाजी A. B pr. m. Ca, not C; struck out in B.

P. 530. l. 21. (81, 1.) त्वं तु from B.—असम्भं ॥ नोऽस्माभ्यं A. B. Ca. But नोऽस्मादर्थे is only in A. Ca.—l. 30. (81, 3.) वृष्णुं A. Ca before वृषभं.—P. 531. l. 5. (81, 4.) स्वर्गे राजमानं from C.—l. 9. (81, 5.) उपगानं ॥ उपमानं A. Ca. B.—l. 10. स्त्रीकुर्विति A. Ca after अभिगृणातु.—P. 532. l. 1. (81, 9.) तव वाजा ॥ तव वाजाः अश्वाः B. तव आ A. Ca.

P. 532. l. 24. (82, 2.) ऊर्ध्विषे A. Ca. और्ध्विषे B and Pada text.—P. 533. l. 14. (82, 5.) सोऽस्माभिः ॥ सह अस्माभिः A. B. Ca.—परावत एव deest in B.—P. 534. l. 8. (82, 9.) त्वं पिब ॥ ता पिब A. Ca.

P. 534. l. 23. (83, 2.) अहःसु after सर्वेषु by conjecture.—l. 28. (83, 3.) A lacuna marked after संबन्धि in A. C. Ca.—त्वाकर्ताचिष्यति C. त्वा कर्ताचिष्यति A. त्वा कर्ताचिष्यति Ca.—l. 29. A. C. Ca mark a lacuna after विष्णित्वा, which has been supplied by विष्णितानि. Nothing else seems omitted. Cf. Nir. VI. 20, and Rv. Bh. VII. 60, 7.—l. 30. औऽस्मानति पर्वथ from B.—P. 535. l. 31. (83, 9.) ब्रुवे by conjecture. B puts it behind अपि च.

P. 536. l. 7. (84, 1.) रथी रथिण B. रथिधक् A. Ca.—l. 8. काव्य ॥ क A. Ca. कः B.—l. 17. (84, 3.) तमापि ॥ तमंन्द्र A. B. Ca; also the commentary to Sv. II. 5, 1, 18, 3.—l. 18. नृप्य इति ॥ तम्यति A. Ca; deest in B. Cf. Rv. Bh. I. 121, 1.—l. 21. रथं त्वदन्व ॥ रजनदन्व A. C. Ca. रथं त्वदन्व comm. to Sv. II. 5, 1, 18, 3.—P. 537. l. 3. (84, 5.) तुभ्यं B. वसुभ्यं A. Ca.—l. 4. Instead of वच्चादेशस्त्व, the comm. to Sv. II. 7, 2, 7, 2, reads वृन्नादेशस्त्व.—l. 9. (84, 6.) सुतीः to कल्याण from Ca. सुतिरे पुषपी etc. A. सुतीः एवं कुष या सु सुषितो पुषपी etc. B.—l. 28. (84, 9.) साधयन्निः ॥ साधायोभिः A. Ca.

P. 539. l. 4. (85, 7.) वृडांगोपेति B. वृडांगार्थोपेति A. Ca.—l. 14. (85, 9.) सोमस्य by conjecture.

P. 539. l. 24. (86, 1.) भीतिमपनयतः ॥ भीतिं समनयतः A. Ca.—l. 26. अक्षान्निवासां ॥

असाविषादी A. Ca. असाविषा C 2. असाविषा: B.—l. 28. निमित्तं ॥ संनिमित्तं A. Ca; lacuna in B.—l. 29. मा to सिला from Ca.—P. 540. l. 6. (86, 2.) धनं । तस्माभिः ॥ धन-
कृतमभिः A. Ca. धनमभिः B.—l. 14. (86, 3.) वहीच A. Ca. वहीच Un. (cf. Rv. Bh.
X. 17, 1.

P. 541. l. 9. (87.) यत्स्य इति Åsv. यत्स्यो A. Ca. M 1. See Rv. Bh. VIII. 10.—
l. 14. (87, 1.) नो अयमनुषीणसोचो etc. ॥ नो अयमनुषीणसोचो युक्तीक एतन्नामकं चरिः । वां
युवयोः सोमसा भवसि युष्मत्सुती A. C. Ca. नो वां युवयोः सोमः युक्ती अन्नवान् युष्मत्सुती B.—
l. 18. देवते before ऽस्मिन् A. Ca.—l. 20. From तत्र to शीघ्रं left out in A. Ca.—l. 26.
(87, 2.) A. Ca omit the commentary of verses 2, 3, and 4. This omission has
been supplied from C.

P. 543. l. 17. (88, 1.) वसोः पात्रे निवसतः ॥ वसे प्राचः प्रतिनिवसतः A. Ca.—l. 33. (88, 2.)
याचामह इति ॥ यवोमद्वति A. Ca.

P. 545. l. 18. (89, 1.) A. C. Ca mark a lacuna after देवमग्नीचं.—P. 546. l. 14.
(89, 4.) गच्छन्तु ॥ गच्छन्ति B. गच्छति A. Ca.—P. 547. l. 7. (89, 7.) सुत्वा etc. A. Ca. The
construction is faulty. सुत्वा might be changed into सुतवन्तः, but the mistake was
evidently committed by the author himself, and not by the copyists.

P. 547. l. 13. (90.) समसंख्याकाः सतोवृहत्तः from C.—l. 22. (90, 1.) वा before अन्नं-
कृतानि by conjecture.—l. 33. (90, 2.) तत्पुत्रस्य ॥ न पुत्रस्य A. Ca.—P. 548. l. 7. (90, 3.)
सम्यग्यो Ca. सस्य यो A. सस्य यो B.—l. 14. (90, 4.) तानि प्रह्नीभावयसि ॥ नानि प्रह्नी-
भवसि A. Ca.—l. 23. (90, 5.) अजीवी । अजीव etc. ॥ अजीवोपार्जितोभिषुतसोमः तद्वा A. Ca.
अजीवी उपार्जितः अभिषुतः सोमः तद्वा B.

P. 549. l. 8. (91.) As the text and commentary of this hymn have been pub-
lished by Professor Aufrecht in the Indische Studien, vol. iv. p. 1 seqq., I find
it necessary to justify the readings adopted in my edition, and to state more
fully the reasons for which I either agree with or differ from him.—l. 14. इतश्चर्यं
C 2. C 4. इतश्चर्यं A. Ca, and Prof. Aufrecht.—l. 15. अन्नं कन्वा. This is the reading
of all the MSS., and I see no necessity for adopting the conjecture of Prof.
Aufrecht, अन्निकन्वा, in the sense of अन्निसुता.—l. 19. After करिष्यामि it is absolutely
necessary to insert इति, though A and Ca omit it. In C 2 the whole passage is
omitted.—l. 23. The singular व्युक्तं after the plural एतानि is certainly wrong. A. Ca.
C 2, and C 4, however, agree in व्युक्तं, and as the mistake may be an error of
Sâyana's, I abstained from changing it into व्युक्तानि.—l. 24. खलति. Though खलति
is given in the Dictionaries as an adjective only, there is very little, if any, doubt
that Sâyana used it here as a substantive. It would be easy to change खलति
into खलतिलं, a reading adopted by Prof. Aufrecht. But the MSS. are against
this alteration, not only here, but again p. 551, l. 7. In our passage Ca. C 2, and
C 4 have खलति; A has a lacuna. In the commentary to verse 5, however, A. Ca.
C 2, and the B MSS. also, all agree in the reading खलति; तद्वापन्नमद्य, which follows,
must be referred to शिरः. That खलति should be used by Sâyana as an adjective
also, is no valid objection, particularly as the passage where it is so used, is not

his own composition, but an extract from a Brāhmaṇa.—l. 25. तस्याः पूर्वापहता या त्वक्. तस्याः पूर्वाभिहतायाः त्वक् A. Ca. C 2. The reading of the MSS. might be explained in the sense of 'the former skin of her who was thus being struck,' but the construction would not be in harmony with the general style of Sāyana. Prof. Aufrecht proposed तस्याः पूर्वाभिहता या त्वक्, but the right reading is supplied by the Brihaddevatā (VI. 914) from which this passage is borrowed, and not unfrequently *totidem verbis*. Brih. MS. B has,

तस्यास्त्वपहता या पूर्वा सा शस्त्रकोऽभवत् । उत्तरा त्वभवन्नोधा ह्रक्लासस्त्वगुत्तमा ।
MS. H has,

तस्यां त्वचि व्येताया सर्वस्यां शस्त्रकोऽभवत् । उत्तरा त्वभवन्नोधा ह्रक्लासस्त्वगुत्तमा ।

The readings thus supplied by the Brihaddevatā are of interest, because they show that according to the legend the cure of Apālā was effected by three skins being torn off her body. This is a new feature which to a certain extent weakens the similarity between this legend and some others of German origin, pointed out by Prof. Kuhn (Indische Studien, vol. i. p. 118).—The MSS. (A. Ca. C 2) have ह्रक्लासो instead of ह्रक्लासो, which is supported by the Brihaddevatā.—l. 32. (91, 1.) सुता सुती Prof. Aufrecht. सुता स्मृति A. सुता सुती Ca. सुता सुती C 2. C 4. सुती Br. B 4.—l. 33. After विद्वां कामि A. Ca. have चविरूपं, C 2 चविरूपं, 'without a line at the end. Prof. Aufrecht has printed चटि रूपं, which would be appropriate if Sāyana, during the whole of his commentary, ever used this expression, 'this is the form after the augment.' I have printed चटि रूपं, according to Sāyana's usual style of interpretation, but I am by no means certain that this is the right reading. It may not be at all intended as a grammatical explanation, but as an adjective to सोमं. चविरूपं तं सोमं might be intended for Soma that has not been prepared for sacrifice, Soma in its original form, such as Apālā found on the road and took home with her. Or there may be some other technical term hidden in चविरूपं, such as चविपूतं, 'strained in sieves made of' sheep-wool.' Cf. Rv. IX. 107, 2. घृतं पुनानः चविःमिः परि स्रव. Rv. IX. 91, 2. मधुघृतः चविःमिः गोमिः घृतमिः, etc. The reading remains doubtful.—l. 35. इतध्वनिं B. इति वाज A. इति वाजं धनं Ca. C 2. Prof. Aufrecht has conjectured इतराविध्वनिं as the original reading which led to the corruptions in A. Ca. and C 2. This conjecture is extremely plausible, and I should prefer it, unless the simpler reading which I adopted were supported by the B MSS.—l. 36. The quotations from the Sātyāyani-Brāhmaṇa can hardly ever be completely restored from the MSS. of Sāyana. There is no MS. of this Brāhmaṇa in any of the libraries of Europe, and though it is a Brāhmaṇa belonging to the Sāma-veda, it differs so considerably from the text of those of the Sāma-veda Brāhmaṇas which are known to us from MSS., that nothing can be gained by their collation. The story of Apālā is not to be found in any of the Sāma-veda Brāhmaṇas, though I examined them all most carefully. Now the language of the Brāhmaṇas is so peculiar and so

different from the common style of Sāyana, that wherever we find an opportunity of comparing the original texts with the extracts given by him, we discover a more than usual number of blunders and omissions in all our MSS., and we see that, without the help of the originals, it would have been impossible to set them right. With regard to all such extracts from Brāhmanas in my edition of Sāyana, I must crave considerable indulgence. They are given as well as they could be given with the means at my disposal; but they cannot be completely restored to correctness until we are able to procure the exact sākhas of each Brāhmaṇa from which they were copied or quoted by Sāyana.—सोमांशुमविंदत् Prof. Aufrecht. सोमं शुमविंदत् A. Ca. C 2. The B MSS. never give these Brāhmaṇa passages.—l. 37. सा तमभिवाजहार । A. Ca have सामिवाजहार, as printed by Prof. Aufrecht. An accusative is wanted with अभिवाजहार, and its former presence is indicated by the readings of C 2. C 4, सा तमभिवाजहार.—अक्षी त इदं Prof. Aufrecht. अक्षी ता इदं A. Ca. अक्षी ता इदं C 2. C 4. The emendation is by no means certain, इदं might be intended for इह.—P. 550. l. 15. (91, 3.) इक्षाम एव । All the MSS., A. Ca. C 2, and the two B's, have एव after इक्षाम, and at the end of the sentence, nor does there seem to be any necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, एव into एवं, and making it the first word of a new sentence. एव answers to चन, which is here used in a restrictive or determinative sense. In the next sentence a conjectural emendation seemed necessary, A. B. C exhibiting a lacuna, and C being corrupt: इक्षाम एव मम गृहमागच्छतं त्वामिन्द्र इति जानीम एव इह मार्ग एवागतं त्व त्वां नाधीमसि नाधिगम अवापि वागत्ववधारणे इह त्वामिन्द्र इति न जानीम इत्यपाजयतमिन्द्रमुक्त्वा C 2. C 4. इक्षाम एव मम गृहमागच्छतं त्वामिन्द्र इति जानीम एव इत्यपाजयतमिन्द्रमुक्त्वा A. Ca. इक्षाम एव अपि चन त्वनिमसि मम गृहमागतं त्वां इदं इति जानीम एव इति अपाजा तमिन्द्रमुक्त्वा B 1. The omission in A. B. Ca had probably been supplied in the margin of the original of the C MSS., and was afterwards inserted in the wrong place in the C MSS. In any case, it seems necessary, though without the sanction of any of the MSS., to insert the negative particle न before जानीम एव.—l. 18. कुत्सितं । कुत्सितः A. Ca. C 2, and Aufrecht. It is intended, however, as an adverb qualifying गृहे, and ought to be in the neuter.—l. 20. मुखादेवाधासीत् । A. Ca have मुखादेवौवधासीत्, C 2 and C 4 मुखादेवौवधसीत्. Prof. Aufrecht has अवासीत्, which most likely is a misprint, considering the rule of Pāṇ. II. 4, 37.—l. 29. (91, 4.) The commentary to कुविन्नो वक्ष्यस्वरत् is preserved in C 2 and C 4. The omission in A and Ca arose from the scribe mistaking the two क्वरोतु at the end of each sentence. B has किंच वक्ष्यः प्रशसाः करत् करोतु.—l. 30. It would be better to leave out वज्र after कुवित, because वज्रवारं follows; but A. Ca. C 2, and B have it.—l. 31. चत एव यतीः । चत यतीः A. Ca. C 2. चच यतीः B. Prof. Aufrecht conjectures, in the spirit of Sāyana, चत एव यतीः, which I have adopted, although it is difficult to understand how the mistake arose in A and in B. With reference to the first verse one might conjecture चचयतीः, but this would not be in the usual style of Sāyana.—P. 551.

l. 11. (91, 5.) नासुसानु ह ॥ वसुसानु ह A. Ca. C 2. The emendation here proposed by Prof. Aufrecht seems to me to admit of no doubt.—l. 16. (91, 6.) There was no necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, the reading of the MSS. यासा उर्वरा into यासोर्वरा, यासा reproducing the words of the text, namely, या and असी. B has असी च या. In line 17 too the reading of the MSS. अयो अद्यापि च is unobjectionable, and ought not to have been changed. B has अयो अपि च.—l. 25. (91, 7.) निष्कर्षणेन पूत्वा Prof. Aufrecht. निष्कर्षणे वा A. Ca. C 2. B leaves out निष्कर्षणेन, and reads पूत्वा शोधयित्वा etc.—l. 27. The last extract from the Sātyāyanaka is very corrupt, and the text as printed by me differs materially from that of Prof. Aufrecht. I shall first give the readings of the MSS.:

तां खे रथस्त्राद्यवृहत्सा मोर्धामवत्तां खे नसेनसो त्ववृहत्सा संक्षिप्तकामवत् A.

तां खे रथस्त्रा अवृहत्सा मोर्धामवत्तां खे नसेनसो त्ववृहत्सा संक्षिप्तकामवत् Ca.

तां खे रथस्त्राद्यवृहत्सा मोर्धामवत्तां खे नसो त्ववृहत्सा संक्षिप्तकामवत् C 2.

Prof. Aufrecht has introduced the following conjectures:

तां खे रथस्त्रासाद्य वृहत्सामोर्धामवत्तां खेऽकस आसाद्य वृहत्साम संक्षिप्तकामवत्¹.

I do not think that I understand the meaning of the passage as here given by Prof. Aufrecht, nor do I see how the Brihatsāma comes suddenly in, though nothing is said of it in Sāyana's comment. I believe that in वृहत् we must recognise the verb brīh, 'to drag,' 'to pull,' and with अति this would be synonymous with अतिष्ठत्, as used immediately afterwards. Thus the construction would be, 'he dragged her through the hole of the chariot, she became this; he dragged her through the hole of the cart, she became that.' But what did she become? What is मोर्धा, and what संक्षिप्तका? As the first skin that came off was शङ्खः, i.e. a hedgehog, and the second a गोधा, i.e. an iguana, it might be said that when she had been dragged through the first hole, she, having thrown off the hedgehog skin, had become a गोधा, an iguana, and this गोधा might stand for मोर्धा. But if this be so, then it would follow that after the second pulling through, she, having lost the iguana skin, became a छक्कास, i.e. a chameleon, and of this no trace is to be discovered in संक्षिप्तका. Here then we must wait till new MSS. of Sāyana can be procured, or till the original of the Sātyāyanaka can be discovered.—l. 30. सूक्तं ॥ युक्तं A. युक्तं Ca. सूक्तं C 2. The sense requires सूक्तं, and युक्तं in Prof. Aufrecht's text is probably a misprint.

These few notes on one short hymn may serve as a specimen of the difficulties, some of them insurmountable, with which an editor of Sāyana has to grapple. Before I could make up my mind to give up the extracts from the Brāhmanas as hopeless, I looked not only through the whole of the Tāndya-Brāhmana, but I searched wherever there was a chance of finding the story of Apālā. Unfortunately the MS. of the Nītimañgarī, which is very useful for

¹ Prof. Aufrecht informed me that सामसंक्षिप्तका in one word was a misprint.

verifying legends mentioned by Sāyana, is very deficient in the sixth Ashṭaka, and does not contain the story of Apālā. The R̥vdh. II. 34 gives one verse, of no interest whatever, viz. कन्या वारिति सूक्तं तु सततं निधतो अपेत् । त्वग्दोषिणीं तपसास्वीं चिमं तस्यात्मनोचयेत् ॥ Again, the Brihaddevatā VI. 907 seqq. offers but little help. I copy the text from two MSS. in my possession :

अपालाचिमुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा ¹ । तमिन्द्रश्चक्रे वृद्धा विजने ² पितुराश्रमे ॥
तपसा वुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितम् । कन्या वारिति धैतस्त्रामेवोऽर्थः कथितस्ततः ॥
सा सुषाव मुखे ³ सोमं सुखेन्द्रमाबुहाव तं । असी य एवीत्वनया पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ⁴ ॥
अपुपांश्चैव सक्तं च भवयित्वा स तद्गृहात् ⁵ । उदकुंभं समादाय अयामर्थे जगाम सा ⁶ ॥
अग्निभुष्टाव चैवं जगादेनं तुवेन तु ⁷ । सुलोमार्मनवयांगीं कुष मां शक्र ⁸ सुत्वचं ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतस्तेन पुरंदरः । रथच्छिद्रेण तामिन्द्रः शकटस्य युगलं च ॥
प्रचिद्य निश्चकर्ष चिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत् ⁹ । तस्यास्त्वगपहता या पूर्वा सा शक्रोऽभवत् ¹⁰ ॥
उत्तरा त्वभवन्नोधा ककशासस्त्वगुत्तमा । इतिहासमिदं ¹¹ सूक्तं त्वाहुर्यास्त्रमागुरी ¹² ॥
कन्येति श्रौणकस्त्विदं पातमित्युत्तरे च ये ¹³ ॥

The last work to be consulted was Shadgurusishya's commentary on the Sarvānukramanī, but here too we find but little that is really valuable. (See also Anukr. M. p. 142 seq.)

कन्या वाः सप्तविध्यपात्रेतिहास ऐन्द्र आनुष्टुभं द्विपंत्यादि । अवायती ¹⁴ । अपाला नाम अषिकाचिपु-
षिका । इन्द्रमधिकृत्यापाला नाम ¹⁵ तपश्चचार सोमा नाम समामनंति ¹⁶ । ऐन्द्र इतिहासः । अथोच्यत इति
शेषः । इतिहासस्त्वयं ¹⁷ ॥

अपालाचिमुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा । अत एव कुर्मंगेति भर्षा त्यक्ता सती पथि ॥ १ ॥
सौम्याद्रसादिद्रुतिरिति यच्चस्य वाक् श्रुतेः ¹⁸ । अन्विच्छंती सौमलतां जलायावतरत्तदा ॥ २ ॥ ¹⁹
सोममयविद्वत्कन्या अथागात्पितुराश्रमं ²⁰ । तामिन्द्रश्चक्रे वृद्धा ²¹ विजने पितुराश्रमे ॥ ३ ॥
तपसा वुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितं । सुषाव त्वमुखे सोमं खिदंतीर्यावमिस्त्विति ॥ ४ ॥ ²²
तस्या भक्त्यतिरेकेण पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ²³ । निरगात्स क्वचित्पूर्वं भवयित्वा गृहात्पुनः ॥ ५ ॥ ²⁴

¹ पुरा B. ² वो० H. ³ मुखात् H.

⁴ सा सुषाव मुखे सोमं पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ॥ B.

⁵ शतक्रतुः H. ⁶ Deest in H.

⁷ अग्निभुष्टाव चैवं सोममिन्द्रं तुवेन सा । H.

⁸ शक्र B. ⁹ ततः सा सुत्वचाभवत् । H. K.

¹⁰ तस्यां त्वचि अपितायां सर्वस्यां शक्रोऽभवत् H.

¹¹ नमिं H. ¹² ०रिः B. यासुमातरी H.

¹³ श्रौणकः सूक्ते पातमिदं ततः परे । H.

¹⁴ The commentator always gives the word immediately following the pratika.

¹⁵ This passage is very corrupt. The MS. of the E. I. H. (A) reads अपाला नाम अषिका अपुषिका यां मधिहत् अपाला नाम, (B) अपाला नाम अषिका कन्या अचिपुषिका । यामधिकृत्यापाला नाम. One might conjecture कायमधिकृत्य, 'for the sake of her body' but, with reference to p. 549. l. 12, I prefer इन्द्रमधिकृत्य.

¹⁶ This is equally corrupt. I have given the text of A; B has माना समामनंति । It may be the beginning of the story in the Sātyāyana-Brahmana, followed by इत्यामनंति ।

¹⁷ B has ऐन्द्र इतिहासः । इन्द्रसंबन्धीतिहासः । अथा-
वगतव्य इति शेषः । इतिहासश्चायं । A has अथोच्यत
and इतिहासश्चायं ।

¹⁸ This is printed after B; A differs considerably, without being more intelligible, तुप्तिरिन्द्र इति यच्चसु-
लुपायो भूत् ।

¹⁹ This is again printed from B; A has अन्विच्छंती
सोमयाव कृताञ्जलयावतरत्तदा ।

²⁰ A has कन्याकोणावत्पितुराश्रमं ।

²¹ वृद्धा A, and B sec. man., instead of वृद्धा ?

²² A has सासुपात मुखे सोमं खिदंती, etc.

²³ ययामिन्द्रश्चतुर्मुखात् A.

²⁴ निरगात्स क्वचित्पूर्वं तु भवयित्वा गृहात्पुनः । A.

उदकुंभं समोदाय तेन सार्धं तु सायमात् ।¹ अग्निः कुत्वा जगदिदं कुर्व मां सुत्वचं लिति ॥ ६ ॥

• रचच्छिद्रे गतामिन्द्रः शक्रटस्य पुगस्य च । प्रथिष्य निचकर्ष चिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत्² ॥ ७ ॥

तस्याः पूर्वहता या त्वग्वातिः³ सा शक्रकोऽभवत्⁴ । उत्तरा त्वभवद्गोधा कृकषासस्योत्तमीति⁵ ॥ ८ ॥

P. 552. l. 14. (92, 2.) सायमाद्योऽयं ॥ सायमाद्योऽयं A. Ca.—l. 15. लोटि ॥ लिटि A. Ca. C 2. It might be लिटि; see, however, Rv. Bh. I. 84, 5. Instead of ध्वमस्य the MSS. have ध्वमस्य.—l. 22. (92, 3.) यत्वा ॥ दत्वा MSS.—l. 28. (92, 4.) Instead of इदोः and चरत् A. Ca. C 2 have इदः and चरन्.—P. 553. l. 20. (92, 7.) मुह ॥ मुह A. Ca. Cf. Rv. Bk. I. 34, 8. Dhp. 22, 59-61.—P. 554. l. 10. (92, 11.) तवादातृन् ॥ तव दातृन् A. Ca. तव शत्रून् B.—l. 17. (92, 12.) श्रीत्वा ॥ The MSS. have श्रीत्वा. This term can only refer to Pām. VI. 1, 93. One should expect आत्वा, but श्रीत्वा may be intended for आ + श्रीत्वा.—l. 23. (92, 13.) कष्टकि after वज्रवसिन्द्र in A. Ca., कष्टकि in C 2.—P. 555. l. 9. (92, 16.) प्रदीयमानेन सोमेन ॥ प्रदीयमानसोमेन A. Ca. M 1. प्रदीयमानः सोमः B 1. See next verse.—P. 556. l. 5. (92, 21.) Cf. Rv. VIII. 13, 18.—l. 23. (92, 24.) कुचये ॥ तुगङ्ग A. Ca. C 2.—l. 32. (92, 25.) सौति ॥ सौत A. Ca.—P. 557. l. 9. (92, 27.) समीपात्वां ॥ मृगपात्वां A. Ca. C 2.—l. 29. (92, 30.) तद्रयुक्त इत्युक्तं ॥ तत्रयुक्तमित्युक्तं A. Ca. C 2.—l. 30. कर्मवितो ॥ कर्मवतो A. B. Ca.

P. 558. l. 30. (93, 1.) एतादृशांशुभावं ॥ एतादृशं अनुभवि A. Ca.—P. 559. l. 17. (93, 4.) तदा A. Ca. C 2; there is no यदा to which this तदा answers.—l. 30. (93, 6.) ये सोमा अस्त्वग्निः ॥ ते सोमाः सुनोतेः कर्मणि लिटि व्याख्येयं युः । रङ्गः -- अस्त्वग्निः A. Ca. This grammatical explanation which was intended to account for the absence of reduplication in सुनोते was probably a marginal note and afterwards inserted in the text.—P. 560. l. 4. (93, 7.) After सुतः सन् A. Ca. C 2 insert वृचं हेतवे वाजयामसि वाजवंतं करोतीत्यर्थे तत्करोतीत्यर्थे तत्करोतीति णिच् । णाविष्टवदिति णेरिष्टवद्भावात् टिरिति टिकोपः विष्मतोर्नुक् । विक् (वि omitted in Ca. C 2) --- र्धमिति वचनाच्चतुपो लुक्. This is evidently a marginal note which was inserted in the text. Cf. Rv. Bh. I. 4, 9.—l. 14. (93, 9.) वक्ष आयुधं ॥ वक्षायुधं A. Ca.—l. 26. (93, 11.) सर्वचानयतीति ॥ सर्वच मनयति A. Ca. सर्वचानयति M 1.—P. 561. l. 4. (93, 12.) शिरस्त्राणेन्द्र A. Ca. It ought to be शिरस्त्राण वेन्द्रः.—l. 10. (93, 13.) A. Ca. omit पश्यन्तीषु altogether, B 1 inserts it after रोहितवर्षासु, but without explanation.—l. 25. (93, 14.) परिगमिता ॥ वनिगमिता A. Ca. C 2.—l. 31. (93, 16.) Sâyana read आमुषि (or आमुषे?) instead of आ । मुषे.—P. 562. l. 30. (93, 20.) गच्छतु ॥ गच्छति A. Ca.—P. 563. l. 3. (93, 21.) भवामीति ॥ ज्ञवामीति A. Ca. भवामिति C 2. इदामि इति B.—l. 17. (93, 23.) उक्तं ॥ उक्तु A. Ca. The lacuna is the same in A. Ca.; in C 2 the letters र - चि have disappeared.—l. 19. विद्वर्षति ॥ विद्वर्षण A. Ca. विद्वर्षण B. C 2.—l. 22. (93, 24.) इविर्भिः ॥ इविः A. Ca. C 2.—l. 24. -- वादिषु Ca. C 2. वादिषु A. B has only the second explanation: दितकरं.—P. 564. l. 9. (93, 27.) The commentary to verse 27 is left out in A. Ca. C 2; it is supplied from B.—P. 565. l. 2. (93, 31.) सुतेऽपि ॥ सुते तथापि A. Ca. सुतेन तथापि C 2.—l. 14. (93, 34.) From अत्तन to अत्तन supplied by conjecture, in accordance with Rv. Bh. I. 20, 7.

¹ पाण्यर्थे यथमप्यगात् । A.

² सुत्वक् सन्नः स चै भवत् A.

³ तावासाः A.

⁴ शक्रको B. शक्रका A.

⁵ तयो चने A.

P. 565. l. 22. (94.) बिंदुः । बिंदुः A. Ca. B has बिंदुः पूतद्वयो वा न्वधिः. In the Anukr. quotation A. Ca read बिंदुः.—P. 566. l. 20. (94, 5.) तना । ततमूर्णासुकेनेति । तना ततमूर्णासुको नति A. Ca. सनातन पूर्णा सुकेनेति C 2. The reading which I have adopted is conjectural and very doubtful. ऊर्णासुका and सुका are always used as feminines in the sense of 'a braid of hair.' Cf. BR. s.v., and Dr. Haas, Indische Studien, vol. v. p. 237; Sat. Br. III. 2, 1, 13; III. 5, 2, 18, etc. In the Ait. Br. I. 28, Sâyana explains ऊर्णासुकाः by अक्सिबंधिरोमविशेषाः । सुपः, however, which is likewise used in the sense of 'a braid' (Dr. Haas, l.c.), is certainly a masculine, and it is possible therefore that सुक was likewise used in that gender. It hardly admits of a doubt that Sâyana wrote सुकेनेति, for the reading of A. Ca was likewise intended for सुकेनेति. The copyists were evidently ignorant of the word ऊर्णासुका, and changed it into पूर्णासुकेनेति. Sâyana does not give the same or a similar explanation of तन् in other passages where तना पूत occurs, but see Rv. Bh. IX. 66. 28.—l. 28. (94, 6.) सेवां । सेवां A. Ca. C 2.

P. 568. l. 14. (95, 2.) After पिव C 2 adds यदा क्रियायह्यमपि कर्तव्यमिति संप्रदानं चतुर्थे ब्रह्मं ही तदिदं सोमरूपमन्नं शीघ्रं पिव ।—l. 22. (95, 3.) मरुत्तमानां । मरुत्तोमानां A. Ca. मरुत्समानां B. मरुत्संघानां?—P. 569. l. 8. (95, 5.) प्रत्नां पुरातनं etc. The variation in the gender is kept up throughout, though the carelessness of the copyists sometimes disturbs the accurate construction of the commentator. B has प्रत्नां पुरातनं अतस्त्वं सत्त्वं संबंधि पिप्पुषीं प्रवृद्धं चिकित्स्वन्नसं ज्ञानिनं अतींद्रियार्हदृष्टेन ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यदा तां तादृशं धियं तदीयं रचयिष्यं तसीं ऊच ।—P. 570. l. 14. (95, 9.) धनादीनि B. धनकवधनादीनि A. Ca. कनकवधनादीनि C 2.

P. 570. l. 20. (96.) इष्यामि वो etc. । इष्यामि वो मरुदेवतः अथ द्रुप A. इष्यामि वो मरुत इति पादो मरुदेवतः । अथ द्रुप Ca. पिष्यामि वो मरुतामिति पादो मरुदेवतः । B. See commentary on verse 14.—l. 30. (96, 1.) वेदाध्ययनादीनि B. वेदाध्ययनानि शास्त्रमुक्ताः चिंतयादीनि Ca. A.—P. 571. l. 8. (96, 2.) दर्भपिंडुलमुवृत्त Ca. दर्भकृतमुवृत्त A. दर्भपुंजीनमुवृत्त TS.—l. 32. (96, 4.) After सत्त्वनां A. Ca add सत्त्वानां. The derivation varies; it is either from वण or वद्.—P. 573. l. 4. (96, 8.) नवसु । नवसु A. वसु Ca. सुर C 2.—सप्त सप्त निपादिताः । सप्त सप्ततिपादिताः A. Ca. सप्त तिपादिताः C 2.—l. 5. तचादितः । तच अदितिः A. Ca. तचादि M 1.—l. 6. वष्टो गवः । वष्टि गर्भाः A. वष्टो गर्भाः Ca. C 2. See VS. XVII. 86; XXXIX. 7; and Weber, Vâgasaneyi-Samhitâ, p. xxxiii.—l. 19. (96, 9.) अजीवं । अजीवी A. M 1. जा or जी Ca. जी B.—ll. 25 to 27. (96, 10.) C 2 reads कक्षातमिंद्राय सुवृत्तिं शोभनां सुतिं प्रेरय वोदय ऊच किमर्थं पयः पयोः द्विपाचतुष्पाच पयोर्मम अक्षादीनाय नवे वा यदा पयोःरितींद्रियार्थं द्रुहर्मम धनादिकं दातुं नवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय सुतिं प्रेरया एतदेवाह etc. A. Ca read कक्षातमथिंद्रायवाय नवे वा यदा पयोःरितींद्रियार्थं द्रुहर्मम धनादिकं दातुं नवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय पूर्वीः etc. B reads कक्षातमथिंद्राय सुवृत्तिं प्रेरय किं च अक्षः अतींद्रियार्थद्रुहर्मम धनादिकं दातुं पूर्वीः etc. All the other MSS. being incomplete, the passage has been supplied from C 2, though it is very doubtful whether Sâyana wrote it.—P. 574. l. 30. (96, 13.) ऊचमति A. Ca. ऊचमति Brh. MSS. (B and A).—l. 31. वीक्षमानं सुसंहृष्टः Brh. MSS. (A. B. H). वीक्षमानं सु सं A. Ca. वीक्षमानसु सं C 2.—

तानायतः Brih. MSS. (A. H. B). तानायुतान् A. Ca. C 2.—l. 32. After देवान्युनर्विमो the MSS. of the Brih. add युत्वा देवगुरोर्वीक्ष्यमनर्थं वृषशंकया ।—l. 33. शक्रं चीजसिच बलाहसी Brih. MSS. (A and B). शक्रं खड्ग एव चीजोः C 2. शक्रः खड्ग एव बलाहसीः A. Ca. 'शक्रं न चं स्त्रिय बलाहसी' Brih. MS. (H).—देवानादाय तं पयुर्विधिवत्सुराः Brih. MSS. (A. B). देवाय-नायाय तं पुनर्विधिवत्सुरा । A. देवानायाय तं पुनर्विधिवत्सुरा । Ca. C 2. देवानातं पयुर्विधिवत्सुराः । Brih. MS. (H).—अधुः पीत्वा C 2. Brih. MSS. (H. A. B). अधुः पत्वा A. Ca.—l. 34. एतद्वर्णसि नादरणीयं A. Ca. C 2. The whole passage from the Brihaddevatā seems to have been here inserted by a later hand. It is not given in B, but it could hardly be called anārsha, being taken from the Brihaddevatā.—P. 575. l. 2. उदस्य A. Ca. C 2. B.—P. 576. l. 1. (96, 16.) 'नेवाश्वभ्यः ॥ नेव श्वभ्यः A. Ca. C 2.—l. 4. ते प्रकाशानुं ॥ ते प्रकाशः । अनुं A. Ca. प्रकाशः अनुं B.—l. 23. (96, 18.) छंदोविषयत्वा-न्निपातनं ॥ छंदोविषयत्वान्निपातन A. Ca. C 2. See Amara-kosha III. 4, 18, 113.

P. 581. l. 20. (97, 13.) सर्वदिक्खं ॥ सर्वदिक्खं A. Ca. C 2.

P. 582. l. 16. (98.) नृमेधस्य A sec. m. नृमेधास्य A pr. m. Ca. नृमेधास्य C 2.—l. 18. आचक्षित्युरउष्णिक् ॥ 'क्षित्यु' A. Ca. M 1.—P. 583. l. 8. (98, 3.) प्राप्नोः ॥ अप्राप्नोः A. B. Ca. M 1.—l. 23. (98, 6.) After दस्योः A. Ca. C 2 insert वृथाकाशस्य.—l. 30. (98, 7.) सख्यमहे ॥ सख्यमहे A. B. Ca. M 1.—P. 584. l. 10. (98, 9.) उच्युते A. B. Ca. All the Samhitā MSS. (S 1, 2, 3, 4) read उच्युते.

P. 585. l. 25. (99, 3.) करोति भागं ॥ A. B. Ca insert अतो before भागं.—l. 26. ररमयः ॥ अयः A. Ca. C 2.—P. 586. ll. 15, 17, and 20. (99, 6.) अचयंत ॥ The Samhitā and Pada MSS. have distinctly अ; S 3 had अ, which was corrected in red ink. The commentary, however, has अ; A. B. C 2 distinctly; Ca less distinctly.—l. 26. (99, 7.) जेतारं etc. ॥ A leaves out all between जे- and वर्धयितारं । The lacuna is supplied from Ca and C 2, which agree with each other except that Ca has गंगारं for गंतारं. B has an independent interpretation, as often, आमुं शीघ्रमागतारं श्वश्रुणां जेतारं जेतारं देवानामाह्वितारं रथीतमं रथिनां मध्ये श्रेष्ठमतुर्तं स्वाश्रितानामहिंसकं etc.

P. 587. l. 9. (100.) In A and Ca all between अनुपुमः, in the quotation from the Anukr., and वि पश्यी यद्वात्मदंतीति, in the first Viniyoga, is left out. In C 2 the lacuna extends from आत्मानमस्मीदिति to वाग्देवसि । As these introductory passages are always wanting in B, the passage had to be supplied by conjecture.—l. 12. इति । प्रयाणसमये वयसामनोक्षा वाचः ॥ प्रणवो घाज्या । सनये वयं साम ये वयं सामनोक्षा वाचः A. Ca. याणसमये वयसामनोक्षा वाचः C 2.—P. 588. l. 29. (100, 6.) भवति C 2. वेति A. Ca. B.—P. 590. l. 14. (100, 12.) अमित्य A. Ca. अमित्य Brih. MSS.—l. 15. उच्यते तु A. Ca. 'क्षिय Brih. MSS.—l. 16. तदेतदखिलं etc. तदेतदखिलं प्रो सखि विष्णो इति वृषेति A. Ca. तदेतदखिलं सर्वभूषिणोक्तं सखित्वुषि Brih. MSS. (A and B). तदेतदखिलं प्रोक्तं सखि विष्णुविति त्वुषि Brih. MS. (H).

P. 590. l. 21. (101.) तृतीया गायत्री ॥ तृतीया हि गायत्री A. Ca. B. तृतीयाची C 2. In the quotation from the Anukr. all the MSS. have तृतीयाहि.—P. 591. l. 9. (101, 2.) वर्षिष्ठचपा A. Ca. 'क्षित्री B.—l. 21. (101, 4.) पुनःपुनर्हं ॥ पुनर्पुनर्हं A. पुनर्पुनर्हं Ca. पुनः हं B.—P. 594. l. 5. (101, 14.) तथा चैतरेयब्राह्मणं ॥ तथा चैतरेय ब्राह्मणं A. Ca. A, Ca leave

out all from इमाः प्रजाः to इमाः प्रजाः. It has been supplied from C₂. U 4.—l. 9. स तपोऽतप्यत स मजा अजत ता ॥ स तपनोतप्यत स अजे ता A. Ca.—l. 11. From अभितो to अभितो left out in A.—इमाः पराभूताः ॥ इमाः मपाराभूताः A. Ca. The whole passage is very different from Sat. Br., but it would not have been safe to correct it either after the text of the Mādhyandina or after that of the Kāṇvaśākhā.

P. 594. l. 32. (102.) *यविष्यथोवा Anukr. *यविष्यथोवा A. Ca. Cf. Anukr. M. p. 33.—P. 33. बृहदय इव* Āsv. बृहदय च* A. Ca. M 1.—P. 596. l. 20. (102, 11.) वाग्निमिति Nir. *नामिति A. Ca. M 1.—l. 25. (102, 12.) इतश्चुवनं C 2. इ श्चुवनं A. Ca. *श्चुवनं B.—P. 597. l. 14. (102, 16.) धीतिभिर्निधानैः C 2. धीधितिभि निधानः । A. Ca. धीतिभिः धीतिभिः निधानः B. धीतिभिर्निधानः ?—l. 28. (102, 19.) वनन्वति काष्ठानि इति ॥ वनन्वती काष्ठानि इति A. Ca. वनन्वति काष्ठानि संति C 2.—P. 598. l. 6. (102, 20.) यानि कानि चेति TS. यानि चेति A. Ca.—l. 7. सर्वमस्मी स्वदते TS. सर्वस्मीस्वदते A. Ca.—l. 10. (102, 21.) A. Ca. B leave out all from काष्ठादिनां to काष्ठादिनां.

P. 598. l. 19. (103.) पंचम्याद्ययुजः A. Ca. पंचमी विराडूपा सप्तम्याद्ययुजः M 1.—ककुब्जायची C 2. ककुब्जयेची A. Ca. ककुब्जसोयसी M 1. See Anukr. M. p. 33; Prāt. 1000.—l. 23. There is an evident omission in the second Viniyoga. The Trika which is optional for the Maitrāvaruṇa priest at the Ābhiplavika Ukthya, if it is taken from our hymn, can only have consisted of verses 8, 9, 10; no other verses, as far as I am aware, being enjoined by Āsv. for such a purpose. We ought therefore to insert प्र मंहिषायेति after मेषावदण्ड, and अभि प्रयांसि वग्वा प्र मंहिषाय गायत । आ० ७. ८. इति । after सूचितं च. From the Sūtra quoted by Sāyana it is clear that he referred likewise to a third Viniyoga, namely, the Adhyāyopākaraṇa, in which the first and last verses of each Mandala are enjoined. The text might be restored as follows : उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाद्यंतहोम आपि याहीषिषा । सूचितं च । आपि याहि मंडलसखा यत्ते राजन्भूतं हविः । आ० गृ० ३. ५. ७. इति ॥ It is impossible, of course, to restore by conjecture the very words which Sāyana used, and I have therefore not inserted them in the text. The MSS. give no help. A. Ca read मा तिदापि, C 2 मा चिदापि; अपि इति at the end is found in all, instead of अप इति.—P. 599. l. 12. (103, 3.) B adds इव पूरयः at the end of the verse.—l. 25. (103, 5.) यथा स B. यथा A. Ca.—P. 600. l. 21. (103, 9.) From यशो to यशो left out in A. Ca.—l. 22. अस्त्रापिः ॥ तस्त्रास्त्रापिः A. Ca. अस्त्रापिः B.—l. 23. बज्रवारं B. बज्र A. Ca. C 2.—P. 601. l. 16. (103, 13.) One expects a verb, like कुर्वति, after अभिगमनेरपि.

MANDALA IX.

P. 602. l. 6. (1.) यथार्चमा वा यद्वयह्यात् Āsv. MS. E. I. H. 2075 and commentary. यथार्चमावापयह्यात् A. Ca. Cf. Windisch, Zwölf Hymnen, p. 71.—l. 24. (1, 4.) *सा धानावनिन ॥ *साधकविनानिन A. Ca; both in marg. धानावा. *सा रसाधकविनानिन C 2. *साधकविनानिन B 4. *सा धाकविनानिन B 1.—P. 603. l. 6. (1, 6.) अद्वा वै etc. Cf. Sat. Br. XII. 7, 3, 11.—l. 13. (1, 8.) त्रैविद्या A. B. Ca.—l. 14. *सहस्रानुमेनं बीजं A. Ca. *सहस्रानुमेनं बीजं C 2. *सहस्रानुमेनं बीजं B 4. *सहस्रं मधु बीजं B 1.

P. 604. l. 4. (2, 2.) पारः पाणीयमंध ॥ पारः पाणीयमंध अत्र B1. पारः पाणीयमंध A. Ca. B4. पारः पप्सानीयमंध C2.—l. 17. (2, 5.) ममृजे । मृज्यते ॥ ममृजे ममृज्यते A. Ca. B1. 4. ममृज्यते C2. 'ममृज्यते' (Pân. VII. 4, 91, vârt.) would hardly suit Sâyana's style, unless verse 7 was in his mind while he was writing.—P. 605. l. 3. (2, 9.) °खामृतस्य C2. °खामृतस्य A. Ca. °स्य सोमस्य B1. 4.

P. 605. l. 18. (3, 2.) अथयौ विप ॥ अथयैव A. Ca.

P. 606. l. 24. (4.) सन Ca. Anukr. सना A. M1.

P. 608. l. 8. (5.) काशपस्य पा° C2. शीनकस्य पा° A. शीनकस्य पा° Ca. शीनकस्याप्राकृतं in B1 after the words पंचमं सूक्तं; the same in B4, but altered into शीनकस्याप्रीसूक्तं.—l. 16. (5, 2.) अश्वोऽश्वो जा° ॥ अश्वः सर्वो जा° A. अश्वः संवो जा° Ca. अश्वः संवो जा° C2. B omits the quotation.—P. 609. ll. 25, 27, and 30. (5, 10.) अङ्गि S3. S4. P3. A. B. Ca. अङ्गि S1. P4. M1, and Aufrecht. अङ्गि P1. अङ्गि S2. See Rv. X. 156, 3.

P. 610. l. 7. (6.) The quotation from the Anukramanikâ left out in all the MSS.

P. 611. l. 21. (7, 1.) अक्षयं । अक्ष्यते ॥ A has between these words हविर्धानौ, and in marg. युजो युक्तान्; Ca हविर्धानौ, and in marg. युजो युक्ता वान्; C2 हविर्धाना, and nothing in marg.; B1 अक्षयं युक्तान् ज्यते; B4 अक्षयं -- अक्ष्यते, in marg. हविर्धानं. As A. Ca. C2 in verse 3 leave out the words युजो युक्ता वाचः, there can be no doubt that these words, written on the margin, were transferred by mistake from the third to the first verse. The two little strokes placed over the word हविर्धाना, in order to show that this word should be left out altogether, induced the copyist to insert युजो युक्ता after अक्षयं.—l. 23. (7, 2.) धारा Pada MSS. धाराः Sâyana.—P. 612. l. 25. (7, 9.) संजयतं ॥ संजयितं MSS.

P. 613. l. 9. (8, 3.) अभिलषितः ॥ अभिलषितः A. Ca. अभिलषितः C2. अभिलषितः B4; left out in B1, which has अभिषूयस्त्वमिन्द्रस्य etc.—l. 18. (8, 5.) लोमानि कमुदकं चात्तमि अजानं ॥ लोमानि ---- दत्तमिमृजानं Ca. लोमानि ---- द अभिमृजानं A. लोमानि ---- द अति-अजानं C2. लोमानि कं उदकं चाति अभि अजानं B1. 4.

P. 616. l. 13. (10, 6.) हरस आहरस आहर्तारस ॥ हरसः हा आहर्तारस आहर्तारस A. Ca. हरस आहर्तारस C2. हरसे हरसः आहरसः आहर्तारस B1. हरसः आहर्तारस B4, the preceding words being struck out.—l. 25. (10, 9.) दीप्तस्त्रात्मनः C2. दीप्तस्त्रात्मनः A. Ca. दीप्तस्त्रात्मनः B1. 4.

P. 618. l. 10. (12, 1.) गृहे only in B1. 4.

P. 619. l. 21. (13.) सुमतिना संगमेन । Ca. C2. समतीना संगमेन A; deest in B. At first sight the reading of A सुमतीना संगमेन would suggest the very simple correction सुमतीना संगमेन, by the assembly of the friends, or of the right-minded Pandits. Such an expression, however, was never used before by Sâyana when speaking of the authorship of his commentary, nor is it clear why so simple a phrase should have been misunderstood and changed into सुमतिना संगमेन. I have left the reading as we find it in the MSS., but I am by no means certain that it is correct. If it is, we must suppose that the passage was taken over from the

original commentary of Mādhava, who was the prime minister of Sangama, the predecessor of Bukka; and that Mādhava ascribed to him the merit of having preserved and shown to his people the right meaning of the Veda by means of the patronage which he bestowed on Mādhava and his literary school. See Lassen, Indische Alterthumskunde, IV. 161; Weber, Katalog der Berl. Handschriften, p. 222.—l. 23. अनुक्तिःपि नाचवाया इह दृश्यतात् ॥ अनुक्तिपि नाचवायां इह दृश्यतात् ॥ २. अनुक्तीकेचवाया इह दृश्यतात् । A. Ca. See Anukr. Rv. IX. 25.—P. 620. l. 21. (13, 5.) योतनादिगुणयुक्ताः B I. 4. गुणकाराः C 2. योतनादिगुणकाः Ca. योतमानादिगुणकाः A.—l. 26. (13, 6.) A and Ca mark a lacuna after व्यतिष्ठन्ते; C 2 goes on from ते to अथ सप्तमी; B I. 4 have अन्नभावाय व्यस्यं व्यतिष्ठन्ते किं प्रति अथ अविभवं वारं वाचं दशापविषं प्रतीत्यर्थः.

P. 621. l. 12. (14, 1.) सोमः and तरंगे to रसे only in B. B I has तरंगे वसतीवर्षुदकरसं, B 4 तरंगं वसतीवर्षुदकरसे.—l. 16. (14, 2.) मनुष्या यजमानाः and गिरा सुत्वा only in B I. 4.—यद्यदा ईमेन A. Ca. यदि यदा ई एनं B I. Sāyana evidently took यदी in the Samhitā text for यदी.—l. 24. (14, 4.) A. Ca. C 2 mark a lacuna before यदा.—P. 622. l. 7. (14, 6.) B I. 4 add विदे जानते यजमानाय after प्रेरयति, and insert यं before वसुं.

P. 622. l. 25. (15, 2.) धीशब्दाकारो etc. See Rv. Bh. I. 8, 6.—P. 623. l. 10. (15, 5.) अध्वर्यादिभिः MSS. for अध्वर्या.—वेजनवान् Ca. विज्जं A. वज्जं C 2. वेगवान् B I. 4.—l. 11. य ईयत इति A. Ca. C 2. यं ईयत इति B I. 4. स ईयत इति M I.—l. 20. (15, 8.) सोमे after मुख्यमग्नि from C 2.

P. 624. l. 6. (16, 2.) गोषां गवां सोतारं A. Ca. C 2. गोषां गवां चीरादिना इत्यर्थः B 4. गोषां गवां चारादिना इत्यर्थः B I.—l. 10. (16, 3.) तपोच्यते C 2. तपोच्यते A. Ca. B I. 4. Probably क्षिमर्थं was left out.—l. 14. (16, 4.) अर्षति । गच्छति । Ca. A. अर्षन्ति प्रगच्छति C 2. प्र अर्षति । गच्छति B I. 4.—l. 27. (16, 7.) पिप्पुष्यायाययंती । पिप्पुषी अयाययती B 4. पिप्पुषी अयाययती B I; deest in A. Ca. C 2.—P. 625. l. 1. (16, 8.) After विपश्चितं, सोतुनामैतत्, and after आयुषु, इतरेषु C 2.—अथवा गृहीयार्थं ॥ अथा तु A. Ca. अथ तु C 2; deest in B.—l. 2. प्रीणयितुं C 2. प्राणयितुं A. Ca; deest in B.

P. 626. l. 15. (18, 1.) सर्वधा अस्मि । सर्वस्य धाता etc. C 2. सर्वधाता धाता वा भवति A. Ca. सर्वधाः (सर्वधाता B 4 marg.) सर्वधाता वास्मि भवस्मि B I. 4.—l. 25. (18, 4.) धनानि from B I. 4.—l. 26. अथवा only C 2.—P. 627. l. 10. (18, 7.) आ before अचिक्रदत् B only.—l. 11. उत्तरपादो मेघः C 2. उत्तरपादो मेघः Ca. A. उत्तरपाद उत्तमः would have been the more usual form. Left out in B I. 4, where कलशेषु is added.

P. 627. l. 25. (19, 3.) वृषा कामानां वर्षकः सोमः from B I. 4.—P. 628. l. 2. (19, 4.) प्रवृक्षिकामा A. Ca. प्रवृक्षिका C 2. B I. 4 vary considerably: धीतयः (धीसयः B 4 pr. m. B I) धीयमानाः सोमाक्षीन वस्तिन पीयमानाः मातरः निर्माज्यः वसतीवर्षः अधि रेतसि स्वकीये सरे वृषमस्य वर्षकस्य सूतोः अग्निवृषमावस्य (अग्नीवृ B I. अग्नीवृ B 4) वस्तस्य सोमस्य सोमं अवावर्तत मीक्षितवतः ।—l. 12. (19, 6.) शत्रुणां रथिं B I. 4. शत्रुणां रथिं C 2. शत्रुरथिं A. Ca.

P. 628. l. 26. (20, 2.) वाचमज्ञं वा B. वाचमज्ञं वा वा A. Ca. M I. Perhaps वाचं वचमज्ञं वा वा.—P. 629. l. 3. (20, 4.) इविष्मज्जो only C 2.

P. 630. l. 4. (21, 4.) रचममितं देशं प्राप्तवन्ति । A. Ca. C 2. B 4. मतदेशं प्रा° B 1. One expects प्राप्तवन्ति; as it is, Sāyana must have taken रच in the sense of चर्च, and then explained it by चमिमत्तं देशं.—l. 8. (21, 5.) A. Ca. C 2 have a lacuna after अरावा; B 1. 4. अरावा अदातु (आदातु B 4) शब्दरहितः संपन्नः सन् प्रयच्छति तथा अयच्छत् ॥ Sāyana probably explained अरावा by अदाता न किंचित्प्रयच्छति प्राप्तकामः स एव etc.—l. 13. (21, 6.) आदिशे स्वामिनि B 4. आदिशे स्वामिनि B 1. आदिशे सं स्वामिनि A. Ca. C 2.—l. 20. (21, 7.) प्रेरयन् ॥ प्रेरयन् MSS.

P. 630. l. 25. (22, 1.) दृष्टान्तद्वयं । आजी कष्टाः शीघ्राः रथा इव तथा उत्तमवर्णसर्गाः वाजिन इव कष्टाः अथा इव B 1. 4.—l. 28. (22, 2.) वाता इव वायव इव B 1. 4. वाता वायव A. Ca. वा इव वायव C 2.—P. 631. l. 8. (22, 4.) शान्तिंति A. Ca. C 2. B 1. 4.

P. 632. l. 1. (23, 2.) आयवः B 1. 4. आश्वः A. Ca. C 2.—रूपकवाहारेण ॥ रूपकवाहारेण A. Ca. रूपकवाहारेण C 2. Rūpakavyāhāra means a metaphor or a play on words, Soma being both the juice and the moon. B 1. 4 read अनुक्रमंति । एतेः सोमिः रवे दीप्ती सूर्ये जगतं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥—l. 2. कुर्वन्ति । दीप्तिं only C 2.—l. 5. (23, 3.) अदाशुषो ऽप्रयच्छतो B 1. 4. अदाशुषः प्रयच्छतः A. Ca. C 2.—l. 6. इषस्य A. Ca. इषः अन्नानि B 1. 4.—l. 10. (23, 4.) तचामिश्रितो ॥ तथा मिश्रितो A. Ca. तथा - मिश्रितो C 2. मिश्रितो B 1. 4.—तममि पवंत इति शेषः ॥ तं अभिपवंत इति शेषः A. Ca. तं अभिपवंत इति शेषः C 2. त अभिपवंत इति शेषः किमर्थं मदे मद मदाय हर्षाय B 1. 4.—l. 22. (23, 7.) अस्व B 1. 4. अपि C 2; deest in A. Ca.

P. 633. l. 2. (24, 2.) आकृतिप्र° to व्याप्तवन् only in A. Ca.—l. 7. (24, 3.) The MSS. have विनीतो वि नीयसे, we should expect वि नीयसे विनीतो.—l. 16. (24, 5.) उदाराय ॥ उदाराय Ca. A. C 2; deest in B 1. 4.—l. 19. (24, 6.) इतरिन्द्र A. Ca. C 2. B 1. 4. It should be इंदो, but the mistake is so constant that it would not be safe to correct it against the authority of all the MSS. In Sāyana's commentary on Sv. II, 3, 2, 3, 6 we find हे सोम.—l. 23. (24, 7.) वक्ष्यात्मकः सोमो ॥ वक्ष्यात्मकः सोमो A. C 2. Ca. वक्ष्यात्मकः सोमो B 1. 4.

P. 634. l. 3. (25, 2.) अंगुष्ठा only C 2.—l. 7. (25, 3.) वृषा कामानां वर्षकः कविः क्रांतप्रज्ञः only B 1. 4.—l. 16. (25, 5.) आयुषक् B 4. आयुषक् B 1. आयुषक् A. Ca. C 2.

P. 635. l. 13. (26, 5.) जामयोऽंगुलयः only B 1. 4.—l. 18. (26, 6.) इंदुं दीप्तिं सख्यं वा A. Ca. C 2; probably दीप्तिस्खल्यं, some other explanation being dropt. B 1. 4 read इंदो, and explain it at the beginning of the verse, हे पवमान पूषमान इंदो दीप्तिं सोम.

P. 636. l. 12. (27, 5.) सोमस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं सूर्यरश्मिभिरेव सोमस्त्रावायनात् ॥ समस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं तं सूर्यरश्मिभिरेव सोमस्त्रावायनात् A. Ca. समस्त्रावणे सूर्यस्य कः प्रसंग इति न वाच्यं तं etc. C 2. B 1. 4 have the simpler explanation, मद्ः सोमः । अथर्वयुक्ता पात्रे परित्यज्यते । सूर्येण कथमिति चेत् सूर्यरश्मिभिः एव सोमस्त्रावायनात्सूर्येणेति उक्तं ॥ Instead of सोमस्त्रावणे one might conjecture रसोमस्त्रावणे, as coming nearer to the letters of the MSS.—l. 17. (27, 6.) इंदुदीप्तिर्वेदना ॥ इंदुदीप्तिश्च इवेन्द्रमा -- A. Ca. इंदुदीप्तिश्च इवेन्द्रमा C 2. इंदुः दीप्तिश्च इंदुः वा B 1. 4.

P. 637. l. 22. (29, 2.) जज्ञानं जायमानं C 2. जज्ञानं जातं यमानं A. Ca. जज्ञानं, जातं B 1. 4.—l. 27. (29, 3.) शोमनामिमावुक्ताणि from Sāyana's commentary on Sv. II, 9, 1,

1, 3; our MSS. have शोभनानि भावुकानि; B 1. 4 शोभनानि only.—P. 638. l. 6. (29, 5.) कंचनामुचंतिस्त्वर्थः ॥ कंचन असुचंतिस्त्वर्थः A. कंचन असुचंतिस्त्वर्थः Ca. कंचन असुचंतिस्त्वर्थः C 2. Bn. 4 have कस्य चित् कस्यापि यच्च सुमुच्यते etc.; they insert निद् before निदीक्यात्.

P. 638. l. 22. (30, 2.) इन्द्रियमपि - करं A. Ca. इन्द्रियमपि करं C 2; deest in B 1. 4. It may have been इन्द्रियमपि वा बलकरं. Cf. Rv. Bh. I. 103, 1; II. 16, 3; IV. 24, 5.

P. 639. l. 8. (30, 6.) ब्रूते यजमानः स्वीयान् ॥ ब्रूयते जमास्वीयान् A. ब्रूयते जमास्वीयान् Ca. ब्रूते यं - मानस्वीयान् C 2; deest in B 1. 4.

P. 639. l. 19. (31, 2.) भवास्तभ्यमि ॥ भवास्तदिमि C 2. भवास्तद्विमि A. Ca. B 1. 4 read the last part यद्युक्तमस्ति तस्य अधि भव वर्धयिता भव ॥

P. 641. l. 6. (32, 6.) अक्षे from B 1. 4.—l. 7. मह्यमस्तभ्यमित्यर्थः ॥ मह्यमभ्यमि Ca. A. मभ्यमि C 2; deest in B.—l. 8. From किंच सनिं to the end of the verse from C 2; left out in A. Ca. B has a different commentary: युमत् दीप्तिमत् यशः कीर्त्तिं सनिं संभजनं मेधा ज्ञानं च उत अपि च श्रवः अन्नं धेहि देहि कीदृशेभ्यः etc. to मह्यं सुतिकर्षे च ॥

P. 641. l. 13. (33, 1.) प्र यंति C 2. प्रणयंति A. B 1. 4. Ca.—किमिव ॥ किमि A. Ca. किंच C 2. B 1. 4.—अपामूर्मयो न C 2. अपामूर्मयः तं A. Ca. अपामूर्मयः B 1. 4.—l. 14. वृष्टांतो दर्शितो ॥ वृष्टांतद्वर्पतो A. Ca. वृष्टांतदर्शितो C 2; deest in B 1. 4.—l. 19. (33, 2.) इतिरेऽपि पाचा द्रोणा इ ॥ इतिरारीति पाचा द्रोण इ A. इतिरारीति पाचा द्रोणा इ Ca. The passage is corrupt.—l. 20. अतस्यामृतस्य from B 1. 4.—l. 21. अथवेकं ॥ अथेकं A. Ca. C 2; deest in B 1. 4. The same MSS. insert before अथ, अथार्कं, a marginal gloss, originally intended as explanatory of वाजं.—P. 642. l. 8. (33, 6.) मद्रितभू ॥ भूतभूद्रितभू A. Ca. मृतद्रितभू C 2; deest in B 1. 4. मद्रसहितभू comm. on Sv. II. 2, 2, 14, 3. समुद्रः is derived by some native authorities from मुद्रा in the sense of limit, so as to signify 'bounded by continents.' See Wilson, s. v.

P. 642. l. 19. (34, 3.) सुर्वति from B 1. 4.—l. 23. (34, 4.) इष्टुर्ध्वेः सोऽयं मं ॥ इष्टुर्ध्वेः मं A. इष्टुर्ध्वेः यं मं Ca. इष्टुर्ध्वयं मं C 2. अथेः यो यं मं B 1. 4.—गुहो from B 1. 4.—l. 29. (34, 5.) सोमं A. Ca. C 2 after साधनं.—चाव मनोहरं from B 1. 4.

P. 643. l. 21. (35, 4.) यजमानेभ्यः B 1. 4. अयमानेभ्यः A. Ca. C 2 leaves out the first part of the verse.

P. 644. l. 7. (36, 1.) कार्ष्णं युद्धमितरितरर्घ्यणात् ॥ कार्ष्णं यर्धं इतरितरर्घ्यणात् A. Ca. कार्ष्णं यर्धं इतरितरर्घ्यणात् C 2. In B 1. 4 this passage is left out.—l. 16. (36, 3.) वलप्रदाय यागाय A. Ca. वलप्रदानाय C 2; left out in B 1. 4.

P. 645. l. 4. (37, 1.) विघ्नं B 1. तिघ्नं A. Ca. निघ्नं M 1.—l. 11. (37, 3.) स्वर्गस्य from B 1. 4.—l. 15. (37, 4.) महर्षेरधि ॥ महर्षयस्यधि A. Ca. C 2. महर्षेः यत् अधि B 1. 4.

P. 645. ll. 28 and 30. (38, 1.) सः and उ पूरणः from B 1. 4.—P. 646. l. 12. (38, 4.) पुनः च इव only C 2.

P. 647. l. 1. (39, 2.) अनिष्कृतमसंस्कृतं comm. on Sv. II. 3, 1, 4, 2. अनिष्कृतं संस्कृतं A. Ca. B 1. 4. अनिष्कृतः संस्कृतः C 2.

P. 648. l. 22. (41, 1.) एवं वोपमीयति ॥ एवं वो A. Ca. एवं वो C 2.—गजः in यथा नाकं स्वोष्ठं only C 2.—l. 24. विप्राः C 2. मरुतयुक्ताः B 1. 4. A and Ca do not explain the word मूर्ध्वः.—अथ व्रतः only B 1. 4.—l. 25. कुतेति शिवः C 2. कुतेति शिवः A. Ca.

B1. 4.—l. 27. (41, 2.) दुःखाय P1. P3. P4. दुःखाय P2, and perhaps Sāyana. दुराय S1. 2. 3. 4.—l. 28. बंधनं दुरायं दुष्टमतिं च ॥ A and Ca leave out the words बंधनं दुरायं. B1. 4 read सेतुं राक्षसबंधनं (राक्षससंबं B1) दुरायं राक्षसां हननमुक्तिं. C2 बंधनं दुरार्थतद्वचमिति च.—l. 29. अत्रतमकर्माणां ॥ अत्रतमकर्माणां A. Ca. अत्रतं कर्माणां B1. 4. अत्रत-कर्माणां C2.—P. 649. l. 15. (41, 5.) तदुपलक्षितमहव्यति ॥ तदुपल - - तमव्यति A. Ca. तदुप-लक्ष - - तमव्यति C2; deest in B1. 4.

• P. 650. l. 7. (42, 4.) दुहानो दधानः ॥ A. Ca. C2 दधानः only. B1. 4 दुहानः only.

P. 651. l. 9. (43, 5.) यमिंदुर्वा ॥ यमिंदवा A. यमिंदवा Ca. C2. यः इंदुः वा B1. 4.—l. 10. इडभावे च ॥ इडभावश्च A. Ca. C2; deest in B1. 4.

ASHTAKA VII.—From the beginning of the seventh Ashtaka B4, as a rule, agrees with A.

P. 653. l. 17. (44, 3.) सुतोऽभिषुतः B1. सुतेभिषुत A. Ca. C2. B4. सुतेभिषुते Bf. The Pada MSS. read सुतः.—P. 654. l. 5. (44, 6.) गातुविस्तमः पुं ॥ गातुवित्पुं A. Ca. B1. Bf. M1.

P. 654. l. 14. (45, 2.) अभिगच्छ ॥ गच्छति A. Ca. C2. B4. Bf. गच्छतु B1.—पीयसे A. Ca. B1. 4. Bf. पीयसे? cf. Rv. Bh. IX. 27, 1.—l. 19. (45, 3.) वासयामः संकुर्मः A. Ca. C2. B4. Bf. संजयामः B1.—l. 29. (45, 5.) अतिक्रांतं दद्यां A. Ca. C2. अतिक्रांत-दनं B1. अतिक्रांतदद्यां B4. Bf.—l. 30. ०षत । असुवन् ॥ ०षतसुवन् A. Ca. C2. ०षतासावन् B1. ०षतासुवन् B4. Bf.

P. 655. ll. 5 to 9. (46 and 46, 1.) अक्षयन् only in B1 and in marg. of Ca. The other MSS. read अक्षयं, both at the beginning and in the Anukr. quotation, and in the Pratika, and again in verse 1.—ll. 6 and 7. अक्षयंदेव S1. 2. 3. 4. अक्षयन् P1. P3. In P4 अक्षयन् was first corrected to अक्षयं, and this again (in marg.) to अक्षयन्. Cf. Rv. IX. 87, 5.—l. 29. (46, 6.) त्रिशः ॥ The MSS. त्रिशः with exception of B1, which has अखियः चिप इति. Cf. Ngh. II. 5; Rv. Bh. IX. 8, 4.

P. 656. ll. 10 seq. (47, 2.) The commentary is defective in all MSS. कृतानि, in the beginning, is only in the marg. of CB. There are no various readings to help in restoring the first half except conjecturally. Instead of अक्षामिरेव A. Ca. Af. Bf have अक्षामिरेव. In the second part of the commentary चयति is explained by वातयति in A. Ca. C2. Af. Bf, चापति in B1. (CB has the marginal correction चापयति.) See Rv. Bh. I. 167, 8; IX. 47, 2; Nir. IV. 25. All the Samhitā MSS. read चयति with short ā, a fact which it is necessary to state as the authors of the Petersburg lexicon state the contrary, and found some conclusions on the supposed length of the vowel.—l. 19. (47, 4.) सोमो only B1; the other MSS. सो. In Bf a space is left blank after सो.

P. 657. l. 9. (48, 3.) हे पवमान सोम ॥ हे सोम B1. हे सुकृतो शोभनकर्मन्पवमान सोम A. Ca. Af. Bf. M1. Since all the MSS. read सुकृतः सुप्रचः, this seems to have been Sāyana's reading, while सुकृतो शोभनकर्मन् probably was inserted by a copyist.—सामतो द्विषो B1. Ca sec. m. Af. Bf. नोपि द्विषो Ca pr. m. Bf sec. m. A. सामहतो द्विषो

• C 2.—C 2 has a lacuna from सुकतुः to the beginning of hymn 50, चत्तो विनियोयः.—
• l. 14. (48, 4.) स्वर्दृशे सर्वदृशे ॥ सर्वदृशे A. Ca. स्वर्दृशे Ca sec. m. Af. स्वदृशे B 1. स्वर्दृशे Bf. Sāyana seems to have read स्वःदृशे in the Pada text.—साधारणमित्समानमेव ॥ This is the reading of the comm. on Sv. II. 2, 2, 3, 5. All our MSS. have साधारणमित्समानम्, except B 1, which reads साधारणमित्समानम्.—l. 18. (48, 5.) अधाथ B 1. अधात A. Ca. Af. अधातः Bf.

• P. 658. l. 22. (50, 2.) गच्छसि B 1. Bf. गच्छति A. Ca. C 2. Af.—l. 25. (50, 3.) B 1 has a lacuna from हरितम् to हित्वन्ति.—l. 30. (50, 4.) See Rv. IX. 25, 6.

P. 659. l. 20. (51, 3.) व्यस्यते ॥ व्यस्यते all MSS.—व्यास्यते deest in C 2 and B 1.—l. 23. (51, 4.) देवानम् B 1. Bf. देवानम् A. Ca. C 2.—l. 27. (51, 5.) गच्छ ॥ All MSS. have गच्छसि.

P. 659. l. 29. (52.) युच इत्यनु ॥ युचैत्यनु A. B 1. Ca. M 1; deest in Bf.—P. 660. l. 9. (52, 2.) चवेः only C 2.—l. 13. (52, 3.) पूर्णोदनो Bf. पूर्णोदने B 1. पूर्णोदनो A. Ca. M 1.

P. 660. l. 28. (53, 1.) याः सृधः etc. MSS.—P. 661. l. 1. (53, 2.) प्रकृतेन B 1 for कृतेन.—l. 2. निमित्ते ॥ निमित्त A. Ca. C 2. निमित B 1. निमित्तं B 4. Bf.—l. 6. (53, 3.) त्वां यो दुर्बुधः ॥ त्वां धु यो दुः A. Ca. C 2. त्वांधुयो दुः Bf. त्वां यो दुर्बुधः B 1.

P. 661. l. 14. (54, 1.) परिमितस्य दातारं अथीमतीन्द्रियस्य कर्मफलस्य द्रष्टारं पयः etc. B 1.

P. 664. l. 10. (58, 3.) उत्तममस्त्विति A. B 4. Ca. Af. Bf. उत्तमस्त्विति B 1. It ought to be अनात्तमस्त्विति, but the MSS. clearly point to उत्तममस्त्विति —ll. 12 seqq. The extract added at the end of Sāyana's commentary is taken from the Sātyāyana-Brāhmaṇa. The only passage I can find where the story of Taranta and Purumilla is given, is in the Tāndya-Brāhmaṇa, XIII. 7, 12 seq. Here we read धसि वै पुष्वंती तरंतपुष्वमीडाभ्यां वेददक्षिभ्यो सहस्राण्यदित्सतां (this in MS. Wils. 373 corrected in the margin into अदित्सतां) तावेषितां कथं नाविदमात्तमप्रतिगृहीतं स्यादिति तां प्रक्षितां अक्षयोः पुष्वंतीरा सहस्राणि दसहे तरत्स मंदी धावतीति ततो वेतत्तयोरात्तमप्रतिगृहीतमभवदात्तमस्यप्रतिगृहीतं भवति य एवं वेद ॥ This Sāyana explains: धसि शत्रुणां स्वर्धयित्री (sic) पुष्वंती एतत्संज्ञे । किंनवत्ययः । एतत्संज्ञी राजानी वेददक्षिभ्यां विददप्रगोपाभ्यां तरंतपुष्वमीडाभ्यामुषिभ्यां सहस्राणि सहस्रसंख्याकानि अदित्सतः (for अदित्सतां) दातुमिच्छतां । ततस्त्रावुषी ऐषितां च ईषणं पर्याप्नोचनमकुर्वतां । नावावयोरिदं धनमात्तं स्वीकृतं कथं केन प्रकारेणाप्रतिगृहीतं स्यात् । प्रतियहदोषवियुक्तं भवेदिति । ततस्त्री प्रक्षितां । अजानीतां । अक्षयोः पुष्वंतीरिति मंत्रमप्यस्तमस्त्विति । ततोऽनंतरं मंत्रप्रभावात्तस्वीकृतं तयोस्तद्वनमप्रतिगृहीतं प्रतियहदोषविमुक्तमभवत् । अथैतदेदं प्रशंसति । आत्तमस्याप्रतिगृहीतं भवति य एवं वेदेति ॥ This throws sufficient light on the passage from the Sātyāyanaka, as quoted by Sāyana. The passage is, as usual, very incorrectly copied by the writers of the different MSS.; especially B 1 is full of blunders. The A MSS. and Ca share in a common lacuna, leaving out all between तरंतपुष्वमीड्यो and तरंतपुष्वमीड्यी. This omission must therefore have taken place before the A class branched off from the Ca MS., while the B class, which stands by itself, unaffected by this early blunder, must have branched off before this accident happened.—l. 13. सतं Ca. Af. Bf. सुतं A. सतं B 1.—प्रतिममृशति ॥ प्रतिमृशति

A. B 1. Ca. Af. Bf.—l. 14. तवित्तं Prof. Aufrecht. तवित्तं B 1. भावे तं A. Ca. Af. Bf.—l. 18. (58, 4.) चिंशतं चीणि शतानि ॥ चिंशतं शतानि A. B 4. C 2. Ca. चिंशतं चिंशतानि B 1. Śāyana mistook चिंशतं, thirty, for चिंशतं, three hundred; the various readings clearly point to चीणि शतानि.

P. 664. l. 25. (59, 1.) रमणीयं धनं B 4. रमणी धनं A. Ca. मणीयं धनं B 1. रमणीयं Bf.—l. 28. (59, 2.) चदाभ्यो. This was probably inserted from the margin, but in a wrong place. In Af चदाभ्यो is left out, and the commentary reads वसतीवरीभ्योऽनुभ्यश्च.—P. 665. l. 7. (59, 4.) Before विद्यानेव the words of the text, विद्यानि, are omitted.

P. 665. l. 8. (60.) पुरवर्णिगावदाशका द्यष्टका ॥ गायो द्वादशको द्यष्टको (द्यष्टका: B 1. द्यष्टको Af) A. Ca. B 1. B 4. Af. Cf. Rv. Bh. VIII. 70.—l. 13. (60, 1.) नामधेयेन A. Ca. Bf. नामधेयेन B 4. नामकेन B 1. नामधेयेन Af.

P. 667. l. 9. (61, 10.) On the loss of the Visarga in भूम्या ददे see Prāt. 259, 4.—l. 16. (61, 11.) विद्या विद्यानि MSS.—आर्यो B 1. अर्यो A. Ca. Af. Bf.—l. 29. (61, 14.) Śāyana separated सं from शिखरीऽरव. I preferred बद्धपयस्काः to अबद्धपयस्काः, taking it in the sense of 'full of milk, wishing to be relieved of their milk.' अबद्धपयस्काः, however, might be interpreted as 'with unrestrained milk.'—P. 668. l. 29. (61, 21.) The following extract may serve as a fair specimen of the state of the B MSS.: हे सोम त्वं सुमस्थमिः शोभनोपस्थमिः धेनुभिर्गोविकारिः पयोभिरित्यर्थः । संमिक्षिताः शोभनयथा क्षेणः शीघ्रमागो स्थानमासीदति तवयोनि स्वकीयं स्थानं ॥ आसीदन् ॥ न इदानीमरवः आद्ये चमानो भव ॥ B 1. One can hardly believe that this was written *bona fide*, and it is easy to imagine what would become of a second or third copy carelessly taken from such an original.—P. 669. l. 5. (61, 22.) निबंधानं B 4. Bf. निधानं A. Ca. निबंधं B 1. निबंधानं Af.—l. 10. (61, 23.) The words from हे मीढुः to पूयमानस्त्वं are in all the MSS. placed before सुवीरासः.—l. 15. (61, 24.) प्रवृद्धो ॥ प्रवृद्धो A. Ca. B 4. प्रवृद्धो B 1.—P. 670. l. 10. (61, 30.) धूर्वणे B 1. 4. Bf. तुर्वणे A. Ca. Af.

P. 672. l. 21. (62, 17.) All between यातवे and the beginning of the next verse is omitted in A.—P. 673. l. 9. (62, 21.) मधुमंतं B 1. मधुमंतं A. B 4. Bf. Ca.—B 1 has देवार्थं instead of ईद्रावर्थं, and प्रक्षिपति (sic) instead of साधयत.—l. 11. (62, 22.) It is curious that the A MSS. (A. C 2. B 4. Bf) and Ca have the common mistake अद्य द्वादशी for अद्य द्वाविंशो at the beginning of the verse. In Ca the passage was omitted, but added on the margin.—l. 17. (62, 23.) नृत्तका from B 1.—l. 22. (62, 24.) योतव्यानि A. Ca. B 4. Bf. सोतव्यानि B 1. The reading of B 1 seems preferable, but that of the other MSS. is admissible.—P. 674. l. 3. (62, 27.) तुभ्यं MSS.

P. 675. l. 3. (63, 4.) Śāyana seems to have read क्षमि instead of क्षति.—l. 15. (63, 7.) प्राकाशयः Bf. प्राकाशयः A. Ca. अप्रकाशयः B 1.—l. 20. (63, 8.) एतन्वा एतश्च A. Ca. B 4. Bf. एतन्व एतश्च B 1. See Ngh. I. 14.—P. 676. l. 23. (63, 16.) ते before तच्च MSS.—l. 26. (63, 17.) The Paṇḍita writes ईमिति, and does so always where the final Anusvāra is to be dropped. Otherwise it is ई. The cases in which Anusvāra is dropped, are enumerated in Prāt. 302.—P. 677. l. 26. (63, 24.) चरति B 1. चितरति

- पीडयसि रचसि A. Ca. B4. नितरां रचसि Bf. Cf. Rv. Bh. IX. 66, 19. राचसस्य B1. 4.
 राचसस्ये A. Ca. Bf had the same, but the र्च is cancelled.—l. 30. (63, 25.) त्विनिमिः
 B4. त्विनिमिः। त्विनिमिः A. Ca. Bf again has the same, but त्विनिमिः is cancelled; deest
 in B1.

P. 679. l. 1. (64, 2.) तव भजनमपि Bf marg. तव भजनमपि B1. तव भजनमपि A. B4.
 Bf pr. m. तव मे भे भजनमपि Ca.—P. 680. l. 10. (64, 11.) देवादीदेव A. Ca. B1. 4. Bf.
 One expects देवकाम.—P. 682. l. 16. (64, 26.) आ मर। आहर। आहरामर MSS.—l. 19.
 (64, 27.) आरुत A. B1. आरुत Ca.—l. 28. (64, 29.) वलवान् A. Ca. B4. Bf. वलवान्
 B1.—P. 683. l. 3. (64, 30.) अनुप्रवचनं MSS. प्रवचनं Nir.

- P. 684. l. 3. (65, 4.) The commentary is given according to A. B4. Bf, with
 which Ca agrees, though in it the whole commentary was left out and was
 supplied in the margin. The B MSS. have supplied a fuller commentary.
 They begin with हे सोम त्वं वृषाभिमतफलाणां वर्धितासि हि। भवसि खलु। तस्मात् हे पवमान
 पूयमान पुनात वा etc. After सुकर्माणाः they add सुपु ध्यानवन्तो वा. Instead of रचिना
 they have तेजसा, which is the more usual explanation. They then continue
 दीप्तिमन्तं। अतिशयेन तेजस्विनमित्यर्थः। सुतिमन्तं वा त्वा त्वां हवामहे। यन्निषु आहामहे।—l. 8. (65, 5.)
 धनुरा B1. B4 sec. m. दनुरा A. Ca. B4 pr. m. Bf.—l. 14. (65, 6.) वमसति। All the
 MSS. read गमसन्ति. Cf. Devarâga on Ngh. I. 5, 7 in Nir. SS. vol. i. p. 35.—l. 16.
 पारिजवेन Ca sec. m. Bf. pr. m. पारिजवेन Bf sec. m. पारिजवेन A. पारिजवेन B4. मा
 Ca pr. m. Af; deest in B1.—P. 686. l. 19. (65, 18.) अभिपुतो भव त्वं। B1. अभिपुतो
 वाचं Ca. A. B4. Bf.—P. 687. l. 8. (65, 21.) दिक्कामः। दिक्कामः A. Ca. दिक्कामः B4
 sec. m. दिक्कामः Bf. दिक्कामः B1. दिक्कामः C2.—वा B1. वा A. Ca. Bf. M1.—
 l. 17. (65, 23.) अजीकानामदूरमवाः आजीका देयाः A. Ca. Bf. अजीकाना दूरमवाः आजीका
 देयाः B1. अजीका नाम दूरमवा आजीका देयाः M1. See Rv. Bh. IX. 113, 2; VIII. 7,
 29.—P. 688. l. 16. (65, 28.) वलमया B1. This is an important passage as it
 might be used to show the dependence of A. B4 on Ca. Ca has a blot which
 has destroyed the lower part of वल so as to make it look like तव, and this तव
 occurs in A and B4 (but not in C2). Bf has वलमया. The same blot has
 nearly obliterated धन in the next line, and there is a lacuna in A and B4 (not
 in C2). Bf has अहिमनादीनां. The B MSS. are not affected by this, but stand,
 as usual, independent of A and Ca. But although in the ninth Mandala the
 MSS. Ca. A. B4 and C2 form one family, it would be difficult to admit in other
 passages that A. B4 are dependent on Ca.—संमजामहे from B1.—l. 28. (65, 30.)
 वनम् B1. Ca sec. m. वनम् Ca pr. m. Bf. वनम् Af. वनम् A. M1. The व in Ca
 pr. m. is not quite clear in consequence of a blot.

P. 689. l. 17. (66, 3.) After लदीयानि धामानि B1 reads लदीयानि अहोरात्र्याः
 काकविशेषाः परि मवन्ति सर्वत्र आप्लावितंति। यद्वा लदीयधामानि लदीयानि अहो तेजसां परि वर्तन्ते।
 यत एव etc.—P. 691. l. 14. (66, 13.) तदार्थेति प्रवच्छति यद्यदा। तदार्थेति (र्षेति Bf) प्रवच्छति
 तद्यदा A. Ca. Bf. तं प्रवच्छति तद्यदा Af. तदार्थेति प्रवच्छति B1, leaving out the end of
 the verse.—l. 19. (66, 14.) स्तोतवः B1. The other MSS. Ca. A. B4. C2. Af. Bf

have स्तितयः, evidently originally a wrong reading for त्वातयः, the old spelling of स्तोतयः, but liable to be read स्तितयः.—P. 692. l. 14. (66, 18.) *साहाज्याय । *साहाज्याय B 1. *साहाज्याय Ca. *सहोज्याय A. Af. *महोज्याय Bf. *मज्जोज्याय(?) Bf sec. m.—l. 24. (66, 19.) रक्षसि deest in B 1.—l. 25. दुकुनां B 1. दुकुना A. दुत्सुना Ca. Af. Bf.—l. 29. (66, 20.) देवमनुष्या गंधर्वाप्सरसः सर्पाः पितर इति Ca. A. B 4 (sec. man. देवाः). देवमनुष्यगंधर्वाप्सरसः पितरौ इति B 1. See Ait. Br. III. 31.—l. 32. अपि गीर्गिर्गो B 4 sec. m. अपि गीर्गो Ca. A. B 4 pr. m. Bf. अपि देवागिर्गो B 1. अपि गीर्गो Af.—P. 693. l. 9. (66, 22.) हिंसकात् B 1. C 2. पिदिसकात् Ca. Af. पिदिसकात् A. Bf. पिदिसकात् B 4.—l. 27. (66, 25.) पवित्राभिर्गच्छंतीत्यर्थः ॥ पवित्रा निर्गच्छंतीत्यर्थः A. Ca. B 4. C 2. Af. Bf. पवित्र ता गार्गच्छंतीत्यर्थः B 1.—l. 30. (66, 26.) ईदृशिन C 2. ईदृशित A. Ca. Af. ईदृशिन B 1. ईदृशित Bf. ईदृशेतर B 4 sec. m. Differently explained by Śāyana, Rv. Bh. I. 22, 2; 11, 1; cf. Prāt. 544, 3; Rv. Bh. I. 84, 6.—P. 694. l. 10. (66, 28.) कलशं प्रतिकर्षेण चरति B 1. कलशं प्रतिकर्षेण रचति A. Ca. कलशेण रचति C 2. In B 4 प्राचाः is changed into प्रोचय; then follows कलशं प्रतिकर्षेण रचति. If pratikarsha is the right reading, it would here mean 'attraction,' a meaning not mentioned by BR.—l. 13. After हृत्पद्यादिना तिजोपः all the MSS. add another explanation, which is meant to explain the omission of the Āgama it. This, however, was already explained as khāndasa, and from the unfinished state of the sentence, the explanation seems to be a later addition that came into the text from the margin. Thus A. Ca. B 4. Af. Bf. read अनित्यमानमशासनमिति सिच इ आ 1. B 1 has the same, but ends with सिच इ. C 2 has सिच ३ आ न सिच ३ आ 1.

P. 694. l. 27. (67.) All the MSS. except B 1 omit the statement that the thirtieth verse is a Pura-ushnih, and the twenty-seventh, thirty-first and thirty-second Anushtubh. B 1 adds after माययः, अलायस्तेतिवा विंशो पुरउष्णिक् आया द्वादशका य उक्त्वती (आयद्वादशक्याउक्त्वती?) सप्तविंशकविंशोद्वाविंशसिखोऽगुहमः शिष्टा माययः । अविता नो etc.—P. 695. l. 21. (67, 4.) प्रमूतं, all MSS. except C 2, which leaves out something, and reads अवीनां स्मृतानि गच्छंतीत्यर्थः ।—l. 22. त्वया सहाहमिन्द्रमाह्वयामीत्यर्थः B 4 sec. m.; A. Af. Ca. have त्वया संहिन्द्रमहमाह्वयामीति वाचयाह्वयामीत्यर्थः ॥ C 2 has *ह्वयामीति वाचं मह्वयामीत्यर्थः ॥ Bf. has त्वया संहिन्द्रमहमाह्वयामीति वाचायामाह्वयामीत्यर्थः ॥ In B 1 all from सोऽयं हरिः to the end of the verse is left out.—P. 696. l. 24. (67, 10.) मयः ॥ पय A. Ca. Bf. In B 1 the first explanation, together with the commentary of verses 7 to 9, is lost. After तद्वत् ज्ञोमंतं प्रयच्छगोमिच्छेतं ॥ (verse 6), it begins at once ॥ अवाचः अजवाहनः etc.—P. 697. l. 13. (67, 14.) माहत इति द्वे इति ॥ माहत इति A. Ca. Bf. B 1.—l. 25. (67, 15.) सिपि र्वा ॥ सिपिना A. Ca. Af. Bf. सिपि क्वा B 1.—P. 698. l. 19. (67, 21.) पूयमान B 1. पूयमान A. Ca. C 2. B 4. Af. Bf.—l. 24. (67, 22.) यः पोता is omitted in all the MSS.—P. 699. l. 25. (67, 28.) अक्षान् प्रकर्षेण वर्षेय यद्वा A. Ca. C 2. B 4. आक्षान् प्रकर्षेण यद्वा B 1.—P. 700. l. 25. (67, 32.) यानादिपरं वेदशास्त्रविद् ॥ यानादिपरं वेदशास्त्रविद् A. Ca. B 4. Af. Bf. यानादिपरं वेदशास्त्रविद् C 2. यानादिपरं वेदशास्त्रं B 1. Different emendations might be proposed; the one I have adopted is in accordance with Śāyana's style. वेदशास्त्रविद् is unusual with Śāyana, and in this place without

a definite object. The MSS. represent here, as usual, two families only, A. Ca. B 4. C 2 on one side, and B 1 on the other.

P. 700. ll. 28 seq. (68.) वत्समिः is the reading of all the MSS. See note to X. 45.—P. 701. l. 17. (68, 2.) श्रेष्ठ A. Ca. C 2. B 4. श्रेष्ठ B 1.—P. 702. l. 17. (68, 5.) उद्वक्ष्य Af. •क्ष्य A. B 1. Ca. M 1.—l. 18. सः । सूर्यादि । स सूर्यादि A. B 1. Ca. Af.—P. 703. ll. 15 to 21. (68, 8.) All MSS. except B 1 have a lacuna at the end of the commentary from इत्यति to इत्यति in verse 9. A has वाचमियति चमिप्रापयति । किंच पुनानः etc. Ca. C 2. Bf and B 4 have the same, only that in B 4 the omission was observed, and नवमी written on the margin. If it had not been for B it would have been impossible to restore the omission. B 1 reads वाचमियति प्रेरयति तदा हि सोताः सुवति । उच्यते । अथ नवमी ।

P. 704. l. 2. (69.) •सूयोऽस्ति Anukr. •सूयोति A. Ca. Af. M 1. •सूयोति B 1.—l. 12. (69, 1.) After व्रतिष्यपि A. Ca. C 2. Af have यदोप व, B 4 यदोप वा, B 1 होपव.—l. 14. (69, 2.) मधुमां द्रव्यः, i. e. मधुमाद्रव्यः S 1. S 3. मधुमा द्र° S 2. मधुमां द्र° S 4.—l. 30. (69, 3.) शीवधीनामये Ca. शीवधीनामये B 1. शीवधीनापी A. B 4, म in marg. शीवधीनायो C 2.—l. 34. चक्रान् B 1. चक्रान् A. Ca.—P. 705. l. 2. नखे B 1. नखे A. Ca. M 1.—l. 14. (69, 4.) अथयद्रव्यं C 2. अथयद्रव्यं A. Ca. आपयद्रव्यं B 4. अथयद्रव्यं B 1. अपयद्रव्यं M 1.—l. 19. (69, 5.) मृजी शोवा° । मृजी शोवा° Ca. मृजी शोवा° A. मृजी शोवा° B 1. मृजी शोधा° M 1. मृजू शोवा° Dhp. 34, 41.—l. 22. निर्जन्मनाय । निर्जन्म° A. Ca. निर्जन्म° B 1. M 1.—P. 706. l. 19. (69, 8.) चंभिरसामपि पितासि B 1. चंभिरसामधिपतिरसि A. Ca. B 4. C 2.—P. 707. l. 6. (69, 10.) बाधकानामसिता । Cf. Rv. Bh. I. 64, 5.—l. 8. पवमाने । पवमाने न परि ते A. Ca. पमाने परि ते B 1. Cf. Rv. I. 31, 8.

P. 707. l. 30. (70, 2.) वर्यार्थं । वर्यार्थं A. B 1. Ca.—l. 31. जमति B 1. जमति A. Ca. M 1.—P. 709. l. 26. (70, 8.) रिपि B 1. रिपि A. Ca. रिपु Dhp. 10, 10.

P. 710. l. 33. (71, 1.) किंचाद्यं सोमः । किंच । यं सोमं A. B 1. Ca.—P. 712. l. 17. (71, 6.) आ रिष्यति । आ इ रिष्यति A. Ca. B 1. M 1.—P. 713. l. 3. (71, 8.) सोमस्य स्वभूतो वर्यः । सोमस्य स्वभूतो वर्यः B 1. सोमस्य सु- - - तो वर्यः B 4. सोम स सु- - - नो वर्यः A. Ca. सोम ससु- - - तो वर्यः C 2.

P. 713. l. 22. (72.) मृजति A. B 1. Ca; deest in Anukr.—P. 715. l. 9. (72, 5.) दृजत । दृजत A. B 1. Ca. M 1.—l. 18. (72, 6.) सं द्यति गच्छति A. Ca. द्यति सं गच्छति B 1.—P. 716. l. 2. (72, 8.) •ग्रहे चिनि° । •ग्रहो चिनि° A. Ca. B 1. 4. C 2. •ग्रहात् चि° M 1. Cf. VS. VIII. 47 and 48; Rv. Bh. VIII. 1, 17. 2, 2; IX. 107, 5.—l. 4. After मा निर्मीचीः B 1 adds स्ता निर्मीचीः, i. e. मा विचीचीः.—कीदृशात् । सदनसुयः । येन भूतिन वसुना सदनानि नृहान् पुत्रादीन् सुयति तादृशात् नृहादिकस्य प्रदातुर्यज्ञाया विपुजः । भाक् । कीदृशान् सदनसुयः (•ग्रहान् A pr. m.) । ये भूतिन वसुना सदनानि नृहान् पुत्रादीन् सुयन्तादृशात् नृहादिकस्य प्रदातुर्यज्ञाया विपुजः प(पं Ca) भाक् A. Ca. कीदृशान् सदनसुयः । यत् येन वसुना सदनानि नृहान् पुत्रादीन् सुयति तादृशादृहादिकस्य प्रदातुर्यज्ञाया विपुजः भाक् B 1. कीदृशान् सदनसुयः । ये भूतिन वसुना सदनानि सदान् पुत्रादीन् सुयन्तादृशान् नृहादिकस्य प्रदातुर्यज्ञाया विपुजः प-भाक् B 4. कीदृशान् । सादनसुयः येन भूतिन वसुना सदनानि नृहान् पुत्रादीन् सुयन्तादृशात् नृहादिकस्य प्रदातुर्यज्ञाया विपुजः पं भाक् C 2.

P. 716. l. 24. (73, 1.) After इत्युच्यते B 1 has a quotation which is wanting in

all the other MSS.: हनु अधिषण इत्याद्यानास्त्वनुस्त्वनिधिषणफलके etc.—l. 25. After समस्वरं संगच्छते all the MSS., except B1, which has a lacuna, read तदस्य शब्दयनवा, which I have altered by conjecture into तदास्त्वशब्दयनवा.—l. 27. प्रीणनात् A. Ca. B1. 4.—P. 717. l. 5. (73, 2.) धाम च B4 sec. m. धामनिव A. Ca. B1. C2.—P. 718. l. 11. (73, 6.) अभिमन्यमानाः B1. Ca. अतिम° A. M1. In Ca अभि° is so written that it could easily be misread for अति°.—l. 13. नरत्पापाहासत ॥ नरत्त्व लमहासत A. Ca. नरत्त्व अपहास B1.—l. 22. (73, 7.) गोपया A. B4. Ca. C2. गोपाया B1. See Ait. B2. I. 27.—l. 24. मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः स्वशो वाचा वशिनी भवति ॥ This is merely a conjectural reading. The MSS. give the following readings: मध्यमवाचा प्र प्र मरुते शसः वाचा वशिनी भवति A. Ca. C2; मध्यमवाचा प्र प्र सह ते शसः वाचा वशिनी भवति B4; मध्यमवाचा प्र प्र मरुतो शः वाचा वशिनी भवति B1.—P. 719. l. 15. (73, 9.) श्रिया° ॥ श्रिया° MSS.

P. 719. l. 27. (74, 1.) पृथुतरं A. Ca. C2. B4. पृथुतमं B1.—P. 720. l. 4. (74, 2.) गतेर्निघातः ॥ गच्छते निघातः A. गच्छते निघातः Ca. C2. Af. गच्छतेर्निघातः B4. गति निघातः B1.—l. 13. (74, 3.) इंद्रः शतसहस्रसंख्याकहरिभिः सह गंतु मार्गो विसीर्णो भवेदित्यर्थः B1. इंद्रः शतसहस्रसंख्याके हरिभिः सह गंतु मार्गो विसीर्णोभवदित्यर्थः A. Ca. C2. Af; also B4, except मार्गे.—l. 27. (74, 4.) आपोरित्वे वन्निति ॥ मायोरित्वे वन्निति A. Ca. C2. B4. Af. मागोरित्वे वन्निति B1. This is evidently a quotation of an Unādi-sūtra, which, however, does not occur in our editions. In Un. IV. 101, peru is derived by मिपीभ्रां वः. In I. 38, Ugyvaladatta quotes an Ākṛitigana in which peru occurs. But in our passage peru and meru are evidently derived from the roots mā and pā, and the vowel 'is changed to i before run. I can find no trace of this Sūtra, and I therefore can give the reading इत्वे only as conjectural.—P. 721. l. 12. (74, 6.) नामतपसो वाधिकाः ॥ नामा तपसो वाधिकाः A. Ca. Af. नामः तपसो वाधिकाः C2. नमो तपसो वा° B4. नामः नमसो वाधिकाः B1. नामो नमसो वा M1. See Ngh. II. 19.—ll. 17, 19, and 25. (74, 7.) कबंधं S1. S2. S3. S4. P1. P4. कबंधं S3 sec. m. (?) P3. A. Ca. B1. Af (twice). See Rv. V. 54, 8. 85, 3; VIII. 7, 10.

P. 722. l. 20. (75, 1.) वायतेरमुनि चन इति A. B4. Ca. C2. Af. वायतेरमुनि च इति B1.—P. 723. l. 1. (75, 2.) वचच° A. Ca. Af. वाचच° B1.—l. 31. (75, 5.) वचनवंतः. This is the reading of all the MSS. of Sāyana, also of the Nirukta MSS. which I could consult. Nir. Roth and SS. read वचनवंतः. See Nir. SS. vol. ii. p. 418. The commentary has वचनवंतः संमोहयितारः, ibidem p. 423.

P. 726. l. 1. (77, 1.) सोमः वक्षे इंद्रस्य साधने A. Ca. Af. सोमे वक्ष इंद्रस्य साधने B1.—l. 11. (77, 2.) किं रजः ॥ किंच रजः A. Ca. C2. B1. 4. Af.—l. 19. (77, 3.) उपरता चक्षुषराः ॥ उपरता च चक्षुषरा A. Ca. Af. उपरता च चक्षुषरारः B1.—P. 727. l. 5. (77, 5.) वृजिनिष्परिष्टेषु ॥ All the MSS. (A. Ca. C2. Af. B1. 4) have वृजिनिषु instead of वृजिनिषु, which is the reading of the MSS. of the texts, with the accent on the second syllable. As Sāyana seems to have read वृजिनिषु I have left this reading, though it is clearly wrong.

P. 728. l. 1. (78, 3.) शेषजशीर्षं A. Ca. C2. B1. शेषजं शीर्षं B4. शेषजशीर्षं Af.

P. 729. l. 13. (79, 3.) समरीत ॥ As all MSS. except B1, where the word is left,

out, read समरीत्, Sāyana may, by mistake, have read समरीत् instead of समरीत्. In B1 we have सा यथा त प्राप्नोति etc.

• P. 730. l. 13. (80, 1.) वि दिव्युति B1. दिवि बुल्लोकि A. Ca. C2. B4.

• P. 732. l. 1. (81, 2.) सोमसजुषां ॥ सोमसजोषां A. Ca. C2. B1. 4.

P. 735. l. 13. (83, 4.) पशुसमूहस्वामी A. B1. Ca. पाश? See Nir. IV. 2.—l. 22. (83, 5.) निर्वोदु B1. निवोदु A. Ca. M1.

• P. 736. l. 28. (84, 4.) वायुभिरिव ॥ वायुरेव A. Ca. C2. B1. 4.

P. 737. l. 24. (85, 2.) संयामात् A. Ca. B1. 4; deest in C2. संयामान?—P. 739. l. 27. (85, 11.) उपाकपंत ॥ Sāyana seems to have read उप । पतिः वांसं ॥

P. 740. l. 10. (86.) आकृष्टा इति A. Ca. B1. 4. आनुष्टा C2.—l. 11. नीवावरी इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 12. पृथय इति A. Ca. B1. 4. C2.—l. 13. आकृष्टा माषा, A. Ca. B4. चकृष्टा माषा B1. आचष्टा माषा C2.—l. 15. आकृष्टा A. Ca. B1. 4. आचष्टा C2. चकृष्टा Anukr.—l. 16. पुत्रयो ॥ प्रत्रयो A. Ca. B4. C2. पुत्रये B1.—It is clear that Sāyana took तृतीये चयः for चयः, the three companies of Rishis mentioned before. Shadgurushya takes it for चचयः. He writes चतुर्थे दयर्चे चचय इतिनामानः. See Aufrecht, Rig-veda, vol. ii. p. 495, note; Anukr. M. pp. 34 and 146.—l. 21. (86, 1.) From मदा to वडवा left out in A. Ca.—P. 743. l. 8. (86, 11.) अभिक्रंदन् and अभ्यर्षति MSS.—P. 744. l. 29. (86, 17.) अभ्यशिश्रयुः B1. अभिशिश्रयुः A. Ca. M1.—P. 745. l. 23. (86, 20.) After इन्द्रस्य A. Ca. C2 and B4 add यजमानस्य.—l. 32. (86, 21.) एकविंशतिं गा अल्लिङ्गुखेन B1. एकविंशति वारान् लक्ष्मुखेन A. Ca. एकविंशति वारान् लक्ष्मुखेन B4. एकविंशति वारान् लक्ष्मुखेन C2. The readings in all the MSS. except B1 are intended for एकविंशतिवारं.—P. 747. l. 12. (86, 26.) सुवर्णानि MSS.—l. 14. After कुर्वाण इत्यर्थः B1 adds यद्वा गान्धर्विकारीणि चीराणि कुर्वाण इत्यर्थः ॥—l. 23. (86, 27.) After गोभिः we expect पयोभिः or चीरेणः; पुष्टे, too, is left unexplained by Sāyana.—P. 748. l. 5. (86, 29.) समुद्रो वर्षसाधनोऽपां B4 sec. m. ंद्री वर्षसाधनो पां A. Ca. ंद्रो वर्षसाधनो पां C2. समुद्रवर्षसाधनो नि B1.—l. 20. (86, 31.) अय चक्रद्वन्द्वं ॥ अवचक्रदत् अवचक्रदत् B1. अवचक्रदन् अवचक्रदत् A. अवचक्रदन् अवचक्रदत् Ca. अवचक्रदन् अवचक्रदत् C2. अवचक्रदत् अवचक्रदन् (चक्रदन् sec. m.) B4. Sāyana takes अवचक्रदत् as a participle, in spite of the accent.—P. 749. l. 6. (86, 33.) Sāyana leaves out पवति, and seems to have read नृभिः instead of हरिः.—P. 750. l. 5. (86, 37.) वीयसे गच्छसि वी गत्वादिषु A. Ca. वियसे गच्छसि वी गत्वादिषु B1.—P. 753. l. 3. (86, 48.) One expects यतः क्रतुवित् यतः सुख इत्यभिप्रायः ॥

P. 753. l. 15. (87, 1.) After पूयमानो B1 reads ऽभ्यर्ष वाचं संयामं वाजिनं वज्रवंतं etc.—P. 754. ll. 9 and 11. (87, 5.) अक्षयंष्ट्र S 3. अक्षयंष्ट्र S 1. अक्षयंष्ट्र S 2. S 4. A text. अक्षयंष्ट्र Pada MSS. Cf. Rv. IX. 46, 1.—P. 755. l. 5. (87, 8.) पाचं स्वयंप्राप्तं ॥ प्राप्तं स्वयंप्राप्तं C2. पाचं स्वया प्राप्तं B1. प्राप्तं स्वया प्राप्तं A. Ca. B4. पाचं तथा प्रा M 1.

P. 756. l. 4. (88, 2.) ंद्विरोधात् ॥ ंद्विरोधाधीनि A. Ca. C2. ंद्विरोधात् B1. ंद्विरोधाधीन B4 sec. m.—l. 11. (88, 3.) इवमाह्वानमाकर्षं A. Ca. C2. B1. 4. इव आह्वानमाकर्षं ?

P. 757. l. 28. (89, 1.) अथाः । प्राप्नोति । A. Ca. C2. B1. 4.—l. 29. असदत् । निषीदति ॥ A great deal of the commentary is lost in all the MSS., there being no explanation of the last páda. This has produced a confusion in the remaining commentary. A. Ca.

C 2. B 4 have, **वासदत्** । निवीद निवीदति निवीदति वा । B 1 has **वासदत्** निवीदति वा ।—P. 758. l. 21. (89, 4.) **वासदत्** वासदत्तानीयं वाप्तं A. Ca. **वासदत्** वासदत्तानीयं वाप्तं B 1. **वासदत्** वासदत्तानीयं वाप्तं वा ?—P. 759. l. 12. (89, 7.) This verse is left unexplained in all the MSS.; the commentary of verse 6, too, is in an imperfect state. The explanation beginning with **कर्मणि वही** can hardly be written by Sāyana; it was probably supplied by a later copyist. In C 2 the lacuna begins in verse 4, and is carried on to nearly the end of 90, 1.

P. 760. l. 28. (90, 6.) **विमृष** । निमृष A. Ca. B 1. निमृष B 4; **deest** in C 2. I have written **विमृष** instead of **विमृष**, because **विमृष** explains the mistakes of the copyists better than **विमृष**.—l. 31. All the MSS. read **सायणाचार्य** except B 1, which has **सायणाचार्य**; C 2 has **धुरंधरेणार्यविरचिते**. Sāyana is called Sāyanārya, for instance, at the beginning of the fourth Adhyāya of Ashtaka VI.

P. 761. l. 3. (91, 1.) **वष्ट** । **वष्ट** A. B. Ca.—l. 10. (91, 1.) **रखे** यथा B 1. **रखे** रथापथि A. Ca.—l. 24. (91, 2.) **प्रति** A. B 1. Ca.—l. 30. (91, 3.) **रोचतेरिदं** रूपं । See Rv. Bh. I. 113, 2; Nir. II. 20.—P. 762. l. 8. (91, 4.) **तेषां** । **तेषां** A. B 1. Ca.—l. 26. (91, 6.) **तोका पुत्रान्** । **तोका** A. Ca. M 1. **तोका** B 1. Cf. Rv. Bh. IX. 74, 5; X. 4, 7.

P. 763. l. 14. (92, 2.) **चमन्ति चमो यहादयः** । All the MSS. give this reading, but Sāyana probably wrote **चमन्ति चमो यहादयः**; cf. Rv. Bh. IX. 93, 3. 96, 19, etc.—l. 31. (92, 4.) **स्मृताः** । **प्रभूताः** A. Ca. C 2. B 4. **स्मृताः** B 1.—P. 764. l. 1. **उद्वेगं** । **उद्वेगं** B 1. **उद्वेगं** वा ? A. Ca.

P. 765. l. 7. (93, 2.) **मातृभूताभिः** A. Ca. B 4. **मातृभूताभिः** C 2. **क्षेत्रभिः** B 1.—l. 29. (93, 4.) **देवदत्ततावप्रत्यये** A. Ca. **तावप्र** B 1. See Rv. Bh. I. 93, 8.

P. 766. l. 28. (94, 2.) **चक्षामि** A. B 1. Ca.—P. 767. l. 5. (94, 3.) **चक्षो यत्** । A. Ca. C 2. **चक्षो यत्** B 1. 4.

P. 768. l. 17. (95, 3.) **उवर्णय रेफादेशरक्षांसः** । **उवर्णय रेफादेशरक्षांसः** । A. Ca. B 4. **उवर्णय** C 2. **उवर्णयरेफादेशरक्षांसः** B 1. **रेफादेशय** would be better.—l. 20. **या विव्रंति च** **प्र विव्रंति च** B 1.—P. 769. l. 4. (95, 5.) **दानानिमुखीं कुच** । **दानानिमुखीं कुच** B 1. **दानानिमुखीं** A. Ca.

P. 769. l. 15. (96, 1.) **कृतार्गीरुक्ष** । **कृतार्ग इरुक्ष** A. B 1. Ca.—l. 25. (96, 2.) **एवैति** । **एना एति** A. Ca. B 1.—P. 771. l. 5. (96, 7.) **मनस ईशिताः** A. Ca. C 2. B 1. 4.—P. 772. l. 1. (96, 10.) **परिरचकः** B 1. **परिरचकः** A. Ca. **परिरचकः** B 4. **परिरचकः** C 2.—l. 12. (96, 11.) B 1 reads **एतादृशस्त्वं नोऽस्माकं वरितिर्वरिः कर्मप्राप्तिः पुषिः चक्षेय सह मयवा धनावान् भव यस्मात् मम पितरः तया सह कर्म कारुः नोऽस्माकं पुषाद्विदुतं धनं प्रयच्छेत्तव्यः** ।—l. 28. (96, 13.) **उद्वेगवतो** । **उद्वेगवतो** B 1. M 1. **उद्वेगवन्ति** A. Ca.—P. 773. l. 3. (96, 14.) **वज्रधारो** B 1. **वज्रधीरधारो** A. Ca.—l. 16. (96, 15.) **निबन्तवो** A. Ca. C 2. B 4. **विषतुं** **शक्वो** B 1.—P. 774. l. 1. (96, 17.) **शब्दपितः** B 1. **शब्दपितः** । A. Ca. C 2. B 4.

P. 777. l. 6. (97, 4.) **प्रभूतं च** । **प्रभूतधनाय** A. B 1. Ca.—l. 14. (97, 5.) **वज्रविधवारो** A. Ca. C 2. B 4. **वज्रधारीपितः** B 1.—l. 24. (97, 6.) **मृ Dhp. 31, 21.** **मृ** A. B 1. Ca. M 1.—l. 31. (97, 7.) **उत्तरयन्** । **उत्तरयन्** A. Ca. B 4. **उत्तरयन्** C 2; **deest** in B 1.—P. 778. ll. 14 seq. (97, 8.) **नोपशब्द**—**हनु** । **नोपशब्द**—**हानु** A. Ca. C 2. B 4. **नोपशब्द**—**हानु**

B1. See Rv. Bh. I. 61, 2. 62, 1. 105, 19; III. 58, 5.—1. 31. (97, 10.) नमश्शीलनीचीनायर-
संस्वातः A. Ca. C 2. B 4. नमश्शीलनीचीनी यो रसंस्वातः B 1.—P. 779. l. 13. (97, 12.)
मिथ्याणि &c. । मिथ्याणि प्रीतिधारकाणि तेषां च अतुषा काणि B 1. From पवति at the end of
verse 11 to पवति अन्तश्चान् in verse 12, left out in A. Ca. C 2. C 4 read पवति । अन्त-
श्चान्मिथ्याचारं च द्वाद्शी । अमि मिथ्यासीति । मिथ्याणि प्राणयितुषि धर्माणि धारकाणि तेषां च
अतुषा काणि.—1. 22. (97, 13.) एवं A. Ca; deest in B 1. One should expect यथा माः
पञ्चमिथ्याशब्दं करोति एवं माः &c. Cf. Rv. Bh. IX. 99, 6.—1. 24. तस्य वाक् शब्दः । तस्य वाक्
शुद्धः A. Ca. वसुः शब्दः B 1.—1. 25. इवा । इव A. B 1. Ca. M 1.—P. 780. ll. 16 seq.
(97, 16.) सुपचाणि and सुना A. B 1. Ca.—1. 26. (97, 17.) इकावर्ती । इरा B 1. ईरा A.
Ca.—P. 781. l. 12. (97, 19.) अथवाशीलनी B 1. अथवा A. Ca. M 1. See above, verse
16 and Dhp. 24, 29.—1. 14. अन्नकानमिमिति B 1. अन्नकामाय नि A. Ca. M 1.—1. 20.
(97, 20.) अवधा इत्यर्थः । अवधीत्यर्थः A. Ca. B 4. अवधाल्यर्थः C 2. अवधा इत्यर्थः B 1.—
P. 782. l. 16. (97, 23.) चारयिता । रचयिता A. Ca; lacuna in B 1.—P. 783. l. 11.
(97, 26.) कीदृशा होतारो &c. MSS. (A. B 1. Ca. C 2. C 4), the third pāda being
omitted.—P. 784. l. 5. (97, 29.) भजनसाधनं धनं । धनं deest in MSS.—1. 27. (97, 32.)
Sāyana seems to have read अमि पंचां.—P. 785. l. 29. (97, 36.) वज्रधि । वज्रधियं MSS.
The mistake of putting वज्रधियं as an acc. neut. instead of वज्रधि seems to be due
to the copyists rather than to the author of the commentary (see my Sanskrit
Grammar, § 226).—P. 786. l. 15. (97, 38.) संवत्सरो वै धाता B 1. TBr. संवत्सरो वै
धातारं A. Ca.—1. 20. भृतकाय भृतिं यथा प्रयच्छति तद्वत् । यथा भृतकाय भृतिं यथा प्रयच्छति तद्वत्
B 1. यथा कारिणे च कृतकाय भृतिं तथा प्रयच्छति तद्वत् A. Ca.—1. 26. (97, 39.) नोऽस्मान् B 1.
नोऽस्माकं A. Ca.—P. 787. l. 3. (97, 40.) संद्वयंति MSS. for the usual समुद्वयंति.—P. 788.
l. 3. (97, 44.) वा वसो वसुनो । वा पवस्व । सो वसुनो A. Ca. वा पवस्व वसो वसुनो B 1.—
1. 31. (97, 47.) वंत्वथेति समना यथाः B 1. वंत्वथेति सम यथाः A. Ca. sec. m. B 4. वंत्वथ-
थेति सम यथाः Ca. pr. m. वंत्वथेति समनाः C 2.—P. 789. l. 7. (97, 48.) अतुषा B 1.
अतुषा A. Ca. M 1.—1. 25. (97, 50.) अस्माकमभि A. Ca. अस्मानामि B 1. Immediately
before, B 1 has नोऽस्माकमभिगमय, like A. Ca. See the next verse and IX. 98, 1.
107, 21.—P. 790. l. 1. (97, 51.) From आर्षाणां to आर्षाणां left out in B 1.—ll. 4, 6,
24, and 26 (97, 52 and 54.) मँचले P 4 by corrections. The other Samh. and
Pāda MSS. have मां, but see Prāt. 301.—1. 10. (97, 52.) चातकि A. Ca. C 2. चले त्वं
B 1. चोतकि B 4. It might be चेतकि from चेतयति, or चातकि from चातयति. See Rv.
Bh. VII. 44, 3.—1. 30. (97, 54.) पुशे B 1. सुशे A. Ca. M 1.—P. 791. l. 14. (97, 56.)
अनंत इति । अनति A. B 1. Ca.—1. 22. (97, 57.) सोमसु B 1. सोमसु A. Ca.—1. 25. ह्यं
सोमसु deest in A. Ca.—P. 792. l. 1. (97, 58.) एतन्नामकाः । एतन्नामका A. Ca. एतन्नामि
B 1. If it referred to अदितिः only, we should have to read एतन्नामिका.
P. 793. l. 1. (98, 4.) There is no doubt a lacuna in this verse. But the MSS.
offer no various readings.—1. 2. द्विद्योमादनिचातः B 1. न्मादिनि A. Ca. M 1.—1. 13.
(98, 6.) लघश्च संमृतः । लघश्च संमृतः A. B 1. Ca. एवं संमृतः M 1.—P. 794. l. 21. (98, 12.)
येतं सोममज्ञानं । अग्नीषां । पिबेन । येतं वच मवा नं (सोमं Ca) अज्ञानं अग्नीषां पिबेन A. Ca.
येतं सोमं अज्ञानं अग्नीषां B 1. येतं सोमं अज्ञानं अग्नीषां पिबेन M 1.

P. 796. l. 4. (99, 6.) आदधत् before आदधाति B I. M I.

• P. 798. l. 5. (100, 8.) परि चासि परिगच्छसि A. B I. Ca.—l. 12. (100, 9.) अति B I. अनि A. Ca. M I.

P. 799. l. 1. (101, 1.) पुरःस्मितजयस्य ॥ पुरःस्मितस्य जयस्य A. Ca. B I. 4. पुरस्मितस्य C 2.—P. 801. l. 23. (101, 13.) मारकः कर्मविघ्नकारी वा A. Ca. C 2. B 4. मारककर्मो विघ्नकारी B I.—l. 24. संसाधक° A. Ca. B 4. साधक° B I; deest in C 2. राधक° M I. Cf. Dh. 27, 16: राध संसिद्धी.—l. 25. अपराधं मखं ॥ अयगहमखं A. अयराधमखं Ca. अयराह-मखं C 2. अयरोहमख B 4. अपराधं मखं CB. Lacuna in B I.

P. 803. l. 6. (102, 3.) धारया आत्मीयया विधारय । किंच A. Ca. C 2. B 4. B I. I have left the reading of the MSS., though I believe that the original reading was धारयात्मीयया धारया पृष्ठेव. The insertion of विधारय, without any excuse for it, is not in Sâyana's style. In the commentary to Sv. II. 3, 2, 18, 3, Sâyana, as far as my MS. allows me to see, has no such insertion. The edition, however, has धारया आत्मीयया वि धारया किंच (Bibl. Ind. vol. iii. p. 651). The Sâma-veda has ऐरयत्, and the commentator says ऐरयदेत्येति पाठौ.

P. 804. l. 14. (103, 1.) जुजोषते प्रीयमाणाय यद्वा मतिभिः from B I.—l. 25. (103, 3.) आचयितारं A. Ca. आरयितारं B I.

P. 805. l. 19. (104.) काश्रयो ॥ काश्रयो A. B I. Ca. M I.—P. 806. l. 20. (104, 5.) अक्षदादीनां B 4 sec. m. अक्षदीनां A. Ca. C 2. B 4. अक्षदीयानां B I.

P. 808. l. 23. (106, 2.) लोकेर्ज्ञा° B I. लोकेर्ज्ञा° A. Ca. लोके ज्ञा° M I.—l. 27. (106, 3.) धनुः गृ° B I. धनुगृ° A. Ca. धनं गृ° M I.—P. 809. l. 29. (106, 9.) वृष्टिमभि लोचैः B I. वृष्टिमिर्लोचैः A. Ca.

P. 812. l. 8. (107, 5.) सह तिष्ठत्येति सधस्य B I. मह तिष्ठतं A. Ca.—l. 23. (107, 7.) सोमः ॥ सोमो भवन् A. Ca. सोमो भवान् B I.—l. 24. अत्यंतं देवकामो ॥ अत्यंतकामो A. Ca. M I. B I has गानुविन्तमः अत्यंतं ॥ कामोभवः etc., the words between being lost. See Rv. Bh. IX. 49, 3.—P. 813. l. 24. (107, 11.) A. Ca. M I, but not B I, insert व्यधायकानि जुषाणः सन् आ पवस इति शेषः । हरिर्हरितवर्णः after तिरस्कुर्वन्, a repetition from the preceding verse.—P. 814. l. 16. (107, 14.) रसमभि पयंते B I. रसं यामेव प्रेरयंति अति पयंते A. Ca.—l. 24. (107, 15.) The first बृहद्भूतं is explained in A. Ca. C 2 as सत्वभूतः; in B I as सत्वभूतं; B 4 has भूतं, and changed it to भूतः.—P. 815. l. 20. (107, 19.) रारय रणेर्लिङ्गि उ° B I. रारय रणे रणेर्लिङ्गि उ° A. Ca.—P. 817. l. 13. (107, 26.) आत्मनो B I. आत्मानं A. Ca.

P. 818. l. 1. (108, 2.) स्वर्ग्यः सर्वस्य दर्शकस्य ॥ स्वर्ग्यः सर्वस्य दर्शकस्य A. Ca. C 2. स्वर्विदः स्वर्गलोकस्य B I.—l. 7. (108, 3.) धुविर् विशब्दे ॥ धुविर्विशब्दे B I. धुविर्विशति A. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 31; 10. 33, 8; Dh. 17, 1. 33, 53.—l. 13. (108, 4.) एतन्नामकोऽगिरा ॥ त एतन्नामको गि द्वा ॥ A. एतन्नामकोऽगि द्वा Ca. एतन्नामकोऽगि C 2. एतन्नामकोऽगि B 4. एतन्नामको गिरा B I.—l. 16. आमुवन् ॥ आनखोमुवन् A. Ca. अनाशिरि आमुवन् B I.—P. 819. l. 6. (108, 7.) स्रोतस्य ॥ तस्य A. Ca. स्रोतं B I.—वनक्षचं उदकानां सर्वकं A. Ca. वनक्षचं उदकानां र्वकं C 2. वनक्षचं उदकानां र्वकं B I. The MSS. of the text read वनक्षचं. Sâyana derives वनक्ष from वनक्षो गती, cf. Rv. Bh. I. 22, 15. 41, 4; but वनक्ष from वनक्षने, cf. Rv. Bh. VIII. 1, 2. 76, 11.

P. 821. l. 11. (109.) ऐश्वर्यः A. B. Ca. and Anukr. MS. E. I. H. * 132. ऐश्वर्यो Anukr. M.—P. 824. l. 10. (109, 22.) श्रीणन् प्रेरयन् सोमोऽभिषूयते A. Ca. B1. 4. श्रीणन् प्रेरयन् सोमो भिषू पञ्चमानास C 2.

P. 824. l. 13. (110.) राजानो Anukr. before तिष्ठो; deest in A. B. Ca.—l. 27. (110, 2.) महि महति समर्थराज्ये A. Ca. B4; deest in C 2. महि महती समर्थे राज्ये B1.—P. 826. l. 10. (110, 8.) निर्दुहति B1. हविर्दुहति A. Ca. C 2. B4.—l. 30. (110, 11.) यज्ञवान् ॥ यज्ञमानः A. Ca. B1. 4. यज्ञमानः C 2.—P. 827. l. 1. रसधारासंघ A. Ca. धारासंघ B1. M1.

P. 828. ll. 6, 15, and 18. (111, 2 and 3.) रत्नादरार्थं (thrice) ॥ B1 has र्थां (twice) and र्थं at the end of verse 3. A. Ca. have र्थे at the end of verse 2 and र्थां in verse 3.—l. 18. (111, 3.) सोम त्वं च B1. सोमश्च च A. Ca.

P. 828. l. 25. (112, 1.) सोमस्त्राजामिस्त्राय B4 sec. m. B1. C 2. *मिन्वार्थं A. Ca. B4. Cf. TS. II. 6, 10, 5; Gaim. II. 2, 4.—विनोदकं A. Ca. C 2. B4. विनोदकं B1.—P. 829. ll. 4 seq. (112, 2.) A. Ca. add यामिः after जीर्णामिः, and have ते एतैः instead of एतैः. In B1 एतैः is omitted.—l. 14. (112, 3.) प्रक्षिणोति ॥ प्रक्षिणोति A. Ca. प्रक्षिणोति B1. प्रक्षिणोति M1. See BR. s.v. 2. चि.—l. 18. जसैः शसादेशः ॥ असो कारादेशः A. Ca. जसाका-शादेशः C 2. कारादेशः B4 (marg. ज स जो); lacuna in B1.—l. 20. पूर्विका व्यापारणा Ca. C 2. B4. पूर्विका व्यापारण A. पूर्विका M1. B1 has a lacuna.—*प्रक्षिणीत्यु० A. Ca. B1. *प्रक्षिणु० Nir.—प्रक्षिणालुपक्षप्रक्षिपिणी Nir. प्रक्षिणालुपक्षेषु प्रक्षिपणा A. Ca. प्रक्षिणा ॥ व्यापनेषु प्रक्षिपणा B1.—l. 28. (112, 4.) नर्मसचिवा ॥ नर्मशचिवा A. Ca. B4. नर्मसचिवाः C 2. नम-शाचिवा B1.

P. 830. l. 13. (113, 2.) सत्त्वर्तयोरत्नो भेदो ॥ सत्त्वर्तयोरत्नो भेदो A. Ca. B4. सत्त्वर्तयोरत्न भेदो C 2. सत्त्वर्तयोरत्नयो भेदो B1.—l. 28. (113, 4.) यद्यार्थकर्मन् deest in A. Ca.—l. 29. आत्मनोपेक्षितां A. Ca. C 2. B4; deest in B1. CB.—P. 831. l. 16. (113, 7.) S1. S3. S4 write यक्षिणोके; S2 has यक्षिं लोके, both meant for nasalised l, as required by Prāt. 227.—l. 22. निधिहि deest in B1 pr. m. A. Ca.—P. 832. ll. 5 seq. (113, 9.) B1 has a lacuna, extending from IX. 113, 9 to the beginning of IX. 114, 4.—l. 13. (113, 10.) Before यद्वा an explanation of ब्रध्नस्व seems to be lost. The MSS. (A. Ca. C 2), however, mark no lacuna.—l. 14. विष्टपं सहस्रानं यच वि० ॥ विष्टयमहास्रानं वि० A. Ca; lacuna in B1.

P. 833. l. 2. (114, 1.) तं जनं ॥ तमजुजनं A. Ca.—l. 11. (114, 2.) वर्धयन् ॥ वर्धन् A. Ca.—नमस् पूजय Ca sec. m. मनसा पूजय Ca pr. m. नमस् मनसा पूजय A.—नमसः A. Ca. नमस् M1. Cf. Rv. Bh. I. 33, 2.—l. 12. पाक्षयो ॥ पाक्षकः स A. Ca.—l. 31. (114, 4.) यचविरक्षि ॥ हविरक्षि A. B1. Ca.—P. 834. l. 2. अरातिवान् B1. अरातित्वान् A. Ca.

ऋग्वेदसंहिता

सायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशसहिता

शर्मण्यदेशोत्पन्नेनंगलण्डदेशनिवासिना मोक्षमूलरभट्टेन संशोधिता

गोतीर्थाभिधाननगरे

विद्यामंदिरसंस्थानमुद्रायंचालये मुद्रिता

संवत् १९४९ वर्षे

॥ सप्तममंडलादिप्रथममंडलपर्यंत ॥

॥ अथ सप्तमं मंडलं ॥

अथ सप्तमं मंडलमारभ्यते । तस्मिन्मंडले षडनुवाकाः । प्रथमेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तत्रापि नर इति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अथेयमनुक्रमशिका । अपि पंचाधिका विराजोऽष्टादशाद्या इति । सप्तमं मंडलं वसिष्ठोऽप्यदित्युक्तत्वात्तद्वद्वष्टा वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टादश विराजस्त्येकादशकाः शिष्टा अनादेशपरिभाषया चिदुभः । मंडलादिपरिभाषयाभिर्देवता ॥ विश्वजितीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । विश्वजितोऽपि नर इत्याज्यं । आ० ८. ७. इति ॥ अथेयतुर्वीराख्ये चतुराषे चतुर्थेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि । अपि नर इति चतुर्थे । आ० १०. २. इति ॥ अथेयदशराषे चतुर्थेऽहनीदं सूक्तं जातवेदस्त्वनिविज्ञानं । सूचितं च । अपि नर इत्यापिमावतं । आ० ८. ८. इति ॥ महाव्रतेऽपीदमाज्यशस्त्रं । तथैव पंचमारण्ये सूच्यते । आज्यप्रचये विश्वजितः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ अविवाक्येऽहनि प्रातरनुवाके त्वमपि वसूनित्यादीनामनुष्टुभां खान आद्यनुचः प्रचेपणीयः । सूच्यते हि । दशमेऽह्यनुष्टुभां खानेऽपि नरो दीधितिभिररखोरति तुचमपि ज्ञातौ । आ० ८. १२. इति ॥ आद्याः षड्वचसस्त्रिंशद्वाह्यापिमावते शस्त्रे सोचियानुरूपार्थाः । सूचितं च । अपि नरो दीधितिभिररखोरति सोचियानुरूपौ । आ० ८. १२. इति ॥ मंडलादिहोमेऽथेवा ॥ आधानि तृतीयायामिष्टौ प्रेङ्ग इति स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । प्रेङ्गो अप इमो अप इति संयाज्ये । आ० २. १. इति ॥ एवमन्यथापि दीचणीयादिषु स्विष्टकृतोऽनुवाक्या ॥ प्रायणीयेष्टो सेदभिरपीनित्यादिके द्वे स्विष्टकृतौ याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । सेदभिरपीरत्वस्त्वानिति द्वे संयाज्ये । आ० ४. ३. इति ॥ आधानि तृतीयायामिष्टाविमो अप इति स्विष्टकृतौ याज्या । सूचितं च । इमो अप इति संयाज्ये । आ० २. १. इति ॥ एवमन्यथापि दीचणीयादिष्वेवा सोविष्टकृती याज्या ॥ प्रातरनुवाक्ये अपि ज्ञातौ चिदुभे वंदस्त्राश्विनशस्त्रे च त्वमपि सुहव इत्याद्याः पंचर्षः । सूचितं च । त्वमपि सुहवो रणवसंहृक् । आ० ४. १३. इति ॥

अपि नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युती जनयंत प्रशस्तं । दूरेदृशं गृहपतिमथयुं ॥ १ ॥
अपि । नरः । दीधितिऽभिः । अरण्योः । हस्तऽच्युती । जनयंत । प्रशस्तं । दूरेऽदृशं ।
गृहऽपतिं । अथयुं ॥ १ ॥

नरो नेतार ऋत्विजः प्रशस्तं प्रकर्षेण कुतं दूरेदृशं दूरे दृक्मानं दूरेऽपशंतं वा गृहपतिं गृहाणां पाक-
कमचर्युमान्यमतनवंतं वापिमरखोर्विचमानं हस्तच्युती हस्तप्रच्युत्वा हस्तगत्वा दीधितिभिरनुभिभिर्जनयंत ।
दीधितयोऽंगुलयो भवंति धीयंति, कुर्मसु । अरणी प्रच्युत एते अपिः समरणात्त्रायत इति वा । हस्तच्युती
हस्तप्रच्युत्वाजनयंत प्रशस्तं दूरेदर्शनं गृहपतिमतनवंतं । नि० ५. १०. इति ॥

तमग्निमस्ते वसवो न्यृण्वनसुप्रतिचक्षमवसे कुतश्चित् ।
दक्षाम्यो यो दम् आस नित्यः ॥ २ ॥
तं । अपि । अस्ते । वसवः । नि । न्यृण्वन् । सुऽप्रतिचक्षं । अवसे । कुतः । चित् ।
दक्षाम्यः । यः । दमे । आसं । नित्यः ॥ २ ॥

योऽपिर्दमे गृहे दद्यात् पूजनीयो हविर्भिः समर्धनीयो वा गितोऽजस्र आस बभूव तं सुप्रतिचक्षं
सुप्रतिदर्शनमपि कृतश्चित् सर्वथादपि भयहेतोरेवसे रक्षणाय वसवो वासका ये वसिष्ठा अक्षे गृहे न्युत्तम ।
अदधुः ॥

प्रेक्षो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्या यविष्ठ ।

त्वां शश्वंत उप यंति वाजाः ॥ ३ ॥

प्रऽइष्टः । अग्ने । दीदिहि । पुरः । नः । अजस्रया । सूर्या । यविष्ठ ।

त्वां । शश्वंतः । उप । यंति । वाजाः ॥ ३ ॥

यविष्ठ युक्ताम हे अग्ने प्रेक्षः प्रकर्षेण समिद्धस्त्वमजस्रयाशरणशीलया सूर्या ज्वालाया नोऽक्षदधं पुरः
पुरस्तादाहवनीयायतने दीदिहि । दीप्यस्व । त्वां शश्वंतो बहवो वाजा अस्मानि हवींष्युप यंति । उपगच्छति ॥

प्र ते अमयोऽग्निभ्यो वरं निः सुवीरासः शोभुचंत द्युमंतः ।

यथा नरः समासते सुजाताः ॥ ४ ॥

प्र । ते । अमयः । अग्निभ्यः । वरं । निः । सुवीरासः । शोभुचंत । द्युमंतः ।

यथा । नरः । संऽआसते । सुजाताः ॥ ४ ॥

अग्निभ्यो लौकिकेभ्योऽग्निभ्यो वरमत्यंतं द्युमंतो दीप्तिमंतः सुवीरासः क्रव्यादापुत्रपौत्रप्रदाक्षेऽमयो प्र
निः शोभुचंत । प्रकर्षेण नितरां दीप्यते । यथा धेनुषु सुजाताः सुजन्मानो नरः कर्मणां नितारो यजमाना
अस्त्वित्यो वा समासते सहासते ॥

दा नो अग्ने धिया रयिं सुवीरं स्वपत्यं सहस्य प्रशस्तं ।

त यं यावा तरति यातुमावान् ॥ ५ ॥

दाः । नः । अग्ने । धिया । रयिं । सुवीरं । सुऽअपत्यं । सहस्य । प्रऽशस्तं ।

न । यं । यावा । तरति । यातुऽमावान् ॥ ५ ॥

सहस्रामिमवकुशल हे अग्ने सुवीरं शोभनपुत्रपौत्रोपितं स्वपत्यं शोभनपौत्रोपितं प्रशस्तं श्रेष्ठं रयिं धनं धिया
लोचिष नोऽक्षभ्यं दाः । देहि । यं रयिं यावामिगता शत्रुर्यातुमावाण हिंसाया निर्गतः ॥ नवीपानावच्छा-
दसः ॥ यद्वा । हिंसायुक्तः ॥ परो वतिर्मत्वर्षीयः पूरकः ॥ न तरति न बाधते ॥ ॥ २३ ॥

उप यमेति युवतिः सुदक्षं दोषा वस्तोर्हविष्मती घृताची ।

उप स्वैनमरमतिर्धसूयुः ॥ ६ ॥

उप । यं । एति । युवतिः । सुदक्षं । दोषा । वस्तोः । हविष्मती । घृताची ।

उप । स्वा । एनं । अरमतिः । वसुऽयुः ॥ ६ ॥

सुदक्षं युवकं यमपि हविष्मती हविषा युक्ता घृताची । घृतमेषतीति घृतपक्षी इत्यमरः । युवतिरपिना
भित्तयुक्ता दोषा वस्तो राक्षसहवि चोपेति उपगच्छति तमेव स्वा स्वकीयारमतिर्दीर्घसूयुः सोमना
धनमिच्छत्युपेति ॥

विश्वा अमेऽप दहारातीर्येभिस्तपोभिरदहो जरूथं । प्र निस्वरं चातयंस्वामीवां ॥ ७ ॥
 विश्वाः । अमे । अप । दह । अरातीः । येभिः । तपःऽभिः । अदहः । जरूथं । प्र ।
 निऽस्वरं । चातयस्व । अमीवां ॥ ७ ॥

हे अपि विश्वा विश्वानरातीः शत्रुन् तपोभिस्त्रिजोभिरप दह । येभिर्त्येतापीभिर्वरूथं पक्षशब्दकारिणं
 रुज्जसं ॥ गुणतिरूथन्त्रत्यये सति जरूथशब्दगिप्यति ॥ अदहः दहसि । किंचामीवां रोगं निस्वरं व्यकृतो-
 पतापं यथा भवति तथा ॥ खृ शब्दोपतापयोरिति धातुः ॥ प्र चातयस्व । प्रकरोष नाशय ॥ चतुर्तिर्यत्तयो
 वेति भट्टभास्करमिश्रः ॥

आ यस्ते अम इधते अनीकं वसिष्ठ शुक्र दीदिवः पावक ।
 उतो न एभिः स्तवथैरिह स्याः ॥ ८ ॥
 आ । यः । ते । अमे । इधते । अनीकं । वसिष्ठ । शुक्र । दीदिऽवः । पावक ।
 उतो इति । नः । एभिः । स्तवथैः । इह । स्याः ॥ ८ ॥

वसिष्ठ श्रेष्ठ शुक्र शुभ दीदिवो दीप्त पावक शोधक हे अपि ते तवाभीकं तेजो य एधते समेधयति तस्मै
 नोऽस्माकमुतो अपि वैभिः स्तवथैः स्तोत्रैरिहास्त्रिजो स्याः । भव ॥

वि ये ते अमे भेजिरे अनीकं मर्ता नरः पित्र्यासः पुरुषा ।
 उतो न एभिः सुमना इह स्याः ॥ ९ ॥
 वि । ये । ते । अमे । भेजिरे । अनीकं । मर्ता । नरः । पित्र्यासः । पुरुऽचा ।
 उतो इति । नः । एभिः । सुऽमनाः । इह । स्याः ॥ ९ ॥

हे अपि ते तवाभीकं तेजः पित्र्यासः पितृहिता आर्षेया वा मर्ता मनुष्या नरः कर्मणां नेतारो ये यज-
 मानाः पुरुषा वज्रुषु देशेषु वि भेजिरे विभवति । आदधुरिति यावत् । तेषामिह नोऽस्माकमुतो अपिभिः
 कुतः सह स्तोत्रैर्वा सुमना अनुपाहकमनाः सन् इह स्थिते स्याः । भव ॥

इमे नरो वृषहत्येषु शूरा विश्वा अदेवीरभि संतु मायाः ।
 ये मे धियं पनयंत प्रशस्तां ॥ १० ॥
 इमे । नरः । वृषऽहत्येषु । शूराः । विश्वाः । अदेवीः । अभि । संतु । मायाः ।
 ये । मे । धियं । पनयंत । प्रऽशस्तां ॥ १० ॥

ये मनुष्या मे मदीयां प्रशसां प्रकृष्टां धियं कर्म कुर्वन्ति वा पनयंत कुर्वन्ति कुर्वन्ति वा त इमे मयि क्षिगधा
 नरो मनुष्या वृषहत्येषु संयामेषु शूरा अदेवीरासुरीर्विश्वाः सर्वा माया अभि संतु । अभिमवन्तु ॥ १० ॥

मा शूने अमे नि षदाम नृणां माशेषसोऽवीरता परि त्वा ।
 प्रजावतीषु दुर्यासु दुर्य ॥ ११ ॥
 मा । शूने । अमे । नि । षदाम । नृणां । मा । अशेषसः । अवीरता । परि । त्वा ।
 प्रजाऽवतीषु । दुर्यासु । दुर्य ॥ ११ ॥

हे अपि मूने मूने पुषादिरहि गृहे मा नि षदाम । न निषसाम । जुषामन्विषां च गृहे मा नि षदाम ।
दुर्यं गृहेभ्यो हित हे अपि अशेषसोऽपुषाः । तोक्म शेष इति पुषणामसु पाठात् । अवीरतावीरतया युक्ताश्च
संतस्त्वा त्वां परि चरंतः प्रजावतीन्विष दुर्यासु गृहेषु निषसाम ॥

यम॒श्वी॒ नित्यं॑मुप॒याति॑ य॒ज्ञं प्र॒जाव॑तं स्व॒प॒त्यं क्ष॒यं नः ।

स्व॒जन्म॑ना शेष॒सा वावृ॑धानं ॥ १२ ॥

यं । अ॒श्वी । नित्यं । उप॒याति॑ । य॒ज्ञं । प्र॒जाव॑तं । सु॒ऽअ॒प॒त्यं । क्ष॒यं । नः ।

स्व॒ऽजन्म॑ना । शेष॒सा । वावृ॑धानं ॥ १२ ॥

यं यज्ञं यज्ञाग्रयमश्चक्षवानिर्गित्यमुपयाति तं प्रजावतं मृत्वादिसहितं स्वपत्यं शोभनसंतानैपितं स्वज-
न्मरीरसेन शेषसा पुत्रेण वावृधानं वर्धमानं यद्यं गृहं नोऽश्नत्यं हे अपि देहीति शेषः ॥

पा॒हि नो॑ अ॒ग्ने र॒क्षसो॑ अ॒जुष्टा॑त्पा॒हि धूर्ते॑र॒र॒रुषो॑ अ॒घा॒योः ।

त्वा यु॒जा पृ॒तना॒यूर॑भि॒ स्यां ॥ १३ ॥

पा॒हि । नः । अ॒ग्ने । र॒क्षसः॑ । अ॒जुष्टा॑त् । पा॒हि । धूर्तेः॑ । अ॒र॒रुषः॑ । अ॒घ॒ऽयोः॑ ।

त्वा । यु॒जा । पृ॒तना॒ऽयून् । अ॒भि । स्यां ॥ १३ ॥

हे अपि नोऽस्मान्जुष्टादप्रीतिविषयाद्भक्षसो राक्षसात्पाहि । रक्ष । किंचारक्षसोऽदातुरघायोः पापमिच्छतो
धूर्तेर्हिसकात्पाहि । अपि च त्वा त्वया युजा सहायभूतेन पृतनायून् पृतनाकामानभि स्यां । अहमभिभवेयं ॥

सेद॒मिर॒भीर॑त्य॒स्वन्या॑न्य॒च वा॒जी त॑न॒यो वी॒कु॒पा॒णिः ।

स॒हस्र॑पा॒था अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑ ॥ १४ ॥

सः । इत् । अ॒भिः । अ॒भीन् । अ॒ति । अ॒स्तु । अ॒न्यान् । य॒च । वा॒जी । त॑न॒यः । वी॒कु॒ऽपा॒णिः ।

स॒हस्र॑ऽपा॒थाः । अ॒क्षरा॑ । सं॒ऽए॒ति ॥ १४ ॥

स इत् स एवाभिराहवनीयादिरक्षदीधोऽन्यानि तरानन्यदीधानपीनत्वबु । अतिभवतु । यच यस्मिन्नपी
वाज्यशनवान् बलवान्वा वीकुपाणिर्हंसहस्रः । वीकु अतीत्यमिति वक्ष्यामसु पाठात् । सहस्रपाथा बह्वन्नी
बह्वस्मानो वा बह्वक्षो वा तनयोऽस्त्युचोऽचक्षोरेण चपरहितेन क्षीणेन समेति सम्यक् परिचरन्नेति ।
समर्थपुत्रवत् एवाभिरन्यदीधानपीनमिभवतीति भावः ॥

सेद॒मिर्यो॑ व॒नुष्य॑तो नि॒पाति॑ स॒मे॒द्धार॑म॒हंस॑ उरु॒ष्यात् ।

सु॒जा॒तासुः॑ परि॒ चर॑न्ति वी॒राः ॥ १५ ॥

सः । इत् । अ॒भिः । यः । व॒नुष्य॑तः । नि॒ऽपा॒ति । सं॒ऽए॒द्धार॑ । अ॒हंसः॑ । उरु॒ष्यात् ।

सु॒ऽजा॒तासः॑ । परि॒ । चर॑न्ति । वी॒राः ॥ १५ ॥

यः समेद्धारं प्रबोधकं वनुष्यतो हिसकात् । वनुष्यतिर्हितकमेति यावत् । उरुष्यात् बुधिकाहंसः पापाच्च
निपाति चरन्ति रचति । यं च सुजातासः सुवक्त्रा एव वीराः क्षीतारः सुता वा परि चरन्ति स इत्
स एवाभिः ॥ १५ ॥

अयं सो अग्निराहुतः पुरुषा यमीशानः समिद्धिं हविष्मान् ।

परि यमेत्यध्वरेषु होता ॥ १६ ॥

अयं । सः । अग्निः । आहुतः । पुरुषा । यं । ईशानः । सं । इत् । इधे । हविष्मान् ।

परि । यं । एति । अध्वरेषु । होता ॥ १६ ॥

यमपिमीशानः समृद्ध ऐश्वर्यमिच्छन् वा हविष्मान् यजमानः समिद्धिं सम्यक् दीपयति । यं चाध्वरेषु हिंसारहितेषु यज्ञेषु होता देवानामाह्वता पर्येति परिगच्छति सोऽयमग्निः पुरुषा यजुषु देवेषु यजुषु यज्ञेषु बाहुत आहुतिभिरभिजतः ॥

त्वे अग्रे आहवन्तानि भूरीशानास आ जुहुयाम नित्या ।

उभा कृण्वन्तो वहतू मियेधे ॥ १७ ॥

त्वे इति । अग्ने । आहवन्तानि । भूरि । ईशानासः । आ । जुहुयाम । नित्या ।

उभा । कृण्वन्तः । वहतू इति । मियेधे ॥ १७ ॥

हे अग्ने त्वे त्वयोशानासो भवानामीश्वराः संतो जित्वा जित्वाऽपि होषादीन्भुमीं वहतू वहनहेतू सोऽयं यस्त्वं च कृण्वन्तः कुर्वन्तो मियेधे यज्ञे भूरि ब्रह्मन्वाहवन्तानि हवींषा जुहुयाम । आ जुहुयाम ॥

इमो अग्ने वीततमानि हव्याजस्रो वसि देवतातिमच्छ ।

प्रति न ई सुरभीणि व्यंतु ॥ १८ ॥

इमो इति । अग्ने । वीततमानि । हव्याः । अजस्रः । वसि । देवताति । अच्छ ।

प्रति । नः । ई । सुरभीणि । व्यंतु ॥ १८ ॥

हे अग्ने त्वमेजस्रोऽनवरतः सन् इमो इत्यग्निं वीततमान्यतिशयेन कांतीनि हव्या हव्यानि देवतातिं देवानां समूहमभि वसि । वह । अच्छ गच्छ च । नोऽक्षदीपानि सुरभीणि शोभनानीमेतानि हव्यानि देवाः प्रति व्यंतु । प्रत्येकं कामयन्तां ॥

मा नो अग्नेऽवीरते परा दा दुर्वाससेऽमृतये मा नो अस्थे ।

मा नः क्षुधे मा रक्षसे चृतावो मा नो दमे मा वन आ जुहूर्थाः ॥ १९ ॥

मा । नः । अग्ने । अवीरते । परा । दाः । दुःवाससे । अमृतये । मा । नः । अस्थे ।

मा । नः । क्षुधे । मा । रक्षसे । चृतवः । मा । नः । दमे । मा । वने । आ । जुहूर्थाः ॥ १९ ॥

हे अग्ने नोऽज्ञानवीरतेऽपुषतायै मा परा दाः । मां देहि । दुर्वाससे दुष्टवस्त्राय च नो मा परा दाः । चक्षा चमस्त्रिऽमिहायै नोऽक्षाया परा दाः । पुधिऽयनायै नोऽक्षाया च परा दाः । रक्षसे वनिने चाक्षाया परा दाः । हे चृतावः सत्ववस्त्रे नोऽज्ञान दमे गृहि मा जुहूर्थाः । मा हिंसीः ॥ ऊर्ध्वं वीटिष्ये इति धातुः ॥ वने चाक्षाया जुहूर्थाः ॥

नू मे ब्रह्माख्यम् उच्छशाधि त्वं देव मघवन्मः सुषूदः ।

शती स्यामोभयस आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २० ॥

नु। मे। ब्रह्माणि। अग्ने। उत्। शशाधि। त्वं। देव। मघवन्तऽभ्यः। सुसूदः।
राती। स्याम। उभयासः। आ। ते। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः॥ २०॥

हे अपि मे मम मर्त्यं ब्रह्माणां नु चिममुच्छशाधि। उत्कर्षेण शोभितानि कुर्व। किंच हे देव कोत-
मानाभि मघवन्तो हविष्मन्तोऽस्माभ्यं सुसूदः। अन्नाणि प्रेरय। ते त्वदीयायां राती दात उभयासः कोचिणः
शस्त्रिणश्च अथवा सुवन्तो यजमानाश्च वयमो ह्याम। अत्यर्थं भवेम। नोऽस्मान्ययं तत्परिवाराज्ञ कुर्वे
स्वस्तिमिरविनाशिभिर्मंगलैः। तथा च यास्तः। स्वस्तीत्यविनाशनामाक्षिरभिपूजितः स्वस्तीति। नि० ३. २१।
सदा पातं। रक्षत॥ ॥ २६॥

त्वमग्ने सुहवो रणसंदृक् सुदीती सूनो सहसो दिदीहि।
मा त्वे सचा तनये नित्य आ धक्का वीरो अस्मन्नर्यो वि दासीत्॥ २१॥
त्वं। अग्ने। सुऽहवः। रणऽसंदृक्। सुऽदीती। सूनो इति। सहसः। दिदीहि।
मा। त्वे इति। सचा। तनये। नित्ये। आ। धक्। मा। वीरः। अस्मत्। नर्यः। वि।
दासीत्॥ २१॥

सहसः सूनो सहसः सुत हे अपि सुहवः स्वाङ्गानो रणसंदृक् रमणीयसंदर्शनस्त्वं सुदीती शोभनया दीप्या
दिदीहि। दीप्यस्व। किंच तनये नित्य वीरसे पुत्रे त्वे त्वं सचा सहायभूतो मा आ धक्। मानिधात्रीः।
अपि चास्मात् पृथग्भूतोऽस्माकं वा॥ यज्वर्थे पंचमी॥ वीरः पुत्रो नर्यो नरहितो मा वि दासीत्। नोपचीयत॥

मा नो अग्ने दुर्मृतये सचैषु देवेभ्यस्त्रिभिषु प्र वोचः।
मा ते अस्मान्दुर्मृतयो भूमाश्चिदेवस्य सूनो सहसो नशंत॥ २२॥
मा। नः। अग्ने। दुऽभृतये। सचा। ऐषु। देवऽइहेषु। अग्निषु। प्र। वोचः।
मा। ते। अस्मान्। दुऽमृतयः। भूमात्। चित्। देवस्य। सूनो इति। सहसः। नशंत॥ २२॥

हे अपि सचा सहायभूतस्त्वं देवेभ्यस्त्रिभिः समिद्विष्विष्विभिषु दुर्मृतये ब्रह्मभरणाय नोऽस्माका प्र
वोचः। न ब्रूहि। त्वत्सहायभूता अपयो यथा मामकच्छेय विमुमुक्षाया ब्रूहीत्यर्थः। किंच सहसः सूनो हे
बलस्य पुत्राभि देवस्य क्लृप्तमानस्य ते तव दुर्मृतयो नियहपुत्रयो भूमाश्चित् भूमादपि॥ अत्र संप्रसारणं ह्यंशं॥
प्रमादादपीत्यर्थः। अस्माका नशंत। मा आमुवंतु। नशदिति आतिर्कर्मसु पाठात्॥

स मर्तो अग्ने स्वनीक रेवानमर्त्ये य आजुहोति हव्यं।
स देवता वसुवर्नि दधाति यं सूरिरर्षी पृच्छमान एति॥ २३॥
सः। मर्तः। अग्ने। सुऽअनीक। रेवान्। अमर्त्ये। यः। आऽजुहोति। हव्यं।
सः। देवता। वसुऽवर्नि। दधाति। यं। सूरिः। अर्षी। पृच्छमानः। एति॥ २३॥

स्वनीक मुतिवस्तु हे अपि अमर्त्यऽमनुष्य देवतात्मनि स्वधि इत्थं हविर्यं आजुहोति स मर्तो मनुष्यो रेवान्
धनवाभवति। यं मर्त्यं सूरिः प्राज्ञोऽर्षी भनादिकामः पृच्छमानोऽसावुदीरः क्ताक इति पृच्छति अमि-
च्छति स एवं मनुष्यो देवता देवताभ्यो वसुवर्नि धनपोषं दधाति। यदा। स देवताभिर्वसुवर्नि यजमानं
दधाति धारयति यमधि सूरिः सोतार्षी प्रयोजनवान् पृच्छमानः सोऽसावपिरिति पृच्छमान इति॥

महो नो अमे सुवितस्य विद्वानयिं सूरिभ्य आ वह्ना बृहन्ते ।

येन वयं सहसावन्मदेमाविक्षितास आयुषा सुवीराः ॥ २४ ॥

महः । नः । अमे । सुवितस्य । विद्वान् । रयिं । सूरिभ्यः । आ । वह् । बृहन्ते ।

येन । वयं । सहसावन् । मदेम । आविऽक्षितासः । आयुषा । सुवीराः ॥ २४ ॥

हे अमे नोऽसदीयस्व महो महतः सुवितस्व कक्षाणस्व कर्मणो विद्वान् । अस्मदीयं कक्षाणं कर्म ज्ञान-
मित्यर्थः । त्वं सूरिभ्यः सोतृभ्योऽस्मभ्यं बृहन्ते महान्तं रयिं धनमा वह । रयिमेव विशिनष्टि । हे सहसावन्
बलवत्तमे धेन धनेन वयं सोतारोऽविक्षितासोऽविधीया आयुषा पूर्णायुषः सुवीराः कक्षाणपुष्पपीचाश्च
संतो मदेम ह्वयेम ॥

नू मे ब्रह्माण्यम् उच्छशाधि त्वं देव मघवन्मः सुसूदः ।

रातौ स्यामोभयांस आ ते यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

नू । मे । ब्रह्माणि । अमे । उत् । शशाधि । त्वं । देव । मघवन् । सुसूदः ।

रातौ । स्याम । उभयांसः । आ । ते । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

इयमुक् प्रगिव व्याख्याता ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देयाविद्यातीर्थमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरभुक्कभूपाससास्त्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशि चक्षुसंहिताभाष्ये पंचमाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽक्षिप्तं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेचरं ॥

जुषस्व न इति कादशर्थं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्मार्थं त्रिभुम् । आत्मशब्दोक्तत्वादिदं तन्मनपाद्भूतं । समिद्धाया
अपि विशिष्टाः प्रकृत्यं देवता उक्ताः । तथा चागुक्तम्यति । जुषस्वेकादश्याप्रमिति ॥ पञ्चाविष्टाविदमाप्रोक्तं ।
सूचितं च । जुषस्व नः समिधमिति वसिष्ठानां । आ० ३. २. इति ॥ पत्नीसंघाते त्वाद्भयागस्य याज्या त्वाद्भे
पञ्चावपि पुरोडासस्मानुवाक्यमिति पूर्वसूक्तं ॥

जुषस्व नः समिधममे अद्य शोचा बृहद्यजतं धूममृष्वन् ।

उप स्पृश दिव्यं सानु स्तूपिः सं रश्मिभिस्ततनः सूर्यस्य ॥ १ ॥

जुषस्व । नः । सं । इधं । अमे । अद्य । शोच । बृहत् । यजतं । धूमं । मृष्वन् ।

उप । स्पृश । दिव्यं । सानु । स्तूपैः । सं । रश्मिभिः । ततनः । सूर्यस्य ॥ १ ॥

हे अमे नोऽस्माकं सन्निधमय जुषस्व । सेवस्व । यजतं यजनीयं प्रशस्तं धूममृष्वन् प्रेरयन् बृहदयजतं शोचं ।
दीप्यस्व च । किंच दिव्यमंतरिक्षमयं सानु कसुद्धितं स्तूपैस्तै रश्मिभिस्ततनः सूर्यस्य । अपि च सूर्यस्य रश्मिभिः
जीहिः सं ततनः । संनष्टस्व ॥

नराशंसस्य मंहिमानमेवामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैः ।

ये सुकृतवः शुचयो धियं धाः स्वदैति देवा उभयानि हव्या ॥ २ ॥

नराशंसस्य । मंहिमानं । एषां । उप । स्तोषाम् । यजतस्य । यज्ञैः ।

ये । सुऽकृतवः । शुचयः । धियंऽधाः । स्वदैति । देवाः । उभयानि । हव्या ॥ २ ॥

ये देवाः सुकृतवः सुप्रज्ञाः सुकर्माणो वा शुचयो दीप्तिमंतो धियं धाः कर्मणां धारयितार उभयानि सोमिह्नाणि च हविःसंस्थादीनि च हव्या हव्यानि स्वदैति स्वदैत्यं भक्षयंति तेषामेषां मध्ये यज्ञिहविभिः स्तोषेवा यजतस्य यजनीयस्य नराशंसस्य नरैः प्रशंसनीयस्यापिविशेषस्य मंहिमानं महत्त्वमुप स्तोषाम् । वय-
सुपशुभः । तथा च यास्तः । नरा अस्मिन्नासीनाः शंसन्ति । अपिरिति शाकपुष्पिर्नरैः प्रशस्यो भवति । तस्मिन्ना
भवति । नराशंसस्य मंहिमानमेवामुप स्तोषाम यजतस्य यज्ञैरेव सुकर्माणः शुचयो धियं धारयितारः स्वदैत्यं
देवा उभयानि हवींषि सोमं चेताराणि च । नि० ८. ६. इति ॥

इत्थेन्यं वो असुरं सुदक्षमंतदूतं रोदसी सत्यवाचं ।

मनुष्वदमिं मनुना समिद्धं समध्वराय सदमिन्महेम ॥ ३ ॥

इत्थेन्यं । वः । असुरं । सुऽदक्षं । अंतः । दूतं । रोदसी इति । सत्यऽवाचं ।

मनुष्वत् । अमिं । मनुना । संऽइद्धं । सं । अध्वराय । सदै । इत् । महेम ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवो वो यूयमीत्थेन्यं सुखमसुरं बलवंतं सुदक्षं सुप्रज्ञं रोदसी रोदस्वोऽरंतमध्ये दूतं देवानां हवि-
र्ब्रह्मार्थं चरंतं सत्यवाचं मनुष्वन्मनुष्यवन्मनुना समिद्धं यथेदानीं मनुष्याः समिधं तथा पूर्वं मनुना प्रजाप-
तिना समिद्धमभिध्वराय यथाय सदमित्सदैव सं महेम । संपूजयत ॥ मध्यमपुष्टस्य व्यत्यथेनोत्तमपुष्टस्य ॥

सपर्यवो भरमाणा अभिज्ञु प्र वृजते नमसा बर्हिःप्रमौ ।

आजुह्वाना घृतपृष्ठं पृषदध्वर्यवो हविषा मर्जयध्वं ॥ ४ ॥

सपर्यवः । भरमाणाः । अभिऽज्ञु । प्र । वृजते । नमसा । बर्हिः । अमौ ।

आऽजुह्वानाः । घृतऽपृष्ठं । पृषत्ऽवत् । अध्वर्यवः । हविषा । मर्जयध्वं ॥ ४ ॥

सपर्यवः परितरुणमिच्छंतोऽभिज्ञु अभिगतजानुकं भरमाणाः पदिर्भरंतो बर्हिर्नमसा हविषा सहापौ प्र
वृजते । प्रभरंति । तदैव विशदयति । हे अध्वर्यवो घृतपृष्ठं घृतसंक्षिप्तपृष्ठं पृषदत् खूबविदुर्भिर्युक्तं बर्हिर्हविषा
सहाजुह्वाना मर्जयध्वं । अपिं परितरत ॥

स्वाध्वोऽ वि दुरो देवयंतोऽग्निश्चयू रथयुर्देवताता ।

पूर्वीं शिष्टुं न मातरा रिहाणे समयुवो न समनेष्वंजन् ॥ ५ ॥

सुऽआध्यः । वि । दुरः । देवऽयंतः । अग्निश्चयुः । रथऽयुः । देवऽताता ।

पूर्वी इति । शिष्टुं । न । मातरा । रिहाणे इति । सं । अयुवः । न । समनेषु । अंजन् ॥ ५ ॥

स्वाध्वः सुकर्माणो देवयंतो देवकामा यजमाना रथयू रथकामाश्च ॥ अग्निं पूर्वसवर्षो ब्रूस्तच्च । देवताता
देवताती यज्ञे दुरो यज्ञगृहद्वाराणि अग्निश्चयुः । आश्रितवंतः । किंच समनेषु यज्ञेषु पूर्वीं प्राचीनि प्राक्च
युज्यपश्रुती शिष्टुं न वत्समिव मातरी नावी रिहाणे अपिं क्षिपति अयुवो न यथा नवः विषाकुदकेन तद्वत्स-
मंजन् । अध्वर्यव आग्नेन समंजति ॥ ११ ॥

उत योषणे दिव्ये मही न उषसानक्ता सुदुधेव धेनुः ।

बर्हिषदा पुरुहूते मघोनी आ यज्ञिये सुविताय अयेतां ॥ ६ ॥

उत । योषणे इति । दिव्ये इति । मही इति । नः । उषसानक्ता । सुदुधोऽईव । धेनुः ।

बर्हिऽसदा । पुरुहूते इति पुरुऽहूते । मघोनी इति । आ । यज्ञिये इति । सुविताय ।
अयेतां ॥ ६ ॥

उतापि च योषणे युवत्वी स्त्रीरूपे वा दिव्ये दिवि भवे मही मङ्गत्वी बर्हिषदा बर्हिषि सीदत्वी पुरुहूते
वज्रनिः स्तुति मघोनी धनवत्वी यज्ञिये यज्ञार्हे उषसानक्ता होराणि सुदुधेव धेनुः कामधुधिगुरिच नोऽस्मान्
सुविताय कक्षाणाया अयेतां ॥

विप्रा यज्ञेषु मानुषेषु कारु मन्ये वां जातवेदसा यजथ्ये ।

ऊर्ध्वं नो अध्वरं कृतं हवेषु ता देवेषु वनथो वार्याणि ॥ ७ ॥

विप्रा । यज्ञेषु । मानुषेषु । कारु इति । मन्ये । वां । जातवेदसा । यजथ्ये ।

ऊर्ध्वं । नः । अध्वरं । कृतं । हवेषु । ता । देवेषु । वनथः । वार्याणि ॥ ७ ॥

हे देवा होतारी विप्रा मेधाविनी जातवेदसा जातधनी मानुषेषु मनुष्यैः क्रियमाणेषु यज्ञेषु कारु
कर्मणां कर्तारी वां युवां यजथ्ये यष्टुं मन्ये । सीमि । किंच हवेषु हवणेषु कोषेषु सत्सु नोऽस्माकमध्वरमकुटिलं
यज्ञमूर्ध्वं देवाभिमुखं छतं । कुर्वतं च । अपि च ता ती युवां देवेषु विद्यमानानि वार्याणि धनानि वनथः ।
संभजथः । तावत्कथं संप्रयच्छथ इत्यर्थः ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्मनुषेभिर्मिः ।

सरस्वती सारस्वतेभिर्वाक् तिस्रो देवीर्बहिरेदं सदंतु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सजोषाः । इळा । देवैः । मनुषेभिः । मिः ।

सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बहिः । आ । इदं । सदंतु ॥ ८ ॥

एतदायुक्त्वतुष्टयं द्वितीयाष्टकस्याष्टमाध्याये । अमि० ३. ४. ८८-११. । यद्यपि व्याख्यातं तथापि अवधाना-
त्संक्षेपतोऽपि व्याख्यायते । भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी भारतीभिः सजोषाः सहितेळां मनुषेभिर्मनुष्य-
कोकमवेदैर्वैः सार्धमपिरागच्छतु । सरस्वती सारस्वतेभिः सारस्वतेर्मध्वमस्मानिदैर्वैः सार्धमर्वागकादभिमुख-
मावच्छतु । आगत्य तिस्रो देवीर्दिव्यः ॥ प्रथमार्धे द्वितीया ॥ बर्हिषिदमा सदंतु ॥

तन्नस्तुरीपमथ पोषयितु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्त्यावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

तत् । नः । तुरीपं । अध । पोषयितु । देव । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।

यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुदक्षः । युक्त्यावा । जायते । देवऽकामः ॥ ९ ॥

इह बीतमान हे त्वष्टा रराणो रममावस्त्वं नोऽस्माकं तुरीपं स्वरितमावृणु पोषयितु पोषवरं तद्विती
पि कस्त । विश्वेवावसानं प्रापय । विमोचयित्वर्थः । यतो रैतवः कर्मणः कर्मसु साधुः सुदक्षः सुवक्तो
युक्त्यावा बीतमानो वीरः पुत्रो जायते ॥

वनस्पतेऽव सृजोप देवानमिहृविः शमिता सूदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥१०॥

वनस्पते । अ० । सृज । उप । देवान् । अ० । ह० । श० । मिता । सूदयाति ।

सः । इत् । ऊं इति । होता । सत्यतरः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥१०॥

हे वनस्पते देवानुपाव कज । अथ परोक्षसुतिः । अपिर्वनस्पतिः शमिता शामिचरूपः सन् हविः सूदयाति । प्रेरयतु । सेत्स एव वनस्पतिर्होता देवानामाहूता सत्यतरोऽपि सन् यजाति । यजतु । देवानां जनिमानि जनानि यथा स्वयं वेद तथा ॥

आ याह्यमे समिधानो अर्वाङ्द्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्तां ॥११॥

आ । याहि । अ० । स० । इ० । धानः । अ० । इ० । द्रेण । देवैः । स० । रथं । तुरेभिः ।

बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्तां ॥११॥

हे अपि समिधान अर्वाङ्गदमिमुखस्त्वमिन्द्रेण तुरेभिस्त्वरितिदेविष्य सरथं समानरथं यथा भवति तथा आ याहि । आगच्छ । नोऽस्माकं बर्हिरध्यास्तामदितिष्य सुपुत्रा कव्याणपुत्रा । स्वाहा देवाश्च सर्वेऽमृताः संतो मादयन्तामिति ॥ २॥

अपि वो देवमिति दशरथं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुभमाययं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अपि वो दशेति ॥ अपि वो देवमित्येतदादीनि दश सूक्तानि तृतीयचतुर्थवर्जितानि प्रातरनुवाक आपये कर्तौ वैदुभे इन्द्रस्याश्विनशस्त्रे च विनियुक्तानि । सूचितं च । अपि वो देवमिति दशानां तृतीयचतुर्थं उद्धरेत् । आ० ४. १३. इति ॥ बृह्दे दशरात्रेऽष्टमेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूच्यते हि । द्वितीयस्यापि वो देवमित्याज्यं । आ० ८. १०. इति ॥

अग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा यजिष्ठं दूतमध्वरे कृणुध्वं ।

यो मर्त्येषु निधुविर्चुतावा तपुर्मूर्धा घृतान्नः पावकः ॥१॥

अग्निं । वः । देवं । अग्निभिः । स० । जोषाः । यजिष्ठं । दूतं । अध्वरे । कृणुध्वं ।

यः । मर्त्येषु । निधुविः । च० । त० । तपुः । मूर्धा । घृतान्नः । पावकः ॥१॥

हे देवा वो यूयं देवं धीतमानमग्निभिरन्वैरग्निभिः सजोषाः सजोषसं सहितं ॥ द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ यजिष्ठं यष्टुतममग्निमध्वरे कौटिल्यरहिते यज्ञे दूतं कृणुध्वं । कुपत । योऽपिर्देवोऽपि सन् मर्त्येषु निधुविर्जितरां धुवसिष्ठति चतावा यज्ञवान् सत्त्वान्वा तपुर्मूर्धा तापकतेजा घृतान्नः पावकः शोधकश्च भवति ॥

प्रोषदश्वो न यवसेऽविष्यन् यदा महः संवरणाद्व्यस्यार्त् ।

आदस्य वातो अनु वाति शेचिरध स्म ते व्रजनं कृणमस्ति ॥२॥

प्रोषत् । अ० । न । यवसे । अ० । वि० । ष्यन् । यदा । महः । स० । वरणात् । वि । व्यस्यार्त् ।

आत् । अ० । वातः । अनु । वाति । शेचिः । अ० । स्म । ते । व्रजनं । कृण । अस्ति ॥२॥

यवसे वासेऽविष्यन् भक्षयन् प्रोषत् शब्दं कुर्वन् संवरणादीं न चक्ष इव महो महतः संवरणाभिरोभात्

दावरूपोऽपिर्यदा व्यथात् सततेषु वृषेषु वितिष्ठते आपदास्त्रापीः शोचिरर्चिरनु वातो वाति । अथ प्रत्यक्ष-
सुतिः । अधानंतरं हे अपि ते तव प्रजनं वर्त्म कृण्वमस्मि । भवति । अति पूरणः ॥

उद्यस्य ते नवजातस्य वृष्णोऽग्ने चरंत्यजरा इधानाः ।

अच्छा द्यामरुषो धूम एति सं दूतो अग्ने ईयसे हि देवान् ॥३॥

उत् । यस्य । ते । नवऽजातस्य । वृष्णः । अग्ने । चरंति । अजराः । इधानाः ।

अच्छ । द्यां । अरुषः । धूमः । एति । सं । दूतः । अग्ने । ईयसे । हि । देवान् ॥३॥

हे अपि नवजातस्य नवप्रादुर्भावस्य वृष्णो वर्षितुर्यस्य ते तवाजरा जरारहिता ज्वाला इधाना उच्चरंति
उन्नच्छंति अस्याद्य आरोचमानो धूमो वामच्छ दिवमभ्येति । गच्छति । हे अपि त्वं दूतः सन् देवान्
समीयसे हि । संप्राप्नोषि च ॥

वि यस्य ते पृथिव्यां पाजो अश्वेतृषु यदन्ना समवृक्त जंभैः ।

सेनेव सृष्टा प्रसितिष्ट एति यवं न दस्म जुह्वा विवेक्षि ॥४॥

वि । यस्य । ते । पृथिव्यां । पाजः । अश्वेतृ । तृषु । यत् । अन्ना । संऽअवृक्त । जंभैः ।

सेनाऽइव । सृष्टा । प्रऽसिति । ते । एति । यवं । न । दस्म । जुह्वा । विवेक्षि ॥४॥

हे अपि यस्य दावरूपस्य ते तव पाजक्षेत्रः पृथिव्यां भूम्यां तेषु क्षिप्रं अश्वेतृ विव्रयति यद्यदाज्ञानि काष्ठा-
दीनि जंभैर्दंतिः । ज्वालाभिरित्यर्थः । समवृक्त वृक्ते खादति । तथा सेनेव खट्वोद्युक्ता ते तव प्रसितिर्जायतेति ।
गच्छति । दस्म हे दर्शनीयापि त्वं यवं न यवमिव जुह्वा ज्वालयति विवेक्षि । काष्ठादीनि भक्षयसि व्याप्नोषि वा ॥

तमिहोषा तमुषसि यविष्ठमग्निमन्यं न मर्जयंत नरः ।

निशिशांना अतिथिमस्य योनौ दीदाय शोचिराहुतस्य वृष्णः ॥५॥

तं । इत् । दोषा । तं । उषसि । यविष्ठं । अग्निं । अन्यं । न । मर्जयंत । नरः ।

निऽशिशांनाः । अतिथिं । अस्य । योनौ । दीदाय । शोचिः । आऽहुतस्य । वृष्णः ॥५॥

यविष्ठं युवतममतिथिमतिथिवत्पूज्यं तमिहमेवापि दोषा दीषायां रात्रावुषसि वासरेऽपि तमेवास्त्रापि-
र्योनी ज्ञान आहवनीयायतने धिक्क्षि वा निशिशांना दीपयंतो नरो मनुष्या अत्यं न सततगमनयुक्तं
बोद्धारमन्त्रमिव मर्जयंत । परिचरंति । आहुतस्य च वृष्णः कामानां वर्षितुरपेक्षस्य शोचिर्ज्वाला दीदाय ।
दीप्यते ॥ ३॥

सुसंदृक् स्वनीक प्रतीकं वि यदुक्मो न रोचसे उपाके ।

दिवो न ते तन्यतुरेति शुष्मश्चिबो न सूरः प्रति चक्षि भानुं ॥६॥

सुऽसंदृक् । ते । सुऽअनीक । प्रतीकं । वि । यत् । रुक्मः । न । रोचसे । उपाके ।

दिवः । न । ते । तन्यतुः । एति । शुष्मः । चिबः । न । सूरः । प्रति । चक्षि । भानुं ॥६॥

स्वनीक हे सुतिवत्कामि त्वं यद्यदा रक्मो न सूर्य इव । सुवर्णमिव वा । उपाकेऽतिथिं वि रोचसे विशिष्य
दीप्यते तदा ते तव प्रतीकं रूपमनं वा सुसंदृक् सुसंदर्शनं भवति । किंच ते तव मुष्मो दिवोऽतिरिचान्तव-
र्णमिहिरिति । निर्वच्छति । चिबो दर्शनीयः सूर्यो न सूर्य इव भानुं त्वां दीपति प्रति चक्षि । प्रदर्शयसि ॥

यथा वः स्वाहामये दार्शेम परीळाभिर्घृतवन्निष् हव्यैः ।

तेभिर्नो अग्ने अर्मितैर्महोभिः शतं पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि ॥ ७ ॥

यथा । वः । स्वाहा । अग्ने । दार्शेम । परि । इळाभिः । घृतवत् ऽभिः । च । हव्यैः ।

तेभिः । नः । अग्ने । अर्मितैः । महः ऽभिः । शतं । पूः ऽभिः । आयसीभिः । नि । पाहि ॥ ७ ॥

हे अग्ने अपथेऽयस्य नेषे वसुभ्यं स्वाहा स्वाऊतं हविः । किं च यथा वयमिळाभिर्गोभिर्गोविकारिः शीरो-
दिभिर्घृतवन्निर्घृतसहितैर्हव्यैः पुरोडाशादिभिश्च दार्शेम परिचरेम तथा त्वमपि तेभिः प्रसिद्धैरमितैरपरिमि-
तैर्महोभिस्तेजोभिः शतमपरिमिताभिरायसीभिर्हिरण्यमीभिः । वक्त्रमथ इति हिरण्यनामसु पाठात् । पूर्मिर्न-
गरीभिरेव नोऽस्मान् नि पाहि । नितरां रच ॥

या वा ते संति दाम्नुषे अधृष्टा गिरो वा याभिर्नृवतीरुष्याः ।

ताभिर्नः सूनो सहसो नि पाहि स्मत्सूरीञ्जरितृञ्जातवेदः ॥ ८ ॥

याः । वा । ते । संति । दाम्नुषे । अधृष्टाः । गिरः । वा । याभिः । नृऽवतीः । उरुष्याः ।

ताभिः । नः । सूनो इति । सहसः । नि । पाहि । स्मत् । सूरीन् । जरितृन् । जातुऽवेदः ॥ ८ ॥

सहसः सूनो हे वज्रस्य पुत्र जातवेदोऽयि दाम्नुषे दाम्नुषस्ते तव या वा यास्य ज्वालाः संति । अधृष्टा
रक्षोभिरप्रधुषिता गिरो वा गिरस्य संति । याभिर्गोभिर्नृवतीः पुष्यवतीः प्रजा उषस्या रचेः ताभिश्चमयीभि-
र्नोऽस्मान् । अदिति प्रशस्तवचनः । प्रशस्तान् सूरीन् हविषां प्रेरकान् जरितृन् सोमं च नि पाहि । नितरां रच ॥

निर्यत्पूतेव स्वधितिः शुचिर्गात्स्वया कृपा तन्वा रोचमानः ।

आ यो माचोऽरुशेन्यो जनिष्ट देवयज्याय सुक्रतुः पावकः ॥ ९ ॥

निः । यत् । पूताऽइव । स्वऽधितिः । शुचिः । गात् । स्वया । कृपा । तन्वा । रोचमानः ।

आ । यः । माचोः । उरुशेन्यः । जनिष्ट । देवऽयज्याय । सुऽक्रतुः । पावकः ॥ ९ ॥

यद्यदा शुचिरग्निः स्वया स्वकीयया तन्वा ततया ऊपा ऊपया दीप्या रोचमानः पूतेव स्वधितिस्वी-
रणीकृता स्वधितिरिव निर्गात् काष्ठान्निर्गच्छति तदानीं देवयज्याय भवति । तदेव विशदयति । योऽधि-
रुशेन्यः कमनीयः सुक्रतुः सुकर्मा पावकः शोधकश्च माचोररुशोरा जनिष्ट आजायत स देवयज्याय भवतीति ॥

एता नो अग्ने सौभगा दिदीक्ष्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।

विष्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतेम ।

विष्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे अग्ने एतानि परिहृयमानानि सौभगा सौभगाणि शौभगाणि धनानि नोऽस्मात् दिदीहि । दीपय
देहि वा । अप्यपि च क्रतुं कर्म यज्ञानां कर्तारं वा सुचेतसं शौभनप्रज्ञानयुक्तं सुप्रज्ञानं पुत्रं वा वतेम । संभवि-
महि ॥ वयतेः संभजनार्थं च वसुं तारागमे इति रूपं । विष्वा विष्वाणि धनानि स्तोतृभ्य उग्रोतृभ्यो नृभ्यते
श्रवति च संतु । यूयं तत्परिवारं सर्वं धृत्य नोऽस्मान् स्वस्तिभिः वनेः सदा सर्वदा पात । रचत ॥ ॥ ४ ॥

प्र वः मुकावेति द्रव्यं चतुर्थं सुक्रतुं वसिष्ठस्यै वैश्वदेवस्यै । प्र व इत्यनुज्ञातं । प्रातरनुवाकादिभ्यश्च-

योर्दशसूक्तमध्ये द्वितीयविनोक्तः सूक्तविनियोगः ॥ एकादशिन आदिपे पशौ प्र वः शुक्राधिविर्वा वपाया याव्या ।
सूचितं च । प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं यथा विप्रस्त मनुषो हविर्भिः । आ० ३०० । इति ॥

प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं हव्यं मतिं चाग्रये सुपूतं ।

यो दैव्यानि मानुषा जनूंष्यंतर्विश्वा नि विद्यना जिगाति ॥ १ ॥

प्र वः । शुक्राय । भानवे । भरध्वं । हव्यं । मतिं । च । अग्रये । सुपूतं ।

यः । दैव्यानि । मानुषा । जनूंषि । अंतः । विश्वानि । विद्यना । जिगाति ॥ १ ॥

हे हविषां वोढारो वो घृयं शुक्राय शुक्राय भानवे दीप्तायापये सुपूतं सुमुक्तं हव्यं मतिं क्षुतिं च प्र भरध्वं ।
योऽग्निर्देवानि मानुषा मानुषाणि च विश्वानि जनूंषि जाताव्यंतरंतरा विद्यना प्रज्ञानेन मर्विण वा विजाति
मच्छति । देवात्मगुण्यांस्ततरा हवींषि नेतुं वर्तत इत्यर्थः ॥

स गृत्सो अग्निस्तरुणश्चिदस्तु यतो यविष्ठो अजनिष्ट मातुः ।

सं यो वना युवते शुचिदभूरि चिदन्ना समिदस्ति सद्यः ॥ २ ॥

सः । गृत्सः । अग्निः । तरुणः । चित् । अस्तु । यतः । यविष्ठः । अजनिष्ट । मातुः ।

सं । यः । वना । युवते । शुचिदस्तु । भूरि । चित् । अन्ना । सं । इत् । अस्ति । सद्यः ॥ २ ॥

स चित्स एव गृत्सो मेधावी । तथा च यास्तः । गृत्स इति मेधाविनाम । नि० ९. ५. । अग्निरुपलब्धकारको
भवति । तदा यतो यदा मातुररक्षा यविष्ठो युवतमः सन् अजनिष्ट । योऽग्निः शुचिदन् दीप्तदंतो वना
वनानि सं युवते आत्मना संयोजयति । किंच भूरि चित् भूरीक्षणज्ञा स्वीयात्मज्ञानि सद्य इत्यस्य एव समन्ति
सम्यग्भवयति ॥

अस्य देवस्य संसद्यनीके यं मर्तासः श्येतं जगृभे ।

नि यो गृभं पौरुषेयीमुवोच दुरोकमगिरायवे शुशोच ॥ ३ ॥

अस्य । देवस्य । संऽसदि । अनीके । यं । मर्तासः । श्येतं । जगृभे ।

नि । यः । गृभं । पौरुषेयीं । उवोच । दुःऽओकं । अग्निः । आयवे । शुशोच ॥ ३ ॥

अस्य देवस्यापिरनीके मुखे संसदि स्नानि श्रितं श्रितं मुखं यमपि मर्तासो मनुष्या जगृभे परिगृह्णति ।
यद्याग्निः पौरुषेयीं पुष्टिः क्रियमाणा गृभं गृभीतं मुवोच ॥ अथ वपिः सेवार्थं वर्तते ॥ निवेद्यत इत्यर्थः ।
योऽगिरायवे मनुष्यार्थं । द्रुक्ष्य आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । दुरोकं सपत्नीर्दुःखं यथा भवति तथा
शुशोच । दीप्यते ॥

अयं कविरकविषु प्रचेता मर्तेष्वगिरमृतो नि धावि ।

स मा नो अथ जुहुरः सहस्वः सदा ते सुमनसः स्याम ॥ ४ ॥

अयं । कविः । अकविषु । प्रऽचेताः । मर्तेषु । अग्निः । अमृतः । नि । धायि ।

सः । मा । नः । अथ । जुहुरः । सहस्वः । सदा । ते इति । सुऽमनसः । स्याम ॥ ४ ॥

अग्निः आतद्वत् प्रचेताः प्रकाशकोऽमृतो नरवधर्मरहितोऽथमगिरकविष्वक्कातद्वत् मर्तेषु नरवधर्मकेषु

नि धाधि । निहितः । अथ प्रत्यक्षश्रुतिः । सहस्रो वक्त्रवत्तमे त्वे वक्षिण त्वधि सदा वयं सुमनसः सुमतयः
स्नाम स त्वमप्राक्षिणीति नोऽस्नात्वा कुञ्जरः । मा हिंसीः ॥

आ यो योनिं देवकृतं ससाद् कृत्वा ह्य॑मिरमृतं अतारीत् ।

तमोषधीश्च वनिनश्च गर्भं भूमिश्च विश्वधायसं विभर्ति ॥ ५ ॥

आ । यः । योनिं । देवऽकृतं । ससाद् । कृत्वा । हि । अमिः । अमृतान् । अतारीत् ।

तं । ओषधीः । च । वनिनः । च । गर्भं । भूमिः । च । विश्वऽधायसं । विभर्ति ॥ ५ ॥

योऽभिर्देवकृतं देवैः कल्पितं योनिं स्नातमा ससाद् अध्यासी । किमर्थं देवाः स्नातं कल्पयन्त्वपिरित्यत
आह । हि यस्मात्कारणादपिः कृत्वा प्रज्ञयामृताद्विवागतारीत् । विश्वधायसं विश्वस्य धारकमोषधीरो-
षधयो वनिनश्च पुष्पाश्च गर्भं गर्भं संतं तं विभर्ति । भूमिश्च विभर्ति ॥ अतमेव विभर्तीति पदं बहुवचनान्ततया
विपरिणतं सदोषधीभिर्वनिमिश्र संवध्यते ॥ ५ ॥

इंशे ह्य॑मिरमृतस्य भूरेरीशे रायः सुवीर्यस्य दातोः ।

मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा माप्सवः परि षदाम मादुवः ॥ ६ ॥

इंशे । हि । अमिः । अमृतस्य । भूरेः । इंशे । रायः । सुऽवीर्यस्य । दातोः ।

मा । त्वा । वयं । सहसाऽवन् । अवीराः । मा । अप्सवः । परि । सदा । मा । अदुवः ॥ ६ ॥

अमृतस्नातमुदकं वा ॥ द्वितीयायै वही ॥ भूरेरधिष्ठा दातोर्दातुमपिरीति । इंशे हि । सुवीर्यस्य शोभनवी-
र्ययुक्तं रायो धनं दातुमीति । इंशे । अथ प्रत्यक्षश्रुतिः । सहसावन् हे वक्त्रवत्तमे वयं वक्षिणा अवीराः पुष्पादि-
रहिताः संतो मा परि षदाम । मा पर्युपविशाम । अप्सवो रूपरहिताश्च संतो मां परि षदाम । तथा च
यास्तः । अप्सव इति रूपनाम । नि० ५. १३. इति । अदुवः परिचरणीनाश्च मा परि षदाम ॥

परिषद्यं हरणस्य रेक्णो नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

न शेषो अग्ने अन्यजातमस्त्यचेतानस्य मा पथो वि दुष्टः ॥ ७ ॥

परिऽसद्यं । द्वि । हरणस्य । रेक्णः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।

न । शेषः । अग्ने । अन्यऽजातं । अस्ति । अचेतानस्य । मा । पथः । वि । दुष्टः ॥ ७ ॥

अरक्कस्नापुण्यस्य रेक्णो धनं परिषद्यं पर्याप्तं भवति हि । अतो नित्यस्नापुण्यस्य रायो धनस्य पतयः
स्नाम । अद्या । अरक्कस्य रेक्णो धनं परिषद्यं परिहर्तव्यं भवति । अतो नित्यस्नापुण्यस्य रायः पुष्पाव्यस्य
धनस्य पतयः स्नाम । हे अग्ने अन्यजातमगौरसं शेषोऽपत्यं नास्ति । न भवति । अचेतानस्नापिदुषः पथो
मार्गान् पुषोत्यादन्नप्रमुखमार्गान् मा वि दुष्टः । मा विदुदुष्टः । दुष्ट वैकृत्य इति धातुः ॥ तथा च यास्तः ।
परिहर्तव्यं हि नोपसर्तव्यमरक्कस्य रेक्णोऽरयोऽपार्थो भवति रेक्क इति धननाम रिच्यति प्रयतः । नित्यस्य
रायः पतयः स्नाम । न शेषो अग्ने अन्यजातमस्ति । शेष इत्यप्यप्यनाम शिष्यति प्रयतोऽचित्तमानस्य तत्प्रयत्नस्य
भवति मा नः पथो विदुदुष्टः । नि० ३. २. इति ॥

नहि यभायारणः सुशेवोऽन्योर्दयो मनसा मंतवा उ ।

अथा बिदोक् पुनरित्त एत्या नो वाज्यभीधाकेतु नयः ॥ ८ ॥

नहि । यभाय । अरणः । सुशेवः । अन्यऽउदर्यः । मनसा । मंतवै । ऊं इति ।
अध । चित् । ओकः । पुनः । इत् । स । एति । आ । नः । वाजी । अभीषाद् । एतु । नंव्यः ॥ ८ ॥

पूर्वस्वामृच्युक्त एवार्थोऽथ प्रपंच्यते । अरणोऽरममाणोऽन्योदर्यः सुशेवः सुखतमः सन् यभाय पुत्रत्वेन
ग्रहणाय मनसा मंतवा उ मनसापि मंतव्यो न भवति हि । अध चिदपि च नोऽन्योदर्य ओक इत् संज्ञान-
मेव पुनरिति । प्राप्नोति । अतो वाच्यज्ञवानभीषाद् शत्रूणामभिभविता नव्यो नवजातः पुत्रो नोऽस्मानितु ।
आत्मच्छतु ।

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।
सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाम्यः सहस्री ॥ ९ ॥
त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन् । अवद्यात् ।
सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाम्यः । सहस्री ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकास्त्रोऽस्मानि पाहि । त्वमु त्वमेवावन्नात्पापात् नोऽस्मानि पाहि । त्वा त्वां
ध्वस्मन्वत् ध्वसादोषं पाथोऽन्नं हविः समभ्येतु । सम्यक् प्राप्नोतु । अपि चास्मान् स्पृहयाम्यः स्पृहणीयः सहस्री
सहस्रसंख्याको रथिरभ्येतु ।

एता नो अग्ने सौभगा दिदीक्ष्यपि क्रतुं सुचेतसं वतेम ।
विष्वा स्तोतृभ्यो गृणते च संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥
एता । नः । अग्ने । सौभगा । दिदीहि । अपि । क्रतुं । सुचेतसं । वतेम ।
विष्वा । स्तोतृऽभ्यः । गृणते । च । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ६ ॥

प्रापथे तवस इति नवर्षं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वायं वैदुषं वैश्वानरापिदेवताकं । तेषां चागुक्तांतं । प्रापथे
नव वैश्वानरीयं त्विति ॥ विनियोगो वैगिरः ॥

प्राप्तये तवसे भरध्वं गिरं दिवो अरतये पृथिव्याः ।
यो विष्वेषाममृतानामुपस्थे वैश्वानरो वावृधे जागृवन्निः ॥ १ ॥
प्र । अग्रये । तवसे । भरध्वं । गिरं । दिवः । अरतये । पृथिव्याः ।
यः । विष्वेषां । अमृतानां । उपऽस्थे । वैश्वानरः । ववृधे । जागृवत्ऽभिः ॥ १ ॥

हे सोतारक्षवक्षे प्रवृद्धाय दिवोऽतरिचक्ष पृथिव्याश्चारतये नक्षेऽपथे वैश्वानरसंज्ञकायापथे गिरं क्षुतिं
प्र भरध्वं । यो वैश्वानरो विष्वनरदिष्टोऽभिर्विष्वेषां सर्वेषाममृतानां देवानामुपस्थ उपस्थाने यक्षे जागृवन्निः
प्रवृद्धैर्वैः सहितः सन् ववृधे क्षुतिर्निर्हविर्मिषं वर्धते ।

पृष्टो दिवि धाम्यमिः पृथिव्यां नेता सिंधूनां वृषभः स्त्रियानां ।
स मानुषीरभि विशो वि भान्ति वैश्वानरो वावृधानो वरेण ॥ २ ॥
पृष्टः । दिवि । धामिः । अमिः । पृथिव्यां । नेता । सिंधूनां । वृषभः । स्त्रियानां ।
सः । मानुषीः । अभि । विशः । वि । भान्ति । वैश्वानरः । ववृधानः । वरेण ॥ २ ॥

विंभूनां नदीभां नेता क्षियानामपां । क्षिया आपो भवन्ति स्वाद्यनादिति यास्तवचनात् । नि० ६. १७. ।
बुध्नो वर्धिता पृष्टोऽर्धितस्तेषां संपुक्तो वा योऽपिर्दिश्वन्तरिषि पृथिव्यां च धायि न्यधायि स वैश्वानरो
विश्वानरहितोऽपिर्वरेण श्रेष्ठेन इविषा तेजसा वा वायुधानो वर्धमानः सन् मानुषीर्विशोऽभि मानुषीः प्रजः
प्रति वि भावि ॥

त्वङ्नि॒या वि॒श आ॒यन्सि॒क्रीरस॒मना ज॒हती॒र्भोज॑नानि ।

वैश्वान॑र पू॒रवे॒ शो॒ष्नु॒चान् पु॒रो य॒दमे॒ द॒रय॑न् नदी॒देः ॥३॥

त्वत् । भि॒या । वि॒शः । आ॒यन् । अ॒सि॒क्रीः । अ॒स॒म॒नाः । ज॒हतीः । भो॒ज॑नानि ।

वैश्वान॑र । पू॒र॒वे । शो॒ष्नु॒चानः । पु॒रः । यत् । अ॒मे । द॒रय॑न् । अ॒दी॒देः ॥३॥

हे विश्वानर विश्वानरहितामे त्वत्त्वतो भिया भीत्यासिक्रीरसितवर्णा राजसः ॥ प्रथमार्धे द्वितीया ॥ विशः
प्रजा असमनाः परस्परमसमेता भोजनानि धनानि जहतीस्त्वत्त्वत् आयन् । आगच्छन् । कदेत्यत आह ।
यथा पूरवे राक्षे शोष्नुचानो दीप्यमानः पुरस्तात् शूणां पुरो दरयन् दारयन्दीदेः अजसः । तथा च
नियमः । चंडो राजन्वरिवः पूरवे कः । अन्वि० १. ६३. ७. इति ॥

तव॑ चि॒धातुं॑ पृथि॒वी उ॒त द्यौर्वैश्वान॑र व्रत॒ममे॒ सच॑न्त ।

त्वं भा॒सा रोद॑सी॒ आ त॑तं॒थाज॑से॒ण शो॒चिषा॑ शो॒ष्नु॒चानः ॥४॥

तव॑ । चि॒ध॒ातुं । पृथि॒वी । उ॒त । द्यौः । वैश्वान॑र । व्रतं॑ । अ॒मे । स॒च॑न्त ।

त्वं । भा॒सा । रोद॑सी॒ इति॑ । आ । त॑तं॒थ । अ॒ज॑से॒ण । शो॒चिषा॑ । शो॒ष्नु॒चानः ॥४॥

हे विश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरमे । तथा च यास्तुः । विश्वानरः कस्याद्विश्वान्नरास्त्वयति विश्व एनं नरा
नयन्तीति वा । नि० ७. २१. इति । तव व्रतं त्वत्मीतिकरं कर्म चिधास्वन्तरिषं पृथिवी च उतापि च द्यौरिति
चयो लोकाः सचन्त । सेवन्ते । वैलोक्यवर्तित्यः प्रजास्त्वदर्थं कर्म कुर्वन्तीत्यर्थः । अपि च त्वमवसेण शोचिषा
प्रकाशेन शोष्नुचानो दीप्यमानो भासा दीप्या रोदसी यावापृथिव्यौ वा ततंथ । विश्वारयसि ॥

त्वा॒ममे॒ हरि॑तो वाव॒शाना॑ गिरः स॒चन्ते॒ धुन॑यो घृ॒ताचीः॑ ।

पतिं॑ कृ॒ष्टीनां॑ र॒थ्यं र॒यीणां॑ वैश्वान॑रमु॒षसां॑ के॒तुम॑हूँ ॥५॥

त्वां । अ॒मे । ह॒रि॒तः । वा॒व॒शा॒नाः । गिरः॑ । स॒च॑न्ते । धु॒नयः॑ । घृ॒ता॒चीः ।

पतिं॑ । कृ॒ष्टी॒नां । र॒थ्यं । र॒यी॒णां । वैश्वान॑रं । उ॒षसां॑ । के॒तुं । अ॒हूँ ॥५॥

हे अपि कृष्टीनां प्रजानां । चितयः कृष्टय इति मनुष्यनामसु पाठात् । पतिं स्वामिनं रयीणां धनानां रथं
नेतारमुषसामहूँ केतुं प्रज्ञापकं विश्वानरं विश्वानरहितं त्वां हरितोऽस्मा वावशानाः कामयमानाः सचन्ते ।
सेवन्ते । तथा गिरो नृणां कुतिरूपा वाचो धुनयः पापं धुन्वानो घृताचीर्धृतमंचत्वाः । इविषा सहिता इत्यर्थः ।
सचन्ते ॥ ७॥

ते अ॒सुर्ये॑ वस॒वो न्य॑स्त॒न्क्रतुं॑ हि ते॒ मि॒त्रम॑हो जु॒षन्त॑ ।

त्वं द॒स्यूरो॑क॒सो अ॒स आ॑ज उ॒रु ज्योति॑र्ज॒नय॑न् आ॒र्याय॑ ॥६॥

ते इति॑ । अ॒सुर्ये॑ । वस॒वः । नि । अ॒स्त॒न् । क्र॒तुं । हि । ते । मि॒त्र॒ऽम॒हः । जु॒षन्त॑ ।

त्वं । द॒स्यून् । अ॒ोक॑सः । अ॒मे । आ॒जः । उ॒रु । ज्योति॑ः । ज॒नय॑न् । आ॒र्याय॑ ॥६॥

हे मिषमहो मिषाणां पूजयितरपि सि त्वयि वसवो वासका देवा असुर्यं वनं मृगवर्णं । जगमयन् । ते क्रतुं
त्वत्प्रीतिद्वारं कर्म कुर्वन्त । असेवन्त हि । किंच त्वमार्थाय कर्मवति जनायोऽप्योतिरधिकं तेजो जनयन् दंष्ट्रान्
कर्महीनानोक्तसः स्नानादाजः । निरगमयः ॥

स जायमानः परमे व्योमन्वायुर्न पाथः परि पासि सद्यः ।

त्वं भुवना जनयन्नभि क्रन्तपत्याय जातवेदो दशस्यन् ॥ ७ ॥

सः । जायमानः । परमे । विऽओमन् । वायुः । न । पाथः । परि । पासि । सद्यः ।

त्वं । भुवना । जनयन् । अभि । क्रन् । अपत्याय । जातऽवेदः । दशस्यन् ॥ ७ ॥

हे वैश्वानर स प्रसिद्धस्त्वं परमे दूरस्थे व्योमन्तरिषि जायमानः सूर्यरूपेण प्रादुर्भवन् वायुर्न यथा
वायुर्हिदेवत्वग्रहेषु प्रथमं सोमं पिबति तथा पाथः सोमं सद्यः परि पासि । परिपिबसि । यद्वा । वायुरिव
पाथो जलं परि पासि । परिपिबसि । शोषयसीत्यर्थः । किंच हे जातवेदो जातधनामि त्वं भुवना भुवनान्युद-
कानि । भूतं भुवनमित्युदकनामसु पाठात् । जनयन्नपत्यायापत्यवत्याकनीयाय यजमानाय दशस्यन् कामान्प्र-
यच्छन् अभि क्रन् । वैशुतात्मनामिच्छंस्वसि अभिगर्वसि वा ॥

तामग्ने अस्मे इषमेरयस्व वैश्वानर शुभंतीं जातवेदः ।

यया राधः पिब्वसि विश्ववार पृथु श्रवो दाशुषे मर्त्याय ॥ ८ ॥

तां । अग्ने । अस्मे इति । इषं । आ । ईरयस्व । वैश्वानर । शुऽभंतीं । जातऽवेदः ।

यया । राधः । पिब्वसि । विश्वऽवार । पृथु । श्रवः । दाशुषे । मर्त्याय ॥ ८ ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञ वैश्वानर विश्वनरहितामि तामिषमेवणीयं वृष्टिं शुभंतीं दीप्तिमतीमक्षे अक्षभमे-
रयस्व । प्रेरयस्व । वृष्ट्या वैलोक्त्वं श्रोतते हि । यद्वा । शुभंतीं तामिषमग्नेरयस्व । तथा च श्रूयते । तस्या-
वक्षीवेह भूयिष्ठमन्नं भवति स एव भूयिष्ठं लोके विराजति । ऐ० ब्रा० १. ५. । इति । अक्षमेवमेवणीयां तां
शुभंतीं मातृतीं दीप्तिमेरयस्व । यथेवा राधो धनं पिब्वसि पालयसि । अपि च हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयुषामि
पृथु विश्वीर्यं श्रवो यशो दाशुषे मर्त्याय यजमानाय पिब्वसि ॥

तं नो अग्ने मघवद्भ्यः पुरुष्टुं रयिं नि वाजं श्रुत्य युवस्व ।

वैश्वानर महि नः शर्म यच्छ रुद्रेभिरग्ने वसुभिः सजोषाः ॥ ९ ॥

तं । नः । अग्ने । मघवत्ऽभ्यः । पुरुऽष्टुं । रयिं । नि । वाजं । श्रुत्य । युवस्व ।

वैश्वानर । महि । नः । शर्म । यच्छ । रुद्रेभिः । अग्ने । वसुऽभिः । सऽजोषाः ॥ ९ ॥

हे अग्ने मघवद्भ्यो धनवद्भ्यः । इविष्मद्भ्य इत्यर्थः । नोऽस्माभं पुरुष्टुं वृद्धन्नं वज्रयशस्कं वा तं प्रसिद्धं रयिं
श्रुत्वं अवधीयं वाजं वनं च नि श्रुत्वं । नितरां मिश्रयस्व । किंच हे वैश्वानर विश्वनरहितामि त्वं रुद्रेभ्यो
रुद्रेर्वसुभिश्च देवैः सजोषाः सहितश्च सन् नोऽस्माभं महि महत् शर्म सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥ ८ ॥

प्र सखाज इति सप्तमं वडं वृत्तं वशिष्ठस्वार्थं । असुक्लं भवति च । प्र सखाजः सप्त । वैश्वानरीयं स्मितुत्वाद्-
क्षापि वैश्वानरोऽभिर्देवता ॥ विनियोजो वैविधः ॥

प्र सखाजो असुरस्य प्रशस्तिं पुंसः कृष्टीनामनुमाद्यस्य ।

इंद्रस्येव प्र तवसंस्कृतानि वदे दाहं वंदमानो विवक्षि ॥ १० ॥

प्र । संऽराजः । अमुरस्य । प्रऽशस्ति । पुंसः । कृष्टीनां । अनुऽमाद्यस्य ।

इंद्रस्यऽइव । प्र । तवसः । कृतानि । वंदे । दाहं । वंदमानः । विवक्त्रि ॥ १ ॥

दाहं पुरा भित्तिरं वंदे । वंदमानः सन् सखाजः सर्वस्य सुवर्णस्य रत्नासुरस्य बलवतः पुंसो वीरस्य । पीत्यमिति वीर्यमुच्यते । तथा च यास्कः । पुमान् पुष्पमणा भवति पुंसतिर्वा । नि० ९. १५ । इति । कृष्टीनां जगानामनुमाद्यस्य सुवर्णस्य तवसो बलवत इन्द्रस्यैव तस्य वैश्वानरस्य प्रशस्तिं कुतिं कृतानि कर्माणि च प्र विवक्त्रि । प्रववीमि ॥

कविं केतुं धासिं भानुमद्रेहिन्वति शं राज्यं रोदस्योः ।

पुरंदरस्य गीर्भिरा विवासेऽप्रेर्व्रतानि पूर्या महानि ॥ २ ॥

कविं । केतुं । धासिं । भानुं । अद्रेः । हिन्वति । शं । राज्यं । रोदस्योः ।

पुरंदरस्य । गीऽभिः । आ । विवासे । अप्रेः । व्रतानि । पूर्या । महानि ॥ २ ॥

कविं प्राञ्चं केतुं विश्वस्य प्रज्ञापकं धासिमद्रेर्धर्तारमादतुः क्षीतुर्वा भानुं भासकं शं सुखकरं रोदस्योर्वा-वापुषिष्ठो राज्यं राजानं वैश्वानरमपि हिन्वति । महीयाः प्रीणयन्ति प्रेरयन्ति वा देवाः । अहं च पुरंदरस्य पुरां दारयितुरपिः पूर्या पूर्याणि पुरातनानि महानि महानि व्रतानि कर्माणि गीर्भिरा विवासे । परिचरामि ॥

न्यक्रतून्यधिना मृधवाचः पणीरश्वाँ अवृधौ अयज्ञान् ।

प्रप्र तान्दस्यूरमिर्विवाय पूर्वश्चकारापराँ अयज्यून् ॥ ३ ॥

नि । अक्रतून् । यधिनाः । मृधऽवाचः । पणीन् । अश्वाँ । अवृधान् । अयज्ञान् ।

प्रऽप्र । तान् । दस्यून् । अग्निः । विवाय । पूर्वः । चकार । अपरान् । अयज्यून् ॥ ३ ॥

न्यक्रतून्यज्ञान् यधिना अल्पकामृधवाचो हिंसितवचस्कान् पणीन् पणिनामकान्वाधुषिकान् अश्वाँ अयज्ञान् अदिवु अदारहितावृधान् कुतिभिरपिमवर्धयतोऽयज्ञान्यश्वाहीनाम् तान्दस्यून् वृथा कालस्य जेतुमपिः प्रप्र अथयंतं नि विवाय । गितरां गमयेत् । तदेवाह । अग्निः पूर्वां मुखः सन् अयज्यूनयजमानानपरान् अचन्यान् चकार ॥

यो अपाचीने तमसि मदंतीः प्राचींश्चकार नृतमः शचीभिः ।

तमीशानं वस्वो अग्निं गृणीषेऽनानतं दमयंतं पृतन्यून् ॥ ४ ॥

यः । अपाचीने । तमसि । मदंतीः । प्राचीः । चकार । नृतमः । शचीभिः ।

तं । ईशानं । वस्वः । अग्निं । गृणीषे । अनानतं । दमयंतं । पृतन्यून् ॥ ४ ॥

शुतमो जेतुतमो योऽधिरपाचीनेऽप्रकाशमापि तमसि निमग्नोः पूर्वां मदंतीः क्षुब्धतीः शचीनिष्ठाभ्यो दत्ताभिः प्रज्ञाभिः प्राचीर्जुगामिनीश्चकार । यद्वा । जेतुतमो योऽधिरपाचीने तमसि निग्रायां मदंतीनां क्षुब्धतीश्च शचीभिः प्रज्ञाभिः प्राचीश्चकारत्यर्थः । तं वस्वो धनक्षीशानमनागतप्रदं पृतन्यून् पुत्रकामांश्च दमयंतमपि गृणीषे । क्षीमि ॥

यो देसोऽन्नमयद्वक्ष्यो अर्यपत्नीरुषसश्चकार ।

स निरुध्या नहुषो यद्वा अग्निर्विश्वक्रे बलिहृतः सहोभिः ॥ ५ ॥

यः । दे॒खः । अ॒न॒म॒यत् । व॒ध॒ऽस्त्रैः । यः । अ॒र्ये॒ऽप॒त्नीः । उ॒ष॒सः । च॒क्रार॑ ।
 सः । नि॒ऽरु॒ध्य । न॒हुषः । य॒हः । अ॒ग्निः । वि॒शैः । च॒क्रे । व॒लि॒ऽह॒तः । स॒हैऽभिः ॥ ५ ॥

योऽपिर्दे॒हो दे॒हो॒प॒चिता॑ आसुरीर्वि॒षा व॒ध॒क्षैर्व॒धिरा॒युधि॒र्वा॒न॒म॒यत् ही॒ना च॒करोत् । य॒शार्थ॑पत्नीः ।
 अ॒र्यः सूर्यः प॒ति॒र्यासां॑ ता अ॒र्यप॑त्यः । ता उ॒ष॒सश्च॒क्रार च॒करोत् स य॒ज्ञो म॒हान॑पिर्वि॒शः प्र॒जाः स॒होभिर्व॑भिः
 नि॒ऽरु॒ध्य न॒हुषो॑ रा॒घो व॒लि॒ह॒तः क॒र॒प्र॒दा॒य॒कैः ॥

यस्य॑ श॒र्मन्नु॒प वि॒श्वे ज॒ना॒स॒ ए॒वै॒स्त॒स्युः सु॒म॒तिं भि॒क्ष्मा॒णाः ।
 वै॒श्वान॒रो व॒र॒मा रो॒द॒स्यो॒रामिः॑ स॒साद॑ पि॒त्रो॒रु॒प॒स्थं ॥ ६ ॥
 यस्य॑ श॒र्मे॒न् । उ॒प॒ । वि॒श्वे । ज॒ना॒सः । ए॒वैः । त॒स्युः । सु॒ऽम॒तिं । भि॒क्ष्मा॒णाः ।
 वै॒श्वान॒रः । व॒रं । आ । रो॒द॒स्योः । आ । अ॒ग्निः । स॒सा॒द॒ । पि॒त्रोः । उ॒प॒ऽस्थं ॥ ६ ॥

वि॒श्वे सर्वे॑ ज॒ना॒सो ज॒नाः श॒र्मन् श॒र्मे॒णि सु॒ख॒नि॒मित्तं॑ य॒स्तु वै॒श्वान॒रस्त॑ सु॒म॒तिं भि॒क्ष्मा॒णाः प्रा॒र्थ॒मा॒णा
 ए॒वैः क॒र्मभिर्ह॑वि॒र्भिर्वो॑प॒ त॒स्युः य॒मेवो॑प॒ति॒ष्ठति॑ स वै॒श्व॒ज्ञा॒रो वि॒श्व॒न॒र॒हितो॑ऽपिः सूर्यः स॒न् पि॒त्रो॒र्मा॒तापि॒त्रो
 रो॒द॒स्यो॒र्बा॒वापु॒धि॒वोर्व॑र॒मुत्कृ॑ष्ट॒मु॒प॒स्थं म॒ध्व॒म॒न्तरि॑ष॒मा स॒सा॒द॒ । आ॒गच्छ॑त् ॥

आ दे॒वो द॑दे बु॒ध्या॒ऽव॒सू॒नि वै॒श्वान॒र उ॒दि॒ता सूर्य॑स्य ।
 आ स॒मु॒द्रा॒द॒व॒रा॒दा प॒र॒स्मा॒दा॒ग्नि॑र्दे॒दे दि॒व आ पृ॒थि॒व्याः ॥ ७ ॥
 आ । दे॒वः । द॑दे । बु॒ध्या॒ । व॒सू॒नि । वै॒श्वान॒रः । उ॒त्ऽइ॒ता । सूर्य॑स्य ।
 आ । स॒मु॒द्रा॒त् । अ॒व॒रा॒त् । आ । प॒र॒स्मा॒त् । आ । अ॒ग्निः । द॑दे । दि॒वः । आ । पृ॒थि॒व्याः ॥ ७ ॥

वै॒श्वान॒रो वि॒श्व॒न॒र॒हितो॑ऽपिर्दे॒वो ज्यो॒त॒मा॒गो बु॒ध्या बु॒ध्या॒न्वा॒न्तरि॑षाणि । बु॒ध्व॒म॒न्तरि॑षं । त॒था च॑ या॒स्तुः ।
 बु॒ध्व॒म॒न्तरि॑षं व॒डा अ॒स्मिन्नु॒ता आप॑ इति वा । नि० १०. ४४. । इति । व॒सू॒न्वा॒च्छा॒द॒का॒नि त॒मा॒सि ॥ इ॒स
 आ॒च्छा॒दन॑ इति धातुः ॥ सूर्य॑स्त्रो॒दि॒तो॒दि॒ता॒यु॒दये॑ स॒त्या द॑दे । स॒मु॒द्रा॒द॒न्तरि॑षात् । स॒गरं स॒मु॒द्रं इ॒त्य॒न्तरि॑ष॒
 नाम॑सु पाठात् । अ॒व॒रा॒त्पृ॒थि॒व्या॒स॒मा॒क्षा द॑दे । स॒मु॒द्रा॒त्प॒र॒स्मा॒द्दि॒वोऽपि॑ त॒मा॒क्षा द॑दे । त॒दे॒व इ॒त्य॒यति॑ ।
 अ॒ग्निर्दि॒व॒स॒मा॒क्षा द॑दे पृ॒थि॒व्या॒श्च त॒मा॒क्षा द॑दे ॥ १८ ॥

प्र वो दे॒वमि॑ति स॒प्र॒थं स॒प्र॒मं सू॒क्तं व॒सि॒ष्ठश्चा॒र्यं षे॒डुम॑मा॒पि॒यं । प्र वो दे॒वमि॑त्य॒नु॒क्तांतं॑ ॥ प्रा॒तर॑नु॒वा॒काश्चि॒न॒
 श॒स्त्र॒योर्दे॒वसू॒क्तं उ॒क्तो वि॒नियोगः॑ ॥

प्र वो॑ दे॒वं चि॑त्स॒ह॒सा॒न॒म॒ग्नि॒म॒श्वं न वा॒जिनं॑ हि॒षे न॒मो॒भिः ।
 भ॒वा नो॑ दू॒तो अ॒ध्व॒र॒स्य॒ वि॒द्वान्म॒ना दे॒वेषु॑ वि॒विदे॑ मि॒त॒दुः ॥ १ ॥
 प्र । वः । दे॒वं । चि॒त् । स॒ह॒सा॒नं । अ॒ग्निं । अ॒श्वं । न । वा॒जिनं॑ । हि॒षे । न॒मः॑ऽभिः ।
 भ॒व । नः । दू॒तः । अ॒ध्व॒र॒स्य॒ । वि॒द्वान् । त॒मना॑ । दे॒वेषु॑ । वि॒वि॒दे॒ । मि॒त॒ऽदुः ॥ १ ॥

हे अ॒पि व॒स्तां दे॒वं ज्यो॒त॒मा॒नादि॒गु॒ण॒यु॒क्तं स॒ह॒सा॒नं रा॒ज॒सा॒न॒भि॒म॒श्वं व॒स॒मा॒च॒र॒तं वा॒पि॒म॒य॒स्तु भे॒तार॑म॒श्वं
 न अ॒श्वमि॑व वा॒जिनं॑ वे॒ग॒म॒श्वं व॒स॒म॒श्वं वा न॒मो॒भिः कु॒तिभिर्ह॑वि॒र्भिर्वा प्र हि॒षे । हे अ॒पि त्वां चि॑त्स॒ह॒सा॒न॒भि॒म॒श्वं
 वि॒षे हे अ॒पि त्वं वि॒द्वान् वा॒न॒म॒नोऽसा॒वम॒ध्व॒र॒स्य य॒ज्ञश्च॑ दू॒तो म॒व । अ॒थ प॒रोच॑कु॒तिः । अ॒ना॒क॒शना॑ स्त॒यमे॒व
 दे॒वेषु॑ मि॒त॒दुर्द॑ग्ध॒द्रु॒नोऽपि॑रि॒च वि॒विदे॑ । प्र॒ज्ञा॒यति॑ ॥

आ याहमे पथ्याऽ अनु स्वा मंद्रो देवानां सख्यं जुषाणः ।

आ सानु शुष्मैर्नदयन्पृथिव्या जंभेभिर्विश्वमुशधग्वनानि ॥२॥

आ । याहि । अमे । पथ्याः । अनु । स्वाः । मंद्रः । देवानां । सख्यं । जुषाणः ।

आ । सानु । शुष्मैः । नदयन् । पृथिव्याः । जंभेभिः । विश्वं । उशधक् । वनानि ॥२॥

हे अमे त्वं मंद्रो मदयिता सुखो वा देवानां सख्यं । देविः सह सख्यमित्यर्थः । जुषाणः शेषमानः पृथिव्याः सानु ममुच्छ्रितं वृषगुल्मादिकं शुष्मैः शोषकैर्दाहकैस्तेजोभिर्नदयन् शब्दायमानः । दह्यमानं हि शब्दायति । जंभेभिर्दंष्ट्राभिः । ज्वालाभिरित्यर्थः । विश्वं विश्वानि वनान्युशधक् कामयमानो दहन् स्वाः पथ्या अनु । स्विर्गैरित्यर्थः । आ आ याहि । आकारश्च पुनर्वचनमादराय ॥

प्राचीनो यज्ञः सुधितं हि बर्हिः प्रीणीते अग्निरीकृतो न होता ।

आ मातरां विश्ववारि हुवानो यतो यविष्ठ जज्ञिषे सुशेवः ॥३॥

प्राचीनः । यज्ञः । सुधितं । हि । बर्हिः । प्रीणीते । अग्निः । ईकृतः । न । होता ।

आ । मातरां । विश्ववारि इति विश्वऽवारि । हुवानः । यतः । यविष्ठ । जज्ञिषे । सुऽशेवः ॥३॥

अयं यज्ञः प्राचीनः । सम्यगनुष्ठीयत इत्यर्थः । यदा । यज्ञो यज्ञ होता प्राचीनः । यदा । यज्ञो हविः प्राचीनः । प्राचीनं प्राक्पुत्रमासन्नं । बर्हिर्हि बर्हिष सुधितं सुनिहितं । ईकृतः सुतोऽग्निः प्रीणीते । वृषश्च भवति । होता न होता च । नेति चार्थः । विश्ववारि विश्वैर्वरणीये मातरा आवापृथिव्याविद्यायामा ऊवानो भवति । कदेत्यत आह । यतो यदा यविष्ठ हे युवतमग्ने त्वं सुशेवः सुसुखो जज्ञिषे जायसे ॥

सद्यो अंधरे रथिरं जनंत मानुषासो विचेतसो य एषां ।

विशामधायि विशपतिर्दुरोणेऽग्निर्मंद्रो मधुवचा क्षृतावा ॥४॥

सद्यः । अंधरे । रथिरं । जनंत । मानुषासः । विऽचेतसः । यः । एषां ।

विशां । अधायि । विशपतिः । दुरोणे । अग्निः । मंद्रः । मधुऽवचाः । क्षृताऽवा ॥४॥

विचेतसो विविक्तप्रज्ञ मानुषासो मनुष्या अंधरे यश्च रथिरं रथिनं नेतारमग्निं सद्यो जनंत । जनयंति । य एषां हविर्वहति सोऽयमग्निर्विशपतिर्विशां पतिर्विष्वक् पतिर्वा मंद्रो मदयिता मधुवचा मादयितुवचस्व क्षृतावा यज्ञवान् विशां मनुष्याणां दुरोणे गृहेऽधायि । आहितः ॥

असादि वृतो वहिराजगन्वानग्निर्ब्रह्मा नृषदने विधर्ता ।

द्यौश्च यं पृथिवी पावृधाते आ यं होता यजति विश्ववारं ॥५॥

असादि । वृतः । वहिः । आऽजगन्वान् । अग्निः । ब्रह्मा । नृऽसदने । विऽधर्ता ।

द्यौः । च । यं । पृथिवी । पावृधाते इति । आ । यं । होता । यजति । विश्वऽवारं ॥५॥

वृतो होतुश्च वहिर्हविषां बीडा ब्रह्मा परिवृढो विधर्ता विश्वस्य धारकोऽधिराजगन्वान् शुचीसाहमत आनमनशीलो वा नृषदने होतुः खानिऽसादि । उपविष्टः । ब्रह्मणि बीड पृथिवीं चोभि ववृधाते वर्धयतः । यं च विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं होता मानुष आ यजति ॥

एते शुद्धेभिर्विष्णुमातिरंतं मंचं ये वारं नर्या अतश्चन ।

प्र ये विशस्तिरंतं श्रोषमाणा आ ये मे अस्य दीधयन्तस्य ॥ ६ ॥

एते । शुद्धेभिः । विष्णुं । आ । अतिरंतं । मंचं । ये । वा । अरं । नर्याः । अतश्चन ।

प्र । ये । विशः । तिरंतं । श्रोषमाणाः । आ । ये । मे । अस्य । दीधयन् । अतस्य ॥ ६ ॥

एते मदीयाः पुत्रा शुद्धेभिरन्नेर्विष्णुं पोष्यवर्गमातिरंतं । वर्धयन्ति । अथवा शुद्धेभिर्यज्ञोभिर्विष्णुं जगदातिरंतं । अभ्यगच्छन्ति । क इत्यत आह । ये नर्या मनुष्या मंचं लोचं सुखं वारं पर्याप्तमतश्चन समस्तुर्वन् । वेति समुच्चये । ये च विशो जनाः श्रोषमाणाः ॥ शृणोतिः सन्त्यजोरिति द्वित्वं इको ह्यिति सनः क्तिन् च सर्वे विधयस्त्वंदसि विकल्प्यत इति न भवतः । आशुशुद्ध्यां सन इत्यात्मनेपदं ॥ प्र तिरंतं वर्धयन्ति । मे मदीया ये वा अतस्त्वास्त सत्यमिममपि ॥ कर्मणि षठी । मानुषायामग्नीयादितिवत् ॥ आ दीधयन् आदीपयन् ॥

नू त्वामग्र ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्य आनडूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नु । त्वां । अग्ने । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इषं । स्तोतृभ्यः । मघवत्भ्यः । आनडूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

सहसः सूनो बलस्त पुत्रापि वसिष्ठा वयं वसूनामीशानं त्वामग्रदीयेभ्यः स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो वमन्नं नु चिप्रमद्य वागट् । प्रापये ॥ जशेर्वाग्निकर्मणोऽतर्पितस्त्वाग्निं च्छंदस्त्वपि वृक्षत इत्याहुगमः ॥ यूयं स्वत्यरिवाराद्य सर्वे यूयं नोऽस्मान् सदा स्वस्तिभिः पातस्त्वामीमहे । याचामहे ॥ १० ॥

इंधे राजेति सप्तर्षमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्षं वैदुममापयं । इंधे राजेत्वनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिग्नश्च-योर्विभियोः ॥ आतिष्ठ्यायां प्रप्रायमभिरिति स्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । प्रप्रायमपिर्भरतस्त नृप्य इति संयाज्ये । आ० ४. ५. इति ॥

इंधे राजा समर्यो नमोभिर्यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।

नरो हृष्येभिरीकृते सबाध आगिरय उषसामशोचि ॥ १ ॥

इंधे । राजा । सं । अर्यः । नमः । अभिः । यस्य । प्रतीकं । आहुतं । घृतेन ।

नरः । हृष्येभिः । ईकृते । सबाधः । आ । अग्निः । अर्ये । उषसां । अशोचि ॥ १ ॥

राजा दीप्तोऽर्थः स्वामी हविषां प्रेरको वापिर्भमोभिः कुतिभिः सह समिधि । समिध्यति । यस्यापिः प्रतीकं रूपं घृतिनाहुतं भवति । यं च नरोऽहदीयाः सबाधः संक्षिष्टाः संजातबाधा वा हृष्येभिर्हृष्यैः सार्धमीकृते कुवंति सोऽभिषयसामय आशोचि । आदीप्यते ॥

अयमु य सुमहौ अवेदि होता मंद्रो मनुषी यद्गो अग्निः ।

वि भा अकः ससृजानः पृथिव्यां कृष्णपविरोषधीभिर्ववक्षे ॥ २ ॥

अयं । ऊं इति । स्यः । सुऽमहान् । अवेदि । होता । मद्रः । मनुषः । यद्गो । अग्निः ।

वि । भाः । अकरित्वकः । ससृजानः । पृथिव्यां । कृष्णऽपविः । ओषधीभिः । ववक्षे ॥ २ ॥

सोऽयं होता देवानामाज्ञाता मद्रो मंदयिता चद्रो महानपिर्मनुषो मनुष्यस्तु महानवेदि । सुम-

इति न प्रजायते । अपि च सोऽयं भा दीप्तीर्यकः । विकरोत्यंतरिक्षे । किंच सोऽयं कृष्णपथिः कृष्णमार्गोऽपिः पृथिव्यां सक्तः । अज्यमानः सप्तोषधीभिर्ववसे । वर्धते ॥

कया नो अग्ने वि वसः सुवृत्तिं कामुं स्वधामृणवः शस्यमानः ।

कदा भवेम पतयः सुदच रायो वंतारो दुष्टरस्य साधोः ॥ ३ ॥

कया । नः । अग्ने । वि । वसः । सुऽवृत्तिं । कां । ऊं इति । स्वधां । ऋणवः । शस्यमानः ।

कदा । भवेम । पतयः । सुऽदच । रायः । वंताः । दुष्टरस्य । साधोः ॥ ३ ॥

हे अपि त्वं कया स्वधया इति वा नोऽस्माकं सुवृत्तिं कुतिं वि वसः । व्याप्तये आच्छादयसि वा । कामुं कां च स्वधां शस्यमानः कृत्यमानस्वमृणवः । प्राप्तयाः । हे सुदच शोभनदानपि । तथा च यास्तः । सुदचः कृष्ण-
णदानः । नि० ६. १४. इति । वयं कदा दुष्टरस्य शत्रुभिर्दुर्हितैः सक्तः साधोः समीचीनस्य रायो धनस्य पतयः स्वामिनो भवेम । वंताः संभ्रतारश्च कदा भवेम ॥

प्रप्रायमग्निर्भरतस्य ऋण्वे वि यत्सूर्यो न रोचते बृहन्नाः ।

अभि यः पूरं पृतनासु तस्थौ द्युतानो दैव्यो अतिथिः शुशोच ॥ ४ ॥

प्रऽप्र । अयं । अग्निः । भरतस्य । ऋण्वे । वि । यत् । सूर्यः । न । रोचते । बृहत् । भाः ।

अभि । यः । पूरं । पृतनासु । तस्थौ । द्युतानः । दैव्यः । अतिथिः । शुशोच ॥ ४ ॥

अयं प्रसिद्धोऽग्निर्भरतस्य यजमानस्य मम प्रप्रायतं ऋण्वे । प्रथितो भवति । कदित्यत्र । यद्यदा सूर्यो न सूर्य इव बृहन्ना बृहन्नासमानो वि रोचते प्रकाशते । किंच योऽपिः पृतनासु संयामेषु पूरं पूरनामकमसुर-
मभि तस्थौ अभिबभूव सोऽयं द्युतानो दीप्यमानो दैव्योऽतिथिर्देवानामतिथिवत्पुण्यः सन् शुशोच । अज्वाल ॥

असन्निध्वे आहवन्नानि भूरि भुवो विश्वेभिः सुमना अनीकैः ।

स्तुतश्चिदमे ऋण्वेषे गृणान् स्वयं वर्धस्व तन्वं सुजात ॥ ५ ॥

असन् । इत् । ते इति । आऽहवन्नानि । भूरि । भुवः । विश्वेभिः । सुऽमनाः । अनीकैः ।

स्तुतः । चित् । अग्ने । ऋण्वेषे । गृणानः । स्वयं । वर्धस्व । तन्वं । सुऽजात ॥ ५ ॥

हे अपि त्वे त्वयाहवगानि हवींश्चाहुतयो वा भूरि बह्व्यसन्नित् । भवन्ति च । त्वं च विश्वेभिर्विश्वे रनीके-
क्षेत्रीभिस्त्वद्भिभूतिभिरपिभिर्वा सह सुमना भुवः । भव । हे अपि स्तुतः स्तोतुः । स्तोतीति स्तुत् । स्तोचं भूविषे ।
मृणु । हे सुजात कृष्णप्रादुर्भावापि गृणानः कृत्यमानस्त्वं स्वयं स्वयमेव तन्वं त्वां तनुं मम तनुं वा वर्धस्व ।
वर्धयस्व ॥

इदं वचः शतसाः संसहस्रमुदप्रये जनिषीष्ट द्विवर्ही ।

शं यत्स्तोतृभ्य आपये भवाति शुमदमीव चातनं रक्षोहा ॥ ६ ॥

इदं । वचः । शतऽसाः । संऽसहस्रं । उत् । अग्रये । जनिषीष्ट । द्विऽवर्ही ।

शं । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवाति । शुऽमत् । अमीवऽचातनं । रक्षऽहा ॥ ६ ॥

शतसा गवां शतस्य संभ्रता संसहस्रं गवां सहस्रस्य च अंशुतो द्विवर्ही आत्मा पिशाकर्मणा बृहन् वृधितो

द्वयोः ज्ञानयोर्बुद्धौकयोर्महान्वा । तथा च यास्तः । द्विर्वा द्वयोः ज्ञानयोः परिवृष्टः । नि० ६. १७. । इति ।
इदं वचं ह्यं सोऽयमप्य उज्जनिषीष्ट । उदजीजनत् । किं तदिदं त आह । यद्वचो युमत दीप्तिर्मत् । यशस्क-
रमित्यर्थः । अमीवचातनं रोगाणां निवारकं रचोहा रचसा इतु च सोऽनुभ आपथे तद्विभवे पुत्रादिकायापि
शं सुखदं भवति भवेत् ॥

नू त्वामम ईमहे वसिष्ठा ईशानं सूनो सहसो वसूनां ।

इषं स्तोतृभ्यो मघवन् आनङ्ग्यं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नु । त्वां । अग्ने । ईमहे । वसिष्ठाः । ईशानं । सूनो इति । सहसः । वसूनां ।

इषं । स्तोतृभ्यः । मघवन् । आनङ्ग्यं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

इयमृक् प्रागेव व्याख्याता ॥ १११ ॥

अबोधि जार इति षड्वचं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुममापिथं । अबोधि षड्वचमुक्तांतं ॥ प्रातरनुवाका-
खिनशस्त्रयोर्दशसूक्तमध्य उक्तो विनियोगः ॥

अबोधि जार उषसांमुपस्थाद्धोता मंद्रः कवितमः पावकः ।

दधाति केतुमुभयस्य जंतोर्हव्या देवेषु द्रविणं सुकृतसु ॥ १ ॥

अबोधि । जारः । उषसां । उपऽस्थात् । होता । मंद्रः । कविऽतमः । पावकः ।

दधाति । केतुं । उभयस्य । जंतोः । हव्या । देवेषु । द्रविणं । सुकृतऽसु ॥ १ ॥

जारः सर्वेषां प्राणिनां जरयिता होता देवानामाह्वाता च मंद्रो महयिता सुखो वा कवितमः प्राञ्जतमः
पावकः शोधकोऽपि उषसांमुपस्थात् मध्येऽबोधि । अबोधत । किंचोभयस्य द्विपदस्य चतुष्पदस्य दैवस्य मानुषस्य
वा जंतोः प्राणिनः केतुं प्रज्ञानं दधाति । विदधाति । देवेषु च हव्या हव्यानि दधाति । सुकृतसु यजमानेषु च
द्रविणं धनं दधाति ॥

स सुकृतुर्यो वि दुरः पणीनां पुनानो अर्के पुरुभोजसं नः ।

होता मंद्रो विशां दमूनास्तिरस्तमो ददृशे राम्याणां ॥ २ ॥

सः । सुऽकृतुः । यः । वि । दुरः । पणीनां । पुनानः । अर्के । पुरुऽभोजसं । नः ।

होता । मंद्रः । विशां । दमूनाः । तिरः । तमः । ददृशे । राम्याणां ॥ २ ॥

सोऽपिः सुकृतुः सुकर्म सुप्रज्ञो वा भवति । योऽपिः पणीनामसुराणां दुरो दाराणि गवां पिधानानि
विभुतवान् । पुरुभोजसं वज्रवीरमर्कमर्चवीथं गवां संघं नोऽस्मदर्थं पुनानः शोधयन् । हरमित्यर्थः । होता
देवानामाह्वाता मंद्रो महयिता सुखो वा इमूना दांतमना दममना दानमना वा राम्याणां राक्षसां
रमयिषीणां वा विशां जनाणां यजमीनाणां वा तमोऽध्वारं तिरस्कुर्वन् ददृशे वृद्धति च । यदा । तमस्तिरो
ददृशे । नाशयतीत्यर्थः ॥

अमूरः कविरदितिर्विवस्वान्सुसंसन्मिचो अतिथिः शिवो नः ।

चित्रभानुरुषसां भात्ययेऽपां गर्भः प्रस्वः आ विवेश ॥ ३ ॥

अमूरः । कविः । अदितिः । विवस्वान् । सुऽसंसत् । मिचः । अतिथिः । शिवः । नः ।

चित्रभानुः । उषसां । भाति । अये । अपां । गर्भः । प्रऽस्वः । आ । विवेश ॥ ३ ॥

योऽदितिरनूरोऽमूढः कविः प्राज्ञोऽदितिरदीनो विवस्वानीप्तिमान् सुसंसत् शोभनसदनः शोभनसंवेदनो वा मित्रः प्रीतिस्त्राता सर्वेषामतिथिरतिथिवत्पुण्यः शिवः शिवकरो जगतश्चिन्मातुश्चिन्दीप्तिवत्सामये सुखे भाति सोऽद्यमपां गर्भः सन् प्रसो वाचमाना शीघधीरा विवेश ॥

इ॒केन्यो वो॒ मनु॑षो यु॒गेषु॑ स॒मन॒गा अ॒शुच॑ज्जा॒तवे॑दाः ।

सु॒संदृ॑शा भानु॒ना यो वि॒भाति॒ प्रति॒ गावः॑ स॒मिधा॒नं बु॑धंत ॥४॥

इ॒केन्यः॑ । वः॑ । मनु॑षः । यु॒गेषु॑ । स॒मन॒ऽगाः । अ॒शुच॑त् । जा॒तऽवे॑दाः ।

सु॒ऽसंदृ॑शा । भानु॒ना । यः । वि॒भाति॑ । प्रति॑ । गावः॑ । सं॒ऽइ॒धा॒नं । बु॑धंत ॥४॥

हे अपि वृत्त्वं ॥ अथ विभक्तिवचनव्याख्यः ॥ मनुषो मनुष्यस्य युगेषु यागकालेषु सर्वेष्वपि दिवसेषु वेकेन्यः सुखः । अतः परं परोक्षसुतिः । योऽपिर्जातवेदा जातधनः समनगा युगेषु संगता सन् अशुचत् दीप्यते । सुसंदृशा सुसंदर्शनेन भानुना तेजसा विभाति च । तमपि समिधानं समिध्यमानं गावः सुतयः प्रति बुधंत । प्रतिबोधयति ॥

वैश्वदेवे पशवपे याहीति हवियो याग्या । सूचितं च । अपि याहि दूतं मा रिषस्य इदं नरो नेमधिता हवंत इति तिलः । आ० ३. ७. इति ॥

अ॒ग्ने या॒हि दू॒त्यं॑ मा रि॒षण्यो॑ दे॒वाँ अ॒च्छा ब्र॒ह्म॒कृता॑ ग॒णेन॑ ।

सर॑स्वतीं म॒रुतो॑ अ॒श्विना॒पो य॒क्षि दे॒वान्ब्र॒ह्म॒धेया॑य॒ विश्वा॑न् ॥५॥

अ॒ग्ने । या॒हि । दू॒त्यं॑ । मा । रि॒षण्यः॑ । दे॒वान् । अ॒च्छ । ब्र॒ह्म॒ऽकृ॒ता । ग॒णेन॑ ।

सर॑स्वतीं । म॒रुतः॑ । अ॒श्विना॑ । अ॒पः । य॒क्षि । दे॒वान् । ब्र॒ह्म॒धे॒या॒य । विश्वा॑न् ॥५॥

हे अपि दूतं दूतस्य कर्म हविर्वहनादि याहि देवानच्छाभिगच्छ । गणेन संघेन सह ब्रह्मकृता ब्रह्मकृतोऽज्ञानसदीयाश्च तव श्रोतृणां रिषस्यः । मा हिंसीः । सरस्वतीं मरुतोऽश्विनाश्विनावपस्य एताम् देवान् रत्नधियायासभ्यं रत्नदानाय यक्षि च ॥

त्वाम॑ग्ने स॒मिधा॒नो व॑सि॒ष्ठो ज॒रूथं॑ ह॒न्यक्षि॑ रा॒ये पु॒रंधि॑ ।

पु॒रु॒णी॒था जा॑तवे॒दो ज॒रस्व॑ यू॒यं पा॑त॒ स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः॑ ॥६॥

त्वां । अ॒ग्ने । सं॒ऽइ॒धा॒नः । व॑सि॒ष्ठः । ज॒रूथं॑ । ह॒न् । य॒क्षि । रा॒ये । पु॒रंधि॑ ।

पु॒रु॒ऽनी॒था । जा॑त॒ऽवे॒दः । ज॒रस्व॑ । यू॒यं । पा॑त॒ । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॒ । नः॑ ॥६॥

हे अपि त्वां वसिष्ठ ऋषिः अक्षिधानो भवति । त्वं च जरूथं पश्यमायिषं जरणीयं वा रचोमयं हन । यक्षि । राये धनवति यजमानाय पुरंधिं वज्रधियं देवगणं । तथा च यास्तः । पुरंधिर्वज्रधीरिति । यक्षि । यक्ष । किंच हे जातवेदोऽपि पुरणीथा पुरणीथेन वज्रणा सोमेण जरस्व । देवान् सुहि । यद्वा । पुरणीथानिक्-मार्गाणि रचांसि जरथित्यर्थः ॥ ॥१२॥

उषो न जार इति पंचमं दृश्यं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुममायिषं । तथा चानुज्ञातं । उषो न पंचेति ॥ प्रात-रनुवाकाच्चिन्नशस्त्रयोवक्तो विनियोगः ॥

उ॒षो न॒ जारः॑ पृ॒थु पा॒जो अ॒ग्नेह॑वि॒द्युत॒दी॒प्य॒च्छी॒न्नु॒चानः॑ ।

वृ॒षा ह॒रिः॑ शु॒चिरा॑ भा॒ति भा॒सा धि॒यो हि॒न्वा॒न उ॒शती॑र॒जीगः॑ ॥१॥

उषः । न । जारः । पृषु । पाजः । अश्रेत् । द्रविद्युतत् । दीक्षत् । शोभुचात् ।
• वृषा । हरिः । शुचिः । आ । भाति । भासा । धियः । हिन्यानः । उशतीः । अजीगिरिति ॥१॥

अपिषो न जारं उषसो जारः सूर्यसदृशं पृषु विसीर्य पावसीजोऽश्रेत् । अयति । किंच द्रविद्युतत् दीक्षत् शोभुचात् इति चयोऽपि शब्दा यद्यपि दीप्तिकर्माणां तथापि दीप्तिर्भूयस्त्वज्ञापनाय प्रयुक्ता इति न पुनरुक्तिः । अत्यंतं दीप्यमान इत्यर्थः । वृषा कामानां वर्धिता हरिर्हविषां प्रेरकः शुचिः शुद्धिद्विधिर्धियः कैमोणि हिन्यानः प्रेरयन् भासा दीप्या आ भाति । प्रकाशति । अपि चोशतीः कामयमाना अजीगः । जान-
रयति । तमसा तिरोहिताः प्रजा उन्निरति वा ॥

स्वर्णं वस्तोरुषसामरोचि यज्ञं तन्वाना उशिजो न मन्म ।

अग्निर्जन्मानि देव आ वि विद्वान्द्रवतु देवयावा वनिष्ठः ॥२॥

स्वः । न । वस्तोः । उषसा । अरोचि । यज्ञं । तन्वानाः । उशिजः । न । मन्म ।

अग्निः । जन्मानि । देवः । आ । वि । विद्वान् । द्रवत् । दूतः । देवऽयावा । वनिष्ठः ॥२॥

अपिर्वस्तोरहनि । वस्तोर्बुदित्वहर्णामसु पाठात् । उषसामये स्वर्णं आदित्य इव । तथा च यास्तः । स्वरा-
दित्यो भवति सुचरणः सूर्यरयः । नि० २. १४. । इति । अरोचि । दीप्यते । उशिजो न अस्तिवत् यज्ञं तन्वाना
विस्मारयन्तो मन्म मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि पठन्तीति शेषः । इति संप्रत्यये । अपि च विद्वान् जानन् दूतो
देवानां देवयावा देवान् प्रति गच्छन् वनिष्ठो दानुतमोऽपिर्वा द्रवत् । विविधमाद्रवति ॥

अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीरग्निं यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः ।

सुसंदृशं सुप्रतीकं स्वचं हव्यवाहमरतिं मानुषाणां ॥३॥

अच्छ । गिरः । मतयः । देवऽयन्तीः । अग्निं । यन्ति । द्रविणं । भिक्षमाणाः ।

सुऽसंदृशं । सुऽप्रतीकं । सुऽअचं । हव्यऽवाहं । अरतिं । मानुषाणां ॥३॥

मतयः सुतिरूपा देवयन्तीर्देवानिच्छन्तो द्रविणं धनं भिक्षमाणा याचमाना गिरो वाचः सुसंदृशं कक्षा-
सुसंदृशं सुप्रतीकं सुस्वयं शोभनां वा स्वचं सुपु गच्छन् हव्यवाहं हव्यानां वोढारं मानुषाणामरतिं स्वामिन-
मपिमच्छन्ति यन्ति । अभिमच्छन्ति ॥

इंद्रं नो अग्ने वसुभिः सजोषा रुद्रं रुद्रेभिरा वह्ना बृहन्तं ।

आदित्येभिरदितिं विश्वजन्त्यां बृहस्पतिमृक्केभिर्विश्ववारं ॥४॥

इंद्रं । नः । अग्ने । वसुऽभिः । सऽजोषाः । रुद्रं । रुद्रेभिः । आ । वह्ना । बृहन्तं ।

आदित्येभिः । अदितिं । विश्वऽजन्त्यां । बृहस्पतिं । ऋक्केभिः । विश्वऽवारं ॥४॥

इह अपि वसुभिर्देवैः सजोषाः संगतस्व नोऽआदर्शमिद्रमा वह्ना । रुद्रेभि रुद्रेर्देवैः संगतो बृहन्तं महांतं रुद्रं
वा वह्ना । आदित्येभिरादित्यैर्देवैः संगतो विश्वजन्त्यां विश्वजनहितामदितिं वा वह्ना । ऋक्केभिः सुविरेगिरो-
भिर्देवैः संगतो विश्ववारं विश्वैः संभवनीयं बृहस्पतिं वा वह्ना ॥

मंद्रं होतारमुशिजो यविष्ठमग्निं विश्वं ईळते अश्वरेषु ।

सु हि क्षपावा अर्भवद्वयीक्षामर्तदो दूतो यज्याय देवान् ॥५॥

म॒द्रं । हो॒तारं । उ॒जि॒जः । य॒वि॒ष्टं । अ॒मिं । वि॒शः । ई॒क॒ते । अ॒ध्व॒रेषु ।

सः । हि । क्ष॒पा॒ऽवा॒न् । अ॒भ॒वत् । र॒धी॒णां । अ॒त॑े॒द्रः । दू॒तः । य॒ज॒था॒य । दे॒वान् ॥ ५ ॥

उजिजः क्षेमयमाना विशो मनुष्या म॒द्रं सु॒खं हो॒तार॑मा॒ह्वा॒तारं य॒वि॒ष्टं यु॒वत॑म॒म॒भि॒म॒ध्व॒रेषु या॒गेष्वी॒क॒ते । सु॒वंति॑ । हि य॒क्षात्का॑रणा॒स्तो॒ऽमिः क्ष॒पा॒वान् रा॒चि॒मान् । रा॒चौ ख॒ल्वप॑ये॒ऽमि॒होचं॑ ह॒यते । र॒धी॒णां सू॒र्य॒स्य र॒थि॒मतां॑ ह॒वि॒ष्मतां॑ य॒ज॒मा॒नाणां॑ दे॒वान्य॒ज॒था॒य य॒ष्टुम॑त॒द्र॒क्षं॒द्रा॒र॒हि॒तो॒ऽभ॒वत् । त॒था च॑ अ॒यते॑ । य॒क्षा॒ह॒तो॒ऽभ॒वत्त॒क्षा॒दि॒श॒स्य॒म॒ध्व॒र ई॒क॒त इति॑ ॥ ॥ १३ ॥

म॒ह्यं असी॑ति पंच॒र्चमे॒काद॑शं सू॒क्तं वसि॑ष्ठ॒स्याधे॑ वै॒ष्टुभ॑मा॒पि॒यं । म॒हानि॒त्यनु॑क्तांतं । प्रा॒तर॒नु॒वा॒का॒च्चि॒न॒श॒स्त्र॒यो॒व॒क्तो वि॒नियो॑गः ॥

म॒ह्यं अ॒स्य॒ध्व॒रस्य॑ प्र॒के॒तो न॒ ऋ॒ते त्व॑द॒मृता॑ मा॒द॒यंते॑ ।

आ वि॒श्वे॒भिः स॒रथं॑ या॒हि दे॒वैर्य॑मे॒ होता॑ प्र॒थ॒मः स॒दे॒ह ॥ १ ॥

म॒हान् । अ॒सि । अ॒ध्व॒रस्य॑ । प्र॒ऽके॒तः । न । ऋ॒ते । त्वत् । अ॒मृताः॑ । मा॒द॒यंते॑ ।

आ । वि॒श्वे॒भिः । स॒ऽरथं॑ । या॒हि । दे॒वैः । नि । अ॒ग्ने । हो॒ता । प्र॒थ॒मः । स॒द् । इ॒ह ॥ १ ॥

हे ऋषे त्वमध्वरस्य प्रकेतः प्रज्ञापनः सन् महानसि । त्वद्वृत्ते त्वया विनामृता देवा न मादयन्ति । न मायन्ति । विश्वेभिर्विश्वेदेवैः सरथं यथा भवत्या याहि च । इहासीति बर्हिषि प्रथमो मुख्यो होताह्वाता सन् नि षद् । निषीद् च ॥

वाजपेये बार्हस्पत्यचरोः स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सुभितं च । त्वामीकते ऋजिरं कृत्वायाभि सुदीतिं सुवृथं गुर्यातः । आ० ९. ९. इति ॥

त्वामी॑क॒ते अ॒जि॒रं दू॒त्याय॑ ह॒वि॒ष्म॑तः स॒द॒मि॒न्मा॒नु॒षा॒सः ।

य॒स्य दे॒वैरा॑स॒दो ब॒र्हि॒र॒ग्ने॒ऽहान्य॑स्मै सु॒दि॒ना भ॑वन्ति ॥ २ ॥

त्वां । ई॒क॒ते । अ॒जि॒रं । दू॒त्याय॑ । ह॒वि॒ष्म॑तः । स॒दे॒ । इ॒त् । मा॒नु॒षा॒सः ।

य॒स्य । दे॒वैः । आ । अ॒स॒दः । ब॒र्हिः । अ॒ग्ने । अ॒हानि॑ । अ॒स्मै । सु॒ऽदि॒ना । भ॑वन्ति ॥ २ ॥

हे ऋषे ऋजिरं प्रगामिनं त्वां मानुषासो मानुषा हविष्मन्तो यजमानाः सद्मिन्सदेव कृत्वाय कृतकर्मणि हविर्वह्नायेकते । याचन्ति । किमर्थमित्यत आह । यस्य हविष्मन्तो बर्हिर्देवैः सार्धमासदः त्वमधितिष्ठसि ऋषे हविष्मतेऽहानि सुदिना सुदिनानि शोभनदिनानि भवन्ति ॥

चि॒च्छि॒द॒क्तोः प्र॑ चि॒क्षितु॑र्ब॒सूनि॑ त्वे अ॒न्तर्दा॑गु॒षे म॒र्त्याय॑ ।

म॒नु॒ष्व॒द॒म इ॒ह य॒स्य दे॒वा॒भवा॑ नो, दू॒तो अ॒भि॒श॒स्ति॒धा॒वा ॥ ३ ॥

चिः । चि॒त् । अ॒क्तोः । प्र । चि॒क्षि॒तुः । ब॒सूनि॑ । त्वे इति॑ । अ॒न्तः । द॒ा॒गु॒षे । म॒र्त्याय॑ ।

म॒नु॒ष्व॒त् । अ॒ग्ने । इ॒ह । य॒स्य । दे॒वान् । भ॒व । नः । दू॒तः । अ॒भि॒श॒स्ति॒ऽपा॒वा ॥ ३ ॥

हे ऋषे त्वे त्वयन्तर्मध्येऽन्तोरहः । यथायत्नरिति राधेर्नाम तत्राप्यवायन्ति कथ्यन्ते कृपादीन्वक्षिन्मित्रो नाम । चिक्षिवा रं चिनु सवनेषु बसूनि हवीषि दामुषे हविषां प्रदाषि मर्त्याय मनुष्याय । तदर्धमित्यर्थः । प्र चिक्षितुः । प्रवेदयन्तुत्यजः । यद्वा । अन्तोरहि चिक्षिषधिमर्चमर्थं च त्वयन्तर्महिताभि प्र चिक्षितुः । त्वयि-

दक्षित्वर्थः । अपि च मनुष्यत्वं मनोरिवैव ममास्मिन्वक्ष्ये दूतत्वं देवान्यपि । यथ । नोऽस्माकमभिप्रायिपात्रा-
निशुक्लैरविशंसकात् प्राचयात्याया रचिता भव ॥

अग्निरींशे बृहतो अर्ध्वरस्याग्निर्विश्वस्य हविषः कृतस्य ।

क्रतुं ह्यस्य वसवो जुषंतां देवा दधिरे हव्यवाहं ॥४॥

अग्निः । ईंशे । बृहत् । अर्ध्वरस्य । अग्निः । विश्वस्य । हविषः । कृतस्य ।

क्रतुं । हि । अस्य । वसवः । जुषंत । अथ । देवाः । दधिरे । हव्यवाहं ॥४॥

बृहतो महतोऽर्ध्वरस्य कीटिकरहितस्य यज्ञस्याग्निरींशे । ईंशे । विश्वस्य सर्वस्य कृतस्य संस्कृतस्य हवि-
षस्याग्निरेवेष्टे । हि यस्यादस्याग्निः क्रतुं कर्म वसवो देवा जुषंत सेवते । अथापि च देवा अपि हव्यवाहं हव्यानां
बोढारं दधिरे । चक्रिर रत्नार्थः ॥

आग्ने वह हविरद्याय देवानिंद्रज्येष्ठास इह मादयंतां ।

इमं यज्ञं दिवि देवेषु धेहि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

आ । अग्ने । वह । हविः । अद्याय । देवान् । इंद्र । ज्येष्ठासः । इह । मादयंतां ।

इमं । यज्ञं । दिवि । देवेषु । धेहि । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

हे अग्ने हविरद्याय हविषां मध्याय देवानां वह । किमर्थमित्यत आह । इहास्मिन्वक्ष्ये इंद्रज्येष्ठास इंद्रप्र-
मुखा देवा मादयंतां । इमं यज्ञमिदं यष्टव्यं हविर्दिवि स्थितेषु देवेषु धेहि । निधिहि । देवानेह नयेदं हविषां
देवेषु नयेति भावः । अंतिमः पादो व्याख्यातचरः ॥ १४ ॥

अग्न्य महति तुषात्मकं दादयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं पितृभमापिथं । तथा चानुष्ठातं । अग्न्य तुषमिति ॥ प्रात-
रनुवाकान्निग्नस्ययोजितो विनियोगः ॥ ब्रूहे दशरात्रे नवमेऽहनीदं सूक्तमाग्न्यस्य । सूचितं च । तृतीय-
स्याग्न्य महित्वार्थं । आ० ८. ११. इति ॥

अगन्म महा नमसा यविष्ठं यो दीदाय समिद्धः स्वे दुरोणे ।

चिचभानुं रोदसी अंतरुर्वी स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यंचं ॥१॥

अगन्म । महा । नमसा । यविष्ठं । यः । दीदाय । सं । इंद्रः । स्वे । दुरोणे ।

चिचभानुं । रोदसी इति । अंतः । उर्वी इति । सुऽआहुतं । विश्वतः । प्रत्यंचं ॥१॥

योऽग्निः स्वे दुरोणे स्वे ज्ञान आहवनीये समिद्धः काष्ठैः समिद्धः सन् दीदाय दीपते तमिमं यविष्ठं
चुचतमसुर्वी विश्वीर्ययो रोदसी रोदूक्षोर्षावापुविष्णोरंतर्मन्त्रेऽंतरिचि चिचभानुं चिचज्वालं स्वाहुतं सुह्राऊ-
तिमिर्जतं संतं विश्वतः सर्वतः प्रत्यंचं प्रतिनष्टतमपि महा महता नमसा नमस्कारितनय । यद्यमुपमन्त्राम ॥

स महा विश्वा दुरितानि साह्यान्मिः हवे दम् आ जातवेदाः ।

स नो रक्षिषदुरितादवद्यादस्मान्गृणत उत नो मघोनः ॥२॥

सः । महा । विश्वा । दुः । इतानि । साह्यान् । अग्निः । हवे । दमे । आ । जातवेदाः ।

सः । नः । रक्षिषत् । दुः । इतान् । अवद्यात् । अस्मान् । गृणतः । उत । नः । मघोनः ॥२॥

योऽभिर्मज्ञा महस्विन विद्या विद्यानि दुरितानि सङ्गानभिभवन् जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा इमे यच्चगृहे स्वर्गे अस्माभिः सुयते सोऽभिरक्षान्दुरितात्पायादवस्थात् मिहिताश्च कर्मणो रक्षिषत् । रचतु । अक्षान् गृणतः सुवतोऽपि रक्षिषत् । उतापि च सोऽभिर्नो मघो नो हविष्मतो रक्षिषत् ॥

त्वं वरुण उत मिचो अग्ने त्वां वर्धति मतिभिर्वसिष्ठाः ।

त्वे वसु सुषणनानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

त्वं । वरुणः । उत । मिचः । अग्ने । त्वां । वर्धति । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

त्वे इति । वसु । सुऽसुननानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अपि त्वं वरुणोऽसि । उतापि च त्वं मिचोऽसि जगतः प्रसीतस्त्रातासि । त्वां वसिष्ठा मतिभिः कुतिभिर्वर्धति । वर्धयंति । त्वे त्वयि विद्यमानानि वसु वसुनि सुसननानि सुसंभजनानि संलिति । स्पष्टमन्वत् ॥ १५॥

प्रापय इति तुषं चयोद्गं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं वैदुमं वैश्वानराभिदेवतात्वं । तथा चानुक्रांतं । प्रापये वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो वैश्विकः ॥

प्रापये विश्वशुचै धियंधेऽसुरग्ने मन्म धीतिं भरध्वं ।

भरे हविर्न बर्हिषि प्रीणानो वैश्वानराय यतये मतीनां ॥१॥

प्र । अग्रये । विश्वऽशुचै । धियंधे । असुरऽग्ने । मन्म । धीतिं । भरध्वं ।

भरे । हविः । न । बर्हिषि । प्रीणानः । वैश्वानराय । यतये । मतीनां ॥१॥

हे सखायो विश्वशुचि विश्वं यो दीपयति तस्मै धियंधे धियां कर्मणां यो धाता तस्मा असुरग्नेऽसुराणां यो हता तस्मा अग्रये मन्म मननीयं खोचं धीतिं कर्म च प्र भरध्वं । मतीनामभिमतानां कामानां यतये दापि वैश्वानराय विश्वानरहितायाभिविशेषाय बर्हिषि यज्ञे हविर्न हविरिव कुतिं प्रीणानः प्रीयमाखोऽहं भरे । भरामि । यदा । हविः प्रीणानः प्रीणयन्नहं बर्हिषि हविर्भरे । संभरामि । नेति संग्रहार्थं ॥

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान् आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देवाँ अभिशस्तेरमुंचो वैश्वानर जातवेदो महित्वा ॥२॥

त्वं । अग्ने । शोचिषा । शोशुचानः । आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः ।

त्वं । देवान् । अभिऽशस्तेः । अमुंचः । वैश्वानर । जातऽवेदः । महिऽत्वा ॥२॥

हे अपि त्वं शोचिषा दीप्या शोशुचानो दीप्यमानो वायमानो वायमान एव रोदसी बावापृषिबावापृषाः । आपूरयः । अपि च जातवेदो जातप्रज्ञ जातधन वा वैश्वानर विश्वानरहित हे अपि त्वं देवाकहित्वा महस्विनाभिश्चैरभिश्चसक्चोरमुंचः । अमोचयः ॥

जातो यदग्ने भुवना व्यख्यः पशून् गोपा इर्यः परिज्मा ।

वैश्वानर ब्रह्मणे विंद गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

जातः । यत् । अग्ने । भुवना । वि । व्यख्यः । पशून् । न । गोपाः । इर्यः । परिऽज्मा ।

वैश्वानर । ब्रह्मणे । विंद । गातुं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे अपि जातः सूर्यात्मना जातस्त्वमिदं स्वामी प्रेरयन्वा परिष्ठा परितो मंता सन् पशुं नोपाः । यथा
नवां पातकः पशुं नोपसृजति तद्वत् । यथादा सुवना भूतानि चक्षः रक्षार्थं पश्यति तदा ब्रह्मणे । ब्रह्म खोर्ष ।
तदर्थं गानुं गतिं फलप्राप्तिं विद् । यथा । ब्रह्मणे ब्राह्मणार्थं गानुं विद् । येन ब्रह्मणोपद्रवाभिर्नष्टं तं गानुं
विदित्वर्थः । स्पष्टमन्त्रः ॥ १६ ॥

समिधा जातवेदस इति तुचं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्थमापेयं । आद्या बृहती द्वितीयातुतीये चिहुमी ।
तथा चानुक्तम्यति । समिधा बृहत्यादीति ॥ विनियोगो भेदिकः ॥

समिधा जातवेदसे देवाय देवहूतिभिः ।

हविभिः शुक्रशोचिषे नमस्विनो वयं दाशेमामये ॥ १ ॥

संऽइधा । जातऽवेदसे । देवाय । देवहूतिऽभिः ।

हविऽभिः । शुक्रऽशोचिषे । नमस्विनः । वयं । दाशेम । अमये ॥ १ ॥

जातवेदसे जातवेदसं जातप्रश्नममयेऽपि समिधा वयं वसिष्ठा दाशेम । परिचरेम । देवाय देवं कुल-
मपि देवहूतिभिर्देवसुतिभिर्दाशेम । शुक्रशोचिषे शुक्रशोचिषं शुधदीप्तिं नमस्विनो हविष्यतो वयं हविर्भिर्दा-
शेम ॥ अत्र दाशतियोगात्मकेण चतुर्थी । प्रायेण सर्वत्र दाशतियोगे कर्मणि चतुर्थी वृजति ॥

वयं ते अमे समिधा विधेम वयं दाशेम सुष्टुती यजच ।

वयं घृतेनाध्वरस्य होतव्यं देव हविषा भद्रशोचे ॥ २ ॥

वयं । ते । अमे । संऽइधा । विधेम । वयं । दाशेम । सुऽस्तुती । यजच ।

वयं । घृतेन । अध्वरस्य । होतः । वयं । देव । हविषा । भद्रऽशोचे ॥ २ ॥

हे अपि ते त्वां वयं वसिष्ठाः समिधा विधेम । परिचरेम । हे यजच यष्ट्यापि वयं सुष्टुती शोभनया
कुत्वा दाशेम । त्वां परिचरेम । अध्वरस्य यज्ञस्य होतरपि वयं घृतेनाग्निं त्वां दाशेम । हे भद्रशोचे कक्षा-
यज्वा देव होतमानापि त्वां वयं हविषा दाशेम ॥

• आ नो देवेभिरुप देवहूतिममे याहि वषट्कृतिं जुषाणः ।

तुभ्यं देवाय दाशतः स्याम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आ । नः । देवेभिः । उप । देवऽहूतिं । अमे । याहि । वषट्कृतिं । जुषाणः ।

तुभ्यं । देवाय । दाशतः । स्याम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

हे अपि नोऽस्माकं देवहूतिं खोषं यज्ञं वा देवेभिर्देवेः सार्धं वषट्कृतिं हविर्जुषाणः शेषमानस्त्वमुपा याहि ।
देवाय होतमानाय तुभ्यं वयं दाशतः परिचरतः स्याम । अमे । सिद्धमन्त्रः ॥ ३७ ॥

उपसवायेति पंचदशं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्थं मायचमापेयं । तथा चानुक्तांत । उपसवाय पंचोना
मायचमिति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कृती मायचि ब्रह्मसाधनस्यै वेदं सूक्तं । सूचितं च । उपसवाय स्वमपि
यज्ञानामिति तिल उक्तमा उच्यते । आ० ४. १३. इति ॥ उपसदि पीषाद्विष्णुमुपसवायेत्यावाहितः अत्रः
सामिधेयः । वृजति च । उपसवाय मीन्द्रुच इति तिल एविकां चिरनवानं । आ० ४. ८. इति ॥ पविषिष्वा-
मपी रक्षावीक्षिषा प्रथमतस्तानामनुवाकः । सूचितं च । पावकवंतावाज्जमानावपी रक्षांश्चि क्षिपति । आ० २.
१२. इति ॥ अन्वारंमवीषाज्जमानपिर्विषी यावता । सूचितं च । आ सवं सविर्गुर्वचा च नो राधांश्चा मर

। आ० २. ८. । इति ॥ स्वस्त्वयन्वामिष्टावपि रचा य इति प्रथमाज्यमागानुवाक्या । सूचितं च । स्वस्त्वयन्वां रचितवन्तावपि रचा यो चंहसः । आ० २. १०. । इति ॥

उपसद्याय मीळुषे आस्ये जुहुता हविः । यो नो नेदिष्ठमार्यं ॥ १ ॥

उपसद्याय । मीळुषे । आस्ये । जुहुत । हविः । यः । नः । नेदिष्ठं । आर्यं ॥ १ ॥

हे अध्वर्यव उपसद्यायोपसदनीयाय मीळुषे कामानां वर्षिषेऽपये तन्नीत्यर्थमास्ते तस्मै मुखे हविर्जुहुत । योऽभिर्नेदिष्ठमासन्नतममार्यं भवति । आसन्नतमो बंधुर्भवतीत्यर्थः ॥ आयमिति स्वार्थिकसहितः ॥

यः पंच चर्षणीरभि निषंसाद् दमेदमे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ २ ॥

यः । पंच । चर्षणीः । अभि । निऽसंसाद् । दमेऽदमे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ २ ॥

योऽभिः कविः प्राज्ञो गृहपतिर्गृहाणां पालयिता युवा निवृतदणः सन् पंच चर्षणीः पंच जगान् मनुष्यान् अभिमनुषं दमे दमे गृहे गृहे निषसाद् निषीदति । उत्तरया वाक्यपरिसमाप्तिः ॥

स नो वेदो अमात्यमग्नी रक्षतु विश्वतः । उतास्मान्पातंहसः ॥ ३ ॥

सः । नः । वेदः । अमात्यं । अग्निः । रक्षतु । विश्वतः । उत । अस्मान् । पातु । अंहसः ॥ ३ ॥

सोऽभिर्नोऽस्माकं वेदो धनममात्यमंतिके भवं सहभूतं वा विश्वतः सर्वतो बाधकाद्रक्षतु । उतापि आस्मान्त्वसिष्ठानंहसः पापात्पातु । रक्षतु ॥

नयं नु स्तोममग्रये दिवः श्येनाय जीजनं । वस्वः कुविहनाति नः ॥ ४ ॥

नयं । नु । स्तोमं । अग्रये । दिवः । श्येनाय । जीजनं । वस्वः । कुवित् । वनाति । नः ॥ ४ ॥

दिवो शुक्लकल्मशेनाय श्येनसदृशाय नु चित्रं गन्धेऽपये यस्मै नवं नूतनं स्तोमं जीजनं जनयामि सोऽभिर्नोऽस्माकं कुविह्वल वस्वो वसु धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वनाति । ददातित्यर्थः ॥

स्यार्हा यस्य श्रियो दृशे रयिर्वीरवतो यथा । अये यज्ञस्य शोचतः ॥ ५ ॥

स्यार्हाः । यस्य । श्रियः । दृशे । रयिः । वीरऽवन्तः । यथा । अये । यज्ञस्य । शोचतः ॥ ५ ॥

यज्ञस्याये पुरस्त्राग्ने शोचतो दीप्यमानस्त यस्यापि श्रियो दीप्यतो वीरवतः पुत्रवतो रयिर्धनं यथा तद्वत् दृशि द्रष्टुं चक्षुषे वा सार्हाः सुहृदीया भवन्ति तस्मै नवं स्तोमं जीजनमित्यनुबन्धः । उत्तराय संबन्धो वा ॥ ॥ ५ ॥

सेमां वेतु वर्षट्कृतिमभिर्जुषत नो गिरः । यजिष्ठो हव्यवाहनः ॥ ६ ॥

सः । इमां । वेतु । वर्षट्कृतिं । अभिः । जुषत । नः । गिरः । यजिष्ठः । हव्यऽवाहनः ॥ ६ ॥

यजिष्ठो यजनीयतमो यद्वृतमो वा हव्यवाहनो हव्यानां हविषां बोढा सोऽभिदिमां वर्षट्कृतिसामिर्दीप्यमानामाकृतिं वेतु । कामयतां । भक्षयतु वा । नोऽस्माकं गिरः सुतीक्ष्ण जुषत । शेषतां ॥

नि त्वा नस्य विशपते शुमन्तं देव धीमहि । सुवीरमस आहुत ॥ ७ ॥

नि । त्वा । नस्य । विशपते । शुमन्तं । देव । धीमहि । सुऽवीरं । अग्ने । आऽहुत ॥ ७ ॥

नक्षोपमंतव्य । नक्षतिर्वाभिकर्मा । विरपते विशां पति इव खीतमानाङ्गत सर्वैर्धनमार्गैरभिज्ञत हे अपि
सुमंत दीप्तिमंत सुवीर कक्षाणखीतुक्तं त्वा त्वां वयं नि धीमहि । निहितवंतः ॥

क्षप उ॒स्रश्च दी॒दिहि स्व॒प्रय॒स्त्वया व॒यं । सु॒वीर॒स्त्वम॒स्मयुः ॥ ८ ॥

क्षपः । उ॒स्रः । च । दी॒दिहि । सु॒ऽस्र॒प्रयः । त्वया । व॒यं । सु॒ऽवीरः । त्वं । अ॒स्म॒ऽयुः ॥ ८ ॥

हे अपि त्वं अपो राभीरुजोऽहानि च । सर्वदेति यावत् । दीदिहि । दीप्यस्व । दीप्यमानेन त्वया वयं
वसिष्ठाः स्वप्रयः शोभमानापयो भवाम । अक्षयुरक्षान् कामयमानः सुप्र आत्मनः क्वचिति क्वचि कृति
क्वाचं दसीतुप्रत्ययः । दक्षारकोपन्कांदसः ॥ तथा च यास्तः । अक्षयुरक्षमन् कामयमानः । नि० ६. २१. इति ॥
त्वं सुवीरः सुखीतुको भव ॥

उप॑ त्वा सा॒तये॒ नरो॒ विप्रा॑सो यंति धी॒तिभिः॑ । उपा॒क्षरा॑ सह॒स्रिणी॑ ॥ ९ ॥

उप॑ । त्वा । सा॒तये॑ । नरः । विप्रा॑सः । यंति॑ । धी॒तिऽभिः॑ । उप॑ । अ॒क्षरा॑ । सह॒स्रिणी॑ ॥ ९ ॥

हे अपि त्वा त्वां नरो नेतारो यजमाना विप्रासो विप्रा मेधाविनो धीतिभिः कर्मभिः सातये धनाय
कामानां कामाय वोप यंति । उपगच्छन्ति । सहस्रिणी । सहस्रसंख्याकाचरा चयरहिता क्षुतिरूपाकदीया
वाक् त्वासुप याति च ॥

अ॒ग्नी रक्षांसि॑ से॒धति॑ शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः । शु॒चिः पा॒वक॑ ई॒क्षः ॥ १० ॥

अ॒ग्निः । रक्षांसि॑ । से॒धति॑ । शु॒क्रऽशो॑चिः । अ॒मर्त्यः । शु॒चिः । पा॒वकः । ई॒क्षः ॥ १० ॥

शुक्रशोचिः शुधज्वालोऽमर्त्यो मरणरहितो देवतात्मा शुचिः स्वयं शुद्धः पावकोऽश्वियामपि शोधक
ईक्षः क्षुत्तोऽग्नी रक्षांसि राक्षसान् सेधति । बाधतां ॥ १० ॥

स नो॒ राधा॑स्या भ॒रेशा॑नः सह॒सो य॒हो । भ॒र्गश्च॑ दा॒तु वा॒र्ये ॥ ११ ॥

सः । नः । राधा॑सि । आ । भ॒र । ई॒शानः । सह॒सः । य॒हो इति॑ । भ॒र्गः । च । दा॒तु । वा॒र्ये ॥ ११ ॥

हे सहसो यहो बलस्य पुत्रादि स प्रसिद्धस्त्वमीशानः सर्वस्य जगत ईश्वरः सन् नोऽक्षय्यं राधांसि धनानि ।
राधो राध इति धननामसु पाठात् । आ भर । आहर । भवच्च भवो देवोऽपि वार्यं धनं दातु । अक्षय्यं
ददातु ॥ अथासक्तोपन्कांदसः ॥ भगोऽच सूक्तिं निपातमागिनी देवता ॥

त्वम॑ग्ने वी॒रव॑द्य॒शो दे॒वश्च॑ सवि॒ता भ॒र्गः । दि॒तिश्च॑ दा॒ति वा॒र्ये ॥ १२ ॥

त्वं । अ॒ग्ने । वी॒रऽव॑त् । य॒शः । दे॒वः । च । स॒वि॒ता । भ॒र्गः । दि॒तिः । च । दा॒ति । वा॒र्ये ॥ १२ ॥

हे अपि त्वं वीरवत्युपपोषितं यशोऽन्नं देहीति श्रेयः । देवश्च सविता सविता देवोऽपि वार्यं वरणीयं
धनं दाति । ददातु । भवच्च देवोऽपि ददातु । दितिश्च दितिरपि देवी ददातु । सवितादिः सूक्तिं निपातमा-
गिनी देवता ॥

अ॒ग्ने रक्षा॑ णो अ॒हंसः॑ प्र॒ति षम॑ दे॒व री॑षतः । तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ द॒ह ॥ १३ ॥

अ॒ग्ने । रक्षा॑ । नः । अ॒हंसः॑ । प्र॒ति । स्म । दे॒व । रि॑षतः । तपि॑ष्ठैः । अ॒जरः॑ । द॒ह ॥ १३ ॥

हे अपि त्वं नोऽक्षय्यं वयः पापाद्भव । पाहि ॥ संहितायां दीर्घन्कांदसः ॥ अपि च हे देव खीतमानादि
चवरो वरारहितस्त्वं रिषतो हिंसतः अजून तपिष्ठैरतिशयेन तापकेक्षिजोभिर्दह । मक्षीकुरु ॥

अधा मही न आयस्यनाधृष्टो नृपीतये । पूर्ववा शतभुजिः ॥ १४ ॥

अध । मही । नः । आयसी । अनाधृष्टः । नृऽपीतये । पूः । भव । शतऽभुजिः ॥ १४ ॥

अधाधुना हे अये अनाधृष्टोऽप्रतिधर्वणीयस्त्वं नोऽस्माकं नृपीतये नृणां रक्षार्थं मही महत्वायस्त्वयसा निर्मिता शतभुजिरत्वं विवृता शतगुणा पूः पुरी । तद्वासाधनभूतप्राकारादिर्वा पुष्यति । भव । यथायसा निर्मिता पुरी तद्वासाधनभूतप्राकारादिर्वा शत्रुभ्यो भीतान्नचति तद्वाचसेभ्यो भीतान्स्वान् पाहीत्यर्थः ॥

त्वं नः पासंहसो दोषावस्तरघायतः । दिवा नक्तमदाभ्य ॥ १५ ॥

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । दोषाऽवस्तः । अघऽयतः । दिवा । नक्तं । अदाभ्य ॥ १५ ॥

हे अदाभ्याहिंस्व दोषावस्ता रत्रिराच्छादयितः । तमसो वारयितरित्वर्थः । अये त्वं नोऽस्मान्हसः पापादघायतः पापमिच्छतः शत्रोश्च दिवा नक्तमहनि रापी च सर्वदा पाहि । रच ॥ २० ॥

एना व इति द्वादशर्चं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थमपिदेवताकं । अयुजो बृहत्तो युजः सतोबृहत्तः । तथा चानुक्रांतं । एना वो द्वादश प्रगाथमिति ॥ प्रातरनुवाक आप्रये क्रती बाह्वेति छंदसाश्चिनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । एना वो अग्निं प्र वो यज्ञं । आ० ४. १३. इति ॥ आप्रिमास्तशस्त्रे देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथो कोचियानुरूपी । आ० ५. २०. इति ॥

एना वो अग्निं नमसोर्जो नपातमा हुवे ।

प्रियं चेतिष्ठमरतिं स्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतं ॥ १ ॥

एना । वः । अग्निं । नमसा । ऊर्जः । नपातं । आ । हुवे ।

प्रियं । चेतिष्ठं । अरतिं । सुऽअध्वरं । विश्वस्य । दूतं । अमृतं ॥ १ ॥

ऊर्जो बलस्य नपातं पुत्रं । सुनुर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात् । प्रियं प्रियमस्माकं चेतिष्ठमतिशयेन ज्ञातारं प्रश्नापकं वारतिं गंतव्यं स्वामिनं वा स्वध्वरं सुयज्ञं विश्वस्य सर्वस्य यजमानस्य दूतममृतं नित्यमपिमेनेन तमसा लोकेण । यद्यप्यनान्वादेशो नास्ति तथापि छांदसत्वादिदंशब्दस्त्रीनादेशः । यदा । एनेनित्यमिर्विशेषणं । सपानार्थत्वात्पूर्वेषु सूक्तेष्वदिष्टत्वादसिष्ठेनान्वादिभ्यः । वो युष्मदर्थमा ऊवे । आहूयामि ॥

स योजते अरुषा विश्वभोजसा स दुद्रवत्स्वाहुतः ।

सुप्रसा यज्ञः सुशमी वसूनां देवं राधो जनानां ॥ २ ॥

सः । योजते । अरुषा । विश्वऽभोजसा । सः । दुद्रवत् । सुऽआहुतः ।

सुऽप्रसा । यज्ञः । सुऽशमी । वसूनां । देवं । राधः । जनानां ॥ २ ॥

सोऽपिररुषारोचमानी विश्वभोजसा विश्वस्य पाकयितारावची योजति । रधि युजतु । यदा । सोऽरुषा-रोचमानेन तिवसा विश्वभोजसा विश्वस्य रक्षणेन योजति । अयुज्यत । किं च सोऽपिर्दुद्रवत् । आपेतुं देवान् प्रति भुशं द्रवतु द्रवति वा । स्वाजतः सुप्रजतः सुप्रसा सुसुतिः शोभनात्तो वा यज्ञो यद्व्यः सुशमी सुकर्मा च भवति । तमिमं देवं योतमानं वसूनां वासकानां जनानां वसिष्ठानां राधो हविरभिन्नच्छलिति शेषः । यदा । एवंगुणविशिष्टोऽपिर्वसूनां जनानां मज्जि देवमर्त्यतप्रकाशमानं राधो धनं जनानां यजमानानां धनवत् प्रियतम इत्यर्थः ॥

उदस्य शोचिरस्थादाजुह्वानस्य मीऽहुषः ।

उज्जुमासो अरुषासो दिविस्पृशः समग्निर्मिधतो नरः ॥ ३ ॥

उत् । अ॒स्य॒ । शो॒चिः । अ॒स्थात् । आ॒ऽजु॒हान॒स्य । मी॒ऽहुषः ।

उत् । धू॒मासः । अ॒रुषासः । दि॒वि॒ऽस्पृशः । सं । अ॒ग्निं । इ॒ध॒ते । नरः ॥३॥

मी॒ऽहुषः कामा॒नां वर्षि॒तुरा॒जु॒हान॒स्त्राभि॒हय॒मान॒स्त्रापिः शोचि॒क्षेव उद॒स्थात् । उ॒त्तिष्ठ॑ति । अ॒रुषास॑ आरोच॒माना दि॒वि॒स्पृशो॑ऽतरि॒षस्पृशो धू॒मासो धू॒मासो॑द॒क्षुः । अ॒स्त्रादि॒क्षेक॒वचनां॑तं व॒ज्रव॒चनांत॒तया वि॒प॒रिणतं॑ स॒द॒धान्वेति॑ । तमि॒मम॒ग्निं नरः॑ कर्म॒णां ने॒तार॑ अ॒स्त्रिजः॑ स॒मिध॑ति । स॒म्यक् दी॒पय॑न्ति ॥

तं त्वा दू॒तं कृ॒णम॒हे य॒शस्त॑मं दे॒वाँ आ वी॒तये॑ वह ।

वि॒श्वो सूनो॑ सह॒सो म॒र्त॒भो॒ज॒ना रा॒स्व तद्य॒श्वेम॒हे ॥४॥

तं । त्वा । दू॒तं । कृ॒णम॒हे । य॒शः॒ऽत॑मं । दे॒वान् । आ । वी॒तये॑ । वह ।

वि॒श्वो । सूनो॑ इति । सह॒सः । म॒र्त॒भो॒ज॒ना । रा॒स्व । तत् । यत् । त्वा । ई॒म॒हे ॥४॥

हे सह॒सः सूनो॑ वल॒स्त्र पु॒त्रापि॑ य॒शस्त॑ममति॒शयेन॑ य॒शस्त्रि॒णं तं प्र॑सिद्धं यं त्वा त्वां दू॒तं कृ॒णम॒हे कुर्मः॑ स त्वं दे॒वान्वी॒तये॑ ह॒विषां॑ भ॒क्षणा॒या वह॑ । किंच॒ यद्य॒दा त्वा त्वा॒मीम॒हे या॒चाम॒हे तदै॒व वि॒श्वो वि॒श्वानि॑ म॒र्त॒भो॒ज॒नानि॑ मनु॒ष्याणां॑ भोग्यानि॒ क॒क्षाणां॑ ध॒नानि॑ रा॒स्व । अ॒स्त्राभ्य॑ देहि ॥

त्वम॒ग्ने गृ॒हप॑ति॒स्त्वं ही॒ता नो॑ अ॒ध्वरे॑ ।

त्वं पो॒ता वि॒श्ववा॒र प्र॒चे॒ता य॒क्षि वे॒षि च॒ वार्ये॑ ॥५॥

त्वं । अ॒ग्ने । गृ॒ह॒ऽप॑तिः । त्वं । हो॒ता । नः । अ॒ध्वरे॑ ।

त्वं । पो॒ता । वि॒श्व॒ऽवा॒र । प्र॒ऽचे॒ताः । य॒क्षि । वे॒षि । च॒ । वार्ये॑ ॥५॥

हे वि॒श्ववा॒र वि॒श्वैर्व॒रणी॒यापि॑ त्वं नो॒ऽस्त्राक॑म॒ध्वरे॒ यागे॑ गृ॒हप॑तिरसि । यज॒मानो॒ऽसि । त्वं ही॒ता दे॒वाना॒मा॒ह्नाता॑ । त्वं त्वमे॒व पो॒तासि॑ । अतः॑ प्र॒चे॒ताः प्र॒कृष्ट॑मति॒स्त्वं वार्ये॑ व॒रणी॒यं ह॒विर्य॒क्षि । यज॑ । वे॒षि च॒ । वार्य॑स्य । भ॒क्षय॑ वा ॥

कृ॒धि रत्नं॑ यज॒मानाय॑ सु॒क्रतो॒ त्वं हि रत्न॑धा अ॒सि ।

आ न॑ च॒ते शि॒शीहि॒ वि॒श्वमृ॒त्विजं॑ सु॒शंसो॒ यच्च॑ द॒क्षते॑ ॥६॥

कृ॒धि । रत्नं॑ । यज॒मानाय॑ । सु॒क्रतो॒ इति॑ सु॒ऽक्रतो॒ । त्वं । हि । रत्न॑धाः । अ॒सि ।

आ । नः । च॒ते । शि॒शीहि॒ । वि॒श्वं । च॒त्विजं॑ । सु॒शंसः॑ । यः । च॒ । द॒क्षते॑ ॥६॥

हे सु॒क्रतो॒ शोभ॑नकर्म॒न्त्रपि॑ यज॒मानाय॑ म॒ह्यं रत्नं॑ ध॒नं । अ॒त्र रत्न॑मिति॒ धन॑नामसु पा॒ठात् । कृ॒धि । कु॒र । दे॒हीत्व॑र्चः । हि॒ यस्मा॑त्त्वं रत्न॑धा रत्नं॒स्व दा॒तासि॑ । नो॒ऽस्त्राक॑मु॒ति य॒ज्ञे वि॒श्वं स॒र्वमृ॒त्विज॑मा शि॒शीहि॒ । ती॒रणी॑कु॒र । किंच॒ यः सु॒शंसः॑ सु॒सुति॑र॒स्यत्पु॒त्रो द॒क्षति॑ वर्ध॒ति तं वर्ध॑य । यद्वा । यः सु॒शंसो॒ होता॑ वर्ध॒ति तं वर्ध॑यि॒त्वर्चः॑ । होतुः॑ पु॒त्रमु॒पादा॑नमाद॒रार्थं॑ ॥ २१ ॥

त्वे अ॒ग्ने स्वा॒हुत॑ प्रि॒यासः॑ संतु॒ सूर॑यः ।

य॒न्तारो॒ ये म॒घवा॑नो॒ जना॑नामूर्वा॒न्दय॑न्त॒ गोना॑ ॥७॥

त्वे इति॑ । अ॒ग्ने । सु॒ऽआ॒हुत॑ । प्रि॒यासः॑ । संतु॒ । सूर॑यः ।

य॒न्तारः॑ । ये । म॒घ॒ऽवा॑नः । ज॒ना॑नां । ऊ॒र्वान् । द॒यन्त॑ । गो॒नां ॥७॥

हे अपि स्वाङ्गत यजमानः सुप्राङ्गत त्वे तव सूरयः प्रेरकाः कोतारो वा प्रियासः प्रियाः संतु । मयंतु ।
किंच ये मघवानो धनवंतो यंतारः प्रदातारो जनामामसादीयानामूर्धन समूहान् योजां नवां त्वोर्वाङ्मृतं
प्रयच्छन्ति ते च तव मित्रासः संत्विति पुर्वेणमन्त्रः ॥

येषामिच्छां घृतहस्ता दुरोणे आ अपि प्राता निषीदति ।

तांस्त्रायस्व सहस्य दुहो निदो यच्छा नः शर्म दीर्घश्नुत् ॥ ८ ॥

येषां । इच्छा । घृतहस्ता । दुरोणे । आ । अपि । प्राता । निषीदति ।

तान् । चायस्व । सहस्य । दुहः । निदः । यच्छ । नः । शर्म । दीर्घश्नुत् ॥ ८ ॥

येषां दुरोणे गृहे घृतहस्ता । घृतघृतो हस्तो यस्मा चसौ घृतहस्ता । घृतेनाभिघारितित्यर्थः । इच्छास्त्रय्या
हविर्लभया देवी । इरेकित्वमनामसु पाठात् । प्राता पूर्णा आ निषीदति आसीदति । अपीति पूरणः । तान्-
विष्मतो यजमानान् हे सहस्य सहस्रे बलाय हिताये दुहो द्रोघुर्निदो निदकाश्च शनोस्त्रायस्व । नोऽस्मभं
दीर्घश्नुत् दीर्घकाशं शीतत्वं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ च । देहि ॥

स मंद्रया च जिह्या वहिरासा विदुष्टरः ।

अग्ने रयिं मघवन्मो न आ वह हव्यदातिं च सूदय ॥ ९ ॥

सः । मंद्रया । च । जिह्या । वहिः । आसा । विदुः । स्तरः ।

अग्ने । रयिं । मघवन् । भ्यः । नः । आ । वह । हव्यदातिं । च । सूदय ॥ ९ ॥

हे अपि मंद्रया च मोदयिष्या त्वेनागमासास्त्रय्यानीयथा जिह्या ज्वालया वहिर्विषां बोढा विदुष्टरो
विदुष्टरः स प्रसिद्धत्वं मघवन्मो हविष्मन्मो नोऽस्मभं रयिं धनमा वह च । हव्यदातिं । हव्यानि ददातीति
हव्यदातिर्यजमानः । तं । तथा च वाजसनेयिणि आमन्त्रति । यजमानो वे हव्यदातिः । शत० ब्रा० १. ४. १. २४. ।
इति । सूदय च । कर्मसु प्रेरय च ॥

ये राधांसि ददत्यध्या मघा कामेन अवसो महः ।

तां अंहसः पिपृहि पतृभिष्टं शतं पूभिर्येविष्ट्य ॥ १० ॥

ये । राधांसि । ददति । अध्या । मघा । कामेन । अवसः । महः ।

तान् । अंहसः । पिपृहि । पतृभिः । त्वं । शतं । पूः । भिः । विष्ट्य ॥ १० ॥

हे अविष्म युवतमपि त्वं ये यजमाना महो महतः अवसो यशसः कामेन । यजमानाः संत हव्यः ।
राधांसि साधकाश्चध्यासात्मकाश्च । मघा मघानि ददति ताव्दातुनंहसः पर्याप्तः । पतृमी रवासाध-
नमूतः शतमपरिमिताष्टिः पूभिर्नरीति । पिपृहि । पाकय ॥

देवो नो द्रविणोदाः पूर्णविवष्ट्यासिचं ।

उक्ता सिचध्वमुप वा पूणध्वमादिष्टो देव ओहते ॥ ११ ॥

देवः । वः । द्रविणः । दाः । पूर्णः । विष्टिः । आ । सिचं ।

उत् । वा । सिचध्वं । उप । वा । पूणध्वं । आत् । इत् । वः । देवः । ओहते ॥ ११ ॥

हविषोदा भगानां दाता देवोऽपिर्वो गुप्तादीनां पूर्वा हविषाविषमासिक्तां सुषं विवद्वि । कामयते ।
अत उत्सिंषुधं वा सोमेन पाचं । अथ पुनरुधं वा सोमं । वाशब्दी समुच्चयार्थी ॥ ध्रुवयहेण होतृचमसं पूरयंत
वापयै सोमं यच्छत वेत्तव्यः । अहिर्दधन्मरुतेव देवोऽपिर्वो गुप्तादीनां दाता । वहति ॥

तं होतारमध्वरस्य प्रचेतसं वहिं देवा अकृण्वन् ।

दधाति रत्नं विधत्ते सुवीर्यमग्निर्जनाय दाप्नुवे ॥ १२ ॥

तं । होतारं । अध्वरस्य । प्रऽचेतसं । वहिं । देवाः । अकृण्वन् ।

दधाति । रत्नं । विधत्ते । सुऽवीर्यं । अग्निः । जनायं । दाप्नुवे ॥ १२ ॥

देवाः प्रचेतसं प्रकृष्टमतिमपिमध्वरस्य यज्ञस्य वहिं वोढारं होतारं चाकृण्वन् । अकृण्वन् । किमर्थमिच्छन्त
आह । स चापिर्विधत्ते परिचरते दाप्नुवे हविषां प्रदाते जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रत्नं रमणीयं धनं
दधाति । ददाति । ॥ १२ ॥

अपि भव सुषमिधिति सप्तर्षे सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थमपिदेवताकं । सप्तापि विपदास्त्रिष्टुभः । तथैवानु-
क्रम्यते । अपि भव सप्त द्वेपदं वैष्टुभमिति ॥ अतिराचे वहेऽहनि तृतीयसवने भेषावद्यज्ञस्येऽपि भवेति तृचो
ऽगुरुपः । सूच्यते हि । अपि त्वं जोऽतमोऽपि भव सुषमिधा समिद्ध इति सोषियानुरूपी । आ० ८. २. इति ॥

अमे भव सुषमिधा समिद्ध उत बर्हिर्विया वि स्मृणीतां ॥ १ ॥

अमे । भव । सुऽसमिधा । संऽइद्धः । उत । बर्हिः । उर्विया । वि । स्मृणीतां ॥ १ ॥

हे अपि सुषमिधा शोभनया समिधा समिद्धो भव । सन्यक्त दीप्तो भव । उतापि च बर्हिर्विया विंक्षीर्ण-
सुषमृणीतामध्वर्युः ॥

उत द्वारं उशतीर्वि अयंतामुत देवा उशत आ वहेह ॥ २ ॥

उत । द्वारः । उशतीः । वि । अयंतां । उत । देवान् । उशतः । आ । वहे । इह ॥ २ ॥

उतापि चोशतीर्देवान् कामयमाना द्वारो यज्ञगृहस्य देवो वा । तथा च यास्कः । द्वारो अवतीर्षा
इवतीर्षा वारयतीर्षा । नि० ८. ९. इति । वि अयंतां । उतापि चोशतो यज्ञं कामयमानादेवानिह यज्ञ
आ वहे ॥

अमे वीहि हविषा यक्षि देवान्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ३ ॥

अमे । वीहि । हविषा । यक्षि । देवान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातधनमपि वीहि । देवानमिच्छ । हविषा देवावधि । यज्ञ च । स्वध्वरा स्वध्वरान् शोम-
नयज्ञां च कृणुहि । कृणु ॥

स्वध्वरा करति जातवेदा यक्षदेवा अमृतां पियप्रयत्न ॥ ४ ॥

सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः । यक्षत् । देवान् । अमृतां । पिप्रयत्न । च ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनोऽपिरमृताकरकरहितादेवान् स्वध्वरा स्वध्वरान् शोमनयज्ञान् करति । करोतु ।
यक्षत् । हविषा यज्ञतु च । पिप्रयत्न । सोषिः प्रीतिपत्तु च ॥

वंस्व॒ विश्वा॑ वार्ये॒णि प्रचेतः॑ स॒त्या भव॑न्वा॒शिषो॑ नो अ॒द्य ॥ ५ ॥

वंस्व॒ । विश्वा॑ । वार्ये॒णि । प्र॒चेत॒ इति॑ प्र॒चेतः॑ । स॒त्याः । भव॑न्तु । आ॒ऽशि॒षः । नः॑ ।
अ॒द्य ॥ ५ ॥

हे प्रचेतः प्रकृष्टमतिमत्तमे विश्वा विश्वानि वार्याणि वरणीयानि धनानि वंस्व । अक्षभ्यं देहि । नोऽक्षा-
क्षमाशिषोऽद्य सत्या यद्यर्था भवन्तु ॥

त्वा॒मु ते द॑धिरे ह॒व्य॒वाहँ॑ दे॒वासो॑ अ॒ग्न ऊ॒र्जे आ॑ न॒पातं॑ ॥ ६ ॥

त्वां । ऊं॑ इति॑ । ते । द॒धिरे॒ । ह॒व्य॒ऽवाहँ॑ । दे॒वासः॑ । अ॒ग्ने । ऊ॒र्जेः । आ॑ । न॒पातं॑ ॥ ६ ॥

हे अग्ने ऊर्जो बलस्य नपातं पुत्रं । सुगुर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात् । त्वामु त्वामेव ते प्रसिद्धा देवासो
देवा हव्यवाहं हविषो वोढारमा दधिरे । अकुर्वन्नित्यर्थः ॥

ते ते॒ दे॒वाय॑ दा॒शतः॑ स्याम॒ महो॑ नो॒ रत्ना॑ वि द॒ध इ॒यानः॑ ॥ ७ ॥

ते । ते॒ । दे॒वाय॑ । दा॒शतः॑ । स्याम॒ । महः॑ । नः॑ । रत्ना॑ । वि । द॒धः । इ॒यानः॑ ॥ ७ ॥

हे अग्ने देवाय द्योतमानाय ते तुभ्यं ते प्रसिद्धा वसिष्ठा वयं दाशतो हवीषि ददतः स्याम । भवेम । अतो
महो महास्त्वमिद्यान उपगम्यमानो याच्यमानो वा नोऽक्षभ्यं रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधः ।
विधत्स्व ॥ ॥ २३ ॥ ॥ १ ॥

द्वितीयेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्र त्वे ह यत्पितर इति पञ्चविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यै वैदुभ-
मिन्द्रदेवताकं । द्वाविंशादिभिश्चतस्रभिः सुदासनाम्नो राज्ञो दानं कुर्यते । अतस्त्रासदेवताकाः । अनुक्रम्यते
हि । त्वे ह यत्पंचाधिकेन्द्रं सुदासः पञ्चषणस्य चतस्रोऽत्या दानकृतिरिति ॥ महाव्रत आदितः पञ्चदशर्षः शंस-
नीयाः । तथैव पञ्चमारण्यके सूचितं । त्वे ह यत्पितरश्चिन्न इन्द्रेति पञ्चदश । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

त्वे ह॒ यत्पि॒तर॑श्चि॒न्न इ॒न्द्र वि॒श्वा वा॒मा ज॑रि॒तारो॑ अ॒सन्वन्॑ ।

त्वे गा॒वः सु॒दुघा॑स्त्वे ह्य॒श्वस्त्वं व॑सु॒ देव॑य॒ते व॑निष्ठः ॥ १ ॥

त्वे इति॑ । ह । यत् । पि॒तरः॑ । चि॒त् । नः॑ । इ॒न्द्र । वि॒श्वा । वा॒मा । ज॑रि॒तारः॑ । अ॒सन्वन्॑ ।

त्वे इति॑ । गा॒वः । सु॒दुघाः॑ । त्वे इति॑ । हि । अ॒श्वः । त्वं । व॑सु॒ । दे॒वऽय॑ते । व॑निष्ठः ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वे ह त्वत्पितरश्चिन्न इन्द्रेति पितरोऽपि जरितारः कोतारः संतो यथास्मात्कारणाद्विद्वा
विद्वाणि वामा वामानि वननीयानि धनानि । तथा च यास्कः । वामं वननीयं भवति । नि० ६. ३१. इति ।
असन्वन् अक्षमन्त तस्माद्वयमपि धनक्रामास्त्वां सुमः । तद्युक्तं । हि यस्मात्कारणात्वे त्वयि गावः सुदुघा दोग्धुं
सुशकाः संति त्वे त्वत्पितरः संति त्वं वसु धनं देवयते देवं त्वामिच्छते यजमानाय वनिष्ठो दातृतमो भवसि ॥

राज॑ेव॒ हि ज॑नि॒र्भिः॒ क्षे॒षे॒वाव॑ शु॒भिर्भि॒ वि॒दुष्क॑विः सन् ।

पि॒शा गि॑रो॒ मघ॑व॒नोभि॑र॒श्वैस्वा॑य॒तः शि॑शी॒हि रा॒ये अ॒स्मान् ॥ २ ॥

राजा॑ऽइव॒ हि । ज॑नि॒ऽभिः॒ । क्षे॒षि॒ । ए॒व । अ॒व॒ । शु॒ऽभिः॒ । अ॒भि॒ । वि॒दुः । क॒विः । सन् ।

पि॒शा । गि॑रः । म॒घऽव॑न् । गो॒भिः॒ । अ॒श्वैः॒ । त्वा॑ऽय॒तः । शि॑शी॒हि । रा॒ये । अ॒स्मान् ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं वनिभिर्वाचामी राखिव शुभिर्दीप्तिभिः सह धिषेव । निवसक्षेव । इति पूरकः । धिषेव हे

मघवन् धनवन्निद्र विदुर्विद्वान् कविः क्रांतकर्मा क्रांतप्रज्ञो वा सन् गिरः सोतुनक्षान् पिशा कृषेय हिर-
क्षादिना वा नोमिच्छाद्विद्यामि अभिमतो रथ । त्वायतस्वत्कामानक्षान् राधे शिशीहि । धनार्थं च संस्तुह ॥

इमा उ त्वा पस्पृधानासो अर्च मद्रा गिरो देवयंतीरूपं स्युः ।

अर्वाचीं ते पथ्या राय एतु स्याम ते सुमताविंदु शर्मेन् ॥ ३ ॥

इमाः । ऊं इति । त्वा । पस्पृधानासः । अर्च । मद्राः । गिरः । देवयंतीः । उप । स्युः ।

अर्वाचीं । ते । पथ्या । रायः । एतु । स्याम । ते । सुमता । इंदु । शर्मेन् ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वा त्वामर्च यज्ञे सोतरि वा प्रवर्तमानाः पस्पृधानासः स्वर्धमाना मद्रा मोदमाना इमा गिरः
सुतय उप स्युः । उपतिष्ठति । अतस्ते तव रायो धनस्य पथ्या अतिरर्षाच्यस्यदभिमुखीतु । गच्छतु । हे इंद्र वयं
च ते सुमता सुपुत्री वर्तमानाः शर्मेन् शर्मेणि सुखे स्वाम । भूयास ॥

धेनुं न त्वा सूर्यवसे दुधुक्षुप ब्रह्माणि ससृजे वसिष्ठः ।

त्वामिन्मे गोपतिं विश्वं आहा न इंद्रः सुमतिं गंतव्यं ॥ ४ ॥

धेनुं । न । त्वा । सुऽयवसे । दुधुक्षुप । उप । ब्रह्माणि । ससृजे । वसिष्ठः ।

त्वां । इत् । मे । गोऽपतिं । विश्वः । आह । आ । नः । इंद्रः । सुऽमतिं । गंतु । अंतव्यं ॥ ४ ॥

हे इंद्र सूर्यवसे सुतुषे गोष्ठे वर्तमानां धेनुं न धेनुमिव सुहृद्विष्णि यज्ञगृहे । वृष्टांतसामर्थ्याद्वाष्टांतिककामः ।
वर्तमानं त्वां दुधुक्षुप ॥ संहितायां व्यत्ययेन दकारः ॥ कामान् दोग्धुमिच्छन्वसिष्ठो ब्रह्माणि वत्सस्त्वानीयानि
सोबाक्षुप सख्ये । उपकथ्यते । मे मम विश्वः सर्वो जनस्त्वामित्त्वामिव गोपतिं शवां स्वामिनमाह । प्रवीति ।
अथ परोक्षसुतिः । गोऽस्माकं सुमतिं सुपुतिमच्छामि इंद्र आ गंतु । आगच्छतु ॥

अर्णीसि चित्प्रमथाना सुदास इंद्रो गाधान्यकृणोत्सुपारा ।

शर्धंतं शिष्यमुचयस्य नव्यः शापं सिंधूनामकृणोदशस्तीः ॥ ५ ॥

अर्णीसि । चित् । प्रमथाना । सुऽदासे । इंद्रः । गाधानि । अकृणोत् । सुऽपारा ।

शर्धंतं । शिष्युं । उचयस्य । नव्यः । शापं । सिंधूनां । अकृणोत् । अशस्तीः ॥ ५ ॥

नव्यः सुख इंद्रोऽर्णीसि शत्रुभिर्विदारितायाः पश्यन्त्या उदकानि प्रमथाना चित् प्रमथमानान्यपि सुदासे
राक्षे गाधानि सुपारा सुपाराणि पारयितुं तर्तुं योग्यानि चाकृणोत् । अकरोत् । अपि च शर्धंतमुत्साहमानं
शिष्यं बोधमानं शापं विश्वरूपोद्भवमात्मनोऽभिप्रायमशस्तीरभिप्रायसोचयस्य सोतुः सिंधूनां नदीनाम-
कृणोत् । अकरोत् ॥ ॥ २४ ॥

पुरोक्ता इक्षुर्वशो यक्षुरासीद्वाये मत्स्यासो त्रिशिता अपीव ।

क्षुष्टिं चक्रुर्भृगवो दुष्यवश्च सखा सखायमतरविषूचोः ॥ ६ ॥

पुरोक्ताः । इत् । तूर्वशः । यक्षुः । आसीत् । वाये । मत्स्यासः । त्रिशिताः । अपिऽइव ।

क्षुष्टिं । चक्रुः । भृगवः । दुष्यवः । च । सखा । सखायं । अतरत् । विषूचोः ॥ ६ ॥

यक्षुर्वशुश्चक्रुः । यक्षेः अग्रतश्चो न तु वनं । अतो न विर्भावः ॥ पुरोक्ताः पुरोवामी पुरोदाता वा ।
इदिति पुरवः । तूर्वशो नाम राक्षसीत् । च तूर्वशो राक्षे भगवन्तश्च इंद्रश्च सखायं सुदार्यं जवान । मत्स्यास-

एव जले निहिता मत्स्या एव निशिता निर्यन्ति अपि भृगवो द्रुह्यवश्च योधाश्च सुदाससुर्वशस्च च सुष्टिमा-
मुप्राप्तिं चक्रुः । विषूचोर्विष्वग्वतोऽभयोर्मध्ये सखा सुदाससंक्षिद्रः सखायं सुदासमतारत् । अतारयत् । तुर्वशं
चावधीदित्यर्थः । यथा । यत्तुर्वशशीलः पुरोक्ताः पुरोदाता तुर्वशो नाम राजासीत् । तेन मत्स्यासो मत्स्य-
नपदा निशितुं बोधिता आसन् । अपि च भृगवो द्रुह्यवश्च सुष्टिं सुखं तुर्वशस्च चक्रुः । विषूचोर्विष्वग्वतोऽ-
भयोर्मध्ये सखा तुर्वशस्च संक्षिद्रः सखायं राजानमतारत् । अतारयत् ॥

आ पक्थासो भलानसो भनन्ताल्लिनासो विषाणिनः शिवासः ।

आ योऽनयत्सधमा आर्यस्य गव्या तृत्सुभ्यो अजगन्मुधा नृन् ॥ ७ ॥

आ । पक्थासः । भलानसः । भनन्त । आ । अल्लिनासः । विषाणिनः । शिवासः ।

आ । यः । अनयत् । सधमाः । आर्यस्य । गव्या । तृत्सुभ्यः । अजगन् । मुधा । नृन् ॥ ७ ॥

पक्थासः पक्था इविषां पाचका भलानसो भद्रमुखाः । भलेति भद्रवाची । अल्लिनासोऽल्लिनाः । तपो-
रप्रवृत्ता इत्यर्थः । विषाणिनः कंठ्यनार्थं क्षणविषाणहस्ताः । दीक्षिता इत्यर्थः । शिवासः शिवा यागादिना
सर्वस्व लोकाश्च शिवकराः । यागेन हि शिवं भवति लोकस्य । आ भनन्त । अभिपुवंति तमिन्द्र । भनतिः शब्द-
कर्मा नीति भनतीति शब्दकर्मसु पाठात् । य इन्द्रः सधमाः । सोमपानेन सह माद्यतीति सधमादः । सधमाद्
एव सधमाः । आर्यस्य कर्मशीलस्य गव्या गोसंघान् तृत्सुभ्यो हिंसकेभ्य आनयत् । अजगन् अजगत् स्वयं च
गोसंघान् क्षेमि । मुधा युद्धेन ताम्रं शत्रून् जघान वेति शेषः ॥

दुराध्वोऽदितिं सेवयंतोऽचेतसो वि जगृभे परुष्णीं ।

महाविष्यक्पृथिवीं पत्यमानः पशुक्कविरंशयन्चार्यमानः ॥ ८ ॥

दुःआध्वः । अदितिं । सेवयंतः । अचेतसः । वि । जगृभे । परुष्णीं ।

महा । अविष्यक् । पृथिवीं । पत्यमानः । पशुः । कविः । अशयत् । चार्यमानः ॥ ८ ॥

दुराध्वो दुराभिसंधयोऽचेतसो मंदमतयः सुदासः शत्रवोऽदितिमदीनां परुष्णीं नदीं सेवयंतो वि
जगृभे । विषयः कूटभेदः । तमकुर्वन् । परुष्णाः कूलं विमिदुरित्यर्थः । स सुदासो महेन्द्रप्रसादसन्निभ महिमा
पृथिवीमविष्यक् । तदेव व्याप्नोत् । न पुनरद्वेष्टनाबाध्यत । ततः सुदासः शत्रुसार्थमानस्यमानस्य पुनः कविः
कविनामा पत्यमानः पशुपत्यमानः पशुर्यागे संक्षिप्तः पशुरिवाशयत् । अशेत । सुदासा निहत इत्यर्थः ॥

ईयुरथे न न्यथे परुष्णीमाशुचनेदभिपित्वं जगाम ।

सुदास इन्द्रः सुतुकां अमिचानरंधयन्मानुषे वध्निवाचः ॥ ९ ॥

ईयुः । अर्थे । न । निऽअर्थे । परुष्णीं । आशुः । चन । इत् । अभिऽपित्वं । जगाम ।

सुऽदासे । इन्द्रः । सुऽतुकान् । अमिचान् । अरंधयत् । मानुषे । वध्निऽवाचः ॥ ९ ॥

अर्थेन्द्रः परुष्णा विच्छिन्नाति पर्याप्ति संदधि । ततः परुष्णा आपो यथापूर्वमर्थं मंतवन्निव प्रवच्यदेशं
प्रति परुष्णीमीयुः । आचर्या चक्रुः ॥ एष वताविति धातोर्तन्मावितवर्षात् पिटीयुरिति । अती द्विकर्मका-
व्यात् ॥ वर्षमवन्तव परुष्णाः पार्वयोः क्षितं मिच्छं देशं प्रति परुष्णीं मेयुः । आमुच्यन् राज्ञः सुदासोऽचोऽप-
मिपित्वमग्निप्राप्तवन्निव अवाप्त । इन्द्रश्च सुदासे राज्ञे मानुषे कोके वध्निवाचो अत्यक्तानमिचान् शत्रून् सुतुकान्
कुमीकान् । तुष् तोकमित्यपत्यनामसु पाठात् । अरंधयत् । वधमानयत् ॥

इयुर्गावो न यवसादगोपा यथाकृतमभि मिचं चितासः ।

पृश्निर्गावः पृश्निनिप्रेषितासः श्रुष्टिं चक्रुर्नियुतो रंतयश्च ॥ १० ॥

इयुः । गावः । न । यवसात् । अगोपाः । यथाऽकृतं । अभि । मिचं । चितासः ।

पृश्निऽगावः । पृश्निऽनिप्रेषितासः । श्रुष्टिं । चक्रुः । निऽयुतः । रंतयः । च ॥ १० ॥

यदेन्द्रः सुदासो रक्षणार्थमागच्छति तदा पृश्निनिप्रेषितासः पृश्निनिप्रेषिताः पृश्न्या माषा नितरां प्रहि-
तास्त्रितासः संहता अनंतो वा पृश्निगावः । पृश्निवर्षा गावोऽश्वा येषां ते पृश्निगावो मरुतो यथाकृतमिन्द्रस्य
साहाय्यं करवामेति यथा पूर्वं समयः कृतस्य समयमनतिक्रम्य मिचमिन्द्रं यवसात् ॥ निमित्तार्थे पंचमी ॥
यवसं निमिषीकृत्यागोपा गोपाक्षिनारचिता गावो न गाव इवामीयुः । अभिजगसुः । रंतयो रममाणा
नियुतो मरुतामश्वाश्च श्रुष्टिं शीघ्रप्राप्तिं चक्रुः । तस्मिन्नुच्चै मरुत इन्द्रं साहाय्यार्थमभगच्छन्निवर्षः ॥ २५ ॥

एकं च यो विंशतिं च श्रवस्या वैकर्णयोर्जनान् राजा न्यस्तः ।

दस्मो न सद्यन्नि शिंशति बर्हिः शूरः सर्गमकृणोदिन्द्र एषां ॥ ११ ॥

एकं । च । यः । विंशतिं । च । श्रवस्या । वैकर्णयोः । जनान् । राजा । नि । अस्त । रित्यस्तः ।

दस्मः । न । सद्यन् । नि । शिंशति । बर्हिः । शूरः । सर्गं । अकृणोत् । इन्द्रः । एषां ॥ ११ ॥

यो सुदासो राजा श्रवस्या यशस इच्छयान्नेच्छया वा पश्यन्त्याः पार्श्वस्थयोर्वैकर्णयोर्वर्जपदयोर्विषमामा-
नेकं च विंशतिं च जनान् न्यस्तः आत्मनाहन् स राजा दस्मो न दर्शनीयो युवाधर्युरिव सद्यन्वज्रगृहे बर्हिर्ध-
स्मिन्नुच्चै सपत्नानि शिंशति नितरां जुनाति तस्मिन्नुच्चै शूर इन्द्र एषां मरुतां सर्गं प्रसवमकृणोत् सुदासः
साहाय्यार्थमकरोत् ॥

अथ श्रुतं कवर्षं वृद्धमप्स्वनु दुष्टुं नि वृणुग्वज्रबाहुः ।

वृणुना अथ सख्याय सख्यं त्वायंतो ये अमदन्नु त्वा ॥ १२ ॥

अथ । श्रुतं । कवर्षं । वृद्धं । अपऽसु । अनु । दुष्टुं । नि । वृणुक् । वज्रऽबाहुः ।

वृणुनाः । अथ । सख्याय । सख्यं । त्वाऽयंतः । ये । अमदन् । अनु । त्वा ॥ १२ ॥

अथापि च वज्रबाहुर्इन्द्रः श्रुतं कवर्षं च वृद्धं च पीन् तथा द्रुष्टुमगु आगुपूर्वेणाप्सूदकेषु नि वृणुक् ।
अमदन् इत्यर्थः । अथास्मिन्नवसरे ये त्वायंतस्त्वत्कामास्त्वा त्वामन्वमदन् असुवन् ते सख्यायः सख्याय
सख्यार्थं त्वां वृणाणाः सख्यं क्षेमिर इति शेषः ॥

वि सद्यो विश्वा दृष्टितान्नेषामिन्द्रः पुरः सहसा सप्त दर्दः ।

आनवस्य तृत्सवे गयं भाग्जेष्मं पूरुं विदथे मृध्रवाचं ॥ १३ ॥

वि । सद्यः । विश्वा । दृष्टितानि । एषां । इन्द्रः । पुरः । सहसा । सप्त । दर्दरिति दर्दः ।

वि । आनवस्य । तृत्सवे । गयं । भाक् । जेष्मं । पूरुं । विदथे । मृध्रऽवाचं ॥ १३ ॥

एषां कवचादीनां विश्वा विश्वाणि दृष्टितानि दृष्टानि दुर्वाणि पुरी नगरीश्च तद्गवासाधवमूतान् सप्त
प्राकाराधिन्द्रः सहसा वक्षि सप्त एव वि दर्दः । विहारवानाश्च । अपि आनवस्त्वानोः संवधिनी वज्रस्त्वानोः

पुषस् वा गयं गृहं धनं वा तृत्सवे तृत्सुनामकाय राक्षे तृत्सुनां गयाय वा वि भाक् । अमजत् । अदादित्वर्थः ।
इत्यभिद्रं कुर्वन्तो वयं विदधे युजे मुध्रवाचं बाधवाचं पूषं मनुष्यं क्षिप्र । अथेम ॥

नि गव्यवोऽनवो दुह्यवश्च षष्टिः शता सुषुपुः षट् सहस्रा ।

षष्टिवीरांसो अधि षड्वोयु विश्वेदिन्द्रस्य वीर्या कृतानि ॥ १४ ॥

नि । गव्यवः । अनवः । दुह्यवः । च । षष्टिः । शता । सुषुपुः । षट् । सहस्रा ।

षष्टिः । वीरांसः । अधि । षट् । दुवः । यु । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । वीर्या । कृतानि ॥ १४ ॥

गव्यवो गोकामा अनवोऽनोः संबन्धिना दुह्यवो दुह्योः संबन्धिनश्च वीरांसो वीराः षष्टिः शता शतानि ।
सहस्राणीत्यर्थः । षट् सहस्रा सहस्राणि च षष्टिश्चाधि षडधिकाः षट् दुवोयु दुवोयुवे ॥ चतुर्थी लुक् ॥ परि-
चरणकामाय मुदासे । नमस्यति कुवस्यतीति परिचरणकर्मसु पाठात् । नि सुषुपुः । गितरां शेरति । निहता
इत्यर्थः । ताव्येतानि विश्वा विश्वानि कृतानि कार्याणीन्द्रक्षेत् इन्द्रस्यैव वीर्या वीर्याणीति ॥

इन्द्रेणै तृत्सवो वेविषाणा आपो न सृष्टा अध्वन्त नीचीः ।

दुर्मिचासः प्रकलविन्मिमाना जहुर्विश्वानि भोजना सुदासे ॥ १५ ॥

इन्द्रेण । एते । तृत्सवः । वेविषाणाः । आपः । न । सृष्टाः । अध्वन्त । नीचीः ।

दुःमिचासः । प्रकलः । वित् । मिमानाः । जहुः । विश्वानि । भोजना । सुऽदासे ॥ १५ ॥

कदाचिदिन्द्रेण रक्षिता अथन्यदा तेनैव बाध्यते । एते तृत्सवो दुर्मिचासो दुष्टमिचाः प्रकलविद्वान्त
इन्द्रेण वेविषाणा युदार्थं संगताः कष्टाः पलायनार्थमुत्तुक्ता नीचीः नीचीना आपो न आप इवाध्वन्त । अधा-
वन्त । ततो मिमानाः सुदासा बाध्यमाना विश्वानि भोजना भोग्यानि धनानि सुदासे राक्षे जङ्गः ॥ २६ ॥

अर्थे वीरस्य श्रुतपामनिद्रं परा शर्धन्तं ननुदे अभि ह्यां ।

इन्द्रो मन्युं मन्युम्यो मिमाय भेजे पथो वर्तन्ति पत्यमानः ॥ १६ ॥

अर्थे । वीरस्य । श्रुतऽपां । अनिद्रं । परा । शर्धन्तं । ननुदे । अभि । ह्यां ।

इन्द्रः । मन्युं । मन्युऽम्यः । मिमाय । भेजे । पथः । वर्तन्ति । पत्यमानः ॥ १६ ॥

इन्द्रोऽभि चां भूर्भिर्मभि । भूम्यामित्यर्थः । वीरस्य वीर्ययुक्तस्य सुदासोऽर्थं हिंसकं ॥ अर्थे हिंसाकर्मणो
ऽर्थशब्दस्य निष्पत्तिः ॥ अग्निद्रं । यस्य युदाविद्रो नास्त्यसावग्निद्रः । तं । इन्द्रमगणयन्तमित्यर्थः । श्रुतपां श्रुतस्य
वीरादेर्ह्येवियः पातारं शर्धन्तमुत्सहमानं परा ननुदे । किंच मन्युम्यो मन्युकर्तुर्मन्युना भिगतो हिंसतो वा
शत्रोर्मन्युं क्रोधं मिमाय । वेवाधि । अथ सुदासः शत्रुः पथो मार्गान् पत्यमानो गच्छन् वर्तन्ति पलायनमार्गं
भेजे । प्राप ॥

आग्नेण चित्तवेकं चकार सिंक्षं चित्पित्वेना जघान ।

अव सृक्षीर्वेश्यावृक्षदिद्रुः प्रायच्छविष्वा भोजना सुदासे ॥ १७ ॥

आग्नेण । चित् । तत् । ऊं इति । एकं । चकार । सिंक्षं । चित् । पित्वेन । जघान ।

अव । सृक्षीः । वेश्या । अवृक्षत् । इन्द्रः । प्र । अयच्छत् । विश्वा । भोजना । सुऽदासे ॥ १७ ॥

इन्द्रस्तदाग्नेयं चित् इन्द्रिण्यापि सुदासिकं सुखं दानकर्म चकार । कारयामास । सिंक्षं चित् । प्रवशाः

विंशः सिंहाः । तमपि पेलिग च्छानिग जवान । घातयामास । वेष्मा । वेशी सूची । तथा सतीर्युपादेरमीनवा-
वृक्षत् । अवपुत्तवान् । वेष्मादेः कृत्वं सूचीवाकरोदित्वर्थः । तास्मितानि पीणि कर्माखसंभावितानीति नाशं-
नीयानीद्रक्ष महिषोऽधिकत्वात् । विद्या विद्यानि भोजना भोजनानि भोग्यानि धनानि सुदासे राक्षे
प्रायश्चित् । अदाच ॥

शर्धंतो हि शर्धवो रारधुष्टे भेदस्य चिच्छर्धंतो विंद रंधिं ।

मर्तौ एनः स्तुवतो यः कृणोति तिग्मं तस्मिन्नि जहि वज्रमिंद्र ॥ १८ ॥

शर्धंतः । हि । शर्धवः । रारधुः । ते । भेदस्य । चित् । शर्धंतः । विंद । रंधिं ।

मर्तौ न । एनः । स्तुवतः । यः । कृणोति । तिग्मं । तस्मिन् । नि । जहि । वज्रं । इंद्र ॥ १८ ॥

हे इंद्र ते तव शर्धवोऽरयः शर्धंतो बहवो रारधुः । वज्रमीयुः । चिदपि च शर्धत उत्सहमानस्य भेदस्य ।
मिनति मर्यादा इति भेदो नास्तिकः । तस्य । यदा । भेदो नाम सुदासः शर्धुः कश्चित् । तस्मिन्त्यर्थः । रंधिं
वशीकरं विंद । समस्य । यो भेदः स्तुवतस्त्वां स्तुवतो मर्ताकार्यान् प्रखिनः पापं कृणोति करोति तस्मिन् भेदे
तिग्मं निश्चितं योद्धारमुत्साहयंतं । तथा च यास्यः । तिग्मं तेजतेत्साहकर्मणः । नि० १०. ६. इति । वज्रं ।
वयति गच्छत्वेष शर्धुं न प्रतिहन्वत इति वक्तुः । तं ॥ वज्रशब्दो वज्रेर्ध्वं इंद्राय वज्रविप्रेत्यादिना रम्यत्वयांतो
निपातितः ॥ तं जहि । वज्रेण भेदं प्रहरेत्यर्थः ॥

आवदिंद्रं यमुना तृत्सवश्च प्राच भेदं सर्वताता मुषायत् ।

अजासंश्च शिर्यवो यक्षवश्च बलिं शीर्षाणि जभुरध्वानि ॥ १९ ॥

आवत् । इंद्रं । यमुना । तृत्सवः । च । प्र । अच । भेदं । सर्वऽताता । मुषायत् ।

अजासः । च । शिर्यवः । यक्षवः । च । बलिं । शीर्षाणि । जभुः । अध्वानि ॥ १९ ॥

अवास्मिन् सर्वताता सर्वताती युधि च इंद्रो भेदं नास्तिकं भेदनामकं वा सुदासः शर्धुं प्र मुषायत् प्राप्स-
त्वात् । अवधीदित्वर्थः । तमिंद्रं यमुनावत् । अतोवयत् । तत्तीरवासी जनः सर्वोऽप्यतोवयदित्वर्थः । तृत्सव-
स्तुतोः पुत्रवाचावन् । आवदित्वेकवचनं बहुवचनांततया विपरिणतं सद्बु संवध्यति । किंवावासीऽजा
जनपदाः शिर्यवो जनपदा यक्षवश्च जनपदा अश्वान्वाचसंबंधीणि शीर्षाणि शिरांसि । युधि हतानामश्वानां
शिरांसीत्यर्थः । बलिमुपहारं तस्मा इंद्रायोप जभुः । उपजभुः । यदा । अध्वानि शीर्षाणि युधि गृहीतामुष्मा-
नवानिंद्रायोपहारं जभुरित्यर्थः ॥

न तं इंद्रं सुमतयो न रायः संचक्षे पूर्वी उषसो न नूत्नाः ।

देवकं चिन्मान्यमानं जघंषाव त्मना बृहत्तः शंबरं भेत् ॥ २० ॥

न । ते । इंद्र । सुऽमतयः । न । रायः । संचक्षे । पूर्वीः । उषसः । न । नूत्नाः ।

देवकं । चित् । मान्यमानं । जघंष । अच । त्मना । बृहत्तः । शंबरं । भेत् ॥ २० ॥

हे इंद्र ते तव पूर्वाः पुरातनाः सुमतयः शोभनमतयो रायो धनानि चोषसो न उषस इव न संबधि
संस्कारुं न प्रकाः । न नूत्ना नूतनाश्च सुमतयो रायश्च न संबधि । किंच त्वं मान्यमानं मन्त्रमानस्य पुत्रं देवकं
देवकनामानं शर्धुं जघंष । अवधीः । जना स्वधनेन बृहतो महतः शिवात् शंबरं चाव भेत् ॥ अवधित्सी-
रिति ॥ ॥ २० ॥

प्र ये गृहादममदुस्त्वाया पराशरः शतयातुर्वसिष्ठः ।

न ते भोजस्य सख्यं मृषंताधा सूरिभ्यः सुदिना व्युच्छान् ॥ २१ ॥

प्र । ये । गृहात् । अममदुः । त्वाऽया । पराऽशरः । शतऽयातुः । वसिष्ठः ।

न । ते । भोजस्य । सख्यं । मृषंत । अध । सूरिऽभ्यः । सुऽदिना । वि । व्युच्छान् ॥ २१ ॥

हे इंद्र पराशरः शतयातुर्वज्ररथाः । बह्वि रथांसि बाधितुं यं कामयते स शतयातुर्वज्रनां रथसां शतयिता वा । शक्तिर्वसिष्ठश्चैवमादयो ये ऋषयस्त्वाया त्वदिच्छया गृहानुहं प्राप्य ॥ अन्वोपि द्वितीयां पंचमी । पा० २. ३. २८. १. ॥ यदा । गृहात् गृहे ॥ सप्तम्यर्थे पंचमी ॥ ग्राममदुः त्वां प्रतुष्टुः प्रकर्षेण तर्पितवन्तो वा ते पराशरप्रभृतयो भोजस्य भोजकस्य पाकस्य ते तव सख्यं सख्युः कर्म खोचं यजनं वा न मृषंति । न विस्मरन्ति । मृष मर्षे । मर्षो मर्षणं । तन्न कुर्वतीत्यर्थः । यतो न विस्मरन्त्यधातो हेतोः सूरिभ्यः सूरिणां खोतु-
यामिषां ॥ अथ विभक्तिव्यत्ययः । सुदिना सुदिनानि व्युच्छान् । व्युच्छंति । निवसन्ति । उपगच्छंतीत्यर्थः ॥

हे नष्टुर्देववतः शते गोर्वा रथा वधूमता सुदासः ।

अर्हन्ममे पैजवनस्य दानं होतैव सद्यः पर्येमि रेभन् ॥ २२ ॥

हे इति । नष्टुः । देवऽवतः । शते इति । गोः । द्वा । रथा । वधूऽमता । सुऽदासः ।

अर्हन् । अमे । पैजऽवनस्य । दानं । होताऽइव । सद्यः । परि । एमि । रेभन् ॥ २२ ॥

देववतो राज्ञो नष्टुः पीत्रस्य पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासो राज्ञो गोर्वा द्वे शते वधूमता वधूसं-
युक्ता द्वा द्वी रथा रथौ च देयं दानं दानभूतान् रेभन् इंद्रं सुवन् अत एवार्हन्वोम्योऽहं वसिष्ठो हे अपि सद्य
यच्चगृहं होतैव वषट्कर्तव्यं पर्येमि । अचम्येः संबोधनं सर्वदेवमुख्यत्वप्रतिपादनार्थं न तु देवतात्वज्ञापनार्थमत-
देवताकत्वादस्य सूक्तस्य ॥

चत्वारो मा पैजवनस्य दानाः स्मर्हिष्टयः कृशनिनो निरेके ।

चुजासो मा पृथिविष्ठाः सुदासस्तोक् तोकाय अर्वसे वहन्ति ॥ २३ ॥

चत्वारः । मा । पैजऽवनस्य । दानाः । स्मत्ऽदिष्टयः । कृशनिनः । निऽरेके ।

चुजासः । मा । पृथिविऽस्थाः । सुऽदासः । तोक् । तोकाय । अर्वसे । वहन्ति ॥ २३ ॥

पैजवनस्य पिजवनपुत्रस्य सुदासो राज्ञः स्मर्हिष्टयः प्रशस्तिसर्वनाः अद्यादिदानांगुक्ताः कृशनिनो
हिरण्यार्णकारवन्तो निरेके दुर्गती सत्यामुच्चास चतुर्नामिनः पृथिविष्ठाः पृथिव्यां सुप्रतिष्ठिता दाना देवभूता-
स्तारोऽन्वास्तोक् पुत्रवत्यालनीयं मां वसिष्ठं रथे खितं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य ॥ वज्रार्णे चतुर्षो । अर्वसे
ऽन्नाय यशसे वा वहन्ति । पुनर्मेति दूरयः ॥

यस्य अर्वो रोदसी अंतर्वी शीर्णोऽशीर्णो विवभाजो विभक्ता ।

सप्तेदिंद्रं न स्रवतो गृणन्ति नि युध्यामधिर्मशिशादभीके ॥ २४ ॥

यस्य । अर्वः । रोदसी इति । अंतः । उर्वी इति । शीर्णोऽशीर्णो । विऽवभाज । विऽभक्ता ।

सप्त । इत् । इंद्रं । न । स्रवतः । गृणन्ति । नि । युध्यामधिं । अशिशात् । अभीके ॥ २४ ॥

यस्य सुदासः मनो यश उर्वी विस्तीर्णो रोदसी यावापृथिव्यावतः । विस्तीर्णोर्वावापृथिवीर्मधिं वर्तत

इत्यर्थः । यच्च सुदा विभक्ता धनस्य प्रदाता श्रीर्जीश्रीर्जी श्रेष्ठाय श्रेष्ठाय विभक्ताय धनं प्रददी तं सुदासं सन्नेत् सन्निव जीर्वा इन्द्रं न इन्द्रमिव गुणंति । सुवन्ति । किंच स्रवतो नद्योऽभीक्षिण्युषि युष्मामधि युष्मामधि-
गामनं सपत्नं व्यशिशत् । नष्टम् ॥

इमं नरो मरुतः सञ्चतानु दिवोदासं न पितरं सुदासः ।

अविष्टनां पैजवनस्य केतं दूणार्शं क्षत्रमजरं दुवोयु ॥ २५ ॥

इमं । नरः । मरुतः । सञ्चत । अन्तु । दिवःऽदासं । न । पितरं । सुऽदासः ।

अविष्टनं । पैजऽवनस्य । केतं । दुःऽनर्शं । क्षत्रं । अजरं । दुवःऽयु ॥ २५ ॥

हे नरो भित्तारो मरुत इमं सुदासं रात्राणं सुदासो रात्रः पितरं दिवोदासं न दिवोदासमिव । दिवो-
दास इति पित्रवन्तस्य नामान्तरं । अन्तु सञ्चत । अन्तुसेवध्वं । किंच दुवोयु परिचरणकामस्य ॥ वज्रा जुह्व ॥
पैजवनस्य पित्रवन्तस्य सुदासः केतं मन्त्रं गृहं वाविष्टन । रक्षत । अपि चास्य सुदासः अर्चं वचं दूणार्शं
दुर्गममिनास्त्रवरमशिक्षिचं चासु ॥ २८ ॥

यस्मिन्मनुष्ये इतिवाक्यार्थं द्वितीयं सूक्तं वक्षिष्यमर्थं वैदुर्भमेन्द्र । तथा चागुक्तांतं । यस्मिन्मनुष्ये एकाद-
शति । आभिन्नविधि पंचमेऽह्न्येतस्मिन्निष्ठानं । सूचितं च । कथा मुमा यस्मिन्मनुष्ये इति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. ।
इति ॥ विषुवति निष्केचक्यस्त्रिऽधितसूक्तं । सूचितं च । यस्मिन्मनुष्योऽभि त्वं मेवं । आ० ८. ६. । इति ॥
महाप्रति निष्केचक्येऽधितसूक्तं । सूचितं च । यस्मिन्मनुष्यो वृषभो न भीम उद्यो वज्रि वीर्याय स्वधावान् । ऐ०
आ० ५. २. २. । इति ॥ आयुष्कामेष्वा मा ते अस्माभिर्द्विऽस्य चातुर्याया । सूचितं च । मा ते अस्मां सहस्राव-
न्परिष्टो पाहि नो अपि पायुभिः । आ० २. १०. । इति ॥

यस्मिन्मनुष्यो वृषभो न भीम एकः कृष्टीष्वावयति प्र विष्वाः ।

यः शश्वतो अदाभुषो गयस्य प्रयन्तासि सुध्वितराय वेदः ॥ १ ॥

यः । तिग्मऽश्वंगः । वृषभः । न । भीमः । एकः । कृष्टीः । अ० वयति । प्र । विष्वाः ।

यः । शश्वतः । अदाभुषः । गयस्य । प्रऽयन्ता । अ० सि । सुध्विऽतराय । वेदः ॥ १ ॥

य इन्द्रस्मिन्मनुष्यो वृषभो न वृषभ इव भीमो मयंकरः सन् एकोऽसहाय एव विष्वाः सर्वाण
कृष्टीः शत्रुजगान् ज्ञानात् प्रऽआवयति । यच्चिन्द्रोऽदामुषोऽयज्ञमानस्य शश्वतो बहोर्मयस्य गृहस्य धनस्य
वापहतां भवतीति शेषः । हे इन्द्र य इमं सुध्वितरायातिशयिण सोमामिव च कुर्वते जगाय वेदी धनं प्रयन्ता
प्रदातासि ॥ तुल्यत्वात् च वज्रा अभावः । असीत्स्वात्तातज्ञानुदात्तत्वाच्चतुस्तथोनाज्ञानुदात्तत्वासंभवात्
चतुस्तथुत्तमाज्ञातांतरमप्याहृत्य योजना कृता ॥

त्वं ह त्वदिन्द्र कुत्समावः शुश्रूषमाणस्तन्वां समर्थे ।

दासं यच्छुष्णां कुर्यवं न्यसी अरंधय आर्जुनेयाय शिष्यन् ॥ २ ॥

त्वं । ह । त्वत् । इन्द्र । कुत्सं । आवः । शुश्रूषमाणः । तन्वां । सऽमर्थे ।

दासं । यत् । शुष्णां । कुर्यवं । नि । अस्मै । अरंधयः । आर्जुनेयाय । शिष्यन् ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं ह नं कुरु त्वत्तदा तन्वा शरीरेव शुश्रूषमाण उपचरन् समर्थे मयैर्मर्त्योर्भुजिः सहितं पुत्र
कुत्समावः । अरंधयः । यक्षिष्याह । यच्चार्जुनेयायार्जुनाः पुत्रावासी कुत्साय शिष्यन् धनं प्रवच्छन् दासं
दासनामकमदुरं मुष्णं च कुर्यवं च अरंधयः पितरां वज्रमानसः ॥

त्वं धृष्णो धृषता वीतहव्यं प्रावो विश्वाभिरूतिभिः सुदासं ।

प्र पौरुकुत्तिं चसदस्युमावः क्षेचसाता वृचहव्येषु पूरं ॥३॥

त्वं । धृष्णो इति । धृषता । वीतऽहव्यं । प्र । आवः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । सुऽदासं ।

प्र । पौरुऽकुत्तिं । चसदस्युं । आवः । क्षेचऽसाता । वृचऽहव्येषु । पूरं ॥३॥

हे धृष्णो शत्रूणां धर्मकेन्द्रं धृषता धर्मकेण वक्षेण वजेन वा वीतहव्यं दत्तहविष्कं प्रजनितहविष्कं वा सुदासं राजानं विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभि रश्वाभिः प्रावः । प्रक्षेपणारथः । किंच वृचहव्येषु युद्धेषु क्षेचसाता क्षेचसातो क्षेचस्य भूमेर्मज्जने निमिषे पौरुकुत्तिं पुष्कृतस्त्रापात्वं चसदस्युं पूरं च प्रावः ॥

त्वं नृभिर्नृमणो देववीतौ भूरीणि वृषा हर्यश्च हंसि ।

त्वं नि दस्युं चुमुरि धुनि चास्वापयो दभीतये सुहंतु ॥४॥

त्वं । नृऽभिः । नृऽमनः । देवऽवीतौ । भूरीणि । वृषा । हरिऽअश्च । हंसि ।

त्वं । नि । दस्युं । चुमुरि । धुनिं । च । अस्वापयः । दभीतये । सुऽहंतु ॥४॥

हे नृमणो नृभिर्यज्ञानां नेतुभिः स्त्रोतुभिर्मननीय स्त्रोतवेन्द्र । नृषु मनो यक्षेति वज्रग्रीहिर्वा । देववीतौ यक्षे क्रियमाणे सति संयामे वा । देवा विजिगीषवो यस्मिन् विर्यति गच्छतीति संयामो देववीतिः । नृभिर्मन्त्रिः सह भूरीणि बह्वनि वृषा वृषाणि शत्रून् हंसि । मारितवानसि । किंच हे हर्यश्चेन्द्र त्वं दभीतये दभीतिनामकाय राजर्षये । तदर्धमित्यर्थः । दस्युं चुमुरि च धुनिं च सुहंतु सुहंतुना वक्षेण नि नितरामस्त्रापयः । मारितवानसीत्यर्थः ॥

तव व्यौत्नानि वज्रहस्त तानि नव यत्पुरो नवति च सद्यः ।

निवेशने शततमाविवेषीरहंश्च वृचं नमुचिमुताहन् ॥५॥

तव । व्यौत्नानि । वज्रऽहस्त । तानि । नव । यत् । पुरः । नवति । च । सद्यः ।

निऽवेशने । शतऽतमा । अविवेषीः । अहंश्च । च । वृचं । नमुचिं । उत । अहन् ॥५॥

हे वज्रहस्त तव व्यौत्नानि बलानि तानि तादृशानि । यद्यदा त्वं शत्रुराजं नव नवतिं च पुरः सद्यो युगपदेव विदारितकुम्भसीति शेषः । तदा निवेशने निवेशनार्थं शततमा शततमीं पुरमविवेषीः । व्याप्तोः । वृचं चाहन् । उतापि च नमुचिमहन् ॥ २९ ॥

सना ता त इन्द्र भोजनानि रातहव्याय दाशुषे सुदासे ।

वृषणे ते हरी वृषणा युनज्मि व्यंतु ब्रह्माणि पुरुशाक वाजं ॥६॥

सना । ता । ते । इन्द्र । भोजनानि । रातऽहव्याय । दाशुषे । सुऽदासे ।

वृषणे । ते । हरी इति । वृषणा । युनज्मि । व्यंतु । ब्रह्माणि । पुरुऽशाक । वाजं ॥६॥

हे इन्द्र ते तव रातहव्याय दत्तहव्याय दाशुषे यजमानाय सुदासे ता तानि त्वया दत्तानि भोजनानि भोग्यानि धनानि सना सनानि धनातनानि वसुपुरिति शेषः । हे पुरुशाक वज्रकर्मन्निद्रं वृषे कामानां वर्धिषे ते तुभ्यं । त्वामानेतुमित्यर्थः । वृषणा वृषवी हरी चक्षी युनज्मि । रथे योजयामि । ब्रह्माणाक-दीपानि स्त्रोपाधि वाजं बलिनं त्वां व्यंतु । व्यंतु ॥

जायस्व । नः । अवृकेभिः । वरूथैः । तव । प्रियासः । सूरिषु । स्याम ॥ ७ ॥

नि । तुर्वशं । नि । यावँ । शिशीहि । अतिषिऽग्वायं । शंस्यं । करिष्यन् ॥ ८ ॥

ये । ते । हवेभिः । वि । पणीन् । अदाशन् । अस्मान् । वृणीष्व । युज्याय । तस्मै ॥ ९ ॥

तेषां । इन्द्र । वृषः । हव्ये । शिवः । भूः । सखा । च । मूरः । अविता । च । नृणां ॥ १० ॥

हे वृत्तमनेतुमिन्द्र तुभं नरां नेतुषां च एति खोनाः संघा मन्त्राणि मङ्गनीयानि हवींषि इहती इदंती
'ऽस्रां'पो'ऽस्रादनेतुषां चमूचमिति शिवः । तेषां वृषां वृषहस्ते संघामि शिवः कल्याणकृत मूः । मनु । सखा च
मूः । जयिता रचिता च मूः ।

नू इन्द्र शूरं स्तवमानं ज॒तीं ब्रह्म॑ज॒तस्त॒न्वा वावृ॑धस्व ।
 उप॑ नो॒ वाजा॑न्मिमीक्षु॒प स्ती॒न्यूयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ ११ ॥
 नू । इन्द्र । शूर । स्तवमानः । ज॒ती । ब्रह्म॑ज॒तः । त॒न्वा । वावृ॑धस्व ।
 उप॑ नः । वाजा॑न् । मिमी॒क्षि । उप॑ । स्तीन् । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिभिः । सदा॒ नः ॥ ११ ॥

हे शूरेंद्र नु अथ स्तवमानोऽस्माभिः सूयमानो ब्रह्मजुतो ब्रह्मणा कोषेण प्रेरितस्तन्वा शरीरेण जैत्रा
 रक्षणेन वावृधस्व । अपि च नोऽस्माभ्यं वाजान्मिमीक्षुप मिमीहि । प्रयच्छेत्तर्थाः । स्तीन् गुहांसोप मिमीहि ।
 सष्टमन्वत् ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुनर्थोक्ततुरो देवादिष्यातीर्थमहिम्नरः ॥

इति श्रीमद्वाजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपासाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षरहिताभाषि पंचमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशायाः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं गत्वा कृतकृत्वाः सुखं गमामि गजाननं ॥
 यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहिम्नरः ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ उद्यो जज्ञे इति दशमं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैद्यमिन्द्रं । तथा चातु-
 क्रन्यते । उद्यो दशेति ॥ आभिन्नविके चतुर्थेऽहनि निष्केवक्ष्य एतत्सूक्तं निविज्ञानं । सूचितं च । चतुर्थस्योद्यो
 जज्ञे इति निष्केवक्ष्यं । आ० ७. ७. इति ॥ महाप्रतेऽपि निष्केवक्ष्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं ॥ उद्यो
 जज्ञे वीर्याय स्वधावानुदु ब्रह्माक्षिरत अयस्या । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥ सौमिकचातुर्मासेषु वैश्वदेवस्य खानि
 प्रथमं पुण्यमहः । तथापि निष्केवक्ष्य एतत्सूक्तं निविज्ञानं । सूचितं च । जमिष्ठा उद्य उद्यो जज्ञे इति मध्यंदिनः
 । आ० २. २. इति ॥

उ॒द्यो ज॒ज्ञे वी॒र्या॑य स्व॒धावा॑ञ्चक्रि॒रपो॒ नर्यो॑ यत्क॒रिष्यन् ।
 जग्मि॑र्यु॒वा नृष॑दे॒नमवो॑भिस्ता॒ता न॒ इन्द्र॑ ए॒नसो॑ म॒हश्चित् ॥ १ ॥
 उ॒द्यः । ज॒ज्ञे । वी॒र्या॑य । स्व॒धा॑ऽवान् । चक्रिः । अ॒पः । नर्यैः । यत् । क॒रिष्यन् ।
 जग्मिः । यु॒वा । नृ॑ऽसदे॒नः । अ॒वः॑ऽभिः । चा॒ता । नः । इन्द्रः । ए॒नसः । म॒हः । चि॒त् ॥ १ ॥

स्वधावान् वषवाण्य जीवत्सुतृण्यो वेद्रो वीर्याय वीर्यं कर्तुं वक्षि । वभूव । नर्यो नरहितः सन् यत्कर्म
 करिष्यन् भवति तदपः कर्म चक्रिः कर्तेव ॥ चक्रिरिति किम्रावयस्य चिद्विज्ञावान् कोकाचयमिष्ठाचकवर्तुना-
 भिति षष्ठीप्रतिविधः ॥ अपि च नृषदेनं यज्ञगृहं युवा भित्ततदपः सन् अवोमी रक्षयिः स्वार्थं जग्मिर्वीता
 महश्चिह्नहतोऽधिनसः पापान्नोऽध्याकं चाता रक्षिता च भवेति ॥

हंता वृषमिन्द्रः शूश्रुवान् प्रावीचु वीरो जरितारमूती ।
 कर्ता सुंदासे अह वा उ लोकं दाता वसु मुहुरा दाशुषे भूत् ॥ २ ॥

हंता । वृषं । इंद्रः । शूनुवानः । प्र । आवीत् । नु । वीरः । जरितारं । जंती ।
कर्ता । सुंदासे । अहं । वै । जं इति । लोकं । दाता । वसु । मुहुः । आ । दाशुषे । भूत् ॥ २ ॥

इंद्रः शूनुवानो वर्षमानः सन् वृषमसुरं हंता भवति ॥ तुल्यं तत्त्वाद् वज्रभावः ॥ वीरो वीरः सन्
जरितारं क्षीतारं नु चिप्रमूर्ती कृत्वा रचया प्रावीत् । प्रारचय । सुदासे राज्ञे लोकं जगपद् कर्ता च । यद्वा ।
सुदासे कक्षाणदानाय यजमानाय लोकं कर्ता च भवति ॥ इहाप्युत्तरापाणि तुल्यं तत्त्वात् वज्रभावः । अहं वा उ
इति शेषः पूरणाः ॥ दाशुषे यजमानाय वसु धनं मुहुर्भूयो भूयो दाता च भूत् । अभूत् । आ इति चार्थः ॥

युध्मो अन्नवा खजकृत्समश्वा शूरः सचाषाद्जनुषेमषाळः ।

व्यास इंद्रः पृतनाः स्वोजा अधा विश्वं शशूयंतं जघान ॥ ३ ॥

युध्मः । अन्नवा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । शूरः । सचाषाद् । जनुषा । ई । अषाळः ।

वि । आसे । इंद्रः । पृतनाः । सुऽओजाः । अध । विश्वं । शशूयंतं । जघान ॥ ३ ॥

युध्मो योद्धानर्वाभिगंतुरहितो युद्धेष्वपराशुखो वा खजकृत्सुदृढः । खले खल इति युद्धनामसु पाठात् ।
समश्वा । समत् कलहः । तद्वा शूरः शौर्योपेतो जनुषा वैश्वना स्वभावत एव सचाषाद् बह्वनामभिभविता-
षाळः स्वयं च केनाप्यनभिभूतः स्वोजाः सुवज्र ईमयमिंद्रः पृतनाः शशूयां क्षेमा व्यासे । विशिष्यति । अधापि
च शशूयंतं शाश्वतमाचरंतं विश्वं सर्वं जघान । इति ॥

उभे चिदिंद्रो रोदसी महित्वा पंप्राथ तविषीभिस्तुविष्मः ।

नि वज्रमिंद्रो हरिवाग्निमिक्षन्तसमंधसा मर्देषु वा उवोच ॥ ४ ॥

उभे इति । चित् । इंद्रः । रोदसी इति । महिऽत्वा । आ । पंप्राथ । तविषीभिः । तुविष्मः ।

नि । वज्रं । इंद्रः । हरिऽवान् । मिमिक्षन् । सं । अंधसा । मर्देषु । वै । उवोच ॥ ४ ॥

हे तुविष्मो वज्रधनेंद्र महित्वा महत्त्वेन तविषीभिर्बलैश्चोभे सिद्धिं अपि रोदसी बावापुषिष्वावा-
यमाच । आपूरितवानसि । अथ परोक्षश्रुतिः । हरिवाग्नश्चवाग्निंद्रो वज्रं नि मिमिक्षन् शत्रुसु प्राप्यन् मर्देषु
कक्षेषु निवित्तुं बांधसा सोमेन समुवोच । संक्षेपेति संगच्छति वा ॥ उच समवाय इति धातुः । वा इति पूरणः ॥

वृषा जजान वृषणं रणाय तमु चिन्तारी नर्ये संसूव ।

प्र यः सेनानीरध नृभ्यो अस्तीनः सत्वा ग्वेषणः स धृष्णुः ॥ ५ ॥

वृषा । जजान । वृषणं । रणाय । तं । जं इति । चित् । नारी । नर्ये । संसूव ।

प्र । यः । सेनाऽनीः । अध । नृऽभ्यः । अस्ति । इनः । सत्वा । गोऽएषणः । सः । धृष्णुः ॥ ५ ॥

वृषा क्षेता पिता कक्षपो वृषणं कामानां वर्धितारमिंद्रं दद्यात् युद्धार्थं जजान ॥ अन्न जगन् इति धातुः ॥
नर्ये वरहितं तसु तमेवेंद्र नारी सिद्धिदितिरपि संसूव । सुसूवे । अधापि च य इंद्रो नृभ्यो वृषां क्षेमाणीः
क्षेमाणां नेता सन् प्राप्तिं प्रमचति य इंद्र एनः सर्वकृत् जनत ईश्वरो भवति । नियुत्वाग्निं इतीश्वरनामसु
पाठात् । सत्वा शत्रूणां खादकश्च नृवेषो यवान्नेष्टा च धृष्णुः शत्रूणां धर्मकृत् भवतीति शेषः ॥ ॥ ५ ॥

नू चित्स भेषते जनो न रेवन्मनो यो अस्य शोरमाविवासात् ।

यक्षैर्य इंद्रे दधते दुर्वासि क्षयत्स राघ चतृपा चतृजाः ॥ ६ ॥

नु। चित्। सः। धेयते। जनः। न। रेयत्। मनः। यः। अस्य। घोरं। अविवासात्।
यज्ञैः। यः। इदं। दधते। दुर्वासि। क्षयत्। सः। राये। ऋत॒ऽपाः। ऋते॒ऽजाः॥६॥

यो जनोऽक्षेद्रस्य घोरं शत्रूणां बाधकं मनो यक्षीराविवासात् परिचरति स जनः। नु इति प्रतिषेधे वर्तते। चिदित्येवकारार्थं। नू चित् नैव धेयते। ज्ञानात् न भक्षति। न रेयत्। नैव क्षीयते। अपि च यो जनो दुर्वासि परिचरयसाधनानि सोमशस्त्राणीदृ दधति निधत्ते तस्मै जनाय ऋतपा यज्ञपाता ऋतेजा यज्ञे जातस्य स इन्द्रो राये जनाय ययत्। निवसति। भवेदित्यर्थः॥

यदिदं पूर्वो अपराय शिष्यन्त्यज्यायान्कनीयसो देष्णं।

अमृत इत्ययीसीत दूरमा चिच चित्र्य भरा रयिं नः॥७॥

यत्। इन्द्र। पूर्वैः। अपराय। शिष्यन्। अयत्। ज्यायान्। कनीयसः। देष्णं।

अमृतः। इत्। परि। आसीत्। दूरं। आ। चिच। चित्र्यं। भर। रयिं। नः॥७॥

हे चिच चायनीयेन्द्र यज्ञं पूर्वः पिता ऋद्धो भ्राता वापराय पुत्राय कनीयसे वा शिष्यन् प्रयच्छन्। शिष्यतिर्दानकर्म। प्रीणाति शिष्यतीति दानकर्मसु पाठात्। भवतीति शिष्यः। यद्य देष्णं देयं धनं ज्यायान् ऋषिः कनीयसोऽयत् प्राप्नुयात्। यद्यापि धनं पितृतो लब्ध्वा पुत्रोऽमृत इत् अमृत एव सन् पितृगृहं विहाय दूरं पर्यासीत आसी तत् चिचिधं चित्र्यं चायनीयं रयिं धनं नोऽक्षममा भर। आहर॥

यस्त इन्द्र प्रियो जनो ददाशत्सन्निरेके अद्रिवः सखा ते।

वयं ते अस्यां सुमती चनिष्ठाः स्याम वरुणे अमृतो नृपीती॥८॥

यः। ते। इन्द्र। प्रियः। जनः। ददाशत्। असत्। निरेके। अद्रिऽवः। सखा। ते।

वयं। ते। अस्यां। सुऽमती। चनिष्ठाः। स्याम। वरुणे। अमृतः। नृऽपीती॥८॥

हे इन्द्र यस्मै तुभ्यं प्रियः सखा जनो ददाशत् हवींषि दद्यात् हे अद्रिवः स सखा ते तव निरेके दानेऽसत्। स्वात्। वयं च चनिष्ठा अमृतोऽहिसतस्यै तवास्यां सुमतावनुग्रहमुखी वर्तमानाचनिष्ठः सुतिमत्तरा अतिशयेनामृतो वा। जनोऽमृतं। नृपीती नृणां रचके वरुणि गृहे परणीये वा धने स्वाम। वसेम मवेम वा॥

एष स्तोमो अचिक्रद्रुषा त उत स्तामुर्मघवन्नक्रपिष्ट।

रायस्कामो जरितारं त आगन्त्वमंग शक्र वस्व आ शक्रो नः॥९॥

एषः। स्तोमः। अचिक्रद्रुत्। वृषा। ते। उत। स्तामुः। मघऽवन्। अक्रपिष्ट।

रायः। कामः। जरितारं। ते। आ। अगन्। त्वं। अंगं। शक्रः। वस्वः। आ। शक्रः। नः॥९॥

हे मघवन् धनवसिन्द्र ते त्वर्थं वृषा शक्तिव स्तोमः स्तोमः सूयमानोऽचिक्रद्रुत्। क्रदति। उतापि च स्तामुः स्तोताक्रपिष्ट। चक्रौत्। अपि च हे शक्र ते तव जरितारं स्तोतारं मां रायो धनस्य कामोऽभिचाप जानन्। आगतः। अतस्त्वं वरुणं धनं॥ कर्मणि वरी॥ नोऽक्षममंग विप्रमा शक्रः। धिदि॥

स न इन्द्र त्वयताया इषे भास्मना च ये मघवानो जुनन्ति।

वस्वी धु ते जरिषे अस्तु शक्तिर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥१०॥

सः । नः । इन्द्र । त्वऽयतायै । इषे । धाः । त्मना । च । ये । मघऽवानः । जुनन्ति ।
वस्वी । सु । ते । जरिषे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । यात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे इन्द्र स त्वं त्वयताया इषे त्वया दत्तमहं भोक्तुं नोऽस्मान् धाः । धारय । ये च मघवानो इविष्मन्त-
स्मना स्वयमेव जुनन्ति इवीषि त्वां प्रति प्रेरयन्ति तानपि त्वयताया इषे धाः । अपि च वस्वीष्यत्वं प्रशस्वामु
क्षुतिषु ते तव जरिषे कोचि मह्यं शक्तिः सामर्थ्यमस्तु । यद्वा । जरिषे मह्यं ते तव वस्वीषु प्रशस्वा शक्तिर्दो-
नमस्तु । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥ २ ॥

असावि देवमिति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुभर्मिन्द्र । तथा चानुक्रांतं । असावीति ॥ माध्यन्दिन-
सवने शिवावदणसोम्रीयमानमिदं सूक्तं । असावि देवमिहोप यातित्वगुसवणं । आ० ५. ५. । इति ॥ इन्द्रस्य वृषभः
पशावभि क्रलिति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अभि क्रलित्वा भूरध ऊग्न त्वं महौ इन्द्र गुभं इ वाः
। आ० ३. ८. । इति ॥

असावि देवं गोक्षृजीकमंधो न्यस्मिन्निद्रो जनुषेमुवोच ।
बोधामसि त्वा हर्यश्च यज्ञैर्बोधा नः स्तोममंधसो मर्देषु ॥ १ ॥
असावि । देवं । गोऽक्षृजीकं । अंधः । नि । अस्मिन् । इन्द्रः । जनुषा । ई । उवोच ।
बोधामसि । त्वा । हरिऽअश्च । यज्ञैः । बोधः । नः । स्तोमं । अंधसः । मर्देषु ॥ १ ॥

देवं दीप्तं गोक्षृजीकं गोभिः संस्तुतं । गव्येण मिश्रितमित्यर्थः । अंधः सोमरूपमन्नमसावि । अभिपुतं ।
सोममिन्द्रोऽस्मिन्नभिपुते सोमरूपेऽंधसि अनुषा स्वभावत एव नुवोच । नितरां संगतो भवति । अथ प्रत्यक्ष-
क्षुतिः । हे हर्यश्च त्वा त्वां यज्ञैः कोचिर्हविर्निर्वा बोधामसि । बोधयामः । अंधसः सोमस्य मर्देषु नोऽस्माकं
सोमं कोचं बोध । नुध्यस्व च ॥

प्र यंति यज्ञं विपयंति बर्हिः सोममादो विदथे दुधवाचः ।
न्यु धियते यशसो गृभादा दूरउपपद्यो वृषणो नृषाचः ॥ २ ॥
प्र । यंति । यज्ञं । विपयंति । बर्हिः । सोमऽमादः । विदथे । दुधऽवाचः ।
नि । ऊं इति । धियते । यशसः । गृभात् । आ । दूरेऽउपपद्यः । वृषणः । नृऽसाचः ॥ २ ॥

अथ प्र यंति यष्टारी बर्हिश्च विपयंति । क्षुर्यति । विधिः क्षरणकर्मा । विदथे यज्ञे सोममादो यावाणश्च
दुधवाचो दुधरवाचो भवन्ति । अपि च यशसो यशस्विनो दूरउपपद्यः । दूर उपपद्यः शब्दो येषां ते दूरउ-
पपद्यः । नृषाचः । नृक्षितृगुत्वचः सचंत इति नृषाचः । वृषणो यावाणो गृभाद्गृहात् । गृहमध्यमयावा । तस्मात् ।
आ इति चार्थः । नि धियते । अभिवचनेत्यायां निगृह्यते । उ इति पूरणः ॥

त्वमिन्द्र सवितृवा अपस्कः परिहिता अहिना भूर पूर्वीः ।
त्वद्वावके रघ्योऽं न धेना रेजंते विन्धा कृचिमाणि भीषा ॥ ३ ॥
त्वं । इन्द्र । सवितृवै । अपः । करिति कः । परिऽस्थिताः । अहिना । भूर । पूर्वीः ।
त्वत् । वावके । रघ्यः । न । धेनाः । रेजंते । विन्धा । कृचिमाणि । भीषा ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वमहिना वृषेभ्यः परिहिता आकान्ताः पूर्वीर्धृतीरप उदकाणि सवितरे सवितु कः । अवापीः ।

धेना नयस्य त्वत्सत्तो हेतो रथो न रथिन इव वावके । निर्गच्छन्ति ॥ वकि कोटिस्त इति धातुः ॥ विश्वा
विश्वानि कृचिमाणि सुवनानि च भीषा त्वत्तो भीत्या रेवति । कपति ॥

भी॒मो वि॒वे॒षायु॒धेभिरेषा॒मपा॑सि विश्वा॒ नर्या॑णि वि॒द्वान् ।

इ॒न्द्रः पु॒रो ज॒हृषा॑णो वि दू॒धो॒ञ्चि वज्र॑हस्तो म॒हिना॑ जघान ॥ ४ ॥

भी॒मः । वि॒वेष॑ । आ॒युधे॒भिः । ए॒षां । अ॒पा॑सि । विश्वा॑ । नर्या॑णि । वि॒द्वान् ।

इ॒न्द्रः । पु॒रः । ज॒हृषा॑णः । वि । दू॒धोत् । वि । वज्र॑हस्तः । म॒हिना॑ । ज॒घान् ॥ ४ ॥

इन्द्रो नर्याणि नरहितानि विश्वा विश्वान्यपासि कर्माणि विद्वाजानान् आयुधभिरायुधभीमो भयंकरः
सन् एषां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एतानसुरान् विवेष । व्याप्तवान् । पुरश्च तेषां वि दूधोत् । अकपयत् । अपि च
जहृषाणो हृथ्यन् महिना महिम्ना युक्तो वज्रहस्तः सन् तान् वि जघान ॥

न या॒तव॑ इ॒न्द्र जू॒जुवु॑र्नो न व॒न्दना॑ श॒विष्ठ॑ वे॒द्याभिः॑ ।

स श॒र्धद॑र्यो वि॒षुण॑स्य ज॒न्तोर्मा॑ शि॒श्रदे॒वा अपि॑ गु॒र्धृतं॑ नः ॥ ५ ॥

न । या॒तवः॑ । इ॒न्द्र । जू॒जुवुः॑ । नः॑ । न । व॒न्दना॑ । श॒विष्ठ॑ । वे॒द्याभिः॑ ।

सः । श॒र्धत् । अ॒र्यः । वि॒षुण॑स्य । ज॒न्तोः॑ । मा । शि॒श्रदे॒वाः । अपि॑ । गुः । गु॒र्धृतं॑ । नः॑ ॥ ५ ॥

हे इन्द्र यातवो राक्षसा नोऽस्मान् जूजुवुः । न हिंस्युः । जूजुवुरिति हिंसाक्रियः पृथक्करणक्रियो वा ।
अपि च हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र वंदना वंदनानि रक्षांसि वेद्याभिर्वेद्याभ्यः प्रजाभ्यो नोऽस्मान् जूजुवुः । न
पृथक्कुर्वन्तु । किंचार्थः स्वामी स इन्द्रो विषुणस्य विषमस्य जन्तोः प्राणिनः शासने शर्धत् । उत्सहित । अथ च
शिश्रदेवाः । शिश्रेण दीव्यन्ति क्रीडन्त इति शिश्रदेवाः । अन्नह्यचर्या इत्यर्थः । नोऽस्माकमुतं यच्चं सत्त्वं वा मापि
गुः । मापिगमन् । तथा च यास्तः । स उत्सहतां यो विषुणस्य जन्तोर्विषमस्य मा शिश्रदेवा अन्नह्यचर्याः ।
शिश्रं ग्रथतेः । अपि गुर्धृतं नः सत्त्वं वा यच्चं वा । नि० ४. १०. इति ॥ ३ ॥

अ॒भि क्र॑त्वे॒द्र भू॒रध॑ ज॒मन्न॑ ते वि॒ष्यद्भू॒हिमा॑नं रजा॑सि ।

स्वेना॒ हि वृ॑चं श॒र्वसा॑ ज॒घंथ॑ न श॒चुर॑तं वि॒विद॑द्युधा ते ॥ ६ ॥

अ॒भि । क्र॒त्वा । इ॒न्द्र । भूः॑ । अ॒धः । ज॒मन् । न । ते॑ । वि॒ष्यक् । म॒हिमा॑नं । रजा॑सि ।

स्वेन॑ । हि॒ । वृ॒चं । श॒र्वसा॑ । ज॒घंथ॑ । न । श॒चुः॑ । अ॒तं । वि॒विद॑त् । यु॒धा । ते॑ ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं क्रत्वा कर्मणा जमन् पुष्टिर्वा वर्तमानान् जंतुन्वाभि भूः । अभ्यभूः । अधापि च ते तव महिमानं
रजांसि सर्वे लोका न विष्यक् । अचिर्वाप्तिकर्मा । न आमुवन्नित्यर्थः । स्वेन ह्यात्मीयेन च शर्वसा बलेन वृचं
जघंथ । त्वमवधीः । शचुश्च युधा कुर्वन् ते तवातं हिंसां न विविदत् । न लब्धवान् ॥

दे॒वाश्चि॑त्ते अ॒सुर्य॑न्म॒ पूर्वे॑ऽनु॒ क्ष॒त्राय॑ म॒मिरे॑ सहा॑सि ।

इ॒न्द्रो म॒घानि॑ द॒यते॑ वि॒षसे॑न्द्रं वा॒जस्य॑ जो॒हुव॑न्त सा॒तौ ॥ ७ ॥

दे॒वाः । चि॒त् । ते॑ । अ॒सुर्य॑न्म॒ । पूर्वे॑ । अ॒नु । क्ष॒त्राय॑ । म॒मिरे॑ । सहा॑सि ।

इ॒न्द्रः । म॒घानि॑ । द॒यते॑ । वि॒सस॑ । इ॒न्द्रं । वा॒जस्य॑ । जो॒हुव॑न्त । सा॒तौ ॥ ७ ॥

पूर्वे देवाश्चिदसुरा अयसुर्याय बलाय चचाय । चदिर्हिंसाकर्मा । वसं हिंसां चोभि कर्तुमित्यर्थः । हे इन्द्र

ते तव सहांसि बलान्मनु ममिरे ॥ हीने । पा० १. ४. ८६. । इत्यनुः कर्मप्रवचनीयः ॥ तव बलिभ्यो हीना ममिर
इत्यर्थः । तथा च निगमांतरं । अनु ते बर्हिर्वृहती वीर्यं मने । अ० १. ५७. ५. । इति । अथ परोक्षमुक्तिः । इंद्रः
शत्रून्विषह्य मघानि मंहनीयानि धनानि दयति । भस्तिभ्यः प्रयच्छति । अपि इंद्रं वाजस्यामस्य साती कामार्थं
जोडयंत । कुर्वन्ति कोतार आह्वयन्ति वा ॥

कीरिष्विद्धि त्वामवसे जुहावेशानमिदं सौभगस्य भूरैः ।

अवो बभूथ शतमूते अस्मे अभिस्तुत्वावतो वरूता ॥ ८ ॥

कीरिः । चित् । हि । त्वां । अवसे । जुहाव । ईशानं । इंद्र । सौभगस्य । भूरैः ।

अवः । बभूथ । शतं ऽ ऊते । अस्मे इति । अभिऽस्तुः । त्वाऽवतः । वरूता ॥ ८ ॥

हे इंद्र ईशानं त्वां कीरिः कोता । कावः कीरिरिति कोतुनामसु पाठात् । वसिष्ठोऽवसे रचणाद्य
जुहाव हि । कोति हि ह्वयति वा । चिदिति पुराणः । अपि च हे शतमूते वज्ररथेन्द्र अस्मि अस्माकं भूरैः
प्रभूतस्य सौभगस्य धनस्यावो रचा बभूथ । बभूविथ । अभिस्तुरभिर्हिसकस्य त्वावतस्त्वत्सदृशस्य वरूता
वारयिता च भव ॥

सखायस्त इंद्र विश्वहं स्याम नमोवृधासो महिना तरुच ।

वन्वतुं स्मा तेऽवसा समीकेऽभीतिमूर्यो वनुषां शवांसि ॥ ९ ॥

सखायः । ते । इंद्र । विश्वहं । स्याम् । नमः ऽ वृधासः । महिना । तरुच ।

वन्वतुं । स्म । ते । अवसा । संऽईके । अभिऽइति । अूर्यः । वनुषां । शवांसि ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव नमोवृधासो नमसा जुषा इविषा वा वर्धयितारो वयं विश्वह सर्वदा सखायः स्याम ।
भवेम । महिना महिषा तद्वत्त्वं तारकेन्द्र ते तवावसा रचणेन समीके संघामिऽर्योऽभीतिमभिगमनं वनुषां
हिसकानां शवांसि बलानि च वन्वतु । कोतारो हिंसतु ॥

स न इंद्र त्वयताया इषे धास्तमना च ये मघवानो जुनन्ति ।

वस्वीं शु ते जरिषे अस्तु शक्तिर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

सः । नः । इंद्र । त्वऽयतायै । इषे । धाः । तमना । च । ये । मघऽवानः । जुनन्ति ।

वस्वीं । सु । ते । जरिषे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

इयमुग्वाक्कातचरा ॥ १४ ॥

पिषा सोममिन्द्र मंदतु सिति नक्षत्रं पंचमं सूक्तं । अनुकथ्यते च । पिष नच वैराजमृतेऽत्वामिति । वसिष्ठ
अपिः । आदितोऽष्टौ विराजो नवमी चिदुप । इंद्रो देवता ॥ दशराषि चतुर्थेऽहनि निष्किलशस्त्रे पिषा
सोममिद्विति षट् सोषियानुक्षयी । सूचितं च । वैराजं चित्पुष्टं पिषा सोममिन्द्र मंदतु सिति षट् सोषियानु-
क्षयी । आ० ७. ११. । इति । महाप्रतेऽपि निष्किलश आवाः बहुषः । सूचितं च । पिषा सोममिन्द्र मंदतु सिति
षट् । ऐ० आ० ५. ३. १. । इति । आवा निष्किलशस्त्रयाज्या । सूचितं च । पिषा सोममिन्द्र मंदतु सिति
याज्या । आ० ५. १५. । इति । चतुर्थेऽहनि माध्यंदिनसवने होषकशस्त्रेण सप्त विराजस्त्रींशुषान् कलिकैकशुषः
शंसनीयः । तव न ते निर इत्याद्यस्तस्य अथः । सूचितं च । न ते निरो अपि मुखे तुरक्ष न्न यो महे
महिपुषि मरध्वं । आ० ७. ११. । इति ॥

पिवा सोममिन्द्रं मंदतु त्वा यं ते सुषाव हयंश्चाद्रिः । सोतुर्बाहुभ्यां सुयतो नार्वी ॥ १ ॥
 पिब । सोम । इन्द्र । मंदतु । त्वा । यं । ते । सुषाव । हरिऽअश्व । अद्रिः । सोतुः ।
 बाहुऽभ्यां । सुऽयतः । न । नार्वी ॥ १ ॥

हे इन्द्र सोमं पिब । स सोमस्त्वा त्वां मंदतु । मादयतु । हे हयंश्च ते त्वदयं सोतुरभिषवकर्तुर्बाहुभ्यामपी
 न रश्मिभ्यामश्व इव सुयतः सुषु परिगृहीतोऽद्रिर्ग्रीवा यं सोमं सुषाव ॥

यस्ते मदो युज्यश्चारुरस्ति येन वृचाणि हयंश्च हंसि । स त्वामिन्द्रं प्रभूवसो ममत्तु ॥ २ ॥
 यः । ते । मदः । युज्यः । चारुः । अस्ति । येन । वृचाणि । हरिऽअश्व । हंसि । सः ।
 त्वां । इन्द्र । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । ममत्तु ॥ २ ॥

हे हयंश्च ते तव यो युज्योऽनुगुणश्चारुः समीचीनो मदो मदकरः सोमोऽस्ति विद्यते येन च पीतेन
 सोमेन वृचाणि हंसि हे प्रभूवसो प्रभूतधनेन्द्र त्वां स सोमो ममत्तु । मादयतु ॥

बोधो सु मे मघवन्वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिं ।
 इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥ ३ ॥
 बोध । सु । मे । मघऽवन् । वाचं । आ । इमां । यां । ते । वसिष्ठः । अर्चति । प्रऽशस्तिं ।
 इमा । ब्रह्म । सधऽमादे । जुषस्व ॥ ३ ॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र ते तव प्रशस्तिं स्तुतिरूपां यां वाचं वसिष्ठोऽर्चति वदति तामिमां मे वसिष्ठस्य
 संबंधिनीं वाचं स्वा बोध । सुष्ठुभिबुध्यस्व । किंचिमेमां नि ब्रह्म ब्रह्माणि सधमादे यज्ञे जुषस्व । शिवस्व ॥

श्रुधी हवँ विपिपानस्याद्रेर्बोधा विप्रस्यार्चतो मनीषां ।
 कृष्वा दुवांस्यंतमा सचेमा ॥ ४ ॥
 श्रुधि । हवँ । विऽपिपानस्य । अद्रेः । बोध । विप्रस्य । अर्चतः । मनीषां ।
 कृष्व । दुवांसि । अंतमा । सचा । इमा ॥ ४ ॥

हे इन्द्र विपिपानस्य विपीतवतो विपिवतो वा ममाद्रेर्षीष्णो हवमाज्ञानं श्रुधि । मृशु । तथा च
 निगमांतरं । भावभ्यो वाचं वदता वदशः । अ० १०. ९४. १. इति । विप्रस्य प्राज्ञस्य वसिष्ठस्यार्चतः श्रुततो
 मनीषां स्तुतिं बोध । बुध्यस्व च । एतेमानि क्रियमाणाणि दुवांसि परिचरयान्वंतमांतिक्तमानि बुद्धिज्ञानि
 सचा सह सहायभूतः सन्वा कृष्व ॥ कृष्व च ॥

न ते गिरो अपि मृथे तुरस्य न सुष्टुतिमसुर्यस्य विद्वान् ।
 सदा ते नाम स्वयशो विवक्षि ॥ ५ ॥
 न । ते । गिरः । अपि । मृथे । तुरस्य । न । सुऽस्तुतिं । असुर्यस्य । विद्वान् ।
 सदा । ते । नाम । स्वऽयशः । विवक्षि ॥ ५ ॥

हे इन्द्र तुरस्य शत्रूणां विवक्षक ते तव निरः कुसीरसुर्यस्य । द्वितीयाचं यज्ञी । त्वदीयमसुर्यं यज्ञं
 विद्वान्ज्ञानज्ञं नापि मुक्षि । मुक्षिर्मात्रं यजमानः । न मार्जयामि । न परित्यजामीत्यर्थः । सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च

नापि मुक्षि । मुक्षिर्मावर्जनकर्मत्वमन्वापि वृक्षते । तद्यथा । मा नो अपि सखा पित्र्याणि प्र सर्विषाः । अ० १. ७१. १०. । इति । किंतु स्वयंशोऽसाधारण्यशक्तौ तव नाम कोचं सदैव विवक्षितं । प्रवीमि ॥ ॥ ५ ॥

भूरि हि ते सर्वना मानुषेषु भूरि मनीषी हवते त्वामित् ।

मारे अस्मन्मघवज्योक्कः ॥ ६ ॥

भूरि । हि । ते । सर्वना । मानुषेषु । भूरि । मनीषी । हवते । त्वां । इत् ।

मा । आरे । अस्मत् । मघऽवन् । ज्योक् । करिति कः ॥ ६ ॥

हे मघवन् ते तव सवना सवनानि सोमाभिवषणानि भूरि भूरीणि मानुषेष्वस्मासु वर्तन्त इति शेषः । मनीषी सोता त्वामित्त्वामिव भूरि हवते । नितरां वृथ्यति । कीति । अतोऽस्मादस्मात् आरे हरे ज्योक् विरक्तानं मा कः । आत्मानं मा कार्यीः । चिप्रमात्मानमस्मादासन्नं कुर्वित्यर्थः ॥

तुभ्येदिमा सर्वना शूर विश्वा तुभ्यं ब्रह्माणि वर्धना कृणोमि ।

त्वं नृभिर्हव्यो विश्वधासि ॥ ७ ॥

तुभ्यं । इत् । इमा । सर्वना । शूर । विश्वा । तुभ्यं । ब्रह्माणि । वर्धना । कृणोमि ।

त्वं । नृऽभिः । हव्यः । विश्वधा । असि ॥ ७ ॥

हे शूर तुभ्यं तुभ्येवेमेमानि विश्वा विश्वानि सवना सोमाभिवषणानि मया क्रियन्त इति शेषः । तुभ्यं स्वर्धमेव वर्धना वर्धनानि ब्रह्माणि सोपाणि कृणोमि । करोमि । त्वमेव नृभिर्यज्ञानां नृभिर्ब्रह्मधा सर्वप्रकारेणैवो ज्ञातव्यः सुखो वासि ॥

नू चिन्तु ते मन्यमानस्य दस्मोदस्रुवन्ति महिमानमुयं न वीर्यमिन्द्र ते न राधः ॥ ८ ॥

नु । चित् । नु । ते । मन्यमानस्य । दस्म । उत् । अस्रुवन्ति । महिमानं । उग्र । न ।

वीर्यं । इन्द्र । ते । न । राधः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र दर्शनीय मन्वमानस्य खूयमानस्य ते तव महिमानं । नू चिदिति प्रतिषेधात् । नु चिप्रं नू चिदुदस्रुवन्ति । केचन न प्राप्तुवन्ति । हे उग्रोत्तूर्य ते तव राधो धर्मं नोदस्रुवन्ति ॥

ये च पूर्वं ऋषयो ये च नूत्ना इन्द्र ब्रह्माणि जनयन्त विप्राः ।

अस्मे ते संतु सखा शिवानि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

ये । च । पूर्वं । ऋषयः । ये । च । नूत्नाः । इन्द्र । ब्रह्माणि । जनयन्त । विप्राः ।

अस्मे इति । ते । संतु । सखा । शिवानि । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

ये च पूर्वं प्राक्ता ऋषयो ये च नूत्ना नूतना विप्रा मेधाविन ऋषयो ब्रह्माणि सोपाणि जनयन्त सवनयन्त तेष्विषाक्षे अस्मास्तपि हे इन्द्र ते तव सखा सखानि शिवानि भद्राणि संतु । सहमन्वत् ॥ ॥ ६ ॥

उदु ब्रह्माणीति षडुचं षडं सूक्तं वसिष्ठस्त्वं वैदुममिन्द्रं । अग्नममर्तं च । उदु वसिष्ठि । अपिष्टोमे माध्वदिने सवने ब्राह्मणाध्वसिष्टस्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्युजीषी वसी युवमसुरापाकिति याज्या । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशतिऽहनि माध्वदिनसवने ब्राह्मणाध्वसिष्टस्य एतद्दहरहःश्रवणं सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यु तद्वितीतरावहरहःश्रवणं । आ० ७. ४. । इति ॥ अहर्षेणु द्वितीयादिव्यहःसितदेव

सूक्तं ॥ महाप्रतेऽपि निष्कियन् एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माक्षीरत अवस्था ते मह इन्द्रोक्तुयेति पंच
सूक्तानि । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

उदु ब्रह्माक्षीरत अवस्थेन्द्रं समर्थे महया वसिष्ठ ।

आ यो विश्वानि शर्वसा ततानोपश्रोता म ईवतो वचांसि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । ब्रह्माणि । ऐरत । अवस्था । इन्द्रं । सऽमर्थे । महय । वसिष्ठ ।

आ । यः । विश्वानि । शर्वसा । ततान । उपऽश्रोता । मे । ईवतः । वचांसि ॥ १ ॥

अवस्थान्नेच्छया ब्रह्माणि क्षोबाणि हवींषि चेंद्रार्थमुदैरत सर्व ऋषय इति शेषः । उ इति पूरणः । हे
वसिष्ठ त्वमपि समर्थे यच्च इन्द्रं महय । क्षोबेण हविषा च पूजय । अपि च य इन्द्रो विश्वानि भुवनानि शर्वसा
वक्षेणा ततान स ईवत उपगमनवतो मे मम वचांसि स्मृतिरूपाणि वाक्यान्मुपश्रोता भवतु ॥

अयामि घोष इन्द्र देवजामिरिज्यन्त यच्छुरुधो विवाचि ।

नहि स्वमायुश्चिकिते जनेषु तानीदंहांस्यति पर्षस्मान् ॥ २ ॥

अयामि । घोषः । इन्द्र । देवऽजामिः । इरज्यन्त । यत् । शुरुधः । विऽवाचि ।

नहि । स्व । आयुः । चिकिते । जनेषु । तानि । इत् । अहांसि । अति । पर्षि । अस्मान् ॥ २ ॥

यद्यदा शुबधः । शुषं संबधतीति शुबध श्रीषधः । इरज्यन्त वर्धते तदा हे इन्द्र त्वदर्थं विवाचि क्षोतरि
देवजामिर्देवानां बंधुघोषः । स्मृतिरूपः शब्दो घोषः । अयामि । अकारि । अपि च जनेषु मध्ये केनापि
स्वमायुः स्वजीवितं नहि चिकिते । न ज्ञायते । शिरायुः जीयते तानीत्तानि सर्वास्त्रेवाहांसि पापान्ब्रह्मानति
पर्षि । अतिपारय ॥

युजे रथं गवेषणं हरिभ्यामुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्युः ।

वि बाधिष्टस्य रोदसी महितेन्द्रो वृषाण्यप्रती जघन्वान् ॥ ३ ॥

युजे । रथं । गोऽएषणं । हरिऽभ्यां । उप । ब्रह्माणि । जुजुषाणं । अस्युः ।

वि । बाधिष्टस्यः । रोदसी इति । महिऽत्वा । इन्द्रः । वृषाणि । अप्रति । जघन्वान् ॥ ३ ॥

गवेषणं गवां प्रापकमिन्द्रस्त्वं रथं हरिभ्यामिन्द्रवाहाभ्यां युजे । क्षोषिरहं युजामि । ब्रह्माणि क्षोबाणि
जुजुषाणं परिवारिः शेषमानमिन्द्रमुपास्तुः । उपातिष्ठत । स्व सोऽयमिन्द्रो महित्वा महस्त्रेण रोदसी बाधापृ-
षिषी वि बाधिष्ट । अबाधिष्ट च । अपि चेंद्रो वृषाणि शत्रून्प्रति इंद्राणि जघन्वान् इतवान् ॥

आपश्चित्पिषुः स्तुर्यो न गावो नक्षन्तं जरितारस्त इन्द्र ।

याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा त्वं हि धीभिर्दयसे वि वाजान् ॥ ४ ॥

आपः । चित् । पिषुः । स्तुर्यः । न । गावः । नक्षन् । क्षुतं । जरितारः । ते । इन्द्र ।

याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छ । त्वं । हि । धीभिः । दयसे । वि । वाजान् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वत्पसादादापश्चिदापः स्तुर्यो न गावः स्तुर्यो वशा गाव इव पिषुः । वर्धतां । अग्रसूता गावो
मांससा भवन्ति हि । ते तव जरितारः क्षोतारवर्तमुदकं नयन् । आमुचन् । अपि च त्वं नोऽस्मानियुतो

वायुर्न वायुरिवाह्यं चाहि । अभियाहि । त्वं हि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा वाजानम्रानि चि दयसे ।
सोतुभ्यः प्रदुष्यसि ॥

ते त्वा मदा इन्द्र मादयंतु शुष्मिणं तुविराधसं जरिचे ।

एको देवचा दयसे हि मर्तानस्मिञ्छूर सर्वने मादयस्व ॥ ५ ॥

ते । त्वा । मदाः । इन्द्र । मादयंतु । शुष्मिणं । तुविऽराधसं । जरिचे ।

एकः । देवऽचा । दयसे । हि । मर्तान् । अस्मिन् । शूर । सर्वने । मादयस्व ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां त एते मदा मदकराः सोमा मादयंतु । अपि च जरिचे सोमे शुष्मिणं बलवतं तुवि-
राधसं वज्रधनं पुषं प्रयच्छतीति शेषः । हे शूर त्वं देवचा देवेष्वेक एव मर्ताऽनुष्यान् दयसे हि । दयतिर-
नुकंपार्थः । अस्मिन्सर्वने यन्नि मादयस्व ॥

एवेदिंद्रं वृषणं वज्रबाहुं वसिष्ठासो अभ्यर्च्यतेः ।

स नः स्तुतो वीरवज्रातु गोमद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

एव । इत् । इन्द्रं । वृषणं । वज्रऽबाहुं । वसिष्ठासः । अभि । अर्चति । अर्कः ।

सः । नः । स्तुतः । वीरऽवत् । धातु । गोऽमत् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वसिष्ठासो वसिष्ठा वज्रबाहुं वज्रकल्पबाहुं वृषणं कामानां वर्षितारमिन्द्रमेवेदुक्तेन प्रकारिणीवार्कैरर्चनीयः
सोमैरभ्यर्चति । अभिपूजयति । स्तुतः स इन्द्रो नोऽस्माभ्यं वीरवत्पुत्रादिभ्युक्तं गोमत्रोयुक्तं च धनं धातु । ददातु ।
सष्टमव्यत् ॥ ७ ॥

योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारिती षड्रुचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्थं वैष्टुममेन्द्रं । अनुक्रम्यते च । योनिरिति ॥
महाव्रते निष्क्रियस्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारितीत्यस्य चतस्रः शस्त्रोक्तमासुपसंतत्त्वो-
पोक्तमथा परिदधाति । ऐ० आ० ५. ३. १. इति ॥

योनिष्ट इन्द्र सद्ने अकारि तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि ।

असो यथा नोऽविता वृधे च ददो वसूनि ममदश्च सोमैः ॥ १ ॥

योनिः । ते । इन्द्र । सद्ने । अकारि । तं । आ । नृऽभिः । पुरुऽहूत । प्र । याहि ।

असः । यथा । नः । अविता । वृधे । च । ददः । वसूनि । ममदः । च । सोमैः ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव सद्ने सदनार्थं योनिः स्नानमकारि । हे पुरुहूत नृभिर्मन्त्रिः सार्धं तं योनिमा प्र याहि ।
नोऽस्माकं यथाविता रचितासः भवसि नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय चासः । तथा च वसूनि ददः । अस्माभ्यं देहि ।
सोमैरश्वादीधिर्ममदः । मादयस्व च ॥ २ ॥

गृभीतं ते मन इन्द्र विवर्हीः सुतः सोमः परिविक्ता मधूनि ।

विसृष्टधेना भरते सुवृक्षिरियमिंद्रं जोहुवती मनीषा ॥ २ ॥

गृभीतं । ते । मनः । इन्द्र । विऽवर्हीः । सुतः । सोमः । परिऽसिक्ता । मधूनि ।

विसृष्टऽधेना । भरते । सुऽवृक्षिः । इयं । इन्द्रं । जोहुवती । मनीषा ॥ २ ॥

हे इंद्र दिवर्हिः । वष्यर्धे प्रथमा । दिवर्हसो इयोः स्नानयोः परिवृढस्त ते तव मनो गृभीतमस्मानिः परि-
गृहीतं । सोमश्च सुतोऽभिपुतः । मधूनि च परिषिक्ता पात्रेषु परिषिक्तानि । विषष्टधेना विषष्टधिया मध्वम-
स्वरेणोच्चार्यमाणा सुपुक्तिः सुसमाप्तिरियं मनीषां कुतिरिंद्रं जोहवती भुशमाह्वयंती भरते । संश्रियते च ॥

आ नो दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन्निदं बर्हिः सोमपेयाय याहि ।

वहंतु त्वा हरयो मृच्चमांगूषमच्छा तवसं मदाय ॥३॥

आ । नः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । इदं । बर्हिः । सोमपेयाय । याहि ।

वहंतु । त्वा । हरयः । मृच्चं । आंगूषं । अच्छ । तवसं । मदाय ॥३॥

हे ऋजीषिन्निद्रं नोऽस्माकमिदं बर्हिरिमं यच्च सोमपेयाय दिवः स्वर्गादा याहि । आगच्छ । पृथिव्या
चंतरिक्षाच्च । आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । आ याहि । अपि च तवसं प्रवृद्धं बलवतं वा मग्नं च
मदभिमुखं त्वा त्वामांगूषं सोचमच्छाभि मदाय मदाय हरयोऽस्या वहंतु ॥

आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषा ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि ।

वरीवृजत्स्यविरेभिः सुशिप्रस्मे दधवृषणं शुष्ममिंद्र ॥४॥

आ । नः । विश्वाभिः । ऊतिभिः । सजोषाः । ब्रह्म । जुषाणः । हरिऽअश्च । याहि ।

वरीवृजत् । स्यविरेभिः । सुशिप्र । अस्मे इति । दधत् । वृषणं । शुष्मं । इंद्र ॥४॥

हे हर्यश्च हरिनामकाश्च सुशिप्र शोभनहृजविंद्र विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभि रश्वाभिः सजोषाः संगतः
स्वविरेभिर्वृद्धैर्मघभिः सह वरीवृजच्छूभृशं हिंसन् अस्मी अस्मभ्यं वृषणं कामाणां वर्धितारं शुष्मं बलवतं पुत्रं
दधत् प्रयच्छन् ब्रह्म सोचं जुषाणः सेधमानो नोऽस्माना याहि ॥

एष स्तोमो मह उयाय वाहे धुरीऽवात्यो न वाजयन्धायि ।

इंद्र त्वायमर्क इंद्रे वसूनां दिवीव द्यामधि नः श्रोमतं धाः ॥५॥

एषः । स्तोमः । मह । उयाय । वाहे । धुरिऽइव । अत्यः । न । वाजयन् । अधायि ।

इंद्र । त्वा । अयं । अर्कः । इंद्रे । वसूनां । दिविऽइव । द्यां । अधि । नः । श्रोमतं । धाः ॥५॥

महे महत उयायोवूर्णावीजस्तिने वा वाहे विश्वस्व वोद्र इंद्राय धुरीव रषस्तातो नाश्च इव वाजयन्
वर्षं कुर्वन्निष स्तोमोऽधायि । अधायि । अथ प्रत्यक्षपुतिः । हे इंद्र यं त्वामयमर्कः स्तोता वसूनां वसूनि
धनानीदृष्टिं याचते स त्वं नोऽस्मासु यां दिवीव श्रोमतं अवशीयमज्ञं पुत्रं वाधि धाः । अधिधिहि ॥

एवा न इंद्र वार्यस्य पूर्यि प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम ।

इधं पितृ मघवक्ष्यः सुवीरां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । नः । इंद्र । वार्यस्य । पूर्यि । प्र । ते । महीं । सुऽमतिं । वेविदाम ।

इधं । पितृ । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवीरां । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

हे इंद्र नोऽस्मानिविषं वार्यस्व । तृतीयार्धे षष्ठी । वरवीधेन धनेन पूर्यि । पूरय । ते तव महीं महतीं
सुमतिमनुपहृषिषं वेविदाम । भुञ्जं कर्मिह । मघवक्ष्यो इक्षिण्योऽस्मभ्यं सुवीरां शोभनपुत्रादिपुत्राभिवमज्ञं
पितृ । प्रयच्छिष्यः । सष्टमन्वत् ॥ ८ ॥

आ ते मह इदमेति वदुचमष्टमं सुतं वसिष्ठस्वार्थं वैदुममिंद्रं । आ त इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्कियन्
रदमादीनि पंच सूक्तानि । सूचितं च । आ ते मह इदमेत्येति पंच सूक्तानि । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

आ ते मह इदमेत्युय समन्यवो यत्समरंत सेनाः ।

पताति दिद्युन्नयस्य बाह्वोर्मा ते मनो विष्वश्च ग्वि चारीत् ॥ १ ॥

आ । ते । महः । इंद्र । ऊती । उय । सऽमन्यवः । यत् । संऽअरंत । सेनाः ।

पताति । दिद्युत् । नयस्य । बाह्वोः । मा । ते । मनः । विष्वश्चक् । वि । चारीत् ॥ १ ॥

हे उयोद्वृषीवसिभिंद्र यद्यदा समन्यवः । समो मयुरभिमानो यासां ताः समन्यवः । सेनाः समरंत
युधंति संगच्छंते वा तदा नयस्य नरहितस्य महो महत्सो तव बाह्वोः स्थिता दिद्युदायुधं । दिद्युदिति रिति
वज्रनामसु पाठात् । ऊत्युत्वाकद्रवाया आ पताति । आपततु । तव विष्वश्चमिष्वश्चतु मगस्य मा वि चारीत् ।
अस्मासेव स्थिरं भवतु ॥

नि दुर्ग इंद्र अथिह्यमिचानभि ये नो मर्तीसो अमंति ।

आरे तं शंसं कृणुहि निनिस्तोरा नो भरं संभरणं वसूनां ॥ २ ॥

नि । दुऽगे । इंद्र । अथिहि । अमिचान् । अभि । ये । नः । मर्तीसः । अमंति ।

आरे । तं । शंसं । कृणुहि । निनिस्तोः । आ । नः । भर । संऽभरणं । वसूनां ॥ २ ॥

हे इंद्र दुर्गे युधि ये मर्तीसो मर्ता अभ्यभिमुखाः संतो नोऽस्मानमंति अभिमवन्ति तानमिचाच्छ्रुति
अथिहि । निजहि । अपि च निनिस्तोरस्माभिंदितुमिच्छतो नरस्य तं शंसमाशंसनमरि दूरं कृणुहि । कृणु ।
अपि च नोऽस्माभं वसूनां धनानां संभरणं समूहमा भर । आहर ॥

शतं ते शिप्रिन्नृतयः सुदासे सहस्रं शंसा उत रातिरस्तु ।

जहि वधर्वनुषो मर्त्यस्यास्मे द्युन्नमधि रत्नं च धेहि ॥ ३ ॥

शतं । ते । शिप्रिन् । नृतयः । सुदासे । सहस्रं । शंसाः । उत । रातिः । अस्तु ।

जहि । वधः । वनुषः । मर्त्यस्य । अस्मे इति । द्युन्नं । अधि । रत्नं । च । धेहि ॥ ३ ॥

हे शिप्रिनुष्ठीविभिंद्र ते त्वदीयाः शतं वज्रं नृतयो रथाः सुदासे शोभनदानाय मह्यं संतु । सहस्रं
शंसाः शंसनीयाः कामाश्च संतु । उतापि च रातिर्धनमस्तु । वनुषो हिंसकस्य मर्त्यस्य वधो हिंसासाधनमायुधं
च जहि । अपि चास्मै अथ्यसासु युधं दीप्तिमदन्नं यशो वा रत्नं च धेहि । तथा च यास्तः । युधं वीरतैर्यशो
वाप्तं वा । अस्मै द्युन्नमधि रत्नं च धेहि । अस्मासु युधं च रत्नं च धेहि । वि० ५. ५. इति ॥

त्वावतो हींद्र क्रत्वे अस्मि त्वावतोऽवितुः प्रूर राती ।

विश्वेदहानि तविषीव उयं ओकः कृणुष्व हरिवो न मधीः ॥ ४ ॥

त्वाऽवतः । हि । इंद्र । क्रत्वे । अस्मि । त्वाऽवतः । अवितुः । प्रूर । राती ।

विश्वः । इत् । अहानि । तविषीऽवः । उय । ओकः । कृणुष्व । हरिऽवः । न । मधीः ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्पुत्रस्य क्रत्वे कर्मणिऽस्मि । मयानि हि । हे प्रूर अवितुर्विश्वस्य रविस्तुत्वावतस्त्वत्स-

इशस्य रातो दाने चासीति शेषः । हे तविषीवो बलवन्मृगौजस्त्रिंश्रु विश्वेद्विद्यान्विवाहान्बोकोऽस्माकं क्षानं
अगुष्व । जुष । हे हरिवो हरिवन् न मर्धोः । अस्मान्न हिंसाः ॥

कुत्सा एते हर्यश्वाय अूषमिद्रे सहो देवजूतमियानाः ।

सचा कूधि सुहनां प्रूर वृषा वयं तरुचाः सनुयाम वाजं ॥ ५ ॥

कुत्साः । एते । हरिऽश्वाय । अूषं । इद्रे । सहः । देवऽजूतं । इयानाः ।

सचा । कूधि । सुहनां । प्रूर । वृषा । वयं । तरुचाः । सनुयाम । वाजं ॥ ५ ॥

एते वयं वसिष्ठा हर्यश्वाय हरिनामकाश्चार्थिद्राय अूषं सुखकरं क्षोचं कुत्साः कुर्वाणाः ॥ करोतिः
कुत्सशब्दनिष्पत्तिः ॥ इद्रे देवजूतं देवैः प्रेरितं सहो बलमियाना याचमानास्तद्वृषा दुर्गाणि तीर्णाः संतो
वाचं बलं सनुयाम । अमेमहि । अपि च हे प्रूर वृषा वृषाणि शत्रून् सुहना इतुं सुशकानि सचा सर्वदा
कूधि । जुष ॥

एवा न इद्र वार्यस्य पूरधि प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम ।

इधं पिन्व मघवन्मः सुवीरां यूयं पातं स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

एव । नः । इद्र । वार्यस्य । पूरधि । प्र । ते । महीं । सुऽमतिं । वेविदाम ।

इधं । पिन्व । मघवन्तऽभ्यः । सुऽवीरां । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

इयं व्याख्यातचरा ॥ १२ ॥

न सोम इद्रमिति पंचर्वं नवमं सुक्तं वसिष्ठस्वार्थं विप्रमिद्रे । तथा चागुक्रम्यति । न सोमः पंचेति ॥
महाव्रत उक्तो विनियोगः ॥

न सोम इद्रमसुतो ममाद् नाब्रह्मणो मघवानं सुतासः ।

तस्मा उक्थं जनये यज्जुजोषन्वृवन्वीयः अणवद्यथा नः ॥ १ ॥

न । सोमः । इद्रं । असुतः । ममाद् । न । अब्रह्मणः । मघऽवानं । सुतासः ।

तस्मै । उक्थं । जनये । यत् । जुजोषत् । नृऽवत् । नवीयः । अणवत् । यथा । नः ॥ १ ॥

मघवानं धनवन्तमिद्रमसुतो नाभिषुतः सोमो न ममाद् । न तर्पयति । सुतासोऽभिषुता अपि सोमा
अब्रह्मणः क्षोचहीना न ममदुः । ममादेवितदाख्यातं ब्रह्मचर्यान्ततया विपरिणतं सद् च संबध्यति । अत एव
चिष्वपि सवनेषु पावमानैः क्षोचैः कुता एव सोमा लभ्यते । अपि च गोऽकादीयं यदुक्थमिद्रे जुजोषत् सेवित
यथा च नृवद्वाग्निवादेरेण मृणवत् मृर्जुयात् तथा नवीयो नवतरमुक्थं शस्त्रं तथा रद्राद्य जनये ।
पठामीत्यर्थः ॥

उक्थउक्थे सोम इद्रं ममाद् नीयेनीये मघवानं सुतासः ।

यदीं सबाधः पितरं न पुषाः समानदक्षा अर्वसे हवींते ॥ २ ॥

उक्थेऽउक्थे । सोमः । इद्रं । ममाद् । नीयेऽनीये । मघऽवानं । सुतासः ।

यत् । ई । सऽबाधः । पितरं । न । पुषाः । समानऽदक्षाः । अर्वसे । हवींते ॥ २ ॥

यद्यस्मादुक्तं उक्ते शस्त्रे शस्त्रे क्रियमाणे सोमो मध्वानमिन्द्रं ममाद् मादयति नीधि नीधि सोमे
सोमे क्रियमाणे सुतासोऽभिपुताः सोमा मादयति तस्मादीमिममिन्द्रं सबाधः परस्परं मिश्रिताः समानदद्याः
समाजीत्साहा अस्त्रिजः पुत्राः पितरं न पितरमिवावसे तैर्यथाय स्वरचषाय वा हवते । शस्त्रेः सोमेच
सुवन्ति ॥

चकार ता कृण्वन् नूनमन्या यानि ब्रुवन्ति वेधसः सुतेषु ।

जनीरिव पतिरेकः समानो नि मामृजे पुर इन्द्रः सु सर्वाः ॥३॥

चकार । ता । कृण्वन् । नूनं । अन्या । यानि । ब्रुवन्ति । वेधसः । सुतेषु ।

जनीःऽइव । पतिः । एकः । समानः । नि । मामृजे । पुरः । इन्द्रः । सु । सर्वाः ॥३॥

वेधसः सोपाणां विधातारः सुतेषु सोमेष्वभिपुतेषु यानि कर्माणि ब्रुवन्ति तानि वृषवधादीनि कर्मा-
र्गिन्द्रः पूर्वस्मिन्काशे चकार । नूनं संप्रत्ययव्यान्यानि कर्माणि कृण्वन् । ऊर्यात् । अपि च स इन्द्रः सर्वाः पुरः
शत्रुजगरीः समानः समवृत्तिरेकोऽसहायः पतिर्वनीरिव आया इव सु नि मामृजे । सम्यक् शोधयेत् ॥

एवा तमाहुरुत ऋण इन्द्र एको विभक्ता तरणिर्मघानां ।

मिथस्तुरं जतयो यस्य पूर्वीरस्मे भद्राणि सञ्चत प्रियाणि ॥४॥

एव । तं । आहुः । उत । ऋणे । इन्द्रः । एकः । विऽभक्ता । तरणिः । मघानां ।

मिथःऽतुरः । जतयः । यस्य । पूर्वीः । अस्मे इति । भद्राणि । सञ्चत । प्रियाणि ॥४॥

यत्किञ्च मिथः परस्परं तुरो बाधमानाः संक्षिप्ता वा पूर्वीः पूर्वो बह्व जतयो रथाः संति तत्रैवमु-
क्तगुणमाहुः पूर्वं चक्षयः । उतापि चाद्यापि स इन्द्रो मघानां मंहनीयानां धनानां विभक्ता दातेति तरणि-
रापदस्मारयितेति मुखे । श्रूयते । तस्य च प्रसादादस्मै अस्मान् प्रियाणि भद्राणि कक्षाणानि सञ्चत । सेवतां ॥

एवा वसिष्ठ इन्द्रमृतये नृक्कृष्टीनां वृषभं सुते गृणाति ।

सहस्रिण उप नो माहि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

एव । वसिष्ठः । इन्द्रं । जतये । नृन् । कृष्टीनां । वृषभं । सुते । गृणाति ।

सहस्रिणः । उप । नः । माहि । वाजान् । यूयं । प्यात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

वसिष्ठो नृन् पृषां । पश्येति द्वितीया । जतये रथाय कृष्टीनां प्रजानां वृषभं कामानां वर्षितारमिन्द्रमेवैवं
पूर्वीक्तप्रकारेण गृणाति । जौति । अथ प्रत्यक्षसुतिः । हे इन्द्र नोऽस्माभ्यं सहस्रिणः सहस्रसंख्याकान्वाजान्मा-
नुष माहि । प्रयच्छेत्त्वर्थः । सष्टमन्वत् ॥ ॥५०॥

इन्द्रं नर इति पंचमं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैपुममिन्द्रं । इन्द्रं नर इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्कवक्ष्य
एतत्सूक्तसूक्तं तृतीयस्त्रिण ॥ ऐन्द्रे पश्येत् नृपापुरोडाशहविषामाद्याधिक्यः क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । इन्द्रं नरो
मेमधिता हवन्त इत्युचं नो लोकमनु मेवि विद्वान् । आ० ३. ७. इति ॥

इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते यत्पार्या युनजते धियस्ताः ।

नूरो नृषाता शर्वसञ्चकान आ गोमति व्रजे भजा त्वं नः ॥९॥

इन्द्रं । नरः । नेमऽधिता । हवन्ते । यत् । पार्याः । युनजते । धियः । ताः ।

नूरः । नृऽसाता । शर्वसः । सञ्चकः । आ । गोऽमति । व्रजे । भजा । त्वं । नः ॥९॥

यथादा पार्थी युद्धभरणनिमित्तास्ताः प्रसिद्धा धियः कर्माणि युजयन्ति प्रयुज्यन्ति तदा नरो नेतारो यमिन्द्रं
नेमधिता नेमधितो संघामे हवन्ति हवन्ति स त्वं शूरो वृषाता वृषां संभक्ता च श्वसो वसेस्व वनं वृषानः
कामयमानश्च सन् गोमतिं व्रजे गोष्ठे गोसमूहे नोऽस्मान्ना भज । प्रापय ॥

य इन्द्रं शुष्मो मघवन्ते अस्ति शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः ।
त्वं हि दृष्ट्वा मघवन्विचेता अपा वृधि परिवृतं न राधः ॥२॥
यः । इन्द्र । शुष्मः । मघऽवन् । ते । अस्ति । शिक्षा । सखिऽभ्यः । पुरुऽहूत । नृऽभ्यः ।
त्वं । हि । दृष्ट्वा । मघऽवन् । विऽचेताः । अपा । वृधि । परिऽवृतं । न । राधः ॥२॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहतैर्द्र ते तव यः शुष्मो वलमस्ति तं शुष्मं सखिभ्यः सोतुभ्यो नृभ्यः शिक्ष । देहि ।
अपि च हे मघवन् हि यस्माद्दृष्ट्वा वृष्टानि । पुरां क्षाराणि विभेदधिति शेषः । तस्मात्स त्वं विवेता विविक्त-
प्रश्नः सन् परिवृतं तिरोहितं राधो धनमप वृधि । अस्माभ्यमपवृणु । नेति संप्रत्यये ॥

इन्द्रो राजा जगत्तत्त्वर्षणीनामधि क्षमि विषुरूपं यदस्ति ।
ततो ददाति दाशुषे वसूनि चोद्द्राध उपस्तुतश्चिद्वीक् ॥३॥
इन्द्रः । राजा । जगतः । तत्त्वर्षणीनां । अधि । क्षमि । विषुऽरूपं । यत् । अस्ति ।
ततः । ददाति । दाशुषे । वसूनि । चोदत् । राधः । उपऽस्तुतः । चित् । अर्वीक् ॥३॥

स इन्द्रो जगतो जंगमस्य पश्चादेर्यतो राजेश्वरो भवति तत्त्वर्षणीनां मनुष्याणां च राजा भवति अधि क्षमि
यमायां विषुरूपं नानारूपं यजनमस्ति तस्यापि राजा भवति ततो दाशुषे यजमानाय वसूषि धनानि
ददाति । स इन्द्रोऽस्माभिरपस्तुत एव सज्जाधो धनसर्वांगकदमिमुखं चोदत् । प्रेरयतु ॥

नू चिन्न इन्द्रो मघवा सहूती दानो वाजं नि यमते न जती ।
अनूना यस्य दक्षिणा पीपाय वामं नृभ्यो अभिवीता सखिभ्यः ॥४॥
नू । चित् । नः । इन्द्रः । मघऽवा । सहूती । दानः । वाजं । नि । यमते । नः । जती ।
अनूना । यस्य । दक्षिणा । पीपाय । वामं । नृऽभ्यः । अभिऽवीता । सखिऽभ्यः ॥४॥

मघवा धनवान् दानो ददानः स इन्द्रो नोऽस्माकं सहूती सहूत्या मघन्निः सहाह्वानेन वाजमज्ञं नो
ऽस्माभ्यमूषुषि रचायि नू चित् चिप्रमेव नि यमते । प्रयच्छतु । यस्मिन्द्रस्यानूना संपूर्णाभिवीताभिप्राप्ता दक्षिणा
दानं सखिभ्यः सोतुभ्यो नृभ्यो वामं वननीयं धनं पीपाय होति ॥

नू इन्द्र राये वरिवस्कुधी न आ ते मनो ववृत्याम मूषाय ।
गोमदश्चावद्वर्षवर्षीतो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
नू । इन्द्र । राये । वरिवः । कुधि । नः । आ । ते । मनः । ववृत्याम । मूषाय ।
गोऽमत् । अम्बऽवत् । रषऽवत् । यतः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

हे इन्द्र नोऽस्माकं राये धनप्राप्तये नु चिप्रं वरिवो धनं । वेदो वरिव इति धनवामसु पाठात् । त्वं
क्षमि । देहि । वयं ते तव मनो मघाय मंहवीयाय सुखा आ मनुजाम । आवर्तयाम । सप्तम्यत् ॥ ११॥

ब्रह्मा य इद्रेति पंचर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वायं वैदुर्भवेत् । ब्रह्मा य इत्यनुक्तांतं ॥ महाव्रते निष्कियन्ते
पंचमस्मिन्नाह्न सूक्तं विनियोग उक्तः ॥ अष्टमेऽहनि प्रथमशस्त्र आद्यसूच ऐन्द्रः । आ० ८. १०. ॥

ब्रह्मा य इन्द्रोप याहि विद्वान्वाचस्ते हरयः संतु युक्ताः ।

विश्वे चिच्च त्वा विहवन्त मर्ता अस्माकमिच्छुर्गुहि विश्वमिन्व ॥ १ ॥

ब्रह्म । नः । इन्द्र । उप । याहि । विद्वान् । अवाचः । ते । हरयः । संतु । युक्ताः ।

विश्वे । चित् । हि । त्वा । विहवन्त । मर्ताः । अस्माकं । इत् । गृणुहि । विश्वं । इन्व ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं विद्वान्जानन्नोऽस्माकं ब्रह्म सोऽयमुप याहि । ते तव हरयोऽन्वावाचोऽस्मादभिमुखा युक्ताः
संतु । हे विश्वमिन्व विश्वमीययितरिन्द्र त्वा त्वां विश्वे सर्वे मर्ता मनुष्याश्चिच्च यद्यपि विहवन्त पृथग्भवन्ति
तथाप्यस्माकमिदंस्माकमेव हवं गृणुहि । गृणु ॥

हवन् त इन्द्र महिमा व्यानद्ब्रह्म यत्पासि श्वसिन्वृषीणां ।

आ यद्वज्रं दधिषे हस्त उय घोः सन्क्रत्वा जनिष्ठा अषाढः ॥ २ ॥

हवन् । ते । इन्द्र । महिमा । वि । आनद् । ब्रह्म । यत् । पासि । श्वसिन् । वृषीणां ।

आ । यत् । वज्रं । दधिषे । हस्ते । उय । घोः । सन् । क्रत्वा । जनिष्ठाः । अषाढः ॥ २ ॥

हे श्वसिन्वृषीणां यद्यदा वृषीणां ब्रह्म सोऽयं पासि रक्षसि । सोऽयस्य रक्षणं नाम फलप्रदानं ।
तदा ते तव महिमा हवं । हवः सोता । तं व्यानद् । व्याप्नोतु । हे उयीजस्विन्द्र यद्यदा हस्ते पाणी वज्रमा
दधिषे धारयसि तदा क्रत्वा शत्रुवधादिना कर्मणा घोः सन्क्राढः शत्रुभिरनभिभूतो जनिष्ठाः ।
अजनिष्ठाः । अभवः ॥

तव प्रणीतीन्द्र जोहुवानान्सं यन्नृन् रोदसी निनेष ।

महे क्षत्राय श्वसे हि जज्ञेऽतूतुजिं चित्तूतुजिरशिष्यत् ॥ ३ ॥

तव । प्रणीती । इन्द्र । जोहुवानान् । सं । यत् । नृन् । न । रोदसी इति । निनेष ।

महे । क्षत्राय । श्वसे । हि । जज्ञे । अतूतुजिं । चित् । तूतुजिः । अशिष्यत् ॥ ३ ॥

हे इन्द्र यद्यस्त्वं तव प्रणीती प्रणीत्वा प्रणयनेन जोहुवानान् भृशं क्षुवतो नृजोदसी वांवापृथिवी सं
निषेध संगमयसि । दिवि पृथिव्यां च सोतून् प्रतिष्ठापयसीत्यर्थः । स त्वं महे महते क्षत्राय धनाय । रथिः
क्षत्रमिति धननामसु पाठात् । श्वसे क्षत्राय च । यजमानेभ्यो महदन्नं वनं च दातुमित्यर्थः । जज्ञे । जज्ञिषे ।
सीति हेत्वर्थः । यत एवमतः कारणादतूतुजिमदातारमयजमानं तूतुजिर्दाता यजमानोऽशिष्यत् ॥ अचतिर्हि-
साकर्मा । तस्माद्वर्धते ब्रुह् ॥ हिजसि । चिद्विषयकारार्थः ॥

एभिर्न इन्द्राहभिर्देशस्य दुर्मिचासो हि क्षितयः पवन्ते ।

प्रति यच्छे अनृतमनेना अवं क्षिता वरुणो मायी नः सात् ॥ ४ ॥

एभिः । नः । इन्द्र । अहं । अभिः । दृश्यः । दुः । मिचासः । हि । क्षितयः । पवन्ते ।

प्रति । यत् । चर्षे । अनृतं । अनेनाः । अवं । क्षिता । वरुणः । मायी । नः । सात् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र दुर्मिचासो दुर्भिक्षकृता वाधका क्षितयो जनाः पवन्ति । क्षमिष्यन्ति । पवतिर्भवति । तेभ्यो

धनमाच्छिद्य नोऽस्मभ्यमेभिः सात्विक्वैरहभिरहोभिर्दशसः । देहि । किंचानेना एनसां निहता मायी प्रज्ञा-
वान् बह्वो यदनुतं नोऽस्मासु प्रति चष्टे अभिपश्यति तदनुतं हे इन्द्र त्वत्प्रसादाद्विज्ञां विधाव सात् ।
अवस्यतु । विमोचयतु । तथा च यास्तः । स्यतिरैपकष्टो विमोचने । नि० १. १७. इति ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यददन्तः ।

यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

वोचेम । इत् । इंद्रं । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।

यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

यद्य इन्द्रो महो महतो राधसः संराधकस्य रायो धनस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । संराधकं महत्त्वं नोऽस्मभ्यं
ददत् प्रायच्छत् यच्चेंद्रोऽर्चतः सुवतो ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं ब्रह्म सोचमविष्टोऽतिशयेन रक्षिता गता भवति
तमेनं मघवानं धनवंतमिंद्रं वोचेमेत् । सुवेमेव । स्पष्टमन्यत् ॥ ॥ १२ ॥

अयं सोम इद्रेति पंचर्षं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चिदुभमिंद्रं । अयं सोम इत्यनुक्रांतं ॥ बृहद् इत्यराचि
नवमेऽहन्ययं सोम इद्रेति प्रउगशस्त्र ऐंद्रसूचः । सूचितं च । अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र ब्रह्माणः
। आ० ८. ११. इति ॥ षोडशिशस्त्रे ब्रह्मन्वीरेतिवा चिदुप । सूचितं च । ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाय इति चिदुप
। आ० ६. २. इति ॥

अयं सोम इद्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र याहि हरिवस्तदोकाः ।

पिबा त्वयस्य सुषुतस्य चारोर्ददौ मघानि मघवन्नियानः ॥ १ ॥

अयं । सोमः । इद्र । तुभ्यं । सुन्वे । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । तत्ऽश्रोकाः ।

पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः । ददः । मघानि । मघऽवन् । इयानः ॥ १ ॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थमयमेव सोमः सुन्वे । अभिषुतोऽभवत् । हे हरिवो हरिचमिंद्र तदोकाः । सवनीयो
यस्यासौ तदोकाः । तु चिप्रमा प्र याहि । सुषुतस्य सम्यगभिषुतस्य चारोः शोभनस्यास्य सोमस्य । द्वितीयार्थे
षष्ठी । सम्यगभिषुतं शोभनमित्यर्थः । तु चिप्रं पिब च । अपि च हे मघवन् इयान उपगम्यमानो याच्यमानो
वा त्वं मघानि धनानि ददः । अस्मभ्यं देहि ॥

ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाणोऽर्वाचीनो हरिभिर्याहि तूयं ।

अस्मिन् षु सर्वने मादयस्वोप ब्रह्माणि शृणव इमा नः ॥ २ ॥

ब्रह्मन् । वीर । ब्रह्मऽकृतिं । जुषाणः । अर्वाचीनः । हरिऽभिः । याहि । तूयं ।

अस्मिन् । ऊं इति । सु । सर्वने । मादयस्व । उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः ॥ २ ॥

हे ब्रह्मन् परिपुष्टं वीरेंद्र ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं सोमं जुषाणः शेषमानोऽर्वाचीनोऽस्मादभिसुखः सन्
हरिभिरक्षयं चिप्रं याहि । अक्षिप्यक्षिप्रेव सर्वने यज्ञे सु सुष्ठु मादयस्व च । नोऽस्मादीयानीमिमानि
ब्रह्माणि सोपाणि सोप शृणवः । उपशृणु ॥

का ते अस्त्यरंकृतिः सूक्तैः कदा नूनं ते मघवन्दाशेम ।

विष्वा मतीरा ततने त्वायाधा म इद्र शृणवो हवेमा ॥ ३ ॥

का । ते । अस्ति । अरंऽकृतिः । सुऽउक्तेः । कदा । नूनं । ते । मघऽवन् । दाशेम ।
विंश्चाः । मतीः । आ । ततने । त्वाऽया । अध । मे । इन्द्र । शृणवः । हवा । इमा ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते तव सूक्तेरस्माभिः क्रियमाणाः क्षीररंक्रतिरचंक्रतिः काचि । कीदृशी भवति । हे मघवन् ते तव कदा नूनं कदा खलु दाशेम । प्रीतिमुत्पादयेम । त्वाया स्वत्कामनयैव विन्वा मतीः सर्वाः क्षुतीरा ततने । करोमि । अधातः कारणात् हे इन्द्र मे मदीयानीमेमानि हवा हवानि क्षीचाणि शृणवः । शृणु ॥

उतो घा ते पुरुष्याऽ इदासिन्येषां पूर्वेषामशृणोर्क्षुषीणां ।
अधाहं त्वा मघवञ्जोहवीमि त्वं न इद्रासि प्रमतिः पितेव ॥ ४ ॥
उतो इति । घ । ते । पुरुष्याः । इत् । आसन् । येषां । पूर्वेषां । अशृणोः । अक्षुषीणां ।
अध । अहं । त्वा । मघऽवन् । जोहवीमि । त्वं । नः । इन्द्र । असि । प्रमतिः । पिताऽइव ॥ ४ ॥

उतापि च । धिति पूरणः । हे मघवन् येषां पूर्वेषामशृणोः क्षुतीरशृणोः ते पूर्वं क्षययः पुष्या इत् पुष्यिभ्यो हिता एवासन् । अधातोऽहं त्वा त्वां जोहवीमि । भृशं क्षौमि । अपि च हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं पितेव जनक इव प्रमतिर्बन्धुरसि ॥

वोचेमेदिन्द्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यहदन्नः ।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
वोचेम । इत् । इन्द्र । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।
यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

इयं व्याख्यातवरा ॥ १३ ॥

आ नो देवति पंचर्षं चयोद्गं सूक्तं वसिष्ठस्वार्धं वैशुभमेन्द्र । आ नो देवत्यनुज्ञातं ॥ प्रथमे ऋद्धोमे प्रथमशस्त्र आ न इत्ययमेन्द्रशुचः । सूच्यते हि । आ नो देव शर्वसा याहि शुष्मिन् प्र वो यक्षिषु देवयंतो अर्चन् ॥ आ० ८. ९. इति ॥

आ नो देव शर्वसा याहि शुष्मिन्भवा वृध इन्द्र रायो अस्य ।
महे नृम्णाय नृपते सुवज्र महि क्षत्राय पौंस्याय शूर ॥ १ ॥
आ । नः । देव । शर्वसा । याहि । शुष्मिन् । भव । वृधः । इन्द्र । रायः । अस्य ।
महे । नृम्णाय । नृऽपते । सुऽवज्र । महि । क्षत्राय । पौंस्याय । शूर ॥ १ ॥

हे देव क्षीतमान शुष्मिन्भवस्त्रिन्द्र नोऽस्माच्छर्वसा वक्षेन सार्धमा याहि । अस्माकभ्यं देयस्व रायो धनस्व वृधो वर्धयिता च भव । हे नृपते सुवज्र महि महते नृम्णाय वक्षाय च भव । बाधो नृम्णमिति वक्षनामसु पाठात् । हे शूर महि महते वक्षाय शत्रूणां हिंसकाय । अदिर्हिंसाकर्मा । पौंस्याय वीर्याय च भव ॥

हवत उ त्वा हव्यं विवाचि तनूषु शूराः सूर्यस्य सातौ ।
त्वं विश्वेषु सेन्यो जनेषु त्वं वृचाणि रंधया सुहृतु ॥ २ ॥

हवन्ते । ऊं इति । त्वा । हव्यं । विऽवाचि । तनूषु । शूराः । सूर्यस्य । साती ।
त्वं । विश्वेषु । सेन्यः । जनेषु । त्वं । वृषाणि । रंधय । सुऽहंतु ॥ २ ॥

हे इंद्र इव्यं ह्रातव्यं त्वा त्वां विवाचि विविधा वाचो यस्मिन्नाहुर्मवन्ति तस्मिन्नुच्चैः शूराः पुरुषास्तनूष्वंगेषु
रचणीयासु सूर्यस्य साती संभवन्ति । सरति गच्छतीत्यायुरच सूर्यो विवचितः । तस्य चिरकालं प्राप्स्यर्थं
हवन्ते । हवन्ति । विश्वेषु सर्वेषु जनेषु त्वमेव सेन्यः सेनाहोऽसि । अपि च त्वं वृषाणि शत्रून् सुहंतु सुहंतुनांश्चा-
वन्धिष्य रंधय । अस्मभ्यं वशीकुरु ॥

अहा यदिदं मुदिना व्युच्छान्दधो यत्केतुमुपमं समत्सु ।
न्यमिः सीददसुरो न होता हुवानो अच सुभगाय देवान् ॥ ३ ॥
अहा । यत् । इंद्र । सुऽदिना । विऽउच्छान् । दधः । यत् । केतुं । उपऽमं । समत्सु ।
नि । अमिः । सीदत् । असुरः । न । होता । हुवानः । अच । सुऽभगाय । देवान् ॥ ३ ॥

हे इंद्र यद्यदाहाहाणि मुदिना मुदिनाणि व्युच्छान् व्युच्छेयुः यद्यदा च समत्सु संग्रामेषु केतुं ज्ञानमुपम-
मंतिकं दधः धारयेः तदामुरो बलवान् होता देवानामाह्वातापिः सुभगायास्त्वाकं शोभनधनप्राप्तये देवास्त-
वानो ह्यस्तत्रास्मिन्नि नि सीदत् । न्यसीदत् ॥

वयं ते तं इंद्र ये च देव स्तवैत शूर ददतो मघानि ।
यच्छा सूरिभ्य उपमं वरुणं स्वाभुवो जरणामन्नवंत ॥ ४ ॥
वयं । ते । ते । इंद्र । ये । च । देव । स्तवैत । शूर । ददतः । मघानि ।
यच्छ । सूरिभ्यः । उपऽमं । वरुणं । सुऽआभुवः । जरणां । अन्नवंत ॥ ४ ॥

हे देव शूरेंद्र ते तव वयं वसिष्ठाः स्वभूताः । ये जना मदीयपुत्रपौत्रादयो मघानि मंहनीयानि हवींश्चि
ददतः प्रयच्छतः सवन्तं कुर्वन्ति तेऽपि तव स्वभूताः । तेभ्य उभयेभ्यः सूरिभ्यः कोतुभ्य उपमं अन्नं वरुणं गृहं
यच्छ । प्रयच्छ । अपि च त उभे स्वाभुवः सुसमृद्धाः संतो जरणां जरामन्नवंत । प्राप्नुवन्तु ॥

वोचेमेदिदं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्दत्तः ।
यो अर्चेतो ब्रह्मकृत्स्नमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
वोचेम । इत् । इंद्र । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।
यः । अर्चेतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

एषा शिवा ॥ १४ ॥

प्र व इंद्रायिति द्वादशर्षं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्षं गायत्रिमिन्द्र । द्वादश्यावास्तिस्रो विराजः शिवा
गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वो द्वादश गायत्रं विश्विराकृतमिति ॥ सूक्तविनियोगो वैमिश्रः ॥ प्रथमि
रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे प्र व इंद्रायैत्याद्यनुषः कोषिणः । सूचितं च । प्र व इंद्राय माद्वं प्र कृतानु-
वीचिणः । आ० ६. ४. इति ॥ अतिरात्रि प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाव्यंशिशस्त्रे वयमिन्द्र स्वायवोऽमीत्यनुष्यनुषः ।
तथा च सूचितं । वयमिन्द्र स्वायवोऽनि वार्षहत्यायेत्युत्तमासुचरेत् । आ० ६. ४. इति ॥ चतुर्थेऽहनि माध्वदि-
नसवने होष्कशस्त्र आरंभणीयाभ्य उर्ध्वं विराज एकानुष आहवनीयः । तदर्थाः प्र वो महि महिषुधि मरभ्य-
मितावास्तिसः । सूचितं च । प्र वो महि महिषुधि मरभ्यमिति चतस्रस्तिस्रश्च विराजः । आ० ७. ११. इति ॥

प्र व इंद्राय मादनं हर्यश्वाय गायत । सखायः सोमपात्रे ॥ १ ॥

प्र वः । इंद्राय । मादनं । हरिऽश्वाय । गायत । सखायः । सोमऽपात्रे ॥ १ ॥

हे सखायः वो ध्रुवं हर्यश्वाय सोमपात्रे सोमार्तां पात्र इंद्राय मादनं मदकरं सोमं प्र गायत ॥

शंसेदुक्थं सुदानं व उत द्युक्षं यथा नरः । चक्रुमा सत्यराधसे ॥ २ ॥

शंस । इत् । उक्थं । सुऽदानं वे । उत । द्युक्षं । यथा । नरः । चक्रुम । सत्यऽराधसे ॥ २ ॥

उतापि च हे सोतः सुदानवे शोभनदानाय सत्यराधसे सत्यधनार्थेन्द्रायोक्थं सोमं यथा नरोऽन्वे सोतारो बुधं दीप्तिः साधनभूतं सोमं शंसन्ति तदस्त्वमपि शंस । उच्चारय । इदिति पूरणः । वयं च चक्रुम । सोमं करवाम ॥

त्वं न इंद्र वाजयुस्त्वं गृण्युः शतक्रतो । त्वं हिरण्ययुर्वसो ॥ ३ ॥

त्वं । नः । इंद्र । वाजऽयुः । त्वं । गृण्युः । शतऽक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वं । हिरण्यऽयुः ।

वसो इति ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं वाजयुरस्त्वामो भव । हे शतक्रतो त्वं नोऽस्माकं गृण्युर्गोकामो भव । हे वसो वासयितरिंद्र त्वं हिरण्ययुर्हिरण्यकामोऽपि भव ॥ इदं हि परिच्छायायामपि वृक्षते क्वचित् क्वच ॥

वयमिंद्र त्वायवोऽभि प्र णोनुमो वृषन् । विद्धी त्वस्य नो वसो ॥ ४ ॥

वयं । इंद्र । त्वाऽयवः । अभि । प्र । नोऽनुमः । वृषन् । विद्धि । तु । अस्य । नः । वसो इति ॥ ४ ॥

हे वृषन् कामार्तां वर्धितरिंद्र त्वायवस्त्वत्त्वामा वयं वसिष्ठास्त्वामभि प्र णोनुमः । प्रकर्षेण क्षुमः । हे वसो वासयितरिंद्र अस्मिन्महादीयं सोमं तु चित्रं विद्धि । अवधारय ॥

मा नो निदे च वक्तवेऽयो रंधीररावणे । ते अपि क्रतुर्मम ॥ ५ ॥

मा । नः । निदे । च । वक्तवे । अयः । रंधीः । अरावणे । ते इति । अपि । क्रतुः । मम ॥ ५ ॥

हे इंद्र अयः स्वामी त्वं वक्तवे पश्यवाक्काणां वक्त्रे निदे निदिधेऽरावणेऽदावे नोऽस्मान् मा रंधीः । वयं मा कार्षीः । अप्यपि च ते त्वयि मम क्रतुर्महादीयं सोमलघुणं कर्म गच्छत्विति शेषः । अस्मादीयं सोमं भवन्ति ते प्रविशत्वित्यर्थः ॥

त्वं वर्मसि सप्रथः पुरोयोधश्च वृषहन् । त्वया प्रति ब्रुवे युजा ॥ ६ ॥

त्वं । वर्म । असि । सऽप्रथः । पुरऽयोधः । च । वृषऽहन् । त्वया । प्रति । ब्रुवे । युजा ॥ ६ ॥

हे वृषहन् वृषां हिंसकेंद्र त्वं वर्मास्माकं कवचमसि । कवचवद्रक्षकोऽसीत्यर्थः । सप्रथः सर्वतः पृषुवासि । पुरोयोधश्च पुरो धोत्ता वासि । त्वया युजा त्वया सहाधेन प्रति ब्रुवे । ब्रुवन् प्रतिब्रवीमि । प्रतिहन्सीत्यर्थः ॥ १५ ॥

महौ उतासि यस्य तेऽनु स्वधावरी सहः । मन्नाते इंद्र रोदसी ॥ ७ ॥

महान् । उत । असि । यस्य । ते । अनु । स्वधावरी इति स्वधाऽवरी । सहः ।

मन्नाते इति । इंद्र । रोदसी इति ॥ ७ ॥

उतापि च हे इन्द्र त्वं महानसि । सर्वाधिकोऽसि । हे इन्द्र यद्य ते तव सहो वरं सधावरी अतपत्वी
रोहसी यावापुषिन्वावगु मन्वाते अनुमन्वेते । तदीयं सहः सर्वाधिकमित्युचोमावपि कोकी विसंवाद् न
कुपत इत्यर्थः ॥

तं त्वा मरुत्वती परि भुवद्वाणी सयावरी । नक्षमाणा सह द्युभिः ॥ ८ ॥

तं त्वा । मरुत्वती । परि । भुवत् । वाणी । सयावरी । नक्षमाणा । सह । द्युभिः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र तमृगगुणविशिष्टं त्वा त्वां सयावरी त्वया सह गंधी । यच्च यच्च त्वं यासि तच्च तच्च यांतीत्यर्थः ।
द्युमिक्षेजोभिर्नक्षमाणां व्यामुवंती मरुत्वती । मरुतः खोतारः । तद्वती वाणी क्षुतिः परि भुवत् । परिभवगु ।
परिभवतिरच परियहार्थीयः । परिगृह्णात्वित्यर्थः ॥

ऊर्ध्वासुस्वान्विंदवो भुवन्दस्ममुप द्यवि । सं ते नमंत कृष्टयः ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वासः । त्वा । अनु । इंदवः । भुवन् । दस्मन् । उप । द्यवि । सं । ते । नमन्त । कृष्टयः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र उप यवि युजोक्तसमीपे स्थितं दक्षं दर्शनीयं त्वा त्वामगृह्णोर्ध्वास ऊर्ध्वा इंदवीऽसदीयाः
सोमा भुवन् । भवन्ति । कृष्टयः प्रजास्य ते तुभ्यं सं नमंत । भुवि सोमास्त्वदर्थमेव जायते प्रजास्य त्वामेव
प्रणमन्तीतीन्द्रक्षुतिः ॥

प्र वो महे महिवृधे भरध्वं प्रचेतसे प्र सुमन्ति कृणुध्वं ।

विशः पूर्वीः प्र चरा चर्षणिप्राः ॥ १० ॥

• प्र । वः । महे । महिऽवृधे । भरध्वं । प्रऽचेतसे । प्र । सुऽमन्ति । कृणुध्वं ।

विशः । पूर्वीः । प्र । चर । चर्षणिऽप्राः ॥ १० ॥

हे मदीयाः पुष्याः वो घूयं महिवृधि महतां धनानां वर्धयिषि महे महत इन्द्राय प्र भरध्वं । सोमान्म-
णयत । प्रचेतसे प्रकृष्टमतय इन्द्राय सुमन्ति सुवृत्तिं च प्र कृणुध्वं । प्रकृत । अथ प्रत्यक्षक्षुतिः । हे इन्द्र
चर्षणिप्राः कामैः प्रजानां पुरयिता त्वं पूर्वीर्हविषां पुरयिषीर्विशः प्रजाः प्र चर । अभिनन्द ॥

उरुष्यचसे महिने सुवृक्तिमिन्द्राय ब्रह्म जनयन्त विप्राः ।

तस्य व्रतानि न मिनन्ति धीराः ॥ ११ ॥

उरुऽष्यचसे । महिने । सुऽवृक्तिं । इन्द्राय । ब्रह्म । जनयन्त । विप्राः ।

तस्य । व्रतानि । न । मिनन्ति । धीराः ॥ ११ ॥

उरुष्यचसे पुष्यास्तथे महिने महते यस्या इन्द्राय सुवृक्तिं क्षुतिं ब्रह्मात्रं हविष्य विप्राः प्राज्ञा जनयन्त
जनयन्ति तर्क्षेद्ब्रह्म व्रतानि रचयादीनि कर्माणि धीराः प्राज्ञा देवा अपि न मिनन्ति । न हिंसन्ति ॥

इंद्रं वाणीरनुत्तमन्युमेव सचा राजानं दधिरे सहध्वे ।

हर्येभ्या बर्हया समापीन् ॥ १२ ॥

इंद्रं । वाणीः । अनुत्तमऽन्युं । एव । सचा । राजानं । दधिरे । सहध्वे ।

हरिऽअभ्याय । बर्हय । सं । आपीन् ॥ १२ ॥

सखा रावानं सर्वजनत ईश्वरमनुत्तमम् । केनाप्यनुतोऽबाधितो मयः क्रीडो यस्य सः । तमेवंद्रं बाहीः सुतयः सहस्रं क्षोबाणि शृणुयामभिवितुं दधिर । अतो हेतोर्हं क्षीतः त्वमपि हर्षयार्थेन्द्राय । हर्षयार्थेन्द्रं क्षीतुमित्यर्थः । आपीनं बंधून् सं बर्हय । उत्साहय ॥ १६ ॥

मो पु स्वेति सप्तविंशत्युप पंचदशं सूक्तं । अथेयमनुत्तमशिक्षा । मो पु सप्ताधिका प्रागांश्च तृतीया द्विपदा सौदक्षिरपी प्रचिप्यमाणः शक्तिरत्वं प्रगाथमालेभि सोऽर्धर्च उक्तेऽद्वयत । तं पुचोक्तं वसिष्ठः समाप-
यतेति शाब्बायनकं वसिष्ठस्त्वैव इतपुचस्त्वार्यमिति तांडकमिति । मंडनद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । इन्द्रं क्रतुं न इति प्रगांश्चत्वार्यर्चस्त्वैव च वसिष्ठपुचः शक्तिर्वसिष्ठो वा । इन्द्रो देवता । अयुजो बृहत्तो युजः सतोबृहत्त्वः । तृतीया तु द्विपदा विराट् । महाप्रति निष्केवक्ष्ये बाईततुचाशीतयितत्सूक्तं । तच्च द्विपदामभि त्वा मुरेक्षितं राघतंरं प्रगाथं नकिः सुदास इति प्रगाथं च वर्जयेत् । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । मो पु त्वा वाघतश्चनेक्षितस्त्व द्विपदां सोदरति राघतंरं च प्रगाथमथ हास्त्व नकिः सुदासो रथमित्थितं प्रगाथमुदुत्त्व त्वामिदा ह्यो नर इत्थितं प्रगाथं प्रत्यवद्धाति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि पंचमेऽहनि च निष्केवक्ष्ये मो पु त्वा वाघत इति प्रगाथः सद्द्विपदः । सूचितं च । मो पु त्वा वाघतश्चनेति सद्द्विपद उपसमस्त्वैद्विपदां । आ० ७. ३. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि मत्स्वतीये प्राकृतामत्स्वतीयात्प्रगाथादन्तरं नकिः सुदास इति प्रगाथं शंसित । पुष्याभिप्रववडहयोसुतीये षष्ठेऽहनि चायं प्रगाथः । तथैव सूचितं । नकिः सुदासो रथमिति मत्स्वतीया ऊर्ध्वं निष्वादि । एवं स्थितान् प्रगाथान्पुष्याभिप्रववडोरन्वहं पुनःपुनरावर्तयेयुः । आ० ७. ३. इति ॥ अपिष्टोमे माध्यंदिनसवने षष्ठावाक्यशस्त्रे उद्दिष्वस्त्र रिच्यत इति प्रगाथः । तथा च सूचितं । उद्दिष्वस्त्र रिच्यति भूय इत् । आ० ५. १६. इति ॥ अपिष्टोमे माध्यंदिनसवने मेषावचणशस्त्रे कसमिन्द्रेति प्रगाथः । सूचितं च । कसमिन्द्र त्वावसुं सवो ह जातः । आ० ५. १६. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मेषावचणशस्त्रेऽस्त्रायं प्रगाथः । अहर्गणेष्वपि द्वितीयादिष्वहःसु । सूचितं च । कसमिन्द्र त्वावसुं कसम्यो अतसीनां । आ० ७. ४. इति । आरंभणीयाः पर्यासान् कइतोऽहरहःशस्त्राणीति होचकाः । आ० ७. १. इति ॥ पुष्यषडहस्त्र तृतीयेऽहनि निष्केवक्ष्ये वैरूपसामपक्षे यद्दिन्द्र यावत इत्यनुकूपमुचः । सूचितं च । यद्दिन्द्र यावतस्त्वमिति प्रगाथो क्षोचियानुकूपी । आ० ७. १०. इति ॥ अपिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने षष्ठावाक्यशस्त्रे तरयिरित्तिवासतीति वैकल्पिकमुचः । सूचितं च । तरोभिर्वो विद्वदसुं तरयिरित्तिवासति । आ० ७. ४. इति ॥ अपिष्टोमे निष्केवक्ष्यशस्त्रे रथंतरसामपक्षेऽमि त्वा मुरेति प्रगाथः क्षोचियः । सूचितं च । अमि त्वा मुर नोनुमोऽमि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथो क्षोचियानुकूपी । आ० ५. १५. इति ॥ आश्विनशस्त्रे षष्ठ्यं प्रगाथः । तथैव सूचितं च । अमि त्वा मुर नोनुमो बहवः सूरचचस इति प्रगाथाः । आ० ६. ५. इति ॥ मुहूर्तते निष्केवक्ष्ये दक्षिणपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । अमि त्वा मुर नोनुमोऽमि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्त्र क्षोचियानुकूपी प्रगाथो । ऐ० आ० ५. ८. इति ॥ आश्विनशस्त्रे इन्द्रं क्रतुं न इति प्रगाथः । सूचितं च । इन्द्रं क्रतुं न आ मरामि त्वा मुर नोनुमः । आ० ६. ५. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने प्राक्प्राणशस्त्रेऽयं वैकल्पिकः क्षोचियः प्रगाथः । सूचितं च । इन्द्रं क्रतुं न आ मरं क्रतुं न आ मर । आ० ७. ४. इति ॥

मो पु त्वा वाघतश्चनारे अस्मन्नि रीरमन् ।

आरास्ताश्चिस्त्वधमादं न आ गहीह वा सन्नुप शुधि ॥ १ ॥

मो इति । सु । त्वा । वाघतः । चन । आरे । अस्मत् । नि । रीरमन् ।

आरास्तात् । चित् । सधऽमादं । नः । आ । गहि । इह । वा । सन् । उप । शुधि ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वा वाघतश्चन यजमाना अथकदकत आरे दूरे मो नि रीरमन् । न नितरां रमयंतु । अतस्त्वमारान्ताश्चिदूरेऽपि वर्तमानोऽस्मदीयं यजमानं वहि । आगच्छ । इह वाचापि वा सन् विजयमान उप शुधि । अस्मदीयं क्षीपतुपयुक्तम् ॥

इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा मधौ न मष्टा आसन्ते ।
 इंद्रे कामं जरितारो वसूयवो रथे न पादमा दधुः ॥२॥
 इमे । हि । ते । ब्रह्मऽकृतः । सुते । सचा । मधौ । न । मष्टाः । आसन्ते ।
 इंद्रे । कामं । जरितारः । वसुऽयवः । रथे । न । पादं । आ । दधुः ॥२॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतेऽभिषुते सोमे ब्रह्मकृतः स्तोत्रकृतो मधौ न मधुनीव मष्टो मष्टिकाः सचा सहासन्ति ।
 उपविशन्ति । अथ परोचक्षुतिः । वसूयवो धनकामा जरितारः स्तोतारः काममिष्टमिष्टे रथे न पादं रथे
 पादमिवा दधुः । समर्पयन्ति ॥

रायस्त्वामो वज्रहस्तं सुदक्षिणं पुत्रो न पितरं हुवे ॥३॥
 रायऽकामः । वज्रऽहस्तं । सुऽदक्षिणं । पुत्रः । न । पितरं । हुवे ॥३॥

रायस्त्वामो धनकामोऽहं सुदक्षिणं शोभनदानं वज्रहस्तमिन्द्रं पुत्रो न पुत्र इव पितरं ऊवे । ह्रयामि ॥

इम इंद्राय सुन्विरे सोमासो दध्यागिरः ।
 ताँ आ मदाय वज्रहस्त पीतये हरिभ्यां यात्योक् आ ॥४॥
 इमे । इंद्राय । सुन्विरे । सोमासः । दधिऽआगिरः ।
 तान् । आ । मदाय । वज्रऽहस्त । पीतये । हरिऽभ्यां । याहि । ओकः । आ ॥४॥

हे वज्रहस्त दध्यागिरो दधिमिष्टाणा इमे सोमासः सोमा इंद्राय तुभ्यं सुन्विरे । मुता बभूवुः । तान्
 सोमान्मदाय मदार्थं पीतये पानार्थाको यज्ञसंदनमाभि हरिभ्यामद्याभ्यामा याहि । आगच्छ ॥

अवच्छृङ्खलं ईयते वसूनां नू चिन्त्रो मर्धिषन्निरः ।
 सद्यश्चिद्यः सहस्राणि शता ददन्नकिर्दित्संतमा मिनत् ॥५॥
 अवंत् । अतुऽकर्णः । ईयते । वसूनां । नू । चित् । नः । मर्धिषत् । गिरः ।
 सद्यः । चित् । यः । सहस्राणि । शता । ददत् । नकिः । दित्संतं । आ । मिनत् ॥५॥

श्रुत्वाणो याज्ञाश्रवणरूपकर्ण इंद्रो वसूनां वसुमीयति । याच्यते । नोऽस्मदीया गिरो याज्ञावाक्यानि
 श्रवत् । शृणोतु । नू चिन्त्रिव मर्धिषत् । हिगलु । अश्रवणेन याज्ञावाक्यानि निष्फलानि न करोत्वित्यर्थः ।
 अपि चेद्रः सद्यश्चित् सद्य एव याज्ञान्तरमेव सहस्राणि शतानि च ददत् । प्रयच्छेत् । दित्संतं दातुमिच्छंतं
 तमिन्द्रं नकिरा मिनत् । न हिंसात् । कश्चिदपि न वारयेदित्यर्थः ॥ ॥१७॥

स वीरो अप्रतिष्कुत इंद्रेण शूशुवे नृभिः ।
 यस्ते गभीरा सर्वनानि वृचहन्सुनोत्या च धावति ॥६॥
 सः । वीरः । अप्रतिऽस्कुतः । इंद्रेण । शूशुवे । नृऽभिः ।
 यः । ते । गभीरा । सर्वनानि । वृचऽहन् । सुनोति । आ । च । धावति ॥६॥

हे वृचहन् ते त्वदर्थं यः पुमान् गभीरा गभीराणि सर्वनानि सोमान् सुनोति आ धावति च त्वां

सुतिभिश्चधावति च स वीर इंद्रेण हेतुनाप्रतिष्कृतः केनाप्यप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा भवेत् । शुभिः परिष्कारकेऽगुशुर्व । उपगम्यति च । श्रयतिर्गतिकर्मा ॥

भवा वरूथं मघवन्मघोनां यत्समजासि शर्धतः ।

वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमत्या दूणाशो भरा गयं ॥ ७ ॥

भुव । वरूथं । मघऽवन् । मघोनां । यत् । संऽअजासि । शर्धतः ।

वि । त्वाऽहतस्य । वेदनं । भजेमहि । आ । दुऽनशः । भर । गयं ॥ ७ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र मघोनां हविष्मतां वरूथमुपद्रवाणां वारकं वर्म भव । यद्यस्त्वं शर्धत उत्सहमानाञ्छून् समजासि संप्रियेः । अपि च त्वाहतस्य त्वया हतस्य शत्रोर्वेदनं धनं वि भजेमहि । विशेषिण कभेमहि । किंच दुर्जशो नाशयितुमशक्यस्त्वं गयं गृहं धनं वा भर । अस्मभ्यमाहर ॥

सुनोता सोमपात्रे सोममिंद्राय वज्रिणे ।

पचता पक्तीरवंसे कृणुध्वमित्पृणन्तिपृणते मयः ॥ ८ ॥

सुनोत । सोमऽपात्रे । सोमं । इंद्राय । वज्रिणे ।

पचत । पक्तीः । अवंसे । कृणुध्वं । इत् । पृणन् । इत् । पृणते । मयः ॥ ८ ॥

हे मदीयाः पुरुषाः वज्रिणे सोमपात्रे सोमस्य पात्र इंद्राय सोमं सुनोत । अभिपुणत । अवस इंद्रं तर्पयितुं पक्तीः पक्त्वान् पुरोडाशादीन् पचत च । कृणुध्वमित् । इंद्रप्रियकराणि कर्माणि च कुर्वतव । इंद्रो हि मयः सुखं पृणन्नियजमानाय प्रयच्छन्नेव पृणते हवीषीति शेषः ॥

मा स्नेधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे ।

तरणिरिज्जयति क्षेति पुष्यति न देवासः कवत्नवे ॥ ९ ॥

मा । स्नेधत । सोमिनः । दक्षत । महे । कृणुध्वं । राये । आऽतुजे ।

तरणिः । इत् । जयति । क्षेति । पुष्यति । न । देवासः । कवत्नवे ॥ ९ ॥

हे मदीया जनाः सोमिनः सोमवतो यागात्मा स्नेधत । मा हिंसिष्ट । दक्षत । यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं च । महे महत आतुजे । तुजिर्हिंसाकर्मा दानकर्मा वा । शत्रूणामिहिंसकाय धनानां प्रदात्रे वंद्याय राये धनलाभार्थं कृणुध्वं । कर्माणि कुर्वत च । तरणिरित् कर्मसु त्वरित एव जयति शत्रून् । क्षिति । गृहं निवसति च । पुष्यति । प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति । कवत्नवे कुत्सितक्रियायै ॥ कवोपष्टष्टस्यातिः सातत्यगमनकर्मणो रूपं कवत्नुरिति ॥ देवासो देवा न भवन्तीति शेषः । सुखप्राप्तये भवन्तीत्यर्थः ॥

नकिः सुदासो रथं पर्यास न रीरमत् ।

इंद्रो यस्याविता यस्य मरुतो गमत्स गोमति व्रजे ॥ १० ॥

नकिः । सुऽदासः । रथं । परि । आस । न । रीरमत् ।

इंद्रः । यस्य । अविता । यस्य । मरुतः । गमत् । सः । गोऽमति । व्रजे ॥ १० ॥

सुदासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यास । कश्चिन्न पर्यस्यति । न रीरमत् । न रमयति च । आत्मार्यं न कश्चिदेनं गुंकातीत्यर्थः । अपि च यस्मिंद्रोऽविता रथिता यस्य च मरुतोऽवितादः स गोमति नोपुक्ति व्रजे नोष्ठे गमत् । नक्षेत् ॥ १० ॥

गमद्वाजं वाजयन्निद्रं मर्त्यो यस्य त्वमविता भुवः ।
 अस्माकं बोध्यविता रथानामस्माकं शूर नृणां ॥ ११ ॥
 गमन् । वाजं । वाजयन् । इन्द्र । मर्त्यः । यस्य । त्वं । अविता । भुवः ।
 अस्माकं । बोधि । अविता । रथानां । अस्माकं । शूर । नृणां ॥ ११ ॥

हे इन्द्र त्वं यस्य मर्त्यस्याविता रथिता भुवः भवेः स मर्त्यो वाजयन् सोमेण त्वां वलिनं कुर्वन् वाजमेतं गमन् । गच्छेत् । अपि च हे शूर अस्माकं वासिष्ठानां रथानामविता रथिता बोधि । भव । भवतेष्वेति रूपं । भकारस्य वकारश्चादसः ॥ अस्माकं नृणां पुत्रादीनां चाविता भव ॥

उदिन्वस्य रिच्यतेऽंशो धनं न जिग्युषः ।
 य इंद्रो हरिवाच दभन्ति तं रिपो दध्ने दधाति सोमिनि ॥ १२ ॥
 उत् । इत् । नु । अस्य । रिच्यते । अंशः । धनं । न । जिग्युषः ।
 यः । इन्द्रः । हरिऽवान् । न । दभन्ति । तं । रिपः । दध्ने । दधाति । सोमिनि ॥ १२ ॥

अक्षिद्रक्षांशो यस्मै सोमस्य भागोऽतिरिच्यतेऽन्वेभ्योऽपि देवेभ्यः । इन्द्रस्य चिष्वपि सवनेषु सोमपात्रमस्ति माध्यन्दिनं हि सर्वमिन्द्रमिति । जिग्युषो जितवतो धनं न धनमिव । उदिध्विति चयः पूरणाः । अपि च यो हरिवाग्निद्रः सोमिनि यजमाने दधं बलं दधाति संदधाति तं रिपो रिपवो न दभन्ति । न हिंसन्ति ॥

मंचमखर्वं सुधितं सुपेशंसं दधात यज्ञियेष्व ।
 पूर्वींश्चन प्रसितयस्तरन्ति तं य इंद्रे कर्मणा भुवन् ॥ १३ ॥
 मंचं । अखर्वं । सुधितं । सुपेशंसं । दधात । यज्ञियेषु । आ ।
 पूर्वीः । चन । प्रसितयः । तरन्ति । तं । यः । इंद्रे । कर्मणा । भुवन् ॥ १३ ॥

हे जनः अखर्वमखर्वं सुधितं सुविहितं सुपेशंसं शोभनरूपं मंचं सोमं यज्ञियेषु यजनीयेषु देवेषु मध्य इन्द्राय दधात । विधत् । यो जनः कर्मणा सुत्यादिरूपेण इन्द्रस्य चित्ते भुवन् भवेत् तं जनं पूर्वीर्ब्रह्मः प्रसितयः पाशादीनि बंधनानि । चनेति समुदायो नेत्वर्थे वर्तते । न तरन्ति । न आमुषंतीत्यर्थः ॥

कस्तमिन्द्रं त्वावसुमा मर्त्यो दधर्षति ।
 अद्या इत्ते मघवन्पार्ये दिवि वाजी वाजं सिषासति ॥ १४ ॥
 कः । तं । इन्द्र । त्वाऽवसुं । आ । मर्त्यः । दधर्षति ।
 अद्या । इत् । ते । मघऽवन् । पार्ये । दिवि । वाजी । वाजं । सिषासति ॥ १४ ॥

हे इन्द्र तव चित्ते यो भवेत् त्वावसुं । त्वं वसुव्यापको यस्मैति वज्रग्रीहिः । तं जनं को मर्त्य आ दधर्षति । आर्षयेत् । हे मघवन् ते त्वदर्थं यः अद्या अद्या युतः सन् वाजी हविष्यान् भवेत् पार्ये दिवि सीत्तिः इति स वाजमत्तं बलं वा सिषासति । क्षेपेति ॥

मघोनः स्म वृषहृत्येषु चोदय मे ददति प्रिया वसु ।
 तव प्रणीती हयैश्च सूरिभिर्विष्वा तरेम दुरिता ॥ १५ ॥

म॒घो॒नः । स्म । वृ॒षऽह॒त्येषु । चो॒दय॒ । ये । द॒दति॒ । प्रि॒या । वसु॑ ।

तव॑ । प्र॒ऽनी॒ती । हरि॑ऽञ्च॒ । सूरि॑ऽभिः । वि॒श्वा । ते॒रेम॒ । दुः॒ऽइ॒ता ॥ १५ ॥

हे इंद्र मघोनो धनवतसे । त्वदर्धमित्वर्थः । प्रिया प्रियाणि वसु वसुनि धनानि ये वना इदति प्रयच्छति ताज्जगान्वृषहस्तेषु संयामेषु चोदय । प्रेरय । हे हर्यश्च तव प्रणीती प्रणीत्या प्रयथनेन सूरिभिः क्षीतुभिः पुषादिभिः सार्धं विश्वा विश्वानि दुरिता दुरितानि तरेम ॥ १५ ॥

तंवेदि॑द्राव॒मं वसु॑ त्वं पु॒ष्यसि॒ मध्य॒मं ।

स॒चा वि॒श्वस्य॑ पर॒मस्य॑ रा॒जसि॒ न किं॑ष्टा गो॒षु वृ॒ण्वते ॥ १६ ॥

तव॑ । इत् । इंद्र॒ । अ॒व॒मं । वसु॑ । त्वं । पु॒ष्यसि॒ । म॒ध्य॒मं ।

स॒चा । वि॒श्वस्य॑ । पर॒मस्य॑ । रा॒जसि॒ । न किं॑ः । त्वा॒ । गो॒षु । वृ॒ण्वते ॥ १६ ॥

हे इंद्र अवममधमं वसुसीसादिकं वसु धनं । यद्वा । भीमं वस्त्वमं । तवेतवैव । त्वं त्वमेव मध्यमं वसु रजतहिरण्यादिकमांतरिषं वा पुष्यसि । विश्वस्य सर्वस्य परमस्योत्तमस्यापि रत्नादेर्द्विष्यस्य वा वसुनो राजसि । ईशिषे । सचा सात्वमेव । अपि च त्वा त्वा गोषु निमित्तेषु न किं वृण्वति । केऽपि न वारयंति ॥

त्वं वि॒श्वस्य॑ धन॒दा अ॒सि श्रु॒तो य ई॒ भव॑न्त्याजयः ।

तवा॒यं वि॒श्वः पुरु॑हू॒त पार्थि॑वोऽव॒स्युर्नाम॑ भि॒क्षते ॥ १७ ॥

त्वं । वि॒श्वस्य॑ । धन॒ऽदाः । अ॒सि । श्रु॒तः । ये । ई॒ । भव॑न्ति । आ॒जयः॑ ।

तव॑ । अ॒यं । वि॒श्वः । पुरु॑ऽहू॒त । पार्थि॑वः । अ॒व॒स्युः । नाम॑ । भि॒क्षते ॥ १७ ॥

हे इंद्र त्वं विश्वस्य सर्वस्य क्षीतुर्यजमानस्य वा धनदा धनस्य दाता सञ्जुतः प्रसिद्धोऽसि । य ई य एत आजयो युञ्जानि भवंति तेष्वपि धनदाः श्रुतोऽसि । हे पुरुहूत विश्वः सर्वोऽप्ययं पार्थिवो जनस्य । त्वत्त इत्वर्थः । अवस्य रक्षामिच्छन्नामात्रमुदकं वा । बर्हिर्नामेत्युदकनामसु पाठात् । भिक्षते । याचते । त्वन्निधेति शेषः ॥

• यदि॑द्र याव॑तस्त्वमे॒ताव॑द्द॒हमी॒शीय॑ ।

स्त्रो॒तार॑मि॒हिधि॑षेय॒ रद॑वसो॒ न पा॑प॒त्वाय॑ रा॒सीय॑ ॥ १८ ॥

यत् । इंद्र॒ । याव॑तः । त्वं । ए॒ताव॑त् । अ॒हं । ई॒शीय॑ ।

स्त्रो॒तार॑ । इत् । दि॒धि॑षे॒य॒ । र॒द॒व॒सो॒ इति॑ रद॒ऽवसो॑ । न । पा॒प॒ऽत्वाय॑ । रा॒सीय॑ ॥ १८ ॥

हे इंद्र यावतो यावतो धनस्य त्वमीशिवे एतावत् ॥ यथा जुह् ॥ एतावतो धनस्याहमीशीय ईश्वरो भवेत् हे रदवसो । रदति ददाति वसूनीति रदवसुः । ततोऽहमसादीयं स्त्रोतारमिहिधिषेय । धनप्रदानेन चारथमेव । पापत्वाय न रासीय । न ददां ॥

शि॒क्षे॒यमि॒न्म॒ह्यते॑ दि॒वेदि॑वे रा॒य आ॑ कु॒हचि॒द्विदे॑ ।

म॒हि त्व॒न्यन्म॑घव॒स्य आ॒र्यं व॒स्यो अ॒क्षि पि॒ता च॒न ॥ १९ ॥

शि॒क्षे॒यं । इत् । म॒हुऽय॑ते । दि॒वेऽदि॑वे । रा॒यः । आ॑ । कु॒हचि॒त्ऽविदे॑ ।

म॒हि । त्वत् । अ॒न्यत् । म॒घ॒ऽव॒न् । मः॑ । आ॒र्यं । व॒स्यः । अ॒क्षि । पि॒ता । च॒न ॥ १९ ॥

कुहचिदिदे । कुहचिदिद्यमानः कुहचिदित् । तस्यै । यच्च क्वापि विद्यमानाद्येत्यर्थः । महयति पूजयति
अनाय दिवे दिवे प्रतिदिनं रात्रौ धनानि शिषेयमित् । दद्यामेव । आकारः पूरणः । 'एवमिन्द्रस्य वाक्यं'
मुत्वा संतुष्टं च विर्वदति । हे मघवन् त्वत्त्वत्तोऽभ्यदस्याकमायं ज्ञातियं न ह्यस्ति । वस्त्रः प्रशस्तः पिता च न
पाकयिता च त्वदस्मी नास्तीत्यर्थः ॥

तरणिरित्सिषासति वाजं पुरंध्या युजा ।

आ व इंद्रं पुरुहूतं नमे गिरा नेमिं तष्टेव सुद्वं ॥ २० ॥

तरणिः । इत् । सिषासति । वाजं । पुरंध्या । युजा ।

आ । वः । इंद्रं । पुरुहूतं । नमे । गिरा । नेमिं । तष्टेव । सुद्वं ॥ २० ॥

तरणिरित् सुखादी कर्मणि स्वरित एव पुमान् पुरंध्या महत्या धिया युजा सहायभूतया वाज-
मनं सिषासति । संभजति । पुरुहूतं वज्रभिराहृतमिंद्रं वस्त्रां गिरा सुखाहमा नेमे नेमिं चक्रस्य वक्ष्यं सुद्वं
शोभनदाहं तष्टेव । यथा वर्धकिर्दाहनेमिमानमयते तद्वदित्यर्थः ॥ ॥ २० ॥

न दुष्टुती मर्यो विंदते वसु न स्नेधंत रयिर्नशत् ।

सुशक्तिरिन्मघवन्तुभ्यं मावते देष्णं यत्पार्यं दिवि ॥ २१ ॥

न । दुःस्तुती । मर्यः । विंदते । वसु । न । स्नेधंत । रयिः । नशत् ।

सुशक्तिः । इत् । मघवन् । तुभ्यं । मावते । देष्णं । यत् । पार्यं । दिवि ॥ २१ ॥

मर्यो मनुष्यो दुष्टुती दुष्टुत्या वसु धनं न विंदति । इंद्रं सुवमेव वसु जमत इत्यर्थः । स्नेधंत हिंसंत ।
इंद्रविषयसुखादिकर्माख्यजुर्वंतमित्यर्थः । रयिर्धनं न नशत् । न व्याप्नोति । हे मघवन् त्वया पार्यं दिवि
सीत्ति दिवसे मावते मत्सदृशाय देष्णं दातव्यं यजनमसि तन्तुभ्यं स्वप्तः सुशक्तिरित् सुकर्मैव । विंदत इति
अवहितमप्यनुषज्यतेऽध्याहारस्यांतिकत्वात् ॥

अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वदृशमीशानमिंद्र तस्थुषः ॥ २२ ॥

अभि । त्वा । शूर । नोनुमः । अदुग्धाऽइव । धेनवः ।

ईशानं । अस्य । जगतः । स्वऽदृशं । ईशानं । इंद्र । तस्थुषः ॥ २२ ॥

हे शूरेंद्र अस्य जगतो जंगमस्तीशानमीश्वरं तस्थुषः स्थावरस्य विशानं । ईशानमिति पदस्त्वान्तिराह-
रार्था । स्वदृशं सर्वदृशं त्वा त्वामदुग्धा दुग्धं धेनवो यथादुग्धा धेनवः शीरपूर्वोधस्त्विन वर्तते तद्वत्सोमपूर्ण-
धमसस्त्विन वर्तमाना यद्यमभि नोनुमः । मृशमभिष्टुमः ॥

न त्वावी अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्रायंतो मघवन्निंद्र वाजिनो गृथ्यंतस्त्वा हवामहे ॥ २३ ॥

न । त्वाऽवान् । अन्यः । दिव्यः । न । पार्थिवः । न । जातः । न । जनिष्यते ।

अश्राऽयंतः । मघवन् । इंद्र । वाजिनः । गृथ्यंतः । त्वा । हवामहे ॥ २३ ॥

हे मघवन्निंद्र दिव्यो दिवि अमरत्वात् न त्वत्त्वत्तोऽभ्यो न जायते । पार्थिवः पृथिव्यां नवोऽपि

त्वावान्मो न जायति । दिव्यः पार्थिवो वा त्वावान्मो न जातः । न च जनिष्यति । पुंश्विन् दिवि च
पिष्वपि कोकेषु त्वंस्तद्वयः कश्चिन्नासीत्यर्थः । अजायंतोऽन्नानिष्कृतो वाणिजो वाजनिष्कृतः ॥ इच्छायामि-
र्निप्रत्ययः ॥ इविष्मंतो वा गव्यंतो वा इच्छंतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे । इधामः ॥

अभी षतस्तदा भरेद्र ज्यायः कनीयसः ।

पुरुवसुर्हि मघवन्सनादसि भरेभरे च हव्यः ॥ २४ ॥

अभि । सतः । तत् । आ । भर् । इंद्र । ज्यायः । कनीयसः ।

पुरुऽवसुः । हि । मघऽवन् । सनात् । असि । भरेऽभरे । च । हव्यः ॥ २४ ॥

हे ज्यायो ज्यायस्त्रिंश्रु ॥ आभंचितं पूर्वमविद्यमानवदितींद्रपदस्याविद्यमानवद्भावात् ज्याय इत्यस्य
सर्वाशुदानात्त्वाभावः । नकारस्य चत्वं व्यत्ययानुमभावो वा ॥ कनीयसः सतो मम तत्प्रसिद्धं धनमभ्या भर ।
हे मघवन् त्वं सनाच्चिरादेवारभ्य पुरुवसुर्हि वज्रधनो ह्यसि । भरेभरे संघामि यज्ञे वा हव्यो इविष्यन्नासि ॥

परां शुदस्व मघवन्मिचान्सुवेदा नो वसू कृधि ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने भवा वृधः सखीनां ॥ २५ ॥

परां । नुदस्व । मघऽवन् । अमिचान् । सुऽवेदा । नः । वसू । कृधि ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । भव । वृधः । सखीनां ॥ २५ ॥

हे मघवन् परा पराचीनाममिचान्मृत्तुदस्व । प्रेरय । नोऽस्माभ्यं वसु वसूनि सुवेदा सुखभाजि कृधि ।
कुप । महाधने संघामि । वाजसाती महाधन इति संघामनामसु पाठात् । सखीनां सोतृणामस्माकं वसिष्ठा-
नामविता रक्षिता बोधि । भव । वृधो वर्धयिता च भव ॥

इंद्र क्रतुं न आ भर् पिता पुत्रेभ्यो यथा ।

शिखा यो अस्मिन्पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमहि ॥ २६ ॥

इंद्र । क्रतुं । नः । आ । भर् । पिता । पुत्रेभ्यः । यथा ।

शिख । नः । अस्मिन् । पुरुऽहूत । यामनि । जीवाः । ज्योतिः । अशीमहि ॥ २६ ॥

हे इंद्र नोऽस्माभ्यं क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा भर । आहर । अपि च यथा पिता पुत्रेभ्यो धनं प्रयच्छति तथा
नोऽस्माभ्यं शिख । धनं देहि । हे पुरुहूत वज्रमिराहूत यामनि यज्ञे जीवा वयं ज्योतिः सूर्यमशीमहि ।
प्रतिदिनं प्राप्नुयाम ॥

मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्योऽं माशिवासो अव क्रमुः ।

त्वया वयं प्रवतः शश्वतीरपोऽति शूर तरामसि ॥ २७ ॥

मा । नः । अज्ञाताः । वृजनाः । दुऽआध्यः । मा । अशिवासः । अव । क्रमुः ।

त्वया । वयं । प्रऽवतः । शश्वतीः । अपः । अति । शूर । तरामसि ॥ २७ ॥

हे इंद्र अज्ञाता अज्ञातवचना वृजना हिंसका दुराधी नोऽस्माकाव क्रमुः । मावचक्रमुः । हे शूर त्वया
वयं वसिष्ठाः प्रवतः प्रवचकाः संतः शश्वतीर्वज्रीरपोऽति तरामसि । अतितराम ॥ २७ ॥

शिवं च इति चतुर्थ्यर्थं बोद्धव्यं वृजः । अवचनमुक्तमविद्या । शिवं चः यदूना संखवी वसिष्ठश्च सपुत्रश्चिद्वय

वा संवाद इति । आदितो नवानां वसिष्ठ ऋषिः । वसिष्ठपुत्राणां सूयमानत्वात् एव देवता । विष्णुतो ज्योतिरित्यादिभिर्दशम्यादिभिः स्वपुत्रैर्वसिष्ठः सूयते । अतो वसिष्ठो देवता । त एव ऋषयः । या तेनोक्त इति न्यायात् । अनुक्तत्वाच्चिदुप ॥

श्रित्यंचो मा दक्षिणतस्कपदा धियंजिन्वासो अभि हि प्रमंदुः ।

उत्तिष्ठन्वोचे परि बर्हिषो नृन् मे दूरादवितवे वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्रित्यंचः । मा । दक्षिणतः स्कपदाः । धियंजिन्वासः । अभि । हि । प्रमंदुः ।

उत्तिष्ठन् । वोचे । परि । बर्हिषः । नृन् । न । मे । दूरात् । अवितवे । वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्रित्यंचः । श्रित्यं श्रितवर्णमंचंतीति श्रित्यंचः । श्रितवर्णा इत्यर्थः । धियंजिन्वासः कर्मणां पूरयितारो दक्षिणतस्कपदाः । दक्षिणे शिरसो भागे कपदायूडा येषां ते दक्षिणतस्कपदाः । यूडाकर्मणि दक्षिणतो वसिष्ठानामिति कार्यते । मा मामभि प्रमंदुः । वियावलेनाभिप्राहर्वयन् । यतो मामभि प्रमंदुरतो बर्हिषो यज्ञात् । परीति पंचम्यर्थानुवादः । उत्तिष्ठन्नहं नृन्वक्ष्यसे नेतृन्वोचे । ब्रवीमि । मे मत्तो दूराद्वसिष्ठा वसिष्ठस्य मम पुत्रा अवितवे गंतुं गार्हतीति शेषः ॥

दूरादिंद्रमनयन्ना सुतेन तिरौ वैशंतमति पांतमुयं ।

पाशंशुक्लस्य वायतस्य सोमात्सुतादिंद्रोऽवृणीता वसिष्ठान् ॥ २ ॥

दूरात् । इंद्रं । अनयन् । आ । सुतेन । तिरः । वैशंतं । अति । पांतं । उयं ।

पाशंशुक्लस्य । वायतस्य । सोमात् । सुतात् । इंद्रः । अवृणीत । वसिष्ठान् ॥ २ ॥

यदा वसिष्ठस्य पुत्राः सुदासं राजानमयाजयन् तदैव पाशशुक्लाख्योऽपि राजा सोमान्यदुसुबनं चकार । तदा ते वसिष्ठपुत्राः पाशशुक्लं तिरस्कृत्य तदीये घागे सोमं पिबंतमिंद्रं मंचवलेन तस्मादाच्छिन्नं सुदासो यज्ञे स्थापयामासुः । तदेतदुक्तांतं कीर्तयन् वसिष्ठः स्वसुताननेन मंचेण स्वीति ॥ वैशंतं । वैशंतः पत्यलं । अथ वैशंत-शब्देन सोमाधारश्चमसो ज्ञस्यते । तत्त्वं सोमं पांतं पिबंतमुयमुनृणमिंद्रं सुतेन सुदासो यज्ञेऽभिपुतिन सोमेन हेतुना तिरः पाशशुक्लं तिरस्कृत्य दूरादानयन् । वसिष्ठा मंचवलेनाभीतवंतः । इंद्रोऽपि वायतस्य वयतः पुत्रस्य पाशशुक्लस्य । द्वितीयार्थे वष्टी । वायतं पाशशुक्लमत्यतिहाय सुदासो यज्ञेऽभिपुत्रात्सोमादितोर्वसिष्ठान् वसिष्ठस्य पुत्रानवृणीत । पाशशुक्लस्य सोमयागे चमसस्य सोमं पिबन्तपीड्रसं पाशशुक्लं तिरस्कृत्य मंचसामर्थ्य-वलेन सुदासो यज्ञे आहवणकाले वसिष्ठानाजगामेत्यर्थः ॥

एवेन्नु कं सिंधुमेभिस्ततारेवेन्नु कं भेदमेभिर्जघान ।

एवेन्नु कं दाशराज्ञे सुदासं प्रावृदिंद्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

एव । इत् । नु । कं । सिंधुं । एभिः । ततार । एव । इत् । नु । कं । भेदं । एभिः । जघान् ।

एव । इत् । नु । कं । दाशराज्ञे । सुदासं । प्रावृत् । इंद्रः । ब्रह्मणा । वः । वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

एवेत् यथा पाशशुक्लस्य स्रुतस्य सोमयागे चमसस्य सोमं पिबंतमपींद्रं वसिष्ठैः सुदाः प्राप्तवान् एवमेव सिंधुं नदीमेभिर्वसिष्ठैः कं सुक्षिणं ततार । तीर्थं आसीत् । न्विति पूरकः । तथा च निबमांतरं । अर्वांसि चित्यप्रधाना सुदासि । अ० ७. १८. ५. इति । एवेदेवमेव भेदं भेदनामकं शत्रुमयेनिर्वसिष्ठैरेव जघान । अथ प्रत्यक्षमुक्तिः । एवेदेवमेव हे वसिष्ठाः वो पुंस्मदीयिण ब्रह्मणा स्वीय दाशराज्ञे इत्यनी राजभिः सह युधि प्रयुक्ते सति सुदासं राजानमिंद्रः प्रावत् । प्रारचत् । तथा च निबमांतरं । इत्य राजानः सभिन्ना चमसवः

मुदासमिद्रावचना न पुपुधुः । अ० ७, ८३, ७. । इति । दाशराज्ञे परियन्ताय विज्ञतः । अ० ७, ८३, ८. ।
इति च ॥

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितॄणामक्षमव्ययं न किला रिषाय ।

यच्छकरीषु बृहता रवेणैन्द्रे शुष्ममदधाता वसिष्ठाः ॥४॥

जुष्टीं । नरः । ब्रह्मणा । वः । पितॄणां । अक्षं । अव्ययं । न । किला । रिषाय ।

यत् । शकरीषु । बृहता । रवेण । इन्द्रे । शुष्मं । अदधात । वसिष्ठाः ॥४॥

हे नरः वो शुष्मदीयेन ब्रह्मणा सोमेन पितॄणां जुष्टीं प्रीतिर्भवति । पितॄणामित्यनेन पारोक्ष्येण वसिष्ठस्यैव कीर्तनं । अहं प्रीतो भवामीत्यर्थः । अथेदानीं स्वमाश्रमं गंतुमुद्यतोऽहमर्थं रचयिष्यामव्ययं । अयामि ॥ अदर्थं जज्ञे ॥ चाकयामीत्यर्थः । धूयं न किल रिषाय न च क्षीणा भवथ हे वसिष्ठाः यद्यस्याच्छकरीषु बृहता श्रेष्ठेन रवेण साक्षिन्द्रे शुष्मं बलमदधात अधारयत ॥

उद्यामिवेक्ष्णजो नाधितासोऽदीधयुर्दाशराज्ञे वृतासः ।

वसिष्ठस्य स्तुवत इन्द्रो अश्रोदुरुं तृत्सुभ्यो अकृणोदु लोकं ॥५॥

उत् । द्यांऽइव । इत् । तृष्णऽजः । नाधितासः । अदीधयुः । दाशराज्ञे । वृतासः ।

वसिष्ठस्य । स्तुवतः । इन्द्रः । अश्रोत् । उरुं । तृत्सुभ्यः । अकृणोत् । कुं इति । लोकं ॥५॥

तृष्णजो जाततृष्णा वृतासस्तुभ्यो राजभिर्वृता नाधितासो वृष्टिं याचमाना वसिष्ठा यामिवादित्यमिविन्द्रं दाशराज्ञे दशानां राज्ञां संयाम उददीधयुः । उददीधयन् । स्तुवतो वसिष्ठस्य सोममिन्द्रोऽश्रोत् । अशृणोच्च । एवं विस्तीर्णं लोकं तृत्सुभ्यो राजभ्योऽकृणोत् । अकरोच्च । अददाच्चैत्यर्थः ॥ ॥२२॥

दंडा इवेज्जोअजनास आसन्परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः ।

अर्भवच्च पुरएता वसिष्ठ आदितृत्सूनां विशो अग्रयंत ॥६॥

दंडाऽइव । इत् । गोऽअजनासः । आसन् । परिऽच्छिन्नाः । भरताः । अर्भकासः ।

अर्भवत् । च । पुरऽएता । वसिष्ठः । आत् । इत् । तृत्सूनां । विशः । अग्रयंत ॥६॥

जोअजनासो गवां प्रेरका दंडा इव यथा दंडाः परिच्छिन्नपशोपशाखा भवन्ति तद्वन्नरताः । तृत्सूनामेव राज्ञां भरता इति नामान्तरिणोपादानं । शत्रुभिः परिच्छिन्ना एवासन् । अर्भकासोऽर्भका अल्पायासन् । आदित्यपरिच्छिन्नत्वादनंतरमेव तेषां तृत्सूनां वसिष्ठः पुरएता पुरोहितोऽभवच्च । तत्परीरोहितसामर्थ्यात्तृत्सूनां विशः प्रजा अग्रयंत । अग्रयंत ॥

चयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेतस्त्रिभ्यः प्रजा आर्या ज्योतिरयाः ।

चयो घर्मास उषसं सचन्ते सर्वौ इत्तौ अन्तु विदुर्वसिष्ठाः ॥७॥

चयः । कृण्वन्ति । भुवनेषु । रेतः । त्रिभ्यः । प्रजाः । आर्याः । ज्योतिःऽअयाः ।

चयः । घर्मासः । उषसं । सचन्ते । सर्वौ । इत्तौ । अन्तु । विदुः । वसिष्ठाः ॥७॥

सुषमिषु पुषिष्वन्तरिचपुषु चयोऽपिषापुषुर्या यथाक्रमेण रेतो विचक्ष्य धारयन्मुदकं कृण्वन्ति । कुर्वन्ति । तेषां चयाणां ज्योतिरया आदित्यब्रह्मणा आर्याः त्रैलोक्यः प्रजा भवन्ति । ते च चयोऽपिषापुषुर्या घर्मासो

दीप्यमाना उपसं संचति । समवयंति । दुर्ज्ञानात्सर्वानित्सर्वानिव तान्वसिष्ठा अमु विदुः । अभिजानंति । तेषां रश्मि-
विज्ञानादियमपि वसिष्ठानामिव श्रुतिः । तथा च शाव्यायनकं । अयः कृष्वंति भुवनेषु रेत इत्यपिः पृथिव्यां रेतः
कृष्योति वायुरंतरिक्ष आदित्यो दिवि तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिरस्य इति वसवो ब्रह्मा आदित्यासां ज्यो-
तिर्यद्वावाहित्वस्त्रयो धर्मास उपसं संचत इत्यपि वसं संचते वायुवसं संचत आदित्य उपसं संचत इति ॥

सूर्यस्येव वसुधो ज्योतिरेषां समुद्रस्येव महिमा गभीरः ।

वार्तस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्येतवे वः ॥ ८ ॥

सूर्यस्यऽइव । वसुधः । ज्योतिः । एषां । समुद्रस्यऽइव । महिमा । गभीरः ।

वार्तस्यऽइव । प्रजवः । न । अन्येन । स्तोमः । वसिष्ठाः । अनुऽएतवे । वः ॥ ८ ॥

हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं स्तोमो महिमापि वा सूर्यस्य ज्योतिरिव वसुधः प्रकाशोऽस्ति । हे वसिष्ठाः
वो युष्माकं महिमा स्तोमोऽपि वा समुद्रस्येव गभीरो गभीरोऽस्ति । तथा हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं
स्तोमः अक्समूहो महिमापि वा वार्तस्येव प्रजवो यथा वार्तस्य प्रवेगोऽन्येनान्वेतुं न शक्यस्तद्वद्वेनान्वेतुं
ऽन्वेतुं न शक्यः ॥

त इन्द्रियं हृदयस्य प्रकेतैः सहस्रवल्शमभि सं चरंति ।

यमेन तत् परिधिं वयंतोऽप्सरस उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

ते । इत् । निः । हृदयस्य । प्रऽकेतैः । सहस्रऽवल्शं । अभि । सं । चरंति ।

यमेन । तत् । परिऽधिं । वयंतः । अप्सरसः । उप । सेदुः । वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

त इत् एव वसिष्ठा निष्कं तिरोहितं दुर्ज्ञानं । निष्कं सस्वरित्यंतर्हितनामसु पाठात् । सहस्रवल्शं
सहस्रशालं संसारं हृदयस्य प्रकेतैः प्रज्ञागिरिभि सं चरंति । एवं स्वाच्छेदनाभिसंचरंतस्ते वसिष्ठा यमेन कार-
णात्मना सर्वनिचंवा तत् विलुप्तं परिधिं वल्शं । परिधिरित्यनेन जन्मादिप्रवाहो विवक्षितः । तं वयंतो
ऽप्सरसो जगतीस्त्रिणोप सेदुः । अथ वसिष्ठा इति ब्रह्मवचनं पूजायां । वसिष्ठः पूर्वं प्रजापतेरत्यन्तं देहमुत्सृज्या-
प्सरःसु जायेयेति बुद्धिमकरोदिति भावः ॥

विद्युतो ज्योतिः परि संजिहानं मिचावरुणा यदपश्यतां त्वा ।

तस्मै जन्मोत्तैकं वसिष्ठागस्त्यो यत्त्वा विश आजभार ॥ १० ॥

विऽद्युतो । ज्योतिः । परि । संऽजिहानं । मिचावरुणा । यत् । अपश्यतां । त्वा ।

तत् । ते । जन्म । उत् । एकं । वसिष्ठ । अगस्त्यः । यत् । त्वा । विशः । आऽजभार ॥ १० ॥

एतास्तु वसिष्ठस्य देहपरिग्रहः प्रतिपाद्यते । एताश्चिद्रूपं वाक्यमित्येके वयंयत्परं वसिष्ठपुत्राणामिति ।
हे वसिष्ठ यद्यदा विद्युतो विद्युत इव स्वीयं ज्योतिर्देहांतरपरिग्रहार्थं परि संजिहानं परित्वजंत त्वा त्वा ॥
ह्यंद्समात्मनेपदं ॥ यद्वा । विद्युचितदेहार्थं स्वीयं ज्योतिः परि संजिहानं । परिजिघृक्षंतमित्यर्थः ॥ अक्षिप्यचे
जहतिर्गत्वर्थत्वादात्मनेपदं ह्यंद्सं न भवति ॥ मिचावरुणा मिचावरुणावपश्यतां । आवाभ्यामर्थं जायेतिति
समकल्पनामित्यर्थः । तत्तदा ते त्वैकं जन्म । उतापि च यद्यदागस्त्यो विशो निविशनामिचावरुणावावा
जगधिष्ठाव इति स्थात्युर्वावक्षात्वात्माजभार आजहार ॥ २३ ॥

उतासि मैचावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनुसोऽधि जातः ।

दृप्सं स्कन्वं ब्रह्मणा दैव्येन विभे देवाः पुष्करे त्वाददंत ॥ ११ ॥

उ॒त । अ॒सि । मि॒चाव॒रुणः । व॒सिष्ठः । उ॒र्व॒श्याः । ब्र॒ह्म॒न् । म॒न॒सः । अ॒धि॑ । जा॒तः ।
दृ॒ष्टं । स्त॒नं । ब्र॒ह्म॒णा । दै॒व्येन॑ । वि॒श्वे । दे॒वाः । पु॒ष्करे॑ । त्वा । अ॒द॒दंत॑ ॥ ११ ॥

उतापि च हे वसिष्ठ मिचावरुणो मिचवरुणयोः पुत्रोऽसि । हे ब्रह्मन् वसिष्ठ उर्वश्या अप्सरसो मनसो ममायं पुत्रः स्यादिति वृषात्संकल्पाद्ब्रह्मं रेतो मिचावरुणयोर्वर्षशीर्षनात्कृत्वासीत् । तस्मादधि जातो ऽसि । तथा च वक्ष्यते सन्निह जातावित्युचि । एवं जातं त्वा त्वां दैव्येन देवसंबन्धिना ब्रह्मणा वेदराशिनाहं-
भुक्त्वा पुनं पुष्करे विश्वे देवा अददंत । अधारयंत । तथा चादितेर्मिचावरुणौ जज्ञाति इति प्रकृत्य पद्यति । तयोरादित्ययोः सन्निह बृहत्पाप्सरसमुर्वशी । रेतस्संस्तं तत्कुंभे व्यपतद्वासतीवरे । तेनैव तु मुहूर्तेन वीर्यवती तपस्विनी । अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च तत्तवीं संवभूवतुः ॥ ब्रह्मधा पतितं रेतः कलशे च जले खले । खले वसिष्ठस्तु मुनिः संभूतश्च विसत्तमः ॥ कुंभे त्वगस्त्यः संभूतो जले मत्स्यो महाबुतिः । उदियाय ततोऽगस्त्यः शम्भ्यामाचो महातपाः ॥ मागेन संमितो यस्मात्तस्मात्मान्य इहोच्यते । यद्वा कुंभाद्विर्जातः कुंभेनापि हि मीयते ॥ कुंभ इत्यभिधानं च परिमाणस्य लक्ष्यते । ततोऽप्सु गृह्यमाणानु वसिष्ठः पुष्करे स्थितः ॥ सर्वतः पुष्करे तं हि विश्वे देवा अधारयन् । वृ० ५. ७८३-७८९ । इति ॥

स प्र॒केत॑ उ॒भय॑स्य प्रवि॒द्वान्स॒हस्र॑दान उ॒त वा॒ सदा॑नः ।
य॒मेन॑ त॒तं प॑रि॒धिं व॑यि॒ष्यन्त्स॒रसः॑ परि॒जज्ञे॑ व॒सिष्ठः॑ ॥ १२ ॥
सः । प्र॒ऽकेतः॑ । उ॒भय॑स्य । प्र॒ऽवि॒द्वान् । स॒हस्र॑ऽदानः । उ॒त । वा॒ । स॒ऽदा॑नः ।
य॒मेन॑ । त॒तं । प॑रि॒ऽधिं । व॑यि॒ष्यन् । अ॒प्सर॑सः । परि॒ । ज॒ज्ञे । व॒सिष्ठः॑ ॥ १२ ॥

स वसिष्ठः प्रकेतः प्रकृष्टज्ञान उभयस्योभयं दिवं च पृथिवीं च प्रविद्वान् प्रकर्षेण जानन् सहस्रदानो ऽभवत् । किमनेन सहस्रदान इति विशेषणेन उत वापि वा सदानः सर्वदानसहित एतामवत् । किंच वसिष्ठो यमेन कारणात्मना सर्वनिचंवा ततं विसृतं परिधिं वस्त्रं । परिधिरित्यनेन संसारप्रवाहो विवर्चितः । तं वयिष्यन्त्सपरस उर्वश्याः । परीति पंचम्यर्थेनुवादः । जज्ञे । जातः ॥

स॒न्ने ह॑ जा॒तावि॑षिता नमो॒भिः कुं॑भे रेतः सि॒षिच॑तुः स॒मानं॑ ।
ततो॑ ह॒ मान॑ उ॒दिया॑य म॒ध्यात्ततो॑ जा॒तमृ॑षिमाहुर्व॒सिष्ठं॑ ॥ १३ ॥
स॒न्ने । ह॒ । जा॒तौ । इ॒षिता॑ । नमः॑ऽभिः । कुं॑भे । रेतः । सि॒सिच॑तुः । स॒मानं॑ ।
ततः॑ । ह॒ । मानः॑ । उ॒त् । इ॒याय॑ । म॒ध्यात् । ततः॑ । जा॒तं । ऋ॒षिं । आ॒हुः । व॒सिष्ठं॑ ॥ १३ ॥

सन्निह ब्रह्मर्षिर्नमोभिः । इति पूरणः । जातो दीक्षितो मिचावरुणाविषिताधिषितो स्वयमन्वैर्जनेर्नमोभिः क्षुतिभिः कुंभे वासतीवरे कलशे समानमेकदैव रेतः सिषिचतुः । असिंचतां । ततो वासतीवरात्कुंभात्तस्माद्वाद्-
गस्त्यो मागेन शमीप्रमाण उदियाय । प्रादुर्बभूव । तत एव कुंभाद्वसिष्ठमपृषिं जातमाहुः ॥

उ॒क्थ॑भृ॒तं सा॒मभृ॑तं वि॒भर्ति॑ यावा॒णं वि॒भ्रत॑ व॒दात्य॑ये ।
उ॒पैत॑मा॒ध्वं सु॒मन॑स्यमा॒ना आ॒ वो ग॑च्छाति प्र॒तृदो॑ व॒सिष्ठः॑ ॥ १४ ॥
उ॒क्थ॑ऽभृ॒तं । सा॒मऽभृ॑तं । वि॒भर्ति॑ । यावा॒णं । वि॒भ्रत् । प्रं । व॒दाति॑ । अ॒ये ।
उ॒प॑ । ए॒नं । आ॒ध्वं । सु॒मन॑स्यमा॒नाः । आ॒ । वः । ग॑च्छाति । प्र॒ऽतृदुः । व॒सिष्ठः॑ ॥ १४ ॥

हे प्रतृदः । प्रतृद इति तुल्य एवामिषीच्छी नामांतरित्व । वो पुमान्वसिष्ठ आ गच्छाति । जावक्षति ।

एनं वसिष्ठं सुमनस्यमानाः सुमनसः संत उपाध्वं । उपतिष्ठत । आगतस्यासी वसिष्ठो यज्ञेऽथे पुरोहिती ब्रह्मा
समुत्पद्यते शस्त्राणां संभक्तारं विभर्ति । साममुत्पन्नानां विभर्ति । यावाणामभिषवणं विधद्विधतमध्वर्युं
च विभर्ति । प्र वदति । यज्ञे यत्प्रवदितव्यं शिवादिनिमित्तं कर्तव्यमसि तदपि वदतीति तुत्सून् प्रतीहो
ब्रवीति ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २ ॥

तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशति सूक्ताणि । तत्र प्र मुक्ति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । अचिद्यमनुक्रमणिका । प्र
मुक्ता पंचाधिका वैश्वदेवं हाया एकविंशतिर्द्विपदा अज्यामहेरध्वं उत्तरोऽहिर्बुध्यायेति । वसिष्ठ ऋषिः ।
आया एकविंशतिर्द्विपदा विंशत्यचरा विराजो द्वाविंशत्यासतस्तस्मिन्मः । विश्वे देवा देवता ॥ ब्रूहि दश-
रात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविष्टानं । सूचितं च । प्र मुक्तेति विश्वदेवं । आ० ८. ८. ।
इति ॥ षोडशिन्या धूर्वस्या इति द्विपदा । आ० ६. २. । इति ॥ महाव्रतेऽपिषा द्विपदा । तथैव पंचमारण्यसि
सूचितं । आ धूर्वस्या इति सृद्धोहाः । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

प्र शुक्रैर्देवी मनीषा अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी ॥ १ ॥

प्र । शुक्रा । एतु । देवी । मनीषा । अस्मत् । सुतष्टः । रथः । न । वाजी ॥ १ ॥

मुक्ता दीप्ता देवी सर्वेषां कामानां प्रदात्री मनीषा क्षुतिरसदक्षतोऽस्मिन् सूक्तिं लोच्यमानाद्देवान्
वाजी वेगवान् सुतष्टः सुसंस्कृतो रथो न रथ इव प्रेतु । प्रगच्छतु ॥

विदुः पृथिव्या दिवो जनिचं श्रूयंत्यापो अध स्मरंतीः ॥ २ ॥

विदुः । पृथिव्याः । दिवः । जनिचं । श्रूयन्ति । आपः । अध । स्मरंतीः ॥ २ ॥

अस्यामुच्चापः सूर्यं । स्मरंतीः स्मरंत्य आपो दिवः पृथिव्याश्च । उभयोरपि लोकयोरित्यर्थः । जनिचमु-
त्पत्तिं विदुः । जानंति । अधापि च श्रूयन्ति लोचायाति शेषः ॥

आपश्चिदस्मि पिबन्त पृथ्वीवृक्षेषु शूरा मंसंत उयाः ॥ ३ ॥

आपः । चित् । अस्मि । पिबन्त । पृथ्वीः । वृक्षेषु । शूराः । मंसन्ते । उयाः ॥ ३ ॥

इन्द्रोऽस्मिन्वृक्षे सूर्यं । पृथ्वीः पृथ्व्यः प्रथमाना आपश्चिदापोऽप्यस्या इन्द्राय पिबन्त । प्यायन्ति । वृक्षेषु-
वृक्षेषु सत्सूया उग्रवीक्षीजस्विनो वा शूरा योऽरारोऽपि मंसन्ते । इममेवं श्रूयन्ति ॥

आ धूर्वस्मि दधाताश्वानिन्द्रो न वाजी हिरण्यबाहुः ॥ ४ ॥

आ । धूर्वः । सु । अस्मि । दधात । श्वान् । इन्द्रः । न । वाजी । हिरण्यः । बाहुः ॥ ४ ॥

अक्षी । वज्रं चतुर्थी । अक्षेन्द्रस्यागमनायाश्चान् धूर्व रथस्या दधात । इन्द्रो न । नेति चार्थः । इन्द्रो
वक्षी वक्षवान् हिरण्यबाहुर्हिरण्यहस्तश्च भवति ॥ षोडशिनि शस्त्रमानत्वादस्या ऐन्द्रत्वं गम्यते । आ धूर्वस्या
इत्यत्रास्या इत्यस्य पदस्यानुदात्तत्वं पूर्वस्य अमिन्द्रस्य प्रकृतत्वात् अत एव पूर्वस्येन्द्रीति विज्ञायते । पूर्वस्यामप्यु-
च्यस्या इत्यनुदात्तत्वमप्यीयोऽर्थतरमनुदात्तमिति । तथा च यास्कः । अक्षेति षोडात्तं प्रथमादेशेऽनुदात्त-
मन्वादेशे तीव्रात्तरमुदात्तमप्यीयोऽर्थतरमनुदात्तं । नि० ४. २५. । इति । अक्षीयत्वं चिदंशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य
संनिधानस्य दूरस्थत्वेनेत्यवगतं ॥

अभि प्र स्याताहेव यज्ञं यातेव पत्नन्मना हिनोत ॥ ५ ॥

अभि । प्र । स्यात् । अहं । इव । यज्ञं । याताः । इव । पत्नन् । मना । हिनोत ॥ ५ ॥

यज्ञसुतिरियं । हे जनाः यज्ञमभि प्र स्यात । अभिक्रमत । अहिवेति पूरणी । अपि च पत्नन् पत्नानि
यज्ञमभि स्यात् स्वयमेव यातिव मतिव हिनोत । गच्छत । हिन्वतापिति धातुः ॥

• त्मना समत्सु हिनोत यज्ञं दधात केतुं जनाय वीरं ॥ ६ ॥

त्मना । समत्सु । हिनोत । यज्ञं । दधात । केतुं । जनाय । वीरं ॥ ६ ॥

उक्तशिव विवरणमर्थः । हे मदीया जनाः समत्सु संग्रामेषु त्वना स्वयमेव हिनोत । 'नच्छत' । अपि च केतुं प्रज्ञापकं वीरं पापानां वारयितारं । नाशकमित्यर्थः । यज्ञं जनाय लोकाय । तद्दर्शनमित्यर्थः । दधात । विधत्त ॥

उदस्य शुष्माङ्गानुर्नोत विभर्ति भारं पृथिवी न भूम ॥ ७ ॥

उत् । अस्य । शुष्मात् । भानुः । न । आर्तं । विभर्ति । भारं । पृथिवी । न । भूम ॥ ७ ॥

यस्य यज्ञस्य शुष्माङ्गानाङ्गः सूर्य उदार्तः । उन्नच्छति । भूम भूतानि पृथिवीव भारं लोकास्त्राय यज्ञो विभर्ति च ॥

ह्यामि देवाँ अयातुरग्ने साधन्तेन धियं दधामि ॥ ८ ॥

ह्यामि । देवान् । अयातुः । अग्ने । साधन् । चृतेन । धियं । दधामि ॥ ८ ॥

अश्विंशुवे देवाः सूर्यन्ते । हे अग्ने अयातुरहिंसादिनियमयुक्तिर्नर्तन यज्ञेन साधन्कामान्साधयन् देवान् ह्यामि । अपि च धियं देवानां परिचरणात्मकं कर्म दधामि । करोमीत्यर्थः ॥

अभि वो देवीं धियं दधिध्वं प्र वो देवचा वाचं कृणुध्वं ॥ ९ ॥

अभि । वः । देवीं । धियं । दधिध्वं । प्र । वः । देवऽचा । वाचं । कृणुध्वं ॥ ९ ॥

हे जनाः वो यूयमग्नि देवानुद्दिष्ट देवीं दीप्तां धियं कर्म दधिध्वं । विधत्त । अपि च वो यूयं देवचा देवेषु वाचं स्तुतिरूपां प्र कृणुध्वं । प्रकर्षेण कृणुध्वं ॥

आ चष्ट आसां पाथो नदीनां वरुण उयः सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

आ । चष्टे । आसां । पाथः । नदीनां । वरुणः । उयः । सहस्रऽचक्षाः ॥ १० ॥

सहस्रपथा बहुचतुर्वरण आसां नदीनां पाथो जलमा चष्टे । अभिपश्यति । कीदृशो वरुणः । उय उज्ज्वलं शीघ्रस्वी वा ॥ ॥ २५ ॥

राजा राष्ट्रानां पेशो नदीनामनुत्तमस्मै स्तुचं विश्वायु ॥ ११ ॥

राजा । राष्ट्रानां । पेशः । नदीनां । अनुत्तं । अस्मै । स्तुचं । विश्वऽआयु ॥ ११ ॥

राष्ट्रानां राष्ट्रानां ॥ शताभावच्छादसः ॥ ईशराणामपि वरुणो राजेश्वरो भवति । नदीनां पेशो रूपं रूपकहपि भवतीत्यर्थः । चक्षी । 'न्यज्यर्चे' चतुर्थी । अस्य वरुणस्य चक्षं वरुणमुत्तमश्विरवाधितं विश्वायु सर्वतो भंतु भवतीति ॥

अविष्टो अस्मान्विष्वासु विस्त्वष्टुं कृणोत शंसं निनिस्तोः ॥ १२ ॥

अविष्टो इति । अस्मान् । विष्वासु । विस्त्वष्टुं । कृणोत । शंसं । निनिस्तोः ॥ १२ ॥

अयं कुपो देवः । हे देवाः अस्मान् विष्वासु सर्वासु विष्णु प्रवासु । अविष्ट उ इति समुद्भूतमविष्टो इति । अविष्ट । रचत । शंसं निनिस्तोर्निदिशुमिच्छतः अनीरयुमदीप्तिं कृणोत । कुरुत च ॥

येतु दिद्युद्विषामशेवा युयोत विष्वयपस्तनूनां ॥ १३ ॥

वि । एतु । दिद्युत । विषां । अशेवा । युयोत । विष्वक् । रपः । तनूनां ॥ १३ ॥

विषां शूराणां दिद्युदायुधमशेवासुखकरी विष्वक् सर्वतो वेतु । अपगच्छतु । तनूनामंगानां रपः पापं देवाः युयोत । अक्षतः पृथक्कृतः ॥

अवीन्तो अग्निह्व्यान्नमोभिः प्रेष्टो अस्मा अधायि स्तोमः ॥ १४ ॥

अवीत् । नः । अग्निः । हव्यऽअत् । नमःऽभिः । प्रेष्टः । अस्मै । अधायि । स्तोमः ॥ १४ ॥

हव्याववागामन्ताभिर्नमोभिरक्षदीधिर्नमस्तारिः प्रेष्टः प्रियतमः सन्नोऽस्मानवीत् । रचतु । अस्मा अपये सोचमधाधि । अस्मानिर्बधाधि ॥

सजूर्देवेभिरपां नपातं सखायं कृध्वं शिवो नो अस्तु ॥ १५ ॥

सऽजुः । देवेभिः । अपां । नपातं । सखायं । कृध्वं । शिवः । नः । अस्तु ॥ १५ ॥

हे सोतः अपासुदकानां नपातं पुचमपि । सूर्यर्नपादित्वपत्न्यामसु पाठात् । देवेभिर्देविः सजुः सह सखायं मित्रं सुतिभिः कृध्वं । कृध्वं । स चापां नपातोऽस्य शिवः सुखकरोऽसु । भवतु ॥

अज्जामुक्थैरहिं गृणीषे बुभे नदीनां रजःसु वीदन् ॥ १६ ॥

अपऽजां । उक्थैः । अहिं । गृणीषे । बुभे । नदीनां । रजःऽसु । सीदन् ॥ १६ ॥

अहिं मेघानामाहतारं नदीनामुदकानां बुभे स्थाने । बुभ्रमंतरिचं यदा अक्षिन्धृता आप इति व्युत्पत्तिः । तक्षिज्जःसूदकेषु सीदन् सीदन्तमज्जामप्यु जातमिममपिसुक्थैः सोचिर्गृणीषे । बुभे नदीनां रजःसूदकेषु वीदन् बुभ्रमंतरिचं यदा अक्षिन्धृता आप इति । नि० १०. ४४. इति ॥

मा नोऽहिर्बुध्नो रिषे धान्मा यज्ञो अस्य सिधदृतायोः ॥ १७ ॥

मा । नः । अहिः । बुध्नः । रिषे । धात् । मा । यज्ञः । अस्य । सिधत् । अतऽयोः ॥ १७ ॥

अहिर्बुध्नः । बुध्नऽतरिषे भवो बुध्नः । अहिचासी बुध्नसिन्धुर्बुध्नोऽपिर्नोऽस्मान्नि हिंसकाय मा धात् । मा इहातु । अस्मर्तृयोर्धनकामस्य यजमानस्य यज्ञो मा च सिधत् । न वीधेत । यदा । अस्माहिर्बुध्नस्येनमहिर्बुध्नमुहिंस्य अतोयोर्धनकामस्य यो यज्ञः स न वीधेतित्वर्थः ॥

उत न एषु नृषु अवी धुः प्र राये यंतु शर्धतो अर्यः ॥ १८ ॥

उत । नः । एषु । नृषु । अवी । धुः । प्र । राये । यंतु । शर्धतः । अर्यः ॥ १८ ॥

अयं वृषो देवो मारतो वा । उतापि न नोऽक्षदीधेयेषु नृषु पुरुषेषु अवीऽनं धुः । देवा मारतो वा धारयंतु । राये धनार्थं शर्धत उत्सहमानाः प्रियमाया वार्योऽरयः प्र यंतु । प्रगच्छतु । शिष्यतामित्वर्थः ॥

तपेति शत्रुं स्वर्णं भूमा महासेनासो अमेभिरेषां ॥ १९ ॥

तपेति । शत्रुं । स्वः । न । भूम । महाऽसेनासः । अमेभिः । एषां ॥ १९ ॥

महासेनासो महासेना राजान एषो मरतां देवानां वामिनिर्वैर्मुमा मुचनानि स्वर्णादित्वा एव शत्रुं स्वर्णं तपेति । वार्धति । महातोऽपि राजानोऽभैर्वैः शत्रुणाधति । तानि वचानि देवानामित्वर्थः ॥

आ यन्ः पत्नीर्गमन्त्यच्छा त्वष्टा सुपाणिर्दधातु वीरान् ॥२०॥

आ० यत् । नः । पत्नीः । गमन्ति । अच्छ । त्वष्टा । सु० पाणिः । दधातु । वीरान् ॥२०॥

अच्छां देवपत्न्यस्त्वष्टा च देवता । यद्यदा पत्नीर्देवानां पत्न्यो नोऽस्मानच्छाभ्या गमन्ति आगच्छन्ति तदा सुपाणिः शोभनहस्तस्त्वष्टा देवो वीरान् पुमान् दधातु । अस्माभ्यं ददातु ॥ २६ ॥

प्रति नः स्तोमं त्वष्टा जुषेत स्यादस्मे अरमतिर्वसूयुः ॥२१॥

प्रति । नः । स्तोमं । त्वष्टा । जुषेत । स्यात् । अस्मे इति । अरमतिः । वसू० युः ॥२१॥

नोऽस्माकं स्तोमं स्तोचं त्वष्टा प्रति जुषेत । प्रतिषेवेत । अपि चारमतिः पर्याप्तपुष्टिः सर्वविषयव्यापि-
पुष्टिर्वा त्वष्टासे अस्मादर्थं वसूयुर्धनकामः स्यात् । भूयात् ॥

ता नो रासनातिषाचो वसून्या रोदसी वरुणानी ऋणोतु ।

वरुचीभिः सुशरणो नो अस्तु त्वष्टा सुदचो वि दधातु रायः ॥२२॥

ता । नः । रा० सन् । रा० ति० साचः । वसूनि । आ । रोदसी इति । वरुणानी । ऋणोतु ।

वरुचीभिः । सु० शरणः । नः । अस्तु । त्वष्टा । सु० दचः । वि । दधातु । रायः ॥२२॥

ता यान्यस्माकमभीष्टानि तानि वसूनि धनानि रातिषाचो दानसमवेता देवपत्न्यो नोऽस्माभ्यं रासन् ।
प्रयच्छन्तु । अपि च वरुणानी वरुणस्य पत्न्या ऋणोतु । अस्मादीयं स्तोचमभिऋणोतु । रोदसी आवापुष्टिर्वा
चाभिऋणोतु । सुदचः कल्याणदानस्त्वष्टा च वरुचीभिश्चपद्रवाणां वारधिषीभिर्देवपत्नीभिः सह नोऽस्माभ्यं
सुशरणः सुशरणप्रदोऽस्तु । रायो धनानि च विदधातु ॥

तन्नो रायः पर्वतास्तन्न आपस्तद्रातिषाच ओषधीरुत द्यौः ।

वनस्पतिभिः पृथिवी सजोषा उभे रोदसी परि पासतो नः ॥२३॥

तत् । नः । रायः । पर्वताः । तत् । नः । आपः । तत् । रा० ति० साचः । ओषधीः । उत । द्यौः ।

वनस्पतिभिः । पृथिवी । स० जोषाः । उभे इति । रोदसी इति । परि । पा० सत् । नः ॥२३॥

नोऽस्माकं । तद्विषयः । ता रायो धनानि पर्वताः परिपातुं । नोऽस्माकं तत्ता राय आपश्च परिपातु ।
तद्रातिषाचो दानसहिता देवपत्न्यश्च परिपातु । ओषधीरोषधयश्च तत्परिपातु । उतापि च ऋषीस्तत्परिपातु ।
वनस्पतिभिः सजोषाः सहिता पृथिव्यंतरिक्षं च तत्परिपातु । आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । नोऽस्माकं
तदुभे रोदसी आवापुष्टिर्वापि परि पासतः । परिरेचतां ॥

अनु तदुर्वी रोदसी जिहातामनु द्युष्यो वरुण इन्द्रसखा ।

अनु विष्वे मरुतो ये सहासो रायः स्याम धरुणं धियध्वे ॥२४॥

अनु । तत् । उर्वी इति । रोदसी इति । जिहातां । अनु । द्युष्यः । वरुणः । इन्द्र० सखा ।

अनु । विष्वे । मरुतः । ये । सहासः । रायः । स्याम । धरुणं । धियध्वे ॥२४॥

तदस्मानावतुर्वी विस्तीर्णं रोदसी आवापुष्टिर्वावतु जिहातौ । अनुमरुतां । अनुमरुतामित्यर्थः । युषो
दीर्घनिवाचभूत इन्द्रसखिन्द्रसखः ॥ इन्द्रः सखा यद्वैति यजुर्मीहिः ॥ यद्यच्च तदनु जिहीतां । दिव्यैर्नातकीच-

वचनान्ततया विपरिणामः । ये सहासः शत्रूणामभिभवितारस्य मरुतोऽपि तदनु जिहता । अथ वज्रवचनान्ततया विपरिणामः । यदनुमंतव्यं तदाह । धियुधि भरणीयं धारयितुं रायो धनस्य धरणं धाम खानं वयं खाम । भवेमेति ॥

तन्न इंद्रो वरुणो मित्रो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।

शर्मन्त्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।

शर्मन् । स्याम । मरुता । उपऽस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

नोऽस्माभ्यं तदिदं स्तोत्रमिन्द्रो वरुणस्य मित्रस्याग्निश्चापस्त्रीषधीरोषधयस्य वनिनो वृषास्य जुषंत । जुषंतां । सेवंतां । वयं च मरुतामुपस्थ उपस्थानि वर्तमानाः शर्मन्त्यर्चमणि सुखे गृहे वा खाम । भवेम । सिद्धमन्यत ॥ २७ ॥

शं न इंद्राग्नी इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अच्येयमनुक्रमणिका । शं नः पंचोना शान्तिरिति । वसिष्ठ ऋषिः । चिष्टुष ऋचः । वैश्वदेवं हेतुकृत्वादिदमपि वैश्वदेवं ॥ महानास्त्रीव्रत एतत्सूक्तं जप्यं । तथा च सूचितं । मद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः शं न इंद्राग्नी भवतामवोभिः । आ० ८. १४. इति । एव -- सु ॥

शं न इंद्राग्नी भवतामवोभिः शं न इंद्रावरुणा रातहव्या ।

शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः शं न इंद्रापूषणा वाजसातौ ॥ १ ॥

शं । नः । इंद्राग्नी इति । भवतां । अवःऽभिः । शं । नः । इंद्रावरुणा । रातऽहव्या ।

शं । इंद्रासोमा । सुविताय । शं । योः । शं । नः । इंद्रापूषणा । वाजऽसातौ ॥ १ ॥

नोऽस्माकमस्माभ्यं इंद्राग्नी अवोभी रचणीः शं शान्ति भवतां । रातहव्या रातहव्यौ यजमनिर्दत्तहविष्कातिद्रावर्णेन्द्रावरुणावपि नोऽस्माभ्यं शं शान्ति भवतां । इंद्रासोमिन्द्रासोमावपि नः शं शान्ति सुविताय कव्यासाय च भवतां । शं शान्ति सुखाय च । पुनरक्तिरादराया । अथवा शं शमनहेतुकं सुखं योर्विषययोगनिमित्तं सुखमित्यपुनरक्तिः । इंद्रापूषणेन्द्रापूषणावपि वाजसातौ युधिऽसलाभि निमित्ते वा नः शं शान्ति भवतामित्यर्थः ॥

शं नो भगः शमु नूः शंसो अस्तु शं नः पुरंधिः शमु संतु रायः ।

शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥

शं । नः । भगः । शं । ऊं इति । नः । शंसः । अस्तु । शं । नः । पुरंऽधिः । शं । ऊं इति । संतु । रायः ।

शं । नः । सत्यस्य । सुऽयमस्य । शंसः । शं । नः । अर्यमा । पुरुंऽजातः । अस्तु ॥ २ ॥

नोऽस्माकं शं शान्ति भगो देवोऽस्तु । भवतु । नोऽस्माकं शमु शान्ति एव शंसो नराशंसोऽस्तु । भवतु । नोऽस्माकं शं शान्ति पुरंधिर्ब्रध्नीरप्यस्तु । रायो धनान्यपि शमु शान्ति एव संतु । नोऽस्माकं सुयमस्य शोभनयमनुकूल सावक शंसो वचनमपि शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्ति पुत्रजातो वज्रप्रादुर्भावोऽर्चमा देवोऽप्यस्तु ॥

शं नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु शं न उरुची भवतु स्वधाभिः ।

शं रोदसी बृहती शं नो अद्भिः शं नो देवानां सुहवानि संतु ॥ ३ ॥

शं। नः। धाता। शं। ऊं इति। धर्ता। नः। अस्तु। शं। नः। उरुची। भवतु। स्वधाभिः।
 .शं। रोदसी इति। बृहती इति। शं। नः। अद्रिः। शं। नः। देवानां। सुहवानि। संतु ॥३॥

नोऽस्माकं शं शान्ति धाता देवोऽस्तु । नोऽस्माकं शं शान्ति एव धर्ता पुण्यपापानां विधारयिता
 वरुणी देवोऽस्तु । नोऽस्माकं शं शान्ति उरुची विवर्तनमना पृथिव्यपि स्वधाभिरग्नेः सहास्तु । बृहती
 महती रोदसी आवापृथिव्यावपि शं भवतां । अद्रिः पर्वतोऽपि नोऽस्माकं शं शान्ति भवतु । शं शान्ति नो
 ऽस्माकं देवानां सुहवानि सुष्टयो संतु । भवतु ॥

शं नो अग्निर्ज्योतिरनीको अस्तु शं नो मिचावरुणावश्विना शं ।
 शं नः सुकृतां सुकृतानि संतु शं न इषिरो अभि वातु वातः ॥४॥
 शं। नः। अग्निः। ज्योतिःऽअनीकः। अस्तु। शं। नः। मिचावरुणौ। अश्विना। शं।
 शं। नः। सुऽकृतां। सुऽकृतानि। संतु। शं। नः। इषिरः। अभि। वातु। वातः ॥४॥

ज्योतिरनीको ज्योतिर्मुखोऽपि नोऽस्माकं शं शान्ति अस्तु । भवतु । मिचावरुणा मिचावरुणावपि
 नोऽस्माकं शं शान्ति भवतां । अश्विनाश्विनावपि शं भवतां । सुकृतां पुण्यकर्मणां पुण्याणां सुकृतानि पुण्यकर्मा-
 न्यपि नोऽस्माकं शं शान्ति संतु । भवतु । इषिरो गमनशीलोऽपि वातो वायुरपि नोऽस्माकं शं शान्ति
 अभि वातु ॥

शं नो आवापृथिवी पूर्वहूतौ शमंतरिक्षं दृश्ये नो अस्तु ।
 शं न ओषधीर्वनिनो भवतु शं नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥५॥
 शं। नः। आवापृथिवी इति। पूर्वऽहूतौ। शं। अंतरिक्षं। दृश्ये। नः। अस्तु।
 शं। नः। ओषधीः। वनिनः। भवतु। शं। नः। रजसः। पतिः। अस्तु। जिष्णुः ॥५॥

नोऽस्माकं शं शान्ति आवापृथिवी आवापृथिवी पूर्वहूतौ प्रथमाहूतौ भवतां । अंतरिक्षमपि नोऽस्माकं
 दृश्ये दर्शनाय शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्ति ओषधीरोषधयोऽपि भवतु । वनिनो वृक्षाश्च शं भवतु । जिष्णु-
 रजसशीलो रजसो लोकस्य पतिरिन्द्रोऽपि नोऽस्माकं शं शान्ति अस्तु ॥ २८ ॥

शं न इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः ।
 शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलायः शं न स्वष्टा माभिरिह ऋणोतु ॥६॥
 शं। नः। इन्द्रः। वसुऽभिः। देवः। अस्तु। शं। आदित्येभिः। वरुणः। सुऽशंसः।
 शं। नः। रुद्रः। रुद्रेभिः। जलायः। शं। नः। त्वष्टा। माभिः। इह। ऋणोतु ॥६॥

देवो अतनादिगुणयुक्त इन्द्रो वसुभिर्देवैः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्ति भवतु । सुशंसः शोभनश्रुतिर्वरुणो
 देव आदित्यभिरादित्यैर्देवैः सार्धं शं शान्ति अस्तु । भवतु । त्वष्टा दुःखद्रावको देवो रुद्रेभि रुद्रेः
 सार्धं शं शान्ति नोऽस्माकं भवतु । इह यन्नि त्वष्टा देवो माभिर्देवपत्नीभिः सार्धं नः शं शान्ति भवतु । इह यन्नि
 नः लोकं ऋणोतु च ॥

शं नः सोमो भवतु ब्रह्म शं नः शं नो यावाणः शमं संतु यज्ञाः ।
 शं नः स्वरुणां मितयो भवतु शं नः मस्वः शम्वस्तु वेदिः ॥७॥

शं नः । सोमः । भवतु । ब्रह्म । शं नः । शं नः । यावाणः । शं । ऊं इति । संतु । यज्ञाः ।
शं नः । स्वरूपा । मितयः । भवतु । शं नः । प्रऽस्वः । शं । ऊं इति । अस्तु । वेदिः ॥ ७ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं सोमो भवतु । ब्रह्म सोममपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । यावाणोऽभिव्यसाधन-
भूताः पाषाणा अपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । यज्ञाश्च नः शसु शान्ता एव संतु । स्वरूपा वृषाणां मितय
उन्मानान्यपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । प्रस्व श्रोत्रधयोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । वेदिरपि नः शसु
शान्ता एवास्तु ॥

शं नः । सूर्य उरुचक्षा उदेतु शं नः चतस्रः । प्रदिशो भवतु ।

शं नः । पर्वता ध्रुवयो भवतु शं नः सिंधवः शमु संत्वापः ॥ ८ ॥

शं नः । सूर्यः । उरुऽचक्षाः । उत् । एतु । शं नः । चतस्रः । प्रऽदिशः । भवतु ।

शं नः । पर्वताः । ध्रुवयः । भवतु । शं नः । सिंधवः । शं । ऊं इति । संतु । आपः ॥ ८ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं सूर्य उरुचक्षा विसीर्यतेजाः समुदेतु । उदयं प्राप्नोतु । चतस्रः प्रदिशो महादिशो
ऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । नोऽस्माकं शं शान्तिं पर्वता ध्रुवयो ध्रुवा भवतु । नोऽस्माकं शं शान्तिं सिंधवो
नदीऽपि भवतु । आपश्च नः शसु शान्ता एव संतु ॥

शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शं नो भवतु मरुतः स्वर्काः ।

शं नो विष्णुः शमु पूषा नो अस्तु शं नो भविचं शम्बस्तु वायुः ॥ ९ ॥

शं नः । अदितिः । भवतु । व्रतेभिः । शं नः । भवतु । मरुतः । सुऽस्वर्काः ।

शं नः । विष्णुः । शं । ऊं इति । पूषा । नः । अस्तु । शं नः । भविचं । शं । ऊं इति ।
अस्तु । वायुः ॥ ९ ॥

अदितिर्देवी व्रतेभिर्व्रतैः कर्मभिः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । स्वर्काः शोभनस्तुतयो मरुतोऽपि नो
ऽस्माकं शं शान्तिं संतु । विष्णुर्व्यापको नोऽस्माकं शं शान्ता अस्तु । पूषा देवोऽपि नोऽस्माकं शसु शान्ता
एवास्तु । भविचं सुवर्गमंतरिक्षमुदकं वा नोऽस्माकं शं शान्ता अस्तु । वायुरपि नः शसु शान्ता एवास्तु ॥

शं नो देवः सविता चार्यमाणः शं नो भवतूषसो विभातीः ।

शं नः । पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शं नः । क्षेचस्य पतिरस्तु शंभुः ॥ १० ॥

शं नः । देवः । सविता । चार्यमाणः । शं नः । भवतु । उषसः । विऽभातीः ।

शं नः । पर्जन्यः । भवतु । प्रऽजाभ्यः । शं नः । क्षेचस्य । पतिः । अस्तु । शंभुः ॥ १० ॥

देवः क्रीडनादिगुणयुक्तः सविता चाद्यमायो रचनोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । विभातीर्गुण्यस्तु उषसोऽपि
नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । नोऽस्माकं प्रजाभ्यः पर्जन्योऽपि शं भवतु । शंसुः सुवर्ग माचयिता क्षेचस्य पतिर्नो
ऽस्माकं शं शान्ता अस्तु ॥ १० ॥

शं नो देवा विश्वदेवा भवतु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु ।

शर्मभिषाचः शमु रात्रिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अग्निः ॥ ११ ॥

शं । नः । देवाः । विश्वेदेवाः । भवन्तु । शं । सरस्वती । सह । धीभिः । अस्तु ।

शं । अभिःसाचः । शं । ऊं इति । रातिःसाचः । शं । नः । दिव्याः । पार्थिवाः ।

शं । नः । अप्याः ॥ ११ ॥

विश्वदेवा ब्रह्मलोचका देवा नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । सरस्वती च धीभिः क्षुतिभिः कर्मभिर्वा सह नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । अभिषाचो यज्ञमभितः शिवमानाश्च नः शं शान्तिं भवन्तु । रातिषाचो दातृं शिवमाना अपि शशु शान्तिं एव भवन्तु । दिव्या दिवि भवाश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । पार्थिवाः पृथिव्यां संभूताश्च नः शं भवन्तु । अप्या अप्संतरिक्षे भवाश्च । आकाशमाप इत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ॥

शं नः सत्यस्य पतयो भवन्तु शं नो अर्वेतिः शमु संतु गावः ।

शं नः चतुर्भवंः सुकृतः सुहस्ताः शं नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥

शं । नः । सत्यस्य । पतयः । भवन्तु । शं । नः । अर्वेतिः । शं । ऊं इति । संतु । गावः ।

शं । नः । चतुर्भवंः । सुकृतः । सुहस्ताः । शं । नः । भवन्तु । पितरः । हवेषु ॥ १२ ॥

सत्यस्य पतयः पातकाः सत्यग्रीवा देवा नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । अर्वेतिःश्चाश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । गावोऽपि नः शं शान्तिं भवन्तु । सुकृतः सुकर्मायः सुहस्ताः शोभनहस्ताश्च भवोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं संतु । हवेषु क्षीत्रेषु सत्सु पितरोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ॥

शं नो अज एकपादेवो अस्तु शं नोऽहिर्बुध्न्यः शं समुद्रः ।

शं नो अपां नपात्पेरुस्तु शं नः पृथ्विर्भवतु देवगोपा ॥ १३ ॥

शं । नः । अजः । एकपात् । देवः । अस्तु । शं । नः । अहिः । बुध्न्यः । शं । समुद्रः ।

शं । नः । अपां । नपात् । पेरुः । अस्तु । शं । नः । पृथ्विः । भवतु । देवगोपा ॥ १३ ॥

• अज एकपादज एकपात्तामधियो देवो नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । अहिर्बुध्न्यश्च नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । समुद्रोऽपि नः शं शान्तिं भवन्तु । पेरुश्चपद्भवेभ्यः पारथितापां नपादपांनपात्तामधियोऽपि देवो नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । देवगोपा देवा गोपयितारो यक्षां वा पृथ्विर्भवतां माता नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ॥

आदित्या रुद्रा वसवो जुषन्तेदं ब्रह्म क्रियमाणं नवीयः ।

नृणस्तु नो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता उत ये यज्ञियांसः ॥ १४ ॥

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । जुषन्तु । इदं । ब्रह्म । क्रियमाणं । नवीयः ।

नृणस्तु । नः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । उत । ये । यज्ञियांसः ॥ १४ ॥

नवीयो नवतरमक्षानिः क्रियमाणमिदं ब्रह्म क्षीयमादित्या दिव्याः । अदितिर्नवीः । अ० १. ८९. १०. । इति क्षुतिः । रुद्रा आंतरिक्षा वसवः पार्थिवाश्च जुषन्तु । जुषन्तां । शिवन्तां । अन्ते दिव्या दिवि भवाः पार्थिवासः पार्थिवा नोजाता वीः पृथिवीजातः । गावो नीरिति साधारणनामसु पाठात् । उतापि च ये अग्निषाचो वचादीः ते सर्वेऽपि नोऽस्माकं हवं नृणस्तु ॥

ये देवानां यज्ञिया यज्ञियानां मनोर्यजचा अमृतां अतज्ञाः ।

ते नो रासंतामुरुगायमद्य यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥

ये । देवानां । यज्ञियाः । यज्ञियानां । मनोः । यजचाः । अमृताः । अतज्ञाः ।

ते । नः । रासंतां । उरुगायं । अद्य । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १५ ॥

यज्ञियानां यजनीयानां देवानामपि यज्ञिया यजनीया मनोः प्रजापतेश्च यजचा यजनीया अमृता मरुतरहिता अतज्ञाः सत्यज्ञा ये देवाः संति ते सर्व उरुगायं वज्रकीर्तिं पुत्रमद्य नोऽस्मभ्यं रासंतां । प्रयच्छंतु । सिद्ध एवोत्तमः पादः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽस्तुरो देवादिवातीर्थमहेस्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण साधयाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेस्वरं ॥

अथ पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्याय आरभ्यते । तत्र वज्रमुवाकात्मकस्य वासिष्ठस्य सप्तमस्य मंडलस्य तृतीये
ऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि । तत्र प्र ब्रह्मिती नवर्थं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभं पूर्ववदेष्टव्यं । अनुक्तांतं च ।
प्र ब्रह्म नवेति ॥ विनियोगो निगिहः ॥

प्र ब्रह्मेतु सदनादृतस्य वि रश्मिभिः समृजे सूर्यो गाः ।

वि सानुना पृथिवी संस उर्वी पृथु प्रतीकमध्येधे अग्निः ॥ १ ॥

प्र । ब्रह्म । एतु । सदनात् । अतस्य । वि । रश्मिभिः । समृजे । सूर्यः । गाः ।

वि । सानुना । पृथिवी । संसे । उर्वी । पृथु । प्रतीकं । अग्निः । आ । ईधे । अग्निः ॥ १ ॥

अतस्य यज्ञस्य सदनात् खानादिवयजनदेशादुक्तं सोमं सुखान् सूर्यादीनीतु । प्रकर्षेण नष्टतु । किं
तद्रूपेति तदाह । सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः शोभनवीर्यो वा देवो रश्मिभिरासीतिः किरणैर्वा अपो वृष्ट्युदकाणि
वि स्रज्जे । विक्रजति । विमुंचति । प्रवर्षति । अयति हि । यामिरादित्यस्तपति रश्मिभिराग्निः पर्वण्यो वर्ष-
तीति । अतिस्र भवति । आदित्याज्यार्थं वृष्टिपृष्टिरन्नं ततः प्रजा इति । अत ईदृशं माहात्म्यं सूर्यस्यैव विद्यते
नाम्यस्य विदित्यनेन प्रादेन सूर्यः सूयते । अपि च पृथिवी प्रचिता भूमिः साधुना समुचितेन पर्वतादिनोर्वी
विस्तीर्णा सती वि स्रज्जे । विसरति । व्याप्नोति । तथापिः पृथु विस्तीर्य प्रतीकं पृथिव्या अथयथं देवयजनस्यार्थं
खानमधि ॥ अधिपरी अगर्षकावित्यधिः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां कर्मप्रवचनीयमुक्तं इति सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥
ईदृशे खान एधे । आदीयति ॥

इमां वां मिचावरुणा सुवृत्तिमिधं न कृण्वे असुरा नवीयः ।

इनो वामन्यः पदवीरदंभो जनं च मिचो यतति मुवाण्यः ॥ २ ॥

इमां । वां । मिचावरुणा । सुऽवृत्तिं । इवै । न । कृत्वे । असुरा । नवीयः ।

इनः । वां । अन्यः । पदऽवीः । अदब्धः । जनै । च । मिचः । यतति । मुवाणः ॥ २ ॥

हे असुरासुरी वरुणती हे मिचावरुणा मिचावरुणी वां युवाभ्यामिव न हवीरूपमन्नमिव नवीयो नवीयसीमिमामन्नादीनां पुरोवर्तिनीं सुवृत्तिं सुतिं कृत्वे । अहं स्तोता करोमि । वां युवयोरन्योऽन्यतर एवः प्रसुरदब्धः शत्रुभिरहिंसितो वरुणः पदवीः पदस्य स्थानस्य प्रजनयिता । वरुणो हि धर्माधर्मयोर्धारयितेति पदवीरित्युच्यते । मुवाणोऽस्माभिः स्तूयमानो मिचश्च जगं सर्वं प्राणिजातं यतति । यातयति । प्रवर्तयति । तथा च श्रूयते । मिचो जगान्यातयति मुवाणः । अ० ३. ५९. १. इति ॥

आ वातस्य ध्रजतो रंत इत्या अपीपयंत धेनवो न सूदाः ।

महो दिवः सदेने जायमानोऽचिक्रदवृषभः सस्मिन्बुधन् ॥ ३ ॥

आ । वातस्य । ध्रजतः । रंते । इत्याः । अपीपयंत । धेनवः । न । सूदाः ।

महः । दिवः । सदेने । जायमानः । अचिक्रदत् । वृषभः । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ३ ॥

ध्रजतो गच्छतो वातस्य वायोरित्या गतय आ रंते । अभितो रमंति । तथा सूदाः ॥ सूद प्रेरण इति धातुः ॥ चीरस्य प्रेरयित्रो धेनवो न । नेति चार्थे । गावश्चापीपयंत । प्यायंते । एधंति । अपि च महो महतो दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सदेने स्थानेऽंतरिक्षे जायमान उत्पद्यमानो वृषभो वर्षणशीलः पर्जन्यः सस्मिन्बुधन् तस्मिन्तरिक्षेऽचिक्रदत् ॥

गिरा य एता युनजहरी त इंद्र प्रिया सुरथा शूर धायू ।

प्र यो मन्युं रिरिक्षतो मिनात्या सुक्रतुमर्यमणं ववृत्त्यां ॥ ४ ॥

गिरा । यः । एता । युनजत् । हरी इति । ते । इंद्र । प्रिया । सुऽरथा । शूर । धायू इति ।

प्र । यः । मन्युं । रिरिक्षतः । मिनाति । आ । सुऽक्रतुं । अर्यमणं । ववृत्त्यां ॥ ४ ॥

अस्माः पूर्वोऽर्धर्ष इंद्रसुतिरपरोऽर्यमणः सुतिः । हे शूर विक्रान्तिं ते तव प्रिया प्रियी सुरथा सुपुरं हवीं धायू धारकावैतेति हरी स्वदीयावहो यो जनो गिरा सुतिरूपया वाचा युनजत् रथे युञ्ज्यात् हे इंद्र त्वमस्य धानमायाहीति शेषः । योऽर्यमा रिरिक्षतो हिंसितुमिच्छतः शत्रोः संबन्धिनं मन्युं कोपं प्र मिनाति प्रकर्षेण हिंसति सुक्रतुं शोभनकर्माद्यमर्यमणमा ववृत्त्यां । सुत्वापतयामि ॥

यजैते अस्य सख्यं वयश्च नमस्विनः स्व श्रुतस्य धामन् ।

वि पृक्षो बावधे नृभिः स्तवान इदं नमो रुद्राय प्रेष्ठं ॥ ५ ॥

यजैते । अस्य । सख्यं । वयैः । च । नमस्विनः । स्वे । श्रुतस्य । धामन् ।

वि । पृक्षः । बावधे । नृऽभिः । स्तवानः । इदं । नमः । रुद्राय । प्रेष्ठं ॥ ५ ॥

जनका वदः श्रूयते । नमस्विनो हविर्ब्रह्माव्रतः से स्वकीय श्रुतस्य प्रपन्न धामन् यामपि स्मरि । स्वकीय वज्रगुहे क्षिता इत्यर्थः । वयश्च अन्तरः कर्माणि कुर्वाणा यवमाना अस्मै वदः सख्यं वयस्वित्सुहिंस्र वयति । पृषयंतु । पुनिर्गुमिः क्षयानः श्रूयमानो वदः पृषोऽन्नं-धीनुष वि बावधे । विवध्नाति । इहानी-जयः । प्रेष्ठं वदः मिचतममिदं वयस्यै वदः मया विधति ॥ ११ ॥

आ यासां यशसो वावशानाः सरस्वती सप्तथी सिंधुमाता ।

याः सुष्वयंत सुदुधाः सुधारा अभि स्वेन पर्यसा पीप्यानाः ॥ ६ ॥

आ । यत् । साकं । यशसः । वावशानाः । सरस्वती । सप्तथी । सिंधुमाता ।

याः । सुष्वयंत । सुदुधाः । सुधाराः । अभि । स्वेन । पर्यसा । पीप्यानाः ॥ ६ ॥

यथासां गंगादीनां नदीनां मध्ये सिंधुमातायां मातृभूता सरस्वतीदास्या नदी सप्तथी सप्तमी भवति सुदुधाः कामान्दोग्धं सुशब्दाः सुधाराः शोभनधारोपेताश्च नद्यः सुष्वयंत सुष्वयंते । गतिकर्मेतत् । प्रवहंति । स्निग्धं स्वकीयेन पर्यसोदकेनाभि पीप्यानां दास्याभिवर्धयंत्यो यशसोऽन्नवत्यो वावशानाः कामयमाना नद्यः साकं युगपदेवा गच्छंतु ॥ आ इत्युपसर्गश्च योग्यक्रियाध्याहारः ॥

उत ते नो मरुतो मंदसाना धियं तोकं च वाजिनोऽवंतु ।

मा नः परि ख्यदक्षरा चरंत्यवीवृधन्युज्यं ते रयिं नः ॥ ७ ॥

उत । ते । नः । मरुतः । मंदसानाः । धियं । तोकं । च । वाजिनः । अवंतु ।

मा । नः । परि । ख्यत् । दक्षरा । चरंती । अविवृधन् । युज्यं । ते । रयिं । नः ॥ ७ ॥

उतापि च मंदसाना मोदमाना वाजिनो वेगवन्तस्त्ये ते मरुतो नोऽक्षदीयं धियं यथास्त्वं कर्म तोकं वाक्षदीयं पुत्रं चावंतु । रवंतु । दक्षरा व्याप्रा चरंती वाग्देवता च नोऽस्मान् परि त्वत्काक्षद्व्यतिरिक्ता-नन्यान्मा ख्यत् । मा द्राक्षीत् । ते पूर्वोक्ता मरुतो वाक्क युज्यं युक्तमपि नोऽक्षदीयं रयिं धनमवीवृधन् । वर्धयंतु ॥

प्र वो महीमरमतिं कृणुध्वं प्र पूषणं विद्वध्वं न वीरं ।

भगं धियोऽवितारं नो अस्याः सातौ वाजं रातिषाचं पुरंधिं ॥ ८ ॥

प्र । वः । महीं । अरमतिं । कृणुध्वं । प्र । पूषणं । विद्वध्वं । न । वीरं ।

भगं । धियः । अवितारं । नः । अस्याः । सातौ । वाजं । रातिऽसाचं । पुरंऽधिं ॥ ८ ॥

हे क्षीतारः वो यूथमरमतिमुपरतिरहितां महीं महीं भूमिं प्र कृणुध्वं । आहूयत । तथा विद्वध्वं यथाहं वीरं न सर्वेषां भूतकं च पूषणमेतन्नामकं देवं प्र कृणुध्वं । तथास्या धियो नोऽक्षदीयस्यास्य कर्मणोऽवितारं रचितारं भगं देवं आहूयत । अपि च सातावक्षदीये यक्षि युक्षि वा वाजमृभूणामन्वतमं देवमाहूयत । कीदृशं वाजं । रातिषाचं दानक्षेपकं पुरंधिं पुराणां धारयितारं ॥

यज्ञपुच्छेऽच्छाद्यं च इति चमसिनः स्वं स्वं चमसमभिमृशियुः । सूचितं च । अच्छाद्यं वो मरुतः क्षोक एल्लितयाभिमुशंति । आ० ६. १२. इति ॥

अच्छाद्यं वो मरुतः क्षोक एत्वच्छा विष्णुं निषिक्तपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते वयो धुर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

अच्छ । अयं । वः । मरुतः । क्षोकः । एतु । अच्छ । विष्णुं । निषिक्तऽपां । अवऽभिः ।

उत । प्रजायै । गृणते । वयः । धुः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

हे मरुतः वो पुष्पानयं क्षोकोऽक्षदीयमिदं क्षोचमकृतु । निषिक्तपां निषिक्तव नमस्क

रक्षितारं । यद्वा । चमसे निषिक्तानां सोमानां पातारं । अथोभिरक्षादिवयराचरीयुक्तं विष्णुं चाक्षदीयं सोममच्छिह्नु । उतापि च मरुतो विष्णुश्च गृणते सुवते मह्यं प्रजाथि पुष्यरूपां प्रजां वयोऽन्नं च धुः । अधुः । दधतु । हे मरुतो हे विष्णो यूयं स्वस्तिभिरविनाशिर्नोऽस्मान् सदा सर्वदा पात । रक्षत ॥ २॥

आ वो वाहिष्ठ रत्नद्वयं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुभं वैश्वदेवं । अनुक्रम्यते च । आ वोऽष्टाविति ॥ विनियोगो शैगिकः ॥

आ वो वाहिष्ठो वहतु स्तवध्वे रथो वाजा ऋभुक्षणो अमृक्तः ।

अभि चिपृष्ठैः सवनेषु सोमैर्मदे सुशिप्रा महभिः पूणध्वं ॥ १ ॥

आ । वः । वाहिष्ठः । वहतु । स्तवध्वे । रथः । वाजा । ऋभुक्षणः । अमृक्तः ।

अभि । चिऽपृष्ठैः । सवनेषु । सोमैः । मदे । सुऽशिप्राः । महऽभिः । पूणध्वं ॥ १ ॥

अनेन वृचिर्भवः सूर्यते । ऋभुक्षणो विसीर्णस्य तेजसो निवासभूता हे वाजा अभवः वाहिष्ठो वोढु-
तमः स्तवध्वे सोतुमहोऽमृक्तः केनाप्यहिंसितो युष्मदीयो रथो वो युष्माना वहतु । आ समंतादक्षदीयं
यज्ञं प्रापयतु । हे सुशिप्राः शोभनहनवः यूयं तेन रथेवागत्य सवनेष्वक्षदीययज्ञेषु मदे मदनिमित्ति चिपृष्ठैः
शीरदधिसक्तुमिध्रिर्महभिर्महन्निः सोमैरभि पूणध्वं । युष्मदीयं वठरमभिपूरयत । स रथो युष्मानावहस्विति
पूर्वेणान्वयः ॥

यूयं ह रत्नं मघवत्सु धत्थ स्वऽदृशं ऋभुक्षणो अमृक्तः ।

सं यज्ञेषु स्वधावंतः पिबध्वं वि नो राधांसि मतिभिर्दयध्वं ॥ २ ॥

यूयं । ह । रत्नं । मघवत्सु । धत्थ । स्वऽदृशः । ऋभुक्षणः । अमृक्तः ।

सं । यज्ञेषु । स्वधाऽवंतः । पिबध्वं । वि । नः । राधांसि । मतिऽभिः । दयध्वं ॥ २ ॥

हे ऋभुक्षणो हे अभवः स्वर्ग्यः स्वर्गे पञ्चतो यूयं ह यूयमेव मघवत्सु हविर्जघानात्तवत्सखासु निमि-
त्तेष्वमृक्तमहिंसितं । चोरादिभिर्नापहतमित्यर्थः । रत्नं रमणीयं धत्थ । धारयथ । तदन्तरं स्वधावंतो
वसवन्तस्य यूयं यज्ञेष्वक्षदीययज्ञेषु सं पिबध्वं । सम्यक् सोमं पिबत । अपि च यूयं मतिभिर्धनहेतुभिर्नोऽस्माभ्यं
राधांसि धनानि वि दयध्वं । विशेषेण दत्त ॥

उवोचिथ हि मघवन्देष्टं महो अर्भस्य वसुनो विभागे ।

उभा ते पूर्णा वसुना गर्भस्ती न सूनृता नि यमते वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिथ । हि । मघऽवन् । देष्टं । महः । अर्भस्य । वसुनः । विऽभागे ।

उभा । ते । पूर्णा । वसुना । गर्भस्ती इति । नः । सूनृता । नि । यमते । वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिथिवाचाः पंचमं इंद्रदेवताकाः । हे मघवन् धनवन्निद्रं त्वं महो महतोऽर्भक्षायाश्च च वसुनो
धनस्य विभागे परिचरयानुभूतिं दाननिमित्ति देष्टं धनमुवोचिथ हि । सेवसे वसु ॥ उच्यतिः सेवाकर्मा ॥
तथा ते लदीषावसुनोनी नमस्ती वाह वसुना धनेन पूर्णा । संपूर्णा भवतः । ते लदीषा वसुना वाग्वसव्या
वसुनि धनानि न नि चमते । न निचच्छति । यद्वा । वसव्या वसुषु धनेषु साधुः सूनृता वाग्धनेन संपूर्णा
लदीषो वाह न निचच्छति । वाक्वा प्रदायवतीत्यर्थः ॥

त्वमिन्द्र स्वयंशा ऋभुक्षा वाजो न साधुरस्तमेष्टुका ।

वयं नु ते दास्यांसः स्याम ब्रह्म कृण्वंतो हरिवो वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

त्वं । इन्द्र । स्वऽयंशः । ऋभुक्षाः । वाजः । न । साधुः । अस्त । एषि । ऋका ।

वयं । नु । ते । दास्यांसः । स्याम । ब्रह्म । कृण्वंतः । हरिऽवः । वसिष्ठाः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र स्वयंशा असाधारणकीर्तिर्ऋभुक्षा ऋभुणामिन्द्रो वा त्वं साधुः साधको वाजो नास्त्वमिव ऋका ऋकणः सोतुर्ममासं गृहमेषि । प्राप्नुहि । न्वय वसिष्ठा एतत्संज्ञका ऋषयो वयं हे हरिवः स्वकीयान्शोपेतं ते त्वदर्थं दास्यांसो हविर्ब्रह्मणामं दत्तवन्तो ब्रह्म सोचं कृण्वंतः कुर्वंतः संतः स्वाम । भवेम ॥

सन्नितासि प्रवतो दाशुषे चिद्याभिर्विवेषो हर्यश्च धीभिः ।

ववन्मा नु ते युज्याभिरुती कदा न इन्द्र राय आ दशस्येः ॥ ५ ॥

सन्निता । असि । प्रऽवतः । दाशुषे । चित् । याभिः । विवेषः । हरिऽअश्च । धीभिः ।

ववन्म । नु । ते । युज्याभिः । ऊती । कदा । नः । इन्द्र । रायः । आ । दशस्येः ॥ ५ ॥

हे हर्यश्च हरिनामकाश्चिद्र त्वं यामिधीर्भिरुत्तरीयाभिः सुतिभिर्विवेषः व्याप्नोषि स त्वं दाशुषे चिद्याभिर्दत्तवते यजमानायापि प्रवतः प्रवणस्य धनस्य सन्नितासि । दाता भवसि । अपि च हे इन्द्र त्वं नोऽस्माभ्यं कदा कश्चिन्नास्ति रायो धनान्या दशस्येः । प्रयच्छेः । न्वय ते तव युज्याभिर्योग्याभिरुत्तरीयाभिर्दत्तवती रक्षामिर्ववन्म । त्वां संभजेम ॥ ॥ ३ ॥

वासयसीव वेधसस्त्वं नः कदा न इन्द्र वचसो बुबोधः ।

अस्तं तात्या धिया रयिं सुवीरं पृक्षो नो अर्वा न्युहीत वाजी ॥ ६ ॥

वासयसीऽइव । वेधसः । त्वं । नः । कदा । नः । इन्द्र । वचसः । बुबोधः ।

अस्तं । तात्या । धिया । रयिं । सुऽवीरं । पृक्षः । नः । अर्वा । नि । उहीत । वाजी ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं कदा कश्चिन्नास्ति नोऽस्मादीयं वचसो वचो रूपं सोचं बुबोधः । अवगच्छेः । तथा स त्वं वेधसः सोतुगन्धान्वासयसीव । इवेदानीमर्थे । इदानीं स्वकीये खानेऽवस्थापयसि । किंच वाजी वचवानर्वा वेन-वांस्वदीयोऽस्यस्तात्वा ॥ तन्वेतिरिदं रूपं ॥ संततया धियास्तत्तिरितया सुत्वा हेतुभूतया सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं रयिं त्वदीयं धनं पृक्षोऽन्नं च नोऽस्मादीयमसं गृहं न्युहीत । निवहेत् ॥

अभि यं देवी निर्वृतिश्चिदीशे नक्षतं इन्द्र शरदः सुपृक्षः ।

उप चिबन्धुर्जरदष्टिमेत्यस्ववेशं यं कृण्वंत मर्ताः ॥ ७ ॥

अभि । यं । देवी । निऽवृतिः । चित् । ईशे । नक्षते । इन्द्र । शरदः । सुऽपृक्षः ।

उप । चिऽबन्धुः । जरत्ऽअष्टिः । एति । अस्वऽवेशं । यं । कृण्वंत । मर्ताः ॥ ७ ॥

देवी शीतमाना निर्वृतिश्चिद्विभिरपीशे ॥ इत्यर्थे केन्द्रादयः ॥ ईशितत्वात्समृता सती यमिन्द्रमभि नक्षति व्याप्नोति । सुपुत्रः शोभनान्निरपेताः शरदः संवत्सराद्य यमिन्द्रं नक्षति व्याप्नोति । मर्ता मरत्यधर्माद्यः शीतारो वयं यमिन्द्रमस्ववेशं स्वकीये खानेऽनुपविशंतं कृण्वंत कुर्वन्ति । चिबन्धुस्त्रयाणां शोकानां बन्धको विधारकः स इन्द्रो जरदष्टिं जरज्जीर्यमष्टिरक्षणं यत्नं वचसा हेतुभूतं तद्वत्सुपेति । उपगच्छति ॥

आ नो राधांसि सवितः स्वध्या आ रायो यंतु पर्वतस्य रातौ ।
 सदा नी दिव्यः पायुः सिषक्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥
 आ । नः । राधांसि । सवितरिति । स्वध्या । आ । रायः । यंतु । पर्वतस्य । रातौ ।
 सदा । नः । दिव्यः । पायुः । सिषक्तु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

० हे सवितः सर्वस्य प्रेरक देव त्वत्सकाशात्स्वध्या कोतुं योग्यानि राधांसि धनानि नोऽस्मान्ना यंतु ।
 आगच्छंतु । पर्वतस्य । पर्वत इति कश्चिदिंद्रस्य सखा । एतत्संज्ञकस्य देवस्य रातौ दानि सति रायो धनान्य-
 स्मान्ना यंतु । पायुः सर्वस्य पालको दिव्यो दिवि भवः स इंद्रः सदा सर्वदा नोऽस्मान् सिषक्तु । रक्षकत्वेन
 सेवतां । अस्मिन्मूर्ते ये प्रतिपादिता देवास्तै सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कक्षाणिः सदा पात । पालयत ॥ ४ ॥

उदु ष्य देव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यैव त्रैलोक्यं सवितुदेवताकं । सप्तम्यष्टम्यौ वाजिदेवताकौ । भगमुद्यो
 ऽवस इत्यर्धर्चो भगदेवतः सावित्री वा । तथा चानुक्रमणिका । उदु ष्य सावित्रमंथि वाजिन्यौ भगमिति भागो
 वार्धर्च इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

उदु ष्य देवः सविता ययाम हिरण्ययीममतिं यामशिश्नेत् ।
 नूनं भगो हव्यो मानुषेभिर्वि यो रत्नां पुरुवसुर्दधाति ॥ १ ॥
 उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । ययाम । हिरण्ययी । अमतिं । यां । अशिश्नेत् ।
 नूनं । भगः । हव्यः । मानुषेभिः । वि । यः । रत्नां । पुरुवसुः । दधाति ॥ १ ॥

सविता सर्वस्य प्रेरकः स्य स देवो हिरण्ययीं सुवर्णमयीं याममतिं । रूपनामेतत् । रूपं । प्रभामित्यर्थः ।
 अशिश्नेत् आश्रयति ताममतिमुषयाम । उबच्छति । उन्नमयति । उ इति पादपुरणः । नूनमस्य भगो भजनीयो
 यः सविता मानुषेभिर्मनुष्यैः कोतुमिहं हवनीयः कोतव्यो भवति । पुरुवसुर्वज्रधनो यो देवः कोतुभ्यो
 रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि वि दधाति करोति । स सविता देवसाममतिमुषयामिति पूर्वेण संबंधः ॥

उदु तिष्ठ सवितः श्रुध्यस्य हिरण्यपाणे प्रभृतावृतस्य ।
 व्युर्वी पृथ्वीममतिं सृजान आ नृभ्यो मर्तभोजनं सुवानः ॥ २ ॥
 उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सवितरिति । श्रुधि । अस्य । हिरण्यपाणे । प्रभृता । अमृतस्य ।
 वि । उर्वी । पृथ्वी । अमतिं । सृजानः । आ । नृभ्यः । मर्तभोजनं । सुवानः ॥ २ ॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरितर्देव त्वमुत्तिष्ठ । ऊर्ध्वं गच्छ । ततो हे हिरण्यपाणि हे सुवर्णहस्त त्वममृतमौषि-
 तप्रदानायर्तस्य यज्ञस्य प्रभृता प्रणयनेऽस्माकदीयमिदं कोषं श्रुधि । गृणु । उ इति पुरणः । कीदृशस्त्वं ।
 उर्वीं विस्तीर्णा पृथ्वीं प्रथिताममतिं रूपं प्रमां वि सृजानो विद्वज्जन्तुभ्यो नेतुभ्यः कोतुभ्यो मर्तभोजनं मनु-
 ष्याणां भोजनोर्ध्वं धनमा सुवानः प्रेरयन् । एवंभूतस्त्वमिदं कोषं गृण्विति संबंधः ॥

अपि हुतः सविता देवो अस्तु यमा चिद्विधे वसवो गृणन्ति ।
 स नः स्तोमाक्षमस्य चनो धाद्विधेभिः पातु पायुभिर्नि सूरिन् ॥ ३ ॥
 अपि । स्तुतः । सविता । देवः । अस्तु । यं । आ । चित् । विधे । वसवः । गृणन्ति ।
 सः । नः । स्तोमान् । नमस्यः । चनः । धात् । विधेभिः । पातु । पायुभिः । नि । सूरिन् ॥ ३ ॥

अपि च सविता देवोऽस्मानिः सुतोऽसु । अस्मादीयाः सुतोः मृणोस्त्वित्यर्थः । विश्वे वसवश्चित् सर्वे देवा अपि यं सवितारमा गुणंति अभिष्टुवंति नमस्यः सर्वैर्नमस्कारणीयः स देवः सोमाम्नोऽस्मादीयानि सोवाधि चनोऽसं धात् । दधातु । अन्नफलानि करोतु । विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैः पायुभिः पालयैः सूरिणः सोतुर्नमस्य पातु । नितरां पाकयतु ॥

अभि म्र देव्यदितिर्गुणाति स्रवं देवस्य सवितुर्जुषाणा ।

अभि सम्राजो वरुणो गृणंत्यभि मिचासो अर्यमा सजोषाः ॥ ४ ॥

अभि । यं । देवी । अदितिः । गृणाति । स्रवं । देवस्य । सवितुः । जुषाणा ।

अभि । संऽराजः । वरुणः । गृणंति । अभि । मिचासः । अर्यमा । संऽजोषाः ॥ ४ ॥

देवी श्रोतमानादितिरदोना देवमाता यं सवितारमभि गृणाति अभिष्टीति । कीदृशी । सवितुर्देवस्त्वैव सर्वं प्रसवमनुष्ठां जुषाणा सेवमाना । सम्राजः सम्यगाजमाना वरुणः । उपलक्षणमेतत् । वरुणादयो देवा यं सवितारमभि गुणंति अभिष्टुवंति । मिचासो मिचादयश्च सजोषाः समानग्रीतिर्यमेतत्संज्ञको देवश्च यमभि-गुणंति । स नः सोमांश्चनो धादिति पूर्ववर्षा संबंधः ॥

अभि ये मिथो वनुषः सपंते रातिं दिवो रातिषाचः पृथिव्याः ।

अहिर्बुध्न्य उत नः शृणोतु वरुच्येकधेनुभिर्नि पातु ॥ ५ ॥

अभि । ये । मिथः । वनुषः । सपंते । रातिं । दिवः । रातिऽसाचः । पृथिव्याः ।

अहिः । बुध्न्यः । उत । नः । शृणोतु । वरुची । एकधेनुऽभिः । नि । पातु ॥ ५ ॥

रातिषाचो दानसेविनो वनुषः संभक्तारो ये यजमाना मिथः परस्परं संहता भूत्वा सवितारमभिजक्ष्य सपंते परिवरंति । कीदृशं । दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च रातिं मिचभूतं । उतापि चाहिर्बुध्न्यः । बुध्न्येऽतरिषि भवो बुध्न्यः । एतीत्यहिः । एतत्पदद्वयमिधो मध्यमस्थानोऽपिरहिर्बुध्न्य इत्युच्यते । सवितुर्मिचभूतः सोऽपि तेषां नोऽस्माकं सवितुर्विषयं सोचं शृणोतु । तथा वरुची वाग्देवी च सवितुसहिता सत्येकधेनुभिर्मुखाभिर्गो-भिर्नि पातु । नितरामस्थान्याकयतु ॥

अनु तन्नो जास्पतिर्मसीष्ट रत्नं देवस्य सवितुरियानः ।

भर्गमुयोऽवसे जोहवीति भगमनुयो अध याति रत्नं ॥ ६ ॥

अनु । तत् । नः । जौःपतिः । मंसीष्ट । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानः ।

भर्ग । उयः । अवसे । जोहवीति । भर्ग । अनुयः । अध । याति । रत्नं ॥ ६ ॥

इयानोऽस्मानिर्ध्यायमानो जास्पतिः प्रजानां पालकः सविता देवः सवितुर्देवस्य स्वस्य संबंधि रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं नोऽस्माकमनु मंसीष्ट । अनुमन्वतां । उय जोह्वसी श्रोता भर्गं भजनीयं सवितारं भगसंज्ञकं देवं वाक्से नोऽस्माकं रचयाम् जोहवीति । मुशं इत्यति । अंधापि चानुयोऽसमर्थः श्रोता भवने-तत्संज्ञकं सवितारं वा रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं याति । याचते ॥

वैश्वदेवे पर्यधि वाजिनस्य इविषः शं नो भवंतिवादिषे द्वे याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु वाजिवादिऽवत वाजिनो न इत्यूर्ध्वचुरनवागं याज्यां । आ० २. १६. । इति ॥

शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वकाः ।

अभयतोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद्युयवन्मयीवाः ॥ ७ ॥

शं । नः । भवन्तु । वाजिनः । हवेषु । देवऽताता । मितऽद्रवः । सुऽअर्काः ।
जंभयंतः । अहिं । वृकं । रक्षांसि । सनेमि । अस्मत् । युयवन् । अमीवाः ॥ ७ ॥

देवताता देवताती यच्च हविष्यकादीयेषु सोमेषु मितद्रवो मितद्रवणा मितमार्गाः स्वर्काः शोभनाम्ना वाजिन एतदभिधायका देवा नोऽस्माकं शं सुखाय भवन्तु । अपि बाहिमागव्य इतारं वृकं वसूनाभादातारं । सोरमिति शिवः । रक्षांसि च जंभयंतो हिंसन्तो वाजिनो देवाः सनेमि । पुराणनामितत् । पुरातना अमीवा रोग्यद्रव्यकादीनां युयवन् । पृथक्कुर्वन्तु ॥

वाजेवाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।

अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ ८ ॥

वाजेऽवाजे । अवत । वाजिनः । नः । धनेषु । विप्राः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।

अस्य । मध्वः । पिबत । मादयध्वं । तृप्ताः । यात । पथिऽभिः । देवऽयानैः ॥ ८ ॥

इ वाजिन एतन्नामका देवा विप्रा मेधाविनोऽमृता अमरणधर्माण ऋतज्ञाः सत्यं जानन्तः एवंभूताः संतो यूयं वाजे वाजे सर्वेषु युद्धेषु नोऽस्मान्मनेषु धननिमित्तेष्ववत । पात्यत । ततो यूयमस्य मध्वो मधुरोपेतमिमं सोमं पिबत । सोमपानागन्तरं मादयध्वं । यूयं तृप्ता भवत । ततस्तृप्ता यूयं देवयनिर्देवगमनसाधनैः पथि-भिर्मार्गैर्विधात । गच्छत ॥ ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वो अपिरिति सप्तर्षे षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं वैदुभं वैश्वदेवं । ऊर्ध्वः सप्त वैश्वदेवं स्तित्वनुक्रमणिका ॥ सूक्तविनियोगो शिङ्गिकः ॥ द्वितीये छंदोने प्रउगशस्त्र ऊर्ध्वो अपिरिति वैश्वदेवसूचः । सूचितं च । ऊर्ध्वो अपिः सुमतिं वस्वो अश्रेयस्वो स्या नः सरस्वती जुषायिति प्रउगं । आ० पृ. १०. । इति ॥

ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेयस्वो जूर्णिर्देवतातिमेति ।

भेजाते अद्री रथ्येव पंथामृतं होता न इषितो यजाति ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमतिं । वस्वः । अश्रेत् । प्रतीची । जूर्णिः । देवऽतातिं । एति ।

भेजाते इति । अद्री इति । रथ्याऽइव । पंथां । ऋतं । होता । नः । इषितः । यजाति ॥ ९ ॥

अपिरंगनादिगुणविशिष्ट ऊर्ध्व उन्नमनः सप्त वस्वो वासकस्य सोतुः सुमतिमकादीयां शोभनां सुतिमश्रेत् । अयतु । शिवतां । प्रतोष्यभिमुखी जूर्णिः सर्वासां प्रजाणां वरयिष्युषोदेवता देवतातिं यज्ञमेति । गच्छति । अद्री आद्रियन्ती अज्ञावन्ती पत्नीयजमानो पंथां पंथानं यज्ञमार्गं रथ्येव रथिनाविव भेजाति । शैवेति । तथे-षितः संनिषितो नोऽकादीयो होता ऋतं यज्ञं यजाति । यजतु । करोत्वित्यर्थः ॥

प्र वावृजे सुप्रया बर्हिरेषामा विशपतीव बीरिटे इयाते ।

विशामक्तोरुषसः पूर्वहूतौ वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥ १० ॥

प्र । वावृजे । सुऽप्रयाः । बर्हिः । एषां । आ । विशपती इवेति विशपती इव । बीरिटे ।

इयाते इति ।

विशां । अक्तोः । उषसः । पूर्वऽहूतौ । वायुः । पूषा । स्वस्तये । नियुत्वान् ॥ १० ॥

एषां यजमानानां संबन्धि सुप्रयाः शोभनाग्निं युक्तं बर्हिः जुष्टमयं प्र ववृजे । प्रयुज्यते । आवाकत इत्यर्थः । विशपतीव । इवेति दानीमर्थः । इदानीमकादीयानां प्रजाणां वासको नियुत्वान् । नियुज्यन्ति ववृषा उच्यते ।

तद्वान्वायुः पूर्वां च विशां प्रजानां स्वस्ये विमायातो राशिः संबन्धित्वा उपसः सक्वाशान्पूर्वजती पूर्वस्मिताङ्गानि
सति बीरिटेऽन्तरिक्षे एषाति । आगच्छतां । यद्वा । विरपतीविलुपमा । विशां मनुष्याणां बीरिटे गच्छे विरपतीच
राजानी यथागच्छतां तद्वत् । अस्मिन्पक्षे विशांमनुभयच संबध्यते ॥

जमया अचं वसवो रंत देवा उरावंतरिक्षे मर्जयंत ऋभाः ।

अर्वाक्पथ उरुजयः कृणुध्वं श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य ॥३॥

जमयाः । अचं । वसवः । रंत । देवाः । उरौ । अंतरिक्षे । मर्जयंत । ऋभाः ।

अर्वाक् । पथः । उरुऽजयः । कृणुध्वं । श्रोत । दूतस्य । जग्मुषः । नः । अस्य ॥३॥

वसवो वसुसंज्ञका देवा अर्वाक्पथे जमयाः पुथिषां भवा रंत । रमयतां । उरौ विसीर्येऽन्तरिक्षे
स्मिताः शुभा दीप्यमाना मरुतश्च मर्जयंत । परिचर्यन्ते । हे उरुजयः प्रभूतगमना वसवो मरुतश्च यूयं पथो
युष्मदीयान्मार्गान्वागच्छदभिमुखं यथा भवति तथा कृणुध्वं । कुर्वत । अपि च यूयं जग्मुषो युष्मान्मति गत-
वतो नोऽस्मदीयस्यास्मा दूतस्यापिराङ्गानं श्रोत । मृणुत । अपिर्हि यजमानानां दूतः सन्निवानाद्भयतीत्यर्थः ॥

ते हि यज्ञेषु यज्ञियांस जमाः सधस्यं विश्वे अभि संति देवाः ।

तां अध्वर उशतो यस्यमे श्रुष्टी भगं नासत्या पुरंधि ॥४॥

ते । हि । यज्ञेषु । यज्ञियांसः । जमाः । सधऽस्यं । विश्वे । अभि । संति । देवाः ।

तान् । अध्वरे । उशतः । यष्टि । अग्ने । श्रुष्टी । भगं । नासत्या । पुरंऽधि ॥४॥

यज्ञेषु यागेषु ते हि ते खलु प्रसिद्धा यज्ञियांसो यज्ञार्हा जमा रचका विश्वे सर्वे देवाः सधस्यं सहस्रा-
नमभि संति । अभिभवन्ति । आक्रामन्ति । हे अपि अध्वरेऽस्मदीये यज्ञ उशतः कामयमानांसास्मिन्वाचि ।
यज । तथा श्रुष्टी । चिप्रनामेतत् । चिप्रं भगमेतत्संज्ञकं देवं नासत्या नासत्यावश्चिनी च पुरंधि पुराणां आ-
तारमिदं च यज ॥

अग्ने गिरो दिव आ पृथिव्या मिचं वह वरुणमिद्रमयिं ।

आर्यमणमदितिं विष्णुमेषां सरस्वती मरुतो मादयन्तां ॥५॥

आ । अग्ने । गिरः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मिचं । वह । वरुणं । इंद्रं । अयिं ।

आ । आर्यमणं । अदितिं । विष्णुं । एषां । सरस्वती । मरुतः । मादयन्तां ॥५॥

हे अपि तं दिवो शुकोकात्सकाशान्निरो गरणीयान् सुखास्मिन्वागच्छदीयं यज्ञं प्रत्या वह । आङ्गानं कुर्व ।
पृथिव्या अंतरिक्षाद्या वह । आस्मिन्वागिति तदुच्यते । मिचमेतत्संज्ञकं वरुणं चंद्रं च दिवेषु देवतास्वरूपेणाव-
स्थितं चाधिमर्त्यममेतत्संज्ञकमदितिमदीनां पृथिवीं च विष्णुं च । एवंभूतास्मिन्वागेषामस्याकं यजमानानाम-
र्वाद्या वह । सरस्वती वाग्देवता च मरुतश्च मादयन्तां । अस्मदीयैः कोपिर्हिभिर्मिच मायंतु ॥

रे हव्यं मतिभिर्यज्ञियानां नष्टात्कामं मर्त्यानामसिन्वन् ।

धाता रयिमविदस्यं सदासां सखीमहि युज्येभिर्नु देवैः ॥६॥

रे । हव्यं । मतिऽभिः । यज्ञियानां । नष्टात् । कामं । मर्त्यानां । असिन्वन् ।

धात । रयिं । अविऽदस्यं । सदाऽसां । सखीमहि । युज्येभिः । नु । देवैः ॥६॥

यच्चियानां । चतुर्थ्ये चरी । यच्चार्हो देवेभ्यो मतिभिरक्षादीषामिः क्षुतिभिः सह ह्यं हवी ररे ।
अक्षामिर्दीप्ति । मर्त्यानां मनुष्याणामक्षाकं काममभिसाधमस्त्विन्नप्रतिबभ्रमिर्नचत् । अक्षादीयं यच्च व्या-
प्तोत् । हे देवाः यूयमविदस्ममनुपचपणीयं सदासां सर्वदा संभजनीयं रयिं धनं धात । अक्षभ्यं दत्त । त्वद्य
वयं युष्मेभिः सहायभूतेरिह यद्ये समागतेर्देवैः सखीमहि । यदा । नित्युपमार्थे । युष्मिर्भुं भंधुभिरिव
देवैः सखीमहि ।

नू. रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठेर्चुतावानो वरुणो मिचो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्के यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू. रोदसी इति । अभिस्तुते इत्यभिः स्तुते । वसिष्ठेः । चतुः । वरुणः । मिचः । अग्निः ।

यच्छंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्के । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

त्वद्य रोदसी बावापुचिष्यो वसिष्ठेरक्षाभिः । पुत्रार्थं ब्रह्मवचनं । अभिष्टुते अभितः सर्वतः क्षुति अभूता ।
तथा अतावानोऽक्षामिः क्रियमाणीर्यश्चिदपिता वरुणो मिचोऽपिष्टिवंभूता देवा अक्षामिरभिष्टुता आसन् ।
चंद्रा आह्लादका देवा नोऽक्षभ्यमर्कमर्चनीयमन्नमुपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छंतु । ददतु । सूक्ति प्रतिपादिता ये
देवास्तै सर्वे यूयं नोऽक्षान् स्वस्तिभिरविनाशिः सदा सर्वदा पात । पातयत ॥ ॥ ६ ॥

श्री शुष्टिरिति सप्तमं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुषं वैश्वदेवं । श्री शुष्टिरित्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो वैजिकः ॥

ओ शुष्टिर्विदध्या ३ समेतु प्रति स्तोमं दधीमहि तुराणां ।

यद्य देवः सविता सुवाति स्यामांस्य रत्निनो विभागे ॥ १ ॥

ओ इति । शुष्टिः । विदध्या । सं । एतु । प्रति । स्तोमं । दधीमहि । तुराणां ।

यत् । अद्य । देवः । सविता । सुवाति । स्याम । अस्य । रत्निनः । विऽभागे ॥ १ ॥

हे देवाः विदध्या विदधेन त्वदीयेन चित्तेन संपाया शुष्टिः सुखमक्षानो आ समेतु । आगच्छतु । अद्यवा
शुष्टिवैगवती विदध्या विदधे यद्ये क्रियमाणाक्षादीया क्षुतिर्युष्मानामच्छतु । वयं तुराणां वेगवतां देवानां
लोमं लोचं प्रति दधीमहि । कुर्वीमहि । अवेदानीं सविता देवो यद्यनं सुवाति अक्षभ्यं प्रेरयेत् रत्निनो
रत्नवीर्यधनवतोऽस्य सवितुस्तस्य धनस्य विभागे दाने क्षाम । वयं भवेम ॥

मिचस्तन्नो वरुणो रोदसी च द्युभक्तमिन्द्रो अर्यमा ददातु ।

दिदेहु देव्यदिति रेकणो वायुश्च यन्नियुवैते भगश्च ॥ २ ॥

मिचः । तत् । नः । वरुणः । रोदसी इति । च । द्युऽभक्तं । इंद्रः । अर्यमा । ददातु ।

दिदेहु । देवी । अदितिः । रेकणः । वायुः । च । यत् । नियुवैते इति निऽयुवैते । भगः । च ॥ २ ॥

मिचो देवो नोऽक्षभ्यं तत्प्रविष्टं धनं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वरुणो ददातु । रोदसी च बावापुचिष्यो
च दत्ता । तर्षद्भो युमतं युमिर्भोतमभिः क्षोतुभिः क्षेपितं तन्नं ददातु । अर्यमा च ददातु । तथादितिर्देवी
रेक्यो धनं दिदेहु । तन्नमक्षभ्यं दिशतु । वायुश्च भगवतो देवो यद्यनं नियुवैते अक्षामितरां वीर्यवतां
तन्नमिति पूर्वैव संबंधः ॥

सेदुयो अस्तु मरुतः स शुष्मी यं मर्त्यं पृषदन्वा अवाच ।

उतेमग्निः सरस्वती जुनन्ति न तस्य रायः पर्यितास्ति ॥ ३ ॥

सः । इत् । उयः । अस्तु । मस्तुः । सः । शुष्मी । यं । मर्थं । पृषत् ऽअग्नाः । अवाय ।
उत । ई । अग्निः । सरस्वती । जुनन्ति । न । तस्य । रायः । परि ऽएता । अस्ति ॥ ३ ॥

हे पृषदग्नाः । पृषच्छब्देन केचिन्मृगविशेषा उच्यन्ति । त एवाग्ना वाहा धेयां ते । एवंमृता हे मयतो बद्रपुत्रा देवाः यूयं मर्थं मरणधर्माणं यं यजमानमवाय पाकयित क्षेत्स एव यजमान उयोऽस्तु । श्रीवत्सी भवतु । तथा स शुष्मी बलवान् भवतु । तथोतापि चापिरंगनादिगुणयुक्तो देवः सरस्वती वाग्देवता धेयावाः सर्वे देवा ईमेन यजमानं जुनन्ति । प्रवर्तयन्ति । तस्य यजमानस्य संबंधिनो रायो धनस्य कश्चिदपि पर्येता परिगता नास्ति । नाशको न भवतीत्यर्थः ॥

अयं हि नेता वरुण ऋतस्य मित्रो राजानो अर्यमापो धुः ।
सुहवा देव्यदितिरनुवा ते नो अंहो अति पर्षन्नरिष्टान् ॥ ४ ॥
अयं हि नेता वरुणः । ऋतस्य । मित्रः । राजानः । अर्यमा । अपः । धुरिति धुः ।
सुहवा । देवी । अदितिः । अनुवा । ते । नः । अंहः । अति । पर्षन् । अरिष्टान् ॥ ४ ॥

अतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेता प्रापयितायं अयं खलु वरुणस्य मित्रस्यार्थमा चैते राजानः समर्था देवा अपोऽक्षादीयं यज्ञादिलक्षणं कर्म धुः । अधुः । दधति । अनुवा केनाप्यप्रतिगता देवी द्योतमानादितिरदीना देवमाता सुहवा शोभनाङ्गाना भवति । ते वरुणादयो देवा अरिष्टानवाधितान् सतो नोऽक्षानंहो दुरितमति पर्षन् । अतिपारयन्तु ॥

अस्य देवस्य मीळुषो वया विष्णोरेषस्य प्रभृथे हविर्भिः ।
विदे हि रुद्रो रुद्रियं महित्वं यासिष्टं वर्तिरश्विनविरावत् ॥ ५ ॥
अस्य । देवस्य । मीळुषः । वयाः । विष्णोः । एषस्य । प्रभृथे । हविः ऽभिः ।
विदे । हि । रुद्रः । रुद्रियं । महिऽत्वं । यासिष्टं । वर्तिः । अश्विनौ । इराऽवत् ॥ ५ ॥

प्रभृथे हविर्भिर्हवीरूपैरश्वैरेषस्य प्रापणीयस्य मीळुषः कामानां सेतुर्विष्णोः सर्वदेवात्मकस्यास्य देवस्य । विष्णुः सर्वा देवताः । ऐ० ब्रा० १. १. इति श्रुतिः । अन्ये देवा वयाः शाखा इव भवन्ति । रुद्रो देवो रुद्रियं बद्रसंबन्धिमुखं महित्वं ब्रह्मत्वं च विदे हि । अक्षान्प्रापयति खलु । अपि च हे अश्विनी देवी युवानिरावन्नविर्ब्रह्मपुत्रं वर्तिरक्षादीयं गृहं यासिष्टं । अयासिष्टं । आगच्छतं ॥

माचं पूषन्नाघृण इरस्यो वरुची यद्रातिषाचं रासन् ।
मयोभुवो नो अर्वतो नि पांतु वृष्टिं परिज्मा वातो ददातु ॥ ६ ॥
मा । अचं । पूषन् । आघृणे । इरस्यः । वरुची । यत् । रातिऽसाचः । च । रासन् ।
मयऽभुवः । नः । अर्वतः । नि । पांतु । वृष्टिं । परिऽज्मा । वातः । ददातु ॥ ६ ॥

हे आघृणे प्राप्तदीप्ति एवंभूत हे पूषन् देव अवाक्किञ्चिन्निरेत्यः । विषातं मा कृषाः । वरुची सर्वैर्वरणीया सरस्वती रातिषाचस्य । रातिर्दीप्तं । तस्य संभृज्यो देवपत्यस्य यज्ञं रासन् अक्षमं प्रयच्छिषुः । अच मा कृषा इति पूर्वस्य संबंधः । किंच मयोभुवः सुखस्य भावका अर्वतो गच्छन्ती देवा नोऽक्षानि पांतु । नितरां पाकयन्तु । परिज्मा परितो नता वातो वायुर्गृष्टिं वृष्टिचक्रमुदकं ददातु । प्रयच्छत्यर्थः ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्च्यतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छतुं चंद्रा उपमं नो अर्कं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू। रोदसी इति। अभिष्टुते इत्यभिऽस्तुते। वसिष्ठैः। च्युतऽवानः। वरुणः। मित्रः। अग्निः।

यच्छतुं। चंद्राः। उपऽमं। नः। अर्कं। यूयं। पात। स्वस्तिभिः। सदा। नः ॥ ७ ॥

• यूयं व्याख्यातयं । अचरार्थसु । आवापुषिष्वी वरुणादयो देवाश्च वसिष्ठैरक्षाभिरभिष्टुता भवन्ति । एवंभूता आह्लादका देवाः सर्वोत्कृष्टमन्नमस्यं ददतु । अस्मिन्नुक्ति प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयं कक्षाणिरक्षा-
न्तर्बदा पातयत ॥ ॥ ७ ॥

प्रातरभिमिति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं । अचानुकमणिका । प्रातर्भाजं जगत्याया जिगोक्तदेवतात्पोषयति । वसिष्ठ अग्निः । आवा जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । आवाप्तीन्द्रादिदेवता द्वितीयायाः पंच भगदेवताः सप्तम्युषो-
देवता । अच केचिदाहुः । निवेष्टुकामो रोगार्तो भगसूक्तं जपेत्सदा । निवेशं विंशति चित्रं रोगैश्च परिमुच्यते । अश्वि० २. २५। इति ॥

प्रातरग्निं प्रातरिंद्रं हवामहे प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना ।

प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम ॥ १ ॥

प्रातः। अग्निं। प्रातः। इंद्रं। हवामहे। प्रातः। मित्रावरुणा। प्रातः। अश्विना।

प्रातः। भगं। पूषणं। ब्रह्मणः। पतिं। प्रातरिति। सोमं। उत। रुद्रं। हुवेम ॥ १ ॥

प्रातरव्यः कालेऽपि देवं हवामहे । वयं सोतार आहुयामः । तथा प्रातः काल इंद्रं हवामहे । तथा मित्रावरुणा मित्रावरुणावहोरात्राभिमानिनी देवी प्रातर्वयं हवामहे । तथा अश्विनी देवानां मिषजी प्रातर्वयं हवामहे । तथा प्रातर्भगं देवं पूषणं देवं ब्रह्मणस्पतिं मंत्राभिमानिनेतत्संज्ञकं आहुयामः । तथा प्रातः सोम-
मेतत्संज्ञकं देवसुतापि च रुद्रं देवं च हुवेम । आहुयामः ॥

प्रातर्जितं भगमुयं हुवेम वयं पुत्रमदितेर्यां विधर्ता ।

आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चिद्राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याहं ॥ २ ॥

प्रातःऽजितं। भगं। उयं। हुवेम। वयं। पुत्रं। अदितेः। यः। विऽधर्ता।

आध्रः। चित्। यं। मन्यमानः। तुरः। चित्। राजा। चित्। यं। भगं। भक्षिः। इति। आहं ॥ २ ॥

यो भगो देवो विधर्ता विश्वस्य जगतो धारको जितं जयशीलमुयमुयमदितेः पुत्रं भवं देवं प्रातः काल एव वयं हुवेम । आहुयामः । आध्रश्चिद्राजोऽपि सोता यं भगं देवं मन्यमानः कुवन् भगं भवनीयं धनं मयि भव विभव मय्यं देहीत्याहं प्रवीति । तुरश्चित् । तुरतिर्बतितर्कमा । प्रातर्धनोऽपि राजा चित् समर्चोऽपि जनो यं भगं देवं भवनीयं धनं मय्यं अग्निं देहीत्याहं । तं भगं प्रातरेव वयं हुवेमेति संबंधः ॥

भग प्रणेत्भगं सत्यराधो भगेमां धियमुदवा ददन्नः ।

भग प्र णो जनय गोभिरश्वेभेग प्र नृभिर्नृवंतः स्यामः ॥ ३ ॥

भगं। प्रणेत्। रिति। प्रऽनेत्। भगं। सत्यऽराधः। भगं। इमां। धियं। उत। अवा। ददत्। नः।

भगं। प्र। नः। जनय। गोभिः। अश्वैः। भगं। प्र। नृऽभिः। नृऽवंतः। स्यामः ॥ ३ ॥

हे भग देव त्वं प्रथिता प्रथर्वेण जेतासि । तादृशं प्रथितं भग त्वं सत्वरधः सत्वरधोऽसि । तादृशं सत्वरधो हे भग त्वं नोऽस्माभ्यं ददत् कामान्प्रयच्छन्निमामसादीयां धियं सुतिमुदय । उद्भूच । सफलपुतां जुष । हे भग त्वं गोमिरक्षिष नोऽस्मान् प्र जगय । प्रोद्भूतान् जुष । हे भग स्वत्प्रसादादयं शुभिर्नेतुभिः पुत्रादिभिर्भुवंतो मनुष्यवन्तः प्र स्त्राम । प्रभवेम ॥

उत्तेदानीं भगवन्तः स्यामोत प्रपित्व उत मध्ये अह्नी ।

उत्तोदिता मघवन्सूर्यस्य वयं देवानां सुमती स्याम ॥ ४ ॥

उत । इदानीं । भगवन्तः । स्याम । उत । प्रपित्वे । उत । मध्ये । अह्नी ।

उत । उत्तुइता । मघवन् । सूर्यस्य । वयं । देवानां । सुमती । स्याम ॥ ४ ॥

उतापि विदानीं वयं भगवन्तः स्त्राम । हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता भवेम । यदा । भगवन्तो धनवन्तः स्त्राम । उतापि च प्रपित्वेऽह्नां प्राप्ते पूर्वोक्तिं भगवन्तः स्त्राम । उतापि चाह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्ने भगवन्तः स्त्राम । उतापि च हे मघवन्धनवन्भग देव सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्योदितोदितापुदये सति वयं त्वदनुग्रहादेवानामिन्द्रादीनां सुमतावनुग्रहबुद्धौ स्त्राम । भवेम ॥

भग एव भगवाँ अस्तु देवास्तेन वयं भगवन्तः स्याम ।

तं त्वा भग सर्व इज्जोहवीति स नो भग पुरएता भवेह ॥ ५ ॥

भगः । एव । भगवान् । अस्तु । देवाः । तेन । वयं । भगवन्तः । स्याम ।

तं । त्वा । भग । सर्वः । इत् । जोहवीति । सः । नः । भग । पुरःऽएता । भव । इह ॥ ५ ॥

हे देवाः भगो देव एव भगवान् धनवानस्तु । तेन भगेन देवेन धनेन वा वयं भगवन्तः स्त्राम । धनवन्तो भवेम । हे भग तं प्रसिद्धं त्वा त्वां सर्व इत्सर्व एव जगो जोहवीति । भृशं पुनःपुनर्वाहयति । हे भग देव स त्वमिन्द्रादिदेवो नोऽस्माकं पुरएता पुरोगन्ता भव ॥

समं ध्वरायोषसो नमंत दधिकावेव शुचये पदाय ।

अर्वाचीनं वसुविदं भगं नो रथमिवाश्वा वाजिन आ वहंतु ॥ ६ ॥

सं । अध्वराय । उषसः । नमंतु । दधिकावाऽइव । शुचये । पदाय ।

अर्वाचीनं । वसुविदं । भगं । नः । रथंऽइव । अश्वाः । वाजिनः । आ । वहंतु ॥ ६ ॥

शुचये शुचाय नमनयोऽप्यथ पदाय स्त्रानाय दधिकाविवाद्यो यथा तथोषस उपोदेयता अध्वरावासादीयाय यागाय सं नमंत । संगच्छंतु । वाजिनो वेगवन्तोऽश्वा रथमिव रथं यथा तथोषसोऽर्वाचीनमसादभिसुखं वसुविदं धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्मात्प्रता वहंतु । आनयंतु ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदा । उच्छंतु । भद्राः ।

घृतं । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

भद्रा भजनीया उषस उपोदेयता अश्वावतीरश्ववतीऽश्ववतीः सती गोमतीर्गोमतीश्च वीरवतीर्गो-

रत्नः पुत्रादिवनीयताच्च भवत्यो नोऽस्मात् सर्वदोषं तु । शुचं तु । श्रेष्ठं तमो विवासयंतु । कीदृशः ।
पुत्रसुदुर्गं दृष्ट्वा नाः सिंचन्त्यो विचतः सर्वैर्गुणैः प्रपीताः प्रबुद्धाः । एवंमृता उषसस्तम उच्यंतु । अकिञ्च नृते
प्रतिपादिता हे सर्वे देवाः धूर्ध्वं नोऽस्मान् सदा सर्वदा स्वर्गिभिः कक्षाभिः पात । पालयत ॥ ८॥

प्र ब्रह्माण इति वक्षुषं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यै वैदुषं वैश्वदेवं । अथानुक्तं । प्र ब्रह्माणः वैश्वदेवं त्विति ।
सूक्तविनियोगो वैगिरः ॥ तृतीये ऋद्धीमे प्रउद्यमस्ते प्र ब्रह्माण इति वैश्वदेवकुचः । सूचितं च । प्र ब्रह्माणो
चविरसो नचंत सरस्वतीं देवयंतो इवते । आ० ८. ११. इति ॥

प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत प्र क्रंदनुर्नभन्यस्य वेतु ।

प्र धेनवं उदमुतो नवंत युज्यातामद्री अध्वरस्य पेशः ॥ १ ॥

प्र । ब्रह्माणः । अंगिरसः । नक्षंत । प्र । क्रंदनुः । नभन्यस्य । वेतु ।

प्र । धेनवं । उदऽमुतः । नवंत । युज्यातां । अद्री इति । अध्वरस्य । पेशः ॥ १ ॥

ब्रह्माणोऽंगिरस एतन्नामका अक्षयः प्र नचंत । सर्वं च व्यामृतं । क्रंदनुः पर्जन्यो नभन्यस्य लोचस्याऽऽदीयं
लोचं प्र वेतु । प्रकर्षयिच्छतु । धेनवः प्रीत्ययित्री नच उदमुत उदकानि सिंचन्त्यः प्र नचंत । सर्पंतु । अद्री
आद्रियंती पत्नीयवमानाध्वरस्य यज्ञस्य पेशो रूपं युज्यातां । योजयतां ॥

सुगस्ते अग्ने सनवित्तो अध्वा युक्त्वा सुते हरितो रोहितश्च ।

ये वा सन्नन्नरूपा वीरवाहो हुवे देवानां जनिमानि सत्तः ॥ २ ॥

सुऽगः । ते । अग्ने । सनऽवित्तः । अध्वा । युक्त्वा । सुते । हरितः । रोहितः । च ।

ये । वा । सन्नन् । अरूपाः । वीरऽवाहः । हुवे । देवानां । जनिमानि । सत्तः ॥ २ ॥

हे अपि सनवित्तः सनाक्षिरकाकादारभ्य अन्त्यस्ते त्वदीयोऽध्वा मार्गः सुगः सुष्ठु गंतव्यो भवतु । किञ्च
हरितः आमवर्णा रोहितश्च लोहितवर्णाश्चैतुमयविधा ये वा ये च ते त्वदीया अन्नाः सन्नं सन्नानि यज्ञगृहे
वीरवाहो वीरं मरुं त्वां वदंतोऽन्ना आरोचमाना भवन्ति तांश्च त्वं सु युक्त्वा । त्वदीये रथे सुष्ठु संयोजय ।
निस्सतो यज्ञगृहे निषण्णोऽहं होता सन् देवानामिन्द्रादीनां जनिमा जनान् संघाम्भवे । आद्रयायि ॥

समु वो यज्ञं महयन्नमोभिः प्र होता मंद्रो रिरिच उपाके ।

यजस्व सु पुर्वणीक देवाना यज्ञियां मरमतिं ववृत्याः ॥ ३ ॥

सं । ऊं इति । वः । यज्ञं । महयन् । नमऽभिः । प्र । होता । मद्रः । रिरिचे । उपाके ।

यजस्व । सु । पुरुऽअनीक । देवान् । आ । यज्ञियां । अरमतिं । ववृत्याः ॥ ३ ॥

हे देवाः वो युष्माकं यज्ञं नमोभिर्मन्त्रैर्युक्ता इमे सोतारो वा यजमाना वा सं महयन् । सन्त्यं
पूजयन्ति । उ इति पूरकः । मद्रः स्मृतिशील उपविऽस्माकं समीपे स्थितोऽऽदीयो होता प्र रिरिचे । अन्त्यो
होतुभ्योऽतिरिचति । हे यजमान त्वं देवान् सु सुष्ठु यजस्व । हे पुर्वणीक वज्रतिवस्त्रिये त्वं यज्ञियां यज्ञादी-
मरमतिं भूमिमा ववृत्याः । आचरत । तथा च निजमांतरे । आ नो महीमरमतिं सजोषाः । आ० ५. ४३. ६. ।
इति ॥

यदा वीरस्य देवतो दुरोणे स्योनशीरतिधिराचिकेतत् ।

सुमीतो अग्निः सुधितो दम आ स विशे दाति वार्यमियत्यै ॥ ४ ॥

यदा । वीरस्य । रेवतः । दुरोणे । स्योनऽशीः । अतिथिः । आऽचिकेतत् ।
सुऽप्रीतः । अग्निः । सुऽधितः । दमे । आ । सः । विशे । दाति । वार्यै । इयत्यै ॥ ४ ॥

अतिथिः सर्वेषामतिथिभूतोऽपिर्यदा वीरस्य वीरकस्य सोचाणां प्रेरयितुं रेवतो हविष्मतो यजमानस्य दुरोणे गृहे. स्योनशीः सुखेन शयनीय आचिकेतत् प्रज्ञायते अपिर्दमे यज्ञगृहे सुधितः । आकारस्यार्थः । सुभिहितस्य सुष्ठु निहितः सन् यदा सुप्रीतो भवति तदा सोऽपिरिचयत्वा उपगच्छत्ये विशे प्रजायै वार्यै वरणीयं धनं दाति । ददाति । प्रयच्छति ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं जुषस्व मरुत्स्विन्द्रे यशसं कृधी नः ।
आ नक्ता बर्हिः सदतामुषासोऽशंता मिचावरुणा यजेह ॥ ५ ॥
इमं । नः । अग्ने । अध्वरं । जुषस्व । मरुत्सु । इन्द्रे । यशसं । कृधी । नः ।
आ । नक्ता । बर्हिः । सदतां । उषसां । उशंतां । मिचावरुणा । यज । इह ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्मादीयमिममध्वरं यज्ञं जुषस्व । सेवस्व । किञ्च मरुत्स्विन्द्रस्य सखिभूतेषु देवेष्विन्द्रे च यशसं यशोयुक्तं हविर्लब्धयाम्रवन्तं नोऽस्मादीयं यज्ञं हे अग्ने त्वं कृधी । कृष । स्थापयेत्यर्थः । तथा नक्ता रात्रि-
सोषसा दिवसस्य । अहर्निशे इत्यर्थः । बर्हिर्बर्हिषि कुशमय आ सदतां । उपविशतां । अपि च हे अग्ने उशंतो-
शंतौ यज्ञमिच्छन्तौ मिचावरुणा मिचावरुणी देवाविहासिन्यज्ञे यज । पूजय ॥

एवामिं सहस्यं वसिष्ठो रायस्कामो विश्वप्स्यस्य स्तौत् ।
इधं रयिं पप्रथवाजमस्मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
एव । अग्निं । सहस्यं । वसिष्ठः । रायऽकामः । विश्वऽप्स्यस्य । स्तौत् ।
इधं । रयिं । पप्रथत् । वाजं । अस्मे इति । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

वसिष्ठ एतदास्य अघो रायस्कामः पश्चादिधनानीच्छेत्तैवेवमुक्तप्रकारेण सहस्रं । सहो बलं । तस्य पुत्रं । तद्वन्तमिति वा । अग्निं देवं विश्वप्स्यस्य पुत्ररूपस्य धनस्य लाभाय स्तौत् । एवंभूतोऽपिरस्ये अस्माभ्यनिषमस्रं रयिं धनं वाजं बलं च पप्रथत् । पप्रथतु । विसारयतु । इदालित्यर्थः । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवाः यूयमस्मान्कृष्याथिः सर्वदा प्रालयत ॥ ६ ॥

प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन्त्यावा नमोभिः पृथिवी इषधै ।
येषां ब्रह्माण्यसमानि विप्रा विष्वेग्वियंति वनिनो न शाखाः ॥ ७ ॥
प्र । वः । यज्ञेषु । देवऽयंतः । अर्चन् । द्यावा । नमऽभिः । पृथिवी इति । इषधै ।
येषां । ब्रह्माणि । असमानि । विप्राः । विष्वक् । विऽयंति । वनिनः । न । शाखाः ॥ ७ ॥

प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन्त्यावा नमोभिः पृथिवी इषधै ।
येषां ब्रह्माण्यसमानि विप्रा विष्वेग्वियंति वनिनो न शाखाः ॥ ७ ॥
प्र । वः । यज्ञेषु । देवऽयंतः । अर्चन् । द्यावा । नमऽभिः । पृथिवी इति । इषधै ।
येषां । ब्रह्माणि । असमानि । विप्राः । विष्वक् । विऽयंति । वनिनः । न । शाखाः ॥ ७ ॥
देवयंतो देवान्कामयमाना विप्रा यज्ञेषु नमोभिः स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा वो युष्मानिषध्या अमित्रातुं प्रार्थन् । प्रार्थयंति । प्रार्थयन् स्तुयंति । द्यावा दिवं च पृथिवीं भूमिं च प्रस्तुयंति । येषां विप्राणां भेषाविषां ब्रह्माणि

स्त्रीणां च भिन्नो न शाखा वृक्षस्य शाखा इव विष्वन्विद्यतो विद्यंति विशेषेण गच्छन्ति । ते बिम्बाः प्रार्चयन्ति
पूर्वेण संबन्धः ॥

प्र यज्ञ एतु हेत्वो न सप्तिरुच्छब्धं समनसो घृताचीः ।

स्तृणीत बहिरध्वराय साधूर्ध्वा शोचींषि देवयून्यस्युः ॥ २ ॥

प्र । यज्ञः । एतु । हेत्वः । न । सप्तिः । उत् । यच्छब्धं । सऽमनसः । घृताचीः ।

स्तृणीत । बहिः । अध्वराय । साधु । ऊर्ध्वा । शोचींषि । देवयूनि । अस्युः ॥ २ ॥

अथमस्यदीयो यज्ञः प्रेतु । देवान्प्रति गच्छतु । तत्र वृष्टांतः । हेत्वो न सप्तिः शीघ्रगाम्यश्चो यथा तद्वत् ।
हे अत्विवः सर्वे यूयं समनसः सवृक्षमनस्ताः संतो घृताचीः शुच उच्यच्छब्धं । इहा उच्यस्य धारयत । तथाध्व-
राय यामं कर्तुं साधु साधकं बहिः कुशमयं स्तृणीत । वेद्यां ह्यादयत । हे अपि देवयूनि देवाभ्यामयमानानि
त्वदीयानि शोचींष्यचौर्ध्वोर्ध्वमुखान्यस्तुः । तिष्ठतु ॥

आ पुचासो न मातरं विभृचाः सानौ देवासो बर्हिषः सदंतु ।

आ विश्वाचीं विदध्यामनक्तमे मा नो देवताता मृधस्कः ॥ ३ ॥

आ । पुचासः । न । मातरं । विऽभृचाः । सानौ । देवासः । बर्हिषः । सदंतु ।

आ । विश्वाचीं । विदध्यां । अनक्तु । अमे । मा । नः । देवताता । मृधः । करिति कः ॥ ३ ॥

मातरं जननीं विभृचा विशेषेण भर्तव्याः पुचासो न पुचा इव तद्वदस्माकं भरणोया देवासो देवा बर्हिषः
कुशमयस्य वेद्यामासीर्णस्य सामावुव्रते देय आ सदंतु । उपविशंतु । हे अपि विदध्यां यज्ञयोग्यां त्वदीयां
ज्वालां विश्वाची । विद्यं सर्वे हविरंश्चति गच्छतीति विश्वाची जुहुः । आनक्तु । आ समंतात्सिंचतु । देवताता
देवताती युधि नोऽस्माकं मृधो हिंसकात् हे अपि त्वं मा कः । मा कार्षीः । यज्ञवाचको देवतातिशब्दोऽथ
संग्रामे वर्तते ॥

ते सीषपंत जोषमा यजचा चतस्य धाराः सुदुघा दुहानाः ।

ज्येष्ठं वो अद्य मह आ वसूनामा गंतन समनसो यति ष ॥ ४ ॥

ते । सीषपंत । जोषं । आ । यजचाः । चतस्य । धाराः । सुऽदुघाः । दुहानाः ।

ज्येष्ठं । वः । अद्य । महः । आ । वसूनां । आ । गंतन । सऽमनसः । यति षे स्थ ॥ ४ ॥

यजचा यजनीयास्य इन्द्रादयो देवा अतस्त्रोदकस्य सुदुघाः सुखेन दोग्धुं शक्या धारा दुहाना वर्षतो
जोषं पर्याप्तं यथा भवति तथा आ सीषपंत । सपतिः परिचरणाधीः । सुतिमिरा समंतात्पर्यचीचरन् । अस्मा-
न्परिचरणं कुर्वंतु । स्त्रीकुर्वन्निति यावत् । अथास्मिन्दिने हे देवाः वसूनां धनानां मध्ये ज्येष्ठं अष्टं वो युष्मदीयं
महो महनीयं धनमा गच्छतु । यूयमपि समनसमुज्जमतयः संत आ गंतन । आगच्छत । हे देवाः यूयं ---
आवर्तयन्ति संबन्धः ॥

एवा नो अमे विष्ट्वा दशस्य त्वया वयं सहसावन्नास्काः ।

राया युजा सधमादो अरिहा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एव । नः । अमे । विष्टु । आ । दशस्य । त्वया । वयं । सहसाऽवन् । आस्काः ।

राया । युजा । सधऽमादः । अरिहाः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे अपि एवं सुतस्त्वं विष्णु प्रजासु मध्ये नोऽस्माभ्यमा दशस्य । धनमभिप्रयच्छ । हे सहसावन्धवत्तपि
त्वयास्मा अस्मन्मा वयं युवा गित्वयुक्तेन राया धनेन सधमादः सह मायतोऽरिष्टा बर्हिणिता मयेन ।
अस्मिन्सूते प्रतिपादिताः सर्वे देवाः यूयं नोऽस्मान्कव्याणीः सर्वदा पातयत ॥ १० ॥

दधिकां व इति पञ्चमैकादशं सूक्तं वसिष्ठस्य दधिकाव्यदेवताकं । आया अगती सा तु दधिकादि-
विंगोक्तदेवताका शिष्टाद्यतस्तस्मिन् । अनुक्रम्यते हि । दधिकां दधिकं अगत्याया विंगोक्तदेवतेति ॥ ततो
विनियोगः ॥

दधिकां वः प्रथममश्विनोषसंममिं समिद्धं भगमूतये हुवे ।

इंद्रं विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिमादित्यान्द्यावापृथिवी अपः स्वः ॥ १ ॥

दधिऽक्रां । वः । प्रथमं । अश्विना । उषसं । अमिं । संऽइद्धं । भगं । ऊतये । हुवे ।

इंद्रं । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । आदित्यान् । द्यावापृथिवी इति । अपः ।

स्वऽरिति स्वः ॥ १ ॥

हे होतारः वो युष्माकमूतये रचयाय प्रथमं दधिकामश्वाभिमानिनीं देवतां ऊवे । आह्वयामि । ततो
ऽश्विनाश्विदेवानुषसमुषोदेवतां च समिद्धं सम्यग्दीप्तममिं च भगमेतदाख्यं देवं आह्वयामि । इंद्रं विष्णुं पूषणं
च ब्रह्मणस्पतिमादित्यान् द्यावापृथिवी अप उदकदेवताः स्वः सूर्यमिथिताश्चिवाणाह्वयामि ॥

दधिक्रासु नमसा बोधयंत उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।

इळां देवीं बर्हिषि सादयंतोऽश्विना विप्रा सुहवा हुवेम ॥ २ ॥

दधिऽक्रां । ऊं इति । नमसा । बोधयंतः । उत्ऽईराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयंतः ।

इळां । देवीं । बर्हिषि । सादयंतः । अश्विना । विप्रा । सुहवा । हुवेम ॥ २ ॥

दधिकामेतन्नामकमश्वविशेषं देवं नमसा स्तोत्रेण बोधयंतः प्रज्ञापयंत उदीराणाः प्रेरयंतो यज्ञं यानसु-
पप्रयंत उपक्रममाणा वयं बर्हिषीळां इवोरूपां देवीं सादयंत आह्वययंतः सुहवा शोभनाह्वानी विप्रा विप्री
मेधाविनाश्विनाश्विनी देवी ऊवेम । आह्वयाम । उ इति पुरयः ॥

दधिक्रावाणं बुबुधानो अमिमुप ब्रुव उषसं सूर्ये गां ।

ब्रधं मैश्वतोर्वरुणस्य बभुं ते विश्वास्मदुरिता यावयंतु ॥ ३ ॥

दधिऽक्रावाणं । बुबुधानः । अमिं । उप । ब्रुवे । उषसं । सूर्ये । गां ।

ब्रधं । मैश्वतोः । वरुणस्य । बभुं । ते । विश्वा । अस्मत् । दुऽइता । यवयंतु ॥ ३ ॥

दधिक्रावाणमश्वविशेषं बुबुधाणः स्तोत्रेण बोधयन्नहममिं देवमुप ब्रुवे । उपस्तीमि । तथा ओषसमुषोदे-
वतां सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवं गां भूमिं । वाग्देवतां वा । एवंभूताश्चिवाणहसुपस्तीमि । मैश्वतोः । मन्वमानाण
सुवतो जनांश्चेतयति जानातीति यदाभिमन्वमानांश्चेतयति नाशयतीति मंशतुः । तस्य वरुणस्य ब्रधं महान्तं
बभुं पिङ्गवर्णमश्वं तस्मान्मयनार्धमहसुप हुवे । ते देवा अश्वदेवता विश्वा विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरि-
ताणि पापानि यवयंतु । पृथक्कुर्यंतु ॥

दधिक्रावां प्रथमो वाज्यर्वाये रथानां भवति प्रजानन् ।

संविदान उषसा सूर्येणादित्येभिर्वसुभिरंगिरोभिः ॥ ४ ॥

दुधिऽकावा । प्रथमः । वाजी । अर्वा । अये । रथानां । भवति । प्रऽजानन् ।
संऽविदांनः । उषसा । सूर्येण । आदित्येभिः । वसुऽभिः । अंगिरऽभिः ॥ ४ ॥

प्रथमः सर्वेषामन्तर्गतो मुखो वाजी श्रीमन्नाम्यर्वा गमनशीलो दधिकावाचरूपो देवः प्रजानं रथसंयो-
जनीयांसांस्त्राणानधिष्ठाय ज्ञातव्यानि सम्यग्जानन् रथानामग्रे प्रमुखो भवति । कीदृशोऽयः । उषसोषोदे-
वतया सूर्येण सर्वस्य प्रेरकेण देवेनादित्येभिरादित्ये वसुभिर्नागिरोभिर्देवैः सह क्षीतैश्च विभिन्न संविदानः
सम्यग्जानन् । ऐकमत्वं प्राप्त इत्यर्थः ॥

आ नो दाधकाः पृथ्यामनकृतस्य पंथांमन्वेतवा उ ।
मृणोतु नो दैव्यं शर्धो अग्निः मृण्वंतु विश्वे महिषा अमूराः ॥ ५ ॥
आ । नः । दुधिऽकाः । पृथ्यां । अनकु । कृतस्य । पंथां । अनुऽएतवै । उं इति ।
मृणोतु । नः । दैव्यं । शर्धः । अग्निः । मृण्वंतु । विश्वे । महिषाः । अमूराः ॥ ५ ॥

दधिका अचरूपो देव अतस्य यच्चस्य पंथां पंथानं मार्गमन्वेतवा अनुगंतुं प्रवृत्तानां नोऽकाकं पथां
पदवीमानक्तु । उदकेनासिंचतु । उ इति पूरणः । दैव्यं शर्धो देवसंबन्धि बलमोहमूषोऽपि नोऽकादीयं हवं
मृणोतु । अमूरा अमूढा महिषा महान्तो विश्वे सर्वे देवा अकादीयं हवं मृण्वंतु ॥ ॥ ११ ॥

आ देवो यात्विति चतुर्ध्वं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं सवितुदेवताकं चैष्टुभं । आ देवस्यतुष्कं सावित्रमि-
त्यनुक्रांतं ॥ अ० ८. ८. ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सावित्रनिविष्टानं । सूच्यते हि । चतुर्थेऽहन्वा देवो
यातु --- । आ० ८. ८. ॥ इत्येषा वपानुवाक्या । सूचितं च । आ देवो यातु सविता सुरतः स चा नो देवः
सविता सहावा । आ० ३. ७. इति ॥ अश्वमेधेऽनुसवनं तिस्रः सावित्र्य इष्टयः । तत्र द्वितीयस्त्वामिष्टौ याज्येयं ।
सूचितं च । य इमा विश्वा जाताम्या देवो यातु । आ० १०. ६. इति ॥

आ देवो यातु सविता सुरतोऽंतरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।
हस्ते दधानो नर्या पुरुणि निवेश्यञ्च प्रसुवञ्च भूम ॥ १ ॥
आ । देवः । यातु । सविता । सुऽरत्नः । अंतरिक्षऽप्राः । वहमानः । अश्वैः ।
हस्ते । दधानः । नर्या । पुरुणि । निऽवेश्यन् । ज । प्रऽसुवन् । च । भूम ॥ १ ॥

सुरतः शोभनरत्नोपेतोऽंतरिक्षप्राः स्वकीयेन तेजसांतरिक्षं पूरयिताश्वैः स्वकीयेर्वह्निर्वहमान उद्यमानः
सविता सर्वस्य प्रेरको देव आ यातु । आगच्छतु । कीदृशः । नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरुणि बह्नि
धनानि इक्षे पाणी दधानो हातुं धारयन् भूम भूतानि निवेश्यञ्च रात्रिषु स्वे स्वानि स्थापयञ्च प्रसुवञ्चानः सु
प्रेरञ्चञ्च । एवंभूतः सविता देव आ यातु ॥

उदस्य बाहू शिथिरा बृहतां हिरण्यया दिवो अंतां अनष्टां ।
नूनं सो अस्य महिमा पतिष्ट सूरश्चिदस्मा अनु दादप्स्यां ॥ २ ॥
उत् । अस्य । बाहू इति । शिथिरा । बृहतां । हिरण्यया । दिवः । अंतान् । अनष्टां ।
नूनं । सः । अस्य । महिमा । पतिष्ट । सूरः । चित् । अस्मि । अनु । दात् । अपस्यां ॥ २ ॥

शिथिरा शिथिली दानार्थं प्रचारिती बृहता बृहती महती हिरण्यया हिरण्यवी युवसेमचावक

सवितुः संबन्धिनी वाह हवी दिवोऽंतरिक्षांतात् पर्येतामुदगच्छां । ऊर्ध्वी संती आमुवतां । नूनमवाक्षीह-
ग्भूतस्य सवितुः स तावृशो महिमा महत्त्वं पणिष्ट । अस्माभिः सूयते । सुरक्षितसूर्योऽप्यक्षी सविषेऽपस्मां
कर्मच्छामगु दात । अगुददातु ॥

साविषे पशौ पुरोडाशस्य हविषोः स घा न इति द्वे अनुवाकौ । सूचं पूर्वमुदाहृतं ॥ आश्वमेधिकीषु
साविषेष्टिषु तृतीयस्यामिष्टादिभि एव याज्यानुवाकौ । सूचितं च । स घा नो देवः सविता सहावेति द्वे
। आ० १०. ६. । इति ॥

स घा नो देवः सविता सहावा साविषद्वसुपतिर्वसूनि ।

विश्रयमाणो अमर्तिमुरुचीं मर्तभोजनमध रासते नः ॥ ३ ॥

सः । घ । नः । देवः । सविता । सहऽवा । आ । साविषत् । वसुऽपतिः । वसूनि ।

विऽश्रयमाणः । अमर्तिं । उरुचीं । मर्तभोजनं । अध । रासते । नः ॥ ३ ॥

सहावा । तेजोऽंतराक्षभिभावुकं तेजो यस्य सः । वसुपतिर्धनानां पालकः स सविता देवो नोऽस्माभ्यं
वसूनि धनान्या साविषत् । आ समंतान्निरयति । धेति पूरणः । स सविता देव उरुचीं विश्वीर्यगमनाममर्तिं
क्षयं । दीप्तिमित्यर्थः । विश्रयमाणो निषेवमाणः सैत्रधातुना नोऽस्माभ्यं मर्तभोजनं मनुष्याणां भोगयोम्यं धनं
रासते । ददातु ॥

इमा गिरः सवितारं सुजिह्वं पूर्णगभस्तिमीकृते सुपाणिं ।

चिचं वयो बृहदस्मे दधातु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

इमाः । गिरः । सवितारं । सुऽजिह्वं । पूर्णऽगभस्तिं । ईकृते । सुऽपाणिं ।

चिचं । वयः । बृहत् । अस्मे इति । दधातु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

इमा ईदृग्भूता गिरः । गृणन्ति सुवन्तीति गिरः स्तोत्र्यः प्रजाः । यदा । इमाः सुतिरूपा वाचः । सुजिह्वं
शोभनजिह्वं । शोभनवाचमित्यर्थः । पूर्णगभस्तिं संपूर्णधनहस्तं सवितारं देवमीकृते । सुवन्ति । स च सविता
चिचं वायनीयं बृहन्नहद्वयोऽन्नमक्षे अस्मासु दधातु । यदा । अक्षे अस्माभ्यं प्रयच्छतु । हे सवितुप्रमुखा
देवाः यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कक्षाणीः सदा सर्वदा पात । पालयत ॥ १२ ॥

इमा रुद्रायेति चतुर्ध्वं चयोदशं सुक्तं वसिष्ठस्यार्धं रुद्रदेवताकं । अन्ता विष्टुप् शिष्टा जगत्सु । तथा
चानुरमर्षिका । इमा रौद्रं विष्टुवंतमिति ॥ मूलगवादिषु रौद्रयज्ञेष्वनेन सुक्तिनोदीची दिगुपक्षेया । सूच्यते
हि । इमा रुद्राय स्त्रिरधन्वने इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानं । आ० गु० ४. ९. २१. । इति ॥

इमा रुद्राय स्त्रिरधन्वने गिरः क्षिप्रैषवे देवाय स्वधावे ।

अषांहाय सहमानाय वेधसे तिग्मायुधाय भरता नृणोतु नः ॥ १ ॥

इमाः । रुद्राय । स्त्रिरऽधन्वने । गिरः । क्षिप्रऽईषवे । देवाय । स्वधाऽवे ।

अषांहाय । सहमानाय । वेधसे । तिग्मऽआयुधाय । भरत । नृणोतु । नः ॥ १ ॥

हे अश्वदीयाः स्तोतारः धूवमिमा गिरः सुती रुद्रायैतन्नामकाय देवाय भरत । धारयत । कीदृशाय ।
स्त्रिरधन्वने बृहधनुष्काय क्षिप्रैषवे शीघ्रगामिवाकाय स्वधावेऽन्नयतेऽवाह्याय केनायनमिभूताय सहमानाय
शत्रूनामभिभविवि वेधसे विधावे तिग्मायुधाय तीक्ष्णास्त्राय । एवंभूताय रुद्राय सुतीभरत । स च रुद्रो
नोऽश्वदीयाः सुतीः नृणोतु ॥

स हि क्षयेण क्षम्यस्य जन्मनः साम्राज्येन दिव्यस्य चेतति ।

अवन् अवन्तीरूपं नो दुराश्वरानमीवो रुद्र जासु नो भव ॥२॥

सः । हि । क्षयेण । क्षम्यस्य । जन्मनः । सांराज्येन । दिव्यस्य । चेतति ।

अवन् । अवन्तीः । उप । नः । दुरः । चर । अनमीवः । रुद्र । जासु । नः । भव ॥२॥

स हि स खलु रुद्रो देवः क्षम्यस्य । समायां पुष्टिर्वा भवः । तस्य जन्मनो जन्मस्य क्षयेणैव चेतति । प्रज्ञायते । दिव्यस्य जन्मस्य च साम्राज्येनैव चेतति । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे रुद्र देव त्वं चावन्तीस्त्वां सोषितार्पयन्तीर्नोऽस्मादीयाः प्रजा अवन् पालयन् दुरो दुर्यासस्मादीयानि गृहाण्युप चर । उपगच्छ । किंच त्वं नोऽस्मादीयासु प्रजास्त्वन्मीवः । अमीवा रोगः । तामकुर्वन् भव ॥

या ते दिद्युदवसृष्टा दिवस्परि क्षमया चरति परि सा वृणक्तु नः ।

सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥३॥

या । ते । दिद्युत् । अवऽसृष्टा । दिवः । परि । क्षमया । चरति । परि । सा । वृणक्तु । नः ।

सहस्रं । ते । सुऽअपिवात । भेषजा । मा । नः । तोकेषु । तनयेषु । रीरिषः ॥३॥

हे रुद्र ते वैशुतात्मनसाव संबंधिनी दिवस्पर्यन्तरिचसकाशादपक्षष्टा विमुक्ता या दिद्युदशनिष्कृपा हेतिः क्षया चित्वा चित्ती वा चरति वर्तते सा दिद्युन्नोऽस्मान्परि वृणक्तु । परित्यजतु । अपि च हे स्वपिवात ते तव सहस्रं बह्वनि भेषजा भेषजानि यान्भीषधानि सन्ति तान्यस्माभ्यं प्रयच्छेति शेषः । नोऽस्माकं तोकेषु पुत्रेषु तनयेषु च मा रीरिषः । हिंसां मा कृथाः ॥

मा नो वधी रुद्र मा परा दा मा ते भूम प्रसिंती हीकृतस्य ।

आ नो भज बर्हिषि जीवशंसे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥

मा । नः । वधीः । रुद्र । मा । परा । दा । मा । ते । भूम । प्रऽसिंती । हीकृतस्य ।

आ । नः । भज । बर्हिषि । जीवऽशंसे । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥४॥

हे रुद्र त्वं नोऽस्माका वधीः । मा हिंसीः । तथा मा परा दाः । मा च त्वासीः । अपि च हीकृतस्य कुड्मस्य ते तव प्रसिंती प्रकर्षेण बंधने वयं च मा भूम । किंच जीवशंसे जीविराशंसनीयि बर्हिषि यज्ञे नोऽस्माका भज । भागिनः कुब । हे रुद्रप्रमुखा देवाः यूयं नोऽस्माकस्याग्निः सर्वदा पालयत ॥ ॥१३॥

आपो यं च इति चतुर्ध्वं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं विदुभमन्वेयताकं । आपो यमापमित्यनुक्रांतं च ॥ यतो विभियोनः ॥

आपो यं वः प्रथमं देवयंतं इंद्रपानमूर्मिमकुण्वतेऽः ।

तं वो वयं शुचिमरिप्रमद्य घृतमुषं मधुमंतं वनेम ॥१॥

आपः । यं । वः । प्रथमं । देवऽयंतः । इंद्रऽपानं । ऊर्मि । अकुण्वत । इः ।

तं । वः । वयं । शुचिं । अरिप्रं । अद्य । घृतऽमुषं । मधुऽमंतं । वनेम ॥१॥

देवयंतो देवानिच्छन्तीऽभ्यर्च्यो हे आपो हे अद्विषताः वो युष्माकं कार्यभूतमिन्द्रपानमिन्द्रेण पातयामिः उक्ताया भूत्वाः संभूतं घृमूर्मिं सोमाकां यं रवं प्रथमं पुराकृत्यत अभिवचयवचनादिभिः समकुर्वते अविहानी

वयमपि वो युष्मदीयं तमूर्मिं वनेम । संभवेमहि । कीदृशं । मुचिं मुञ्जमरिषं पापरहितं घृतमुषं वृद्धिस्तपस-
सुदकं सिञ्चतं मधुमत्तं मधुररसोपेतं । एवंभूतं तं वनेमिति संबंधः ॥

तमूर्मिर्मापो मधुमत्तमं वोऽपां नपादवत्वाशुहेमा ।

यस्मिन्निद्रो वसुभिर्मादयति तमश्याम देवयन्तो वो अद्य ॥ २ ॥

तं । ऊर्मिं । आपः । मधुमत्तमं । वः । अपां । नपात् । अवत् । आशुऽहेमा ।

यस्मिन् । इन्द्रः । वसुऽभिः । मादयति । तं । अश्याम । देवऽयन्तः । वः । अद्य ॥ २ ॥

हे आप एतत्संज्ञका देवाः वो युष्मदीयं मधुमत्तमं रसवत्तमं तमूर्मिं प्रसिद्धं सोमाख्यं रसमाशुहेमा
ग्रीष्मगतिरपां नपादेतदाख्यो देवोऽवत् । पाजयत् । इन्द्रो यस्मिन्नुर्मो वसुभिर्वीर्यैर्देवैः सह मादयति माधित
अथास्मिन्निद्रे देवयन्तो देवकामा वयं वो युष्मदीयं तमूर्मिमश्याम । प्राप्तुयाम ॥

शतपविचाः स्वधया मदंतीर्देवीर्देवानामपि यन्ति पाथः ।

ता इन्द्रस्य न मिनन्ति व्रतानि सिंधुभ्यो हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ ३ ॥

शतऽपविचाः । स्वधया । मदंतीः । देवीः । देवानां । अपि । यन्ति । पाथः ।

ताः । इन्द्रस्य । न । मिनन्ति । व्रतानि । सिंधुऽभ्यः । हव्यं । घृतऽवत् । जुहोत ॥ ३ ॥

शतपविचाः शतं बह्वणि पविचाणि पावनानि रूपाणि यासां ताः स्वधया स्वकार्यभूतनाम्निन मदं-
तीर्जमायादयन्त्यो देवीर्देव्यो योतमाना आपो देवानामिन्द्रादीनां पाथः स्नानमपि यन्ति । प्रविशन्ति ।
तासावृक्ष आप इन्द्रस्य ग्रीष्मगति व्रतानि यद्वादीनि कर्माणि न मिनन्ति । न हिंसन्ति । उत्पादयन्तीत्यर्थः ।
हे अथर्वयः यूयं सिंधुभ्योऽग्नौ घृतवदुपसारणाभिचारयत्नचयाज्ययुक्तं हव्यं पुरोडाशादिकं हविर्बु-
होत । जुहोत ॥

याः सूर्यो रश्मिभिराततान याभ्य इन्द्रो अरदन्नातुमूर्मिं ।

ते सिंधवो वरिवो धातना नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

याः । सूर्यः । रश्मिऽभिः । आऽततान । याभ्यः । इन्द्रः । अरदत् । गातुं । ऊर्मिं ।

ते । सिंधवः । वस्विः । धातन । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

सूर्यो देवो या अपो रश्मिभिः स्वकीयैः क्षिरणीराततान विस्तरयति । सूर्यो हि रश्मिभिर्बद्धक्षारमा-
दाय वर्धतीत्यर्थः । याभ्योऽग्नौर्मिं ॥ अतीरिद् रूपं ॥ गमनयोग्यं नातुं मेघेभ्यो निर्गमनसाधनं मार्गमिन्द्रो
ऽपरदत् वक्ष्ये मेघांसादयन्त्यच्छति द्वे सिंधव आपः ते यूयं नोऽक्षभ्यं वरिवो धनं धातन । धत्त । प्रच-
क्षत ॥ त इति सिंधुशब्देन समानाधिकरणत्वात्पुंल्लिङ्गत्वं ॥ हे अक्षदेवताः यूयं सर्वदा नोऽक्षान्क्षायीः
पालयत ॥ ॥ १४ ॥

अमुष्य इति षतुर्ध्वं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्मार्त्तं वैकुण्ठमुदेवताकं । अंताया विकसीन विधि देवा
देवता । तथा चानुक्रांतं । अमुष्य आर्जवमंता वैश्वदेवी वेति ॥ दशमेऽहनि वैश्वदेवस्य आर्जवविधानं ।
सूच्यते हि । अमुष्य इत्यार्जवं । आ० ८. १२. इति ॥

अमुष्यणो वाजा मादयध्वमस्मे नरो मघवानः सुतस्य ।

आ वोऽवाचः क्रतवो न गातां विभ्यो रथं नयं वर्तयंतु ॥ १ ॥

च॒भुक्ष॑णः । वा॒जाः । मा॒दय॑ध्वं । अ॒स्मे इति॑ । न॒रः । म॒घऽवा॑नः । सु॒तस्य॑ ।
ज्ञा॒ । वः । अ॒र्वाचः॑ । क॒र्तवः॑ । न । या॒तां । वि॒ऽभ्यः॑ । रथे॑ । न॒ये । वर्त॑यंतु ॥ १ ॥

अमुषेत्तुभूणां श्रेष्ठस्यास्मा वाज इति तु कनिष्ठस्य । अचर्मुषणो वाजा इति ब्रह्मवचनेनैर्भवस्वयो गृह्यति ।
हे अमुषयो वाजा नरो नेतारो मघवानो धनवन्त एवभूता हे अमवः यूयमसौ अस्मासु स्थितिभ सुतस्वामि-
पुतेन सोमेन मादयध्वं । तुप्ता भवत । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं यातां गच्छतां चो युष्मदीयाः कर्तव्यः कर्मणां
कर्ताहो विभ्यो विभवः समर्थो अस्मा अर्वाचोऽर्वाचोऽसदभिसुखा नये मनुष्यहितं रथं युष्मदीयमा वर्तयंतु ।
आगमयंतु ॥

च॒भुर्च॒भुभि॑रभि॒ वः स्या॑म॒ विभ्वो॑ वि॒भुभिः॑ श॒र्वसा॑ श॒र्वासि॑ ।
वा॒जो अ॒स्माँ अव॑तु वाज॑साता॒विद्रे॑ण यु॒जा त॑रुषे॒म वृ॑चं ॥ २ ॥
च॒भुः । च॒भुऽभिः॑ । अ॒भि । वः । स्या॑म॒ । वि॒ऽभ्यः॑ । वि॒भुऽभिः॑ । श॒र्वसा॑ । श॒र्वासि॑ ।
वा॒जः । अ॒स्मान् । अव॑तु । वाज॑ऽसातौ । इ॒द्रेण॑ । यु॒जा । त॑रुषे॒म । वृ॑चं ॥ २ ॥

हे अमवः अमुभिर्द्युष्मामिर्वयममुः । उष भवन्तीत्युभयः । संतो विभुभिर्द्युष्मामिर्विभ्वो विभवश्च संतः
शर्वासि शत्रूणां बलाणि शर्वसा युष्मदीयेन बलेनाभि स्त्राम । अभिभवेम । तथा वाजसातो संघामे वाज
एतत्संज्ञक अमुरसागवतु । पादयतु । अपि च युजा सहायभूतिर्नेद्रेण वृचं शत्रुं वयं तरुषेम । हनाम । प्राथिण-
भ्वोऽपीद्रेण सह सूर्यंत इति ॥

ते चि॒द्धि पू॒र्वीर॑भि॒ संति॑ श॒सा वि॒श्वी॑ अ॒र्ये उ॒पर॑ता॒ति व॒न्वन् ।
इ॒न्द्रो वि॒श्वी॑ च॒भुक्षा॑ वा॒जो अ॒र्यः श॒चोर्मि॑थ॒त्या कृ॑णव॒न्वि नृ॑म्यं ॥ ३ ॥
ते । चि॒त् । हि । पू॒र्वीः । अ॒भि । संति॑ । श॒सा । वि॒श्वान् । अ॒र्यः । उ॒पर॑ऽता॒ति । व॒न्वन् ।
इ॒न्द्रः । वि॒ऽभ्यः॑ । च॒भुक्षाः॑ । वा॒जः । अ॒र्यः । श॒चोः । मि॒थ॒त्या । कृ॑ण॒वन् । वि॒ । नृ॑म्यं ॥ ३ ॥

ते तादृशा इन्द्र अमवश्च पूर्वोर्बह्नीरसाञ्जुसेनाः शासा शासनेन स्वकीययाज्ञया । यद्वा । विशस्वति
हिंसतिऽनेति शासश्च आयुधवाची । तेन । अभि संति । अभिभवन्ति । विश्वीतीमौ पूरणी । किंचोपरताति ॥
सप्तम्या लुक् ॥ उपरेक्षपक्षेः पाषाणसदृशीरायुधेयायति विश्वार्थक इत्युपरताति युञ् । तस्मिन्निज्ज्ञान समसा-
नयोऽरीञ्चून्वन् । हिंसति । विभ्वा अमुषा वाज एतत्संज्ञका अमवश्चेन्द्रचार्यः शत्रूणामभिगन्तारः संतः
शचीः संबंधि शुभ्यां वचं मिथत्या ॥ मेघतिरिदं रूपं ॥ मिथतिहिंसा । तथा वि कृणवन् । विकुर्वंतु । विनाश-
चक्षित्वर्थः ॥

मू॒ दे॒वासो॑ वरि॒वः क॑र्त॒न्य नो॒ भूत॑ नो॒ वि॒श्वेऽव॑से स॒जोषाः॑ ।
स॒म॒स्मे इ॒धं व॑स॒वो द॑दी॒रन्य॑यं पा॒त स्व॑स्तिभिः सदा॒ नः ॥ ४ ॥
नु॒ । दे॒वा॒सः । वरि॑वः । क॑र्त॒न । नः । भू॒त । नः । वि॒श्वे । अ॒व॑से । स॒ऽजोषाः॑ ।
सं । अ॒स्मे इति॑ । इ॒धं । व॑स॒वः । द॑दी॒रन् । यू॒यं । पा॒त । स्व॑स्ति॒ऽभिः । सदा॑ । नः ॥ ४ ॥

हे देवावो देवा द्योतमाना अमवः यूयं नव नोऽस्माभं करिष्यो धनं कर्तन । कुर्वत । प्रयच्छत । तथा
विधि सर्व अमवो यूयं सवीचाः सह प्रीयमाणाः संतो नोऽस्माकमवसे रक्षयाव भूत । भवत । अपि च वसवः

प्रशस्या ऋभव इषमन्नमक्षे अस्मभ्यं सं ददीरन् । संप्रयच्छेयुः । हे ऋभवः पूयमस्मान् सर्वदा कक्षाणी
रक्षत ॥ १५ ॥

समुद्रज्येष्ठा इति चतुर्ध्वं वोढशं सूक्तं षषिष्ठस्थार्थं षष्ठममन्वेवताकं । तथा चागुक्तांतं । समुद्रज्येष्ठा
आपमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यात्पुनाना यन्त्यनिविशमानाः ।

इंद्रो या वज्री वृषभो रराद् ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ १ ॥

समुद्रज्येष्ठाः । सलिलस्य । मध्यात् । पुनानाः । यन्ति । अग्निविशमानाः ।

इंद्रः । याः । वज्री । वृषभः । रराद् । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ १ ॥

समुद्रज्येष्ठाः । समुद्रोऽर्णवो ज्येष्ठः प्रशस्ततमो यासामपां ताः । सलिलस्य । अंतरिक्षनामितत् । अंतरिक्षस्य
मध्यात्माध्यमिकात्स्थानावांति । गच्छति । कीदृशः । पुनाना विश्वं शोधयंत्योऽग्निविशमानाः सर्वदा गच्छंत्यः ।
वज्री वज्रमुवृषभः कामानां वर्धितेन्द्रो या निरुद्धा अपो रराद् लिखति देवीर्देव्यस्ता आप रहास्मिन्देशे
स्थितं मामवतु । रक्षंतु । अभिगच्छंतु वा ॥

या आपो दिव्या उत वा स्रवन्ति खनिचिमा उत वा याः स्वयंजाः ।

समुद्रार्था याः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ २ ॥

याः । आपः । दिव्याः । उत । वा । स्रवन्ति । खनिचिमाः । उत । वा । याः । स्वयंजाः ।

समुद्रज्येष्ठाः । याः । शुचयः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ २ ॥

या आपो दिव्या अंतरिक्षमवाः संति । उत वापि च या आपो जयादिगताः सत्यः स्रवन्ति गच्छन्ति । पाव
खनिचिमाः खननेन निवृत्ताः । उत वापि च याः स्वयंजाः स्वयमेव प्रादुर्भवन्त्यः समुद्रार्थाः । समुद्र एवार्थो
गंतव्यो यासां ताः समुद्रार्थाः । शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यन् भवन्ति । ता आपो मामवसिति ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन्नानां ।

मधुक्षुतः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ ३ ॥

यासां । राजा । वरुणः । याति । मध्ये । सत्यानृते इति । अवपश्यन् । जनानां ।

मधुक्षुतः । शुचयः । याः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ३ ॥

वरुणो यासामपां राजा स्वामी मध्ये मध्यमलोके याति गच्छति । किं कुर्वन् । जनानां प्रजानां सत्त्वानृते
सत्त्वं चागुतं चावपश्यन् । जानन्नित्यर्थः । या आपो मधुक्षुतो रसं चरन्त्यः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोध-
यिष्यन् । ता आपो देव्यो मां रक्षन्ति ॥

यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वे देवा यासूजं मदति ।

वैश्वानरो यास्वमिः प्रविष्टस्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ ४ ॥

यासु । राजा । वरुणः । यासु । सोमः । विश्वे । देवाः । यासु । ऊजं । मदति ।

वैश्वानरः । यासु । अग्निः । प्रविष्टः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ४ ॥

अपां राजा वरुणो यास्वप्सु वर्तते । सोमो यास्वप्सु वर्तते । यास्वप्सु स्निता विश्वे सर्वे देवा ऊर्जमन्
मदन्ति । वैश्वानरोऽपियोसु प्रविष्टः । ता आपो देव्य इह स्नितां मामवन्तु ॥ १६ ॥

१ आ मां मिचावरुणेति चतुर्थं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं । चतुर्थतिजगती ब्रूहेन शक्ररी वादितस्त्रिजो
जगत् । प्रथमा मिचावरुणो द्वितीयापियो तृतीया वैश्वदेवी चतुर्थी गंगादिनदीदेवताका । तथा चागुक्रम-
णिका । आ मां मिचावरुणापियो वैश्वदेवी नदीसुतिर्जागतमन्त्रातिजगती शक्ररी वेति ॥ अस्य भुक्तस्य प्रत्युचं
विषादिहरणे विनियोगो लिङ्गाद्वगन्तव्यः ॥

आ मां मिचावरुणेह रक्षतं कुलाययद्विश्वयन्मा न आ गन् ।

अजकावं दुर्दृशीकं तिरो दधे मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ १ ॥

आ मां मिचावरुणा इह रक्षतं कुलाययत् विश्वयत् मा नः आ गन् ।

अजकाऽव । दुःदृशीकं तिरो दधे मा मां पद्येन रपसा विदत् । त्सरुः ॥ १ ॥

हे मिचावरुणा हे मिचावरुणी युवामिहास्त्रिजोके मामा रक्षतं । अभिसुख्येन पालयतं । कुलाययत् ।
कुलायं स्थानं । तत्कुर्वद्विश्वयद्विशेष्य वर्धमानं विषं नोऽस्मान् अभिसुख्येन मा गन् । मा गमत् । मा गच्छतु ।
तथाजकावं । अजका नाम रोगविशेषः । तद्दुर्दृशीकं दुर्दर्शनं विषं तिरो दधे । तिरो धत्तां । नश्चलित्वर्थः ।
तथा त्सरुः सगामी । जिह्वगः सर्प इत्यर्थः । मां पद्येन पादभवेन रपसा । रपिः शब्दकर्मा । शब्देन मा
विदत् । न जानातु ॥

यद्विजामन्परुषि वंदनं भुवदष्टीवन्तौ परि कुल्फौ च देहन् ।

अग्निष्टच्छोचन्नप बाधतामितो मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ २ ॥

यत् विश्वजामन् । परुषि । वंदनं । भुवन् । अष्टीवन्तौ । परि । कुल्फौ । च । देहन् ।

अग्निः । तत् । शोचन् । अप । बाधतां । इतः । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । त्सरुः ॥ २ ॥

वंदनमेतत्संज्ञकं यद्विषं विजामन् विविधजन्मनि परुषि वृषादीनां परुषि भुवत् उद्भवत् । यच्च विषमष्टी-
वन्तौ आगुनी कुल्फौ गुल्फौ च परि देहन् ॥ दिह उपचये ॥ उपचितं कुर्यात् । अग्निर्देवः शोचन् दीप्यमाणः
संज्ञितोऽस्माज्जनास्तद्विषमप बाधतां । अपहन्तु । शिष्टं व्याख्यातं ॥

यच्छल्मलौ भवन्ति यन्नदीषु यदोषधीभ्यः परि जायन्ते विषं ।

विश्वे देवां निरितस्तत्सुवन्तु मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ ३ ॥

यत् । शल्मलौ । भवन्ति । यत् । नदीषु । यत् । ओषधीभ्यः । परि । जायन्ते । विषं ।

विश्वे । देवाः । निः । इतः । तत् । सुवन्तु । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । त्सरुः ॥ ३ ॥

यद्विषं शस्त्राकावितत्संज्ञके वृषे भवति । यद्विषं नदीषु तत्रस्त्रास्वप्सु प्रादुर्भवति । परीति पंचम्यर्षानुवादी ।
ओषधीभ्यः सकाशाद्विषं जायते उत्पद्यते । विश्वे सर्वे देवास्तद्विषमितोऽस्माज्जनादिशब्दा निः सुवन्तु । निः-
शेषेण प्रेरयन्तु । मा मामिति शिष्टं व्याख्यातं ॥

याः प्रवतो निवत उद्धत उद्वन्तीरनुदकाश्च याः ।

ता अस्मभ्यं पर्यसा पितृमानाः शिवा देवीरशिपूदा भवन्तु सर्वा नद्यो अशिमिदा
भवन्तु ॥ ४ ॥

याः । प्रऽवतः । निऽवतः । उतऽवतः । उदन्ऽवतीः । अनुदकाः । च । याः ।
ताः । अस्मभ्यं । पर्यसा । पिन्वमानाः । शिवाः । देवीः । अशिपदाः । भवन्तु ।
सर्वाः । नद्यः । अशिमिदाः । भवन्तु ॥ ४ ॥

या नद्यः प्रवतः प्रवतदेशे गच्छन्त्यः । या निवतो निवतदेशे गच्छन्त्यः । या उदत उदतदेशे गच्छन्त्यः । या उदन्वती उदन्वत्य उदकयुक्ताः । अनुदकाश्चोदकरहिताश्च या नद्यो यांति । पर्यसोदकेन पिन्वमाना विश्वमा-
प्ताययन्त्यो देवोर्देव्यो योतमानासासाहृश्वो नद्योऽस्मभ्यमशिपदाः । शिपदं नाम रोगविशेषः । तदकुर्वन्त्यः
सत्यः शिवाः कक्षाश्चो भवन्तु । अपि च सर्वासा नद्योऽशिमिदाः । शिमिर्वधकर्म । अहिंसाप्रदा भवन्तु ॥ १७० ॥

आदित्यानामिति तुषमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैदुभमादित्यदेवताकं । अनुक्रम्यति च । आदित्यानां
तुषमादित्यं त्विति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ आदित्यदेवताके पश्चादादित्यानामवसेति यथाया अनुवाक्या ।
सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेनेमा गिर आदित्येभ्यः । आ० ३. ८. इति ॥ आदित्यग्रहस्त्रीवानुवाक्या ।
सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेन होता यषदादित्यान् । आ० ५. १७. इति ॥

आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शंतमेन ।

अनागास्त्वे अदितित्वे तुरासं इमं यज्ञं दधतु ओषमाणाः ॥ १ ॥

आदित्यानां । अवसा । नूतनेन । सक्षीमहि । शर्मणा । शंतमेन ।

अनागाऽत्वे । अदितिऽत्वे । तुरासः । इमं । यज्ञं । दधतु । ओषमाणाः ॥ १ ॥

आदित्यानामदितेः पुत्राणामेतत्संज्ञकानां देवानामवसा रक्षणेन । तद्धेतुभूतिगत्वर्थः । नूतनेनाद्यतनेन
शंतमेन । शं मुखं । अतिशयेन तत्करणेन शर्मणा । शर्मति गृह्णामितत् । गृह्ण सक्षीमहि । वयं संगच्छेमहि ।
तुराससुरास्वरिता आदित्याः ओषमाणा अक्षदीयानि सोषाणि मृण्वन्तो यज्ञं यष्टारमिमं जनमनागास्त्वे
ऽनपराधस्ते आदितिलिऽदीनस्ते च दधतु । स्थापयन्तु ॥

आदित्यासो अदितिरित्यादित्यग्रहस्य याज्या । सूचितं च । आदित्यासो अदितिर्मादयन्तामिति गेत्
ग्रहमीधितः प्रयमाणं । आ० ५. १७. इति ॥

आदित्यासो अदितिर्मादयन्तां मिचो अर्यमा वरुणो रजिष्ठाः ।

अस्माकं संतु भुवन्स्य गोपाः पिबन्तु सोममवसे नो अद्य ॥ २ ॥

आदित्यासः । अदितिः । मादयन्तां । मिचः । अर्यमा । वरुणः । रजिष्ठाः ।

अस्माकं । संतु । भुवनस्य । गोपाः । पिबन्तु । सोमं । अवसे । नः । अद्य ॥ २ ॥

आदित्याश्च आदित्या देवा अदितिक्षिपां माता च । यद्वा । अदितिरिति देवविशेषश्च । अदितिरदितयो
ऽदीनाः । रजिष्ठा अतिशयेनर्ध्वो मिचोऽर्यमा वरुणश्चित्संज्ञका मादयन्तां । तुराः संतु । सुवनस्य सर्वस्य
जगतो गोपा रक्षका एवभूता देवा अस्माकं संतु । अस्माकमेव रक्षका भवन्ति त्वर्थः । अथाशिमिदि नोऽस्मा-
कमवसे रक्षाय सोममस्मानिभूमिभुतं पिबन्तु ॥

आदित्या विष्णे मरुतश्च विष्णे देवाश्च विष्णे ऋभवश्च विष्णे ।

इदो अमिरश्मिनां तुष्टुवाना यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

आदित्याः । वि॒श्वे । म॒रुतः । च । वि॒श्वे । दे॒वाः । च । वि॒श्वे । अ॒भ॒वः । च । वि॒श्वे ।
 इं॒द्रः । अ॒ग्निः । अ॒श्वि॒ना । तु॒स्तु॒वा॒नाः । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्ति॒ऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

आदित्या अदितिः पुंषा विश्वे सर्वे द्वादशसंख्याका अर्वा विश्वे मरुतश्च सर्वे एकोनपंचाशत्संख्योपिताश्च विश्वे देवाश्च विश्वे अभवश्चंद्रोऽपिरश्विनाश्विनवितत्संख्याका एवंभूता ये देवास्तुष्टुवाणा अश्वामिः क्षुता वभ्रुपुः सर्वे ते देवा यूयं सदा सर्वदा नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कक्षाभिः पात । रक्षत ॥ ॥ १८ ॥

आदित्यासो अदितय इति तुषात्प्रकमेकोनविंशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं शिष्टममादित्यदेवताकं । आदित्यास इत्यनुक्रमशिका ॥ गतो विनियोगः ॥

आदित्यासो अदितयः स्याम॒ पू॒र्दे॒व॒चा व॑सवो म॒र्त्य॒चा ।
 स॒ने॒म मि॒चाव॑रुणा॒ स॒न॑तो॒ भवे॑म॒ द्या॒वापृ॑थि॒वी भ॑व॑तः ॥ १ ॥
 आदित्यासः । अदितयः । स्याम॒ । पू॒ः । दे॒व॒ऽचा । व॑स॒वः । म॒र्त्य॒ऽचा ।
 स॒ने॒म । मि॒चा॒व॒रु॒णा । स॒न॑तः । भवे॑म॒ । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी इति॑ । भव॑तः ॥ १ ॥

हे आदित्यास आदित्या देवाः ॥ व्यत्ययेनायुदात्तत्वाभावः ॥ यद्वा । आदित्यानामिम आदित्याः ॥ तस्मिन्मिच्छे प्राग्दीव्यतीथो व्यप्रत्ययः ॥ आदित्यानां शेषभूता वयमदितयोऽखंडनीयाः स्नाम । भवेम । देवेषां देवेषु वसवो वासका देवाः युष्मदीयं पूः पालनं मर्त्येषां मनुष्येष्वस्मासु भवतु । हे मिचावरुणा मिचावरुणौ सनतो युवां संभजंतो वयं सनेम । युवाभ्यां दत्तं धनं संभजेमहि । हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी युवयोः प्रसादादयं भवंतो भवेम । भूतिमंतः स्नाम ॥

मि॒च॒स्त॒न्नो व॑रुणो मा॒म॒ह॑न्त॒ श॒र्मे तो॒काय॑ त॒न॒याय॑ गो॒पाः ।
 मा वो॑ भु॒जेमा॒न्यजा॑त॒मे॒नो मा तत्क॑र्म व॒सवो॑ य॒ज्ञय॑ध्वे ॥ २ ॥
 मि॒चः । तत् । नः । व॑रुणः । म॒म॒ह॑न्त॒ । श॒र्मे । तो॒काय॑ । त॒न॒याय॑ । गो॒पाः ।
 मा । वः । भु॒जेम॒ । अ॒न्य॒ऽजा॑तं । ए॒नः । मा । तत् । क॑र्म । व॒स॒वः । यत् । च॒र्य॑ध्वे ॥ २ ॥

* मिचो वरुणोऽहर्निशमिमानिगो देववितदायाः सर्व आदित्या नोऽस्माभ्यं तत्प्रसिद्धं शर्म सुखं ममहंत । मंहतिर्दानकर्म । ददतु । गोपा विश्वस्य रक्षकासो देवासोकायास्तदीयाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शर्म प्रसिद्धतु । अथ प्रत्यक्षसुतिः । हे देवाः वो युष्मदीया वयमन्यजातमन्वेनोत्पादितमेनः पापं मा भुजेम । मा मुक्तवन्तः स्नाम । हे वसवो वासका देवाः यथेन युष्मदप्रियेक कर्मणा चयधि यूयमस्मान्नाशयत तत्तादृशं कर्म वयं मा कर्म । मा कार्प्यं ॥ कुडि करोतेवत्तमस्य वज्रवचनं । मंचे घसद्भरेत्यादिना धुर्नीपः ॥

तु॒र॒ण्य॒वोऽं॒गिर॑सो न॒क्ष॑न्त॒ रत्नं॑ दे॒वस्य॑ स॒वितु॑रि॒या॒नाः ।
 पि॒ता च॑ त॒न्नो म॒हान्य॑ज॒न्नो वि॒श्वे दे॒वाः स॒म॒न॑सो जु॒ष॑न्त ॥ ३ ॥
 तु॒र॒ण्य॒वः । अ॒ंगिर॑सः । न॒क्ष॑न्त॒ । रत्नं॑ । दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । इ॒या॒नाः ।
 पि॒ता । च॑ । तत् । नः । म॒हान् । य॒ज॒न्नः । वि॒श्वे । दे॒वाः । स॒ऽम॒न॑सः । जु॒ष॑न्त ॥ ३ ॥

तुरण्यवो अन्नादिकर्मसु स्मरिता अंगिरस एतन्नामका अथ च इयानाः सवितारं याचमानाः संतः सवितुः त्रैलोक्यं देवस्य सर्वधि रत्नं रमणीयं वचनं नयंत आनुवंत । उत्तरार्धगततत्त्वव्यापिषवा वक्ष्यन्तोऽपाध्यात्रिचते । वचनो वचनश्रीवो महान् प्रभूतः पितरं च वसिष्ठस्य पितृभूतो वरवच । यद्वा । सर्वेषां पिता प्रवा-

पतिः । विश्वे सर्वे देवाः समनसः समानमनस्कास्तानाहुशं रत्नं नोऽस्माज्जुषंत । सेवयंतु । यद्वा । नोऽस्मभ्यं ददतु ॥ १९ ॥

प्र यावा यज्ञिरिति तुवात्मकं विंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैलोक्यं यावापृथिव्यं । अनुकम्यते च । प्र यावा यावापृथिव्यमिति ॥ चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं यावापृथिव्यमिविद्वान् । सूचितं च । आ देवो यातु प्र याविति वासिष्ठं । आ० ८. ८. इति ॥ यावापृथिव्ये पशौ वपापुरोडाशयोः प्र याविति द्वे ऋषौ याज्जि । सूचितं च । प्र यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति द्वे । आ० ३. ८. इति ॥

प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः सबाध ईळे बृहती यजचे ।

ते चिद्धि पूर्वे कवयो गृणंतः पुरो मही दधिरे देवपुत्रे ॥ १ ॥

प्र। द्यावा। यज्ञैः। पृथिवी इति। नमःऽभिः। सऽबाधः। ईळे। बृहती इति। यजचे इति।

ते इति। चिद्धि। हि। पूर्वे। कवयः। गृणंतः। पुरः। मही इति। दधिरे। देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे ॥ १ ॥

यजचे यजनीये बृहती बृहती महती यावा पृथिवी यावापृथिव्यौ यज्ञिर्यगिर्नमोभिः स्तोत्रेणाहं स्तोता सबाधो बाधासहितः । अस्विजां संबाधयुक्त इत्यर्थः । प्रेळे । प्रकर्षेण स्तोमि । मही महती देवपुत्रे । देवाः पुत्रा यथोक्ते । ते चिद्धि तादृश्वी खल्वपि यावापृथिव्यौ पूर्वे पुरातनाः कवयो गृणंतः कुर्वंतः पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्वापयामासुः ॥

आययणे यावापृथिव्यैककपालस्य प्र पूर्वजे इति याज्या । सूचितं च । मही यौः पृथिवी च नः प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिः । आ० २. ९. इति ॥

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गीर्भिः कृणुध्वं सदर्ने चतस्य ।

आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महि वां वरूथं ॥ २ ॥

प्र। पूर्वजे इति पूर्वऽजे। पितरा। नव्यसीभिः। गीःऽभिः। कृणुध्वं। सदर्ने इति। चतस्य ।

आ। नः। द्यावापृथिवी इति। दैव्येन। जनेन। यातं। महि। वां। वरूथं ॥ २ ॥

हे अस्मादीयाः स्तोतारः यूयं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वारिमर्शतस्त यज्ञस्त सदर्ने ज्ञानभूति पूर्वजे पूर्वं प्रजातिपितरा पितरा विश्वस्त मातापितृभूति यावापृथिव्यौ प्र कृणुध्वं । गुरस्कुवत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे यावापृथिवी यावापृथिव्यौ युवां दैव्येन देवसंबन्धिना जनेन सह नोऽज्ञानम्भा यातं । आनष्टतं । किमर्थमा यातमिति उच्यते । वां युवयोर्वरूथमस्माभिर्वरणीयं महि महत् । यज्ञमस्तीति शेषः । तद्वनमस्माभ्यं दीयतामित्यर्थः ॥

उतो हि वां रत्नधेयानि संति पुरुणि द्यावापृथिवी सुदासे ।

अस्मे धत्तं यदसदस्कृधोयु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

उतो इति। हि। वां। रत्नऽधेयानि। संति। पुरुणि। द्यावापृथिवी इति। सुऽदासे ।

अस्मे इति। धत्तं। यत्। असत्। अस्कृधोयु। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ ३ ॥

उतो अपि च खलु हे यावापृथिवी यावापृथिव्यौ वां युवयोः सुदासे त्र्योमंनहविर्दानाथ यवमानाथ देवाणि पूर्वैश्च ब्रह्मणि रत्नधेयानि रमणीयानि धनानि संति । मवंति । तेषां मध्ये यज्ञमस्कृधोयु । कृणुधो

ब्रह्मः । अहस्वमनस्यमसत् भवेत् तद्वनमसो अस्मभ्यं धत्तं । प्रयच्छतं । हे बाबापुत्रिष्वी यूयं युवां नोऽस्मान् सर्वदा कृच्छ्रायैः पात । पातयतं ॥ २० ॥

१ वासोप्यते इति गुचात्मकमेकविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैकुण्ठं वासोप्यत्वं । तथा चानुक्रम्यते । वासोप्यते वासोप्यत्वमिति ॥ अतर्ति गृहनिर्माणे वासोप्यते इति चतकभिः प्रत्युचं जुञ्जयात् । सूरिर्ति च । वासोप्यते प्रति जानीह्यस्मानिति चतकभिः प्रत्युचं ऊत्वा । आ० गु० २. ९. ९. इति ॥

वासोप्यते प्रति जानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।

यध्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

वासोः । पते । प्रति । जानीहि । अस्मान् । सुऽश्वावेशः । अनमीवः । भव । नः ।

यत् । त्वा । ईमहे । प्रति । तत् । नः । जुषस्व । शं । नः । भव । द्विऽपदे । शं । चतुऽपदे ॥ १ ॥

हे वासोप्यते गृहस्य पातयितर्देव त्वमस्मात्स्वदीयान्स्वोत्तृणिति प्रति जानीहि । प्रबुध्यस्व । तदनंतरं नोऽस्माकं स्वावेशः शोभनविशेषोऽनमीवोऽरोगकृत् भव । किंच वयं त्वा त्वां यद्वनमीमहे याचामहे त्वमपि तद्वनं नोऽस्माभ्यं प्रति जुषस्व । प्रयच्छ । अपि च नोऽस्माकं द्विपदे पुत्रपीडादिजनाय शं सुखकरो भव । चतुष्पदेऽस्मदीयाय गवाद्यादिवर्गाय च शं सुखकरो भव ॥

वासोप्यते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिंदो ।

अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥

वासोः । पते । प्रऽतरणः । नः । एधि । गयऽस्फानः । गोभिः । अश्वेभिः । इंदो इति ।

अजरासः । ते । सख्ये । स्याम । पिताऽइव । पुत्रान् । प्रति । नः । जुषस्व ॥ २ ॥

हे वासोप्यते गृहस्य पातयितर्देव त्वं नोऽस्माकं प्रतरणः प्रवर्धको गयस्फानो गयस्मास्मदीयस्य धनस्य स्फाययिता प्रवर्धक एधि । भव । हे इंदो सोमवदाह्लादक ते त्वया सह सख्ये सति वयं गोभिः पशुभिरश्वेभिरश्वैश्च सहिता अजरासो अरारहिताः स्नाम । भवेम । विनाशरहिता इत्यर्थः । पितेव पुत्रान् यथा पिता पुत्रान्नचकलेन सेवते तथा त्वमपि नोऽस्मान्प्रति जुषस्व । सेवस्व ॥

वासोप्यते शग्मया संसदा ते सक्षीमहि रत्नया गातुमत्या ।

पाहि क्षेम उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

वासोः । पते । शग्मया । संऽसदा । ते । सक्षीमहि । रत्नया । गातुऽमत्या ।

पाहि । क्षेमे । उत । योगे । वरं । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

हे वासोप्यते देव शग्मया सुखकुर्या रत्नया रमणीयया गातुमत्या धनवत्या ते त्वया देयया संसदा क्षाणिन सखीमहि । वयं संगच्छेमहि । त्वमपि क्षेमे प्राप्तस्य रत्नस्य उतापि च योगेऽप्राप्तस्य प्रापणे वरं वरणीयं नोऽस्मदीयं धनं पाहि । रत्न । हे वासोप्यते यूयं त्वं नोऽस्मान् सर्वदा कृच्छ्रायैः पात । पाहि ॥ २१ ॥

अमीवहेत्वर्थं द्वाविंशं सूक्तं । आद्या नाचपी पंचम्यावाचतस्रोऽनुष्टुभो द्वितीयावाचसि उपरिष्टाद्वृ-
हत्तः । अष्टका चतुर्विंशदशकी बृहतीति तद्वचनयोगात् । आद्या वासोप्यतिदेवताया शिष्टा ऐंशः । तथा चानुक्रांतं । अमीवहाडी वासोप्यत्वाद्या नाचपी शिवास्तुपरिष्टाद्वृहत्तादयोऽनुष्टुभः प्रस्तापित्य उपनिषदिति ॥ अतो विनिश्चीयः ॥ बृहदेवतायां चतुस्तं तदिह चिह्नते । वचस्यै नृहाजापी वसिष्ठः स्वप्नमाचरन् । प्रवि-
ष्टाच तं तत्र आ नृद्वयवर्तते ॥ अर्द्धतं सारुमेयं स धावतं द्रुमुचतं । यद्वसुमेति च द्वाभ्यां स्वांथिल्या

ह्यसुषुपत् । एवं प्रस्थापयामास जनमन्यं च वाचसं । वृ० ६, ८१९-८२१ । इति ॥ अथ केचित्पुनरेवमाहुः । आसां प्रस्थापितत्वं तु कथासु परिकल्प्यते । वसिष्ठसृष्टितोऽज्ञार्थी विराजामन्ममोजनः । चतुर्वराती प्रीत्यर्थं वाचसं गृहमेत्यनु । कोष्ठागारे प्रवेशाय पाण्डुर्वादिमुत्तये । यदजुनेति सप्तर्षे ददर्श च जजाप चेति ॥

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । सखा सुशेव एधि नः ॥ १ ॥
अमीवऽहा । वास्तोः । पते । विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् । सखा । सुऽशेवः ।
एधि । नः ॥ १ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पाण्डुकैतत्संज्ञक देव अमीवहामीवानां रोगाणां नाशकत्वं विश्वा विश्वानि बह्वनि रूपाण्याविशन् प्रविशन् । यथाद्रूपं कामयन्ति तत्तद्देवा विशन्ति । नि० १०, १७ । इति यास्कः । नोऽस्माकं सखा मित्रभूतः सुशेवः सुष्ठु सुखकर एधि । भव ॥

यदर्जुन सारमेय दतः पिशंगु यच्छसे ।
वीव भाजंत ऋष्टय उप स्रक्नेषु बप्सतो नि षु स्वप ॥ २ ॥
यत् । अर्जुन । सारमेय । दतः । पिशंगु । यच्छसे ।
विऽइव । भाजन्ते । ऋष्टयः । उप । स्रक्नेषु । बप्सतः । नि । सु । स्वप ॥ २ ॥

हे अर्जुन श्वेत हे सारमेय । सरमा नाम देवगुणी । तस्याः कुलोद्भव हे पिशंगु केषुचिदंगेषु पिंगलवर्णैर्बभूव हे गुणक त्वं दतो दंतान्यथादा यच्छसे विप्रयोषि । अस्मान्दुर्मित्यर्थः । तदानीं वीव भाजंत ऋष्टयो यथा-
युधानि विशेषेण भासन्ति तथोपास्यत्समीपे बप्सतो भक्षयतस्तव दंताः स्रक्नेषु स्रक्नासु भासन्ति । स्रक्नाशब्द-
श्रीष्टप्रदेशविशेषवाचीत्यर्थः । तथाभूतस्त्वमिदानीं सु सुष्ठु नि स्वप । नितरां निद्रां कुरु ॥

स्तेनं राय सारमेय तस्करं वा पुनःसर ।
स्तोतृनिद्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥ ३ ॥
स्तेनं । राय । सारमेय । तस्करं । वा । पुनःसर ।
स्तोतृन् । इन्द्रस्य । रायसि । किं । अस्मान् । दुच्छुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ३ ॥

हे पुनःसर । गतमेव देशं पुनः सरतीति पुनःसरः । तादृग्भूत हे सारमेय त्वं स्तेनं । प्रच्छन्नधनापहारी स्तेनः । तं तस्करं । प्रत्यक्षधनापहारी तस्करः । तं वा राय । यच्छ । इन्द्रस्य स्तोतृनस्मान् किं रायसि । यच्छसि । अस्मान्दुच्छुनायसे । किं बाधसे । नि षु स्वप । अस्मत्तं निद्रां कुरु ॥

त्वं सूकरस्य दर्दृहि तवं दर्दृतुं सूकरः ।
स्तोतृनिद्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥ ४ ॥
त्वं । सूकरस्य । दर्दृहि । तवं । दर्दृतुं । सूकरः ।
स्तोतृन् । इन्द्रस्य । रायसि । किं । अस्मान् । दुच्छुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥ ४ ॥

हे सारमेय त्वं सूकरस्य वराहस्य । द्वितीयां वरी । दर्दृहि । विदारय । सूकरोऽपि तव दर्दृतुं । विहा-
रयतु । युक्तयोर्निवृत्तिरित्यात् । अस्माकां दक्षित्यर्थः । स्तोतृनित्यर्थः पूर्वज्ञानुषि आस्तातः ॥

ससु माता ससु पिता ससु आ ससु विश्वपतिः ।
 ससंतु सर्वे ज्ञातयः ससु यमभितो जनः ॥ ५ ॥
 ससु । माता । ससु । पिता । ससु । आ । ससु । विश्वपतिः ।
 ससंतु । सर्वे । ज्ञातयः । ससु । अयं । अभितः । जनः ॥ ५ ॥

हे सारमेय माता त्वदीया जननी ससु । स्वपतु । पिता च ससु । आ सारमेयो भवान् ससु । विश्वपति-
 र्जीमाता यद्वा विश्वं जनानां पालको गुह्यी ससु । सर्वे ज्ञातयो बंधवोऽपि ससंतु । स्वपंतु । अभितः परितः
 स्थितोऽयमपि सर्वो जनः ससु । स्वपतु ॥

य आस्ते यश्च चरति यश्च पश्यति नो जनः ।
 तेषां सं हन्मो अक्षाणि यद्येदं हर्म्यं तथा ॥ ६ ॥
 यः । आस्ते । यः । च । चरति । यः । च । पश्यति । नः । जनः ।
 तेषां । सं । हन्मः । अक्षाणि । यद्य । इदं । हर्म्यं । तथा ॥ ६ ॥

यो जन आसीत् अस्मिन्देशे तिष्ठति यश्च चरति गच्छति यश्च जनो नोऽस्मान्पश्यति एवंभूतानां तेषां
 जनानामचाणीन्द्रियाणि सं हन्मः । संहनान् । संहतिर्निमीलनं । निमीलयामेत्यर्थः । इदं प्रत्यक्षिणोपलभ्यमानं
 हर्म्यं प्रासादादिस्वावरात्मकं वस्तुजातं यथा निश्चयं भवति तथेमे सर्वे जना निश्चया भवन्त्येत्यर्थः ॥

सहस्रशृंगो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत् ।
 तेना सहस्येना वयं नि जनान्स्वापयामसि ॥ ७ ॥
 सहस्रऽशृंगः । वृषभः । यः । समुद्रात् । उतऽआचरत् ।
 तेन । सहस्येन । वयं । नि । जनान् । स्वापयामसि ॥ ७ ॥

सहस्रशृंगः सहस्रकिरणो वृषभो कामानां वर्धिता यः सूर्यः समुद्रादुदधिः सकाशादुदाचरत् उदागच्छति
 सप्तक्षिणमभिनिविष्टा तेन सूर्येण वयं क्षीतारो जनान् सर्वाणि स्वापयामसि । नितरां स्वापयामः ॥

प्रोष्ठेशया वक्षेशया नारीर्यास्तल्पशीवरीः ।
 स्त्रियो याः पुण्यगंधास्ताः सर्वाः स्वापयामसि ॥ ८ ॥
 प्रोष्ठेऽशयाः । वक्षेऽशयाः । नारीः । याः । तल्पेऽशीवरीः ।
 स्त्रियः । याः । पुण्यगंधाः । ताः । सर्वाः । स्वापयामसि ॥ ८ ॥

या चाक्षुषी नारीर्याः स्त्रियः प्रोष्ठिशयाः प्रांक्षि शयनाः । या वक्षेशयाः । मह्यं वाहनं । तस्मिन्
 क्षाणाः । यास्तस्याशीवरीस्तस्याशयाः । याः स्त्रियः पुण्यगंधा मन्त्रगंधाः । तासांक्षुषीः सर्वाः स्त्रीः स्वापया-
 मसि । सर्वं निद्रां कारयामः ॥ १२२ ॥ १३ ॥

अथ चतुर्वेदेषुपात्रे पंचदश सूक्तानि । तत्र क ईं यज्ञा इति पंचविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं । वसिष्ठस्यार्थं महर्षि-
 तार्कं । आषा एकादश विपदा विंशत्यक्षरा विरौजः श्रिष्टाचतुर्दश चिदुमः । तथा चानुकार्तं । क ईं पंचाधिका
 जायते वाचा एकादश विपदा इति ॥ इत्येतां चतुर्वेदेषुपात्रिण्यपते प्रश्न इदं जायतमिद्विज्ञानं । सूत्र्यते
 हि । वैश्वानरस्य सुमती क ईं यज्ञा नरः । आ० ८. ८. इति ॥

क ई व्यक्ता नरः सनीळा रुद्रस्य मर्या अधा स्वर्णाः ॥ १ ॥

के । ई । विऽअक्ताः । नरः । सऽनीळाः । रुद्रस्य । मर्याः । अध । सुऽअर्णाः ॥ १ ॥

व्यक्ताः कांतियुक्ता नरो नेतारः सनीळाः समानीकसो रुद्रस्य महादेवस्य पुत्रा मर्या मर्याभ्यो नृभ्यो हिता अधापि च स्वर्णाः शोभनवाहा ईमिम एवंभूताः के भवन्तीति रूपातिशयाद्विराचयेणाह ॥

नकिंल्लेषां जनुंषि वेद ते अंग विद्रे मिथो जनिचं ॥ २ ॥

नकिः । हि । एषां । जनुंषि । वेद । ते । अंग । विद्रे । मिथः । जनिचं ॥ २ ॥

एषां मरुतां जनुंषि जन्मानि नकिर्हि वेद । कश्चिदपि न खलु जानाति । ते तादृशा मरुतो मिथः परस्परं जनिचं रुद्रपुत्रिभ्यां सकाशात्प्रादुर्भूतं स्वकीयं जन्मांगं विद्रे । स्वयमेव विदन्ति ॥

अभि स्वपूभिर्मिथो वपंत वातस्वनसः श्येना अस्पृधन् ॥ ३ ॥

अभि । स्वऽपूभिः । मिथः । वपंत । वातऽस्वनसः । श्येनाः । अस्पृधन् ॥ ३ ॥

मरुतः स्वपूभिः स्वकीयैः पवनैः संचरणीः स्वयमेव संचरन्तो मिथः परस्परमभि वपंत । संगच्छन्ति । अपि च वातस्वनसो वायुवत्स्वनतः शब्दायमानाः श्येनाः ॥ श्लेष् गताविति धातो रूपं ॥ गमनशीलाः । यदा । श्येना इति लुप्तोपममेतत् । श्येनाः पक्षिणः । तद्वन्नच्छन्तः । अस्युधन् । परस्परं रूपसींदर्यादिभिः संधन्ति ॥

एतानि धीरो निण्या चिकेत पृश्निर्यदूधो मही जभारं ॥ ४ ॥

एतानि । धीरः । निण्या । चिकेत । पृश्निः । यत् । ऊधः । मही । जभारं ॥ ४ ॥

धीरो धीमाञ्छास्त्रज्ञो जगो निष्ठा निष्ठानि श्वेतवर्णाव्येतानि मरुदात्मकानि भूतानि चिकेत । जानीयात् । किंतु न सर्वे जना जानन्तीत्यर्थः । मही महती पृश्निर्मरुतां जगनी यस्यानि मरुदात्मकानि भूतान्यूध ऊधन्वन्तरिक्षे स्वकीयि जठरे वा जभार बभार । एतानि चिकेतिति पूर्वेषां संबंधः ॥

सा विट सुवीरा मरुत्त्रिरस्तु सनात्सहंती पुष्यंती नृम्यं ॥ ५ ॥

सा । विट । सुऽवीरा । मरुत्ऽभिः । अस्तु । सनात् । सहंती । पुष्यंती । नृम्यं ॥ ५ ॥

सा विट सा प्रजा ह्येतः परिवरति । सा प्रजा मरुत्त्रिरहेतुभिः सनाच्चिरात्सहंती शत्रून्निमग्नंती नृम्यं धनं बलं वा पुष्यंती जगन्ती सुवीरा शोभनपुत्रयुक्तास्तु । भवतु ॥

यामं येष्टाः शुभा शोभिष्टाः श्रिया संमिष्टा ओजोभिः ॥ ६ ॥

यामं । येष्टाः । शुभा । शोभिष्टाः । श्रिया । संऽमिष्टाः । ओजऽभिः । उयाः ॥ ६ ॥

मरुतो यामं यातव्यं गंतव्यं प्रदेशं येष्टा यातुतमा अतिशयेन गंढारः शुभाभंकरिण शोभिष्टा अतिशयेन शोभायुक्ताः श्रिया क्रांति संमिष्टाः संगच्छमाना ओजोभिर्बलैश्च उजूर्णाः । एवंभूता भवन्तीति शेषः ॥

उयं व ओजः स्थिरा शवांस्यधा मरुत्त्रिर्गणस्तुविष्मान् ॥ ७ ॥

उयं । वः । ओजः । स्थिरा । शवांसि । अध । मरुत्ऽभिः । गणः । तुविष्मान् ॥ ७ ॥

इ मरुतः यो युष्माकमोजसोऽयं उयमुजूर्णं भवतु । शवांसि युष्मादीनां प्रजाणि क्षिरा क्षिराणि केचिद्वनपर्वतानि भवन्तु । अधापि च मरुत्त्रिर्गणो मरुतां संवल्लुविष्मान् बुद्धिमान्भवतु ॥

शुभो वः शुष्मः कुम्भी मनांसि धुनिर्मुनिरिव शर्धस्य धृष्णोः ॥८॥

शुभः । वः । शुष्मः । कुम्भी । मनांसि । धुनिः । मुनिः । इव । शर्धस्य । धृष्णोः ॥८॥

हे मरुतः वो शुष्माकं शुष्मो वक्षं शुभः सर्वतः शोभमानं । किंच वो मनांसि कुम्भी संयामेषु शत्रुहृन्नाथं क्रोधनशीलानि । धृष्णोर्धर्षणशीलस्य शर्धस्य वक्षवतो शुष्मदीयस्य गणस्य धुनिर्मुनादीनां कृपयितुमेवो मुनिरिव । मननाम्बुनिः क्षोता । स यथा वज्रविधं शब्दमुत्पादयति एवं वज्रविधशब्दस्त्रोत्पादक इत्यर्थः ॥

सनेम्यस्मद्युयोतं दिद्युं मा वो दुर्मतिरिह प्रणङ्गः ॥९॥

सनेमि । अस्मत् । युयोतं । दिद्युं । मा । वः । दुः । मतिः । इह । प्रणङ् । नः ॥९॥

[हे मरुतः सनेमि पुराणं दिद्युमायुधमस्मादस्मत्तो युयोत । पृथक्कृत । वो शुष्मदीया दुर्मतिः क्रूरमति-
रिहास्मिन्कर्मणि नोऽस्मात्मा प्रणङ् । मा आम्नोतु ॥]

प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा यत्तृपन्मरुतो वावशानाः ॥१०॥

प्रिया । वः । नाम । हुवे । तुराणां । आ । यत् । तृपत् । मरुतः । वावशानाः ॥१०॥

[हे मरुतः तुराणां शत्रूणां हिंसकानां त्वरावतां वा वो शुष्माकं प्रिया प्रियेण नाम नाम्ना ऊवे ।
आह्वयामि । यदेनामेव वावशानाः कामयमानाः संतलृपत् तृप्तिं गच्छन्ति ॥] ॥२३॥

स्वायुधासं इष्मिणः सुनिष्का उत स्वयं तन्वः शुभमानाः ॥११॥

सुऽआयुधासः । इष्मिणः । सुऽनिष्काः । उत । स्वयं । तन्वः । शुभमानाः ॥११॥

स्वायुधासः स्वायुधाः शोभनास्त्रा इष्मिणो गंतारः सुनिष्काः शोभनालंकारा उतापि च तन्वः स्वकी-
यानि शरीराणि शुभमानाः स्वयमेव शोभयंतो मरुत एवंभूता भवन्तीत्यर्थः ॥

मावते पश्यो मुची वो हव्येति वपाया अनुवाक्या । सुचितं च । मुची वो हव्या मरुतः मुचीनां नू षिर्
मरुतः । आ० ३. ७. इति ॥

मुची वो हव्या मरुतः मुचीनां मुचिं हिनोम्यध्वरं मुचिभ्यः ।

चृतेन सत्यमृतसापं आयञ्छुचिजन्मानः मुचयः पावकाः ॥१२॥

मुची । वः । हव्या । मरुतः । मुचीनां । मुचिं । हिनोमि । अध्वरं । मुचिभ्यः ।

चृतेन । सत्यं । चृतऽसापः । आयन् । मुचिभ्यऽजन्मानः । मुचयः । पावकाः ॥१२॥

हे मरुतः मुचीनां मुचानां वो शुष्माकं मुची मुचीनि हव्या हव्यानि हवीषि भवन्तु । मुचिभ्यः प्रकाशमा-
नेभ्यो शुष्मभ्यं मुचिं शुद्धमध्वरं यागं हिनोमि । अहं प्रेरयामि । चृतसापं चृतमुदकं युशंतो मरुत चृतेन
सत्त्वमेव सत्यमायन् । गच्छन्ति । कीदृशाः । मुचिजन्मानः शोभनजननाः मुचयो दीप्यमानाः पावकाः शोधकाः ।
एवंभूता गच्छन्तीत्यर्थः ॥

अंसेष्वा मरुतः स्वादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिञ्चियाणाः ।

वि विद्युतो न वृष्टिर्भी रुचाना अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः ॥१३॥

अंसेषु । आ । मरुतः । स्वादयः । वः । वक्षः । सु । रुक्माः । उपऽशिञ्चियाणाः ।

वि । विद्युतः । न । वृष्टिभ्यः । रुचानाः । अनु । स्वधां । आयुधैः । यच्छमानाः ॥१३॥

हे मरुतः अंसिषु युष्मदीयेषु स्तंभप्रदेशेषु खादयोऽलंकारविशेषा आ सुप्ता भवन्तीति शेषः । सुषमाः सुषु रोचमाना हारा वो युष्मदीयं वष उरःप्रदेशमुपशिश्रियाणा आश्रिता भवन्ति । किं च हे मरुतः वृष्टिर्निर्वर्षैः सार्धं विद्युतो न तडितो यथा दधाना रोचमानासादृग्भूता यूयमायुधैर्मेषताडनेः स्वधामुदकमगु यच्छमरणाः प्रयच्छन्तो वि चरयेति शेषः ॥

गृहमेधीये प्र बुध्या व इति प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । प्र बुध्या व ईरते महांसीति पुष्टिमंती विराजो संयाजि । आ० २. १८. । इति ॥

प्र बुध्या व ईरते महांसि प्र नामानि प्रयज्यवस्तिरध्वं ।

सहस्रियं दम्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वं ॥ १४ ॥

प्र । बुध्या । वः । ईरते । महांसि । प्र । नामानि । प्रयज्यवः । तिरध्वं ।

सहस्रियं । दम्यं । भागं । एतं । गृहमेधीयं । मरुतः । जुषध्वं ॥ १४ ॥

हे मरुतः वो युष्मदीयानि बुध्या बुध्यान्यंतरिक्षे भवानि महांसि त्रिजांसि प्रेरति । प्रकर्षेण गच्छन्ति । किं च हे प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्ट्या मरुतः यूयं नामानि । पामूस्त्रमयन्तीति नामान्युदकानि । प्र तिरध्वं । वर्धयत । हे मरुतः यूयं सहस्रियं सहस्रसंख्याकं दम्यं दमे गृहे भवं गृहमेधीयं गृहमेधिगुणैश्चो युष्मभ्यं देयमेत-
मेतावृशं भागं जुषध्वं । सेवध्वं । एकं भागं सहस्रियमिति कथमाह । तथा च श्रूयते । यावदेका देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रयते न हि तदस्ति यत्तावदेव स्थायावज्जुहोतीति ॥

यदि स्तुतस्य मरुतो अधीषेत्या विप्रस्य वाजिनो हवीमन् ।

मंक्षू रायः सुवीर्यस्य दात नू चिद्यमन्य आदभद्रावा ॥ १५ ॥

यदि । स्तुतस्य । मरुतः । अधिऽइष । इत्या । विप्रस्य । वाजिनः । हवीमन् ।

मंक्षू । रायः । सुवीर्यस्य । दात । नू । चित् । यं । अन्यः । आऽदभत् । अरावा ॥ १५ ॥

“ वाजिनो हविर्लक्षणास्तवतो विप्रस्य मेधाविनो मम संबन्धिनि हवीमन् हविष्मति हविषा युक्तिं कौचि क्रियमाणे सति हे मरुतः यूयं यदि यस्यात्कारणात् स्तुतस्य स्तुतं मदीयं कौचमित्येत्यमनेन प्रकरिणाधीष चषगच्छ तस्यात्कारणात् हे मरुतः यूयं सुवीर्यस्य शोभनपुत्रोपेतस्य रायो रावं धनं । द्वितीयार्धे वही । मधु शीघ्रं दात । दत्त । पुराचारातिः शत्रुभूतोऽन्यो जनो यं रायं नू चिदादभत् त्रैवाभिहन्त्यात् । तत्र नम-
स्मभ्यं इति संबन्धः ॥ ॥ २४ ॥

मरुतः क्रीळिभ्यः सप्तकपालमित्यस्यात्वास इति याज्या । सूचितं च । अत्तासो न ये मरुतः स्वंचो सुष्ठो इमूनाः । आ० २. १८. । इति ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो यक्षदृशो न शुभयैत मर्याः ।

ते हर्म्येष्टाः शिशवो न शुभा वत्सासो न प्रक्रीळिनः पयोधाः ॥ १६ ॥

अत्यासः । न । ये । मरुतः । सुऽअंचः । यक्षऽदृशः । न । शुभयैत । मर्याः ।

ते । हर्म्येऽस्थाः । शिशवः । न । शुभाः । वत्सासः । न । प्रऽक्रीळिनः । पयःऽधाः ॥ १६ ॥

अत्यासो नात्ताः सततनामिनोऽद्या इव स्वंचः सुष्ठु गच्छन्तो ये मरुतो यक्षदृशो न मर्या यक्षलोत्सवस्य इहारी मग्न्या इव शुभयैत शोभन्ते हर्म्येष्टा हर्म्ये क्षिताः शिशवो न कुमार इव शुभाः शोभन्ताना वत्सासो

न वत्सा इव प्रकीर्त्तिनः प्रकीर्त्तयन् क्रोडमानासो मरुतः पयोधाः पयस उद्वहन् धारयितारो दातारो वा भवन्ति ॥

दशस्यन्तो नो मरुतो मृळंतु वरिवस्यन्तो रोदसी सुमेके ।

आरे गोहा नृहा वधो वो अस्तु सुमेभिस्मे वसवो नमध्वं ॥१७॥

दशस्यन्तः । नः । मरुतः । मृळंतु । वरिवस्यन्तः । रोदसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।

आरे । गोऽहा । नृऽहा । वधः । वः । अस्तु । सुमेभिः । अस्मे इति । वसवः । नमध्वं ॥१७॥

मरुतो नोऽस्माभ्यं दशस्यन्तो धनानि प्रयच्छन्तः सुमेके मुख्ये रोदसी बाबापृथिवी वरिवस्यन्तः स्वमहिम्ना पूरयन्तो मृळंतु । मृळयन्तु । अस्मान्मुखयुक्तान् कुर्वन्तु । अपि च हे वसवो वासका मरुतः गोहा गवां मेघच्छा-
नामुद्वहानां भेदको नृहा नृणां शत्रूणां हंता वो युष्मदीयं वध आधुधमरेऽस्तु । अस्मात्तो दूरे भवन्तु ।
यूयमपि सुमेभिः सुमेः सुमेः सहास्यो अस्मासु नमध्वं । स्वयमेवामिमुखा भवत ॥

मारुति पशावा वो होतृष्वेवानुवाक्सा । सूचितं च । आ वो होता जोहवीति सप्तः प्र चित्रमर्कं गृणति गुराय । आ०३.७. इति ॥

आ वो होता जोहवीति सप्तः सचाचीं रातिं मरुतो गृणानः ।

य ईवन्तो वृषणो अस्ति गोपाः सो अश्वयावी हवते व उक्थैः ॥१८॥

आ । वः । होता । जोहवीति । सप्तः । सचाचीं । रातिं । मरुतः । गृणानः ।

यः । ईवन्तः । वृषणः । अस्ति । गोपाः । सः । अश्वयावी । हवते । वः । उक्थैः ॥१८॥

हे मरुतः सप्तो होतृषदने निषणोऽस्यदोयो होता सचाचीं सर्वतो गमनशीलं रातिं स्वदीयं दानं गृणानः सुवन् वो युष्माणा जोहवीति । भृशमाह्वयति । हे वृषणः कामानां वर्धितारो मरुतः यो होतिवतो मच्छतो व्यापारवतो यजमानस्त गोपा अस्ति युष्मदाङ्गानिभिन्नेन रक्षको भवति स होताश्वयावी मायार-
हितः सन्वो युष्मागुक्थैः सोऽईवते । सीति ॥

इमे तुरं मरुतो रामयन्तीमे सहः सहस्र आ नमन्ति ।

इमे शंसं वनुष्यतो नि पाति गुरु द्वेषो अररुषे दधन्ति ॥१९॥

इमे । तुरं । मरुतः । रामयन्ति । इमे । सहः । सहस्रः । आ । नमन्ति ।

इमे । शंसं । वनुष्यतः । नि । पाति । गुरु । द्वेषः । अररुषे । दधन्ति ॥१९॥

इम इहृशो मरुतसुरं कर्मसु चित्रवन्तं यजमानं रामयन्ति । क्रोडयन्ति । इमे मरुतः सहः सहसा वक्षिण सहस्रो वक्षवतो वज्राना नमन्ति । इमे मरुतो वनुष्यतो हिंसकात्पुष्पाच्छंसं शंसकं सीतारं नि पाति । नितरां पातयन्ति । अररुषे हविरप्रयच्छते वजाय गुह्य महर्षिषोऽग्निं दधन्ति । कुर्वन्ति ॥

इमे रुधं चिन्मरुतो जुनन्ति भूमिं चिद्यथा वसवो जुषन्तः ।

अप वाधध्वं वृषणस्तर्मांसि धृत्त विश्वं तनयं तोकमस्मे ॥२०॥

इमे । रुधं । चित् । मरुतः । जुनन्ति । भूमिं । चित् । यथा । वसवः । जुषन्तः ।

अप । वाधध्वं । वृषणः । तर्मांसि । धृत्त । विश्वं । तनयं । तोकं । अस्मे इति ॥२०॥

इमे मरुतो रभं चित् समृद्धमपि जगं जुगन्ति । प्रेरयन्ति । भूमिं चिन्नमणशीलमपि दरिद्रं जुगन्ति । प्रेरयन्ति । वसवो वासका देवा युष्मान्यथा जुषत कामयेरन् हे वृषणः कामानां वर्धितारः ते यूयं तमांस्तप ज्ञाध्वम् । नाशयत । अपि चाक्षे चक्षभं विश्वं बज्रलं तोंकं पुषं तनयं पीषं च धत्त । प्रयच्छत ॥ २५ ॥

मा वो दाचान्मरुतो निरराम मा पश्चाद्दध्म रथ्यो विभागे ।

आ नः स्याहे भजतना वसव्ये यदीं सुजातं वृषणो वो अस्ति ॥ २६ ॥

मा । वः । दाचात् । मरुतः । निः । अराम । मा । पश्चात् । दध्म । रथ्यः । विभागे ।

आ । नः । स्याहे । भजतन । वसव्ये । यत् । ई । सुजातं । वृषणः । वः । अस्ति ॥ २७ ॥

हे मरुतः वो युष्माकं दाचाहाणां निरराम । वयं मा निर्गमाम । यूयमस्मान्परित्यक्तान्निभ्यो धनं मा दत्तेत्यर्थः । हे रथ्यो रथवंतो मरुतः विभागे युष्मदीयस्य धनस्य दागे पश्चात्ता दध्म । दध्यतिर्गतिकर्मा । वयं पश्चाद्भागिनो मा भूम । यूयं प्रथममस्मान्मेव दत्तेति यावत् । स्याहे सुहृदीये वसव्ये धनसमूहे यूयं नोऽस्मान्ना भजतन । भागिनः कुषत । हे वृषणो वर्धितारो मरुतः वो युष्माकं सुजातं शोभनजनं यद्वसव्यमस्ति तस्मिन्भागिनः कुषतेति संबंधः । ईमिति पूरणः ॥

सं यद्धनंत मन्युभिर्जनासः शूरा यद्भीष्मोषधीषु विष्णु ।

अथ स्मा नो मरुतो रुद्रियासस्त्रातारो भूत पृतनास्वर्यः ॥ २८ ॥

सं । यत् । हनंत । मन्युभिः । जनासः । शूराः । यद्भीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

अथ । स्म । नः । मरुतः । रुद्रियासः । चातारः । भूत । पृतनासु । अर्यः ॥ २९ ॥

यद्यदा शूरा विक्रांता जनासो जना यद्भीषु मरुतीष्वोषधीषु विष्णु प्रजासु च वेतव्यासु मन्युभिः कोपिरभिमानैर्वा सं हनंत संगच्छते अथ तदानीं हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा हे मरुतः यूयं पृतनासु युद्धेष्वयोऽरेः शत्रोः सकाशात्तोऽस्माकं चातारो भूत । रथका भवत ॥

भूरि चक्र मरुतः पित्र्याण्युक्थानि या वः शस्यन्ते पुरा चित् ।

मरुद्भिरुयः पृतनासु साह्या मरुद्भिरित्सनिता वाजमवी ॥ ३० ॥

भूरि । चक्र । मरुतः । पित्र्याणि । उक्थानि । या । वः । शस्यन्ते । पुरा । चित् ।

मरुत्भिः । उयः । पृतनासु । साह्या । मरुत्भिः । इत् । सनिता । वाजं । अवी ॥ ३१ ॥

हे मरुतः यूयं भूरि भूरीणि बह्वणि पित्र्याण्युक्थानि संबंधीनि धनदाणादीनि कर्माणि चक्र । कृतवंतो भवत । पुरा चित् पूर्वकालेऽपि वो युष्माकमुक्थानि प्रशस्त्राणि यानि कर्माणि प्रशस्यन्ते प्रशस्यन्ते तानि चक्रेति संबंधः । उय जीवन्ती पृतनासु युद्धेषु मरुद्भिर्युष्माभिर्हेतुभिः साह्या शत्रूणामभिभविता भवति । मरुद्भिरित्सनिता वाजमवी हेतुभिरवा कोपिरभिगता वाजमवी सनिता संभक्ता भवति । यद्वा । अवीचो वाजं युद्धं सनिता भवति ॥

अस्मे वीरो मरुतः शुष्यस्तु जनानां यो असुरो विधर्ता ।

अपो येन सुक्षितये तरेमाध स्वमोको अभि वः स्याम ॥ ३२ ॥

अस्मे इति । वीरः । मरुतः । शुष्यी । अस्तु । जनानां । यः । असुरः । विधर्ता ।

अपः । येन । सुक्षितये । तरेम । अध । स्वं । ओकः । अभि । वः । स्याम ॥ ३३ ॥

हे मरुतः अक्षी चक्षार्कं वीरः पुषः शुष्मसु । वक्षवाग्भवतु । असुरः प्रज्ञावान्बो जनानां शत्रूणां विधर्ता
विधारकः । अथ पुषेण वयं सुचितये सुतु निवासायाप आमुवतः शत्रून्करेम हिंसेम । स पुषो वक्षवानस्त्विति
पूर्वेष्टान्वयः । अथापि च वो शुष्मदीया वयं समोक् आक्षीर्यं क्षानमभि क्षाम । आतिष्ठेम ॥

तन्न इन्द्रो वरुणो मिचो अमिराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।

शर्मन्त्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इन्द्रः । वरुणः । मिचः । अमिः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।

शर्मन् । स्याम । मरुता । उपस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

पूर्वं आख्यातियं । अचरार्थसु । इन्द्रादयो देवा अक्षदीयं क्षीरं क्षेपतां । मरुतामुपस्थापि वर्तमाना वयं
सुखे क्षाम । हे मरुतः यूयं सर्वदाक्षानविनाशैः पातयत ॥ २६ ॥

मध्वो व इति सप्तमं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैदुषं मरुदेवताकं । मध्वः सप्तैवगुणांतं । दशरात्रे षष्ठे
ऽहव्यापिमादत इदं मादतनिविज्ञानं । सूचितं च । मध्वो वो नाम स प्रत्येष्ट्यापिमादतं । आ० ८. ८. इति ॥

मध्वो वो नाम मारुतं यजचाः प्र यज्ञेषु शर्वसा मदंति ।

ये रेजयंति रोदसी चिदुर्वी पिन्वंत्युत्सं यदयासुरुयाः ॥ १ ॥

मध्वः । वः । नाम । मारुतं । यजचाः । प्र । यज्ञेषु । शर्वसा । मदंति ।

ये रेजयंति । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । पिन्वंति । उत्सं । यत् । अयासुः । उयाः ॥ १ ॥

हे यजचा यजनीया मरुतः वो शुष्मदीयं मादतं मरुत्संबंधि नाम नामधेयं मध्वो मध्वो मादधितारः
क्षीतारो यज्ञेषु यागेषु शर्वसा वनेन प्र मदंति । प्रकर्षेण सुवति । उष्टिः सुवतीत्यर्थः । धे मरुत उर्वी विस्तीर्णे
रोदसी विद्यावापुषिन्वावपि रेजयंति कंपयंति किंचित्सं भ्रंशं पिन्वंति वर्धयंति उया उद्वृणा यथे मरुतो
ऽयासुः याति सर्वत्र गच्छति । तेषां मरुतां शुष्माकं नाम प्र मदंतीति पूर्वैष्टान्वयः ॥

निचेतारो हि मरुतो गृणंतं प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।

अस्माकमद्य विदधेषु बर्हिषा वीतये सदत पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

निचेतारः । हि । मरुतः । गृणंतं । प्रणेतारः । यजमानस्य । मन्म ।

अस्माकं । अद्य । विदधेषु । बर्हिः । आ । वीतये । सदत । पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

ये मरुतो गृणंतं सुवतं वनं निचेतारो हि मृगयमाणा भवंति खलु अपि च यजमानस्य मन्माभिमतं
कामं प्रणेतारस्य भवंति । अपरोऽर्धार्थः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतः यूयं पिप्रियाणाः प्रीयमाणाः संतोऽवास्मिन्-
वदिऽस्माकं विदधेषु यज्ञेषु वीतये सोमस्य भक्ष्याय बर्हिर्बर्हिषि कुशमय आ सदत । आसीदत । उपविशत ॥

नैतावदन्ये मरुतो यथेमे भाजंते रुक्मैरायुधैस्तनूभिः ।

आ रोदसी विश्वपिशः पिशानाः समानमंज्यंजते ऋभेः कं ॥ ३ ॥

न । एतावत् । अन्ये । मरुतः । यथा । इमे । भाजंते । रुक्मैः । आयुधैः । तनूभिः ।

आ । रोदसी इति । विश्वऽपिशः । पिशानाः । समानं । अंजि । अंजते । ऋभेः कं ॥ ३ ॥

इम ईदृशा मरुतो यथा अत्यरिमात्रं भक्ष्यादिकं इदति । अथे मरुतातिरिक्ता देवा एतावद्भेदादिकं न

हवुरित्वर्थः । तं च वकी रोचमानैराभरणैरायुधिः स्वकीयास्त्रैस्तनुभिरास्त्रीभिः केवलीरैश्च धाजति । सर्वदा भाजति । अस्त्रिदेववाक्यतामाह । यद्येने मरुतो वक्रादिभिर्धाजति तैतावदेतद्व्यतिरिक्ता धाजंत इति । अपि च रोदसी बावापुच्छिन्नी पिशागः प्रकाशयंतो विश्वपिशो व्याप्तदीप्तय एवंभूता मरुतः शुभे शोभायै वसीनं सवृक्षरूपमेष्याभरणमाजति । स्वकीयावयवेष्वाभिष्यत्तीकुर्वति । कमिति पूरणाः ॥

ऋधक्सा वो मरुतो दिद्युदस्तु यद्वा आगः पुरुषता कराम ।

मा वस्तस्यामपि भूमा यजचा अस्मे वो अस्तु सुमतिश्चनिष्ठा ॥ ४ ॥

ऋधक् सा । वः । मरुतः । दिद्युत् । अस्तु । यत् । वः । आगः । पुरुषता । कराम ।

मा । वः । तस्यै । अपि । भूम । यजचाः । अस्मे इति । वः । अस्तु । सुमतिः । चनिष्ठा ॥ ४ ॥

हे मरुतः वो युष्मदीया वा प्रसिद्धा दिद्युदेतिर्ध्वगस्तु । अस्तुतः पृथग्भवतु । यद्यपि वयं वो युष्माकमागोऽपराधं पुरुषता पुरुषतया मनुष्यत्वेन कराम करवाम । मनुष्याणां हि प्रमादः सुखम इत्यर्थः । हे यजचा यजनीया मरुतः वो युष्मदीयायां तस्यां दिद्युत्पपीषदपि मा भूम । चनिष्ठान्नवन्तमा । अतिशयेनाज्ञ-प्रदेत्यर्थः । वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहबुद्धिरस्त्री अज्ञास्तु ॥

कृते चिदच मरुतो रणंतानवद्यासः शुचयः पावकाः ।

प्र णोऽवत सुमतिभिर्यजचाः प्र वाजेभिस्तिरत पुष्यसे नः ॥ ५ ॥

कृते । चित् । अच । मरुतः । रणंत । अनवद्यासः । शुचयः । पावकाः ।

प्र । नः । अवत । सुमतिभिः । यजचाः । प्र । वाजेभिः । तिरत । पुष्यसे । नः ॥ ५ ॥

अचाक्षिण्णते चिदसादीये यज्ञकर्मण्येव मरुतो रणंत । रमंतां । कीदृशा मरुतः । अनवद्यासोऽनिर्दिताः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधका एवंभूता इति । किंच हे मरुतो यजचा यजनीयाः यूयं नोऽस्मान् सुमतिभिरनुग्रहबुद्धिभिः सुष्ठुतिभिर्हेतुभिर्वा प्रावत । प्रकर्षेण पाकयत । तथा नोऽस्मान्वाजेभिर्वाजैरस्त्रैः पुष्यसे पोषार्थं प्र तिरत । प्रवर्धयत ॥

उत स्तुतासो मरुतो व्यंतु विश्वेभिर्नानमभिर्नरो हवींषि ।

ददात नो अमृतस्य प्रजायै जिगृत रायः सूनृता मघानि ॥ ६ ॥

उत । स्तुतासः । मरुतः । व्यंतु । विश्वेभिः । नानमभिः । नरः । हवींषि ।

ददात । नः । अमृतस्य । प्रजायै । जिगृत । रायः । सूनृता । मघानि ॥ ६ ॥

उतापि च स्तुतासु एवमस्मानिः स्तुता मरुतो हवींषि व्यंतु । मघयंतु । कीदृशाः । विश्वेभिर्विश्वेर्नानमभि-रदक्षैः सहिता नरो नैतारः । शेषः प्रत्यचस्तुतः । हे मरुतः नोऽसादीयाधि प्रजायै संततयेऽमृतस्यामृतमुदकं ददात । दत्त । तथा हविषो दातुर्ध्वजमानस्य सूनृता सूनृतानि सुष्ठु शुक्लंति शोभनयोऽस्यानि मघानि धनानि जिगृत । उन्निरत । प्रवर्धयत ॥

आ स्तुतासो मरुतो विश्वं उती अन्धा सूरिनस्वर्वाता जिगात ।

ये नृत्तमना श्रुतिनो वर्धयति यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

आ । सुतासः । मरुतः । विश्वे । जती । अर्च्ये । सूरिन् । सर्वऽताता । जिगात ।
मे । नः । तमना । श्रुतिनः । वर्धयन्ति । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे मरुतः सुतास इवमस्माभिः सुता विश्वे सर्वे यूयमून्मूला रचया सहिताः सूरिन् श्रोतुगच्छामिष्य
सर्वताता सर्वताती यच्च आ जिगात । आगच्छत । ये मरुतस्त्रिणात्मनैव नोऽस्माच्छ्रुतिनः श्रुतसंख्याकान्वर्ध-
यन्ति । यथा वयं पुत्रपौत्रादिभिः श्रुतिनो भवेम तथा वर्धयन्तीत्यर्थः । ते यूयमा जिगातिति पूर्वेषां संबंधः ।
एवंभूता मरुतः यूयं सर्वदास्मान्पालयत ॥ ॥ २७ ॥

प्र साकमुष इति वक्तुं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैदुमं मरुदेवताकं । अनुक्रान्तं च । प्र साकमुषे वदिति ।
मतो विविधयोगः ॥

प्र साकमुषे अर्चता गणाय यो दैव्यस्य धामस्तुर्विष्मान् ।
उत क्षोदन्ति रोदसी महित्वा नक्षन्ति नाकं निःक्षन्तेरवंशात् ॥ १ ॥
प्र । साकंऽउक्षे । अर्चत । गणाय । यः । दैव्यस्य । धामः । तुर्विष्मान् ।
उत । क्षोदन्ति । रोदसी इति । महिऽत्वा । नक्षन्ति । नाकं । निःऽक्षन्तेः । अवंशात् ॥ १ ॥

हे सोतारः यूयं साकमुषे संततं वर्षिषे गणाय मरुतसमूहाय प्रार्चत । सोचं प्रोच्चारयत । यो मरुतयो
दैव्यस्य देवसंबन्धिना धामः स्वर्गाख्यस्य ज्ञानस्य तुर्विष्मान् बुद्धिमान्भवति । सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रवृद्ध इत्यर्थः ।
तस्मै गणायति पूर्वेषां संबंधः । उतापि च मरुतो महित्वा स्वकीयिण महत्त्विज सहिता रोदसी क्षायापुच्छिषी
क्षोदन्ति । भञ्जन्ति । तथा निःक्षन्तिभूमिरवशादंतरिक्षाच्च नाकं स्वर्गं गच्छन्ति । व्याप्नुवन्ति ॥

जन्नुश्चिद्वो मरुतस्त्वेथेण भीमासस्तुर्विमन्यवोऽयासः ।
प्र ये महोभिरोजसोत संति विश्वो वो यामन्भयते स्वर्दृक् ॥ २ ॥
जन्नुः । चित् । वः । मरुतः । त्वेथेण । भीमासः । तुर्विऽमन्यवः । अयासः ।
प्र । ये । महःऽभिः । ओजसा । उत । संति । विश्वः । वः । यामन् । भयते । स्वःऽदृक् ॥ २ ॥

हे भीमासो भीमास्तुर्विमन्यवः प्रवृद्धमतयोऽयासो गन्तार इति श्रीणि संबोधनानि । एवंभूता हे मरुतः
वो युष्माकं जन्नुश्च त्वेथेण दीप्तिग दद्रेण वभूविति शेषः । उतापि च ये मरुतो महोभिरोजसोभिरोजसा वसेन
च प्र संति प्रभवन्ति तेषां वो युष्माकं यामन् यामनि गमने विश्वः स्वर्दृक् सूर्यस्य द्रष्टा सर्वो जीवसमूहः ।
यद्वा । स्वरंतरिक्षं । तत्पञ्चतीति वृषः स्वर्दृक् । सर्वदीप्तिगदित्यर्थः । भयते । विभेति ॥

बृहद्वयो मघवन्नो दधात जुजोषन्निन्मरुतः सुष्टुतिं नः ।
गतो नाध्वा वि तिराति जंतुं प्र णः स्यार्हभिरूतिभिस्तिरेत ॥ ३ ॥
बृहत् । वयः । मघवन्ऽभ्यः । दधात । जुजोषन् । इत् । मरुतः । सुऽस्तुतिं । नः ।
गतः । न । अध्वा । वि । तिराति । जंतुं । प्र । नः । स्यार्हभिः । उतिऽभिः । तिरेत ॥ ३ ॥

हे मरुतः यूयं मघवन्नो इतिर्वचसात्रवन्नोऽस्माकं बृहन्नद्वयोऽन्नं दधात । प्रयच्छत । नोऽस्मादीयां
सुष्टुतिं शीमन् सोचं जुजोषन्ति । सेवन्तामिव । गतो मरुतिः प्राप्तोऽध्वा मार्गो जंतुं प्राप्तिनं न वि तिराति ।
नाहति । उद्वेगनाप्याययन्ति । यद्वा । वितिरतिर्वर्धनार्थः । भेति । वार्धे । मरुतिर्गतो मार्गश्च जंतुं वर्धयति ।
तथा नोऽस्मान् स्यार्हभिः सुष्टुतीयामिच्छन्ति रचानिः प्र तिरित । प्रवर्धयति ॥

युष्मोतो विप्रो मरुतः शतस्वी युष्मोतो अवी सहुरिः सहस्री ।

युष्मोतः सभाकुत हन्ति वृचं प्र तद्वो अस्तु धूतयो देष्णं ॥ ४ ॥

युष्माऽऊतः । विप्रः । मरुतः । शतस्वी । युष्माऽऊतः । अवी । सहुरिः । सहस्री ।

युष्माऽऊतः । संऽराट् । उत । हन्ति । वृचं । प्र । तत् । वः । अस्तु । धूतयः । देष्णं ॥ ४ ॥

हे मरुतः युष्मोतो युष्मामी रश्मिः सोता शतस्वी शतसंख्योपेतधनवान्भवति । युष्मोतो युष्मामी रश्मिः सभाकुत सञ्चारिः शत्रूणामभिभविता सोता सहस्री सहस्रधनवान्भवति । युष्मोतो युष्मामी रश्मिः सभाट् साक्षात्पुत्रो भवति । उतापि च वृचं शत्रुं हन्ति । युष्मद्रश्मो हिनस्ति । हे धूतयः कपयितारो मरुतः वो युष्माभिर्दत्तं तत्प्रसिद्धं देष्णं धनं प्राप्नु । प्रभूतं भवतु ॥

ताँ आ रुद्रस्य मीळुषो विवासे कुविचंसन्ते मरुतः पुनर्नः ।

यत्सस्वर्ता जिहीळिरे यदाविरव तदेन ईमहे तुराणाँ ॥ ५ ॥

तान् । आ । रुद्रस्य । मीळुषः । विवासे । कुवित् । नंसन्ते । मरुतः । पुनः । नः ।

यत् । सस्वर्ता । जिहीळिरे । यत् । आविः । अवं । तत् । एनः । ईमहे । तुराणाँ ॥ ५ ॥

मीळुषः कामाणां वर्धितू रुद्रस्त्रीशरस्य पुषांसाश्वरत आ विवासे । अहं होता परिषरामि । ते मरुतो नोऽस्मभं कुविचक्रतः पुनर्नो नंसन्ते । नमतां । अभिमुखीभवन्तु । कुविच्छेदेनैव पुनः शब्दार्थस्य लब्धत्वात्पुनः शब्दग्रहणं किमर्थं । आद्वारार्थं । सस्वर्तातर्हिनाप्रकाशेन यद्येनैवसा जिहीळिरे मरुतः कुक्षियुः आविः प्रकाशेन यद्येनैवसा च जिहीळिरे तुराणां चिप्राणां मरुतां संबंधि तदुभयमेनोऽपराधमवेनहे । सोक्षेण वयमपनयामः ॥

प्र सा वाचि सुष्टुतिर्मघोनामिदं सूक्तं मरुतो जुषंत ।

आराचिद्वेषो वृषणो युयोत यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

प्र । सा । वाचि । सुऽस्तुतिः । मघोनाँ । इदं । सुऽउक्तं । मरुतः । जुषन्त ।

आरात् । चित् । द्वेषः । वृषणः । युयोत् । यूयं । पात् । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

मघोनां धनवतां मरुतां संबंधिनी सुष्टुतिर्या शोभना सुतिरस्मिन्नुक्ति कृता सा सुतिरस्माभिः प्र वाचि । प्रोक्तासीत् । मरुत इदमीदृग्भूतं सूक्तं जुषन्त । सेवतां । हे वृषणः कामाणां वर्धितारः यूयं द्वेषो द्वेषांसि शत्रूणाराचिद्वेषादेव युयोत । अस्मात्तः पृथक्भूत । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सर्वदा रक्षत ॥ २८ ॥

यं चायध्व इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अथेयमनुक्रमणिका । यं चायध्वे द्वादश विप्रगाथादि नवम्या-वास्तिनो गायत्र्योऽत्रागुष्टमौ द्वौ मृग्युविमोचनीति । आषातुतीयापंचम्यो बृहत्वि द्वितीयाचतुर्थीषण्यः सतो-बृहत्त्वः सप्तम्यष्टम्यावनुक्तत्वात्त्रिभुमी नवमीदशम्यकादस्यो गायत्र्यः । द्वादशगुणं सा च रुद्रदेवताका । शिष्टा मात्रतः ॥ सूक्तविनियोगो भैजिकः ॥

यं चायध्व इदमिदं देवांसो यं च नयथ ।

तस्मा अग्ने वरुण मिथार्यमन्मरुतः शर्म यच्छत ॥ १ ॥

यं । चायध्वे । इदंऽइदं । देवांसः । यं । च । नयथ ।

तस्मै । अग्ने । वरुण । मिथ । अर्यमन् । मरुतः । शर्म । यच्छत ॥ १ ॥

हे देवास्तो देवाः इदमिदमितो मयहेतोयं कोतारं चायं पातयधि । यं च कोतारं नयच सन्मानं प्रापयच । हे, अपि वक्ष्य मिचार्यमन् हे मरुत एवंभूता हे देवाः तस्मै कोने शर्म सुखं यच्छत । इत ॥

युष्माकं देवा अवासाहनि प्रिय ईजानस्तरति द्विषः ।

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ॥२॥

युष्माकं । देवाः । अवासा । अहनि । प्रिये । ईजानः । तरति । द्विषः ।

प्र । सः । क्षयं । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ॥२॥

हे देवाः युष्माकं युष्मदीयनावसा रक्षणेन प्रियेऽहनि सर्वेषां देवानां प्रियभूति सुखाभिधानि द्विष इजान इष्टवाज्जगो द्विषः शत्रूंस्तरति । आक्रामति । स यजमानः अयं स्वकीयं निवासं प्र तिरते । प्रवर्धयति । यो यजमानो वो युष्मभ्यं महीर्महांतीषो हविर्जघान्यन्त्राणि वराय निवारणाय यूयं नाव्यच गच्छता-
सदीयाव्येव हवीषि स्वीकुरुतेति निरोधनं कर्तुं वि दाशति विशेषणं ददाति । अत एव स स्वकीयं निवासं वर्धयतीत्यर्थः ॥

नहि वञ्चरमं चन वसिष्ठः परिमंसते ।

अस्माकमद्य मरुतः सुते सचा विश्वे पिबत कामिनः ॥३॥

नहि । वः । चरमं । चन । वसिष्ठः । परिमंसते ।

अस्माकं । अद्य । मरुतः । सुते । सचा । विश्वे । पिबत । कामिनः ॥३॥

वसिष्ठ ऋषिर्वा युष्माकं मध्ये चरमं जनावरमपि नहि परिमंसते । वर्जयित्वा न क्षीति । किंतु सर्वानेव युष्मान् क्षीतीत्यर्थः । अथास्मिन्दिनेऽस्माकमस्यदीये सुते सोमेऽभिषुते सति हे मरुतः कामिनः सोमं कामय-
माणा विश्वे यूयं सचा संगत्य पिबत । पानं कुरुत ॥

नहि व जतिः पृतनासु मर्धति यस्मा अराध्वं नरः ।

अभि व आवर्त्सुमतिर्नवीयसी तूयं यात पिपीषवः ॥४॥

नहि । वः । जतिः । पृतनासु । मर्धति । यस्मै । अराध्वं । नरः ।

अभि । वः । आ । अवर्त् । सुमतिः । नवीयसी । तूयं । यात । पिपीषवः ॥४॥

हे मरुतः वो युष्मदीयोती रषा पृतनासु युद्धेषु नहि मर्धति । न खलु हिनस्ति । शत्रुभिः कृतां हिंसां न सहत इत्यर्थः । हे नरो नेतारः यूयं यस्मै जनायाराध्वं कामानदध्वं तं जगं न हिनस्तीति संबंधः । नवीयसी नवतरा वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहबुद्धिरभावर्त् । अस्मान्भावर्त्ता । तथा हे पिपीषवः सोमपानकामाः यूयमपि तूयं शिप्रं यात । आगच्छत ॥

ओ षु घृष्ट्विराधसो यातनांधांसि पीतये ।

इमा वो हव्या मरुतो रे हि कं मो घ्वन्यच गंतन ॥५॥

ओ इति । सु । घृष्ट्विऽराधसः । यातनं । अंधांसि । पीतये ।

इमा । वः । हव्या । मरुतः । रे । हि । कं । मो इति । सु । अन्यच । गंतन ॥५॥

हे घृष्ट्विराधसः परस्परपुष्टाणि सुब्रह्मण्यं राधांसि देवा ते हे मरुतः घृष्टमंधांसि सोमपानकामानि

हवींषि पीतये मघणार्थं सु सुहो यातन । आयात । हि यस्मात्कारणात् हे मरुतः वो युष्मभ्यमिमेमानि हव्या हव्यानि हवींषि ररे अहं ददामि अतः कारणावयमन्यत्र मो सु गंतन । मा गच्छत ॥

आ च नो बर्हिः सदताविता च नः स्पार्हाणि दातवे वसु ।

अस्त्रेधंतो मरुतः सोम्ये मधौ स्वाहेह मादयाध्वे ॥ ६ ॥

आ । च । नः । बर्हिः । सदत । अविता । च । नः । स्पार्हाणि । दातवे । वसु ।

अस्त्रेधंतः । मरुतः । सोम्ये । मधौ । स्वाहा । इह । मादयाध्वे ॥ ६ ॥

हे मरुतः यूयं नोऽस्यदीये बर्हिः कुशमये बर्हिषा सदत च । उपविशत । स्पार्हाणि सृहणीयानि वसु वसूनि धनानि दातवेऽस्यार्थं दातुं नोऽस्मानवित च । आगच्छत च । हे मरुतः अस्त्रेधंतोऽहिंसंतो यूयमिहा-
स्त्रिन्यस्त्रे मधौ मदकरे सोम्ये सोमात्मके हवींषि स्वाहा स्वाहाकारिण मादयाध्वे । मादयध्वं । मायत ॥ २९ ॥

सस्वश्चिद्धि तन्वः शुभमाना आ हंसासो नीलपृष्ठा अपपन्न ।

विश्वं शर्धो अभितो मा नि षेद् नरो न रखाः सर्वने मदंतः ॥ ७ ॥

सस्वरिति । चित् । हि । तन्वः । शुभमानाः । आ । हंसासः । नीलऽपृष्ठाः । अपपन्न ।

विश्वं । शर्धः । अभितः । मा । नि । सेद् । नरः । न । रखाः । सर्वने । मदंतः ॥ ७ ॥

सस्वरंतर्हिता मरुतस्तन्वः स्वकीयान्यंगानि शुभमाना अलंकरणीः शोभयंतो मरुतो नीलपृष्ठा असितवर्णा हंसासो हंसा इवापपन्न । आपतंतु । आगच्छंतु । विश्वं शर्धो व्याप्तो मरुत्तणो मा मामभितः समंतामि षेद् । निषीदतु । तच्च वृष्टांतः । सर्वनेऽस्यदीये यस्त्रे मदंतो हृष्यंतो रखा रमणीया नरो न मनुष्या इव तद्वत् ॥

साकमेधेषु मरुतः सांतपनेभ्य इत्यस्य यो नो मरुत इति पूर्वानुवाक्या सांतपना इदमिति याज्या । तथा च सूचितं । सांतपना इदं हविर्यो नो मरुतो अभि दुर्हणायुः । आ० २. १८. इति ॥

यो नो मरुतो अभि दुर्हणायुस्तिरश्चित्तानि वसवो जिघांसति ।

दुहः पाशान्प्रति स मुचीष्ट तपिष्ठेन हन्मना हंतना तं ॥ ८ ॥

यः । नः । मरुतः । अभि । दुःऽहृणायुः । तिरः । चित्तानि । वसवः । जिघांसति ।

दुहः । पाशान् । प्रति । सः । मुचीष्ट । तपिष्ठेन । हन्मना । हंतन । तं ॥ ८ ॥

हे वसवः प्रशस्या हे मरुतः नोऽस्यदीयानि चित्तानि दुर्हणायुरशोभनं कुध्वंस्तिरः सर्वैस्तिरस्कृतो यो जनोऽभि जिघांसति आभिमुख्येन हंतुमिच्छति स जनो दुहः पापानां द्रोग्धुर्वदणस्य पाशान्प्रति स मुचीष्ट । बध्नीयात् । यूयं तं जनं तपिष्ठेन तप्तमेव हव्यना हवनसाधनेनायुधेन हंतन । इत । हिंस ।

सांतपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टन । युष्माकोती रिशादसः ॥ ९ ॥

सांऽतपनाः । इदं । हविः । मरुतः । तत् । जुष्टन । युष्माक । ऊती । रिशादसः ॥ ९ ॥

सांतपनाः शत्रूणां संतापका हे मरुतः इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हविर्बुध्न्यं कल्पितमिति शेषः । हे रिशा-
दसो रिशतां हिंसतामसितारो रिशानामसितारो वा यूयं युष्माक युष्माकसूत्रा रचयता तप्तादृशं हविर्बु-
जुष्टन । शेषार्थः ॥

गृहमेधास इति गृहमेधीयस्य हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । गृहमेधास आ गत प्र बुध्या व ईरते
महांसि । आ० २. १८. १ इति ॥

गृहमेधास आ गत मरुतो माप भूतन । युष्माकोती सुदानवः ॥ १० ॥

गृहमेधासः । आ । गत । मरुतः । मा । अप । भूतन । युष्माक । ऊती । सुदानवः ॥ १० ॥

गृहमेधासो गृहे क्रियमाणो यज्ञो येषां ते सुदानवः शोभनदाना हे मरुतः दूयं युष्माक युष्माकमूलूत्वा
रचया युक्ता आ गत । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छत । हे मरुतः माप भूतन । अपगता मा मरुत ॥ भू प्राप्ता-
विति धातुः ॥

वैश्वदेवे पर्वणि मादतस्यानुवाकीहेह व इत्येषा । सूचितं च । इहेह वः स्वतवसः प्र विषमर्कं गुणते
गुराय । आ० २. १६. १ इति ॥

इहेह वः स्वतवसः कवयः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुत आ वृणे ॥ ११ ॥

इहऽइह । वः । स्वऽतवसः । कवयः । सूर्यऽत्वचः । यज्ञं । मरुतः । आ । वृणे ॥ ११ ॥

हे स्वतवसः स्वायत्तवसाः स्वयं प्रवृद्धा वा हे कवयः क्रांतदर्शिनः सूर्यत्वचः सूर्यवर्णा एवमूता हे मरुतः
यूयमिहेहैवास्मदीयं यज्ञमा वृणे । आभजामि । कल्पयामि ॥

अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १२ ॥

अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १२ ॥

अथ शीतकः । चिराचं नियतोऽपोय्य अपयेत्यायसं चह । तेनाऊतिशतं पूर्णं जुहुयाच्छसितव्रतः ॥
समुद्दिश्य महादेवं अंबकं अंबकेषुचा । एतत्पर्वशतं कृत्वा जीविद्वर्षशतं सुखी । अग्नि० २. २७. १ । [यथाणीं
ब्रह्मविष्णुबुद्ध्यामंबकं पितरं यजामहे इति शिष्यसमाहितो वसिष्ठो ब्रवीति । किंविशिष्टमित्यत आह ।
सुगंधिं प्रसारितपुष्पकीर्तिं । पुनः किंविशिष्टं । पुष्टिवर्धनं जगदीशं । उद्दशक्तिमित्यर्थः । उपासकस्य वर्धनं ।
अणिमादिशक्तिवर्धनं । अतस्त्वत्सदादेव मृत्योर्भरणात्संसारोद्वा मुक्षीय । मोक्षय । यथा बंधनादुर्वारकं
कर्कटीफलं मुच्यते तद्वत्भरणात्संसारोद्वा मोक्षय । किं मर्यादीकृत्य । आमुतात् । सायुज्यतामोचपर्थितमित्यर्थः ।
अथ तैत्तिरीयभाष्ये । तै० सं० १. ८. ६. २ । शोभनः शरीरगंधः पुष्पगंधो वा यस्यासी सुगंधः । यथा वृक्षस्य
संपुष्पितस्य दूरान्नंधो वात्येवं पुष्पस्य कर्मणो दूरान्नंधो वातीति श्रुतिः । पुष्टिं शरीरधनादिविषयां वर्धयतीति
पुष्टिवर्धनः । तादृशं अंबकं यजामहे । पूजयामः । लोके यद्योर्वारकफलानि बंधनादुत्तापस्यमेव मुच्यते तद्वद्वै
अंबकप्रसादेन मृत्योर्मुक्षीय । मोक्षययुक्तो भूयासं । अमृताश्चिरजीवितास्त्वर्गादेवा मा मुक्षीय । चतुर्वर्षादार्ध-
मं च त्वात्परीतिशयं दर्शयति । अंबकं यजामहे इत्याह मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति वावितदाहेति ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देयाद्विषातीर्षमहेचरः ॥

इति श्रीमद्वाचाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीबीरपुङ्गवपात्रसायलपुत्रंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशि अक्षसंहिताभाष्ये पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य मिःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं अगत । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
व्याख्याय निगमाभिन्नः पंचमस्य चतुर्थकं । अध्यायं साधनाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र यदस्य सूर्येति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं । अष्टागुक्रमणिका । यदस्य मिषावरुणं तु वै सीर्यायेति । मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । अनुक्तत्वान्निधुप ऋदः । तु वा इत्युक्तत्वादेतदादीनि सप्त सूक्तानि मिषावरुणदेव-
त्वानि । आद्या सूर्यदेवत्वा ॥ विनियोगो शैलिकः ॥

यद्दृष्ट सूर्यं ब्रवोऽनागा उद्यन्मिषाय वरुणाय सत्यं ।

वयं देवचादिते स्याम तव प्रियासो अर्यमगृणंतः ॥ १ ॥

यत् । अद्य । सूर्यं । ब्रवः । अनागाः । उत् । यन् । मिषाय । वरुणाय । सत्यं ।

वयं । देवऽचा । अदिते । स्याम । तव । प्रियासः । अर्यमन् । गृणंतः ॥ १ ॥

हे सूर्यं सर्वस्य प्रेरकैतन्नामक देव उद्यन्मुदयंस्त्वं यद्यथास्मिन्ननुष्ठानकालेऽस्मान्भवः ब्रूयाः । किमिति । अनागा अनागस इति । एतेऽपापा इति यदि देवेषु मध्ये ब्रूयाः तर्हि वयं हे अदिति अदीनदेव देवचा देवेषु देवानां मध्ये मिषाय वरुणाय च सत्यमवितथं स्नाम । अनागसो भवेम । किंच हे अर्यमन् दातः त्वां गृणंतः क्षुवंतस्तव प्रियासः प्रियाः स्नाम । त्वमिमविषया भवेम । यदा । उत्तरार्ध एकं वाक्यं । हे अदिति हे अर्यमन्मुक्तलक्षण देव वयं देवेषु मध्ये त्वां गृणंतस्तवैव प्रियाः स्नाम । यदि मां देवेष्वपापं ब्रूयात्तर्हि तैरयम-
नपराधीत्यनुगृहीतस्त्वां सुत्वा तव प्रियो भवेयमित्यर्थः ॥

एष स्य मिषावरुणा नृचक्षा उभे उदेति सूर्यो अभि ज्मन् ।

विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च गोपा ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ २ ॥

एषः । स्यः । मिषावरुणा । नृचक्षाः । उभे इति । उत् । एति । सूर्यः । अभि । ज्मन् ।

विश्वस्य । स्थातुः । जगतः । च । गोपाः । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥ २ ॥

हे मिषावरुणा एष पुरतो वृक्षमानः स्य स सर्वैः सुखत्वेन प्रसिद्धो शुषका गुणां मनुष्याणां द्रष्टा सूर्य उभे आषाढुधित्वावभमिष्योदेति जगन्तरि च गच्छन् । स विशिष्यति । विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य च गोपा गोपायिता । किं कुर्वन् । मर्तेषु मनुष्येषु स्मिताम्बुज्जुनि सुकृतानि वृजिनामि पापानि च पश्यन् ॥

अयुक्त सप्त हरितः सधस्थाद्या ईं वहति सूर्ये घृताचीः ।

धामानि मिषावरुणा युवाकुः सं यो यूषेव जनिमानि चष्टे ॥ ३ ॥

अयुक्त । सप्त । हरितः । सधऽस्थात् । याः । ईं । वहति । सूर्ये । घृताचीः ।

धामानि । मिषावरुणा । युवाकुः । सं । यः । यूषाऽईव । जनिमानि । चष्टे ॥ ३ ॥

हे मिषावरुणा मिषावरुणो शुषधोरानमनाय सधस्तात्सहस्रानादंतरिषादंतरिषे सप्त सर्पस्यसभावात् तत्संस्माकान्वा हरितो हरिद्वर्णान्मानयुक्त । युक्तवाजये । हरित आदित्येति हि निरुक्तं । या हरित ईनेन सूर्येदेवं घृताचीर्घृताचना उदकपत्रः । उदकप्रदा इत्यर्थः । तावृक्षाः सत्वो वहति ता अपुक्त । अपोदितः

सन्ध्यामानि श्यामानि लोकाञ्जनिमानि जष्यानि । जष्यमाजः प्राणिन इत्यर्थः । तांश्च पुषाकुर्युवां कामयमानो यो देवः संमष्टे सम्यक् पश्यति यूषेव गोयूषाणीव यूषपाः । स यथा सर्वयूषं तद्वर्तमानोऽस्ति च सम्यक् पश्यति तद्वर्तमानोऽस्ति पश्यति ॥

उवां पृक्षासो मधुमंतो अस्थुरा सूर्यो अरुहच्छुक्रमणैः ।

यस्मा आदित्या अध्वनो रदंति मिचो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥ ४ ॥

उत् । वां । पृक्षासः । मधुमंतः । अस्थुः । आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अर्यः ।

यस्मै । आदित्याः । अध्वनः । रदंति । मिचः । अर्यमा । वरुणः । सजोषाः ॥ ४ ॥

हे मिचावक्षणी वां युवयोरर्थाय पुक्षासोऽन्नाणि चरुपुरोडाशादीनि मधुमंतो माधुर्योपेतानि तत्साधनान्योषधादीनि वोदस्युः । संपादितान्यासन् । सूर्यश्च शुक्रं दीप्तमणौऽर्णवमंतरिक्षमाब्रह्म । आरोहति । यक्षी सूर्याय तन्ममार्थमादित्या अदितिः पुषा देवा अध्वनो मार्गाज्जदंति विलिखंति साधयंति । के ते । मिचोऽर्यमा वरुणश्चैते त्रयोऽपि देवाः सजोषसः समानप्रीतयः संतः । स देव आब्रह्मदिति ॥

इमे चेतारो अनृतस्य भूरेर्मिचो अर्यमा वरुणो हि संति ।

इम ऋतस्य वावृधुर्दुरोणे शग्मासः पुषा अदितेरदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे । चेतारः । अनृतस्य । भूरेः । मिचः । अर्यमा । वरुणः । हि । संति ।

इमे । ऋतस्य । वावृधुः । दुरोणे । शग्मासः । पुषाः । अदितेः । अदब्धाः ॥ ५ ॥

इमे मिचोऽर्यमा वरुणश्च त्रयोऽप्यनृतस्य पापस्य भूरेः प्रभूतस्य चेतारो हंतारः संति । भवंति हि । इमे मिचादय ऋतस्य यज्ञस्य दुरोणे गुहे ववृधुः । वर्धन्ते इषिषा सुखा च । कीदृशास्ते । शग्मासः सुखकरा अदितिः पुषा अदब्धा अहिंसिताः ॥

इमे मिचो वरुणो दूळभासोऽचेतसं चिञ्चितयंति दक्षैः ।

अपि क्रतुं सुचेतसं वर्ततस्तिरश्चिदंहः सुपथा नयंति ॥ ६ ॥

इमे । मिचः । वरुणः । दुः । दभासः । अचेतसं । चित् । चितयंति । दक्षैः ।

अपि । क्रतुं । सुचेतसं । वर्ततः । तिरः । चित् । अंहः । सुपथा । नयंति ॥ ६ ॥

इम आदित्या मिचो वरुणश्च । एतद्वृथमर्थमर्थोऽप्युपलक्षणं । एते दूळभासो दुर्दभा अगमिभाष्या अचेतसं चिदप्रज्ञानमनुष्ठानविषयज्ञानरहितमपि दक्षैः सामर्थ्येन चितयंति । अपि सुचेतसं प्रकष्टज्ञानवतं पुषं क्रतुं कर्तारं कर्मानुष्ठानवतं वर्ततो गच्छंतोऽहो दुष्कृतं तिरश्चित्तिरो नयंतोऽस्मान्मुपथा शोभनेन मार्गेण नयंति । प्रापयंत्यभिमतं यच्च स्वर्गादिकं वा ॥ ॥ १ ॥

इमे दिवो अग्निमिषा पृथिव्याश्चिकित्वांसो अचेतसं नयंति ।

प्रव्राजे चिञ्चद्यो गाधमस्ति पारं नो अस्य विष्पितस्य प्रषेन् ॥ ७ ॥

इमे । दिवः । अग्निऽमिषा । पृथिव्याः । चिकित्वांसः । अचेतसं । नयंति ।

प्रव्राजे । चित् । नद्यः । गाधं । अस्ति । पारं । नः । अस्य । विष्पितस्य । प्रषेन् ॥ ७ ॥

इमे मिचादयो दिवो शुक्लीकस्य पृथिव्याश्च संबन्धिजोऽग्निमिषाभिनिषेध सर्वदा चिकित्वांसो जायंतः ।

कं । अक्षितसमञ्चानं । नयंति । प्रापयंति कर्माणि । प्रत्राजे चित् प्रवर्णेऽप्यत्वंतमिच्छेऽपि द्वेष्टे नयो नया माधमसि । भवति युष्मत्सामर्थात् । ते महांती नोऽस्माकमस्य विष्णितस्य व्याप्तिस्तस्य कर्मणः पारं पर्वन् । पारयंतु । नयंतु ॥

यन्नोपावददितिः शर्म भद्रं मिचो यच्छंति वरुणः सुदासे ।

तस्मिन्ना तोकं तनयं दधाना मा कर्म देवहेळनं तुरासः ॥ ८ ॥

यत् । गोपावत् । अदितिः । शर्म । भद्रं । मिचः । यच्छंति । वरुणः । सुदासे ।

तस्मिन् । आ । तोकं । तनयं । दधानाः । मा । कर्म । देवहेळनं । तुरासः ॥ ८ ॥

यच्छर्म सुखं गृहं वा गोपावद्रक्षणोपेतं भद्रं सुखमदितिरदीनोऽर्थमादितिर्वा मिचो वरुणश्चेति वयो देवाः सुदासे सुदानाय मह्यं यच्छंति प्रयच्छंति तस्मिच्छर्मणि तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रादिकं । अथवा तनय-शब्दोऽपत्यसामान्यवचनः । तोकं वरुणं पुत्रमा सर्वतो दधाना धारयतो वयं हे तुरासो गमनाय त्वरमाणाः देवहेळनं देवानां मिचादीनां कोपनं मा कर्म । मा कार्प्यं ॥

अव वेदिं होचाभिर्यजेत रिपः काश्चिद्वरुणधृतः सः ।

परि द्वेषोभिर्यमा वृणक्तुं सुदासे वृषणा उ लोकं ॥ ९ ॥

अव । वेदिं । होचाभिः । यजेत । रिपः । काः । चित् । वरुणऽधृतः । सः ।

परि । द्वेषऽभिः । अर्यमा । वृणक्तु । उरुं । सुदासे । वृषणौ । ऊं इति । लोकं ॥ ९ ॥

हे मिचादयः सोऽस्मद्वेषी वेदिं यागसाधनं होचाभिः । वाङ्मामितत् । वायुपाभिः स्तुतिभिः सार्धमव यजेत । वेद्यां कर्माणि कुर्वन्नेवान्न सुयादित्यर्थः । अवपूर्वो यजतिस्थागार्थः । स किं प्राप्नुयादिति तच्चाह । वरुणधृतो वरुणेन त्वया हिंसितः स काश्चिद्रिपो हिंसाः प्राप्नुयादिति शेषः । अस्मांस्त्वयमा देवो द्वेषोभि-र्वेष्टुमी रक्षःप्रभृतिभिः परि वृणक्तु । वर्जयतु । उरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं सुदासे शोभनदानाय मह्यं प्रयच्छतं हे वृषणा वर्षकी कामानां मिचाववणी ॥

सस्वश्चिद्धि समृतिस्त्वेषामपीच्येन सहसा सहते ।

युष्मद्भिया वृषणो रेजमाना दक्षस्य चिन्महिना मृळता नः ॥ १० ॥

सस्वरिति । चिर्ह । हि । संऽचृतिः । त्वेषी । एषां । अपीच्येन । सहसा । सहते ।

युष्मत् । भिया । वृषणः । रेजमानाः । दक्षस्य । चित् । महिना । मृळत । नः ॥ १० ॥

एषां मिचादीनां समृतिः संगतिः संहतिर्वा सस्वरतर्हिता निगूढा त्वेषी दीप्ता च भवति । तादृशा एति ऽपीच्येन । एतदर्थतर्हितनाम । निगूढेन सहसा वलेन सहति । अभिभवत्यस्मद्विष्टुन् । किंच हे वृषणोऽभिमतव-र्षका मिचादयः युष्मद्युष्मन्तो भिया भीत्या रेजमानाः कंपमाना भ्रमंति विरोधिणः । यस्मादेवं तस्माद्दक्षस्य युष्माकं वरुणस्य महिना महिन्ना महस्विनोऽस्माभ्यं मृळत । उपदयां कुरुत ॥

यो वरुणो सुमृतिमायजति वाजस्य सातौ परमस्य रायः ।

सीक्षंत मन्युं मघवानी अर्य उरु क्षयाय चक्रिरे सुधातु ॥ ११ ॥

यः । वरुणो । सुमृतिं । आऽमजति । वाजस्य । सातौ । परमस्य । रायः ।

सीक्षंत । मन्युं । मघऽवानः । अर्यः । उरु । क्षयाय । चक्रिरे । सुधातु ॥ ११ ॥

यो यजमानो ब्रह्मणि परिपुष्टस्वकर्मणे युष्मत्सोचकृपाय सुमतिं शोभनां बुद्धिमायजाति आयजते ।
यजतिरुच इति । देहाति करोति । किमर्थं । वाजसनायस्य सातौ दाने भिमिसे परमस्योत्कृष्टस्य राघो
धर्मस्य च सातौ । तस्यार्थः । ईरयति सुतीः प्रेरयतीत्यरिः सोता । मन्युं सोचं मघवानो दानवतोऽर्थमादयः
सोचंत । सचंते । सेवित्वा च तस्योदचयाय विसीर्यनिवासाय सुधातु सुधाम शोभनस्थानं चक्रिरे । कुर्वते ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मिचावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १२ ॥

इयं देवा । पुरःऽहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मिचावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुःऽगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १२ ॥

अनया सुतिमुपसंहरति । हे देवा देवो मिचावरुणौ युवभ्यां युवाभ्यां यज्ञेष्वियं पुरोहितिः पुरस्किंया
पूजा सुतिलक्षणाकारि । कृताभूत । तां सेवित्वा विश्वानि सर्वाणि दुर्गा दुःखिन गंतव्यान्वापदक्षिरः । तिर-
स्तुवतं । तथा कृत्वा नोऽस्मान्पिपृतं । पारयतं । शिष्टो गतः ॥ ॥ २ ॥

उद्गां चक्षुरिति सप्तमं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुभं मिचावरुणं । उद्गां सप्तैत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो
लैंगिकः ॥

उद्गां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोरेति सूर्यस्तत्त्वान् ।

अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे स मन्युं मर्त्येष्वेवा चिकेत ॥ १ ॥

उत् । वां । चक्षुः । वरुणा । सुऽप्रतीकं । देवयोः । एति । सूर्यः । तत्त्वान् ।

अभि । यः । विश्वा । भुवनानि । चष्टे । सः । मन्युं । मर्त्येषु । आ । चिकेत ॥ १ ॥

हे वरुणा मिचावरुणौ देवयोर्नीतमानयोर्वा युवयोश्चक्षुः प्रकाशकं तेजः सुप्रतीकं शोभनरूपमेवंरूपः
सूर्यस्तत्त्वान्क्षेत्रो विस्तारयन्नुदेति । उन्नच्छति । अयोदितो यो देवो विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभि
चष्टे अभिपश्यति स देवो मर्त्येषु प्रवृत्तं मन्युं सोचं कर्म वा चिकेत । आज्ञाणाति ॥

प्र वां स मिचावरुणावृतावा विप्रो मन्मानि दीर्घश्रुदियति ।

यस्य ब्रह्माणि सुक्रतू अवाथ आ यत्क्रत्वा न शरदः पृथेये ॥ २ ॥

प्र । वां । सः । मिचावरुणौ । श्रुतऽवा । विप्रः । मन्मानि । दीर्घऽश्रुत् । इयति ।

यस्य । ब्रह्माणि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । अवाथः । आ । यत् । क्रत्वा । न । शरदः ।

पृथेये इति ॥ २ ॥ . .

हे मिचावरुणौ वां युवयोर्मन्मानि मन्मीयानि सोचाणि स प्रसिद्धो विप्रो मेधाव्युतावा यज्ञवान्
दीर्घश्रुदियति अतो एवमुक्तवचनो वसिष्ठ इयति । प्रेरयति । यत्सर्वैर्ब्रह्माणि परिपुष्टानि सोचाणि हे
सुक्रतू शोभनकर्माणी अवाथः रचयः । यत्कर्म शरदो बहन् संवत्सरानां पृथेये आपूरयेथे स उदियति ॥

प्रोरोमिचावरुणा पृथिव्याः प्र दिवः श्रुज्वावृहत् सुदानू ।

स्यशो दधाथे ओषधीषु विष्णुर्धग्यतो अग्निमिधं रक्षमाणा ॥ ३ ॥

प्र। उ॒रोः। मि॒त्रावरु॑णा। पृ॒थि॒व्याः। प्र। दि॒वः। ऋ॒ष्यात्। बृ॒ह॒तः। सु॒दानू॒ इति॑ सु॒दानू॒।
स्पर्शः॑। द॒धा॒ये॒ इति॑। ओष॑धीषु। वि॒ष्णु॒। ऋ॒ध॒क्। य॒तः। अ॒ग्नि॑ऽमिषं। रक्ष॑माणा ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी युवामुरोर्विस्तोर्णायाः पृथिव्या अपि प्र। प्ररिरिचाये। ऋष्यदेव प्र रिरिचि। अ० १. ६१. ९। इत्यादिषु प्रशब्दस्य रिरिच इत्यनेन सह संबंधदर्शनादवाप्युचितक्रियाध्याहारिण रिरिच इति योज्यं। तथर्ष्यानुषीर्महतो बृहतः स्वरूपतोऽतिमहतो दिवो बुल्लोकादपि प्र रिरिचाये हे सुदानू शोभनदानी। किंषीषधीषु विष्णु प्रजासु निमित्तभूतासु प्रजासु चेति वा स्वशो रूपं दधाये। धारयेथि। किं कुर्वती। अध्वयत अध्वकस्येन यतो विवेकात् सत्येन गच्छतो अनागनिमिषमव्यवधानेन सर्वदा रक्षमाणा पालयंती ॥

शं॒सा॒ मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्य॑ धाम॒ शु॒ष्मो॒ रोद॑सी ब॒द्धधे॑ महि॒त्वा ।
अ॒य॒न्मा॒सा॒ अ॒य॒ज्ज॒नाम॑वीराः॒ प्र य॒ज्ञम॑न्मा वृ॒ज॒नं॑ ति॒रा॒ते ॥ ४ ॥
शं॒स॒। मि॒त्रस्य॑। वरु॒णस्य॑। धाम॒। शु॒ष्मः॒। रोद॑सी इति॑। ब॒द्धधे॑। महि॒त्वा ।
अ॒य॒न्। मा॒साः॒। अ॒य॒ज्ज॒नां॒। अ॒वीरा॑। प्र। य॒ज्ञऽम॑न्मा। वृ॒ज॒नं॑। ति॒रा॒ते ॥ ४ ॥

हे ऋषे मित्रस्य वरुणस्य च धाम तेजःस्नानं शंस। सुहि। ययोर्देवयोः शुष्मो बलं रोदसी आवापृथिवी सह वर्तमाने महित्वा स्वमहत्त्वेन बद्धधे बध्नाति पुथक्स्थापयति इयं पृथिवीयं बौरिति पुथक्करोति। आवापृथिवी सहासामिति श्रुतेः। अयज्जनामनुष्ठातृणां मासाः कालावयवा अवीरा अपुषा एवायन्। यंतु। गच्छंतु। तद्विपरीतो यज्ञमन्मा यज्ञार्थं मतिमान्यज्ञा वृजनं बलं प्र तिराते। प्रवर्धयतु। प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

अ॒मू॒रा॒ वि॒श्व॑ा वृष॒णावि॒मा वां॑ न यासु॑ चि॒चं ददृ॑शे॒ न य॒क्षं॑ ।
दु॒हः॑ स॒च॒न्ते॒ अ॒नृ॒ता॒ ज॒नानां॑ न वां॑ नि॒य॒यान्य॒चिते॑ अ॒भू॒वन् ॥ ५ ॥
'अ॒मू॒रा॒। वि॒श्व॑ा। वृष॒णौ॒। इ॒माः॒। वां॑। न। यासु॑। चि॒चं॒। ददृ॑शे॒। न॒। य॒क्षं॑।
दु॒हः॑। स॒च॒न्ते॒। अ॒नृ॒ता॒। ज॒नानां॑। न॒। वां॑। नि॒य॒यानि॑। अ॒चिते॑। अ॒भू॒वन् ॥ ५ ॥

हे अमूरामूढी हे विश्वा व्याप्ती हे वृषणी वर्षितारी वां युवाभ्यामिमा इमानि क्षुतिवचांसि क्रियते। यासु क्षुतिषु चित्रमाचर्य न ददृशे न दृश्यते न यथं न पूजा दृश्यते। युवाभ्यां महिषोऽपि महत्त्वात् प्रयत्नेन क्रियमाणास्यपि सोचं न चमत्करोतीत्यर्थः। अनागामनृतास्तुतिविषयाणि सोचाणि दुहो द्रोग्धारः सचन्ते। न महान्तः। वां युवाभ्यां क्रियमाणानि निष्क्रान्तार्हितानि रहस्यान्वपि सोचास्तुतिऽज्ञानाय नाभूवन्। न भवन्ति ॥

स॒मु॒ वां य॒ज्ञं म॑ह॒यं न॑मोभिर्हु॒वे वां॑ मि॒त्रावरु॑णा स॒वार्धः॑ ।
प्र वां॑ म॒न्मान्य॑च॒से न॑वानि कृ॒तानि॑ ब्र॒ह्म जु॒जुष॑न्नि॒मानि॑ ॥ ६ ॥
सं॒। ऊं॒ इति॑। वां॒। य॒ज्ञं॒। म॑ह॒यं॒। न॑मःऽभिः॒। हु॒वे॒। वां॒। मि॒त्रावरु॑णा॒। सऽवार्धः॑ ।
प्र॒। वां॒। म॒न्मानि॑। ऋ॒च॒से॒। न॑वानि। कृ॒तानि॑। ब्र॒ह्म॒। जु॒जुष॑न्। इ॒मानि॑ ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणी वां युवयोर्व्यज्ञं नमोभिर्नमस्कारैः क्षुतिभिः समु महयं। संपूजयाम्यहं। तदर्थं हे मित्रावरुणा मित्रावरुणी वां सवार्धो वाधापुत्तोऽहं ऊचि। आह्वयामि वाधापरिहाराय। वां युवामुपसे क्षेपितुं

नवानि नूतनानि सुखानि वा मन्त्रानि क्षोचाणि प्र भवन्ति त्वधाहारः । कृतानि मया समूहीकृतानीमानी-
दानीं क्रियन्तामि ब्रह्म परिपुडाणि क्षोचाणि युवां कुबुधन् । प्रीयन्तु ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

इयं देवा । पुरःसंहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुःसगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

इयं देवेति सप्तमी गता ॥ ३॥

उत्सूर्य इति षडुचं सप्तमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । उत्सूर्यः षष्ठाद्यास्तिस्रः सूर्य इति । वसिष्ठ ऋषिः ।
चिदुप छंदः । आद्यास्तिस्रः सूर्यदेवताः शिष्टा मित्रावरुणदेवताः ॥ सूक्तविनियोगो शैविजः ॥

उत्सूर्यो बृहद्वर्चीष्यन्नेत्पुरु विश्वा जनिम मानुषाणां ।

समो दिवा ददृशे रोचमानः क्रत्वा कृतः सुकृतः कर्तृभिर्भूत ॥१॥

उत् । सूर्यः । बृहत् । अर्चीषि । अन्नेत् । पुरु । विश्वा । जनिम । मानुषाणां ।

समः । दिवा । ददृशे । रोचमानः । क्रत्वा । कृतः । सुऽकृतः । कर्तृऽभिः । भूत् ॥१॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवो बृहद्वर्चिकं पुरु पुरुषि ब्रह्मवर्चीषि तेजांसुदशेत् । ऊर्ध्वं अयति । किं प्रति ।
मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा सर्वाणि जनिम जनिमानि जनान् । जनशब्दः संघवचनः । तान्प्रत्युदशेत् । स
देवो दिवाहनि रोचमानः सन् समो ददृशे । एकरूपः प्रतिनियतः सम्बुध्यते । तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्यादित्यो
भवतीति हि युतिः । स देवः क्रत्वा सर्वस्य कर्ता कृतः संपादितः प्रजापतिना कर्तुमिः कृतिकर्तुमिः सुकृतः
शुक्ला तीक्ष्णीकृतो भूत् । भवति ॥

स सूर्य प्रति पुरो न उग्रा एभिः स्तोमेभिरेतशेभिरेवैः ।

प्र नो मित्राय वरुणाय वोचोऽनागसो अर्यम्ये अग्रये च ॥२॥

सः । सूर्य । प्रति । पुरः । नः । उत् । गाः । एभिः । स्तोमेभिः । एतशेभिः । एवैः ।

प्र । नः । मित्राय । वरुणाय । वोचः । अनागसः । अर्यम्ये । अग्रये । च ॥२॥

इ सूर्य स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्प्रति पुरः पुरस्तादुग्राः । उग्राश्च । केः साधनेः । एभिः स्तोमेभिः स्तोमैः
शुभिरितिशेभिरितवर्षैः ॥ स्वार्थिकः शकारः या अरता युवशा ता । अ० १. १६१. ७. । पुरुषः कृष्णशवाशुनरतः
। ऐ० ब्रा० ५. १४. । इत्यादिवत् । तादृशैरेवैर्मनशीक्षिरश्विभ्राः । अथ तथा कृत्वास्माभिः कृतः समोऽस्मान्ना-
मसोऽपायान्त्र वोचः । केभ्यः । मित्राय वरुणायार्यम्येऽग्रये च । अथ सूर्य इतरेषां मित्रादीनां संकीर्तनं
तेषामपि निपातभाक्तादिविद्वत् । एवं पूर्ववोत्तरच अ मित्रावरुणैर्यमादीनां संकीर्तनमपि न विद्वधते ॥

वि नः सहस्रं गुरुधो रदंतुतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यज्जंतु चंद्रा उपमं नो अर्कमा नः कामं पूषुरंतु स्रवानाः ॥३॥

वि । नः । सहस्रं । गुरुधः । रदंतु । ऋतुऽवानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

यज्जंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्कः । आ । नः । कामं । पूषुरंतु । स्रवानाः ॥३॥

नोऽस्माभ्यं सुबधः सुवेदुःखस्य प्रतिरोद्धारं अतावानः सत्यवन्तो वरुणादयः सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनं वि रदंतु । वितरंतु । अथवा सुबध उक्तलक्षणाः सहस्रसंख्याका श्रीवधी रदंतु । किंच ते चंद्रा आज्ञादकारिणो ऽस्माभ्यमुपमं सुखमर्कमर्चनीयं यच्छंतु । किंच संधाना अस्माभिः सुयमाना नोऽस्माकं काममपेक्षितं पूरयंतु । पूरयंतु । हेऽसूर्य त्वयानुज्ञाता इति सूर्यस्य स्तुतिः ॥

द्यावाभूमी अदिते चासींथां नो ये वां जङ्घुः सुजनिमान ऋष्वे ।

मा हेठे भूम वरुणस्य वायोर्मा मिचस्य प्रियतमस्य नृणां ॥ ४ ॥

द्यावाभूमी इति । अदिते । चासींथां । नः । ये । वां । जङ्घुः । सुजनिमानः । ऋष्वे इति ।

मा । हेठे । भूम । वरुणस्य । वायोः । मा । मिचस्य । प्रियतमस्य । नृणां ॥ ४ ॥

हे द्यावाभूमी द्यावापृथिवी हे अदितिः खंडनीये । एतद्यावाभूम्योरेवैकवचनेन संबोधनं । हे ऋष्वे । महत्तामेतत् । हे महती नोऽस्मांस्त्रासींथां । रचतं । धे वयं सुजनिमानः शोभनजन्मानो वां युवां जङ्घुः ज्ञातवन्तः स्म । किंच वयं वरुणस्य हेठे क्रोधि मा भूम । तथा वायोर्मा भूम । तथा नृणां स्तुतिनैतृणां मनुष्याणां प्रियतमस्य मिचस्य हेठे मा भूम ॥

प्र बाह्वेति पंचमी मिचावरुणे पशौ पशुपुरोडाशस्य याज्ञा । सूचितं च । प्र बाहवा सिक्तं जीवसे नो यद्विष्टं नातिविधि मुदान् । आ० ३. ८. इति ॥

प्र बाहवा सिमृतं जीवसे न आ नो गब्यूतिमुक्षतं घृतेन ।

आ नो जने अययतं युवाना श्रुतं मे मिचावरुणा हवेमा ॥ ५ ॥

प्र । बाहवा । सिमृतं । जीवसे । नः । आ । नः । गब्यूतिं । उक्षतं । घृतेन ।

आ । नः । जने । अययतं । युवाना । श्रुतं । मे । मिचावरुणा । हवा । इमा ॥ ५ ॥

हे मिचावरुणा मिचावरुणी देवी बाहवा युवाभ्यां बाह्व प्र सिक्तं । प्रसारयतं हविःस्त्रीकाराय धनप्र-
दानाय वा । किमर्थमिति । नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय । किंच नोऽस्माकं गब्यूतिं । गावो यंति गच्छत्यथेति
गब्यूतिर्गोमार्गभूमिः । तां तुणादिप्ररोहाय घृतेनोदकेना समंतादुक्षतं । सिंचतं । किंच नोऽस्माज्जनेऽस्मात्समने
मनुष्यसमूहे वा नोऽस्माश्च वयतं । विश्रुतं कुक्षतं । हे युवाना निव्ययीवनी सर्वत्र ज्ञात्री वा युवां मे ममिमे-
मानि हवाङ्गानि श्रुतं ऽ श्रुतं ॥

नू मिचो वरुणो अर्यमा नस्तमने तोकाय वरिवो दधंतु ।

सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

नू । मिचः । वरुणः । अर्यमा । नः । तमने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।

सुगा । नः । विश्वा । सुपथानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

मिचो वरुणोऽर्यमा चैति त्रयो देवा न्यय नोऽस्माकं तान आत्मन आत्महिताय तोकाय पुषाच च
वरिवो धनं दधंतु । प्रयच्छंतु । नोऽस्माकं विश्वा सर्वाणि गंतव्यानि सुगा सुयमनानि सुपथानि च संतु ।
भवंतु । शिष्टं गतं ॥ ४ ॥

उदेतीति वक्रचमडमं सूर्यं वसिष्ठस्यार्थं चैतुभं । आवाचतकः पंचम्याः पूर्वार्धे च सूर्यदेवता अवशिष्टास्त्रयो
र्ध्वर्षा मित्रावरुणदेवताः । तथा वानुकांतं । उदेतीति चार्धपंचमा इति । विमिचो नो वैमिचः ॥

उद्वेति सुभगो विश्वचक्षाः साधारणः सूर्यो मानुषाणां ।

चक्षुर्मिषस्य वरुणस्य देवश्चर्मैव यः समविष्यक्तमसि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । एति । सुभगः । विश्वऽचक्षाः । साधारणः । सूर्यः । मानुषाणां ।

चक्षुः । मिषस्य । वरुणस्य । देवः । चर्मैऽइव । यः । संऽअविष्यक् । तमसि ॥ १ ॥

उद्वेति उद्वेच्छत्यं सूर्यः सुभगः शोभनमायः सुष्ठु भजनीयो वा विश्वचक्षाः सर्वस्य द्रष्टा मानुषाणां सर्वेषां मनुष्याणां साधारणः । साधारणत्वप्रतिपादकश्रुतिः पूर्वमुदाहृता । मिषस्य वरुणस्य च चक्षुः प्रकाशको देवो द्योतमानः । यो देवश्चर्मैव चर्मणीव तमसि समविष्यक् सह विचति संवेष्टयति स महानुभावो देव उद्वेति ।

उद्वेति प्रसवीता जनानां महान्केतुरर्णवः सूर्यस्य ।

समानं चक्रं पर्याविवृत्सन्त्यदेतशो वहति धूर्षु युक्तः ॥ २ ॥

उत् । ऊं इति । एति । प्रऽसविता । जनानां । महान् । केतुः । अर्णवः । सूर्यस्य ।

समानं । चक्रं । परिऽआविवृत्सन् । यत् । एतशः । वहति । धूऽसु । युक्तः ॥ २ ॥

अयं सूर्यस्य सूर्यः ॥ विभक्तित्वव्ययः ॥ उद्वेति । उद्वेच्छति । कीदृशोऽयं । जनानां सर्वेषां प्रसविता सर्वेषु कर्मस्वनुज्ञाता महान् पुण्यः केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकोऽर्णव उदकप्रदः । किं कुर्वन्मुदेतीति उच्यते । समानं सर्वेषां मेकरूपमेकमेव चक्रं रथांगं चरणशीलं रथं वा पर्याविवृत्सन् पर्यावर्तयितुमिच्छन् । यद्वा चक्रं धूर्षु रथस्य युक्त एतश एतशवर्षो हरितवर्णोऽश्वो वहति । एको अश्वो वहति सप्तगामा । अ० १. १६४. २. । इत्युक्तं ॥

विभ्राजमान उषसामुपस्थाद्रेभैरुदेत्यनुमद्यमानः ।

एष मे देवः सविता चच्छंद यः समानं न प्रमिनाति धाम ॥ ३ ॥

विऽभ्राजमानः । उषसां । उपऽस्थात् । रेभैः । उत् । एति । अनुऽमद्यमानः ।

एषः । मे । देवः । सविता । चच्छंद । यः । समानं । न । प्रऽमिनाति । धाम ॥ ३ ॥

अयं सूर्यो विभ्राजमानो विशेषेण दीप्यमान उषसामुपस्थादुपस्थे मध्ये रेभिः क्षोतुभिरनुमद्यमानः समुदेति । किंचिद् देवो द्योतमानः सविता मे मह्यं चच्छंद । उपच्छंदयति कामान् । एष इत्युक्तं क इति । यो देवः समानं सर्वेषां प्राणिनामेकरूपं धाम स्वीयं तेजःस्थानं न प्रमिनाति न हिनस्ति न संकोचयति स देव उदेतीति ।

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति दूरेऽर्थस्तरणिभ्राजमानः ।

नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता अयन्नर्थानि कृण्वन् अपांसि ॥ ४ ॥

दिवः । रुक्मः । उरुऽचक्षाः । उत् । एति । दूरेऽर्थः । तरणिः । भ्राजमानः ।

नूनं । जनाः । सूर्येण । प्रऽसूताः । अयन् । अर्थानि । कृण्वन् । अपांसि ॥ ४ ॥

अयं सूर्यो रुक्मो रोचमान उरुचक्षाः प्रभूततेजाश्च सन्निवोऽतरिषादुदेति । यद्वा । दिवोऽतरिषश्च रुक्म आभरवक्षानीयः । कीदृशोऽयं । दूरेऽर्थो दूरेगता ॥ अपांसिः ॥ दूरे प्रार्थमानो वा । तरणिस्तारको आब्रजमानो दीप्यमानः समुदेति । नूनं निश्चयं जनाः सर्वे प्राणिनः सूर्येण प्रेरकेण देवेन प्रसूता अनुज्ञाताः प्रेरिताः संतोऽर्थाणि नंतव्यान्नुपेयान्वापांसि कर्माणि कृण्वन् । कुर्वन्ति ॥

यथा चक्रुर्मृता गातुमस्मै श्येनो न दीयन्नन्वेति पाथः ।

प्रति वां सूर उदिते विधेम नमोभिर्मिषावरुणोत हव्यैः ॥ ५ ॥

यथा चक्रुः । अमृताः । गातुं । अस्मै । श्येनः । न । दीयन् । अन्तु । एति । पाथः ।

प्रति । वां । सूरैः । उत् । उदिते । विधेम । नमः । ऽभिः । मिषावरुणा । उत । हव्यैः ॥ ५ ॥

यथा यस्मिन्नन्तरिक्षेऽमृता अमरणधर्माणाः पूर्वे देवा अक्षी सूर्याय गातुं मार्गं चक्रुः अकुर्वन् तत्पाथोऽन्तरिक्षमन्वेति । अनुगच्छति । क इव । दीयन् गच्छन् अन्नो न शंसनीयगमनो गृध्र इव । अयमर्थः । शीर्य इत्युक्तं । हे मिषावरुणा मिषावरुणौ वां युवां सूरैः सूर्य उदिते सति प्रातःसवने नमोभिर्ममस्कारैः स्तुतिभिस्तपि च हव्यैर्हविर्भिन्न प्रति विधेम । परिचरेम ॥

नू मिचो वरुणो अर्यमा नस्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।

सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

नू । मिचः । वरुणः । अर्यमा । नः । स्मने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।

सुऽगा । नः । विश्वा । सुऽपथानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

नू मिच इति षष्ठी गता ॥ ५ ॥

दिवि अयंतेति पंचमं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं मिषावरुणं । दिवि पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ तृतीये अंशे प्रउगुशस्त्र आद्यसुचो मिषावरुणस्य । सूचितं च । दिवि अयंता रजसः पृथिव्यामा विश्ववाराधना गतं नः । आ० ८. ११. इति ॥

दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यां प्र वां घृतस्य निर्णिजो ददीरन् ।

हव्यं नो मिचो अर्यमा सुजातो राजा सुक्षचो वरुणो जुषंत ॥ १ ॥

दिवि । क्षयंता । रजसः । पृथिव्यां । प्र । वां । घृतस्य । निः । निजः । ददीरन् ।

हव्यं । नः । मिचः । अर्यमा । सुऽजातः । राजा । सुऽक्षचः । वरुणः । जुषंत ॥ १ ॥

दिवि शुक्लोऽन्तरिक्षे पृथिव्यां च वर्तमानस्य रजस उदकस्य अयंता । अयतिरिचर्यकर्मा । स्वामिनी भवथः । हे मिषावरुणौ वां युवाभ्यां प्रेरिता मेघा घृतस्य निर्णिज उदकस्य रूपाणि ददीरन् । ददति । प्रयच्छति । अथवा वां युवाभ्यां घृतस्य निर्णिजो रूपाणि । घृताणीत्यर्थः । तानि ददीरन् । दीयंते । नो ऽस्माकं संबन्धि हव्यं मिचः सुजातः सुष्ठु प्रादुर्भूतोऽर्यमा राजा सर्वस्य स्वामी सुक्षचः शोभनबलो वरुणश्चेति जुषंत । शिवंता ॥

आ राजाना मह ऋतस्य गोपा सिंधुपती क्षत्रिया यातमर्वाक् ।

इळां नो मिषावरुणोत वृष्टिमवै दिव इन्वतं जीरदानू ॥ २ ॥

आ । राजाना । महः । ऋतस्य । गोपा । सिंधुपती इति सिंधुऽपती । क्षत्रिया ।

यातं । अर्वाक् ।

इळां । नः । मिषावरुणा । उत । वृष्टिं । अव । दिवः । इन्वतं । जीरदानू इति जीरऽदानू ॥ २ ॥

हे राजाना सर्वस्य स्वामिनी हे महो महत अतस्सोदकस्य यज्ञस्य गोपा गोपाधितारी ॥ सुवामंभिते परांगवत्स्वर, इति परांगवत्स्वावात् यज्यामंभितसमुदायस्य मिषातत्त्वं ॥ हे सिंधुपती नद्याः पाकयितारी हे चक्षिया बलवंती युवामर्षागस्यदभिसुखमा यातं । आगच्छतं । किंच हे मिषावरुणा मिषावरुणी हे जोरदानु विप्रदानी युवां नोऽस्माभ्यमिच्छामस्तुतापि च पुष्टिं तत्साधिकां वृष्टिं च द्विषोऽतरिषादवावसादित्वत् । प्रेरयतं ॥

मिचस्तन्नो वरुणो देवो अर्यः प्र साधिष्ठेभिः पथिभिर्नयंतु ।

अवद्यथा न आदरिः सुदासे इषा मदेम सह देवगोपाः ॥ ३ ॥

मिचः । तत् । नः । वरुणः । देवः । अर्यः । प्र । साधिष्ठेभिः । पथिभिः । नयंतु ।

अवत् । यथा । नः । आत् । अरिः । सुदासे । इषा । मदेम । सह । देवगोपाः ॥ ३ ॥

मिषो वरुणो देवोऽर्योऽर्यमा धिते ययोऽपि नोऽस्मांस्तदा यदास्माकमपेक्षितं तदा साधिष्ठिभिः साधकतमैः पथिभिर्मार्गैर्नयंतु । प्रापयंतु । किंच नोऽस्मात् सुदासे शोभनदानाय अनायारिरर्यमा यथा प्रवत् असावनुकंष्य इति ब्रूयात् तथा कुर्वंतु । अर्यस्याः पुनरभिधानमादराय । देवगोपा देवा युयं गोपाधितारी धेवामस्माकं ते वयमिषा युष्मभिर्दातव्येनाग्नेन सह पुषादिसहिता मदेम । इक्षेम ॥

यो वां गर्ते मनसा तक्षदेतमूर्ध्वो धीतिं कृण्वञ्छारयञ्च ।

उक्षेयां मिषावरुणा घृतेन ता राजाना सुक्षितीस्तर्पयेथां ॥ ४ ॥

यः । वां । गर्ते । मनसा । तक्षत् । एतं । ऊर्ध्वो । धीतिं । कृण्वत् । धारयत् । च ।

उक्षेयां । मिषावरुणा । घृतेन । ता । राजाना । सुक्षितीः । तर्पयेथां ॥ ४ ॥

हे मिषावरुणी यो वां युवयोरितं गर्ते रथं मनसा तक्षत् सोमेन संकल्पयेत् तथा कृत्वोर्ध्वमुन्नतां धीतिं कर्म सुतिष्ठयं कृण्वत् कुर्यात् उक्षेः सुयात् एवं कृत्वा धारयञ्च यागे धारयेत् हे राजाना स्वामिनी मिषावरुणा मिषावरुणी ता तो युवां जगं घृतेनोदकेनोषेथां । सिंचतं । तस्मै सुक्षितीः शोभननिवासाः प्रजाः तर्पयेथां । यथा सुक्षितयो भवन्ति तथा तर्पयेथामिति ॥

एष स्तोमो वरुण मिच तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मिच । तुभ्यं । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंधीः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

अनया सुतिसुपसंहरति । हे वरुण हे मिच तुभ्यं युवयोर्वायवे । वायुर्वेतादित्यः । स एवार्थमा । तस्मै षेष स्तोमः स्तोमोऽयामि । अकारि । किमिव । शुक्रो दीप्तः स्तोमो न युष्मभ्यं प्रीतिकरः स्तोमो यथा दीयते तक्षत् । धियः कर्माणां दीयान्विष्टं । रचतं । पुरंधीः सुतीर्जिगृतं । प्रबुध्यतं । अन्वगतं ॥ ६ ॥

प्रति वां सूर इति पंचमं दृश्यं सूक्तं वसिष्ठस्य मिषावरुणं । प्रति वामित्यनुक्रांतं ॥ द्वितीये ऋद्धौ प्रउभयशस्त्रेऽपि गृहः । सुक्षितं च । प्रति वां सूर उदिति सूक्तेर्धेनुः प्रत्यक्ष । आ० ८. १०. । इति ॥

प्रति वां सूर उदिति सूक्तेर्मिचं हुवे वरुणं पूतदंष्ट्रं ।

ययोरसुर्यं नमश्चितं ज्येष्ठं विश्वस्य यामन्नाचिता जिगानु ॥ १ ॥

प्रति । वां । सूरैः । उत्ऽइते । सुऽउक्तेः । मिचं । हुवे । वरुणं । पूतऽदक्षं ।
ययोः । असुर्यैः । अक्षितं । ज्येष्ठं । विश्वस्य । यामन् । आऽचिता । जिगन्तु ॥ १ ॥

सूरैः सूर्य उदिति प्रातःसवने मिचं पूतदक्षं मुह्यवक्षं वरुणं वां सूक्तिर्जवे । आहूधे । ययोर्मिचावरुणयोर-
चितमधीशमत एव श्रेष्ठमसुर्यं वक्षमाचिताचित उपचिते मूरसंधिदपेति यामन् यामनि संयामि विश्वस्य
शत्रुसंघस्य जिगन्तु वेतु भवति ॥

ता हि देवानामसुरा तावर्या ता नः क्षितीः करतमूर्जयंतीः ।
अश्याम मिचावरुणा वयं वां द्यावा च यच पीपयन्त्रहा च ॥ २ ॥
ता । हि । देवानां । असुरा । तौ । अर्या । ता । नः । क्षितीः । करतं । ऊर्जयंतीः ।
अश्याम । मिचावरुणा । वयं । वां । द्यावा । च । यच । पीपयन् । अहा । च ॥ २ ॥

ता हि तौ खलु देवी देवानां मध्येऽसुरा वक्षवन्ती । अर्यायौ तौ सर्वस्वधरी । ता तौ नोऽस्माकं
क्षितीः पुषादिरूपाः प्रजा ऊर्जयंतीः प्रवृद्धाः करतं । कुचतं । हे मिचावरुणा मिचावरुणौ वयं वां युवाम-
श्नाम । व्यामुयाम । यच यस्मां युवयोर्व्याप्ती यावा यावापुषिष्यौ । सर्वदा तयोः सहभावादयमर्थो लभ्यते ।
अहा च । एतद्वाचिदपलक्षणं । अहोरात्राणि च पीपयन् अस्मान् प्याययेयुः ॥

ता भूरिपाशवन्तस्य सेतू दुरत्येतू रिपवे मर्त्याय ।
चतस्य मिचावरुणा पथा वामपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ३ ॥
ता । भूरिऽपाशौ । अनृतस्य । सेतू इति । दुरत्येतू इति दुःअत्येतू । रिपवे । मर्त्याय ।
चतस्य । मिचावरुणा । पथा । वां । अपः । न । नावा । दुःइता । तरेम ॥ ३ ॥

ता तौ मिचावरुणौ भूरिपाशौ प्रभूतबंधनसाधनपाशोपितावन्तस्य यागरहितस्य सेतू सेतुवर्धन्यौ
रिपवे मर्त्याय वैरिजनाय दुरत्येतू दुरतिक्रमी भवतः । हे मिचावरुणा तादृशौ मिचावरुणौ वां युवयो-
र्क्षतस्य यक्षस्य युवयोरर्थायानुष्ठीयमानस्य यागस्य पथा मार्गेण दुरिता दुःखानि तरेम नावापो न प्रभू-
ताम्बुद्वक्त्राणीव ॥

मिचावरुणौ पथावामौ मिचावरुणेत्येवा चतुर्थ्यनुवाक्या । सूचितं च । आ नो मिचावरुणा हव्यजुष्टिं युवं
वस्त्राणि पीवसा वसाधे । आ० ३. ८. इति ॥

॥ आ नो मिचावरुणा हव्यजुष्टिं घृतेर्गव्यूतिमुक्षतमिळाभिः ।
प्रति वामच वरमा जनाय पृणीतमुन्नो दिव्यस्य चारोः ॥ ४ ॥
आ । नः । मिचावरुणा । हव्यऽजुष्टिं । घृतैः । गव्यूतिं । उक्षतं । इळाभिः ।
प्रति । वां । अच । वरं । आ । जनाय । पृणीतं । उन्नः । दिव्यस्य । चारोः ॥ ४ ॥

हे मिचावरुणा मिचावरुणौ नोऽस्माकं हव्यजुष्टिं हविःसेवगवंतं यक्षमा यक्षतमिति शिवः । आवाच
षेळाभिरभिः सह घृतेरदक्षैर्गव्यूतिमक्षदीपां भूमिसुषतं । सिंचतं । वां युवां प्रत्यवाचिर्द्विषि वरमुत्तुष्टं हविः
क्षीचं वा न आ यक्षिदिति शिवः । अतः क्षेपकं उपदिष्ट दिव्यस्य दिवि भवस्य चारोवरवीचक्षोर्न उद्वेगः ॥
कर्मणि षष्ठी ॥ उत्तमचयमुदकं पृणीतं । प्रवक्षतं ॥

एष स्तोमो वरुण मिच तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मिच । तुभ्यं । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंधीः । युयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

एष स्तोम इति पंचमी गता ॥ ७ ॥

प्र मिचयोरित्येकोनविंशत्युचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यायं । अथेयमनुक्रमणिका । प्र मिचयोरिकोना गायत्रं दशम्यायास्त्रयः प्रगाथाः पुरउष्णिक् चतुर्थ्याया दशादित्यास्त्रिः सौयं इति । दशमी बृहत्याकादशी सतो-
बृहती द्वादशी बृहती त्रयोदशी सतोबृहती चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतोबृहती षोडशी पुरउष्णिक् शिष्टा
गायत्र्यः । चतुर्थ्यायास्त्रयोदशता आदित्यदेवतासतुर्दशायास्त्रिः सूर्यदेवताः । आयांती तुषी पूर्ववक्ष्येचाव-
रणी ॥ अभिष्टोमे माध्वंदिनसवने मिचावरणशस्त्र आदितो नवर्षः शस्त्राः । प्र मिचयोर्वरणयोरिति नव
। आ० ५. १०. इति सूचितत्वात् ॥ पुष्यामिश्रवयवहयोः स्तोमबुद्धिनिमित्तमावापार्या आयाः चतुषः । सूचितं
च । प्र मिचयोर्वरणयोरिति षट् । आ० ७. ५. इति ॥

प्र मिचयोर्वरणयोः स्तोमो न एतु शूयः । नमस्वान्तुविजातयोः ॥ १ ॥

प्र । मिचयोः । वरणयोः । स्तोमः । नः । एतु । शूयः । नमस्वान् । तुविऽजातयोः ॥ १ ॥

मिचयोर्वरणयोः । मिचावरणयोरित्यर्थः । उभयत्र प्रतियोगपिचया द्विवचनत्वं । तुविजातयोर्वज्रप्रादु-
र्भावाद्योर्वयोर्नोऽकादीयः शूयः सुखकरो नमस्वान्नवान् इविर्मिथुक्तः स्तोमः स्तोचं प्रेतु । गच्छतु । अहोरात्रं
वि मिचावरणाविति श्रुतिः । अनयोराहोरात्रपिचत्वान्तयोः पुनःपुनरागमनादनयोस्तुविजातत्वं । अथवा
वज्रनामुपकाराद्यानयोः प्रादुर्भावास्तुविजातत्वं ॥

या धारयंत देवाः सुदक्षा दक्षपितरा । असुर्याय प्रमहसा ॥ २ ॥

या । धारयंत । देवाः । सुदक्षा । दक्षऽपितरा । असुर्याय । प्रमहसा ॥ २ ॥

या यी युवां धारयंत । ये । देवा आदिकर्तारोऽसुर्याय वक्षकराय । कीदृशी युवां । सुदक्षा श्रीमन-
वक्षी दक्षपितरा वक्षस्व पाक्षकौ स्वामिनौ वा । वक्षप्रदावित्यर्थः । प्रमहसा प्रकृष्टतैवक्षौ । तौ साधयतमि-
त्तुत्तरचान्वयः ॥

ता नः स्तिपा तनूपा वरुण जरितृणां । मिच साधयंतं धियः ॥ ३ ॥

ता । नः । स्तिपा । तनूपा । वरुण । जरितृणां । मिच । साधयंतं । धियः ॥ ३ ॥

ता तौ क्षिपा । स्थायंत इति कथो गृहाः । तान्पात इति क्षिपी । तनूपा तन्वः पातारी हे वरुण हे
मिच उत्तलचक्षौ युवां जरितृणां नोऽक्षाकं धियः कर्माणि क्षुतिरूपाणि साधयंतं । सफलवन्ति कुर्वतं ॥

यद्य सूर उदितेऽनागा मिचो अर्यमा । सुवाति सविता भर्गः ॥ ४ ॥

यत् । अद्य । सूर । उदिते । अनागाः । मिचः । अर्यमा । सुवाति । सविता । भर्गः ॥ ४ ॥

यद्यवसन्नाकमपिधितं तद्व्याक्षिप्त्वा सूर उदिते इति प्रातःसवनेऽनागाः पापहतां मिचोऽर्यमा सविता
मवधीति प्रतिकं सुवाति । प्रेरयत् । अथवा । अनाना मिचोऽर्यमा-हता भवतु । तदीप्सितं धनं भवो भवनीयः
सविता सुवाति । प्रेरयतु ॥

सुप्र॒वीर॑स्तु स क्षयः प्र नु यामन्सुदानवः । ये नो अंहोऽति॒पिप्र॑ति ॥ ५ ॥

सुप्र॒ऽअ॒वीः । अ॒स्तु । सः । क्षयः । प्र । नु । यामन् । सु॒ऽदान॒वः । ये । नः । अंहः ।
अति॒ऽपिप्र॑ति ॥ ५ ॥

स क्षयः स निवासः सुप्रवीरस्तु । सुष्ठु प्रकर्षेण रक्षितास्तु । प्रशब्द आदरार्थः । प्रकर्षेण नु चिप्रं भवत्विति शेषः । कदेति उच्यते । हे सुदानवः सुदानाः युष्माकं यामन् यामनि गमने सति । कीदृशानां गमने । ये यूयमागत्य नोऽस्माकमंहः पापमतिपिप्रति अतिपारयथ तेषां गमन इति ॥ ॥ ८ ॥

उ॒त स्व॒राजो॑ अ॒दि॒तिर॒द॒भ्यस्य॑ व्र॒तस्य॑ ये । म॒हो रा॒जान॑ ई॒शते ॥ ६ ॥

उ॒त । स्व॒ऽराजः । अ॒दि॒तिः । अ॒द॒भ्यस्य॑ । व्र॒तस्य॑ । ये । म॒हः । रा॒जा॒नः । ई॒श॒ते ॥ ६ ॥

उतापि च ये मित्रादयस्त्रयः स्वराजः सर्वस्य स्वामिनोऽदितिस्त्रिषां माता च संति अदभ्यस्त्राहिंसितस्य महो महतो व्रतस्यास्य कर्मणो राजानः स्वामिनः त ईशते । समर्था भवन्ति । अभिमतं दातुमिति शेषः । अथैवं योज्यं । ये मित्रादयोऽदितिसादभ्यस्य व्रतस्य स्वराज ईशराः ते महो महतोऽस्मदभिमतधनस्य राजानः स्वामिनः संत ईशतेऽस्मभं तदातुं ॥

प्रति वामित्वेन तुषष्टातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मित्रावहणस्य पर्यासार्थः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते व्यंतरिचमतिरत् । आ० ७. २. इति ॥

प्र॒ति वां॑ सू॒र उ॒दिते॑ मि॒त्रं गृ॒णीषे॑ वरु॒णं । अ॒र्य॒म॒णं रि॒शाद॑सं ॥ ७ ॥

प्र॒ति । वां । सू॒रे । उ॒त्ऽइ॒ते । मि॒त्रं । गृ॒णी॒षे । वरु॒णं । अ॒र्य॒म॒णं । रि॒शाद॑सं ॥ ७ ॥

हे मित्रावहणी मित्रं त्वां वरुणं च युवां रिशादसं शत्रूणामन्तारमर्यमणं च प्रति प्रक्षिप्य गृणीषे । क्षुबे । कदेति उच्यते । सूरे सूर्ये देव उदिते सति । प्रातरित्थर्थः ॥

रा॒या हि॒रण्य॑या म॒तिरि॒यम॑वृ॒काय॑ श॒वसे॑ । इ॒यं वि॒प्रा मे॒धसा॑तये ॥ ८ ॥

रा॒या । हि॒र॒ण्य॑ऽया । म॒तिः । इ॒यं । अ॒वृ॒काय॑ । श॒वसे॑ । इ॒यं । वि॒प्रा । मे॒धऽसा॑तये ॥ ८ ॥

हिरण्यया हितरमणीयेन राया धनेन सहितायावृकायाहिंसाय शवसेऽस्माकं वलायेयमिदानीं क्रियमाणा मतिः स्तुतिर्भवत्विति शेषः ॥ हिरण्येत्यत्र सुपां सुसुगिति तृतीयेकवचनस्य यावादेशः ॥ किंच हे विप्राः प्राज्ञाः इयं मे च स्तुतिर्मेधसातये यज्ञकामाय च भवतु ॥

ते स्या॑म दे॒व वरु॑ण॒ ते मि॑त्र॒ सूरि॑भिः स॒ह । इ॒षं स्व॑स्य धीम॒हि ॥ ९ ॥

ते । स्या॑म । दे॒व । वरु॑ण॒ । ते । मि॑त्र॒ । सूरि॑भिः । स॒ह । इ॒षं । स्व॑रिति स्वः । च ।

धीम॒हि ॥ ९ ॥

हे देव वरुण ते वयं तव स्तोतारः स्नाम । समृद्धा भवेम । न केवलं वयमेव यजमानाः किंतु सूरिभिः स्तोत्रभिर्बलविभिः सह । तथा हे मित्र देव ते वयं सूरिभिः सह स्नाम । भवेम । किंचिवमत्रं स्ववदन् च धीमहि । धारयामहे ॥

आचिनशस्त्रि बहवः सूरचक्षस इति प्रनाचः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इति प्रनाचाः । आ० ६. ५. इति ॥ इयराषे पंचमेऽहनि प्रचमशस्त्रिऽर्च्यं प्रनाचः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इत्या उ वां दिविष्ठवः । आ० ७. ११. इति ॥

बहवः सूरचक्षसोऽग्निजिह्वा ऋतावृधः ।

वीणि ये येमुर्विदधानि धीतिभिर्विश्वा नि परिभूतिभिः ॥१०॥

बहवः । सूरऽचक्षसः । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽवृधः ।

वीणि । ये । येमुः । विदधानि । धीतिऽभिः । विश्वानि । परिभूतिऽभिः ॥१०॥

बहवो महांतः सूरचक्षसः सूर्यसदृशप्रकाशः । सूरः प्रकाशको येषामिति वा । अग्निजिह्वाः । अग्निरेव जिह्वादनसाधनो येषां तादृशः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारो मित्रादयः । किंच धे वीणि विश्वानि व्याप्तानि विदधानि चित्वादिस्थानानि चित्वादीनि परिभूतिभिः परिभाषुर्धीतिभिः कर्मभिर्येसुः प्रयच्छन्ति ते चक्षमाशतेत्युत्तरत्र संबंधनीयं । अथवाचैव धे वीणि स्थानानि प्रयच्छन्ति ते ब्रह्मत्वादिगुणोपेता आगच्छ-
लित्वध्याहार्यं ॥ १० ॥

वि ये दधुः शरदं मासमादह्यं ज्ञमकुं चादृचं ।

अनाप्यं वरुणो मिचो अर्यमा छचं राजान आशत ॥११॥

वि । ये । दधुः । शरदं । मासं । आत् । अहं । यज्ञं । अकुं । च । आत् । ऋचं ।

अनाप्यं । वरुणः । मिचः । अर्यमा । छचं । राजानः । आशत ॥११॥

धे मित्रादयः शरदं संवत्सरं वि दधुः अकुर्वन् आदन्तरमेव मासमन्तरमहरन्तरमहःसार्धं यज्ञं आदन्तरमकुं रात्रिं च ऋचं मंत्रां च । यद्वा । सर्वचादित्ययमपीत्यर्थे वर्तते । तथा सति क्रमोऽविचलितः । ते वरुणो मिचोऽर्यमा च चयोऽनाप्यमन्तरमाप्तं चचं वचं राजानो राजमाना आशत । व्याप्तवन्तः ॥

तृषो अद्य मनामहे सूक्तैः सूर उदिते ।

यदोहते वरुणो मिचो अर्यमा यूयमृतस्य रथ्यः ॥१२॥

तत् । वः । अद्य । मनामहे । सुऽउक्तैः । सूरैः । उतऽइति ।

यत् । ओहते । वरुणः । मिचः । अर्यमा । यूयं । ऋतस्य । रथ्यः ॥१२॥

तत्प्रसिद्धमथास्मिन्वागकाशे । वो युष्माक्यनामहे । याचामहे । केः साधनेः । सूक्तैः । कस्मिन्काशे । सूर उदिते । प्रातःकांक्ष इत्यर्थः । यद्वनं हे अतस्त्रोदकस्य रथ्यो नेतारः यूयं वरुणादय ओहते । यूयमित्यनेन सामानाधिकरण्यादोहत इत्यत्र पुत्रवत्ययः । ओहन् इत्यर्थः । तद्वनं मनामहे इति ॥

॥ ऋतावान् ऋतजाता ऋतावृधो घोरासो अनृतद्विषः ।

तेषां वः सुखे सुख्दिर्दमे नरः स्याम ये च सूरयः ॥१३॥

ऋतऽवानः । ऋतऽजाताः । ऋतऽवृधः । घोरासः । अनृतऽद्विषः ।

तेषां । वः । सुखे । सुख्दिऽतमे । नरः । स्याम । ये । च । सूरयः ॥१३॥

धे यूयमृतावान् ऋतवन्तो यज्ञवन्त उदकवन्तो वा ऋतजाताः । उत ऋतग्रन्थार्यः । तदर्धमुत्पन्नाः । अथवा । ऋतात्मजापतेः सत्तात्मादुत्पन्नाः । ऋतावृध उक्तार्थकर्तृक वर्धयितारो घोरासो घोरा अनृतद्विषो ऽचक्रुर्द्विषारः तेषां वो युष्माकं सुख्दिर्दमे सुखतमे सुखे धनेऽन्तरमचीयनृहयुति सुखे वा धे वयं धे वानि सूरयः कोतारः ते सर्वे ज्ञान । मयि ॥

सोमातिरेके माध्यंदिनसवने निमित्तिके शस्त्र उदु त्वदित्वयं प्रगाथोऽगुरुपः । सूचितं च । वरमहो अस्मि
सूर्योदु त्वद्वर्शतं वपुरिति प्रगाथी सोमियागुरुपी । आ० ६. ७. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने
ऽयमेव वैकल्पिकः सोमियगुरुपः । सूचितं च । उदु त्वद्वर्शतं वपुरदु त्वे मधुमत्तमाः । आ० ७. ४. इति ॥

उदु त्वद्वर्शतं वपुरदिव एति प्रतिहरे ।

यदीमाशुर्वहति देव एतंशो विश्वस्मै चक्षसे अरं ॥ १४ ॥

उत् । ऊं इति । त्यत् । दर्शतं । वपुः । दिवः । एति । प्रतिहरे ।

यत् । ईं । आशुः । वहति । देवः । एतंशः । विश्वस्मै । चक्षसे । अरं ॥ १४ ॥

त्वत्तद्वर्शतं दर्शनीयं वपुर्मंडलं दिवोऽतरिष्य प्रतिहरे समीप उदेति । उदेति । उ इति पूरणः । यदीं
यदेतच्छब्दलमायुः शीघ्रगाम्येतश्च एतवर्णोऽश्वो वहति धारयति । किमर्थं । विश्वस्यै सर्वस्या अरं चक्षसे
सम्यक्सर्वलोकदर्शनाय ॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णो जगतस्तस्युषस्पतिं समया विश्वमा रजः ।

सप्त स्वसारः सुविताय सूर्ये वहति हरितो रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णः । जगतः । तस्युषः । पतिं । समया । विश्वं । आ । रजः ।

सप्त । स्वसारः । सुविताय । सूर्ये । वहति । हरितः । रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णः सर्वस्यापि शिरसः । तृतीयाथे पंचमी । स्वशिरसेत्यर्थः । सूर्ये वहतीत्यनेन संबध्यति ।
अथवा शिरःशब्देन तद्वान्यदार्थो ज्ञेयते । वीप्सया तस्य कार्त्तव्यमुच्यते । सर्वस्य शिरमिर्त्यर्थः । जगतो जगमस्य
तस्युषः स्वारस्य पतिं स्वामिनं रथे वर्तमानं सूर्यं सुविताय कक्षाणाय विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीपे ॥
अमितः परितः समयेत्यादिना । म० २. ३. २. १. । समयाशब्दयोगात् द्वितीया ॥ सप्त सप्तसंख्याकाः स्वसारो
ऽश्वनिरपेक्ष्य स्वयमेव सरत्नो हरितो हरितवर्णो अश्वा वहति ॥ १५ ॥

तच्चक्षुर्देवहितं शुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं ॥ १६ ॥

तत् । चक्षुः । देवऽहितं । शुक्रं । उत्ऽचरत् । पश्येम । शरदः । शतं । जीवेम ।

शरदः । शतं ॥ १६ ॥

तत्प्रसिद्धं चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं देवहितं देवानां हितं । तेषां इविःस्वीकारकृतदधीनत्वात् । अथवा
देवेन हितं । शुक्रं निर्मलं सूर्यमंडलमुच्चरत् । उच्चरति । तच्छरदः शतं शतसंवत्सरं पश्येम । जीवेम शरदः
शतं । पुनःसुतिरादराधी ॥

पुष्पामिन्नवचद्वयोः सोमनिमित्त आवापि काथेभिरदाभ्येति तुषः । काथेभिरदाभ्येति तिलः । आ० ७. ५. ।
एति हि सूचितं ॥

काथेभिरदाभ्या यातं वरुण शुमत । मिषश्च सोमपीतये ॥ १७ ॥

काथेभिः । अदाभ्या । आ । यातं । वरुण । शुमत । मिषः । च । सोमऽपीतये ॥ १७ ॥

इ चदाभ्यादमनीयी इ वरुण त्वं मिषश्च शुमश्रुतिमंतो पुषां काथेभिरदाभ्युतिः सोमैरा यातं ।
किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

दिवो धामभिर्वरुण मित्राया यातमदुहा । पिबंतं सोममातुजी ॥ १८ ॥

दिवः । धामऽभिः । वरुण । मित्रः । च । आ । यातं । अदुहा । पिबंतं । सोमं ।

आतुजी इत्याऽतुजी ॥ १८ ॥

हे वरुण त्वं मित्रादुहाद्रोगधारी युवां दिवो युजोवसंधिभ्यो धामभिर्धामभ्यः क्षान्तिभ्यः । पंचम्यर्थे तुतीया । अथवा धामभिस्तोभिर्विभूतिभिः सार्धमा यातं । अथवा अमागच्छतं । आगत्य चातुजी शत्रूणां सर्वतो हिंसकावादातारी वा धनानां एवंरूपी संतौ सोमं पिबंतं ॥ तुजि पिजि हिंसावसादाननिकेतनेषु । अथ हिंसायामादाने वा वर्तते ॥

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा । पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

आ । यातं । मित्रावरुणा । जुषाणौ । आऽहुतिं । नरा । पातं । सोमं । अतऽवृधा ॥ १९ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारी आहुतिं सोमलक्षणां जुषाणी प्रियमाणी संतावा यातं । आगच्छतं यज्ञं । आगत्य च हे अतऽवृधा यज्ञस्य वर्धको युवां सोमं पातं । पिबंतं ॥ १९ ॥

प्रति वां रथमिति दशरथं द्वादशं सूक्तं । प्रति वां दशश्विनं तु तद्विद्युत्कमणिका । अर्धविस्रः । कंदस्त्रिपुण्ड्रः । तुष्टादिपरिभाषयितृदादीन्ष्ट सूक्ताव्यष्टिदेवत्वानि ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृती वैपुमे कंदसेतदा-
दिसूक्तसप्तकं द्वितीयवर्षं शंसं । तथा च सूचं । प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुच्यते । आ० ४. १५. । इति ॥

प्रति वां रथं नृपती जरथ्यै हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वां दूतो न धिष्यावजीगरच्छां सुनुर्न पितरां विवक्ति ॥ १ ॥

प्रति । वां । रथं । नृपती इति नृपती । जरथ्यै । हविष्मता । मनसा । यज्ञियेन ।

यः । वां । दूतः । न । धिष्यायौ । अजीगः । अच्छ । सुनुः । न । पितरां । विवक्ति ॥ १ ॥

हे नृपती नृपामृत्विज्यमानानां स्वामिनावशिनी वां युवयो रथं जरथ्यै । जरा क्षुतिः । क्षोतुं प्रति गच्छामीति शेषः । केन साधनेनेति तदुच्यते । हविष्मता हविर्युक्तेन यज्ञियेन यज्ञार्हेण मनसा क्षोषेण । यो रथो वां हे धिष्यौ धिष्यायौ । धिष्या क्षुतिः । वां युवां दूतो न दूत इवाजीगः जानरयति प्रबोधयति अस्मात्प्रति गंतुं तं रथमच्छा विवक्ति । आवधि । प्रबोधने वृद्धांतः । सुनुर्न पितरां पुत्रो मातापितराविव । अथवाच यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं बुध्यमानौ युवामच्छा विवक्तीति वा योज्यं ॥

अशोष्यमिः समिधानो अस्मे उपो अदृश्रन्तमसश्चिदंताः ।

अचेति केतुर्वसः पुरस्ताच्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥

अशोचि । अमिः । संऽइधानः । अस्मे इति । उपो इति । अदृश्रन् । तमसः । चित् । अंताः ।

अचेति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । श्रिये । दिवः । दुहितुः । जायमानः ॥ २ ॥

अक्षौ अस्माभिः समिधानः समिधमानः सन्नपिरशोचि । दीप्यते । तमसश्चित्तमसोऽप्यंताः पर्यंताः प्रदेशा उपो अदृश्रन् । उपदृश्रन्ति सर्वे । केतुः सर्वस्य प्रजापकः सूर्यो दिवो दुहितुर्वसः पुरस्तात्पूर्वक्षां दिशि श्रिये प्रीमायै वायमानः सन्नपिति । ज्ञायति । अस्मादेवं तस्माद्युवयोरानमनसमयः । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोता स्तोमैः सिषक्ति नासत्या विवक्षान् ।

पूर्वाभिर्यातं पृथ्याभिरर्वाकस्त्विदा वसुमता रथेन ॥ ३ ॥

अभि । वां । नूनं । अश्विना । सुहोता । स्तोमैः । सिसृक्षि । नासत्या । विवक्षान् ।
पूर्वीभिः । यातं । पथ्याभिः । अर्वाक् । स्वऽविदा । वसुऽमता । रथेन ॥ ३ ॥

हे अश्विना वां युवां सुहोता सुष्ठु देवानां सोता विवक्षान् सुतीनां वक्ताहं हे नासत्या सत्यभूती । इदम-
श्विनावित्यत्र योज्यं । स्तोमैः सिसृक्षि । शिवते । अतोऽर्वागक्षदभिसुखं पूर्वीभिः पथ्याभिः पूर्वपुष्टीर्मार्गैः स्वर्विदा
स्वर्गमुदकं वा जानता स्वरणवता वा वसुमता धनवता वा रथेन यातं । गच्छतं ॥

अवोर्वा नूनमश्विना युवाकुर्वुवे यद्वां सुते माध्वी वसूयुः ।
आ वां वहंतु स्थविरासो अश्वः पिबाथो अस्मे सुष्ठुता मधूनि ॥ ४ ॥
अवोः । वां । नूनं । अश्विना । युवाकुः । हुवे । यत् । वां । सुते । माध्वी इति । वसुऽयुः ।
आ । वां । वहंतु । स्थविरासः । अश्वः । पिबाथः । अस्मे इति । सुऽसुता । मधूनि ॥ ४ ॥

हे अश्विनाश्विनी अवो रश्मिचोर्युवाभ्यां युवाकुर्युवां कामयमानोऽहं नूनमथ स्वभूतो मधामीति शेषः ।
यद्यस्मात् हे माध्वी मधुरस्य सोमस्याहो मधुविद्यासंबन्धिनी वा वां युवां सुतेऽभिपुते सोमे वसूयुर्वसुक्कामो
ऊवे सौमि अतो वां स्वभूतः । वां युवामा वहंतु । के । स्थविरासः खूनाः प्रवृद्धा अश्वः । एतयोरतिप्रवृद्ध-
त्वाच्छीघ्रगतिरपेक्षितत्वाच्च स्थविरेरेव भाव्यं । आगमनानंतरमक्षी अस्माभिः सुष्ठुता सुष्ठुभिपुतानि मधूनि मधु-
ररसान् पिबाथः । पिबतं ॥

प्राचीं सु देवाश्विना धियं मेऽमृधां सातये कृतं वसूयुं ।
विश्वं अविष्टं वाज आ पुरंधीस्ता नः शक्तं शचीपती शचीभिः ॥ ५ ॥
प्राचीं । ऊं इति । देवा । अश्विना । धियं । मे । अमृधां । सातये । कृतं । वसुऽयुं ।
विश्वः । अविष्टं । वाजे । आ । पुरंऽधीः । ता । नः । शक्तं । शचीपती इति
शचीऽपती । शचीभिः ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी देवा देवी युवां प्राचीमृज्जीममृधामहिंसितां वसूयुं धनमिच्छंतीं मे मम धियं बुद्धिं
सुतिं कर्म वा सातये जन्मायोषितां कृतं । कृषतं । किंच वाज आ संयामेऽपि विश्वः पुरंधीरक्षदीया शची-
रविष्टं । रक्षतं । हे शचीपती । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पात्रकौ ता तौ युवां शचीनिरक्षदीयैः सुतादिरूपैः
कर्मभिर्नोऽस्माच्छक्तं । प्रयच्छतं धनमिति शेषः ॥ १२ ॥

अविष्टं धीष्वश्विना न आसु प्रजावद्रेतो अह्यं नो अस्तु ।
आ वां तोके तनये तूतुजानाः सुरत्नासो देववीतिं गमेम ॥ ६ ॥
अविष्टं । धीषु । अश्विना । नः । आसु । प्रजाऽवत् । रेतः । अह्यं । नः । अस्तु ।
आ । वां । तोके । तनये । तूतुजानाः । सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम ॥ ६ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्मानासु धीष्वेषु कर्मसविष्टं । रक्षतं । नोऽस्मभ्यमह्यमवीषं प्रजावत्पुत्रावुपितं
पुत्रोत्पादनसमर्थं रेतोऽस्तु । वां सुवचोरपुत्रहाव्यं तोके पुषि तनये तत्पुत्रादी च तूतुजाना अभिमतं धनं
प्रयच्छतः सुरत्नासः शोभनधनाच्च संतो देववीतिं देवानां वीतिः प्राप्तिर्विच्छिन्नादृशं वक्ष्यमा नमिष । आनच्छेन ॥

एष स्य वां पूर्वगत्वेव सख्ये निधिर्हितो माध्वी रातो अस्मे ।
 अहेळता मनसा यातमर्वागध्वंता ह्व्यं मानुषीषु विष्णु ॥ ७ ॥
 एषः। स्यः। वां। पूर्वगत्वाऽइव। सख्ये। निऽधिः। हितः। माध्वी इति। रातः। अस्मे इति।
 अहेळता। मनसा। आ। यातं। अर्वाक्। अध्वंता। ह्व्यं। मानुषीषु। विष्णु ॥ ७ ॥

एष पुरतो दीयमानः स स युवयोः प्रियत्वेन प्रसिद्धः सोमो हे माध्वी मधुप्रियावन्निनी वां युवयोः
 पुरतो निधिर्निधिक्षामीयो हितः स्थापितोऽस्मै अस्माभी रातो दत्तः संकल्पितः संगिहितः। किमिव। सख्ये
 सख्यार्थं पूर्वगत्वेव पुरतो गता दूत इव। स यथा प्रियं जनयन् स्वामिनः पुरतो वर्तत तद्वदित्यर्थः। यथादेवं
 तस्मादहेळताकुप्यता मनसानुग्रहयुक्तेन चेतसार्वागव्यदमिमुखमा यातं। आगच्छतं। अग्रता ह्व्यं इति। सोमा-
 दिक्मग्रतावभ्यवहरती। कुच। मानुषीषु विष्णु मनुष्यरूपासु प्रवासु वर्तमानं ॥

एकस्मिन्योगे भुरणा समाने परि वां सप्त स्रवतो रथो गात् ।
 न वायंति सुभ्वो देवयुक्ता ये वां धूर्धु तरणयो वहति ॥ ८ ॥
 एकस्मिन्। योगे। भुरणा। समाने। परि। वां। सप्त। स्रवतः। रथः। गात् ।
 न। वायंति। सुऽभ्वः। देवऽयुक्ताः। ये। वां। धूऽसु। तरणयः। वहति ॥ ८ ॥

हे भुरणा सर्वस्य भर्तारो युवयोरैकस्मिन् समान उभयसाधारणे योगेऽस्माद्विषये सति वां युवयो रथः
 सप्त स्रवतः सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका वा गंगाद्याः परि गात्। परिगच्छति। शीघ्रमागच्छतीत्यर्थः। तद्-
 धातुकृताः सुभ्वः सुभवना देवयुक्ता देवाभ्यां युवाभ्यां युक्ता अश्वाः शीघ्रगमने न वायंति। न मुञ्चति। न
 आरुन्धति। येऽश्वा वां धूर्धु रथस्य तरणयसारकाः शीघ्रगंतारो वहति युवां ते न वायंतीति ॥

असृष्टता मघवन्नो हि भूतं ये राया मघदेयं जुनन्ति ।
 प्र ये बंधुं सूनृताभिस्तिरन्ते गव्यां पृंचन्तो अश्व्या मघानि ॥ ९ ॥
 असृष्टता। मघवत्तऽभ्यः। हि। भूतं। ये। राया। मघऽदेयं। जुनन्ति।
 प्र। ये। बंधुं। सूनृताभिः। तिरन्ते। गव्यां। पृंचन्तः। अश्व्या। मघानि ॥ ९ ॥

असृष्टता कुचांषसज्यमानो युवां मघवन्नो धनवन्नो हविष्यन्नो यजमानेभ्यस्तेषामर्थाय भूतं हि। भवतं।
 तेभ्य एवानुरक्ता भवतं। अनुयाह्या एव विशिष्यति। ये राया धनेन निमित्तेन राया युक्ता वा मघदेयं दातव्यं
 मघं धनं हविर्कचयं वा जुनन्ति प्रेरयन्ति यच्छति। ये च बंधुं। स्नेहेन वध्नातीति बंधुः। तं स्वसंबन्धिनं। अथवा
 फलेन वध्नातीति बंधुरध्वर्यादिः। तं सूनृताभिः प्रियसत्त्वात्मिकाभिर्वाग्भिः प्र तिरन्ते प्रवर्धयन्ति। प्रपूर्वाकार-
 तिर्वर्धनार्थः। किं जुनन्तः। गवा गोरूपाश्च अश्व्याश्चरूपाणि च मघानि धनानि पृंचन्तोऽर्चिभ्यः प्रयच्छन्तः। तेभ्यो
 मघवन्नो भूतमिति ॥

नू मे हवमा नृणुतं युवाना यासिष्टं वृत्तिरश्विनाविरावत् ।
 धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन्ययं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥
 नू। मे। हव। आ। नृणुतं। युवाना। यासिष्टं। वृत्तिः। अश्विनौ। इराऽवत् ।
 धत्तं। रत्नानि। जरतं। च। सूरीन्। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ १० ॥

हे युवाणा नित्ययौवनी न्वय युवां मे हवमसदीयां सुतिमा मृगुतं । मुत्वा च हे अश्विनी हरावस-
विर्युतं वर्तिगृहं यासिष्टं । आगच्छतं । आगत्य च रत्नानि रमणीयानि धनानि धत्तं । दत्तं । सूरिण कोतुज्जरतं ।
वर्धयतं ॥ धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ शिष्टं सष्टं ॥ ॥ १३ ॥

आ शुभा धातमिति नवर्चं चयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थमाश्विनं । आदितः सप्त विराजोऽष्टमीनवम्यौ
चिदुभौ । अनुक्रम्यते च । आ शुभा नव सप्ताद्या विराज इति ॥ सूक्तविनियोगो वैगिकः ॥

आ शुभा यातमश्विना स्वश्वा गिरौ दत्ता जुजुषाणा युवाकोः ।

हव्यानि च प्रतिभृता वीतं नः ॥ १ ॥

आ । शुभा । यातं । अश्विना । सुऽअश्वा । गिरः । दत्ता । जुजुषाणा । युवाकोः ।

हव्यानि । च । प्रतिऽभृता । वीतं । नः ॥ १ ॥

हे शुभा दीप्तौ स्वश्वा शोभनाश्वौ हे अश्विनाश्विनी आ यातं । अस्वयज्ञमागच्छतं । दत्ता शत्रूणांमुपप-
यितारी युवां युवाकोर्युवां कामयमानस्य मम गिरः सुतीर्जुषाणा श्वेवमानी भवतमिति शेषः । न केवलं
सुतिं किंतु नोऽसदीयानि प्रतिभृता संभृतानि हव्यानि हवींषि च वीतं । भवयतं ॥

प्र वामंधांसीश्विनाश्विनश्चस्त्रयाज्या । सूचितं च । प्र वामंधांसि मद्यान्यस्युभया पिबतमश्विना । आ०
६. ५. इति ॥

प्र वामंधांसि मद्यान्यस्युररं गंतं हविषो वीतये मे ।

तिरो अर्यो हवनानि श्रुतं नः ॥ २ ॥

प्र । वां । अंधांसि । मद्यानि । अस्थुः । अरं । गंतं । हविषः । वीतये । मे ।

तिरः । अर्यः । हवनानि । श्रुतं । नः ॥ २ ॥

हे अश्विनी वां युवाभ्यां मद्यानि मदजनकान्वंधांसि सोमसपणान्यज्ञानि प्राक्षुः । प्राक्षिषत । गृहीता-
भ्यासन्नित्यर्थः । अतो युवां मे मम हविषो वीतये पाणायारमत्यर्थं शीघ्रं गंतं । आगच्छतं । अर्योऽरेरसद्विरो-
धिना हवनानि तिरस्तिरस्त्रुत्य नः । असादाद्भानमित्यर्थः । तच्छ्रुतं । मृगुतं ॥ श्रुतमित्यस्य वाक्यादित्वाद्गणितातः ॥

प्र वां रथो मनोजवा इयर्ति तिरो रजांस्यश्विना शतोतिः ।

अस्मभ्यं सूर्योर्वसू इयानः ॥ ३ ॥

प्र । वां । रथः । मनःऽजवाः । इयर्ति । तिरः । रजांसि । अश्विना । शतऽऊतिः ।

अस्मभ्यं । सूर्यावसू इति । इयानः ॥ ३ ॥

हे सूर्यावसू सूर्यायाः सह रथे वसंतौ वां युवयो रथोऽसभ्यमसद्वर्धमियानो याच्यमानः सन्नियर्ति ।
आगच्छत्यस्यार्थः । रथश्वा वां प्रेरयति गमनाय । कीदृशो रथः । मनोजवा मनोवेगः शतोतिरपरिमितास-
द्विषयरथसः । किं कुर्वन् । रजांसि कोकांस्तिरस्तिरस्त्रुत्यातिशयेयतीति ॥

अयं ह यज्ञां देवयाऽउ अद्रिर्ध्वो विवर्क्ति सोमसुसुवभ्यां ।

आ वल्गू विप्रो ववृतीत हव्यैः ॥ ४ ॥

अयं ह । यत् । वां । देवऽयाः । ऊं इति । अद्रिः । ऊर्ध्वः । विवर्क्ति । सोमऽसुत । सुवऽभ्यां ।

आ । वल्गू इति । विप्रः । ववृतीत । हव्यैः ॥ ४ ॥

यद्यदा वां युवां प्रति देवया देवी युवां कामयमानः । उ इति पूरणः । अयमद्विरभिषयवा सोमसुत
सोममभिषयव युवम् । युवाभ्यामर्थायामिषुल्लसिति संबंधः । एवं कर्षन्तुर्भ्य उल्लतः सन् विवक्ति उल्लः शब्द-
यति तदांती वल्लु सुंदरी युवां विप्रो मेधावी यजमानो हविर्हविर्मिरा ववृतीत । आवर्तयति ।

चि॒षं ह॒ यद्वां भो॒र्जनं॒ न्वस्ति॒ न्यच॑ये॒ महि॑ष्वंतं युयोतं ।

यो॒ वामो॑मानं॒ दध॑ते प्रि॒यः सन् ॥ ५ ॥

चि॒षं । ह॒ । यत् । वां । भो॒र्जनं । नु । अस्ति॒ । नि । अच॑ये । महि॑ष्वंतं । युयो॒तं ।

यः । वां । ओ॒मानं । दध॑ते । प्रि॒यः । सन् ॥ ५ ॥

हे अश्विनी वां युवयोश्चिषं चायनीयं यज्ञोजनं धनमस्ति इ अस्ति खलु । न्विति पूरणः । तद्वत्कर्षं दत्त-
मित्त्वर्थः । अच यतोः सुतिः । अचय एतन्नामकादृषेः । पंचम्यर्थे चतुर्थी । तस्माद्विष्वंतमुवीक्षं नि युयोतं ।
पृथक्कृतं । योऽपि प्रियः सन् सोमस्यायुवाभ्यां प्रियभूतः सन् युवाभ्यामेव कृतमोमानं रचयं सुखं दधति
धारयति ॥ १४ ॥

उ॒त॒ त्यद्वां॑ जु॒रते॑ अ॒श्विना॒ भू॒क्ष्यवा॑नाय प्र॒तीत्यै॑ ह॒विर्दे॑ ।

अ॒धि॒ यद्वापै॑ इ॒त॒र्ज॑ति ध॒त्स्यः ॥ ६ ॥

उ॒त । त्यत् । वां । जु॒रते । अ॒श्विना । भू॒त् । अ॒वा॒नाय । प्र॒तीत्यै । ह॒विः॒ऽदे ।

अ॒धि । यत् । व॒र्षः । इ॒तः॒ऽर्ज॑ति । ध॒त्स्यः ॥ ६ ॥

उतापि च हे अश्विनाश्विनी वां युवयोः कर्म कुर्वते जुरते जूर्याय हविर्दे हविर्दाषे अवानायितन्नामकाय
महर्षये त्वत्तत्प्रतीत्यं प्रतिगमनं तस्य रूपस्य प्रत्याप्ति भूत् । अभूत् । किं तदिति । यद्वापै रूपमितजतीतो गम-
नायां मुखीः सवाशदितः प्राप्तिरूपमधि धत्स्यः अधधत् । युवं अवागमश्विना जरतं पुनर्युवानं चक्रपुः
शचीभिः । अ० १. ११७. १३ । इत्यादिषु अवागमस्य युवयोर्नवीकरणं प्रसिद्धं ॥

उ॒त॒ त्वं॑ भु॒ज्युम॑श्विना॒ सखा॑यो मध्ये॒ जहु॑र्दुरे॒वासः॑ समु॒द्रे ।

नि॒रीं प॑र्ष॒दरा॑वा॒ यो यु॑वाकुः ॥ ७ ॥

उ॒त । त्वं । भु॒ज्युं । अ॒श्विना । सखा॑यः । मध्ये॒ । ज॒हुः । दुः॒ऽए॒वासः । स॒मु॒द्रे ।

निः । ईं । प॑र्ष॒त् । अ॒रा॒वा । यः । यु॑वाकुः ॥ ७ ॥

उतापि च त्वं तं भुज्युमेतन्नामानं समुद्रे मध्ये समुद्रोदकस्य मध्ये सखायो भुज्युसखिभूता दुरेवासी दुष्ट-
गमना वज्रः । त्वत्तवतः । ईमेनं समुद्रमध्ये चित्रं निः पर्वत् । निरपारयतं । यो भुज्युर्मुवाकुर्मुवां कामयिता-
राचारयवानभिगता च तमेनं निरपारयतं । अश्विनिषु सूक्तिषु कथाः सूच्यन्ते । अश्विभुज्यादीनामपि जसा-
दिभ्यो रचयकृपाकाः सर्वा महता प्रपञ्चिनास्माभिर्नासत्वाभ्यां बहिर्निव । अ० १. ११६. १. । इत्यत्र प्रपञ्चिताः ।
ताकाच इत्याः ।

यु॒क्ताय॑ चि॒ज्जस॑मानाय श॒क्तमु॑त॒ श्रु॑तं श॒यवे॑ हू॒यमा॑ना ।

याव॑द्यामपि॒न्वत॑म॒पो न॒ स्त॒र्ये चि॒च्छ॒क्याश्वि॑ना॒ शची॑भिः ॥ ८ ॥

यु॒क्ताय॑ । चि॒त् । ज॒स॒मानाय॑ । श॒क्तं । उ॒त । श्रु॑तं । श॒यवे॑ । हू॒यमा॑ना ।

यो । अ॒द्यां । अपि॒न्वतं॑ । अ॒पः । न । स्त॒र्ये । चि॒त् । श॒क्ती । अ॒श्विना॑ । शची॑भिः ॥ ८ ॥

बुकाय धनादायि । अभिसवत इत्यर्थः । चिदिति पूरणः । अथवा परेभ्यो धनानि प्रयच्छते । यद्वा । बुकाय बुकवर्धिसकाय । एतन्नामकाय असमानाय कर्मभिरुपचीयमाणाचर्वये शक्तं । अभिमतं धनमदत्तं ॥ शक्वेदनाथस्य बुध्येतद्वयं । अद्यभावच्छादसः ॥ उतापि च शयव एतन्नामकाचर्वये ह्ययमानाह्यमानी युवां युतं । अगृह्युतं । यी युवामध्यां गामपिन्वतं अपुरयतं श्रीरेण अपो नाङ्गिरिव नदीं । तां यषोदकेन पूरय-
तस्तद्वत् । कीदृशीमध्यां । सत्यं चित् सरोमपि निवृत्तप्रसवां बुक्तामपि शक्ती शक्त्या सामर्थ्येन दोहनसचयेन युक्तां कृत्वा शचीभिर्युष्मदीथैः कर्मभिर्ह्ये अश्विनाविति । शयवे चित्नासत्वा शचीभिर्जसुरथे सत्यं पिष्यचुर्गौ । अ० १. ११६. २२. । इत्यादि युक्तं ॥

एष स्य कारुर्जरते सूक्तैरये बुधान उषसां सुमन्मा ।

इषा तं वर्धदध्या पयोभिर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥९॥

एषः । स्यः । कारुः । जरते । सूऽउक्तैः । अये । बुधानः । उषसां । सुऽमन्मा ।

इषा । तं । वर्धत् । अध्या । पयःऽभिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥९॥

एष सोता स्य स प्रसिद्धो वसिष्ठः कावः सोतोषसामये प्रातःसवने बुधानो बुध्यमानः सुमन्मा शोम-
नमतिः सुदुतिर्वा सूक्तेर्जरते । सोति । तमिषास्त्रिण वर्धत् । वर्धयतं ॥ वचनव्यत्ययः ॥ अध्याहृतव्या गीस वर्धत् ।
वर्धयतु । अथवेकमेव वाक्यं । अध्या गीर्वसिष्ठस्य प्रतिनियतापिहोचार्था गौरिषास्त्रिण । घृतादिनेत्यर्थः । पयो-
भिश्च तं वसिष्ठं वर्धत् । वर्धयतु । एवमात्मानं परोक्षेण निर्दिदेश । शिष्टं स्पष्टं ॥ १५ ॥

आ वां रथ इत्यष्टयं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यै विपुममाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ वां रथोऽष्टाविति ॥
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

आ वां रथो रोदसी वद्धधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वथैः ।

घृतवर्तनिः पविभी रुचान इषां वोऽह्ना नृपतिर्वाजिनीवान् ॥१॥

आ । वां । रथः । रोदसी इति । वद्धधानः । हिरण्ययः । वृषऽभिः । यातु । अथैः ।

घृतऽवर्तनिः । पविऽभिः । रुचानः । इषां । वोऽह्ना । नृऽपतिः । वाजिनीऽवान् ॥१॥

हे अश्विनी वां रथो वृषभिर्युवभिर्युक्ताः सन्ना यातु यज्ञमकादीयं । कीदृशो रथः । रथो विशिष्यते ।
रोदसी बावापुषिन्वी वद्धधानो बाधमानो हिरण्ययो हिरण्यमयो घृतवर्तनिर्घृतमुदकं वर्तन्वा यस्य तादृशः
पविभी रथनेभिर्मिर्मधुपाचैर्वा रुचानो दीप्यमान इषां वोऽह्ना यजमानैर्दत्तानां इषिषां बाह्वो दातव्यानां
वात्सानां वोऽह्ना नृपतिर्गुणां यजमानानां स्वामी वाजिनीवानस्रवान् ॥

स पप्रथानो अभि पंच भूमा चिवंधुरो मनसा यातु युक्तः ।

विशो येन गच्छथो देवयंतीः कुषा चिद्याममश्विना दधाना ॥२॥

सः । पप्रथानः । अभि । पंच । भूमः । चिऽवंधुरः । मनसा । आ । यातु । युक्तः ।

विशः । येन । गच्छथः । देवऽयंतीः । कुष । चित् । यामं । अश्विना । दधाना ॥२॥

स रथः पंच भूम भूतानि सर्वप्राणिनः पप्रथानः प्रथमानस्त्रिवंधुरः । बंधुरस्तुवाचं सारथ्यवत्त्वात्
काष्ठमयं । तादृशैस्त्रिभिर्घृतो मन्वाकास्तुत्वा युक्तोऽभ्या यातु । येन रथेन देवयंतीर्विशो यजमानान्प्रति-
नय्यथः । हे अश्विनाश्विनी कुष चिवच क्तापि यामं मनसं दधाना धारयंती येन विशो नय्यथः स चास्मिति ॥

स्वश्वा यशसा यातमर्वाग्दत्ता निधिं मधुमंतं पिबाथः ।

त्रि वां रथो बध्वा ऽ यादमानोऽन्ताद्विवो बाधते वर्तनिभ्यां ॥३॥

सुऽअश्वा । यशसा । आ । यातं । अर्वाक् । दत्ता । निऽधिं । मधुऽमंतं । पिबाथः ।

वि । वां । रथः । बध्वा । यादमानः । अंतान् । दिवः । बाधते । वर्तनिऽभ्यां ॥३॥

हे देवौ स्वश्वा शोभनाशेन यशसा चार्वगसद्विमुखं यातं । आगच्छतं । हे दत्ता शूषामुपचपयितारी मधुमंतं मधुररसोपेतं निधिं निधिवन्निहितं सोमं पिबाथः । पिबतं । वां युवयो रथो बध्वा सूर्यया सह यादमानो गंतवान्प्रति गच्छन् । गमयन्निर्वाथः । एवं कुर्वन् वर्तनिभ्यां स्वचक्राभ्यां दिवोऽतान् पर्यंतप्रदेशान् बाधते । शीघ्रगमनेन पीडयति ॥

युवोः श्रियं परि योषावृणीत सूरौ दुहिता परितकम्यायां ।

यद्देवयंतमवथः शचीभिः परि घ्नंसमोमना वां वयो गात् ॥४॥

युवोः । श्रियं । परि । योषा । अवृणीत । सूरः । दुहिता । परिऽतकम्यायां ।

यत् । देवऽयंतं । अवथः । शचीभिः । परि । घ्नंसं । ओमना । वां । वयः । गात् ॥४॥

युवोर्युवयोः श्रियं । अथत इति श्री रथः । तं सेवामेव वा योषा सर्वदा मिश्रयंती योषित सूरः सूर्यस्य दुहिता पर्यवृणीत । कदा । परितकम्यायां राक्षी परितस्तकनयति संयामे यज्ञे वा गंतये । किं यद्यदा देवयंतं देवकामं यजमानं यज्ञं वा शचीभिर्युवयोर्गमनादिलक्षणीः कर्मभिरवथः रक्षयः तदानीं घ्नंसं दीप्तं वयोऽन्नं सोमादिलक्षणमोमनावनेन रक्षणेन निमित्तेन वां परि गात् । पर्यगात् ॥

यो ह स्य वां रथिरा वस्तं उस्त्रा रथो युजानः परियाति वर्तिः ।

तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ न्यश्चिना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥५॥

यः । ह । स्यः । वां । रथिरा । वस्तं । उस्त्रा । रथः । युजानः । परिऽयाति । वर्तिः ।

तेन । नः । शं । योः । उषसः । विऽउष्टौ । नि । अश्चिना । वहतं । यज्ञे । अस्मिन् ॥५॥

यो रथः । इति पूरणः । स स प्रसिद्धो रथो हे रथिरा रथिनी ॥ मलर्षीयो रः ॥ उस्त्राक्षीकांसि वक्षी आच्छादयति । यद्य रथो युजानोऽश्चर्युक्तः सन्वर्तिर्मार्गं यजमानगृहं वा परियाति परिगच्छति । तेन रथेन हे अश्चिनाश्चिनी नोऽस्माकमस्मिन् यज्ञे उषसो व्युष्टौ प्रातःकाशि शं शमनाय पापानां योर्मिश्रणाय च युजानां नि वहतं । नितरां प्राप्तं ॥

नरा गौरेव विद्युतं तृषाणास्माकमद्य सवनीप यातं ।

पुरुषा हि वां मतिभिर्हवन्ते मा वामन्ये नि यमन्देवयंतः ॥६॥

नरा । गौराऽइव । विऽद्युतं । तृषाणा । अस्माकं । अद्य । सवना । उप । यातं ।

पुरुऽषा । हि । वां । मतिभिः । हवन्ते । मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयंतः ॥६॥

हे नरा नितारावश्चिनी गौरेव गौरा मुनीव विद्युतं विशिष्येव दीपमानं सोमं प्रति । पुरुषाणां पुरुषाद्युक्ता-ववास्माकं सवना सवनामुप यातं । उपानच्छतं । पुरुषा यज्ञेषु यज्ञेषु वां युषां यजमाना मतिभिः सुतिभिर्हवन्ते हि । सुवन्ति । अतो वां युषामन्वि यज्ञादौ देवयंती देवी कौमयमाना वां युषां मा नि यमन् । मा निषण्ण्यु ॥

युवं भुज्युमर्वविहं समुद्र उदूहधुरणसो अस्मिधानैः ।

पतचिभिरश्मैरव्ययिभिर्दंसनाभिरश्विना पारयता ॥ ७ ॥

युवं । भुज्युं । अर्वऽविहं । समुद्रे । उत् । ऊहधुः । अणसः । अस्मिधानैः ।

पतचिऽभिः । अश्मैः । अव्ययिऽभिः । दंसनाभिः । अश्विना । पारयता ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनी युवं भुज्युमेतन्नामकमवविहं विधिं सखिभिः समुद्रे तप्ये निमग्नमर्णस उदकादु-
दूहधुः । किं कुर्वताविति तदुच्यते । अस्मिधानैरपीयमाणीरश्मैरव्ययिभिश्च पतचिभिः पतनवन्निर्गमनवन्नी-
रथे नियुक्तेरर्णसनाभिः शारीरैः कर्मभिश्च पारयता पारयन्ती समुद्रमर्णस उदूहधुरिति । नासत्या भुज्यु-
मूहधुः पतयैः । ऋ० १. ११६. ४. इति ह्युक्तं ॥

नू मे हवमा ऋणुतं युवाना यासिष्टं वर्तिरेश्विनाविरावत् ।

धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

नू । मे । हव । आ । ऋणुतं । युवाना । यासिष्टं । वर्तिः । अश्विनौ । इराऽवत् ।

धत्तं । रत्नानि । जरतं । च । सूरीन् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

नू मे हवमित्यहमी विद्या ॥ १६ ॥

आ विश्ववरिति सप्तर्षे पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्षं वैदुममाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ विश्ववारा सप्तेति ॥
प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च विनियोग उक्तः ॥ आश्वसृचसृतीये वंदोमे प्रउगशस्त्रे विनियुक्तः । आ विश्व-
वाराश्विना गतं नोऽयं सोम रंद्र । आ० ८. ११. इति सूचितत्वात् ॥

आ विश्ववाराश्विना गतं नः प्र तत्स्थानमवाचि वां पृथिव्यां ।

अश्वो न वाजी ऋणुपृष्ठो अस्थादा यत्सेदधुर्ध्रुवसे न योनिं ॥ १ ॥

आ । विश्वऽवारा । अश्विना । गतं । नः । प्र । तत् । स्थानं । अवाचि । वां । पृथिव्यां ।

अश्वः । न । वाजी । ऋणुऽपृष्ठः । अस्थात् । आ । यत् । सेदधुः । ध्रुवसे । न । योनिं ॥ १ ॥

हे विश्ववारा सर्वैर्वदणीयावश्विनाश्विनी नोऽस्माकं यत् यागमा गतं आगच्छतं वां युवयोस्तत्स्थानं पृथिव्यां
वेद्यां प्रावाचि । प्रोच्यते । तदर्थं ऋणुपृष्ठः मुखकरपृष्ठभागः । अर्धतविपुलत्वादाकृष्टानां मुखकरपृष्ठभाग इत्यर्थः ।
वाजी वेगवानश्वोऽस्मात् । तिष्ठतु युवयोः समीपे । यत् । यमित्यर्थः । यमन्ममा सेदधुः आसीदधः सोऽधः ।
यद्वा । यत्स्थानमासीदधः तत्स्थानमश्च आश्रयत्वितो गमनाय । स्त्रितो वृष्टांतः । ध्रुवसे ध्रुवाय निवासाय
योनिं न योनिं ज्ञानमिव ॥

सिषक्त्ति सा वां सुमतिश्चनिष्ठातापि घर्मो मनुषो दुरोणे ।

यो वां समुद्रान्सरितः पिपत्येतग्वा चित्तं सुयुजां युजानः ॥ २ ॥

सिषक्त्ति । सा । वां । सुऽमतिः । चनिष्ठा । अतापि । घर्मः । मनुषः । दुरोणे ।

यः । वां । समुद्रान् । सरितः । पिपत्येति । एतऽग्वा । चित् । न । सुऽयुजां । युजानः ॥ २ ॥

सा सुमतिरस्माभिः क्रियमाणा शोभनां सुतिष्ठतिष्ठा कमनीयतमातिशयिनाम्रवन्ती वा वां युवां विवक्ति ।
क्षेपति । किंच घर्मः प्रवर्गश्च मनुषो मनुष्यश्च यवमानश्च दुरोणे यागनुहिऽतापि । ततोऽमृत । यद्वौ रत्नय-

तत्तद्वर्गस्य वर्गत्वं । तेऽपि ५. १. ५. । इति श्रुतिः । यच्च स्य शिरःस्थानीयत्वादस्य । यो वर्गो वा युवा । प्राप्तु-
वन्निति शेषः । समुद्रात् सरितश्च पिपतिं पूरयति बुद्धिद्वारा । एतस्या चित्त । चिदिति पूरणः । अन्नाविष यथा
युयुजा सुतु युक्ती रथे भवतस्तथेत्यर्थः । नेत्युपमार्थः । तद्वयुवां यश्च युवानो योजयन्त्यः । स एवं करोति ॥

यानि स्थानान्यश्विना दधाथे दिवो यद्भीष्मोषधीषु विष्णु ।

नि पर्वतस्य मूर्धनि सदैतेषं जनाय दाप्नुषे वहता ॥३॥

यानि । स्थानानि । अश्विना । दधाथे इति । दिवः । यद्भीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

नि । पर्वतस्य । मूर्धनि । सदैता । इषं । जनाय । दाप्नुषे । वहता ॥३॥

हे अश्विना युवां दिवो युक्तीकादागत्य यानि स्थानानि दधाथे कुक्षः । कुचिति उच्यते । यद्भीषु महती-
ष्वोषधीषु विष्णु यजमानेषु च । ती युवां पर्वतस्य मेघस्थांतरिक्षस्य वा मूर्धनि स्थाने सदैता निषीदताविषममं
दाप्नुषे हविर्दाथे जनाय यजमानाय वहता प्रापयन्ती भवतमिति शेषः ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु यद्योग्या अश्ववैथे ऋषीणां ।

पुरुषि रत्ना दधती न्यस्मे अनु पूर्वाणि चख्ययुगानि ॥४॥

चनिष्टं । देवौ । ओषधीषु । अप्सु । यत् । योग्याः । अश्ववैथे इति । ऋषीणां ।

पुरुषि । रत्ना । दधती । नि । अस्मे इति । अनु । पूर्वाणि । चख्ययुः । युगानि ॥४॥

हे देवा देवौ युवानोषधीष्वोषधिविकारांश्चरपुरोडाशादिकानप्सु सोमरसांश्चनिष्टं । अत्यंतकमजी-
वतमं कामधेयमित्यर्थः । यत्तस्माद्योग्या-युवयोश्चिता श्रीवधीरपक्ष्मीणां संबन्धिनीरश्ववैथे आमुषः तस्मा-
दस्मादीया अपि कामधेयमित्यर्थः । यद्वा । अश्वीकामस्माकमिति पुजार्थं वज्रवचनं । यत्तस्मादोषधीष्वप्सु
च निष्टं योग्याः सुतीक्ष्णवैथे तस्मादस्मे अस्मासु पुरुषि वज्रनि रत्ना रमणीयानि भूतानि नि दधती
पूर्वाणि युगानि मिथुनानि चाद्यापतिरूपास्तानु चख्ययुः । ज्ञातवन्ती । अनुष्ठप्यन्तावगुयार्थं ॥

पुश्रुवांसां चिदश्विना पुरुषयभि ब्रह्माणि चक्ष्वाथे ऋषीणां ।

प्रति प्र यातं वरमा जनायास्मे वामस्तु सुमतिश्चनिष्टा ॥५॥

पुश्रुवांसां । चित् । अश्विना । पुरुषि । अभि । ब्रह्माणि । चक्ष्वाथे इति । ऋषीणां ।

प्रति । प्र । यातं । वरं । आ । जनाय । अस्मे इति । वां । अस्तु । सुमतिः । चनिष्टा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनी । चिदिति पूरणः । युवां पुश्रुवांसां श्रुतवन्ती संती पुरुषि वज्रनि ब्रह्माणि परिवृढानि
कर्माणि श्रुतिकथयानुवीक्ष्यामस्माकं संबन्धीभ्यः यथाथि । अभिपक्ष्मो युवां । अतो जनाय जनस्य यजमानस्य
मम वरं यच्च प्रति प्र यातं । वां युवयोश्चनिष्टोक्तवचनां सुमतिरनुग्रहमतिरस्मे अस्मास्वस्तु । भवतु ॥

यो वां यज्ञो नासत्या हविष्मान्कृतब्रह्मा समर्थोऽभवाति ।

उप प्र यातं वरमा वसिष्ठमिमा ब्रह्माण्युच्यन्ते युवभ्यां ॥६॥

यः । वां । यज्ञः । नासत्या । हविष्मान् । कृतऽब्रह्मा । सऽमर्थः । भवाति ।

उप । प्र । यातं । वरं । आ । वसिष्ठं । इमा । ब्रह्माणि । अच्यन्ते । युवभ्यां ॥६॥

हे नासत्याश्विनी वां युवयोर्बो यज्ञो यजमानः समर्थः अस्मिन्निर्मलैः सहितः स हविष्मान् हविषा

युक्तः कृतब्रह्मा कृतसोचरूपकर्म भवति भवति तं वरं वरणीयं वसिष्ठमोष प्र यातं । प्रकर्षेद्योपागच्छतं ।
इमेमाणि ब्रह्माणि मन्त्रवातानि युवभ्यां युवाभ्यामर्थोपागमनायर्च्यते । स्तूयते । क्रियंत इत्यर्थः ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां ।

इमा ब्रह्माणि युवयूयंमन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

इयं । मनीषा । इयं । अश्विना । गीः । इमां । सुवृक्तिं । वृषणा । जुषेथां ।

इमा । ब्रह्माणि । युवयूनि । अगमन् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥७॥

हे अश्विनाश्विनी इयं मनीषा स्तुतिर्गुणयोः कृतेति शेषः । तदेवादरार्थं पुनश्च्यते । इयं गीः स्तुतिः कृता ।
हे वृषणा कामानां वर्षकी इमामस्तूयतां सुवृक्तिं शोभनां स्तुतिं जुषेथां । सेवेथां । इमेमाणि ब्रह्माणि कर्माणि
स्तुतिरूपाणि युवयूनि युवां कामयमानानि संत्यगमन् । गच्छंतु युवां । यूयं पातति सिद्धं ॥ १७० ॥ ४॥

पंचमेऽनुवाक एकोनविंशति सूक्तानि । तथाप्य स्वसुरिति षड्वचं प्रथमं सूक्तं वैदुममाश्विनं । अनुक्रम्यते च ।
अप्य स्वसुः षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अप्य स्वसुरुषसो नग्जिहीते रिणक्ति कृष्णीररुषाय पंथां ।

अश्वामघा गोमघा वां हुवेम दिवा नक्तं शरुमस्मद्युयोतं ॥१॥

अप्य । स्वसुः । उषसः । नक् । जिहीते । रिणक्ति । कृष्णीः । अरुषाय । पंथां ।

अश्वमघा । गोमघा । वां । हुवेम । दिवा । नक्तं । शरुं । अस्मत् । युयोतं ॥१॥

स्वसुः स्वस्वस्वानीयाया उषसः सकाशात्पत्तं रात्रिरप्य जिहीते । अपगच्छति । तस्या अवकाशं दत्त्वा
स्वयमपगतेत्यर्थः । स्वसा स्वसे ज्ञायसी योनिमरेक् । अ० १. १२४. ८. । इत्युक्तं । कृष्णीः कृष्णवर्णा रात्रिरप्य-
वायारोचमानायाहि सूर्याय वा पंथां पंथानं मार्गं रिणक्ति । रेचयति । यस्मादेवं तस्याबुवथोरागमनसप्तय-
त्वात् हे अश्वामघाश्वधनी हे गोमघा गोधनी । उभयोः प्रदातारावित्यर्थः । ईदृशी वां युवां ऊवेम । कुमः ।
आह्वयामः । दिवा नक्तं सर्वदा शरं हिंसकमस्मदक्षतो युयोतं । पृथक्कृतं ॥

उपायातं दाणुषे मर्त्याय रथेन वाममश्विना वहता ।

युयुतमस्मदनिराममीवां दिवा नक्तं माध्वी चासीथां नः ॥२॥

उपऽआयातं । दाणुषे । मर्त्याय । रथेन । वामं । अश्विना । वहता ।

युयुतं । अस्मत् । अनिरां । अमीवां । दिवा । नक्तं । माध्वी इति । चासीथां । नः ॥२॥

हे अश्विनी युवासुपायातं । उपप्रावृत्तमस्मदाह्वानं प्रति । किमर्थं । दाणुषे हविषां दाषे यजमानाय
तदर्थं रथेन वामं वजनीयं धनं वहता वहन्ती । अस्मदक्षतो युयुतं । पृथक्कृतं । किं । अनिरां । इरात्रं ।
तदन्नदारिद्र्यमित्यर्थः । अमीवां रोगं च । हे माध्वी मधुमती युवां गोऽह्वानं दिवा नक्तं सर्वदा चा-
सीथां । रचतं ॥

आ वां रथमवमस्यां षुष्टौ सुस्त्रायवो वृषणो वर्तयंतु ।

स्यूमंगभस्तिमृत्युग्भिरश्वैराश्विना वसुमंतं वहेथां ॥३॥

आ । वां । रथं । अवमस्यां । विऽउष्टौ । सुस्त्रायवः । वृषणः । वर्तयंतु ।

स्यूमंगभस्तिं । अतयुक्भिः । अश्वैः । आ । अश्विना । वसुमंतं । वहेथां ॥३॥

अवमत्तामासत्राणां बुद्धौ बुद्धेः उपसि वां युवयो रथं सुन्नायवः सुखिन धीव्रयंतोऽश्वा वृषणो वर्षाया युवामा वर्तयंतु । खूमगमसि सुखरश्मिं सूतरश्मिं वसुमंतं प्रदिवधनयुतं रथं हे अश्विनाश्विनावृतयुग्मिषद-
कयुक्तीरश्वैरद्वयप्रदिरश्वैरा वहिषां ॥

यो वां रथो नृपती अस्ति वो॒ह्वा चि॒वंधुरो वसु॑माँ उ॒स्रया॑मा ।

आ न एना नासत्योष यातमभि यद्वां विश्वप्स्यो जिगाति ॥४॥

यः१ वां । रथः । नृपती इति नृपती । अस्ति । वो॒ह्रा । बि॒ऽवंधुरः । वसु॑ऽमान् ।
उस्र॑ऽयामा ।

ज्ञा। नः। एना। नासत्या। उप। यातं। अभि। यत्। वां। विश्वऽप्युयः। जिगाति॥४॥

हे नृपती नृणां यजमानानां पालकावस्थिनी वां युवयोर्द्यौं रघो वोऽह्ना युवयोर्वाहकोऽक्षि सर्वदा संजि-
ह्वितो वर्तते । कीदृशोऽसौ । त्रिषंधुरः सारण्यधिष्ठानस्थानचयोपेतो वसुमाग्न्यवामुन्नयामोसं दिवसं प्रति
गन्ता । एतित्थेन रथेन हे नासत्वास्थिनी नोऽस्मागुपा यातं । यद्ग्नो यद्य रघो वां विशप्स्यो ज्ञातृभ्योऽभि
जिगाति अभिगच्छति । अथवाह । यद्यस्माद्विशप्स्यो वसिष्ठो वां जिगाति सौति अत उपा यातं ॥

युवं च्यवानं जरसोऽमुमुक्तं नि पेदव जहथुराशुमश्वं ।

निरंहसस्तमसः स्यर्तमचिं नि जाहुषं शिथिरे धातमंतः ॥ ५ ॥

युवं । च्यवानं । जरसः । अमुमुक्तं । नि । पेदेवे । ऊह्युः । आशुं । अश्वं ।

निः । अहंसः । तमसः । स्पृते । अचिं । नि । जाहुषं । शिथिरे । धातं । अंतरिति ॥ ५ ॥

हे अश्विना युवं युवां अश्वानं वरसो जीर्णाङ्गपादसमुत्तं । अशुचतं । युवं अश्वानमश्विना वरतं पुनर्युवानं । अ० १. ११७. १३ । इति ह्यन्यत्र । तथा यद्व एतन्नामकाय राक्ष आमुं श्रीघ्नगामिनमशं निरुहयुः । व्यवहृतं युष्टे । युवं श्वेतं यद्वे । अ० १. ११८. ९ । इति निगमः । तथाचिं महर्षिमंहस अवीसादपिः सकाशातमसस्य नृणांतःक्षिताश्च सकाशान्निष्यतं । न्यपारयतं । युवमृवीसमुत तप्तमचय श्रीमन्वंतं चक्रयुः । अ० १०. ३९. ९ । इति निगमः । तथा वाज्रं शिथिरे शिथिसे अष्टे स्वराङ्गितर्मथ्ये पुनर्नि धातं । न्यधातं । परिविष्टं वाज्रं विक्षतः सीं । अ० १. ११६. २० । इति ह्यन्तं ।

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृत्तिं वृषणा जुषेयां ।

इमा ब्रह्माणि युवयून्यग्मन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

इ॒यं । म॒नी॒षा । इ॒यं । अ॒श्वि॒ना । गीः । इ॒मां । सु॒ऽवृ॒त्तिं । वृ॒ष॒णा । जु॒षे॒थां ।

इ॒मा । ब॒ह्म॒णि । यु॒व॒ऽयू॒नि । अ॒ग॒म॒न् । यू॒यं । पा॒त॒ । स्व॒स्ति॒ऽभिः । सदा॑ । नः॑ ॥ ६ ॥

इयं मनीषेति षष्ठी गता ॥ ॥ १८८ ॥

आ नोमतेति पञ्चमं द्वितीयं सूत्रं वसिष्ठस्यै वैदुभमाश्रितं । अनुक्रम्यते च । आ नोमता पंथेति ॥ वि-
मिथोऽनः प्रातरनुवाक्याश्रितशस्त्रयोदक्षः ॥ आश्रिते पश्चादावासात्तस्यो थाञ्जनुवाक्याः । सुधितं च । आ
नोमता नासत्वा रथेनेति चतस्रः । आ० ३. ८. इति ॥

आ गोमता नास्त्या रथेनाश्ववता पुरुषद्वेयं यातं ।

अभि वां विद्यां नियुतः सचन्ते स्यार्हेयां श्रिया तन्वां शुभाना ॥१॥

आ । गोऽमता । नासत्या । रथेन । अश्वऽवता । पुरुऽचंद्रेण । यातं ।

अभि । वां । विश्वाः । निऽयुतः । सचंते । स्मार्हया । श्रिया । तन्या । शुभाना ॥ १ ॥

हे नासत्याश्विनी गोमता गीयुक्तेनाश्वावताश्चयुक्तेन । अश्वैर्पुरुषमैश्वोदनेत्यर्थः । पद्मा । गोमता गोप्रदेन । पुरुषचंद्रेण बभ्रधनेन । धनप्रदेनेत्यर्थः । तादृशेन रथेना यातं । आगच्छतं । वां विश्वा बभ्रो नियुतः सुतयः सचंते सेवन्तेऽस्मिन्निरिताः । हे स्मार्हया स्मृहणीयया श्रिया शोभया तन्वा शरीरेण च शुभाना दीप्मानानी युवां ॥

आ नो देवेभिरुप यातमर्वाक्सजोषसा नासत्या रथेन ।

युवोर्हि नः सख्या पित्र्याणि समानो बंधुरुत तस्य विस्रं ॥ २ ॥

आ । नः । देवेभिः । उप । यातं । अर्वाक् । सऽजोषसा । नासत्या । रथेन ।

युवोः । हि । नः । सख्या । पित्र्याणि । समानः । बंधुः । उत । तस्य । विस्रं ॥ २ ॥

हे नासत्याश्विनी युवां देवेभिरितरेर्देवैः सह सजोषसा समानप्रीती परस्परं संती नोऽस्माकमर्वागमिसुखं रथेना यातं । आगच्छतं । आगमने बंधुत्वातिशयमाह । युवोर्धुवयोर्नोऽस्माकं च सख्या सख्यानि पित्र्याणि पितृतः प्राप्तानि । नेदानीं सुखाद्युपाधिना प्राप्तानि भवन्तीत्यर्थः । तदेवाह । उतापि च युवयोर्मम च बंधुर्बंधकः पितामहः समान एक एव । तस्य विस्रं ॥ तस्मिन् कर्मणि षष्ठी ॥ तं बंधुं तद्वंधुत्वं वा विस्रं । जानीतं ॥ विव-स्त्वान्वक्ष्यस्योभावपि कक्षपादद्वितीयाती विवस्त्वानश्विनोर्जनको वक्ष्यो वसिष्ठस्त्रितीयेवं समानबंधुत्वं । तथा च मुहुरेवतायामुक्तं । अश्विनियुगं त्वष्टुः सरस्वस्त्रिशिराः सह । स वै सरस्वूं प्रायच्छत्स्वयमेव विवस्वति ॥ ततः सरस्व्यां जाति ते यमयन्मयी विवस्वतः । तावप्युभौ यमावेव ह्यास्मां यस्या च वै यमः ॥ उहा भर्तुः परोक्षं तु सरस्वुः सैदृशीं स्त्रियं । निषिष्य मिषुगं तस्मान्मया भूत्वा प्रवक्तुमे ॥ अविज्ञानाद्विस्वांस्तु तस्मान्मज्जनयन्मनुं । राजर्षिरासीत्स मनुर्विवस्वानिव तेजसा ॥ स विज्ञाय अपक्रांतां सरस्वूमात्मरूपिणीं । त्वाग्नीं प्रतिजगामाशु वाजी भूत्वा सलक्षणः ॥ सरस्वुस्तु विवस्वंतं विज्ञाय हयरूपिणं । मैषुनायोपवक्राम तां च तचाचरोह संः ॥ तत्सथीलु वेगेन मुक्तं तदपतन्नुवि । उपाविघ्नस्य सा त्वया तच्छुक्तं गर्भकाम्यया ॥ आघ्राणमावाच्छुक्तं तत्कु-मारौ संवभूवतुः । नासत्येव दक्षस्य यौ सुतावश्विनावपीत ॥

उदु स्तोमांसो अश्विनोरबुध्नजामि ब्रह्माण्युषसंश्च देवीः ।

आविवांसरोदसी धिष्यायेमे अच्छा विप्रो नासत्या विवस्ति ॥ ३ ॥

उत् । ऊं इति । स्तोमांसः । अश्विनोः । अबुध्नन् । जामि । ब्रह्माणि । उषसः । च । देवीः ।

आऽविवांसन् । रोदसी इति । धिष्याये इति । इमे इति । अच्छ । विप्रः । नासत्या ।

विवस्ति ॥ ३ ॥

स्तोमांसः स्तोमः कषा अश्विनाश्विनापुद्बुध्नन् । उत्कृष्टं बोधयति । उ इति पूरकः । जामि । बंधुनामैतत् । बंधुजानीयाणि ब्रह्माणि परिपुडाणि कर्माणि देवीर्बोतमाना उषसः । चकारादश्विनी च । अबुध्नन् । विप्रो मेधावी वसिष्ठ इमे रोदसी क्वावापुषिषी धिष्ये धिष्याहे सुखे आविवांसन् परिचरन् नासत्याश्विनावच्छा-मिसुखं विवस्ति । कीति ॥

वि चेदुच्छत्यश्विना उषासः प्र वां ब्रह्माणि कारवो भरंते ।

उर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्वेबृहद्मयः समिधा जरंते ॥ ४ ॥

वि। च। इत्। उच्छंति। अश्विनौ। उषसः। प्र। वां। ब्रह्माणि। कारवः। भरंते।
ऊर्ध्वे। भानुं। सविता। देवः। अश्वेत्। बृहत्। अग्रयः। संऽइधा। जरंते ॥४॥

हे अश्विनी उषास उषसो युच्छंति चेत् । तमांसि विवासयंति । वेदिति पूरणार्थं वा । स च वक्ष्यमा-
यसूर्यावपेक्षः ॥ वेद्योमादनिघातः ॥ अतो युवयोः क्षुतिसमयत्वाद्ब्रह्माणि सोमाणि कारवः सोतारः प्र
भरंति । प्रकर्षेण संपादयंति । ऊर्ध्वमश्वेत् आश्रयति भानुं तैजः सविता देवः । अग्रयोऽपि समिधा समिधनेन
बृहदतिमहम्भरंते । सूर्यते ॥

आ पश्चातादिति पंचम्याश्विने पशौ वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । आ पश्चातामासत्या पुरस्तादा
गोमता नासत्या रथेन । आ० ३. ८. इति ॥

आ पश्चातामासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधरादुदक्तात् ।
आ विश्वतः पांचजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
आ। पश्चातात्। नासत्या। आ। पुरस्तात्। आ। अश्विना। यातं। अधरात्। उदक्तात्।
आ। विश्वतः। पांचऽजन्येन। राया। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः॥५॥

हे नासत्याश्विनी पश्चातात्पश्चाद्दिशादा यातं । तथा पुरस्तात्पूर्वकाद्दिशात् तथाधरादधस्त्रणाद्दिशाद्दिशत
उदक्तादुदग्देशात् । सर्वथा यातमिति संबंधः । किं वज्रना विश्वतः सर्वकाद्दिशात्पांचजन्येन पंचजनहितेन
राया धनेन सहा यातं । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्षाः पंचजनाः ॥ १९॥

अतारिष्मितीति पंचर्षे तुतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुममाश्विनं । अतारिष्मिन्नुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्वि-
नश्चस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

अतारिष्म तमसस्पांरमस्य प्रति स्तोमं देवयंतो दधानाः ।
पुरुदंसा पुरुतमा पुराजामर्त्या हवते अश्विना गीः ॥१॥
अतारिष्म । तमसः । पांरं । अस्य । प्रति । स्तोमं । देवऽयंतः । दधानाः ।
पुरुऽदंसा । पुरुऽतमा । पुराऽजा । अमर्त्या । हवते । अश्विना । गीः ॥१॥

अस्य तमसोऽज्ञानस्य तत्कार्यस्य जननमरणवतः संसारदुःखस्य अथवा प्रकृतत्वात् प्रयोगविषयाज्ञानस्य
पारमतारिष्म । तीर्थाः स्य । किं कुर्वंतः । देवयंतो देवकामाः स्तोमं क्षुतिं प्रति दधाना देवेषु कुर्वाणाः ।
पुरुदंसा वज्रकर्माणी पुरुतमा प्रभूततमौ पुराजा पूर्वजातावत एवामर्त्यामरणधर्माणावश्विनाश्विनी जीर्णरिता
क्षीता वसिष्ठो हवते । क्षीति । आह्वयति वा ॥

न्यु प्रियो मनुषः सादि होता नासत्या यो यजते वंदते च ।
अश्वीतं मध्वो अश्विना उपाक आ वां वोचे विदधेषु प्रयस्वान् ॥२॥
नि। ऊं इति। प्रियः। मनुषः। सादि। होता। नासत्या। यः। यजते। वंदते। च।
अश्वीतं। मध्वः। अश्विनी। उपाके। आ। वां। वोचे। विदधेषु। प्रयस्वान् ॥२॥

प्रियो युवयोः प्रियभूतो मनुषो मानुषो मनुषः सवाशाब्जलो वा होता देवानामाह्वाता क्षीतार्थं नि
वादि । न्यसादि । निषवो भवति । युवयोः कर्मणि वर्तत इत्यर्थः । हे नासत्याश्विनी यो यजते धाम करोति

वन्दते स्त्रीति च तस्य संबन्धिनं मधो मधुरं सोमरसं हे अश्विनाश्विनौ उपनिःतिश्च एव समीपे स्थित्वाग्नीतं ।
पिबतमित्यर्थः । विदधेयु यज्ञेयु वां युवां प्रयस्वान्नवान्समा वोचि । आहुये ॥

अहेम॒ यज्ञं॑ प॒षामु॑राणा इ॒मां सु॑वृ॒क्तिं वृ॑षणा जुषे॒षां ।

श्रु॒ष्टीवे॒व प्रे॑षितो वामबोधि॒ प्रति॑ स्तोमैर्जर॒माणो॑ वसिष्ठः ॥ ३ ॥

अहेम॒ यज्ञं॑ प॒षां । उ॒राणाः॑ । इ॒मां । सु॑वृ॒क्तिं । वृ॑ष॒णा । जु॒षे॒षां ।

श्रु॒ष्टीवा॑ऽइव । प्रऽइषितः । वां । अ॒बोधि॑ । प्रति॑ । स्तोमैः । जर॒माणः । वसि॑ष्ठः ॥ ३ ॥

उराणा उर सोचं कुर्वाणाः स्तोतारो वयं पषां पततामागच्छतां देवानामर्थाय यज्ञं यागं तत्साधनं
हविर्वाहेम । वर्धयेम । हे वृषणा वर्षको कामानां इमां सुवृक्तिं शोभनकुतिं जुषेष्वां । सेवेष्वां । वां युवां
श्रुष्टीवेव । श्रुष्टीति चिप्रनाम । चिप्रगता कृत इव प्रेषितोऽहमबोधि । बोधयति शीघ्रं गंतव्यमिति । किं
कुर्वन् । स्तोमैः स्तोत्रैः प्रति जरमाणः प्रतिसुवन् । कः । वसिष्ठोऽहमबोधीति ॥

उप॒ त्या व॒ह्नीं ग॑मतो॒ विशं॑ नो र॒क्षोह॑णा संभृ॒ता वी॒कुपा॑णी ।

सम॑धाँस्य॒गमत॑ मत्स॒राणि॑ मा नो म॒र्धिष्ट॑मा ग॒तं शि॒वेन॑ ॥ ४ ॥

उप॒ । त्या । व॒ह्नी इति॑ । ग॒मतः॑ । विशं॑ । नः॑ । र॒क्षःऽह॑ना । संऽभृ॒ता । वी॒कुपा॑णी
इति॑ वी॒कुऽपा॑णी ।

सं । अ॒धाँसि॑ । अ॒गमत॑ । मत्स॒राणि॑ । मा । नः॑ । म॒र्धिष्टं॑ । आ । ग॒तं । शि॒वेन॑ ॥ ४ ॥

त्या त्वी तौ वह्नी हविषां वोढारी नोऽस्माकं विशं प्रजामुत्विजमुप गमतः । उपगच्छतां । कीदृशी तौ ।
रक्षोहणा रक्षसां हंतारी संभृता सम्यग्भृती पुष्टांगी वीकुपाणी वृहपाणी । यदा । अयमर्धर्षोऽक्षपरतप्रा
व्याख्येयः । तथा सति तौ रक्षस्य वोढारी वृहपादावश्विनोरश्वावुपगच्छतामिति तस्यार्थः । धाँसास्त्राणि
मत्सराणि मदकराणि सोमाः समगमत । समगच्छन्त युवां । नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं । मा हिंसं । किंतु शिवेन
मंगलेन धनेन सार्धमा गतं । आगच्छतं ॥

आ प॒षाता॑न्नास॒त्या पुर॑स्ता॒दाश्वि॑ना यातमध॒रादु॑द॒क्तात् ।

आ वि॒श्वतः॑ पाँच॒जन्ये॑न रा॒या यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ ५ ॥

आ । प॒षाता॑त् । ना॒स॒त्या । आ । पुर॑स्तात् । आ । अ॒श्विना॑ । या॒तं । अ॒ध॒रात् । उ॑द॒क्तात् ।

आ । वि॒श्वतः॑ । पाँच॒ऽजन्ये॑न । रा॒या । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॒ । नः ॥ ५ ॥

आ पषातादिति पंचम्या विनियोगो व्याख्या च गता ॥ २० ॥

इमा उ वामिति पुत्रुषं चतुर्थं सूक्तमाश्विनं वसिष्ठस्यार्थं । आषातुतीयापंचम्यो बृहत्सः शिष्टाः सतोबृहत्सः ।
तथा चानुक्रांतं । इमा उ वां वद प्रवाचमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनि कृती वार्हति केदस्ताश्विनशस्त्रे च सूक्तं ।
सूचितं च । इमा उ वामर्थं वां । आ० ४. १५. इति ॥ इयराधे पंचमेऽहनि प्रथमशस्त्र इमा उ वामित्यथमा-
श्विनसुचः । सूचितं च । इमा उ वां दिविष्टयः पिबा सुतस्य रश्मिः । आ० ७. १२. इति ॥

इ॒मा उ॑ वां दि॒विष्ट॑य उ॒स्मा ह॑वन्ते अ॒श्विना॑ ।

अ॒यं वा॑म॒हेऽव॑से श॒चीव॑सू वि॒श्वेवि॑शं हि ग॒च्छ॑थः ॥ १ ॥

इ॒माः । उं॒ इति॑ । वां॒ । दि॒विष्ट॑यः । उ॒सा । ह॒वन्ते॑ । अ॒श्विना॑ ।

अ॒यं । वां॒ । अ॒हे । अ॒वसे॑ । श॒ची॒वसू॑ इति॑ श॒ची॒ऽवसू॑ । वि॒शं॒ऽवि॒शं । हि॒ । गच्छ॑थः ॥ १ ॥

इ॒मा दि॒विष्ट॑यो दि॒वमिच्छ॑न्तः प्र॒जा अ॒श्वि॒जोऽपि॑ । उ॒ इति॑ चा॒र्ये । हे अ॒श्विना॑ उ॒सा वां॒सवी॑ वां॒ हवन्ते॑ । आ॒ह्वयन्ति॑ । अ॒यं वसिष्ठोऽपि॑ हे श॒ची॒वसू॑ कर्म॒धनी॑ वां॒ यु॒वामवसे॑ऽका॒द्र॒चणाय॑ यु॒वयोऽर्प॑णाय वा॒ह्नि । आ॒ह्वयामि॑ । किमर्थमे॒वं प्र॒जा अ॒प्यहमपीत्या॑दरोक्तिरिति॑ तथाह । हि यस्मात्कारणायु॒वां वि॒शं वि॒शं प्र॒जां प्र॒जां प्रति॑ गच्छथः ॥

यु॒वं चि॒चं द॑द॒युर्भो॑र्जनं न॒रा चो॑दे॒षां सू॒नृता॑वते ।

अ॒र्वा॒यथ॑ सम॒नसा॑ नि यच्छ॒तं पि॒बतं॑ सो॒म्यं मधु॑ ॥ २ ॥

यु॒वं । चि॒चं । द॑द॒युः । भो॑र्जनं । न॒रा । चो॑दे॒षां । सू॒नृता॑ऽवते ।

अ॒र्वाक् । रथं॑ । स॒ऽमन॑सा । नि । यच्छ॒तं । पि॒बतं॑ । सो॒म्यं । मधु॑ ॥ २ ॥

हे अ॒श्विनी॑ यु॒वं यु॒वां चि॒चं चा॒यनी॑यं भो॒र्जनं॑ ध॒नं द॑द॒युः । धा॒रये॑षे । तन्न॒नं सू॒नृता॑वते क्षु॒तिवते॑ सो॒मे चो॑दे॒षां । प्रे॒रय॑तं । तदर्थं॑ सम॒नसा॑ समा॒नम॑न॒स्वी सं॒ती रथं॑ यु॒वयोः सं॒बन्धिन॑मर्वा॒गसा॑दभि॒मुखं॑ नि यच्छ॒तं । नि॒यम॑तं । तथा॑ कृ॒त्वा सो॒म्यं सो॒मसं॑बन्धिनं॑ मधु॑ मधु॒ररसं॑ पि॒बतं॑ ॥

आ॒ या॒तमु॑प॒ भूष॑तं॒ मध्वः॑ पि॒बत॑म॒श्विना॑ ।

दु॒ग्धं प॑यो वृष॒णा जे॒न्या॒वसू॑ मा नो॑ म॒र्धिष्ट॑मा ग॒तं ॥ ३ ॥

आ॒ । या॒तं । उ॒प॒ । भू॒षतं॑ । म॒ध्वः । पि॒बतं॑ । अ॒श्विना॑ ।

दु॒ग्धं । प॑यः । वृष॒णा । जे॒न्या॒वसू॑ इति॑ । मा । नः॑ । म॒र्धिष्टं॑ । आ॒ । ग॒तं ॥ ३ ॥

हे अ॒श्विना॑ यु॒वामा॑ या॒तं । आ॒गच्छ॑तं । आ॒गत्य॑ चो॒प समी॑पे भू॒षतं॑ । भव॑तं । म॒ध्वो मधु॑रं सो॒मरसं॑ पि॒बतं॑ । पी॒त्वा च॑ हे वृष॒णा वर्ष॑वी हे जे॒न्या॒वसू॑ जित॒वध॑नी । जित॒वध॑नावि॒त्तर्यः॑ । यु॒वां प॑यो वृ॒ष्युद॑कम॒न्तरि॑चा॒द्दुग्धं॑ । नो॒ऽक्षान्॑ मा म॒र्धिष्टं॑ । मा हिं॑सं । ई॒दृश॑प्रार्थना॒करण॑मे॒व हिं॑सा । आ॒ ग॒तं । आ॒गच्छ॑तं शीघ्रं ॥

अ॒श्वी॒सो॒ ये त्रा॑मु॒प॒ दा॑न्मु॒षो गृ॑हं यु॒वां दी॑र्येति॒ बिभ्र॑तः ।

म॒क्षु॒युभि॑र्न॒रा ह॒र्ये॑भि॒रश्वि॑ना दे॒वा या॑त॒मस्म॒यू ॥ ४ ॥

अ॒श्वी॒सः । ये । वां॒ । उ॒प॒ । दा॑न्मु॒षः । गृ॑हं । यु॒वां । दी॑र्येति॒ बिभ्र॑तः ।

म॒क्षु॒युऽभिः॑ । न॒रा । ह॒र्ये॑भिः । अ॒श्विना॑ । आ॒ । दे॒वा । या॑तं । अ॒स्म॒यू इत्य॑स्म॒ऽयू ॥ ४ ॥

ये॒ऽश्वी॒सो॒ऽश्वा वां॑ यु॒वयोः स्त्र॒भूता॑ दा॒न्मु॒षो ह॒विर्दा॑तुर्गृ॒हं यु॒वां बि॒भ्रतो॑ धा॒रय॑न्तो दी॒र्येति॑ । नम॑य॒न्तोत्तर्यः॑ । म॒क्षु॒युभिः॑ शीघ्र॒नंतु॑मि॒र्धेभि॑र्ह॒रि॒रश्वि॑र्न॒रा दे॒वा दे॒वी अ॒क्षयू॑ च॒क्षान्मा॑म॒घमा॑ना॒वा या॑तं । च॒क्षव॑न्मा॒नव॑न्तः ॥

अ॒था ह॒ यन्तो॑ अ॒श्विना॑ पृ॒थः स॑च॒न्त सूर॑यः ।

ता यै॑स॒तो म॒घव॑न्तो॒ ध्रु॒वं यश॑न्ति॒रि॒स्मभ्यं॑ ना॒स्त॒त्या ॥ ५ ॥

अध० । ह० । यंतः । अश्विना० । पृथः । सचंत० । सूरयः ।

ता । यंसतः । मघवन्तोऽभ्यः । ध्रुवं । यशः । छर्दिः । अस्मभ्य० । नासंत्या ॥५॥

अधी हार्षि चाश्विनाश्विनी यंतः सुतिभिर्गच्छन्तो यजमानाः सूरयो मेधाविनः सोतारः पृथोऽन्नं प्रभूतं सचंत । सेवते । संयन्ति वा । ता तौ युवां मघवन्तोऽन्नवन्तोऽस्मभ्यं ध्रुवमविचलितं यशोऽन्नं यश एव वा छर्दिर्गृहं यंसतः । प्रयच्छतं । हे नासत्याश्विनी ॥

प्र ये ययुरवृकासो रथा इव नृपातारो जनानां ।

उत स्वेन शर्वसा शूशुवुर्नर उत क्षियन्ति सुक्षितिं ॥६॥

प्र । ये । ययुः । अवृकासः । रथाःऽइव । नृपातारः । जनानां ।

उत । स्वेन । शर्वसा । शूशुवुः । नरः । उत । क्षियन्ति । सुक्षितिं ॥६॥

ये यजमाना अवृकासः परकीयधनस्त्राणादातारो जनानां मनुष्याणां मध्ये नृपातार अस्त्रियूपाणां नृषां रथितारः संतो ययुः युवां प्रामुवन्ति हविर्भिः । प्राप्नो वृष्टांतः । रथा इव त्रीह्यादिपूर्णा रथा यथा प्रामुवन्ति स्वाभिगृहं । उतैत्ययमुत्तरवाक्यपिचः । अपि च ते नरो यजमानाः स्वेन शर्वसा स्वीयेन वनेन शूशुवुः । वर्धन्ति । उतापि च सुक्षितिं सुनिवासं चियन्ति । गच्छन्ति । प्रामुवन्ति ॥ ॥२१॥

युषा आव इत्यर्थं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं । अचानुकमणिका । युषा अष्टावुषस्यं तु वा इति । तु वा इत्युक्तत्वात्तुह्यादिपरिभाषयेदमादौनि सप्त सूक्तान्युयोदेवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक उपस्ते क्रती वैश्वेने इदं दृष्ट्या-श्विनशस्त्रे वेदमादौनि षट् सूक्तानि । तथा च सूच्यते । युषा आवो दिविजा इति षड्विंशति वैश्वेनं । आ० ४. १४. इति ॥ अग्निधान आख्यातो विनियोगोऽत्र लिख्यते । रात्र्या अपरकाले च उत्थाय प्रयतः सुचिः । युषा इत्युपनिषेत षड्विः सूक्तिः कृताञ्जलिः ॥ प्रामुयात्स हिरण्यानि नानारूपं धनं वड । ना अस्यानुदयाभ्यान्व स्त्रियो वासांस्त्रजाविकं । अग्नि० २. २८. इति ॥

॥ व्युषा आवो दिविजा ऋतेनाविष्कृत्वाना महिमानमागात् ।

अप दुहस्तम आवरजुष्टमंगिरस्तमा पथ्या अजीगः ॥१॥

वि । उषाः । आवः । दिविऽजाः । ऋतेन । आविऽकृत्वाना । महिमानं । आ । अगात् ।

अप । दुहः । तमः । आवः । अजुष्टं । अंगिरऽतमा । पथ्याः । अजीगरिति ॥१॥

इत्युषा दिविजा दिव्यंतरिक्षे प्रादुर्भूता सती आवः । व्योच्छत् । विमानं कृतवतीत्यर्थः ॥ वसिर्निवास-वाक्यं विपूर्वो व्युच्छने भवेत् । इदं दृष्ट्यापि दुहस्त इत्याह । इतिगृह्यस्य विध्यंतरोपसंगहकार्यत्वादनवादेर-प्याडागमः । इत्युद्गाह्य इति वीपः ॥ शिवोवा अतेन तेजसा महिमानं स्वमहत्त्वमाविष्कृत्वानागात् । आगतवती । आगत्य च दुहोऽस्मद्गोधून्जुष्टं सर्वेषामप्रियं तमवापावः । अपवृणोति । विष्वागिरस्तमा । अंगिरस्तर्षादंगिराः । गंतुतमा पथ्याः पदवीरजीगः । उन्निरति । प्राथिनां व्यवहाराय प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

महे नो अद्य सुविताय बोध्युषो महे सौभगाय प्र यंधि ।

चिचं रयिं यशसं धेह्यस्मे देवि मर्तेषु मानुषि श्रवस्युं ॥२॥

महे । नः । अद्य । सुविताय । बोधि । उषः । महे । सौभगाय । प्र । यंधि ।

चिचं । रयिं । यशसं । धेहि । अस्मे इति । देवि । मर्तेषु । मानुषि । श्रवस्युं ॥२॥

अथ नोऽस्माकं महे महते सुविताय सुखप्राप्तये सुखयमनाय वा बोधि । मय । किंच हे उषः महे महते सीमनाय सीमाभ्यामे प्र यंधि । प्रयच्छास्मान् । किंच चिचं चायनीयं यशसं यशोयुक्तं रयिं धनं धेहि धारयास्मै अस्मासु । हे मानुषि मनुष्यहि देवि मर्तेष्वस्मासु अवस्तुमन्नवंतं पुचं धेहीत्वनुवंगः ॥

एते त्वे भानवो दर्शतायाश्चिचा उषसो अमृतास आगुः ।

जनयंतो दैव्यानि व्रतान्यापृणंतो अंतरिक्षा व्यस्युः ॥३॥

एते । त्वे । भानवः । दर्शतायाः । चिचाः । उषसः । अमृतासः । आ । आगुः ।

जनयंतः । दैव्यानि । व्रतानि । आऽपृणंतः । अंतरिक्षा । वि । व्यस्युः ॥३॥

दर्शताया दर्शनीयायाः प्रकाशयुक्ताया उषस एते पुरो दृशमानास्ते ते प्रसिद्धाश्चिचाः पूज्या आश्चर्यभूता वा अमृतासोऽमरणा अनश्नरा भानवो ररमय आगुः । आगच्छन्ति । किं कुर्वतः । दैव्यानि देवानां संबंधीनि व्रतानि कर्माणि जनयंत उत्पादयंतः । तदनुकूलप्रकाशप्रदानात्तदुत्पादकत्वमेवा । अंतरिक्षांतरिक्षाद्यापृणंत आपूरयंतः । एकस्त्रिंशंतरिक्षं वायुमेषपक्षिणामासंबनोपाधिना चिविधत्वं । अतो बह्वचनमुपपन्नं । एवं कुर्वतो भानवो व्यस्युः । विविधं तिष्ठन्ति । सरन्ति ॥

एषा स्या युजाना पराकात्पंच क्षितीः परि सद्यो जिगाति ।

अभिपश्यंती वयुना जनानां दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी ॥४॥

एषा । स्या । युजाना । पराकात् । पंच । क्षितीः । परि । सद्यः । जिगाति ।

अभिऽपश्यंती । वयुना । जनानां । दिवः । दुहिता । भुवनस्य । पत्नी ॥४॥

एषा स्या सोषाः पराकात्परदेशादूरे क्षितापि युवानोद्योगं कुर्वन्ना प्रकाशाय पंच चितीर्निषादपंचमां-
सतुरो वर्षाण् सद्यः परि जिगाति । किं कुर्वती । जनानां प्राणिनां वयुना प्रज्ञानान् अभिपश्यंती साक्षिणाव-
लोकयंती । कीदृशी सा । दिवो दुहिता दुहितृस्त्वानीया सुवर्णस्य भूतजातस्य पत्नी पाक्षयिणी । परि
जिगातीत्यन्वयः ॥

वाजिनीवती सूर्यस्य योषा चिचामघा राय ईशे वसूनां ।

अधिष्ठिता जरयंती मघोन्युषा उच्छति वह्निभिर्गुणाना ॥५॥

वाजिनीऽवती । सूर्यस्य । योषा । चिचऽमघा । रायः । ईशे । वसूनां ।

अधिऽष्ठिता । जरयंती । मघोनी । उषाः । उच्छति । वह्निऽभिः । गुणाना ॥५॥

वाजिनीवती बह्वन्ना । यक्षपुत्रीनामेतत् तच्चापि चिचामघेत्वापुत्रीनामकस्य पुत्रमिदमानत्वाद्वैको
योगश्चोऽवगत्यः । सूर्यस्य योषा यौधिचिचामघा विचित्रधना विचित्ररस्यास्त्रधन्य वा रायो धनस्या-
विशिष्टस्य तस्य वसूनां देवमनुष्यादिसर्वाश्रयाणां धनानां वेशि । ईशे । अथवा वसवो वासवा ररमयः ।
तेषामपीडे । अधिष्ठिता अधिभिः सुता जरयंती प्राणिजातानि । उषाः खलु पुनःपुनरावर्तमाना प्राणिना-
मासुः चपचति । मघोनी धनवस्तुषा वह्निभिः कर्मबोद्धमिर्धनमभिर्गुणानां सूयमानोच्छति । विमानं करोति ॥

प्रति क्षुतानामरुषासो अश्वाश्चिचा अदृश्रनुषसं वहंतः ।

याति शुभा विचपिषा रथेन दधाति रत्नं विधत्ते जनाय ॥६॥

प्रति॑ । द्यु॒ता॒नां । अ॒रु॒षासः॑ । अ॒श्वः । चि॒त्राः । अ॒दृ॒श्रन् । उ॒षसं॑ । व॒ह॒तः ।
याति॑ । शु॒भ्रा । वि॒श्वऽपि॒शा । रथे॑न । द॒धाति॑ । रत्नं॑ । वि॒ध॒ते । जना॑य ॥ ६ ॥

द्युताणां द्योतमानामुषसं वहतो धारयतोऽरुषास आरोचमानाश्चित्राश्चायनीया अश्वः प्रत्यदृश्रन् । प्रतिवृञ्चते । सा चोषाः शुभ्रा दीप्यमाना विश्वपिशा बज्ररूपेण रथेन याति । सर्वत्र गच्छति । विधते परिचरते जनाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति । ददाति च ॥

स॒त्या स॒त्येभि॑र्म॒हती॑ म॒हन्नि॑र्दे॒वी दे॒वेभि॑र्यज॒ता यज॑चैः ।
रु॒ज॒हृ॒हानि॑ द॒ददृ॑स्त्रियाणां॒ प्रति॑ गा॒वं उ॒षसं॑ वा॒व॒श॒न्त ॥ ७ ॥
स॒त्या । स॒त्येभिः॑ । म॒हती॑ । म॒हत्ऽभिः॑ । दे॒वी । दे॒वेभिः॑ । य॒ज॒ता । यज॑चैः ।
रु॒ज॒त् । दृ॒हानि॑ । द॒दत् । उ॒स्त्रियाणां॑ । प्र॒ति । गा॒वं । उ॒षसं॑ । वा॒व॒श॒न्त ॥ ७ ॥

सत्याद्विरबाधा महती पूजनीया प्रवृद्धा वा गुणैर्देवी द्योतमाना यजता यजनीयोषाः सत्येभिः सत्यैर्महन्निर्देवी देवेभिर्यजता यजचैः । रुजहृहानि किरणैर्निपातभागिभिरन्यैर्देवीर्वा सहिता सती वृहान्यत्यंतं क्षिराणि तमांसि व्रजत । भिनप्ति । उस्त्रियाणां । गोनामेतत् । उत्स्राविण आसां भोगा इति तद्व्युत्पत्तिः । तासां संचाराय ददत् । ददाति । सामर्थ्यात्मकाशमित्यर्थः । अथवोस्त्रिया गा ददत् । ददाति सोतुभ्यः । किंच गावः । उपलक्षणमेतत् । सर्वेऽपि तमोऽवब्रूवाः प्राणिन उषसं वावशन्त । उशन्ति । कामयन्ति । विशेषेण गवां प्रमाति संचारार्थमुषसो ऽपेक्षितत्वात्तासां प्राधान्येनोक्तिः ॥

नू॒ नो॒ गोम॑द्वी॒रव॑डेहि॒ रत्न॑मुषो॒ अश्व॑वत्पुरु॒भोजो॑ अ॒स्मे ।
मा॒ नो॒ ब॒र्हिः पुरु॑षता॒ नि॒दे क॑र्यु॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ ८ ॥
नु॒ नः । गोऽम॑त् । वी॒रऽव॑त् । धे॒हि । रत्नं॑ । उ॒षः । अ॒श्वऽव॑त् । पुरु॑ऽभोजः । अ॒स्मे इति॑ ।
• मा॒ नः । ब॒र्हिः । पुरु॑षता॒ नि॒दे । कः॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॒ नः ॥ ८ ॥

हे उषः नु नोऽसश्वं गोमद्वज्रभिर्गोभिर्युक्तं वीरवद्वीरैः पुषिदपेतं रत्नं रमणीयं धनं पुरुभोजो बह्व्रसं प्राक् अस्मासु धेहि । देहि । पादभेदादक्षी इति पुनरभिधानं । नोऽसश्वं बर्हिर्युक्तं पुरुषता पुरुषतायां पुरुषसमूहेषु । अस्मात्सदृशेष्वित्यर्थः । निदे निंदायै मा कः । मा कार्षीः । यथा ते निंदन्ति तथा मा कुर्वित्यर्थः ॥ २२ ॥

उदु ज्योतिरिति सप्तमं षष्ठं सूक्तं षष्ठममुषसं । तथा चानुक्रांतं । उदु सप्तेति ॥ प्रातरनुवाकाच्चिन्नशस्त्रयो-
दतो विनियोगः ॥

उदु॑ ज्योति॒र॒मृतं॑ वि॒श्वज॑न्यं वि॒श्वान॑रः सवि॒ता दे॒वो अ॒श्वेत् ।
क्र॒त्वा दे॒वाना॑म॒जनि॑ष्ट॒ चक्षु॑रा॒ विर॑क॒र्भुव॑नं वि॒श्वमु॑माः ॥ १ ॥
उत् । ऊं इति॑ । ज्योतिः॑ । अ॒मृतं॑ । वि॒श्वऽज॑न्यं । वि॒श्वान॑रः । सवि॒ता । दे॒वः । अ॒श्वेत् ।
क्र॒त्वा । दे॒वानां॑ । अ॒ज॒नि॒ष्ट । चक्षुः॑ । आ॒विः । अ॒कः । भु॒व॑नं । वि॒श्वं । उ॒षाः ॥ १ ॥

अमृतममृतत्वसाधकमविनाशि वा विश्वजन्यं विशिषां जनानां हितकरं ज्योतिर्विश्वानरः सर्वेषां पिता सविता देव उदश्वेत् । ऊर्ध्वं अयति । देवानां अपहर्तृणां सोतुषां वा थवमानानां क्रत्वा कर्मणा निमित्तेन । यानानुष्ठानार्थमित्यर्थः । तदर्थं यद्वा देवानां चक्षुष्युःक्षानीयमीयसं तैवः क्रत्वा कर्मणा निमित्तेनावनिष्ट ।

प्रादुरभूत् । उत्पन्ना ज्योतिषा विश्वं सर्वं भुवनं भूतवातमाविरक्तः । प्रादुरक्तः । अकरोत् । समस्तं जगदाविष्कृतवती ॥

प्र० मे० पंथां देवयानां अदृशन्मर्धतो वसुभिरिष्कृतासः ।

अभूदु केतुरुषसः पुरस्तात्प्रतीच्यागादधि हर्म्येभ्यः ॥२॥

प्र० मे० पंथाः । देवयानाः । अदृशन् । अमर्धतः । वसुभिः । इष्कृतासः ।

अभूत् । ऊं इति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । प्रतीची । आ । अगात् । अधि । हर्म्येभ्यः ॥२॥

मे मया देवयाना देवप्रापकाः पंथाः पंथानः प्रादृशन् । प्रादृशति । कीदृशाः पंथानः । अमर्धतोऽहिंसतो वसुभिस्तेजोभिरिष्कृतासः संस्कृताः । पुरस्तात् पूर्वस्थां दिग्भुवसः केतुः प्रप्रापकं तेजोऽभूत् । अचेति । आचते । सोषाश्च प्रतीची प्रत्यगंचनासादभिमुखी हर्म्येभ्योऽभ्युच्छितेभ्यः प्रदेशेभ्यः । हर्म्यशब्द उन्नतप्रदेशोपलक्षणः । आगात् । आगच्छति ॥

तानीदृहानि बहुलान्यासुन्या प्राचीनमुदिता सूर्यस्य ।

यतः परि जार इवाचरन्त्युषो ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥३॥

तानि । इत् । अहानि । बहुलानि । आसन् । या । प्राचीनं । उत् । इत्ता । सूर्यस्य ।

यतः । परि । जारः । इव । आ । चरन्ती । उषः । ददृक्षे । न । पुनः । यती । इव ॥३॥

हे उषः तानीन्तानि तव तेजोसि बहुलान्यहान्यासन् । उषः प्रकाशयुक्तस्यैव कालस्याहःशब्दव्यवहारात् । तानीत्युक्तं कानीत्याह । या यानि सूर्यस्योदितोदितावुदये सति प्राचीनं तस्य प्राग्देशं प्रत्युदयंति । यद्वा । सूर्यस्य प्राचीने देशे या यान्युदितोदिताणि तानीत्यर्थः । हे उषः यतो धैव तेजोभिः परि ददृक्षे दृक्षसे त्वं । जार इव पत्न्याविवाचरन्ती समीपे संचरन्ती साध्वी नारीव जारि रात्रिर्जरयितरि सूर्ये संचरन्ती त्वं दृक्षसे । यथा ज्योतिषे दुष्टं भ्रमणशीलमपि पतिमत्यज्यैव साध्वी संचरति तद्वत् तमविसृजन्ती त्वमित्यर्थः । न पुनर्यतीव यतो पतिं परित्यज्यितस्ततः संचरन्ती व्यभिचारिणीव सूर्यमपरित्यजन्ती त्वं । पुनरित्ययं वैलक्षण्योत्तमार्थः । एवं धैस्तेजोभिर्युक्ता परितृक्षसे तान्येवाहान्यासन्निति संबंधः ॥

त इहेवानां सधमाद आसन्नुतावानः कवयः पूर्वासाः ।

गूळं ज्योतिः पितरो अन्वविन्दन्सत्यमेषा अजनयन्नुषासं ॥४॥

ते । इत् । देवानां । सधमादः । आसन् । अतः । उतावानः । कवयः । पूर्वासाः ।

गूळं । ज्योतिः । पितरः । अन्नु । अन्विन्दन् । सत्यमेषा । अजनयन् । उषसं ॥४॥

त इतिऽग्निरस एषवीणां मध्ये देवानां सधमादः सह माचंत आसन् । अभवन् । त इत्युक्तं च इत्याह । य अतावानः सत्वन्तः कवयोऽनुषाणाः । ये वा अनुषाणास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. इति श्रुतेः । पूर्वासाः पूर्वकाशीनाः पितरः पाक्षयितारः सर्वज्ञाग्निरसो गूळं तमसावृतं ज्योतिः स्वीर्यं तेजोऽन्वविन्दन् सत्वन्तं मेषसामर्थात् ते सत्वमेषाः सत्वसुतयः संत उवाससुवसमजनयन् । प्रादुरजुर्वन् । तुरीयेकं ब्रह्मणाविन्ददधिः । ऋ० ५. ४०. ६. । अथयसमन्वविन्दन् । ऋ० ५. ४०. ९. इति निगमी । अचाग्निरसां क्षुलोपस एव क्षुतिर्जातया ॥

समान ऊर्वे अधि संगतासः सं जानते न यतंते मिथस्ते ।

ते देवानां न मिनन्ति प्रतान्यमर्धतो वसुभिर्यादमानाः ॥५॥

स॒माने । ऊ॒र्वे । अ॒धि । संऽग॒तांसः । सं । जा॒न॒ते । न । य॒त॒ते । मि॒थः । ते ।

ते । दे॒वानां । न । मि॒न॒ति । व्र॒तानि । अ॒म॒र्ध॒तः । वसु॑ऽभिः । याद॑मानाः ॥ ५ ॥

समाने सर्वेषां साधारण ऊर्वे गोसमूहे पणिभिरपहृते पुनर्लब्धये सति । अधोत्थनर्थकः । संगतासो मिजिताः संतस्ते सं जानते । एकबुद्धयो भवन्ति । न मिथः परस्परं यतन्ते । सहेव साधनमनुतिष्ठन्तीत्यर्थः । तेऽगिरसो देवानां व्रतानि कर्माणि यागलक्षणाणि न मिनन्ति । न हिंसन्ति । किंतु परिपालयन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । अमर्धतोऽहिंसन्तो वसुभिर्वासकैश्च सानां तेजोभिर्यादमाना गच्छन्तः ॥

प्रति॑ त्वा॒ स्तोमै॑री॒क॒ते वसि॑ष्ठा उष॒र्बुधः॑ सु॒भगे॑ तुष्टु॒वांसः॑ ।

गवां॑ ने॒ची वाज॑पत्नी॒ न उ॒च्छोषः॑ सु॒जाते॑ प्रथ॒मा ज॑रस्व ॥ ६ ॥

प्रति॑ । त्वा । स्तोमैः । ई॒क॒ते । वसि॑ष्ठाः । उषः॑ऽबुधः । सु॒भगे॑ । तुष्टु॒वांसः॑ ।

गवां॑ । ने॒ची । वाज॑ऽपत्नी । नः । उ॒च्छ । उषः॑ । सु॒जाते॑ । प्रथ॒मा । ज॑रस्व ॥ ६ ॥

हे सुभगे देव्युषः त्वा त्वासुषर्बुध उषसि बुधंतस्तुष्टुवांसः कुर्वन्तो वसिष्ठाः स्तोमैः स्तोमैरीकते । कुर्वन्ति । गवां नेची प्रापयिषी वाजपत्यस्त्रस्त्र पालयिषी । अन्नदात्रीत्यर्थः । ईदृशी त्वं नोऽस्मादर्थमुच्छ । विभाहि । हे उषः सुजाते सुप्रादुर्भावे प्रथमेतरदेव्यो मुखमृता जरस्व ॥

ए॒षा ने॒ची राध॑सः॒ सूनृ॑तानामुषा उ॒च्छ॑न्तीं रि॒भ्यते॑ वसि॑ष्ठैः ।

दी॒र्घ॒श्रुतं॑ र॒यिम॒स्मे द॒धाना॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ७ ॥

ए॒षा । ने॒ची । राध॑सः । सूनृ॑तानां । उ॒षाः । उ॒च्छ॑न्तीं । रि॒भ्यते॑ । वसि॑ष्ठैः ।

दी॒र्घ॑ऽश्रुतं । र॒यिं । अ॒स्मे इति॑ । द॒धाना॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ ७ ॥

एषोषा राधसः स्तोतुः सूनृतानां स्तुतीनां नेची सलुच्छन्ती तमो विवासयन्ती वसिष्ठैर्वसिष्ठगोचोत्पन्नि रिभ्यते । क्षूयति । दीर्घश्रुतं दीर्घं श्रूयमाणं सर्वत्र प्रसिद्धं रयिं धनमस्मै अस्मासु दधाना धारयन्ती ॥ २३ ॥

उपो वरुच इति षडृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यमुषस्त्र । तथा चानुक्रांतं । उपो वरुचे वदिति ॥ प्रातरनुवाकादिचनस्रयोवर्ती विनियोगः ॥

उपो॑ रू॒रुचे॑ यु॒व॒तिर्न॑ योषा॒ विश्वं॑ जी॒वं प्र॑सु॒वंती॑ च॒रायै॑ ।

अ॒भू॒द्द॒मिः स॒मिधे॑ मा॒नु॒षाणा॑म॒क॒ज्योति॑र्बा॒ध॒माना॑ तमा॑सि ॥ ९ ॥

उपो॑ इति॑ । रू॒रुचे॑ । यु॒व॒तिः । न । योषा॑ । विश्वं॑ । जी॒वं । प्र॑ऽसु॒वंती॑ । च॒रायै॑ ।

अ॒भू॒त् । अ॒मिः । सं॑ऽइ॒धे । मा॒नु॒षाणां॑ । अ॒कः । ज्योतिः॑ । बा॒ध॒माना॑ । तमा॑सि ॥ ९ ॥

इयमुषा उपो समीप ईष सूर्यस्य वरुचे । दीप्यते । युवतिर्यौवनोपेता योषा न योषिदिष । सा यथा वस्त्राभरणादिना पल्लुः समीपे प्रदीप्यते तद्वत् । किं कुर्वन्ती । विश्वं सर्वं जीवं जीवसंबन्धं चरायै संचाराय प्रयुवन्ती प्रेरयन्ती । किंचादिमानुषाणां मनुष्याणामर्थाय समिधेऽभूत् । अग्निं धनीयोऽभवत् ॥ कृत्वायै केन ॥ समिधः संसमाखंधकारान्बाधमाना बाधमानं बाधकं ज्योतिस्तेजःसंबन्धकः । अकारोत् । यद्यथा । जीवसं ज्योतिस्त्वमांसि बाधमाना बाधमानाव्यक्तः । अकरोत् ॥

विश्वं प्रतीचीं सप्रथा उदस्थादुशद्वासो बिभ्रती शुक्रमश्वत् ।

हिरण्यवर्णा सुदृशीकसंदृग्गवा माता नेत्रहामरोचि ॥२॥

विश्वं । प्रतीची । सऽप्रथाः । उत । अस्थात् । रुशत् । वासः । बिभ्रती । शुक्रं । अश्वत् ।

हिरण्यऽवर्णा । सुदृशीकऽसंदृक् । गवा । माता । नेत्री । अह्ना । अरोचि ॥२॥

विश्वं कृत्स्नं जगत्प्रति प्रतीच्यभिमुखी सप्रथाः सर्वतः पृथुतरोदस्थात् । उदगच्छत् । उदिता च दृशहीनं शुक्रं तेजोमयं वासो वसनीयं तेजःसमूहं बिभ्रती धारयत्यश्वत् । वधते । हिरण्यवर्णा हितरमणीयवर्णोपेता सुदृशीकसंदृक् । संदर्शयतीति संदृक् तेजः । सुष्ठु दर्शनीयं संदृक् तेजो यस्याः सा तादृशी । गवां वाचां गवामेष वा माता निर्मात्री । उषःकाले हि पश्चिमनुष्यादीनां वाचो निर्गच्छन्ति । गवामपि तस्मिन्काले संघा-
रात्पश्चिमागतुं । अथवा रस्मीनां निर्मात्री । अरोचि रोचतेऽह्नां नेत्री दिवसानां प्रापयित्री ॥

देवानां चक्षुः सुभगा वहन्ती श्वेतं नयन्ती सुदृशीकमश्वं ।

उषा अदशि रश्मिभिर्व्यक्ता चित्रामघा विश्वमनु प्रभूता ॥३॥

देवानां । चक्षुः । सुऽभगा । वहन्ती । श्वेतं । नयन्ती । सुऽदृशीकं । अश्वं ।

उषाः । अदशि । रश्मिऽभिः । विऽव्यक्ता । चित्रऽमघा । विश्वं । अनु । प्रऽभूता ॥३॥

देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयं तेजो वहन्ती धारयन्ती सुभगा शोभनधना सुदृशीकं सुदर्शनमश्वं सर्वदा गन्ता रमादित्यं नयन्ती प्रापयन्ती । किं । श्वेतं श्वेतवर्णोपेतं सूर्यं । प्रकाशयुक्तं कुर्वतीत्यर्थः । कीदृशुषाः । रश्मिभिः स्वकीयैर्व्यक्तादृशि । दृश्यते च । चित्रामघा विचित्रधना विश्वमनु सर्वं जगदनुलक्ष्य प्रभूता प्रवृद्धा । सर्वजग-
द्यवहारार्थेति ॥

अन्तिवामा दूरे अमिचमुच्छोर्वीं गव्यूतिमभयं कृधी नः ।

यावय द्वेष आ भर वसूनि चोदय राधो गृणते मघोनि ॥४॥

अन्तिऽवामा । दूरे । अमिचं । उच्छोर्वीं । गव्यूतिं । अभयं । कृधि । नः ।

यावय । द्वेषः । आ । भर । वसूनि । चोदय । राधः । गृणते । मघोनि ॥४॥

हे उषः अन्तिवामा । अन्त्यक्षदन्तिके वामं वसनीयं धनं यस्याः सांतिवामा । त्वममिचमस्मच्छुं दूरेऽस्मात्तो विप्रकृष्टदेशे वर्तमानं कृत्वा युच्छ । विभाहि । यथामिचो दूरे भवति तथा युच्छेत्यर्थः । तथोर्वीं गव्यूतिं भूमिमभयं नोऽस्माकं कृधि । कृष । किंच देवोऽस्मद्विद्वन्वावय । अस्माकः पुत्रकुल । वसूनि शत्रूणां धनान्या भर । आहर । राधो धनं चोदय प्रेरय गृणते कुर्वते मघां हे मघोनि धनवति ॥

अस्मे श्रेष्ठेभिर्भानुभिर्वि भासुंषो देवि प्रतिरन्ती न आयुः ।

इषं च नो दधती विश्ववारे गोमदश्चावदर्थवच्च राधः ॥५॥

अस्मे इति । श्रेष्ठेभिः । भानुऽभिः । वि । भाहि । उषः । देवि । प्रऽतिरन्ती । नः । आयुः ।

इषं । च । नः । दधती । विश्वऽवारे । गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । च । राधः ॥५॥

हे उषो देवि अस्मै अस्माभ्यं श्रेष्ठेभिः प्रशस्तीर्भानुभी रश्मिभिः प्रकाशैर्वि भाहि । प्रकाशय । किं कुर्वती ।

नोऽस्माकमायुरायुषं प्रतिरंती वर्धयंती । हे विश्ववारे विश्वेः संमजनीये देवि नोऽस्माभ्यमिषं च गोमहोभि-
र्बज्रमिषयेतमन्वावद्वैचोपेतं रथवद्भैरपेतं राधो धनं च दधती वि भाहीति ॥

यां त्वां दिवो दुहितर्वर्धयंत्युषः सुजाते मतिभिर्वसिष्ठाः ।

सास्मासु धा रयिमृष्वं बृहंतं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

यां । त्वा । दिवः । दुहितः । वर्धयंति । उषः । सुऽजाते । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

सा । अस्मासु । धाः । रयिं । ऋष्वं । बृहंतं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

हे दिवो दुहितवः सुजाते शोभनजनने यां त्वा त्वां मतिभिः स्तोत्रैर्वसिष्ठा वर्धयंति सा त्वमस्मासु वसि-
ष्ठेष्वं प्रदोषं बृहंतं महातं रयिं धनं धाः । धिहि ॥ ॥२४॥

प्रति केतव इति पंचचर्मष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं वैश्वभुषस्यं । प्रति पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तो विनिधोगः ॥

प्रति केतवः प्रथमा अदृश्रन्तूर्ध्वा अस्या अंजयो वि अयंते ।

उषो अर्वाचा बृहता रथेन ज्योतिष्मता वाममस्मभ्यं वसि ॥१॥

प्रति । केतवः । प्रथमाः । अदृश्रन् । ऊर्ध्वाः । अस्याः । अंजयः । वि । अयंते ।

उषः । अर्वाचा । बृहता । रथेन । ज्योतिष्मता । वामं । अस्मभ्यं । वसि ॥१॥

अस्याः प्रथमाः प्रथमोत्पन्नाः केतवः प्रज्ञापका रश्मयः प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्रंते । अस्या अंजयो अंजका
रश्मय ऊर्ध्वा ऊर्ध्वमुखा वि अयंते । विविधं सर्वं च अयंति । हे उषो देवि अर्वाचास्मदभिमुखिनागच्छता
बृहता महता ज्योतिष्मता तेजोवता रथेनास्मभ्यं वामं वननीयं धनं वसि । वसि ॥

प्रति धीमग्निर्जरते समिद्धः प्रति विप्रासो मतिभिर्गुणंतः ।

उषा याति ज्योतिषा बाधमाना विश्वा तमांसि दुरिताप देवी ॥२॥

प्रति । सीं । अग्निः । जरते । संऽइद्धः । प्रति । विप्रासः । मतिऽभिः । गुणंतः ।

उषाः । याति । ज्योतिषा । बाधमाना । विश्वा । तमांसि । दुऽइता । अप । देवी ॥२॥

अग्निः समिद्धः सन् सीं सर्वतः प्रति जरते । अभिवर्धते । विप्रासो विप्रा मेधाविनश्चत्विजश्च मतिभिः
क्षुतिभिर्वसं गुणंतः क्षुवतो अरंते । उषाश्च देवी ज्योतिषा विश्वा सर्वाणि तमांसि दुरितास्मदुरितान्वाप
बाधमाना याति । ऊर्ध्वं गच्छति ॥

एता उ त्याः प्रत्यदृश्रन्पुरस्ताज्ज्योतिर्यच्छंतीरुषसो विभातीः ।

अजीजनन्सूर्यं यज्ञमग्निमपाचीनं तमो अगादजुष्टं ॥३॥

एताः । ऊं इति । त्याः । प्रति । अदृश्रन् । पुरस्तात् । ज्योतिः । यच्छंतीः । उषसः । विऽभातीः ।

अजीजनन् । सूर्यं । यज्ञं । अग्निं । अपाचीनं । तमः । अगात् । अजुष्टं ॥३॥

एता उ । उ इति पुरयः । त्याः प्रसिद्धा एता विभातीर्विभातो विभातं कुर्वतो ज्योतिषो यच्छंतीः
प्रयच्छन्त्य उषसः पुरस्तात्पूर्वकां दिशि प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्रंते । ता उषसः सूर्यं यज्ञमग्निं पाचीनम् । प्रादुर-
जुष्टम् । उषस उद्यानंतरं तेषां संमवाप्त्यनकत्वमुपपद्यते । किंचापाचीनं नीचीनमनुष्ठममिषं । सर्वेषां
वृद्धिनिरोधकत्वादिप्रियत्वं । तादृशं तमोऽगात् । अपगतमभूत् ॥

अचेति दिवो दुहिता मघोनी विश्वे पश्यन्त्युषसं विभाती ।

आस्थाद्रेयं स्वधया युज्यमानमा यमश्वासः सुयुजो वहन्ति ॥४॥

अचेति । दिवः । दुहिता । मघोनी । विश्वे । पश्यन्ति । उषसं । वि० भाती ।

आ । अस्थात् । रथं । स्वधया । युज्यमानं । आ । यं । अश्वासः । सुयुजः । वहन्ति ॥४॥

दिवो दुहिता मघोनी धनवत्युषा अचेति । सर्वेऽर्हायते । विश्वे सर्वेऽपि प्राणिनो विभातीमुच्छंतीमुषसं पश्यन्ति । तादृशी देवी स्वधयात्नेन युज्यमानं रथमास्थात् । आतिष्ठत् । आरोहति । यं रथं सुयुजः शोभन-
योजना अश्वासोऽश्वा आ वहन्ति अभिमतदेशं प्रापयन्ति तं रथमास्थादिति ॥

प्रति त्वाद्य सुमनसो बुधन्तास्माकासो मघवानो वयं च ।

तिल्विलायध्वमुषसो विभातीर्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

प्रति । त्वा । अद्य । सु० मनसः । बुधन्त । अस्माकासः । मघवानः । वयं । च ।

तिल्विलायध्वं । उषसः । वि० भातीः । युयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

हे उषः त्वा त्वामद्यास्मिन्काले सुमनसः शोभनस्तुतिका मघवानो इविर्लक्षणात्तवन्तोऽस्माकासोऽस्माका
अस्मादयोः पुषषा अस्तिजः । यद्वा । मघवान इत्येतद्वयमित्येतस्य विशेषणं । इविष्यन्तो वयं । प्रति बुधन्त ।
प्रत्ययोधयन् स्तुतिभिः । हे उषसः युयं च विभातीर्युच्छंत्यः सत्यस्तिविलायध्वं । अगतं जिग्धभूमिकं कुरुत ॥
तिल्वेह्य इत्यस्यात्तिल्वः ॥ तिल्वुरिला भूमिर्यस्य तत्तिल्विर्लक्षं । तत्कुरुत । श्रिष्टं स्रष्ट ॥ ॥२५॥

बुषा आव इति पंचर्वं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्धमुषसं वैष्टुभं । बुषा इत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन-
शस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

बु० १ षा आवः पथ्या३ जनानां पंच क्षितीर्मानुषीर्बोधयंती ।

सुसंदृग्भिर्दृग्भिर्भानुमश्रेद्भि सूर्यो रोदसी चक्षसावः ॥१॥

वि । उषाः । आवः । पथ्या । जनानां । पंच । क्षितीः । मानुषीः । बोधयंती ।

सुसंदृक्भिः । उक्षभिः । भानुं । अश्रेत् । वि । सूर्यः । रोदसी इति । चक्षसा ।

आवरित्यावः ॥१॥

जनानां सर्वप्राणिनां पथ्या पथि हितोषा आवः । बीच्छत् । यद्वा । जनानां हिताय बीच्छदिति योज्यं ।
किं कुर्वती । मानुषीर्मानुषरूपाः पंच क्षितीर्निषादपंचमांसतुरो यक्षीम्बोधयंती । ईदृग्बुषाः सुसंदृग्भिः ।
संदृग्गति संदर्शयतीति वा संदृक् तेजः । सुतेजोभिर्दृग्भिर्भानुमश्रेत् । अक्षरूपा आजिमधावत् । ऐ० ब्रा०
४. ९. इति हि श्रुतिः । अक्षो गाव उषसामिति निरुक्तं । सूर्यश्च रोदसी आवापुषिषो तमोयुक्ते चक्षसा
प्रकाशकेन तेजसा आवः । विवृणोति ॥

अंजते दिवो अंतेष्वक्लून्विशे न युक्ता उषसो यतंते ।

सं ते गावस्तम आ वर्तयन्ति ज्योतिर्यच्छन्ति सवितेव बाहू ॥२॥

वि । अंजते । दिवः । अंतेषु । अक्लून् । विशः । न० युक्ताः । उषसः । यतंते ।

सं ते । गावः । तमः । आ । वर्तयन्ति । ज्योतिः । यच्छन्ति । सविताऽइव । बाहू इति ॥२॥

उषसोऽङ्गुलीवांसि दिवोऽन्तरिक्षातिषु पर्यंतप्रदेशेषु व्यंजते । अङ्गुलीकुर्वतीत्यर्थः । युगाः परस्परं संयुक्ता विशो न प्रजा इव सेना इव यतन्ति । प्रयतन्ति तमोनाशनायाच गमनाय वा । अथ प्रत्यक्षवादः । हे, उषः ते तव गावो ररमयस्तमोऽङ्गुलीवांसि समा वर्तयन्ति । नाशयन्ति । ज्योतिस्तेजो यच्छन्ति । प्रयच्छन्ति । सविता सूर्यो वाङ्म इव ॥

अभूदुषा इन्द्रतमा मघोन्यजीजनत्सुविताय श्रवांसि ।

वि दिवो देवी दुहिता दधात्यङ्गिरस्तमा सुकृते वसूनि ॥३॥

अभूत् । उषाः । इन्द्रऽतमा । मघोनी । अजीजनत् । सुविताय । श्रवांसि ।

वि । दिवः । देवी । दुहिता । दधाति । अङ्गिरःऽतमा । सुऽकृते । वसूनि ॥३॥

इन्द्रतमा सर्वस्त्ररतमा मघोनी धनवत्युषा अभूत् । प्रादुरभूत् । सुविताय कक्षायाम् अवांसिस्त्राज्यजी-
जनत् । उद्गादयत् । प्रकाशितवतीत्यर्थः । दिवो दुहिताङ्गिरस्तमा गन्तुतमा । यदा । अङ्गिरो गोविर्भारद्वाजिः
सह राक्षिरप्युत्पत्ते रात्र्यवसानस्त्रीषा रूपत्वाद्गिरस्तमित्युच्यते । भारद्वाजि राक्षिः सहोत्पत्तिरनुक्रमणामुक्ता ।
राक्षी कुशिकः सौमरो राक्षिर्वा भारद्वाजी । अणु० अ० १०. १२७. इति । तादृश्रुषाः मुह्यन्ति यजमानाय
वसूनि धनानि वि दधाति । करोति ॥

तावदुषो राधो अस्मभ्यं रास्व यावत्स्तोतृभ्यो अरंदो गृणाना ।

यां त्वा जजुर्वृषभस्या रवेण वि दृहस्य दुरो अद्रेरीणोः ॥४॥

तावत् । उषः । राधः । अस्मभ्यं । रास्व । यावत् । स्तोतृभ्यः । अरंदः । गृणाना ।

यां । त्वा । जजुः । वृषभस्य । रवेण । वि । दृहस्य । दुरः । अद्रेः । औरीणोः ॥४॥

हे उषः यावद्वाधो धनं स्तोतृभ्यः पूर्वमरदः दत्तवत्यसि तावद्वाधो धनं गृणाना सुयमानास्त्वभ्यपि
रास्व । देहि । यां त्वा त्वां वृषभस्य रवेण । जजोपमेषा ॥ वृषभस्येति कर्मणि षष्ठी ॥ वृषभं रवेणैव त्वां
प्रकाशिनं जजुः जानन्ति प्राणिनः । अथवा वृषभस्य प्रवृद्धस्य स्तोत्रस्य रवेण शब्देन जजुः ज्ञापयन्ति । दृहस्य
वृहत्काद्रेदुरो द्वााराणि पणिभिर्गाः प्रवेक्ष्य पिहितानि स्त्रीणीः । विवृतान्वकरोः ॥

देवदेवं राधसे चोदयन्त्यस्मद्यकसूनृता इरयन्ती ।

व्युच्छन्ती नः सनये धियो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

देवऽदेवं । राधसे । चोदयन्ती । अस्मद्यक् । सूनृताः । इरयन्ती ।

विऽउच्छन्ती । नः । सनये । धियः । धाः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

देवं देवं सर्वमपि स्तोतारं राधसे धनाय चोदयन्ती प्रेरयन्त्यस्मद्यकसूनृता वचांसीरयन्ती
प्रेरयन्ती व्युच्छन्ती व्युच्छन् कुर्वन्ती गोऽस्माकं सनये दानाय धनार्त्ताभाय धियो जुषीर्धाः । धिहि । शिष्टं
सष्टं ॥ २६ ॥

प्रति स्तोमेभिरुषसं वसिष्ठा गीर्भिर्विप्रासः प्रथमा अंबुधन् ।
विवर्तयन्ती रजसी समंते आविष्कृत्यतीं भुवनानि विन्वा ॥१॥

प्रति । स्तोमेभिः । उषसं । वसिष्ठाः । गीःऽभिः । विप्रासः । प्रथमाः । अबुधन् ।
विऽवर्तयंती । रजसी इति । समंते इति संऽञ्जते । आविऽकृष्वती । भुवनानि ।
विश्वं ॥ १ ॥

विप्रासो मेधाविनो वसिष्ठा वसिष्ठगोषाः स्तोमेभिः स्तोतुभिः प्रयुज्यमाना गीभिः स्तुतिभिः प्रथमा इतरयजमानेभ्यः पूर्वभूताः संत उषसं प्रत्यबुधन् । प्रतिबोधयति । कीदृशीमुषसं च । रजसी चावापृष्विभ्यो समंते समानपर्यंते एकीभूतप्राप्ते विवर्तयंतीं व्यावर्तयंतीं विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्वाविकृष्वतीं प्रकटीकुर्वतीं स्वभासा ॥

एषा स्या नव्यमायुर्दधाना गूढी तमो ज्योतिषोषा अबोधि ।

अयं एति युवतिरह्याणा प्राचिकित्सूर्यं यज्ञमयि ॥ २ ॥

एषा । स्या । नव्यं । आयुः । दधाना । गूढी । तमः । ज्योतिषा । उषाः । अबोधि ।

अयं । एति । युवतिः । अह्याणा । प्र । अचिकितत् । सूर्यं । यज्ञं । अयि ॥ २ ॥

एषोषाः स्या सा गतदिषसेषु प्रसिद्धा दृश्यमानेषा नव्यं नवतरमायुरायुष्यं । यौवनमित्यर्थः । तादृशं दधाना धारयंती गूढी गूढं तमोऽधकारं ज्योतिषा स्वतेजसा निवारयंत्यबोधि । बुध्यते । अथ पुरोदेशे सूर्यस्य पुरस्तात् देवानामथ वा । इतरदेवेभ्यः पूर्वमित्यर्थः । युवतिर्नित्यतत्त्वणी सर्वेषु मिश्रयंती वाह्याणा । कुम्भोपमेया । अलम्बा युवतिरिव । सा यथा पत्युरथे संचरति तद्वत् सूर्यस्य पुरस्तादेति । एवंभूता सती सूर्यं यज्ञमयि च प्राचिकितत् । प्रज्ञापयति ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदेमुच्छंतु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदे । उच्छंतु । भद्राः ।

घृतं । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

अश्वावतीर्वज्रभिरक्षभं प्रदेयेरश्वैस्तद्वत्सखा गोमतीर्गोमती गोप्रदा वीरवतीर्वीरवत्सः पुषदा अत एव भद्राः सुखा उषास उषसः सदे सर्वदोच्छंतु । पुनः कीदृशः । घृतमुदकं दुहाना दोग्ध्यो विश्वतः प्रपीताः सर्वतः प्रपुष्टाः । यूयं पातेति गतं ॥ ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाच्चतुरो देयादिवातीर्षमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपाससाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाषि पंचमाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशस्त्रं वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिषं जगत् ।

विर्ममे तमहं बंदे विद्यातीर्षमहेचरं ॥

अथ वही व्याख्यायति । सप्तमे मंडले पंचमेऽनुवाके इयं सूक्तानि वाक्यतानि । प्रत्यु अदृशीति वपुषमे-
कादहं सूक्तं वसिष्ठोऽर्पमुषसं । प्रथमाया अपुषो बुहसो द्वितीयाया पुषः ततोबुहसः । तथा चानुवाकः ।

प्रत्यु षट् प्रागाथमिति ॥ प्रातरनुवाक उपस्थे क्रतौ बार्हति छंदस्त्राश्विनशस्त्रे चैदं सूक्तं । सूचितं च । प्रत्यु षट्श्रिं सह वामेनेति बार्हतं । आ० ४. १४. । रति ॥

प्रत्यु षट्श्र्यायत्यु१च्छंतीं दुहिता दिवः ।

अपो महि व्ययति चक्षसे तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी ॥ १ ॥

प्रति । ऊं इति । अदर्शि । आऽयती । उच्छंती । दुहिता । दिवः ।

अपो इति । महि । व्ययति । चक्षसे । तमः । ज्योतिः । कृणोति । सूनरी ॥ १ ॥

आयत्यागच्छंती व्युच्छंती तमांसि विवासयंती वर्जयंती दिवो बुलोकस्य सूर्यस्य वा दुहिता पुषी एषंभु-
तोषाः प्रत्यदर्शि । सर्वैः प्रतिवृश्नते । उ इति पूरकः । सैषा महि महत्तमो नैशमंधकारं । अप उ इति निपात-
द्वयसमुदायोऽपेक्ष्यार्थः । अपो व्ययति । अपवृणोति । किमर्थं । चक्षसे दर्शनार्थं । एवं कृत्वा सूनरी जनानां
सुष्ठु नेत्र्युषा ज्योतिः प्रकाशं कृणोति । करोति ॥

उदुस्त्रियाः सृजते सूर्यः सचाँ उद्यन्नक्षत्रमर्चिवत् ।

तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च सं भक्तेन गमेमहि ॥ २ ॥

उत् । उदुस्त्रियाः । सृजते । सूर्यः । सचाँ । उत्ऽयत् । नक्षत्रं । अर्चिवत् ।

तव । इत् । उषः । विऽउषि । सूर्यस्य । च । सं । भक्तेन । गमेमहि ॥ २ ॥

* - सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्य उदुस्त्रिया रश्मिन् सचा सह युगपदेवोत्सृजते । उद्गमयति । तद्योद्यदुद्गच्छत्
प्रादुर्भवन्नक्षत्रं नभसि दृश्यमानं यद्गणन्यादिकमर्चिवद्दीप्तिमत्करोति । सौरिण तेजसा हि नक्षत्रं चंद्रप्रभृतीनि
नक्षत्राणि भासंति । सुपुण्याः सूर्यरश्मिर्ग्रहमा गंधर्वः । वा० सं० १८. ४०. । इति हि निगमः । एवं च सति हे
उष उषोदेवते तव सूर्यस्य च व्युषि विवासने प्रकाशने सति भक्तनाम्नेन सं गमेमहि । वयं संगच्छेमहि ।
इच्छब्दः पूरकः ॥

प्रति त्वा दुहितर्दिव उषो जीरा अभुत्स्महि ।

या वहसि पुरु स्याहँ वनन्वति रत्नं न दाशुषे मयः ॥ ३ ॥

प्रति । त्वा । दुहितः । दिवः । उषः । जीराः । अभुत्स्महि ।

या । वहसि । पुरु । स्याहँ । वनन्ऽवति । रत्नं । न । दाशुषे । मयः ॥ ३ ॥

हे दिवो दुहितर्दिवोऽंतरिक्षाज्जायमाने हे उष उषोदेवते त्वा त्वां जीराः क्षिप्रकारिणो वयं प्रत्यभु-
त्स्महि । प्रतिबोद्धारो भवेम । हे वनन्वति । वननं संभजनं संभक्तव्यं धनं वा । तद्वति या त्वं पुष वज्र स्याहँ
स्युहणीयं धनं वहसि प्रापयसि दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमिव मयः सुखं च या
त्वं वहसि तां त्वां प्रत्यभुत्स्महीत्यन्वयः ॥

उच्छंती या कृणोषि मंहना महि प्रख्यै देवि स्वर्दृशे ।

तस्यास्ते रत्नभाज ईमहे वयं स्याम मातुर्न सूनवः ॥ ४ ॥

उच्छंती । या । कृणोषि । मंहना । महि । प्रऽख्यै । देवि । स्वः । दृशे ।

तस्याः । ते । रत्नऽभाजः । ईमहे । वयं । स्याम । मातुः । न । सूनवः ॥ ४ ॥

हे महि महति दैवि दानादिगुणयुक्त उषोदेवते व्युच्छन्ती तमांसि वर्जयंतो मंहना महिम्ना युक्ता । यदा । महतिर्दानकर्त्ता । दानयुक्ता । या त्वं स्वः सर्वं जगत् प्रखी प्रबोधनार्थं वृषे दर्शनार्थं च कृणोषि करोषि तस्यास्तादृशा रत्नभाजो रत्नानां रमणीयानां धनानां भाजयित्र्याः सेवयित्र्या इमहे । याचामहे । किं । रत्नभाज इति समभिवाहाराद्रत्नानीति गन्धति । अपि च वयं तव प्रियतमाः स्वाम । भवेम । मातुर्न सूनवः । यथा मातुर्जनन्याः सूनवः पुत्राः प्रियतमा भवन्ति तद्वत् ॥

तच्चिचं राध आ भरोषो यहीर्घश्चुत्तमं ।

यस्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनं तद्रास्व भुनजामहे ॥ ५ ॥

तत् । चिचं । राधः । आ । भर । उषः । यत् । दीर्घश्चुत्तमं ।

यत् । ते । दिवः । दुहितः । मर्तभोजनं । तत् । रास्व । भुनजामहे ॥ ५ ॥

हे उषः तच्चिचं चायनीयं राधो धनमा भर । आहर । अस्मभ्यं प्रयच्छ । यत्नं दीर्घश्चुत्तमं देशकालयो-
र्विप्रकर्षेऽप्यतिशयेन श्रोतव्यं । अपि च हे दिवो दुहितः ते तव स्वया देयं मर्तभोजनं मर्तानां मनुष्याणां भोग-
योग्यं यदन्नमसि तद्रास्व । देह्यस्मभ्यं । वयं च त्वत्तं धनमन्नं च भुनजामहे । अभ्यवहरेम ॥

अवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं वाजौ अस्मभ्यं गोमंतः ।

चोदयित्री मघोनः सूनृतावत्युषा उच्छदप सिधः ॥ ६ ॥

अवः । सूरिभ्यः । अमृतं । वसुत्वनं । वाजान् । अस्मभ्यं । गोमंतः ।

चोदयित्री । मघोनः । सूनृतावती । उषाः । उच्छत् । अप । सिधः ॥ ६ ॥

हे उषः सूरिभ्यः क्षीतृभ्योऽस्मभ्यममृतं मरणरहितं नित्यं वसुत्वनं वासकं वसुत्वयुक्तं वा अवः अवणीयं
यशो राखित्यनुषंगः । तथा गोमतो वज्रभिर्गोभिर्गुप्तान्वाजान्नानि चास्मभ्यं रास्व । शिष्टः परोचकृतः ।
मघोनो हविष्मतो यजमानस्य चोदयित्री प्रेरयित्री सूनृतावती । प्रियसत्यात्मिका वाक्सूनृता । तद्वत्युषाः
सिधः शोषकाच्छूणपोच्छत् । अपगमयतु ॥ ॥ १ ॥

इंद्रावरुणेति दशर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं जागतं । इदमादीनि चत्वारि सूक्तानींद्रावरुणदेवतानि ।
तथा ऋगुक्तांतं । इंद्रावरुणा दशैंद्रावरुणं ह जागतं त्विति ॥ तृतीये सवन उक्थे प्रशासुः शस्त्र एतत्सूक्तं ।
सूचितं च । इंद्रावरुणा युवमा वां राजानौ । आ० ६. १. इति ॥

इंद्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतं ।

दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दूढ्यः ॥ १ ॥

इंद्रावरुणा । युवं । अध्वराय । नः । विशे । जनाय । महि । शर्म । यच्छतं ।

दीर्घप्रयज्युं । अति । यः । वनुष्यति । वयं । जयेम । पृतनासु । दुःऽध्यः ॥ १ ॥

हे इंद्रावरुणैंद्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं विशे निवेशयिषि परिषारकाय जनाय पुत्रपीडादिवरुणा-
याध्वराय यज्ञानुष्ठानार्थं महि महच्छर्मं गृहं सुखं वा यच्छतं । प्रयच्छतं । अपि च दीर्घप्रयज्युं दीर्घप्रतयज्ञ-
मकादीयं जगं यः शत्रुरति वनुष्यति अतिविघांसति पृतनासु संयानेषु दूढ्यो दुर्धिषो दुष्टाभिसंधीसाच्छूणत्वर्थं
अधेम । अभिमवेम ॥

सुखाकृत्यः स्वराकृत्य उच्यते वां महांताविंद्रावरुणा महावसू ।

विश्वे देवासः परमे व्योमनि सं वामोजो वृषणा सं बलं दधुः ॥ २ ॥

संऽराट् । अन्यः । स्वऽराट् । अन्यः । उच्यते । वां । म॒हांती । इंद्रावरुणा । म॒हावसू
इति म॒हाऽवसू ।

विश्वे । दे॒वांसः । पर॒मे । वि॒ऽश्वोमनि । सं । वां । ओजः । वृष॒णा । सं । बलं । दधुः ॥ २ ॥

द्वितीयः पादः परोक्षकृतः शिष्टाः प्रत्यक्षकृताः । हे इंद्रावरुणौ वां युवयोर्मध्येऽन्य एको वरुणः सम्राट्
सम्यग्वाजमान इत्युच्यते । ता सम्राजा घृतासुती । ऋ० २. ४१. ६ । इत्यादिषु कीर्तते । अन्य इंद्रः स्वराट्
स्वयमेवान्वागिरपेक्षयैव राजमान इत्युच्यते । स्वराकिंद्रो दमे । ऋ० १. ६१. ९ । इत्यादिषु कीर्तते । तथा-
विधाविंद्रावरुणेन्द्रावरुणौ महांती गुणैरधिकौ महावसू महाधनी च भवतः । हे वृषणा कामानां वर्धिता-
राविंद्रावरुणौ वां युवां परमे व्योमन्युत्कृष्ट आकाशि विश्वे देवासः सर्वे देवा ओजः सं दधुः । समयोजयन्
शरीरदाढ्याय । तद्धेतुभूतं तदोज इत्युच्यते । अर्थेति च । ओजः साष्टमी दशेति । तथा वचं वृचवधादेः कार्यस्य
हेतुभूतं सामर्थ्यं च युवाभ्यां सं दधुः । समयोजयन् ॥

अन्व॒पां खान्य॑तृ॒तमोज॑सा सूर्य॑मैरयतं दि॒वि प्र॒भुं ।

इंद्रावरुणा॒ मदे॑ अस्य मा॒यिनोऽपि॑न्वतम॒पितः॑ पि॒न्वतं॑ धियः ॥ ३ ॥

अनु॑ । अ॒पां । खानि॑ । अ॒तृ॒तं । ओज॑सा । आ । सूर्य॑ । ऐ॒र॒य॒तं । दि॒वि । प्र॒भुं ।

इंद्रावरुणा । मदे॑ । अस्य॑ । मा॒यिनः॑ । अपि॑न्वतं । अपि॑तः । पि॒न्वतं॑ । धियः ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणौ अपामुदकानां खानि दाराणि वृषेण पिहितान्योजसा बलेनान्वृतं । अन्वविध्यतं । आवर-
कस्य वृचस्य वधेन वृष्टिप्रतिबंधं निराकृतवन्तावित्यर्थः । तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं दिव्यतरिचि प्रभुं प्रभूतं
संतमैरयतं । अभ्यगमयतं । स्वर्मानुनावृतं सूर्यं तद्वधेन प्रकाशितवन्तावित्यर्थः । हे इंद्रावरुणेन्द्रावरुणौ मायिनः
प्रज्ञाकरस्वास्त्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सत्यपितो जलरहिता नदीरपिन्वतं । जलेनापूरयतं । तथा च निवि-
त्यदमाप्नायते । अस्य मदे जरितरिंद्रोऽजिन्वदनुवोऽपिन्वदपित इति । अपि च धियः कर्मास्त्याभिरनुष्ठि-
तानि कर्माणि पिन्वतं । सिंचतं । फलेन पूरयतं ॥

यु॒वामि॑द्युत्सु पु॒त॒नासु॑ वह॒यो यु॒वां क्षेम॑स्य प्र॒स॒वे मि॒त॒ज्ञवः॑ ।

ई॒शा॒ना वस्व॑ उ॒भय॑स्य का॒र॒व इंद्रावरुणा॒ सु॒ह॒वा ह॒वाम॑हे ॥ ४ ॥

यु॒वां । इ॒त् । यु॒त् । सु॑ । पु॒त॒नासु॑ । वह॒यः । यु॒वां । क्षेम॑स्य । प्र॒ऽस॒वे । मि॒त॒ऽज्ञवः॑ ।

ई॒शा॒ना । वस्वः॑ । उ॒भय॑स्य । का॒र॒वः । इंद्रावरुणा॒ । सु॒ऽह॒वा । ह॒वाम॑हे ॥ ४ ॥

हे इंद्रावरुणौ वरुणो हविषां खोषाणां वा वोढार अस्त्रिणो युत्सु युष्टेषु पुतनासु शुभुसेनासु रचयार्थं
युवामिद्युवामेव हवन्ते । आह्वयन्ति । मितज्ञवः संकुचितजानुका अंगिरसोऽपि क्षेमस्य रक्षणस्य प्रसव उत्पादने
निमित्तभूते सति युवामेव हवन्ते । अतः कारणात् हे इंद्रावरुणौ कारवः खोतारो वयमप्युभयस्य दिव्यस्य
पार्थिवस्य च वस्त्रो वसुनो धनक्षेत्राग्नेश्वरो सुहवा सुखेन ज्ञातव्यौ युवामेव हवामहे । आह्वयामहे ॥

इंद्रावरुणा॒ यदि॑मा॒ग्निं च॒क्र॒पुर्वि॑ष्वा जा॒तानि॑ भु॒व॒नस्य॑ म॒ज्मना॑ ।

क्षेमे॑ण मि॒त्रो वरु॑णं दु॒व॒स्यति॑ म॒रु॒त्त॒ऽभिः॑ शु॒भम॒न्य ई॒यते॑ ॥ ५ ॥

इंद्रावरुणा॒ । यत् । इ॒मानि॑ । च॒क्र॒पुः । वि॒ष्वा । जा॒तानि॑ । भु॒व॒नस्य॑ । म॒ज्मना॑ ।

क्षेमे॑ण । मि॒त्रः । वरु॑णं । दु॒व॒स्यति॑ । म॒रु॒त्त॒ऽभिः॑ । उ॒यः । शु॒भं । अ॒न्यः । ई॒यते॑ ॥ ५ ॥

हे इंद्रावरणी युवां भुवनस्य लोकस्य संबन्धीनीमानि परिवृक्षमानानि विश्वा सर्वाणि जातानि जातिमंति भूतजातानि मज्जनात्मीयेन बलेन चक्रषुः कृतवन्ती तयोर्युवयोर्मध्य एकं वरुणं चेमेण रक्षणहेतुना मिमे देवो भुवस्सति । परिचरति । मित्रावरणी हि परस्परं प्राप्तसखौ । अत एव सहचरी वृक्षेति । अन्य एक इंद्रो मरुत्त्रिर्मरुत्त्रैश्च उन्नूणवलः सञ्कुभं शोभनमलंकारमीयते । प्राप्नोति । यद्वा ६ मरुत्त्रिर्मध्यस्था-
भेदेवगणैः सार्धमुय ओजस्वीन्द्रः शुभमुदकमीयते । प्रेरयति ॥ ॥२॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विष ओजो मिमाते ध्रुवमस्य यत्स्वं ।

अजामिमन्यः अथयंतमातिरद्वेभिरन्यः प्र वृणोति भूयसः ॥ ६ ॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विषे ओजः । मिमाते इति । ध्रुवं अस्य यत् स्वं ।

अजामिं अन्यः । अथयंतं । आ । अतिरत् । द्वेभिः । अन्यः । प्र वृणोति । भूयसः ॥ ६ ॥

वरुणस्य । उपलक्षणमेतत् । इंद्रस्य वरुणस्य च त्विषे दीप्यर्थमोजो बलं नु चिप्रं मिमाते । लोचिण निर्मिमते यजमानपत्नी । लोचिण हि बलं जायते । किमर्थं । महे महते शुल्काय धनाय । रवृशस्य धनस्य कामार्थं । अस्मिंद्रस्य वरुणस्य च ध्रुवं नित्यं स्वं स्वकीयमसाधारणं यदोजो विद्यते तदोजो मिमाते इत्यन्वयः । तयोरिंद्रावरणयोरन्य एको वरुणोऽजामिमबंधुमस्तुवंतं अथयंतं हिंसंतं कर्मास्तुर्वंतमस्तोतारमयजमानं चातिरत् । अभिहति । अन्य एक इंद्रो दधेभिरस्त्रीरेवोपायैर्भूयसो बह्वतराञ्च ब्रूय वृणोति । प्रकर्षेणावृतात् बाधितान् करोति । यदा । भूयसो यजमानान् वृणोति । प्रवरानुत्कृष्टाङ्करोति ॥

न तमंहो न दुरितानि मर्त्यमिंद्रावरुणा न तपः कुतश्चन ।

यस्य देवा गच्छथो वीथो अंधरं न तं मर्तस्य नशते परिहृतिः ॥ ७ ॥

न । तं । अंहः । न । दुः । इतानि । मर्त्ये । इंद्रावरुणा । न । तपः । कुतः । चन ।

यस्य । देवा । गच्छथः । वीथः । अंधरं । न । तं । मर्तस्य । नशते । परिहृतिः ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरणेन्द्रावरणी तं मर्त्यं मनुष्यमंहः पापं न नशते । न व्याप्नोति । न च दुरितानि दुर्गमनानि पापफलानि च प्राप्नुवन्ति । कुतश्चन कस्मादपि निमित्तात्तपः संतापश्च तं न प्राप्नोति । हे देवा देवो दानादि-
गुणयुक्ताविंद्रावरणी यस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्याध्वरं यज्ञं गच्छथः प्राप्नुथो युवां वीथः कामयेथे च यस्य हवींषि तं मनुष्यं परिहृतिः परिबाधा न नशते । उत्तप्रकारेण न प्राप्नोति ॥

अर्वाङ्ग्रा दैव्येनावसा गतं शृणुतं हवं यदि मे जुजोषथः ।

युवोर्हि सख्यमुत वा यदार्थं माडीकमिंद्रावरुणा नि यच्छतं ॥ ८ ॥

अर्वाक् । नरा । दैव्येन । अवसा । आ । गतं । शृणुतं । हवं । यदि । मे । जुजोषथः ।

युवोः । हि । सख्यं । उत । वा । यत् । आर्थं । माडीकं । इंद्रावरुणा । नि । यच्छतं ॥ ८ ॥

हे नरा नेतारविंद्रावरणी दैव्येन देवसंबन्धिनावसा रक्षणेन सहार्वागस्तदभिमुखमा गतं । आगच्छतं । आगत्य च मदीयं हवं लोचं शृणुतं । यदि मे मम जुजोषथः प्रीथिथे । मयि प्रीतिरस्ति चेत् युवाभ्यामानंतत्वं मदीयं लोचं श्रोतव्यं च भवतीत्यर्थः । युवोर्हि युवयोः खलु यत्सख्यं सखित्वमुत वापि च यदाप्यमापित्वं बांधवं माडीकं मुडीकस्य मुखास्य साधनं तदुभयं हे इंद्रावरणी नि यच्छतं । चक्षार्थं प्रयच्छतं ॥

अस्माकमिंद्रावरुणा भरेभरे पुरोयोधा भवतं कृष्ट्योजसा ।

यद्वा हवत उभये अथ स्पृधि नरस्तोकस्य तनयस्य सातिषु ॥ ९ ॥

अस्माकं । इंद्रावरुणा । भरेऽभरे । पुरःऽयोधा । भवतं । कृष्टिऽओज्ञसा ।

यत् । वां । हवते । उभये । अध । स्पृधि । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातिषु ॥ ९ ॥

हे ऋष्योजसा शत्रूणां कर्षकमोजो वक्षं ययोसादृशी हे इंद्रावरुणी भरे भरे संयामि संयामिऽस्माकं पुरोयोधा पुरसायोदारी भवतं । यद्यी वामुभय उभयविधाः पूर्वकासीना इदानींतनाच्च नरो नेतारः सोतारः स्पृधि युहे यी युवां हवते । अधापि च तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पीत्रस्य सातिषु संभवनीयेषु निमित्तभूतेषु च यी युवां हवते । तावत्स्माकं पुरोयोधा भवतमित्यन्वयः ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मिचो अर्यमा शुक्लं यच्छंतु महि शर्म सप्रथः ।

अवधं ज्योतिरदितेर्चतावृधो देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मिचः । अर्यमा । शुक्लं । यच्छंतु । महि । शर्म । सऽप्रथः ।

अवधं । ज्योतिः । अदितेः । ऋतऽवृधः । देवस्य । श्लोकं । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

अक्षी अक्षभ्यमिन्द्रादयो शुक्लं ज्योतमानं धनं यच्छंतु । प्रयच्छंतु । तथा महि महत्सप्रथः सर्वतः पृषु विस्तीर्णं शर्म गृहं च प्रयच्छंतु । अपि चर्तावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धयित्र्या अदितेरद्रीनाया देवमातुर्ज्योति-
स्तेजश्च नोऽस्माकमवधमहिंसकमसु । वयं च देवस्य दानादिगुणयुक्तस्य सवितुः सर्वस्य प्रेरकस्य श्लोकं स्तोत्रं मनामहे । आनीमः । कुर्म रत्नार्थः । यज्ञा । देवेन सविचाक्षभ्यं देयं श्लोकं यज्ञो मनामहे । याचामहे ॥ ३ ॥

युवां नरेति दशर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्यं जागतमिन्द्रावरुणं । युवां नरेत्यनुकांतं । आभिन्नविकिषूक्येषु श्लोमवृद्धी प्रशस्तुरिदं सूक्तमावापार्थं । सूचितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ० ७. ९. इति ॥

युवां नरा पश्यमानासु आप्यं प्राचा गृध्यंतः पृषुपर्शवो ययुः ।

दासा च वृचा हतमारीणि च सुदासमिन्द्रावरुणावसावतं ॥ १ ॥

युवां । नरा । पश्यमानासः । आप्यं । प्राचा । गृध्यंतः । पृषुऽपर्शवः । ययुः ।

दासा । च । वृचा । हतं । आर्याणि । च । सुऽदासं । इंद्रावरुणा । अवसा । अवतं ॥ १ ॥

हे नरा नेतारारिंद्रावरुणी युवां । पश्यन्ते द्वितीया । युवयोराप्यं बंधुभावं पश्यमानासः पश्यन्तो युष्मद्वा-
धवत्ताभार्थिनो गन्धतो आ आत्मन इच्छन्तो यजमानाः पृषुपर्शवः । पृषुर्विस्तीर्णः पर्शुः पार्श्वान्नि येषां ते तपोक्ताः । विस्तीर्णाश्चपर्शुहस्ताः संतः प्राचा प्राचीनं ययुः । बर्हिंराहरणार्थं गच्छन्ति । पर्श्वी हि बर्हिंराच्छि-
यति । तथा च तैत्तिरीयकं । अक्षपर्श्वी बर्हिंराच्छिद्यतीति । हे इंद्रावरुणी युवां दासा दासानुपक्षपथिणीणि च वृचास्त्रावरुणाणि शत्रुजातान्पार्याणि च कर्माणुष्ठानपराणि च शत्रुजातानि हतं । हिंसं । अपि च सुदास-
मक्षत्राज्यमेतत्संज्ञं राजानमवसा रक्षणेन सार्धमवतं । आगच्छतं ॥

यथा नरः समयंते कृतध्वजो यस्मिन्नाजा भवति किं च न प्रियं ।

यथा भयंते भुवना स्वर्दृशस्तथा न इंद्रावरुणाधि वोचतं ॥ २ ॥

यच । नरः । संऽअयंते । कृतऽध्वजः । यस्मिन् । आजा । भवति । किं । च न । प्रियं ।

यच । भयंते । भुवना । स्वऽदृशः । तच । नः । इंद्रावरुणा । अधि । वोचतं ॥ २ ॥

यच यस्मिंसंयामे नरो मनुष्याः ज्ञतध्वज उच्छ्रितध्वजाः समयंते युद्धार्थं संगच्छन्ति । यस्मिन्नाजावी युधि ।
यनेति निपातद्वयसमुदायो विमज्ज योजनीयः । किंच किमपि प्रियमनुकूलं न भवति यधि नु कर्षं कुच्छं

भवति । यच्च च युद्धे भुवना भुवनानि भूतजातानि स्वर्गशः शरीरपातादूर्ध्वं स्वर्गस्य द्रष्टारो वीराश्च भयति विभ्रति । तच्च तादृशे संघामे हे इंद्रावक्षणी नोऽज्ञानधि बोधतं । अस्मत्पचपातवचनी भवतं ॥

सं भूम्या अंतां ध्वसिरा अदृक्षतेद्रावरुणा दिवि घोष आरुहत् ।

अस्थुर्जनानामुप मामरातयोऽर्वागवसा हवनश्रुता गतं ॥३॥

सं । भूम्याः । अंताः । ध्वसिराः । अदृक्षत् । इंद्रावरुणा । दिवि । घोषः । आ । अरुहत् ।

अस्थुः । जनानां । उप । मां । अरातयः । अर्वाक् । अवसा । हवनऽश्रुता । आ । गतं ॥३॥

हे इंद्रावक्षणी भूम्या अंताः पर्यंता ध्वसिराः शैतिकैर्ध्वसाः समवृषत । संवृषते । तथा दिवि युजोके घोषः शैनिकानां शब्दश्चावहत् । आरुहोऽभूत् । जनानामस्यदीपानां मटानामरातयः शत्रवो मामुपासुः । उपस्थिताः । एवं प्रवर्तमानेऽस्मिन्नुद्दे हे हवनश्रुताङ्गानशीलाविंद्रावक्षणी अर्वागस्यदभिमुखमवसा रचयेन सहा गतं । आगच्छतं ॥

इंद्रावरुणा वधनाभिरप्रति भेदं वन्वतां प्र सुदासमावतं ।

ब्रह्माण्येषां शृणुतं हवीमनि सत्या तृत्सूनामभवत्पुरोहितः ॥४॥

इंद्रावरुणा । वधनाभिः । अप्रति । भेदं । वन्वतां । प्र । सुदासं । आवतं ।

ब्रह्माणि । एषां । शृणुतं । हवीमनि । सत्या । तृत्सूनां । अभवत् । पुरः । इति ॥४॥

हे इंद्रावक्षणी इंद्रावक्षणी वधनाभिर्वधकरैरायुधैरप्रतिगतमप्राप्तं भेदमेतत्संघं सुदासः शत्रुं वन्वता हिंसर्ता युवां सुदासं । शोभनं ददातीति सुदाः । एतत्संघं मम याज्यां राजानं प्रावतं । प्रकर्षेणारचतं । एषां तृत्सूनां मम याज्यानां ब्रह्माणि स्तोत्राणि शृणुतं । अशृणुतं । कदा । हवीमनि । आह्वयतेऽस्मिन्नुद्दार्थं परस्परमिति हवीमा संघामः । तस्मिन् । यस्यादेवं तस्मान्मृत्सूनामेतत्संघानां मम याज्यानां पुरोहितमेव पुरोधानं सत्त्वा सत्त्वफलमभवत् । तेषु यद्यम पीरोहित्यं तत्सफलं जातमित्यर्थः ॥

इंद्रावरुणावभ्या तपन्ति माघान्ययो वनुषामरातयः ।

युवं हि वस्व उभयस्य राजयोऽध स्मा नोऽवतं पार्ये दिवि ॥५॥

इंद्रावरुणौ । अभि । आ । तपन्ति । मा । अघानि । अर्येः । वनुषां । अरातयः ।

युवं । हि । वस्वः । उभयस्य । राजयः । अध । स्म । नः । अवतं । पार्ये । दिवि ॥५॥

हे इंद्रावक्षणी अर्योऽरेः शत्रोः संबन्धोन्वधान्याहंतृष्णायुधानि मा मामभ्या तपन्ति । अमितो बाधति । अपि च वनुषां हिंसकानां मध्येऽरातयोऽभिगमनशीलाः शत्रवश्च मामभितपन्ति । युवं हि युवां खभूमयस्य पार्ष्वस्य दिवस्य वस्वो वनुषो धनस्य राजस्यः । ईशाधि । राजतिरेचर्यकर्मा । अध स्मातः कारणात् पार्ये तरबीधि दिवि दिवसे युचदिने नोऽज्ञानवर्त । रचतं ॥ ॥४॥

युवां हवंत उभयांस आजिष्विदं च वस्वो वरुणं च सातये ।

यच्च राजभिर्देशभिर्निबाधितं प्र सुदासमावतं तृत्सूभिः सह ॥६॥

युवां । हवन्ति । उभयांसः । आजिषु । इंद्रं । च । वस्वः । वरुणं । च । सातये ।

यच्च । राजऽभिः । दृष्टऽभिः । निऽबाधितं । प्र । सुदासं । आवतं । तृत्सूभिः । सह ॥६॥

उभयास उभयविधाः सुदासंश्चो राजा तत्सहायभूतासृत्सवश्चैवं द्विप्रकारा जना/आजिषु संयामिष्विद्रं
च वक्ष्यं च युवां हवन्ते । आह्वयन्ते । किमर्थं । वस्त्रो धनस्य सातये संमज्जनार्थं । यत्र येष्वाजिषु दशमिर्दशसं-
ख्याकि राजभिः शत्रुभूतेर्मुपैर्मिवाधितं नितरां हिंसितं सुदासं तृत्सुभिः सह वर्तमानं प्राप्तं युवां प्रकष्येयारुहन्तं ।
तेष्वाजिष्वित्यन्वयः ॥

दश राजानः समिता अयज्यवः सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुधुः ।

सत्या नृणामसदा मुपस्तुतिर्देवा एषामभवन् देवहूतिषु ॥ ७ ॥

दश । राजानः । संऽइताः । अयज्यवः । सुऽदासं । इंद्रावरुणा । न । युयुधुः ।

सत्या । नृणां । अस्यऽसदां । उपऽस्तुतिः । देवाः । एषां । अभवन् । देवऽहूतिषु ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरुणौ दशसंख्याका राजानः सुदासः शत्रवः समिताः संगताः परस्परं समवेता अयज्यवोऽयज-
मानाः एवंभूतास्ते सुदासमेतत्संज्ञमेकमपि राजानं न युयुधुः । न संप्रजह्युः । युवाभ्यामनुगृहीतं तं प्रहर्तुं न शक्नुः ।
तदानीमसदा । असत्ये हविषि सीदन्तीत्यसदं चत्विजः । हविर्मिर्युक्तानां नृणां यज्ञस्य नेतृणामृत्विजा-
मुपस्तुतिः स्तोत्रं सत्या सफलामुत् । अपि एषां देवहूतिषु । देवा ह्वयन्त एष्विति देवहूतयो यज्ञाः । तेषु सर्वे च
देवा अभवन् । युष्मद्गुणहात्रादुर्भवन्ति ॥

दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः सुदासं इंद्रावरुणावशिष्यतं ।

श्वित्यंचो यत्र नमसा कपर्दिनो धिया धीवन्तो असंपतं नृत्सवः ॥ ८ ॥

दाशुऽराज्ञे । परिऽयत्ताय । विश्वतः । सुऽदासं । इंद्रावरुणौ । अशिष्यतं ।

श्वित्यंचः । यत्र । नमसा । कपर्दिनः । धिया । धीऽवन्तः । असंपतं । नृत्सवः ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुणौ दाशराज्ञे ॥ दशशब्दस्य च्छांदसो दीर्घः । विभक्तित्वत्पथः ॥ दशमी राजभिः शत्रुभूतेर्विश्वतः
प्रवतः परियत्ताय परिवेष्टिताय सुदासे राज्ञेऽशिष्यतं । वक्षं प्रायच्छतं । यत्र यस्मिन्देशे श्वित्यंचः श्वितं श्वित्यं
नेर्मन्त्रमंचतो गच्छतः कपर्दिनो जटिला धीवन्तः कर्मभिर्युक्तासृत्सवो वसिष्ठशिष्या एतत्संज्ञा चत्विजो नमसा
हविर्लक्षणेनाज्ञेन धिया स्तुत्यासपंतं पर्यचरन् । तस्मिन्देशे युवां तस्मै राज्ञे वक्षं प्रायच्छतमित्यर्थः ॥

वृचाण्यन्यः संमिषेषु जिघ्रते व्रतान्यन्यो अभि रक्षते सदा ।

हवामहे वां वृषणा सुवृक्तिभिरस्मे इंद्रावरुणा शर्म यच्छतं ॥ ९ ॥

वृचाणि । अन्यः । संऽइषेषु । जिघ्रते । व्रतानि । अन्यः । अभि । रक्षते । सदा ।

हवामहे । वां । वृषणा । सुवृक्तिभिः । अस्मे इति । इंद्रावरुणा । शर्म । यच्छतं ॥ ९ ॥

हे इंद्रावरुणौ सुवयोरेव एक इंद्रो वृचाणि शत्रून् समिषेषु संयामेषु जिघ्रते । इति । अन्य एको वृषणः
सदा सर्वदा व्रतानि कर्माख्यभि रक्षते । अभितः सर्वतो रक्षति । हे वृषणा कामानां वर्धितारविंद्रावरुणौ
तथाविधौ वां युवां सुवृक्तिभिः सुप्रवृत्ताभिः स्तुतिभिर्हवामहे । आह्वयामहे । आह्वती च युवामसौ अस्मभ्यं
शर्म सुखं यच्छतं । इत्तं ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मिचो अर्यमा युक्षं यच्छंतु महि शर्म सुप्रथः ।

अवधं ज्योतिरदितेर्चतावृधो देवस्य क्षोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मिचः । अर्यमा । शुक्रं । यच्छंतु । महि । शर्म । सऽप्रथः ।
अवधं । ज्योतिः । अदितेः । चतुऽवृधः । देवस्य । द्योक् । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

आख्यातेयं । अचरार्थसु । इंद्रादयोऽस्मभ्यं द्योतमानं धनं प्रयच्छंतु सर्वतो विसीर्यं महद्गुहं च । यच्चस्य
वर्धयित्र्या अदीनाया देवमातुलेजसास्माकमबाधकं भवतु । वयं च प्रेरकस्य देवस्य स्तोत्रं मनामहे ।
कुर्महे ॥ ५ ॥

आ वामिति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तं वासिष्ठं विदुर्भेद्रावरुणं । अनुक्रांतं च । आ वां पंचेति ॥ उक्थि
तृतीयसवने भेत्तावरुणस्य इदं सूक्तं । सूचितं च । आ वां राजानाविंद्रावरुणा मधुमत्तमस्तेति याज्या
। आ० ६. १. इति ॥

आ वां राजानावधरे ववृत्यां हव्येभिरिंद्रावरुणा नमोभिः ।
प्र वां घृताचीं बाहोर्दधानां परि त्मना विषुरुपा जिगाति ॥ १ ॥
आ । वां । राजानौ । अधरे । ववृत्यां । हव्येभिः । इंद्रावरुणा । नमःऽभिः ।
प्र । वां । घृताचीं । बाहोः । दधाना । परि । त्मना । विषुरुपा । जिगाति ॥ १ ॥

हे राजानौ राजमानावीश्वरी वेन्द्रावरुणौ अधरे हिंसारहितेऽस्मिन्यागे वां युवां हव्येभिर्हविर्भर्गमोभिः
स्तोत्रेणा ववृत्यां । आवर्तयामि । अपि च बाहोर्हस्तयोर्दधाना धार्यमाणा विषुरुपा । कृष्यत इति रूपं हविः ।
विविधहविर्युक्ता घृताची घृतमंचंती जुहस्त्वनात्मना स्वयमेव वां युवां परि प्र जिगाति । अभिप्रगच्छति ।
यदा । विषुरुपा नागाविधरूपी वामिति योज्यं ॥

युवो राष्ट्रं बृहद्विन्वति द्यौर्यो सेतुभिररज्जुभिः सिनीथः ।
परि नो हेळो वरुणस्य वृज्या उरं न इंद्रः कृणवदु लोकं ॥ २ ॥
युवोः । राष्ट्रं । बृहत् । इन्वति । द्यौः । यौ । सेतुऽभिः । अरज्जुऽभिः । सिनीथः ।
परि । नः । हेळः । वरुणस्य । वृज्याः । उरं । नः । इंद्रः । कृणवत् । उं इति । लोकं ॥ २ ॥

हे इंद्रावरुणौ युवोर्युवयोर्युहम्बद्राष्ट्रं राज्यं द्यौर्युलोकरूपमिन्वति । वृज्या सर्वान्ग्रीणयति । यौ युवां
सेतुभिर्बंधैररज्जुभिररज्जुरहिती रोगादिभिः सिनीथः पापकृता बन्धीयः ॥ पित्र बंधन इति धातुः ॥ तयोर्मध्ये
वरुणस्य वारयितुर्देवस्य हेळः क्रोधो नोऽस्मान्परि वृज्याः । परिवृणक्तु । परित्यज्यान्वच गच्छतु । इंद्र उ
इंद्राद्यो विसीर्यं स्तोत्रं स्थापनं कृतवत् । करोतु ॥

कृतं नो यज्ञं विदथेषु चारुं कृतं ब्रह्माणि सूरिषु प्रशस्ता ।
उपो रयिर्देवजूतो न एतु प्र णः स्यार्होभिः जतिभिस्तिरेतं ॥ ३ ॥
कृतं । नः । यज्ञं । विदथेषु । चारुं । कृतं । ब्रह्माणि । सूरिषु । प्रऽशस्ता ।
उपो इति । रयिः । देवऽजूतः । नः । एतु । प्र । नः । स्यार्होभिः । जतिऽभिः । तिरेतं ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणौ नोऽस्माकं विदथेषु गृहेषु क्रियमायं यज्ञं चारुं शोभनं फलसहितं कृतं । कुषतं । तथा
सूरिषु स्तोत्रव्यक्तासु विद्यमानानि ब्रह्माणि परिवृष्टानि स्तोत्राणि प्रशस्ता प्रशकान्युत्कृष्टानि फलमांजि कृतं ।
कुषतं । अपि च देवजूतो देवाभ्यां युवाभ्यां प्रेरितो रयिर्धनं नोऽस्मानुपेतु । प्राप्नोतु । तथा स्यार्होभिः सुहृदी-
नाभिस्तुतिनी रचनाभिर्नोऽस्माक्य तिरितं । युवां वर्धयेत् । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

अस्मे इंद्रावरुणा विश्ववारं रयिं धत्तं वसुमंतं पुरुक्षु ।
 प्र य आदित्यो अनृता मिनात्यमिता शूरो दयते वसूनि ॥४॥
 अस्मे इति । इंद्रावरुणा । विश्वऽवारं । रयिं । धत्तं । वसुऽमंतं । पुरुऽक्षु ।
 प्र । यः । आदित्यः । अनृता । मिनाति । अमिता । शूरः । दयते । वसूनि ॥४॥

हे इंद्रावरुणो अस्मी अस्मभ्यं रयिं धत्तं धत्तं । प्रयच्छतं । कीदृशं । विश्ववारं विश्वैः सर्वैर्वरणीयं संभवनीयं वसुमंतं निवासयुक्तं पुरुक्षुं बह्व्रजं पुरुभिर्बह्व्रजिः प्रयच्छं वा । आदित्योऽदितेः पुनो यो वरुणोऽनृतामृतानि सत्वरहितानि भूतानि प्र मिनाति प्रहिनस्ति ॥ मीरुं हिंसायामिति धातुः ॥ शूरः शीर्यवान् स वरुणोऽमितामितान्यपरिमितानि वसूनि धनानि दयते । सोतुभ्यो ददाति ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावृत्तोके तनये तूतुजाना ।
 सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
 इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवृत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।
 सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

मे मदीयेयं गीः क्षुतिरिंद्रं वरुणं चाष्ट । अष्टुतां । आप्रोतु । तथा तूतुजाना मया प्रेर्यमाणा सा तोके पुत्रे तनये पीत्रे च विषये प्रावत् । प्ररचत्वस्मान् । वयं च सुरत्नासः शोभनधनाः संतो देववीतिं देवैः कामयितव्यं यच्च गमेम । प्राप्तुयाम । हे इंद्रावरुणादयः सर्वे देवाः यूयं स्वस्तिभिः कक्षाणीनांऽक्षान्सदा सर्वदा पात । रचत ॥ ॥६॥

पुनीषे वामिति पंचर्वं पंचदशं सुक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुभमैंद्रावरुणं । पुनीष इत्यनुकांतं ॥ आभिज्ञविकेष्वप्येषु तृतीयसवने सोमवृषी प्रशाक्षुरिदमावापार्थं । सूचितं च । युषां नरा पुनीषे वां । आ० ७. ९. इति ॥

पुनीषे वामरक्षसं मनीषां सोममिंद्राय वरुणाय जुह्वत् ।
 घृतप्रतीकामुषसं न देवीं ता नो यामन्नुरुष्यतामभीके ॥१॥
 पुनीषे । वा । अरक्षसं । मनीषां । सोमं । इंद्राय । वरुणाय । जुह्वत् ।
 घृतऽप्रतीकां । उषसं । न । देवीं । ता । नः । यामन् । उरुष्यतां । अभीके ॥१॥

इंद्रावरुणौ वां युषाभ्यां युषयोर्यमरक्षसं रक्षोरहितां राक्षसैरसंयुष्टां मनीषां क्षुतिं पुनीषे । शोधयामि । किं कुर्वन् । इंद्राय वरुणाय च सोमं जुह्विंद्रं वरुणं बोहिस्त्र सोममपौ प्रक्षिपन् । कीदृशीं मनीषां । देवीं द्योतमानामुषसं नीषसमिव घृतप्रतीकां दीप्तावयवा । शिष्टः परोक्षतः । ता ताविंद्रावरुणावभीकेऽभिगते युष्टे ग्रामन्वामनि युष्टार्थं गमने सति नोऽक्षानुष्यतां । रचतां ॥

स्पधंते वा उ देवहूये अच येषु ध्वजेषु दिद्यवः पतंति ।
 युवं तां इंद्रावरुणावमिचान्हतं पराचः शर्वा विषूचः ॥२॥
 स्पधंते । वै । ऊं इति । देवऽहूये । अच । येषु । ध्वजेषु । दिद्यवः । पतंति ।
 युवं । तान् । इंद्रावरुणौ । अमिचान् । हतं । पराचः । शर्वा । विषूचः ॥२॥

देवजघे । देवा विजिगीषवो योबारो जघते युष्टार्थं परस्परमाजघंत इति देवजघः संज्ञानः । अचा-

अग्निदेवस्य संयामि संधतिं वै शशवोऽस्माभिः संधतिं खलु । उ इति पूरकः । येषु संयामेषु ध्वजेषु पताकासु दिशवः, शत्रुविज्ञानायुधानि पतन्ति तानिषु संयामेषु विद्यमानानभिषाञ्चयन् हे इंद्रावक्ष्यमी युवं युवां शर्वा शर्वशा हिंसकेनायुधेन पराचः पराङ्मुखान् विषूचो विविधगतींश्च हतं । हिंसं । यथा ते शशवः पराङ्मुखा रतस्ततः पलायमानाश्च भवन्ति तथा तांश्चाधियामित्यर्थः ॥

आपञ्चिद्वि स्वयंशसः सदःसु देवीरिंद्रं वरुणं देवता धुः ।

कृष्टीरन्यो धारयति प्रविक्ता वृचाण्यन्यो अप्रतीनि हन्ति ॥ ३ ॥

आपः । चित् । हि । स्वऽयंशसः । सदःसु । देवीः । इंद्रं । वरुणं । देवता । धुरिति धुः ।

कृष्टीः । अन्यः । धारयति । प्रऽविक्ताः । वृचाणि । अन्यः । अप्रतीनि । हन्ति ॥ ३ ॥

आपञ्चिद्विकाराः सोमाश्च स्वयंशसः स्वायत्तयश्च स्वा देवीर्द्यौतमानाः संतः सदःसु सद्गेषु स्थानेष्विंद्रं वरुणं च देवतेति हे देवते धुः । धारयति । अवस्थापयति । सोमेनाप्यायिता हि देवताः स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठति । यद्वा । वसतीवर्याख्या आप एव सोमाभिषवद्वारा सद्गेष्विंद्रं वरुणं च धारयति । तथोरिंद्रावक्ष्ययोरन्य एकः प्रविक्ताः पृथक्कृताः पुण्यापुण्यविवेकेन विचित्रफलभोक्तोः कृष्टीः प्रजा असांकर्येण धारयति । अन्य इंद्रो वृचाणि शत्रुजातान्यप्रतीन्यन्यैरप्रतिगतानि हन्ति । हिनस्ति ॥

स सुक्रतुर्वर्तचिदस्तु होता य आदित्य शर्वसा वां नमस्वान् ।

आवर्तदवसे वां हविष्मानसदित्स सुविताय प्रयस्वान् ॥ ४ ॥

सः । सुऽक्रतुः । चतुऽचित् । अस्तु । होता । यः । आदित्या । शर्वसा । वां । नमस्वान् ।

आऽवर्तत । अवसे । वां । हविष्मान् । असत् । इत् । सः । सुविताय । प्रयस्वान् ॥ ४ ॥

• सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स होता सोता अतश्चिदस्तुदकस्य यज्ञस्य वा वेता भिचितासु । भवतु । हे आदित्यादितिः पुत्राविंद्रावक्ष्यमी ॥ छांदसः सांहितिको ब्रह्मः ॥ यो नमस्वान्नमसा नमस्कारेण सोमेण वा युक्तः सञ्जवसा वक्षेन युक्ती वां युवां परिचरतीति शेषः । स सुक्रतुरित्यन्वयः । अपि च द्यो हविष्मान् हविर्भिर्युक्तः सप्तवसे तर्पणार्थं वां युवामावर्तत आवर्तयेत् स यजमानः प्रयस्वान्नवान् भूत्वा सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय पलायासदित् । भवेदेव ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावसोके तनये तूतुजाना ।

सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।

सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

व्याख्यातिथं । मदीया क्षुतिरिंद्रं यज्ञं चाश्रुतां । मया प्रियमाणा वा पुत्रे पीत्रे च विषयेऽस्मान्मरचतु । वयं शोभनधनाः संत उत्तरोत्तरं धानं प्राप्नुयाम । हे इंद्रावक्ष्यादयो देवाः अस्मात्सर्वदा कृपायै रचत ॥ ७ ॥

धीरा त्वस्तिवर्धं वोढ्यं सुक्तं वसिष्ठवार्धं वैदुमं वरयदेवत्वं । तथा चानुक्रांतं । धीरादौ वाच्यं हेति ॥ यतो विनियोगः ॥

धीरा त्वस्य महिना जन्मूषि वि यस्तस्मिन् रोदसी चिदुर्वी ।

प्र नाकमृष्यं मुमुदे बृहन्ति जिता नक्षत्रं पप्रथञ्च भूम ॥ १ ॥

धीरा॑ । तु । अस्य॑ । महि॒ना । ज॒नू॒षि॑ । वि । यः । त॒स्त॒भ॑ । रोद॑सी इति । चि॒त् । उ॒र्वी॑ इति ।
प्र । ना॒कं । ऋ॒ष्वं । नु॒नु॒दे॑ । बृ॒ह॒तं॑ । द्वि॒ता । नक्ष॑त्रं । प॒प्रथ॑त् । च । भूम॑ ॥ १ ॥

अस्य वरुणस्य जनूषि जन्मानि महिना महिम्ना तु चिप्रं धीरा धीराणि धैर्यवन्ति भवन्ति । यो वरुण उर्वी विसीर्णे रोदसी चिह्नावापुषिष्यावपि वि तस्तंभ विविधं सन्धे स्वकीये स्थानि स्थिते अकरोत् । यश्च बृहत् महत् नाकमादित्यं नक्षत्रं चर्ष्वं दर्शनीयं द्विता द्वेधं प्र नुनुदे प्रेरयति सः । अहनि सूर्यं दर्शनीयं प्रेरयति रात्रौ नक्षत्रं तथेति द्विप्रकारः । भूम भूमिं च यः पप्रथत् अप्रथयत् विसारितवान् । तस्मात्स वरुणस्त्यन्वयः ॥

उ॒त स्वया॑ त॒न्वा॒ऽसं वदे॑ तत्क॒दा न्व॑त॒र्वरु॑णे भु॒वानि॑ ।
किं मे॑ ह॒व्यम॑ह॒णानो॑ जुषे॒त क॒दा मृ॒च्छी॒कं सु॒मना॑ अ॒भि ख्यं॑ ॥ २ ॥
उ॒त । स्वया॑ । त॒न्वा॒ । सं । वदे॑ । तत् । क॒दा । नु॒ । अ॒तः । वरु॑णे । भु॒वानि॑ ।
किं । मे॒ । ह॒व्यं । अ॒ह॒णानः॑ । जुषे॒त । क॒दा । मृ॒च्छी॒कं । सु॒मनाः॑ । अ॒भि । ख्यं॑ ॥ २ ॥

वरुणं शीघ्रं दिदृशमाणं अचिरमया वितर्कयति । उतेति विचिकित्सायां । उत किं स्वया तन्वा स्वीये-
नात्मीयेन शरीरेण सं वदे । सहवदनं करोमि । आहो स्वित् तस्मै वरुणेन सह सं वदे । कदा नु कदा खलु
वरुणे देवेऽतर्भुवानि । अतर्भुतो भवानि । वरुणस्य चित्ति संजयो भवानीत्यर्थः । अपि च मे मदीयं हव्यं सोत्रं
हविर्वाहणानोऽकुप्यन् वरुणः किं केन हेतुना जुषेत । सेवेत । सुमनाः शोभनमनस्कः सप्तहं कदा कस्मिन्काले
मृच्छीकं मुखयितारं वरुणमभि ख्यं । अभिपक्षेयं ॥

पृ॒च्छे तदे॒नो वरु॑ण दि॒दृशू॒पो ए॒मि चि॒कितु॑षो वि॒पृच्छं॑ ।
स॒मा॒नमि॒न्मे क॒वय॑श्चि॒दाहुर॑यं ह॒ तुभ्यं॑ वरु॒णो ह॒णी॒ते ॥ ३ ॥
पृ॒च्छे । तत् । ए॒नः । वरु॑ण । दि॒दृशू॑ । उ॒पो इति॑ । ए॒मि । चि॒कितु॑षः । वि॒पृच्छं॑ ।
स॒मा॒नं । इत् । मे॒ । क॒वयः॑ । चि॒त् । आ॒हुः । अ॒यं । ह॒ । तुभ्यं॑ । वरु॑णः । ह॒णी॒ते ॥ ३ ॥

हे वरुण तदेनः पत्वं पृच्छे । त्वां पृच्छामि । दिदृशु ॥ ह्यंदसः सुलोपः ॥ द्रष्टुमिच्छन्नहं । येन पापेन
हेतुना त्वदीयैः पाशैर्बद्धोऽस्मि पृष्टः संस्तव्यापं कथय । अहं विपृच्छं विविधं प्रष्टुं चिकितुषो विदुषो वनागुपो
एमि । उपागां । ते कवयश्चित् क्रांतदर्शिना जनाश्च मे मद्यां समानमित् समानमेविकल्पमेवाङ्गः । अकथयन् ।
यदाङ्गस्तदाह । हे सोतः तुभ्यमयं हायमेव वरुणो हणीते । कुप्यतीति । अतः क्रोधं परित्यज्यास्मान्पाशेभ्यो
मोचय ॥

कि॒मागं॑ आ॒स वरु॑ण ज्येष्ठं यत्स्तो॒तारं॑ जिघाँस॒सि सखा॑यं ।
प्र त॒न्मे वो॒चो दू॒ळम॑ स्वधा॒वोऽव॑ त्वाने॒ना नम॑सा तु॒र इ॒यां ॥ ४ ॥
किं । आ॒गः । आ॒स । वरु॑ण । ज्येष्ठं । यत् । स्तो॒तारं॑ । जिघाँस॒सि । सखा॑यं ।
प्र । तत् । मे॒ । वो॒चः । दुः॒ऽदृ॒भ॒ । स्वधा॑ऽवः । अ॒व॒ । त्वा॒ । अ॒ने॒नाः । नम॑सा । तु॒रः । इ॒यां ॥ ४ ॥

हे वरुण ज्येष्ठमधिकं किमाग आस । कोऽपराधो मया कृतो बभूव । यथेनागसा सखायं मिषमूर्तं संतं
स्तोतारं जिघांससि इतुमिच्छसि । हे दूळम दुर्दमानैर्वाधितुमशक्य स्वधावक्षेजस्विन् हे वरुण तद्गानो मे

मह्यं प्र वीचः । प्रब्रूहि । एवं सति तस्य प्रायश्चित्तं कृत्वानेना अपापः सन्नहं तुरस्त्वरमाणः शीघ्रौ नमसा नमस्कारेण हविषा वा त्वामवेयां । उपगच्छेयं ॥

अव दुग्धानि पित्र्यां सृजा नोऽव या वयं चकृमा तनूभिः ।

अव राजन्पशुतृपं न तायुं सृजा वत्सं न दास्यो वसिष्ठं ॥ ५ ॥

अव । दुग्धानि । पित्र्यां । सृज । नः । अव । या । वयं । चकृम । तनूभिः ।

अव । राजन् । पशुऽतृपं । न । तायुं । सृज । वत्सं । न । दास्यः । वसिष्ठं ॥ ५ ॥

हे वरुण पित्र्या पितृतः प्राप्तानि नोऽस्यदीयानि दुग्धानि द्रोहाम्बन्धनेतुभुतानव सृज । विमुञ्च । अस्मत्तो विक्षेपय । वयं च या यानि द्रोहजातानि तनूभिः शरीरेष्वकम् कृतवन्तः स्य तानि चाव सृज । हे राजन् राजमान वरुण पशुतृपं न तायुं क्षीनप्रायश्चित्तं कृत्वावसाने घासादिभिः पशूनां तर्पयितारं क्षेममिव दास्यो रज्ज्वोर्वत्सं न वत्समिव च वसिष्ठं मां बन्धकात्पापादव सृज । विमुञ्च ॥

न स स्वो दक्षो वरुण धृतिः सा सुरा मन्युर्विभीदको अचिन्तिः ।

अस्ति ज्यायान्कनीयस उपारे स्वप्नश्चनेदनृतस्य प्रयोता ॥ ६ ॥

न । सः । स्वः । दक्षः । वरुण । धृतिः । सा । सुरा । मन्युः । विऽभीदकः । अचिन्तिः ।

अस्ति । ज्यायान् । कनीयसः । उपऽअरे । स्वप्नः । चन । इत् । अनृतस्य । प्रऽयोता ॥ ६ ॥

हे वरुण स स्वो दक्षः पुष्यस्य स्वभूतं तद्वत् पापप्रवृत्तौ कारणं न भवति । किंतर्हि धृतिः स्थिरोत्पत्तिः समय एव निर्मिता देवगतिः कारणं ॥ ध्रु गतिश्चैर्ययोरिति धातुः ॥ सा च धृतिर्वक्ष्यमाणरूपा । सुरा प्रमादकारिणी मन्युः क्रोधश्च गुर्वादिविषयः सन्नर्थहेतुः । विभीदको ब्रूतसाधनोऽक्षः । स च ब्रूतेषु पुष्यं प्रेरयन्नर्थहेतुर्भवति । अचिन्तिरज्ञानमविवेककारणं । अत ईदृशी देवकृप्तिरेव पुष्यस्य पापप्रवृत्तौ कारणं । अपि च कनीयसोऽल्पस्य हीनस्य पुष्यस्य पापप्रवृत्तावुपर उपगति समीपे नियंतुत्वेन स्थितो ज्यायानधिक ईश्वरोऽस्ति । स एव तं पापे प्रवर्तयति । तथा चान्त्रातं । एष ह्येवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निनीयते । कौ० उ० ३. ८. इति । एवं च सति स्वप्नश्चन स्वप्नोऽप्यनृतस्य पापस्य प्रयोता प्रकर्षेण मिश्रयिता भवति । इदिति पूरकः । स्वप्ने कृतैरपि कर्मभिर्बहूनि पापानि जायन्ते किमु वक्तव्यं जायति कृतेः कर्मभिः पापान्युत्पद्यन्त इति । अतो ममापराधो देवागत इति हे वरुण त्वया चतव्य इति भावः ॥

अरं दासो न मीळ्हुषे कराण्यहं देवाय भूर्णयेऽनागाः ।

अचेतयदचितो देवो अर्यो गृत्सं राये कवितरो जुनाति ॥ ७ ॥

अरं । दासः । न । मीळ्हुषे । कराणि । अहं । देवाय । भूर्णये । अनागाः ।

अचेतयत् । अचितः । देवः । अर्यः । गृत्सं । राये । कविऽतरः । जुनाति ॥ ७ ॥

मीळ्हुषे क्षेप्ते कामानां वर्षिचे भूर्णये जगतो भर्षे देवाय दानादिगुणयुक्ताय वरुणायानागास्तत्प्रसादादपापः सन्नहमरमन् पर्याप्तं कराणि । परिचरणं करवाणि । दासो न यथा भृष्टः स्वामिने सम्यक् परिचरति तद्वत् । अर्यः स्वामी स च देवोऽचितोऽवानतोऽज्ञानचितयत् । चितयतु । प्रज्ञापयतु । गृत्सं खीतारं च कवितरः प्राज्ञतरौ देवो राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं जुनाति । जुनातु । प्रेरयतु ॥

एकादशेति वारुणे पद्यावयमिति पुरोडाशस्त्वानुवाक्या । सूचितं च । अर्यं सु तुभ्यं वरुण स्वधाव एवा बंदस्व वरुणं गृहंतं । आ० ३. ७. इति ॥

अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावो हृदि स्तोम उपश्रितश्चिदस्तु ।
 शं नः क्षेमं शमु योगे नो अस्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥
 अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधाऽवः । हृदि स्तोमः । उपश्रितः । चित् । अस्तु ।
 शं नः । क्षेमं । शं । ऊं इति । योगे । नः । अस्तु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे स्वधावोऽन्नवन्वक्षणं तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणोऽयमेतत्सूक्तात्मकं स्तोमः स्तोत्रं हृदि त्वदीये हृदये सु सुष्ठुपश्रित उपगतः समवेतोऽस्तु । चिदिति पुरकः । अप्राप्तस्य प्रापणं योगः प्राप्तस्य रक्षणं चेमः । नोऽस्मदीये चेमे रक्षणे शुमुपद्रवाणां शमनमस्तु । योगे च नोऽस्मदीये प्रापणे शुमु शमनमेवास्तुपद्रवाणां । हे वरुणादयो देवाः नोऽस्मान्सर्वदा स्वस्तिभिरविनाशिः पात । रक्षत ॥ ८ ॥

रदत्पथ इति सप्तर्वं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैष्णवं वाच्यं । अनुक्रांतं च । रदत्सन्नेति ॥ गतो विनियोगः ॥

रदत्पथो वरुणः सूर्याय प्राणींसि समुद्रिया नदीनां ।
 सर्गो न सृष्टो अर्वतीऽर्चता यच्चकार महीरवनीरहभ्यः ॥ १ ॥
 रदत् । पथः । वरुणः । सूर्याय । प्र । अणींसि । समुद्रिया । नदीनां ।
 सर्गः । न । सृष्टः । अर्वतीः । अर्चताऽयन् । चकार । महीः । अर्वनीः । अहऽभ्यः ॥ १ ॥

अयं वरुणो देवः सूर्याय सर्वस्य प्रेरकायादित्याय पथो मार्गानंतरिषप्रदेशान् रदत् । प्रायच्छत् । समुद्रियां समुद्र उदधीं भवानि । यद्वा । समुद्रवंत्यस्मादाप इति समुद्रमंतरिषं । तत्र भवानि । अणींस्तुद-
 कानि नदीनां प्रायजत् । सर्गो न । सृज्यते युद्धभूमी सादिना प्रेर्यते इति सर्गोऽञ्चः । स यथावर्तीर्वडवाः प्रति शीघ्रं गच्छति तद्वदुतायन्नतं शीघ्रं गमनमात्मन इच्छन्महीर्महतोरवनी राचीरहभ्योऽहोभ्यः सकाशाच्चकार । भेदेन कृतवान् । अस्तं गच्छन्सूर्य एव वरुण इत्युच्यते । स हि स्वगमनेन राचीर्जनयति ॥

आत्मा ते वातो रज आ नवीनोत्पशुर्न भूर्णिर्यवसे ससवान् ।
 अंतर्मही बृहती रोदसीमे विश्वा ते धाम वरुण प्रियाणि ॥ २ ॥
 आत्मा । ते । वातः । रजः । आ । नवीनोत् । पशुः । न । भूर्णिः । यवसे । ससऽवान् ।
 अंतः । मही इति । बृहती इति । रोदसी इति । इमे इति । विश्वा । ते । धाम ।
 वरुण । प्रियाणि ॥ २ ॥

हे वरुण ते त्वदीयस्त्वयांतरिषे प्रेर्यमाणो वातो वायुरात्मा सर्वस्य प्राणिजातस्य प्रायश्च्येय धारयिता । स च रज उदकमा नवीनोत् । समंतात्प्रियति । वातेन हि वृष्टिर्जायते । भूर्णिर्यवतो भर्ता स वायुर्यवसे चाखे प्रचिप्ते सति यथा पशुरन्नवाग्भवति तद्वत्सवान् । ससमित्यन्ननाम । तद्वान्भवति । इविर्बचयमन्नमपि तक्षी प्रयच्छतीत्यर्थः । यद्वा ॥ सर्गोऽः कक्षी रूपं ॥ ततः ससवान् संभक्तवान्वातो चाखे सति पशुर्यथा मारवाही भवति तद्वत्सगतो भर्ता । हे वरुण मही महती बृहती परिपुडे इमे रोदसी वाबापुषिष्यावंतर्मथे । वाबापु-
 षिष्योर्मथ इत्यर्थः । ते तत्र विश्वा सर्वाणि धाम धामानि आनानि तेषां च प्रियाणि सर्वेषां प्रीति-
 राणि भवन्ति ॥

परि स्पशो वरुणस्य स्मदिष्टा उभे पश्यन्ति रोदसी सुमेके ।

च्युतावानः कवयो यज्ञधीराः प्रचेतसो य इषयंत मन्म ॥३॥

परि । स्पशः । वरुणस्य । स्मत् ५ इष्टाः । उभे इति । पश्यन्ति । रोदसी इति । सुमेके
इति सुऽमेके ।

च्युतऽवानः । कवयः । यज्ञऽधीराः । प्रऽचेतसः । ये । इषयंत । मन्म ॥३॥

स्यन्ति स्यन्तीति स्यञ्चराः । वरुणस्य देवस्य स्यञ्चराः आदिष्टाः । आदित्यित् प्रशस्त्रार्थे सहाय्ये च
वर्तते । प्रशस्तगतयः । यदा । सह प्रेषिताः संतः । सुमेके शोभनमेहने सुहृदो वोभे रोदसी बावापुथिवी परि
पश्यन्ति । परित ईक्षन्ति । उभयोर्लोकयोर्वर्तमानान्युष्मापुष्पाकारिणो जनान्यश्नन्तीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मात्तद्गीत्या
च्युतावानः कर्मवतो यज्ञधीरा यज्ञेषु कृतबुद्धयः प्रचेतसः प्राज्ञाः कवयः क्रांतदर्शिनो ये जना मन्म मन्मानि
स्त्रीबाणीषयंत गमयन्ति वरुणं प्रापयन्ति । तानपि परि पश्यन्तीत्यर्थः । अतोऽस्मानपि सोतृञ्छात्वा पापाबुध-
त्वव्यविराशाये ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय चिः सप्त नामाग्न्या विभर्ति ।

विद्वान्पदस्य गुह्या न वोचद्युगाय विप्र उपराय शिक्षन् ॥४॥

उवाच । मे । वरुणः । मेधिराय । चिः । सप्त । नाम । अग्न्या । विभर्ति ।

विद्वान् । पदस्य । गुह्या । न । वोचत् । युगाय । विप्रः । उपराय । शिक्षन् ॥४॥

मेधिराय मेधाविने मे मह्यं वरुण उवाच । उक्तवान् । किमुक्तवान् तदाह । चिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि
नामान्यग्न्या गीर्विभर्ति । धारयतीति । वागच गीरुच्यते । सा चोरसि कंठे शिरसि च बह्वानि गायत्र्यादीनि
सप्तच्छंदासां नामानि विभर्ति । यदा । वेदात्मिका वागैकविंशतिसंख्यानां यज्ञानां नामानि विभर्ति । धार-
यति । अपर आह । गौः पृथिवी । तस्माच्च गौर्मा ज्ञेति पठितान्येकविंशति नामानीति । अपि च विद्वान्ना-
नविप्रो मेधावी स वरुणो युगाय युक्ताद्योपराद्योप समीपे रममाणायान्तिवासिने मह्यं शिष्यपुत्रपदिशन्पदस्ये-
त्कुट्टस्य स्थानस्य ब्रह्मलोकलक्षणस्य संबंधीनि गुह्या गुह्यानि रहस्यान्पदेषु गम्यानि । नशब्दस्यार्थः । इमानि
च वोचत् । उक्तवान् । अतोऽहं वरुणस्य शिष्योऽस्मि । तस्मात्स वरुणोऽस्मान्पाप्मोचयत्वित्यर्थः ॥

तिस्रो द्यावो निहिता अंतरस्मिन्तिस्रो भूमिरुपराः षड्विधानाः ।

गृत्सो राजा वरुणश्चक्र एतं दिवि प्रेक्षं हिरण्ययं शुभे कं ॥५॥

तिस्रः । द्यावः । निऽहिताः । अंतः । अस्मिन् । तिस्रः । भूमीः । उपराः । षट्ऽविधानाः ।

गृत्सः । राजा । वरुणः । चक्रे । एतं । दिवि । प्रऽईक्षं । हिरण्ययं । शुभे । कं ॥५॥

तिस्रस्त्रिप्रकारा उत्तममध्यमाधमभावेन त्रिविधा द्यावो बुधोका अस्मिन्वर्णोऽतर्मध्ये निहिताः । तिस्रः
पूर्ववन्नविधा भूमीर्भूत्यश्च षड्विधानाः । विधानं विधा । वसंताद्युत्तमेदेन षड्विधाः प्रकारा यासु तादृशः ।
उपरा अक्षिप्रैश्च वरुण उप्ता अंतर्भूताः । लोकाणां पितृं च च्यो वा इमे चिद्वेदो लोका इत्यादिना ब्राह्मणे-
नाब्रह्मयति । तिस्रो भूमीर्धारयन् । अ० २. २७. ८. । इति निगमश्च भवति । इमी लोकावापुस्व वरुणसिष्ठ-
तीत्यर्थः । अपि च गृत्सः बुधो राक्षसः स वरुणो दिव्यतरिहि हिरण्ययं हिरण्यमयं सुवर्णमयं हितरमणीयं
वा प्रेक्षं दोषावहिगृह्यसंस्पर्शनिमित्तं सूर्यं शुभे कं दीप्यर्थं चक्रि । कृतवान् । दिवि सूर्यमहधात्सोममद्वी । अ०
५. ८५. २. । इति हि श्रूयते ॥

वार्षणि पश्चावव सिंधुमिति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अथ सिंधुं वरुणो द्यौरिव स्थादयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावः । आ० ३. ७. इति ॥

अव सिंधुं वरुणो द्यौरिव स्थादृप्सो न श्वेतो मृगस्तुविष्मान् ।

गंभीरंशंसो रजसो विमानः सुपारक्षचः सतो अस्य राजा ॥ ६ ॥

अव । सिंधुं । वरुणः । द्यौः ऽइव । स्थात् । दृप्सः । न । श्वेतः । मृगः । तुविष्मान् ।

गंभीरऽशंसः । रजसः । विऽमानः । सुपारऽक्षचः । सतः । अस्य । राजा ॥ ६ ॥

द्यौरिव सूर्य इव दीप्तो वरुणः सिंधुं समुद्रमव स्थात् । वेलायामवस्थापयति । यथा वेलां नातिक्रामति तथा करोतीत्यर्थः । कीदृशो वरुणः । दृप्सो न द्रव्यशाल उद्विंदुरिव श्वेतः शुभवर्णो मृगः । लुप्तोपममेतत् । गौरमृग इव तुविष्मान् बलवान् प्रवृद्धो वा गंभीरशंसः । गंभीरो महाच्छंसः स्तोत्रं यस्य स तपोक्तः । रजस उदकस्य विमानो निर्माता सुपारक्षचः सुष्ठु दुःखात्पारकं चक्रं बलं धनं वा यस्य तादृशो वरुणः सतो विष्मान्मागस्यास्य जगतो राजेश्वरो भवति ॥

यो मृळयाति चक्रुषे चिदागो वयं स्याम वरुणे अनागाः ।

अनु व्रतान्यदितेर्द्धन्तो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

यः । मृळयाति । चक्रुषे । चित् । आगः । वयं । स्याम । वरुणे । अनागाः ।

अनु । व्रतानि । अदितेः । ऋधन्तः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

आगोऽपराधं चक्रुषे चित्कृतवतेऽपि स्तोत्रे यो वरुणो मृळयाति उपद्रवां करोति तस्मिन्वर्षेऽनागा अनागसोऽपराधाः संतो वयं स्याम । वर्तमाना भवेम । किं कुर्वतः । अदितिरदीनस्य वरुणस्य संबंधीनि व्रतानि कर्मास्त्वानुपूर्वैर्धन्तः समर्धयंतः । हे वरुणाद्यो देवाः यूयमस्मान्सर्वदा कक्षाणीः पालयत ॥ ७ ॥

प्र शुंध्यवमिति सप्तर्षमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं शैब्यं वारुणं । प्र शुंध्यवमित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनिर्द्योगः ॥

प्र शुंध्युवं वरुणाय प्रेक्षां मतिं वसिष्ठ मीळुषे भरस्व ।

य ईमर्वाचं करते यजचं सहस्रामघं वृषणं बृहंतं ॥ १ ॥

प्र । शुंध्युवं । वरुणाय । प्रेक्षां । मतिं । वसिष्ठ । मीळुषे । भरस्व ।

यः । ई । अर्वाचं । करते । यजचं । सहस्रऽमघं । वृषणं । बृहंतं ॥ १ ॥

अधिरात्मानमेव प्रत्यक्षीकृत्य सुती नियुक्ति । हे वसिष्ठ त्वं मीळुषे क्षेत्रे वरुणाय शुंध्युवं शोधयिषीं यदा स्वत एव मुक्षां प्रेक्षां प्रियतमां मतिं मननीयामीदृशीं सुतिं प्र भरस्व । प्रहर । प्रापय । यो वरुण ईमेनं सूर्यमर्वाचमस्रदमिमुखं करते अंतरिक्षं करोति तस्यै वरुणायेत्यन्वयः । कीदृशं सूर्यं । यजचं यष्ट्यं सहस्रामघं वृषधनं वृषणं कामानां वर्षकं बृहंतं महान्तं ॥

अथा न्वस्य संदृशं जगन्वानप्रेरणीकं वरुणस्य मंसि ।

स्वयंदृशमन्धिपा ऋ अंधोऽभि मा वपुर्दृश्ये निनीयात् ॥ २ ॥

अंधं । नु । अस्य । संऽदृशं । जगन्वान् । अंधेः । अनीकं । वरुणस्य । मंसि ।

स्वः । यत् । अश्मन् । अधिऽपाः । ऊं इति । अंधः । अंभि । मा । वपुः । दृश्ये ।

निनीयात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्व वरुणस्य संदृशं संदर्शनं नु चिप्रं जगन्वान् गतवानहमपिरनीकं ज्वालासंघं मंसि । सवाणि । तं वरुणं यदुमिति शेषः । यद्यदा वरुणः स्वः सुखकरमरमन्नरमन्यभिषवार्थं पाषाणिऽवस्थितं । अभिपुतमित्यर्थः । ईदृशमंधः सोमलक्षणमन्नमधिपा अधिकं पाता भवेत् ॥ छांदसः षष्ठ्यभावः ॥ उ इति पुरकः । तदानीं मा मां वपुः शरीरं स्वकीयं । वपुरिति रूपनाम । प्रशस्तं रूपं वा दृश्ये दर्शनार्थमभि गिनीयात् । अभिप्रापयेत् ॥

आ यदुहाव वरुणश्च नावं प्र यत्समुद्रमीरयाव मध्यं ।

अधि यदपां क्षुभिश्चराव प्र प्रेख ईखयावहै शुभे कं ॥३॥

आ । यत् । रुहाव । वरुणः । च । नाव । प्र । यत् । समुद्रं । ईरयाव । मध्यं ।

अधि । यत् । अपां । क्षुऽभिः । चराव । प्र । प्रऽईखे । ईखयावहै । शुभे । कं ॥३॥

यद्यदा वरुणे प्रसन्ने सत्यहं वरुणक्षोभी नावं द्रुममयीं तरणसाधनभूतामा रुहाव उभावाच्छावभूव । तां च नावं यद्यदा समुद्रं मध्यं समुद्रस्य मध्यं प्रति प्रेरयाव प्रकर्षेण गमयाव । यद्यदा चापामुदकानामधुपरि क्षुभिर्गञ्जीभिरन्याभिरपि नीभिश्चराव वर्तावहै । तदानीं शुभि शोभार्थं प्रेखे नीरूपायां दोलायमेव प्रेखयावहै । निखोन्नतिसारंशैरित्येतत् प्रविचलन्ती संक्रोडावहै । कमिति पुरकः । यद्वा । क्रियाविशेषणं । कं सुखं यथा भवति तथेत्यर्थः ॥

वसिष्ठं ह वरुणो नाव्याधादृषिं चकार स्वपा महोभिः ।

स्तोतारं विप्रः सुदिनत्वे अह्नां यान्तु द्यावस्ततनन्यादुषासः ॥४॥

वसिष्ठं । ह । वरुणः । नावि । आ । अधात् । ऋषिं । चकार । सुऽअपाः । महःऽभिः ।

स्तोतारं । विप्रः । सुदिनऽत्वे । अह्नां । यात् । नु । द्यावः । ततनन् । यात् । उषसः ॥४॥

एवं वसिष्ठेनात्मनोक्ते यद्वरुणेन कृतं तद्दर्शयति । वसिष्ठं ह वसिष्ठं खलु वरुणो नावि स्वकीयायामाधात् । आरोहयत् । तथा तमृषिमवोभी वरुणः स्वपां स्वपसं शोभनकर्माणं चकार । वरुणः कृतवान् । अपि च विप्रो मेधावी वरुणोऽह्नां दिवसानां मध्ये सुदिनत्वे यत्फलत्वेन शोभनदिनत्वं तच्च स्तोतारमस्त्रापयदिति शेषः । किं कुर्वन् । यायातो गच्छतो यावो दिवसान् यायातोऽवास उषसोपलक्षिता राशीश्च नु चिप्रं ततनन् सूर्यात्मना विचारयन् ॥

ऋ१ त्यानि नौ सख्या बभूवुः सचावहे यदवृकं पुरा चित् ।

बृहन्तं मानं वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥५॥

ऋ । त्यानि । नौ । सख्या । बभूवुः । सचावहे इति । यत् । अ० वृकं । पुरा । चित् ।

बृहन्तं । मानं । वरुण । स्वधाऽवः । सहस्रद्वारं । जगम । गृहं । ते ॥५॥

हे वरुण त्वानि तानि पुरातनानि नावावयोः सख्या सख्यानि सखित्वानि ऋ१ कुच बभूवुः । पुरा पूर्वशिल्पादिऽपुनर्महिंसात्मनिकं यत्सख्यमसि तत्सचावहे । आवां सेवावहे । चिदिति पुरकः । अपि च हे स्वधावोऽन्नपवदय ते स्वदीयं गृहं जगम । गच्छति ॥ सोऽर्थे सिद् । कीदृशं गृहं । बृहन्तं महांतं मानं । मांशक्षिप्सर्वाधि भूतानीति मानं । सर्वस्य भूतजातस्य परिच्छिन्नमित्यर्थः । सहस्रद्वारं वज्रद्वारं ॥

य आपिर्नित्यो वरुण प्रियः सन्त्वामागांसि कृणुवास्तथा ते ।

मा त एनस्वंतो यस्मिन्भुजेम यंधि आ विप्रः क्षुवन्ते वरुणं ॥६॥

यः । आपिः । नित्यः । वरुणः । प्रियः । सन् । त्वां । आगांसि । कृण्वन् । सखा । ते ।
मा । ते । एनस्वन्तः । यक्षिन् । भुजेम । यंधि । स्म । विप्रः । स्तुवते । वरुणः ॥ ६ ॥

हे वरुण यो वसिष्ठो नित्यो ध्रुव आपिर्बन्धुः । श्रीरसः सुख इत्यर्थः । यः पूर्वं प्रियः संस्त्वां प्रत्वागांस्त्वप-
राधानं कृण्वन् अकरोत् स इदानीं ते तव सखा समानख्यानः प्रियोऽसु । हे यक्षिजनीय वरुण ते तव
स्वभूता वयमेनस्वन्त एनसा पपिन युक्ताः संतो मा भुजेम । मा भुज्महि । स्वप्नसादात्पापरहिता एव संतो
भोगान् भुज्वामहे । विप्रो मेधावी त्वं च स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वरुणमणिष्ठनिवारकं वरणीयं वा
गृहं यंधि । प्रयच्छ । क्षेति पुरकः ॥

अथ ऋग्विधानं । ध्रुवासु त्वासु चित्तु अपन बंधात्ममुच्यते । तिष्ठन्नाची अपेदेतां पिशाचसं न गच्छति
। ऋग्वि० २. २८. इति ॥

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु क्षियन्तो व्यस्मत्पाशं वरुणो मुमोचत् ।

अवो वन्वाना अदितेरुपस्थाद्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

ध्रुवासु । त्वा । आसु । क्षितिषु । क्षियन्तः । वि । अस्मत् । पाशं । वरुणः । मुमोचत् ।

अवः । वन्वानाः । अदितेः । उपऽस्थात् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

ध्रुवासु नित्यास्वासु वृक्षमाणासु चित्तु भूमिषु क्षियन्तो निवसन्तो वयं हे वरुण त्वा त्वां सुम इति शेषः ।
स च वरुणोऽसदक्षतः पाशं बंधकं पापं वि मुमोचत् । मोचयेत् । तथादितेरखंडनीयायाः पृथिव्या उपस्था-
दुपस्थानादवो रक्षणं वरुणेन दत्तं वन्वानाः संभजमाना वयं स्ताम । अन्यत्रतं ॥ १० ॥

मो षु वरुणेति पंचर्चमेकोनविंशं सूक्तं वाच्यं । अन्ता जगती श्रिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः । तथा चानुकांतं ।
मो षु पंच गायत्रं जगत्वंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

मो षु वरुण मृन्मयं गृहं राजन्नहं गमं । मृळा सुक्षच मृळय ॥ १ ॥

मो इति । सु । वरुण । मृत्ऽमयं । गृहं । राजन् । अहं । गमं । मृळ । सुऽक्षच । मृळय ॥ १ ॥

हे राजन्नीचर वरुण त्वदीयं मृळयं मृदादिभिर्निर्मितं गृहं मो मा उ भिवाहं गमं । गतोऽस्मि । अपि तु
सुशोभनं सुवर्णमयमेव त्वदीयं गृहं प्राप्तवानि । स त्वं मां मृळ । सुखय । हे सुचच शोभनधन वरुण मृळय ।
उपदयां च कुब ॥

यदेमि प्रस्फुरन्निव दृतिर्न ध्मातो अद्रिवः । मृळा सुक्षच मृळय ॥ २ ॥

यत् । एमि । प्रस्फुरन्ऽइव । दृतिः । न । ध्मातः । अद्रिऽवः । मृळ । सुऽक्षच । मृळय ॥ २ ॥

हे अद्रिव आयुधवन्वरुण यथैवा प्रस्फुरन्निव श्रेष्ठेन प्रविचलन्निव त्वन्नयाद्विपमानो दृतिर्न दृतिरिव
ध्मातो वायुना पूर्णः सन्न त्वया ब्रह्मोऽहमेति गच्छामि तदानीं मृळ । सुखय । हे सुचच सुधन मृळय ।
उपदयां कुब ॥

क्रत्वः समह दीनतां प्रतिपं जगमा षुचे । मृळा सुक्षच मृळय ॥ ३ ॥

क्रत्वः । समह । दीनतां । प्रतिऽइपं । जगम । षुचे । मृळ । सुऽक्षच । मृळय ॥ ३ ॥

हे समह सधन मुषे स्वभावतो निर्मल वरुण दीनता दीनतयाशक्ततया क्रत्वः कर्मज्ञः कर्तव्येन विहि-
तस्त आतस्मार्तादिकषणस्त प्रतिपं प्रतिकूलमनगुहानं जगम । प्राप्तवानसि । अत एव त्वया ब्रह्मः । तादृशं
मां मृळ । सुखय । अन्यत्रतं ॥

अपां मध्ये तस्मिन्वांसं तृणाविदज्जरितारं । मृळा सुक्ष्म मृळय ॥४॥

अपां । मध्ये । तस्मिन्वांसं । तृणा । अविदत् । जरितारं । मृळा । सुक्ष्म । मृळय ॥४॥

अपां समुद्राणामुदकानां मध्ये तस्मिन्वांसं स्त्रितवन्तमपि जरितारं तव क्षीतारं मां गुण्यापिपासा-
विदत् । आप्रवती । अवणोत्कटस्य समुद्रजलस्य पानानर्हत्वात् । अतस्तद्दृशं मां मृळा । सुक्ष्म । अन्यत्रतं ॥

देवमुपां हविःषु वायव्यस्य हविषो यत्किं चेदमिति याज्या । सूचितं च । यत्किं चेदं वक्ष्ये दैव्ये जन उप
ति क्षीमाप्यमुपा इवाकारमिति हे । आ० ४. ११. । इति ॥

यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुष्याश्चरामसि ।

अचिन्ती यत्तव धर्मा युयोपिम मा नस्तस्मादेनसो देव रीरिषः ॥५॥

यत् । किं । च । इदं । वरुण । दैव्ये । जने । अभिद्रोहं । मनुष्याः । चरामसि ।

अचिन्ती । यत् । तव । धर्म । युयोपिम । मा । नः । तस्मात् । एनसः । देव । रीरिषः ॥५॥

हे वरुण दैव्ये देवसमूहस्य जने यदिदं किंचनाभिद्रोहमपकारजातं मनुष्या वयं चरामसि चरामः
निर्वर्तयामः । तथाचित्तचित्तवाज्ञानेन तव स्वदीयं यद्वर्म धारकं कर्म युयोपिम वयं विमोहितवन्तः । हे देव
तस्मादेनसः पापान्नोऽस्मात्मा रीरिषः । मा हिंसोः ॥ ११ ॥ ५ ॥

यष्टिऽमुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र प्र वीरयेति सप्तर्चं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्त्वार्थं चैतुभं वायव्यं । यामु
पंचम्यायासु द्विवचनमस्ति ता ऐन्द्रवायव्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वीरया सप्त वायव्यं द्विवचनं या द्विवदुक्ता
इति ॥ तृतीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र वीरयेति वायव्यसृचः । सूचितं च । प्र वीरया मुचयो दद्विरे वां ३
सखिग मनसा दीध्यानाः । आ० ८. ११. । इति ॥

प्र वीरया मुचयो दद्विरे वामध्वर्युभिर्मधुमंतः सुतासः ।

वह वायो नियुतो याह्यच्छा पिब सुतस्यांधसो मदाय ॥१॥

प्र । वीरया । मुचयः । दद्विरे । वां । अध्वर्युभिः । मधुमंतः । सुतासः ।

वह । वायो इति । निऽयुतः । याहि । अच्छ । पिब । सुतस्य । अंधसः । मदाय ॥१॥

हे वायो वीरया वीराय विविधमीरयिषे ॥ मुपां मुजुगिति चतुर्थ्या याजादेशः ॥ वां ते ॥ वायवेन
द्विवचनं ॥ तुभ्यं मुचयः मुक्ता मधुमंतो माधुर्योपिताः सुतासोऽभिपुताः सोमा ऐतरेयभिर्नवमेऽहनि प्रउगे
ऽध्वर्युभिरध्वरस्य नेतुभिर्ध्वनिभिः प्र दद्विरे । प्रदीयते ॥ दद दान इत्यस्तीतद्वपं ॥ यत एवमतः कारणात् हे
वायो नियुतो वज्रवा वह । रथं प्रापय । तेन च रथेनाच्छ याहि । अस्त्रवज्रमभिगच्छ । अभिगत्य च सुतस्मा-
भिपुतस्त्रांधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वकीयं मागं पिब । किमर्थं । मदाय मदोत्पत्त्यर्थं ॥

मुनासीरीये पर्वणि वायव्यस्य हविष ईशानायेति याज्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसि शानाय
प्रजतिं यस्त आनद । आ० २. २०. । इति ॥ वायवे पशवेष्वेव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । ईशानाय
प्रजतिं यस्त आनद प्र वो वायुं रचयुवं जगुध्वं । आ० ३. ८. । इति ॥

ईशानाय प्रहुतिं यस्त आनदक्षुचिं सोमं शुचिपास्तुभ्यं वायो ।

कृणोषि तं मर्त्येषु प्रशस्तं जातोजातो जायते वाज्यस्य ॥२॥

ईशानाय । प्रहुतिं । यः । ते । आनद । शुचिं । सोमं । शुचिऽपाः । तुभ्यं । वायो इति ।

कृणोषि । तं । मर्त्येषु । प्रशस्तं । जातः । जातः । जायते । वाजी । अस्य ॥२॥

हे वायो ईशानायेन्नराय ते तुभ्यं स्वर्धं प्रकृतिं प्रकृष्टामाकृतिं चरपुरोडाशादिसाध्यां यो यजमान आनट्, प्राप्नोत् । दद्यादित्यर्थः । तथा हे मुचिपाः शुक्लस्य सोमस्य पातर्वायो तुभ्यं मुचिं शुक्लं शोमं च यः प्रयच्छति मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये तं यजमानं प्रशस्तं सुख्यं कृणोषि । करोषि । स च जातो जातः सर्वं प्रादुर्भूतः प्रख्यातः सन् बाह्यस्य प्राप्त्यस्य धनस्य प्राप्तये जायते । अयकल्पते । सर्वं धनं लभत इत्यर्थः ॥

नियुत्वनृणाविशिष्टवायुदेवताके पशौ राये नु यमिति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा । आ० ३. ८. इति ॥

राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे राये देवी धिषणा धाति देवं ।

अथ वायुं नियुतः सञ्चत स्वा उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥३॥

राये । नु । यं । जज्ञतूः । रोदसी इति । इमे इति । राये । देवी । धिषणा । धाति । देवं ।

अथ । वायुं । निऽयुतः । सञ्चत । स्वाः । उत । श्वेतं । वसुऽधितिं । निरेके ॥३॥

इमे रोदसी वावापृथिवी यं वायुं राये धनार्थं नु चिप्रं जज्ञतुः जनयामासतुः तं देवं दानादिगुणयुक्तं वायुं देवी श्रोतमाना धिषणा सुती राये धनार्थं धाति । धारयति । धनं यथा लभ्यते तथा प्रेरयतीत्यर्थः । अधाधुनेनं सुती प्रवृत्तायां स्वाः स्वकीया नियुतो वडवा रथवाहा वायुं सञ्चत । सचति । सेवति । उतापि च श्वेतं शुभवर्णं निरेके । नितरां रेको रित्ता निरेकः । दारिद्र्यमित्यर्थः । तस्मिन्सति वसुधितिं वसूनां धातारं प्रदातारं तं वायुं नियुतोऽस्म्येषां प्रापयंतीति शेषः ॥

द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रि वायव्यतृचस्रोच्छ्रुषस इति तृतीया । सूचितं च । उच्छ्रुषसः सुदिना अरिप्रा ऋषिकपातित्यः । आ० ८. १०. इति ॥

उच्छ्रुषसः सुदिना अरिप्रा उरु ज्योतिर्विविदुर्दीध्यानाः ।

गव्यं चिदूर्वमुशिजो वि वव्रुस्तेषामनु प्रदिवः समुरापः ॥४॥

उच्छन् । उषसः । सुऽदिनाः । अरिप्राः । उरु । ज्योतिः । विविदुः । दीध्यानाः ।

गव्यं । चित् । ऊर्वं । उशिजः । वि । वव्रुः । तेषां । अनु । प्रऽदिवः । समुः । आपः ॥४॥

येऽगिरसो वायुमस्त्रोषत तेषामरिप्राः पापरहिता उषसः सुदिनाः शोभनदिनस्य हेतुभूताः सत्य उच्छन् । श्रीच्छन् । अवासयन् । ते च दीध्याना दीप्यमानाः संत उरु विसीर्य ज्योतिः सूर्याख्यं विविदुः । वायोः प्रसादादलभत । अपि चोशिजः कामयमानास्तेऽगिरसो गव्यं चिद्वीर्यरूपमयूर्ध्वं धनं पश्चिमिरपहतं वि वव्रुः । अयुष्यन् । अलभन्त । तथा तेषामगिरसामर्थाय प्रदिवः पुराण आपोऽनु ससुः । अन्वसरन् । अन्व-गच्छन् । हिताहिताचरणपरा आसन्नित्यर्थः । आवरकस्यासुरस्य वायुना हननादसुरेणाहतानुषः प्रभृतीन् पुनर्लब्धवन्त इत्यर्थः ॥

तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रि ते सखिनेषिर्द्रवायववृषः । सूचितं च । ते सखिन् मनसा दीध्याना दिवि चयन्ता रजसः पृथिव्यां । आ० ८. ११. इति ॥

ते सत्येन मनसा दीध्यानाः स्वेन युक्तासः क्रतुना वहन्ति ।

इंद्रवायू वीरवाहं रथं वामीशनयोरभि पृष्ठः सचन्ते ॥५॥

ते । सत्येन । मनसा । दीध्यानाः । स्वेन । युक्तासः । क्रतुना । वहन्ति ।

इंद्रवायू इति । वीरऽवाहं । रथं । वां । ईशानयोः । अभि । पृष्ठः । सचन्ते ॥५॥

ते प्रसिद्धाः सन्निवृत्तौ यथाचैनं मनसा मननीयेन सोषेयं युक्ता दीध्याना दीप्यमानाः स्वेन स्वकीयत्वे विहितेन क्रतुना कर्मणा नित्यनैमित्तिकात्मना युक्तासो युक्ता एवंभूता यजमाना हे इन्द्रवायू वीरवाह वीरेर्विश्वेश्वरयितुभिः. सोतुभिर्वहनीयं प्रापणीयं । यद्वा । वीरेरश्वैर्वहनीयं । तमीशानयोरीश्वरयोर्वी युवयोः स्वभूतं रथं वहति । स्वं स्वं यच्चं प्रापयन्ति । तच्च च पृथोऽज्ञानि हविर्लक्षणाभ्यमि सचते । युवामभिवेते ॥

ईशानासो ये दधते स्वर्णो गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्हिरण्यैः ।

इन्द्रवायू सूरयो विश्वमायुरर्वन्निर्वीरैः पृतनासु सस्युः ॥ ६ ॥

ईशानासः । ये । दधते । स्वः । नः । गोभिः । अश्वेभिः । वसुऽभिः । हिरण्यैः ।

इन्द्रवायू इति । सूरयः । विश्वं । आयुः । अर्वन्तऽभिः । वीरैः । पृतनासु । सस्युः ॥ ६ ॥

हे इन्द्रवायू ईशानास ईश्वराः प्रभवो ये जना नोऽस्माभ्यं गोभिरश्वेभिरश्वैर्वसुभिर्निवासैर्हिरण्यैश्च सहितं स्वः सुहृदणीयं सुखं दधते ददति प्रयच्छन्ति । यद्वा । हिरण्यव्यतिरिक्तानि धनानि वसूनि । तेर्हिरण्यैश्च सहित्वर्थः । ते सूरयो दातारो विश्वं व्याप्तमायुरन्नं जीवनं वा शत्रूणां स्वभूतं पृतनासु संग्रामेष्वर्वन्निर्वीरैः सूरभटैश्च साधनभूतिः सस्युः । अभिवेयुः । यद्वा । सहाचै नृतीया । अर्वन्निर्वीरैः पुषिश्च सहितं शत्रूणामायुर-
भिवेयुरित्यर्थः ॥

अर्वन्तो न अर्वसो भिक्षमाणा इन्द्रवायू सुदुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयन्तः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अर्वन्तः । न । अर्वसः । भिक्षमाणाः । इन्द्रवायू इति । सुदुतिभिऽभिः । वसिष्ठाः ।

वाजयन्तः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

अर्वन्तो नाश्वा इव हविषां वोढारः अर्वसोऽन्नस्य । द्वितीयाचै वही । अन्नं भिक्षमाणा याचमाना वाजयन्तो वाजं वसुमात्मन इच्छन्तो वसिष्ठा वयं स्ववसे शोभनरक्षणाय सुदुतर्पणाय वा सुदुतिभिः शोभनाभिः सुतिभिर्इन्द्रवायू इन्द्रं वायुं च ऊवेम । आहुवेमहि । अन्यन्नतं ॥ १२ ॥

कुविद्वेति सप्तमं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैदुभं वायव्यं । कुविद्वेत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ वायवे पश्यी कुविद्वेति वपाया याज्या । सूचितं च । कुविद्वं नमसा ये वृधास ईशानाय प्रकृतिं यस्त आनदः । आ० ३. ८. इति ॥

कुविद्वं नमसा ये वृधासः पुरा देवा अन्नवद्यास आसन् ।

ते वायवे मनवे बाधितायावासयन्नुषसं सूर्येण ॥ १ ॥

कुवित् । अंग । नमसा । ये । वृधासः । पुरा । देवाः । अन्नवद्यासः । आसन् ।

ते । वायवे । मनवे । बाधिताय । आवासयन् । उषसं । सूर्येण ॥ १ ॥

दीधन्ति क्षुवंतीति देवाः सोतारः । पुरा पूर्वसिन्धुना ये वृधासो वृद्धा देवाः सोतारः । कुविद्विति वज्रनाम । अनेति चिप्रनाम । कुविद्वज्ज्योऽंगं चिप्रं कृतेन नमसा वायुविवधेन सोषेय नमस्कृतेन वागववालोऽववरहिता आसन् तेऽद्यापि वायवे हवींषि दातुं सूर्येण सहोषसमवासयन् । उषसो क्षुधिं सूर्योद्दयं च वायुयानार्थं कुर्वन्तीत्यर्थः । किमर्थं । मनवे मनुष्यान् बाधिताय बाधितानां पुत्रादीनां रक्षणा-
र्थमित्यर्थः । यद्वा । मनवे बाधितायिति वज्रवै चतुर्थी । बाधितस्य मनोः प्रजापतेर्यनि वायवे हवींषि दातुमित्यन्वयः ॥

द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतुषस्त्योशतित्वेषा प्रथमा । सूचितं च । उशंता दूता न दभाय गोपा यावत्तरस्तन्वो यावदोज इत्यादि द्वे च । आ० ८. १० । इति ॥

उशंता दूता न दभाय गोपा मासश्च पाथः शरदश्च पूर्वीः । .

इंद्रवायू सुष्टुतिर्वामियाना माडीकमीट्रे सुवितं च नव्यं ॥ २ ॥

उशंता । दूता । न । दभाय । गोपा । मासः । च । पाथः । शरदः । च । पूर्वीः ।

इंद्रवायू इति । सुऽस्तुतिः । वा । इया । माडीकं । ईट्रे । सुवितं । च । नव्यं ॥ २ ॥

हे इंद्रवायू उशंतोशंती कामयमानौ दूतौ ॥ देवतेर्गतिकर्मणो दूतशब्दः ॥ गंतारौ गोपा गोपायिता-
रावीकृशौ युवां दभाय हिंसायै न भवतं । अपि तु मासो मासांश्च पूर्वोर्बद्धौः शरदः संवत्सरांश्च चिरका-
लमखान् पाथः । रचतं । अपि च हे इंद्रवायू सुष्टुतिरस्त्रादीया शोभना सुतिर्वी युवामियाना गच्छंती
प्राप्तुवन्ती माडीकं सुखमीट्रे । याचते । यद्वा । सुखं यथा भवति तथा युवामीट्रे । सौति । तथा नव्यं प्रशस्त्रं
सुवितं सुष्टु प्राप्यं धनं चेट्रे ॥

नियुत्तवायुदेवताके पशौ पीवोअन्नानिति वपाया याज्या । सूचितं च । पीवोअन्नौ रयिवृधः सुमेधा
रायि नु यं अन्नतु रोदसीमे । आ० ३. ८. । इति ॥ तथा द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतुषस्त्येषा द्वितीया ।
सूचितं च । पीवोअन्नौ रयिवृधः सुमेधा उच्छत्तुषसः सुदिना अरिप्राः । आ० ८. १०. । इति ॥

पीवोअन्नौ रयिवृधः सुमेधाः श्वेतः सिषक्ति नियुतामभिः ।

ते वायवे समनसो वि तस्युर्विश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ३ ॥

पीवःऽअन्नान् । रयिऽवृधः । सुऽमेधाः । श्वेतः । सिऽसक्ति । निऽयुतां । अभिऽश्रीः ।

ते । वायवे । सऽमनसः । वि । तस्युः । विश्वा । इत् । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ३ ॥

। पीवोअन्नान् पीवासि खूलानि प्रभूतान्यन्नानि येषां तान् रयिवृधो रथ्या धनेन वृद्धानिवभूतानाद्यजमान्
सुमेधाः शोभनप्रज्ञो नियुतां वडवानां स्ववाहानामभिः श्रीरभिः श्रयणीयः श्वेतः श्वेतवर्णो वायुः सिषक्ति । सेवते ।
ते च जनाः समनसः समानमनस्काः संतो वायवे वायुमुद्दिशन् यष्टुं वि तस्युः । विविधमवतिष्ठते । खिलो च
ते नरः कर्मणां नेतारो जना विश्वेद्विद्वानि सर्वास्त्रेव स्वपत्यानि शोभनापत्यहेतूनि यद्वा सुष्टुपतनकारणानि
वायुदेवत्वानि कर्माणि चक्रुः । कुर्वन्ति ॥

द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतुषस्त्य यावत्तर इत्यादिके द्वे अक्षौ । सूचं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

यावत्तरस्तन्वोऽं यावदोजो यावन्नरश्चक्षसा दीध्यानाः ।

शुचिं सोमं शुचिपा पातमस्मे इंद्रवायू सदतं बर्हिरेदं ॥ ४ ॥

यावत् । तरः । तन्वः । यावत् । ओजः । यावत् । नरः । चक्षसा । दीध्यानाः ।

शुचिं । सोमं । शुचिऽपः । पातं । अस्मे इति । इंद्रवायू इति । सदतं । बर्हिः । आ । इदं ॥ ४ ॥

हे इंद्रवायू युवयोस्तन्वः शरीरस्त्य तरो वेनो यावदस्ति यावदोजो वक्षं यावच्च नरः कर्मणां नेतार
अस्तिचक्षसा ज्ञानेन दीध्याना दीप्तिमाना भवन्ति तस्य सर्वस्वानुक्तं शुचिपा शुचिः सोमस्य पाताराधिंद्र-
वायू शुचिं शुचं सोममस्मै चक्षदीपं पातं । पिबतं । इदं येषां क्षीरं बर्हिषा सदतं । पानार्चनासीदतं ।
बर्हिषुपविशतमित्यर्थः ॥

नियुवाना नियुताः स्याहेवीरा इन्द्रवायू सरथं यातमर्वाक् ।

इदं हि वां प्रभृतं मध्वो अयमधं प्रीणाना वि मुमुक्तमस्मे ॥५॥

निऽयुवाना । निऽयुतः । स्याहेऽवीराः । इन्द्रवायू इति । सऽरथं । यातं । अर्वाक् ।

इदं । हि । वां । प्रऽभृतं । मध्वः । अयं । अधं । प्रीणाना । वि । मुमुक्तं । अस्मे इति ॥५॥

हे इन्द्रवायू स्याहेवीराः सृष्टणीयस्रोतुकान्नियुत आत्मीयानश्चान् सरथमुभयोः समानमेकं रथं नियुवाना निमिश्रयन्ती युवामर्वागच्छदमिमुखं यातं । गच्छतं । इदं हीदं खलु मध्वो मधुरस्य सोमस्यायं ग्रहेष्वायमिन्द्र-
वायवाख्यं ग्रहं वां युवयोरर्थं प्रभृतं प्रकर्षेण इतं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रति नीतं । अधाय तादृशस्य सोमस्य
पानानन्तरं प्रीणाना प्रीयमाणी युवामख्ये अस्मान् वि मुमुक्तं । पापाद्विमोचयतं ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐन्द्रवायवतुचस्य या वां शतमिति तृतीया । सूचितं च । या वां शतं नियुतो
याः सहस्रमित्येकपातिव्यः । आ० ८. ९. इति ॥

या वां शतं नियुतो याः सहस्रमिन्द्रवायू विश्ववाराः सचन्ते ।

आभिर्यातं सुविदचाभिरर्वाक्पातं नरा प्रतिभृतस्य मध्वः ॥६॥

याः । वां । शतं । निऽयुतः । याः । सहस्रं । इन्द्रवायू इति । विश्वऽवाराः । सचन्ते ।

आ । आभिः । यातं । सुऽविदचाभिः । अर्वाक् । पातं । नरा । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः ॥६॥

हे इन्द्रवायू या नियुतः शतं शतसंख्याकाः सत्यो वां युवां सचन्ते सेवन्ते । याश्च विश्ववारा विश्वैर्वरणीया
नियुतः सहस्रं सहस्रसंख्याकाः सत्यो युवां सचन्ते । सुविदचाभिः शोभनधनप्रदाभिराभिर्नियुतिरर्वागच्छदमि-
मुखमा यातं । आगच्छतं । हे नरा नेतारी प्रतिभृतस्योत्तरवेदिं प्रति नीतस्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य ।
द्वितीयार्थे वही । ईदृशं सोमं पातं । पिबतं ॥

अर्वतो न अर्वसो भिर्क्षमाणा इन्द्रवायू सुस्तुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयंतः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

अर्वतः । न । अर्वसः । भिर्क्षमाणाः । इन्द्रवायू इति । सुस्तुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

वाजऽयंतः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

व्याख्यातिथं । अचरार्थसु । अश्वा इव हविषां वोढारोऽन्नं याचमाना वज्रं कामयमाना वसिष्ठा वयं
शोभनरक्षणाय शोभनैः स्तोत्रैरिन्द्रवायू आहूयेमहीति ॥ ॥१३॥

आ वायो इति पंचमं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं वैदुमं वायव्यं । अनुक्रांतं च । आ वायो पवेति ।
मुनासीरीधि पर्वणि वायोर्नियुततो धागस्या वायो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । आ वायो भूष मुचिपा उप
नः प्र यानिर्वाचि दान्वासमच्छ । आ० २. २०. इति ॥ नियुलद्वायुदेवतकि पशविविष वपाया अनुवाक्या
। आ० ३. ८. ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायवतुचस्यैवाद्या । सूचितं च । समुद्रादूर्मिरित्वाज्यमा वायो भूष
मुचिपाः । आ० ८. ९. इति ॥

आ वायो भूष मुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अंधो मधमंयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयं ॥९॥

आ० वा०यो इति० भूष० शुचि०ऽपाः० उप० नः० सहस्रं० ते० नि०ऽयुतः० वि०ऽवार० ।
उपो इति० ते० अ०धः० म०द्यं० अ०यामि० यस्य० दे०व० द०धिषे० पूर्व०ऽपेयं० ॥ १ ॥

हे शुचिपाः० भूषेः शुद्धस्य सोमस्य पातवायो नोऽस्माकमुप समीप आ भूष । आगच्छ ॥ भू प्राप्तवित्त्व-
स्तीतद्रूपं ॥ हे विश्ववार विश्वैर्वरणीय ते तव वाहनभृता नियुतो वडवाः सहस्रं सहस्रसंख्याका विवर्ति । यत
एवमतः शीघ्रमागच्छ । ते तव मयं मदकरं सोमलक्षणमंधोऽन्नमुपो उप उ उपायामि । उपयतं पाणि गृहीत-
मासीत् । हे देव वायो यस्य सोमस्य पूर्वपेयं प्रथमपानं दधिषे दधासि धारयसि । ऐंद्रवायवयहे प्रथमे
वषट्कारे केवलाय वायवे ह्रयते द्वितीये त्विंद्रवायुभ्यामिति वायोः प्रथमपानं । तादृशमंध उपायामीत्यन्वयः ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतुचस्य प्र सोतित्यावा । सूचितं च । प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्वाधे
वायव इंद्रमादनासः । आ० ८. ९. इति ॥

प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्वात्सोममिंद्राय वायवे पिबध्वे ।

प्र यद्वां मध्वो अयियं भरंत्यध्वर्यवो देवयंतः शचीभिः ॥ २ ॥

प्र । सोता । जीरः । अध्वरेषु । अस्पात् । सोमं । इंद्राय । वायवे । पिबध्वे ।

प्र । यत् । वां । मध्वः । अयियं । भरंति । अध्वर्यवः । देवयंतः । शचीभिः ॥ २ ॥

जीरः क्षिप्रकारी सोताभिषोताध्वर्युर्इंद्राय वायवे च पिबध्वे पानार्थमध्वरेषु घागेषु सोमं प्रास्वात् ।
प्रातिष्ठिपत् । पुरस्तादुत्तरवेदिं प्रापितवान् । हे इंद्रवायू यद्येषु यद्येषु मध्वः सोमस्त्रायिधमयमयं प्रथमपानं
वेष्टयंतो देवकामा अध्वर्यवः शचीभिः कर्मभिरभिषवादिष्वक्षणीवीं युवयोरर्थं प्र भरंति प्रकर्षेण भरंति संपा-
दयंति । तेष्वध्वरेष्वित्यन्वयः ॥

मुनासीरीये पर्वणि नियुत्तवायोद्योगस्य प्र याभिरिति याज्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि दाश्वासमच्छा स
त्वं नो देव मनसा । आ० २. २०. इति ॥ तद्विवर्ति पशवेष्वेव पुरोडाशस्त्रानुवाक्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि
दाश्वासमच्छा नो नियुज्जिः श्रुतिनीभिः । आ० ३. ८. इति ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र एषेव वायवतुचस्य
द्वितीया । सूचितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दाश्वासमच्छा । आ० ८. ९. इति ॥

प्र याभिर्यासि दाश्वासमच्छा नियुज्जिर्वायविष्टये दुरोणे ।

नि नो रयिं सुभोजसं युवस्व नि वीरं गव्यमध्वं च राधः ॥ ३ ॥

प्र । याभिः । यासि । दाश्वासं । अच्छ । नियुत्तभिः । वायो इति । इष्टये । दुरोणे ।

नि । नः । रयिं । सुभोजसं । युवस्व । नि । वीरं । गव्यं । अध्वं । च । राधः ॥ ३ ॥

हे वायो दुरोणे यद्यगृहे स्मितं दाश्वासं हविषां दातारं यजमानमिष्टये यागाय याभिर्नियुज्जिर्वायवा-
भिरच्छ यासि अभिगच्छसि ताभिरस्त्रान्प्रत्यागच्छति शेषः । आगत्य च नोऽस्माकं सुभोजसं शोभनान्नयुक्तं
रयिं धनं नि युवस्व । नितरां मिश्रय । प्रयच्छ । तथा वीरं पुत्रं गव्यं गींसं च मध्वमध्वसं च मेतदुभयात्मकं राधो
धनं च नि युवस्व । प्रयच्छ ॥

प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतुचस्य ये वायव इंद्रेति द्वितीया । सूचितं च । ये वायव इंद्रमाद-
नासो या वां शतं नियुतो याः सहस्रं । आ० ८. ९. इति ॥

ये वायव इंद्रमादनास आदेवासो नितोशनासो अर्यः ।

मंतो वृषाणि सूरिभिः याम सासद्वांसो युधा नृभिरमिषान् ॥ ४ ॥

ये । वायवे । इन्द्रमादनासः । आदेवासः । निऽतोशनासः । अर्यः ।

घ्नंतः । वृचाणि । सूरिभिः । स्याम । सस्र्हांसः । युधा । नृभिः । अमिचान् ॥ ४ ॥

ये सूरयः सोतार इन्द्रमादनासः सोचैरिन्द्रस्य तर्पयितारस्य वायवे वायोश्च मादनीक्षर्षका भवन्ति । ये चादेवासो जागतेक्षेता अत एवायोंरेः शचीर्नितोशनासो निहतारः । तैरस्र्हादीथैः सूरिभिः सोतुभिर्वृचाणि शत्रुन् घ्नन्तो हिंसन्तः स्याम । भवेम । किं कुर्वन्तः । अमिचाञ्छत्रुभटान्भिरस्र्हादीथैः पुष्वैर्युधा युधेभिः सस्र्हांसोऽभिभवन्तः ॥

नियुत्वायुदेवताके पशवा नो नियुञ्जिरिति हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । आ नो नियुञ्जिः शतिनीभिरध्वरं पीवोअत्रौ रयिवृधः सुमेधाः । आ० ३. ८. इति ॥ प्रथमे कंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यनुचक्षिष्व तुतीया । सूचितं च । आ नो नियुञ्जिः शतिनीभिरध्वरं प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्वात् । आ० ८. ९. इति ॥

आ नो नियुञ्जिः शतिनीभिरध्वरं सहस्रिणीभिरुप याहि यज्ञं ।

वायो अस्मिन्सर्वने मादयस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

आ । नः । नियुत् । भिः । शतिनीभिः । अध्वरं । सहस्रिणीभिः । उप । याहि । यज्ञं ।

वायो इति । अस्मिन् । सर्वने । मादयस्व । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे वायो नोऽस्माकमध्वरं हिंसारहितं यज्ञं शतिनीभिः शतसंख्यावतीभिः सहस्रिणीभिः सहस्रसंख्यावतीभिश्च नियुञ्जिर्वडवाभिषया याहि । उपागच्छ । तदनंतरमस्मिन् सर्वने प्रातःसवने मादयस्व । सोमेन तुष्यस्व । अन्यज्ञतं ॥ १४ ॥

शुचिं न्वित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यायं वैष्टुभमिन्द्राय । अनुक्रम्यते हि । शुचिं त्वष्टविन्द्रायं त्वष्टि ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ऐन्द्रायस्य पशोर्वपायाः शुचिमत्विषा याज्या । सूचितं च । शुचिं नु स्तोमं नवजातमथ गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः । आ० ३. ७. इति ॥

शुचिं नु स्तोमं नवजातमष्टेन्द्रायी वृचहणा जुषेथां ।

उभा हि वां सुहवा जोहवीमि ता वाजं सद्य उशते धेष्ठा ॥ १ ॥

शुचिं । नु । स्तोमं । नवऽजातं । अद्य । इन्द्रायी इति । वृचऽहना । जुषेथां ।

उभा । हि । वां । सुहवा । जोहवीमि । ता । वाजं । सद्यः । उशते । धेष्ठा ॥ १ ॥

हे वृचहणा वृचाणां शत्रूणां इताराविन्द्रायी शुचिं शुद्धं निरवशं नवजातमिदानीमुत्पन्नं स्तोममस्र्हादीयं सोषमथास्मिन्नास्ति नु चिप्रं जुषेथां । सेवेथां । हि यस्यासुहवा सुखमाह्वातुं शक्यानुभोमी वां युवां जोहवीमि पुनःपुनराह्वयामि । अत आगत्य सेवेथामित्यर्थः । किं ता ती तथाविधी युवानुशते कामयमानाय यजमानाय वाजमन्नं वशं वा सस्र्हादानीमेव शीघ्रं धेष्ठा धातुतमी भवतं ॥

ता सानसी शवसाना हि भूतं साकंवृधा शवसां शूशुवांसा ।

क्षयंती रायो यवसस्य भूरैः पृक्तं वाजस्य स्थविरस्य घृष्वैः ॥ २ ॥

ता । सानसी इति । शवसाना । हि । भूतं । साकंऽवृधा । शवसा । शूशुऽवांसा ।

क्षयंती । रायः । यवसस्य । भूरैः । पृक्तं । वाजस्य । स्थविरस्य । घृष्वैः ॥ २ ॥

हे इन्द्रायी ता तीऽतादृशी सानसी रयैः संभवन्तीषी युवां शवसाना । शवो वशं । तद्वदाचरंती हि अमु

भूतं । वक्षन्मिव शत्रूणां भञ्जकावासामित्यर्थः । कीदृशी संती । साकं वृथा सह प्रवृत्तौ शवसा वक्षेन मृगमुवासा
वर्धमाणी तथा राघो धनस्य भूरेवञ्जस्य चवसस्यास्य चयतावीचरी । एवंविधौ युवं युवां खाविरस्य
खूबस्य वृद्धिः शत्रूणां चर्षकस्य वाजस्यास्य ॥ क्रियायहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थार्थे ऋषी ॥
ईदृशमज्ञं पुंत्वं । संयोजयतं । अस्यभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गुधीभिर्विप्राः प्रमत्तिमिच्छमानाः ।

अर्वतो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्राप्ती जोहुवतो नरस्ते ॥ ३ ॥

उपो इति । ह । यत् । विदथं । वाजिनः । गुः । धीभिः । विप्राः । प्रऽमत्तिं । इच्छमानाः ।

अर्वतः । न । काष्ठां । नक्षमाणाः । इन्द्राप्ती इति । जोहुवतः । नरः । ते ॥ ३ ॥

वाजिनो हविष्यतो विप्रा मेधाविनः प्रमत्तिं प्रकृष्टां मतिमिन्द्राग्न्योरनुग्रहबुद्धिमिच्छमाना आत्मन
इच्छन्तो यथे यजमाना विदथं । विदन्ति जानन्ति देवांस्तत्र यष्टव्यत्वेनेति विदथो यज्ञः । तं धीभिः कर्मभिर्बु-
द्धिभिर्वीरो गुः उपगच्छन्ति । उ इति पुरकः । ते नरः कर्मणां नेतारो जना अर्वतो न काष्ठां यथाश्वाः शीघ्रं
युद्धभूमिं व्यामुवंति तथा नक्षमाणा ऐन्द्रापाणि कर्माणि व्यामुवंत इन्द्रापी इन्द्रमग्निं च जोहुवतः पुनः पुनरा-
ह्वयन्तो भवंति ॥

अमावास्यायमिन्द्रापस्य हविषो गीर्भिरिषिषा याज्या । सूचितं च । इन्द्रापी अवसा गतं गीर्भिर्विप्रः
प्रमत्तिमिच्छमानः । आ० १. ६. इति ॥ ऐन्द्रापे पशौ पुरोडाशस्थीव याज्या । सूचं तूदाहतं ॥

गीर्भिर्विप्रः प्रमत्तिमिच्छमान इट्टे रयिं यशसं पूर्वभाजं ।

इन्द्राप्ती वृचहणा सुवजा प्र नो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥ ४ ॥

गीऽभिः । विप्रः । प्रऽमत्तिं । इच्छमानः । इट्टे । रयिं । यशसं । पूर्वऽभाजं ।

इन्द्राप्ती इति । वृचऽहना । सुऽवजा । प्र । नः । नव्येभिः । तिरतं । देष्णैः ॥ ४ ॥

हे इन्द्रापो प्रमत्तिं युवयोरनुग्रहबुद्धिमिच्छमान इच्छन् विप्रो मेधावी वसिष्ठो यशसं यशसा युतं
पूर्वभाजं पूर्वमेव संभजनीयं रयिं धनमुद्दिश्य गीर्भिः सुतिमिरिड्डे । युवां स्वीति । हे वृचहणा वृचस्य इतारौ
सुवजा शोभनायुधाविन्द्रापी नव्येभिर्मवतरिः प्रशस्तेर्देष्णीर्दातव्येर्धनेर्नोऽस्मान् प्र तिरतं । प्रवर्धयतं ॥

सं यन्मही मिषती स्पर्धमाने तनूरुचा शूरसाता यतैते ।

अदेवयुं विदथे देवयुभिः सचा हतं सोमसुता जनेन ॥ ५ ॥

सं । यत् । मही इति । मिषती इति । स्पर्धमाने इति । तनूऽरुचा । शूरऽसाता । यतैते इति ।

अदेवऽयुं । विदथे । देवयुऽभिः । सचा । हतं । सोमऽसुता । जनेन ॥ ५ ॥

मही महती मिषती परस्परं हिंसन्ती । यद्वा । मेघतिराक्रोशकर्म । परस्परमाक्रोशन्ती । स्पर्धमाने
स्पर्धा कुर्वन्ती तनूरुचा - - - हतं । हिंसं । तथा सोमसुता सोममभिपुण्यता जनेन यजमानसंघेनासोमसुतं
वनं हिंसं ॥ १५ ॥

इमासु षु सोमसुतिमुप न इन्द्राप्ती सोमनसाय यातं ।

नू चिद्धि परिमन्त्राथे अस्माना वां शम्भन्निर्ववृतीय वाजैः ॥ ६ ॥

इमां । ऊं इति । सु । सोमं सुतिं । उप । नः । आ । इंद्राग्नी इति । सोमनसाय । यातं ।
नु । चित् । हि । परिमन्त्राये इति परिमन्त्राये । अस्मान् । आ । वां । शश्वत् अभिः ।
ववृतीय । वाजैः ॥ ६ ॥

हे इंद्रापी इमाम् इमानेव नोऽस्मादीयां सोमसुतिं सोमाभिषवक्रियां सोमनसाय सुमनसो भाषाय सु
सुवृषा यातं । उपगच्छतं । अपि च युवामस्मान् परित्यज्य नू चित्रिव मन्त्राये । अन्वाप्त मन्त्रे । अस्मानेव
सर्वदा पुच्छे । हि यस्मादेवं तस्मादां युवां शश्वत्त्रिर्वज्रमिवाजिरसिर्हविर्ब्रह्मणीरा ववृतीय । आवर्तयामि ॥

सो अग्न एता नमसा समिद्धोऽच्छा मिचं वरुणमिन्द्रं वोचे ।

यस्तीमागश्चक्रमा तत्सु मृळ तदर्यमादितिः शिश्रयंतु ॥ ७ ॥

सः । अग्ने । एता । नमसा । संऽइद्धः । अच्छ । मिचं । वरुणं । इंद्रं । वोचे ।

यत् । सीं । आगः । चक्रम । तत् । सु । मृळ । तत् । अर्यमा । अदितिः । शिश्रयंतु ॥ ७ ॥

हे अपि स त्वमेनेन नमसाग्निनास्मादीयेन हविषा समिद्धः संदीप्तः समिचं वरुणमिन्द्रं चाच्छ वोचे ।
अभिब्रूयाः । अयमस्मादीयो रक्षणीय इति कथय । वयं यदागोऽपराधं । सीमिति परित्यहाणीयः । सी
सर्वतो वाक्पुनःकाथिच्छक्रम कृतवतो वयं तत्तस्मादागसः सु मृळ । अस्मान् सुष्ठु रक्ष । तस्मागोऽर्यमादितिर्मि-
त्रादयश्च शिश्रयंतु । अस्मात्तो वियोजयंतु ॥

एता अग्न आशुषाणासं इष्टीर्युवोः सचाभ्यश्याम वाजान् ।

मैद्रो नो विष्णुर्मरुतः परि ख्यन्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

एताः । अग्ने । आशुषाणासः । इष्टीः । युवोः । सचा । अभि । अश्याम । वाजान् ।

मा । इंद्रः । नः । विष्णुः । मरुतः । परि । ख्यन् । यूयं । पात । स्वस्ति अभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे अपि । उपलक्षयमेतत् । हे इंद्रापी एता इष्टीरिमान्वाजानाशुषाणास आशु शीघ्रं संभजमाना वयं
युवोर्युवयोः स्वभूतान्वाजानान्वाजानि सचा सह युगपदेवाभ्यश्याम । अभिप्राप्तयाम । अपि मैद्रो विष्णुर्मरुतश्च
नोऽस्मान् मा परि ख्यन् । अस्मान्परित्यज्यान्वाजान् मा द्राक्षुः । सर्वदास्मानेव पश्यंतु । अन्यन्नतं ॥ १६ ॥

इयं वामिति द्वादशर्षं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्वर्षमिन्द्रापी । द्वादशगुह्यं शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । इयं
वां द्वादश गायत्र्यमंत्वानुष्टुपिति ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाक्यस्य आदितो नवर्षः शक्यंति । सूत्र्यति हि । इयं
वामस्य मन्त्र इति नव । आ० ५. १०. । इति ॥ आभिन्नविकेषूक्त्येषु सोमेषु पुद्गावच्छावाक्यस्य प्रातःसवन इदं
सूक्तमावापार्थमुक्तमावर्षं । सूचितं च । इयं वामस्य मन्त्र इत्येकादश । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशतिऽहनि
प्रातःसवने तस्मिन्वाक्यसुचः । सूचितं च । इयं वामस्य मन्त्र इंद्रापी युवानिमे । आ० ७. २. । इति ॥

इयं वामस्य मन्त्रं इंद्राग्नी पूर्यस्तुतिः । अभाष्टृष्टिरिवाजनि ॥ ११ ॥

इयं वां । अस्य । मन्त्रः । इंद्राग्नी इति । पूर्यऽस्तुतिः । अभात् । वृष्टिऽइव । अजनि ॥ ११ ॥

हे इंद्रापी इयं पूर्यस्तुतिः पूर्वा मुख्या क्षुतिरस्य मन्त्रः क्षोत्रस्माद्विष्टावां युवाभ्यां युवयोरर्चमभा-
क्षिणाष्टृष्टिरिव बह्वी सत्वजनि । प्रादुर्भूता । तां शुश्रूतमित्युत्तरश्च संबंधः ॥

शूश्रूतं जरितुर्हवमिन्द्राग्नी वनतं गिरः । ईशाना पिप्यतं धियः ॥ २ ॥

शूश्रूतं । जरितुः । हव । इंद्राग्नी इति । वनतं । गिरः । ईशाना । पिप्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे इंद्रापी जरितुः क्षीतुर्हवमाह्वानं युवां गृणुतं । सुखा च गिरसदीयाः क्षुतीर्वनतं । संभवतं । तथेया-
भेचरी युवां धियोऽनुष्ठितानि कर्माणि पिब्यतं । तत्क्षीः फलैः पूरयतं ॥

मा पापत्वाय नो नरेद्रामी माभिश्स्तये । मा नो रीरधतं निदे ॥ ३ ॥

मा । पापत्वाय । नः । नरा । इंद्रामी इति । मा । अभिश्स्तये । मा । नः ।
रीरधतं । निदे ॥ ३ ॥

हे नरा नेताराविद्रामी नोऽस्मान् पापत्वाय हीनभावाय मा रीरधतं । तथाभिश्स्तये शुभुभिः कृताया-
भिश्स्तयाय मा रीरधतं । तथा निदे निदकाय जनाय नोऽस्मान् मा रीरधतं । मा वशीकृतं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकक्षेत्रे अपितयं बह्वहोत्रियसंज्ञकसृषः । सूचितं च । इंद्रे अपा
नमो बृहता ऊवे ययोरिदं । आ० ७. २. इति ॥

इंद्रे अमा नमो बृहत्सुवृक्तिमेरयामहे । धिया धेना अवस्यवः ॥ ४ ॥

इंद्रे । अमा । नमः । बृहत् । सुवृक्तिं । आ । ईरयामहे । धिया । धेनाः । अवस्यवः ॥ ४ ॥

अवस्यवो रक्षणकामा वयमिंद्रे देवेऽपापी च बृहद्वहणं वर्धकं नमो हविर्लक्षणमन्नं सुवृत्तिं सुप्रवृत्तां
क्षुतिं चिरयामहे । अमिप्रिरयामः । तथा धिया कर्मणा युक्ता धेनाः । वाङ्मामित् । अप्रगीताः क्षुतिवाचसा-
मिप्रिरयामः ॥

ता हि शश्वंत ईळत इत्या विप्रास ऊतये । सबाधो वाजसातये ॥ ५ ॥

ता । हि । शश्वंतः । ईळते । इत्या । विप्रासः । ऊतये । सबाधः । वाजसातये ॥ ५ ॥

ता हि ती खल्विद्रामी शश्वंतो बहवो विप्रासो मेधाविनो जना ऊतये रक्षणायेत्यमनेन प्रकरिष्येकते ।
क्षुवंति । तथा सबाधः समानं बाधमानाः परस्परं बाध्यमाना जना वाजसातयेऽन्नकामाय तविष्वेद्रामी
ईळते । क्षुवंति । यद्वा । वाजसातिरिति संयामनाम । संयामार्थं ॥

ता वां गीर्भिर्विपन्यवः प्रयस्वंतो हवामहे । मेधसाता सनिष्यवः ॥ ६ ॥

ता । वां । गीः । ऽभिः । विपन्यवः । प्रयस्वंतः । हवामहे । मेधसाता । सनिष्यवः ॥ ६ ॥

विपन्यवः क्षीबमिच्छंतः प्रयस्वंतो हविर्लक्षणेनाग्नेनोपिताः सनिष्यवः सनि धनमात्मन इच्छंतो वयं
मेधसाता मेधानां यामानां सातो संभवने निमित्तभूते सति हे इंद्रापी ता ती वां युवां गीर्भिः क्षुतिमिह-
वामहे । आह्वयामहे ॥ १७ ॥

अमावास्यामिंद्रायस्व हविष इंद्रापी अवसेत्तनुवाक्सा । सूचितं च । इंद्रापी अवसा गतं गीर्भिर्विप्रः
प्रमतिमिच्छमानः । आ० १. ६. इति ॥

इंद्रामी अवसा गतमस्मभ्यं चर्षणीसहा । मा नो दुःशंसं ईशत ॥ ७ ॥

इंद्रामी इति । अवसा । आ । गतं । अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहा । मा । नः । दुःशंसः । ईशत ॥ ७ ॥

हे चर्षणीसहा चर्षणीनां मनुष्याणां शुभ्रभूतानामभिमतारो हे इंद्रापी अवसा गतं क्षीतुभ्यो देशेनाप-
सानेन सहा गतं । आनच्छतं । दुःशंसो दुष्टाभिश्चरनः पापवत्वादी शुभ्र नोऽस्माद्विद्यत । ईशित । असा-
न्वाधितुं मा शक्नोतु ॥

मा कस्य नो अररुषो धूर्तिः प्रणङ्गुर्त्यस्य । इंद्राग्नी शर्मे यच्छतं ॥८॥

मम । कस्य । नः । अररुषः । धूर्तिः । प्रणक् । मर्त्यस्य । इंद्राग्नी । शर्म । यच्छतं ॥ ८ ॥

हे इंद्रापी कस्य कस्यचिदप्यरक्षोऽरेर्मर्त्यस्य मनुष्यस्य संबंधिनी धूर्तिर्हिंसा नोऽस्मान्मां प्रणक् । मा
प्राप्नोतु । शर्म सुखं चाकामं यच्छतं । दत्तं ॥

गोमृद्धिरण्यवृद्धसु यद्वाग्मश्चावदीमहे । इंद्राग्नी तर्हनेमहि ॥९॥

गोऽमत् । हिरण्यऽवत् । वसु । यत् । वां । अश्वऽवत् । ईमहे । इंद्रायी इति । तत् ।
वृत्तेमहि ॥ ९ ॥

हे इंद्राग्नी गोमत्रोभिर्युतं हिरण्यवक्षिरक्षीः सुवर्णैर्युतमश्वावदक्षीक्षोपितं यदसु वां युवामोमहे याचामहे
तदसु युवयोः प्रसादाद्यं वनेमहि । संभजेमहि ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यत्सोम आ मुत इत्यारंभणीयाहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहः-
 स्त्रेषा प्रातःसवने तेनैव शंसनीया । सूचितं च । यत्सोम आ मुते नर इत्यारंभणीयाः शस्त्रा । आ० ७. २ ।
 इति ॥

यात्सोम् आ सुते नर इन्द्राग्नी अजोहवुः । सप्तीवंता सपर्यवः ॥ १० ॥

यत् । सोमै । आ । सुते । नरः । इन्द्रायी इति । अजोहवुः । सप्तिऽवंता । सपर्यवः ॥१०॥

सोमे सुतेऽभिषुते सति नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजः सपर्यवः परिचरणकामाः संतः सन्निपता प्रप्रास्ता-
 चाविन्द्रापी इन्द्रमग्निं च यथदाजोहवुः अभिपूयते तदा युवामागच्छतमिति शेषः ॥

उष्येभिर्वृषहंतमा या मैदाना चिदा गिरा । आंगूषैराविवासतः ॥ ११ ॥

उ॒क्थेभिः । वृ॒हन्ऽत॒मा । या । म॒न्दा॒ना । चि॒त् । आ । गि॒रा । आ॒ंगू॒षैः ।

आऽविवांसतः ॥ ११ ॥

युष्मन्तमा युष्माणामावरकाणां हंतुतमौ मंदागा मोदमानौ या याविंद्वापी उक्थेभिः शस्त्रिर्गिरा च
 क्षुत्वा चाविवासतः परिचर्येते ॥ आत्ययेन कर्मणि कर्तुं प्रत्ययः ॥ आंगूषिराघोषिरन्ये च सोषिर्यावाविवासतः
 परिचर्येते तौ युष्मांमागच्छतमिति शेषः ॥

ताविदुःशंसं मर्त्यं दुर्विद्यासं रक्षस्विनै। आभोगं हन्मना हतमुदधिं हन्मना हतं ॥१२॥

तौ । इत् । दुःशंसं । मय्यै । दुःविद्वांसं । रक्षस्विनं । आभोगं । हर्मना । हतं ।

उदऽधिं । हन्मना । हन्तं ॥ १२ ॥

हे इंद्रापी तो युवां कुःशंसं कुष्टाभिःशंसं कुर्विदोशं कुर्विज्ञानं रचस्विनं बलवन्तमाभोगमाहृत्वाकालो
 ऽपहृत्य भोक्तारं मर्त्यं मनुष्यं शत्रुं हृत्वा हननवाधभिनायुधिज हतं । हिंसं । उन्मेषार्थं कृष्टातिजं कृष्टयति ।
 उद्धृषिं । क्षुप्तोपमेतत् । उद्धृषाणं कुंमभिः । यथा कुंभोऽनायासेन भिद्यत एवमनायासेनैव शत्रुमायुधिज
 युवां हिंसं ॥ १८॥

प्र बोद्धेति बहुषुं बहुसुतं बहुविधत्वायै वैदुषं सरस्वतीदेवताये । तृतीया तु सरस्वदेवताया । अनुक्त्यर्थं
५ । प्र बोद्धेति बहु साधुत्वायै तु तृतीया सरस्वत इति । नतः सूक्तविनियोगः । प्रथमे ब्रह्मे प्रथमशस्त्रे प्र

चोदसा धायसा सस्र एवेति प्रउने । आ० ८. ९. । इति ॥ सरस्वती पश्या प्र चोदसिति वपाया याव्या । सूचितं च । प्र चोदसा धायसा सस्र एषा पावीरवी कन्या चिवायुः । आ० ३. ७. । इति ॥

प्र छेदेदसा धायसा सस्र एषा सरस्वती धरुणमायसी पूः ।

प्रबावधाना रथ्येव याति विश्वा अपो महिना सिंधुरन्याः ॥ १ ॥

प्र । छेदेसा । धायसा । सस्रे । एषा । सरस्वती । धरुणै । आयसी । पूः ।

प्रऽबावधाना । रथ्याऽइव । याति । विश्वाः । अपः । महिना । सिंधुः । अन्याः ॥ १ ॥

सरस्वत्या एषा नदीवन्निगमा । एषा दृश्यमाना नदीरूपा सरस्वत्यायस्त्रयसा निर्मिता पूः पुरीव धरणं ॥ विंगन्वत्यथः ॥ धरणा धारयिषी धायसा धारकेण चोदसोदकेन प्र सस्रे । प्रभावति । शीघ्रं गच्छति । सिंधुः खंदनशीला नदीरूपा सान्या विश्वाः सर्वा अप आपगा महिना महिन्वा प्रबावधाना भृशं बाधमाना रथ्येव प्रतोलीव विश्वीणां सती याति । गच्छति । यद्वा । रथ्येव रथिनेव यथा रथी रथेन मार्गस्थं तदगुल्मादिकं चूर्णीकृत्य गच्छति तद्वत् स्वकीयेन वेगेन सर्वं संपिबती गच्छतीत्यर्थः ॥

सरस्वत एव पश्या वपाया एकाचेतदित्यनुवाक्या । सूचितं च । एकाचेतत्सरस्वती नदीनामुत स्या नः सरस्वती जुषाणा । आ० ३. ७. । इति ॥

एकाचेतत्सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात् ।

रायश्चेतंती भुवनस्य भूरैर्घृतं पयौ दुदुहे नाहुषाय ॥ २ ॥

एकाः । अचेतत् । सरस्वती । नदीनां । शुचिः । यती । गिरिऽभ्यः । आ । समुद्रात् ।

रायः । चेतंती । भुवनस्य । भूरैः । घृतं । पयः । दुदुहे । नाहुषाय ॥ २ ॥

सहस्रवत्सरेण ऋतुना यज्यमाणो नाङ्गवो नाम राजा सरस्वतीं नदीं प्रार्थयामास सा च तस्मै सहस्रसंवत्सरपर्याप्तं पयो घृतं च प्रददौ । अयमर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । नदीनामन्वासां मध्ये शुचिः शुद्धा गिरिभ्यः सकाशादा समुद्रात्समुद्रपर्यन्तं यती गच्छेत्तस्मात् सरस्वती नद्यचेतत् । नाङ्गवस्त्र प्रार्थनामन्वासीत् । तथा भुवनस्य भूतजातस्य भूरैर्ब्रह्मण्यस्य रायो धनाणि चेतंती प्रज्ञापयंती प्रयच्छंती नाङ्गवाय राक्षं घृतं पयश्च सहस्रसंवत्सरऋतुः पर्याप्तं दुदुहे । दुग्धवती । दत्तवती ॥

सरस्वदेधताके पश्या स वावृध इति पुरोडाशस्य याव्या । सूचितं च । स वावृधे नद्यौ योषणासु यज्य त्रतं पशवो यन्ति सर्वे । आ० ३. ८. । इति ॥

स वावृधे नर्यो योषणासु वृषा शिन्नुर्वृषभो यज्ञियासु ।

स वाजिनं मघवद्भ्यो दधाति वि सातये तन्वं मामृजीत ॥ ३ ॥

सः । ववृधे । नर्यः । योषणासु । वृषा । शिन्नुः । वृषभः । यज्ञियासु ।

सः । वाजिनं । मघवद्भ्यः । दधाति । वि । सातये । तन्वं । मामृजीत ॥ ३ ॥

मध्यमन्वाजो वायुः सरस्वान् । नर्यो वृषभो द्वितो वृषा शेषनसमर्थः शिन्नुः प्रादुर्भावसमयेऽप्यतथा दृश्यमानो वृषभो वर्धिता एवंभूतः स सरस्वान् पश्विषासु यज्ञार्हासु योषणासु योषितस्वात्मनः कल्पभूतासु मध्यमन्वानास्यसु मध्ये ववृधे । वर्धते । स तादृशः सरस्वान् मघवद्भ्यो इषिभ्यश्चो यजमानेभ्यो वाजिनं वजिनं पुत्रं दधाति । ददाति । तथा सातये ज्ञानार्थं तन्वं तेषां शरीरं वि मामृजीत । विमार्ष्टि । ज्ञानार्थं संस्मरोती-

त्वर्थः । यद्यपि सारस्वतः कुतिः तथापि सरस्वत्याः प्रीयमाणं तत्सवनमिति ऋग्वेदोभिः सारस्वते नृभिः सा उक्तो विनिष्केनो न विद्वध्यते ॥

इत्यराचिऽष्टमेऽहनि प्रउग उत स्या न इति सारस्वतः सप्तमशुचः । सूचितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणिति प्रउगं । आ० ८. १०. इति ॥ सारस्वते पशौ पुरोडाशस्तोत्रं स्या न इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणा सरस्वत्यभि नो नेषि वक्षः । आ० ३. ७. इति ॥

उत स्या नः सरस्वती जुषाणोपं अवत्सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।

मित्तद्भुभिर्नमस्यैरियाना राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥ ४ ॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । जुषाणा । उपं । अवत् । सुऽभगा । यज्ञे । अस्मिन् ।

मित्तद्भुऽभिः । नमस्यैः । इयाना । राया । युजा । चित् । उत्तरा । सखिभ्यः ॥ ४ ॥

उतापि च जुषाणा प्रीयमाणा सुभगा शोभनधना स्या सा सरस्वती नोऽस्माकमस्मिन् उप अवत् । अस्मादीयाः सुतीक्ष्णमृणोतु । कीदृशी सा । मित्तद्भुभिः प्रह्वैर्जगुभिर्नमस्कीर्णमस्कारिर्देवैरियानोपगम्यमाना । चिच्छब्दार्थः । युजा नित्ययुक्तेन राया धनेन च संगता सखिभ्य उक्तरोत्कृष्टतरा । ईदृशस्मादीयाः सुतीक्ष्णमृणोत्तिलान्वयः ॥

पवित्रेषां सारस्वतस्य इविष इमा जुह्वाना इति याज्या । सूचितं च । इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिर्दधिकाव्यो अकारिषं । आ० २. १२. इति ॥

इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व ।

तव शर्मन्प्रियतमे दधाना उपं स्थेयाम शरणं न वृक्षं ॥ ५ ॥

इमा । जुह्वानाः । युष्मत् । आ । नमःऽभिः । प्रति । स्तोमं । सरस्वति । जुषस्व ।

तव । शर्मन् । प्रियऽतमे । दधानाः । उपं । स्थेयाम् । शरणं । न । वृक्षं ॥ ५ ॥

हे सरस्वति इमे मान्यस्मादीयानि इवींषि जुह्वानासुभं जुह्वतो वयं नमोभिस्त्वद्विषयेर्नमस्कारैर्युष्मत्सत्-
काशदा ॥ उपसर्गश्रुत्यैर्गन्त्रियाध्याहारः ॥ आददीमहि धनानीति शेषः । स्तोमं चास्मादीयं स्तोत्रं प्रति जुषस्व । प्रतिसेवस्व । वयं च प्रियतमेऽतिशयेन प्रिये तव त्वदीये शर्मन्शर्मणि सुखे दधाना निधीयमानाः संतः शरणं न वृक्षसावयभूतं वृक्षमिवोप स्तेयाम । त्वामुपतिष्ठेम । संगच्छेमहि ॥

अयमु ते सरस्वति वसिष्ठो द्वाववृतस्य सुभगे व्यावः ।

वर्धं शुभे स्तुवते रासि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

अयं । ऊं इति । ते । सरस्वति । वसिष्ठः । द्वारौ । अतस्य । सुऽभगे । वि । आवरित्यावः ।

वर्धं । शुभे । स्तुवते । रासि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

हे सुभगे शोभनधने सरस्वति अयं वसिष्ठो त्वां संतुष्टं तस्य यज्ञस्य संबन्धिनी द्वारौ पूर्वापरं व्यावः । विबुधोति । उ इति पूरकः । हे शुभे शुभवर्धे देवि वर्ध । वर्धस्व । तथा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वाजान्नाम रासि । प्रदेहि । अन्ववृतं ॥ १९८ ॥

गृहदु नाथिष इति वृक्षं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठवार्धं । आवा गृहती द्वितीया सतो गृहती तृतीया प्रकार-
पंक्तिः त्रिडाक्षिको व्यावः । अथवाऽप्युच्यते सरस्वतीदेवताकोऽन्ववृत सरस्वदेवताकः । तथा चानुवाकः । गृहदु

प्रगाथः प्रसारपंक्तिः पराश्विस्तो गायत्र्यः सरस्वती इति ॥ पंचमेऽहनि प्रथमशस्त्र आथः प्रगाथः सरस्वतस्तुषः । सूचितं च । बृहदु गायिष इति बार्हतं प्रथमं प्रगाथानेके । आ० ७. १२. इति ॥

बृहदु गायिषे वचोऽसुर्यो नदीनां ।

सरस्वतीमिन्महया सुवृक्तिभिः स्तोमैर्वसिष्ठ रोदसी ॥ १ ॥

बृहत् । ऊं इति । गायिषे । वचः । असुर्यो । नदीनां ।

सरस्वतीं । इत् । मह्य । सुवृक्तिभिः । स्तोमैः । वसिष्ठ । रोदसी इति ॥ १ ॥

अनयर्षिरात्मानं संबोध्य सरस्वत्याः सुती प्रेरयति । हे वसिष्ठ त्वं बृहदु बृहदेव महदेव वचः स्तोत्रं गायिषे । गायसि । किमर्थं । नदीनां मध्येऽसुर्यो ॥ असुराशब्दास्तुष्यैकवचनस्य आदेशः ॥ असुराणि वचवस्ति नदीरूपाणि सरस्वती । अस्याः प्रीणनार्थमित्यर्थः । तथा रोदसी बावापृथिव्योः स्त्रितां दिवि देवतारूपेण भूम्यां वायूपेण निवसंतीं सरस्वतीमित् सरस्वतीमेव सुवृक्तिभिः सुषु दोषवर्जितैः स्तोमैः स्तोषिर्मह्य । पूजय । सर्वदा सरस्वतीमेव सुहि नाम्नां देवतामिति भावः ॥

उभे यत्ने महिना ऋभे अंधसी अधिस्त्रियंति पूरवः ।

सा नो बोध्यविषी मरुत्सखा चोद् राधो मघोनां ॥ २ ॥

उभे इति । यत् । ते । महिना । ऋभे । अंधसी इति । अधिऽस्त्रियंति । पूरवः ।

सा । नः । बोधि । अविषी । मरुत्सखा । चोद् । राधः । मघोनां ॥ २ ॥

हे मुषि मुखवर्णे सरस्वति यद्यस्यासौ तव महिना महिन्मोमे अंधसी उभयविधं दिव्यं पार्थिवं चापि आत्ममारुतं वा पूरवः पूरयित्वा मनुष्या अधिस्त्रियंति अधिगच्छन्ति सा त्वमविषी रविषी सती नो ऽस्माभ्योधि । बुध्यस्व । अपि च मरुत्सखा । मरुतो माध्यमिका देवगणाः । ते सखायो यस्या माध्यमिकाया वाचसावृशो त्वं मघोनां हविर्ब्रह्मणोपेतानामस्याकं राधो धनं चोद् । प्रेरय ॥

भद्रमिन्द्रा कृणवत्सरस्वत्यक्वारी चेतति वाजिनीवती ।

गृणाना जमदग्निवत्स्तुवाना च वसिष्ठवत् ॥ ३ ॥

भद्रं । इत् । भद्रा । कृणवत् । सरस्वती । अक्वऽअरी । चेतति । वाजिनीऽवती ।

गृणाना । जमदग्निऽवत् । स्तुवाना । च । वसिष्ठऽवत् ॥ ३ ॥

भद्रा कक्षाणी भवनीया वा सरस्वती भद्रमिन्द्रमेव कक्षायमेव कृणवत् । अस्याकं करोतु । तच्चाक्व-
वार्यकुत्सितममना वाजिनीवत्यमवती चेतति । चेतयतु । अस्यान् प्रज्ञापयतु । यदा । मदीयं स्तोत्रं चेतति । जानातु । तथा जमदग्निवज्जमदग्निर्विदेव मया गुह्यानां सूयमाना वसिष्ठवत् ॥ अहोर्ध्वं वतिप्रत्ययः ॥ वसिष्ठार्हं वसिष्ठस्त्रागुरुर्ह्यं सुवाना सूयमाना च भव ॥

सरस्वतिवतके पशौ जनीयंत इति तिस्रः पुरोडाशहविषां क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । जनीयंतो न्वयव इति तिस्रो दिव्यं सुपर्णं वायवं बृहंतं । आ० ३. ८. इति ॥

जनीयंतो न्वयवः पुचीयंतः सुदानवः । सरस्वतं हवामहे ॥ ४ ॥

जनिऽयंतः । नु । अयवः । पुचिऽयंतः । सुऽदानवः । सरस्वतं । हवामहे ॥ ४ ॥

अनीयंतः । आयंत आस्वपत्नानीति जनयो वायाः । ता इच्छंतः पुत्रीयंतः पुत्राभ्यामयमानाः सुदानयः
श्रीभगवान् । अयं उपमंतारो वयं नव्य सरस्वतं देवं हवामहे । कुमहे । आह्वयामहे वा ॥

ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमंतो घृतश्रुतः । तेभिर्नोऽविता भव ॥ ५ ॥

ये । ते । सरस्वः । ऊर्मयः । मधुमंतः । घृतश्रुतः । तेभिः । नः । अविता । भव ॥ ५ ॥

हे सरस्वः सरस्व देव ते त्वदीया य ऊर्मयो वलसंधा मधुमंतो रसवतो घृतश्रुतो घृतस्य वृष्यदकस्य
चारिणो भवन्ति तेभिस्तेभिर्मिर्भिर्नोऽस्माकमविता रचिता भव ॥

अन्वारंभणीयायां सरस्वतो यागस्य पीपिवांसमित्यनुवाक्या । सूचितं च । पीपिवांसं सरस्वतो दिव्यं
सुपर्णं वायसं बृहंतं । आ० २. ८. इति ॥

पीपिवांसं सरस्वतः स्तनं यो विश्वदर्शतः । भक्षीमहि प्रजामिधं ॥ ६ ॥

पीपिवांसं । सरस्वतः । स्तनं । यः । विश्वदर्शतः । भक्षीमहि । प्रजां । इधं ॥ ६ ॥

पीपिवांसं प्रवृद्धं सरस्वतो देवस्य स्तनं शब्दाद्यमानं स्तनवद्भसाधारं वा मेघं भक्षीमहि । भजेमहि ।
प्रामुष्याम । यो विश्वदर्शतो विश्वेः सर्वेदर्शतो भवति बृहन्मानो भवति । तं स्तनं मेघमित्यर्थः । तथा प्रजां
पुत्रादिरूपाभिषमज्ञं च सरस्वतः प्रसादाद्भक्षीमहि ॥ २० ॥

यज्ञे दिव इति दशर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैदुषं । प्रथमैन्द्रो तृतीयानवम्योरिन्द्राब्रह्मणस्यती देवता
दशम्या इन्द्रावृहस्यती शिष्टाणां तु बृहस्यतिः । तथा चागुक्तांतं । यज्ञे दशैश्चादि बार्हस्पत्यमंथिंद्री च तृतीया-
नवम्यथिंद्रीब्राह्मणस्यति इति ॥ आभिन्नविकेयूक्थेषु तृतीयसवने सोमपुत्री ब्राह्मणाच्छंसिण इदमुत्तरं च
सूक्तमावापार्थं । सूचितं च । यज्ञे दिवः । आ० ७. ९. इति ॥

यज्ञे दिवो नृषदने पृथिव्या नरो यच देवयवो मदंति ।

इंद्राय यच सर्वनानि सुन्वे गमन्मदाय प्रथमं वयश्च ॥ १ ॥

यज्ञे । दिवः । नृषदने । पृथिव्याः । नरः । यच । देवयवः । मदंति ।

इंद्राय । यच । सर्वनानि । सुन्वे । गमत् । मदाय । प्रथमं । वयः । च ॥ १ ॥

यच यस्मिन् यज्ञे देवयवो देवाभ्यामयमाना नरो नेतार अस्मिन् मदंति इच्छन्ति यच यस्मिन् सवनान्य-
निषोतव्याः सोमा इन्द्रायिंद्रायं सुन्वे अभिषूयते पृथिव्याः संबन्धिनि नृषदने नृणां नेतृणां सदनभूति तस्मिन् यज्ञे
प्रथमं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं दिवो युक्तीकान्नमत । आगच्छतु । किमर्थं । मदाय मदार्थं । सोमं पातुमित्यर्थः ।
तथा वयस्य गंतारस्वदीया अस्माच्च गमत् । आगच्छतु ॥

आ देव्या वृणीमहेऽवांसि बृहस्पतिर्नो मह आ संखायः ।

यथा भवेम मीळुषे अनांगां यो नो दाता परावतः पितेव ॥ २ ॥

आ । देव्या । वृणीमहे । अवांसि । बृहस्पतिः । नः । महे । आ । संखायः ।

यथा । भवेम । मीळुषे । अनांगाः । यः । नः । दाता । परावतः । पिता इव ॥ २ ॥

हे संखायः समानजानाः स्रोतारः वयं देव्या देव्यानि द्विसंबन्धीयवांसि रचयामा पुत्रीमहि । अभि-
जामहे । प्रार्थयामहे । नोऽस्माकं हविर्बृहस्यतिर्बृहतां पाकयिता देव आ महि । महतिर्दानार्थः । आमहति ।
आदत्ति ॥ योपस्य अन्नमिषदेभिति तयोपः ॥ यो बृहस्यतिः परावतो दूरदेशाजानाह्वय पुत्रीभ्यः पितेव

नोऽस्माभ्यं दाता भवति तस्मै मीळुषे धेनुं बृहस्पतयेऽनामा अनागस अनपराधा यथा वचं भवेम हे सखायः
तथा यूयं परिचरतेति शेषः ॥

तमुज्येष्टं नमसा हविर्भिः सुशेवं ब्रह्मणस्पतिं गृणीषे ।

इंद्रं स्योको महि दैव्यः सिषक्तु यो ब्रह्मणो देवकृतस्य राजा ॥३॥

तं । ऊं इति । ज्येष्टं । नमसा । हविःऽभिः । सुऽशेवं । ब्रह्मणः । पतिं । गृणीषे ।

इंद्रं । स्योकः । महि । दैव्यः । सिषक्तु । यः । ब्रह्मणः । देवऽकृतस्य । राजा ॥३॥

ज्येष्ठं प्रशस्ततमं सुशेवं सुमुखं ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिं पालयितारमेतत्संज्ञं तमु तमेव देवं नमसा नमस्कारेण
हविर्भिषक्तपुरोडाशादिभिश्च सार्धं गृणीषे । गृणे । सुवे । अपि च महि महान्तिंद्रं दैव्यो देवार्हः स्योको
ऽस्मादीयः सावको मंत्रः सिषक्तु । सेवतां । ब्रह्मणोऽन्नस्य मंत्रस्य वा देवकृतस्य दैवः स्योतुभिः कृतस्य य इन्द्रो
ब्रह्मणस्पतिर्वा राजेश्वरो भवति । तमिंद्रं तं ब्रह्मणस्पतिमिति संबंधः ॥

स आ नो योनिं सदतु प्रेष्ठो बृहस्पतिर्विश्ववारो यो अस्ति ।

कामो रायः सुवीर्यस्य तं दात्पर्धेन्नो अति सञ्चतो अरिष्टान् ॥४॥

सः । आ । नः । योनिं । सदतु । प्रेष्ठः । बृहस्पतिः । विश्वऽवारः । यः । अस्ति ।

कामः । रायः । सुऽवीर्यस्य । तं । दात् । पर्धेत् । नः । अति । सञ्चतः । अरिष्टान् ॥४॥

प्रेष्ठः प्रियतमः स बृहस्पतिर्नोऽस्माकं योनिं स्नानं वेदितव्यमा सदतु । आसीदतु । आगत्योपविशतु ।
यो बृहस्पतिर्विश्ववारो विश्वैर्वरणीयोऽस्ति भवति । अपि च रायो धनस्य सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य च यः
कामोऽस्माकमभिलाषोऽस्ति तं काममस्माभ्यं दात् । ददातु । काम्यमानं प्रयच्छस्वित्यर्थः । तथा सञ्चत उपद्रुविः
संसक्तान्नोऽस्नानरिष्टानहंसितान् कृत्वाति पर्वत् । अतिपारयति शत्रून् ॥

तमा नो अर्कममृताय जुष्टमिमे धासुरमृतासः पुराजाः ।

शुचिक्रंदं यजतं पस्त्यानां बृहस्पतिमनर्वाणं हुवेम ॥५॥

तं । आ । नः । अर्कं । अमृताय । जुष्टं । इमे । धासुः । अमृतासः । पुराऽजाः ।

शुचिऽक्रंदं । यजतं । पस्त्यानां । बृहस्पतिं । अनर्वाणं । हुवेम ॥५॥

तं सर्वत्र भोक्तव्यतया प्रसिद्धममृतायामरणत्वाय जीवनाय जुष्टं पर्याप्तमर्कमर्चनसाधनमन्नं पुराजाः पुरा
जाता इमेऽमृतासोऽमरणा देवा बृहस्पतिराज्ञया नोऽस्माभ्यमा धासुः । प्रदधुः । वयं च शुचिक्रंदं शुद्धस्वोर्ध्वं
पस्त्यानां । पस्त्यमिति गृहनाम । तेन तदंतो लक्ष्यते । गृहिणां यजतं यष्टव्यमनर्वाणमप्रत्युतं किनाप्यप्रतिगतं
बृहस्पतिं बृहतां पाबुवं देवं जवेम । आद्रव्याम । क्षुधेम वा ॥ २५॥

तं शग्मासो अरुघासो अश्वो बृहस्पतिं सहवाहो वहति ।

सहश्चिद्यस्य नीलवत्संधस्य नभो न रूपमरुषं वसानाः ॥६॥

तं । शग्मासः । अरुघासः । अश्वः । बृहस्पतिं । सहऽवाहः । वहति ।

सहः । चित् । यस्य । नीलऽवत् । संधऽस्य । नभः । न । रूपं । अरुषं । वसानाः ॥६॥

शरमासः शरमाः सुखकराः शक्ता वाहवास आरोचमानाः सहबाहः संहत्व वाहका चक्षासं बृहस्पतिं वहति । वहंतु । यस्य बृहस्पतिः सहसिद्धलं च भवति । नीलवत् । नीलं निलयो निवासः । तद्युक्तं सधस्यं सहस्यार्णं च यस्य । तं बृहस्पतिमित्यन्वयः । कीदृशा अन्नाः । नमो नादित्यमिवाहवमारोचमाने रूपं वसाना धारयंतः ॥

स हि शुचिः शतपंचः स शुंध्युहिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः ।

बृहस्पतिः स स्वावेशः चतुष्पः पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥ ७ ॥

सः । हि । शुचिः । शतऽपंचः । सः । शुंध्युः । हिरण्यऽवाशीः । इषिरः । स्वऽसाः ।

बृहस्पतिः । सः । सुऽआवेशः । चतुष्पः । पुरु । सखिऽभ्यः । आऽसुतिं । करिष्ठः ॥ ७ ॥

स हि स खलु बृहस्पतिः शुचिः शुद्धः शतपंचो बह्विधवाहनः । स एव शुंध्युः सर्वेषां शोधयिता हिरण्यवाशीः । वाशीति वाङ्माम । हितरमणीयवाक् । यद्वा । वाशीभिस्तत्तारमकयीभिः । अ० १०. १०१. १०. इति निगमादास्मायुधं । स्वर्णमयायुधः । इषिरो गंताभेषणीयो वा स्वर्षाः स्वर्णस्य संभक्ता । यद्वा । सरणशीलस्रोदकस्य सगिता दाता । स एव बृहस्पतिः स्वावेशः सुनिवासः चतुष्पः दर्शनीयः । ईदृशी देवः सखिभ्यः स्रोतुभ्यः पुत्रं बह्वलमासुतिमत्तं करिष्ठः कर्तुतमो दातुतमो भवति ॥

देवी देवस्य रोदसी जनिची बृहस्पतिं वावृधतुर्महत्वा ।

दक्षाय्याय दक्षता सखायः करब्रह्मणे सुतरा सुगाधा ॥ ८ ॥

देवी इति । देवस्य । रोदसी इति । जनिची इति । बृहस्पतिं । ववृधतुः । महिऽत्वा ।

दक्षाय्याय । दक्षत । सखायः । करत् । ब्रह्मणे । सुऽतरा । सुऽगाधा ॥ ८ ॥

देवी देवी दानादिगुणयुक्ते देवस्य बृहस्पतिर्जनिची जनयित्री रोदसी यावापृथिवी महत्त्वा महत्त्वेन युक्ते बृहस्पतिं ववृधतुः । वर्धयामासतुः । हे सखायः दूयमपि दक्षाय्याय वर्धनीयाय । द्वितीयार्थे चतुर्थी । वर्धनीयं तं बृहस्पतिं दक्षत । वर्धयत । स च बृहस्पतिर्ब्रह्मणे बृहिताय प्रभूतायाम्नाय तदर्थं सुतरा सुतराणि सुखिष्ठ तरणीयानि सुगाधा सुखिनावगाहनीयान्युदकानि करत् । करोतु ॥

इयं वां ब्रह्मणस्पते सुवृक्तिर्ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे अकारि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमयो वनुषामरातीः ॥ ९ ॥

इयं । वां । ब्रह्मणः । पते । सुऽवृक्तिः । ब्रह्म । इंद्राय । वज्रिणे । अकारि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंऽधीः । जजस्तं । अर्यः । वनुषां । अरातीः ॥ ९ ॥

हे ब्रह्मणस्पति तुभ्यं वज्रिणि वक्रवत् इंद्राय च वां युवाभ्यां । तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ त्ररा मंचरूपेयं सुवृक्तिः सुप्रयुक्ता सुतिरकारि । मया कृताभूत् । तौ युवां धियोऽक्षदीयानि कर्माक्षविष्टं । रचतं । तथा पुरंधीः पुरंधीर्ब्रह्मः सुतीर्जिगृतं । निगिरतं । मुकुतमिति यावत् । अर्योऽरीरभिर्गंधीर्गुषां संभक्त्यामक्षाकमरातोः शत्रुसेना वज्रसं । उपचपयतं ॥

तृतीयसवनं कृत्वा ब्राह्मणाणां सिनो बृहस्पतिं युवमिति शुश्रूषाम्ना । सूचितं च । बृहस्पतिं युवमिन्द्रश्च बल इति याज्या । अ० ६. १. इति ॥ वाजपेथिऽतिरिक्तोक्तस्यैव परिधानीया । सूचितं च । बृहस्पतिं युवमिन्द्रश्च बल इति परिधानीया । अ० ९. ९. इति ॥

बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाये उत पार्थिवस्य ।

ध॒क्षं र॒यिं स्तु॒वते की॒रये॑ चि॒ष्ट्रयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥ १० ॥

बृहस्पते । यु॒वं । इ॒न्द्रः । च । वस्वः । दि॒व्यस्य॑ । ई॒शा॒ये इति॑ । उ॒त । पार्थि॒वस्य॑ ।

ध॒क्षं । र॒यिं । स्तु॒वते । की॒रये॑ । चि॒ष्ट्र । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॒ । नः ॥ १० ॥

हे बृहस्पते त्वं चेंद्रश्च युवां दिव्यस्य दिवि मवस्य वस्वो वसुनो धनक्षेशाये । अतः कारणात् सुजते सोमं जुवते कीरये । सोतुनामेतत् । सोमे रयिं धनं धत्तं । दत्तं । चिदिति पूरणः । अन्यत्रतं ॥ २२ ॥

अध्वर्यव इति सप्तर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्चं वैदुममिन्द्रं सप्तमिन्द्रावाहस्यत्या । तथा चानुक्रांतं । अध्वर्यवः सप्तोक्तदेवताविति ॥ पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

अध्वर्यवोऽरुणं दुग्धमंशुं जुहोतन वृषभाय क्षितीनां ।

गौरावेदीयाँ अवपानमिन्द्रो विश्वाहेद्याति सुतसोममिच्छन् ॥ १ ॥

अध्वर्यवः । अ॒रुणं॑ । दु॒ग्धं । अं॒शुं । जु॒होत॑न । वृ॒षभा॑य । क्षि॒तीनां॑ ।

गौरा॒त् । वेदी॑यान् । अ॒व॒ऽपानं॑ । इ॒न्द्रः । वि॒श्वाहा॑ । इत् । या॒ति । सु॒त॒ऽसोमं॑ । इ॒च्छन् ॥ १ ॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार अस्त्रिजः क्षितीनां जनानां मध्ये वृषभाय श्रेष्ठमिन्द्रावाहणमारोचमानं दुग्धमभिषुतमंशुं सोमं जुहोतन । जुहुत । अवपानमवकम्य स्थितं दूरस्थं पातयं सोमं गौरात्रौरमृगादपि वेदीयानतिशयेन विद्वानिन्द्रः सुतसोममभिषुतसोमं यजमानमिच्छन्नन्विच्छन् विश्वाहा विश्वान्वहानीदेव सर्वदेवभ्याति । गच्छति । अतस्तस्या इन्द्राय सोमं जुहुतेत्यन्वयः ॥

यद्दधिषे प्रदिवि चार्वन्नं दिवेदिवे पीतिमिदस्य वक्षि ।

उत हृदोत मनसा जुषाण उशन्नैद्र प्रस्थितान्पाहि सोमान् ॥ २ ॥

यत् । द॒धिषे॑ । प्र॒ऽदिवि॑ । चा॒रुं । अ॒न्नं । दि॒वेऽदिवे॑ । पी॒तिं । इत् । अ॒स्य॑ । व॒क्षि ।

उ॒त । हृ॒दा । उ॒त । म॒नसा॑ । जु॒षा॒णः । उ॒शन् । इ॒न्द्र । प्र॒ऽस्थिता॑न् । पा॒हि । सो॒मान् ॥ २ ॥

हे इन्द्र यदिचि प्रगतेषु दिवसेषु पूर्वसाम्नास्ते चाद्य शोमनं यत्सोममवकममं दधिषे पात्रेनोदरे धारयसि अस्त्र सोमस्य पीतिमित् पात्रमेव दिवे दिवे प्रतिदिवसमिदानीमपि वक्षि । कामयसे ॥ यश्च कांतावित्यस्य सिपि शपो बुक्कि बलकलवलेष्वितद्रूपं ॥ उतापि च हे इन्द्र हृदा हृदयेन । उतशब्दार्थः । मनसा च जुषाणः शेषमान उशन्नसाम्नामयमानस्तत् प्रस्थितान् पुरस्तात्तीतानुत्तरवेदिस्थान् सोमान्पाहि । पिय ॥

जज्ञानः सोमं सहसे पपाथ प्र ते माता महिम्नान्मुवाच ।

एन्द्र पप्राथोर्वेतरिषं युधा देवेभ्यो वरिवचकथं ॥ ३ ॥

ज॒ज्ञानः॑ । सो॒मं । स॒ह॒से॑ । प॒पा॒थ । प्र । ते॒ । मा॒ता । म॒हि॒म्ना॑न् । उ॒वा॒च ।

आ । इ॒न्द्र । प॒प्रा॒थ । उ॒रु । अ॒न्तरि॑षं । यु॒धा । दे॒वेभ्यः॑ । व॒रि॒वः । च॒क॒थं ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं जज्ञानो जायमान एव सहसे वपाथ सोमं पपाथ । पीतवानसि । ते तव महिमानं महत्त्वं माता लदीया जनव्यदितिः प्रोवाच । प्रोक्तवती । संवादसूक्तेऽर्थं पंचा दत्तादिषु नही त्यक्त । अ० ४. १८. ४. ।

एत्थर्धर्षादारम्भादिभिर्द्रुमहन्त्वस्तीक्ष्णत्वात् । अतः कारणात् हे इंद्र त्वमुद्य विस्तीर्णमंतरिक्षमा पप्राच । स्वतिव-
सापूरितवानसि । अपि च युधा युधेन देवेभ्यः स्तोतुभ्यो देवेभ्य एव वा वरिवो धनं चकार्य । कृतवानसि ॥

यद्यो॒धया॑ म॒हतो॑ म॒न्यमाना॑न्ता॒स्त्राक्षाम् तान्बा॒हुभिः॑ शाश॑दानान् ।

यद्या॒ नृभिर्वृ॑तं इं॒द्राभियु॑ध्या॒स्तं त्वया॑जिं सौ॒श्रव॑सं जयेम ॥४॥

यत् । यो॒धयाः । म॒हतः । म॒न्यमानान् । सा॒क्षाम् । तान् । बा॒हुऽभिः । शाश॑दानान् ।

यत् । वा । नृ॒ऽभिः । वृ॑तः । इं॒द्र । अ॒भिऽयु॑ध्याः । तं । त्वया॑ । अ॒जिं । सौ॒श्रव॑सं । ज॒येम ॥४॥

हे इंद्र महतः प्रभूतान् मन्यमानान्स्त्राक्षदा योधयाः अस्त्राभिर्योधये । तैः सह योयुं वर्यं प्रयच्छे-
रित्वर्यः । तदावीं शशदानान् हिंसतस्त्राक्षपून्वाऽभिरायुधनिरपेक्षीरेव स्वप्नसादात्ताचाम् । सहैम ।
अभिभवेम । यदा यदि वा हे इंद्र नृभिर्नृभिर्मन्त्रिर्वृतः परिवृतस्त्वमेवामियुध्याः अस्त्रादीयाऽऽपूणमियुधैश्च
सौश्रवसं । अयोऽग्रं यशो वा । शोभनस्य अवसो हेतुं तमाजिं संयामं त्वया सहायेन वर्यं जयेम ॥

म्रे॒द्रस्य॑ वोचं प्रथ॒मा कृ॑तानि प्र नू॒तना॑ म॒घवा॑ या च॒कार ।

य॒दे॒दे॒वीर॑संहिष्ट मा॒या अ॒थाभ॑व॒त्केवलः॑ सोमो॒ अस्य॑ ॥५॥

प्र । इं॒द्रस्य॑ । वो॒चं । प्रथ॒मा । कृ॑तानि । प्र । नू॒तना॑ । म॒घऽवा॑ । या । च॒कार ।

य॒दा । इत् । अ॒दे॒वीः । अ॒संहिष्ट॑ । मा॒याः । अ॒थ । अ॒भ॒वत् । के॒वलः । सोमः॑ । अ॒स्य ॥५॥

इंद्रस्य कृतानि वीर्यकर्माणि प्रथमा प्रथमानि पुरातनानि प्र वोचं । प्रव्रवीमि । मघवा मघवानिद्रो या
षानि चकार कृतवान् नूतना नूतनान्यभिनवानि च तानि प्र वोचं । यदेष्टदेवादेवीरासुरीर्मायासौः कृतान्य-
संहिष्ट अभवत् अथानंतरमेवास्त्रेन्द्रस्य सोमः केवलोऽसाधारणोऽभवत् । तदाप्रभृतिव सोमस्त्रेन्द्रस्य चासा-
धारणः संबंधो जात इत्यर्थः ॥

तवे॒दं वि॒श्वम॒भितः॑ प॒श्य॒ष्यं॑ यत्प॒श्यसि॑ च॒क्षसा॑ सूर्य॑स्य ।

ग॒वाम॑सि गोप॒तिरे॒कं इं॒द्र भ॒क्षीम॑हि ते प्र॒यत॑स्य व॒स्वः ॥६॥

तव॑ । इ॒दं । वि॒श्वं । अ॒भितः॑ । प॒श्य॒ष्यं॑ । यत् । प॒श्यसि॑ । च॒क्षसा॑ । सूर्य॑स्य ।

ग॒वां । अ॒सि । गोऽप॑तिः । ए॒कः । इं॒द्र । भ॒क्षीम॑हि । ते । प्र॒य॒त॑स्य । व॒स्वः ॥६॥

हे इंद्र पश्यष्वं । पश्यो द्विविधा द्विपादश्चतुष्पादश्च । तेष्वो हितमभितः सर्वतो विद्यमानमिदं विश्वं सर्वं
अवतवितवैव स्वमृतं । सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य चक्षसा तिवसा यद्विश्वं पश्यसि त्वं प्रकाशयसि । अपि च हे इंद्र
एक एव त्वं गोपतिरसि । न केवलमेकस्या एव गोपतिरपि तु सर्वास्वामित्वाद् गवामिति । अतः कारणात्
त्वया प्रयतस्य प्रयतस्य । द्वितीयार्थे षष्ठीः । प्रयं वस्वो धनं मघोमहि । भवेमहि ॥

बृ॒ह॒स्पते॑ यु॒वमि॑न्द्रश्च व॒स्वो दि॒व्यस्ये॑शा॒थे उ॒त पा॒र्थिव॑स्य ।

ध॒त्तं र॒यिं क्षु॑व॒ते की॒रये॑ चि॒द्युयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॒ नः ॥७॥

बृ॒ह॒स्पते॑ । यु॒वं । इं॒द्रः । च । व॒स्वः । दि॒व्यस्य॑ । ई॒शा॒थे इति॑ । उ॒त । पा॒र्थिव॑स्य ।

ध॒त्तं । र॒यिं । क्षु॒व॒ते । की॒रये॑ । चि॒त् । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः ॥७॥

व्याख्यातयं । अचरार्चसु । हे बृहस्पति त्वं चंद्रस्य युवां दिव्यस्य पार्थिवस्य चोभयविधस्य धनक्षेत्री
मवयः । ती युवां सुवते स्तोत्रे धनं दत्तमिति ॥ २३ ॥

परो माचयेति सप्तर्षं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं । उरुं यज्ञायत्नायासिस ऐंद्राविष्णव्यः शिष्टाः
केवलविष्णुदेवताकाः । तथा चानुकांतं । परो वैष्णवं तूष्मिद्विंशत्य तिस्र इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥
विष्णुदेवताके पशौ परो माचयेति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । परो माचया तन्वा वृधानेरावती
धेनुमती हि भूतं । आ० ३. ८. इति ॥

परो माचया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वस्रुवन्ति ।

उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वं परमस्य वित्से ॥ १ ॥

परः । माचया । तन्वा । वृधान । न । ते । महिऽत्वं । अन्नु । अश्रुवन्ति ।

उभे इति । ते । विद्म । रजसी इति । पृथिव्याः । विष्णो इति । देव । त्वं । परमस्य । वित्से ॥ १ ॥

पर इति सकारांतं परस्तादित्यस्यार्थं ॥ परशब्दाच्छांदसोऽसिप्रत्ययः परो दिवा पर एना पृथिव्या
। ऋ० १०. ८२. ५. इति यथा । माचयेति व्यत्ययेन तृतीया ॥ माचया परः परस्ताद्वर्तमानयापरिमितया
तन्वा शरीरेण वृधान वर्धमान हे विष्णो ते तव महित्वं महत्त्वं नान्वस्रुवन्ति । नान्वस्यास्रुवन्ति । त्रैविक्रमसमये
यत्तव माहात्म्यं तत्सर्वैरपि जनेर्ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ते तवोभे रजसी उभौ लोकी पृथिव्या आरभ्य
पृथिवीमंतरिक्षं च विद्म । आनीमः । वयं चक्षुषोपलभामहे नान्वत् । हे देव ज्योतिमान विष्णो त्वमेव परमस्य
स्वर्गादेश्चक्रेष्टलोकस्य । द्वितीयार्थे पशौ । परमं लोकं वित्से । जानासि । अतस्तव महत्त्वं न केनापि व्याप्तुं
शक्यमिति भावः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ न ते विष्णो इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । न ते विष्णो जायमानो न जातस्त्वं
विष्णो सुमतिं विश्वजन्मां । आ० ३. ८. इति ॥

न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिस्त्रः परमंतमाप ।

उदस्तभा नाकमृष्वं बृहंतं दाधर्थं प्राचीं ककुभं पृथिव्याः ॥ २ ॥

न । ते । विष्णो इति । जायमानः । न । जातः । देव । महिस्त्रः । परं । अंतं । आप ।

उत् । अस्तभा । नाकं । मृष्वं । बृहंतं । दाधर्थं । प्राचीं । ककुभं । पृथिव्याः ॥ २ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्त विष्णो ते तव महिम्नो महत्त्वस्य परं विप्रकृष्टमंतमवसानं जायमानः प्रादुर्भव-
ज्जगो नाप । न प्राप्नोति । तथा जातः प्रादुर्भूतोऽपि जगो नैव प्राप्नोति । तव महत्त्वस्यावसानं नास्ति । अत
एव सर्वेर्न ज्ञायत इति भावः । कोऽसी महिमा तमाह । अष्वं दर्शनीयं बृहंतं महांतं नाकं बुलोकमुदस्तभाः ।
त्वमूर्ध्वमधारयः । यथाधो न पतति तथा । पृथिव्या भूमेः संबन्धिनीं प्राचीं ककुभं च दाधर्थं । धारितवानसि ।
उपलब्धमेतत् सर्वस्य भूतजातस्य । तथा च मंत्रांतरं । य उ विधातुः पृथिवीमुत यामेको दाधार सुवनामि
विधा । ऋ० १. १५४. ४. इति ॥

पूर्वोक्त एव पशविरावती इति हविषो याज्या । सूचितं च । इरावती धेनुमती हि भूतं विश्वकर्महविषा
वावृधान इति हे । आ० ३. ८. इति ॥

इरावती धेनुमती हि भूतं सूयवसिनी मनुषे दशस्या ।

अस्तभा रोदसी विष्णवेते दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूक्षैः ॥ ३ ॥

इरावती इतीरावती । धेनुमती इति धेनुमती । हि । भूतं । सुयवसिनी इति
 सुयवसिनी । मनुषे । दृश्या ।
 वि । अस्तम्भाः । रोदसी इति । विष्णो इति । एते इति । दार्धर्ष । पृथिवी । अभितः ।
 मयूखैः ॥ ३ ॥

हे ब्राह्मणपृथिवी मनुषे लुवते मनुष्याय दृश्या दित्तया युक्ते युवामिरावती अन्नवत्वी धेनुमती गोमत्वी
 सुयवसिनी शोभनयवसे च भूतं । अभूतं । हिशब्दः प्रसिद्धौ । विष्णुना विकांतत्वाद्युवामेवमेव खलु पूर्वमभूत-
 मित्यर्थः । हे विष्णो एते इमे रोदसी ब्राह्मणपृथिवी अस्तम्भाः । विविधमधारयः । पृथिवीमूर्ध्वमुखत्वेन आ-
 मधोमुखत्वेनेति विविधत्वं । अपि च पृथिवीं प्रथितामिमां भूमिमभितः सर्वत्र स्थितिर्मयूखैः पर्वतैर्दार्धर्ष ।
 धारितवानसि । यथा न चलति तथा दृढीकृतवानित्यर्थः । पर्वता हि विष्णोः स्वभूताः । विष्णुः पर्वतानाम-
 धिपतिरिति श्रुतेः । ते० सं० ३. ४. ५. १. ॥

उरुं यज्ञाय चक्रधुरं लोकं जनयन्ता सूर्यमुषासमग्निं ।
 दासस्य चिद्वृषशिप्रस्य माया जघ्नधुर्नरा पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥
 उरुं । यज्ञाय । चक्रधुः । उं इति । लोकं । जनयन्ता । सूर्यं । उषसं । अग्निं ।
 दासस्य । चित् । वृषऽशिप्रस्य । मायाः । जघ्नधुः । नरा । पृतनाज्येषु ॥ ४ ॥

हे इंद्राविष्णू यज्ञाय यजमानाद्योर्बं विसीर्षं लोकं स्वर्गाख्यं चक्रधुरं । कृतवन्ती खलु युवां । किं कुर्वन्ती ।
 सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यमुषसं तमोनिवारकमुषःकाशमग्निं चासुरैरावृतं जनयन्ती पुनः प्रादुर्भाषयन्ती । हे
 नरा भित्ताराविंद्राविष्णू वृषशिप्रसीतसंज्ञस्य दासस्य चिद्वृषपथितुरसुरस्य मायाः पृतनाज्येषु संयामेषु
 जघ्नधुः । जिहंसधुः । युवां सूर्यादिकं जनयन्तावित्युच्यते ॥

इंद्राविष्णू दृंहिताः शंबरस्य नव पुरो नवतिं च अघिष्टं ।
 शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं ह्यो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥ ५ ॥
 इंद्राविष्णू इति । दृंहिताः । शंबरस्य । नव । पुरः । नवतिं । च । अघिष्टं ।
 शतं । वर्चिनः । सहस्रं । च । साकं । ह्यः । अप्रति । असुरस्य । वीरान् ॥ ५ ॥

हे इंद्राविष्णू दृंहिता दृढीकृता नव नवतिं च नवोत्तरनवतिसंख्याकाः पुरः पुराणि शंबरस्य स्वभूतानि
 अघिष्टं । अघिंसिष्टं ॥ अथ हिंसायां ॥ अपि च शतं सहस्रं च वर्चिनोऽसुरस्य वीरानप्रति प्रतिद्विगो यथा न
 भवन्ति तथा साकं सह सद्य एव ह्यः । अघिंसिष्टं । यो वर्चिनः शतमिन्द्रः सहस्रं । अ० २. १४. ६. इति हि
 निबन्धांतरं ॥

इयं मनीषा बृहती बृहंतोरुक्रमा तवसा वर्धयन्ती ।
 ररे वां स्तोमं विदधेषु विष्णो पितृवत्तमिषो वृजनेष्विन्द्र ॥ ६ ॥
 इयं । मनीषा । बृहती । बृहन्ता । उरुऽक्रमा । तवसा । वर्धयन्ती ।
 ररे । वां । स्तोमं । विदधेषु । विष्णो इति । पितृवत्तं । इषः । वृजनेषु । इंद्र ॥ ६ ॥

बृहती महतीयं मनीषा मनीषा क्षुतिर्बृहता बृहती महतापुत्रक्रमा विस्तीर्णविक्रमी । विष्णुना वृद्धेका-

श्रीमावाहिंद्वापुस्त्रमत्वं । तवसा । तव इति वक्षस्व वृद्धिर्वा नामधेयं । तद्वती एवंभूती युवा वर्धयती प्रवृद्धी कुर्वन्त्वस्माभिः कृता । हे विष्णो हे इन्द्र विद्येषु यज्ञेषु वा युवाभ्यां क्षीममुत्तमवचनं कोकं ररे । इदे ॥ रा दानं इति धातुः ॥ ती युवा वृजनेष्विषोऽज्ञानि पितृवतं । अस्मभ्यं वर्धयतं ॥

अभ्युदयेष्टो विष्णोः शिपिविष्टस्व वषट् इत्येवानुवाक्या । सूचितं च । भद्रा ते इत्या मुक्तोत्त पायी वषट् विष्णवांस आ कृणोमि । आ० ३. १३. इति ॥

वषट् विष्णवांस आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट ह्यं ।

वर्धेतु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

वषट् ते । विष्णो इति । आसः । आ । कृणोमि । तत् । मे । जुषस्व । शिपिऽविष्ट । ह्यं ।

वर्धेतु । त्वा । सुऽस्तुतयः । गिरः । मे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे विष्णो ते तुभ्यमास आस्मादामिसुखं वषट् कृणोमि । करोमि । वषट्कारेण हविर्हावयामि । हे शिपिविष्ट । शिपयो ररमयः । तैराविष्ट विष्णो तद्वषट्कृतं मे मदीयं ह्यं हविकुषस्व । सेवस्व । सुष्टुतयः श्रीमन्सुत्वात्मिका गिरो वाचस्व त्वां वर्धेतु । वर्धयंतु । अन्यत्रतं ॥ २४ ॥

नू मर्त इति सप्तम्येकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं चैष्टुमं विष्णवं । नू मर्त इत्यनुक्तांतं ॥ उक्थ्येऽष्टावाक्यश्रम इदं शंसनीयं । सूचितं च । अतुर्वनिषी नू मर्तो भवा मिषः । आ० ६. १. इति ॥

नू मर्तो दयते सनिष्यन्तो विष्णवे उरुगायाय दाशन्त ।

प्र यः सचाचा मनसा यजात एतावैतं नर्येमाविवासात् ॥ १ ॥

नु । मर्तः । दयते । सनिष्यन् । यः । विष्णवे । उरुऽगायाय । दाशन्त ।

प्र । यः । सचाचा । मनसा । यजाते । एतावैतं । नर्ये । आऽविवासात् ॥ १ ॥

स मर्तो मनुष्यः सनिष्यन्ममिच्छन्नु चिप्रं दयति । धनमादत्ते ॥ दयतिराकृपुर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ यो मनुष्य उरुगायाय वज्रमिः कीर्तनीयाय विष्णवे दाशन्त इवीवि दद्यात् । यश्च सचाचा सहाचता मनसा मननेन क्षीयेत् प्र यजाते प्रकर्षेण पूजयेत् एतावन्तमेतावत्परिमाणं महांतं नर्थं नरेभ्यो हितं विष्णुमाविवासात् नमस्तारादिभिः परिचरेत् । स मर्तो दयत इत्यन्वयः । यद्वा ॥ सनिष्यन्निति सन्तिर्लोभार्थस्य दृष्टि र्कृपं । स मर्तः सनिष्यन् धनाद्धिर्नि सप्लक्षमानो भवन्नेव हविरादिकं नु चिप्रं दयति विष्णवे ददातीति शीघ्रं ॥

विष्णुदेवस्य पशौ पुरोडाशस्य त्वं विष्णो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्मा वि चक्रमे पुथिवीमेव एतां । आ० ३. ८. इति ॥

त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्मामप्रयुतामेवयावो मतिं दाः ।

पर्वो यथा नः सुवितस्य भूरेरश्वावतः पुरुषंन्द्रस्य रायः ॥ २ ॥

त्वं । विष्णो इति । सुऽमतिं । विश्वऽजन्मां । अग्रऽयुतां । एवऽयावः । मतिं । दाः ।

पर्वः । यथा । नः । सुवितस्य । भूरेः । अश्वऽवतः । पुरुऽचन्द्रस्य । रायः ॥ २ ॥

हे एवयावः । एवा प्राप्तव्याः कामाः । तां चापयति प्रापयति क्षीतुनिष्यवावः । हे एवयावन् विष्णो त्वं विश्वजन्मा सर्वजनहितां देविर्विद्युतां सुमतिमनुपहृषिं दाः । अस्मभ्यं देहि । सुवितस्य सुप्त प्राप्तव्यस्य भूरेर्वज्रस्यश्वावतोऽस्युत्तमस्य पुरुषंन्द्रस्य पुरुषां वज्रनामाद्वादकस्य रायो धनस्य पर्वः संपर्को नोऽस्माकं यथा भवति तथा देहीत्यन्वयः ॥

विष्णुस्योपांशुधावस्य चिदेव इति याज्या । सूचितं च । इह विष्णुर्वि चक्रमे चिदेवः पृथिवीमेष एतां । आ० १. ६. । इति ॥ विष्णवे पञ्चावधेयव वपाया याज्या । सूचितं च । चिदेवः पृथिवीमेष एतां परो माचया तन्वा वृधाय । आ० ३. ८. । इति ॥

चिदेवः पृथिवीमेष एतां वि चक्रमे शतर्चसं महित्वा ।

प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥३॥

चिः । देवः । पृथिवीं । एषः । एतां । वि । चक्रमे । शतऽञ्चर्चसं । महिऽत्वा ।

प्र । विष्णुः । अस्तु । तवसः । तवीयान् । त्वेषं । हि । अस्य । स्थविरस्य । नाम ॥३॥

एष देवो दानादिगुणयुक्तो विष्णुः शतर्चसं शतसंख्याव्यर्चो वि यस्यासादृशीमेतां पृथिवीं । उपलक्षण-
मेतत् । पृथिव्यादींस्त्रीकौकात्म्यहित्वा महत्त्वेन चिर्वि चक्रमे । चिभिः पदैर्विक्रांतवान् । तवसस्तवस्तिनो
वृद्धादपि तवीयान् तवस्तिनो विष्णुः प्रास्तु । अस्माकं प्रभवतु । स्वामी भवतु । अस्मै स्थविरस्य वृद्धस्य
विष्णोर्नाम नामकं रूपं विष्णुरित्येतन्नामैव वा त्वेषं हि यस्यासादृशं तस्मात्कारणात्स विष्णुः प्रभवत्वित्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ वि चक्रमे इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां चिदेवः
पृथिवीमेष एतां । आ० ३. ८. । इति ॥

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेपाय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।

ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥४॥

वि । चक्रमे । पृथिवीं । एषः । एतां । क्षेपाय । विष्णुः । मनुषे । दशस्यन् ।

ध्रुवासः । अस्य । कीरयः । जनासः । उरुऽक्षितिं । सुऽजनिमा । चकार ॥४॥

एष देवो विष्णुरेतां पृथिवीं पृथिव्यादीनिमांस्त्रीकौकान् क्षेपाय निवासार्थं मनुषे सुवति देवगणाय
दशस्यन्सुरेभ्योऽपहृत्य प्रदास्यन् वि चक्रमे । विक्रांतवान् । अस्मै च विष्णोः कीरयः सोतारो जनासो अग्नौ
ध्रुवासो निक्षणा भवन्ति । ऐहिकामुष्मिकयोर्धामेन स्थिरा भवन्तीत्यर्थः । सुजनिमा शोभनानि जनिमानि
कीर्तनकारणादिना सुखहेतुभूतानि यस्य तादृशो विष्णुश्चक्षितिं विस्तीर्णनिवासं चकार । सोतुभ्यः करोति ॥

तृतीयसवनेऽतिरात्रादूर्ध्वं सोमातिरेके सति भेमिस्तिके होतुः शस्त्रे प्र तप्ते अवेति सोचियकृषः । आ०
६. ७. ॥ अभ्युदयेष्टी विष्णोः शिपिविष्टस्य प्र तप्ते अवेति याज्या । सूचितं च । वषट्के विष्णुवास आ ह्ययोमि
प्र तप्ते अथ शिपिविष्ट नाम । आ० ३. १३. । इति ॥

प्र तप्ते अथ शिपिविष्ट नामार्यः शंसामि वयुनानि विद्वान् ।

तं त्वा गृणामि तवसमत्तव्यान्क्षर्यंतमस्य रजसः पराके ॥५॥

प्र । तत् । ते । अथ । शिपिऽविष्ट । नाम । अर्यः । शंसामि । वयुनानि । विद्वान् ।

तं । त्वा । गृणामि । तवसं । अतव्यान् । क्षर्यंतं । अस्य । रजसः । पराके ॥५॥

हे शिपिविष्ट रश्मिमिराविष्ट विष्णो ते तव तत्प्रसिद्धं विष्णुरिति प्रख्यातं नामार्यः स्वामी कुसीनां
हविषां वा तथा वयुनानि ज्ञातव्यान्क्षर्यंवातानि विद्याजानन्नहमथिहानीं प्र शंसामि । प्रक्षर्यन्तं क्षीमि । तवसं
प्रपुष्टं तं त्वा त्वा विष्णुमतव्यान्तवीयानवृद्धतरोऽहं गृणामि । क्षीमि । कीदृशं । अस्मै रजसो सोमस्य
पराके दूरदेशे चरंतं निवसंतं ॥

किमिच्छे विष्णो परिचक्ष्यं भूत्प्र यववक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।

मा वर्षो अस्मदपं गूह एतद्यदन्यरूपः समिधे बभूव ॥ ६ ॥

किं। इत। ते। विष्णो इति। परिऽचक्ष्यं। भूत्। प्र। यत्। यववक्षे। शिपिऽविष्टः। अस्मि।

मा। वर्षः। अस्मत्। अपं। गूहः। एतत्। यत्। अन्यऽरूपः। संऽइधे। बभूव ॥ ६ ॥

पुरा खलु विष्णुः स्वं रूपं परित्यज्य कृषिभ्यं रूपांतरं धारयन् संयामे वसिष्ठस्य साहाय्यं चकार । तं जानन्नविरनया प्रत्याचष्टे ॥ अथ निवृत्तं । शिपिविष्टो विष्णुरिति विष्णोर्दे नामनी भवतः । कुत्सितार्थीयं पूर्वं भवतोत्पीपमन्यवः । किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूषे शिप इव निर्विष्टतोऽस्तीत्यप्रतिपन्नरश्मिः । अपि वा प्रशंसानामिवाभिप्रैतं स्यात् । किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्यापनीयं यदुत प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्तीति प्रतिपन्नरश्मिः । शिपयोऽच रश्मय उच्यन्ते तैराविष्टो भवति । मा वर्षो अस्मदपं गूह एतत् । वर्ष इति रूपनाम वृणोतीति सतः । यदन्यरूपः समिधे संयामे भवसि संयतरश्मिः । नि० ५. ८. इति ॥ तच्च कुत्सितार्थपक्षे योजना । हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं प्रख्यापनीयं भूत् । भवति । किंशब्दः क्षेपे । अप्रख्यापनीयमेव तद्भवति । यन्नामाकाशं प्र ववक्षे प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्तीति । अंतर्णीतोपमानमेतत् । शिप इव निर्विष्टतक्षेत्रसानाच्छादितो भवामीति । तदस्तीत्यर्थत्वादित्दं नाम न प्रशंसामित्यर्थः । तन्नाम किं परिचक्ष्यं वर्जनीयं परित्याज्यं । विवृद्धार्थप्रतिपादकत्वात्स्वत एव परित्यक्तं हि तत् । शिष्टं समानं पूर्वैष । अत उक्तरूपविलक्षणं यद्विष्णवरूपमस्त्येतद्वर्षो रूपमस्मादस्माकं माप गूहः । अपगूढं संवृतं मा कुर्व ॥ गूह संवरणे ॥ अपि तु तदेव रूपं प्रकटय । विष्णवस्य रूपस्य गूहने का प्रसक्तिरिति चेत् । यद्यस्मादन्यरूपो रूपांतरमेव धारयन् समिधे संयामे बभूव अस्माकं सहायो भवसि तस्मादित्दं गूहनं न कार्यमिति ॥ प्रशंसापक्षे तु । हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं भूत् । किं प्रख्यापनीयं भवति । न प्रख्यापनीयं । किं तन्नाम । शिपिविष्टो रश्मिभिराविष्टोऽस्तीति यन्नाम प्रब्रूषे । यत एवं प्रख्यातकृत्स्वमतोऽस्माकमेतद्विष्णवं रूपं संवृतं मा कार्षीः । इदानीं गूढरूपोऽपि यद्यस्मात्त्वं समिधे संयामेऽन्यरूपः कृषिमरूपं यदन्यद्विष्णवं रूपं शीघ्रादिलक्षणं तादृशरूप एव बभूव भवसि तस्मात्त्वं गूढोऽपि ज्ञायस एवेति व्यर्थमेव तस्य रूपस्य गूहनं । अतो वृद्ध-निवृत्तं यद्विष्णवं रूपं तदस्माकं प्रदर्शयेति तात्पर्यार्थः ॥

वर्षद्रे विष्णवांस आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट ह्यं ।

वर्धेतु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

वर्षद। ते। विष्णो इति। आसः। आ। कृणोमि। तत्। मे। जुषस्व। शिपिऽविष्टः। ह्यं।

वर्धेतु। त्वा। सुऽस्तुतयः। गिरः। मे। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ ७ ॥

व्याख्यातयं । अचरार्थस्तु । हे विष्णो तुभ्यमास्मादास्तेन वर्षद्वरोमि । वर्षद्वृतं तन्मादीयं हविर्हे शिपिविष्ट सेवस् । शोभनकुतिरूपा मदीया वाचस्य त्वां वर्धयंत्विति । शिष्टः पादः सिद्धः ॥ २५ ॥

वेदार्थज्ञ प्रकाशेन तमो हादं निवारयन् । पुमर्थास्तुरी देवाद्विषातीर्थमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरभुजभूपाससायान्यधुरंधरेण सायनाचार्येण

विरचिते माधवोद्गी वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्मिन् जगत ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमो व्याख्यास्ते । सप्तममंडलस्य षष्ठेऽनुवाक एकादश सूक्तानि व्याख्यातानि । तिस्रो वाच इति वक्तुं द्वादशं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । तिस्रः षट् पार्जन्यं त्विति । एते कुमार अपिचोऽपञ्चदश एव वेति वक्ष्यमाणत्वादपिपुत्रः कुमार अपिर्वसिष्ठो वा । अनुक्तत्वात्त्रिपुत्र । इदमुचरं च पार्जन्यदेवत्वं ॥ अथ शीनकः । आस्यदधं विगाह्यापः प्राङ्मुखः प्रयतः मुचिः । सूक्ताभ्यां तिस्रश्चादिभ्यामुपतिष्ठेत् भास्करं । अत्रान्तितत्प्रपञ्चं वृष्टिकामेन यत्नतः । पंचरात्रेऽप्यतिक्तांति महतीं वृष्टिमाप्नुयात् । अग्नि० २. ३०. इति ॥

ति॒स्रो वाचः॑ प्र व॒दु ज्योति॑रया॒ या ए॒तद्दु॒हे म॑धु॒दो॒घमू॑धः ।

स व॒त्सं कृ॒त्स्नग॑र्भ॒मोष॑धीनां स॒द्यो जा॒तो वृ॒षभो॑ रोर॒वीति॑ ॥ १ ॥

ति॒स्रः । वाचः॑ । प्र । व॒दु । ज्योतिः॑ऽअयाः । याः । ए॒तत् । दु॒हे । म॒धुऽदो॒घं । ऊ॒धः ।

सः । व॒त्सं । कृ॒त्स्नन् । ग॒र्भं । ओष॑धीनां । स॒द्यः । जा॒तः । वृ॒षभः । रोर॒वीति॑ ॥ १ ॥

अधिरात्राणं सुतो प्रेरयति । हे अघे तिस्रस्त्रिविधा अग्न्यनुःसामात्मिकाः सुतिरूपा वाचः प्र वद । प्रब्रूहि । कीदृशो वाचः । ज्योतिरयाः । ज्योतिर्योतमानः प्रणवोऽग्रे प्रमुखो यासां तादृशीः । या वाचो मधुदोघं मधुन उदकस्य दोहकं वृष्यदकस्य कर्तारमेतन्नमसि वृक्षमाणमूध उद्धतं मेघं । यदा । कुप्तोपममेतत् । ऊध इव पयस आश्रयभूतं मेघं दुहे दुहते ॥ दुहेर्लटि लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तल्लोपः । बाङ्गलको वद ॥ सोचिः प्रीतो हि पार्जन्यो मेघिर्वर्षयति । अतो वाच एव दुहंतीत्युपचर्यते । यदा ॥ वदेति आत्मनेन मध्यमः ॥ तिस्र इति द्रुतविक्रान्तमध्यममेदेन त्रिविधा ज्योतिरया विद्युत्प्रमुखा वाचः प्रवदेतेति । या गर्जितलक्षणा वाचो वृष्टिप्रदमेतं मेघं दुहे उदकानि दुहति । एवंभूतः स च पार्जन्यो वत्सं सह निवसंतं वैद्युताभिं कृत्स्नं प्रादुर्कुर्वन् तमेवोषधीनां प्रीत्यादीनां च गर्भं कुर्वन् सद्यः शीघ्रं जातः प्रादुर्भूतो वृषभो वर्षिता सज्जोरवीति । भृशं शब्दायति ॥

यो वर्ध॑न् ओष॑धीनां॒ या अ॒पां यो वि॒श्वस्य॑ जग॑तो दे॒व ई॒शे ।

स चि॒धातुं॑ श॒रणं॑ श॒र्मे यंस॑न्नि॒वर्तुं॑ ज्योतिः॑ स्वभि॒ष्ट्य॑स्मे ॥ २ ॥

यः । वर्ध॑नः । ओष॑धीनां । यः । अ॒पां । यः । वि॒श्वस्य॑ । जग॑तः । दे॒वः । ई॒शे ।

सः । चि॒धातुं॑ । श॒रणं॑ । श॒र्मे । यंस॑न् । चि॒वर्तुं॑ । ज्योतिः॑ । सु॒ऽअभि॒ष्टि । अ॒स्मे इति॑ ॥ २ ॥

यः पार्जन्य ओषधीनां वर्धनो वर्धयिता । यस्यापामुदकानां वर्धकः । यस्य देवो योतमानः पार्जन्यो विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशे ईष्टे ॥ लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तल्लोपः । अधीगर्धेति । पा० २. ३. ५२. । कर्मणि शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी । अनुदात्तेस्वाङ्गसार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः । यदृत्तास्त्रिष्वमिति निघातप्रतिषेधः ॥ स पार्जन्यस्त्रिधातु चिभूमिकं शरणं गृहं शर्मे मुखं च यंसत् । यच्छतु । अस्माभ्यं ददात्वित्त्वर्थः ॥ यमेर्लङ्गागमः । सिङ्गज्जमिति सिप् । एतच्च लोप इतीकारलोपः ॥ तथा चिबर्तुं चिष्वतुष्वतिशयेन वर्तमानं । श्रूयते हि । पीथि ग्रा आदित्यस्य तेजांसि वसंता प्रातर्पीथि मध्यंदिने शरणपराक्ते । ति० सं० २. १. २. ५. । इति । एवंविधं स्वभिष्टि स्तुभेषणं ज्योतिषोवद्याक्षी अस्माभ्यं प्रयच्छतु ॥

स्म॒रीरुं॑ त्व॒न्नव॑ति॒ सूतं॑ उ त्वद्यथाव॑शं त॒न्यं च॑क्र ए॒षः ।

पि॒तुः प॒यः प्र॑ति॒ गृ॒ह्णाति॑ मा॒ता तेन॑ पि॒ता वर्ध॑ते तेन॑ पु॒त्रः ॥ ३ ॥

स्त्रीः । ऊं इति । त्वत् । भवति । सूते । ऊं इति । त्वत् । यथाऽवशं । तन्वं । चक्रे । एषः ।
पितुः । पयः । प्रति । गृह्णाति । माता । तेन । पिता । वर्धते । तेन । पुत्रः ॥ ३ ॥

त्वदिति तकारांतोऽन्यशब्दपर्यायोऽनुदात्तः सर्वनामसु पठितः ॥ अस्व पर्यन्त्यस्व त्वदन्वङ्गुपं करीर्गुप्त-
प्रसवा गीः सा यथा न दोग्ध्री तद्वत्पुंके न भवति । उ इति पूरकः । द्वितीय उशब्दार्थः । त्वदन्वस्व रूपं
सूते । धिगुवत्प्रसूति । उदकानि प्रवर्धति । एष पर्यन्त्यस्वत्वं स्वकीयं शरीरं यथावशं यथाकामं करीरिण धिगुलिण
च चक्रे । करोति । अपि च पितुर्दिवः सकाशात्पयो वृधुदकं माता पृथिवी प्रति गृह्णाति । प्रतिगृह्णाति ॥
हयहोर्म इति भत्वं ॥ प्रतिगृहीतिन तेन हविरात्मना परिणतिन पिता सुखोको वर्धते । तैषीदोदकेन पुत्रः
पृथिव्यां भवः प्राणिसंघोऽपि वर्धते ॥

यस्मिन्विश्वानि भुवनानि तस्युस्त्रिंशो द्यावस्त्रेधा समुरापः ।

चयः कोशास उपसेचनासो मध्वः श्रोतंत्यभितो विरप्शं ॥ ४ ॥

यस्मिन् । विश्वानि । भुवनानि । तस्युः । तिस्रः । द्यावः । त्रेधा । समुः । आपः ।

चयः । कोशासः । उपऽसेचनासः । मध्वः । श्रोतंति । अभितः । विरप्शं ॥ ४ ॥

यस्मिन्पर्यन्त्ये विश्वानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि तस्युः तिष्ठति । यदधीनवृत्तीनि भवन्तीत्यर्थः ।
यस्मिन् द्यावो भुप्रभृतयो कोका अवतिष्ठति । यस्मात्त्रापस्त्रेधा समुः प्राण्यः प्रतीच्योऽवाच्यश्च सत्त्वो निर्ग-
च्छति । उपसेचनास उपसेत्तारस्त्रयः पौरस्वः प्रतीच्य उदीच्येति त्रिप्रकाराः कोशासो मेघा विरप्शं महान्तं
पर्यन्त्यभितः परितो मध्वः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मधूदकं श्रोतंति । चारयंति । वर्धति ॥

इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे हृदो अस्त्वन्तरं तज्जुजोषत् ।

मयोभुवो वृष्टयः संत्वस्मे सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः ॥ ५ ॥

इदं । वचः । पर्जन्याय । स्वऽराजे । हृदः । अस्तु । अन्तरं । तत् । जुजोषत् ।

मयऽभुवः । वृष्टयः । संतु । अस्मे इति । सुऽपिप्पलाः । ओषधीः । देवऽगोपाः ॥ ५ ॥

इदं वचो वचनं शोचं स्वराजे स्वायत्तदीप्तये पर्जन्याय क्रियते । एतच्च हृदस्वदीयस्व हृदयस्वांतरमन्तर्ग-
तमस्तु । स च तत्स्मिन् जुजोषत् । सेवतां ॥ जुषी मीतिसेवणयोः । शिष्यहागमच्छादयः । शपः सुः ॥ मयोभुवः
सुखस्व भार्गवित्यो वृष्टयोऽस्ते अस्माकं तत्प्रसादात्संतु । भवंतु । तथा देवगोपा देवः पर्यन्तो गोपायिता
रक्षिता यासां तथाविधा ओषधीरोषधयश्च सुपिप्पलाः सुफला अस्माकं भवंतु ॥

स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां तस्मिन्नात्मा जगत्तस्युषंश्च ।

तन्मं ऋतं पातु शतशारदाय यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

सः । रेतऽधाः । वृषभः । शश्वतीनां । तस्मिन् । आत्मा । जगतः । तस्युषः । च ।

तत् । मा । ऋतं । पातु । शतऽशारदाय । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

स पर्यन्तः शश्वतीनां बद्धीनामोषधीनां रेतोधा रेतस उदकस्य बीजभूतस्य धाता विविधभूता भवति ।
वृषभ इत्युपमा । यथा कश्चिद्वृषभो बद्धीनां वचं कर्मकाधाता भवति तद्वत् । अतस्त्वस्मिन् पर्यन्त्ये वचतो
व्यवस्य तस्युषः शारदाया आत्मा देहो वर्तते । तत्पर्यन्त्येन इत्तमुत्तमुदकं मा मां शतशारदाय भूतव्यवसरबी-
वनाय पातु । रक्षतु ॥ माशब्दस्य कर्तव्य इति प्रकृतिमात्रेण प्रत्ययं च ॥ अन्वयः ॥ ११ ॥

पर्वन्वाधिति तुषं चयोद्गं सूक्तं गायचं । पूर्ववद्विदेवते । तथा चानुक्रांतं । पर्वन्वाय तुषं गायचमिति ॥
 वैश्वानरपार्कन्वायामन्वारंभणीयायां पार्कन्वस्व चरोः पर्वन्वाधित्वनुवाक्या । सूच्यते हि । पर्वन्वाय प्र गायत
 प्र वाता वांति पतवन्ति विद्युतः । आ० २. १५. । इति ॥

प॒र्जन्याय॑ प्र गायत द्वि॒स्पु॒चाय॑ मी॒ऋ॒षे । स नो॒ यव॑समिच्छतु ॥१॥

प॒र्जन्याय॑ । प्र । गा॒य॒त॒ । द्वि॒ः । पु॒चाय॑ । मी॒ऋ॒षे । सः । नः । यव॑सं । इच्छ॒तु ॥१॥

हे सोतारः पर्वन्वाय देवाय प्र गायत । प्रकर्षेण सोचमुच्चारयत । कोद्ग्राय । द्विषोऽतरिचस्व पुचाय ।
 तच्च हि पर्वन्वः प्रादुर्भवति । मीऋषे क्षेत्रे । स तादृशः पर्वन्वो नोऽस्मभं यवसमोषध्यादिकचयाममं दातु-
 मिच्छतु ॥

यो गर्भ॑मोष॒धीनां॑ गवां॑ कृ॒णोत्य॑र्वतां । प॒र्जन्यः॑ पु॒रु॒षी॒णां ॥२॥

यः । गर्भ॑ । ओष॒धीनां॑ । गवां॑ । कृ॒णोति॑ । अ॒र्वतां॑ । प॒र्जन्यः॑ । पु॒रु॒षी॒णां ॥२॥

यः पर्वन्व ओषधीनां ग्रीष्मादीनां गवामर्वतामर्वतीनां पुरुषीणां नारीणां च यः पर्वन्वो गर्भं प्रसूतिहेतु
 बीजमुद्वक्कपं कृणोति करोति तस्मै पर्वन्वायिस्तुतरच संबंधः ॥

तस्मा॑ इ॒दा॒स्ये॑ ह॒विर्जु॑होता॒ मधु॑मत्तमं । इ॒ठां नः॑ सं॒यतं॑ क॒रत् ॥३॥

तस्मै॑ । इत् । आ॒स्ये॑ । ह॒विः । जु॒होत॑ । मधु॑मत्तमं । इ॒ठां । नः । सं॒यतं॑ । क॒रत् ॥३॥

तस्मा इत्तस्मा एव पर्वन्वायास्ते देवानामास्मभूतेऽपी मधुमत्तमं रसवत्तमं हविर्जुहोत । जुहोत हे
 अतिवः । स च पर्वन्वो नोऽस्मभमिठाममं संयतं सम्यपिष्यतं यथा भवति तथा करत् । करोतु । इदास्त्विति
 यावत् ॥ ॥२॥

संवत्सरमिति दशर्षं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं वैदुषं । आया त्वगुष्टप । मंडूका देवता । तथा चानुक्रांतं ।
 संवत्सरं दश पर्वन्वस्तुतिः संवत्सरं मंडूकांशुष्टावाचानुष्टुतिः । वृष्टिकामेभितस्तुक्तं अर्थं ॥

सं॒वत्सरं॑ श॒श्या॒ना ब्रा॒ह्म॒णा व्रत॑चा॒रिणः॑ ।

वाचं॑ प॒र्जन्य॑जिन्वितां॒ प्र मंडू॑का अ॒वादि॑षुः ॥१॥

सं॒वत्सरं॑ । श॒श्या॒नाः । ब्रा॒ह्म॒णाः । व्रत॑चा॒रिणः॑ ।

वाचं॑ । प॒र्जन्य॑जिन्वितां । प्र । मंडू॑काः । अ॒वादि॑षुः ॥१॥

अथ निवृत्तं । वसिष्ठो वर्षकामः पर्वन्वं तुष्टाव तं मंडूका अन्वमोदत स मंडूकाननुमोदमाना इहा
 तुष्टाव । नि० ९. ६. । इति । मंडूका मञ्जूका मञ्जनाकद्विर्वा मोदतिकर्मणो मंदतिर्वा वृत्तिकर्मणो मंडयतिरिति
 वैयाकरणेण मंड एवामोक्त इति वा मंडो मदेर्वा मुदेर्वा त्रिषामेया भवति । नि० ९. ५. । इति ॥ व्रतचारिणो
 व्रतं संवत्सरसन्नात्मकं कर्माचरन्तो ब्राह्मणाः । कुतोपममेतत् । एवंभूता ब्राह्मणा एव संवत्सरं शरत्प्रभुत्वा
 वर्षेतिरेकं संवत्सरं शश्यानाः शिक्षाणां वर्षवर्षं तपस्वरत एव विना एव संत' एति मंडूकाः पर्वन्वजिन्वितां
 पर्वन्विन प्रीतां यथा वाचा पर्वन्वः प्रीतो भवति तादृशीं वाचं प्रावादिषुः । प्रवर्दति ॥

दि॒व्या आपो॑ अ॒भि यदे॑न॒माय॑न्दृतिं॒ न शु॒ष्कं स॒र॒स्त्री श्या॑नं ।

गवा॑म॒ह॒ न मा॒युर्व॑त्तिनीनां॒ मंडू॑कानां॒ व॒सु॒रचा॑ समेति ॥२॥

दि॒व्याः । आ॒पः । अ॒भि । यत् । ए॒नं । आ॒यन् । दृ॒तिं । न । शु॒क्लं । सर॒सी इति॑ । श॒यानं॑ ।
ग॒वां । अ॒हं । न । मा॒युः । व॒त्सिनी॑नां । म॒ंडूका॑नां । व॒युः । अ॒चं । स॑ । ए॒ति ॥ २ ॥

दि॒व्या दि॒वि भ॒वा आ॒पो दृ॒तिं न दृ॒तिमि॒व शु॒क्लं नी॒रसं॑ सर॒सी ॥ म॒हत्सरः॑ सर॒सी । गी॒रादि॒षणो॑
जी॒ष् । सर॒खां । सु॒पां सु॒गुगि॒ति स॒प्रम्या॑ लुक् । ई॒दूती॑ च स॒प्रम्य॑र्थ इति प्रगुह्यसंज्ञा ॥ म॒हति॑ सर॒सि नि॒र्जले॑
घ॒र्मका॒ले श॒यानं॑ भि॒वसंत॑मे॒नं म॒ंडूक॑गणं य॒द्यदा॒यन् अ॒भिगच्छ॑न्ति तदा॒नास्मि॒न्वर्षे॑ प॒र्जन्ये॑ वा सति व॒त्सिनी॑नां
व॒त्स्यु॒क्तानां॑ ग॒वां न मा॒युर्ग॒वां शब्द॑ ए॒व म॒ंडूका॑नां व॒युः शब्दः॑ स॒मेति॑ । सं॒गच्छ॑ति । य॒था व॒त्सिः सं॒गता॑सु गोषु
म॒हान् घोषो॑ जा॒यते॑ तद्ब॒हुष्टे॑ प॒र्जन्ये॑ म॒हान् कल॑कलशब्दो जा॒यत॑ इत्यर्थः । अ॒हेति॑ पू॒रकः ॥

यदी॒मेनौ॑ उ॒शतो॑ अ॒भ्यव॑र्षी॒तृथा॑वतः प्रा॒वृथा॑गतायां ।
अ॒ख॒ख॒लीकृ॑त्या पि॒तरं॑ न पु॒त्रो अ॒न्यो अ॒न्यमु॒प॒ वद॑न्तमेति ॥ ३ ॥
यत् । ई॒ । ए॒नान् । उ॒शतः॑ । अ॒भि । अ॒वर्षी॑त् । तृ॒थाऽव॑तः । प्रा॒वृषि॑ । आ॒ऽगता॑यां ।
अ॒ख॒ख॒लीकृ॑त्य॒ । पि॒तरं॑ । न । पु॒त्रः । अ॒न्यः । अ॒न्यं । उ॒प॒ । वद॑न्तं । ए॒ति ॥ ३ ॥

उ॒शतः॑ काम॒यमा॑नां॒सृष्टा॑वत॒सृष्टा॑वत ए॒नाम् म॒ंडूकान्॑ प्रा॒वृषि॑ वर्ष॒तावा॑गता॒यामा॑गति सति य॒द्यदा॒भ्यव॑र्षीत्
प॒र्जन्यो॑ जलै॒रभि॑वंचति । ई॒मिति॑ पू॒रणः॑ । तदा॒नीम॑ख॒खली॑कृत्य । अ॒ख॒खल॑ इति शब्दा॒नुकरणं॑ । अ॒ख॒खल॑शब्दं
कृ॒त्वा पु॒त्रः पि॒तरं॑ न पि॒तरमि॒वान्यो॑ म॒ंडूको॑ वद॑न्तं शब्द॒द्यंत॑मन्यं म॒ंडूकमु॒पेति॑ । प्राप्नोति ॥

अ॒न्यो अ॒न्यम॑नु॒ गृ॒भ्णात्ये॑नो॒र॒पां प्र॑स॒र्गे यद॑मदि॒षातां॑ ।
म॒ंडूको॑ यद॒भिवृ॑ष्टः क॒निष्क॑न्पृ॒श्निः सं॑पृ॒क्ते ह॑रि॒तेन॒ वाचं॑ ॥ ४ ॥
अ॒न्यः । अ॒न्यं । अ॒नु॒ । गृ॒भ्णाति॑ । ए॒नोः॑ । अ॒पां । प्र॑ऽस॒र्गे । यत् । अ॒मदि॑षातां ।
म॒ंडूकः॑ । यत् । अ॒भिऽवृ॑ष्टः । क॒निष्क॑न् । पृ॒श्निः । सं॑ऽपृ॒क्ते । ह॑रि॒तेन॒ । वाचं॑ ॥ ४ ॥

ए॒नोरे॒नयो॑र्षयो॒र्मंडू॑कयो॒रन्यो॑ म॒ंडूकोऽन्यं॑ म॒ंडूकम॑नु॒गम्य॑ गृ॒भ्णाति॑ । गृ॒ह्णाति॑ । अ॒पामु॑द॒कानां॑ प्र॒सर्गे॑
प्र॒सर्जे॑ वर्ष॒णि सति॑ य॒द्यदा॒मदि॑षातां इ॒ष्टाव॑भूतां । य॒द्यदा॑ चा॒भिवृ॑ष्टः प॒र्जन्ये॑ना॒भिषि॑क्तः क॒निष्क॑न् । स्तं॒दति॑-
र्य॒जुग॑तस्य रूपं ॥ शु॒भं स्तं॒दमु॒त्सवं॑ कुर्वन् पृ॒श्निः पृ॒श्निव॑र्षी॒ मंडू॑को ह॒रिते॑न ह॒रितव॑र्षे॒नाथि॑न म॒ंडूके॑न वाचं
सं॑पृ॒क्ते सं॒योज॑यति उ॒भाव॑थि॒कावि॑धं शब्दं कुर्वति । तदा॒नीम॑न्योऽन्यम॑नु॒गम्य॑ गृ॒भ्णाती॒त्यन्वयः॑ ॥

यदे॒षाम॑न्यो अ॒न्यस्य॒ वाचं॑ शा॒क्तस्यै॒व वद॑ति शि॒क्षमा॑णः ।
सर्वे॒ तदे॒षां स॒मृधे॑व॒ पर्वे॑ यत्सु॒वाचो॑ वद॒यना॑ध्य॒प्सु ॥ ५ ॥
यत् । ए॒षां । अ॒न्यः । अ॒न्यस्य॑ । वाचं॑ । शा॒क्तस्य॑ऽइ॒व । वद॑ति । शि॒क्षमा॑णः ।
सर्वे॑ । तत् । ए॒षां । स॒मृधा॑ऽइ॒व । पर्वे॑ । यत् । सु॒वाचः॑ । वद॑यन । अ॒धि । अ॒प्ऽसु ॥ ५ ॥

हे म॒ंडूकाः॑ य॒द्यदे॒षां पुं॒ष्माकं॑ म॒ध्येऽन्यो॑ म॒ंडूकोऽन्य॑स्य म॒ंडूक॑स्य वाचं वदति अनुवदति अनुव॒रोति॑
शि॒क्षमा॑णः शि॒क्षमा॑णः शि॒क्षः शा॒क्तस्यै॒व शक्ति॑मतः शि॒क्षक॑स्य वाचं य॒द्यानु॑वदति तद्वत् । य॒द्यदा॑ च सु॒वाचः॑
शो॒भन॑वाचो यूयं सर्वेऽ॒प्सु वृ॒ष्टिपूर्॑वके॒ष्वधु॒परि॑ भ्र॒वंतो॑ वद॒यन॑ वदत शब्दं कुर्वत । तदे॒षां पुं॒ष्माकं॑ सर्वे॑ पर्वे
य॒द्यदा॒भ्यव॑र्षी॒रं स॒मृधे॑व स॒मृधे॑मि॒वाभि॑क्ष॒तां व॒द्यमे॒व भ॒वति॑ । ए॒वशब्दो॑ऽवधार॑ति । घ॒र्मका॒ले शु॒क्राच॑नाप॒न्ना
म॒ंडूकाः॑ पु॒नर्व॑र्षे॒षि स॒त्त्वपि॑क्ष॒तां प्रा॒दुर्भ॑वतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

गोमायुरेको अजमायुरेकः पृश्निरेको हरित एक एषां ।

समानं नाम बिभ्रतो विरूपाः पुरुषा वाचं पिपिषुर्वदंतः ॥ ६ ॥

गोऽमायुः । एकः । अजऽमायुः । एकः । पृश्निः । एकः । हरितः । एकः । एषां ।

समानं । नाम । बिभ्रतः । विरूपाः । पुरुषा । वाचं । पिपिषुः । वदंतः ॥ ६ ॥

एषां मंडूकानां मध्य एको मंडूको गोमायुर्गोमायुरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो भवति । एकोऽन्यो मंडूकोऽजमायुरजस्य मायुरिव मायुर्यस्य तादृशो भवति । एकः पृश्निः पृश्निवर्णः । एकोऽपरो हरितो हरितवर्णः । एवं विरूपा नानारूपा अपि समानमेकं मंडूका इति नाम बिभ्रतो धारयंतः पुरुषा बह्वु देशेषु वाचं वदंतः शब्दं कुर्वतः पिपिषुः । अवयवीभवन्ति । प्रादुर्भवन्ति ॥ पिश अवयवे । पुरुषश्चाद्वैवमनुष्य-
त्वादिना चाप्रत्ययः ॥

ब्राह्मणासो अतिराचे न सोमे सरो न पूर्णमभितो वदंतः ।

संवत्सरस्य तदहः परि ष्ट यन्मंडूकाः प्रावृषीणं बभूव ॥ ७ ॥

ब्राह्मणासः । अतिराचे । न । सोमे । सरः । न । पूर्णं । अभितः । वदंतः ।

संवत्सरस्य । तत् । अहरिति । परि । स्य । यत् । मंडूकाः । प्रावृषीणं । बभूव ॥ ७ ॥

रात्रिमतीत्य वर्तत इत्यतिराचः । अतिराचे न सोमे । यथातिराचाख्ये सोमयागे ब्राह्मणासो ब्राह्मणा रात्री क्षुतशस्त्राणि पर्यायेण शंसन्ति हे मंडूकाः । द्वितीयो नशब्दः संप्रत्यये । न संप्रति पूर्णं सरोऽभितः सर्वतो वदंतो रात्री शब्दं कुर्वाणा यूयं तदहस्तद्विगं परि ष्ट । परितः सर्वतो भवथ । यदहः प्रावृषीणं प्रावृषिष्वं प्रावृषि भवं बभूव तस्मिन्नहनि सर्वतो वर्तमाना भवथेत्यर्थः ॥

ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रत ब्रह्म कृण्वंतः परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवो घर्मिणः सिध्विदाना आविर्भवन्ति गुह्या न के चित् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणासः । सोमिनः । वाचं । अक्रत । ब्रह्म । कृण्वंतः । परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवः । घर्मिणः । सिध्विदानाः । आविः । भवन्ति । गुह्याः । न । के । चित् ॥ ८ ॥

सोमिनः सोमयुक्ताः परिवत्सरीणं सांवत्सरिकं गवामघनिकं ब्रह्म क्षुतशस्त्रात्मकं कृण्वंतः कुर्वन्तो ब्राह्मणासः । क्षुतोपममेतत् । ब्राह्मणा इव वाचं शब्दमक्रत । अक्रयन्ति मंडूकाः । अपि च घर्मिणो घर्मेण प्रघर्मेण चरन्तोऽध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार अस्त्वित् इव सिध्विदानाः स्विद्यज्ञाया गुह्या घर्मकास्ते ब्रह्मेऽभिगूढाः के चित् केचन मंडूका न संप्रति वृष्टौ सत्त्वामाविर्भवन्ति । आच्यन्ते ॥

देवहिंतिं जुगुप्सुषादशस्य चतुं नरो न प्रमिनंत्येते ।

संवत्सरे प्रावृषागतायां तप्ता घर्मा अश्रुवते विसर्गे ॥ ९ ॥

देवऽहिंतिं । जुगुप्सुः । द्वादशस्य । चतुं । नरः । न । प्र । मिनन्ति । एते ।

संवत्सरे । प्रावृषि । आऽगतायां । तप्ताः । घर्माः । अश्रुवते । विऽसर्गे ॥ ९ ॥

नरो नेतार एते मंडूका देवहिंतिं देवैः कृतं विधानमक्रतोर्यं धर्मं रक्षित्वं च जुगुप्सुः । गोपायन्ति । कास्ते कास्ते रक्षन्ति । अत एव द्वादशस्य द्वादशमासात्मकस्य संवत्सरस्य तं नं वसन्तादिकं न प्रमिनन्ति । न

हिंसन्ति । पर्जन्यकुतिरनुमोदनेन तप्तत्वात् पुष्टिहेतवो भवन्तीत्यर्थः । संवत्सरे संपूर्णं प्रावृषि वर्षतीति वागता-
मागते सति चर्मोः पूर्वं चर्मकासे वर्तमानास्त्रासापि पीडिताः संप्रति विसर्गं विसर्जनं विनाशोचनमनुवर्ति ।
प्राप्नुवन्ति ॥

गोमायुरदांजमायुरदात्पृश्निरदाहरितो नो वसूनि ।

गवां मंडूका ददंतः शतानि सहस्रसावे प्र तिरंत आयुः ॥ १० ॥

गोऽमायुः । अदात् । अजऽमायुः । अदात् । पृश्निः । अदात् । हरितः । नः । वसूनि ।

गवां । मंडूकाः । ददंतः । शतानि । सहस्रऽसावे । प्र । तिरंते । आयुः ॥ १० ॥

गोमायुर्गौरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो मंडूको वसुनि धनाणि नोऽस्त्वभ्यमदात् । ददातु । अजमा-
युषादात् । ददातु । हरितो हरितवर्णश्चादात् । ददातु । पृश्निः पृश्निवर्णश्चादात् । ददातु । तथा सहस्रसावे ।
सहस्रसंख्याका श्रीवधयः सूर्यंत उत्पद्यंत इति वर्षर्तुः सहस्रसावः । तस्मिन् सति सर्वे मंडूका गवां शताभ्यपरि-
मिता गा ददंतोऽस्त्वभं प्रयच्छंत आयुर्विवनं प्र तिरंते । प्रवर्धयंतु ॥ ४ ॥

इंद्रासोमेति पंचविंशत्युचं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्वार्थं । आयाः वज्रगत्वः सप्तमी जगती त्रिष्टुप्पाष्टादक्षिकविं-
शीचयोविंशो जगत्तोऽत्वा प्रति वत्सित्वमुष्टुप शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । नवमीद्वादशीचयोदशः सोमदेवत्वा
एकादशी देवदेवत्वाष्टमीषोडशाविंशदेवताके सप्तदशी यावदेवत्वाष्टादशी मरुदेवताका दशमीचतुर्दशाव-
पिदेवताके प्र वर्तयेत्याद्याः पंचर्षे इंद्रदेवताकाः । मा नो रच इति चयोविंशः पूर्वोऽर्धर्षो वसिष्ठस्य
प्रार्थनापरः । अतस्तदेवताकः । उत्तरोऽर्धर्षः पुथिष्यंतरिचदेवतः । शिष्टानां रचोहयाविंशसोमी देवता ।
तथा चानुक्रांतं । इंद्रासोमा पंचाधिकेन्द्रासोमं राचोष्टं शपाभिशापप्रायं वट् सप्त याया जगत्त्व एकविंशी-
चयोविंशी चाष्टादशी मावती च दशमीचतुर्दशावपिष्यो देविकादशं त्वानुष्टुप्नवमी द्वादशी चयोदशी सौम्यः
सप्तदशी यावत्षष्टमीषोडशाविंशी प्र वर्तयेति पंथिष्यो मा नो रच हत्वधिरात्मन आशीरुत्तरोऽर्धर्षः पुथिष्य-
तरिचदेवत इति ॥ अथ बृहदेवतायामनुक्रम्यते । संवत्सरं तु मंडूकमिंद्रासोमं परं तु यत् । अविर्दृश्यं
रचोष्टं पुत्रशोकपरिभुतः । इति पुत्रशते क्रुद्धः सौदासीर्दुःखितस्तदा । वृ० ६. ८३७. ८४३. इति ॥ अतो रचोनि-
वर्णयार्थमेतत्सूक्तं जायं ॥

इंद्रासोमा तपंतं रक्ष उज्जतं न्यर्पयतं वृषणा तमोवृधः ।

परां शृणीतमचित्तो न्योषतं हतं नुदेयां नि शिशीतमचिणः ॥ १ ॥

इंद्रासोमा । तपंतं । रक्षः । उज्जतं । नि । अर्पयतं । वृषणा । तमःऽवृधः ।

परां । शृणीतं । अचित्तः । नि । न्योषतं । हतं । नुदेयां । नि । शिशीतं । अचिणः ॥ १ ॥

हे इंद्रासोमा । इंद्रस्य सोममिंद्रासोमी ॥ देवताद्वैवेति पूर्वपदस्त्वानङ् । आमंषितामुदात्तत्वं । रचो
रचांसि ॥ आतविकवचनं ॥ युवां तपंतं । संतापयतं ॥ आमंषितं पूर्वमविद्यमानवदित्वविद्यमानवत्त्वात्
तपतमिति तिङंतस्य निघाताभावः ॥ तचोष्यतं । हिंसं ॥ उज्जतिर्हिंसाकर्म । तिङ्ः परत्वाभिघाताभावः ॥
हे वृषणा वृषणी कामानां वर्धितारी न्यर्पयतं । रचांसि नीषेहं प्रापयतं । तमोवृधस्तमसावरकेयांभकारेण
मायाकूपेण वर्धमानान् तमसि राचो वर्धमानान्वापितो ज्ञानरहितामूढाज्ञाचसान् परां शृणीतं । परा-
श्रुता यथा भवन्ति तथा हिंसं । तथा न्योषतं । नितरां दहतं ॥ अथ दहि ॥ हतं । तात्कारयतं । नुदेयां ।
अज्ञानो हताज्ञानं प्रेरयेयां । अचिणोऽदशमीचांज्ञाज्ञाचसान् शिशीतं । नितरां तनुकुषतं ॥

इंद्रासोमा समघर्षंसमभ्यर्षं तपुर्पयस्तु चरुरग्निर्वो इव ।

अस्रक्षिषे क्रुष्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥ २ ॥

इंद्रासोमा । सं । अघऽशंसं । अभि । अघं । तपुः । ययस्तु । चरुः । अग्निवान्ऽइव ।
ब्रह्मऽद्विषे । क्रव्यऽअदे । घोरऽचक्षसे । द्वेषः । धत्तं । अनवायं । किमीदिने ॥२॥

हे इंद्रासोमी अघशंसमघस्नानर्थस्व शंसितारमघमागत्य इतारं राक्षसं सं सहैव । अभिऽति श्रुतिर्गोमन्त्रि-
याध्याहारः । अभिभवतं । स च तपुर्वययोस्तेजसा तप्यमानो राक्षसोऽग्निवानिवाभियुक्तोऽपी प्रधिप्रक्षरिव
ययस्तु ॥ ययु प्रयति । केवल्योऽप्ययमारूपूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ आयस्तु । आयासं प्राप्नोतु । उपचीयतामित्यर्थः ।
अपि च ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणेभ्योऽस्वभ्यं वेष्टे क्रव्यादे क्रव्यं मांसं भक्षयिषे घोरचक्षसे घोरदर्शनं य पक्षमाविषि वा
किमीदिने किमिदानीमिति चरते पिमुनाय द्वेषो द्वेषभावमनवायमन्ववायमनवययं निरंतर्येष यथा भवति
तथा धत्तं । दत्तं ॥

इंद्रासोमा दुष्कृतो वध्रे अंतरनारंभणे तर्मसि प्र विध्यतं ।
यथा नातः पुनरेकश्चनोदयस्तद्वामस्तु सहसे मन्युमच्छवः ॥३॥
इंद्रासोमा । दुऽकृतः । वध्रे । अंतः । अनारंभणे । तर्मसि । प्र । विध्यतं ।
यथा । न । अतः । पुनः । एकः । चन । उतऽअयत् । तत् । वां । अस्तु । सहसे ।
मन्युऽमत् । शवः ॥३॥

हे इंद्रासोमी दुष्कृतो दुष्कर्मकारिणो राक्षसान् वध्रे वारकेऽतर्मध्येऽनारंभण आसंवनरहिते तर्मस्त्र-
धकारे प्र विध्यतं । प्रवेक्ष्य ताडयतं । यथा येन प्रकारिणीयां मध्य एकस्वनेकोऽपि राक्षसोऽतोऽस्मात्तमसः
पुनर्नोदयत् उन्नच्छेत् । तथा विध्यतमित्यर्थः ॥ एतेर्बैव्यडागमः । इतश्च कोप इतीकारकोपः । गुणायादेशी ॥
तत्प्रसिद्धं मन्युमत्कोधयुक्तं वां युषयोः शवो वक्षं सहसे राक्षसामभिवचनायास्तु । भवतु ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं सं पृथिव्या अघशंसाय तर्ह्येण ।
उत्तक्षतं स्वयै पर्वतेभ्यो येन रक्षो वावृधानं निजूर्वेषः ॥४॥
इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । वधं । सं । पृथिव्याः । अघऽशंसाय । तर्ह्येण ।
उत् । तक्षतं । स्वयै । पर्वतेभ्यः । येन । रक्षः । वावृधानं । निऽजूर्वेषः ॥४॥

हे इंद्रासोमी दिवोऽंतरिक्षात् सुलोकाद्वा वधं हननसाधनमायुधं सं वर्तयतं । उत्पादयतं । पृथिव्या
अस्मादपि लोकात्तर्ह्येण हिंसकमायुधमघशंसायाघशंसमर्षस्त्राशंसकं राक्षसं हंतुमुत्पादयतं । तथा पर्वतेभ्यः
पर्ववज्रो मेधिभ्यः सकाशात्स्वयै ॥ स्तु शब्दोपतापयोः ॥ उपतापकमग्निमुत्तपतं । उवृतं कुपतं । येनाग्निना
वावृधानं वर्धमानं प्रवृद्धं वा रक्षो राक्षसं निजूर्वेषः निहवः ॥ सुर्वी हिंसायां ॥ तमग्निमुत्तपतमित्यर्थः ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवस्पर्यैमित्तमेभिर्युवमश्महन्मभिः ।
तपुर्वधेभिरजरेभिरणिणो नि पर्शने विध्यतं यंतु निस्वरं ॥५॥
इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । परि । अग्निऽतप्तेभिः । युवं । अश्महन्मऽभिः ।
तपुऽवधेभिः । अजरेभिः । अणिणः । नि । पर्शने । विध्यतं । यंतु । निऽस्वरं ॥५॥

हे इंद्रासोमी दिवोऽंतरिक्षात्परितः सर्वतो वर्तयतं । आयुधानि प्रेरयतं । युवं तौ युवामधितप्तिभिरणिना
संतप्तिपुर्वधेभिराणिकपग्रहिरजरेभिर्जरेभिराहितिर्हृडैरश्महन्मभिरश्मसारनूतकायवो विकारिर्हन्मसाधनैश्चिरा-

पुधिरपिणो राक्षसस्य पश्यानि पार्श्वक्षानि नि विध्यतं । निहतं । ते च राक्षसा निःस्तरं निःशब्दं यंतु । अपयंतु ।
निर्गच्छंतु ॥ ५॥

इंद्रासोमा परि वां भूतु विध्यत इयं मतिः कस्याश्चैव वाजिना ।
यां वां होचां परिहिनोमि मेधयेमा ब्रह्माणि नृपतीव जिन्वतं ॥ ६॥
इंद्रासोमा । परि । वां । भूतु । विध्यतः । इयं । मतिः । कस्या । अस्याऽइव । वाजिना ।
यां । वां । होचां । परिऽहिनोमि । मेधया । इमा । ब्रह्माणि । नृपती इवेति नृपतीऽइव ।
जिन्वतं ॥ ६॥

हे इंद्रासोमी इयमस्याभिः क्रियमाणा मतिर्मगनीया सुतिर्वाजिना वाजिनौ बलवन्तौ वां युवां विध्यतः
सर्वतः परि भूतु । परिगृह्णातु । आप्नोतु वा । तच्च दृष्टांतः । कस्या कचबंधनी रक्षुरश्वेव यथाचं परिगृह्णाति
तद्वत् । यां होचां वाचं वां युवाभ्यां मेधया परिहिनोमि प्रेरयामि । सेयं मतिरिति संबंधः । अपि चेमेमान्य-
स्याभिः क्षतानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि --- यथा धनिः पूरयति तथा जिन्वतं । फलैः पूरयतं ॥

प्रति स्मरेथां तुजयन्निरेवैर्हतं दुहो रक्षसो भंगुरावतः ।
इंद्रासोमा दुष्कृते मा सुगं भूद्यो नः कदा चिदभिदासति दुहा ॥ ७॥
प्रति । स्मरेथां । तुजयत्ऽभिः । एवैः । हतं । दुहः । रक्षसः । भंगुरऽवतः ।
इंद्रासोमा । दुऽकृते । मा । सुऽगं । भूत् । यः । नः । कदा । चित् । अभिऽदासति । दुहा ॥ ७॥

हे इंद्रासोमी तुजयन्निस्वरमाणीरेवैर्गतुमिरश्चैः प्रति स्मरेथां । अभिगच्छतं ॥ उपसर्गवशेन स्मरतिरवा-
धीतरि वर्तते । यथा प्रस्मरणं प्रस्नानमिति ॥ अभिगत्य च दुहो द्रोग्धुर् भंगुरावतो मंजनकर्मवतो रक्षसो
राक्षसान् हतं । हिंसं । हे इंद्रासोमी दुष्कृते पापकारिणे राक्षसाय सुगं सुखं मा भूत् । मा भवतु । दुहा
द्रोहेण युक्तो यो नोऽस्मान् कदा चिदप्यभिदासति अभिहतं तस्मै दुष्कृत इत्यन्वयः ॥

यो मा पाकेन मनसा चरंतमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः ।
आप इव काशिना संगृभीता असन्त्स्वासंत इंद्र वक्ता ॥ ८॥
यः । मा । पाकेन । मनसा । चरंतं । अभिऽचष्टे । अनृतेभिः । वचःऽभिः ।
आपःऽइव । काशिना । संऽगृभीताः । असन् । अस्तु । असंतः । इंद्र । वक्ता ॥ ८॥

पाकेन पक्षिण मुञ्चिन् मनसा चरंतं वर्तमानं सत्यवादिनं यो मां राक्षसोऽनृतेभिरनृतेरसत्त्वैर्षोमिर्वचनैर-
भिचष्टे अभिशंसति मन्त्रसत्यवचनमारोपयति हे इंद्र काशिना मुष्टिना संगृभीताः सत्यगृहीता आप इव
यथापी विशीर्षा भवंति तथासतोऽसत्यस्य वक्ता स राक्षसोऽसत्यसु । अविद्यमानो भवतु । नञ्प्रतिषेधः ॥

ये पाकशंसं विहरंत एवैर्ये वा भद्रं दूषयन्ति स्वधाभिः ।
अहये वा तान्प्रददातु सोम आ वा दधातु निश्चैतेरूपस्थे ॥ ९॥
ये । पाकऽशंसं । विऽहरंत । एवैः । ये । वा । भद्रं । दूषयन्ति । स्वधाभिः ।
अहये । वा । तान् । प्रऽददातु । सोमः । आ । वा । दधातु । निऽश्चैतेः । उपऽस्थे ॥ ९॥

ये राक्षसाः पाकशंसं परिपक्ववचनं सत्वभाविषं मामेविरतयिः प्राप्तश्चैरात्मीयः कामैर्हेतुभूतेर्विहरति विशेषिण इहंति उपचपयन्ति । यथाकामं परिवर्तयन्ति । ये वा स्वधाभिर्बलैर्युक्ता भद्रं कक्षायावर्तनं मां दूषयन्ति कुष्टं कुर्वन्ति तान् सर्वान् सोमोऽहमे वा सर्पाय वा प्रददातु । निर्वर्तिः पापदेवताया उपस्य उत्सर्गे वा आ दधातु । प्रक्षिपतु ॥

यो नो रसं दिप्सति पित्वो अग्ने यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनां ।

रिपुः स्तेनः स्तेयकृद्भमेतु नि ष हीयतां तन्वा ३ तनां च ॥ १० ॥

यः । नः । रसं । दिप्सति । पित्वः । अग्ने । यः । अश्वानां । यः । गवां । यः । तनूनां ।

रिपुः । स्तेनः । स्तेयऽकृत् । दुष्मं । एतु । नि । सः । हीयतां । तन्वा । तनां । च ॥ १० ॥

हे अपि यो राक्षसो नोऽस्माकं पित्वोऽग्नय रसं सारं दिप्सति जिघांसति । यस्याश्चानामस्यदीधानां रसं दिप्सति । यश्च गवां रसं दिप्सति । यश्च तनूनामस्यदीधानां शरीराणां रसं दिप्सति । रिपुर्बाधकः स्तेनश्चौरः स्तेयकृद्भग्नस्त्वापहर्ता स सर्वो जगो दुष्मं हिंसामेतु । प्राप्नोतु । अपि च स बाधकस्तन्वा स्वकीयेन शरीरेण तनां च तनयेन च नि हीयतां । निहीनो भवतु ॥ ६ ॥

परः सो अस्तु तन्वा ३ तनां च तिस्रः पृथिवीरधो अस्तु विश्वाः ।

प्रति श्रुष्यतु यशो अस्य देवा यो नो दिवा दिप्सति यश्च नक्तं ॥ ११ ॥

परः । सः । अस्तु । तन्वा । तनां । च । तिस्रः । पृथिवीः । अधः । अस्तु । विश्वाः ।

प्रति । श्रुष्यतु । यशः । अस्य । देवाः । यः । नः । दिवा । दिप्सति । यः । च । नक्तं ॥ ११ ॥

स राक्षसस्तन्वा तना च ॥ अत्ययेन तृतीया ॥ तन्वाः शरीरस्य तनयस्य च परः परस्तादसु । चर्तमानो भवतु । उभाभ्यां वियुक्तो भवत्वित्यर्थः । विश्वा व्याप्राप्तिसः पृथिवीस्त्रीङोक्तानधोऽसु । अधस्ताद्वतु । लोक-
चयादपि प्रच्युतो भवत्वित्यर्थः । हे देवाः अस्म्य शत्रोर्यशोऽग्नं कीर्तिषा प्रति श्रुष्यतु । यो राक्षसो नोऽस्मान् वि-
वाहनि दिप्सति जिघांसति यश्च नक्तं राक्षो जिघांसति अस्मोभयविधस्य यशः प्रति श्रुष्यत्विति संबंधः ॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय सञ्चासञ्च वचसी पस्पृधाते ।

तयोर्यस्तत्यं यतरदृजीयस्तदित्सोमोऽवति हंत्यासत् ॥ १२ ॥

सुविज्ञानं । चिकितुषे । जनाय । सत् । च । असत् । च । वचसी इति । पस्पृधाते इति ।

तयोः । यत् । सत्यं । यतरत् । ऋजीयः । तत् । इत् । सोमः । अवति । हन्ति । असत् ॥ १२ ॥

प्रायेणेदमादिभिर्धग्मी राक्षसेन सहर्षिणा शपथः क्रियते । अथ केचिदाहुः । हत्वा पुत्रशतं पूर्वं वसिष्ठस्य महात्मनः । वसिष्ठं राक्षसोऽसि त्वं वासिष्ठं रूपमाश्रितः ॥ अहं वसिष्ठ इत्येवं जिघांसु राक्षसोऽब्रवीत् । अचोत्तरा अचो बृष्टा वसिष्ठेनेति नः श्रुतमिति ॥ चिकितुषे विदुषे जनायेदं सुविज्ञानं विज्ञातुं सुशक्तं भवति । किं तत् । सञ्चासञ्च सत्यं चासत्यं च । वचसी सत्त्वासत्वरूपे वचने पस्पृधाति । मिथः संधेति । तयोः सहस-
तोर्मध्ये यस्तत्वं यथार्थं वचनं यतरत्तत्त्वं ऋजुतममकुटिबं तदिदं देवाकुटिबं सत्वभाषणं सोमोऽवति ।
रचति । असदुक्तविषयवचनसत्वं हन्ति । हिंसति । एवं सत्त्वावयोर्मध्ये कतरीऽश्रुतभाषीति विद्वद्भिः सुवि-
ज्ञानमित्यर्थः ॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति न क्षत्रियं मिथुया धारयंतं ।

हन्ति रक्षो हंत्यासद्वदंतमुभाविदंस्य प्रसितौ शयाते ॥ १३ ॥

न । वै । ऊं इति । सोमः । वृजिनं । हिनोति । न । क्षत्रियं । मिथुया । धारयंतं ।
हंति । रक्षः । हंति । असत् । वदंतं । उभौ । इंद्रस्य । प्रऽसितौ । श्रयाते इति ॥ १३ ॥

वृजिनं पापकारिणं राक्षसं सोमो देवो न वा उ न खलु हिनोति । प्रेरयति । गच्छ त्वमिति न सृचति ।
तथा क्षत्रियं । वचं वचं । तद्वंतं मिथुया मिथ्याभूतं वचनं धारयंतं विधत्तमसत्यवादिनं पुष्यं न च हिनोति ।
न विद्वजति । अपि तु रक्षो राक्षसं हंति । असदसत्यं वदंतं च हंति । हिनस्ति । उभौ राक्षसानृतवादिनौ तौ
सोमेन इतार्विद्रस्य संबन्धिनि प्रसितौ बंधने श्रयाते । निवसतः । यद्वा । इंद्रस्तेति तुतीयायै षष्ठी । इंद्रेक्षेत्रेण
सोमेन प्रसितौ षष्ठी ॥ विष् बंधने । अस्मात्कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्नं ॥

यदि वाहमनृतदेव आस मोघं वा देवो अप्यूहे अग्ने ।
किमस्मभ्यं जातवेदो हृणीषे द्रोघवाचस्ते निर्ऋथं संचतां ॥ १४ ॥
यदि । वा । अहं । अनृतऽदेवः । आस । मोघं । वा । देवान् । अपिऽऊहे । अग्ने ।
किं । अस्मभ्यं । जातऽवेदः । हृणीषे । द्रोघऽवाचः । ते । निऽऋथं । संचतां ॥ १४ ॥

यदि वाहमनृतदेवोऽनृता असत्यभूता देवा यस्य तादृशो यवाहमास अस्ति । अथवा मोघं वा निष्फलं
वा देवानप्यूहे उपगच्छामि । अहं ययुक्तकूपोऽस्मि हे अपि तर्हि मां बाधस्व । न ह्यहं तथाविधोऽस्मि । एवं
सति हे जातवेदो जातानां वेदितरपि अस्मभ्यं किकारणं हृणीषे । क्रुध्यसि । तव क्रोधोऽस्मासु न आयतामि-
त्यर्थः । द्रोघवाचोऽनृतवाचो राक्षसाक्षी तव निर्ऋथं ॥ निष्पूर्वोऽर्तिर्हिंसायां वर्तते ॥ निर्ऋथं निःश्रेयसार्तिं
हिंसां संचतां । संचतां ॥

अद्यां मुरीय यदि यातुधानो अस्मि यदि वायुस्तप पूरुषस्य ।
अथा स वीरैर्दशभिर्वि यूया यो मा मोघं यातुधानेत्याह ॥ १५ ॥
अद्य । मुरीय । यदि । यातुऽधानः । अस्मि । यदि । वा । आयुः । तप । पूरुषस्य ।
अधः । सः । वीरैः । दशभिः । वि । यूयाः । यः । मा । मोघं । यातुऽधानः । इति । आह ॥ १५ ॥

इयमपि शपथकूपिव । यवाहं वसिष्ठो यातुधानो राक्षसोऽस्ति अथास्मिन्नेव दिने मुरीय । विधेय । अपि
वा पुष्यस्य मनुष्यस्योयुर्वीचितं यवाहं राक्षसो भूत्वा तप हिंसितवानस्ति तर्ह्यप्यहमस्य सिधेयित्वत्वयः ।
अथाधिवं स्नात अहं वसिष्ठस्त्वं राक्षस इति तर्हि स त्वं दशभिर्वीरैः पुषैः । उपपन्नयमेतत् । सर्वैर्भुजभिर्वि
यूयाः । विद्युक्तो भवेः । यो राक्षसो मा मां मोघं भूषेव हे यातुधान हे राक्षसिति संबोधाह ॥ १७ ॥

यो मायातुं यातुधानेत्याह यो वा रक्षाः शुचिरसीत्याह ।
इंद्रस्तं हंतु महता वधेन विश्वस्य जंतोरधमस्पदीह ॥ १६ ॥
यः । मा । अयातुं । यातुऽधानः । इति । आह । यः । वा । रक्षाः । शुचिः । अस्मि । इति । आह ।
इंद्रः । तं । हंतु । महता । वधेन । विश्वस्य । जंतोः । अधमः । पदीह ॥ १६ ॥

यो राक्षसो मामयातुमराक्षसं संतं हे यातुधान हे राक्षसिति संबोधाह इति यो वा यवा रक्षा राक्षसः
शुचिरस्ति शुद्धो भवामि न राक्षसोऽस्मीत्याह इति तमुभयविधं राक्षसमिंद्रो महता प्रीतिन वधिनापुष्येन
वधेन हंतु । हिनस्ति । स च विश्वस्य सर्वस्य अंतोर्बनस्त्राधनो निष्ठः सन् पदीह । पततु ॥

प्र या जिगाति खर्गलेव नक्तमप दुहा तन्वं गूहमाना ।

कमौ अनन्ता अव सा पदीष्ट यावाणो घंतु रक्षस उपचैः ॥१७॥

प्र । या । जिगाति । खर्गलाऽइव । नक्तं । अप । दुहा । तन्वं । गूहमानां ।

वद्वान् । अनन्तान् । अव । सा । पदीष्ट । यावाणः । घंतु । रक्षसः । उपचैः ॥१७॥

यत् राक्षसी नक्तं राक्षी दुहा द्रोहिण युक्ता खर्गलेवोक्तवीच प्र जिगाति प्रगच्छति । किं कुर्वती । तन्वं स्वकीयं शरीरमप गूहमानापवृण्वती प्रकाशयन्ती । सा राक्षस्यनन्तानपर्यन्तान्वद्वान् गर्ताणव पदीष्ट । अवा-
शुषी पततु । यावाणः सोमाभिषवार्थाः पावाणाद्योपचैरभिषवश्चै रक्षसो राक्षसान् घंतु । हिंसंतु ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विस्त्रिच्छत गृभायत रक्षसः सं पिनष्टन ।

वयो ये भूत्वी पतयन्ति नक्तभिर्ये वा रिपो दधिरे देवे अंधरे ॥१८॥

वि । तिष्ठध्वं । मरुतः । विक्षु । इच्छत । गृभायत । रक्षसः । सं । पिनष्टन ।

वयः । ये । भूत्वी । पतयन्ति । नक्तभिः । ये । वा । रिपः । दधिरे । देवे । अंधरे ॥१८॥

हे मरुतः यूयं विषु प्रजासु वि तिष्ठध्वं । विविधं तिष्ठत । तच्च गूढान्नाचसान् हंतुमिच्छत । अन्विच्छत । तदन्तरं रक्षसन्नाचसान् गृभायत । गृभ्णीत । गृहीत । गृहीत्वा च सं पिनष्टन । चूर्णयत । ये राक्षसा वयः पक्षिणो भूत्वी भूत्वा नक्तभी राक्षिणी राक्षिषु पतयन्ति आगच्छन्ति । ये वा ये च देवे दीप्तिऽधरे यानि रिपो हिंसा दधिरे विदधिरे । तान्नाचसान् सं पिनष्टनेत्यन्वयः ॥

प्र वर्तय दिवो अश्मानमिद्र सोमशितं मघवन्सं शिशाधि ।

प्राक्तादपाक्तादधरादुदक्तादभि जहि रक्षसः पर्वतेन ॥१९॥

प्र । वर्तय । दिवः । अश्मानं । इद्र । सोमऽशितं । मघवन् । सं । शिशाधि ।

प्राक्तात् । अपाक्तात् । अधरात् । उदक्तात् । अभि । जहि । रक्षसः । पर्वतेन ॥१९॥

हे इद्र दिवोऽंतरिक्षादश्मानमग्निं प्र वर्तय । प्रेरय राक्षसान् हंतुं । तत्रा सोमशितं सोमेन तीक्ष्णोमृतं घवमानं हे मघवन्, धनवतिद्र सं शिशाधि । संस्तुष्व । अपि च प्राक्तात् प्राच्या अपाक्तात् प्रतीच्या अधरा-
दवाच्या उदक्तादुत्तरतः सर्वक्षादपि दिग्भागाद्रक्षसो राक्षसान् पर्वतेन पर्ववता वक्ष्यामि जहि । मारय ॥

एत उ ते पतयन्ति अयातव इद्रं दिप्सन्ति दिप्सवोऽदाभ्यं ।

शिशीति शक्रः पिप्पुनेभ्यो वधं नूनं सृजदशनिं यातुमघ्नः ॥२०॥

एते । ऊं इति । ते । पतयन्ति । अयातवः । इद्रं । दिप्सन्ति । दिप्सवः । अदाभ्यं ।

शिशीति । शक्रः । पिप्पुनेभ्यः । वधं । नूनं । सृजत् । अशनिं । यातुमत्ऽभ्यः ॥२०॥

क्षि त एते राक्षसाः अयातवः अभिः परिकरभूतिर्हिंसन्तः अभिः सह यांतो वा पतयन्ति । पतन्ति । ये दिप्सवो विषांसवः संतोऽदाभ्यमहिंसाभिद्रं दिप्सन्ति विषांसन्ति तेभ्यः पिप्पुनेभ्यः पिप्पुनान् कपटान् हंतुं शक्रः
शक्त इद्रो वधमायुधमशनिर्ध्वं शिशीति । तीक्ष्णीकरोति । यातुमघ्नो राक्षसेभ्यो नूनं विप्रमग्निं अजत ।
विक्रजतु हननार्थं ॥ ॥ ८ ॥

इंद्रो यातूनामभवत्पराशरो हविर्मथीनामभ्याऽविवासतां ।

अभीदु शक्रः परशुर्यथा वनं पाचैव भिन्दन्सत एति रक्षसः ॥ २१ ॥

इंद्रः१ यातूनां । अभवत् । पराऽशरः । हविःऽमथीनां । अभि । आऽविवासतां ।

अभि । इत् । ऊं इति । शक्रः । परशुः । यथा । वनं । पाचाऽइव । भिन्दन् । सतः ।

एति । रक्षसः ॥ २१ ॥

यातूनां हिंसकानां रक्षसामयमिन्द्रः पराशरः पराशतयिता हिंसिताभवत् । कीदृशानां । हविर्मथीनां हवींषि मधुतामभिमुखमाविवासतामागच्छतां । अपि चायं शक्र इन्द्रो वनं वृषजार्तं परशुर्यथा किंदन्कुठार इव पाचैव मुखयानि पाचाणि भिन्दन् मुन्नर इव च सतः । प्राप्तनामितत् । यदाह यास्कः । तिरः सत इति प्राप्तस्य । नि० ३. २०. इति । प्राप्तान्नक्षत्रो राक्षसान् भिन्दन् हिंसन्नयेति । अभिमच्छति । इदु पुरणि ॥

उलूकयातुं शुश्रूलूकयातुं जहि श्रयातुमुत कोकयातुं ।

सुपर्णयातुमुत गृध्रयातुं दृषदेव प्र मृण रक्ष इन्द्र ॥ २२ ॥

उलूकऽयातुं । शुश्रूलूकऽयातुं । जहि । श्रऽयातुं । उत । कोकऽयातुं ।

सुपर्णऽयातुं । उत । गृध्रऽयातुं । दृषदाऽइव । प्र । मृण । रक्षः । इन्द्र ॥ २२ ॥

उलूकयातुं । उलूकेः परिकरभूतेः सह यातयति हिंसीति याति गच्छतीति उलूकयातुः । यदा । उलूकः कक्षी यातीत्युलूकयातुः । हे इन्द्र तादृशं राक्षसं जहि । विनाशय ॥ तथा च बृहदेवतायामुक्तं । उलूकयातुं जहीताज्ञानाकृपाग्निशाचराण् । स्त्रीपुंरूपांश्च तिर्यचो जिघांसूनिद्र मे जहीति । वृ० ६. ८४१. ॥ एवमुत्तरचापि योज्यं । शुश्रूलूकयातुं । उलूका द्विविधाः बृहदुलूका अण्योलूकाश्चेति । तत्रोलूकयातुमिति बृहदुलूकामिप्रायेणोक्तं । शिशुरल्प उलूकः शुश्रूलूकः । तद्वपेण वर्तमानं राक्षसं श्रयातुं अक्षपेण वर्तमानं राक्षसमुताग्निं च कोकयातुं । कोकसकृत्वाकः । तद्वपेण वर्तमानं राक्षसं सुपर्णयातुं । सुपर्णः श्रेणः । तदाकारं यातुधानमुताग्निं च गृध्रयातुं गृध्ररूपं च यातुधानं । एतान् सर्वाज्ञानाकारान् हे इन्द्र जहि । किं बज्रना दृषदेव पाषाणेनैव वक्ष्येण रक्षो राक्षसमाचं प्र मृण । मारय ॥

मा नो रक्षो अभि नज्यातुमावतामपोच्छतु मिथुना या किमीदिना ।

पृथिवी नः पार्थिवात्पात्वंहसोऽन्तरिक्षं दिव्यात्पात्वस्मान् ॥ २३ ॥

मा । नः । रक्षः । अभि । न । यातुऽमावतां । अपो । उच्छतु । मिथुना । या । किमीदिना ।

पृथिवी । नः । पार्थिवात् । पातु । अंहसः । अन्तरिक्षं । दिव्यात् । पातु । अस्मान् ॥ २३ ॥

रक्षो राक्षसजातिर्नोऽज्ञानं माभि नद । माभिज्यामोतु ॥ नश्यतेर्वाप्तिर्कर्मणो लुकि मंचे चसेति श्रुत्वा । न माध्योग इत्युद्भावः ॥ तथा यातुमावतां यातनावतां राक्षसानां मिथुना मिथुनानि स्त्रीपुंरूपाणि युगलान्वपोच्छतु । उवा अपि विनाशयतु । अपवर्जयतु । या यानि मिथुनानि किमीदिना किमीदिनानि किमिदं किमिदमिति, जिघांसया वर्तमानानि भवन्ति । अपि च पृथिवी प्रथितयं भूमिश्च नोऽज्ञानं पार्थिवात्पृथिव्या अन्तरिक्षं संबंधिर्नोऽहसः पापात्पातु । रक्षतु । अन्तरिक्षं च दिव्याद्विनि भवात्पापादज्ञानं पातु । रक्षतु ॥

इन्द्र जहि पुमांसं यातुधानमुत स्त्रियं मायया शार्शदानां ।

विर्यीवास्तो मूरदेवा च्छदंतु मा ते दृशन्सूर्यमुच्चरंतं ॥ २४ ॥

इंद्रं । जहि । पुमांसं । यातुऽधानं । उत । स्त्रियं । मायया । शशदानां ।
विऽयीवासः । मूरऽदेवाः । चृदंतु । मा । ते । दृशन् । सूर्ये । उतऽचरंतं ॥ २४ ॥

हे इंद्र पुमांसं पुंरूपधारिणं यातुधानं राक्षसं जहि । मारय । उतापि च मायया वचनया शशदानां
हिंसंतीं स्त्रियं राक्षसीं च जहि । अपि च मूरदेवा मारणक्रीडा राक्षसा वियीवासो विच्छिन्नयीवाः संत
चृदंतु । नञंतु । ते तथाविधा राक्षसा उच्चरंतमुद्यंतं सूर्यमादित्यं मा दृशन् । मा द्राशुः ॥

उपपन्नयोत्सर्जनयोर्मंडलायंतहोमे प्रति चक्ष्वेति वा । सूचितं च । यो नः स्त्रो अरणः प्रति चक्ष
। आ० गृ० ३. ५. ७. । इति ॥

प्रति चक्ष्व वि चक्ष्वेन्द्रं सोम जागृतं । रक्षोभ्यो वधमस्यतमशनिं यातुमघ्नः ॥ २५ ॥
प्रति । चक्ष्व । वि । चक्ष्व । इंद्रः । च । सोम । जागृतं । रक्षःऽभ्यः । वधं । अस्यतं ।
अशनिं । यातुमत्ऽभ्यः ॥ २५ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रं प्रति चक्ष्व । प्रत्येकं पञ्च राक्षसान् । तथा वि चक्ष्व । विविधं पञ्च । यथाकाम
वाधिरन् तथा पक्षेत्यर्थः । युवां च संहती जागृतं । जागृत्वा रक्षोवधोयुक्ता भवतं । यातुमघ्नो हिंसावघ्नो
रक्षोभ्यो राक्षसेभ्योऽशनिमशनिरूपं वधमायुधमस्यतं । शिपतं ॥ २५ ॥

॥ इति सप्तमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः । सप्तमं मंडलं समाप्तं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथाष्टमं मंडलं ॥

अष्टमे मंडले दशानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पंच सूक्तानि । तेषु मा चिद्व्यदिति चतुस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं । अथानुक्रम्यते । मा चिद्व्यदिति शब्देधातिथिमेधातिथी ऐंद्रं बार्हतं द्विप्रगाथादि द्विचिद्वचंतमाद्यं वृचं प्रगाथोऽपश्चात्त घोरः सम्धातुः कण्वस्य पुत्रतामगात् आयोगिद्यासंगो यः स्त्रीभूत्वा पुमानभूत्स मेधातिथये दानं दत्त्वा सुहि सुहीति चतस्रभिरात्मानं तुष्टाव पत्नी चास्यांगिरसी शशती पुंस्त्वमुपलब्धेन प्रीतांस्तथा तुष्टावेति । अस्यायमर्थः । अस्य सूक्तस्य मेधातिथिमेधातिथिनामानौ दानुषी तौ च कण्वगोचौ । अविद्यानु-
त्तगोचः प्राज्ञात्स्यात्काण्व इति परिभाषितत्वात् । आण्वस्य वृचस्य तु घोरस्य पुत्रः स्वकीयधातुः कण्वस्य पुत्रतां प्राप्तत्वात्काण्वः प्रगाथास्य ऋषिः । अयोगनाम्नो राज्ञः पुत्र आसंगाभिधानो राजा देवशापात् स्त्रीत्वमनुभूय पश्चात्तपोवशेन मेधातिथेः प्रसादात्पुमान् भूत्वा तस्मै वज्रं धनं दत्त्वा स्वकीयमंतरात्मानं दत्तदानं सुहि सुहीत्यादिभिश्चतस्रभिर्द्विभिरसीत् । अतस्मादामासंगास्यो राजा ऋषिः । अस्यासंगस्य भार्यंगिरसः सुता शशत्याख्या भर्तुः पुंस्त्वमुपलब्ध प्रीता सती स्वभर्तारमन्वस्य खूरमित्यनया सुतवती । अतस्मात्ता ऋचः शशत्युपिका । अंथि द्वे चिद्वचौ द्वितीयाचतुर्थी सतोवृहती श्रिष्टा वृहत् । कृत्स्नस्य सूक्तस्यैन्द्रो देवता । सुहि सुहीत्याद्याश्चतस्र आत्मकृतस्य दानस्य सूयमानत्वात्तद्देवताकाः । अन्वस्त्वस्या आसंगास्यो राजा देवता । या तेनोच्यते सा देवतेति न्यायात् ॥ महाव्रते निष्कैवस्यै बार्हततुचाशीतावादित एकोनचिंशद्विनिधुक्ताः । तस्यैव पंचमारण्यके सूचितं । मा चिद्व्यद्वि शंसतेत्येकया न चिंशत् । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्द्विदिनसवने मेषावदण्यस्य मा चिद्व्यद्वि वैकल्पिकः सोषियः प्रगाथः । सूचितं च । मा चिद्व्यद्वि शंसत पश्चिधि त्वा वना इम इति सोषियानुरूपी । आ० ७. ४. इति ॥ यावस्योच्येऽप्याया विनिधुक्ता । सूचितं च । आ तू न ऐंद्रं पुमंतं मा चिद्व्यद्वि शंसत । आ० ५. १२. इति ॥ उपकारणोत्सर्जनयोर्मंडलादिहोमेऽप्येषा । सूच्यते हि । मा चिद्व्यद्वि याहि स्वादिष्ठेति ॥

मा चिद्व्यद्वि शंसत सखायो मा रिषण्यत ।

इंद्रमित्स्रोता वृषणं सचा सुते मुहुःकथा च शंसत ॥ १ ॥

मा । चित् । अन्यत् । वि । शंसत् । सखायः । मा । रिषण्यत् ।

इंद्रं । इत् । स्रोत । वृषणं । सचा । सुते । मुहुः । उक्था । च । शंसत् ॥ १ ॥

हे सखायः समानख्यानाः स्रोतारः ऐंद्रस्रोताद्व्यत्स्रोचं मा चिद्वि शंसत । मेषोच्चारयत । मा रिषण्यत । मा हिंसितारो भवत । अन्यदीयस्रोतोच्चारणेन वृषोपचीया मा भवत । सुतेऽभिपुते सोमि वृषणं कामानां वर्धितारमिंद्रमिंद्रमेव हे प्रस्रोतादयः सचा सह संघीभूय स्रोत । सुत । हे प्रशस्त्रादयः उक्था चोक्थानि शस्त्राणि चंद्रविषयाणि धृतं मुहुः पुनःपुनः शंसत ॥

अवक्रक्षिणं वृषभं यथाजुरं गां न चर्वणीसहं । ..

विश्वेषणं संवननोभयंकरं मंहिष्ठमुभयाविनं ॥ २ ॥

अवऽक्रक्षिणं । वृषभं । यथा । अजुरं । गां । न । चर्वणिऽसहं ।

विऽश्वेषणं । संऽवननना । उभयंऽकरं । मंहिष्ठं । उभयाविनं ॥ २ ॥

वृषभं यथा वृषभमिवावक्रक्षिणमवक्रक्षिणशीलं शत्रूणां हिंसितारमजुरं जरारहितमहिंसितं वा गां न वामिष वृषमिष चर्वणीसहं चर्वणीनां मनुष्याणां शत्रुतात्तानमिमचितारं विश्वेषणं विश्वारं शत्रूणां संवननं

संवर्जनं स्रव्यकंसंजनीयं क्षीतुमिदमयंकरं विग्रहानुग्रहयोश्चमयोः कर्तारं मंहिष्ठं हातुतमसुमयाविनं दिक्कपा-
र्थिवस्रव्येनीभयविधधनेनोपेतं । यद्वा । स्त्रावरजंगमरूपेण द्विप्रकारेण रचितेनोपेतं । अचचोमयविधिः
क्षीतुमिदमिदमिदोपेतं । एवंविधमिदमिदमिदोपेतं ।

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने यस्मिंश्चि स्त्रिति प्रशासुर्वैकल्पिकोऽनुकूपः प्रगाथः । सूचं तूदाहृतं ॥

यस्मिंश्चि त्वा जना इमे नाना हवन्त ऊतये ।

अस्माकं ब्रह्मेदमिदं भूतु तेऽहा विश्वा च वर्धनं ॥३॥

यत् । चित् । हि । त्वा । जनाः । इमे । नाना । हवन्ते । ऊतये ।

अस्माकं । ब्रह्म । इदं । इदं । भूतु । ते । अहा । विश्वा । च । वर्धनं ॥३॥

इमे वृक्षमाणाः सर्वे जना हे इन्द्र त्वामृतये रचयाम्य तर्पयाम्य वा नाना पृथक्पृथक् यस्मिंश्चि यपि हवन्ते
सुवन्ति । इति प्रमाणः । तषाम्यस्माकमिदं ब्रह्म क्षीपमेव हे इन्द्र ते तच्च वर्धनं वर्धकं भूतु । भवतु । न क्षेपसमि-
दागीमेव अपि तु विश्वाहा सर्वाण्यहानि सर्वेष्वहःसु चेदमेव क्षीपं त्वा वर्धयस्वित्यर्थः ॥

वि तर्तूयन्ते मघवन्विपश्चितोऽर्यो विपो जनानां ।

उप क्रमस्व पुरुषमा भर वाजं नेदिष्ठमृतये ॥४॥

वि । तर्तूयन्ते । मघऽवन् । विपऽचितः । अर्यः । विपः । जनानां ।

उप । क्रमस्व । पुरुषम् । आ । भर । वाजं । नेदिष्ठं । ऊतये ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निद्र विपश्चितो विद्वांसस्त्वदीयाः क्षीतारोऽर्योऽभिमतारो जनानां शत्रूणां विपो
वेपयितारः संतो वि तर्तूयन्ते । भृशमापदो वितरन्ति । अतिक्रामन्ति । तावृशस्त्वमुप क्रमस्व । उपगच्छास्मान् ।
पुरुषम् वज्ररूपं नेदिष्ठमतिक्रामन्तं वाजमन्नमृतये तर्पयाम्य भरास्वभ्यं ॥

महे च न त्वामद्रिवः परां शुल्काय देयां ।

न सहस्राय नायुताय वज्रिवो न शताय शतामघ ॥५॥

महे । च । न । त्वां । अद्रिऽवः । परा । शुल्काय । देयां ।

न । सहस्राय । न । अयुताय । वज्रिऽवः । न । शताय । शतऽमघ ॥५॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र त्वां । चनेति निपातद्वयसमुदायो विमज्ज्य योजनीयः । महे च महतिऽपि शुल्काय
शुल्काय न परा देयां । न विक्रीयानि । हे वज्रिवो वज्रहस्तेन्द्र सहस्राय सहस्रसंख्याय च धनाय न परा
देयां । अयुताय दशसहस्राय च शुल्काय न परा देयां । हे शतामघ वज्रधनेन्द्र शताय । वज्रना-
मेतत् । अपरिमिताय च धनाय न परा देयां । न विक्रीयानि । उक्तसंख्यावनादपि त्वं मम प्रियत-
मोऽस्तीत्यर्थः ॥ १०॥

वस्यो इन्द्रासि मे पितुरुत भ्रातुरभुजतः ।

माता च मे हृदयथः समा वसो वसुत्वनाय राधसे ॥६॥

वस्यान् । इन्द्र । अस्मि । मे । पितुः । उत । भ्रातुः । अभुजतः ।

माता । च । मे । हृदयथः । समा । वसो । वसुत्वनाय । राधसे ॥६॥

हे इंद्र त्वं मे मदीयात्पितृवर्जकादपि वक्षान् वसीयान् वसुमन्तरोऽसि । उतापि चामुञ्जतोऽपावयतो मम धातुरपि वसीयास्त्वमधिकोऽसि । हे वसो वासकेन्द्र मे मदीया माता च त्वं च समा समी समानी संती ॥ पुमान् स्त्रिया । पा० १. २. ६७. । इति पुंसः शेषः ॥ ऋदयषः । अर्चति कर्मण्यं । मां पूजितं कुचः । किमर्थं । वसुधनाय आपनाय राधसे धनाय च । उभयोर्बोभायेत्यर्थः ॥

कैयथ केदसि पुरुचा चिद्धि ते मनः ।

अलर्षि युध्म खजकृत्पुरंदर प्र गायचा अंगासिषुः ॥ ७ ॥

क्व । इयथ । क्व । इत् । असि । पुरुऽचा । चित् । हि । ते । मनः ।

अलर्षि । युध्म । खजऽकृत् । पुरंऽदर । प्र । गायचाः । अंगासिषुः ॥ ७ ॥

हे इंद्र क्व कुच देश इयथ । गतवानसि पुरा । केत् कुच चासि । भवसि । इदानीं वर्तसि । पुचचा चिद्धि ब्रजु हि यजमानेषु ते त्वदीयं मनः संवरति । हे युध्म युवकुशल खजकृत्पुत्रस्य कर्तृहे पुरंदरासुरीणां पुरां दारयितृहे इंद्र अलर्षि । आगच्छ । गायचा गानकुशला अक्षदीयाः कोतारः प्रागासिषुः । प्रगायंति । सुवृत्ति ॥ अलर्षीत्येतत् दाधर्मादी । पा० ७. ४. ६५. । इत्यर्तेर्निपात्यते ॥

प्रास्मै गायचमर्चत वावातुर्यः पुरंदरः ।

याभिः काखस्योप बर्हिरासदं यासंज्जी भिनत्पुरः ॥ ८ ॥

प्र । अस्मै । गायचं । अर्चत । वावातुः । यः । पुरंऽदरः ।

याभिः । काखस्य । उप । बर्हिः । आऽसदं । यासत् । वज्जी । भिनत् । पुरः ॥ ८ ॥

अस्मा इंद्राय गायचं गातव्यं साम गायचसंज्ञं वा प्रार्चत । प्रगायत । पुरंदरः पुरां दारयिता य इंद्रो वावातुर्वज्जीयः संभज्जीयः । यद्वा । वावातुः संभज्जुः कोतुर्य इंद्रः पुरंदरः शत्रुपुराणां दारयिता । याभिर्बर्हिभिः काखस्य काखपुत्रस्य मेधातिथेर्मेधातिथेः बर्हिर्यज्ञमुपासदमुपासन्मुपगंतुं यासत् गच्छत वज्जी वज्रयुक्तः सन् । याभिर्बर्हिभिः सूयमानः सन् पुरः श्रावणीर्भिन्त भिन्नात् । तास्तुष्टु गायचं साम गायतित्यर्थः ॥

ये ते संति दशग्विनः श्रुतिनो ये सहस्रिणः ।

अश्वासो ये ते वृषणो रघुदुवस्तेभिर्नस्तूयमा गहि ॥ ९ ॥

ये । ते । संति । दशऽग्विनः । श्रुतिनः । ये । सहस्रिणः ।

अश्वासः । ये । ते । वृषणः । रघुऽदुवः । तेभिः । नः । तूयं । आ । गहि ॥ ९ ॥

हे इंद्र दशभिर्नो दशयोजनगामिनो येऽश्वास्तव संति विद्यंते । ये चान्ये श्रुतिनः शतसंख्याकाः सहस्रिणः सहस्रसंख्याकाः संति । ये ते त्वदीया अश्वासोऽश्वा वृषणः श्वेचनसमर्षा युवानो रघुद्रुवः श्रीघ्न-गामिनश्च । तेभिस्तेः सर्वैरश्विर्नोऽश्वास्तूयं चिप्रमा गहि । आगच्छ ॥

आ त्वं च संबर्द्धां हुवे गायचवेपसं ।

इंद्र धेनुं सुदुषामन्यामिषं मुरुधारामरंकृतं ॥ १० ॥

आ । तु । अथ । सवःऽदुषा । हुवे । गायत्रऽवेपसं ।

इंद्रं । धेनुं । सुऽदुषा । अन्या । इषं । उरुऽधारां । अरंऽकृतं ॥ १० ॥

अनयेन्द्रं धेनुरूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् स्वीति । अवेदानीं धेनुं धेनुरूपमिन्द्रं तु धिप्रमां ऊवे । आह्वये । कीदृशीं धेनुं । सवर्द्धुषां पयसो दोग्धीं गायत्रवेपसं प्रशस्त्रवेगां सुदुषां सुखेन दोग्धुं शक्वा । अन्यामुक्तविलक्षणासुवधारां बह्वदकधाराभिषमेवशीयां वृष्टिं । एतद्रूपेण वर्तमानमरंभतमन्वर्तारं पर्याप्त-
कारिणं मेन्द्रं चाह्वये ॥ ११ ॥

यद्गुदत्सूर एतंशं वंकू वातस्य परिणिना ।

वहत्कुत्समार्जुनेयं शतक्रतुः त्सरं गंधर्वमस्तृतं ॥ ११ ॥

यत् । तुदत् । सूरः । एतंशं । वंकू इति । वातस्य । परिणिना ।

वहत् । कुत्सं । मार्जुनेयं । शतऽक्रतुः । त्सरत् । गंधर्वं । अस्तृतं ॥ ११ ॥

सूरः सूर्य एतश्चेतत्सं राजर्षिं यवदा तुदत् अथययत् तदानीमेतंशं रचितुं वंकू वक्रगामिनी वातस्य वायोः सदृशी परिणिना परिणिनी पतनवंतावीदृशावन्वी शतक्रतुर्ब्रह्मविधकर्मैन्द्रं मार्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समृषिं वहत् । अवहत् । अनयत् । कुत्सेन सार्धं समानं रघमावहीतशरण्यायागच्छदित्यर्थः । तथा च निगमांतरं । प्रेतंशं सूर्यं पयुधानं सीवन्थी सुष्विमावहिन्द्रः । अ० १. ६१. १५. इति । गंधर्वं गवां ररमीनां धर्तारं सूर्यम-
स्तृतं केनाप्यहिंसितं त्सरत् । अत्सरत् । कृष्णत्वागच्छत् । सूर्येण योषुं गतवानित्यर्थः ॥

य चतृते चिदभिश्चिषः पुरा जप्नुभ्य आनृदः ।

संधाता संधिं मघवा पुरुवसुरिष्कृता विहृतं पुनः ॥ १२ ॥

यः । चतृते । चित् । अभिऽश्चिषः । पुरा । जप्नुऽभ्यः । आऽनृदः ।

संऽधाता । संऽधिं । मघवा । पुरुऽवसुः । इष्कृता । विऽहृतं । पुनरिति ॥ १२ ॥

य इन्द्रोऽभिश्चिषोऽभिश्चिषोऽभिश्चिषात्संधानद्रुवाकृति चिदिनापि जप्नुभ्यो यीवाभ्यः सखाशादातुद आतर्हनादा अधिरनिःस्रवणात् पुरा पूर्वमेव संधिं संधातव्यं तं संधाता संयोजयिता भवति मघवा धनवान् पुरुवसुर्ब्रह्मधनः स इन्द्रो विहृतं विच्छिन्नं तं पुनरिष्कृता संस्कृता भवति ॥

मा भूम निष्ठा इवेन्द्र त्वदरेणा इव ।

वनानि न प्रजहितान्यद्रिवो दुरोषासो अमन्महि ॥ १३ ॥

मा । भूम । निष्ठाऽइव । इन्द्र । तत् । अरेणाऽइव ।

वनानि । न । प्रऽजहितानि । अद्रिऽवः । दुरोषासः । अमन्महि ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वत्पत्न्यत्पत्न्यसादानिष्ठा इव । नीचैर्भूता हीना निष्ठाः । त इव वयं मा भूम । तत्पारजा त्पारमजा दुःखिन इव वयं मा भूम । अपि च प्रजहितानि प्रचीयानि शाखादिभिर्वियुक्तानि वनानि न वृक्षजातानीव वयं पुषादिभिर्वियुक्ता मा भूम । हे अद्रिषो वज्रवन्निद्र दुरोषास जीवितुमर्हद्गुमशक्वा दुर्वेषु वृक्षेषु निवसंतो वा वयममन्महि । तां वुमः ॥

अमन्महीदनाशवोऽनुयासं वृचहन् ।

सकृत्सु ते महता शूर राधसानु स्तोमं मुदीमहि ॥ १४ ॥

अमन्महि । इत् । अनाशवः । अनुयासः । च । वृचऽहन् ।

सकृत् । सु । ते । महता । शूर । राधसा । अनु । स्तोमं । मुदीमहि ॥ १४ ॥

हे वृचहन् वृचस्यासुरस्य इतरिन्द्र अनाशवोऽशीघ्रा अवरमाणा अनुयासोऽनुया अनुवृणाश्च ततो वचं
भक्तिश्रद्धापुरःसरं शनैस्त्वाममन्महीत् । कुम एव । हे शूर वीर्यवन्निद्र ते त्वदर्थं सकृदेकवारमपि महता
प्रभूतिन राधसा धनेन हविर्बलशेन सह सु शोभनं स्तोमं स्तोत्रमनु मुदीमहि । अनुमोदेमहि । अनुवृणा-
मेत्यर्थः ॥

यदि स्तोमं मम अर्वदस्माकमिन्द्रमिन्दवः ।

तिरः पविचं ससृवांस आशवो मंदंतु तुग्यावृधः ॥ १५ ॥

यदि । स्तोमं । मम । अर्वत् । अस्माकं । इन्द्र । इन्दवः ।

तिरः । पविचं । ससृऽवांसः । आशवः । मंदंतु । तुग्यऽवृधः ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रो मम मदीयं स्तोत्रं यदि अर्वत् गुणघातं तदानीं तमिन्द्रमस्माकमस्मादीया इन्दवः सोमा
मंदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु । कीदृशाः सोमाः । तिरस्कार्यगवस्थितं पविचं पवनसाधनं दशापविचं सकृवांसः
प्राप्तवन्तः । दशापविचेण पूता इत्यर्थः । आशवः शीघ्रं मदजनकालुग्यापुधलुग्याभिर्वसतीवयेकधनास्त्राभि-
रन्निर्वर्धमानाः ॥ ॥ १२ ॥

आ त्वद्य सधस्तुतिं वावातुः सख्युरा गहि ।

उपस्तुतिर्मघोनां प्र त्वावत्वधा ते वशिम सुष्टुतिं ॥ १६ ॥

आ । तु । अद्य । सधऽस्तुतिं । वावातुः । सख्युः । आ । गहि ।

उपऽस्तुतिः । मघोनां । प्र । त्वा । अवतु । अध । ते । वशिम । सुऽस्तुतिं ॥ १६ ॥

हे इन्द्र वावातुः संभक्तुस्त्वां सेवमानस्य सख्युः स्तोतुः सधस्तुतिमश्विर्धत्विग्मिः सह क्रियमाणां स्तुतिमश्वि-
दानीं तु वशिप्रमा गहि । आगच्छ । मघोनां हविष्मतामन्विषामपि यजमानानामुपस्तुतिः स्तोत्रं त्वा त्वां
प्रावतु । प्रगच्छतु । प्रतर्पयतु वा । अधाधुना सुष्टुतिं त्वद्विषयां शोभनां स्तुतिमहमपि वशिम । कामये ॥

सोता हि सोममद्रिभिरेमेनमप्सु धावत ।

गव्या वस्त्रेव वासयंत इन्नरो निर्धुस्त्रन्वक्षणाभ्यः ॥ १७ ॥

सोत । हि । सोमं । अद्रिऽभिः । आ । ई । एनं । अपऽसु । धावत ।

गव्या । वस्त्राऽइव । वासयंतः । इत् । नरः । निः । धुस्त्रन् । वक्षणाभ्यः ॥ १७ ॥

हे अधर्यवः अद्रिभिर्धावन्तिः सोमं सोत । हिरवधारणे । अभिपुस्तैव । एनमिममप्सु वसतीवरीष्वा
धावत । अस्त्रं सोमस्य धवनं जुहत । अदाभ्यगहे हिमादासुत इत्यादिभिर्मन्त्रैर्वसतीवरीष्वाधवनं सोमस्य
क्रियते । तत्पुष्टतेत्यर्थः । गव्या नवि नवाणि वस्त्रेव वस्त्रास्त्रास्त्राणि चर्मासीव मेघान् वासयंत इत्याद्या-

इयंत एव नरो नेतार इन्द्रस्यानुचरा मरुतो वषणाभ्यो नदीभ्यो नदीनामर्षाय निधुंषन् । उदकाणि निधुंषति । चौरयति । यत इवमतः कारणादिन्द्रयागाय सोममद्रिभिरभिषुषति च । मोदासिषतेत्यर्थः ॥

अध ज्मो अध वा दिवो बृहतो रोचनादधि ।

अया वर्धस्व तन्वा गिरा ममा जाता सुक्रतो पृण ॥१८॥

अध । ज्मः । अध । वा । दिवः । बृहतः । रोचनात् । अधि ।

अया । वर्धस्व । तन्वा । गिरा । मम । आ । जाता । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । पृण ॥१८॥

हे इन्द्र अधाधुना ज्मः । जमंति गच्छन्त्यस्यामिति ज्मा पृथिवी । तस्याः सकाशादध वापि वा दिवोऽत-
रिषावृहतो महतो रोचनात्तच्चिदीप्यमानात्स्वर्गाद्वागव । अधिः पंचम्यर्थानुवादी । अयागया तन्वा ततया
विषुतया मम मदीयया गिरा सुखा वर्धस्व । वृद्धो भव । हे सुक्रतो शोभनकर्मवर्तिन्द्र जाता आतामस्यदी-
याजनाणा पृण । अभिषिषतिः फलैरापूरय ॥

इद्राय सु मदिन्तमं सोमं सोता वरेण्यं ।

शक्र एणं पीपयद्विश्वया धिया हिन्वानं न वाजयुं ॥१९॥

इद्राय । सु । मदिन्तमं । सोमं । सोत । वरेण्यं ।

शक्रः । एनं । पीपयत् । विश्वया । धिया । हिन्वानं । न । वाजयुं ॥१९॥

हे अध्वर्यवः इद्रायेंद्रार्थं मदिन्तमं मादयितुतमं वरेण्यं वरणीयं संभजनीयं सोमं सु सोत । अभिषुषत ।
कृत इत्यत आह । शक्र इन्द्रो विश्वया धिया सर्वया क्रिययापिष्टोमादिलक्षणाया हिन्वानं प्रीणयंतं वाजयुम-
न्मत्मान इच्छन्तेनं यजमानं । नेति संप्रत्यर्थीयः । संप्रति पीपयत् । वर्धयति । अतः कारणात्तस्या इद्राय
सोमं सुनुतेत्यर्थः ॥

मा त्वा सोमस्य गल्दया सदा याचन्नहं गिरा ।

भूर्णिं मृगं न सर्वनेषु चुक्रुधं क ईशानं न याचिषत् ॥२०॥

मा । त्वा । सोमस्य । गल्दया । सदा । याचन् । अहं । गिरा ।

भूर्णिं । मृगं । न । सर्वनेषु । चुक्रुधं । कः । ईशानं । न । याचिषत् ॥२०॥

हे इन्द्र त्वां सर्वनेषु यज्ञेषु सोमस्य गल्दया गालनेनास्त्रावणेन गिरा सुखा च युक्तोऽहं सदा सर्वदा
याचन् याचमानः सन् मा चुक्रुधं । मा क्रोधयानि । वज्रग्नौ पाप्यमाने स्वधि क्रोधो जायते तं सोमस्य
गालनेन सुखा चापनयामीत्यर्थः । कीदृशं त्वां । भूर्णिं मर्तारं मृगं न सिंहमिव भीमं । स्वामिन् इन्द्रस्य
याचने लौकिकव्यायं दर्शयति । लोके को वा पुरुष ईशानमीश्वरं स्वामिनं न याचिषत् । न याचेत । सर्व एव
हि याचते । अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याच इति भावः ॥ ॥१३॥

मदेनेषितं मदेमुयमुयेण शर्वसा ।

विश्वेषां तरुतारं मदेष्युतं मदे हि ष्मा ददाति नः ॥२१॥

मदेन । इषितं । मदे । उयं । उयेण । शर्वसा ।

विश्वेषां । तरुतारं । मदेऽप्युतं । मदे । हि । स्म । ददाति । नः ॥२१॥

मदेन मादयिषा सोषितं प्रेषितं मदं मदकरं सोममुपसृज्य रसमुपेयोर्ब्रूयानाधिक्यं शकसा वक्ष्य
युक्त इन्द्रः पिबत्विति शेषः । पीत्वा च विश्वेषां सर्वेषां शत्रूणां तदतारं तरीतारं शितारं मदयुतं मदक
शत्रूणां गर्वस्य आवधितारं पुत्रं मदे सोमपात्रेण वनिते हविं सति नोऽस्मभ्यं ददाति हि अ । ददाति क्षत्र ।
अतः सोमं पिबत्वित्यर्थः ॥

शेवारि वार्यां पुरु देवो मर्ताय दाश्रुषे ।

स सुन्वते च स्तुवते च रासते विश्वगूतो अरिष्टुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । वार्यां । पुरु । देवः । मर्ताय । दाश्रुषे ।

सः । सुन्वते । च । स्तुवते । च । रासते । विश्वऽगूतः । अरिऽस्तुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । शेषं सुखं । तस्य गमके यज्ञे दाश्रुषे चरपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय पुर पुरुषि
वह्नि वार्याणि वरणीयानि धनानि देवो दानादिशुण्युक्त इन्द्रो रासते । ददाति । स एव सुन्वते च
सोमाभिवषं कुर्वते च स्तुवते च सोमं कुर्वते च धनानि रासते । कीदृशः सः । विश्वगूतो विश्वेषु सर्वेषु कार्यै-
बुधतः स्वतः प्रवृत्तोऽरिष्टुतोऽरिभिः प्रेरयितुमिः प्रशस्तः ॥

एन्द्र याहि मत्स्व चिबेण देव राधसा ।

सरो न प्रास्युदरं सपीतिभिरा सोमेभिरु स्फिरं ॥ २३ ॥

आ । इन्द्र । याहि । मत्स्व । चिबेण । देव । राधसा ।

सरः । न । प्रासि । उदरं । सपीतिऽभिः । आ । सोमेभिः । उरु । स्फिरं ॥ २३ ॥

हे इन्द्र आ याहि । आगच्छ । हे देव शीतमान चिबेण दर्शनीयेन राधसा धनेन सोमलक्षणेन मत्स्व ।
माय । सपीतिभिर्मन्त्रिः सह पीयमानैः सोमेभिः सोमेभ्य विस्तीर्णं स्फिरं वृद्धमुदरमात्मीयं जठरं सरो न
सर इवा प्रासि । आपूरय ॥ प्रा पूरण आदादिकः ॥

चातुर्विधिकेऽहनि माध्वदिने ब्रह्मशस्त्र आ स्वेति वैकल्पिकः सोषियलृचः । सूच्यते हि । आ त्वा सहस्रमा
शतं मम त्वा सूर उदित इति ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. ४. इति ॥

आ त्वा सहस्रमा शतं युक्ता रथे हिरण्यये ।

ब्रह्मयुजो हरय इन्द्र केशिनो वहंतु सोमपीतये ॥ २४ ॥

आ । त्वा । सहस्रं । आ । शतं । युक्ताः । रथे । हिरण्यये ।

ब्रह्मऽयुजः । हरयः । इन्द्र । केशिनः । वहंतु । सोमऽपीतये ॥ २४ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वा सहस्रं सहस्रसंख्याका हरयस्त्वदीया अस्मा आ वहंतु । आनयंत्वस्वयं । तथा शतं शतसं-
ख्याकाय भवदीया अस्मास्त्वामा वहंतु । यद्यपि द्रविवास्त हरी तथापि तद्विभूतयोऽन्वेऽपि बहुवीऽस्माः
संति । ननु युगपदेकैरथैः कां यातुं शक्यत इति अत आह युक्ता इति । हिरण्यये हिरण्यमथे स्वर्णविकारे ॥
हिरण्यशब्दाद्विकारार्थे विहितस्य मयट् अन्ववास्त्वित्यादी मलोपो निपात्यते ॥ तादृशे रथे युक्ताः संवजाः ।
ब्रह्मनामवानां शीघ्रगमनाय रथे नियुक्तायुगपदेव सर्वैरथैर्मंतुं शक्यत इति भावः । कीदृशा हरयः ।
ब्रह्मयुजो ब्रह्मणा परिवृतेभेद्वेण युक्ताः । यद्वा । ब्रह्मणाकदीयेन सोषितास्माभिर्देतेन द्रविषा वा युक्ताः ।
केशिनः । केशाः केशराः । तीर्थुक्ताः । किमर्थमिन्द्रस्य वहनं तथाह । सोमपीतये सोमस्य पानाय । यथा-
कदीयं सोमं पिबेत् अत आवहंतित्यर्थः ॥

आ त्वा॒ रथे॑ हिरण्यये॒ हरी॑ मयूरशेष्या ।

शिति॒पृष्ठा॑ वहतां॒ मध्वो॑ अंधसो विवक्ष्णस्य पीतये ॥ २५ ॥

आ । त्वा । रथे । हिरण्यये । हरी इति । मयूरऽशेष्या ।

शिति॒ऽपृष्ठा॑ । वहतां । मध्वः । अंधसः । विवक्ष्णस्य । पीतये ॥ २५ ॥

पूर्वैर्हयोर्विभूतिरूपा अस्मा इन्द्रमावहति प्रार्थितं । अधुना तविवेन्द्रमावहतामिति प्रार्थति । हिरण्यये हिरण्यमथ रथे युक्ता मयूरशेष्या मयूरशेषी मयूरवर्णशेषो यथोक्तौ ॥ सुपां सुकुमिति विभक्तिर्द्वादेशः ॥ शितिपृष्ठा श्वेतपृष्ठी एवभूतावचो हे इन्द्र त्वामा वहतां । किमर्थं । मध्वो मधुररसस्य विवक्ष्णस्य वक्तुमिच्छस्य सुवक्ष्य यद्वा बोद्धव्यस्य प्राप्तव्यसाधसोऽस्यस्य सोमरूपस्य पीतये पानार्थं ॥ ॥ १४ ॥

पिबा॒ त्व॑स्य॒ गिर्व॑णः सुतस्य॒ पूर्व॑पा इव ।

परिष्कृतस्य॒ रसि॑नं॒ इय॑मासुतिश्चारु॒र्मदा॑य पत्यते ॥ २६ ॥

पिब । तु । अस्य । गिर्वणः । सुतस्य । पूर्वपाऽइव ।

परिऽकृतस्य । रसिनः । इयं । आऽसुतिः । चारुः । मदाय । पत्यते ॥ २६ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीय सुतिभिः संभवनीयेन्द्र सुतस्याभिपुतस्यास्य सोमस्य ॥ क्रियायहजं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ इममभिपुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब । तत्र वृष्टांतः । पूर्वपा इव । पूर्वः सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रथममावी सन् पिबतीति पूर्वपा वायुः । स इवेन्द्रवायवे सुख्ये यहे सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं पिवित्वर्थः । कीदृशस्य सोमस्य । परिष्कृतस्याभिषवादिभिः संस्कृतस्य ॥ संपर्युपेभ्यः । पा० ६. १. १३७. इति करोतिर्भूषणे सुट् । परिनिविभ्यः । पा० ८. ३. ७०. इति सुट् । षत्वं ॥ रसिनो रसवतः । अपि चेद्यमासुतिरयमासवो मदकरश्चाहः शोभनः सोमरसो मदाय हर्षाय हर्षजननाय पत्यति । संपत्यति । पतू गती । यद्वा । पत्यतिरिचर्यकर्मा । मदाय मदस्य पत्यति । ईष्टे । महोत्पादने शक्त इत्यर्थः ॥

य॒ ए॒को॒ अस्ति॑ दंस॒ना॒ म॒हौ॑ उ॒यो॒ अ॒भि॒ व्र॒तैः॑ ।

ग॒म॒त्स॒ शि॒प्री॒ न॒ स॒ योष॑दा ग॒म॒ज्ज॒वं॒ न॒ परि॑ वर्ज॒ति ॥ २७ ॥

यः । एकः । अस्ति । दंसना । महान् । उयः । अभि । व्रतैः ।

ग॒म॒त् । सः । शि॒प्री॒ । न॒ । सः । योष॒त् । आ । ग॒म॒त् । ह॒वं॒ । न॒ । परि॑ । वर्ज॒ति ॥ २७ ॥

य इन्द्र एकः केवलोऽसहाय एव व्रतेरात्मीयैः कर्मभिरभ्यसि शूचनमिमवति । यस्य दंसना कर्मणा महानधिकः अत एवोय उन्नूर्णवकः शिप्री । क्षिप्रं शिरस्त्राणं ॥ प्रशंसायामिति ॥ शोभनशिरस्त्राणः । यद्वा । शिप्रीः शूच नासिके वा । तद्वान् । स इन्द्रो जमत् । गच्छतु । प्राप्नोतु सर्वदा । स तावृशो न योषत् । न पृच्छभवतु । न विद्युतो भवतु ॥ गमेर्योतिष केवलागमः । इतश्च कोप इतीकारलोपः । गमेर्वज्रं वदसीति शपो लुक् । यीतिः सिद्धञ्जलमिति सिप् ॥ इवमसदीयं खोचं वा जमत् । अभिगच्छतु । प्राप्नोतु । न परि वर्जति । न परिवर्जयतु । न परित्यजतु । सर्वदास्मान्मदीयं खोचं वदः प्राप्नोत्विति वार्थत् ॥

त्वं पु॒रं च॒रि॒ष्य॑स्व॒ वधैः॑ शु॒ष्णा॒स्य॒ सं पि॑णक् ।

त्वं भा॒ अ॒नु॒ च॒रो॒ अ॒ध॒ द्वि॒ता॒ यदि॑न्द्र॒ ह॒व्यो॒ भु॒वः॑ ॥ २८ ॥

त्वं । पुरं । चरिष्यस्व । वधिः । शुष्णस्य । सं । पिणक् ।

त्वं । भाः । अन्तु । चरः । अधः । द्विता । यत् । इन्द्र । हव्यः । भुवः ॥ २८ ॥

हे इन्द्र त्वं शुष्णस्य शोषकस्यासुरस्य चरिष्यस्व चरणशीलं ॥ वा वृन्दसीत्यभि पूर्वस्य विकल्पितत्वाद्य-
णादेशः ॥ पुरं निवासस्थानं वधिर्वज्रादिभिरायुधिः सं पिणक् । समचूर्णयः । अभांशीरित्यर्थः ॥ पिणष्टैर्बलि
मध्यमेकवचने रूपमेतत् ॥ अधापि च भा भासमानस्त्वमग्नौ चरः । तं शुष्णं हंतुमन्वगच्छः । यद्वा । अध शुष्णस्य
पुरभेदनांतरं भा दीप्तीस्त्वमग्नौ चरः । अन्वगच्छः । प्राप्तवानित्यर्थः । हे इन्द्र त्वं यद्यदा द्विता द्विधा द्विविधिः
स्रोतुभिर्यष्टृभिश्च हव्यं ज्ञातव्यो भुवः भवेः । तदानीं त्वं शुष्णस्य पुरं सं पिणगित्यन्वयः ॥ भवतेर्बेदि विष्यडा-
गमः । कांसः शपो जुक् । भूसुवोऽस्मितीति गुणप्रतिषेधादुच्यते ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे मम स्वेति वैकल्पिकोऽग्निरूपसृचः । सूचं तु पूर्वमुदाहृतं ॥

मम त्वा सूर उदिते मम मध्यंदिने दिवः ।

मम प्रपित्वे अपिशर्वरे वसवा स्तोमासो अवृत्सत ॥ २९ ॥

मम । त्वा । सूर । उतऽदिते । मम । मध्यंदिने । दिवः ।

मम । प्रऽपित्वे । अपिऽशर्वरे । वसो इति । आ । स्तोमासः । अवृत्सत ॥ २९ ॥

सूरं सूर्यं उदित उदयं प्राप्ति पूर्वाह्नसमये मम स्तोमासः स्तोत्राणि हे वसो वासकेन्द्र त्वामावृत्सत ।
आवर्तयंतु । अस्मदभिमुखं गमयंतु । तथा दिवो दिवसस्य मध्यंदिने मध्याह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामाव-
र्तयंतु । तथा प्रपित्वे प्राप्ति दिवसस्यावसाने सायाह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु । अपिशर्वरे । शर्वरीं
रात्रिमपिगतः काशोऽपिशर्वरः । शर्वरे काशेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु ॥

स्तुहि स्तुहीदिते घां ते मंहिष्ठासो मघोनां ।

निंदिताश्वः प्रपथी परमज्या मघस्य मेध्यातिथे ॥ ३० ॥

स्तुहि । स्तुहि । इत् । एते । घ । ते । मंहिष्ठासः । मघोनां ।

निंदितऽश्वः । प्रऽपथी । परमऽज्याः । मघस्य । मेध्याऽतिथे ॥ ३० ॥

आसंगो राजर्षिर्मेध्यातिथये बद्ध धनं दत्त्वा तमृषिं दत्तदानस्य स्वस्य कुतौ प्रेरयति । हे मेध्यातिथे
यथाह्नातिथे एतत्संज्ञं स्तुहि स्तुहीत् । पुनः पुनरस्मान् प्रशंसिष्व । मोदास्व । जीदासीत्यं मा कार्षीः । एते धेति
सक्तु वयं मघोनां धनवतां मध्ये ते तुभ्यं मघस्य धनस्य मंहिष्ठासो दातुमताः । अतोऽस्मान् स्तुहीत्यर्थः । कासी
कुतिः तामाह । निंदिताश्वः । यस्य वीर्येण परेषामश्वा निंदिताः कुत्सिता भवन्ति तादृशः । प्रपथी । प्रकष्टः
पथाः प्रपथः । तद्दानं । सन्मार्गवर्तीत्यर्थः । परमज्या उत्कृष्टज्यः । अग्निं धनुरादिकं लप्स्यति । उत्कृष्टायुध
इत्यर्थः । यद्वा । परमानुत्कृष्टाश्च ब्रूजिनाति हिजसीति परमज्याः ॥ ज्या वधोहानी । अस्मादातो भगिन्निति
विष् ॥ एवंभूतोऽहमासंग इति स्तुहीत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

आ यदम्भान्वनन्वतः अज्याहं रथे रुहं ।

उत वामस्य वसुनश्चिकेतति यो अस्ति यावः पशुः ॥ ३१ ॥

आ । यत् । अम्भान् । वनन्ऽवतः । अज्या । अहं । रथे । रुहं ।

उत । वामस्य । वसुनः । चिकेतति । यः । अस्ति । यावः । पशुः ॥ ३१ ॥

वनन्वतः वननवतः संमन्वतोऽन्नासुरगानहं प्रायोगिः अहयादरातिशयेन युक्तः सन् यद्यदा हे मेधातिथि त्वदीये रथ आ बहं आरोहयं । बहेरतर्भावितस्पर्धाकुडि कमृष्टहृत्विभ्य इति ध्रुवकादेशः । तदानीं मामेवं क्षुहि । उतापि च । प्रकृतशुल्येषु एष समुच्चयः । वामस्य वननीयस्य वसुनो धनस्य । पूर्ववत्त्वमेधि षष्ठी । ईदृशं धनं चिकेतति । एष आसंगो दातुं जानाति । यादो यदुपशोन्नवः । यदा । यद्वो मनुष्याः । तेषु प्रसिद्धः । पशुः । क्षुप्तमत्वर्थमेतत् । पशुमान् । यदा । पशुः पश्यति । सूक्ष्मस्य द्रष्टा । य आसंगोऽस्ति विद्यति एष चिकेततीत्यन्वयः ॥

य च्छुजा मर्ह्यं मामहे सह त्वचा हिरण्यया ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु सौभगासंगस्य स्वन्द्रयः ॥ ३२ ॥

यः । च्छुजा । मर्ह्यं । ममहे । सह । त्वचा । हिरण्यया ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । सौभगा । आऽसंगस्य । स्वन्तऽरयः ॥ ३२ ॥

एवमेवं मां सुहीत्यासंगो मेधातिथिं ब्रूति । य आसंगस्यात्मा च्छुजा गमनशीलानि धनानि हिरण्यया हिरण्यमव्या त्वचा चर्मणास्तरणेन सह सहितानि मर्ह्यं मेधातिथये ममहे ददी । मंहतिर्दानकर्मा । एष आसंगस्यात्मा स्वन्द्रयः शब्दायमानरयः सन् विश्वानि व्याप्तानि सौभगानि धनानि शत्रूणां स्वभूताभ्यस्तु । अभिमवतु ॥

अध्मायोगिरिति दासदन्यानासंगो अग्ने दशभिः सहस्रैः ।

अधोक्षणो दश मर्ह्यं रुशंतो नृका इव सरसो निरतिष्ठन् ॥ ३३ ॥

अध्मायोगिः । अति । दासत् । अन्यान् । आऽसंगः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः ।

अध्मा । उक्षणः । दश । मर्ह्यं । रुशंतः । नृकाऽइव । सरसः । निः । अतिष्ठन् ॥ ३३ ॥

अध्यापि च आयोगिः प्रयोगनाम्नः पुत्र आसंगो नाम राजा दशभिर्दशगुणिभिः सहस्रैः सहस्रसंख्याकिर्गवादिभिरन्यान्दातुनति दासत् । अतिक्रम्य ददाति । अधानंतरमुषणः सेचनसमर्था मर्ह्यमासंगेन दत्ता यशतो दीप्यमाना दश दशगुणितसहस्रसंख्याकास्ते गवादयो नृका इव । नृकास्तटाकोज्जवाक्षुणविशेषाः । ते यथा सरस्वतटाकास्तंघशो निर्गच्छन्ति तथैव मर्ह्यं दत्ता गवादयोऽस्मादासंगान्निरतिष्ठन् । निर्गत्वावास्त्रिषत । एवमेवंप्रकारेण मां सुहीति मेधातिथिं प्रत्युक्तत्वादेतासां चतस्रणामृचां प्रायोगिरासंग ऋषिः स एव देवतेष्वितदुपपन्नं भवति ॥

अन्वस्य स्थूरं ददृशे पुरस्तादनस्थ ऊरुवरंबमाणः ।

शश्वती नार्यभिचक्ष्याह सुभद्रमर्य भोजनं विभर्षि ॥ ३४ ॥

अनु । अस्थ । स्थूरं । ददृशे । पुरस्तात् । अनस्थः । ऊरुः । अवऽरंबमाणः ।

शश्वती । नारी । अभिऽचक्ष्य । आह । सुभद्रं । अर्यं । भोजनं । विभर्षि ॥ ३४ ॥

अयमासंगो राजा कदाचिद्विशेषेण नपुंसको बभूव । तस्य पत्नी शश्वती भर्तुर्नपुंसकस्येन विज्ञा सती महत्तपक्षेपे । तेन च तपसा स च पुंस्त्वं प्राप । प्राप्तपुंस्त्वजनं तं राजावुपनम्य प्रीता शश्वत्यनया तमकीत् ॥ अस्मासंगस्य पुरस्तात्पुरोभानि गुह्यदेशे ऊरुं खूवं वृद्धं सत्पुंस्त्वजनमनु ददृशे । अनुदृश्यति । अनकीऽक्षिरहितः स जावयव ऊरुवर्षिकीयोऽवरंबमाद्योऽतिदीर्घलिनावाक्षुखं लंबमानः । यदा । ऊरुः । सुपां सुबुनिति द्विवचनस्य सुः । ऊरुः प्रत्यवर्षमानो भवति । शश्वती नामानिरसः सुता नारी तस्मासंगस्य भार्याभिचक्षीवं-

भूतमवयवं निशि वृद्धा हे अयं स्वामिन् भर्तः सुमद्रमतिशयेन कक्षायां भोजनं भोगसाधनं विभिर्भि धारय-
सीत्याह । इति ॥ १६ ॥

इदं वसो इति द्विचत्वारिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य मेधातिथिरांगिरसस्य च प्रियमेधस्त्वार्थः । शिषा
विभिर्दो इत्यादिके द्वे मेधातिथेरेव । स्वादवः सोमा इतिषानुष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । इन्द्रो देवता । अथि द्वे
अथी विभिर्दोर्दानकुतित्वात्तदेवताके । तथा चानुक्तांतं । इदं वसो द्विचत्वारिंशमेधातिथिरांगिरसस्य
प्रियमेधः स्वादवोऽनुष्टुपंत्वाभ्यां मेधातिथिर्विभिर्दोर्दानं तुष्टविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ज्योतिष्टोमे
महत्त्वतीय आद्यसृचोऽनुचरः । सूच्यते हि । इदं वसो सुतमंध इति महत्त्वतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ५. १४. ।
इति ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रेऽयमेव सोचियसृचः । सूचितं च । इदं वसो सुतमंध इन्द्रिह मत्संधसः
। आ० ६. ४. । इति ॥ अथमेव चतुर्थेऽह्न्यपि महत्त्वतीयस्यानुचरसृचः । सूचितं च । तं त्वा यज्ञिरीमह इदं
वसो सुतमंध इति महत्त्वतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. ११. । इति ॥

इदं वसो सुतमंधः पिबा सुपूर्णमुदरं । अनाभयिन्नरिमा ते ॥ १ ॥

इदं वसो इति । सुतं । अंधः । पिब । सुऽपूर्णं । उदरं । अनाभयिन् । ररिम । ते ॥ १ ॥

हे वसो वासयितरिन्द्र इदं पुरोवर्तमानं सुतमभिषुतमंधोऽन्नं सोमलक्षणं पिब । यषोदरं त्वदीयं अठरं
सुपूर्णमतिशयेन संपूर्णं भवति तथेत्यर्थः । हे अनाभयिन् । आ समंताद्विभेतीत्याभयी ॥ विभेतिरीणादिक
इति ॥ नाभयनाभयी । तादृश हे इन्द्र ते तुभ्यं त्वदर्थं ररिम । उक्तलक्षणं सोमं दद्यः ॥ रा दाने । छांदसो
चिद् ॥

नृभिर्धूतः सुतो अश्वैरथो वारैः परिपूतः । अश्वो न निक्तो नदीषु ॥ २ ॥

नृभिः । धूतः । सुतः । अश्वैः । अथ्यः । वारैः । परिऽपूतः । अश्वः । न । निक्तः । नदीषु ॥ २ ॥

गुभिरध्वरस्य नेतुभिर्धूतविभिर्धूत आधूतोऽदाभयह आधवनेन संस्तुतोऽश्वैररमभिर्वावभिः करणभूतैः
सुतोऽध्वर्युभिरभिषुतोऽश्वोऽवेमेषस्य वारैर्वाक्षैः परिपूतः । दद्यापविषस्य नाभिं कुर्वते मुक्तं वल्ल्याः पविष-
ममोतं भवतीति । नदीषु नदनास्त्वस्यो नास्य इव निक्तो निर्गन्तः शोधितः । यथाप्यु ज्ञातोऽश्वोऽपम-
तमसः सन् दीप्तो भवति एवं वसतीवर्याख्याभिरग्निरभिषुतः सोमो दीप्तो भवतीत्यर्थः । इदृशो यः सोमः तं
ते यवमित्युक्तारया संबंधः ॥

तं ते यत्र यथा गोभिः स्वादुमकर्म श्रीणतः । इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे ॥ ३ ॥

तं ते । यवै । यथा । गोभिः । स्वादुं । अकर्म । श्रीणतः । इन्द्र । त्वा । अस्मिन् । सधमादे ॥ ३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणं सोमं हे इन्द्र ते त्वदर्थं यवं यथा यवमयं खमीयपुरोडाशमिव गोभिर्गवि मविः क्षीरा-
दिभिः अथयद्रक्षैः श्रीणतो मिश्रीकुर्वतः स्वादुं रसत्वेन स्वादनीयमकर्म । अकार्ष्यं । करोतिर्गुक्ति मंथे
असिति कुर्मुक् ॥ यस्मादेवं तस्मात् हे इन्द्र त्वा त्वा तादृशं सोमं पातुमस्मिन्वर्तमाने सधमादे सहमदने यच्च
आह्वयामीति शेषः ॥

महाव्रते निक्षिपक्षे गार्ग्यनुवाचीताविन्द्र इत्सोमया इक्षितदादिसुक्तशेषः शंसवीयः । अंत्वाक्षिजो
वर्चयित्वा तथापि स्वादव इक्षितां परित्यज्य तत्र खाने न ह्यव्यं बळाकरमित्तितामावपेत् । तथैव पंचमा-
रक्षके सूचितं । इन्द्र इत्सोमया एक इक्षितप्रभृतीनां तिल उक्तमा उद्धरति । तासां स्वादवः सोमा आ याही-
क्षितामुद्धृत्य न ह्यव्यं बळाकरमित्तितां प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ३. । इति ॥ पंचमेऽह्नि महत्त्वतीय इन्द्र
इक्षितनुचरसृचः । सूच्यते हि । इन्द्र इत्सोमया एक इति महत्त्वतीयस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. १२. । इति ॥

इंद्र इत्सोमपा एक इंद्रः सुतपा विश्वायुः । अंतर्देवान्मर्त्याश्च ॥४॥

इंद्रः । इत् । सोमपाः । एकः । इंद्रः । सुतपाः । विश्वऽआयुः । अंतः । देवान् ।
मर्त्यान् । च ॥४॥

इंद्र इति एक एव देवान् मर्त्यान् मनुष्यांश्चांतर्मध्ये देवेषु च मध्ये सोमपाः इत्यस्य सोमस्य पाता । नाम्नि । ते द्वौ देशभाजः । अत एव सुतपाः सुतस्याभिषुतस्यासदीयस्य सोमस्य कात्स्न्येन पाता । इंद्र एक एव विश्वायुः । स चंद्रः सर्वाप्तो भवति । धानाकरंभादिहवींषि सवनेष्विंद्रायैव हव्यंते तदभिप्रायेणेदमुच्यते । अत एवंविध इंद्रोऽसदीय इति स्वीकरोलित्वर्थः ॥

न यं शुक्रो न दुराशीर्न तृप्रा उरुव्यचंसं । अपस्पृखते सुहार्दं ॥५॥

न । यं । शुक्रः । न । दुः । आशीः । न । तृप्राः । उरुव्यचंसं । अपऽस्पृखते । सुहार्दं ॥५॥

उरुव्यचंसं विश्वीर्यव्यापनं सुहार्दं सुहृदयं यमिंद्रं शुक्रो रसाधिकेन दीप्तः सोमो नापस्युगते ॥ स्यु प्रीतिवत्तयोरचोपसर्गवशात् प्रीत्यभावे वर्तते ॥ नचा च प्रीत्यभावो निवार्यते । न प्रीणयतीति न अपि तु प्रीणयत्विव । तथा दुराशीर्दुःखिन निष्पाशाशीराश्रयणद्रव्यं यस्य तार्तीयसवनिकस्य सोमस्य सोऽपि यमिंद्रं नापस्युगते प्रीणयत्विव । तृप्रास्पर्शका अन्ये चरुपुरोडाशादयस्य यमिंद्रं नापस्युगते न न प्रीणयंति अपि तु प्रीणयंति यमिंद्रं शुभ इति शेषः । यद्वा । अपेत्युपसर्गो धात्वर्थानुवादेकः । यमिंद्रं शुक्रादयो नापस्युगते न प्रीणयंति । उरुव्यचंसमिति हेतुगर्भविशेषणं । यतोऽयमिंद्र उरुव्यचा विश्वीर्यव्याप्तिकः अतः कारणादप्यर्थाप्ताः संतः शुक्रादयः प्रीणयितुं न शक्नुवन्तीति भावः ॥ ॥१७॥

गोभिर्द्यदीमन्ये अस्मन्मृगं न वा मृगयंते । अभित्सरंति धेनुभिः ॥६॥

गोभिः । यत् । ई । अन्ये । अस्मत् । मृगं । न । वा । मृगयंते । अभिऽत्सरंति । धेनुभिः ॥६॥

यथेऽसादकान्तोऽन्य अस्तिग्यजमाना ईमेनमिंद्रं गोभिर्गवि भवेः शीरादिभिः संस्कृतिः सोमैः सहिताः संतो मृगयंति अन्विष्यंति । तच्च वृष्टांतः । वा वरीतारो जालादिभिश्चपाथिर्निबंधाना व्याधा मृगं न । यथा मृगमन्विष्यंति तद्वदगधिकारिण एव वसादिद्रव्यान्विष्ये वर्तंत इत्यर्थः ॥ मृग अन्विषण इति धातुः ॥ ये च जना धेनुभिः । धेनुरिति वाङ्माम । वाग्भिः कुतिमिच्छाभित्सरंति अभिमुखं कुतितं गच्छंति । सम्यक्कृतुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः ॥ त्सर च्छगती ॥ तथाविधा जना इंद्रं गोपक्षमंत इत्यर्थः ॥

इशराधे तृतीयेऽहनि मरुत्वतीयस्य चय इंद्रक्षिति तुषोऽनुचरः । सूच्यते हि । तं तमिद्राधसे महे चय इंद्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरो । आ० ७. १०. । इति ॥

चय इंद्रस्य सोमाः सुतासः संतु देवस्य । स्वे क्षये सुतपाव्रः ॥७॥

चयः । इंद्रस्य । सोमाः । सुतासः । संतु । देवस्य । स्वे । क्षये । सुतपाव्रः ॥७॥

देवस्य दानादिगुणयुक्तक्षिंद्रस्य पाकस्य चयः सवनचयरूपेण विधा वर्तमानाः स्वे चये स्वकीये यज्ञगृहे सुतासोऽभिषुताः संतु । भवंतु । सुतपाव्रः । हेतुगर्भविशेषणमेतत् । यस्मादयमिंद्रोऽभिषुतक्षिव सोमस्य पाता तस्मादभिषुताः संलित्वर्थः ॥

चयः कोशासः श्रोतंति तिस्रश्चम्बः सुपूर्णाः । समाने अधि भार्मेन् ॥८॥

चयः । कोशासः । श्रोतंति । तिस्रः । चम्बः । सुपूर्णाः । समाने । अधि । भार्मेन् ॥८॥

चयस्त्रिसंज्ञाकाः कोशासः कोशाः सोमस्यावयवभूता द्वौचम्बश्चपूतमुद्राधवनीयाकाः श्रोतंति । चरंति ।

इंद्रार्थं सोमं ज्ञापयन्ति । तिस्रस्त्रिविधाः सवनपथे वर्तमानाश्चमसमसाश्च सुपुण्या इन्द्रायामास सोमः सुपुरिता आसन् । एतत्सर्वं कुचेति चेत् उच्यते । समान एकस्मिन्नेव भार्मन् भर्मणि भर अस्त्रिभिर्भिद्यमार्थं यज्ञे । अग्निं सप्तम्यर्थाशुवादी ॥

शुचिरसिं पुरुनिष्ठाः क्षीरैर्मध्यत आशीर्तः । दध्ना मंदिष्टः शूरस्य ॥ ९८ ॥

शुचिः । असि । पुरुनिः । ऽस्थाः । क्षीरैः । मध्यतः । आशीर्तः । दध्ना । मंदिष्टः । शूरस्य ॥ ९८ ॥

हे सोम त्वं शुचिरसि । दद्यापवित्रेण शोधितो भवसि । स त्वं पुरुनिष्ठाः पुरुषु बज्रसु पात्रेषु यज्ञसमसादिषु निःशेषेण स्थाता मध्यतो मध्ये निषावक्ष्यमहादौ क्षीरैः पथः प्रभृतिभिः अथवा इक्षीराशीर्तौ मिश्रणेन संस्कृतः । तृतीये सवने दध्ना चाशीर्तः । एवंभूतस्त्वं शूरस्य विक्रांतस्तेन्द्रस्य मंदिष्ठो मादधितुतमो भव ॥

इमे तं इंद्र सोमास्तीव्रा अस्मे सुतासः । शुक्रा आशिरं याचन्ते ॥ १० ॥

इमे । ते । इंद्र । सोमाः । तीव्राः । अस्मे इति । सुतासः । शुक्राः । आशीर्तः । याचन्ते ॥ १० ॥

हे इंद्र ते त्वदीया इमे सोमास्तीव्रास्तीव्रमदा अस्ते अस्माभिरध्वर्युभिः सुतासोऽभिषुताः शुक्राः शुक्राः संत आशिरं क्षीरादिकं अथवा इत्थं त्वां याचन्ते । ताञ्छीणीहीत्युत्तरचान्वयः ॥ ॥ १० ॥

तां आशिरं पुरोक्ताशमिद्रेमं सोमं श्रीणीहि । रेवंतं हि त्वां शृणोमि ॥ ११ ॥

तान् । आशीर्तः । पुरोक्ताशं । इंद्र । इमं । सोमं । श्रीणीहि । रेवंतं । हि । त्वां । शृणोमि ॥ ११ ॥

हे इंद्र तान् पूर्वोक्तान् सोमानाशिरं अथवा इत्थं च क्षीरादिकं श्रीणीहि । मिश्रय यागार्थं । तदनंतरं पुरोक्ताशं धानाकरभादिजघणं सवनीयपुरोडाशमिममसादीयं सोमं च श्रीणीहि । मिश्रय । प्रथमं भक्षितं पुरोक्ताशं पश्चात्पूतित्वं सोमेन संयोजयेत्यर्थः । तव प्रार्थने को हेतुरिति चेत् । हि यस्माद्वेवंतं रथिमंतं ॥ रथिमंतौ बज्रलमिति संप्रसारणं ॥ बज्रलधनं त्वां शृणोमि त्वं बज्रधन इति सर्वत्र श्रूयते अतः कारणात् त्वामेव प्रार्थयामहे ॥

हृत्सु पीतासो युध्यन्ते दुर्मदासो न सुरायां । ऊधर्न नृमा जरन्ते ॥ १२ ॥

हृत् । ऽसु । पीतासः । युध्यन्ते । दुः । ऽमदासः । न । सुरायां । ऊधः । न । नृमाः । जरन्ते ॥ १२ ॥

हे इंद्र पीतासस्त्वया पीताः सोमा हृत्सु हृदयेषु त्वदीयेषु युध्यन्ते । परस्परं संप्रहारं कुर्वन्ते । तत्र वृष्टांतः । सुरायां पीतायां जायमाना दुर्मदासो न । दुष्टमदा यथा पातारं मादधन्ति तद्वत्त्वां मादधितुं परस्परं युध्यन्त इत्यर्थः । अपि च । पाश्चंदांसि । तानि न जहतीति नपाः क्षीतारः । ते चोधर्नं पयसा पूर्णं गवादेरूध्र एव सोमपूर्णं त्वां जरन्ते । क्षुवंति । जरतिः क्षुतिकर्मा ॥

षष्ठेऽहनि यदि रेवतसामसाधं पृष्ठक्षोभं तदा निष्केचक्षी रेवो हृदित्यनुरूपशृचः । सूच्यते हि । रेवतीर्नः सधमादे रेवो हृदिवतः क्षीतेति क्षोभयानुरूपी । आ० ८. १. इति ॥

रेवो इद्रेवतः स्तोता स्यात्त्वावतो मघोनः । प्रेदु हरिवः श्रुतस्य ॥ १३ ॥

रेवान् । इत् । रेवतः । स्तोता । स्यात् । त्वाऽवतः । मघोनः । प्र । इत् । ऊं इति ।

हृदिऽवः । श्रुतस्य ॥ १३ ॥

हे हरिवो हरिवन् । मनुष्यो हरिति नकारश्च बलं ॥ हरी चक्षी । तद्वत्तिंद्र रेवतो रथिमतो बज्रधनीयितस्य तव स्तोता रेवान् स्थात् । रथिमान् भवेत् । इच्छन्दीऽवधारणे । धनवान् भवेद्वै न तु हरिर्ज्ञ

प्राप्नोति । अन्तर्मेवार्थं केमुतिकम्पाधेन वृद्धयति । त्वावतस्त्वत्सदृशस्य ॥ युष्मदस्मादां वृद्धिं सादृश उपसं-
ख्यानमिति पतुप ॥ मघोऽगो मघवतो धनाढ्यस्य सुतस्य विश्रुतस्य सर्वत्र प्रख्यातस्यावस्थापि खोता प्रेष्टु ।
स्वादिह्यनुवच्यते । प्रस्थात् । प्रभवेदेव न तु निहीयते । किमु वक्तव्यं तव खोता धनवान् भवेदेवेति ॥

उक्थं च न शस्यमानमगोररिरा चिकेत । न गायचं गीयमानं ॥१४॥

उक्थं । च न । शस्यमानं । अगोः । अरिः । आ । चिकेत । न । गायचं । गीयमानं ॥१४॥

गायतेर्गोः । अगोरखोतुररिः शशुरिद्रः शस्यमानं होवा पठ्यमानमुक्थं च न शस्त्रमप्या चिकेत । अभिजा-
नाति ॥ कित ज्ञाने । कांदसो षिट् ॥ नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रति प्रखोवादिभिर्गोधमानं गायचं नातव्यं साम
यदा गायचाख्यमपि चिकेतित्वेव । अतः कारणादयमपि तमिंद्रं सुम इत्यर्थः ॥

मा न इन्द्र पीयत्नवे मा शर्धते परा दाः । शिष्टा शचीवः शचीभिः ॥१५॥

मा । नः । इन्द्र । पीयत्नवे । मा । शर्धते । परा । दाः । शिष्टा । शचीवः । शचीभिः ॥१५॥

हे इन्द्र त्वं पीयत्नवे । पीयतिर्बन्धकर्म । बन्धशीलाय हिंसाकारिणे शचवे नोऽस्मात्मा परा दाः । मा
परित्याजीः । मा च शर्धतेऽभिभवितेऽस्मात्मा परा दाः ॥ गृधु प्रसहन इति धातुः ॥ अपि तु हे शचीवः
शक्तिमतिंद्र शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः शिष । अख्याननुशाधि । यदा । शिषतिर्दानकर्म । अभीष्टं धनमस्माभ्यं
देहि । यदा । शशुञ्जितुं शिष । शक्तान् कर्तुमिच्छ ॥ शक्तेः सनतस्य सनि मीमेतीसादेशेऽभ्यासलोपे च कृते षोडि
रूपमेतत् ॥ १५॥

प्रथमे राशिपर्याये ब्रह्मशस्त्रे वयसु त्वेति खोचियलृषः । सूचितं च । वयसु त्वा तदिदृया वयमिंद्र
त्वायवोऽभि । आ० ६. ४. इति ॥

वयसु त्वा तदिदृया इन्द्र त्वायंतः सखायः । कणा उक्थेभिर्जरंते ॥१६॥

वयं । ऊं इति । त्वा । तदिद्ऽर्थः । इन्द्र । त्वायंतः । सखायः । कणाः । उक्थेभिः ।
जरंते ॥१६॥

हे इन्द्र त्वायंतस्त्वामात्मन इच्छंतः सखायः समानख्याना वयं तदिदृया यत्त्वद्विषयं खोचं तदित्तेवार्थः
प्रयोजनं येषां तादृशाः संतस्त्वा त्वां जरामहे । कुमहे । च इति पूरणः । कणाः कण्वगोचोत्पन्ना अस्मादीयाः
पुत्रादयश्चोक्थेभिर्बन्धैः शस्त्रैर्जरंते । त्वां कुर्वति ॥

न धेमन्यदा पंपन वज्रिन्नपसो नविष्टौ । तवेदु स्तोमं चिकेत ॥१७॥

न । घ । ई । अन्यत् । आ । पंपन । वज्रिन् । अपसः । नविष्टौ । तव । इत् । ऊं इति ।
स्तोमं । चिकेत ॥१७॥

हे वज्रिन् वज्रवतिंद्र अपसोऽपस्विनः कर्मवतस्तव संबंधिनि, नविष्टावभिजवे यगि वर्तमानोऽहमव्यस्य-
द्विषयादव्यस्तोचं न छं भेवा पंपन । अभिष्टौमि ॥ पनतिः क्षुतिकर्मण उक्तमे यानि लिटि रूपं ॥ अपि तु तवेदु
तवेव स्तोमं खोचं चिकेत । अभिजानामि । त्वामेव सर्वदा खीनीत्वर्थः ॥

इच्छंति देवाः सुन्वंतं न स्वप्नाय स्पृहयंति । यंति प्रमादमर्तद्राः ॥१८॥

इच्छंति । देवाः । सुन्वंतं । न । स्वप्नाय । स्पृहयंति । यंति । प्रमादं । अर्तद्राः ॥१८॥

सुन्वंतं खोमाभिप्रायं कुर्वंतं यवमानं देवा इन्द्रादयः सर्व इच्छंति रचितुं । स्वप्नाय न स्पृहयंति । स्वप्नायकां

तस्य सुन्वतो भिष्यति । सर्वदा प्रबुद्धमेव कुर्वतीत्यर्थः ॥ सृष्टेरीप्सितः । पा० १. ४. ३६ । इति कर्मणि चतुर्थी ।
सुहृ रैसायां चुरादिरदंतः ॥ यत एवमतः कारणादतंद्रा अनाजसा देवाः प्रमादं प्रकर्षेण मंदकरं तदीयं
सोमं यति । प्राप्नुवन्ति ॥

ओ षु प्र याहि वाजेभिर्मा हृणीथा अभ्यस्मान् । महौ इव युवजानिः ॥ १९ ॥

ओ इति । सु । प्र । याहि । वाजेभिः । मा । हृणीथाः । अभि । अभ्यस्मान् । महान् इव ।
युवजानिः ॥ १९ ॥

हे इंद्र वाजेभिर्वाजैरस्यं दातव्यैरग्निः सार्धमस्मानभ्यामिमुख्येन सु सुषु प्र प्रकर्षेण ओ आ उ याहि ।
प्रीप्रमायाद्येव । आगच्छेव । मा हृणीथाः । मा कुप्यस्व । हृणीयतिः कुप्यतिकर्मा । यदा । मा कृष्णां
प्राप्नुहि । हृणीत् कृष्णायामिति कण्ठ्यादौ पठ्यति ॥ तच्च कृष्टांतः । महानिव युवजानिः । युवतिर्वाया यस्य स
तथोक्तः ॥ आयाया निङ्किति समासांतो निङादेशः ॥ इंद्रो महान् गुणैरधिकोऽपि यथा स्वभावा प्रति
निर्गच्छः सञ्छीघ्रं गच्छति तद्वत् ॥

मो ध्वद्य दुर्हणावान्सायं करदारे अस्मत् । अश्रीर इव जामाता ॥ २० ॥

मो इति । सु । अद्य । दुःऽहनावान् । सायं । करत् । अरे । अस्मत् । अश्रीरः इव ।
जामाता ॥ २० ॥

दुर्हणावान् । परेदुःसहजनं दुर्हणं । तद्वानिद्रोऽधिदानीमसादरेऽस्माकं समीप आगच्छतु । सु सुप्रतिश-
येन सायं दिवसस्त्रावसानं सायंकाळं मो करत् । मा कार्षीत् ॥ करोतिर्माङि जुङि कमुदृष्टिभ्य इति
जिह्वादेशः ॥ जामाता । आयत इति आ अपत्यं । तस्य निर्माता दुहितुःपतिः । अश्रीर इव । न श्रीरश्रीः ।
तदस्त्रास्त्रीत्यश्रीरः ॥ मत्वर्थीयो रः ॥ गुणैर्विहीनः कुत्सितो जामातासकृदाह्वयमानोऽप्यासायंकाळं विचंबते ।
तद्वत्त्वं कालविचंबं मा कृथा इत्यर्थः ॥ २० ॥

विद्या ह्यस्य वीरस्य भूरिदावरीं सुमतिं । चिषु जातस्य मनांसि ॥ २१ ॥

विद्य । हि । अस्य । वीरस्य । भूरिऽदावरीं । सुऽमतिं । चिषु । जातस्य । मनांसि ॥ २१ ॥

अस्त्रिंशस्य वीरस्य विक्कांतस्य भूरिदावरीं वज्रधनस्य दात्रीं सुमतिं कक्षाणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं विद्या
हि । वागीमः खलु । तथा चिषु भूम्यादिषु चिषु लोकेषु जातस्य तत्कार्यार्थं प्रादुर्भूतस्य मनांसि हृदयानि
च वागीमः । अतस्त्रिंशस्य यथा प्रीतिर्जनयति तथा लोचं कुर्म इत्यर्थः ॥

आ तू धिच कर्त्तमंतं न घा विद्य शवसानात् । यशस्तरं शतमूतेः ॥ २२ ॥

आ । तू । सिंच । कर्त्तऽमंतं । न । घा । विद्य । शवसानात् । यशऽस्तरं । शतंऽऊतेः ॥ २२ ॥

हे अध्वर्यो कर्त्तमंतं । कर्त्तः शब्दकर्मा । कर्त्ताः सोतारः । धेवा । कर्त्तव्योवा अध्वर्यः । तैर्युक्तमिंद्रसु-
हृत्सु तु चिप्रमा सिंच । सोमं जुञ्धि । शवसानात् । शवो वसं । तदिवाचरतोऽतिवसाच्छतमूतेः । शतं
वज्रनामितत् । वज्रं ऊतयो दूषा यस्मिन् स शतमूतिः । तादृशादकादिद्राव्यशस्तरं यशस्वितरं पुष्यं न च
नैव विद्य । वागीमः । अतस्त्रिंशस्यो हि सोमं जुञ्धीत्यर्थः ॥

ज्येष्ठेन सोतरिद्राय सोमं वीराय शक्राय । भरा पिबन्नर्याय ॥ २३ ॥

ज्येष्ठेन । सोतः । इंद्राय । सोमं । वीराय । शक्राय । भर । पिबत् । नर्याय ॥ २३ ॥

हे सोमोऽभिषोतरध्वर्यो वीराय विक्रांताय शक्राय शक्तिपुत्राय नर्याय नृभ्यो हितार्थिभ्यो ज्येष्ठेन सुखेनैन्द्रवार्यवपुषेण । स हि धारायहायां मध्ये ज्येष्ठः । तेन सोमं भर । हर । आहर । वीर्यं प्रापय । स चैन्द्रः पिबत् । तं सोमं पिबतु ॥

यो वेदिष्ठो अथ्यधिष्वश्वावंतं जरितुभ्यः । वाजं स्तोतृभ्यो गोमंतं ॥ २४ ॥

यः । वेदिष्ठः । अथ्यधिषु । अश्वऽवंतं । जरितुभ्यः । वाजं । स्तोतृभ्यः । गोऽमंतं ॥ २४ ॥

य इन्द्रोऽव्यधिष्वव्यधितुषु सुखकरेषु सोतुषु वेदिष्ठोऽतिशयेन वेदिता कृतस्व सोषस्व ज्ञाता स इन्द्रो जरितुभ्यः शंसितुभ्यो होचादिभ्यः सोतुभ्यः प्रसोचादिभ्यश्चाश्वावंतं बज्रभिरक्षीरपितं गोमंतं बज्रभिर्गोभिर्दपितं संतं वाजमन्नं बलं वा ददातीति शेषः ॥

अहोनांतर्गतेऽतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे पन्थपन्थमिति सोचियशृचः कंदोगिरस्व तुषस्व सूयमान-त्वात् । कंदोगप्रत्ययं सोमः सोचियः । आ० ८. १३. । इति हि स्मर्यते ॥

पन्थपन्थमित्सोतार आ धावत मद्याय । सोमं वीराय नूराय ॥ २५ ॥

पन्थऽपन्थं । इत् । सोतारः । आ । धावत् । मद्याय । सोमं । वीराय । नूराय ॥ २५ ॥

हे सोतारोऽभिषोतारोऽध्वर्यवः मद्याय मादयितव्याय वीराय विक्रांताय नूराय शौर्यवत इन्द्राय पन्थं पन्थमिह सर्वत्र सुखमेव सोममा धावत । अभिगमयत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ २५ ॥

पाता वृचहा सुतमा घा गमन्तरे अस्मत् । नि यमते शतमूतिः ॥ २६ ॥

पाता । वृचहा । सुतं । आ । घा । गमत् । न । आरे । अस्मत् । नि । यमते । शतंऽऊतिः ॥ २६ ॥

सुतमभिपुतं सोमं पाता पानशीलः ॥ ताच्छीलिकसृणु । न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठाः प्रतिषेधः ॥ वृचहा वृचक्षामुरस्व इतेंद्र आ गमत् । घेत्यवधारणे । आगच्छत्वैव । अस्मादस्मात् अरि दूरदेशे मा भवतु । आगत्य च शतमूतिर्वज्रविधरचण इन्द्रो नि यमते । अस्मादीयाञ्च भूमियच्छतु । तिरस्करोतु । यद्वा । धनान्वयार्थं नियच्छतु । ददातु ॥

एह हरीं ब्रह्मयुजां शग्मा वक्षतः सखायं । गीभिः श्रुतं गिर्वैणसं ॥ २७ ॥

आ । इह । हरी इति । ब्रह्मऽयुजा । शग्मा । वक्षतः । सखायं । गीऽभिः । श्रुतं ।

गिर्वैणसं ॥ २७ ॥

(ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मन्त्रेण सोमेण इविषा वा युज्यमानौ शग्मा शग्मौ सुखकारी शक्ती वा ईदृशी हरी अस्माविहास्मिन्वै सखायं समानख्यानं मित्रभूतमिन्द्रमा वक्षतः । आवहतां । कोदुश्मिन्द्रं । गीभिः श्रुतिभिः श्रुतं प्रख्यापितमाहात्यं गिर्वैणसं गिरां संभक्तारं श्रुतिभिः संभवनीयं वा ॥)

स्वादवः सोमा आ याहि श्रीताः सोमा आ याहि ।

शिप्रिन्नुषीवः शचीवो नायमच्छा सधमादं ॥ २८ ॥

स्वादवः । सोमाः । आ । याहि । श्रीताः । सोमाः । आ । याहि ।

शिप्रिन् । नुषीवः । शचीवः । न । अयं । अच्छ । सधमादं ॥ २८ ॥

हे शिप्रिन् । शिप्रं शिरस्त्रायं । यद्वा । शिप्रि इहू नासिके वा । तद्वन् हे अशीव अशिभिः सोतुमिर्द्युत

शचीवः शक्तिमन् एवभूत हे इंद्र अस्मादीया इमे सोमाः स्वादवः । अभिषवादिभिः संस्तुतस्मिन् स्वादनाई जाताः । अतस्त्वमा याहि । आगच्छ । तथा ते सोमाः श्रीताः । पयआदिभिः अयणद्रक्षिर्मिश्रिताः संस्तुताः । अतोऽप्या याहि । आगच्छ । नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रत्ययं सोता सधमाद् सह मादयितव्यं त्वामच्छाभिमुखं स्वीतीति शेषः । अतोऽप्यायाहीत्यर्थः ॥

स्तुतंश्च यास्वा वर्धेति महे राधसे नृम्णाय । इंद्र कारिणं वृधंतः ॥२९॥

स्तुतः । च । याः । त्वा । वर्धेति । महे । राधसे । नृम्णाय । इंद्र । कारिणं । वृधंतः ॥२९॥

हे इंद्र कारिणं कर्मणां कर्तारं वृधंतो वर्धयंतो ये स्तुतः सोतारः यास्य तदीयाः स्तुतयस्त्वा त्वां वर्धयति वर्धयति । किमर्थं । महे महति राधसे धनाय नृम्णाय बलाय च । उभयोर्लोभार्थं । ते तदुभयं समंत इत्य-
ध्याहारः । यद्वा । उत्तरच ते सचा दधिरे शवांसि संबन्धः ॥

गिरंश्च यास्ते गिर्वाह उक्था च तुभ्यं तानि । सचा दधिरे शवांसि ॥३०॥

गिरः । च । याः । ते । गिर्वाहः । उक्था । च । तुभ्यं । तानि । सचा । दधिरे । शवांसि ॥३०॥

हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिभिर्वहनीयेन्द्र ते तुभ्यं क्रियमाणा गिरश्च स्तुतिरूपाश्च वाचो धाः संति । उक्था चोक्त्यानि च शस्त्ररूपाणि च वचांसि तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणानि यानि संति । तानि सर्वाणि सचा सहैव शवांसि बलानि दधिरे । तव विदधिरे ॥ ॥२२॥

एवेदेष तुविकूर्मिर्वाजाँ एको वज्रहस्तः । सनादमृक्तो दयते ॥३१॥

एव । इत् । एषः । तुविऽकूर्मिः । वाजाँ । एकः । वज्रऽहस्तः । सनात् । अमृक्तः । दयते ॥३१॥

एष एवेन्द्र तुविकूर्मिर्ब्रह्मकर्मा । इदिति पूरकः । एकः सर्वेषु देवेषु सुखो वज्रहस्तो वज्रबाहुः सनादिरका-
लादारभ्यामृक्तः शत्रुभिरबाधितः एवभूतः स इंद्रो वाजानामानि बलानि वा दयते । सोतुभ्यो ददाति ॥

हंता वृचं दक्षिणेनेंद्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥३२॥

हंता । वृचं । दक्षिणेन । इंद्रः । पुरु । पुरुहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥३२॥

अयमिंद्रो दक्षिणेन हस्तेनैकैव वृचमावरकमसुरं हंता साधु हतवान् ॥ हंतेः साधुकारिणि तुम् । न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ पुरु पुरुष ॥ सुपां सुगुणिति विभक्त्यर्थात् ॥ वज्रपु देशेषु पुरुहूतो महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिः शक्तिभिर्वा महान् सर्वैश्च उत्कृष्टः । एवभूत इंद्रोऽद्याजयत्वित्यर्थः ॥

यस्मिन्विश्वार्धणय उत च्यौत्ना जयांसि च । अनु घेन्मंदी मघोनः ॥३३॥

यस्मिन् । विश्वाः । चर्धणयः । उत । च्यौत्ना । जयांसि । च । अनु । घ । इत् । मंदी ।

मघोनः ॥३३॥

विश्वः सर्वाश्चर्धणयः प्रजां यस्मिन्निंद्रे वर्तते यदधीना भवन्ति । उतापि च च्यौत्ना च्यौत्नानि । बलना-
भितत् । प्रश्रुतिसाधनानि बलानि च जयांसि शत्रुविषयास्त्वमिवनानि यस्मिन्निंद्रे वर्तते ॥ नि नि अभिमचन
इति धातुः ॥ स इंद्रो मघोनः । मघं इविर्धणयं धनं । तदतो यजमानान्नु मंघनुमोदको भवति । चेदिति
पूरको । यद्वा । मंदी क्षुब्धः स इंद्रस्याननु गृह्णातीति शेषः । अथवा । यस्म मघोनो धनवत इंद्रस्य मंदी
क्षीतानुकूलो भवति एष एतानीत्युत्तरपैक्याख्याता ॥

एष एतानि चकारेन्द्रो विश्वा योऽति श्रूखे । वाजदावा मघोनां ॥३४॥

एषः । एतानि । चकार । इन्द्रः । विश्वा । यः । अति । श्रूखे । वाजदावा । मघोनां ॥३४॥

एष इन्द्रो विश्वा विश्वानि आप्तान्येतानि वृचवधादीनि वीर्याणि । यद्वा । पृथिव्यादीनि भूतजातानि । तानि चकार । कृतवान् । य इन्द्रो बलिरतिशयितः श्रूखे श्रूयते सर्वत्र श्रूयते । अपि च स इन्द्रो मघोनां हविष्मतां यजमानानां वाजदावा वाजस्त्रामस्य दाता भवति ॥

प्रभर्ता रथं गव्यंतमपाकाच्चिद्यमवति । इनो वसु स हि वोळ्हा ॥३५॥

प्रभर्ता । रथं । गव्यंतं । अपाकात् । चित् । यं । अवति । इनः । वसु । सः । हि । वोळ्हा ॥३५॥

प्रभर्ता प्रहर्ता प्रहरणशील इन्द्रो रथं रंहणं गव्यंतं गा इच्छंतं यं सोतारमपाकाद्विपक्वप्रज्ञाच्छयोः । चिच्छब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । विपक्वप्रज्ञादप्यवति रचति स हि स खलु सोतिन ईश्वरः सन् वसु धनं वोळ्हा साधुवाही भवति ॥ वहेः साधुकारिणि गुन् । अतो न लोकाव्ययति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥ २३ ॥

सनिता विप्रो अर्वन्निहंता वृचं नृभिः शूरः । सत्योऽविता विधंतं ॥३६॥

सनिता । विप्रः । अर्वन्ति । हंता । वृचं । नृभिः । शूरः । सत्यः । अविता । विधंतं ॥३६॥

विप्रो मेधावी स इन्द्रोऽर्वन्निहंता वृचं नृभिः शूरः । सनिता गंतव्यं संभक्ता । तथा शूरः श्रीयोपेतः सन्नुभिर्ननुभिर्मर्दन्निः सार्धं वृचमावरकमसुरं हंता साधुघाती । अपि च विधंतं परिचरंतं यजमानं सत्यः साधुरवितथस्तभाषो वा स इन्द्रोऽविता परिचरतो यजमानस्य रचिता भवति ॥ सर्वविधीनां कृद्सि विकल्पितत्वाद्वा कर्मणि षष्ठी न प्रवर्तते ॥

यजध्वेनं प्रियमेधा इन्द्रं सचाचा मनसा । यो भूत्सोमैः सत्यमन्वा ॥३७॥

यजध्व । एनं । प्रियमेधाः । इन्द्रं । सचाचा । मनसा । यः । भूत् । सोमैः । सत्यमन्वा ॥३७॥

हे प्रियमेधाः । प्रियोऽनुकूलो मेधो यज्ञो येषां ते तपोक्ताः । आत्मानि पुत्रार्थं ब्रह्मवचनं । प्रियमेधा अस्व । अवितात्मानं संबोधयति । हे प्रियमेधाः सचाचा सहाचता सोतव्येनेद्रेण सह वर्तमानेन मनसा चित्तेनेनमिन्द्रं यजध्व । यजध्वं । बुद्धिपूर्वकं यजेत्त्वर्थः ॥ यजध्वेनं । पा० ७. १. ४३. । इति निपातनाद्वर्ण्योपः ॥ य इन्द्रः सोमैः करणभूतैः सत्यमन्वा भूत् सत्यमदोऽवितथमदो भवति ॥

गाथश्रवसं सत्पतिं श्रवस्कामं पुरुत्मानं । कखासो गात वाजिनं ॥३८॥

गाथऽश्रवसं । सत्पतिं । श्रवःऽकामं । पुरुत्मानं । कखासः । गात । वाजिनं ॥३८॥

हे कखासः कखपुत्रा मेधातिथयः । पूर्ववद्ब्रह्मवचनमात्मनः संबोधनं च । हे कखस्य पुत्रा मेधातिथयः धूर्यं गाथश्रवसं गातव्ययज्ञं सत्पतिं सतां पालयितारं श्रवस्कामं । श्रवःस्वप्नेषु हविःषु कामोऽभिजाषो यस्व तादृशं । पुरुत्मानं ब्रह्मात्मानं यद्वा पुरुषु ब्रह्मेषु प्रदेशेष्वतंतं सततं गच्छंतं वाजिनं वेगवंतं एवंगुणकमिन्द्रं गात । गायत । शुध्वं ॥

य ऋते चिन्नास्पदेभ्यो दात्सखा नृभ्यः शचीवान् । ये अस्मिन्कामं मश्रियन् ॥३९॥

यः । ऋते । चित् । गाः । पदेभ्यः । दात् । सखा । नृभ्यः । शचीवान् । ये । अस्मिन् । कामं । मश्रियन् ॥३९॥

पश्चिभिर्देवगवीष्यपहतासु पदेभ्यो गतानां गवां मार्गे संक्षिप्तोऽन्वेषणसाधनभूतिश्च चर्मै चिह्नैऽपि विनापि सखा मित्रभूतः शचीवान् कर्मवान् प्रशंसकर्मो य इन्द्रो गृभ्यो नेतृभ्यो देवेभ्यो गाः पश्चिभिरपहता द्यात् पुनर्देववान् । ये देवा अक्षिभिर्देव कामममिक्षावमक्षिण्य असेवन्त प्रामुवन् । तेभ्यो गृभ्य इत्यन्वयः । तमिन्द्रं गतेति पूर्वेण सहेकवाक्यता ॥

इत्था धीर्वन्तमद्विवः काखं मेध्यातिथिं । मेघो भूतोऽभि यन्त्रयः ॥४०॥

इत्था।धीऽर्वन्तं।अद्विऽवः।काखं।मेध्यऽअतिथिं।मेघः।भूतः।अभि।यन्।अयः॥४०॥

इत्येत्यमनेनोक्तेन प्रकारेण धीर्वन्तं क्षुतिमन्तं काखं कण्वपुत्रं मेध्यातिथिं यथार्हातिथिमेतत्संक्षुतिं हे अद्विचो वक्षिषिन्द्र मेघो भूतो मेघरूपतां प्राप्तोऽभि यन्त्रयिगच्छन् ॥ य इत्यनुवर्तते । तद्योगाच्च तिङो निघाताभावः ॥ यस्त्वमयः अगमयः तं त्वां क्षुम इत्यर्थः । मेधातिथिर्मेधेति सुब्रह्मण्यमन्त्रिकदेशस्य व्याख्यानरूपं ब्राह्मणं कन्दोर्गैरेवमाख्यायते । मेधातिथिं हि काखायनिं मेघो भूत्वाजहार । षड्विं० ब्रा० १. १. इति । तदभिप्रायेणैवं क्षुतिः कृता ॥

शिष्टा विभिन्दो अस्मै चत्वार्ययुता ददत् । अष्टा परः सहस्रा ॥४१॥

शिष्टा । विभिन्दो इति विऽभिन्दो । अस्मै । चत्वारि । अयुता । ददत् । अष्ट । परः । सहस्रा ॥४१॥

विभिन्दुनाम्नो राक्षः सकाशाद्दुःखं धनं लब्ध्वा तदीयं दानमिदमादिकेन वृत्तेन प्रशंसति । हे विभिन्दो राजन् ददद्वाता त्वमस्मै मङ्गमयुधे चत्वार्ययुतायुतानि दशसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि शिष । अशिषः । दत्तवानसि । परः परस्मादूर्ध्वमप्यष्टसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि च दत्तवानसि ॥

उत सु त्ये पयोवृधा माकी रणस्य नृप्ता । जनिन्वनाय मामहे ॥४२॥

उत।सु।त्ये इति।पयः।वृधा।माकी इति।रणस्य।नृप्ता।जनिऽन्वनाय।ममहे॥४२॥

उतापि च सु सुष्ठु खे ते सर्वत्र प्रसिद्धे पयोवृधा पयस उदकस्य वर्धयित्री माकी निर्मात्री भूतजातस्य रणस्य । सोतुनामेतत् । सोतुर्नद्या नद्यौ न पातयित्री सर्वदागुहशीले बावापुथिष्वौ जनिन्वनाय पूर्वोक्त-धनस्य जननाय प्रादुर्भावाय कामाय ममहे । क्षुतवानसि । बावापुथिष्वौः प्रसन्नयोरेवेदं दानं लभ्यते नाव्यदेति दानमाहृत्यप्रशंसाधिगंतव्या ॥ २४ ॥

पिबा सुतस्तीति चतुर्विंशत्युचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेध्यातिथिरार्षं । अयुजो बृहद्यो युजः सतोबृहत् एकाविंशतुष्ट्याविंशोचयोविंशौ गायत्री चतुर्विंशी बृहती । एतास्तस्रः कुरथाणस्य पुत्रस्य पाकस्यामनाम्नो राक्षो दानक्षुतिप्रतिपादिकाः । अतस्तद्देवताकाः । शिष्टा ऐंशः । तथा चागुक्तांतं । पिब चतुर्विंशतिर्मेधा-तिथिः प्रमाद्यं त्वनृष्ट्यायत्री बृहती चांत्वाः कौरथाणस्य पाकस्याम्नो दानक्षुतिरिति ॥ महाव्रति निष्केवक्ष्ये बार्हततुषाशीती दानक्षुतीर्विन्दं सूक्तं सप्तम्यष्टम्योचोच्चारः । तथैव पंचमारण्ये सूचितं । पिबा सुतस्य रसिण इति विंशतिः सप्तमी चाष्टमी चोद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ ज्योतिष्टोमे निष्केवक्ष्ये आषो रथंतरसा-मप्रगाथः शंसनीयः । सूच्यते हि । पिबा सुतस्य रसिण इति सामप्रगाथः । आ० ५. १५. इति ॥ चातुर्विंशिके ऽहनि निष्केवक्ष्येऽप्ययं प्रगाथः । सूच्यते हि । उक्तो रथंतरस्त्रोमयं शुण्वस्य न इति बृहत् । आ० ७. ३. इति ॥ एवमन्यथापि यदि रथंतरं पृष्ठं भवति तत्र सर्वचायं प्रगाथो ब्रूय्यः ॥ पंचमेऽहनि प्रथमशस्त्रे पिबा सुतस्तीत्य-यमिन्द्रः प्रगाथः । सूचितं च । पिबा सुतस्य रसिनो देवं देवं वोऽवसे । आ० ७. १२. इति ॥

पिबा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इन्द्र गोमंतः ।

आपिनीं बोधि सध्माद्यो वृधेऽस्माँ अवंतु ते धियः ॥१॥

पिब । सुतस्य । रसिनः । मत्स्व । नः । कुं । गोऽमृतः ।

आपिः । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । अस्मान् । अवन्तु । ते । धियः ॥ १ ॥

हे इंद्र रसिनो रसवतो गोमतो गोविकारिः पयःप्रभृतिभिः अथकद्रवैर्युक्तस्य नोऽस्मादीयस्य सुतस्याभि-
पुतस्य ॥ क्रियायद्द्वयं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यै वधी ॥ ईदृशं सोमं पिब । पीत्वा च मत्स्व ।
गुप्तो भव । अपि च सधमाद्यः सह मादयितव्यः संहितैरस्माभिरुपयितव्यस्त्वमापिरापयिता बंधुः सन्नोऽस्माकं
वृधे वर्धनाय बोधि । बुध्यस्व । ते त्वदीया धियो वृद्धयोऽगुयहात्मिका अस्मान् सोतुगवन्तु । रचन्तु ॥

भूयाम ते सुमती वाजिनो वयं मा नः स्तरभिमातये ।

अस्माच्चिचाभिरवतादुभिष्टिभिरा नः सुक्षेपु यामय ॥ २ ॥

भूयाम । ते । सुऽमती । वाजिनः । वयं । मा । नः । स्तः । अभिऽमातये ।

अस्मान् । चिचाभिः । अवतात् । अभिष्टिऽभिः । आ । नः । सुक्षेपु । यमय ॥ २ ॥

हे इंद्र ते तव सुमती शोभनायां मतावनुयहनुषौ वाजिनो हविष्मन्तो वयं भूयाम । वर्तमाना भवाम ।
अभिमातये । अभिमन्यत इत्यभिमातिः शत्रुः । तस्मै तदर्थं नोऽस्मात्ता स्तः । मा हिंसीः ॥ सुक् हिंसायां ।
माहि सुहि स्थादसक्षिर्बुक् ॥ अपि त्वभिष्टिभिरभ्येषणीयानिः प्रार्थनीयाभिश्चिचाभिश्चायनीयाभिर्बुधविधा-
भिर्वा त्वदीयाभिर्भक्तिभिरस्मानवतात् । अथ । रच । तथा नोऽस्मान् सुक्षेपु सुक्षेप्वा यामय । आयतान् कुब ।
सर्वदा सुखिन एव कुब ॥

इमा उ त्वा पुरुवसो गिरो वर्धन्तु या मम ।

पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभि स्तोमैरनूषत ॥ ३ ॥

इमाः । उं इति । त्वा । पुरुवसो इति पुरुवसो । गिरः । वर्धन्तु । याः । मम ।

पावकऽवर्णाः । शुचयः । विपऽचितः । अभि । स्तोमैः । अनूषत ॥ ३ ॥

हे पुरुवसो वज्रधर्मेन्द्र मम मदीया इमा गिरः शस्त्ररूपा वाचस्त्वा त्वां वर्धन्तु । वर्धयन्तु । तथा
पावकवर्णा अप्रिसमानतेजस्वाः अत एव शुचयः शुद्धा विपश्चितो विद्वांस उन्नातारश्च स्तोमैः कोविर्बहिष्-
वमानादिभिरभ्यनूषत । त्वामभिपुवन्ति ॥ नू सुतो कुटादिः ॥

अयं सहस्रमृषिभिः सहस्कृतः समुद्र इव पप्रथे ।

सत्यः सो अस्य महिमा गृणे शवो यज्ञेषु विप्रराज्ये ॥ ४ ॥

अयं । सहस्रं । ऋषिऽभिः । सहऽकृतः । समुद्रऽइव । पप्रथे ।

सत्यः । सः । अस्य । महिमा । गृणे । शवः । यज्ञेषु । विप्रऽराज्ये ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रः सहस्रं सहस्रसंख्याकिर्ष्विभिरतीन्द्रियार्थदर्शिभिः सोतुभिः सहस्कृतः सहसा वनेन युक्तः कृतः ।
सुत्वा हि देवताया वयं वर्धते । स वैवभूतः सन् समुद्र इवोदधिरिव पप्रथे । प्रथितो विस्तीर्णो बभूव । अथ
धेन्द्रस्य सन्नोऽवितव्यः स प्रसिद्धो महिमा महत्त्वं शवो वयं च यज्ञेषु यागेषु विप्रराज्ये । राज्ञः कर्म राज्यं ।
विप्राणां सोतुषां राज्ये सुतशस्त्रबंधे गृणे । सूयते ॥

चातुर्विंशतिऽहनि निष्कियस्य इंद्रमिद्वितातय इति देवतसामग्र्याचः शंसनीयः पुष्पिऽहनि निष्कियस्य
त्वं प्रनाथः । सूत्र्यति हि । इंद्रमिद्वितातय इतीतेषां पुष्प एविकमन्वहं । आ० ७. ३. इति ॥

- इंद्रमिहेवतातय इंद्रं प्रयत्यध्वरे ।
 • इंद्रं समीके वनिनो हवामह इंद्रं धनस्य सातये ॥५॥
 इंद्रं । इत् । देवऽतातये । इंद्रं । प्रऽयति । अध्वरे ।
 इंद्रं । संऽइके । वनिनः । हवामहे । इंद्रं । धनस्य । सातये ॥५॥

देवतातये । देवः सोऽनुमिह्यते विस्तर्यत इति देवतातिर्यङ्गः । तदर्थमिन्द्रमिहेषु मध्य इंद्रमेवाहु-
 यामहे । अध्वरे यज्ञे प्रयति प्रगच्छत्युपक्रांति सतींद्रं हवामहे । तथा समीके सम्यग्यति संपूर्णे च यानि वनिनः
 संभवमाना वयमिन्द्रमेवाहुयामहे । यदा । समीकमिति संधामनाम । समीके संधाम इंद्रमाहुयामहे । धनस्य
 सातये लाभार्थेन्द्रमेवाहुयामहे । अतः शीघ्रमिन्द्र आगच्छत्वित्यर्थः ॥ २५ ॥

- इंद्रो म॒हा रोद॑सी पप्रथ॒च्छव॑ इंद्रः सूर्य॑मरोचयत् ।
 इंद्रे॒ ह॒ विश्वा॑ भुव॒नानि॑ येमि॒र इंद्रे॑ सुवा॒नास॑ इंद्रवः ॥६॥
 इंद्रः । म॒हा । रोद॑सी इति । पप्रथत् । शवः । इंद्रः । सूर्य॑ । अ॒रोच॑यत् ।
 इंद्रे॒ । ह॒ । विश्वा॑ । भुव॒नानि॑ । येमि॒रे । इंद्रे॑ । सुवा॒नासः॑ । इंद्रवः ॥६॥

अयमिन्द्रः शवः शवस आत्मीयस्य वलस्य म॒हा महिम्ना महस्विन रोदसी वावापुथिष्वी पप्रथत् । अप्रथयत् ।
 विस्तरितवान् । तथा स्वर्भागुनावृतं सूर्यमयमेवंद्रोऽरोचयत् । अदीपयत् । तस्यासुरस्य वधिर्न प्रकाशितवान् ।
 अपि चेद्वि हाकिन्नेवेद्वि विश्वा विश्वानि आभानि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । उपरमते । इंद्रिण नियम्यंत
 इत्यर्थः । तथा सुवानासः सूयमाना अभिषूयमाणा इंद्रवः सोमाद्याकिन्नेवेद्वि नियम्यति । अंतर्मवतीत्यर्थः ॥

अतोऽप्येवमो यदि रथंतरपृष्ठसदा निष्किलेऽभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथोऽनुकूपः । सूच्यते हि ।
 अभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथी सोऽपिऽनुकूपी । आ० ५. १५. इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्किले दक्षिणपथे
 ऽप्ययं प्रगाथः । सूचितं च । अभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य सोऽपिऽनुकूपी प्रगाथी । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

- अ॒भि त्वा॑ पूर्व॒पीत॑य इंद्र॒ स्तोमे॑भि॒राय॑वः ।
 स॒मीची॑नासं च॒भ॒वः स॒मस्वर॑न्नु॒द्रा गृ॑णंत॒ पूर्णं॑ ॥७॥
 अ॒भि । त्वा॑ । पूर्व॒ऽपी॑तये । इंद्र॒ । स्तोमे॑भिः । आ॒य॒वः ।
 संऽइ॒ची॒नासः॑ । च॒भ॒वः । सं । अ॒स्वर॑न् । रु॒द्राः । गृ॑णंत॒ । पूर्णं॑ ॥७॥

हे इंद्र आयवो मनुष्याः सोतारः स्तोमेभिः सोऽपिस्त्वामभिपुवंति । किमर्थं । पूर्वपीतये सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं
 प्रथमत एव सोमस्य पानाय । सवनमुखे हि चमसगौरिंद्रक्षीव सोमो जघति । तथा समीचीनासः संगता
 चभवः । प्रथमवाचकेन शब्देन ययोऽप्युपसज्यते । अमुर्विभा वाच इति च समस्वरन् । तामेव सम्यक्-
 कुषण् । खु शब्दोपतापयोः ॥ रुद्रा रुद्रपुत्रा मघतश्च पूर्वं पुरातनं वृषं तामेव वृषंत । अभ्यकुषण् । वृषवध-
 समये प्रहर ममवो अहि वीर्यक्षेत्रिवंरूपया वाचा त्वां स्तुवंत इत्यर्थः ॥

- अ॒स्येदि॑न्द्रो वावृ॒धे वृ॒षाय॑ शवो॒ मदे॑ सुतस्य॒ विष्णा॑वि ।
 अ॒द्या त॑मस्य॒ महि॑मानं मा॒यवो॑ऽनु॒ वुवंति॑ पूर्व॒था ॥८॥

अस्य । इत् । इन्द्रः । ववृधे । वृष्ण्यै । शर्वः । मदे । सुतस्य । विष्णवि ।
अद्य । तं । अस्य । महिमानं । आयवः । अनु । स्तुवंति । पूर्वऽथा ॥ ८ ॥

अक्षेदक्षेव यजमानस्य वृष्णं वृषत्वं वीर्यं शर्वो वषं चिद्रो वावृधे । वर्धयति । सुतस्त्वामिषुतस्य सोमस्य
पानेन विष्णवि कृत्स्नदेहस्य व्यापके मदे हव्ये सति तक्षेव यजमानस्य वषं वर्धयतीत्यर्थः । अवाक्षिन् काले
ऽक्षेद्रस्य तसुतगुणं महिमानं महत्त्वमायवो मनुष्या अनु द्रुवंति । आनुपूर्व्येण स्तुवंति । पूर्वथा ॥ पूर्वशब्दादि-
वार्थे मत्तपूर्वत्वादिना यावत्प्रत्ययः ॥ यथा पूर्वक्षिन् कालेऽस्तुवन् एवमिदानीमपि तेनैव क्रमेण स्तुवंतीत्यर्थः ॥

ओतिष्टोमे माध्वंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे तत्त्वा यामीति प्रगाथोऽगुरुपः । सूषितं च । तत्त्वा यामि सुवीर्य-
मिति प्रगाथी खोषियागुरुपी । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विधिकेऽहनि माध्वंदिनसवनेऽप्ययं प्रगाथस्तक्षेवा-
गुरुपः । सूषितं च । तत्त्वा यामि सुवीर्यममि प्र वः सुराधसं । आ० ७. ४. । इति ॥

तत्त्वा यामि सुवीर्यं तद्ब्रह्म पूर्वचिन्तये ।
येना यतिभ्यो भृगवे धने हिते येन प्रस्कण्वमाविथ ॥ ९ ॥
तत् । त्वा । यामि । सुऽवीर्यं । तत् । ब्रह्म । पूर्वऽचिन्तये ।
येन । यतिऽभ्यः । भृगवे । धने । हिते । येन । प्रस्कण्वं । आविथ ॥ ९ ॥

हे इन्द्र तत्सुवीर्यं शोभनवीर्यं त्वा त्वां यामि । याचामि ॥ छांदसो वर्धन्तोपः ॥ तथा तद्ब्रह्म परिवृद्धमसं
पूर्वचिन्तये पूर्वप्रज्ञानाद्यान्नेभ्यः पूर्वमेव जामाय त्वां याचामि । धने हितेऽभीष्टे सति धेन सुवीर्यं यतिभ्यः
कर्मसुपरतेभ्योऽद्यष्टभ्यो जनेभ्यः सकाशाच्चनमाहृत्य भृगवे महर्षये प्रयच्छसि । यथा । कर्मसु नियता चंगिरसो
यतयः । तेषामर्थं धनं प्रयच्छसि ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ धेन च ब्रह्मणा प्रस्कण्वं कण्वप्रभवं कण्वस्य पुत्रमुषिमाविथ
ररविथ । तद्ब्रह्मं याचामीत्यन्वयः ॥

येना समुद्रमसृजो महीरपस्तदिन्द्र वृष्णि ते शर्वः ।
सद्यः सो अस्य महिमा न संनशे यं क्षोणीरनुचक्रदे ॥ १० ॥
येन । समुद्रं । असृजः । महीः । अपः । तत् । इन्द्र । वृष्णि । ते । शर्वः ।
सद्यः । सः । अस्य । महिमा । न । संनशे । यं । क्षोणीः । अनुऽचक्रदे ॥ १० ॥

हे इन्द्र धेनालोधेन वक्षेन समुद्रमब्धिं प्रति महीर्महीरप उदकान्यकणः कणः । महीना समुद्रो
यावन्निकर्षीः पूर्यते तावन्ति जलाणि पुरा त्वं कष्टवामित्यर्थः । ते त्वहीयं तच्छ्वो वषं वृष्णि वर्धकं । अभीष्टफ-
लदमित्यर्थः । अक्षेद्रस्य स महिमा न संनशे । न सम्यगापनीयः । परिरप्रभृज इत्यर्थः ॥ नशेः कृतार्थं
केनप्रत्ययः ॥ यं महिमानं क्षोणीः क्षोणी पृथिव्यनुचक्रदे अनुगच्छति । क्रदिरच गत्यर्थः । यदधीना वर्तत
इत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

शग्धि न इन्द्र यत्त्वा रयिं यामि सुवीर्यं ।
शग्धि वाजाय प्रथमं सिषासते शग्धि स्तोमाय पूर्य ॥ ११ ॥
शग्धि । नः । इन्द्र । यत् । त्वा । रयिं । यामि । सुऽवीर्यं ।
शग्धि । वाजाय । प्रथमं । सिषासते । शग्धि । स्तोमाय । पूर्य ॥ ११ ॥

हे इन्द्र सुवीर्यं शोभनवीर्यं यत् । यजमानी वीरवीर्यं चतुत्तरपदावुदात्तत्वं । यद्वाचं धनं त्वां यामि

याचामि ॥ हाँदसो वर्णकोपः ॥ नोऽस्माभ्यं तद्धनं शग्धि । देहि ॥ शक्तिरथ दानार्थः । तस्मात्कोविद् ही हाँदसो विकरयस्व जुक् । ऊष्मन् इति हेर्धित्वं ॥ तथा सिषासते संभक्तमिच्छते ॥ सगतेः सनि सनीवंतधीति विकल्प-
नादिर्भवि जनसगखनामित्यात्वं ॥ वाजाय । वाज इत्यन्ननाम । तेन च तद्वाह्येति ॥ इविष्यते यजमानाय प्रथमं सर्वेभ्यः पूर्वमेव शग्धि । धनं प्रयच्छ । यद्वा । वाजायेति द्वितीयाय चतुर्थी । कर्ममिस्त्वां संभक्तमिच्छते जनाय प्रथमं वाजाय वाजमन्नं शग्धि । देहि । पश्चात्सोमाय कोवि हे पूर्वं पूर्वस्मिन् काले भव चिरंतनं शग्धि । देहि ॥ सौतिः कर्तर्यतिबुखित्यादिना मन्त्राख्यः ॥

शग्धी नो अस्य यद्ध पौरमाविंथ धियं इंद्र सिषासतः ।

शग्धि यथा रुशमं श्यावकं कृपमिंद्र प्रावः स्वर्णरं ॥१२॥

शग्धि । नः । अस्य । यत् । ह । पौरं । आविंथ । धियः । इंद्र । सिषासतः ।

शग्धि । यथा । रुशमं । श्यावकं । कृपं । इंद्र । प्र । आवः । स्वः । नरं ॥१२॥

हे इंद्र धियः कर्माणि सोषाणि वा सिषासतः संभक्तवतो नोऽस्माकं संबंधिनोऽस्य यजमानस्य तद्धनं शग्धि प्रदेहि यद्ध येन खलु धनेन पौरं । पुत्रनाम राजा । तस्य पुत्रमाविथ ररविथ । अपि च हे इंद्र यशमं श्यावकं रूपं चैतन्नामकांस्त्रीजाजर्षीन् यथा येन प्रकारेण प्रावः प्रारब्धः तथा स्वर्णरं सर्वस्य इविषो जेतारं प्रापयितारं । यद्वा । स्वः स्वर्गं प्रति जेतव्यमिदं यजमानं शग्धि । शक्तं जुक् । धनादिसंपत्त्या यामानुष्ठानाय यथा शक्तो भवति तथा कुर्वित्यर्थः । इंद्रेत्यामंभितस्य पादादिस्त्रिणाष्टमिकनिघाताभावि बाधिकमामंभिता-
मुदात्तत्वं ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे कस्य इति कदान्प्रगाथः । सूचितं च । कस्यो अतसीनां कद्रु न्वस्त्राकृतमिति कद्रुतः प्रगाथाः । आ० ७. ४. । इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु तस्मिञ्छस्त्रे तस्मिन्वायं प्रगाथः । सूच्यते हि । आरंभणीयाः पर्यासान् कद्रुतोऽहरहःशस्त्रानीति होचका द्वितीयादिष्वेव । आ० ७. १. । इति ॥

कन्नथो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यः ।

नही न्वस्य महिमानमिंद्रियं स्वर्गुणं आनप्नुः ॥१३॥

कत् । नथः । अतसीनां । तुरः । गृणीत । मर्त्यः ।

नहि । नु । अस्य । महिमानं । इंद्रियं । स्वः । गृणंतः । आनप्नुः ॥१३॥

अतसीनामतसीनां सततगामिनीनां सुतीनां तुरः प्रेरयिता मर्त्यो मरकधर्मा नवोऽभिनव इदानींतनः कत् को नाम कोता गृणीत । इंद्रं सुयात् । अस्त्रप्रक्षेपिदानींतनैरिंद्रः कोतुं न शक्यत इत्यर्थः ॥ गृ शब्दे । क्रियादिकः । प्वादीनां ब्रह्म इति ब्रह्मत्वं ॥ नु पुरा पूर्वस्मिन्नपि काले विद्यमानाः स्वः सर्वे गृणंतः कोतारः । यद्वा । स्वः सुहरणीयं प्राप्तव्यमिंद्रं गृणंतः सुवंतो जनाः । इंद्रियं । इंद्रियमिंद्रस्य किंगमिंद्रस्त्रीवासाधारणं । अक्षिंद्रस्य महिमानं महत्त्वं न ज्ञानम् । न खलु प्राप्तवन् ॥ असौतिर्विष्टि आत्वेन परस्परं । अत आदेरि-
त्यभ्यासस्त्रात्वं । असौतिश्चेति नुद् । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥

कद्रु स्तुवंतं अतयंत, देवतं अष्टिः को विप्रं ओहते ।

कदा हवं मघवन्निंद्रं सुन्वतः कद्रु स्तुवत आ गमः ॥१४॥

कत् । ऊं इति । स्तुवंतः । अतयंत । देवता । अष्टिः । कः । विप्रः । ओहते ।

कदा । हवं । मघवन् । इंद्र । सुन्वतः । कत् । ऊं इति । स्तुवतः । आ । गमः ॥१४॥

हे इंद्रं सुवतः सोमं कुर्वतः कदु के खलु जना देवता ॥ देवान्निति स्वार्थिकसाधप्रत्ययः । अत्ययेन प्रथमा ॥ हेवं त्वामुहिष्म चतयंत । अतं यज्ञमिच्छन् । तदीययानिच्छापि दुर्जभा दूरे त्वयानकथा । अचिद्रूपा विप्रो मेधावी कः सोतीहृते । वहति । त्वां सुतीः प्रापयति । न कश्चिदपि त्वां सोतुं शक्नोतीत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे मधवन् धनवन्निद्रं अनुयहीषा त्वथैवागंतव्यं । स त्वं कदा कस्मिन्काले सुवतः सोमा-
मिषं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं प्रत्या गमः । आगच्छः । कदु कदा च कस्मिंश्च काले सुवतः केवत्वं सोमं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानमा गमः । अभ्यगच्छः ॥ सुवतः सुवत इत्युभयत्र शतुरनुम इति विभक्तिरुदात्तत्वं । गमेर्मुक्तिं कृदित्वात् त्रिरुकादेशः ॥

ज्योतिष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रं उदु त्व इति प्रगाथोऽनुकृपानंतरं शंसनीयः । सूचितं च । उदु त्वे मधुमत्तमा इंद्रः पुर्नित् । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिके माध्यंदिनसवने तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुकृपः । सूचितं च । उदु त्वे मधुमत्तमास्त्वमिन्द्रं प्रतूर्तिषु । आ० ७. ४. । इति ॥

उदु त्वे मधुमत्तमा गिरः स्तोमांस ईरते ।

सचाजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयंतो रथा इव ॥ १५ ॥

उत् । ऊं इति । त्वे । मधुमत्तमाः । गिरः । स्तोमांसः । ईरते ।

सचाऽजितः । धनऽसाः । अक्षितऽऊतयः । वाजऽयंतः । रथाऽइव ॥ १५ ॥

स्मि ते प्रसिद्धा मधुमत्तमा अतिशयेन मधुरा गिरोऽप्रगीताः शस्त्ररूपा वाचः सोमांसः प्रगीताणि वहिष्पवमानादीनि सोचाणि चोदीरते । हे इंद्र त्वामुहिष्मोन्नच्छति । ऊर्ध्वं प्रसरंति ॥ ईर गती । आहादिकः ॥ तत्र वृष्टांतः । सचाजितः सहैव शूजयंतः अत एव धनसा धनानि संभजंतः ॥ वन वण संभज्जी । जनसगखनक्रमगमो विट् । विजुनोरनुनासिकस्त्रादित्वात् ॥ अक्षितोतयः । अक्षिताः चत्वरहिता ऊतयो रथा येषां ते तथोक्ताः ॥ चिथो भवे निष्ठा । निष्ठायामन्यदर्थ इति पर्युदासादीर्घाभावः । अत एव चिथो दीर्घादिति निष्ठानत्वाभावश्च । वाजयंतो वाजमन्नमिच्छंतः ॥ कश्चि न च्छंदस्वपुत्रस्तेतीत्वदीर्घयोः प्रतिषेधः ॥ एवंगुणविशिष्टा रथा इव । ते यथा विविधमितस्तत उत्तिष्ठंति तद्वदुदीरत इत्यर्थः ॥ २७ ॥

कखा इव भृगवः सूर्या इव विश्वमिच्छीतमानशुः ।

इंद्रं स्तोमेभिर्महयंत आयवः प्रियमेधासो अस्वरन् ॥ १६ ॥

कखाऽइव । भृगवः । सूर्याऽइव । विश्वं । इत् । धीतं । आनशुः ।

इंद्रं । स्तोमेभिः । महयंतः । आयवः । प्रियमेधासः । अस्वरन् ॥ १६ ॥

कखा इव कखनोचोत्पन्ना अथ इव सुवतो भृगवो भृगुनोचोत्पन्ना अथो धीतमाध्यातं विश्वमिच्छाप्तं तमेर्चेद्रमानशुः । आपुः । सूर्या इव । यथा सूर्यरश्मयः सर्वे जगद्ग्रामुवंति तद्वत् । अपि च प्रियमेधासः प्रियप्रज्ञा एतत्संज्ञा वाचवो मनुष्यास्तमेर्चेद्रं महयंतः पूजयंतः स्तोमेभिः स्तोत्रैरस्वरन् । असुवन् ॥ सु शब्दो-
पतापयोः । भीवादिकः ॥

युष्वा हि वृचहंतम् हरीं इंद्र परावतः ।

अर्वाचीनो मधवन्सोमपीतय उय क्षुध्वेभिरा गहि ॥ १७ ॥

युष्वा । हि । वृचहन्तऽतम् । हरी इति । इंद्र । पराऽवतः ।

अर्वाचीनः । सूयऽवन् । सोमऽपीतये । उयः । क्षुध्वेभिः । आ । गहि ॥ १७ ॥

हे वृषहंतम । वृषं हतवान् वृषहा । अतिशयेन हतवान् वृषहंतमः । यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवानि-
त्यर्थः ॥ अनो नुडिति तमपो नुड् ॥ हे तादृशेन्द्र हरी त्वदीयावन्धी युक्त्व । हिरवधारणे । आत्मीयि रूचे योज-
यिष । हे मघवन् धनवन् उय उन्नयस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थं ॥ दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥
अर्वाचीनोऽकंदमिमुख अघ्वेभिर्ध्वैर्दशमीधर्मैश्चिः सार्धं परावतः । दूरनामैतत् । दूरे वर्तमानाद्युक्तोक्तादा
गहि । आगच्छ ॥ गमेर्नोटः सेहिः । छांदसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्वनुनासिकलोपः । तस्यासिचवदवा
मादित्यसिचत्वादिर्बुगभावः ॥

इमे हि ते कारवो वावश्रुधिया विप्रांसो मेधसांतये ।

स त्वं नो मघवन्निद्रं गिर्वणो वेनो न श्रुणुधी हवँ ॥ १८ ॥

इमे । हि । ते । कारवः । वावश्रुः । धिया । विप्रांसः । मेधऽसांतये ।

सः । त्वं । नः । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । वेनः । न । श्रुणुधि । हवँ ॥ १८ ॥

कारवः कर्मणां कर्तारो विप्रांसो मेधाविन इमे हीमे खणु यजमाना धिया सुत्वा हे इन्द्र ते त्वां वावश्रुः ।
पुनरश्रुवन् ॥ वाश्रु शब्द इत्यस्यावश्रुगताद्वृषमेतत् ॥ यदा । वावश्रुः पुनःपुनरकामयंत ॥ वश्र कांती । अस्या-
वश्रुगताद्वृष सिञ्चत्येति श्रुत्स्व । वाञ्छकोऽङभावः । निद्रि वा मुञ्चादित्वाद्भासदीर्घत्वं । हि वेति
निघातप्रतिषेधः ॥ किमर्थं । मेधसांतये मेधस्य यागस्य संमज्जनार्थं ॥ सन्तिः क्तिनि जनसनखनामित्वात्वं ।
दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे मघवन् धनवन् गिर्वणो गीर्भिर्वननीय नोऽस्याकं हवं क्षीपं सर्वपू-
र्योक्तगुणस्त्वं श्रुणुधि । श्रुणु । बुध्यस्व । वेनो न । वेनतिः कांतिकर्मा । यथा कांतो जातामिजायः पुत्रपः काम-
यितव्यमेकार्येण शृणोति तद्वत् ॥ श्रुणुपृक्तवृष इति हेर्धित्वं । अन्वेषामपीति सांहितिको दीर्घः ॥

निरिन्द्रं बृहतीभ्यो वृचं धनुभ्यो अस्फुरः ।

निरवुँदस्य मृगयस्य मायिनो निः पर्वतस्य गा आजः ॥ १९ ॥

निः । इन्द्र । बृहतीभ्यः । वृचं । धनुऽभ्यः । अस्फुरः ।

निः । अवुँदस्य । मृगयस्य । मायिनः । निः । पर्वतस्य । गाः । आजः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र वृषमावरकमसुरं बृहतीभ्यो महद्भ्यः ॥ भिङ्गव्यत्तयः ॥ धनुर्भ्यो धनुर्भ्यः कोदंभ्यः ॥ छांदसो
रेफलोपः । हेतो पञ्चमी ॥ महद्भिर्धनुर्भिर्हेतुभिर्निरस्फुरः । स्फुरतिर्वधकर्मा । निरवधीः । निःशेषेण हतवानसि ।
यदा । वृषमावरकं मेघं धनुर्भ्यः । धन्वंति गच्छंतीति धनव आपः । महतीभ्योऽङ्भ्यः ॥ तादृशे चतुर्थी ॥ ईदृशी-
नामयां कामार्थं निरवधीः । अपि च मायिनो मायाविनोऽवुँदस्यैतत्संज्ञकस्यासुरस्य मृगयस्यैतत्संज्ञकस्य च ॥
उभयत्र कर्मणि षष्ठी ॥ इमावप्यसुरी निरस्फुरः । निःशेषेणावधीः ॥ मायाशब्दस्य ग्रीष्मादिषु पाठात् ग्रीष्मा-
दिभ्यश्चेति मत्वर्थीधो विनिः । तथा पर्वतस्य वसनास्यासुरेण गवामदर्शनाय निहितस्य गिरेः संबंधिनीर्ना
वक्षिणापहता निराजः । निरगमयः ॥ अत्र नतिषेपय्योः ॥

निरग्रयो रुरुचुर्निह सूर्यो निः सोम इन्द्रियो रसः ।

निरंतरिक्षादधमो महामहिं कृषे तदिन्द्र पौंस्यं ॥ २० ॥

निः । अग्रयः । रुरुचुः । निः । ऊं इति । सूर्यः । निः । सोमः । इन्द्रियः । रसः ।

निः । अंतरिक्षात् । अधमः । महं । अहिं । कृषे । तत् । इन्द्र । पौंस्यं ॥ २० ॥

हे इन्द्र महं महान्तं कृत्स्नस्य जनतो आपकमहिमाहनशीलं वृचं यदा त्वमंतरिक्षादाकाशान्निरधमः

निरगमयः । भूमतिर्गतिकर्मा । तप्तदानीं पीत्वां वृषह्वनहेतुभूतं वनं ह्रये । ऊरवे । पुरस्कृते । करोतिष्ठां-
दसो विकरणस्य जुक् ॥ अथयश्च चिखानगता नी बह्वुः । निःशेषेण दिदीपिरे । सूर्यः प्रेरक आदित्योऽपि
निःशेषेण दिदीपे । इन्द्रिय इंद्रेण सेव्यो रसो रसात्मकोऽमृतमयः सोमश्च निःशेषेण दिदीपे । अग्नौदयः
सर्वे पूर्वं वृषेणावृतत्वान्निष्प्रभाः संत रदानीं तस्मिन्नावरके इति सम्यक् प्राकाशितत्वर्थः ॥ ॥ २८ ॥

यं मे दुरिद्रो मरुतः पाकस्थामा कौरयाणः ।

विश्वेषां त्मना शोभिष्ठमुपेव दिवि धावमानं ॥ २९ ॥

यं मे । दुः । इंद्रः । मरुतः । पाकऽस्थामा । कौरयाणः ।

विश्वेषां । त्मना । शोभिष्ठं । उपेऽइव । दिवि । धावमानं ॥ २९ ॥

इदमादिक्तेन चतुर्ध्वेन कुरयाणपुत्रात्पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानं लब्ध्वा मेध्यातिथिस्तदोयं दानं स्वीति ।
यं यादृशं धनसंघं मह्यमिंद्रो मरुतश्च दुः दत्तवतः तादृशमेव धनसमूहं कौरयाणः । शत्रून् प्रति युद्धामिसु-
ख्येन कृतं धानं हस्त्यश्वादिकं धेनासौ कुरयाणः । तस्य पुत्रः कौरयाणः । पाकस्थामा । तिष्ठत्यनेनेति स्थाम
वनं । परिपक्ववनः । एतत्संज्ञो राजा मह्यं प्रादात् ॥ इदमेतर्जुकिं गातिस्त्विति सिचो जुक् । अडभावः स्यादस्यः ॥
कीदृशं धनसंघं । विश्वेषां सर्वेषां धनानां मध्ये तन्मात्रना स्वत एव शोभिष्ठमतिशयेन शोभावतं ॥ मेषेष्वा-
द्यादेरित्यात्मन आकारलोपः । शोभावच्छब्दादातिशायनिक इष्टम् । विस्मृतोर्जुक् । यस्त्विति लोपः ॥ अति-
शयेन शोभावस्त्वे दृष्टान्तः । दिव्याकाश उपेव धावमानं प्रभाभिद्वयेतं शीघ्रगामिनं सूर्यमिव । शोभाकृतम-
मित्यर्थः ॥

रोहितं मे पाकस्थामा सुधुरं कक्ष्यप्रां । अदाद्रायो विबोधनं ॥ २२ ॥

रोहितं । मे । पाकऽस्थामा । सुधुरं । कक्ष्यऽप्रां । अदात् । रायः । विबोधनं ॥ २२ ॥

पाकस्थामा राजा रोहितं बोहितवर्णं वृषभमश्वं वा मे मह्यमदात् । दत्तवान् । कीदृशं । सुधुरं शोभ-
नधुरं शोभनवहनप्रदेशं ॥ अक्षपूरव्यूः । पा० ५. ४. ७४. । इत्यकारः समासांतः । कृत्वाद्यस्येति बङ्गवीहावुत्तर-
पदायुदात्तत्वं । कक्ष्यप्रां । कक्ष्या कक्षयोर्बाङ्गमूलयोर्वध्यमाना रज्युः । तस्याः प्रातारं पूरयितारं । पीव-
रमित्यर्थः ॥ प्रा पूरणे ॥ रायो धनस्य विबोधनं विश्वेषां बोधकं । बङ्गधनप्राप्तिहेतुमित्यर्थः ॥ अङ्गिदमित्या-
दिना रायो विभक्तिरुदात्ता ॥

यस्मा अन्ये दश् प्रति धुरं वहति वह्नयः । अस्तं वयो न तुम्यं ॥ २३ ॥

यस्मै । अन्ये । दश् । प्रति । धुरं । वहति । वह्नयः । अस्तं । वयः । न । तुम्यं ॥ २३ ॥

पूर्वोक्त एवाश्वो विशेष्यते । यस्यै । पञ्चध्वे चतुर्थी । यस्याश्चस्य वृषभस्य वा धुरं वोढव्यं युगधुरमग्रे
प्रकृतादस्माद्विकचया दशसंख्याका वह्नयो वोढारोऽश्वा वकीवर्दा वा प्रतिनिधयः संतो मां वोढुं वहति
विधति । वह्नयानेकश्च वह्ने दृष्टान्तः । अस्तं । अस्त्येति चिध्यते तस्मिन्पदार्थजातमित्यस्तं गुहं । प्रति वयो न
गंतारोऽश्वा यथा तुम्यं तुपपुत्रं भुज्युं समुद्रंतीरादवहनं तद्वत् । तादृशमश्वं मह्यं प्रादादिति पूर्वस्यामुच्यन्वयः ॥
मुज्योर्वहनं च नासत्या मुज्युर्मुह्वुः । अ० १. ११६. ४. । इत्यादाववगतत्वं । यद्वा । यस्या इति कर्मणि चतुर्थी ।
यं रथमग्रे दशसंख्याका वह्नयो वोढारोऽश्वा धुरं वह्नयप्रदेशं प्रति गताः संतो ज्ञहति तादृशं रथमपि मह्यं
दत्तवानित्यर्थः ॥

आत्मा पितुस्तनूर्वास ओजोदा अभ्यंजनं ।

तुरीयमिद्रोहितस्य पाकस्थामानं भोजं दातारमव्रवं ॥ २४ ॥

आत्मा । पितुः । तनूः । वासः । ओजः५दाः । अभिऽअंजनं ।

तुरीयं । इत् । रोहितस्य । पाक्५स्थामानं । भोजं । दातारं । अब्रवन् ॥ २४ ॥

अयं पाक्स्थामात्मा स्वयं पितुर्जनकस्य तनूस्त्वयः । पिता यथा सन्मार्गवर्तितया प्रशस्य एवमयमपीत्यर्थः । तथा वासो वासयिता निवासयिता ॥ वासयतेरीणादिकोऽमुन् ॥ अभ्यंजनमभिव्यक्तं यथा भवति तथीजोदा ओजसो वसस्य दाता धारयिता वा । यद्वा । आत्मा सततगामी । पितुरित्यङ्गनाम । व्याप्तमङ्गं येन दत्तं । तनूर्विशृतं वासो वस्त्रमभ्यंजनमभ्यंजनसाधनं घृततैलादिकं च येन दत्तं । यद्यीजोदा वसस्य दातारं पाक्स्थामानं तुरीयं स्वकीयप्रपितामहपितृया चतुर्थं यद्वा तुरीयं शत्रूणां तूर्वकं हिंसितारं भोजं शत्रूणां भोजयितारं रोहितस्य रोहितवर्णस्य पूर्वोक्तस्याश्वस्य दातारं एवंगुणकं पाक्स्थामानमब्रवन् । उक्तेन प्रकारेणाक्षीयं । इदिति पुरकः ॥ ॥ २९ ॥

यदिद्वैलिकविंशत्यर्थं चतुर्थं सूक्तं कायवगोचस्य देवातिथेरार्थं । वृषाश्चिक्व इतिवा पुरउष्णिक् शिष्टास्त्वयुक्ते नृहयो युवः सतो नृहत्यः । खूरं राध इत्यादिभिरिन्द्रभिः कुषंगदानस्य सूयमानत्वात्तासहेवताकाः । तत्पूर्वः पंचदश्यायास्ततः पूषदेवताका इन्द्रदेवताका वा शिष्टा ऐंशः । तथा चानुक्रांतं । यदिदं सैका देवातिथिसूचोऽत्यः पुरउष्णिगंतः कुषंगस्य दानसुतिसत्पूर्वास्ततः पीप्प्लो वेति ॥ महाव्रते निष्केवक्षे बार्हततुचाशीतावायाचतुर्दशर्चः शंसनीयाः । तथैव पंचमारण्यके । यदिदं प्रागपागुदगिति चतुर्दश । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चानुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्र आद्यः प्रगाथो वैकल्पिकः सोपियः । सूच्यते हि । यदिदं प्रागपागुदग्यथा गौरो अपा कृतं । आ० ७. ४. इति ॥

यदिदं प्रागपागुदङ् न्यग्वा हूयसे नृभिः ।

सिमां पुरु नृषूतो अस्यानवेऽसि प्रशर्ध तुर्वशे ॥ १ ॥

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः ।

सिमं । पुरु । नृऽसूतः । असि । आनवे । असि । प्रऽशर्ध । तुर्वशे ॥ १ ॥

* हे इन्द्र यद्यदि प्राक्प्राच्यां दिशि वर्तमानः ॥ सप्तम्यंताद्विक्लव्यादिहितस्यास्मातिरंशेर्जुक् । पा० ५. ३. ३०. इति जुक् ॥ अपाकप्रतीच्यां दिशि वर्तमानः । यदि वोदगुदीच्यां दिशि वर्तमानः । यद्वा न्यङ्गीच्यां दिक्षधस्ता-वर्तमानः ॥ न्यधी इति नेः प्रकृतिस्वरत्वं । उदान्तस्वरितयोर्न्यङ् इति परस्यागुदान्तस्य स्वरितत्वं ॥ एवंभूतेर्नृभिः कोतुमित्त्वं ऋयसे स्वस्वकार्यायाह्वयसे हे सिम ऐंष्ठेन्द्र । सिम इति वै ऐष्ठमाचक्षत इति वाजसनेयकं । यद्यपि च वज्रनिराह्वयसे तच्चापानवे । आनुर्गाम राजा । तस्य पुत्रे राजर्षौ पुत्र वज्रवं नृषूतो नृमित्वादीथैः कोतुभिः प्रेरितोऽसि । भवसि । राज्ञो हितकरणे त्वां कोतारः प्रेरयंतीत्यर्थः ॥ ध्रु प्रेरणे । अस्यात्कर्मणि निष्ठा । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ अपि च हे प्रशर्ध प्रकर्षेण शर्धयितरभिभवितरिन्द्र तुर्वश एतत्संज्ञे च राजनि नृषूतोऽसि । नृभिः प्रेरितो भवसि ॥

यद्वा रुमे रुशमे श्यावके कृप् इन्द्र मादयसे सचा ।

कखासस्वा ब्रह्मभिः स्तोमवाहस इन्द्रा यच्छन्त्या गहि ॥ २ ॥

यत् । वा । रुमे । रुशमे । श्यावके । कृपे । इन्द्र । मादयसे । सचा ।

कखासः । त्वा । ब्रह्मऽभिः । स्तोमऽवाहसः । इन्द्र । आ । यच्छन्ति । आ । गहि ॥ २ ॥

यद्वा यद्यपि इमादिषु चतुर्षु राजसु हे इन्द्र त्वं सचा सह मादयसे मादसि तच्चापि स्तोमवाहसः स्तोमनां स्तोपाणां वोढारः कखासः कखलोपा अचयो ब्रह्मभिः परिवृढैर्मैर्हविर्भिर्वा हे इन्द्र त्वामा

यच्छन्ति । अग्नयन्ति । यद्वा । द्वितीयाथै तृतीया । ब्रह्मभिर्ब्रह्माणि इवींष्यामिमुष्मिन् प्रयच्छन्ति । इदंति ॥
दाण् दाने । पात्रेत्यादिना यच्छादेशः ॥ अतस्त्वमा गहि । शीघ्रमागच्छ ॥ गमेर्लोटि च्छांद्सः शपो लुक् ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि सार्धंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यथेति प्रगाथोऽगुण्यः । सूचितं च । यथा गौरो अपा
कृतमित्यच्छावाकस्य । आ० ७. ४. इति ॥

यथा गौरो अपा कृतं तृणन्नेत्यवेरिणं ।

आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि कर्त्तव्येषु सु सचा पिब ॥३॥

यथा । गौरः । अपा । कृतं । तृणन् । एति । अवं । इरिणं ।

आऽपित्वे । नः । प्रऽपित्वे । तूयं । आ । गहि । कर्त्तव्येषु । सु । सचा । पिब ॥३॥

गौरो गौरमृगसृष्ट्यन् पिपासस्रपात्रिचदकैः ॥ अत्ययेनैकवचनं । ऊडिदमित्यादिना विभक्तिरुदात्तत्वं ॥
कृतं संपूर्णं कृतमिरिणं निवृत्तं तटाकदेशं यथा येन प्रकारेणावेति अवगच्छति । अवशब्दोऽभिप्रायार्थः ।
अभिमुखः सञ्जहीघ्नं गच्छति तथापित्वे बंधुले प्रपित्वे प्राप्ति सति हे इन्द्र त्वं नोऽस्मांसूयं । विप्रनामितत् ।
शीघ्रमा गहि । आगच्छ । आगत्य च कर्त्तव्येषु कर्त्तव्येष्वस्मासु सचा सहैकयत्नेनैव विद्यमानं सर्वं सोमं
सु सुष्ठु पिब ॥

मंदंतु त्वा मघवन्निन्द्रं देवो राधो देयाय सुन्वते ।

आमुष्या सोममपिबन्मू सुतं ज्येष्ठं तद्दधिषे सहः ॥४॥

मंदंतु । त्वा । मघऽवन् । इन्द्र । इन्द्रवः । राधऽदेयाय । सुन्वते ।

आऽमुष्यं । सोमं । अपिबन् । चमू इति । सुतं । ज्येष्ठं । तत् । दधिषे । सहः ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र इन्द्रवः क्लेदनाः सोमास्त्वां मंदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु ॥ मदेर्बल्ययेन परस्त्रीपदं ॥
किमर्थं । सुन्वते सोमाभिषयं कुर्वते यजमानाय राधो देयाय राधसो धनस्य दानार्थं । इदतिरचो यदिति
भावे घत् । ईयतीतीकारः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वे ऊङुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । शतुरनुम इति सुन्वच्छब्दा-
न्तरा विभक्तिरुदात्ता ॥ अपि च त्वं सोममामुष्यामोषणं कृत्वा दत्तमपि बलादपहृत्यापिबः । पीतवानसि । स
यच्चवेगशं कृत्वा प्रासहा सोममपिबत् । तै० सं० २. ४. १२. १. इति श्रुतेः । कीदृशं सोमं । चमू चम्बोरधिषवण-
फलकयोः सुतमभिषुतं । यद्वा । चमूभ्यां चमसाभ्यां होतुर्मैत्रावरुणस्य च संबंधिभ्यां संस्तुताभिर्वसतीवरीभिः
सुतमभिषुतं । यच्छादेवं तत्तस्मात्कारणाज्ज्येष्ठं प्रशस्ततमं वृद्धतमं वा सहो बलं दधिषे । हे इन्द्र त्वं धारयसि ।
अतो मदीया अपि सोमास्त्वां मादयन्त्विति प्रार्थते ॥

प्र चक्रे सहसा सहो बभञ्ज मन्युमोजसा ।

विश्वे त इन्द्र पृतनायवो यहो नि वृक्षा इव येमिरे ॥५॥

प्र । चक्रे । सहसा । सहः । बभञ्ज । मन्युं । ओजसा ।

विश्वे । ते । इन्द्र । पृतनाऽयवः । यहो इति । नि । वृक्षाऽइव । येमिरे ॥५॥

स इन्द्रः सहस्रास्त्रीयेनाभिमेवेन वीर्यकर्मणा सहः शत्रूणामभिमेवनं प्र चक्रे । प्रकर्षेण कृतवान् । तद्यौजसा
वक्ष्येन मन्युं परस्त्रीयं क्रोधं बभञ्ज । भगवान् । उत्तरोऽर्धर्षः प्रकृचकृतः । हे यहो । महत्प्रतिपत्तिः । हे महत्तिन्द्र
विश्वे सर्वे पृतनायवो युद्धकामाः शत्रवस्तु त्वया वृक्षा इव महीरुहा इव नि येमिरे । नियता आसन् । यथा
वृक्षा निश्चलासिद्धंति तद्वन्निर्वापारा अभूवन्नित्यर्थः ॥ ३० ॥

सहस्रेणैव सचते यवीयुधा यस्त आनकुपस्तुतिं ।

पुचं प्रावर्गं कृणुते सुवीर्यं दास्योति नमउक्तिभिः ॥ ६ ॥

सहस्रेणऽइव । सचते । यविऽयुधा । यः । ते । आनन्द । उपऽस्तुतिं ।

पुचं । प्रावर्गं । कृणुते । सुऽवीर्यं । दास्योति । नमउक्तिभिः ॥ ६ ॥

हे इंद्र ते तवोपस्तुतिं स्तोत्रं यः पुष्प आनन्द प्राप्नोति त्वां प्रापयति ॥ अन्नोतिर्वाङ्मयत्वेन परस्मैपदं ॥ सचते । समवेति ॥ यष समवाये ॥ सहस्रेणैव यथा सहस्रसंख्येन वक्षेन तथेत्यर्थः । यष यजमानो नमउक्तिभिर्नमस्कारवचनैः स्तोत्रैः सार्धं दास्योति हवीषि तुभ्यं ददाति ॥ दास्यु दाने ॥ स यजमानः सुवीर्यं शोभनवीर्ययुक्ते संयामे प्रावर्गं प्रकर्षेण शत्रूणां वर्जयितारं पुचं कृणुते । करोति । उत्पादयति । त्वत्प्रसादात्कृत इत्यर्थः ॥ प्रपूर्वावृषेः कृत्यञ्चुटो बङ्गलमिति कर्तरि षञ् । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये । पा० ६. ३. १२२. इति दीर्घः । थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ यद्वा । सुवीर्यं इत्येतत्पुचस्य विशेषणं । द्वितीयाद्यैः सप्तमी । शोभनवीर्यं पुचं ॥ बङ्गप्रीहौ वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ॥

मा भेम मा अमिषमोयस्य सख्ये तव ।

महत्ते वृष्णो अभिचक्ष्यं कृतं पश्येम तुर्वशं यदुं ॥ ७ ॥

मा । भेम । मा । अमिषम । उयस्य । सख्ये । तव ।

महत् । ते । वृष्णः । अभिऽचक्ष्यं । कृतं । पश्येम । तुर्वशं । यदुं ॥ ७ ॥

हे इंद्र उयस्योद्गूर्णवत्सस्य तव सख्ये सखित्वे सति वयं मा भेम । मा भिष्य । कुतश्चिदपि शत्रोर्भीता मा भूम । मा अमिष्य । आंताः पीडिताश्च मा भूम । वृष्णः कामानां वर्धितुस्ते तव संबन्धि महत्प्रभूतं कृतं वृषवधादिकषणं कर्माभिचक्ष्यं । अभितः ख्यापनीयं स्तोत्रं । अतो महानुभावस्य तव सख्यं प्राप्तानां भीतिशमनी न जायेति इत्यर्थः । तत्कथमवगम्यत इति चेत् उच्यते । तुर्वशमेतत्संज्ञं राजर्षिं यदुमेतत्संज्ञं च त्वत्प्रसादात्सुखिन जीवंती पश्येम । बृष्टवतः खलु वयं । अतः कारणात्त्वत्सख्यं प्राप्तस्य भयादिकं न जायत इत्येतदुपपन्नमित्यर्थः ॥

सव्यामनुं स्फिग्यं वावसे वृषा न दानो अस्य रोषति ।

मध्वा संपृक्ताः सारधेण धेनवस्तूयमेहि द्रवा पिब ॥ ८ ॥

सव्यां । अमुं । स्फिग्यं । ववसे । वृषा । न । दानः । अस्य । रोषति ।

मध्वा । संऽपृक्ताः । सारधेण । धेनवः । तूयं । आ । इहि । द्रव । पिब ॥ ८ ॥

वृषा कामानां वर्धितेन्द्रः सव्यां दक्षिणेतरां स्फिग्यं कटिप्रदेशमनु ॥ तृतीयाधेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ सव्याया स्फिग्या शरीरैकदेशेनैव वावसे । वसे । सर्वभूतजातमाश्लादयति । स्वयं कृत्स्नं जगदतीत्य वतीत इत्यर्थः । निगमांतरं च भवति । यदन्यथा स्फिग्या चामवस्थाः । ऋ० ३. ३२. ११. इति । अपि च दानोऽवस्थ-उच्यता ॥ दान अवस्थङ्गने । पषाद्यच् ॥ स वास्येममिन्द्रं न रोषति । न हिनस्ति ॥ रिष ष्व हिंसायां ॥ इंद्रं हिंसितुं शक्तः कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः । यद्वा । दानो हविषां दाता यजमानश्चाक्षिन्द्रस्य न रोषति । रोषं न जनयति । सर्वदा हविर्भिः परिचरतीत्यर्थः । उत्तरोऽर्धर्षः प्रत्यचकृतः । सारधेण । सरधा मधुमधिका । तत्संबन्धिना मध्वा मधुना । गुप्तोपममेतत् । मधुनेव रसवता वीरादिना अयस्यद्रव्येण संपृक्ताः संकृताः संस्कृता धेनवो धेनुवत् प्रीतिजनका अक्षदीयाः सोमाः । यद्वा । धिविः प्रीत्यनार्थाधेनवः । प्रीत्यधितार इत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे इंद्र तूयं चिप्रमेहि । अक्षत्समीपमानश्च । आनत्त च द्रव । सोमा यक्षि-

उत्तरवेदिषु खानि मयंते तं देशं शीघ्रं गच्छ ॥ द्रु गताविति धातुः । द्यौः तस्मिन् इति साहितिको
दीर्घः ॥ तदन्तरमध्वर्युणा दत्तं सोमं पिब । तेन सोमेन सम्यक् स्तोदरं पूरयेत्यर्थः ॥

अश्वी रथी मुरूपं इजोमाँ इदिद्र ते सखा ।

श्वाचभाजा वयसा सचते सदा चंद्रो याति सभामुप ॥९॥

अश्वी । रथी । मुरूपः । इत् । गोऽमान् । इत् । इन्द्र । ते । सखा ।

श्वाचऽभाजा । वयसा । सचते । सदा । चंद्रः । याति । सभां । उप ॥९॥

हे इन्द्र ते तव सखा मित्रभूतः पुरुषोऽन्यादिगुणविशिष्ट एव भवति । इच्छब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यति ।
अश्वीन्द्रमिरश्चैवपेत एवं भवति । न कदाचिदश्वीर्वियुज्यते । रथी रथवानिव स भवति । मुरूप इच्छोम-
नरूपः शोभनावयव एव स भवति । गोमाँ इन्द्रोमीमोँभिर्युक्त एव स भवति । न कदाचिदेतैर्वियुज्यत इत्यर्थः ।
अपि च श्वाचभाजा । श्वाचमिति धननाम । श्वाचतमीयं शीघ्रं प्राप्तव्यं शोभनं धनं संभजते दृग्धनसंयुक्तेन
वयसा । अन्ननामेतत् । अन्नेन स सर्वदा सचते । समवेति । संगच्छते ॥ यत्र समवाधे ॥ अत एव चंद्रः सर्वेषा-
माह्लादकः सन् सभां जनसंसदमुप याति । उपगच्छति ॥

चृश्यो न तृथन्वपानमा गहि पिबा सोमं वशँ अन्नु ।

निमेघमानो मघवन्दिवेदिव ओजिष्ठं दधिषे सहः ॥१०॥

चृश्यः । न । तृथन् । अवऽपानं । आ । गहि । पिब । सोमं । वशान् । अन्नु ।

निऽमेघमानः । मघऽवन् । दिवेऽदिवे । ओजिष्ठं । दधिषे । सहः ॥१०॥

हे इन्द्र अश्वो नर्झाख्यो मृग इव तृथन् पिपासंस्त्वमवपानमवनीतं ग्रहचमसादिषु पात्रेष्वानीतं पातव्यं
सोममा गहि । अभिगच्छ । गत्वा च तमस्मादीयं सोमं वशं अन्वमुकामं यथाकामं पिब । यावता पीतिन
पर्याप्तिर्वायति तावता सोमेन स्तोदरं पूरयेत्यर्थः । अत एव सोमपानात् प्राप्तवन्त्स्वं दिवे दिवे प्रतिदिवसं
निमेघमानो व्यंशवाक्कुलाणि पुथुदकानि सिंचन् हे मघवन्दिन्द्र ओजिष्ठमोजस्वितममुनूर्णतमं सहो वर्यं
दधिषे । आरयसि ॥ ओजस्विशब्दादिषु विष्कतोर्भुगिति विनो जुक् । टेरिति टिक्लोपः ॥ ॥३१॥

अध्वर्यो द्रावया त्वं सोममिन्द्रः पिपासति ।

उप नूनं युयुजे वृषणा हरी आ च जगाम वृचहा ॥११॥

अध्वर्यो इति । द्रावय । त्वं । सोमं । इन्द्रः । पिपासति ।

उप । नूनं । युयुजे । वृषणा । हरी इति । आ । च । जगाम । वृचऽहा ॥११॥

हे अध्वर्यो अध्वरस्य नेतः त्वं सोमं द्रावय । उत्तरवेदिषु खानं प्रापय । यदा । रसात्मना द्रव्य-
शीघ्रं कुब । अभिपुलित्वर्थः । किं कारणमिति चेत् । इन्द्रः पिपासति । इमं सोमं पातुमिच्छति । त्वयैतत्त्वच-
मवगतमिति चेत् तत्राह । वृषणा वर्षितारी युवानी वा हरी अश्वी नूनमव युयुजे । उपगम्य सारथियोवि-
तवानधि । वृचहा वृचस्व इति द्रष्टा जगाम । आगतवान् ॥

स्वयं चित्स मन्यते दान्पुरिर्जनो यथा सोमस्य तृपसि ।

इदं ते अन्नं युज्यं समुक्षितं तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१२॥

स्व॒र्यं । चि॒त् । सः । म॒न्य॒ते । दा॒श्रु॒रिः । ज॒नः । य॒च । सोम॑स्य । तृ॒प॒सि । /

इ॒दं । ते । अ॒न्नं । यु॒ज्यं । संऽउ॒क्षितं । तस्य॑ । आ । इ॒हि । प्र । द्र॒व । पि॒ब ॥ १२ ॥

दाशुरिर्दाश्वान् ॥ दाशतिरीयादिक उरिन् ॥ इविषां दाता स यजमानलक्षणो जनः स्वयं चित् स्वयमेवात्मनेव मन्यते । सर्वं जानाति । परायत्तप्रज्ञो न भवतीत्यर्थः । यच यक्षिज्जने सोमस्य पानेन हे इन्द्र त्वं तृपसि तृप्यसि ॥ तृप तुभ्य तृप्ती । तौदादिकः । शे तुन्यादीनां । पा० ७. १. ५९. १. इति जुम् ॥ ते त्वदीयं युज्यं योम्यभिद्रमस्यदीयं सोमलक्षणमन्नं समुचितं सम्यक् पात्रेध्वासिक्तं ॥ उच्य सेचने । कर्मणि निष्ठा । गतिरन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ अतस्तं तादृशं सोममेहि । अभिगच्छ । प्र द्रव । शीघ्रं प्राप्नुहि । तदन्तरं पिब । पानं कुरु ॥

र॒थे॒ष्ठाया॑ध्व॒र्यवः॑ सोम॑मि॒न्द्राय॑ सोत॒न ।

अ॒धि ब्र॒ध॒स्याद्र॑यो॒ वि च॑क्ष॒ते सु॒न्वन्तो॑ दा॒श्वध्व॑रं ॥ १३ ॥

र॒थेऽस्या॑य । अ॒ध्व॒र्य॒वः । सोम॑ । इ॒न्द्राय॑ । सो॒त॒न ।

अ॒धि । ब्र॒ध॒स्य॑ । अ॒द्र॒यः । वि । च॑क्ष॒ते । सु॒न्वन्तः॑ । दा॒श्वऽअ॒ध्व॒रं ॥ १३ ॥

रथेष्ठाया । रथे तिष्ठतीति रथेष्ठः ॥ सुपि स्त्र इति कप्रत्ययः । तत्पुरुषे कृति वज्रकमिति सप्तम्या अनुक् ॥ एवंलक्षणायेन्द्राय हे अध्वर्यवः सोमं सोतन । अभिपुणुत ॥ पुञ् अभिषवे । तप्तनप्तनयनाञ्चेति तनवादेशः ॥ ब्रधस्य ब्रधस्य मूलस्याभिषवार्थं चर्मणि स्थापितसोपराख्यस्य विष्णुतस्त्रारमनोऽधुपर्यद्रयोऽन्ये यावाकस्य-तक्षु दिषु वर्तमाना दाश्वध्वरं दाशोर्दातुर्यजमानस्याध्वरो यागो धेन निष्पद्यते तादृशं सोमं सुन्वन्त अतिङ्गिरपेचं स्वयमेवाभिषुष्वन्तो वि चक्षते । विशेषेण प्रकाशंति । सोमाभिषवेऽतिशयेनानुक्लृप्ता वर्तन्त इत्यर्थः । अथवाद्रयक्षीरद्रिभिर्हे अध्वर्यवः सोममभिपुणुतेति योज्यं ॥

उ॒पं ब्र॒ध्नं वा॒वाता॑ वृष॒णा ह॒री इ॒न्द्रम॑प॒सु व॑क्ष॒तः ।

अ॒र्वोचं॑ त्वा॒ सप्त॑योऽध्व॒रश्चि॒यो वह॑न्तु स॒व॒नेदु॑पं ॥ १४ ॥

उ॒पं । ब्र॒ध्नं । वा॒वाता॑ । वृष॒णा । ह॒री इति॑ । इ॒न्द्रं । अ॒पऽसु॑ । व॑क्ष॒तः ।

अ॒र्वोचं॑ । त्वा॒ । सप्त॑यः । अ॒ध्व॒रऽश्चि॒यः । वह॑न्तु । स॒व॒ना । इत् । उ॒पं ॥ १४ ॥

ब्रध्नमन्तरिचं वावाता संभक्तवन्ती ॥ वनतेर्निष्ठायां ह्येदं द्विर्वचनमिन्द्रमाव आत्वं धातुस्वरश्च । अन्येषां मपि वृक्षत इति सांहितिकोऽभ्यासदीर्घः ॥ यद्वा । वावाता पुनःपुनर्गती ॥ वा गतिमधनयोः । अस्याद्यकुमुन्ता-त्कर्तरि निष्ठा ॥ वृषणा वृषणी सेक्तारी हरी हरणशीलावन्नावुक्तगुणी संतावपस्वस्यदीयेषु कर्मसु । अपस्तब्धः सकारांतः कर्मवचनः । पीवोपवन्नानां कंदसि लोपो वक्तव्यः । म० ६. ३. १०९. ६. इतोह सकारो लुप्यते ॥ तचे-ममिन्द्रमुप वक्षतः । उपवहतां । उपानयतां । वहतेर्लेख्यडागमः । सिद्धकृत्कमिति सिप् ॥ अपि वाध्वरश्चियोऽध्वरं सेवमानाः सप्तयः सर्पणशीला अन्येऽपि त्वदीया अन्धाः सवना सवुनानि प्रातःसवनादीन्वसयागसंबन्धीनि प्रति हे इन्द्र त्वामर्वोचमभिषुष्वन्तु । उपगमयन्तु । इदिति पूरकः ॥

प्र॒ पू॒षणं॑ वृ॒णीम॑हे सु॒ज्याय॑ पुरु॒वसु॑ ।

स श॒क्र शि॒क्ष पुरु॑हू॒त नो॒ धिया॑ तु॒जै रा॒ये वि॒मोच॑न ॥ १५ ॥

प्र । पू॒षणं॑ । वृ॒णीम॑हे । सु॒ज्याय॑ । पुरु॒वसु॑ ।

सः । श॒क्र । शि॒क्ष । पुरु॑हू॒त । नः । धि॒या । तु॒जै । रा॒ये । वि॒मोच॑न ॥ १५ ॥

इदमाथासु चतसृषु पूज्य इन्द्रस्य च सिंगसद्भावादेता उभयव्या व्याख्यायते । पुरुषसु वज्रधनं पूषणं पोषकमिन्द्रं यद्वैतात्संज्ञं देवं प्र वृणीमहे । प्रकर्षेण संभवामहे । किमर्थं । युज्याय । युक्त इति युक् सखा । तस्य भावाय । सखित्वायेत्यर्थः । हे शक्र शक्त पुरुषस्त वज्रभिराहृत हे विमोचन पापाद्विमोचयितरिन्द्र पूषन्वा स त्वं नोऽस्मान् भियालीयया बुद्ध्या शिष । शक्तान् कर्तुमिच्छ । किमर्थं । राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं तुषि शत्रुंक्षोजयितुं हिसितुं ॥ तुव हिसायां । अस्मात्कृत्यार्थं केन्द्रप्रत्ययः ॥ यद्वा । राय इति क्रियापहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । जातावेकवचनं ॥ रायो धनानि धिया क्षुत्वा प्रीतः सन्नोऽस्मभ्यं शिष । देहि ॥ शिषतिर्दानकर्मा । ऊढिदमिति रायो विभक्तिश्चदात्ता ॥ ३२ ॥

सं नः शिशीहि भुरिजोरिव क्षुरं रास्वं रायो विमोचन ।

त्वे तन्नः सुवेदमुस्त्रियं वसु यं त्वं हिनोषि मर्त्यं ॥ १६ ॥

सं नः । शिशीहि । भुरिजोऽइव । क्षुरं । रास्वं । रायः । विमोचन ।

त्वे इति । तत् । नः । सुवेदं । उस्त्रियं । वसु । यं । त्वं । हिनोषि । मर्त्यं ॥ १६ ॥

हे इन्द्र पूषन्वा नोऽस्मान् सं शिशीहि । सम्यङ्किञ्च । तीक्ष्णबुद्धीन् कुब । भुरिजोरिव । बाहुनामैतत् । नापितस्य बाहोरिव स्थितं चुरमिव । अपि च हे विमोचन पापाद्विमोचन पापाद्विमोचयितः रायो धनानि रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥ रा दाने ॥ तत्कस्य हेतोः । त्वे त्वयि खलूस्त्रियं । उस्त्रा गावः । तत्संबद्धं तदसु निवासकं धनं नोऽस्माकं सुवेदं मुक्तमं गान्धेपु देवेषु । यं धनसमूहं मर्त्यं मनुष्यं सोतारं प्रति त्वं हिनोषि प्रेरयसि तदसु स्वयीत्यन्वयः । यत एवं तस्माद्रास्वेति योज्यं ॥

वेमि त्वा पूषन्नृजसे वेमि स्तोतव आघृणे ।

न तस्य वेम्यरणं हि तन्नसो स्तुषे पञ्जाय साध्वे ॥ १७ ॥

वेमि । त्वा । पूषन् । नृजसे । वेमि । स्तोतवे । आघृणे ।

न । तस्य । वेमि । अरणं । हि । तत् । वसो इति । स्तुषे । पञ्जाय । साध्वे ॥ १७ ॥

हे पूषन् पोषकं एतत्संज्ञं वा देव त्वा त्वामृजसे प्रसाधयितुं वेमि । कामये । आघृणे आगतदीप्ते सोतवे त्वां योतुं वेमि । कामये । यत्त्वद्यतिरिक्तं देवतांतरं तस्य स्तोत्रं न वेमि । न कामये । तत्कुत इति चेत् । हि यस्मादरणमरणमसुखकरं । अतस्त्वामेव योतुं कामय इत्यर्थः । हे वसो वासकं स्तुषे स्तुवते पञ्जाय प्रार्थकाय स्तोत्राणां साध्वे । साम स्तोत्रं । सामर्थ्यादथ तद्वाङ्मयते । तद्वति । यद्वा । पञ्च इति कवीवत आख्या । आस्मात् हि । यद्वा पञ्चासो अग्निना हवते । अ० १. ११७. १० । इति । तस्मै कवीवत इव मद्यं । सामर्थ्यादुपमार्थो जग्मते । अपेक्षितं धनं देहीति शेषः ॥

परां गावो यवसं कश्चिदाघृणे नित्यं रेकणो अमर्त्य ।

अस्माकं पूषन्विता शिवो भव मंहिष्ठो वाजसातये ॥ १८ ॥

परां । गावः । यवसं । कत् । चित् । आघृणे । नित्यं । रेकणः । अमर्त्य ।

अस्माकं । पूषन् । अविता । शिवः । भव । मंहिष्ठः । वाजसातये ॥ १८ ॥

हे आघृण आगतदीप्ते पूषन्निन्द्र वा कश्चित् कश्चिद्विक्तासिऽकादीया गावो यवसं तुषं मचितुं परा गच्छति । हे अमर्त्यामरण देव तदानीं रेकणसन्नोक्तं धनं नित्यमस्माकं भुषमसु । चोरव्याघ्रादिभिर्हिंसितं मा भूतम् अपि च हे पूषन् पोषयितः अस्माकमविता रचिता भूत्वा शिवः सुखकरो भव । तथा वाजसातये वाजसातस्य वजस्य वा संभवनाथं मंहिष्ठो दातुतमो भव ॥

स्थूरं राधः शताश्वं कुङ्गस्य दिविष्टिषु ।

राक्षस्त्वेषस्य सुभगस्य रातिषु तुर्वशेष्वमन्महि ॥ १९ ॥

स्थूरं । राधः । शतऽश्वं । कुङ्गस्य । दिविष्टिषु ।

राक्षः । त्वेषस्य । सुऽभगस्य । रातिषु । तुर्वशेषु । अमन्महि ॥ १९ ॥

इदमादिकेन तुचेन देवातिथिः कुङ्गनाम्नो राक्षो दानं कौति । कुङ्गस्य । कुङ्गं कुङ्गं गच्छतीति वा कुङ्गः ॥ जोऽन्यथापि वृक्षत इति गमेर्दः । पृषोदरादिः ॥ एतत्संज्ञस्य त्वेषस्य दीप्तस्य सुभगस्य शोभनधनस्य एवभूतस्य राक्षः संबंधिनीषु दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्त्रिषण्येषु प्राप्तिहेतुभूतासु यागक्रियासु रातिषु दानेषु दक्षिणाकूपेषु सत्सु तुर्वशेषु । मनुष्यनामेतत् ॥ निर्धारणे सप्तमी ॥ मनुष्येषु मध्ये वयं स्थूरं स्थूः प्रभूतं शताश्वमद्यानां शतेन युक्तं राधो धनममन्महि । अज्ञासिम् । अलभामहीत्यर्थः ॥

धीभिः सातानि काखस्य वाजिनः प्रियमैधैरभिद्युभिः ।

षष्टिं सहस्रानु निर्मेजामजे निर्यूथानि गवामृषिः ॥ २० ॥

धीभिः । सातानि । काखस्य । वाजिनः । प्रियऽमैधैः । अभिद्युऽभिः ।

षष्टिं । सहस्रां । अनु । निऽमजां । अजे । निः । यूथानि । गवां । अृषिः ॥ २० ॥

काखस्य कखपुत्रस्य वाजिनो हविष्मतो मेधातिथेः संबंधिभिर्धीभिर्ध्यातुभिः स्त्रीतुभिः सातानि संभक्ता-
न्यभियुभिरभिगतदीप्तिभिः प्रियमैधैरेतत्संज्ञैश्चर्षिभिः सेवितानि निर्मेजां निःशेषेण मुक्तानां गवां षष्टिं सहस्रा
षष्टिसंख्याकानि सहस्राणि यूथान्युषिर्देवातिथिरहमनु पश्चात् निरजे । निःशेषेणागच्छं । साकक्षेण प्राप्तवानसि ॥
अज गतिषेपणयोः ॥ यथा प्रियमेधानां काखानां च गवां यूथानि राक्षो दत्तानि तत्प्रतिगृहीतं एवं तेन
दत्तानि मया प्रतिगृह्यंत इत्यर्थः ॥

वृक्षाश्चिन्मे अभिपित्वे अरारणुः । गां भजंत मेहनाश्वं भजंत मेहना ॥ २१ ॥

वृक्षाः । चित् । मे । अभिऽपित्वे । अरारणुः । गां । भजंत । मेहना । अश्वं । भजंत ।
मेहना ॥ २१ ॥

मे मयाभिपित्वे पूर्वोक्ते धनेऽभिप्राप्ते सति वृक्षाश्चिदुषा अरारणुः । अशब्दयन् । कश्चमिति तदाह ।
इमं अश्वयो मेहना मंहनीयां प्रशस्त्वा गां भजंत । असेवंत । अलभंत । मेहना मंहनीयमश्वं च भजंत ।
अलभंतिति ॥ गामश्चमिति आत्मभिप्रायमेकवचनं ॥ यदा । मेहनेति म इह नेति पदचयात्मकमेकं पदं । यदाह
यास्तः । यदिद्र चित् चायनीयं मंहनीयं धनमसि । यथा इह नास्तीति वा चीणि मध्यमानि पदानि
। नि० ४. ४. । तदेवं व्याख्येयं । इमं अश्वयो गामश्चं चालभंत । इहास्मिन्नाजनि प्रशस्तस्य धनस्य तद्दानं मम
नास्तीत्यम नास्तीदिति वृक्षप्रमुखा सर्वेऽपि जनाः प्रोचुरित्यर्थः ॥ ३३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देवादिवातीर्षमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपासस्वाम्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

हे वाजिनीषसू । वाजो हविर्लक्षणमग्नं । तस्युक्ता यागक्रिया वाजिनी । तस्यां वसु धनं ययोरसि तौ तपोक्ता । यद्वा । अग्नयुक्तं सोतुभ्यो देयं वसु धनं ययोरसि तादृशी । हे अग्निनी युवाभ्यां सोमा अस्मानिः कृतानि सोषाणि प्रत्यवृक्षत । प्रतिवृक्षतां ॥ वृशेऽन्धांसः कर्मणि जुहूः । सिद्धसिषावात्मनेपदेऽपि क्तिन्वा-त्सुविद्वशोरित्त्वमभावः । वत्सकत्वस्यानि ॥ अहं च यथा शेष प्रकारेण दूतः प्रेष्यो वाचं स्वामिनो वाचं याचते तथा युवयोः प्रीतिपूर्विकां वाचमोहिषे । पुष्यकत्वयः । याचि । उहिरर्दने । याचन इत्यर्थः । नात्ये-नात्मनेपदं । यद्वा । कृतो यथा स्वामिनोक्तां वाचं विदेशकमग्नं प्रापयति एवमहमपि कुतिस्यां वाचमोहिषि ।

वहे । युवां प्रापयामि ॥ वहिर्व्यत्ययेन मध्यमः । हांसं संप्रसारणं । कंदसुभयथेत्पार्धधातुकत्वाद्विडागमः ।
श्वभाषो जघूपधगुणश्च । एङि पररूपमिति पररूपत्वं ॥

पुरुम्रिया, ण जतये पुरुमंद्रा पुरुवसू । स्तुषे कणासो अश्विना ॥ ४ ॥

पुरुऽम्रिया । नः । जतये । पुरुऽमंद्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । स्तुषे । कणासः ।
अश्विना ॥ ४ ॥

पुरुम्रिया बहूनां म्रियौ पुरुमंद्रा बहूनां मादयितारी वा । यद्वा । पुरु बहूनां मादयौ ।
पुरुवसू बहूनां ईदृशावश्विनाश्विनी नोऽस्माकमृतये रचणाय कणासः कण्वगोत्रा वयं स्तुषे । सुमहि ॥
पुरुवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा । कणास इति पूजार्थं बहूवचनं । अश्विरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे चंतरात्मन्
कणासः कण्वगोत्रस्त्वं स्तुषे । अश्विनी सुहि ॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयंता शुभस्पती । गंतारा दाशुषो गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा । वाजऽसातमा । इषयंता । शुभः । पती इति । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा मंहिष्ठी मंहनीयी पूजनीयी यद्वा दातृतमौ वाजसातमा । वाजोऽसं बलं वा । तस्यातिशयेन
दातारी । यद्वा । वाजो हविर्ब्रह्ममज्ञं । तस्य संभक्तृतमौ । सनोतिः सनतेर्वा जनसनेति विट् । विजुगोर्नुना-
सिकस्त्रात्वं ॥ इषयंता सोतुभ इषमज्ञं कुर्वती ॥ इदृशब्दात्तत्करोतीति णिच् । णिरिष्टवद्भावेन टिलोपे प्राप्ति
प्रकृतिकाजिति प्रकृतिभावः ॥ यद्वा । इषयंतेषयंती श्रेयांसि प्रापयंती ॥ इष गती । अस्माद्धेतुमणिच् । संज्ञापूर्-
वकस्य विधेरनित्यत्वानुणाभावः ॥ शुभः शोभनस्य धनस्योदकस्य वा पती स्वामिनी ॥ वज्याः पतिपुत्रेति
विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ दाशुषश्चपुरोडाशादीनि दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीली ॥ गमेस्वाष्टी-
किकसृण् चतो न लोकाव्ययेति कर्मणि वज्याः प्रतिषेधः ॥ ईदृशावश्विनी सुम इति शेषः ॥ ५ ॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणी । घृतैर्गव्यूतिमुस्ततं ॥ ६ ॥

ता । सुऽदेवाय । दाशुषे । सुऽमेधां । अविऽतारिणी । घृतेः । गव्यूतिं । उस्ततं ॥ ६ ॥

हे अश्विनी ता तौ तादृशी युवां सुदेवाय । शोभना देवा येन यष्टव्याः स तथोक्तः ॥ बह्व्रीहौ
नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मै दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ ईदृश्वजमा-
नार्थं सुमेधां शोभनयज्ञामवितारिणीं । वितरणं विगमनमपायः । अनपायिनीं ॥ नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्र-
कृतिस्वरत्वं ॥ ईदृशीं गव्यूतिं । गावो यूयंते संयुज्यंतेऽनेति गव्यूतिर्गोसंचारभूमिः ॥ गोघृती कंदसि । पा० ६. १.
७०. २. । इत्थंवादेशः ॥ तां घृतेः चरणशीलैश्चदकैश्चतं । सिंचतं ॥ उच्येते ॥

आ नः स्तोममुप द्रवक्षुयं श्येनेभिराशुभिः । यातमश्वेभिरश्विना ॥ ७ ॥

आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । तूयं । श्येनेभिः । आशुऽभिः । यातं । अश्वेभिः । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्माकं स्तोमं क्षोभमश्वेभिरश्वैः । द्रवत् तूपमित्युभे चिप्रनामनी । एकः पूरकः । तूयं
चिप्रमुपा यातं । उपगच्छतं । यद्वा । द्रवदिति क्षोमविशेषणं । द्रवच्छीघ्रं प्रवर्तमानं क्षोममित्यर्थः । कीदृशी-
रश्वैः । श्येनेभिः शंसनीयगामिभिः प्रशस्तगमनैराशुभिः शीघ्रगैः ॥

येभिस्तिस्त्रः परावतो दिवो विश्वानि रोचना । चीरकून्परिदीयथः ॥ ८ ॥

येभिः । तिस्त्रः । पराऽवतः । दिवः । विश्वानि । रोचना । चीन् । अकून् । परिऽदीयथः ॥ ८ ॥

हे अश्विनी तिस्रो दिक्स्त्रीश्चिद्वसांस्त्रीनक्षत्रास्त्री राशीश्च ॥ अत्यंतसंबोधे द्वितीया ॥ एतावतं काळं

विद्यानि सर्वं विद्यानि वा रोचना रोचमानानि नचचक्षुषा विदुर्बुद्धा विपरावतो दूरदेशादिनिर्देशः
परिदीयः परिगच्छः । दीयतिर्गतिकर्मा । तैरक्षाकं कोचमुपयातमिति पूर्वचान्वयः ॥

उत नो गोमतीरिष उत सातीरहर्विदा । वि पथः सातये सितं ॥९॥

उत नः । गोऽमतीः । इषः । उत । सातीः । अहः । विदा । वि । पथः । सातये । सितं ॥९॥

उतापि च हे अहर्विदाहो संभयितारौ । यदा । अह्नि प्रमातसमये वेदितव्यौ कोतव्यौ । गोऽक्षभं गो-
मतीर्वज्रमिर्गोमिर्मुक्ता इवोऽम्लानि दत्तमिति शेषः । उतापि च सातीः संभजनीया दातव्या वा रायक्षाक्षभं
इत्तं ॥ सगतेः सगतेर्वा कर्मणि क्तिन् । जनसंख्यानामित्यालं । कतिपूतीत्यादिना क्तिन् उदात्तत्वं निपात्यते ॥
अपि चाक्षाकं सातय उक्तानां गवादीनां क्षाभाय संभजनाय वा पथस्तदुपायकपात्राणां वि सितं । विशेषेण
वर्णीतं । यथापि न प्रविशति तथा कुचतमित्यर्थः ॥ विष् बंधने । अहो विकरणस्य मुक् ॥ यदा । उपसर्गवशादयं
धातुः स्वार्थविपरीते बंधनाभावे वर्तते । प्रकरणं प्रख्यानमिति यथा । पथो मार्गान् वि सितं । विमुचतं ।
प्रदर्शयतमित्यर्थः ॥ पथिच्छब्दोऽतोदात्तः । तस्य शसि टिञोप उदात्तनिवृत्तिस्त्रेण शस उदात्तत्वं ॥

आ नो गोमंतमश्विना सुवीरं सुरथं रयिं । वोऽहमश्ववतीरिषः ॥१०॥

आ । नः । गोऽमंतं । अश्विना । सुवीरं । सुरथं । रयिं । वोऽहं । अश्ववतीः । इषः ॥१०॥

हे अश्विनाश्विनी गोऽक्षभं रयिं धनमा वोऽहं । आवहतं । आवहतं ॥ वहेषोऽटि अहोऽसः शपो-मुक् ।
इत्यधत्तुल्यत्वोपि कृतेषु सहिवहोरोदवर्ण्येत्येत्यलं ॥ कीदृशं रयिं । गोमंतं वज्रीमिर्गोमिर्मुक्तं सुवीरं ।
वीर्याप्यायंत इति वीराः पुत्राः । शोभनैक्षिपेतं । विविधमीरयंति शत्रूनि वा वीराः मूराः । तैक्षिपेतं ।
सुरथं शोभनरथेन युक्तं । अपि आश्ववतीरश्वयुक्ताः ॥ मंचे सोमाश्वेति मती दीर्घः ॥ इष इत्यमाश्वान्म्लानि
चाक्षभमावहतं ॥ २ ॥

। विदेवत्वस्याश्विनयहस्य बावुधानेत्येवा धाव्या । सूच्यते हि । होता यचदश्विना नासत्या बावुधाना
मुभस्यती । आ० ५. ५. । इति ॥

बावुधाना मुभस्यती दसा हिरण्यवर्तनी । पिबतं सोम्यं मधु ॥११॥

बावुधाना । मुभः । पती इति । दसा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबतं ।

सोम्यं । मधु ॥११॥

हे मुभस्यती मुभः शोभनस्यालंकारस्योदकस्य वा पती स्वामिनी हे अश्विनी ॥ सुषामंचित इति यज्वंतस्य
परांगवज्जावात् यज्वामंचितसमुदायस्याष्टमिकं सर्वापुदात्तत्वं ॥ दसा दर्शनीयौ शत्रूणामुपचयितारौ वा
हिरण्यवर्तनी हिरण्यमयमार्गौ । यदा । वर्ततेऽक्षिमिति वर्तनी रथः । हिरण्यमयो रथो यथोक्ता । यदा ।
वर्तनि वर्तनमाचरणं । हितरमणीयाचरणी । बावुधाना प्रवृत्तौ । वृद्धिर्लिटः कानच् ॥ रंभृशो युवां सोम्यं
शोभनयं मधु माधुर्येपितं मदकरं वा रसं पिबतं ॥

अस्मभ्यं वाजिनीवसू मघवद्वाश्च सप्रथः । छर्दियेतमदाभ्यं ॥१२॥

अस्मभ्यं । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मघवत्ऽभ्यः । च । सऽप्रथः । छर्दिः ।

यंतं । अदाभ्यं ॥१२॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी इविर्मुक्ता यानक्रिया । तस्यां वसु धनं इविर्भागवत्त्वं यथोक्तवाचिणी हे
अश्विनी अक्षभं कोतुव्यौ नचवक्षः । मघं धनं इविर्बचः । तद्वज्रो यजमानिभ्यश्च सप्रथः सर्वतः पुषु विक्षी-

यमहाभ्यं वेनाभ्यर्ह्यं हृदिः । गृह्णामि तत् । गृहं यतं । निषण्णतं । इत्यमिति यावत् । जनेन्द्रियः इषो
सुहृ । इदं सुमयवेत्यार्धधातुकेन कृत्वा मावाद्गुणाधिक्योपाभावः ॥

नि षु ब्रह्म जनानां याविहं तूयमा गतं । मो ज्यैर्व्यो उपारतं ॥ १३ ॥

नि । सु । ब्रह्म । जनानां । या । अविहं । तूयै । आ । गतं । मो इति । सु । ज्यैः ।
उप । अरतं ॥ १३ ॥

हे अश्विनी या यी युवां जनानां प्राणिनां मध्ये ब्रह्म ब्राह्मणवर्तिं सु सुहृ नि नितरामविहं चरविहं ।
यद्वा । जनानां यजमानानां ब्रह्म परिवृढं सोचं हविर्ब्रह्ममत्तं वा यी युवां अविहं जगच्छतं । अश्विर्ब्रह्म ।
ती युवां तूयं विप्रमा गतं । अज्यागव्यागच्छतं । अज्यागव्यातिरिक्तान्यजमानानां मो मैव सुपारतं । उपगमकं ।
वदविहपि मैव प्राप्तमिच्छत्यर्थः ॥ अर्तैर्माहि कुकि सर्तिशास्त्वार्तिभ्येति ध्रुवकादेशः ॥

आपराद्धिभ्ये प्रवर्त्यै धर्मस्य हविषोऽस्य पिबतमिति द्वितीया याव्या । सूचितं च । अस्य पिबतमश्विनेति
वा प्रेषितो होता । आ० ४. ७. इति ॥

अस्य पिबतमश्विना युवं मदस्य चारुणः । मध्यो रातस्य धिष्ण्या ॥ १४ ॥

अस्य । पिबतं । अश्विना । युवं । मदस्य । चारुणः । मध्यः । रातस्य । धिष्ण्या ॥ १४ ॥

हे अश्विनाश्विनी हे धिष्ण्या । धिषणा क्षुतिः । तदहो युवं युवां मदस्य मदकरस्य चारुणः शोभनस्य
रातस्यास्माभिर्दत्तस्यास्य मध्यो मधुरस्य सोमस्य स्वांशचरणं मानं पिबतं । यद्वा । द्वितीयायै षष्ठी । इमं
सोमं पिबतं ॥

अस्मे आ वहतं रयिं शतवैतं सहस्रिणं । पुरुक्षुं विश्वधायसं ॥ १५ ॥

अस्मे इति । आ । वहतं । रयिं । शतवैतं । सहस्रिणं । पुरुऽक्षुं । विश्वऽधायसं ॥ १५ ॥

हे अश्विनी अस्मे अस्मभ्यं रयिं धनमा वहतं । आनयतं । कथंभूतं । शतवैतं शतसंख्योपेतं सहस्रिणं
सहस्रसंख्योपेतं च पुरुषं वज्रनिवासं यद्वा पुरुभिर्ब्रह्मिः सुखं विश्वधातुकं विश्वेवा सर्ववामकादीयानां
धारकं ॥ वहिहाधाभ्यर्ह्यं इति दधातिरसुण । विदित्वपुत्रैर्यिदं विद्वान् युवायमः ॥ १३ ॥

पुरुषा चिद्धि वां नरा विह्वयैते मनीषिणः । वाघञ्जिराम्भुना गतं ॥ १६ ॥

पुरुऽषा । चित् । हि । वां । नरा । विऽह्वयैते । मनीषिणः । वाघन्ऽभिः । अश्विना ।
आ । गतं ॥ १६ ॥

हे नरा नरी खोगुणां धर्मस्य नेताराश्विनी मनीषिणो नमस इति तारः खोतारो वा युवां पुरुषः
चिद्धि वज्रं हि देशेषु विह्वयते । विविधमाह्वयति । तथा सति हे अश्विनी वाघञ्जिराम्भुना गतं ।
अस्मान्निवागच्छतं ॥

जनांसो वृक्षवर्हिषो हविर्ष्यतो अरंकृतः । युवां हवन्ते अश्विना ॥ १७ ॥

जनांसः । वृक्षऽवर्हिषः । हविर्ष्यतः । अरंऽकृतः । युवां । हवन्ते । अश्विना ॥ १७ ॥

वृक्षवर्हिषः । वृक्षं क्षिप्तं वर्हिष्येति तथोक्ताः । हविर्ष्यतो हविर्भिर्बुक्ता चरंकृतः पर्याप्तकारिणः यद्वा
हविरादीनामर्कतारो जनास अस्मिन्मध्यं यद्वा हे अश्विनाश्विनी युवां हवन्ते । आह्वयति । अत आह्वय-
तमिति शेषः ॥

अस्माकं मयं वा मयं स्तोमो वा हिंष्टो अंतमः । युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥१८॥

अस्माकं । अद्य । वा । अयं । स्तोमः । वा हिंष्टः । अंतमः । युवाभ्यां । भूतु । अश्विना ॥१८॥

अथ दानीमस्माकमयं स्तोमोऽस्मादीयं स्तोमं हे अश्विनी वा युवयोर्वा हिंष्टो वा हिंष्टितुमः । प्रापयितुमः । अथ युवाभ्यामंतमोऽतिशयतमोऽतिशयेन समीपवर्ती भूतु । भवतु ॥ तमे तादेव । पा० ६. ४. १४९. ९. । इत्यंति-
काले वा हिंष्टुं भवति । भवति तदा इत्यः शपो कुक् ॥

यो ह वा मधुनो दृतिराहितो रथचर्षणे । ततः पिबतमश्विना ॥१९॥

यः । ह । वा । मधुनः । दृतिः । आऽहितः । रथऽचर्षणे । ततः । पिबतं । अश्विना ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनी रथचर्षणे रथस्य चर्षणे दृष्टवे मध्ये देशे यो दृतिर्मधुनो मधुरसासामिदं सस्य सोमस्य
संधी तेन मधुना पूर्णं आहितः स्नापितो वर्तते ततो दृतिः सकाशात् सोमं पिबतं ॥

तेन नो वाजिनीवसू पथे तोकाय शं गवे । वहंत पीवरीरिषः ॥२०॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । पथे । तोकाय । शं । गवे । वहंतं ।
पीवरीः । इषः ॥२०॥

हे वाजिनीवसू । वाजोऽसं वषं वा । तद्युक्तधनी नोऽस्माकं पथे पथेऽस्मादिषयथाय ॥ अवादिषु
चंद्रसि वावचनमिति चेर्हेतीति गुणस्य विकल्पितत्वात् ॥ तोकाय पुषाय गवे च । आत्मनि प्रायं सर्वथे-
न वचनं ॥ पथुप्रभृतिभ्यः शं सुखं यथा भवति तथा पीवरीः प्रवृत्तानीवोऽस्मानि तेन अवदीयेन रथेन वहंतं ।
आवहतं । प्रापयतं । इत्यमित्रार्थः ॥ ४॥

उत नो दिव्या इष उत सिंधूरहर्विदा । अप हारेव वर्षथः ॥२१॥

उत । नः । दिव्याः । इषः । उत । सिंधून् । अहःऽविदा । अप । हाराऽइव । वर्षथः ॥२१॥

उतापि च हे अहर्विदाहो संभितारौ । यद्वा । अत्रि प्रभातसमये वेदितव्यौ सोमवावश्विनी । दिव्या
दिवि भवा इष इषमाका अपो नोऽस्मादर्थं हारेव हारेवेव अह्रियेवाप वर्षथः । मेघादपकृष्टं पुषां सिंधुषः ।
उतापि च सिंधून् चंद्रवशीना नदीर्षु हे कीचदकैरस्माकं ज्ञानपानादिकार्याय कृतवन्तावित्यर्थः ॥

कदा वां तीम्यो विधत्समुद्रे जहितो नरा । यद्वां रथो विभिष्यतात् ॥२२॥

कदा । वां । तीम्यः । विधत् । समुद्रे । जहितः । नरा । यत् । वां । रथः । विऽभिः ।
पतात् ॥२२॥

हे नरा नरी नेतारावश्विनी तीम्ययुग्मपुत्रो मुजुः समुद्रे जघधी जहितोऽसुरेः प्रक्षिप्तः स न कदा
अश्विनाश्वि वां युवां विधत् । अविधत् । क्षुतिभिः पर्यचरत् । यद्वा वां युवयोर्विभिर्गैतुमिरश्चरिषीतो रथः
पतात् तं मुजुमभितुं पतितं गच्छेत् तदानीं मुजुरश्चरिषीदिति पूर्वार्धेन पृष्टस्य प्रतिवचनं ॥

युवं कषाय नास्त्यापिरिप्ताय हर्म्ये । शर्षटूतीर्देशस्यथः ॥२३॥

युवं । कषाय । नास्त्या । अपिऽरिप्ताय । हर्म्ये । शर्षत् । उतीः । दुःशस्यथः ॥२३॥

हे नास्त्या । ससु अथु सती । न सत्वावसती । न असती । नासती ॥ नभारणपादिति नभः प्रकृति-
मात्रः ॥ यद्वा । सत्वा नैतारी नाशिकाग्रमयी वा । उत च भवता चाक्षेप । अश्विष नास्त्यापिद्वी-

र्यवामः। सत्त्वः प्रवेतारावित्वायायः। नासिकाग्रमवो वभूवतुरिति वा। मि० ६. १३.। इति। तौ पुत्रां
कल्पायितत्संज्ञायर्थे इत्येव इत्यतस्तेऽपिरिज्ञायासुरेवाधिताय शस्त्रस्त्रयीर्वह्नीकृती रथा इत्यक्षयः। इत-
वंती। युवं कल्पायापिरिज्ञाय वपुः प्रत्यक्षत्। ऋ० १. ११८. ७.। इत्येतिहास उक्तः। सोऽयं ब्रूव्यः॥

ताभिरा यातमूतिभिर्नव्यसीभिः सुशस्त्रिभिः। यद्यां वृषण्वसू हुवे ॥ २४ ॥

ताभिः। आ। यातं। उतिऽभिः। नव्यसीभिः। सुशस्त्रिऽभिः। यत्। वां। वृषण्वसू
इति वृषण्वसू। हुवे ॥ २४ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनी ॥ वृषण्वस्त्रयोदपसंज्ञानं। पा० १. ४. १८. ४.। इति वृषण्वसो निपात्यते ॥
तदानीं ताभिः पूर्वोक्ताभिर्नव्यसीभिर्नवतराभिः सुशस्त्रिभिः सुप्रशस्त्राभिस्तृतीया रथाभिः सार्धमा यातं।
आगच्छतं। यथा वां ऋवे सुतिभिराह्वयामि ॥

यथा चित्कण्वमावतं प्रियमेधमुपस्तुतं। अचिं शिंजारमश्विना ॥ २५ ॥

यथा। चित्। कण्वं। आवतं। प्रियऽमेधं। उपऽस्तुतं। अचिं। शिंजारं। अश्विना ॥ २५ ॥

हे अश्विनाश्विनी यथा चित्केण खलु प्रकारेण कण्वमेतत्संज्ञमुधिमावतं चरषतं प्रियमेधं प्रिययज्ञमेतत्संज्ञं
चोपस्तुतमेतदाह्वं च शिंजारं शब्दयंतं सुवंतमभिमेतागृहीतं येन प्रकारेणारषतं तथाज्ञानपि रषतमिति
शेषः। यदा। एतावदां वृषण्वसू इत्यन्यैकवाक्यता ॥ ॥ ५ ॥

यथोत कृत्ये धनेऽंशुं गोष्वगस्त्यं। यथा वाजेषु सोमरिं ॥ २६ ॥

यथा। उत। कृत्ये। धनें। अंशुं। गोषु। अगस्त्यं। यथा। वाजेषु। सोमरिं ॥ २६ ॥

उतापि च यथा धेन प्रकरेण धने कृत्ये कर्तव्ये प्राप्तये सत्त्वमुमेतत्संज्ञं सोतारमावतं चरषतं। गोषु च
जम्बव्यासु यथागस्त्यमुधिमरषतं। वाजेष्वनेषु जम्बव्येषु यथा धेन प्रकरेण सोमरिमेतत्संज्ञमुधिं चारषतं।
अथापि पूर्ववदाक्यशेष उचरयेकवाक्यता वा ॥

एतावदां वृषण्वसू अतो वा भूयो अश्विना। गृणंतः सुसमीमहे ॥ २७ ॥

एतावत्। वां। वृषण्वसू इति वृषण्वसू। अतः। वा। भूयः। अश्विना। गृणंतः।

सुसं। ईमहे ॥ २७ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनाश्विनी गृणंतः सुवंतो वयमेतावत् यथा चित् कण्वमित्वादिना यावदशुक्रा-
न्मेतत्परिमाणं सुसं सुखमतो वाक्कादा भूयो वज्रतरमधिकं सुसं वां युवामीमहे। यावामीमहे ॥

रथं हिरण्यवंधुरं हिरण्यामीनुमश्विना। आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥ २८ ॥

रथं। हिरण्यऽवंधुरं। हिरण्यऽअमीनुं। अश्विना। आ। हि। स्थाथः। दिविऽस्पृशं ॥ २८ ॥

हे अश्विनाश्विनी हिरण्यवंधुरं। सारथिज्ञानं वंधुरं। हिरण्यसारथिज्ञानं हिरण्यामीनुं हिरण्यमयप्रयहं
दिविस्पृशमनुव्रतत्वादिवं सुशंतं। सुशेः क्षिण्। दिव्यश्वाह्वितीयार्थे सप्तमी। ह्यनुभां छिन्नपसंज्ञानमित्यनुब्रू ॥
रैव्यं रथमा हि स्थाथः। युवामातिष्ठ एव। हिरण्यधारणे। अश्वदीयां कुतिं ओतुं शीघ्रं रथमाकाषायत-
मिति भावः ॥ ठा नतिनिवृत्ती। कटि च्छादसः शपो वृक्षः ॥

हिरण्ययीं वां रभिरीया अक्षो हिरण्ययः। उभा चक्रा हिरण्यया ॥ २९ ॥

हिरण्ययीं। वां। रभिः। ईयां। अक्षः। हिरण्ययः। उभा। चक्रा। हिरण्यया ॥ २९ ॥

हे अश्विनी वां युवयो रभिरारंभणीयासंभनमूता रचसीवा हिरण्यवी हिरण्यवी हिरण्यविकारा ।
अचक्ष हिरण्यवी हिरण्यमयी हिरण्यनिर्मितः ॥ इवा अचादिषु च्छंदसि । पा० ६. १. १२७. २. । इति प्रकृति-
भावः ॥ अपि चोभौ हे अपि चक्षा चक्षे रचसरणे हिरण्यया हिरण्यमये सुवर्गेनिर्मिते ॥ सुपां सुनुजिति
द्विवचनस्वाकारः । अस्त्यवास्त्यवास्तेत्यादिना हिरण्यशब्दास्यटो मस्योपो निपात्यते ॥

तेन नो वाजिनीवसू परावतश्चिदा गतं । उपेमां सुहुतिं मम ॥ ३० ॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । पराऽवतः । चित् । आ । गतं । उपे ।

इमां । सुऽस्तुतिं । मम ॥ ३० ॥

हे वाजिनीवसू अन्नवृक्षनावश्विनी य उक्तो हिरण्यमयसर्वावयवो रचः तेन रधेन नोऽस्मान्परावतश्चि-
ददेशादप्या गतं । आगच्छतं ॥ गमेच्छांदसः शपो जुक् । अनुदात्तोपदेशित्यनुनासिककोपः ॥ इदानीमुधिरैकच-
दाह । मम मदीयामिमामिदानीं क्रियमाणां सुहुतिं शोभनां सुतिं चोपगच्छतं ॥ ६ ॥

आ वह्ये पराकात्पूर्वीरिधंतावश्विना । इषो दासीरमर्त्या ॥ ३१ ॥

आ । वह्ये इति । पराकात् । पूर्वीः । अश्विना । इषः । दासीः । अमर्त्या ॥ ३१ ॥

हे अमर्त्यामरणावश्विनाश्विनी दासीः । दासा उपचपयितारोऽसुराः । तत्संबन्धिनीः पूर्वीः पुरीरग्रंती
मंथयंती मंजंती युवामिषोऽन्नाणि पराकात्परागतान्तरदेशाद् दाह्ये । अस्मान्प्रापयथः । यथा । अग्रंती
आमुवंती ॥ अमु आप्ती । अस्माद्यत्नयेन आ परक्षिपदं च ॥ पूर्वीर्बह्वीर्दासीर्दासस्त्रीपचपयितुः शपोः संबन्धि-
नीरिषोऽन्नाणि श्रुभ्योऽपहृत्यास्मान्प्रापयथः ॥

आ नो युञ्जिरा अवीभिरा राया यातमश्विना । पुरुषं द्रा नासंत्या ॥ ३२ ॥

आ । नः । युञ्जिः । आ । अवीऽभिः । आ । राया । यातं । अश्विना । पुरुऽचंद्रा । नासंत्या ॥ ३२ ॥

हे पुरुषं द्रा वज्रहिरण्यी यथा पुरुषां वज्रनामाद्दाह्यी ॥ इत्याचंद्रोत्तरपदे मंथ इति सुट् । पादादि-
त्वात्पाठिकमामंशितायुदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यस्वभावी सत्यस्य नेतारी नासिकाग्रमवी वा ॥ आमंशितं
पूर्वमश्विमानवदिति पूर्वस्वामंशितस्याविद्यमानवज्रावादिदमप्यामंशितमायुदात्तं । न च नामंशिते समाना-
धिकरण इत्यविद्यमानवत्त्वनिषेधः पुरुषं द्रेत्यस्य विशेषवचनत्वात् ॥ ईदृशो हे अश्विनाश्विनी युञ्जिषीतमभिर-
न्निर्दातकैः सार्धं नोऽस्मान्ना यातं । आगच्छतं । तथा अवीभिः अवलीयेर्यशोभिश्चास्मानागच्छतं । तथा राया
धनेन प्राप्तानागच्छतं ॥

एह वां मुषितप्सवो वयो वहंतु पर्णिनः । अच्छा स्वध्वरं जनं ॥ ३३ ॥

आ । इह । वां । मुषितऽप्सवः । वयः । वहंतु । पर्णिनः । अच्छ । सुऽअध्वरं । जनं ॥ ३३ ॥

हे अश्विनी इहाश्विनामे वां युवां मुषितप्सवः । मुषिः क्षीरनकमी । क्षिग्धरूपाः पर्णिनः पक्षीपिताः ।
यथा । कुतोपममेतत् । पक्षिण इव शोघ्रगामिनः । वयो गंतारोऽश्वाः स्वध्वरं शोभनयज्ञं यजमानकक्षं
जनमच्छामिसुखमा वहंतु । आगयंतु ॥

रथं वामनुगायसं य इषा वर्तते सह । न चक्रमभि बांधते ॥ ३४ ॥

रथं । वां । अनुऽगायसं । यः । इषा । वर्तते । सह । न । चक्रं । अभि । बांधते ॥ ३४ ॥

हे अश्विनी यो रथोऽस्माभ्य ईधेनास्तेन सह वर्तते वां युवयोः समूतमनुगायसं कोटुभिरनुगातव्यं तं रथं

यत्नं यद्वैजं नामि वाधति । नामिहति । यद्वा । यत्नं वीर्यकर्मसाधनं । यत्नं कविधानमिति च । कृतादीनां मे । आ० ६-१-१२-१० । इति द्विवचनं । अस्मिन्पद्येऽस्यः शत्रुरिति कर्तृपदमध्याहृतं ।

हिरण्ययेन रथेन द्रवत्पाणिभिरथैः । धीजवना नासत्या ॥ ३५ ॥

हिरण्ययेन । रथेन । द्रवत्पाणिभिः । अथैः । धीऽजवना । नासत्या ॥ ३५ ॥

हे धीजवना मनोवद्वेगवन्तौ । आनंषितायुदात्तत्वं । हे नासत्या सत्यसभावी सत्यस्य नेतारी वा । आनंषितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्त्वाविद्यमानत्वेन पदादपरत्वादाष्टमिकनिघाताभावात् । न च आनंषित-विद्यमानवत्त्वनिषेधो धीजवनेत्यस्य विशेषणत्वेन सामान्यवचनत्वाभावात् । आनंषितं हि विशेषणं । ईदृशी युवां द्रवत्पाणिभिः शीघ्रगमनपदैरश्वैर्युक्तेन हिरण्ययेन हिरण्यमयेन स्वर्णमयेन रथेनागतमिति शेषः । यद्वा । धीजवना नासत्येतिद्वयमपि प्रथमांतमेव आनंषितं । धियो जव इव जवो यथोक्ता । वज्रग्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । ईदृशेन रथेन शीघ्रगमनी नासत्यावशिष्टावागच्छतमिति शेषः ॥ ३५ ॥

युवं मृगं जागृवांसं स्वदंषो वा वृषत्सू । ता नः पृक्तमिषा रयिं ॥ ३६ ॥

युवं । मृगं । जागृऽवांसं । स्वदंषः । वा । वृषत्सू इति वृषणऽवसू । ता । नः ।

पृक्तं । इषा । रयिं ॥ ३६ ॥

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे वृषत्सू वर्षणधनावशिष्टौ युवं युवां जागृवांसं जागरणशीलं स्वकाशं मदजननेऽस्यं मृगं मृग्यमन्विष्यतीयं सोमं स्वदंषः । आस्तादंषः । यद्वा । जागृवांसं जाग्रतं मृगं मृगनामान-मसुरं स्वदंषः । स्वादंषः । हिंस्र इत्यर्थः । ता तौ युवां नोऽस्मदर्थमिषाग्नेन रयिं धनं पृक्तं । संपृक्तं । कुपतं । ईदृशं धनमस्माभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

ता मे अश्विना सनीनां विद्यातं नवानां ।

यथा चिच्छेद्यः कणुः शतमुष्ट्रानां ददत्सहस्रा दश गोनां ॥ ३७ ॥

ता । मे । अश्विना । सनीनां । विद्यातं । नवानां ।

यथा । चित् । चैद्यः । कणुः । शतं । उष्ट्रानां । ददत् । सहस्रा । दश । गोनां ॥ ३७ ॥

हे अश्विनाद्विनी ता तादृशी युवां नवानामभिषवानां श्रेष्ठानां सनीनां संमजनीयानां धनानां । कर्मणि षष्ठी । ईदृशानि धनानि मे मया दापयितुं विद्यातं । जानीतं । यथा चिच्छेद्यः कणुः प्रकरिष्य चिच्छेद्येदिपुषः कसुरितत्संघो राजोद्गानां शतं तथा गोनां नवां दश सहस्रा दशसंख्यानि सहस्राणि ददत् इत्यात् । तथा विद्यातमिति पूर्वपान्वयः ॥

यो मे हिरण्यसंदृशो दश राज्ञो अमंहत ।

अधस्पदा इक्षैद्यस्य कृष्टयश्चर्मसा अभितो जनाः ॥ ३८ ॥

यः । मे । हिरण्यऽसंदृशः । दश । राज्ञः । अमंहत ।

अधःऽपदाः । इत् । चैद्यस्य । कृष्टयः । चर्मऽसाः । अभितः । जनाः ॥ ३८ ॥

यः कसुसंघो राजा मे मया हिरण्यसंदृशो हिरण्यसंदर्शनान् हिरण्यसमानतज्ज्ज्ञान् दश राज्ञोऽमंहत परिचरयार्थं दत्तवान् । दशसंख्यायांभावी युधि पराजितान् गृहीत्वा दास्येनास्मै दत्तवानित्यर्थः । जनीद्व-ज्ञानां वज्रविधानां राज्ञां दान इवः कर्षं शत्रुघ्नवदिति तथाह । कृष्टयः सर्वाः प्रवास्यका विचका वैदिपुषका

कशोरपक्षदा इत् पादशोरपक्षादेव वर्तते । न कश्चिदपि तत्समानकक्षधिको वा विद्यते । अमितः सर्वतो वर्तमाना जवाचर्मचाचर्ममयस्य कक्षपादेधोरस्य कृताभ्यासाः । यद्वा । चर्मोऽपि चरस्यसाधनाभ्यासादीनि काह्वीनि । तेषु अर्ममभ्यासंतीति चर्मभाः । वा अभासि । आतो मभिप्रिति विच् । सर्वे मनुष्यास्तस्य मन्त्रा इत्यर्थः ।

माकिरेना पथा गाद्येनेमे यन्ति चेदयः ।

अन्यो नेत्सूरिरोहते भूरिदावत्तरो जनः ॥३९॥

माकिः । एना । पथा । गात् । येन । इमे । यन्ति । चेदयः ।

अन्यः । न । इत् । सूरिः । ओहते । भूरिदावत्तः । जनः ॥३९॥

धन मर्मिणेने चेदयोऽस्य राज्ञः पितृपितामहादयो यन्ति गच्छन्ति एनामेन पथा मर्मिण्य माकिरेनात् । अन्यो न मनुं शक्नोति । अपि चास्माद्राष्ट्रोऽन्यो भूरिदावत्तरो बज्रदातुतमः सूरिर्विद्वान् सज्जनो नेत्सूरिरोहते । वहति । सोतुभ्यो धनं प्रापयति । यद्वा । बज्रदातुजयो यो जनः कमूर्गम चक्षादन्यः । आत्येन प्रथमा । अन्यं सूरिः सोता नेदोहते । नेव याचते । श्रीहिर्याज्जाकर्मा । यथाच न याचते तथा बज्र धनं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ८८ ॥ ॥१॥

द्वितीयेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्र महौ इंद्र इत्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं काव्यस्य वत्सस्वार्थं गायत्रं । अंत्यतुचवर्जमिंद्र । तस्मिन्परमुनाको राज्ञः पुत्रस्य तिरिदिरस्य दानं कुर्यात् । अतः स तुचकहे-
वताकः । तथा चानुक्रांतं । महौ इंद्रोऽष्टाचत्वारिंशद्वत्समुचोऽत्यक्षिरिदिरस्य पारश्वस्य दानमुतिरिति । महाव्रते गायत्रतुचाशीतावंत्यतुचवर्जमिंद्र सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । महौ इंद्रो य औजसेति तिस्र उक्ताना उचरति । ऐ० आ० ५. २. २. इति । प्रातःसवने सोमातिरेके महागित्वादिषाः सोमातिशंसनार्थाः । सूचितं च । महौ इंद्रो य औजसातो देवा अचतु न इत्विंद्रीमिर्वेण्यवीभिश्च सोममतिशस्य । आ० ६. ७. इति । तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे महौ इंद्र इति तुचोऽनुकूपः । सूचितं च । महौ इंद्रो य औजसा समस्य मन्त्रवे विश इति । आ० ६. ४. इति । अष्टोर्वामे ब्रह्मणोऽतिरिक्तोक्त्य अयमेव तुचोऽनुकूपः । सूच्यते हि । महौ इंद्रो य औजसा नूनमखिना । आ० ९. ११. इति । दृश्यमाने महेन्द्रयाजिनः सांनायस्य महागित्वावानुवाक्या । सूच्यते हि । महौ इंद्रो य औजसा सुवस्त्वमिंद्र ब्रह्मणा महान् । आ० १. ६. इति ॥

महौ इंद्रो य औजसा पर्जन्यो वृष्टिर्माँ इव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥१॥

महान् । इंद्रः । यः । औजसा । पर्जन्यः । वृष्टिर्मान् इव । स्तोमैः । वत्सस्य । वावृधे ॥१॥

य ईंद्र औजसा वसिष्ठ महान् सर्वेभ्योऽधिकः । न इव । वृष्टिर्मानिव । यथा वृष्ट्या पुनः पर्जन्यो रसानां पार्श्व-
थिता देवो महान् स इवेत्यर्थः । स इंद्रो वत्सस्य पुत्रस्यानीयस्य सोतुर्वत्सनाच्च एवमेवः सोमैर्ववृधे । प्रवर्धते ॥

प्रजामृतस्य पिप्रतः प्र यन्नरैत वहूयः । विप्रां क्षुतस्य वाहसा ॥२॥

प्रऽजां । क्षुतस्य । पिप्रतः । प्र । यत् । भरैत । वहूयः । विप्राः । क्षुतस्य । वाहसा ॥२॥

क्षतस्य यज्ञस्य सत्वस्य वा प्रजां प्रकर्षेण जातमिंद्र पिप्रतो जमसः प्रदेशान् पूरयंतो वज्रयो वाहका चक्षा यद्यदा प्र भरंत प्रकर्षेण भरन्ति वहति तदा विप्रा मेधाविन क्षतस्य यज्ञस्य वाहसा प्रापकेष्य सोमिष तमिंद्र क्षुवंतीति शेषः ॥

कस्य इंद्रं यदक्रत स्तोमैर्यज्ञस्य साधनं । जामि प्रुवत आयुधं ॥३॥

कस्याः । इंद्रः । यत् । यदक्रत । स्तोमैः । यज्ञस्य । साधनं । जामि । प्रुवते । आयुधं ॥३॥

कृत्वाः । क्षीणमिति । क्षीतारः कृत्वागोषा वेद्रं क्षीमः क्षीर्यज्ञस्य यामस्य साधनं साधयितारं
निष्पादकं यथादाकृतं चकृत । करोतिर्बुद्धिं मन्त्रे चक्षति । बुद्धिं । तदानीमायुधं यन्त्राणां हिसकं वाचादिर्कं
वामि । क्षतिरेकमिति । क्षतिरित्तमहितं प्रयोजनरहितं भवति । कथयति । आयुधसाधकं सर्वकार्यक्षेत्रं
कृतत्वादायुधं निष्पादयोजनमित्यर्थः । यदा । आयुधमाधोधनशीलमिन्द्रं वामि वामि धातरं भवति । बहति ।
सर्वकार्येषु धातुवर्तते इत्यर्थः ॥

तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे समस्तं मन्यव इत्याद्या द्विचत्वारिंशद्वचः । सूच्यते हि । समस्तं मन्यवे विश्व इति
द्विचत्वारिंशद्विचक्षति । आ० ६. ४. इति ॥

समस्तस्य मन्यवे विश्वे विश्वा नमंत कृष्टयः । समुद्रायैव सिंधवः ॥ ४ ॥

सं । अस्य । मन्यवे । विश्वः । विश्वाः । नमंत । कृष्टयः । समुद्रायऽइव । सिंधवः ॥ ४ ॥

विश्वे विश्वो विश्वाः सर्वाः कृष्टयः प्रजा अक्षिद्रस्य मन्यवे क्रोधाद्य । यदा । मन्युर्मनसाधनं क्षीणं ।
तदर्थं । सं नमंत । सम्यक् स्वत एव नमंति ॥ नमतेः कर्मकर्तरि च्छांदसो जङ् । न दुहन्तुमामिति यज्ञिणोः
प्रतिविधः ॥ प्रह्रीमवन्ति । तच्च वृष्टांतः । समुद्रायैव यथा समुद्रमब्धिं प्रति सिंधवः स्रंदनशीला नवः स्वयमेव
नमंति तद्वत् ॥

ओजस्तदस्य तिल्विष उभे यत्समवर्तयत् । इन्द्रश्चर्मैव रोदसी ॥ ५ ॥

ओजः । तत् । अस्य । तिल्विषे । उभे इति । यत् । संऽअवर्तयत् । इन्द्रः । चर्मैऽइव ।

रोदसी इति ॥ ५ ॥

अक्षिद्रस्य तदोषो बलं तिल्विषे । दिदीपि । त्विष दीप्तौ । यथेनीवसायमिन्द्र उभे रोदसी वावापृषिभौ
चर्मैव समवर्तयत् सम्यग्वर्तयति । यथा कश्चित्किंचिच्चर्मं कदाचिद्विचारयति कदाचित्संकोचयति एवं तदधीने
अभूतामित्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

वि चिचृषस्य दीधतो वज्रेण शतपर्वणा । शिरो बिभेद वृष्णिना ॥ ६ ॥

वि । चित् । वृषस्य । दीधतः । वज्रेण । शतऽपर्वणा । शिरः । बिभेद् । वृष्णिना ॥ ६ ॥

विच्छेदोऽप्यर्थः । स च मित्रक्रमः । वृषस्य पिदावरकस्यापि दीधतोऽत्यर्थं अगत्कंपयतोऽगुरस्य शिरो
मूर्धानं शतपर्वणऽशतसंख्यापर्वणि धारा यस्य तादृशेन वृष्णिना वीर्यवता वज्रेणैव वि बिभेद । बिबिच्छेद् ॥

आमिन्द्रं विबुक्क्येषु तृतीयसवने प्रशासुः शस्त्रं रमा अमीति तुचो वैकल्पिकोऽगुरूपः । सूचितं च । रमा
अभि प्र योनुम इत्यथ प्राज्ञणाच्छंसिनः । आ० ७. ८. इति ॥

इमा अभि प्र योनुमो विपामयेषु धीतयः । अग्नेः शोचिर्न दिद्युतः ॥ ७ ॥

इमाः । अभि । प्र । योनुमः । विपां । अग्नेषु । धीतयः । अग्नेः । शोचिः । न । दिद्युतः ॥ ७ ॥

विपां क्षीणमयेषु पुरस्तादिमा अक्षदीया धीतयो धियः क्षीणमभि प्र योनुमः । आमिन्द्रं विबुक्क्येषु
पुनःपुनः प्रवहामः ॥ शु शब्दे । कीदृशीः क्षुतीः । अपिः शोचिर्न दीप्तिरिव दिद्युतो दीपमाना वेदरूपाः ॥

गुहां सतीरुप त्मना प्र यच्छीर्चत धीतयः । कृत्वा ऋतस्य धारया ॥ ८ ॥

गुहा । सतीः । उप । त्मना । प्र । यत् । शोचत । धीतयः । कृत्वाः । ऋतस्य । धारया ॥ ८ ॥

गुहा गुहायां सतीः सती भवन्ती यथा धीतयः क्षुतयः कर्माणि वा कृत्वा कृत्वा क्षीणमयेषु यथा यथाः प्र

ब्रीचत प्रादीषत । यदा । आत्मना स्वत एवेन्द्रमुपगच्छतः प्रदीषति । ताः कुतीः कखाः कखनीषा चरय
अतस्त्रोदकस्य सोमात्मकस्य धारया सहिताः कुर्वतीति शेषः ॥

प्र तमिन्द्र नशीमहि रयिं गोमैतमश्विनं । प्र ब्रह्म पूर्वचिन्तये ॥ ९॥ .

प्र । तं । इन्द्र । नशीमहि । रयिं । गोऽमैतं । अश्विनं । प्र । ब्रह्म । पूर्वऽचिन्तये ॥ ९॥

हे इन्द्र गोमैतं गोभिर्द्युतमश्विनमश्विपैतं तं प्रसिद्धं रयिं त्वदीयं धनं प्र नशीमहि । प्राप्नुयाम । तथा ब्रह्म
परिवृढभक्तं च पूर्वचिन्तयेत्येवम् । पूर्वमेव ज्ञानाय प्राप्तवाम ॥

अहमिद्धि पितुष्परि मेधामृतस्य जयभ । अहं सूर्य इवाजनि ॥ १० ॥

अहं । इत् । हि । पितुः । परि । मेधां । अमृतस्य । जयभ । अहं । सूर्यः । इव । अजनि ॥ १० ॥

पितुः पातकस्यार्तस्य सत्यस्यावितथर्षिन्द्रस्य मेधामनुग्रहात्मिकां बुद्धिमहमिदमेव परि जयभ । परिगृही-
तवानसि नान्ये । हि यस्मादेवं तस्मादहं सूर्य इवाजनि सूर्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादुर्भवति तथावनिषं ।
प्रादुरभूवं ॥ १० ॥

अहं प्रत्नेन मन्मना गिरः शुभामि कखवत् । येनेन्द्रः शुष्ममिद्धे ॥ ११ ॥

अहं । प्रत्नेन । मन्मना । गिरः । शुभामि । कखऽवत् । येन । इन्द्रः । शुष्मं । इत् । दधे ॥ ११ ॥

कखवत्प्रथम जनकः कख इवाहं प्रतिग नित्येन वेदरूपेण मन्मना मननसाधनेभिन्द्रविषयेण स्तोत्रेण गिरी
वाचः शुभामि । अलं करोमि । यदा हीन्द्रविषये प्रयुज्यते तदानीं यथार्थत्वाद्वाचोऽलंङ्गता भवति । येन
खलु स्तोत्रेणैन्द्रः शुष्मं शुष्णां शोषकं बलं दध इत् धत्त एव धारयत्येव । यत्स्तोत्रमिन्द्र ईदृशं प्रत्यमवशं
जनयति तेन मन्मनेत्यर्थः ॥

ये त्वामिन्द्र न तुष्टुवुर्चर्षयो ये च तुष्टुवुः । ममेवर्धस्व सुष्टुतः ॥ १२ ॥

ये । त्वां । इन्द्र । न । तुष्टुवुः । चर्षयः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥ १२ ॥

हे इन्द्र ये जनास्त्वां न तुष्टुवुः न क्षुवंति ये चर्षयो मन्त्राणां द्रष्टारो जनास्तुष्टुवुः त्वां क्षुवंति उभयेषां
मध्ये ममेवमेव स्तोत्रेण सुष्टुतः शोभनं क्षुतः सन् वर्धस्व । वृद्धो भव ॥

यदस्य मन्युरध्वनीद्वि वृचं पर्वशो रुजन् । अपः समुद्रमैरयत् ॥ १३ ॥

यत् । अस्य । मन्युः । अध्वनीत् । वि । वृचं । पर्वऽशः । रुजन् । अपः । समुद्रं । ऐरयत् ॥ १३ ॥

अर्धेन्द्रस्य मन्युः क्रोधो वृचमावृत्य तिष्ठतमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि परवि परवि वि रुजन्
विमंजन् यदाध्वनीत् सगयितुल्यचरणं शब्दमकरोत् तदानीं समुद्रं समुदनीयमुदधिं प्रत्यपो वृथुदकात्थि-
रयत् । स इन्द्रः प्रेरितवान् ॥

नि शुष्णो इन्द्र धर्षोसिं वज्रं जघंय दस्यवि । वृषा ह्युय शृण्विषे ॥ १४ ॥

नि । शुष्णो । इन्द्र । धर्षोसिं । वज्रं । जघंय । दस्यवि । वृषा । हि । उय । शृण्विषे ॥ १४ ॥

हे इन्द्र शुष्णे शोषक एतत्संज्ञे दस्यपुत्रपथितर्षसुरे धर्षोसिं धारयितव्यं वज्रं कुचिशं त्वं नि जघंय । नि-
हतवानसि । यज्ञेण तमसुरे न्यवधीरित्यर्थः । हे उयोऽनुर्यवर्षेन्द्र वृषा कामानां वर्धतेति हि शृण्विषे । श्रूयसे ।
अतोऽहमपिचितं धर्मं देहीति शेषः ॥

न द्याव इन्द्रमोजसा नांतरिक्षाणि वज्रिणं । न विष्यचंत भूमयः ॥१५॥

न । द्यावः । इन्द्र । ओजसा । न । अंतरिक्षाणि । वज्रिणं । न । विष्यचंत । भूमयः ॥१५॥

द्यावो बृहतीका इममिन्द्रमोजसा वज्रेण न विष्यचंत । न व्याप्नुवन्ति । बृहतीकयोऽप्यस्य वज्रमधिकमित्यर्थः । तस्यांतरिक्षाख्यंतरा आतांनि द्यावापृथिव्योर्मधि वर्तमाना लोका वज्रिणं वज्रवन्तमिन्द्रं न व्याप्नुवन्ति । तथा भूमयो भूलोकाश्च तमिन्द्रं न व्याप्नुवन्ति । चयो वा इमे चिबृती लोकाः । ऐ० आ० १. १. २. । इति ब्राह्मणादेवैकस्य लोकस्य त्रित्वं । तिस्रो भूमीः । ऋ० २. २७. ८. । इत्यादिनिगमाच्च ॥ ॥१५॥

यस्तं इन्द्रमहीरपः स्तभूयमान आशयत् । नि तं पद्यासु शिञ्चथः ॥१६॥

यः । ते । इन्द्र । मही । अपः । स्तभूयमानः । आ । आशयत् । नि । तं । पद्यासु । शिञ्चथः ॥१६॥

हे इन्द्र ते तव संबन्धिनीर्महीर्महीरप आंतरिक्षाख्यदकानि यो वृषः स्तभूयमानः संमयन् यद्याधो न पतन्ति तथा कुर्वन्नाशयत् आवृत्त्याशेत तमसुरं पद्यासु गमनशीलास्वप्सु मध्ये नि शिञ्चथः । नहिंसीः । अग्निहिंसार्थः । वज्रेण तमसुरं हत्वा नदीषु पातितवानित्यर्थः ॥

य इमे रोदसी मही समीची समजयभीत् । तमोभिरिन्द्र तं गुहः ॥१७॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । समीची इति संऽईची । संऽअजयभीत् ।

तमःऽभिः । इन्द्र । तं । गुहः ॥१७॥

यो वृषो मही महती विलीयै समीची संगते इमे प्रत्यक्षत उपलभ्यमाने रोदसी द्यावापृथिव्यौ समजयभीत् समजयहीत् । आवृणोदित्यर्थः । तमसुरं हे इन्द्र त्वं तमोभिरंधकारेर्गुहः । संवृतमकरोः । अनाद्यन्तं मरणलक्षणं तमः प्राविश्य इत्यर्थः ॥

य इन्द्र यतयस्त्वा भृगवो ये च तुष्टुवुः । ममेदुय श्रुधी हवँ ॥१८॥

ये । इन्द्र । यतयः । त्वा । भृगवः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । उय । श्रुधि । हवँ ॥१८॥

हे इन्द्र ये यतयो नियता अगिरसस्तां तुष्टुवुः ये च भृगवो भृगुगोत्रास्तां तुष्टुवुः कुर्वन्ति तेषु मध्ये ममेकमेव हवं लोचं हे उषीजस्त्रिन्द्र श्रुधि । गृणु ॥

इमास्त इन्द्र पृथ्व्यो घृतं दुहत आशिरै । एनामृतस्य पिप्पुषीः ॥१९॥

इमाः । ते । इन्द्र । पृथ्व्यः । घृतं । दुहते । आऽशिरै । एनां । अमृतस्य । पिप्पुषीः ॥१९॥

हे इन्द्र ते त्वदीया इमाः पृथ्व्यः प्राद्वर्णा गावो घृतं चरणशोभनेनामाशिरमाश्रयणद्रव्यं पयो दुहते । दुहन्ति । चारयन्ति । कीदृशः पृथ्व्यः । अतस्य सत्यस्यावितथश्चिद्रस्य यज्ञस्य वा पिप्पुषीर्वर्धयिष्यः ॥

या इन्द्र प्रस्वस्वासा गर्भमचक्रिन् । परि धर्मेव सूर्ये ॥२०॥

याः । इन्द्र । प्रऽस्वः । त्वा । आसा । गर्भं । अचक्रिन् । परि । धर्मेऽइव । सूर्ये ॥२०॥

हे इन्द्र प्रस्यः । प्रसुवति गर्भं विसृजन्तीति प्रस्यः ॥ सूर्यः सत्सूद्विषेति कृिप । ईदृशो या गाव आसास्तेन त्वा त्वदीयं धीर्यं वृषवधानंतरमोवध्यादिरूपेण परिणतं मचयित्वा गर्भमचक्रिन् अकुर्वन् त्वदीयं धीर्यमंतरधारयन् । तत्र वृष्टांतः । सूर्यं परितः सूर्यमंडलकोपरि धर्मेव धारकं पीयकमुद्रकं यथा ररमयो गर्भरूपेण विधति तद्वत् । यद्वा । परि धर्मेव परितो धारयितारं सूर्यमिव । यथा सूर्यः परितः सर्वं जनयति तद्वत् ।

कृत्वा च गतो धारकमिन्द्रश्च वीर्यमित्यर्थः । औषधादिकृष्येण परिणतसिद्धवीर्यस्य गोमिरात्मनि धारणमिन्द्रश्च वृषं वधुष इत्यारभ्य तैत्तिरीयके विस्तृतमाह्वानं । तत्पश्च औषधीभ्योऽध्यात्मसमनयनं तत्प्रत्यदुहणं । ति० सं० २. ५. ३. ३. इति । पथोक्त्येण परिणतं तद्वीर्यमिमां गाव आशिरार्थं दुहन् इति पूर्वस्मामुच्यन्त्यर्थः ॥ १२ ॥

वाजपेथेऽतिरिक्तोक्ते त्वामिच्छवसस्यत इति वा । सूचितं च । त्वामिच्छवसस्यते तं प्रत्यवा । आ० ९. ९. इति ॥

त्वामिच्छवसस्यते कर्णा उक्थेन वावृधुः । त्वां सुतास इंदवः ॥ २१ ॥

त्वां । इत् । श्वसः । पत्ते । कर्णाः । उक्थेन । ववृधुः । त्वां । सुतासः । इंदवः ॥ २१ ॥

हे श्वसस्यते वनस्यै त्वामिच्छिन्द्र त्वामेव कर्णाः सोतारः कर्णगोत्रा वर्धय उक्थेन शस्त्रेण ववृधुः । वर्धयन्ति । सुतासोऽध्वर्युभिरभिषुता इंदवः सोमाद्य त्वामेव वर्धयन्ति ॥

तवेदिंद्र प्रणीतिषूत प्रशस्तिरद्विवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥ २२ ॥

तव । इत् । इंद्र । प्रऽनीतिषु । उत । प्रऽशस्तिः । अद्रिऽवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥ २२ ॥

उतापि च हे अद्रिवः । आहूयात्त्वमेनेत्यद्रिवश्च । तद्विन्द्र तवेत्तवैव प्रणीतिषु प्रकृष्टेषु नयनेषु धनप्रदानेषु सत्सु प्रशस्तिः प्रकृष्टा स्तुतिः क्रियते । तथा वितंतसाय्यो विस्तृततमः ॥ तनोतेऽहोदसमेतद्रूपं । यज्ञा । तंतसिः कण्ठादिर्गुण्यर्थः । तस्मादौणादिक आख्यप्रत्ययः ॥ प्रवृद्धो यज्ञश्च तवैव क्रियते ॥

आ न इंद्र महीमिषं पुरं न दर्वि गोमतीं । उत प्रजां सुवीर्यं ॥ २३ ॥

आ । नः । इंद्र । मही । इषं । पुरं । न । दर्वि । गोऽमतीं । उत । प्रजां । सुऽवीर्यं ॥ २३ ॥

हे इंद्र नोऽस्माभ्यमस्मदर्थं महीं महतीं गोमतीं गोभिर्गुह्यामिषमन्नमा दर्वि । आद्रियस्व । दातुं कामयस्व । नशब्दश्चार्थः । पुरं न । पालनं पूः । पालनं रक्षणं चास्माभ्यं कर्तुमाद्रियस्व ॥

उत त्यदाश्वश्च यदिंद्र नाहुषीष्वा । अये विष्णु प्रदीदयत् ॥ २४ ॥

उत । त्यत् । आश्वऽश्वश्च । यत् । इंद्र । नाहुषीषु । आ । अये । विष्णु । प्रऽदीदयत् ॥ २४ ॥

हे इंद्र नाहुषीषु । नाहुषा इति मनुष्यनाम । तत्संबन्धिनीषु । यदा । नाहुषो नाम कश्चिद्राजा । तदीयासु । विष्णु प्रजास्ये पुरसायदाश्वश्चं श्रीघ्नगाम्यश्चसंवाताकं वचं प्रदीदयत् प्रादीप्यत उतापि च त्यदाश्वश्चं देहीति शेषः । आकारः पूरकः ॥

अभि व्रजं न तन्निषे सूर उपाकचक्षसं । यदिंद्र मृळयासि नः ॥ २५ ॥

अभि । व्रजं । न । तन्निषे । सूरः । उपाकऽचक्षसं । यत् । इंद्र । मृळयासि । नः ॥ २५ ॥

न संप्रत्यर्थः । न संप्रतीदानीं हे इंद्र सूरः प्राज्ञस्त्वं व्रजं गोष्ठमुपाकचक्षसं । उपाक इत्यतिक्रान्तम् । अन्तिक्ते द्रष्टव्यमभि तन्निषे । अभितनोषि । अभिविस्तारयसि । गोभिः पूर्णं करोषीत्यर्थः ॥ तनोतेऽहोदसे निदि तनियतोऽहोदसीत्युपधातोपः ॥ यद्यदा हे इंद्र त्वं नोऽस्मान् मृळयासि मृळयसि मुल्लयसि ॥ १३ ॥

यदंग तविषीयस इंद्र प्रराजसि क्षितीः । महौ अपार ओजसा ॥ २६ ॥

यत् । अंग । तविषीऽयसे । इंद्र । प्रऽराजसि । क्षितीः । महान् । अपारः । ओजसा ॥ २६ ॥

चमिष्वमिष्वीकरणे । हे इन्द्र यद्यस्त्वं तविषीयसे । तविषीति वक्षनाम । वक्षमिषाचरसि । इत्यचर-
चादिकं वक्षं यथा सर्वं शत्रुघातं भगतिं तद्वत्त्वमसहाय एव सन् सर्वमेव शत्रुघातं मारयसीत्यर्थः । यक्ष त्वं
चितीः । मनुष्यनामितत् । मनुष्यान् प्रराजसि प्रकर्षेशिशिवे । राजतिरिच्यर्कर्म । अस्त्रापि यदुत्तयोवाह
निघातः ॥ स इन्द्र जीवसा वक्षेन महान् सर्वेभ्योऽधिकः अत एवापारः पाररहितः । केनाप्यवसानं प्रापयि-
तुमशक्य इत्यर्थः ॥

तं त्वा हविष्मतीर्विश उपं ब्रुवत ऊतये । उरुजयसमिन्दुभिः ॥२७॥

तं । त्वा । हविष्मतीः । विशः । उपं । ब्रुवते । ऊतये । उरुऽजयसं । इन्दुऽभिः ॥२७॥

हे इन्द्र तं पूर्वोक्तगुणमुद्वयसं विस्तीर्णव्यापिनं त्वां हविष्मतीर्हविर्भिद्यत्पुरोडाशादिभिर्युक्ता विशः प्रजा
उपं ब्रुवते । उपेत्य सुवति । किमर्थं । इन्दुभिः सोमैक्येन तर्पणाय । यद्वा । इन्दुभिः सोमैक्यस्यसं विस्तीर्णव-
स्येन रक्षणाय सुवति ॥

उपहूरे गिरीणां संगथे च नदीनां । धिया विप्रो अजायत ॥२८॥

उपऽहूरे । गिरीणां । संऽगथे । च । नदीनां । धिया । विप्रः । अजायत ॥२८॥

गिरीणां पर्वतानामुपहूत उपहूतं प्रति नदीनां सरितां संगथे संगमने च इन्द्रमिन्द्रे देशे क्रियमाणाया
धिया यागक्रियया सुखा वा विप्रो मेधावीन्द्रोऽजायत । प्रादुर्भवति । अतो नयमपि तादृशे देशे यवामः
सुमो वेति भावः ॥ गिरीणामित्यत्र नामन्तरस्यामिति नाम उदात्तत्वं ॥

अतः समुद्रमुद्धतश्चिकित्वाँ अव पश्यति । यतो विपान एजति ॥२९॥

अतः । समुद्रं । उतऽवतः । चिकित्वान् । अव । पश्यति । यतः । विपानः । एजति ॥२९॥

यतो यस्मिन्बुधो विपानो व्यामुवन् विशिष्टपानयुक्तो वेद् एवति वेष्टति उद्धत उद्धतात् ॥ उपसर्गा-
च्छदसि धात्वर्थ इति वतिः ॥ अतोऽस्माद्बुधोऽचिकित्वाज्ञानं स इन्द्रः समुद्रं समुद्रग्रीवं यजमानिर्ही-
यमानं सोममव पश्यति । अवाशुखः सन्नीयते । यद्वा । सूर्यात्मनेन्द्रः सूयते । यस्मिन्नभसि विपानो व्यामुवन्
सूर्यात्मनेन्द्र एवति वर्तते चिकित्वाज्ञानं विद्वान्वा स इन्द्र उद्धत उद्धतादतोऽस्मादंतरिक्षात्समुद्रं । उपसर्ग-
मेतत् । समुद्रोपसर्गितं सर्वं जगदव पश्यति । अवाशुखं प्रकृतेः किरणैः प्रकाशयति ॥

आदिप्रानस्य रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरं । परो यदिध्यते दिवा ॥३०॥

आत् । इत् । प्रानस्य । रेतसः । ज्योतिः । पश्यन्ति । वासरं । परः । यत् । इध्यते । दिवा ॥३०॥

परो दिवा दिवः परस्माद्बुधोऽपि यद्यदायमिन्द्रः सूर्यात्मनेध्यते दीप्यते आदिदन्तरमेव प्रकाश
चिरंतनस्य रेतसो गंतुः ॥ री रीतिरेषयोः । अस्मात् सूर्याभां तुङ्ग । उ० ४. २०१. । इत्यमुं तुङ्गमस्य ॥ यद्वा ।
रेत इत्युद्गनाम । रेतस्विन उद्गवतः । सामर्थात्सर्वेषां वक्षते । इन्द्रश्चेन्द्रस्य सूर्यात्मनो वासरं निवासकं
वासरस्य निवासस्य हेतुभूतं वा ज्योतिर्भूतमानं तेजः पश्यन्ति सर्वे जनाः । यद्वा । वासरमित्यत्वं तसंबोधे
द्वितीया । कृत्स्नमहर्बह्यप्रभृत्यात्मनं यावज्ज्योतिष्पश्यन्तीत्यर्थः ॥ इत्युक्तोः सामर्थ्य इति विसर्जनीयस्य
वत्त्वं ॥ १४॥

कणांस इन्द्र ते मतिं विधे वर्धति पौंस्यं । उतो शविष्ठ वृष्ययं ॥३१॥

कणांसः । इन्द्र । ते । मतिं । विधे । वर्धति । पौंस्यं । उतो इति । शविष्ठ । वृष्ययं ॥३१॥

हे इन्द्र ते त्वदीयां मतिं बुद्धिं पौंस्यं । वक्षनामितत् । वक्षं च विधे सर्वं कक्षावः कक्षाः क्षीतारः

कण्वगोषा वर्धयो वर्धन्ति । वर्धयन्ति ॥ इन्द्रमुमयवेति शप आर्धधातुत्वात्परिनिटीति द्विजोपः ॥ उतो अपि च हे शविष्ठ शपस्वितम वसवस्तम ॥ विष्मतोर्बुक् । डेरिति द्विजोपः ॥ ईदृशेन्द्र वृष्णं त्वदीयं वीर्यं वसवस्तमं च कण्वगोषो वर्धयन्ति ॥

इमां मे इन्द्र सुष्टुतिं जुषस्व प्र सु मामव । उत प्र वर्धया मतिं ॥ ३२ ॥

इमां । मे । इन्द्र । सुऽस्तुतिं । जुषस्व । प्र । सु । मां । अ॒व । उ॒त । प्र । वर्ध॒य । म॒तिं ॥ ३२ ॥

हे इन्द्र इमां पुरोवर्तिनीं मे मदीयां सुष्टुतिं शोभनां क्षुतिं जुषस्व । सेवस्व । सेवित्वा च सोतारं मां सु शोभनं प्राव । प्रकर्षेण रच । उतापि च मतिमखादीयां बुद्धिं प्र वर्धय । प्रवृद्धां जुष । यथा बद्धवर्धयिणी भवति तथा कुर्वित्वर्थः ॥

उत ब्रह्मण्या वयं तुभ्यं प्रवृद्ध वज्रिवः । विप्रा अतस्म जीवसे ॥ ३३ ॥

उ॒त । ब्र॒ह्म॒ण्य॒या । व॒यं । तु॒भ्यं । प्र॒वृ॒द्ध । व॒ज्रि॒वः । वि॒प्राः । अ॒त॒स्म । जी॒व॒से ॥ ३३ ॥

उतापि च हे प्रवृद्ध क्षुतिभिः प्रकृष्टां बुद्धिं प्राप्त हे वज्रिवो वज्रवज्रिन्द्र ॥ एको मत्वर्षीयोऽनुवादः । यद्वा । वज्रोऽस्त्रास्तीति वज्रो हस्तः । तद्वान् । इन्द्रवीर इति मतुपो वत् । मतुवसो हरिति मकारश्च वत् ॥ ईदृशेन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं विप्रा मेधाविनो ब्रह्मण्या ब्रह्माणि सोचाणि इविर्लक्षणाव्यञ्जानि वा ॥ सुपां सुनुमिति सुपो यावादेशः ॥ जीवसे जीवणार्थमतस्त । अकार्थ ॥ तथू त्वथू तनुकरणे । अकिं च्छांदसः शपो सुक् ॥

अभि कण्वा अनूषतापो न प्रवता यतीः । इन्द्रं वनन्वती मतिः ॥ ३४ ॥

अ॒भि । क॒ण्वाः । अ॒नू॒ष॒ता॒पो॒ न । प्र॒व॒ता॒ य॒तीः । इ॒न्द्रं । व॒न॒न्व॒ती॒ म॒तिः ॥ ३४ ॥

कण्वाः कण्वगोषा अक्षयोऽभ्यनूषत । इन्द्रमभिपुवंति ॥ नू क्षुती । कुटादिः ॥ प्रवता प्रवर्षेण मार्गेण यतेर्ब्रह्मण्य आपो नाप इव मतिर्मनोया कण्वः क्रियमाणा क्षुतिः क्षुत्यमिन्द्रं वनन्वती स्वयमेव संमन्यन्वती भवति ॥

इन्द्रमुक्थानि वावृधुः समुद्रमिव सिंधवः । अनुत्तमन्युमजरं ॥ ३५ ॥

इ॒न्द्रं । उ॒क्थ॒ानि॒ । व॒वृ॒धुः । स॒मु॒द्रं॒ऽइ॒व । सि॒न्ध॒वः । अ॒नु॒त्त॒म॒न्यु॒म॒ज॒रं ॥ ३५ ॥

उक्थानि शस्त्रास्त्राणिः शस्त्रमागानीन्द्र ववृधुः । वर्धयन्ति । सिंधवः खंडनशीला नद्यः समुद्रमिव समुद्रं वक्त्रं यथा वर्धयन्ति तद्वत् । कीदृशमिन्द्र । अनुत्तमन्यु । अनुत्तोऽप्रेरितः परिरणमिभूतो मनुः कीधो यस्त तादृशं ॥ शुद्धिर्दीदृशेत्यादिना । पा० ८. २. ५६. । विवक्षितत्वानिष्ठानत्वाभावः ॥ अजरं अरारहितं ॥ वज्रग्रीही नञो अरमरमिचमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ ॥ १५ ॥

आ नो याहि परावतो हरिभ्यां हर्यताभ्यां । इममिन्द्र सुतं पिब ॥ ३६ ॥

आ । नः । या॒हि । प॒रा॒ऽव॒तः । ह॒रि॒भ्यां । ह॒र्य॒ता॒भ्यां । इ॒मं । इ॒न्द्र । सु॒तं । पि॒ब ॥ ३६ ॥

हे इन्द्र परावतः परागताहरे वर्तमानाद्युक्तोवाक्यताभ्यां कांताभ्यां हरिभ्यामभ्याभ्यां नोऽस्माना याहि । आवच्छ । आवत्त वेममखादीयं सुतमभिपुतं सोमं पिब ॥

त्वामिष्टुचहंतम् जनांसो वृक्तवर्हिषः । हवन्ते वाजसातये ॥ ३७ ॥

त्वां । इ॒त् । वृ॒क्त॒वृ॒ह॒न्त॒म् । ज॒ना॒ंसो॒ । वृ॒क्त॒व॒र्हि॒षः । ह॒व॒न्ते॒ । वा॒ज॒सा॒त॒ये ॥ ३७ ॥

हे. वृषहंतमातिशयेन वृषाणामावृण्वतां शत्रूणां हंतः स्वामिन्त्वामिव वृक्षवर्हिषो वृक्षं प्रागार्थं हिंस्रं
वर्हिषेयां तथाविधोक्ताः प्रवृत्तयज्ञा जनासो जना अस्विग्लचया हृत्यंते । आहृत्यंते ॥ ह्रिवः श्रुपि वज्रं
हृदसीति संप्रसारणं ॥ किमर्थं । वाजसातये वाजस्यान्नस्य वसस्य वा सातये ज्ञाभाय । यद्वा । संघामना-
भितत् । वाजस्य सातिर्यस्मिन् संघामे तच्च साहाय्याय स्वामाहृत्यंतीत्यर्थः ॥

अनु त्वा रोदसी उभे चक्रं न वर्त्येतशं । अनु सुवानास इंदवः ॥ ३८ ॥

अनु त्वा रोदसी इति । उभे इति । चक्रं । न । वर्ति । एतशं । अनु । सुवानासः । इंदवः ॥ ३८ ॥

हे इंद्र त्वा त्वामुमे रोदसी यावापुधिष्यावगुर्वतेति । स्वदधीनि भवत इत्यर्थः । तच्च वृष्टांतः । चक्रं न यथा
रथचक्रमेतशं । अश्वनामितत् । पुरो गच्छंतमश्वमनु वर्ति अनुवर्तते तद्वत् । अपि च सुवानास अस्विभिरभिषू-
यमाणा इंदवः सोमास्य स्वामगुर्वतेति ॥

मंदस्वा सु स्वर्णर उतेंद्र शर्यणावति । मत्स्वा विवस्वतो मती ॥ ३९ ॥

मंदस्व । सु । स्वः । ऽनरे । उत । इंद्र । शर्यणा ऽवति । मत्स्व । विवस्वतः । मती ॥ ३९ ॥

उतापि च हे इंद्र शर्यणावति । शर्यणा नाम कुक्षेचवर्तिनो देशः । तेषामदूरभवं सरः शर्यणावत् ॥
मध्यादिभ्यश्चि स्तार्थिको मगुप् । मती वज्रच इति दीर्घः । संज्ञायामिति चत्वं ॥ तस्मिन् सरसि विद्यमाने
स्वर्णरे सर्वेर्ध्वस्विभिर्मेतद्ये यज्ञे सु सुष्ठु मंदस्व । माय । गृप्तो भव । अपि च विवस्वतः परिचरणवतो
यजमानस्य मती मत्वा च मत्स्व । मद् प्राप्तुहि ॥ मतिशब्दात्तृतीयायाः सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्णोदीर्घः ॥

वावृधान उप ह्यवि वृषा वज्र्यरोरवीत् । वृचहा सोमपातमः ॥ ४० ॥

ववृधानः । उप । ह्यवि । वृषा । वज्री । अरोरवीत् । वृचहा । सोम ऽपातमः ॥ ४० ॥

वावृधानो वृषो वज्री वज्रवान् अत एव वृचहा वृचस्य मेघस्वासुरस्य वा हंता सोमपातमो ऽतिशयेन
सोमस्य पतितो वृषोदकानां वर्धिता यवि शुभोकि ऽतरिण उप समीपे यथास्माभिः श्रूयते तथारोरवीत् । भृशं
खनयितुमर्थां शब्दमकरोत् । मेघेन वज्रहस्तेनेवृशं शब्दमधीकरदित्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

चृषिर्हि पूर्वजा अस्येक ईशान ओजसा । इंद्रं चोष्कूयसे वसु ॥ ४१ ॥

चृषिः । हि । पूर्वजाः । असि । एकः । ईशानः । ओजसा । इंद्रं । चोष्कूयसे । वसु ॥ ४१ ॥

हे इंद्र पूर्वजतः सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं ज्ञात उत्पन्नः । यद्वा । यज्ञेषु प्रथममेव प्रादुर्भूतः । त्वमृषिर्हि ब्रह्मा
सर्वज्ञः खल्वसि । भवसि । अपि च सर्वेषु देवेषु मध्य एको मुख्य ओजसा बलेनेशान ईशरो भवसि । यद्वा ।
एको ऽसहाय एव सन्नोजसात्मीयेनैव बलेनेशानः सर्वस्य जगत ईशरो भवसि । स त्वं वसु धनं चोष्कूयसि ।
पुनःपुनः सोमभ्यो ददासि ॥ स्तुम् आप्रवण इह दातार्यः । तथा चोक्तं । चोष्कूयमाय इंद्र भूरि वामं
दददिंद्र वज्र वननीयं । नि० ६. २२. इति ॥

अस्माकं त्वा सुतो उप वीतपृष्ठा अभि प्रयः । शतं वहंतु हरयः ॥ ४२ ॥

अस्माकं । त्वा । सुतान् । उप । वीत ऽपृष्ठाः । अभि । प्रयः । शतं । वहंतु । हरयः ॥ ४२ ॥

हे इंद्र अस्माकमस्मादीयान् सोमानुपजस्य प्रयः । अन्ननामितत् । धानाकारमादिहविर्बल्यमन्नं चामिन्नस्य
वीतपृष्ठाः प्रशस्त्रोपरिमाणाः शतं शतसंख्याका हरयो ऽवास्तां वहंतु । प्रापयंतु ॥

इमां सु पूर्वा धियं मधोर्धृतस्य पिप्पुवीं । कस्ता उक्थेन वावृधुः ॥ ४३ ॥

इमां । सु । पूर्वा । धियं । मधोः । धृतस्य । पिप्पुवीं । कस्ताः । उक्थेन । ववृधुः ॥ ४३ ॥

इमामिदानीं क्रियमाणां सु सुष्ठु पूर्वा पूर्वेः पिशादिभिः कृतां मधोर्मधुरस्य घृतस्य चरणशीलस्योदकस्य पिप्पुषीं वर्धयिषीं । यद्वा । मधुरेण घृतेनाज्येन प्रवृद्धां धियं यामक्रियां कृत्वाः कल्पगोषा चक्षयं चक्षेन शस्त्रेण वावृधुः । इन्द्रार्थं वर्धयन्ति । उक्थेहिं यागो वर्धति । अथपिष्टोमादिघृतारासु संस्त्रासु शस्त्रपुष्टेर्दृष्टत्वात् । यद्वा । पूर्वा चिरंतनीमिमामिन्द्रस्य धियमगुयहनुजं चरणशीलेन मधुरेण सोमेन पिप्पुषीं वर्धनीयामुक्थेन सोमेण वावृधुः । वर्धयन्ति ॥

इंद्रमिद्विमहीनां मेधे वृणीत मर्त्यः । इंद्रं सन्निष्युक्तये ॥ ४४ ॥

इंद्रं । इत् । विऽमहीनां । मेधे । वृणीत । मर्त्यः । इंद्रं । सन्निष्युः । उक्तये ॥ ४४ ॥

विमहीनां विशेषेण महतां देवानां मध्य इंद्रमिद्विमेव मेधे यज्ञे मर्त्यो मनुष्यो होता वृणीत । सुतिभिः संभजते । तथा सन्निष्युर्धनकामस्य सोतोतये रक्षणायेन्द्रमेव वृणीति । सुत्वा संभजते ॥

अर्वीचं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥ ४५ ॥

अर्वीचं । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधऽस्तुता । हरी इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः ॥ ४५ ॥

हे पुरुष्टुत वज्रभिः सुतिंद्र प्रियमेधस्तुता प्रियमेधिः प्रिययक्षिर्ध्विभिः सुती । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिसरत्वं । सुपां सुसुगित्वाकारः ॥ ईदृशी हरी अक्षी सोमपेयाय सोमपानार्थं त्वामर्वीचमस्यदमिमुं वक्षतः । वहतां ॥

शतमहं तिरिंदिरे सहस्रं पशोवा ददे । राधांसि याज्ञानां ॥ ४६ ॥

शतं । अहं । तिरिंदिरे । सहस्रं । पशौ । आ । ददे । राधांसि । याज्ञानां ॥ ४६ ॥

इदमादिकेन तुवेन तिरिंदिरस्य राधो दानं कुर्यते । पशौ परमुनासः पुत्रे ॥ उपचाराज्ये जनकशब्दः ॥ तिरिंदिर एतत्संज्ञे राजनि याज्ञानां । यदुरिति मनुष्यनाम । यद्व एव याज्ञाः ॥ स्वार्थिकसंज्ञितः ॥ तेषां मध्येऽहं शतं शतसंख्याकानि सहस्रं सहस्रसंख्याकानि च राधांसि धनान्या ददे । स्वीकरोमि । यद्वा । याज्ञानां यदुकुलजनानामन्येषां राधां स्वभूतानि राधांसि वसादपहतानि तिरिंदिरे वर्तमानान्यहं प्राप्नोमि ॥

षीणि शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनां । ददुष्यजाय सास्ने ॥ ४७ ॥

षीणि । शतानि । अर्वतां । सहस्रा । दश । गोनां । ददुः । पजाय । सास्ने ॥ ४७ ॥

पूर्वस्वामृषि स्वसंप्रदानकं दानमुक्तं । अधुनायेभ्योऽपुषिभ्यस्तिरिंदिरो वज्र दानं दत्तवानित्याह । अर्वतां नंतुस्वामन्त्राणां षीणि शतानि गोनां गवां दश दशगुणितानि सहस्रा सहस्राणि च पञ्चाय सुतीनां प्रार्थकाय सास्ने एतत्संज्ञायर्थे । यद्वा । सास्ने । साम सोमं । तद्वति । पञ्चाय पञ्चकुलजाताय कवीवते इदुः । तिरिंदिराख्या राजानो दत्तवन्तः ॥

उदानद्रकुहो दिवमुष्ट्राञ्चतुर्युजो ददत् । अर्वसा याज्ञं जनं ॥ ४८ ॥

उत् । आनद्र । कुहः । दिवं । उष्ट्रान् । चतुऽयुजः । ददत् । अर्वसा । याज्ञं । जनं ॥ ४८ ॥

अयं राषा कुह उच्छ्रितः सञ्जवसा कीर्त्ता दिवं स्वर्गमुदानद्र । उक्तुष्ट्रं चाम्रोत् । किं कुर्वन् । चतुर्युजचतुर्भिः स्वर्गभरियुक्तानुष्ठानं ददत् प्रयच्छन् । तथा याज्ञं जनं च दासत्वेन प्रयच्छन् ॥ १७ ॥

प्र यद्वा इति वद्विग्रहचं द्वितीयं सूक्तं कल्पगोषस्य पुनर्वत्सक्यार्थं मावतं नावचं । तथा चानुक्रांतं । प्र यद्वाः वद्विग्रहपुनर्वत्सो मावतमिति ॥ कृद्धे दशरात्रि प्रथमे इंदोम आपिमावतस्य इदं सूक्तं मावतमिति विज्ञानं । कुर्यात् च । प्र यद्वास्तिष्ठन् कुर्यात् च इत्यापिमावतं । आ० ८. ९. इति ॥

॥ प्र यच्चस्त्रिष्टुभमिषं मरुतो विप्रो अक्षरत् । वि पर्वतेषु राजय ॥ १ ॥

प्र यत् । वः । त्रिऽस्तुभं । इषं । मरुतः । विप्रः । अक्षरत् । वि । पर्वतेषु । राजय ॥ १ ॥

हे मरुतौ मितराविणो मितरोविणो वा एतत्संज्ञा माध्यमका देवगणाः ॥ पादादित्वाद्पादादिति पर्युदासादाष्टमिकनिघाताभावे षाष्ठिकमामंभितायुदात्तत्वं ॥ वो युष्मभं विप्रो मेधावी खोता त्रिष्टुभं त्रिषु खनेषु प्रशस्त्रां त्रिभिर्देवैः सुतां वा यदा त्रिष्टुष्टं दसा संवत्स्रां माध्यंदिनसवनिकीमिषं सोमसवणमग्नं यदा प्राचरत् प्रासिंचत् अपी प्राचिपत् । यदा । त्रिष्टुभं त्रिष्टुष्टं दस्कं खोचमिषं सोमं चेति द्योष्यं । तदानीं द्युयं पर्वतेषु पर्वतसु त्रिषोऽप्येषु वि राजय । तेषु सोमेन सम्भवताः संतो विशेषेण दीप्ता भवन् ॥

यदंगं तविषीयवो यामं शुभा अचिध्वं । नि पर्वता अहासत ॥ २ ॥

यत् । अंग । तविषीऽयवः । यामं । शुभाः । अचिध्वं । नि । पर्वताः । अहासत ॥ २ ॥

हे तविषीयवः । तविषीति बलनाम । तां कामयमानाः । यदा । बलयुक्ताः । हे शुभाः शोभमाना अंगं हे मरुतः यामं । याति गच्छतीति यामो रथः । तं यदाचिध्वं समविष्टुध्वं अद्यादिभिः साधनैः संघितं संघिष्टं कुच्य गमनार्थं तदानीं पर्वता गिरयोऽपि व्याहासत । मितरां गच्छति । युष्मद्रथवेगाद्गीताः संतः स्वस्त्राणात्प्रचरन्ति ॥ ओहाङ् गतौ । कांसो लुङ् ॥

उदीरयंत वायुभिर्वाश्रासः पृश्निमातरः । धुक्षंत पिप्युषीमिषं ॥ ३ ॥

उत् । ईरयंत । वायुऽभिः । वाश्रासः । पृश्निऽमातरः । धुक्षंत । पिप्युषीं । इषं ॥ ३ ॥

वाश्रासो वाशनशीलाः शब्दकारिणः पुश्निमातरः । पुश्निर्माध्यमिका वाक् । सा माता जननी देवां नि तथोक्ताः ॥ अतस्त्वं दसीति कपः प्रतिषेधः ॥ ईदृशा मरुतो वायुभिः । यांति गच्छन्तीति वायवः पृषत्वः । पृषतीभिर्वाहनभूताभिः स्वावयवभूतैर्वायुभिरेव वोदीरयंत । उन्नमयन्ति मेघादिकं । तथा पिप्युषीं वर्धयिषीमिषमग्नं च खोतुभ्यो धुक्षंत । दुहति ॥

वपंति मरुतो मिहं प्र वेपयंति पर्वतान् । यद्यामं यांति वायुभिः ॥ ४ ॥

वपंति । मरुतः । मिहं । प्र । वेपयंति । पर्वतान् । यत् । यामं । यांति । वायुभिः ॥ ४ ॥

मरुत एतत्संज्ञा देवा मिहं वृष्टिं वपंति । विकिरंति । विचिपंति । तथा पर्वतान् गिरीन् प्र वेपयंति । प्रकंपयंति । अर्धमिषं कदेति वेत् । यदा वायुभिः सार्धं यामं रथं गमनं वा यांति प्राप्नुवन्ति तदानीमित्यर्थः ॥

नि यद्यामाय वो गिरिर्नि सिंधवो विधर्मणे । महे शुष्माय येमिरे ॥ ५ ॥

नि । यत् । यामाय । वः । गिरिः । नि । सिंधवः । विऽधर्मणे । महे । शुष्माय । येमिरे ॥ ५ ॥

हे मरुतः वो युष्माकं यामाय रथाय गमनाय वा गिरिः ॥ सुपां सुगुगिति वसः सुः ॥ गिरयः पर्वता यदा नि येमिरे स्वयमेव नियम्यन्ति तथा सिंधवः स्तंदनशीलाः समुद्रा नद्यो वा विधर्मणे विधरण्याथ महे महे शुष्माय शोषकाय शुष्मदीयाय बलाय नि येमिरे स्वयमेव नियम्यन्ति । गिरयो नद्यश्च युष्मद्यामाद्वाञ्छा मोक्षिकवैकल्यानि निर्यता वर्तन्त्यर्थः । तदानीं वपंति मरुतो मिहमिति शेषः ॥ यमेः कर्मकर्तरि क्तिट् । यद्वृत्तास्त्रिभूमिनि निघातप्रतिषेधः ॥ १८ ॥

युष्माँ उ नक्तमृतये युष्मान्दिवा हवामहे । युष्माभ्रयत्यध्वरे ॥ ६ ॥

युष्मान् । ऊँ इति । नक्तं । ऊतये । युष्मान् । दिवा । हवामहे । युष्मान् । प्रऽयति । अध्वरे ॥ ६ ॥

हे मरुतः शुष्माँ उ शुष्मानिव नक्तं राचावूतये रचयार्थं हवामहे । दिवाग्निं च शुष्मानेवाह्वयामहे ।
अधरे । अधरो नास्त्यस्मिन्नित्यधरो यागः ॥ नञ्शुभ्रामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं ॥ यागे प्रयति प्रगच्छति
प्रवर्तमाने सति रचयार्थं शुष्मानेवाह्वयामहे ॥

उदु ते अरुणसंवश्चिवा यामेभिरीरते । वाग्ना अग्निं णुना दिवः ॥७॥

उत् । ऊं इति । ते । अरुणऽसंवः । चिवाः । यामेभिः । ईरते । वाग्नाः । अग्निः ।
ः णुना । दिवः ॥७॥

त्वे ते पूर्वोक्तगुणा अरुणसंवोऽरुणवर्णरूपाश्चिवाद्यायनीया आख्यभूता वा वाग्नाः शब्दकारिणः
एवंभूता मरुतो यामेभिर्यामेर्यैर्दिवोऽधि बुलोकस्थोपरि ऋणा सानुना समुच्छितप्रदेशेनोदीरते । उग्रच्छति ।
उ इति पूरणः ॥ पदादिषु मांस्युत्प्लुनामुपसंख्यानमिति सानुशब्दस्य ऋभावः ॥

कारीयां सौर्यस्य हविषः कजंति रश्मिमित्तिषानुवाक्या । सूत्र्यते हि । कजंति रश्मिमोजसा वहिष्ठिभि-
र्विहरन्वासि तंतु । आ० २. १३. । इति ॥

सृजंति रश्मिमोजसा पंथां सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥८॥

सृजंति । रश्मिं । ओजसा । पंथां । सूर्याय । यातवे । ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥८॥

तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाध्याहारः । ये मरुतः सूर्याय सूर्यस्य ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थीं वक्तव्येति चतुर्थीं ॥ यातवे गंतुं
रश्मिं व्याप्तं ॥ अग्ने रश् चेत्यग्नौतिरीणादिको मिप्रत्ययो रश्नादेशश्च ॥ यद्वा । रश्मिभिक्षेजोभिर्युक्तं । पंथां
पंथानमोजसा बलेन कजंति उत्पादयंति । वृषादिभिरावृतं सूर्यपथमावरकस्य वृषादेरपनयनेन जनयं-
तीत्यर्थः । ते मरुतो भानुभिक्षेजोभिर्वि तस्थिरे । कृत्स्नं जगद्व्याप्यावतिष्ठति ॥

इमां मे मरुतो गिरमिमं स्तोममभुक्षणः । इमं मे वनता हवँ ॥९॥

इमां । मे । मरुतः । गिरं । इमं । स्तोमं । अभुक्षणः । इमं । मे । वनत । हवँ ॥९॥

हे मरुतः इमां पुरोवर्तिनीं मे मम गिरं शस्त्ररूपां वाचं वनत । संभजत । हे अभुक्षणः । महत्तामेतत् ।
महांतः ॥ जसीतोऽत्सर्वनामस्थान इत्यकारः । वा षपूर्वस्य निगम इति दीर्घाभावः ॥ ते यूयमिमं स्तोमं स्तोचं
प्रणीतमंबसाधं मे ममेमं पुरोवर्तिनं हवमाह्वानरूपं च याजुषं मंचं वनत । संभजत । सेवध्वं ॥

चीणि सरांसि पृथ्वयो दुदुहे वज्रिणे मधु । उत्सं कवंधमुद्रिणं ॥१०॥

चीणि । सरांसि । पृथ्वयः । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । उत्सं । कवंधं । उद्रिणं ॥१०॥

पृथ्वयो मरुत्मातुभूता गावो वज्रिणे वज्रवत इन्द्राय ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीं ॥ इन्द्रार्थं मधु मधुरं चीरादिक-
माश्रयणद्रव्यं चीणि सरांसि सर इव सोमैः पूरितानि चीणि सवनानि चिप्यपि सवनेषु अश्रयणार्थं दुदुहे ।
दुदुहिरे । यद्वा । मधु मधुरं सोमं वज्रिणे वज्रयुक्ताय मरुत्तनाय चीणि सरांसि द्रोणकलशाधवनीयपुतभृक्ष-
णानि प्रति पृथ्वयो माध्यमिका वाचो दुदुहे । वृष्टिद्वारा दुहंति । यद्वा । पृथ्वय इति मातृवाचिना शब्देन
पुत्रा उच्यंते । पृथ्विमातरो मरुत इन्द्रार्थं चीणि सरांसि द्रोणकलशादीनि मधु मधुना सोमेन पूरयितुमुत्स-
स्तृक्षयणीषं कवंधमुद्रिणमुद्रकवंतं मेघं दुदुहे । दुहति ॥ दुहेऽङ्गादसो जिह् । हरयो र इति रेभावः ।
पादादित्वादिनिघातः ॥ ॥१०॥

मरुतो यच्च वो दिवः सुखायंतो हवामहे । आ तू न उप गंतन ॥११॥

मरुतः । यत् । हु । वः । दिवः । सुखऽयंतः । हवामहे । आ । तू । नः । उप । गंतन ॥११॥

हे मरुतः यद्य यदा खलु वो युष्मान् सुखायतः सुखं सुखमात्मन इच्छन्तो ययं दिवो बुभोकाश्चवामहे
श्रुतिमिराद्भयामहे आ त्वनंतरमेव शीघ्रं नोऽस्मानुप गंतव । उपगच्छत ॥ गमेक्षींति तप्तनप्तनृचनक्षिति
तनक्वदेशः ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानवो रुद्रा ऋभुक्षणा दमे । उत प्रचेतसो मदे ॥ १२ ॥

यूयं । हि । स्थ । सुदानवः । रुद्राः । ऋभुक्षणाः । दमे । उत । प्रचेतसः । मदे ॥ १२ ॥

उतापि च हे सुदानवः शोभनदाना हे रुद्रा रुद्रपुत्राः ॥ पादादित्वादानंभितनिघाताभावः ॥ हे
ऋभुक्षणा महान्त उरतेजस्का वा ईदृशा हे मरुतः यूयं हि खलु दमे यज्ञगृहे मदे मदकरे सोमे पीति सति
प्रचेतसः स्त । प्रकृष्टज्ञाना भवथ ॥

आ नो रयिं मदच्युतं पुरुक्षुं विश्वधायसं । इयंतो मरुतो दिवः ॥ १३ ॥

आ । नः । रयिं । मदच्युतं । पुरुक्षुं । विश्वधायसं । इयंते । मरुतः । दिवः ॥ १३ ॥

हे मरुतः नोऽस्माकं रयिं धनं दिवो बुभोकादेयतं । आगमयत ॥ अ गतावित्वादादंतर्भावितस्पर्धाञ्जु-
होत्यादिकाक्षींति तस्य तप्तनप्तनेति तवादेशः । अनुदाने चेत्यभ्यस्तानुदानत्वं ॥ कीदृशं रयिं । मदच्युतं मदं
स्पर्धते यद्वा शाचवस्य मदस्य व्यावयितारं पुरुक्षुं बह्वनिवासं बह्वभिः सूयमानं वा विश्वधायसं विश्वेषां
सर्वेषामस्मादीयानां धारणाय पोषणाय पर्याप्तं ॥

अधीव यन्निरीणां यामं शुभ्रा अचिध्वं । सुवानैर्मदध्व इंदुभिः ॥ १४ ॥

अधिऽइव । यत् । गिरीणां । यामं । शुभ्राः । अचिध्वं । सुवानैः । मदध्वे । इंदुभिः ॥ १४ ॥

हे शुभ्राः शोभमाना मरुतः गिरीणां पर्वतानामधीवोपरीव यदा यामं युष्मदीयं रथमचिध्वं गमन-
साधनैरस्त्रादिभिर्हपचितं कुक्ष्य तदानीं सुवानैरभिषूयमायैरिंदुभिः सोमैर्मदध्वे । मादयध्वे ॥

एतावतश्चिदेषां सुखं भिच्छेत् मर्त्यैः । अदाभ्यस्य मन्मभिः ॥ १५ ॥

एतावतः । चित् । एषां । सुखं । भिच्छेत् । मर्त्यैः । अदाभ्यस्य । मन्मभिः ॥ १५ ॥

मर्त्यो मनुष्यः क्षोता मन्मभिः क्षोचैः सुखं सुखं धनं वैषां मरुतां स्वभूतं भिच्छेत् । याचेत् । इदानीं
गन्ताभिप्रायेणीकवदाह । एतावतश्चिद्यत्परिमाणस्य चादाभ्यस्य केनापि हिंसितुमशक्यस्य मरुतस्य सुखं
भिच्छेत् ॥ एतच्छब्दात् यत्तदेतेभ्य इति परिमाणेऽर्थे वतुप । आ सर्वनाम्न इत्यात्वं ॥ २० ॥

ये द्रप्सा इव रोदसी धमन्त्यनु वृष्टिभिः । उत्सं दुहन्तो अक्षितं ॥ १६ ॥

ये । द्रप्साः । इव । रोदसी इति । धमन्ति । अनु । वृष्टिभिः । उत्सं । दुहन्तः । अक्षितं ॥ १६ ॥

ये मरुतो द्रप्सा इवोदविंदव इव रोदसी आवापृच्छिष्वी वृष्टिभिर्वर्षणीरनु धमन्ति अनुगच्छन्ति साकक्षेण
आमुवंति । यद्वा । अनुध्माति उच्छ्रसितावयवे कुर्वन्ति । किं कुर्वन्तः । अक्षितमधीयमुदकमुत्सं मेघं दुहन्तः पूरयन्ती
मेघादवापुषं पार्तयन्तः ॥ दुहेर्लक्षणहेत्वोः । पा० ३. २. १२६. । इति हेतौ शत्रुप्रत्ययः ॥ यत एवं दुहन्ति ततो
रोदसी अनुधमन्तीत्यर्थः ॥

उदु स्वानेभिरीरत उद्रयैरुदु वायुभिः । उन्स्तोमैः पृश्निमातरः ॥ १७ ॥

उत् । ऊं इति । स्वानेभिः । ईरते । उत् । रयैः । उत् । ऊं इति । वायुभिः । उत् ।

स्तोमैः । पृश्निमातरः ॥ १७ ॥

स्वामिनिः स्वामिः शब्देर्मन्त्र उदीरते । उद्गच्छति ॥ स्वान् शब्दे । स्वान्सोर्वा । पा० ३. ३. ६२. १. इत्यपो
विकल्पितत्वात्पक्षे चम् । कर्षात्स्व इत्यंतोदात्तत्वं । वज्रं वृद्धीति भिन्न ऐसभावः ॥ उ इति पूरणः । तथा
रक्षे रचप्रमुखिर्वाहनेचोदीरते । पुत्रिमातरः --- ॥

येना॒व तु॒र्वशं॑ यदुं॒ येन॑ क॒र्षं धन॑स्पृ॒तं । रा॒ये सु तस्य॑ धीम॒हि ॥ १८ ॥

येन॑ । आ॒व । तु॒र्वशं॑ । यदुं॒ । येन॑ । क॒र्षं । धन॑स्पृ॒तं । रा॒ये । सु । तस्य॑ । धीम॒हि ॥ १८ ॥

धेनात्मीयेन रचणेन तुर्वशमेतत्संज्ञं यदुमेतत्संज्ञं च राजर्षिमाव ध्रुवं रचितवन्तः स्म ॥ चवतेर्बिडि
मध्यमवज्रवचने रूपमेतत् ॥ येन च धनस्पृतं धनकामं कण्वमृषिं रचितवन्तः स्म तस्य धुम्पदीयं रचणं राधि
धनार्थं सु धीमहि । शोभनं ध्यायाम ॥

इ॒मा उ॑ वः सु॒दान॒वो घृ॒तं न पि॒पुषी॑रिषः । वर्धा॑न्का॒खस्य॑ मन्म॒भिः ॥ १९ ॥

इ॒माः । उं॒ इति॑ । वः । सु॒दान॒वः । घृ॒तं । न । पि॒पुषी॑ः । इषः । वर्धा॑न् । का॒खस्य॑ ।
मन्म॑भिः ॥ १९ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतः घृतं न घृतमिव पिपुषीर्वर्धयिष्यः शरीरपुष्टिहेतुभूता इमा इदानीं
प्रदीयमाना इषोऽन्नाणि सोमस्यक्षणाणि काखस्य कखगोषस्य मम संबंधिभिर्मन्मभिः कोषैः सार्धं वो
धुम्पान् वर्धान् वर्धयंतु ॥ वृद्धिर्लताज्जिडि रूपमेतत् । उ इति पूरणः ॥

क्व नूनं॑ सु॒दान॒वो म॒दया॑ वृ॒क्तव॑र्हिषः । ब्र॒ह्मा को॑ वः स॒पर्य॑ति ॥ २० ॥

क्व । नूनं॑ । सु॒दान॒वः । म॒दया॑ । वृ॒क्तव॑र्हिषः । ब्र॒ह्मा । को॑ । वः । स॒पर्य॑ति ॥ २० ॥

मरुदागमनस्य विस्वमसहमान ऋषिरनया वितर्कयति । सुदानवः शोभनदाना हे वृक्तवर्हिषः । वृक्तं
वृक्षं छिन्नं वर्हिष्येवां यागाय । यद्वा । वर्हिरिति यज्ञनाम । वृक्तः प्रवृक्तो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । हे ईदृशा
मरुतः क्व कुत्र देशे गुणमिदानीं मदय । मादय ॥ मदी हर्षे । व्यत्ययेन शप् ॥ कश्च ब्रह्मा ब्राह्मणः कोता वो
धुम्पान् सपर्यति । परिचरति । किंकारणं वज्रशः कुतरेपि भवन्निरिदानीं नागम्यत इति न जानीमः ॥ २१ ॥

न॒हि ष्व॑ य॒जं वः॑ पु॒रा स्तोमे॑भिर्वृ॒क्तव॑र्हिषः । श॒र्धीं च॑त॒स्य जि॒न्वथ॑ ॥ २१ ॥

न॒हि । स्म । यत् । ह॒वः । पु॒रा । स्तोमे॑भिः । वृ॒क्तव॑र्हिषः । श॒र्धीन् । च॑त॒स्य । जि॒न्वथ॑ ॥ २१ ॥

पूर्वया वितर्क्येदानीं निश्चिनोति । हे वृक्तवर्हिषः प्रवृक्तयज्ञका मरुतः नहि ष्व । तन्न खलु संभवति । वो
ध्रुवं पुरास्ताः पूर्वमेव कृतेः स्तोमेरन्यदीधिः कोषैर्लतासोदकस्य सत्वस्य यज्ञस्य वा संबंधिनः शर्धानात्मीयानि
वसानि जिन्वथ प्रीणयथेति यज्ञ यत्खलु तन्न संभवत्यिव । अतः शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः । यद्वा । वृक्तवर्हिष
इत्युत्पिङ्गाम । हे ऋत्विक् वो धुम्पाकं संबंधिभिः स्तोमेभिः कोषैर्लतास्य यज्ञस्य संबंधिनो यागाईऽवर्धान्
मादयतां वसानि पुरास्तेभ्यः कोनुभ्यः पूर्वं यज्ञसात्कारणाज्जिन्वथ ध्रुवं प्रीणयथ ॥ जिविः प्रीणनार्थः ॥
तस्मादन्यदीधिः कोषैर्नहि ष्व न खलु ते, मरुतो वशीभवन्तीत्यर्थः ॥

प्रवर्धे महावीरि पयसोरासिक्तयोः सतोः समु त्वे महतीरप इत्येवानुवक्तव्या । सूत्र्यते हि । आसिक्तयोः
समु त्वे महतीरप इति महावीरमादायोत्तिष्ठतु । आ० ४. ७. इति ॥

समु॒ त्वे म॑ह॒तीर॒पः सं॑ क्षो॒णी समु॑ सू॒र्ये । सं॑ व॒ज्रं प॑र्व॒शो द॑धुः ॥ २२ ॥

सं । उं॒ इति॑ । त्वे । म॒ह॒तीः । अ॒पः । सं । क्षो॒णी इति॑ । सं । उं॒ इति॑ । सू॒र्ये । सं । व॒ज्रं ।

प॒र्व॒शः । द॑धुः ॥ २२ ॥

यि ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो महतीर्बह्वीरपो वृष्यदकानि समु दधुः । संधति । श्रीषध्यादिभिः संयोजयन्ति । यद्वा । धर्मकाले सूर्यरश्मिभिराहता उपरि सम्यग्धारयन्ति ॥ वृहन्नहतोदपसंख्यानमिति मरुतः परस्व ऊप उदात्तत्वं । ऊडिदमित्यादिनाशब्दात्परः शस उदात्तः ॥ तथा षोषी षोषी वावापुषिषी च ते मरुतः सं दधुः । यथा स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठते तथा धारयन्ति । सूचात्मना वायुना सर्वं जगद्धारयति । तथा च श्रूयते । वायुर्वै गीतम तत्सूचं वायुना वै गीतम सूचेणायं च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदृव्यानि भवन्ति । वृ० उ० ३. ७. २. इति । तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं चांतरिक्षे सं दधुः । सम्यग्धारयन्ति । उग्रशब्दः समुच्चये । ईदृशास्ते मरुतो वज्रमात्मोयमायुधं पर्वशः पर्वणि पर्वणि वृचस्य सर्वेष्ववयवसंबन्धिषु हननार्थं सं दधुः । समययुजन् ॥

वि वृचं पर्वशो ययुर्वि पर्वतां अराजिनः । चक्राणा वृष्णि पौंस्यं ॥ २३ ॥

वि । वृचं । पर्वऽशः । ययुः । वि । पर्वतान् । अराजिनः । चक्राणाः । वृष्णि । पौंस्यं ॥ २३ ॥

अराजिनो राज्ञा केनचित्स्वामिमानधिष्ठिताः । यद्वा । राजा स्वाम्यस्य न विद्यत इत्यराजिन्द्रः । तद्युक्ताः । वृष्णि वीर्यवतींस्त्र्यं वलं चक्राणाः कुर्वाणा मरुतो वृचमावरकमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि भेदेन वि ययुः । विशिष्टं वधमगमयन् । तथा पर्वतान् गिरींश्च विशिष्टं वधं प्रापयन् ॥

अनु चितस्य युध्यतः शुष्ममावन्तुत क्रतुं । अन्विद्रं वृचतूर्ये ॥ २४ ॥

अनु । चितस्य । युध्यतः । शुष्मं । आवन् । उत । क्रतुं । अनु । इन्द्रं । वृचऽतूर्ये ॥ २४ ॥

चितस्त्राप्स्यस्तेतत्संज्ञस्य युध्यतः शुष्मं संप्रहरतो राजर्षेः शुष्मं परेषां शोषकं वलं मरुतोऽन्वावन् । साहाय्यार्थमन्वगच्छन् । यद्वा । अनुगुणमरचन् । उतापि च क्रतुं तदीयं कर्म चारचन् । अपि च वृचतूर्ये वृचवधांस्ते संयाम इन्द्रं चान्वावन् । अरचन् ॥

विद्युश्चस्ता अभिद्यवः शिप्राः शीर्षेन्हिरण्ययीः । शुभ्रा व्यंजत श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युत्ऽहस्ताः । अभिऽद्यवः । शिप्राः । शीर्षेन् । हिरण्ययीः । शुभ्राः । वि ।

अंजत । श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युश्चस्ता विद्योतमानायुधबाहवोऽभिद्यवोऽभिगतदीपयः शुभ्राः शोभमाना मरुतः शीर्षेर्ज्ज्वलीर्षि शिरस्त्रात्मीयेषु शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्ययीः स्वर्णमयानि शिप्राः शिरस्त्राणानि श्रिये शोभार्थं व्यंजत । व्यंजयन्ति । वृत्तीकुर्वन्ति । धारयन्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥

उशना यत्परावत उह्णो रंभ्रमयातन । द्यौर्न चक्रदन्निया ॥ २६ ॥

उशना । यत् । पराऽवतः । उह्णः । रंभ्रं । अयातन । द्यौः । न । चक्रदत् । निया ॥ २६ ॥

हे मरुतः उशनाः ॥ व्यत्ययेन प्रथमा ॥ उशनासा काव्येनर्विणा सुयमाना यूयं । यद्वा ॥ उशनःशब्दात्सुपां सुसुगिति असः सुः ॥ उशनसः सोतृन् कामयमाना यूयं । उह्णः सेतुः कामानां वर्षितुरात्मीयस्य रथस्य वृष्टिहेतोरेतरिषस्य वा रंभ्रं मध्यं परावतो दूरदेशायदायातन अगच्छत ॥ यातिर्लङ्कि मध्यमवज्रवचनस्य तप्तगप्तमवनास्तेति तनादेशः ॥ तदानीं द्यौर्न । अथ शुशब्देन तत्त्वतो जनसंघो लक्ष्यते । युक्तेषु वर्तमानो जनसंघ इव पार्थिवमपि सर्वं भूतजातं मिथा युष्मद्विगजनिता मीत्या चक्रदत् । अशब्दयत् अर्कपत वा ॥

आ नो मुखस्य दावनेऽश्वैर्हिरण्यपाणिभिः । देवांस उप गंतन ॥ २७ ॥

आ । नः । मुखस्य । दावने । अश्वैः । हिरण्यपाणिभिः । देवांसः । उप । गंतन ॥ २७ ॥

हे देवासो दानादिगुणयुक्ता मरुतः नोऽस्माकं मखस्य यच्चस्य दावने दानाय ॥ ददातिरीणादिको भावे वनिः ॥ हिरण्यपाणिभिः स्वर्णमयपादैः स्वर्णावकृतेर्हितरमणीयपादैर्वाक्षैरोप गंतन । उपागच्छत । प्राप्तुत ॥ नक्षेत्रोऽटि च्छांदसः शपो कुक् । तप्तनप्तनयनाश्चेति तनवादेशः । अत एव छित्वाभावादनुनासिकलोपो न क्रियते ॥

यदेषां पृषती रथे प्रष्टिर्वहति रोहितः । यांति शुभ्रा रिणन्पः ॥ २८ ॥

यत् । एषां । पृषतीः । रथे । प्रष्टिः । वहति । रोहितः । यांति । शुभ्राः । रिणन् । अपः ॥ २८ ॥

एषां मरुतां रथे पृषतीः पृषन्निः श्वेतविंदुभिर्युक्ता मृग्यो यद्यदा वहति यदा च प्रष्टिः प्राशुः शीघ्रगामी । यदा । प्रमुखे युज्यमानः सन् । रोहितः पृषतः पृषन्निर्युक्तो मृगो वहति तदानीं शुभ्राः शोभमाना मरुतो यांति । गच्छन्ति । तेषां गमने च सत्त्वप उदकानि वृष्टिलक्षणाणि रिणन् । अरिणन् । अगच्छन् । सर्वत्र प्रवहन्ति ॥ री गतिरिषणयोः क्रियादिकः । प्लादीनां वृत्तः । छांदसोऽडभावः । समानवाक्ये निघातयुष्मद्-छाददेशा वक्तव्याः । पा० ८. १. १८. ५. । इति वचनादत्र पूर्वपदस्य वाक्यांतरगतत्वात्तिङ्गुतिङ् इति निघाताभावः ॥

सुषोमे शर्यणावत्यार्जीके पस्त्यावति । ययुर्निचक्रया नरः ॥ २९ ॥

सुऽसोमे । शर्यणाऽवति । आर्जीके । पस्त्याऽवति । ययुः । निऽचक्रया । नरः ॥ २९ ॥

सुषोमे शोभनसोमयुक्त आर्जीके । अर्जीका नाम देशाः । तत्संबन्धिनि शर्यणावति कुक्ष्येचस्य जघनार्धे शर्यणावत्संज्ञे सरसि पस्त्यावति । पस्त्यमिति गृहनाम । यज्ञगृहोपिते सोमपानाय नरो नेतारो मरुतो निचक्रया नीचीनचक्रयावाक्पुखं प्रवर्तमानया रथकथया ययुः । यांति । गच्छन्ति ॥ यातेऽच्छांदसो जिह् । यदा । नरो नेतार अत्विज उक्तगुणविशिष्टे शर्यणावति मरुत्यागाय सोममाहर्तुं निचक्रया नीचीनचक्रया शक्यया ययुः । गच्छन्ति ॥

कदा गच्छाय मरुत इत्या विप्रं हवमानं । माडीकिभिर्नाधमानं ॥ ३० ॥

कदा । गच्छाय । मरुतः । इत्या । विप्रं । हवमानं । माडीकिभिः । नाधमानं ॥ ३० ॥

हे मरुतः इत्येत्यमनेन प्रकारेण हवमानमाह्वयंतं सुवतं नाधमानं याचमानं विप्रं मेधाविनं सोतारं मां कदा कस्मिन्काले माडीकिभिः सुखहेतुभिर्धनैः सार्धं गच्छाय । गच्छय । विप्रं मां कृषत शीघ्रमागच्छन्तेति भावः ॥ ॥ २३ ॥

कड नूनं कधप्रियो यदिद्रमजहातन । को वः सखित्व ओहते ॥ ३१ ॥

कत् । हु । नूनं । कधऽप्रियः । यत् । इद्रं । अजहातन । कः । वः । सखित्वे । ओहते ॥ ३१ ॥

हे कधप्रियः कथया सुत्या प्रीयमाणाः ॥ कथ वाक्यप्रबंधेने । अस्मान्नावि चिंतिपूजीत्यादिनाम् । ततश्चाप । उत्तरपदे व्यापिः संज्ञाच्छांदसोरिति वृत्तत्वं । धत्वं छांदसं । ईदृशा. हे मरुतः वृत्तेण सह युष्मन्मानमिद्रं नूनं सत्त्वमजहातन पर्यत्यजेति यदेतत् तत्कड कदा खलु कस्मिन् काले आतं । न कदाचिदपीत्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं । मरुतो हेनं नाजङ्गः प्रहर भगवो जहि वीरयत् । ऐ० ब्रा० ३. २०. । इति । वृषस्य त्वा असथादीवमाणाः । अ० ८. १६. ७. । इत्यादि च निगमांतरं । यत एवमतः कारणादो युष्माकं सखित्वे ॥ अत्यथेन सप्तमी ॥ सखिमत्वं कः सोतीहति । याचति । यदा । वहति । प्राप्नोति । ईदृशमनपायं युष्मत्सखित्वं दुर्धममित्यर्थः ॥

सहो षु णो वज्रहस्तैः कणासो अग्निं मरुजिः । स्तुवे हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

सहो इति । सु । नः । वज्रहस्तैः । कणासः । अग्निं । मरुत्भिः । स्तुवे ।
हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

वज्रहस्तीर्वज्राभिर्हिरण्यवाशीभिः । हिरण्यमयी वाशी तच्चणसाधनमायुधं धेयामसि तादृशीः । मरुजिः सहो सहैव वर्तमानमग्निं नोऽस्मादीया हे कणासः कणाः स्रोतारः कण्वगोषा वर्षयः यूयं स्तुवे । सुध्वं । यद्वा । न इति प्रथमार्थे द्वितीया । नो वयं कण्वगोषाः ॥ अस्मादो द्वयोश्च । पा० १. २. ५९. । इत्येकस्मिन् वज्रवचनं । सविशेषणस्य प्रतिषेधः । का० १. २. ५९. १. । इति तु व्यत्ययेन प्रवर्तते ॥ स्तुवे । स्तुवे ॥ स्रोतिरन्तर्ग-
तवचने सिद्धञ्जलमिति सिप् ॥

ओ षु वृष्णः प्रयज्यूना नय्यसे सुविताय । ववृत्यां चिचवाजान् ॥ ३३ ॥

ओ इति । सु । वृष्णः । प्रयज्यून । आ । नय्यसे । सुविताय । ववृत्यां । चिचवाजान् ॥ ३३ ॥

वृष्णो वर्षितुर्गभीष्टफलदानं प्रयज्यूनं प्रकर्षेण यष्ट्यान् चिचवाजान् विचिचगमनान् विचिचवसान् विचिचधनान्वा एवभूताश्चरतः सु सुहो आ उ ववृत्यां । आवर्तयामि । अस्मादभिमुखं यथा गच्छति तथा करोमि । अपि च नय्यसे नवीयसे नवतराद्यात्यन्तं प्रशस्ताय सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय धनाय च ताना ववृत्यां । आवर्तयामि ॥

गिरयश्चिन्नि जिहते पर्शनासो मन्यमानाः । पर्वताश्चिन्नि येमिरे ॥ ३४ ॥

गिरयः । चित् । नि । जिहते । पर्शनासः । मन्यमानाः । पर्वताः । चित् । नि । येमिरे ॥ ३४ ॥

मर्षस्वागच्छत्सु गिरयश्चिन्निरयोऽपि शिखोच्चया अपि पर्शनासः पीड्यमानाः । यद्वा । मरुजिः सुश्रुमानाः । अत एव मन्यमाना अभिमन्यमाना बाध्यमानाः संतो नि जिहते । गिरां गच्छति । मर्षहेजेन खानात् प्रच्यवन्ति । तथा पर्वताश्चित् पर्वन्तो मेघा अपि तदीयेन गमनेन नि येमिरे । नियम्यन्ति । यद्वा । गिरयः शुद्धाः शिखोच्चया महान्तः पर्वताः ॥

आक्ष्णयावानो वहन्त्यन्तरिक्षेण पतन्तः । धातारः स्तुवते वयः ॥ ३५ ॥

आ । आक्ष्णुऽयावानः । वहन्ति । अन्तरिक्षेण । पतन्तः । धातारः । स्तुवते । वयः ॥ ३५ ॥

आक्ष्णयावानोऽक्ष्णं व्याप्तं गच्छन्तः । यद्वा । आक्ष्णश्चक्षुषोऽपि शीघ्रं चांतीत्यक्ष्णयावानः ॥ धातराप्तो मजिन्निति वणिप् ॥ ईदृशा अस्मा अन्तरिक्षेणाकाशमार्गेण पततो गच्छतो मरुत आ वहन्ति । आनयन्ति । यद्वा । पतत इत्यङ्गानां विशेषणं । अन्तरिक्षे नभसि पततो गच्छन्तः ॥ आदसो नुमभावः ॥ किं कुर्वन्तः । स्तुवते स्तोत्रं कुर्वन्ति अनाय वयोऽङ्गं धाताप्री विधातारः कुर्वाणाः ॥

अग्निर्हि जानि पूर्यश्छन्दो न सूरौ अर्चिषा । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निः । हि । जानि । पूर्यः । छन्दः । न । सूरः । अर्चिषा । ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निर्ह्यभिः स्वर्गर्चिषा तेजसा पूर्यः सर्वेषु देवेषु सुखो जाति । अजायत ॥ दीपजनेत्यादिना । पा० ३. १. ६१. । कर्तरि कृत् ऋचिषादेशः ॥ तच्च दृष्टान्तः । छन्द उपपच्छद्भीयः सूरौ न सूर्य इव । तदन्तरं ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो भानुभिर्दीप्तिभिर्वि तस्थिरि । विविधमवतिष्ठन्ति । आपिमावन्ति ह्यभिः पूर्वं सूर्ये पञ्चा-
काशतः । तदपेक्षया च पूर्वोत्तरयोर्धर्चयोः क्रमेणाभिर्मरुतश्च सूर्येति ॥ २४ ॥

आ नो विद्याभिरिति चक्षोर्विश्रुत्वं तृतीयं सूत्रं सध्वसाज्ज्वालावकार्पमानुष्ठमं । इतदादीनि ऋषि

सूक्ताब्धिदेवत्वानि । तथा चानुक्रांतं । आ नस्त्यधिका सध्वंस आश्विनं ह्यानुष्टुभं त्विति ॥ प्रातरनुषाक आश्विने कृतावानुष्टुभे ह्यदस्ताश्विनशस्त्रे चैतत्सूक्तं । सूच्यते हि । आ नो विश्वाभित्स्थं चिद्विभित्स्थानुष्टुभं । आ० ४. १५. । इति ॥ अप्रोर्धामे प्रशासुरतिरिक्तोक्थेऽधितत् । सूचितं च । आ नो विश्वाभिः प्रातर्याषाणा । आ० ९. ११. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्र आ नो विश्वाभिरित्थाश्विनकृषः । सूचितं च । आ नो विश्वाभिरुतिभित्स्थसु वो अप्रहयं । आ० ७. ११. । इति ॥

आ नो विश्वाभिरुतिभिरश्विना गच्छतं युवं ।

दस्मा हिरण्यवर्तनी पिबतं सोम्यं मधु ॥ १ ॥

आ । नः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

दस्मा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनावशुवानो सर्वे जगद्भ्यामुवंतो यदाश्चिर्गुह्यौ युवं युवां विश्वाभिः सर्वाभिर्बाप्ताभिर्वीतिभिराभिमर्दातव्याभिः सार्धं नोऽस्माना गच्छतं । आगत्य च हे दस्मा दस्मी दर्शनीयौ शशूषामुपचपयितारौ वा हे हिरण्यवर्तनी हिरण्यमयरथौ हितरमणीयाचरणौ वा ईदृशी हे अश्विनी सोम्यं सोममयं मधु पिबतं ॥

आ नूनं यातमश्विना रथेन सूर्यत्वचा । भुजी हिरण्यपेशसा कवी गंभीरचेतसा ॥ २ ॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । रथेन । सूर्यऽत्वचा । भुजी इति । हिरण्यऽपेशसा । कवी इति । गंभीरऽचेतसा ॥ २ ॥

हे भुजी हविषां भोक्तारौ यदा क्षोतुभिरत्मानां भोजयितारौ सर्वस्य जगतः णलकी वा हे हिरण्यपेशसा हिरण्यमयालंकारौ हिरण्यमयावयवौ वा हे कवी क्रांतदर्शिनौ क्षोतव्यौ वा हे गंभीरचेतसा प्रशस्तज्ञानौ ईदृशी हे अश्विनाश्विनी सूर्यत्वचा सूर्यवस्त्रासमानेन रथेन नूनमवश्रमस्माना यातं । आगच्छतं ॥

आ यातं नहुषस्पृयातरिक्षात्सुवृक्तिभिः ।

पिबाथो अश्विना मधु कण्वानां सर्वने सुतं ॥ ३ ॥

आ । यातं । नहुषः । परि । आ । अंतरिक्षात् । सुवृक्तिऽभिः ।

पिबाथः । अश्विना । मधु । कण्वानां । सर्वने । सुतं ॥ ३ ॥

हे अश्विनी, नहुषसरि । नहुष इति मनुष्यनाम । सामर्थ्याच्चा तत्संबन्धो लोको लक्ष्यते । मानुषात्तस्मात् लोकात् ॥ परि पंचम्यर्थानुवादी ॥ सुवृक्तिभिः सुष्ठु दोषवर्जिताभिः सुप्रवृत्ताभिर्वा क्षुतिभिर्हेतुभूताभिरा । यातं । आगच्छतं । तथांतरिक्षादंतरा चांतरिक्षमास्त्रोक्तादप्यागच्छतं । आगत्य च कण्वानां कण्वगोत्राणामस्त्राकं सर्वने यक्षि प्रातःसवणादी सुतमभिवृतं मधु मधुरं सोमं हे अश्विनी पिबाथः । पिबतं ॥

आ नो यातं दिवस्पृयातरिक्षादधम्रिया । पुचः कण्वस्य वामिह सुषावं सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

आ । नः । यातं । दिवः । परि । आ । अंतरिक्षात् । अधऽम्रिया । पुचः । कण्वस्य । वां । इह । सुसावं । सोम्यं । मधु ॥ ४ ॥

हे अश्विनी दिवसरि दिवोऽधि शुक्लोक्तोऽस्माना यातं । आगच्छतं ॥ पंचम्याः परावध्यर्थ इति विसर्जनीयस्य सत्त्वं ॥ हे अधम्रियाधोऽधस्तादक्षिणैके विद्यमानेन सोमेन प्रीयमायौ । यदा । अधम्रिया ॥

ह्यंद्स्ते वर्धन्तोपः ॥ कचया सुत्वा प्रीयमाणी । हे ईदृशावस्विनी अंतरिषादप्यागच्छतं । इहास्विन्धि
कचस्त्वैः पुनः सोम्यं सोममयं मधु वां युवाभ्यां युवयोरर्थं सुषाव । अभिषुणोति । अत आ यातमित्यन्वयः ॥

आ नो यातमुपश्रुत्यश्विना सोमपीतये ।

स्वाहा स्तोमस्य वर्धना प्र कवी धीतिभिर्नरा ॥ ५ ॥

आ । नः । यातं । उपश्रुति । अश्विना । सोमऽपीतये ।

स्वाहा । स्तोमस्य । वर्धना । प्र । कवी इति । धीतिऽभिः । नरा ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी नोऽस्माकमुपश्रुति । श्रूयत इति श्रुत् सुतिः । उपगता श्रुवाश्विन् तस्मिन्धि सोमपीतये
सोमपानाया यातं । आगच्छतं । हे वर्धना वर्धनी कवी क्रांतदर्शिनावस्विनी स्वाहा 'स्वाहाकृती' स्वाहाकारेण
सम्यगिष्टी संती । यद्वा । स्वाहेति वाङ्माम । सुतिरूपया वाचा सुती वाचा सोमस्य सोतुः प्रवर्धकौ भवतं ।
तथा हे नरा नेतारावस्विनी धीतिभिः कर्मभिर्यदुष्य प्रवर्धकौ भवतं । यद्वा । स्वाहेत्यादीन्व्यामंचितानि । हे
स्वाहा स्वाहाकृती सोमस्य सोचस्य सोतुर्वा हे प्रवर्धना प्रवर्धयितारौ हे कवी क्रांतदर्शिनी धीतिभिर्बुद्धि-
भिरात्मीयैः कर्मभिर्वा हे नरा सर्वेषां नेतारावस्विनी सोमपानाया यातमितिकमेव वाक्यं ॥ अस्मिन्धि
धीतिभिरित्यपरांगवत्त्वाभावश्चांद्सः ॥ यद्वा । धीतिभिर्धातव्याभिर्युष्मदीयामिहतिभिः सार्धमा यातमिति
क्रियया संबंधः ॥ ॥ २५ ॥

यश्चिद्धि वां पुर ऋषयो जुहूरेऽवसे नरा ।

आ यातमश्विना गंतमुपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ६ ॥

यत् । चित् । हि । वां । पुरा । ऋषयः । जुहूरे । अवसे । नरा ।

आ । यातं । अश्विना । आ । गतं । उप । इमां । सुऽस्तुतिं । मम ॥ ६ ॥

हे नरा नेतारावस्विनी यश्चिद्धि यदा खलु वां युवां पुरा पूर्वस्मिन्काल ऋषयोऽतींद्रियार्थदर्शिनः
क्षीतारोऽवसे रक्षणाय जुहूरे जुह्विरे सुतिभिराहुयन् ॥ हुयतेर्बिभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं । हल इति
दीर्घः । इरयो र इति रेभावः ॥ तदानीं हे अश्विनी आ यातं । आगच्छतं । आगतवन्ती खः । अतो मम
मदीयामिमां सुष्टुतिं शोभनां सुतिमप्युपा गतं । उपागच्छतं ॥

दिवश्चिद्रोचनादध्या नो गंतं स्वर्विदा । धीभिर्वत्सप्रचेतसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । रोचनात् । अधि । आ । नः । गतं । स्वऽविदा । धीभिः । वत्स

ऽप्रचेतसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ॥ ७ ॥

हे स्वर्विदा स्वः सूर्यस्य बुलोकस्य वा संमथितारावस्विनी दिवश्चिद्बुल्लोकाश्च रोचनादधि रोचमाना-
दंतरिषाश्च नोऽस्माना गतं । आगच्छतं ॥ पूर्ववदधिः पंचम्यर्धागुवादकः ॥ हे वत्सप्रचेतसा वत्से क्षीतरि
प्रकृष्टज्ञानी । यद्वा । वत्सं निवासकं वेदितव्यं वा प्रकृष्टं चेतो ज्ञानं यद्योक्षी तद्योक्षी । ती युवां धीभिरा-
त्मीयामिर्बुद्धिभिः सहागच्छतं । हे हवनश्रुता हवनस्यासदीयस्याह्वानस्य सोचस्य ओतारी स्तोमेभिः क्षीर-
कात्कृतैर्बुज्यमानो संतावागच्छतं ॥

किमन्ये पर्यासतेऽस्मत्स्तोमेभिरश्विना ।

पुनः कर्त्तव्यं वामृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥ ८ ॥

किं । अन्ये । परि । आसते । अस्मत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।

पुषः । कवस्य । वां । अश्विः । गीः । अभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥ ८ ॥

असदसतोऽश्वे अतिरिक्ताः सोतारः स्तोमेभिः सोषिरश्विनाश्विनी देवी किं पर्यासते । अश्विनातिरिक्ताः केऽश्विनी सोतुं न शक्नुवतीत्यर्थः । कवस्यर्षेः पुष अश्विर्मेघद्रष्टा वत्सो गीर्भः सुतिभिर्हे अश्विनी वां युवामवीवृधत् । अवर्धयत् ॥

आ वां विप्रं इहावसेऽह्नुस्तोमेभिरश्विना ।

अरिप्रा वृचहंतमा ता नो भूतं मयोभुवा ॥ ९ ॥

आ । वां । विप्रः । इह । अवसे । अह्नुत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।

अरिप्रा । वृचहन्ऽतमा । ता । नः । भूतं । मयःऽभुवा ॥ ९ ॥

हे अश्विनाश्विनी विप्रो मेधावी सोतेहाश्विन्यागेऽवसे रचणार्थं स्तोमेभिः सोषिर्वा युवामाहूत । आहूतवान् ॥ इत्यतेर्लुङि क्षिपिर्क्षिप्रश्चेति कुरङादेशः ॥ हे अरिप्रा । रिप्रमिति पापनाम । अपापौ हे वृचहंतमा वृषाणां शत्रूणां हंतुतमी ता तौ तावृशौ युवां नोऽस्माकं मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ भूतं । भवतं ॥

आ यवां योषणा रथमतिष्ठवाजिनीवसू ।

विश्वान्यश्विना युवं प्र धीतान्यगच्छतं ॥ १० ॥

आ । यत् । वां । योषणा । रथं । अतिष्ठत् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

विश्वानि । अश्विना । युवं । प्र । धीतानि । अगच्छतं ॥ १० ॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी हविष्मती यागक्रिया । तस्यां विद्यमानस्यांशमचणधनाश्विनी योषणा योषित्सूर्याविधावनेन त्रियमाणा सती वां युवयो रथं यद्यदातिष्ठत् आस्थितवती आरूढवती तदा हे अश्विनाश्विनी युवं युवां धीतानि ध्यातान्यभिलषितानि विश्वानि सर्वाणि प्रकर्षेणागच्छतं । प्रापतं ॥ ॥ २६ ॥

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ।

वत्सो वां मधुमवचोऽशंसीत्काव्यः कविः ॥ ११ ॥

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ।

वत्सः । वां । मधुऽमत् । वचः । अशंसीत् । काव्यः । कविः ॥ ११ ॥

हे अश्विनाश्विनी येषु लोकेषु यत्र वर्तन्ते अतोऽस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा । निर्णिगिति रूपनाम । स्वर्गमयतया बहुविधरूपयुक्तेन रथेना यातं । आगच्छतं । काव्यः कवेः पुषः कविर्मेधावी वत्स अश्विर्वा युवाभ्यां युवयोरर्थं मधुमन्माधुर्योपेतं वची वचनमुक्तमशंसीत् । शंसितवान् । यत एवमत आगच्छतमित्यर्थः ॥

पुरुमंद्रा पुरुवसू मनोतरा रयीणां ।

स्तोमं मे अश्विनाविममभि वही अनूषातां ॥ १२ ॥

पुरुऽमंद्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । मनोतरा । रयीणां ।

स्तोमं । मे । अश्विनौ । इमं । अभि । वही इति । अनूषातां ॥ १२ ॥

पुत्रमद्रां वज्रमदी वज्रमिः सोमिमादयितव्यौ वा पुरुषसू वज्रधनी वज्रनां निवासकौ वा रषीषां धनानां मनोतरा मंतारी दातारी ॥ मन्यतेऽक्षि पुषोदरादित्वाद्गुपसिद्धिः । नामन्यतरस्यामिति रेश्वरानाम उदात्तत्वं । वज्री कृत्स्नस्य वगतो वोढारी ईदृशावक्षिणी मे ममेमं सोमं सोचमभ्युवातां । सम्यक्कुतमिति प्राशंसिवातां ॥ गु कुतो ॥ यद्वा । गुवतिरच अवधार्ये वर्तते । अभिप्राप्तावब्रौष्टां ॥

आ नो विश्वान्यश्विना धत्तं राधांस्यहया ।

कृतं न ऋत्वियावतो मा नो रीरधतं निदे ॥ १३ ॥

आ । नः । विश्वानि । अश्विना । धत्तं । राधांसि । अहया ।

कृतं । नः । ऋत्वियऽवतः । मा । नः । रीरधतं । निदे ॥ १३ ॥

हे अश्विनाश्विनी अग्रयाग्रयाश्चद्वीतिकरणान्यलज्जाहेतूनि प्रशस्तानि विश्वानि सर्वाणि राधांसि धनानि नोऽस्माभ्यमा धत्तं । प्रयच्छतं । अपि च नोऽस्मानुत्वियावतः । अतौ काले भवं प्रजोत्पादनरूपं कर्म ऋत्वियं । तद्वतः कुवतं । तथा निदे निदायै निदकाय वा नोऽस्माका रीरधतं । मा वशं नेष्टं ॥

यन्नासत्या परावति यद्वा स्थो अर्ध्यंबरे ।

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ॥ १४ ॥

यत् । नासत्या । पराऽवति । यत् । वा । स्थः । अर्धि । अंबरे ।

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ॥ १४ ॥

हे नासत्या सत्यसभावी सत्यस्य नेतारी नासिकाप्रभवौ वाश्विनी यद्यदि परावति दूरदेशे स्थः । यद्वा यदि चांबरे । अंतिकनामितत् । समीपे स्थः भवथः ॥ अर्धिः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ अतोऽस्मात्सर्वस्मात्स्मानात्स-हस्रनिर्णिजा वज्रविधिरूपेण रथेन हे अश्विनी आगच्छतं ॥

यो वा नासत्यावृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ।

तस्मै सहस्रनिर्णिजमिषं धत्तं घृतश्चुतं ॥ १५ ॥

यः । वा । नासत्यौ । अर्षिः । गीऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ।

तस्मै । सहस्रऽनिर्निजं । इषं । धत्तं । घृतऽश्चुतं ॥ १५ ॥

हे नासत्यौ यो वत्साश्च अर्षिर्वा युवां गीभिः क्षुतिभिरवीवृधत् अवर्धयत् तस्मा अर्षये सहस्रनिर्णिजं वज्रविधिरूपं घृतश्चुतं घृतं चरंतीमिषमन्नं धत्तं । प्रयच्छतं ॥ ॥ २७ ॥

प्रास्मा ऊर्जे घृतश्चुतमश्विना यच्छतं युवं ।

यो वा सुन्नायं तुष्टवत्सूयाहानुनस्पती ॥ १६ ॥

प्र । अस्मै । ऊर्जे । घृतऽश्चुतं । अश्विना । यच्छतं । युवं ।

यः । वा । सुन्नायं । तुष्टवत् । वसुऽयात् । दानुनः । पती इति ॥ १६ ॥

हे अश्विनाश्विनी अक्षौ सोषे घृतश्चुतं घृतधारया युक्तामूर्धं वज्रकरमन्नरसं युवं युवां प्र यच्छतं । इतं । हे दानुनस्पती दानुस्त्राधिपती वा युवां सुन्नायं सुन्नायं यक्षुष्टवत् क्षुयात् । यक्ष वसुधात् वसु धनमाज्ञान रक्षेत् । अस्मा रत्नत्वयः ॥

आ नो गंतं रिशादसेमं स्तोमं पुरुभुजा । कृतं नः सुश्रियो नरेमा दातमभिष्टये ॥१७॥

आ । नः । गंतं । रिशादसा । इमं । स्तोमं । पुरुऽभुजा । कृतं । नः । सुऽश्रियः । नरा ।
इमा । दातं । अभिष्टये ॥१७॥

हे रिशादसा रिशतां हिंसतां गिरसितारी यदा रिशानां हिंसकानामन्तारी भवितारी हे पुरुभुजा बलवत्स हविषो भोक्तारी बहूनां पाकवौ वा हे अश्विनीं नोऽस्माकमिमं स्तोमं सोचमा गंतं । अभिगच्छतं । आगत्य च हे नरा नेतारी नोऽस्मान् सुश्रियः सुग्रीकाञ्छोभयया संपदा युक्तान् कृतं । कुरुतं । तदर्धमिमेषां पुरो वर्तमानानि पार्थिवान्यभिष्टयेऽभिप्राप्तये दातं । दत्तं ॥ ददातिर्नोऽपि अंशः शपो नृक् ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

राजंतावध्वराणामश्विना यामहूतिषु ॥१८॥

आ । वां । विश्वाभिः । उतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।

राजंतौ । अध्वराणां । अश्विना । यामऽहूतिषु ॥१८॥

हे अश्विनाश्विनी यामहूतिषु यामाणां यातृणां देवानां हविराहुतं येषु यामिषु तेषु प्रियमेधा प्रिययज्ञा एतत्संज्ञा अध्वयोऽध्वराणां यज्ञानां राजंतावध्वरी । राजतिरिच्छर्यकर्मा । अश्विनी हि देवानामध्वर्यु आश्वामिति हि ब्राह्मणं । ईदृशी विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभी रश्वाभिः सहितौ वां युवामाहूषत । आहूयन् । अहूषत्वर्थः ॥

आ नो गंतं मयोभुवाश्विना शंभुवा युवं ।

यो वां विपन्यू धीतिभिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥१९॥

आ । नः । गंतं । मयऽभुवा । अश्विना । शंभुवा । युवं ।

यः । वां । विपन्यू इति । धीतिऽभिः । गीऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनी मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारी शंभुवा रोगाणां शमस्य भावयितारी युवं युवां नोऽस्माना गंतं । आगच्छतं । हे विपन्यू सुखावश्विनी यो वत्सः स्तोता वां युवां धीतिभिः कर्मभिः परिचर्योर्भिः कुतिभिश्चावीवृधत् अवर्धयत् तानस्मानिति पूर्वचान्वयः ॥

याभिः कण्वं मेधातिथिं याभिर्वेशं दशघ्नजं ।

याभिर्गोशर्यमावतं ताभिर्नोऽवतं नरा ॥२०॥

याभिः । कण्वं । मेधऽतिथिं । याभिः । वेशं । दशऽघ्नजं ।

याभिः । गोऽशर्यं । आवतं । ताभिः । नः । अवतं । नरा ॥२०॥

हे अश्विनी याभिरूतिभिः कण्वमृषिं मेधातिथिं चावतं अरचतं । याभिश्च वशमेतत्संज्ञं चावतं । याभिश्च गोशर्यं । शीर्षा गौर्यस्य स गोशर्यः शयुः । तथा चास्मात् । शशवे विप्रासत्या शशीभिर्जयुरथे कथं पिबयुर्गौ । अ० १. ११६. २२. इति । ईदृशं गोशर्यं शयुमावतं अरचतं । हे नरा नेतारी ताभिरूतिभिर्नोऽस्मानवतं । अरचतं ॥ २८ ॥

याभिर्नरा चसदस्युमावतं कृत्ये धने ।

ताभिः च्वा॒स्माँ अ॒श्विना॒ प्रावतं॒ वाजसातये ॥ २१ ॥

याभिः । न॒रा । च॒सदस्युं । आ॒वतं । कृत्ये । धने ।

ताभिः । सु । अ॒स्मान् । अ॒श्विना॒ । प्र । अ॒वतं । वाज॑सातये ॥ २१ ॥

हे नरा नेतारावश्विनी धने कृत्ये कर्तव्ये प्राप्तये सति चसदस्युमेतत्संज्ञं पुरुकुत्सपुत्रमृषिं यामिहृतिमि-
रावतं अरचतं हे अश्विनी ताभिहृतिभिः सु सुहृत्तान् प्रावतं । प्ररचतं । किमर्थं । वाजसातये वाजस्मान्नक्ष
वक्षस्य वा सातये संभजनार्थं ॥

प्र वां स्तोमाः सुवृक्तयो गिरो वधेत्त्वश्विना ।

पुरु॒चा वृ॒चहन्त॒मा ता नो॑ भूतं पुरु॒स्पृहा ॥ २२ ॥

प्र । वां । स्तोमाः । सु॒वृक्तयः । गिरः । व॒धेत्तु । अ॒श्विना॒ ।

पुरु॑ऽचा । वृ॒चहन्॑ऽतमा । ता । नः । भू॒तं । पुरु॑ऽस्पृहा ॥ २२ ॥

हे अश्विनी स्तोमाः प्रगीतमन्त्ररूपाः स्तुतयः सुवृक्तयः सुप्रवृत्ताः सुष्ठु दोषवर्जिता वा गिरः शस्त्ररूपा
वाचस्य वां युवां प्र वधेत्तु । प्रवर्धयंतु । अपि च हे पुरुचा वृचहन्ता चातारी हे वृचहन्तमा वृचाणां शत्रूणां
हंतुतमी ईदृशी हे अश्विनी ता तौ युवां नोऽस्माकं पुरुस्पृहा पुरु वृचसं स्पृहणीयावीप्सितव्यौ भूतं । भवतं ॥

चीणिं पदान्यश्विनोराविः सांति गुहा परः ।

क॒वी ऋ॒तस्य॒ प॒त्नभिर॒वाग्जी॒वेभ्य॒स्परि ॥ २३ ॥

ची॒णिं । प॒दानि॑ । अ॒श्विनोः॑ । आ॒विः । सं॒ति । गु॒हा । प॒रः ।

क॒वी इति॑ । ऋ॒तस्य॑ । प॒त्नऽभिः॑ । अ॒वाक् । जी॒वेभ्यः॑ । प॒रि ॥ २३ ॥

चीणिं चिसंख्याकान्यनयोरश्विनोर्देवयो रचस्य संबंधीणि पदानि चक्राणि गुहा गुहायां वर्तमानान्येतावतं
कालमवृक्षमानानि परो गुहायाः परस्तादुष्टिगोचरे देश आविः संति । आविर्मवन्ति । सांहितिकम्पेक्षांद्दसो
दीर्घः । अत्यधेनू निष्ठाताभावः । यद्वा । संतीक्षितदक्षेः शतरि असि रूपं ॥ आविर्भूताणि दृश्यन्ति । अश्विनस्य
रचस्य चक्रव्योपेतत्वं च रचस्त्रिचक्रः परि वर्तते । अ० ४. ३६. ५ । इत्यादिनिगमांतरे प्रसिद्धं । कवी ज्ञातद-
र्शिनावश्विनावुतस्य सत्यस्योदकस्य यज्ञस्य वा हेतुभूतैः पत्नभिर्वैः पदेर्वीवेभ्यस्परि । परिचपर्यर्थः ॥ पंचम्याः
परावध्यर्थ इति सत्यं ॥ जीवानामुपरि जीवेष्वास्वर्वागभिमुखं । आगच्छतमिति शेषः । तावि पदानोदानी-
मुपलभ्यंत इत्यन्वयः ॥ २३ ॥

आ नूनमश्विना युवं वात्सस्य गंतमवसे ।
प्रास्मै यच्छतमवृकं पृषु ऋदिर्युतं या अरातयः ॥ १ ॥

आ नूनमश्विना युवं वात्सस्य गंतमवसे ।

प्रास्मै यच्छतमवृकं पृषु ऋदिर्युतं या अरातयः ॥ १ ॥

आ । नूनं । अश्विना । युवं । वत्सस्य । गतं । अर्वसे ।

प्र । अस्मै । यच्छतं । अवृकं । पृथु । छर्दिः । युयुतं । याः । अरातयः ॥१॥

हे अश्विनाश्विनी युवं युवां वत्सस्य सोतुर्ममावसे रचणार्थं नूनमवस्त्रमा गतं । आगच्छतं । आगत्य वाक्मा अर्पयेद्वृकं बाधकरहितं पृथु विसीर्यं छर्दिर्गृहं प्र यच्छतं । प्रदत्तं । तथा या अरातयोऽदानशीलाः शत्रुभूताः प्रजासा युयुतं । सोतुभ्यः पृथक्कृतं ॥

यदंतरिक्षे यद्वि यत्पंच मानुषाँ अनु । नृम्यं तद्वत्तमश्विना ॥२॥

यत् । अंतरिक्षे । यत् । दिवि । यत् । पंच । मानुषान् । अनु । नृम्यं । तत् । धत्तं । अश्विना ॥२॥

अंतरिक्षे गंधर्वादिभिः सेविते मध्ये लोके यदृम्यं धनमस्ति । दिवि सुलोके च यदस्ति । पंच पंचसंख्या-काष्माणुषाण्युपानु ॥ लक्षणेऽग्नोः कर्मप्रवचनीयत्वं । कर्मप्रवचनीययुक्त इति द्वितीया ॥ पंचविधा मनुष्या निषादपंचमाश्वत्थारो वर्णा यत्र वर्तते तत्र वेह लोके यदृम्यं धनमस्ति । हे अश्विनी तन्निविधं नृम्यं धनं धत्तं । अस्माभ्यं प्रयच्छतं ॥

ये वां दंसाँस्यश्विना विप्रासः परिमामृशुः । एवेत्काखस्य बोधतं ॥३॥

ये । वां । दंसाँसि । अश्विना । विप्रासः । परिऽममृशुः । एव । इत् । काखस्य । बोधतं ॥३॥

हे अश्विनी वां युवयोः संबन्धीनि दंसांसि कर्माणि परिचरणात्मकानि ये विप्रासो विप्रा मेधाविनो यजमानाः परिमामृशुः परिमृशंति पुनःपुनः स्मृशंति । अनुतिष्ठंतीत्यर्थः । यथा तदीयानि परिचर्यानि युवां जानीथः एवेदेषमेव काखस्य कण्वपुषस्य मम परिचरणं बोधतं । अवगच्छतं ॥

अयं वां घर्मो अश्विना स्तोमेन परि विच्यते ।

अयं सोमो मधुमान्वाजिनीवसू येन वृषं चिकेतथः ॥४॥

अयं । वां । घर्मः । अश्विना । स्तोमेन । परि । सिच्यते ।

अयं । सोमः । मधुऽमान् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । येन । वृषं । चिकेतथः ॥४॥

हे अश्विनी वां युवयोः संबन्धयं घर्मः प्रवर्ग्यं स्तोमेन सोमिण अक्सामरूपेण परि विच्यते । आर्द्रो-क्रियते । यथा युवयोरनुमिकरो भवति तथा क्रियत इत्यर्थः । यथा । घर्मस्य हविष आधारभूतो महावीरो घर्मः । स स्तोमेन सोतयेन पयसा परि विच्यते । आसिच्यते वां युवयोरर्थं । अपि च हे वाजिनीवसू अन्नवज्रनी अर्थ सोमस्यार्तीयसवनिको मधुमान्वाधुर्यवान् युवाभ्यां दीयते । येन युवां वृषमावरकं शत्रुं चिकेतथः हंतव्यतया जानीथः । अर्थ घर्मः सोमस्येत्युभयपान्वयः ॥

यदप्सु यद्वनस्पती यदोषधीषु पुरुदंससा कृतं । तेन माविष्टमश्विना ॥५॥

यत् । अप्सु । यत् । वनस्पती । यत् । ओषधीषु । पुरुऽदंससा । कृतं । तेन । मा ।

अविष्टं । अश्विना ॥५॥

हे पुरुदंससा वज्रकर्माणावश्विनी अप्सुदक्षेण यज्ञिवजं कृतं युवामकाष्ठं । करोतिर्बुद्धिं मंथे चक्षेत्वादिना बुद्धिर्बुद्धं । तथा वनस्पती । वनानां पतिर्वनस्पतिः ॥ पारस्करादित्यात्सुद । उभे वनस्पत्यादिव्यति पूर्वोत्तरप-दयोर्युगपत्प्रकृतित्वात् । जाती वेदमेकवचनं । वनस्पतिषु वृक्षेषु यज्ञं भवजं युवामकुरुतं । ओषधीषु । औषः पाकं आयु धीयत इत्योषधयो ग्रीष्मादयः । कर्मजधिकरणे वेति दधातिरधिकरणे विप्रत्ययः । दासीमारा-

दिषु पठितत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । श्रीषधेय विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घः ॥ श्रीह्यादिष्वोषधीषु च यज्ञेष्वं
कृतं युवामकाष्टं । हे अश्विनाश्विनी तेन सर्वेण भेषजेन मा मामविष्टं । रक्षतं ॥ अयतेर्लोडि सिद्धञ्जलमिति
बज्रकणहणात्सिप् । तत् इदं ॥ ३० ॥

यज्ञासत्या भुरण्यथो यज्ञा देव भिषज्यथः ।

अयं वां वत्सो मतिभिर्न विंधते हविष्मंतं हि गच्छथः ॥ ६ ॥

यत् । नासत्या । भुरण्यथः । यत् । वा । देवा । भिषज्यथः ।

अयं । वां । वत्सः । मतिभिः । न । विंधते । हविष्मंतं । हि । गच्छथः ॥ ६ ॥

हे नासत्या सत्यस्वभावावश्विनी यद्यी युवां भुरण्यथः सर्वं जगत्पोषयथः ॥ भुरण धारणपोषणयोः ।
कंङ्गादिः ॥ हे देवा दानादिगुणयुक्तावश्विनी ॥ क्वांसः साहितिको ह्रस्वः ॥ यदा । यौ च युवां भिषज्यथः
सर्वस्य प्राणिजातस्य भिषज्यं रोगोपशमनं कुरुथः ॥ भिषज् चिकित्सायां । अयमपि कंङ्गादिः ॥ तौ वां युवामयं
वत्सः स्तोता मतिभिर्मननोद्यैः केवलीः स्तोत्रैर्न विंधते । न विंधते । न क्षमते ॥ वर्णविकारक्वांसः ॥ कृत इति
चित् उच्यते । हविष्मंतं हविर्भिर्युक्तं स्तोतारं हि युवां गच्छथः । तस्माद्युवां हविर्भिर्युक्ताः स्तोत्रैः प्रसीदथ
इति भावः ॥

प्रथम्यै महावीरि गोपयस्वासिच्यमान आ नूनमित्थिषानुवक्तव्या । सूच्यते हि । आ नूनमश्विनोर्हृषिरिति
गव्य आ मुते सिंचत अयमित्याजे । आ० ४. ७. इति ॥

आ नूनमश्विनोर्हृषिः स्तोमं चिकेत वामया ।

आ सोमं मधुमत्तमं घर्मं सिंचादथर्वणि ॥ ७ ॥

आ । नूनं । अश्विनोः । हृषिः । स्तोमं । चिकेत । वामया ।

आ । सोमं । मधुमत्तमं । घर्मं । सिंचात् । अथर्वणि ॥ ७ ॥

हे अश्विनी यदा युवामागच्छेयाथां तदानीं युवयोरश्विनोः स्तोमं स्तोत्रमुषिर्मचद्रष्टा वामया वगनीय-
योत्कृष्टया बुद्ध्या नूनमवश्रमा चिकेत । अभिजानीयात् ॥ कित ज्ञाने । क्वांसो णिट् ॥ तथा मधुमत्तममति-
श्रेयसं मधुरं स्तोमं घर्मं प्रथम्यसंबन्धि घर्मोक्तं हविषाथर्वण्यहंसकेऽपी । यदा । अथर्वो अश्विः । तेन निर्मेयितो
ऽपिषपचारद्वयवैद्युच्यते । अथर्वणा निर्मेयनं च त्वामपि पुष्करादधि । अ० ६. १६. १३. इत्यादिनिगमांतरे
ऽवगम्यते । तस्मिन्प्राया सिंचात् । आसिंचेत् । प्रचिपेत् । अतः शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥

आ नूनं रघुवर्तनिं रथं तिष्ठथो अश्विना ।

आ वां स्तोमा इमे मम नभो न चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

आ । नूनं । रघुवर्तनिं । रथं । तिष्ठथः । अश्विना ।

आ । वां । स्तोमाः । इमे । मम । नभः । न । चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

हे अश्विनी रघुवर्तनिं सघुवर्तनं शीघ्रगमनं रथं नूनमवश्रमिदानीमेवा तिष्ठथः । आतिष्ठतं । अधिरोहतं ॥
वाचमूत्रमूत्रमिति सघोर्लकारस्य रेफः ॥ मम मदीया इमे स्तोमाः स्तोत्राणि नभो न सूर्यमिव तेजस्विनी
वां युवामा चुच्यवीरत । आच्यवते । अभिगच्छति । यदा । अयतिरचांतमोचितकथं । आच्यवर्तति । युवा-
मभिप्रापयति ॥

यद्द्य वां नासत्योक्थैराचुच्युवीमहि । यद्वा वाणीभिरश्विनेवेत्काण्वस्य बोधतं ॥९॥
 यत् । अद्य । वां । नासत्या । उक्थैः । आऽचुच्युवीमहि । यत् । वा । वाणीभिः ।
 अश्विना । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतं ॥९॥

हे नासती अवेदानीमुक्थैः शस्त्रैर्यथा येन प्रकारेण वां युवामाचुच्युवीमहि आगमयेम हे अश्विनी यदा यथा वाणीभिश्चकथयतिरिक्ताभिरपि वाग्भिः स्तुतिभिर्युवामागमयेम एवेदेवमेव तथैव काण्वस्य मम तदुक्थादिकं बोधतं । अवगच्छतं ।

यद्वां कक्षीवाँ उत यद्वाश्च ऋषिर्यद्वां दीर्घतमा जुहाव ।
 पृथी यद्वां वैन्यः सार्दनेष्वेवेदतो अश्विना चेतयेथां ॥१०॥
 यत् । वां । कक्षीवान् । उत । यत् । विऽञ्जश्च । ऋषिः । यत् । वां । दीर्घतमाः । जुहाव ।
 पृथी । यत् । वां । वैन्यः । सार्दनेषु । एव । इत् । अतः । अश्विना । चेतयेथां ॥१०॥

हे अश्विनी वां युवां कक्षीवागृषिर्यथा जुहाव तुष्टाव । उतापि च ऋषि एतत्संज्ञ ऋषिश्च यथा जुहाव । यथा च वां युवां दीर्घतमा ऋषिर्जुहाव । सार्दनेषु यज्ञगृहे वैन्यो वेनस्व पुत्रः पुष्येत्संज्ञो राजर्षिर्वा युवां यथा जुहाव तुष्टाव । एवेदेवमेव स्तुवतो ममात् इदं सोचं ॥ इदंशब्दाद्वितीयार्थे तसिः ॥ हे अश्विनी चेतयेथां । जानीतं ॥ ॥३१॥

यातं छर्दिष्या उत नः परस्या भूतं जगत्पा उत नस्तनूपा ।
 वर्तिस्तोकाय तनयाय यातं ॥११॥
 स्तुतं । छर्दिऽपौ । उत । नः । परऽपा । भूतं । जगत्ऽपौ । उत । नः । तनूऽपा ।
 वर्तिः । तोकाय । तनयाय । यातं ॥११॥

हे अश्विनी छर्दिष्यी । छर्दिरिति गृहनाम । तस्यासदीयस्य पालकौ संतो युवां यातं । आगच्छतं । उतापि च नोऽस्माकं परस्या परमतिशयेन पालकौ भूतं । भवतं ॥ पारस्करादिवात्सुट् । तथा जगत्पौ सर्वस्य जगतो जंगमस्य प्राणिजातस्यासदीयस्य पालकौ भवतं । उतापि च नोऽस्माकं तनूपा तनूनां शरीराणां तनयानां वा पालकौ भवतं । एतत्सर्वार्थं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य तनयाय तनयस्य पौत्रस्य चासदीयस्य वर्तिर्गृहं यातं । गच्छतं ॥

यदिद्रेण सरथं याथो अश्विना यद्वा वायुना भवथः समोक्सा ।
 यदादित्येभिर्ऋभुभिः सजोषसा यद्वा विष्णोर्विक्रमणेषु तिष्ठथः ॥१२॥
 यत् । इद्रेण । सऽरथं । याथः । अश्विना । यत् । वा । वायुना । भवथः । संऽओक्सा ।
 यत् । आदित्येभिः । ऋभुऽभिः । सऽजोषसा । यत् । वा । विष्णोः । विऽक्रमणेषु ।
 तिष्ठथः ॥१२॥

हे अश्विनी इद्रेण सह सरथं समानमेकं रथमास्थाय यद्यदि याथः गच्छथः । यदा यदि वा वायुना सह समोक्सा समाननिवासी भवथः । यद्यदि वादित्येभिरदितिपुत्रैर्भिर्वादिभिर्ऋभुभिश्च सजोषसा सह प्रीयमाणी वर्तथि । यदा यदि वा विष्णोर्विक्रमणेषु विष्णुना देवेन विक्तातेषु त्रिषु लोकेषु तिष्ठथः । अतः सर्वसादपि ज्ञानादानच्छतमिति शेषः ॥

यद्वाग्भिनावहं हुवेय वाजसातये । यत्पृत्सु तुर्वये सहस्तच्छेष्टमग्निनोरवः ॥ १३ ॥
 यत् । अग्नि । अग्निनौ । अहं । हुवेय । वाजसातये । यत् । पृत्सु । तुर्वये । सहः ।
 तेत् । अहं । अग्निनोः । अरवः ॥ १३ ॥

यद्यदाहमग्निनी वाजसातये संयामार्थं ऋषेय आह्वयेय अग्निदानीं तावागच्छतमिति शेषः । पृत्सु
 पृत्तनासु संयामेषु तुर्वये शत्रूणां हिंसने यत्सहः शत्रूणामभिभवितु रक्षणमग्निनोः तद्वो रक्षणं अहं प्रशस्ततमं ।
 अतस्त्वावाहयामीति भावः ॥

आ नूनं यातमग्निनेमा हव्यानि वां हिता ।
 इमे सोमांसो अधि तुर्वशे यदाविमे कर्षेषु वामथ ॥ १४ ॥
 आ । नूनं । यातं । अग्निना । इमा । हव्यानि । वां । हिता ।
 इमे । सोमांसः । अधि । तुर्वशे । यदौ । इमे । कर्षेषु । वां । अथ ॥ १४ ॥

हे अग्निनी नूनमवश्ममा यातं । आगच्छतं । इमेमानि पुरोवर्तीनि हव्यानि हवींषि वां युवाभ्यां हिता
 हिताणि । यदा । युवयोरर्थं विहितानि कृतानि । इमे च सोमांसः सोमासुर्वशे यदौ च वर्तमानाः । वां
 युवाभ्यां युवयोरर्थं संस्कृता वा ॥ अधिः सप्तम्यर्थागुवादकः ॥ अद्यापि च कर्षेषु कर्षयुषेष्वासासु चमे
 सोमा वां युवाभ्यां हिताः । अत आयातमित्यर्थः ॥

यन्नासत्या पराके अर्वाके अस्ति भेषजं ।
 तेन नूनं विमदाय प्रचेतसा छर्दिर्वत्साय यच्छतं ॥ १५ ॥
 यत् । नासत्या । पराके । अर्वाके । अस्ति । भेषजं ।
 तेन । नूनं । विमदाय । प्रचेतसा । छर्दिः । वत्साय । यच्छतं ॥ १५ ॥

हे नासत्यावग्निनी पराके दूरदेशे अर्वाके समीपे च यद्युवयोः संबंधि भेषजं रोगोपशमनकारकमस्ति तेन
 भेषजेन सहितं छर्दिर्गृहं हे प्रचेतसा प्रकटज्ञानावग्निनी विमदाय । सुप्तोपममेतत् । एतत्संज्ञायेवर्षे वत्साय
 नूनमवश्मं प्रयच्छतं ॥ ३२ ॥

अभुत्सु प्र देव्या साकं वाचाहमग्निनोः । व्यावर्देव्या मतिं वि रातिं मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥
 अभुत्सि । ऊं इति । प्र । देव्या । साकं । वाचा । अहं । अग्निनोः । वि । आवाः । देवि ।
 आ । मतिं । वि । रातिं । मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥

अग्निनोः संबंधित्वा देव्या द्योतमानया वाचा क्षुतिरूपया साकं सहार्हं प्राप्तुस्ति । प्रयुज्योऽस्मि । उ इति
 पूरणः । हे देवि द्योतमान उषः त्वं च मतिं मया कृतां क्षुतिमाभिलक्ष्य आवाः । तमांसि विवृणु । अपनमय ।
 प्रकाशयेत्यर्थः ॥ वृणोतीत्यहोरे नुक्ति मंषे चक्षेत्वादिना विवृणु । अहं कपि दृष्टत रत्नादानमः ॥ अपि च
 मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः क्षीतुभ्योऽस्मभं रातिं धनं आवाः । प्रकाशय ॥

प्र बोधयोषो अग्निना प्र देवि सूनृते महि ।
 प्र यज्ञहोतरानुषकप्र मदाय अर्वा नृहत् ॥ १७ ॥

प्र । बोधय । उषः । अश्विना । प्र । देवि । सूनृते । महि ।

प्र । यज्ञोऽहोतः । आनुषक् । प्र । मदाय । अर्वः । बृहत् ॥ १७ ॥

हे उषः अश्विनी देवी प्र बोधयास्तत्त्वोचस्व अवगार्थं । हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे सूर्यं सुष्ठु जेपि हे महि महति इत्थंमहाभागा त्वमश्विनी प्र बोधय । हे यज्ञोतर्कज्ञानां यष्ट्यानां देवानामाज्ञातर्होतृत्वा आनुषगनुषक्तं संततं यथा भवति तथाश्विनी सुतिभिः प्र बोधय । तथा मदायाश्विनोर्मदोत्पादनार्थं बृहत्-
हृत्स्वः अवगर्णीयं सोमलक्षणमन्नमन्त्राभिः कल्पितं ॥

यदुषो यासि भानुना सं सूर्येण रोचसे । आ हायमश्विनो रथो वर्तिर्यीति नृपाय्यं ॥ १८ ॥

यत् । उषः । यासि । भानुना । सं । सूर्येण । रोचसे । आ । ह । अयं । अश्विनोः ।

रथः । वर्तिः । याति । नृऽपाय्यं ॥ १८ ॥

हे उषः भानुना दीप्त्या सह यद्यदा यासि गच्छसि तदानीं सूर्येण सं रोचसे । सम्यग्दीप्यसे । अपि च तस्मिन्समयेऽश्विनोरथं रथो नृपाय्यं यन्मभिर्नृभिर्नृत्विभिः पाकनीयं वर्तिर्यज्ञगृहमा याति ह । आगच्छति खलु ॥

यदापीतासो अश्वो गावो न दुह ऊर्धभिः ।

यद्वा वाणीरनूषत प्र देवयंतो अश्विना ॥ १९ ॥

यत् । आऽपीतासः । अश्वः । गावः । न । दुहे । ऊर्धऽभिः ।

यत् । वा । वाणीः । अनूषत । प्र । देवऽयंतः । अश्विना ॥ १९ ॥

यद्यदापीतास आ समन्तात्पीतवर्णा अश्वः सोमसता ऊर्धभिर्गावो न गाव इव दुहे रसं दुहति ॥ नोपस्त आत्मनेपदेष्विति तन्नोपः । ब्रह्मं ब्रह्मसीति ब्रह्मगमः ॥ यद्वा यदा च देवयंतो देवाभ्यामयमाना अश्विजो वाणीर्वाचः सुतीरनूषत असुवन् । अजुर्वन्निर्त्यर्थः । तदाश्विनी देवी प्रावतं । प्ररचतं ॥

प्र शुक्लाय प्र श्वसे प्र नृषाद्याय शर्मणे । प्र दक्षाय प्रचेतसा ॥ २० ॥

प्र । शुक्लाय । प्र । श्वसे । प्र । नृऽसद्याय । शर्मणे । प्र । दक्षाय । प्रऽचेतसा ॥ २० ॥

प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानावश्विनी शुक्लाय शीतमानायास्त्राय यशसे वा ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ शुक्लार्थमस्मान् प्ररचतं । श्वसेऽस्त्राय च प्ररचतं । नृषाद्याय नृभिः सोढव्याय शर्मणे सुखाय च प्ररचतं । दक्षाय वृद्धार्थं प्ररचतं । यद्वा ॥ शुक्लायेत्यादी क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ शुक्लादीन्वस्त्राभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

यन्नूनं धीभिरश्विना पितुर्योनां निषीदयः । यद्वा सुस्त्रेभिरुक्थ्या ॥ २१ ॥

यत् । नूनं । धीभिः । अश्विना । पितुः । योनां । निऽसीदयः । यत् । वा । सुस्त्रेभिः ।

उक्थ्या ॥ २१ ॥

हे अश्विनी पितुः पाकयितुर्बुक्कोक्तस्य संबंधिनि योना योनी स्त्राने यद्यदि धीभिः कर्मभिः सह निषीदयः निवसयः । यद्वा यदि वा हे उक्थ्योक्थ्यौ प्रशस्ती सुस्त्रेभिः सुस्त्रीः सुस्त्रीः सह निवसयः । तदास्त्राभिः सुती संतावागच्छतमिति शेषः । अथवा । पितुः पाकयितुर्बुक्कोक्तस्य संबंधिनि योनी यज्ञगृहे धीभिः सुतिभिः

सार्धं यदि निवसथः यदि च सुखैः सुखकीर्तयिर्मिच्छ सह निवसथः तर्ह्यानच्छतं । नूनमिति पदपूरणः । जतं च यास्तेन । अथापि पदपूरणः । नूनं सा ते प्रति वरं करिषि । नि० १. ७. । इति ॥ ३३ ॥

यत्स्थ इति वक्तुं पंचमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रगाथस्वार्थमाश्विनं । आया नृहती । द्वितीया मध्येज्योतिस्त्रिदुप्यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः । अगु० ९. ८. । इत्युक्तलक्षणसम्भावात् । तृतीयानुष्टुप् । चतुर्थ्यासारपंक्तिः । अंती वेदासारपंक्तिः । अगु० ८. ७. । इति हि तल्लक्षणं । पंचमी नृहती षष्ठी सतो नृहती । तथा चानुक्रांतं । यत्स्थः यद् प्रगाथोऽपञ्चनृहती मध्येज्योतिरनुष्टुप्सारपंक्तिः प्रगाथ इति ॥ प्रातरनुषाकाश्विने कृतौ बाह्वेते वंद-
स्वाश्विनशस्त्रे वेदं सूक्तं । सूच्यते हि । शुक्ली वां यत्स्थ इति बाह्वेतं । आ० ४. १५. । इति ॥

यत्स्थो दीर्घप्रसन्नानि यद्वादो रौचने दिवः ।

यद्वा समुद्रे अध्याकृते गृहेऽत आ यातमश्विना ॥ १ ॥

यत् । स्थः । दीर्घऽप्रसन्नानि । यत् । वा । अदः । रौचने । दिवः ।

यत् । वा । समुद्रे । अधि । आऽकृते । गृहे । अतः । आ । यातं । अश्विना ॥ १ ॥

हे अश्विनी दीर्घप्रसन्नानि । प्रसीदंतिषु देवा इति प्रसन्नानो यज्ञगृहाः । दीर्घा आयताः प्रसन्नानो यस्मिन् तस्मिन्नेके यदादि स्थाः भवथः वर्तंथे । यद्वा यदि वादोऽमुष्मिन्दिनो युलोकस्य संबन्धिनि रौचने रौचमाने स्थाने भवथः । यद्वा यदि वा समुद्रेऽंतरिक्षे । समुद्रवंत्यस्मादाप इति समुद्रमंतरिक्षं । तस्मिन् । आकृते निर्मिते गृहेऽधिवसथः । अतस्त्रितयादपि स्थानात् हे अश्विनी आ यातं । आगच्छतं ॥

यद्वा यज्ञं मनवे संमिमिक्षयुरेवेत्काखस्य बोधतं ।

बृहस्पतिं विश्वान्देवाँ अहं हुव इन्द्राविष्णू अश्विनावाग्नुहेषसा ॥ २ ॥

यत् । वा । यज्ञं । मनवे । संऽमिमिक्षयुः । एव । इत् । काखस्य । बोधतं ।

बृहस्पतिं । विश्वान् । देवान् । अहं । हुवे । इन्द्राविष्णू इति । अश्विनौ । आग्नुऽहेषसा ॥ २ ॥

हे अश्विनी यद्वा यथा वा येन वा प्रकारेण मनवे प्रजापतये यज्ञमाग्राय यज्ञं संमिमिक्षयुः संसितवन्तौ युवां कृतवन्तौ एवेदेवमेव काखस्य कण्वगोत्रस्य मम यज्ञं कर्तुं बोधतं । अवगच्छतं । अपि च बृहस्पतिं बृहतां देवानां पतिं देवपुरोहितं विश्वान् सर्वाश्विनादीन् देवाँ इन्द्राविष्णू चाग्नुहेषसा ग्रीष्माश्वी । यद्वा ॥ हेतु शब्दे ॥ शीघ्रं सर्वत्र श्रेष्ठमानी सूर्यमानावश्विनी चाहं ऊवे । आहूये ॥

त्या न्वऽश्विना हुवे सुदंससा गृभे कृता । ययोरस्ति प्र यः सख्यं देवेष्वध्यायं ॥ ३ ॥

त्या । नु । अश्विना । हुवे । सुऽदंससा । गृभे । कृता । ययोः । अस्ति । प्र । नः । सख्यं ।

देवेषु । अधि । आयं ॥ ३ ॥

त्या त्वी पूर्वोक्तीगुणावश्विनी नु चिप्रमहं ऊवे । आहूयामि । कीदृशी । सुदंससा शोभनकर्माणी गृभे यद्वा यद्वायास्माभिर्दत्तानां इविशं स्वीकरणायास्माभ्यं धनदानाय वा कृता कृतौ प्रादुर्भूती देवेषु मध्ये ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ ययोरश्विनोराखमात्रं नोऽस्माकं सख्यं सखित्वं प्राप्ति प्रभवति उत्कर्षेण वर्तते तौ ऊव इत्यन्वयः ॥

ययोरधि प्र यज्ञा असूरे संति सूरयः ।

ता यज्ञस्याध्वरस्य प्रचेतसा स्वधाभिर्या पिबतः सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

ययोः । अधि । प्र । यज्ञाः । असूरे । संति । सूरयः ।

ता । यज्ञस्य । अध्वरस्य । प्रचेतसा । स्वधाभिः । या । पिबतः । सोम्यं । मधु ॥ ४ ॥

यथोरन्धिनोरधुपरि यज्ञा ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यागाः प्र संति प्रभवन्ति । अस्मिन् यज्ञशिरसोऽन्धिनां संधानात् । तथा च यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यतेऽप्युपक्रम्य तैत्तिरीयम् । तावेतन्नश्चशिरः प्रत्यध्वनां यद्वाधिनो गृह्यति यज्ञस्य निष्कृति । ति० सं० ६. ४. ९. ५. । इति । असूरे सोचरहितिऽपि देशे यथोक्त सूरयः सोतारः संति तावन्निगाध्वरस्य हिंसाप्रत्यवावरहितस्य यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः प्रचेतसा प्रकृष्टं ज्ञातारी स्वधाभिर्वर्जितुभिः सुतिमिराहुयामीति शेषः । या यावन्धिनौ सोम्यं सोममयं मधु मधुरं सोमरसं पिबतः ॥

यद्वाधिनो वपाग्यत्माकस्थो वाजिनीवसू ।

यद्वाधिनो नवि तुर्वशे यदौ हुवे वामथ मा गतं ॥ ५ ॥

यत् । अद्य । अध्विनौ । अपाक् । यत् । प्राक् । स्थः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

यत् । दुस्यवि । अनवि । तुर्वशे । यदौ । हुवे । वा । अथ । मा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे अध्विनी अध्वेदानीं यद्यप्यपाक् प्रतीच्यां दिशि स्तः भवथः वर्तेथे । हे वाजिनीवसू अन्नवज्रणी यद्यदि प्राक् प्राच्यां दिशि स्तः भवथः । यद्यदि वा द्रुह्यप्रभृतिषु चतुर्षु सोतुषु संनिहिती भवथः । एवं सर्वथ संनिहिती वां युवां ज्वे । अहमाहुयामि । अद्यान्तरमेव मा मामा गतं । आगच्छतं ॥

यदन्तरिक्षे पतथः पुरुभुजा यद्वेमे रोदसी अनु ।

यद्वा स्वधाभिरधितिष्ठथो रथमत आ यातमध्विना ॥ ६ ॥

यत् । अन्तरिक्षे । पतथः । पुरुऽभुजा । यत् । वा । इमे इति । रोदसी इति । अनु ।

यत् । वा । स्वधाभिः । अधिऽतिष्ठथः । रथं । अतः । आ । यातं । अध्विना ॥ ६ ॥

हे पुरुभुजा बहूनां पाण्यितारी बह्वहविषो भोक्तारी वा यद्यन्तरिक्षे पतथः गच्छथः । यद्वा यदि वेमे रोदसी आवापुधिष्वानुसक्त्य गच्छथः । यद्वा यदि वा स्वधाभिरात्मीयैस्तेजोभिर्वर्जैर्वा सार्धं रथमध्वि-
तिष्ठथः रथ उपविशथः ॥ अधिशीकृत्सासामित्वाधारस्य कर्मसंज्ञा ॥ अतः सर्वस्यात्स्थानात् हे अध्विनी आ यातं । आगच्छतं ॥ ॥ ३४ ॥

त्वमपि इति दशर्षं षष्ठं सूक्तं कण्वगोषस्य वत्सस्वार्चमापेयं । आद्या प्रतिष्ठागायत्री अष्टकसप्तकषट्कोपेत-
त्वात् । द्वितीया वर्धमाना बद्धसप्तकाष्टकोपेतत्वात् । तथा चोक्तं । बद्धसप्तकाष्टकैव वर्धमाना विपरीता प्रतिष्ठेति । दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चागुक्तांतं । त्वमपि दश वत्स आपेये गायत्रेऽत्या त्रिष्टुबाद्या प्रतिष्ठोपाद्या वर्धमानेति ॥ प्रातरनुवाकस्यापेये ऋती गायत्रे कंदस्याध्विनशस्त्रे चोत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूत्र्यते हि । त्वमपि व्रतपा इत्युत्तमामुच्यते । आ० ४. १३. । इति ॥ व्रातपत्न्यामाद्यानुवाक्या । सूचिगुं च । त्वमपि व्रतपा अस्मि यदौ वयं प्रमिनाम व्रतानि । आ० ३. १३. । इति ॥

॥ त्वमपि व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्व । त्वं यज्ञेष्वीडाः ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । व्रतऽपाः । असि । देवः । आ । मर्त्येषु । आ । त्वं । यज्ञेषु । ईडाः ॥ १ ॥

हे अपि देवो ज्योतमानस्त्वं मर्त्येष्व मनुष्येषु च देवेषु च मध्ये व्रतपा अस्मि । व्रतानां कर्मणां रक्षिता भवसि । अतः कारणावधेयं त्वमीदृशः सुखोऽसि ॥

त्वमसि प्रशस्यो विदधेषु सहन्त्य । अये रथीरध्वराणां ॥२॥

त्वं । असि । प्रशस्यः । विदधेषु । सहन्त्य । अये । रथीः । अध्वराणां ॥२॥

हे सहत्ये शत्रूणामभिभवितरपि विदधेषु यक्षिषु त्वं प्रशस्यः सुखोऽसि । अध्वराणां यागानां रथीर्मेता च भवसि ॥

स त्वमस्मदप द्विषो युयोधि जातवेदः । अदेवीरमे अरांतीः ॥३॥

सः । त्वं । अस्मत् । अप । द्विषः । युयोधि । जातवेदः । अदेवीः । अमे । अरांतीः ॥३॥

हे जातवेदो आतानां वेदितरपि स पूर्वोक्तगुणस्त्वमस्मदस्मत्तो द्विषो द्वेष्टृश्चभूय युयोधि । पुषङ्कुष । अदेवीरासुरीररातीः शत्रुसेनाश्च पुषङ्कुष ॥

अंति चित्संतमहं यज्ञं मर्तस्य रिपोः । नोप वेषि जातवेदः ॥४॥

अंति । चित् । संतं । अहं । यज्ञं । मर्तस्य । रिपोः । न । उप । वेषि । जातवेदः ॥४॥

हे जातवेदः अंति चिदंतिकेऽपि संतं भवंतं समीपे विद्यमानमपि रिपोरस्माच्छत्रोर्मर्तस्य मनुष्यस्य यज्ञं नोप वेषि । अहश्चोऽवधारणे । नैव कामयसे ॥

मर्तो अमर्त्यस्य ते भूरि नाम मनामहे । विप्रासो जातवेदसः ॥५॥

मर्तोः । अमर्त्यस्य । ते । भूरि । नाम । मनामहे । विप्रासः । जातवेदसः ॥५॥

मर्तोः मनुष्या विप्रासो मेधाविनो वयं हे अपि जातवेदसो आतानां वेदितुरमर्त्यस्य मरणरहितस्य देवस्य भूरि विस्तृतं नाम खोचं मनामहे । आनीमः । कुर्म इति यावत् ॥ ३५ ॥

विप्रं विप्रासोऽवसे देवं मर्तास ऊतये । अयिं गीर्भिर्हवामहे ॥६॥

विप्रं । विप्रासः । अवसे । देवं । मर्तासः । ऊतये । अयिं । गीः । ऽभिः । हवामहे ॥६॥

विप्रासो मेधाविनो मर्तासो मर्ता मनुष्या वयं विप्रं मेधाविनं देवं दानादिगुणयुक्तमभिमवसे हविर्भिर्गोपयितुमूतयेऽस्माकं रचयार्थं च गीर्भिर्हवामहे । आह्वयामहे ॥

आभिर्गोपयितुं यक्षिषु तृतीयसवन आ ते वत्स इति वैकल्पिकः खोचियक्षुचः । सुषितं च । आ ते वत्सो मर्तो यमदापि खूरं रयिं भर । आ० ७. ८. इति ॥

आ ते वत्सो मनो यमत्परमाञ्जितस्थ्यात् । अये त्वांकामया गिरा ॥७॥

आ । ते । वत्सः । मनः । यमत् । परमात् । चित् । सधऽस्थ्यात् । अये । त्वां । कामया । गिरा ॥७॥

हे अपि वत्स ऋषिसो तव मनः परममसिद्धत्वादापि सधस्तात्सहस्रानाद्युक्तोकादा यमत् । आयमयति । केन साधनेन । त्वांकामया त्वामभिजयन्त्या गिरा सुखा ॥

पुरुषा हि सदृङ्गसि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥८॥

पुरुषा । हि । सदृङ्गः । असि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रभुः । समत्सु । त्वा । हवामहे ॥८॥

हे अपि पुरुषा हि ब्रह्मणो देशेषु त्वं सदृङ्गसि । समानं ब्रह्मा भवसि । अत एव विश्वाः सर्वा विशः प्रजा अनुजस्य प्रभुरीश्वरो भवसि । ईदृशं त्वां समत्सु संयामेयु रचयार्थं हवामहे । आह्वयामहे ॥

समस्त्वग्निमवसे वाजयंतो हवामहे । वाजेषु चिचराधसं ॥९॥

सुमत्सु । अग्निं । अवसे । वाजऽयंतः । हवामहे । वाजेषु । चिचराधसं ॥९॥

समस्तु सहमदनेषु संयामेषु वाजयंतो बलमिच्छंतो ययमवसे रक्षणार्थमग्निं हवामहे । कीदृशं । वाजेषु संयामेषु चिचराधसं वायनीयधनं ॥

प्रत्नो हि कमीद्व्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नय्यश्च सत्ति ।

स्वां चाग्ने त्वं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमा यजस्व ॥१०॥

प्रत्नः । हि । कं । ईद्व्यः । अध्वरेषु । सनात् । च । होता । नय्यः । च । सत्ति ।

स्वां । च । अग्ने । त्वं । पिप्रयस्व । अस्मभ्यं । च । सौभगं । आ । यजस्व ॥१०॥

हे अग्ने अध्वरेषु यक्षिष्वीद्व्यः सुत्यस्त्वं प्रत्नो हि चिरंतनः खलु भवसि । कमिति पूरकः । तथा सनाच्चिर-
कालादारभ्य होता देवानामाह्वाता च सन्नयः सुत्यश्च सन् सत्ति । यज्ञेषु निधीदसि । हे अग्ने देवानां
हविर्वहस्त्वं स्वां च तन्वमात्मीयं च शरीरं पिप्रयस्व । त्वदीयेषु हविर्भोगेन तर्पय । अस्माभ्यं सोतुभ्यश्च सौभगं
सुभगत्वं वा यजस्व । प्रदेहि ॥ सुभगशब्दाद्वाग्वार्थं सुभगात्त्वं इत्युक्ताचादिषु पाठादह्प्रत्ययः ॥ ३६ ॥

वेदार्थश्च प्रकाशेन तमो हादं निवारयन् । पुमर्थीत्यतुरो देयादिवातीर्थमहेत्तरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासनाय्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं गत्वा कृतकृत्वाः सुखं गमामि मज्जानमं ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेचरं ॥

इत्थं पंचमाष्टकं व्याख्यायिदानीमुषिच्छंदोदेवताविनियोगप्रदर्शनपुरःसरं षष्ठस्य प्रथमोऽध्यायो व्याख्या-
तुमारभ्यते ॥ अष्टममंडलस्य द्वितीयेऽनुवाके षट् सूक्तानि जातानि । य इंद्रेति ऋग्वेदं शतृचं सप्तमं सूक्तं
कण्वगोचस्य पर्वताख्यस्यार्धमोष्णिहमेन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । य इन्द्र ऋग्वेदं शतृचं सप्तमं सूक्तं
निष्कवस्य श्रीष्णिहनुचाशीताविदमादिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । श्रीष्णिही तुचाशीतिर्य इन्द्र
सोमपातम इति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ दशमेऽहनि निष्कवस्य आदितः षड्वचः शंसनीयाः । सूच्यते
हि । य इन्द्र सोमपातम इति षट्कुष्णिहः । आ० ८. १२. । इति ॥ आमिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र
आवसृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । य इन्द्र सोमपातम इन्द्र नो गधि । आ० ७. ८. । इति ॥ तृतीये
पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रेऽप्ययमेव तुचोऽनुरूपः । सूचितं च । इन्द्रः सुतेषु सोमेषु य इन्द्र सोमपातमः । आ०
६. ४. । इति ॥

य इन्द्र सोमपातमो मदः शविष्ठ चेतति । येना हंसि न्यचिणं तमीमहे ॥ १ ॥
यः । इन्द्र । सोमपातमः । मदः । शविष्ठ । चेतति । येन । हंसि । नि । अचिणं । तं । ईमहे ॥ १ ॥

हे इन्द्र यत्त्वं सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पाता । हे शविष्ठ बलवन्तम ॥ शव इति बलनाम । तस्या-
दिर्गतादातिशायनिक इष्टम् । विद्यतोर्नुक् । टिलोपः ॥ हे ईदृशेन्द्र तस्य तव सोमपानजनितो यो मदश्चेतति
सम्यग्जानाति वृचवधादीनि कार्याणि कर्तुं ॥ य इत्यस्य चेततीत्यनेनापि संबंधावधृत्तान्नित्यमिति तिरु-
निहन्त्यते ॥ अथवेतदेवं वाक्यं । हे बलवन्तमेन्द्र सोमपातमः सोमस्य पातुतमो यत्त्वं मदः सोमिर्मादयितव्यस्य-
पेक्षीयः संक्षेपतति ॥ पुष्यव्यत्ययः ॥ चेतसि सम्यग्जानासि ॥ मदोऽनुपसर्ग इति मदः कर्मव्यप ॥ येन सोमपा-
नजनितेन मदेनाचिणमत्तारं राक्षसादिकं नि हंसि नि हिनस्ति निष्कृष्टां हिंसां प्रापयसि तं मदं तावद्वृद्धोपेतं
त्वां वेमहे । याज्जाकर्मायं । याचामहे । यदा ॥ ई गती देवादिकः । छांदसो विकरणस्य नुक् ॥ ईयामहे ।
उपगच्छामः । सुतिभिः संभजामहे इत्यर्थः ॥

येना दशग्वमग्निगुं वेपयंतं स्वर्णरं । येना समुद्रमाविष्ठा तमीमहे ॥ २ ॥
येन । दशग्वं । अग्निगुं । वेपयंतं । स्वः । अनरं । येन । समुद्रं । आविष्ठा । तं । ईमहे ॥ २ ॥

हे इन्द्र येन सोमपानजनितेन मदेन दशग्वं । ये दशभिर्मसैः सप्तासनं परिसमाप्य निरगमन् ते दशग्व-
अनिरसः । तेषामन्यतममग्निगुमधुतगमनमग्निवारितगतिमेतत्संज्ञं पर्यं वेपयंतं तमांसि कर्जयंतं स्वर्णं सर्वस्य
नेतारं सूर्यं चाविष्ठा वृचादेर्द्व्योरपनयनेन ररचिष । येन च मदेन समुद्रमुद्धिमन्तरिचं चाविष्ठा ररचिष ।
त्वदीयं मदं तदंतं त्वां वेमहे । याचामहे । मदे हि सति इष्टः सन्निद्रो बह्म धनं भयच्छति । अतस्तत्कारणस्य
मदस्य याज्रोपपत्ता ॥

येन सिंधुं महीरपो रथौ इव प्रचोदयः । पंचामृतस्य यातवे तमीमहे ॥ ३ ॥
येन । सिंधुं । महीः । अपः । रथान् । इव । प्रचोदयः । पंचां । चतस्य । यातवे । तं । ईमहे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र महीर्महतीरपो वृष्युदकानि सिंधुं खंदनशीलां नदीं समुद्रं वा प्रति येन सोमपानवन्नेन मदेन प्रबोद्धयः प्रेरयसि । तच्च वृष्टांतः । रथानिव । यथा रथिनो रथान् स्वाभिलषितदेशगमनाय प्रेरयंति तद्वत् । अतस्त्वयस्त्वयं पंथां पंथानं मार्गं यातवे यातुं प्राप्तुं तं मदमीमहे । याचामहे ॥

इमं स्तोममभिष्टये घृतं न पूतमद्रिवः । येना नु सद्य ओजसा ववक्षिथ ॥४॥

इमं स्तोमं अभिष्टये घृतं न पूतं अद्रिवः । येन नु सद्यः ओजसा ववक्षिथ ॥४॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्रं घृतं न घृतमिव मंत्रपूतमाज्यमिव पूतं मुष्टमिममसादीयं स्तोमं स्तोत्रं तुष्यस्विति शेषः । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिप्रायि । इष्टस्व धनादेरस्माकं आभाषेत्यर्थः । येन स्तोत्रेण सूयमानः सन्नो जसा-
त्कीयेन वनेन सयस्वदानीमेव क्षुतिसमय एव नु चित्रं ववक्षिथ अस्मान्वहसि अभिलषितं प्रापयसि इमं स्तोममित्यन्वयः ॥

इमं जुषस्व गिर्वणः समुद्र इव पिन्वते । इन्द्र विश्वाभिरुतिभिर्ववक्षिथ ॥५॥

इमं जुषस्व गिर्वणः समुद्रऽइव पिन्वते इन्द्र विश्वाभिः उतिभिः ववक्षिथ ॥५॥

हे गिर्वणो गिरां क्षुतीनां संभक्तः यदा क्षुतिभिः संभजनीयेन्द्र इमं स्तोमं मया क्रियमाणां जुषस्व । शिवस्व । स च स्तोमः समुद्र इव समुद्रो यथा चन्द्रोदयं प्राप्य पिन्वते । वर्धते । अभिधेयस्तेन्द्रगुणगणस्वाधिकेन तत्प्रतिपादिका क्षुतिरपि विसृता भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वस्वामृषि ववक्षिथेत्यनेन युक्तो धेनेति शब्दोऽत्रापि सामर्थ्यान्तेन संबध्यते । अत एवास्व तिक्रुतिरु इति निघाताभावः ॥ हे इन्द्र येन स्तोमेन हेतुना विश्वाभिर्बो-
त्ताभिरुतिभि रश्वाभिर्ववक्षिथ वहसि श्रियांस्त्वान्प्रापयसि ॥ वहेः सन्ततास्त्रिव्यमंत्र इति निवेधादामभावे यस्मिं क्षिति रूपमेतत् ॥ ॥१॥

यो नो देवः परावतः सखित्वनाय मामहे । दिवो न वृष्टिं प्रथयन्ववक्षिथ ॥६॥

यः नो देवः परावतः सखिऽत्वनाय ममहे दिवः न वृष्टिं प्रथयन् ववक्षिथ ॥६॥

यो नो देवो दानादिगुणयुक्त इन्द्रः परावतः परावताहूराद्युलोकादागत्य नोऽस्माकं सखित्वनाय सखि-
त्वाय मामहे धनानि प्रददौ ॥ मंहतिदानकर्मण एतद्रूपं ॥ यदा । अस्माभिः पूज्यते ॥ मह पूजायां । अस्माच्छांसः कर्मणि क्षिप् । उत्तरार्धर्षेः प्रत्ययकृतः । हे इन्द्र दिवो न वृष्टिं दिवः सकाशाद्वृष्टिमिव प्रथयन्नसादीयानि धनानि विसारयन् यस्य ववक्षिथ अस्मान् बोधुमिच्छसि तावृष्टं त्वां क्षीमीति शेषः ॥

ववक्षुरस्य केतव उत वज्रो गर्भस्त्योः । यत्सूर्यो न रोदसी अवर्धयत् ॥७॥

ववक्षुः अस्य केतवः उत वज्रः गर्भस्त्योः यत् सूर्यः न रोदसी इति ।

अवर्धयत् ॥७॥

अक्षिद्रस्व केतवः प्रक्षानान्वस्वक्षुतिविषयाणि । यदा । रथ उन्निष्ठाः पताकाः केतवः । ववक्षुः । अवहन् । अस्माच्छ्रियांसि प्रापयन् । उतापि च गर्भस्त्योः । बाहुनामेतत् । इन्द्रस्व हस्तयोरवस्थितो वज्रश्चावहत् । यद्यदायमिन्द्रः सूर्यो न सर्वस्व प्रेरक आदित्य इव रोदसी आवापुषिष्वी वृष्यादिप्रदानेनावर्धयत् तदा-
नीमित्यर्थः ॥

यदि प्रवृद्ध सत्पते सहस्रं महिषां अघः । आदिष्व इन्द्रियं महि प्र वावृधे ॥८॥

यदि प्रऽवृद्ध सत्पते सहस्रं महिषान् अघः आत् इत् ते इन्द्रियं महि ।

प्र वावृधे ॥८॥

हे प्रवृद्ध प्रकर्षेण महन् हे सत्यते सतामनुष्ठानायां पात्रयितरिद्र सहस्रं सहस्रसंख्याकाभिविधान् । महन्ना-
मैतत् । सुहृतोऽसुरान् वृषादीन् यदि यदायः अवधीः ॥ इतिः स्यादसमेतद्रूपं । यद्वा । असु चदने । नुकि
सिधि मंचे चसेति ध्रुवम् ॥ आदिदन्तरमेव हे इन्द्र ते तथैद्रियं वीर्यं महि महद्भुजं सत्प्र वावृधि ।
प्रकर्षेण वर्धति ॥

इन्द्रः सूर्यस्य रश्मिभिर्न्यर्शसानमौषति । अग्निर्वनेव सासहिः प्र वावृधे ॥ ९ ॥

इन्द्रः । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । नि । अर्शसानं । ओषति । अग्निः । वनाऽइव । ससहिः ।

प्र । वावृधे ॥ ९ ॥

अयमिन्द्रः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिभिः किरणैः करणभूतेरर्शसानं ॥ अर्तिगुणः शुद्ध । उ०
२. ८८. । इत्यु गतावित्यस्यादसानच्प्रत्ययः शुद्धागमस्य । अयं केवलोऽप्यतिराक्पूर्वार्थो द्रष्टव्यः । आरूपस्य
बाधने वर्तते । यथा आर्तिमार्तोः । शत० १३. १. २. ४. । इति ॥ अर्शसानं बाधमानं मंदेहादिकमसुरं न्योषति ।
नितरां दहति ॥ उष दाहि ॥ तत्र दृष्टान्तः । अपिर्वनेव । यथा वनारण्यानि दावानलो भस्मसात्करोति तद्वत् ।
एवं सासहिः शत्रूणामभिभवनशोण इन्द्रः प्र वावृधि । प्रकर्षेण वर्धति ॥

इयं ते अश्रुत्वियावती धीतिरेति नवीयसी । सपर्येती पुरुप्रिया मिमीत इत् ॥ १० ॥

इयं । ते । अश्रुत्वियऽवती । धीतिः । एति । नवीयसी । सपर्येती । पुरुऽप्रिया ।

मिमीति । इत् ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते त्वामियं पुरोवर्तिनी मया क्रियमाणा धीतिः स्मृतिरेति । गच्छति । कीदृशी । अश्रुत्वियावती ।
अती । वसंतादिकादिऽनुष्ठेयं यज्ञकर्म अश्रुत्वियं । तद्वती नवीयस्मृतिश्चेनाभिनवा स्मृतिः । सपर्येती पूजयंती
पुरुप्रिया पुत्र वज्रत्वं प्रीणायिषी सती मिमीत इत् । इन्द्रगतान् गुणान् परिच्छिनत्वेव । माहात्म्यं प्रख्याप-
यत्वेव श्रेयमित्यन्वयः ॥ अनुमीयमानेन यच्छब्देन च योगाश्रितोत्पत्त्यै निघाताभावः । यद्वा । सपर्येती
पुरुप्रियेतीदमयितीत्यनेन संबंधनीयं । अतः पूर्वपदस्य भिन्नवाक्यत्वात् समानवाक्ये युष्मदक्षदादेशा वक्तव्या
इति वचनात्तदपेक्षया निघाताभावे सत्यभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥ १२ ॥

गर्भो यज्ञस्य देवयुः क्रतुं पुनीत आनुषक् । स्तोमैरिन्द्रस्य वावृधे मिमीत इत् ॥ ११ ॥

गर्भः । यज्ञस्य । देवऽयुः । क्रतुं । पुनीति । आनुषक् । स्तोमैः । इन्द्रस्य । वावृधे । मिमीति ।

इत् ॥ ११ ॥

यज्ञस्य यष्टव्यक्षिद्रस्य गर्भो गरिता सोता ॥ नृ शब्दे । अर्तिगुणां मन् ॥ यद्वा ॥ यजेर्भाव एव नृप्रत्ययः ॥
यागस्य गर्भो गुहीतानुष्ठाना । देवयुर्देवं दानादिगुणयुक्तमिन्द्रमात्मन इच्छन्नुपवगनुषक्तमानुपूर्व्येण संततं यथा
भवति तथा क्रतुं प्रज्ञापकं सोमं पुनीति । दृष्टापविषेण शोभयति । इन्द्रपानार्थमिति शेषः । यद्वा । यज्ञस्य
गर्भो दीक्षितः । पुनर्वा एतस्मृत्वजो गर्भं कुर्वति । ऐ० ब्रा० १. ३. । इत्यादि ब्राह्मणं । स देवकामः क्रतुं ज्योतिष्टो-
मादिकमानुषक् । आनुपूर्व्यनामैतत् । यद्वाह यास्तः । आनुषमिति नामानुपूर्व्यस्य । नि० ६. १४. । इति । स
सोतीन्द्रस्य ॥ कर्मणि षष्ठी । इन्द्रविषयेः सोमैः सोमैर्वृद्धिः । वर्धति । यद्वा । वृद्धिना प्रयोज्यन्वापारवाचिना
प्रयोजकन्वापारो लक्ष्यति । सोमैः सोमैस्त्रिंशं वर्धयति । स च सोमैर्मिमीत इत् । इन्द्रस्य गुणजातं परिच्छि-
नत्वेव । अनुगताद्यो भवतीत्यर्थः ॥

सुनिर्मिचस्य पप्रथ इंद्रः सोमस्य पीतये । प्राची वाशीव सुन्वते मिमीत इत् ॥ १२ ॥
सुनिः । मिचस्य । पप्रथे । इंद्रः । सोमस्य । पीतये । प्राची । वाशीव । सुन्वते ।
मिमीति । इत् ॥ १२ ॥

मिचस्य मिचभुतस्य सोतुः सनिर्धनस्य दातेन्द्रः सोमस्य पीतये पानाय पप्रथे । प्रथितो विसीर्णशरीरो बभूव । यथा पीतो बज्रस्यः सोम उदरेऽतर्भवति तथा प्रवृद्धशरीरो बभूवेत्यर्थः । तत्र प्रथमे वृष्टांतः । प्राची प्राचंती प्रकर्षेण सुत्वं गुणगणं प्राप्नुवती वाशीव । वाङ्मामेतत् । सुतिरूपा वाक् सुन्वते ॥ पप्रथे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबंधिनी यथा सुत्वंगुणवाङ्मयेन विसीर्णा भवति तथेन्द्रः पप्रथ इत्यर्थः । प्रथिता च सा मिमीत इत् । इन्द्रमाहात्म्यं यथावत्परिच्छिनत्येव ॥

यं विप्रा उक्थवाहसोऽभिप्रमंदुरायवः । घृतं न पिष्य आसन्वृतस्य यत् ॥ १३ ॥
यं । विप्राः । उक्थवाहसः । अभिऽप्रमंदुः । आयवः । घृतं । न । पिष्ये । आसनि ।
चतृतस्य । यत् ॥ १३ ॥

विप्रा मेधाविन उक्थवाहस उक्थानां शस्त्राणां वोढारः प्रापयितार आयवो मनुष्या यमिन्द्रमभिप्रमंदुः अभि प्रकर्षेण मादयति ॥ मदेत्येवमेव परस्परं द्विर्वचनपरेण च्छेदसि वेति वचनाद्विर्वचनाभावः ॥ तस्यिन्द्रस्यासन्वृत्तिः ॥ पृष्टित्यादिनास्यशब्दस्यासन्नादेशः ॥ घृतं न घृतमिव मुञ्चं पिष्ये । सेचनेन बर्धये ॥ प्यायतेऽन्धादसो बिट् । बिट्प्रकृतेरिति पीभावः ॥ किं तद्वचिः । अतस्य यज्ञस्य संबंधि यत्सोममन्त्रणं हविरसि तदित्यर्थः ॥

उत स्वराजे अदितिः स्तोममिंद्राय जीजनत् । पुरुप्रशस्तमृतयं चतृतस्य यत् ॥ १४ ॥
उत । स्वराजे । अदितिः । स्तोमं । इंद्राय । जीजनत् । पुरुऽप्रशस्तं । उतये ।
चतृतस्य । यत् ॥ १४ ॥

उतापि चादितिरदीना देवमाताखंडनीयस्रोता वा स्वराजे स्वयमेव राजमानयिंद्राय पुरुप्रशस्तं बज्रसमुत्कृष्टं यथा पुरुभिर्बज्रभिः प्रशंसितं स्तोमं स्तोचं जीजनत् । अजीजनत् । अवनयत् । किमर्थं । उतये रक्षणार्थं । यत् स्तोचमुतस्य यज्ञस्य सत्वस्य वा संबंधि भवति तं स्तोममित्यन्वयः ॥

अभि वहृष उतयेऽनूषत् प्रशस्तये । न देव विव्रता हरी चतृतस्य यत् ॥ १५ ॥
अभि । वहृषः । उतये । अनूषत् । प्रशस्तये । न । देव । विव्रता । हरी इति ।
चतृतस्य । यत् ॥ १५ ॥

वहृषो वोढार अस्त्रिज उतये रक्षणार्थं प्रशस्तये प्रशस्तार्थं चाभ्यगृह्यत । इन्द्रमभ्यगृह्यत् ॥ नु सुती । कुटादिः ॥ हे देव दागादिगुणयुतेन्द्र । नेति संप्रत्यर्थे । संप्रति विव्रता विविधकर्माणी हरी त्वदीयावचावृतस्य यज्ञस्य सत्वस्य वा संबंधि यत् स्तोचं हविर्वा विद्यति तद्विमिश्रितं त्वां वहत इति शेषः ॥ ३ ॥

यत्सोममिंद्र विष्णावि यज्ञा घ चित आसे । यज्ञा मरुत्सु मंदसे समिंदुभिः ॥ १६ ॥
यत् । सोमं । इंद्र । विष्णावि । यत् । वा । घ । चिते । आसे । यत् । वा । मरुत्सु ।
मंदसे । सं । इंदुऽभिः ॥ १६ ॥

हे इंद्र विष्णावि विष्णो पानार्चमाजते सत्वन्दीधि यानि सोमं यद्यदि तेन विष्णुना सार्धं पिबसि । यज्ञा

यदि चाग्निऽपां पुत्रे चित एतत्संज्ञे राजर्षी यजमाने सोमं पिबसि । धेति पूरयः । यद्वा यदि च मधत्सु च सोमपायायागतिष्वन्वदीये यज्ञे मंदसे मायसि । तथाप्यन्वदीधिरैवेदुभिः सोमैः सं सम्यग्याय ॥

यद्वा शक्र परावति समुद्रे अधि मंदसे । अस्माकमित्सुते रणा समिदुभिः ॥ १७ ॥
यत् । वा । शक्र । परावति । समुद्रे । अधि । मंदसे । अस्माकं । इत् । सुते । रण ।
सं । इदुभिः ॥ १७ ॥

हे शक्र शक्तेर् परावति परागते दूरदेशे समुद्रे समुदगशीले सोमे । अधि सप्तम्यर्थानुवादी । यद्वा यदि वा मंदसे मायसि तथाप्यन्वदीधिरैवेदुभिः सोमैः सं रण । सम्यग्याय ॥

यद्वासि सुन्वतो वृधो यजमानस्य सत्पते । उक्थे वा यस्य रण्यसि समिदुभिः ॥ १८ ॥
यत् । वा । असि । सुन्वतः । वृधः । यजमानस्य । सत्पते । उक्थे । वा । यस्य । रण्यसि ।
सं । इदुभिः ॥ १८ ॥

हे सत्पते सतां पाषाणयतिरिद्र सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य यद्वा यदि वा वृधोऽसि वर्धयिता मवसि ॥ वृधिरंतर्णीतस्पर्धादिगुपधलक्षणः कः ॥ यद्य च यजमानस्योक्थे शस्त्रे वा शंसि सति रण्यसि रमसे । एवमपीदुभिरन्वदीधिरैव सोमैः सम्यग्याय ॥

देवदेवं वोऽवस इद्रमिद्रं गृणीषणि । अधा यज्ञाय तुर्वणे व्यानशुः ॥ १९ ॥
देवऽदेवं । वः । अवसे । इद्रं इद्रं । गृणीषणि । अध । यज्ञाय । तुर्वणे । वि । आनशुः ॥ १९ ॥

हे अत्यग्यजमानाः वो युष्माकमवसे रक्षणाय देवं देवमिद्रमिद्रं दानादिगुणयुक्तं । इद्रो बह्वेषु देशेषु युगपत्प्रवृत्तेषु यागेषु तच्च तच्च हविःस्वीकरणाय बह्वि शरीराणाददानः स्वयमेकोऽप्यनेकः संसाच तच्च संग्रहयेत् । तथा च निगमांतरं । इद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते । अ० ६. ४७. १८. इति । तदपेक्षयैव वीप्सा । बह्व विभज्य वर्तमानं सर्वं तमिद्रं गृणीषणि । अहं सौमि ॥ गृणातेर्लिङि च्छांदसमेतद्रूपं ॥ यद्वा । कारकमेवैतत् । गृणीषणि क्षयनेच्छायां सत्त्वां । अधानंतरं सर्वमिद्रं मदीयाः सुतयो व्यानशुः । व्यामुवंति । किमर्थं । तुर्वणे तूर्णं संभजनाय यज्ञाय यागार्थं । यद्वा ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ यच्च यष्ट्यं तुर्वणे शत्रूणां हिंसितारं तूर्णसंभजनं वा ॥

यज्ञेभिर्यज्ञवाहसं सोमेभिः सोमपातमं । होचाभिरिद्रं वावृधुर्यानशुः ॥ २० ॥
यज्ञेभिः । यज्ञऽवाहसं । सोमेभिः । सोमपातमं । होचाभिः । इद्रं । ववृधुः । वि ।
आनशुः ॥ २० ॥

यज्ञेभिर्यज्ञेयजमानसाधनैर्हविर्मिर्यज्ञवाहसं यज्ञे वोढव्यं प्रापणीयं यज्ञेयगिर्यज्ञानां यजमानानां फलस्य प्रापयितारं वा । अथवा यज्ञवाहसं यज्ञेन प्राप्तं । न केवलमेकेन यज्ञेनापि तु सर्वैरित्याहु यज्ञेभिरिति । एवं सोमेभिः सोमपातमं सर्वेषां सोमानां पातुतममिद्रं होचाभिः सुतिभिर्वावृधुः । सोतारो वर्धयति । ताच्च क्रियमाणाः सुतयो व्यानशुः । तमिद्रं व्यामुवंति च ॥ अतोतिर्बलत्वेन परस्पीपदः ॥ ४ ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः । विश्वा वसूनि दाशुषे व्यानशुः ॥ २१ ॥
महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः । विश्वा । वसूनि । दाशुषे ।
वि । आनशुः ॥ २१ ॥

अक्षेद्रस्य प्रणीतयः प्रणयनानि धनानां प्रकृष्टप्रापयानि महीर्महत्त्वो महांति भवंति । उतापि चास्य प्रशस्तयः प्रशंसनीयाः कीर्तयः पूर्वोर्वह्मो विस्तृततमा भवंति । ता उभयविधा दामुवे चरपुरोडाशादीनि दत्तवर्ते यजमानाय दातुं विश्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि ज्ञानसुः । ज्ञानुवर्ति ॥

इंद्रं वृचाय हंतवे देवासो दधिरे पुरः । इंद्रं वाणीरनूषता समोजसे ॥ २२ ॥

इंद्रं वृचाय हंतवे देवासः । दधिरे पुरः । इंद्रं वाणीः । अनूषत । सं । ओजसे ॥ २२ ॥

देवासो देवा वृचाय हंतवे वृषमावरकमसुरं हंतुं ॥ इति कुमर्थं तवेन्द्रतयः ॥ इममिंद्रं पुरो दधिरे । पुर-
सात्सामिलेनाधारयन् । वाणीर्वाण्यः स्तुतिरूपा वाचश्चेममेवेन्द्रमनूषत । कुवन्ति । किमर्थं । सं समीचीना-
यीजसे वक्तव्यं । यथा वृचवधानुगुणमुत्कृष्टं वलमस्य जायते तथा कुवन्तीत्यर्थः ॥

महांतं महिना वयं स्तोमेभिर्हवन्श्रुतं । अर्केरभि प्र णोनुमः समोजसे ॥ २३ ॥

महांतं । महिना । वयं । स्तोमेभिः । हवन्ऽश्रुतं । अर्केः । अभि । प्र । नोनुमः । सं । ओजसे ॥ २३ ॥

महिना महिना महांतं सर्वेभ्योऽधिकं हवन्श्रुतं हवन्स्याङ्गानस्य ओतारमिंद्रं वयं स्तोमेभिः स्तोमेस्त्रि-
वृत्यचदशादिभिरर्केरर्चनसाधनैः शस्त्रेणाभि प्र णोनुमः । अभिसुखेन प्रकर्षेण पुनःपुनः क्षुमः ॥

नयं विविक्तो रोदसी नांतरिक्षाणि वज्रिणं । अमादिदस्य तिल्विषे समोजसः ॥ २४ ॥

न । यं । विविक्तः । रोदसी इति । न । अंतरिक्षाणि । वज्रिणं । अमात् । इत् । अस्य । तिल्विषे । सं । ओजसः ॥ २४ ॥

यं वज्रिणं वज्रवन्तमिंद्रं रोदसी यावापुषिष्वी न विविक्तः न पृथक्कृतः स्वसमीपात्पृथक्कर्तुं न शक्नुतः ।
यावापुषिष्वी व्याप्य य इंद्रो वर्तत इत्यर्थः ॥ विचित्रं पृथग्भावे ॥ अंतरिक्षाखंतरा चांतानि यावापुषिष्वीवर्त-
मानानि गंधर्वादीनां स्थानानि च यं न पृथक्कुर्वन्ति । अक्षेद्रस्यामादित् । अमति इवति शक्नुननेत्यमो वचं ।
दक्षादेव तिल्विषे । सर्वे जगद्गीयते । किमर्थं । ओजसो वलस्य संगमाय । यद्वा । ओजःशब्दाद्विहितस्य विनो
वज्रं रोदसीति श्रुत् ॥ ओजस्विनो वलवतोऽक्षेद्रस्तेति योज्यं । समिलुपसर्गः स तिल्विष इत्यनेन संबध्यते ॥

बोडशशस्त्रे यदिद्रं पुतनाज्यं इति तुचः । सूच्यते हि । यदिद्रं पुतनाज्येऽयं ते अस्तु इत्यत इत्यौष्णिह्वनाईती
तुची । आ० ६, २५ इति ॥

यदिद्रं पृतनाज्ये देवास्त्वा दधिरे पुरः । आदिसे हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २५ ॥

यत् । इंद्रं । पृतनाज्ये । देवाः । त्वा । दधिरे । पुरः । आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति ।
ववक्षतुः ॥ २५ ॥

हे इंद्रं पुतनाज्ये । संयामनामेतत् ॥ पुतनाः सेना अर्जन्ति गच्छन्त्यस्मिन्निति वा पुतना जीयतेऽपेति वा
पुतनाज्यं संयामः ॥ तच्च त्वा त्वां यद्यदा देवाः पुरो दधिरे वृषहजनाय पुरतोऽधारयन् आदिहन्तरनेव
हर्यता हर्यती कांती ॥ हर्यं गतिकालोः । शृगृशीत्यादिनीयादिकोऽतत्प्रत्ययः ॥ ईदृशी हरी अची ते त्वां
ववक्षतुः । अवहतां ॥ ॥ ५ ॥

यदा वृचं नदीवृतं शर्वसा वज्रिचवधीः । आदिसे हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २६ ॥

यदा । वृचं । नदीऽवृतं । शर्वसा । वज्रिन् । अवधीः । आत् । इत् । ते । हर्यता ।
हरी इति । ववक्षतुः ॥ २६ ॥

हे वशिष्ठ वज्रवसिष्ठ नदीवृतं । नदनामय आपः । श्रूयते हि । अहावनदता इति तस्माद्वा नद्यो नाम
य । तै० सु० ५. ६. १. २ । इति । ता आवृण्वन्तं वृषमवर्षणशीलं मेघमसुरं वा यदा यस्मिन्काशे शवसा बलेना-
वधीः अहिंसोः । शिष्टं समानं ॥

यदा ते विष्णुरोजसा चीणिं पदा विचक्रमे । आदिक्षे हर्यता हरीं ववक्षतुः ॥ २७ ॥
यदा । ते । विष्णुः । ओजसा । चीणिं । पदा । विऽचक्रमे । आत् । इत् । ते । हर्यता ।
हरी इति । ववक्षतुः ॥ २७ ॥

हे इंद्र ते तवानुजो विष्णुर्वापनशीलो देव ओजसा बलेन यदा यस्मिन्काशे चीणिं पदानि पदचयरूपेण
चीर्णोक्तान् विचक्रमे विष्णांतवान् परिच्छिन्नवान् । गतमन्यत् ॥

यदा ते हर्यता हरीं वावृधाते दिवेदिवे । आदिक्षे विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ २८ ॥
यदा । ते । हर्यता । हरी इति । ववृधाते इति । दिवेऽदिवे । आत् । इत् । ते । विश्वा ।
भुवनानि । येमिरे ॥ २८ ॥

हे इंद्र त्वदीयो हर्यता हर्यतो कांतौ हरी हरणशीलावधौ दिवे दिवे प्रतिदिवसं यदा यस्मिन्काशे
वावृधाते प्रवृद्धौ बभूवतुः आदिदन्तरमेव त्वया विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि धेमिरे ।
नियम्यते अ ॥

यदा ते मारुतीर्विशस्तुभ्यमिंद्र नियेमिरे । आदिक्षे विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ २९ ॥
यदा । ते । मारुतीः । विशः । तुभ्यं । इंद्र । निऽयेमिरे । आत् । इत् । ते । विश्वा ।
भुवनानि । येमिरे ॥ २९ ॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं मारुतीर्मातृव्यो मरुद्रूपाक्षौ त्वदीया विशः प्रजा यदा यस्मिन्काशे नियेमिरे
नियच्छन्ति भूतजातानि । अन्यत्रतं ॥

यदा सूर्यममुं दिवि ऋक् ज्योतिरधारयः । आदिक्षे विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ ३० ॥
यदा । सूर्यं । अमुं । दिवि । ऋक् । ज्योतिः । आधारयः । आत् । इत् । ते । विश्वा ।
भुवनानि । येमिरे ॥ ३० ॥

हे इंद्र असुं विप्रकष्टं ऋक् निर्मलं ज्योतिर्द्योतमानं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं शोभनवीर्यं वादित्यं दिवि ऋक्लोके
जनतः प्रकाशनाथ यदा यस्मिन्काशेऽधारयः धारितवानसि । समानमन्यत् ॥

इमां तं इंद्र सुष्टुतिं विप्र इयति धीतिभिः । जामिं प्रदेव पिप्रतीं प्राध्वरे ॥ ३१ ॥
इमां । ते । इंद्र । सुऽस्तुतिं । विप्रः । इयति । धीतिभिः । जामिं । पदाऽइव ।
पिप्रतीं । प्र । आध्वरे ॥ ३१ ॥

हे इंद्र विप्रो मेधावी सोताध्वरे यच्च इमां पुरोवर्तिभिः पिप्रतीं पूजयंतीं प्रीत्ययंतीं वा सुष्टुतिं शोभना
स्तुतिं धीतिभिः कर्मभिः परिचरयैः सार्धं ते त्वां प्रेरयति । प्रवमयति । जामिं पदेव यथा बंधुवृत्तं पुष्टयस्तु-
तानि पदानि स्थापयति तद्वत् ॥

यदस्य धामनि प्रिये समीचीनासो अस्वरन् । नाभा यज्ञस्य दोहना प्राध्वरे ॥३२॥
यत् । अस्य । धामनि । प्रिये । संऽईचीनासः । अस्वरन् । नाभा । यज्ञस्य । दोहना ।
प्र । अध्वरे ॥३२॥

अध्वरे यज्ञेऽस्त्रिंश्रस्य धामनि स्थाने तेजसि वा प्रिये प्रीणयितव्ये सति समीचीनासः संगताः सोतारो यज्ञदा प्रास्वरणं प्रकर्षणासुवनं ॥ स्युः शब्दोपतापयोः ॥ अथाकिंश्रस्य प्रिया धामानीति हि विगमः । कस्मिन्देशे । नाभा नाभौ पृथिव्या नाभिस्थानीये मध्ये यज्ञस्य यजनसाधनस्य सोमस्य दोहना दोहने दोहनाधिकारयोऽभिषवस्थाने । वेद्यामित्यर्थः । तदानीं धनं प्रदेहीत्युत्तरत्र संबंधः ॥

सुवीर्यं स्वर्ग्यं सुगर्ग्यमिन्द्र दद्वि नः । होतैव पूर्वचिन्तये प्राध्वरे ॥३३॥
सुऽवीर्यं । सुऽअर्ग्यं । सुऽगर्ग्यं । इन्द्र । दद्वि । नः । होताऽइव । पूर्वऽचिन्तये । प्र ।
अध्वरे ॥३३॥

सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं स्वर्ग्यं शोभनेनाश्वसंधेन च युक्तं सुगर्ग्यं शोभनगोसंचयुक्तं च धनं हि इन्द्र नोऽर्ग्यं दद्वि । ददस्व ॥ दद दानि । अनुदात्तत् । व्यत्ययेन परस्मैपदं । छांदसः शपो लुक् ॥ अहं चाध्वरे यागे होतैव यथा मातृगो होतृत्विक् सौति एवमेव पूर्वचिन्तये पूर्वप्रज्ञानायान्वेभ्यः सोतृभ्यः पूर्वमेवासात्सो-
चपरिज्ञानाय प्राशंसिषमिति शेषः ॥ ६ ॥ २ ॥

तृतीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्ताणि । तत्रेन्द्रः सुतेष्विति अयस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य नारदस्वार्धमीष्णि-
हर्मेन्द्र । तथा चाशुक्रांतं । इन्द्रः सुतेषु नारद इति ॥ महाप्रति निष्केवच्य श्रीष्णिहृतृषाश्रीती पूर्वसूक्तेन सहोक्तो
विनियोगः । तृतीये पर्यायेऽष्टावाक्यस्य इन्द्रः सुतेष्विति तुषः सोमियः । सूच्यते हि । इन्द्रः सुतेषु सोमेषु य
इन्द्र सोमपातमः । आ० ६. ४. इति ॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेषु क्रतुं पुनीत उक्थ्यं । विदे वृधस्य दक्षसो महान् हि षः ॥१॥
इन्द्रः । सुतेषु । सोमेषु । क्रतुं । पुनीति । उक्थ्यं । विदे । वृधस्य । दक्षसः । महान् ।
हि । सः ॥१॥

सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्स्विन्द्रस्यान्वीत्वा क्रतुं कर्मणां कर्तारमुक्थ्यं सोतारं च पुनीति । शोधयति ।
यदा । सोमेष्वभिषुतेष्वुक्थ्यास्त्वं क्रतुं यागं तैः सोमैः पुनीति । यजमानैः पूतं कारयति । किमर्थं । वृधस्य
वर्धकस्य दक्षसो वक्षस्य विदे लाभाय । स तावृध इन्द्रो महान् हि महान् खलु । अत एव क्रतुं शक्नो-
तीति भावः ॥

स प्रथमे व्योमनि देवानां सदने वृधः । सुपारः सुश्रवस्तमः समस्सुजित् ॥२॥
सः । प्रथमे । विऽओमनि । देवानां । सदने । वृधः । सुऽपारः । सुश्रवःऽतमः ।
सं । अस्सुजित् ॥२॥

स इन्द्रः प्रथमे प्रथिते विंशतीं मुखे वा व्योमनि विशेषेण रचके देवानां सदने । सीदत्यस्मिन्निति सद-
नं स्वर्गाख्यं । तत्र स्थितः सन् वृधो यजमानानां वर्धयिता च भवति । तथा सुपारः सुप्त पारयिता
प्रारब्धस्य सत्यकपरिसमापयिता सुश्रवस्तमः । अतिशयेन शोभनं अयोऽसं यशो वा यस्य स तथोक्तः । सं
सम्बन्धस्युक्तिहस्तुदकेषु प्रायेण सत्यु तद्विधातिनो वृषादेवेति । यदा । आप इत्यंतरिक्षनाम् । अंतरिक्षे सर्वमा-
नानामसुराणां वेता । तमइ इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

तमहे वाजसातय इन्द्रं भराय शुष्मिणं । भवा नः सुजे अंतमः सखा वृधे ॥३॥

तं । अहे । वाजसातये । इन्द्रं । भराय । शुष्मिणं । भव । नः । सुजे । अंतमः ।
सखा । वृधे ॥३॥

तं पूर्वोक्तगुणं शुष्मिणं बलवन्तमिन्द्रं वाजसातये बलानामन्नानां वा सातिर्लामो यस्मिन् तावुशाय भराय संयामाय । यद्वा । भिर्यते तस्मिन् हवीषीति भरो यज्ञः । प्रायेण संयामनामानि यज्ञनामस्मिन् च वृद्धते । भराय यज्ञार्थं । अहे । आहुये ॥ लिपिसिचिह्नस्यात्मनेपदेष्वन्यतरस्यामिति ह्रयतेऽङ्गादसे ऋद्धि श्रिरङादेशः ॥ हे इन्द्र त्वं सुजे सुखे धने वा लिप्सिते सति गोऽस्याकमंतमोऽतिक्रमः संनिष्ठतमो भव ॥ तमे तादेक्षित्यंति-
कशब्दस्य तादिलोपः ॥ तथा वृधे वर्धनार्थं च सखा समानख्यानो मित्रभूतो भव ॥

इयं तं इन्द्रं गिर्वणो रातिः क्षरति सुन्वतः । मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥४॥

इयं । ते । इन्द्र । गिर्वणः । रातिः । क्षरति । सुन्वतः । मंदानः । अस्य । बर्हिषः ।
वि । राजसि ॥४॥

हे गिर्वणो गोभिः स्तुतिभिर्वर्जनीय संभजनीयेन्द्र ते तुभ्यं स्वर्धर्मियं पुरोवर्तिनो सुन्वतः सोमाभिषयं कुर्वतो यजमानस्य संबंधिनी रातिर्हविर्गिर्माद्यमाना सोमाङ्गतिः क्षरति । आहवनीयं प्रति गच्छति । त्वं च तथा मंदानो मंदमानो मोदमानस्तृप्यन्नस्य बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि । विशेषेणेशिषि । राज-
तिरेत्यर्थकर्मा ॥

नूनं तदिन्द्रं दद्धि नो यत्त्वा सुन्वतं ईमहे । रयिं नश्चिचमा भरा स्वर्विदं ॥५॥

नूनं । तत् । इन्द्र । दद्धि । नः । यत् । त्वा । सुन्वतः । ईमहे । रयिं । नः । चिचं । आ ।
भर । स्वःऽविदं ॥५॥

हे इन्द्र नूनमवच्छं तद्धनं नोऽस्यभ्यं दद्धि । ददस्व ॥ दद दाणे । ज्ञात्वेन परस्मिपदं । ऋदसः शपो मुक् ॥ यद्धनं त्वा त्वां सुन्वतः सोममभिषुण्वन्तो वयमीमहे । अपि च चिचं चायनीयं स्वर्विदं सर्वस्य जन्मकं यदा स्वर्गस्य वैदितारमास्तिकं रयिं पुचं नोऽस्यभमा भर । आहर ॥ ॥७॥

स्तोता यज्ञे विचर्षणि रतिप्रशर्धयग्निरः । वया इवानु रोहते जुषंत यत् ॥६॥

स्तोता । यत् । ते । विऽचर्षणिः । अतिऽप्रशर्धयत् । गिरः । वयाऽइव । अनु ।
रोहते । जुषंत । यत् ॥६॥

हे इन्द्र विचर्षणिर्विशिषेण द्रष्टा स्तोता ते तुभ्यं स्वर्धर्म गिरः स्तुतीर्ययदातिप्रशर्धयत् अतिशयेन प्रशर्ध-
यिषीरकरोत् । श्रूणां प्रसहनसमर्थाः ॥ श्रुधु प्रसहने ॥ यद्यदा च ता गिरो जुषंत त्वास्त्रिषंत अग्नीशयन्वा
तदा वया इव शाखा इव वषिकस्मिन्वृषे बद्धाः शाखा उपरि प्ररोहन्ति तद्यगु रोहते । सुत्वा सर्वे गुहा-
स्तपि प्ररोहन्ति ॥

प्रानवज्जनया गिरः शृणुधी जरितुहवै । मदेमदे ववक्षिषा सुकृत्वने ॥७॥

प्रानवऽवत् । जनुव । गिरः । शृणुधि । जरितुः । हवै । मदेऽमदे । ववक्षिष । सुऽकृत्वनि ॥७॥

हे इन्द्र प्रानवत् पुरा वया जोषोऽपेक्षितयज्ञप्रदानेन स्तुतीर्जनयसि इवमिहापीमपि गिरः स्तुतीर्जनय ।

उत्पादय । अरितुः सोतुर्हवमाह्वानं च मृगुधि । मृगु । आनीहि । तादृशस्त्वं मदे ऋदे सोमेन तर्पणे तर्पणे सति सुकृत्वने शोभनकर्त्तव्यमानाय ववचिष्य । अपेक्षितं फलं वहसि । ददासीत्यर्थः ॥

क्रीळत्येस्य सूनृता आपो न प्रवता यतीः । अया धिया य उच्यते पतिर्दिवः ॥ ८ ॥
क्रीळन्ति । अस्य । सूनृताः । आपः । न । प्रवता । यतीः । अया । धिया । यः ।
उच्यते । पतिः । दिवः ॥ ८ ॥

अखेन्द्रस्य सूनृताः प्रियसत्वात्मिका वाचः क्रीळन्ति । विहरन्ति । तत्र दृष्टांतः । प्रवता प्रवणेन मार्गेण यतीर्गच्छन् आपो नाप एव । यथा निर्वोदनेन पथा गच्छत्य आप उत्पतननिपतनेन विहरन्ति तद्वत् दिवः स्वर्गस्य पतिः पातयिता य इन्द्रोऽयानया धिया सुखोच्यते प्रतिपाद्यते अखेन्द्रस्यैवत्वयः ॥

उतो पतिर्य उच्यते कृष्टीनामेक इवशी । नमोवृधैरवस्युभिः सुते रण ॥ ९ ॥
उतो इति । पतिः । यः । उच्यते । कृष्टीनां । एकः । इत् । वशी । नमः । वृधैः । अवस्युभिः ।
सुते । रण ॥ ९ ॥

उतो अपि च वशी वशयितेक इदेक एव कृष्टीनां मनुष्याणां पतिः पातयितेति य इन्द्र उच्यते । नमोवृधैर्ममसा खोचिष्य हविषा वा वर्धयिष्यमिरवस्युभी रक्षणेभ्यः स त्वं पूर्वोक्ते सुतेऽभिपुते सोमे रण । रमस । यद्वा । हे सोतः तमिन्द्र सुते सोमे सुहि । रणतिः शब्दार्थः ॥

सुहि श्रुतं विपश्चितं हरी यस्य प्रसक्षिणा । गंतारा दाम्बुषो गृहं नमस्विनः ॥ १० ॥
सुहि । श्रुतं । विपः । चितं । हरी इति । यस्य । प्रसक्षिणा । गंतारा । दाम्बुषः ।
गृहं । नमस्विनः ॥ १० ॥

हे सोतः विपश्चितं विशिष्टज्ञानं श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं तमिन्द्र सुहि । प्रशंस । यखेन्द्रस्य हरी अश्वी प्रसक्षिणा शत्रूणां प्रसहनशीली नमस्विनी हविष्मती दाम्बुषो दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीली च तमिन्द्र सुहीति संबंधः ॥ गमेखाच्छीलिकसृज् ॥ ८ ॥

तूतुजानो महेमतेऽश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः । आ याहि यज्ञमाप्नुभिः शमिद्धि ते ॥ ११ ॥
तूतुजानः । महेऽमते । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुभिः । आ । याहि । यज्ञं । आप्नुभिः ।
शं । इत् । हि । ते ॥ ११ ॥

हे महेमते । महते फलाय मतिर्बुद्धिर्यस्यासी महेमतिः ॥ अनुक्त्वांदसः ॥ स तादृश हे इन्द्र तूतुजानस्त्व-
रमाकः सन् प्रुषितप्सुभिः स्निग्धरूपैराप्नुभिः शीघ्रगामिभिरश्विभिरश्वैर्यज्ञमसादीयमा याहि । आगच्छ । हि यजमाने तव तस्मिन् शमितं सुखं विज्या एव अत आगच्छेत्यर्थः ॥

इंद्रं शविष्ठ सत्पते रयिं गृणत्सु धारय । अवं सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं ॥ १२ ॥
इंद्रं । शविष्ठ । सत्पते । रयिं । गृणत्सु । धारय । अवं । सूरिभ्यः । अमृतं ।
वसुत्वनं ॥ १२ ॥

हे शविष्ठ वसवस्तम सत्यति सतां पातयितरिन्द्रं गृणत्स्वसासु रयिं धनं धारय । अमृतं वसुत्वनं । अमि च सूरिभ्यः सोतुभ्योऽमृतमवसरं वसुत्वनं आतिमच्छवोऽग्रं यशो वा देहीति शेषः ॥

हवे त्वा सूर उदिते हवे मध्यंदिने दिवः । जुषाण ईदु सन्निभिर्न आ गहि ॥ १३ ॥
हवे त्वा । सूर । उतऽइते । हवे । मध्यंदिने । दिवः । जुषाणः । ईदु । सन्निभिः ।
नः । आ । गहि ॥ १३ ॥

हे ईदु सूर सूर्य उदित उदयं प्राप्ति सति प्रातःसवने त्वां हवे । आहुये । तथा द्विषो द्विवसस मध्यंदिने मध्यमणि मध्यदिनसवने त्वां हवे । आहुये । हे ईदु स त्वं जुषाणः प्रीयमाणः सन् सन्निभिः सर्पशशीर-
शैवीऽस्त्राणा गहि । आगच्छ ॥

आ तू गहि प्र तु द्रव मत्स्वा सुतस्य गोमतः । तंतुं तनुष्व पूर्ण्य यथा विदे ॥ १४ ॥
आ । तु । गहि । प्र । तु । द्रव । मत्स्व । सुतस्य । गोऽमतः । तंतुं । तनुष्व । पूर्ण्य ।
यथा । विदे ॥ १४ ॥

हे ईदु तु विप्रमा गहि । आगच्छ । आगत्य च तु विप्रं प्र द्रव । सोमो यत्र निवसति तं देशं प्रति ग्रीष्मं गच्छ । गत्वा च गोमतो गोविकारेः पयःप्रभृतिभिः अथवा द्रवैर्युक्तस्य सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन मत्स्व । मास्य । इष्टो भव । तदनंतरं यथाहं विदे उपलभे तथा पूर्ण्य पूर्वं कृतं तंतुं विस्तृतं यच्च तनुष्व । सम्यक्प्रियादयः । फलोत्पादनसमर्थं कुर्वित्वर्थः ॥

यच्छक्रासि परावति यदवावति वृचहन् । यद्वा समुद्रे अंधसोऽवितेदसि ॥ १५ ॥
यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अवाऽवति । वृचऽहन् । यत् । वा । समुद्रे ।
अंधसः । अविता । इत् । असि ॥ १५ ॥

हे यच्छ शक्तेर्द्र परावति दूरदेशे यथावसि भवसि । हे वृचहन् यद्यदि वारवावति समीपे भवसि वर्तसे । यद्वा यदि वा समुद्रे जलधावंतरिषे वा वर्तसे । तस्मात्सर्वस्वात्स्त्राणादागतत्वांधसोऽस्य सोमलक्षणस्य पानेनावितासि । रचिता भवसि ॥ १५ ॥

इंद्रं वर्धंतु नो गिर इंद्रं सुतास इंद्रवः । इंद्रं हविष्मतीर्विशो अराणिषुः ॥ १६ ॥
इंद्र । वर्धंतु । नः । गिरः । इंद्र । सुतासः । इंद्रवः । इंद्र । हविष्मतीः । विशः ।
अराणिषुः ॥ १६ ॥

नोऽस्माकं गिरः क्षुतिरूपा वाच इंद्रं वर्धंतु । वर्धयंतु । सुतासोऽभिषुता इंद्रवः सोमाश्चाक्षदीयास्तमिंद्रं वर्धयंतु । हविष्मतीर्हविष्मत्त्वो हविर्भिष्वक्पुरोडाशादिभिर्द्युक्ता विशः प्रजास्तस्मिन्निंद्रैऽराणिषुः । अरणिषुः ॥

तमिहिमा अवस्यवः प्रवत्तीभिर्क्षुतिभिः । इंद्रं क्षोणीरवर्धयन्वया इव ॥ १७ ॥
तं । इत् । विप्राः । अवस्यवः । प्रवत्तीभिः । क्षुतिभिः । इंद्र । क्षोणीः । अवर्धयन् ।
वयाऽइव ॥ १७ ॥

विप्रा मेधाविनोऽवस्यवो रचयन्कामाः क्षोतारक्षामिन्महेन्द्रं प्रवत्तीभिः प्रकर्षेयामिन्धीनिर्क्षुतिभिर्क्षु-
तिक्षरीमिराजतिभिः क्षुतिभिर्वा वर्धयन्ति । तथा क्षोणीः क्षोणः । क्षोणीति पुषिणीनाम । तदुपलक्षिताः
वर्धे क्षोणा यथा इव वृक्षस्य शाखा इव तदधीनाः संतोऽवर्धयन् । वर्धयन्ति ॥

चिकदुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमन्तत । तमिदं धेतु नो गिरः सदावृधं ॥ १८ ॥

चिकदुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अन्तत । तं । इत् । वर्धेतु । नः । गिरः ।
सदावृधं ॥ १८ ॥

चिकदुकेषु । चिकदुका नाम ज्योतिर्गौरायुरिति श्रीष्वाभिज्ञविकान्वहानि । तेषु देवासो देवाश्चेतनं
चेतयितारमिदं यज्ञं यष्टव्यमन्तत । अतन्वत । अकथत ॥ तनोतिर्बहिः श्वांसो विकरणस्य सुक् । तनिपत्तो-
न्वदसीत्युपधातोपः ॥ तमित्तमेवेदं नोऽस्माकं गिरः सुतयस्य वर्धयंतु । कीदृशं । सदावृधं सर्वदा सौतृषा
वर्धयितारं ॥

स्तोता यत्ने अनुव्रत उक्थान्यतृथा दधे । शुचिः पावक उच्यते सो अहृतः ॥ १९ ॥

स्तोता । यत् । ते । अनुव्रतः । उक्थानि । अतृथा । दधे । शुचिः । पावकः । उच्यते ।
सः । अहृतः ॥ १९ ॥

हे इंद्र यद्यस्य ते तव स्तोतामुव्रतोऽनुकूलकर्मा समुत्तुथा अतृषु काशि कास उक्थानि शस्त्रादि इधे
विधत्ते करोति ॥ सोपस आत्मनेपदेष्ट्विति ततोपः ॥ परोऽर्धर्षः परोचकृतः । स इंद्रोऽहृत आचर्यभूतः
शुचिः शुद्धः पावकोऽश्वेषामपि शोधक उच्यते । स्तोतृभिः सूयते ॥

तदिदुद्रस्य चेतति यज्ञं प्रत्नेषु धामसु । मनो यथा वि तद्दधुर्विचेतसः ॥ २० ॥

तत् । इत् । रुद्रस्य । चेतति । यज्ञं । प्रत्नेषु । धामसु । मनः । यथा । वि । तत् । दधुः ।
विचेतसः ॥ २० ॥

तदिदं देव रुद्रस्य । रुद्रः खं । तस्य द्वावयितुरीश्वरस्य यज्ञमपातं मत्संघातकं । यथा । रुद्रश्च देव
जघनया मरुत्तय उच्यते । रुद्रस्य रुद्रपुत्रस्य मरुत्तयस्य यज्ञं । महामनितत् । महत्तदेव यज्ञं प्रत्नेषु धिरतनेषु
धामसु पुत्रिष्वदिस्त्रानेषु चेतति । ज्ञायते । वर्तते । यथा यस्मिन्मन्त्रविषये विचेतसो विशिष्टज्ञानाः स्तोता-
रस्तत्रसिद्धं मनो मग्नसाधनं स्तोत्रं वि दधुः कुर्वन्ति तदिदं न्वयः ॥ ॥ १० ॥

यदि मे सुख्यमावर इमस्य पादबंधसः । येन विश्वा अति द्विषो अतारिम ॥ २१ ॥

यदि । मे । सुख्यं । आवरः । इमस्य । पाहि । अंधसः । येन । विश्वाः । अति ।
द्विषः । अतारिम ॥ २१ ॥

हे इंद्र मम सुख्यं सखिलं यथावरः यथाभितुल्येन वृत्तुयाः तर्हीमस्माक ॥ इति सोपामावन्वदसः ॥
पुरोवर्तिनोऽध्वरोऽन्नस्य सोमजघनस्य स्वांशं पाहि । पिब ॥ अंधस इति कर्मणि वा वही । पिबतिन्वदसः
शपो सुक् ॥ धेन सत्यीति सोमेन हेतुना वयं विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः शत्रुहेता अतारिम अतितरेत
अतिक्रामेम ॥

कदा तं इंद्र गिर्वणः स्तोता भवति शंतमः । कदा नो गव्ये अग्नये वसौ दधः ॥ २२ ॥

कदा । ते । इंद्र । गिर्वणः । स्तोता । भवति । शंतमः । कदा । नः । गव्ये । अग्नये ।
वसौ । दधः ॥ २२ ॥

हे विर्वणो विरां सुतीनां संमत्तर्इ ते तव स्तोता शंतमः सुव्रतनोऽतिशयेन सुखयान कदा अग्निष्वासे

मवाति । भवेत् । कदा कश्चिच्च काशे गोऽस्मान् गये गोसमूहेऽन्धेऽन्धं च वसी निवासमूतेऽन्धस्त्रिपि धने
इधः । धारयः ॥

उत्त ते सुष्टुता हरी वृषणा वहतो रथं । अजुर्यस्य मदितं यमीमहे ॥ २३ ॥

उत्त । ते । सुऽस्तुता । हरी इति । वृषणा । वहतः । रथं । अजुर्यस्य । मदिन्ऽतमं ।
यं । ईमहे ॥ २३ ॥

उत्तापि च हे इन्द्र सुष्टुता शोभनं सुती वृषणी कामानां वर्षितारी हरी चन्दावजुर्यस्य वरारहितस्त ते
तव रथमिदानीं वहतः । अस्त्रिकटं प्रापयतः । मदितममतिशयेन मदयंतं यं त्वां धनमीमहे याचामहे
तस्त त इत्यन्वयः ॥

तमीमहे पुरुष्टुतं यद्दं प्रत्नाभिरूतिभिः । नि बर्हिषि प्रिये सद्दधे हिता ॥ २४ ॥

तं । ईमहे । पुरुऽस्तुतं । यद्दं । प्रत्नाभिः । ऊतिऽभिः । नि । बर्हिषि । प्रिये । सद्दत् ।
अध । हिता ॥ २४ ॥

यद्दं महान्तं पुरुष्टुतं वज्रभिः सुतं तमिन्द्र प्रत्नाभिः पुराणीभिरूतिभिरुतिभिरुतिभिरुतिभिः सोमाऊतिभिर्हेतुभि-
रीमहे । याचामहे । स चन्द्रः प्रिये प्रीतिकरे बर्हिष्यास्त्रीर्षे ईमं नि वदत् । निषीदतु । इविः स्त्रीकरणाद्योप-
विशतु । अधान्तरे हिता द्वेधं वर्तमानानि चत्पुरोडाशादीनि सोमवचनानि च हवींषि स्त्रीकरोत्विति शेषः ॥

वर्धेस्वा सु पुरुष्टुतं अष्टिष्टुताभिरूतिभिः । धुस्वस्व पिप्युषीमिषमवा च नः ॥ २५ ॥

वर्धेस्व । सु । पुरुऽस्तुतं । अष्टिऽस्तुताभिः । ऊतिऽभिः । धुस्वस्व । पिप्युषी । इषं ।
अव । च । नः ॥ २५ ॥

हे पुरुष्टुत वज्रभिः सुतेन्द्र अष्टिष्टुताभिर्धुस्विभिर्मिषदर्थिभिः पुरा सुताभिरूतिमी रक्षामिः सु सुष्टु वर्धस्व ।
अस्त्रान्वर्धय । यद्वा । अष्टिमिषत्पादिताभिरूतिभिः सुतिभिस्त्वं वर्धस्व । वृषिं प्राप्नुहि । गोऽस्त्राभं च पिप्युषीं
प्रवृत्तामिषमिषमायमन्नमव धुस्वस्व । अवाधुस्वमन्नमिषमव धुस्वस्व । चारय । देहीत्वर्थः ॥ २५ ॥

इन्द्र त्वमवितेदसीत्या स्तुवतो अद्रिवः । अतादियमि ते धियं मनोयुजं ॥ २६ ॥

इन्द्र । त्वं । अविता । इत् । असि । इत्या । स्तुवतः । अद्रिऽवः । अतात् । इयमि । ते ।
धियं । मनःऽयुजं ॥ २६ ॥

हे अद्रिवो वज्रवर्तिन्द्र त्वमित्येत्यमनेन प्रकारेण स्तुवतः स्त्रीषं कुर्वतो यजमानस्यावितिदधि । रचितेव
मवधि । यत एवमतः कारणादहमप्युतायवाचितोर्मनोयुषं मनसा मननीयेन स्त्रीषेण प्राप्तां ते स्वदीयां
धियमनुयहनुषिमियमि । प्राप्नोमि । यद्वा । अतास्तत्त्वमूतात्पतः स्त्रीषेण युक्तं स्वप्रीतिकरं कर्माहं प्राप्नोमि ॥

इह त्या सधमाद्या युजानः सोमपीतये । हरी इन्द्र प्रतवसू अभि स्वर ॥ २७ ॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । युजानः । सोमऽपीतये । हरी इति । इन्द्र । प्रतवसू इति
प्रतत्ऽवसू । अभि । स्वर ॥ २७ ॥

हे इन्द्र इहास्त्रिभ्यो सोमपीतये सोमपायायामि स्वर । अभिगच्छ । किं कुर्वन् । त्वा स्त्री ती प्रसिषी

सधमावा लया सह हविर्निर्मादयितव्यौ तर्पयितव्यौ प्रतदसु प्राप्तवसू विश्वीर्यधनौ इदृशी हरी लदीयावचौ युवानो रथेन संयोजयन् ॥

अभि स्वरंतु ये तव रुद्रासः सस्रत श्रियं । उतो मरुत्वतीर्विशो अभि प्रयः ॥ २८ ॥

अभि । स्वरंतु । ये । तव । रुद्रासः । सस्रत । श्रियं । उतो इति । मरुत्वतीः । विशः ।

अभि । प्रयः ॥ २८ ॥

अभि स्वरंतु अभिगच्छंतु ते हे रुद्र तवानुचरा ब्रह्मो ब्रह्मपुत्रा ये मरुतः संति । अपि च ते श्रियं अयणीयमिमं यज्ञं सचत । सचंतु । प्राप्तुं । उतो अपि च मरुत्वतीर्मरुत्त्रियुक्ता विशोऽन्वापि देवी प्रजा प्रयः । अन्ननामितत् । अन्नदीयं हविर्ब्रह्ममन्नमभिगच्छंतु ॥

इमा अस्य प्रतूर्तयः पदं जुषंत यद्वि । नाभा यज्ञस्य सं दधुर्यथा विदे ॥ २९ ॥

इमाः । अस्य । प्रतूर्तयः । पदं । जुषंत । यत् । दिवि । नाभा । यज्ञस्य । सं । दधुः ।

यथा । विदे ॥ २९ ॥

अक्षैश्च संबन्धित्य इमाः पूर्वोक्ता मरुदादिरूपाः प्रजाः प्रतूर्तयः प्रकर्षेण ग्रन्थानां हिंसित्यः पदं ज्ञानं जुषंत । असेवंत । दिवि युक्तोक्ते यत्ज्ञानमन्वेर्बुध्नापमसि तत्पदमित्यर्थः । अपि च ता यज्ञस्य व्योतिष्टोमादेर्नाभा नामो नामिज्ञानीये हविर्धान उत्तरवेद्यां वा सं दधुः । संगिदधति । यथा येन प्रकारेण विदे विदे अपेक्षितं धनं लभे तथेत्यर्थः । यद्वा । विदे ज्ञानाय यथास्माकं दद्यावरं ज्ञानं भवति तथेत्यर्थः ॥

अयं दीर्घाय चक्षसे प्राचि प्रयत्यध्वरे । मिमीते यज्ञमानुषग्विचक्ष्य ॥ ३० ॥

अयं । दीर्घाय । चक्षसे । प्राचि । प्रयति । अध्वरे । मिमीते । यज्ञं । आनुषकू ।

विचक्ष्य ॥ ३० ॥

* प्राचि प्राचीने प्रागायते यज्ञगृहेऽध्वरे हिंसारहिती यज्ञे प्रयति गच्छति प्रवर्तमाने सत्यमिन्द्रः प्रवर्तमानं तं यज्ञमानुषग्विचक्ष्यमानुषव्येण विचक्ष्य विश्वेयं ब्रह्म मिमीते । निष्पादयति । किमर्थं । दीर्घायुषताय चक्षसे दर्शनाय । यद्वा । ब्रह्मनाय फलाय ॥ १२ ॥

वृषायमिन्द्र ते रथं उतो ते वृषणा हरी । वृषा त्वं शतक्रतो वृषा हवः ॥ ३१ ॥

वृषा । अयं । इन्द्र । ते । रथः । उतो इति । ते । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वं । शतक्रतो

इति शतऽक्रमे । वृषा । हवः ॥ ३१ ॥

हे इन्द्र ते लदीयोऽयं रथो वृषा कामानां वर्धिता । उतो अपि च ते तव हरी अश्वौ वृषणा वृषणी वर्धितारौ । हे शतक्रतो वज्रकर्मण वज्रप्रक्षिद्र त्वं च वृषा वर्धिता कामानां । तथा हवस्त्वद्विषयमाह्वानं च वृषा वर्धिता । तद्विषयमाह्वानमपि कामान्वर्धति । किमु वक्तव्यं लदीया रथादयो वर्धतीति भावः ॥

वृषा यावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषा यज्ञो यमिन्वसि वृषा हवः ॥ ३२ ॥

वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः । वृषा । यज्ञः । यं । इन्वसि ।

वृषा । हवः ॥ ३२ ॥

यावामिषवसाधनपावाद्यो वृषा वर्धिता कामानां । हे इंद्र त्वदीयः सोमपावज्ज्वो मद्वृषा वर्धिता ।
सुतस्त्वदर्धमभिपुतोऽयं सोमश्च वृषा वर्धिता । यं यच्चमिन्वसि त्वं प्राप्नोषि स च यच्चो वृषामीष्टपञ्च
वर्धिता । त्वदीयो हवश्च वृषा ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिन् चिन्वाभिरूतिभिः । वावंश्च हि प्रतिष्ठुतिं वृषा हवः ॥३३॥
वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चिन्वाभिः । ऊतिऽभिः । ववंश्च । हि । प्रतिऽस्तुतिं ।
वृषा । हवः ॥३३॥

हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र वृषणं वृषाणं वर्धितारं त्वां वृषा वर्धित इविषामासेत्ताहं चिन्वाभिश्चायनीयाभि-
र्मानाविधाभिर्वीतिभिरुत्तिकरीभिः सुतिभिर्ज्वे । आह्वये । हि यस्मात्त्वं प्रतिष्ठुतिं त्वामभिष्वज्य कृतं सोमं
ववंश्च वनसि संभजसि अतस्त्वदीयो हव आह्वानं वृषा वर्धिता । यदा । हवो ज्ञातव्यो वृषा वर्धिता त्वं
यस्मात्सुतिं वनसि तस्मात्त्वां ऊव इत्यर्थः ॥ ॥१३॥

यदिन्द्राहमिति पंचदशर्षं द्वितीयं सूक्तं गोषूक्त्यसूक्तिगोः काव्यगोचयोराधं गायत्र्यभिर्द्र । तथा चानु-
ज्ञातं । यदिन्द्र पंचोना गोषूक्त्यसूक्तिगो काव्यायनाविति ॥ महाव्रते निष्केवञ्च एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके
सूच्यते । यदिन्द्राहं यथा त्वं प्र सखायं चर्षकोनामिति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ तृतीये पर्याये ब्रह्मशस्त्रे
ऽपीदं सूक्तं । सूचितं च । यदिन्द्राहं प्र ते महे । आ० ६. ४. । इति ॥

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् । स्तोता मे गोषखा स्यात् ॥१॥

यत् । इंद्र । अहं । यथा । त्वं । ईशीय । वस्वः । एकः । इत् । स्तोता । मे । गोऽसखा । स्यात् ॥१॥

हे इंद्र यथा त्वमेक इदेक एव केवलं वसो वसुनो धनस्त्रिष्वे एवमपि यद्यदीशीय ऐश्वर्ययुक्तः स्वां
तदानीं मे मम स्तोता गोषखा स्यात् । गोभिः सहितो भवेत् । ईश्वरश्च तव स्तोता कुतो हेतोर्गोसहितो न
भवेत् अपि तु भवेदित्यभिप्रायः ॥

शिष्येयमस्मै दिक्षेयं शचीपते मनीषिणे । यदहं गोपतिः स्यां ॥२॥

शिष्येयं । अस्मै । दिक्षेयं । शचीऽपते । मनीषिणे । यत् । अहं । गोऽपतिः । स्यां ॥२॥

हे शचीपते शक्तिमज्जिन्द्र अक्षी मनीषिणे मनस ईशिषि सोषि दिक्षेयं । हांनुमिच्छेयं । तदनंतरं शिष्येयं ।
प्रार्थितं धनं दद्यां च । यद्यद्यहं गोपतिर्गवामधिपतिः स्वां भवेयं त्वत्प्रसादादिति शेषः ॥

धेनुष्ट इंद्र सूनृता यजमानाय सुन्वते । गामश्च पिप्पुषी दुहे ॥३॥

धेनुः । ते । इंद्र । सूनृता । यजमानाय । सुन्वते । गां । अश्च । पिप्पुषी । दुहे ॥३॥

हे इंद्र ते तव सूनृता सुतिरूपा वाधेनुर्दोग्ध्री गीर्भुत्वा सुन्वते सोमामिषवं कुर्वते यजमानाय गामश्च च ।
उपवच्यमानेतत् । गवाश्चादिकं सर्वमभिरूपितं दुहे । दुग्धि । किं कुर्वती । पिप्पुषी तमेव प्रवर्धयिषी ॥

न ते वर्तास्ति राधस इंद्र देवो न मर्त्यः । यद्विस्तसि स्तुतो मधं ॥४॥

न । ते । वर्ता । अस्ति । राधसः । इंद्र । देवः । न । मर्त्यः । यत् । दिस्तसि । स्तुतः । मधं ॥४॥

हे इंद्र ते तव राधवो धनक सोतुभ्यो दातव्यक वर्ता निवारको देवो नास्ति । न विद्यते । न मर्त्यो
मनुष्योऽपि निवारको नास्ति । स्तुतः सोतुभिः प्रख्यापितगुणः सन् यजमानं मधं मंहनीयं धनं दिस्तसि त्वं
दातुमिच्छसि ॥

य॒ज्ञ इ॒न्द्रं॑ म॒वर्ध॑य॒द्य॒भूमिं॑ अ॒वर्त॑यत् । च॒क्रा॒ण ओ॒प॒शं॑ दि॒वि ॥५॥

य॒ज्ञः । इ॒न्द्रं । अ॒वर्ध॑यत् । यत् । भू॒मिं । वि । अ॒वर्त॑यत् । च॒क्रा॒णः । ओ॒प॒शं॑ । दि॒वि ॥५॥

यज्ञो येषामगिरगुण्यमानो याग इन्द्रं देवमवर्धयत् । श्रूयते हि । इन्द्र इदं हविरनुवतावीवृधत महो ज्योथोऽकृतेति । स इन्द्रो ययसाभूमिं पृथिवीं अवर्तयत् बुध्यादिप्रदानेन विशिषेण वर्तमानामकरोत् । किं कुर्वन् । दिव्यंतरिक्षे मेघमोपशमुपेत्य शयानं चक्राणः कुर्वन् । यद्वा । आत्मनि समवेतो वीर्यविशिष ओपशः । तमंतरिक्षे कुर्वन् ॥ १४ ॥

वा॒वृ॒धा॒नस्य॑ ते॒ व॒यं॑ वि॒श्वा॒ ध॒नानि॑ जि॒ग्युषः॑ । उ॒तिमि॑न्द्रा वृ॒णीम॑हे ॥ ६ ॥

वा॒वृ॒धा॒नस्य॑ । ते॒ । व॒यं॑ । वि॒श्वा । ध॒नानि॑ । जि॒ग्युषः॑ । उ॒ति । इ॒न्द्र । आ । वृ॒णीम॑हे ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वावृधानस्य वर्धमानस्य विस्वा विश्वाणि सर्वाणि धनानि शत्रुसंबन्धीनि जिग्युषो जितवतस्ते तपोति रक्षां वयमा वृणीमहे । आभिमुख्येन संभवामहे ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्रि व्यंतरिक्षमतिरदित्ययं पर्यासकृषः । सूच्यते हि । व्यंतरिक्षमतिर-
च्छावावाचस्य सुन्वत इति तुषाः पर्यासाः । आ० ७. २. इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिव्यहःस्तपि तस्मैव तस्मिन्निष
शस्त्रेऽयं पर्यासकृषः । सूचितं च । पर्यासात्कहतोऽहरहःशस्त्राणीति होचका द्वितीयादिव्यह । आ०
७. १. इति ॥

अ॒न्तरि॑क्षमति॒रन्म॑दे सोम॒स्य रो॑चना । इ॒न्द्रो॒ यदभि॑नव॒त् ॥ ७ ॥

वि । अ॒न्तरि॑क्षं । अ॒ति॒र॒त् । म॒दे । सोम॒स्य । रो॑चना । इ॒न्द्रः । यत् । अ॒भि॑नत् । व॒त् ॥ ७ ॥

सोमस्य पात्रेण मदे हर्षे सति रोचना रोचमानमंतरिक्षमयमिन्द्रो अतिरत् । अवर्धयत् । ययसात्कार-
णादक्षमावृत्त्य क्षितमसुरं मेघं वाभिगत्य अदारयत् ॥

उ॒क्ता आ॒ज॒दं॒गिरो॒भ्य आ॒विष्कृ॑ण्वन्गुहा॑ स॒तीः । अ॒र्वाचै॑ नुनुदे व॒त् ॥ ८ ॥

उत् । गाः । आ॒ज॒त् । अ॒गि॒रः॒भ्यः । आ॒विः । कृ॒ण्वन् । गु॒हा । स॒तीः । अ॒र्वाचै॑ ।
नुनुदे । व॒त् ॥ ८ ॥

अंगिरोभ्य अविभ्यो वसानुचरिः पशुभिरपहता गा उदावत् । उदगमयत् । किं कुर्वन् । गुहा गुहायां
विक्षेपति सतीर्विचमाना यथा न वृक्षति तथा पशुभिर्गुहायां वा आविष्कृण्वन् प्रकाशयन् । अपि च पशूनाम-
धिपतिं वसन्तसुरमयर्वाचमधोमुखं नुनुदे । प्रेरितवान् ॥

इ॒द्रेण॑ रो॒चना॑ दि॒वो दृ॒ह्म॒नि दृ॒हि॒तानि॑ च । स्थि॒राणि॑ न प॒रा॒नुदे॑ ॥ ९ ॥

इ॒द्रेण॑ । रो॒चना॑ । दि॒वः । दृ॒ह्म॒नि । दृ॒हि॒तानि॑ । च । स्थि॒राणि॑ । न । प॒रा॒नुदे॑ ॥ ९ ॥

दिवो बुधोक्तस्य संबन्धीनि रोचना रोचमानानि देवगुहात्मकानि नक्षत्रादीद्रेण दृह्मनि दृढावयवानि
वसवन्ति कृतानि दृहितानि च दृढीकृतानि । यथैकच नैकस्तेनावतिष्ठति तथा कृतानीत्यर्थः । यद्वा ॥ बुह दृहि
बुहि बुधी ॥ दृहितानि वर्धितानि इत्यर्थः । अपि च स्थिराणि आत्मानि दृढानि तानि न परानुदे ।
परानोदनीयानि न भवन्ति । न केनापि आनात्मन्यावधितुं शक्नानीत्यर्थः ॥ बुह प्रेरयि । अस्मात्पुताय
इति केन्यतयः ॥

अपामूर्मिर्मदन्निव स्तोम इन्द्राजिरायते । वि ते मदा अराजिषुः ॥१०॥

अपां॑। ज॒र्मिः॑। म॒दन्॑ऽइव। स्तो॒मः॑। इ॒न्द्र। अ॒जि॒रऽय॒ते। वि॒। ते॒। म॒दाः॑। अ॒रा॒जि॒षुः॑ ॥१०॥

अपां समुद्राणामूर्मिस्तरंगो मदन्निव यथा मायसुपर्युपरि आयति । हे इन्द्र सोमस्त्वदीयं स्तोमं तथाजिरायति । अजिरः चिप्रगामी । स ह्वाचरति । अपि च ते त्वदीया मदाः स्तोत्रज्याः सोमपानज्याश्च अराजिषुः । विशेषेण राजते । दीयते ॥ ॥१५॥

त्वं हि स्तोमवर्धन इन्द्रास्युक्थवर्धनः । स्तोतृणामुत भद्रकृत् ॥११॥

त्वं। हि। स्तो॒मऽव॒र्ध॒नः॑। इ॒न्द्र। अ॒सि॑। उ॒क्थ॑ऽव॒र्ध॒नः॑। स्तो॒तृ॒णां। उ॒त। भ॒द्रऽकृ॒त् ॥११॥

हे इन्द्र त्वं हि त्वं खलु सोमवर्धनः स्तोमेन चितुत्यं च दशादिना वर्धनीयोऽसि । तद्योक्थवर्धन उक्थिः शस्त्रवर्धनीयश्च त्वमेवासि । उतापि च स्तोतृणामस्माकं भद्रकृद्भद्रस्य कल्याणस्य फलस्य कर्तापि त्वमेवासि ॥

इन्द्रमिक्नेशिना हरीं सोमपेयाय वक्षतः । उप यज्ञं सुरार्धसं ॥१२॥

इ॒न्द्र। इ॒त्। के॒शि॒ना। ह॒रीं। सो॒मऽपे॒या॒य। व॒क्ष॒तः॑। उ॒प। य॒ज्ञं। सु॒रार्ध॑सं ॥१२॥

केशिना केशिनी । मूर्ध्वजानि सोमानि केशाः । तदंतौ हरी अक्षी सुरार्धसं शोभनधनमिन्द्रमिन्द्रमेव यज्ञमुपास्मयन् प्रति सोमपेयाय सोमपानार्थं वक्षतः । वहतां । यदा । यज्ञं यष्टव्यमिन्द्रमुपवहतां ॥

अपां फेनेन नमुचेः शिर इन्द्रोदवर्तयः । विश्वा यदजयः स्पृधः ॥१३॥

अ॒पां। फे॒ने॒न। न॒मु॒चेः॑। शि॒रः॑। इ॒न्द्र। उ॒त्। अ॒व॒र्त॒यः॑। वि॒श्वाः॑। य॒त्। अ॒ज॒यः॑। स्पृ॒धः॑ ॥१३॥

* पुरा किंन्द्रोऽसुराजित्वा नमुचिमसुरं यहीतुं न शशाक । स च युध्वमानक्षेनासुरेण जग्रहे । स च गृहीतमिन्द्रमेवमवोचत् । त्वां विक्ष्वामि राचावहि च युष्किणार्द्रेण चायुधेन यदि मां मा हिंसीरिति । स इन्द्रोऽसौ विक्ष्वः सन्नहोरात्रयोः संधौ युष्कार्द्रविलचयेन फेनेन तस्य शिरश्चिच्छेद् । अयमर्थोऽस्मां प्रतिफल्यते ॥ हे इन्द्र अपां फेनेन वक्षीभूतेन नमुचेरसुरस्य शिर उदवर्तयः । शरीराद्बुद्धतमवर्तयः । अक्षेत्सीरित्यर्थः । केदेति चेत् । यद्यदा विश्वाः सर्वाः स्पृधः स्पर्धमाना आसुरीः क्षेना अजयः जितवानसि । इन्द्रो वृषं हत्वासुरान् --- ॥

मायाभिरुत्तिसृप्तत इन्द्र द्यामारुरुक्षतः । अव दस्यूरधूनुयाः ॥१४॥

मा॒या॒भिः॑। उ॒त्त॑ऽसि॒सृ॒प्त॒तः॑। इ॒न्द्र। द्यां। आ॒रु॒क्ष॒तः॑। अ॒व। द॒स्यू॒न्। अ॒धू॒नु॒याः॑ ॥१४॥

--- हे इन्द्र त्वमवाधूनुयाः । अवाधुषं प्रेरितवानसि ॥

असुन्वामिन्द्र संसदं विषूचीं ध्वनाशयः । सोमपा उत्तरो भवन् ॥१५॥

अ॒सु॒न्वा॒मि॒न्द्र। सं॒स॒दं॑। वि॒षू॒चीं॑। ध्व॒ना॒श॒यः॑। सो॒म॒पाः॑। उ॒त्त॑रः। भ॒व॒न् ॥१५॥

हे इन्द्र त्वं सोमपाः सोमस्य पाता मूलोत्तर उत्कृष्टतरो मयन्नसुन्वां सोमाभिव्यवहीनां संसदं जनसंहतिं विषूचीं परस्परविरोधेन धिषु नागा वंशीं जनाशयः । विश्वेभ्यः नाशयसि ॥ ॥१६॥

तन्ममीति अथोदयर्षे तृतीयं सूक्तमीच्छिमिन्द्र । पूर्वोक्तविषूचीं । तथा चानुक्रम्यते । तन्ममि सप्तोनीच्छिमिति ॥ महाव्रति निष्कियन् श्रीच्छिहनुचाग्नीतापुत्तमावर्धयितुस्तु । ब्रूयते हि । तन्ममि प्र वाचतेस्तुत्तमासु-

अरति । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ आभिन्नविकेषकृषिषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आचम्युषो वैकल्पिकोऽगुह्यः । सूचितं च । तत्त्वमि प्र गायत वयमु त्वाप्तपूर्व । आ० ७. ८. । इति ॥

तत्त्वमि प्र गायत पुरुहूतं पुरुष्टुतं । इन्द्रं गीर्भिस्तविषमा विवासत ॥१॥

तं । ऊं इति । अभि । प्र । गायत । पुरुहूतं । पुरुस्तुतं । इन्द्रं । गीऽभिः । तविषं ।

आ । विवासत ॥१॥

पुरुहूतं ब्रह्मिराहूतं पुरुष्टुतं ब्रह्मिः सुतं तसु तमेवेन्द्रं हे स्रोतारः अभि प्र गायत । अभिसुखं प्रकर्षेण सुखं । एतदेव स्पष्टयति । तविषं महान्तमिन्द्रं गीर्भिर्वाग्भिरा विवासत । परिचरत ॥

यस्य द्विर्बहसो बृहत्सहो दाधार रोदसी । गिरिरज्ज् अपः स्वर्षत्वना ॥२॥

यस्य । द्विऽबहसः । बृहत् । सहः । दाधार । रोदसी इति । गिरीन् । अजान् । अपः ।

स्वः । वृषऽत्वना ॥२॥

द्विर्बहसो द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य यक्षिद्रस्य बृहत्सहसहो बलं रोदसी आवापृषिबो दाधार धारयति ॥ बृहत्सो लिट् । तुजादिस्वादभ्यासदीर्घः ॥ तथाज्ञानं चिप्रगमनान् गिरीन् पर्वतान् मेघान्वा स्वः सरणीला अप उदकानि च वृषत्वना वृषत्वेन वीर्येण यक्षिद्रस्य बलं धारयति तत्रावस्थापयति । तत्त्वमीति पूर्वयोः संबंधः स त्वमित्युत्तरया वा ॥

स राजसि पुरुष्टुतं एको वृचाणि जिघ्रसे । इन्द्रं जैत्रा अवस्था च यंतवे ॥३॥

सः । राजसि । पुरुस्तुत । एकः । वृचाणि । जिघ्रसे । इन्द्रं । जैत्रा । अवस्था । च ।

यंतवे ॥३॥

हे पुरुष्टुत ब्रह्मिः सुतेन्द्रं स पूर्वोक्तगुणस्त्वं राजसि । दीप्यसे । ईशिषे वा । अपि च त्वमेकः सहायरहितः केवल एव सन् वृचाव्यावरकाणि अनुजातानि जिघ्रसे । हतवानसि । किमर्थं । जैत्राणि जेतव्यानि धनानि अवस्था अवस्थानि अचलीयान्वयानि यद्वा अवणार्हाणि यशसि च यंतवे यंतुं नियंतुं स्वाधीनं कर्तुं ॥

आभिन्नविकेषकृषिषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्रे तं ते मदमिति तुषो वैकल्पिकः स्रोषियः । सूच्यति हि । तं ते मदं गृणीमसि तत्त्वमि प्र गायत । आ० ७. ८. । इति ॥

तं ते मदं गृणीमसि वृषणं पृतु सासहिं । उ लोककृत्नुमद्रिवो हरिश्चियं ॥४॥

तं । ते । मदं । गृणीमसि । वृषणं । पृतुऽसु । सासहिं । ऊं इति । लोकऽकृत्नुं । अद्रिऽवः ।

हरिऽश्चियं ॥४॥

हे अद्रिबो वसवमिन्द्र ते त्वदीयं तं मदं सोमपानजनितं हर्षं गृणीमसि । गृणीमः । प्रशंसामः ॥ गृ शब्दे प्रयादिः । प्यादीनां ह्रस्वः । इदं तो मसीति मस इकारानमः ॥ कीदृशं । वृषणं वर्षितारं कामानां पृतु संघामेषु सासहिं शत्रूणामभिभूषितारं लोककृत्नुं लोकस्य स्थानस्य कर्तारं हरिश्चियं हरिभ्यामन्वाभ्यां अचलीयं शेषं । उशब्दः समुच्चये पदपूर्णे वा ॥

येन ज्योतींष्यायवे मनवे च विवेदिथ । मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥५॥

येन । ज्योतींषि । आयवे । मनवे । च । विवेदिथ । मंदानः । अस्य । बर्हिषः । वि ।

राजसि ॥५॥

हे इंद्र धेनाग्नीधेन मदेनायव जीर्वाशेयाय मनवे विवस्वतः पुषाय च ज्योतींषि सूर्यादीनि वृषादिभि-
रावृताणि तद्धरणेन विवेदिष्य चक्षुर्मयः । प्रज्ञापितवान् प्रकाशितवानसीत्पर्यः । तेन मदेन मंदानो मोदमा-
नस्त्वमस्मै बर्हिषो वृषस्व यज्ञस्व वि राजसि । विश्वेवेक्षेति । यद्वा । अस्मेति तृतीयाचै बर्हि । अग्नेन बर्हिषा
वृक्षेन हव्यन् वि राजसि । विश्वेवेक्ष दीपसे ॥ १७ ॥

तद्वा चिस्त उक्थिनोऽनुं द्रुवंति पूर्वथा । वृषपत्नीरपो जया दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तत् । अद्य । चित् । ते । उक्थिनः । अनु । स्तुवंति । पूर्वथा । वृषपत्नीः । अपः ।

जय । दिवेऽदिवे ॥ ६ ॥

हे इंद्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धं वसमस्य चिद्व्यापि पूर्वथा पूर्वस्मिन्काल एवोक्थिनः शस्त्रियः स्तोतारोऽनु
द्रुवंति । क्रमेण प्रशंसन्ति । स त्वं वृषपत्नीः वृषा वर्षिता पर्वत्यः पतिर्यासां तादृशीरपो दिवे दिवे प्रतिदिवसं
वयं । स्वायत्तं कुरु ॥

तव त्यद्विद्रियं बृहत्तव शुष्ममुत क्रतुं । वज्रं शिशति धिषणा वरेण्यं ॥ ७ ॥

तव । त्यत् । इन्द्रियं । बृहत् । तव । शुष्मं । उत । क्रतुं । वज्रं । शिशति । धिषणा ।

वरेण्यं ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्वत्प्रसिद्धमिन्द्रियमिन्द्रस्य चिन्मं बृहत्प्रभूतं वीर्यं धिषणा क्षुतिः शिशति । निःश्रति । तीक्ष्णी-
करोति । तथा तव त्वदीयं शुष्मं शीघ्रकं वसमुतापि च क्रतुं प्रज्ञानं वसं कर्म वा वरेण्यं वरणीयं वसमायुधं
च क्षुतिस्तीक्ष्णीकरोति ॥

तव द्यौरिन्द्र पौंस्यं पृथिवी वर्धति श्रवः । त्वामापः पर्वतासश्च हिन्विरे ॥ ८ ॥

तव । द्यौः । इन्द्र । पौंस्यं । पृथिवी । वर्धति । श्रवः । त्वां । आपः । पर्वतासः । च ।

हिन्विरे ॥ ८ ॥

हे इंद्र तव त्वदीयं पौंस्यं वसं वीर्यवर्धति । वर्धयति । त्वदीयं श्रवो यज्ञः पृथिवी वर्धयति ॥ पृथिवी-
तादृशि शपि च्छेदकुम्भयेत्यार्धधातुक्त्वाक्षेरनिटीति शिबोपः ॥ तं त्वामापु उदक्त्वान्तरिक्षाणि पर्वतासः
पर्वताः पर्वन्तो मेघाश्च निरयस्य वा हिन्विरे । प्रीणयन्ति । स्वामित्वेन प्राप्नुवन्ति वा ॥

त्वां विष्णुर्वृहन्क्षयो मिचो गृणाति वरुणः । त्वां शर्धो मदत्यनु मारुतं ॥ ९ ॥

त्वां । विष्णुः । बृहन् । क्षयः । मिचः । गृणाति । वरुणः । त्वां । शर्धः । मदति ।

अनु । मारुतं ॥ ९ ॥

हे इंद्र बृहन्महान् वयो निवासहेतुर्विष्णुर्मिचो वरुणश्च त्वां गृणाति । स्तोति । तथा मारुतं मरुत्संबंधि
शर्धो वसं त्वामनु मदति । तव मदमनुस्य पश्चात्पादयति । त्वामनुमादयति वा ॥

त्वं वृषा जनानां मंहिष्ठ इन्द्र जज्ञिषे । सृषा विश्वा स्वपत्यानि दधिषे ॥ १० ॥

त्वं । वृषा । जनानां । मंहिष्ठः । इन्द्र । जज्ञिषे । सृषा । विश्वा । सुऽअपत्यानि । दधिषे ॥ १० ॥

हे इंद्र वृषा वर्षिता त्वं जनानां देवजनानां मध्ये मंहिष्ठो दातृतमो जज्ञिषे । प्रादुर्भवसि । अत एव
विश्वा सर्वाणि स्वपत्यानि शोमनैः पुषादिभिः सहितानि सृषा सह दधिषे । दातुं धारयसि । ददासि
वा ॥ १० ॥

सृषा त्वं पुरुष्टुतं एको वृषाणि तोशसे । नान्य इन्द्रात्करणं भूय इन्वति ॥ ११ ॥
 सृषा । त्वं । पुरुऽस्तुत । एकः । वृषाणि । तोशसे । न । अन्यः । इन्द्रात् । करणं । भूयः ।
 इन्वति ॥ ११ ॥

हे पुरुष्टुत वज्रभिः कुतैर्द्र त्वमेकोऽसहाय एव सन् सृषा । महत्तामितत् । महति वृषाणि शत्रुजातानि । यदा । सचेति सहायै । सहेव युगपदेवैकयत्नेनैव । तोशसे । हिनस्ति । तोशतिर्वधकर्मा । अकर्तुं शक्नोतीति भावः । अपि चास्मादिन्द्रादन्यः कश्चिन्नूयो वज्रतरं करणं कर्म वृषवधादिकं नेत्वति । न प्राप्नोति । इन्द्र एव कर्तुं शक्नोतीति भावः ॥

यदिन्द्र मन्मशस्त्वा नाना हवन्त ऊतये । अस्माकेभिर्नृभिरचा स्वर्जय ॥ १२ ॥
 यत् । इन्द्र । मन्मऽशः । त्वा । नाना । हवन्ते । ऊतये । अस्माकेभिः । नृऽभिः । अच ।
 स्वः । जय ॥ १२ ॥

हे इन्द्र यद्यस्मिन् संयामे त्वां मन्मशो मन्मना लोचये नामा वज्रप्रकारं हवन्ते आह्वयन्ति । किमर्थं । ऊतये रचाये । अचास्मिन् संयामेऽस्माकेभिरस्माकेरसादीधरेव नृभिर्नृभिः स्तोतुमिराहृतः सन् स्वः शत्रुवधं जय । अभिमव ॥

अरं क्षयाय नो महे विश्वा रूपाण्याविशन् । इन्द्रं जैत्राय हर्षया शचीपतिं ॥ १३ ॥
 अरं । क्षयाय । नः । महे । विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् । इन्द्रं । जैत्राय । हर्षय । शचीपतिं ।
 शचीपतिं ॥ १३ ॥

हे स्तोतः महे महति नोऽस्माकं क्षयाय । गृह्णामितत् । गृहाय ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ गृहार्थमरमर्षं पर्याप्तं विश्वा विश्वानि व्याप्तानि रूपाणीन्द्रगतानि गुणजाताभ्याविशन् सुत्वा व्याप्तुवन् शचीपतिं । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पात्रकं । यदा । श्व्या इन्द्राया भर्तारं । तमेवेन्द्रं क्षयाय जेतव्यधनार्थं हर्षय । तोषय सुत्वा परिचरयेन वेति शेषः ॥ १९८ ॥

प्र सप्ताजमिति द्वादशर्षं चतुर्थं सूक्तभिरिन्विष्टिनाम्नः काण्वस्वार्थं गायत्रमिन्द्रं । अनुक्रम्यते हि । प्र सप्ताजं द्वादशैरिन्विष्टिरिति ॥ अतिरात्रे द्वितीये पर्यायेऽष्टावाकशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । प्र सप्ताजमुप क्रमस्वा भर । आ० ६. ४. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कैवस्त्र एतदादिके द्वे सूक्ते उपरितनस्त्रात्वं द्रुचं वर्धयित्वा । तथैव पंचमारण्ये सूचितं । प्र सप्ताजं चर्षणीनामिति सूक्ति उत्तरस्तोतमे उद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥

प्र सप्ताजं चर्षणीनामिन्द्रं स्तोता नय्यं गीर्भिः । नरं नृषाहं मंहिष्ठं ॥ १ ॥
 प्र । संऽराजं । चर्षणीनां । इन्द्रं । स्तोत । नय्यं । गीऽभिः । नरं । नृऽसहं । मंहिष्ठं ॥ १ ॥

चर्षणीनां मनुष्याणां मध्ये सप्ताजं सम्यसाजमानं यदा मनुष्याणामधीश्वरमिन्द्रं हे स्तोतारः प्र स्तोत । प्रकथेयं स्तुत । कीदृशं । गीर्भिः स्तुतिभिर्मन्त्रं सुत्वं नरं जेतारं नृषाहं नृणां शत्रुमनुष्याणामभिनिवितारं मंहिष्ठं दातुमं ॥

यस्मिन्नुक्थानि रय्येति विश्वानि च अवस्था । अपामवो न संमुद्रे ॥ २ ॥
 यस्मिन् । उक्थानि । रय्येति । विश्वानि । च । अवस्था । अपां । अवः । न । संमुद्रे ॥ २ ॥
 यस्मिन्निन्द्र उक्थानि शस्त्राणि रय्येति रयिं विश्वानि सर्वाणि अक्षया अवस्थाणि अचक्षीयानि हविर्ब-

अथान्नानि च रमन्ति । तच्च वृष्टांतः । असुद्र उद्भावपासुद्रकानामचो न । अचति गच्छतीत्यवसरंगजालं ।
तद्यथा असुद्रेऽतर्मवति तथा रक्षन्तीत्यर्थः ॥

तं सुष्टुत्या विवासे ज्येष्ठराजं भरे कृत्नुं । महो वाजिनं सनिभ्यः ॥३॥

तं । सुऽस्तुत्या । आ । विवासे । ज्येष्ठराजं । भरे । कृत्नुं । महः । वाजिनं । सनिभ्यः ॥३॥

तमिन्द्रं सुष्टुत्या शोभनया सुत्या विवासे । परिचरामि । कीदृशं । ज्येष्ठराजं ज्येष्ठेषु प्रशस्ततमेषु देवेषु मध्ये
राजमाणं ॥ राजतेः सत्सूक्ष्मिणेति क्लिप् ॥ भरे संयामे महो महतो वृचवधादेः कृत्नुं कर्तारं वाजिनमन्नवंतं
वन्नवंतं वा । किमर्थं । सनिभ्यो धनेभ्यः । धनलाभाद्येत्यर्थः ॥

यस्यानूना गभीरा मदा उरवस्तरुचाः । हर्षुमंतः शूरसातौ ॥४॥

यस्य । अन्नूनाः । गभीराः । मदाः । उरवः । तरुचाः । हर्षुऽमंतः । शूरऽसातौ ॥४॥

यस्यैन्द्रस्य मदाः सोमपाजगिता अगुना अन्वुना गभीरा गांभीर्येयिता उरवो विसीर्णास्तृषाः शूराणां
तारकाः शूरसातौ शूरसंभजनीये संयामे हर्षुमंतो हर्षयुक्ताः संयामोत्सुका भवन्ति । तमिन्द्रमिति पूर्वयोत्तरया
वा संबंधः ॥

तमिन्द्रनेषु हितेष्वधिवाकाय हवन्ते । येषामिन्द्रस्ते जयन्ति ॥५॥

तं । इत् । धनेषु । हितेषु । अधिऽवाकाय । हवन्ते । येषां । इन्द्रः । ते । जयन्ति ॥५॥

धनेषु हितेषु शत्रुषु निहितेषु प्राप्तिषु सत्सु तमिन्द्रं पूर्वोक्तगुणमेवेन्द्रमधिवाकायाधिवचनाय पञ्चपातवचनाय
हवन्ते । सोतार आह्वयन्ति । तच्च च येषां पञ्च इन्द्रो वर्तते त एव जयन्ति । जयेन तानि धनानि जयन्ति नास्ति ॥

तमिच्छीन्तिरार्यन्ति तं कृतेभिश्चर्षणयः । एष इन्द्रो वरिवस्कृत् ॥६॥

तं । इत् । च्छीन्तिः । आर्यन्ति । तं । कृतेभिः । चर्षणयः । एषः । इन्द्रः । वरिवऽकृत् ॥६॥

तमिन्द्रमेवेन्द्रं च्छीन्तिर्वज्रकरः सोषिरार्यन्ति । आर्यमभिजगमीश्वरं कुर्वन्ति । चर्षणयो मनुष्याः कृतेः कर्मभि-
र्यार्यन्ति । एष एवंगुणक इन्द्रो वरिवस्कृजगत्स कर्ता भवति सोतृणां ॥ २० ॥

इन्द्रो ब्रह्मेन्द्र ऋषिर्इन्द्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥७॥

इन्द्रः । ब्रह्मा । इन्द्रः । ऋषिः । इन्द्रः । पुरु । पुरुऽहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥७॥

अयमिन्द्रो ब्रह्मा परिवृढः सर्वेश्वोऽधिकः । स एवेन्द्र ऋषिर्इन्द्रा सर्वस्वार्थजातस्य । स इन्द्रः पुरु वज्रकं
पुरुहूतो वज्रमिन्द्राहतस्य महीमिर्महतीभिः शचीभिः क्रियामिर्बृचवधादिद्विपाभिर्महान्ममूतो भवति ॥

स स्तोम्यः स हव्यः सत्यः सत्वा तुविकूर्मिः । एकश्चित्सन्नभिभूतिः ॥८॥

सः । स्तोम्यः । सः । हव्यः । सत्यः । सत्वा । तुविऽकूर्मिः । एकः । चित् । सन् । अभिऽभूतिः ॥८॥

स पूर्वोक्त इन्द्रः स्तोम्यः सोमार्हः सुखार्हः । स एव हव्यो ज्ञातव्यस्य सत्यः सत्सु साधुरवितयस्य भावः सत्त्वा
शत्रुबालवसाहयिता तुविकूर्मिर्वज्रकर्मा । यत एवातः कारणादेकचित्सन्नसहायोऽपि भवन्नभिभूतिः शत्रूणाम-
निमयिता तिरस्कृता भवति ॥

तमर्केभिस्तं सामभिस्तं गायत्रे चर्षणयः । इन्द्रं वर्धन्ति क्षितयः ॥९॥

तं । अर्केभिः । तं । सामऽभिः । तं । गायत्रे । चर्षणयः । इन्द्रं । वर्धन्ति । क्षितयः ॥९॥

वर्धयथो ब्रह्मरुतं मन्त्राणां चितयो मनुष्याकामिन्द्रमर्कैर्निरर्धनसाधनैर्यजुर्नैर्वैर्वर्धयति । वर्धयति । तद्योनातारः सामभिर्गानविशिष्टैर्नैषां वर्धयति । तथा गायत्रिर्गायत्र्यादिच्छन्दोयुक्तिः शस्त्ररूपैरप्रगतिर्नैषा-
मेवैन्द्र'होतारो वर्धयति ॥

प्रणेतारं वस्यो अच्छा कर्तारं ज्योतिः समत्सु । सासृद्वांसं युधामिचान् ॥१०॥

प्रऽनेतारं वस्यः अच्छा कर्तारं ज्योतिः समत्सु । सासृद्वांसं युधा अमिचान् ॥१०॥

वस्यो वसीयः प्रशस्तं वसु धनमच्छाभिमुखीन प्रणेतारं प्रापयितारं समत्सु संधामेषु शत्रुनिरसनेन ज्योतिः प्रकाशं जयलक्षणां कर्तारं करणशीलं ॥ करोति साच्छीनिकलुण् ॥ कुत इत्यत आह । युधायुधनामिचाम्बलू ससृद्वांसमभिभूतवन्तं । एवंगुणकमिन्द्रं वर्धयतीति शेषः ॥

स नः पमिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः । इन्द्रो विश्वा अति द्विषः ॥११॥

सः नः पमिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः । इन्द्रः विश्वाः अति द्विषः ॥११॥

पमिः प्राता पूरयिता पूरयती वज्रमिराहतः स इन्द्रो विश्वाः सर्वा द्वियो द्वेष्टीः प्रवा नोऽस्मान्नावा तरणसाधनेन स्वस्ति चेमेयाति पारयाति । अतिपारयतु ॥

स त्वं न इन्द्र वाजैर्भिर्देशस्या च गातुया च । अच्छा च नः सुखं नैषि ॥१२॥

सः त्वं नः इन्द्र वाजैर्भिः दशस्य च गातुऽय च । अच्छा च नः सुखं नैषि ॥१२॥

हे इन्द्र स तावुशस्त्वं नोऽस्माभ्यं वाजैर्भिर्देशस्य च । धनं प्रयच्छ च । दशस्यतिर्दानकर्मा । गातुय च । गातुं मार्गमस्माभ्यमिच्छ च ॥ गातुशब्दाच्छेदसि परेच्छायामिति कश्च । न च्छेदस्त्वपुचक्षेति दीर्घनिषेधः ॥ तथा नोऽस्मान् सुखं सुखं वाच्छ नैषि । अभिप्रापय ॥ ॥२१॥

आ याहीति पंचदशर्षं पंचमं सुक्तमिदं विठिरार्षमिन्द्रं । चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतीबृहत्यादितस्त्रयोदश गायत्र्यः । अनुक्रम्यते हि । आ याहि पंचोना प्रगाथांतमिति ॥ अंतं प्रगाथं वर्धयित्वा शिष्टस्य महाव्रत उक्ती विनियोगः ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्र आवाः वदुषः क्षीपियानुष्पाषाः । तथागताराः सप्तर्षय शंसनीयाः । सूत्र्यते हि । आ याहि सुषुमा हि त इति वद क्षीपियानुष्पाषावन्तराः सप्त । आ० ५. १०. ५ इति ॥ चातुर्विधिकेऽहनि प्रातःसवन आबलृचोऽस्मिन्नेव शस्त्रे वदहक्षीपियसंज्ञक आवापार्षः । सूचितं च । आ याहि सुषुमा हि त इन्द्रमिन्नाविनो बृहत् । आ० ७. २. इति ॥

आ याहि सुषुमा हि त इन्द्र सोमं पिबा इमं । एदं बहिः संदो मम ॥१॥

आ । याहि । सुषुम । हि । ते । इन्द्र । सोमं । पिब । इमं । आ । इदं । बहिः । संदः । मम ॥१॥

हे इन्द्र त्वमा याहि । आबलृच । तं त्वदर्थं सुषुम हि । अभिपुतवन्तः खलु सोमं वयं । तमिममभिपुतं सोमं पिब । तदर्थं मम मृदीयमिदं बहिर्वैद्यामाक्षीर्यमा सदः । आसीद् । अभिनिषीद् ॥

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥२॥

आ । त्वा । ब्रह्मऽयुजा । हरी । इति । वहतां । इन्द्र । केशिना । उप । ब्रह्माणि । नः । शृणु ॥२॥

हे इन्द्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मवा मंषिष शुष्यमानी केशिना केशवन्तो हरी हरकशीकावचो त्वा त्वाना बहतां । अभिप्रापयतां । त्वं ब्रह्मयजुषिष नोऽस्माभ्यं ब्रह्माणि क्षीपाणि शृणु । क्षीपाणि मुहाव । ब्रह्मयजुषि धारय ॥

ब्रह्माणस्वा वयं युजा सोमपामिन्द्र सोमिनः । सुतावतो हवामहे ॥ ३ ॥

ब्रह्माणः । त्वा । वयं । युजा । सोमऽपां । इन्द्र । सोमिनः । सुतऽवतः । हवामहे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ब्रह्माणो ब्रह्मणा वयं त्वा त्वां युजा योग्येन सोमिण हवामहे । आहूयामहे । कथंभूतं । सोमपां सोमस्य पातारं । कीदृशा वयं । सोमिनः सोमयुक्ताः सुतावतोऽभिपुत्रैश्च सोमैरपेताः ॥

आ नो याहि सुतावतोऽस्माकं सुष्टुतीरूप । पिबा सु शिप्रिन्धंसः ॥ ४ ॥

आ । नः । याहि । सुतऽवतः । अस्माकं । सुऽस्तुतीः । उप । पिब । सु । शिप्रिन् । अंधंसः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र सुतावतोऽभिपुत्रसोमयुक्तागन्तव्या याहि । अभिगच्छ । ततोऽस्माकं संबन्धीनि सुष्टुतीः शोभनानि सोपास्तुपगच्छ । आनीहि । हे सुशिप्रिच्छोभनशिरस्त्राण शोभनहृशुक वेन्द्र अंधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशकचयं भागं पिब । यदा ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अंधोऽस्मादीयं सोमं पिब ॥

आ ते सिंचामि कुक्ष्योरनु गाचा वि धावतु । गृभाय जिह्या मधु ॥ ५ ॥

आ । ते । सिंचामि । कुक्ष्योः । अनु । गाचा । वि । धावतु । गृभाय । जिह्या । मधु ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ते तव कुक्ष्योर्बद्धोरनु सिंचामि । सोमानवनयामि । कुक्षी सोमेन पूरयामीत्यर्थः । इन्द्रस्य हि द्वे उदरे । तथा च अयति । ओमा कुक्षी पूषता वारंश्चि च माघोनं चेति । यदा । एकस्त्रिवोदरस्य सव्यदक्षिण-भेदेनोर्ध्वाधोभागभेदेन वा द्वित्वं । स चाक्षितः सोमो गाचाणि शरीरावयवानि हस्तपादादीनि सर्वाण्यनु-क्रमेण वि धावतु । व्याप्नोतु । त्वं च मधु मधुरं मया सिध्यमानं सोमं जिह्या रसनेन्द्रियेण गृभाय । गृहाण ॥ कंदक्षि शायजयीति ग्रह उत्तरस्य अः शायवादेशः । हयहोर्म इति भत्वं ॥ २२ ॥

स्वादुष्टे अस्तु संसुदे मधुमान्तन्वेऽतव । सोमः शमस्तु ते हृदे ॥ ६ ॥

स्वादुः । ते । अस्तु । संसुदे । मधुऽमान् । तन्वे । तव । सोमः । शं । अस्तु । ते । हृदे ॥ ६ ॥

संसुदे सव्यम् सुष्ठु दाधि हे इन्द्र ते तुभ्यं मधुमात्राधुर्यवानयं सोमः स्वादुरस्तु । दक्षिकरो भवतु । तव तन्वे शरीराय च स्वादुरस्तु । तव हृदे हृदयाय च स सोमः शमस्तु । सुखजनकं भवतु ॥

अयंमु त्वा विचर्षणे जनीरिवाभि संवृतः । प्र सोम इन्द्र सर्पतु ॥ ७ ॥

अयं । जं इति । त्वा । विऽचर्षणे । जनीः । इव । अभि । संऽवृतः । प्र । सोमः । इन्द्र । सर्पतु ॥ ७ ॥

हे विचर्षणे विद्रष्टरिन्द्र जनीरिव जनयो जाया एव ता यथा मुक्षिर्वस्त्रैः संवृता भवन्ति एवं संवृतः पयःप्रभृतिभिः अयणद्रविरावृतोऽयं सोमोऽभि प्र सर्पतु । अभिगच्छतु । उ इति पूरकः ॥

तुविपीवो वपोदरः सुबाहुरंधसो मदे । इन्द्रो वृषाणि जिघ्रते ॥ ८ ॥

तुविऽपीवः । वपाऽउदरः । सुऽबाहुः । अंधंसः । मदे । इन्द्रः । वृषाणि । जिघ्रते ॥ ८ ॥

तुविपीवो पिबिषीर्यकंधरो वपोदरः पीवरोदरः । यथा बहवः सोमाः पीत्वा क्षंतमभवन्ति तथा विवृतवठर एवर्षः । सुबाहुः शोभनबाहुः एवंगुणक इन्द्रोऽंधसोऽन्नस्य सोमात्मकस्य मदे हविं सति वृषाणि शत्रुजातानि जिघ्रते । हिज्जति ॥

इन्द्र मेहिं पुरस्वं विष्णुस्थेशान् ओजसा । वृषाणि वृषहञ्जहि ॥ ९ ॥

इन्द्र । प्र । इहि । पुरः । त्वं । विष्णुस्य । ईशानः । ओजसा । वृषाणि । वृषऽहन् । जहि ॥ ९ ॥

हे इंद्र जीवसा वक्षेन विम्वस्व सर्वस्व जगत ईशानः स्वामी भवंस्त्वं पुरोऽस्माकं पुरस्तामिहि । प्रवच्छ । प्राप्तुहि । हे वृषहन् वृषाणामावरकाणां शत्रूणां हंतः वृषास्वकादीयानि शत्रुजातानि जहि । विनाशय ॥

अभ्युद्वीष्टाविंशस्व प्रदातुर्दीर्घस्ते अस्त्वंकुश रत्नगुवाक्का । सूच्यते हि । दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो भद्रा ते हृसा सुकतोत पाणी । आ० ३. १३. इति ॥

दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो येना वसु प्रयच्छसि । यजमानाय सुवृते ॥१०॥

दीर्घः । ते । अस्तु । अंकुशः । येन । वसु । प्रयच्छसि । यजमानाय । सुवृते ॥१०॥

हे इंद्र ते तवांकुशः क्षणिराकर्षणसाधनमायुधं दीर्घोऽस्तु । आयतो भवतु । यथा दूरस्थमपि वसु व्याप्तोषि तथायामवान् भवस्वित्यर्थः । येनांकुशेन सुवृते सोमामिषं कुर्वते यजमानाय वसु धनमाह्वय प्रयच्छसि ददासि ॥ २३ ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं त इद्वेति स्तोत्रियसृषः । सूचितं च । अयं त इंद्र सोमोऽयं ते मानुषे जने । आ० ६. ४. इति ॥

अयं त इंद्र सोमो निपूतो अधि बर्हिषि । एहीमस्य द्रवा पिब ॥११॥

अयं । ते । इंद्र । सोमः । निपूतः । अधि । बर्हिषि । आ । इहि । ई । अस्य । द्रव । पिब ॥११॥

हे इंद्र ते तुभं स्वर्धर्मयं सोमो बर्हिष्यधि वेद्यामासीर्णे दर्भे निपूतो गितरां दशापविषेण शोधितः । अभिषवादिसंस्कारैः संस्कृत इत्यर्थः । ईमिदानीमस्मिन् सोमं प्रक्षिहि । आगच्छ । आगत्य यच्च रसात्मकः सोमो ह्रयति तं देशं प्रति द्रव । शीघ्रं गच्छ । तदन्तरं तं सोमं पिब ॥

शार्चिगो शार्चिपूजनायं रणाय ते सुतः । आर्खंडल प्र हूयसे ॥१२॥

शार्चिगो इति शार्चिऽगो । शार्चिऽपूजन । अयं । रणाय । ते । सुतः । आर्खंडल ।

प्र । हूयसे ॥१२॥

हे शार्चिगो । शार्चयः शक्ता गावो यस्यासी शार्चिगुः । यद्वा ॥ शच व्यक्तायां वाचि । अस्मादीयादिक इक्ष्मण्यः ॥ शार्चयो व्यक्ता प्रख्याता गावो रश्मयो गाव एव वा यस्य तादृश । हे शार्चिपूजन । पूज्यते ऽनेनेति पूजनं स्तोत्रादि । प्रख्यात्पूजन ते तव रणाय रमणाय सुखजननायायं सोमः सुतोऽभिषुतः । यतः कारणात् हे, आर्खंडल शत्रूणामार्खंडयितः प्र ह्रयसे प्रकृष्टाभिः क्षुतिमिराह्रयसे । अत आगत्विन् सोमं पिबेति भावः ॥

यस्ते अंगवृषो नपात्प्रणपात्कुंडपाय्यः । न्यस्मिन्दध आ मनः ॥१३॥

यः । ते । अंगवृषः । नपात् । प्रणपादिति प्रऽनपात् । कुंडपाय्यः । नि । अस्मिन् ।

दधे । आ । मनः ॥१३॥

हे अंगवृषो नपात् । अंगवृषो नाम कश्चिद्वृषिः तस्य चंद्रः स्वयमेव पुत्रतया जज्ञ रत्नास्त्राधिका । नपादि-
त्यपत्यनाम । अंगवृषः पुत्र । यद्वा । अंग्यति हिंसंतीति अंगवृषि रश्मयः । तैर्वर्षतीति अंगवृषादित्यः । तस्य न
पातयितः स्वकीये स्त्रानिऽवस्थापयितः ॥ सुवामंचित इति षष्ठ्यंतस्य परांगवृषाविनामंचितागुप्रवेशात् समुदाय-
स्थापनमिह सर्वानुदात्तत्वं ॥ ईदृश हे इंद्र ते तव संबंधी प्रणपात् प्रकथं न पातयिता रक्षिता कुंडपाय्यः ।
कुंडैः पीयतेऽस्मिन् सोम इति कुंडपाय्यः क्रतुविशेषः ॥ क्रतौ कुंडपाय्यसंचाची । पा० ३. १. १३०. इति
पिबतेरधिकारणे स्वात्मत्ययो युगानमस्य निपात्यते ॥ एतत्संज्ञो यः क्रतुरस्तस्मिन् कुंडपाय्ये क्रतौ मनः स्वातन्त्र्य

नि दध्ने । अमितो वर्तमानाः कुण्डपायिनामान ऋषयः पुरा निदधिरे । सम्यक् त्वद्देवत्वं ऋतुमनुष्ठितवन्त इत्यर्थः ॥ इधातिर्जिटीरयो र इति रेभावः ॥

॥ वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणांसच सोम्यानां ।

द्रुप्सो भेत्ता पुरां शश्वतीनामिन्द्रो मुनीनां सखा ॥१४॥

वास्तोः । पते । ध्रुवा । स्थूणा । अंसच । सोम्यानां ।

द्रुप्सः । भेत्ता । पुरां । शश्वतीनां । इन्द्रः । मुनीनां । सखा ॥१४॥

हे वास्तोष्पते गृहपते स्थूणा गृहाधारभूतः संभो ध्रुवा स्थिरां भवतु । सोम्यानां सोमार्हाणां सोमसंपादिनां वास्त्राकमंसचमंसत्राणमंसोपलक्षितस्य कृत्स्नशरीरस्य चायकं रषकं वसं भवतु । अपि च द्रुप्सो द्रव्यशीलः सोमः तद्वा ॥ अर्शश्चादित्वादचप्रत्ययः ॥ शश्वतीनां बह्वीनां पुरामसुरपुरीणां भेत्ता विदारयिता एवंभूत इन्द्रो मुनीनामृषीणामस्त्राकं सखा मित्रभूतो भवतु ॥

पृदाकुसानुर्यजतो गवेषण एकः सन्नभि भूर्यसः ।

भूर्णिमश्वं नयत्तुजा पुरो गृभेन्द्रं सोमस्य पीतये ॥१५॥

पृदाकुऽसानुः । यजतः । गोऽएषणः । एकः । सन् । अभि । भूर्यसः ।

भूर्णि । अश्वं । नयत् । तुजा । पुरः । गृभा । इन्द्रं । सोमस्य । पीतये ॥१५॥

पृदाकुसानुः । पृदाकुः सर्पः । स इव सानुः समुच्छितः । तद्वदुन्नतशिरस्क इत्यर्थः । यद्वा । पृदाकुवत्सानुः संभवनीयः । स यथा बज्रभिर्मणिमञ्जीवधादिभिः संसिध्यो नास्तीः एवमिन्द्रोऽपि बज्रभिः सोचादिभिर्घट्टैः सेव्य इत्यर्थः । यजतो यष्टव्यो गवेषणो गवामेषयिता प्रापयिता एवंगुणको य इन्द्र एकः सन्नसहायः केवल एक सन् भूर्यसो बज्रतराञ्छुनभिभवति भूर्णि भरणाशीलमश्वं व्याप्तुर्वन्तं तमिन्द्रं सोमस्य पीतये पागार्थं पुरो ऽस्त्राकं पुरस्ताद्वयत् । नयति । प्रापयति । सामर्थ्यात् स्तोतेति ज्ञायते । केन साधनेन । तुजा चिप्रगामिना गृभा यद्वासाधनेन सोचेय । यद्वा । अश्वमिति क्षुप्तोपममेतत् । यथा घोडारमश्वं दुर्यहं पाशिनानयन्ति एवमुक्तेन प्रकारेण महानुभावमिन्द्रं स्तुत्या स्तोतानयतीत्यर्थः ॥ ॥२४॥

इदं इति द्वाविंशत्पुत्रं षष्ठं सूक्तमिरिबिटेरार्षमुष्णिक्छन्दस्कं । उत विधिषास्त्रिदेवताका । शमप्रिरिस्त्रिषा-भिर्युर्यवायुदेवताका । शिष्टा आदित्यदेवताकाः । तथा चानुक्रम्यते । इदं ह द्वाधिकादित्यमीष्णिहमष्टम्यस्त्रिभ्यां पराभिसूर्यानिजानामिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इदं ह नूनमेषां सुखं भिद्येत मर्त्यैः । आदित्यानामपूर्य्यं सवीमनि ॥१॥

इदं ह । नूनं । एषां । सुखं । भिद्येत । मर्त्यैः । आदित्यानां । अपूर्य्यं । सवीमनि ॥१॥

इदं हेदानीं खलु नूनमवज्ञमादित्यानामदितिः पुत्राणामेषां देवानां मित्रादीनां सवीमनि प्रसवे प्रेरणे सति मर्त्यो मनुष्यः स्तोतापूर्वमनिगवं सुखं सुखकरं धनं भिद्येत । याधेत । न कालांतरे ॥

अनर्वाणो ह्येषां पंचा आदित्यानां । अदब्धाः संति पायवः सुगेवृधः ॥२॥

अनर्वाणः । हि । एषां । पंचाः । आदित्यानां । अदब्धाः । संति । पायवः । सुगेऽवृधः ॥२॥

एषामादित्यानां पंचाः पंचाणो मार्गाः ॥ सुपां सुनुमिति असः सुः ॥ अनर्वाणोऽप्रत्युताः परिरप्रतिगताः उत हेमादब्धा अहिंसिताश्च संति । अर्वाति । हि यस्मादेवं तस्मात्पायवः प्राकथितारक्षी मार्गाः सुगेवृधः सुगमे वृधे विवधे वर्धका मर्त्युः ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मिचो अर्यमा । शर्म यच्छंतु सप्रथो यदीमहे ॥३॥
तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मिचः । अर्यमा । शर्म । यच्छंतु । सप्रथः ।
यत् । ईमहे ॥३॥

सविताद्यसत्वारो देवाः सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं तच्छर्मं सुखं गृहं वा नोऽस्मभ्यं नु नुतु यच्छंतु ।
इदं तु । यच्छर्ममहे वयं याचामहे ॥

देवेभिर्देव्यदितेऽरिष्टभर्मन्ना गहि । स्मत्सूरिभिः पुरुप्रिये सुशर्मभिः ॥४॥
देवेभिः । देवि । अदिते । अरिष्टभर्मन् । आ । गहि । स्मत् । सूरिभिः । पुरुप्रिये ।
सुशर्मभिः ॥४॥

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे अरिष्टभर्मन्निहितभरणे हे पुरुप्रिये बह्विभिः प्रीयमाणे हे एवंगुणविशिष्टे
ऽदिति सूरिभिः प्राप्तिः सुशर्मभिः सुसुखिर्देवेभिर्देविरात्मीयैः पुत्रैः सार्धं । अदिति निपातः शोभनार्थः । अष्टो-
मनं यथा भवति तथा गहि । आगच्छ ॥

ते हि पुचासो अदितेर्विदुर्बेषांसि योतवे । अंहोश्चिदुरुचक्रयोऽनेहसः ॥५॥
ते । हि । पुचासः । अदितेः । विदुः । बेषांसि । योतवे । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ।
अनेहसः ॥५॥

अदितिः पुचासः पुचासो हि ते खलु मिषादयो देवा देवांसि देवुणि राक्षसादीनि योतवे पुचक्रतुं विदुः ।
जानन्ति ॥ विदो कटो वेति विद उत्तररक्त क्षिप्रसादेशः ॥ तयोश्चक्रयो विस्तीर्णस्य कर्मणः कर्तारोऽनेहसो
ऽनाहंतारो रक्षसासोऽहोश्चिदाहननशीलात्पापादपि योतवे पुचक्रतुं मन्त्राजानन्ति ॥ २५ ॥

अदितिर्नो दिवा पशुमदितिर्नैकमव्ययाः । अदितिः पातंहसः सदावृधा ॥६॥
अदितिः । नः । दिवा । पशुं । अदितिः । नक्तं । अव्ययाः । अदितिः । पातु । अंहसः ।
सदावृधा ॥६॥

नोऽस्माकं पशुमदितिरदीनाखंडनीया वा द्वेषमाता दिवाहनि पातु । रक्षतु । तत्राद्वया वाद्याभ्यंत-
रभेदेन प्रकारद्वयरहिता सर्वदैकप्रकारा कपटरहिता सादितिर्नैकं राक्षी चास्मदीयं गवादिपशुजातं रक्षतु ।
तत्रास्मान्पंहसः पापात् पातु । रक्षतु । केन साधनेन । सदावृधा सर्वदा बुद्धिमतात्मीयेन रक्षणेन ॥

उत स्या नो दिवा मतिरदितिरूत्या गमत् । सा शंताति मयस्करदप स्रिधः ॥७॥
उत । स्या । नः । दिवा । मतिः । अदितिः । ऊत्या । आ । गमत् । सा । शंताति ।
मयः । करत् । अप । स्रिधः ॥७॥

उतापि च आ सा पूर्वोक्ता मतिर्मयी मंतव्या कोतव्या वादितिरूत्या रक्षया सार्धं दिवाहनि नो
ऽस्माना गमत् । आगच्छतु । आवत् । च शंताति शान्तिकरं मयः सुखं सादितिः करत् । करोतु । शिषो
वाधकाच्छूषापनमयतु ॥ शिषिर्वाधनार्थः । शिवश्मरिष्टस्य करे । पा० ४. ४. १४३. इति शंभदात्करवार्थं
तातिचमत्तयः ॥

उ॒त॒ त्वा॒ दै॒व्या॒ भि॒ष॒जा॒ शं॒ नः॒ क॒र॒तो॒ अ॒श्वि॒ना । यु॒यु॒या॒ता॒मि॒तो॒ र॒पो॒ अ॒प॒ स्नि॒धः ॥ ८ ॥
 उ॒त॒ ते॒ त्वा॒ । दै॒व्या॒ । भि॒ष॒जा॒ । शं॒ । नः॒ । क॒र॒तः॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । यु॒यु॒या॒ता॒ । इ॒तः॒ । र॒पः॒ ।
 अ॒प॒ । स्नि॒धः ॥ ८ ॥

उतापि च त्वा तो प्रसिद्धी दैव्या देवेषु भवी भिषजा चिकित्सकी ईदृशावश्विनाश्विनी नोऽस्माकं शं
 सुखं रोगाणां शमनं वा करतः । कुरतां । इतोऽस्मत्तो रपः पापं युयुयातां । पुषङ्कुर्यातां । स्निधः शत्रून्वा-
 पगमयतां ॥

श॒म॒मि॒र॒मि॒भिः॒ क॒र॒च्छं॒ न॒स्त॒प॒तु॒ सूर्येः॒ । शं॒ वा॒तो॒ वा॒त्वर॒पा॒ अ॒प॒ स्नि॒धः ॥ ९ ॥
 शं॒ । अ॒मिः॒ । अ॒मि॒ऽभिः॒ । क॒र॒त॒ । शं॒ । नः॒ । त॒प॒तु॒ । सूर्येः॒ । शं॒ । वा॒तः॒ । वा॒तु॒ । अ॒र॒पाः॒ ।
 अ॒प॒ । स्नि॒धः ॥ ९ ॥

अमिभिः स्वविभूत्या विभिन्निर्गार्हपत्यादिभिरभिर्देवः शं करत । अस्माकं रोगशान्तिं सुखं वा करोतु ।
 सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्यश्च नोऽस्माकं शं सुखं यथा भवति तथा तपतु । प्रदीप्यतां । वातो वायुवारपा
 अपापः सन् शं यथा भवति तथा च वातु । अनुवर्ततां । स्निधः शत्रून्वाऽग्न्यादयोऽपगमयंतु ॥

अ॒पा॒मी॒वा॒म॒प॒ स्नि॒ध॒म॒प॒ से॒ध॒त॒ दु॒र्म॒तिं॒ । आ॒दि॒त्या॒सो॒ यु॒यो॒त॒ना॒ नो॒ अ॒हं॒सः ॥ १० ॥
 अ॒प॒ । अ॒मी॒वां॒ । अ॒प॒ । स्नि॒धं॒ । अ॒प॒ । से॒ध॒त॒ । दुः॒ऽम॒तिं॒ । आ॒दि॒त्या॒सः॒ । यु॒यो॒त॒न॒ ।
 नः॒ । अ॒हं॒सः ॥ १० ॥

हे आदित्याः अमीवां रोगमप सेधत । अस्मात्तोऽपगमयत । स्निधं चापसेधकं शत्रुं चाप सेधत । दुर्मति-
 मस्माकं दुःखस्य मंतारं चाप सेधत । अपि च हे आदित्यास आदिताः नोऽस्माकंहंसः पापायुयोतन ।
 पुषङ्कुरत ॥ धीतिर्लोठि च्छांदसः शपः सुः । तप्तनप्तनचनाक्षिति तस्य तनवादेशः । पित्वाद्गुहात्तले धातुस्वरः
 शिष्यते । आमंचितं पूर्वमविष्यमाणवदिति पूर्वस्त्राविष्यमाणत्वेन पदादपरत्वाभिघातो न भवति ॥ २६ ॥

यु॒यो॒ता॒ श॒र॒म॒स्म॒दौ॒ आ॒दि॒त्या॒स॒ उ॒ता॒म॒तिं॒ । अ॒ध॒ग्धे॒षः॒ कृ॒णु॒त॒ वि॒श्व॒वे॒द॒सः ॥ ११ ॥
 यु॒यो॒त॒ । श॒र॒ । अ॒स्म॒त् । आ॒ । आ॒दि॒त्या॒सः॒ । उ॒त॒ । अ॒म॒तिं॒ । अ॒ध॒क् । धे॒षः॒ । कृ॒णु॒त॒ ।
 वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः ॥ ११ ॥

हे आदिताः शरं हिंसकमस्मादाकलत्रं युयोत । पुषङ्कुरत । उतापि आमतिं दुर्गतिं च पुषङ्कुरत । हे
 विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वत्रा वा हेनो देष्टुं प्रपुण्ड्रं पुषङ् कुरुत । कुरत । अस्मात्तो वियोजयत ॥

ता॒सु॒ नः॒ श॒र्म॒ य॒च्छ॒ता॒दि॒त्या॒ य॒न्मु॒मो॒च॒ति॒ । ए॒न॒स्व॒तं॒ चि॒दे॒न॒सः॒ सु॒दान॒वः ॥ १२ ॥
 ता॒त् । सु॒ । नः॒ । श॒र्म॒ । य॒च्छ॒त॒ । आ॒दि॒त्याः॒ । य॒त् । मु॒मो॒च॒ति॒ । ए॒न॒स्व॒तं॒ । चि॒त् ।
 ए॒न॒सः॒ । सु॒ऽदान॒वः ॥ १२ ॥

हे आदिताः तच्छर्म.युषं नोऽस्माकं सु सुपु यच्छत । दत्त । हे सुदानवः शीमनदानाः सुमदीयं यच्छर्म-
 नस्तं चित् पापिनमपि क्षीतारमेनसः पापायुमोचति मोचयति तच्छरीरजनयः ॥

यो नः कश्चिद्विरिष्यति रक्षस्वेन मर्त्यैः । स्वैः य एवै रिरिषीष्ट युर्जनः ॥ १३ ॥

यः । नः । कः । चित् । रिरिष्यति । रक्षः ऽत्वेन । मर्त्यैः । स्वैः । सः । एवैः । रिरिषीष्ट । युः । जनः ॥ १३ ॥

यः कश्चिन्मर्त्यो मनुष्यो नोऽज्ञान् रक्षस्त्वेन रक्षोभावेन पिशाचाद्यात्मना रिरिष्यति विहिंसिषति ॥ रिष हिंसायामिति धातुः ॥ स मनुष्यः स्वैरेवैरात्मीयेरेव वेष्टिते रिरिषीष्ट । हिंसितो भूयात् । स जनो युर्धातापन-
मनशीलश्च भवतु । यद्वा । स जनः स्वैरेव गमनेर्युर्दुःखं गच्छन् हिंसितो भवतु ॥

समित्तमधममन्नवहुः शंसं मर्त्यं रिपुं । यो अस्मिन्चा दुर्हणावाँ उप ह्ययुः ॥ १४ ॥

सं । इत् । तं । अघं । अन्नवत् । दुः ऽशंसं । मर्त्यं । रिपुं । यः । अस्मिन् ऽधा । दुः ऽहनावान् । उप । ह्ययुः ॥ १४ ॥

दुःशंसं दुष्कीर्तिं रिपुं शत्रुं तं मर्त्यमिन्नमन्नमेवाघं पापं समन्नवत् । सम्यग्वाप्नोतु । यो मर्त्योऽन्नाद्या-
स्तन्नादिवधे दुर्हणावाङ्मुष्टहणनवानुपवायते ह्ययुर्वाभ्यां प्रकाराभ्यां युक्तश्च भवति । अयमर्थः । प्रत्यक्षकृतो
हितं वदति परोक्षकृतस्त्वहितं । तादृशः कपटो ह्ययुरित्युच्यते । यन्नाद्यादिवधे कपटो भवति तमपि पापं
वाप्नोत्विति ॥

पाकचा स्थन देवा ह्यसु जानीथ मर्त्यं । उप ह्ययुं चाव्ययं च वसवः ॥ १५ ॥

पाकऽचा । स्थन । देवाः । ह्यसु । जानीथ । मर्त्यं । उप । ह्ययुं । च । अव्ययं । च । वसवः ॥ १५ ॥

हे देवा इनादिगुणयुक्ता आदित्वाः पूषं पाकचा पाकेषु विपक्वप्रक्षेपु कोतुषु स्नान । भवच । यद्वा ॥
प्रथमार्थे चाप्रत्ययः ॥ पाकचा पाकाः परिपक्वज्ञाना भवच । यत एवमतः कारणादुत्प्लावीषिषु हृदयेषु ह्ययुं
द्विप्रकारयुक्तं कपटिनं चाव्ययं च तद्विषयं कापव्यरहितं च मर्त्यं मनुष्यसुपित्व हे वसवो वासकाः जानीच ।
अथगच्छ ॥ ॥ २७ ॥

आ शर्म पर्वतानामोतापां वृणीमहे । द्यावाक्षामारे अस्मद्रपस्कृतं ॥ १६ ॥

आ । शर्म । पर्वतानां । ओतापां । वृणीमहे । द्यावाक्षामाः । आरे । अस्मत् । रपः । कृतं ॥ १६ ॥

पर्वतानां मेघानां गिरीणां वा संबंधि शर्म सुखं वयमा वृणीमहे । आभिसुखीण संभवामहे । उतापि
चापामुद्वहानां च । हे द्यावाक्षामा द्यावापृथिवी चक्रदरिऽक्षतो विप्रकृष्टे देशे रपः पापं कृतं । कृतं ।
अक्षतो वियोजयतमित्यर्थः ॥

ते नो भद्रेण शर्मैणा युष्माकं नावा वसवः । अति विद्मानि दुरिता पिपर्तन ॥ १७ ॥

ते । नः । भद्रेण । शर्मैणा । युष्माकं । नावा । वसवः । अति । विद्मानि । दुः ऽहता । पिपर्तन ॥ १७ ॥

हे वसवो वासधितार आदित्वाः ते पूर्वोक्तमुखा पूषं भद्रेण होमयेन शर्मैणा सुखेन युष्माकं नावा नो
ऽज्ञान् विद्मानि सर्वाणि दुरिता दुर्बलनाम्बति पिपर्तन । पिपुत । क्षतिपारचत ॥

तु॒चे त॒नाय॒ तत्सु नो॒ द्राघी॒य॒ आयु॒र्जी॒वसे॑ । आ॒दि॒त्यासः॑ सु॒मह॑सः कृ॒णोत॑न ॥ १८ ॥
 तु॒चे । त॒नाय॒ । तत् । सु । नः । द्राघी॒यः । आ॒युः । जी॒वसे॑ । आ॒दि॒त्यासः । सु॒मह॑सः ।
 कृ॒णोत॑न ॥ १८ ॥

हे आदि॒त्यासोऽदितिः पु॒त्राः सु॒मह॑सः शोभ॒नत॑जस्काः नोऽस्माकं तु॒चे पु॒त्राय॒ तनाय॒ तन्म॑नयाय पी॒त्राय च॑
 जी॒वसे जी॒वनाय॒ द्राघी॒यो दी॒र्घत॑मं तत्प्रसिद्धमायु॒र्जीवितं॑ सु सु॒बु कृ॒णोत॑न ॥

य॒ज्ञो ही॒ळो वो अ॒न्तर॑ आ॒दि॒त्या अ॒स्ति मृ॒ळत॑ । यु॒ष्मे इ॒द्वो अ॒पि अ॒सि स॒जात्ये॑ ॥ १९ ॥
 य॒ज्ञः । ही॒ळः । वः । अ॒न्तरः । आ॒दि॒त्याः । अ॒स्ति । मृ॒ळत॑ । यु॒ष्मे इति॑ । इत् । वः । अ॒पि ।
 स्म॒सि । स॒जात्ये॑ ॥ १९ ॥

हे आदि॒त्याः ही॒ळः ॥ ही॒ळिर्गत्व॑र्थः ॥ ग॒न्तव्यः प्रा॒प्तव्योऽस्मा॑भिरनु॒ष्ठितो य॒ज्ञो वो यु॒ष्माक॑म॒न्तरोऽस्ति॑ ।
 अ॒न्तिके॑ वर्त॒मानो भ॒वति । अ॒न्तोऽस्मा॑भ्यु॒क्त । सु॒खय॑त । वो यु॒ष्माकं स॒वाधि स॒जात॑सि ज्ञा॒तिसि वा॒धये॑
 वर्त॒माना वयं॑ यु॒ष्मे इ॒त्युष्मा॑स्ते॒वापि अ॒सि । सर्व॑दा भ॒वामोऽपि॑ ॥ इ॒दो अ॒सि ॥

बृ॒हद्व॒रूथं म॒रुतां दे॒वं चा॒तार॑म॒श्विना॑ । मि॒चमी॑महे वरु॒णं स्व॒स्तये॑ ॥ २० ॥
 बृ॒हत् । वरु॒थं । म॒रुतां । दे॒वं । चा॒तार॑ । अ॒श्विना॑ । मि॒च॒ । इ॒महे॑ । वरु॒णं । स्व॒स्तये॑ ॥ २० ॥

म॒रुतां दे॒वानां॑ स्वा॒मिनां॑ चा॒तार॑ पा॒लधि॑तारं दे॒वमि॑न्द्रम॒श्विना॒श्विनौ च॑ मि॒चं वरु॑णं च बृ॒हत्पीठं॑ वरु॒णं
 शी॒तात॑पादि॒गिवा॑रकं गृहं स्व॒स्तये॑ वि॒नाश॑येमहे । या॒चाम॑हे ॥

अ॒ने॒हो मि॒चार्य॑म॒नृव॒रूथं॑ शं॒स्यं । चि॒वरू॑थं म॒रुतो॑ य॒न्त न॒ष्टुर्दिः॑ ॥ २१ ॥
 अ॒ने॒हः । मि॒च॒ । अ॒र्यम॑न् । नृ॒ऽवत् । वरु॒ण॒ । शं॒स्यं । चि॒ऽवरू॑थं । म॒रुतः॑ । य॒न्त॒ ।
 नः॑ । न॒ष्टुर्दिः॑ ॥ २१ ॥

हे मि॒च हे अ॒र्यम॑न् हे वरु॒ण हे म॒रुतः॑ ते सर्वे॑ यू॒यम॑ने॒होऽर्ह॑सि॒तं नृ॒वन्मिः॑ पु॒त्रादि॑नि॒क्षेप॑तं शं॒सं कु॒त्वं
 चि॒वरू॑थं च॒यासां॑ शी॒तात॑पवर्षा॒सां गि॒वा॑रकं यदा चि॒नू॒मिकं॑ न॒ष्टिर्गृहं॑ य॒न्त । य॒च्छत॑ । इति॒त्वर्थः ॥

ये चि॒द्धि मृ॒त्युर्ब॑न्धव॒ आ॒दि॒त्या म॒नवः॑ स्म॒सि । प्र॒सू न॒ आयु॒र्जी॒वसे॑ ति॒रेत॑न ॥ २२ ॥
 ये । चि॒त् । हि । मृ॒त्युऽर्ब॑न्धवः । आ॒दि॒त्याः । म॒नवः॑ । स्म॒सि । प्र॒ । सु । नः॑ । आ॒युः ।
 जी॒वसे॑ । ति॒रेत॑न ॥ २२ ॥

हे आदि॒त्याः ये चि॒द्धे च॑ वयं म॒नवो॑ मनु॒ष्या हि य॒स्याभ्यु॑त्थ॒बन्धवः॑ अ॒सि मृ॒त्योर्ब॑न्धक॒ बंधु॑मृ॒ताः प्र॒त्वाव॑त्र-
 म॒रुता॑ भ॒वामः॑ अ॒न्तो हे॒तोक्षि॑णा नोऽस्माकं जी॒वसे जी॒वनाय॑ वि॒रका॑ना॒वका॑ना॒यायु॒र्जीवितं॑ सु प्र ति॒रेत॑न ।
 शोभ॑नं प्रवर्ध॒यत॑ ॥ २२ ॥

तं बूर्ध॑यति स॒प्तर्षि॑श्च॒तुर्षं स॒प्तमं॑ कूर्त्त॒वास्व॑का सोम॒रेरा॒र्यं प्र॒वमा॑तुती॒याच॑युजः क॒कुनो॑ द्विती॒याच॑तुर्चा-
 दि॒युजः॑ अ॒न्तोबृ॑हत् । पि॒तुर्ब॑ पु॒त्र ए॒वा स॒प्तर्षि॑न्त्री द्वि॒पदा॑ वि॒श्वस्व॑रा वि॒राद् । य॒मादि॒त्याश्च॑ इ॒क्षिवा॑ चतु॒र्षि-
 ण्य॒श्च । कूर्त्त॑ रा॒जान॑ इ॒षा य॑न्तर्षि॒न्त्री अ॒न्तोबृ॑हती । च॒दाश्च॑ इ॒क्षिवा॑ क॒कुन॑ । उ॒त न॑ इ॒क्षिवा॑ स॒प्तर्षि॑न्त्री य॑न्ति ।
 य॒द्वि॒न्त्री स॒प्तर्षि॑न्त्री च॒ च॒तु॒र्षि॒णाको॑ रा॒जो द्या॑व॒पुति॑क्य॒त्वात्त॑द्वि॒पदा॑ । च॒तु॒र्षि॒न्त्रीप॑न्तर्षि॒णाया॑दि॒व्यद्वि॒पदा॑ ।

शिष्टा अपिचः । तथा चानुक्रांतं । तं गूर्धय सप्तचिंशत् सोमरिरापिचं कानुमं प्रागाचं ह पितुर्भं द्विपदांति
अकुप्यन्ती चसदसोर्दानकुतिसत्पूर्वं उष्णिकस्तोवृहत्यावादिभिः इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

तं गूर्धया स्वर्णरं देवासो देवमरतिं दधन्विरे । देवचा हव्यमोहिरे ॥ १ ॥

तं । गूर्धय । स्वःऽनरं । देवासः । देवं । अरतिं । दधन्विरे । देवऽचा । हव्यं । आ ।
उहिरे ॥ १ ॥

हे सोतः तं प्रसिद्धमपि गूर्धय । कुहि । गूर्धयतिः कुतिकर्मा । कीदृशं । स्वर्णरं सर्वस्य नेतारं सर्वैर्यज-
मानिः कर्मादी नीतं वा । अथवा स्वर्गं प्रति हविषां नेतारं । देवासः दीव्यंति क्षुवंतीति देवा अस्त्रिणी देवं
दानादिगुणयुक्तमरतिमर्थं स्वामिन् यद्वाभिप्राप्तद्वयं दधन्विरे । धन्वति । गच्छति । कुत्यादिभिः प्राप्तुवन्ति ।
धविर्गन्तव्यः । प्राप्य च तेनापिना देवचा देवान् ॥ देवमनुक्षित्वादिना द्वितीयार्थे चाप्रत्ययः ॥ हव्यं चक्षुरोडा-
शादिकचयं हविरोहिरे । अभिप्रापयन्ति ॥ यद्वैयंवादिस्वात्संप्रसारणं ॥

विभूतरातिं विप्र चिचशोचिषमग्निमीळिष्व यंतुरं ।

अस्य मेधस्य सोम्यस्य सोभरे प्रेमध्वराय पूर्यं ॥ २ ॥

विभूतऽरातिं । विप्र । चिचऽशोचिषं । अग्निं । ईळिष्व । यंतुरं ।

अस्य । मेधस्य । सोम्यस्य । सोभरे । प्र । ई । अध्वराय । पूर्यं ॥ २ ॥

अधिरात्मानं संबोध्य कुतौ प्रेरयति । हे विप्र मेधाविन् सोमर एतत्संज्ञं अध्वराय यागाद्येमिममपि
प्रेळिष्व । प्रकुहि । कीदृशं । विभूतरातिं विभूतदानं चिचशोचिषं चायनीयतेवस्त्वं विचिषदीप्तिकं वा सोम्यस्य
सोमसाध्यस्त्वास्व मेधस्य यज्ञस्य यंतुरं गिद्यंतारं पूर्यं चिरंतनं ॥

आभिप्रायिकेभूक्तेषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्रे यजिष्ठं स्वेत्यादिभ्यो प्रभाषी वैकल्पिकी सोचियानुङ्गपी ।
सूचितं च । यजिष्ठं त्वा ववुमहे यः समिधा य आङ्गती । आ० ७. ८. इति ॥

यजिष्ठं त्वा ववुमहे देवं देवचा होतारममर्त्यं । अस्य यज्ञस्य सुकृतं ॥ ३ ॥

यजिष्ठं । त्वा । ववुमहे । देवं । देवऽचा । होतारं । अमर्त्यं । अस्य । यज्ञस्य । सुऽकृतं ॥ ३ ॥

हे अग्ने यजिष्ठमिष्टतमं त्वा ववुमहे । वृणीमहे । संभजामहे । कीदृशं त्वां । देवचा देवेषु मध्ये देवमतिशयेन
दानादिगुणयुक्तं होतारं देवानामाह्वातारममर्त्यमविनाशमस्य यज्ञस्य यागस्य सुकृतं सुष्ठु कर्तारं ॥

ऊर्जो नपातं सुभगं सुदीदितिमग्निं श्रेष्ठशोचिषं ।

स नो मिचस्य वरुणस्य सो अपामा सुक्वं यक्षते दिवि ॥ ४ ॥

ऊर्जः । नपातं । सुऽभगं । सुऽदीदितिं । अग्निं । श्रेष्ठऽशोचिषं ।

सः । नः । मिचस्य । वरुणस्य । सः । अपां । आ । सुक्वं । यक्षते । दिवि ॥ ४ ॥

ऊर्जोऽज्ञस्य नपातं न पातयितारं । यद्वा । नपारं चतुर्थं । हविर्षचक्षिनाग्निनापो वाय्वेतिऽग्निर्वायवियज-
स्यतयक्षेभ्य एव वात इति चतुर्थत्वं ॥ नधारनपादिति नयः प्रकृतिता च । सुभगं शोभनधनं सुदीदितिं सुष्ठु
होपयितारं श्रेष्ठशोचिषं प्रशस्ततमतेवस्त्वनग्निं कीमीति शेषः । स तादृशोऽपिनीऽसादर्थं दिवि योतमानि
देवयजने सुवीक्षे वा मिचस्य देवस्य वरुणस्य च सुक्वं सुखमानिषस्य यक्षते । यचतु । तथा सोऽधिरपामन्वि-
यतानां सुखमनिषयतु ॥

यः समिधा य आहुती यो वेदेन द्वाश मर्ते अग्रये । यो नमसा स्वध्वरः ॥ ५ ॥

यः संऽइधा । यः । आऽहुती । यः । वेदेन । द्वाश । मर्ते । अग्रये । यः । नमसा ।
सुऽअध्वरः ॥ ५ ॥

इयं पाकयज्ञप्रशंसापरेति भगवताऽसायनेन व्याख्याता । आ० गृ० १. १. ४. । यो मर्तो मनुष्यः समिधा
पाक्षाद्यादिभ्योनापयेऽग्न्यर्थं द्वाश परिचरति । यथाजती आहुत्याद्यादिसाधया परिचरति । यच्च
वेदेन वेदाध्ययनेन परिचरति । यच्च स्वध्वरः शोभनेनाध्वरेण ज्योतिष्टोमादिना युक्तः सप्तमसामिना चत्वारो-
ऽवाद्यादिनापये द्वाश अग्न्यर्थं परिचरति । तस्मिन्नेव इत्युत्तरस्य संबंधः ॥ ॥ २९ ॥

तस्येदर्वेतो रंहयंत आशवस्तस्य द्युक्षितमं यशः ।

न तमंहो देवकृते कुतश्च न न मर्त्यकृतं नशत् ॥ ६ ॥

तस्य । इत् । अर्वेतः । रंहयन्ते । आशवः । तस्य । द्युक्षितमं । यशः ।

न । तं । अंहः । देवऽकृतं । कुतः । च । न । न । मर्त्यऽकृतं । नशत् ॥ ६ ॥

यः पूर्वोक्तस्तस्मिन्नेवाशवो व्यापनशीला अर्वेतोऽद्या रंहयन्ते । वेगं कुर्वन्ति । शत्रून् प्रसहन्त इत्यर्थः ।
द्युक्षितमं दीप्तिमत्तमं यशः कीर्तिश्च तस्मिन् भवति । यद्वा । द्युक्षिति धननाम । धनवत्तमं यशोऽन्नं च
तस्य भवति । अपि च देवकृतमंहः पापं कुतश्च न कस्यादपि हेतोसां न नशत् । न प्राप्नोति । न मर्त्यकृतं
मनुष्यैः कृतं ॥

स्वग्रयो वो अग्निभिः स्याम सूनो सहस ऊर्जा पते । सुवीरस्वर्मस्मयुः ॥ ७ ॥

सुऽअग्रयः । वः । अग्निऽभिः । स्याम । सूनो इति । सहसः । ऊर्जा । पते । सुऽवीरः ।
त्वं । अस्मऽयुः ॥ ७ ॥

हे सहसः सूनो वत्सस्य पुत्र । अग्निर्हि वत्सेन मष्टमानो जायते । हे ऊर्जा पतेऽन्नाणां हविर्ब्रह्मणां स्वा-
मिन्ने वः ॥ वचनव्यत्ययः ॥ तवावयवभूतिरग्निभिर्गाईपत्यादिभिर्वचं स्वपयः शोभनाग्निः स्याम । भवेम ।
सुवीरः शोभनेर्वीररूपे तत्त्वं चास्युरस्यान्नामयमानो भव ॥

प्रशंसमानो अतिथिर्न मिचियोऽग्नी रथो न वेद्यः ।

त्वे क्षेमासो अपि संति साधवस्त्वं राजा रयीणां ॥ ८ ॥

प्रऽशंसमानः । अतिथिः । न । मिचियः । अग्निः । रथः । न । वेद्यः ।

त्वे इति । क्षेमासः । अपि । संति । साधवः । त्वं । राजा । रयीणां ॥ ८ ॥

प्रशंसमानः सुव्रततिथिरिव । यद्वा ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ प्रशंसमानः । सोऽपिर्मिचियो
मिचयां सोतृयां हितो भवति । तथा रथो न रथ इव वेद्यो ब्रह्मणीयोऽभिवचनसाधनत्वेन ज्ञातव्यो वा ।
उत्तरोऽर्थः प्रत्ययत्वकर्ता । हे अपि त्वे त्वधि साधवः साधकाः समीचीनाः क्षेमासो धारयाम्यपि संति ।
भवन्ति । तथा रयीणां धनानामिव रथिचरो भवति ॥

सो अद्या दान्ध्वरोऽग्ने मर्तेः सुभग स प्रशंस्यः । स धीभिरक्षु सनिता ॥ ९ ॥

सः । अद्या । दान्ध्वरऽअध्वरः । अग्ने । मर्तेः । सुऽभग । सः । प्रऽशंस्यः । सः । धीभिः ।

अक्षु । सनिता ॥ ९ ॥

हे ऋषिं यो मर्तो मनुष्यो दानधरश्च इत्यथो भवति सो ऋषा । सत्त्वनामैतत् । सत्त्वपक्षो भवतु । हे सुभग शोभनधनामि स एव प्रशंस्यः प्रशंसनीयः दानधीयश्च भवतु । तथा स धीभिः कर्मभिः कोषैर्वा सगित्य संभजनशीलो भवतु ॥

यस्य त्वमूर्ध्वो अध्वराय तिष्ठसि क्षयवीरः स साधते ।

सो अर्वैन्निः सन्निता स विपन्युभिः स श्रूरैः सन्निता कृतं ॥१०॥

यस्य । त्वं । ऊर्ध्वः । अध्वराय । तिष्ठसि । क्षयत्वीरः । सः । साधते ।

सः । अर्वैन्निः । सन्निता । सः । विपन्युभिः । सः । श्रूरैः । सन्निता । कृतं ॥१०॥

हे ऋषिं यस्य यजमानस्याध्वराय यागनिष्पादनाय त्वमूर्ध्व उद्युक्तः संतिष्ठसि अवतिष्ठसि स यजमानः यजहीरो निषसन्निरिवैरैर्वा वीरैः पुत्रादिभिर्हपेतः सन् साधते । सर्वकर्तव्यं साधयति । तदेव विवृणोति । स तादृशो जनोऽर्वैन्निरक्षिः कृतं निष्पादितं जयादिकं सगिता संभजनशीलो भवति । स तादृशो जनो विपन्युभिर्मेधाविभिः स श्रूरैश्च सगिता भवति ॥ ३० ॥

यस्यामिर्वपुर्गृहे स्तोमं चनो दधीत विश्ववार्यः । हव्या वा वेविषद्विषः ॥११॥

यस्य । अमिः । वपुः । गृहे । स्तोमं । चनः । दधीत । विश्वऽवार्यः । हव्या । वा ।

वेविषत् । विषः ॥११॥

यस्य यजमानस्य गृहे विश्ववार्यो विश्वैर्वरणीयो वपुः । रूपनामैतत् । रूपवान् दीप्तिमानपिः स्तोमं स्तोचं चनोऽमं च हविर्लब्धं दधीत धारयेत् । यस्य च हव्या । वाशब्दः समुच्चये । हव्यानि हवींषि च विषो व्याप्तान् देवान् वेविषत् प्रापयेत् ॥ विष्णुं व्याप्नोति । अस्माद्धेति रूपनामैतत् ॥ स यजमान इति पूर्वच संबन्धः ॥

विप्रस्य वा स्तुवतः सहसो यहो मक्षुतमस्य रातिषु ।

अवोदेवमुपरिमर्त्य कृधि वसो विविदुषो वचः ॥१२॥

विप्रस्य । वा । स्तुवतः । सहसः । यहो इति । मक्षुतमस्य । रातिषु ।

अवऽदेवं । उपरिऽमर्त्यं । कृधि । वसो इति । विविदुषः । वचः ॥१२॥

हे सहस्रो यहो वसस्य पुत्राणि विप्रस्य मेधाविनः स्तुवतः सोमर्वा रातिषु हविर्द्विषेण मनुतमस्य शीघ्रतमस्य यदुर्वा विविदुषो ज्ञातव्यस्याभिज्ञस्य वचो वचनं हे वसो वासकाणि अवोदेवं देवानामवसाधुपरिमर्त्यं मर्त्यानामुपरिष्ठाच्च कृधि । कुर्व । सर्वं नमःप्रदेशं व्यापयेति यावत् ॥

यो अमिं हव्यदातिभिर्नमोभिर्वा सुदक्षमाविवासति । गिरा वाजिरशोचिषं ॥१३॥

यः । अमिं । हव्यदातिभिः । नमऽभिः । वा । सुदक्षं । आऽविवासति । गिरा ।

वा । अजिरऽशोचिषं ॥१३॥

यो यजमानो हव्यदातिभिर्हविषां दानैर्नमोभिर्नमस्तारैर्वा सुदक्षं शोभनवसमपिमाविवासति परिचरति गिरा वा सुखा वाजिरशोचिषं विप्रनामितवस्तं तमपि परिचरति स सजुषो भवतीति शेषः ॥

समिधा यो निशितो दाशुददिति धामभिरस्य मर्त्यः ।

विश्वेत्स धीभिः सुभगो जनो अति सुबैरु इव तारिषत् ॥१४॥

संऽइधा । यः । निऽशित्ती । दाशत् । अदितिं । धामऽभिः । अस्य । मर्त्यः ।

विष्वा । इत् । सः । धीभिः । सुऽभगः । जनान् । अति । द्युक्षैः । उन्नऽइव । तारिषत् ॥ १४ ॥

यो मर्त्यो मनुष्योऽस्माभिर्धामभिः शरीरैर्गार्हपत्यादिक्रमेण विभज्य वर्तमानैः सार्धमदितिमखंडनीयं तमेवाभिं निशित्ती निशित्वा निशानसाधनया प्रज्वलनहेतुभूतया समिधा दाशत् परिचरेत् धीभिः कर्मभिर्बुद्धिभिश्चैर्वा सुभगः सन् विभेत् सर्वानेव जगन्मनुष्यैर्द्यौतमानैरन्निर्यशोभिर्वैत्र इवोदकानोवाति तारिषत् । अतितरेत् । अतिक्रामेत् ॥

तदमे द्युक्षमा भर यत्सासहस्रदने कं चिद्विष्णुं । मन्युं जनस्य दूढ्यः ॥ १५ ॥

तत् । अमे । द्युक्षं । आ । भर । यत् । ससहत् । सदने । कं । चित् । अविष्णुं । मन्युं ।

जनस्य । दुऽध्यः ॥ १५ ॥

हे अपि तद्युक्षमा भर । अस्माभ्यमाहर । यत्सदने गृहे वर्तमानं कं चित्कमप्यविष्णुमन्तारं राक्षसादिकं सासहत् अत्यर्थमभिमवेत् । तथा दूढ्यो दुर्धियः पापबुद्धेः शत्रुवनस्य मन्युं क्रोधं यस्य युक्षमभिमवेत् तदाहरेत्वन्वयः ॥ धी चेति पृषोदरादिपाठादुरो रेफस्रोत्वं उत्तरपदादेष्टुत्वं च ॥ ३१ ॥

येन चष्टे वरुणो मिचो अर्यमा येन नासत्या भगः ।

वयं तप्ते शर्वसा गातुवित्तमा इंद्रत्वोता विधेमहि ॥ १६ ॥

येन । चष्टे । वरुणः । मिचः । अर्यमा । येन । नासत्या । भगः ।

वयं । तत् । ते । शर्वसा । गातुवित्ऽतमाः । इंद्रत्वाऽऊताः । विधेमहि ॥ १६ ॥

* येनापि येन तेजसा वरुणो देवचष्टे प्रकाशयति । येन च मिचोऽर्यमा च चष्टे । येन च नासत्याधिपौ च चष्टाति । भगो भवनीय एतत्संज्ञो देवस्य चष्टे । शर्वसा वस्त्रेण गातुवित्तमा गातोर्गातव्यस्य स्त्रीचस्य आतुतमाः । यद्वा । गंतव्यस्य प्राप्तव्यस्य जन्तुतमाः । इंद्रत्वोता इंद्रेणेश्वरेण त्वयोता रचिताः संतो वयं हे अपि ते त्वदीयं तप्तेष्वी विधेमहि । परिचरेमहि ॥

ते घेदमे स्वाध्योऽु ये त्वा विप्र निदधिरे नृचक्षसं । विप्रासो देव सुक्रतुं ॥ १७ ॥

ते । घ । इत् । अमे । सुऽआध्यः । ये । त्वा । विप्र । निऽदधिरे । नृऽचक्षसं । विप्रासः ।

देव । सुऽक्रतुं ॥ १७ ॥

हे अपि ते घित एव खलु स्वाध्यः शोमनाध्याना भवति । हे विप्र मिधाविन् देव द्यौतमापि ये विप्रासो विप्रा मिधाविन् अस्त्रिजो नृचक्षसं नृषां चष्टारं सुक्रतुं सुकर्माखं शोमनप्रज्ञं वा त्वा त्वां निदधिरे निदधति यावार्धं गार्हपत्यादिस्नानेष्वाधानसंस्कारेण स्नापयति ते चेदित्यन्वयः ॥

त इवेदिं सुभग त आहुतिं ते सोतुं चक्रिरे दिवि ।

त इवाजेभिर्जिग्युर्महन्नं ये ते कामं न्येरिरे ॥ १८ ॥

ते । इत् । वेदिं । सुऽभग । ते । आऽहुतिं । ते । सोतुं । चक्रिरे । दिवि ।

ते । इत् । वाजेभिः । जिग्युः । महत् । धनं । ये । ते इति । कामं । निऽदधिरिरे ॥ १८ ॥

हे सुमन शोभनधनापि त इत्त एव यजमानास्त्वयागाय वेदिं चरिरे । कुर्वति । तद्गन्तरं ते यजमाना
आजति चक्षुरोडाशादिसाध्यां दीचकीयादिषु कुर्वति । ततो दिवि सोतमाने सोत्वेऽहनि सोतुं सोममभि-
षोतुं कश्चिरे । उद्योगं कुर्वति । अनुष्ठितयज्ञास्त इत्त एव वाजिभिर्वाजिर्वैश्वदेवभूतं धनं जिग्युः । वर्धति ।
शत्रुभ्यो जमति । कुत इत्यत आह । ये यजमाना हे अपि स्वि त्वयि काममभिजायं ज्यैरिरे नितरां गच्छति ।
त्वामादरातिशयेन सुवन्तीत्यर्थः ॥

आभिर्लविकेभूकध्येषु तृतीयसवने प्रशासुः शस्त्रि भद्रो न इति प्रगाथो वैकल्पिकः सोचियः । सूच्यते हि ।
भद्रो नो अपिराहुतो यदी षुतेभिराहुतः । आ० ७. ८. इति ॥

भद्रो नो अपिराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः । भद्रा उत प्रशस्तयः ॥ १९ ॥
भद्रः । नः । अग्निः । आहुतः । भद्रा । रातिः । सुभग । भद्रः । अध्वरः । भद्राः । उत ।
प्रशस्तयः ॥ १९ ॥

आहुतो हविर्भिक्षार्पितोऽग्निर्नोऽन्नाकं भद्रः कक्षाणो भवतु । हे सुमन शोभनधनापि भद्रा कक्षाणी
रातिर्दानं चान्नाकं भवतु । भद्रः कक्षाणोऽध्वरो यागश्च भवतु । उतापि च भद्राः कक्षाणः प्रशस्तयः
प्रशंसाः कुतश्च भवन्तु ॥

भद्रं मनः कृणुष्व वृचतूर्ये येना समत्सु सासहः ।
अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धतां वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥ २० ॥
भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृचतूर्ये । येन । समत्सु । सासहः ।
अव । स्थिरा । तनुहि । भूरि । शर्धतां । वनेम । ते । अभिष्टिभिः ॥ २० ॥

हे अपि वृचतूर्ये संयामे भद्रं शोभनं मनः कृणुष्व । अन्नाकं कुर्व । येन मनसा त्वं समत्सु संयामेषु सासहः
सुशं शत्रुजभिभवसि । अपि च शर्धतामभिभवतां शत्रूणां भूरि भूरीणि बह्वणि क्षिराणि दृढान्वप्यव तनुहि ।
अवाचि कुर्व । पराजितानि कुर्वित्यर्थः । वयं चाभिष्टिभिरभ्येषसाधनेर्हविर्भिः सोषिच ते त्वां वनेम । संभजे-
महि । यदा । ते तव प्रसादाद्भिष्टिभिरभीष्टिः फलैर्वनेम । संगच्छेमहि ॥ ३२ ॥

ईळे गिरा मनुर्हितं यं देवा दूतमरतिं ज्यैरिरे । यजिष्ठं हव्यवाहनं ॥ २१ ॥
ईळे । गिरा । मनुःऽहितं । यं । देवाः । दूतं । अरतिं । निऽष्टरिरे । यजिष्ठं । हव्य-
ऽवाहनं ॥ २१ ॥

गिरा वाचा सुतिरूपया मनुर्हितं मनुजा प्रजापतिना यजमानेनाहितं तमपिनीळि । क्षीमि । क्षीदृशं ।
यजिष्ठं यद्वृत्तं हव्यवाहनं हविषा वोढारमरतिमर्थनीचरं वा दूतं देवानां दूषि वर्तमानं । यमपि देवा
ज्यैरिरे नितरां प्रेरयन्ति ॥

तिग्मजैभाय तरुणाय राजते प्रयो गायस्यमये ।
यः पिंशते सूनृताभिः सुवीर्यमसिर्घृतेभिराहुतः ॥ २२ ॥
तिग्मऽजैभाय । तरुणाय । राजते । प्रयः । गायसि । अमये ।
यः । पिंशते । सूनृताभिः । सुवीर्ये । अग्निः । षुतेभिः । आहुतः ॥ २२ ॥

तिग्मवर्माय तीक्ष्णज्वालाय तद्वत्पाय निख्युने वरामरवरहिताय रात्रौ रात्रमानां चापथि प्रयो
हविर्ब्रह्ममसं गायसि हे सोतः । प्रवृद्धिं प्रयच्छिष्यः । योऽपिः सुनुताभिः प्रियसत्वात्मिकाभिर्वाग्भिः सुतो
वृत्तिमिर्बृतेराक्षिराजतोऽभिजितस्य सन् सुवीर्यं शोभनवीर्यं पिंशते आक्षिपयति सोनुभिः संयोजयति ॥ पिश
ज्वयधवे ॥ तस्मा अपथ इत्यन्वयः ॥

आभिन्नविशेषवृत्तिषु प्रशासुः शस्त्रे यदा भद्रो नः । अ० ८. १९. १९. इति प्रगाथः सोषियः तदानीं यदी
वृत्तिमिरिति प्रगाथोऽनुक्तः । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

यदी घृतेभिराहुतो वाशीमग्निर्भरत उच्चाव च । असुर इव निर्णिजं ॥ २३ ॥

यदि । घृतेभिः । आहुतः । वाशी । अग्निः । भरते । उत् । च । अ । च । असुरः । इव ।
निः । निजं ॥ २३ ॥

वृत्तिमिर्बृतेराजतोऽभिजितोऽयमपिर्यदि यदा यस्मिन्काक्षि वाशी । बाहुमेतत् । वाचं शब्दमुच्चोर्ध्वं
चाव चावाहक भरते संपादयति । यदा । वाशीं वाशनशीलां शब्दकारिणीं ज्वालासुन्नरति उन्नरति उन्नम-
यत्पूर्वमुखमव च भरते अवापुषं च हरति उपसंहरति । असुर इव ररमीनां चेत्ता सूर्यो यथा निर्जिह्वा-
त्वीर्यं रूपमुपरितनेषु लोकेषु प्रकाशतयोन्नमयति अधस्त्रिषु चावापुषं गमयति तद्बहुसनीचमावगयापिक्षिज
उन्नमयति । तं सुम इति शेषः ॥

यो हृष्यान्वैरयता मनुर्हितो देव आसा सुगंधिना ।

विवांसते वार्याणि स्वध्वरो होता देवो अमर्त्यः ॥ २४ ॥

यः । हृष्यानि । ऐरयत । मनुः । हितः । देवः । आसा । सुगंधिना ।

विवांसते । वार्याणि । सुध्वरः । होता । देवः । अमर्त्यः ॥ २४ ॥

यो मनुर्हितो मनुना प्रजापतिना हितो देवो सोतमानोऽपिः सुगंधिना शोभनमधुक्षिणासाक्षिण
हृष्यान्वसादीयानि हवींश्चिरयत देवान्प्रति प्रेरयति स्वध्वरः शोभनयज्ञो होता देवानामाह्वाता देवो दीप्-
मानोऽमर्त्यो मरवरहितः सोऽपिर्वार्याणि वरशीयानि धनानि विवांसते । परिचरते । यजमानाय प्रयच्छे-
तीति शेषः ॥

यदग्ने मर्त्यस्त्वं स्यामहं मिचमहो अमर्त्यः । सहसः सूनवाहुत ॥ २५ ॥

यात् । अग्ने । मर्त्यः । त्वं । स्यां । अहं । मिच । महुः । अमर्त्यः । सहसः । सूनो इति ।

अहुत ॥ २५ ॥

हे सहसः सूनो वक्त्रस्य पुत्राज्जत वृत्तिरभिजित हे मिचमहोऽनुकूलदीप्तिमन्त्रये मर्त्यो मरवरधर्माहं यद्यदि
त्वं ज्ञां लघुपावनया लघूपमापन्नो भवेयं । ये यथायथोपासते ते तदेव मर्त्यतीति वृत्तिः । तर्ह्यहममर्त्यो
मरवरहितो देव एव भवेयमिति ॥ १३३ ॥

न त्वा रासीयाभिर्शस्त्रये वसो न पापत्वाय संत्य ।

न मे स्तोतामर्तीवा न दुर्हितः स्यादग्ने न पापया ॥ २६ ॥

न । त्वा । रासीय । अभिर्शस्त्रये । वसो इति । न । पापत्वाय । संत्य ।

न । मे । स्तोता । अमर्ति । वा । न । दुःहितः । स्यात् । अग्ने । न । पापया ॥ २६ ॥

हे वसो वासकापि त्वा त्वामभिमुख्येऽभिर्ग्रसनाय मिथ्यापवादाय हिंसाय च न रासीय । नाक्रोशयेयं ॥ राक्ष शब्दे ॥ हे संख्य संभवनीयापि पापत्वाय त्वां न रासीय । मे महीयः क्षोता चागमिमतवचनेन त्वां नाक्रोशयतु । अत एवामतीवा । अमतिरशोभना बुद्धिः । तद्वान् अपि च दुर्हितः शत्रुर्ह्ये अपि अस्माकं न ज्ञात् । न भवतु । अत एव पापयाशोभनया बुद्ध्या स न बाधतां ॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुरोण आ देवौ एतु प्र णो हविः ॥ २७ ॥

पितुः । न । पुत्रः । सुऽभृतः । दुरोणे । आ । देवान् । एतु । प्र । नः । हविः ॥ २७ ॥

पितुर्न पुत्रः पितुः पुत्र इवास्माकं सुभृतः सुष्ठु मर्ता । यद्वा । पित्रा पुत्र इवास्माभिः सम्यग्भृतो हविर्भिः पोषितः । अयमपिः पुत्र इवास्माकं सुभृतो दुरोणे यज्ञगृहे देवानामिषया गोऽस्माकं हविः प्रेतु । प्रगमयतु । यद्वा । अपिरेतु । आगच्छतु । अस्मादीयं हविष देवान् प्राप्नोतु ॥

तवाहमम ऊतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो । सदा देवस्य मर्त्यः ॥ २८ ॥

तव । अहं । अग्ने । ऊतिऽभिः । नेदिष्ठाभिः । सचेय । जोषं । आ । वसो इति । सदा । देवस्य । मर्त्यः ॥ २८ ॥

हे वसो वासकापि नेदिष्ठाभिरन्तिकतमामिर्च्युगामिनीभिर्वा देवस्य तवोतिभी रचाभिर्मर्त्यो मनुष्योऽहं क्षोता सदा सर्वदा जोषमा सचेय । प्रीतिमभिषेवेय ॥

तव क्रत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः ।

त्वामिदाहुः प्रमतिं वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे ॥ २९ ॥

तव । क्रत्वा । सनेयं । तव । रातिऽभिः । अग्ने । तव । प्रशस्तिऽभिः ।

त्वां । इत् । आहुः । प्रऽमतिं । वसो इति । मम । अग्ने । हर्षस्व । दातवे ॥ २९ ॥

हे अपि तव क्रत्वा त्वदीयेन परिचरणरूपेण कर्मणा सनेयं । त्वां संभजेयं । एतदेव विशदयति । तव रातिभिस्त्वदीयेर्हिविर्द्विष्य सनेयं । तथा तव प्रशस्तिभिः प्रशंसयिः क्षोषैश्च त्वां संभजेयं । अस्मिन् संभजने किं कारणं तदाह । हे वसो वासकापि मम क्षोतुः प्रमतिं प्रकृत्युक्तिं रचकं त्वामित्त्वामेवाहुः । प्रह्लापादिनः कथयन्ति । अतो हे अपि दातवे दातुं हर्षस्व । इष्टो भव । हर्षयुक्तः सन् वज्र धनं प्रयच्छेत्त्वर्षः ॥

पूर्वोक्त एव प्रयासुः शस्त्रे प्र स इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुक्त्यः । सुच्यते हि । प्र । सो अपि तवोतिभि-
रभिं वो बुधन्ते । आ० ७. ८. इति ॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजभर्मभिः । यस्य त्वं सख्यमावरः ॥ ३० ॥

प्र । सः । अग्ने । तव । ऊतिऽभिः । सुऽवीराभिः । तिरते । वाजभर्मऽभिः । यस्य । त्वं । सख्यं । आऽवरः ॥ ३० ॥

हे अपि तवोतिभी रचाभिः स यवमानः प्र तिरते । प्रवर्धते । अतथो विशिष्यते । सुवीराभिः । शोभना वीराः पुत्रादयो यासु ताक्षशीताः । वाजभर्मभिः । वायानामन्नानां वज्राणां वा भर्म मरुतं यासु ताक्षशीभिः । हे अपि त्वं यत्नं यवमानस्य सखां सखित्वं निचलमावरः अभिवृद्धोपि स तिरत इत्यन्वयः ॥ ३४ ॥

तव द्रुप्तो नीलवान्वाश ऋत्विज इधानः सिष्णावा ददे ।

त्वं महीनामुषसामसि प्रियः क्षपो वस्तुषु राजसि ॥ ३१ ॥

तव । द्रुप्सः । नीलऽवान् । वाशः । क्षुत्त्रियः । इंधानः । सिष्णो इति । आ । ददे ।
त्वं । महीनां । उषसां । असि । प्रियः । क्षपः । वस्तुषु । राजसि ॥ ३१ ॥

हे सिष्णो ॥ सिषिः शेषवार्थः ॥ सोमेनासिष्यमानायै द्रुप्सो द्रवणशीलो नीलवान् शकटनीहिऽवस्त्राणात्
तद्वाग् वाशः कांतः शब्दायमानो वा क्षुत्त्रिय क्षती वसंतादिकाक्षविशेषे भव इंधानः संदीपयन् एवंभूतस्तव
सोम आ ददे । तुभ्यं होमायाभ्यर्चुणादीयते । अपि च त्वं महीनां महीतीनामुषसां प्रियो मित्रभूतोऽसि ।
उषसि क्षपयो होमाय प्रजाकृते । तथा क्षपः क्षपाया रात्रेः संबंधिषु वस्तुषु राजसि । प्रकाशसे । यद्वा ।
रात्रिसंबंधीनि वस्तूनि पदार्थजातानि त्वं प्रकाशयसि ॥

तमागन्म सोभरयः सहस्रमुष्कं स्वभिष्टिमवसे । सम्राजं चासदस्यवं ॥ ३२ ॥
तं । आ । अगन्मे । सोभरयः । सहस्रऽमुष्कं । सुऽअभिष्टिं । अवसे । संऽराजं ।
चासदस्यवं ॥ ३२ ॥

सोभरय क्षपयो वयमवसे रचणाय तमप्रिमागन्म । हविर्भिः क्षुतिभिश्च प्राप्ता अभूम । कीदृशं ।
सहस्रमुष्कं । मुष्कंति तमांस्त्रपहरंतीति मुष्काणि तेषांसि । बह्वतेजस्कं स्वभिष्टिं शोभनाभ्येषणं सम्राजं सम्यया-
जमानं चासदस्यवं । वसदस्त्रुर्नाम रात्रिर्भिः । तस्य सोतव्यत्वेन संबंधिनः ॥

यस्य ते अग्ने अन्ये अग्रय उपक्षितो वया इव ।
विपो न द्युम्ना नि युवे जनानां तव क्षत्राणि वर्धयन् ॥ ३३ ॥
यस्य । ते । अग्ने । अन्ये । अग्रयः । उपऽक्षितः । वयाऽइव ।
विपः । न । द्युम्ना । नि । युवे । जनानां । तव । क्षत्राणि । वर्धयन् ॥ ३३ ॥

* हे अपि यस्य ते तवान्निऽपयो वया इव वृक्षस्त शाखा इवोपक्षितः समीपे निवसंतो भवन्ति जनानां
अनिमतां मनुष्याणां मध्येऽहं नस्तु तव क्षत्राणि वस्त्राणि सुखा वर्धयन् विपो न । सोतुनामितत् । अन्ये
सोतार इव वृक्षा सोतमानान्वस्त्राणि येषांसि वा नि युवे । नितरां प्राप्नोमि । तत्प्रसादाद्भवेत्यर्थः ॥

यमादित्यासो अदुहः पारं नयथ मयि । मघोनां विध्वेषां मुदानवः ॥ ३४ ॥
यं । आदित्यासः । अदुहः । पारं । नयथ । मयि । मघोनां । विध्वेषां । सुऽदानवः ॥ ३४ ॥

हे अदुहोऽद्रोघांतो हे मुदानवो हे आदित्यासोऽदितिः पुत्रा मित्रादयः मघोनां हविर्भूतां विध्वेषां
सर्वेषां मध्ये यं मयि मनुष्यं यजमानं पारं नयथ आरव्यस्तु कर्मणः समाप्तिं प्रापयथ । स तत्फलं जमत इत्यर्थः ॥

यूयं राजानः कं चिच्छर्वणीसहः क्षयंतं मानुषां अनु ।
वयं ते वो वरुण मित्रार्यमन्स्यामेदृतस्य रथ्यः ॥ ३५ ॥
यूयं । राजानः । कं । चित् । चर्वणिऽसहः । क्षयंतं । मानुषान् । अनु ।
वयं । ते । वः । वरुण । मित्र । अर्यमन् । स्याम । इत् । क्षुत्तस्य । रथ्यः ॥ ३५ ॥

हे राजानो राजमाना हे चर्वणीसहः शत्रुभूतानामभिभवितार आदित्याः यूयं मानुषान् मनुष्यान्वजमा-
नान्मुक्ष्य चयंतं चययंतं कं चित् कमपि शत्रुवर्त्मनिभवति शिवः । यद्वा । मनुष्येषु यजमानेषु चयंतं क्षुत्ती-
नामीश्वरं कं चित् कमपि सोतारं मा यूयं नक्षत । हे वरुण हे मित्र हे अर्यमन् ते तादृशा चयं वो वृक्षाकं
संबन्धिषु क्षतस्तु वरुण रथ्यः खान । भित्तारो भवतः ॥

अदान्ने पौरुक्त्स्यः पंचाशतं चसदस्युर्वधूनां । मंहिष्ठो अर्यः सत्पतिः ॥ ३६ ॥

अदान् । मे । पौरुऽकुत्स्यः । पंचाशतं । चसदस्युः । वधूनां । मंहिष्ठः । अर्यः ।
सत्पतिः ॥ ३६ ॥

इदमादिकेन प्रगाथेन चसदस्योर्दानमुचिः प्रशंसति । पौरुक्त्स्यः पुरुक्त्सपुरुक्त्ससदस्युर्मे महां वधूनां
पंचाशतमदात् । दत्तवान् । कीदृशः । मंहिष्ठो दातुतमोऽर्योऽभिगंतव्यः स्वामी वा सत्पतिः सतां शिष्टानां
सोतृणां पाकयिता ॥

उत मे प्रयियोर्वयियोः सुवास्वा अधि तुर्वनि ।

तिसृणां सप्ततीनां श्यावः प्रणेता भुवस्सुर्दियानां पतिः ॥ ३७ ॥

उत । मे । प्रयियोः । वयियोः । सुवास्वाः । अधि । तुर्वनि ।

तिसृणां । सप्ततीनां । श्यावः । प्रऽनेता । भुवत् । वसुः । दियानां । पतिः ॥ ३७ ॥

॥ ३४ ॥

आ गतेति चङ्ङिंशत्पञ्चमष्टमं सूक्तं काण्वस्य सोमरेरार्षं मावतं प्रथमाचयुवः ऋजुमो द्वितीयाचयुवः
सतोऽबृहत्तः । अमुकम्यते हि । आ गंत चङ्ङिंशतिर्मावतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ गंता मा रिषण्यत प्रस्थावानो मापं स्याता समन्यवः । स्थिरा चिन्नमयिष्णवः ॥ १ ॥

आ । गंत । मा । रिषण्यत । प्रऽस्थावानः । मा । अपं । स्यात । सऽमन्यवः । स्थिरा ।
चित् । नमयिष्णवः ॥ १ ॥

हे प्रस्थावानो नमनशीला मरुतः यूयमा गंत । आगच्छत । मा रिषच्छत । अनागमनेनास्मात्ता हिंस । हे
समन्यवः समानतिजस्काः समानक्रोधा वा क्षिरा पित् क्षिराणि दृढान्मपि पर्वतादीनि हे नमयिष्णवो
नमनशीलाः कंपयितारः मापं स्यात । अस्मात्तोऽपेक्षान्वय मा तिष्ठत । अस्मात्सेव तिष्ठतेत्यर्थः ॥

वीकुपविर्भिर्मरुत च्छुभुक्षण आ रुद्रासः सुदीतिभिः ।

इषा नो अद्या गता पुरुस्सुहो यज्ञमा सोभरीयवः ॥ २ ॥

वीकुपविऽभिः । मरुतः । च्छुभुक्षणः । आ । रुद्रासः । सुदीतिभिः ।

इषा । नः । अद्य । आ । गत । पुरुऽसुहः । यज्ञं । आ । सोभरीऽयवः ॥ २ ॥

हे च्छुभुक्षणो महान् उद्यमासमाननिवासा वा हे रुद्रासो रुद्रा रुद्रपुत्राः इदृशा हे मरुतः सुदीतिभिः
शोभनदीतिविर्बीकुपयिभिः । रक्षणेभ्यः पययः । वीकु इषाः पययो धेनु तादृशी रक्षिरा वत । आगच्छत ।
एतदेव विप्रयोति । हे पुरुस्सुहो वज्रभिः व्यूहयिषा रक्षितव्याः सोभरीयवः सोभरिमुषि मां कामयमाना
नोऽस्मात्कं यच्चं प्रत्यवेदानीमिधाक्षिण सहान्व्यत । आ पूरयः ॥

विष्ठा हि रुद्रियाणां शुष्ममुयं मरुतां शिमीवतां । विष्णोरिषस्य मीळ्हुषां ॥ ३ ॥

विष्ठा । हि । रुद्रियाणां । शुष्मं । उयं । मरुतां । शिमीऽवतां । विष्णोः । एषस्य ।

मीळ्हुषां ॥ ३ ॥

चद्विधायां चद्रुपायां शिमीवतां कर्मवतां विष्णोर्बाह्वक्षीयक्षीयक्षीयक्ष नृष्युदकस्य मोक्षुषां श्रेष्ठयां
महतामुषसुभूयै शुष्मं वनं विद्य हि । वागीमः खलु ॥

वि द्वीपानि पापतन्तिष्ठदुष्कुनोभे युजंत रोदसी ।

प्र धन्वाँरैरत शुभ्रखादयो यदेज्य स्वभानवः ॥४॥

वि । द्वीपानि । पापतन् । तिष्ठत् । दुष्कुना । उभे इति । युजंत । रोदसी इति ।

प्र । धन्वानि । ऐरत । शुभ्रखादयः । यत् । एज्य । स्वभानवः ॥४॥

द्वीपानि द्वयोः पार्श्वयोरापो येषु तान्युदमध्यस्थानि ॥ द्वांतर्द्वयसंज्ञोऽप ईत् । पा० ६. ३. ९७. । इतीत् ।
अक्षपूरित्यादिनाकारः समासांतः ॥ तानि च वि पापतन् । अत्रार्थे मरुदेगेन विपतंति । तिष्ठत् खावरं चाव्य-
वृत्तजातं दुष्कुना दुःखेन युज्यते । उभे रोदसी बावापृथिव्यावपि युजंत । ते मरुतः स्वागमनजनितेन कंपनेन
योजयंति । परोऽर्धर्चः परोचकृतः । धन्वानि गमनशीलान्युदकानि च प्रैरत । प्रगच्छंति । हे शुभ्रखादयः
शोभनायुधाः शोभनहविष्का वा हे स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयः यूयं यद्यदेज्य कंपयथ । तदेतत्पूर्वोक्तं सर्वं
निष्पाद्यत इत्यर्थः ॥

अच्युता चिञ्चो अज्मन्ना नानंदति पर्वतासो वनस्पतिः । भूमिर्यामेषु रेजते ॥५॥

अच्युता । चित् । वः । अज्मन् । आ । नानंदति । पर्वतासः । वनस्पतिः । भूमिः ।

यामेषु । रेजते ॥५॥

हे मरुतः यो युष्माकमज्मन्मणि गमने सत्त्वच्युता चिञ्चावचितुमशक्या अपि पर्वतासः पर्वता मेघा
गिरयो वा वनस्पतिः ॥ जातविकवचनं ॥ वनस्पतयो वृक्षाद्या नानंदति । अभितो भुशं शब्दायते । अपि च
यामेषु युष्मदीधेषु गमनेषु निमित्तेषु भूमिः पृथिवी च रेजते । कंपते ॥ ३६ ॥

अमाय वो मरुतो यातवे द्यौर्जिहीत उत्तरा बृहत् ।

यचा नरो देदिशते तनूष्व त्वक्षांसि बाह्वोजसः ॥६॥

अमाय । वः । मरुतः । यातवे । द्यौः । जिहीते । उत्तरा । बृहत् ।

यच । नरः । देदिशते । तनूषु । आ । त्वक्षांसि । बाहुऽओजसः ॥६॥

हे मरुतः यो युष्माकममाय वजाय यातवे यातुं यीर्षुजोको बृहदंतरिक्षं विज्योन्नरोन्नतरा विहिंति ।
वच्छति । युष्मद्गमनाद्गीता सती युष्मदीयमांतरिक्षं क्षानं परित्यज्योर्ध्वं पातयत इत्यर्थः । यच यक्षिर्-
तरिषि बाह्वोजसः बाह्वोरोजो वसं धेवां तादृशा नरो भित्तारो मरुतस्त्वक्षांसि दीप्ताम्बामरयानि तनूष्व-
क्षीधेषु शरीरेष्वा देदिशते आदिष्टानि धृतानि कुर्वंति । यदा । तनूषु विद्युतासु मेघक्षालस्यु त्वक्षांसि तनू-
कृतानि तीक्ष्णकृताम्बायुधानि मेघोन्निदनाया देदिशते पुनःपुनरादिशंति । तद्बृहदंतरिक्षं विहीत इत्यन्वयः ॥

स्वधामनु श्रियं नरो महि त्वेषा अमवंतो वृषस्पवः । वह्ने अहुतस्पवः ॥७॥

स्वधां । अनु । श्रियं । नरः । महि । त्वेषाः । अमऽवंतः । वृषऽस्पवः । वह्ने ।

अहुतऽस्पवः ॥७॥

नरो भित्तारो मरुतः स्वधामनु । स्वधामनाम । इविर्ध्वजमज्मन्मनुष्यस्य श्रियं श्रीमां महि महतीर्ह वहीत ।
धारयंति । वीरुधाः । शेषा दीप्ता अमवंतो वज्रवंतो वृषस्पवो वृषतप्यवीऽपुटिषकृपाय ॥

गोभिर्वाणो अज्यते सोभरीणां रथे कोशे हिरण्यये ।

गोबन्धवः सुजातास इषे भुजे महांतो नः स्पर्से नु ॥ ८ ॥

गोभिः । वाणः । अज्यते । सोभरीणां । रथे । कोशे । हिरण्यये ।

गोऽबन्धवः । सुऽजातासः । इषे । भुजे । महांतः । नः । स्पर्से । नु ॥ ८ ॥

सोभरीणामृषीणां गोभिः शब्दैः स्तुतिस्तत्त्वैर्वाणो मरुदीणाज्यते । व्यज्यते । प्रकटीक्रियते । कुशे । हिरण्यये रथे कोशे कोशवद्वेष्टिते मध्यदेशे । यदा । गोभिर्गन्तुभिर्गोमातुकिर्वा मरुद्भिर्वाणोऽज्यते । व्यज्यते । सोभरीणां ज्ञानायेकृशे रथे वाक्यत इत्यर्थः । अपि च गोबन्धवो गोमातुकाः सुजातासः शोभनजन्मानो महांतो महानुभावो मरुतो गोऽस्त्राकमिषेऽस्त्राय भुजे भोगाय स्पर्से प्रीतिं च वसनाय वा नु चिप्रं भवंत्विति शेषः ॥

प्रति वो वृषदंजयो वृष्णे शर्धाय मारुताय भरध्वं । हव्या वृषप्रयाव्ये ॥ ९ ॥

प्रति । वः । वृषत्ऽअंजयः । वृष्णे । शर्धाय । मारुताय । भरध्वं । हव्या । वृषऽप्रयाव्ये ॥ ९ ॥

हे वृषदंजयो वृषता वर्षकेण सोमेनाजंतः सिंधंतोऽध्वर्यवः वो यूयं वृष्णे वर्षेभि मारुताय मरुत्संस्काराय शर्धाय वसाय हव्यानि हवींषि प्रति भरध्वं । आहवनीयं प्रति हरत । शर्धं विशेष्ट्यते । वृषप्रयाव्ये । वृषाणः सेतारः प्रयावानः प्रकृष्टं गंतारो मरुतो यस्मिन् तत्तपोक्तं । तस्मै ॥

वृषणश्चेन मरुतो वृषप्सुना रथेन वृषनाभिना ।

आ श्येनासो न पक्षिणो वृथा नरो हव्या नो वीतये गत ॥ १० ॥

वृषणश्चेन । मरुतः । वृषऽप्सुना । रथेन । वृषऽनाभिना ।

आ । श्येनासः । न । पक्षिणः । वृथा । नरः । हव्या । नः । वीतये । गत ॥ १० ॥

हे नरो नेतारो मरुतः वृषणश्चेन वृषभिः सेचनसमर्थैरक्षिप्येति वृषप्सुना वर्षकरूपयुक्तेन वृषनाभिना । नाभिस्तत्त्वच्छिद्रं । वर्षकनाभियुक्तेन रथेन गोऽस्त्राकं हव्यानि हवींष्या गत । आगच्छत । वृषाणायासेनैव वीतये मरणार्थं । तच्च वृष्टांतः । श्येनासो न पक्षिणः श्येनाः शंसनीयगतयः पक्षिणो यथा ग्रीष्ममागच्छन्ति । जलद्वारायासेन ग्रीष्ममागच्छन्तित्यर्थः ॥ ३७ ॥

समानमंज्येषां वि भ्राजते रुक्मासो अधि बाहुषु । दर्विद्युतत्यूहयः ॥ ११ ॥

समानं । अंजि । एषां । वि । भ्राजते । रुक्मासः । अधि । बाहुषु । दर्विद्युतति । त्यूहयः ॥ ११ ॥

एषां महतामंजि रूपाभिर्बन्धकमामरणं समानमेकविधमेव । एतदेवाह । रुक्मासो रुक्मा दीप्यमानाः सुवर्णमया हारा वि भ्राजते । वज्रः रुक्मेषु विशिष्येण दीप्यते । तथा बाहुष्वध्वंसेद्युहयः शक्त्यादीन्वायुधाणि दर्विद्युतति । अत्यर्थं चोक्तं ॥

त उयासो वृषण उयवाहवो नकिहनुषु येतिरे ।

स्थिरा धन्वान्यायुधा रथेषु वोऽनीकेष्वधि श्रियः ॥ १२ ॥

ते । उयासः । वृषणः । उयऽवाहवः । नकिः । तनुषु । येतिरे ।

स्थिरा । धन्वानि । आयुधा । रथेषु । वः । अनीकेषु । अधि । श्रियः ॥ १२ ॥

उद्यस उद्गुर्वाः सर्वकार्येषु यता वृषणो वर्धितार उद्यवाह उद्गुर्वावाज्ज्वासे मद्यतकगुप्वालीयेषु शरीरेषु नक्षिर्येतिरे। रचषाय न प्रयतति। न हि कश्चिन्नेषां शरीराणि बाधितुं शक्नोति येन यत्नः क्रियेत। परोऽर्धर्षः प्रत्यचक्रतः। हे मद्यतः वो युष्माकं रथेषु धन्वाणि धर्गुष्यायुधान्वायोधनानि बाणादीनि च क्षिरा क्षिराणि वृद्धतराणि संति। अत एव कारणादनीकेष्वधि सेनामुखेषु त्रियो जयसंपदो युष्माकं भवन्ति।

येषामर्णो न सप्रथो नाम त्वेषं शश्वतामेकमिह्रुजे। वयो न पित्र्यं सहः ॥१३॥

येषां। अर्णोः। न। सप्रथः। नाम। त्वेषं। शश्वतां। एकं। इत्। भ्रुजे। वयः। न।

पित्र्यं। सहः ॥१३॥

अर्णो नोदकमिव सप्रथः सर्वतः पृष्ठं विस्तीर्य त्वेषं दीप्तं शश्वतां बहूनां येषां मद्यतामीह्रुजं नाम मद्यत इति नामधेयमेकमिदेकमेवैषासहायमेव सङ्गुजे क्षोतृणां भोगाय भवति। तच्च वृष्टांतः। सहः प्रसङ्गश्रीकं पित्र्यं पितुराजतं वयो नास्तिमिव। यथा तद्विस्मयेष भोगाय भवति तथेत्यर्थः। तानित्युत्तरपैकवाक्यता।

तान्वंदस्व मरुतस्त्वाँ उप स्तुहि तेषां हि धुनीनां।

अराणां न चरमस्तदैषां दाना महा तदैषां ॥१४॥

तान्। वंदस्व। मरुतः। तान्। उप। स्तुहि। तेषां। हि। धुनीनां।

अराणां। न। चरमः। तत्। एषां। दाना। महा। तत्। एषां ॥१४॥

हे अंतरात्मन तान्पूर्वोक्तगुणान्मद्यतो वंदस्व। प्रथम। तानेवोपि स्तुहि। हि यस्याधुनीनां कंपयितृणां तेषां मद्यतां वयं शेषभूताः स्म। अराणामर्याणां स्तामिनां यथा चरमो हीनः शेषकः शेषभूतस्तद्वत्। तत्तस्यादैषां मद्यतां दाना दानानि महा महत्त्वेन युक्तान्यस्याकं भवन्ति। तदैषामिति दिवस्तिरादरार्था पदपुराणां च।

सुभगः स व जतिष्वास पूर्वोसु मरुतो व्युष्टिषु। यो वा नूनमुतासति ॥१५॥

सुऽभगः। सः। वः। जतिषु। आसः। पूर्वोसु। मरुतः। विऽउष्टिषु। यः। वा। नूनं।

उत। असति ॥१५॥

हे मद्यतः वो युष्माकमूतिषु रक्षासु सतीषु स क्षीता सुभग आस। शोभनधनो भवति। अस्तेऽहं दसो भूमावामावः ॥ यद्वा। सुभग आस। दीप्यते ॥ अस गतिदीप्त्यादानेषु ॥ कदेति चित् उच्यते। पूर्वोसु व्युष्टिषु पूर्वेषुऽतीतिषु विद्यमानेषु दिवसेषु। यद्वा। पूर्वास्त्रागामिनीषु व्युष्टिषुषुःसु। उद्यःकाकोपलक्षितेषु दिवसेषु। उतापि च यो मनुष्यः क्षीता यद्वा वा नूनमवशमसति युष्माकं भवति ॥ अस्तेऽहं दसः शपो सुभगः ॥ स सुभग इत्यन्वयः ॥ ॥३८॥

यस्य वा यूयं प्रति वाजिनो नर आ हृष्या वीतये गृथ।

अभि ष युक्तेरुत वाजसातिभिः सुक्ता वो धूतयो नशत् ॥१६॥

यस्य। वा। यूयं। प्रति। वाजिनः। नरः। आ। हृष्या। वीतये। गृथ।

अभि। सः। युक्तेः। उत। वाजसातिभिः। सुक्ता। वः। धूतयः। नशत् ॥१६॥

हे नरो भित्तारी वृषतः यूयं यच्च वा यच्च च वाजिनो हविष्मतो यजन्मृगक हृष्या हृष्यानि हवीषि प्रति

वीतये मयसाया मय आमच्छ स यजमानो हे धृतयः कंपयितारो मरुतः कुक्षीर्वातमगिरिर्वाशोभिर्वा
उतापि च वायसातिभिर्वाजानां संभवनेच वो युष्माकं संबंधीनि सुखान्बभि नयत् । अभितो व्याप्नोति ॥

यथो रूद्रस्य सूनवो दिवो वशंत्यसुरस्य वेधसः । युवानस्तथेदसत् ॥ १७ ॥
यथा । रूद्रस्य । सूनवः । दिवः । वशंति । असुरस्य । वेधसः । युवानः । तथा । इत् ।
असत् ॥ १७ ॥

रूद्रस्य दुःखद्रावयितुरीश्वरस्य सूनवः पुत्रा असुरस्योदकानां क्षेमधेयस्य वेधसो विधातारः । यथा ।
असवः प्राणाः । तान्नाति ददातीत्यसुरं वृष्टिजनं । तस्य कर्तारः । युवानो नित्यतद्व्याः ईदृशा मरुतो
दिवोऽंतरिक्षादानस्य यथा धेन प्रकरेण वशंति अस्मान् कामयन्ति तथेतेनैव प्रकारेणासत् । इदं शेषं
भवतु ॥ वष्टेऽर्वांसः शपो जुगमावः ॥

ये चाहंति मरुतः सुदानवः स्मन्मीढुषश्चरंति ये ।
अतश्चिदा न उप वस्यसा हृदा युवान् आ ववृध्वं ॥ १८ ॥
ये । च । अहंति । मरुतः । सुदानवः । स्मत् । मीढुषः । चरंति । ये ।
अतः । चित् । आ । नः । उप । वस्यसा । हृदा । युवानः । आ । ववृध्वं ॥ १८ ॥

सुदानवः शोभनदाना धे च यजमाना मरुतो देवानहंति पूजयंति । धे च मोढुषः क्षेपुषश्चतः स्मत्
प्रशक्तं चरंति हविर्भिः प्रचरंति यजंति । यत एवमतोऽपि कारणात्तानुमयविधातोऽस्मानामिच्छस्य वस्यसा
वसीयसा वसुमत्तमेन हृदा हृदयेन हे युवानो मरुतः उपा ववृध्वं । उपेत्यामिसंभवत ॥

यून ऊ षु नविष्ठया वृष्णः पावकाँ अभि सोभरे गिरा । गाय गा इव चर्कृषत् ॥ १९ ॥
यूनः । ऊं इति । सु । नविष्ठया । वृष्णः । पावकान् । अभि । सोभरे । गिरा । गाय ।
गाःऽइव । चर्कृषत् ॥ १९ ॥

हे सोभरे यूनो नित्यतद्व्यान् वृष्णो वर्षिष्ठान् पावकाँस्वाक्यरतो नविष्ठयातिशयेनामिनयया गिरा वाचा
सुतिरूपया सु शोभनमभि गाय । अभिगुहि । चर्कृषत् पुनःपुनः कृषन् कृषीयको वा इव । स यथा यूनः
शक्ताननदुष्टः सीति तद्वत् ॥

साहा ये संति मुष्टिहेव हव्यो विश्वासु पृतसु होतृषु ।
वृष्णाचंद्रान् सुश्रवस्तमान् गिरा वंदस्व मरुतो अहं ॥ २० ॥
साहाः । ये । संति । मुष्टिहाऽइव । हव्यः । विश्वासु । पृतसु । होतृषु ।
वृष्णः । चंद्रान् । न । सुश्रवःऽतमान् । गिरा । वंदस्व । मरुतः । अहं ॥ २० ॥

विश्वासु सर्वासु पृतसु पृतनासु पुष्टिषु होतृष्वज्ञानशीलेषु योवृषु च धे मरुतः सहाः संति अभिमनितारो
मवंति हव्यो ज्ञातव्यो मुष्टिहेव । मुष्टिमिरेव इतीति मुष्टिहा मरुतः । स-इव । भेति संभवति । न संप्रति पुष्ट्यो
वर्षितुंचंद्रानाह्लादकान् सुश्रवस्तमानतिशयेन शोभनयशस्वाक्यरतोऽहं मरुत इव गिरा वाचा वंदस्व ।
सुहि ॥ ॥ २० ॥

गावश्चिद्वा समन्यवः सजात्येन मरुतः सर्वंधवः । रिहते ककुभो मिथः ॥ २१ ॥
 गावः । चित् । घ । सऽमन्यवः । सऽजात्येन । मरुतः । सऽबंधवः । रिहते । ककुभः ।
 मिथः ॥ २१ ॥

हे समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा हे मरुतः गावश्चिद्वावच्च युष्मन्मातृभूताः सजातिन समान-
 जातित्वेन, सर्वंधवः समानबंधुकाः सत्यः ककुभो दिशः प्राच्यादिदिग्भागान् प्राप्य मिथः परस्परं रिहते ।
 सिंहति । धेति पूरकः ॥

मर्तश्चिद्वा नृतवो रुक्मवक्षस उषं भ्रातृत्वमायति ।
 अधि नो गात मरुतः सदा हि व आपित्वमस्ति निधुवि ॥ २२ ॥
 मर्तः । चित् । वः । नृतवः । रुक्मऽवक्षसः । उषं । भ्रातृत्वं । आ । अयति ।
 अधि । नः । गात । मरुतः । सदा । हि । वः । आपित्वं । अस्ति । निऽधुवि ॥ २२ ॥

हे नृतवो नृत्यन्ते हे रुक्मवक्षसः । रोचमानमाभरणं रुक्मं वक्षसि येषां ते तद्योक्ताः । ईदृशा हे मरुतः
 मर्तश्चिद्वागुष्णोऽपि सोता वो युष्माकं भ्रातृत्वं सखित्वमा अभिमुख्येनोपायति । उपगच्छति । अतो नो
 ऽस्माकमुष्णाऽसोतुनधि गात । अधिभूत । अस्मत्पक्षपातवचना भवत । हि यस्मादो युष्माकमापित्वं, बंधुत्वं
 निधुवि नितरां धारयितव्ये सोचि यस्मै वा सदा सर्वदासि विद्यते तस्मादित्यर्थः ॥

मरुतो मारुतस्य न आ भेषजस्य वहता सुदानवः । यूयं सखायः सप्तयः ॥ २३ ॥
 मरुतः । मारुतस्य । नः । आ । भेषजस्य । वहत । सुऽदानवः । यूयं । सखायः । सप्तयः ॥ २३ ॥
 हे सुदानवः शोभनदाना हे सखायः समानख्याना हे सप्तयः सर्पणशीला मरुतः नोऽस्माकं मारुतस्य
 भेषजस्य मरुत्संबन्धि भेषजमीवधं यूयमा वहत । आनयत ॥

याभिः सिंधुमवथ याभिस्तूर्वथ याभिर्दशस्यथा क्रिविं ।
 मयो नो भूतोतिभिर्मयोभुवः शिवाभिरसचद्विषः ॥ २४ ॥
 याभिः । सिंधुं । अवथ । याभिः । तूर्वथ । याभिः । दशस्यथ । क्रिविं ।
 मयः । नः । भूत । ऊतिऽभिः । मयःऽभुवः । शिवाभिः । असचऽद्विषः ॥ २४ ॥

हे मरुतः यामिहृतिभिः सिंधुं समुद्रमवथ रचय । यामिथ तूर्वथ सोतृणां शत्रून् हिंस्र ॥ तूर्वो हिंसार्थः ॥
 यामिथ क्रिविं कूपं तृण्ये मोतमाय दशस्यथ प्रयच्छथ । हे मयोभुवो मयसः सुखस्य भावयितारो हे
 असचद्विषोऽसक्तशत्रवः शत्रुरहिताः शिवाभिः कक्षाधीभिः सर्वामिहृतिमी रचामिर्नोऽस्माकं मयः सुखं भूत ।
 भावयत । उत्पादयत । यद्वा ॥ भू प्राप्ती ॥ प्रापयत ॥

यसिंधौ यदसिन्त्र्यां यत्समुद्रेषु मरुतः सुबर्हिषः । यत्पर्वतेषु भेषजं ॥ २५ ॥
 यत् । सिंधौ । यत् । असिन्त्र्यां । यत् । समुद्रेषु । मरुतः । सुऽबर्हिषः । यत् । पर्वतेषु ।
 भेषजं ॥ २५ ॥

हे सुबर्हिषः शोभनवर्षा मरुतः सिंधाधितत्संधिं खंडनशीले नहि यन्नेवमसि यस्मादसिन्त्र्यां यच्च समुद्रेषु
 यच्चधिषु यच्च पर्वतेषु भेषजं विद्यते तत्सर्वं भेषजं पक्वंत रक्षुत्तरपक्षिवाक्यता ॥

विश्वं पश्यंतो विभृथा तनूष्वा तेना नो अधि वोचत ।

स्यमा रपो मरुत आतुरस्य न इष्कर्ता विहुतं पुनः ॥ २६ ॥

विश्वं । पश्यंतः । विभृथ । तनूषु । आ । तेन । नः । अधि । वोचत ।

स्यमा । रपः । मरुतः । आतुरस्य । नः । इष्कर्ता । विहुतं । पुनरिति ॥ २६ ॥

विश्वं सर्वं पूर्वोक्तं मेघजं पश्यंतो जानंतो युयं तनूष्वस्मदीयेषु विषयेष्व् विभृथ । आहरथ । आहृतेन च तेन नोऽस्मानधि वोचत । अधिभूत । चिकित्सितेत्यर्थः । अपि च हे मरुतः नोऽस्माकं मध्य आतुरस्य रोगिणो रपः । पापनामेतत् । रपसः पापफलस्य रोगस्य समा चातिर्यथा भवति तथा विहुतं विबाधितमंगं पुनरिष्कर्ता । निःशेषेण संपूर्णं कुरुत ॥ निसो नलोपच्छांदसः । करोतेर्लोपि च्छांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तन-थनाच्चेति तशब्दस्य तवादेशः । अत एवोपसर्गसमुदायो नावगृह्यते ॥ ४० ॥ ॥ ३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपाससायान्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवोद्ये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽंगुषाके दश सूक्तानि । तच्च वयमु त्वामित्यष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तं । अचानुकमणिका । वयसु ब्रूनांति वृषे चित्रस्य दानसुतिरिति । अविद्यान्वस्मादिति परिभाषया काण्वः सोमरिच्छेविः । काकुभं प्रागुचं हेतुत्वात्तदस्यापि सूक्तस्यायुजः ककुभो युजः सतीवृहत्त्वः । अंत्ये वृषे चित्रस्य दानं देवता । शिष्टा ऐंशः ॥ सूक्तविनियोगो लेगिकः ॥ उक्थ्ये ब्राह्मणाच्छेसिशस्त्रे वयसु त्वामिति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । वयसु त्वामपूर्य्य यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथी । आ० ६. १. इति ॥ आभिन्नविकेषकथ्येष्वपि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छे-सिनो वैकल्पिकोऽयं स्तोत्रियः प्रगाथः । सूचमुक्तं ॥ अस्मिन्नेव शस्त्रे त्वं न इन्द्रा भरेति प्रगाथो यदा स्तोत्रियः तदा वयसु त्वत्पुनरुच्यताया । सूचितं च । वयसु त्वामपूर्य्य यो न इदमिदं पुरा याहीम इदं इति समाहार्योऽंगुष्यः । आ० ७. ८. इति ॥

वयसु त्वामपूर्य्य स्थूरं न कश्चिज्जरंतोऽवस्यवः । वाजे चित्रं हवामहे ॥ १ ॥

वयं । ऊं इति । त्वां । अपूर्य्य । स्थूरं । न । कत् । चित् । भरंतः । अवस्यवः । वाजे ।

चित्रं । हवामहे ॥ १ ॥

हे अपूर्य्य चित्रसवनेषु प्रादुर्भूतत्वादभिर्नवेन्द्र भरंतः सोमलक्षणीरस्त्वां पोषयंतो वयं वाजे । वाजंति गच्छंति योऽहारोऽचेति वाजयंत्यायुधान्यचेति वा वाजः संयामः । तस्मिंश्चित्रं चायनीयं विविधरूपं त्वामु त्वामेवावस्यवो रक्षणमात्मन इच्छंतः संतो हवामहे । त्वामाह्वयामः । तच्च वृष्टांतः । स्थूरं न यथा भरंतो ब्रह्मादिभिर्गृहं पुरयंतो जना वाजेऽन्नविषये स्थूरं स्थूयं गुणाधिकं कश्चित् कंचिन्मानवं यथाह्वयंति तद्वत् ॥

उप त्वा कर्मकृतये स नो युवोयश्चक्राम यो धृषत् ।

त्वामिह्यवितारं ववूमहे सखाय इन्द्र सानसिं ॥ २ ॥

उप॑ । त्वा॒ । क॒र्मन् । ऊ॒तये॑ । सः । नः॒ । यु॒वा । उ॒यः । च॒क्राम॒ । यः । धृ॒षत् ।
त्वां॑ । इत् । हि । अ॒वि॒तारं॑ । व॒वृ॒महे॑ । स॒खायः॑ । इ॒न्द्र । सा॒न॒सिं ॥२॥

प्रथमपादः प्रत्यक्षकृतः । हे इन्द्र कर्मन्प्रिष्टोमादिकर्मस्यूतये रक्षणाय त्वा त्वामुपगच्छामः । द्वितीयः पादः परोक्षकृतः । य इन्द्रो धृषत् धृष्योति शत्रून्भिभवति ॥ मिधुवा प्रागल्भ्ये । वज्रत्वं वृद्धसीति शप्रत्ययः ॥ युवा तदण उय उन्नयः स इन्द्रो नोऽस्मान् प्रति चक्राम । आगच्छतु । यद्वा । चक्राम । अस्मानुत्साहयुक्तान् करोतु ॥ कर्मतेः सर्गार्थे व्यत्ययेन परस्मैपदं । पा० १. ३. ३८. ॥ परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । सखायः समानख्याना बंधुभूता वा वयं सानसिं ॥ वन षण संभक्ती ॥ संभजनीयमवितारं सर्वस्य रक्षितारं त्वामित्त्वामेव ववृमहे । वृणीमहे । संभवामहे । हिः प्रसिद्धी ॥ द्वियोगाद्विधातः ॥

आ या॒हीम॒ इ॒न्द्रोऽश्व॑पते॒ गो॒प॒त॒ उर्व॑रापते । सोमं॑ सोमपते पिब ॥३॥

आ । या॒हि । इ॒मे । इ॒न्द्रवः॑ । अश्व॑पते । गोऽप॑ते । उर्व॑रापते । सोमं॑ । सोम॑प॒ते ।
पि॒ब ॥३॥

अश्वपतेऽश्वाणां स्वामिन् गोपते गवां पालयितव्यवरापते । सर्वसखाद्या भूमिर्वरा । तस्याः पते हे इन्द्र इन्द्रवः सोमा इमे भवद्दीयाः । त्वदर्थमभिषुता इत्यर्थः । तस्माद्वा याहि । आगच्छ । आगत्य सोमपते हे इन्द्र सोमं पिब ॥

व॒यं हि॒ त्वा॒ बंधु॑मंतमबंधवो॒ वि॒प्रा॒स इ॒न्द्र ये॒मि॒म ।

या॒ ते॒ धा॒मा॒नि वृ॒षभ॒ तेभि॑रा ग॒हि वि॒श्वेभिः॒ सोम॑पीतये ॥४॥

व॒यं । हि॒ । त्वा॒ । बंधु॑मंतं । अ॒बंध॒वः । वि॒प्रा॒सः । इ॒न्द्र । ये॒मि॒म ।

या॒ । ते॒ । धा॒मा॒नि । वृ॒षभ॒ । तेभिः॑ । आ । ग॒हि । वि॒श्वेभिः॒ । सोम॑प॒पीतये॑ ॥४॥

हे इन्द्र अबंधवो बंधुरहिता विप्रासो मेधाविनो वयं बंधुमंतं बंधुभिर्देवैर्गिरोभिर्वा तद्वतं त्वा त्वं । हिरवधारणे । त्वामेव येमिम । बंधुत्वेन नियच्छाम ॥ यच्छतेर्लिटि रूपं ॥ तथा सति हे वृषभ कामाणां वर्धितं इन्द्र ते तव या यानि धामानि शरीराणि तेषांसि वा विवर्तते तेभिस्त्रिभिश्चैभिः सर्वेधामभिः सह सोमपीतये सोमपानार्थमा गहि । आगच्छ ॥

सी॒द॒तस्ते॒ वयो॑ यथा॒ गो॒श्री॒ते म॒धौ म॒दिरे॑ वि॒व॒क्षणे॑ । अ॒भि त्वा॒मिन्द्र॑ नो॒नु॒मः ॥५॥

सी॒द॒तः । ते॒ । व॒यः । य॒था । गो॒श्री॒ते । म॒धौ । म॒दिरे॑ । वि॒व॒क्षणे॑ । अ॒भि । त्वां । इ॒न्द्र ।

नो॒नु॒मः ॥५॥

हे इन्द्र गोश्रीते ॥ श्रीश्च पाके ॥ गोविकारे दधिपयसी गोशब्देनोच्यते । दध्ना पयसा च श्रीतिन अथकद्रव्येण मिश्रिते मद्वरे विवक्षणे स्वर्गप्रापणशीले त्वदीये मधौ सोमे सीदंतो निवसंतः । सद्ने वृष्टांतः । वयो यथा पक्षिणो यथैकच संधीमूय तिष्ठति तद्वत् सीदंतो वयं त्वामभ्यामिमुञ्च्येन नोनुमः । पुनः पुनर्नृधं वा क्षुमः ॥ ११॥

अ॒च्छां च॒ त्वि॒ना न॒मसा॒ वदा॑मसि॒ किं मुहु॑षि॒ष्टि दी॒धयः॑ ।

सं॒ति॒ का॒मा॒सो॒ हरि॒वो द॒दिष्टुं॒ सो व॒यं सं॒ति नो॒ धियः॑ ॥६॥

अच्छ । च । त्वा । एना । नमसा । वदामसि । किं । मुहुः । चित् । वि । दीधयः ।
सन्ति । कामासः । हरिऽवः । द्दिः । त्वं । स्मः । वयं । सन्ति । नः । धियः ॥ ६ ॥

हे इंद्र अच्छ चापि कामिमुखेन वैनेन नमसा सोषेण इविर्लक्षणेनाग्नेन वा सह त्वा त्वां वदामसि । अभिवदामः ॥ चवायगे प्रथमेति न निघातः ॥ त्वं तु मुहुश्चिमुहुः किं कस्याहेतोर्वि दीधयः । विपूर्वे दीधितिश्चित्ते । विचित्तयसि ॥ दीधीद् दीप्तिदेवगयोः । अत्यधेन परस्त्रीपदं जुगभावश्च ॥ किमर्थं यूयं वदथेति चेत् हरिवो हरिताम्रवन् हे इंद्र अस्माकं कामासः पुत्रपश्चादिविषयाः कामाः सन्ति । कामाः संतु । अहं न प्रयच्छामीति चेत् । त्वं तु ददर्शनादिदाता खनु । तस्माद्वयं त्वत्सन्निधौ स्मः । भवामः । किंच नो ऽस्माकं धियः कर्माणि च तव समोपि सन्ति । तिष्ठति । ततो धनादिलामार्थं त्वां वदाम इत्यर्थः ॥

नूत्ना इदं ते वयमूती अभूम नहि नू ते अद्रिवः । विद्या पुरा परीणसः ॥ ७ ॥
नूत्नाः । इत् । इद्र । ते । वयं । ऊती । अभूम । नहि । नु । ते । अद्रिऽवः । विद्य । पुरा ।
परीणसः ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते तवोत्तूति रक्षणे वयं नूत्ना इत्युतना एव भवामः । अद्रिवो वज्रिन् हे इंद्र पुरा पूर्वं त्वां परीणसः ॥ सुख्यत्ययः ॥ परीणसं परितो व्याप्तं महान्तं वेति नहि विद्य । न जानीमः । नु संप्रति तु ते त्वां महान्तमिति जानंतो वयं भवता रक्षा इति ॥

विद्या सखित्वमुत्त शूर भोज्यमा ते ता वज्रिन्मीमहे ।
उतो समस्मिन्ना शिशीहि नो वसो वाजे सुशिप्र गोमति ॥ ८ ॥
विद्य । सखिऽत्वं । उत । शूर । भोज्यं । आ । ते । ता । वज्रिन् । ईमहे ।
उतो इति । समस्मिन् । आ । शिशीहि । नः । वसो इति । वाजे । सुऽशिप्र । गोऽमति ॥ ८ ॥

शूर शत्रूणां शातयितव्यवन् हे इंद्र सखित्वं तव सखिभावं वयं विद्य । जानीमः । उतापि च भोज्यमभ्यवहारार्थं धनं च विद्य । वज्रिन् हे इंद्र ते त्वदीये ता ते सख्यधने आ कामिमुखेनमहे । वयं थाचामहे । उतो अपि च वसो सर्वस्य वासयितः सुशिप्र शोभनहृनो यद्वा शोभनशिरस्त्राण हे इंद्र गोमति गृहादिभुक्ते समस्मिन् सर्वस्मिन् वाजेऽग्ने नोऽस्माना शिशीहि । तीक्ष्णोक्तुः । उपलब्धः । प्रदानेनास्मान् प्रसिद्धान् कुर्वित्वर्थः ॥ शिञ् निश्चान इत्यस्य क्छांदसः सुः ॥

उक्थे ब्राह्मणाच्छसिगस्त्रे यो न इदमिदमित्ययं प्रगाथोऽगुह्यः । यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथी सर्वाः कनुभः । आ० ६. १. इति सूचितं ॥ आभिन्नविकेषूक्थेऽपि ब्राह्मणाच्छसिगस्त्रेऽयं वैकल्पिकोऽगुह्यः । आ० ७. ८. आभिन्नविकेषूक्थेषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छसिगस्त्रे त्वं न इंद्रा भरेति प्रगार्थं सोषिये सख-गुह्यतुषः समाहार्यः । तथैव यो न इदमिदमिति द्वितीया । सूचितं च । यो न इदमिदं पुरा याहीम इदं इति समाहार्योऽगुह्यः । आ० ७. ८. इति ॥

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य आनिनाय तमु वः स्तुषे । सखाय इद्रमूतये ॥ ९ ॥
यः । नः । इद्रं इद्रं । पुरा । प्र । वस्यः । आऽनिनाय । तं । ऊं इति । वः । स्तुषे । सखायः ।
इद्रं । ऊतये ॥ ९ ॥

सखायः समानव्याना हे अस्मिन्वज्रमाणाः य इंद्रः पुरा पूर्वमिदं दर्शनीयतया विद्यमानं वसो वसीयः ॥ वसोऽरीयसुनीकारकोपच्छांदसः ॥ प्रशस्तं वसु नोऽस्मान् प्राणिनाय प्रकर्विषानीतवान् तमु तमेव धनानामा-भितारमिद्रं यो युष्माकं धनलामार्थमुतथै रक्षवाच च स्तुषे । सोमरिरहं सोमि ॥

हर्यैश्च सत्पतिं चर्षणीसहं स हि ष्मा यो अमंदत ।

आ तु नः स वयति गव्यमश्वं स्तोतृभ्यो मघवा शतं ॥१०॥

हरिऽअश्वं । सत्पतिं । चर्षणिऽसहं । सः । हि । स्म । यः । अमंदत ।

आ । तु । नः । सः । वयति । गव्यं । अश्वं । स्तोतृभ्यः । मघवा । शतं ॥१०॥

हर्यैश्च हरितवर्णाश्वोपेतं सत्पतिं स्वप्रकाशाधिक्येन सतां गवचाणां पतिं सतां श्रेष्ठानां पतिं वा चर्षणीसहं चर्षणीनां शत्रुभूतानां मनुष्याणामभिभवितारं स हि ष्मा स खलु जनः सीति । यो जनो अमंदत ततो जग्यधनः संसृप्तो भवति स एनं तुष्टयति । एवं सति मघवा धनवान् स इंद्रः शतं गव्यमश्वमनेकं गवाश्चसंधं स्तोतृभ्यो नोऽस्माभ्यं तु क्षिप्रमा वयति आप्रापयतु ॥ वो गत्वादिषु । अस्माक्ष्विव्यडागमः ॥ ततो जग्यगवादिका वयं वीजं सुम इति ॥ ॥२॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं प्रति अंसंतं वृषभ ब्रुवीमहि । संस्थे जनस्य गोमतः ॥११॥

त्वया । ह । स्वि । युजा । वयं । प्रति । अंसंतं । वृषभ । ब्रुवीमहि । संस्थे । जनस्य ।

गोऽमतः ॥११॥

वृषभ वर्षितर्है इंद्र गोमतो गवादियुक्तस्य जनस्य संस्थे स्थाने युद्धे असंतमस्मान्प्रति क्रोधातिशयेन आसकारिणं शत्रुं युजा सहायेन त्वया ह स्विस्त्वथैव खलु वयं प्रति ब्रुवीमहि । प्रतिवचनं कुर्मः । गिराक-
रिष्याम इत्यर्थः ॥

जयेम कारे पुरुहूत कारिणोऽभि तिष्ठेम दृढः ।

नृभिर्वृचं हन्याम शूश्रुयाम चावेरिंद्र प्र णो धियः ॥१२॥

जयेम । कारे । पुरुहूत । कारिणः । अभि । तिष्ठेम । दुऽध्यः ।

नृऽभिः । वृचं । हन्याम । शूश्रुयाम । च । अवेः । इंद्र । प्र । नः । धियः ॥१२॥

पुरुहूत वज्रमिराद्धातव्य हे इंद्र अस्माकं विविधाः शत्रव उपद्रवकारिणो बाधां मनसा करंत्येति । तच्च कारिणो हिंसां कुर्वतः शत्रून् कारे । कीर्यंत आयुधान्येति कारो युद्धं । तस्मिन्साम्यं जयेम । दृढो दुर्धियः पापबुद्धीन्यभि तिष्ठेम । अभितः आस्थामः । किंच वृचं गवामावरकं शत्रुं नृभिरायुधैर्नृभिर्महसिः सह हन्याम । हिंस्याम । हत्वा शूश्रुयाम च । शत्रुराहित्येन पुत्रपौत्रैरपिष्टोमादिकर्मभिर्य वर्धयेमहि । यद्वा । अयतिरचांतर्णीत्यर्थः । शत्रुभ्यो बाधाभावात्सोमकचयैरग्रेस्तां वर्धयेम । ततस्त्वं नोऽस्माकं धियः कर्माणि प्रावेः । प्रकर्षेण रच ॥

आभिन्नविकेषकक्षिपु नृतीयसवने ब्राह्मणार्हसिशस्त्रेऽभातुव्य इत्यादिकौ द्वौ प्रगाथौ वैकल्पिकौ सोधि-
यानुक्षपी । सूचितं च । अभातुव्यो अना त्वं मा ते अमावुरो यथा । आ० ७. ८. इति ॥

अभातृव्यो अना त्वमनापिरिंद्र जनुषा सनादसि । युधेदापित्वमिच्छसे ॥१३॥

अभातृव्यः । अना । त्वं । अनापिः । इंद्र । जनुषा । सनात् । असि । युधा । इत् ।

आपित्वं । इच्छसे ॥१३॥

हे इंद्र त्वं जनुषा अश्वनिबाधातुव्यः ॥ अन्व अपत्ति । पा० ४. १. १४५. इति अग्रतयः ॥ अनापितुव्यः ॥ अनापिर्बुधवर्धितश्च अनादिति । चिरादेव भातुवादि-

वर्तितोऽसि । यच्च त्वयापित्वं बांधवमिच्छसे इच्छसि तच्च पुषियुजेनैव । पुषं कुर्वन्नेव सोतृणां सखा भवसीति ॥

नकीं रेवंतं सखायं विंदसे पीर्यंति ते सुराश्वः ।

यदा कृणोषि नदनुं समूहस्यादिन्पितेव हूयसे ॥ १४ ॥

नकिं । रेवंतं । सखायं । विंदसे । पीर्यंति । ते । सुराश्वः ।

यदा । कृणोषि । नदनुं । सं । ऊहसि । आत् । इत् । पिताऽइव । हूयसे ॥ १४ ॥

हे इंद्र रेवंतं धनवंतं केवलधनवंतं दानादिरहितमयष्टारमाढ्यं मानवं सखाय सखिभावाय नकिर्विंदसे । न भजसे । नाश्रयसीत्यर्थः । अयष्टारो जनाः किं संतीत्यत आह । सुराश्वः ॥ दुष्प्रीति गतिवृद्धोः ॥ सुरया वृद्धासादृत प्रमत्ता नास्तिकास्ते त्वां पीर्यंति ॥ पीर्यतिर्हिसाकर्मा । हिंसंति । ताम्नाश्रयसीत्यर्थः ॥

मा ते अमाजुरो यथा मूरासं इंद्र सख्ये त्वावंतः । नि षदाम सचा सुते ॥ १५ ॥

मा । ते । अमाऽजुरः । यथा । मूरासः । इंद्र । सख्ये । त्वाऽवंतः । नि । सऽदाम । सचा । सुते ॥ १५ ॥

हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं तथा मा भूम मा भवाम यथा त्वावतस्वाकृशस्त्वत्सकृशस्य देवस्य सख्ये मूरासो मूराः । सोमप्रदानादिद्वेष्टा सह सख्यं कुर्म इत्येतदजानंतो मूढा जनाः । अमाजुरः सोमाभिषवमकुर्वंतस्ते गृहेः पुषेः पीषैर्धनादिभिश्च सह जीर्णा भवंति । तथा वयममाजुरो न भवाम । कथं । सचा अस्मिन्मिः सह सुतेऽभिषुते सोमे वयं तु नि षदाम । निषसाम । तस्मात्सोमदानेन त्वया सह सखिभावं कुर्म इत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

मा ते गोदक्ष निरराम राधस इंद्र मा ते गृहामहि ।

दृष्ट्वा चिदर्यः प्र मृशाभ्या भर न ते दामान आदभे ॥ १६ ॥

मा । ते । गोऽदक्ष । निः । अराम । राधसः । इंद्र । मा । ते । गृहामहि ।

दृष्ट्वा । चित् । अर्यः । प्र । मृश । अभि । आ । भर । न । ते । दामानः । आऽदभे ॥ १६ ॥

हे गोदक्ष सोतृणां गवादिदानशील हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं राधसो धनान्मा निरराम । मा निर्गमाम ॥ अर्तेर्लुकिं सर्तिशास्वर्तिभ्येत्युक्तादेशः । अदृष्टोऽकीति गुणः ॥ सर्वदा स्वप्नो धनाढ्या भवाम । किंच ते तव स्वभूता वयं धनं प्रयच्छाम । कस्माच्चिन्मा गृहामहि । तस्मादव्यस्य गृहीमः । अपि तु त्वत्त एव धनं गृहीम इत्यर्थः ॥ गृहेर्लुकिं वज्रत्वं कंदसोति शः । किन्त्वात्संप्रसारणं ॥ अर्यः स्वामी त्वं दृष्ट्वा षिदृष्ट्वा अपि विनश्वराणि धनानि प्र मृश । प्रकीर्षणास्मासु स्थापय । किंचाभ्यामिमुख्येना भर । धनादिभिः समंतादस्मान्योवथ । ते तव दामानस्त्राणि दानानि नादभे न कैश्चिदप्यादंभितुं शक्नोति । तस्माद्दानादियुक्तानस्मान् कुर्वित्यर्थः ॥

इंद्रो वा घेदियन्मघं सरस्वती वा सुभगा द्दिर्वसु । त्वं वा चित्र दानुषे ॥ १७ ॥

इंद्रः । वा । घ । इत् । इयत् । मघं । सरस्वती । वा । सुऽभगा । द्दिः । वसु । त्वं ।

वा । चित्र । दानुषे ॥ १७ ॥

अथ चित्रस्य दानं कीति । चित्रो नाम राजा सरस्वतीतीर इंद्रार्थं चायमकृत । तच्च मंत्रद्वयविवर्जध-

नक्षामाभ्यामेतावद्धनं को वा प्रायच्छदिति विकल्पयते । दामुष इन्द्राय हवींषि दत्तवते मह्यमिन्द्रो वा चेदिन्द्र एष किं खल्वेतावद्धनं महनीयं धनं ददिः प्रायच्छत् । यदा सुभगा शोभनधना सरस्वती नदी वसु धनं ददिः किं प्रायच्छत् । अथवा चित्र एतन्नामक हे राजन् त्वं मेतावद्धनं मह्यं प्रादा इति ॥

चित्र इन्द्राजा राजका इदन्यके यके सरस्वतीमनु ।

पर्जन्य इव ततनञ्चि वृष्ट्या सहस्रमयुता ददत् ॥ १८ ॥

चित्रः । इत् । राजा । राजकाः । इत् । अन्यके । यके । सरस्वतीं । अनु ।

पर्जन्यः इव । ततनत् । हि । वृष्ट्या । सहस्रं । अयुता । ददत् ॥ १८ ॥

अनया चित्र एव प्रदादिति निश्चयमकार्षीत् । सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनमयुतायुतानि च धनानि च ददत् प्रयच्छन्चित्र इच्छिन्नमिव राजा । अन्यके यके ॥ अल्प इत्यर्थे कः ॥ अल्पा येऽन्ये राजका इन्द्राजान एव सरस्वतीमनु सरस्वत्यासीरि वर्तते । तान् सर्वान्याचमानयमेव चित्रो राजा ततनत् धनेसानोति ॥ तनो-तेर्नुञि षडि रूपं । चञ्चल्यतरस्यामिति स्वरः ॥ तच्च वृष्टांतः । पर्जन्य इव यथा पर्जन्यः पृथिवीं वृष्ट्या तनोति प्रीणयति तथायं चित्रः सर्वान् धनैः प्रीणयतीत्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

ओ त्वमङ्ग इत्यष्टादशर्षं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य सोमरेरार्षं । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः सप्तमी बृहत्यष्टम्यनुष्टुप् । काकुभं प्रागाथं हेतुक्तस्यानुवृत्तेः शिष्टाष्टत्वारः काकुभाः प्रागाथाः । अश्विनी देवता । तथा चानुक्रांतं । ओ त्वमाश्विनं त्रिप्रागाथादि बृहत्यनुष्टुबेकादश्याये ककुम्मध्य-ज्योतिषी इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रती बार्हते ऋदस्याश्विनशस्त्रे चाद्याः सप्तर्षेः । सूचितं च । ओ त्वमङ्ग आ रथमिति सप्त । आ० ४. १५. । इति ॥

ओ त्वमङ्ग आ रथमद्या दंसिष्ठमृतये ।

बमश्विना सुहवा रुद्रवर्तनी आ सूर्यायै तस्थयुः ॥ १ ॥

ओ इति । त्वं । अङ्गे । आ । रथं । अद्या । दंसिष्ठं । ऊतये ।

यं । अश्विना । सुहवा । रुद्रवर्तनी इति रुद्रवर्तनी । आ । सूर्यायै । तस्थयुः ॥ १ ॥

हे अश्विनी दंसिष्ठमर्षतदर्शनीयं यदातिशयेन शत्रूणामुपपन्नपयितारं त्वं तं युवयो रथमूतये रथणाया-याश्विन्यागदिनेऽङ्गे । सोमरिरहमाङ्गयामि । सुहवा सोमशस्त्रादिभिः शोभनाङ्गानी रुद्रवर्तनी संयामे रोदनशीलमार्गो यदा सूयमानमार्गो हे अश्विनी सूर्याये सूर्यास्वयंवरे वरयितुं यं रथं युवांमा तस्त्वयुः आश्रयथः तं रथमाङ्गयामीति ॥

पूर्वापुषं सुहवं पुरुस्पृहं भुज्युं वाजेषु पूर्णं ।

सचनावंतं सुमतिभिः सोमरे विध्वेषसमनेहसं ॥ २ ॥

पूर्वऽआपुषं । सुहवं । पुरुऽस्पृहं । भुज्युं । वाजेषु । पूर्णं ।

सचनावंतं । सुमतिभिः । सोमरे । विध्वेषसं । अनेहसं ॥ २ ॥

हे सोमरे सुमतिभिः कक्षाशीभिः सुतिमिरश्विनो रथं सुहि । किंविशिष्टं । पूर्वापुषं पूर्वेषां सोतृषां धनादिदानेन पोषकं सुहवं पुषेभ्यः शोभनाङ्गान् पुरुस्पृहं वज्रभिः सुहवीयं भुज्युं ॥ सुखं पालने ॥ सर्वस्य रथकं वाजेषु पूर्णं संयामिष्यतीति वतारं सचनावंतं सर्वैर्भज्यवतं विध्वेषं शत्रूणां विशिष्य देष्टारमनेहसं कैश्चिदप्यनु-पद्रवं पापरहितं वा इत्थं सुहीत्यन्वयः ॥

इह त्या पु॒रु॒भू॒त॒मा दे॒वा नमो॑भि॒र॒श्वि॒ना ।

अ॒र्वा॒ची॒ना स्व॑वसे॒ करा॑महे॒ गंता॑रा दा॒शुषो॑ गृ॒हं ॥३॥

इह । त्या । पु॒रु॒ऽभू॒त॒मा । दे॒वा । नमः॑ऽभिः । अ॒श्वि॒ना ।

अ॒र्वा॒ची॒ना । सु । अ॒व॑से । क॒रा॒म॒हे । गंता॑रा । दा॒शुषः॑ । गृ॒हं ॥३॥

पु॒रु॒भू॒त॒मा॒ति॒श॒येन॑ ब॒ह॒नां श॒शुषां॑ भावयितारी दे॒वा दे॒वी शी॒त॒न॒शी॒ली शी॒त॒न्वी वा दा॒शुषो॑, इ॒वि॒र्द॒त्त॒वतो॑ यजमानस्य गृ॒हं प्रति॑ गंतारी गम॒न॒शी॒ली त्या ताव॑न्विनाश्विनी यु॒वा॒भि॒हा॒स्वि॒न्म॒म॒स्य॑वसे र॒क्ष॒णाय॑ नमोभिर्हविर्भिः शो॒षै॒र्वा॒र्वा॒ची॒ना॒र्वा॒ची॒ना॒व॒भि॒मु॒ख॒मा॒गच्छ॑न्ती सु करा॑महे । वयं सु॒पु॒ क्र॒मः ॥

यु॒वो रथ॑स्य॒ परि॑ च॒क्रमी॑यत ई॒र्मान्य॑द्वा॒मिष॑ण्यति ।

अ॒स्माँ अ॒च्छा॑ सु॒म॒ति॒र्वा॑ ऋ॒भ॒स्प॒ती आ धे॒नुरि॑व धावतु ॥४॥

यु॒वोः । रथ॑स्य । परि॑ । च॒क्रं । ई॒य॒ते । ई॒र्मा । अ॒न्य॒त् । वां । इ॒ष॒ण्य॒ति ।

अ॒स्मान् । अ॒च्छ । सु॒ऽम॒तिः । वां । ऋ॒भः । प॒ती॒ इति॑ । आ । धे॒नुः॑ऽइ॒व । धा॒व॒तु ॥४॥

हे अ॒श्वि॒नी यु॒वो॒र्यु॒वयो॑ र॒क्ष॒स्व च॒क्रं प॑रितो वां गच्छति । अ॒न्य॒द॒व॒स्थितं॑ र॒क्ष॒स्व च॒क्रमी॑र्मे॒र्माँ सर्व॑क्षांत॒र्था॒मित॒या प्रे॒र॒कौ यदो॑द॒क्षस्य॑ प्रेरयितारी वां यु॒वा॒मिष॑ण्यति । गच्छति । उ॒क्तार्थे॑ मं॒त्रांत॑रं । अ॒न्य॒स्य॑ मूर्ध॒नि । अ॒० १. ३०. १०. । इति॑ । हे॒ ऋ॒भ॒स्प॒ती उ॒द॒क्षस्य॑ पा॒ल॒यि॒तारी॑ हे अ॒श्वि॒नी वां यु॒वयोः॑ सु॒म॒तिः क॒क्षा॒णी म॒तिर॒च्छा॒भि॒मु॒खे॒ना॒स्मा॒ना धा॒व॒तु । आ॒गच्छ॑तु । तच्च॑ वृ॒ष्टांतः । धे॒नुरि॑व यथा॒ नव॑प्रसूता गी॒र्वत्सं॑ प्रति॒ पयो॑दानार्थ॒मा॒गच्छ॑ति तद्गु॒वयोः॑ सु॒म॒तिर॒स्मान्म॑ति॒ धना॑दिप्र॒दानार्थ॑मा॒गच्छ॑तु ॥

रथो॒ यो वाँ चि॒वंधु॑रो हि॒र॒ण्य॒भी॒शुर॑श्विना ।

परि॒ द्या॒वा॒पृथि॒वी भू॑षति॒ श्रु॒तस्तेन॑ नास॒त्या ग॑तं ॥५॥

रथः॑ । यः । वां । चि॒ऽव॑ंधुरः । हि॒र॒ण्य॑ऽअ॒भी॒शुः । अ॒श्वि॒ना ।

परि॑ । द्या॒वा॒पृथि॒वी इति॑ । भू॑षति । श्रु॒तः । तेन॑ । ना॒स॒त्या । आ । ग॑तं ॥५॥

हे अ॒श्वि॒नाश्वि॒नी चि॒वंधु॑रः । वंधुरं॑ सा॒र॒वि॒ज्ञानं॑ । चि॒प्र॒का॒र॒वंधु॑रो॒पि॒तः । यद्वा । हे ई॒षि॒ तस्य॑ र॒ज्जु॒स॒ज्ज॒ना॒र्च॒को ह॑वः । एते॑ य॒यो वंधु॑र॒गच्छे॑नोच्यंति । चि॒वंधु॑र॒युक्तो॑ हि॒र॒ण्य॒भी॒शुर्हि॒र॒ण्य॒मा॒ना॒दि॒र॒ज्जु॒र्वा यु॒वयो॑र्धौ रथः॑ श्रुतः॒ सर्व॑त्र प्रसिद्धः सन् द्या॒वा॒पृथि॒वी परि॑ भूषति स्व॒वसे॑न परिभवति ॥ भव॑ते॒र्लो॒क॒े सि॒ध्वा॒ना॒मः ॥ यद्वा । प॑रितः स्व॒प्रका॑शेनार्थ॒करो॑ति । हे ना॒स॒त्या ना॒स॒त्वी तेन॑ पूर्वे॒क्षेन॑ रथेना गतं । आ॒गच्छ॑तं ॥ ५॥

द॒श॒स्य॑न्ता॒ मन॑वे॒ पू॒र्य्य॑ दि॒वि य॒वं वृ॑केण॒ कर्ष॑थः ।

ता वा॑म॒द्य सु॑म॒ति॒भिः॑ ऋ॒भ॒स्प॒ती अ॒श्वि॒ना प्र॑ स्तु॒वीम॑हि ॥६॥

द॒श॒स्य॑न्ता । मन॑वे । पू॒र्य्य॑ । दि॒वि । य॒वं । वृ॑केण । क॒र्ष॑थः ।

ता । वां । अ॒द्य । सु॑म॒ति॒भिः॑ । ऋ॒भः । प॒ती॒ इति॑ । अ॒श्वि॒ना । प्र॑ । स्तु॒वीम॑हि ॥६॥

हे अ॒श्वि॒नी पू॒र्य्य॑ पुरातनं दि॒वि यु॒वो॒षि॒ स्तित॑मु॒द॒वं म॒न॒व ए॒तन्ना॑म॒क्या॒य रा॒जि॒ द॒श॒स्य॑न्ता द॒श॒स्य॑न्ती प्र॒गच्छ॑न्ती यु॒वां वृ॑केष । वृ॒को जा॑न॒वं भ॒वति॑ वि॒कर्त॑नात् । नि॒० ६. २६. । इति॑ या॒ज्ञः । तेन॑ जा॒न॒वेन॑ य॒वं य॒वना॑म॒वं आ॒न्य॑

कर्षयः । पुनश्च तस्मै विक्षेपणं कुरुष्व । शुभस्यती उदकस्य पावधितारो हे अश्विनाश्विनी ता तौ पूर्वोक्तवच-
नयुक्तौ वा युवामवास्मिन्वद्दिने सुमतिभिः शोभनाभिः सुतिभिः प्रकर्षेण सुवीमहि । वयं सुमः ॥

उप नो वाजिनीवसू यातमृतस्य पृथिभिः ।

येभिस्तृक्षिं वृषणा चासदस्यवं महे छायाय जिव्यथः ॥ ७ ॥

उप । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । यातं । चतस्य । पृथिऽभिः ।

येभिः । तृक्षिं । वृषणा । चासदस्यवं । महे । छायाय । जिव्यथः ॥ ७ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनवन्ती । अन्नमेव धनं ययोऽसी । अश्विनी अतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य पृथिभिर्मार्गेणो-
ऽस्मानुप यातं । आगच्छतं । वृषणा वृषणी धनानां सेतारो हे अश्विनी चासदस्यवं चासदस्योः पुत्रं तृक्षित-
न्नामकं येभिर्वैर्यज्ञमार्गेर्महे महते चचाय धनाय जिव्यथः प्रीणयथ एव । तैर्मार्गेरस्मान् धनादिभिः प्रीण-
यितुमागतमित्यर्थः ॥

अयं वामद्विभिः सुतः सोमो नरा वृषण्वसू ।

आ यातं सोमपीतये पिबतं दानुषो गृहे ॥ ८ ॥

अयं । वां । अद्विऽभिः । सुतः । सोमः । नरा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।

आ । यातं । सोमऽपीतये । पिबतं । दानुषः । गृहे ॥ ८ ॥

नरा सर्वस्य नेतारो यदा कोतृणां धनस्य नेतारो वृषण्वसू वर्षणशीलधनवन्ती हे अश्विनी वां युष्मदर्थ-
मद्विभिर्वावभिरयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तस्मात्सोमपीतये सोमपानार्थं युवामा यातं । आगत्य च दानुषो
हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे यज्ञस्थाने सोमं युवां पिबतं ॥

आ हि रुहतमश्विना रथे कोशे हिरण्यये वृषण्वसू । युंजाथां पीवरीरिषः ॥ ९ ॥

आ । हि । रुहतं । अश्विना । रथे । कोशे । हिरण्यये । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।

युंजाथां । पीवरीः । इषः ॥ ९ ॥

वृषण्वसू वर्षणशीलधनी हे अश्विनाश्विनी हिरण्यये हिरण्यपरम्परादियुक्ते कोशे आयुधादीनां कोशस्थाने
रमणशीले रथे । हिरण्यधारणे । युवामेवा रुहतं । आरोहणं कुरुतं । ततः पीवरीः पावधिमृण्णि खूजानि
वेनोऽस्मानि युंजाथां । अस्मासु योजयतं ॥

याभिः पृक्थमवधो याभिरग्निगुं याभिर्बभुं विजोषसं ।

ताभिर्नो मक्षू तूर्यमश्विना गतं भिषज्यतं यदातुरं ॥ १० ॥

याभिः । पृक्थं । अवधः । याभिः । अग्निऽगुं । याभिः । बभुं । विऽजोषसं ।

ताभिः । नः । मक्षू । तूर्यं । अश्विना । आ । गतं । भिषज्यतं । यत् । आतुरं ॥ १० ॥

हे अश्विनी याभिस्तृतिभिः पृक्थमेतन्नामकं राजानमवधः रचयः । याभिस्तृतिभिश्चाभिगुमभूतवमणं
राजानमवधः । याभिस्तृतिभिश्च बभुं राजानं च विजोषसं विशिष्य सोमः प्रीणयतं । एतान् सर्वाण् यैः
पावधिरवधः ताभिश्च रचयैर्बभुं धिम् तूर्यं तूर्यं नोऽस्मावा गतं । रचयार्थमानच्छतं । किंच यदातुरं रीना-
दिवहितमस्माकं पुष्टदिवं प्रति निषज्यतं । निषज्यं कुरुतं ॥ निषज्यद्वादिः ॥ ६ ॥

यदधिगावो अधिगू इदा चिदहो अश्विना हवामहे । वयं गीर्भिर्विपन्यवः ॥११॥
 यत् । अग्निऽगावः । अधिगू इत्यग्निऽगू । इदा । चित् । अहः । अश्विना । हवामहे ।
 वयं । गीऽभिः । विपन्यवः ॥११॥

अधिगावोऽधृतगमनाः कर्मसु स्वरमाणा विपन्यवो मेधाविनो वयमग्निगू अधृतगमनी संयामे शुश्रूषधार्थं
 स्वरया गच्छतावश्विनाश्विनी युवामहो दिवसस्तेदा चिदिदानीमेव प्रातःकाले गीर्भिः क्षुतिकषयाभिर्वाग्भि-
 र्यवदा हवामहे युवामाह्वयामः तदा ताभिरुक्तिभिरस्नानागच्छतमित्युत्तरत्र संबन्धः ॥

ताभिरा यातं वृषणोप मे हवै विश्वप्सु विश्ववार्ये ।
 इषा मंहिष्ठा पुरुभूतमा नरा याभिः क्रिविं वावृधुस्ताभिरा मंतं ॥१२॥
 ताभिः । आ । यातं । वृषणा । उप । मे । हवै । विश्वऽप्सु । विश्वऽवार्ये ।
 इषा । मंहिष्ठा । पुरुऽभूतमा । नरा । याभिः । क्रिविं । ववृधुः । ताभिः । आ । गतं ॥१२॥

वृषणा वृषणी वर्षणशीली हे अश्विनी विश्वप्सु । पुरिति रूपनाम । सोषशस्त्रात्मकत्वेन नानारूपं
 विश्ववार्यं सर्वदेवैर्वरणीयं मे मदीयं हवं युष्मद्विषयमाह्वानमाभिमुखीकृत्य ताभिरुक्तिभिरुप यातं । युवामा-
 गच्छतं । याभिर्मरा नरो सर्वस्य नेतारावश्विनाविषा ॥ इष इच्छायां ॥ हवींषीच्छंती मंहिष्ठा मंहिष्ठावतिशयेन
 धनानां दातारी पुरुभूतमा पुरुभूतमी युष्टेष्ट्यन्तं पुरुधा भवंती यदातिशयेन बहूनां शत्रूणामभिभवितारी
 भवंती क्रिविं कूपं प्रति याभिरुक्तिभिरुदकानि वावृधुः अवर्धयतः ॥ दयोर्वज्रवचनं पूजार्थं ॥ कूपपतितो वंदनो
 मायाभिः कूपं पूरयित्वा युवाभ्यामुत्थापितः खलु । तथा मंत्रः । उद्वंदनमेरयतं स्वर्ग्ये ॥ ऋ० १. ११२. ५. । इति ।
 ताभिस्तैः धातुभिरा गतं । अस्मद्रूपणार्थमागच्छतं ॥

ताविदा चिदहानां तावश्विना वंदमान उप ब्रुवे । ता ऊ नमोभिरीमहे ॥१३॥
 तौ । इदा । चित् । अहानां । तौ । अश्विना । वंदमानः । उप । ब्रुवे । तौ । ऊं इति ।
 नमऽभिः । ईमहे ॥१३॥

तौ संयाम आधुधानि सोतुभ्यो धनानि वा विस्तारयंती पूर्वोक्तावश्विनाश्विनावह्वानामह्वामिदां चिदि-
 दानीमेव प्रातःकाले वंदमानोऽभिवादनं कुर्वन् सन्नुप ब्रुवे । तयोः समीपे स्त्रीमि । ततश्चा उ ताविव नमोभि-
 र्विभिः स्त्रीर्विमहे । वयं धनादिकं याचामहे ॥

ताविहोषा ता उषसि शुभस्पती ता यामनुद्वर्तनी ।
 मा नो मर्तीय रिपवे वाजिनीवसू परो रुद्रावति ख्यतं ॥१४॥
 तौ । इत् । दोषा । तौ । उषसि । शुभः । पती इति । ता । यामन् । रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी ।
 मा । नः । मर्तीय । रिपवे । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । परः । रुद्रौ । अति ।
 ख्यतं ॥१४॥

शुभस्पती उद्वक्ष्य पाकयितारी रुद्रवर्तनी युद्धे रोदनशीलमार्गीं सूयमानमार्गीं वा तावित्तविवाश्विनी
 दोषा दोषायां रात्री ताविवोवसूःकाले तावश्विनी यामन्वामन्वहनि च सर्वेषु कालेषु वयमश्विनावह्वयामः ।
 एवं इति वाजिनीवसू अन्नधनी रुद्रौ हे अश्विनी मर्तीय मनुष्याश्च रिपवे शत्रवे नोऽस्मात्परः परस्मात्ताति
 ज्ञतं । मा हृतं । शत्रवेऽस्मात्ता कुतस्तमित्यर्थः ॥

आ सुगम्याय सुगम्यं प्राप्ता रथेनाश्विना वा सक्षणी । हुवे पितेव सोभरी ॥ १५ ॥

आ । सुगम्याय । सुगम्यं । प्रातरिति । रथेन । अश्विना । वा । सक्षणी इति । हुवे ।
पिताऽईव । सोभरी ॥ १५ ॥

वापि च सक्षणी सेवनीयश्रीणावश्विनाश्विनी युवां सुगम्याय सुखार्हाय मद्वां सुगम्यं सुखं प्रातःकाले रथेना-
वहतं । ततः सोभरी सोभरिरहं ऊवे । युवामाहुयामि । तच्च वृष्टांतः । पितेव यथा मम पिताजुहाव तद्वदह-
माहुयामि ॥ ॥ ७ ॥

मनोजवसा वृषणा मदच्युता मस्युंगमाभिरूतिभिः ।

आरात्तास्त्रिभूतमस्मे अवंसे पूर्वीभिः पुरुभोजसा ॥ १६ ॥

मनःऽजवसा । वृषणा । मदऽच्युता । मस्युंगमाभिः । ऊतिऽभिः ।

आरात्तात् । चित् । भूतं । अस्मे इति । अवंसे । पूर्वीभिः । पुरुऽभोजसा ॥ १६ ॥

हे मनोजवसा मनोवच्छीघ्रं गच्छती वृषणा वृषणी धनानां वर्धितारी मदच्युता । मायंतीति मदाः
शचवः । तेषां व्यावयितारी पुरुभोजसा बहूनां भोक्तारी रचकी यद्वा बहून् सोतृन् धनादिभिर्भोजयती हे
अश्विनी मस्युंगमाभिः शीघ्रं गच्छन्निरूतिमी रचाभिः पूर्वीभिर्बहुभिरकी अस्माकमवंसे रचणाधारात्तादृतिक
एव भूतं । भवतं ॥

आ नो अश्वावदश्विना वर्तिर्योसिष्टं मधुपातमा नरा । गोमहस्त्रा हिरण्यवत् ॥ १७ ॥

आ । नः । अश्वऽवत् । अश्विना । वर्तिः । यासिष्टं । मधुऽपातमा । नरा । गोऽमत् ।

दस्त्रा । हिरण्यऽवत् ॥ १७ ॥

मधुपातमातिशयेन मधोः सोमस्य पातारी नरा नेतारी दस्त्रा सर्वैर्दर्शनीयी हे अश्विनी नोऽस्माकं
वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं । तदश्वावदश्चयुक्तं गोमहवादिद्युक्तं हिरण्यवत्सुवर्णकनकादिद्युक्तं कृत्वा आ
यासिष्टं । आगच्छतं । यद्वा । अस्मान्प्रति वर्तियन्मार्गमश्वादिद्युक्तं कृत्वागच्छतं ॥ यतिर्मुक्ति रूपं ॥

सुप्रावर्गे सुवीर्ये सुहु वार्यमनाधृष्टं रक्षस्विना ।

अस्मिन्ना वामायां वाजिनीवसू विश्वा वामानि धीमहि ॥ १८ ॥

सुऽप्रावर्गे । सुऽवीर्ये । सुहु । वार्ये । अनाधृष्टं । रक्षस्विना ।

अस्मिन् । आ । वां । आऽयाने । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । विश्वा ।

वामानि । धीमहि ॥ १८ ॥

सुप्रावर्गे शोभनं प्रवर्जनं यस्य तत् । सोतृभ्यः स्वयमेव प्रयच्छतीत्यर्थः । तन्नाविधं सुवीर्यं शोभनवीर्यं सुहु
शोभनं यथा भवति तथा वार्यं सर्वैर्दर्शनीयं रक्षस्विना बलवतायनाधृष्टमग्निमवनीयं धनमा धीमहि ।
त्वन्तो वयं आरयामः । तदेवाह । वाजिनीवसू बलयुक्तधनावन्नधनी वाश्विनी वां युवयोरस्मिन्नायानेऽस्माभूहं
प्रत्नानमग्नि विश्वा विश्वानि दिव्यमीमादीनि वामानि धनानि धीमहि । वयं जमामहे ॥ धीम् आधार इत्यस्य
विधिः च्छादसो विहरयामासु ॥ ॥ ८ ॥

इतिष्येति विश्वदुष्टं तृतीयं सूक्तं । अथपुनो विश्वमग्ना अग्निः । उषिष् च्छादः । अपिर्देवता । तथा वानु-

क्रांतं । ईळिष्वं चिंशदिशमना वियश्च आपियमीष्णिहं हेति ॥ प्रातरनुवाक आपिये कृतावीष्णिहे षंदस्त्राशि-
नशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । ईळिष्वो हीत्वीष्णिहं । आ० ४. १३. । रति ॥

ईळिष्वो हि प्रतीव्यं यजस्व जातवेदसं । चरिष्णुधूममगृभीतशोचिषं ॥ १ ॥

ईळिष्वो हि । प्रतीव्यं । यजस्व । जातवेदसं । चरिष्णुधूमं । अगृभीतशोचिषं ॥ १ ॥

प्रतीव्यं शत्रुषु प्रतिगमनशीलमपि । हिरवधारणे । अपिमेवेळिष्व । सुतिभिः सोचं कृत् । किञ्च चरिष्णुधूमं
सर्वतश्चरणशीलधूमजालमगृभीतशोचिषं रचोभिरगृह्यमाणदीप्तिं जातवेदसं जातप्रभं । यद्वा । जातानि
भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तमपि यजस्व । हविभिः पूजय ॥

दामानं विश्वचर्षणेऽग्निं विश्वमनो गिरा । उत स्तुषे विस्पर्धसो रथानां ॥ २ ॥

दामानं । विश्वऽचर्षणे । अग्निं । विश्वऽमनः । गिरा । उत । स्तुषे । विऽस्पर्धसः ।

रथानां ॥ २ ॥

उतापि च हे विश्वचर्षणे विश्वस्य सर्वस्वार्थस्य ज्ञानेन द्रष्टव्यमनः । सर्वेषु स्थावरजंगमात्मकेष्वेकं मनो
यस्य सः । एतन्नामकं हे ऋषे विस्पर्धसो विगतमात्सर्यस्य यजमानस्य रथानां रथादीनां दामानं दातारमे-
वंविधमग्निं गिरा सुतिलक्षणया वाचा स्तुषे । सोचं कृत् ॥

येषामाबाध ऋग्मिय इषः पृक्षश्च नियमे । उपविदा वह्निर्विदते वसु ॥ ३ ॥

येषां । आऽबाधः । ऋग्मियः । इषः । पृक्षः । च । निऽयमे । उपऽविदा । वह्निः ।

विदते । वसु ॥ ३ ॥

आबाधः शत्रूणामभिमुखेन बाधक ऋग्मिय ऋग्भिरर्चनीयोऽपियेषामयजमानानामिषोऽन्नाग्निं शुचो
ऽन्नादिरसांश्च नियमे निगृह्णीति ॥ वह्निर्विदते ऋग्मियो विकरणस्य लुक् । जोपस आत्मनेपदेष्विति तत्तोरपः ।
इयहोर्भस्वदसीति भकारः ॥ निगृह्य च वह्निर्विषां वोढा स एवाग्निरुपविदोपवेदनेन एते हवींषि देवार्थं
नम्रयच्छंतीत्येतज्ज्ञानेन तेषामेव वसु धनं विदते । समते ॥

उदस्य शोचिरस्थादीदियुषो व्यजरे । तपुर्जंभस्य सुद्युतो गणश्चियः ॥ ४ ॥

उत् । अस्सु । शोचिः । अस्थात् । दीदियुषः । वि । अजरं । तपुऽजंभस्य । सुऽद्युतः ।

गणऽश्चियः ॥ ४ ॥

दीदियुषः । दीदिति दीप्तिकर्मा । संदीप्यमानस्य तपुर्जंभस्य तापयितुं द्रष्टुं सुद्युतः शोभरदीप्तिर्गणश्चियः ।
हविरादानार्थं यजमानगणं अयति तस्य । अस्तीताहुशोऽधिरजरं जरारहितं पुनः पुनर्मध्यमानत्वान्नूतनं हवि-
र्मिर्वर्धमानत्वादभिनवं वा शोचिषेज उदस्थात् । उन्नतममृत ॥

उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा । अभिख्या भासा बृहता शुशुक्निः ॥ ५ ॥

उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सुऽअध्वर । स्तवानः । देव्या । कृपा । अभिऽख्या । भासा ।

बृहता । शुशुक्निः ॥ ५ ॥

स्वध्वर शोभनयज्ञ हे अपि अभिख्यामितुषं गच्छंत्वामितः प्रविशयी वा बृहता बृहत्वा भासा दीप्या
शुशुक्निः ॥ शुच दीप्ती । दीपनशीलत्वं अषाणः सोतुभिः सूचमानः सन् देव्या शीतमानया कृपा आश-
कीर्तिः । तमःपरिवारार्थमुन्नच्छ । उ प्रविशयी ॥ ५ ॥

अग्नें याहि सुशस्तिभिर्हव्या जुह्वान आनुषक् । यथा दूतो बभूय हव्यवाहनः ॥६॥
अग्नें । याहि । सुशस्तिभिः । हव्या । जुह्वानः । आनुषक् । यथा । दूतः । बभूय ।
हव्यवाहनः ॥६॥

हे अग्ने आनुषगानुषत्तं यथा भवति तथा हव्या हव्यानि हवनयोग्यान्वयानि जुह्वानो जुह्वन् देवेभ्यः
प्रयच्छंस्त्वं सुशस्तिभिः शोभनैः स्तोत्रैः सह याहि । देवानां हविप्रदानार्थं गच्छ । अस्मि हविप्रदानुत्वं कथमि-
त्याशङ्कामहे । यथा त्वं हव्यवाहनो हविषां बोढा देवानां दूतो बभूय भवसि तथा जुह्वान इत्यन्वयः ॥

अग्निं वः पूर्य हुवे होतारं चर्षणीनां । तमया वाचा गृणे तमु वः स्तुषे ॥७॥
अग्निं । वः । पूर्य । हुवे । होतारं । चर्षणीनां । तं । अया । वाचा । गृणे । तं । उं इति ।
वः । स्तुषे ॥७॥

चर्षणीनां मनुष्याणां होतारं होमनिष्पादकं पूर्य पुरातनं वो यष्ट्वेन युष्मत्संबन्धिनमग्निं ऊवे । आहु-
यामि । आहुय च तमपिमयानया सूक्तरूपया वाचा गिरा गृणे । शंसामि । किंच वो युष्मदर्थं तमु
तमेवाग्निं स्तुषे । स्तौमि ॥

यज्ञेभिरहुतक्रतुं यं कृपा सूदयंत इत् । मिचं न जने सुधितमृतावनि ॥८॥ .
यज्ञेभिः । अहुतऽक्रतुं । यं । कृपा । सूदयंते । इत् । मिचं । न । जने । सुधितं । अहुतऽवनि ॥८॥

अहुतक्रतुं वज्रविधप्रश्नं यदा विचकर्माणं मिचं न यजमानानां मिचमिव स्थितं सुधितं हविर्भिः संतर्पितं
यमपिमृतावनि यज्ञवति जने यजमाने कृपा स्वसामर्धेन यज्ञेभिर्यज्ञैः सूदयंते । सूदः चरणकर्मा । अर्ध्या-
दयः कामान् चारयन्तिव । यजमानस्य कामान् प्रापयंतोत्यर्थः । तमपिमुपासेवधमित्युत्तरच संबंधः ॥

चृतावानमृतायवो यज्ञस्य साधनं गिरा । उपो एनं जुजुषुर्नमसस्पदे ॥९॥
चृतऽवानं । चृतऽयवः । यज्ञस्य । साधनं । गिरा । उपो । इति । एनं । जुजुषुः ।
नमसः । पदे ॥९॥

अतायवो यज्ञकामा हे यजमानाः अतावानं यज्ञवंतं यज्ञस्य साधनं साधनभूतमेनमग्निं नमसो हविषः
पदे स्नाने यज्ञानि वा गिरा क्षुत्तिक्षणाया वाचोपो जुजुषुः । उपासेवधं ॥ तिङ्गां तिङ्गो भवंतीति मध्यमपु-
त्रस्य प्रथमपुत्रादेशः ॥

अच्छा नो अंगिरस्तमं यज्ञासो यंतु संयतः । होता यो अस्ति विस्त्वा यशस्तमः ॥१०॥
अच्छ । नः । अंगिरः । तमं । यज्ञासः । यंतु । संयतः । होता । यः । अस्ति । विस्त्वा । आ ।
यशः । तमः ॥१०॥

संयतः क्षुत्तिक्षिर्भिर्यमिता योऽस्माकं यज्ञासो यज्ञा अंगिरस्तममंगिरसां विशिष्टमपिमच्छामिसुखीन च
यंतु । गच्छंतु । योऽभिर्विषु मनुष्येषु होता होमनिष्पादकः सन्ना सर्वतो यशस्तमः ॥ जुप्तमत्वर्चोयः ॥ यशस्वि-
तमोऽस्ति भवति तमपि चंतिवत्यन्वयः ॥ ॥१०॥

अग्ने तव ते अजरेधानासो बृहन्नाः । अग्ना इव वृषणस्तविषीयवः ॥११॥
अग्ने । तव । ते । अजर । इधानासः । बृहन्नाः । अग्नाः । इव । वृषणः । तविषीऽयवः ॥११॥

अवर वरारहित हे अपि रंधानास रंधाना दीप्यमाना बृहवृंहतो महांतस्वे ते सर्वगतास्तव तदीया
भा भासो ररमयो वृषणः कामानां वर्षितारः संतस्तविषीयवो बलमाचरंतो भवन्ति । तच्च वृष्टांतः । अथा
इव यथा वृषणो रेतसः सेतारोऽथा बलमाचरंतो भवन्ति तद्वत् ॥

स त्वं न ऊर्जा पते रयिं रास्व सुवीर्यं । प्रावं नस्तोके तनये समत्स्वा ॥१२॥
स । त्वं । नः । ऊर्जा । पते । रयिं । रास्व । सुवीर्यं । प्र । अ । व । नः । तोके । तनये ।
समत्सु । आ ॥१२॥

ऊर्जामन्नानां पते स्वामिन् हे अपि स तथाविधस्त्वं नोऽस्माभ्यं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रयिं धनं रास्व ।
देहि । नोऽस्माकं तोके पुत्रे तनये । तनोति विस्तारयति पुत्रमिति तनयः पौत्रः । तस्मिन्वर्तमानं धनं समत्सु
संयामेषु च यद्वक्षितव्यं धनं तच्च प्राव । प्रकर्षेण रच । अनेन पुत्रपौत्रप्रार्थनं करोति ॥

यद्वा उ विशपतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशि । विश्वेदमिः प्रति रक्षांसि सेधति ॥१३॥
यत् । वै । ऊं इति । विशपतिः । शितः । सुप्रीतः । मनुषः । विशि । विश्वा । इत् । अमिः ।
प्रति । रक्षांसि । सेधति ॥१३॥

विशपतिर्विशं पालयिता शितो हविर्भिस्तीक्ष्णीकृतः सोऽमिः सुप्रीतः सुपु प्रीतः सन् मनुषो मनुष्यश्च
विशि निवेशने गृहे यदे यदा खलु वर्तते तदानीमपि विश्वेद्विश्वाश्चैव तस्य बाधकानि रक्षांसि प्रति सेधति ।
हिनस्ति ॥ विधु गत्वा । भौवादिकः । उ प्रसिद्धी ॥

श्रुष्ट्यग्ने नवस्य मे स्तोमस्य वीर विशपते । नि मायिनस्तपुषा रक्षसो दह ॥१४॥
श्रुष्टी । अग्ने । नवस्य । मे । स्तोमस्य । वीर । विशपते । नि । मायिनः । तपुषा ।
रक्षसः । दह ॥१४॥

वीर शत्रूणां विनाशयितव्यैर्विवन्तिरपते विशं पालयितव्यं अपि नवस्तीदानीं क्रियमाणस्त्वान्नूतनं मे मदीयं
स्तोमस्य स्तोत्रशस्त्रादिकं श्रुष्टी श्रुत्वा मायिनो मायाविनो रक्षसो कर्मविघ्नकारिणो राक्षसांस्तपुषा तापकेन
तेजसा नि दह । नितरां भस्मीकुरु ॥ श्रुष्टी । स्नात्वा दयसेति निपातितः । वकारलोपश्चादसः ॥

न तस्य मायया च न रिपुरीशीत मर्त्यैः । यो अमये द्दाश हव्यदातिभिः ॥१५॥
न । तस्य । मायया । च । न । रिपुः । ईशीत । मर्त्यैः । यः । अमये । द्दाश । हव्यदातिभिः ॥१५॥

मर्त्यो मनुष्यो रिपुः शत्रुः । अनेति निपातसमुदायोऽप्यर्थः । मायया च माययापि तस्य जनस्य जेशीत ।
ईश्वरो न भवति । यो जनो हव्यदातिभिर्हविषां दातुमिच्छति गिरपये द्दाश हवींषि प्रयच्छति । तस्य
रिपुर्भास्तीत्यर्थः ॥ ॥१५॥

व्यंश्चस्त्वा वसुविदमुक्षुण्युरप्रीणादृषिः । महो राये तमु त्वा समिधीमहि ॥१६॥
विऽअंश्चः । त्वा । वसुऽविद । उक्षुण्युः । अप्रीणात् । अृषिः । महः । राये । तं ।
ऊं इति । त्वा । सं । इधीमहि ॥१६॥

उच्युर्धनानां सेतारमात्मन इच्छन् यदा वृद्धिसेतारमिच्छन् अथ चरितस्त्रामको मम पिता वसुविदं
वसूनां धनानां संभवं त्वामप्रीणात् । धनादिप्राप्त्यर्थं हविर्भिरतोषयत् । तथा वयमपि महो महते राये
धनाय तमु तथाविधमेव त्वा त्वां समिधीमहि । सम्यवाज्यादिहविर्भिर्दीपयेम ॥

उ॒श्ना॑ का॒प्यस्वा॒ नि हो॒तार॑मसादयत् । आ॒य॒जिं त्वा॒ मन॑वे जा॒तवे॑दसं ॥१७॥
 उ॒श्ना॑ । का॒प्यः । त्वा॒ । नि । हो॒तारं॑ । अ॒सा॒द॒य॒त् । आ॒ऽय॒जिं । त्वा॒ । मन॑वे ।
 जा॒त॒ऽवे॑दसं ॥१७॥

हे अपि काव्यः कविपुत्र उश्नैतन्नामक अविर्मनवे राक्षे । तस्य गृह इत्यर्थः । आयजिमाभिमुख्येन यष्टारं जातवेदसं जातप्रश्नं त्वा त्वां । पुनस्त्वाशब्द आदरार्थः । त्वामेव होतारं होमनिष्पादकं न्यसादयत् । नितरामुपविशयत् ॥

वि॒श्वे हि॒ त्वा॒ स॒जोष॑सो दे॒वासो॑ दू॒तम॑क॒त । अ॒ष्टी दे॒व प्रथ॑मो य॒ज्ञियो॑ भुवः ॥१८॥
 वि॒श्वे । हि । त्वा॒ । स॒ऽजोष॑सः । दे॒वासः॑ । दू॒तं । अ॒क॒त । अ॒ष्टी । दे॒व । प्र॒थ॒मः ।
 य॒ज्ञि॒यः । भुवः॑ ॥१८॥

हे अपि विश्वे सर्वे देवासो देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्माकं हवींष्यामयतीति विचार्य । हिरवधारणे । त्वामेव दूतं हविषां योढारं दूतमकत । अकार्षुः । ततो देव योतमान हे अपि प्रथमो देवानां मुख्यभूतस्त्वं अष्टी । अष्टीति चिप्रनाम । चिप्रं यज्ञियो देवानां हविर्दातुस्त्वेन यज्ञार्हो भुवः । भूयाः ॥

इ॒मं घा॑ वी॒रो अ॒मृतं॑ दू॒तं कृ॑ण्वी॒त म॒र्यः॑ । पा॒व॒कं कृ॑ण्व॒र्त॒निं वि॒हाय॑सं ॥१९॥
 इ॒मं । घा॒ । वी॒रः । अ॒मृतं॑ । दू॒तं । कृ॑ण्वी॒त । म॒र्यः॑ । पा॒व॒कं । कृ॑ण्व॒र्त॒निं । वि॒हा॒य॒सं ॥१९॥

अनया यजमानस्यापि देवानां दूतमकार्षोदित्याह । वीरः कर्मणि समर्थो मर्यो मनुष्यो यजमानोऽमृतं मरणधर्मरहितं पावकं पापानां शोधकं कृण्वर्तनिं । वर्तनिर्मार्गः । कृण्वमार्गं विहायसं । विहाया इति महत्ताम । गुणिलेजोऽधिकत्वेन वा महांतमिमं घेमेवापि दूतं देवानां योदुस्त्वेन दूतं कृण्वीत । अकार्षोत् ॥

तं हु॒वेम॑ य॒तसु॑चः सु॒भासं॑ अ॒क्रशो॑चिषं । वि॒शाम॑मि॒मज॑रं प्र॒त्नमी॒ड्यं ॥२०॥
 तं । हु॒वेम॑ । य॒त॒ऽसु॑चः । सु॒ऽभा॒सं । अ॒क्र॒ऽशो॑चिषं । वि॒शां॑ । अ॒मिं । अ॒ज॒रं । प्र॒त्नं ।
 ई॒ड्यं ॥२०॥

यतसुचो गृहीतसुचो यद्वा तत्तत्स्त्वानेषु नियमितसुचो यथं सुभासं शोभनदीप्तिं मुक्कशोचिषं दीपनशीलतिवत्सं विशां स्तामिनं । यद्वा । विशामीड्यमित्यन्वयः । मनुष्याणां स्रोतव्यमजरं जरारहितं प्रत्नं पुरातनं तं तथाविधमपि जवेम । सोषशस्त्रादिभिराड्यामः ॥ ॥१२॥

यो अ॒स्मै ह॒व्यदा॑तिभि॒राहु॑तिं म॒तोऽवि॑धत् । भू॒रि पोषं॑ स ध॒त्ते वी॒रव॑द्यशः ॥२१॥
 यः । अ॒स्मै । ह॒व्यदा॑तिभिः । आ॒ऽहु॑तिं । म॒तैः । अ॒वि॑धत् । भू॒रि । पोषं॑ । सः ।
 ध॒त्ते । वी॒र॒ऽव॑त् । य॒शः॑ ॥२१॥

यो मतो मनुष्यो हव्यदातिभिर्हविर्दातुभिर्हविर्भिररक्ता कृपय आज्ञातिमविधत् विदधाति स मनुष्यो भूरि वज्र पोष भगादिभिः पोषय वीरवत् पुत्रपौत्रादिपुत्रं यशः कीर्तिं च अस्ति । धारयति । तस्मै भगादीनि प्रपश्यतीत्यर्थः ॥

प्रथमं जातवेदसमग्निं यज्ञेषु पूर्य्य । प्रति सुगेति नमसा हविष्मती ॥ २२ ॥
 प्रथमं । जातवेदसं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य्य । प्रति । सुक् । एति । नमसा ।
 हविष्मती ॥ २२ ॥

प्रथमं देवानां प्रधानभूतं जातवेदसं जातप्रज्ञं पूर्य्य पुरातनं एतादृशमग्निं यज्ञेष्वपिष्टोमादियज्ञेषु हविष्मती सोमादिहविर्युक्ता सुप्रमसा सोमेण नमस्करिण वा सह प्रथिति । अग्निं प्रति गच्छति ॥

आभिर्विधेमाग्रये ज्येष्ठाभिर्व्यश्वत् । मंहिष्ठाभिर्मतिभिः शुक्रशोचिषे ॥ २३ ॥
 आभिः । विधेम । अग्रये । ज्येष्ठाभिः । व्यश्वत् । मंहिष्ठाभिः । मतिभिः ।
 शुक्रशोचिषे ॥ २३ ॥

विश्वमनोनामका वयं ज्येष्ठाभिः प्रशस्तमाभिर्मंहिष्ठाभिः पूज्यतमाभिराभिः सूक्तपाभिः सुतिभिः शुक्रशोचिषे आनातेजसेऽपये विधेम । परिचरेम वयमिह व्यश्वत् । यथा व्यश्वोऽस्माकं पितामिं सुतिभिः पर्यचरत् तद्वद्वयमपि परिचरेम ॥

नूनमर्चं विहायसे स्तोमेभिः सूरयूपवत् । ऋधे वैयश्व दम्यायाग्रये ॥ २४ ॥
 नूनं । अर्चं । विहायसे । स्तोमेभिः । सूरयूपवत् । ऋधे । वैयश्व । दम्याय ।
 अग्रये ॥ २४ ॥

वैयश्व व्यश्वस्य पुत्र हे विश्वमनोनामकर्षे विहायसे महते दम्याय इमे गृहेऽरणीभिर्मध्यमानस्तेन भवाय । यदा । यजमानगृहाणां बाधपरिहारेण हिताय । अपथि नूनं संप्रति स्तोमेभिस्त्रिपुत्यं च दशादिबन्धैः स्तोमैरर्चं । सुहि । तच्च वृष्टांतः । सूरयूपवत् । यथा सूरयूपो नामर्षिरेनमप्रिमानर्चं तद्वदर्थेत्यर्थः ॥

अतिथिं मानुषाणां सूनं वनस्पतीनां । विप्रा अग्रिमवसे प्रत्नमीकृते ॥ २५ ॥
 अतिथिं । मानुषाणां । सूनं । वनस्पतीनां । विप्राः । अग्रिमवसे । प्रत्नं ।
 ईकृते ॥ २५ ॥

विप्रा मेधाविनो यजमाना मानुषाणां मनुष्याणामतिथिमतिथिवत्पूज्यं वनस्पतीनां सूनं वनस्पतिरूपाभिररणीभिर्वायमानस्तेन तेषां सूनं प्रत्नं पुरातनं एवंविधमग्रिमवसे कर्मरचयायेकृते । सुतिभिः सुवन्ति ॥ १३ ॥

महो विश्वो अभि षतोऽभिहव्यानि मानुषा । अग्रे नि षत्सि नमसाधि बर्हिषि ॥ २६ ॥
 महः । विश्वान् । अभि । सतः । अभि । हव्यानि । मानुषा । अग्रे । नि । सत्सि । नमसा ।
 अधि । बर्हिषि ॥ २६ ॥

हे अग्नि महः कर्मकर्तुस्तेन महतो विश्वान् सर्वान् सतः सोपकरार्थं वर्तमानान् सोतुर्नभमितस्त्वं यमसा सुवन्तया बर्हिषधि नि षत्सि । निषीद् । तथा मानुषा मनुष्यसंबन्धीनि हव्यानि इवीं नभमितस्यानि स्वीकृतिं निषीद् ॥

वंस्वा नो वार्या पुरु वंस्व रायः पुरुस्पृहः । सुवीर्यस्य प्रजावतो यशस्वतः ॥२७॥
 वंस्व । नः । वार्या । पुरु । वंस्व । रायः । पुरुस्पृहः । सुऽवीर्यस्य । प्रजाऽवतः ।
 यशस्वतः ॥२७॥

हे अपि वार्या वार्याणि वरणीयानि पुरु पुरुणि बहूनि गवादीनि नोऽस्माभ्यं वंस्व । प्रयच्छ । तथा पुरुस्पृहः पुरुभिर्वज्रभिः स्पृहणीयं रायो धनं । किंविशिष्टं । सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतं प्रजावतः पुत्रपीडादि-
 सहितं यशस्वतः कीर्तिमस्र धनं नोऽस्माभ्यं वंस्व । प्रयच्छ ॥

त्वं वरो सुषाम्णेऽग्ने जनाय चोदय । सदा वसो रातिं यविष्ठ शश्वते ॥२८॥
 त्वं । वरो इति । सुऽसाम्ने । अग्ने । जनाय । चोदय । सदा । वसो इति । रातिं ।
 यविष्ठ । शश्वते ॥२८॥

वरो सर्वैर्वरणीय वसो शत्रूणां वासयितर्यविष्ठ पुनःपुनर्जायमानत्वेन युवतम हे अपि त्वं सुषाम्नी
 सुषाम्ने ॥ सुषामादित्वात् वलं ॥ त्वत्प्रसादाच्छोभनसामवते शश्वते बहवे जनाय प्रादुर्भूताय सोतृणां सदा
 सर्वदा रातिं धनादिकं चोदय । प्रेरय ॥

त्वं हि सुप्रतूरसि त्वं नो गोमंतीरिषः । महो रायः सातिमग्ने अपा वृधि ॥२९॥
 त्वं । हि । सुऽप्रतूरः । असि । त्वं । नः । गोऽमंतीः । इषः । महः । रायः । सातिं ।
 अग्ने । अपा । वृधि ॥२९॥

हे अपि त्वं । हिरवधारणे । त्वमेव सुप्रतूरः सोतृणां धनादिकं सुष्ठु प्रदातासि । प्रयच्छसीत्यर्थः । अत एव
 गोमंतीः पश्चादियुक्तामीषोऽन्नानि महो महतो रायो धनस्य मध्ये सातिं देयं धनं च नः सोतृणामस्माक-
 मपा वृधि । अपावृणु । प्रयच्छेत्यर्थः ॥

अग्ने त्वं यशा अस्या मिचावरुणा वह । ऋतावाना स्रग्वाजा पूतदक्षसा ॥३०॥
 अग्ने । त्वं । यशाः । असि । आ । मिचावरुणा । वह । ऋतऽवाना । स्रऽवाजा । पूतऽदक्षसा ।
 पूतऽदक्षसा ॥३०॥

हे अपि त्वं यशाः ॥ सुप्रमत्सर्वीयः ॥ देवानां मध्ये यशस्तासि । भवसि । अत एव त्वमुतावाना ऋतावानो
 सत्यवन्तो यज्ञवन्तो वा स्रग्वाजा स्रग्वाजी सत्ययाजमानो पूतदक्षसा पूतदक्षसी । दक्ष इति वज्रनाम । मुहवर्जी
 मिचावरुणावसिन्मर्मसा वह । आहूय । प्रायेण कर्मस्यैर्मिचावरुणसहितत्वमसीति सूचयति ॥ ॥३०॥

सखाय आ शिवामहीति विश्वदूषं चतुर्थं सूतं । अथेयमनुक्रमशिका । सखायकुचोऽन्तः सीवान्मस्य
 वरोर्दानकुतिरन्तवानुवृति । अथपुनो विश्वमना अधिः । श्रीष्णिहं हेतुत्वादेतदादीनि श्रीषि सूक्तानुष्णि-
 कदक्षानि । अनुक्तत्वादिद्वौ देवता । अन्तासु तिस्रसु सुषामाकस्य राघः पुत्रस्य वरुणास्य राघो दानं
 सूचयति । अतस्माद्विद्वताकाः ॥ महाव्रति निष्किल्ल श्रीष्णिहनुवाशीतावेतत्सूतं । तथैव पंचमारुखि ग्रीनकेन
 सूचयति । सखाय आ शिवामहि च एक इति द्यति । हे० आ० ५. २. ५. इति ॥ इयमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे
 सखाय इति तिस्रः अक्षयः । सूचयति च । सखाय आ शिवामहीति तिस्रः उष्णिहः । आ० ८. १०॥ इति ॥

सखाय॑ आ॒ शिषाम॑हि ब्रह्मे॒द्राय॑ व॒ज्रिणे॑ । स्तु॒ष ऊ॒ षु वो॒ नृ॒त॒माय॑ धृ॒ष्णवे॑ ॥ १ ॥
 सखायः । आ । शिषाम॑हि । ब्रह्म॑ । इं॒द्राय॑ । व॒ज्रिणे॑ । स्तु॒षे । ऊ॒ इति॑ । सु । वः ।
 नृ॒त॒माय॑ । धृ॒ष्णवे॑ ॥ १ ॥

सखायो मित्रभूता हे ऋत्विजः वज्रिणे वज्रहस्तार्थेन्द्राय ब्रह्म कर्तव्यमेतत्सूक्तं रूपं सोषमा शिषामहि । वयमाशासः ॥ शासु अनुशिष्टो । लुकि छेदकादेशः । इत्त्वपत्वे । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ तच्च वः सर्वेषामेव युष्माकमर्थाय नृतमाय सर्वेषां नेतृतमाय यद्वा संपाप्तेष्वायुधादीनां नेतृतमाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय तस्मा इंद्रायाहमेव सु सुष्ठु सुषे । सौमि ॥

श॒र्वसा॒ ह्यसि॑ श्रु॒तो वृ॒च॒ह॒त्येन॑ वृ॒च॒हा । म॒घैर्म॒घो॒नो अ॒ति शूर॑ दा॒शसि॑ ॥ २ ॥
 श॒र्वसा॒ । हि । अ॒सि॑ । श्रु॒तः । वृ॒च॒ह॒त्येन॑ । वृ॒च॒हा । म॒घैः । म॒घो॒नः । अ॒ति॑ ।
 शूर॑ । दा॒शसि॑ ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वं शर्वसा बलेन श्रुतः प्रसिद्धोऽसि । भवसि । हि प्रसिद्धो । तदेवाह । वृचहत्येन वृचासुरहननेन वृचहा वृचहेति प्रसिद्धो भवसि । शूर शौर्यवन् हे इंद्र मघोनो मघवतो धनवतः पुत्रवाक्येस्त्वदीयेर्धनिरत्यन्तिकम्य दाशसि । सोतृभ्योऽस्मभ्यं प्रयच्छसि ॥

स नः॑ स्त॒वान् आ॒ भ॒र र॒यिं चि॒च॒श्र॒वस्त॑मं । नि॒रेके॑ चि॒द्यो ह॑रि॒वो वसु॑र्द॒दिः ॥ ३ ॥
 सः । नः॑ । स्त॒वानः॑ । आ॒ । भ॒र । र॒यिं । चि॒च॒श्र॒वः॑ऽत॑मं । नि॒रेके॑ । चि॒त् । यः ।
 ह॑रि॒वः॑ । वसुः॑ । द॒दिः ॥ ३ ॥

हे इंद्र स तथाविधस्त्वं सवानोऽस्माभिः सूयमानः संक्षिपश्रवस्तममतिशयेन नानाविधान्नोपेतं रयिं पुत्रं धनं वा नोऽस्मभ्यमा भर । संपादय । देहीत्यर्थः । हरिवः । हरी अक्षी । तद्वन् हे इंद्र यस्त्वं निरेके चिन्मिर्गसुन एव वसुः शत्रूणां वासयिता भवसि । तवायुधनिर्गमनादेव श्रवः पसायते खलु । किंच त्वं ददिर्धनानां दाता भवसि ॥

आ नि॒रेक॑मु॒त प्रि॒यमि॑दं द॒र्षि॒ जनानां॑ । धृ॒ष॒ता धृ॒ष्णो॒ स्त॒व॒मान॒ आ भ॒र ॥ ४ ॥
 आ । नि॒रेके॑ । उ॒त । प्रि॒यं । इं॒द्रं । द॒र्षि॑ । ज॒नानां॑ । धृ॒ष॒ता । धृ॒ष्णो॒ इति॑ । स्त॒व॒मानः॑ ।
 आ । भ॒र ॥ ४ ॥

हे इंद्र उतापि च प्रियं प्रीयणात् प्रियतमं निरेकं । निरेकं धनं भवति विरेचनाभिर्गमनादिति । तद्वन् जनानां सोतृणामस्माकमा दर्षि । आविदारय । विवृतं कुच ॥ दृ विदारणे । छांदसो विकरणस्य कुच ॥ विवृतं च धृष्णो धर्षणशील हे इंद्र स्वमानः सोतृभिरस्माभिः सूयमानः सन् धृषता धृष्टेन मनसा सह भर । तद्वन्मस्मभ्यं देहि ॥

न ते॑ स॒व्यं न दक्षि॑णं ह॒स्तं व॑र॒न्त आ॒सुरः॑ । न प॑रि॒बाधो॑ ह॒रि॒वो ग॑र्वि॒ष्टिषु॑ ॥ ५ ॥
 न । ते॑ । स॒व्यं । न । दक्षि॑णं । ह॒स्तं । व॑र॒न्ते । आ॒सुरः॑ । न । प॑रि॒बाधः॑ । ह॒रि॒वः॑ ।
 गो॒ऽइ॒ष्टिषु॑ ॥ ५ ॥

हे हरिवोऽश्वबलिंश्च आसुरः संग्राम आभिसुखीन कर्तारः प्रतियोचारी बलिष्ठिषु पश्चिमिरपहतानामं-

गिरसां गवामन्वेषणेषु ते तव सख्यं ह्यसं न वर्तते । न निवारयन्ति । तेषामायुधादिभिर्न निवारयत इत्यर्थः । तथा दक्षिणं ह्यसं न निवारयन्ति । किंच परिबाधः परितो बाधमाना वृषादयोऽसुराश्च तव सख्यदक्षिणहृत्सी न निवारयन्ति । संग्रामेषु त्वया सर्वे शत्रवन्निहन्तृहृत्साः सर्वतो गच्छन्तु । त्वं तु तैरबाधितो वर्तस इत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

आ त्वा गोभिरिव व्रजं गीर्भिर्क्षुणोम्यद्रिवः । आ स्मा कामं जरितुरा मनः पृण ॥ ६ ॥

आ । त्वा । गोभिः । ऽइव । व्रजं । गीः । ऽभिः । क्षुणोमि । अद्रिऽवः । आ । स्म । कामं । जरितुः । आ । मनः । पृण ॥ ६ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र गीर्भिः सुतिलक्षणाभिर्वाग्भिस्त्वा त्वामा क्षुणोमि । प्राप्नोमि ॥ अक्षु गती । तनादिः ॥ तव वृष्टांतः । गोभिरिव । यथा गोपालो गोभिर्व्रजं गोष्ठं गच्छति तद्वत्त्वां सुतिभिः प्राप्नोमीत्यर्थः । ततस्त्वं जरितुः क्षोतुर्मम कामं धनादिविषयमा पृण । आपूरय । तथा मनो मदीयं मानसं धनादिप्रदानेनापूरय ॥

विश्वानि विश्वमनसो धिया नो वृचहंतम । उयं प्रणेतरधि षू वसो गहि ॥ ७ ॥

विश्वानि । विश्वऽमनसः । धिया । नः । वृचहन्ऽतम । उयं । प्रनेतरिति । प्रऽनेतः ।

अधि । सु । वसो इति । गहि ॥ ७ ॥

हे वृचहंतमातिशयेन वृचासुरस्योपद्रवाणां वा हंतः ॥ नाहस्तेति तमपो गुडागमः ॥ कीदृश । उयोद्गूर्णवण प्रणेतः क्षोतृणां प्रकर्षेण धनादेर्नेतः ॥ आमंचित इत्युत्पत्त्याविद्यमानवज्ञावप्रतिषेधः ॥ तथारविध वसो शत्रूणां वासयितरिद्र नः । पूजायां वज्रवचनं । विश्वमनस एतन्नाहो मम विश्वानि सर्वाणि क्षोचाणि कर्माणि वा धिया मनसा सु सुवृधि गहि । अधिगच्छ । सुत्वतया यष्टव्यतया वा मनोवेगेन गच्छित्वर्थः ॥ गमेर्लोपि ष्छांदसः शपो जुक् । हेर्द्धिद्वज्जावादगुदात्तोपदेशेत्वनुनासिकलोपः ॥

वयं ते अस्य वृचहन्विद्यामं शूर नव्यसः । वसोः स्याहस्यं पुरुहूत राधसः ॥ ८ ॥

वयं । ते । अस्य । वृचऽहन् । विद्यामं । शूर । नव्यसः । वसोः । स्याहस्यं । पुरुऽहूत । राधसः ।

राधसः ॥ ८ ॥

हे वृचहन् वृचस्य हंतः शूर वलवन् पुरुहूत पुरुभिर्वज्रमिराह्नातब्धिं नव्यसो नवीयसः ॥ इयमुन ईकारलोपश्छांदसः ॥ नवतरे स्याहस्यं स्पृहणीयं राधसः ॥ राध साध संसिद्धी ॥ शर्मादेः संसाधनं ते त्वदीयमस्य वसोः ॥ क्रियायुक्तं कर्तव्यमिति वसोः संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे वज्रं कंदसोति वसोः षष्ठी ॥ त्वदीयमिदं परितृप्तमानं धनं वयं विद्याम । जनेमहि ॥ विदुः ज्ञाने । आदादिकः । छांदसो विकरणस्य जुक् ॥

इंद्र यथा ह्यस्ति तेऽपरीतं नृतो शवः । अमृक्ता रातिः पुरुहूत दानुषे ॥ ९ ॥

इंद्र । यथा । हि । अस्ति । ते । अपरिऽइतं । नृतो इति । शवः । अमृक्ता । रातिः ।

पुरुऽहूत । दानुषे ॥ ९ ॥

हे नृतो सर्वज्ञांतर्धामितवा नर्तयितरिद्र ते त्वदीयं शवो वनं यथापरीतमस्य शत्रुभिरपरिवृतमव्याप्तं भवति । हि प्रसिद्धी । तथा हे पुरुहूत पुरुभिर्वज्रमिराह्नातब्धिं दानुषे हविर्दत्तवती यजमानाय रातिर्धनादिदानममुक्ता शत्रुभिरर्हिषितं भवति । त्वतो सख्यं यजमानस्य धनं शत्रवो न हिंसन्ति । तथा त्वदीयवज्रस्य रचक एवं तस्य अयस्यापि रचक इत्यर्थः ॥

आ वृषस्व महामह महे नृतम राधसे । दृहृषिदृह्य मघवन्मघत्तये ॥१०॥

आ । वृषस्व । महाऽमह । महे । नृतम । राधसे । दृहृहः । चित् । दृह्य । मघऽवन् ।
मघत्तये ॥१०॥

हे महामहातिशयेन सर्वैः पूजनीयं नूतनं नैतुतमिन्द्रं महे महते राधसे शत्रुधनानां संसाधकाय बलाय बलार्थमा वृषस्व । स्तोदरमासिच । सोमं पिबेत्त्वर्थः । हे मघवन् धनवन्निन्द्रं सोमपानेन मत्तः सन् दृहृ-
षिदृह्यानि परैरबाधितान्यपि शत्रुपुराणि मघत्तये मघानां धनानां लाभाय दृह्य । जिघांस । विदा-
रयेत्त्वर्थः ॥ ॥१६॥

नू अन्यचा चिदद्रिवस्वन्नो जग्मुराशंसः । मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः ॥११॥
नु । अन्यच । चित् । अद्रिऽवः । तव । नः । जग्मुः । आऽशंसः । मघऽवन् । शग्धि ।
तव । तत् । नः । ऊतिऽभिः ॥११॥

हे अद्रियो वज्रवन्निन्द्रं त्वं धनवान् दाता चित्परिज्ञाय नोऽस्मदीयान्वाशंस आशंसनान्यभिलाषास्त्व-
त्त्वत्तोऽन्यत्र देवादी नू चित् पुरा जग्मुः । अगच्छन् । तत्र फलं नालभन्त । इदानीं त्वं धनवान् दानशील
इत्यस्माभिर्ज्ञातं । अत एव हे मघवन् धनवन्निन्द्रं तव त्वदीयं तच्छत्रुपुरविदारणसम्पन्नं धनमूतिभिस्त्वद्रक्षणी-
नोऽस्मभ्यं शग्धि । देहि ॥ शग्धीति दानकर्मा । शक्नोतीति च्छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

नृह्यंग नृतो त्वदन्यं विंदामि राधसे । राये ह्युन्नाय शर्वसे च गिर्वणः ॥१२॥
नृहि । अंग । नृतो इति । तव । अन्यं । विंदामि । राधसे । राये । ह्युन्नाय । शर्वसे ।
च । गिर्वणः ॥१२॥

हे नृतो नर्तयितगिर्वणो गीर्भिः सुतिभिर्वर्जनीय संभजनीयेन्द्रं राधसे बलसंसाधकायान्नाय राये धनं य
ह्युन्नाय श्रोतमानाय यशसे शर्वसे वर्धकाय बलाय च त्वत्त्वत्तोऽन्यं नृहि विंदामि । न लभे । अंग प्रसिद्धी ॥

एन्दुमिन्द्राय सिंचत पिबति सोम्यं मधु । प्र राधसा चोदयाते महित्वना ॥१३॥
आ । इंदु । इन्द्राय । सिंचत । पिबति । सोम्यं । मधु । प्र । राधसा । चोदयाते ।
मृहिऽवना ॥१३॥

हे अलिजः इंदुं स्यंदनशीलं सोममिन्द्रार्थमा सिंचत । आश्रयजद्रूपेण सेवनं कुरुत । अभिषुतित्वर्थः । ततः
सोम्यं सोममयं मधु मधुकरं सोमरसं पिबति । पिबतु । पीत्वा च स इंदो महित्वना स्वमहत्त्वेनैव राध-
सानेन सह धनादिकं शोतुभ्यः प्र चोदयाति । प्रवर्धयेत् चोदयति । यदा । यजमानो महित्वना । इन्द्राय
प्रदीयमानत्वात्स महत्त्वं । महत्त्वयुक्तेन राधसानेन सह शोतुम् प्रचोदयति । इन्द्राय हविर्देतेति शोतुन्ने-
रयतीत्यर्थः ॥

उपो हरीणां पतिं दक्षं पृंचंतमम्रवं । नूनं श्रुधि स्तुवतो अम्यस्य ॥१४॥
उपो इति । हरीणां । पतिं । दक्षं । पृंचंतं । अम्रवं । नूनं । श्रुधि । स्तुवतः ।
अम्यस्य ॥१४॥

हरीणां हरितवर्णानामन्नानां पतिं पाकधितारं दक्षं वर्धकं स्वयं पृंचंतं । पूषी संपर्षे ॥ मघसु
योजयंतं । यदा । शत्रुषु स्वयंमायुधादिभिः संपर्षयंतं । एतादृशमिन्द्रं ताम्रपुं अम्रवं । विजयना अहं शोचं

करवाणि । अश्वस्य । अश्वो नामर्विरश्चशब्देनोच्यते । तस्य पुत्रस्य सुवतः कोचं कुर्वतो मम संबंधिनीं तद्वि-
षयां कृतिं नूनं संप्रति श्रुधि । मृगु ॥

नृ॒ह्यं॑ग॒ पुरा॒ च॒न ज॒ज्ञे वी॒रतर॑स्त्वत् । न॒कीं रा॒या नै॒वथा॒ न भ॑द॒ना ॥१५॥

न॒हि । अ॒ंग । पुरा । च॒न । ज॒ज्ञे । वी॒रऽतरः । त्वत् । न॒किः । रा॒या । न । ए॒वऽथा ।
न । भ॑द॒ना ॥१५॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्तः पुरा पूर्वं वीरतरः सामर्थ्यवान् कश्चिन्नहि जज्ञे । जातः खलु । अंगं प्रसिद्धी । त्वमेव
सामर्थ्यवाञ्छात इत्यर्थः । किंच त्वत्तोऽपि राया धनेन समर्थो न किंच कश्चिदसि । तथैवथा अनुपुराणि
संयामं वा प्रति गमनेन त्वत्तोऽधिको न जातः । यद्वा । एवथा ॥ अथ रचनादिषु । अकारस्थिकारः कांदसः ।
श्रीणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ शरणागतानां सोतृणां चावनेन त्वत्तोऽधिको नास्ति । किंच भदना । भदतिः
श्रुतिकर्मा । सुखा च त्वदधिको न जातः । धनवान्नयकः सुखस्य त्वत्तोऽन्यो न जज्ञे इति ॥ १७ ॥

एदु मध्व इति तृचः पूर्वोक्ते ब्राह्मणाच्छंसिग्रस्त्रे वैकल्पिकोऽगुरुपः । सूचितं च । एदु मध्वो मदितरमेतो
निर्द्वं स्वयाम सखायः । आ० ७. ८. इति ॥

एदु मध्वो म॒दित॑रं सि॒ंच वा॒ध्वयो॑ अ॒धंसः । ए॒वा हि वी॒रः स्त॒वते स॒दावृ॑धः ॥१६॥

आ । इत् । ऊं इति । मध्वः । मदिन्ऽतरं । सिंच । वा । अध्वयो इति । अधंसः ।
ए॒व । हि । वी॒रः । स्त॒वते । स॒दाऽवृ॑धः ॥१६॥

हे अध्वयो अध्वरस्य नेतृत्वत्सु सदावृधः सर्वदा वृद्धिमतो मध्वो मदकरस्त्रांधसः सोमजघणस्त्राप्तस्य
मदितरमत्वर्थं मादयितुमं सोमरसमेवा सिंचेद्वार्थं । अयमेवेन्द्रः सवते हि । सोमशस्त्रादिभिः श्रूयते खलु ।
सुतार्थेन्द्राय सोमो दातव्यः । तस्मादा सिंचेति समन्वयः ॥

इ॒न्द्रं स्था॒तर्ह॑रीणां॒ न॒कि॒ष्टे पू॒र्य॑स्तुतिं । उ॒दानं॑श् श॒र्वसा॒ न भ॑द॒ना ॥१७॥

इ॒न्द्र । स्था॒तः । ह॑रीणां । न॒किः । ते । पू॒र्यऽस्तु॑तिं । उ॒त् । आ॒नं॑श् श॒र्वसा । न ।
भ॑द॒ना ॥१७॥

हे हरीणां स्थातरश्चानामधिष्ठातरिन्द्र ते त्वदीयां पूर्यस्तुतिं पूर्वेष्टविभिः कृतां कृतिं । उपलक्षणं ।
रदानींतिनेः क्रियमाणामपि कृतिं न किंच कश्चिच्छ्वसा वसिष्ठोदानंश्च । आप्नोति ॥ अग्नौ ज्वाती । त्वत्त्वत्तो-
तेष्वेति नृत् । कांदसो मुम् ॥ कश्चिन्नातिक्रामतीत्यर्थः । किंच भदना सर्वैः प्रार्थनीयत्वात् पूजनीयेन धनेन
सुखा वा त्वदीयां कृतिं न कश्चिदतिक्रामति । त्वत्तो वसवान् धनी सुखो वाच्यो नास्तीत्यर्थः ॥

तं वो॒ वाजा॑नां॒ पति॑म॒हू॒महि॒ अ॒व॒स्य॒वः । अ॒प्रा॒युभि॑र्य॒ज्ञेभि॑र्वावृ॒धेन्य॑ ॥१८॥

तं । वः । वाजा॑नां । पति॑ । अ॒हू॒महि॒ अ॒व॒स्य॒वः । अ॒प्रा॒युऽभिः । य॒ज्ञेभिः । व॒वृ॒धेन्य॑ ॥१८॥

अप्रायुभिः कर्मस्वप्नमाद्यनुष्ठायुक्तिः । अथवा । अप्रमत्ता एकच क्षित्तिव कर्म कुर्वन्ति । कर्म प्रारम्भ नाम्बं
देशं नष्टंतीत्यर्थः । एवंविधमनुष्ठायुक्तिर्यज्ञेभिर्यज्ञैः । एतादृशमनुष्ठायुक्तिर्यज्ञैर्वा वावृधेन्यं वर्धनीयं वाजानामज्ञानां
पतिं स्वामिनं वो यदुपहृत्यसंबन्धेन युष्मदीयं तं तादृशमिन्द्रं अवस्यवो वयमज्ञानां संतोऽहमहि । आह-
यामः ॥ इत्येतेर्लुकि वज्रं ईदसीति संप्रसारणं ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्र एती निद्रमिथिती तृची वैकल्पिकी कोपिचानुष्ठी । सूचितं च । एतो निर्द्वं स्वयाम
सखायः सुदीन्द्रं वज्रवत् । आ० ७. ८. इति ॥

॥ एतो न्विदं स्त्वाम सखायः स्तोम्यं नरं । कृष्टीर्यो विश्वा अभ्यस्त्येक इत् ॥ १९ ॥
 एतो इति । नु । इदं । स्त्वाम । सखायः । स्तोम्यं । नरं । कृष्टीः । यः । विश्वाः ।
 अभि । अस्ति । एकः । इत् ॥ १९ ॥

हे सखायः समानख्याना मित्रभूता वा हे अस्ति नु विप्रमेतो । आगच्छति । किमर्थं तदाह । स्तोम्यं स्तोमाहं नरं सर्वस्य नेतारं तमिदं स्त्वाम । स्तोमं करवाम । य इदं एक इदेकोऽसहाय एव सन् विश्वाः सर्वाः कृष्टीः शत्रुसेना अभ्यस्ति अभिमवति । तं सवामेति शेषः ॥

अगोरुधाय गविवे शुषाय दस्यं वचः । घृतात्स्वादीयो मधुनश्च वोचत ॥ २० ॥
 अगोऽरुधाय । गोऽइषे । शुषाय । दस्यं । वचः । घृतात् । स्वादीयः । मधुनः । च ।
 वोचत ॥ २० ॥

हे अस्ति नु अगोरुधाय । गाः सुतो दण्डीति गोबधः । न गोबधोऽगोबधः । ता न विनाशयत्यादरेण गृणीतीत्यर्थः । तावृशाय अत एव गविवे सोषाणीकृते शुषाय दीप्यमानार्थेद्राय दस्यं दर्शनीयं घृतात्स्वा-
 दुतरादाभ्यामधुनश्च स्वादीयोऽतिशयेन स्वादुभूतं वचः सोषक्यं वाक्यं वोचत । ब्रूत ॥ अस्तिभिः कृतं कर्म यजमानोऽपि कृतवान्भवतीति यदिदमिदं विषयं वचो घृतामधुनश्च स्वादुतरं भवत्वित्याशास्ते । तदाह भगवन्नाम्नायनः । वच एव म इदं घृतामधुनश्च स्वादीयोऽस्ति प्रीतिः स्वादीयोऽस्ति त्वेव तदाह । आ० गृ० १. १. ५. इति ॥ ॥ १८ ॥

यस्यामितानि वीर्याः न राधः पर्येतवे । ज्योतिर्न विश्वमभ्यस्ति दक्षिणा ॥ २१ ॥
 यस्य । अमितानि । वीर्याः । न । राधः । परिऽएतवे । ज्योतिः । न । विश्वं । अभि ।
 अस्ति । दक्षिणा ॥ २१ ॥

यस्मिंश्च वीर्या वीर्याणि वृषहृगनादिजघानि सामर्थ्यान्वमितानि अस्तेयंति सामार्थ्यानि नान्यानीति परिमितानि न भवन्ति । यद्वा ॥ मीरु हिंसायां । ह्यदसो ब्रह्मः ॥ शत्रुभिरहिंसितानि भवन्ति । तथा यस्मिंश्च राधो धनं पर्येतवे शत्रुभिः परितुं प्राप्तुं शक्यं न भवति । अत एव यस्मिंश्च दक्षिणा धनं दानं विश्वमभ्यस्ति सर्वं सोतुजनमभिभवति । तत्र दृष्टान्तः । ज्योतिर्न । ज्योतिषामयनत्वाज्ज्योतिरंतरिचं । यथांतरिचं सर्वसोचं पिधाय तिष्ठति ब्रह्मसोतुजनं धनदानेन पिधत इत्यर्थः ॥

स्तुहीदं व्यश्वदनूर्मि वाजिनं यमं । अर्यो गयं मंहमानं वि दाशुषे ॥ २२ ॥
 स्तुहि । इदं । व्यश्वऽवत् । अनूर्मि । वाजिनं । यमं । अर्यः । गयं । मंहमानं । वि ।
 दाशुषे ॥ २२ ॥

हे विश्वमनः अनुर्मि । अस्मिं हिंसाकर्मा । कैश्चिद्व्यहिंसं । अथवा शत्रुभिरगत्यं । अत एव वाजिनं वक्ष्यंतं यमं सोतुभिः सुनिधतमेतावृशमिदं स्तुहि । सोषे दृष्टान्तः । व्यश्ववत् । यथा व्यश्वो विश्वमनसः पितेद्रमस्तीक्ष्णस्तुहीत्यर्थः । स्तुतयेत अर्यः स्वामीन्द्रो दाशुषे हविर्दत्तवति यजमानाय मंहमानं पूज्यमानं यथं धनं । यद्वा । देवानां पूजायै गयं गृहं । गृहमस्ति चेत देवा हविर्भिः पूज्यन्ते । तावृशं गृहं वितरति । तस्मात्तत् धनगृहलाभाय स्तुहीत्यर्थः ॥

एवा नूनमुप स्तुहि वीर्यं दशमं नवं । सुविद्वांसं चकृत्यं चरणीनां ॥ २३ ॥
 एव । नूनं । उप । स्तुहि । वीर्यं । दशमं । नवं । सुविद्वांसं । चकृत्यं । चरणीनां ॥ २३ ॥

हे वैद्यश्च व्यस्यस्व पुत्र विद्यमनः परणीनां मनुष्याणां देहे स्थितानां जवानां प्राणानां दशमं दशसंख्या-
पुरकं । तत्र मंत्रः । नव वै पुत्रेषु प्राणा मनुष्येषु वर्तमाना इन्द्रकोषां दशधा भवतीन्द्रस्वात्मानं दशधा चरत-
मिति । एतादृशं अत एव नवं सुखं सुविदांसमंतर्यामित्यात् सुष्ठु सर्वं ज्ञानं चर्कितं भूयो भूयः कार्येषु
सर्वैर्नमस्तर्तव्यं एवंविधमिन्द्रमेव नूनमिदानीमुप सुहि । समीपे सुहि ॥

वेत्या हि निर्वृत्तीनां वज्रहस्त परिवृजं । अहरहः शृङ्घुः परिपदामिव ॥२४॥

वेत्यं । हि । निःऽवृत्तीनां । वज्रऽहस्त । परिऽवृजं । अहःऽअहः । शृङ्घुः ।
परिपदांऽइव ॥२४॥

इदानीमृषिरिन्द्र संबोधाह । हे वज्रहस्त वज्रयुक्तहस्तं निर्वृत्तीनामुपद्रवकारिणां रक्षसां परिपुत्रं
परिवर्जनं । हिरवधारणे । त्वमेव वेत्यं । आनीषे । तच्च कृष्टांतः । अहरहः शृङ्घुः । अस्मिन्नुदिते सति ब्राह्मणा
आत्मीयं कर्म कृत्वा शुद्धा भवतीति शोभाहेतुत्वात् शृङ्घुरादित्यः । परिपदामिव परितो यजमानानामिव ।
यद्वा । परिपदां समानाधिकरणः । परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्वस्थानत्यागमहरहः प्रतिदिवसं यथा
वेति । उदिते सूर्ये पक्षिणः स्वस्थानं परित्यज्य सर्वतो गच्छन्ति खलु । एवं त्वयीद्रे स्वबलेन प्रकाशमाने सति
शशवः स्वपुरादि त्वत्का पलायंत इत्यर्थः ॥

तदिन्द्राव आ भर येना दंसिष्ठ कृत्वने । द्विता कुत्साय शिष्यथो नि चोदय ॥२५॥

तत् । इन्द्र । अवं । आ । भर । येन । दंसिष्ठ । कृत्वने । द्विता । कुत्साय । शिष्यथः ।
नि । चोदय ॥२५॥

हे इन्द्र तद्वत्सद्रक्षणमस्मभ्यमा भर । हे दंसिष्ठात्यंतं दर्शनीय यद्वा शत्रूणामुपनयितरिन्द्र कृत्वने कर्म
कुर्वते यजमानाय तदर्थं येन पावनमकृष्टाः तद्रक्षणमा भरेति समन्वयः । किंच कुत्साय कुत्सनामकाय
राक्षस्ये द्विता द्विधा द्विप्रकारेण शिष्यथः त्वं शत्रून्वधीः । तस्मै द्वेधं पावनमकार्षीरित्यर्थः । तद्रक्षणमस्मभ्यं
नि चोदय । नितरामत्यर्थं प्रेरय । यद्वा । कृत्वन् इति सामान्येनोक्त्वा निःशेषेण तदेवाह कुत्सायेत्यादि । शिष्यं
पूर्ववत् ॥ ॥२५॥

तमु त्वा नूनमीमहे नय्यं दंसिष्ठ सन्यसे । स त्वं नो विष्वा अभिमातीः सृक्षणिः ॥२६॥

तं । उं इति । त्वा । नूनं । ईमहे । नय्यं । दंसिष्ठ । सन्यसे । सः । त्वं । नः । विष्वाः ।
अभिऽमातीः । सृक्षणिः ॥२६॥

हे दंसिष्ठातिप्रियेण दर्शनीयेन्द्र नय्यं कोतुमिः कोतव्यं तमु तादृशमेव त्वा त्वां नूनमिदानीमीमहे । वयं
याचामहे । किमर्थं । सन्यसे ॥ असु शिष्ये । भवि क्षिप ॥ संन्यासार्थं याचामहे इति शेषः । स तादृशस्त्वं
नोऽस्माकं विष्वाः सर्वा अभिमातीः शत्रुसेनाः सक्षयिः ॥ सहेः सभिप्रत्ययः ॥ सहजशीकोऽभिभवजशीको
भवति ॥

य आक्षादहंसो मुचक्षी वार्यात्सप्त सिंधुषु । वधदासस्य तुविनृम्ण नीनमः ॥२७॥

यः । आक्षात् । अहंसः । मुचक्ष । यः । वा । आर्यात् । सप्त । सिंधुषु । वधः । दासस्य ।
तुविऽनृम्ण । नीनमः ॥२७॥

पूर्वोऽर्थः परीचकतः । य इन्द्र आक्षात् । अहं मनुष्यान् चकीति । चकीतिरीयादिकी उपलब्धः ॥
तस्माद्रक्षको जातादहंशः पापूषणादुपद्रवाशुचत् मुचक्षि । राष्ट्रं हनं न वाधते किं पुनर्यं इतीत्यर्थः । अपि

च य ईद्रः सप्त सिंधुषु गंगायासु नदीषु । यदा । सप्त सर्पणशीकासु सिंधुषु । तत्कूक्षित्वर्थः । गंगायां घोष इतिवत् । पा० १. ४. ४२* । तेषु वर्तमानानां स्तोत्राणामार्यात् धनादिकं प्रेरयेत् ॥ अ गतिप्रापणयोः । आशीर्लिङ्गि गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः । पा० ७. ४. २९ । इति गुणः । बज्रत्वं वृद्धसीति लिङ्ग्यप्याडागमः ॥ अथ प्रत्ययः । हे तुविगुण्य बज्रधर्मेन्द्र दासस्त्रोपचपयितुरसुरस्य वधईननसाधकमायुधं नीनमः । नमय ॥

यथा वरो सुषाम्णे सनिभ्य आवहो रयिं । व्यश्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ॥ २८ ॥

यथा । वरो इति । सुऽसाम्ने । सनिऽभ्यः । आ । अश्वेभ्यः । रयिं । विऽश्वेभ्यः ।

सुऽभगे । वाजिनीऽवति ॥ २८ ॥

अनेन तुवेन वरोर्दानं स्मृत्यते । हे वरो वरुणामक राजन् सुषाम्णे सुसाम्ने सुषामाख्यं राजानं स्वपितर-मुहिष्य तस्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थं सनिभ्यो भिष्यमाणेभ्य आ कोशादाहृत्य रयिं धनं यथा पुरावहः प्रापितवानसि अत एवमिदानीं व्यश्वेभ्यो व्यश्वपुत्रेभ्योऽस्मभ्यं धनमावह । वाजिनीवतीति पदलिङ्गादियमुपस्था । अयं तुचोऽप्युपस्थ इति शीनकेनोक्तं । यथा वरो सुषाम्ण इत्युत्तमस्त्वौषसकृच इति । हे सुभगे शोभनधनयुक्ते वाजिनी-वत्यन्नवति ॥ मतुबनुवादार्यः ॥ यदा । वाजो वाजनं गमनमस्मासीति वाजिन्यन्नं । तदति हे उषः त्वं चास्मभ्यं धनं प्रयच्छ । वरोर्बज्रधनदानास्तस्य दानस्तुतिः । यदा । विश्वमना अश्विर्वरं संबोधाह । हे सुभगे शोभनधने वाजिनीवत्यन्नवति हे उषः यथा त्वं सुषाम्णे सुषामनाम्ने मम पित्रे धनं दत्त्वा तेनेव सुषाम्णा सनिभ्यो याचमानेभ्यो धनं यथा प्रापितवत्यसि तेन यथा दानमकारयः एवं मममपि धनं दत्त्वा व्यश्वेभ्यः ॥ पूजायां बज्रवर्चनं ॥ व्यश्वपुत्राय विश्वमनसे धनं प्रापयेति मयापि दानं करोषि । हे वरो उषसमेवं वदेत्युचिराह ॥

आ नार्यस्य दक्षिणा व्यश्वौ एतु सोमिनः । स्थूरं च राधः शतवत्सहस्रवत् ॥ २९ ॥

आ । नार्यस्य । दक्षिणा । विऽश्वान् । एतु । सोमिनः । स्थूरं । च । राधः ।

शतऽवत् । सहस्रऽवत् ॥ २९ ॥

अनया धनमुचिरादत्तवानित्याह । नार्यस्य । नरहितो नर्यः । तस्यापत्यं नार्यः ॥ तस्मात्संबन्धमात्रे तस्मिन्-मित्यर्थः ॥ तस्य सोमिनः सोमवतो यजमानस्य । यदा । अस्मानां विशेषणं । तादृशस्य वरोर्दक्षिणा दानं सोमवतो अस्मान् व्यश्वपुत्रानस्मानितु । आगच्छतु । किंच स्थूरं स्तूत्रं शतवत्सहस्रवत्तसहस्रधनयुक्तं राधोऽन्नं चास्मानागच्छतु ॥

यत्वा पृच्छदीजानः कुह्या कुह्याकृते ।

एषो अपश्रितो वलो गोमतीमव तिष्ठति ॥ ३० ॥

यत् । त्वा । पृच्छात् । ईजानः । कुह्या । कुह्याऽकृते ।

एषः । अपऽश्रितः । वलः । गोऽमती । अव । तिष्ठति ॥ ३० ॥

इदानीमुपसं संबोधाभिधीयते । हे कुह्याकृते स वरः कुह कुच तिष्ठतीत्येतद्विद्वद्यामिषयणप्रवृत्तिर्बि-न्नासुभिः पुरस्कृते ॥ कुहशब्दात्कृत् ॥ एतादृशे हे उषः त्वा त्वां यदा कश्चित्पृच्छात् पृच्छति ईजान रश्मिवा-न वरः कुह्या कृ तिष्ठतीति यदा पृच्छति तदानीमपश्रितः सर्वैराश्रितः । यदा । विवृतद्वारः । यदा याचक्यन्ता आगच्छन्ति तदा दीवारिका न प्रतिबध्नातीत्यर्थः । तादृशो वलो वरः स्ववक्षेनावारकः शत्रुकाः । यदा । भिक्षुणां धनादिप्रदानेनावरिता । एषो एव वरगोमतीमित्यस्मानिकां नदीं ॥ कात्याधनोरिति द्वितीया ॥ तस्मा-त्तरोऽप तिष्ठतीति तदानीं त्वं कथयसि ॥ ॥ २० ॥

ता वामिति चतुर्विंशत्युचं पंचमं सूत्रं । अथेयमनुक्रमशिका । ता वां चतुर्विंशतिर्मेवावचयं दशम्यावा-शिका वैश्वदेव उपान्वीक्ष्यगमैति । व्यश्वपुत्रो विश्वमना अश्विः । उचिष्य वरुः । उपान्वीक्ष्यगमो वदन्ति-

कादशा उच्छिन्नमो । अ० ४. ३. इति तत्त्वचणोपेतत्वात् । दशम्येकादशीद्वादशी वैश्वदेवोऽवशिष्टानां मित्रावरुणी देवता । सूक्तविनियोगो भिन्निकः ॥

ता वां विश्वस्य गोपा देवा देवेषु यज्ञिया । ऋतावाना यजसे पूतदक्षसा ॥ १ ॥

ता । वां । विश्वस्य । गोपा । देवा । देवेषु । यज्ञिया । ऋतऽवाना । यजसे ।
पूतऽदक्षसा ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणी विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपायितारी देवा देवी शीतनशीली देवेषु मध्ये यज्ञिया यथाही ता ती तादृशी वां युवां हविष्प्रदानार्थं यजमानं भजयः । अत एव हे विश्वमनः ऋतावानर्तावाना सत्त्ववन्ती यज्ञवन्ती वा पूतदक्षसी शुद्धवन्ती । आवां बलवन्ताविति वचनमात्रेण बलवन्ती न भवतः किंतु यथार्थत्वेन सामर्थ्यवन्ती । मित्रावरुणी यजसे । हविर्भिः पूजयसि ॥

मित्रा तना न रथ्याऽ वरुणो यश्च सुक्रतुः । सनात्सुजाता तनया धृतव्रता ॥ २ ॥

मित्रा । तना । न । रथ्या । वरुणः । यः । च । सुऽक्रतुः । सनात् । सुऽजाता ।
तनया । धृतऽव्रता ॥ २ ॥

सुक्रतुः शोभनकर्मा यो वरुणः सुकर्मा मित्रा च मित्रावरुणी । कीदृशी । तना । तन्वति सुकुटकटकादिनेति तनानि धनानि । नयार्थे । धनानि च रथ्या रथ्यो नेतारी । यद्वा । धनानि कर्मणः कर्तृपक्षत्वात् प्रयच्छन्ताविति संबध्यते । तादृशी रथ्यो रथवन्ती सनाच्चिरादेव सुजाता सुजाती शोभनजन्मानी । तदेवाह । तनया तनयावदितिः पुत्री धृतव्रता धृतव्रती धृतकर्माणी ता यजसे इति पूर्वेण समन्वयः ॥

ता माता विश्ववेदसामुर्याय प्रमहसा । मही जजानादिति ऋतावरी ॥ ३ ॥

ता । माता । विश्वऽवेदसा । असुर्याय । प्रऽमहसा । मही । जजान् । अदितिः ।
ऋतऽवरी ॥ ३ ॥

अदितिरनयत्वमेव स्मृतयति । विश्ववेदसा विश्ववेदसी सर्वधनी । यद्वा । विश्वानि स्थावरजंगमात्मत्वानि सर्वाणि वेदतुर्जानीत इति विश्ववेदसी । प्रमहसा प्रमहसी प्रकृष्टतेजस्वी ता मही तादृशी मित्रावरुणी मही महत्पुतावरी सत्त्ववती माता देवमातादितिर्वजान । जनयामास । किमर्थं । असुर्यायामुराणां हविं यनाय । असुराणं हंतुमुत्पादितवतीत्यर्थः ॥

महांता मित्रावरुणा सम्राजा देवावसुरा । ऋतावानावृतमा घोषतो बृहत् ॥ ४ ॥

महांता । मित्रावरुणा । संऽराजः । देवौ । असुरा । ऋतऽवानौ । ऋतं । आ ।
घोषतः । बृहत् ॥ ४ ॥

महांता गुणाधिक्येन महांती सम्राजा सम्राजौ सव्यरदीयमानावसुरासुरौ बलवन्तौ । यद्वा । सर्वांतर्था-
मितया भिरस्त्री । ऋतावाना सत्त्ववन्ती मित्रावरुणी देवी बृहत् कोषप्रस्त्रादिना महांतमृतं यज्ञमा घोषतः ।
सहीत्या प्रकाशयतः ॥ पुर्वैर्बटि रूपं ॥

नपाता शर्वसो महः सूनू दक्षस्य सुक्रतू । सृप्रदानू इषो वास्त्वधि क्षितः ॥ ५ ॥

नपाता । शर्वसः । महः । सूनू इति । दक्षस्य । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । सृप्रदानू इति
सृप्रऽदक्षनू । इषः । वास्तु । अधि । क्षितः ॥ ५ ॥

महो महतः श्रवसो बलस्य नपाता नपातो पीपी । बलत उत्पादिताविति बलस्य पीपी । तादृशी दक्षस्य । दक्ष वृषी शीघ्रार्थे चेति दक्षो वेगः । तस्य सुनु पुपी । बलादेन इति तयोः पुत्रत्वं । तौ सुक्रु शोभनकर्माणी कप्रदान् प्रकृतधनादिदानी मित्रावरुणाविधोऽन्नस्य वासु निवासस्थानेऽधि चितः । अधिवसतः । अधिश्रीकृति वासुनः कर्मसंज्ञा । अयतेर्लटि च्छांदसो विकरणस्य मुक् ॥ २१ ॥

सं या दानूनि येमथुर्दिव्याः पार्थिवीरिषः । नभस्वतीरा वां चरंतु वृष्टयः ॥ ६ ॥
सं । या । दानूनि । येमथुः । दिव्याः । पार्थिवीः । इषः । नभस्वतीः । औ । वां ।
चरंतु । वृष्टयः ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणौ यी युवां दानूनि देवानि धनानि सं येमथुः अस्मासु संयच्छतं तथा दिव्या दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवीः पृथिव्यासुत्पन्नानोषोऽन्नानि संयच्छतं । वृष्टभावे कथमन्नं लभ्यत इति चेत् तदुच्यते । नभस्वतीरदक्षवत्यो वृष्टयस्तादृशी वां युवामा चरंतु । उपतिष्ठंतु । यदा वृष्टवेला तदा वर्षतमित्यर्थः ॥

अधि या बृहतो दिवोऽभि यूथेव पश्यतः । ऋतावाना सस्राजा नमसे हिता ॥ ७ ॥
अधि । या । बृहतः । दिवः । अभि । यूथाऽइव । पश्यतः । ऋतऽवाना । संऽराजा ।
नमसे । हिता ॥ ७ ॥

या यी मित्रावरुणौ बृहतो दिवो द्योतमानान्देवानधि पश्यतः । तच्च दृष्टांतः । यूथेव यथा वृषभो गोरूषानि रंतुमभ्यभिमुखं पश्यति तद्वदेती स्ववीर्येणामुराग्रहत्वा देवान्बोदयितुं पश्यत इत्यर्थः । कीदृशी । ऋतावाणा सत्यवन्तो सस्राजा सस्राजो सव्यगदीयमानौ नमसे हविषे हिता हितौ प्रियौ पश्यत रति ॥

ऋतावाना नि वेदतुः सास्राज्याय सुक्रतू । धृतव्रता छत्रिया छत्रमाशतुः ॥ ८ ॥
ऋतऽवाना । नि । सेदतुः । सांऽराज्याय । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । धृतऽव्रता ।
छत्रिया । छत्रं । आशतुः ॥ ८ ॥

ऋतावागतोवागो सत्यवन्तो सुक्रतू शोभनकर्माणी सुप्रज्ञौ वा मित्रावरुणौ सास्राज्याय सास्राज्यार्थं नि वेदतुः । न्यसीदतां । तथा मंत्रः । नि वसाद् धृतव्रतो वरुणः पस्वास्ता सास्राज्याय सुक्रतुः । अ० १. २५. १०/१ इति । धृतव्रता धृतव्रतो धृतकर्माणी छत्रिया छत्रिया बलवन्तो चक्रं वज्रमाशतुः । आगच्छति । आमुत इत्यर्थः ॥

अक्ष्णश्चिन्नातुवित्तरानुल्बणेन चक्षसा । नि चिन्मिषंता निचिरा नि चिक्वतुः ॥ ९ ॥
अक्ष्णः । चित् । गातुवित्तरा । अनुल्बणेन । चक्षसा । नि । चित् । मिषंता ।
निऽचिरा । नि । चिक्वतुः ॥ ९ ॥

अक्ष्णश्चिक्वतुऽपि पूर्वं गातुवित्तरा गातुवित्तरावतिशयेन मार्गवेत्तारी । यद्वा । गातुवित्तरौ गातु गमनशीलं प्राथिजातं चक्षुषीऽपि पूर्वं वेत्तारी मित्रावरुणौ । कीदृशी । नि मिषंता निमिषंती सर्वसुखिषयंती स्वसकर्मणि मिचिरा नितरां चिरंतनी तावन्नुल्बणेन । उल्बणमिति दुःसहमपेक्षितः । तद्वदुःसहिन चक्षसा होराचक्षोर्बाह्विज तेजसिच नि चिक्वतुः । प्रविती वभूवतुः । चिदवधारणे ॥

उत नो देव्यदितिरुष्यतां नासंत्या । उरुष्यंतु मरुतो वृद्धशंसः ॥ १० ॥
उत । नः । देवी । अदितिः । उरुष्यतां । नासंत्या । उरुष्यंतु । मरुतैः । वृद्धऽशंसः ॥ १० ॥

उतापि च देवी क्षीतनशीलादितिर्मिषावर्णयोर्माता नोऽस्मान्नयतु । नासत्वा नासत्वा । असात्मनयो-
र्माक्षीनि नासत्वा । अक्षिणी चोदयतां । रक्षतां ॥ उदयतिः कवचादिः ॥ वृक्षप्रवसो वृक्षवेगाः । अतिशयेन
वेगवन्त इत्यर्थः । यद्वा वर्धनशीलहविर्लक्षणास्तीयेता मरुत उदयन्तु । अस्मान्पालयन्तु ॥ २२ ॥

ते नो नावमुरुष्यत दिवा नक्तं सुदानवः । अरिष्यन्तो नि पायुभिः सचेमहि ॥ ११ ॥
ते । नः । नावं । उरुष्यत । दिवा । नक्तं । सुदानवः । अरिष्यन्तः । नि । पायुभिः ।
सचेमहि ॥ ११ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतोऽरिष्यन्तः केनाप्यहिंसिताः ते तादृशा यूयं नोऽस्मदीयां नावं यक्षियां
नावं दिवा नक्तं चोदयत । पालयत । ततो वयं पायुभिर्युष्मदीयेः पालनेन सचेमहि । नितरां
समवेता भवेम ॥

अघ्नते विष्णवे वयमरिष्यन्तः सुदानवे । श्रुधि स्वयावन्सिंधो पूर्वचिन्तये ॥ १२ ॥
अघ्नते । विष्णवे । वयं । अरिष्यन्तः । सुदानवे । श्रुधि । स्वयावन् । सिंधो इति ।
पूर्वऽचिन्तये ॥ १२ ॥

पूर्वोऽर्धर्चः परोचकृतः । अरिष्यन्तः पालनवत्त्वात् केनाप्यबाधिता वयमघ्नते सोतृणां यष्टृणां बाह्विभकाय
सुदानवे शोभनदानाय विष्णवे स्वमहत्त्वेन सर्वव्यापकायैतन्नामकाय देवाय क्षुतिं कुर्मः । अथ प्रत्यक्षः । हे
स्वयावन् । स्वयमेवासहायः सन् दिवि संयामे वा यातीति स्वयावान् । सिंधो सोतृन् प्रति धनानां खंदन-
शील विष्णो पूर्वचिन्तये । चिन्तिः कर्म । मंचांतरेऽपि तथा अवगात् । सा चिन्तिभिर्नि हि चकार मर्त्यं
॥ ऋ० १. १६४. २९. इति । पूर्वं प्रारब्धकर्मणि यजमानाय तदर्थं श्रुधि । अस्माभिः क्रियमाणां क्षुतिं स्वं शृणु ॥

नद्यायै वृणीमहे वरिष्ठं गोपयत्यै । मिचो यत्पांति वरुणो यदर्यमा ॥ १३ ॥
तत् । वार्यै । वृणीमहे । वरिष्ठं । गोपयत्यै । मिचः । यत् । पांति । वरुणः । यत् ।
अर्यमा ॥ १३ ॥

वरिष्ठमुत्तरं गोपयत्यं सर्वेषां रक्षकं यतैः पालनीयं वा वार्यै सर्वैवेननीयं तद्वनं वृणीमहे । वयं
संभवामहे । यद्वनं मिचः सर्वेषां मिचभूतो वरुणः शृणुणां वारयितार्यमा सर्वदा गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो
देवाः पांति पालयन्ति । तद्वनं वृणीमहे । अस्मदीयस्य धनस्य रक्षका भवन्तीत्यर्थः ॥

उतं नः सिंधुरपां तन्मरुतस्तदश्विना । इंद्रो विष्णुमीदृांसः सजोषसः ॥ १४ ॥
उत । नः । सिंधुः । अपां । तत् । मरुतः । तत् । अश्विना । इंद्रः । विष्णुः । मीदृांसः ।
सजोषसः ॥ १४ ॥

पुनरपि धनरक्षकमेवाश्रये । उतापि चापामुदकाणां सिंधुः खंदनशीलः पर्वन्तो नोऽस्मदीयं तद्वनं
रक्षन्तु । तदेव मरुतस्य पालयन्तु । अश्विनाश्विनी देवी तद्वनं पालयतां । तथेन्द्रो विष्णुश्च मीदृांसः कामाणां
क्षेत्तार इति सर्वे देवाः सजोषसः संवताः संतोऽस्मदीयं धनं रक्षन्तु । एते देवा अस्माभ्यं धनं हत्वा पालयन्तित्यर्थः ॥

ते हि ष्मा वनुषो नरोऽभिमांति कयस्य चित् ।
तिग्मं न क्षोदः प्रतिघ्नन्ति भूर्खेयः ॥ १५ ॥

ते । हि । स्म । वनुषः । नरः । अभिऽमांति । कयस्य । चित् ।

तिग्मं । न । क्षोदः । प्रतिऽघ्नंति । भूर्णैयः ॥ १५ ॥

वनुषो वननीयाः संभजनीया नरो नेतारस्ते हि आ ते खलु देवा भूर्णैयः चिप्रगमनाः संतः कयस्य चित्कस्यचिच्छोरभिमातिमभिमानं प्रतिघ्नंति । प्रतिक्लं यथा भवति तथा हिंसंति । तच्च वृष्टांतः । तिग्मं न यथा तिग्मं तोरणं जवेन गच्छन्तोद उदकमयतः स्थितं वृक्षमुन्मूलयति तद्वत्तस्याभिमानं घ्नंतीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अयमेक इत्या पुरूरु चष्टे वि विश्पतिः । तस्य व्रतान्यनु वक्षरामसि ॥ १६ ॥

अयं । एकः । इत्या । पुरु । उरु । चष्टे । वि । विश्पतिः । तस्य । व्रतानि । अनु । वः ।

चरामसि ॥ १६ ॥

मिचस्य कर्माण्याह । विश्पतिर्विशं पालयितानयोर्मिचावरणयोरेकोऽयं मिचः पुरु पुरूणि बह्वनि चोक्कृणि च द्रव्याणीत्येत्यं वि चष्टे । स्वतेजसा पश्नति । तस्य मिचस्य व्रतानि कर्माणि वो युष्मदर्थमनु चरामसि । अनुचरामः । कुर्म इत्यर्थः ॥

अनु पूर्वाण्योक्ता साम्राज्यस्य सश्चिम । मिचस्य व्रता वरुणस्य दीर्घश्चुत् ॥ १७ ॥

अनु । पूर्वाणि । ओक्ता । सांऽराज्यस्य । सश्चिम । मिचस्य । व्रता । वरुणस्य ।

दीर्घश्चुत् ॥ १७ ॥

साम्राज्यस्य । साम्राजो भावः साम्राज्यं । साम्राज्यमस्यासीति साम्राज्यः ॥ अर्शआदिभ्य इत्यच्प्रत्ययः ॥ साम्राज्यवतो वरुणस्य पूर्वाणि पुरातनान्योक्ता । ओक्ता गृहं । तस्मै हितानि कर्माणि वयं सश्चिम ॥ सृष्टतिर्गतिकर्मा । क्षिति रूपं । द्विर्वचनस्य क्छंदसि विकल्पितत्वाद् च द्विर्वचनाभावः ॥ तदेवाह । मिचस्य व्रता व्रतानि कर्माणि च दीर्घश्चुत् ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठा लुक् ॥ दीर्घश्चुतोऽतिशयेन प्रसिद्धस्य वरुणस्य व्रतानि च सश्चिमेति ॥

परि यो रश्मिना दिवोऽतान्ममे पृथिव्याः । उभे आ पम्रौ रोदसी महित्वा ॥ १८ ॥

परि । यः । रश्मिना । दिवः । अंतान् । ममे । पृथिव्याः । उभे इति । आ । पम्रौ ।

रोदसी इति । महिऽत्वा ॥ १८ ॥

यो मिचो दिवः पृथिव्या बावापृथिव्योर्तान्जरिमना स्वतेजसा परि ममे परिमिचोति । तयोः पर्यंतान् स्वरश्मिना भासयतीत्यर्थः । स एवोभे रोदसी बावापृथिव्यौ महित्वा स्वमहित्वा पम्री । आ समंतात्पूरयति ॥

उदु च शरणे दिवो ज्योतिरयंस्त सूर्यः । अग्निर्न शुक्रः समिधान आहुतः ॥ १९ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । शरणे । दिवः । ज्योतिः । अयंस्त । सूर्यः । अग्निः । न । शुक्रः ।

संऽद्धानः । आऽहुतः ॥ १९ ॥

सूर्यः सुवीर्यः सुदु सर्वस्य प्रियः स यो मिचो वरुणस्य दिवो ज्योतिमान्वाहितस्य शरणे आग्ने नमसि ज्योतिरात्मीयं तेज उदयं स । उदयति । ऊर्ध्वं गमयति । सर्वस्य विशारयतीत्यर्थः ॥ यमेकुंठि रूपं ॥ ततः सोऽग्निर्न शुक्रोऽपिरिव दीपमानः समिधानो हविर्भिः समिधमान आहुतः सर्वैराहृतयिषति ॥

वचो दीर्घप्रसन्ननीशे वाजस्य गोमंतः । ईशे हि पित्वोऽविषस्य दावने ॥ २० ॥
वचः । दीर्घेऽप्रसन्ननि । ईशे । वाजस्य । गोऽमंतः । ईशे । हि । पित्वः । अविषस्य ।
दावने ॥ २० ॥

हे स्रोतः दीर्घप्रसन्ननि दीर्घं प्रतप्तं विसृतं सप्त सदनं यस्मिन् यज्ञे वचः । मित्रं वरुणं च सुहि ॥ वक्त्रेण-
व्यङ्गागमः ॥ स वरुणो गोमंतः पशुमतो वाजस्याप्तस्येशे । ईष्टे । स्वामी भवति । केवलं स्वामी न भवति
किंत्वविषस्य महतः प्रीतिकारिणः पित्वोऽप्तस्य दावने दानाय चेशे । समर्थो भवति । ये स्रोतं कुर्वन्ति
तेभ्योऽन्नं ददातीत्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

तत्सूर्यं रोदसी उभे दोषा वस्तोरुप ब्रुवे । भोजेष्वस्माँ अभ्युच्चरा सदा ॥ २१ ॥
तत् । सूर्यं । रोदसी इति । उभे इति । दोषा । वस्तोः । उप । ब्रुवे । भोजेषु । अस्मान् ।
अभि । उत् । चर । सदा ॥ २१ ॥

सूर्यं सुवीर्यं तद्वाचं मित्रं च तेज उभे रोदसी उभे बावापृथिवी च दोषा ॥ सुपां मुजुगिति द्वितीयाया
लुक् । कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ रात्री वक्त्रोरहनि चाहमुप ब्रुवे । उपस्तीमि । त्वं सूर्यमानो वरुणो
भोजेषु दातुष्वस्मान् सदाभ्युच्चर । सर्वदामिमुखं प्रेरय । दातुष्वितेषां दानेष्वस्मान् पुरोभाविनः कुर्वित्यर्थः ॥

चृजमुक्षण्यायने रजतं हरयाणे । रथं युक्तमसनाम सुषामणि ॥ २२ ॥
चृजं । उक्षण्यायने । रजतं । हरयाणे । रथं । युक्तं । असनाम । सुऽसामनि ॥ २२ ॥

सुषाम्णः पुत्रो वरुणो राजा । स यद्वाचं प्रादाद्विचमनसे तदसी विश्वमना अघिरणयाचष्टे । उष-
ण्यायने । उषणामा कश्चिद्वरोः पूर्वजः ॥ तस्य गोचापत्य उषणशब्दात्तयः । तदंतात्कप्रत्ययः । एतो व्हांदसी ।
बुद्धिभावोऽपि संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न भवति ॥ तस्य गोचापत्ये हरयाणे शत्रुजीवितेश्वर्यादिहरण-
शीलयान एतादृशे सुषामणि । बह्वत्पितृशब्देन पुत्रोऽभिधीयते । सुषाम्णः पुत्रे वरी राजनि ददति सति
किमभूत् । अक्षमुजुगामिणं रजतं रजतमयं रजतसदृशं वा युक्तमश्वाभ्यां युक्तं रथमसनाम । एतेषां मित्रादीनां
प्रसादादयं संभक्तवन्तो लब्धवन्तोऽभूम् ॥

ता मे अश्वानां हरीणां नितोशना । उतो नु कृत्स्यानां नृवाहसा ॥ २३ ॥
ता । मे । अश्वानां । हरीणां । निऽतोशना । उतो इति । नु । कृत्स्यानां ।
नृऽवाहसा ॥ २३ ॥

अश्विः प्रतिगृहीतावचावाह । हरीणां हरितवर्णानामश्वानामश्वसंघानां मध्ये नितोशना नितोशनौ ।
तोशतिर्हिसाकर्मा । शत्रूणामन्तर्गतं बाधकतावुतो अपि च कृत्स्यानां युद्धकर्मणि कुशलानां च नु कुशलमिति
बाधको नृवाहसा नृवाहसावायुधनेतृणां मनुष्याणां बोधारी ता तावन्तौ मे मह्यं नु धिप्रं सीषाम्णेन वरुणा
दपुनो भवेतां ॥

स्मदभीष्म कशावंता विप्रा नविहया मती । महो वाजिनावर्वता सचासनं ॥ २४ ॥
स्मदभीष्म इति स्मत्ऽअभीष्म । कशाऽवंता । विप्रा । नविहया । मती । महः ।
वाजिनी । अवर्वता । सचा । असनं ॥ २४ ॥

अधिरिदानीं तावन्नावयहीषमित्याह । अदभीशू । अस्तुमत् ॥ उकारलोपः सः ॥ शोभनश्च्युत्तौ यदा शोभनशरीरकांती कशावता कशावती कशाच्युत्तौ विप्रा विप्री मेधाविनामुचिती । मेधावी, सोता यथा सुखं देवं सुतिभिः प्रीणयति तद्वत् संतोषकी । महो महतः सौषाम्नाश्च वरोः संबन्धिनी वाजिनी शीघ्रगमनवतावर्तवती दावश्चै सचा सह युगपदेव गविष्ठया नवतरया मती मत्वा सुखा मित्रादीन् सुवत्ससन् । विश्वमना अहं समभजं । प्रत्ययहीषमित्यर्थः ॥ २५ ॥

युवोऽयं पञ्चविंशत्युचं षष्ठं सूक्तं । अचानुकमणिका । युवोः पञ्चाधिका व्यस्यो वांगिरस आश्विनं विंशत्या वायव्यास्तपूर्वास्तस्यो गायत्र्योऽथैकविंशौ च विंशत्युचिबिति । आंगिरसो व्यस्यो वैद्यस्यो विश्वमना वा अश्विः । षोडश्यास्तस्यो गायत्र्यो विंशत्युचैकविंशौ पञ्चविंशौ च गायत्र्यौ शिष्टाः पूर्वचतुष्णिहः । अश्विनी देवता । विंशत्याः पञ्चसौ वायुदेवताकाः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावीष्णिहे कंदस्ताश्विनशस्त्रे चादितः पञ्चसः । सूचितं च । युवोऽयं षू रथं ऊव इति पञ्चदशैकविंशहं । आ० ४. १५. । इति ॥

युवोऽयं षू रथं हुवे सधस्तुत्याय सूरिषु । अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसू ॥ १ ॥

युवोः । ऊं इति । सु । रथं । हुवे । सधस्तुत्याय । सूरिषु । अतूर्तदक्षा । वृषणा ।

वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ १ ॥

हे अतूर्तदक्षा ॥ तु भवनतरणयोरित्यस्य निष्ठायां नसत्तेति सूत्रेण निपातितः ॥ परेरहिंसितवन्तौ वृषणा वृषणौ कामानां सेतारी अत एव वृषण्वसू वर्षणशीलधनवतावन्धिनी युवोर्युवयोरथं सु ऊवे । सुष्ठु सोषादिभिराह्वयामि । किमर्थं । सूरिषु प्राक्षेपु सोतुषु मध्ये सधस्तुत्याय ॥ स्त्रीतिभावे कथं ॥ सह भवती स्त्रीतुं । तस्माद्युवयोः शीघ्रगति युष्मन्नमनसाधनरथमेवाह्वयामि ॥

युवं वरो सुषाम्णे महे तने नासत्या । अवोभिर्यथो वृषणा वृषण्वसू ॥ २ ॥

युवं । वरो इति । सुऽसाम्ने । महे । तने । नासत्या । अवःऽभिः । याथः । वृषणा ।

वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ २ ॥

अधिरिदं राजानं संबोधाह । हे नासत्या नासत्यौ । न विद्यतेऽसत्त्वमनयोरिति नासत्यौ । वृषणा कामानां वर्षितारी वृषण्वसू वर्षणशीलवसुमतावन्धिनी युवं युवां सुषाम्णे सुषामाख्यराज्ञे मम पित्रेऽस्मै महे महति तने । तनोतीति तनं धनं । धनाय ॥ क्रियार्थोपपदस्तेति चतुर्थी ॥ तस्मै धनं दातुं पुरा यक्ष्मागच्छतं तद्वत्कष्टमपि धनं दातुमवोभिः पालनेः सह याथः युषामायातमिति हे वरो वरनामक राजन्नेवं ब्रूहीत्युधिरिदिति ॥

ता वाम्ने हवामहे हव्येभिर्वाजिनीवसू । पूर्वीरिष इषयतावतिं क्षपः ॥ ३ ॥

ता । वां । अद्य । हवामहे । हव्येभिः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । पूर्वीः ।

इषः । इषयती । अति । क्षपः ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनवतावन्धिनी पूर्वीर्ब्रह्मणीवोऽज्ञानीषयती ॥ इषु इच्छायां । इच्छती ता तौ प्रसिद्धौ वां युषामर्षादिभ्यामिति क्षपः क्षपाया अतिक्रमे । उषःकाश्च इत्यर्थः । तस्मिन्नुषःकाश्च इत्येभिर्हविर्ब्रह्मणीवः सह वयं हवामहे । आह्वयामः । आश्विनशस्त्रस्य तच्च शस्त्रमानत्वादुषःकाश्च एवाह । याग इत्यर्थः ॥

आ वां वाहिष्ठो अश्विना रथो यातु श्रुतो नरा । उप स्तोमान्तरस्य दर्शयः श्रिये ॥ ४ ॥

आ । वां । वाहिष्ठः । अश्विना । रथः । यातु । श्रुतः । नरा । उप । स्तोमान् । तुरस्य ।

दर्शयः । श्रिये ॥ ४ ॥

हे नरा सर्वस्य नितारावश्विनाश्विनी वां युवयोर्वाहिदो बोद्धुतमः श्रुतो विश्रुतः सर्वस्य प्रसिद्धो रथ आयातु । अक्षदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु । तेन रथेन युवामागत्य तुरस्य चिम्रं सोमं कुर्वतस्तस्य सोमांस्त्रिवृत्पंचदशदिसोमाञ्छित्ये तस्मिन्सर्वप्रदानायोप दर्शयः । पञ्चतिष्ठानकर्म । जानीतं ॥ दृशेत्तंति अत्ययेनाकादेशः ॥

जुहुराणा चिदश्विना मन्येषां वृषण्वसू । युवं हि रुद्रा पर्वण्यो अति द्विषः ॥५॥
जुहुराणा । चित् । अश्विना । आ । मन्येषां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । युवं । हि ।
रुद्रा । पर्वण्यः । अति । द्विषः ॥५॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनाश्विनी जुहुराणा चित् ॥ ऊर्ध्वं कौटिल्ये । ऊर्ध्वः सगो मुक् हलोपस्य । उ० २. ९२. । इत्यानच्प्रत्ययः ॥ कुटिलात्कर्मविघ्नकारिणो मायाविनोऽपि शत्रूना अभिमुख्येन मन्येषां । जानीतं । ततो हे रुद्रा संयामे रोदनशीली बवंती वाश्विनी युवं । हिरवधारणे । युवामेव द्वयो द्वेषकारिणस्तच्छत्रुनति पर्वण्यः । अतीत्य संक्षेपयतं । हतमित्यर्थः ॥ पृषु हिंसासंक्षेपशयोरिति भीवादिकः ॥ ॥ २६ ॥

दस्ना हि विश्वमानुषङ्गुभूमिः परिदीयथः । धियंजिन्वा मधुवर्णा शुभस्पती ॥६॥
दस्ना । हि । विश्वं । आनुषक् । मस्युऽभिः । परिऽदीयथः । धियंजिन्वा । मधुवर्णा ।
शुभः । पती इति ॥६॥

दस्ना दस्ती सर्वदर्शनीयी । यद्वा ॥ दसु उपस्ये ॥ शत्रूणामुपस्यतारवाश्विनी । कीदृशी । धियंजिन्वा धियंजिन्वी । जिविः प्रीणनार्थः । कर्मणि प्रीणयंती मधुवर्णा मधुवर्णौ सर्वेषां मादनशीलशरीरकांती । ये युवयो रूपं पञ्चति ते तथैव दृष्टा भवन्तीत्यर्थः । तादृशी शुभस्यती उदकस्य पानयितारी तादृशी युवां मधुभिः शीघ्रगमनैरश्वैराशुगमनुषां यथा भवति तथा विश्वमृत्विग्भिर्हविर्भिन्न व्याप्तं । हिरवधारणे । अक्षदीयं यज्ञमेव प्रति परिदीयथः । दीयतिर्गतिकर्मा । परित आगच्छतं ॥

उप नो यातमश्विना राया विश्वपुषा सह । मघवाना सुवीरावनपच्युता ॥७॥
उप । नः । यातं । अश्विना । राया । विश्वऽपुषा । सह । मघऽवाना । सुऽवीरा ।
अनपऽच्युता ॥७॥

हे अश्विनाश्विनी विश्वपुषा विश्वस्य सर्वस्य पोषकेण राया धनेन सह नोऽक्षदीयं यज्ञमुप यातं । उपागच्छतं । यज्ञमागत्य धनमक्षभ्यं प्रयच्छतमिति भावः । किमनयोर्धनमस्तीत्यत आह । मघवाना मघवाना मघवानी मंहनीयधनवन्ती सुवीरी शोभनसामर्थ्येति । यद्वा । वीराः समर्थाः शत्रवः । तद्वन्ती । तथाप्यनपच्युता तेरपचावनीयी न भवतः । ती यज्ञं प्रत्यागच्छतं ॥

आ मे अस्य प्रतीष्यमिन्द्रनासत्या गतं । देवा देवेभिरद्य सचनस्तमा ॥८॥
आ । मे । अस्य । प्रतीष्यं । इंद्रनासत्या । गतं । देवा । देवेभिः । अद्य । सचनऽस्तमा ॥८॥

हे इंद्रनासत्यैराश्विनी सचनस्तमा ॥ यच्च समवाये । कालकुट इति कर्मणि कुट् ॥ अतिशयेन सर्वैः समवेतव्यी शिवमानी युवां प्रतीष्यं ॥ वी गत्यादिषु । अधिकरण जीकादिकः क्तिप् ॥ प्रतिशब्दस्य बीप्सार्थोऽस्ति । पुनःपुनर्विच्यति मघयंति इतीति देवा अवेति प्रतीषीर्षयः । तमस्य पुरोवर्तिनो मे मम संबंधिनं यज्ञमवाशिद्धिं देवेभिर्देवैः सार्धमा वतं आगच्छतं । यद्वा । मे ममास क्रियमायस्य सोमस्य प्रतीष्यं प्रतिवतं यथा भवति तथामिमुक्तीनावातं ॥

वयं हि वां हवामहे उक्षयंतो व्यश्वत् । सुमतिभिरुप विप्रविहा गतं ॥९॥
 वयं हि वां हवामहे । उक्षयंतः । व्यश्वत् । सुमतिभिः । उप । विप्रैः । इह ।
 आ । गतं ॥९॥

उक्षयंतो धनादिसेक्तारावात्मन इच्छंतो वयं वां हि धनादीनां प्रप्तारी युवामेव हवामहे । तस्मान्नार्थ-
 माह्वयामः । तत्र वृष्टांतः । व्यश्वत् । यथास्माकं पिता युवामेव सुत्वा धनमस्मभ्यं तद्वत् । हे विप्रैः मेधावि-
 नावशिनी सुमतिभिरस्माभिः क्रियमाणाः कक्षाणीः स्तोत्रैः सह । यद्वा । सुमतिभिः शोभनाभिरनुयद्भुविभिः
 सह । इहास्मिन्वागदिन उपा गतं । उपागच्छतं ॥

अश्विना स्तृषे स्तुहि कुविस्ते अर्वतो हवं । नेदीयसः कूठयातः पृणीरुत ॥१०॥
 अश्विना । सु । स्तृषे । स्तुहि । कुवित् । ते । अर्वतः । हवं । नेदीयसः । कूठयातः ।
 पृणीन् । उत ॥१०॥

हे अश्वे विश्वमनः अश्विनाश्विनी देवी सु स्तुहि । शोभनं स्तुहि । ततस्तत्तावशिनी ते स्तोतृस्तव हवमाह्वानं
 कुवित् । कुविदिति वज्रनाम । वज्रवारं अर्वतः । शृणुतां ॥ अश्वे । स्तृषे । स्तुहि । नेदीयसोऽतिव्रतमाह्वयन् कूठयातः । हिंसां । उतापि च पृणीतस्मान्नार्थमस्माकं गिरोगवामपनेतृनसुरानपि
 हिंसां । कुविदिति । स्तुहि । स्तुतिस्तव स्तुतिस्तव ॥ ॥२७॥

वैयश्वस्य श्रुतं नरोतो मे अस्य वेदथः । सजोषसा वरुणो मिचो अर्यमा ॥११॥
 वैयश्वस्य । श्रुतं । नरा । उतो इति । मे । अस्य । वेदथः । सजोषसा । वरुणः । मिचः ।
 अर्यमा ॥११॥

हे नरा भित्तारावशिनी वैयश्वस्य अश्वपुत्रस्य विश्वमनसो ममाह्वानं श्रुतं । शृणुतां । उतापि च मे मदीयमह्वानं
 तदाह्वानं वेदथः । आत्मायन्ततया जानीषः । अथ वरुणो मिचो मिचावर्षणी च सजोषसा संगतावर्षमैत-
 न्नार्थमस्माकं देवस्य मदीयमाह्वानं श्रुत्वा मह्यं धनादिकं प्रयच्छतु ॥

युवादत्तस्य धिष्ण्या युवानीतस्य सूरिभिः । अहरहर्वृषणा मर्षं शिष्यतं ॥१२॥
 युवाऽदत्तस्य । धिष्ण्या । युवाऽनीतस्य । सूरिभिः । अहः । अहः । वृषणा । मर्षं ।
 शिष्यतं ॥१२॥

हे धिष्ण्या धिष्णो धिष्ण्याहो सुखी वृषणी कामानां सेक्तारावशिनी सूरिभिः । युवां युपो भवतीति
 वतुर्षावृतीया ॥ सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो युवादत्तस्य युवाभ्यां यत्स्तोतृभ्यो दीयते तत् तदा युवाभीतस्य युवाभ्यां
 यत्स्तोतृभ्यो दीयते तच्च धनादिभ्यमहरहरहर्वृषणि मह्यं विश्वमनसि स्तोत्रं युवाभ्यां युवां शिष्यतं । प्रयच्छतं ॥

यो वां यज्ञेभिरावृत्तोऽधिवस्त्रा वधूरिव । सपर्येता जुभे चक्राते अश्विना ॥१३॥
 यः । वां । यज्ञेभिः । आऽवृत्तः । अधिवस्त्रा । वधूः । इव । सपर्येता । जुभे । चक्राते
 इति । अश्विना ॥१३॥

अथ पूर्वोऽर्धर्धः परोचक्रतः । यो मनुष्यो वा युवयोर्ध्वमिर्वज्रभिः पूजयैः यदा युज्यदिविषयीभिरावृत्तः
 परिवृत्तो भवति । तत्र वृष्टांतः । अधिवस्त्रोपरिनिहितवस्त्रा वधूरिव वस्त्रेण यथाऽऽदिता भवति तदापुत्री

यदा भवति तदा सपर्यताभीष्टप्रदानेन तं परिवर्तयन्नाश्विनी भवन्ती तं मनुष्यं मुनिं चक्राति । मंगले धने कृतवन्ती । तं धनादियुक्तमकार्षामित्यर्थः । यो युवाभ्यां हवींषि प्रयच्छति तं धनादियुक्तं कुरुतमित्यर्थः ॥

यो वा॑ मुरु॒ष्यच॑स्तमं॒ चिकेत॑ति नृपाय्यं । वर्ति॑र॒श्विना॒ परि॑ यातमस्म॒यू ॥१४॥

यः । वा॑ । उ॒रुष्य॑चःऽतमं । चिकेत॑ति । नृ॒ऽपाय्यं । वर्तिः॑ । अ॒श्विना॒ । परि॑ । या॒तं ।
अ॒स्म॒यू इत्य॑स्म॒ऽयू ॥१४॥

हे अश्विनी उरुष्यस्तममर्तिश्चेन ग्रहेषु भूतं व्याप्तं नृपाख्यं नेतृभ्यां युवाभ्यां पातयन् सोमं यो मनुष्यो वा युवाभ्यां तं सोमं दातुं चिकेतति भृशं जानाति तस्य वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं । अस्मयू अस्मान् । पूजार्थं ब्रह्मचर्यं । विद्यमनसं मां कामयमानो युवां परि यातं । सोमपातार्थं तस्य गृहं प्रत्यायातं ॥ चिकेतति । कितं ज्ञान इत्यस्य यद्व्युत्पन्नं तस्य ज्ञेयहायमः ॥

अ॒स्मभ्यं॑ सु॒ वृष॑ण्वसू॒ यातं॑ वर्ति॑नृपाय्यं । वि॒षुदु॑हे॒व य॒ज्ञमू॑ह॒युर्गिरा॑ ॥१५॥

अ॒स्मभ्यं॑ । सु॒ । वृ॒ष॒ण्व॒सू इति॑ वृषण॒ऽवसू॒ । या॒तं । वर्तिः॑ । नृ॒ऽपाय्यं । वि॒षुदु॑हा॒ऽइव॑ ।
य॒ज्ञं । उ॒ह॒युः । गिरा॑ ॥१५॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनी अस्मभ्यमस्मदर्थं नृपाख्यं नेतृभ्यां पातयन् सोमं प्रति वर्तिरस्मदीयं गृहं प्रति सु यातं । युवां सुहायातं । गिरा सुतिलचणया वाचा युवां यज्ञमूहयुः । मनुष्येषु यज्ञसमाप्तिं प्रापयथः । तच्च वृष्टांतः । विषुदुहेव ॥ द्रुह जिघांसायां ॥ विश्वान्निनक्षि शत्रून्मिति विषुदुहः शत्रुः । तिन यथा व्याधौ मृगमनिकषितं देशं प्रापयति तद्वत् सुखा यज्ञमवैकलीन समाप्तिं प्रापयथ इत्यर्थः ॥ ॥२८॥

प्रातरनुवाक आश्विने क्रती गायत्रे कंदसि वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्रः । सूचितं च । वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्र उदीरायामा भि हवमिति गायत्रं । आ० ४. १५. इति ॥

वाहि॑ष्ठो वा॒ हवा॑नां॒ स्तोमो॑ दूतो हु॒वन्ना॑ । यु॒वाभ्या॑ भू॒त्वश्वि॑ना ॥१६॥

वाहि॑ष्ठ॒ । वा॒ । ह॒वा॒नां । स्तो॒मः । दू॒तः । हु॒वत् । न॒रा । यु॒वाभ्या॑ । भू॒तु । अ॒श्विना॒ ॥१६॥

हे नरा नरी सर्वस्य नेतारावश्विनी हवानां स्तोमनां स्तोत्राणां मध्ये स्तोमो वाहिष्ठो युवामर्तिश्चेन व्यासुचन मदीयः स्तोमो दूतो दूतभूतः सन् ब्रूवत् । आब्रूयतु । सोऽयं मदीयः स्तोमो युवाभ्यां प्रियकरो भूतु । भवतु ॥

यद्दो॑ दि॒वो अ॒र्ण॒व इ॒षो वा॒ मद॑यो गृहे । श्रु॒तमि॒न्मे अ॒मर्त्या॑ ॥१७॥

यत् । अ॒दः । दि॒वः । अ॒र्ण॒वे । इ॒षः । वा॒ । मद॑यः । गृ॒हे । श्रु॒तं । इत् । मे । अ॒म॒र्त्या॑ ॥१७॥

हे अश्विनी दिवो युवोक्तादः । युवां मुमुमिति सप्तम्याः सः ॥ अनुमिन्नर्थवेऽपां ज्ञाने यद्यदि मदयः माययः । वापि वेवो युवामिच्छन्ती यवमानस्य गृहे यदि माययः । एवं वेत् हे अमर्त्या, मरयधर्मरहिताः मनुष्यो वाश्विनी भि मदीयं स्तोत्रं श्रुतमित् । युवां मुमुमिन् । ममैव स्तोत्रं सुखा युवां मायतमित्यर्थः । यज्ञः । यदः स्तोत्रमिति संबध्यते ॥

उ॒त स्या॑ चे॒त॒याव॑री॒ वाहि॑ष्ठा वां न॒दीना॑ । सि॒न्धुर्हि॑र॒ण्यव॑र्तनिः ॥१८॥

उ॒त । स्या॑ । चे॒त॒ऽया॑व॑री॒ । वाहि॑ष्ठा । वां । न॒दीना॑ । सि॒न्धुः । हि॑र॒ण्य॒ऽव॑र्तनिः ॥१८॥

विष्णुश्चा अग्निः चेतयावरीनाम्बो अयावरीऽविनायकीः । अयवा त्रयसि युतपतीत्यतः । अग्निः

च श्वेतयावरी । श्वेतवल्गा यातीति श्वेतयावरी । कीदृशी । सिंधुः खंदमाना हिरण्यवर्तनिर्हिरण्यस्थीय-
मार्गा हिरण्यमथोभयकूला । श्वेषा श्वेतयावरीनामिका नदीनामन्यासां नदीनां मध्ये वा युवां ताहिष्ठा
कुत्वातिशयेनामंभो भवति । एषापि युवां सौतीत्यर्थः । यद्वा । एषा नदी युवयो रथस्य बाहिष्ठा बोद्धतमा
सती प्रियवरी भवति । यस्मादहमस्यास्तीरे युवामस्तुवमिति ॥

स्मदेतया सुकीर्त्याश्विना श्वेतया धिया । वहैथे शुभ्रयावाना ॥१९॥

स्मत् । एतया । सुऽकीर्त्या । अश्विना । श्वेतया । धिया । वहैथे इति । शुभ्रऽयावाना ॥१९॥

हे शुभ्रयावाना शोभनशीलगमनवंतौ हे अश्विनाश्विनौ सुकीर्त्या शोभनकुत्वा श्वेतया श्वेतजलया धिया
धारयित्र्या हिरण्यमथकूलवत्योभयकूलस्थितानां प्राणिनां धनदानेन पोषयिष्येतया नया सत्सुमच्छोभनं
वहेथे । युवां सुतिं प्रामुथः । एषा युवामस्तौदित्यर्थः ॥

युस्त्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोषा वसो ।

आन्नो वायो मधु पिवास्माकं सवना गहि ॥२०॥

युस्व । हि । त्वं । रथऽसहा । युवस्व । पोषा । वसो इति ।

आत् । नः । वायो इति । मधु । पिब । अस्माकं । सवना । आ । गहि ॥२०॥

एतदावा वायव्यः । हे वायो रथसहा रथसही रथवहनसमर्थावन्वी । हिरवधारणे । त्वमेव युत्स्व ।
संयोजय । हे वसो वासयितः शत्रूणां पोषा पोषी कंठेषु करुतास्तालनेराश्वास्व पोषणीयी तावन्वी
युवस्व । संपामेषु शत्रुवधार्थं मिश्रय । यद्वा । अस्मच्छत्रु संमिश्रय । ताभ्यां युक्तः सन् यच्च प्रत्यागच्छित्यर्थः ।
हे वायो आदन्तरं नोऽस्मदीयं मधु मदकरं सोमं त्वं पिब । अत एवास्माकं यज्ञेषु सवना चिषु सवनेष्वा
गहि । सोमपानार्थमागच्छ ॥ ॥२०॥

वायवे पशौ वपायास्तव वायविलेखा वागुवाक्वा । सूचितं च । प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा तव
वायवृतस्यति । आ० ३. ८. । इति ॥

तव वायवृतस्पते त्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवांस्या वृणीमहे ॥२१॥

तव । वायो इति । अतः पते । त्वष्टुः । जामातः । अद्भुत । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥२१॥

हे अतस्यत अतपते यज्ञानां पते ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यो जातसायां सुक् । का० ७. १. ५१. ४. । इति
सुगागमः ॥ त्वष्टुर्जामातर्ब्रह्मणो जामातः । एषा कथेतिहासादिभिरवगंतव्या । तादृशाद्भुतं महत् विचित्रकर्मण
हे वायो तव त्वदीयान्ववांसि पातनान्या वृणीमहे । वयमस्मिन्मनुष्यानि संभजामहे ॥

त्वष्टुर्जामातरं वयमीशानं राय ईमहे । सुतावंतो वायुं शुक्वा जनांसः ॥२२॥

त्वष्टुः । जामातरं । वयं । ईशानं । रायः । ईमहे । सुतऽवंतः । वायुं । शुक्वा । जनांसः ॥२२॥

रमे जनासो जना वयं त्वष्टुर्ब्रह्मणो जामातरमीशानं सर्वस्वेश्वरं एतादृशं वायुं सुतवंतोऽभिपुत्रसोमा
रायो धनमीमहे । याचामहे । तेन इति वयं शुक्वा धनवंतः स्नामिति शेषः ॥

वायव्यतुषे वायो याहि शिवा दिव इत्यादिके हे अन्वी द्वितीयातुतीये । सूचितं च । वायो याहि शिवा
दिव इति हे । आ० ७. १०. । इति ॥

वायो याहि शिवा दिवो वहस्वा सु स्वर्ध्वं । वहस्व महः पृथुपर्शसा रथे ॥२३॥
वायो इति । याहि । शिव । आ । दिवः । वहस्व । सु । सुऽस्वर्ध्वं । वहस्व । महः ।
पृथुऽपर्शसा । रथे ॥२३॥

हे वायो दिवो बुलोकस्य शिव ॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयाया लुक् ॥ शिवं कव्याणमा याहि । आप्रापय । सर्वज्योतिषां स्वदाधारत्वान्नेषामाधारो भूत्वा बुलोके तानि स्थापयेति प्रार्थयति । ततस्त्वं स्वर्ध्वं । अस्त्राणां संघोऽस्यः । शोभनास्त्रसंघं रथं सु सुष्ठु वहस्व । सर्वतो दिशु प्रापय । इदानीं तेभ्योऽपि समर्थावन्वावावह । महो महास्त्वं पृथुपर्शसा पृथुपार्श्वद्वययुक्तावधौ रथे स्वकीये वहस्व । शत्रुहननार्थं संयोजय ॥

वायवे पशौ पुरोडाशहविषोस्त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे अनुवाक्ये । सूचितं च । त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे कुविदंग नमसा ये वृधोसः । आ० ३. ८. । इति ॥

त्वां हि सुप्सरस्तमं नृषदनेषु हूमहे । यावाणं नाश्वपृष्ठं मंहना ॥२४॥
त्वां हि । सुप्सरःऽतमं । नृऽसदनेषु । हूमहे । यावाणं । न । अश्वऽपृष्ठं । मंहना ॥२४॥

हे वायो सुप्सरस्तमं । सुप्सर इति रूपनाम ॥ रो मत्वर्थीयः ॥ अतिशयेन शोभनरूपवतं मंहना स्वकीयेन महत्वेनाश्वपृष्ठं सर्वतो व्याप्तपृष्ठं । पृष्ठशब्दः सर्वांगं लक्षयति । व्याप्तकृत्स्नांगमित्यर्थः । त्वां । हिरवधारणे । त्वामेव नृषदनेषु नृषदनेषु । नरोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विजोऽथ सीदंतीति नृषदना यज्ञाः । तेषु हूमहे । वयमाहुष्यामः । कथमिव । यावाणं न । यथा सोमाभिषवार्यं यावाणं सुतिभिराहुष्यति तद्वत्त्वां सुतिभि-
राहुष्यामः ॥

मुनासीरीये स त्वं नो देवेति वायोरनुवाक्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसि शानाय प्रज्जतिं यस्त आनद । आ० २. २०. । इति ॥

स त्वं नो देव मनसा वायो मंदानो अग्नियः । कृधि वाजौ अपो धियः ॥२५॥
सः । त्वं । नः । देव । मनसा । वायो इति । मंदानः । अग्नियः । कृधि । वाजान् ।
अपः । धियः ॥२५॥

हे देव स्रोतमान यद्वा स्रोतव्य वायो अग्नियो देवानां मध्ये सुख्योऽप्यतो गन्तासि । तावृशस्त्वं मनसा मंदानो मंदमानः स्वयमेव मोदमानः सन्नोऽस्माकं वावाणस्त्राण्यपो मेघमेदनेनोदकानि च लभयस्मिंस्त्वया प्रदत्ते सति धियोऽग्निहोत्रादिकर्माणि च कृधि । कृध । कारयेत्यर्थः ॥ ॥३०॥

अभिषक्क इति द्वाविंशत्युचं सप्तमं सूक्तं । अचानुक्तमग्निका । अभिषक्क्ये द्वाधिका अनुर्वेचस्वतो वैश्वदेवं ह प्रागावमिति । विवस्वतः पुत्रो मनुष्यर्षिः । प्रचमातृतीयावयुजो बृहत्तो द्वितीयावतुर्धादियुजः सतो बृहत्तः । इदमादीनां चतुर्थी सूक्तानां विंशे देवा देवता ॥ सूक्तविनियोगो वैमिकः ॥

अग्निरुक्थे पुरोहितो यावाणो बर्हिर्ध्वरे ।
शुचा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवाँ अवो वरेण्यं ॥१॥
अग्निः । उक्थे । पुरऽहितः । यावाणः । बर्हिः । अध्वरे ।
शुचा । यामि । मरुतः । ब्रह्मणः । पतिं । देवान् । अवः । वरेण्यं ॥१॥

मनुः प्रार्थयति । उक्थे स्रोतव्यकाम्येऽध्वरे द्विवारद्विऽध्वरेऽग्निः पुरोहितो यवाणं पुरत उक्तर-

वेद्यामुत्विग्भिर्निहितोऽभूत् । तथा यावाण्यस्य सोमाभिषवार्थं पुरतो निहिताः । बर्हिष पुरतो निहितमासादितं । एवं सामग्यां सत्यां मरुत एकोनपंचाशत्सहस्रान् ब्रह्मणस्पतिं सोषस्य पालयितारमेतन्नामकं देवं देवानिन्द्रादींश्च एतान् सर्वान्देवान्वरेण्यं वरणीयं भजनीयमवो रक्षणमृचा मुक्तरूपया सुत्या घामि । मगुरहं याचामि ॥ याचतेर्लटि रूपं । वर्णलोपस्त्वंदसः ॥

आ पशुं गांसि पृथिवीं वनस्पतीनुषासा नक्तमोषधीः ।

विश्वे च नो वसवो विश्ववेदसो धीनां भूत प्रावितारः ॥ २ ॥

आ । पशुं । गांसि । पृथिवीं । वनस्पतीन् । उषसां । नक्तं । ओषधीः ।

विश्वे । च । नः । वसवः । विश्वऽवेदसः । धीनां । भूत । प्रऽअवितारः ॥ २ ॥

पूर्वार्धेऽपि संबोध्यते पञ्चादिशब्दसङ्गावात् । हे अपि नोऽस्मदीये यज्ञे पशुमपीषोमीयं पशुं प्रत्या गांसि । आगच्छसि ॥ गाङ् गती । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तथा पृथिवीमिदं देवसदृशं प्रति किञ्च वनस्पतीन् मथनसाधनानरणिङ्गुपाव्यनस्पतीन्प्रति तथोषासा होतव्यत्विनोषःकालं तथा नक्तं यष्टव्यतया रात्रिं च प्रति किञ्चीषधीः ॥ उष दाहेऽच मादनकर्मा ॥ ओषति मार्वात्यनेत्योषः सोमः । स धीयते निधीयते येष्वित्योषधयो यावाणः । तान्प्रत्यागच्छसि । यद्वा । ओषधयः फलपाकांता लताः । ताः प्रत्यायाहि । अथवा । हे स्तोतः पञ्चादीना गांसि । समन्तात्सुहि ॥ के गे शब्द इति धातुः ॥ ततो हे वसवो वासयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे विश्वे सर्वेऽपि देवाः नोऽस्मदीयानां कर्मणां प्रावितारो भूत । अनेनापिना सह यूयं प्रकर्षेण रक्षका भवत ॥

प्र सू न एत्वध्वरोऽस्मा देवेषु पूर्यः ।

आदित्येषु प्र वरुणे धृतव्रते मरुतसु विश्वभानुषु ॥ ३ ॥

प्र । सु । नः । एतु । अध्वरः । अस्मा । देवेषु । पूर्यः ।

आदित्येषु । प्र । वरुणे । धृतऽव्रते । मरुतऽसु । विश्वऽभानुषु ॥ ३ ॥

पूर्यः पुरातनः । पूर्यान् पुरातनानिन्द्रादीन् देवान्प्रति क्रियमाणत्वात्पूर्योऽपि पूर्य इत्युच्यते । तादृशो मुख्यो नोऽस्मदीयोऽध्वरो यज्ञोऽस्मा ॥ सुपां सुगुणिति सप्तम्या ङादेशः ॥ अपी । अपिर्देवानां मुख्यत्वात्प्रममभिहितः । तस्मिन्नपी सर्वेष्वन्येषु देवेषु च सु सुष्ठु प्रेतु । प्रकर्षेण गच्छतु । देवान् विशिनष्टि । आदित्येष्वदितिः पुषेर्विन्द्रादिषु धृतव्रते धृतकर्मणि वरुणे च विश्वभानुषु सर्वतो व्याप्तैरजस्तेषु मरुतसु च प्रेतु ॥

विश्वे हि ष्मा मनवे विश्ववेदसो भुवन्वृधे रिशादसः ।

अरिष्टेभिः पायुभिर्निश्ववेदसो यन्ता नोऽवृकं छर्दिः ॥ ४ ॥

विश्वे । हि । स्म । मनवे । विश्वऽवेदसः । भुवन् । वृधे । रिशादसः ।

अरिष्टेभिः । पायुऽभिः । विश्वऽवेदसः । यन्तं । नः । अवृकं । छर्दिः ॥ ४ ॥

विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्तधनाः । वज्रधना इत्यर्थः । तादृशा रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूणामविह्वार उपचपयितारो वा विश्वे हि ष्म सर्वे खलु देवा मरुवि । पञ्चर्ये चतुर्षी । मनोर्बुधे वर्धनाय भुवन् । भवन्तु । सोमे मनुष्याय धनं दत्त्वा तं वर्धयन्तिताशासे । ततो हे विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा देवाः अरिष्टेभिः परैरहिंसितैः पायुभिः पाकभिः सहावृकं । वृकः क्षीनः । तद्रहितं । बांधारहितमित्यर्थः । तादृशं छर्दिर्गृहं नोऽस्मभ्यं यन्त । प्रयच्छत । शत्रून्हत्वा गृहिष्यन्नाभिः कर्माणि कारयन्त्यर्थः ॥ यन्तिति यमिर्लोडि ष्वाङ्बो विकारणस्य जुह् । तस्य तवादेशः । तेनानुनासिकसोपाभावः ॥

आ नो अद्य समनसो गन्ता विश्वे सजोषसः ।

अचा गिरा मरुतो देव्यदिते सदनं पस्त्ये महि ॥ ५ ॥

आ । नः । अद्य । सऽमनसः । गन्तं । विश्वे । सऽजोषसः ।

अचा । गिरा । मरुतः । देवि । अदिते । सदनं । पस्त्ये । महि ॥ ५ ॥

समनसः सर्वेषु सोत्रेषु समानमनस्ता विश्वे सर्वे देवा यूयं सजोषसः परस्परं संगताः संतो गिरा । गुह्युतथा प्राप्तव्येत्यर्थः । तयर्चा सहायास्त्रिग्यादिने नो यष्टुनस्त्राणा गन्तं । आगच्छत । अनन्तरं हे मरुतो देवि योतमाने महि महति देवानां मातुल्यहन्त्ययुक्ते हे अदितेऽदीन एतत्तामिके देवि सदनं स्थाने पस्त्ये ऽस्मदीये गृहे सोतव्यतयोपविशत ॥ मरुत इत्यादेवाकमेदादनिघातः । उत्तरच पूर्वस्यामं चितस्याविव्यमानवत्त्वेन वाक्यादित्वादनिघातः ॥ ३९ ॥

अभि प्रिया मरुतो या वो अश्व्या हव्या मिच प्रयायनं ।

आ बर्हिर्द्वो वरुणस्तुरा नर आदित्यासः सदंतु नः ॥ ६ ॥

अभि । प्रिया । मरुतः । या । वः । अश्व्या । हव्या । मिच । प्रऽयायनं ।

आ । बर्हिः । इन्द्रः । वरुणः । तुराः । नरः । आदित्यासः । सदंतु । नः ॥ ६ ॥

हे मरुतः प्रिया प्रियाणि या यानि वो युष्माकमश्व्याश्व्यानि प्रियानश्वसंघानभि प्रयायन । अश्वयज्ञं प्रति प्रापयत । यूयमश्वैर्युक्ताः संत आगच्छतेत्यर्थः । अथ हे मिच । मिचशब्देनान्ये वरुणादयोऽप्युच्यन्ते । हे मिचादयो देवाः हव्या हव्यानि हवनयोग्यानि हवींषि स्वीकर्तुमागच्छतेत्यर्थः । सूयमाना आगच्छत ॥ प्रपूर्वा-यातिर्बौटि तप्तनप्तनयनाश्रिते यनादेशः ॥ आगत्य चन्द्रो वरुण इन्द्रावरुणौ तुराः संयामे शशुवधार्थं त्वरमाणा नरो नेतार आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मरुदादयो देवाश्च नोऽस्मदीये यज्ञे बर्हिर्बर्हिष्यासादित आ सदंतु । आसीदंतु । प्रविशंतु ॥ सदेः सीदादेशाभावश्चादिसः ॥

वयं वो वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आनुषक् ।

सुतसोमासो वरुण हवामहे मनुष्वदिज्ञायः ॥ ७ ॥

वयं । वः । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आनुषक् ।

सुतऽसोमासः । वरुण । हवामहे । मनुष्वत् । इन्द्रऽअयः ॥ ७ ॥

हे वरुण वरुणादयो हे देवाः वृक्तबर्हिष आस्त्रिजो वयमानुषक् सुनादिष्वनुषक्तं यथा भवति तथा हितप्रयसः । प्रीयातीति प्रयोऽन्नं । तेषु निहितहविष्याः संतो वो युष्मान् हवामहे । एतानि हवींष्यादातुमा-ह्वामः । कीदृशाः । सुतसोमासोऽनिषुतसोमा इज्ञापय आहुतिभिः समिज्ञापयो वयमाह्वामः । तत्र वृक्षांतः । मनुष्यत् । मनुष्यं वा यज्ञे युष्मानावुहाव तद्वत् ॥

आ प्र यातु मरुतो विष्णो अश्विना पूषन्माकीनया धिया ।

इन्द्र आ यातु प्रथमः सन्निषुभिर्वृषा यो वृषहा गृये ॥ ८ ॥

आ । प्र । यातु । मरुतः । विष्णो इति । अश्विना । पूषन् । माकीनया । धिया ।

इन्द्रः । आ । यातु । प्रथमः । सन्निषुऽभिः । वृषा । यः । वृषऽहा । गृये ॥ ८ ॥

हे विश्वे देवाः प्र यात । प्रकर्षेणास्मदीयकर्मास्मागच्छत । हे मरुतो हे विश्वो स्ववक्षेन सर्वतो ज्ञातित-
न्नामक देव हे अश्विनाश्विनी पूषन् । सोतृन्धनादिना पोषयतीति पूषा । एतन्नामक देव मरुदादयो हे देवाः
माक्षीनया ॥ अस्मच्छब्दाद्युष्मदसदोः । पा० ४. ३. १. । इति खञ् शैबिकः । एकवचने तवकममकाविति मम-
कादेशः । वर्गोपोपस्त्वांदसः ॥ मया क्रियमाणाया धिया सुत्वा सहास्यवञ्चं प्रत्यागच्छत ॥ मरुदादेरामन्वितस्य
वाक्शब्देदादनिघातः ॥ किंच प्रथमो देवानां मुख्यः स इन्द्रया यातु । वृषा कामानां सेक्ता य इन्द्रः सनिष्पुभिः ।
सनिः संभजनं । तदात्मन इच्छन्निः सोतृभिर्वृषहापामावरकस्य वृषासुरस्य इति गृणे स्तूयते ॥ गृ शब्द इत्यस्य
कर्मणि लिटि च्छांदसो विकरणः ॥

वि नो देवासो अद्रुहोऽच्छिद्रं शर्मं यच्छत ।

न यदूरावसवो नू चिदंतितो वरूथमादधर्षति ॥ ९॥

वि । नः । देवासः । अद्रुहः । अच्छिद्रं । शर्मं । यच्छत ।

न । यत् । दूरात् । वसवः । नु । चित् । अंतितः । वरूथं । आऽदधर्षति ॥ ९॥

हे अद्रुहः सोतृणामद्रोग्धारः । यदा ॥ द्रुहेरौघादिकः कर्मणि क्तिप् ॥ शत्रुभिरहिंसाः । हे देवासो
मरुदादयो देवाः अच्छिद्रं बाधकरहितं साधीयो वा शर्म । श्रुताति दुःखादिकमिति शर्म गृहं । तन्नोऽस्मभ्यं
वि यच्छत । हे वसवः शत्रूणां वासयितारो मरुदादयः दूराद्दूरदेशादंतितोऽतिकदेशाद्वा कश्चिदागत्य नू
चित्वादाचिदपि वरूथं वरणीयं संभजनीयं यद्रुहं नादधर्षति आधर्षणं हिंसनं न करोति तद्रुहं प्रयच्छति
समन्वयः ॥ ध्रुष प्रसहन् इत्यस्य विभाषितश्चित्वात् यदा णिच् नास्ति तदा रूपं ॥

अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवासो अस्त्यायं ।

प्र णः पूर्वस्मै सुविताय वोचत मक्षु सुन्नाय नर्थसे ॥ १०॥

अस्ति । हि । वः । सऽजात्यं । रिशादसः । देवासः । अस्ति । आयं ।

प्र । नः । पूर्वस्मै । सुविताय । वोचत । मक्षु । सुन्नाय । नर्थसे ॥ १०॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो देवासो देवा योतमाना मरुदादयः वो युष्माकं सजात्यमस्ति ।
परस्परं समानजातिभावोऽस्ति खलु । किंचायं । आपिर्बन्धुः । तस्य भाव आयं । सोतृषु सुत्वनक्षणेन संबन्धा-
द्वैषस्वतेन मनुजा अया सोषा सह युष्माकं बन्धुभावोऽस्ति खलु । ततः पूर्वस्मै प्रथमभाविने सुविताय । सुहृद्वति
सर्वैरागम्यत इति सुवितोऽभ्युदयः । तस्मै नर्थसे नवीयसे नवतराय सुन्नाय च उभयं मनु शीघ्रं नोऽस्माकं प्र
वोचत । प्रकर्षेण ब्रूत । अभ्युदयधनानि प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ॥ ३२॥

इदा हि व उपस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये ।

उप वो विश्ववेदसो नमस्युरौ असृष्ट्यन्यामिव ॥ ११॥

इदा । हि । वः । उपऽस्तुतिं । इदा । वामस्य । भक्तये ।

उप । वः । विश्वऽवेदसः । नमस्युः । आ । असृष्टि । अन्याऽइव ॥ ११॥

हे विश्ववेदसः सर्वधना हे देवाः नमस्तुतमिच्छन् मनुजं वो युष्माद्विषयानुपस्तुतिमन्वाभिवाह्यपूर्वामिव
क्षितां । कैश्चिद्व्यक्ततामित्यर्थः । तादृशीमुपस्तुतिमिदा हि । हिरवधारणे । इदानीमेवोपाकृषिं । उपाकृषाणि ।
करोमीत्यर्थः । किमर्थं । वो युष्मात्संबन्धिनी वामस्य वनगीयसेदेवाणीमेव भक्तये संभजनाय । चानां धित्वर्थः ॥
चक्रीति चक्रेर्भुङ्क्ति रूपं । पादादित्वादिनिघातः ॥

उद् य वः सविता सुप्रणीतयोऽस्यादूर्ध्वो वरेण्यः ।

नि द्विपादश्चतुष्पादो अर्थिनोऽविश्रन्पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । वः । सविता । सुऽप्रनीतयः । अस्यात् । ऊर्ध्वः । वरेण्यः ।

नि । द्विऽपादः । चतुऽपादः । अर्थिनः । अविश्रन् । पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

हे सुप्रणीतयः । शोभनप्रणीतिः स्तुतिः । शोभनप्रणयनाः शोभनस्तुतयो महतः वो युष्माकं मध्य ऊर्ध्व ऊर्ध्व गतो वरेण्यः सर्वैर्वरणीयः संभजनीयः स सविता सर्वस्य स्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामकः स देवो यदोदृक्षात् स्वतेजसोन्नतोऽभूत् तदार्थिनो द्विपादो पादद्वययुक्ताः पुष्पाश्चतुष्पादः पादचतुष्टययुक्ता अश्वादयः पतयिष्णवः पतनशीलाः पक्षिणश्च न्यविश्रन् । स्वस्वकार्येषु निविशन्ति । सूर्य उदिते केचन पुष्पा अपिहोषादिकं कुर्वन्ति केचन देवताविषयं स्तोत्रं कुर्वन्ति । पश्चादयकृणादिभक्ष्यार्थं सर्वत्र संचरन्ति ॥ न्यविश्रन् । निपूर्वादिशतैर्लङ् व्यत्ययेन परस्मैपदं । वज्रं छंदसीति वृत्तागमः ॥

पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे देवदेवमिति वैश्वदेवस्तुतः । सूचितं च । देवदेवं बृहदु गाद्येषु वचः । आ० ७. १२. इति ॥

देवंदेवं वोऽवसे देवंदेवमभिष्टये ।

देवंदेवं हुवेम वाजसातये गृणंतो देव्या धिया ॥ १३ ॥

देवंऽदेवं । वः । अवसे । देवंऽदेवं । अभिष्टये ।

देवंऽदेवं । हुवेम । वाजसातये । गृणंतः । देव्या । धिया ॥ १३ ॥

यद्यं देव्या शीतमानया धिया क्षुत्वा गृणंतः क्षुवंतः संतो वो युष्माकं मध्ये देवं देवं दीप्यमानं देवमवसे कर्मरक्षणयाह्वयाम । अशुक्रमेणाह । अभिष्टयेऽभिलषितप्राप्त्यर्थं च देवं देवं वयमाह्वयाम । ततो वाजसातये ऽज्ञानामाय ऊवेम । ह्वयाम ॥

देवासो हि ष्मा मनवे समन्यवो विश्वे साकं सरातयः ।

ते नो अद्य ते अपरं तुचे तु नो भवतु वरिवोविदः ॥ १४ ॥

देवासः । हि । स्म । मनवे । सऽमन्यवः । विश्वे । साकं । सऽरातयः ।

ते । नः । अद्य । ते । अपरं । तुचे । तु । नः । भवतु । वरिवऽविदः ॥ १४ ॥

समन्यवः सखानमनसः यद्वा संयामेषु शत्रुहननार्थं समानक्रोधयुक्ता विश्वे सर्व एष देवासो हि ष्म महदादयो देवाः खलु मनव एतन्नामकायर्वथे मह्यं साकं सह युगपदेव सरातयो धनादिदानेन सहिता भवन्तु । पुनरपि प्रार्थयति । ते देवा नोऽस्माकमवाप्सिन्विनेऽपरं च किं वज्रना सर्वेषु दिवसेषु धनदातारो भवन्तु । न केवलमस्माकमेव किंतु तुषे । तुगित्यपत्यनाम ॥ तुषि पिषि हिंसादाननिकेतनेषु ॥ तोजयति हिंसा पिनुर्दुःखादिभिमिति तुष् पुषः । तस्मै नोऽस्माकं पुषाय वरिवोविदो वरवीयस्य धनस्य संमयितारो भवन्तु ॥

प्र वः शंसाम्यदुहः संस्य उपस्तुतीनां ।

न तं धूर्तिर्वरुण मिच मर्त्यो यो वो धामभ्योऽविधत् ॥ १५ ॥

प्र । वः । शंसामि । अदुहः । संऽस्ये । उपऽस्तुतीनां ।

न । तं । धूर्तिः । वरुण । मिच । मर्त्ये । यः । वः । धामऽभ्यः । अविधत् ॥ १५ ॥

हे अद्भुतोऽद्भोग्धारोऽहिंसा वा मरुदादयः उपसृतीनामुपसृतीनां संखे तासां यश्च क्रियमाणात्वाद-
कात्संख्यानभूतिऽस्मिन्नेवो युष्मान् प्र शंसामि । प्रकर्षेण सौमि । हे वरुण मित्र मित्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यं
भूतिः ॥ ध्रुवो हिंसार्यः ॥ शत्रुभ्यो हिंसा तं न बाधते यो मनुष्यो वो युष्माकं धामभ्यसीजोभ्यः । धीयते
ऽस्मिन्निति धाम शरीरं वा । तेभ्योऽविधत् ॥ विध विधाने ॥ हवींषि विदधाति प्रयच्छति । एतेन तेजसामपि
हविर्मन्त्रणमस्तीति ज्ञायते ॥

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मेणस्पर्येरिष्टः सर्व एधते ॥ १६ ॥

प्र । सः । क्षयं । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ।

प्र । प्रजाभिः । जायते । धर्मेणः । परि । अरिष्टः । सर्वः । एधते ॥ १६ ॥

हे मरुदादयः स मनुष्यः क्षयं । क्षियति निवसत्यनेति क्षयो गृहं । तत्स मनुष्यः प्र तिरते । प्रकर्षेण
वर्धयति । तिरतिवृद्धिकर्मा । स एव महीर्महांतीवोऽज्ञानि च वि वर्धयति यो मनुष्यो वराय वरणीयाय
धनाय तदर्थं वो युष्मभ्य दाशति हवींषि प्रयच्छति । धनादिभिर्वर्धयतीत्यन्वयः । किंच धर्मेणः । भ्रियत
अस्मिन्निति धर्मं कर्म । युष्मद्विषयात्कर्मणः सकाशात्स मनुष्यः प्रजाभिः पुत्रपीषादिभिः परि परितः
सर्वतः प्र जायते । प्रकर्षेणाविर्भवति । आत्मा वै पुत्रनामासि । शत० १४. ९. ४. २६. इति श्रुतेः । ततोऽरिष्टो
ऽद्वैरहिंसितः सर्वो युष्माकं हविर्प्रदानात्सकलो जन एधते । धनादिभिर्वर्धते ॥ ॥ ३३ ॥

चृते स विंदते युधः सुगेभिर्द्युतध्वनः ।

अर्यमा मित्रो वरुणः सरातयो यं चार्यते सजोषसः ॥ १७ ॥

चृते । सः । विंदते । युधः । सुगेभिः । याति । अर्ध्वनः ।

अर्यमा । मित्रः । वरुणः । सऽरातयः । यं । चार्यते । सऽजोषसः ॥ १७ ॥

सोऽर्यमादीनां हविर्दाता मनुष्यो युधः ॥ युध संग्रहः । मावे क्षिप ॥ युद्धादृते विनापि विंदते, धनानि
कीरति । किंच सुगेभिः शोभनगमैः सुष्ठु गंतुभिर्वाकैः सहाध्वनो मार्गान् । अंत्यान्देशानित्यर्थः । तान् याति ।
गच्छति । यं अर्ध्वर्यमा सततं गच्छन् मित्रः स्रोतूणां यष्टूणां च धनप्रदानेन मित्रभूतो वरुणो निवारयिता
शत्रूणां यद्वा नरणीयः संभवनीय एतन्नामकाः सरातयः समानदानास्त्रयो देवाः सजोषसः परस्परं संगताः
संतो यं हव्यप्रदातारं चार्यते स्वरुणः पाकयति स धनादीनि विंदतीत्यन्वयः ॥

अजे चिदस्मै कृणुष्वा न्यचनं दुर्गे चिदा सुसरणं ।

एषा चिदस्मादशनिः परो नु सास्त्रेधंती वि नश्यतु ॥ १८ ॥

अजे । चित् । अस्मै । कृणुष्व । निऽअचनं । दुऽगे । चित् । आ । सुऽसरणं ।

एषा । चित् । अस्मात् । अशनिः । परः । नु । सा । अस्त्रेधंती । वि । नश्यतु ॥ १८ ॥

हे देवाः अजे चित् । अस्मिन्नेव । परिरणमिमवनीधिऽपि परपुरे अचनं जितरां, नमनमस्ती मजवे
कृणुष्व । पूर्यं कुरुत । यद्वा । अस्त्रं अमुनमपि प्रक्षेप्य नमनं कुरुत । तथा दुर्गे चिदन्तयेऽपि अजे सुसरणं ॥ अ
नती ॥ शोभनगमममा समंतात्कुरुत । एवं सति शेषाशनिः शत्रूणां तदेतदायुधमस्मात्सर्वतो गंतुर्मनोर्गुं चित्रं
परः परस्त्राज्येत् । पश्चात्साशनिरस्त्रेधंती कांश्चिदप्यहिंसती वि नश्यतु । क्षिपया नश्येत् ॥

यद्द्य सूर्य उद्यति प्रियक्ष्णा चतुतं दध ।

यन्निमुचिं प्रबुधिं विश्ववेदसो यद्वा मध्यंदिने दिवः ॥१९॥

यत् । अद्य । सूर्ये । उत्त्यति । प्रियक्ष्णाः । चतुतं । दध ।

यत् । निमुचिं । प्रबुधिं । विश्ववेदसः । यत् । वा । मध्यंदिने । दिवः ॥१९॥

हे प्रियक्ष्णाः प्रीणयितुं देवाः सूर्ये सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरके सवितर्युक्त्युत्पन्नकृति सत्यवाक्किन्दिने यद्यदा अद्य कक्षाणभूतं गृहं दध धारयत ॥ दधातेर्लिङि मध्यमबहुवचने रूपं ॥ यद्यदा हे विश्ववेदसः सर्वधना देवाः निमुचि । मुचिर्गत्यर्थः । सूर्यस्य निमोचने नितरां गमने । सायमित्यर्थः । तस्मिन् धारयत । यद्वा प्रबुधि तस्य प्रबोधने प्रातःकाले । यद्वा दिवः सूर्यतेजसा दीप्यमानस्याहो मध्यंदिने मध्ये धनं मनवे धत्तुत्तरण संबंधः ॥

यद्वाभिपित्वे असुरा चतुतं यते छर्दिर्येम वि दाप्नुषे ।

वयं तद्वा वसवो विश्ववेदस उप स्थेयाम मध्य आ ॥२०॥

यत् । वा । अभिपित्वे । असुराः । चतुतं । यते । छर्दिः । येम । वि । दाप्नुषे ।

वयं । तत् । वः । वसवः । विश्ववेदसः । उप । स्थेयाम । मध्ये । आ ॥२०॥

हे असुराः प्राज्ञाः संयाम आप्नातां चित्तारो वा देवाः यद्वाभिपित्वेऽस्माद्यच्च प्रति युष्माकमभिप्राप्तावुत सत्यभूतं यच्च यते ॥ इणः शतरि रूपं ॥ गच्छते दाप्नुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय छर्दिः ॥ छर्दिर्दीप्तिदेव-
नयोः ॥ दीप्यतेऽनेनेति छर्दिसेजः । यद्वा । छर्दति दीप्यतेऽनेनेति छर्दिर्गृहं । तद्गृहं तेजो वा वि येम प्रयच्छत । यथेवं यूयं कुष्य तर्हि वयं हे वसवः क्षीतृणां धनादिभिराच्छादयितारः यद्वा शत्रूणां विनाशयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाणा वा हे देवाः वो युष्मत्संबधि तत्काक्षाणं गृहं । वष्यर्थे द्वितीया । भवन्निः-
प्रक्तस्य गृहस्य मध्य उप स्थेयाम । उपतिष्ठेम । युष्मान्हविर्भिः पूजयेम ॥ तिष्ठतेराशीर्लिङि लिङ्या-
शिष्णुक्लिङ्प्रत्ययः ॥

यद्द्य सूर उदिते यन्मध्यंदिन आतुचि ।

वामं धात्य मनवे विश्ववेदसो जुहानाय प्रचेतसे ॥२१॥

यत् । अद्य । सूर । उत्ति । यत् । मध्यंदिने । आतुचि ।

वामं । धात्य । मनवे । विश्ववेदसः । जुहानाय । प्रचेतसे ॥२१॥

हे विश्ववेदसः सर्वतो ज्ञातधना हे देवाः यद्यदाद्येदानीं । यद्वा सूर्य उदिते सति । यद्यदा मध्यंदिने दिवसस्य मध्ये । यद्वातुचि । आतुचिर्ब्रह्मणार्थः । सूर्यस्य निमोचने । सायमित्यर्थः । जुहानायापी हवींषि जुहति अत एव प्रचेतसे ब्रह्मह्वानाय मनव एतन्नामकायवधि मद्यां वामं वननीयं धनं धत्तु दत्त तदुपीमह रत्तुत्तरण संबंधः ॥

वयं तद्वाः सम्राज आ वृणीमहे पुषो न बहुपाय्यं ।

अश्याम तदादित्या जुहंतो हविर्येन वस्योऽनशामहे ॥२२॥

वयं । तत् । वः । संराजः । आ । वृणीमहे । पुषः । न । बहुपाय्यं ।

अश्याम । तत् । आदित्याः । जुहंतः । हविः । येन । वस्यः । अनशामहे ॥२२॥

हे सन्नायः सम्यग्दीप्यमाना देवाः पुत्रो न ॥ एकवचनं वृद्धसं ॥ सुष्माकं पुत्रा इव क्षिताः पुत्रा यथा पितुभिः पोषाः तद्वसुष्माभिः पोषा वयं । वज्रपाथं वज्रभिर्भोज्यं नो सुष्मासंबन्धि तद्धनमश्नाम । प्रामुष्याम । येन धनेन वक्षो वसीयोऽतिशयेन वसुमत्त्वमनश्नामहि अन्नवानहि प्रामुमः ॥ अन्नोतिर्बोधि न्यत्येन अन्नत्ययः ॥ ३४ ॥

ये चिंशतीति पंचर्चमष्टमं सूक्तं । अचानुक्रांतं । ये चिंशति पंचोपांता पुरउष्णिगिति । मनुर्द्धविः । प्रामत्स्यप्रोयपरिभाषया गायत्री छंदः । उपांता पुरउष्णिक् । पूर्ववद्विधि देवे देवता ॥ तृतीये छंदोमि वैश्वदेवशस्त्रे ये चिंशतीत्येतत्सूक्तं वैश्वदेवनिविधानं । सूचितं च । ये चिंशतीति वैश्वदेवं । आ० ८. ११. १ इति ॥

ये चिंशति चयस्परो देवासो बर्हिःरासदन् । विदन्नहं द्वितासनन् ॥ १ ॥

ये।चिंशति।चयः।परः।देवासः।बर्हिः।आ।असदन्।विदन्।अहं।द्विता।असनन्॥१॥

मनुराह । चिंशति चिंशत्संख्यायाः परः परस्तात्त्वयः । चयस्त्रिंशदेवता इत्यर्थः । ये देवासो देवा बर्हिरसदीययज्ञसंबन्धिनि बर्हिषि इविःस्वीकरणार्थमासदन् आसीदंतु अचानंतं विदन् ते देवा अस्माह-विषां प्रदातुमिति जानंतु । ततो द्विता द्विधा द्विप्रकारमसनन् । अस्माभ्यं धनं पश्वादिकं च प्रयच्छंतु । यद्वा । द्विता द्विधं । अनेन पौनःपुन्यं लक्ष्यते । पुनःपुनरस्माभ्यं धनादिकं ददत्वित्यर्थः ॥

वरुणो मिचो अर्यमा स्मद्रातिषाचो अग्रयः । पत्नीवंतो वषट्कृताः ॥ २ ॥

वरुणः।मिचः।अर्यमा।स्मद्रातिऽसाचः।अग्रयः।पत्नीऽवंतः।वषट्कृताः॥२॥

वरुणो वरुणीयः संभवनीयो मिचः स्त्रोतृणां यष्टृणां च धनादिदानेन मिचभूतोऽर्यमा स्त्रोचकारिणे धनं प्रापयन् यद्वा सततं गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः स्मद्रातिषाचः । स्मत् सुमच्छोभना रातिर्हविष्प्रदानं येषामस्तीति स्मद्रातयो यजमानाः । तान् सचति धनादिप्रदानेन सेवत इति तथोक्ताः । यद्वा । कक्षायां यथा भवति तथा इविषां दातुन् सचत इति । ते तावुशः पत्नीवंतो देवपत्नीसहिता अपयोऽंगनश्रीणा नानाविधा अपयो वषट्कृताः । मया सोमस्त्रायि वीहि वीषडित्वादिना स्वाहाकृताः । सुजता इत्यर्थः ॥

ते नो गोपा अपाच्यास्त उदक्त्वा इत्या न्यक् । पुरस्तात्सर्वेया विशा ॥ ३ ॥

ते।नः।गोपाः।अपाच्याः।ते।उदक्।ते।इत्या।न्यक्।पुरस्तात्।सर्वेया।विशा॥३॥

ते वरुणादग्नौ देवाः सर्वेया सर्वेय विशानुचरवर्गेय सहापाच्याः । अपाची प्रतीची । ततो नोऽस्याकं गोपा गोपाधितारो भवंतु । त एव उदगुदीच्याः ॥ चंचिर्कुमिति पंचगव्यं विहितस्यास्मात्किर्कुक् ॥ ततोऽप्यस्याकं रचका भवंतु । इत्येति शब्देनोर्ध्वा दिशं दक्षिणां च निदिशति । इत्यनेन पूर्वोक्तेन प्रकारेणोर्ध्वाया दक्षिणस्याश्च दिशसि देवा अस्याकं पाणयितारो भवंतु । तथा न्यपीच्या दिशः ॥ अथापि पूर्ववदस्मात्किर्कुक् ॥ अधस्तादेवाप्यस्याकं चातारो भवंतु । किंच पुरस्तात्पाच्या दिशश्च ते देवा अस्याकं गोपाधितारो भवंतु ॥

यथा वरुंति देवास्तथेदसस्तदेषां नकिरा मिनत् । अरावा च न मर्त्यः ॥ ४ ॥

यथा।वरुंति।देवाः।तथा।इत्।असत्।तत्।एषां।नकिः।आ।मिनत्।अरावा।

चन।मर्त्यः॥४॥

देवा क्षीतमानाः सर्वे देवा यथा वरुंति यथा कामयंति ॥ वरुं कांती । संसारवाञ्छेति पूर्वकृत्यक छंदसि विकल्पितत्वावयादेशः ॥ तथैवचोर्ध्वं तथैवासत् । तद्वत्त्वैव । तदेवाह । एषां देवानां तत्कामनं नकिर्न कश्चिदपि मिनत् । हिनक्ति ॥ मीक् द्विवायां । शिटि क्यं । मीनातेर्मिमम इति ब्रह्मत्वं ॥ कचं देवाना-मभिनिमित्तं तथा मयतीति शेट् तद्वाह । अरावा । यदि देवाः कक्षाधिपुत्रातारं मनुष्यं कामयितुं तदारा-

वादाता । चनेत्वर्थे । अदातापि मर्त्यो मनुष्य उग्रशो देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छति । तस्मात्तेषां यत्कामनं तत्तच्छ भवदिवित्वर्थः ॥

सप्तानां सप् सृष्टयः सप् शुक्लान्येषां । सप्नो अधि श्रियो धिरे ॥ ५ ॥

सप्तानां । सप् । सृष्टयः । सप् । शुक्लानि । एषां । सप्नो इति । अधि । श्रियः । धिरे ॥ ५ ॥

अथ पुरातनी कथा । इन्द्रसमानं पुत्रमिच्छन्त्या अदिर्गर्भस्य केनचित्कारणेन्द्रेण सप्तधा भिन्नत्वात्स गर्भः सप्तगणात्मकोऽभवत् । ततो मरुतः संपन्नाः । सप्तगणा वै मरुतः । ते सं० २. २. ११. १. इति श्रुतिः । एषा कृषिर्दं पिबे मरुतामुच्यते वचः । ऋ० १. ११४. ६. । इत्यस्मिन्वर्गे सप्तपंचिनाभधायि । तथा चास्मा ऋचोऽयमर्थः । सप्तानां मरुतां गणानां सप् सप्तसंख्याका सृष्टय आयुधविशेषां विभिन्नाः संति । तथा सप् सप्तसंख्याकानि शुक्लानि द्योतमानानि कुंडलादीन्याभरणानि । शुक्लान्यस्त्रानि वा । एषां गणानां विभिन्नानि संति । ततः सप् मरुतां गणाः सप्नो सप्तिव सप्तविधाः श्रियः सकला दीप्तीरधि धिरे । परस्परमधिकं दधिरे ॥ ३५ ॥

बभुरेक इति दर्शयं नवमं सूक्तं । मरीचिपुत्रः कक्षपो वैवस्वतो मनुष्यो ऋषिः । तथा चानुकन्यति । बभुर्दश कक्षपो वा मारीचो द्विपदमिति । दशापि द्विपदा विंशत्यचरा विराजः । पूर्ववद्विदे देवा देवता ॥ तृतीये कंदोमे वैश्वदेवसूक्तात्पूर्वमेव द्विपदं सूक्तं ग्रंथनीयं । सूच्यते हि । बभुरेक इति द्विपदासूक्तानि पुरस्ताद्वैश्वदेवसूक्तानां । आ० ८. ७. । इति ॥

बभुरेको विषुणुः सूनरो युवांज्यंक्ते हिरण्ययं ॥ १ ॥

बभुः । एकः । विषुणुः । सूनरः । युवा । अंजि । अंक्ते । हिरण्ययं ॥ १ ॥

अथ दशानामृचां किंचित्पदं किंवात्पृथग्देवतं । अथ प्रथमायां बभुरित्यनेन सोमोऽभिधीयते । सौम्यं बभुमा कमेत । ते सं० २. १. ३. ३. । इत्यादिषु दृष्टत्वात् । बभुर्बभुवर्णः शबलतादिषु परिपक्वः । युवा ॥ युभुश्धारणपोषणयोः । कुर्भश्च । उ० १. २३. । इति कुप्रत्ययः ॥ सर्वस्व सुधामथैः किरणैस्तावदुन्नते चंद्रमसि दुःखो-पुशमनानि पुष्टानि खलु । तादृशो विषुणो विष्वगंचनः सूनरः सुष्ठु राशीणां नेता । राचयसंद्रमेतुकाः खलु । एतादृशो युवा प्रतिदिवसमाविर्भूतत्वात्तद्वय एको देवः सोमो हिरण्ययं हिरण्यमयमंजि । अभिष्यज्यते प्रकाशतेऽनेतिव्याभरणं । अभिष्यत्तिसाधनं कुंडलमुकुटादिकं स्वशरीरमंक्ते । अभिष्यज्यति ॥

योनिमेक आ संसाद् द्योतनोऽतर्देवेषु मेधिरः ॥ २ ॥

योनिं । एकः । आ । संसाद् । द्योतनः । अंतः । देवेषु । मेधिरः ॥ २ ॥

अथ योनिमिति किंवादिष्यत्येति । अपथे गृहपतय इत्यादिषु दृष्टत्वात् । देवेषु देवानामंतर्मध्ये द्योतनः स्तित्वसा दीपमानो मेधिरो मेधावी । अथवा मेधाकांषिणां सौतुणां मेधादातुस्त्रि मेधायुक्तः । एवंविध एकोऽपिथोमि ज्ञानभूतमाहवनीयादिकमा संसाद् । इतिःस्तीकरणार्थमासीदति ॥

वाशीमेको विभर्ति हस्त आयसीमंतर्देवेषु निधुविः ॥ ३ ॥

वाशीं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आयसीं । अंतः । देवेषु । निधुविः ॥ ३ ॥

देवेभ्यंतर्देवानां मध्ये द्योतमानो निधुविर्निधुवि ज्ञाने वर्तमानः । यद्वा । नितरां वनममसासीति निधुविः सर्वदा गच्छन् । अथवा संयामेभु शत्रूणां पुरतोऽतिशयेन क्षीर्यवान् । एतादृश एकस्त्वष्ट्रनामको देव आयसीमयोमयधारां वाशीं । वानु शब्दे । शब्दवत्त्वाकंदयति शत्रून्नयति वाशी तच्चक्षसाधनं कुठारः । तं स्तकीषि इति विभर्ति । धारयति ॥

वज्रमेको विभर्ति हस्त आहितं तेन वृचाणि जिघ्रते ॥ ४ ॥

वज्रं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आहितं । तेन । वृचाणि । जिघ्रते ॥ ४ ॥

यच्च वक्ष्मिणादिन्द्रो देवता । एक इन्द्र आहितं स्वकीयहस्ते निहितं वक्ष्मेतन्नामकमायुधं विभर्ति । धत्ते । स एवेन्द्रस्तेन निहितेन वक्ष्मेण वृक्षाख्यावरकाणि रक्षांसि पापानि वा जिघ्रति । भृशं हति ॥

तिग्ममेको विभर्ति हस्त आयुधं शुचिर्यो जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

तिग्मं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आयुधं । शुचिः । उयः । जलाषभेषजः ॥ ५ ॥

यच्च जलाषभेषज इत्यनेन इन्द्रोऽभिधीयते । शुचिः ॥ शुच दीप्ति ॥ सर्वतः स्वतेजसा दीप्यमानः । यद्वा ॥ शुच शोके ॥ शत्रूणां शोचयिता दुःखयिता । अत एषोय उन्नर्णवलो जलाषभेषजो रोगापनयनेन सुखकरमिष्यवान् । यद्वा । शत्रूणां दुःखरूपसंसारोक्तेदेन सुखकारिभिषयूपः । प्रथमो दैव्यो भिषगित्यादिभूतिभिरस्त्रभिषत्कं श्रूयते । तादृश एको इन्द्रस्तिग्मं तीक्ष्णधारमायुधं । आयुध्यति संप्रहरति शत्रून्नेनेत्यायुधं पिनाकः । तं स्वकीये हस्ते विभर्ति ॥

पथ एकः पीपाय तस्करो यथा एष वेद निधीनां ॥ ६ ॥

पथः । एकः । पीपाय । तस्करः । यथा । एषः । वेद । निधीनां ॥ ६ ॥

पथ इति लिंगेन पुंसा निगद्यते । सं पुषन्नध्वनिसार । ऋ० १. ४२. १. । इत्यादिषु वृष्टत्वात् । एकः पुषणामङ्गो देवः पथो मार्गोऽपीपाय । व्यायतिर्वधेनकर्मोप्यच रक्षणार्थः । येऽपिहोषादि कर्म कुर्वन्ति तेषां स्वर्गमार्गं ये दुष्कृतं कर्म कुर्वन्ति तेषां यातनामार्गं च रक्षति । उभयेषां मार्गविपर्ययो यथा न भवति तथा पाक्षयतीत्यर्थः । एष सोऽयं पुषा निधीनां पुथिव्यां निहितानि धनानि वेद । वेत्ति । ज्ञात्वा शत्रूणां तानि ददातीत्यर्थः । तच्च वृष्टांतः । तस्करो यथा । यथा चोरः पथि गच्छतां पुष्याणां धनहरणार्थं मार्गं रक्षति तथा च स चोरो गृहे निहितानि ज्ञात्वा तदाह्वय स्वसहायेभ्यो यथा तानि ददाति तद्वत् ॥

चीर्येक उरुगायो वि चक्रमे यच्च देवासो मदन्ति ॥ ७ ॥

चीरिण । एकः । उरुगायः । वि । चक्रमे । यच्च । देवासः । मदन्ति ॥ ७ ॥

उरुगायो वि चक्रम इति पदलिङ्गादिष्णुव्यति । उरुगाय उरुभिर्वज्रभिर्गतव्यः । यद्वा । वज्रपु देशेषु गता वज्रकीर्तिर्वा । सर्वाञ्छत्रून् स्वसामर्थ्येन शब्दयत्नाकंदयतीति उरुगायः । एतादृश एकोऽसहायो विष्णुस्त्रोणि पदानि भुवनानि वि चक्रमे । साधु पादेन विक्रांतवान् ॥ वेः पाद्विहरणे । पा० १. ३. ४१. । इति क्रमतेरात्मनिपदं ॥ यच्च येषु लोकेषु देवास इन्द्रादयो देवा मदन्ति यजमानदत्तैर्विनिर्मायन्ति तानि वि चक्रम इत्यन्वयः ॥

विभिर्वा चरत एकया सह प्र प्रवासेव वसतः ॥ ८ ॥

विभिः । वा । चरतः । एकया । सह । प्र । प्रवासाऽइव । वसतः ॥ ८ ॥

एकया सह इति लिंगाद्विभावमिधीयते । वा द्वौ द्वित्वसंज्ञोपेतावस्थिनी विभिः ॥ वी गत्यादिषु । क्रिप् । द्वांसो वृत्सः ॥ नमनसाधनैरचिचरतः । संचरते । किंचिमावस्थिनिविक्रया सूर्याख्या ताभ्यां स्वयंवृतया स्त्रिया सह प्र वसतः । प्रवासं सर्वत्र नमनं कुवतः । प्रवासे वृष्टांतः । प्रवासेव । यथा प्रवासिनी द्वौ पुष्याविक्रया स्त्रिया सह प्रवसतस्तद्वत् ॥

सदो वा चक्राते उपमा दिवि स्रज्जां सर्पिरासुती ॥ ९ ॥

सदः । वा । चक्राते इति । उपमा । दिवि । स्रज्जां । सर्पिरासुती इति सर्पिःऽआसुती ॥ ९ ॥

सम्राजाविति बिंशेन मित्रावरुणावभिधीयते । उपमोपमौ परस्परं स्वकांक्षोपमानभूतौ । यद्वा । उपमीयत आभ्यां स्वर्भितुपमौ सर्वस्व । एतावैव सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ सर्पिरामुतौ । सर्पिर्धृतमाभ्यामामुयत इति सर्पिरामुतौ । घृतहृविष्णौ द्वा द्वौ मित्रावरुणौ दिवि शुभोक्ते सदः । सीदत्येति सदः स्नानं । तस्मात् । अकाष्टौ ॥

अर्चैत एके महि सामं मन्वत तेन सूर्यमरोचयन् ॥ १० ॥

अर्चैतः । एके । महि । सामं । मन्वत । तेन । सूर्ये । अरोचयन् ॥ १० ॥

एकेऽच्यो महि महत्साम चितृत्वं दशादि मन्वत । अमन्वत । तदेवार्चतः पूजयंत एतादृशा अच्यो-
नोक्तेन साम्ना सूर्यमरोचयन् । अदीपयन् । त एवाच देवता ॥ ३६ ॥

नहि व इति चतुर्थं दशमं सूक्तं । आवा गायत्री द्वितीया पुरउष्णिक् तृतीया बृहती चतुर्थं गुरुप ।
मनुर्वेवस्त अविः । पूर्ववदिष्टे देवा देवता । तथा चानुक्रांतं । नहि वस्तुत्वं पुरउष्णिग्बृहत्पुनरुक्तमिति ॥
विनियोगस्तु बिंशादवगंतव्यः ॥

नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः । विश्वे सतोमहांत इत् ॥ १ ॥

नहि । वः । अस्ति । अर्भकः । देवासः । न । कुमारकः । विश्वे । सतः । महांतः । इत् ॥ १ ॥

हे देवासो देवाः वो युष्माकं मध्येऽर्भको नह्यसि । शिशुर्नासि खलु । तथा न कुमारको युष्माकं मध्ये
कुमारोऽपि नासि । किंतु सर्वे यूयं सवयसो नित्यतृणा भवथ । एतदेव प्रतिपादयति । विश्वे सर्वे देवा
यूयं सतोमहांत इत् । सर्वेषां दिव्यमानात्पृथिव्यामपि ये महांतस्ते सतोमहांत इत्युच्यंते । तस्माद्युष्माकमर्भ-
कोऽपि कुमारोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्थ चयश्च बिंशश्च । मनोर्देवा यज्ञियासः ॥ २ ॥

इति । स्तुतासः । असथ । रिशादसः । ये । स्थ । चयः । च । बिंशत् । च । मनोः । देवाः ।

यज्ञियासः ॥ २ ॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो हे मनोर्यज्ञियासो मनुजामकस्य मम यज्ञाहो हे देवाः ये यूयं
चयश्च बिंशश्चास्त्रिंशश्च बिंशत्संख्याकास्त्रयस्त्रिंशद्देवताः अ भवथ अभूत ते यूयमितीत्यमनेन प्रकारेण
स्तुतासोऽसथ । मया मनुजा स्तुता भवथ ॥ अक्षैर्वेदि च्छांदसो जुगभाषः ॥ यद्वा । असथेति कांत्वर्थः । इत्थं
स्तुता यूयं हवींषि कामयध्वं ॥

ते नस्त्राध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत ।

मा नः पथः पित्र्यान्मान्वादधि दूरं नैष्ट परावतः ॥ ३ ॥

ते । नः । पाध्वं । ते । अवत । ते । ऊं इति । नः । अधि । वोचत ।

मा । नः । पथः । पित्र्यात् । मान्वात् । अधि । दूरं । नैष्ट । पराऽवतः ॥ ३ ॥

हे देवाः ते यूयं नोऽस्त्राध्वं । पाध्वेभ्यो रपोभस्त्राध्वं । ते यूयमवत । धनादिप्रदानिरस्त्राजयत् । त
एव देवा नोऽस्त्राध्वं वोचत । अधिक् भवतः कर्मकारिणो धनादिमंतश्च भवन्ति यूयं ब्रूत । किंच हे देवाः
मान्वात् । मनुः सर्वेषां प्रिता । तत् प्रायतात्पित्र्यात् पिता मनुर्धं मामं चक्रे तस्मात्पथो मार्गोऽस्त्राध्व
नैष्ट । मा गत । अपनयनं मा कुर्वतेत्यर्थः । सर्वदा ब्रह्मचर्यापिहोषादिकर्मणि येन मार्गेण भवति तमेवा-
स्त्राजयत् । किंतु दूरं न एतद्व्यतिरिक्तौ विप्रब्रह्मणोऽसि तस्मादधि । अधिक्मित्यर्थः । अस्त्राजययत् ॥

ये देवास इह स्थन् विश्वे वैश्वानरा उत ।

अस्मभ्यं शर्म सप्रथो गवेऽश्वाय यच्छत ॥४॥

ये । देवासः । इह । स्थन् । विश्वे । वैश्वानराः । उत ।

अस्मभ्यं । शर्म । सप्रथः । गवे । अश्वाय । यच्छत ॥४॥

हे देवासो देवाः उतापि च वैश्वानराः । विश्वे सर्वे नरः कर्मनेतारोऽध्वर्यादयो यस्य स विज्ञानरो यज्ञः । तस्मिन् सोमादिहवीषि स्वीकर्तुं भवाः प्रादुर्भूताः ॥ भवार्थेऽणप्रत्ययः ॥ यद्वा । विज्ञानरोऽपिः । देवानां तन्मुखत्वान्नस्य संबंधितः । विश्वे सर्वे ये देवा यूयमिहास्मिन्नस्यदीये यज्ञे स्नान हवींष्यादातुं भवद्य ततः सप्रथः ॥ प्रथ प्रख्याने ॥ सर्वतः प्रसिद्धं सर्वत्र पृथुतमं वा शर्म । सर्वं शृणाति हिनस्ति दुःखमिति शर्म सुखं । तदस्मभ्यं प्रयच्छत । तथा गवेऽस्यदीयेभ्यो यज्ञसाधनभूतेभ्यो गोभ्योऽश्वाय शर्म सुखं प्रदत्त ॥ ३७ ॥ ४॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र यो यजातीत्यष्टादशर्षं प्रथमं सूक्तं । वैवस्वतो मनुर्धृषिः । नवमीचतुर्दशानुष्टुभो शिष्टाः पंचदशाष्टतस्रः पंक्तयः । दशमी पादनिचुत् । चयः सप्तकाः पादनिचुत् । अनु० ४. ४. इति तल्लक्षणात् । शिष्टा एकादश प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यः । आद्यासु चतस्रसु यज्ञस्ततो यजमानप्रशंसा च श्रूयते । अतस्तद्विवताकाः । या दंपती इत्याद्यासु पंचम्यादिषु दंपती प्रशंस्येते । अतस्तद्विवताकाः । अवशिष्टासु नवसु दंपत्योराशिवः प्रतिपाद्यते । अतस्मा एव देवताः । तथा चानुक्रम्यते । यो यजाति ब्रूनाचेज्यासवो यजमानप्रशंसा च येत्यादिपंच दंपत्योः शिष्टास्तदाशिवोऽनुष्टुप चतुष्पंक्त्यंतं नवम्यनुष्टुब्दशमी पादनिचुदिति ॥

यो यजाति यजात इत्सुनवच्च पचाति च । ब्रह्मेदिंद्रस्य चाकनत् ॥ १ ॥

यः । यजाति । यजाति । इत् । सुनवत् । च । पचाति । च । ब्रह्मा । इत् । इंद्रस्य । चाकनत् ॥ १ ॥

यो यजमानः सक्तयजाति यागं करोति इविभिर्देवान्युजयति स देवेभ्यो लब्धधनादिकः सन् यजात इत् । पुनरमीष्टप्राप्तये देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छति । तथा स एव यजमानः सुनवच्च । सोमाभिषवं करोति च । स एव पचाति च । पशुपुरोडाशादिकं पचति च ॥ सर्वत्र यजादिषु जेव्यडागमाः ॥ स यजमान इंद्रस्य ब्रह्म ब्रह्माणि । इदवधारणे । इंद्रसंबंधीणि सोषाखिव चाकनत् । पुनःपुनः कामयति ॥ कनतेः कांतर्थाद्यदुक्त-
भासत्वं कांदसं । ततो जेव्यडागमः ॥ अथ यागे यजमानो धनादि समत इति यज्ञप्रशंसा । स एक वृष्टफलः सन् सोमाभिषवादींश्करोतीति यजमानप्रशंसा ॥

पुरोक्ताशं यो अस्मै सोमं ररत आशिरं । पादितं शक्रो अंहसः ॥ २ ॥

पुरोक्ताशं । यः । अस्मै । सोमं । ररते । आऽशिरं । पात् । इत् । तं । शक्रः । अंहसः ॥ २ ॥

यो यजमानोऽस्मा इंद्रस्य पशुपुरोक्ताशं तथाशिरं तुतोयसवने गोपीरेणामिश्रितं सोमं ररते प्रयच्छति ॥ रातिर्बटि श्रपः सुः । अडागमः ॥ शक्रः समर्थः स इंद्रस्य यष्टारमंहसः पापात्तद्वृपाद्रचसो वा पात् । इदवधारणे । अपादेव । रचतिव ॥ पातेर्बुद्धि रूपं ॥

तस्य शुभो असद्रथो देवजूतः स शूश्रुवत् । विश्वा वन्वन्नमिचिया ॥ ३ ॥

तस्य । शुऽमान् । अस्त । रथः । देवऽजूतः । सः । शूश्रुवत् । विश्वा । वन्वन् । अमिचिया ॥ ३ ॥

तस्य देवान्युजयतो यजमानस्य देववृत्तो देवैरिन्द्रादिभिः प्रेरितो शुभान् दीप्तिमान् रथो रंहवृत्तीः अंहो देवानां इविष्मदानरूपेण यज्ञिनासत् । भवति । आनच्छति । ततस्तेन रथेनामिचियामिचियाज्जुभिः कृतान् विश्वा सर्वान् बाधान् वन्वन् । वनोतिर्हिसाकमेति यच्छतः । हिसन् स एव शूश्रुवत् । पुषादिभिर्धनैश्च

वर्धते । अथ येन मे रघो बाधाभावश्चाभूदिति यागप्रशंसा धेनु सम्यगिष्टदेवा रघं हन्तवन्त इति यजमानप्रशंसा ॥

अस्य प्रजावती गृहेऽसंश्रंती दिवेदिवे । इळा धेनुमती दुहे ॥४॥

अस्य । प्रजाऽवती । गृहे । असंश्रंती । दिवेऽदिवे । इळा । धेनुऽमती । दुहे ॥४॥

प्रजावती पुत्रादियुक्तमसंश्रंती । सत्यतिर्गतिकर्मा । अगमनशीलं तादृशं धेनुमती । पयसा सर्वाण धिनोति प्रीणयतीति धेनुर्गौः । नत्सहितमिळान्नमस्य यदुर्गृहे दिवेदिवे दुहे । दुह्यते । यदा । इळिति गवां देवता । सा स्थिरा धेनुमती । गवां पतित्वाधेनुभिर्धेनुमती । इळा गोदेवता देवैः प्रेरिता सत्यस्य यजमानस्य गृहे दोग्धा । पुत्रादिकमसौ ददातीत्यर्थः ॥ दुहेर्लटि लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ अथेज्यासावः ॥

या दंपती समनसा सुनुत आ च धावतः । देवासो नित्ययाशिरा ॥५॥

या । दंपती इति दं०पती । सऽमनसा । सुनुतः । आ । च । धावतः । देवासः । नित्यया । आऽशिरा ॥५॥

• अथ यजने दंपत्योः कुतिः । हे देवासो देवाः समनसा समनसौ कर्मणि समानमनस्तौ या यी दंपती यज्ञकारिणी जायापती सुनुतः सोमाभिषवं कुवतः । यी दंपती ततस्तमभिषुतं सोममा धावतश्च दशापवित्रेण शोधयतः ॥ धावु गतिशुद्धोः ॥ तथा नित्यया । यच तृतीयसवने सोमोऽसि तत्राश्रयणद्रव्यं गोपीरमस्त्येव । तस्मान्नित्यसंबंधेनाशिराश्रयणेन गोपीरेण संयुतं सोमं यी प्रयच्छतः तावन्नादीन् प्राप्तुं इत्युत्तरच संबंधः ॥ ३८॥

प्रति प्राश्व्या इतः सम्यंचा बर्हिंराशते । न ता वाजेषु वायत ॥६॥

प्रति । प्राश्व्यान् । इतः । सम्यंचा । बर्हिः । आशते इति । न । ता । वाजेषु । वायतः ॥६॥

ती देवेभ्यो हविषां दातारी दंपती प्राश्व्यान् ॥ अथ भोजने । प्रपूर्वस्वास्त्रीणादिको भाव उच्यते ॥ प्राश्व्यान् ॥ तस्य साधून् हितान्वात्मादीन् प्रतीतः । प्रतिगच्छतः । यदा । प्राशितव्यान् ॥ अथ वर्णलोपः ॥ तावैव सम्यंचा सम्यंचौ समीचीनौ संगतौ बर्हिर्यज्ञमाशति । आनशति । तच्च द्रव्यैर्वाप्तुतः । तस्मात्ती यष्टारी भार्यापती वाजेषु देवैर्दत्तेष्वेतेषु न वायतः । ययतिर्गत्यर्थः । न गच्छतः । सर्वदाज्ञसहितौ तिष्ठतामित्यर्थः ॥

न देवानामपि हुतः सुमतिं न जुगुक्षतः । अर्वो बृहद्विवासतः ॥७॥

न । देवानां । अपि । हुतः । सुमतिं । न । जुगुक्षतः । अर्वः । बृहत् । विवासतः ॥७॥

इती दंपती देवानामिन्द्रादीनां नापि हुतः । अपलापं न कुवतः । अपिह्रवोऽपलापः । देवेभ्यो हविः प्रदास्याम इति प्रतिज्ञाया पुनरदानमपलापः । हुह्र अपनये ॥ कथं नापलापंतीत्यवसीयते । तदाह । सुमतिं युष्मदीयां शोभनां मतिं न जुगुक्षतः । जुगुक्षतः । न संवरीतुमिच्छतः । संवारणमाच्छादनं । न च्छादयत इत्यर्थः । किंतु कुतिं कुवतः ॥ गुह्र संवरणे । सति यहगुहोच । पा० ७. २. १२. इतीदमितिषेयः । इत्यपत्यभावी । संहिताकाशे भम्भावो नास्ति च्छादसत्वात् ॥ किंच बृहदेवेभ्यो दीयमानत्वाच्छादयः । अथ इत्यज्ञनाम । महर्हन्नं विवासतः । युष्मभ्यं प्रयच्छतः । विवासतिः परिचरयकर्म । दानमपि च परिचरयमेव । देवैर्दत्तमन्नं पुनरादिभिर्मिमीकृत्य पुनःपुनर्व्यक्त इत्यर्थः ॥

पुत्रिणा ता कुमारिणा विंशमायुर्थंभुतः । उभा हिरण्यपेशसा ॥८॥

पुत्रिणा । ता । कुमारिणा । विंशं । आयुः । वि । अभुतः । उभा । हिरण्यऽपेशसा ॥८॥

पुत्रिणां पुत्रवन्ती तत्रापि कुमारिणा षोडशवर्षदेशीयपुत्रवन्ती हिरण्यपिशसा हिरण्यधिराभरणीरजंकतरू-
पायुभोमी ता ती दंपती विश्वं सर्वमायुरायुषं व्यश्रुतः । व्यास्रुतः । यज्ञेन तयोः पुत्रादिकं धनमायुषं
संभवतीत्यर्थः ॥

वीतिहोचा कृतवसू दशस्यन्तामृताय कं । समूधो रोमशं हतो देवेषु कृणुतो दुवः ॥ ९ ॥

वीतिऽहोचा । कृतवसू इति कृतत्वंसू । दशस्यन्ता । अमृताय । कं । सं । ऊधः ।

रोमशं । हतः । देवेषु । कृणुतः । दुवः ॥ ९ ॥

वीतिहोचा वीतिहोची । वीतिः प्रियकरो होचा यज्ञो ययोस्वी । अनेन यज्ञेन तयोः सुखादिकं
संभवति । तादृशी । यदा । वीतिः कांत्यर्थः । होचेति वाङ्माम । अस्मद्विषयां स्मृतिं कृषतमिति पृथक्पृथग्देवैः
काम्यमानस्तुती । अत एव कं सुखप्रदं हवीरूपमन्नं दशस्यन्ता देवेभ्यः प्रयच्छन्ती कृतवसू ॥ तकारोपजन-
नृणां दसः ॥ याचमानकृतधनी । पात्रेषूपयुक्तधनावित्यर्थः । एवंविधी दंपती अमृतायामरणाय संतानाभिवृद्धये
रोमशं रोमवन्तं वृषणमूधो योजिं च सं हतः । संयोजयत इति । मिथुनमनूयते । ततः सपुत्रादिकौ ती देवेषु
दुवः सुखप्रदानरूपां परिषयीं कृणुतः । कृषतः ॥ पंचभिर्दंपती अस्तुयेतां ॥

आ शर्म पर्वतानां वृणीमहे नदीनां । आ विष्णोः सचाभुवः ॥ १० ॥

आ । शर्म । पर्वतानां । वृणीमहे । नदीनां । आ । विष्णोः । सचाभुवः ॥ १० ॥

एतदादिषु दंपत्योराश्रयः । यष्टारो वयं पर्वतानां फलपुष्पसहितलताभिर्युक्ताणां यच्छर्म सुखं तन्नैवं
क्षीर्यलक्षणं सुखं वा नदीनां क्षीमयकूलवासिभिर्मुनिभिर्मनुष्यैर्वा जपाद्यनुष्ठाने कृते यत्सुखं तासां भवति तत्सुखं
एकत्र स्थित्वा सकलपदार्थभोग्यत्वलक्षणमनुष्ठानलक्षणं सुखमा वृणीमहे । संभजामहे । सचाभुवो देवैः सह
भवतो देवसहितस्य विष्णोरपि शत्रुहन्तलक्षणं यत्सुखं तदपि वयमा वृणीमहे । बाधाभावाद्द्विविधदानेन
देवैः सह वर्तामहे इत्यर्थः ॥ ॥ ३९ ॥

एतुं पूषा रयिर्भगः स्वस्ति सर्वधातमः । उरुर्धा स्वस्तये ॥ ११ ॥

आ । एतु । पूषा । रयिः । भगः । स्वस्ति । सर्वऽधातमः । उरुः । अध्वा । स्वस्तये ॥ ११ ॥

रयिर्धनानां दाता भगो भजनीयः सर्वैः सर्वधातमः सर्वेषां धारयितुमः सर्वेषां धनादिभिः पोषयितुमः
पूषितन्नामको देवः स्वस्ति चेमेतु । अस्मान्प्रति गच्छतु । ततो मार्गं रश्मिं पूषन्नागते सत्युर्विशीर्षोऽध्वा
मार्गः स्वस्तयेऽस्माकमविनाशाय भवतु ॥

अरमतिरनर्वणो विश्वो देवस्य मनसा । आदित्यानामनेह इत् ॥ १२ ॥

अरमतिः । अनर्वणः । विश्वः । देवस्य । मनसा । आदित्यानां । अनेहः । इत् ॥ १२ ॥

देवानां मध्ये पूषणमाह । अनर्वणः । अर्वा गंतव्यः । शत्रुभिरगंतव्यस्त्राप्रत्युतस्य देवस्य कोतमानस्य पूषणो
विश्वः सर्वः कोतुवनो मनसा अहया भक्त्येवारमतिरजमतिः पर्याप्तस्तुतिर्भवति । तथा आदित्यानामदितिः
पुत्राणां देवानां दानमनेह इदंपापमेव खलु । तस्माद्दत्तादिप्राप्तये कोतुवनः पूषणं कोतीत्यर्थः ॥

यथा नो मिचो अर्यमा वरुणः संति गोपाः । सुगा चतृतस्य पंथाः ॥ १३ ॥

यथा । नः । मिचः । अर्यमा । वरुणः । संति । गोपाः । सुगाः । चतृतस्य । पंथाः ॥ १३ ॥

मिचोऽर्थमा वरुणः एति यद्यो देवा नोऽस्माकं गोपा गोपयितारी यथा संति भवन्ति धैर्मर्मेर्वयमैतैः
पापयितव्या भवाम त अतस्तस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य पंथाः पंथानः सुगा एषां सुगमना भवन्तु । तैरानन्त्यास्माकं
जगतैः आपयन्तित्यर्थः ॥

अग्निं वः पूर्य गिरा देवमीळे वसूनां । सपर्येतः पुरुप्रियं मित्रं न ह्येवसाधसं ॥ १४ ॥
अग्निं । वः । पूर्य । गिरा । देवं । ईळे । वसूनां । सपर्येतः । पुरुऽप्रियं । मित्रं । न ।
ह्येवसाधसं ॥ १४ ॥

हे देवाः वो युष्माकं पूर्य सुखं पुरतो गतारं वा देवं स्वभासा दीप्यमानमग्निं वसूनां प्राप्तये गिरा
सुतिष्वयया वाचेळे । अहं स्तौमि । किंच सपर्येतो युष्मान्परिचरतो मनुष्याः पुरुप्रियं बहुविधप्रियं
बहूनामभिमतदानेन प्रीणयितारं वा चेवसाधसं । श्रियंति निवसंति कर्मकरणार्थमचेति चेचो यच्च । तस्य
साधकं । साधने दृष्टांतः । मित्रं न । यथा मित्रं सुहृदन्वस्य चेचं केदारादिकं साधयति तद्वत्तत्साधकमग्निं
वसुप्राप्तये सुवति ॥

मक्षू देववतो रथः शूरो वा पृतु कामु चित् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १५ ॥

मक्षू । देवऽवतः । रथः । शूरः । वा । पृतुऽसु । कामु । चित् ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १५ ॥

देववतः । देवा यष्टव्यतया यस्य संति स देववान् । तस्य रथो देवेदन्तो मनु शीघ्रं दुर्गमं मार्गमपि
प्रविशति । सर्वचाप्रतिहतगतिरित्यर्थः । तच्च दृष्टांतः । वेतिशब्दोऽचोपमानवाची । यथा शूरो योद्धा कामु
चित्युत्सु पृतनासु तद्वत् । यो देवानां । इद्वधारणे । मग एवेयचति सुतिभिः पूजयितुमिच्छति । यद्वा ।
देवानां मग इयचति हविर्भिर्यष्टुमिच्छति । स यजमानोऽयज्वनो यागमकुर्वतो जनानभि भुवत् । स्वसाम-
र्थ्येनाभिभवत्येव ॥ इयचति । यच्च पूजायां । यज देवपूजादिषु । उभयोरभ्यासस्य संप्रसारणं ह्येदं । पूर्वस्य
स्त्रीः संयोगाद्योरिति ककारलोपः ॥

न यजमान रिषसि न सुन्वान न देवयो ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १६ ॥

न । यजमान । रिषसि । न । सुन्वान । न । देवयो इति देवऽयो ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १६ ॥

हे यजमान यो भवान् देवानां मग इयचति स त्वं न रिषसि । विनष्टो न भवसि । किंतु पुत्रपीडादि-
निर्वर्धसे । हे सुन्वान सोमाभिषवं कुर्वन् यः सुवसेषां मग इयचति स त्वमपि न रिषसि । हे देवयो देवान्
कामयमान यो देवानियचति तादृशस्त्वमपि न रिषसि । किंतु धनादिनिर्वर्धसे । देवानां मनो यो यजमानो
यष्टुमिच्छति स यागमकुर्वतो जनानभिभवति ॥

नकिष्टं कर्मणा नशन्न प्र योषन्न योषति ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १७ ॥

नकिः । तं । कर्मणा । नशत् । न । प्र । योषत् । न । योषति ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १७ ॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति तं नकिर्न कश्चिदपि नशत् । स्वकीयेन कर्मणा न क्षातीति ।
नशतिर्वाहितकर्म । किंच स यष्टा न प्र योषत् । स्वसामन्त्यानां विमत्तः पुत्रकृती न भवति । किंच न

योषति । पुत्रादिभिर्धनादिभिश्च न विभक्तो भवति ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्योभयत्र लेख्यहागमः ॥ शिष्टं व्याख्यातं ॥

असदचं सुवीर्यमुत त्वदाश्रम्यं ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षन्तभीदयज्वनो भुवत् ॥ १८ ॥

असत् । अचं । सुवीर्यं । उत । त्वत् । आश्रुऽश्रम्यं ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १८ ॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति अचास्मिन्यजमाने सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमसत् । भवत्येव । उतापि चाश्रम्यमाणमनाश्रमसंघयुक्तं त्वत्तद्वनादिकं तस्मिन्यजमाने भवति । देवानां मनो यो ज्ञो हविर्भिर्यष्टुमिच्छति यदा पूजयितुमिच्छति स ज्ञोऽयज्वनः सर्वानभिभवत्येव ॥ ॥ ४० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽस्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ प्र कृतानीति त्रिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तं । तत्रेयमनुक्रमणिका । प्र कृतानि त्रिंशन्नेधातिथिरिति । काखो मेधातिथिर्चर्षिः । परं गायत्रं प्राग्वत्समेतिरिति परिभाषया गायत्री कंदः । अनादेशपरिभाषयेद्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवक्ष्ये गायत्रतुषाश्रीतावेतसूक्तं । तथैव पंचमारण्यके श्रौतकेन सूचितं । प्र कृतान्यृजीषिण आ घा ये अपिमिधति । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये भेषावर्णशस्त्रे प्र कृतानीति तुषोऽनुरूपः । सूचितं च । प्र व इन्द्राय मादन् प्र कृतान्यृजीषिणः । आ० ६. ४. इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे प्रति श्रुतायेत्याद्याः पंचदशर्चः । सूच्यते हि । प्रति श्रुताय यो धृषदिति पंचदश । आ० ६. ४. इति ॥ दृशनेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकवादे पत्नीयजमानस्थाने प्रति श्रुतायेति तुषः । सूचितं च । प्रति श्रुताय यो धृषदिति तुषो । आ० ८. १२. इति ॥ अहीनांतर्गतस्यातिरात्रस्य प्रथमे पर्याये होतुः पत्न्य इदुप गायतेत्यनुरूपः ॥

प्र कृतान्यृजीषिणः कखा इंद्रस्य गार्थया । मदे सोमस्य वोचत ॥ १ ॥

प्र । कृतानि । ऋजीषिणः । कखाः । इंद्रस्य । गार्थया । मदे । सोमस्य । वोचत ॥ १ ॥

हे कखाः ऋजीषिण ऋजीषवतः सोमस्य कृतानि कर्माणींद्रस्य गार्थयंद्रस्य वाचा मदेऽस्य मदे संजाते सति प्र वोचत । प्रब्रूत ॥

यः सुर्विंदमनर्शनिं पिप्पुं दासमहीश्रुवं । वधीदुपो रिणन्नपः ॥ २ ॥

यः । सुर्विंद । अनर्शनिं । पिप्पुं । दासं । अहीश्रुवं । वधीत् । उपो । रिणन् । अन्नपः ॥ २ ॥

य इंद्र उय उन्नूर्ध्वेक्ष्यस्त्री वा सोऽप उदकानि रिणन् प्रेरयन् सुर्विंदनामकं शत्रुमनर्शनिमनर्शनिनामकं पिप्पुं पिप्पुनामकं च दासं वाहीश्रुवं च शत्रुं वधीत् । अवधीत् । वधान ॥

न्यर्बुदस्य विष्टपं वर्ष्मीणं बृहतस्तिर । कृषे तदिद्र पौंस्यं ॥३॥

नि । अर्बुदस्य । विष्टपं । वर्ष्मीणं । बृहतः । तिर । कृषे । तत् । इद्र । पौंस्यं ॥३॥

हे इद्र बृहतो महतोऽर्बुदस्य मेघस्य वर्ष्मीणमुदकस्य वारकं विष्टपं स्थानं नि तिर । विध्य । तत्प्रसिद्धं पौंस्यं व्रतं च कृषे । जुष ॥

प्रति श्रुताय वो धृषक्षूर्णाशं न गिरेरधि । हुवे सुशिप्रमृतये ॥४॥

प्रति । श्रुताय । वः । धृषत् । तूर्णाशं । न । गिरेः । अधि । हुवे । सुऽशिप्रं । ऊतये ॥४॥

हे स्तोतारः वो युष्माकं श्रुताय स्तुतीनां श्रवणाय रक्षणाय च धृषच्छूर्णं धृषतं सुशिप्रं सुहृनुमिद्रं प्रति ऊवि । ह्रयामि । तूर्णाशं न यथा घर्मेऽभितप्तः पुमांस्तूर्णाशमुदकं । तथा च यास्कः । तूर्णाशमुदकं भवति तूर्णमनुते । नि० ५. १६. इति । गिरेरधि मेघं प्रति ह्रयति । पर्वतो गिरिरिति मेघनामसु पाठात् । तद्वदित्यर्थः ॥

स गोरश्वस्य वि व्रजं मंदानः सोम्येभ्यः । पुरं न शूर दर्षसि ॥५॥

सः । गोः । अश्वस्य । वि । व्रजं । मंदानः । सोम्येभ्यः । पुरं । न । शूर । दर्षसि ॥५॥

हे शूरेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं मंदानो मोदमानो गोरश्वस्य च व्रजं निवासस्थानं सोम्येभ्यः सोमार्हेभ्यः पुरं न शत्रूणां नगरमिव वि दर्षसि । विवृतद्वारं करोषि ॥ ॥५॥

यदि मे रारणः सुत उक्थे वा दधसे चनः । आरादुप स्वधा गहि ॥६॥

यदि । मे । रारणः । सुते । उक्थे । वा । दधसे । चनः । आरात् । उप । स्वधा । आ । गहि ॥६॥

• हे इद्र मे मम सुतेऽभिपुते सोम उक्थे स्तोत्रे वा यदि रारणः रमसे चनोऽन्नं यदि च दधसे मह्यं प्रयच्छसि तर्ह्याराहूरात् स्वधाज्ञेनोपा गहि । उपागच्छ ॥

वयं घा ते अपि षसि स्तोतार इद्र गिर्वणः । त्वं नो जिव् सोमपाः ॥७॥

वयं । घा । ते । अपि । स्मसि । स्तोतारः । इद्र । गिर्वणः । त्वं । न । जिव् । सोमऽपाः ॥७॥

हे गिर्वणो गोर्मिर्वणजीयेंद्र ते तवापि वयं च वयं खनु स्तोतारः स्मसि । भवामः । हे सोमपाः सोमस्य पातरिद्र त्वं नोऽस्माज्जिव् । प्रीणयसि ॥

उत नः पितुमा भर संरराणो अविक्षितं । मघवभूरि ते वसु ॥८॥

उत । नः । पितुं । आ । भर । संऽरराणः । अविऽक्षितं । मघऽवन् । भूरि । ते । वसु ॥८॥

उतापि च हे मघवन् संरराणः संरममाणस्त्वमविक्षितमविषोणं पितुमन्नं । पृषः पितुरित्यत्र नामसु पाठात् । नोऽस्माभ्यमा भर । आहर । ते तव वसु धनं भूर्यधिकं हि ॥

उत नो गोर्मतस्कृधि हिरण्यवतो अश्विनः । इकाभिः सं रभेमहि ॥९॥

उत । नः । गोऽर्मतः । कृधि । हिरण्यऽवतः । अश्विनः । इकाभिः । सं । रभेमहि ॥९॥

उतापि च हे इद्र नोऽस्मात् गोर्मतो गोमिनः कृधि । जुष । अश्विनोऽश्वयुक्ताम् कृधि । हिरण्यवतो धनवतश्च कृधि । इकाभिरैव सं रभेमहि । वयं संरन्त्या मयेन ॥

वृबदुक्थं हवामहे सृप्रकरस्त्रमृतये । साधु कृण्वंतमवसे ॥ १० ॥

वृबत्ऽउक्थं । हवामहे । सृप्रऽकरस्त्रं । जृतये । साधु । कृण्वंतं । अवसे ॥ १० ॥

उतये लोकस्य रक्षणाय सृप्रकरस्त्रं प्रकृतवाङ् । करस्त्रौ बाह्व कर्मणां प्रजातारौ । नि० ६. १७. इति यास्कवचनात् । अवसे लोकस्य पालनाय साधु कृण्वंतं साधु कुर्वंतं वृबदुक्थं महदुक्थमिंद्रं हवामहे । इयामः । तथा च यास्कः । वृबदुक्थो महदुक्थो वक्तव्यमस्या उक्थं । नि० ६. ४. इति ॥ ॥ २ ॥

यः संस्थे चिच्छतक्रतुरादीं कृणोति वृचहा । जरितृभ्यः पुरुवसुः ॥ ११ ॥

यः । संऽस्थे । चित् । शतऽक्रतुः । आत् । ई । कृणोति । वृचऽहा । जरितृऽभ्यः । पुरुऽवसुः ॥ ११ ॥

यः प्रसिद्ध इंद्रः संस्थे संयामे शतक्रतुर्बहुकर्मो भवति अपि चाद्वन्तरमीमिदं शत्रुवधादिकं कृणोति करोति चिदेव अयमिंद्रो वृचहा शत्रूणां हंता भवति । किंच जरितृभ्यः स्त्रोतृणामर्थे पुरुवसुर्बहुधनो भवति । न स्वार्थमित्यर्थः ॥

स नः शक्रश्चिदा शक्रहानवौ अंतराभरः । इंद्रो विश्वाभिरूतिभिः ॥ १२ ॥

सः । नः । शक्रः । चित् । आ । शक्रत् । दानेऽवान् । अंतरऽआभरः । इंद्रः । विश्वाभिः । जतिऽभिः ॥ १२ ॥

शक्रः शक्तः स इंद्रो नक्षिदस्मानप्या शकत् । शक्तान् करोतु । अपि चिंद्रो दानवान् विश्वाभिः सर्वैरूतिभिः शक्रैरंतराभरोऽंतराहरश्चिद्राणामापुरकः । चिद्रापिधायीत्यर्थः ॥

यो रायोऽवनिर्महान्सुपारः सुन्वतः सखा । तमिंद्रमभि गायत ॥ १३ ॥

यः । रायः । अवनिः । महान् । सुऽपारः । सुन्वतः । सखा । तं । इंद्रं । अभि । गायत् ॥ १३ ॥

य इंद्रो रायो धनस्त्रावतिः पालको महान् सर्वोत्तमः सुपारः शोभनपारण्यश्च भवति । यश्च सुन्वतः सोमाभिवर्धं कुर्वतो यजमानस्य सखा प्रियो भवति । तमिंद्रमभि गायत । अभिष्टुत ॥

आयंतारं महि स्थिरं पृतनासु अवोजितं । भूरेरीशानमोजसा ॥ १४ ॥

आऽयंतारं । महि । स्थिरं । पृतनासु । अवऽजितं । भूरैः । ईशानं । ओजसा ॥ १४ ॥

आयंतारमागतारं महि महान्तं पृतनासु संयामेषु स्थिरमचलं अवोजितं अवसो जेतारमोजसा वक्ष्येन भूरैर्बहोर्धनस्त्रेशानमीश्वरमभिगायत ॥

नकिरस्य शचीनां नियन्ता सूनृतानां । नकिर्वक्ता न दादिति ॥ १५ ॥

नकिः । अस्य । शचीनां । निऽयन्ता । सूनृतानां । नकिः । वक्ता । न । दात् । इति ॥ १५ ॥

अक्षेन्द्रस्य सूनृतानां शोभनानां शचीनां कर्मणां । धीः शचीति कर्मणामसु पाठात् । नकिर्वं कश्चिन्नियन्ता नियामकः । अयमिंद्रो न दादिति न प्रयच्छतीति नकिर्वक्ता न कश्चिद्वदति । किंतु सर्वोऽपि जनोऽयं प्रदातिष्वेव शचीतीत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

न नूनं ब्रह्मणामृणं प्राशूनामस्ति सुन्वतां । न सोमो अग्रता पपे ॥ १६ ॥

न । नूनं । ब्रह्मणां । अशूनां । अस्ति । सुन्वतां । न । सोमः । अग्रता । पपे ॥ १६ ॥

प्राशूनां । ये सोमं प्राश्रुवन्ति ते प्राश्रवः । तेषां सोमं सुन्वतां ब्रह्मणां ब्राह्मणानामृणं देवर्णं न नूनमस्ति । न खलु विद्यते । तथा च श्रूयते । एष वा अनृणो यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारिवासी । तै० सं० ६. ३. १०. ५. । इति । किंचाग्रताविस्तीर्णधनेन सोमो न पपे । न पीयते । प्रभूतधनेनैव सोमः पीयत इत्यर्थः ॥

पन्य इदुप गायत पन्य उक्थानि शंसत । ब्रह्मा कृणोत पन्य इत् ॥ १७ ॥

पन्ये । इत् । उप । गायत । पन्ये । उक्थानि । शंसत । ब्रह्म । कृणोत । पन्ये । इत् ॥ १७ ॥

हे उपगतारः पन्य इत् सुत्य एवेन्द्र उप गायत । उपगानं कुरुत । किंच पन्य एवेन्द्र उक्थानि सोचाणि शंसत । हे सोतार इति शेषः । पन्य इत् सुत्य एवेन्द्रे ब्रह्माख्यानानि सोचाणि कृणोत । कुरुत ॥

पन्य आ दर्दिरच्छता सहस्रा वाज्यवृतः । इंद्रो यो यज्वनो वृधः ॥ १८ ॥

पन्यः । आ । दर्दिरत् । शता । सहस्रा । वाजी । अश्वतः । इन्द्रः । यः । यज्वनः । वृधः ॥ १८ ॥

यो वाजी बलवाञ्छता वीराणां शतानि सहस्रा सहस्राणि च दर्दिरत् अभिमुख्येन दारयति सोऽयमिन्द्रः शत्रुभिरवृतः पन्यः सुखो भवति । यज्वनो विधिनिष्ठवतो यजमानस्य वृधो वर्धयिता च भवति ॥

वि षू चर स्वधा अनु कृष्टीनामन्वाहुवः । इन्द्र पिब सुतानां ॥ १९ ॥

वि । सु । चर । स्वधाः । अनु । कृष्टीनां । अनु । आऽहुवः । इन्द्र । पिब । सुतानां ॥ १९ ॥

हे इन्द्र आज्ञव आज्ञातव्यस्त्वं कृष्टीनां मनुष्याणां स्वधा हवींश्च सु सुष्ठु वि चर । द्वितीयोऽनु पूरणः । सुतानामभिषुतान् सोमांश्च पिब ॥

पिब स्वधैनवानामुत यस्तुग्ये सचा । उतायमिन्द्र यस्तव ॥ २० ॥

पिब । स्वधैनवानां । उत । यः । तुग्ये । सचा । उत । अयं । इन्द्र । यः । तव ॥ २० ॥

हे इन्द्र स्वधैनवानां स्वधैनवान् स्वभूतपयसो धेनोः संबन्धिनः सोमान् । धेन्वा क्रीतानित्यर्थः । तथा च श्रूयते । धेन्वा क्रीणातीति । उतापि च यः सोमस्तुग्य उदके । तुसं तुग्यमित्युदकनामसु पाठात् । सचा संकष्टः तमपि सोमं पिब । उतापि च यः सोमस्तव स्वदीयत्वामुद्दिश्य गृहीतः सोऽयं त्वया पातव्य इति शेषः ॥ ॥ ४ ॥

अतीहि मन्युषाविणं सुषुवांसमुपारणे । इमं रातं सुतं पिब ॥ २१ ॥

अति । इहि । मन्युऽसाविनं । सुषुऽवांसं । उपऽअरणे । इमं । रातं । सुतं । पिब ॥ २१ ॥

हे इन्द्र मन्युषाविणं क्रोधिन सोमं सुन्वतमतीहि । अतिगच्छ । तद्योपारणे । ब्राह्मणा उपेत्य यस्मिन्देशे न रमन्ति स उपारणः । तस्मिन्देशे सुषुवांसं सुन्वतमतीहि । इमं रातं ब्राह्मणोपद्रवरहिते देशेऽस्माभिर्देवतमिमं सुतं सोमं पिब ॥

इहि तिस्रः परावतं इहि पंच जनां अति । धेना इन्द्रावचाकशत् ॥ २२ ॥

इहि । तिस्रः । पराऽवतः । इहि । पंच । जनान् । अति । धेनाः । इन्द्र । अवऽचाकशत् ॥ २२ ॥

हे इंद्र धेना अक्षदीयाः सुतीरवचाकशयोऽपस्नात् स त्वं परावतो दूरात् । अरे परावत इति दूरनामसु पाठात् । तिस्रोऽयपुष्टपार्श्वदिश इहि । गच्छ । अनेनायतः पृष्ठतः पार्श्वतश्चेंद्रस्वागमनमाशक्षि । अपि च पंच जगान् मनुष्यामतीहि । अतिगच्छ । यद्वा । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि च पंच जनाः । तामतीहीत्वर्थः । तथा च यास्कः । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्थिक् चत्वारो वर्णा निषादः पंचम इत्थीपमन्यवः । नि० ३. ८. इति ॥

सूर्यो रश्मिं यथा सृजा त्वा यच्छंतु मे गिरः । निम्नमापो न सध्र्यक् ॥ २३ ॥

सूर्यः । रश्मिं । यथा । सृज । आ । त्वा । यच्छंतु । मे । गिरः । निम्नं । आपः । न । सध्र्यक् ॥ २३ ॥

हे इंद्र सूर्यो यथा रश्मिं रश्मीन्किरणानश्चप्रयहान्वा विखजति तथा मह्यं धनं विखज । अपि च मे मदीया गिरः सुतयः सध्र्यक् सह त्वामा यच्छंतु । निम्नमापो न । यथा निम्नदेशमापः सह परिगृह्णति तद्वदित्यर्थः ॥

अध्वर्यवा तु हि षिंच सोमं वीराय शिप्रिणे । भरा सुतस्य पीतये ॥ २४ ॥

अध्वर्यो इति । आ । तु । हि । सिंच । सोमं । वीराय । शिप्रिणे । भरा । सुतस्य । पीतये ॥ २४ ॥

हे अध्वर्यवः शिप्रिणे हनुमते वीराय गुराथेंद्राय सोमं तु हि शिप्रमेवा सिंच । सुतस्य सुतं सोमं पीतये पाणाय च भर । आहर च ॥

य उन्नः फलिगं भिनन्यक्सिंधूरवासृजत् । यो गोषु पक्कं धारयत् ॥ २५ ॥

यः । उन्नः । फलिऽगं । भिनत् । न्यक् । सिंधून् । अवाऽसृजत् । यः । गोषु । पक्कं ।

धारयत् ॥ २५ ॥

य उन्न उदकार्थं फलिगं मेघं । रेतः फलिग इति मेघनामसु पाठात् । भिनत् अभिनत् । सिंधूनपक्षान्-
रिषाण्यगर्वागवाखजत् । यश्च गोषु पक्कं पयो धारयत् आधारयत् । स इंद्र इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

अहन्वृचमृचीषम और्णवाभमहीश्रुवं । हिमेनाविध्यद्वुदं ॥ २६ ॥

अहन् । वृचं । अमृचीषमः । और्णवाभं । अहीश्रुवं । हिमेन । अविध्यत् । अबुदं ॥ २६ ॥

अमृचीषमश्चचा दीप्या सम इंद्रो वृचं वृचनामकं शत्रुमहन् । अघान । तथीर्णवामभीर्णवामनामकमही-
श्रुवमहीश्रुवनामकं च शत्रुमहन् । तथा हिमेन तुषारिणोदकेन वारुदं मेघमविध्यत् ॥

प्र व उयाय निष्टुरेऽषाह्वाय प्रसक्षिणे । देवत्तं ब्रह्म गायत ॥ २७ ॥

प्र । वः । उयाय । निऽतुरे । अषाह्वाय । प्रऽसक्षिणे । देवत्तं । ब्रह्म । गायत ॥ २७ ॥

हे उन्नातारः वो यूयमुयायोन्नूनाय निष्टुरे शत्रुमिहरतेऽषाह्वाय शत्रूनामभिभविते प्रसक्षिते प्रसहज-
शीकथेंद्राय देवत्तं देवप्रसादनन्त्रं ब्रह्म सोमं प्र गायत ॥

यो विश्वान्यभि व्रता सोमस्य मदे अंधसः । इंद्रो देवेषु चेतति ॥ २८ ॥

यः । विश्वानि । अभि । व्रता । सोमस्य । मदे । अंधसः । इंद्रः । देवेषु । चेतति ॥ २८ ॥

अंधसोऽवमानश्च सोमस्य मदे संजाति विश्वानि सर्वाणि व्रता व्रतानि कर्माणि च इंद्रो देवेष्वभि चेतति
आपयति तस्मा इंद्राय देवत्तं ब्रह्म गायतेत्यर्थः ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोऽह्नामभि प्रयो हितं ॥ २९ ॥

इह । त्या । सधमाद्या । हरी इति । हिरण्यकेश्या । वोऽह्नां । अभि । प्रयः । हितं ॥ २९ ॥

इह यज्ञे त्या ती प्रसिद्धी सधमाद्या सह मायंती हिरण्यकेश्या हिरण्यकेश्वी हरी अश्वी हितं हितकरं प्रयः सोमरूपमन्नमभ्यभिषिञ्च्य वोऽह्नां । इन्द्रं वहतां । प्रापयतामिति ॥

अर्वाचं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥ ३० ॥

अर्वाचं । त्वा । पुरुऽस्तुत । प्रियमेधस्तुता । हरी इति । सोमपेयाय । वक्षतः ॥ ३० ॥

हे पुरुष्टुतं त्वा त्वां प्रियमेधस्तुता हरी अश्वी सोमपेयाय सोमपानायावाचमन्नादभिमुखं वक्षतः । वक्षतः ॥ ३० ॥

वयं घ त्वेत्थिकोनविंशत्युचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेधातिथेरायं बृहतीच्छं दक्षं । षोडशाद्यास्तिस्रो गायत्र्य एकोनविंशत्युष्टुप । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । वयं धीकोना मेधातिथिर्बाहृतं चिगायत्र्यनुष्टुतं-मिति ॥ महाव्रते निष्केवक्ष्ये बार्हततृषाशीतावादितः पंचदशर्चः । तथैव पंचमारण्यके श्रौतकेन सूत्र्यते । वयं घ त्वा सुतावंत इति पंचदश मो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिश्च वयं घ त्वेति तृचो विकल्पिकः सोचियः । तथा च सूचं । वयं घ त्वा सुतावंतः क ई वेदं सुते सचा । आ० ७. ४. इति ॥ स्वरसान्ध्यमेव तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । वयं घ त्वा सुतावंत इति तिस्रो बृहत्यः । आ० ८. ५. इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे क ई वेदेति विकल्पिकोऽनुरूपः । सूचसुक्तमेव ॥

वयं य त्वा सुतावंत आपो न वृक्तबर्हिषः ।

पविचस्य प्रसवणेषु वृचहन्परि स्तोतारं आसते ॥ १ ॥

वयं । य । त्वा । सुतऽवंतः । आपः । न । वृक्तऽबर्हिषः ।

पविचस्य । प्रऽसवणेषु । वृचऽहन् । परि । स्तोतारः । आसते ॥ १ ॥

हे वृचहन्ति त्वा त्वां वयं घ वयं खलु सुतवंतः सोममभिषुतवंत आपो नाप इव प्रवणमभिगच्छामः । पविचस्य सोमानां प्रसवणेषु वृक्तबर्हिषः स्तोतारं त्वां पथुपासते ॥

स्वरंति त्वा सुते नरो वसो निरेक उक्थिनः ।

कदा सुतं तृषाण ओक आ गम इन्द्र स्वष्टीव वंसगः ॥ २ ॥

स्वरंति । त्वा । सुते । नरः । वसो इति । निरेके । उक्थिनः ।

कदा । सुतं । तृषाणः । ओकः । आ । गमः । इन्द्र । स्वष्टीऽइव । वंसगः ॥ २ ॥

हे वसो वासयितरिन्द्र त्वा त्वां सुतेऽभिषुते सोमे निरेके निर्गमन उक्थिनो नरो नेतारः स्वरंति । शब्दीयन्ति । अपि चिन्द्रः सुतं सोमं प्रति तृषाणलृषण स्वष्टीव स्वभूतशब्द इव वंसगो वननीयगमनो वृषभः शब्दं कुर्वन् कदीकः स्नानमागमत् ॥

कलेभिर्धृष्णावा धृतवाजं दधि सहस्रिणं ।

पिशंगरूपं मघवन्विचर्षणे मधू गोमैतमीमहे ॥ ३ ॥

कर्वेभिः । धृष्णो इति । आ । धृषत् । वाजं । दधि । सहस्रिणं ।
पिशंगं रूपं । मघऽवन् । विऽचर्षणे । मस्य । गोऽमंतं । ईमहे ॥ ३ ॥

हे धृष्णो धर्षकेन्द्र कर्वेभिः कण्ठागुहिभ्यः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं वाजमा दधि ।
देहि । हे मघवन्धनवन् विचर्षणे विद्रष्टरिद्र धृषद्वृष्टं पिशंगरूपं गोमंतं च वाजं मनु ग्रीष्ममीमहे । याचामहे ।
त्वामिति शेषः ॥

पाहि गायांधसो मद् इन्द्राय मेध्यातिथे ।
यः संमिच्छो हयोर्यः सुते सचा वजी रथो हिरण्ययः ॥ ४ ॥
पाहि । गायं । अंधसः । मदे । इन्द्राय । मेध्यऽअतिथे ।
यः । संऽमिच्छः । हयोर्यः । यः । सुते । सचा । वजी । रथः । हिरण्ययः ॥ ४ ॥

हे मेध्यातिथे पाहि । सोमं पिब । अंधसः पीतस्व सोमस्व मदे तस्मा इन्द्राय गाय । सोमं पठ च । य
इन्द्रो हयोरश्चयोः संमिच्छः स्वरथे संमिच्छयिता । यश्च सुते सोमे सचा सहायः । य इन्द्रो वजी । यस्व रथो
हिरण्ययो हिरण्यमयः ॥

यः सुषव्यः सुदक्षिण इनो यः सुक्रतुर्गृणे ।
य आकरः सहस्रा यः शतामघ इन्द्रो यः पूर्भिदारितः ॥ ५ ॥
यः । सुऽसव्यः । सुऽदक्षिणः । इनः । यः । सुऽक्रतुः । गृणे ।
यः । आऽकरः । सहस्रा । यः । शतऽमघः । इन्द्रः । यः । पूऽभित् । आऽरितः ॥ ५ ॥

यः सुषव्यः शोभनसव्यहस्तः । यश्च सुदक्षिणः । यस्तेन ईश्वरः । नियुत्वानिज इतीश्वरनामसु पाठात् ।
यश्चापि सुक्रतुः सुप्रज्ञः । सहस्रा सहस्राणां वज्रणां यश्चाकरः कर्ता । यश्चापि शतमघो वज्रधनः । यश्च
पूर्भिद् पुरां भेत्ता । यश्चारितः प्रवृत्तः सोमान् । तथा च यास्कः । य आरितः कर्मणि कर्मणि स्त्रिः प्रवृत्तः
सोमान् । नि० ५. १५. । इति । य इन्द्रो गृणे । अस्माभिः सूयते च ॥ ७ ॥

यो धृषिति योऽवृत्तो यो अस्ति इमश्रुषु श्रितः ।
विभूतश्च्यवनः पुरुष्टुतः क्रत्वा गौरिव शाकिनः ॥ ६ ॥
यः । धृषितः । यः । अवृत्तः । यः । अस्ति । इमश्रुषु । श्रितः ।
विभूतऽद्युक्षः । च्यवनः । पुरुऽस्तुतः । क्रत्वा । गौऽइव । शाकिनः ॥ ६ ॥

यो धृषितः शत्रूणां धर्षयिता । यश्चावृत्तः शत्रुभिरपरिवृतः । यश्चापि इमश्रुषु युष्टेयु । अयः अयंत्वक्षितिति
कुत्पत्तिः इमश्रु युष्टमिति बुद्धा वदन्ति । श्रितोऽस्ति भवति । यश्चापि विभूतश्च्यवनः प्रभूतधनः । यश्च च्यवनः
सोमानां च्यवयिता । यश्चापि पुरुष्टुतो वज्रस्तुतः । स इन्द्रः क्रत्वा कर्मणा शाकिनः शत्रून् यजमानान्
गौरिव यथा गौः पयसो दोग्ध्री तथा कामानां दोग्धा भवति ॥

क ईं वेद सुते सचा पिबेत कवयो दधे ।
अयं यः पुरो विभिनत्योजसा मंदानः शिष्यंधसः ॥ ७ ॥

कः । ई । वेद । सुते । सचा । पिबंतं । कत् । वयः । दधे ।

अयं । यः । पुरः । विऽभिन्नत्ति । ओजसा । मंदानः । शिघ्री । अंधसः ॥ ७ ॥

सुतेऽभिपुते सोमे सचर्त्विजा सह सोमं पिबंतमीमेनमिंद्रं को वेद । वेत्ति । न कोऽपि वेत्तीत्यर्थः । कत् किं वा वयोऽसं दधे । धारयति । योऽयमिंद्रः शिघ्री हनुमानंधसः सोमेन मंदानो मंदमान ओजसा बलेन पुरो विभिन्नत्ति ॥

दाना मृगो न वारणः पुरुचा चरथं दधे ।

नकिष्ठा नि यमदा सुते गमो महान् चरसि ओजसा ॥ ८ ॥

दाना । मृगः । न । वारणः । पुरुऽचा । चरथं । दधे ।

नकिः । त्वा । नि । यमत् । आ । सुते । गमः । महान् । चरसि । ओजसा ॥ ८ ॥

मृगः शत्रूणामन्विषको वारणो गजो दाना मदजलानीव पुरुचा बह्वु यज्ञेषु चरथं चरणशीलं मदं दधे । इंद्रो धारयति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र त्वा त्वां नकिर्नि यमत् । न कश्चिन्नियच्छति । सुते सोम आ गमः । आगच्छ । महान् हि त्वमोजसा बलेन सर्वतश्चरसि ॥

य उयः सन्ननिष्टुतः स्थिरो रणाय संस्कृतः ।

यदि स्तोतुर्मघवा ऋणवच्च नेंद्रो योषत्या गमत् ॥ ९ ॥

यः । उयः । सन् । अग्निऽस्तुतः । स्थिरः । रणाय । संस्कृतः ।

यदि । स्तोतुः । मघऽवा । ऋणवत् । हवं । न । इंद्रः । योषति । आ । गमत् ॥ ९ ॥

य उय उन्नयं ओजस्वी वा सन् भवसन्निष्टुतः शत्रुभिरनिस्तीर्यः स्थिरोऽक्षो रणाय युद्धाय संस्कृतः शस्त्रैरलंकृतः सोमेर्वा संस्कृतः स इंद्रो मघवा धनवान् यदि स्तोतुर्मघमाह्वानं ऋणवत् शृणोति तर्ह्यन्यथ न योषति । न गच्छति । किंत्वा गमत् । तत्रैवागच्छति ॥

॥ सत्यामेत्या वृषेदसि वृषजूतिर्नोऽवृतः ।

वृषा ह्युय ऋणिवे परावति वृषो अर्वावति श्रुतः ॥ १० ॥

सत्यं । इत्या । वृषा । इत् । असि । वृषऽजूतिः । नः । अवृतः ।

वृषा । हि । उय । ऋणिवे । पराऽवति । वृषो इति । अर्वाऽवति । श्रुतः ॥ १० ॥

हे उयोऽन्नूरेद्र त्वं सत्यमित्येत्यं वृषेत्कामानां वर्षक एवासि । वृषजूतिर्वृषभिश्चाकृतो नोऽस्माकमवृतः शत्रुभिरपरिवृतश्चासि । वृषा हि शेषक एव ऋणिवे । अयमे । परावति दूरेऽपि वृषैर्वावावति समीपेऽपि वृषा शेषक एव श्रुतः । वृषैर्वाश्रूयथाः ॥ ॥ ८ ॥

वृषणस्ते अभीशवो वृषा कशा हिरण्ययी ।

वृषा रथो मघवन्वृषणा हरी वृषा त्वं शतक्रतो ॥ ११ ॥

वृषणः । ते । अभीशवः । वृषा । कशा । हिरण्ययी ।

वृषा । रथः । मघऽवन् । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ ११ ॥

हे मघवन् ते तवामीश्वरो ररमयोऽश्वरशना वृषणो वर्षितारः । हिरण्ययी हिरण्ययी कशापि वृषा । रघोऽपि वृषा वर्षिता । हरी अश्वावपि वृषणा वृषणौ वर्षितारी । हे शतक्रतो वज्रप्रक्षिद्र त्वं च वृषा वर्षिता ॥

वृषा सोतां सुनोतु ते वृषन्वृजीपिन्ना भर ।

वृषा दधन्वे वृषणं नदीष्व तृभ्यं स्यातहरीणां ॥१२॥

वृषा । सोतां । सुनोतु । ते । वृषन् । वृजीपिन् । आ । भर ।

वृषा । दधन्वे । वृषणं । नदीषु । आ । तृभ्यं । स्यातः । हरीणां ॥१२॥

हे वृषण वर्षितरिद्र ते तव सोताभिषवकर्ता वृषा वर्षिता सन् सुनोतु । सोममभिषुणोतु । हे वृजीपिमृजु-
गमनेद्र आ भर । धनमकाभ्यमाहर । हरीणामश्वाणामाभिमुख्येन हे स्यातरिद्र तृभ्यं नदीपूदकेषु वृषणं
वर्षितारं सोमं वृषा वर्षिता दधन्वे । धारितवानभिषवार्थं ॥

एन्द्र याहि पीतये मधु शविष्ठ सोम्यं ।

नायमच्छा मघवां ऋणवन्निरो ब्रह्मोक्था च सुक्रतुः ॥१३॥

आ । इन्द्र । याहि । पीतये । मधु । शविष्ठ । सोम्यं ।

न । अयं । अच्छ । मघवा । ऋणवन् । गिरः । ब्रह्म । उक्था । च । सुक्रतुः ॥१३॥

हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र सोम्यं सोमात्मकं मध्वृतं पीतये पाणाया याहि । आगच्छ । किमर्थमागमन-
मित्यत आह । यत आगमनमन्तरेण मघवा धनवान् सुक्रतुः सुकर्मा शोभनप्रज्ञो वायमिन्द्रो गिरः सुतीर्ज्ज्ज
लोचाश्लुकथानि च नाच्छ शृणवन् नाभिमृणोति । अत आगमनमित्यर्थः ॥

वहंतु त्वा रथेष्ठामा हरयो रथयुजः ।

तिरश्चिदयं सर्वनानि वृचहन्न्येषां या शतक्रतो ॥१४॥

वहंतु । त्वा । रथेऽस्थां । आ । हरयः । रथऽयुजः ।

तिरः । चि । अयं । सर्वनानि । वृचऽहन् । अन्येषां । या । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥१४॥

हे वृचहञ्जतक्रतो वज्रप्रक्ष रथेष्ठां रथस्थामर्यमीश्वरं त्वा त्वां रथयुजो रथे युक्ता हरयोऽश्वा अश्वेषां
या यानि सवणानि संति तानि तिरस्किरस्कुर्वन्तः सवणान्वाञ्छादीयानि सवणान्वा वहंतु ॥

अस्माकमद्यांतमं स्तोमं धिष्व महामह ।

अस्माकं ते सवना संतु शंतमा मदाय शुष सोमपाः ॥१५॥

अस्माकं । अद्य । अंतमं । स्तोमं । धिष्व । महाऽमह ।

अस्माकं । ते । सवना । संतु । शंतमा । मदाय । शुष । सोमऽपाः ॥१५॥

हे महामह महतामपि महन् महापुत्र वाद्यांतमन्तिकतममस्माकं भेषातिवीणां स्तोमं धिष्व । धारय ।
हे शुष दीप्त सोमपाः सोमस्य पातरिद्र ते तव मदाय महार्थं सवना सवणान्वाञ्छाकं शंतमा शंतनानि
संतु । भवंतु ॥ ॥९॥

नहि षस्त्व नो मम शास्त्रे अन्यस्य रण्यति । यो अस्मान्वीर आनयत् ॥ १६ ॥
नहि । सः । तव । नो इति । मम । शास्त्रे । अन्यस्य । रण्यति । यः । अस्मान् । वीरः ।
आ । आनयत् ॥ १६ ॥

यो वीरः मुरोऽस्मानायत् स इन्द्रस्य शास्त्रे शासने नहि रण्यति । न रमते । ममापि शास्त्रे शासने नो रण्यति । अन्यस्यापि शासने न रण्यति । किंतु रण्य एव रमत इत्यर्थः ॥

इंद्रश्चिह्ना तदब्रवीत्स्त्रिया अशास्यं मनः । उतो अहं क्रतुं रघुं ॥ १७ ॥
इंद्रः । चित् । घ । तत् । अब्रवीत् । स्त्रियाः । अशास्यं । मनः । उतो इति । अहं ।
क्रतुं । रघुं ॥ १७ ॥

यो मेधातिथेर्धनप्रदाता ज्ञायोगिरासंगः स पुमान् भूत्वा स्वयम्भवत् । तदा यदिन्द्र उवाच तदिदमाह । तथा चाङ्गः । ज्ञायोगिश्चासंगो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत् स मेधातिथये दानं दत्तेति । इंद्रश्चिह्नः खलु तदब्रवीत् । स्त्रिया मनश्चित्तमशास्यं पुरुषेणाशित्यं शासितुमशक्यं प्रबलत्वादिति । उतो अपि च स्त्रियाः क्रतुं प्रद्यां रघुं खलुमाह ॥

सप्तौ चिह्ना मद्व्युता मिथुना वहतो रथं । एवेद्वैर्वृष्ण उत्तरा ॥ १८ ॥
सप्तौ इति । चित् । घ । मद्व्युता । मिथुना । वहतः । रथं । एव । इत् । धूः । वृष्णः ।
उत्तरा ॥ १८ ॥

सप्तौ चिह्नद्वयस्याश्वावपि खलु मद्व्युता सोमं प्रति गंताराविंद्रस्त्रीव रथं मिथुनी वहतः । एवेदेवमेव वृष्ण इंद्रस्य रथो धूस्तराश्चयोस्तरा भवति ॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर ।
मा ते कशमकी दृशन् स्त्री हि ब्रह्मा बभूविष्य ॥ १९ ॥
अधः । पश्यस्व । मा । उपरि । संतरां । पादकौ । हर ।
मा । ते । कशमकी । दृशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविष्य ॥ १९ ॥

एवमंतरिक्षाद्गच्छन्त्यस्य इंद्रः स्त्रियं संतं स्वस्मात्पुंस्वमिच्छंतं ज्ञायोगिं यदुवाच तदाह । ते ज्ञायोगे त्वं स्त्री सत्वधः पश्यस्व । एव स्त्रीणां धर्मः । उपरि मा पश्यस्व । उपरिदर्शनं स्त्रीणां धर्मो न भवति हि । पादकौ पादावपि संतरां संक्षिप्तौ यथा भवतस्तथा हर । यथा पुरुषो विस्त्रिष्टपादनिधानो भवति तथा त्वया स्त्रिया न कर्तव्यमित्यर्थः । अपि च ते कशमकी । कशस्य मशस्य कशमकी । कशतिराहननकर्मा । कशस्यैवापुमि चने मा दृशन् । पुरुषा न पश्यन्तु । तयोर्दर्शनं वाससः सुहु परिधानेन भवति । अतः सुहु वाससा परिधानं कुरु । स्त्रियो ह्या गुल्फादभिसंबीता भवन्तीत्यर्थः । हि यस्मात्कारणाद्ब्रह्मा खलु स्त्री बभूविष्य ॥ १९ ॥

एंद्र याहीकुटादृश्यं चतुर्थं सूतं काव्यस्य नीपातिधिरार्वमानुहुमं । योऽब्रह्मावाक्षिजो वायव्यः । वसुरोचिषोऽभिरुचोऽसहस्रसंख्याका आ यदिन्द्रश्चेत्यादीनां तासां तिरुखानुवयः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रमसं । एंद्र याहिं ब्रूना नीपातिधिरानुहुमं तुचोऽस्यो वायव्यसं सहस्रं वसुरोचिषोऽभिरुचोऽपञ्चमिति । विभिषोकी त्रैविध्यः ॥

ए॒न्द्र या॒हि॒ हरि॒भिरु॒प॒ क॒ण्व॑स्य सु॒ष्टुतिं॑ ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥ १ ॥

आ । इ॒न्द्र । या॒हि॒ । हरि॑ऽभिः । उ॒प॒ । क॒ण्व॑स्य । सु॒ऽस्तुतिं॑ ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वाव॑सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥ १ ॥

हे इन्द्र कण्वस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं हरिभिरुपैव याहि । दिवो ब्रह्मलोकं । द्वितीयार्धे षष्ठी । अमुष्या-
मुष्मिन्निन्द्रे शासतः शासति ॥ विभक्तिव्याख्यः ॥ तच्च वयं सुखमाकरोहे । हे दिवावसो दीप्तहविर्निन्द्र दिवं
स्वर्गं यय । ययं गच्छत । बज्रवचनं पूजार्थं । यदा । हे दिवावसो दिवो ब्रह्मलोकममुष्यामुं लोकं शासनं
कुर्वतो ययं दिवं स्वर्गं यय । गच्छत । अत्र बज्रवचनं पूजार्थमित्यर्थः ॥

आ त्वा॒ यावा॑ वद॒न्नि॒ह सो॒मी घोषे॑ण यच्छतु ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥ २ ॥

आ । त्वा॒ । यावा॑ । वद॒न् । इ॒ह । सो॒मी । घोषे॑ण । यच्छ॒तु ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वाव॑सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यस्मि यावा सोमाभिषवपाषाणः सोमी सोमवान् वदच्छब्दं कुर्वन् घोषेण ध्वनिना
सहा यच्छतु । सिद्धमन्यत् ॥

अ॒त्रा वि॒ ने॒मिरे॑षा॒मुरां॑ न धू॒नुते॑ वृ॒कः ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥ ३ ॥

अ॒त्र । वि॒ । ने॒मिः । ए॒षां । उ॒रां । न । धू॒नुते॑ । वृ॒कः ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वाव॑सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥ ३ ॥

अत्रास्मिन्नेषामभिषवपाषाणां नेमिः सोमलता वि धूनुते । विशेषेण कंपयति । उरां नेषीं वृको न
वृक इव । सिद्धमन्यत् ॥

आ त्वा॒ क॒णा इ॒हाव॑से॒ हव॑न्ते॒ वाज॑सातये ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥ ४ ॥

आ । त्वा॒ । क॒णाः । इ॒ह । अ॒व॑से । ह॒व॑न्ते । वाज॑ऽसातये ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वाव॑सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यस्मि कणा अवसे रक्षणाय वाजसातयेऽस्त्रं प्राप्स्यर्थं वा हवन्ते । आनिमुञ्च्येन
ह्वयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

द॒र्धामि॑ ते सु॒तानां॑ वृ॒ष्णे न॒ पूर्वे॑पाय्यं ।

दि॒वो अ॒मुष्य॑ शा॒सतो॑ दि॒वँ य॒य दि॒वाव॑सो ॥ ५ ॥

द॒र्धामि॑ । ते॒ । सु॒तानां॑ । वृ॒ष्णे । न । पूर्वे॑ऽपाय्यं ।

दि॒वः । अ॒मुष्य॑ । शा॒सतः॑ । दि॒वँ । य॒य । दि॒वाव॑सो॒ इति॑ दि॒वाऽव॑सो ॥ ५ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं सुतानां । द्वितीयार्थे षष्ठी । सुतान् सोमान् दधामि । प्रयच्छामि । वृष्णे न यथा वायवे
पूर्वपाश्वं यज्ञमुखे मेयं प्रयच्छति तद्वदहं प्रयच्छामीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥ ११॥

स्मत्पुंरंधिर्न आ गंहि विश्वतोधीर्न ऊतये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ६॥

स्मत्पुंरंधिः । नः । आ । गंहि । विश्वतःऽधीः । नः । ऊतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ६॥

हे इंद्र स्मत्पुंरंधिः स्वर्गकुटुंबी नोऽस्मान्ना गंहि । तथा विश्वतोधीः सर्वजगतो धारकस्त्वं नोऽस्माकमुत्तये
रक्षणाया गंहि । आगच्छ ॥

आ नो याहि महेमते सहस्रोते शतामघ ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ७॥

आ । नः । याहि । महेऽमते । सहस्रऽऊते । शतऽमघ ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ७॥

हे महेमते महाबुद्धे सहस्रोते सहस्ररक्षण शतामघ बज्रधर्मेन्द्र त्वं नोऽस्मान्ना याहि । आगच्छ ।
सिद्धमन्यत् ॥

आ त्वा होता मनुर्हितो देवचा वक्षदीद्व्यः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ८॥

आ । त्वा । होता । मनुःऽहितः । देवऽचा । वक्षत् । ईद्व्यः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ८॥

हे इंद्र त्वा त्वां देवचा देवानां मध्य ईद्व्यः कुलो होता देवानामाह्वातापिर्मनुर्हितो मनुष्यगृहेषु निहित
आ वक्षत् । वहतु । सिद्धमन्यत् ॥

आ त्वा मदच्युता हरी श्येनं पक्षेव वक्षतः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ९॥

आ । त्वा । मदऽच्युता । हरी इति । श्येनं । पक्षाऽईव । वक्षतः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ९॥

* हे इंद्र त्वा त्वां मदच्युता मदच्युता शत्रूणां मदस्य आवयितारो हरी चक्षो क्षेप क्षेपाब्जं पक्षिणं
पक्षेवात्मीयपक्षाविना वक्षतः । आवहता । सिद्धमन्यत् ॥

आ याद्व्यर्था आ परि स्वाहा सोमस्य पीतये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १०॥

आ । याहि । अर्यः । आ । परि । स्वाहा । सोमस्य । पीतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१०॥

हे अर्यश्चर त्वमा परि सर्वत आ याहि । आगच्छ । पीतये तव पानार्थं सोमस्य सोमं स्वाहा करोमि । सिद्धमन्यत् ॥ ॥१२॥

आ नो यात्युपश्रुत्युक्थेषु रणया इह ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥११॥

आ । नः । याहि । उपश्रुति । उक्थेषु । रणय । इह ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥११॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकमिह यज्ञ उक्थेषु शस्त्रेषु पद्ममणिषूपश्रुत्युपश्रुती समीपमा याहि । आगच्छ । अस्मान्नामय च । सिद्धमन्यत् ॥

सरूपैरा सु नो गहि संभृतिः संभृताश्वः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥१२॥

सरूपैः । आ । सु । नः । गहि । संभृतिः । संभृतऽश्वः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१२॥

हे इंद्र संभृताश्वः पुष्टाश्वस्त्वं सु संभृतिः सरूपैः समानरूपैरश्विनोऽस्माना गहि । आगच्छ । सिद्धमन्यत् ॥

आ याहि पर्वतेभ्यः समुद्रस्याधि विष्टपः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥१३॥

आ । याहि । पर्वतेभ्यः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१३॥

हे इंद्र त्वं पर्वतेभ्य आ याहि । आगच्छ । समुद्रस्यांतरिक्षस्य विष्टपो विष्टपाश्चाध्यायाहीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

आ नो गव्यान्पश्या सहस्रा ऋर ददृहि ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥१४॥

आ । नः । गव्यानि । पश्या । सहस्रा । ऋर । ददृहि ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवँ । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१४॥

हे मूर्तिर्द्र त्वं नोऽस्माभ्यं सहस्रा सहस्राणि सहस्रसंख्यानि गव्यानि मोहितानि मोक्षपाणि वाञ्छान्वयन्मौह-
तान्यश्नात्तकानि वा ददृहि । आविष्टुम् । सिद्धमन्यत् ॥

आ नः सहस्रशो भरायुतानि शतानि च ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवँ यय दिवावसो ॥१५॥

आ । नः । सहस्रऽशः । भर । अयुतानि । शतानि । च ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिव । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१५॥

हे इंद्र नोऽस्मात् सहस्रशः सहस्रधायुतानि शतानि चामीष्टानि वस्तून्वा भर । आहर । सिद्धमन्यत् ॥

आ यदिदं ददहे सहस्रं वसुरोचिषः । ओजिष्ठमश्वं पशुं ॥१६॥

आ । यत् । इंद्रः । च । ददहे इति । सहस्रं । वसुरोचिषः । ओजिष्ठं । अश्वं । पशुं ॥१६॥

वसुरोचिषो वसुदीप्तयो वयं सहस्रमस्माकं जेतेंद्रश्चोजिष्ठं बलवत्तरमश्वमश्वात्मकं पशुं च यद्यदा ददहे पारावतादाददहे । उत्तरच संबंधः ॥

य चृज्जा वातरंहसोऽरुषासो रघुष्यदः । भ्राजंते सूर्या इव ॥१७॥

ये । चृज्जाः । वातरंहसः । अरुषासः । रघुऽस्यदः । भ्राजंते । सूर्याऽइव ॥१७॥

तदा य चृज्जा चृजुगामिनो वातरंहसो वायुसदृशवेगा अरुषास आरोचमाना रघुष्यदो लघु खंदमाना अश्वाः सूर्या इव यथा सूर्यस्तथा भ्राजंते ॥

पारावतस्य रातिषु द्रवचक्रेष्वानुषु । तिष्ठं वनस्य मध्य आ ॥१८॥

पारावतस्य । रातिषु । द्रवत्ऽचक्रेषु । आनुषु । तिष्ठं । वनस्य । मध्ये । आ ॥१८॥

तेषु पारावतस्य रातिषु देवेषु द्रवचक्रेषु द्रवद्रवचक्रेष्वानुष्वेषु । तार्क्ष्य आशुरित्यश्वनामसु पाठात् । प्रतिगृहीतेषु सत्सु वनस्य मध्य आ तिष्ठमिति वसुरोचिषां सहस्रं वदति ॥ १३ ॥

अग्निनेद्रेणेति चतुर्विंशत्युचं पंचमं सूक्तं आवाश्वस्यात्रियस्वार्थं । अश्वानुक्रमणिका । अग्निना चतुर्विंशतिः आवाश्व आश्विनमीपरिष्टाज्योतिषं पंक्तिमहाबृहतीपंक्त्यंतमिति । उपरिष्टाज्योतिषकंदः चतुर्थपादस्याष्टाचरत्वात् । यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः । अनु० ९. ८. इति तल्लक्षणं । द्वाविंशी पंक्तिः । चयोविंशी महाबृहती चत्वारोऽष्टका आगतश्च महाबृहती । अनु० ९. ९. इत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । चतुर्विंशी पंक्तिः । अश्विनी देवता ॥ अश्विनोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्त्येऽग्निनेद्रेणेत्येतत्सूक्तं । सूचितं च । अग्निनेद्रेणा भात्यग्निः । आ० ९. ११. इति ॥

अग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥१॥

अग्निना । इंद्रेण । वरुणेन । विष्णुना । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥१॥

हे अश्विनाश्विनी अग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिश्च सचाभुवा सहभूताउषसा सूर्येण च सजोषसा संगती युवां सोमं पिबतं ॥

विष्वाभिर्धीभिर्भुवनेन वाजिना दिवा पृथिव्याद्रिभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥२॥

विष्वाभिः । धीभिः । भुवनेन । वाजिना । दिवा । पृथिव्या । अद्रिऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥२॥

हे वाविना बलिनावन्विनी विश्वाभिः सर्वाभिर्धीभिः प्रज्ञाभिर्मुषयेनाश्विभिरुभूतजातिभ्यं च दिवा युजोकेन च पृथिव्या चाद्रिभिश्च सचामुवा सहभूतायुषसा सूर्येण च संगती युवां सोमं पिबतं ॥

विश्वेदेवेस्त्रिभिरेकादशैरिहास्त्रिभिरुभृगुभिः सचामुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥३॥

विश्वैः । देवैः । त्रिभिः । एकादशैः । इह । अतः । त्रिभिः । मृगुभिः । सचामुवा ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥३॥

हे अश्विनी विश्वेदेवेस्त्रिभिरेकादशैस्त्रिभिरिह यज्ञैः त्रिभिरुभृगुभिश्च सचामुवा सहभूतायुषसा सूर्येण च संगती युवां सोमं पिबतं ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेधं नो वोळ्हमश्विना ॥४॥

जुषेथां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अश्व । गच्छतं ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इधं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥४॥

हे अश्विनी यज्ञं जुषेथां । शिवेथां । मे मम हवस्य हवं बोधतं । जानीतं । इह यज्ञे विश्वा सर्वाणि सवनाभ्यव गच्छतं । प्राप्तुं । इधमसं न आ वोळ्हं । प्रापयतं ॥

स्तोमं जुषेथां युवशेव कन्यनां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेधं नो वोळ्हमश्विना ॥५॥

स्तोमं । जुषेथां । युवशाऽइव । कन्यनां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अश्व । गच्छतं ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इधं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥५॥

हे अश्विनी देवौ युवामिहाश्विन्यज्ञे सोमं जुषेथां । शिवेथां । युवशेव यथा युवानो कन्यनां कन्यानामाज्ञानं शिवेति । तद्वदित्यर्थः । इह यज्ञे विश्वा विश्वाणि सवनाभ्यव गच्छतं । प्राप्तुं । सिद्धमभ्यव ॥

गिरो जुषेथामध्वरं जुषेथां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेधं नो वोळ्हमश्विना ॥६॥

गिरः । जुषेथां । अध्वरं । जुषेथां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अश्व । गच्छतं ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इधं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥६॥

हे देवावश्विनी नोऽस्माकं गिरः कुतीरुषेथां । शिवेथां । तत्राध्वरं यज्ञं च जुषेथां । इह यज्ञे विश्वाणि सवनाभ्यव गच्छतं । प्राप्तुं ॥ १४ ॥

हारिह्रवेव पतथो बनेदुष सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च चिर्वेतिर्योतमश्विना ॥७॥

हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोम । सुत । महिषाऽइव । अ । गच्छथः ।
सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । चिः । वर्तिः । यात । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनी युवां सुतमभिषुतं सोममुप पतथो हारिद्रवाविव यथा हारिद्रवौ पचिणी वना वनान्बुद-
कानि वा । वनमित्युदकनामसु पाठात् । उपपततः । तद्भदित्यर्थः । महिषाविव यथा पिपासितौ महिषावु-
दकानुपगच्छतः तथा सुतं सोममव गच्छथः । उषसा सूर्येण च संगतौ चिर्वर्तिस्त्रिर्मासं यातं च ॥

हंसाविव पतथो अध्वगाविव सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च चिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥ ८ ॥

हंसौऽइव । पतथः । अध्वगौऽइव । सोम । सुत । महिषाऽइव । अ । गच्छथः ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । चिः । वर्तिः । यात । अश्विना ॥ ८ ॥

हे अश्विनी युवां हंसाविव यथा हंसावध्वगाविव यथा च पथिकावुदकं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं
पतथः । सिद्धमन्यत् ॥

श्वेनाविव पतथो हव्यदातये सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च चिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥ ९ ॥

श्वेनौऽइव । पतथः । हव्यदातये । सोम । सुत । महिषाऽइव । अ । गच्छथः ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । चिः । वर्तिः । यात । अश्विना ॥ ९ ॥

हे अश्विनी युवां श्वेनाविव यथा श्वेनौ गगणं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं हव्यदातये यजमानार्थं
पतथः । गच्छथः । सिद्धमन्यत् ॥

पिबतं च तृप्नुतं चा च गच्छतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जे नो धत्तमश्विना ॥ १० ॥

पिबतं । च । तृप्नुतं । च । आ । च । गच्छतं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जे । नः । धत्तं । अश्विना ॥ १० ॥

हे अश्विनी युवां सोमं पिबतं च । तृप्नुतं च । तृप्तं च । पानार्थं तृप्त्यर्थं वा गच्छतं । सोमं पीत्वा तृप्ती
संती युषामन्त्रार्थं प्रजां च धत्तं । धारयतं । द्रविणं धनं च धत्तं । उषसा सूर्येण च संगतौ नोऽन्वभमूर्धं
वर्णं च धत्तं ॥

जयतं च प्र स्तुतं च प्र चावतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जे नो धत्तमश्विना ॥ ११ ॥

जयतं । च । प्र । स्तुतं । च । प्र । च । अवतं । प्रजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जे । नः । धत्तं । अश्विना ॥ ११ ॥

हे अश्विनी युवां जयतं । प्रभूतं जयतं । प्र स्तुतं स्तुतुं प्र चावतमन्त्रार्थं प्ररयतं । अन्वभित्तिर्धं ॥

ह॒तं च॒ श॒बू॒न्य॒त॒तं च॒ मि॒त्रि॒णः॒ प्र॒जां च॒ ध॒त्तं द्र॒वि॒णं च॒ ध॒त्तं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चो॒जै नो॒ ध॒त्तम॑श्विना ॥१२॥

ह॒तं । च॒ । श॒बू॒न् । य॒त॒तं । च॒ । मि॒त्रि॒णः । प्र॒ऽजां । च॒ । ध॒त्तं । द्र॒वि॒णं । च॒ । ध॒त्तं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । ऊ॒जै । नः॒ । ध॒त्तं । अ॒श्वि॒ना ॥१२॥

हे अश्विनी युवां शबून् हतं । उतापि च यततं मित्रिणः । मेघीयुक्तांश्च गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥ ॥१५॥

मि॒त्राव॑रुण॒व॒न्ता उ॒त ध॑र्म॒व॒न्ता म॒रु॒त्वंता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छथो ह॒वँ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्यी॑तमश्विना ॥१३॥

मि॒त्राव॑रुण॒ऽव॒न्तौ । उ॒त । ध॑र्म॒ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्वंता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वँ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१३॥

उतापि च हे अश्विनी युवां मित्रावरुणवन्ता मित्रावरुणयुक्ती धर्मवन्ती धर्मयुक्ती च मरुत्वंता मरुद्भिः युक्ती च जरितुः सोतुर्हवमाह्वानं गच्छथः । आगच्छतं । उषसा सूर्येण चादित्यैश्च यातं । गच्छतं ॥

अ॒ंगि॒र॒स्व॒न्ता उ॒त वि॒ष्णु॑व॒न्ता म॒रु॒त्वंता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छथो ह॒वँ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्यी॑तमश्विना ॥१४॥

अ॒ंगि॒र॒स्व॒न्तौ । उ॒त । वि॒ष्णु॑ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्वंता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वँ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१४॥

उतापि च हे अश्विनी युवांमंगिरस्वन्तावंगिरोभिर्युक्ती विष्णुवन्ता विष्णुना च सहितौ मरुद्भिश्च सहितौ सोतुराह्वानं गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

च॒भु॒म॒न्ता वृ॒षणा॒ वाज॑व॒न्ता म॒रु॒त्वंता ज॒रि॒तुर्ग॑च्छथो ह॒वँ ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चादि॒त्यैर्यी॑तमश्विना ॥१५॥

च॒भु॒ऽम॒न्तौ । वृ॒षणा॒ । वाज॑ऽव॒न्ता । म॒रु॒त्वंता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वँ ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥१५॥

हे अश्विनावुभुमन्ता चभुमसहितौ वृषणा कामानां वर्धितारौ वाजवन्तौ वाजयुक्ती मरुत्वंतौ च सोतुराह्वानं गच्छतं । चभुमन्ता वाजवन्तौ शिष्टकनिष्ठाभ्यां व्यपदेशः । सिद्धमन्यत् ॥

ब्र॒ह्म जि॒न्व॒त॒मु॒त जि॒न्व॒तं॒ धि॒यो ह॒तं र॒क्षांसि॑ से॒ध॒त॒म॒मी॒वाः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सु॒न्व॒तो अ॒श्वि॒ना ॥१६॥

ब्र॒ह्म । जि॒न्व॒तं । उ॒त । जि॒न्व॒तं॒ । धि॒यः । ह॒तं । र॒क्षांसि॑ । से॒ध॒तं । अ॒मी॒वाः ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोमं॑ । सु॒न्व॒तः । अ॒श्वि॒ना ॥१६॥

हे अश्विनी युवां ब्रह्म ब्राह्मणं जिन्वतं । प्रीययतं । उतापि च धियः कर्माणि जिन्वतं । हतं च रक्षांसि । अमीवा राक्षसांश्च सेधतं । उषसा सूर्येण च संगतौ सुन्वतो यजमानश्च सोमं पिबतमित्यर्थः ॥

क्षु॒चं जि॒न्वत॑मु॒त जि॒न्वतं॑ नृ॒हृतं॑ रक्षांसि॒ सेध॑त॒ममी॑वाः ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सु॒न्वतो॑ अ॒श्विना ॥१७॥
 क्षु॒चं । जि॒न्वतं॑ । उ॒त । जि॒न्वतं॑ । नृ॒हृतं॑ । रक्षांसि॒ । सेध॑तं । अ॒मी॑वाः ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोमं॑ । सु॒न्वतः॑ । अ॒श्विना ॥१७॥

हे अश्विनी युवां च च चित्रं जिन्वतं । उतापि च नृहृतं जिन्वतं । सिद्धमन्यत् ॥

धे॒नूजि॒न्वत॑मु॒त जि॒न्वतं॑ वि॒शो ह॒तं रक्षांसि॒ सेध॑त॒ममी॑वाः ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ सोमं॑ सु॒न्वतो॑ अ॒श्विना ॥१८॥
 धे॒नूः । जि॒न्वतं॑ । उ॒त । जि॒न्वतं॑ । वि॒शः । ह॒तं । रक्षांसि॒ । सेध॑तं । अ॒मी॑वाः ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । सोमं॑ । सु॒न्वतः॑ । अ॒श्विना ॥१८॥

हे अश्विनी धेनूजिन्वतं । उतापि च विशो वैश्रांसि जिन्वतं । सिद्धमन्यत् ॥ १८ ॥

अ॒चेरि॑व शृ॒णुतं॑ पू॒र्यस्तु॑तिं श्या॒वाश्व॑स्य सु॒न्वतो॑ म॒दच्यु॑ता ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चा॒श्विना ति॒रोअ॑ह्यं ॥१९॥
 अ॒चैःऽइ॒व । शृ॒णुतं॑ । पू॒र्यऽस्तु॑तिं । श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्वतः॑ । म॒दऽच्यु॑ता ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । अ॒श्विना । ति॒रऽअ॑ह्यं ॥१९॥

हे अश्विनी मदच्युता शृणुतां मदस्य आवाश्वस्य सुन्वतोऽभिषवं कुर्वतः आवाश्वस्य मम पिताम-
 हश्चाचेरिव पूर्यस्तुतिं सुखां स्तुतिं शृणुतं । उषसा सूर्येण च संगती तिरोअह्यं सोमं पिबतं । तिरोहिते
 पूर्वक्षिप्तहन्वपरेणुः प्रातरश्विनोर्याग इति ॥

सर्गा॑ इ॒व सृ॒जतं॑ सु॒ष्टुती॑रुपं श्या॒वाश्व॑स्य सु॒न्वतो॑ म॒दच्यु॑ता ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चा॒श्विना ति॒रोअ॑ह्यं ॥२०॥
 सर्गा॑न्ऽइ॒व । सृ॒जतं॑ । सु॒ष्टुती॑ः । उ॒पं । श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्वतः॑ । म॒दऽच्यु॑ता ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । अ॒श्विना । ति॒रऽअ॑ह्यं ॥२०॥

हे अश्विनी आवाश्वस्य मम सुष्टुतीः शोभनाः स्तुतीः सर्गानि च । आभरणानि वा हवीषि वा सर्गाः ।
 तान्यथा तवात्मन्युप क्वतं । सिद्धमन्यत् ॥

र॒श्मीरि॑व य॒च्छत॑म॒ध्वरौ॑ उ॒पं श्या॒वाश्व॑स्य सु॒न्वतो॑ म॒दच्यु॑ता ।
 स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चा॒श्विना ति॒रोअ॑ह्यं ॥२१॥
 र॒श्मीन्ऽइ॒व । य॒च्छतं॑ । अ॒ध्वरान् । उ॒पं । श्या॒वऽअ॑श्वस्य । सु॒न्वतः॑ । म॒दऽच्यु॑ता ।
 स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॒ । सूर्ये॑ण । च॒ । अ॒श्विना । ति॒रऽअ॑ह्यं ॥२१॥

हे अश्विनी आप्तवक्ष्य ममाध्वरान् रश्मीनि च वाचप्रवहं कवदुप यच्छतं । उपयच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

अ॒र्वा॒य॒य॒चं॒ नि॒ य॒च्छ॒तं॒ पि॒ब॒तं॒ सो॒म्यं॒ म॒धु॒ ।

आ॒ या॒त॒म॒श्वि॒ना॒ ग॒त॒म॒व॒स्यु॒र्वा॒म॒हं॒ हु॒वे॒ ध॒त्तं॒ र॒त्ना॒नि॒ दा॒शु॒षे ॥ २२ ॥

अ॒र्वा॒क् । र॒थं॒ । नि॒ । य॒च्छ॒तं॒ । पि॒ब॒तं॒ । सो॒म्यं॒ । म॒धु॒ ।

आ॒ । या॒तं॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । आ॒ । ग॒तं॒ । अ॒व॒स्युः॒ । वां॒ । अ॒हं॒ । हु॒वे॒ । ध॒त्तं॒ । र॒त्ना॒नि॒ । दा॒शु॒षे ॥ २२ ॥

हे अश्विनी वां स्वीयं रथमर्वागच्छदभिमुखं नि यच्छतं । सोम्यं सोममयं मध्वृतं च पिबतं । यज्ञमा यातं च । सोमं प्रत्या गतं । आगच्छतं च । अवस्यु रथणकामोऽहं आवाचो वां ऊवे । ऊयामि । दाशुषे हवीषि प्रयच्छते मद्यं रत्नानि धत्तं । धारयतं ॥

न॒मो॒वा॒के॒ प्र॒स्थि॒ते॒ अ॒ध्व॒रे॒ न॒रा॒ वि॒व॒क्ष॒ण॒स्य॒ पी॒त॒ये॒ ।

आ॒ या॒त॒म॒श्वि॒ना॒ ग॒त॒म॒व॒स्यु॒र्वा॒म॒हं॒ हु॒वे॒ ध॒त्तं॒ र॒त्ना॒नि॒ दा॒शु॒षे ॥ २३ ॥

न॒मः॒ऽवा॒के॒ । प्र॒ऽस्थि॒ते॒ । अ॒ध्व॒रे॒ । न॒रा॒ । वि॒व॒क्ष॒ण॒स्य॒ । पी॒त॒ये॒ ।

आ॒ । या॒तं॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । आ॒ । ग॒तं॒ । अ॒व॒स्युः॒ । वां॒ । अ॒हं॒ । हु॒वे॒ । ध॒त्तं॒ । र॒त्ना॒नि॒ । दा॒शु॒षे ॥ २३ ॥

हे अश्विनी नरा नेतारी युवां विवक्षणस्य हवनशीलस्य मम प्रस्थिते नमोवाके । नमस्ताराय प्रोच्यते स नमोवाकः । तस्मिन्ध्वरे यज्ञे । तथा च ब्राह्मणे । उभयं सह वा एतच्च एव यत्सूक्तवाक्यं नमोवाक्यं । शत० १. ९. ४. । इति । पीतये सोमपानाया यातं । सिद्धमन्यत् ॥

स्वा॒हा॒कृत॑स्य॒ नृ॒प॒तं॒ सु॒तस्य॑ दे॒वा॒व॒ध॒सः॒ ।

आ॒ या॒त॒म॒श्वि॒ना॒ ग॒त॒म॒व॒स्यु॒र्वा॒म॒हं॒ हु॒वे॒ ध॒त्तं॒ र॒त्ना॒नि॒ दा॒शु॒षे ॥ २४ ॥

स्वा॒हा॒ऽकृत॑स्य॒ । नृ॒प॒तं॒ । सु॒तस्य॑ । दे॒वा॒ । अ॒व॒ध॒सः॒ ।

आ॒ । या॒तं॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । आ॒ । ग॒तं॒ । अ॒व॒स्युः॒ । वां॒ । अ॒हं॒ । हु॒वे॒ । ध॒त्तं॒ । र॒त्ना॒नि॒ । दा॒शु॒षे ॥ २४ ॥

हे अश्विनी देवी युवां सुतस्याभिषुतस्य स्वाहाकृतस्य ऊतस्यांधसः सोमस्य नृपतं । सिद्धमन्यत् ॥ ॥ १७ ॥

अवितासीति सप्तमं षष्ठं सूक्तमाचियस्य आवाचस्त्वार्थं । अचियमनुक्रमयिका । अविता सप्त शास्त्रं महापतंयंतमिति । षट्पंचाशदशरा शस्त्ररी कंदः । आवाचस्वेति सप्तमी महापंक्तिः षऊष्टका वा महापंक्तिः । अगु० १०. ३. । इति लक्षणसम्भावात् ॥ दशरात्रि पंचमेऽहनि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूचितं च । अवितासीत्यादि । आ० ७. १२. । इति ॥

अ॒वि॒ता॒सि॒ सु॒न्व॒तो॒ वृ॒क्त॒र्ब॒र्हि॒षः॒ पि॒बा॒ सो॒मं॒ म॒दा॒य॒ कं॒ श॒त॒क्र॒तो॒ ।

यं॒ ते॒ भा॒ग॒म॒धा॒र॒य॒न्वि॒श्व॒ः से॒हा॒नः॒ । पृ॒त॒ना॒ उ॒रु॒ ज॒यः॒ स॒म॒प्सु॒जि॒न्म॒रु॒त्वाँ॒ इं॒द्र॒ स॒त्प॒ते ॥ १ ॥

अ॒वि॒ता॒ । अ॒सि॒ । सु॒न्व॒तः॒ । वृ॒क्त॒ऽर्ब॒र्हि॒षः॒ । पि॒ब॒ । सो॒मं॒ । म॒दा॒य॒ । कं॒ । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑

श॒त॒ऽक्र॒तो॒ ।

यं॒ । ते॒ । भा॒गं॒ । अ॒धा॒र॒य॒न् । वि॒श्व॒ः । से॒हा॒नः॒ । पृ॒त॒नाः॒ । उ॒रु॒ । ज॒यः॒ । सं॒ । अ॒प्सु॒ऽजि॒त् ।

म॒रु॒त्वाँ॒ । इं॒द्र॒ । स॒त्प॒ते ॥ १ ॥

हे शतक्रतो वज्रकर्मविद् सुन्वतः सोमाभिषयं कुर्वतो वृक्तबर्हिषः स्वीर्यवर्हिषी ब्रह्मनामसाविता रश्मि-

तासि । भवसि । मदाय मदार्यं सोमं पिब । हे सत्यते सतां पत इन्द्र ते तुभ्यं यं सोमस्य भागमधारयन् सर्वे देवा अकल्पयन् । तथा च यजुर्ग्राहणं । स एतं महिन्द्रमुदारमुदहरत युवं हत्वाभ्यासु देवतास्वधि । तै० सं० ६. ५. ५. ३. । इति । तं भागं विश्वाः पृतनाः शूणां सर्वाः सेना उरु वज्र अयो वेगं च सं सेहानः सम्यगभि-
भवन्पुत्रिदप्यु विता च सं पिब ॥

प्राव स्तोतारं मघवन्त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुताँ इन्द्र सत्पते ॥२॥

प्र । अ० । स्तोतारं । म०घ०ऽवन् । अव । त्वां । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति
शतऽक्रतो ।

यं । ते । भा०गं । अधारयन् । विश्वाः । से०हा०नः । पृत०नाः । उ०रु । जयः । सं । अ०प्सुऽजित् ।
म०रु०त्वाँ । इन्द्र । सत्ऽपते ॥२॥

हे मघवन् स्तोतारं प्राव । प्ररच । त्वां चाव । सोमपात्रेण रच । सिद्धमन्यत् ॥

ऊर्जा देवाँ अवस्योजसा त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुताँ इन्द्र सत्पते ॥३॥

ऊ०र्जा । दे०वाँ । अव०सि । ओ०ज०सा । त्वां । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
यं । ते । भा०गं । अधारयन् । विश्वाः । से०हा०नः । पृत०नाः । उ०रु । जयः । सं । अ०प्सुऽजित् ।
म०रु०त्वाँ । इन्द्र । सत्ऽपते ॥३॥

* हे इन्द्र त्वं देवागूर्जात्रेण हविषावसि । रचसि । त्वामप्योजसा वसिनावसि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुताँ इन्द्र सत्पते ॥४॥

ज०नि०ता । दि०वः । ज०नि०ता । पृ०थि०व्याः । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
यं । ते । भा०गं । अधारयन् । विश्वाः । से०हा०नः । पृत०नाः । उ०रु । जयः । सं । अ०प्सुऽजित् ।
म०रु०त्वाँ । इन्द्र । सत्ऽपते ॥४॥

हे इन्द्र त्वं दिवो बुधोक्त्व जनिता जनकोऽसि । पृथिव्याञ्च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

जनिताश्चानां जनिता गवामसि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समप्सुजिन्मरुताँ इन्द्र सत्पते ॥५॥

ज०नि०ता । अ०श्वा०नां । ज०नि०ता । ग०वाँ । अ०सि । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति
शतऽक्रतो ।

यं । ते । भा०गं । अधारयन् । विश्वाः । से०हा०नः । पृत०नाः । उ०रु । जयः । सं । अ०प्सुऽजित् ।
म०रु०त्वाँ । इन्द्र । सत्ऽपते ॥५॥

हे इन्द्र त्वमन्धानां जनिता जनकोऽसि । गवां च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

अचीणां स्तोममद्रिवो महस्कृधि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समस्सुजिन्मरुता इन्द्र सत्पते ॥ ६ ॥
अचीणां स्तोमं अद्रिऽवः । महः । कृधि । पिबा । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो । इति शतऽक्रतो ।
यं ते । भागं । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अस्सुजित् ।
मरुतान् । इन्द्र । सत्पते ॥ ६ ॥

हे अद्रिवोऽद्रिमन् अचीणां स्तोमं महस्कृधि । पूजितं कुब । सिद्धमन्यत् ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतस्तथा ऋणु यथाऽऽणोरचेः कर्माणि कृण्वतः ।
प्र चसदस्युमाविष्य त्वमेक इन्द्रषाह्य इन्द्र ब्रह्माणि वर्धयन् ॥ ७ ॥
श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । तथा । ऋणु । यथा । अऽऽणोः । अचेः । कर्माणि । कृण्वतः ।
प्र । चसदस्युं । आविष्य । त्वं । एकः । इत् । नृऽसह्ये । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धयन् ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः श्यावाश्वस्य मम सुतिं कर्माणि कृण्वतः कुर्वतोऽचेर्यथाऽऽणोः
अश्रीयोः तथा ऋणु । अपि च त्वमेक इदेक एव नृषाह्ये शुवे ब्रह्माणि सोचाणि कामिर्वर्धयस्वसदस्युं
प्राविष्य ॥ ७ ॥

प्रेदं ब्रह्मेति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तमावेयस्य श्यावाश्वस्थार्थं । आया द्रापंवाशदक्षरातिजगती । शिष्टाः षड्वचः
षडष्टका महापंक्तयः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्रेदं महापांक्तमायातिजगतीति ॥ महाव्रते निष्क्रियस्य
एतत्सूक्तं । तथा च सूचं । प्रेदं ब्रह्मेन्द्रो मदाय । आ० ७. १२. इति ॥

प्रेदं ब्रह्म वृचतूर्येष्वविष्य प्र सुन्वतः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
मार्ध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृचहन्नेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥ १ ॥
प्राइदं । ब्रह्म । वृचऽतूर्येषुं । आविष्य । प्र । सुन्वतः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
मार्ध्यंदिनस्य । सर्वनस्य । वृचऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ १ ॥

हे शचीपत इन्द्र त्वं वृचतूर्येषु संपामेष्टिदं ब्रह्मेमान् ब्राह्मणान्विश्वाभिः सर्वाभिरूतिमी रक्षाभिः प्राविष्य ।
प्ररच । सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानांश्च प्राविष्य । अपि च हे अनेद्यानिद्य वज्रिवो वज्रिन् वृचहन्निन्द्र
मार्ध्यंदिनस्य सर्वनस्य संबन्धिनं सोमस्य सोमं पिब ॥

सेहान उय पृतना अभि दुहः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
मार्ध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृचहन्नेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥ २ ॥
सेहानः । उय । पृतनाः । अभि । दुहः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
मार्ध्यंदिनस्य । सर्वनस्य । वृचऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ २ ॥

हे शचीपते कर्मपत उयोऽनूँन्द्र अभि दुहो द्रोणीः पृतनाः क्षिणाः सेहानोऽभिमवन् सर्वैः पाक्षीनां
क्षिणान् प्राविषेत्सर्वैः । सिद्धमन्यत् ॥

ए॒क॒रा॒त्र॒स्य॒ भु॒व॒न॒स्य॒ रा॒ज॒सि॒ श॒ची॒प॒त॒ इ॒न्द्र॒ वि॒श्व॒भि॒रू॒ति॒भिः ।
 मा॒थ्य॑दि॒न॒स्य॒ स॒र्व॒न॒स्य॒ वृ॒च॒ह॒न्ने॒द्य॒ पि॒बा॒ सो॒म॒स्य॒ व॒ज्रि॒वः ॥३॥
 ए॒क॒ऽरा॒ट् । अ॒स्य॒ । भु॒व॒न॒स्य॒ । रा॒ज॒सि॒ । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्व॒भिः॒ । ऊ॒ति॒ऽभिः॒ ।
 मा॒थ्य॑दि॒न॒स्य॒ । स॒र्व॒न॒स्य॒ । वृ॒च॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒ब॒ । सो॒म॒स्य॒ । व॒ज्रि॒ऽवः ॥३॥

हे शचीपत इन्द्र भुवनस्वीकरादेक एव राजा सन् राजसि । भ्राजसे । सिद्धमन्यत् ॥

स॒स्था॒वा॒ना॒ य॒व॒य॒सि॒ त्वमे॒क॒ इ॒च्छ॒ची॒प॒त॒ इ॒न्द्र॒ वि॒श्व॒भि॒रू॒ति॒भिः ।
 मा॒थ्य॑दि॒न॒स्य॒ स॒र्व॒न॒स्य॒ वृ॒च॒ह॒न्ने॒द्य॒ पि॒बा॒ सो॒म॒स्य॒ व॒ज्रि॒वः ॥४॥
 स॒ऽस्था॒वा॒ना॒ । य॒व॒य॒सि॒ । त्वं॒ । ए॒कः॒ । इ॒त् । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्व॒भिः॒ । ऊ॒ति॒ऽभिः॒ ।
 मा॒थ्य॑दि॒न॒स्य॒ । स॒र्व॒न॒स्य॒ । वृ॒च॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒ब॒ । सो॒म॒स्य॒ । व॒ज्रि॒ऽवः ॥४॥

हे शचीपत इन्द्र त्वमेक एव सस्थावाना समानं तिष्ठताविमी लोको यवयसि । पृथक्करोषि । सिद्धमन्यत् ॥

क्षे॒म॒स्य॒ च॒ प्र॒यु॒ज॒श्च॒ त्वमी॑शि॒षे॒ श॒ची॒प॒त॒ इ॒न्द्र॒ वि॒श्व॒भि॒रू॒ति॒भिः ।
 मा॒थ्य॑दि॒न॒स्य॒ स॒र्व॒न॒स्य॒ वृ॒च॒ह॒न्ने॒द्य॒ पि॒बा॒ सो॒म॒स्य॒ व॒ज्रि॒वः ॥५॥
 क्षे॒म॒स्य॒ । च॒ । प्र॒ऽयु॒जः॒ । च॒ । त्वं॒ । ई॒शि॒षे॒ । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्व॒भिः॒ । ऊ॒ति॒ऽभिः॒ ।
 मा॒थ्य॑दि॒न॒स्य॒ । स॒र्व॒न॒स्य॒ । वृ॒च॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒ब॒ । सो॒म॒स्य॒ । व॒ज्रि॒ऽवः ॥५॥

• अपि च हे शचीपत इन्द्र सर्वस्य जगतः क्षेमस्य प्रयुजश्च प्रयोगस्य च । योगक्षेमयोरित्यर्थः । ईशिषे । ईश्वरो भवसि । सिद्धमन्यत् ॥

स्र॒चा॒य॒ त्वम॑व॒सि॒ न॒ त्वमा॑वि॒थ॒ श॒ची॒प॒त॒ इ॒न्द्र॒ वि॒श्व॒भि॒रू॒ति॒भिः ।
 मा॒थ्य॑दि॒न॒स्य॒ स॒र्व॒न॒स्य॒ वृ॒च॒ह॒न्ने॒द्य॒ पि॒बा॒ सो॒म॒स्य॒ व॒ज्रि॒वः ॥६॥
 स्र॒चा॒य॒ । त्वं॒ । अ॒व॒सि॒ । न॒ । त्वं॒ । आ॒वि॒थ॒ । श॒ची॒ऽप॒ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्व॒भिः॒ । ऊ॒ति॒ऽभिः॒ ।
 मा॒थ्य॑दि॒न॒स्य॒ । स॒र्व॒न॒स्य॒ । वृ॒च॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒ब॒ । सो॒म॒स्य॒ । व॒ज्रि॒ऽवः ॥६॥

हे शचीपत इन्द्र त्वं स्रचाय जगतो वसाय भवसि । अवसि । आश्रितान्नवसि । त्वं नाविथ । केनापि न रक्षसे । सिद्धमन्यत् ॥

श्या॒वा॒श्व॒स्य॒ रे॒भ॒त॒स्त॒था॒ ऋ॒णु॒ यथा॑ऋ॒णो॒र॒चेः॒ क॒र्मा॑णि॒ कृ॒ण॒तः ।
 प्र॒ च॒स॒द॒स्यु॒मा॒वि॒थ॒ त्वमे॒क॒ इ॒न्द्र॒ स्र॒चा॒णि॒ व॒र्ध॒य॒न् ॥७॥
 श्या॒व॒ऽअ॒श्व॒स्य॒ । रे॒भ॒तः॒ । त॒था॒ । ऋ॒णु॒ । यथा॑ । अ॒ऋ॒णोः॒ । अ॒चैः॒ । क॒र्मा॑णि॒ । कृ॒ण॒तः॒ ।
 प्र॒ । च॒स॒द॒स्युं॒ । आ॒वि॒थ॒ । त्वं॒ । ए॒कः॒ । इ॒त् । नृ॒ऽस॒ह्ये॒ । इ॒न्द्र॒ । स्र॒चा॒णि॒ । व॒र्ध॒य॒न् ॥७॥

हे इन्द्र रेभतः क्षुधतः आवाश्वस्य मम क्षुति कर्माणि कृण्वतोऽर्धयन्माणुषोक्तवा ऋणु । अपि च स्रचाणि वसानि कामिर्वर्धयन्पुत्रे त्वमेक एव चसदस्युं प्राविथ ॥ १९॥

यज्ञस्य हीति इत्यर्चमष्टमं सूक्तं आवाचस्वार्थं प्रामत्स्यप्रपरिभाषया गायत्रिमिंद्राभिदेवतात्वं । तथा चानुक्रांतं । यज्ञस्य दशैन्द्रापमिति ॥ पुण्याभिप्रववद्वह्योः प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आवापार्धमितसूक्तं । सूचितं च । यज्ञस्य हि स्त्र इत्यच्छावाकस्य । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने यज्ञस्य हि स्त्र इति षष्ठहस्तोचियसंज्ञकसृचः । सूचितं च । इंद्रापी युवामिमे यज्ञस्य हि स्त्र अज्वित्यच्छावाकस्य । आ० ७. २. । इति ॥ अपिष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकस्य प्रातर्यावभिरिति प्रातःसवनीयस्य प्रस्थितयाज्ञा । सूचितं च । प्रातर्यावभिरिति यजति । आ० ५. ७. । इति ॥ चातुर्विंशिके प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे आवाचस्वैत्ययं पर्यासकृचः । अन्यथाप्यहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु । सूच्यते हि । आवाचस्व सुवत इति तुचः पर्यासाः । आ० ७. २. । इति ॥

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा सस्त्री वाजेषु कर्मसु । इंद्रामी तस्य बोधतं ॥ १ ॥

यज्ञस्य । हि । स्थः । ऋत्विजा । सस्त्री इति । वाजेषु । कर्मसु । इंद्रामी इति ।

तस्य । बोधतं ॥ १ ॥

हे इंद्रापी सस्त्री गुह्यी युवां यज्ञस्यर्त्विजा ऋत्विजौ स्त्रः । भवचः । वाजेषु कर्मसु युक्तेषु वीपतिष्ठतां वि-
द्रापी तस्य तं मां तस्य मम सुतिं वा बोधतं । जानीतं ॥

तोशासा रथयावाना वृचहणापराजिता । इंद्रामी तस्य बोधतं ॥ २ ॥

तोशासा । रथऽयावाना । वृचऽहना । अपराऽजिता । इंद्रामी इति । तस्य । बोधतं ॥ २ ॥

हे इंद्रापी तोशासा शत्रून् हिंसती रथयावाना रथेन गच्छती वृचहणा वृचस्य इतारावपराजिता
केनाप्यपराजिता तस्य तं मां बोधतं ॥

इदं वां मदिरं मध्वधुश्नन्नद्रिभिर्नरः । इंद्रामी तस्य बोधतं ॥ ३ ॥

इदं । वां । मदिरं । मधु । अधुश्नन् । अद्रिऽभिः । नरः । इंद्रामी इति । तस्य । बोधतं ॥ ३ ॥

हे इंद्रापी वां युवामुद्दिश्य नरो यज्ञस्य नेतारोऽद्रिभिर्यावभिर्मदिरं मद्भकरं मधु सोमात्प्रकममुतम-
धुषण् । अपूरयन् । सिद्धमन्वत् ॥

जुषेयां यज्ञमिष्टये सुतं सोमं सधस्तुती । इंद्रामी आ गतं नरा ॥ ४ ॥

जुषेयां । यज्ञं । इष्टये । सुतं । सोमं । सधस्तुती इति सधऽस्तुती । इंद्रामी इति । आ ।

गतं । नरा ॥ ४ ॥

हे सधस्तुती सहभूतस्तुती नरा नेतारविद्रापी यज्ञं जुषेयां । श्वेयां । इष्टये यागार्थं सुतमभिपुतं सोमं
वा गतं । आगच्छतं ॥

इमा जुषेयां सर्वना येभिर्हव्यान्वूहयुः । इंद्रामी आ गतं नरा ॥ ५ ॥

इमा । जुषेयां । सर्वना । येभिः । हव्यानि । ऊहयुः । इंद्रामी इति । आ । गतं । नरा ॥ ५ ॥

हे इंद्रापी नरा नेतारौ युवां येभिर्हव्यान्वूहयुः बहयः तापीमेनाभि सवना सवनाभि कुर्वेयां ।
श्वेयां । आ गतं च ॥

इमां गायत्रवर्तनिं जुषेयां सुहुतिं मम । इंद्रामी आ गतं नरा ॥ ६ ॥

इमां । गायत्रऽवर्तनिं । जुषेयां । सुऽहुतिं । मम । इंद्रामी इति । आ । गतं । नरा ॥ ६ ॥

हे इन्द्रापी नरी युवां मम गायचवर्तभिं गायचमार्गामिमां सुष्टुतिं शोभनां कृतिं बुधेवां । सेवेवां । आ गतं च ॥ ॥२०॥

प्रात॒र्याव॑भि॒रा ग॑तं दे॒वेभिर्जे॑न्यावसू । इन्द्रा॒मी सोम॑पीतये ॥ ७ ॥

प्रात॒र्याव॑ऽभिः । आ । ग॑तं । दे॒वेभिः । जे॒न्याव॑सू इति । इन्द्रा॒मी इति । सोम॑ऽपीतये ॥ ७ ॥

हे जेन्यावसू वेतव्यशुधनाविन्द्रापी प्रातर्यावभिर्देवेः सह सोमपीतये सोमस्य पागाया गतं । आगच्छतं ॥

श्या॒वांश्च॑स्य सु॒न्वतो॑ऽची॒णां ऋ॒णुतं॑ हवँ । इन्द्रा॒मी सोम॑पीतये ॥ ८ ॥

श्या॒वऽश्च॑स्य । सु॒न्वतः । अ॒ची॒णां । ऋ॒णुतं॑ । हवँ । इन्द्रा॒मी इति । सोम॑ऽपीतये ॥ ८ ॥

हे इन्द्रापी युवां सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य आवाचस्य ममाचीणामृत्विजां हवँ ज्ञानं सोमस्य पागाय ऋणुतं ॥

ए॒वा वा॑म॒ह ऊ॒तये॒ यथा॑हु॒वंत॒ मेधि॑राः । इन्द्रा॒मी सोम॑पीतये ॥ ९ ॥

ए॒व । वा॑ । अ॒हे । ऊ॒तये॒ । यथा॑ । अ॒हु॒वंत॒ । मेधि॑राः । इन्द्रा॒मी इति । सोम॑ऽपीतये ॥ ९ ॥

हे इन्द्रापी वां युवां यथा मेधिराः प्राज्ञा अज्वन्त आहृतवन्तः एवमहमूतये रक्षणाय सोमस्य पीतये चाहे । ज्ञयामि ॥

आहं॑ सर॒स्वती॑वतो॒रिन्द्रा॑ग्न्यो॒रवो॑ वृणे । याभ्यां॑ गाय॒चमृ॑च्यते ॥ १० ॥

आ । अ॒हं । सर॒स्वती॑ऽवतोः । इन्द्रा॑ग्न्योः । अ॒वः । वृ॒णे । याभ्यां॑ । गा॒य॒चं । चृ॒च्यते॑ ॥ १० ॥

* याभ्यां ययोरिन्द्राग्न्योरथं गायचं सामच्यते सूयते तयोः सरस्वतीवतोः कृतिमतोरिन्द्राग्न्योः संबन्धवो रक्षणमहमा वृणे ॥ ॥२१॥

अपिमस्तोषीति दशर्चं नवमं सुक्तं काव्यस्य नामाकस्वार्थः । षष्ठ्यका महापंक्तिश्छन्दः । अपिर्देवता । अगुक्तांतं च । अपिमस्तोषि नामाक आपियं महापंक्तिं हीति ॥ विनियोगो शैंगिकः ॥

अ॒पिम॑स्तोषृ॒ग्मियं॑म॒पिमि॑मी॒ठा य॒जथै॑ ।

अ॒पिर्दे॒वाँ अ॒न॒क्तु॑ न उ॒भे हि वि॒दथे॑ क॒विर॑न्त॒श्चर॑ति दू॒त्यं॑ न॒भ॑ताम॒न्यके॑ सं॒मे ॥ १ ॥

अ॒पिं । अ॒स्तो॒षि । अ॒ग्मियं॑ । अ॒पिं । ई॒ठा । य॒जथै॑ ।

अ॒पिः । दे॒वान् । अ॒न॒क्तु॑ । नः । उ॒भे इति॑ । हि । वि॒दथे॑ इति । क॒विः । अ॒न्तरि॑ति । च॒रति॑ ।

दू॒त्यं । न॒भ॑तां । अ॒न्य॒के । सं॒मे ॥ १ ॥

अग्मियमृग्यमपिमस्तोषि । सीमि । अपि चापिं यजथै यजुमीठा सुखा सीमीत्यर्थः । अपि चापिर्नोऽस्तीत्यर्थे विदथे यच्च देवान् हविर्मिरनक्तु । कविः क्रांतदूर्ध्वपिचमे वावापुषिष्यावन्तदूर्ध्वं हविर्वहनादिसचयं दूतकर्म चरति । अन्यके शचवोऽपि समे सर्वे नभतां । नभतिर्हिंसाकर्मा । अपिना हिंसातां ॥

न्य॒मे न॒र्षसां॑ व॒चस्त॒नूषु॑ शंस॒मेवां॑ ।

न्य॒रा॒ती र॒रा॒ष्णां॑ वि॒ष्वा अ॒र्यो अ॒रा॒तीरि॑तो यु॒च्छं॒त्वामु॑रो न॒भ॑ताम॒न्यके॑ सं॒मे ॥ २ ॥

नि । अग्ने । नयसा । वचः । तनूषु । शंसं । एषां ।

नि । अरातीः । ररावणां । विश्वाः । अर्येः । अरातीः । इतः । युच्छंतु । आऽमुरः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥२॥

हे अपि तनूष्वस्माकमंगेषु नयसा नवतरेण वचो वचसा क्षोत्रेणीषां शत्रूणां शंसं शंसनं नि ददित्वर्थः ।
ररावणां हविः प्रयच्छतामरातीः शत्रूषु निदह । अपि च विश्वाः सर्वेऽर्योऽभिगच्छंत आसुर आमुह्य अरातीः
शत्रव इतो युच्छंतु । गच्छंतु । सिद्धमन्यत् ॥

अग्ने मन्मानि तुभ्यं कं घृतं न जुह्व आसनि ।

स देवेषु प्र चिकिद्धि त्वं ह्यसि पूर्यः शिवो दूतो विवस्वतो नभंतामन्यके समे ॥३॥

अग्ने । मन्मानि । तुभ्यं । कं । घृतं । न । जुह्वे । आसनि ।

सः । देवेषु । प्र । चिकिद्धि । त्वं । हि । असि । पूर्यः । शिवः । दूतः । विवस्वतः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥३॥

हे अपि तुभ्यं त्वदर्घ्यमासन्वाक्षे कं घृतं न यथा सुखकरं घृतं जुह्वत्यन्ये तददहमपि तवाक्षे मन्मानि मन्मी-
याणि क्षोत्राणि जुह्वे । जुहोमि । स त्वं देवेषु देवानां मध्ये प्र चिकिद्धि । अस्मदीयाः क्षुतीर्जाणीहि । अपि
च त्वं पूर्यः प्रत्नोऽसि । शिवः सुखकरश्चासि । विवस्वतो दूतश्चासि । सिद्धमन्यत् ॥

तत्तदमिर्वयो दधे यथायथा कृपण्यति ।

ऊर्जाहुतिर्वसूनां शं च योश्च मयो दधे विश्वस्यै देवहूत्यै नभंतामन्यके समे ॥४॥

तत्तत्तत् । अग्निः । वयः । दधे । यथाऽयथा । कृपण्यति ।

ऊर्जाऽआहुतिः । वसूनां । शं । च । योः । च । मयः । दधे । विश्वस्यै । देवऽहूत्यै ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥४॥

यथा यथा यद्यद्वत् कृपण्यति क्षोत्रमिद्यायति तत्तदयोऽपिर्दधि । क्षोत्रभ्यः प्रयच्छति । अपि चोर्जाहुति-
रग्नेनाह्वयमग्नेऽपिर्वसूनां हविषां वासवानां यजमानानां शं शान्तिनिमित्तं योर्विषययोगजनितं च मयः
सुखं दधि । करोति । विश्वस्यै देवहूत्यै सर्वस्यै देवानां ज्ञानाय च भवति । यः कस्यनापि देवो यदि ह्वयति
अग्निरेव सर्वं करोतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स चिकेत सहीयसा मिश्रिचेण कर्मणा ।

स होता शश्वतीनां दक्षिणाभिरभीवृत इनोति च प्रतीष्यं नभंतामन्यके समे ॥५॥

सः । चिकेत । सहीयसा । अग्निः । मिश्रिचेण । कर्मणा ।

सः । होता । शश्वतीनां । दक्षिणाभिः । अग्निऽवृतः । इनोति । च । प्रतीष्यं । नभंतां ।
अन्यके । समे ॥५॥

सोऽग्निः सहीयसाभिभावुकेन विधेयं नानाविधिन कर्मणा आपरेण चिकेत । आरयति । सोऽग्निः शश्व-
तीनां चक्षीनां देवतानां होता ज्ञाता दक्षिणाभिः पशुमिद्यामीवृतः प्रतीष्यं प्रक्षितव्यं पशुमिनोति च । नश्यति
च । सिद्धमन्यत् ॥ २२ ॥

अग्निर्जाता देवानामग्निर्वेद मर्तानामपीच्यं ।

अग्निः स द्रविणोदा अग्निर्द्वारा ऋणुते स्वाहुतो नवीयसा नभंतामन्यके संमे ॥६॥

अग्निः । जा॒ता । दे॒वानां । अग्निः । वे॒द । म॒र्तानां । अ॒पीच्यं ।

अग्निः । सः । द्र॒वि॒णः । उ॒दाः । अग्निः । द्वा॒रा । वि॒ । ऋ॒णु॒ते । सु॒ऽआहु॒तः । नवी॒यसा ।
नभं॒तां । अ॒न्य॒के । सं॒मे ॥६॥

देवानां जाता जातानि अग्न्याग्निर्वेदं । मर्तानां मनुष्याणां चापीच्यं गुह्यमग्निर्वेदं । वेत्ति । सोऽपिर्द्रविणोदा धनस्य दाता । नवीयसा नवतरेण हविषा स्वाहुतः सम्यग्भुतोऽपिर्द्वारा धनस्य दाराणि ऋणुते च । सिद्धमन्यत् ॥

अग्निर्देवेषु संवसुः स विक्षु यज्ञियास्वा ।

स मुदा काव्या पुरु विश्वं भूमेव पुष्यति देवो देवेषु यज्ञियो नभंतामन्यके संमे ॥७॥

अग्निः । दे॒वेषु । सं॒ऽव॒सुः । सः । वि॒क्षु । य॒ज्ञिया॒सु । आ ।

सः । मु॒दा । का॒व्या । पु॒रु । वि॒श्वं । भू॒मेऽव॒ । पु॒ष्य॒ति॒ । दे॒वः । दे॒वेषु । य॒ज्ञि॒यः ।
नभं॒तां । अ॒न्य॒के । सं॒मे ॥७॥

देवेषु मध्येऽपिः संवसुः । संवसति । सोऽपिर्यज्ञियासु यज्ञार्हासु विक्षु प्रजास्यपि संवसुः । किंच सोऽपिः पुर बह्वनि काव्या कर्माणि भूमेव यथा भूमिर्विश्वं तथा मुदा मोहेन पुष्यति । देवेषु मध्ये देवोऽपिर्यज्ञियो यज्ञार्हश्च भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यो अग्निः सप्तमानुषः श्रितो विश्वेषु सिंधुषु ।

तमागन्म चिपस्त्यं मंधातुर्दस्युहन्तममग्निं यज्ञेषु पूर्वं नभंतामन्यके संमे ॥८॥

यः । अग्निः । स॒प्त॒ऽमा॒नुषः । श्रि॒तः । वि॒श्वेषु । सि॒न्धुषु ।

तं । आ । अ॒ग॒न्म॒ । चि॒ऽप॒स्त्यं॒ । म॒न्धा॒तुः । द॒स्यु॒हन्॒ऽत॒मं॒ । अ॒ग्निं॒ । य॒ज्ञेषु॒ । पू॒र्वं॒ ।
नभं॒तां । अ॒न्य॒के । सं॒मे ॥८॥

योऽपिः सप्तमानुषो विश्वेषु सर्वेषु सिंधुषु नदीषु श्रितस्त्रिपत्त्वं चिखानं मंधातुर्योवनाश्च मांधातुर्दस्युहन्तमं ब्रह्मणा हन्तारं यज्ञेषु पूर्वं मुख्यं तमग्निं ययमागन्म । सिद्धमन्यत् ॥

अग्निस्त्रीणि चिधातून्या क्षेति विद्या कविः ।

स चीरेकादशो इह यक्षश्च पिप्रयश्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतो नभंतामन्यके संमे ॥९॥

अग्निः । ची॒णि । चि॒ऽधा॒तू॒नि॒ । आ । क्षे॒ति॒ । वि॒द्या॒ । क॒विः॒ ।

सः । ची॒न् । ए॒का॒द॒शान् । इ॒ह॒ । य॒क्षश्च॒ । च॒ । पि॒प्र॒यश्च॒ । नः॒ । वि॒प्रः॒ । दू॒तः॒ ।
परि॒ऽकृ॒तः॒ । नभं॒तां । अ॒न्य॒के । सं॒मे ॥९॥

कविः ज्ञातव्यमग्निस्त्रीणि चिधातूनि चिबधनादीनि पुषिवादीनि विद्या वेदनीयानि ज्ञानान्या वेति ।

आवसति । अपि च सोऽपिर्दूतो देवानां विप्रः प्राज्ञः परिष्कृतोऽक्षतश्च सन्निह यषी चीनिकादशांस्त्रयस्त्रिं-
शद्विवाच्यत । यजतु । नोऽस्मान् पिप्रयञ्च । कामैः पूरयतु च । सिद्धमन्यत् ॥

त्वं नो अम आयुषु त्वं देवेषु पूर्य वस्व एक इरज्यसि ।

त्वामापः परिस्रुतः परि यंति स्वसेतवो नभतामन्यके समे ॥१०॥

त्वं । नः । अमे । आयुषु । त्वं । देवेषु । पूर्य । वस्वः । एकः । इरज्यसि ।

त्वां । आपः । परिऽस्रुतः । परि । यंति । स्वऽसेतवः । नभतां । अन्यके । समे ॥१०॥

हे पूर्वापे त्वमेक एवायुषु मनुष्येषु । द्रुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । नोऽस्माकं वसो धनस्त्रि-
रज्यसि । ईशिषे । देवेष्वपि त्वमेक एव वस्व इरज्यसि । अपि च त्वां स्वसेतवः स्वभूतसेतवः परिस्रुतः परि-
स्रवत्य आपः परि यंति । परिगच्छंति । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२३॥

इंद्रापी युवमिति द्वादशर्चं दशमं सूक्तं नामाकस्वार्थं । द्वितीया षट्पञ्चाशदक्षरा शक्करी द्वादशी चिष्टुप
शिष्टा महापंक्तयः । इंद्रापी देवता । तथा चानुकांतं । इंद्रापी द्वादशैर्द्रापं चिष्टुबंतं द्वितीया शक्करीति ॥
महाव्रते निष्केवच्य ऊहभाग एव सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । ऊह इंद्रापी युवं सु नः । ऐ० आ०
५. ३. १. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि तृतीयसवने भैषावणो यदि महावाकमिदं शंसेत्तदानीं माध्यंदिनसवने
होचक्राः स्वशस्त्र आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्वं नामाकतुषावावपेरन् । तच्च ता हि मध्यमित्यच्छावाकस्य नामाकतुषः ।
सूचितं च । ता हि मध्यं भराणामित्यच्छावाकः । आ० ७. २. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने
ब्राह्मणाच्छंसिनः पूर्वोष्ट इद्रेति नामाकतुषः । सूचितं च । पूर्वोष्ट इंद्रोपमातय इति ब्राह्मणाच्छंसी । आ०
७. २. इति ॥

इंद्रापी युवं सु नः सहता दासंथो रयिं ।

येन दृह्वा समत्स्वा वीकु चित्साहिषीमह्यमिर्वनेव वात इन्नभतामन्यके समे ॥१॥

इंद्रापी इति । युवं । सु । नः । सहता । दासंथः । रयिं ।

येन । दृह्वा । समत्ऽसु । आ । वीकु । चित् । सहिषीमहि । अमिः । वनाऽइव ।

ब्राते । इत् । नभतां । अन्यके । समे ॥१॥

हे इंद्रापी सहता शत्रून्भिमवन्ती युवं युवां नोऽस्माभ्यं रयिं धनं सुष्ठु दासथः । दशं । तं रयिं विशिनष्टि ।
येन रयिणा समत्सु चित् संयामे दृढा चिदृढानि क्षिरास्यपि वीकु शत्रुबलान्प्रिर्वनेव यथाप्रिर्वनानि वात
इद्वतैर्नैवाभिमवति तथा सहिषीमहि अभिमवाम । सिद्धमन्यत् ॥

नहि वा वघ्रयामहेऽथेद्रमिद्यंजामहे शविष्ठं नृणां नरं ।

स नः कदा चिद्वैता गमदा वाजसातये गमदा मेधसातये नभतामन्यके समे ॥२॥

नहि । वा । वघ्रयामहे । अथ । इद्रं । इत् । यजामहे । शविष्ठं । नृणां । नरं ।

सः । नः । कदा । चित् । अर्वैता । गमत् । आ । वाजऽसातये । गमत् । आ ।

मेधऽसातये । नभतां । अन्यके । समे ॥२॥

हे इंद्रापी वा युवां न वघ्रयामहे । वघ्रं धनं न याचामहे । अथ ह्यपि तर्हि शविष्ठमतिशयेन वज्रवतं

पुण्यां नरं नेतुणामपि नेतारमिन्द्रमिन्द्रमेव यजामहे । स इन्द्रो जोऽस्मानर्वताक्षिण कदा विद्वाजसातथे
ऽमन्नाभाया यमत् । आगच्छति । कदाचिद्विधसातथे यज्ञभजनाया यमत् । सिद्धमन्यत् ॥

ता हि मध्यं भरसणामिन्द्राग्नी अधिष्ठितः ।

ता उ कवित्वना कवी पृच्छयमाना सखीयते सं धीतमंश्रुतं नरा नभंतामन्यके संमे ॥३॥

ता । हि । मध्यं । भरणां । इन्द्राग्नी इति । अधिऽष्ठितः ।

तौ । ऊं इति । कविऽत्वना । कवी इति । पृच्छयमाना । सखिऽयते । सं । धीतं ।

अंश्रुतं । नरा । नभंतां । अन्यके । संमे ॥३॥

ता तौ प्रसिद्धाविन्द्राग्नी भराणां संयामाणां मध्यमधिष्ठितः । अधिनिवसतो हि । अथ प्रत्यक्षसुतिः । हे
नरा नेतारौ कवित्वना कवित्वेन कवी क्रांतकर्माणी पृच्छयमाना कविजनेः पृच्छयमानौ ता उ तावेव युवां
सखीयते सखित्वमिच्छते यजमानाय धीतं तत्कृतं कर्म समंश्रुतं । सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्चं नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा गिरा ।

ययोर्विश्वमिदं जगदियं द्यौः पृथिवी मस्युपस्थे बिभृतो वसु नभंतामन्यके संमे ॥४॥

अभि । अर्चं । नभाकऽवत् । इन्द्राग्नी इति । यजसा । गिरा ।

ययोः । विश्वं । इदं । जगत् । इयं । द्यौः । पृथिवी । मही । उपऽस्थे । बिभृतः । वसु ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥४॥

हे नभाक नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा यागेन गिरा सुखा चाभ्यर्चं । अभिपूजय । ययोर्दिन्द्राग्न्योर्विश्वं
सर्वमिदं जगत्तिष्ठति । ययोश्चोपस्थ इयं बीमंही महती पृथिवी च आवापृथिव्यावुभे वसु धनं बिभृतः
धारयतः । सिद्धमन्यत् ॥

प्र ब्रह्माणि नभाकवदिन्द्राग्निभ्यामिरज्यत ।

या सप्तबुधमर्णवं जिह्वारमपोर्णुत इन्द्र ईशान ओजसा नभंतामन्यके संमे ॥५॥

प्र । ब्रह्माणि । नभाकऽवत् । इन्द्राग्निऽभ्यां । इरज्यत ।

या । सप्तऽबुधं । अर्णवं । जिह्वारं । अपऽऊर्णुतः । इन्द्रः । ईशानः । ओजसा ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥५॥

ब्रह्माणि क्षोबाणीन्द्राग्निभ्यां नभाकवत्तिरज्यत । नभाकः प्रेरयति । या चाविन्द्राग्नी सप्तबुधं सप्तमूर्तं
जिह्वारं पिहितद्वारमर्णवमपोर्णुतः तेजोभिराच्छादयतः तयोर्मध्य ओजसा वसेनेन्द्र ईशान ईशरो भवति ।
सिद्धमन्यत् ॥

अपि वृष पुराणववृत्ततेरिव गुप्यितमोजो दासस्य दंभय ।

वयं तदस्य संभृतं वस्विद्रेण वि भजेमहि नभंतामन्यके संमे ॥६॥

अपि । वृष । पुराणऽवत् । वृत्ततेऽइव । गुप्यितं । ओजः । दासस्य । दंभय ।

वयं । तत् । अस्य । संऽभृतं । वसु । इद्रेण । वि । भजेमहि । नभंतां । अन्यके । संमे ॥६॥

अपि च हे इन्द्र पुराणवत्प्रज्ञो यथा व्रततेरिव यथा बह्व्या गुपितं निर्गतां शाखां वृक्षति तथा शत्रूणां वृक्ष । हृदय । तदेवाह । दासस्य दासनामकस्य शत्रोरोजो वज्रं हंभय । नाशय । अथ परोक्षश्रुतिः । वयं नामाका अस्य दासस्य संभृतं वस्त्रिण हेतुना वि भजेमहि । सिद्धमन्यत् ॥ २४ ॥

यदिन्द्राग्नी जना इमे विह्वयन्ते तना गिरा ।

अस्माकैभिर्नृभिर्वयं सासह्याम पृतन्यतो वनुयाम वनुष्यतो नभतामन्यके समे ॥ ७ ॥

यत् । इन्द्राग्नी इति । जनाः । इमे । विह्वयन्ते । तना । गिरा ।

अस्माकैभिः । नृभिः । वयं । सासह्याम । पृतन्यतः । वनुयाम । वनुष्यतः । नभतां ।

अन्यके । समे ॥ ७ ॥

यथा इमे जनासना धनेन गिरा क्षुत्वा चन्द्राग्नी विह्वयन्ते विशेषेण ह्वयन्ति तेषु मध्ये वयं नामाकाः पृतन्यतः पृतनामिच्छन्तोऽस्माकैभिरस्माकीर्णैर्नृभिर्मनुष्यैः सासह्याम । शत्रून्भिमवेम । वनुष्यतः क्षुतिमिच्छन्तः शत्रून्वनुयाम च । सिद्धमन्यत् ॥

या नु श्वेताववो दिव उच्चरात उप द्युभिः ।

इन्द्राग्न्योरनु व्रतमुहाना यन्ति सिंधवो यान्सीं बंधादमुचतां नभतामन्यके समे ॥ ८ ॥

यां । नु । श्वेतौ । अवः । दिवः । उत्तरातः । उप । द्युभिः ।

इन्द्राग्न्योः । अनु । व्रतं । उहानाः । यन्ति । सिंधवः । यान् । सीं । बंधात् । अमुचतां ।

नभतां । अन्यके । समे ॥ ८ ॥

या नु यावेवेन्द्राग्नी श्वेतौ श्वेतवर्णौ । सत्त्वगुणोपेतावित्वर्थः । अवोऽधस्ताद्युग्मिर्दीप्तिमिर्दिव उपोच्चरातः उच्चरातः तयोरेवेन्द्राग्न्योश्चहाना हविर्वहन्तो यजमाना व्रतं कर्मानु यन्ति । अपि सीमिमाविन्द्राग्नी यान्मसिद्धान् सिंधवः सिंधून् बंधाद्बंधादमुचतां । सिद्धमन्यत् ॥

पूर्वींष्ट्र इन्द्रोपमातयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः सूनो हिन्यस्य हरिवः ।

वस्वो वीरस्यापृचो या नु साधंत नो धियो नभतामन्यके समे ॥ ९ ॥

पूर्वीः । त्रै । इन्द्र । उपमातयः । पूर्वीः । उत । प्रशस्तयः । सूनो इति । हिन्यस्य । हरिवः ।

वस्वः । वीरस्य । अपृचः । याः । नु । साधंत । नः । धियः । नभतां । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

हे हरिवो वज्रिण सूनो प्रेरयितरिन्द्र हिन्यस्य प्रीणयितुर्वस्वो दीपकस्य वीरस्यापृचो धनानुपयच्छतसि तव ता उपमातय उपमानानि पूर्वोर्वहनि । उतापि च प्रशस्तयः पूर्वीः । या नो धियः प्रज्ञां साधंत असाधयन् । सिद्धमन्यत् ॥

तं शिशीता सुवृक्तिभिस्त्वेषं सत्त्वानमृगिमयं ।

उतो नु चिद्य ओजसा शुष्णस्यांडानि भेदति जेषत्स्वर्वतीरपो नभतामन्यके समे ॥ १० ॥

तं । शिशीत । सुवृक्तिभिः । त्वेषं । सत्त्वानं । अमृगिमयं ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओजसा । शुष्णस्य । आंडानि । भेदति । जेषत् । स्वः । वतीः ।

अपः । नभतां । अन्यके । समे ॥ १० ॥

हे स्तोतारः स्वयं दीप्तं सत्त्वं संभक्तारं धनानामृगियमृगईमृगिभिः स्तोतव्यं तमिन्द्रं सुवृत्तिभिः स्तुतिभिः शिश्रीत । संस्तुयत । उतो नु चिदपि च य इन्द्रं श्रीवसा बलेन शुष्णस्य शुष्णनामकस्त्रासुरस्त्रांडाब्जजाता-
न्यपत्न्यानि भेदति अभिनत् स स्वर्वतीर्दिव्यान्वपः सलिलानि जेषत् । जयतु । सिद्धमन्यत् ॥

तं शिश्रीता स्वध्वरं सत्यं सत्त्वं नमृत्वियं ।

उतो नु चिद्य ओहंत आंडा शुष्णस्य भेदत्यजैः स्वर्वतीरपो नभंतामन्यके संमे ॥११॥

तं । शिश्रीत । सुऽअध्वरं । सत्यं । सत्त्वं । नमृत्वियं ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओहते । आंडा । शुष्णस्य । भेदति । अजैः । स्वःऽवतीः ।

अपः । नभंतां । अन्यके । संमे ॥११॥

हे स्तोतारः स्वध्वरं सुयज्ञं सत्यमविनाशं सत्त्वं संभक्तारमृत्वियमृती यष्टव्यं तमिन्द्रं शिश्रीत । स्तुतिभिः संस्तुयत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । उतो नु चिदपि च य इन्द्रं श्रीहते यज्ञं प्रति गच्छति शुष्णस्त्रांडांडाब्जजातानि च भेदति भिनत्ति स त्वं स्वर्वतीर्दिव्यान्वपः सलिलान्यपिः । अजैषीः । सिद्धमन्यत् ॥

एवेन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नवीयो मंधातृवर्दंगिरस्वर्दवाचि ।

चिधातुना शर्मणा पातमस्मान्वयं स्याम पतयो रयीणां ॥१२॥

एव । इन्द्राग्निऽभ्यां । पितृऽवत् । नवीयः । मंधातृऽवत् । अंगिरस्वत् । अवाचि ।

चिऽधातुना । शर्मणा । पातं । अस्मान् । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥१२॥

एवैवं चाभ्यामिन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नभाकवन्नंधातृवन्नवीयवन्नाश्रमांधातृवन्नांगिरस्वर्दंगिरोवन्न नवीयो नव-
त्तरमवाचि नाभाकेन मया पाठिताविन्द्राग्नी चिधातुना चिपर्वणा शर्मणा गृहेण नोऽस्मात्ताभाकान्पातं ।
रक्षतं । वयं रयीणां धनानां पतयः स्वामिनः स्याम । भवेम ॥ ॥२५॥

अस्मा ऊ प्विति दशर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अस्मा ऊ षु दश वारणं त्विति । नाभाक
अधिरनुवृत्तत्वात् । महापातं हीत्युक्तत्वादिदमपि महापातं । इदमादिके द्वे सूक्ते वरुणदेवस्य ॥ विनियोगो
लैंगिकः ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्दिनसवने मेचावरुणस्य आरंभणीयाया ऊर्ध्वं स अप इत्ययं नाभाकतुषः ।
सूचितं च । स अपः परि वस्वव इति मेचावरुणः । आ० ७. २. इति ॥ यः ककुभ इत्येतत्प्रभृतिको वा नाभा-
कतुषः । सूचितं च । यः ककुभो निधारय इति वा । आ० ७. २. इति ॥

अस्मा ऊ षु प्रभूतये वरुणाय मरुद्भ्योऽर्चो विदुष्टरेभ्यः ।

यो धीता मानुषाणां पश्वो गा इव रक्षति नभंतामन्यके संमे ॥१॥

अस्मै । ऊं इति । सु । प्रऽभूतये । वरुणाय । मरुत्ऽभ्यः । अर्चं । विदुऽतरेभ्यः ।

यः । धीता । मानुषाणां । पश्वः । गाऽइव । रक्षति । नभंतां । अन्यके । संमे ॥१॥

* हे स्तोतः सु प्रभूतये प्रकृष्टधनायाकी वरुणाय विदुष्टरेभ्यो विदुष्टरेभ्यो मरुद्भ्यो नवराष्ट्राय । सुहि । यो वरुणो
धीता कर्मणा मानुषाणां मनुष्याणां पश्वः पशून् वा इव रक्षति । सिद्धमन्यत् ॥

तमू षु संमना गिरा पितृणां च मन्मभिः ।

नाभाकस्य प्रशस्तिभिर्यैः सिंधूनामुपोदये सप्तस्वसा स मध्यमी नभंतामन्यके संमे ॥२॥

तं । ऊं इति । सु । स॒म॒ना । गि॒रा । पि॒तृ॒णां । च । म॒न्म॑ऽभिः ।

ना॒भा॒क॒स्य॑ । प्र॒श॒स्ति॑ऽभिः । यः । सि॒न्धू॒नां । उ॒प॑ । उ॒त्ऽअ॒ये । स॒प्त॑ऽस्व॒सा । सः ।

म॒ध्य॒मः । न॒भ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ २ ॥

तमु तमेव वक्ष्यं समना समानया गिरा सुत्वा स्वभिष्टीमि । पितृणां मन्मभिः सोमैश्चाभिष्टीमि । नाभाकस्यैः प्रशस्तिभिः सोमैश्चाभिष्टीमि । सिन्धूनां खंदमानानां नदीनामुप समीप य उदये उन्नच्छति यश्च सप्तस्वसा स मध्यम इति वाग्भिर्निश्च्यते । अन्यके दुर्धियः श्चवः समे सर्वे नभतां । मा भूषन् ॥ तथा च यास्कः । तं स्वभिष्टीमि समानया गिरा सीत्वा सुत्वा पितृणां च मननीयैः सोमैर्नाभाकस्य प्रशस्तिभिः । अग्निर्नाभाको बभूव । यः खंदमानानामासामपासुपोदये सप्तस्वसारमेनमाह वाग्भिः स मध्यम इति निश्च्यतेऽथैष एव भवति । नभतामन्यके समे मा भूवन्नन्यके सर्वे ये नो दिवंति दुर्धियः पापधियः पापसंकल्पाः । नि० १०. ५. इति ॥

स क्षपः परि षस्वजे न्यु॒प्तो मा॒यया॑ दधे स विश्वं परि दर्शतः ।

तस्य वेनीरनुं व्रतमुषस्ति॒स्रो अव॑र्धयन्नभ॑तामन्य॒के संमे ॥ ३ ॥

सः । क्षपः । परि । स॒स्व॒जे । नि । उ॒प्तः । मा॒यया॑ । द॒धे । सः । वि॒श्वं । परि । दर्श॑तः ।

तस्य॑ । वेनीः । अनुं । व्रतं । उ॒षः । ति॒स्रः । अव॑र्धयन् । नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ३ ॥

स वक्ष्यः यपो रात्रीः परि षस्वजे । परिष्वजते । अपि च दर्शतो दर्शनीयः स वक्ष्य उन्न उत्तरणशीलः सन् विश्वं मायया कर्मणा परि परितो नि दधे । निदधाति । किंच तस्य वक्ष्यस्य व्रतं कर्म वेनीः कामयमानाः प्रजास्तिस्र उषस्त्रिषु प्रातर्मध्यंदिनं सायं चान्ववर्धयन् । अनुवर्धयति । सिद्धमन्यत् ॥

यः ककुभो निधारयः पृथि॒व्यामधि॑ दर्शतः ।

स माता पू॒र्थं प॒दं तद्व॑रुणस्य सस्यं स हि गो॒पा इ॒वेर्यो॑ नभ॑तामन्य॒के संमे ॥ ४ ॥

यः । क॒कु॒भः । नि॒ऽधा॒रयः । पृथि॒व्यां । अधि॑ । दर्श॑तः ।

सः । म॒हता॑ । पू॒र्थं । प॒दं । तत् । व॑रुणस्य । स॒स्यं । सः । हि । गो॒पाः । इ॒व । इ॒र्यः ।

नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ४ ॥

यो वक्ष्यः पृथिव्यामधि पृथिव्या उपरि दर्शतो दर्शनीयः सन् ककुभो द्विशो निधारयः निधारयति स वक्ष्यो माता निर्माता । पू॒र्थं प्र॒त्नं प॒दं स्व॑र्गाख्यं खानं सप्तमस्याभिश्च सर्पणीयं तद्वरुणस्य स्वकृतं । अपि च स हि स एवेर्य ईश्वरः सन् गोपा इव गोपाल इव पशुनामस्वाकं रक्षिता । सिद्धमन्यत् ॥

यो धर्ता भुव॑नानां य उ॒स्राणा॑मपी॒च्या वे॒द् नामा॑नि गु॒ह्या ।

स क॒विः का॒व्यां पु॒रु रू॒पं द्यौ॑रिव पु॒ष्यति॑ नभ॑तामन्य॒के संमे ॥ ५ ॥

यः । ध॒र्ता । भुव॑नानां । यः । उ॒स्राणा॑ । अ॒पी॒च्या । वे॒द् । नामा॑नि । गु॒ह्या ।

सः । क॒विः । का॒व्यां । पु॒रु । रू॒पं । द्यौः । इ॒व । पु॒ष्यति॑ । नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ५ ॥

यो वक्ष्यो भुवनानां धर्ता धारयिता यद्योक्तायां देवाधिष्ठातृभूतानां ररनीनामपीच्यापीच्यान्वत्-

हिताणि गुह्या गुह्यानि गुह्याणां निहितानि नामानि वेद जानाति स वदत्यः कविः प्राज्ञः सन् काव्या
काव्यानि कविकर्माणि पुर वदति रूपं वीरिव पुष्यति । सिद्धमन्यत् ॥ २६ ॥

यस्मिन्विश्वानि काव्या चक्रे नाभिरिव श्रिता ।

चितं जूती सपर्यत व्रजे गावो न संयुजे युजे अश्वीं अयुक्षत नभतामन्यके संमे ॥ ६ ॥

यस्मिन् । विश्वानि । काव्या । चक्रे । नाभिः । इव । श्रिता ।

चितं । जूती । सपर्यत । व्रजे । गावः । न । संयुजे । युजे । अश्वान् । अयुक्षत । नभतां ।
अन्यके । संमे ॥ ६ ॥

यस्मिन्विश्वे विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि कविकर्माणि चक्रे नाभिरिव यथा रश्मि चक्रे नाभि-
काव्या श्रिता श्रितानि तं चितं विश्वानं वदत्यः जूती जूत्या चित्रं सपर्यत । हे मदीया वनाः परिचरत ।
किमर्थमित्यत आह । व्रजे गच्छे गावो न यथा गाः संयुजे संयोगार्थं सह स्थापयितुं युजे युजंति तथाकात्म-
भियोगाद्यान्वानयुषत । सपत्ना युजंति । अतस्तदुपद्रवपरिहाराय वदत्यः परिचरतेत्यर्थः ॥

य आस्वत्क आशये विश्वा जातान्येषां ।

परि धामानि मर्मेश्वरुणस्य पुरो गये विश्वे देवा अन्नु व्रतं नभतामन्यके संमे ॥ ७ ॥

यः । आसु । अत्कः । आशये । विश्वा । जातानि । एषां ।

परि । धामानि । मर्मेश्वत् । वरुणस्य । पुरः । गये । विश्वे । देवाः । अन्नु । व्रतं । नभतां ।

अन्यके । संमे ॥ ७ ॥

---परिमृशतो वदत्यः पुरो गये रश्मि पुरस्ताद्वति तस्य वदत्यः पुरस्ताद्विषे सर्वे देवा व्रतं
कर्माणुमच्छतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

स समुद्रो अपीच्यस्तुरो यामिव रोहति नि यदासु यजुर्दधे ।

स माया अर्चिना पदास्तृणान्नाकमारुहन्नभतामन्यके संमे ॥ ८ ॥

सः । समुद्रः । अपीच्यः । तुरः । छां । इव । रोहति । नि । यत् । आसु । यजुः । दधे ।

सः । मायाः । अर्चिना । पदा । अस्तृणात् । नाकं । आ । अरुहत् । नभतां ।

अन्यके । संमे ॥ ८ ॥

यथाहायः समुद्रवन्ति स वदत्यः समुद्रोऽपीच्योऽतर्हितस्तुरः चिम्रो यामिव यथादित्यो वां रोहति
तथा नाकं रोहति । अपि च यद्यो वदत्यः आसु दिशु यजुः प्रकाशो दानं नि दधे निदधाति स वदत्यो
माया असुराणां माया अर्चिनाऽर्चिष्मता पदा स्थापिन । निवसेत्यर्थः । आरुहत् । समन्ताद्विनसि । नाकं
सर्वमावहत् । आरोहति । सिद्धमन्यत् ॥

यस्य चेता विचक्षणा तिस्रो भूमीरधिष्ठितः ।

विरुक्षराक्षि पप्रतुर्वरुणस्य ध्रुवं सदः स संज्ञानामिरज्यति नभतामन्यके संमे ॥ ९ ॥

यस्य । श्वेता । विऽचक्षणा । तिस्रः । भूमीः । अधिऽस्थितः ।

विः । उत्तराणि । पप्रतुः । वरुणस्य । ध्रुवं । सदः । सः । सप्तानां । इरज्यति ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

यस्य वरुणस्याधिष्ठितोऽन्तरिक्षेऽधि वसतः श्वेता श्वेतानि विचक्षणा तेषां तिस्रो भूमीस्त्रिरुत्तराणि तिरुत्तराणि तिस्रस्तानि भुवनानि पप्रतुः प्रथयन्ति । तथा च मन्त्रवर्णः । तिस्रो भूमीधारयन् नीरत यून् । अ० २. २७. ८. इति । तस्य वरुणस्य सदः स्थानं ध्रुवमक्षमिति । किंच स वरुणः सप्तानां सिंधूनामिरज्यति । ईश्वरो भवति । सिद्धमन्यत् ॥

यः श्वेतौ अधिनिर्णिजश्चक्रे कृष्णौ अनु व्रता ।

स धामं पूर्वं ममे यः स्कंभेन वि रोदसी अजो न द्यामधारयन्नभंतामन्यके समे ॥ १० ॥

यः । श्वेतान् । अधिऽनिर्णिजः । चक्रे । कृष्णान् । अनु । व्रता ।

सः । धामं । पूर्वं । ममे । यः । स्कंभेन । वि । रोदसी इति । अजः । न । द्यां । अधारयत् ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ १० ॥

यो वरुणो निर्णिज आत्मीयान्नरमीन्दिवा श्वेतानधि चक्रे अधिकरोति तथा राक्षो कृष्णांश्चक्रे स वरुणोऽनु व्रता कर्माणि लक्ष्मील्लब्धोभयविधकर्मानुगुणं पूर्वं धामान्तरिक्षं दिवं वा ममे । निर्ममे । अपि च यः स्कंभेनान्तरिक्षेणाजो न यथादित्यो यां धारयति तथा रोदसी यावापुषिष्यावधारयत् विधारयति स वरुण इत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥ २७ ॥

अस्तभादिति षडृचं द्वादशं सूक्तं । अर्चनानां ऋषिः काण्वो नामाको वा ऋषिः । उत्तरे त्वर्चनानां । आथसृचस्त्रिष्टुभो वरुणदेवत्वो द्वितीयसृच आनुष्टुभोऽश्विदेवताकः । तथा चानुक्तांतं । अस्तभात् षडर्चनानां वा त्रिष्टुभमन्त्रं वा तृचमाश्विनमानुष्टुभमपञ्चदिति ॥ सूक्तविनियोगो भेगिकः ॥ वाङ्मे पशौ हविषो याव्यास्तभादिति । सूचितं च । अस्तभाद्यामसुरो विश्ववेदा इत्यादिश्रिताः । आ० ३. ७. इति ॥ अग्नीषोमप्रणयने ऽश्विषोत्तरा परिधानीया । तथा सूचितं । अस्तभाद्यामसुरो विश्ववेदा इति परिदध्यादुत्तरया वा । आ० ४. १०. इति ॥ एवा वंदस्त्रेया वाङ्मे पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । एवा वंदस् वरुणं वृहंतं तत्त्वा यामिं ब्रह्मणा वंदमान इति द्वे । आ० ३. ७. ॥ सोमप्रवहण इमां धियमित्त्रेया परिधानीया । सूचितं च । इमां धियं शिषमाणस्य देवेति निहिते परिदध्यात् । आ० ४. ४. इति ॥

अस्तभाद्यामसुरो विश्ववेदा अमिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीद्विश्वा भुवनानि सप्ताद्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ १ ॥

अस्तभात् । द्यां । असुरः । विश्वऽवेदाः । अमिमीत । वरिमाणं । पृथिव्याः ।

आ । आसीदत् । विश्वा । भुवनानि । सप्तराट् । विश्वा । इत् । तानि । वरुणस्य ।

व्रतानि ॥ १ ॥

विश्ववेदा विश्वधनोऽसुरो वरुणान्वरुणो यामस्तभात् । तथा पृथिव्याश्च वरिमाणं परिमाणममिमीत । चक्रे । एवं निर्मितानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि सप्तराट्वासीदत् । अश्वतिष्ठत् । वरुणस्य तानि व्रतानि कर्माणि विश्वेदिसाश्वेव । अतो वर्षधितुमश्वत्तानीत्यर्थः ॥

ए॒वा वंदस्व॑ वरु॒णं बृ॒हंतं॑ नम॒स्या धी॒रम॒मृत॑स्य गो॒पां ।

स नः॑ श॒र्मं चि॒व॒रू॒पं वि॒ यंस॑त्पा॒तं नो॒ द्या॒वापृ॒थि॒वी उ॒प॒स्थे ॥२॥

ए॒व । वंदस्व॑ । वरु॒णं । बृ॒हंतं॑ । नम॒स्य । धी॒रं । अ॒मृत॑स्य । गो॒पां ।

सः । नः॑ । श॒र्मं । चि॒व॒रू॒पं । वि॒ यंस॑त् । पा॒तं । नः॑ । द्या॒वापृ॒थि॒वी इति॑ । उ॒प॒स्थे ॥२॥

हे सोतः बृहंतं महान्तं वरुणमेवैवं वंदस्व । सुहि । अमृतस्य गोपां गोपयितारं धीरं प्राञ्चं वरुणं नमस्व । नमस्तु व । स वरुणो नोऽस्माभ्यं चिवरूपं चिखानं शर्मं गृहं वि यंसत् । प्रयच्छतु । उपस्थ उपस्थाने वर्तमानातोऽस्मान्द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी पातं । रक्षतं ॥

इ॒मां धि॒यं शि॒क्ष॑माण॒स्य दे॒व क्रतुं॑ द॒क्षं वरु॒णं सं शि॒शाधि॑ ।

यया॑ति॒ विश्वा॑ दु॒रिता॑ तरे॒म सु॒त॒र्मा॒णमधि॑ ना॒वं रु॒हेम ॥३॥

इ॒मां । धि॒यं । शि॒क्ष॑माण॒स्य । दे॒व । क्रतुं॑ । द॒क्षं । वरु॒णं । सं । शि॒शाधि॑ ।

यया॑ । अति॑ । विश्वा॑ । दुः॒इ॒ता । तरे॒म । सु॒त॒र्मा॒णं । अधि॑ । ना॒वं । रु॒हेम ॥३॥

हे देव योतमान वरुण इमां धियमिदं कर्म शिक्षमाणस्यानुतिष्ठतो मम क्रतुं प्रज्ञानं दक्षं न सं शिशाधि । तीक्ष्णीकुव । यथा नावा यज्ञरूपया विश्वा सर्वाणि दुरिता दुरिताम्यति तरेम तां सुतर्माणं सुषु तारयिषीं यज्ञरूपां नावमधि रुहेम । वयमारुहेम । दुःखसागरतरणे हेतुत्वाद्यज्ञो नीरित्यथ अपदिशति ॥

आ॒ वां या॒वा॒णो अ॒श्वि॒ना धी॒भिर्वि॒प्रा अ॒चु॒च्युः ।

ना॒स॒त्या सोम॑पी॒तये॒ नभ॑ताम॒न्यके॒ संमे ॥४॥

आ॒ । वां । या॒वा॒णः । अ॒श्वि॒ना । धी॒भिः । वि॒प्राः । अ॒चु॒च्युः ।

ना॒स॒त्या । सोम॑ऽपी॒तये॒ । नभ॑तां । अ॒न्यके॒ । संमे ॥४॥

हे नासत्या सखी सत्वप्रणेतारी वा । तथा च यास्तः । सत्वावेव नासत्त्वविद्यीर्यवामः सत्वस्य प्रणेतारी । नि० ६. १३. इति । अश्विनाश्विनी वां युवां सोमपीतये सोमस्य पानाय विप्राः प्राञ्चा अश्विनो यावाणः सोमामिषवपाषाणाय धीभिः कर्मभिः स्वस्वपापरिरचुच्युः । अभिगच्छन्ति । सिद्धमन्यत ॥

यथा॑ वा॒म॒र्षिर॒श्वि॒ना गी॒र्भिर्वि॒प्रो अ॒जो॒हवी॑त् ।

ना॒स॒त्या सोम॑पी॒तये॒ नभ॑ताम॒न्यके॒ संमे ॥५॥

यथा॑ । वां । अ॒र्षिः । अ॒श्वि॒ना । गी॒भिः । वि॒प्रः । अ॒जो॒हवी॑त् ।

ना॒स॒त्या । सोम॑ऽपी॒तये॒ । नभ॑तां । अ॒न्यके॒ । संमे ॥५॥

• हे नासत्वावश्विनी वां युवां विप्रः प्राञ्चोऽर्षिर्यथा गीर्भिः सुतिभिः सोमपीतयेऽजोहवीत् तथाहमपि जोहवीमि ॥

ए॒वा वा॒म॒हं ज॒तये॒ यथा॑हु॒वंत॑ मे॒धि॒राः ।

ना॒स॒त्या सोम॑पी॒तये॒ नभ॑ताम॒न्यके॒ संमे ॥६॥

ए॒व । वां । अ॒हे । ऊ॒तये॑ । यथा॑ । अ॒हु॒वंत॑ । मे॒धि॒राः ।
ना॒स॒न्त्या । सोम॑ऽपी॒तये॑ । नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ६ ॥

इयं व्याख्यातचरा ॥ २८ ॥ ५॥

षष्ठेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्रेमे विप्रस्तेति त्रयस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्वार्थं गार्ग्यवर्म-
पिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । इमे त्रयस्त्रिंशद्विरूप आंगिरस आपेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कृती
गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चैतदादिके दे सूक्ते । सूचितं च । इमे विप्रस्तेति सूक्ते । आ० ४. १३. इति ॥ कारीर्य-
वभृथेयोः प्रथमाज्यभागस्यापस्वप इत्यनुवाक्या । तथा सूचितं । अप्सुमंतावाज्यभागावपस्वपे सधिष्टं । आ०
२. १३. इति ॥ आप्रीध्रस्य प्रातःसवने प्रस्थितयाज्या । श्रूयते च । उद्यान्नाय वशान्नायेत्याप्रीध्रो यजति
। ऐ० ब्रा० ६. १०. इति ॥ अप्रिवतीष्टौ त्वं ह्यप इत्येषा याज्या । सूचितं च । त्वं ह्यपे अप्रिनापे त्वमस्त्रयुयो-
धमीवाः । आ० ३. १३. इति ॥ अधिमंघनेऽपिषा । सूचितं च । त्वं ह्यपे अप्रिना तं मर्जयंत सुकृतं । आ० २. १६. इति ॥
इति ॥ अपये कामायाष्टाकपालेष्टौ तुभ्यं ता अंगिरसमेत्येषानुवाक्या । सूचितं च । तुभ्यं ता अंगिरसमाश्राम
तं काममपे तवोतीति कामाय । आ० २. १०. इति ॥ अन्वाहितापिः प्रयाणे समारोपणपक्षेऽनयेकाङ्गतिः
कर्तव्या । तथा सूचितं । तुभ्यं ता अंगिरसमेति वाज्याङ्गतिं ऊत्वा समारोपयेत् । आ० ३. १०. इति ॥ वैशुता-
प्रिनाप्रीनां संसर्गेऽपयेऽप्सुमतीष्टिः । तत्र यदपे दिविजा इति याज्या । यदपे दिविजा अस्त्रभिर्होता
न्यसीदद्यजीयान् । आ० ३. १३. इति ॥

इ॒मे वि॒प्रस्य॑ वे॒धसोऽमे॒रस्तृ॑तयज्वनः । गि॒रः स्तो॒मांस॑ ई॒रते ॥ १ ॥

इ॒मे । वि॒प्रस्य॑ । वे॒धसः॑ । अ॒मेः । अस्तृ॑तयज्वनः । गि॒रः । स्तो॒मांसः॑ । ई॒रते ॥ १ ॥

इमेऽवादीयाः स्तोमांसः स्तोतारो विप्रस्य मेधाविनो वेधसो विधातुरस्तृतयज्वनोऽहंसितयजमानस्या-
मेगिरः स्तुतीरीरते । प्ररथंति ॥

अ॒स्मै ते॒ प्र॒ति॒ह॒र्य॑ते॒ जा॒तवे॒दो वि॒च॒र्षणे॑ । अ॒मे ज॒नामि॑ सु॒ष्टुतिं॑ ॥ २ ॥

अ॒स्मै । ते॒ । प्र॒ति॒ह॒र्य॑ते॒ जा॒तवे॒दः । वि॒च॒र्षणे॑ । अ॒मे । ज॒नामि॑ । सु॒ष्टुतिं॑ ॥ २ ॥

हे जातवेदो जातधन विचर्षणे विद्वद्वरपे अस्मै प्रतिहर्यते प्रयच्छते ते तुभ्यं सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं
जनामि । आंगिरसोऽहं जनयामि ॥

आ॒रो॒का ई॒व घे॒दहं॑ ति॒ग्मा अ॒मे तव॑ त्विषः । द॒क्षि॒र्व॒नानि॑ ब॒प्सति॑ ॥ ३ ॥

आ॒रो॒काऽई॒व । घे॒ । इ॒त् । अ॒हं । ति॒ग्माः । अ॒मे । तव॑ । त्विषः । द॒त्त॒भिः । व॒नानि॑ ।
ब॒प्स॒ति॒ ॥ ३ ॥

हे अमे तव तिग्मास्त्रीक्ष्णास्त्रियो दीप्तय आरोका इवारोचमानाः पशव इव दक्षिर्दक्षिर्वनान्तराणि
बप्सति । भक्षयंति । धिदेहेति त्रयं पूरकं ॥

हर॑यो धूम॑के॒तवो॒ वा॒तजू॒ता उप॑ ह्य॒वि । य॒त॑ते॒ वृ॒ध॒ग॒म॒यः ॥ ४ ॥

हर॑यः । धूम॑ऽके॒तवः॑ । वा॒तऽजू॒ताः । उप॑ । ह्य॒वि । य॒त॑ते॒ । वृ॒ध॒क् । अ॒म॒यः ॥ ४ ॥

हरयो हरणशोका वातजूता वातप्रिरिता धूमकेतवो धूमध्वजा अपय उप अयंतरिषि वृधक् पुष्यमयंति ।
गच्छंति । पुष्यमिष्येन सममयं वृधमिति । पुष्यमिष्य वाजसनेधिनः पठंति । वा० सं० ३३. २. ॥

ए॒ते॒ त्वे॒ वृ॒थ॒ग॒म॒य॒ इ॒डा॒सः॒ स॒म॒दृ॒क्ष॒त॒ । उ॒ष॒सा॒मि॒व॒ के॒त॒वः॒ ॥ ५ ॥

ए॒ते॒ । त्वे॒ । वृ॒थ॒क् । अ॒म॒यः॒ । इ॒डा॒सः॒ । सं । अ॒दृ॒क्ष॒त॒ । उ॒ष॒सा॒ऽइ॒व॒ । के॒त॒वः॒ ॥ ५ ॥

एते त्व एतेऽमयो वृथक् पृथगिडासोऽमिहोतुभिः समिडाः संत उषसामिव केतव उषसां प्रज्ञापका इव समदृक्षत । सम्यग्दृक्षन्ति ॥ ॥ २९ ॥

कृ॒ष्णा॒ र॒जाँ॒सि॒ प॒त्सु॒तः॒ प्र॒या॒णे॒ जा॒त॒वे॒द॒सः॒ । अ॒मि॒र्य॒द्रो॒ध॒ति॒ क्ष॒मि॒ ॥ ६ ॥

कृ॒ष्णा॒ । र॒जाँ॒सि॒ । प॒त्सु॒तः॒ । प्र॒ऽया॒ने॒ । जा॒त॒ऽवे॒द॒सः॒ । अ॒मिः॒ । यत् । रो॒ध॒ति॒ । क्ष॒मि॒ ॥ ६ ॥

जातवेदसोऽमिः प्रयाणे पत्सुतः पत्तो रजांसि पांसवः कृष्णाणि भवन्ति । कदेत्यत आह । क्षमि क्षमायां यद्यदापी रोधति शुक्लान्वनस्यतीन्निश्चयि ॥

धा॒सिं॒ कृ॒ण्वान॒ ओष॑धी॒र्व॒प्स॑द॒ग्नि॒र्न॒ वा॒य॒ति॒ । पु॒न॒र्य॒न्त॒रु॒णी॒र॒पि॒ ॥ ७ ॥

धा॒सिं॒ । कृ॒ण्वानः॒ । ओष॑धीः । व॒प्स॑त् । अ॒ग्निः । न॒ । वा॒य॒ति॒ । पु॒नः॒ । यन् । त॒रु॒णीः । अ॒पि॒ ॥ ७ ॥

* क्षमिरोषधीर्धासिमन्त्रं । जुहासीत्यन्नामसु पाठात् । कृण्वानः कुर्वन् वप्सश्चयन्न वायति । न शाम्यति । पुनश्च तरुणीरोषधीरपि यन् गच्छन् भवति । भवयितुमिति शेषः ॥

जि॒ह्वाभि॑र॒ह॒ न॒न॑म॒र्चि॑षा॒ जं॒ज॒णा॒भ॒व॑न् । अ॒मि॒र्व॒ने॑षु॒ रो॒च॒ते॒ ॥ ८ ॥

जि॒ह्वाभिः॑ । अ॒ह॒ । न॒न॑म॒त् । अ॒र्चि॑षा॒ । जं॒ज॒णा॒ऽभ॒व॑न् । अ॒मिः॒ । व॒ने॑षु॒ । रो॒च॒ते॒ ॥ ८ ॥

क्षमिर्जिह्वाभिरह ज्वालाभिरिव ननमदनस्यतीनत्यंतं नमयन्नर्चिषा तेजसा जज्जणाभवञ्ज्वलन् । जंजणाभवन् मन्त्रलाभवन्निति ज्वलतिकर्मसु पाठात् । वनेष्वरक्षेणु रोचते । प्रकाशते ॥

अ॒ध्व॒स्व॒मे॒ स॒धि॒ष्ट॒व॒ सौ॒ष॒धी॒र॒नु॒ रू॒ध्य॒से॒ । गर्भे॑ स॒ञ्जा॒य॒से॒ पु॒नः॒ ॥ ९ ॥

अ॒ध्व॒ऽसु॒ । अ॒ध्वे॒ । स॒धिः॒ । त॒व॒ । सः॒ । सौ॒ष॒धीः॒ । अ॒नु॒ । रू॒ध्य॒से॒ । गर्भे॑ । स॒न् । जा॒य॒से॒ ।

पु॒न॒रि॒ति॒ ॥ ९ ॥

हे क्षमि यस्त्व तवाप्सु सधिः प्रविशन्नानं स त्वमोषधीरनु रूध्यसे । अनुषणत्ति । पुनश्च तासां भूमिष्ठानां गर्भे सन् भवजायसे । प्रादुर्भवसि ॥

उ॒द॒मे॒ त॒व॒ त॒द्भृ॒ता॒र्चि॑ रो॒च॒त॒ आ॒हु॒तं॒ । नि॒सा॒नं॒ जु॒हो॑ऽ३॒ मुखे॑ ॥ १० ॥

उ॒त् । अ॒ध्वे॒ । त॒व॒ । त॒त् । घृ॒ता॒त् । अ॒र्चिः॒ । रो॒च॒ते॒ । आ॒ऽहु॒तं॒ । नि॒सा॒नं॒ । जु॒हः॒ । मुखे॑ ॥ १० ॥

हे क्षमि तव घृतादाहुतं जुहो होमसाधनभूतायाः क्षुधो मुखे निसानं निहानं तदर्चिबहोचते । प्रकाशते ॥ ॥ ३० ॥

उ॒क्षा॒न्ना॒य॒ व॒शा॒न्ना॒य॒ सोम॑पृ॒ष्ठाय॒ वे॒ध॒से॒ । स्तो॒मैर्वि॑धे॒मा॒म॒ये॒ ॥ ११ ॥

उ॒क्षऽअ॒न्ना॒य॒ । व॒शऽअ॒न्ना॒य॒ । सोम॑ऽपृ॒ष्ठाय॒ । वे॒ध॒से॒ । स्तो॒मैः॒ । वि॒धे॒म॒ । अ॒म॒ये॒ ॥ ११ ॥

उक्षान्नाय । उक्षान्नमदनीयं इतिर्वक्षासापुष्पात्तः । तस्मै वक्षान्नाय । वक्षान्नं यक्षासी वक्षान्नः । तस्मै सोमपृष्ठाय सोमघृतपृष्ठाय वेधसे विधापि क्षान्नागामयथे स्तोमैर्विधिम । परिचरेम ॥

उत त्वा नमसा वयं होतर्वरेण्यक्रतो । अग्ने समिञ्जिरीमहे ॥ १२ ॥

उत । त्वा । नमसा । वयं । होतः । वरेण्यक्रतो इति वरेण्यऽक्रतो । अग्ने । समित्ऽभिः ।
इमहे ॥ १२ ॥

उतापि च हे होतर्देवानां ज्ञातर्वरेण्यक्रतो वरणीयप्रज्ञापि त्वा त्वां वयमांगिरसा नमसात्तेन हविषा समिञ्जिषेमहे । याचामहे ॥

उत त्वा भृगुवच्छुचे मनुष्वदम् आहुत । अंगिरस्वज्ज्वामहे ॥ १३ ॥

उत । त्वा । भृगुऽवत् । शुचे । मनुष्वत् । अग्ने । आऽहुत । अंगिरस्वत् । ह्वामहे ॥ १३ ॥

हे भुवि स्वभावतः भुजाङ्गतापि त्वा त्वां भृगुवद्यथा भृगुस्यथा मनुष्वद्यथा च मनुस्यथांगिरोवच्च ह्वामहे ॥

त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्सता । सखा सख्या समिध्यसे ॥ १४ ॥

त्वं । हि । अग्ने । अग्निना । विप्रः । विप्रेण । सन् । सता । सखा । सख्या । संऽध्यसे ॥ १४ ॥

हे अग्ने विप्रो मेधावी सन् विद्यमानः सखा च त्वं विप्रेण सता सख्यापिना समिध्यसे । तथा च ब्राह्मणं । त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्सतेति विप्र इतरो विप्र इतरः सन्नितरः सन्नितरः सखा सख्या समिध्यसे इत्येष ह वा अस्मै स्तः सखा । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति ॥

स त्वं विप्राय दाणुषे रयिं देहि सहस्रिणं । अग्ने वीरवतीमिषं ॥ १५ ॥

सः । त्वं । विप्राय । दाणुषे । रयिं । देहि । सहस्रिणं । अग्ने । वीरऽवतीं । इषं ॥ १५ ॥

हे अग्ने स प्रसिद्धस्त्वं विप्राय मेधाविने दाणुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय सहस्रिणं सहस्रसंख्याकमपरिमितं रयिं धनं वीरवतीं पुषपीचादिसहितमिवमत्तं च देहि ॥ ३१ ॥

अग्ने भ्रातः सहस्रकृत रोहिदश्च शुचिं व्रत । इमं स्तोमं जुषस्व मे ॥ १६ ॥

अग्ने । भ्रातरिति । सहऽकृत । रोहिन्ऽश्च । शुचिंऽव्रत । इमं । स्तोमं ।
जुषस्व । मे ॥ १६ ॥

हे अग्ने भ्रातर्भाग्यवज्रमागानां मित्रभूत सहस्रकृत सहसा वनेन कृत रोहिदश्च जोहितवर्षाश्च शुचिव्रत मुद्धकर्मन्त्रमेभ्य आंगिरसस्य ममेमं स्तोमं जुषस्व । शिवस्व ॥

उत त्वामि मम स्तुतो वाश्राय प्रतिहर्यते । गोष्ठं गाव इवाशत ॥ १७ ॥

उत । त्वा । अग्ने । मम । स्तुतः । वाश्राय । प्रतिऽहर्यते । गोऽस्थं । गावऽइव ।
आशत ॥ १७ ॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां ममांगिरसस्य स्तुतः स्तुतयो वाश्राय वाशनशीलाय वत्साय प्रतिहर्यते पथः कामयमानाय दोग्धुं गोष्ठं गाव इव यथा गावः प्रविशन्ति तथाशत । प्रामुष्यति ॥

तुभ्यं ता अंगिरस्तम विश्वाः सुष्ठितयः पृथक् । अग्ने कामाय येमिरे ॥ १८ ॥

तुभ्यं । ताः । अंगिरऽतम । विश्वाः । सुऽष्ठितयः । पृथक् । अग्ने । कामाय ।
येमिरे ॥ १८ ॥

हे चंगिरसमांगिरसां श्रेष्ठे तुभं विद्याः सर्वाकाः प्रसिद्धाः सुचितयः प्रजाः कामायात्मनः कामसिद्धयं पृथगेमिरे । नियच्छन्ति ॥

अग्निं धीभिर्मनीषिणो मेधिरासो विपश्चितः । अद्भ्यसद्याय हिन्विरे ॥ १९ ॥

अग्निं । धीभिः । मनीषिणः । मेधिरासः । विपः । चितः । अद्भ्यः । सद्याय । हिन्विरे ॥ १९ ॥

मनीषिणो मनस ईश्वरा मेधिरासो मेधाविनो विपश्चितः प्राज्ञा यजमाना धीभिः कर्मभिरद्भ्यसद्या-
यात्मन् भवनायापि हिन्विरे । प्रीणयन्ति ॥

तं त्वामज्मेषु वाजिनं तन्वाना अग्ने अध्वरं । वह्निं होतारमीकृते ॥ २० ॥

तं । त्वां । अज्मेषु । वाजिनं । तन्वानाः । अग्ने । अध्वरं । वह्निं । होतारं । ईकृते ॥ २० ॥

हे अग्ने वाजिनं बलिनं वह्निं हविषां वोढारं होतारं देवानामाह्वतारं तं प्रसिद्धं त्वामज्मेषु गृह्यध्वरं
यच्च तन्वाना विसारयन्तो यजमाना ईकृते । क्षयन्ति ॥ ३२ ॥

पुरुषा हि सदृक्सि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥ २१ ॥

पुरुषा । हि । सदृक् । सि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रभुः । समत्सु । त्वा । हवामहे ॥ २१ ॥

हे अग्ने त्वं हि यतः प्रभु प्रभुः ॥ सुलोपस्त्रांसः ॥ पुरुषा ब्रह्म प्रदेशेषु विद्याः सर्वा विशः प्रजा अनु
सदृक् समानदर्शसि अतस्त्वा त्वां समत्सु संयामेषु हवामहे । हवामः ॥

तमीकिष्व य आहुतोऽग्निर्विभाजते घृतैः । इमं नः शृण्वद्वर् ॥ २२ ॥

तं । ईकिष्व । यः । आहुतः । अग्निः । विभाजते । घृतैः । इमं । नः । शृण्वत् । हव ॥ २२ ॥

योऽग्निर्घृतैः सहाहुतो विभाजते यच्च नोऽस्माकमिमं हवमाह्वानं शृण्वत् शृणोति तमग्निमीकिष्व ।
क्षुहि ॥

तं त्वा वयं हवामहे शृण्वन्तं जातवेदसं । अग्ने घन्तमप द्विषः ॥ २३ ॥

तं । त्वा । वयं । हवामहे । शृण्वन्तं । जातवेदसं । अग्ने । घन्तं । अप । द्विषः ॥ २३ ॥

हे अग्ने जातवेदसं जातधनं जातप्रज्ञं वा द्विषः शत्रूणप घन्तं हिंसन्तं शृण्वन्तमस्मादीयमाह्वानं शृण्वन्तं च
त्वा वयमांगिरसा हवामहे ॥

विशां राजानमद्भुतमध्यक्षं धर्मेणामिमं । अग्निमीकि स उ अवत् ॥ २४ ॥

विशां । राजानं । अद्भुतं । अधिः । अक्षं । धर्मेणां । इमं । अग्निं । ईकि । सः । उ । इति ।

अवत् ॥ २४ ॥

* विशां प्रजानां राजानमीश्वरमद्भुतं महांतं धर्मेणां कर्मसामध्यक्षमनुसंधातारमिममग्निमीकि । क्षीमि ।
स उ स एवाग्निः अवत् । अस्मादीयां क्षुतिं शृणोतु ॥

अग्निं विश्वायुवेपसं मर्यं न वाजिनं हितं । सग्निं न वाजयामसि ॥ २५ ॥

अग्निं । विश्वायुः । वेपसं । मर्यं । न । वाजिनं । हितं । सग्निं । न । वाजयामसि ॥ २५ ॥

विद्यायुवेपथं सर्वगतवत्समं वाजिनं बलिनं मयं न मनुष्यमिव हितं सति नाशमिव वाजयामसि ।
श्रुतिभिर्हविर्भिद्य बलिनं कुर्मः ॥ ३३ ॥

घ्नन्मृधाण्यप द्विषो दहन् रक्षांसि विश्वहा । अग्ने तिग्मेन दीदिहि ॥ २६ ॥

घ्नन् । मृधाणि । अप । द्विषः । दहन् । रक्षांसि । विश्वहा । अग्ने । तिग्मेन । दीदिहि ॥ २६ ॥

हे अग्ने त्वं मृधाणि हिंसकान् द्विषो द्वेष्टुनप घ्नन् हिंसन् विश्वहा सर्वदा रक्षांसि च दहन्ति त्वमेव तीक्ष्णं तेजसा दीदिहि । दीप्यस्व ॥

यं त्वा जनांस इंधते मनुष्वदंगिरस्तम । अग्ने स बोधि मे वचः ॥ २७ ॥

यं । त्वा । जनांसः । इंधते । मनुष्वत् । अंगिरः । तम । अग्ने । सः । बोधि । मे । वचः ॥ २७ ॥

हे अंगिरसमग्निं यं त्वा त्वां जनास्तो जना मनुष्वद्यथा मनुष्येभ्यो दीपयन्ति स त्वं मे मदोयं वचः श्रुतिं बोधि । बुध्यस्व ॥

यदग्ने दिविजा अस्यप्सुजा वा सहस्रकृत । तं त्वा गीर्भिर्हवामहे ॥ २८ ॥

यत् । अग्ने । दिविऽजाः । असि । अप्सुऽजाः । वा । सहऽकृत । तं । त्वा । गीऽभिः ।
हवामहे ॥ २८ ॥

हे अग्ने यद्यस्त्वं दिविजा दिविभवोऽसि भवसि अप्सुजा वांतरिक्षजातश्च भवसि सहस्रकृतः सहसा वनेन
ऋतश्चासि तं त्वा त्वामग्निं गीर्भिः श्रुतिभिर्हवामहे । हवामः ॥

तुभ्यं घेत्ते जना इमे विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । धासिं हिन्वंत्यत्तवे ॥ २९ ॥

तुभ्यं । घ । इत् । ते । जनाः । इमे । विश्वाः । सुऽक्षितयः । पृथक् । धासिं । हिन्वन्ति ।
अत्तवे ॥ २९ ॥

हे अग्ने तुभ्यं च त्वदर्थमेव त इमे मया दृशमाना जना विश्वाः सर्वाः सुक्षितयः प्रजाश्च धासिमज्ञं
हविरत्तवेऽङ्गनाथ पृथग्विहन्वन्ति । प्रेरयन्ति ॥

ते घेदग्ने स्वाध्वोऽहा विश्वा नृचक्षसः । तरंतः स्याम दुर्गहा ॥ ३० ॥

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्वः । अहा । विश्वा । नृऽचक्षसः । तरंतः । स्याम ।
दुऽगहा ॥ ३० ॥

हे अग्ने ते धेनुवदर्थमेव खलु वयं स्वाध्वः सुकर्माणः संतो विश्वा विश्वान्वहाहानि नृचक्षसो द्रष्टारश्च
दुर्गहा दुःखिन गाहयितव्यानि तरंतः स्याम । भवेम ॥ ३४ ॥

अग्निं मंद्रं पुरुप्रियं शीरं पावकशोचिषं । हृन्निर्मद्रेभिरीमहे ॥ ३१ ॥

अग्निं । मंद्रं । पुरुऽप्रियं । शीरं । पावकऽशोचिषं । हृत् । भिः । मंद्रेभिः । ईमहे ॥ ३१ ॥

मंद्रं मादनं पुरुप्रियं वज्रप्रियं शीरं यज्ञेषु शयनशीलं पावकशोचिषं पावकदीप्तिमग्निं हृन्निर्मद्रेभिर्हरेम-
द्रेमादग्नेः शोचिरीमहे । याचामहे ॥

स त्वमग्ने विभावसुः सृजन्सूर्यो न रश्मिभिः । शर्धन्तमोसि जिघ्रसे ॥ ३२ ॥
 सः । त्वं । अग्ने । विभाऽवसुः । सृजन् । सूर्यः । न । रश्मिऽभिः । शर्धन् । तमोसि ।
 जिघ्रसे ॥ ३२ ॥

हे अग्ने विभावसुर्दीप्तिरोचनः स प्रसिद्धस्त्वं सृजतुष्यन् सूर्यो न यथा सूर्यस्तथा रश्मिभिः शर्धन् वनं
 कुर्वन्तमोसि जिघ्रसे । नाशयसि ।

तत्ते सहस्व ईमहे दाचं यन्नोपदस्यति । त्वदग्ने वार्यं वसु ॥ ३३ ॥
 तत् । ते । सहस्वः । ईमहे । दाचं । यत् । न । उपऽदस्यति । त्वत् । अग्ने । वार्यं । वसु ॥ ३३ ॥

हे सहस्रो वज्रवज्रपे ते तव यद्वसु नोपदस्यति नोपचीयते तद्दाचं दातव्यं वार्यं वरणीयं च वसु धनं
 त्वत्त्वत्त ईमहे । याचामहे ॥ ३३ ॥

समिधापिमिति चिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तमागिरसस्य विरूपस्त्रार्थं प्राग्वत्प्रपरिभाषया गायत्र्यमायिष्यं ।
 तथा चानुक्रम्यते । समिधापिं चिंशदिति ॥ प्रातरनुवाके गायत्रे कंदस्त्राश्विनशस्त्रे वेदं विनियुक्तं ॥ महाव्रते
 समिधापिमित्यावास्तवः सामिधेयः । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । समिधापिमिति चतस्रो वैश्वकर्मण
 ऋषभः । ऐ० आ० ५. १. १. इति ॥ आतिष्यायां समिधापिमित्येषा प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं च ।
 समिधापिं दुवस्यता प्यायस्व समेतु ते । आ० ४. ५. इति ॥ अमावास्यायां प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं
 च । बुधन्वंतावमावास्यायामपिः प्रतिन मन्मना । आ० १. ५. इति ॥ दर्शपूर्णमासयोरामियस्यानुवाक्यापि-
 नूर्ध्वेतिषा । सूचितं च । अपिमूर्ध्ना भुवो यन्नस्य । आ० १. ६. इति ॥ मूर्धन्वन्नुणस्त्रामिरथ्येषानुवाक्या । सूचितं
 च । नित्ये मूर्धन्व इति ॥ पवमानेष्टिषु द्वितीयस्यामिष्टावपिः मुचेरनुवाक्यापिः मुचित्रततम इत्येषा । सूचितं च ।
 अपिः मुचित्रततम उदपि मुचयस्व । आ० २. १. इति ॥

समिधापिं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिं । आस्मिन्हव्या जुहोतन ॥ १ ॥
 संऽइधा । अग्निं । दुवस्यत । घृतैः । बोधयत । अतिथिं । आ । अस्मिन् । हव्या ।
 जुहोतन ॥ १ ॥

हे अस्त्रियः अतिथिमतिथिवन्निधमपिं समिधा दुवस्यत । परिचरत । घृतेर्दीप्तिसाधनेराज्यैर्बोधयत च ।
 अस्मिन्समिधेऽपी हव्या । हवींषा जुहोतन । आनुष्ठत च ॥

अग्ने स्तोमं जुषस्व मे वर्धस्वानेन मन्मना । प्रति सूक्तानि हर्य नः ॥ २ ॥
 अग्ने । स्तोमं । जुषस्व । मे । वर्धस्व । अनेन । मन्मना । प्रति । सुऽउक्तानि । हर्य । नः ॥ २ ॥

हे अग्ने म आगिरसस्य मम स्तोमं स्तोचं जुषस्व । वेवस्व । अनेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण वर्धस्व च ।
 नोऽस्माकं सूक्तानि प्रति हर्य । कामय च ॥

अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुपं ब्रुवे । देवाँ आ सादयादिह ॥ ३ ॥
 अग्निं । दूतं । पुरः । दधे । हव्यऽवाहं । उपं । ब्रुवे । देवान् । आ । सादयात् । इह ॥ ३ ॥

दूतं देवानां हव्यवाहं हविषा योढारं चाग्निं पुरो दधे । पुरस्करोमि । उपं ब्रुवे । उपस्रोमि च । सो
 ऽधिरिह यधे देवानां सादयत । आसादयतु ॥

उत्ते बृहंतो अर्चयः समिधानस्य दीदिवः । अग्ने शुक्रास ईरते ॥४॥

उत् । ते । बृहंतः । अर्चयः । संऽइधानस्य । दीदिऽवः । अग्ने । शुक्रासः । ईरते ॥४॥

हे दीदिवो दीप्ताग्ने समिधानस्य समिध्यमानस्य ते तव बृहंतो महान्तः शुक्रासो ज्वलन्तोऽर्चयो दीप्तय उदीरते ॥

उप त्वा जुहोः मम घृताचीर्यंतु हर्यत । अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥५॥

उप । त्वा । जुहः । मम । घृताचीः । यंतु । हर्यत । अग्ने । हव्या । जुषस्व । नः ॥५॥

हे हर्यत कामयमानाग्ने मम मदीया घृताचीर्घृतमंचत्वा जुहः जुषस्वा त्वामुप यंतु । नोऽस्माकं हव्या हव्यानि जुषस्व । सेवस्व च ॥ ॥३६॥

मंद्रं होतारमृत्विजं चिचभानुं विभावसुं । अग्निमीळे स उ अरवत् ॥६॥

मंद्रं । होतारं । ऋत्विजं । चिचऽभानुं । विभाऽवसुं । अग्निं । ईळे । सः । उं इति । अरवत् ॥६॥

•मंद्रं मादगं होतारं देवानामाह्वतारमृत्विजमृती यष्ट्यं चिचभानुं चिचदीप्तिं विभावसुं दीप्तिधनमग्निमीळे । सौमि । सोऽग्निः अरवत् । अस्त्रदीयां स्तुतिं शृणोष्व ॥

प्रत्नं होतारमीड्यं जुष्टमग्निं कविक्रतुं । अध्वराणामभिश्चियं ॥७॥

प्रत्नं । होतारं । ईड्यं । जुष्टं । अग्निं । कविऽक्रतुं । अध्वराणां । अभिऽश्चियं ॥७॥

प्रत्नं पुराणं होतारं देवानामाह्वतारमीड्यं सुखं जुष्टं प्रीतं सेवितं वा कविक्रतुं ज्ञातकर्माणमध्वराणां यज्ञानामभिश्चियमभिश्चयितारमीड्यमग्निमीळे । सौमि ॥

जुषाणो अंगिरस्तमेमा हव्यान्यानुषक् । अग्ने यज्ञं नय ऋतुथा ॥८॥

जुषाणः । अंगिरःऽतमः । इमा । हव्यानि । आनुषक् । अग्ने । यज्ञं । नय । ऋतुऽथा ॥८॥

हे अंगिरस्तमांगिरसां श्रेष्ठान् इमेमान्यस्त्रदीयानि हव्यानि हवीष्यानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा जुषाणः सेवमानो भव । ऋतुथा काले काले यज्ञं च नय ॥

समिधान उ संत्य शुक्रशोच इहा वह । चिकित्वादैष्यं जनं ॥९॥

संऽइधानः । उं इति । संत्य । शुक्रऽशोचे । इहा । आ । वह । चिकित्वा । दैष्यं । जनं ॥९॥

हे संत्य भजनशील शुक्रशोचि ज्वलदीप्ति त्वं समिधान उ समिध्यमान एव दैष्यं देवसंबन्धिनं जनं चिकित्वा ज्ञानमिह यज्ञ आ वह ॥

विप्रं होतारमदुहं धूमकेतुं विभावसुं । यज्ञानां केतुमीमहे ॥१०॥

विप्रं । होतारं । अदुहं । धूमऽकेतुं । विभाऽवसुं । यज्ञानां । केतुं । ईमहे ॥१०॥

विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वतारमदुहमद्रोग्धारं धूमकेतुं धूमध्वजं विभावसुं दीप्तिधनं यज्ञानां केतुं पताकस्थानीयमग्निमीमहे । अमीहं याचामहे ॥ ॥३७॥

अग्ने॒ नि पा॑हि न॒स्त्वं प्र॑ति ष दे॒व री॑षतः । भि॒न्धि ज्ञे॑षः सह॒स्कृत ॥११॥

अग्ने॒ । नि । पा॑हि । न॒ । त्वं । प्र॑ति । स्म । दे॒व । री॑षतः । भि॒न्धि । ज्ञे॑षः । स॒हः । स्कृ॑त ॥११॥

हे सहस्कृत बलेन हत देव दीप्ताये रिषतो हिंसकाप्तोऽस्मान् प्रति नि पाहि । प्रतिरच । कीति पूरणः । द्वेषो द्वेषः शत्रुञ्च भिन्धि । विदारय ॥

अग्निः॒ प्र॒त्नेन॒ मन्म॑ना शु॒भान॑स्त॒न्वं स्वां॑ । क॒विर्वि॑प्रेण वावृ॒धे ॥१२॥

अग्निः॒ । प्र॒त्नेन॒ । मन्म॑ना । शु॒भानः॑ । त॒न्वं । स्वां॑ । क॒विः । वि॑प्रेण । व॒वृ॒धे ॥१२॥

कविः क्रांतकर्मापिः प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननोद्येन सोषेण स्वां स्वकीयां तन्वं तनुमनं शुभानः शोभयन् विप्रेण मेधाविना सोषा वावृधे । प्रवृद्धो भवति ॥

ऊ॒र्जो न॑पात॒मा हु॒वेऽग्निं॑ पा॒वक॑शोचिषं । अ॒स्मिन् य॒ज्ञे स्व॑ध्वरे ॥१३॥

ऊ॒र्जः । न॑पातं । आ । हु॒वे । अ॒ग्निः । पा॒वकः॑ शोचिषं । अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । सु॒ऽअ॒ध्वरे ॥१३॥

ऊर्जोऽस्रस्त नपातं पुषं पावकशोचिषं शोधकदीप्तिमग्निं स्वध्वरेऽसुरैरत्यंतमहिंसेऽस्मिन् यज्ञे आ ऊवे । आह्वयामि ॥

स नो॑ मि॒त्रम॑ह॒स्त्वमग्ने॑ शु॒क्रेण॑ शोचिषा । दे॒वैरा स॑त्सि ब॒र्हिषि॑ ॥१४॥

सः । नः । मि॒त्रः । अ॒म॒हः । त्वं । अ॒ग्ने । शु॒क्रेण॑ । शोचिषा । दे॒वैः । आ । स॑त्सि । ब॒र्हिषि॑ ॥१४॥

हे मित्रमहो मित्राणां पूजनीयाये स त्वं शुक्रेण ज्वलता शोचिषा तेजसा देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आ सत्सि । आसीद् ॥

‘यो अ॒ग्निं त॒न्वोऽ॒ दमे॑ दे॒वं म॒तैः स॑प॒र्येति॑ । तस्मा॒ इहो॑दय॒द्वसु॑ ॥१५॥

यः । अ॒ग्निं । त॒न्वः । द॒मे । दे॒वं । म॒तैः । स॑प॒र्येति॑ । तस्मै॑ । इत् । दी॒दय॑त् । वसु॑ ॥१५॥

यो मर्तो मनुष्यो दमे गृहेऽग्निं देवं तन्वो धनस्य प्राप्तर्यमिति शेषः । भोजनं तनेति धननामसु पाठान् । सपर्येति परिचरति तस्मा इतस्मा एव वसु धनं दीदयत् । सोऽग्निः प्रयच्छति ॥ ३८ ॥

॥ अ॒ग्निर्मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्प॑तिः पृथि॒व्या अ॒यं । अ॒पां रेता॑ंसि जि॒न्वति॑ ॥१६॥

अ॒ग्निः । मूर्धा॑ । दि॒वः । क॒कुत् । प॑तिः । पृथि॒व्याः । अ॒यं । अ॒पां । रेता॑ंसि । जि॒न्वति॑ ॥१६॥

मूर्धां देवानां श्रेष्ठो दिवो बुकोकस्य कज्जदुच्छितः पृथिव्याश्च पतिरयमपिरपां रेतांसि स्थावरजंगमात्मकानि भूतानि जिन्वति । प्रीणयति ॥

उद॑मे शु॒चय॑स्त॒व शु॒क्रा भ्रा॑जंत ई॒रते॑ । तव॒ ज्योती॑ष्य॒र्चयः॑ ॥१७॥

उत् । अ॒ग्ने । शु॒चयः॑ । तव॑ । शु॒क्राः । भ्रा॑जंतः । ई॒रते॑ । तव॑ । ज्योती॑षि । अ॒र्चयः॑ ॥१७॥

हे अग्ने ते तव शुचयो निर्मलाः शुक्राः शुक्रवर्षा भ्राजंतो दीप्यमाना अर्चयः प्रमादात् ज्योतीषि तेजोबुदीरते । प्रेरयंति ॥

ई॒शिषे॑ वा॒र्यस्य॑ हि दा॒क्षस्या॑ग्ने स्व॒र्पतिः॑ । स्तो॒ता स्यां॑ तव॒ शर्म॑णि ॥१८॥

ई॒शिषे॑ । वा॒र्यस्य॑ । हि । दा॒क्षस्य॑ । अ॒ग्ने । स्व॒ऽप॑तिः । स्तो॒ता । स्यां॑ । तव॑ । शर्म॑णि ॥१८॥

हे अग्ने स्वर्पतिः स्वर्गस्य स्वामी त्वं चार्चस्य वरणीयस्य हावस्य हातवस्य धनक्षेत्रिणे । ईक्षरोऽसि ।
शर्मणि मुखे निमित्ते तव सोता स्नां । भवेयं ॥

त्वामग्ने मनीषिणस्त्वां हिन्वंति चित्तिभिः । त्वां वर्धतु नो गिरः ॥१९॥

त्वां । अग्ने । मनीषिणः । त्वां । हिन्वंति । चित्तिभिः । त्वां । वर्धतु । नः । गिरः ॥१९॥

हे अग्ने त्वां मनीषिणो मनस ईक्षराः सोतारः क्षुतिभिः क्षुवंतीति शेषः । किंच त्वामेव चित्तिभिः
कर्मभिर्हिन्वंति । प्रीणयन्ति । नोऽस्माकं गिरः क्षुतयस्त्वामेव वर्धतु । वर्धयंतु ॥

अदब्धस्य स्वधावतो दूतस्य रेभतः सदा । अग्नेः सख्यं वृणीमहे ॥२०॥

अदब्धस्य । स्वधाऽवतः । दूतस्य । रेभतः । सदा । अग्नेः । सख्यं । वृणीमहे ॥२०॥

हे अग्ने अदब्धस्य केनाप्यहिंसितस्य स्वधावतो वलवतो दूतस्य देवानां रेमतो देवान् सुवतस्यैव सख्यं
सदा वयं वृणीमहे ॥ ॥२०॥

अग्निः शुचिर्व्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुचीं रोचत आहुतः ॥२१॥

अग्निः । शुचिर्व्रतऽतमः । शुचिः । विप्रः । शुचिः । कविः । शुचिः । रोचते । आहुतः ॥२१॥

शुचिर्व्रततमोऽतिशयेन शुद्धकर्मा शुचिः शुद्ध एव विप्रो मेधावी शुचिः शुद्धः सन्नेव कविः क्रांतकर्मा
शुचिरेवाहुतोऽपी रोचते । प्रकाशते ॥

उत त्वां धीतयो मम गिरो वर्धतु विश्वहा । अग्ने सख्यस्य बोधि नः ॥२२॥

उत । त्वा । धीतयः । मम । गिरः । वर्धतु । विश्वहा । अग्ने । सख्यस्य । बोधि । नः ॥२२॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां मम धीतयः कर्माणि गिरः क्षुतयस्य विश्वहा सर्वदा वर्धतु । वर्धयंतु ।
नोऽस्माकं सख्यस्य सख्यं सखिकर्म सुखादिकं बोधि । शुध्यस्य ॥

यदग्ने स्यामहं त्वं त्वं वा घा स्या अहं । स्युष्टे सत्या इहाशिषः ॥२३॥

यत् । अग्ने । स्यां । अहं । त्वं । त्वं । वा । घा । स्याः । अहं । स्युः । ति । सत्याः । इहा । आशिषः ॥२३॥

हे अग्ने यद्यथाहं त्वं वज्रधनः स्नां भवेयं त्वं वा च त्वं वा खल्वहं हरिद्रः सोता स्नाः भवेः तत्सखाशिष
आश्रासनीहाकद्विषये सत्याः सत्यानि स्युः । भवेयुः ॥

वसुर्वसुपतिर्हि कुमस्यग्ने विभावसुः । स्याम ते सुमतावपि ॥२४॥

वसुः । वसुऽपतिः । हि । कुं । असि । अग्ने । विभाऽवसुः । स्याम । ते । सुऽमतावपि ॥२४॥

हे अग्ने त्वं विभावसुर्दीप्तिधनो वसुपतिर्धनपतिर्वसुर्वासयिता चासि भवसि हि यस्मात् अतो वयमपि ते
तव सुमतावप्यहमुजौ स्नाम । भवेम ॥

अग्ने धृतव्रताय ते समुद्रायैव सिंधवः । गिरो वाआस ईरते ॥२५॥

अग्ने । धृतऽव्रताय । ते । समुद्रायैऽव । सिंधवः । गिरः । वाआसः । ईरते ॥२५॥

हे अग्ने धृतव्रताय धृतकर्मणि ते तुभ्यं वाआसो वाशनशीला गिरो मम क्षुतयः सिंधवो नद्यः समुद्राणि
यथा समुद्राय तथेरति । प्रवर्तन्ति ॥ ॥२५॥

युवानं विशपतिं कविं विश्वादे पुरुवेपसं । अग्निं जुभामि मन्मभिः ॥२६॥

युवानं । विशपतिं । कविं । विश्वादे । पुरुवेपसं । अग्निं । जुभामि । मन्मभिः ॥२६॥

युवानं निवृत्तवर्णं विशपतिं विशां पतिं कविं ज्ञातकर्माणं विश्वादे सर्वज्ञ इविषोऽन्तारं पुरुवेपसं वज्रकर्माणं । वेशो वेप इति कर्मनामसु पाठात् । अग्निं मन्मभिर्मनोभिः सोमिः जुभामि । शोभयामि ॥

यज्ञानां रथ्ये वयं तिग्मजंभाय वीळवे । स्तोमैरिषेमाग्रये ॥२७॥

यज्ञानां । रथ्ये । वयं । तिग्मजंभाय । वीळवे । स्तोमैः । इषेम । अग्रये ॥२७॥

यज्ञानां रथि भेषे तिग्मजंभाय तीक्ष्णज्वालाय वीळवे वलवतेऽग्रये स्तोमैः स्तोत्रैर्वयमांगिरसा इवम । सुतिं कर्तुमिच्छेम ॥

अयमग्ने ते अपि जरिता भूतु संत्य । तस्मै पावक मूळय ॥२८॥

अयं । अग्ने । ते इति । अपि । जरिता । भूतु । संत्य । तस्मै । पावक । मूळय ॥२८॥

हे पावक शोधक संत्य भजनीयामे ते अपि त्वत्प्राप्तयमसदीयो जनो जरिता सोता भूतु । भवतु । तस्मै जरिषे मूळय । सुखमुत्पादय । तं सुखय वा ॥

धीरो ह्यस्यस्रस्रिप्रो न जागृविः सदा । अग्ने दीदयसि ह्यवि ॥२९॥

धीरः । हि । असि । अस्रस्रत् । विप्रः । न । जागृविः । सदा । अग्ने । दीदयसि । ह्यवि ॥२९॥

हे अपि त्वं धीरोऽसि हि । भवसि खलु । अस्रस्रद्विषि सीदन्विप्रो न मेधावीव जागृविः प्रजानां हितकरणे जागरणशीलोऽसि । सदा सत्यंतरिषे दीदयसि । दीदयसि च ॥

पुराग्ने दुरितेभ्यः पुरा मृधेभ्यः कवे । प्र ण आयुर्वसो तिर ॥३०॥

पुरा । अग्ने । दुःइतेभ्यः । पुरा । मृधेभ्यः । कवे । प्र । न । आयुः । वसो इति । तिर ॥३०॥

हे वसो वासक कवे ज्ञातकर्मज्ञे दुरितेभ्यः पापेभ्यः पुरा मृधेभ्यो हिंसकेभ्यश्च पुरा । यदा दुरितानि शश्वदास्मान् हिंसितुमुच्यते ततः प्रगिवेत्यर्थः । नोऽस्माकमायुः प्र तिर । वर्धय ॥ ४१ ॥

आ घा य इति द्विचत्वारिंशद्वचं तृतीयं सूक्तं । अथियमनुक्रमणिका । आ घ द्विचत्वारिंशद्विषोक्त आवापिंद्रो । अनुक्तगोचत्वात्काव्यस्त्रिंशोक्त अविः । परं गायत्रं प्राग्वत्समिति परिभाषया गायत्री ऋदः । अनुक्तत्वादिंद्रो देवता । आवायास्त्रिंशोक्त ॥ महाव्रते निष्किले गायत्रगुणाशीतवितसूक्तं । तथैव पंचमारण्ये सूचितं । आ घा ये अपिमिंधत आ तू न इंद्रं पुमंतमिति सूक्ते । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र आदितः सप्तदशर्षः । तथैवातिरात्र इति खंडे सूच्यते । आ घा ये अपिमिंधत इति सप्तदश । आ० ६. ४. इति ॥ आययय अपिंद्रश्च हविष आ घा य इविषानुवाक्या । सूचितं च । आ घा ये अपिमिंधते सुकर्माणः सुवचो देवयंत इति सोमं । आ० २. ९. इति ॥ मैत्रावरुणातिरिक्तोक्त्यै सोममिंद्रा-थैत्वावाः वदुषो विकल्पेन सोमिषानुवाक्याः । सूचितं च । तद्वो गाय सुते सषा सोममिंद्राय नायत । आ० ९. ११. इति ॥ द्वितीये पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिनोऽभि त्वा वृषमेति सोमिषानुवाकः । सूचितं च । अभि त्वा वृषमा सुतेऽभि प्र नोपतिं निरा । आ० ६. ४. इति ॥ चातुर्विधिकेऽहनि प्रातःसवने मिंधि विद्या इति ब्राह्मणाच्छंसिनः षष्ठ्यहोमिषः । तथा च सूचितं । मिंधि विद्या अप दिव इति ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. २. इति ॥

आ घा ये अग्निमिधते स्तृणन्ति बर्हिः। अनुषक् । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ १ ॥
 आ। घ। ये। अग्निं। इधते। स्तृणन्ति। बर्हिः। अनुषक्। येषां। इन्द्रः। युवा। सखा ॥ १ ॥

य ऋषय आ घाभिमुखेन खल्वग्निमिधते दीपयन्ति येषां च युवा नित्यतश्च इन्द्रः सखा भवति त
 आनुषगानुपुत्रेण बर्हिः स्तृणन्ति ॥

बृहन्निदिध्म एषां भूरि शस्तं पृथुः स्वरुः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ २ ॥
 बृहन। इत्। इध्मः। एषां। भूरि। शस्तं। पृथुः। स्वरुः। येषां। इन्द्रः। युवा। सखा ॥ २ ॥
 एषामृषीणामिध्मो बृहन्निदिधान खलु भूरि बळ च शस्तं सोमं स्वरुच पृथुर्महान्। सिद्धमन्यत् ॥

अयुद्ध इद्युधा वृतं शूर आजति सत्वभिः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ ३ ॥
 अयुद्धः। इत्। युधा। वृतं। शूरः। आ। अजति। सत्वभिः। येषां। इन्द्रः। युवा। सखा ॥ ३ ॥
 तेष्वन्तर्भूतः कश्चिदयुद्ध इत्यागयोश्चैव सन् युधा वृतं योद्धुभिर्भटेरावृतं शत्रुं सत्वभिरात्मीयिर्बलैः शूरः
 सन्नाजति। नमयति ॥

आ बुदं वृचहा ददे जातः पृच्छन्ति मातरं । क उयाः के ह शृण्विरे ॥ ४ ॥
 आ। बुदं। वृचऽहा। ददे। जातः। पृच्छत्। वि। मातरं। के। उयाः। के। ह। शृण्विरे ॥ ४ ॥

जात उत्पन्नो वृचहेन्द्रो बुदमिशुं । तथा च यास्कः । बुद इषुर्भवति । णि० ६. ३२. इति । आ ददे । आदाय
 विषुसया उन्नूर्यवलाः के के च शृण्विरे वीर्येण विभ्रुता इति स्वमातरं वि पृच्छत् । अमाचीत् ॥

प्रति त्वा श्वसी वदन्निरावप्सो न योधिषत् । यस्ते शशुत्वमाचके ॥ ५ ॥
 प्रति। त्वा। श्वसी। वदत्। गिरौ। अप्सः। न। योधिषत्। यः। ते। शशुत्वं।
 आऽचके ॥ ५ ॥ .

हे इन्द्र त्वा त्वां श्वसी वलवती माता प्रति वदत् । प्रत्यवोचत् । यस्ते शशुत्वमाचके कामयते स गिरौ
 पर्वतेऽप्सो न दर्शनीयो गज इव योधिषत् । योध्यति ॥ ४२ ॥

उत त्वं मघवञ्छृणु यस्ते वष्टि ववक्षि तत् । यदीक्यासि वीकृ तत् ॥ ६ ॥
 उत। त्वं। मघऽवन्। शृणु। यः। ते। वष्टि। ववक्षि। तत्। यत्। वीक्यासि। वीकृ। तत् ॥ ६ ॥

उतापि च हे मघवन् त्वं शृण्वन्नादीयां स्मृतिं । ते त्वन्तो यद्वष्टि कामयते सोता तदवधि । तस्मै तदवक्षि ।
 किंच त्वं यदीक्यासि वृद्धीकरोषि तदीकृ तद्बुद्धमेव सर्वत्र भवति ॥

यदाजिं यात्याजिकुदिन्द्रः स्वश्वयुरूपं । रथीतमो रथीनां ॥ ७ ॥
 यत्। आजिं। याति। आजिऽकृत्। इन्द्रः। स्वश्वऽयुः। उप। रथिऽतमः। रथिनां ॥ ७ ॥

यद्यदाजिकुबुद्धदिन्द्रः स्वश्वयुः कक्षाणमश्वमिच्छन्नाजिं युद्धसुप याति तदा रथीतमोऽतिशयेन रथी
 भवति । रथीनां सर्वाजयिनश्च जयतीति शेषः ॥

वि षु विश्वा अभियुजो वज्रिन्विष्वग्यथा वृह । भवा नः सुश्रवस्तमः ॥८॥

वि । सु । विश्वाः । अभिऽयुजः । वज्रिन् । विष्वक् । यथा । वृह । भव । नः ।
सुश्रवःऽतमः ॥८॥

हे वज्रिन् त्वं विश्वाः सर्वा अभियुजोऽभियोक्तीः प्रजा यथा विष्वग्भवन्ति तथा सु सुष्ठु वि वृह । नो
ऽस्माकं सुश्रवस्तमः शोभनात्तत्तमश्च भव ॥

अस्माकं सु रथं पुर इंद्रः कृणोतु सातये । न यं धूर्वति धूर्तयः ॥९॥

अस्माकं । सु । रथं । पुरः । इंद्रः । कृणोतु । सातये । न । यं । धूर्वति । धूर्तयः ॥९॥

यमिंद्रं धूर्तयो हिंसका न धूर्वति न हिंसति स इंद्रोऽस्माकं सातयेऽभीष्टलाभाय सु रथं कक्षाणं रथं
पुरः कृणोतु । पुरस्कारोतु ॥

वृज्याम ते परि द्विषोऽरं ते शक्र दावने । गमेमेदिंद्र गोमतः ॥१०॥

वृज्याम । ते । परि । द्विषः । अरं । ते । शक्र । दावने । गमेम । इत् । इंद्र । गोऽमतः ॥१०॥

हे शक्रेन्द्र याचमाज्ञा वयं ते तव द्विषो द्वेष्टुन् परि वृज्याम । नोपगच्छेम । किंतु ते तव गोमतः पशुमतो
दावनेऽभीष्टदानायां पर्याप्तं गमेमेत् । गच्छेमैव ॥ ॥४३॥

शनैश्चिद्यंतो अद्रिवोऽश्वावंतः शतग्विनः । विवक्षणा अनेहसः ॥११॥

शनैः । चित् । यंतः । अद्रिऽवः । अश्वऽवंतः । शतऽग्विनः । विवक्षणाः । अनेहसः ॥११॥

हे अद्रिवो वज्रिन् वयं शनैर्मंदं मंदं यंतो गच्छंतोऽश्वावंतोऽश्ववंतः शतग्विनो बद्धधना विवक्षणा वोढव्यं
वहंतोऽनेहस उपद्रवरहिताश्च संतो गमेमेदिति संबंधः ॥

ऊर्ध्वा हि ते दिवेदिवे सहस्रा सूनृता शता । जरितृभ्यो विमंहते ॥१२॥

ऊर्ध्वा । हि । ते । दिवेऽदिवे । सहस्रा । सूनृता । शता । जरितृऽभ्यः । विऽमंहते ॥१२॥

हे इंद्र ते तव जरितृभ्यः सौतृभ्यः सहस्रा सहस्राणि शता शतानि चोर्ध्वोर्ध्वानि सुखानि सूनृता सूनृतानि
साधनानि दिवे दिवेऽन्वहं विमंहते । यजमानः प्रयच्छति । मंहतिर्दानकर्मा ॥

विद्या हि त्वा धनं जयमिंद्र दृष्ट्वा चिंदा रुजं । आदारिणं यथा गयं ॥१३॥

विद्य । हि । त्वा । धनंऽजयं । इंद्र । दृष्ट्वा । चित् । आऽरुजं । आऽदारिणं ।
यथा । गयं ॥१३॥

हे इंद्र त्वा त्वां धनंजयं धनानां अतारं बृहा विदूढानामपि शत्रूणामावजमानिमुखीन मन्तारमादा-
रिणमादतारं च यथा गयं गृहमिषोपद्रवेभ्यो रक्षकं च विद्य । जानीम ॥

ककुहं चिंस्वा कवे मंदंतु धृष्णविंदवः । आ त्वा पयिं यदीमहे ॥१४॥

ककुहं । चित् । त्वा । कवे । मंदंतु । धृष्णोऽइति । इंदवः । आ । त्वा । पयिं । यत् । ईमहे ॥१४॥

हे कवे ज्ञातकर्मण धृष्णो धर्वकेन्द्र यद्यदा पयिं पयमानं त्वा त्वामा ज्ञानिमुखीनेमहि जनीहं याचामहि
तदा ककुहमुच्छितं त्वा त्वामिंदवचित् बीमा अपि मंदंतु । मादयंतु ॥

यस्ते रेवाँ अदाशुरिः प्रममर्षे मघक्षये । तस्य नो वेद आ भर ॥१५॥

यः । ते । रेवान् । अदाशुरिः । प्रममर्षे । मघक्षये । तस्य । नः । वेदः । आ । भर ॥१५॥

हे इंद्र मघक्षये धनदानाय ते तुभ्यं यः पुमानेवान् धनवान् सप्तदाशुरिरदानशीलः प्रममर्षं अभ्यसूयति तस्मात्पुंसो वेदो धनं नोऽस्माभ्यमा भर । आहर ॥ ४४ ॥

इम उ त्वा वि चक्षते सखाय इंद्र सोमिनः । पुष्टावँतो यथा पशुं ॥१६॥

इमे । ऊँ इति । त्वा । वि । चक्षते । सखायः । इंद्र । सोमिनः । पुष्टावँतः । यथा । पशुं ॥१६॥

हे इंद्र त्वा त्वां सोमिनोऽभिपुतसोमाः सखाय इम उ इम एव खल्वस्मादीया जनाः पुष्टावँतः संभृतघासा यथा पशुं पशुमिव वि चक्षते । विपश्चंति ॥

उत त्वाबधिरं वयं श्रुत्कर्णे संतमूतये । दूरादिह हवामहे ॥१७॥

उत । त्वा । अबधिरं । वयं । श्रुत्कर्णे । संतं । ऊतये । दूरात् । इह । हवामहे ॥१७॥

उतापि च हे इंद्र अबधिरमनुपहतश्रोत्रेन्द्रियं अत एव श्रुत्कर्णे अवशपरकर्णे संतं त्वा त्वां वयं विशोका इह यच्च ऊतये रक्षणाय दूरात्त्वामहे । ह्वयामः ॥

यच्छुश्रूया इमं हवँ दुर्मर्षे चक्रिया उत । भवेरापिनो अंतमः ॥१८॥

यत् । शुश्रूयाः । इमं । हवँ । दुर्मर्षे । चक्रियाः । उत । भवेः । आपिः । नः । अंतमः ॥१८॥

हे इंद्र यद्यदीममस्मादीयं हवमाह्वानं शुश्रूयाः शुश्रूयाः तर्हि दुर्मर्षं शत्रूणां दुःसहं वचं चक्रियाः । कुर्याः । उतापि च नोऽस्माकमंतमोऽतिक्रम आपिर्वंधुर्भवेः ॥

यच्चिद्धि ते अपि व्यथिर्जगन्वांसो अमन्महि । गोदा इदिंद्र बोधि नः ॥१९॥

यत् । चित् । हि । ते । अपि । व्यथिः । जगन्वांसः । अमन्महि । गोऽदाः । इत् । इंद्र ।

बोधि । नः ॥१९॥

अपि चिदपि च हे इंद्र ते तुभ्यं यद्यदा हि व्यथिर्दारिद्र्येण व्यथिता जगन्वांसो गंतारो वयमममहि विष्टुमः तदा नोऽस्माकं गोदा इत्वां दतित्वं भवामीति बोधि । बुध्यस्व ॥

आ त्वा रंभं न जिघ्रयो ररभ्मा श्वसस्पते । उश्मसि त्वा सधस्थ आ ॥२०॥

आ । त्वा । रंभं । न । जिघ्रयः । ररभ्मा । श्वसः । पते । उश्मसि । त्वा । सधस्थे । आ ॥२०॥

हे श्वसस्पते वक्षस्व पते त्वा त्वां वयं जिघ्रयो घोषा वृद्धा रंभं न दंढमिव ररभ्म । रभामहे । तथा च यास्तः । आरभामहे त्वा जीर्णा एव दंढं । मि० ३. २१. इति । अपि च त्वा त्वां सधस्थे यच्च उश्मसि । कामयामहे ॥ ४५ ॥

स्तोत्रमिंद्राय गायत पुरुनृम्याय सत्त्वे । नकिर्यं वृण्वते युधि ॥२१॥

स्तोत्रं । इंद्राय । गायत् । पुरुऽनृम्याय । सत्त्वे । नकिः । यं । वृण्वते । युधि ॥२१॥

यमिंद्रं युधि युधि नकिर्वृण्वते केऽपि न वारयंति तस्मै सत्त्वे दानशीलाय पुरुनृम्याय वज्रधनार्थिंद्राय स्तोत्रं गायत । पठत ॥

अभि त्वा वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये । तृपा अश्वहि मदै ॥ २२ ॥

अभि । त्वा । वृषभ । सुते । सुतं । सृजामि । पीतये । तृप । वि । अश्वहि । मदै ॥ २२ ॥

हे वृषभेन्द्र त्वा त्वां सुते सोमेऽभिषुते सति सुतमभिषुतं सोमं पीतये पागाद्याभि सृजामि । तृप । तृष । मदै मदैकरं अश्वहि च ॥

मा त्वा मूरा अविष्यवो मोपहस्वान् आ दभन् । माकीं ब्रह्मद्विषो वनः ॥ २३ ॥

मा । त्वा । मूराः । अविष्यवः । मा । उपहस्वानः । आ । दभन् । माकीं । ब्रह्मद्विषः । वनः ॥ २३ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां मूरा मूरका मूढा मनुष्या अविष्यवः पालनकामा मा दभन् । मा हिंसन्तु । उपहस्वान् उपहसनपराश्च मा भवन्तु । ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां द्वेष्टन् माकीं वनः । मा भजेथाः ॥

इह त्वा गोपरीणसा महे मंदंतु राधसे । सरो गौरो यथा पिब ॥ २४ ॥

इह । त्वा । गोऽपरीणसा । महे । मंदंतु । राधसे । सरः । गौरः । यथा । पिब ॥ २४ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिह यज्ञे गोपरीणसा गन्धेन पयसा संमिश्रितेन सोमेन महे महते राधसे धनाय मंदंतु । मनुष्या मादधन्तु । त्वं च तं सोमं यथा गौरो मृगः सरः पिबति तथा पिब ॥

या वृचहा परावति सना नवा च चुच्युवे । ता संसत्सु प्र वोचत ॥ २५ ॥

या । वृचऽहा । पराऽवति । सना । नवा । च । चुच्युवे । ता । संसत्सु । प्र । वोचत ॥ २५ ॥

वृचहेन्द्रः परावति दूरे या याणि सना सनातनानि नवा नवानि नूतनानि च धनानि चुच्युवे प्रेरितवान् तानि धनानि संसत्सु यज्ञेषु सभासु वा प्र वोचत । प्रव्रूते विद्वज्जनः ॥ ४६ ॥

अपिबत्कद्रुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाह्वे । अचादेदिष्ट पौंस्यं ॥ २६ ॥

अपिबत् । कद्रुवः । सुतं । इन्द्रः । सहस्रऽबाह्वे । अच । अदेदिष्ट । पौंस्यं ॥ २६ ॥

इन्द्रः कद्रुवः कद्रुनामकस्त्र्यैः संबंधिनं सुतमभिषुतं सोममपिबत् । पीतवान् । सहस्रबाह्वे सहस्रबाहोः शत्रुं चाहमिति श्रेयः । अचास्त्रिस्रवसरे पौंस्यमिन्द्रस्य वीर्यमदेदिष्ट । अदीप्यत ॥

सत्यं तत्तुर्वशे यदौ विदानो अह्वाम्यं । आनद् तुर्वशे शमि ॥ २७ ॥

सत्यं । तत् । तुर्वशे । यदौ । विदानः । अह्वाम्यं । वि । आनद् । तुर्वशे । शमि ॥ २७ ॥

तुर्वशे राशि यदौ च यदुनामके च राशि तत्प्रसिद्धं यागादिलक्षणं शमि कर्म । शची शमीति कर्मनामसु फडात् । सत्यं परमार्थं विदानो ज्ञानंस्तयोः प्रीत्यर्थमह्वाम्यमह्वाम्यनामकं तयोः शत्रुं तुर्वशे संधामे आनद् । आप्तवान् ॥

तरुणि वो जनानां चदं वाजस्य गोमतः । समानमु प्र शंसिषं ॥ २८ ॥

तरुणि । वः । जनानां । चदं । वाजस्य । गोऽमतः । समानं । ऊं इति । प्र । शंसिषं ॥ २८ ॥

हे अक्षदीयाः पुत्राः वो युष्माकं जनानां पुत्रपीडादीनां तरयिं तारकं चद् शत्रूणां तर्ह्यितारं नोमतः
पशुमतोऽन्नस्य दातारं चिद् समानसु साधारणमेव प्र शंसिषं । स्तौमि ॥

ऋभुक्ष्णं न वर्तव उक्थेषु तुग्यावृधं । इद्रं सोमे सचा सुते ॥२९॥

ऋभुक्ष्णं । न । वर्तवे । उक्थेषु । तुग्यऽवृधं । इद्रं । सोमे । सचा । सुते ॥२९॥

ऋभुक्ष्णं महान्तं तुग्यावृधमुदकस्य वर्धयितारं । तुग्या वृद्धरमित्युदकनामसु पाठात् । इद्रं सोमे सचा
स्तौत्रेण सह सुतेऽभिपुते सत्युक्थेषु शस्त्रेषु वर्तवे धनं वरितुं प्रशंसामीति शेषः । नेति संप्रत्यर्थः ॥

यः कृतदिद्वि योन्यं चिशोकाय गिरिं पृथुं । गोभ्यो गातुं निरेतवे ॥३०॥

यः । कृतत् । इत् । वि । योन्यं । चिऽशोकाय । गिरिं । पृथुं । गोभ्यः । गातुं । निऽएतवे ॥३०॥

य इव एवेन्द्रो योन्यमुदकनिर्ममनद्वारं पृथुं विस्तीर्णं गिरिं मेघं । गिरिर्मेघ इति मेघनामसु पाठात् ।
चिशोकाय चिशोकनामस्यर्थं वि कृतत् व्यच्छिन्नत् स गोभ्यो गमनवज्ज उदकेभ्यो निरेतवे निर्गमनाय गातुं
भूमिं । भूमिर्गातुरिति तन्नामसु पाठात् । मार्गमित्यर्थः । करोतीति शेषः ॥ ४७॥

यद्वधिषे मनस्यसि मंदानः प्रेदियक्षसि । मा तत्करिद्र मृळय ॥३१॥

यत् । द्विषे । मनस्यसि । मंदानः । प्र । इत् । इयक्षसि । मा । तत् । कः । इद्रं । मृळय ॥३१॥

हे इद्रं मंदानो मोदमानस्त्वं यच्छुभं वशु दधिषे धारयसि यच्च मनस्यसि पूजयसि यदपि च प्रेदियक्षसि
प्रयच्छस्त्रेव तत्सर्वं मा कः । किं नाकार्योः । अस्माकं कृतवानिव । किंवास्माकृळय । सुखय ॥

द्वधं चिद्वि त्वावतः कृतं शृखे अधि क्षमि । जिगात्विद्र ते मनः ॥३२॥

द्वधं । चित् । हि । त्वाऽवतः । कृतं । शृखे । अधि । क्षमि । जिगात् । इद्रं । ते । मनः ॥३२॥

हे इद्रं त्वावतस्त्वत्सदृशस्य द्वधं विदित्यमपि कृतं कर्माधि क्षमि जमायां ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादः ॥
शृखे । विद्युतं भवति हि । तथा सति ते तव मनो जिगातु । मयि गच्छतु ॥

तवेदु ताः सुकीर्तयोऽसन्नुत प्रशस्तयः । यद्विद्र मृळयासि नः ॥३३॥

तव । इत् । ऊं इति । ताः । सुऽकीर्तयः । असन् । उत । प्रऽशस्तयः । यत् । इद्रं ।

मृळयासि । नः ॥३३॥

हे इद्रं त्वं नोऽस्मान्यथाभिर्मुळयासि सुखयसि ताः सुकीर्तयः शोभनाख्यातयस्त्रेवैवासन । भवेयुः ।
उतापि च ताः प्रशस्तयः क्षुतयश्च तर्षेव भवेयुः ॥

मा न एकस्मिन्नागसि मा द्वयोर्भूत बिषु । वधीर्मा शूरभूरिषु ॥३४॥

मा । नः । एकस्मिन् । आगसि । मा । द्वयोः । उत । बिषु । वधीः । मा । शूर । भूरिषु ॥३४॥

हे इन्द्र नोऽस्मानिक्किन्नागस्यपराधि मा वधीः । मा हिंसीः । द्वयोरगसोरपि मा वधीः । उतापि च
बिष्यागः सपि मा हिंसीः । भूरिष्वयसंस्त्रातिष्यागः सु मा च वधीः ॥

विभया हि त्वावत उयादभिप्रभंगिणः । दुस्मादुहमृतीषहः ॥३५॥

विभयं । हि । त्वाऽवतः । उयात् । अभिऽप्रभंगिनः । दुस्मात् । अहं । अतिऽसहः ॥३५॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशाकुयाकुनूणादभिप्रमंगिणः शूणामभिप्रहर्तुर्दक्षात्पापानामुपचपयितुर्धृतीषहः
शुक्रतां हिंसां सहतोऽहं विभय हि ॥ ४८ ॥

मा सख्युः शूनमां विदे मा पुत्रस्य प्रभूवसो । आवृत्वभूतु ते मनः ॥ ३६ ॥

मा । सख्युः । शूनं । आ । विदे । मा । पुत्रस्य । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । आवृत्वत् ।
• भूतु । ते । मनः ॥ ३६ ॥

हे प्रभूवसो प्रभूतधनेन्द्र ते तव सख्युः शूनं वृद्धं मा विदे । मावेदयामि । पुत्रस्यापि शूनं मा विदे । तव
मनोऽस्मात्स्वावृत्तदावर्तनवद्भूतु । भवतु । पुनःपुनः सुखं करोत्वित्यर्थः ॥

को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् । जहा को अस्मदीषते ॥ ३७ ॥

कः । नु । मर्याः । अमिथितः । सखा । सखायं । अब्रवीत् । जहा । कः । अस्मत् ।
ईषते ॥ ३७ ॥

* को नु कः खलु हे मर्या मनुष्याः अमिथितः । मेघतिराक्रोशकमी । अनाकुष्ट इंद्रादन्यः सखा सखायं
प्रति जहा अहं कं जघान कः को वासदक्षस्तो भीत ईषते पलायत इत्यब्रवीत् । वदति । इंद्र एवेतादृशस्य
वचनस्य वक्तव्यमिप्रायः । तथा च यास्कः । मेघतिराक्रोशकमी । अपापकं जघान कमहं जातु कोऽस्मदीतः
पलायते । नि० ४. २. इति । मा न एकस्मिन्नागसीत्यादिकया श्रुत्या शूनमृषिमिन्द्र आजहरित्वचर्षिर्वि-
स्रयत इति ॥

एवारै वृषभा सुतेऽसिन्वभूर्यावयः । अघ्नीव निवता चरन् ॥ ३८ ॥

* एवारै । वृषभ । सुते । असिन्वन् । भूरि । आवयः । अघ्नीऽइव । निऽवता । चरन् ॥ ३८ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षकेन्द्र एवारै । एवारो नाम वसित । तस्मिन् सुतेऽभिपुते सोमे सति भूरि बहूनि
धनान्यसिन्वन् वध्नाघ्नी । अघ्नी कितवः । तथा च यास्कः । अघ्नी कितवो भवति स्वं इति --- । नि०
५. २२. । --- ॥

आ त एता वचोयुजा हरी गृभ्णे सुमद्रथा । यदी ब्रह्मभ्य इहदः ॥ ३९ ॥

आ । ते । एता । वचःऽयुजा । हरी इति । गृभ्णे । सुमत्ऽरथा । यत् । ई । ब्रह्मभ्यः ।
इत् । ददः ॥ ३९ ॥

ते तव सुमद्रथा कल्याणरथौ वचोयुजा मन्त्रेण युज्यमानवैतीती हरी अद्यावा गृभ्णे । ब्रह्मदभिसुखं
यातु इत्याभ्यामाकर्षामीत्यर्थः । यथस्तात्वं ब्रह्मभ्य इंद्राक्षयेभ्य एवेमिदं धनं ददः ददासि ॥

भिंधि विष्वा अप द्विषः परि बाधो जही मृधः । वसु स्याहे तदा भर ॥ ४० ॥

भिंधि । विष्वाः । अप । द्विषः । परि । बाधः । जहि । मृधः । वसु । स्याहे । तत् । आ । भर ॥ ४० ॥

हे इंद्र त्वं विष्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः शत्रुवेना अप भिंधि । विहारं च । बाधो हिंसाभीमृधः संश्रमान् ।
युधी मृध इति संश्रमानामसु पाठात् । परि जहि नै हिंधि । अतस्मात्तां आहं युहसीथं तत्प्रसिद्धं वस्ता भर ।
असम्भवाहर ॥

यद्दीक्षाविद् यत्स्थिरे यत्पर्शने पराभृतं । वसु स्याहं तदा भर ॥४१॥

यत्। वी० ऋ० । इन्द्र । यत् । स्थिरे । यत् । पर्शने । पराभृतं । वसु । स्याहं । तत् । आ । भर ॥४१॥

हे इन्द्र त्वया च वी० ऋ० इन्द्रे परेः कंचित्तुमशक्ते यत्नं पराभृतं विन्यस्तं यच्च स्थिर स्वयमचक्षे पराभृतं यत्पि पर्शने विमर्शनचक्षे पराभृतं तत्स्याहं वत्सा भर ॥

यस्य ते विश्वमानुषो भूरेदंस्तस्य वेदति । वसु स्याहं तदा भर ॥४२॥

यस्य । ते । विश्वऽमानुषः । भूरेः । दंस्तस्य । वेदति । वसु । स्याहं । तत् । आ । भर ॥४२॥

हे इन्द्र ते त्वया ॥ विभक्तित्वत्थयः ॥ दत्तस्य दत्तं भूरेर्बहु यस्य यत्नं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ विश्वमानुषः सर्वो मनुष्यो वेदति जानाति तत्स्याहं सुहृदीयं वत्सा भर ॥ ४२ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीयतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषि षष्ठाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्रितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्मेमे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
षष्ठे तृतीयमध्यायं व्याख्याय श्रीमतीसुतः । श्रीसायणार्यः संगृह्य चतुर्थं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र त्वावत इति चयस्त्रिंशद्वचं चतुर्थं सूक्तमश्वपुत्रस्य वशाख्यस्यार्थं । प्रावत्सप्रपरिभाषयाषास्यतस्यो गायत्र्यः । तत्राषा पादनिचृत चयः सप्तकाः पादनिचृत । अणु० ४. ४. । इत्युक्तचयोपेतत्वात् । दधानो गोम-
दश्चवदित्थेवा पंचमी ककुबटकदादशाष्टकेः पादैरुपेतत्वात् । मध्यमखेत्वाकृप । अणु० ५. ३. । इति हि तक्षचर्णं ।
तमिन्द्रमिति षष्ठी गायत्री । तस्मिन् हि संतीति सप्तमी बृहती । यस्ते मद इत्यष्टम्यनुष्टुप । यो दुष्टर इति
नवमी सतोबृहती । अयुक्ती आगती सतोबृहती । अणु० ८. ४. । इति ह्युक्तं । गवो पु ण इति दशमी गायत्री ।
नहिं ते भूरेत्येकादशी बृहती । य ऋष्व इति द्वादशी विपरीता सतोबृहती प्रथमतोययोरष्टाचरा द्वितीय-
चतुर्थयोर्द्वादशाचरा च । युजी विद्विपरीता । अणु० ८. ५. । इत्युक्तत्वात् । स नो वाजिष्विति त्रयोदशी चतुर्विं-
शत्यचरा द्विपदा । अग्नि वो वीरमिति चतुर्दशी पिपीलिकमध्या बृहती । त्रयोदशिनोर्मथेष्टकः पिपीलिक-
मध्या । अणु० ७. ७. । इत्युक्तत्वात् । ददी रेक्य इति पंचदशी ककुम्भकुशिरा वैद्युमवागतचतुष्काः ककुम्भकु-
शिरा । अणु० ५. ४. । इत्युक्तत्वात् । विश्वेषामिति षोडशी विराट् । महः सु व इति सप्तदशी जगती । धे
पातयंत इत्यष्टादशपरिष्टाबृहती चतुर्थपादस्य द्वादशाचरत्वात् । प्रमंगमिष्विकोनविंशी बृहती । सजितः
सुसजितरिति विंशी विषमपदा बृहती नवकायेकादशाष्टिनो विषमपदा । अणु० ७. ८. । इत्युक्तत्वात् । आ स
एतु षष्ठिं सहस्रैत्येकाविंशीद्वाविंशी पंक्ती । दश आवा इति त्रयोविंशी गायत्री । दानास इति चतुर्विंशी
पंक्तिः । पंचविंशीसप्तविंशी बृहती । षष्ठिं अष्टाविंशी सतोबृहती । एकोनविंशी गायत्री । गावो न यूचमिति
चिंशी विंशत्यचरा द्विपदा विराट् । एकविंश्विष्णुक् । द्वाविंशी पंक्तिः । चयस्त्रिंशी गायत्री । आ स एतित्वा-
दिभिस्तकभिः कनीतपुत्रस्य पुत्रश्रवसो दानं सूचते । अतस्त्वित्येताकाः । आ नो वायवित्वादीनां चतकसां
द्वाविंशाश्च वायुर्देवता । शिष्टा अनादेशपरिभाषयेंद्रदेवताकाः ॥ एतत्सर्वमनुक्रमस्यासुक्तं । त्वावतस्त्रयस्त्रिं-
शदशोऽथ आ स आदि कनीतस्य पुत्रश्रवसो दानश्रुतिराषा पादनिचृत पंचम्यादि ककुम्भायत्री बृहत्त-
नुष्टुप सतोबृहती गायत्री विपरीतोत्तरः प्रगाथो द्विपदा चतुर्विंशिका बृहती पिपीलिकमध्या ककुम्भकुशिरा
विराड्गुण्यपरिष्टाबृहतीबृहती विषमपदोत्तरि पंक्ती गायत्री पंक्तिः प्रगाथी च वायव्यी गायत्री द्विपदोष्णिक
पंक्तिर्वायव्या गायत्रीति ॥ महाव्रते निष्क्रियस्ते सजितः सुसजितरित्यंतमेव सूक्तं । तथा च पंचमारक्ये श्रीनक्षत्र
सूचितं । त्वावतः पुरुषसविति वयः सजितः सुसजितरित्यतदंतः । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥

त्वावतः पुरुवसो वयमिन्द्र प्रणेतः । स्मसिं स्यातहरीणां ॥१॥

त्वाऽवतः । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । वयं । इन्द्र । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । स्मसिं ।
स्यातः । हरीणां ॥१॥

हे पुरुवसो ब्रह्मर्षेन्द्र प्रणेतः कर्मणां पारं प्रकर्षेण प्रापयितरिन्द्र त्वावतस्वत्सहस्रस्य । इन्द्रसमाब्रूयान्व-
स्वामावप्रातवित्वर्थः । तव स्वभूता वयं अस्मि । अः । हे हरीणामेतत्संज्ञकानामश्वानां स्यातरधिष्ठातः ॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषां । विद्म दातारं रयीणां ॥२॥

त्वां । हि । सत्यं । अद्रिऽवः । विद्म । दातारं । इषां । विद्म । दातारं । रयीणां ॥२॥

हे अद्रिवः । अग्निं शुचिमिषद्विर्वज्रः । तद्वज्रिन्द्र त्वां सत्यं निश्चयमिषामन्नां दातारं विद्म । आनीमः ।
तथा रयीणां धनानां दातारं विद्म ॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो । गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ॥३॥

आ । यस्य । ते । महिमानं । शतंऽऊते । शतक्रतो इति शतक्रतो । गीऽभिः ।
गृणन्ति । कारवः ॥३॥

हे शतमूतेऽपरिमितरक्षण हे शतक्रतो ब्रह्मकर्मयुक्तिं यस्तु ते महिमानं माहात्म्यं कारवः स्त्रीतारी
गीर्भिः कुतिभिर्गृणन्ति कुवंति स्वामीष्टाय ॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा । मिचः पांत्यदुहः ॥४॥

सुऽनीथः । घा । सः । मर्त्यः । यं । मरुतः । यं । अर्यमा । मिचः । पांति । अदुहः ॥४॥

स मर्त्यो मनुष्यो यजमानः सुनीथः सुयज्ञः सुनयनो वा भवति । घेति प्रसिद्धी । स इत्युक्तं कमित्याह । यं
यजमानं मरुतो देवाः पांति रचंत्यद्रुहोऽद्रोहकर्तारः । तथा यमर्यमा पाति । यं च मिचः पाति । स एवं
भवतीति ॥

दधानो गोमदश्वत्सुवीर्यमादित्यजूत एधते । सदा राया पुरुस्पृहा ॥५॥

दधानः । गोऽमत् । अश्वऽवत् । सुऽवीर्यं । आदित्यऽजूतः । एधते । सदा । राया ।
पुरुऽस्पृहा ॥५॥

आदित्यजूत आदित्यप्रेरित आदित्यानुगृहीतो यजमानो गोमन्त्रोभिर्घृतेमश्ववदश्वपेते सुवीर्यं शोभन-
वीर्योपेतं पुत्रं दधानो धारयन्नेधते वर्धते सदा सर्वदा । किंच पुरुस्पृहा ब्रह्मिः स्पृहणीयेन राया धनेन
सदेधते ॥ ॥१॥

तमिन्द्र दानमीमहे शवसानमभीर्वे । ईशानं राय ईमहे ॥६॥

तं । इन्द्रं । दानं । ईमहे । शवसानं । अभीर्वे । ईशानं । रायः । ईमहे ॥६॥

तं प्रविशमिन्द्र दानं देयं रायो धनमीमहे । अन्नामहे । अद्विष्टमिन्द्र । शवसानं यजमानाचरन्तमभीर्वममीष-
मीशानं सर्वज्ञ स्वामिन् ॥

तस्मिन्नि संत्यूतयो विश्वा अभीरवः सचा ।

तमा वहंतु सप्रयः पुरुवसुं मदाय हरयः सुतं ॥७॥

तस्मिन् । हि । संति । उतयः । विश्वाः । अभीरवः । सचा ।

त । आ । वहंतु । सप्रयः । पुरुवसुं । मदाय । हरयः । सुतं ॥७॥

तस्मिन्नि जतयो गन्धो विश्वाः सर्वा अभीरवोऽकातराः सचा सहायभूता मरूद्रपाः सेनाः संति । भवन्ति । अथवा तस्मिन् सर्वा रचणाः सह संभवन्ति । तस्मिन् सप्रयः सर्पणशीला हरयोऽश्वाः पुरुवसुं बज्रधनं । बज्रधनप्रदमित्यर्थः । तं मदाय सुतमभिसुतमभिसुतं सोमं प्रत्या वहंतु । आगमयंतु ॥

यस्ते मदो वरेण्यो य इन्द्र वृचहंतमः । य आददिः स्वर्नृभिः पृतनासु दुष्टरः ॥८॥

यः । ते । मदः । वरेण्यः । यः । इन्द्र । वृचहन्तमः । यः । आददिः । स्वः । नृभिः ।

यः । पृतनासु । दुष्टरः ॥८॥

पूर्वमन्त्रे मदाय हरय इत्युक्तं स मदः स्तूयते । हे इन्द्र ते तव यो मदो वरेण्यो वरणीयः । यस्य मदः संयामि वृचहंतमः शत्रूणामतिशयेन हंता । यस्माददिरादाता स्वः स्वर्णं धनं नृभिर्गुह्यः शत्रुभ्यः । यस्य पृतनासु संयामिषु दुष्टरोऽनभिभाव्यः । तस्मै मदाय हरयो वहन्ति ॥

यो दुष्टरो विश्ववार अवाय्यो वाजेष्वस्ति तरुता ।

स नः शविष्ठ सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे ॥९॥

यः । दुष्टरः । विश्ववार । अवाय्यः । वाजेषु । अस्ति । तरुता ।

सः । नः । शविष्ठ । सवना । आ । वसो इति । गहि । गमेम । गोमति । व्रजे ॥९॥

हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयेन्द्र वाजेषु पुष्टेषु यस्य दुष्टरो दुःखिन तरोतुं शक्यस्यता शत्रूणां तारकोऽस्ति भवति हे वसो वासक हे शविष्ठातिशयेन वज्रवस्त्रिन्द्र स त्वं नः सवनास्माकं सवनाभ्या गहि । आगच्छ । वयं च गोमति व्रजे गोमंतं व्रजं गमेम । गच्छेम ॥

गव्यो घुणो यथा पुराश्वयोत रथया । वरिवस्य महामह ॥१०॥

गव्यो इति । सु । नः । यथा । पुरा । अश्वया । उत । रथया । वरिवस्य । महामह ॥१०॥

हे महामह महाधनेन्द्र गव्या ॥ गव्या उ इति निपातानिपातद्वयसमुदायस्यादिवस्त्रविण निपातवज्रावा-
त्प्रकृतिभावः ॥ अस्माकं गवामिच्छ्यास्माकं गा दातुं यथा पुरा पूर्वं यथास्माकं गवादिदानाय वरिवस्त्रसि
तद्वदपि सु सुष्ठु वरिवस्त्र । परिषर । आगच्छेत्यर्थः । न केवलं गविच्छ्या किंलभ्याश्चप्रदानेच्छया । उतापि
च रथया रथेच्छया च वरिवस्त्रेति ॥ १२ ॥

नहि ते शूर राधसोऽतं विंदामि सचा ।

दशस्या नो मघवन् चिदंद्रिवो धियो वाजेभिराविथ ॥११॥

नहि । ते । शूर । राधसः । अतं । विंदामि । सचा ।

दशस्य । नः । मघवन् । नु । चित् । अद्रिवः । धियः । वाजेभिः । आविथ ॥११॥

हे गुर विक्रान्तिं त्र ते तव राधसो धनस्यांतमियतां सचा सत्वं नहि विंदामि । न जमे । यस्मादेवं तस्मात्
हे मधवन् धनवन् हे अद्रिवो वक्ष्यमिन्द्र नोऽस्माकं नू चित् क्षिप्रमेव दशस्य । देहि तद्धनं । किंच वाजेभिर्वा-
विरतिर्धिष्योऽस्मादीयानि कर्मास्माविष्य । रच ॥

य जृष्वः आवयत्सखा विश्वेत्स वेद् जनिमा पुरुषुतः ।

तं विश्वे मानुषा युगेन्द्रं हवन्ते तविषं यतसुचः ॥१२॥

यः । जृष्वः । आवयत्सखा । विश्वा । इत् । सः । वेद् । जनिम । पुरुऽस्तुतः ।

तं । विश्वे । मानुषा । युगा । इन्द्रं । हवन्ते । तविषं । यतसुचः ॥१२॥

य इन्द्र ऋषो दर्शनीयः आवयत्सखा । आवयन्तः सखाय ऋषिषो यस्त स तावृशः आवयत्सखा ।
पुरुषुतो वज्रभिर्यजमानैः सुतो य इन्द्रः स विश्वेत् सर्वाण्यपि जनिमा जन्मानि प्राणिनां वेद् । जानाति । तं
तविषं वक्ष्यन्तमिन्द्र विश्वे सर्वेऽप्यध्वर्यादयो यतसुचः स्वीकृतहविष्वाः संतो मानुषा मनुष्यसंबन्धिना युगा
युगानि कालान् सर्वेषु कालेषु हवन्ते । आह्वयन्ति । सुवन्ति ॥

स नो वाजेष्वविता पुरुवसुः पुरःस्थाता । मघवा वृचहा भुवत् ॥१३॥

सः । नः । वाजेषु । अविता । पुरुऽवसुः । पुरःस्थाता । मघवा । वृचहा । भुवत् ॥१३॥

एषा द्विपदा जगती ॥ स पुरुवसुर्वज्रधनो मघवा धनवान् वृचहा शत्रूणां हन्तिन्द्रो नोऽस्माकं वाजेषु
संग्रामेष्वविता रचिता पुरःस्थाता तदर्थं पुरतो वर्तमानो भुवत् । भवतु ॥

अभि वो वीरमंधसो मर्देषु गाय गिरा महा विचेतसं ।

इन्द्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥१४॥

अभि । वः । वीरं । अंधसः । मर्देषु । गाय । गिरा । महा । विचेतसं ।

इन्द्रं । नाम । श्रुत्यं । शाकिनं । वचः । यथा ॥१४॥

हे उज्जाषादयः वः । यूयमित्यर्थः । अथवा हे यजमानाः वो युष्माकं हितायांधसः सोमस्य मर्देषूत्पाद्य-
मानेषु सत्सु वीरं शत्रूणामीरयितारं नाम शत्रूणां नामकं विधितसं विशिष्टप्रज्ञं श्रुत्यं सर्वत्र ओतव्यं शाकिनं
शक्तं ईदृशमिन्द्रं महा महत्त्वा गिरा सुत्वा वचो वाम्मुष्मदीया यथा धेन प्रकरेण प्रवर्तते गायत्र्या चिदुभा
वा तथा गाय । गायत । सुतिं कुवत ॥

ददी रेक्णास्तन्वे ददिर्वसु ददिर्वाजेषु पुरुहूत वाजिनं । नूनमर्थ ॥१५॥

ददिः । रेक्णाः । तन्वे । ददिः । वसु । ददिः । वाजेषु । पुरुऽहूत । वाजिनं । नूनं ।

अर्थ ॥१५॥

हे पुरुहूत वज्रनिराहर्तृ त्वं तन्वे मह्यं शरीराय रेक्णो धनं ददिर्दाता भव । कदेति उच्यते । नूनं
क्षिप्रमवेदानीमेवं । एवं प्रतिवाक्यं योज्यं । तथा वसु धनं पुषादिभ्यो ददिर्दाता भव । तथा वाजेषु संग्रामेषु
वाजिनमग्नवन्तं रथिं ददिर्दाता भवेति ॥ अथ सर्वेष्वपि वाजेषु ददिरित्यस्य विद्वावाप्त सोकावधेति
वहीप्रतिषिध्यः ॥ १३ ॥

विश्वेषामिरज्यंतं वसूनां सासद्भांसं चिदस्य वर्षसः । कृपयतो नूनमत्यथ ॥ १६ ॥
विश्वेषां । इरज्यंतं । वसूनां । ससद्भांसं । चित् । अस्य । वर्षसः । कृपयतः । नूनं ।
अति । अथ ॥ १६ ॥

हे इंद्र त्वां विश्वेषां सर्वेषां वसूनां धनानामिरज्यंतमीशानमस्य वर्षसो वारकस्य कृपयतो युञ्जं कल्पयतः ।
शेषोः सासद्भांसमभिमवितारं कुर्वत इति शेषः । स त्वं नूनं क्षिप्रमद्यापीदानीमपि धनं प्रयच्छत्यर्थः ॥

महः सु वो अरमिषे स्तवामहे मीळुषे अरंगमाय जग्मये ।
यज्ञेभिर्गीर्भिर्विश्वमनुषां मरुतामियक्षसि गाये त्वा नमसा गिरा ॥ १७ ॥
महः । सु । वः । अरं । इषे । स्तवामहे । मीळुषे । अरंगमायं । जग्मये ।
यज्ञेभिः । गीः । ऽभिः । विश्वऽमनुषां । मरुतां । इयक्षसि । गाये । त्वा । नमसा । गिरा ॥ १७ ॥

हे इंद्र महो महतो वः । त्वेत्यर्थः ॥ अत्ययेन बज्रवचनं ॥ अरं गमनमस्माद्विषयमिच्छामि ॥ अतैररमिति
रूपं ॥ तदर्थं मीळुषे सेन्नेऽरंगमाय संपूर्णगमनाय जग्मये गमनशीलाय यज्ञं प्रति एवंभूताय देवाय
स्तवामहे । त्वां कुम इत्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । यज्ञेभिर्व्यजनसाधनेर्हविर्भिर्यज्ञैरेव वा गीर्भिः
सुतिभिः । हे देव विश्वमनुषां विश्वेषां मनुष्याणां यष्टुणामियक्षसि । एतैरिज्यसे । मरुतां संबधी त्वं । किंच
त्वा त्वां नमसा नमस्कारेण गिरा सुत्वा च गाये । कुवे ॥

ये पातयन्ते अज्मभिर्गिरीणां सुभिरेषां ।
यज्ञं महिष्वणीनां सुखं तुविष्वणीनां प्राध्वरे ॥ १८ ॥
ये । पातयन्ते । अज्मऽभिः । गिरीणां । सुऽभिः । एषां ।
यज्ञं । महिऽस्वनीनां । सुखं । तुविऽस्वनीनां । प्र । अध्वरे ॥ १८ ॥

* ये महतो गिरीणां मेघानां सुभिः प्रक्षवन्निरज्मभिर्बलकरैर्बद्धैः सह पातयन्ते पतन्ति गच्छन्ति एषां
महतां महिष्वणीनां प्रभूतध्वनीनां यज्ञं कुर्म इति शेषः । कृत्वा च तुविष्वणीनां बज्रध्वनीनां सुखं सुखं तैः
कृतमध्वरे यज्ञे प्र प्राप्तुयाम । अथवा । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । प्रभूतस्वनेभ्यः सुखमुत्पन्नचयं हविः प्र प्राप्तुया-
मध्वरे यज्ञे ॥

प्रभंगं दुर्मतीनामिंद्र शविष्ठा भर ।
रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥ १९ ॥
प्रऽभंगं । दुःऽमतीनां । इंद्रं । शविष्ठं । आ । भर ।
रयिं । अस्मभ्यं । युज्यं । चोदयन्ऽमते । ज्येष्ठं । चोदयन्ऽमते ॥ १९ ॥

दुर्मतीनां दुष्टमनस्कानां वृषादीनां प्रभंगं प्रकर्षेण भञ्जकं त्वां याचामहे इति शेषः । हे इंद्र शविष्ठाति-
शयेन बलवन् सुतस्त्वमस्मभ्यं रयिं धनं युज्यं योग्यमस्माकमुचितं धनमा भर । आहर । हे चोदयन्मते ।
चोदयन्ती धनं प्रेरयन्ती मतिर्यस्य स तपोक्तः । हे तादृश देव । किंच हे चोदयन्मते उत्तार्य ऋद्धं धनमा भर ॥

सनितः सुसनितरूपं चिष चेतिष्ठ सूनृत ।
प्रासहा सभाद् सहरिं सहैतं भुज्युं वाजेषु पूर्थ्य ॥ २० ॥

सन्तिरिति । सुऽसन्तिः । उयं । चिच । चेतिष्ठ । सूनृत ।

प्रऽसहा । संऽराट् । सहुरिं । सहंतं । भुज्युं । वाजेषु । पूर्ण्ये ॥ २० ॥

हे सन्तिः संभक्तदातवोर्धोर्ध्ववत् चिच चायनीय चेतिष्ठात्वं चेतिथितः सूनृत सुसत्त्व प्राप्तहा प्रसह्य हे सम्राट् सर्वस्य स्वामिन् सम्यगाजमान वा त्वं सज्जरि सहनशीलं भुज्युं भोजयितारं पूर्ण्ये प्रवृद्धं । मुख्यमित्यर्थः । ईदृशं धनं वाजेषु संयामेष्वामरेति शेषः ॥ ४ ॥

आ स एतु य ईवदौ अदेवः पूर्तमाददे ।

यथा चिद्वशो अश्व्यः पृथुश्रवसि कानीतेऽस्या व्युषाददे ॥ २१ ॥

आ । सः । एतु । यः । ईवत् । आ । अदेवः । पूर्तः । आऽददे ।

यथा । चित् । वशः । अश्व्यः । पृथुऽश्रवसि । कानीते । अस्याः । विऽउषिं । आऽददे ॥ २१ ॥

अथ शीनकः । वशायाश्चाथ यत्प्रादात्कानीतसु पृथुश्रवाः । तदथ सूयते दानमा स एष्विषमादिभिः । नृ० ६. ८८७. एतु आगच्छतु स योऽदेवो देवादभ्यो मनुष्यो वश ईवन्नमनवन्नवादिलक्षणं पूर्तं पूर्णमाददे आददे । स्वीकृतवानित्यर्थः । देवसेव्याययाप्यागतुमर्हति । अतः प्रकाशनेवागच्छत्वित्यर्थः । कथमस्य धनावाप्तिप्रसंग आगमनप्रसंगश्चेति तदुच्यते । यथा चित् । चिदिति पूरणः । धन कारणेन यस्माद्वा वश एतत्संज्ञकोऽभ्योऽश्वपुत्रः पृथुश्रवस्त्वितन्नामके राक्षि कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रेऽस्या उषसो व्युषि व्युष्टावाददे आददे तेन कारणेन तस्माद्वा कारणादायात्विति । एवमश्वो बंधुवर्गो वा ब्रूते ॥

षष्टिं सहस्राश्वस्यायुतासनमुष्टानां विंशतिं शता ।

दश श्यावीनां शता दश अरुषीणां दश गवां सहस्रा ॥ २२ ॥

षष्टिं । सहस्रा । अश्वस्य । अयुता । असनं । उष्टानां । विंशतिं । शता ।

दश । श्यावीनां । शता । दश । चिऽअरुषीणां । दश । गवां । सहस्रा ॥ २२ ॥

स वश आगत्य ब्रूते । अश्वस्यसंबन्धिनः षष्टिं सहस्रा सहस्राण्युतायुतानि चासनं । अभवं । उष्टाणां विंशतिं शता शतानि चासनं । श्यावीनां श्याववर्णानां वडवानां दश शता शतानि चासनं । अरुषीणां वीक्षारोषमानानि मुभाणि ककुप्पुष्टपाश्यादिस्नानानि यासां तादृशीनां गवां दश सहस्रा सहस्राण्यभवं ॥

दश श्यावाः क्षुधद्रयो वीतवारास आश्वः । मथा नेमिं नि वावृतुः ॥ २३ ॥

दश श्यावाः । क्षुधत्ऽरयः । वीतऽवारासः । आश्वः । मथाः । नेमिं । नि । वावृतुः ॥ २३ ॥

दश दशसंख्याकाः श्यावाः श्याववर्णा आश्वोऽश्वा नेमिं रश्नेमिं नि वावृतुः । निवर्तयति । रथं वहतीत्यर्थः । ईदृशाश्च क्षुधद्रयः प्रवृद्धवेगा वीतवारासः क्रांतवलाः प्राप्तवला वाशवो मथा मथनशीलाः ॥

दानासः पृथुश्रवसः कानीतस्य सुरार्धसः ।

रथं हिरण्ययं ददन्मंहिष्ठः सूरिरभूद्वर्षिष्ठमकृत श्रवः ॥ २४ ॥

दानासः । पृथुऽश्रवसः । कानीतस्य । सुऽरार्धसः ।

रथं । हिरण्ययं । ददत् । मंहिष्ठः । सूरिः । अभूत् । वर्षिष्ठं । अकृत । श्रवः ॥ २४ ॥

पूर्वमंथैः प्रतिपादितानि धनानि बंधूनां पितृणां पुरस्त्रानिर्दिशन्नाश्रयि । पुषुअवसः कानीतस्य सुराध्वसः
शोभनधनस्य । यतस्तस्य धनं दानाय कल्पितं अतः स सुराधाः । तस्य दानासो दाना दत्तानि धनानी-
मानि । स च पुषुअवाः पूर्वमुक्तानि हिरण्यं हिरण्यमयं रथं च ददत् प्रयच्छन् मंहिष्ठोऽतिशयेन दाता सूरिः
सर्वस्य प्रेरकः प्राज्ञो बभूव । भवति । भवतु वा । वर्षिष्ठमतिशयेन प्रवृद्धां अयः कीर्तिमकृत । करोति ।
करोतु वा ॥

आ नो वायवित्थिषा पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रि वायव्यतुषि तृतीया । आ नो वायो महे तन रथिका रथेन
पुषुपाजसा । आ० ७. १२. इति हि सूचितं ॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।

वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥ २५ ॥

आ । नः । वायो इति । महे । तने । याहि । मखाय । पाजसे ।

वयं । हि । ते । चकृम । भूरि । दावने । सद्यः । चित् । महि । दावने ॥ २५ ॥

हे वायो त्वं नोऽस्मान् प्रत्या याहि । आगच्छ । किमर्थं । महे महते तने धनाय मखाय महनीयुष्य
पाजसे बलाय च । उभयं प्रदातुमित्यर्थः । किमवासीति चेत् उच्यते । वयं हि वयं खलु ते भूरि दावने
प्रभूतधनदात्रे चक्रम सुतिं हविर्वा । सद्यश्चित्तदानीमेव तवागमनानंतरमेव चक्रम महि महतो धनस्य
दावने दात्रे ॥ ५ ॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्ते उस्त्रास्त्रिः सप्त सप्ततीनां ।

एभिः सोमेभिः सोमसुत्रिः सोमपा दानाय शुक्रपूतपाः ॥ २६ ॥

यः । अश्वेभिः । वहते । वस्ते । उस्त्राः । चिः । सप्त । सप्ततीनां ।

एभिः । सोमेभिः । सोमसुत्रिः । सोमपाः । दानाय । शुक्रपूतपाः ॥ २६ ॥

यः पुषुअवा अश्वेभिरश्वैर्वहते गुहं वस्ते चोस्त्रा गाः । तामिच्छ गच्छतीत्यर्थः । चिः सप्तति तासां गवां
संख्योक्ता । सा संख्या विशेयते । सप्ततीनां चिः सप्त । उक्तसंख्याकामिर्गोभिरश्वैश्च यो गच्छति स पुषुअवा
एभिः सोमेभिः सोमैः सोमसुत्रिः सोममभिषुष्वस्त्रिश्च हे सोमपाः । सोमस्य पातरिति वायोः संबोधनं । हे
शुक्रपूतपा दीप्तपूतस्य च सोमस्य पातर्वायो दानाय तुभ्यं सोमं दातुं सोमैर्युक्तो भवतीति शेषः ॥

यो म इमं चिदु त्मनामंदच्चिचं दावने ।

अरदे अश्वे नहुषे सुकृत्वनि सुकृत्तराय सुकृतुः ॥ २७ ॥

यः । मे । इमं । चित् । ऊं इति । त्मना । अमंदत् । चिचं । दावने ।

अरदे । अश्वे । नहुषे । सुकृत्वनि । सुकृत्तराय । सुकृतुः ॥ २७ ॥

यः पुषुअवा मे मद्यमिमं पुरतोवर्तमानं चिचं वायनीयं गवाश्वादिकं दावने दानाय त्मनात्मना स्वकुक्षी-
वामंदत् अमंदत् अमाद्यत । स च सुकृतुः शोभनकर्मा राजा सुकृत्तराय सुकृतकर्तृत्वाधारदेऽपि नहुषे
सुकृत्वनि च । एते तस्य राज्ञोऽश्वयाः । तेष्वन्वयात् अश्वी गवादिकान् संबोधयतेति । यद्वा । अरदादयोऽपि
राजानः । तेषु मध्ये सुकृत्तराचामंददिति ॥

उच्ये^३ वपुषि यः स्वराकृत वायो घृतस्त्राः ।

अश्वेषितं रजेषितं शुनेषितं प्राज्म तदिदं नु तत् ॥२८॥

उच्ये^३ । वपुषि । यः । स्वराट् । उत । वायो इति । घृतस्त्राः ।

अश्वेऽइषितं । रजःऽइषितं । शुनाऽइषितं । प्र । अज्म । तत् । इदं । नु । तत् ॥२८॥

उच्ये वपुषि सुखे वपुषि शरीरे यः स्वराट् स्वयं राजते । यद्वा । उच्यो वपुषोभौ राजाभौ । तयो-
रपि यः स्वराट् स्वराज्यं करोति अतिशयेन वर्तते । हे वायो यस्य घृतस्त्रा घृतवक्त्रुः स राजाश्वेषितमश्वैः
प्रापितं रजेषितं । रजःशब्देनोष्णो गर्दभो बोध्यते । तेनाप्यानीतं शुनेषितं चाज्मानं प्रादात् । तदन्नमन्वाया-
नीतमिदं पुरतो वृजति । तत्तत्तैवानुयहादित्यर्थः । अश्वैकस्यच्छब्दः पूरणः । अन्वायानीतं यदस्ति तदिदं
खल्विति ॥

अथ प्रियमिषिराय षष्टिं सहस्रासनं । अश्वानामिन्न वृष्णां ॥२९॥

अथ । प्रियं । इषिराय । षष्टिं । सहस्रा । असनं । अश्वानां । इत् । न । वृष्णां ॥२९॥

* अथाधुनेषिराय धनादिप्रियैराश्वे प्रियं अश्विमन्वायानामिव वृष्णां सेतूणां गवां सहस्रा सहस्राणां
षष्टिं षष्टिसहस्रसंख्याकं प्रियभूतमसनं । अभजं ॥

गावो न यूथमुप यंति वध्रय उप मा यंति वध्रयः ॥३०॥

गावः । न । यूथं । उप । यंति । वध्रयः । उप । मा । आ । यंति । वध्रयः ॥३०॥

गावो न गाव इव ता यथा संगे यूथमुप यंति उपगच्छन्ति तद्वद्वध्रयश्चिह्नमुष्का वृषभाः पुषुअवसा
इत्ता मां मामुप यंति । समीपं प्राप्नुवन्ति । मा मां वध्रय उपा यंतीति पुनश्चत्तिरादरार्था ॥

अथ यच्चारथे गृणे शतमुष्ट्रां अचिक्रदत् । अथ श्विनेषु विंशतिं शता ॥३१॥

अथ । यत् । चारथे । गृणे । शतं । उष्ट्रान् । अचिक्रदत् । अथ । श्विनेषु । विंशतिं ।

शता ॥३१॥

अथाथ यथादा चारथे । चरथं चरथं गमनं । तत्संबन्धिनि चार्थमाणे । वनाय प्रियमाण इत्यर्थः । तादृशे
गणे उष्ट्रसंघे उष्ट्राञ्छतमुष्ट्राणां शतमचिक्रदत् अस्वभ्यं प्रदानायानुहाय । अथापि चास्वदर्थमेव श्विनेषु
श्वेतवर्णेषु गोयूथेषु विंशतिं च शता शतानि च अथवा शतानां विंशतिमचिक्रदत् ॥

शतं दासे बल्वूथे विप्रस्तरुक्ष आ ददे ।

ते ते वायविमे जना मदंतींद्रगोपा मदंति देवगोपाः ॥३२॥

शतं । दासे । बल्वूथे । विप्रः । तरुक्षे । आ । ददे ।

* ते । ते । वायो इति । इमे । जनाः । मदंति । इंद्रगोपाः । मदंति । देवगोपाः ॥३२॥

अथ विप्रो मेधावी वशो जनोऽहं बल्वूथ एतन्नामके दासे तदर्थे गवाश्वादीनां तारुक्षे गवाश्वधिकृति
राज्ञास्त्वाकं प्रदिष्टधनदातृत्वा इदे । किं दानं । गवाश्वादीनां शतं । शतशब्दोऽपरिमितवचनः । हे वायो ते
तव स्वभूतास्ते क्षीतार इमे जनाः । अथमित्यर्थः । आत्मन इव परोक्षमेव दाहः । त्वयाकुमुदीतत्वादिंद्रगोपाः ।

इंद्रो गोपायिता येषां ते तपोक्ताः । इंद्रेण रचिता मदंति । तथा देवगोपा मदंति । इंद्रं देवांस राक्षो
जक्षिण धनेन यजंतो मदंतीत्यर्थः ॥

अध॒ स्या॒ योष॑णा॒ म॒ही॒ प्र॒ती॒ची॒ व॒श॑म॒भ्य॑ । अधि॒रुक्ता॒ वि॒ नी॒यते ॥३३॥

अध॑ । स्या॒ । योष॑णा । म॒ही । प्र॒ती॒ची । व॒श॑ । अभ्य॑ । अधि॒रुक्ता॒ । वि॒ । नी॒यते ॥३३॥

अधाधुना स्या सा योषणा योषा राक्षा प्रदत्ता मही महती पूज्या प्रतीच्यस्यदभिमुखस्यमरुपुत्रं वशं
मां प्रति साधिरुक्ताभरणा सती वि नीयते । तां कन्यां मां प्रत्यानयंतीत्यर्थः । अथ वायव्यास्तु यथ वायुने
सूयते परं दानप्रशंसैव तासु सर्वासु हे वायवे त्वदनुग्रहादेवमिति योज्यं वायुपरत्वमवगत्य ॥ ६॥

महिं व इत्यष्टादशर्चं पंचमं सूक्तमाप्त्यस्य चित्तस्वार्थं । षडष्टका महापांतिरुद्धः । आद्यास्त्रयोदशर्चं
आदित्यदेवताकाः । यच्च गोप्वित्याद्याः पंचर्चं उषोदेवताका आदित्यदेवताकाश्च । तथा चानुक्रमशिका ।
महिं वो भूना चित्त आप्त्य आदित्येभ्योऽत्याः पंचोषसेऽपि महापांतिमिति ॥ सूक्तविनियोगो वैगिकः ॥

महिं॑ वो॒ मह॒ताम॒वो॒ वरु॑ण॒ मि॒चं॑ दा॒श्रुषे॑ ।

य॒मा॒दि॒त्या॒ अभि॑ दु॒हो॒ रक्ष॑या॒ नेम॑घं॒ न॒श॒द॒ने॒ह॒सो॑ व॒ ऊ॒तयः॑ सु॒ऊ॒तयो॑ व॒ ऊ॒तयः॑ ॥१॥

महिं॑ । वः । म॒ह॒तां । अ॒वः । वरु॑ण । मि॒चं । दा॒श्रुषे॑ ।

यं । आ॒दि॒त्याः । अभि॑ । दु॒हः । रक्ष॑या । न । ई॒ । अ॒घं । न॒श॒त् । अ॒ने॒ह॒सः । वः । ऊ॒तयः॑ ।

सु॒ऊ॒तयः॑ । वः । ऊ॒तयः॑ ॥१॥

हे वरुण हे मिच । एतद्व्यमर्च्यन्त्योऽप्युपलक्षणं । हे वरुणादयः महतां वो युष्माकमवो रक्षणं महि
महत । कक्षी । दाश्रुषे इविर्दाषे यजमानाय क्रियमाणं । किंच हे आदित्याः यं यजमानं दुहो द्रोग्धुः
सकाशादभि रक्षय ईमेनं यजमानमघं पापं न नशत् । न प्राप्नोति । कुत एवमिति तपोच्यते । वो युष्माक-
मूतयो रक्षणाव्यनेहसोऽपापान्यनुपद्रवाणि च । ऊतयो युष्माकं रक्षणानि सुऊतयः शोभनरक्षणानि । पुनश्च-
त्तिरादरायां ॥

वि॒दा दे॒वा अ॒घा॒ना॒मा॒दि॒त्यासो॑ अ॒पा॒कृ॒तिं ।

प॒क्षा व॒यो य॒थो॒परि॒ व्य॑स्मे॒ श॒र्मे॒ य॒च्छ॒ताने॒ह॒सो॑ व॒ ऊ॒तयः॑ सु॒ऊ॒तयो॑ व॒ ऊ॒तयः॑ ॥२॥

वि॒द । दे॒वाः । अ॒घा॒नां । आ॒दि॒त्यासः॑ । अ॒प॒ऽआ॒कृ॒तिं ।

प॒क्षा । व॒यः । य॒था । उ॒परि॑ । वि॒ । व्य॑स्मे इति । श॒र्मे॒ । य॒च्छ॒त् । अ॒ने॒ह॒सः । वः । ऊ॒तयः॑ ।

सु॒ऊ॒तयः॑ । वः । ऊ॒तयः॑ ॥२॥

हे देवा आदित्यास आदित्याः व्यमर्चानां दुःखानामपाकृतिमपाकरणं परिहारप्रकारं विद् । जानीच ।
यस्मादेवं तस्मादयः पक्षिणो यथा पक्षा पक्षानुपरि स्वशिशुकानामुपरि कुर्वन्ति सुखाय तद्वदसौ अथक्कास्तु
शर्म सुखं यच्छत् । कुर्वत् ॥ अधीति सप्तम्यर्थाणुवादी ॥ कक्षी अस्माकमुपरीति वा ॥

व्य॑स्मे॒ अधि॑ श॒र्मे॒ ता॒प॒क्षा व॒यो न॑ यँतन ।

वि॒श्वानि॑ वि॒श्व॒वे॒द॒सो वरु॑ण्या॒ मना॑महेऽने॒ह॒सो॑ व॒ ऊ॒तयः॑ सु॒ऊ॒तयो॑ व॒ ऊ॒तयः॑ ॥३॥

वि । अस्मे इति । अधि । शर्मे । तत् । पक्षा । वयः । न । यन्तन् ।
विश्वानि । विश्वऽवेदसः । वरूथ्या । मनामहे । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
वः । ऊतयः ॥३॥

हे आदित्याः यूयमस्मे अध्वस्यासु तत् । युष्मास्तेवासाधारणं यच्छर्माणि तदित्यर्थः । तद्धि यन्तन् ।
विशेषेण प्रापयत । हे विश्ववेदसः सर्वधनाः युष्मान् विश्वानि सर्वाणि वरूथ्या । वरूथं गृहं । तदुचितानि
धनानि मनामहे । याचामहे ॥

यस्मा अरासत क्षयं जीवातुं च प्रचेतसः ।
मनोर्विश्वस्य घेदिम आदित्या राय ईशतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥४॥
यस्मै । अरासत । क्षयं । जीवातुं । च । प्रऽचेतसः ।
मनोः । विश्वस्य । घ । इत् । इमे । आदित्याः । रायः । ईशते । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥४॥

यस्य मनुष्याय वयं निवासं जीवातुं जीवणसाधनमन्नं च प्रचेतसः प्रकृष्टमतयोऽरासत प्रयच्छन्ति तस्य
यजमानाय तदर्धमिम आदित्या विश्वस्य घेत् सर्वस्याप्ययदुर्मनोर्मनुष्यस्य धनिकस्य रायो धनक्षयंते ।
स्वामिनो भवंत्यपहृत्य यजमानाय प्रदातुं ॥

परि णो वृणजन्घा दुर्गाणि रूथ्यो यथा ।
स्यामेदिंद्रस्य शर्मेण्यादित्यानामुतावस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥५॥
परि । नः । वृणजन् । अघा । दुऽगानि । रूथ्यः । यथा ।
स्याम । इत् । इंद्रस्य । शर्मेणि । आदित्यानां । उत । अवसि । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥५॥

परि वृणजन् परिवर्चयंतु नोऽस्माकमघानि पापानि । तच्च दृष्टांतः । दुर्गाणि दुर्गमनान् प्रदेशानवटधि-
ष्णादिकान् यथा परिवर्चयति तद्वत् । इंद्रस्य शर्मेणि स्वाम । भवेम वयं । उतापि आदित्यानामवसि रचणे
च स्वाम ॥ ॥७॥

परिहृतेदनां जनो युष्मादत्तस्य वायति ।
देवा अदभमाश वो यमादित्या अहेतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥६॥
परिऽहृता । इत् । अना । जनः । युष्माऽदत्तस्य । वायति ।
देवाः । अदभं । आश । वः । यं । आदित्याः । अहेतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥६॥

परिकृतिं परिपीडितेष्वपि तपोनिधमादिनाना प्राणपुत्रो जनो युष्मादत्तस्य युष्मामिदं धनं । कर्मणि
परी । वायति । वच्छति । हे देवा हे आशवः शीघ्रमनाः यूयं यं यजमानमहेतनं प्राप्नुवः स जनोऽदभ-
मनसं धनं वायति प्राप्नोतीति संबन्धः ॥

न तं तिग्मं च न त्यजो न द्रासद्भि तं गुरु ।
 यस्मा उ शर्म सप्रथ आदित्यासो अराध्वमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥७॥
 न । तं । तिग्मं । च । न । त्यजः । न । द्रासत् । अभि । तं । गुरु ।
 यस्मै । ऊं इति । शर्मै । सऽप्रथः । आदित्यासः । अराध्वं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥७॥

तं मनुष्यं तिग्मं च न तीक्ष्णमेव संतः त्यजः । क्रोधनामेतत् । अथ क्रोधात्प्रयुज्यमानमायुधमुच्यते । न द्रासत् ॥ द्रा कुत्सायां गती ॥ कुत्सितं नागच्छति । न हिनस्तीत्यर्थः । तथा तं जगं गुरु प्रबुद्धमपरिहारार्हं दुःखं न द्रासत् । न गच्छति । हे आदित्यास आदित्याः सप्रथः समानप्रथनाः सर्वतः पुष्टभूता वा धूयं यस्मा उ यस्मै यजमानाय । उग्रशब्दः पूरणः । शर्म सुखमराध्वं अदत्त तं न द्रासदिति ॥

युष्मे देवा अपि षसि युध्यंत इव वर्मसु ।
 यूयं महो न एनसो यूयमर्भोदुरुष्यतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥८॥
 युष्मे इति । देवाः । अपि । स्मसि । युध्यंतऽइव । वर्मसु ।
 यूयं । महः । नः । एनसः । यूयं । अर्भोत् । उरुष्यत । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥८॥

हे देवा आदित्याः युष्मे युष्मासु वयमपि षसि । अपि भवेम । युष्माभिरपिहिताः कीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । युध्यंतः मूरा वर्मसु कवचेषु यथा भवन्ति तद्वत् । यूयं नोऽस्मान् महो महत एनसः पापादुच्यत । रक्षत । तथा यूयमस्मानर्भोदुरुष्यादयेनस उच्यत ॥

अदितिर्न उरुष्यत्वदितिः शर्म यच्छतु ।
 माता मित्रस्य रेवतोऽर्यम्णो वरुणस्य चानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥९॥
 अदितिः । नः । उरुष्यतु । अदितिः । शर्मै । यच्छतु ।
 माता । मित्रस्य । रेवतः । अर्यम्णः । वरुणस्य । च । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥९॥

नोऽस्मादितिरखंडनीया देवमातोदधतु । रक्षतु । तथादितिः शर्म सुखं यच्छतु । अदितिर्विशेष्यति । या माता निर्मात्री । अस्मा । मित्रस्य रेवतो धनवतोऽर्यम्णो वरुणस्य च । सा न उदधत्यसिति ॥

यद्देवाः शर्मै शरणं यद्भद्रं यदनातुरं ।
 चिधातु यद्वरुध्यं तदस्मासु वि यंतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१०॥
 यत् । देवाः । शर्मै । शरणं । यत् । भद्रं । यत् । अनातुरं ।
 चिऽधातु । यत् । वरुध्यं । तत् । अस्मासु । वि । यंतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥१०॥

हे देवा आदित्याः यच्छर्मं सुखं शरणं शरणीयं । यद्भद्रं सर्वैर्मन्त्रणीयं । यद्नातुरं रोगरहितं । यन्निधातु भिगुणं । यद्वक्ष्यं । वक्ष्यं गृहं । तदर्हं । तदुक्तगुणकं शर्मास्मासु वि यंतन । वियच्छत ॥ ॥ ८ ॥

आदित्या अव हि ख्यताधि कूलादिव स्पर्शः ।

सुतीर्थमर्वतो यथानु नो नेषथा सुगमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ११ ॥

आदित्याः । अव । हि । ख्यत । अधि । कूलात् इव । स्पर्शः ।

सुऽतीर्थं । अर्वतः । यथा । अनु । नः । नेषथ । सुऽगं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ११ ॥

हे आदित्याः यूयमव हि ख्यत । अव हि पञ्चताधस्तात्स्थितान्मान् । तच्च वृष्टांतः । कूलादधि कूले स्पर्शः । स्पर्शः । स्थिता इत्यर्थः । यथा कूलस्थः पुष्पोऽधोगतमुदकं जिज्ञासुस्तत्रस्थं मनुष्यं वा विलोकयितुमवाक्यञ्चति तद्वत् । तथा कृत्वा सुतीर्थं शोभनावतारप्रदेशमर्वतोऽस्मान्यथा प्रापयत्यश्वरश्चकाः तद्वत्तोऽस्मान् सुगं सुपंथा-
नमनु नेषथ । अनुनयथ ॥

नेह भद्रं रक्षस्विने नावयै नोपया उत ।

गवे च भद्रं धेनवे वीराय च अवस्यतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १२ ॥

न । इह । भद्रं । रक्षस्विने । न । अवऽयै । न । उपऽयै । उत ।

गवे । च । भद्रं । धेनवे । वीराय । च । अवस्यते । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।

वः । ऊतयः ॥ १२ ॥

हे आदित्याः इह भूमौ भद्रं कक्षाणं सुखं रक्षस्विने । रक्षो बलं । बलवतेऽस्मिन्ने न भवत्विति शेषः । अथवा अस्मान् हिंसितुमवगच्छते न भवतु भद्रं । तद्योपया उपगच्छते न भवतु । तर्हि कस्तु भवत्विति उच्यते । गवे च भद्रं युष्मदीयं भवतु । चशब्दो वक्ष्यमाणधन्यावपेक्षः । किंच धेनवे नवप्रसूतिकायै भद्रं भवतु । वीरा-
यास्तुषादिकाय भद्रं भवतु । कीदृशाय वीराय । अवस्यतेऽन्नमिच्छते । अथवोत्तरार्धेऽपि नेत्यनुवर्तते । अश्वद्विरोधिनी गवादिषां भद्रं न भवत्विति तत्कार्यः ॥

यदाविर्यदपीच्यं देवासो अस्ति दुष्कृतं ।

चित्ते तद्विश्वमास्य आरे अस्मद्धातनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १३ ॥

यत् । आविः । यत् । अपीच्यं । देवासः । अस्ति । दुऽकृतं ।

चित्ते । तत् । विश्वं । आस्ये । आरे । अस्मत् । दधातन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १३ ॥

हे देवासो देवा आदित्याः यदाविर्यत्पापमाविर्भूतमस्ति । दुष्कृतं यद्यापीच्यमंतर्हितमस्ति । अपीच्यमित्यं-
तर्हितनाम । तद्विश्वं तदुभयमास्ये चित्ते मयि मा भूत् । किंलसादरे दूरे दधातन । स्थापयत ॥

यच्च गोष्वित्वादिसूक्तशेषेण दुःस्वप्नं ब्रह्मादित्यसुपतिष्ठत् । तथा च स्वप्नममनोच्चं ब्रह्मेत्युपक्रम्य यच्च गोषु
दुष्पश्यमिति पंचमिरादित्यसुपतिष्ठत् । आ० गु० ३. ६. ६. इति सूचितं ॥

यच्च गोषु दुष्पश्यं यद्यास्मे दुहितर्दिवः ।

चित्ताय तद्विभावर्थास्माय परा वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १४ ॥

यत् । च । गोषु । दुःस्वप्नं । यत् । च । अस्मे इति । दुहितः । दिवः ।
 चिताय । तत् । विभावरि । आप्ताय । परा । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १४ ॥

हे दिवो दुहितरुष उषोदेवते यच्च गोष्वस्मदीयासु दुष्प्राप्त्यमनर्थसूचकं दृष्टं ॥ स्वार्थिको यत् ॥ किंच यच्च दुष्प्राप्त्यमसौ अस्मासु दृष्टं । गोपीडानिमित्तकमस्माकं पीडानिमित्तकं च यद्दुःस्वप्नं पश्चाम् इत्यर्थः । तत्सर्वं हे विभावरि । उषोनामितत् । हे व्युच्छन्नवति देवि आप्ताय चिताय परा वह । दूरे परिहर ।

निष्कं वा घा कृण्वते स्रजं वा दुहितर्दिवः ।
 चित्ते दुष्प्राप्त्यं सर्वमाप्ते परि दस्यस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १५ ॥
 निष्कं । वा । घ । कृण्वते । स्रजं । वा । दुहितः । दिवः ।
 चित्ते । दुःस्वप्नं । सर्वं । आप्ते । परि । दस्यसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥ १५ ॥

हे दिवो दुहितरुषः निष्कं वा घाभरणविशेषं वा कृण्वते कुर्वते स्वर्णकाराय यद्दुष्प्राप्त्यं दृष्टं । स्वर्णकारिण निर्माणसमये दृष्टमित्यर्थः । चित्ति पूरणः । वाग्बन्धुत्वात् । वायवा स्रजं मातुलं कृण्वते । कुर्वाण इत्यर्थः । तस्मिन्नपि मालाकारि मालानिर्माणसमये यद्दुष्प्राप्त्यं दृष्टं तदुभयविषयं दुःस्वप्नमायिऽपां पुत्रे चित्ति वर्तमानं परि दस्यसि । उपरि दस्यः । वयं चिताः परित्यजामेत्यर्थः । अथवा । चित्ते मयि यद्दुष्प्राप्त्यं दृष्टं तत्स्वर्णकाराय मालाकाराय वा परि दस्यसि । अस्मत्तोऽपि निष्कृत्य तयोरुपरि स्थापयामः ॥ ॥ १५ ॥

तदन्नाय तदपसे तं भागमुपसेदुषे ।
 चिताय च द्विताय चोषो दुष्प्राप्त्यं वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १६ ॥
 तत्स्रज्जाय । तत्स्रजपसे । तं । भागं । उपसेदुषे ।
 चिताय । च । द्विताय । च । उषः । दुःस्वप्नं । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
 सुऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १६ ॥

तदन्नाय । यदेव जागरावस्थायां भोज्यत्वेन प्रसिद्धं मधुपायसादि स्वप्नेऽपि तदेवाप्तं वक्ष्य सः । तादृशाय । प्रत्यक्षभोजनवत् स्वप्नेऽपि भोक्तृ इत्यर्थः । तथा तदपसे । यदेवापः कर्म निर्दिष्टं वायदवस्थायां क्रियते तदेव कर्म स्वप्ने यस्य स तत्कर्मा । तादृशाय देवाय तं भागं दुःस्वप्नस्यांशमुपसेदुषे प्राप्नुवति चिताय द्विताय च हे उषो देवि दुष्प्राप्त्यमन्नकर्मविषयं वह । अन्यत्र प्रापय । स्वप्ने दृष्टं मधुभोजनादिकं वायदवस्था-
 गुरुपवत्सुखकरं भवत्वित्यर्थः ॥

यथा कलां यथा शफं यथ ऋणं संनयामसि ।
 एवा दुष्प्राप्त्यं सर्वमाप्ते सं नयामस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १७ ॥
 यथा । कलां । यथा । शफं । यथा । ऋणं । संनयामसि ।
 एव । दुःस्वप्नं । सर्वं । आप्ते । सं । नयामसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऊतयः ।
 वः । ऊतयः ॥ १७ ॥

संज्ञापितं पशुं दानार्थं संकुर्वन्तो यथा येन प्रकारेण कलां शफमिति संदायान्वयं संनयन्ति । अथापरो यथाशब्दः पूरणः । अथवा । यथा कलां हृदयावयवमवदानार्हं संनयन्ति यथा च शफं शफोपलक्षितमनव-
दानार्हं शफार्थ्यादिकं संनयन्ति । यथा वा अणं शनैः संनयन्ति एवम् दुष्प्राप्तं सर्वमाप्तिं वर्तमानं सं नया-
मसि । संनयामः । अपसारयामः ॥

अजैष्माद्यासनाम चाभूमानागसो वयं ।

उषो यस्माद्दुष्प्रादभैष्माप तदुच्छत्वनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १८ ॥

अजैष्म । अद्य । असनाम । च । अभूम । अनागसः । वयं ।

उषः । यस्मात् । दुःऽस्वप्नात् । अभैष्म । अप । तत् । उच्छतु । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १८ ॥

वयं चिता अजाजिष्म । जयेम । असनाम च । संभजेम च सुस्वप्नं सुखं वा । अनागसोऽपापा अभूम ।
भवेम । हे उषः यस्माद्दुष्प्रादभैष्म भीताः सा तत्पापमपोच्छतु । अपगच्छतु ॥ ॥ १० ॥

* स्वादोरभशीति पंचदशर्चं षष्ठं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्वार्थं सोमदेवताकं चैष्टुभं । पंचमी जगती । सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । स्वादोः पंचोना प्रगाथः सौम्यं चैष्टुभं पंचमी जगतीति ॥ सूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥

स्वादोरभक्षि वयसः सुमेधाः स्वाध्या वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे यं देवा उत मर्त्यासो मधु ब्रुवन्तो अभि संचरन्ति ॥ १ ॥

स्वादोः । अभिक्षि । वयसः । सुऽमेधाः । सुऽआध्यः । वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे । यं । देवाः । उत । मर्त्यासः । मधु । ब्रुवन्तः । अभि । संचरन्ति ॥ १ ॥

अहं प्रगाथः सुमेधाः शोभनप्रज्ञः स्वाध्यः स्वाध्ययनः सुकर्मा वरिवोवित्तरस्यातिशयेन पूजां लभमानस्य
स्वादोः सुहृदनीयस्य स्वादुभूतस्य वयसोऽन्नस्य ॥ एताः कर्मणि षष्ठ्यः ॥ उक्तलक्षणं वयोऽन्नं सोमाख्यमभक्षि ।
भक्षयेय । यं यदन्नं विश्वे देवाः सर्वेऽपीन्द्रादय उतापि च मर्त्यासो मर्त्या मनुष्या मधु ब्रुवन्तो मनोहरमेतदिति
शब्दायन्तोऽभि संचरन्ति अभिसंगच्छन्ति प्राप्नुवन्ति तदन्नमभशीति ॥

अपीषोमप्रणयनेऽतश्चेलेषा । तथा च सूचितं । अंतश्च प्रागा अदितिर्भवासि स्निहो न योनिं सदृशं धिया
कृतं । आ० ४. १०. इति ॥

अंतश्च प्रागा अदितिर्भवास्यवयाता हरसो दैव्यस्य ।

इंद्रविद्रस्य सख्यं जुषाणः श्रीष्टीव धुरमनु राय अष्टध्याः ॥ २ ॥

अंतरिति । च । प्र । अगाः । अदितिः । भ्वास्ति । अष्टध्याता । हरसः । दैव्यस्य ।

इंद्रो इति । इंद्रस्य । सख्यं । जुषाणः । श्रीष्टीऽइव । धुरं । अनु । राये । अष्टध्याः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमंतश्च प्रागाः । हृदयस्य चानागारस्य वातर्गच्छसि । गत्वा चादितिरदीगत्वं दैव्यस्य हरसः
क्रोधस्त्रासयाता पुचक्षन्तः भवासि । भवसि । हर इति क्रोधनाम । हे इंद्रो सोम त्वमिन्द्रस्य सख्यं जुषाणः
सेवमानः श्रीष्टी । मुष्टीति चिप्रनाम । तत्संबन्धी श्रीष्टी । चिप्रनाम्यन्तो धुरमिव राधेऽस्माकं भगन्नामाया-
नुष्ठाः । अनुगच्छसि । अचक्षन्तो यथा धुरं पुत्वाभिमतदेशं प्रापयति तद्वदस्मान्प्रापय । अनुपूर्वं अचिर्बलवर्धः ॥

अपाम सोममिच्छादिके हे सोमपातोत्तरकाकीनास्त्राभिमर्शने हृदयाभिमर्शने च क्रमेण विनिष्ठुति । तथा च सूचितं । अपाम सोमममृता अभूम शं नो भव हृद आ पीत इदं चिति मुखहृदये अभिमृशेरिति ॥

अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् ।

किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य ॥३॥

अपाम । सोमं । अमृताः । अभूम । अगन्म । ज्योतिः । अविदाम । देवान् ।

किं । नूनं । अस्मान् । कृणवत् । अरातिः । किं । ऊं इति । धूर्तिः । अमृत । मर्त्यस्य ॥३॥

हे अमृतामरण सोम स्वामपाम । पानं करवाम । कुर्मः । ततोऽमृता अभूम । भवेम । यस्मात्त्वममृतः अतस्त्व पानादयममृतः स्त्राम । पश्चाज्ज्योतिर्द्योतमानं स्वर्गमगम्य । अविदाम ज्ञातवन्तो देवान् । तथाभू-
तागस्त्राहून्मिदानीमरातिः शत्रुः किं कृणवत् । कुर्यात् । किमु किं वा मर्त्यस्त्रिदानीं मनुष्यभूतस्य मम धूर्ति-
र्हिसकः किं कृणवत् । कुर्यात् ॥

शं नो भव हृद आ पीत इदो पितेव सोम सूनवे सुशेवः ।

सखेव सख्यं उरुशंस धीरः प्र ए आयुर्जीवसे सोम तारीः ॥४॥

शं । नः । भव । हृदे । आ । पीतः । इदो इति । पिताऽइव । सोम । सूनवे । सुऽशेवः ।

सखाऽइव । सख्ये । उरुऽशंस । धीरः । प्र । नः । आयुः । जीवसे । सोम । तारीः ॥४॥

हे इदो सोम अस्त्रामिः पीतस्त्वं नोऽस्त्राकं हृदे हृदयाय शं सुखमा भव । सुखमवने वृष्टांतदर्थं । पिता
सूनवे स्वात्मजाय यथा सुखाय भवति यथा वा सखाहितान्निवर्त्तं हिति स्त्रापयिता सखायं स्वसख्ये यथा
सुशेवः सुसुखो भवति । शिवमिति सुखनाम । तद्वत्त्वमपि भव । किंच हे उरुशंस वज्रभिर्वज्रधा वा शंसनीय
वज्रकीर्तिं सोम धीरो धीमांस्त्वं नोऽस्त्राकं जीवसे जीवनायायुरायुषं प्र तारीः । प्रवर्धय ॥

इमे मा पीता यशसं उरुष्यवो रथं न गावः समनाह पर्वसु ।

ते मा रक्षंतु विस्रसं चरिचादुत मा सामाद्यवयं त्विदं वः ॥५॥

इमे । मा । पीतः । यशसः । उरुष्यवः । रथं । न । गावः । सं । अनाह । पर्वेऽसु ।

ते । मा । रक्षंतु । विऽस्रसः । चरिचात् । उत । मा । सामात् । यवयंतु । इदं वः ॥५॥

इमे पीता यशसो यशस्करा उरुष्यवोऽस्त्राकं रथाकामाः सोमा गावो गोविकारभूता वध्यी रथं न
रथमिव ता यथा रथं विस्रसं पर्वसु समनाह संदधति तद्वत्त्वा पीताः सोमाः पर्वसु संनद्यंतु । किंच ते सोमा
मा मां विस्रसो विस्रसाच्चरिचादयान्द्रुष्टान्द्रुष्टु । सोमः पीतश्चेत्कर्म द्याविस्रसं भवति । उतापि च मा
मां सामाद्याधिः सुकाशाद्विदं वः पीता यवयंतु । पृथक्पृथक् ॥ ॥११॥

अग्निं न मा मथितं सं दिदीपः प्र चक्षय कृणुहि वस्यसो नः ।

अथा हि ते मद आ सोम मन्ये रेवो इव प्र चरा पुष्टिमच्छ ॥६॥

अग्निं । न । मा । मथितं । सं । दिदीपः । प्र । चक्षय । कृणुहि । वस्यसः । नः ।

अथ । हि । ते । मदे । आ । सोम । मन्ये । रेवान्ऽइव । प्र । चर । पुष्टिं । अच्छ ॥६॥

हे सोम पीतस्त्वं मा मां मधितमसिं नाधिमिव सं दिदीपः । संदीपय । प्र चक्षय च चक्षुषः संधुक्षणेन ।
नोऽस्मान् वक्षसोऽतिशयेन वसुमतः कृणुहि । कुब । अथाधुना हि खलु ते त्वां हे सोम मदे मदाय मन्त्रे ।
सोमि । तर्था सति रेवानिव धनवानिव । इवेति संग्रहार्थे । पुष्टिमन्त्रात्पोषमच्छ प्र चर । अभिगच्छ ॥

इषिरेण ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव रायः ।

सोमं राजन् प्र ए आयूषि तारीरहानीव सूर्यो वासराणि ॥ ७ ॥

इषिरेण । ते । मनसा । सुतस्य । भक्षीमहि । पित्र्यस्यऽइव । रायः ।

सोम । राजन् । प्र । नः । आयूषि । तारीः । अहानिऽइव । सूर्यः । वासराणि ॥ ७ ॥

इषिरेणेच्छावता मर्गसा सुतस्य ते सुतमभिवृतं त्वां भक्षीमहि । पित्र्यस्य पितृसंबन्धिनो धनस्येव धनमिव ।
पित्र्यं धनं यथेषणेन मनसोपभुञ्जते तद्वत् । मधित हे सोम राजन् स्वामिन् नोऽस्माकमायूषि प्र तारीः ।
प्रवर्धय । वासराणि जगद्वासकान्वहानि सूर्य इव । अथेषणेन वैषणेन वार्षणेन वा । नि० ४-७ । इत्यादि-
निश्चितं ज्ञातव्यं ॥

सोमं राजन्मृक्या नः स्वस्ति तव स्मसि व्रत्याऽस्तस्य विद्धि ।

अलर्तिं दक्ष उत मन्युरिदो मा नो अर्यो अनुकामं परा दाः ॥ ८ ॥

सोम । राजन् । मृक्य । नः । स्वस्ति । तव । स्मसि । व्रत्याः । तस्य । विद्धि ।

अलर्तिं । दक्षः । उत । मन्युः । इदो इति । मा । नः । अर्यः । अनुऽकामं । परा । दाः ॥ ८ ॥

हे सोम राजन् नोऽस्मान् स्वस्त्वविनाशाय मृक्य । सुखय च । व्रत्या व्रतिनो वयं तव स्मसि । स्वभूताः
क्रा । तस्य तं स्वकीयं तव विद्धि । जानीहि । अथवा तव स्वमित्यर्थः । त्वं जानीहि । किं हे इदो दक्षः प्रवृद्धो
ऽस्यैषुरर्तिः । गच्छति । उतापि च मन्युः क्रोधः कुड्रो वाक्कर्ति । तावुशसोभयविधस्वार्योऽरेरनुकामं यथा-
कामं नोऽस्माका परा दाः । परादेहि ॥

त्वं हि नस्तन्वः सोम गोपा गात्रेगात्रे निषसत्था नृचक्षाः ।

यज्ञे वयं प्रमिनाम व्रतानि स नो मृक सुषखा देव वस्यः ॥ ९ ॥

त्वं । हि । नः । तन्वः । सोम । गोपाः । गात्रेऽगात्रे । निऽसत्था । नृऽचक्षाः ।

यत् । ते । वयं । प्रऽमिनाम । व्रतानि । सः । नः । मृक । सुऽसखा । देव । वस्यः ॥ ९ ॥

हे सोम इव त्वं नोऽस्माकं तन्वस्यनोरगस्य गोपा हि रचिता खलु । अतो नात्रे गात्रे सर्वेष्वंगेषु नृचक्षा
गुणा कर्मभित्तुणां द्रष्टा त्वं निषसत् । निषीदसि । यद्यपि ते तव व्रतानि कर्माणि वयं प्रमिनाम हिंसः
तथापि हे देव स त्वं वक्षः श्रेष्ठान्नोऽस्मान् सुषखा शोभनसखा सन् मृक । सुखय ॥

चुदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिषेद्वर्यं पीतः ।

अयं यः सोमो न्यधायस्मे तस्मा इदं प्रतिरमेम्यायुः ॥ १० ॥

चुदूदरेण । सख्या । सचेय । यः । मा । न । रिषेत् । हरिऽअयं । पीतः ।

अयं । यः । सोमः । नि । अधायि । अस्मे इति । तस्मै । इदं । प्रऽतिरै । एमि । आयुः ॥ १० ॥

‘अहं प्रगाथ ऋदूदरेणोदराबाधकेन सोमेन सखा सचेद्य । संगच्छेद्य । संगतो भवामि । ऋदूदरः सोमो मुदूदरः । मि० ६. ४. इति यास्कः । यः सोमः पीतः सन् मा मां न रिष्येत् न हिंसेत् हे हर्षधेद्र । सोमो मृतं द्रष्टुं कीर्तनं सोमसिद्धस्वामिकत्वात् विवृणु । योऽयं सोमोऽस्मै अस्मासु अधायि निहितोऽभूत् तस्मै सोमाय प्रतिरमायुर्जठरे चिरकाणावस्थानमिदमेमि । याचे ॥ ॥ १२ ॥

अप॒ त्या अ॒स्युरनि॒रा अ॒मीवा॒ निर॒चस॒न्तमि॒षीची॒रभै॒षुः ।

आ सोमो॑ अ॒स्माँ अ॒रुह॒न्निहा॒या अ॒गन्म॒ यच्च॑ प्र॒तिर॑न्त॒ आयुः॑ ॥ ११ ॥

अप॒ । त्याः । अ॒स्युः । अ॒नि॒राः । अ॒मीवाः । निः । अ॒च॒स॒न् । तमि॒षीचीः । अ॒भै॒षुः ।

आ । सोमः । अ॒स्मान् । अ॒रुह॒त् । वि॒हा॒याः । अ॒गन्म॒ । यच्च॑ । प्र॒ति॒र॑न्ते । आ॒युः ॥ ११ ॥

त्यास्मा अ॒निराः प्रेरयितुमशक्या अमीवा बलवत्सः पीडा अपास्युः । अपगच्छन्तु । यास्तमिषीचीर्बलवत्सोऽस्मान्निर्गतरामचसन् प्राप्तुवन् कंपयन्ति तथाभिषुः । अपगमे कारणमाह । यस्मात्सोमो विहाया महान् सन्नखानाबद्ध आगमत् प्राप्तवान् अतोऽपास्युरिति भावः । यच्च यस्मिन् सोमे पीत आयुरायुष्यं प्रतिरन्ते वर्धयन्ति मनुष्यास्तं सोममगच्छेति ॥

यो न॒ इदुः॑ पि॒तरो॑ ह॒त्सु पी॒तोऽम॒र्त्यो म॒र्त्यो आ॒वि॒वेश॑ ।

तस्मै॑ सोमा॒य ह॒विषा॑ वि॒धेम॒ मृ॒ळी॒के अस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म ॥ १२ ॥

यः । नः । इदुः । पि॒तरः । ह॒त्सु । पी॒तः । अ॒म॒र्त्यः । म॒र्त्यो॒न् । आ॒वि॒वेश॑ ।

तस्मै॑ । सोमा॒य । ह॒विषा॑ । वि॒धेम॒ । मृ॒ळी॒के । अस्य॑ । सु॒म॒तौ । स्या॑म ॥ १२ ॥

हे पितरः य इदुर्हत्सु पीतः सन्नमर्त्यो मृतिरहितः सन्नाविषेण मर्त्यान्तोऽस्मान् तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम । अस्मा सोमस्य मृळीके सुखे सुमती चानुग्रहनुदौ च स्त्वाम् । भवेम ॥

महापितृयज्ञे सोमाय पितृमते पुरोडाशमित्यत्र त्वं सोमेति याज्या । सूचितं च । त्वं सोम पितृभिः संविदानो बहिषदः पितर ज्ञत्वर्षाक् । आ० २. १०. इति ॥ तृतीयसवने सोमस्य चतोरपीयं याज्या । त्वं सोम पितृभिः संविदान इति सौम्यस्य । आ० ५. १०. इति हि सूचितं ॥

त्वं सोम॑ पि॒तृभिः॑ संवि॒दानोऽनु॑ द्यावा॒पृथि॒वी आ त॑त॒न्ध ।

तस्मै॑ त इ॒दो ह॒विषा॑ वि॒धेम॒ वयं॑ स्या॒म प॑त॒यो र॒यीणां॑ ॥ १३ ॥

त्वं । सोम॑ । पि॒तृभिः॑ । सं॒वि॒दानः । अनु॑ । द्यावा॒पृथि॒वी इति॑ । आ । त॑त॒न्ध ।

तस्मै॑ । ते । इ॒दो इति॑ । ह॒विषा॑ । वि॒धेम॒ । वयं॑ । स्या॒म । प॑त॒यः । र॒यीणां॑ ॥ १३ ॥

हे सोम त्वं पितृभिः सह संविदानः संगच्छमानो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावन्वा ततन्ध । क्रमेण विद्यारयसि । तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम । वयं रयीणां धनानां पतयः स्त्वाम् । भवेम ॥

चा॒तारो॑ दे॒वा अ॒धि वो॒चता॑ नो॒ मा नो॑ नि॒द्रा ई॒शत॑ मोत॒ जल्पिः॑ ।

व॒यं सोम॑स्य वि॒श्वहं॑ प्रि॒यासः॑ सु॒वीरा॑सो वि॒दथ॑मा व॒देम॑ ॥ १४ ॥

चा॒तारः॑ । दे॒वाः । अ॒धि । वो॒च॒त॒ । नः । मा । नः । नि॒द्रा । ई॒श॒त॒ । मा । उ॒त॒ । जल्पिः॑ ।

व॒यं । सोम॑स्य । वि॒श्वहं॑ । प्रि॒यासः॑ । सु॒वी॒रा॒सः । वि॒द॒थ॒ । आ । व॒देम॑ ॥ १४ ॥

हे वातारो रक्षितारो हे देवाः नोऽस्मानधि वोचत । अधिवचनं कुर्वत । किंच नोऽस्मानिद्राः स्वप्ना
मेशत । ईश्वरा मा भूवन् बाधितुं । उतापि च जल्पिर्निद्रकोऽस्मात्मा निंदतु । वयं सोमस्य प्रियासः प्रियाः
स्वाम विश्वह सर्वेष्वप्यहःसु । सर्वदेत्यर्थः । सुवीरासः शोभनपुत्राः संतो विदधं सोचमा वदेम । आभिसुख्येन
वदेम । अथवा । सुपुत्रा विदधं गृहमा वदेम । आवदनं पुत्रपीत्राणां धनेनोपच्छेदनं ॥

त्वं नः सोम विश्वत इति सौम्ये पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । त्वं नः सोम विश्वतो वयोधा या ते
धामानि दिवि या पृथिव्यां । आ० ३. ७. इति ॥

त्वं नः सोम विश्वतो वयोधास्त्वं स्वर्विदा विशा नृचक्षाः ।

त्वं न इन्द्र ऊतिभिः सज्जोषाः पाहि पश्चातादुत वा पुरस्तात् ॥ १५ ॥

त्वं नः । सोम । विश्वतः । वयःऽधाः । त्वं । स्वःऽवित् । आ । विश् । नृऽचक्षाः ।

त्वं नः । इन्द्रो इति । ऊतिभिः । सज्जोषाः । पाहि । पश्चातात् । उत । वा । पुरस्तात् ॥ १५ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं विश्वतः सर्वाभ्यो दिग्भ्यो वयोधा अन्नदाता । तथा त्वं स्वर्वित् स्वर्गलोकको नृचक्षाः
सर्वमनुष्यद्रष्टा त्वमा विश् । हे इन्द्रो त्वं सज्जोषाः सह प्रीयमाणः समूतिभिः सह । अथवोतयो गंतारो मरुतः ।
तेऽसहितः सन् पश्चातात् पश्चादुत वा पुरस्ताच्च पाहि ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

॥ अथ वालखिल्यं ॥

॥ प्रथमं सूक्तं ॥

अभि प्र वः सुरार्धसमिन्द्रमर्च यथा विदे ।

यो जरितृभ्यो मघवा पुरुवसुः सहस्रेणैव शिक्षति ॥ १ ॥

अभि । प्र । वः । सुऽरार्धसं । इन्द्रं । अर्च । यथा । विदे ।

यः । जरितृऽभ्यः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । सहस्रेणऽइव । शिक्षति ॥ १ ॥

शतानीकेव प्र जिगाति धृष्णुया हन्ति वृचाणि दाप्नुवै ।

गिरेरिव प्र रसा अस्य पिन्विरे दक्षाणि पुरुभोजसः ॥ २ ॥

शतानीकाऽइव । प्र । जिगाति । धृष्णुऽया । हन्ति । वृचाणि । दाप्नुवै ।

गिरेऽइव । प्र । रसाः । अस्य । पिन्विरे । दक्षाणि । पुरुऽभोजसः ॥ २ ॥

आ त्वा सुतास इन्द्रो मदा ये ईद्र गिर्वणः ।

आपो न वज्रिजम्बोक्ष्यं सरः प्रूयन्ति शूर राधसे ॥ ३ ॥

आ । त्वा । सुतासः । इंदवः । मदाः । ये । इंद्र । गिर्वणः ।
आपः । न । वज्रिन् । अनु । ओष्यै । सरः । पूर्यति । शूर । राधसे ॥३॥

अनेहसं प्रतरणं विवक्षणं मध्वः स्वादिष्टमीं पिब ।
आ यथा मंदसानः किरासि नः प्र क्षुद्रेव त्मना धृषत् ॥४॥
अनेहसं । प्रतरणं । विवक्षणं । मध्वः । स्वादिष्टं । इं । पिब ।
आ । यथा । मंदसानः । किरासि । नः । प्र । क्षुद्राऽइव । त्मना । धृषत् ॥४॥

आ नः स्तोममुप द्रवद्धियानो अश्वो न सोतृभिः ।
यं ते स्वधावनस्वदयति धेनव इंद्र कर्षेषु रातयः ॥५॥
आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । हियानः । अश्वः । न । सोतृभिः ।
यं । ते । स्वधाऽवन् । स्वदयति । धेनवः । इंद्र । कर्षेषु । रातयः ॥५॥ ॥१४॥

उयं न वीरं नमसोप सेदिम् विभूतिमक्षितावसुं ।
उद्रीव वज्रिन्नवतो न सिंचते क्षरंतींद्र धीतयः ॥६॥
उयं । न । वीरं । नमसा । उप । सेदिम् । विभूतिं । अक्षितऽवसुं ।
उद्रीऽइव । वज्रिन् । अवतः । न । सिंचते । क्षरंति । इंद्र । धीतयः ॥६॥

यज्ञं नूनं यज्ञा यज्ञे यज्ञा पृथिव्यामधि ।
अतो नो यज्ञमाशुभिर्महेमत उय उयेभिरा गहि ॥७॥
यत् । ह । नूनं । यत् । वा । यज्ञे । यत् । वा । पृथिव्यां । अधि ।
अतः । नः । यज्ञं । आशुभिः । महेऽमते । उयः । उयेभिः । आ । गहि ॥७॥

अजिरासो हरयो ये त आशवो वाता इव प्रसक्षिणः ।
येभिरपत्यं मनुषः परिग्रसे येभिर्विश्वं स्वर्दृशे ॥८॥
अजिरासः । हरयः । ये । ते । आशवः । वाताऽइव । प्रऽसक्षिणः ।
येभिः । अपत्यं । मनुषः । परिऽइयसे । येभिः । विश्वं । स्वः । दृशे ॥८॥

एतावतस्त ईमह इंद्र सुमस्य गोमतः ।
यथा प्रावो मघवन्मेधातिथिं यथा नीपातिथिं धर्मे ॥९॥
एतावतः । ते । ईमहे । इंद्र । सुमस्य । गोऽमतः ।
यथा । प्र । आवः । मघवन् । मेधऽअतिथिं । यथा । नीपऽअतिथिं । धर्मे ॥९॥

यथा कर्त्ते मघवन्त्सदस्यवि यथा पक्थे दशव्रजे ।
 यथा गोशर्ये असनोर्ऋजिष्वानीन्द्र गोमश्चिरण्यवत् ॥ १० ॥
 यथा । कर्त्ते । मघऽवन् । चसदस्यवि । यथा । पक्थे । दशऽव्रजे ।
 यथा । गोऽशर्ये । असनोः । ऋजिष्वानि । इन्द्र । गोऽमत् । हिरण्यऽवत् ॥ १० ॥ ॥ १५ ॥

॥ अथ द्वितीयं सूक्तं ॥

प्र सु श्रुतं सुरार्धसमर्चो शक्रमभिष्टये ।
 यः सुन्वते स्तुवते काम्यं वसु सहस्रेणैव मंहते ॥ १ ॥
 प्र । सु । श्रुतं । सुरार्धसं । अर्चं । शक्रं । अभिष्टये ।
 यः । सुन्वते । स्तुवते । काम्यं । वसु । सहस्रेणऽइव । मंहते ॥ १ ॥
 शतानीका हेतयो अस्य दुष्टरा इन्द्रस्य समिषो महीः ।
 गिरिर्न भुज्मा मघवत्सु पिन्वते यदीं सुता अमैदिषुः ॥ २ ॥
 शतऽअनीकाः । हेतयः । अस्य । दुस्तराः । इन्द्रस्य । संऽइषः । महीः ।
 गिरिः । न । भुज्मा । मघवत्सु । पिन्वते । यत् । ई । सुताः । अमैदिषुः ॥ २ ॥
 यदीं सुतासु इन्द्वोऽभि प्रियममैदिषुः ।
 आपो न धायि सर्वनं म आ वसो दुष्ठा इवोप दानुषे ॥ ३ ॥
 यत् । ई । सुतासः । इन्द्वः । अभि । प्रियं । अमैदिषुः ।
 आपः । न । धायि । सर्वनं । मे । आ । वसो इति । दुष्ठाऽइव । उप । दानुषे ॥ ३ ॥
 अनेहसं वो हवमानमूतये मध्वः स्मरन्ति धीतयः ।
 आ त्वा वसो हवमानासु इन्द्व उप स्तोत्रेषु दधिरे ॥ ४ ॥
 अनेहसं । वः । हवमानं । ऊतये । मध्वः । स्मरन्ति । धीतयः ।
 आ । त्वा । वसो इति । हवमानासः । इन्द्वः । उप । स्तोत्रेषु । दधिरे ॥ ४ ॥
 आ नः सोमे स्वध्वर इयानो अत्यो न तोशते ।
 यं ते स्वदावन्स्वदैति गूर्तयः पीरे छंदयसे हव ॥ ५ ॥
 आ । नः । सोमे । सुऽअध्वरे । इयानः । अत्यः । न । तोशते ।
 यं । ते । स्वदाऽवन् । स्वदैति । गूर्तयः । पीरे । छंदयसे । हव ॥ ५ ॥ ॥ १६ ॥

प्र वीरमुयं विविचिं धनस्पृतं विभूतिं राधसो महः ।
 उद्रीव वज्रिन्नवतो वसुत्वना सदा पीपेथ दाश्रुषे ॥६॥
 प्र । वीरं । उयं । विविचिं । धनस्पृतं । विभूतिं । राधसः । महः ।
 उद्रीऽइव । वज्रिन् । अन्नवतः । वसुत्वना । सदा । पीपेथ । दाश्रुषे ॥६॥

यज्ञं नूनं परावति यज्ञां पृथिव्यां दिवि ।
 युजान इन्द्र हरिभिर्महेमत ऋष्व ऋष्वेभिरा गहि ॥७॥
 यत् । ह । नूनं । परावति । यत् । वा । पृथिव्यां । दिवि ।
 युजानः । इन्द्र । हरिभिः । महेऽमते । ऋष्वः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥७॥

रथिरासो हरयो ये ते अस्मिध ओजो वातस्य पिप्रति ।
 येभिर्नि दस्युं मनुषो निघोषयो येभिः स्वः परीयसे ॥८॥
 रथिरासः । हरयः । ये । ते । अस्मिधः । ओजः । वातस्य । पिप्रति ।
 येभिः । नि । दस्युं । मनुषः । निघोषयः । येभिः । स्वः । परिऽइयसे ॥८॥

एतावतस्ते वसो विद्याम शूर नर्षसः ।
 यथा प्राव एतंशं कृत्ये धने यथा वशं दशवजे ॥९॥
 एतावतः । ते । वसो इति । विद्याम । शूर । नर्षसः ।
 यथा । प्र । आवः । एतंशं । कृत्ये । धने । यथा । वशं । दशवजे ॥९॥

यथा कर्त्तव्ये मघवन्मेधे अध्वरे दीर्घनीचे दमूनसि ।
 यथा गोशर्ये असिषासो अद्रिवो मयि गोचं हरिश्चर्यं ॥१०॥
 यथा । कर्त्तव्ये । मघवन् । मेधे । अध्वरे । दीर्घनीचे । दमूनसि ।
 यथा । गोशर्ये । असिषसः । अद्रिवः । मयि । गोचं । हरिश्चर्यं ॥१०॥ ॥११॥

॥ अथ तृतीयं सूक्तं ॥

यथा मनौ सांवरणी सोममिन्द्रापिबः सुतं ।
 नीपातिथौ मघवन्मेधातिथौ पुष्टिगौ शुष्टिगौ सचा ॥१॥
 यथा । मनौ । सांवरणी । सोमं । इन्द्र । अपिबः । सुतं ।
 नीपऽअतिथौ । मघवन् । मेधऽअतिथौ । पुष्टिगौ । शुष्टिगौ । सचा ॥१॥

पार्षद्वाणः प्रस्केणं समसादयच्छयानं जिघ्रिमुद्धितं ।
 सहस्राण्यसिषासुग्नवामृषिस्त्वोतो दस्यवे वृकः ॥२॥
 पार्षद्वाणः । प्रस्केणं । सं । असादयत् । शयानं । जिघ्रि । उद्धितं ।
 सहस्राणि । असिसासत् । गवां । ऋषिः । त्वाऽऊतः । दस्यवे । वृकः ॥२॥

य उक्थेभिर्न विंधते चिकित्वा ऋषिचोदनः ।
 इंद्रं तमच्छा वद नर्थस्या मत्यरिष्यंतं न भोजसे ॥३॥
 यः । उक्थेभिः । न । विंधते । चिकित् । यः । ऋषिऽचोदनः ।
 इंद्रं । तं । अच्छ । वद । नर्थस्या । मती । अरिष्यंतं । न । भोजसे ॥३॥

यस्मा अर्के सप्तशीर्षाणमानृचुस्त्रिधातुमुत्तमे पदे ।
 स त्विमा विश्वा भुवनानि चिक्रददादिज्जनिष्ट पौंस्यं ॥४॥
 यस्मै । अर्के । सप्तऽशीर्षाणं । आनृचुः । चिऽधातुं । उत्तमे । पदे ।
 सः । तु । इमा । विश्वा । भुवनानि । चिक्रदत् । आत् । इत् । जनिष्ट । पौंस्यं ॥४॥

यो नो दाता वसूनामिंद्रं तं हूमहे वयं ।
 विद्वा ह्यस्य सुमतिं नवीयसीं गमेम गोमति व्रजे ॥५॥
 यः । नः । दाता । वसूनां । इंद्रं । तं । हूमहे । वयं ।
 विद्वा । हि । अस्य । सुऽमतिं । नवीयसीं । गमेम । गोऽमति । व्रजे ॥५॥ ॥१८॥

यस्मै त्वं वसो दानाय शिक्षसि स रायस्योषमश्नुते ।
 तं त्वा वयं मघवन्निद्रं गिर्वणः सुतावतो हवामहे ॥६॥
 यस्मै । त्वं । वसो इति । दानाय । शिक्षसि । सः । रायः । पोषं । अश्नुते ।
 तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इंद्रं । गिर्वणः । सुतऽवतः । हवामहे ॥६॥

कदा च न स्तरीरसि नेद्रं सधसि दानुषे ।
 उपोपेनु मघवन्भूय इनु ते दानं देवस्य पृष्यते ॥७॥
 कदा । च न । स्तरीः । अस्ति । न । इंद्रं । सधसि । दानुषे ।
 उपऽउप । इत् । नु । मघऽवन् । भूयः । इत् । नु । ते । दानं । देवस्य । पृष्यते ॥७॥

प्र यो ननक्षे अभ्योजसा क्रिविं वधेः शुष्णं निघोषयन् ।
 यदेदस्तीतिप्रथयन्मूं दिवमादिज्जनिष्ट पार्थिवः ॥ ८ ॥
 प्र । यः । ननक्षे । अभि । ओजसा । क्रिविं । वधेः । शुष्णं । निघोषयन् ।
 यदा । इत् । अस्तीति । प्रथयन् । अमूं । दिवं । आत् । इत् । जनिष्ट । पार्थिवः ॥ ८ ॥

यस्यायं विश्व आर्यो दासः शेवधिपा अरिः ।
 तिरश्चिदर्ये रुशमे पवीरवि तुभ्येत्सो अज्यते रयिः ॥ ९ ॥
 यस्य । अयं । विश्वः । आर्यः । दासः । शेवधिपाः । अरिः ।
 तिरः । चित् । अर्ये । रुशमे । पवीरवि । तुभ्य । इत् । सः । अज्यते । रयिः ॥ ९ ॥

तुरण्यवो मधुमंतं घृतश्चुतं विप्रासो अर्कमानृचुः ।
 अस्मे रयिः पप्रथे वृष्ण्यं शवोऽस्मे सुवानास इंदवः ॥ १० ॥
 तुरण्यवः । मधुमंतं । घृतश्चुतं । विप्रासः । अर्कः । आनृचुः ।
 अस्मे इति । रयिः । पप्रथे । वृष्ण्यं । शवः । अस्मे इति । सुवानासः । इंदवः ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥

॥ अथ चतुर्थं सूक्तं ॥

यथा मनौ विवस्वति सोमं शक्रापिबः सुतं ।
 यथा चित्ते छंद इंद्र जुजोषस्यायौ मादयसे सचा ॥ १ ॥
 यथा । मनौ । विवस्वति । सोमं । शक्रः । अपिबः । सुतं ।
 यथा । चित्ते । छंदः । इंद्र । जुजोषसि । आयौ । मादयसे । सचा ॥ १ ॥

पृषध्रे मेध्ये मातरिश्चनींद्र सुवाने अमंदथाः ।
 यथा सोमं दशशिप्रे दशोण्ये स्यूमरश्मावृजूनसि ॥ २ ॥
 पृषध्रे । मेध्ये । मातरिश्चनि । इंद्र । सुवाने । अमंदथाः ।
 यथा । सोमं । दशऽशिप्रे । दशऽओण्ये । स्यूमऽरश्मौ । अजूनसि ॥ २ ॥

य उक्थां केवला दधे यः सोमं धृषितापिबत् ।
 यस्मै विष्णुस्त्रीणि पदा विचक्रम उप मिषस्य धर्मभिः ॥ ३ ॥
 यः । उक्था । केवला । दधे । यः । सोमं । धृषिता । अपिबत् ।
 यस्मै । विष्णुः । स्त्रीणि । पदा । विचक्रमे । उप । मिषस्य । धर्मऽभिः ॥ ३ ॥

यस्य त्वमिन्द्र स्तोमेषु चाकनो वाजे वाजिञ्छतक्रतो ।
 तं त्वा वयं सुदुर्घामिव गोदुहो जुहूमसि अवस्यवः ॥४॥
 यस्य । त्वं । इन्द्र । स्तोमेषु । चाकनः । वाजे । वाजिन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
 तं । त्वा । वयं । सुदुर्घाँऽइव । गोऽदुहः । जुहूमसि । अवस्यवः ॥४॥

यो नो दाता स नः पिता महौ उय ईशानकृत् ।
 अयामनुयो मघवा पुरुवसुर्गोरश्वस्य प्र दातु नः ॥५॥
 यः । नः । दाता । सः । नः । पिता । महान् । उयः । ईशानऽकृत् ।
 अयामन् । उयः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । गोः । अश्वस्य । प्र । दातु । नः ॥५॥ ॥२०॥

यस्मै त्वं वसो दानाय मंहसे स रायस्योषमिन्वति ।
 वसूयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिन्द्रं हवामहे ॥६॥
 यस्मै । त्वं । वसो इति । दानाय । मंहसे । सः । रायः । पोषं । इन्वति ।
 वसुऽयवः । वसुऽपतिं । शतऽक्रतुं । स्तोमैः । इन्द्र । हवामहे ॥६॥

कदा चन प्र युञ्जस्युभे नि पासि जन्मनी ।
 तुरीयादित्य हवनं त इन्द्रियमा तस्थावमृतं दिवि ॥७॥
 कदा । चन । प्र । युञ्जसि । उभे इति । नि । पासि । जन्मनी इति ।
 तुरीय । आदित्य । हवनं । ते । इन्द्रियं । आ । तस्थौ । अमृतं । दिवि ॥७॥

यस्मै त्वं मघवन्निद्र गिर्वणः शिष्यो शिष्यसि दाणुषे ।
 अस्माकं गिर उत सुष्टुतिं वसो कण्ववच्छृणुधी हव ॥८॥
 यस्मै । त्वं । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वणः । शिष्यो इति । शिष्यसि । दाणुषे ।
 अस्माकं । गिरः । उत । सुऽस्तुतिं । वसो इति । कण्वऽवत् । शृणुधि । हव ॥८॥

अस्तावि मन्म पूर्ये ब्रसेन्द्राय वोचत ।
 पूर्वीर्षुतस्य बृहतीरनूषत स्तोतुर्मेधा असृष्टत ॥९॥
 अस्तावि । मन्म । पूर्ये । ब्रसे । इन्द्राय । वोचत ।
 पूर्वीः । षुतस्य । बृहतीः । अनूषत । स्तोतुः । मेधाः । असृष्टत ॥९॥

समिद्रो रायो बृहतीरधूनुत सं क्षोणी समु सूर्ये ।
 सं शुक्रासः शुचयः सं गवाशिरः सोमा इन्द्रममंदिषुः ॥१०॥
 सं । इन्द्रः । रायः । बृहतीः । अधूनुत । सं । क्षोणी इति । सं । ऊं इति । सूर्ये ।
 सं । शुक्रासः । शुचयः । सं । गोऽआशिरः । सोमाः । इन्द्र । अमंदिषुः ॥१०॥ ॥२१॥

॥ अथ पंचमं सूक्तं ॥

उपमं त्वा मघोनां ज्येष्ठं च वृषभाणां ।
 पूर्भिक्तमं मघवन्निद्र गोविदमीशानं राय ईमहे ॥१॥
 उपऽमं । त्वा । मघोनां । ज्येष्ठं । च । वृषभाणां ।
 पूर्भिक्तमं । मघऽवन् । इन्द्र । गोऽविदं । ईशानं । रायः । ईमहे ॥१॥

य आयुं कुत्समतिषिग्वमर्देयो वावृधानो दिवेदिवे ।
 तं त्वा वयं हर्यश्वं शतक्रतुं वाजयंतो हवामहे ॥२॥
 यः । आयुं । कुत्सं । अतिषिऽग्वं । अर्देयः । ववृधानः । दिवेऽदिवे ।
 तं । त्वा । वयं । हरिऽअश्वं । शतऽक्रतुं । वाजऽयंतः । हवामहे ॥२॥

आ नो विश्वेषां रसं मध्वः सिंचन्तद्रयः ।
 ये परावति सुन्विरे जनेष्वा ये अर्वावतीर्दवः ॥३॥
 आ । नः । विश्वेषां । रसं । मध्वः । सिंचन्तु । अद्रयः ।
 ये । पराऽवति । सुन्विरे । जनेषु । आ । ये । अर्वाऽवति । इन्द्रवः ॥३॥

विश्वो वेषांसि जहि चाव चा कृधि विश्वे सन्वन्ता वसु ।
 शीष्टेषु चित्ते मदिरासो अंशवो यचा सोमस्य तृपसि ॥४॥
 विश्वो । वेषांसि । जहि । च । अव । च । आ । कृधि । विश्वे । सन्वन्तु । आ । वसु ।
 शीष्टेषु । चित् । ते । मदिरासः । अंशवः । यच । सोमस्य । तृपसि ॥४॥ ॥२२॥

इन्द्र नेदीय एदिहि मितमेधाभिरूतिभिः ।
 आ शतम शतमाभिरभिष्टिभिरा स्वापि स्वापिभिः ॥५॥
 इन्द्र । नेदीयः । आ । इत् । इहि । मितऽमेधाभिः । ऊतिऽभिः ।
 आ । शऽतम् । शऽतमाभिः । अभिष्टिऽभिः । आ । सुऽआपे । स्वापिऽभिः ॥५॥

आजितुरं सत्पतिं विश्वचर्षणिं कृधि प्रजास्वाभगं ।
 प्र सू तिरा शचीभिर्ये त उक्थिनः क्रतुं पुनत आनुषक् ॥६॥
 आजिऽतुरं । सत्ऽपतिं । विश्वऽचर्षणिं । कृधि । प्रऽजासु । आऽभगं ।
 प्र । सु । तिर । शचीभिः । ये । ते । उक्थिनः । क्रतुं । पुनते । आनुषक् ॥६॥

यस्ते साधिष्ठोऽवसे ते स्याम भरेषु ते ।
 वयं होचाभिरुत देवहूतिभिः ससवांसो मनामहे ॥७॥
 यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । ते । स्याम । भरेषु । ते ।
 वयं । होचाभिः । उत । देवहूतिऽभिः । ससऽवांसः । मनामहे ॥७॥

अहं हि ते हरिवो ब्रह्म वाजयुराजिं यामि सदोतिभिः ।
 त्वामिदेव तममे समश्चयुर्गव्युरये मथीनां ॥८॥
 अहं । हि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । वाजऽयुः । अजिं । यामि । सदा । उतिऽभिः ।
 त्वां । इत् । एव । तं । अमे । सं । अश्चऽयुः । गव्युः । अये । मथीनां ॥८॥ ॥२३॥

॥ अथ षष्ठं सूक्तं ॥

एतस्मिन् इन्द्र वीर्यं गीर्भिर्गुणंति कारवः ।
 ते स्तोभन्त उज्जमावन्घृतश्रुतं पौरासो नक्षन्धीतिभिः ॥१॥
 एतत् । ते । इन्द्र । वीर्यं । गीऽभिः । गुणंति । कारवः ।
 ते । स्तोभन्तः । उज्जं । आवन् । घृतऽश्रुतं । पौरासः । नक्षन् । धीतिऽभिः ॥१॥

नक्षन्त इन्द्रमवसे सुकृत्यया येषां सुतेषु मन्दसे ।
 यथा संवर्ते अमदो यथा कृश एवास्मे इन्द्र मत्स्व ॥२॥
 नक्षन्ते । इन्द्रं । अवसे । सुऽकृत्यया । येषां । सुतेषु । मन्दसे ।
 यथा । संऽवर्ते । अमदः । यथा । कृशे । एव । अस्मे इति । इन्द्र । मत्स्व ॥२॥

आ नो विश्वे सजोषसो देवासो गन्तनोप नः ।
 वसवो रुद्रा अवसे न आ गमञ्छुण्तु मरुतो हवै ॥३॥
 आ । नः । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । गन्तनः । उप । नः ।
 वसवः । रुद्राः । अवसे । नः । आ । गमन् । श्रुण्तु । मरुतः । हवै ॥३॥

पूषा विष्णुर्हवन् मे सरस्वत्यवतु सप्त सिंधवः ।
 आपो वातः पर्वतासो वनस्पतिः ऋणोतु पृथिवी हवँ ॥४॥
 पूषा । विष्णुः । हवन् । मे । सरस्वती । अवतु । सप्त । सिंधवः ।
 आपः । वातः । पर्वतासः । वनस्पतिः । ऋणोतु । पृथिवी । हवँ ॥४॥ ॥२४॥

यदिन्द्र राधो अस्ति ते माघोनं मघवत्तम ।
 तेन नो बोधि सधमाद्यो वृधे भगो दानाय वृचहन् ॥५॥
 यत् । इन्द्र । राधः । अस्ति । ते । माघोनं । मघवत्तमम् ।
 तेन । नः । बोधि । सधमाद्यः । वृधे । भगः । दानाय । वृचहन् ॥५॥

आजिपते नृपते त्वमिच्छि नो वाज आ वसि सुक्रतो ।
 वीती होचाभिरुत देववीतिभिः ससवांसो वि ऋखिरे ॥६॥
 आजिपते । नृपते । त्वम् । इच्छि । नो । वाज । आ । वसि । सुक्रतो । इति सुक्रतो ।
 वीती । होचाभिः । उत । देववीतिभिः । ससवांसः । वि । ऋखिरे ॥६॥

सन्ति खय्ये आशिष इन्द्र आयुर्जनानां ।
 अस्मानक्षस्व मघवन्नुपावसे धुक्षस्व पिपुषीमिषं ॥७॥
 सन्ति । हि । खय्ये । आशिषः । इन्द्र । आयुः । जनानां ।
 अस्मान् । नक्षस्व । मघवन् । उप । अवसे । धुक्षस्व । पिपुषीम् । इषं ॥७॥

वयं त इन्द्र स्तोमेभिर्विधेम त्वमस्माकं शतक्रतो ।
 महि स्यूरं शशयं राधो अह्यं प्रस्कृताय नि तोशय ॥८॥
 वयम् । ते । इन्द्र । स्तोमेभिः । विधेम । त्वम् । अस्माकम् । शतक्रतो । इति शतक्रतो ।
 महि । स्यूरम् । शशयम् । राधः । अह्यम् । प्रस्कृताय । नि । तोशय ॥८॥ ॥२५॥

॥ अथ सप्तमं सूक्तं ॥

भूरीदिन्द्रस्य वीर्यं व्यख्यमभ्यारयति । राधस्ते दस्यवे वृक ॥९॥
 भूरि । इत् । इन्द्रस्य । वीर्यम् । वि । व्यख्यम् । अभि । आ । अभ्यति । राधः । ते । दस्यवे । वृक ॥९॥
 शतं श्वेतासं उक्ष्णो दिवि तारो न रोचन्ते । मूहा दिवं न तस्तभुः ॥१॥
 शतम् । श्वेतासः । उक्ष्णः । दिवि । तारः । न । रोचन्ते । मूहा । दिवं । न । तस्तभुः ॥१॥

शतं वेणूञ्छतं शुनः शतं चर्माणि म्लानानि ।
 शतं मे बल्वजस्तुका अरुषीणां चतुःशतं ॥३॥
 शतं । वेणून् । शतं । शुनः । शतं । चर्माणि । म्लानानि ।
 शतं । मे । बल्वजस्तुकाः । अरुषीणां । चतुःशतं ॥३॥

सुदेवाः स्थ कार्त्तायना वयोवयो विचरन्तः । अश्वासो न चक्रमत ॥४॥
 सुदेवाः । स्थ । कार्त्तायनाः । वयःश्रवयः । विचरन्तः । अश्वासः । न । चक्रमत ॥४॥

आदिताप्रस्य चर्किरन्नानूनस्य महि श्रवः ।
 श्यावीरतिध्वसन्पथश्चक्षुषा च न संनशे ॥५॥
 आत् । इत् । साप्रस्य । चर्किरन् । आ । अनूनस्य । महि । श्रवः ।
 श्यावीः । अतिश्रवसन् । पथः । चक्षुषा । च न । संनशे ॥५॥ ॥२६॥

॥ अथाष्टमं सूक्तं ॥

प्रति ते दस्यवे वृक राधो अदर्शह्यं । द्यौर्न प्रथिना शवः ॥१॥
 प्रति । ते । दस्यवे । वृक । राधः । अदर्शह्यं । द्यौः । न । प्रथिना । शवः ॥१॥

दश मर्ह्यं पौतक्रतः सहस्रा दस्यवे वृकः । नित्याद्रायो अमंहत ॥२॥
 दश । मर्ह्यं । पौतक्रतः । सहस्रा । दस्यवे । वृकः । नित्यात् । रायः । अमंहत ॥२॥

शतं मे गर्द्भानां शतमूर्णावतीनां । शतं दासाँ अति स्रजः ॥३॥
 शतं । मे । गर्द्भानां । शतं । ऊर्णावतीनां । शतं । दासान् । अति । स्रजः ॥३॥

तपो अपि प्राणीयत पूतक्रतायै व्यक्ता । अश्वानामिन्न यूथ्याँ ॥४॥
 तपो इति । अपि । प्राणीयत । पूतक्रतायै । विअक्ता । अश्वानां । इत् । न । यूथ्याँ ॥४॥

अचेत्यग्निश्चिकितुर्हव्यवाद सुमद्रथः ।
 अग्निः शुक्रेण शोचिषा बृहत्सूरो अरोचत दिवि सूर्यो अरोचत ॥५॥
 अचेति । अग्निः । चिकितुः । हव्यवाद । सः । सुमत् । रथः ।
 अग्निः । शुक्रेण । शोचिषा । बृहत् । सूरः । अरोचत । दिवि । सूर्यः । अरोचत ॥५॥ ॥२७॥

॥ अथ नवमं सूक्तं ॥

युवं देवा॒ क्रतु॑ना॒ पूर्व्ये॑ण॒ युक्ता॑ रथे॒न तवि॑षं॒ यज॑चा ।
 आग॑च्छतं॒ नास॑त्या॒ शची॑भिरि॒दं तृती॑यं॒ सर्व॑नं॒ पिबा॑थः ॥१॥
 युवं । देवा॒ । क्रतु॑ना । पूर्व्ये॑ण । युक्ता॑ । रथे॒न । तवि॑षं । यज॑चा ।
 आ । अग॑च्छतं॒ । नास॑त्या । शची॑भिः । इ॒दं । तृती॑यं । सर्व॑नं । पिबा॑थः ॥१॥
 युवां दे॒वास्त॑य॒ एका॑द॒शासः॑ स॒त्याः स॒त्यस्य॑ ददृ॒शे पुर॑स्तात् ।
 अ॒स्माकं॑ य॒ज्ञं सर्व॑नं॒ जुषा॑णा॒ पातं॑ सोम॒मश्वि॑ना॒ दीद्य॑मी ॥२॥
 युवां । दे॒वाः । च॑यः । ए॒काद॑शासः । स॒त्याः । स॒त्यस्य॑ । ददृ॒शे । पुर॑स्तात् ।
 अ॒स्माकं॑ । य॒ज्ञं । सर्व॑नं । जुषा॑णा । पा॒तं । सोम॑ । अ॒श्विना॑ । दीद्य॑मी इति दीदिऽअमी ॥२॥
 प॒नाय्यं॑ तद॒श्विना॑ कृतं॒ वाँ वृष॑भो दि॒वो रज॑सः पृथि॒व्याः ।
 स॒हस्रं॑ शंसा॒ उत॑ ये गवि॒ष्टौ सर्वाँ॑ इ॒त्ताँ उप॑ याता॒ पिब॑थ्ये ॥३॥
 प॒नाय्यं॑ । तत् । अ॒श्विना॑ । कृतं॒ । वृ॒षभः॑ । दि॒वः । रज॑सः । पृथि॒व्याः ।
 स॒हस्रं॑ । शंसाः । उ॒त । ये । गोऽइ॑ष्टौ । सर्वाँ॑ । इ॒त् । तान् । उप॑ । या॒त । पिब॑थ्ये ॥३॥
 अ॒यं वाँ भा॒गो नि॒हितो॑ यज॒चेमा॑ गिरो॒ नास॑त्योप॒ यातं॑ ।
 पिब॑तं॒ सोमं॑ मधु॒मन्त॑म॒स्मे प्र दा॒श्वान्स॑मवतं॒ शची॑भिः ॥४॥
 अ॒यं । वाँ । भा॒गः । नि॒हितः॑ । यज॑चा । इ॒माः । गि॒रः । ना॒स॒त्या । उप॑ । या॒तं ।
 पिब॑तं । सोमं॑ । मधु॒मन्तं॑ । अ॒स्मे इति॑ । प्र । दा॒श्वान्स॑ । अ॒वतं॑ । शची॑भिः ॥४॥ ॥२६॥

॥ अथ दशमं सूक्तं ॥

यमृ॒त्विजो॑ बहु॒धा क॒ल्पय॑न्तः स॒चेत॑सो य॒ज्ञमि॒मं वह॑न्ति ।
 यो अ॒नूचा॑नो ब्रा॒ह्म॒णो यु॒क्त आ॑सीत्का॒ स्वि॒तत्र॑ यज॒मान॑स्य सं॒वित् ॥१॥
 यं । यमृ॒त्विजः॑ । बहु॒धा । क॒ल्पय॑न्तः । स॒चेत॑सः । य॒ज्ञं । इ॒मं । वह॑न्ति ।
 यः । अ॒नूचा॑नः । ब्रा॒ह्म॒णः । यु॒क्तः । आ॑सीत् । का॒ । स्वि॒त् । तत्र॑ । यज॒मान॑स्य । सं॒वित् ॥१॥
 एकं॑ ए॒वाग्नि॑र्बहु॒धा समि॑ष्ट॒ एकः॑ सूर्यो॒ विष्णु॑मनु॒ प्रभू॑तः ।
 एकै॒वोषाः॑ सर्वमि॒दं वि॑ भा॒त्येकं॑ वा इ॒दं वि॑ बभूव॒ सर्वं॑ ॥२॥

एकः । ए॒व । अ॒ग्निः । बहु॒धा । सं॒ऽइ॒न्द्रः । एकः । सूर्यः । वि॒श्वं । अनु । प्र॒ऽभू॒तः ।
 ए॒का । ए॒व । उ॒षाः । सर्वे । इ॒दं । वि । भा॒ति । एकै । वै । इ॒दं । वि । ब॒भू॒व । सर्वे ॥२॥
 ज्योति॑ष्मन्तं केतु॑मन्तं चि॒च॒क्रं सु॒खं रथं सु॒षदं भूरि॑वारं ।
 चि॒चाम॑घा यस्य योगे॑ऽधिज॒ज्ञे तं वां हु॒वे अति॑ रि॒क्तं पिब॑ध्ये ॥३॥
 ज्योति॑ष्मन्तं । केतु॑ऽमन्तं । चि॒ऽच॒क्रं । सु॒ऽखं । रथं । सु॒ऽसदं । भूरि॑ऽवारं ।
 चि॒च॒ऽम॑घा । यस्य । योगे॑ । अधि॑ऽज॒ज्ञे । तं । वां । हु॒वे । अति॑ । रि॒क्तं । पिब॑ध्ये ॥३॥ ॥२९॥

॥ अथैकादशं सूक्तं ॥

इ॒मानि वां भा॒ग॒धेया॑नि सि॒स्रत॒ इ॒न्द्रा॒वरु॑णा प्र म॒हे सु॒तेषु॑ वां ।
 य॒ज्ञेय॑ज्ञे ह॒ सर्व॑ना भुर॒ण्यथो॑ यत्सु॒न्वते॑ यज॑मानाय शि॒क्ष्यः ॥१॥
 इ॒मानि । वां । भा॒ग॒ऽधेया॑नि । सि॒स्र॒ते । इ॒न्द्रा॒वरु॑णा । प्र । म॒हे । सु॒तेषु॑ । वां ।
 य॒ज्ञे॑ऽय॒ज्ञे । ह॒ । सर्व॑ना । भुर॒ण्यथः॑ । यत् । सु॒न्व॒ते । यज॑मानाय । शि॒क्ष्यः ॥१॥
 नि॒ष्विध्व॑रीरोष॒धीरा॑प आ॒स्तामि॑न्द्रा॒वरु॑णा म॒हि॒मानं॑ मा॒शत॑ ।
 या सि॒स्रतू॑ रज॑सः पा॒रे अ॒ध्वनो॑ ययोः श॒चुर्नकि॑रादे॒व ओ॒हते ॥२॥
 निः॑ऽसि॒ध्वरीः । ओष॑धीः । आ॒पः । आ॒स्तां । इ॒न्द्रा॒वरु॑णा । म॒हि॒मानं॑ । आ॒श॒त ।
 या । सि॒स्र॒तुः । रज॑सः । पा॒रे । अ॒ध्व॒नः । ययोः । श॒चुः । नकि॑रादे॒व । ओ॒ह॒ते ॥२॥
 स॒त्यं तदि॑न्द्रा॒वरु॑णा कृ॒शस्य॑ वां म॒ध्वं ज॒र्मिं दु॒हते॑ स॒प्त वा॑णीः ।
 ताभि॑र्दा॒श्यांस॑मव॒तं शु॒भस्प॑ती यो वा॒मद॑ब्धो अ॒भि पा॑ति चि॒त्तिभिः॑ ॥३॥
 स॒त्यं । तत् । इ॒न्द्रा॒वरु॑णा । कृ॒शस्य॑ । वां । म॒ध्वः । ज॒र्मिं । दु॒ह॒ते । स॒प्त । वा॑णीः ।
 ताभिः॑ । दा॒श्यां॑सं । अ॒व॒तं । शु॒भः । प॒ती इति॑ । यः । वां । अ॒द॒ब्धः । अ॒भि । पा॑ति । चि॒त्ति॑ऽभिः ॥३॥
 घृ॒त॒पु॒षः सौ॒म्या जी॒र॒दान॑वः स॒प्त स्व॑सारः स॒द॒नं ऋ॒तस्य॑ ।
 या ह॒ वामि॑न्द्रा॒वरु॑णा घृ॒त॒श्रु॒ताभि॑र्ध॒त्तं यज॑मानाय शि॒क्ष्यतं॑ ॥४॥
 घृ॒त॒ऽपु॒षः । सौ॒म्याः । जी॒र॒ऽदा॒न॒वः । स॒प्त । स्व॑सारः । स॒द॒ने । ऋ॒तस्य॑ ।
 याः । ह॒ । वां । इ॒न्द्रा॒वरु॑णा । घृ॒त॒ऽश्रु॒तः । ताभिः॑ । ध॒त्तं । यज॑मानाय । शि॒क्ष्य॒तं ॥४॥ ॥३०॥
 अवो॑चाम॒ मे॒ह॒ते सौ॒भगा॑य स॒त्यं त्वे॒षाभ्यां॑ म॒हि॒म्ना तमि॑न्द्रि॒यं ।
 अ॒स्मानि॒स्वि॑न्द्रा॒वरु॑णा घृ॒त॒श्रु॒तस्त्रि॑भिः सा॒प्तेभि॑रव॒तं शु॒भस्प॑तो ॥५॥

अवौचाम । महते । सौभगाय । सत्यं । त्वेषाभ्यां । महिमानं । इन्द्रियं ।
 अस्मान् । सु । इन्द्रावरुणा । घृतऽश्रुतः । चिऽभिः । साप्तेभिः । अवतं । शुभः । पती इति ॥ ५ ॥
 इन्द्रावरुणा यदृषिभ्यो मनीषां वाचो मतिं श्रुतमदत्तमये ।
 यानि स्थानान्यसृजंत धीरा यज्ञं तन्वानास्तपसाभ्यपश्यं ॥ ६ ॥
 इन्द्रावरुणा । यत् । ऋषिऽभ्यः । मनीषां । वाचः । मतिं । श्रुतं । अदत्तं । अये ।
 यानि । स्थानानि । असृजंत । धीराः । यज्ञं । तन्वानाः । तपसा । अभि । अपश्यं ॥ ६ ॥
 इन्द्रावरुणा सौमनसमदृप्तं रायस्पोषं यजमानेषु धत्तं ।
 प्रजां पुष्टिं भूतिमस्मासु धत्तं दीर्घायुत्वाय प्रतिरतं न आयुः ॥ ७ ॥
 इन्द्रावरुणा । सौमनसं । अदृप्तं । रायः । पोषं । यजमानेषु । धत्तं ।
 प्रजां । पुष्टिं । भूतिं । अस्मासु । धत्तं । दीर्घायुत्वाय । प्रतिरतं । नः । आयुः ॥ ७ ॥ ३१ ॥
 ॥ इति वालखिल्यं समाप्तं ॥

सप्तमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्रापि आ याहीति विंशत्युचं प्रथमं सूक्तं प्रागाद्यपुचस्व भर्गस्त्वार्यमापियं प्रथमातृतीयाद्युजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । अम आ विंशतिर्भर्गः प्रागाद्यपुचस्व प्रागाद्यं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रती बार्हते ऋदस्त्राश्चिगशस्त्रे चिदं सूक्तं । तथा च सूचितं । अयमपिरप आ याहि । अ० ४. १३. इति ॥

अम आ याष्टमिभिर्होतारं त्वा वृणीमहे ।
 आ त्वामनक्तु प्रयता हविष्मती यजिष्ठं बहिरासदे ॥ १ ॥
 अमे । आ । याहि । अमिऽभिः । होतारं । त्वा । वृणीमहे ।
 आ । त्वां । अनक्तु । प्रयता । हविष्मती । यजिष्ठं । बहिः । आऽसदे ॥ १ ॥

हे अमि अभिनिर्घृष्टैः सहा याहि । आगच्छ । तदर्थं होतारं देवानामाह्वितारं त्वा त्वां वृणीमहे । त्वा त्वामागतं प्रयताध्वर्युहस्ताभ्यां नियता हविष्मती घृतवती यजिष्ठं त्वां बहिर्वर्हिषासद् आसावा सर्वतोऽनक्तु ॥

अच्छा हि त्वा सहसः सूनो अंगिरः सुचश्चरैत्यध्वरे ।
 ऊर्जो नपातं घृतकेशमीमहेऽमिं यज्ञेषु पूर्य ॥ २ ॥
 अच्छ । हि । त्वा । सहसः । सूनो इति । अंगिरः । सुचः । चरैति । अध्वरे ।
 ऊर्जः । नपातं । घृतऽकेशं । ईमहे । अमिं । यज्ञेषु । पूर्य ॥ २ ॥

हे सहस्रः सुनो वल्लभ पुत्र । वल्लभ मध्यमानत्वात् । हे अंगिरोऽंगिरसां मध्य एक । अथवांगतिर्गतिकर्मा । सर्वत्र संगत । त्वा त्वामध्वरे यागेऽह्निमिष्टानुं सुचक्षरन्ति । गच्छन्ति । अत ऊर्जोऽह्नस्य नपातं न पातयितारं रचकं वल्लभ नप्तारं वा घृतकेशं प्रदीप्तकलशस्त्राणीयज्वालां पुर्वं पुरातनं पुरकं वापि यन्निध्वंसदीधेष्वीमहे । स्तोमि ॥

अग्ने कविर्वेधा असि होता पावक यक्ष्यः ।

मंद्रो यजिष्ठो अध्वरेष्वीहो विप्रेभिः शुक्र मन्मभिः ॥३॥

अग्ने । कविः । वेधाः । असि । होता । पावक । यक्ष्यः ।

मंद्रः । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईहः । विप्रेभिः । शुक्र । मन्मऽभिः ॥३॥

हे अग्ने कविर्मेधावी त्वं वेधा विधातासि फलानां । हे पावक होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा यक्षो यष्टव्योऽसि । हे शुक्र दीप्त मंद्रो मोदनीयो यजिष्ठो यष्टुतमस्त्वमध्वरेषु यज्ञेषु विप्रेर्निर्मेधाविभिर्ऋत्विग्भिर्मन्मभिर्मननीथिः स्तोत्रेरीड्यः सुखोऽसि ॥

अद्रोघमा वहोशतो यविष्ठ्य देवाँ अजस्र वीतये ।

अभि प्रयांसि सुधिता वसो गहि मंदस्व धीतिभिर्हितः ॥४॥

अद्रोघं । आ । वह । उशतः । यविष्ठ्य । देवान् । अजस्र । वीतये ।

अभि । प्रयांसि । सुऽधिता । आ । वसो इति । गहि । मंदस्व । धीतिऽभिः । हितः ॥४॥

अद्रोघमद्रोघधारे मां प्रति हे यविष्ठ्य युवतमाजस्र नित्य आ वह । आनय । कान् । उशतोऽस्रदर्थं आनयमानाद्देवान् । किमर्थं । वीतये इविर्मन्त्रणाय । हे वसो वासकापि सुधिता सुनिहितानि प्रयांस्रान्ना-
न्वभि गहि । अभिगच्छ । आगत्य च धीतिभिः सुतिभिर्हितो निहितः सप्तदस्व । यद्वा । धीतिभिर्मंदस्वेति संबंधः ॥

त्वमित्सप्रथा अस्यमे चातर्कृतस्कविः ।

त्वां विप्रांसः समिधान दीदिव आ विवासंति वेधसः ॥५॥

त्वं । इत् । सऽप्रथाः । असि । अग्ने । चातः । कृतः । कविः ।

त्वां । विप्रांसः । संऽइधान् । दीदिऽवः । आ । विवासंति । वेधसः ॥५॥

हे अग्ने चाता रचक अतः सत्वभूतः कविः क्रांतप्रश्नस्त्वमित्त्वमेव सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि । भवसि । हे समिधान समिध्यमान हे दीदिवो दीप्त त्वां विप्रांसो विप्रा मेधाविनो वेधसो विधातारः स्तोतारो विवा-
संति । परिचरन्ति ॥ ॥३२॥

शोचा शोचिष्ठ दीदिहि विशे मयो रास्व स्तोत्रे महौ असि ।

देवानां शर्मन्मम संतु सूरयः शशूषाहः स्वप्नयः ॥६॥

शोच । शोचिष्ठ । दीदिहि । विशे । मयः । रास्व । स्तोत्रे । महान् । असि ।

देवानां । शर्मन् । मम । संतु । सूरयः । शशूऽसहः । सुऽअप्नयः ॥६॥

हे शोचिष्ठातिशयेन शोचयितरमे शोच । दीप्यस्व । दीदिहि । दीपयास्मान् । विशे प्रवाये शोचि मयः
सुखं रास्व । देहि । त्वं महानसि । देवानां संबन्धिनि शर्मन्धर्मणि सुखे मम सूरयः सोतारो मेधाविनो
ऽस्माकं पुत्रादयो वा संतु । भवन्तु । शत्रुषाहः शत्रूणामभिभवितारः स्वययः शोमनामयश्च संतु ॥

यथा चिबृद्धमतसमये संजूर्वसि क्षमि ।

एवा दह मिचमहो यो अस्मद्भुग्दुर्मन्मा कश्च वेनन्ति ॥७॥

यथा । चित् । वृद्धं । अतसं । अमे । संजूर्वसि । क्षमि ।

एव । दह । मिचऽमहः । यः । अस्मद्भुक् । दुःमन्मा । कः । च । वेनन्ति ॥७॥

हे अमे क्षमि चमायां वर्तमानं वृद्धमतसं मुष्कं काष्ठं यथा येन प्रकारेण संजूर्वसि । जूर्वतिर्हिंसाकर्मा ।
सम्यग्दहसीत्यर्थः । एवम् दह हे मिचमहो मिचाणामस्माकं पुत्रकं तजो वा । कं । योऽस्मद्भुगस्माकं द्रोण्या
कश्च कश्चिदुर्मन्मा दुर्मतिर्वेनन्ति कामयतेऽस्मान्द्रोग्यं तं दहेति ॥

मा नो मर्ताय रिपवे रक्षस्विने माघशंसाय रीरधः ।

अस्नेधन्निरस्तरणिभिर्येविष्य शिवेभिः पाहि पायुभिः ॥८॥

मा । नः । मर्ताय । रिपवे । रक्षस्विने । मा । अघऽशंसाय । रीरधः ।

अस्नेधत्ऽभिः । तरणिऽभिः । यविष्य । शिवेभिः । पाहि । पायुऽभिः ॥८॥

नोऽस्माकमर्ताय मरणधर्माय रिपवे शत्रवे हिंसिचे रक्षस्विने बलवते मा रीरधः । वशमानय । तथाच-
शंसाय पापशंसाय मा रीरधः । हे यविष्य युवतम अस्नेधन्निरस्तरणिभिर्येविष्य शिवेभिः सुखकरीः
पायुभिः पावनैर्नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

पाहि नो अय एकया पाह्युत द्वितीयया ।

पाहि गीर्भिस्तिस्मृभिर्जो पते पाहि चतसृभिर्वसो ॥९॥

पाहि । नः । अमे । एकया । पाहि । उत । द्वितीयया ।

पाहि । गीऽभिः । तिसृऽभिः । जजो । पते । पाहि । चतसृऽभिः । वसो इति ॥९॥

हे अमे नोऽस्मानेकयर्चा गिरा पाहि । रक्ष । उतापि च द्वितीययर्चा पाहि । पात्य । पाहि तिरुभिर्गी-
र्भिर्जोमन्त्राणां ब्रह्मणां वा पते स्वामिन् । तथा पाहि चतसृभिर्गीर्भिर्वसो वासकापि ॥

पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अराव्याः प्र स्म वाजेषु नोऽव ।

त्वामिद्धि नेदिष्ठं देवतातय आपि नक्षामहे वृधे ॥१०॥

पाहि । विश्वस्मात् । रक्षसः । अराव्याः । प्र । स्म । वाजेषु । नः । अव ।

त्वां । इत् । हि । नेदिष्ठं । देवऽतातये । आपि । नक्षामहे । वृधे ॥१०॥

हे अमे विश्वस्मात्सर्वस्माद्रक्षसोऽराव्योऽहातुः सकाशात्पाहि । रक्षास्मान् । वाजेषु संयामेषु नोऽस्मान्
प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । कीति पूरणः । हि यस्मान्नेदिष्ठमासन्नमापि बंधुभूतं त्वामित्त्वामिह देवतातये अज्ञाय
यश्च विद्वार्थं वृधे वर्धनाय नक्षामहे आमुनः । नक्षतिर्वाप्तिकर्मा ॥ ३३ ॥

आ नो अमे वयोवृधं रयिं पावकं शंस्यं ।

रास्वा च न उपमाते पुरुस्पृहं सुनीती स्वयंशस्तरं ॥११॥

आ । नः । अमे । वयः । वृधं । रयिं । पावक । शंस्यं ।

रास्व । च । नः । उपमाते । पुरुस्पृहं । सुनीती । स्वयंशः । स्तरं ॥११॥

हे अमे पावक शोधक वयोवृधमन्नस्य वर्धकं शंसं शंसनीयं रयिं धनं नोऽकम्भमा हरेति शेषः । आह त्व
च हे उपमाते । उपासात्समीपे माति नो धनमित्युपमातिः । हे तादृशमि नोऽकम्भं सुनीती सुनीत्या शोभन-
नयनेन पुष्पसृहं वज्रभिः सृहणीयं स्वयंशस्तरमत्यंतं स्वभूतकीर्तिं धनं रास्व च । देहि ॥

येन वंसाम् पृतनासु शर्धतस्तरंतो अर्य आदिशः ।

स त्वं नो वर्ध प्रयसा शचीवसो जिन्वा धियो वसुविदः ॥१२॥

येन । वंसाम् । पृतनासु । शर्धतः । तरंतः । अर्यः । आदिशः ।

सः । त्वं । नः । वर्ध । प्रयसा । शचीवसो इति शचीवसो जिन्वा धियः । वसुविदः ॥१२॥

येन धनेन पृतनासु संयामेषु शर्धतो वेगं कुर्वतोऽर्थोऽरीञ्छूनादिश आदेष्टुञ्छस्त्रप्रक्षेप्तुस्तरंतो वंसाम
हिंसाम तद्धनं देहि । हे शचीवसो प्रयसा वासयितः कर्म धनं वा स प्रसिद्धस्त्वं नोऽकान्वर्ध । वर्धय ।
प्रीणय । प्रयसामेन त्वं वा वर्ध । अस्मादीयेन प्रयसा हविषा वसुविदो वसूनां संभक्तानि धियः कर्मास्मादी-
यानि जिन्वा । प्रीणय ॥

शिशनो वृषभो यथाग्निः शृंगे दविध्वत् ।

तिग्मा अस्य हनवो न प्रतिधृषे सुजंभः सहसो यहुः ॥१३॥

शिशनः । वृषभः । यथा । अग्निः । शृंगे इति । दविध्वत् ।

तिग्माः । अस्य । हनवः । न । प्रतिधृषे । सुजंभः । सहसः । यहुः ॥१३॥

अयमग्निः शृंगे शिशानक्षीक्षणीकुर्वन् वृषभो यथा दविध्वत् कंपयति शिरः एवं शृंगस्त्राणीया ज्वालाः
शिशनक्षीक्षणीकुर्वन् दविध्वत् । कंपयति शिरः । अस्मादिह्नवो न हनव इव हनुस्त्राणीया ज्वालास्तिग्मा न
प्रतिधृषे । प्रतिधृषितुमशक्ताः । योऽग्निः सुजंभः सुदंष्ट्रः सहसो यजः सहसः पुत्रोऽस्य हनव इत्यर्थः ॥

नहि ते अमे वृषभ प्रतिधृषे जंभासो यद्वितिष्ठसे ।

स त्वं नो होतः सुहुतं हविष्कृधि वंस्वा नो वार्यो पुरु ॥१४॥

नहि । ते । अमे । वृषभ । प्रतिधृषे । जंभासः । यत् । विद्वितिष्ठसे ।

सः । त्वं । नः । होतरिति । सुहुतं । हविः । कृधि । वंस्व । नः । वार्यो । पुरु ॥१४॥

हे वृषभ वर्धक ते तव जंभासो जंभा दंतस्त्राणीया ज्वाला नहि प्रतिधृषे प्रतिधृषितुं न शक्ताः । यद्वि-
द्वितिष्ठसे विविधं नष्टधि । प्रवर्धस इत्यर्थः । हे होतर्होमनिष्पादक स त्वं हविरकाहृतं सुहुतं कृधि । कुरु ।
नोऽकम्भं वार्यो वरणीयानि पुत्र वज्रानि वंस्व । देहि ॥

शेषे वनेषु माचोः सं त्वा मर्तास इंधते ।

अतंद्रो हव्या वहसि हविष्कृत आदिहेवेषु राजसि ॥ १५ ॥

शेषे । वनेषु । माचोः । सं । त्वा । मर्तासः । इंधते ।

अतंद्रः । हव्या । वहसि । हविःऽकृतः । आत् । इत् । देवेषु । राजसि ॥ १५ ॥

हे अग्ने वनेषु वर्तमानयोर्माचोररक्ष्योः शेषे । स्वपिषि । वर्तसे । त्वा त्वां तथाभूतं मर्तासो मनुष्या अध्वर्यादयो मयनेनोत्पाद्य समिधते । पश्चात्प्रवृत्तस्वमतंद्रोऽनलसः सन् हविष्कृतो यजमानश्च हव्या हवींषि वहसि देवान्प्रति । आदिद्वगंतरमेव देवेषु मध्ये राजसि । दीप्यसे ॥ ॥ ३४ ॥

सप्त होतारस्तमिदीकृते त्वामे सुत्यजमह्वयं ।

भिन्त्यद्रिं तपसा वि शोचिषा प्राप्ते तिष्ठ जनो अति ॥ १६ ॥

सप्त । होतारः । तं । इत् । ईकृते । त्वा । अग्ने । सुऽत्यजं । अह्वयं ।

भिन्ति । अद्रिं । तपसा । वि । शोचिषा । प्र । अग्ने । तिष्ठ । जनान् । अति ॥ १६ ॥

हे अग्ने तमिन्त्यमेव त्वा त्वां सप्त होतारो होचका ईकृते । कुपति । कीदृशं त्वां । सुत्यजं सुत्यागं । अभि-
मतप्रदमित्यर्थः । अह्वयमधीषां प्रवृद्धं । किंचाद्रिं मेघं तपसा तापकेन शोचिषा तेजसा । तपसा शोचिषा
चेति वा योज्यं । वि भिन्ति । हे अग्ने जनान्ज्ञानत्वतीत्य प्र तिष्ठ प्रगच्छ हविरादाय देवान्प्रति । अथवा-
अद्विरोधिजनानतिक्रम्य प्र तिष्ठ ॥

अग्निमग्निं वो अग्निगुं हुवेम वृक्तबर्हिषः ।

अग्निं हितप्रयसः शश्वतीष्वा होतारं चर्षणीनां ॥ १७ ॥

अग्निंऽअग्निं । वः । अग्निऽगुं । हुवेम । वृक्तऽबर्हिषः ।

अग्निं । हितऽप्रयसः । शश्वतीषु । आ । होतारं । चर्षणीनां ॥ १७ ॥

अग्निमग्निं । वीष्यादरार्था । अग्निमेव हे यजमानाः वो युष्मदर्थं ऊवेम । आह्वयाम । अथवा । हे देवाः
वो युष्मदर्थमिति अग्निं आह्वयेयं । कीदृशा वयं । वृक्तबर्हिषस्त्रिदशर्धाः । कीदृशमग्निं । अग्निगुमधृतगमनं
सर्वदा गृहे वर्तमानमग्निं । हितप्रयसो निहितहविष्का वयमा ऊवेमिति शेषः । कीदृशमग्निं । शश्वतीषु बह्वीषु
भूमिषु वर्तमानं होतारं होमनिष्यादकं । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामधीषाय । अपी तुष्टे सति बुद्धिसामा-
न्त्राण्युपकारसिद्धं प्राप्स्यर्थत्वं । अथवा मनुष्याणां यजमानानां होतारं होमसाधकं ॥

केतेन शर्मन्सचते सुषामण्यमे तुभ्यं चिकित्वना ।

इषण्यया नः पुरुषरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमृतये ॥ १८ ॥

केतेन । शर्मन् । सचते । सुऽसामनि । अग्ने । तुभ्यं । चिकित्वना ।

इषण्यया । नः । पुरुऽरूपं । आ । भर । वाजं । नेदिष्ठं । मृतये ॥ १८ ॥

हे अग्ने तुभ्यं चिकित्वना चिकित्वा वनेन होवादिना सह यजमानः केतेन प्रज्ञापकेन स्वीयेण यजत इति
शेषः । कुपति तदुच्यते । सुषामणि शोभनरघंतरादिसामोपेति शर्मन्शर्मणि सुखसाधने यज्ञे । अतो हे अग्ने
इषण्यया स्वीयया नोऽस्माभ्यं पुरुषरूपं नानारूपं नेदिष्ठमंतिके सर्वदा वर्तमानं वायमममृतये रचवावा
भर । आहर ॥

अग्ने जरितर्विशपतिस्तेपानो देव रक्षसः ।

अप्रोषिवान्गृहपतिर्महौ असि दिवस्यायुर्दुरोणयुः ॥ १९ ॥

अग्ने । जरितः । विशपतिः । तेपानः । देव । रक्षसः ।

अप्रोषिऽवान् । गृहऽपतिः । महान् । असि । दिवः । पायुः । दुरोणऽयुः ॥ १९ ॥

हे अग्ने देव जरितः क्षोतः । बुधेत्यर्थः । विशपतिः प्रजानां पालको रक्षसो राक्षसानां तेपानः संतापको ऽसि । अप्रोषिवान्प्रजामानगृहमत्यजन् । तदेवाह । गृहपतिर्यजमानगृहस्य पालकश्च त्वं महानतिशयेन पूज्यो ऽसि । दिवो बुधोक्तस्य पायुः पाता दुरोणयुर्यजमानगृहस्य मिश्रयिता । सर्वदा वर्तमान इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महानसीत्यन्वयः ॥

मा नो रक्ष आ वेशीदाघृणीवसो मा यातुर्यातुमावतां ।

परोगव्यूतिनिरामप सुधमग्ने सेध रक्षस्विनः ॥ २० ॥

मा नः । रक्षः । आ । वेशीत् । आघृणीवसो इत्याघृणिऽवसो । मा । यातुः । यातुऽमावतां ।

परः ऽगव्यूति । अनिरां । अप । सुधं । अग्ने । सेध । रक्षस्विनः ॥ २० ॥

हे आघृणीवसो दीप्तधनाग्ने नोऽस्मान्नसो राक्षसादिः । रक्षो रक्षितव्यमस्मात् । नि० ४. १८. । इति यास्कः । मा वेशीत् । सर्वतो न प्रविशतु । तथा यातुमावतां । यातुर्यातना पीडा । तद्वतां यातुधानानां यातुः पीडा मा वेशीत् । हे अग्ने अनिरां । इरान्नं । अन्नाभावं दारिद्र्यं सुधं अपयितारं रक्षस्विनो बलवन्ति रक्षांसि च परोगव्यूति क्रोशद्यद्वादिशात्परस्मात् । एतदुपलक्षणं । अत्यंतं दूरदेशेऽपि सेध । परिहृद् । अनिरा बुद्ध्यानि रक्षांसि च न पीडयन्त्विति ॥ ३५ ॥

‘ उभयं गृणवदित्यष्टादशर्चं द्वितीयं सूक्तं प्रागाद्यस्य भर्गस्त्वार्यं । अत्रानुक्तमणिक्का । उभयं ब्रूनेति । पूर्वसूक्ते प्रागाद्यं त्वित्युक्तत्वादिदमपि प्रागाद्यं । अत्रायुजो बृहत्सो युजः सतोबृहत्सः । अनुक्तत्वादिद्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवज्जे बार्हततुषाशीतावेतत्सूक्तं सप्तम्यष्टमीवर्जं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं शौनकेन । उभयं गृणवच्च न इति सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति । ऐ० आ० ५. २. ४. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवज्ज उभयमिति बृहत्साम प्रागाद्यः । तथा च सूचितं । उभयं गृणवच्च न आ वृषस्य पुरुवसो । आ० ७. ४. । इति ॥ एवमन्यत्रापि यस्मिन्नहनि पृष्ठस्तोत्रे बृहत्साम क्रियते तस्मिन्नहनि निष्केवज्जेऽयं प्रागाद्यः ॥

उभयं गृणवच्च न इन्द्रो अर्वागिदं वचः ।

सचाच्या मघवा सोमपीतये धिया शर्विष्ठ आ गमत् ॥ १ ॥

उभयं । गृणवत् । च । नः । इन्द्रः । अर्वाक् । इदं । वचः ।

सचाच्या । मघऽवा । सोमऽपीतये । धिया । शर्विष्ठः । आ । गमत् ॥ १ ॥

उभयं सोचात्मकं शस्त्रात्मकं सोमयविधमिदं वचोऽर्वागस्यदमित्युक्तमिन्द्रः गृणवत् । गृणोतु । सुत्वा च सचाच्यात्मकं सहाचंत्वा धिया युक्तः सन् मघवा शर्विष्ठोऽतिशयेन बलवान् गमत् आगच्छतु सोमपीतये सोमपानाय ॥

तं हि स्वराजं वृषभं तमोजसे धिषण्ये निहतस्तुतुः ।

उतोपमानां प्रथमो नि षीदसि सोमकामं हि ते मनः ॥ २ ॥

तं । हि । स्वऽराजं । वृषभं । तं । ओजसे । धिषणे इति । निऽततक्षतुः ।
उत । उपऽमानां । प्रथमः । नि । सीदसि । सोमंऽकामं । हि । ते । मनः ॥२॥

तं हि तं खल्विन्द्रं स्वराजं स्वयमेव राजमानं धिषणे यावापुषिन्धौ वृषभं जगदुपकारकायां वृष्टिर्वर्षकं निष्ठतक्षतुः । संवत्सरतुः । तं तमेवेन्द्रमोजसे बलाय निष्ठतक्षतुः । उत यस्मादेवं तस्मात् हे इन्द्र उपमानामुप-
मानमृतानामन्येषां देवानां मध्ये प्रथमो मुखः सन्नि धीदसि वेषां । सोमकामं हि खलु ते मनः ॥

पूर्वेतिऽच्छावाकशस्त्र आ वृषस्वेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचमुक्तं ॥

आ वृषस्व पुरुवसो सुतस्येन्द्रांधसः ।
विद्या हि त्वा हरिवः पृतु सासहिमधृष्टं चिदधृष्वणिं ॥३॥
आ । वृषस्व । पुरुवसो इति पुरुवसो । सुतस्य । इन्द्र । अंधसः ।
विद्या । हि । त्वा । हरिवः । पृतुऽसु । ससहिं । अधृष्टं । चित् । दधृष्वणिं ॥३॥

हे पुरुवसो ब्रह्मधनेन्द्र त्वमा वृषस्व । आसिंचस्व । किं । सुतस्यांधसः सुतमंधः सोमं जठरे । हे हरिवो हरिभ्यां तद्विन्द्र त्वा त्वां विद्या हि । आनीमः खलु । कीदृशं । पृतु संयामेषु सासहिमभिमतितारं शत्रूणा-
मधृष्टं चित्किरप्यधर्षणीयं दधृष्वणिमन्येषां धर्षकं ॥

अप्रामिसत्य मघवन्तथेदसदिन्द्र क्रत्वा यथा वशः ।
सनेम वाजं तव शिप्रिन्नवसा मक्षू चिद्यंतो अद्रिवः ॥४॥
अप्रामिऽसत्य । मघऽवन् । तथा । इत् । असत् । इन्द्र । क्रत्वा । यथा । वशः ।
सनेम । वाजं । तव । शिप्रिन् । अवसा । मक्षू । चित् । यंतः । अद्रिवः ॥४॥

हे अप्रामिसत्त्वाहिंसितसत्य हे मघवन्तिन्द्र तथेदसत् । तथैव भवति । हे इन्द्र क्रत्वा कर्मणा प्रज्ञानेन यथा
येन प्रकारेण वशः कामयेः । हे शिप्रिन् अवसा रक्षणेन निमित्तेन वाजमघ्नं सनेम संभवेन वयं तव स्वदनु-
यहात् । कीदृशं वयं । मक्षू चिच्छीघ्रमेव यंतः शत्रूणाच्छंतोऽभिभवंतः । हे अद्रिवः । अद्रिवश्चः । तद्विन्द्रेति ॥

शग्धूऽषु शञ्जीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥५॥
शग्धि । ऊं इति । सु । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
भगं । न । हि । त्वा । यशसं । वसुविदं । अनु । शूर । चरामसि ॥५॥

हे शञ्जीपत इन्द्र शग्धि । देह्यभिमतं । विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभिर्मन्त्रिः सह । हे शूर भगं न भाग्यमिव
यशसं यशस्विनं वसुविदं धनस्य जंमकं त्वा त्वामनु चरामसि । अनुचरामः । परिचरामित्यर्थः ॥ ॥३६॥

पौरो अश्वस्य पुरुकृन्वामस्युत्तो देव हिरण्ययः ।
नकिर्हि दानं परिमर्धिषस्वे यद्यद्यामि तदा भर ॥६॥
पौरः । अश्वस्य । पुरुऽकृत् । गवां । असि । उत्तः । देव । हिरण्ययः ।
नकिः । हि । दानं । परिऽमर्धिषत् । ते इति । यत्ऽयत् । यामि । तत् । आ । भर ॥६॥

हे इंद्र त्वमश्वस्य पीरः पुरयितासि । भवसि । तथा गवां पुरकृद्रुज्जकर्तासि । हे देव हिरण्ययो हिरण्यमय-
शरीरस्त्वमुत्स उत्ससदृशोऽसि । हे इंद्र त्वे त्वयि वर्तमानं दानमश्वद्विषयं देयं धनं वा नक्तिः परिमर्धयत् ।
न कश्चिन्निति । अतो यद्ययामि याचे तदा भर । आहर मद्यां ॥

यद्यपिष्टोमे बृहत्साम तदानीं निष्केवक्ष्ये प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । त्वं ह्येहि चेरव इति प्रगाथा एते
भवन्ति । आ० ५. १५. इति ॥ महाव्रते निष्केवक्ष्य उत्तरपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । त्वामिधि
हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहत् स्तोत्रियानुरूपी प्रगाथी । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

त्वं ह्येहि चेरवे विदा भगं वसुक्षये ।

उद्धावृषस्व मघवन्गविष्टये उदिंद्राश्वमिष्टये ॥ ७ ॥

त्वं । हि । आ । इहि । चेरवे । विदाः । भगं । वसुक्षये ।

उत् । वृषस्व । मघऽवन् । गोऽइष्टये । उत् । इंद्र । अश्वंऽइष्टये ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्वं हि त्वं खलु । सामर्थ्याहतेति गम्यते । अत एहि । आगच्छ । आगत्य चास्मभ्यं भगं भजनीयं
धनं विदाः । लभस्व । दास्व । किमर्थं । वसुक्षयेऽस्माकं वसुदानाय । हे मघवन् गविष्टये गा इच्छते मद्यमुद-
वृषस्व । उत्तिंसवस्व गामिति शेषः । तथा हे इंद्र अश्वमिष्टयेऽश्विषणवते मद्यमश्वानुदवृषस्व । उत्तिंसवस्व । देहि ॥

त्वं पुरु सहस्राणि शतानि च यूथा दानाय मंहसे ।

आ पुरंदरं चकृम विप्रवचस इंद्रं गायंतोऽवसे ॥ ८ ॥

त्वं । पुरु । सहस्राणि । शतानि । च । यूथा । दानाय । मंहसे ।

आ । पुरंऽदरं । चकृम । विप्रंऽवचसः । इंद्रं । गायंतः । अवसे ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं पुरु पुरुणि बह्वनि सहस्राणि शतानि च यूथा गवादिपूथानि दानाय यजमानविषयाय
मंहसे । अनुमन्यसे । यद्वा । दानाय दाचे यजमानाय मंहसे । प्रयच्छसि । मंहतिर्दानकर्मा । अथ परोक्षेण
ब्रवीति । पुरंदरं शत्रुपुराणां दारयितारमिंद्रमवसे रक्षणाय प्रीतये वा गायंतः सुवतो विप्रवचसो विविध-
प्रकृष्टवचना वयमा आगतारमभिमुखं वा चकृम । कुर्मः ॥

अविप्रो वा यद्विध्विप्रो वेद्र ते वचः ।

स प्र ममंदस्त्राया शतक्रतो प्राचामन्यो अहंसन ॥ ९ ॥

अविप्रः । वा । यत् । अविधत् । विप्रः । वा । इंद्र । ते । वचः ।

सः । प्र । ममंदत् । त्वाऽया । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । प्राचामन्यो इति प्राचाऽमन्यो ।

अहंसन ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव वचः स्तोत्रं यद्योऽविप्रो वामेधाव्यसुतिकुशलो वा विप्रो मेधावी सुतिकुशलो वाविधत्
कुर्यात् । त्वां स्तोतीत्यर्थः । स स्तोता त्वाया त्वयोच्छ्रया साधनेन प्र ममंदत् । प्रकर्षेण मोदति । हे शतक्रतो
वज्रकर्मण हे प्राचामन्यो प्राचीनक्रोध । अप्रतिहतक्रोधित्वर्थः । न ईद्रक्रोधं प्रतिहति कश्चित् । हे अहंसन ।
संचामिऽहमित्यात्मनो महत्त्वं प्रकाशयन्वः शत्रु संभवति स तथोक्तः । तादृशेन्द्र ॥

उ॒य॒वाहु॑र्ष॒स्तृ॒कृ॒त्वा पु॒रंद॑रो यदि॒ मे ऋ॒णव॑च्च॒र्व ।

व॒सू॒यवो॑ वसु॒पतिं॑ श॒त॒क्र॒तुं स्तोमै॑रि॒द्रं ह॒वाम॑हे ॥ १० ॥

उ॒य॒ऽवाहुः॑ । स्तृ॒ऽकृ॒त्वा । पु॒रं॒ऽदरः॑ । यदि॒ । मे॒ । ऋ॒णव॑न्त् । ह॒र्व ।

व॒सु॒ऽयवः॑ । वसु॒ऽपतिं॑ । श॒त॒ऽक्र॒तुं । स्तोमैः॑ । इ॒द्रं । ह॒वाम॑हे ॥ १० ॥

उयवाहुर्षस्तृकृत्वा सचकृत्वा वधकर्ता शत्रूणां पुरंदरः पुराणां दारयितेन्द्रो यदि मे हवं ऋणवत् तर्हि वसूयवो वसुकामा वयं वसुपतिं बहुधनस्वामिन् शतक्रतुमपरिमितप्रश्नमिन्द्रं स्तोमैः कोपिह्वामहे । आह्वयामः ॥ ३७ ॥

न पा॒पासो॑ म॒नाम॑हे नारा॒यासो॑ न ज॒ह्वः॑ ।

यदि॒न्वि॒द्रं वृ॒षणं॑ स॒चा सु॒ते स॒खायं॑ कृ॒णवाम॑हे ॥ ११ ॥

न । पा॒पासः॑ । म॒नाम॑हे । न । नारा॒यासः॑ । न । ज॒ह्वः॑ ।

यत् । इत् । नु । इ॒द्रं । वृ॒षणं॑ । स॒चा । सु॒ते । स॒खायं॑ । कृ॒णवाम॑हे ॥ ११ ॥

वयमिन्द्रं पापासः पापा अहतपुण्या ब्रह्मवर्धव्रतादिरहिता न मनामहे । न मन्यामहे । तथारायासो ऽरण्या अधना वाहविष्ठा वा न मनामहे । न जह्वोऽज्वजना अजपयो न मनामहे । क्रतव्रतनियमादिपुण्या दानवतोऽपिसहितास्तं सुम इत्युधिरात्मानमाह । यद्विष्ठादेव कारणाभिवदानीं वृषणं वर्षकमिन्द्रं सुते सोमैऽभिषुते सचा सहिताः सखायं कृणवामहे कुर्मः तस्मात्पापादिरहिता मनामहे । पापादिविशिष्टानामिन्द्रसाहाय्यकरणासंभवात् । अथ न पापा मन्यामहे । नि० ६. २५. । इत्यादिभिर्वाङ्मन्त्रैर्द्रष्टव्यं ॥

उ॒यं यु॒यु॒ज्म॒ पृ॒त॒नासु॑ सा॒सहि॑मृ॒णका॑ति॒मदा॑भ्यं ।

वे॒दा भू॒मं चि॒त्स॒नि॒ता र॒थी॒त॒मो वा॒जिनं॑ यमि॒द्रु न॑शत् ॥ १२ ॥

उ॒यं । यु॒यु॒ज्म॒ । पृ॒त॒नासु॑ । स॒सहिं॑ । च॒तृ॒णऽका॑तिं । अ॒दा॑भ्यं ।

वे॒द । भू॒मं । चि॒त् । स॒नि॒ता । र॒थि॒ऽत॒मः । वा॒जिनं॑ । यं । इत् । ऊं॑ इति॑ । न॑शत् ॥ १२ ॥

उयमुहूर्णवयमिन्द्रं युयुज्म । योजयामः । कीदृशमिन्द्रं । पृतनासु संयामेषु सासहिं शत्रूणामभिभवितारमृणकातिमृणभूतसुतिं । यक्षी सुतिर्षणवदपञ्चं क्रियते तं तादृशं । अथवा अणवदवक्ष्यफलप्रदसुतिर्बलं । अदाभ्यं केनाप्यहिंसं । य इन्द्रो भूमं चिद्रज्ज्वक्षेषु भ्रमणशीलमेव वाजिनं बलवन्तमथ रथीतमो रथस्वामी वेद वेत्ति गृह्णाति तद्वत् सन्तिन्द्रो वाजिनं हविर्भूतं यमिषमेव वर्णं बहूनां यजमानानां मध्ये नश्यत् व्याप्नोति तमिन्द्रमिति । ते वयमिति वा योज्यं । वयं युयुज्मेति पक्षे व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि मार्धदिनसवनेऽच्छावाकस्तं यत इद्रेति वैकल्पिकः सोमियसुचः । सूचितं च । यत इन्द्रं भयामहे यथा गौरो अपा कृतं । आ० ७. ४. । इति ॥ दुःस्वप्नदर्शनेऽधितदादिसूक्तशेषो जप्यः । आ० मु० ३. ११. २. ॥

यत॑ इ॒द्रं भ॒याम॑हे ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृ॒धि ।

म॒र्धव॑ञ्छ॒ग्धि॒ तव॑ तन्न॒ ज॒तिभि॑र्वि॒ द्विषो॑ वि॒ मृधो॑ जहि ॥ १३ ॥

यतः॑ । इ॒द्रं । भ॒याम॑हे । ततः॑ । नः॑ । अभ॑यं । कृ॒धि ।

म॒र्धऽवन्॑ । श॒ग्धि॒ । तव॑ । तत् । नः॑ । ज॒तिभिः॑ । वि॒ । द्विषः॑ । वि॒ । मृधः॑ । ज॒हि ॥ १३ ॥

हे इंद्र यतो हिंसकाङ्गयामहे वयं ततो नोऽस्माभ्यममयं कधि । जुह । हे मघवन् शग्धि शक्नो भवसि नोऽस्माभ्यममयं कर्तुं तव तत्कृतिमी रचणी रचयिः पुरयिः । किंच वि वहि द्वियोऽस्माद्विद्वन् । वि वहि मुधो ऽस्माद्विद्वान् ।

त्वं हि राधस्पते राधसो महः क्षयस्यासि विधतः ।

तं त्वा वयं मघवन्निद्रं गिर्वेणः सुतावन्तो हवामहे ॥१४॥

त्वं । हि । राधः पते । राधसः । महः । क्षयस्य । असि । विधतः ।

तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इन्द्र । गिर्वेणः । सुतऽवन्तः । हवामहे ॥१४॥

हे राधस्पति धनस्वामिन् त्वं हि त्वं खलु महो महतो राधसो धनस्य वयस्य च गृहस्य च वर्धयितासि हि खलु । सामर्थ्यादेवं ज्ञायते । कस्य राधसो गृहस्य च वर्धक इति उच्यते । विधतः परिचरतो यजमानस्य । तं तादृशं त्वा त्वां वयं हे मघवन्निद्रं गिर्वेणो गीर्भिवर्णनीय सुतावन्तोऽभिषुतसोमा हवामहे । आङ्गयाम् ॥

इन्द्रः स्पृकुत वृचहा परस्या नो वरेण्यः ।

स नो रक्षिषश्चरमं स मध्यमं स पश्चात्पातु नः पुरः ॥१५॥

इन्द्रः । स्पृक् । उत । वृचऽहा । परऽपाः । नः । वरेण्यः ।

सः । नः । रक्षिषत् । चरमं । सः । मध्यमं । सः । पश्चात् । पातु । नः । पुरः ॥१५॥

अयमिन्द्रः स्पृक् सर्वस्य ज्ञाता । स्पृकतिर्ज्ञानकर्मा । उतायं वृचहा वृचहता परस्याः परपातयिता नोऽस्माकं वरेण्यो वरणीयः । स इन्द्रो नोऽस्माकं । पुत्रमिति शेषः । रक्षिषत् । रचतु । चरमं पुत्रं तथा स रक्षिषत् । स मध्यमं पुत्रं रक्षिषत् । स नोऽस्मान् पश्चाद्रक्षिषत् । नः पुरः पुरस्ताद्रक्षिषत् ॥ ३८ ॥

त्वं नः पश्चादधरादुत्तरात्पुर इन्द्र नि पाहि विश्वतः ।

आरे अस्मत्कृणुहि दैव्यं भयमारे हेतीरदेवीः ॥१६॥

त्वं । नः । पश्चात् । अधरात् । उत्तरात् । पुरः । इन्द्र । नि । पाहि । विश्वतः ।

आरे । अस्मत् । कृणुहि । दैव्यं । भयं । आरे । हेतीः । अदेवीः ॥१६॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्यज्ञात्पश्चाद्भागत्पुरः पूर्वभागादधरादधोभागात् । एतदुपरिभागस्तोपलक्षणं । उत्तरादुत्तरभागात् । एतद्विषयस्याप्युपलक्षणं । किं वज्रना विश्वतः सर्वज्ञात्पदेशान्नि पाहि । हे इंद्र दैव्यं भयमसादक्षत आरे दूरे कृणुहि । जुह । तवादेवीरासुराणि हेतीरापुधाव्यरि कृणुहि ॥

अद्याद्या श्वःश्च इन्द्र चास्त्वं परे च नः ।

विश्वं च नो जरितृन्सत्पते अहा दिवा नक्तं च रक्षिषः ॥१७॥

अद्याऽअद्या । श्वऽश्वः । इन्द्र । चास्त्वं । परे । च । नः ।

विश्वं । च । नः । जरितृन् । सत्पते । अहा । दिवा । नक्तं । च । रक्षिषः ॥१७॥

अद्याद्य द्यद्वयशब्दाभ्यामहरसि तव सर्वत्र एवं श्वःश्चास्त्व । रच । तथा परे च परस्मिन्नुत्तीथिऽहनि च पास । हे सपति सतां पातक विश्वं सर्वाण्यप्यहानि सर्वेष्वप्यहःसु नोऽस्माजरितृन्रक्षिषः । रचसि । तथा दिवा नक्तं च रक्षिषः । रचसि रच वा ॥

प्रभङ्गी शूरो मघवा तुवीमघः संमिच्छो वीर्याय कं ।
 उभा ते बाहू वृषणा शतक्रतो नि या वज्रं मिमिक्षतुः ॥१८॥
 प्रऽभङ्गी । शूरः । मघऽवा । तुविऽमघः । संऽमिच्छः । वीर्याय । कं ।
 उभा । ते । बाहू इति । वृषणा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । नि । या । वज्रं ।
 मिमिक्षतुः ॥१८॥

अयं मघवेन्द्रः प्रभङ्गी प्रभञ्जनशीलः शूरस्तुवीमघः प्रभूतधनः संमिच्छः सम्यङ्प्रियतां । किमर्थं । वीर्याय शत्रूणां वीर्यकरणाय । कमिति पादपूरणः । एवंमहानुभावो भवति । अथ प्रत्यक्षवादः । हे इन्द्र त उभोभावपि बाहू वृषणा वर्षकौ कामानां हे शतक्रतो ब्रह्मप्रश्न या यी वज्रमायुधं नि मिमिक्षतुः परिगृहीतः ॥ ३९ ॥

प्रो अस्मा इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्थार्थं । पंचपदा पंक्तिः । सप्तम्याषासिस्त्रो बृहत् । इन्द्रो देवता । अचानुक्रमणिका । प्रो अस्मी द्वादश प्रगाथः पांक्तं सप्तम्याषास तिस्रो बृहत् इति ॥ विनियोगो वैंगिकः ॥

प्रो अस्मा उपस्तुतिं भरता यज्जुजोषति ।
 उक्थैरिन्द्रस्य माहिनं वयो वर्धति सोमिनो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥१॥
 प्रो इति । अस्मै । उपऽस्तुतिं । भरत । यत् । जुजोषति ।
 उक्थैः । इन्द्रस्य । माहिनं । वयः । वर्धति । सोमिनः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥१॥

अस्मा इन्द्रायोपस्तुतिमुपेत्य क्रियमाणां स्तुतिं प्रो भरत । प्रकर्षेण संपादयत हे अस्त्रिजः । यद्यन्यमिन्द्रो जुजोषति सेवते तर्हि भरतेति । सोमिनः सोमप्रियश्चेन्द्रस्य स्वभूतं माहिनं महद्योऽसं सोमलक्षणमुक्थैः शस्त्रैर्वर्धति । वर्धयति । भद्राः स्तुत्यानि खल्विन्द्रस्य रातयो दानानि ॥

अयुजो असमो नृभिरेकः कृष्टीरयास्यः ।
 पूर्वीरिति प्र वावृधे विश्वा जातान्योजसा भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥२॥
 अयुजः । असमः । नृऽभिः । एकः । कृष्टीः । अयास्यः ।
 पूर्वीः । अति । प्र । वावृधे । विश्वा । जातानि । ओजसा । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥२॥

अयुजोऽसहायोऽसमोऽसह्योऽन्विर्मुभिर्देवैरेको मुखोऽयास्य उपपत्तितुमशक्यः पूर्वीः कृष्टीः पूर्वतन्वः प्रजा अति प्र वावृधे । अतिप्रवर्धते । किंश्च विश्वा सर्वाणि जातानीदानीमुत्पन्नाभ्योजसा वक्षेनाति प्र वावृधे । भद्रा इन्द्रस्य रातयः । अथवा । अयमृषिरयुजोऽसहायोऽन्विरसह्य एक एव सन् पूर्वीः प्रजा जातानि सर्वाण्यप्यतिक्रम्य वर्धते । शिष्टं समानं ॥

अहिनेन चिदर्वता जीरदानुः सिषासति ।
 प्रवाच्यमिन्द्र तत्तव वीर्याणि करिष्यतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥३॥
 अहिनेन । चित् । अर्वता । जीरऽदानुः । सिषासति ।
 प्रऽवाच्यं । इन्द्र । तत् । तव । वीर्याणि । करिष्यतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥३॥

अयं वीरदायुः क्षिप्रप्रदान इन्द्रोऽहितायोचितेनाग्निरितेन विद्वत्तारण्यवताश्चिन्ना सिषासति । संभक्तुमिच्छति । तस्मादे इन्द्र वीर्याणि सामर्थ्यानि करिष्यतस्मात् महत्त्वं प्रयाच्यं । सुखमित्यर्थः ॥

आ याहि कृण्वाम त इन्द्र ब्रह्माणि वर्धना ।

येभिः शविष्ठ चाकनो भद्रमिह श्रवस्यते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥४॥

आ । याहि । कृण्वाम । ते । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धना ।

येभिः । शविष्ठ । चाकनः । भद्रं । इह । श्रवस्यते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥४॥

हे इन्द्र आ याहि । आगच्छ । ते कृण्वाम । किं । ब्रह्माणि परिवृढानि सुतिलक्षणाणि कर्माणि । कीदृशानि । वर्धनोत्साहवर्धकानि । येभिः । कर्मभिर्हे शविष्ठातिशयेन बलवन्निद्र चाकनः कामयसे । किं । भद्रं कर्तुं । कक्षी । श्रवस्यतेऽन्नमिच्छते स्तोत्रे ॥

धृषतश्चिद्वृषन्मनः कृणोषीद्र यत्नं ।

तीन्त्रेः सोमैः सपर्यतो नमोभिः प्रतिभूषतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥५॥

धृषतः । चित् । धृषत् । मनः । कृणोषि । इन्द्र । यत् । त्वं ।

तीन्त्रेः । सोमैः । सपर्यतः । नमःऽभिः । प्रतिऽभूषतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥५॥

हे इन्द्र धृषतश्चिद्वृष्टादपि धृषवृष्टं मनः कृणोषि । अत्यंतं धृष्टं करोषि । यद्यस्मात्त्वं तीन्त्रिर्मदजनैः सोमैः सपर्यतो पूजयतो नमोभिर्नमस्कारिष्य प्रतिभूषतोऽलंकृतो यजमानस्याभिमतं दित्सोति शेषः ॥

अव चष्ट ऋचीषमोऽवताँ इव मानुषः ।

जुष्टी दक्षस्य सोमिनः सखायं कृणुते युजं भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥६॥

अव । चष्टे । ऋचीषमः । अवतान्ऽइव । मानुषः ।

जुष्टी । दक्षस्य । सोमिनः । सखायं । कृणुते । युजं । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥६॥

अयमिन्द्र ऋचीषमश्च वा सुखा समस्तथा परिच्छिन्नः सप्तव चष्टे । पञ्चात्यनुयहेणास्मान् । तच्च वृष्टांतः । मानुषो मनुष्योऽवतान्नृपान् कृपादिप्रदेशानिव । वृष्टा च जुष्टी प्रीतोऽयं दक्षस्य प्रवृष्टस्य सोमिनो यजमानस्य युजं युज्यमात्मानं सखायं कृणुते । करोति । तस्याभिमतं साधयतीत्यर्थः । अथवा । तृषितो मनुष्यो जलपूर्णानवटागिष्य सुतः सन् पञ्चाति सोमं पातुं । पश्चादवेष्टितं तं युज्यमानं सोमं जुष्टी सेवित्वा दक्षस्य सोमिनः सखायं कृणुते ॥ ॥४०॥

विश्वे त इन्द्र वीर्यं देवा अनु कर्तुं ददुः ।

भुवो विश्वस्य गोपतिः पुरुष्टुत भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥७॥

विश्वे । ते । इन्द्र । वीर्यं । देवाः । अनु । कर्तुं । ददुः ।

भुवः । विश्वस्य । गोऽपतिः । पुरुऽस्तुत । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥७॥

हे इन्द्र ते तव वीर्यं सामर्थ्यं कर्तुं प्रज्ञां चान्यनुकूलं विश्वे सर्वे देवा ददुः । दधुः । धारयन्ति वीर्यं प्रज्ञां च । तव वीर्येन प्रज्ञया च तेऽपि वीर्येनः प्रज्ञार्थतश्च मर्त्यतीत्यर्थः । तादृशत्वं गोपतिः प्रसिद्धानां गवामुद-

आनां क्षुतिवचसो वा पतिसुवः । भवसि । विश्वक्षितित्पदांतर्गतस्यापि गोशब्दस्य विशेषः । हे पुष्टुत वज्रमिः
क्षुतेन्द्र भवसीति समन्वयः ॥

गृणे तदिन्द्र ते शव उपमं देवतातये ।

यदंसि वृषमोजसा शचीपते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ८ ॥

गृणे । तत् । इन्द्र । ते । शवः । उपऽमं । देवऽतातये ।

यत् । हंसि । वृचं । ओजसा । शचीऽपते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र ते तव तच्छ्रवो वज्रगुणममंतिर्देवतातये यजमानाय यज्ञार्थं वा गृणे । क्षुवे । वज्रस्याग्ने शचीपते
वृषमोजसा वज्रेण हंसि तस्याग्ने शवो गृणे ॥

समनेव वपुष्यतः कृणवन्मानुषा युगा ।

विदे तदिन्द्रचेतनमधं श्रुतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ९ ॥

समनाऽइव । वपुष्यतः । कृणवन् । मानुषा । युगा ।

विदे । तत् । इन्द्रः । चेतनं । अधं । श्रुतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ९ ॥

समनेव समानमनस्का योषिदिव सा यथा वपुष्यतो वपुश्चितः पुष्यान् कृणवन् करोति स्ववशान् एवम-
वमिन्द्रो मानुषा मनुष्यान् युगा युगाणि काशान् संवत्सरायनर्तुमासादीन्विदे । संभवति । तद्युगनिर्माणात्मकं
कर्मैन्द्रचेतनं सर्वस्य प्रज्ञापकं कृतवानिति शेषः । अधार्थेन कृत्वा श्रुतः सर्वत्र स्थातोऽभूत् ॥

उज्जातमिन्द्र ते शव उस्वामुसव क्रतुं ।

भूरिगो भूरि वावृधुर्मघवन्तव शर्मणि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ १० ॥

उत् । जातं । इन्द्र । ते । शवः । उत् । त्वां । उत् । तव । क्रतुं ।

भूरिगो इति भूरिऽगो । भूरि । ववृधुः । मघऽवन् । तव । शर्मणि । भद्राः । इन्द्रस्य ।

रातयः ॥ १० ॥

हे इन्द्र उत् । अयं अवहितेनापि वावृधुरित्यनेन संबध्यते । उद्धर्धयंति सोमिन । किं । ते शवो वचं । न
केवलं वचं किंतु स्वामुद्धर्धयंति सुखादिना । पश्यान्तव क्रतुं प्रज्ञां स्वागुक्तामुद्धर्धयंति । भूरीक्षितत्वात्स्वात्
संबध्यते । अतिप्रभूतमुद्धर्धयंतीत्यर्थः । क एवं कुर्वंतीति उच्यते । हे भूरिगो वज्रपशो हे मघवन्मघवमिन्द्र तव
शर्मणि त्वदीये मुखे ये वर्तन्ते ते ऋ कुर्वंतीति ॥

अहं च त्वं च वृषहन्तं युज्याव सनिभ्य आ ।

अरातीवा चिदद्रिवोऽनु नौ शूर मंसते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ११ ॥

अहं । च । त्वं । च । वृषऽहन् । सं । युज्याव । सनिऽभ्यः । आ ।

अरातिऽवा । चित् । अद्रिऽवः । अनु । नौ । शूर । मंसते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ११ ॥

हे वृषहन्ति त्वं चाहं च सं युज्याव । संगती भवाव । कियद्बधीति उच्यते । सनिभ्य आ यावता काशेन
धनामि कर्भन्ते तावत्कारं । नौ संगतयोश्चावयोर्हि अद्रिवो वज्रवमिन्द्र अरातीवादानोऽपि वनस्त्वहन्तधन-
आनु मंसते । अनुमतिं करोति ॥

सत्यमिवा उ तं वयमिदं स्त्वाम नानृतं ।

महौ असुन्वतो वधो भूरि ज्योतींषि सुन्वतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ १२ ॥

सत्यं । इत् । वै । ऊं इति । तं । वयं । इन्द्रं । स्त्वाम् । न । अनृतं ।

महान् । असुन्वतः । वधः । भूरि । ज्योतींषि । सुन्वतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ १२ ॥

यथे प्रगाथास्त्रिमिदं सत्यमित्यमेव स्त्वाम । नानृतमसत्यं न स्त्वाम । अस्माभिस्तत्ता गुणाः सत्वा एव संतु नानृता इत्यर्थः । सुखैर्द्वेष्टस्य संबन्धसुन्वतोऽयदुर्वधो महान्भूतो भवति । भूरि ज्योतींषि ब्रह्मस्तो-
मान्सुन्वतोऽभिवर्धं कर्तुं यजमानैर्द्वेष्टतोऽनुग्रहो महान्भवतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥

स पूर्यो इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अष्टागुक्रमणिका । स पूर्यो गायत्रमाया चतुर्थादिवे सप्तमी चानुष्टुभी गायत्रेऽत्या देवी चिष्टुविति । प्रथमाचतुर्थीपंचमीसप्तम्यस्ततोऽनुष्टुभीऽक्षी ब्रह्मा इत्यत्या चिष्टुवचशिष्टा गायत्र्यः । अंताया देवा देवता शिष्टा ऐंशः ॥ षष्ठेऽहनि महत्त्वतीयस्त्रायकृषः प्रतिपत् । सूचितं च । स पूर्यो महानां चय इन्द्रस्य सोमा इति महत्त्वतीयस्त्र प्रतिपदनुचरी । आ० ८. १. इति ॥

स पूर्यो महानां वेनः क्रतुभिरानजे ।

यस्य द्वारा मनुष्यिता देवेषु धियं आनजे ॥ १ ॥

सः । पूर्यः । महानां । वेनः । क्रतुऽभिः । आनजे ।

यस्य । द्वारा । मनुः । पिता । देवेषु । धियः । आनजे ॥ १ ॥

स पूर्यो सुखो महानां पुण्यानां यजमानानां क्रतुभिः कर्मभिर्निमित्तभूतैर्वेनः कांतक्षीषां हविः कामयमान आनजे । आगच्छति । यक्षैर्द्वेष्टा द्वारा द्वाराणि प्राप्नुयाद्यानि धियः कर्माणि देवेष्वेतेषु मध्ये पिता सर्वेषां पालको मनुष्यानि प्राप । आनजिः प्राप्तिकर्मा ॥

दिवो मानं नोत्सदन्तोमपृष्टासो अद्रयः । उक्था ब्रह्म च शंस्या ॥ २ ॥

दिवः । मानं । न । उत् । सदन् । सोमऽपृष्टासः । अद्रयः । उक्था । ब्रह्म । च । शंस्या ॥ २ ॥

दिवो बुभोक्स्व मानं निर्मातारमिदं नोत्सदन् । नोत्सृजंतु । के । सोमपृष्टासः सोमस्प्रष्टारः सोमाभिष-
वकर्तारोऽद्रयो यावाणः । किंचोक्थोक्थानि शस्त्राणि ब्रह्म च ब्रह्माणि सोचाणि शंस्या शंसनीयानि भवंतीति शेषः । यद्वा । यानि सोचाणि शस्त्राणि च संति तानीदं नोत्सृजत्विति समन्वयः ॥

स विद्वाँ अंगिरोभ्य इन्द्रो गा अंवृणोदपं । स्तुषे तदस्य पौंस्यं ॥ ३ ॥

सः । विद्वान् । अंगिरःऽभ्यः । इन्द्रः । गाः । अंवृणोत् । अपं । स्तुषे । तत् । अस्य । पौंस्यं ॥ ३ ॥

स विद्वानुपायश्च इन्द्रोऽंगिरोभ्यक्षीवामर्थाय गाः पशुभिरपहताः पिहिता अपावृणोत् । अपवारितवान् । तत्तादृशमस्य पौंस्यं पुंस्यं सामर्थ्यं स्तुषे । क्षीमि ॥

स प्रानथा कविवृध इन्द्रो वाक्स्य वक्षणिः ।

शिवो अर्कस्य होमन्यस्मचा गंतवसे ॥ ४ ॥

सः । प्रानऽथा । कविऽवृधः । इन्द्रः । वाक्स्य । वक्षणिः ।

शिवः । अर्कस्य । होमनि । अस्मऽचा । गंतु । अर्वसे ॥ ४ ॥

स ईदः प्रतया प्रतवत्पूर्वस्मिन्नाले यथा तद्विदानीमपि कविपुधो मेधाविनां सोतृषां वर्धयिता
वाकस्य सोतुर्वचशिर्वोढा शिवः सुखकरोऽकेस्य । अकैमन्नमर्धनीयत्वादर्चनसाधनत्वाद्वा । तादृशस्य सोमस्य
होमनि होमे सोऽस्यवासासु निमित्तभूतिष्ववसे रचणाय गच्छतु ॥

आदू नु ते अनु क्रतुं स्वाहा वरस्य यज्यवः ।

श्वाचमर्का अनूषतेन्द्र गोचस्य दावने ॥ ५ ॥

आत् । ऊं इति । नु । ते । अनु । क्रतुं । स्वाहा । वरस्य । यज्यवः ।

श्वाचं । अर्काः । अनूषत । इन्द्र । गोचस्य । दावने ॥ ५ ॥

आइतं तस्मैव न्वय हे ईदः ते तव क्रतुं कर्मानु क्रमेण । अनुषतेति संबंधः । अनुक्रमेण कुर्वति । के । स्वाहा
वरस्य स्वाहादेव्याः पतिरभिर्यज्यवो यष्टारः । स्वर्धर्मपी यागं कुर्वत इत्यर्थः । तादृशा अर्का अर्धयितारः
सोतारः । श्वाचमिति चिप्रनाम । अन्यदेवतासुतिरूपविलंबमकृत्वातिशीघ्रमतिदीर्घं कुर्वतीत्यभिप्रायः । किमर्थं
कुर्वतीति उच्यते । गोचस्य दावने धनस्य दानाय ॥

इन्द्रे विश्वानि वीर्या कृतानि कर्त्तानि च । यमर्का अध्वरं विदुः ॥ ६ ॥

इन्द्रे । विश्वानि । वीर्या । कृतानि । कर्त्तानि । च । यं । अर्काः । अध्वरं । विदुः ॥ ६ ॥

अस्मिन्निन्द्रे विश्वानि सर्वाणि वीर्या वीर्याणि सामर्थ्यानि कृतानि कर्त्तानि च कर्त्तव्यानि च वर्तते इति
शेषः । यमिन्द्रमर्काः सोतारोऽध्वरमहिंसकं विदुः जानन्ति तस्मिन्निन्द्र इति ॥ ४२ ॥

पंचमेऽहनि मन्वन्तीये यत्पांचजन्येति तुचः प्रतिपत् । सूचितं च । यत्पांचजन्यया विशेन्द्र इत्सोमया
एक इति मन्वन्तीयेत्यस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ७. १२. इति ॥

यत्पांचजन्यया विशेन्द्रे घोषा अमृक्षत ।

अमृक्षणाद्बर्हणा विपोऽर्यो मानस्य स क्षयः ॥ ७ ॥

यत् । पांचऽजन्यया । विशा । इन्द्रे । घोषाः । अमृक्षत ।

अमृक्षणात् । बर्हणा । विपः । अर्यः । मानस्य । सः । क्षयः ॥ ७ ॥

यद्यदर पांचजन्यया । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्षाः पंच जनाः । तत्रभवया विशा प्रथेन्द्रे घोषाः सुतयो
ऽसृक्षत सृज्यन्ते तदानीमयमिन्द्रोऽसृक्षणात् हिनस्ति शत्रून् बर्हणा स्वमहत्वेन । अनन्यसहायेत्यर्थः । तादृशः
सोऽर्य ईदो विपो मेधाविनः सोतुर्मम मानस्य पूजायाः सत्कारस्य चयो निवासो भवति ॥

इयमु ते अनुष्टुतिश्चकृषे तानि पौंस्या । प्रावश्चक्रस्य वर्तनिं ॥ ८ ॥

इयं । ऊं इति । ते । अनुऽस्तुतिः । चकृषे । तानि । पौंस्या । प्र । आवः । चक्रस्य । वर्तनिं ॥ ८ ॥

इयमिदानीं क्रियमाणानुष्टुतिरनुकूला सुतिसे तव स्वमूता । कुतस इति उच्यते । तानि प्रसिद्धानि वृषव-
धादीनि पौंसा पुंस्त्वानि यतश्चकृषे । अतस्य इत्यर्थः । हे ईदः चक्रस्य रथाधारस्य वर्तनिं मार्गं प्राक ।
प्रारभः । अथास्यचक्रमनाय रथः कृता चक्रमार्गवाधा यथा न भवति तथा रथसौख्यः ॥

अस्य वृष्णो व्योदन उरु क्रमिष्ट जीवसे । यवं न पृथ आ ददे ॥ ९ ॥

अस्य । वृष्णः । विऽओदने । उरु । क्रमिष्ट । जीवसे । यवं । न । पृथः । आ । ददे ॥ ९ ॥

अस्य वृष्णो वर्षितुर्द्विष्य बोद्धे विविधेऽग्निं जग्धि सति जीवसे जीवनाद्योऽपि विसीर्यं क्रमिष्ठ पदनिधानं करोति सर्वो लोकः । अथर्वेदस्य स्वभूतेऽग्निं जग्धि सत्यस्ये वा सति पदव्यासं करोति । तथा कृत्वा यवं न पश्यी यवं पश्ये एव सर्वो जन आ ददे आदत्ते सुतादक्षात् ॥

तद्धाना अवस्यवो युष्माभिर्दक्षपितरः । स्याम मरुत्वतो वृधे ॥१०॥

तत् । दधानाः । अवस्यवः । युष्माभिः । दक्षऽपितरः । स्याम । मरुत्वतः । वृधे ॥१०॥

तत्स्वीचं दधाना धारयन्तीऽवस्यवो रक्षाकामा वयं हे अश्विनः युष्माभिः । सहिता इति वा योष्यं । तादृशा दक्षपितरः । दक्षोऽग्रं । तस्य पितरः पासकाः स्वामिनः स्याम । किमर्थं । मरुत्वतो मरुत्प्रसादत इन्द्रस्य वृधे वर्धनाय यागाय ॥

बह्वृत्वियाय धाम्न ऋक्भिः प्रूर नोनुमः । जेषामेद्र तया युजा ॥११॥

बद् । बह्वृत्वियाय । धाम्ने । ऋक्भिः । प्रूर । नोनुमः । जेषाम । इन्द्र । तया । युजा ॥११॥

बद् सत्यमृत्वियायती भवाय । अतुशब्दो यागकालोपलक्षकः । यागकाले प्रादुर्भूताय धाम्ने कक्ष्याणितेजसे गुथं हे सूरिन्द्र ऋक्भिर्मेषैर्नोनुमः । अतिशयेन सुमः । हे इन्द्र सुतेन तया युजा सहायभूतेन जेषाम जयेम शत्रून् ॥

अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृचहत्ये भरहूतो सजोषाः ।

यः शंसते स्तुवते धायि पृज इन्द्रज्येष्ठा अस्मौ अवंतु देवाः ॥१२॥

अस्मे इति । रुद्राः । मेहना । पर्वतासः । वृचऽहत्ये । भरऽहूतो । सऽजोषाः ।

यः । शंसते । स्तुवते । धायि । पृजः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अस्मान् । अवंतु । देवाः ॥१२॥

असौ अस्मानुद्रा मेहनीदकसेचनयुक्ताः पर्वतासो मेघाश्च वृचहत्ये वृचहननसाधने भरहूतो संयामाह्वाने सजोषा अस्मात्समागम्यीति च य इन्द्रः शंसते शस्त्रं पठते स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते च यजमानाय पञ्चो बलवान् वेगवान्वा धायि गच्छति स इन्द्रश्चैव इन्द्रज्येष्ठा देवा अस्मानवंतु । रचंतु । अस्मानिति पूरणः । अथर्वेन योष्यं । इन्द्रा इन्द्रपुत्रा मेहना सेचनेन युक्ताः पर्वताः पर्वतसदृशाः पूरणवंतः प्रीणनवन्तो वा । पर्व पुनः पूणातिः प्रीणातिर्वेति निबृत्तं । १. २०. । वृचहत्ये भरहूतो सजोषाः सजोषसः सहायभूता मरुतो देवा इन्द्रज्येष्ठा उक्तसंज्ञा इन्द्रास्मान्प्रतिव्रति ॥ ॥४३॥

उत्वा मंदलिति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं प्रगाथस्वार्थं । प्रात्यक्सप्रपरिभाषया गायत्रमेन्द्र । उत्प्लवगुक्तम-
थिकाः ॥ विनिर्योगो शैगिकः ॥

उत्वा मंदंतु स्तोमाः कृणुष्व राधो अद्रिवः । अव ब्रह्मद्विषो जहि ॥१॥

अत् । त्वा । मंदंतु । स्तोमाः । कृणुष्व । राधोः । अद्रिऽवः । अव । ब्रह्मऽद्विषः । जहि ॥१॥

हे इन्द्र त्वा त्वां स्तोमाः सुतय उदुत्कृष्टं मंदंतु । मादयंतु । कृणुष्व कुरु राधोऽग्रं हे अद्रिवो वसवसिन्द्र वसवम् । किंच ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्विष्टुणव जहि ॥

पदा पृणीरराधसो नि बाधस्व महौ असि । नहि त्वा कश्चन प्रति ॥२॥

पदा । पृणीन् । अराधसः । नि । बाधस्व । महान् । असि । नहि । त्वा । कः । चन । प्रति ॥२॥

पक्षीभ्योऽनाराधयो यष्ट्यध्वनरहितान् केवकध्वनान् पद्मा पादेनातिक्रम्य नि गितरां बाधस्य । त्वा तां तव कचन कचिदपि देवोऽसुरो मनुष्यो वा प्रति प्रतिनिधिः सहृद्यो नक्षत्रिः सन्तु ॥

त्वमीशिषे सुतानामिन्द्र त्वमसुतानां । त्वं राजा जनानां ॥३॥

त्वं । ईशिषे । सुतानां । इन्द्र । त्वं । असुतानां । त्वं । राजा । जनानां ॥३॥

हे इन्द्र त्वं सुतानामभिपुतानां सोमनामीशिषे । ईशरो भवसि । तथा त्वमसुतानां बह्याकारि, वर्तमानानां चेशिषे । त्वं जनानां सर्वेषां राजा भवसि ॥

एहि प्रेहि क्षयो दिव्याघोषञ्चर्षणीनां । ओभे पृणासि रोदसी ॥४॥

आ । इहि । प्र । इहि । क्षयः । दिवि । आघोषन् । चर्षणीनां । आ । उभे इति । पृणासि । रोदसी इति ॥४॥

हे इन्द्र एहि । आगच्छ । तथा प्रेहि । प्रगच्छ । दिवि युक्तीकात् । किं । क्षयो निवासं । किं कुर्वन् । आघोषञ्चर्षन् कुर्वन् । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामर्षाय । अथवा । इविः स्त्रीकृत्य प्रेहि । सुखेन गच्छ । दिवमाघोषन् यजमानं सुवन् । उभे रोदसी यावापृथिव्यावा पृणासि । आपूरयसि त्वत्सा बुध्या वा ॥

त्वं चित्पर्वतं गिरिं शतर्वतं सहस्रिणं । वि स्तोतृभ्यो रुरोजिषं ॥५॥

त्वं । चित् । पर्वतं । गिरिं । शतर्वतं । सहस्रिणं । वि । स्तोतृभ्यः । रुरोजिषं ॥५॥

हे इन्द्र त्वं त्वं चित्तं । चिदिति पूरणः । पर्वतं पर्वतं गिरिं मेघं । उभयोर्मैघनामत्वादेवो योगवद्भ्यो ब्रह्मण्यः । शतर्वतं शतोदकवतं तथा सहस्रिणमपरिमितपुष्टिं मेघं स्तोतृभ्योऽर्पय वि रुरोजिषं । विषयवचनेण ॥

वयमु त्वा दिवा सुते वयं नक्तं हवामहे । अस्माकं काममा पृण ॥६॥

वयं । ऊं इति । त्वा । दिवा । सुते । वयं । नक्तं । हवामहे । अस्माकं । कामं । आ । पृण ॥६॥

हे इन्द्र वयं त्वा तां दिवाहनि सुते सोमोऽभिपुते हवामहे । आह्वयामः । तथा वयं नक्तं हवामहे । आहृत आगत्वास्माकं काममी पृण । आपूरय ॥ ४४ ॥

क्व स्यं वृषभो युवा तुवियीवो अनानतः । ब्रह्मा कस्तं सपर्यति ॥७॥

क्व । स्यः । वृषभः । युवा । तुविऽयीवः । अनानतः । ब्रह्मा । कः । तं । सपर्यति ॥७॥

अथ स वृषभो वर्षिता युवा नित्यतपस्यसुविधीवो विसीर्यकंधरोऽनागतः कदाचिदप्यनगत इन्द्रः क्व कुत्र वर्तत इति को जानातीत्यर्थः । को ब्रह्मा कोता त्वा तां सपर्यति । पूजयति ॥

कस्य स्विस्सर्वनं वृषा जुजुष्वो अवं गच्छति । इन्द्रं क उं स्विदा चके ॥८॥

कस्य । स्वित् । सर्वनं । वृषा । जुजुष्वान् । अवं । गच्छति । इन्द्रं । कः । ऊं इति । स्विता । आ । चके ॥८॥

अथ स्विस्सर्वनं । स्विदिति विशिष्टितायां । वृषा वर्तितेन्द्रो जुजुष्वान् प्रीयमाद्योऽव गच्छति । इन्द्रं को वा जयमान इन्द्रमा चके । जानाति कोतुं । स्विदिति पूरणः ॥

कं ते दाना असस्रत वृषहन्कं सुवीर्या । उक्थे क उ स्विदंतमः ॥९॥

कं । ते । दानाः । असस्रत । वृषहन् । कं । सुवीर्या । उक्थे । कः । ऊँ इति ।
स्वित् । अंतमः ॥९॥

ते त्वां दाना यजमानैर्दत्ता असस्रत । खेयते । हे वृषहन् वृषस्य हन्तरिद्र कं कीदृशं त्वामुक्थे शस्त्रे
सुवीर्याः शोभनवीर्याणि सोषाण्यसस्रत । क उ स्विदंतमो वांतिक्तमो भवति युधि ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं ते मानुष इति तुषोऽनुकूपः । सुचितं च । अयं ते मानुषे जन उद्वेदमि
। आ० ६. ४. इति ॥

अयं ते मानुषे जने सोमः पूरुषु सूयते । तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१०॥

अयं । ते । मानुषे । जने । सोमः । पूरुषु । सूयते । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥१०॥

अयं सोमस्य त्वदर्थं तव स्वभूतो वा पूरुषु मनुष्येषु मध्ये मानुषे जने मयि सूयते । अथवा पूरुषामसु
राजसु सूयते । तस्य । तमित्यर्थः । तमेहि । आगच्छ । आगत्य च प्र द्रव यद्वसमीपं । तथा कृत्वा पिब तं सोमं ॥

अयं ते शर्यणावति सुषोमायामधि प्रियः । आजीकीये मदिंतमः ॥११॥

अयं । ते । शर्यणावति । सुषोमायां । अधि । प्रियः । आजीकीये । मदिन् । अंतमः ॥११॥

अयमस्मान्मिरभिषुतः सोमस्य त्वां मदिंतमो मादयितुमः । अयमधिश्चित आश्रितः । कुचेति तदुच्यते ।
शर्यणावति कुचेष्वस्य अघनार्धभवे शरतुणोपेति सरसि । तत्सरः कुच वर्तत इति उच्यते । सुषोमायामेतन्ना-
मिकायां गवां । सा च कुच वर्तत इति तदुच्यते । आजीकीय एतन्नामके देशे । एवमुक्तप्रकारिणां तंतदूरदेशे
वर्तते यः सोमः स एवायं । अभिषुतं पिबेत्सुतरचान्वयः ॥

तमद्य राधसे महे चारुं मदाय घृष्वये । एहीमिद्र द्रवा पिब ॥१२॥

तं । अद्य । राधसे । महे । चारुं । मदाय । घृष्वये । आ । इहि । ईं । इद्र । द्रव । पिब ॥१२॥

तं पूर्वमंघ उपवर्णितं चारुं चरणशीलं सोमं महे महति राधसेऽस्त्राकं धनाय तव घृष्वये शत्रूणां
वर्षणशीलाय मदाय पिब । हे इद्र तदर्थं द्रव । गच्छ शीघ्रं सोमपात्रं प्रति । तदर्थमीमिदानीमेहि ।
आगच्छ ॥ ॥४५॥

यदिद्र प्रागिति द्वादशर्थं षष्ठं सूक्तं प्रगाथस्त्वार्यं गायत्रमेन्द्र । यदिद्वेत्थनुक्तांतं ॥ विनियोगो वैगिकः ॥

यदिद्र प्रागपागुदङ्गाग्वा हूयसे नृभिः । आ याहि तूयमाशुभिः ॥१॥

यत् । इद्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृभिः । आ । याहि । तूयं । आशुभिः ॥१॥

हे इद्र त्वं नृभिः कर्मणितुभिरसादीधिरध्वर्यादिभिः प्राग्वापागुदङ्गा ग्वा यतः कुतश्चिद्रूपसेऽतस्त्वं
तूर्णमाशुभिराशुनामिभिरश्वैरा याहि । आगच्छ ॥

यदा प्रस्रवणे दिवो मादयासे स्वर्णरे । यदा समुद्रे अंधसः ॥२॥

यत् । वा । प्रस्रवणे । दिवः । मादयासे । स्वः । नरे । यत् । वा । समुद्रे । अंधसः ॥२॥

यदा यदा दिवो सुषोषस्य प्रस्रवणेऽमृतनिर्वादनक्षानि मादयासे मादयसि । यदा स्वर्णरे स्वर्णनयनि वा

भूषोविऽन्वाद्य पागदेशि मायसि । यदांधसः । अंधोऽग्रं । तेन तत्पारयमुदकं जघ्नीत । तस्य समुद्रे समुदनाया-
दानभूतिऽतरिषि मायसि । तत्र तत्र वर्तमानमपि ऊव इत्युत्तरस्य संबंधः ॥

आ त्वा गीर्भिर्महामुरुं हुवे गार्मिव भोजसे । इंद्र सोमस्य पीतये ॥३॥

आ । त्वा । गीऽभिः । महं । उरुं । हुवे । गांऽइव । भोजसे । इंद्र । सोमस्य । पीतये ॥३॥

हे इंद्र त्वा त्वां गीर्भिः स्तुतिभिर्जुवे । आह्वयामि । कीदृशं त्वां । महं महान्तमुचं प्रभूतं । किमर्थं । सोमस्य
पीतये पानाय । ज्ञाने वृष्टांतः । भोजसे भोगाय गामिव ॥

आ तं इंद्र महिमानं हरयो देवं ते महः । रथे वहंतु बिभ्रतः ॥४॥

आ । ते । इंद्र । महिमानं । हरयः । देव । ते । महः । रथे । वहंतु । बिभ्रतः ॥४॥

हे इंद्र ते तव महिमानं माहात्म्यं रथे बिभ्रतो धारयंतो हरयोऽद्या आ वहंतु । तथा हे देव ते महसेजो
रथे बिभ्रतोऽद्या आ वहंतु । अथ महिजो महसस्य पृथगावहनासंभवात्ताभ्यां विशिष्टं वहत्वित्यर्थः । अथवा
महिमानं बिभ्रतसे त्वां रथे वहंतु महो बिभ्रतस्य त्वां वहत्विति योज्यं ॥

इंद्र गृणीष उ स्तुषे महौ उय ईशानकृत् । एहि नः सुतं पिब ॥५॥

इंद्र । गृणीषे । उं इति । स्तुषे । महान् । उयः । ईशानऽकृत् । आ । इहि । नः । सुतं । पिब ॥५॥

हे इंद्र त्वं गृणीषि । उच्यसे । इदं देहीदं कुर्विति । तथा सुय उ । सुयसे च । उ इति चार्थः । कीदृशस्त्वं ।
महान् गृणीः प्रवृद्ध उय उन्नयनस्य ईशानकृद्देव्यर्कता । तादृशस्त्वमेहि । आगच्छ । आगत्य च नः सुतं
सोमं पिब ॥

सुतावंतस्त्वा वयं प्रयस्वंतो हवामहे । इदं नो बर्हिःसदे ॥६॥

सुतऽवंतः । त्वा । वयं । प्रयस्वंतः । हवामहे । इदं । नः । बर्हिः । आऽसदे ॥६॥

सुतावंतोऽभिवृतसोमवंतः प्रयस्वंतश्चपुरोडाशाद्यन्नवंतस्य वयं त्वा त्वां हवामहे । आह्वयामः । किमर्थं ।
इदं नोऽस्मादीयं बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे बर्हिषि वासद् आसादनाय ॥ ॥४६॥

यच्चिद्धि शश्वतामसींद्र साधारणस्त्वं । तं त्वा वयं हवामहे ॥७॥

यत् । चित् । हि । शश्वतां । असि । इंद्र । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥७॥

हे इंद्र त्वं यच्चिद्धि यस्मात्तु शश्वतां बहूनां यजमानानां साधारणोऽसि । चिदिति पूरणः । इति
प्रसिद्धी । तं तादृशं साधारणं त्वा त्वां वयं हवामहे । आह्वयामः । एतरेभ्यः पूर्वमिति भावः ॥

प्रातःसवन इदं ते सोम्यमिति होतुः प्रक्षितयाज्या । सूचितं च । इदं ते सोम्यं मधु मिषं वयं हवामहे
॥ आ० ५. ५. इति ॥

इदं ते सोम्यं मधुधुक्षन्नाद्रिभिर्नरः । जुषाण इंद्र तत्पिब ॥८॥

इदं । ते । सोम्यं । मधु । अधुक्षन् । अद्रिऽभिः । नरः । जुषाणः । इंद्र । तत् । पिब ॥८॥

हे इंद्र ते त्वदर्थमिदं सोम्यं सोमसंबन्धि मधुधुक्षन्नाद्रिभिर्धौवभिरभिवसाधौर्नरोऽस्मादीया जघ्नीर-
दयः । हे इंद्र तन्मधु जुषावः प्रीयमाद्यः पिब ॥

विष्णो अर्यो विपश्चितोऽति ख्यस्तूयमा गहि । अस्मे धेहि अर्वो बृहत् ॥९॥

विष्णान् । अर्यः । विपःऽचितः । अति । ख्यः । तूयं । आ । गहि । अस्मे इति । धेहि ।
अर्वः । बृहत् ॥९॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं विष्णोविपश्चितः सोतृणति ख्यः । अतिक्रम्य पञ्च । तदर्थं तूयं चिग्रमा गहि ।
आगत्य चास्मी अस्मासु बृहच्छर्वोऽन्नं यशो वा धेहि ॥

दाता मे पृषतीनां राजा हिरण्यवीनां । मा देवा मघवा रिषत् ॥१०॥

दाता । मे । पृषतीनां । राजा । हिरण्यऽवीनां । मा । देवाः । मघऽवा । रिषत् ॥१०॥

हिरण्यवीनां हिरण्यवीतानां पृषतीनां राजेन्द्रो मे दाता भवतु । हे देवाः मघवेन्द्रो मा रिषत् । रिष्टो
मा भवतु ॥

सहस्रे पृषतीनामधि चंद्रं बृहत्पृथु । शुक्रं हिरण्यमा ददे ॥११॥

सहस्रे । पृषतीनां । अधि । चंद्रं । बृहत् । पृथु । शुक्रं । हिरण्यं । आ । ददे ॥११॥

अहं पृषतीनां गवां सहस्रेऽधुपरि धारितं बृहत्पृथुपृथु विसृतं चंद्रमाह्लादकं शुक्रं निर्मलं हिरण्यमा
ददे । स्त्रीकरोमोद्विषाणोतं ॥

नपातो दुर्गहस्य मे सहस्रेण सुरार्धसः । अर्वो देवेष्वंक्रत ॥१२॥

नपातः । दुःऽगहस्य । मे । सहस्रेण । सुऽरार्धसः । अर्वः । देवेषु । अंक्रत ॥१२॥

नपातोऽरचितस्व दुर्गहस्व दुःखं ग्राहमाणस्य मे संबन्धिना जनाः सहस्रेणापरिमितेनैन्द्रदत्तेन गवादि-
धनेन सुरार्धसः सुधनाः संतो देवेषु प्रीतिषु । इंद्रं प्रीत इत्यर्थः । अर्वोऽन्नं यशो वाकत । अन्नभंतित्यर्थः ॥ ४७॥

तरोभिर्व इति पंचदशर्षं सप्तमं सूक्तं प्रगाथपुषस्व कलिरार्धं । प्रथमातृतीयावयुजो बृहत्सो द्वितीया-
वतुर्ध्यादियुजः सतोबृहत्सः पंचदशी त्वनुष्टुप् । तथा चानुक्रमणिका । तरोभिः पंचोना कलिः प्रागाथः प्रागा-
थमंत्वानुष्टुप्ति ॥ महाप्रति निष्केवस्त्रे बार्हतनुचाशीतावेतत्सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । तरोभिर्वो
विद्वत्सुमित्युक्तमाशुवरति । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ अमिष्टोमेऽच्छावाकशस्त्रेऽयं प्रगाथः सोचियः । तथा च
सूचितं । तरोभिर्वो विद्वत्सु तरणिरित्तिवासतीति प्रगाथी सोचियानुरूपी । आ० ५. १६. इति ॥ चानुर्वि-
शिकेऽह्वयमेव प्रगाथः सोचियः । सूचितं च । तरोभिर्वो विद्वत्सु तरणिरित्तिवासति । आ० ७. ४. इति ॥

तरोभिर्वो विद्वत्सुमिदं सबाध ऊतये ।

बृहन्नार्यतः सुतसोमे अध्वरे हुवे भरं न कारिण्यं ॥१॥

तरःऽभिः । वः । विद्वत्ऽवंसुं । इंद्रं । सऽबाधः । ऊतये ।

• बृहत् । गार्यतः । सुतऽसोमे । अध्वरे । हुवे । भरं । न । कारिण्यं ॥१॥

हे अस्त्रियः त्र्यो ययं तरोभिर्वैरैरक्षिपेतं वैरैरेव वा विद्वत्सु वेदयत्सु धनविद्वत्सु सबाधो बाधा-
सहिता ऊतये रचयाय बृहत्समितत्संज्ञं गार्यतः संतः परिचरतेति शिवः । ऊषेति तदुच्यते । सुतसोमे सुतसो-
मकेऽध्वरे यक्षि सोमयानि । अहं च तमिदं ऊके । आह्वयामि । अमिष । भरं मर्तारं कुटुंबपोषकं कारिकं
हितकरवाशीलं जना स्तुतिकरवाषाह्वयन्ति पुषादवसदत्तवाभूतमिदं ऊच इति ॥

न यं दुधा वरंते न स्थिरा मुरो मदे सुशिप्रमंधसः ।

य आदृत्या शशमानाय सुन्वते दाता जरिष उक्थ्यं ॥२॥

न । यं । दुधाः । वरंते । न । स्थिराः । मुरः । मदे । सुऽशिप्रं । अंधसः ।

यः । आऽदृत्य । शशमानाय । सुन्वते । दाता । जरिषे । उक्थ्यं ॥२॥

यं सुशिप्रमिंद्रं दुधा दुर्धरा असुरादयो न वरंते न वारयंति संपाने । तथा स्थिरा देवा न वरंते । किंच मुरो मरणस्वभावा मनुष्या न वरंते । अंधसोऽस्रस्व सोमस्व मदे मदाय सोमपानवृत्तितायावृत्त्ययः शशमानाय शंसमानाय सुन्वतेऽभिष्टवं कुर्वते जरिषे खोषे च दाता भवति । किं । उक्थ्यं सुखं धनं । स रेजयतीत्युत्तरस्य संबंधः ॥

यः शक्रो मृक्षो अश्वो यो वा कीजो हिरण्ययः ।

स ऊर्वस्य रेजयत्यपावृत्तिमिंद्रो गर्णस्य वृषहा ॥३॥

यः । शक्रः । मृक्षः । अश्वः । यः । वा । कीजः । हिरण्ययः ।

सः । ऊर्वस्य । रेजयति । अपऽवृत्तिं । इंद्रः । गर्णस्य । वृषहा ॥३॥

* यः शक्र इंद्रः सोतृणां मृषः शोधकः परिचरणीयो वा । यशान्वयः । अश्वकुशलोऽश्वः । अश्ववान्वय इति स्वार्थिको यत् । मृषोऽश्वः प्रचालितोऽश्व इव वर्तते । यो वा कीजः । कीज इत्यनुत्तमाह । किमस्य कथं जात इति व - - - । यस्य हिरण्ययो हिरण्यमयशरीरः स एवमाश्चर्यभूत इंद्रो वृषहा गन्धस्य गोसमूहस्य । कीवृषस्य । ऊर्वस्य वज्रस्योपावृत्तिमपवरणीयं रेजयति । कंपयतीत्यर्थः ॥

निखातं चिद्यः पुरुसंभृतं वसूदिद्वपति दानुषे ।

वजी सुशिप्रो हर्यश्च इत्करिंद्रः क्रत्वा यथा वशत् ॥४॥

निऽखातं । चित् । यः । पुरुऽसंभृतं । वसु । उत् । इत् । वपति । दानुषे ।

वजी । सुऽशिप्रः । हरिऽश्चश्चः । इत् । कर्त्त । इंद्रः । क्रत्वा । यथा । वशत् ॥४॥

निखातं चिद्विषी खात्वा स्थापितमपि संभृतं संगृहीतं यागदानादिकं कृत्स्नं पुत्र वज्र वसु धनमुदिद्वपति उद्वपत्येव दानुषे यजमानाय । एवं यो देवः करोति स वजी सुशिप्रः सुहृगृह्यश्च इत्करितयणोऽनुत्तम इंद्र एव करोति । केनोपाधिना । क्रत्वा कर्मणा यागेनोपाधिना । यथा वशत् धेन प्रकरिष्य कामयते तथा स एव करोति ॥

यद्यावंधं पुरुष्टुत पुरा चिच्छूर नृणां ।

वयं तत्त इंद्र सं भरामसि यज्ञमुक्थं तुरं वचः ॥५॥

यत् । वयं । पुरुऽस्तुत् । पुरा । चित् । शूर । नृणां ।

वयं । तत् । ते । इंद्र । सं । भरामसि । यज्ञं । उक्थं । तुरं । वचः ॥५॥

हे पुरुष्टुत वज्रमिः कुर्तेद्र मूर चिच्छात नृणां नेतृणां सोतृणां सखांश्चात् पुरा । चिद्विषुपमर्षि । तदिदं नीमपि यद्यवंधं वचीकमवाः तदेव वयं तुरं तुर्यं ते तुभ्यमिंद्र सं भरामसि । संभरामः । किं तदिति चक्षते । यज्ञं यागयोग्यं इतिवक्तव्यं यज्ञं वची वाचं । तस्य मिथतमं इतिः खोषं च संभराम इत्यर्थः ॥ ४८८ ॥

सचा सोमेषु पुरुहूत वज्रिवो मदाय द्युक्ष सोमपाः ।

त्वमिद्धि ब्रह्मकृते काम्यं वसु देष्टः सुन्वते भुवः ॥ ६ ॥

सचा । सोमेषु । पुरुहूत । वज्रिऽवः । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ।

त्वं । इत् । हि । ब्रह्मऽकृते । काम्यं । वसु । देष्टः । सुन्वते । भुवः ॥ ६ ॥

हे पुरुहूत वज्रमिराहूत हे वज्रिवो वज्रवन् वसु वसुन् सोमपाः सोमस्य पातः त्वं सोमेष्वभिषुतेषु मदाय धना सह भवेति शेषः । त्वमित्यनेव ब्रह्मकृते सोमकर्म सुन्वते च काम्यं कमनीयं वसु धनं देष्टो दातुतमो भुवः । भवसि ॥

चातुर्विंशतिऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे वयमेनमिति वैकल्पिकोऽनुरूपः । तथा च सूचितं । वयमेनमिदा ह्यो यो राजा वर्षणीनां । आ० ७. ४. इति ॥

वयमेनमिदा ह्योऽपीपिमह वज्रिणं ।

तस्मा उ अद्य संमना सुतं भ्रा नूनं भूषत श्रुते ॥ ७ ॥

वयं । एनं । इदा । ह्यः । अपीपिम । इह । वज्रिणं ।

तस्मै । ऊं इति । अद्य । समना । सुतं । भ्रा । आ । नूनं । भूषत । श्रुते ॥ ७ ॥

वयं यजमाना एनमिन्द्रं वज्रिणमिदेदानीं ह्यदिहापीपिम आप्याययाम सोमेन । तस्मा उ तस्मा एवाद्याच समना संयामार्थं सुतमभिषुतं सोमं भर हरत हे अध्वर्यादयः । नूनमिदानीं श्रुते सोमि श्रुते सत्त्वा भूषत । आभवतु । आगच्छतु ॥

वृक्षश्चिदस्य वारुण उरामधिरा वयुनेषु भूषति ।

सेमं नः स्तोमं जुजुषाण आ गृहीद्र प्र चिचया धिया ॥ ८ ॥

वृक्षः । चित् । अस्य । वारुणः । उरामधिः । आ । वयुनेषु । भूषति ।

सः । इमं । नः । स्तोमं । जुजुषाणः । आ । गृहि । इन्द्र । प्र । चिचया । धिया ॥ ८ ॥

वृक्षश्चित्स्तेनोऽपि वारुणो वारधिता सर्वस्य सप्तपुरामधिः शत्रूणां मार्गे गच्छतां मधिता सप्तपक्षिन्द्रस्य वयुनेषु मार्गेषु प्रज्ञानेषु या भूषति । आगच्छमेव भजते । अतीवहिंस्रोऽपीन्द्रस्त्रानुकूलो भवतीत्यर्थः । यदा ॥ वेति कर्मणि षष्ठी ॥ असुमिन्द्रसुतस्यो वृक्षोऽपि वयुनेषु सोमिष्या भूषति । स त्वमिमं नः स्तोमं जुजुषाणः प्रोचमाक्ष आ वहि । आगच्छ । हे इन्द्र चिचया धिया कर्मणा सुतिष्यणेन निमित्तेन प्र प्रकर्षेणा वहि । शीघ्रमागच्छ ॥

चातुर्विंशतिऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र एव कद्रू न्विति कद्रूनायः । कद्रू न्वस्त्राकृतमिति कद्रूतः प्रजापाः । आ० ७. ४. इति हि सूचितं ॥

कद्रू न्वस्याकृतमिन्द्रस्यास्ति पौंस्यं ।

केनो नु कं ओमतेन न शुश्रुवे जनुषः परि वृषहा ॥ ९ ॥

कद्रू । ऊं इति । नु । अस्य । अकृतं । इन्द्रस्य । अस्ति । पौंस्यं ।

केनो इति । नु । कं । ओमतेन । न । शुश्रुवे । जनुषः । परि । वृषऽहा ॥ ९ ॥

अक्षिद्रस्य कद्रुं नु किं तु खलु पीक्षं पीक्षमकृतमनाचारितमस्ति । सर्वमपि वृक्षवधादिकमनेन कृतमेव
इतः परं न किंच पीक्षं कृतमस्तीत्यर्थः । लोके स्वल्पमपि यः पुंस्त्वं कुर्यात्स तेन सूयतेऽयं तु न सुत एतदुच्यते ।
केनो नु कं केन खलु ओमतेन अवधीयेन पुंस्त्वेन न मुमुवे । न श्रूयते । किं कतिपयैरेवाहीभिः कृतेन भिक्षाह ।
अयं वृक्षहा वृक्षस्त्रातिप्रबलस्य हंतायं जगुषः परि जगमप्रभृति क्रियमाणीः सामर्थ्यैः श्रूयते । वृक्षहत्वं तत्पुंस्त्वप्र-
दर्शनाद्योतनाय । यथा वृक्षहननं सर्वैः श्रूयते तद्वदभ्यान्वपीति भावः ॥

कद्रुं महीरधृष्टा अस्य तविषीः कद्रुं वृक्षघ्नो अस्तृतं ।

इंद्रो विश्वान्वेकनाटौ अहर्दृश उत क्रत्वा पृथीरभि ॥ १० ॥

कत् । ऊं इति । महीः । अधृष्टाः । अस्य । तविषीः । कत् । ऊं इति । वृक्षघ्नः । अस्तृतं ।

इंद्रः । विश्वान् । वेकऽनाटान् । अहःऽदृशः । उत । क्रत्वा । पृथीन् । अभि ॥ १० ॥

कद्रुं कदा खल्वेन्द्रस्य तविषीर्वलान्वधृष्टा अधृष्टान्वधर्षकास्त्रासन । कद्रुं कदा नु खलु वृक्षघ्नो वृक्षहं-
रिद्रस्य हंतव्यमसृतमहिंसितमभवत् । न कदाचिदित्यर्थः । अथवास्य महांति
बलानि सेनालक्षणाणि कदाप्यधृष्टान्वन्यबलैरहिंसितानि तथा वृक्षघ्नो शरीरं बलमसृतमन्यैरहिंस्यं । ईदृशेन
द्विविधेन बलेनेन्द्रो विश्वान् सर्वान्वेकनाटान् । अनेन कुसीदिनो वृद्धिजीविनो वार्धुषिका उच्यते । कुयं
तद्भ्रातृपत्तिः । वे इत्यपधंशो द्विशब्दार्थः । एकं कार्वाणमुणिकाय प्रयच्छन् द्वौ मह्यं दातव्यं नयेन
दर्शयंति ततो द्विशब्देनैकशब्देन च नाटयंतीति वेकनाटाः । तानहर्दृशः । अहःशब्देन तदुत्पादक आदित्यो
ऽभिधेयो भवति । तं पश्यंतीत्यहर्दृशः । ननु सर्वे सूर्यं पश्यन्ति कोऽचातिशय इति उच्यते । इहेव जगन्नि सूर्यं
पश्यन्ति न जगन्तरे । जुष्यका अयष्टारोऽधि तमसि मज्जन्ति । अथवा लीकिकान्येवाहाणि पश्यन्ति न पारली-
किकान्यवृष्टानि । वृष्टप्रधाना हि नास्तिकाः । अतो --- शास्त्रं पृथीन् पणिसदृशाऽकूद्रकल्याण । उतशब्द
एवार्थः । क्रावोत कर्मणैव ताडनादिव्यापारिणीवाभि भवतीति शेषः । यद्वा । पृथीनुत पृथीनिवाभिभवति न
यष्टारं । पृथीनां निंदा अर्थः । गोरक्षकानापणिकांस्तथा काचकुशीलवान् । प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्च विप्रां
मुद्रवदाचरेत् । मनु० ८. १०२. इति ॥ ४९ ॥

वयं घां ते अपूर्व्येन्द्र ब्रह्माणि वृक्षहन् ।

पुरुतमांसः पुरुहूत वज्रिवो भृतिं न प्र भरामसि ॥ ११ ॥

वयं । घ । ते । अपूर्व्या । इंद्र । ब्रह्माणि । वृक्षहन् ।

पुरुऽतमांसः । पुरुऽहूत । वज्रिऽवः । भृतिं । न । प्र । भरा॒म॒सि ॥ ११ ॥

हे इंद्र वयं च खलु ते तवापूर्व्या नूतनानि ब्रह्माणि परिवृढानि सोचाणि प्र भरामसि संभरामः पुरुत-
मांसो वज्रतमा वयमृत्विग्यजमृगक्षपेण वृक्षहन् वृक्षस्य हंतः पुरुहूत वज्रभिराहूत हे वज्रिवो वज्रपुच्छिंद्र ।
किमिव । भृतिं न भृतिमिव । तं यथा नियमेन प्रयच्छति तद्वत् । नियमेन प्रधानतापयामृतिवृष्टांतत्त्वम-
विरचं ॥

पूर्वींश्चिद्भि ते तुविकूर्मिन्नाशसो हवैत इंद्रोतयः ।

तिरिचिर्दयः सवना वसा गहि शविष्ठ श्रुधि मे हवै ॥ १२ ॥

पूर्वीः । चित् । हि । ते इति । तुविऽकूर्मिन् । आऽशसः । हवैते । इंद्र । उतयः ।

तिरः । चित् । अर्यः । सवना । आ । वसो इति । गहि । शविष्ठ । श्रुधि । मे । हवै ॥ १२ ॥

हे तुविकूर्मिन् वज्रकर्मणिंद्र ते त्वहि पूर्वीर्ब्रह्माशस आशंसानि क्षितानि तद्योतयो रक्षासः स्वयं-

क्षिता वयं हवन्त आह्वयन्ति सोतारोऽपि । अतोऽयोर्येः सवना सवनाणि तिरश्चित्तिरस्तुतारोऽपि तिर-
स्तुतास्तसवनान्वभिलष्य हे वसो वासकेन्द्र आ गहि । आगच्छ । अतो हे शविष्ठातिशयेन वलवन् मे हव
शुधि । शृणु ॥

वयं घा ते ते इष्टिं विप्रा अपि षसि ।

नहि त्वदन्यः पुरुहूत कश्चन मघवन्नस्ति मर्दिता ॥ १३ ॥

वयं । घ । ते । ते इति । इत् । ऊं इति । इष्ट । विप्राः । अपि । स्मसि ।

नहि । तत् । अन्यः । पुरुहूत । कः । चन । मघवन् । अस्ति । मर्दिता ॥ १३ ॥

हे इन्द्र वयं घ वयं खलु ते तव स्वभूताः । अतस्त्वे इत्त्वद्येव विप्रा मेधाविनः सोतारोऽपि षसि । अपिः
संभावनायां । त्वदधीनाः कील्यर्थः । अन्यान्विहयिन्द्र एव वर्तते । तस्मिन्कोऽतिशय इति आह । हे पुरुहूत
त्वदन्यः कश्चन हे मघवन् मर्दिता सुखयिता नास्ति ॥

त्वं नो अस्या अमतेरुत क्षुधोऽभिगच्छेत्स्तेरव स्पृधि ।

त्वं न ऊती तव चिचया धिया शिक्षा शचिष्ठ गातुवित् ॥ १४ ॥

त्वं । नः । अस्याः । अमतेः । उत । क्षुधः । अभिगच्छेत्स्तेः । अव । स्पृधि ।

त्वं । नः । ऊती । तव । चिचया । धिया । शिक्षा । शचिष्ठ । गातुवित् ॥ १४ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्स्या अमतेर्दारिद्र्यात्मिकाया उतापि च क्षुधोऽभिगच्छेत्स्तेर्निन्दायाश्च सकाशाद्वा स्पृधि ।
अवमोचय । किंच त्वं नोऽस्मभ्यं तवोत्पूत्या चिचया धिया विविचेण कर्मणा शिक्ष । दंष्ट्रमिमर्त । हे शविष्ठ
गातुविकार्यश्च उपायश्चस्त्वं ॥

सोम इवः सुतो अस्तु कलंयो मा बिभीतन ।

अपेदेष्ट ध्वस्मारयति स्वयं घेषो अपायति ॥ १५ ॥

सोमः । इत् । वः । सुतः । अस्तु । कलंयः । मा । बिभीतन ।

अप । इत् । एषः । ध्वस्मा । अयति । स्वयं । घ । एषः । अप । अयति ॥ १५ ॥

सोमः सुतोऽभिपुतो वो युष्माकं संबंधस्त्वित् । भवत्वेवेन्द्राय । हे कलंयः । कलमहर्षेर्ज्ञातयः पुत्राश्चाप
संबोधते । घृयं मा बिभीतन । भीता मा भवत । भीतभावे कारयमाह । एष ध्वस्मा ध्वंसको राक्षसादिर-
पायति । अपयच्छेत्विन्द्रसामर्थ्यात् । स्वयं च स्वयमेवैषोऽपायति । उ इति पूरणः । पुनश्चत्तिर्दाढीर्षा ॥ १५० ॥

त्वात्मित्विर्विशतुचमष्टमं सूक्तं । अचानुकमणिका । त्वास्तु शिवा मत्स्यः सामदो भिवावश्चिर्मन्त्रो वा
बहवो वा मत्स्या वाचनज्ञा आदित्यानसुवन् । संमदाश्चक्ष महातीनस्य पुत्रो मत्स्यो यज्ञा भिवावश्चक्षोः
पुत्रो मान्त्रोऽथवा बहवो वा मत्स्या वाचनज्ञाः संतो बंधनमोचायादित्यानसुवन् । अतस्त एवर्षयः । परं
वाचनं प्राग्वत्प्रतिरिति परिभाषया वाचपी ब्रह्मः । आदित्या देवता ॥ सूक्तविनियोगो वैश्विकः ॥

त्यास्तु अग्निर्माँ अव आदित्यान्वाचिषामहे । सुमृळीकौ अभिष्टये ॥ १ ॥

त्यान् । नु । अग्निर्मान् । अवः । आदित्यान् । वाचिषामहे । सुमृळीकान् । अभिष्टये ॥ १ ॥

वाचानादित्यान् अग्निवाचात्वा वाचिषामवो रचयं वाचिषामहे । वाचामहे । कीदृशान् । सुमृळीकान्

सुष्ठु सुषयितुम् । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिगमनायाभिमताय वा । मत्स्यपथे जातमिर्गमनं प्रार्थितमितरपथेऽभिमतमिति विवेकः ॥

मिचो नो अत्यंहतिं वरुणः पर्षदर्यमा । आदित्यासो यथा विदुः ॥२॥

मिचः । नः । अति । अंहतिं । वरुणः । पर्षत् । अर्यमा । आदित्यासः । यथा । विदुः ॥२॥

मिचो वरुणोऽर्यमादित्यास आदित्या नोऽस्मानंहतिमति पर्षत् । अतिनयंतु । ते यथा विदुः येन प्रकारेण दुःसहं जानंति तथाति पर्षदिति । इतरपथेऽंहतिं पापमति पर्षदिति ॥

तेषां हि चित्रमुक्थ्यं वरुणमस्ति दाशुषे । आदित्यानामरंकृते ॥३॥

तेषां । हि । चित्रं । उक्थ्यं । वरुणं । अस्ति । दाशुषे । आदित्यानां । अरंऽकृते ॥३॥

तेषामादित्यानां हि खलु चित्रं चायनीयमुक्थं सुखं वरुणं धनमस्ति दाशुषे हविर्दात्रेऽरंकृतेऽरंकृते पर्याप्तकारिणे यजमानाय दातव्यं धनमस्तीति ॥

महि वो महतामवो वरुण मिचार्यमन् । अवांस्या वृणीमहे ॥४॥

महि । वः । महतां । अवः । वरुण । मिचं । अर्यमन् । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥४॥

हे वरुणादयः महतां वोऽवो रक्षणं महि महाशुषे हविर्दात्रे करणीयमस्ति । अतोऽवांसि रक्षणाया वृणीमहे ॥

जीवाञ्चो अभि धेतनादित्यासः पुरा हयात् । कच्च स्य हवनश्रुतः ॥५॥

जीवान् । नः । अभि । धेतन । आदित्यासः । पुरा । हयात् । कत् । ह । स्य । हवनऽश्रुतः ॥५॥

हे आदित्यास आदित्याः नोऽस्मानिदानीं जीवाञ्जीवतः सतोऽभि धेतन । अभिधावत । अभिधावनं कृत । पुरा हयाहननाश्रुतेः पूर्वं । कत्वे ख । भवथ । हे हवनश्रुत आह्वानश्रोतारः । आह्वानं श्रुत्वा शीघ्रमागच्छतेति ॥ ॥५॥

यच्चः आंतास्सुन्वते वरुणमस्ति यच्छर्दिः । तेना नो अधि वोचत ॥६॥

यत् । वः । आंताय । सुन्वते । वरुणं । अस्ति । यत् । छर्दिः । तेन । नः । अधि । वोचत् ॥६॥

आंताय कर्मणः सुन्वतेऽभिषुण्वते यजमानाय दातव्यं यद्वरुणं वरणीयं धनं वो युष्माकमस्ति यच्च छर्दिः सुखवासयोग्यं गृहमस्ति तेन द्वेष्टेनास्मान्प्रीणयित्वा नोऽस्मानधि वोचत । अधिवचनं कृत ॥

अस्ति देवा अंहोर्वस्ति रत्नमनागसः । आदित्या अङ्गुतैनसः ॥७॥

अस्ति । देवाः । अंहोः । उरु । अस्ति । रत्नं । अनागसः । आदित्याः । अङ्गुतऽएनसः ॥७॥

हे देवाः अंहोर्हंतुः पापशीलस्रोर्वस्ति । महत्पापमस्ति । अनागसोऽपापस्त रत्नं रमणीयं सुकृतं अङ्गेऽस्ति । ततो हे आदित्या अङ्गुतैनसोऽभूतपापाः । अतोऽस्मादभिमतं कुरुतेति भावः ॥

मा नः सेतुः सिषेदयं महे वृणक्तु नस्परि । इंद्र इक्षि श्रुतो वशी ॥८॥

मा । नः । सेतुः । सिसेत् । अयं । महे । वृणक्तु । नः । परि । इंद्रः । इत् । हि । श्रुतः । वशी ॥८॥

नोऽस्मान् शेतुर्वंधको वाको मा विवित् । मा बभ्रातु । नोऽस्माकंहि महती कर्मणे परि वृणक्तु । परिवर्जयतु वाचात् । नः । इन्द्र इदिन्द्र एव श्रुतो विश्रुतो वशी सर्वस्व वशीकर्ता । स परि वृणक्तु ॥

मा नो मृचा रिपूणां वृजिनानांमविष्यवः । देवा अभि प्र मृक्षत ॥ ९॥

मा । नः । मृचा । रिपूणां । वृजिनानां । अविष्यवः । देवाः । अभि । प्र । मृक्षत ॥ ९॥

हे अविष्यवो रक्षितुमिच्छन्तो देवाः नोऽस्मान्वृजिनानां हिंसकानां रिपूणां मृचा । मृचिर्हिंसाकर्मा । यत्पुरेण मर्चयता, सुपेशसा । आ० गृ० १. १७. १५. । इत्यादिषु तथा वृष्टत्वात् । हिंसकेन जालेन मामि प्र मृक्षत । अभिमर्शनमुपरि जालस्य प्रेरणं मा कुर्वत । यदा । मृचा. जालेन प्राप्ता बाधा नोऽस्माकं मा भवतु । हे देवाः धूयं च परिमार्जयत । परिहरत ॥

आधानि पवमानेष्टिभूत त्वामदिते इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत त्वामदिते महि महीम् पु मातरं । आ० २. १. । इति ॥ आदित्यपत्नी वपाया अनुवाक्यमेव । सूचितं च । उत त्वामदिते मङ्गनेहो न उद्वज्जि । आ० ३. ८. । इति ॥

उत त्वामदिते मत्सहं देव्युप ब्रुवे । सुमृच्छीकामभिष्टये ॥ १०॥

उत । त्वां । अदिते । महि । अहं । देवि । उप । ब्रुवे । सुऽमृच्छीकां । अभिष्टये ॥ १०॥

हे महि महत्यदिते देवमातर्देवि त्वामहं मत्स्यप्रमुखोऽहमुप ब्रुवे । उपेत्य स्त्रीमि । कीदृशीं । सुमृच्छीकां सुषु मुखयिषीं । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिमताय ॥ ॥ ५२ ॥

पथिं दीने गभीर आ उयंपुचे जिघांसतः । मार्किस्तोकस्य नो रिषत् ॥ ११॥

पथिं । दीने । गभीरे । आ । उयंऽपुचे । जिघांसतः । मार्किः । तोकस्य । नः । रिषत् ॥ ११॥

हे अदिते आ पथिं । सर्वतः पालयसि । दीने क्षीणे गभीर उदके । उदकनामितत् गभीरं गहनमिति तन्नामसु पाठात् । उयंपुचे । उजूर्णाः पुचा यस्मिन् तत् । तस्मिन्नुदके जिघांसतो हिंसतो आत्वं तोकस्यास्माकं तनयस्य तनयं माकी रिषत् । मैव हिंसां करोतु ॥

आदित्यस्य पद्मावनेहो न इति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचं च । अनेहो न उद्वज्जिऽदितिर्ह्यवनिष्ट । आ० ३. ८. । इति ॥

अनेही न उरुव्रज उरुचि वि प्रसर्तवे । कृधि तोकाय जीवसे ॥ १२॥

अनेहः । नः । उरुऽव्रजे । उरुचि । वि । प्रऽसर्तवे । कृधि । तोकाय । जीवसे ॥ १२॥

अनेहोऽपापान्नोऽस्मान् हे उद्वज्जि विस्तीर्णमने । दूरमियमदितिर्भूमिरूपा गता भवत्यतिविश्रुतत्वात् । अश्वबोरगमने धीरे हे उरुचि उरुत्वं वि प्रसर्तवेऽभिसरणाय कृधि । कृष्ट । कक्षी । तोकाय पुत्राय मत्स्याय जीवसे जीवनाय । यथा जीविनापुत्राभ्यर्चितुं तथोरुत्वं कुर्विति ॥

ये मूर्धानः क्षितीनामदब्धासुः स्वयंशसः । व्रता रक्षन्ते अदुहः ॥ १३॥

ये । मूर्धानः । क्षितीनां । अदब्धासुः । स्वऽयंशसः । व्रता । रक्षन्ते । अदुहः ॥ १३॥

ये मूर्धानः सर्वेषां मूर्धस्त्वानीया उच्छ्रयंतः क्षितीनां मनुष्यानामदब्धासोऽहिंसकाः स्वयंशसः स्वावतकी-
र्तव्यो व्रत व्रतावकाहीनाणि कर्माणि रक्षन्ते पातयन्तिऽदुहोऽद्रोहवारः संतः ॥

ते न आ॒क्षो वृ॒काणा॒मादि॒त्यासो मु॒मोच॑त । स्ते॒नं ब॒द्धमि॒वादि॑ते ॥१४॥

ते । नः । आ॒क्षः । वृ॒काणां । आदि॒त्यासः । मु॒मोच॑त । स्ते॒नं । ब॒द्धं ऽइ॒व । अ॒दि॒ते ॥१४॥

हे आदि॒त्यास आदि॒त्याः ते यू॒यं नोऽस्मा॒न्वृ॒काणां हिंस॑कानामदातॄणां वाक् आ॒क्षात्स॒काशा॒क्षुमो॑चत । विमो॑चत । विमो॑चनं कु॒चत स्ते॒नं ब॒द्धमि॒व । हे अ॒दि॒ते त्वं च मो॑चया॒क्षानि॑ति ॥

अपो॒ षु ए॒ इयं॑ श॒रूरादि॒त्या अप॑ दु॒र्मतिः॑ । अ॒स्मदे॒त्वज॑घ्नी ॥१५॥

अपो॒ इति॑ । सु । नः । इ॒यं । श॒रूः । आदि॒त्याः । अप॑ । दुः॒ऽम॒तिः । अ॒स्मत् । ए॒तु ।

अज॑घ्नी ॥१५॥

हे आदि॒त्याः इ॒यं श॒र्या॒हिंसिका॑ प्रसि॒तिर्जालि॑कप्रेरिताजघ्नीहिंस॑ती सत्य॒सद॒क्षः सु सु॒हपो॑ एतु । अप॒ग॒च्छ॒त्वेव । तथा दु॒र्मति॑र्दु॒ष्टा मति॑रप्यजघ्नी॒त्यस्तोऽप॑गच्छतु ॥ ॥१५॥

श॒श्वद्धि॒ वः सु॒दान॒व आदि॒त्या ऊ॒तिभि॑र्व॒यं । पुरा॑ नूनं॒ बुभु॑ज्महे ॥१६॥

श॒श्वत् । हि । वः । सु॒दान॒वः । आदि॒त्याः । ऊ॒तिभिः॑ । व॒यं । पुरा॑ । नूनं॒ । बुभु॑ज्महे ॥१६॥

हे सु॒दान॒वः सु॒दाना॑ हे आदि॒त्याः वो यु॒ष्माक॑मू॒तिमी॒ रचा॑भिर्व॒यं पुरा॑ नूनमि॒दानी॑मपि श॒श्वत्सर्व॑दा बुभु॑ज्महे । यदा । श॒श्वद्ब्र॒ह्मो॒गाभु॑ज्महे ॥

श॒श्वँत॑ हि प्र॒चेत॑सः प्र॒ति॒यंत॑ चि॒देन॑सः । दे॒वाः कृ॒णु॒थ जी॒वसे॑ ॥१७॥

श॒श्वँत॑ । हि । प्र॒ऽचे॒त॒सः । प्र॒ति॒ऽयंत॑ । चि॒त् । ए॒न॒सः । दे॒वाः । कृ॒णु॒थ । जी॒वसे॑ ॥१७॥

हे प्र॒चेत॑सः प्र॒कृष्ट॑मा॒या हे दे॒वाः श॒श्वँत॑ ब॒ह्वमपि॑ प्र॒ति॒यंत॑ चि॒त् प्र॒तिग॑च्छ॒तमपि॑ श॒श्वेन॑सः पा॒प॒क॒र्तारं॑ । अ॒थ॒वे॒न॒सः पा॒प॒क॒र्तः ॥ अ॒थ॒वे॒न॒ ब॒ह्वच॑नं ॥ पा॒प॒क॒र्तारं॑ जी॒वसे॑ जी॒वना॒या॒क्षाकं॑ कृ॒णु॒थ । कु॒चत॑ । अ॒क्ष॒स्तो वि॒युक्त॑मि॒ति शि॒वः ॥

तत्सु॒ नो न॒थ्यं स॒न्यसे॒ आदि॒त्या यन्मु॑मो॒चति॑ । ब॒न्धा॒द्धमि॒वादि॑ते ॥१८॥

तत् । सु । नः । न॒थ्यं । स॒न्यसे॑ । आदि॒त्याः । यत् । मु॒मो॒चति॑ । ब॒न्धात् । ब॒द्धं ऽइ॒व ।

अ॒दि॒ते ॥१८॥

तद्व॒धकं॑ नोऽ॒क्षाकं॑ सु सु॒तु न॒थ्यं सु॒थं स॒न्यसे॑ संम॒जना॑य भवतु । अ॒क्षाकं॑ मो॒चने॑न सु॒थं भव॑त्वि॒त्यर्थः॑ । हे आदि॒त्या अ॒दि॒तेः पु॒षा हे अ॒दि॒ते त्वद॒गु॒यहा॒क्षमु॑मो॒चति॑ सं॒वत्य॑क्षान् ब॒न्धन॑साधनं पूर्वं यत्प्र॒तिब॑न्ध॒कत्वादा॑सीत् तदे॒व यु॒ष्मद॒गु॒यहा॒दक्षा॑मु॒चतु॑ । यदा । यु॒ष्माकं॑ यद्ब॒न्धन॑म॒क्षामु॑चति तत्सु॒तु सु॒थं संम॑जना॒य भव॑त्विति यो॒ज्यं ॥

ना॒स्माक॑म॒स्ति तत्त॑र आदि॒त्यासो अ॒ति॒ष्कदे॑ । यू॒यम॒स्मभ्य॑ मृ॒ळत॑ ॥१९॥

न । अ॒स्माकं॑ । अ॒स्ति । तत् । त॑रः । आदि॒त्यासः । अ॒ति॒ऽस्कदे॑ । यू॒यं । अ॒स्मभ्य॑ ।

मृ॒ळत॑ ॥१९॥

हे आदि॒त्यास आदि॒त्याः यु॒ष्माकर्तु॑क॒क्षत॑रो वे॒नोऽ॒क्षाकं॑ ना॒क्षि यो वे॒नो ब॑न्ध॒का॒ज्जा॒दाति॑ष्कदे॒ऽक्षा॒कम॑तिष्क॒दना॑य प्रम॒चति॑ । अ॒तो यू॒यम॒स्मभ्य॑ मृ॒ळत॑ । तत्ता॒दृशं॑ त॑रः कु॒चति॒त्यर्थः॑ ॥

मा नो हेतिर्विवस्वत आदित्याः कृचिमा शरुः । पुरा नु जरसो वधीत् ॥२०॥

मा नः हेतिः । विवस्वतः । आदित्याः । कृचिमा । शरुः । पुरा । नु । जरसः । वधीत् ॥२०॥

हे आदित्याः नोऽस्मान्विवस्वतो विवस्वत्युच्यते यमस्य । पुत्रे पितृशब्दः । तस्य हेतिरायुधभूता कृचिमा क्रियया निष्पन्ना शर्षाहंसिका प्रसितिः पुरा पूर्वं त्विदानीं । सर्वदेवार्थः । जरस इदानीं जीर्णान्मा वधीत् । मा हिंसात् ॥

वि षु षेष्ठो अंहतिमादित्यासो वि संहितं । विष्वग्वि वृहता रपः ॥२१॥

वि । सु । षेष्ठः । वि । अंहति । आदित्यासः । वि । सं । हितं । विष्वक् । वि । वृहत् । रपः ॥२१॥

हे आदित्यास आदित्याः षेष्ठो षेष्ठः सु सुषु वि वृहत् । उन्मूलयत । नाशयतेत्यर्थः । तथा हितिं पातकं पापं वि वृहत् ॥ इतिरेह च । उ० ४. ६२. । इत्यतिप्रत्ययः ॥ तथा संहितं ज्ञानं वि वृहत् । तथा रपः पापं सर्वं विष्वन्विषुचीनं वि वृहत् । रपो रिप्रमिति पापनामनी भवतः । नि० ४. २१. । इति यास्कः ॥ ॥४४॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीत्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

षष्ठे चतुर्थमध्यायं श्रीमायणमुतः सुधीः । व्याख्याय सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तथा त्वा रथमित्येकोनविंशत्युचं नवमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ त्वेकोना प्रियमेध आदावनुष्टुम्-
खास्तुषास्तारोऽन्ताः षट्कुषाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरिति । आगिरसः प्रियमेध अग्निः । प्रथमाचतुर्थीसप्तमीद-
शम्योऽनुष्टुभः शिष्टाः परं गायत्रिमिति परिभाषया गायत्र्यः । अततः षट्सुक्षुषाश्चमेधयोर्दानं सूचते ।
अतस्त्रास्तद्विवताकाः । शिष्टा अनुक्तपरिभाषयिन्नाः ॥ सूक्तविनियोगो ङिगिकः ॥ आस्तुषो मरुत्वतीयस्य
प्रतिपत् । तथा च सूचितं । आ त्वा रथं यद्योतय इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदगुपरी
। आ० ५. १४. । इति ॥ महाव्रतादिष्वपि यच्च तुषांतरं न विधीयते तच्च सर्वत्रायमेव प्रतिपन्नवति ॥

आ त्वा रथं यद्योतये सुन्नायं वर्तयामसि । तुविकूर्मिमृतीषह्मिन्द्र शविष्ठ सत्पते ॥१॥

आ । त्वा । रथं । यथा । उतये । सुन्नायं । वर्तयामसि । तुविऽकूर्मि । अतिऽसहं ।

इंद्र । शविष्ठ । सत्पते ॥१॥

हे इंद्र त्वा त्वामा वर्तयामसि । आवर्तयामः । किमर्थं । उतयेऽस्माकं रक्षणाय सुन्नाय सुन्नाय च ।
किमिष । रथं यथा । रथं यद्योतये सुन्नाय आवर्तयन्ति तद्वत् । कीदृशं त्वां । तुविकूर्मिं बज्रकर्माणामृतीषहं
हिंसकानामभिभवितारं । हे इंद्र शविष्ठातिशयेन बलवन् हे सत्पते सतां पालक त्वामिति समन्वयः ॥

तुविष्णुष्व तुविंक्रतो शचींशो विश्वया मते । आ पंप्राथ महित्वना ॥२॥

तुविऽष्णुष्व । तुविंक्रतो इति तुविऽक्रतो । शचीऽवः । विश्वया । मते । आ । पंप्राथ ।

महिऽत्वन ॥२॥

हे तुविष्णु प्रभूतबल हे तुविष्णो वज्रकर्मन् । अथवा वज्रप्रश्न कर्मणः पृथगभिधानात् । हे शशीवो वज्रकर्त्तृमते पूजनीयेन्द्र विश्वया विश्वव्याप्तेन महित्वेना महित्वेना पत्राय । आपूरितवानसि । अविशेषाद्विश्वमित्यर्थः ॥

यस्य ते महिना महः परि ज्मायंतमीयतुः । हस्ता वज्रं हिरण्यं ॥३॥

यस्य । ते । महिना । महः । परि । ज्मायंतं । ईयतुः । हस्ता । वज्रं । हिरण्यं ॥३॥

महो महतो यस्य ते तव । यच्छब्दः प्रकृतपरामर्शकः । प्रकृतं गूढमृग्यं । तत्तत्तुविष्णुर्मृग्यमहमित्याशुतलक्षणस्य त्वेत्यर्थः । महिना महत्त्वेन हस्ता तव हस्ता हस्तौ ज्मायंतं पृथिव्यां सर्पती व्याप्नुवतं हिरण्यं हिरण्यमयं वज्रमीयतुः परिगृहीतः । सर्वदास्माकं भयनिवारणायैति भावः ॥

पृष्ठाभिन्नवषट्पद्योर्द्वितीयेऽहनि विश्वानरस्येति प्रतिपन्नपुत्रः । सूचितं च । विश्वानरस्य वस्यतिमिन्द्र रत्सोमया एक इति मन्त्रत्वतीयस्य प्रतिपदगुचरी । आ० ७. ६. इति ॥

विश्वानरस्य वस्यतिमनानतस्य शर्वसः । एवैष चर्षणीनामृती हुवे रथानां ॥४॥

विश्वानरस्य । वः । पतिं । अनानतस्य । शर्वसः । एवैः । च । चर्षणीनां । ऊती । हुवे । रथानां ॥४॥

विश्वानरस्य विश्वाश्रयभूतस्तृतीयानतस्य शर्वसो वस्यस्य पतिं स्वामिनिन्द्र वा । अनेन्द्रसंबन्धिनो मन्त्रतोऽपि संकीर्त्येति । हे मन्त्रतः वः । युष्माकमित्यर्थः । यद्यपि मन्त्रसंशब्दं नास्ति तथापि च इति सामर्थ्यात्कथ्यते । युष्माकं चर्षणीनामिन्द्रस्य सेनारूपाणां वो युष्माकं गमनैरिति सामानाधिकरण्यं । युष्माकं रथानां चोत्पत्तिर्निर्ममैश्च सह ऊवे । आह्वयामि । गंतुमी रथैर्गंतुमिर्भवन्ति सह ऊवे इत्यर्थः । यदा । हे यजमानाः युष्मदीयाः सेनिकाः सरथा यदा प्रविशन्ति युद्धाय संग्रामं तदानीं तेषां साहाय्यायेन्द्र ऊव इत्यर्थः ॥

अभिष्टये सदावृधं स्वमींहेषु यं नरः । नाना हवँत ऊतये ॥५॥

अभिष्टये । सदाऽवृधं । स्वःऽमींहेषु । यं । नरः । नाना । हवँते । ऊतये ॥५॥

हे यजमानाः युष्माकमभिष्टये साहाय्यार्थमभिमनयायामिष्टये वा सदावृधं सर्वदा वर्धयंतं शिवकान् स्वयं सर्वदा वर्धमानं वा ऊव इति शेषः । यं स्वमींहेषु संग्रामेषु नरो नेतारो मनुष्या नाना वज्रप्रकारं हवँते आह्वयन्तुतये रथार्थं तं ऊव इति शेषः ॥ ११ ॥

परोमाचमृचीषममिन्द्रमुयं सुरार्धसं । ईशानं चिद्धमूनां ॥६॥

परःऽमाचं । अमृचीषमं । इन्द्रं । उयं । सुऽरार्धसं । ईशानं । चित् । वसूनां ॥६॥

परोमाचं । परा माचा यस्य तादृशं । अथवा मीयत इति माचं दूरदेशः । ततः परस्तादृशं मानमपरि-मितस्वरूपं । तच्चापुचीषममुचा सुखा समं । यद्यप्यपरिच्छिन्नः तथापि सुतिर्यावन्माचं विषयीकरोति । तत्सम इत्यर्थः । तदेवाह । इन्द्रं परमैश्वर्ययोगत्वाद्विष्णुसुखरूपसुखसुखार्थं सुरार्धसं । राध इति धननाम । शोभनधनं शोभनात्तं वेशानं चिद्दीश्वरं च । केषां । वसूनामन्वयं प्रदेयानां गवादिधनानां । एवंमहापुमा-मिन्द्र ऊव इति शेषः ॥

तृतीयेऽहनि मन्त्रत्वतीये तंतमिदिति प्रतिपन्नपुत्रः । सूचितं च । तंतमिद्राधये नहि यद्य इन्द्रस्य बीमाः । आ० ७. १०. इति ॥

तंतमिद्रार्धसे मह इद्रं चोदामि पीतये । यः पूर्व्यामनुष्टुतिमीशे कृष्टीनां नृतुः ॥७॥
तंतं । इत् । राधसे । महे । इद्रं । चोदामि । पीतये । यः । पूर्व्या । अनुऽस्तुतिं ।
ईशे । कृष्टीनां । नृतुः ॥७॥

तं तमिन्तमेवेन्द्र । सर्वेष्वपि यागकालेषु तमेवेन्द्रमित्यर्थः । तं प्रति चोदामि प्रेरयामि क्षुतिं पीतये
सोमपात्राय । ततः को क्षाम इति उच्यते । महे महते राधसे धनाय प्रभूतधनलामार्थं । यो नृतुः फलस्य
नेता देवः पूर्व्या पूर्वे भवां यज्ञसुखस्यामनुष्टुतिमनुक्रमेण क्रियमाणां क्षुतिं कृष्टीनां मनुष्याणामुत्तिष्ठां संबंधि-
नीमीशे ईशे ओतुं तं चोदामीति संबंधः ॥

न यस्य ते शवसान सख्यमानंश मर्त्यः । नकिः शवांसि ते नशत् ॥८॥

न । यस्य । ते । शवसान । सख्यं । आनंशं । मर्त्यः । नकिः । शवांसि । ते । नशत् ॥८॥

हे शवसान बलवन्निद्र यस्य ते तव सख्यं मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यो नानंश न व्याप्नोति ते शवांसि
बलान्यपि नकिर्नैव नशत् । व्याप्नोति ॥

त्वोतासस्त्वा युजाप्सु सूर्ये महद्धनं । जयेम पृतसु वज्रिवः ॥९॥

त्वाऽर्कतासः । त्वा । युजा । अप्सु । सूर्ये । महत् । धनं । जयेम । पृतसु । वज्रिवः ॥९॥

हे इन्द्र त्वोतासस्त्वया रचितास्त्वा त्वया युजा सहायेनाप्सु स्नातुं सूर्यं द्रष्टुं च । स्नानादिव्यवहारं कर्तुं
सूर्यं उदिते सति गमनादिव्यवहारं कर्तुमित्यर्थः । तदर्थं पृतसु संयामेषु हे वज्रिवो वज्रिनिद्र महद्धनं जयेम ।
शत्रून् संयामे जित्वा तेषां धनं लभेमैत्यर्थः ॥

चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीये तं त्वा यज्ञेभिरिति वृषः प्रतिपत् । सूचितं च । तं त्वा यज्ञेभिरीमहे इदं वसो
सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदगुणरौ । आ० ७. ११. इति ॥

तं त्वा यज्ञेभिरीमहे तं गीर्भिर्गिर्वणस्तम । इद्रं यथा चिदाविष्य वाजेषु पुरुमाय्य ॥१०॥

तं । त्वा । यज्ञेभिः । ईमहे । तं । गीः । ऽभिः । गिर्वणः । ऽतम । इद्रं । यथा । चित् । आविष्य ।

वाजेषु । पुरुऽमाय्य ॥१०॥

तं सुखत्वेन प्रसिद्धं त्वा त्वा यज्ञेभिर्यागसाधनैः सोमादिभिरीमहे । याचामहे । तमेवेन्द्र गीर्भिः क्षुति-
भिरीमहे । हे गिर्वणस्तम गीर्भिः क्षुतिभिर्वर्णनीयतमेन्द्र तं त्वामिति समन्वयः । हे इन्द्र त्वं यथा चिदाविष्य
येन प्रकारेण ररविष्य मां । चिदिति पूरणः । कुचेति उच्यते । वाजेषु संयामेषु । कीदृशं मां । पुरुमाय्यं
वज्रप्रभं । वज्रसुतिमित्यर्थः ॥ ॥२॥

यस्य ते स्वादु सख्यं स्वाधी प्रणीतिरद्रिवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥११॥

यस्य । ते । स्वादु । सख्यं । स्वाधी । प्रऽनीतिः । अद्रिवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥११॥

• हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र यस्य सुखत्वेन प्रसिद्धस्य ते तव सख्यं स्वाद्वतीवानुभवार्हं । किं ते प्रणीतिः
प्रशयनं धनादीनां स्वाधी स्वादु सुहृद्वत् । तयोमि त्वद्विषयो यज्ञस्य वितंतसाय्यो विशेषेण तजनीयः ॥

उरु शस्तन्वेऽं तनं उरु क्षयाय नस्कृधि । उरु स्त्रे यंधि जीवसे ॥१२॥

उरु । नः । तन्वे । तने । उरु । क्षयाय । नः । कृधि । उरु । नः । यंधि । जीवसे ॥१२॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं तन्व आत्मजायोऽव प्रभुतं कधि । कुर्व । सामर्थाङ्गनं सुखं वेति गम्यति । तथा तने तत्पुत्रायोऽव कधि । तथा वयाय निवासायोऽव कधि । नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय वधि । प्रयच्छामिमतं ॥

उरं नृभ्य उरं गवं उरं रथाय पंथां । देववीतिं मनामहे ॥ १३ ॥

उरं । नृभ्यः । उरं । गवं । उरं । रथाय । पंथां । देवऽवीतिं । मनामहे ॥ १३ ॥

हे इंद्र नृभ्योऽस्मादीयेभ्यो भृतेभ्य उरं हितं मनामहे । तथा गवे । एतदुपलक्षणं । गवाश्चादिकाऽप्य तथा रथाय पंथां पंथानं मार्गं । अथवा नृप्रभृतीनां संचाराय शोभनं मार्गं मनामहे । तथा देववीतिं यज्ञं मनामहे ॥

उप मा षड्वाहा नरः सोमस्य हर्षा । तिष्ठति स्वादुरातयः ॥ १४ ॥

उप । मा । षट् । वाऽहा । नरः । सोमस्य । हर्षा । तिष्ठति । स्वादुऽरातयः ॥ १४ ॥

एतदाद्याः षडुच ऋचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरूपाः । यद्यपि बृहदेवतानुक्रमस्यामृचाश्चमेधयोरेव पंच दान-प्रशंसका इत्युक्तं तथाप्युप मा षडित्यस्या राजदानस्तुतिशेषत्वादिनिरोधः । अनयैवाश्रयानुक्रमस्यामंत्वाः षडुच ऋचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरित्युक्तं ॥ मा मां प्रियमेधं यज्ञे प्रसपंतः षडेतत्संख्याका नरो नेतारो राजानः सोमस्य पीतस्य हर्षा हर्षेण स्वादुरातयः सुधूपभोगार्हदानाः संतो वा वा दौ दौ पितृपुत्ररूपेण युग्मी भूत्वा मास्युप तिष्ठति । तेषां युग्मानां नाम तूत्तरच सष्टीक्रियते ॥

ऋजाविंद्रोत आ ददे हरी ऋक्षस्य सूनवि । आश्वमेधस्य रोहिता ॥ १५ ॥

ऋजौ । इंद्रोते । आ । ददे । हरी इति । ऋक्षस्य । सूनवि । आश्वऽमेधस्य । रोहिता ॥ १५ ॥

इंद्रोत एतन्नामक आतिथिमेऽतिथिस्वनाम्नो राज्ञः पुत्रे । अतिथिस्वाय शंवरं । अ० १. ५१. ६ । इत्यतिथिस्वाय शंखं । अ० ६. २६. ३ । इत्यादिष्वतिथिस्वः प्रसिद्धः । तत्पुत्र इंद्रोत ऋजावृजुगामिनावश्वावां ददे । स्त्रीकृतवानस्मि । तथर्चस्य सूनव्युचनान्नो पुत्रेऽभ्यस्मिन्नाजनि हरी हरितवर्णावश्वावा ददे । तथाश्वमेधस्याश्वमेधपुत्रे राजानि रोहिता रोहितवर्णावश्वावा ददे । नन्वनुक्रमस्यासुभयोरेव दानप्रशंसारूपत्वसुक्तमच कर्त्तव्याणां दानकीर्तनमिति शेष दोषः । ऋचाश्चमेधपुत्रयोरेव यागेऽस्त्वर्थेः प्रवृत्तयोरेव दानं । प्रस्तुत इंद्रोतस्तु स्वपिषा सह तथोर्यद्दिदृक्षयागत्य तयोर्दानं ब्रूहा स्वपिषा प्रेरितो दत्तवानस्मी । अतस्तद्दानं प्रासंगिकमिति । एकमुचाश्चमेधयोर्दानस्तुतिस्त्वं न आह्वयति । पितृपुत्रयोरेव दानयोः पञ्चकर्तृत्वाच्चिंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वं षष्ठ्यानिवत्त्वं विस्मययति ॥ ३ ॥

सुरथी आतिथिग्वे स्वभीष्मूर्ध्ना । आश्वमेधे सुपेशसः ॥ १६ ॥

सुऽरथान् । आतिथिऽग्वे । सुऽअभीष्मून् । आर्क्षे । आश्वऽमेधे । सुऽपेशसः ॥ १६ ॥

आतिथिस्व इंद्रोते सुरथाश्चोभनरथोपेतानश्वाणाददे । आर्क्ष ऋचपुत्रे स्वमीभूतश्वाणाददे । आश्वमेधेऽश्वमेधपुत्रे सुपेशसः सुकृपाश्वोभनालंकाराणाददे ॥

षठ्थी आतिथिग्व इंद्रोते बधूमतः । सचा पूतकृती सनं ॥ १७ ॥

षट् । अश्वान् । आतिथिऽग्वे । इंद्रोते । बधूऽमतः । सचा । पूतऽकृती । सनं ॥ १७ ॥

आतिथिस्व इंद्रोते पूतकृती शुद्धप्रश्ने शुद्धकर्मेति वा तस्मिन्बधूमतो बधुभिर्विद्वानिवाहृतः षड्वाह सचर्चाश्वमेधयोः पुत्राणां दत्तनाद्यादिधनेन सचा सह सनं । सन्धवानस्मि । एतत्साहित्यवचनमिंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वं सिद्धं ॥

ऐषु चेतवृषण्यन्तर्जुजेष्वरुषी । स्वभीशुः कशावती ॥१८॥

आ । एषु । चेत । वृषण्यवती । अन्तः । जृजेषु । अरुषी । सुऽअभीशुः । कशावती ॥१८॥

एष्वृषेजृजगामिष्वश्वन्तर्मध्य आ चेतत् । आशायते । का । वृषण्यवती वर्षकेः पुमश्वेक्षद्वत्त्ववधारोचमाना स्वमीशुः शोभनप्रग्रहा कशावती वृषा वज्रवा ज्ञायते ॥

न युष्मे वाजबन्धवो निनिस्तुश्चन मर्त्यैः । अवद्यमधि दीधरत् ॥१९॥

न । युष्मे इति । वाजऽबन्धवः । निनिस्तुः । चन । मर्त्यैः । अवद्यं । अधि । दीधरत् ॥१९॥

हे वाजबन्धवोऽन्नबन्धवोऽन्नप्रदाः । एवं पुत्राणां पितृपुत्ररूपाणां वक्त्रां वा संबोधनं । हे राजानः युष्मे युष्मासु निनिस्तुश्चन निन्दकोऽपि मर्त्यो मनुष्योऽवयं निंदां नाधि दीधरत् । गान्वधारयत् । गारोपयति युष्मासु । अतोऽनिंया यूयमिति दातृणां कृतिः ॥ ४॥

प्रम व इत्यष्टादशर्षं दशमं सूक्तं प्रियमेधस्त्रागिरसस्त्रार्थं । द्वितीया नदं व इत्येषा चतुःसप्तकोष्णिक चतुर्थ्यावास्तिस्रो गायत्र्य एकादशीषोडशी पंक्ती शिष्टा दशानुष्टुभः । अपादिन्द्र इत्यर्धर्चो वैश्वदेवो वरुण इदिहेत्यावासु येऽर्धर्चो वरुणदेवताकाः शिष्टा ऐंश्रः । तथा चानुक्तां । प्रम ह्यनानुष्टुभं द्विनुह्यन्तं द्वितीयोष्णिक चतुर्थ्यावास्तिस्रो गायत्र्यः षोडशैकादशी पंक्ती अपादिश्वदेवोऽर्धर्षस्त्रयो वावणा इति ॥ आद्यसृचः षोडशिश्रस्त्र आनुष्टुभः । सूचितं च । प्रम वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत । आ० ६. २. इति ॥

प्रम वस्त्रिष्टुभमिषं मन्दवीरायेदंवे । धिया वो मेधसातये पुरंध्या विवासति ॥१॥

प्रऽप्र । वः । चिऽस्तुभं । इषं । मन्दत्ऽवीराय । इदंवे । धिया । वः । मेधऽसातये ।

पुरंऽध्या । आ । विवासति ॥१॥

हे अध्वर्यादयः वो यूयं । प्रथमार्थे द्वितीया । चिष्टुभं सोमचयोपेतमिषमन्नं प्रम । अपरः प्रशब्दः पुरणः । प्रमरतेति शिवः । उपसर्गश्रुतिर्योग्यक्रियाध्याहारः । कक्षी । मन्दवीराय । यो वीरान् हर्षयति स मन्दवीरः । तस्मा इदं व इन्द्राय ॥ इदंतिरेत्यर्थकर्मण इदं रूपं । अथवा फलैर्वृष्टिभिर्वीरपत्नीतीदुरिन्द्रः ॥ तक्षी । स चन्द्रो वो युष्माभेधसातये यज्ञसंभजनाय पुरंध्या यज्ञप्रज्ञया धिया कर्मणा विवासति । अभिमतफलयोजनेन सत्करोतीत्यर्थः ॥

महाव्रति निष्केवक्षी नदं व इत्येषा विहरणीया । तथैव पंचमारण्यके सूचितं च । नदं व ओदतीनामित्येतथैतानि व्यतिषवति । ऐ० आ० ५. १. ६. इति ॥

नदं व ओदतीनां नदं योयुवतीनां । पतिं वो अघ्यानां धेनूनामिषुध्यसि ॥२॥

नदं । वः । ओदतीनां । नदं । योयुवतीनां । पतिं । वः । अघ्यानां । धेनूनां । इषुध्यसि ॥२॥

ओदतीनां । ओदत्व उपसः ओदती भास्वतीति तन्नामसु पाठात् । तासां नदं । उत्पादकमित्यर्थः । इद्रेण शुषस उत्पद्यन्त इन्द्रक्षीव सूर्यत्वात् विवस्वदिन्द्रं सुगन्धेति हि द्वादशादित्यमध्य इन्द्रः पठितः । तावृशमिन्द्रं हे यजमानाः वो युष्मदर्थं । आहुयतित्यर्थः । तथा योयुवतीनां सर्वेषु निश्चयंतीनां गन्दीनां नदं शब्दयितारं वो युष्मदर्थमाहुयामि । अघ्यानामहंतव्यानां गवां पतिमाहुये । अथ प्रत्यक्षता । हे यजमान त्वं धेनूनां वीरादिना प्रीयषिषीषां गवामिषुध्यसि । अन्नमिष्यसि ॥

अपिहोषि पूर्वाहुती । हुतापां तां अक्षीवयतोत्तरामाहुतिं कांश्चमावसिष्ठेत् । तथा च सूचितं । ता अक्ष वृद्धोद्वह इति पूर्वामाहुतिसुपोत्वापोत्तरां कांश्चित । आ० २. ३. इति ॥ महाव्रति निष्केवक्षीऽधिया । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । तद् अक्ष वृद्धोद्वह इति तदादिः वृद्धोद्वहः वृद्धोद्वहः । ऐ० आ० ५. १. ६. इति ॥

ता अस्य सूददोहसः सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः ।

जन्मन्देवानां विशस्तिष्वा रोचने दिवः ॥३॥

ताः । अस्य । सूददोहसः । सोमं । श्रीणन्ति । पृश्नयः ।

जन्मन् । देवानां । विशः । चिषु । आ । रोचने । दिवः ॥३॥

ताः प्रसिद्धाः सूददोहसः । सूद इति कूपनाम । तत्सदृशदोहनाः पृश्नयः पृश्निवर्णा गावोऽक्षिद्रस्व सोमं श्रीणन्ति । मिश्रयन्त्याशिरिण । कदा । चिषु चिष्वपि सवनेषु । गावो विशिष्यन्ते । देवानां जन्मजन्मस्थानि । दिवी-
त्यर्थः । दिव आदित्यस्या रोचन आरोचमाने । अनेन यीर्विशिष्यते । तस्मिन् स्थाने विशो निविशन्त्यः ।
यच्चार्थोपयुक्तानां गवां बुभुक्षिः प्रसिद्धा ॥

द्वितीये पर्याये भिचाववृणशस्त्रेऽभि प्र गोपतिमिति तुषोऽनु रूपः । सूचितं च । अभि स्वा वृषभा मुतेऽभि
प्र गोपतिं गिरा । आ० ६, ४ । इति ॥

अभि प्र गोपतिं गिरेंद्रमर्चं यथा विदे । सूनुं सत्यस्य सत्पतिं ॥४॥

अभि । प्र । गोऽपतिं । गिरा । इंद्रं । अर्चं । यथा । विदे । सूनुं । सत्यस्य । सत्ऽपतिं ॥४॥

•गोपतिं गवां स्वामिनमिन्द्रमभि प्रार्थं । प्रकर्षेण पूजय सुत्या । यथा विदे स यथा स्वात्मानं सुतप्रकारं
जानाति यथा वा यागं प्रति गंतव्यमिति जानाति तथा वेति । कीदृशमिन्द्रं । सत्यस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा सूनुं
पुत्रं । तच्चानुरक्तत्वात्सूनुरित्युपचर्यते । सत्यतिं सतां यजमानानां पात्रकं ॥

आ हरयः ससृजिरेऽरुषीरधि बर्हिषि । यचाभि संनवामहे ॥५॥

आ । हरयः । ससृजिरे । अरुषीः । अधि । बर्हिषि । यच । अभि । संऽनवामहे ॥५॥

हरयो हरितवर्णा अश्वा अरुषीरारोचमाना अधि बर्हिषि । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । बर्हिष्यासुत
आ ससृजिरे । आकजंतु । यच यस्मिन्बर्हिषि स्थितमिन्द्रमभि संनवामहे अभिसंजुमः ॥ ५॥

इंद्राय गावं आशिरं दुदुहे वज्रिणे मधु । यत्सीमुपहरे विदत् ॥६॥

इंद्राय । गावं । आऽशिरं । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । यत् । सीं । उपऽहरे । विदत् ॥६॥

इंद्राय गाव आशिरमाश्रयणसाधनं पयसादिकं मधु मदकरं दुदुहे । दुहते । कीदृशाय । वज्रिणे
वज्रयुक्तायेंद्राय । यद्यदोपहरे समीपे वर्तमानं मधु सोमरसं सीं सर्वतो विदत् जभते तदा ॥

षोडशिशस्त्रस्योषध्रक्षिषीत्वा । सूचितं च । उषध्रक्ष विष्टपमित्तिवा परिधानीया । आ० ६, २ । इति ॥

उषध्रस्य विष्टपं गृहमिन्द्रं गन्वहि ।

मध्वः पीत्वा सचेवहि चिः सप्त सख्युः पदे ॥७॥

उत् । यत् । उषध्रस्य । विष्टपं । गृहं । इंद्रः । च । गन्वहि ।

मध्वः । पीत्वा । सचेवहि । चिः । सप्त । सख्युः । पदे ॥७॥

यद्यदा ऋषयः विष्टपं सूर्यस्य ज्ञानं गृहमिन्द्रं चाहं षोभापुन्यन्वहि उषध्रावः तदापीं मधी मधुरं

सोमरसं पीत्वा सचेवहि । संकष्टी भवेव । कुच । सख्युः सर्वेषां सखिभूतस्त्रादित्यस्य । चिः सप्रेत्यनेन देवलो-
कानामुत्तममेकविंशं स्थानमुच्यते । आदित्यस्यैकविंशत्वात् । तथा च ब्राह्मणं । द्वादश मासाः पंचर्तवस्तय
इमे लोका असावादित्य एकविंश इति । तादृश एकविंशस्थाने सचेवहीति ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रेऽर्चतेति द्वितीय आनुष्टुभसृचः । सूचितं च । प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत । आ०
६. २. इति ॥

अर्चेत प्रार्चेत प्रियमेधासो अर्चेत । अर्चेतु पुत्रका उत पुरं न धृष्यत्तर्चेत ॥ ८ ॥
अर्चेत । प्र । अर्चेत । प्रियऽमेधासः । अर्चेत । अर्चेतु । पुत्रकाः । उत । पुरं । न ।
धृष्यु । अर्चेत ॥ ८ ॥

हे अध्वर्यादयः यूयमिन्द्रमर्चत । पूजयत सुत्वा । प्रार्चत । प्रकर्षेणार्चतेन्द्रमेव । हे प्रियमेधासः प्रियमे-
धसंबन्धिनस्तत्रोवाः यूयमर्चतेन्द्रं । पुत्रकाः पुत्रा अर्चयन्तिन्द्रं । उतापि च पुरं न धृष्यु यथा पुरं धर्षणशील-
मर्चति तादृशमिन्द्रमर्चत ॥

अव स्वराति गर्गरो गोधा परि सनिष्वणत् ।
पिंगा परि चनिष्कदुद्राय ब्रह्मोद्यतं ॥ ९ ॥
अव । स्वराति । गर्गरो । गोधा । परि । सनिस्वनत् ।
पिंगा । परि । चनिस्कुदत् । इन्द्राय । ब्रह्म । उतऽयतं ॥ ९ ॥

गर्गरो गर्गरध्वनिमुक्तो वायविशेषो युद्धेऽव स्वराति । भयं शब्दयति । गोधा हस्तघ्नः परि परितः
सनिष्वणत् । स्वनति भृशं । पिंगा पिंगवर्णा अपि परि चनिष्कदत् । परिस्कुदते । यथादेवं युद्धः संग्रहोऽत
इन्द्राय ब्रह्म परिवृढं कर्म सुतिलक्षणमुद्यतं भवत्विति शेषः ॥

आ यत्पतंत्येन्यः सुदुघा अनपस्फुरः । अपस्फुरं गृभायत् सोममिन्द्राय पातवे ॥ १० ॥
आ । यत् । पतन्ति । एन्यः । सुऽदुघाः । अनपऽस्फुरः । अपऽस्फुरं । गृभायत् ।
सोमं । इन्द्राय । पातवे ॥ १० ॥

यद्यदेव एतवर्णाः मुधवर्णा नद्य आ पतन्ति आगच्छन्ति सर्वतः प्रवहन्ति । कीदृशः । सुदुघाः सुदोहा
अनपस्फुरः । अपस्फुरोऽपस्फुरा अपवृद्धाः । अतादृशोऽनपस्फुरः । अत्यंतं प्रवृद्धा इत्यर्थः । यदा । सुदुघाः
प्रवृद्धा इतवर्णा नावो यदा पयआकर्षाया पतन्ति तदापस्फुरं । अवापशब्दो धात्वर्धानुवादी । अत्यंतप्रवृद्धं
सोममिन्द्राय पातवे पातुं गृभायत । यद्वयं कुचत । अचवानपस्फुर इत्यवापशब्दोऽनुवादी धात्वर्थस्य ।
तथा सत्यधर्मः । यदेवो नद्योऽनपस्फुरोऽप्रवृद्धोदका आ पतन्ति वृष्टिरस्या यदा भवति तदा सोममिन्द्राय
संपादयतेति ॥ ६ ॥

अपादिन्द्रो अपादिमिविन्धे देवा अमत्सत ।
वरुण इदिह क्षयत्तमापो अभ्यनूषत वत्सं संशिश्वरीरिव ॥ ११ ॥
अपात् । इन्द्रः । अपात् । अग्निः । विन्धे । देवाः । अमत्सत ।
वरुणः । इत् । इह । क्षयत् । तं । आपः । अभि । अनूषत । वत्सं । संशिश्वरीऽइव ॥ ११ ॥

इंद्रोऽपात् । अपिबत्सोमं । अपिबत्पिबत् । विश्वे देवा अप्यमत्सत । तुष्टा अभवन् सोमपाणिन । वषट्
इद्वषणोऽपीहासिन्वागृहे चयत् । निवसतु सोमपानार्थं । निवसंतं तमापोऽप्यभनूषत । उदकाव्यापनशीकाः
क्षुतयो बाभ्रुवन् । किमिव । वत्सं स्वीयं संशिश्वरीः संशिश्वर्यः संगच्छमाना गाव इव । ता धवा धावांस्तौ
हंभारवं कुर्वन्ति तदत् ॥

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिंधवः । अनुक्षरन्ति काकुदं सूर्म्यं सुषिरामिव ॥१२॥
सुदेवः । असि । वरुण । यस्य । ते । सप्त । सिंधवः । अनुक्षरन्ति । काकुदं । सूर्म्यं ।
सुषिरांऽइव ॥१२॥

हे वरुण जलाभिमानिन्देव त्वं सुदेवोऽसि यस्य सुदेवस्य ते तव काकुदं तावत् समुद्राख्यं सप्त सिंधवो
गंगायाः सप्त नद्योऽनुक्षरन्ति जिह्वायां सर्वदा स्रवन्ति ॥

षोडशिशस्त्रे यो व्यतीनिति तृतीय आनुष्टुभलृचः । सूचितं च । यो व्यतीरफणयदिति तृष्ठा आनुष्टुभाः
। आ० ६-२ । इति ॥

यो व्यतीरफणयत्सुयुक्ताँ उप दाशुषे । तक्को नेता तदिहपुरुषमा यो अमुच्यत ॥१३॥
यः । व्यतीन् । अफणयत् । सुयुक्तान् । उप । दाशुषे । तक्कः । नेता । तत् । इत् । वपुः ।
उपऽमा । यः । अमुच्यत ॥१३॥

य इन्द्रो व्यतीन्विधगमनान् सुयुक्तान् सुष्ठु रथे संवज्जानन्वाह्याशुषे हविर्दात्रे यजमानाय गंतुं प्राप्तुमु-
पाफणयत् उपगमयति । फणतिर्गतिकर्मा । यदैवं करोति तदित्तदानीमेव तक्कः । तत्कतिर्गतिकर्मा । यज्जन-
मनशीको नेतोदकस्य फलस्य वा नायक इन्द्रो वपुषदकमुत्पादयतीति शेषः । य इन्द्र उपमोपमानभूतो
ऽमुच्यत अन्यैर्वृष्टिवारकैरसुरादिभिर्मुक्तो भवति ॥

अतीदु शक्र ओहत इंद्रो विश्वा अति द्विषः ।
भिनत्कनीनं ओदनं पच्यमानं परो गिरा ॥१४॥
अति । इत् । ऊँ इति । शक्रः । ओहते । इंद्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ।
भिनत् । कनीनः । ओदनं । पच्यमानं । परः । गिरा ॥१४॥

अयमिंद्रः शक्रः शक्तः सप्ततीदोहते । अतिक्रम्य गच्छत्येव संयामे निरोधकाश्चाश्रून् । तदेवाह । अयमिंद्रो
विश्वा द्विषो द्वेष्टुश्चाश्रून्त्यतिक्रम्य गच्छति । कनीनः कमनीयः परो मेघानां परसादत्तमार्ग इन्द्र ओदनं ।
मेघनामितत् । मेघं भिनत् । अभिनत् । भिनन्ति पृथ्यर्थं । कोदृशं । गिरा माध्यमिकया वाचा स्तनितकचयया
पच्यमानं । वक्त्रनिर्घोषेण ताड्यमानमित्यर्थः ॥

अर्भको न कुमारकोऽधि तिष्ठन्नवं रथं ।
स पक्षन्महिषं मृगं पिबे माचे विभुक्रतुं ॥१५॥
अर्भकः । न । कुमारकः । अधि । तिष्ठत् । नवं । रथं ।
सः । पक्षत् । महिषं । मृगं । पिबे । माचे । विभुऽक्रतुं ॥१५॥

अयमिंद्रोऽर्भको नात्यशरीरः कुमारकः कुमार इव नवं सुखं रथमधि तिष्ठत् । अधितिष्ठति । य इन्द्रो

महिषं महान्तं मृगं मृगवदितस्ततो धावन्तं सर्वैर्मृग्यं वा विमुक्तुं बभ्रुकर्माणां मेघं पचत् । पचति । पृथ्विममुखं करोतीत्यर्थः ॥

आ तू सुशिप्र दंपते रथं तिष्ठा हिरण्ययं ।

अधं द्युष्यं सचेवहि सहस्रपादमरुषं स्वस्तिगामनेहसं ॥ १६ ॥

आ । तु । सुऽशिप्र । दंऽपते । रथं । तिष्ठ । हिरण्ययं ।

अधं । द्युष्यं । सचेवहि । सहस्रपादं । अरुषं । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ॥ १६ ॥

हे सुशिप्र सुहृदो हे दंपते गृहस्वामिन् । अथ गृहो रथः । तस्य स्वामिन् तु त्वं तावद्रथमा तिष्ठ । हविः-स्वीकरणानंतरं पश्चादहं रथमारोहामीति भावः । कीदृशं । हिरण्ययं हिरण्यमयं । अध तवारोहणानंतरम-हमप्यारोहामी सचेवहि । संगच्छेवहि । संगतौ भवेव । पुनः कीदृशं । द्युष्यं दीप्तं रथं सहस्रपादं बभ्रुपादम-रुषमारोचमानं स्वस्तिगां कुशलगमनमनेहसमपायं ॥

पूर्वाह्नि प्रवर्त्ये तं धेमित्येषा । सूचितं च । तं धेमित्या नमस्विन इति प्रागार्थी पूर्वाह्ने । आ० ४. ७. इति ॥

तं धेमित्या नमस्विन उप स्वराजमासते ।

अर्थे चिदस्य सुधितं यदेतव आवर्तयंति दावने ॥ १७ ॥

तं । घ । ई । इत्या । नमस्विनः । उप । स्वऽराजं । आसते ।

अर्थे । चित् । अस्य । सुऽधितं । यत् । एतवे । आऽवर्तयंति । दावने ॥ १७ ॥

तं घ तं खस्वीमेनमिन्द्रमित्यमनेन प्रकारेण नमस्विनोऽन्नवतः स्तुतिवन्तो वाध्वर्थादयः स्वराजं स्वयं राजमानं वोपासते । सेवन्ते । तथा कृत्वार्थं चिदरणीयं धनं सुधितं सुष्ठु स्थापितमस्त्रिंश्रस्य संबन्धिनं प्राप्तुवन्तीति शेषः । कदेति आह । यद्यदेतवेऽस्त्रिंश्रस्य गमनाय स्वयं प्राप्तुं वा दावने हविर्दानायावर्तयंति स्तुतयः तदेत्यर्थः । अथवास्वा वावर्तयंति तदेत्यर्थः ॥

अनु प्रत्नस्यौकसः प्रियमेधास एषां ।

पूर्वामनु प्रयतिं वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आशत ॥ १८ ॥

अनु । प्रत्नस्य । औकसः । प्रियऽमेधासः । एषां ।

पूर्वा । अनु । प्रऽयतिं । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आशत ॥ १८ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । एषां देवानामिन्द्रादीनां प्रत्नस्य पुराणस्यौकसः स्नानस्य पुराणं स्नानं प्रियमेधासः प्रियमेधा अन्वाशत । अनुप्राप्ताः । कीदृशः प्रियमेधाः । पूर्वा मुखं प्रयतिं प्रदानमनु लक्ष्मीकृत्य वृक्तबर्हिषः लीर्षदर्भा हितप्रयस आसादितसोमादिहविष्काः ॥ ७ ॥ ७ ॥

अष्टमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यो राजति पंचदशर्षं प्रथमं सूक्तं । अथानुक्रमशिका । यो राजा पंचोणा पुत्रहन्ता बर्हितं विप्रगाथायुष्मिन्गुह्यपुरउष्णिगंतमिति । पुत्रहन्ता अविः । स च अविष्कार्यचिदवि-शेषितं । अनु० २. ३. इति परिभाषणमिरसः । आथातृतीयापंचम्यो बृहत् । द्वितीयापचतुर्थीवध्यः सतीबृहत् । सप्तम्यायाः बह्वृहत् । अथोदुष्णिक् । चतुर्थेऽनुष्टुप् । पंचदशी पुरउष्णिगायदादशका द्वाष्टका । आश-चेत्पुरउष्णिक् । अनु० ५. २. इति हि तत्तत्तत्तत् । ईदो देवता । महाप्रति निष्केवकी बर्हिततृचाशीताबादित एकादशर्षः । तथा च पंचनारकके सूचितं । यो राजा चर्षवीनामिशिकादश । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥

यो राजा चर्षणीनां याता रथेभिरधिगुः ।

विश्वासां तरुता पृतनानां ज्येष्ठो यो वृचहा गृणे ॥१॥

यः । राजा । चर्षणीनां । याता । रथेभिः । अधिऽगुः ।

विश्वासां । तरुता । पृतनानां । ज्येष्ठः । यः । वृचहा । गृणे ॥१॥

य इन्द्रचर्षणीनां मनुष्याणां राजा स्वामी रथेयाता गता चाधिरुरधृतगमनोऽन्विर्विश्वासां पृतनानां सेनानां तरुता तारकः । यस्य ज्येष्ठो गुणैर्ज्यायान् । यस्य वृचहा वृचं इतवान् । तं महाभासमिन्द्रं गृणे । स्तौमि ॥

इंद्रं तं शुभं पुरुहन्मन्त्रवंसे यस्य द्विता विधर्तेरि ।

हस्ताय वज्रः प्रति धायि दर्शतो महो दिवे न सूर्यः ॥२॥

इंद्रं । तं । शुभं । पुरुऽहन्मन् । अवंसे । यस्य । द्विता । विऽधर्तेरि ।

हस्ताय । वज्रः । प्रति । धायि । दर्शतः । महः । दिवे । न । सूर्यः ॥२॥

हे पुरुहन्मन् त्वं तमिन्द्रं शुभं । इतिप्रदानादिनालंकुष । किमर्थं । अवंसे रक्षणाय । एवमात्मा स्वात्मानं संज्ञोध्य ब्रवीति । यस्य तव विधर्तेरि विधारक इन्द्रे द्विता द्वित्वमस्वीय्यमनीय्यं । तव शत्रून् हंतुमुपयुक्तं त्वदनु-
यहायानीय्यं चेति द्वैतमस्ति । तत्तुगीयचिह्नं दर्शयति । हस्ताय कराय हननाय शत्रूणां दर्शतो दर्शनीयो महो महान्वज्रः प्रति धायि प्रतिनिहितो भवति दिवे प्रकाशाय दिवसाय वा अथवा दिवि वृक्षमाणः सूर्य इव ॥

तस्मिन्नेव शस्त्रे नकिष्टमिति प्रगाथो वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । नकिष्टं कर्मणा नशस्त त्वा वृष्टतो चद्रयः । आ० ७. ४. इति ॥

नकिष्टं कर्मणा नशस्त्यकारं सदावृधं ।

इंद्रं न यज्ञैर्विश्वगूर्तमृभ्वसमधृष्टं धृष्ण्वोजसं ॥३॥

नकिः । तं । कर्मणा । नशत् । यः । चकार । सदाऽवृधं ।

इंद्रं । न । यज्ञैः । विश्वऽगूर्तं । अृभ्वसं । अधृष्टं । धृष्णुऽओजसं ॥३॥

तं जनमन्वो मर्षको जनः कर्मणा हननादिव्यापारेण नकिर्नशत् । नैव व्याप्नोति । य इन्द्रं चकार इन्द्रमेवाणुकूलं यक्षीः साधनैः । कीदृशमिन्द्रं । सदावृधं सदा वर्धकं विश्वगूर्तं सर्वैः सुखमृभ्वसं महान्तमधृष्टम-
न्विर्धृष्ण्वोजसं धर्षकवर्धनं ॥

अषाढमुयं पृतनासु सासहिं यस्मिन्महीरुरुजयः ।

सं धेनवो जायमाने अनोनवुर्द्यावः क्षामो अनोनवुः ॥४॥

अषाढं । उयं । पृतनासु । ससहिं । यस्मिन् । महीः । उरुऽजयः ।

सं । धेनवः । जायमाने । अनोनवुः । द्यावः । क्षामः । अनोनवुः ॥४॥

अषाढमसोढमुयमुर्ध्ववर्धनं पृतनासु शत्रुसेनासु सासहिमभिमपितारं स्तौमीत्यर्थः । यस्मिन्निन्द्रे वाचमाने महीर्महत्त्व उरुजयो वज्रवेना धेनवो इधिरादिना प्रीत्यधिष्ठः प्रजा नाच इव वा समनोनवुः समसुवन् । व

केवलं धनव एव अपि तु बावो बुलोकाः चामः पृथिव्यश्च समनोनवः । तप्तत्वाः सर्वे प्राणिनो नमंत इत्यर्थः ।
चिपुतो लोका इति श्रुतिर्ब्रह्मवचनं ॥

तृतीयेऽहनि निष्किले वैरूपसामपदे यद्याव इति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । यद्याव इन्द्र ते शतं
यदिन्द्र यावतस्त्वमिति प्रगाथो स्तोत्रियानुरूपी । आ० ७. १०. । इति ॥

यद्याव इन्द्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ।

न त्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥ ५ ॥

यत् । द्यावः । इन्द्र । ते । शतं । शतं । भूमीः । उत । स्युरिति स्युः ।

न । त्वा । वज्रिन् । सहस्रं । सूर्याः । अनु । न । जातं । अष्ट । रोदसी इति ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ते तव प्रतिमानार्थं यद्यदि बावो बुलोकाः स्युः तथापि नाश्रुवन्ति । उतापि च भूमीर्भूम्यस्ते तव
मूर्तिप्रतिबिम्बाय शतं स्युः तथापि नाश्रुवन्ति । हे वज्रिन् ते त्वां सहस्रं सूर्या अगणिता अपि सूर्या नाश्रुवन्ति ।
न प्रकाशयन्तीत्यर्थः । न तव सूर्यो भाति । का० उ० ५. १५. । इति श्रुतेः । किं वज्रना । जातं पूर्वमुत्पन्नं किंचन
नाष्ट । नाश्रुते । तथा रोदसी बावापृथिवी नाश्रुवाते । सर्वेभ्योऽतिरिच्यस इत्यर्थः । ज्यायान्पृथिव्या ज्याया-
नन्तरिषाज्यायान्दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः । का० उ० ३. १४. ३. । इति श्रुतेः ॥ ८ ॥

आ पंप्राथ महिना वृष्ण्या वृषन्विश्वं शविष्ठ शवसा ।

अस्माँ अव मघवन्नोमति व्रजे वज्रिञ्चिचाभिरुतिभिः ॥ ६ ॥

आ । पंप्राथ । महिना । वृष्ण्या । वृषन् । विश्वं । शविष्ठ । शवसा ।

अस्मान् । अव । मघवन् । गोऽमति । व्रजे । वज्रिन् । चिचाभिः । उतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे वृषभमिमतवर्षकेन्द्र त्वमा पंप्राथ । आपूरयसि । व्याप्नोषि । कानि । विश्वा सर्वाणि वृष्ण्या वर्षकाणि
बलानि शत्रुसंबन्धीनि । केन साधनेन । महिना महता शवसा बलेन स्वीयेन । अथवा वृष्णेत्येतच्छ्रुवोविशेषणं ।
तथा सत्यमिमतवर्षकेण महता बलेनास्त्रदीयानि बलानि पूरयसीत्यर्थः । अथ तथा कृत्वास्मान् गोमति वज्र-
भिर्गोभिर्युक्ति व्रजे शत्रुसंबन्धिनि निमित्ते सत्यस्मानव हे वज्रिन्वज्रयुक्तेन्द्र । कैः साधनेः । चिचाभिर्नानाविधिरु-
तिभ्यो रक्षणीरिति ॥

न सीमदेव आपदिषं दीर्घायो मर्त्यः ।

एतग्वा चिद्वा एतंशा युयोजते हरी इन्द्रो युयोजते ॥ ७ ॥

न । सीं । अदेवः । आपत् । इषं । दीर्घायो इति दीर्घऽआयो । मर्त्यः ।

एतऽग्वा । चित् । यः । एतंशा । युयोजते । हरी इति । इन्द्रः । युयोजते ॥ ७ ॥

हे दीर्घायो निश्चिद्वा सोऽदेव इन्द्रास्त्रदेवरहितो मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यः सीं सर्वमिषमन्नं नापत् । न
प्राप्नोति । यो मर्त्योऽस्त्रिन्द्रक्षीतत्वा पित् । एतवर्षाविवाश्वी भवतोऽमिमतदेशमनाय । एतशीतशावश्वो युयो-
जते योजयति रथे यच्च वंतु । यश्चिन्द्रो हरी युयोजति तन्न यः क्षीति । स न प्राप्नोतीति समन्वयः ॥

तं वो महो महाम्यमिन्द्रं दांनाय सृष्टिणि ।

यो गाधेषु य आरणेषु हव्यो वाजेर्ध्वस्ति हव्यः ॥ ८ ॥

तं । वः । महः । महाय्यं । इंद्रं । दानाय । सख्यि ।

यः । गाधेषु । यः । आऽऽरणे । हव्यः । वाजेषु । अस्ति । हव्यः ॥ ८ ॥

हे अखिजः महो महान्तो वो यूयं तं महाय्यं पूज्यमिन्द्रं दानाय सख्यि सख्यमानं परिचरतेति शिवः । य इंद्रो गाधेषूदकेषु हव्योऽस्ति आह्रातव्यो भवति । यस्वारणेषु गंतव्येषु निक्षेपूदकेषु खलेषु वा हव्योऽस्ति । तथा वाजेषु संयामेषु अयाय हव्यो ह्रातव्योऽस्ति भवति ॥

उदू षु णो वसो महे मृशस्व शूर राधसे ।

उदू षु मह्यै मघवन्मघत्तय उदिंद्र श्रवसे महे ॥ ९ ॥

उत् । ऊं इति । सु । नः । वसो इति । महे । मृशस्व । शूर । राधसे ।

उत् । ऊं इति । सु । मह्यै । मघऽवन् । मघत्तये । उत् । इंद्र । श्रवसे । महे ॥ ९ ॥

हे वसो वासयितः मुरिंद्र त्वं नोऽस्मान् सु सुष्ठु मृशस्व । उन्मृशस्व । उत्पापय । किमर्थं । महे महते राधसेऽन्नाय । तथा हे शूर मघवन्निंद्र उन्मृशस्व मह्यै महते मघत्तये धनदानाय । तथोन्मृशस्विंद्र महे महत्यै श्रवसे कीर्त्यै ॥

त्वं न इंद्र ऋतयुस्त्वानिदो नि तृपसि ।

मध्ये वसिष्व तुविनुम्णोर्वोर्नि दासं शिन्नथो हव्यैः ॥ १० ॥

त्वं । नः । इंद्र । ऋतऽयुः । त्वाऽनिदः । नि । तृपसि ।

मध्ये । वसिष्व । तुविऽनुम्ण । ऊर्वोः । नि । दासं । शिन्नथः । हव्यैः ॥ १० ॥

हे इंद्र ऋतयुर्यज्ञकामस्त्वं नोऽस्मान्निदः । त्वां यो निंदति सः । अथजनमेव निंदा तव । तस्मादयं सः सकाशमि नितरां तृपसि । प्रीययसि । तस्य धनमपहत्येति भावः । एवं संतर्प्य हे तुविनुम्ण प्रभूतधन स त्वं तवोर्वोर्मध्येऽस्मान्वसिष्व । उदभ्यामाच्छादय रक्षार्थं । दासमुपचयितारमस्यैषिणं पापं वा हविर्हन्तैर्नि शिन्नथः । मारयसि । अथवा त्वद्विरोधिं दासमसुरं नि शिन्नथो हन्तैः ॥ १० ॥

अन्यघ्नतममानुषमयज्वानमदेवयुं ।

अव स्वः सखा दुधुवीत पर्वतः सुघ्नाय दस्युं पर्वतः ॥ ११ ॥

अन्यऽघ्नतं । अमानुषं । अयज्वानं । अदेवऽयुं ।

अव । स्वः । सखा । दुधुवीत । पर्वतः । सुऽघ्नाय । दस्युं । पर्वतः ॥ ११ ॥

हे इंद्र अन्यघ्नतं अतिरिक्तकर्माणं अत एवामानुषं मानुषाणामिन्द्रयाजिनामग्निधमयज्वानमयष्टारमदेव-
युमदेवकर्मिणं पापिणं स्वः स्वर्गादव दुधुवीत । अवचाकथेदित्यर्थः । स्वः । सखा पर्वतस्तव सखिभूतः पर्वत
अपिः । यद्यप्यन्यं देवमिहा स्वर्गं प्राप्नोति सः तथापि पातयत्युविः । न केवलं धूतनमात्रं अपि तु सुघ्नाय सु
इति मृत्तवे दक्षमुत्तमचरणं पर्वतः प्रेरयतीति शिवः । अत इंद्रमेवावस्थं यजधमिति शिवः ॥

त्वं न इंद्रासां हस्ते शविष्ठ दावने ।

धानानां न सं गृभायास्मयुधिः सं गृभायास्मयुः ॥ १२ ॥

त्वं । नः । इन्द्र । आसां । हस्ते । श्विष्ठ । दावने ।

धानानां । न । सं । गृभाय । अस्मऽयुः । द्विः । सं । गृभाय । अस्मऽयुः ॥ १२ ॥

हे श्विष्ठ वसवमिन्द्र त्वं नोऽस्माभ्यं दावने प्रदानायासां गवां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एता गा इक्षे गृभाय । गृहाण । सहस्रे वृष्टांतः । धानानां न । धाना भ्रष्टयवाः ॥ अत्रापि कर्मणि षष्ठी ॥ धाना यथा संगृह्णाति तद्वद्गृहाण । कीदृशस्त्वं । अक्षयुरस्मान्कामयमानः । गृहीत्वा चाक्षयुः सन् द्विः सं गृभाय । पुनर्द्विवारं संगृहाण ॥

सखायः । क्रतुमिच्छत कथा राधाम शरस्य । उपस्तुतिं भोजः सूरियो अह्नयः ॥ १३ ॥

सखायः । क्रतुं । इच्छत । कथा । राधाम । शरस्य । उपऽस्तुतिं । भोजः । सूरिः । यः । अह्नयः ॥ १३ ॥

हे सखाय अस्त्वितोऽध्वर्ष्यादयः क्रतुं कर्मैन्द्रसंबन्धिनमिच्छत क्रतुं । हे सखायः शरस्य ॥ गृहिंसायां ॥ हिंसकैर्द्रव्य कथा कथं राधाम । साधयाम । किं । उपस्तुतिं सोमं । य इन्द्रो भोजः शत्रूणां भोजयिता सूरिः प्रेरकोऽह्नयोऽनवनतः शत्रूणामिति ॥

भूरिभिः समहृ ऋषिभिर्बर्हिष्मद्भिः स्तविष्यसे ।

यदित्यमेकमेकमिच्छरं वत्सान्पराददः ॥ १४ ॥

भूरिऽभिः । समहृ । ऋषिऽभिः । बर्हिष्मत्ऽभिः । स्तविष्यसे ।

यत् । इत्थं । एकैऽएकं । इत् । शरं । वत्सान् । पराऽददः ॥ १४ ॥

हे इन्द्र समहृ समानपूज । सर्वैः पूज्यत्वर्थः । भूरिभिर्बर्हिष्मद्भिर्ऋषिभिरतीन्द्रियक्षेत्रिभिर्बर्हिष्मद्भिर्याग-
वद्भिः स्तविष्यसे । स्तुयसे । यद्य इन्द्र इत्यमेकमेकमिदमेकमेव बहन्वत्सान् सोतुभ्यः पराददः प्रयच्छसि । हे
शर हिंसक शत्रोः । अत्र वत्सशब्दो वत्समातृणां गवामुपलक्षकः । गाः प्रयच्छसीति ॥

कर्णगृह्णां मघवां शौरदेव्यो वत्सं नस्त्रिभ्य आनयत् । अजां सूरिर्न धातवे ॥ १५ ॥

कर्णैऽगृह्णां । मघऽवां । शौरऽदेव्यः । वत्सं । नः । त्रिऽभ्यः । आ । अनयत् । अजां ।
सूरिः । न । धातवे ॥ १५ ॥

अयं मघर्षेन्द्रस्त्रिभ्यो हिंसकेभ्यः सकाशाच्छौरदेव्यः । दीव्यंति क्रीडंत इति देवा योद्धारः । मुराक्ष ते
देवाश्च मुरदेवाः । तेषां हितं शौरदेवं युजं । तत्संबन्धिभ्यो गाः । युजे शत्रून्हत्वा तत्संबन्धिभ्य इत्यर्थः । ता
वत्सं न । नेति चार्थः । वत्ससहिता अस्माभ्यं कर्णगृह्णां कर्णे गृहीत्वानयत् । आनयतु । सूरिर्न प्रेरकः स्वामीव
धातवे पाणायावां यथा स आनयति गृहीत्वा तद्वदिति ॥ १० ॥

त्वं नो अय इति पंचदशर्षं द्वितीयं सूक्तं । सुदीतिपुष्पमीन्द्रावुवी तयोरन्यतरो वा । आदी नव मायत्र्यो
दशमीद्वादशीचतुर्दशो बृहत् एकादशीषयोदशीपंचदशः सतोबृहत् । अपिर्देवता । तथा चानुक्रांतं । त्वं नः
सुदीतिपुष्पमीन्द्रो तयोर्वाच्यतर आपियं तु चिप्रगाथांतमिति ॥ प्रातरनुवाक आपिये ऋती मायत्रे ऋदक्षाधि-
नयस्त्र आदितो नवर्षः । तथा च सुचितं । त्वं नो अयि महोभिरिति नव । आ० ४. १३. इति ॥

त्वं नो अये महोभिः पाहिं विश्वस्या अरातेः । उत द्विषो मर्त्यस्य ॥ १६ ॥

त्वं । नः । अये । महऽभिः । पाहि । विश्वस्याः । अरातेः । उत । द्विषः । मर्त्यस्य ॥ १६ ॥

हे अपि त्वं नोऽस्मात्प्रहोमिः पूजाभिर्महन्निर्धनेवा पाहि । रच । विश्वस्वा बज्रविधादरातिरदातुः सखा-
शात् अदानाद्वा पाहि । त्वमेव महजनं दत्त्वादातुरदानाद्वा सखाशाद्रथेत्यर्थः । यद्वा । महोमिर्भुक्तस्त्वमिति
योज्यं । उतापि च द्विवो द्वेष्टुर्मर्त्यस्य मर्त्यास्तस्मात्पाहि । अस्मभ्यं वनं दत्वेति भावः । अथवा मर्त्यस्य द्विवो
देवाद्रथेति संबंधः । अरातिरित्यस्मादानादिति पक्षे तथापि मर्त्यस्मादानादिति संबंधनीयं ॥

नहि मन्युः पौरुषेय ईशे हि वः प्रियजात । त्वमिदं सि क्षपावान् ॥२॥

नहि । मन्युः । पौरुषेयः । ईशे । हि । वः । प्रियऽजात । त्वं । इत् । अस्मि । क्षपाऽवान् ॥२॥

हे प्रियजातायै वसव पौरुषेयः पुरुषसंबन्धी मन्युः क्रोधो जेशे जेष्टे बाधितुं । अस्मादादिमी रक्षितत्वादिति
भावः । दिवाचराः खलु पुरुषाः अतो दिवा तव हानिर्मासीति भावः । अथ रात्रिचरा रचःप्रभृतयः ।
तेभ्योऽपि पीडा नासीत्युच्यते । त्वमित्वमेव खलु अपावान्नाचिमानसि । रात्री ह्यभिविशेषेण तेजस्वी भवति ॥

स नो विश्वेभिर्देवेभिरूर्जो नपाद्भद्रशोचे । रयिं देहि विश्ववारं ॥३॥

सः । नः । विश्वेभिः । देवेभिः । ऊर्जैः । नपात् । भद्रऽशोचे । रयिं । देहि । विश्वऽवारं ॥३॥

हे अपि स सुखस्त्वं नोऽस्मभ्यं वसो वसु धनसुप मासि । प्रयच्छसि । हे ऊर्जो नपाद्बलस्य नष्टन पातयि-
तर्वा हे भद्रशोचे सुखप्रकाशन । देवादरार्थं पुनराह । रयिं धनं विश्ववारं सर्वैर्वरणीयं धनं देहि । अथवा
यत्सुप मास्यस्मभ्यं दातुं तदनं गृहादिदण्डणं तच्च रयिं दानार्हं गोहिरण्यादिकं च देहीत्यपुनरुक्तिः ॥

न तमग्ने अरातयो मर्ते युवंत रायः । यं चायसे दाश्वासं ॥४॥

न । तं । अग्ने । अरातयः । मर्ते । युवंत । रायः । यं । चायसे । दाश्वासं ॥४॥

हे अपि तं स्तोतारमरातयोऽदानशीला द्वेषिणो राधो रयिमंतो न युवंत । न पृथक्कुर्वन्ति । राधो धनाद्वा
न युवंत । यं दाश्वासं हविर्दातारं चायसे पालयसे ॥

यं त्वं विप्र मेधसातावग्ने हिनोषि धनाय । स तवोती गोषु गन्ता ॥५॥

यं । त्वं । विप्र । मेधऽसातौ । अग्ने । हिनोषि । धनाय । सः । तव । ऊती । गोषु । गन्ता ॥५॥

हे अपि विप्र त्वं यं मर्त्यं मेधसातो यज्ञस्य संभवने हिनोषि प्रेरयसि धनाय गवादिधनसामाद्य स यज्ञ-
मानसवोत्प्लुत्या रक्षणेन यागेषु गन्ता भवति । गोमान् भवतीत्यर्थः ॥ ॥११॥

त्वं रयिं पुरुवीरमग्ने दाशुषे मर्तीय । प्र णो नय वस्यो अच्छ ॥६॥

त्वं । रयिं । पुरुऽवीरं । अग्ने । दाशुषे । मर्तीय । प्र । नः । नय । वस्यः । अच्छ ॥६॥

हे अपि त्वं दाशुषे हविर्दत्तवती मर्त्याय यज्ञमानाय रयिं धनं पुरुवीरं बज्रमिवीरैर्युक्तं प्रयच्छसि । अतो
नोऽस्मानपि वस्यो वसीयो धनमच्छामिप्राप्तुं प्र णय । प्रापय ॥

उरुष्या णो मा परा दा अघायते जातवेदः । दुराध्येऽ मर्तीय ॥७॥

उरुष्य । नः । मा । परा । दाः । अघऽयते । जातऽवेदः । दुराऽध्ये । मर्तीय ॥७॥

हे जातवेदो जातविष्य जातधन वापि नोऽस्मानुषस्य । रच । उरुष्यती रचाक्रीति चांस्त्रः । नि० ५. २३-
मा परा दाः । मा परादेष्टास्मान् । कसा रति स उच्यते । अघायतेऽघं पापमिच्छति दुराधे दुराध्यानाय
दुर्विशीतकाय हिंसायुद्धे मर्तीय मनुष्याय ॥

अग्ने॒ मा॒किं॒ष्टे दे॒वस्य॑ रा॒तिम॑दे॒वो यु॒योत॑ । त्वमी॑शि॒षे वसू॑नां ॥८॥

अग्ने॑ । मा॒किः । ते । दे॒वस्य॑ । रा॒तिं । अ॒देवः॑ । यु॒योत॑ । त्वं । ई॒शि॒षे । वसू॑नां ॥८॥

हे अग्नि देवस्य योतमानस्य ते तव रातिं दानं दत्तं धनं वा कश्चिद्देवो मर्त्यादिर्माकिर्युयोत । भव पुषङ्करोतु । त्वमेवेशिषे । कस्य । वसूनां धनानामीश्वरो भवसि दानुं । अग्नेनामिन्नणीयाया रातेः सङ्गाव उक्तो भवति ॥

स नो॒ वस्व॒ उप॑ मा॒स्यू॒र्जो न॒पा॒न्माहि॑नस्य । सखे॑ वसो ज॒रितु॑भ्यः ॥९॥

सः । नः । वस्वः । उप॑ । मा॒सि । ज॒र्जः । न॒पात् । माहि॑नस्य । सखे॑ । व॒सो इति॑ ।

ज॒रितु॑भ्यः ॥९॥

हे जर्जो नपाङ्गलस्यात्रस्य पुत्र । बलेन मध्यमानत्वादाग्न्यलक्षणेनाग्निं प्रवर्धनादूर्जनपात्वं । हे सखे सखिपश्चितकारित्वसो वासकाग्निं स सुखत्वेनैव प्रसिद्धस्त्वं जरितुभ्यो जरितुभ्यः सोतुभ्यो नोऽस्माभ्यं माहिन्नस्य वसः । माहिन्न इति महत्ताम । महद्गन्मुप मासि । समीपे मासि । निर्मासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

* प्रातरनुवाके बाह्वेते छंदस्यच्छा न इत्याद्याः षड्वचः । तथा च सूचितं । अच्छा नः शीरशोचिषमिति षट् । आ० ४. १३. इति ॥ दृग्नेऽह्नि प्रातःसवनेऽच्छा वो अग्निमिति तुषस्य स्थानेऽच्छा न इति तुषोऽच्छावाकवादः । सूचितं च । अच्छा नः शीरशोचिषं प्रति श्रुताय वो धृषदिति तुषी । आ० ८. १२. इति ॥

अच्छा॑ नः शी॒रशो॑चिषं गि॒रो यंतु॑ दर्श॒तं ।

अच्छा॑ य॒ज्ञासो॑ नम॒सा पुरु॑वसुं पुरु॒प्रश॑स्तमू॒तये॑ ॥१०॥

अच्छा॑ । नः । शी॒रऽशो॑चिषं । गि॒रः । यंतु॑ । दर्श॒तं ।

अच्छा॑ । य॒ज्ञासः॑ । नम॒सा । पुरु॑वसुं । पुरु॒ऽप्रश॑स्तं । ज॒तये॑ ॥१०॥

अच्छामिमुखं यंतु गच्छंतु नोऽस्माकं गिरः सुतयः । कं । शीरशोचिषमग्निशीलज्वावं दर्शतं सर्वैर्दर्शनीयमग्निं । तथा यज्ञासो यज्ञाद्याकादीया नमसा इविषाग्यादिनक्षत्रेणाच्छात्रमिमुखं यंतु । गच्छंतु । कीदृशं । पुरुवसुं प्रभूतधनं पुरुप्रशस्तं वज्रसुतं । किमर्थं । जतयेऽस्माकं रक्षयाय ॥ १२ ॥

अग्निं॑ सूनुं स॒हसो॑ जा॒तवे॑दसं दा॒नाय॑ वा॒र्याणां॑ ।

द्वि॒ता यो भू॒दमृ॑तो म॒र्त्येष्व॑ होता म॒द्रत॑मो वि॒शि ॥११॥

अग्निं॑ । सूनुं॑ । स॒हसः॑ । जा॒तऽवे॑दसं । दा॒नाय॑ । वा॒र्याणां॑ ।

द्वि॒ता । यः । भू॒त् । अ॒मृतः॑ । म॒र्त्येषु॑ । आ । होता॑ । म॒द्रऽत॑मः । वि॒शि ॥११॥

अग्निं सहसः सूनुं वसस्य पुत्रं जातवेदसं जातधनं वार्याणां वरणीयानां नवादिधनानां दानाय गिरोऽच्छं यत्स्वित्पुनर्वर्तते । योऽभिरमृतोऽमरवधर्मा देवेषु भवति स मर्त्येष्व । आकारवाच्यं । मनुष्येषु चामृतं अभवदित्येवं द्विता द्वैधं भवति । देवेष्वमृतत्वमस्य प्रसिद्धं मनुष्येषु कीदृशोऽमृदिति उच्यते । विशि विशु चयमानव्यासु प्रजासु होमनिष्पादको मद्रतमो मादचितुतमस्य भवति । अच्छं यत्स्विति समन्वयः । अक्षवा । योऽमृतो द्विता द्वित्वं द्वैधं द्विप्रकारोऽमृतः । अर्धं न मर्त्येषु सामान्येन दाहपाकादिसाधनोऽभवदित्येतत्प्रसिद्धं विशि चयमानव्यासां तु-द्विता मद्रतमोऽभवदित्येवं द्वित्वं ॥

अ॒ग्निं वो॑ दे॒वय॒ज्यया॒ग्निं प्र॑यत्य॒ध्वरे ।

अ॒ग्निं धी॒षु प्र॑च॒मम॒ग्निमर्व॑त्य॒ग्निं क्षी॒चाय॒ साध॑से ॥१२॥

अ॒ग्निं । वः । दे॒वऽय॒ज्यया॑ । अ॒ग्निं । प्र॑ऽय॒ति । अ॒ध्वरे ।

अ॒ग्निं । धी॒षु । प्र॒च॒मं । अ॒ग्निं । अर्व॑ति । अ॒ग्निं । क्षी॒चाय॑ । साध॑से ॥१२॥

हे यजमानाः युष्माकं देवयज्यया देवयागेन निमित्तेन देवयागार्थमग्निं क्षीमीति शेषः । तच्चाग्निमध्वरे यागे प्रयति प्रकर्वीष गच्छति प्रवृत्तिं सति क्षीमि प्रथममितरदेवेभ्यः । तच्चाग्निमर्वत्यागते भूतान्ते क्षीमि यज्ञ-विघ्नपरिहारार्थं । तथा क्षीचाय क्षीचाय वेदसंबन्धिने साधसे साधनाय वेचनामाय क्षीमि । यज्ञाति वेचना-मरूपाय फलाय च क्षीमि । एवमादौ मध्येऽति च सर्वदा क्षीमीत्यर्थः ॥

अ॒ग्निरि॒षां स॒ख्ये द॑दातु न॒ ई॒शे यो वा॒र्या॑णां ।

अ॒ग्निं तो॒के तन॑ये श॒श्वदी॒महे॒ वसुं॑ संतं॑ तनू॒पां ॥१३॥

अ॒ग्निः । इ॒षां । स॒ख्ये । द॑दातु । नः । ई॒शे । यः । वा॒र्या॑णां ।

अ॒ग्निं । तो॒के । तन॑ये । श॒श्वत् । ई॒महे॒ । वसुं॑ । संतं॑ । तनू॒पां ॥१३॥

अपिदेवः सख्ये समानख्यानाय नो मह्यं । सख्युः कर्म सख्यं । तस्मिन्वा । नोऽस्यमिषामिषोऽन्नानि ददातु । योऽपिर्वार्याणां धनानामीशे ईष्टे स ददात्विति । तमेवाग्निं तोके पुनार्थं तनये तत्पुनार्थं च शश्वद्भ्यः धनमन्नं वेमहे । याचामहे । वार्याणामीश इत्युक्तत्वादेवं लभ्यते । क्षीकृशमग्निं । वसुं वासकं संतं सर्वदा वर्तमानं तनूपांमंगाणां पालयितारं ॥

अ॒ग्निमी॒ळिष्वा॒वसे॒ गा॒र्थाभिः॑ शी॒रशो॑चिषं ।

अ॒ग्निं रा॒ये पु॒रुमी॒ळ् श्रु॑तं नरो॒ऽग्निं सु॑दी॒तये॒ हृदिः॑ ॥१४॥

अ॒ग्निं । ई॒ळिष्वा॒ । अ॒वसे॑ । गा॒र्थाभिः॑ । शी॒रऽशो॑चिषं ।

अ॒ग्निं । रा॒ये । पु॒रुऽमी॒ळ् । श्रु॑तं । नरः । अ॒ग्निं । सु॑दी॒तये॒ । हृ॒दिः ॥१४॥

हे पुरमीळ् त्वमग्निमवस आवयो रचणयेकिष्व । सुहि गाथाभिः । गाथेति वाङ्माम । मंत्ररूपाभिर्वाग्भिः । क्षीकृशं । शीरशोचिषं शयनस्वभावरोचिष्कं । तथा राय ईळिष्व । श्रुतमेनं नरोऽपि यजमानाः कुर्वन्ति स्वार्थं । तस्मात्सुदीतये मह्यमग्निं हृदिर्गृहं याचसेत्वेवं सुदीतिः पुरमीळ् ब्रूते ॥

अ॒ग्निं द्वे॒षो यो॒त॒वै नो॑ गृ॒णीम॒स्य॒ग्निं शं॑ यो॒श्च दा॑त॒वे ।

वि॒श्वा॒सु वि॒क्ष्व॒विते॒व ह॒व्यो भुव॑श्च॒स्तुर्च॑षू॒णां ॥१५॥

अ॒ग्निं । द्वे॒षः । यो॒त॒वै । नः । गृ॒णी॒म॒सि । अ॒ग्निं । शं॑ । योः । च॒ । दा॑त॒वे ।

वि॒श्वा॒सु । वि॒क्षु । अ॒वि॒ताऽइ॒व । ह॒व्यः । भुव॑त् । व॒स्तुः । च॒षू॒णां ॥१५॥

अग्निं द्वेषो द्वेष्योतवै पुचक्रतुं गृणीमसि । गृणीमः । सुमः । तच्चाग्निं शं सुखं योश्च मन्त्रानामभिर्वाचं च दातवे दातुं । चक्षवा शं सुखस्य योर्मन्त्रणाय च गृणीमसि । अस्मिन्त्ये द्वेषो योतवा इत्यनेन सह समुच्च-यार्थश्चशब्दः । सोऽपिर्विश्वासु सर्वासु विक्षु प्रजास्त्वितेव रचिता राक्षिर्ब्रूजानुवीक्षामस्माकं वसुर्वीक्षन्तो द्वेषी

हव्यो भवतु । भवतु । अथवा । सर्वासु विषु यजमानरूपासु प्रजासु मध्यं अग्न्यामुषीणां सूक्तद्रष्टृसामसाकमेव
हव्यो भवतु वक्षुः सर्वस्य वासको देवः ॥ १३ ॥

हविष्कृणुध्वमित्यष्टादशर्थं तृतीयं सूक्तं । अथानुक्रमणिका । हविर्ह्युना हर्यतः प्रागाद्यो हविषां क्षुतिर्वेति ।
प्रगाथपुषो हर्यत अविः । परं गायत्रं प्राग्वत्समेति परिभाषया गायत्री छन्दः । आपयं त्वित्युक्तत्वाद्-
पिदेवता यदा हविषां सूयमानत्वात्तद्विवताकं वा ॥ सूक्तविनियोगो भिन्निकः ॥

हविष्कृणुध्वमा गमदध्वर्युर्वैनते पुनः । विद्वाँ अस्य प्रशासनं ॥ १ ॥

हविः । कृणुध्वं । आ । गमत् । अध्वर्युः । वनते । पुनरिति । विद्वान् । अस्य ।
प्रशासनं ॥ १ ॥

हे अध्वर्युसंबन्धिने हविष्कारतारः यूयं हविः कृणुध्वं । कृषध्वं शीघ्रं । यत आ गमत् आजगामायमपिः
अतः कृणुध्वं । अध्वर्युः पुनर्वनते । संभवति । किं । सामर्थ्याद्ध्वरमिति गम्यते । कीदृशोऽध्वर्युः । अस्य हविषः
प्रशासनं प्रदानं विद्वान् ॥

नि तिग्ममभ्यंशं सीदद्भोता मनावधि । जुषाणो अस्य सख्यं ॥ २ ॥

नि । तिग्मं । अभि । अंशुं । सीदत् । होता । मनौ । अधि । जुषाणः । अस्य । सख्यं ॥ २ ॥

होतृत्वेति तिग्मं तीक्ष्णमंशुं तमपि नि सीदत् । निषीदति । कीदृशो होता । अस्यापिः सख्यं मनावधि
यजमाने जुषाणः ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥

अंतरिच्छन्ति तं जने रुद्रं परो मनीषया । गृभ्णन्ति जिह्या ससं ॥ ३ ॥

अंतः । इच्छन्ति । तं । जने । रुद्रं । परः । मनीषया । गृभ्णन्ति । जिह्या । ससं ॥ ३ ॥

तं रुद्रं । बहुः खं । तस्य द्वावधितारं । अथवा इत् क्षुतिः । तथा गंतव्यं । क्षुत्मित्यर्थः । तादृशमपि जने
यजमानार्थं मनीषया स्वप्रज्ञानेन परः परस्तात्परोदेश इच्छन्ति स्थापयितुं । त एव पश्चात्ससं स्वपंतमपि
जिह्या ॥ अन्ये जगत्प्रभेदः ॥ जिह्वाप्रभवया क्षुत्या गृभ्णन्ति । गुह्यं गुह्यमिति । अथ यास्तः । स्वप्रमेतकध्वमं
अतिरिक्तदर्शनं । नि० ५. ३. इति ॥

जाम्यतीतपे धनुर्वयोधा अरुहन् । दृषदं जिह्यावधीत् ॥ ४ ॥

जामि । अतीतपे । धनुः । वयः । धाः । अरुहत् । वनं । दृषदं । जिह्या । आ । अवधीत् ॥ ४ ॥

वयोधा अत्रस्य दातापिर्मध्यमस्थानो जामि प्रबुद्धं सर्वमतिरिच्य वर्तमानं । जाम्यतिरेकनामेति यास्तः
। नि० ४. ३०. । धनुर्वन्तातिरिच्यमतीतपे । अतितपति । अथवापिर्जामि गमनशीलं धनुरतितपति स्वविरोधिनं ।
स च वयोधा अत्रस्य दातापिर्वनमुदकमरुहत् । आरोहति विमोक्षाय । तदर्थं जिह्या जाकया दृषदं मेघ-
मवधीत् । इति । दातापिपथे वनं तद्वसमूर्हं इति । जिह्या दृषदं कठिनमपि पाषाणं भिन्नतीति ॥

चरन्वात्सो रुशन्निह निदातारं न विंदते । वेति स्तोतव अंब्यं ॥ ५ ॥

चरन् । वात्सः । रुशन् । इह । निदातारं । न । विंदते । वेति । स्तोतवे । अंब्यं ॥ ५ ॥

वात्सः । वात्सवन्नापणेन धावनाद्वत्स इत्युपचरति । अथवा वात्स इव संचरण । इवशब्दो गुणति । इवशब्दो
मवन्निहाक्षिंक्षोर्निदातारं निरोधकं न विंदति । न समति । किंतु स्तोतवे स्तोतुमंब्यं स्तोतारं स्वयं वेति ।
कामयति । अथवाच वैशुतोऽपिदधति । वैशुतोऽसं दृशं चरन्निदातरिपि वात्सः सर्वदा वचनं वात्सवन्नापीयो वा
वन्निदातारं निरोधकं न विंदति । किंतु स्तोतुमंब्यं माधनिकां वाचं वेति ॥ १४ ॥

उतो न्वस्य यन्महदश्वाव्योजनं बृहत् । दामा रथस्य ददृशे ॥ ६ ॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । महत् । अश्वऽवत् । योजनं । बृहत् । दामा । रथस्य । ददृशे ॥ ६ ॥

उतो अपि च नु चिप्रमवास्यादित्यस्य यन्महदाहातययुक्तमश्वावत्संबुद्धाश्वावदृशकहृत्स्वृषं योजनं वृद्धते । तदेवाह । रथस्य दामा ददृशे वृद्धते । अंतरिक्षे रथेऽश्वाभियोजयतीत्यर्थः । तदा दुहंतोत्तुत्तरच संबंधः ॥

अभिष्टवे घर्मदाहे दुहंति सन्निविषा । सूचितं च । दुहंति सन्निष्ठां समिद्धो अपिरग्निना । आ० ४. ७. इति ॥ यावत्तोचिऽधिषा । सूचितं च । दुहंति सन्निष्ठांमधुषत्पिप्युवीमिषं । आ० ५. १२. इति ॥

दुहंति सन्निष्ठांमुप द्वा पंच सृजतः । तीर्थे सिंधोरधि स्वरे ॥ ७ ॥

दुहंति । सन्निष्ठां । एकां । उप । द्वा । पंच । सृजतः । तीर्थे । सिंधोः । अधि । स्वरे ॥ ७ ॥

सन्निर्वज एकां घर्मं दुहंति । तेषां मध्ये द्वा द्वौ प्रतिप्रस्थातारवध्वर्यु पंचान्यानुप कृततः । प्रयोजयतः । के ते पंच त उच्यते । यजमानं ब्राह्मणं होतारमापीधं प्रक्षोतारमिति । कुचेति उच्यते । सिंधोः कक्षाशित्स-
रस्वत्वादिप्रस्थाताया न्यासीर्थे । यचायमृषिर्यजति तच्च । स्वरेऽधि ॥ स्वरतिः शब्दकर्म । अधीति सन्नि-
ष्ठांनुवादी ॥ स्वरोपेते शब्दवति । यत्तीर्थमृषिजां ओं आवधेत्वादिशब्दैः शब्दवन्नवति तस्मिन्नित्यर्थः ॥

प्रवर्त्येऽभिष्टवे यावन्तोऽभिष्टवे वा दशभिरित्येषा । सूचितं च । आ दशभिर्विवस्वतो दुहंति सन्निष्ठां । आ० ४. ७. आ० ५. १२. इति ॥

आ दशभिर्विवस्वत इंद्रः कोशमचुच्यवीत् । खेदया चिवृता दिवः ॥ ८ ॥

आ । दशऽभिः । विवस्वतः । इंद्रः । कोशं । अचुच्यवीत् । खेदया । चिवृता । दिवः ॥ ८ ॥

विवस्वतः परितरतो यजमानस्य दशभिरंगुलीभिर्याचितः सस्त्रिंद्रः कोशं । मेघनामितत । उदक्सेचकं मेघं
दिवोऽंतरिक्षसंबन्धिनं तत्सकाशाद्वाचुच्यवीत् । अदारयदित्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । चिवृता चिप्रका-
रवर्तनवता खेदया ररिमना । यदा । अर्धेद्रशब्देनापिरादित्यो वा गृह्यते । खेदया चिवृतेति सिंघातः ॥

परि चिधातुरध्वरं जूर्णिरिति नवीयसी । मध्वा होतारो अंजते ॥ ९ ॥

परि । चिऽधातुः । अध्वरं । जूर्णिः । एति । नवीयसी । मध्वा । होतारः । अंजते ॥ ९ ॥

अथमपिस्त्रिधातुर्जूर्णिरितिगुणकृष्णभेदेन चिवर्णो जूर्णिर्जवो वेगवानवीयसी नवीयस्वा ज्वालाध्वरं
प्रवर्त्येनेति । गच्छति । होतारो होमनिष्पादका अध्वर्यादयो मध्वाद्यादिना पर्यंजते । अथवापिस्त्रिधातु-
कारा चिप्रां जवतरा ज्वाला पर्येति महावीरं । तं मध्वांजत इति ॥

सिंचन्ति नमसावतमुच्चाचक्रं परिज्मानं । नीचीनवारमक्षितं ॥ १० ॥

सिंचन्ति । नमसा । अवतं । उच्चाऽचक्रं । परिऽज्मानं । नीचीनऽवारं । अक्षितं ॥ १० ॥

नमसा नमनेनावतं महावीरमुच्चाचक्रमुपरिस्थितचक्रं परिज्मानं परिणत्तामं नीचीनवारं नीचीनद्वारज-
चितमचीणं ईदृशं चीराव्यवशेषयुक्तमाहवनीयस्योपरि नमनेन सिंचन्ति । वृद्धति । महावीरेण ह्याहवनीये
हयते ॥ १५ ॥

॥ अभ्यारमिदद्रयो निविक्तं पुष्करे मधु । अवतस्य विसर्जने ॥ ११ ॥

अभिऽआरं । इत् । अद्रयः । निऽसिक्तं । पुष्करे । मधु । अवतस्य । विऽसर्जने ॥ ११ ॥

अद्रय आद्रियमाया अभ्यर्वाद्योऽभ्यारमिदमिवनीय निविक्तमतिरिक्तं मधु पुष्करे वपुष्करे वपु-
ष्करे

उपयमनीपाणि सिंचति । अभिहोचार्धमवतल महावीरस्य विसर्जने विसर्जनसमये होमानंतरं खलु महावीरमासंध्यामासादयति ॥

गाव उपावतावतं मही यज्ञस्य रप्सुदा । उभा कर्णा हिरण्यया ॥ १२ ॥

गावः । उप । अवत । अवतं । मही इति । यज्ञस्य । रप्सुदा । उभा । कर्णा । हिरण्यया ॥ १२ ॥

हे गावो घर्मदुघाः यूयमवतं महावीरं प्रत्युपावत । उपागच्छत । यस्यावज्ञस्य घर्मयागस्य साधनभूते रप्सुदा । रप्सुदारप्सुदे आरिणोः फलप्रदे । लिप्सोरश्विनोर्दातश्च वा । यदा रपणं शब्दं । रप मंचः । तेन सुष्ठु दातव्यं । अथवा वृद्ध चरणे । रपा मंचेण चारणीयं दोहनीयं । ईदृशे गवाजयोः पयसी मही महती बड्डी अपेक्षिते अत उपावतं । गीरजाया अप्युपलक्षकः अजापयसोऽपि महावीरे सेचनीयत्वात् । अपि चास्य महावीरस्योभोभी कर्णा ऋणस्थानीयी द्वी रक्ता हिरण्यया हिरण्यमयी सुवर्णरजतमयावित्थयः ॥

प्रवर्ग्येऽजापयसि महावीर आनीयमान आ सुत इति वा । सूचितं च । आ सुते सिंचत अथमित्वाजे । आ० ४. ७. इति ॥

आ सुते सिंचत अथ रोदस्योरभिश्चियं । रसा दधीत वृषभं ॥ १३ ॥

आ । सुते । सिंचत । अथ । रोदस्योः । अभिश्चियं । रसा । दधीत । वृषभं ॥ १३ ॥

सुते दुग्धे गोपयसि अथ अयणमाजं पय आ सिंचत । सिंचत हे अध्वर्यवः । कीदृशमाजं । रोदस्योः ॥ कर्मणि षष्ठीया ॥ आवापृथिव्यावभिश्चियमभिश्चियं । अपिसंयोगात्तावत्पर्यंतं प्रवृद्धमित्यर्थः । अथवा तत्काव-
श्चिनौ आवापृथिव्यावित्थये । नि० १२. १. इति निबृत्तत्वाद्दधिगोरभिश्चियमित्यर्थः । सेचनानंतरं रसा रस आजे पयसि वृषभं वर्षकमपि दधीत । स्थापयत । अजाया आपेयीत्वात् चीरस्याप्यपिसंयोजनमुचितं । आपेयी वा एषा यद्वेति ब्राह्मणं ॥

ते जानत स्वमोक्षं सं वत्सासो न मातृभिः । मिथो न संत जाभिभिः ॥ १४ ॥

ते । जानत । स्वं । ओक्षं । सं । वत्सासः । न । मातृभिः । मिथः । न संत । जाभिभिः ॥ १४ ॥

सुते ता गावो जानत । ज्ञातव्यः । अथवा सामान्याकारेण त इति पुंनिर्देशः । किं । स्वं स्वकीयमोक्षं निवासं महावीरं । तच्च दोग्धुमगमनित्वर्थः । तदेवाह । वत्सासो वत्सा मातृभिर्न जननीभिः सह यथा संगच्छति नदज्जामिभिर्वधुभिः सहिता गावो मिथः प्रत्येकं सं न संत । संगच्छति महावीरं ॥

उमं स्रक्तेषु वप्सतः कृण्वते धरुणं दिवि । इंद्रे अया नमः स्वः ॥ १५ ॥

उमं । स्रक्तेषु । वप्सतः । कृण्वते । धरुणं । दिवि । इंद्रे । अया । नमः । स्वः । रिति स्वः ॥ १५ ॥

महावीरस्य स्रक्तेषु वप्सतो ज्वालाया मचयतोऽपिरत्नं धरुणमिंद्रे अपेति वक्ष्यमाणत्वादिद्राग्न्योर्धार-
कमात्रं दिव्यतरिष उप कृण्वते । उपकुर्वते । यदाभिर्महावीरं दहति तदा तस्योपर्युभयविधं चीरमासेचय-
तीत्यर्थः । एवं महावीर आसिच्छेद्रेऽप्राप्नो च स्वः सर्वं नव्यमाजं च नमोऽर्पे । अथवा स्वरंतरिष । योजय-
तीति शेषः ॥ १५ ॥

प्रवर्ग्ये घर्मदुहि दुग्धायामधुचदिति वा । सूचितं च । दुग्धायामधुचत्पिपुर्वी । आ० ४. ७. इति ॥ याव-
सोपेऽपि वा । अधुचत्पिपुर्वीमिषमा कलशेषु धावति । आ० ५. १२. इति सूचितत्वात् ॥

अधुक्षत्पिपुर्वीमिषमूर्जं सप्तपदीमरिः । सूर्यस्य सप्त रश्मिभिः ॥ १६ ॥

अधुक्षत् । पिपुर्वी । इर्व । जर्ज । सप्तपदी । अरिः । सूर्यस्य । सप्त । रश्मिभिः ॥ १६ ॥

अरिररखशीको वायुः सूर्यस्य सप्त ररिमभिः साधनेः पिबुषीमाप्याययदिवमन्नमूर्धं रवं च सप्तपदीं
सर्पस्यस्वभावपादां माध्यमिकां वाचं घर्मधुपुण्यावस्त्रितामधुषत् । कुग्धवान् । यद्यप्यध्वयुः पात्रेण नां कुग्धे
तथायिवं भावनया सांगं भवति । माध्यमिकाया वाचो मधुधुत्वं हिंक्षयती गौरमीमेत् । अ० १. १६४. २७. २८. ।
इत्यादिषु प्रसिद्धं ॥

सोमस्य मिचावरुणोदिता सूर आ ददे । तदातुरस्य भेषजं ॥१७॥

सोमस्य । मिचावरुणा । उत्तऽइता । सूरै । आ । ददे । तत् । आतुरस्य । भेषजं ॥१७॥

हे मिचावरुणौ सूरै सूर्य उदितोदिति सोमस्य सोममा ददे । स्वीकरोति । तत्र हेतुमाह । तत्स्वीकारक्यं
कर्मातुरस्यादादेर्भेषजमीषधं । हितकरमित्यर्थः ॥

उतो न्वस्य यत्पदं हर्येतस्य निधान्यं । परि द्यां जिह्यातनत् ॥१८॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । पदं । हर्येतस्य । निधान्यं । परि । द्यां । जिह्या ।

अतनत् ॥१८॥

पवमाने सोम उतो अपि चास्य सोमदातुर्ह्येतस्य प्रदानं कामयमानस्य मम यत्पदं निधान्यं इषिषां
निधानार्हमुत्तरवेदिकचरणं तत्र स्थित्वापिथी परि परितो जिह्या ज्ञातयातनत् । व्यामोत् ॥ ॥१७॥

उदीरायामित्यष्टादशर्षं चतुर्थं सूक्तमाचियस्य गोपवनस्य सप्तवध्रिर्वीर्यं गायत्रमाश्विनं । तथा चानुक्रम-
शिका । उदीरायां गोपवन आचियः सप्तवध्रिर्वीर्यमाश्विनमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रती गायत्रे षट्स्त्राशि-
नशस्त्रे वेदं सूक्तं । उदीरायामा मे हवमिति गायत्रं । आ० ४. १५. । इति सूचितत्वात् ॥

उदीरायामृतायते युंजायामश्विना रथं । अंति षड्रुतु वामवः ॥१९॥

उत् । ईरायां । अतऽयते । युंजायां । अश्विना । रथं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनी अतायते यज्ञमिच्छते मद्यं मर्ध्वसुदीरायां । उन्नच्छतं । तदर्थं हवमाह्वानं यद्य वा
प्राप्तुं युंजायां । योजयतमश्वे रथं । वां युवयोरो रचणमन्त्रसादंतिषि सवर्तमानं भूतु । भवतु ॥

निमिषश्चिज्जवीयसा रथेना यातमश्विना । अंति षड्रुतु वामवः ॥२०॥

निऽमिषः । चित् । जवीयसा । रथेन । आ । यातं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु ।

वां । अवः ॥२०॥

निमिषश्चिन्निमेवादपि अन्वियसातिशयवेगेन रथेना यातं । आगच्छतमसायज्ञं हे अश्विना । शिष्टमुक्तं ॥

उप स्तृणीतमचये हिमेन घर्ममश्विना । अंति षड्रुतु वामवः ॥२१॥

उप । स्तृणीतं । अचये । हिमेन । घर्मे । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥२१॥

अचये मर्ध्ववेऽसुरैरपी प्रक्षिप्ताय तस्य हितार्थं घर्ममभिदाहकं हिमेनोदकेनोप क्षुणीतं । उपक्षीर्षवती
हिमेनापि घर्ममवारथिषां । अ० १. ११६. ८. । इति निगमः ॥

कुहं स्यः कुहं जग्मयुः कुहं श्येनेव पेतयुः । अंति षड्रुतु वामवः ॥२२॥

कुहं स्यः । कुहं । जग्मयुः । कुहं । श्येनाऽइव । पेतयुः । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥२२॥

हे अश्विनी युवां जुह क्त स्यः । भवयः । रदानीं जुह क्त जुष जग्मयुः । गच्छयः स्तेच्छया । जुह क्त वा
अनेव अनेवाविव शीघ्रपतनी संतौ पेतयुः । पतयः । एवमचिंत्यस्वभावी कृपया संनिहिती भवतमिति शेषः ।
तादृशयोर्वोऽंतिके भवतु ॥

यद्द्य कर्हि कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवँ । अंति षड्भूतु वामवः ॥५॥

यत् । अद्य । कर्हि । कर्हि । चित् । श्रुश्रूयातं । इमं । हवँ । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥५॥

यद्यप्यात्र निर्धार्यतेऽतोऽद्यास्मिन्काले कर्हि कस्मिन्नपि देशे कर्हि कस्मिन्नपि काले इमं हवमस्मादीयमाह्वानं
भूयातं । श्रुयातं ॥ १५८ ॥

अश्विनां यामहूतमा नेदिष्ठं याम्यायँ । अंति षड्भूतु वामवः ॥६॥

अश्विनां । यामऽहूतमा । नेदिष्ठं । यामि । आयँ । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥६॥

यामहूतमातिशयेन काले ह्यातव्यावश्विनाश्विनी यामि । नेदिष्ठमंतिकतममायँ बांधवं च यामि तयोः ॥

अवँतमचये गृहं कृणुतं युवमश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥७॥

अवँतं । अचये । गृहं । कृणुतं । युवं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥७॥

हे अश्विना युवं युवामचयेऽन्यागरे दह्यमानायावंतं रचंतं गृहं कृणुतं । कृतवंती । तादृशयोर्वामवो
भवतु ॥ अवंतमिति व्यत्ययेन पुँल्लिङ्गता ॥

वरैथे अग्निमातपो वदते वल्गवचये । अंति षड्भूतु वामवः ॥८॥

वरैथे इति । अग्निं । आऽतपः । वदते । वल्गु । अचये । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥८॥

हे अश्विनी वल्गु मनोहरं वदते सुवतेऽचय आतप आतपादीप्सादपि वरैथे । आवारयतं ॥

प्र सप्तवधिराशसा धारामग्नेरशायत । अंति षड्भूतु वामवः ॥९॥

प्र । सप्तऽवधिः । आऽशसा । धारां । अग्नेः । अशायत । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥९॥

सप्तवधिरर्धर्धे अश्विनी युवयोराशसाशंसनेन सुखा मञ्जूषाया निर्गत्वापेधारां तस्यां मञ्जूषायां प्रा-
शायत । आशाययत् । स्वनिरोधिकां तां दग्धवानित्यर्थः । सप्तवधिः पेटिकांतःप्रवेशोऽश्विनोरनुग्रहाभिर्गमश्च
यि विहीष्य वनस्यते । अ० ५. ७८. ५. । इत्यत्र स्पष्टमुक्तं ॥

इहा गतं वृषण्वसू शृणुतं मे इमं हवँ । अंति षड्भूतु वामवः ॥१०॥

इह । आ । गतं । वृषण्वसू इति वृषण्वऽवसू । शृणुतं । मे । इमं । हवँ । अंति । सत् ।

भूतु । वां । अवः ॥१०॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनी रहास्मिन्वच्च आ गतं । आगच्छतं । तदर्थं मे ममेमं हवं शृणुतं ॥ ११० ॥

किमिदं वां पुराणवज्जरतोऽरिव शस्यते । अंति षड्भूतु वामवः ॥११॥

किं । इदं । वां । पुराणऽवत् । जरतोऽइव । शस्यते । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥११॥

हे अश्विनी वां युवयोरर्थमागमनाय पुराणवत् पुराणयोरतिवृद्धयोरिव । तदेवाह । अरतीरिव शस्त्रेति । पुनःपुनरागच्छतमिति शस्त्रेति । किमिदं । यथा लोके वृद्धो जीर्णो ब्रह्मवारमाहृतोऽपि नागच्छति तद्वयुवामपीत्यर्थः । एवमनागमाद्ब्रवीति ॥

स॒मा॒नं वाँ स॒जा॒त्यँ स॒मा॒नो बंधुर॑श्विना । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥१२॥

स॒मा॒नं । वाँ । स॒ऽजा॒त्यँ । स॒मा॒नः । बंधुः । अ॒श्वि॒ना । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वाँ । अ॒वः ॥१२॥

हे अश्विनाश्विनी वां युवयोः परस्परं सजातं समानजातित्वं समानमेकमेव । उभयोरप्यश्वरूपायाः सूर्यपत्न्या उत्पत्तेः सजातं । तथा युवयोर्बंधुर्बंधकः सुतः समान एक एव । अथर्वरहं समान एक एव बंधुः ॥

यो वाँ र॒जाँस्य॑श्विना रथो वि॒या॒ति रोद॑सी । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥१३॥

यः । वाँ । र॒जाँसि॑ । अ॒श्वि॒ना । रथः । वि॒ऽया॒ति । रोद॑सी इति । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु ।

वाँ । अ॒वः ॥१३॥

वां युवयोर्वीं रथोऽस्ति स रथो रजांसि लोकान्रोदसी यावापृथिवी च वियाति । विशेषेण गच्छति । अतस्तेन रथेन ग्रीष्ममागच्छतमिति शेषः ॥

आ नो ग॒र्व्येभि॒रश्वैः स॒हस्रै॑रुप गच्छ॒तं । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥१४॥

आ । नः । ग॒र्व्येभिः । अ॒श्वैः । स॒हस्रैः । उप । गच्छ॒तं । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वाँ । अ॒वः ॥१४॥

हे अश्विनी नोऽस्मान् सहस्रैरपरिमितैर्गर्व्येभिर्गोसमूहैरश्वसमूहैश्चोप गच्छतं ॥

मा नो ग॒र्व्येभि॒रश्वैः स॒हस्रै॑भि॒रति॑ ख्य॒तं । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥१५॥

मा । नः । ग॒र्व्येभिः । अ॒श्वैः । स॒हस्रै॑भिः । अ॒ति । ख्य॒तं । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वाँ । अ॒वः ॥१५॥

हे अश्विनी गर्व्येभिर्गोसमूहैरश्वसमूहैः सहस्रेभिः सहस्रसंख्याकिर्माक्षानति ख्यतं । अतीति प्रतीत्यस्मिन्नर्थे । मा निवारयतमित्यर्थः ॥

अ॒रु॒ण॒प्सु॒रुषा अ॒भू॒द॒क॒ज्योति॑र्ज्ञा॒ताव॑री । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥१६॥

अ॒रु॒ण॒ऽप्सुः । उ॒षाः । अ॒भू॒त । अ॒कः । ज्योतिः । अ॒त॒ऽव॑री । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु ।

वाँ । अ॒वः ॥१६॥

हे अश्विनी उषा अरुणप्सुः सुधवर्णाभूत् । भवति । न केवलं स्वयं । ज्योतिस्तेजोऽप्यः करोत्यति सर्वतश्चतावर्धुतवलुषाः ॥

अ॒श्वि॒ना सु वि॒चाक॑शवृ॒क्षं प॑र॒शुमाँ॑ इव । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥१७॥

अ॒श्वि॒ना । सु । वि॒ऽचाक॑शत् । वृ॒क्षं । प॑र॒शुमा॑न्ऽइव । अ॒न्ति । सत् । भू॒तु । वाँ । अ॒वः ॥१७॥

सु विचाकशदत्तं दीपमानः सूर्योऽभिर्षा वृक्षं परशुमान्ऽइव । अककयति तद्वत्तमो निश्चारयतीति शेषः । वृष्टतिसामर्थादेव कथ्यते । यथादेवं तस्मादश्विनाश्विनाषा इत्येति शेषः ॥

पुरं न धृष्णवा रुज कृष्णया बाधितो विशा । अंति षड्भूत वामवः ॥१८॥

पुरं । न । धृष्णो इति । आ । रुज । कृष्णया । बाधितः । विशा । अंति । सत् । भूत ।

वां । अवः ॥१८॥

हे धृष्णो धर्षक सप्तवध्रि त्वं कृष्णयाकर्षया विशा प्रवेशयन्त्या पेटिकया बाधितस्त्वं ततो निर्गत्य तामेवा ब्रज । पीडयान्निगोरनुग्रहात् । एवं स्वयं स्वात्मानं प्रेष्यति । अथवा गोपवनः सप्तवध्रिमेवं ब्रवीति । वां युव-
योरर्वा रक्षणं गमनं वा समीपे । तत्र त्रिषु वर्गेष्वन्ति षडित्युत्तरोऽर्धर्चोऽन्वितपदाध्याहारिण योज्यः ॥ २० ॥

विशोविशो व इति पंचदशर्चं पंचमं सूक्तं । अथेयमनुक्रमणिका । विशोविशो वः पंचोनामेयं त्वनुष्टुम्भवा-
सृचाक्षत्वारोऽत्यास्तिस्रोऽनुष्टुभ आर्चस्व श्रुतर्वणो दानस्तुतिरिति । अनुवृत्तेर्गोपवन अविः । आदितस्त्रिषु
वृचेषु सर्वाः प्रथमा अनुष्टुभो द्वितीयातृतीये प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्री चयोदशात्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः ।
अस्तोत्तरस्व चाग्निर्देवता । अत्यास्तिस्रः श्रुतर्वणान्मो राक्षो दानस्तुतिः ॥ व्योमविश्वदेवस्तुपंचशरदीयेष्विदं
सूक्तमाश्रयस्त्रं । सूचितं च । विशोविशो वो अतिथिमित्याज्यं । आ० ९. ८. इति ॥

विशोविशो वो अतिथिं वाजयंतः पुरुप्रियं ।

अग्निं वो दुर्यं वचः स्तुषे ऋषस्य मन्मभिः ॥१॥

विशःऽविशः । वः । अतिथिं । वाजऽयंतः । पुरुऽप्रियं ।

अग्निं । वः । दुर्यं । वचः । स्तुषे । ऋषस्य । मन्मऽभिः ॥१॥

हे अग्न्य अस्मिन् यजमानाश्च वो दुर्यं वाजयंतोऽन्नमिच्छंतो विशो विशः सर्वस्वाः प्रजाया अतिथिं पुण्यं
पुरुप्रियं वज्रप्रियमग्निं स्तुष्या परिचरतेति शेषः । अहं च वो युष्मदर्थं दुर्यं गुहा हितं वचो गुं सुषे ऋषस्य
सुखस्व लाभाय । कैः साधनेः । मन्मभिर्मननीयैः स्तोत्रैः ॥

यं जनांसो हविष्मंतो मिचं न सर्पिरासुतिं । प्रशंसंति प्रशस्तिभिः ॥२॥

यं । जनांसः । हविष्मंतः । मिचं । न । सर्पिःऽआसुतिं । प्रऽशंसंति । प्रशस्तिऽभिः ॥२॥

यमग्निं जनांसो जना यजमाना हविष्मंतः संतो मिचं न मिचमिवादिष्वग्निमिव सखायमिव वा सर्पिरासुतिं
सर्पिरासूयते हयते यस्मिन् तादृशं प्रशंसंति कुर्वन्ति प्रशस्तिभिः स्तुतिभिः कुव इति शेषः ॥

पन्यांसं जातवेदसं यो देवतात्युद्यता । हव्यान्धैरयद्वि ॥३॥

पन्यांसं । जातवेदसं । यः । देवऽताति । उत्ऽयता । हव्यानि । ऐरयत् । दिवि ॥३॥

पन्यांसमतिशयेन स्तोतारं साधु कृतमिति यजमानं कुर्वतं जातवेदसं जातधनं जातविषं वा कुव इति
शेषः । योऽभिर्देवताति देवताती यच्च उद्यतोद्यतानि हव्यानि हवीषि दिक्षैरयत् प्रेरयति दिवि देवेभ्यः ॥

आगन्म वृचहंतं ज्येष्ठमग्निमानवं । यस्य श्रुतर्वा बृहन्नाक्षो अनीक एधते ॥४॥

आ । अगन्म । वृचहन्ऽतमं । ज्येष्ठं । अग्निं । आनवं । यस्य । श्रुतर्वा । बृहन् । आर्क्षः ।

अनीके । एधते ॥४॥

वृचहंतं पोषाणामतिशयेन हंतारं ज्येष्ठं प्रशस्तमानवं मनुष्यसंबन्धिनं तेषां हितकारिणमग्निमानश्च ।
आनता वचं ॥ पुनार्थं वज्रवचनं ॥ यस्माद्विरणीके व्याघ्रासं वि बृहन्नाह्वानार्थं अक्षपुत्रः श्रुतर्वा नाम राक्षसो
वर्धते । कर्म करोतीत्यर्थः ॥ तमग्निमानश्चेति समन्वयः । एवं श्रुतर्वां मिचयावतो गोपवर्गोऽपि स्तौति ॥

अमृतं जातवेदसं तिरस्तमांसि दर्शतं । घृताहवनमीड्यं ॥५॥

अमृतं । जातवेदसं । तिरः । तमांसि । दर्शतं । घृतऽआहवनं । ईड्यं ॥५॥

स एवागत् स्तीति । अमृतममरणं जातवेदसं जाततेजआबुपलक्षणधनं तमांसि तिरो दर्शतं । दर्शयंत-
मित्यर्थः । घृताहवनं । घृतमाह्वयते यच्च तं । ईड्यं सुखं । ईदृशमागन्तेति संबंधः ॥ २१ ॥

सबाधो यं जना इमेऽग्निं हव्येभिरीकते । जुहानासो यत्सुचः ॥६॥

सऽबाधः । यं । जनाः । इमे । अग्निं । हव्येभिः । ईकते । जुहानासः । यत्सुचः ॥६॥

इमे सबाधो बाधसहिता अध्वर्यादयो यमग्निं हव्येभिर्विभिरीकते सुवति । कीदृशा जनाः । जुहा-
नासो यागं कुर्वाणा यत्सुचसदर्थं धृतसुगदंढाः । तमागन्तेति समन्वयः ॥

इयं ते नव्यसी मतिरमे अधाय्यस्मदा ।

मंद्र सुजात सुक्रतोऽमूर दस्मातिथे ॥७॥

इयं । ते । नव्यसी । मतिः । अमे । अधायि । अस्मत् । आ ।

मंद्र । सुजात । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । अमूर । दस्म । अतिथे ॥७॥

हे अमे इयमिदानीं क्रियमाणा नव्यसी नवतरा सुतिसे तव स्वभूतास्मदस्मात्स्थायि । धृताभूत् । वयं
तव सुतिं कुर्म इत्यर्थः । हे मंद्र मोदमान सुजात शोभनजनन सुक्रतो शोभनकर्ममूरामूढ दस्म दर्शनीया-
तिथेऽतिथिवत्पूज्यत्वोर्विशेषणानि ॥

सा ते अमे शंतमा चनिष्ठा भवतु प्रिया । तया वर्धस्व सुष्टुतः ॥८॥

सा । ते । अमे । शंतमा । चनिष्ठा । भवतु । प्रिया । तया । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥८॥

हे अमे सास्माभिः क्रियमाणा सुतिः शंतमात्यंतं सुखकरा चनिष्ठातिशयेनाप्तवती ते तव प्रिया भवतु ।
तया सुत्वा सुष्टुतः सुष्टु सुतः सन् वर्धस्व । प्रबुद्धो भव ॥

सा द्युक्षिद्युक्षिनी बृहदुषोप अवंसि अवं । दधीत वृचतूयै ॥९॥

सा । द्युक्षिः । द्युक्षिनी । बृहत् । उपऽउप । अवंसि । अवं । दधीत । वृचऽतूयै ॥९॥

सास्माभिः क्रियमाणा सुतिर्द्युक्षिर्द्युक्षिणीतमानैरन्नैरक्षयं प्रदेयिर्द्युक्षिन्यप्तवती अवंसि पूर्वस्मिन्विद्यमानेऽस्मि
पुनरपि बृहन्नहच्छवोऽन्नमुपोप दधीत । पुनरपरिधारयतु । कुक्षेति उच्यते । वृचतूयै संग्रामे । शवोः संब-
धीति यावत् ॥

अश्वमिन्नां रथप्रां त्वेषमिद्रं न सत्पतिं । यस्य अवांसि तूर्वेथ पन्यं पन्यं च कृष्टयः ॥१०॥

अश्वं । इत् । गां । रथऽप्रां । त्वेषं । इद्रं । न । सत्ऽपतिं । यस्य । अवांसि । तूर्वेथ । पन्यं । पन्यं । च । कृष्टयः ॥१०॥

पन्यंऽपन्यं । च । कृष्टयः ॥१०॥

गां गंतारमश्नति । इच्छद् इवार्थे । अश्वमिव । तं यथा सुवति तथेत्यर्थः । रथप्रां रथानामक्षदीयानां
पूरयितारं धनैः तथा त्वेषं दीप्तमपि सत्पतिं सतां पाण्डुमिद्रं नेद्रमिवेन कृष्टयो मनुष्याः परिचरन्ति शिवः ।
यस्मादिवेन अवांसिस्त्राणि शत्रुसंबन्धीनि तूर्वेथ तथा पन्यं पन्यं च यद्यत्सुखं धनमपि तदपि तूर्वेथ
द्विष्टम् ॥ २२ ॥

यं त्वा गोपवनो गिरा चनिष्ठस्मे अंगिरः । स पावक शुधी हवँ ॥११॥

यं । त्वा । गोपवनः । गिरा । चनिष्ठत् । अग्ने । अंगिरः । सः । पावक । शुधि । हवँ ॥११॥

हे अग्ने यं त्वा त्वां गोपवनं चनिष्ठं गिरा चनिष्ठत् अतिशयेनाज्ञप्रदातारमकरोत् स तावुश्चापि अंगिरः सर्वत्र गन्तव्यगिरसां मध्य एक वा पावक शोधक हवं गोपवनस्य शुधि । शृणु ॥

यं त्वा जनास ईकते सबाधो वाजसातये । स बोधि वृचतूर्ये ॥१२॥

यं । त्वा । जनासः । ईकते । सबाधः । वाजसातये । सः । बोधि । वृचऽतूर्ये ॥१२॥

हे अग्ने यं त्वा त्वां जनासो जनाः सोतारो वा वाजसातयेऽज्ञस्य ज्ञाभाय सबाधो निर्बन्धरूपबाधोपिताः संत ईकते जुवंति स त्वं वृचतूर्यं वैरिनाशनाय पापक्षयाय वा बोधि । बुध्यस्व । अथवा वृचस्य तूर्यं संयामे बोधि ॥

अहं हुवान आर्क्षे श्रुतर्वेणि मदच्युति ।

शर्धासीव स्तुकाविनां मृक्षा शीर्षा चतुर्णां ॥१३॥

अहं । हुवानः । आर्क्षे । श्रुतर्वेणि । मदऽच्युति ।

शर्धासिऽइव । स्तुकाऽविनां । मृक्षा । शीर्षा । चतुर्णां ॥१३॥

अहमृषिर्जवानो ह्ययमानो यच्चदिवृचार्थं श्रुतर्वेणितमाम्नि राजन्नि मदच्युति शत्रूणां मदस्य व्यावयितरि स्तुकाविनां । स्तुकाविन ऊर्ध्वायवः । सुकः केशसंघातः । तद्वतां शर्धासीवोच्छ्रितानि लोमानीव तानि यथा स्युर्गतिं तद्वृचा वृचाणि । वृक्ष्यन्त इति वृचाः केशाः । तद्वन्ति वृचाणि शीर्षा शीर्षाणि शिरांसि । केषां । चतुर्णां श्रुतर्वेणा प्रदत्तानामन्वानां शिरांस्युन्मृजामीति शेषः । अथवा वृचा वृक्षेण । वृक्षजसाधनत्वावृक्षो हस्तः । तेनोन्मृजामि ॥

मां चत्वार आशवः शविष्ठस्य द्वित्वन्वः ।

सुरयासो अभि प्रयो वक्षन्वयो न तुग्यं ॥१४॥

मां । चत्वारः । आशवः । शविष्ठस्य । द्वित्वन्वः ।

सुरयासः । अभि । प्रयः । वक्षन् । वयः । न । तुग्यं ॥१४॥

मां शविष्ठस्यातिशयेनाज्ञवतः श्रुतर्वणो राज्ञः संबंधिनश्चत्वार आशवोऽश्वा द्वित्वन्वो गमनशीलाः सुरयासः शोभनरथा अश्वाः प्रयोऽज्ञं शत्रूणां प्रत्यभि वक्षन् । अभिवर्हति । वयो न तुग्यं मुज्यं यथास्त्रिभ्यां प्रेरिताश्चतस्रो जावः सगृहं प्रापयन् तद्वदिति ॥

सत्यमिच्छां महेनदि परुषायव देदिशं ।

• नेमापो अश्वदातरः शविष्ठादस्ति मर्त्यः ॥१५॥

सत्यं । इत् । त्वा । महेऽनुदि । परुषिण । अश्व । देदिशं ।

न । ई । आपः । अश्वऽदातरः । शविष्ठात् । अस्ति । मर्त्यः ॥१५॥

हे महेनदि परुष्येतमामिच्छे त्वा त्वां सत्यमित् सत्यमेवाप देदिशं । आदिशामि । वदामि । नचाकारेण

संबोध्यापः संबोधयति । हे आपः ईमस्माच्छविष्ठाद्वज्रवत्तमाच्छ्रुतर्वणोऽधिकः कश्चिदश्चदातरोऽश्वाणां दानु-
तमो मर्त्यो नास्ति । पश्यन्त्यासीरि राक्षोऽश्मेधप्रतिग्रहानां संबोध्य ब्रूते ॥ २३ ॥

युत्वा हीति षोडशर्चं षष्ठं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्वार्धं गायत्रमायेयं । तथा षानुक्तमणिर्षो । युत्वा हि
षोडश विरूप इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । तृतीये युत्वा हीत्याज्यं । आ० ७.
१०. इति ॥ प्रातरनुवाकेऽप्यायेये गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । युत्वा हि प्रेष्ठं वः
। आ० ४. १३. इति ॥

युत्वा हि देवहूतमाँ अश्वीँ अग्ने रथीरिव । नि होता पूर्यः सदः ॥ १ ॥

युत्वा हि देवहूतमात्त । अश्वान् । अग्ने । रथीः । इव । नि होता । पूर्यः । सदः ॥ १ ॥

हे अग्ने देवहूतमान् देवानामाह्नातृतमानश्चान्युत्स । योजय रथे । रथीरिव यथा रथी स्वान्वा निष्टदेश-
गमनाय योजयति तद्वत् । तथा कृत्वा होता त्वं पूर्यो मुखः सन्नि षदः । उपविश च ॥

उत नो देव देवाँ अच्छा वोचो विदुष्टरः । अश्विश्चा वार्या कृधि ॥ २ ॥

उत । नः । देव । देवान् । अच्छ । वोचः । विदुः । ऽतरः । अत् । विश्वा । वार्या । कृधि ॥ २ ॥

हे देवाग्ने उतापि च नोऽस्मान् देवानच्छा वोचः । अभिब्रूयाः । सम्यगनुष्ठितवंत इति । तथा विदुष्टरो
विदुत्तमान्वोचः । तथा कृत्वा विश्वा सर्वाणि वार्या वरणीयानि धनानि देवसंबंधीनि अत् सत्त्वानि कृधि ।
कुर्वन्त्याकं । अथवाऋदीयानि सर्वाणि वरणीयानि हवींषि अत् सत्त्वानि कृध । देवान् प्रापयेत्यर्थः ॥

त्वं ह यद्यविष्य सहसः सूनवाहुत । ऋतावा यज्ञियो भुवः ॥ ३ ॥

त्वं ह । यत् । यविष्य । सहसः । सूनो इति । आऽहुत । ऋतऽवा । यज्ञियः । भुवः ॥ ३ ॥

हे अग्ने यविष्य युवतम सहसः सूनो वज्रस्य पुत्राज्जत सर्वतो जताज्जत वा त्वं यद्यदा ह खल्वुतावा
सत्त्वान् यज्ञियो यज्ञार्ह्यं भुवः भवसि तदा वार्याणि अत्कुर्विति संबंधः ॥

दर्शपूर्णमासयोरामेयस्यायमपिरिति वैकल्पिकी याज्या । सूचितं च । अयमग्निः सहस्रिण इति वेदं
विष्णुर्वि चक्रमे । आ० १. ६. इति ॥

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य श्रुतिनस्यतिः । मूर्धा कवी रयीणां ॥ ४ ॥

अयं । अग्निः । सहस्रिणः । वाजस्य । श्रुतिनः । पतिः । मूर्धा । कविः । रयीणां ॥ ४ ॥

अयमग्निः श्रुतिनः सहस्रिणोक्तसंख्योपेतस्य वाजस्याप्तस्य पतिः स्वामी मूर्धा शिरोवदुन्नतः श्रेष्ठः कवि-
मैधावी रयीणां धनानामपि पतिरिति शेषः । तदुभयं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहूतिभिः । नेदीयो यज्ञमंगिरः ॥ ५ ॥

तं । नेमिं । ऋभवः । यथा । आ । नमस्व । सहूतिभिः । नेदीयः । यज्ञं । अंगिरः ॥ ५ ॥

हे अंगिरः त्वं सहूतिभिः समानाह्नातिरथ्यैर्देवैः सह नेदीयोऽतिकृतमं यज्ञमा गमस्व । आनमय । ऋभवो
नेमिं रचमिच ॥ २४ ॥

तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुहृतिं ॥ ६ ॥

तस्मै । नूनं । अभिऽद्यवे । वाचा । विऽरूप । नित्यया । वृष्णे । चोदस्व । सुऽहृतिं ॥ ६ ॥

हे विरूप नामाकृतसामक महर्षे त्वं तस्मै प्रसिद्धायाभिषेचऽभिगततुष्टये वृष्णे वर्षकायापथे नित्ययो-
त्पत्तिरहितया वाचा मन्त्ररूपया सुष्ठुतिं नूनमिदानीं चोदस्व । सुहृद्विषमृषिः स्वात्मानं ब्रवीति यजमानो वा
होतारं विरूपं ॥

कमुं ध्वितस्य सेनयाप्रेरपाकचक्षसः । पणिं गोषु स्तरामहे ॥७॥

कं । ऊं इति । स्वित् । अस्य । सेनया । अग्नेः । अपाकऽचक्षसः । पणिं । गोषु ।
स्तरामहे ॥७॥

अस्याप्रेरपाकचक्षसोऽनल्पचक्षसोऽग्नेः सेनया ज्वालारूपया गोषु निमित्तेषु कमुं ध्वित् कं खलु पणिं
स्तरामहे । स्तरणं हिंसनं । रदानो बलिनमभिभवेत्यर्थः ॥

मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्नाः । कृशं न हासुरग्न्याः ॥८॥

मा । नः । देवानां । विशः । प्रस्नातीऽइव । उस्नाः । कृशं । न । हासुः । अग्न्याः ॥८॥

देवानां सर्वेषां विशः प्रजाभूतान्परिचारकास्तोऽस्नात्वा हासीत् । अभिर्मा परित्वजनु । प्रस्नातीरिव
एवं पथः शरतीर्भाव इव । ता यथा न मुच्यन्ति । उभयमपि न परित्वजत्वित्यर्थः । किमिव । कृशमल्पं स्वस्त-
मग्न्या गावो यथा न ह्यसुः न परित्वजन्ति तद्वत् ॥

मा नः समस्य दूढ्यः परिद्वेषसो अंहतिः । ऊर्मिर्न नावमा वधीत् ॥९॥

मा । नः । समस्य । दुःऽध्यः । परिऽद्वेषसः । अंहतिः । ऊर्मिः । न । नावमा । वधीत् ॥९॥

समस्य सर्वस्य परिद्वेषसः परितो द्विषतो दूढ्यः पापबुद्धेरंहतिर्हननं मा वधीत् । मा हिंसात् । नावमूर्मिः
असुद्रतरंग इव । स यथा तां पीडयति तद्वत्मा वधीदित्यर्थः । अथ मा नः सर्वस्य दुर्धियः । नि० ५. २३. ।
इत्यादि निवृत्तं द्रष्टव्यं ॥

नमस्ते अग्नौ जसे गृणन्ति देव कृष्टयः । अमैरमिचमर्दय ॥१०॥

नमः । ते । अग्ने । ओजसे । गृणन्ति । देव । कृष्टयः । अमैः । अमिचं । अर्दय ॥१०॥

हे अग्ने देव तुभ्यं नमो गृणन्ति । नमस्कारशब्दमुच्चारयन्ति । किमर्थं । ओजसे वज्राय । के । कृष्टयो
मनुष्या यजमानाः । अतोऽहमपि गृणामीत्यर्थः । तथामैर्बलैरमिचं शत्रुमर्दय । नाशय ॥ ॥२५॥

यान्श्रेयाभिन्ना वैतानिकस्य संसर्गेऽपथे संवर्गाद्येष्टिः कार्यः । तत्र कुवित्सु न इत्यनुवाक्या मा नो अस्मि-
न्निति याज्या । सूचितं च । कुवित्सु नो गविष्टये मा नो अस्मिन्महाधने । आ० ३. १३. । इति ॥

कुवित्सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिं । उरुकृदुरु गस्तृधि ॥११॥

कुवित् । सु । नः । गोऽइष्टये । अग्ने । संऽवेषिषः । रयिं । उरुकृत् । उरु । नः । तृधि ॥११॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्माकं गविष्टये गवामेषणाय कुविद्वद् रयिं धनं संवेषिषः । संप्रापय । उरुकृत्
नोऽस्मानुव तृधि । तृष ॥

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्ध्नाभृता । संवर्गे सं रयिं जय ॥१२॥

मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वर्ध्ना । भृता । यथा । संऽवर्गे । सं । रयिं । जय ॥१२॥

नोऽस्मान्निष्कहाधने संयामे मा परा वर्क । मा परित्याचीः । भारभृषा । भारवाही यथा भारमंते परित्वजति तदत् । संवर्गे शुभ्यः सहाच्छिद्यमानं रयिं धनं सं जयासादर्थं ॥

अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना । वर्धा नो अमवच्छवः ॥ १३ ॥
अन्यं । अस्मत् । भियै । इयं । अग्ने । सिषक्तु । दुच्छुना । वर्ध । नः । अमऽवत् । शवः ॥ १३ ॥

हे अग्ने त्वदीयेयं दुच्छुना बाधकसंहतिरसादन्यमस्मोतारं भियै भयाय सिषक्तु । सेवतां । त्वं च नोऽस्मा-
कममवद्वलोपेतं शवो वेगं वर्ध । वर्धय संयामे ॥

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा । तं घेदमिर्वृधावति ॥ १४ ॥
यस्य । अजुषत् । नमस्विनः । शमी । अदुऽमखस्य । वा । तं । घ । इत् । अग्निः ।
वृधा । अवति ॥ १४ ॥

यस्य नमस्विनो नमस्कारवतोऽदुर्मखस्य वादुष्टयागस्य वा शमीं कर्माजुषत् असेवत तं घेतमेव यजमानं
संयामेऽपिर्वृधावति । विशेषेण गच्छति । अतो नमोयुक्ता अदुर्मखाश्च भवेमेति ॥

परस्या अधि संवतोऽवराँ अभ्या तर । यचाहमस्मि तौ अव ॥ १५ ॥
परस्याः । अधि । संऽवतः । अवरान् । अभि । आ । तर । यच । अहं । अस्मि ।
तान् । अव ॥ १५ ॥

हे अग्ने परस्या अन्यायाः संवतः सेनाया अवरानन्यानसादीयानभ्यभिमुखमा सर्वतस्तर । तारय ।
वेरिसेना अस्मद्भटेः पराभावयेत्यर्थः । यच येष्वसादीयपरिजनमध्येऽहमस्मि स्वामी तानव । रच ॥

विद्म हि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथावसः । अधा ते सुखमीमहे ॥ १६ ॥
विद्म । हि । ते । पुरा । वयं । अग्ने । पितुः । यथा । अवसः । अध । ते । सुखं । ईमहे ॥ १६ ॥

हे अग्ने पितुः पालकस्य ते तुवावसोऽवो रक्षणं पुरा यथा तथेदानीमपीति विद्म । अध तस्ते तव सुखं
सुखमीमहे । याचामहे । अथवा पितुर्यथेति वृष्टांतः । पितुः पालनं पुत्रो यथा वेति तथेत्यर्थः ॥ १६ ॥

इमं नु मायिनमिति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं । कुबसुतिर्नाम काण्व ऋषिः । गायत्री छंदः । इंद्रो देवता ।
तथा चानुक्तांतं । इमं नु द्वादश कुबसुतिः काण्व इति ॥ बृहते दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीय आषाढशुक्लः ।
सूचितं च । इमं नु मायिनं ऊवे त्वमु वः सचासाहं । आ० ८. ८. इति ॥

इमं नु मायिनं हुव इंद्रमीशानमोजसा । मरुत्वंतं न वृजसे ॥ १ ॥
इमं । नु । मायिनं । हुवे । इंद्रं । ईशानं । ओजसा । मरुत्वंतं । न । वृजसे ॥ १ ॥

इमं मायिनं प्रज्ञावंतमोजसा स्वबलेशानं सर्वस्य स्वामिनं मरुत्वंतं न । नेति संप्रत्ययः । अष्टादशतमि-
दानीमिंद्रं वृजसे शत्रूणां छेदनाय ऊवे । आह्वयामि ॥

अयमिंद्रो मरुत्सखा वि वृषस्याभिनच्छिरः । वजेण शतपर्वणा ॥ २ ॥
अयं । इंद्रः । मरुत्ऽसखा । वि । वृषस्य । अभिनत् । शिरः । वजेण । शतऽपर्वणा ॥ २ ॥

अयमिंद्रो मरुत्सखा मरुत्पुत्री वृषस्य अभिनत् अच्छिनच्छिरो वजेण शतपर्वणा शतबंधिना ॥

वावृधानो मरुत्सखेंद्रो वि वृचमैरयत् । सृजन्समुद्रिया अपः ॥३॥

ववृधानः । मरुत्सखा । इन्द्रः । वि । वृचं । ऐरयत् । सृजन् । समुद्रियाः । अपः ॥३॥

अयमिन्द्रो वावृधानो वर्धमानो मरुत्सखा मरुत्सहायो वृचं मेघं क्षीरयत् । विदारितवान् । किं कुर्वन् । समुद्रियाः । समुद्रमंतरिचं । तत्संबन्धिन्य अप अपसृजन् ॥

षष्ठोऽहनि मरुत्वतीयेऽयं ह धेनेति मरुत्वन्निविद्यानीयः । सूचितं च । अयं ह येन वा इदमुप जो हरिभिः सुतं । आ० ङ. ङ. । इति ॥

अयं ह येन वा इदं स्वर्मरुत्वता जितं । इन्द्रेण सोमपीतये ॥४॥

अयं । ह । येन । वै । इदं । स्वः । मरुत्वता । जितं । इन्द्रेण । सोमऽपीतये ॥४॥

अयं ह खल्विन्द्रो येन वै येन खलु मरुत्वता मरुन्निर्युक्तेनेन्द्रेण इदं स्वः स्वर्गाख्यं खानमिदं स्वः सर्वं कर्म वा यदेदं सर्वं जगज्जितं । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

मरुत्वतमृजीषिणमोजस्वंतं विरप्शिनं । इन्द्रं गीर्भिर्हवामहे ॥५॥

मरुत्वतं । मृजीषिणं । ओजस्वंतं । विरप्शिनं । इन्द्रं । गीऽभिः । हवामहे ॥५॥

मरुत्वतं मरुत्सिद्धतमृजीषिणं । अभिषुतशेष मृजीषः । स च तृतीयसवने पुनः सूयते । तद्वतमोजस्वंतं । ओजो नामाष्टमी दशा । शरीरवृद्धपेतमित्यर्थः । विरप्शिनं । महत्तामैतत् । महान्तं एवमहानुभावमिन्द्रं गीर्भिः स्तुतिभिर्हवामहे । आहुयामः ॥

इन्द्रं प्रत्नेन मन्मना मरुत्वतं हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥६॥

इन्द्रं । प्रत्नेन । मन्मना । मरुत्वतं । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥६॥

मरुत्वतमिन्द्रं प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननीयेन चोचिण हवामहेऽस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥ २७ ॥

पंचमेऽहनि मरुत्वतीये मरुत्वो इन्द्र मीढ्व इति तुचो निविद्यानीयः । सूचितं च । मरुत्वो इन्द्र मीढ्वामिन्द्रं वाजयामसि । आ० ङ. ङ. । इति ॥

मरुत्वो इन्द्र मीढ्वः पिबा सोमं शतक्रतो । अस्मिन्यज्ञे पुरुहुत ॥७॥

मरुत्वान् । इन्द्र । मीढ्वः । पिब । सोमं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अस्मिन् । यज्ञे ।

पुरुऽस्तुत ॥७॥

हे मीढ्वः पर्वस्य वृष्टेर्वा शतः शतक्रतो वज्रकर्मैर्द्र त्वं मरुत्वान् सोमं पिबास्मिन्यज्ञे हे पुरुहुत वज्रमिरामत ॥

तुभ्येदिन्द्र मरुत्वते सुताः सोमासो अद्रिवः । हृदा हूयन्त उक्थिनः ॥८॥

तुभ्यं । इत् । इन्द्र । मरुत्वते । सुताः । सोमासः । अद्रिऽवः । हृदा । हूयन्ते । उक्थिनः ॥८॥

हे अद्रिवो वज्रवर्तिन्द्र मरुत्वते तुभ्येतुभ्यमेव सोमासः सुताः । अभिषुताः । ते चोक्थिनः शस्त्रवन्तो हृदा मगसा भक्त्या हृयन्ते त्वदर्थं ॥

पिबेदिन्द्र मरुत्सखा सुतं सोमं दिविष्टिषु । वज्रं शिशान् ओजसा ॥९॥

पिब । इत् । इन्द्र । मरुत्सखा । सुतं । सोमं । दिविष्टिषु । वज्रं । शिशानः । ओजसा ॥९॥

हे इंद्र मरुत्सखा त्वं सुतमभिषुतं सोमं पिब । किमर्थं । दिविष्टिष्वखाकमहामभिगमनेषु दिवः स्वर्गस्य
वेषेषु निमिसेषु । पीत्वा चीजसा बलेन सोमपानजनितेन वचं शिशानवीर्यणीकुर्वन् । शत्रूजहीति भावः ॥

चतुर्विंशऽहनि प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र उत्तिष्ठन्निति तुषः षष्ठहसोचिराः । सूचितं च । उत्तिष्ठन्नो-
जसा सह मिथि विद्या अप दिवः । आ० ७. २. इति ॥

उत्तिष्ठन्नोजसा सह पीत्वा शिमे अवेपयः । सोममिन्द्र चमू सुतं ॥ १० ॥

उत्तिष्ठन् । ओजसा । सह । पीत्वा । शिमे इति । अवेपयः । सोमं । इंद्र । चमू
इति । सुतं ॥ १० ॥

हे इंद्र त्वं पीत्वा पीत्वाजसा बलेन सहोत्तिष्ठन्निमिसेषु ह्यु अवेपयः । अकंपयः । अदावेशादिति भावः । किं
पीत्वा । चमू चम्वोरधिषवणफलकयोः सुतं सोमं ॥

अनु त्वा रोदसी उभे क्रक्षमाणमकृपेतां । इंद्र यहस्युहाभवः ॥ ११ ॥

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । क्रक्षमाणं । अकृपेतां । इंद्र । यत् । दस्युऽहा ।
अभवः ॥ ११ ॥

हे इंद्र क्रक्षमाणं शत्रून्विलिखंतं त्वा त्वासुभे रोदसी उभे अपि आवापृथिव्यावन्वकृपेतां । अनुकल्पयेतां ।
यद्यदा दस्युहाभवः भवसि तदा ॥

वाचमष्टापदीमहं नवसक्तिमृतस्पृशं । इंद्रात्परि तन्वं ममे ॥ १२ ॥

वाचं । अष्टाऽपदीं । अहं । नवऽसक्तिं । चतुऽस्पृशं । इंद्रात् । परि । तन्वं । ममे ॥ १२ ॥

अष्टापदी । अष्टाभिर्दिग्भिर्विदिग्भिः साष्टापदी । नवसक्तिमुपरि स्थितेनादित्येन नवसक्तिं । आसु दिषु
व्याप्तमित्यर्थः । चतुस्पृशं यक्षस्पृशं वाचं सुतिमहं परिपूर्णादिंद्रात्तत्त्वं तनूं न्यूनां सतीं परि ममे । अन्यन्येयतां
करोमीत्यर्थः । कार्त्तयेन स्वरूपं सुत्या विषयीकर्तुमशक्यत्वादिति भावः ॥ ॥ २८ ॥

अज्ञान इत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तं काण्वस्य जुहसुतेरार्थं । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहद्वेकादशी सती-
बृहती । इंद्रो देवता । तथा चातुक्रांतं । अज्ञान एकादश प्रगाथांतमिति ॥ महाव्रते निष्केवक्ष्ये अज्ञानो नु-
शतक्रतुरित्येवा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । अज्ञानो नु शतक्रतुरित्येवा । ऐ० आ० ५, २, ३. इति ॥

जज्ञानो नु शतक्रतुर्वि पृच्छदिति मातरं । क उयाः के ह मृत्विरे ॥ १ ॥

जज्ञानः । नु । शतऽक्रतुः । वि । पृच्छत् । इति । मातरं । के । उयाः । के । ह । मृत्विरे ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो अज्ञानो नु आयमान एव शतक्रतुर्विपृच्छतीत्यं मातरं स्वजननीं विपृच्छति । किमिति । के
उया उर्गुणवक्ता कोके । के ह मृत्विरे । श्रूयते गुणैः । के विमुक्ता इत्यर्थः ॥

आदीं शवस्यब्रवीदीर्यवाभमहीश्रुवं । ते पुत्र संतु निहुरः ॥ २ ॥

आत् । ई । शवसी । अब्रवीत् । और्णऽवाभं । अहीश्रुवं । ते । पुत्र । संतु । निऽहुरः ॥ २ ॥

इदं पुष्टा शवसी मातानंतरमेवेतमिन्द्रमब्रवीत् । किमिति उच्यते । और्णवामहीश्रुवमेतन्नामानावपुरी-
तिष्ठतः । तानुक्तावक्ष्ये च तादृशा हे पुत्र तव निहुरो निष्कारणीयाः संलिति ॥

समित्तान्वृचहाखिदत्से अरौ इव खेदया । प्रवृद्धो दस्युहाभवत् ॥३॥

सं । इत् । तान् । वृचऽहा । अखिदत् । से । अरान्ऽइव । खेदया । प्रऽवृद्धः । दस्युऽहा ।

अभवत् ॥३॥

ताज्जनव्योक्तात् वृचहैर्द्रः समित्सहेवाखिदत् । खेदनं नामाकर्षणं । खे रचचकस्य नामावराञ्चक्राङ्गभू-
ताञ्चकून् खेदया रञ्जिव । तथा तान्वया संखिदन्ति तद्वत् । तथा कृत्वा दस्युहा शत्रुघातीर्द्रः प्रवृद्धोऽभवत् ॥

एकया प्रतिधापिबत्साकं सरांसि चिंशतं । इन्द्रः सोमस्य काणुका ॥४॥

एकया । प्रतिऽधा । अपिबत् । साकं । सरांसि । चिंशतं । इन्द्रः । सोमस्य । काणुका ॥४॥

अयमिन्द्र एकधेकेन प्रतिधा प्रतिधागेन साकमेकधेव चिंशतमपि । उक्थपाषाणीत्यर्थः । कीदृशानि ।
सरांसि सोमस्य पूर्णानि सोमरसेन पूर्णानि काणुका कांतानि क्रांतानि वा सोमेन कृतानि वा सोमपूर्णाव्य-
पिबत् । पीतवान् माध्वंदिनसवने । याज्ञिकप्रसिद्धिं । वैदिकप्रसिद्ध्या तु कालाभिमानिर्द्रः । चिंशदपरपच-
स्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपचस्य च संति । तानेकरूपमनुभवतीति । एतत्सर्वमेकेन प्रतिधागेनापिबत् । नि० ५. ११. ।
इत्यादि निरुक्ते तद्व्याख्याने च स्पष्टमुक्तं । तदच द्रष्टव्यं ॥

अभि गंधर्वमनृणदबुधेषु रजःस्वा । इन्द्रो ब्रह्मभ्य इवृधे ॥५॥

अभि । गंधर्वे । अनृणत् । अबुधेषु । रजःऽसु । आ । इन्द्रः । ब्रह्मभ्यः । इत् । वृधे ॥५॥

अयमिन्द्रो गंधर्वं । गामुदकं धारयतीति गंधर्वो मेघः । तमभ्यातुणत् । सर्वतो हंसितवान् । कुच ।
अनुधेषु पदनिधानयोग्यस्थानरहितेषु रजःसु लोकेषु । अंतरिक्षप्रदेशेष्वित्यर्थः । किमर्थं । ब्रह्मभ्य इवृधामिभ्य
एव वृधे वर्धनाय ॥ ॥२९॥

निराविध्यन्निरिभ्य आ धारयत्पक्कमोदनं । इन्द्रो बुंदं स्वाततं ॥६॥

निः । अविध्यत् । गिरिऽभ्यः । आ । धारयत् । पक्कं । ओदनं । इन्द्रः । बुंदं । सुऽआततं ॥६॥

अयमिन्द्रो गिरिभ्यो मेघेभ्यः सकाशादुदकं निर्गमयितुं निराविध्यत् । संप्राहरन्तानेव मेघान् । किं कुर्वन् ।
पक्कं परिपक्कमोदनं कुर्वन्अनुष्ठानामर्थाय । केन साधनेनेति तदुच्यते । बुंदमिषु स्वाततं सुषु सर्वतो विसृतमा-
दायेति शेषः ॥

शतब्रध इषुस्तवं सहस्रपर्ण एक इत् । यमिन्द्र चकृषे युजं ॥७॥

शतऽब्रधः । इषुः । तवं । सहस्रऽपर्णः । एकः । इत् । यं । इन्द्रः । चकृषे । युजं ॥७॥

हे इन्द्र तवेषुः शतब्रधः शतायः सहस्रपर्णः सहस्रसंख्याकिः पक्षिः संवृतः शीघ्रगमनाय । अपरिमितगमनो
वा । स पक्ष इदं एव । यं चेषुं युजं सहायं चकृषे करोषि युजाय ॥

तेन स्तोतुभ्य आ भर नृभ्यो नारिभ्यो अक्षवे । सद्यो जात ऋभुश्चिर ॥८॥

तेन । स्तोतुऽभ्यः । आ । भर । नृऽभ्यः । नारिऽभ्यः । अक्षवे । सद्यः । जातः ।

ऋभुऽस्थिर ॥८॥

तेनेषुवा स्तोतुभ्योऽकथं नृभ्यो ननुक्षिभ्यः । पुत्रेभ्य इत्यर्थः । तथा नारिभ्यः स्त्रीभ्यश्चात्तर्हिऽइनाय पक्षांशं

धनमा भर । आहर । सवसादानीमेव जातोऽस्मानिर्दन्तेन सोमेन प्रवृद्धः सन् हे ऋभुष्ठिर । उषः प्रभूतः
स्विरस्य संग्रामे स तथोक्तः । हे तादृशं त्वमा भरेति समन्वयः ॥

ए॒ता च्यौ॒त्नानि॑ ते कृ॒ता वर्षि॑ष्ठानि॒ परी॑णसा । ह॒दा वी॒डुधं॑रयः ॥ ९ ॥

ए॒ता । च्यौ॒त्नानि॑ । ते । कृ॒ता । वर्षि॑ष्ठानि । परी॑णसा । ह॒दा । वी॒डु । अ॒धार॒यः ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते त्वद्यैतानि पुरतः सर्वैर्दृशमानानि वर्षिष्ठान्यतिशयेन प्रवृद्धानि परीणसा परितो गतानि अत
एव च्यौत्नानीति भावः । भूमेः कीलवद्धारणाय कृता कृतानि । पर्वतास्त्वया कृता इत्यर्थः । या आनि हृदा
बुद्ध्या वीडु स्मिराण्यधारयः । बुद्ध्या कर्तव्यानीति यान्यधारयः तानीमानीति ॥

विश्वे॒क्षा वि॒ष्णुरा॒भर॑तु॒रु॒क्रम॑स्त्वेषि॒तः ।

श॒तं म॒हिषा॑न्क्षी॒रपा॑कमो॒दनं॑ व॒राह॑मिन्द्र॒ एमु॑षं ॥ १० ॥

वि॒ष्वा । इ॒त् । ता । वि॒ष्णुः । आ । अ॒भर॑त् । उ॒रुऽक्र॑मः । त्वाऽइ॒षितः॑ ।

श॒तं । म॒हिषान् । क्षी॒रपा॑कं । ओ॒दनं॑ । व॒राहं॑ । इ॒न्द्रः । ए॒मुषं॑ ॥ १० ॥

. अस्या ऋचो निश्चितिहासिकमतभेदेन विधा योजना । निश्कृपणे तावत् । हे इंद्र ता तानि यानि
त्वया स्रष्टव्यानुदकानि संति तानि विष्णुर्वापनशील आदित्य आभरत् । आभरति । लोकाय प्रयच्छतीत्यर्थः ।
कीदृशो विष्णुः । उरुक्रमो बज्रगतिः । किं स्वविरोधेनेति आह । स्विषितस्त्वया प्रेरितः । न केवलमुदकास्त्रिष
अपि च शतं महिषाश्चतसंख्याकान्पशून् । महिषशब्दो गवादेरप्युपलक्षकः । अथवा शतशब्दोऽपरिमितवचने
महिष इति महन्नाम । असंख्यातामहतो यन्मान्यजमानेभ्य आभरत् । ददातीत्यर्थः । किं चौरपाकं चौरप-
क्रमोदनं पायसं । एतच्चपुरोडाशादेरुपलक्षकं । तथजमानेभ्य आभरत् । अथवा सर्वाथं वृष्टिप्रदानद्वारीदनं
प्राहरत् । किंचेन्द्रो वराहं जलपूर्णं मेघं हंतीति शेषः । कीदृशं तं । एमुषं ॥ आ इत्यस्य स्थानि क्वांदस एकारः ॥
आमुषमुदकस्य मोषकमित्यर्थः । निश्कृपण एवं ॥ ऐतिहासिकपक्षे चरकब्राह्मण इतिहास आन्नायते ।
विष्णुर्यज्ञः । स देवेभ्य आत्मानमंतरधात् । तमन्यदेवता नाविदमिन्द्रस्त्वित् । स इंद्रमब्रवीत्को भवानिति ।
तमिन्द्रः प्रत्यब्रवीदहं दुर्गाणामसुराणां च हंता भवांसु क इति । सोऽब्रवीदहं दुर्गादाहतां त्वं तु यदि
दुर्गाणामसुराणां हंता ततोऽयं वराहो वाममुष एकविंशत्याः पुरां पारेऽऽममयीनां वसति तस्मिन्सुराणां
वसु वाममसि तमिमं जहीति । तस्मिन्नेन्द्राः पुरो भित्त्वा हृदयमविध्यत् । अधि तत्र यदासीत्तद्विष्णुराह-
रदिति सोऽयमितिहासोऽस्त्रेडु मातुः सवनेषु । अ० १. ६१. ७. विश्वेक्षा विष्णुरित्याभ्यां प्रतिपादितः ।
तथोर्मध्येऽस्त्रेडु मातुरित्यत्र विष्णुना हे इंद्र त्वं दुर्गाणां हंतेत्यात्मानं कथयसि तर्हि वाममुषं वराहमसुरं
जहीत्युक्ताथो विध्यद्वराहमिति पादेन प्रतिपादितः । इंद्रेण च विष्णो त्वं दुर्गादाहतेति ब्रूये मया पुराणि
जितान्यसुरस्य घातितस्तस्य वपुं वस्त्रानयेत्युक्तो विष्णुमूर्तितस्य वराहासुरस्य धनं मुमोष । सोऽर्थो मुवाच-
द्विष्णुः पचतमिति पादेन सूचितः । स किं पुनर्मुषितवानिति तदचोच्यते विश्वेनेति । हे इंद्र स्विषितस्त्वया
प्रेरितो विष्णुर्यज्ञरूपी स्विषितस्त्वं दुर्गादाहतां किञ्च तर्हि त्वं तस्य धनान्वाहरेति त्वया प्रेरितः समुपक्रमो
भूत्वा विश्वेक्षा यानि त्वयाहर्तव्यानीत्युक्तानि यानि च तत्र स्मृतानि सर्वाभ्याभरत् । आभरतु । कानि
तानीति । शतं महिषानपरिमितान्प्रशस्तान्यदार्थान् तेषां बाहुरूपान् महिषान्वा चौरपाकमोदनं च पक्षमा-
पमेवीदनं चाभरत् । विध्यद्वराहमित्युक्तोऽर्थश्च चरमपादेनोच्यते । इंद्रसु वराहं वराहारं स्वीकृतासुर-
सर्वस्वं वराहरूपिणं वेमुषमेमुषनामानमवैमुषं धनानामामोषकं वराहमसुरं हृदयेऽविध्यदिति शेषः ॥

तु॒वि॒ष्णं ते॒ सु॒कृतं॑ सू॒मयं॑ ध॒नुः सा॒धुर्वे॒दो हि॒र॒ण्ययः॑ ।

उ॒भा ते॒ बा॒हू र॒णया॑ सु॒सं॒स्कृत॑ ऋ॒द्रूपे॑ चि॒दृ॒दृवृ॒धा ॥ ११ ॥

तुविऽहं । ते । सुऽकृतं । सुऽमयं । धनुः । साधुः । वुंदः । हिरण्ययः ।

उभा । ते । बाहू इति । रण्या । सुऽसंस्कृता । ऋदुऽपे । चित् । ऋदुऽवृधा ॥११॥

एषा निबल्ल एकमपि पदं विहाय चास्केन व्याख्याता । तदेव लिख्यते । तुविचं बल्लविषेयं महाविषेयं वा ते सुकृतं सुमयं सुमुखं धनुः साधयिता ते वुंदो हिरण्यमयः । उभा ते बाहू रण्णी रमणीयौ सांघाम्यौ वर्क्ये अर्दनपातिनी गमनपातिनी मर्मण्यर्दनवेधिनी गमनवेधिनी वा । नि० ६. ३३. इति ॥ ॥३०॥

पुरोक्ताशं न इति दशर्चं अवमं सूक्तं काण्वस्व कुबसुतेरार्षे । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहती । इन्द्रो देवता । तथा चाधुक्रांतं । पुरोक्ताशं दश बृहत्त्यंतमिति ॥ सूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥ महाव्रति निष्केवक्ष्ये गायत्रनुवाशीतावाद्यास्त्रिष्वचः । तथा च सूचितं । पुरोक्ताशं नो अंधस इति तिस्रः । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

पुरोक्ताशं नो अंधस इंद्र सहस्रमा भर । शता च शूर गोनां ॥१॥

पुरोक्ताशं । नः । अंधसः । इंद्र । सहस्रं । आ । भर । शता । च । शूर । गोनां ॥१॥

हे शूरेंद्र पुरोक्ताशं पुरो दीयमानमेतत्संज्ञकमंधसोऽन्नं स्वीकृत्य गोनां गवां सहस्रं शता शतानि च नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । अथवा नोऽस्मभ्यं पुरतो दीयमानमंधसोऽधो व्यंजनं सहस्रं सहस्रसंख्याकं गोसहस्रं चाहरेति योज्यं ॥

आ नो भर व्यंजनं गामश्चमभ्यंजनं । सचा मना हिरण्यया ॥२॥

आ । नः । भर । विऽअंजनं । गां । अश्वं । अभिऽअंजनं । सचा । मना । हिरण्यया ॥२॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं व्यंजनं गामश्चमभ्यंजनं तैलं वा भर । मना मन्मनीयानि हिरण्यया, हिरण्यमयानुपकरणानि सचा सहाभरेति ॥

उत नः कर्णशोभना पुरुणि धृष्णावा भर । त्वं हि शृण्विषे वसो ॥३॥

उत । नः । कर्णऽशोभना । पुरुणि । धृष्णो इति । आ । भर । त्वं । हि । शृण्विषे । वसो इति ॥३॥

उतापि च नोऽस्मभ्यं कर्णशोभना कर्णाभरणानि पुरुणि वहन्वा भर । हे धृष्णो धर्वकेंद्र वसो वासयितरिंद्र त्वं हि खलु शृण्विषे । श्रूयसे । किमिति । उदारोऽयमिंद्र इति ॥

नकीं वृधीक इंद्र ते न सुषा न सुदा उत । नान्यस्त्वच्छूर वाघतः ॥४॥

नकीं । वृधीकः । इंद्र । ते । न । सुऽसाः । न । सुऽदाः । उत । न । अन्यः । त्वत् । शूर । वाघतः ॥४॥

हे इंद्र ते त्वत्तोऽन्यः कश्चिवृधीको वर्धयिता नकीं मेव । तथा सुषाः सुष्ठु संभक्ता संयामादौ त्वत्तोऽन्यो न । उतापि च सुदाः सुदाता न । तथा हे शूर त्वत्त्वत्तोऽन्यो वाघतः । अल्पियमितत् । अल्पिको यजमानश्च नेता नान्योऽस्ति त्वामृते ॥

॥ नकीमिंद्रो निकर्तवे न शक्रः परिशक्तवे । विश्वं शृणोति पश्यति ॥५॥

नकीं । इंद्रः । निऽकर्तवे । न । शक्रः । परिऽशक्तवे । विश्वं । शृणोति । पश्यति ॥५॥

अयमिन्द्रो निकर्तवे निकर्तुं नको नैव शक्यः । तथा शक्रः शक्तोऽयं परिशक्तवे परिभावाय न शक्यत इति । स तु विश्वं शृणोति पश्यति च ॥ ३१ ॥

स मन्युं मर्त्यानामदब्धो नि चिकीषते । पुरा निदश्चिकीषते ॥ ६ ॥

सः । मन्युं । मर्त्यानां । अदब्धः । नि । चिकीषते । पुरा । निदः । चिकीषते ॥ ६ ॥

स इन्द्रो मन्युं क्रोधं । केषां । मर्त्यानां । अदब्धः केनाप्यहिंसितः सन्नि चिकीषते । निकरोति । किं मन्युं प्राप्तिव नेत्याह । निदो निंदायाः पुरा पूर्वमेव चिकीषते । यदा तं निंदितुमिच्छति कश्चित्ततः पूर्वमेव तं निकरोतीत्यर्थः ॥

क्रत्व इत्पूर्णमुदरं तुरस्यास्ति विधतः । वृचघ्नः सोमपाव्रः ॥ ७ ॥

क्रत्वः । इत् । पूर्णं । उदरं । तुरस्य । अस्ति । विधतः । वृचघ्नः । सोमपाव्रः ॥ ७ ॥

तुरस्य स्वरमाणस्य वृचघ्नो वृचं हतवतः सोमपाव्रः सोमपातुषदरं क्रत्व इत् कर्मणैव पूर्णमस्ति । भवति । कस्य कर्मणेति उच्यते । विधतः परिचरतो यजमानस्य । यतः परिचरणाभावे तस्य कुचिपूर्वभावोऽतस्तत्पूर्तये परिचरतेति शेषः ॥

त्वे वसूनि संगता विश्वा च सोम सौभगा । सुदात्वपरिहृता ॥ ८ ॥

त्वे इति । वसूनि । संगता । विश्वा । च । सोम । सौभगा । सुदातु । अपरिहृता ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वे त्वयि वसूनि धनान्यस्मादिष्टानि संगता संगतानि । तथा हे सोम सोमवसिन्द्र त्वयि विश्वा सर्वाणि सौभगा सौभाग्यानि संगतानि । तथा सुदातु सुदानान्यपरिहृताकुटिलानि । अतस्मानि कुर्वन्ति भावः । यद्वा । इन्द्रः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः सोमश्रुतेः ॥

त्वामिह्यवयुर्मम कामो गव्युर्हिरण्ययुः । त्वामश्वयुरेषते ॥ ९ ॥

त्वां । इत् । यवऽयुः । मम । कामः । गव्युः । हिरण्यऽयुः । त्वां । अश्वऽयुः । आ । ईषते ॥ ९ ॥

त्वामित्वामिवेषति । किं । मम कामः । स कीदृशः । यवयुर्यवेक्षुः सन्नेषते । तथा गव्युः सन्नेषते । तथा हिरण्ययुश्च सन्नेषते । तथा अश्वयुश्च सन्नेषते । तं काममाप्तेच्छं कुर्वन्ति भावः ॥

तवेदिद्राहमाशसा हस्ते दाचं चना ददे ।

दिनस्य वा मघवन्संभृतस्य वा पूधि यवस्य काशिना ॥ १० ॥

तव । इत् । इन्द्र । अहं । आऽशसा । हस्ते । दाचं । चना । आ । ददे ।

दिनस्य । वा । मघऽवन् । संभृतस्य । वा । पूधि । यवस्य । काशिना ॥ १० ॥

हे इन्द्र तवेत्तवेवाशसाशंसनेन स्वमस्मादीयं चेषं यवसमृद्धं करोषीत्वाशंसनेन हस्ते दाचं चन सवनसाधनं दाचमप्या ददे । स्वीकरोमि । किंमनेन प्रयासेन । दिनस्य वा पूर्वमेव क्षिप्तस्य वा यवस्य संभृतस्य वा पूर्वमेव क्षिप्त्वा निष्कृतस्य राशीकृतस्य वा यवस्य काशिना मुष्टिना पूधिं । पूरयं । आशंसनं देहि च ॥ ३२ ॥

अयं कर्तुरिति नवर्षं दशमं सूक्तं । अथैवमनुक्रमयिका । अयं कर्तुर्नैव कर्तुर्मार्गवः सौम्यमंत्यानुष्ठिति । मार्गवः कर्तुर्नैवः । नवम्यनुष्ठुप । अष्टौ नाथय्यः । सोमो देवता ॥ विनियोगो वैनिकः ॥

अयं कृत्स्नगृभीतो विश्वजिदुद्भिदित्सोमः । ऋषिर्विप्रः काव्येन ॥१॥

अयं । कृत्स्नः । अगृभीतः । विश्वऽजित् । उत्तऽभित् । इत् । सोमः । ऋषिः । विप्रः ।
काव्येन ॥१॥

अयं सोमः कृत्स्नः कर्ता सर्वस्यागृभीतोऽन्यैरगृहीतो विश्वजित्सर्वस्य अतोऽस्मिन्फलस्योद्भिदकः । अथवा विश्वजिदुद्भिदौ सोमयागी । तयोर्निष्पादकत्वात्तद्रूपः । ऋषिर्ज्ञानवान्विप्रो मेधावी विप्रवत्पूज्यो विश्वेण पूरको वा । एवंमहागुभावः सोमः काव्येन सोचेण सुखो भवतीति शेषः ॥

अभ्यूणीति यन्नमं भिषक्तिं विश्वं यत्तुरं । प्रेमं धः ख्यन्निः श्रोणो भूत् ॥२॥

अभि । ऊणीति । यत् । नमं । भिषक्तिं । विश्वं । यत् । तुरं । प्र । ई । अंधः । ख्यत् ।
निः । श्रोणः । भूत् ॥२॥

अयं सोमो यन्नपमस्ति तदभ्यूणीति । आच्छादयति । यन्नपमिव विफलं वर्तते तदाच्छादयति फलेन । अथवा वस्त्रं जलयन्नाच्छादयति । तथा यत्तुरमातुरं वरणं विश्वं तन्निषक्तिं । भिषज्यति । यन्नद्वारा स्वर्गसाधनौषधरूपेण च शरीरसिद्धिसाधनश्च । अंधः संनष्टोऽपि प्र ख्यत् । पश्यति । श्रोणोऽपि पंगुरपि निर्भूत् । निर्भवति । निर्गच्छति ॥

त्वं सोम तनूकृणो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । उरु यन्तासि वरूथं ॥३॥

त्वं । सोम । तनूकृत्ऽभ्यः । द्वेषऽभ्यः । अन्यऽकृतेभ्यः । उरु । यन्ता । असि । वरूथं ॥३॥

हे सोम त्वं तनूकृणः कृशोर्बलः । अथवांगानां विच्छिदकेभ्योऽन्यकृतेभ्यो द्वेषोभ्यः । शत्रुकृतेभ्योऽप्रियेभ्यः । कृशेभ्य इत्यर्थः । वरूथं वरकं रक्षणमुच्च यन्तासि । भवसि सोतृणां । अन्यकृतानि हि रक्षांसीति ब्राह्मणं ॥

त्वं चित्ती तव दक्षैर्दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन् । यावीरघस्य चिह्वेषः ॥४॥

त्वं । चित्ती । तव । दक्षैः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । यावीः । अघस्य ।
चित् । द्वेषः ॥४॥

हे ऋजीषिन् तृतीयसवनगतिर्जीषेण तद्वत् सोम त्वं तव चित्ती चित्त्वा प्रज्ञया दक्षैर्बलैश्च दिव आ । आ रतिं चार्थं । पृथिव्या आ पृथिव्याश्च सकाशादघस्य चिदसाकमाहं तुरपि द्वेषः शत्रोः कृत्वां यावीः । पृथक्पृथक् ॥

अर्थिनो यन्ति चेदर्थं गच्छानिहदुषो रातिं । ववृज्युस्तृथतः कामं ॥५॥

अर्थिनः । यन्ति । च । इत् । अर्थं । गच्छान् । इत् । ददुषः । रातिं । ववृज्युः । तृथतः । कामं ॥५॥

अर्थिनो धनानि कामयमाना यन्ति चित् । यन्ति चार्थं प्रति । गत्वा च ददुषो दातुं रातिं दानं गच्छानि । गच्छन्ति च । गतिषु मध्ये यं हे सोम त्वमनुगृह्णासि तस्मिन् तुष्यतो भिषमाणस्य कामं ववृज्युः । पुनः कामानावर्जयन्ति । तावत्पर्यन्तं पूरयन्तीत्यर्थः ॥ ३३ ॥

विदद्यात्पूथ्यं नष्टमुदीमृतायुमीरयत् । प्रेमायुस्तारीदतीर्थं ॥६॥

विदत् । यत् । पूथ्यं । नष्टं । उत् । ई । अतऽयुः । ईरयत् । प्र । ई । आयुः । तारीत् । अतीर्थं ॥६॥

यद्यदा पूर्वं पुराणं नष्टं स्वकीयं धनं विदत् सभते नष्टधन इमेनमृतायुं नष्टधननामार्थं यज्ञकाममुदीरयत् । प्रेरयति । धनं साधयतीत्यर्थः ॥

सुशेवो नो मृ॒ळ्याकु॑रदृ॒म॒क्रतु॑रवा॒तः । भवा॑ नः सोम॒ शं हृ॑दे ॥ ७ ॥

सु॒ऽशेवः॑ । नः॒ । मृ॒ळ्याकुः॑ । अ॒दृम॑ऽक्रतुः । अ॒वा॒तः । भव॑ । नः॒ । सोम॒ । शं । हृ॑दे ॥ ७ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदये वर्तमानः सुशेवः - - । अपरो नः पूरणः ॥

मा नः सोम॒ सं वी॑विजो॒ मा वि॒बीभि॑षथा राजन् । मा नो॒ हार्दिं॑ त्वि॒षा व॑धीः ॥ ८ ॥

मा । नः॒ । सोम॒ । सं । वी॒विजः॑ । मा । वि । बी॒भि॒षथाः॑ । राज॑न् । मा । नः॒ । हार्दिं॑ ।

त्वि॒षा । व॑धीः ॥ ८ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकां सं वीविजः । चलितांगान्मा कार्षीः । हे राजन् सोम अस्माकां वि बीभिषथाः । भीतान्मा कुष । नोऽस्माकं हार्दिं हृदयं त्विषा दीप्या मा वधीः ॥

अ॒व॒ यत्स्वे॒ स॒ध॒स्ये॒ दे॒वानां॑ दु॒र्म॒ती॒री॒क्षे । राज॑न्नप॒ द्विषः॑ से॒ध॒ मी॒ढो॒ अप॑ सि॒धः॒ से॒ध॒ ॥ ९ ॥

अ॒व॒ । यत् । स्वे । स॒ध॒ऽस्ये॒ । दे॒वानां॑ । दुः॒ऽम॒ती॒ । ई॒क्षे । राज॑न् । अप॑ । द्विषः॑ । से॒ध॒ ।

मी॒ढः॑ । अप॑ । सि॒धः॑ । से॒ध॒ ॥ ९ ॥

स्वे सधस्ये स्वकीये सहस्रानि गृहे देवानां दुर्मतीर्दुर्मंतयो न प्रविशन्ति । यद्यद्विषे अहं त्वं वेचसे तदा हे राजन् द्विषोऽस्मिन्नुप सेध । हे मीढः सोमरसस्य सेतः सिधो हिंसकानप सेध । मिंधीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

न ह्यन्यमिति दशर्चमेकादशं सूक्तं । अचैयमनुक्रमयिका । न ह्यन्यं दशैकयुगौधसो गायत्रेऽन्त्या द्वेवी चिदुचि । एकयुगौधसो नोधसः पुष अविः । अन्त्या चिदुप सा च देवदेवत्या शिष्टा गायत्र्य ऐंश्रः ॥ द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त्र आदितोऽष्टर्षः । सूचितं च । न ह्यन्यं वळाकरमित्यष्टौ । आ० ६-४ । इति ॥ महाप्रति निष्केवस्ते गायत्रनुषाशीतावाया विनियुक्ता । तथा च पंचमारसके शीतकः । न ह्यन्यं वळाकरमितितां प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. २. ३ । इति ॥

न॒ह्य॒न्यं॑ व॒ळा॒करं॑ म॒र्दि॒तारं॑ श॒त॒क्रतो॑ । त्वं न॑ इ॒न्द्र॒ मृ॒ळ्य ॥ १ ॥

न॒हि । अ॒न्यं॑ । व॒ळा । अ॒करं॑ । म॒र्दि॒तारं॑ । श॒त॒क्रतो॑ इति श॒त॒ऽक्रतो॑ । त्वं । नः॒ । इ॒न्द्र॒ ।

मृ॒ळ्य ॥ १ ॥

हे शतक्रतो त्वन्तोऽन्यं मर्दितारं सुखयितारं वळा बद्ध-तन्नाकरं । न करोमि । तस्मादि इन्द्र त्वं नोऽस्माकृळ्य ॥

यो नः॒ श॒श्वत्पु॑रावि॒षामृ॑धो वाज॑सातये । स त्वं न॑ इ॒न्द्र॒ मृ॒ळ्य ॥ २ ॥

यः । नः॒ । श॒श्वत् । पु॒रा । आ॒वि॒ष । अ॒मृ॒धः । वाज॑ऽसातये । सः । त्वं । नः॒ । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ळ्य ॥ २ ॥

(योऽमृधोऽहिंसको नोऽस्मान्वाससातये पुरा पूर्वमाविष रचितवान् हे इन्द्र स त्वं नोऽस्माकृळ्यसदा मृळ्य । सुखय ॥)

किमंग रधचोदनः सुन्वानस्यावितेदसि । कुवित्स्विन्द्र एः शकः ॥३॥

किं । अंग । रधऽचोदनः । सुन्वानस्य । अविता । इत् । असि । कुवित् । सु । इन्द्र ।
नः । शकः ॥३॥

हे इन्द्र त्वं रधचोदनः । रधं राधकं चोदयतीति रधचोदनः । तादृशस्त्वं सुन्वानस्यावितेदसि । रचक एव भवसि । अतो नोऽस्माकं कुविद्रुः सु सुष्ठु शकः । अशकः । शक्नो भव । वज्र धनं कुर्वित्यर्थः । अस्मान्वा वज्रं कुर्विति ॥

इन्द्र प्र एो रथमव पश्चाच्चित्तंतमद्रिवः । पुरस्तादिनं मे कृधि ॥४॥

इन्द्र । प्र । नः । रथं । अव । पश्चात् । चित् । संतं । अद्रिऽवः । पुरस्तात् । एनं । मे । कृधि ॥४॥

हे इन्द्र नो रथं प्राव । प्ररच । कीदृशं रथं । पश्चाच्चित्तंतं । चिदप्यर्थे । अस्मात्समानरथानां पश्चाद्भूतमप्येनं मे रथं हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्र पुरस्ताद्वर्तमानं कृधि । कृष ॥

हंतो नु किमाससे प्रथमं नो रथं कृधि । उपमं वाजयु अवः ॥५॥

हंतो इति । नु । किं । आससे । प्रथमं । नः । रथं । कृधि । उपऽमं । वाजऽयु । अवः ॥५॥

इतिव्येतदादि मुख्यकृदामंभितेन समानं । हे हंतो नु निदागीं किं त्वं तूष्णीमाससे । तव किं करोमीति चेत् उच्यते । नो रथं प्रथमं सर्वेषां मुख्यं कृधि । कृष । वाजय्वस्माकमन्नमिच्छच्छ्वोऽन्नं इविर्लक्षणमुपमं । अंतिकनामेतत् । तवांतिकभूतं वर्तत इति शेषः । यस्मादेवं तस्माद्रथमस्मादीयं प्रथमं कृधीति ॥ ॥३५॥

अवा नो वाजयु रथं सुकरं ते किमित्परि । अस्मान्सु जिग्युषस्कृधि ॥६॥

अव । नः । वाजऽयु । रथं । सुकरं । ते । किं । इत् । परि । अस्मान् । सु । जिग्युषः ।
कृधि ॥६॥

हे इन्द्र नो वाजयुमन्नेच्छु रथमव । रथं संयामे । ते तव किमित् किमपि सर्वकर्तव्यजातं परि परितः सुकरं सुखेन कर्तव्यं । तव कर्तुमशक्यं न किंचिदस्ति । यस्मादेवं तस्मात्सु जिग्युषः सुष्ठु जेतुं कृष संयामे ॥

इन्द्र दृष्टस्व पूरसि भद्रा तं एति निष्कृतं । इयं धीर्चतुर्वियावती ॥७॥

इन्द्र । दृष्टस्व । पूः । असि । भद्रा । ते । एति । निऽकृतं । इयं । धीः । चतुर्वियऽवती ॥७॥

हे इन्द्र त्वं दृष्टस्व । दृढो भव संयामे । त्वं पूरसि । पूरयसि । यथा पुरमविचलितं तद्वत्त्वमसि । अथवा । अस्मादीये यक्षे दृढो भव । त्वं पुनरन्ययज्ञजिगमिषुर्मा भूः । त्वं पूः पूरकः कामानामसि । किमत्र विद्यत इति चेत् उच्यते । निष्कृतं निष्कर्तारं ते त्वां भद्रा कक्षाणीयं धीः स्तुतिः क्रिया वर्त्तय्यावती । अतुशब्दः काकोप-
कषकः । स्वकाकोपिता सत्विति । गच्छति । यदा । ते निष्कृतं स्थापयति ॥

मा सीमवद्य आ भागुर्वी काष्ठा हितं धनं । अपावृक्ता अरत्नयः ॥८॥

मा । सी । अवद्ये । आ । भाक् । उर्वी । काष्ठा । हितं । धनं । अपऽआवृक्ताः । अरत्नयः ॥८॥

मास्मान् सीं सर्वतोऽप्यथे निदा भाक् । मामजतु । प्राप्नोतु न कुतश्चित् । पापरहिताङ्गुर्वित्यर्थः । किंबोधी काष्ठा वज्रतराक आश्रयतः । आश्रयतोऽपि काष्ठोप्यते क्रांत्वा क्षिता भवति । नि० २. १५. इति यास्कः । तव हितं निहितं शत्रुसंबन्धि भ्रजमस्माकं भवत्वित्यर्थः । अरत्नयोऽरममायाः शत्रवोऽपावृक्ताः संत्विति शेषः ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करस्तदुश्मसि । आदित्पतिर्न ओहसे ॥ ९ ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करः । तत् । उश्मसि । आत् । इत् । पतिः । नः । ओहसे ॥ ९ ॥

हे इंद्र त्वं यज्ञियं यज्ञसंबन्धि तुरीयं चतुर्थं नाम यदा करः करोषि तदुश्मसि । कामयामहे । आदिद-
नंतरमेव नामकामानंतरमेव पतिः पालकस्त्वं नोऽस्मानोहसे । वहसि । प्रापयसि । नक्षत्रनाम गुह्यं नाम
प्रकाशं नामेति त्रीणि नामानि सोमयाजीति तुरीयं नाम तच्च यज्ञियं ॥

अवीवृध्वो अमृता अमँदीदेकद्युर्देवा उत याश्च देवीः ।

तस्मा उ राधः कृणुत प्रशस्तं प्रातर्मसू धियावसुर्जगम्यात् ॥ १० ॥

अवीवृधत् । वः । अमृताः । अमँदीत् । एकऽद्युः । देवाः । उत । याः । च । देवीः ।

तस्मै । उं इति । राधः । कृणुत । प्रऽशस्तं । प्रातः । मसू । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥ १० ॥

इयं वैश्वदेवी । हे देवा हे अमृता अमरणा वो युष्मानयमवीवृधत् वर्धयति सुखामंदीत् तर्पयति सोमे-
नैकयूर्ध्वधिरहं । उतापि च हे देवोर्देव्यो देवपत्न्यः याश्च यूयं स्त्र युष्मानयमवीवृधदमंदीष्ट । तस्मै राधो धनं
प्रशस्तं प्रवृद्धं कृणुत । कृषत । उ इति पूरण एवकारार्थो वा । प्रातः प्रातरेव मसु चिप्रं धियावसुः कर्मधन
इंद्रो जगम्यात् । आगच्छतु । इंद्रस्व देवस्वामित्वादाधिक्यव्योतनाय पुनरभिधानं ॥ ३६ ॥ ८ ॥

नवमेऽनुवाके चयोदश सूक्तानि । तथा तू न इंद्रेति नवर्थं प्रथमं सूक्तं कण्वपुत्रस्त कुसीदिन आर्थं गाय-
त्रमिंद्रं । तथा चागुक्म्यते । आ तू नो नव कुसीदी काण्व इति ॥ महाव्रते निष्केवक्ष्ये गायत्रतृषाशीतवितदा-
दिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारण्यके सूचितं च शीनकेन । आ तू न इंद्र शुभंतमिति सूक्ते सुददोहाः । ऐ० आ० ५.
२. ३. इति ॥ द्वितीये पर्याये निषावक्ष्ये शस्त्र आद्यसृचः । सूचितं च । आ तू न इंद्र शुभंतमा प्र ब्रूव
परावतः । आ० ६. ४. इति ॥

आ तू न इंद्र शुभंतं चिचं याभं सं गृभाय । महाहस्ती दक्षिणेन ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इंद्र । शुऽभंतं । चिचं । याभं । सं । गृभाय । महाहस्ती । दक्षिणेन ॥ १ ॥

हे इंद्र महाहस्ती महाहस्तवांस्त्वं तु तदानीमेवास्मभ्यं दातुं नोऽस्मदर्थं शुभंतं शब्दवतं । सुखमित्यर्थः ।
चिचं चायनीयं याभं याहकं ग्रहणाहं वा धनं दक्षिणेन हस्तेना सं गृभाय । आभिसुखेन संगृहाय ॥

विद्या हि त्वां तुविकूर्मिं तुविदेष्णं तुवीमघं । तुविमाचमवोभिः ॥ २ ॥

विद्य । हि । त्वा । तुविऽकूर्मिं । तुविऽदेष्णं । तुविऽमघं । तुविऽमाचं । अवःऽभिः ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां विद्य हि । जानीमः खलु । कीदृशमिति । तुविकूर्मिं बज्रकर्माणं तुविदेष्णं बज्रप्रदेयं
तुविमघं बज्रधनं तुतिमाचं बज्रप्रमाणमवोभिर्युक्तं ॥

नहि त्वां शूर देवा न मर्तीसो दित्संतं । भीमं न गां वारयंते ॥ ३ ॥

नहि । त्वा । शूर । देवाः । न । मर्तीसः । दित्संतं । भीमं । न । गां । वारयंते ॥ ३ ॥

हे शूरेंद्र त्वा त्वां दित्संतं दातुमिच्छंतं देवा नहि वारयंति । न निवारयंति । तथा मर्तीसो मर्त्या अपि
न वारयंति । भीमं न गां भयजनकं वृषभं यवसे प्रवृत्तमिव । तं यथा वारयितुं न शक्नुवन्ति तद्वत् ॥

प्रथमे पर्यायेऽष्टावाक्यस्य एतो विंद्रमिति तुषः । तथा च सूचितं । एतो विंद्रे कवामेशानं मा नो
अस्मिन्पयवन् । आ० ६. ४. इति ॥

॥ एतो न्विद्रं स्तवामेशानं वस्वः स्वराजं । न राधसा मर्धिषत् ॥४॥

एतो इति । नु । इन्द्रं । स्तवाम । ईशानं । वस्वः । स्वऽराजं । न । राधसा ।
मर्धिषत् । नः ॥४॥

हे अस्मदीया जनाः एतो । आगच्छतेव नु चिप्रं । किं कर्तुं । स्तवामिन्द्रं । कीदृशं तं । वस्वो वसुनो
धनक्षेत्रज्ञं स्वामिन् स्वराजं स्वयमेव राजमानं स्वर्गे राजमानं वा । नोऽस्मानिन्द्रियानुगृहीतान्नाधसा
धनेनाव्यो धनी न मर्धिषत् । नं बाधतां । आद्यानामस्तमानानामप्याद्यत्वाय स्तवामित्यर्थः ॥

प्र स्तोषदुपं गासिषच्छ्वत्सामं गीयमानं । अभि राधसां जुगुरत् ॥५॥

प्र। स्तोषत्। उपं। गासिषत्। श्रवत्। सामं। गीयमानं। अभि। राधसा। जुगुरत् ॥५॥

पूर्वमंघ्रे स्तवामित्युक्तं । तदेव स्तोत्रमिन्द्रः प्र स्तोषत् । प्रस्तुत्वा च गासिषत् । उपगानं च करोतु । तदर्थं
गीयमानं साम स्तोत्रं श्रवत् । गृणोतु । राधसा धनेन च युक्तोऽस्मानभि जुगुरत् । अभिगृणोतु ॥ ॥३७॥

आ नो भर दक्षिणेनाभि सव्येन प्र मृश । इन्द्र मा नो वसो निर्भीक् ॥६॥

आ। नः। भर। दक्षिणेन। अभि। सव्येन। प्र। मृश। इन्द्र। मा। नः। वसोः। निः। भाक् ॥६॥

हे इन्द्र नोऽस्माभ्यमा भर । आहत्य दक्षिणेन सव्येन च हस्तेनोभाभ्यां हस्ताभ्यामभि प्र मृश । प्रयच्छेत्यर्थः ।
नोऽस्मान्वसोर्धनाद्या निर्भीक् । मा निर्भीचीः ॥

द्वितीये पर्यायेऽक्षावाकशस्त्र उप क्रमस्वेति तृषः । सूचितं च । उप क्रमस्वा भर धृषता तदक्षी नव
। आ० ६. ४. इति ॥

उपं क्रमस्वा भर धृषता धृष्णो जनानां । अदाणूहरस्य वेदः ॥७॥

उपं। क्रमस्व। आ। भर। धृषता। धृष्णो इति। जनानां। अदाणूऽतरस्य। वेदः ॥७॥

हे इन्द्र त्वमुप क्रमस्व । धनं प्रत्युपगच्छ । प्रवृत्तो भव वा दातुं । हे धृष्णो धर्मक शत्रूणां धृषता धृष्टेन
चेतसा युक्तः सन्ना भर । आहर च । कस्य धनमाहरेति उच्यते । जनानां मध्येऽदाणूहरस्त्वात्तमदातुतमस्य
वेदो धनं ॥

इन्द्र य उ नु ते अस्ति वाजो विप्रेभिः सन्निवः । अस्माभिः सु तं सनुहि ॥८॥

इन्द्र। यः। उं इति। नु। ते। अस्ति। वाजः। विप्रेभिः। सन्निवः। अस्माभिः। सु।

तं। सनुहि ॥८॥

हे इन्द्र यो वाजोऽसं विप्रेभिर्मैधाविभिः सन्निवः संभजनीयस्ते तवास्ति तं वाजमस्माभिर्याचितः सन्
अस्माभ्यं वा सु सुष्टु सनुहि । देहि ॥

सद्योजुवस्ते वाजा अस्मभ्यं विश्वश्चन्द्राः । वशैश्च मसू जरन्ते ॥९॥

सद्यः। जुवः। ते। वाजाः। अस्मभ्यं। विश्वऽचन्द्राः। वशैः। च। मसू। जरन्ते ॥९॥

हे इंद्र ते तव बाजा अस्मभ्यं सद्योजुषः शीघ्रं गंतारो भवंतु । कीदृशासी । विश्वचंद्राः सर्वहिरण्योपिता
बल्लणामाहादका वा । अस्मदीयाश्च जना वशीः कानिरनेकैर्युक्ता मधु शीघ्रं जरंति । सुवंति ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीयतुरो देयादिवातीर्थमहेचरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासनाश्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके पंचमोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेचरं ॥

आ प्र द्रवेति नवर्थं द्वितीयं सूक्तं । तथा चानुकन्यते । आ प्र द्रवेति । ऋषिस्त्वान्यस्मादिति परिभाषया
काण्वः कुसीबुधिः । प्राक्त्वत्सप्रोचपरिभाषया गायत्री कंदः । अनादेशपरिभाषयेन्द्रो देवता ॥ महाव्रते
निष्किलबद्धे सूक्तविनियोग उक्तः ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्र आ प्र द्रवेति तुचोऽनुरूपः । सूचितं
च । आ प्र द्रव परावतो नह्यन्यं बळाकरमित्यष्टौ । आ० ६. ४. इति ॥

आ प्र द्रव परावतोऽर्वावतश्च वृचहन् । मध्वः प्रति प्रभर्मणि ॥ १ ॥

आ । प्र । द्रव । परावतः । अर्वावतः । च । वृचहन् । मध्वः । प्रति । प्रभर्मणि ॥ १ ॥

हे वृचहन्पामावरकस्य वृचासुरस्य हंतर्हं इंद्र प्रभर्मणि । प्रकृष्टाणि भर्माणि भरणानि पशुयहादिसंपाद-
नानि यस्मिन् स प्रभर्मा यच्च । यद्वा । प्रकृष्टाः कर्मणि कुशला भर्माणो देवानां हविष्प्रदानेन पोषका
ऋत्विजो यस्मिन्निति स तथोक्तः । एतादृशे यस्मि मध्वो मदकरान्तोमान्प्रति परावतो विप्रकृष्टाहूरस्त्राहिशा-
दप्यर्वावतश्च समीपस्त्राहिशादप्याभिमुख्येन प्र द्रव । त्वं त्वरयागच्छ ॥ मध्व इति वा कंदसीति पूर्वसवर्थः
दीर्घभाषः ॥

तीव्राः सोमांसु आ गहि सुतासो मादयिष्णवः । पिबा दधुग्यथोचिषे ॥ २ ॥

तीव्राः । सोमांसः । आ । गहि । सुतासः । मादयिष्णवः । पिब । दधुक् । यथा ।

ओचिषे ॥ २ ॥

हे इंद्र तीव्रास्तीव्रमदाः । विप्रं मदकारिण इत्यर्थः । मादयिष्णवो मादनशीला मादनकारिणो जेने
सोमांसः सोमाः सुतासस्त्वदर्थमभिपुताः । तस्मादा गहि । अस्मदीयं यच्चं प्रत्यागच्छ । आगत्य च तान् पिब ।
सोमपाने कारणमाह । त्वं यथा दधुगुष्टस्तप्तीती प्रगल्भः संस्तानुचिषे समवेपि सेवसे । ततस्तान्वाकामं
पिबेत्वर्थः ॥ दधुगिति निधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्मादुत्तिग्दधुगित्यादिना क्लिप्तत्वात्तातो निपात्यते । ऊचिषे ।
उच समवाये । ह्यंदिसे जेति रूपं ॥

इषा मंदस्वादु तेऽरं वराय मन्यवे । भुवत्त इंद्र शं हृदे ॥ ३ ॥

इषा । मंदस्व । आत् । ऊं इति । ते । अरं । वराय । मन्यवे । भुवत् । ते । इंद्र । शं । हृदे ॥ ३ ॥

हे इंद्र इषा सोमलक्षणेनाग्नेन मंदस्व । मोदस्व । इष्टो भव । उ इत्यवधारणे । आर्दन्तरमेव ते तव
वराय शशुनिवारकाय मन्यवे क्रोधाय स सोमोऽरमलं वर्थातो भवतु । क्रोधशमने समर्चो भवतु । यदा
सोमं पिबति तदा मन्युं त्वजतीत्यर्थः । किंच ते तव हृदे हृदये स सोमः शं शंकरः सुखकरो भवतु । भवतु ॥

गुतीये पर्याय आ त्र्यशचित्रगुरुपशुषः । सूचितं च । आ त्वेता नि पीदता त्र्यशचित्रा नहि । आ० ६-४. इति ॥

आ त्र्यशचित्रा गहि न्युक्क्यानि च हूयसे । उपमे रोचने दिवः ॥४॥

आ । तु । अशचो इति । आ । गहि । नि । उक्क्यानि । च । हूयसे । उपऽमे । रोचने । दिवः ॥४॥

हे अशचो सपत्नरहित । अस्व बह्विधबलत्वाद्गणामिमुखं गन्तारः शचवो न संतीत्यर्थः । तावुशेन्द्र तु चिप्रमा गहि । आयाहि । अस्वयज्ञं प्रत्यागच्छ । यतो दिवः स्वतेजसा दीप्यमानाद्युष्णोकात् । तत्रस्त्रिदेव-
रित्यर्थः । रोचनेऽपिभिर्दीप्यमाने लोके चोपमे समीपे । सोतारः सोचशस्त्रात्मकं शब्दं कुर्वत्यचेत्युपमो यज्ञः । तस्मिन्नस्त्रादौ यज्ञे चोक्त्यानि चिपृत्यचदशादिलक्षणाणि सोचाणि प्रति नि हूयसे त्वं सोतव्यतया नितरा-
माहूयसे । यज्ञादेवं तस्मादागच्छेति समन्वयः ॥

तुभ्यायमद्रिभिः सुतो गोभिः श्रीतो मदाय कं । प्र सोमं इंद्र हूयते ॥५॥

तुभ्य । अयं । अद्रिऽभिः । सुतः । गोभिः । श्रीतः । मदाय । कं । प्र । सोमः । इंद्र । हूयते ॥५॥

हे इंद्र अद्रिभिरभिषवसाधनैर्यावभिरयं सोमस्तुभ्यं त्वदर्थं सुतोऽभिपुतः । ततो दशापवित्रेण पूत्वा
गोभिर्गोविकरिः चोरादिभिः श्रीतः सोऽस्त्राभिः परावत एव संस्कृतः सोमसाच मदाय मदार्थं कं मुखेन प्र
हयति । अपी स्वाहा क्रियते । तस्मादागत्य सोमं पिब ॥ ॥५॥

इंद्रं शुधि सु मे हवमस्मे सुतस्य गोमतः । वि पीतिं तृप्तिमश्नुहि ॥६॥

इंद्र । शुधि । सु । मे । हव । अस्मे इति । सुतस्य । गोऽमतः । वि । पीतिं । तृप्तिं । अश्नुहि ॥६॥

हे इंद्र मे मदीयं हवं त्वद्विषयमाह्वानं सु सुष्ठु शुधि । गृणु । तथाकी अस्त्राभिः सुतस्याभिपुतस्य गोमतो
गव्यचोरवतः । चोरिण मिश्रितस्त्रित्यर्थः । तावुशस्य सोमस्य पीतिं पात्रं वञ्चुहि । विविधं प्राप्नुहि । तत्प्राप्तेन
विविधां तृप्तिं च गच्छ ॥ अग्नौ व्याप्नो । व्यत्ययेन परकीपदं ॥

गुतीये पर्याय एवाच्छावाकशस्त्रे य इंद्रं चमसेष्विति तुषः । सूचितं च । य इंद्रं चमसेष्विति सोमः प्र चः
सतां । आ० ६-४. इति ॥

य इंद्रं चमसेष्विति सोमश्चमूषु ते सुतः । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥७॥

यः । इंद्र । चमसेषु । आ । सोमः । चमूषु । ते । सुतः । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥७॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतोऽभिपुतो यः सोमश्चमसेष्वितन्नामकेषु पात्रेषु तथा चमूषु । चमन्ति यजन्त्येति चम्यो
पहाः । तेषु चा सर्वतोऽस्ति अस्त्रं तमेतं सोमं पिबेत् । इद्वधारके । पिबेत् । कथमस्य सोमपानयोग्यता
तथाह । हे इंद्र त्वमीशिषे । तस्य त्वमेवेश्वरो भवसि खलु । यत एवं ततः पिबेति समन्वयः ॥ ईश ऐश्वर्यं ।
मृटीशः से । पा० ७. २. ७७. इतीडागमः ॥

यो अप्सु चंद्रमा इव सोमश्चमूषु ददृशे । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥८॥

यः । अपऽसु । चंद्रमाऽइव । सोमः । चमूषु । ददृशे । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥८॥

हे इंद्र यो गृहीतः सोमश्चमूषु येषु ददृशे चैतद्विज्ञाते । तत्र दृष्टांतः । चंद्रमा इव यथाचंद्रमा अप्स्यंत-

रिषिर्निर्मलतया वृक्षते तद्वत् । यदा । अप्सूदकेषु चंद्रमाः प्रतिबिंबतया नानाविधो वृक्षते तथाष्टपद्विष्वक्-
रूपः सन् वृक्षते । तमेतं सोमं पिबेव । यतस्त्वमेवेशिषे खलु ॥

यं ते श्येनः पदाभरत्तिरो रजांस्यस्पृतं । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥९॥

यं । ते । श्येनः । पदा । आ । अभरत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतं । पिबे । इत् । अस्य ।
त्वं । ईशिषे ॥९॥

हे इंद्र श्येनः शंसनीयः पक्षी । पक्षिरूपधारिणी गायत्रीत्यर्थः । स पक्षी रजांस्वंतरिक्षादिलोकस्थितान्
सोमपाकान् गंधर्वास्तिरस्तिरःकुर्वन्नस्पृतं शत्रुभिरस्पृष्टं संतं यं सोमं ते त्वदर्थं पदा पश्यामाभरत् । पदेति
सवनद्वयाभिप्रायं । सवनद्वयं आहृतं सोमं त्वं पिब । गायत्री पक्षिरूपं धारयित्वा पश्यां सोममाहरदित्यर्थः
यजुर्ग्राह्याणं । पश्यां द्वे सवने समगृह्णाव्युत्तिनं तस्माद्वे सवने शुक्रवती प्रातःसवनं च माध्यंदिनं च । तै० सं० ६.
१. ६. ४. इति । तं पिबेव । त्वमेव तस्मिन् श्वरो भवसि ॥ ॥२॥

देवानामिति नवर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य कुसीदिनं आर्धं गायत्रं वैश्वदेवं । तथा चागुक्लम्यते । देवानां
वैश्वदेवमिति ॥ दशरात्रेऽष्टमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविष्टानं । सूचितं च । देवानामिदं इति
वैश्वदेवं । आ० ८. १०. इति ॥

देवानामिदवो महत्तदा वृणीमहे वयं । वृणांमस्मभ्यमृतये ॥१॥

देवानां । इत् । अर्वः । महत् । तत् । आ । वृणीमहे । वयं । वृणां । अस्मभ्यं । ऊतये ॥१॥

हे देवाः देवानां स्वतेजसा सर्वतो दीप्यमानानां । इदेषां । युष्माकमेव महद्भ्यामं मंहनीयं वावः पालनं
यद्विद्यते तद्वृणां कामानां वर्धितृणां युष्माकं स्वभूतं तद्वृणां यजमाना वयमा वृणीमहे । समंतात्संभजामहे ।
किमर्थं । अस्मभ्यमृतये । पूर्वमस्मभ्यमस्मदर्थमिति साधारणीनोक्ता तद्विनिर्गट । ऊतय इति । अस्माकं
पालनायेति ॥

ते नः संतु युजः सदा वरुणो मिचो अर्यमा । वृधासंश्च प्रचेतसः ॥२॥

ते । नः । संतु । युजः । सदा । वरुणः । मिचः । अर्यमा । वृधासः । च । प्रचेतसः ॥२॥

ते देवा वरुणः शत्रुणां निवारको मिचः सर्वेषां मिचभूतोऽर्यमा सततं गच्छन् एतन्नामकास्ते चयो देवाः
सदा सर्वदा सर्वैश्चहःसु नोऽस्माकं युजः सहायाः संतु । भवंतु । अपिहोचादिकर्मणीर्वादिदेवाः सहागमना-
दियज्ञपरिष्ठापनादिषु साहाय्यं कुर्वन्त्वित्यर्थः । ततः प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः । यदा । चितः स्तोत्रं । शोभनसु-
तयः । ते देवा वृधासो वर्धकास्माकं धनादिदानेन वर्धयितारश्च संतु ॥

अति नो विष्पिता पुरु नौभिरपो न पर्षथ । यूयमृतस्य रथ्यः ॥३॥

अति । नः । विष्पिता । पुरु । नौभिः । अपः । न । पर्षथ । यूयं । अमृतस्य । रथ्यः ॥३॥

अतस्त्वत्सत्त्वस्य यज्ञस्य वा हे रथ्यो नेतारो देवाः । यदा । अतस्त्विति संबंधि --- स्वात्कर्ताविधत्ते ।
यज्ञस्य साधका हे रथ्यो रथवंतो देवाः विष्पिता विष्पितानि विप्राप्तानि वित्तानि पुरु ॥ सुपो कुक् ॥
पुरुषि बह्वि शत्रुबलानि कर्माणि नोऽस्मानि पर्षथ । पारं समाप्तिं रक्षणीर्गमयत । तच्च वृष्टांतः । नीमि-
रपो न । यथा नाविकोऽप उदकाणि नीमिर्जनांस्तीरं प्रति प्रापयति तद्वत् ॥

वामं नो अस्वर्यमन्वामं वरुण शंस्यं । वामं ह्यवृणीमहे ॥४॥

वामं । नः । अस्तु । अर्यमन् । वामं । वरुण । शंस्यं । वामं । हि । आऽवृणीमहे ॥४॥

हे अर्यमन् देव वामं वननीयं संभजनीयं धनं नोऽस्माकमस्तु । भवतु । हे वरुण शंसं सर्वं शंसनीयं सुखं वामं धनमस्माकमस्तु । कृतः । हिशब्दो हेतौ । यस्मात्कारणादयं वामं धनं युष्मानावृणीमहे । याचामहे इत्यर्थः । तस्मान्नोऽस्त्वित्याशङ्कते ॥

वामस्य हि प्रचेतस ईशानासो रिशादसः । नेमादित्या अघस्य यत् ॥ ५ ॥

वामस्य हि । प्रचेतसः । ईशानासः । रिशादसः । न । ई । आदित्याः । अघस्य । यत् ॥ ५ ॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः शोभनस्तुतयो वा हे रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितारः चेन्नारो देवाः यूयं वामश्च वननीयस्य धनस्येशानास ईशानाः । हिरवधारणे । ईशाना एव स्वामिन एव भवथ । तस्मा-
युष्मान्याचाम इत्यर्थः ॥ ईशानाः । ईश ऐश्वर्यं । अगुदानेत् । तास्यगुदानेदिति स्वरैणागुदानता भवति । न संबुद्धिः । ततो हे आदित्या अदितिः पुत्रा देवाः ईमेन याचमानं मां तद्वनं प्राप्नोतु यद्वनमघस्य पापस्य संबंधि विद्यते ॥ ३ ॥

व्यमिद्वः सुदानवः क्षियंतो यांतो अध्वन्ना । देवा वृधाय हूमहे ॥ ६ ॥

व्यं । इत् । वः । सुदानवः । क्षियंतः । यांतः । अध्वन् । आ । देवाः । वृधाय । हूमहे ॥ ६ ॥

* हे सुदानवः शोभनदाना हे देवाः क्षियंतो गृहेष्वपिहोचार्थं निवसंतोऽध्वन् ॥ सुपो लुक् ॥ अध्वनि समि-
दाहरणार्थं यांतो गच्छंतोऽपि व्यमिद्वो युष्मानेव वृधाय हविर्भिवर्धनाय हूमहे । आहुयामः । यद्वा । व्यं
गृहेषु गृहान्निर्गमनकाले मार्गेषु च वृधायास्माकं धनादिभिर्वर्धनायाहुयामः ॥

अधि न इंद्रेषां विष्णो सजात्यानां । इता मरुतो अश्विना ॥ ७ ॥

अधि । नः । इंद्र । एषां । विष्णो इति । सजात्यानां । इत । मरुतः । अश्विना ॥ ७ ॥

हे इंद्र विष्णो मरुतो हे अश्विनाश्विनी हे इंद्रादयो देवाः सजात्यानां । समानायां जाती भवाः सजात्या
भातुमिषादयः । तेषां मध्ये नोऽस्मानधीत । यूयं सुखतयाधिगच्छत ॥

प्र भातृत्वं सुदानवोऽधं द्विता समान्या । मातुर्गर्भे भरामहे ॥ ८ ॥

प्र । भातृत्वं । सुदानवः । अधं । द्विता । समान्या । मातृः । गर्भे । भरामहे ॥ ८ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना आदित्याः अधायास्तत्प्रत्यागमनानंतरं वयं समान्या समान्येन ॥ सुपो आदेशः ॥
पूर्वं सर्वेषां देवानां सांहत्येन ततो द्विता द्विधा द्विप्रकारेण च मातुरदितिर्गर्भे संजातं यद्युष्माकं अभृत्वं विद्यते
तदिदानीं वयं प्र भरामहे । प्रभरणमुच्चारणं प्रकाशनं वा । उच्चारयामः प्रकाशयामो वा । सर्वेषां देवानां
द्वंद्वशो जननं तैत्तिरीयके स्पष्टमभिहितं । अदितिः पुत्रकामा साध्विभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मादनमपचदित्युपक्रम्य तस्य
पुत्रा चार्यमा चाजायेतां । ते सं० ६. ५. ६. । इत्यादिना ॥

यूयं हि ष्टा सुदानव इंद्रज्येष्ठा अभिद्यवः । अधा चिह्न उत ब्रुवे ॥ ९ ॥

यूयं । हि । स्थ । सुदानवः । इंद्रज्येष्ठाः । अभिद्यवः । अध । चित् । वः । उत । ब्रुवे ॥ ९ ॥

* पूर्वोऽर्धर्चः सिद्धः । हे सुदानवः शोभनदाना देवा इंद्रज्येष्ठाः । इंद्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते तथोक्ताः ।
सर्वदेवा इंद्रनेतृका इत्यर्थः । तादृशा अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयो यूयं हि ष्ट । अक्षयश्च भवथ खलु । हि
प्रसिद्धौ । अध चिह्नानंतरमेव वो युष्मानहं ब्रुवे । कौमि । उतापि च पुनःपुनः कौमीत्यर्थः ॥ ४ ॥

श्रेष्ठं च इति नवर्थं चतुर्थं सूक्तं कविः पुत्रस्वीक्षणस्य आर्षं गायत्रमाधियं । तच्चानुक्रम्यते । श्रेष्ठमुपना काल
आपिचमिति ॥ मातरनुवाक आपिच कृती वाचये इंद्रकाश्विनशस्त्रि वेदं सूक्तं । सूचितं च । कुस्ता हि श्रेष्ठं वः

। आ० ४. १३. । इति ॥ आभिन्नविकेषकृषु मीचावदणे प्रेष्ठं च इति तुषो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । प्रेष्ठं वो अतिथिं अष्टं यविष्ठं भारत । आ० ७. ८. । इति ॥

प्रेष्ठं वो अतिथिं स्तुषे मिचमिव प्रियं । अग्निं रथं न वेद्यं ॥ १ ॥

प्रेष्ठं वः । अतिथिं । स्तुषे । मिचं ऽइव । प्रियं । अग्निं । रथं । न । वेद्यं ॥ १ ॥

हे यजमानाः प्रेष्ठं युष्माकं धनदानेन प्रियतममतिथिं युष्माभिरतिथिवत्पूज्यं । यद्वा ॥ अतः सातत्त्वगमने । अतन्वजोत्थादिनतिरिचिन् ॥ सततं देवानां हविः प्रदातुं गच्छंतं । मिचमिव सखायमिव प्रियं स्तोतुः प्रीणनकरं रथं न रथमिव वेद्यं । वेदो धनं । धनहितं लाभहेतुं । यथा रथी रथेन धनं लभते तद्वत् स्तोतारोऽनेन धनं लभते । तादृशं धनलाभकारणमग्निं वो युष्मत्कर्मसिद्धार्थं स्तुषे । काव्य उशनाः सौमि ॥

कविमिव प्रचेतसं यं देवासो अध द्विता । नि मर्त्येष्व्वादधुः ॥ २ ॥

कविं ऽइव । प्रचेतसं । यं । देवासः । अध । द्विता । नि । मर्त्येषु । आऽदधुः ॥ २ ॥

अधापि च देवासो देवा इन्द्रादयो यमग्निं मर्त्येषु मनुष्येषु द्विता द्विधा न्यादधुः गार्हपत्याहवनीयात्मकत्वेन द्विधा निहितवतः । तच्च दृष्टान्तः । कविमिव प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं कविं क्रांतकर्मणं पुण्यं यथा द्विधा कार्यद्वयेऽन्यो नियोजयति तद्वत् । यद्वा । दिवि पुथिव्यां च निहितवतः । भूमी तु हविराहरणार्थं दिवि तु हविप्रदानार्थमिति द्वेधं विधानं कृतवत इत्यर्थः ॥

त्वं यविष्ठ दाशुषो नृः पाहि ऋणुधी गिरः । रक्षां तोक्मुत त्मना ॥ ३ ॥

त्वं । यविष्ठ । दाशुषः । नृन् । पाहि । ऋणुधि । गिरः । रक्ष । तोक् । उत । त्मना ॥ ३ ॥

हे यविष्ठ युवतम । यद्वा ॥ यौतेलुजंतस्त्रिषणि रूपं ॥ देवानां हविषां मिश्रयितुमपि त्वं दाशुषो हविर्दत्तवतो नृन् कर्मणां नेतृन् यजमानान् पाहि । धनादिदानेन रक्ष ॥ नृः पाहीत्यत्र संहितायां नृन्त्ये । पा० ८. ३. १०. । इति नकारस्य खलं । अत्राशुनासिकः । पा० ८. ३. २. । इति पूर्वस्याशुनासिकः ॥ किंच गिरस्त्वद्विषयाः स्तुतीः ऋणुधि । अवहितः सञ्कृणु ॥ श्रु श्रवणे । श्रुश्रुणुषु इत्यादिना हेर्धादेशः ॥ उत्तापि च त्मनात्मनैव स्वयमेव तोक्मस्मदीयं तनयं पुत्रं रक्ष । पालय । आत्मनेति सर्वत्र संबध्यते । आत्मना स्वयमेव रक्ष । त्वदन्यं पाक्षयितारं न विदामः । त्वमेवास्मदीयं स्तोत्रं शृणु ॥

कया ते अग्ने अंगिर ऊर्जो नपादुपस्तुतिं । वराय देव मन्यवे ॥ ४ ॥

कया । ते । अग्ने । अंगिरः । ऊर्जः । नपात् । उपऽस्तुतिं । वराय । देव । मन्यवे ॥ ४ ॥

हे अंगिरोऽंगिरसां वरिष्ठ । यद्वा । अंगति सर्वत्र गच्छतीत्यंगिराः । तादृशं हे ऊर्जो नपात् । नपादित्वपत्न्याम । अन्नस्य पुत्र । हविर्भविर्धेमानत्वात् । यद्वा । नपादिति नप्ता । हविर्लक्षणस्यान्नस्य नप्तः । अग्नी प्राक्ताङ्गतिः सम्यगादित्युपतिष्ठति आदित्याज्जायते वृष्टिरिति । वृष्टेरोषधय ओषधीभ्योऽपिरित्यन्नस्य नप्ता । हे देव द्योतमानापि वराय सर्वेष्वरणोपाय मन्यवे श्रुणुतिमन्त्रमागाय ते तुभ्यं कथा कीदृश्या वाचोपस्तुतिसुपक्षोचमहं भरेयं । त्वं महान् खल्वहमल्पः । तदर्थं स्तुतिं कुर्यामित्युपिरपि प्रति वदति ॥

दाशेम कस्य मनसा यज्ञस्य सहसो यहो । कदु वोच इदं नमः ॥ ५ ॥

दाशेम । कस्य । मनसा । यज्ञस्य । सहसः । यहो इति । कत् । ऊं इति । वोचे ।

इदं । नमः ॥ ५ ॥

अधिरपिं प्रति ब्रूते । हे सहस्रो यद्वो । यज्ररित्यपत्यनाम । वक्ष्येन निष्पाद्यमानत्वाद्ब्रह्मस्य पुन हे अपि कस्य कीदृशस्य यज्ञस्य यज्ञवतो यजनीयदेववतो यजमानस्य मनसा युक्ताः संतो हवींषि तुभ्यं वयं दाशेम । प्रयच्छेम ॥ पूवायां वज्रवचनं ॥ किंष तुभ्यमिदं नमो हविर्नमस्कारं वा कत् कदा वोचे । अहं वदामि । उ इति प्रश्ने । अधिः कदा यस्यामि कदा सोऽयामीत्यपि पुच्छति ॥ वोचे । वच्चादेशस्य जुह्यात्मनेपद उत्तमैकवचने रूपं ॥ ५॥

अध्ना त्वं हि नःस्करो विश्वा अस्मभ्यं सुऽस्तितीः । वाजद्रविणसो गिरः ॥ ६॥

अध्ना त्वं । हि । नः । करः । विश्वाः । अस्मभ्यं । सुऽस्तितीः । वाजऽद्रविणसः । गिरः ॥ ६॥

हे अपि अधानन्तरं त्वं । हिरण्यधारणे । त्वमेवास्मभ्यं करः । कृष । देहोत्तर्यः ॥ करोतिर्नेत्यङागमः ॥ किमित्यपेक्षायामाह । नोऽस्मादीया गिरस्त्वद्विषया विश्वाः सर्वाः सुतीरेषं कृष यथा सुचितोः । चिर्यति निवसत्येति चित्तयो गृहाः । शोभननिवासाः । यदा । चित्तयो मनुष्याः । कल्याणपुत्रपौत्रादियुक्ताः । तथा वाजद्रविणसोऽन्नयुक्तधनवतीः । अथवा वाजो द्रोणिः । सर्वतो दीप्तधनाश्च कृष । त्वमस्माभिः सुतः सन् गृहपुत्रात्तन्धनादीनि देहोत्तर्यः ॥

कस्य नूनं परीणसो धियो जिव्वसि दंपते । गोषाता यस्य ते गिरः ॥ ७॥

कस्य । नूनं । परीणसः । धियः । जिव्वसि । दंपते । गोऽसाता । यस्य । ते । गिरः ॥ ७॥

हे दंपते । यदा गार्हपत्ये वर्तसे तदा जायापतिस्वरूपोऽसि । तस्माद्दंपतिशब्देनापिरभिधीयते । तथाविध हे अपि नूनमिदानीं कस्य कीदृशस्य जनस्य परीणसो वज्रनि धियः कर्माणि जिव्वसि । प्रीणयसि । यस्य ते तव संबन्धिन्यो गिरः सुतयो गोसाता गोसाती गवां लाभे भवन्ति खलु । तस्मात्त्वं कृष तिष्ठसि । अस्माकमिदानीं गवेच्छा प्रवर्तते । यदा । हे अपि त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि । न कस्यापीत्यर्थः । अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयेति भावः ॥

अपिमंथने तं मर्जयंत सुक्रतुमित्येषा । सूचितं च । तं मर्जयंत सुक्रतुं यज्ञेन यज्ञमयजंत देवाः । आ० २. १६. इति ॥

तं मर्जयंत सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनं ॥ ८॥

तं । मर्जयंत । सुऽक्रतुं । पुरःऽयावानं । आजिषु । स्वेषु । क्षयेषु । वाजिनं ॥ ८॥

सुक्रतुं शोभनप्रज्ञं सुकर्माणं वाजिषु संयामेषु पुरोयावानं शत्रुहृत्तार्थं पुरत एव गंतारं वाजिनं वक्ष्यन्तं तादृशमपि यजमानाः स्वेष्व्वात्मीयेषु चयेषु गृहेषु मर्जयंत । निर्मथितमपिमंजकुर्वन्ति । परिचरन्तीति यावत् ॥

क्षेति क्षेमेभिः साधुभिर्नकिर्यं घन्ति हन्ति यः । अग्ने सुवीर एधते ॥ ९॥

क्षेति । क्षेमेभिः । साधुभिः । नकिः । यः । घन्ति । हन्ति । यः । अग्ने । सुऽवीरः । एधते ॥ ९॥

हे अपि यो मनुष्यः साधुभिः साधयन्निः क्षेमेभिः पाकभिः सह वेति स्वगृहे निवसति । तथा यं जनं नकिः न केचन घन्ति न हिंसन्ति । य एव हन्ति शत्रून् स्वयमेव हन्ति । स मनुष्यश्चाव सोता खलु । अन्यथा तक्षीतापन्न घटते । ततः स सोता सुवीरः शोभनपुत्रादियुक्तः सन्नेधते । आत्मीयगृहेषु धनादिनिर्वधते ॥ ६॥

आ मे हवमिति नवर्षं पंचमं सूक्तं । ब्रह्मो नामागिरस आधिः । गायत्री ब्रह्मः । एतदादीनि त्रीणि सूक्ताश्चिदेवत्वाणि । तथा चानुकांतं । आ मे ब्रह्म आधिर्न हीति ॥ प्रातरनुवाक आधिनि क्रती नाद्यनि ब्रह्माधिगच्छेति चेद् सूक्तं । सुचितं च । उदीरायामा मे हवं । आ० ४. १५. इति ॥

आ मे हवँ नासत्याश्विना गच्छतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ १ ॥

आ । मे । हवँ । नासत्या । अश्विना । गच्छतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ १ ॥

हे नासत्या । असत्यमनयोर्नास्तीति नासत्यौ । तादृशी हे अश्विनाश्विनी युवं युवां मे मदीयं हवमाह्वानं श्रुत्वा । यद्वा । हवं । हयतेऽचेति हवो यज्ञः ॥ केवलस्याधिकरणेऽपि क्वांसः ॥ मदीयं यज्ञं प्रति मध्वो मदकरस्य सोमस्य पीतये पानाय तदर्थमा गच्छतं ॥

इमं मे स्तोममश्विनेमं मे शृणुतं हवँ । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ २ ॥

इमं । मे । स्तोमं । अश्विना । इमं । मे । शृणुतं । हवँ । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ २ ॥

हे अश्विनाश्विनी मे मदीयमिमं स्तोमं स्तोत्रं किंच मे मदीयमिममिदमागमनविषयं हवमाह्वानं च शृणुतं ॥

अयं वां कृष्णो अश्विना हवते वाजिनीवसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ३ ॥

अयं । वां । कृष्णः । अश्विना । हवते । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मध्वः ।

सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू अयमुक्तधनी ॥ अचिनिरनुवादार्थः ॥ यद्वा । वाजो वजनं क्रिया । तद्वती वाजिनी । तयुक्तधनवती हे अश्विनाश्विनी अयं कृष्णो नाम मन्त्रद्रष्टृष्वेवा युवां हवते । स्तुतिभिराह्वयति । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतये इति ॥

शृणुतं जरितुर्हवं कृष्णस्य स्तुवतो नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ४ ॥

शृणुतं । जरितुः । हवं । कृष्णस्य । स्तुवतः । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ४ ॥

हे नरा नरी सर्वस्य नेतारावश्विनी जरितुः ॥ तच्छीलार्थे तुम् । व्यत्ययेनांतीदात्तत्वं ॥ जरितुः स्तवन-
शीलस्य स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतः कृष्णस्यैतन्नामकस्यैः संबंधि हवं युष्मद्विषयमाह्वानं शृणुतं । यद्वा । जरितुरन्ध्र-
देवानां स्तोतुः स्तुवत इदानीं युवयोः स्तोत्रकारिणस्तस्य हवं शृणुतं । शिष्टं गतं ॥

हृर्दियंतं मदाभ्यं विप्राय स्तुवते नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ५ ॥

हृर्दिः । यंतं । अदाभ्यं । विप्राय । स्तुवते । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

हे नरा नेतारावश्विनी विप्राय मेधाविने अत एव स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कृष्णायर्षयेऽदाभ्यं ॥ इमेति
स्तुतव्यः ॥ परिरहिंस्त्वं हृर्दिर्गुहं यंतं । प्रयच्छतं । किमर्थं । सोमपानाय । स्तोत्रे गृहे दीयमाने सति तदा य
सोमं युवाभ्यां प्रयच्छति ॥ ७ ॥

गच्छतं दाशुषो गृहमित्या स्तुवतो अश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ६ ॥

गच्छतं । दाशुषः । गृहं । इत्या । स्तुवतः । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ६ ॥

हे अश्विनाश्विनी इत्येत्यनेन प्रकारेण स्तुवतो युवयोः स्तोत्रं कुर्वतो दाशुषो हवीषि दत्तवती यजमानस्य
गृहं प्रति गच्छतं युवाभ्यामगच्छतं । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतये इति ॥

युजायां रासभं रथे वीङ्गं वृषणसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥७॥

युजायां । रासभं । रथे । वीङ्गं । वृषणसू इति वृषणसू । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥७॥

हे वृषणसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनी युवां वीङ्गं । वीङ्गं । वृषणोपेति स्वरथे रासभं शब्दायमान-
मेतन्नामकमश्वं युजायां । संयोजयतं । किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतय इति । रासभावश्विनोरिति रासभावेवा-
श्विनो रथस्य वाहनी ॥

चिवंधुरेण चिवृता रथेना यातमश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥८॥

चिवंधुरेण । चिवृता । रथेन । यातं । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥८॥

हे अश्विनाश्विनी चिवंधुरेण चिफलकासंघटितेन चिवृता चिकोणेन । यद्वा । चिवृता । चीणि कषचादि-
भिरावरणानि यस्य स तथोक्तः । तेन रथेनास्रयज्ञं प्रत्या यातं । युवामागच्छतं च । शिष्टं गतं ॥

नू मे गिरौ नासत्याश्विना प्रावतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥९॥

नू । मे । गिरः । नासत्या । अश्विना । प्रावतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥९॥

हे नासत्यासत्यरहिती हे अश्विनाश्विनी मे मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः प्रति युवं युवां नू चिप्रं
प्रावतं । प्रकर्षेणागच्छतं । यद्वा । मे गिरः प्रावतं । आत्मीयतया प्ररचतं । किमर्थं । मध्वो मदकरस्य सोमस्य
पीतये पानाय तदर्थं । सर्वे देवाः स्तुतिभिराहृताः संतो यज्ञं प्रत्यागच्छंतीति गच्छतं रचतं चेति युक्तं
भवति ॥ ८॥

उभा हि दक्षिणि पंचर्वं षष्ठं सूक्तं । विश्वको नाम ऋणस्य पुत्रः ऋण एव वर्धिः । जगती कंदः । अश्विनी
देवता । तथानुक्रम्यते । उभा हि पंच विश्वको वा कार्ष्णिर्जागतमिति ॥ विनियोगो लिंगादवगत्यः ॥

उभा हि दक्षा भिषजा मयोभुवोभा दक्षस्य वचसो बभूवधुः ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥१॥

उभा । हि । दक्षा । भिषजा । मयः । उभुवा । उभा । दक्षस्य । वचसः । बभूवधुः ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥१॥

हे अश्विनी दक्षा दर्शनीयी । यद्वा ॥ दसु उपचये ॥ सर्वेषां शत्रूणामुपचयितारो । भिषजा देवानां वैद्या
यद्वा भीतीनां चासयितारो । यदा नरोऽश्विनी जुवंति तदा ती तेषां भोतिमपनयत इत्यर्थः ॥ पृषोदरादि-
त्वादुपसिद्धिः ॥ तादृशी अत एव मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारो उभा परस्परं द्वित्वसंख्यापूरकापुमोमी
वौ युवां दक्षशीतन्नामकस्य प्रजापतेर्वचसः स्तुतेः संबंधिनी बभूवधुः । हि प्रसिद्धी । पुरा युवां दक्षिणाशावि-
षायां खलु । ता तादृशी प्रशस्ती वां युवां विश्वक एतन्नामक ऋषिसंनूकृथे । तनोति कुलमिति तनूः पुत्रः ।
तस्य विष्णाव्यो निमित्तं हवते । स्तुतिभिराहृयति । तस्मान्नोऽस्माकं सख्या सख्यानि यद्वयद्वयतया वातानि
खलितानि मा वि यौष्टं । मा पृषङ्गुषतं ॥ यौतिर्मुक्तिं सिद्धिं रूपं ॥ किंच युवां मुमोचतं । अस्मानावतुं रथे
क्षित्वाप्रयहावतुं ॥ मुंचतेर्लोडि बंज्जं कंदसीति शपः सुः । अडावमः ॥ अथ विष्णापुनरामानं पुत्रमुद्दिश
तस्य पिता विश्वको युवामाहृयतीत्यात्मानमाह । यद्वा । विश्वकस्य पिता ऋणो नामर्विर्मम पुत्रो विश्वकः
पुत्रार्थं युवामभिहृयतीति वदति ॥

कथा नूनं वां विमना उप स्तवद्युवं धियं ददधुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥२॥

कथा । नूनं । वां । विऽमनाः । उप । स्तवत् । युवं । धियं । ददधुः । वस्यऽइष्टये ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥२॥

हे अश्विनी विमना एतन्नामक अश्विर्नूनं पुरा कथा युवासुप स्तवत् । कथमुपासीत् । तेन कुती युपं युवां वस्त्रइष्टये । वस्यो वसीयः प्रशस्तं धनं । तस्याभिलषितस्त्रेष्टयेऽभिगमनाय यदा वसिष्ठधनस्त्रेष्टये प्राप्तये धियं बुद्धिं विमनसे ददधुः । अदधायां खलु ॥ वस्य इति वसुमच्छब्दादीयमुनि विमनोर्भुगिति लुक् । इयमुन ईकारलोपच्छादसः ॥ तादृशो युवां विश्वको हवत इति गतं ॥

युवं हि ष्मा पुरुभुजेममेधतुं विष्णाप्ये ददधुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥३॥

युवं । हि । स्म । पुरुऽभुजा । इमं । एधतुं । विष्णाप्ये । ददधुः । वस्यऽइष्टये ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥३॥

• हे पुरुभुजा पुरुभुजो पुरुषां बहूनां धनादिदानेन भोजयितारी । यदा । बहूनां स्तोत्राणां पालयितारा-
वश्विनी युवं । हि ष्मत्वधारणे । युवामेवमेधतुं ॥ एधतेरेधिवहोद्यतुः । ७०१.७९. इति चतुप्रत्ययः ।
चित्त्वादंतोदात्तः ॥ इमां धनादिवृद्धिं विष्णाप्ये । विष्णोः सर्वेषां देवानां सुखत्वात् तद्वहणे सर्वे देवा गृहीता
भवन्ति । विष्णादोष्कर्मणा आप्नोतीति विष्णाप्युः ॥ पृषोदरादिः ॥ यदा । विष्णुं सर्वग्रहेषु व्याप्तं सोमं दद्या-
पवित्रेण पुनातीति । तस्य चतुर्थी विष्णाप्य इति । एतन्नामके मम पुत्रे पीत्रे वा । पुत्राय पीत्राय वा । इमां
धनादिवृद्धिं ददधुः । अदत्तं । किमर्थं । वस्त्रइष्टये वसीयसः प्रशस्तधनस्त्रेष्टये इच्छां पूरयितुं ॥ क्रियार्थोपपदश्च ।
। पा० २. ३. १४. इति चतुर्थी ॥ ता वामिति पूर्ववद्व्याख्येयं ॥

उत त्वं वीरं धनसामृजीषिणं दूरे चित्संतमवसे हवामहे ।

यस्य स्वादिष्टा सुमतिः पितुर्यथा मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥४॥

उत । त्वं । वीरं । धनऽसां । ऋजीषिणं । दूरे । चित् । संतं । अवसे । हवामहे ।

यस्य । स्वादिष्टा । सुऽमतिः । पितुः । यथा । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥४॥

हे अश्विनी उतापि च वीरं कर्मणि समर्थं धनसां धनानां संभक्तारमृजीषिणं । ऋजीष उपार्जितोऽभिपुतः
सोमः । तद्वतं दूरे चिह्नं एव संतं भवतं विनष्टमिव त्वं तं विष्णाप्यमवसेऽस्माकं रक्षणाय हवामहे । आह्व-
यामः । पुत्रो हि पितरं रक्षते । किंच यस्य पुत्रस्य पीत्रस्य वा सुमतिः शोभना कुतिः स्वादिष्टा स्वादुत्तमा ।
अतिशयेन देवानां स्वादुकारिणीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । पितुर्यथा पितुर्विश्वकस्य सुतिर्यथा देवानां प्रीतिकरी
तद्वत् । तस्मात्तमाह्वयाम इति शेषः । मेति गतार्थः ॥

ऋतेन देवः सविता शमायत ऋतस्य ऋगमुर्विया वि पप्रथे ।

ऋतं सासाह महि चित्पृतन्यतो मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥५॥

ऋतेन । देवः । सविता । शंऽआयते । ऋतस्य । ऋगं । उर्विया । वि । पप्रथे ।

ऋतं । सासाह । महि । चित् । पृतन्यतः । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥५॥

अग्निः सत्यप्रशंसां करोति । हे अश्विनी देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामको देव अस्मिन् सखिन् शमायते । सायंकाले स्वकिरणसमूहं शमयति । ततोऽनंतरं स एव सविता अतस्य सत्यस्य मृगमयसुर्विद्योऽहं विस्तीर्णं यथा भवति तथा प्रातःकाले वि पप्रथे । विशेषेण प्रथयति । सर्वतो विसारयति । किं पुतन्यतः पुतनामिच्छतः संयुयुत्सोः शत्रोर्महि चिच्छाहदपि बलमृतं सत्त्वं स्वयमेवाभिभवति । इत्यमृतं प्रशस्तमभूत् । तस्माद्युवामपि तेनर्तेन नोऽस्माकं सख्यानि मा वि यीष्टं । अत्रागंतुमश्वररमोन्मुचतमिति ॥ ८॥

बुध्नी वामिति षडृचं सप्तमं सूक्तं । तथा चानुकन्यते । बुध्नी षड्भासिष्ठो वा बुध्नीकः प्रियमेधो वा प्रागायं हेति । वसिष्ठपुत्रो बुध्नीक अविरांगिरसः प्रियमेधो वा । उभयत्र वाशब्दाद्यदोभावपि न स्यातां तदा प्रकृत आंगिरसः कृष्ण एव अग्निः । अयुजो बृहत्सो युजः सतोबृहत्सः । अश्विनी देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रती बार्हिं कंदस्वाश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । बुध्नी वां यत्स्य इति बार्हितं । आ० ४. १५. इति ॥

बुध्नी वां स्तोमो अश्विना क्रिविर्न सेक आ गतं ।

मध्वः सुतस्य स दिवि प्रियो नरा पातं गौराविवेरिणे ॥ १ ॥

बुध्नी । वां । स्तोमः । अश्विना । क्रिविः । न । सेकै । आ । गतं ।

मध्वः । सुतस्य । सः । दिवि । प्रियः । नरा । पातं । गौरौऽइव । इरिणे ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनी अयमनुपचीणस्तोत्रो बुध्नीक एतन्नामक अविर्धो युवयोः स्तोमः स्तोता भवति । युष्मत्सुतो कृतायां स्तोत्राणि गाल्पीभवन्ति किंतु पुनर्वर्धत इत्यर्थः । तच्च दृष्टांतः । क्रिविर्न । क्रिविरिति कूपनाम । कूपो यथा सेक उदकसेचने वृष्टी भवत्यां गाल्पोदको भवति तद्वत् । यद्वा । वां युवयोः स्तोमो युष्मद्विषया स्तुतिर्बुध्न्यन्नवतो खलु । स्तोत्रे कृते तस्मा अन्नादिकं प्रयच्छथ इत्यर्थः । तस्माद्युवामसदीयं यच्च प्रत्यागच्छतं । स्तोत्राणि श्रोतुमागच्छतं । हे नरा नरी नेतारावश्विनी सोऽयं स्तोता दिवि द्योतमानोऽस्मिन्वस्त्रे सुतस्त्राभिषुतस्य मध्वो मदकरस्य सोमस्य प्रियः स्तोत्रकारित्वेन प्रियतमो भवति । ततस्तेन सुतं सोमं पातं श्रुवां । तच्च दृष्टांतः । गौराविव यथा तुषिती गौरावितन्नामको मृगाविरिण तटाकादिषूदकपानार्थं शीघ्रमागच्छतस्तद्वत् ॥

पिबतं घर्मे मधुमंतमश्विना बर्हिः सीदतं नरा ।

ता मंदसाना मनुषो दुरोण आ नि पातं वेदसा वयः ॥ २ ॥

पिबतं । घर्मे । मधुमंतं । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतं । नरा ।

ता । मंदसाना । मनुषः । दुरोणे । आ । नि । पातं । वेदसा । वयः ॥ २ ॥

हे अश्विनाश्विनी मधुमंतं मदघृतं । मदकारिणमित्यर्थः । तादृशं रसघृतं वा घर्मे ॥ घृ चरणदीप्त्योः ॥ पापेषु चरतं सोमं पिबतं । यद्वा । मधुमंतं । मधुमंदकरः सोमः । तद्वतं घर्मे महावीरपाचगतं क्षीरं पिबतं सोमं चेति । न तु साहचर्येण तदसंभवात् । हे नरा नरी नेतारी सर्वस्य हे अश्विनी बर्हिर्बर्हिषि यच्च आ सीदतं । उपविशतं । यद्वा । पूर्वं द्वितीयं पादं व्याख्याय प्रथमपादो व्याख्येयः । उपसद्गानंतरं सोमपानं युक्तमिति । किंच मनुषो मनुष्यस्य दुरोणे गृहभूतेऽस्मिन्दिवयजने मंदसाना सोमपानेन मोदमानी ता तौ पूर्वोक्तस्यचक्षी युवां वेदसा पुरोडाशादिसचक्षेण हविषा सह वयः सोमरूपमन्नमागत्वा नि पातं । निपिबतं । यद्वा । वेदसा धनेन सह वयोऽस्माकमायुर्नि पातं । नितरां रचतं ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

ता वर्तिर्यातमुप वृक्तवर्हिषो जुष्टं यंज्ञं दिविष्टिषु ॥ ३ ॥

आ । वां । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।

ता । वर्तिः । यातं । उप । वृक्षऽबर्हिषः । जुष्टं । यज्ञं । दिविष्टिषु ॥ ३ ॥

हे अश्विनी प्रियमेधाः । मेधो यज्ञः । प्रियतमयज्ञा यजमानाः । यद्वा । प्रियमेधा एतन्नामकं अश्विः ॥ पूजायां बज्रवचनं ॥ यष्टार अश्विनी विश्वाभिरूतिभिः सर्वैः पालनैः सह । अथवावति याज्ञाकर्म । सर्वैरभिलषितयाचनैः सहिता अहूषत । आह्वांसिषुः । आह्वासीत् । आत्मना पालनहेतुकत्वेन । यद्वाभिलषितदानाय वामाहूयन्ति । ततो युवां वृक्षबर्हिष आस्तरणार्थं छिन्नबर्हिषो यष्टुः संबन्धि जुष्टं सर्वदेवेषु सेवितं पर्याप्तं वा यज्ञं यजनीयं हविः प्रति दिविष्टिषु दिवसानामह्नामागमनेषु प्रातःकालेषु यज्ञेषु वा वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तगृहं । तदुपा यातं । हविःस्वीकरणार्थं युवामागच्छतं ॥

पिबन्तं सोमं मधुमन्तमश्विना बर्हिः सीदन्तं सुमत् ।

ता वावृधाना उप सुष्टुतिं दिवो गन्तं गौराविवेरिणं ॥ ४ ॥

पिबन्तं । सोमं । मधुऽमन्तं । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदन्तं । सुऽमत् ।

ता । ववृधानौ । उप । सुऽस्तुतिं । दिवः । गन्तं । गौरौऽइव । इरिणं ॥ ४ ॥

हे अश्विनाश्विनौ मधुमन्तं रसवंतं मदवंतं वा सोमं युवां पिबन्तं । ततो बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे सुमच्छोभनमा सीदन्तं । पश्चाद्वावृधानौ सोमपानेन वृद्धौ ता तौ युवां दिवो बुभुक्षोकात्सुष्टुतिमश्वभिः क्रियमाणां स्तुतिमुप गन्तं । उपगच्छन्तं । तत्र कृष्टान्तः । गौराविव यथा गौरमृगावन्यस्याहिशादिरिणं तटाकादिकं प्रति वल्लपा-
नार्थमागच्छन्तस्तदत् ॥

आ नूनं यातमश्विनाश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।

दस्ना हिरण्यवर्तनी शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥ ५ ॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः ।

दस्ना । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । शुभः । पती इति । पातं । सोमं ।

च्युतऽवृधा ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनी युवां प्रुषितप्सुभिः ॥ प्सु इति रूपनाम । प्रुष स्निह्यसेचनपुरणेषु ॥ स्निग्धरूपैः । दीप्त-
पेरित्वर्थः । तादृशैः शीघ्रगामिभिरश्वैः सह नूनमिदानीमा यातं । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं । हे दस्ना दस्नी
दर्शनीयानुपपन्नयितारी वा हे हिरण्यवर्तनी । वर्ततेऽचेति वर्तनी रथः । हिरण्यमथरथी हे शुभस्पती उदकस्य
कक्षाणस्य वा पालयितारी हे च्युतावृधा सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारी हे अश्विनी युवां शीघ्रमागत्य
सोमं पातं । पिबन्तं ॥

वयं हि वां हवामहे विपन्यवो विप्रासो वाजसातये ।

ता वल्गू दस्ना पुरुदंससा धियाश्विना श्रुष्ट्या गन्तं ॥ ६ ॥

वयं । हि । वां । हवामहे । विपन्यवः । विप्रासः । वाजऽसातये ।

ता । वल्गू इति । दस्ना । पुरुऽदंससा । धिया । अश्विना । श्रुष्टी । जी । गन्तं ॥ ६ ॥

हे अश्विनी विपन्यवः सोतारः अत इव विप्रावो विप्रा मेधाविनो वयं वाजसातयेऽन्नकाकाच वा ।

हिरवधारणी । युवामिव हवामहे । सुतिभिराह्वयामः । ततो वक्षू । वक्ष्णं कुशलगमनं । कुशलगमनशीली
पुषदंससा वज्रकर्माणी तौ युवां धियाकदीयया सुत्याहती संतो मुष्टौ । मुष्टौति चिप्रनाम । चिप्रमक्षभं
धनादिदानाय गतं । आगच्छतं ॥ १० ॥

तं वो दक्षमिति षड्वचमष्टमं सूक्तं गीतमस्य नोधस आर्थः । तथा चानुक्रम्यति । तं वो दक्षं नोधा इति ।
प्रागाथं हेत्युक्तत्वादेतदादिसूक्तचयं प्रागाथं । इन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निष्कवस्त्रे बार्हतृचाशीतावेतत्सूक्तं ।
तथा च पंचमारण्यके सूत्रितं । तं वो दक्षमृतीषहमा नो विश्वासु हव्यः । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥ अपिष्टोमे
माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे तं वो दक्षमिति प्रगाथः सोचियः । सूचितं च । तं वो दक्षमृतीषहं तत्त्वा
यामि सुवीर्यमिति प्रगाथी सोचियानुरूपौ । आ० ५. १६. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्म-
णाच्छंसिनो वैकल्पिकः सोचियोऽयमेव प्रगाथः । आ० ७. ४. ॥ विषुवत्पि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छं-
सिश्च तं वो दक्षमृतीषहमिति नोधसस्य योनिः शंसनीया । तं वो दक्षमृतीषहमभि प्र वः सुराधसं
। आ० ८. ६. इति ॥

तं वो दक्षमृतीषहं वसोर्मंदानमंधसः ।

अभि वत्सं न स्वसरेषु धेनव इंद्रं गीर्भिनं वामहे ॥ १ ॥

तं । वः । द्स्मं । ऋतिऽसहं । वसोः । मंदानं । अंधसः ।

अभि । वत्सं । न । स्वसरेषु । धेनवः । इंद्रं । गीऽभिः । न वामहे ॥ १ ॥

नोधा इंद्रं स्वीति । हे अत्यग्यजमानाः दक्षं दर्शनीयमृतीषहं । अतयो बाधकाः शचवः । तेषामभिभ-
वितारं । पुनः कीदृशं । वसोर्वासयितुर्दुःखस्य निवासयितुः । यद्वा । वसोः पात्रे निवसतः । तादृशस्यांधसः
सोमलक्षणस्याम्रस्य पानेन मंदानं मंदमानं मोदमानं वो यष्टयष्टव्येन युष्मत्संबन्धिनं तं तादृशमिंद्रं गीर्भिः
सुतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्भरभि नवामहे ॥ नू सवने नु शब्दे ॥ अभिष्टुमः । कुत्रेति । स्वसरेषु । अथ यास्कः । स्वस-
राख्यहानि स्वयंसारीष्यपि वा स्वरादित्यो भवति स एनानि सारयति । नि० ५. ४. इति । सूर्यनेतृकेषु दिवसेषु
वयमभिष्टुमः । तच्च दृष्टान्तः । वत्सं न यथा धेनवो नवप्रसूतिका धेनवः स्वसरेषु । मुह्यसंति प्रेयंति गावो यत्रेति
स्वसराणि गोष्ठानि । तेषु वत्समभिलक्ष्य शब्दयंति तद्वत् ॥

युक्षं सुदानुं तविषीभिरावृतं गिरिं न पुरुभोजसं ।

क्षुमंतं वाजं श्रुतिनं सहस्रिणं मक्षू गोमंतमीमहे ॥ २ ॥

युक्षं । सुदानुं । तविषीभिः । आऽवृतं । गिरिं । न । पुरुऽभोजसं ।

क्षुमंतं । वाजं । श्रुतिनं । सहस्रिणं । मक्षू । गोऽमंतं । ईमहे ॥ २ ॥

युक्षं दीप्तीनां निवासस्थानं । अतिशयेन दीप्तिमित्यर्थः । यद्वा । युक्षं दिवि युक्तोके चियंतं निवसंतं ।
सुदानुं शोभनदानं तविषीभिर्बलैरावृतमाच्छादितं । आवरणे दृष्टान्तः । गिरिं न तविषीभिर्बलयुक्तेर्मैथिरावृतं
शिक्षोक्षयमिष स्त्रितं । पुनः कीदृशं । पुरुभोजसं सोमादिहविष्मदनेन वज्रभिर्यजमनिर्भोजयितव्यं यद्वा वज्रणां
पाकयितारमिंद्रं क्षुमंतं ॥ दुषु शब्दे ॥ शब्दवतं । अनेन पुत्रादिकं क्षण्यते । सोचादीनि कुर्वाणं श्रुतिनं सहस्रिणं
व्रतसहस्रसंख्याकधनयुक्तं गोमंतं गवादियुक्तं वाजमस्रं मक्षू शोभनीमहे । याचामहे । यद्वा । पूर्वाधो वाजवि-
शेषव्येन वा चोचनीयः । प्रदीप्तं शोभनयोमं वसादियुक्तं वज्रभिः पुत्रनिचादिभिर्भोज्यं शब्दादियुक्त-
मस्रमिंद्रं याचामहे इति ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो न त्वा नृहंत इति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च ।
न त्वा नृहंतो अत्र च समं नृवचनं नः । आ० ७. ४. इति ॥

न त्वा बृहन्ता अद्रयो वरंत इन्द्र वीळवः ।

यद्विस्ससि स्तुवते मावते वसु नकिष्टदा मिनाति ते ॥३॥

न । त्वा । बृहन्तः । अद्रयः । वरन्ते । इन्द्र । वीळवः ।

यत् । दिस्ससि । स्तुवते । माऽवते । वसु । नकिः । तत् । आ । मिनाति । ते ॥३॥

हे इन्द्र बृहन्तो बलेन महान्तः अत एव वीळवः सर्वतो दृढा अप्यद्रयः प्रर्वतास्त्वा त्वां न वरन्ते । बलेन निवारयन्ति । अतिवारणमेवोत्तरार्धेन विवृणोति । स्तुवते त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वते मावते ऋत्सदृशाय मादृशाय स्तोत्रे यद्वसु यद्वनं दिस्ससि त्वं दातुमिच्छसि तव देयं तद्वनं नकिर्न कश्चिदा मिनाति । आभिमुख्येन हि नकिः । मीम् हिंसायां । मीनातेर्निगम इति ब्रूयः । मावते । युष्मदस्मद्वा सादृश उपसंख्यानमिति वतुप ॥

योद्धासि क्रत्वा शर्वसोत दंसना विश्वा जाताभि मज्मना ।

आ त्वायमर्के उतये ववर्तति यं गोतमा अजीजनन् ॥४॥

योद्धा । असि । क्रत्वा । शर्वसा । उत । दंसना । विश्वा । जाता । अभि । मज्मना ।

आ । त्वा । अयं । अर्कः । उतये । ववर्तति । यं । गोतमाः । अजीजनन् ॥४॥

* हे इन्द्र क्रत्वा वृषहृन्नादिकर्मणापि वा प्रज्ञानेन शर्वसात्कीयेन बलेन योद्धा शत्रूणां संहारकोऽसि । उतापि च त्वं दंसना स्वकीयेन कर्मणा मज्मना ॥ मज्म मुजि शब्दार्थः । मज्ममुजी चेति मज्मतिः शब्दार्थः ॥ शत्रूणामाक्रोशनसमर्थेन बलेन विश्वा जाता सर्वाणि भूतजातान्यभिभवसि । उतार्थस्त्व विश्वा जातान्यभ्यसि मद्वा । अ० ८. १००. ४. । इत्यादिष्विद्रेणीवोक्तत्वात् । एतादृशं त्वा त्वामर्कः ॥ अर्च पूजायां ॥ अर्चनीयोऽयं मन्त्रः यद्वाकीं देवानामर्चकः पूजकोऽयं स्तोतोतये स्वरक्षणाया ववर्तति । आवर्तयति । आत्माभिमुख्ये करोतीत्यर्थः ॥ वर्ततेर्लेटि वज्रत्वं सुरहागमश्च ॥ यं त्वां गोतमा गोतमपुत्रा बोधः प्रभृतयोऽजीजनन् स्वयङ् प्रादुरभीभवन् । तं त्वामयं मन्त्रः स्तोता वावर्तयति ॥

प्र हि रिरिस्त्र ओजसा दिवो अन्तेभ्यस्परि ।

न त्वा विव्याच रज इन्द्र पार्थिवमनु स्वधां ववक्षिष्य ॥५॥

प्र । हि । रिरिस्त्रे । ओजसा । दिवः । अन्तेभ्यः । परि ।

न । त्वा । विव्याच । रजः । इन्द्र । पार्थिवं । अनु । स्वधां । ववक्षिष्य ॥५॥

हे इन्द्र दिवो बुभुक्षस्व पर्यन्तेभ्य ओजसा । हिरवधारणे । स्वबलेनैव प्र रिरिस्त्रे । प्रकर्षेणातिरिक्तो भवसि ॥ रिरिस्त्रे वज्रत्वं कन्दसीति स्रुः । प्रत्ययस्तरः ॥ किंच हे इन्द्र पार्थिवं पृथिव्यां भवो रजो लोकास्त्वा त्वां महता स्वशरीरेण न विव्याच । न व्याप्नोति । यावापृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्थो भवसीत्यर्थः । एवंभूतः सन्नस्वात् स्वधामन्नमुदकं वातु ववक्षिष्य । अनुबोदुमिच्छ ॥ वहेः सन्तस्तस्माद्वा दसे छिटि कृषं । मन्त्रत्वादानभावः ॥

नकिः परिष्टिर्मघवन्मघस्य ते यद्वापुषे दशस्यसि ।

अस्माकं बोधुचर्षस्य चोदिता मंहिष्ठो वाजसातये ॥६॥

नकिः । परिष्टिः । मघऽवन् । मघस्य । ते । यत् । दापुषे । दशस्यसि ।

अस्माकं । बोधि । उचर्षस्य । चोदिता । मंहिष्ठः । वाजऽसातये ॥६॥

हे मधवन्धनवर्द्धिं ते तव मधस्य मंहनीयस्य धनस्य परिधिः परिबाधको निरोद्धा नकिर्न कश्चिदस्ति । यद्यदा दामुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दशस्यसि धनं प्रयच्छसि तदा तस्य निरोधको नास्तीत्यर्थः । तथा सति चोदिता धनानां चोदयिता सौतृभ्यः प्रेरयिता अत एव मंहिषी दातुमनो मंहनीयो वा स त्वमस्माकं संबन्धुष्वस्य सोषं वाजसातयेऽन्नलाभाय तदर्थं क्रियमाणमिति बोधि । बुध्यस्व । सोषेण सुतः सप्त-
अभ्यमन्नादिकं प्रयच्छेति शेषः ॥ बोधि । बुध अवबोधने । भीषादिकः । कोटि च्छांदसः शपो बुक् ।
आदेशः ॥ ॥ ११ ॥

बृहदिंद्रायैति सप्तमं नवमं सूक्तं । नृमेधपुष्टमेधावृषी । ती चानुक्तत्वादांगिरसी । आदितो द्वी प्रगाथी पंचमीपथ्यावगुप्तुभौ सप्तमी बृहती । तथा चानुक्रम्यते । बृहदिंद्राय सप्त नृमेधपुष्टमेधी द्यगुष्टुबृहत्तममिति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्राकृतात्पुष्टत्वतीयात्मगाषाडूर्ध्वं द्वी मरुत्वतीया प्रगाथी शंसनीधी । बृहदिंद्राय गायतेत्ययमाद्यः प्रगाथः पृथ्याभिन्नवषडहयोर्वितीयेऽहन्ययं प्रगाथः । सूचितं च । बृहदिंद्राय गायत नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीय ऊर्ध्वं नित्यात् । आ० ७. ३. इति ॥

बृहदिंद्राय गायत मरुतो वृचहंतमं ।

येन ज्योतिरजनयन्नुतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥ १ ॥

बृहत् । इंद्राय । गायत । मरुतः । वृचहन्ऽतमं ।

येन । ज्योतिः । अजनयन् । ऋतुऽवृधः । देवं । देवाय । जागृवि ॥ १ ॥

हे मरुतः ॥ १ शब्दे ॥ मितं स्वंपतीति मरुतः । हे मितभाषिणः सोतारः वृचहंतममतिशयेन पापविनाशनं बृहत्समिंद्रायेंद्रार्थं गायत । अस्मादीययज्ञे गानं कुरुत । अतावृधः सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धका विश्वे देवा देवाय योतमानयेंद्राय देवं देवगशीलं --- जागृवि सर्वेषां जागरणशीलं ज्योतिः भूर्यं येन साम्राजनयन् इंद्रार्थमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥

अपाधमद्भिश्शस्तीरशस्तिंहाथेंद्रो द्युम्याभवत् ।

देवास्त इंद्र सख्याय येमिरे बृहन्नानो मरुन्नण ॥ २ ॥

अप । अधमत् । अभिऽशस्तीः । अशस्तिऽहा । अथ । इंद्रः । द्युम्नी । आ । अभवत् ।

देवाः । ते । इंद्र । सख्याय । येमिरे । बृहन्नानो इति बृहन्ऽभानो । मरुन्ऽगण ॥ २ ॥

अशस्तिहा सोषशंसनरहितानां शत्रूणां हंतेंद्रोऽभिश्शस्तीः ॥ शत्रु हिंसायां ॥ अभितो हिंसा येषां ते । तादृशान् । यदा । अभिश्शस्तीः शत्रुकृता हिंसाः । अपाधमत् । अपागमयत् । अथ शत्रुहन्तानंतरमिंद्रो बुद्धी सर्वत्र योतमानयशोयुक्तः । यदा । तेषां धनापहरणेन धनादिमान् । आभवत् । सर्वतः प्रसिद्धोऽभवत् । अयोत्तरोऽर्थः प्रत्यक्षकृतः । हे बृहन्नानो बृहन्गशीलत्वस्य महादीप्ति वा मरुन्नण । मरुतां सप्त गणा यस्य संति स तयोक्तः । तादृश हे इंद्र देवा योतमानाः सर्वे देवाः सख्यायात्मनः सखिभावाय ते त्वां येमिरे । नियच्छेति ॥

अभिष्टोमे मरुत्वतीये प्र व इंद्रायैत्ययं मरुत्वतीयः प्रगाथः । सूचितं च । प्र व इंद्राय बृहत् इति मरुत्व-
तीयः प्रगाथः । आ० ५. १४. इति ॥

प्र व इंद्राय बृहते मरुतो ब्रह्मार्चत ।

वृचं हनति वृचहा शतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥ ३ ॥

प्र । वः । इन्द्राय । बृहते । मरुतः । अक्षः । अर्चते ।

वृचं । हनति । वृचऽहा । शतऽक्रतुः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥३॥

हे मरुतो मितराविशः सोतारः बृहते महते वः सुखसोतुल्यसन्धिं संबंधिं पुष्पदीपयिद्वाय ब्रह्म सामलक्षणं सोचं प्रार्थत । प्रोक्षारयत । ततो वृचहा वृचस्य पापस्य वा हता शतक्रतुः शतविधकर्मा वज्रविधप्रज्ञो वेंद्रो शतपर्वणा शतसंख्याकधारेण वज्रेणैतन्नामकेनायुधिं वृचमपामावरकं वृचाख्यमसुरं हनति । पुष्पाभिरभिष्टुतः सन् हन्तु ॥ इति तैत्तिरीयब्राह्मणः ॥

अभि प्र भर धृषता धृषन्मनः श्रवणिते असबृहत् ।

अर्धेत्वापो जर्वसा वि मातरो हनो वृचं जया स्वः ॥४॥

अभि । प्र । भर । धृषता । धृषत्ऽमनः । श्रवः । चित् । ते । असत् । बृहत् ।

अर्धेत् । आपः । जर्वसा । वि । मातरः । हनः । वृचं । जय । स्वपरिति स्वः ॥४॥

हे धृषन्मनः श्रवणां धर्षणशीलमनस्किंद् ते तवैव बृहन्नहदतिप्रभूतं श्रवोऽन्नमसत् । अक्षि । तदन्नं धृषता धृष्टेन मनसा युक्तः सन्नसन्नममि प्र भर । अभिमुख्येन प्रकर्षेण संपादय । देहीत्यर्थः । हे इन्द्र मातरोऽन्नात्मनुत्पादनेतुल्यत्वात्प्रातृभूताः । कथमपां मातुलं । अन्नः पृथिवी पृथिव्या जीवधय इत्यादिभ्युतिः । तावन्न आपो जवसा वेगेन व्यर्थं । विविधं भूमिं प्रति गच्छन्तु । कथमापो गच्छंतीति चेत् तदाह । वृचमपामावरितारं शत्रुं मेघं हनः । अहि । ताडय । ततो मेघमेदनेनोदकानि विगच्छन्तु । पुनरपि स्वः सर्वं भूतवातं जय ॥

प्रथमे स्वरसाक्षि निष्किलेयि यज्जायथा अपूर्वेति कोचियः । तथा सूत्र्यति । तेषां कोचिया यज्जायथा अपूर्व । आ० ८. ५. इति ॥

॥ यज्जायथा अपूर्व मघवन्वृचहत्याय । तत्पृथिवीमग्रथयस्तदस्तभा उत द्यां ॥५॥

यत् । जायथाः । अपूर्व । मघऽवन् । वृचऽहत्याय । तत् । पृथिवीं । अग्रथयः । तत् ।

अस्तभाः । उत । द्यां ॥५॥

हे अपूर्व स्वतोऽतिरिक्तेन पुर्वेण वर्जित हे मघवन् मङ्गीयधनवर्जिद् वृचहत्याय वृचासुरहननाय यद्यदा त्वं जायथाः उत्पन्नः प्रादुर्भूतोऽसि तत्तदानीमेव पृथिवीं प्रथमानामग्रथयः । अस्मिन् वृद्धाङ्गकरोः । उतापि च तत्तदानीमेव द्यां सुखोक्तमंतरिक्षेणास्तभाः । निरुद्धात्मकाः । एतादृशं वीर्यं त्वदव्यस्य न संभवतीत्यर्थं अतथितुमपूर्वेति पदं ॥

तस्मै यज्ञो अजायत तर्के उत हस्कृतिः । तद्विभ्रमभिभूरसि यज्जातं यज्ञं जन्तं ॥६॥

तत् । ते । यज्ञः । अजायत । तत् । अर्कः । उत । हस्कृतिः । तत् । विभ्रं । अभिऽभूः ।

असि । यत् । जातं । यत् । च । जन्तं ॥६॥

हे इन्द्र यद्यदा स्वमजायथाः तत्तदानीं ते त्वदर्को यज्ञोऽपिष्टोमादिरजायत । सोमपानार्थमभूत् । उतापि च तदानीं हस्कृतिः ॥ इति इत्ये । हासकारी प्रीत्यर्थं क्रियमाको हर्षकं सूचकोऽर्कोऽर्चनीयो भवोऽप्यजायत । किंच तदा यज्जातं भूतवातं यज्ञं जन्तं ॥ इत्याहं स्वमजायथाः ॥ अनित्यं यद्विभ्रममिह तत्तत्तदभिभूरसि । स्वमहिम्नाभिभूतवानसि ॥

आमासु पक्कमैरय आ सूर्यं रोहयो दिवि ।

घर्मे न सामन्तपता सुवृक्तिभिर्जुष्टं गिर्वणसे बृहत् ॥७॥

आमासु । पक्कं । ऐरयः । आ । सूर्यं । रोहयः । दिवि ।

घर्मे । न । सामन् । तपत । सुवृक्तिभिः । जुष्टं । गिर्वणसे । बृहत् ॥७॥

हे इन्द्र आमासपक्कानु गोषु पक्कं पय ऐरयः । प्रैरयश्च । तथा मंचः । आमासु चिह्नधिवे पक्कमंतः । अ० १. ६२. ९. इति । किंच दिवि बुधोके सूर्यमा रोहयश्च । पूर्वं पणयो नामासुरा चंगिरसां ना अपहृत्वांधकारा-
वृत्ते कश्चिन्वित्यर्पते ताः स्थापितवन्तः । ततोऽगिरस इन्द्रं सुत्वा गाः पुनरक्षभमाहरेति तैश्च इन्द्रो गवां स्थानं
तमसावृतं दृष्ट्वा तच्च गोदृशनाय बुधोके सर्वप्रकाशकं सूर्यमारोहितवान् स्थापितवानसि ॥ चादित्योपे विभा-
धेति पूर्वक्षीरय इत्यस्य न निघातः ॥ अथ परोषकतोऽर्धर्षः । हे सोतारः सुवृक्तिभिः शोभनाभिः सुतिभि-
सापत । इन्द्रं तीक्ष्णीकृत । इन्द्रं सुतिभिः प्रवर्धयतेत्यर्थः । तच्च वृष्टांतः । घर्मे न यथा घर्मे दीपनशीलं प्रबन्धं
सामन् ॥ सुपां सुनुगिति तृतीयाया बुक् । सामभिर्यथा तपन्ति तद्वत् । ततो गिर्वणसे गोभिर्वननीयार्थेन्द्राय
जुष्टं प्रीतिकरं पर्याप्तं वा बृहत्साम गायत ॥ ॥ १२ ॥

• आ गो विश्वास्ति षड्वृक्षं दशमं सूक्तं । नृमेधपुत्रमेधावृषी । विश्वसंख्याका बृहत्त्वः समसंख्याकाः सतो-
बृहत्त्वः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । आ गो विश्वासु षडिति ॥ महाप्रति निष्किलब्धिं बार्हततृचाशीतावे-
तत्सूक्तं । सूच्यते हि पंचमारण्यके । आ गो विश्वासु हव्यो या इन्द्र भुज आभरः । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥

आ नो विश्वासु हव्य इन्द्रः समत्सु भूषतु ।

उप ब्रह्माणि सर्वनानि वृषहा परमज्या ऋचीषमः ॥१॥

आ । नः । विश्वासु । हव्यः । इन्द्रः । समत्सु । भूषतु ।

उप । ब्रह्माणि । सर्वनानि । वृषहा । परमज्याः । ऋचीषमः ॥१॥

अधिरनयेन्द्र एवं करोत्वित्याशासी । विश्वासु सर्वासु समत्सुरयुक्तेषु हव्यः सर्वेदेवैरात्मारचणार्चमाह्रा-
तव्यः एतादृश इन्द्रो नोऽस्माकं ब्रह्माणि सोचाणि हवीरूपास्तन्नामि वोपा भूषतु । उदकमनुभावयतु । सेवता-
मित्यर्थः । यद्वा । एतावन्वर्णकरोतु । तदागमनेन सोचाणि हवींषि बार्हतामि भवन्ति । तथा सवनानि
प्रातःसवनानीनि भीणि सवनानि च भूषतु । कीदृश इन्द्रः । वृषहा वृषस्यासुरस्य पापस्य वा हंता परमज्याः ।
युक्तेषु अनुवहनार्थं परमाविनश्वरी आ मीर्वो यस्य स तपोक्तः । यद्वा । परमाग्नयेन प्रकृष्टान्शुभ्रजीनाति
हिनस्तीति परमज्याः । ऋचीषमः सुत्वा समः सुतिभिरभिमुखीकरणीयः । एतादृशेन्द्रः सोचाणि भूषत्विति ॥

त्वं दाता प्रथमो राधसामस्यसि सत्य ईशानकृत् ।

तुविद्युन्नस्य युज्या वृणीमहे पुत्रस्य शर्वसो महः ॥२॥

त्वं । दाता । प्रथमः । राधसां । असि । असि । सत्यः । ईशानऽकृत् ।

तुविऽद्युन्नस्य । युज्या । आ । वृणीमहे । पुत्रस्य । शर्वसः । महः ॥२॥

हे इन्द्र प्रथमः सर्वेषां सुखत्वं राधसां धनानां दातासि । यद्वा । धनदातृणां मध्ये त्वं प्रथम आदिभ्यो
भवसि । तद्विशिष्टतव्यः सोतृनीशानाभिर्धयुक्तात् कुर्वस्त्वं सत्यः सत्यकर्मासि । धनार्थकर्मा भवसीत्यर्थः ।
यस्मादेवं तस्मादर्थं तुविद्युन्नस्य यज्जघनवतो यज्जगत्स्य वा शर्वसो यज्जगत्स्य पुत्रस्य अनुवधानं यज्जकारस्येति-
त्यत्रात्मात्पुत्रस्य अत एव महो महत्त्वस्य युज्या योम्नामि धनान्वा वृणीमहे । संनवान्महे ॥

ब्रह्मा त इन्द्र गिर्वणः क्रियते अनन्तिमुता ।

इमा जुषस्व हर्यश्च योजनेन्द्र या ते अमन्महि ॥३॥

ब्रह्म । ते । इन्द्र । गिर्वणः । क्रियते । अनन्तिमुता ।

इमा । जुषस्व । हरिऽअश्च । योजना । इन्द्र । या । ते । अमन्महि ॥३॥

हे गिर्वणो गीर्भिवनोधिन्द्र अनन्तिमुता । सर्वागतिक्रम्य न भवन्ति । इन्द्रगुणव्यापकाणि । यथार्थभूता-
नीत्यर्थः । तादृशानि यानि ब्रह्माणि सोचाणि ते त्वदर्थमकामिः क्रियन्ते हे हर्यश्च हरिताम्यवन् हे इन्द्र
योजनानि तव सम्यग्योजनशोकाणि तानीमिमानि सोचाणि जुषस्व । शेषस्व । किंच हे इन्द्र ते त्वदर्थं वा
यानि सोचाण्यमन्महि वयमुत्तरामः तानि सर्वाणि शेषस्व ॥

त्वं हि सत्यो मघवन्ननानतो वृचा भूरि न्यृजसे ।

स त्वं शविष्ठ वज्रहस्त दाप्नुषेऽर्वाचं रयिमा कृधि ॥४॥

त्वं । हि । सत्यः । मघऽवन् । अनानतः । वृचा । भूरि । निऽच्युजसे ।

सः । त्वं । शविष्ठ । वज्रऽहस्त । दाप्नुषे । अर्वाचं । रयिं । आ । कृधि ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र सत्यः सत्यकर्मा त्वमेवानागतः केषामप्यप्रहः सन् भूरि भूरीणि वृचाणि रचांसि
न्यृजसे । तानि प्रह्रीभावयसि । न्यृजरोषीत्यर्थः । हिरण्यधारणे । हे शविष्ठ वज्रेण वृद्धतम हे वज्रहस्त । वज्रो
इत्ये यस्त्वं स तथोक्तः । हे इन्द्र स तादृशस्त्वं दाप्नुषे तुभ्यं हविर्देतवते यजमानाय रयिं धनादिकमर्वाच-
मर्वाचीनमग्निमुखं यथा गच्छति तथा तमा कृधि । समन्तात्कुरु ॥

चातुर्विंशतिऽहनि माध्यादिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे त्वमिन्द्र यथा असीति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुकूपः ।
सूच्यते च । त्वमिन्द्र यथा असीन्द्र ऋतुं न आ भर । आ० ७. ४. इति ॥

त्वमिन्द्र यथा अस्यृजीषी शवसस्पते ।

त्वं वृचाणि हंस्यप्रतीन्येक इदनुत्ता चर्षणीधृता ॥५॥

त्वं । इन्द्र । यथाः । असि । च्युजीषी । शवसः । पते ।

त्वं । वृचाणि । हंसि । अप्रतीनि । एकः । इत् । अनुत्ता । चर्षणिऽधृता ॥५॥

हे शवसस्पते वज्रस्य पालयितर्हे इन्द्र अजीषी । अजीष उपार्जितोऽभिपुतः सोमः । तद्वास्त्वं यथा यश-
स्त्वसि । कथमस्य यशस्वित्वं तदाह । अप्रतीनि वज्रभिरप्यप्रतिगतानि अत एवानुत्ताग्निर्नोत्तमंशकानि
वृचाणि रचांसि त्वमेक इदसंस्त्य एव चर्षणीधृतासुरादिहृन्नदारेण मनुष्याणां धारकेण वज्रेण हंसि ।
संग्रहरसि । अत एवास्य यशस्वित्वं ॥

तमुं त्वा नूनमसुर प्रचेतसं राधो भागमिवेमहे ।

महीव कृत्तिः शरणा त इन्द्र प्र ते सुखा नो अस्मवन् ॥६॥

तं । ऊं इति । त्वा । नूनं । असुर । प्रऽचेतसं । राधः । भागंऽइव । इमहे ।

महीऽइव । कृत्तिः । शरणा । ते । इन्द्र । प्र । ते । सुखा । नः । अस्मवन् ॥६॥

हे असुर वज्रवन् प्राखवन् हे इन्द्र व अतनुवोऽसि तं प्रचेतसं प्रहृष्टान्नं त्वा । च इत्यधारणे । पितृव-

त्योषकं त्वामिव राधो धर्मादिसाधनं धनं नूनमिदानीमीमहे । वयं याचामहे । तच्च वृष्टातः । भावमिव । यथा कश्चित्पितृभागभूतं धनं याचते तद्विद्रो यजमानेभ्यः सोतुभ्यश्च धनं प्रयच्छत्विव । तस्मान्नागभूतं धनं यष्टारो, वयं याचामहे । हे इंद्र महीव कृत्तिः । कृत्तिर्यशो वाप्तं वा ॥ कृती छेदने । करणे कृत्ति । कृतत्व-
मेनेति ॥ ईदृशी कृत्तिरिव ते तव शरणा शरणं गृह्यमंतरिक्षे सुलोके महद्वर्तते । अथ यास्कः । कृत्तिः कृततेर्यशो वाप्तं वा महीव कृत्तिः शरणा त इंद्र सुमहत्त इंद्र शरणमंतरिक्षे कृत्तिरिवेति । नि० ५. २२. । किंच ते तव स्वभूतानि सुक्ता सुक्ताणि पुत्रादिविषयसुखानि च नोऽस्मान्नाश्रयन् । प्रकर्षेणानुवृतां । आमुवंतु ॥ अश्रो-
तेर्लेख्यकागमः ॥ ॥ १३ ॥

कन्या वारिति, सप्तर्चमेकादशं सूक्तं । अचेः पुत्र्यपालाख्या त्वग्दोषपरिहारायानेन सूक्तेर्नैन्द्रं सुतवती । अतः सैवर्षिः । प्रथमाद्वितीये पंक्तौ शिष्टाः पंचानुष्टुभः । इंद्रो देवता । तथा, चानुक्रांतं । कन्या वाः स्मृतिश्च-
पाक्षेतिहास ऐंद्र आनुष्टुभं द्विपंक्त्यादीति ॥ विनियोगो खेगिकः ॥ अचेतिहासमाचक्षते । पुरा किंवाचिसुतापाला
ब्रह्मवादिनी केनचित्कारणैः त्वग्दोषदुष्टा सत्यत एव दुर्भगेति भर्त्रा परित्यक्ता पितुराश्रमे त्वग्दोषपरिहाराय
धिरक्तामिन्द्रमधिष्ठत् तपक्षेपि । सा कदाचिदिंद्रस्य सोमः प्रियकरो भवति तमिंद्राय दास्यामीति बुद्ध्या
नदीतीरं प्रयागमत् । सा तच्च स्नात्वा पथि सोममप्यश्रमत् । तमादाय गृहं प्रत्यागच्छती मार्ग एव तं चत्वाद् ।
तद्गच्छकाले दंतघर्षणजातं शब्दं याव्यां सोमाभिषवध्वनिमिति मत्वा तदानीमेवेन्द्रः समागमत् । आगत्य
तामुवाच । किमेष यावायोऽभिषुखंतीति । सा प्रत्युचे । अथ कन्या स्नानार्थमागत्य सोमं वृद्धा तं भक्षयति
तद्गच्छजो ध्वनिरेव न तु याव्यां सोमाभिषवध्वनिरिति । तथा प्रत्युक्त इंद्रः पराङ्मावर्तत । गच्छंतमिंद्रं सा
पुनरब्रवीत् । किमर्थं निवर्तसे त्वं तु सोमपानाय गृहं गृहं प्रतिगच्छसि । इदानीमपि मम दंष्ट्राभ्यामभिषुतं
सोमं पिब धानादींश्च भक्षयेति । सैवेन्द्रमनाद्रियमाणा सती पुनरप्याह । अत्रागतं त्वामिंद्र इति न आनामि
त्वयि गृहमागते बह्ममानं करिष्यामीतींद्रमुक्ताश्च समागत इंद्र एव नान्य इति निश्चित्य स्वास्त्रे निहितं
सोममाह । हे सोम त्वमागतयेंद्राय पूर्वं शनैस्ततः शनैः चित्रं परिस्त्रवेति । तत इंद्रसां कामयित्वा तस्या
आस्थ एव दंष्ट्राभिषुतं सोममपात् । तत इंद्रेण सोमे पीते सति त्वग्दोषादहं भर्त्रा परित्यक्ता सतीदानीमिंद्रेण
संगतेत्यपालाचामुक्तायामिंद्रसां व्याजहार । किं कामयसे तदहं करिष्यामीत्युक्ते सा वरमचीकमत । मम पितुः
शिरो रोमवर्जितं तस्योषरं शेषं फलादिरहितं मम गुह्यस्नानमप्यरोमशमेतानि रोमफलादियुक्तं कुर्वित्युक्तायां
तत्पितृशिरःस्थितं खलतिमपहाय शेषं च फलादियुक्तं कृत्तितस्वास्त्रस्त्वग्दोषपरिहाराय स्वकीयरथच्छिद्रे शकटस्य
युगस्य च छिद्र एतां चिचारं निश्चकर्ष । तस्याः पूर्वापहता या त्वक् शक्यको द्वितीया गोधा तृतीया ककला-
सोऽभूत् । तत इंद्रसामप्यपालां सूर्यसदृशत्वचमकरोदित्थितिहासिकी कथा । एतच्च शाखायनब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं ।
तद्ब्राह्मणं तत्तद्गुह्यस्नानसमये दर्शयिष्यति । एषोऽर्थः कन्या वारित्यादिष्वुचु, प्रतिपाद्यते ॥

कन्याऽ वारवायती सोममपि सुताविदत् ।

अस्तं भरंत्यब्रवीदिंद्राय सुनवै त्वा शक्राय सुनवै त्वा ॥ १ ॥

कन्या । वाः । अ॒वऽयती । सोमं । अपि । सुता । अ॒वि॒दत् ।

अस्तं । भरंती । अब्रवीत् । इंद्राय । सुन॒वै । त्वा । श॒क्राय । सुन॒वै । त्वा ॥ १ ॥

वाचदकं प्रत्यवायती स्नानार्थमभ्यगच्छती कन्यापाला नाम स्त्री सुता सुती मर्गि सोममप्यविदत् ।
अश्रमत् । विद्रु कामि । कृत्ति रूपं ॥ तं सोममस्य गृहं प्रति भरंत्याहरंती सा सोममब्रवीत् । हे सोम त्वा
त्वामिंद्राय सुनवै । मम इतिरेवानिषुण्वे । पुनर्हे सोम त्वा त्वां शक्राय समर्पयेंद्राय सुनवै । इदानीमेवा-
भिषवं करवे । सोमभक्षकाले दंतध्वनिं यावध्वनिमिति मत्सिंद्रसामगमत् । एषोऽर्थः शाखायनब्राह्मणे
स्पष्टमभिहितः । सा तीर्थमभ्ययती सोमांमुमविदत् समखादत्तस्यै इ यावाय इव दंता जडुः । स इंद्र
आद्रवत् यावायो वै बहंतीति । सा तमनिष्ठाजहार कन्या वारवायती सोममपि सुताविददित्यस्यै त इदं
यावाय इव दंता बहंतीति विदित्वेन्द्रः पराङ्मावर्तत । तमब्रवीदसौ य एषि वीरक इत्यादिशेषेति ॥

असौ य एषि वीरको गृहंगृहं विचाकशत् ।

इमं जंभसुतं पिब धानावतं करंभिणमपूपवतमुक्थिनं ॥२॥

असौ । यः । एषि । वीरकः । गृहंगृहं । विचाकशत् ।

इमं । जंभसुतं । पिब । धानावतं । करंभिणं । अपूपवतं । उक्थिनं ॥२॥

सा शकमप्रवीत् । हे इंद्र वीरको वीरः समर्थस्त्वं योऽसौ त्वं विचाकशत् ॥ कामु दीप्ती । यद्भुक्ति शतरि रूपं । धातोर्ह्रस्वच्छादसः ॥ अत्यर्थं द्रोण्यमानः सन् गृहं गृहं यजमानगृहं प्रति सीमपानार्थं त्वमेधि । गच्छसि । अतस्त्वमपि जंभसुतं मम दंतैरभिषुतमिमं सोमं पिब । कीदृशं । धानावतं । धाना भक्षयवाः । तद्वतं करंभिणं सक्तुमंतमपूपवतं पुरोडाशादिसहितमुक्थिनं सोपादियुक्तमेतादृशं सोममपि पिबेति । सा सोमेन सह धानादीनविदयत् सोमं चाकाशीदित्यर्थः ॥

आ च न त्वा चिकित्सामोऽधि च न त्वा नेमसि ।

शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेंदो परि स्रव ॥३॥

आ । च न । त्वा । चिकित्सामः । अधि । च न । त्वा । न । इमसि ।

शनैःऽइव । शनकैःऽइव । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥३॥

पुनरपि सा तमनादृत्वाह । हे इंद्र । चनेति निपातसमुदायोऽवधारणार्थं । त्वा त्वामा चिकित्सामः । चातुमिच्छाम एव । इह मार्ग एवागतं त्वा त्वां नाधीमसि । नाधिगच्छामः । अपापि चनेत्यवधारणे । मम गृहमांगच्छंतं त्वामिन्द्र इति न जानीम एवेत्यपात्ता तमिन्द्रमुक्त्वा स्वास्त्रे स्थातं सोमं प्रत्याह । हे इंद्रो अरण्येण सोमं अस्या आगतायेंद्राय तदर्थं पूर्वं शनैर्मंदं मंदं ततः शनकैरिव ॥ कुत्सितार्थेऽकथं । कुत्सितं शनैः शनकैः । चिप्रमित्यर्थः । चिप्रमेव त्वं परि स्रव । मदीयदंष्ट्राभिरभिषूयमाणः सन् परितः चरेति । तथा यक्षिष्वपि यावभिरभिषूयमाणः सोमः प्रथमं शनैः परिस्रवति ततः शनकैः चिप्रमिति तदभि-
प्राथियोक्तं । तत इंद्र एतद्वाक्यं श्रुत्वा तदानीमेवमभिषुतं सोमं यक्ष्णानीगादपात्तामुखादेवाधासीत् । उक्तार्थः शब्दायनकप्राप्तये सष्टमभधापि । अनाद्रियमाशूय तमप्रवीदा च न त्वा चिकित्सामोऽधि च न त्वा नेमसोति । पुरा मां सर्वयर्षापात्ता क्षीतोलुपपर्यावर्तत शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेंदो परि स्रवति इ वा अस्त्री मुखात्सोमं निरधयत्सोमपीव इह वा अस्त्र भवति य एवं विद्वान् स्त्रीमुपविप्रतीति ॥

कुविच्छंक्तुवित्करंक्तुविचो वस्यसस्करत् ।

कुवित्पतिद्विषो यतीरिंद्रेण संगमामहे ॥४॥

कुवित् । शकत् । कुवित् । करत् । कुवित् । नुः । वस्यसः । करत् ।

कुवित् । पतिद्विषः । यतीः । इंद्रेण । संगमामहे ॥४॥

सोमं पीतवामिन्द्रोऽस्मानिषं करोत्वित्याह । स इंद्रः कुविद्वज्जवारमसाश्रयत् । शक्तान् समर्थांश्चरोतु । किंच कुविद्वज्ज्वाक्यं करत् । करोतु । किंच स एवेन्द्रो नोऽस्मात्कुविद्वज्ज्वाक्यो वस्यसो वसीयसोऽतिशयेन वसुमतः करोतु ॥ करोतिः शक्नोति च शिष्यडागमः ॥ इदानीमाचिष्यहमेवं करिष्यामीति वदति । पूर्वं कुविद्वज्ज्वा पतिद्विषस्त्वग्दोषात्पतिभिर्मर्तुर्निर्वज्ज्वारं द्विष्टा अत एव यतीः पतिभ्यः सकाशादितो गच्छन्ती वयं किंचिदप्य-
श्रुत्वा माणाः सत्वः संगमोद्रेण सह संगमामहे । संगच्छामहे । सर्वेषु पुत्रार्थं वज्रवचनं । संगमशब्देनोपा-
सामचकमतेति ॥

इमानि चीणि विष्टपा तानींद्र वि रोहय ।

शिरस्तस्मोर्वरादिदं म उपोदरे ॥५॥

इमानि । चीणि । विष्टपा । तानि । इंद्र । वि । रोहय ।

शिरः । ततस्य । उर्वरा । आत् । इदं । मे । उप । उदरे ॥५॥

इंद्रेण किं कामयसे तद्वास्यामीत्युक्ता सा वरमनया प्रार्थयति । हे इंद्र इमानि चीणि विष्टपानि खानानि संति । तानि चीणि, खानानि वि रोहय । उत्पादय । कानि तानि । ततस्तु मम पितु रोमवर्जितं शिरः । खलतिमित्यर्थः । तच्चापनमय । रोमशं कुर्वित्यर्थः । उर्वरां तस्योपरं चित्रं सर्वसंख्यायां कुर्व । आदन्तरं मे ममोपोदर उपोदरस्तु समीपे यदिदं खानं । गुह्यमित्यर्थः । तच्च त्वग्दोषे सत्यसंज्ञातरोमकं । तदपि त्वग्दोषपरिहरिण रोमयुक्तं कुर्व । एतानि चीणि खानानि । एवोऽर्थः शाब्दायनके प्रपञ्चेनोक्तः । ताम्रबीदपानि किं कामयसीति । सात्रवीदिमानि चीणि विष्टपेति खलतिर्हास्ये पिता स तं हास्यति चकारोर्वरा हास्य न जघ्ने सो जघ्न उपखे हास्य रोमाणि नासुखान्यु ह जघ्निर इत्यस्योत्तरा भूयसे निवर्धनायासौ च या न इति ॥

असौ च या न उर्वरादिमां तन्वं मम ।

अथो ततस्य यच्छिरः सर्वा ता रोमशा कृधि ॥६॥

असौ । च । या । नः । उर्वरा । आत् । इमां । तन्वं । मम ।

अथो इति । ततस्य । यत् । शिरः । सर्वा । ता । रोमशा । कृधि ॥६॥

उक्तमेवार्थमनया विवृणोति । नोऽस्माकं पितुर्थासा उर्वरा यदिदमूपरं चित्रमस्ति । आदन्तरं ममेमां तन्मिदं त्वग्दोषदुष्टं गुह्यखानं । अथो अद्यापि च ततस्तु तातस्तु यच्छिरो रोमवर्जितमस्ति । एतानि सर्वा र्वाणि तानीमानि चीणि खानानि रोमशा रोमशानि कृधि । कुर्व ॥

खे रथस्य खेऽनसः खे युगस्य शतक्रतो ।

अपालामिंद्र चिष्मूत्थकृणोः सूर्यत्वचं ॥७॥

खे । रथस्य । खे । अनसः । खे । युगस्य । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

अपालां । इंद्र । चिः । पूत्वी । अकृणोः । सूर्येऽत्वचं ॥७॥

अनयापालां सूर्यसदृशप्रभामकरोदित्वाह । हे शतक्रतो हे शतसंख्याकयज्ञ वज्रविधमज्ञ वा हे इंद्र रथस्तु स्वकीयस्तु खे पुपुतरे छिद्रे तथानसः शकटस्तु खे तदपेचयास्ते छिद्रे युगस्तु खे चाप्यतरे सूक्ष्मे छिद्रे रथशकटयुगानां छिद्रेषु त्वग्दोषपरिहाराय चिस्त्रिवारं निष्कर्षणेन पूत्वी शोधयित्वा ततोऽपालामेतन्नामि-
कामचिबुतां प्रज्ञावादिनीं सूर्यत्वचं सूर्यसमानत्वचमकृणोः । चकरोः । कक्षायातमरूपभावमकरोरित्यर्थः
शाब्दायनकक्षायां स्पष्टमभिहितः । तां खे रथस्त्रात्वबृहत्सा गोधामवतां खेऽनसोऽत्वबृहत्सा संक्षिप्तकामच-
तदेवाभ्यगच्छति खे रथस्तु खेऽनस इति । तस्मै ह यत्कक्षायातमं रूपाणां तद्रूपमासेति त्वग्दोषापनयनाया-
द्यादिहरिष्यतिकर्षणमिति । यत्त्वग्दोषदूषितः सन्नितत्सूक्तं पठति तस्तु त्वग्दोषमपनयन् सूर्यसदृशकृतिमिंद्रः
करोतीति सूक्तं प्रशंसति ॥ १४ ॥

पातमा च इति चयस्त्रिंशद्वचं द्वादशं सूक्तमाविरसक्त सूक्तचयस्तु सूक्तचय चार्धमिंद्र । आबानुष्टुप शिष्टा
वाचयः । तथानुक्तमिति । पातं चयस्त्रिंशद्वचनकः सूक्तचो आबानुष्टुपिति । महाप्रति वाचयतृचाशीतो
प्रचमावर्जमिदं सूक्तमुत्तरं च । पंचमारचके सुधितं च । पुत्रजतं पुत्रदुतमिति शेषः । ऐ० आ० ५. २. ३. इति ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये होतुः शस्त्र आसी तृची सोषिषानुक्षयी । वृषितं च । पातमा वो चंधसोऽपादु शिप्रंधसः । आ० ६. ४. । इति ॥

पातमा वो अंधस इंद्रमभि प्र गायत । विश्वासाहं शतक्रतुं मंहिष्ठं चर्षणीनां ॥ १ ॥
पातं । आ । वः । अंधसः । इंद्रं । अभि । प्र । गायत । विश्वऽसहं । शतऽक्रतुं ।
मंहिष्ठं । चर्षणीनां ॥ १ ॥

हे अस्त्रिजः वो युष्मदीयमंधसः सोमलक्षणमज्ञमा पातमाभिमुख्येन पिबंतं ॥ पा पाने । कृांसः शपो मुक् । सर्वे विधयस्कांसः विकल्पंत इति स लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधाभावाः । ततोऽंधस इत्यस्य कर्तृकर्मणोरिति षष्ठी ॥ सोममाभिमुख्येन पिबंतमेतादृशमिंद्रं प्र गायत । प्रकर्षेणाभिष्टुत । कीदृशं । विश्वसहं सर्वेषां शत्रूणामभिभवितारं सर्वेषां भूतजातानां वा अत एव शतक्रतुं बहुविधप्रदानं बहुविधकर्मण्यं वा चर्षणीनां मनुष्याणां मंहिष्ठं धनस्य दातुतमं । यद्वा । यजमानानां यष्ट्यस्त्रेण पूजनीयमिंद्रं गायतेति समन्वयः ॥

पुरुहूतं पुरुष्टुतं गाथान्यं सनश्चुतं । इंद्र इति ब्रवीतन ॥ २ ॥

पुरुऽहूतं । पुरुऽस्तुतं । गाथान्यं । सनऽश्चुतं । इंद्रः । इति । ब्रवीतन ॥ २ ॥

हे अस्त्रिज्यजमानाः पुरुहूतं यज्ञेषु बहुभिराहूतं पुरुष्टुतं बहुभिः सोषशस्त्रादिभिः स्तुतं अत एव गाथान्यं गाथायोग्यं गातव्यं सनश्चुतं सनातनतया प्रसिद्धं एवंविधं देवमिंद्रं इति यूयं ब्रवीतन । ब्रूयात ॥ ब्रूज् अस्त्रायां वाचीत्यस्य लोटि व्यत्ययेन ध्वमस्तनवादेशः । अत एव गुणः ॥

इंद्र इन्नो महानां दाता वाजानां नृतुः । महां अभिज्ञ्वा यमत् ॥ ३ ॥

इंद्रः । इत् । नः । महानां । दाता । वाजानां । नृतुः । महान् । अभिऽज्ञु । आ । यमत् ॥ ३ ॥

इंद्र इत्यूर्वोक्तलक्षण इंद्र एव नोऽस्माभ्यं महानां महतां वाजानामज्ञानां । यद्वा । महानां ॥ वर्णव्यत्ययः । मघानां धनानां वाजानामज्ञानां च । दाता भवतु । कीदृशः । नृतुः ॥ नृतिगुण्योः कूः । उ० १. ९३. । इति कूप्रत्ययः । इत्यस्कांसः ॥ सर्वस्य नर्तयिता । यद्वा । नृ नये । शीणादिकसुप्रत्ययः । धातोर्इत्यस्कांसः ॥ लोटुभ्यो गवादिनेता । अत एव महान् स इंद्रोऽभिष्टव्यमित्यानुकमस्माभ्यमा यमत् । आयच्छतु । ददातु । यद्वा । स इंद्रोऽभिष्टव्यस्यदभिमुख्यमागच्छन्नं स्तव्यस्योः परिगृह्यास्मात्तयतु । धनं यत्वास्माभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥

अपादु शिप्रंधसः सुदक्षस्य प्रहोषिणः । इंद्रोरिंद्रो यवाशिरः ॥ ४ ॥

अपात् । ऊं इति । शिप्री । अंधसः । सुऽदक्षस्य । प्रऽहोषिणः । इंद्रोः । इंद्रः ।
यवऽआशिरः ॥ ४ ॥

शिप्री । शिप्री इतू नासिके वा । शोभनहनुः । यद्वा । शिप्राः शीर्षकाः । सुशिरस्त्राणः । स इंद्र एव प्रहोषिणः प्रकर्षेण देवान् विभिर्जुहोतः सुदक्षस्तीतन्नामकस्त्वर्थः संबन्धि यवाशिरः ॥ श्रीरू पाके । आरूपपूर्वस्त्रापयुधियामानुषुरित्वादिना धातोः शिरादेशः ॥ यविराभिष्टितं यवैः सह पक्कमिंदोः सर्वतः पश्वेषु चरदंधसः सोमलक्षणमज्ञमपात् । अपिबत् । यद्वा । अस्त्र सोमस्य भागमिंद्रार्थं परिकल्पितं सोमांशमपिबत् । उ इत्यवधारणे ॥

तम्बभि प्रार्चेतेंद्रं सोमस्य पीतये । तदिदस्य वर्धनं ॥ ५ ॥

तं । ऊं इति । अभि । प्र । अर्चेत् । इंद्रं । सोमस्य । पीतये । तत् । इत् । हि ।
अर्च्यम् । वर्धनं ॥ ५ ॥

हे ऋत्विजः तसु तमेवेन्द्रमभ्याभिसुखीन प्रार्थत । प्रकर्षेण क्षुत । किमर्थं । सोमस्य पीतयेऽपागत् सोम-
पागाय । किमर्थं सोमपागायेति विशेष्यते तदाह । तदित्तत्सोमपागमेवास्त्रेन्द्रस्य वर्धनं वर्धकं भवति खनु ।
तस्मात्सोमपागजहर्षाय प्रार्थत ॥ १५ ॥

अस्य पीत्वा मदानां देवो देवस्यौजसा । विश्वाभि भुवना भुवत् ॥ ६ ॥

अस्य । पीत्वा । मदानां । देवः । देवस्य । औजसा । विश्वा । अभि । भुवना । भुवत् ॥ ६ ॥

देवो योतमान इन्द्रोऽस्वास्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य मदानां मदकरान्नसान् पीत्वा पानं कृत्वा । यद्वा ।
अक्षीतं सोमं पीत्वा तथा मदानां मदसाधनादीनि भक्षयित्वा । देवस्य गृहेषु शोभमानस्य यद्वा देवनशीलस्य
देवैः काम्यमानस्य सोमस्य पानजातेनौजसा बलेन विश्वा भुवनां सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभिः भुवत् ।
अभिभवति । सोमस्य ता मद इन्द्रस्यकार । अ० २. १५. २. । इत्यादिषु सोमपागमदे सर्वाणि वृषहृन्नादि-
कर्माणि चकारैत्येवमत्रापि सर्वाणि भूतानि भुवनादीनि कर्माण्यकार्षीदिति ॥

प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे त्वसु वः सचासाहमित्यादिसूक्तशेषः । सूचितं च । त्वसु वः सचासाहमिति
सूक्तशेषोऽभि त्वं मेघं । आ० ६. ४. । इति ॥ अतोर्थमेऽच्छावाकातिरिक्तोक्थ्ये त्वसु वः सचासाहमिति तृचो
वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । त्वसु वः सचासाहं सचा ते अगु कष्टय इति वा सोचियानुरूपो । आ० ९. ११. ।
इति ॥ अन्वस्य दशराचस्य चतुर्थेऽहनि निष्केवस्य एष एव तृचो निविहानीयः । सूचितं च । इमं नु मायिनं
ऊवे त्वसु वः सचासाहं । आ० ८. ८. । इति ॥

त्यसु वः सचासाहं विश्वासु गीर्ष्वायतं । आ च्यावयस्युतये ॥ ७ ॥

त्यं । ऊं इति । वः । सचाऽसहं । विश्वासु । गीर्षु । आऽयतं । आ । च्यावयसि । ऊतये ॥ ७ ॥

यजमानः क्षीतारं संबोधाह । हे क्षीतः सचासाहं । सचाशब्दो ब्रह्मवाची । ब्रह्मनाम्निमविरारं । यद्वा ।
शत्रून् स्वबलेन संगत्य जेतारं । वो युष्मदीयेषु विश्वासु गीर्षु सर्वेषु क्षीचेष्वायतं विष्कृतं । सर्वचन्द्र एव सूयते ।
मन्त्रास्तेषु विततं त्वं । उ इत्यवधारणे । तमेवेन्द्रमूतयेऽस्मद्रक्षणाया च्यावयसि ॥ अगु अगु गती ॥ त्वदीधिः
क्षीचेर्यज्ञं प्रत्वाभिसुखीनागमय ॥

युध्मं संतमनर्वाणं सोमपासनपच्युतं । नरमवार्यक्रतुं ॥ ८ ॥

युध्मं । संतं । अनर्वाणं । सोमऽपां । अनपऽच्युतं । नरं । अवार्यऽक्रतुं ॥ ८ ॥

एवंगुणोपेतमिन्द्रमागमयेत्वाह । युध्मं शत्रूणां संग्रहणं संतं अत एवानर्वाणमन्यैरप्रकृतमनभिगतं तस्मा-
दनपच्युतं संयामेषु शत्रुभिरहिंसितं सोमपां सोमस्य पातारमस्य सोमस्य मदे सत्यवार्यक्रतुं भट्टिरनिवारणीय-
कर्मायं नरं सर्वस्य जेतारं । एतादृङ्गुणोपेतमिन्द्रमागमयेति पूर्वेण सह संबंधः ॥

शिष्वा ण इन्द्र राय आ पुरु विष्वां ऋचीषम । अवा नः पार्ये धने ॥ ९ ॥

शिष्वा । नः । इन्द्र । रायः । आ । पुरु । विद्वान् । ऋचीषम । अवा । नः । पार्ये । धने ॥ ९ ॥

हे ऋचीषम क्षुत्वा सम । यद्वा ॥ इव गतिर्हिंसादर्शनेषु । अस्मादमप्रत्ययः ॥ सर्वैर्गत्य दर्शनीय वा ।
उक्तगुणोपेत हे इन्द्र विद्वान् सर्वविवयज्ञानवांस्त्वं शत्रुभ्य आहूय रायो धनानि नोऽस्माभ्यं पुष ब्रह्मवारं शिष ।
प्रेषय । यद्वा । पूर्विति रायो विशेषणं । ब्रह्मणि धनानि प्रयच्छ । किंच पार्ये । पाराः शत्रवः । तत्रमपि धन
आविहीरिति शत्रुधने नोऽस्मानव । रष । शत्रून् इत्या तद्विनाशान् पालयित्वर्थः ॥

अतश्चिदिन्द्र ण उषा याहि शतवाजया । इषा सहस्रवाजया ॥ १० ॥

अतः । चित् । इन्द्र । नः । उप । आ । याहि । शतऽवाजया । इषा । सहस्रऽवाजया ॥ १० ॥

हे इन्द्र चतसिदक्षाद्युक्तोकादेव यदासाध्यमुक्तानात् शतवाक्या शतसंख्याकवक्तुत्वेन तथा सहस्र-
वाक्या । वावोऽन्नं । सहस्रसंख्यामपता वज्रवक्त्राग्निवाहरेण युक्तः सन्नोऽस्मानुपा याहि । अधिक्मानि-
मुक्तीनागच्छ ॥ १६ ॥

अयाम् धीवतो धियोऽर्वेजिः शक्र गोदरे । जयेम पृतु वज्रिवः ॥ १७ ॥

अयाम् । धीऽवतः । धियः । अर्वेत्ऽभिः । शक्र । गोऽदरे । जयेम । पृतुऽसु ।
वज्रिऽवः ॥ १७ ॥

हे-शक्र समर्थेन्द्र धीवतः ॥ इन्द्रस्य इति मतुपो वत् ॥ कर्मकरणात्मकमवतो वयं धियो युवजयार्थं कर्मा-
कथाम् । गच्छाम । ततो गोदरे ॥ दू विदारणे । अथ हरितीप्रत्ययः ॥ गवां पर्वतानां दारयित्वं वज्रिवो
वज्रवन् । यद्वा । वजनं गमनं वज्रः । तद्वाज् कुलिशः । तद्वर्तिन्द्र पृतु संप्रतिष्वर्वजिः सर्वतो गंतुमिच्छया
दत्तैरर्वयेम । वयं तवादातुक्षिष्यामः ॥

वयमुं त्वा शतक्रतो गावो न यवसेध्वा । उक्थेषु रणयामसि ॥ १८ ॥

वयं । ऊं इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । गावः । न । यवसेधु । आ । उक्थेषु ।
रणयामसि ॥ १८ ॥

हे शतक्रतो वज्रप्रधान वज्रकर्मवेन्द्र त्वा सर्वतः । उ हत्ववधारणे । त्वामिक्थेषु शीघ्रशस्त्रादिकेषु वयं
रणयामसि । इदंती मयिः ॥ आरणयामः । शब्दयामः । रमयाम हत्वर्थः । तच्च दृष्टान्तः । गावो न यथा
गोपाक्षो यवसेधु तुण्विशेषेषु गावो गाः पशूना समंताद्गमयति तद्वत् । गाव इति सर्वविधीनां इन्द्रसि
विकल्पितत्वादीत्याभासः ॥

विष्वा हि मर्त्यत्वानुक्तामा शतक्रतो । अगन्म वज्रिन्नाशसः ॥ १९ ॥

विष्वा । हि । मर्त्यऽत्वना । अनुऽक्तामा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अगन्म ।
वज्रिन् । आऽशसः ॥ १९ ॥

हे शतक्रतो वज्रप्रधान मर्त्यत्वना मर्त्यत्वानि । मुपां मुकुमिति विमक्तिराजादेशः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनि-
त्वात्वादीर्थाभासः ॥ विष्वा हि विष्वाग्निव मर्त्यत्वानुक्तामा कामानभिज्ञावाननुगतानि । कामोपेतामीत्यर्थः ।
मनुष्वाक्षितानि अभियंत हत्वर्थः । तथा सति हे वज्रिन् वज्रवर्तिन्द्र वयमप्याशस आशंसनानि धनादिकामा-
नयन् । अवगच्छामः ॥ गमेर्लेटि वज्रं इन्द्रसीति श्रुतौ मुक् । नोक्षेति मकारस्य नकारः ॥

त्वे सु पुष शवसोऽवृचन्कामकातयः । न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥ २० ॥

त्वे इति । सु । पुष । शवसः । अवृचन् । कामऽकातयः । न । त्वां । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥ २० ॥

हे शवसस्युष वक्त्रनिमित्तमुत्पन्नत्वाद्वाक्य पुषेन्द्र कामकातयः ॥ कै मे रे शब्दे ॥ कामपराः कातयः शब्दा
धियां भवति ते तपोक्ताः । तादृशा मनुष्वास्ते त्वयि स्वपुचन् । स्वसकामानिपूरयार्थं मुहु वर्तन्ति । तत्कामार्थ-
त्वानि कामोपेतामीत्युत्पन्नं ॥ मुहु वर्तन्ति । कश्चिच्छांश्चो विकरयन् मुक् । वज्रं इन्द्रसीति वृत्तात्मनः ॥ अथ
एवं ततो हे इन्द्र त्वां वक्षिदपि देवो नाति रिच्यते । वक्षेन धनेन वातिरिक्तः सन्नर्चो नास्ति ॥

स नो वृषन्सनिहया सं घोरेयां द्रवित्वा । धियाविहि पुरंध्या ॥ २१ ॥

सः । नः । वृषन् । सनिहया । सं । घोरेयां । द्रवित्वा । धिया । अविहि । पुरेऽध्या ॥ २१ ॥

हे वृषन् कामानां वर्धितरिद्रं स पूर्वोक्तवचनस्य सन्निधया ॥ वसु दाणे ॥ धनादेर्दातृत्वमया चोरया सपत्न्यानां मयकारिणा अत एव द्रवित्वा द्रावयित्र्या शत्रूणां पलायित्र्या ॥ द्रवतेरितुचप्रत्ययः ॥ पुरंध्रा बहूनां भारयित्र्या धिया तादृशेन कर्मणा गोऽस्मान् समविष्टि । समतात्प्राप्तय ॥ अयतेर्लोडि वज्रं हृदसीति शपो जुक् । वज्रस्यवदनात्सिप इडागमः ॥ अस्मान्धनादिना रचित्वर्थः ॥ ॥१७॥

॥ यस्ते नूनं शतक्रतुर्विद्रं द्युक्षितमो मदः । तेन नूनं मदे मदे ॥१६॥

यः । ते । नूनं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इंद्रं । द्युक्षिऽतमः । मदः । तेन । नूनं । मदे । मदेरिति मदे ॥१६॥

अथ सोमः सूयते । हे शतक्रतो शतविधप्रदान हे इंद्रं द्युक्षितमो यशस्वितमो यो मदः । मांशं त्वमेनेति मदः सोमः । यः सोमो नूनं पुरा ते त्वदर्धमस्माभिरभिषुतोऽस्ति तेनास्माभिः प्रदीयमानेन सोमेन नूनमिदानीं मदे तत्प्राप्तेन मदे तव संजाते सत्यस्मानपि मदेः । धनादिदानेन त्वं मादय ॥ मदी हर्षे ॥ अचांतर्णीतिस्वर्थः । वज्रसमिति शप ॥

यस्ते चिचश्रवस्तमो य इंद्रं वृषहंतमः । य ओजोदातमो मदः ॥१७॥

यः । ते । चिचश्रवःऽतमः । यः । इंद्रं । वृषहन्ऽतमः । यः । ओजःऽदातमः । मदः ॥१७॥

हे इंद्रं चिचश्रवस्तमोऽतिशयेन नागाविधकीर्तियो मदः सोमस्य त्वदर्धमस्माभिरभिषुतः । यः सोमो वृषहंतमोऽतिशयेन पापानां हंता । किंच यः सोम ओजोदातमोऽतिशयेन वसुस्य दाता । तेनास्माभिर्दीयमानेन सोमेन त्वं माधेरिति पूर्वेष्व संबन्धः ॥

विद्या हि यस्ते अद्रिवस्वादत्तः सत्य सोमपाः । विश्वासु दस्म कृष्टिषु ॥१८॥

विद्या । हि । यः । ते । अद्रिऽवः । त्वाऽदत्तः । सत्य । सोमऽपाः । विश्वासु । दस्म । कृष्टिषु ॥१८॥

हे अद्रिवः । अद्रिर्वचः । तद्वन् हे सत्य यथार्थकर्मन् सोमपाः सोमस्य पातईस्य दर्शनीय यद्वा शत्रूणां सुपचपथितरिद्रं विश्वासु कृष्टिषु सर्वेषु सोमस्य दातृषु यजमानेषु त्वादत्तस्त्वय दत्तस्य त्वदीयो यो रयिरस्ति तं विद्या हि । यष्टारो वयमपि जानीम एव । यद्वा हे इंद्रं सर्वेषु यष्टृषु मध्ये वयं ते त्वदीयमेव नान्वदीयमिति तं सोमं जानीम एव यः सोमस्त्वादत्तोऽस्माभिस्त्वदर्धं दीयते ॥ अथ त्वादशस्त्वांदसः ॥

प्रथमे पर्यायेऽष्टावाक्येन्द्राय महने सुतमिति खोचियः । सूचितं च । इंद्राय महने सुतमिंद्रमित्राणि नो बृहत् । आ० ६. ४. १ इति ॥

इंद्राय महने सुतं परि द्योभंतु नो गिरः । अर्कमर्चंतु कारवः ॥१९॥

इंद्राय । महने । सुतं । परि । द्योभंतु । नः । गिरः । अर्कः । अर्चंतु । कारवः ॥१९॥

महने ॥ माधतेः कृगिप् ॥ महनशीलार्थेन्द्राय तदर्थं सुतमभिषुतं सोमं नोऽकादीया निरः क्षुतिकचया वाचः परि द्योभंतु । सोममितिः क्षुतिकर्मा । परितः सोमं जुवंतु । ततः कारवः क्षुतिकारिणः क्षीतारवाक्यं सर्वैरर्चनीयं सोममर्चंतु । पूजयंतु ॥

यस्मिन्विष्वा अधि श्रियो रण्यंति सप्त संसदः । इंद्रं सुते हवामहे ॥२०॥

यस्मिन् । विष्वाः । अधि । श्रियः । रण्यंति । सप्त । संऽसदः । इंद्रं । सुते । हवामहे ॥२०॥

यस्मिन्निद्रे विद्याः सर्वाः श्रियः कांतयोऽध्याधिकं भवन्ति । अतिशयेन तेजस्वीत्यर्थः । किंच सप्त सप्त-
संख्यायाः संसदः । सम्यग्यज्ञेषु कर्मकरणार्थं सीदन्तीति संसदो होचकाः । यस्मिन्नयं सोमप्रदानार्थं रमति ।
यथा । यं शब्दयन्ति कुर्वन्ति । तं पूर्वोक्तलक्षणमिन्द्रं सुते सोमेऽभिपुते सति हवावहे । यद्यं सोमपात्रावाह-
यामः ॥ १८ ॥

चिकद्रुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमन्तत । तमिद्वर्धतु नो गिरः ॥ २१ ॥

चिऽकद्रुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अन्तत । तं । इत् । वर्धतु । नः । गिरः ॥ २१ ॥

हे देवासो देवाः चिकद्रुकेष्वभिन्नविकेष्वहःसु । ज्योतिर्गीराद्युरिति चिकद्रुकाः । तेषु चेतनं । चित्ति
संज्ञानि ॥ चेतन्ति ज्ञानंरूपेण स्वर्गादिकमिति चेतनः । ज्ञानसाधनं यज्ञमन्तत । अतन्वत । स्त्रीः स्त्रीः कर्मभिः
पालनैश्च विस्तारितवन्तः ॥ तनु विस्तारे । अङ्गि वज्रं छन्दसीति विकरणस्तु । तमिपत्तोऽच्छन्दसीत्युपधा-
लोपः ॥ तमित्तमेवास्मदीयं यज्ञं नोऽस्माकं गिरः क्षुत्तिलक्षणा वाचो वर्धतु । वर्धयंतु ॥

आ त्वा विशंत्विदवः समुद्रमिव सिंधवः । न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥ २२ ॥

आ । त्वा । विशंतु । इदवः । समुद्रं इव । सिंधवः । न । त्वां । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥ २२ ॥

हे इन्द्र इदवः सर्वतोऽस्माभिर्दीयमानाः सोमास्त्वा त्वामा विशंतु । सर्वतः प्रविशंतु । तच्च वृष्टांतः ।
समुद्रमिव सिंधवः छन्दमाना नवो यथा समुद्रं जलाशयं सर्वतः प्रविशन्ति तद्वत् । यत एवं तस्मात् हे इन्द्र
त्वां कश्चिदपि देवो बलेन धनेन वा नाति रिच्यते । नातिरिक्तोऽस्ति । सामर्थ्यवांस्त्वत्तोऽधिको नास्तीत्यर्थः ॥

विष्यकथं महिना वृषभृक्षं सोमस्य जागृवे । य इन्द्र जठरेषु ते ॥ २३ ॥

विष्यकथं । महिना । वृषभृन् । भृक्षं । सोमस्य । जागृवे । यः । इन्द्र । जठरेषु । ते ॥ २३ ॥

हे वृषभृन् कामानां वर्धितर्हे जागृवे जागरणशीर्षिन्द्र त्वं तस्य सोमस्य भवं पानं प्रति महिना स्वमहिना
विष्यकथं । सर्वतो व्याप्तवानसि ॥ अर्षिर्षिष्टि अस्त्राभ्यासस्त्रीभयेषां । पा० ६. १. १७. । इति संप्रसारणं ॥ हे इन्द्र
यः सोमस्य जठरेषु देवेषु प्रविशति तस्य पानं व्याप्तवानसीति शेषः ॥

अरं त इन्द्र कुक्षये सोमो भवतु वृषहन् । अरं धामभ्य इदवः ॥ २४ ॥

अरं । ते । इन्द्र । कुक्षये । सोमः । भवतु । वृषहन् । अरं । धामभ्यः । इदवः ॥ २४ ॥

हे वृषहन् वृषस्त्रापामावरकस्यासुरस्य पापस्य वा इतर्हे इन्द्र सोमोऽस्माभिर्दीयमानस्य तव कुक्षयेऽरमणं
पर्याप्तो भवतु । किंचिदवः सर्वतः चरयशीलाः सोमास्तव धामभ्यो नानाविधैः शरीरैश्च तव तेजोभ्यो
वारमणं पर्याप्ता भवतु । अनेन ज्ञेयसा हविर्मात्मकमस्तीति सूचितं । अस्मदीयाः सोमा एव तव कुक्षये देहिभ्यो
ऽपि पर्याप्ता भवतु नास्मदीया इति भावः ॥

अरमन्त्राय गायति श्रुतकक्षो अरं गवे । अरमिन्द्रस्य धावे ॥ २५ ॥

अरं । अमन्त्राय । गायति । श्रुतऽकक्षः । अरं । गवे । अरं । इन्द्रस्य । धावे ॥ २५ ॥

श्रुतकक्षो नामविर्नवाच्चाहिन्द्रं स्तीति । अयं श्रुतकक्ष एतन्नामकं अद्विरचयिद्विज्ज्ञेय दीयमानायाश्चाद्यैत-
दर्थमरमणं गायति । इन्द्रविषयं कौचं करोति । तथा गवेऽरमणं गायति । इन्द्रक्षेत्रकर्तृर्वाय धावे नृणां
तदर्थं चारं पर्याप्तं स्तीति । यदस्मादिकमिन्द्रः प्रयच्छति तस्यै गायतीति । यथा ॥ इन्द्रस्तीति कर्मवि चरी ॥
नवादिशानार्थमिन्द्रं स्तीति ॥

अरं हि ष्मा सुतेषु णः सोमेष्विन्द्र भूषसि । अरं ते शक्र दावने ॥२६॥

अरं । हि । स्म । सुतेषु । नः । सोमेषु । इन्द्र । भूषसि । अरं । ते । शक्र । दावने ॥२६॥

हे इन्द्र सुतेष्वभिषुतेषु नोऽस्मादीयेषु सोमेषु । हि ज्येष्ठवधारणे । त्वमेव तेषां पानेऽन्नं पर्याप्तो भूषसि । भवसि । यदा । सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु नोऽस्माकं पर्याप्तं धनं भूषसि ॥ भू प्राप्ती ॥ त्वं प्रापय । तथा भवति हे शक्र समर्थेन्द्र दावने धनादिकस्य दात्रे ते तुभ्यमस्माभिर्दीयमानाः सोमा अरमन्नं पर्याप्ता भवन्तु ॥ ॥१९॥

पराकाक्षाच्चिद्रद्विस्त्वा नक्षतं नो गिरः । अरं गमाम ते वयं ॥२७॥

पराकाक्षात् । चित् । अद्रिऽवः । त्वां । नक्षतं । नः । गिरः । अरं । गमाम । ते । वयं ॥२७॥

हे अद्रिवो वज्रवर्तिन्द्र नोऽस्मादीया गिर इतो निर्गताः सुतयः पराकाक्षात् । चिद्विषयः । अतिदूरादपि त्वां नक्षतं । आभुवन्तु । किमुत समीपात्त्वामभुवन्तामिति ॥ नक्षतेत्योप्तिकर्मणो नक्षतेर्वा जेटि सिपि रूपं ॥ एवं सति सोतारो वयं ते त्वदीयं धनमरमन्नं पर्याप्तं गमाम । त्वन्तो गच्छाम ॥

आभिन्नविकेषूकक्षिषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसि एवा ह्यसि वीरयुरिति वैकल्पिकः सोचियः । सूचितं च । एषा ह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सूनुता । आ० ७. ८. । इति ॥

एवा ह्यसि वीरयुरेवा शूर उत स्थिरः । एवा ते राध्यं मनः ॥२८॥

एव । हि । असि । वीरऽयुः । एव । शूरः । उत । स्थिरः । एव । ते । राध्यं । मनः ॥२८॥

हे इन्द्र त्वं वीरयुरीरान्युद्धकर्मणि समर्थान् इतुं कामयमान एवासि । भवसि खलु । हि प्रसिद्धो । अत एव त्वं शूरः सामर्थ्यवानेव भवसि । उतापि च स्थिरः संयामे धैर्यवान् भवसि । एकत्र स्थित्वैव शत्रून् संप्रहर-
सीत्यर्थः । एवं सति ते तव मनो राध्यं सुतिभिराराधनीयमेव यतोऽनेन मनसा त्वं शत्रुवधं संयामे धैर्यादिकं
अ करोषीति । तव मन एव सर्वैः सुत्वमित्यर्थः ॥

एवा रातिस्तुवीमघ विश्वेभिर्धायि धातुभिः । अधा चिदिन्द्र मे सचा ॥२९॥

एव । रातिः । तुविऽमघ । विश्वेभिः । धायि । धातुऽभिः । अध । चित् । इन्द्र ।

मे । सचा ॥२९॥

हे तुविमघ । तुविरिति वज्रनाम । वज्रधनवर्तिन्द्र विश्वेभिर्विधिधातुभिः कर्माधारकैः । यद्वा । देवानां हविर्दानेन पोषयितुभिः सर्वैर्यजमानैस्तव रातिर्गवाश्चधनादिदानं धायि । तैर्धार्यत एव ॥ दधातिर्नुक्ति कर्मणि रूपं ॥ चिदेवार्थे । अधात एव हे इन्द्रेणविध त्वं मे यदुर्ममापि सचा धनादिदानेन कर्मसहायो भव ॥

मो षु ब्रह्मेव तद्र्युर्भुवो वाजानां पते । मत्स्वा सुतस्य गोमतः ॥३०॥

मो इति । सु । ब्रह्माऽइव । तद्र्युः । भुवः । वाजानां । पते । मत्स्व । सुतस्य ।

गोऽमतः ॥३०॥

हे वाजानां पतेऽज्ञानां पते वसानां वा हे इन्द्र तद्र्युर्निष्कारणं निवृत्तकर्मवत्त्वादानस्ययुक्तो ब्रह्मेव ब्रह्मण इव । अथापि तदर्थं भाष्यति । नि० ६. ३१. । इति यास्कोत्तममुक्त्य तद्र्युक्त इत्युक्तं । अथवा याना-
दिकर्मपरित्यागेनैकस्मिन्ब्रह्मास्मिन्वा ब्रह्मण इव त्वं मो षु भुवः । सुषु मा भवः । सर्वदासत्कर्मावितो
भवेत्वाप्राप्तं । तदेवाह । सुतस्याभिवृत्तस्य ततो गोमतो गन्धेन वीरिण इभा वा मिश्रणवतः सोमस्य पानेन
मत्स्व । भाव । इहो भव ॥

मा न इन्द्राभ्याऽदिशः सूरौ अकुष्वा यमन् । त्वा युजा वनेम तत् ॥ ३१ ॥

मा । नः । इन्द्र । अभि । आऽदिशः । सूरः । अकुषु । आ । यमन् । त्वा । युजा ।
वनेम । तत् ॥ ३१ ॥

हे इन्द्र आदिश आदिशारः समंतादायुधान्यतिविह्वलतः सूरः ॥ व गतौ ॥ सर्वत्र सरणशीला राक्षसा
चतुषु राक्षसु दिवापि नोऽस्माकं माभ्या यमन् । अभिसुख्येन मा नियन्तारो भवन्तु । यथागताक्षित तदा
तद्रक्षःकुलं त्वा त्वया युजा सहायेन वयं वनेम । हिंसाम ॥ अथ कथं कथं कथं हिंसार्था वनु क्षिप्रं पठि-
तत्वाहिसार्धः ॥

त्वयेदं युजा वयं प्रति ब्रवीमहि स्पृधः । त्वमस्माकं तव स्मसि ॥ ३२ ॥

त्वया । इत् । इन्द्र । युजा । वयं । प्रति । ब्रवीमहि । स्पृधः । त्वं । अस्माकं । तव । स्मसि ॥ ३२ ॥

हे इन्द्र त्वयेत । इदवधारणे । त्वयैव युजा सहायेन स्पृधः स्पर्धमानाश्चतुर्वयं प्रति ब्रवीमहि । गिराकु-
र्वीमहि । प्रतिवचनं गिराकरणं । उत्तरार्धेनेन्द्रसाहाय्यमेव प्रतिपादयति । हे इन्द्र त्वमस्माकं भवसि । सुख-
स्रोतृयष्टयष्टवतया त्वमस्माकं भवसि वयं तव क्षसि । भवामः । तथारक्षकं । त्वमिदं सर्वं भवसि तव वयं
क्षः । त्वमस्माकमसीति तस्मात्त्वया सहायेन शत्रून्हन्वामेति ॥

त्वामिद्धि त्वायवोऽनुनोनुवतश्चरान् । सखाय इन्द्र कारवः ॥ ३३ ॥

त्वां । इत् । हि । त्वाऽयवः । अनुऽनोनुवतः । चरान् । सखायः । इन्द्र । कारवः ॥ ३३ ॥

हे इन्द्र कर्मोपद्रवपरिहारादनंतरं त्वायवस्त्वां धनादिदानार्थं कामयमानाः अत एवागुनोनुवतः ॥ नीति-
र्थकनुगंतस्व शतरि रूपं ॥ अनुक्रमेण पुनःपुनः क्षुतिं कुर्वतः तस्मात्तव सखायः सखिमृताः कारवः स्रोतार-
स्त्वामित् । इदवधारणे । त्वामेव चरान् । क्षुतिभिः परिचरन्तु खलु ॥ ह्रीति प्रसिद्धार्थः । चरतेर्लेख्यङानमः ।
ह्रियोगादग्निघातः ॥ ॥ २० ॥

उद्देति चतुस्त्रिंशद्वचं त्रयोदशं सूक्तं सुकषस्त्वार्थं यावत्तमिन्द्र । अन्वा त्विन्द्रर्भुदेवताका । तथा चानुज्ञातं ।
उद् चतुस्त्रिंशत्सुक्वोऽक्षिद्रार्भवीति ॥ द्वितीये पर्याये ह्रीतुः शस्त्र उत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूचितं च । उद्देदमी-
त्तुतमासुचरेत् । आ० ६. ४. । इति ॥ महाव्रतेऽप्यस्य विनियोगः पूर्वसूक्तेन सहोक्तः ॥ ज्योतिष्टोमे ब्राह्मणाख्यं-
विश्वस्य आद्यसुचः । सूचितं च । उद्देदमीति तिस्र इन्द्र क्रतुविदं सुतमिति याज्या । आ० ५. १०. । इति ॥
तथाप्तोर्ध्वमे निवारयिष्यातिरिक्तोक्तेऽयं तृचोऽनुकूपः । सूचितं च । यदस्य कस्य वृषहमुद्देदमि अतामममा नो
विद्याभिः । आ० ९. ११. । इति ॥

उद्देदमि श्रुतामघं वृषभं नर्योपसं । अस्तारमेषि सूर्य ॥ १ ॥

उत् । घ । इत् । अभि । श्रुतऽमघं । वृषभं । नर्योऽपसं । अस्तारं । एषि । सूर्य ॥ १ ॥

सुकष इन्द्रगुणानाह । हे सूर्य । दादशसु भागुष्विन्द्रोऽपि सूर्यात्मना पठितः । तस्मात्सूर्यात्मक सुवीर्य हे इन्द्र
सुतमघं सर्वदा देयस्तेन विद्यातधनं अत एव वृषभं यावत्तमानां धनस्य वर्धितारं नर्योपसं । भरहितं नर्यं ।
नरहितकर्मात्मकारं दानशीलमौदार्यवंतं एतादृशानुभावममिति उद्देधि । इदवधारणे । त्वमेव तस्य वर्ध-
सूर्यात्मनोव्रतोऽसि । धेति प्रसिद्धौ ॥

नव यो नवतिं पुरो विभेद बाह्वोजसा । अहिं च वृषहावधीत् ॥ २ ॥

नव । यः । नवतिं । पुरः । विभेद । बाहुऽओजसा । अहिं । च । वृषऽहा । अवधीत् ॥ २ ॥

य इन्द्रो नव नवति नवनवतिसंख्याका एकोनशतसंख्याकाः शंबरस्य पुरः पुरीषाद्भोजसा स्वराज्यवक्षिण्य विभेद् दिवोदासाय भिगति स्य । तथा च मंत्रः । दिवोदासाय नवति च नवेन्द्रः पुरो क्षिरच्छंवरस्य । अ० २. १९. ६. । इति । स वृषहा वृषासुरस्य इता स इन्द्रोऽहिं च केनाप्यहंतव्यं मेघमपामावरकं वृषं वावधीत् । स इन्द्रोऽस्माकं धनं ददाति युत्तरेण संबन्धः ॥

स न इन्द्रः शिवः सखाश्चावन्नोमद्यवमत् । उरुधारेव दोहते ॥३॥

सः । नः । इन्द्रः । शिवः । सखा । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । उरुधाराऽइव । दोहते ॥३॥

स पूर्वोक्तवचनः शिवः कक्षातमः सखा यद्वयद्वयस्रोतुसुत्यनवचनेन संबन्धिनास्माकं मिश्रभूतः एतादृश इन्द्रोऽश्ववद्वययुक्तं गोमत् पश्चादिसहितं यवमत् ॥ अथवादिभ्यः । पा० ८. २. ९. । इति वप्रतिविधाश्रयगुपो यत्नाभावः ॥ यव इति धान्यविशेषः । धान्ययुक्तं धनं गोऽस्माभ्यं दोहते । दोग्धु । ददातु । तत्र कृष्टांतः । उरुधारेव प्रभूतपयोधारा यद्वा बह्वनां पोषयित्री गौर्यथा वत्सस्य पयो दोग्धि तथा प्रभूतं धनमस्माकं दोग्धु । ददातु ॥ दुहेर्लेव्यडागमः ॥

अतोर्धमे निचाववणातिरिक्तोक्ते यदथेति वृषः क्षोचियः । सूचं तु पूर्वेण वृषेण सहोदाहृतं ॥

यद्य कश्च वृषहन्तुदगा अभि सूर्य । सर्वं तदिन्द्र ते वशे ॥४॥

यत् । अद्य । कत् । च । वृषऽहन् । उत्तऽअगाः । अभि । सूर्य । सर्वं । तत् । इन्द्र । ते । वशे ॥४॥

हे वृषहन् वृषस्यापामावरकस्य मेघस्य इतर्हि सूर्य सूर्यात्मकेन्द्र अथास्मिन्निने यत्कश्च यत्किंचित्पदार्थना- तमभिमिश्रोक्त्योदगाः ॥ इण गती । उत्पूर्वः । तस्य कुडि गादेशः ॥ स्वतेजसोन्नतः प्रादुर्भूतोऽसि तदा तत्सर्वं स्थावरजंगमात्मकं जगते तव वशे भवति । त्वदधीनं भवति । उदिते सूर्ये त्वदर्थं प्राक्कर्म कुर्वति वृद्धति च ॥

यद्वा प्रवृद्ध सत्पते न मरा इति मन्यसे । उतो तत्सत्यमित्तव ॥५॥

यत् । वा । प्रऽवृद्धः । सत्तऽपते । न । मरि । इति । मन्यसे । उतो इति । तत् । सत्यं ।

इत् । तव ॥५॥

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे प्रवृद्ध स्ववक्षेण प्रवर्धमान सत्यते सतां पति स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नच- चाणां पति हे इन्द्र न मरा इति मनुष्यवदार्थवक्षिणाहं न क्षिय इति यद्यदि मन्यसे बुध्यसे ॥ मृदू प्राणत्वानि । लेखडागमः । वेतोऽन्वेषितकारः ॥ उतो अपि च तव तन्न क्षिय इति मरणं सत्यमित्यर्थमेव । इन्द्रो न क्षियत इत्यर्थे मंत्रांतरं । नह्यस्या अपरं च न जरसा मरते पतिः । अ० १०. ८६. ११. । इति ॥ ॥२१॥

ये सोमांसः परावति ये अर्वावति सुन्विरे । सर्वास्तौ इन्द्र गच्छसि ॥६॥

ये । सोमांसः । पराऽवति । ये । अर्वाऽवति । सुन्विरे । सर्वा । तान् । इन्द्र । गच्छसि ॥६॥

हे इन्द्र ये सोमांसः सोमाः परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरदेशे ये सोमा अर्वावत्यतिक्रान्ते देशे च सुन्विरे ॥ अदसि द्विर्वचनस्य विकल्पितत्वाद्वा द्विर्वचनाभावः ॥ ये सोमा अस्तिग्मिरभिपूर्यन्ते सर्वां दूरे समीपे चानिपूर्यमाणां सोमान् गच्छसि । तत्प्राप्तार्थं युगपत्प्राप्नोषि । अनेनेन्द्रस्य सर्वगतत्वं सूचितं च ॥

अतोर्धमे प्राक्कथावर्धनोऽतिरिक्तोक्ते तमिन्द्रं वाजयामसीति क्षोचियवृषः । सूचितं च । तमिन्द्रं वाजयामसि महर् इन्द्रो च क्षीवसा । अ० ९. ११. । इति ॥ अन्वृक्ष दशराषस्य पंचमेऽहनि निक्षेपक्षीऽक्षमेव वृषो निषिञ्जानीचः । सूचितं च अन्वृक्षेदिति खंडे । मरुतां इन्द्र मीढुसमिन्द्रं वाजयामसि । अ० ८. ८. । इति ॥

तमिंद्रं वाजयामसि महे वृषाय हंतवे । स वृषा वृषभो भुवत् ॥७॥

तं । इंद्रं । वाजयामसि । महे । वृषाय । हंतवे । सः । वृषा । वृषभः । भुवत् ॥७॥

यजमाना आजः । तं पूर्वोक्तलक्ष्यमिंद्रं वाजयामसि । वाजयामः । सोमेन क्षुतिभिर्वाजयंतं वज्रयंतं कुर्मः । किमर्थं । महे महते वृषायापामावरकं वृषासुरं हंतवे इंतुं । सोमपात्रेण मत्तः क्षुतिभिर्वा क्षुतः सन् वृषा धनागं सेक्ता दाता स इंद्रो वृषभोऽस्माकं सोतृणां सोमस्य दातृणां धनादिसेचको दाता भुवत् । भवतु ॥

इंद्रः स दामने कृत ओजिष्ठः स मदे हितः । द्युम्नी स्योकी स सोम्यः ॥८॥

इंद्रः । सः । दामने । कृतः । ओजिष्ठः । सः । मदे । हितः । द्युम्नी । स्योकी । सः । सोम्यः ॥८॥

स इंद्रो दामने सोतृभ्यो धनादिदानाद्यैव कृतः । प्रजापतिना कष्टः । किंबीजिष्ठ ओजस्वितमः स एवेन्द्रः मदे । मायांस्वनेति मदेः सोमः । तस्मिंश्च प्रजापतिना कष्टिकाणि हितः । सोमपात्रार्थं च निहित इत्यर्थः । द्युम्नी । द्युम्नं सोततर्यशो वातं वेति । यशस्व्यन्नवान्वात एव स्योकी । स्योक्कः क्षुतिः । तद्वान् स इंद्रः सोम्यः सोमाहो भवति ॥

गिरा वज्रो न संभृतः सबलो अनपच्युतः । ववक्ष ऋष्यो अस्तृतः ॥९॥

गिरा । वज्रः । न । संभृतः । सः । सबलः । अनपच्युतः । ववक्षे । ऋष्यः । अस्तृतः ॥९॥

गिरा क्षुतिलक्षणाया वाचा सोतृभिः संभृत उत्पादितसीरणीकृतः । तत्र दृष्टांतः । वज्रो न । वज्र आयुधं । तत्कर्तुंभिर्निश्चितधारो यथा भवति तीक्ष्णीक्रियते तद्वत् सोतृभिः सुखा संभृतः अत एव सबलो वज्रसहितः तस्मादनपच्युतः परैरपच्युतः । अनभिगत इत्यर्थः । तादृश ऋष्यो महान् दीप्यमानो वासुतो युद्धे शत्रुभिर-
हिंसित इंद्रो ववक्षे । सोतृभ्यो धनादिकं बोधुमिच्छति ॥

दुर्गे चिन्नः सुगं कृधि गृणान इंद्र गिर्वणः । त्वं च मघवन्वशः ॥१०॥

दुःगे । चित् । नः । सुगं । कृधि । गृणानः । इंद्र । गिर्वणः । त्वं । च । मघवन् । वशः ॥१०॥

हे गिर्वणो गीर्भिवर्गनीचिंद्र गृणानः सोतृभिः सूयमानस्त्वं नोऽस्माकं दुर्गे चिह्नमिदं पि मार्गे सुगं सुगमं पंचानं कृधि । तदाऽऽजुष । हे मघवन्धनवन्निंद्र त्वं । चमन्वसेदर्थे । यदि यशः सोमपात्रार्थं तत्प्रदातृणस्मान्का-
मयेषाः तदा पंचानं शोभनगमनं जुषस्व ॥ षष्ठेर्लैवडागमः । चमन्वयोनादनिघातः ॥ ॥२२॥

यस्य ते नू चिदादिशं न मिनन्ति स्वराज्यं । न देवो नाग्निगुर्जनः ॥११॥

यस्य । ते । नू । चित् । आदिशं । न । मिनन्ति । स्वराज्यं । न । देवः । न ।

अग्निगुः । जनः ॥११॥

हे इंद्र यस्य ते तदादिशं । आदिशति नयति सर्वपानयतीत्यादिगमनं ॥ औषादिकः करणे प्रत्ययः ॥ यदा । आदेश एवादिनाच्चा ॥ मावे क्रिए ॥ स्वदीयामाच्चा नू चिदिदानीं पुरा च न मिनन्ति केचिदपि न हिंसन्ति । किंच स्वराज्यं तत्र स्वमूर्तं राज्यं च । यदा । स्वशब्देन स्वर्गोऽभिधीयते । स्वर्गस्वामित्वं च । न हिंसन्ति । हिंसमानाह । न देवो त्वं देवोऽपि च तदाप्यग्निगुरधुतनमनः संयामि त्वमाख्यो बीरीऽपि न च यजः प्रादुर्भूतो मनुष्योऽपि । एते न मिनन्तीत्यर्थः ॥

अधा ते अप्रतिष्कृतं देवी शुष्मं सपर्यतः । उभे सुशिग्र रोदसी ॥१२॥

अध । ते । अप्रतिऽस्कृतं । देवी इति । शुष्मं । सपर्यतः । उभे इति । सुऽशिग्र ।
रोदसी इति ॥१२॥

हे सुशिग्र सुहृन्ने शोभनशिरस्त्राणैर्द्रु अधापि च देवी देवी स्तितवसा दीप्यमाने उभे रोदसी आवापुचि-
आवप्रतिष्कृतं ॥ सु इति सीनो धातुः संभवे वर्तते ॥ शत्रुभिरप्रतिरोधनीयं शुष्मं परबलशोभकं बलं सपर्यतः ।
पूजयतः । त्वदधीनि एव भवतः ॥

त्वमेतदधारयः कृष्णासु रोहिणीषु च । परुष्णीषु रुशत्पयः ॥१३॥

त्वं । एतत् । अधारयः । कृष्णासु । रोहिणीषु । च । परुष्णीषु । रुशत् । पयः ॥१३॥

अस्य सामर्थ्यमेवोपपादयति । हे इन्द्र कृष्णासु कृष्णवर्णासु गोषु तथा रोहिणीषु ॥ वर्णादनुदात्तात्तोप-
धात्तो नः । पा० ४. १. ३९. इति ऊप ॥ रोहितवर्णासु च गोषु रुशत् ॥ रोचतेर्दीप्तिकर्मणः ॥ दीप्यमानं
शितमेतत्परिदृष्टमानं पयः शीरं त्वमधारयः । धारयसि । तस्मात्तद्वत् पूजयत इति समन्वयः ॥

वि यदहेरथं त्विषो विश्वे देवासो अक्रमुः । विदन्मृगस्य तौ अमः ॥१४॥

वि । यत् । अहेः । अथ । त्विषः । विश्वे । देवासः । अक्रमुः । विदत् । मृगस्य ।
तान् । अमः ॥१४॥

अधापि बाहिरहंतव्यस्य वृषासुरस्य त्विषसीजोरूपादुच्छासानीताः यद्वा तस्य प्रभावेन परिगमिता विश्वे
सर्वे देवासो देवा यद्यदा अक्रमुः विविधं पादविहरणमकुर्वन् । स्वस्नानं परित्यज्यान् देशमगच्छन्निष्यर्षः ।
तद्गामीं मृगस्य । एवं तान् भीषयितुं वृषो मृगरूपोऽभवत् । तद्रूपस्य संबंधमः सर्वतो गमनशीलं बलं तज्यातं
मयं वा तान् सर्वाद्देवान्विदत् । अविदत् । प्राप्नोदित्वर्षः । तस्यासुरस्यैन्द्रो निवारको हंताभवदित्यु-
त्तरेण संबंधः ॥

आदु मे निवरो भुववृचहादिष्ट पौंस्यं । अजातशत्रुरस्तुतः ॥१५॥

आत् । ऊं इति । मे । निऽवरः । भुवत् । वृचऽहा । अदिष्ट । पौंस्यं । अजातऽशत्रुः ।
अस्तुतः ॥१५॥

आत् । उ इत्यवधारणे । देवानां भीत्वा सर्वतो गमनानंतरमेव मे क्षीतुमुत्पन्नचक्षेण संबंधेन मम संबंध-
यमिन्द्रो निवरो वृषासुरस्य निवारयिता हंता भुवत् । अभवत् । ततो वृचहा वृचस्य हंतैर्द्रुः पौंस्यं ॥ पुंसः
कर्म पौंस्यं । यद्वा । स्त्रीपुंसाभ्यां । पा० ४. १. ८०. इति भवार्थे कण् । नकारस्य यकारो वर्णव्यत्ययेन । पुंसीद्रे
भव ॥ यद्वा । वचनमितत् । स्वबलं । अदिष्ट । तस्य राज्ये दिशति । निदधाति । तद्राज्यं स्ववशमकरोदित्वर्षः ।
ततःप्रभृतीन्द्रोऽजातशत्रुरनुत्पन्नशत्रुरस्तुतः संयामे परैरहिंसितश्चाभवत् ॥ २३ ॥

श्रुतं वो वृचहंतमं प्र शर्थे चर्वणीनां । आ शुषे राधसे महे ॥१६॥

• श्रुतं । वः । वृचहन्ऽतमं । प्र । शर्थे । चर्वणीनां । आ । शुषे । राधसे । महे ॥१६॥

हे अस्मिन्मह्यारः श्रुतं वचनवत्तया प्रसिद्धं अत एव वृचहंतममतिशयेन वृचहतारं शर्थं वचनमृतं वेनवंतं
वा एतादृशमिन्द्रं चर्वणीनां मनुष्याणां वो युष्माकमाशुषे ॥ अश्रुतिर्बलशालिनी इति सिप् । अत्यधिकोप्रत्ययः ।
वचनं वृचवीत्यङगमः ॥ तमिन्द्रं श्रुतिभिः प्रीययित्वा युष्मभ्यं प्रचर्वयामासि । प्रयच्छामीत्यर्थः । किमर्थं । महे
महति राधसे धनाय धनं युष्मभ्यं दातुं ॥

अया धिया च गव्यया पुरुणामन्युरुहुत । यत्सोमेसोम आभवः ॥१७॥

अया । धिया । च । गव्यया । पुरुऽनामन् । पुरुऽस्तुत । यत् । सोमेऽसोमे ।

आ । अभवः ॥१७॥

हे पुरुणामन् बज्रविध्वंसकवृषहादिनामोपेत । यदा । बज्रस्तुतिमन् । नामयति स्तुतं देवं वशं नयतीति नाम कोचं । अत एव पुरुहुत बज्रनिरभिष्टुतं सोमेऽसादीयेषु सोमेषु त्वं यदाभवः तेषां पानार्थं समंताद्भवः तदा वयमयागया । कीदृशा । गव्यया गा आत्मन इच्छन्त्या धियानया बुद्ध्या युक्ता भवेम । सोमं पीतवति त्वयि वयं गवादिपुक्ता भवेमेत्यर्थः ॥

बोधिन्मना इदंस्तु नो वृषहा भूर्यासुतिः । ऋणोतु शक्र आशिषं ॥१८॥

बोधिन्ऽमनाः । इत् । अस्तु । नः । वृषहा । भूरिऽआसुतिः । ऋणोतु । शक्रः ।

आऽशिषं ॥१८॥

अयं परोचकतः । वृषहा वृषहता भूर्यासुतिः । बज्रषु देशेऽपि द्रार्यं सोम आसूयतेऽमिषूयत इति तादृशः । यदा । बह्वि सोमादिहवीषीर्द्रार्यमासूयति ह्वयंत इति तादृशः । बोधिन्मनाः । बुध अवगमने । शीघ्रादिक इतिप्रत्ययः ॥ यस्य मनः सोतुणामभिमतं बुध्यते जानातीति तथोक्तः । इदंधारणे । नोऽस्माकं बोधिन्मना एवास्तु । सर्वदासादभोषितानि जानात्वेत्यर्थः । यदा । एतादृश इन्द्रो नोऽस्माकं यज्ञे भवत्विति । ततः शक्रः संयामि शत्रुहन्तसमर्थ इन्द्र आशिषमसादीयां स्तुतिमाश्रासनं वा ऋणोतु ॥

अतिष्ठोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्वदिने भेषावचणस्य कया त्वं न ऊत्सेति तृषोऽनुकूपः । सूचितं च । होषकायां कया नक्षिप आ सुवत् कया त्वं न ऊत्से । आ० ७. ४. । इति ॥

कया त्वं न ऊत्याभि प्र मंदसे वृषन् । कया स्तोतृभ्य आ भर ॥१९॥

कया । त्वं । नः । ऊत्या । अभि । प्र । मंदसे । वृषन् । कया । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥१९॥

हे वृषन् कामानां वर्धितरिद्र कया केनोत्सा ॥ अथ रचणादिषु गत्वर्थे । अतिपूर्वादिना निपातितः ॥ केनाभिगमनेन नोऽस्मानभ्यमितः प्र मंदसे । प्रकर्षेण मादयसि । असादीयं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमागमनेन वा त्वदीयस्तुतिप्रवणार्थमागमनेन वा कदास्मान् प्रमादयसीति । किंच कया केनाभिगमनेन स्तोतृभ्योऽस्माभ्यं धनमा मराभिमर्षीतींद्रं स्तोता पुच्छति ॥

कस्य वृषा सुते सचा नियुत्वावृषभो रणत् । वृषहा सोमपीतये ॥२०॥

कस्य । वृषा । सुते । सचा । नियुत्वा । वृषभः । रणत् । वृषहा । सोमऽपीतये ॥२०॥

पुर्वेद्रः कस्य यजमानस्य र्षचा सुत अग्निः सहामिषुति सोमे । अग्नेन तद्वान्यन्नो जघति । कस्य यज्ञे सोमपीतये सोमपानाय तदर्थं रणत् । रमते । कीदृशः । नियुत्वा । नितरां युवति मिश्रयति स्ववर्गेन शत्रूनि नियुतो मरुतः । तद्वान् । यदा । नियुत इति वायोर्षाहनाच्चाः । स वायुः कदाचित्संयाम इद्राय स्वाज्ञानदात् । तद्वान् । वृषभो धनानामपां वा वर्षको वृषहा वृषस्य इतिद्रः कस्य यज्ञे रमते । इदानीं नोऽसादीयं धानं प्रत्यागच्छतु । यदा । कस्माधरे रमते । न कुचापि । किंलक्षणा एव सोमपानार्थं संकीर्तते ॥ २४ ॥

अभीषु शास्त्रं रयिं मंदसानः सहस्रिण्य । प्रयंता बोधि दाप्नुवे ॥२१॥

अभि । सुष नः । त्वं । रयिं । मंदसानः । सहस्रिण्य । प्रयंता । बोधि । दाप्नुवे ॥२१॥

हे इन्द्र त्वं मंदसागोऽस्मानिर्दत्तं सोमेन मोदमानः सन् सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं धनं नोऽस्माभ्यं सु
सुहृद्भाभर । तदेवाह । त्वं दामुषे हविर्दत्तवति यजमानाय प्रयता धनादेः प्रदाता कर्मणो नियता वा
मवाणीति बोधि । बुधस्त्व ॥ बुध अवगमने । भीवादिभ्यः । कोटि आदसो विकरयस्व बुध् । हेभिः । धित्वे
धकारणोपसंज्ञादसः ॥

पत्नीवतः सुता इम उशंतो यंति वीतये । अपां जग्मिर्निचुंपुणः ॥२२॥

पत्नीऽवतः । सुताः । इमे । उशंतः । यंति वीतये । अपां । जग्मिः । निऽचुंपुणः ॥२२॥

पत्नीवतः । सोमसेकार्थं पत्न्यः पालयिष्य आपो वसतीवर्य एकधनाश्च । तदंतः सुता अस्मानिरभिपुता
इमे गृहस्थाश्चमसस्याश्च सोमा उशंत आत्मनः पानं कामयमानाः संतो यंति । इन्द्रं गच्छति । किमर्थं । वीतय
आत्मनः पानाय । किंच निचुंपुणः । निचांतपुणः । नि० ५. १७. । इति यास्कः ॥ वसु अदने । निचांतो भक्षितः
पुणः प्रीणयिता । यद्वा । निचमनेन प्रीणातीति भक्षणेन तर्पयतीति निचुंपुणः । अभिपुतस्तु सोमस्याप्यु
प्रक्षेपासंभवात्सामर्थ्याद्वीवरूपः सोमो गृह्यते । तादृशः सोमोऽपां जग्मिः ॥ अपामिति न जीकाव्येति
वशीप्रतिषेधाभावसंज्ञादसः ॥ अप इत्यर्थः । यद्वा । अपां मध्यं वापः प्रति वा जग्मिर्गमनशीलः साधुवता
वा । सोमचेन्द्रं गच्छति । स ह्यवभृथकालं अजीवमप्यु प्राशंतीति वचनादप्युजीवरूपः प्रक्षिपति । तदाहापां
जग्मिरिति ॥

इष्टा होचा असृक्षतेन्द्रं वृधासो अध्वरे । अच्छावभृथमोजसा ॥२३॥

इष्टाः । होचाः । असृक्षत । इन्द्रं । वृधासः । अध्वरे । अच्छ । अवभृथं । ओजसा ॥२३॥

अपां जग्मिरिति सामर्थ्यादवभृथदिन एव ---- र-वि-वः कुर्वंतीत्युक्तं । तत्प्रसंगादाह । अध्वरेऽस्मदीये
यन्ने वृधासो हविर्भिरिन्द्रं वर्धयंत इष्टा इष्टवन्तो यागं कृतवन्तः सप्तसंख्याका होचा होचका अवभृथमन्त्रदिव-
समच्छा प्रत्योजसा स्वतेजसा सहिता इन्द्रमकृषत । विकर्जति । यावदवभृथं सप्तहोचका यजंतीति ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोऽहामभि प्रयो हितं ॥२४॥

इह । त्या । सधमाद्या । हरी इति । हिरण्यकेश्या । वोऽहं । अभि । प्रयः । हितं ॥२४॥

एषा आख्याता । अ० ८. ३२. २९. । अत्रापि वाक्यार्थो विधीयते । सधमार्थेन्द्रेण सह हविर्भिरार्पयितव्यी
यद्वा संयामे सह मायंती हिरण्यकेश्या हिरण्ययस्त्र्यधनतकेशवन्तो त्या ती प्रसिद्धी हरी इति त्वर्यवितन्ना-
मकावस्थाविहासिन्ये हितं -- वादिषु निहितं हितकरं वा प्रयो हवीरूपमन्नमभिलक्ष्य वोऽहं । इन्द्रं
वहतां । प्रापयतामिति ॥

तुभ्यं सोमाः सुता इमे स्तीर्यं बर्हिर्विभावसो । स्तोतृभ्य इन्द्रमा वह ॥२५॥

तुभ्यं । सोमाः । सुताः । इमे । स्तीर्यं । बर्हिः । विभावसो इति विभाऽवसो ।

स्तोतृभ्यः । इन्द्रं । आ । वह ॥२५॥

हे विभावसो विशेषेण मासमानवसुमन् । यद्वा । विशिष्टा भा विभाः प्रकृष्टदीप्तयः । निवसत्येति विभा-
वसुरपि । हे तादृशाधि तुभ्यं स्वदर्शमिमे सोमाः सुता अभिपुताः । तथा बर्हिः स्तीर्यं । तस्मात्सोतृभ्योऽस्माभ्य-
मस्वदर्शमिन्द्रं सोमपानार्थमा वह । आह्वय । यच्च प्रति प्रापयेत्यर्थः ॥ २५ ॥

आ ते दक्षं वि रोचना दधद्राना वि दानुषे । स्तोतृभ्य इन्द्रमर्चत ॥२६॥

आ । ते । दक्षं । वि । रोचना । दधत् । राना । वि । दानुषे । स्तोतृभ्यः । इन्द्रं । अर्चत ॥२६॥

अविर्जित्व्यवमानान् प्रत्याह । हे यष्टः दामुव इंद्राय इविर्दत्तवते ते तुभ्यं रोचना रोचनं दीपमानं
दत्तं वसमानिमुखीन वि दधत् । इंद्रो विदधातु । यद्वा । रोचनमिति स्वर्गः । इवतिजसा दीप्तं रोचननामानं
जीवं विदधातु । तथा रत्ना रत्नानि च तुभ्यं करोतु ॥ कुधाम् धारणपोषणयोः । क्षेति जीर्णोपो क्षेति वा
। पा० ७. ३. ७० । इत्याकारलोपः । अडागमः ॥ हे सोतारः सोतुभ्य इंद्रविषयसोपकारिभ्यो पुष्पभ्यं च वस-
रत्नादिकमिंद्रः कुशतां । तस्मात्तमिंद्रं यूयमर्चत । इविभिः सुतिभिश्च पूजयत ॥

आ ते दधामीन्द्रियमुक्था विश्वा शतक्रतो । स्तोतृभ्य इंद्र मृळय ॥ २७ ॥

आ । ते । दधा । मि । इंद्रियं । उक्था । विश्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । स्तोतृभ्यः ।
इंद्र । मृळय ॥ २७ ॥

हे शतक्रतो इंद्र ते तवेन्द्रियं वीर्यवंतं सोमं विश्वोकथा सर्वाणि सोषाणा दधामि । संपादयामि । हे इंद्र
सं स्तोतृभ्यो मृळय । सुखय ॥

भद्रंभद्रं नु आ भरेषमूर्जे शतक्रतो । यदिंद्र मृळयांसि नः ॥ २८ ॥

भद्रंभद्रं । नः । आ । भर । इषं । ऊर्जे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इंद्र ।
मृळयांसि । नः ॥ २८ ॥

हे शतक्रतो शतविधकर्मण शतप्रश्नं वेद्र मद्रं मद्रं कक्षाणतममय सुखीत्यादकं वा धर्मं नोऽस्माभ्यमा
भर । आसंपादय । देहि । तथेयमसमूर्जमस्ररसं यद्वा वसवदत्तं च देहि । नोऽस्माभ्यदि मृळयांसि सुखयसि
तर्हि तदनादिकं देहीति ॥ मृळ सुखणि । अंतस्व शिष्यडागमः ॥

स नो विश्वान्या भर सुवितानि शतक्रतो । यदिंद्र मृळयांसि नः ॥ २९ ॥

सः । नः । विश्वानि । आ । भर । सुवितानि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इंद्र ।
मृळयांसि । नः ॥ २९ ॥

हे शतक्रतो इंद्र स पूर्वोक्तवचनस्त्वं विश्वानि सर्वाणि सुवितानि । सुधीयते प्राप्यते चेष्टिति सुवितानि
मंगलानि ॥ सुपूर्वादेतिः ति प्रत्यय उवडादेशः ॥ सर्वाणभुदयानोऽस्माभ्यमाभर । हे इंद्र यदि नोऽस्माभ्य
सुखयसि तर्हि धनानिदितानभुदयान्देहीति ॥

त्वामिष्टुचहंतम सुतावंतो हवामहे । यदिंद्र मृळयांसि नः ॥ ३० ॥

त्वां । इत् । वृषहन्ऽतम । सुतऽवंतः । हवामहे । यत् । इंद्र । मृळयांसि । नः ॥ ३० ॥

हे वृषहंतमातिशयेन वृषक्षापामावरकक्ष हंतरेद्र सुतवंतोऽभिपुतसोमवंतो वयं । इदवधारणे । त्वा-
मित्त्वामेव हवामहे । अस्माभ्यमागत्य सोमपायायाह्वयामः । हे इंद्र नोऽस्माभ्यदि सुखयसि तर्ह्याह्वयाम
इति ॥ ॥ २६ ॥

मृळय दशराचक्ष षडेऽहनि निक्षिपय उप नो हरिमिरिति तुषो निविद्यानीयः । सुचितं च । अर्चं इ
धेन वा इदमुप नो हरिभिः सुतं । आ० ८. ८. । इति ॥

उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानां पते । उप नो हरिभिः सुतं ॥ ३१ ॥

उप । नः । हरिऽभिः । सुतं । याहि । मदानां । पते । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥ ३१ ॥

इ मदानां पति । मायतिऽनेनेति मदाः सोमाः ॥ मदोऽनुपसर्ग इति करीऽप्रात्ययः ॥ सोमानां स्वाभिनिंद्
हरिमिरा श्रुतिं हरिभिः । आ० २. १८. ६. । इत्यादिषु बह्वनामनामां श्रुतिऽपि श्रुतसहस्रसंख्याकरिभ्यः सह
नोऽस्माकं यच्च सुतमभिपुतं सोममुप याहि । तत्पागार्थं ग्रीष्ममायाहि । पुनश्च न इत्यादरार्थं ॥

द्विता यो वृचहन्तमो विद इंद्रः शतक्रतुः । उप नो हरिभिः सुतं ॥ ३२ ॥

द्विता । यः । वृचहन्ऽतमः । विदे । इंद्रः । शतऽक्रतुः । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥ ३२ ॥

वृचहन्तमोऽतिशयेन वृचस्य हन्ता शतक्रतुर्नानाविधकर्मो य इंद्रो द्विता द्विधा विदे वृचवधादानुपसर्गो
जगद्रक्षणपात्रे शतकर्मैति द्विप्रकारेण सर्वेष्टीयते ॥ विद ज्ञानि । कर्मणि विहितस्य तत्प्रत्ययस्य कोपस्य आत्म-
नेपदेभ्यति तत्कोपः ॥ स त्वं हरिभिः सह सुतं सोममुपयाहि ॥

त्वं हि वृचहन्त्रेषां पाता सोमानामसि । उप नो हरिभिः सुतं ॥ ३३ ॥

त्वं । हि । वृचऽहन् । एषां । पाता । सोमानां । असि । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥ ३३ ॥

इ वृचहन् वृचस्य पापस्य वा हन्तिरिन्द्र । द्विशब्दो हेत्वर्थे । यस्मात्त्वमेवामकादीयानां सोमानां पाता
पापकर्तासि भवसि ॥ एषामितीदमोऽन्वादेशेऽग्रादेशोऽनुदात्तश्च ॥ अतस्त्वमर्थः सह सोमं पातुमुपयाहि ।
अगिच्छ ॥

चूल्हस्य दशराक्षस्य नवमेऽहनि वैश्वदेवेऽभिन्नवतुषर्षिर्द्रु रवे ददातु नक्षे नो रत्नानि धत्तनेति द्वे अक्षा-
वार्मयो । सूचितं च । इंद्र रवे ददातु नक्षे नो रत्नानि धत्तनेत्येका द्वे च । आ० ८. ११. । इति ॥

इंद्र इषे ददातु न ऋभुक्षणं मृभुं रयिं । वाजी ददातु वाजिनं ॥ ३४ ॥

इंद्रः । इषे । ददातु । नः । ऋभुक्षणं । ऋभुं । रयिं । वाजी । ददातु । वाजिनं ॥ ३४ ॥

• इंद्र एवास्माभिः सुत इष्टः समुपचयं ॥ वा वपुर्वक्षेति दीर्घाभावः ॥ यागादिकर्मकरणेन मह्यतं सर्वेषां
धातुणां श्रेष्ठं वा । अथवा तुतीयसवने प्रजापतिसवित्रोर्मध्ये सोमपातुत्वात्माह्वानं । रयिं दातारमृभुं सोमपा-
नेनामर्त्यत्वं प्राप्तं तादृशमेतन्नामकं देवं नोऽस्माभ्यमिषेऽन्नार्थं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वाजी वज्रवानिन्द्रो
वाजिनं वज्रवन्तमन्नवन्तं वा वाजनामानं कनीयांसं भ्रातरं चास्माकमन्नसामाय ददातु ॥ २७. ॥ ९ ॥

दशमेऽनुषाके दश सूक्तानि । तत्र गीर्धयतीति द्वादशर्चमाद्यं सूक्तमांबिरसस्य बिंदुनाम्नः पूतदण्वाको
वार्ध नायचं मरुदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । गीर्धयति द्वादश बिंदुः पूतदणो वा मादतमिति ॥ सूक्तविनि-
योको शैमिक्कः ॥ प्रातःसवने सोमातिरिक्त एकं शस्त्रमुपजायते । तत्राद्यनुषोऽनुरूपः । सूचितं च । अस्मि
सोमो यंयं सुतो गीर्धयति मरुतामिति सोचियानुरूपी । आ० ६. ७. । इति ॥

गीर्धयति मरुतां अवस्युर्माता मघोनां । युक्ता वह्नी रथानां ॥ १ ॥

गौः । ध्रुयति । मरुतां । अवस्युः । माता । मघोनां । युक्ता । वह्नीः । रथानां ॥ १ ॥

मघोनां धनवतां मरुतां माता निर्मात्री गौः पृथ्वीरूपा । पृथिवी वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतिः ।
यदा । निर्मात्रमित्री वाक् । तथैव मध्यमस्थाने मरुतामपि वर्तमानेषां तत्पुत्रत्वमुपचर्यते । ध्रुयति । सोमं
पिबति पांशयति वा स्वपुत्राव्रतः । किमिच्छति । अवस्युरन्नं कामयमाना । कीदृशी । रथानां मादतानां
वस्त्रिः पुत्रतीर्निर्बन्धवानिर्वीह्री संयोजयिषी सा युक्ता सर्वत्र समन्तात्पूज्या भवति ॥

यस्या देवा उपस्थे व्रता विभे धारयन्ते । सूर्यामासा दृशे कं ॥ २ ॥

यस्याः । देवाः । उपऽस्थे । व्रता । विभे । धारयन्ते । सूर्यामासा । दृशे । कं ॥ २ ॥

गौः सर्वदेवमयीत्याह । यस्या मवतां मातृगौरपक्षे वर्तमाना विश्वे सर्वे देवा प्रता प्रतामि स्वस्वकर्मणि धारयति विश्वति । इयमेवास्यां स्वपथोभिर्मितस्व सोमस्य द्वापीति सर्वे तत्समीपे तिष्ठन्तीत्यर्थः । किञ्च सूर्यामासा ॥ माति स्वकलाभिक्षिणीमिति मासं द्रुमाः । देवताद्वे चेतुमयपदप्रकृतिस्वरत्नं ॥ सूर्याचंद्रमयौ इष्टे दर्शनाय सर्वलोकप्रकाशनाय च यस्या गोः समीपे कं मुखेन वर्तमाना भवतः । सेयं गौः सोमं धयतीति पूर्वैण समन्वयः ॥

तत्सु नो विश्वे अर्ये आ सदा गृणन्ति कारवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ३ ॥

तत् । सु । नः । विश्वे । अर्ये । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । मरुतः । सोमपीतये ॥ ३ ॥

अर्यः शोचकरणार्थमित्यस्यो गंतारो गोऽस्यदीया विश्वे सर्वे कारवः शोतारस्यवतां वनं सदा सर्वदा गृणन्ति । आभिमुख्येन क्षुतिभिः क्षुवंति । किमर्थं । सोमपीतयेऽस्याभिर्दीयमानं सोमं पातुं । मरुत एतन्नामका देवा अस्याभिराह्रातव्याः खलु । ततः पुरस्ताद्वनं क्षुवंतीत्यर्थः ॥

पूर्वचाभिहित एव शस्त्रेऽस्ति सोम इति शोचियलुचः । सूर्यं तु पूर्वैण सहोदाहृतं ॥

अस्ति सोमो अयं सुतः पिबंत्यस्य मरुतः । उत स्वराजो अश्विना ॥ ४ ॥

अस्ति । सोमः । अयं । सुतः । पिबन्ति । अस्य । मरुतः । उत । स्वराजः । अश्विना ॥ ४ ॥

अयं पुरोवर्ती सोमः सुतो मरुदर्थमस्याभिरभिषुतोऽस्ति । विवते । तस्मादस्य । अन्वादेशे । एनं सुतं सोमं स्वराजः स्वयं दीप्यमानाः । स्वतेजसा नाव्यदीयेत्यर्थः । तादृशा मरुतः पिबन्ति । उतापि चाश्विना-श्विनी च सोमं पिबतः ॥

पिबन्ति मिचो अर्यमा तना पूतस्य वरुणः । बिषधस्थस्य जावतः ॥ ५ ॥

पिबन्ति । मिचः । अर्यमा । तना । पूतस्य । वरुणः । बिऽसधस्थस्य । जाऽवतः ॥ ५ ॥

न केवलं मरुत एव सोमपातारः किंलितेऽपीत्याह । मिचः सर्वेषां स्वस्वकर्मणि प्रवर्तकत्वात्सखिभूतोऽर्थमा च वरुणो दुःखादीनां शत्रूणां वा वरिता निवारकः । एतन्नामकास्त्रयो देवास्तना । ततमूर्धाक्षुणेति तनं दशापवित्रं ॥ सुपां सुकुमिति वृत्तीयाया अन्वादेशः । तनाक्षुदातः ॥ तना पूतस्य शोधितं चिसधस्थस्य । सह तिष्ठत्वचेति सधस्थं स्थानं । द्रोणकलशाधवनीयपूतभृदात्मनि षीणि स्थानानि यस्य तत्तथोक्तं तादृशं जावतः सुत्वजनवंतमिमं सोमं पिबन्ति । द्वितीयार्थे वध्यः ॥

उतो त्वस्य जोषमौ इंद्रः सुतस्य गोमंतः । प्रातर्होतेव मत्सति ॥ ६ ॥

उतो इति । नु । अस्य । जोषं । आ । इंद्रः । सुतस्य । गोऽमंतः । प्रातः । होताऽइव ।

मत्सति ॥ ६ ॥

उतो अपि चेंद्रः सुतस्याभिरभिषुतस्य गोमतो गच्छिर्मिअणवतोऽस्य । अन्वादेशः । पूर्ववद्दशापवित्रेण पूतस्य सोमस्य जोषं पानरूपां सेवां प्रातः प्रातःसवने नु चिप्रमा मत्सति ॥ मदि सुत्वादिषु ॥ आभिमुख्येन सौति । यद्वा । सोममेवाकामयति । तच्च वृद्धांतः । होतिव यथा होता प्रातःसवने देवानभिष्टीति देवान् शीतुं वाभिवाहति ॥ २८ ॥

कदन्विषंत सूरयस्तिर आप इव सिधः । अर्षेति पूतदंक्षसः ॥ ७ ॥

कत् । अत्विषंत । सूरयः । तिरः । आपःऽइव । सिधः । अर्षेति । पूतऽदंक्षसः ॥ ७ ॥

अभिर्मदस्ते वज्रवारं सुवेदानीनात्मानं वितर्कयति । सूरयः प्राज्ञा आप इवीदानीय तिरौ कवीद-

कानि तिर्यग्गच्छन्ति तदन्तिरक्षीगन्तयः संतः कदादास्त्वित ॥ त्विष दीप्ती ॥ चन्तरिषि कदा दीप्ति ॥ किं च त्विषः श्रुतां शोषका इतारस्य इमे मरुतः पूतदक्षसः शुद्धवक्त्राः संतः कदा वार्धन्ति । अस्मादीयं यच्च प्रत्यागच्छन्ति ॥

कञ्चो अद्य महानां देवानामवो वृणे । तमना च दस्मवर्चसां ॥ ८ ॥

कत् । वः । अद्य । महानां । देवानां । अवः । वृणे । तमना । च । दस्मऽवर्चसां ॥ ८ ॥

हे मरुतः महानां मंहनीयानां महतां वा त्वना चात्मनिवासंकरणीर्विनापि दस्मवर्चसां दर्शनीयतिष्ठत्कानां अत एव देवानां योत्तमानानां वो युष्माकमवः पावनं कत् कदाहं वृणे । संमधि ॥ वृङ् संभती । क्रियादिकः ॥

आ ये विश्वा पार्थिवानि पप्रथन्वोचना दिवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ९ ॥

आ । ये । विश्वा । पार्थिवानि । पप्रथन् । रोचना । दिवः । मरुतः । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

ये मरुतः विश्वा विश्वानि पार्थिवानि पृथिव्या भवानि मृतजातानि दिवो शुभोक्त्व रोचना रोचना-
नानि ज्योतींषि वा पप्रथन् सर्वत्र विस्तारितान्यकार्यः ॥ प्रथ प्रथानि । अंतस्य चञ्चल्यदूतप्रथमदक्षुषायां । पा० ७. ४. ९५. । इत्यभ्यासस्वादादेशः । चञ्चल्यन्तरस्थामिति स्वरेण मध्योदात्तः ॥ तादृशाश्रितो देवान् सोम-
पीतये सोमपानायाहमाह्वयामि ॥

त्यान्तु पूतदक्षसो दिवो वो मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

त्यान् । नु । पूतऽदक्षसः । दिवः । वः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे मरुतो मितराविष एतन्नामका देवाः पूतदक्षसः परिमुञ्चयन्तान् दिवः स्वतिजसा दीप्यमानान् । अह्ना ।
दिवो शुभोक्त्वितान् । त्वांसान् प्रसिद्धान् वो युष्मासु चिमं ऊवे । आह्वयामि । किमर्थं । अस्मादीयस्य
सोमस्य पीतये पानाय ॥

त्यान्तु ये वि रोदसी तस्तभुर्मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ११ ॥

त्यान् । नु । ये । वि । रोदसी इति । तस्तभुः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ११ ॥

ये मरुतो रोदसी बावापृथिवी वि तस्तभुः स्वबलेनिवात्यर्थं सन्धिं चक्रुः । ते रोदसी स्वाधीने अकार्षुरि-
त्यर्थः । त्वांसान् सर्वतः प्रतिह्वानु चिममहं ऊवे । आह्वयामि । किमर्थं । अस्मेत्यादि ॥

त्यं नु मारुतं गृणं गिरिष्ठां वृषणं हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १२ ॥

त्यं । नु । मारुतं । गृणं । गिरिऽष्ठां । वृषणं । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १२ ॥

त्वं तं सर्वत्र विस्तृतं गिरिष्ठां गिरिषु मेघेषु पर्वतेषु वा तिष्ठतं वृषणमुदकानां कामानां वा वर्धितारं
मारुतं मरुत्संबन्धिनं गणं संघं ऊवे । विंदुरहमाह्वयामि । किं प्रयोजनं । अस्मादीयस्य सोमस्य पीतये
पानाय ॥ १२ ॥

आ स्वेति नवर्थं द्वितीयं सूक्तमागुष्टमभिद्रं । तिरक्षीर्गामांगिरस अग्निः । तथा चानुक्रम्यते । आ त्वा नव
तिरक्षीरानुष्टममिति ॥ आभिद्रविकेषूक्थेषु तृतीयसवनेऽष्टावाक्या त्वा निर इति तृचो वैकल्पिकोऽनुष्टुपः ।
सूच्यते हि । वार्धन्ति त्वा नायचिष आ त्वा निरो रधीरिव । आ० ७. ८. इति ॥

आ त्वा गिरौ रधीरिवास्थुः सुतेषु गिर्वणः ।

अभि त्वा समनूषतेद्रं वात्सं न मातरः ॥ १३ ॥

आ । त्वा । गिरः । रथीः ऽइव । अस्युः । सुतेषु । गिर्वणः ।

अभि । त्वा । सं । अनूषत । इंद्र । वत्सं । न । मातरः ॥ १ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीथेन्द्र सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु गिरोऽस्माकं सुतिष्वपया वाचस्वा त्वामासुः । अभिसुख्येन शीघ्रं तिष्ठति । तच्च वृष्टांतः । रथीरिव यथा रथवान्नेधेन गच्छन्वीरः प्राप्यं देशं चित्रं गच्छति तद्वदस्माभिरभिगंतव्यं त्वां सुतयोऽभिगच्छति । किंच हे इंद्र अस्मादीया मिरस्वा त्वामभिसस्य समनुवत । सम्यक् शब्दायते । सुवंतीत्यर्थः ॥ नू सवने । कुटादिः । तस्य शुक्ति रूपं ॥ तच्च वृष्टांतः । वत्सं न मातरः । यथा मातरो गावो वत्समभिसस्य हंभारवादिशब्दं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

आ त्वा शुक्रा अचुच्यवुः सुतासं इंद्र गिर्वणः ।

पिबा त्वस्यांधस इंद्र विश्वासु ते हितं ॥ २ ॥

आ । त्वा । शुक्राः । अचुच्यवुः । सुतासं । इंद्र । गिर्वणः ।

पिब । तु । अस्य । अंधसः । इंद्र । विश्वासु । ते । हितं ॥ २ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीथ हे इंद्र शुक्रा येषु पात्रेषु च दीप्यमानाः सुतासोऽस्माभिरभिषुताः सोमास्त्वा त्वामासुच्यवुः । आगच्छंतु ॥ अचुच्यवुः गतौ । अकिं वज्रं छंदसीति शपः सुः ॥ वतस्त्वमस्माभिर्दीप्यमान-
स्यांधसः सोमस्य भवदीयं मागं तु चित्रं पिब । तदेवोपपादयति । हे इंद्र विश्वासु सर्वासु दिव्ये ते त्वदर्थं सोमपुरोडाशादिहविर्हितं भवति ॥

पिबा सोमं मदाय कमिंद्र श्येनाभृतं सुतं ।

त्वं हि शश्वतीनां पती राजा विशामसि ॥ ३ ॥

पिब । सोमं । मदाय । कं । इंद्र । श्येनऽआभृतं । सुतं ।

त्वं । हि । शश्वतीनां । पतिः । राजा । विशां । असि ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं श्येनाभृतं ॥ ह्यपहोर्मच्छंदसीति हकारस्य मकारः ॥ सुतोकाच्छ्वेनरूपया गायत्र्याहृतं सुतम-
भिषुतं सोमं मदाय हवीष्य पिब । कमिति पूरणः सुखायै वा । सुखेन सोमं पिब । हिशब्दो हेतौ । हि यस्मात्त्वं शश्वतीनां पतीनां विशां मत्तयानां सर्वेषां देवनानां च पतिः पाकयिता स्वाभ्यसि भवसि तत्रा राजा स्वर्तेजसा दीप्यमानश्चासि । अतस्त्वं पूर्वं सोमं पिबेति ॥

आभिप्रचिकेषूक्येषु तृतीयसवनेऽष्टावाकस्य शुधी हवं तिरच्या इति वैकल्पिकः कोट्टियः । सुधितं च । शुधी हवं तिरच्या आमुत्कर्ष्य शुधी हवं । आ० ७. ८. । इति ॥

शुधी हवं तिरच्या इंद्र यस्त्वा सपर्येति ।

सुवीर्यस्य गोमंतो रायस्पूधिं महौ असि ॥ ४ ॥

शुधि । हवं । तिरच्याः । इंद्र । यः । त्वा । सपर्येति ।

सुऽवीर्यस्य । गोऽमंतः । रायः । पूधिं । महान् । असि ॥ ४ ॥

हे इंद्र यस्त्वा त्वां सपर्येति । सपर्यशब्दः कंडादिः । हविर्भिः परिचरति तादृशस्य तिरच्या हतमानस्य-
कर्षेर्मम हवं शुधीमित्यदिबचमाज्ञानं शुधि । शुधु । सुता च हे इंद्र त्वं सुवीर्यस्य गोमन्वीर्योपेतस्य । यदा

वीरि पुत्रे भवं वीर्यं । सुपुत्रस्य । गोमतो गवादिपशुमतो राघो धनस्य इति पुत्रि । अस्मान्पुरय । एतस्मान्मर्त्यं
कृत इत्यत आह । त्वं महान् गुणाधिको देवानां श्रेष्ठश्चासि । भवसि खलु ॥

इंद्र० यस्ते नवीयसीं गिरं मंद्रामजीजनत् ।

चिकित्विन्मनसं धियं प्रत्नामृतस्य पिप्पुषीं ॥५॥

इंद्र० यः । ते । नवीयसीं । गिरं । मद्रां । अजीजनत् ।

चिकित्विऽमनसं । धियं । प्रत्नां । अमृतस्य । पिप्पुषीं ॥५॥

हे इंद्र यो यजमानो नवीयसीं नवतरां पुनःपुनःक्रियमाणंतया मद्रां मदकारीं गिरं कुतिलचर्यां वाचं
ते त्वदर्शनजीजनत् उदपीपदत् । अकार्वीदित्यर्थः । तस्मै स्तोत्रे त्वं प्रत्नां पुरातनमृतस्य सत्वस्य संबन्धि । यद्वा ।
तृतीयार्थे षष्ठी । सत्वेन पिप्पुषीं प्रवृद्धं ॥ लिङ्गलोकेति प्यायतेः पीभावः ॥ तादृशं चिकित्विजनसं ॥ कित
ज्ञाने । क्वासी रूपं । अकारस्वकारम्कांदसः ॥ चिकित्वांसि ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यथेति । अमायया
क्रियमाणं यत्तव रक्षणं सर्वेषां हृदयं प्रज्ञापयतीति तदतीन्द्रियार्थदर्शकं धियं रचणाख्यं तस्मै कुरु ॥ ३० ॥

तमुं ष्टवाम यं गिर इंद्रमुक्थानि वावृधुः ।

पुरुण्यस्य पौंस्या सिषासंतो वनामहे ॥६॥

तं । ऊं इति । स्तवाम् । यं । गिरः । इंद्रं । उक्थानि । ववृधुः ।

पुरुणि । अस्य । पौंस्या । सिषासंतः । वनामहे ॥६॥

अवयः परस्परमाहुः । तं पूर्वोक्तलक्षणं । उ इत्यवधारणे । तमेवं स्तवाम् । कुतिभिः कुमः । यमिंद्र
मिरोऽस्माकं कुतय उक्थानि शस्त्राणि च वावृधुः प्रावर्धयन् तं कुमः । ततो वयमस्मिंद्रस्य पुरुणि बहूनि
पौंस्या वीर्याणि सिषासंतः ॥ षण् संभ्रजौ । सगीडभावपच आत्मे कृते सगोतिरेण इति साहित्यिकं वत् ॥ तानि
वीर्याणि संभ्रजिच्छंतो वनामहे । तमिंद्र कुतिभिः संभ्रजामहे ॥

एतो न्विंद्रं स्तवाम् शुद्धं शुद्धेन साम्ना ।

शुद्धैरुक्थैर्वीवृधांसं शुद्ध आशीर्वान्ममहु ॥७॥

एतो इति । नु । इंद्रं । स्तवाम् । शुद्धं । शुद्धेन । साम्ना ।

शुद्धैः । उक्थैः । ववृधांसं । शुद्धः । आशीऽवान् । ममहु ॥७॥

अवेतिहासमाचक्षते । पुरा किलेंद्रो वृषादिकानसुरान्हत्वा ब्रह्महत्वादिदोषेणात्मानमपरिशुद्धमित्यमन्यत ।
ततस्तद्दोषपरिहारार्थं चक्षीणवोचत् । अपुतं मां युष्मदीयेन साम्ना शुद्धं कुरुतेति । ततस्तो च शुद्धत्वादकेन
साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्धमकार्षुः । पश्चात्पूतार्थेन्द्रयागादिकर्माणि सोमादीनि हवींषि प्राकुरिति । एषोऽर्थः
शास्त्रायनक्राव्ये प्रतिपादितः । इंद्रो वासुरान्हत्वापूत इवामेधोऽमन्यत । सोऽस्माकयत शुद्धमेव मा संतं
शुद्धेन साम्ना क्षुरिति । स चक्षीणवोचत् कुत मेति । तत अवयः सामापन्न । तेनाक्षुब्रमेतो न्विंद्रमिति ।
ततो वा इंद्रः पूतः शुद्धो मेधोऽभवदिति ॥ तथा वाक्ता चक्षोऽयमर्थः । अवयः परस्परं ब्रुवति । नु चिप्र-
मेतो । गच्छति च । आगत्य च शुद्धेन शुद्धत्वादकेन साम्ना तथा शुद्धैः शुद्धितुमिच्छन्तः शस्त्रैश्चंद्रं शुद्धमपापिनं
कृत्वा स्तवाम् । कुथाम् । ततः सामशस्त्रैश्च वावृधांसं पापराहित्येन वर्धमानं तमिममिंद्रं शुद्धो दद्यापविषे-
वाशीर्वानाम्रघवपान् नव्यादिभिः ॥ इंद्रसीर इति अनुषो वत् ॥ तादृशः सोमो ममहु । इंद्रं मादधतु ॥
मादधतिऽकांदसः कुः ॥

॥ इन्द्रं शुद्धो न आ गहि शुद्धः शुद्धाभिः कृतिभिः ।

शुद्धो रयिं नि धारय शुद्धो ममद्धि सोम्यः ॥ ८ ॥

इन्द्रं शुद्धः । नः । आ । गहि । शुद्धः । शुद्धाभिः । कृतिभिः ।

शुद्धः । रयिं । नि । धारय । शुद्धः । ममद्धि । सोम्यः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र शुद्धोऽकादीधैः सामभिः शस्त्रैश्च परिशुद्धस्त्वं नोऽस्मान्ना गहि । आगच्छ । शुद्धाभिः कृतिभिः । ऊतयो मरुतः । अवंति सर्वं च गच्छतीति वा । तेषां सामभिः शस्त्रैः परिपूताः । तैर्मरुद्भिः सह शुद्धः पापरहितस्त्वन्ना गहि । आगत्य च शुद्धस्त्वं रयिं धनमस्मासु नि धारय । नितरां स्थापय । किंच शुद्धस्त्वं च सोम्यः सोमाहो भूत्वा ममद्धि । सोमेन माय ॥ मदी हवै । लोटि वज्रं वन्दसीति शयः दुः ॥

॥ इन्द्रं शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे ।

शुद्धो वृषाणि जिघ्रसे शुद्धो वाजं सिसाससि ॥ ९ ॥

इन्द्रं शुद्धः । हि । नः । रयिं । शुद्धः । रत्नानि । दाशुषे ।

शुद्धः । वृषाणि । जिघ्रसे । शुद्धः । वाजं । सिसाससि ॥ ९ ॥

हे इन्द्र शुद्धः । हिरण्यधारणे । शुद्ध एव त्वं रयिं धनं नोऽस्माभ्यं प्रयच्छ । तथा शुद्धस्त्वं दाशुषे हविर्दत्तवति यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनादीनि च देहि । ततः शुद्धः पापरहितस्त्वं वृषाणां पापवत्कान् कर्मविप्रकारिणः शत्रून् पापानि वा जिघ्रसे । हंसि । ततः शुद्धः शत्रुहन्तदोषपरिहारायाकादीधैः सामभिः शस्त्रैः परिशुद्धस्त्वं वाजमममकाभ्यं सिसाससि । प्रहातुमिच्छसि । यदा यदा शत्रून् हन्त्यां तदा तदा शुद्धत्वादेकैः सामभिः शस्त्रैश्च यूयं मां परिशुद्धं कुरुतेत्यस्माभ्यमत्रं दातुमिच्छसीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

॥ अस्मा हविषविंशत्युचं तृतीयं सूक्तं । अथानुक्तव्यति । अक्षी शैका युतागो वा मावतस्त्रिभुमं चतुर्थी विराट् कृष्णामीति मावतः पादः परेन्द्रावाहस्येति । युतागावो मरुतां पुत्रं अविशिरक्षीर्मांमनिरक्षी वा । चतुर्थी विराट् । शिष्टास्त्रिभुमः । इन्द्रो देवता । इष्यामि वो मरुत इति पादो मरुदेवतः । अथ इष्य हविषा विन्द्रावृहस्यतिदेवताका ॥ सूक्तविनियोगो विंशद्वयगतः ॥

अस्मा उषास आतिरंतं याममिंद्राय नक्तमूर्म्याः सुवाचः ।

अस्मा आपो मातरं सप्त तस्युर्नृभ्यस्तराय सिंधवः सुपाराः ॥ १ ॥

अस्मै । उषसः । आ । अतिरंतं । यामं । इंद्राय । नक्तं । ऊर्म्याः । सुऽवाचः ।

अस्मै । आपः । मातरं । सप्त । तस्युः । नृऽभ्यः । तराय । सिंधवः । सुऽपाराः ॥ १ ॥

इन्द्रसामर्थ्याद्गीता उषस उषःकाका अक्षी पूर्वोक्तगुणोपिताथेन्द्राय यामं स्वस्वगमनमातिरंतं । तिरतिर्बर्धनकर्मा । समताद्वयार्थं । यथा पूर्वसुच्यते तथेदानीमप्यस्मा उक्तता अभवत् । तथोर्म्याः ॥ राशिनामितत् । अ गतिप्रापकयोः । अतीच्छ च । उ० ४. ४४. इति मित्राशयः । मये वन्दसीति यत् ॥ सर्वैरभिर्नतयाः । राक्षी हि सर्वे स्वनिवासं गच्छति । स्वनिजयप्रतिष्ठितुमुता राक्षसः । नक्तमपररापिकाणि सुवाचः शोभनवाचो भवति । तस्मिन् कावे हि सर्वे वेदाध्ययवादीनि कुर्वन्ति । तस्मात्काकाकाचोऽभवत् । इन्द्रेऽनुप्रासति वेदावनुमति निरता अभवत् । तथायः ॥ आप्ता ज्ञात्री ॥ सर्वतो ज्ञाता मातरो जनतां विनीतः सप्त सप्तसंख्याकाः सिंधवः कांदमाणा रंवावा नक्तः । यदा । सर्ववल्लीकाः सिंधवः हरितः । ताकामावरकादिहिनोत्पादित्वाहका इन्द्राय नृभ्यस्तराय मनुष्याणां सुक्षिण तरावां सुपाराः शोभनपाराः सुक्षिण तर्तुं चोर्मां अभवन्मिर्म्याः ॥

अतिविद्धा विधुरेणा चिदस्त्रा चिः सप्त सानु संहिता गिरीणां ।

न तद्देवो, न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥ २ ॥

अतिऽविद्धा । विधुरेण । चित् । अस्त्रा । चिः । सप्त । सानु । संऽहिता । गिरीणां ।

न । तत् । देवः । न । मर्त्यः । तुतुर्यात् । यानि । प्रऽवृद्धः । वृषभः । चकार ॥ २ ॥

विधुरेण ॥ वर्णव्यत्ययः ॥ चिदप्यर्थः । विधुरेणासहायेनाप्यस्त्रा ॥ असु विपणौ । ताच्छीलिकमुन् । शत्रुविपण-
शीलेभिर्द्वेण । यद्वा । अस्त्रास्त्रेण वस्त्रेण । चिः सप्तैकविंशतिसंख्यानि संहिता संहिताव्येक्य संघीभूतानि गिरीणां
सप्तानां पर्वतानां सानु सानुव्यतिविद्धानि । अतीत्य ताडितानि । सप्त मुक्तो प्रक्षपातसारानि भित्त्वागमद्वित्यर्थः ।
अथ तैत्तिरीयकं ब्राह्मणं । दर्भपिबूलमुद्धृत्य सप्त गिरीन् भित्त्वा तमहसिन्वादि । ते सं० ६. २. ४. ३. । तस्मिंश्च
तप्तानि सानुभिदनादोमि कर्माणि देव इन्द्राद्यतिरिक्तो देवो मर्त्यो मनुष्यो वा न तुतुर्यात् । न तरेत् । तथा
कर्तुं न शक्नोतीत्यर्थः ॥ तु प्रवणतरणयोः । लिङि च्छादसः शपः सुः । वज्रं छंदसीत्युत्वं । यद्वा । तुर स्वरणि
जीहोत्यादिकः ॥ प्रवृद्धः सोमपाणेन बलेन वा प्रवृद्धो वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षक इन्द्रो यानि कर्माणि
चकार कृतवान् तानि देवो मनुष्यो वा न तथा कर्तुं शक्नोतीत्यर्थः ॥

इंद्रस्य वज्रं आयसो निर्मिष्ट इंद्रस्य बाह्णोर्भूयिष्ठमोजः ।

शीर्षेच्चिंद्रस्य क्रतवो निरेक आसन्नेषंत श्रुत्या उपाके ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । वज्रः । आयसः । निऽमिष्टः । इंद्रस्य । बाह्णोः । भूयिष्ठं । ओजः ।

शीर्षेन् । इंद्रस्य । क्रतवः । निरेके । आसन् । आ । ईषंत । श्रुत्यै । उपाके ॥ ३ ॥

उक्तगुणस्मिंश्च वज्रं आयसोऽयसा निर्मितः । अद्योमय इत्यर्थः । स वज्र इंद्रेण स्वहस्ते निर्मिष्टः संमिश्रो
ऽत्यंतं संबद्धः कृतः । अत एवेंद्रस्य बाह्णोर्भूययोर्भूयिष्ठं वज्रतममोवो वीर्यमस्ति । तथा निरेके ॥ निपूर्वादि-
अतिर्वा निपूर्वादेतेर्वेति संदेहादनयग्रहः ॥ निर्गमने यदा युद्धार्थमिंद्रो निर्गच्छति तदानीमिंद्रस्य शीर्षे-
च्छिरसि क्रतवः कर्माणि शिरस्त्राणनिधानादीनि । यद्वा । शिर इति गलप्रभृत्यूर्ध्वमंगमुच्यते । तच्चत्वाभ्याम-
धिष्ठां दर्शनप्रेरणादीनि कर्माणि भवन्ति । तथासन् ॥ आस्यस्यासन्नादेशः ॥ आस्ये च यानि कर्माणि युद्धार्थं
वाजिनो गजान् संग्राहयित्वादीनि भवन्ति । किंच श्रुति संयामाय निर्गच्छतोऽनुशासत इंद्रस्य वाक्यश्रवणार्थं
सर्व उपजोविनो मृत्या उपाकेऽंतिक एषंत । अयमिंद्रोऽस्मान् कुच कुच कार्ये नियोज्यतीत्येतेन मनसा तदंतिके
समंतादागच्छति ॥ ईष गतिहिंसादर्शनेषु भौवादिकः ॥

मर्त्ये त्वा यज्ञियं यज्ञियानां मर्त्ये त्वा च्यवनमच्युतानां ।

मर्त्ये त्वा सत्त्वनामिंद्र केतुं मर्त्ये त्वा वृषभं चर्षणीनां ॥ ४ ॥

मर्त्ये । त्वा । यज्ञियं । यज्ञियानां । मर्त्ये । त्वा । च्यवनं । अच्युतानां ।

मर्त्ये । त्वा । सत्त्वनां । इंद्र । केतुं । मर्त्ये । त्वा । वृषभं । चर्षणीनां ॥ ४ ॥

एतदादयः प्रत्ययाः । हे इंद्र त्वा त्वां यज्ञियाणां यज्ञादीनां देवानामपि यज्ञियं पुरस्तादेव यज्ञाईमिति
मर्त्ये । अच्युते । तथा त्वा त्वामच्युतानां अतिरहितानांमपि पर्वतानां च्यवनं आचयितारं वस्त्रेण विभेदक-
मिति मर्त्ये । जानामि । यद्वा । अच्युतानां बलेन आचयितुमशक्यानां बलिनां वीराणामपि स्वबलेन विद्रा-
वयितारमिति ज्ञेयं । किंच हे इंद्र सत्त्वनां ॥ वय संमत्तो । ज्ञानिणः । संमजमानानां मंडानां केतुमुच्छ्रितमिति
मर्त्ये । यद्वा । सत्त्वनां कुतिमिर्ह्यभिर्मिर्वा संमत्तुणां यद्वा केतुमात्मनः प्रक्षापकं तेषां पूजनीयमिति वा मर्त्ये ।
तथा त्वा त्वां चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षकमिति मर्त्ये । जानामि ॥

आ यज्ञं वाहोरिंद्र धत्से मदच्युतमहये हंतवा उ ।

प्र पर्वता अनंतं प्र गावः प्र ब्रह्माणो अभिनक्षत इंद्र ॥५॥

आ । यत् । यज्ञं । वाहोः । इंद्र । धत्से । मदच्युतं । अहये । हंतवै । ऊं इति ।

प्र । पर्वताः । अनंतं । प्र । गावः । प्र । ब्रह्माणः । अभिनक्षतः । इंद्र ॥५॥

हे इंद्र वाहोर्वज्रमायुधं । कीदृशं । मदच्युतं शत्रूणां मदस्य आवधितारं यद्यदा धत्से आदधासि । किमर्थं । अहयेऽहिनामानमसुरं मेघं वा हंतवै । उ इत्यवधारणे । हंतुमेव । किंच यदा वेद्रेणाहिनामकेऽसुरे हति सति पर्वता जगदापूरका मेघाः प्राणवन्तः ॥ गु शब्दे ॥ प्रकर्षेणाशब्दयन् । यदा वा गावस्तस्यान्वुदकानि च प्रकर्षेण ध्वनिमकुर्वन् । उदकान्यध्वनयन्निव च याजुषो निगमः । यददः संप्रयतीरहावनदता इति तस्मादा नयो नाम स्या । अथ० ३. १३. १. तै० सं० ५. ६. १. २. इति । तुरीयः पादः परोक्षः । 'तदानीमभिनक्षत' अभित इंद्रं क्षुतिभिर्हविर्भिर्वच्छतो ब्रह्माणो ब्राह्मणा इंद्रं पर्यचरन् । यदा । ब्रह्माणः । बृह बृहती ॥ प्रवृद्धाः पर्वतादय इंद्रमक्षुवन्ति ॥ ३२ ॥

तमुष्टवाम य इमा जजान विश्वा जातान्यवराण्यस्मात् ।

इंद्रेण मिचं दिधिषेम गीभिर्रुपो नमोभिर्वृषभं विशेम ॥६॥

.तं । ऊं इति । स्तवाम । यः । इमा । जजान । विश्वा । जातानि । अवराणि । अस्मात् ।

इंद्रेण । मिचं । दिधिषेम । गीः । ऽभिः । उपो इति । नमः । ऽभिः । वृषभं । विशेम ॥६॥

परस्परं स्रोतार आज्ञः । तमु तमेवेंद्रं वयं संहत्य स्तवाम । स्रोचं करवाम । य इंद्र इमेमानि भूतानि जजान जनयामास । तस्मादस्मादिंद्रादेव विश्वा विश्वानि सर्वाणि वस्तुजातानि सर्वाणि जगति वावराण्यवराणीनामि पञ्चाङ्गवानि भवन्ति । तेनानेन्द्रेण वयं गीभिः क्षुतिभिर्मिचं । लुप्तभावप्रत्ययेन निर्देशः । मेघो दिधिषेम ॥ धिष धारण इति धातुं केचिद्वदन्ति ॥ यदा । मिचं ॥ ह्यंदसमेकवचनं ॥ वयमिंद्रेण सह मिचाणि सुहृदो भवेमेति गोभिर्दिंद्रं शब्दयेम ॥ धिष शब्दे । जीहोत्यादिकः । अथ सत्ययेन द्विविकरणता सुखं शब्द ॥ ततो नमोभिः क्रियमाणैर्नमस्तारिर्दोयमानैर्हविर्मिवा वृषभं कामानां वर्षकमिंद्रमुपो विशेम । अस्मादभिमुखमेव कुर्याम ॥

वृषस्य त्वा श्वसथादीर्षमाणा विश्वे देवा अजहुये सखायः ।

मरुद्भिरिंद्र सख्यं ते अस्त्वयेमा विश्वाः पृतना जयासि ॥७॥

वृषस्य । त्वा । श्वसथात् । दीर्षमाणाः । विश्वे । देवाः । अजहुः । ये । सखायः ।

मरुतऽभिः । इंद्र । सख्यं । ते । अस्तु । अर्थः । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयासि ॥७॥

हे इंद्र तव ये विश्वे देवाः प्राक् सखायः संयामे सखित्वं कुर्यामेति मिचास्त्वभवन् ते सर्वे देवा वृषस्य वृषासुरस्य श्वसथात् ॥ असेरीणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ सर्वानागच्छतो बृहदा तेषां भीत्युत्पादनाय वृषासुरः श्वासमकार्षीत् । श्वासाङ्गीताः संतः अत एवेषमाणाः सर्वतः पञ्चायमानास्त्वा त्वामजज्ञः । संयामे त्वत्तवन्तः । एवं सति हे इंद्र मरुद्भिः सह सख्यं सखिभावसौ तवास्तु । ये मरुतस्त्वां न परित्यजन्ति तेः सहिति । अचामन्तरमिमा विश्वाः पृतनाः शत्रुसेना जयासि । स्ववसेनाभिभवसि । अनेन वृषघ्नं तमिंद्रमाह । अचिंद्रो ये वृषं हनिषन्निवादि ब्राह्मणमनुसंधियं । ऐ० ब्रा० ३. २०. ॥

चिः षष्टिस्त्वा मरुतो वावृधाना उसा इव राशयो यज्ञियांसः ।

उप त्वेमः कृधि नो भागधेयं नृषभं त एना हविषा विधेम ॥८॥

चिः । षष्टिः । त्वा । मरुतः । ववृधानाः । उस्माऽइव । राशयः । यज्ञियासः ।

उप । त्वा । आ । इम् । कृधि । नः । भागुधेयं । शुष्मं । ते । एना । हविषा । विधेम ॥ ८ ॥

प्रसंवादेतावन्तो मरुतः सहाया अभवन्नित्याह । हे इंद्र चिस्त्रयः ॥ असः सुपां सुनुमिति सुः ॥ षष्टिच्युत्तर-
संख्याका मरुतः । ते च तैत्तिरीयक ईहकुन्वाहकुत्वादिना । तै० सं० ४. ६. ५. ५. । नवसु गणेषु सप्त सप्त निपा-
दिताः । तत्रादितः पंच गणाः संहितायामाह्वयन्ति । स्वतवांस प्रघासी च सांतपनश्च गृहमेधी च क्रीडी च
शाकी चोज्जीषी । वा० सं० १७. ८५. । इति खेत्तिकः षष्ठो गणः । ततो धुनिश्च ध्वांतस्तेत्याद्यास्त्रयोऽरक्षे
ऽनुवाक्याः । तै० आ० ४. २४. । इत्थं त्रयः षष्टिसंख्याका उस्मा इव राशयो गाव इव संघीभूतास्ते त्वां वानुधानाः
स्ववलेन वर्धितवन्तः । ते मरुतो यज्ञियासो यज्ञार्हा अभवन् । तं मरुत्सहस्रमिंद्रं त्वा त्वां वयमेमः । उपग-
च्छामः । ततस्त्वं नोऽस्मभ्यं भागधियं भजनीयं धनं कृधि । कुब । पश्चादयमप्येनैनेन सोमलक्षणेन हविषा ते
तुभ्यं शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं विधेम ॥ विध विधाने ॥ विदध्मः । कुर्म इत्यर्थः ॥

तिग्ममायुधं मरुतामनीकं कस्तं इंद्रं प्रति वज्रं दधर्ष ।

अनायुधासो असुरा अदेवाश्चक्रेण ताँ अप वप ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

तिग्मं । आयुधं । मरुताँ । अनीकं । कः । ते । इंद्र । प्रति । वज्रं । दधर्षे ।

अनायुधासः । असुराः । अदेवाः । चक्रेण । तान् । अप । वप । ऋजीषिन् ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव स्वभूतं तिग्मं तीक्ष्णमायुधं । आयुधतेऽनेनेत्यायुधं धनुः । तत्र मरुतां त्रयः षष्टिसंख्यानां
स्वत्सहायानामनीकं संघं ते त्वदीयं वज्रं च कः को वा देवो मनुष्यो वा प्रति दधर्ष । प्रतिकूलमभिभवति ।
अभिमायुको नास्तीत्यर्थः ॥ ध्रुव प्रसहने । आ धृवाद्वा । धा० ३४. । इति विभाषितणिच् । तदभावे लिटि रूपं ॥
अत एवायुधासो धनुरायुधवर्जिता अदेवा देववर्जिता देवद्विषो येऽसुराः संति हे ऋजीषिन् ।
अपार्जितोऽभिपुत्रः सोम ऋजीषः । तद्विंद्रं तानसुरांचक्रेण चक्रसमानवीर्येण चक्ररूपेण वज्रेण वाप वप ।
अपगतान् कुब । अपनुदेत्यर्थः ॥

मह उयाय तवसे सुवृक्तिं प्रेरय शिवतमाय पश्वः ।

गिर्वाहसे गिर इंद्राय पूर्वीर्धेहि तन्वे कुविदंग वेदत् ॥ १० ॥

महे । उयाय । तवसे । सुऽवृक्तिं । प्र । ईरय । शिवऽतमाय । पश्वः ।

गिर्वाहसे । गिरः । इंद्राय । पूर्वीः । धेहि । तन्वे । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ १० ॥

हे कीर्तः महे महति गुणैरुपाय बलिनोब्रूयाय तवसे ॥ तु इति धातुर्वृत्त्यर्थः ॥ प्रवृत्ताय शिवतमाय कल्या-
णतमार्थेन्द्राय सुवृक्तिं शोभनां कृतिं प्रेरय । बोदय । कुब । किमर्थं । पश्वः पशोः । द्विपाञ्चगुण्याच्च । पशोर्म-
माकादीषाय गवे वा । यद्वा पशोरतीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिन्द्राय कृतिं
प्रेरय । एतदेवाह । हे कीर्तः गिर्वाहसे गोर्भिः कृतिभिश्चक्षमानार्थेन्द्राय पूर्वीर्बद्धीर्गिरः कृतीर्धेहि । कुब । ततः
० स इंद्रकन्वे । तजोति कुजमिति तनूस्तनयः । तस्मै पुत्राय स्वशरीरायात्मने वा कुवित् । बङ्गनामेतत् । बङ्ग
धनमंग चित्रं वेदत् । संभयतु । ददातु ॥ विदू नामि । निव्यङ्गमः । कुविच्छब्दयोगादनिघातः ॥ ३३ ॥

उक्थवाहसे विभ्वं मनीषां दुणा न पारमीरया मदीनां ।

नि स्पृण धिया तन्वि श्रुतस्य जुष्टतरस्य कुविदंग वेदत् ॥ ११ ॥

उक्थऽवाहसे । विऽभ्वे । मनीषां । दुणा । न । पारं । ईरय । नदीनां ।
नि । स्पृश । धिया । तन्वि । श्रुतस्य । जुष्टतरस्य । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ ११ ॥

हे सोतः उक्थवाहस उक्थैः सोषशस्त्रादिभिर्दद्यामानाय अंत एव विभ्वे महते यदा शत्रूणामभिनिविष्ट
रंद्राधिंद्रार्थं मनीषां मनस ईशां सुतिमीरय । प्रेरय । तत्र दृष्टांतः । दुणा न यथा नाविको नदीनां नदमा-
नानां सरितां पारं तीरं प्रति पथिकं दुणा नावा प्रापयति तर्द्दिंद्रं प्रति सुतिं गमयेति । किंच नि स्पृश
नितरां धनं स्पर्शय गमय तन्वात्मानि पुषे वा । कीदृशं । श्रुतस्य सर्वत्र विश्रुतस्य प्रसिद्धस्य जुष्टतरस्तीत्यर्थं
प्रीणयितुं रंद्रस्य स्वभूतं । धनं धिया लदीयया सुत्वा कर्मणा वात्मानं गमय । ततस्त्वयामिषुत रंद्रः कुविद्वज्ज
धनं चित्रं वेदत् । संभयतु । ददातु ॥

तद्विविद्धि यस्त इन्द्रो जुजोषत्सुहि सुष्टुतिं नमसा विवास ।

उप भूष जरितर्मा रुवण्यः आवया वाचं कुविदंग वेदत् ॥ १२ ॥

तत् । विविद्धि । यत् । ते । इंद्रः । जुजोषत् । सुहि । सुऽस्तुतिं । नमसा । आ । विवास ।

उप । भूष । जरितः । मा । रुवण्यः । आवय । वाचं । कुवित् । अंग । वेदत् ॥ १२ ॥

हे अल्वि तत् सोमादिहविः सोचं वा विविद्धि । व्यापय । तानींद्रार्थं कुर्वित्वर्थः । ते तव स्वभूतं यद्वि-
सोचं चेंद्रो जुजोषत् स्वीकुर्यात् तत्कुष ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । शिटि शपः सुः । अडागमः । छांदसत्वाभाभ-
सस्तेति गुणप्रतिषिधाभावः ॥ हे सोतः सुष्टुतिं सुसुतिं । शोभमाना सुतिर्यस्य स तथोक्तः । तादृशमिंद्रं सुहि ।
तथा नमसा सोचेण हविषा वा आ विवास । रंद्रमाभिमुख्येण परिचर ॥ विवासतिः परिचरणकर्म । सोटि
रूपं ॥ हे जरितः सोतः उप भूष ॥ भूष अलंकारे ॥ अलंकृतो भव । मा रुवण्यः । धनाभावात्मा धनयः । मा
रोदीरित्वर्थः । धनागमने कारणमाह । हे सोतः वाचं सुतिमिंद्रं आवय । व्यापय । ततस्त्वया सुत रंद्रसुखं
कुविद्वज्ज धनं चित्रं प्रयच्छतु ॥

पृष्यषडहगतेषूक्षिषु तृतीयसवने प्राज्ञयाच्छंसिषस्त्रिऽव द्रप्स इति तृचः । सूचितं च । अच द्रप्सो अंशुम-
तीमतिष्ठदिति तिस्रोऽष्ट्या न रंद्रमिति निबन्धेकाहिकं । आ० ८. ३. इति ॥

अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदियानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।

आवत्समिंद्रः शच्या धर्मतमप खेहितीर्नृमणा अधस्त ॥ १३ ॥

अव । द्रप्सः । अंशुऽमतीं । अतिष्ठत् । इयानः । कृष्णः । दशऽभिः । सहस्रैः ।

आवत् । तं । इंद्रः । शच्या । धर्मतं । अप । खेहितीः । नृऽमनाः । अधस्त ॥ १३ ॥

अवेतिहासमाचक्षते क्लृप्तः । कृष्णो नामासुरो दशसहस्रसंख्यैरसुरैः परिवृतः सप्तशुमतीनामधियाच
नवाक्षीरेऽतिष्ठत् । तत्र तं कृष्णमुदकमध्ये स्थितमिंद्रो बृहसतिना सहागच्छत् । आगत्य तं कृष्णं तस्मानुच
रांच बृहसतिसहायो जघानेति ॥ केचिदन्यथा वदन्ति । तेषां कथा हेतुः । द्रप्स इत्युदककणोऽभिधीयते स तु
सोमो द्रप्सश्चक्षंद । अ० १०. १७. १९. । इत्यादिषु सोमपरलेनोक्तत्वात् । एतत्पदमाश्रित्वाऽऽ । अपमन्त्र्य तु
देवैश्चः सोमो वृषभयार्दितः । नदीमंशुमतीं नामाभतिष्ठत्कुक्ष्यति ॥ तं बृहसतिरिक्तेन सोऽभ्याघ्रातुं सहा ।
योत्स्वमानं सुसंख्यैर्मन्त्रिविविधायुधैः । इहा तागायतः सोमः स्ववक्षेण अवस्थितः । मन्वानो वृषभावांतं
जिघांसुमरिषेणया ॥ अवस्थितं धनुष्मंतं तनुवाच बृहसतिः । मन्त्रपरिरयं सोमं प्रहि देवाभ्युनविमो ॥ सो
ऽत्रवीमिति तं शक्र और्वंसेव वचाद्वसी । इथाय देवानादाय तं पपुर्विभिवत्सुराः । जघुः पीत्वा च इत्यतर्ना
समरे नवतीर्णव । तदव द्रप्स इत्यस्मिन् वृषे सर्वं निगच्छे ॥ अ० ६. २१८-२२५. ॥ एतद्वर्णने नाद्वरवीर्यं
भवति ॥ एषोऽर्थः क्रमेणार्जुं वच्छति । तथा चास्त्रा अचोऽयमर्थः । द्रप्सः । द्रुतं करति नच्छतीति द्रप्सः ॥

पृषोदरादिः । द्रुतं गच्छन् दशभिः सहस्रैर्दशसहस्रसंख्यैरसुरैरियाजः कृण्व एतन्नामकोऽसुरोऽमुमती नाम नदीमवातिष्ठत् । अवतिष्ठति । ततः शय्या कर्मणा प्रज्ञानेन वा धर्मतमुदक्षांतरवच्छ्रुतं यदा जगन्नीतिकरं शब्दं कूर्चतं तं कृष्णमसुरमिन्द्रो मन्त्रिः सहावत् । प्राप्नोत् । पश्चात् कृष्णमसुरं तस्मानुचरांश्च हतवानिति वदति । नृमया नृषु मनो यस्त्व सः । यदा । कर्मणेतुष्वुत्प्लिवस्त्वैकविधं मनो यस्त्व स तथोक्तः । तादृशः सन् स्नेहिताः । स्नेहितिर्वधकर्मसु पठितः । सर्वस्य हिंसिषीस्त्वस्य सेना अपाधत् । अपधातुं हननं । अवधीदित्वर्थः । अप स्नेहितं नृमया अधद्रा इति च्छंदोगाः पठति । सां सं १. ४. १. ४. १. तस्मानुचरान् हत्वा तं द्रुतं गच्छन्तमसुरमपाधत् । हतवान् ।

द्रुप्तमपश्यं विषुणे चरंतमुपहृरे नद्यो अंशुमत्याः ।

नभो न कृष्णमवतस्थिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यतांजौ ॥ १४ ॥

द्रुप्तं । अपश्यं । विषुणे । चरंतं । उपहृरे । नद्यः । अंशुमत्याः ।

नभः । न । कृष्णं । अवतस्थिवांसं । इष्यामि । वः । वृषणः । युध्यत । आजौ ॥ १४ ॥

तुरीयपादो मन्त्रः । मन्त्रः प्रति यदाक्यमिन्द्र उवाच तदत्र कीर्त्यते । हे मन्त्रः द्रुप्तं द्रुतगामिन् कृष्णमद्रुप्तमपश्यं । अदर्शं । कुत्र वर्तमानं । विषुणे विष्वगंचने सर्वतो विस्तृति देशे । यदा । विषुणो विषमः । विषमे परैरहस्ये गुहाकूपे देशे । चरंतं परितो गच्छंतं । किंचांशुमत्या एतन्नामिकाया नद्यो नद्या उपहृरेऽर्त्ततं गूढस्थाने नभो न नभसि यथादित्यो दीप्यते तद्वत्तत्र दीप्यमानमवतस्थिवांसमुदक्षांतरवस्थितं कृष्णमेतन्नामकमसुरमपश्यं । तस्मिन्पृष्ठे सति हे वृषणः कामानामुदकानां वा सेतारो मन्त्रः वो युष्मान् युद्धार्थमिष्यामि । अहमिच्छामि । ततो यूयं तमिमं कृष्णमाजौ । अजंति गच्छन्तश्च योद्धार आयुधानि प्रेषयन्तीति वाजिः संपातः । तस्मिन्बुध्यत । संहरत । वाक्वभेदादनिघातः । केचिदिष्यामि वो मन्त्र इति पठति । तत्र हे मन्त्रः वो युष्मानिच्छामोत्वर्थो भवति ॥

अथ द्रुप्तो अंशुमत्या उपस्थेऽधारयत्तन्वं तिल्विषाणः ।

विशो अदेवीरभ्याऽर्चरंतीर्बृहस्पतिना युजेद्रः ससाहे ॥ १५ ॥

अथ । द्रुप्तः । अंशुमत्याः । उपस्थे । आधारयत् । तन्वं । तिल्विषाणः ।

विशः । अदेवीः । अभि । आऽर्चरंतीः । बृहस्पतिना । युजा । इंद्रः । ससाहे ॥ १५ ॥

अथात्र द्रुप्तो द्रुतगामी कृष्णोऽमुमत्या नद्या उपस्थे समीपे तिल्विषाणो दीप्यमानः संज्ञान्वमात्मीयं शरीरमधारयत् । परैरहिंस्त्रेण विभर्ति । यदा । वज्रप्राप्त्यर्थं स्वशरीरमाहारादिभिरपोषयत् । तच्चंद्रो गत्वा बृहस्पतिवैतन्नामकेन देवेन युजा सहायेनादेवीरयोतमानाः । कृष्णरूपा इत्यर्थः । यदा । पापयुक्त्वाद्बुद्ध्याः । आचरंतीरागच्छंतीर्विशोऽसुरसेना अभि ससाहे । अघान । तमवधीदित्वर्थः । प्रसंगाद्भवत्यति ॥ १५ ॥

त्वं ह त्यत्सप्तभ्यो जायमानोऽशुभ्यो अभवः शत्रुरिंद्र ।

गूळ्हे द्यावापृथिवी अन्वविंदो विभुमज्ञो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥ १६ ॥

त्वं । ह । त्यत् । सप्तभ्यः । जायमानः । अशुभ्यः । अभवः । शत्रुः । इंद्र ।

गूळ्हे इति । द्यावापृथिवी इति । अन्तु । अन्विंदुः । विभुमत्सप्तभ्यः । भुवनेभ्यः ।

रणं । धाः ॥ १६ ॥

हे इंद्र त्वं खलु त्वत्तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् उच्यते । जायमानस्त्वं प्रादुर्भवन्नेवाश्वभुजः श्वपुरहितेभ्यः सप्तभ्यः कृष्णवृचनमुचिश्चंरादिसप्तभ्यो बलवशः श्वभुजः तदर्थं श्वपुरभवः । यद्वा । सप्तभ्यः । सप्तिवागिरसः । सप्तभ्योऽगिरोभ्यो गवानयनार्थं प्रादुर्भवन्नेवाश्वभुजो बलवशः पण्यिभ्यः श्वपुरभवः । किंच हे इंद्र त्वं गूढे तमसा गूढे संवृते बावापृथिवी बावापृथिवी सूर्यात्मना ते प्रकाशानुकमेणाविंदः । असमथाः । तथा विसु-
मशो महत्त्वयुक्तेभ्यो भुवनेभ्यो लोकेभ्यो रणं रमणं धाः । धारयसि । विदधासीत्यर्थः ॥

त्वं ह त्वदप्रतिमानमोजो वज्रेण वज्रिन्धृषितो जघंथ ।

त्वं ऋणास्यावातिरो वधचैस्त्वं गा इंद्र शच्येदविंदः ॥ १७ ॥

त्वं । ह । त्यत् । अप्रतिमानं । ओजः । वज्रेण । वज्रिन् । धृषितः । जघंथ ।

त्वं । ऋणास्य । अवं । अतिरः । वधचैः । त्वं । गाः । इंद्र । शच्या । इत् । अविंदः ॥ १७ ॥

हे इंद्र त्वं ह त्वं खलु त्वदेतत्कर्माकार्षीः । किं तत् अभिधीयते । हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र धृषितो धृष्टः संयामेषु शत्रुहर्त्रे कुशलः सन् । यद्वा । धृष्टो धीरः सप्तप्रतिमानं । प्रतिमानमुपमा । निरूपणं । अस्मै सद्गुण-
मन्वदीयं वीर्यं नासीत्यर्थः । तादृशं मुष्णस्त्रीजो बलं वज्रेणायुधेन जघंथ । इतवानसि ॥ अभासादिति
इतिर्धत्त्वं ॥ पूर्वं मुष्णस्त्र्य बलं विनाशेदानीं मुष्णमपि इतवानित्याह । त्वं वधचैर्हर्जनसाधनैरायुधिः मुष्णस्त्र्य ॥
क्रियायुक्तं कर्तव्यमिति संप्रदानसंज्ञा । अतुल्यं बलमिति षष्ठी । मुष्णमवातिरः । कुत्साय राजर्षये
ऽग्राभ्युक्तं कृत्वावधीः । तथा च निगमः । कुत्साय मुष्णमयुधं नि बर्हीः ॥ अ० ४. १६. १५. रति । तथा हे इंद्र
त्वं शच्या स्वकीयया प्रश्रया कर्मणा वा गाः शत्रून् हत्वा तेषां गां अविंदः । असमथाः । यद्वा । अगिरसां गाः
पणीन् संप्रहृत्य लब्धवानसि ॥

त्वं ह त्वष्टृषभ चर्षणीनां घनो वृचाणां तविषो बभूथ ।

त्वं सिंधूरसृजस्तस्तभानान् त्वमपो अजयो दासपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वं । ह । त्यत् । वृषभ । चर्षणीनां । घनः । वृचाणां । तविषः । बभूथ ।

त्वं । सिंधून् । असृजः । तस्तभानान् । त्वं । अपः । अजयः । दासपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वं खलु तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् । हे वृषभ कामानां वर्धितरिन्द्र चर्षणीनां यदृषां मनुष्याणां
भाषितानां वृचाणामुषद्रवाणां घनो हंता ॥ असूतर्षेऽपि च्छंदोविषयत्वान्निपातनं ॥ तादृशस्त्वं तविषः
प्रवृद्धो बलवान्वा बभूथ । बभूविष ॥ बभूषा ततथितोऽभावो निपात्यते ॥ ततस्त्वं तस्मानाननुरेविद्रष्टृमाणाः
सिंधून् गंगायाः सप्त नदीः सरणायाकवः । पक्षास्त्वं दासपत्नीः । दासा उपेषपथितारः शचयः । ते पतयः
स्वामिनो यासां ताः ॥ निर्वं सपत्न्यादिषु । पा० ४. १. ३५ । इत्यत्र दासाश्चैतुपसंख्यानादुक्ती ॥ असुरस्वामिका
अपोऽजयः । जितवानसि । ताजुसुराजितोदकानि च प्राकज इत्यर्थः ॥

स सुक्रतू रणिता यः सुतेष्वनुत्तमन्युर्यो अहेव रेवान् ।

य एक इन्नर्यपांसि कर्ता स वृचहा प्रतीदन्यमाहुः ॥ १९ ॥

सः । सुऽक्रतुः । रणिता । यः । सुतेषु । अनुत्तमन्युः । यः । अहाऽइव । रेवान् ।

यः । एकः । इत् । नरि । अपांसि । कर्ता । सः । वृचऽहा । प्रति । इत् । अन्यं । आहुः ॥ १९ ॥

अथ परीक्षताः । स इंद्रः सुक्रतुः शीमनप्रश्नः शीमनकर्मा भवति यः सुतेष्वनुत्तमन्युर्यो लोकेषु रणिता
तत्प्राप्तार्थं रमण्यलोकाः किंचानुत्तमन्युः परिरनुत्तमोऽथः श्वभुजोऽनुत्तमन्युः तादृशो च इंद्रो रेवान्भवान् ।

तत्र दृष्टान्तः । अथैव यथाहाहाणि दिवसा धनवन्तः । दिवसेषु हि धनानि प्रादुर्भवन्ति न रात्रिषु । तद्वत् । तथा य इन्द्र एक इदं सहाय एव नरि कर्मनेतरि मनुष्येऽपांसि कर्माणि कर्ता कर्तुंशीको भवति ॥ ताच्छीभि-
कस्तुनः । अत एव षष्ठीप्रतिषेधः ॥ स पूर्वोक्तगुणोपेत इन्द्रो वृषहा । अपामावरकस्यासुरस्योपद्रवस्य वा
इंगुत्वावुपहेति सर्वैः श्रूयते । तमेवेन्द्रमन्त्रं प्रति । इद्वधारणे । अन्त्रं प्रथिवाजः । इन्द्रः सर्वमन्त्रं ब्रह्मसंघं प्रति
भवति । अग्निभवत्येवेति वदन्ति ॥

स वृचहेन्द्रश्चर्षणीधृतं सुष्टुत्या हव्यं हुवेम ।

स प्राविता मघवा नोऽधिवक्ता स वाजस्य श्रवस्यस्य दाता ॥ २० ॥

सः । वृचऽहा । इन्द्रः । चर्षणिऽधृत । तं । सुऽस्तुत्या । हव्यं । हुवेम ।

सः । प्रऽअविता । मघऽवा । नः । अधिऽवक्ता । सः । वाजस्य । श्रवस्यस्य । दाता ॥ २० ॥

स वृषहा वृषस्य इता स इन्द्रश्चर्षणिधृतमनुष्याणां धनादिदानेन पोषको भवति । तमिन्द्रं वयं सुष्टुत्या
शोभनया स्तुत्या ऊवेम । अस्मद्यज्ञेष्वाह्वयामः । किमर्थं यूयमाह्वयथेति चेत् कारणं ब्रूमः । स इन्द्रः प्राविता
प्रकर्षणास्त्राकं रचिता भवति । किंच मघवा धनवानिन्द्रो नोऽस्त्राकमधिवक्ताधिकं वक्ता ब्रह्मणेन वक्ता
भवति । यद्वा । धनदानेनास्त्रागधिकं वक्तुमर्हति ॥ अहं हव्यतुचस्य । पा० ३. ३. १६९. इति तुच ॥ किंच स
एवेन्द्रः श्रवस्यस्य श्रवसः कीर्तिर्निमित्तस्य वाजस्यान्नस्य । यद्वा । श्रवसोऽन्नस्य हिताय वाजस्य वनस्य । दाता
भवति खलु । तस्मादेवंगुणमिन्द्रं वयमाह्वयामः ॥

स वृचहेन्द्रं चभुक्षाः सद्यो जज्ञानो हव्यो बभूव ।

कृण्वन्पांसि नर्या पुरुणि सोमो न पीतो हव्यः सखिभ्यः ॥ २१ ॥

सः । वृचऽहा । इन्द्रः । चभुक्षाः । सद्यः । जज्ञानः । हव्यः । बभूव ।

कृण्वन् । अपांसि । नर्या । पुरुणि । सोमः । न । पीतः । हव्यः । सखिऽभ्यः ॥ २१ ॥

चभुक्षाः स महान् । यद्वा । चभुश्चर्षणिर्भर्वाद्यस्त्रयो गृह्यन्ते । चभुभिः सह चियति निवसतीति तावृशः ।
वृषहा स इन्द्रः सख्यसादानीमेव जज्ञानः प्रादुर्भवन्त्यः सर्वैः स्तोत्रमिर्यष्टुभिराह्वातव्यो बभूव । किंच नर्या
नर्याणि । नरा मनुष्याः कर्मनेतारः । तैभ्यो हितानि पुरुणि ब्रह्मन्पांसि कर्माणि कृण्वन् कुर्वन् सखिभ्यो
हविष्प्रदानेनोपकारत्वात्सखिभ्यश्च अस्त्रिभ्यो हव्यं आह्वातव्यो हवनयोग्यो बभूव । तत्र दृष्टान्तः । सोमो न यथा
पीतः सोमो यष्टुभ्यः स्वर्गादिफलानि कुर्वन्वैविराह्वातव्यो भवति तद्वत् ॥ ३५ ॥

या इद्वेति पंचदशर्चं चतुर्थं सूक्तं काश्रपस्य रेभस्त्रार्चमिन्द्रं । दशम्यतिजगती द्वापंचाशदक्षरा । एकादशी-
द्वादश्यावुपरिष्ठाद्बृहती त्र्यष्टकातद्वादशकवली । त्रयोदशतिजगती । चतुर्दशी चिष्टुप । पंचदशी जगती ।
शिष्टा बृहत् । तथा चानुक्रम्यते । या इन्द्र पंचोना रेभः काश्रपो बार्हतमतिजगत्पुपरिष्ठाद्बृहत्याचतिजगती
चिष्टुजगतीत्यत इति ॥ सूक्तविनियोगो शैगिकः ॥ महाव्रते निष्कियन्ते बार्हततृचाशीती या इद्वित्यादि
नवर्चः । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । या इन्द्र मुज आभर इति नव सूददोहाः । ऐ० आ० ५. २. ४. इति ॥
चतुर्विंशिकेऽहनि मार्ध्दिनसवने ब्राह्मणाष्टसिनो वैकल्पिकानुरूपतुचस्य या इद्वित्यादिके द्वे द्वितीयातृतीये ।
सूच्यते च । तमिन्द्रं जोहवीमि या इन्द्र मुज आभर इत्येका द्वे वा । आ० ७. ४. इति ॥

या इन्द्रं भुजं आभरः सर्वं असुरेभ्यः ।

स्तोतामिन्मघवस्य वर्धय ये च ते वृक्तवर्हिषः ॥ १ ॥

वाः । इन्द्र । भुजः । आ । अमरः । स्वऽवान् । असुरेभ्यः ।

स्त्रोतारं । इत् । मघऽवन् । अस्य । वर्धय । ये । च । ते इति । वृक्षऽवर्हिषः ॥ १ ॥

अधिरिन्द्रं प्रार्थयति । हे इन्द्र स्वर्गान् सुखान् स्वर्गवान्वा । यद्यथा स्वःशब्दः सर्वपर्यायः । सर्वं भूतजातं । आत्मन एवोत्पन्नत्वात्तद्वा । एवंगुणस्त्वं या याणि भुजो भोक्तव्यानि धनान्वासुरेभ्यो वसवभ्यो राक्षसेभ्य आमरः आहरः तान् हत्वा हतवानसि ॥ इयहोरिति भकारादेशः ॥ अत एव हे मघवन् धनवन्निन्द्र अस्य ॥ अन्वादेशेऽशादेशः ॥ एतस्याहतस्य धनस्य दानेन स्त्रोतारमित्यत्र स्त्रीकारिण्यमेव वर्धय । वृद्धिमन्तं कुर्व । ये चाव्ये यष्टारस्तदर्थं वृक्षवर्हिषः स्त्रीवर्हिषो भवन्ति अतस्तान् धनेन वर्धय ॥

यमिन्द्र दधिषे त्वमश्वं गां भागमव्ययं ।

यजमाने सुन्वति दक्षिणावति तस्मिन् धेहि मा पणौ ॥ २ ॥

यं । इन्द्र । दधिषे । त्वं । अश्वं । गां । भागं । अव्ययं ।

यजमाने । सुन्वति । दक्षिणाऽवति । तस्मिन् । तं । धेहि । मा । पणौ ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं यमश्वं गमनसाधनान् हरीन् गामपिहोषकर्मणि पयःप्रदानेनोपकारिका गा अश्वयं अश्वद्विहितमविनश्वरं भागं भजनीयं धनं । सर्ववैकल्यमविषयितं । एताञ्चशुभ्य आहव्य दधिषे विभर्षि तं सर्वं सुन्वति सोमाभिषवं कुर्वति दक्षिणावति यच्च अलिग्भी दक्षिणादेयत्वेन तद्वति यजमाने यामं कुर्वति तस्मिन् धेहि । सर्वत्र धनादिदानं मा कुर्वित्याह । मा पणौ ॥ पणं अव्यहरे ॥ द्रव्यव्यवहारोदयष्टा जनः पयिः । तस्मिन्नेतत्सर्वं मा देहि ॥

य इन्द्र सस्यव्रतोऽनुष्वापमदेवयुः ।

स्वैः य एवैर्मुमुरत्पोथं रयिं सनुतर्धेहि तं ततः ॥ ३ ॥

यः । इन्द्र । सस्ति । अव्रतः । अनुऽस्वापं । अदेवऽयुः ।

स्वैः । सः । एवैः । मुमुरत् । पोथं । रयिं । सनुतः । धेहि । तं । ततः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अदेवयुर्देवान् युष्मन्नकामयमानोऽव्रतो व्रतरहितः कर्मरहितो भूत्वानुष्वापमनुवृत्तस्त्रं यथा भवति तथा यः सखि स्वपति ॥ यस्य स्वापे । आदादिकः ॥ स जनः सौराक्षीधरेवैर्गमनेरेव पोथं पोषणीयं रयिं स्वीयं धनं मुमुरत् । मारयतु । विनाशयतु । अमार्थैर्भूतादिभिस्तस्य धनं नश्नतु न तु देवानां इविष्यदानेनेति । ततस्त्वं तमयष्टारं जनं । सनुतर्धेतर्हि तन्नाम । सनुतर्तर्हि कर्मरहिते कस्मिन्निहो धेहि । स्वापय ॥

यच्छक्रासिं परावति यदर्वावति वृषहन् ।

अतस्त्वा गीर्भिर्युगर्दिन्द्र केशिभिः सुतावाँ आ विवासति ॥ ४ ॥

यत् । शक्र । असिं । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । वृषऽहन् ।

अतः । त्वा । गीऽभिः । युऽगत । इन्द्र । केशिऽभिः । सुतऽवान् । आ । विवासति ॥ ४ ॥

हे शक्र यनुहननसमर्थेन्द्र यद्यदा परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरे सुलोके देशेऽसि विषये हे वृषहन् वृषश्च हन्तरिन्द्र अश्ववर्षावत्वर्षापीने तस्यादधस्तात्कति तदपेक्षया समीपे देशेऽन्तरि भवसि तस्मादपि अतोऽस्मादूर्ध्वोऽस्मात्वा युगत ॥ गन्तुं गती । क्तिपि गमः क्तावित्वनुवाकिकर्तृपः । तुक् । सुतां सुनुमिति युक् ॥ सुलोके प्रति गच्छन्निः स्वभासा सर्वतो गच्छन्निः केशिभिः केशवन्निर्हरिभिरिष क्तिताभिर्गीभिः सुतिमिस्त्वा तां युक्तवान् भिषुतसोमवान्वर्जमान आ विवासति । आलीयं यच्चं प्रत्यागमयति स्वामैतैः स्त्रीभिः परिचरतीति वा ॥

यद्वासि रोचने दिवः समुद्रस्याधि विष्टपि ।

यत्पार्थिवे सद्ने वृचहन्तम् यदन्तरिक्षं आ गृहि ॥ ५ ॥

यत् । वा । असि । रोचने । दिवः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि ।

यत् । पार्थिवे । सद्ने । वृचहन्तम् । यत् । अन्तरिक्षे । आ । गृहि ॥ ५ ॥

हे इंद्र यदा यदि वा दिवो युलोकस्य रोचने दीपनशीले स्थाने भवसि । यदा समुद्रस्य मध्येऽध्वधिगते विष्टपि निष्टपे तत्त्वबद्धे कस्मिंश्चित्स्थाने भवसि । हे वृचहन्तमातिशयेन वृचस्त्वानुरस्य पापस्य वा हन्तरिद्र यद्यदि वा पार्थिवे पृथिव्यां भवे सद्ने स्थाने विष्टसे । यदि वा अन्तरिक्षे तस्मिंश्चित्के वर्तसे । यच्चकुचं भवसि तथाप्यस्मदीयं यच्चं प्रत्या गृहि । आगच्छ ॥ ३६ ॥

स नः सोमेषु सोमपाः सुतेषु शवसस्पते ।

मादयस्व राधसा सूनृतावतेन्द्र राया परीणसा ॥ ६ ॥

सः । नः । सोमेषु । सोमपाः । सुतेषु । शवसः । पते ।

मादयस्व । राधसा । सूनृताऽवता । इंद्र । राया । परीणसा ॥ ६ ॥

हे सोमपाः सोमस्य पातः हे शवसस्यते बलस्य पालयितरिद्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं सुतिष्यस्मान्निमित्तं सुतेषु नोऽस्मान्नाधसा बलसाधनेनाग्नेन सूनृतावतामृतरहितलोपितेन । यदा । सूनृतेति वाङ्माम । शोभनवाक्ययुक्तेन । अग्नेन पुत्रादिकं लब्धते । पुत्रीपितेनाग्नेन । परीणसा । बज्रनामितत् । बज्रना राया धनेन च नोऽस्मादादयस्व । मादय । सोमस्य प्रदातुभ्योऽस्मभ्यमन्नपुत्रधनादिकं देहीत्यर्थः ॥

मा न इंद्र परा वृणुभवा नः सधमाद्यः ।

त्वं न जती त्वमिन्न आप्यं मा न इंद्र परा वृणुक् ॥ ७ ॥

मा । नः । इंद्र । परा । वृणुक् । भव । नः । सधमाद्यः ।

त्वं । नः । जती । त्वं । इत् । नः । आप्यं । मा । नः । इंद्र । परा । वृणुक् ॥ ७ ॥

हे इंद्र नो हविषां प्रदातुनस्माका परा वृणुक् । मा परित्वाचीः ॥ वृजी वर्जने । रौधादिकः । कञ्जि रूपं । तदेवाह । त्वं नोऽस्माकं सोमेन सधमाद्यः सधमादनशीलो भव । किंच हे इंद्र नोऽस्मात्सर्वमेवोत्प्लूतां स्थापय । यदा । जती ॥ व्यत्ययेन कर्तरि क्तिञि वा निपातितः ॥ त्वमेवास्माकं रचिता खलु । तथा त्वमित् । रदवधारणे । त्वमेवास्माकमायं ज्ञातियं । त्वमेव बंधुरित्यर्थः । अत एव मा न इंद्र परा वृणुगित्विष गतार्थः ॥

अस्मे इंद्र सचा सुते नि षदा पीतये मधु ।

कृधी जरिचे मधवन्नवो महदस्मे इंद्र सचा सुते ॥ ८ ॥

अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते । नि । सद् । पीतये । मधु ।

कृधी । जरिचे । मधवन् । अर्वः । महत् । अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते ॥ ८ ॥

हे इंद्र अस्मै भक्षामिः सचा सह सुतेऽभिपुते सोमे नि षद् । अस्मदीये यस्मै निषीद् । विमर्थं । मधु पीतये मधुनः ॥ सुपां सुपुनिति ऊसो मुक् ॥ मदकरस्य सोमस्य पीतये पाणार्थं । किंच हे मधवन् धनवन्निद्र महद्वो रचयं जरिचे कृधी । कृध । कश्चिन् वति । अस्मै इंद्र सचा सुत इति आस्मातः पादः ॥

न त्वा देवास आशत न मर्त्यासो अद्रिषः ।

विश्वं जातानि शर्वसाभिभूरसि न त्वा देवास आशत ॥९॥

न । त्वा । देवासः । आशत । न । मर्त्यासः । अद्रिषः ।

विश्वं । जातानि । शर्वसा । अभिभूः । असि । न । त्वा । देवासः । आशत ॥९॥

हे अद्रिषो वज्रवर्षिद्र त्वा त्वां देवासस्त्वदन्ये सर्वे देवा नाशत । स्वकर्मणा स्वक्षेत्रे वा न व्यामुवंति । न मर्त्यासो मर्त्या मनुष्याश्च न व्यामुवंति । कुत एव तदवसीयते । तदाह । विश्वं विश्वानि सर्वाणि जातानि भूतजातानि शर्वसा स्वक्षेत्रेणैवाभिभूरसि । अभिभावकोऽसि भवसि । तस्मान्न त्वा देवास आशतेति गतार्थः ॥

चातुर्विंशतिऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंखिनो विश्वाः पृतना इति वेकल्पिकः खोषियः । सूचितं च । विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं तमिंद्रं बोहवीमि । आ० ७. ४. इति ॥

विश्वः पृतना अभिभूतरं नरं सजुस्तंतक्षुरिंद्रं जजनुश्च राजसे ।

क्रत्वा वरिष्ठं वरं अमुरिमुतोयमोजिष्ठं तवसं तरस्विनं ॥१०॥

विश्वः । पृतनाः । अभिभूतरं । नरं । सजुः । तंतक्षुः । इंद्रं । जजनुः । च । राजसे ।

क्रत्वा । वरिष्ठं । वरं । अमुरिं । उत । उयं । ओजिष्ठं । तवसं । तरस्विनं ॥१०॥

विश्वः सर्वा व्याप्ता वा पृतनाः ॥ पृङ् व्यायामि ॥ व्याप्रियंत इति पृतनाः सेनाः । सजुः परस्परं संगताः सख्योऽभिभूतरं शत्रूणामत्यर्थमभिमवितारं नरं सर्वस्य नेतारमिंद्रं ततषुः । आयुधादिभिस्त्रीक्ष्णीकुर्वन्ति । आयुधवंतमश्ववंतं च चकुरित्वर्थः । यद्वा । पृतना इति संघामाः । व्याप्रियंतेति पृतनाः संघामाः । सर्वेणैव संघामाणमिभावुकमिंद्रं क्षीतारोऽन्वोन्वं संगताः क्षुतिभिस्त्रीक्ष्णमकुर्वन् । सुति सति बलवानभवतीति । यद्वा । यष्टारो हविष्प्रदानेन वीर्यवंतं कुर्वन्तीति । किंच क्षीतारो राजसे ॥ राजतिक्षुमर्थेऽसिप्रत्ययः ॥ आत्मनो विराज्जनार्थं प्रकाशनार्थं सूर्यात्मानमिंद्रं जजनुः । जनयामासुः । खोचं यक्षि प्रादुरभावयन्नित्यर्थः । उतापि च क्रत्वा स्त्रोत्रवृचवधादिकर्मणैश्च वरिष्ठमुद्धतममासुरिं शत्रूणामभिमुख्येन मारयितारमिंद्रं वरे वरणीये धने क्षीतारचक्रुः । आत्मनां धनक्षामार्थं क्षुवंतीत्यर्थः । कीदृशं । उपसुगूर्यवशं अत एवौजिष्ठमोजस्वितमं तवसं प्रवृष्टं तरस्विनं संघामे शत्रुवधार्थं वेगवंतमिंद्रं धनार्थं क्षुवंति ॥ ३७ ॥

समीं रेभासे अस्वरन्निद्रं सोमस्य पीतये ।

स्वर्पतिं यदीं वृधे धृतघ्नतो ह्योजसा समूतिभिः ॥११॥

सं । ई । रेभासः । अस्वरन् । इंद्रं । सोमस्य । पीतये ।

स्वःऽपतिं । यत् । ई । वृधे । धृतघ्नतः । हि । ओजसा । सं । क्षुतिभिः ॥११॥

रेभासः ॥ रेभु शब्दः ॥ शब्दयितारः क्षीतारः । यद्वा । रेभासः कल्पपुत्रो रेभास एतन्नामका ऋषयः । रेभेनमिंद्रं समस्वरन् । सम्यगशब्दयन् । समक्षुवन् । क्षिमर्थं । सोमस्य पीतये सोमपानाय । किंच स्वर्पतिं स्वर्गस्य पालयितारं धनस्य स्वामिनं रेभेनमिंद्रं यद्यदा वृधे हविर्मिर्वर्धनाय संक्षुवंति तदा धृतघ्नतो धृतकर्मैर्ज जीवन्तो वनेन क्षीतुमिक्षुतिभिर्मन्त्रिभिः पालयैश्च सह संगच्छते । क्षुतिभिर्वचं मन्त्रिभिः पालनं चैद्रस्य भवतीत्यर्थः ॥

नेमिं नमंति चक्षसा मेघं विप्रा अभिस्वरा ।

सुदीतयो वो अदुहोऽपि कथे तरस्विनः समृक्कभिः ॥१२॥

नेमिं । नमंति । चक्षसा । मेघं । विप्राः । अभिऽस्वरा ।

सुऽदीतयः । वः । अद्रुहः । अपि । कर्णे । तरस्विनः । सं । ऋक्ऽभिः ॥ १२ ॥

नेमिं । अराव्यथा नेमिर्वाप्नोति तद्वत्सर्वं ज्ञामुति । तादृशं नमनशीलमिन्द्रं चक्षसा दर्शनमाप्तिष्वेव नमंति । काक्षपा रेभाः स्तोतारो वा नमस्कुर्यन्ति । ततो विप्रा मेधाविनो मेघं । इन्द्रो मेघो भूत्वा मेधातिथिं स्वर्गमनयत् । तस्माद्विधातिथेर्मेघभूतमिन्द्रमभिस्वरामिस्वरशेन सोषिणं प्रणमंति । इदानीं यजमानः स्तोतृणाह । अपि च सुदीतयः शोभनदीप्तयोऽद्रुहः कक्षापद्मोऽगारो वो यूयं ॥ अद्रुहो वसादेशः ॥ तरस्विनः कर्मसु सोषिषु वा त्वरायुक्ताः संत इन्द्रस्य कर्णे शोचसमीपं ऋक्भिरर्चयन्त्यायुक्तिर्मेभिः । यद्वा । ऋचो बह्वो धेयु संति तेः शस्त्रादिभिः । संश्रुत । इन्द्रो यथा युष्मदीयानि सोषशस्त्रादीनि शृणोति तथा सन्ध्यामिदृतेत्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रे वैकल्पिकस्त्रानुरूपगुणस्य तमिन्द्रमित्याद्याः । सूचमुदाहृतं ॥

तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुयं सचा दधानमप्रतिष्कृतं शवांसि ।

मंहिष्ठो गीभिरा च यज्ञियो ववर्तद्राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥ १३ ॥

तं । इन्द्रं । जोहवीमि । मघऽवानं । उयं । सचा । दधानं । अप्रतिऽस्कृतं । शवांसि ।

मंहिष्ठः । गीऽभिः । आ । च । यज्ञियः । ववर्तत् । राये । नः । विश्वा । सुऽपथा ।

कृणोतु । वज्री ॥ १३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणोपेतमिन्द्रं जोहवीमि । यद्वाहं पुनराहुयामि ॥ ह्यतेरभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं ॥ कीदृशं । मघवानं मंहनीयधनवन्तमुयमुत्तुर्गवत् सचा सत्यं यथार्थमेव शवांसि वसानि दधानं अत एवाप्रतिष्कृतं शत्रुभिरप्रतिरोधनीयमाहुयामि । किंच मंहिष्ठः पूज्यतमो दातुतमो वा यज्ञियो यद्वाहं इन्द्रा गीभिरसदीयानिः क्षुतिभिरा ववर्तत् । यज्ञेष्वाभिमुख्येन वर्ततां च ॥ वर्ततेष्येतस्य षड्ङि रूपं । अवायोगे प्रथमेति न निघातः । अथान्यतरस्यामिति स्वरः ॥ ततो वज्री वज्रवाणिन्द्रो नोऽस्माकं राये धनाय विश्वा विश्वानि सर्वास्त्रेव सुपथा सुमार्गाणि कृणोतु च । करोतु । धनं सर्वदिकस्यमक्षान्वाप्नोत्वित्यर्थः ॥

त्वं पुर इन्द्र चिकिदेना व्योर्जसा शविष्ठ शक्र नाशयथै ।

त्वद्विश्वानि भुवन्नानि वज्रिन्द्यावा रेजेते पृथिवी च भीषा ॥ १४ ॥

त्वं । मुरः । इन्द्र । चिकित् । एनाः । वि । व्योर्जसा । शविष्ठ । शक्र । नाशयथै ।

त्वत् । विश्वानि । भुवन्नानि । वज्रिन् । द्यावा । रेजेते इति । पृथिवी इति । च । भीषा ॥ १४ ॥

हे शविष्ठ वसवस्तम अत एव हे शक्र शत्रुहन्तसमर्थ हे इन्द्र त्वमेनाः ॥ अन्वादेशे ॥ एतानि पुरः शंबरस्य पुरास्त्रोजसा स्त्रीधेनैव तेजसा वि नाशयथै विनाशयितुं चिकिञ्छाता भवसि ॥ नश्येताच्छ्रेयप्रत्ययः ॥ पुनरपि सामर्थ्यं प्रशंसति । हे वज्रिन्वज्रमिन्द्र विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि त्वत्पत्तो भीत्वा कंपन्ति । तथा आवापृथिवी । दिवो आवेति आवादेशः । आयुदास्तस्य । पृथिवी जीवन्तस्तेनातोदास्तः । देवताद्वे जेतुमथपदप्रकृतिसंस्तरत् । विप्रकर्षसु अद्रुहः ॥ आवापृथिवी च भीषा त्वत्तो भीत्वा रेजति । कंपति । अरेजितां रोदसी । अ० १. ३१. ३. इति निगमः । सर्वे त्वदधीना इत्यर्थः ॥

तन्मं ऋतमिन्द्र गूर चिच पात्वपो न वज्रिन्दुरित्यति पथि भूरि ।

कदा नं इन्द्र राय आ दशस्येर्विश्वस्यस्य स्पृहयाय्यस्य राजन् ॥ १५ ॥

तत्। मा। चतु०। इन्द्र। प्रुर। चि०। पातु। अपः। न। वज्रिन्। दुः०। इता। अति। प०। भूरि।
कदा। नः। इन्द्र। रायः। आ। दशस्येः। विश्वऽप्यस्य। स्पृहयाम्यस्य। रज्जन् ॥१५॥

हे मूर वज्रवन्धिष चायमीय विविधरूप वा । इन्द्रो मायामिः पुत्ररूप ईयते । अ० ६. ४७. १८. । इत्यादिषु
वृष्टत्वात् । वज्रविधिरूप हे इन्द्र तत् प्रशस्तं त्वदीयभूतं सत्त्वं मा मां पातु । सर्वतो रचतु । किंच हे वज्रिन्
वज्रवन्धिर्भूरि ॥ सुपो लुक् ॥ भूरीणि वज्रानि दुरिता दुरितानि पापान्नाति प०। अतीत्य पारय । तत्र
वृष्टांतः । अपो न यथा नाविक उदकानि मनुष्यान्पारयति तद्वदस्नान्पापानि पारय । हे राजन् दीप्यमान हे
इन्द्र विश्वप्यस्य ॥ प्य इति रूपनाम । रूपे साधु प्यं । नकारोपजनम्भादसं ॥ वज्ररूपं तत् स्पृहयाम्यस्य
सर्वैः स्पृहणीयं रायः ॥ क्रियायद्भूयमिति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे वज्रसमिति षष्ठी ॥ तन्न नोऽस्मभ्यमा
आभिमुख्येन कदा दशस्येः । कस्मिन्काले प्रयच्छेः । तदा तव स्वभूतं सत्त्वं मा रचतु । महां धनं दत्त्वा कर्माणि
च मयानुष्ठाय मां पापरहितं कुर्वित्यर्थः ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो ह्यहं निवारयन् । पुनर्याचतुरो देयादिवातीर्थमहेत्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासनाज्ञाधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षरसंहिताभाष्ये षष्ठाष्टके षष्ठीऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जनत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेत्वरं ॥

अथ षष्ठस्य सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । तत्रेन्द्रायेति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तमांगिरसस्य जुमेधस्त्वार्यमैन्द्रं । सप्तमी
दशम्येकादशौ च तिस्रः ककुभो मध्यमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । मध्यमस्यैत्काकुप । अ० ५. ३. । इति हि
तल्लक्षणं । नवमीद्वादशौ पुरउष्णिही । प्रथमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । आद्यस्यैत्पुरउष्णिक् । अ० ५. २. । इति
हि तल्लक्षणं । शिष्टा उष्णिहः । तथा चानुकन्यते । इन्द्राय द्वादश जुमेध प्रीष्णिहं सप्तम्युपाधि च ककुभोऽत्वा-
नवम्यौ पुरउष्णिहाविति ॥ महाप्रति प्रीष्णिहनुवाशीताविदं सूक्तं । तथैव पंचमारक्ये सूचितं । इन्द्राय साम
गायत सखाय आ शिवामहि । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥ आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसर्वे प्राज्ञाणाच्छंसिन् इन्द्राय
साम गायतेति वैकल्पिकः स्तोत्रियलुचः । सूचितं च । इन्द्राय साम गायत सखाय आ शिवामहि । आ० ७. ८. ।
इति ॥ पूर्वोक्तस्यैव प्राज्ञाणाच्छंसिन् आभिन्नविकेषूक्येष्वेन्द्रं नो गधीति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । इन्द्रं
नो गधीदु मध्वो मदितरं । आ० ७. ८. । इति ॥ उक्ये तृतीयसर्वेऽच्छावाकस्याधा हीद्वेति स्तोत्रियलुचः ।
सूचितं च । अधर्ही हीद्वं गिर्वय इयं त इन्द्रं गिर्वयः । आ० ६. १. । इति ॥ पूर्वोक्त एव शस्त्रे त्वं न इन्द्रा
भरिति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । त्वं न इन्द्रा भर कथमु त्वामपूर्वं यो न रदमिदं पुरा
। आ० ७. ८. । इति ॥

इन्द्राय सामं गायत विप्राय बृहते बृहत् । धर्मकृते विपश्चिते पन्स्यवे ॥१॥

इन्द्राय । सामं । गायत । विप्राय । बृहते । बृहत् । धर्मकृते । विपऽचिते । पन्स्यवे ॥१॥

हे उन्नातारः विप्राय मेधाविने बृहते महते धर्मकृते कर्मणः कर्त्तुं विपश्चिते विदुषे पणक्ये क्षुतिमिच्छत
इन्द्राय बृहद्बृहन्नामकं साम गायत । पठत ॥

त्वमिन्द्राभिभूरसि त्वं सूर्यमरोचयः । विश्वकर्मा विश्वदेवो महो अंसि ॥२॥

त्वं । इन्द्र । अभिऽभूः । असि । त्वं । सूर्ये । अरोचयः । विश्वऽकर्मा । विश्वऽदेवः ।

महान् । असि ॥२॥

हे इन्द्र त्वमभिभूः शत्रूनामभिभवितासि । भवसि । किंच त्वं सूर्यमादित्यमरोचयः । तेजोभिरहीपयः । किंच विश्वकर्मा विश्वस्य कर्तासि विश्वदेवः सर्वदेवस्यासि । तथा च यजुर्गोष्ठ्यं । अग्निं वा अन्वत्या देवता इन्द्रमन्वत्या इति । अतो महान् सर्वाधिकोऽसि ॥

विभाजज्योतिषा स्वर्गच्छो रोचनं दिवः । देवास्त इन्द्र सख्याय येमिरे ॥३॥
विऽभाजन् । ज्योतिषा । स्वः । अगच्छः । रोचनं । दिवः । देवाः । ते । इन्द्र । सख्याय ।
येमिरे ॥३॥

हे इन्द्र त्वं ज्योतिषा तेजसा दिव आदित्यस्य रोचनं प्रकाशक्रमधिकरणत्वेन स्वः स्वर्गं विभाजन् प्रकाश-
यज्ञगच्छः । प्राप्नोः । किंच देवाः सर्वे ते तव सख्याय मित्रत्वाय येमिरे । त्वं स्वमात्मानं नियमितवन्तः ।
अस्माकमिन्द्रः सखा यथा खादिति सर्वे देवा यत्नमकार्षुरित्यर्थः ॥

इन्द्र नो गधि प्रियः सचाजिदगोष्ठ्यः । गिरिर्न विश्वतस्पृशुः पतिर्दिवः ॥४॥
आ । इन्द्र । नः । गधि । प्रियः । सचाऽजित् । अगोष्ठ्यः । गिरिः । न । विश्वतः । पृशुः ।
पतिः । दिवः ॥४॥

हे इन्द्र प्रियः प्रियतमः सचाजिदगोष्ठ्यः केनापि गूहितुमशक्यो गिरिर्न पर्वत इव विश्वतः सर्वतः
पृशुः पृशुतमो दिवः स्वर्गस्य पतिरीश्वरस्त्वं नोऽस्मान् गधि । आगच्छ ॥

अभि हि सत्य सोमपा उभे बभूथ रोदसी । इन्द्रासि सुन्वतो वृधः पतिर्दिवः ॥५॥
अभि । हि । सत्य । सोमऽपाः । उभे इति । बभूथ । रोदसी इति । इन्द्र । असि । सुन्वतः ।
वृधः । पतिः । दिवः ॥५॥

हे सत्य सोमपाः सोमस्य पातरिन्द्र यस्त्वमुभे रोदसी यावापुषिष्यावमि बभूथ सामर्थ्येनाभिभवसि स त्वं
सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य वृधो वर्धकोऽसि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरीश्वरोऽसि ॥

त्वं हि शश्वतीनामिन्द्र दर्ता पुरामसि । हुंता दस्योर्मनोर्वृधः पतिर्दिवः ॥६॥
त्वं । हि । शश्वतीनां । इन्द्र । दर्ता । पुरां । असि । हुंता । दस्योः । मनोः । वृधः ।
पतिः । दिवः ॥६॥

हे इन्द्र शश्वतीनां बह्वीनां पुरां शत्रुणरीणां दर्तासि । दारयिता भवसि । किंच दस्योरुपपथितुरमुगस्य
हुंतासि । खातको भवसि । मनोर्मनुष्यस्य यागादिकं कुर्वतो वृधो वर्धकस्यासि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरी-
श्वरोऽसि ॥ ॥९॥

अथा हीन्द्र गिर्वण उप त्वा कामान्महः संसृज्महे । उदेव यंत उदभिः ॥७॥
अथ । हि । इन्द्र । गिर्वणः । उप । त्वा । कामान् । महः । संसृज्महे । उदाऽइव । यंतः ।
उदभिः ॥७॥

हे निर्वणो कीर्तिर्नवीर्षिन्द्र अथा हि संप्रति हि त्वा त्वां महो महतः कामान्कमनीयान् सोमाभ्युप
सकज्महि । उपसकजामः । प्रापयाम इत्यर्थः । तपः-वृष्टांतमाह । उदेव यचोदकेन यंतो गच्छंत उदभिरंजनि-
नोत्पिष्योदकेः समीपस्थान्मुष्यान् कीडाद्यैः संकजति तद्वदित्यर्थः ॥

वार्ये त्वा यय्याभिर्वर्धति शूर ब्रह्माणि । वावृधांसं चिदद्विवो दिवेदिवे ॥ ८ ॥
 वाः । न । त्वा । यय्याभिः । वर्धति । शूर । ब्रह्माणि । वावृधांसं । चित् । अद्विऽवः ।
 दिवेऽदिवे ॥ ८ ॥

हे अद्विवो वसिष्ठमूर्तिर्वा वार्ये यद्योदकमुदकस्नानं यय्याभिर्नदीभिः । अवनयो यया इति नदीनामसु पाठात् । वर्धति वर्धयति तथा ब्रह्माणि सोमैर्वृधांसं चित् यथा निषदकं देशं नदीभिस्तथा च किंतु प्रवृद्धमेव त्वां दिवेदिवेऽन्वहं वर्धयति । सोतारो वर्धयति ॥

युजंति हरीं इषिरस्य गार्धयोरो रथं उरुयुगे । इंद्रवाहा वचोयुजा ॥ ९ ॥
 युजंति । हरी इति । इषिरस्य । गार्धया । उरौ । रथे । उरुऽयुगे । इंद्रऽवाहा ।
 वचऽयुजा ॥ ९ ॥

इषिरस्य गमनशीलस्त्रिंश्लोऽरुयुगे महायुग उरौ महति रथ इंद्रवाहिंस्त्रिंश्ल वाहनभूती वचोयुजा वचन-
 माचैषैव युज्यमानो हरी अर्धो गार्धया सोचैव सोतारो युजंति । योजयति ॥

त्वं न इंद्रा भरौ ओजो नृम्यं शतक्रतो विचर्षणे । आ वीरं पृतनासहं ॥ १० ॥
 त्वं । नः । इंद्र । आ । भर । ओजः । नृम्यं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विऽचर्षणे । आ ।
 वीरं । पृतनाऽसहं ॥ १० ॥

हे शतक्रतो वज्रकर्मण विचर्षणे विद्रष्टरिंद्र त्वं नोऽस्माभ्यमोजो वरं नृम्यं धनं । गयो नृम्यमिति
 धननामसु पाठात् । आ भर । आहर । वीरं वीर्येयितं पृतनासहं सेनासहं सेनामभिभवितारं त्वामा
 याचामहे इति शेषः ॥

त्वं हि नः पिता वसो त्वं माता शतक्रतो बभूविथ । अधा ते सुखमीमहे ॥ ११ ॥
 त्वं । हि । नः । पिता । वसो इति । त्वं । माता । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । बभूविथ ।
 अध । ते । सुखं । ईमहे ॥ ११ ॥

हे वसो वासस्थितः शतक्रतो वज्रकर्मणिंद्र त्वं नोऽस्माकं पिता पितृवत्पात्रको बभूविथ । मय । त्वं माता
 मातृवद्भारकश्च बभूविथ । अधाय च वयं ते तव स्तभूतं सुखं सुखमीमहे । याचामहे ॥

त्वां शुष्मिन्पुरुहूत वाजयंतमुप ब्रुवे शतक्रतो । स नो रास्व सुवीर्यं ॥ १२ ॥
 त्वां । शुष्मिन् । पुरुऽहूत । वाजऽयंतं । उप । ब्रुवे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सः ।
 नः । रास्व । सुऽवीर्यं ॥ १२ ॥

हे शुष्मिन्वक्त्रवन् पुष्टस्त वज्रमिर्धवमनिराहत शतक्रतो वज्रकर्मणिंद्र वाजयंतं वक्त्रमिच्छतं त्वामुप ब्रुवे ।
 उपकीमि । स त्वं नोऽस्माभ्यं सुवीर्यं धनं रास्व । देहि ॥ १२ ॥

त्वामिहा ह्य इत्यहर्धं यदं युक्तं शुष्मिन्वक्त्रार्थं । अयुजो बृहन्नो युजः स्वतोबृहन्नः । तथा वाजुकांतं । त्वामि-
 दाहो प्राणावमिति ॥ वातुर्विंशिकेऽहनि माध्वदिने स्वनेऽष्टावाकस्य त्वामिहा ह्यः । अ० ७. ४. इति ।
 महाव्रतेऽपि निष्कैवली वार्हततुषाशीतावर्धं प्रगाथः । तथैव यंचमारक्यै वृषितं । त्वामिहा ह्यो नर इति
 प्रगाथं प्रत्यवदधीति । ऐ० अ० ५. २. ४. इति । वातुर्विंशिकेऽहनि माध्वदिने स्वने प्राज्ञवाच्यैः शीघ्रं

इवेति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूचितं च । आद्यंत इव सूर्यं वरमहौं असि सूर्य । आ० ७. ४. । इति ॥
चातुर्विंशकेऽहनि'माथंदिने त्वमिंद्र प्रतूर्तिषु त्वमिंद्र यथा असि । आ० ७. ४. । इति ॥ तस्मिन्निवाहनि
निष्किल्लखे वैरवज्योनिभूतोऽयं प्रगाथः शंसनीयः । सूचितं च । तथोरक्तियमाणस्य योनिं शंसद्विरूपविराजशा-
क्ररूपतानां च । आ० ७. ३. । इति ॥

त्वामिदा ह्यो नरोऽपीप्यन्वज्जिभूर्णयः ।

स इन्द्र स्तोमवाहसामिह श्रुध्युप स्वसरमा गहि ॥ १ ॥

त्वां । इदा । ह्यः । नरः । अपीप्यन् । वज्जिन् । भूर्णयः ।

सः । इन्द्र । स्तोमऽवाहसां । इह । श्रुधि । उप । स्वसरं । आ । गहि ॥ १ ॥

हे वज्जिन् वज्रवज्जिंद्र यं त्वां भूर्णयो हविर्भिर्भरणशीला नरः कर्मणां नेतारो यजमाना इदाय ह्यवा-
पीप्यन् सोममपाययन् स त्वं सोमवाहसां सोमवाहकानामस्त्राकं सोममिह यज्ञे श्रुधि । गृणु । स्वसरं च गृहं
च । दुर्थाः स्वसराणीति गृहनामसु पाठात् । उपा गहि । उपागच्छ ॥

मत्स्वा सुशिप्र हरिवस्तदीमहे त्वे आ भूषंति वेधसः ।

तव श्रवांस्युपमान्युक्थ्या सुतेष्विंद्र गिर्वणः ॥ २ ॥

मत्स्व । सुऽशिप्र । हरिऽवः । तत् । इमहे । त्वे इति । आ । भूषंति । वेधसः ।

तव । श्रवांसि । उपऽमानि । उक्थ्या । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ २ ॥

हे सुशिप्र शोभनहृगो शोभनोष्णीषिन्वा हरिवोऽश्ववर्ण गिर्वणो गोभिर्वर्णनीयिंद्र त्वे त्वयि, वेधसः परि-
वारका आ भूषंति । आभवंति । मत्स्व सोमेन मादयात्मानं । किंच तत्त्वां वयमीमहे । याचामहे । किं याच्य-
मित्यवाह । सुतेषु सोमेष्वभिपुतेषु सत्सु तव श्रवांस्यनुपमान्युपमानभूतान्युक्थ्या प्रशंसानि च संत्विति ॥

आयंत इव सूर्य विश्वेदिंद्रस्य भक्षत ।

वसूनि जाते जनमान ओजसा प्रति भागं न दीधिम ॥ ३ ॥

आयंतऽइव । सूर्य । विश्वा । इत् । इंद्रस्य । भक्षत ।

वसूनि । जाते । जनमाने । ओजसा । प्रति । भागं । न । दीधिम ॥ ३ ॥

हे अस्मदीया जनाः आयंत इव सूर्य यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यं भजंति तथेद्रस्य विश्वेदिन्द्रस्यैव
धनानि भक्षत । भजत । स च यानि वसूनि धनानि जात उत्पन्ने जनमाने जनिष्यमाणे चीजसा बलेन
करोति भागं न पित्र्यं भागमिव तानि धनानि प्रति दीधिम । प्रतिधारयामेति । यद्वा । आयंत इव सूर्यं
यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यमुपतिष्ठति तथेद्रस्य विश्वा विश्वानि विभक्तुमिच्छंतः समाश्रिता भक्षत इंद्रमुपतिष्ठंत
इति शेषः । उपस्थाय च मरुतो वसुन्मुदकलक्षणां धनानि जाति जाताय जनमाने जनिष्यमाणाय च मनु-
ष्याय चीजसा बलेन भक्षत । विभजंति । तच्च वास्त्राकं यो भागस्तं भागं । नेति संप्रत्यर्थे । प्रतीक्षितोऽन्विषितस्त-
स्मानि । अणु दीधिम । वयमनुधायाम । तथा च यास्कः । समाश्रिताः सूर्यमुपतिष्ठति । अपि वोपमार्थे स्त्रा-
सूर्यमिवेद्रमुपतिष्ठंत इति । सर्वाणींद्रस्य धनानि विभक्ष्यमाणाः । स यथा धनानि विभजति जाति च जनि-
ष्यमाणे च तं वयं भागमनुधायाम । नि० ६. ८. । इति ॥

अनर्शरतिं वसुदामुप स्तुहि भद्रा इंद्रस्य रातयः ।

सो अस्व कामं विधत्ते न रोषति मनो दानाय चोदयन् ॥ ४ ॥

अनर्शऽरातिं । वसुऽदां । उप । स्तुहि । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ।
सः । अस्य । कामं । विधतः । न । रोषति । मनः । दानाय । चोदयन् ॥४॥

हे सोतारः अनर्शरातिमपापकदानं । अपापिष्ठस्य दातारमित्यर्थः । तथा च यास्तः । अनर्शरातिमन-
योऽलदानमसीलं पापकं । नि० ६, २३ । इति । वसुदां धनस्य दातारमिन्द्रमुप स्तुहि । यत इन्द्रस्य रातयो
दानानि भद्राः कल्याणानि । महदैश्वर्यकारीणीत्यर्थः । यतश्च स इन्द्रः स्वकीयं मनो दानायाभीष्टप्रदानाय
चोदयन् प्रेरयन् विधतः परिचरतोऽस्य सोतुः काममिच्छां न रोषति न हिनस्ति ॥

त्वमिन्द्र प्रतूतिष्वभि विश्वा असि स्पृधः ।
अशस्तिहा जनिता विश्वतूरसि त्वं तूर्य तरुष्यतः ॥५॥
त्वं । इन्द्र । प्रऽतूतिषु । अभि । विश्वाः । असि । स्पृधः ।
अशस्तिऽहा । जनिता । विश्वऽतूः । असि । त्वं । तूर्य । तरुष्यतः ॥५॥

हे इन्द्र त्वं प्रतूतिषु संयामेषु विश्वाः सर्वाः सृधो युद्धकारिणीः शत्रुसेना अभ्यसि । अभिमवसि । किंच हे
तूर्य शत्रूणां बाधकेन्द्र त्वमशस्तिहा दैव्यानामशस्तीनां हंतासि । जनितासुरेभ्योऽशस्तीनां जनयिता चासि ।
विश्वतूः सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता चासि । तरुष्यतो बाधकांश्च बाधमानोऽसि ॥

अनु ते शुष्मं तुरयंतमीयतुः क्षोणी शिशुं न मातरा ।
विश्वास्ते स्पृधः अथयंत मन्यवे वृचं यदिदं तूर्वसि ॥६॥
अनु । ते । शुष्मं । तुरयंतं । इयतुः । क्षोणी इति । शिशुं । न । मातरा ।
विश्वाः । ते । स्पृधः । अथयंत । मन्यवे । वृचं । यत् । इन्द्र । तूर्वसि ॥६॥

हे इन्द्र ते तव शुष्मं बलं तुरयंतं हिंसंतं शत्रुं क्षोणी बाबापुष्टिष्वी मातरा मरतरौ शिशुं न शिशुमिवा-
न्वीयतुः । अनुगच्छतः । गमनमात्रे वृष्टांतः । किंच हे इन्द्र त्वं यथासाधुं शत्रुं तूर्वसि हंसि अतस्ते तव मन्यवे
क्रोधात् विश्वाः सर्वाः सृधः संयामकारिणः सेनाः अथयंत । अथिताः खिन्ना भवन्ति ॥

इत जती वौ अजरं प्रहेतारमप्रहितं ।
आशुं जेतारं हेतारं रथीतममनूतं तुम्यावृधं ॥७॥
इतः । जती । वः । अजरं । प्रऽहेतारं । अप्रऽहितं ।
आशुं । जेतारं । हेतारं । रथिऽतमं । अनूतं । तुम्यऽवृधं ॥७॥

हे अकादीयवनाः वो युयमजरं वरारहितं प्रहेतारं शत्रूणां प्रेरकमप्रहितं केनाप्यप्रेषितमाशुं वेयवंतं
जेतारं शत्रूणां हेतारं गंतारं रथीतमं रथिनां श्रेष्ठमतूतं केनाप्यहिंसितं तुम्यावृधमुद्धकस्य वर्धयितारमिन्द्रमुत्तुषि ।
रथवाधितः कुचत । पुरस्कुचत इति यावत् ॥

इष्कतारमनिष्कृतं सहस्कृतं शतमूतिं शतक्रतुं ।
समानमिन्द्रमवसे हवामहे वसंवामं वसूशुर्वं ॥८॥

इष्कर्तारं । अग्निःऽकृतं । सहःऽकृतं । शतंऽकृतिं । शतऽकृतं ।

समानं । इन्द्रं । अर्वसे । हवामहे । वसवानं । वसुऽजुवं ॥ ८ ॥

इष्कर्तारं शत्रूणां संस्कर्तारमनिष्कृतं स्वयमग्निरसंस्कृतं सहस्कृतं वज्रेण कृतं शतमूर्तिं वज्ररक्षणं शतक्रतुं वज्रप्रक्षं वज्रकर्माणां वा समानं वज्रणां साधारणं वसवानं धनान्याच्छादयंतं वसूजुवं यजमानेभ्यो वसूनां प्रेरयितारमिन्द्रमवसे रक्षणाय वयं हवामहे । इयामः ॥ ३ ॥

अयं त इति द्वादशर्षं सप्तमं सूक्तं भृगुगोचस्य नेमस्त्वार्थं । अयमस्मि जरितरिति वृषेनेन्द्रो नेमसमीपमेतत् स्वकीयं माहात्म्यमवोचत् अतस्तस्य वृचस्य स एवर्षिः । यस्य वाक्यं स ऋषिः । अनु० २. ४. इति न्यायात् । षष्ठो जगती । सप्तम्यावास्तिस्रोऽनुष्टुभः । शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता । यदाम्बदंती देवीं वाचमिथेति वाग्देवस्य शिष्टा ऐंशः । तथा चागुक्तांतं । अयं द्वादश नेमो भार्गवस्त्रिष्टुभं षष्ठो जगती परास्तिस्रोऽनुष्टुभोऽयमिति वृषेनेन्द्र आत्मानमस्त्रीदुर्पाथि वाच्याविति ॥ वाग्देवस्य पशौ यदाम्बदंतीति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । यदाम्बदंत्वविचेतनानि पतंगो वाचं मनसा विभर्ति ॥ आ० ३. ८. इति ॥ पूर्वोक्त एव पशौ देवीं वाचमिति हविषो याज्या । सूचितं च । देवीं वाचमजनयंत देवा जनीयंतो न्ययव इति तिस्रः । आ० ३. ८. इति ॥ प्रयाणसमये वयसाममनोक्षा वाचः श्रुतितां जपेत् । सूचितं च । कनिकदज्जगुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेद्देवीं वाचमजनयंत देवा इति च । आ० गृ० ३. १०. ९. इति ॥

अयं त एमि तन्वा पुरस्ताद्विश्वे देवा अभि मां यन्ति पश्चात् ।

यदा मय्यं दीधरो भागमिन्द्रादिन्मया कृणवो वीर्याणि ॥ १ ॥

अयं । ते । एमि । तन्वा । पुरस्तात् । विश्वे । देवाः । अभि । मा । यन्ति । पश्चात् ।

यदा । मय्यं । दीधरः । भागं । इन्द्र । आत् । इत् । मया । कृणवः । वीर्याणि ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव पुरस्तादयतस्तन्वा पुत्रेण सहायमहमेमि । शत्रून्भिमवितुं गच्छामि । तवायतो गच्छंतं मां विश्वे देवास्तवया सह पश्चादभि यन्ति । अभिगच्छन्ति । यदा त्वं मय्यं भार्गवाय नेमाय भागं शत्रुषु स्थितं भागं दीधरः धारयसि आदिदन्तरमेव मया सह मच्छत्रुघ्नितुं वीर्याणि पीर्याणि कृणवः । कृष । यदि शत्रुषु स्थितं धनं मय्यं दित्ससि तर्हि शत्रुजयार्थं गच्छतः सपुत्रस्य मम साहाय्यं कुर्विति भावः ॥

दधामि ते मधुनो भक्षमये हितस्ते भागः सुतो अस्तु सोमः ।

असंश्च त्वं दक्षिणतः सखा मेऽधा वृचाणि जघनाव भूरि ॥ २ ॥

दधामि । ते । मधुनः । भक्षं । अये । हितः । ते । भागः । सुतः । अस्तु । सोमः ।

असं । च । त्वं । दक्षिणतः । सखा । मे । अध । वृचाणि । जघनाव । भूरि ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तुभ्यं मधुनो मदकरस्य सोमस्य भक्षमये प्रथमं दधामि । धारयामि । सुतोऽभिषुतो भागो भजनीयः सोमस्ते तव हृदये हितो निहितोऽस्तु । भवतु । अपि च त्वं मे मम दक्षिणतो दक्षिणपार्श्वे सखा सन्नसः । स्थितो भव । अधाव भूरि बह्वि वृचाणादीयाञ्छत्रुजघनाव । त्वमहं सोमावावां हन्तः ॥

प्र सु स्तोमं भरत वाजयंत इन्द्राय सत्यं यदि सत्यमस्ति ।

नेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह क ई ददर्श कमभि हवाम ॥ ३ ॥

प्र । सु । स्तोमं । भरत । वाजयंतः । इन्द्राय । सत्यं । यदि । सत्यं । अस्ति ।

न । इन्द्रः । अस्ति । इति । नेमः । उ । इति । त्वः । आह । कः । ई । ददर्श । कं । अभि । हवाम ॥ ३ ॥

हे जनाः वाजयंतः संयाममिच्छन्तो यूयं । यौत्से वाज इति संयामनामसु पाठात् । इंद्राय सत्त्वं सत्त्वभूतं
सोमं तु सुषु प्र भरत । इंद्रोऽसौख्यतवादि सत्यमस्ति भवति । इंद्रास्तिले कः संदेहः । तथाह । नेम उ भार्गवो
नेम एषिंद्रो नाम त्वः कश्चिन्नासीत्याह । तत्र कारणं दर्शयति । क ईमेनमिंद्रं ददर्श । अद्राणीत् । न को
ऽप्यपन्नत् । अतः कं वयममिष्टवाम । अभिष्टुमः । तस्यादिंद्रो नाम कश्चिद्विद्यत इति वादमात्रं न तु
तत्सत्यमित्यर्थः ॥

अयमस्मि जरितः पश्य मेह विश्वा जातान्यभ्यस्मि म॒हा ।

ऋतस्य॑ मा प्रदिशो॑ वर्धयन्त्यादर्दि॒रो भुव॑ना दर्देरीमि ॥४॥

अयं॑ । अस्मि॒ । जरि॑तरिति॒ । पश्य॑ । मा॒ । इह॑ । विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । अभि॒ । अस्मि॒ । म॒हा ।

ऋतस्य॑ । मा॒ । प्र॒दिशः॑ । वर्ध॑यन्ति॒ । आ॒दर्दि॑रः । भुव॑ना । दर्देरीमि॒ ॥४॥

एवं नेमस्त्वैर्वचनमाकर्ण्य इंद्रस्तस्य समीपमाजगाम । आगत्य चात्मानमनेन वृत्तेन स्वीति । हे जरितः स्वीतः
अयमहमस्मि । इह तव समीपे स्थितं मा मां पश्य । विश्वा सर्वाणि जातानि भुवनानि म॒हा महत्त्वेनाभ्यस्मि ।
अहमभिभवामि । किंच मामृतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा प्रदिशः प्रदेष्टारो विद्वांसः स्वीर्वैर्धयन्ति । अपि चादर्दि॒र
आदरणशीलोऽहं भुवना भुवनानि शुभूतानि दर्देरीमि । भृशं विदारयामि ॥

आ यन्मा॑ वे॒ना अरु॑हन्तस्यै॒ एक॑मासीनं ह॒र्यत॑स्य पृ॒ष्ठे ।

मन॑श्चिन्मे हृद॒ आ प्रत्य॑वोच॒दचि॑क्रद॒ञ्छिन्मु॑मंतः सखा॑यः ॥५॥

आ॒ । यत् । मा॒ । वे॒नाः । अरु॑हन् । ऋतस्य॑ । एकं॑ । आसी॑नं । ह॒र्यत॑स्य । पृ॒ष्ठे ।

मनः॑ । चि॒त् । मे॒ । हृदे॑ । आ॒ । प्रति॑ । अ॒वोच॑त् । अचि॑क्रदन् । शि॒श्रुऽमंतः॑ । सखा॑यः ॥५॥

यथाहा य ऋतस्य यज्ञस्य यज्ञं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वेनाः कामयमाना हर्यतस्य कांतस्थांतरिचस्य पृष्ठ
आसीनमुपविष्टमेकं मा मामाब्रूहन् तदानीं तेषां भवतामारोहं मनश्चिन्म एव मे मम हृदे हृदयाय प्रत्यवो-
चत् । अत्रवोत् । अत्रासिषं च तदाज्ञानं शिश्रुमंतः पुत्रयुक्ताः सखायः प्रिया अमी अचिक्रदन् मां क्रंदन्तीति ॥

विश्वे॑क्षा ते॒ सर्व॑नेषु प्र॒वाच्या॒ या च॒कर्थे॑ मघवन्नि॒द्र सु॒न्वते॑ ।

पारा॑वतं॒ यत्सु॑रुसंभृतं वस्व॑पावृ॒णोः श॒रभा॑य॒ ऋषि॑बंधवे ॥६॥

विश्वा॑ । इत् । ता॒ । ते॒ । सर्व॑नेषु । प्र॒वाच्या॑ । या॒ । च॒कर्थे॑ । म॒घऽवन् । इ॒न्द्र । सु॒न्वते॑ ।

पारा॑वतं । यत् । पु॒रुऽसंभृतं॑ । वसु॑ । अप॒ऽअवृ॑णोः । श॒रभा॑य॒ । ऋषि॑ऽबंधवे ॥६॥

स्वसमीपमागतमिंद्रं ब्रूहा संतुष्ट ऋषिरिंद्रस्तस्य विविधानि कर्माणि दानं च विश्वेक्षा त इत्यनेन वृत्तेन
स्वीति । हे मघवन्निद्र त्वं सबनेषु यज्ञेषु सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय या याणि कर्माणि चकर्थ
अकरोः ते तव ता ताणि कर्माणि प्रवाच्या प्रवक्तव्यानि विशिदन्तान्येव । किंच त्वं पारावतं परावन्नामकं
कस्यचिच्छ्रोः स्वभूतं यज्ञमस्ति तद्विषयं शरभाय शरमनात् अथपिऽपावृणोः । अपवृत्तवानसि । पुरुसंभृतं
यथा ब्रह्मसंभृतं भवति ॥ ॥४॥

प्र नूनं॑ धा॒वता॒ पृथ॑ङ्गेह॒ यो वो॒ अवा॑वरीत् ।

नि॒ धीं॑ वृ॒क्षस्य॒ मर्मे॑णि॒ वज्र॑मि॒न्द्रो अपी॑पतत् ॥७॥

प्र । नूनं । धावत् । पृथक् । न । इह । यः । वः । अवावरीत् ।
नि । सीं । वृचस्य । मर्मणि । वज्रं । इंद्रः । अपीपत् ॥ ७ ॥

यः शशुर्भूमिदानीं प्र धावत प्रधावति पृथगिह पृथक् तिष्ठति च वो युष्मान्नावावरीत् न विचारयति च तस्य वृचस्य शशोर्मर्मणि मर्मस्थान इंद्रो वज्रं कुलिशं न्यपीपत् । नितरामपातयत् ॥

मनोजवा अयमान आयसीमतरत्पुरं ।
दिवं सुपर्णो गत्वाय सोमं वज्रिण आभरत् ॥ ८ ॥
मनःऽजवाः । अयमानः । आयसीं । अतरत् । पुरं ।
दिवं । सुऽपर्णः । गत्वाय । सोमं । वज्रिणं । आ । अभरत् ॥ ८ ॥

सुपर्णो गत्वाय मनोजवा मनोवेगोऽयमानो गच्छन्नायसीं हिरण्यमयीं पुरं नगरीमतरत् । अतारोत् । ततो दिवं स्वर्गं गत्वाय गत्वा वज्रिण इंद्राय सोममाभरत् । आहरच्च ॥

समुद्रे अंतः शयत उन्ना वज्रो अभीवृतः । भरत्यस्मै संयतः पुरःप्रस्रवणा बलिं ॥ ९ ॥
समुद्रे । अंतरिति । शयते । उन्ना । वज्रः । अभिऽवृतः । भरति । अस्मै । संऽयतः
पुरःऽप्रस्रवणाः । बलिं ॥ ९ ॥

यो वज्रः समुद्रेऽतः समुद्रस्य मध्ये शयते शेति यद्योन्नोदकेनाभिवृतोऽस्मी वज्राय संयतः संयामस्य । सगमनं संयत इति संयामनामसु पाठात् ॥ पुरःप्रस्रवणाः पुरस्ताद्गच्छतः शचवो बलिमुपहारं भरति । धारयति । तस्य छेद्या भवतीत्यर्थः ॥

यद्वाग्वदंत्यविचेतनानि राष्ट्रीं देवानां निषसाद मद्रा ।
चतस्र जज्ञं दुदुहे पर्यासिं क्व स्विदस्याः परमं जंगाम ॥ १० ॥
यत् । वाक् । वदंती । अविऽचेतनानि । राष्ट्रीं । देवानां । निऽससाद । मद्रा ।
चतस्रः । जज्ञं । दुदुहे । पर्यासि । क्व । स्वित् । अस्याः । परमं । जंगाम ॥ १० ॥

राष्ट्री राजनशीला देवानां मद्रा मादयिषी वा यद्यदा वागविचेतनानि विज्ञानरहितानप्रज्ञातानर्षान्वदंती प्रज्ञापयंती निषसाद यज्ञे निषीदति तदा चतस्रो दिशः प्रत्यूर्जमज्ञं पर्यासि तत्कारणभुतान्युदकानि दुदुहे । अस्या माध्यमिकाया वाचः स्वभूतं यत्परमं अष्टं तत्क जंगाम । क्व गच्छतीति न दृश्यत इत्यर्थः । तथा च याज्ञः । यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्यविज्ञातानि राष्ट्री देवानां निषसाद मद्रा मदना चतस्रोऽनु दिश जज्ञं दुदुहे पर्यासि क्व स्विदस्याः परमं जंगामेति यत्पृथिवीं गच्छतीति वा यदादित्यरश्मयो हरंतीति वा । नि० ११. २८. । इति ॥

देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति ।
सा नो मंद्रेषमूर्जे दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु ॥ ११ ॥
देवीं । वाचं । अजनयंत । देवाः । तां । विश्वऽरूपाः । पशवः । वदन्ति ।
सा । नः । मद्रा । इषं । जज्ञं । दुहाना । धेनुः । वाक् । अस्मान् । उप । सुऽस्तुता ।
आ । एतु ॥ ११ ॥

एषा माध्यमिका वाक् सर्वप्राख्यंतर्गता धर्माभिवादिनी भवतीति विभूतिमुपदर्शयति । यां देवीं क्षीत-
मानां माध्यमिकां वाचं देवा माध्यमिका अजनयंत जनयति तां वाचं विश्वरूपाः सर्वरूपा व्यक्तवाचोऽव्यक्त-
वाचश्च पशवो वदंति । तत्पूर्वकत्वाद्वाक्प्रवृत्तिः । सा वाग्देवी मंद्रा मदना सुता इर्षयिणी वा पुष्टिप्रदाग्निना-
स्त्राभ्यमिषमन्नमूर्धं पयोधृतादिरूपं रसं च दुहाना चरंती धेनुर्धेनुभूता सुधृतास्त्राभिः सुतास्त्राभिर्मानुषेति ।
उपगच्छतु । वर्षणायोक्तृत्यर्थः । तथा च यास्कः । देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति
व्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्च सा नो मदनान्नं च रसं च दुहाना धेनुर्वामस्यानुपेतु सुधृता । नि० ११. २९. इति ॥

सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व द्यौर्देहि लोकं वज्राय विष्कभे ।

हनाव वृचं रिणचाव सिंधूनिद्रस्य यंतु प्रसवे विसृष्टाः ॥ १२ ॥

सखे । विष्णो इति । विऽतरं । वि । क्रमस्व । द्यौः । देहि । लोकं । वज्राय । विऽस्कभे ।

हनाव । वृचं । रिणचाव । सिंधून् । इन्द्रस्य । यंतु । प्रऽसवे । विऽसृष्टाः ॥ १२ ॥

हे सखे विष्णो त्वं वितरमत्यंतं वि क्रमस्व । विक्रमं कुरु । हे द्यौः त्वं वज्राय वज्रस्य विष्कभे विष्कभनाय
लोकमवकाशं देहि । प्रयच्छ । हे विष्णो त्वं चाहं क्षीमावावां वृचमसुरं हनाव । हन्यः । सिंधून् वृचावष्टब्धा
नदीश्च रिणचाव । नद्यावः । तेऽमी विऽसृष्टाः सिंधव इन्द्रस्य प्रसवे यंतु । प्रेरणे गच्छंतु । तमिममर्थं संगृह्य
द्यौः शीनको दर्शयति । चीर्णोक्तानभिवृत्तितान्बुचसस्त्री स्वया त्रिधा । तं नाशकडंतुमिंद्रो विष्णुमभ्येत्य
सोऽब्रवीत् ॥ वृचं हनिष्ये तिष्ठस्व विक्रम्याथ ममांतिके । उच्यतस्य तु वज्रस्य बौर्ददातु ममांतरं ॥ तथेति
विष्णुसक्तके श्रीरामस्य विवरं ददौ । तदेतदखिलं प्रोक्तं सखे विष्णो इति लृप्ता । वृ० ६. ९३१-९३३ ।
इति ॥ ५ ॥

अधर्गिति षोडशर्चमष्टमं सूक्तं । अचानुकम्यते । अधर्क षोडश जमदग्निर्भागवो मिचावरुणां प्रागाथं
त्रिचिष्टुवंतं तुतोयादि गायत्री सतोबृहती क्षीचं राजसुक्तापादादित्वाच्चिन्वी वायवे क्षीचीं बृहत्सुवक्षा सूर्य-
प्रभासुतिर्वा पावमानो गच्छे इति । भृगुगोत्रो जमदग्निर्ध्वजिः । चतुर्दशस्तथास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । चयोदशो बृहती
शिष्टाणामयुजो बृहत्सो युजः सतोबृहत्सः । तुतोया गायत्री । क्षीचं राजसु गायतेति पादेन सहिता ते द्वित्रिर
इत्यादित्यदेवताका । आ मे वचांसीति हे अग्निदेवताके । आ नो यज्ञं द्विविषुश्रमिति हे वायुदेवते । वरमहो
असि सूर्येति हे सूर्यदेवते । इयं या नीचीत्येषोषोदेवता । यद्वा । सूर्यप्रभागया सूर्यति । अतः क्षीव देवता ।
प्रजा इ तिस्र इत्येषा पवमानदेवताका । माता ब्रह्माणामिति हे गोदेवते । शिष्टाः पंचर्षो मिचावरुणाः ॥
सूक्तविनियोगो ऋग्विः ॥ संयामार्थं राज्ञः संगहने प्र यो वां मिचावरुणेति हे राजानं वाचयेत् । सूचितं च ।
अमीवर्तं वाचयति प्र यो वां मिचावरुणेति च हे । आ० गृ० ३. १२. १२. इति ॥ पूज्यस्य पंचमेऽहनि प्रचवे
वायव्यतुवक्षा नो यज्ञमित्यादिके हे अचवावाये । सूचितं च । आ नो यज्ञं द्विविषुश्रमिति हे आ नो वायो
महे तन इत्येका । आ० ७. १२. इति ॥ आश्विनं शंसिष्यन्तोता वरमहो असि सूर्येति द्वाभ्यामग्निं युज्यात् ।
सूचितं च । वरमहो असि सूर्येति द्वाभ्यामिंद्रं वो विश्वतस्सरोति च । आ० ६. ५. इति ॥ मार्धादिनसर्षवे
सोमातिरेक एकं शस्त्रमुपजायते । तच्च वरमहो असोति प्रगाथः क्षीचियः । सूचितं च । वरमहो असि सूर्योऽ
त्यर्शतं वपुरिति प्रगाथो क्षीचियानुरूपी । आ० ६. ७. इति ॥ अयमेव प्रगाथस्तुर्विष्टिके मार्धादिनो
ब्राह्मणाष्टसिनो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । आद्यंत इव सूर्यं वरमहो असि सूर्यं । आ० ७. ४. इति ॥
मधुपर्के गामुत्सृज्य माता ब्रह्माणामिति उपेत । सूचितं च । माता ब्रह्माणां दुहिता वसूणामिति अपिली-
मुत्सृजतिलुत्सृज्यन् । आ० गृ० १. २४. २५. इति ॥

अधर्गित्वा स मर्त्यैः शशमे देवतांतये ।

यो नूनं मिचावरुणावभिष्टय आचक्रे हृष्यदांतये ॥ १ ॥

च॒तु॒ध॒क् । इ॒था । सः । म॒र्त्यः । श॒श॒मे । दे॒वऽता॒तये ।

यः । नू॒नं । मि॒चा॒वरु॒णौ । अ॒भिष्ट॑ये । आ॒ऽच॒क्रे । ह॒व्यऽदा॒तये ॥ १ ॥

यो मनुष्यो नूनं क्षिप्रं हव्यदातये हविषा प्रदाये यजमानाय मिचावरुणावभिष्टयेऽभिमतसिद्धार्थमाचक्रेऽभिमुखी करोति स मर्त्यो मनुष्य ऋधक् सत्यमित्येत्थं देवतातये यज्ञार्थं शशमे । हविः संस्करोति ॥

वर्षि॑ष्ठ॒क्षचा॒ उरु॑च॒क्षसा॒ नरा॒ राजा॑ना दीर्घ॑श्रु॒त्तमा ।

ता बा॒हुता॒ न दं॑सना॒ रथ॑र्यतः सा॒कं सू॒र्यस्य॑ र॒श्मिभिः॑ ॥ २ ॥

वर्षि॑ष्ठ॒ऽक्षचौ । उरु॑ऽच॒क्षसा । नरा॑ । राजा॑ना । दीर्घ॑श्रु॒त्तमा ।

ता । बा॒हुता । न । दं॑सना । र॒थर्य॑तः । सा॒कं । सू॒र्यस्य॑ । र॒श्मिऽभिः॑ ॥ २ ॥

वर्षिष्ठक्षचातिशयेन वृद्धबलानुचक्षसा महादर्शनी नरा नेतारी कर्मणां राजाना दीप्यमाना दीर्घश्रुत्तमातिशयेन विद्वांसो ता तौ मिचावरुणौ बाहुता न भुजाविव सूर्यस्य रश्मिभिः किरणैः साकं सह दंसना दंसनानि कर्माणि । अग्नौ दंस इति कर्मनामसु पाठात् । रथर्यतः । प्राप्तुतः । यथा बाहू सह कर्म प्राप्तुतः तस्मा मिचावरुणौ सह यज्ञं प्राप्तुत इत्यर्थः ॥

प्र यो वा॑ मि॒चा॒वरु॒णाजि॒रो दू॒तो अ॒द्रवत् । अ॒यः॒शीर्षा॒ मदे॑रघुः ॥ ३ ॥

प्र । यः । वा॑ । मि॒चा॒वरु॒णा । अ॒जिरः॑ । दू॒तः । अ॒द्रवत् । अ॒यः॒ऽशीर्षा॑ । मदे॑रघुः ॥ ३ ॥

हे मिचावरुणौ वां युवामजिरो गमनशीलो यो यजमानः प्राद्रवत् अभिगच्छति स देवानां दूतो भवति । अयःशीर्षा हिरण्यसंज्ञतश्चिरस्तस्य भवति । मदेरघुर्मंदकरि धने गता च भवति ॥

न यः संपृ॒च्छे न पुन॑र्हवी॒तवे॒ न सं॑वा॒दाय॒ रम॑ते ।

तस्मा॑न्नो अ॒द्य स॒मृते॑रु॒ष्यतं॑ बा॒हुभ्या॑ न उरु॒ष्यतं॑ ॥ ४ ॥

न । यः । सं॒ऽपृ॒च्छे । न । पुनः॑ । हवी॒तवे॒ । न । सं॒ऽवा॒दाय॑ । रम॑ते ।

तस्मा॑त् । नः । अ॒द्य । सं॒ऽचृ॑तेः । उरु॒ष्यतं॑ । बा॒हुऽभ्या॑ । नः । उरु॒ष्यतं॑ ॥ ४ ॥

यः शत्रुः संपृच्छे संप्रभ्राय न रमते न क्रीडति न च पुनःपुनर्हवीतवे हवनाय रमते न च संवादाय रमते तस्मान्नोः समृतेः संक्रामात्रोऽस्मानयोष्यतं हे मिचावरुणौ युषां रचतं । किंच तस्य शत्रोर्बीजभ्यां नोऽस्मानुष्यतं । रचतं ॥

प्र मि॒चाय॑ प्रा॒र्य॒भ्यो स॒च॒थ्य॑मृ॒ताव॑सो ।

व॒रु॒थ्यं॑ वरु॒णे छं॑द्यं वचः॑ स्तो॒त्रं राज॑सु गायत ॥ ५ ॥

प्र । मि॒चाय॑ । प्र । अ॒र्य॒भ्यो । स॒च॒थ्यं । च॒त॒व॒सो इत्यु॑तऽव॒सो ।

व॒रु॒थ्यं॑ । वरु॒णे । छं॑द्यं । वचः॑ । स्तो॒त्रं । राज॑सु । गा॒यत॑ ॥ ५ ॥

हे चतवसो यज्ञधन मिचाय सचथ्यं सेवार्हं वरुथ्यं यज्ञगृहे भवं च स्तोत्रं प्र गायत । प्रकर्षेण गायत । अर्यभ्ये च प्र गायत । वरुणे छंद्यं प्रीत्यनसाधनं चैतादृशं वचः प्र गायत । प्रगायतेति वज्रवचनं पूर्वार्थं । एतदेव दर्शयति । राजसु मिचादिषु राजसु स्तोत्रं गायत । पठत । मिचादीस्त्रीनाम्नः स्तुतिरिति समुदाचार्यः ॥ ५ ॥

ते हि॒न्विरे अ॒रुणं॑ जे॒न्यं॑ वस्वे॒कं पु॒त्रं ति॑सृ॒णां ।

ते धा॒मान्य॒मृता॒ म॒र्त्याना॒म॒द॒ब्धा अ॒भि च॑क्ष॒ते ॥ ६ ॥

ते । हि॒न्विरे । अ॒रुणं॑ । जे॒न्यं॑ । वसु॑ । ए॒कं । पु॒त्रं । ति॑सृ॒णां ।

ते । धा॒मानि॑ । अ॒मृताः॑ । म॒र्त्यानां॑ । अ॒द॒ब्धाः । अ॒भि । च॑क्ष॒ते ॥ ६ ॥

अरण्यमरणवर्णं जेन्यं जयसाधनं वसु वासकं तिसृणां पृथिव्यादीनामेकं पुत्रं ते देवा हिन्विरे । प्रेरयन्ति वैलोक्यस्व तमोगिवारणाय । किंचादब्धाः किंवाप्यहिंसिता अमृता मरणरहितास्ते देवा मर्त्यानां मनुष्याणां धामानि स्थानान्यभि चक्षते । अभिपश्यन्ति ॥

आ मे॒ वचांस्यु॒द्यता॒ द्युम॑त्त॒मानि॒ क॒र्त्वा ।

उ॒भा या॑तं नास॒त्या स॒जोष॑सा॒ प्रति॑ ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ॥ ७ ॥

आ । मे॒ । वचांसि॑ । उ॒त्त॒य॑ता । द्यु॒मत्त॑मानि । क॒र्त्वा ।

उ॒भा । या॑तं । ना॒स॒त्या । स॒जोष॑सा । प्र॒ति । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ ॥ ७ ॥

हे नासत्या नासत्यौ सत्यस्य प्रणेतारी सजोषसा संगतापुत्री युवां मे अमदधिर्ममोद्यतोद्यतानि द्युमत्तमानि दीप्तमानि वचांसि स्तोत्ररूपाणि वाक्यानि कर्त्वा कर्माणि चा यातं । किंच हव्यानि हवीषि वीतये भक्षणाय प्रति गच्छतं ॥

रा॒तिं य॒ज्ञा॒म॒र॒क्ष॒सं॑ ह॒वाम॑हे यु॒वाभ्या॑ वा॒जिनी॑वसू ।

प्रा॒चीं हो॒चां॑ प्र॒ति॒र॒न्ता॒वितं॑ न॒रा गृ॑णा॒ना ज॒म॒द॒ग्नि॒ना ॥ ८ ॥

रा॒तिं । य॒त् । वा॑ । अ॒र॒क्ष॒सं॑ । ह॒वाम॑हे । यु॒वाभ्या॑ । वा॒जिनी॑वसू इति वा॒जिनी॑वसू ।

प्रा॒चीं । हो॒चां॑ । प्र॒ति॒र॒न्ता॑ । इ॒तं । न॒रा । गृ॑णा॒ना । ज॒म॒द॒ग्नि॒ना ॥ ८ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनावन्धिनी वां युवयोः संबन्धि यदरक्षसं रक्षोवर्जितं दानमस्ति तद्यदा हवामहे । एतदेव विशदयति । युवाभ्यां क्रियमाणां रातिं दानं हवामहे इति । तदानीं प्राचीं प्राप्नुयां होचां कुतिं प्रतिरन्ती वर्धयन्ती नरा नेतारी अमदग्निर्यथा गृणानी स्तूयमानौ च संतावितं । आगच्छतं ॥

आ नो॑ य॒ज्ञं दि॒वि॒स्पृ॒शं॑ वा॒यो या॒हि सु॑म॒न्म॒भिः ।

अ॒न्तः प॒वि॒त्रं उ॒परि॑ श्री॒णानो॑ऽयं शु॒क्रो अ॒यामि॑ ते ॥ ९ ॥

आ । नः॑ । य॒ज्ञं । दि॒वि॒स्पृ॒शं॑ । वा॒यो । इति॑ । या॒हि । सु॑म॒न्म॒भिः ।

अ॒न्तरि॑ति । प॒वि॒त्रं । उ॒परि॑ । श्री॒णानः॑ । अ॒यं । शु॒क्रः । अ॒यामि॑ । ते ॥ ९ ॥

हे वायो त्वं नोऽस्माकं दिविस्पृशं तं यज्ञमा याहि । किमर्थमागमनमित्यत्राह । सुमन्मभिः सुदृतिमिरन्तः पवित्रे पवित्रस्य मध्य उपरि श्रीणानः अयमागो निविच्यमानोऽयं शुक्रः सोमस्य तुभ्यमद्यानि न नियत आसीदिति ॥

वे॒त्य॒ध्व॒र्युः प॒थि॒भी र॒जि॒ष्टेः॑ प्र॒ति ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ।

अ॒था॒ नि॒यु॒ज्य उ॒भय॑स्य नः पि॒त्रं शु॒चिं॑ सो॒मं ग॒वा॒शिरं॑ ॥ १० ॥

वेति । अध्वर्युः । पृथिविभिः । रजिष्ठैः । प्रति । हव्यानि । वीतये ।

अध । नियुतः । उभयस्य । नः । पिब । शुचिं । सोमं । गोऽग्नाशिरं ॥ १० ॥

हे नियुतो नियुतं चकार बन्वायो अध्वर्युर्हविर्धानाद्रजिष्ठैर्जुतमैः पृथिविभिर्मिचिंति । गच्छति । वीतये भक्षयाम तव भक्षणानि हव्यानि हवींषि च प्रति नयतीति शेषः । अधाय गोऽग्नाकं संबन्धिनमुभयस्यो-
भयविधं सोमं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ पिब । उभयविधत्वं दर्शयति । शुचिं शुद्धं सोमं गवाशिरं गच्छेन पयसा
मिश्रितं वेति ॥ ७ ॥

बहमहौ असि सूर्य बळादित्य महौ असि ।

महस्ते सतो महिमा पनस्यतेऽद्या देव महौ असि ॥ ११ ॥

बद् । महान् । असि । सूर्य । बद् । आदित्य । महान् । असि ।

महः । ते । सतः । महिमा । पनस्यते । अद्या । देव । महान् । असि ॥ ११ ॥

हे सूर्य त्वं महोत्तमसाधिकोऽसि । बद् सत्त्वं । नैतन्निष्ठैत्यर्थः । हे आदित्यादितेः पुत्र त्वं महान् बलेनाप्य-
धिकोऽसि । बद् सत्त्वं । महो महतः सतो भवतस्ते महिमा महत्त्वं पनस्यते । सौतुमिः कूपयति । हे देव सौत-
नादिभ्युत्पन्न सूर्य त्वं महान् वीर्येणाप्यधिकोऽसि । भवसि । अद्या सत्त्वमेव । अत्र न संशय इत्यर्थः । बद्
सत्त्वमिति सत्त्वनामसु पाठात् ॥

बद् सूर्य अवसा महौ असि सचा देव महौ असि ।

महा देवानामसुर्यः पुरोहितो विभु ज्योतिरदाभ्यं ॥ १२ ॥

बद् । सूर्य । अवसा । महान् । असि । सचा । देव । महान् । असि ।

महा । देवानां । असुर्यः । पुरःऽहितः । विभु । ज्योतिः । अदाभ्यं ॥ १२ ॥

हे सूर्य त्वं अवसा अवस्येन महान् सर्वाधिकोऽसि बद् सत्त्वं । हे देव सौतमान सूर्य त्वं देवानां मध्ये महा-
महत्वेन महानधिकोऽसि सचा सत्त्वमेव । असुर्योऽसुराणां हन्ता चासि । किंच त्वं देवानां पुरोहितो हितोप-
देष्टासि । किंच तज्ज्योतिस्तेजो विभु महददाभ्यं केनाप्यहिंसं च ॥

इयं या नीच्यर्किणी रूपा रोहिण्या कृता ।

चिचैव प्रत्यदर्श्यायत्यैतर्दशसु बाहुषु ॥ १३ ॥

इयं । या । नीची । अर्किणी । रूपा । रोहिण्या । कृता ।

चिचाऽइव । प्रति । अदर्शि । आऽयती । अंतः । दशऽसु । बाहुषु ॥ १३ ॥

अस्मानुचुचतः क्षितिः सूर्यप्रमाया वा । यैवं नीचवायुस्त्वर्किणी क्षितिमती रूपा रूपवती रोहिष्वा
प्रकाशयुक्ता कृतोपाः सूर्यप्रमा वीत्यादिता सातर्ग्रन्थांश्च मध्ये बाहुषु बाहुष्वानीथासु दशसु दशसंख्याकासु
दिक्सायत्वान्कृती चिचैव चिचा नीरिच प्रत्यदर्शि । सर्वैरदृश्यत ॥

प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुर्न्ययन्या अर्कमभितो विविधे ।

बृहच्च तस्थौ भुवनेष्वंतः पर्वमानो हुरित आ विवेश ॥ १४ ॥

प्रऽजाः । ह । तिस्रः । अतिऽआयं । ईयुः । नि । अन्याः । अर्कैः । अभितः । विविधैः ।
बृहत् । ह । तस्थौ । भुवनेषु । अंतरिति । पवमनः । हरितः । आ । विवेश ॥ १४ ॥

याज्ञिकः प्रजा अत्यायमीयुः अत्यायमायन् अन्त्याका इमांः प्रजा अर्कमर्चनीयमभिमितो विविधैः । अभितो निविष्टास्ततो न परावभूयुः । भुवनेष्वन्तर्मध्ये बृहन्नहानसावादित्यः । प्रजापतिरिदिके । तस्थौ । प्रकाशयन्नतिष्ठत् । हरितो दिशः पवमानो वायुरा विवेश । आविष्टः । तथा धैतरेयप्राक्ष्णं । प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या वै ता इमाः प्रजास्तिस्रो अत्यायमायंस्तानीमानि वयांसि वंगावगधाक्षिरपादाः । अन्त्या अर्कमभितो विविध इति ता इमाः प्रजा अर्कमभितो निविष्टा इममेवापि बृहन्न तस्थौ भुवनेष्वन्तरित्वद् उ एव बृहन्नभुवनेष्वन्तरसावादित्यः पवमानो हरित आ विवेशेति वायुरेव पवमानो दिशो हरित आविष्टः । ऐ० आ० २. १. १. इति । वाक्सनेधिनीऽप्यामर्गति । स तपोऽतथ्यत स प्रजा अकृजत ता अस्त प्रजाः कृष्टाः परावभूयस्तानीमानि वयांसितुपक्राम्य प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या अमूः प्रजा अत्यायन् अन्त्या अर्कमभितो विविध इत्यभिर्वा अर्कस्तमिमाः प्रजा अभितो निविष्टास्ता इमाः पराभूताः । बृहन्न तस्थौ भुवनेष्वन्तरिति प्रजापतिमेवैतदभ्यनूतं पवमानो हरित आ विवेशेति दिशो वै हरितस्ता अयं पवमान आविष्टः । शत० २. ५. १. १-५. इति ॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ।

प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्ट ॥ १५ ॥

माता । रुद्राणां । दुहिता । वसूनां । स्वसा । आदित्यानां । अमृतस्य । नाभिः ।

प्र । नु । वोचं । चिकितुषे । जनाय । मा । गां । अनागां । अदितिं । वधिष्ट ॥ १५ ॥

अस्मिन् वृषे गीः सूयते । या गी रुद्राणां मरुतां माता जननी वसूनां दुहिता पुत्र्यादित्यानां स्वसा भगिन्यमृतस्य पयसो नाभिरावासस्थानं तामनागामनागसमदितिमदीनां गां गोकृपां देवीं मा वधिष्ट हे जनाः मा हिंसिष्टेति चिकितुषे चेतनावते जनाय न्विदानीं प्र वोचं । अहं प्रावोचमिति मुञ्चमान-
शेभ्य उपदेशः ॥

वचोविद् वचसो जंमधुनीं वाचमुदीरयंतीं विश्वाभिधीभिरुपतिष्ठमानां ।

देवीं देवेभ्यः पर्येयुषीं गामा मावृक्त मर्त्यो दुभचेताः ॥ १६ ॥

वचःऽविदौ वाचं । उतऽदुरयंतीं । विश्वाभिः । धीभिः । उपऽतिष्ठमानां ।

देवीं । देवेभ्यः । परि । आऽईयुषीं । गां । आ । मा । आवृक्त । मर्त्यैः । दुभऽचेताः ॥ १६ ॥

वचोविद् वचसो जंमधुनीं वाचमुदीरयंतीं पयः पीत्वा पश्चाद्वाचमुदीरयंतीं । बुधितो हि जनो न वाचमुदीरयति मुक्त्वा पश्चाद्दुदीरयति । विश्वाभिः सर्वाभिधीभिर्वाग्मिभिरुपतिष्ठमानां देवीं योतमानां देविभ्यो देवाय मा मामेयुषीमवचन्त्यंतीं गां दुभचेता अल्पबुद्धिर्मर्त्यो मनुष्यः पर्यावृक्त । परिवर्धयति ॥ ॥ ८ ॥

त्वमप इति द्वाविंशत्युचं नवमं सूक्तं गायत्रमापेयं । भुगुजोचः प्रथोनी नामभिः । बार्हस्पत्यः पाचकाग्निर्वेक विशिष्टोऽग्न्यान्वो वा । यद्वा । सहोनाम्नः पुत्रौ गृहपतिविष्टसंज्ञकौ द्वावप्यौ । तौ सहैद् सूक्तमपक्रतां । तस्मादस्त तावुषी । अथवा तथोरन्तरः । तथा चानुक्रांतं । त्वमपि द्वाधिका मार्गवः प्रथोनी बार्हस्पत्यो वापिः पाचकः सहस्रः सुतथोर्वाग्म्योर्गृहपतिविष्टयोर्वान्तर आपेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाकस्यापि कृती नाचपे कंदकादितोऽष्टादशर्षः । सूचितं च । त्वमपि बृहदय इत्यष्टादशार्थतस्त्विति सूक्ति । आ० ४. १३. इति । देवयुषां दधिः अग्निर्गृहपतिरनुवाक्या त्वमपि बृहदय इति वा । सूचितं च । त्वमपि बृहदयो इत्यष्टाकभिरवरः पिता नः । आ० ४. ११. इति ॥ अन्वारमखीचायामभिर्ममिनीऽनुवाक्या आ सर्वं सधितुरिति वा । सूचितं च । आ० सर्वं

सवितुर्थया स गो राधांस्त्रा मर । आ० २. ८. । इति ॥ आभिप्रविक्षेयुक्थ्येपु तृतीयसवने मैत्रावयणस्त्रापिं वो वृधंतमिति वैकल्पिकः स्तोत्रियलृचः । सूचितं च । अपिं वो वृधंतमपि यं यक्षमध्वरं । आ० ७. ८. । इति ॥ दशमेऽह्नोमं गो यक्षमिति स्तोत्रसूक्तस्य द्वितीयस्य स्त्रानेऽपि घृतस्त्रेत्येवा । सूचितं च । स्तोत्रसूक्तस्य द्वितीयतृतीययोः स्त्रानेऽपि घृतस्य धीतिमिदमे सुखं द्र सपिष इति । आ० ८. १२. । इति ॥

त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाप्नुषे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । बृहत् । वयं । दधासि । देव । दाप्नुषे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ १ ॥

हे देव द्योतमानाग्ने कविः क्रांतकर्मा गृहपतिर्गृहपालको युवा नित्यं तद्वयस्त्वं दाप्नुषे हविषां प्रदाहि यजमानाय बृहद्वयो महदन्नं दधासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

स न ईळानया सह देवाँ अग्ने दुवस्युवा । चिकिञ्चिभान्वा वह ॥ २ ॥

सः । नः । ईळानया । सह । देवान् । अग्ने । दुवस्युवा । चिकित् । विभानो इति विऽभानो । आ । वह ॥ २ ॥

हे विभानो विशिष्टदीप्तिऽपि चिकिञ्चाता सन्नोऽस्माकं दुवस्युवा परिचरणशीलयेळानया सुवत्या वाचा सह देवाना वह ॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं चोदिष्टेन यविष्ठय । अभि षो वाजसातये ॥ ३ ॥

त्वया । ह । स्वित् । युजा । वयं । चोदिष्टेन । यविष्ठय । अभि । स्मः । वाजऽसातये ॥ ३ ॥

हे यविष्ठय युवतमपि चोदिष्टेनातिशयेन धनानां प्रेरयित्वा त्वया युजा स्विद्य सहायेनैव वयं भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्याः पावका अपयो वा वाजसातयेऽन्नलाभायाभि षः । शत्रून्भिभवेम ॥

और्वभृगुवच्छुचिमप्रवान्वदा हुवे । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ४ ॥

और्वभृगुऽवत् । शुचिं । अप्रवान्ऽवत् । आ । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ४ ॥

समुद्रवाससं समुद्रमध्यवर्तिनं वाडवं शुचिं शुद्धमपिमौर्वभृगुवत्तथौर्वभृगुप्रवानवत्तथाप्रवानस्तथा ऽवे । आहुयान्यहं ॥

हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रंष्टं सहः । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ५ ॥

हुवे । वातऽस्वनं । कविं । पर्जन्यऽक्रंष्टं । सहः । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ५ ॥

वातस्वनं वातसदृशभनिं कविं क्रांतकर्माणं पर्जन्यक्रंष्टं पर्जन्यसदृशक्रंदनं सहः सहस्विनं वाडवमपि ऽवे । आहुयामि । अन्यन्नतं ॥ ॥ ५ ॥

आ स्रवं सवितुर्थया भगस्येव भुजिं हुवे । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ६ ॥

आ । स्रवं । सवितुः । यथा । भगस्यऽइव । भुजिं । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ६ ॥

सवितुः प्रेरकस्त देवस्त सर्वं यथा प्रसवमिन्न मनस्वी भुजिं मनास्त्वस्त देवस्त भोगमिष च समुद्रवास-यमपि ऽवे । आहुयामि ॥

अग्निं वो वृधंतमध्वराणां पुरुतमं । अच्छा नम्रे सहस्वते ॥७॥

अग्निं । वः । वृधंतं । अध्वराणां । पुरुतमं । अच्छ । नम्रे । सहस्वते ॥७॥

अध्वराणामहिंस्त्राणां बलिनां नम्रे बंधुं सहस्वते वक्षवतं ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ वृधंतं ज्ञात्वाभिर्वर्धमानं पुरुतममतिशयेन बज्रमपिमृत्वितो वो यूयमच्छ । अभिगच्छत ॥

अयं यथा न आभुवत्त्वष्टा रूपेव तस्या । अस्य क्रत्वा यशस्वतः ॥८॥

अयं । यथा । नः । आभुवत् । त्वष्टा । रूपाऽदेव । तस्या । अस्य । क्रत्वा । यशस्वतः ॥८॥

अयमग्निर्नोऽक्षांस्तस्या विकर्तव्यानि रूपेव त्वष्टा रूपाणि वर्धकिरिव यथा येन प्रकारेणाभुवत् आभवति तथैनमपिमभिगच्छतेत्यर्थः । किंच वयमस्माभिः क्रत्वा प्रज्ञानेन युक्ता यशस्वतो यशस्वतो भवेमिति शेषः ॥

अयं विश्वा अभि श्रियोऽग्निर्देवेषु पत्यते । आ वाजैरुप नो गमत् ॥९॥

अयं । विश्वाः । अभि । श्रियः । अग्निः । देवेषु । पत्यते । आ । वाजैः । उप । नः । गमत् ॥९॥

मनुष्याणां विश्वाः सर्वाः श्रियः संपदो देवेषु देवानां मध्ये योऽयमपिरभि पत्यते अभिगच्छति सोऽग्निर्नोऽज्ञानपि वाजिरस्त्रैरुपा गमत् । उपागच्छतु ॥

विश्वेषामिह स्तुहि होतृणां यशस्तमं । अग्निं यज्ञेषु पूर्य ॥१०॥

विश्वेषां । इह । स्तुहि । होतृणां । यशः । तमं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य ॥१०॥

विश्वेषां सर्वेषां होतृणां मध्ये यशस्तमं यशस्वितमं यज्ञेषु पूर्य मुख्यमपिमिहास्त्रदीये यज्ञे हे सोतः स्तुहि ॥ १० ॥

शीरं पावकशोचिषं ज्येष्ठो यो दमेष्वा । दीदाय दीर्घश्रुतमः ॥११॥

शीरं । पावकऽशोचिषं । ज्येष्ठः । यः । दमेषु । आ । दीदाय । दीर्घश्रुतऽतमः ॥११॥

ज्येष्ठो देवानां मुख्यो दीर्घश्रुतमोऽतिशयेन विद्वानपिर्दमेषु यज्वनां ब्रूहेष्वा दीदाय । आदीप्यते । तं शीरमनुशायिनं । द्रुषा च यास्तः । अनुशायिनमिति वाग्निमिति वा । नि० ४. १४. । इति । पावकशोचिषं पावकदीप्तिस्तुहीत्यर्थः ॥

तमर्वतं न सानसिं गृणीहि विप्र शुष्मिणं । मिचं न यातयज्जनं ॥१२॥

तं । अर्वतं । न । सानसिं । गृणीहि । विप्र । शुष्मिणं । मिचं । न । यातयत् । ज्जनं ॥१२॥

हे विप्र मेधाविन् सोतः अर्वतं नास्त्वमिव सानसिं संमज्जीयं शुष्मिणं बलिनं मिचं न सखायमिव यातयज्जनं इतश्शुक्लं तमसिं गृणीहि । स्तुहि ॥

उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः । वायोरनीके अस्थिरन् ॥१३॥

उप । त्वा । जामयः । गिरः । देदिशतीः । हविः । कृतः । वायोः । अनीके । अस्थिरन् ॥१३॥

हे अपि हविष्कृतो यजमानार्थं विरः सुतयो जामयः स्वस्वार एव देदिशतीत्यत्र युवादिर्ब्रह्मस्वत्वात् स्वासु पतिर्गते । वायोरनीके समीपे त्वां समेधयन्तोऽक्षिरन् । अतिर्बलं ॥

यस्य चिधात्वृत्तं बर्हिस्तस्यावसंदिनं । आपश्चिन्नि दधा पदं ॥ १४ ॥

यस्य । चि॒ऽधातुं । अ॒वृत्तं । ब॒र्हिः । त॒स्यौ । अ॒सं॑ऽदिनं । आ॒पः । चि॒त् । नि । द॒ध् । प॒दं ॥ १४ ॥

यस्यापेस्त्रिधातु शिरवृतमनावृतं चासंदिनमवधं च । क्षरणकाले हि बर्हिरवधं भवति । बर्हिस्तस्यी आसनाथं तिष्ठति तस्मिन्नपावापश्चिदापोऽपि पदं नि दध । निदधति । आंतरिक्षा माध्यमिके पदं नि दधतीत्यर्थः ॥

पदं देवस्य मीळुषोऽनाधृष्टाभिरूतिभिः । भद्रा सूर्ये इवोपदृक् ॥ १५ ॥

प॒दं । दे॒वस्य॑ । मी॒ळुषः । अ॒नाधृष्टा॑भिः । उ॒ति॑ऽभिः । भ॒द्रा । सू॒र्येऽ॒इव । उ॒प॒ऽदृक् ॥ १५ ॥

मीळुषः कामानां सेतुर्देवस्य द्योतमानस्यापेः पदं स्नानमनाधृष्टाभिः शत्रुभिरनाधृष्टाभिरूतिभि रचा भिर्मजनीयं भवतीत्यर्थः । तथैवास्त्रोपदृगुपदृष्टिरपि सूर्य इव यथा सूर्यस्तद्वद्भा मनुष्यैर्मजनीया भवति ॥ १५ ॥

अमे घृतस्य धीतिभिस्तेपानो देव शोचिषा । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ १६ ॥

अ॒मे । घृ॒तस्य॑ । धी॒ति॑भिः । ते॒पा॒नः । दे॒व । शो॒चिषा॑ । आ । दे॒वान् । व॒क्षि । य॒क्षि । च ॥ १६ ॥

हे देव द्योतमानापे घृतस्य द्योतिसाधनस्याज्यस्य धीतिभिर्निधानिस्तेपानस्तपश्चोचिषा जाजया देवान् प्रत्या वक्षि । आवह । यक्षि । यज च ॥

तं त्वाजनांत मातरः कविं देवासो अंगिरः । हव्यवाहममर्त्यं ॥ १७ ॥

तं । त्वा । अ॒ज॒ना॒न्त॒ । मा॒तरः॑ । क॒विं । दे॒वा॒सः । अ॒ंगि॒रः । ह॒व्य॒ऽवाहं॑ । अ॒म॒र्त्यं ॥ १७ ॥

हे अंगिरोऽपि कविं क्रान्तकर्माणममर्त्यं मरणरहितं हव्यवाहं हविषां वोढारं तं प्रसिद्धं त्वा त्वां देवासो देवा मातर इवाजनांत । जनयन्ति ॥

प्रचेतसं त्वा कवेऽमे दूतं वरेण्यं । हव्यवाहं नि वेदिरे ॥ १८ ॥

प्र॒ऽचे॒त॒सं । त्वा । क॒वे॒ । अ॒मे॒ । दू॒तं । व॒रे॒ण्यं । ह॒व्य॒ऽवाहं॑ । नि । वे॒दि॒रे ॥ १८ ॥

हे कवे क्रान्तकर्मज्ञपि प्रचेतसं प्रकृष्टगुह्यं वरेण्यं दूतं देवानां हव्यवाहं हविषां वोढारं त्वा त्वां नि वेदिरे । देवा निवीदति ॥

नहि मे अस्त्यग्न्या न स्वधितिर्वनन्वति । अथैतादृग्भरामि ते ॥ १९ ॥

न॒हि । मे॒ । अ॒स्ति॑ । अ॒ग्न्या॑ । न । स्व॒ऽधि॒तिः । व॒न॒न्व॒ति॑ । अ॒थ॒ । ए॒ता॒दृक् ।

भ॒रामि॑ । ते ॥ १९ ॥

हे अपि मे मने मार्जनस्य प्रयोगस्त्वैरग्न्या नीः । अग्न्योसिति गोमाममु पाठात् । नंदाक्षि न विवति यक्षाः पयसाग्निं च त्वां जलेय । किंच स्वधितिर्नहि वनन्वति काष्ठानि हति धीः काष्ठित्वां समिधीय । अथैतादृग्भरामि शीघ्रां पयसो दोग्ध्रीं नामिधनसाधनानि चैतत्सर्वं ते गुह्यमहं भरामि ॥

यदग्ने॒ कानि॒ कानि॒ चि॒दा ते॒ दा॒रुणि॒ द॒ध्मसि॑ । ता जु॒बस्व॒ यवि॒ष्ठ्य ॥ २० ॥

यत् । अग्ने॒ । कानि॒ । कानि॒ । चि॒त् । आ । ते । दा॒रुणि॒ । द॒ध्मसि॑ । ता । जु॒बस्व॒ ।
यवि॒ष्ठ्य ॥ २० ॥

पूर्वस्वामृच्युक्तस्यैवार्थस्य विवरणमत्र । हे यविष्ठ्य युवतमग्निं तुभं यद्यदा कानि कानि विद्यानि कान्यपि दा॒रुणि काष्ठान्या द॒ध्मसि आ॒धारयामि॑ तदा ता तान्यपरमृच्युक्तान्यपि जुबस्व । सेवस्व । तथा च यजुर्ग्राह्यं । न ह का वै पुराभिरपरमृच्युक्तं ददति तदस्मी प्रयोग एवर्धिरस्वदयस्यदपि यावि कानि वेति समिधमादधात्वा परमृच्युक्तमेवास्मी स्वदयति सर्वमस्मी स्वदते । ते० सं० ५. १. १०. १. । इति ॥

यद॒त्युप॒जिह्मि॒का य॒द्य॒मो अ॒ति॒सर्पे॑ति । सर्वे॒ तद॒स्तु ते॒ घृतं॑ ॥ २१ ॥

यत् । अ॒त्ति । उ॒प॒जिह्मि॒का । यत् । व॒मः । अ॒ति॒सर्पे॑ति । सर्वे॒ । तत् । अ॒स्तु । ते॒ । घृतं॑ ॥ २१ ॥

हे अग्ने यत्काष्ठादिकमुपजिह्मिका । उपजिघ्रसीत्युपजिह्मिका । अत्ति भक्षयति । यस्य काष्ठादिकं वमः । वमत्युदकमिति वमः । उपजिह्मिकावमशब्दौ यद्यपि पर्यायी तथापि पृथगुपादानादवमशब्दकश्चिदपि पर्यवस्यति । सोऽप्यतिसर्पति अतिगच्छति । तत्सर्वं ते तव घृतं घृतसदृशमस्तु । यथा घृतं तव प्रियकरं भवति तथा प्रियकरं भवत्वित्यर्थः ॥

अ॒ग्निमि॑न्धानो॒ मन॑सा॒ धियै॑ स॒चेत॒ मर्त्यैः॑ । अ॒ग्निमी॑धे वि॒वस्व॑भिः ॥ २२ ॥

अ॒ग्निं । इ॒न्धा॒नः । मन॑सा । धि॒यै । स॒चे॒त् । मर्त्यैः॑ । अ॒ग्निं । इ॒धे॒ । वि॒वस्व॑ऽभिः ॥ २२ ॥

मर्त्यो मनुष्योऽग्निमिन्धानः काष्ठैः प्रज्वलयन् मनुष्येव अन्धानो धियं कर्म सचेत । काष्ठे मन्धेत । विवस्व-भिर्ज्वलितमिन्धापिमेवेधे । प्रज्वलति ॥ १२ ॥

अद॒र्शि॑ति चतुर्द॒शर्षं॑ द॒शमं॑ सू॒क्तं का॒व्यस्य॑ सोम॒रेरा॒र्षं । अ॒वा॒नु॒क्रम॑यति । अद॒र्शि॑ वक्त॒व्या सोम॒रिर्वा॒र्हतं॑ पंच॒म्या॒वयु॒जः स॒तो॒बृ॒ह॒त्योऽष्ट॒म्यादि॑ यु॒जः क॒कु॒ब्गा॒य॒त्री क॒कु॒ब॒गु॒हं॒त्वा॒पि॒मा॒व॒तीति॑ । पंच॒मी॒सप्त॒मी॒नव॒म्ये॒काद॒शी॒च॒यो॒द॒शः पंच॑ स॒तो॒बृ॒ह॒त्यः । अष्ट॒मी॒द्वाद॒शी॒ क॒कु॒मी॒ द॒श॒मी॒ गा॒य॒त्री च॒तु॒र्द॒श॒गु॒हं॒ प॒ष्टि॒ष्टा बृ॒ह॒त्यः । आपि॑थं लि॒खु॒क्त॒त्वा॒द॒पि॒र्दे॒वता॑ । अ॒न्त्या॒या॒स्त्व॒पि॒र्म॒रु॒त॒श्च ॥ प्रा॒तर॒नु॒वा॒क॒स्या॒पि॒थि॒ क॒तो वा॒र्हते॑ कंद॒स्यादि॑तः सप्त॒र्षः । सू॒चितं॑ च । अद॒र्शि॑ गा॒तु॒वि॒त्त॒म॒ इति॑ स॒प्रति॑ वा॒र्हतं॑ । आ० ४. १३. ॥ आ॒भि॒प्र॒वि॒ष्टे॒षू॒क॒श्वि॒षु मी॒चा॒व॒र॒ण॒स्य॑ वै॒क॒श्वि॒कः॑ सो॒मि॒य॒कृ॒चः । सू॒चितं॑ च । मा चि॒दा॒पि॒ या॒हि॒ म॒रु॒त॒स॒खा॒ य॒ते रा॒ज॒स॒प॒ इति॑ ॥

अद॒र्शि॑ गा॒तु॒वि॒त्त॒मो॒ यस्मि॑न्ब्र॒तान्या॑द्धुः ।

उ॒पो॒ षु॒ जा॒त॒मा॒र्ये॒स्य॒ वर्ध॑नम॒ग्निं न॑क्ष॒तं नो॒ गिरः॑ ॥ १ ॥

अद॒र्शि॑ । गा॒तु॒वि॒त्त॑ऽत्त॒मः । यस्मि॑न् । ब्र॒तानि॑ । आ॒ऽद्धुः॑ ।

उ॒पो॒ इति॑ । सु॒ । जा॒तं॑ । आ॒र्ये॒स्य॒ । वर्ध॑नं । अ॒ग्निं॑ । न॒क्ष॒तं॑ । नः॒ । गिरः॑ ॥ १ ॥

यस्मिन्पौ ब्रतानि कर्माणाद्ध्युः यजमाना आद्धन् गातुवित्तमोऽतिशयेन मार्गाणां जाता सोऽग्निर्द॒र्शि । प्रादुरभूत् । किंच सु जातं सम्यक्प्रादुर्भूतमकार्यकोत्तमवर्षस्य वर्धनं वर्धयितारमग्निं नोऽक्षार्क विर॒कु॒ति॒कृ॒पा॒ वा॒च॒ उ॒पो॒ न॒क्ष॒तं॑ । उपगच्छति च ॥ नच गताविति भातुः ॥

प्र॒ दे॒वो॒दा॒सो अ॒ग्निर्दे॒वाँ अ॒च्छा॒ न म॑ज्ज॒मना॑ ।

अ॒नु॒ मा॒तरं॑ पृ॒थि॒वीं वि॒ वा॒च॒ते॒ त॒स्थौ॒ ना॒र्क॒स्य॒ सा॒न॒वि॑ ॥ २ ॥

प्र । दैवःऽदासः । अग्निः । देवान् । अन्ध्रं । न । मज्जना ।

अनु । मातरं । पृथिवीं । वि । ज्वृते । तस्थौ । नाकस्य । सानवि ॥ २ ॥

देवोदासो दिवोदासेनाहयमानोऽपिमातरं । सर्वस्य लोकाश्च धारणवत्त्वात्पृथिवी माता । तां पृथि-
वीमच्छ प्रति देवांश्चक्षु दिवोदासश्च यज्ञे देवाननु प्रति हविर्वोढुं न प्र वि ज्वृते । यस्मादेनमपि दिवोदासो
मज्जना वसेनाजुहाव तस्मादयमभिर्नाकस्य स्वर्गस्य सानवि समुच्छ्रितं देशे स्थायतन एव तस्थौ । अतिष्ठत् ॥

यस्माद्देजैत कृष्टयश्चर्कृत्यानि कृण्वतः ।

सहस्रसां मेधसाताविव त्मनामिं धीभिः सपर्यत ॥ ३ ॥

यस्मात् । रेजैत । कृष्टयः । चर्कृत्यानि । कृण्वतः ।

सहस्रसां । मेधसाताऽइव । त्मना । अमिं । धीभिः । सपर्यत ॥ ३ ॥

यस्मात्कारणाच्छकृत्वाणि कर्तव्यानि कर्माणि कृण्वतः । कुर्वीत्याद्यनुष्ठानं कृष्टय इतरे मनुष्या रेजते कपते
तस्मादिदानीं हे वनाः पुत्रं सहस्रसां नवां धनानां च सहस्रस्य दातारमपि मेधसाता यज्ञे धीभिः कर्तव्यैः
कर्म्मभिस्त्वनात्मनैव सपर्यत । परिचरत ॥

प्र यं राये निनीषसि मतो यस्ते वसो दाशत् ।

स वीरं धत्ते अग्रे उक्थशंसिनं त्मना सहस्रपोषिणं ॥ ४ ॥

प्र । यं । राये । निनीषसि । मतोः । यः । ते । वसो इति । दाशत् ।

सः । वीरं । धत्ते । अग्रे । उक्थऽशंसिनं । त्मना । सहस्रऽपोषिणं ॥ ४ ॥

हे वसो वासवापि त्वं यं तव स्रोतारं राये धनार्थं प्र निनीषसि प्रनेतुमिच्छसि यस्य मत्तो मनुष्यस्य तुभ्यं
दाशत् हवींषि प्रयच्छति स मनुष्य उक्थशंसिनमुक्थानां शंसितारं त्मनात्मनैव सहस्रपोषिणं वज्रधनं वीरं
पुत्रं धत्ते । धारयति ॥

स दृष्ट्वे चिदभि तृणसि वाजमर्वेता स धत्ते अक्षितिं श्रवः ।

ते देवचा सदा पुरुवसो विष्वा वामानि धीमहि ॥ ५ ॥

सः । दृष्ट्वे । चित् । अभि । तृणसि । वाजं । अर्वेता । सः । धत्ते । अक्षिति । श्रवः ।

ते इति । देवऽचा । सदा । पुरुवसो इति पुरुवसो । विष्वा । वामानि । धीमहि ॥ ५ ॥

हे पुरुवसो वज्रधनापि यस्तुभ्यं हवींषि प्रयच्छति स यजमानो दृष्ट्वे चिदृष्टेऽपि शत्रुपुरे स्मितं वाजमन्न-
मर्वतायानि तुषति । हिनस्ति । यथा स यजमानोऽक्षितधीः श्रवोऽज्ञं धत्ते धारयति । तथा च सति
तुभ्यं हविषां प्रदातारो वयमपि देवचा देवे ते त्वयि क्षिता विष्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि
यदा सर्वदा धीमहि । धारयामः ॥ ॥ १३ ॥

यो विष्वा दयते वसु होतां मद्रो जनानां ।

मधोर्न पापां प्रचमान्यस्मै प्र स्तोमा यन्त्यमये ॥ ६ ॥

यः । विष्वा । दयते । वसु । होता । मद्रः । जनानां ।

मधोः । न । पाचा । प्रथमानि । अस्मै । प्र । स्तोमाः । यन्ति । अग्रये ॥ ६ ॥

होता देवानामाहूता मद्रो मोदमानो योऽपिर्विषा वर्षाणि वसु वसूनि धनानि जनानां जनेभ्यो दयते प्रयच्छति तस्मा अस्मा अग्रये मधोर्न मदकरस्व सोमस्त्वैव प्रथमानि सुखानि पाचाणि स्तोमाः प्र यन्ति । प्रयच्छति ॥

अश्वं न गीर्भी रथ्यं सुदानवो मर्मज्यन्ते देवयवः ।

उभे तोके तनये दस्म विशपते पथि राधो मघोनां ॥ ७ ॥

अश्वं । न । गीःऽभिः । रथ्यं । सुदानवः । मर्मज्यन्ते । देवयवः ।

उभे इति । तोके इति । तनये । दस्म । विशपते । पथि । राधः । मघोनां ॥ ७ ॥

हे इक्ष्वर्ष्य दर्शनीय विरपते विशां पतेऽपि यं त्वां सुदानवः शोभनदाना देवयवो देवानात्मान इच्छन्तो यजमाना रथ्यं रथस्व वोढारमश्वं नाश्वमिव गीर्भीः कुतिभिर्मर्मज्यन्ते परिचरन्ति स त्वमस्माकं यजमानानां तोके पुथे तनये पीथे चोभे उभयस्त्रिमघोनां धनवतां राधो धनं पथि । प्रयच्छ ॥

• प्र मंहिष्ठाय गायत ऋतावै बृहते ऋकशोचिषे । उपस्तुतासो अग्रये ॥ ८ ॥

प्र । मंहिष्ठाय । गायत । ऋतवै । बृहते । ऋकशोचिषे । उपस्तुतासः । अग्रये ॥ ८ ॥

हे धूम्रमुपस्तुतास उपस्तोतारः मंहिष्ठाय दातुतमायर्तावै यज्ञयते सत्यवते वा बृहते महते ऋकशोचिषे दीप्ततेजसेऽपथे स्तोत्रं पठत ॥

आ वंसते मघवा वीरवृद्धशः समिद्धो द्युम्याहुतः ।

कुविन्नो अस्य सुमतिर्नवीयस्यच्छा वाजेभिरागमत् ॥ ९ ॥

आ । वंसते । मघवा । वीरवृद्धः । यशः । संऽइद्धः । द्युम्नी । आऽहुतः ।

कुवित् । नः । अस्य । सुऽमतिः । नवीयसी । अच्छ । वाजेभिः । आऽगमत् ॥ ९ ॥

मघवा धनवान् द्युम्यन्तवान् यशस्वी वा । तथा च यास्कः । कुवं क्षीततिर्ययो वाजं वा । णि० ५. ५. । इति । यशो यशस्करमन्त्रमा वंसते । यजमानेभ्य आ प्रयच्छति । अस्मापिर्नवीयसी नवतरा सुमतिरनुयहदुवि-
नोऽज्ञानच्छ प्रति वाजेभिरग्रेः सह कुविद्वज्वारं । सन्निवं कुविदिति वज्रनामसु पाठौ । आगमत् । आगच्छतु ॥

प्रेष्ठमु प्रियाणां स्तुष्टासावातिथिं । अग्निं रथानां यमं ॥ १० ॥

प्रेष्ठं । जुं इति । प्रियाणां । स्तुहि । आऽसाव । अतिथिं । अग्निं । रथानां । यमं ॥ १० ॥

हे आसाव क्षीतः प्रियाणां प्रेष्ठं प्रियतममतिथिमभ्यागतं रथानां यमं यन्तारमपिमेव स्तुहि ॥ १४ ॥

उदिता यो निदिता वेदिता वस्वा यज्ञियो ववर्तन्ति ।

दुष्टरा यस्य प्रवणे नीर्मयो धिया वाजं सिंघासतः ॥ ११ ॥

उत्त॑ऽइता । यः । नि॑ऽदिता । वेदिता । वसु॑ । आ । य॒ज्ञियः । व॒वर्ते॑ति ।
दु॒स्त॒राः । यस्य॑ । प्र॒व॒णे । न । क॒र्म॒यः । धि॒या । वा॒जं । सि॒सा॒सतः ॥११॥

वेदिता वेत्ता यज्ञियो यज्ञार्हो योऽभिषदितोदितान्युन्नतानि निदिता निदितानि श्रुतानि च वसु
वसूनि धनाभ्या ववर्तति आवर्तयति । धिया कर्मणा वाजं संग्रामं सिषासतः संभक्तुमिच्छति यस्तु चापिर्जालाः
प्रवणे नोर्मयः प्रवणाभिमुखाः समुद्रस्त तरेणा एव दुष्टराक्षसार्तुमशक्ताः । तमपि हे श्रोतः सुहीत्यर्थः ॥

मा॑ नो॒ ह॒णीता॒म॒ति॒षि॒र्वसु॑र॒मिः पुरु॑प्र॒श॒स्त ए॒षः । यः सु॒होता॑ स्व॒ध्वरः ॥१२॥
मा । नः । ह॒णीता॑ । अ॒ति॒षिः । वसुः । अ॒मिः । पुरु॑ऽप्र॒श॒स्तः । ए॒षः । यः । सु॒होता॑ ।
सु॒ऽअ॒ध्व॒रः ॥१२॥

वसुर्वासकोऽतिथिरतिथिवत्प्रियः पुरुप्रशस्तो बज्रमिः श्रुतः सुहोता सुष्ठु देवानामाक्राता स्वध्वरः
सुयज्ञश्च योऽमिः स एषोऽपिनोऽस्यभ्यं मा हणीतां । केनापि न रध्यतां । केनाप्यनवर्यः सन्नपिरस्य-
भ्यमभीष्टं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

॰मो॑ ते रि॒ष॒न्ये अ॒च्छो॒क्ति॒भिर्व॒सोऽग्ने॑ के॒भिश्चि॒दैवैः ।
की॒रि॒षि॒द्धि॒ त्वामी॑ष्टे॒ दू॒त्याय॑ रा॒त॒ह॒व्यः स्व॒ध्वरः ॥१३॥
मो॑ इति॒ । ते । रि॒ष॒न् । ये । अ॒च्छो॒क्ति॒ऽभिः । व॒सो॒ इति॑ । अ॒ग्ने॑ । के॒भिः । चि॒त् । ए॒वैः ।
की॒रिः । चि॒त् । हि । त्वां । ई॒ष्टे॑ । दू॒त्याय॑ । रा॒त॒ह॒व्यः । सु॒ऽअ॒ध्व॒रः ॥१३॥

हे वसो वासकामे त्वां ये मनुष्या अच्छोक्तिभिरभिष्टुतिभिः केभिः कैः सुखकीरिरेवैषिदभिनमनैरपि ते
श्रोतारो मो रिषन् । नैव हिंसां । रातहव्यो दत्तहविष्कः कीरिषित् श्रोतापि दूत्याय हविर्वहनादिनक्षत्राय
दूतकर्मणि त्वामीष्टे हि । शीतिं खलु ॥

आ॒ग्ने॑ या॒हि म॒रुत्स॑खा रु॒द्रेभिः॑ सोम॑पीतये ।
सोम॑र्या॒ उप॑ सु॒ष्टुतिं॑ मा॒दय॑स्व स्व॒र्णेरे ॥१४॥
आ । अ॒ग्ने॑ । या॒हि । म॒रुत्स॑खा । रु॒द्रेभिः॑ । सोम॑ऽपीतये ।
सोम॑र्याः । उप॑ । सु॒ऽस्तुतिं॑ । मा॒दय॑स्व । स्वः॑ऽनरे ॥१४॥

हे अग्ने मरुत्सखा मरुतां प्रियस्त्वं स्वर्णरेऽस्माकं यजनलक्षणे कर्मणि सोमपीतये सोमपात्राय रुद्रेभ्यो
वैद्विर्मन्त्रिः सहा याहि । आनच्छ । सोमर्याः सोमरेर्मम सुष्टुतिं शोमनां श्रुतिं शोपागच्छ । मादयस्व । श्रुतिं
मुत्ता सोमं पीत्वात्मानं मादय च ॥ ॥१५॥

॥ एतद्वै मंडले दशमोऽनुवाकः समाप्तं चाष्टमं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ नवमं मंडलं ॥

नवमे मंडले सप्तानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके चतुर्विंशतिसंख्याकानि सूक्तानि । तत्र स्वादिष्ठयेति दशर्षं प्रथमं सूक्तं । अचानुकम्यते । स्वादिष्ठया दश मधुच्छंदा इति । वैश्वामित्रो मधुच्छंदा ऋषिः । प्राम्बत्सप्रीत्यपरिभाषया गायत्री छंदः । नवमं मंडलं पावमानं सौम्यमिति वचनात् पवमानगुणविशिष्टः सोमो देवता ॥ यावत्सोत्रेऽर्बुदसूक्तस्य प्रागुक्तमाया इदमादिकं सर्वं पावमानं विकल्पेनावपनीर्यं । सूचितं च । प्रैति वृद्धत्वात्तर्बुदं प्रागुक्तमया आ व ऋजसे प्र वो,यावाण इति सूक्तयोरंतरोपरिष्ठात्पुरस्ताद्वा पावमानोरोप्य यथार्थमा वा ग्रहग्रहणात् । आ० ५. १२. इति ॥ उपाकर्मणि मंडलादियह्य आया । सूत्रं पूर्वमेवोदाहृतं ॥

स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम धारया । इंद्राय पातवे सुतः ॥ १ ॥

स्वादिष्ठया । मदिष्ठया । पवस्व । सोम । धारया । इंद्राय । पातवे । सुतः ॥ १ ॥

हे सोम इंद्राय पातवे पातुं सुतोऽभिपुतस्त्वं स्वादिष्ठया स्वादुतमया मदिष्ठयातिशयेन मादधित्र्या धारया पवस्व । ऋ ॥

रक्षोहा विश्वचर्षणिर्भि योनिमयोहतं । द्रुणा सधस्यमासदत् ॥ २ ॥

रक्षःऽहा । विश्वऽचर्षणिः । अभि । योनिं । अयःऽहतं । द्रुणा । सधऽस्यं । आ । असदत् ॥ २ ॥

रक्षोहा रक्षसां हंता विश्वचर्षणिर्विश्वस्य द्रष्टा सोमोऽयोहतं हिरण्येन हतं । तथा च ब्राह्मणं । हिरण्यपाणिरभिषुणीतीति । द्रुणा द्रोणाकलशेनाधिषवणफलकाभ्यां वा सधस्यं सहस्रानं योनिमभिषवस्थानमभासदत् । अभ्यासीदति ॥

वरिवोधातमो भव मंहिष्ठो वृचहंतमः । पर्षि राधो मघोनां ॥ ३ ॥

वरिवऽधातमः । भव । मंहिष्ठः । वृचहन्ऽतमः । पर्षि । राधः । मघोनां ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं वरिवोधातमोऽतिशयेन धनानां दाता भव । वेदो वरिव इति धननामसु पाठात् । मंहिष्ठो दातुतमश्च भव । पूर्वहातुत्वमपोच्यत इत्यपुनरुक्तिः । वृचहंतमोऽतिशयेन शत्रूणां हंता भव । किंच मघोनां धनवतां शत्रूणां रोधो धनं च पर्षि । अस्मभ्यं प्रयच्छ ॥

अभ्यर्षे महानां देवानां वीतिमंधसा । अभि वाजमुत अवं ॥ ४ ॥

अभि । अर्षे । महानां देवानां । वीतिं । अंधसा । अभि । वाजं । उत । अवं ॥ ४ ॥

हे सोम त्वं महानां महतां देवानां वीतिं यज्ञमंधसा धानाद्यग्नेन सहाभ्यर्षे । अभिगच्छ । उतापि चाभिगच्छस्त्वं वाजं वसं अयोऽग्नं चाभिगमयास्मानिच्छर्षः ॥

त्वामच्छा चरामसि तदिदं दिवेदिवे । इंद्रो त्वे न आशंसः ॥ ५ ॥

त्वां । अच्छ । चरामसि । तत् । इत् । अर्थं । दिवेऽदिवे । इंद्रो इति । त्वे इति । नः ।

आऽशंसः ॥ ५ ॥

हे इंद्रो यानि क्लिष्टमान सोम त्वामच्छ त्वां प्रति चरामसि । वयं चरामः । दिवेदिवे प्रतिदिनमस्माकं

तद्विषदेव तत्परिचरत्तमेवार्थं कार्यं नान्यत्कार्यमस्ति । नोऽस्माकमाश्रय आश्रयनामपि स्वि त्वत्वेव
नाम्यच ॥ ॥ १६ ॥

पुनाति ते परिस्सुतं सोमं सूर्यस्य दुहिता । वारेण शश्वता तना ॥ ६ ॥

पुनाति । ते । परिऽसुतं । सोमं । सूर्यस्य । दुहिता । वारेण । शश्वता । तना ॥ ६ ॥

हे सोम ते तव परिस्सुतं चरतं सोमं सोमरसं सूर्यस्य दुहिता अद्या देवी वारेण बालेन शश्वता शाश्वतेन
तना विसृतेन पुनाति । तथा च वाजसनेयिन आसर्गति । अद्या वै सूर्यस्य दुहिता अद्या स्त्रियं पुनातीति ॥

तमीमंखीः समर्ये आ गृभ्णन्ति योषणो दश । स्वसारः पार्ये दिवि ॥ ७ ॥

तं । इ । अखीः । सऽमर्ये । आ । गृभ्णन्ति । योषणः । दश । स्वसारः । पार्ये । दिवि ॥ ७ ॥

समर्ये समनुष्ये यक्षे पार्ये दिवि सौख्येऽहनि योषणः स्त्रियः स्वसारः स्वयं सरंखो दशसंख्याका अखी-
रयथोऽगुलयः । अयुवोऽख्य इत्यगुलिनानामसु पाठात् । तमीं तमेतं सोममा गृभ्णन्ति । आगृह्णन्ति ॥

तमीं हिवन्त्ययुवो धमन्ति बाकुरं दृतिं । चिधातुं वारुणं मधु ॥ ८ ॥

तं । इ । हिवन्ति । अयुवः । धमन्ति । बाकुरं । दृतिं । चिऽधातुं । वारुणं । मधु ॥ ८ ॥

तमीमेतं सोममयुवोऽगुलयो हिवन्ति । अभिषवदेशं प्रति प्रेरयन्ति । प्रेरयित्वा च बाकुरं भासमानं दृतिं
दृतिसदृशंयुमेनं सोमं धमन्ति । अभिषुण्वन्ति । यद्यपि धमतिरभिषवकर्म न भवति तथाप्यभिषवत्वाद्वाभिष-
वपरो भविष्यति । तदेतत्सोमात्मकं मधु वक्षु चिधातु चिस्थानं । द्रोणकलश आधवनीयः पूतभृदिति
चिधातवः । वारुणं शत्रूणां वारकं च भवति ॥

अभीममघ्या उत श्रीणन्ति धेनवः शिशुं । सोममिन्द्राय पातवे ॥ ९ ॥

अभि । इमं । अघ्याः । उत । श्रीणन्ति । धेनवः । शिशुं । सोमं । इन्द्राय । पातवे ॥ ९ ॥

उतापि चेममेनं शिशुं बालं सोममघ्या अहंतव्या धेनवो गाव इन्द्राय पातवे पातुमभि श्रीणन्ति । स्वकीयेन
पयसा संस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

अस्येदिन्द्रो मदेष्वा विश्वा वृचाणि जिघ्रते । शूरो मघा च मंहते ॥ १० ॥

अस्य । इत् । इन्द्रः । मदेषु । आ । विश्वा । वृचाणि । जिघ्रते । शूरः । मघा । च । मंहते ॥ १० ॥

शूरो वीर इन्द्रोऽस्त्रिदस्य सोमस्यैव मदेषु विश्वा विश्वानि वृचाणि शत्रूना जिघ्रते । आहति । मघा
मघानि धनानि च मंहते । यजमानेभ्यः प्रयच्छति ॥ ॥ १० ॥

पवस्ति दशर्षं द्वितोयं सुतं काण्वस्य मेधातिथिरार्थं गायत्रं पवमानसोऽभिवृताकं । तथा चानुक्रांतं ।
पवस्य मेधातिथिरिति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

• पवस्व देववीरति पविचं सोम रंखा । इन्द्रमिन्द्रो वृषा विश ॥ ११ ॥

पवस्व । देवऽवीः । अति । पविचं । सोम । रंखा । इन्द्र । इन्द्रो इति । वृषा । आ । विश् ॥ ११ ॥

हे सोम देववीर्देवकामस्त्वं रंखा वेनेन पविचं यथा भवति तच्चाति पवस्व । अतिचर । किंच हे इन्द्रो
वृषा शेषकस्त्वमिन्द्रमा विश् । प्रविश ॥

आ वच्यस्व महि प्सरो वृषेदो युज्वत्तमः । आ योनिं धर्णेसिः सदः ॥२॥
 आ । वच्यस्व । महि । प्सरः । वृषा । इंदो इति । युज्वत्तमः । आ । योनिं ।
 धर्णेसिः । सदः ॥२॥

हे इंदो सोम महि महानृषा कामानां वर्षको युज्वत्तमो यशस्वितमो धर्णसिधर्ता त्वं प्सरः पानीयमंध
 आ वच्यस्व । अस्मान्प्रत्यागमय । योनिं स्वकीयं स्नानमा सदः । आसोद च ॥

अधुक्षत प्रियं मधु धारां सुतस्य वेधसः । अपो वसिष्ठं सुक्रतुः ॥३॥
 अधुक्षत । प्रियं । मधु । धारां । सुतस्य । वेधसः । अपः । वसिष्ठः । सुऽक्रतुः ॥३॥

सुतस्त्राभिषुतस्य वेधसोऽभिलषितस्य विधातुर्यस्य सोमस्य धारा प्रियं प्रीतिकरं मध्वसुतमधुक्षत दुग्धि
 स सुक्रतुः सुकर्मो सोमोऽपो वसतीवरोवसिष्ठः । आच्छादयति ॥

महांतं त्वा महीरन्वापो अर्षेति सिंधवः । यज्ञोभिर्वासयिष्यसे ॥४॥
 महांतं । त्वा । महीः । अनु । आपः । अर्षेति । सिंधवः । यत् । गोभिः । वासयिष्यसे ॥४॥

हे सोम त्वं यद्यदा यज्ञे गोभिर्गोविकारिः पयोभिर्वासयिष्यसे आच्छादयिष्यसे ततदा महांतं त्वामनु
 प्रति सिंधवः स्तदमाणा महोर्महत्य आपोऽर्षेति । गच्छति ॥

समुद्रो अप्सु मामृजे विष्टंभो धरुणो दिवः । सोमः पवित्रे अस्मयुः ॥५॥
 समुद्रः । अपऽसु । ममृजे । विष्टंभः । धरुणः । दिवः । सोमः । पवित्रे । अस्मयुः ॥५॥

समुद्रः । समुद्रपंत्यस्त्राद्रसा इति समुद्रः । विष्टंभो दिवः स्वर्गस्य धरुणो धारकश्चाक्षयुरात्मकामः सोमो
 ऽप्सुदक्षेषु ममृजे । मृज्यते । पवित्रेऽभिषिच्यत इत्यर्थः ॥ ॥५॥

अचिक्रद्वृषा हरिर्महान्मिचो न दर्शतः । सं सूर्येण रोचते ॥६॥
 अचिक्रदत् । वृषा । हरिः । महान् । मिचः । न । दर्शतः । सं । सूर्येण । रोचते ॥६॥

वृषा कामानां वर्षको हरिर्हरितवर्णो महान् सर्वोत्तमो मिचो न यथा सखा तद्वर्णतो दर्शनीयो चोऽयं
 सोमोऽचिक्रदत् शब्दं करोति सोऽयं सोमः सूर्येण सह रोचते । दिवि प्रकाशते ॥

गिरस्त इंदु ओजसा मर्मृज्यते अपस्युवः । याभिर्मदाय जुभसे ॥७॥
 गिरः । ते । इंदो इति । ओजसा । मर्मृज्यते । अपस्युवः । याभिः । मदाय । जुभसे ॥७॥

हे इंदो ते तवीजसा वज्रनापस्युवः कर्मिष्ठासंबन्धिन्यसा गिरः सुतयो मर्मृज्यते शोभते याभिर्गोभिस्तं
 मदाय चरज्जुभसे अक्षयिष्यसे ॥

तं त्वा मदाय पृष्वय उ लोककृन्तुमीमहे । तव प्रशस्तयो महीः ॥८॥
 तं । त्वा । मदाय । पृष्वये । ऊं इति । लोकऽकृन्तुं । ईमहे । तव । प्रशस्तयः । महीः ॥८॥

हे सोम यस्य तव प्रशस्तयः प्रशंसा महीर्महती पुष्वय उ त्वत्प्रसादाच्छ्रुत्वा वर्षवशीभाष्य वज्रनापस्य
 लोककृन्तुसामकः लोकस्य कर्तारं तं त्वां सोमं मदायिष्ये । वयं याचामहे ॥

अस्मभ्यमिदं विद्रुमध्वः पवस्व धारया । पर्जन्यो वृष्टिर्माँ इव ॥९॥

अस्मभ्यं । इंदो इति । इंद्रोऽयुः । मध्वः । पवस्व । धारया । पर्जन्यः । वृष्टिमान्ऽइव ॥९॥

हे इंदो सोम इंद्रयुरिंद्रकामस्त्वं मध्वो मदकरस्यामृतस्य धारया पर्जन्यो वृष्टिमानिव यथा वर्षवान्पर्जन्यो मेघस्योऽस्मभ्यं मेधातिथिभ्यः पवस्व । चर ॥

गोषा इंदो नृषा अस्यश्वासा वाजसा उत । आत्मा यज्ञस्य पूर्यः ॥१०॥

गोऽसाः । इंदो इति । नृऽसाः । असि । अश्वऽसाः । वाजऽसाः । उत । आत्मा ।

यज्ञस्य । पूर्यः ॥१०॥

हे इंदो यज्ञस्य पूर्यः प्रत्न आत्मात्मभूतस्त्वं गोषा अस्मभ्यं गवां दातासि । भवसि । नृषाः पुषाणां दाता चासि । अश्वसा अश्वाणां दाता चासि । उतापि च वाजसा अजाणां दाता चासि ॥ ॥१०॥

एष देव इति दशरुचं तृतीयं सूक्तमाजीगतेः मुनःशेषस्त्वर्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रांतं च । एष मुनःशेष इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

एष देवो अमर्त्यः पर्णवीरिव दीयति । अभि द्रोणान्यासदं ॥१॥

एषः । देवः । अमर्त्यः । पर्णवीऽइव । दीयति । अभि । द्रोणानि । आऽसदं ॥१॥

देवो शीतमानोऽमर्त्यो मरणरहित एष सोमो द्रोणानि द्रोणकलशान्यभ्यभिलक्ष्यासदमासदनार्थं पर्णवीरिव यथा पक्षी तथा वेगेन दीयति । गच्छति ॥

एष देवो विपा कृतोऽति ह्रांसि धावति । पवमानो अदाभ्यः ॥२॥

एषः । देवः । विपा । कृतः । अति । ह्रांसि । धावति । पवमानः । अदाभ्यः ॥२॥

विपांगुष्ठा । अषर्वो विप इत्थंगुलिनामसु पाठात् । कृतोऽभिषुत एष सोमो देवः पवमानः चरत्तदाभ्यः केनाप्यहिंसितस्य सन् ह्रांसि शशूगतिं धावति । हंतुमभिगच्छति ॥

एष देवो विपन्युभिः पवमानः चृतयुभिः । हरिर्वाजाय मृज्यते ॥३॥

एषः । देवः । विपन्युऽभिः । पवमानः । चृतयुऽभिः । हरिः । वाजाय । मृज्यते ॥३॥

पवमानः चरन्नेष सोमो देवो विपन्युभिः क्षीतुभिर्चतयुभिर्यज्ञकामिर्हरिरस्य इव वाजाय संयामार्थं मृज्यते । क्षुतिभिरलंक्रियते ॥

एष विश्वानि वार्या शूरो यन्निव सत्त्वभिः । पवमानः सिषासति ॥४॥

एषः । विश्वानि । वार्या । शूरः । यन्ऽइव । सत्त्वऽभिः । पवमानः । सिषासति ॥४॥

पवमानः चरञ्कूरो वीर एष सोमो देवो विश्वानि सर्वाणि वार्या वरणीयानि धनानि सत्त्वभिर्वैर्यन्निव मन्त्रिषु सिषासति । अस्मादर्थं संभक्तुमिच्छति ॥

एष देवो रथर्यति पवमानो दशस्यति । आविष्कृणोति वग्वनुं ॥५॥

एषः । देवः । रथर्यति । पवमानः । दशस्यति । आविः । कृणोति । वग्वनुं ॥५॥

पवमानः चरन्नेष सोमो देवो रघर्षति । अक्षदीपं यागं प्रत्वागमनाय रघं कामयति । दृश्यति । आगत्य चाक्षभ्यमभिलषितं प्रयच्छति । वम्बुं शब्दमाविष्करोति । अभिषूयमाणः प्रकटयति ॥ २० ॥

एष विप्रैरभिष्टुतोऽपो देवो वि गाहते । दधद्रत्नानि दाप्नुषे ॥ ६ ॥

एषः । विप्रैः । अभिऽस्तुतः । अपः । देवः । वि । गाहते । दधत् । रत्नानि । दाप्नुषे ॥ ६ ॥

विप्रैर्मेधाविभिः सोतुभिरभिष्टुतः परितः स्तुत एष सोमो देवो दामुषे हविषां प्रदाषि यजमानाय रत्नानि समणीयानि धनानि दधत्तारयन्प्रयच्छन्पो वसतोवरीर्वि गाहते । प्रविशति ॥

एष दिवं वि धावति तिरो रजांसि धारया । पवमानः कनिक्रदत् ॥ ७ ॥

एषः । दिवं । वि । धावति । तिरः । रजांसि । धारया । पवमानः । कनिक्रदत् ॥ ७ ॥

धारया पवमानः चरन्नेष सोमः कनिक्रददभिषूयमाणः शब्दं कुर्वन्नजांसि लोकांश्चिरश्चिरस्कुर्वन्वागाहिवं स्वर्गं वि धावति । गच्छति ॥

एष दिवं व्यासरत्तिरो रजांस्यस्पृतः । पवमानः स्वध्वरः ॥ ८ ॥

एषः । दिवं । वि । व्या । अस्रत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतः । पवमानः । सुऽअध्वरः ॥ ८ ॥

पवमानः चरन्नेष सोमः स्वध्वरोऽसृतः केनाप्यहंसितश्च सन्नजांसि लोकांश्चिरश्चिरस्कुर्वन्वागाहिवं प्रति व्यासरत् । विसरति । गच्छति ॥

एष प्रत्नेन जन्मना देवो देवेभ्यः सुतः । हरिः पवित्रे अर्षति ॥ ९ ॥

एषः । प्रत्नेन । जन्मना । देवः । देवेभ्यः । सुतः । हरिः । पवित्रे । अर्षति ॥ ९ ॥

हरिर्हरितवर्णो देवो योतमान एष सोमः प्रत्नेन पुराणेन जन्मना जननेन देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिपुतः सन् पवित्रे स्थातुमर्षति । गच्छति ॥

एष उ स्य पुरुव्रतो जज्ञानो जनयन्निषः । धारया पवते सुतः ॥ १० ॥

एषः । उ । इति । स्यः । पुरुऽव्रतः । जज्ञानः । जनयन् । निषः । धारया । पवते । सुतः ॥ १० ॥

स एष उ सोम एष पुरुव्रतो ब्रह्मकर्मा जज्ञानो जायमान एवेयोऽन्नामि जनयन्मुत्पादयन् सुतोऽभिपुतः सन् धारया पवते । चरति ॥ २१ ॥

सना चेति दशर्षं चतुर्थं सूक्तमांगिरसकुलस्य हिरण्यसूपस्यार्धं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रांतं च । सन् हिरण्यसूप इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

सना च सोम जेर्षि च पवमान महि अर्वः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥ १ ॥

सनं । च । सोम । जेर्षि । च । पवमान । महि । अर्वः । अर्थः । नः । वस्यसः । कृधि ॥ १ ॥

हे महि अर्वो महदस पवमान सोम सन् । अक्षयागे यजनीयाद्देवान्भज । जेर्षि च । यागविधेयसा-
रिणी राक्षसांश्च जय । अथ देवान्नाप्य राक्षसांश्च जित्वा नंतरं नोऽस्मान्बलसः श्रेयसः कृधि । जुह । श्रेयो-
ऽक्षभ्यं देहीत्यर्थः ॥

सना ज्योतिः सना स्वर्विष्या च सोम सौभगा । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥ २ ॥

सनं । ज्योतिः । सनं । स्वः । विष्या । च । सोम । सौभगा । अर्थः । नः । वस्यसः । कृधि ॥ २ ॥

हे सोम त्वं ज्योतिर्देवः सन । अस्मभ्यं प्रयच्छ । अपि च त्वः स्वर्गं सन । अस्मभ्यं देहि । विद्या विद्यान
सौमगा सौमाभ्यापि च सन । सिद्धमन्यत् ॥

सना दक्षमुत क्रतुमप सोम मृधो जहि । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥३॥

सनं । दक्षं । उत । क्रतुं । अपं । सोम । मृधः । जहि । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥३॥

हे सोम त्वं दक्षं बलं सन । अस्मभ्यं देहि । उतापि च क्रतुं प्रज्ञानं सन । मृधो हिंसकाऽशूचाप जहि ।
मारय । सिद्धमन्यत् ॥

पवीतारः पुनीतन सोममिन्द्राय पातवे । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥४॥

पवीतारः । पुनीतनं । सोमं । इन्द्राय । पातवे । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥४॥

हे पवीतारः सोमाभिषवकर्तारः धूमिमिन्द्राय पातवे पातुं सोमं पुनीतन । अभिषुणुत । सिद्धमन्यत् ॥

त्वं सूर्ये न आ भज तव क्रत्वा तवोतिभिः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥५॥

त्वं । सूर्ये । नः । आ । भज । तव । क्रत्वा । तव । उतिभिः । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥५॥

हे सोम त्वं तव क्रत्वा तवोतिभिस्त्वत्कर्तृकेण कर्मणा त्वत्कर्तृकामी रक्षाभिश्च नोऽस्मान् सूर्य आ भज ।
प्रापय । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२२॥

तव क्रत्वा तवोतिभिर्ज्योत्स्नये सूर्ये । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥६॥

तव । क्रत्वा । तव । उतिभिः । ज्योक् । पश्येम । सूर्ये । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥६॥

हे सोम तव क्रत्वा प्रज्ञानेन तवोतिमी रक्षाभिश्च ज्योक् चिरं पश्येम सूर्ये । पश्याम । द्रव्यामः ।
सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्ष स्वायुध सोम द्विबर्हसं रयिं । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥७॥

अभि । अर्ष । सुऽआयुध । सोम । द्विऽबर्हसं । रयिं । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥७॥

हे स्वायुध शोभनायुध सोम त्वं द्विबर्हसं द्वयोर्बावापृथिव्योः स्नानयोः परिवृढं रयिं धनमभ्यर्ष । अस्मा-
नभिगमय । सिद्धमन्यत् ॥

अभ्यर्षानपच्युतो रयिं समत्सु सासहिः । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥८॥

अभि । अर्ष । अनपऽच्युतः । रयिं । समत्सु । सासहिः । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥८॥

हे सोम समत्सु संयामेष्वापच्युतः शत्रुभिरणाहतः सासहिः शत्रूणामभिभविता त्वं रयिं धनमभ्यर्ष ।
अस्मानभिगमय । सिद्धमन्यत् ॥

• त्वां यज्ञैरवीवृधन्पर्वमान विधर्मणि । अथा नो वस्यसस्कृधि ॥९॥

त्वां । यज्ञैः । अवीवृधन् । पर्वमान । विधर्मणि । अथ । नः । वस्यसः । कृधि ॥९॥

हे पर्वमान सोम यवमानाणां विधारणाय प्रवृत्तं त्वां यज्ञैर्विधर्मणात्तविधारणार्थमवीवृधन् । यवमाना
वर्धयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

रयिं नश्चिचमश्चिनमिदो विष्वायुमा भर । अथा नो वस्यसस्तृधि ॥१०॥

रयिं । नः । चिचं । अश्चिनं । इदो इति । विष्वाऽऽयुं । आ । भर । अथ । नः ।
वस्यसः । तृधि ॥१०॥

हे इदो यागेषु क्रियमाण सोम त्वं चिचं नामाविधमश्चिनमश्चतं च विष्वायुं सर्वनामिनं रयिं नोऽस्मा-
भ्यमा भर । आहर । सिद्धमन्यत् ॥ ॥२३॥

समिद्ध इत्येकादशर्षं पंचमं सूक्तं काश्रपस्थासितस्य देवस्य वार्षं । अष्टम्यं वासतस्त्रोऽनुष्टुमः शिष्टाः सप्त
गायत्र्यः । नराशंसवर्जिताः समिद्धादयः क्रमेण प्रत्युचं देवताः । तथा चानुक्तांत । समिद्ध एकादश काश्रपो
ऽसितो देवलो वा विंशतिः सूक्ताभ्याममाप्रियस्तुरनुष्टुबंतमिति ॥ काश्रपस्य पावमानमिदमाप्रीयुक्तं । सुषितं
च । समिद्धो अथेति सर्वेषां यथर्षं वा । आ० ३. २. इति ॥

समिद्धो विंशतस्पतिः पवमानो वि राजति । प्रीणन्वृषा कनिक्कदत् ॥१॥

संऽइद्धः । विंशतः । पतिः । पवमानः । वि । राजति । प्रीणन् । वृषा । कनिक्कदत् ॥१॥

आप्रीवत्सोमसुतिरच । समिद्धः सम्यग्दीप्तो विंशतस्पतिः सर्वतः स्वामी वृषा कामानां वर्धिता पवमानः
सोमः कनिक्कददमिषूयमाणः शब्दं कुर्वन्प्रीणन्देवान्प्रीणयन्ति राजति । यागेषु प्रकाशते ॥

तनूनपात्पवमानः ऋगे शिशानो अर्षति । अंतरिक्षेण रारजत् ॥२॥

तनुऽनपात् । पवमानः । ऋगे इति । शिशानः । अर्षति । अंतरिक्षेण । रारजत् ॥२॥

तनूनपात्पवमानः सोमः । तनूनपादच सोमो भवति । तथा च म्रूयते । अश्वोऽश्वो जायते ततः सोमो
जायत इति । ऋगे दीप्ति उत्तमप्रदेशे । इण्यिः मृगाणीति ज्वलन्नामसु पाठात् । शिशानस्त्रीण्योऽर्षन्तंरिक्षेण
रारजदर्थेति । द्रोणकलशं प्रति गच्छति । तथा चास्मायते । द्वाभ्यां धाराभ्यामाययत् गृह्णातीति ॥

इंकेन्यः पवमानो रयिर्वि राजति ह्युमान् । मधोर्धाराभिरोजसा ॥३॥

इंकेन्यः । पवमानः । रयिः । वि । राजति । ह्युमान् । मधोः । धाराभिः । ओजसा ॥३॥

इंकेन्यः क्षुत्तः पवमानः सोमो रयिरभीष्टस्य दाता शुभास्तीप्तिमांश्च सन्धोषदक्षश्च धाराभिः सह
चरन्नीजसा वक्षेन्त्येव राजति । प्रकाशते ॥

वर्हिः प्राचीन्मोजसा पवमानः स्तृणहरिः । देवेषु देव ईयते ॥४॥

वर्हिः । प्राचीनं । ओजसा । पवमानः । स्तृणन् । हरिः । देवेषु । देवः । ईयते ॥४॥

हरिर्हरितवर्णो देवो द्योतमानः सोमः पवमानो देवेषु यज्ञेषु वर्हिः प्राचीनं प्राचीनायं क्षुत्तकारण-
मोजसा वक्षेनेत्येति । गच्छति ॥

उदार्तिर्जिहते बृहद्द्वारो देवीर्हिरण्ययीः । पवमानेन सुष्टुताः ॥५॥

उत् । अर्तिः । जिहते । बृहत् । द्वारः । देवीः । हिरण्ययीः । पवमानेन । सुऽस्तुताः ॥५॥

हिरण्ययोर्हिरण्यमयी द्वारो देवीर्द्वारो देवः पवमानेन सोमेन सह सुष्टुताः सोमनिः सन्धोष क्षुत्तः
सजो बृहद्द्वारीभ्यो महतीभ्य आतिराताभ्यो दिग्भ्यः । आता आता इति दिक्कामसु पाठात् । अभिहति ।
उत्तच्छति ॥ ॥२४॥

सुशिल्पे बृहती मही पर्वमानो वृषण्यति । नक्तोषासा न दर्शते ॥ ६ ॥

सुशिल्पे इति सुऽशिल्पे । बृहती इति । मही इति । पर्वमानः । वृषण्यति । नक्तोषसा ।
न । दर्शते इति ॥ ६ ॥

सुशिल्पे सुख्ये बृहती परिपुटे मही. महती न संप्रति दर्शते दर्शनीये नक्तोषासा नक्तोषासी पर्वमानः
सोमो वृषण्यति । कामयते ॥

उभा देवा नृचक्षसा होतारा दैव्या हुवे । पर्वमान इन्द्रो वृषा ॥ ७ ॥

उभा । देवा । नृऽचक्षसा । होतारा । दैव्या । हुवे । पर्वमानः । इन्द्रः । वृषा ॥ ७ ॥

वृषण्यति मनुष्याणां द्रष्टारो दैव्या दैव्यो देवसंबन्धिनी होतारा होताराभोमी देवा देवी ऋषे ।
आह्वयामि यज्ञे । पर्वमानः सोम इन्द्रो दीप्तः । तथा च यास्तः । इन्द्र इरां वृषातीति वेरां दारयत इति
वेरां धारयतीति वेधे भूतानीति वा तव्यदेनं प्राणैः समिधत तदिन्द्रं वृषातीति विज्ञायते । नि० १०. ८. ।
इति । वृषा कामानां वर्धिता च भवतीति ॥

*भारती पर्वमानस्य सरस्वतीका मही ।

इमं नो यज्ञमा गमन्तिस्त्रो देवीः सुपेशंसः ॥ ८ ॥

भारती । पर्वमानस्य । सरस्वती । इका । मही ।

इमं । नः । यज्ञं । आ । गमन् । तिस्रः । देवीः । सुऽपेशंसः ॥ ८ ॥

भारती भारताख्या सरस्वती सरस्वताख्या च मही महतीकाख्या च तिस्रः सुपेशंसः सुख्या देवीर्देवी
• नोऽस्माकं पर्वमानस्य सोमस्य संबन्धिनमिमं यज्ञं प्रत्या गमन् । आगच्छन्तु ॥

त्वष्टारमयजां गोपां पुरोयावानमा हुवे ।

इन्द्रो वृषा हरिः पर्वमानः प्रजापतिः ॥ ९ ॥

त्वष्टारं । अयऽजां । गोपां । पुरऽयावानं । आ । हुवे ।

इन्द्रः । इन्द्रः । वृषा । हरिः । पर्वमानः । प्रजाऽपतिः ॥ ९ ॥

अयजामि जातं गोपां प्रजानां पालयितारं पुरोयावानं देवानां पुरस्तादन्तारं त्वष्टारं देवमा ऋषे ।
आह्वयामि यज्ञे । हरिर्हरितवर्णः पर्वमान इन्द्रः सोम इन्द्रो देवानामीश्वरो वृषा कामानां वर्धिता च
प्रजापतिः प्रजानां पालयिता च भवतीति ॥

वनस्पतिं पर्वमान मध्वा समङ्गि धारया ।

सहस्रवल्शं हरितं आजमानं हिरण्ययं ॥ १० ॥

वनस्पतिं । पर्वमान । मध्वा । सं । अङ्गि । धारया ।

सहस्रऽवल्शं । हरितं । आजमानं । हिरण्ययं ॥ १० ॥

हे पर्वमान सोम हरितं हरितवर्णं हिरण्यं कदापि हिरण्यवर्णं च धारयामास ह्रीयमानं सहस्रवल्शं
सहस्रवल्शं नमस्यति देवं धारया धारयत्येव मध्वा मधुना समङ्गि । संस्र । संस्तुर्विजयः ॥

विश्वे देवाः स्वाहाकृतिं पवमानस्या गत ।

वायुर्बृहस्पतिः सूर्योऽग्निरिंद्रः सजोषसः ॥ ११ ॥

विश्वे । देवाः । स्वाहाऽकृतिं । पवमानस्य । आ । गत ।

वायुः । बृहस्पतिः । सूर्यः । अग्निः । इंद्रः । सऽजोषसः ॥ ११ ॥

हे विश्वे देवाः वायुर्बृहस्पतिश्च सूर्यश्चापि इंद्रश्च सर्वे यूयं सजोषसः संगताः संतः पवमानस्य सोमस्य स्वाहाकृतिं स्वाहाकारं प्रत्या गत । प्रत्यागच्छत ॥ ११ ॥

मंद्रथेति नवर्षं वर्षं सुतं काश्चपस्त्रासितं च देवस्य वर्षं गायत्रं पवमानसोमदेवतायै ॥

मंद्रया सोम धारया वृषा पवस्व देवयुः । अय्यो वारिष्वस्मयुः ॥ १ ॥

मंद्रया । सोम । धारया । वृषा । पवस्व । देवऽयुः । अय्यः । वारिषु । अस्मऽयुः ॥ १ ॥

हे सोम वृषा कामानां वर्धिता देवयुर्देवकामोऽक्षयुरस्यत्कामश्चाय्योऽध्वरिषु वाक्षिषु दद्यापविषे मंद्रवा मदकरया धारया पवस्व । चर ॥

अभि त्वं मद्यं मदमिंद्रविंद्र इति क्षर । अभि वाजिनो अर्धतः ॥ २ ॥

अभि । त्वं । मद्यं । मदं । इंद्रो इति । इंद्रः । इति । क्षर । अभि । वाजिनः । अर्धतः ॥ २ ॥

हे इंद्रो सोम त्वमिंद्र ईक्षर इति कृत्वा त्वं तं मद्यं मदकरं मदं रसमभि चर । वर्ष । वाजिनो बलवतो ऽर्धतोऽर्धं वाक्षाक्षद्वर्धमभि चरेत्त्वर्थः ॥

अभि त्वं पूर्यं मदं सुवानो अर्धे पविष आ । अभि वाजमुत अर्धः ॥ ३ ॥

अभि । त्वं । पूर्यं । मदं । सुवानः । अर्धं । पविषे । आ । अभि । वाजं । उत । अर्धः ॥ ३ ॥

हे सोम सुवानोऽभिपूयमाणस्त्वं पूर्यं प्रत्वं त्वं तं प्रसिद्धं मदं मदकरं रसं पविष आ समंतादध्वर्षं । अभिगमय । वाजं बलमक्षानध्वर्षं । उतापि च अर्धोऽन्नमध्वर्षं ॥

अनु द्रप्सास इंद्रव आपो न प्रवतासरन् । पुनाना इंद्रमाशत ॥ ४ ॥

अनु । द्रप्सासः । इंद्रवः । आपः । न । प्रऽवता । असरन् । पुनानाः । इंद्रं । आशत ॥ ४ ॥

द्रप्सासो द्रुतवतयः पुनानाः चरंत इंद्रवः सोमाः प्रवता प्रवक्षेन मर्षिणापो नाप इवेन्द्रमन्वचरण । अनुगच्छेति । आशत । आमुपति च ॥

यमत्यमिव वाजिनं मृजंति योषणो दश । वने क्रीळंतमत्यविं ॥ ५ ॥

यं । अत्यंऽइव । वाजिनं । मृजंति । योषणः । दश । वने । क्रीळंतं । अतिऽअविं ॥ ५ ॥

अत्यं दद्यापविषमर्षिणाश्च वनेऽरक्षे क्रीळंतं वर्तमानं च सोम इव दशवन्वाका योषणः क्षिपः । अनुगच्छ इत्यर्थः । तथा च विवर्णतरं । तमीमवलीः सनर्ष आ मृजंति योषणो दश । अ० ६, १, ७, । इति । वाजिनं बलिनमत्वमिवाचमिव मृजंति परिचरंति । उत्तरया सहान्वयः ॥ १६ ॥

तं गोभिर्वृषणं रसं मदाय देववीतये । सुतं भराय सं सृज ॥ ६ ॥

तं । गोभिः । वृषणं । रसं । मदाय । देवऽवीतये । सुतं । भराय । सं । सृज ॥ ६ ॥

वृषसं कामानां वर्धितारं देववीतये देवानां पानाय मदाय सुतमभिपुतं तं रवं मराय संयामाय योमिः
पयोमिः सं खय । संवीजय ॥

देवो देवाय धारयेद्राय पवते सुतः । पयो यदस्य पीपयत् ॥७॥

देवः । देवाय । धारया । इंद्राय । पवते । सुतः । पयः । यत् । अस्य । पीपयत् ॥७॥

देवाय वीतमानयिंद्राय सुतोऽभिपुतो देवो वीतमानः सोमो धारया पवति । चरति । यद्यस्मादस्य
सोमस्य पयः पीपयत् इंद्रमायाधितवत् । तस्माद्धारया पवत इत्यर्थः ॥

आत्मा यज्ञस्य रंक्षां मुष्वाणः पवते सुतः । प्रत्नं नि प्राप्तिं कार्थ्यं ॥८॥

आत्मा । यज्ञस्य । रंक्षां । सुस्वानः । पवते । सुतः । प्रत्नं । नि । प्राप्तिं । कार्थ्यं ॥८॥

यद्यस्मात्मात्मभूतः सुतोऽभिपुतः सोमः मुष्वाणो यजमानेभ्यः कामाग्नीरयन् रंक्षां वेगेन पवति । चरति ।
प्रत्नं पुरातनं काव्यमात्मनः कवित्वं च नि प्राप्तिं । अभिरचति ॥

एवा पुनान इंद्रयुर्मदं मदिष्ट वीतये । गुहां चिहधिषे गिरः ॥९॥

*एव । पुनानः । इंद्रयुः । मदं । मदिष्ट । वीतये । गुहां । चित् । दधिषे । गिरः ॥९॥

हे मदिष्टातिशयेन मदकर सोम इंद्रयुर्इंद्रकामस्त्वं वीतय इंद्रस्य पानायैवैवं मदं पुनानः चरन्गुह्य
गुहायां । यद्यश्मायाधितव्यः । निरखिच्छ्यानपि दधिषे । अभिववैसायामुपरवेषु धारयसि । करो-
वीत्यर्थः ॥ ॥२७॥

अकथमिति नवर्थं सप्तमं सूत्रं । अकथमित्यनुक्रांतं । असितो देवलो वर्धः । तौ च कक्षपगोचरी । नायचं
वृद्धः । सोमः पवमानो देवता ॥ उत्तो विनियोगः ॥

• असृयमिंदवः पथा धर्मेनृतस्य सुश्रियः । विदना अस्य योजनं ॥१॥

असृयं । इंदवः । पथा । धर्मेन् । नृतस्य । सुश्रियः । विदनाः । अस्य । योजनं ॥१॥

सुश्रियः शोभनश्रयणा'अखिंद्रस्य योजनं संबंधं विदना जानंत इंदवः सोमा धर्मेन् कर्मस्युतस्य यद्यस्य
• पथा मार्गेणाकथं । कथ्यति ॥

प्र धारा मध्वो अयियो महीरपो वि गाहते । हविर्हविष्यु वंछः ॥२॥

प्र । धारा । मध्वः । अयियः । महीः । अपः । वि । गाहते । हविः । हविष्यु । वंछः ॥२॥

हविष्यु हविषां मध्ये वंछः सुखो हविर्हविरात्मको यः सोमो महीर्महीरपो वसतीवरीषि गाहते तस्य
मध्वः सोमस्त्रायियो मुष्वा धाराः प्र पतंतीत्यर्थः ॥

प्र युजो वाचो अयियो वृषाव चक्रद्वने । सद्यभि सत्यो अध्वरः ॥३॥

प्र । युजः । वाचः । अयियः । वृषा । अर्वा । चक्रदत् । वने । सद्यः । अभि । सत्यः । अध्वरः ॥३॥

एतदेव दर्शयति । वृषा कामानां वर्धकः सत्यः सत्यभूतोऽध्वरो हिंसावर्जितोऽयियो मुष्वाः सोमः सद्य
यजन्गृहमभि प्रति वन उदधे युजो युक्ता वाचः प्राव चक्रदत् । अवर्कदति । शब्दाभ्वरोतीत्यर्थः ॥

परि यत्काव्यां कविर्नृम्या वसानो अर्धेति । स्वर्कजी सिंघासति ॥४॥

परि । यत् । काव्यां । कविः । नृम्या । वसानः । अर्धेति । स्वः । वाजी । सिंघासति ॥४॥

कविः ज्ञातव्यो सोमो गुण्या गुण्यानि धनानि वसान आच्छादयन्तोतुषां काव्या काव्यानि कविक-
मेधिं क्षोचाणि यद्यदा पर्येषति परिगच्छति तदा स्वः स्वर्गे वाजी वसवान्नवानिन्द्रः सिवासति । याव
प्रत्यागंतुं स्वकीयं वसं संमत्तुमिच्छति ॥

पर्वमानो अ॒भि स्पृ॒धो वि॒शो रा॒जैव सी॒दति । यदी॑मृ॒ण्वंति वे॒धसः ॥५॥

पर्व॑मानः । अ॒भि । स्पृ॒धः । वि॒शः । रा॒जाऽइ॒व । सी॒दति । यत् । ई॑ । मृ॒ण्वंति । वे॒धसः ॥५॥

यद्यदेमेनं सोमं वेधसः कर्मणां कर्तार ऋण्वन्ति प्रेरयन्ति तदा पवमानः चरन्नेष सोमः स्पृधः सार्धमाना-
न्वागविष्कारिणो राक्षसान्विशः सार्धमानाऽनुष्यान् राजिव यथा राजा तद्वदभि सीदति । नाशयितुमभि-
गच्छति ॥ ॥२८॥

अ॒य्यो वा॒रे परि॑ प्रि॒यो हरि॑र्वनेषु सी॒दति । रे॒भो व॑नुष्यते म॒ती ॥६॥

अ॒य्यः । वा॒रैः । परि॑ । प्रि॒यः । हरिः । वने॑षु । सी॒दति । रे॒भः । व॑नुष्यते । म॒ती ॥६॥

हरिर्हरितवर्णः प्रियो देवानां प्रियतम एव सोमो वनेषूदकेषु संपृक्तोऽय्योऽवेर्वरि बाक्षीपति परि सीदति ।
किंच रेभोऽभिषववेवायामुपरवेषु शब्दं कुर्वन्कती मत्वा सुत्वा वनुष्यते । सिच्यते ॥

स वा॒युमि॑न्द्रम॒श्विना॑ सा॒कं मदे॑न गच्छति । र॒णा यो अ॒स्य ध॑र्मभिः ॥७॥

सः । वा॒युं । इ॒न्द्रं । अ॒श्विना॑ । सा॒कं । मदे॑न । गच्छ॑ति । र॒णः । यः । अ॒स्य । ध॑र्मऽभिः ॥७॥

यो यजमानोऽस्य सोमस्य धर्मभिः कर्मभिः ऋयणाभिषवादिभ्यो रण रमते स यजमानो वायुमिन्द्रं
वाश्विनाश्विनी च मदेन साकं सह गच्छति । प्राप्नोति ॥

आ मि॒चावरु॑णा भ॒गं म॒ध्वः प॒वन्त॑ ऊ॒र्मयः । वि॒द॒ना अ॒स्य श॑कभिः ॥८॥

आ । मि॒चावरु॑णा । भ॒गं । म॒ध्वः । प॒वन्ते । ऊ॒र्मयः । वि॒द॒नाः । अ॒स्य । श॑कऽभिः ॥८॥

शेषां यजमानानां मध्वः सोमस्त्रोर्मयस्तरंगा मिचावरुणा मिचावरुणी देवी भगं मगाच्छं देवं च प्रति
पवन्ति चरन्ति ते यजमाना अस्य सोमस्त्रेण सोमं विदना जानन्तः शकभिः सुक्ष्मैः संगच्छन्त इति शेषः ॥

अ॒स्रभ्य॑ रो॒दसी॑ र॒यिं म॒ध्वो वा॒जस्य॑ सा॒तये॑ । अ॒वो व॑सू॒नि सं जि॑तं ॥९॥

अ॒स्रभ्य॑ । रो॒दसी॑ इति । र॒यिं । म॒ध्वः । वा॒जस्य॑ । सा॒तये॑ । अ॒वः । व॑सू॒नि । सं । जि॑तं ॥९॥

हे रोदसी वावापुषिष्वी युवां मध्वो देवानां मोदयितुर्वाजस्य सोमात्प्रकक्षात्रस्य सातये कामावाकर्म
काक्षपासिभ्यः काक्षपदेवसेभ्यो वा रयिं धनं अवोऽस्रं च वसूनि वासकाव्यन्वावपि पश्वादीनि धनानि सं
जितं । संवद्यतं । प्रयच्छतमित्यर्थः ॥ ॥२९॥

एते सोमा इति नवर्षाभ्यं युक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । अनुक्रांतं च । एते सोमा इति ॥ उक्तः युक्तविनि-
चोदः ॥ यावत्सोमे नाशगारिमतेनाभिरूपकरणे सोमि मुख्यमणि मुचन्ति सेधिया । युचन्ति च । अवापरमनिष्क्यं
जुषादिति नाशगारिरा प्यायस्य समेतु त इति तिङो मुचन्ति त्या इत्य विपः । आ० ५. १२. इति ॥

ए॒ते सो॒मा अ॒भि प्रि॒यमि॑न्द्रस्य का॒र्मम॑क्षरन् । व॒र्धेतो॑ अ॒स्य वी॒र्ये॑ ॥१०॥

ए॒ते । सो॒माः । अ॒भि । प्रि॒यं । इ॒न्द्रस्य॑ । का॒र्मं । अ॒क्षर॑न् । व॒र्धेतः॑ । अ॒स्य । वी॒र्ये॑ ॥१०॥

एत चमिषुता इमे सोमा चक्षिद्रक्ष वीर्यं शक्तिं वर्धतो वर्धयंत इंद्रक्ष कामं काम्यं प्रियं प्रीतिकरं
रसमभ्यवरणं । अभिपर्वते । अभ्यवर्धय ॥

पुना॒नासंश्च॑मूषदो गच्छ॑तो वा॒युम॑श्चिना । ते नो धांतु सु॒वीर्यं ॥२॥

पुना॒नासः । च॒मूऽसदः । गच्छ॑तः । वा॒युं । अ॒श्चिना । ते । नः । धा॑ंतु । सु॒वीर्यं ॥२॥

ते प्रसिद्धाः सोमाः पुनानासः पुनाना अभिषूयमाणाश्चमूषदश्चमूषेषु सीदन्तो वायुमश्चिनाश्चिना च
गच्छतः प्राप्तुवन्तो नोऽकाम्यं सुवीर्यं शोभनवीर्यं धांतु । धारयंतु । प्रयच्छन्स्त्वित्यर्थः ॥

इंद्र॑स्य सोम॒ राध॑से पुना॒नो हा॒दि चो॒दय । ऋ॒तस्य॑ योनि॒मास॑दं ॥३॥

इंद्र॑स्य । सोम॒ । राध॑से । पुना॒नः । हा॒दि । चो॒दय । ऋ॒तस्य॑ । योनि॒ । आ॒ऽसदं ॥३॥

हे सोम पुनानोऽभिषूयमाणा हार्यभिलषितस्त्वमिंद्रक्ष राधसे संराधनायतस्व यज्ञस्य योनिं स्नानमासदं
यथेन्द्र आसीदति तथेन्द्र चोदय । प्रेरय ॥

मृ॒जंति॑ त्वा द॒श क्षि॒पो हि॒न्वन्ति॑ स॒प्त धी॒तयः॑ । अ॒नु वि॒प्रा अ॒मादि॒षुः ॥४॥

मृ॒जंति॑ । त्वा । द॒श । क्षि॒पः । हि॒न्वन्ति॑ । स॒प्त । धी॒तयः॑ । अ॒नु । वि॒प्राः । अ॒मादि॒षुः ॥४॥

हे सोम त्वा त्वां दश दशसंख्याकाः क्षिपोऽगुलयः । त्रिशः क्षिप इत्यंगुलिनामसु पाठात् । मृजन्ति ।
परिचरन्ति । सप्त सप्तसंख्याका धीतयो होचकाश्च त्वा त्वां हिन्वन्ति । स्वस्वभापरिः प्रीणयन्ति । विप्रा मेधा-
विनश्च स्वामन्वमादिषुः । अनुमादयन्ति ॥

दे॒वेभ्य॑स्त्वा मदा॒य कं॑ सृ॒जान॑मति मे॒घः । सं गोभि॑र्वासयामसि ॥५॥

दे॒वेभ्यः॑ । त्वा । मदा॒य । कं । सृ॒जानं॑ । अति॑ । मे॒घः । सं । गोभिः॑ । वा॒स॒याम॑सि ॥५॥

हे सोम मेघोऽवेर्लोमानि कसुदकं चालयि सृजानं त्वा त्वां देवेभ्यो देवानां ॥ विमत्तिष्वल्ययः ॥ मदाय
मदार्थं गोभिर्नोविकारिः पयोभिः सं वासयामसि । संवासयामः ॥ ॥३०॥

पुना॒नः क॒लशे॑ष्वा वस्त्रा॒ण्यरु॑षो हरिः । परि॒ गव्या॑न्यव्यत ॥६॥

पुना॒नः । क॒लशे॑षु । आ । वस्त्रा॒णि । अ॒रुषः॑ । हरिः । परि॒ । गव्या॑नि । अ॒व्यत॑ ॥६॥

पुनानः पूयमानः कलशेषु कुंभेषु निविष्टमानोऽरुष आरोपमानो हरिर्हरितवर्गः सोमो गव्यानि दध्या-
दीनि वस्त्राणि वासांसीव पर्यवत । पर्याच्छादयति ॥

म॒घोन॑ आ प॒वस्व॒ नो ज॒हि वि॒श्वो अ॒प॒ द्विषः॑ । इ॒दो स॒खाय॑मा वि॒श ॥७॥

म॒घोनः॑ । आ । प॒वस्व॒ । नः । ज॒हि । वि॒श्वः । अ॒प॒ । द्विषः॑ । इ॒दो इति॑ । स॒खायं॑ ।

आ । वि॒श ॥७॥

हे इदो सोम मघोनो धनवतो नोऽक्षाम्प्रति पवस्व । चर । विश्व विश्वान्द्विषो द्वेषुणप जहि । मारय
च । वखायं प्रियमिंद्रना विश्व । आमुहि च ॥

वृ॒ष्टिं दि॒वः । परि॒ स्र॒व॒ शु॒क्लं पृ॒थि॒व्या अ॒धि । सहो॑ नः सोम पृ॒स्तु धाः ॥८॥

वृ॒ष्टिं । दि॒वः । परि॒ । स्र॒व॒ । शु॒क्लं । पृ॒थि॒व्याः । अ॒धि । सहः॑ । नः । सोम॑ । पृ॒स्तु॒ । धाः ॥८॥

हे सोम त्वं दिवो युक्तीकादृष्टिं वर्षं परि खव । वर्षं । पुषिष्वा अधि पुषिष्वा । अधिः सप्तम्वर्षानुवादः । युक्तामन्नं चोत्पादयेति शेषः । नोऽस्माकं सहो वर्षं च पृत्सु संधामेषु धाः । धिहि ॥

नृचक्षसं त्वा वयमिन्द्रपीतं स्वर्विदं । भस्मीमहि प्रजामिषं ॥९॥

नृऽचक्षसं । त्वा । वयं । इन्द्रऽपीतं । स्वऽविदं । भस्मीमहि । प्रऽजां । इषं ॥९॥

हे सोम नृचक्षसं नृणां ब्रह्मरं स्वर्विदं सर्वज्ञमिन्द्रपीतमिद्रेण पीतं त्वा त्वां पिबन्तो वयं काक्षपाक्षिताः काक्षपदेवता वा प्रजां पुषादिकाभिषमन्नं च भस्मीमहि । भस्मीमहि ॥ ३१॥

परि प्रियेति नवर्षं नवमं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । परि प्रियेत्वनुक्रांतं । उक्तो विमिथोवः ॥

परि प्रिया दिवः कविर्वयांसि नृष्योर्हितः । सुवानो याति कविक्रतुः ॥१॥

परि । प्रिया । दिवः । कविः । वयांसि । नृष्योः । हितः । सुवानः । याति । कविऽक्रतुः ॥१॥

कविर्मेधावी कविक्रतुः क्रांतप्रज्ञः क्रांतकर्मा वा सोमो नक्षोरधिपवक्ष्यफलकयोर्हितो निहितः सुवानो ऽभिब्रूयमाखो दिवो युक्तीकादृष्टिं परि प्रियातिप्रियाणि वयांसि याव्यः । तथा च मंचवर्षः । वयांसि क्षिणा अतिशयः पर्वतानां ककुभ इति । याति । गच्छति ॥

प्रप्र क्षयाय पन्यसे जनाय जुष्टो अदुहे । वीत्यर्षे चनिष्ठया ॥२॥

प्रऽप्र । क्षयाय । पन्यसे । जनाय । जुष्टः । अदुहे । वीती । अर्षे । चनिष्ठया ॥२॥

हे सोम प्रप्रातृतं क्षयाय तव निवासभूतायादुहेऽद्रोग्धे च पन्यसे सोमे जनाय मनुष्याय वीती वीक्षे भक्षयाय जुष्टः पर्याप्तस्त्वं चनिष्ठयात्तमया धारधार्य । धारं प्रति गच्छ ॥

स सूनुर्मातरा शुचिर्जातो जाते अरोचयत् । महान्मही चृतावृधा ॥३॥

सः । सूनुः । मातरा । शुचिः । जातः । जाते इति । अरोचयत् । महान् । मही इति ।

चृतऽवृधा ॥३॥

जात उत्पन्नः शुचिर्बिगुणो महान्महिव्रतमः स सोमाख्यः सूनुः पुत्रो मही महत्त्वावृतावृधा यक्ष्य वर्ष-
यिञ्ची जाति विश्वस्य जनयिञ्ची मातरात्मनो मातरौ यावापुषिष्वावरोचयत् । रोचयति । दीपयति ॥

स सप्त धीतिभिर्हितो नृष्यो अजिन्वद्दुहः । या एकमक्षि वावृधुः ॥४॥

सः । सप्त । धीतिऽभिः । हितः । नृष्यः । अजिन्वत् । अदुहः । याः । एकः । अक्षि । वावृधुः ॥४॥

या नक्षो यमेकं सुखं क्षोममक्षचीयं ववृधुः वर्धयन्ति स सोमो धीतिभिरनुजिनिः । रक्षणा धीतर्ष इत्तनुजिनामसु पाठात् । हितो निहितः सप्तद्रुहो द्रोहवर्जिताः सप्त सप्तसंख्याका नक्षो नदीरविन्वत् । प्रीत्ययति ॥

ता अभि संतमस्तुतं महे युवानुमा दधुः । इदुमिन्द्र तव व्रते ॥५॥

ताः । अभि । संतं । अस्तुतं । महे । युवानं । आ । दधुः । इदुः । इदुः । तव । व्रते ॥५॥

हे इन्द्र तव स्वदीर्घं व्रते कर्मणि ता चतुष्कः । पूर्वच धीतिभिरित्तनुजीनामुपाचक्ष्मात्तच्छेष परावर्धः । संतं विश्वमात्मस्तुतमहिंसितं युवानं निवृत्तवर्धमिन्द्र सोमं महे महतिऽभिषवादिषवाय कर्मणिऽव्या दधुः ॥ ३२॥

अभि वहिरमर्त्यः सप्त पश्यति वावहिः । क्रिविर्देवीरतर्पयत् ॥ ६ ॥

अभि । वहिः । अमर्त्यः । सप्त । पश्यति । वावहिः । क्रिविः । देवीः । अतर्पयत् ॥ ६ ॥

यो वज्रिर्गच्छ धुरो वोढामर्त्यो मरणरहितो वावहिर्देवानां तुष्टिरत्नं वोढा च सोमः सप्त नदीः पश्यति सोऽयं क्रिविः कूपरूपेण पूर्वोऽवस्थितः सन् देवीर्गदीरतर्पयत् । तर्पयति ॥

अवा कल्पेषु नः पुमस्तर्मांसि सोम योध्या । तानि पुनान जघनः ॥ ७ ॥

अव । कल्पेषु । नः । पुमः । तर्मांसि । सोम । योध्या । तानि । पुनान । जघनः ॥ ७ ॥

हे पुमः पुमस्तोम कल्पेषु कल्पणीयेष्वहःसु नोऽस्मानव । रच । अपि च पुनान हे पवमान सोम त्वं योध्या योधनीयानि तर्मांसि रक्षांसि यानि तानि जघनः । नाशय ॥

नू नर्थसे नवीयसे सूक्ताय साधया पथः । प्रत्नवद्रोचया रुचः ॥ ८ ॥

नू । नर्थसे । नवीयसे । सूक्ताय । साधय । पथः । प्रत्नवत् । रोचय । रुचः ॥ ८ ॥

हे सोम नर्थसे नवाय नूतनाय नवीयसे सुखायास्माकं सूक्ताय पथो मार्गासु धिप्रं साधय । अभिगच्छ । अपि च प्रत्नवत्प्रापूर्वं रचः स्वदीप्ती रोचय । प्रकाशय ॥

पवमान महि श्रवो गामश्वं रासि वीरवत् । सना मेधां सना स्वः ॥ ९ ॥

पवमान । महि । श्रवः । गां । अश्वं । रासि । वीरवत् । सन । मेधां । सन ।

स्वपरिति स्वः ॥ ९ ॥

हे पवमान सोम यस्त्वं वीरवत्पुत्रवत्सहि महच्छ्रवोऽसं गां चाश्वं च रासि अश्वं प्रयच्छसि स त्वं मेधां सन । अश्वं प्रयच्छ । अपि च स्वर्गदत्तदमिषवितं तत्सर्वं सन । देहि ॥ ॥ ३३ ॥

प्र स्वानास इति नवर्षं दशमं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । प्र स्वानास इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

प्र स्वानासो रथा इवावेतो न श्रवस्यवः । सोमासो राये अक्रमुः ॥ १० ॥

प्र । स्वानासः । रथाः । इव । अवेतः । न । श्रवस्यवः । सोमासः । राये । अक्रमुः ॥ १० ॥

प्र स्वानासोऽभिववेषायासुपरवेणु शब्दं कुर्वतः सोमासः सोमा रथा इव यथा शब्दं कुर्वतो रथा अवेतो न यथा शब्दं कुर्वतोऽश्वाः तथा श्रवस्यवः शत्रुभ्योऽप्रमिच्छन्तो राये यजमानानां धनायाक्रमुः । अभिगच्छ ॥

हिन्वानासो रथा इव दधन्विरे गर्भस्त्योः । भरासः कारिणामिव ॥ ११ ॥

हिन्वानासः । रथाः । इव । दधन्विरे । गर्भस्त्योः । भरासः । कारिणा इव ॥ ११ ॥

सोमा रथा इव यथा रथासु रथानासो हिन्वाना यागदेशं प्रति गच्छन्तो भरासो भराः कारिणामिव यथा भारवाहिनां बाह्वोर्धीयते तथा गर्भस्त्योर्धत्विनां बाह्वोः । यमसी बाह्व इति बाह्वनामसु पाठात् । दधन्विरे । धीयते ॥

राजानो न प्रशस्तिभिः सोमासो गोभिर्जते । यज्ञो न सप्त धातृभिः ॥ १२ ॥

राजानः । न । प्रशस्तिभिः । सोमासः । गोभिः । अजते । यज्ञः । न । सप्त । धातृभिः ॥ १२ ॥

सोमासः सोमाः प्रशस्त्रिभिः प्रशस्त्राभिः सुतिरूपानिर्वाग्मी रात्रानो न यथा रात्रानः सप्त धातुभिः सप्त होत्राभिर्यज्ञो न यथा च यज्ञस्य गोभिर्गोविदारिः पयोभिर्यजति । अज्यति । संस्क्रियंत इत्यर्थः ॥

परि सुवानास इंदवो मदाय बर्हेणा गिरा । सुता अर्षेति धारया ॥४॥

परि सुवानासः । इंदवः । मदाय । बर्हेणा । गिरा । सुताः । अर्षेति । धारया ॥४॥

सुवानासः सुवाना अभिषूयमाणा इंदवः सोमा बर्हेणा महत्या गिरा सुतिरूपया वाचा सुता अभिपुताः संतो मदाय महार्थं धारया पर्यर्षेति । परितो गच्छन्ति ॥

आपा॒नासो॑ वि॒वस्व॑तो॒ जन॑त उ॒षसो॑ भ॒गं । सूर॑ अ॒खं वि त॑न्वते ॥५॥

आपा॒नासः । वि॒वस्व॑तः । जन॑तः । उ॒षसः । भ॒गं । सूर॑ः । अ॒खं । वि । त॑न्वते ॥५॥

विवस्वत इन्द्रस्यापा॒नास आपानभूता उषसो भगं जगंतो जनयंतः सूरः सरतः सोमा अखं वि तन्वते । अभिषववेलायामुपरिवेपु शब्दं कुर्वन्ति ॥ ३४ ॥

अप॒ द्वारा॑ मती॒नां प्र॒त्ना च॑रु॒षन्ति॑ का॒रवः॑ । वृ॒ष्णो ह॑रस आ॒यवः॑ ॥६॥

अप॒ । द्वारा॑ । मती॒नां । प्र॒त्नाः । च॑रु॒षन्ति॑ । का॒रवः॑ । वृ॒ष्णः । ह॑रसे । आ॒यवः॑ ॥६॥

मतीनां सुतीनां कारवः कर्तार अस्त्रिजः प्रत्नाः पुराणा वृष्णः शिवकक्ष सोमस्य हरस आहरस आहर्ता-
रसायवो मनुष्या द्वारा यज्ञस्य द्वाराखपर्वन्ति ॥

समी॒चीना॑स आ॒सते॒ होता॑रः स॒प्तजा॑मयः । प॒दमे॑कस्य पि॒प्रतः॑ ॥७॥

सं॒ऽईची॑नासः । आ॒सते॒ । होता॑रः । स॒प्तऽजा॑मयः । प॒दं । ए॒कस्य॑ । पि॒प्रतः॑ ॥७॥

समीचीनासः समीचीना जामयो जामिसदृशा एकस्य सोमस्य पदं खानं पिप्रतः पूरयंतः सप्त होतारः सप्त होत्रका आसते । यज्ञ उपविशन्ति ॥

नाभा॒ नाभिं॑ न॒ आ द॑दे चक्षु॒श्चित्सू॑र्ये स॒चा । क॒वेर॑प॒त्यमा॒ दुहे॑ ॥८॥

नाभा॒ । नाभिं॑ । न॒ । आ । द॑दे । चक्षुः । चित् । सू॒र्ये । स॒चा । क॒वेः । अ॒प॒त्यं । आ । दु॒हे ॥८॥

नाभिं यज्ञस्य नाभिभूतं सोमं नोऽस्माकं नामा नामावहमा ददे । पिबामीत्यर्थः । पीतसोमानामस्य चक्षुश्चित्सूरपि सूर्ये सचा संगतं भवति । किंच कवेः ज्ञातकर्मणः सोमस्यापत्यमनुमा दुहे । आपूरयामि ॥

अ॒भि प्रि॒या दि॒वस्प॑दम॒ध्वर्यु॑भिर्गुहा॒ हितं॑ । सूरः॑ प॒श्यति॑ च॒क्षसा॑ ॥९॥

अ॒भि । प्रि॒या । दि॒वः । प॒दं । अ॒ध्वर्यु॑भिः । गुहा॒ । हितं॑ । सूरः॑ । प॒श्यति॑ । च॒क्षसा॑ ॥९॥

सूरः सुवीर्य इन्द्रस्य सचा चक्षुषा दिवो दीप्तस्वात्मनः प्रिया प्रियं पदमध्वर्युभिर्गुहा गुहायां ददति हितं निहितं पीतं सोममज्यनि पश्यति ॥ ३५ ॥

उपासा इति नवर्चनिकादृशं सूक्तं । अथावाः पूर्ववत् । उपासा इत्यनुवाकं । अतः सूक्तमिदं । अभिष्टवे चर्मदुचापस्तेऽपनीयमाने नमस्तेदुपेति वा । सुषितं च । नमस्तेदुप सीदत संजानाना उप सीदन्ति । आ० ४. ७. । इति ॥

उपास्मै गायता नरः पर्वमानायेंदवे । अभि देवाँ इयक्षते ॥१॥

उप । अस्मै । गायत । नरः । पर्वमानाय । इंदवे । अभि । देवान् । इयक्षते ॥१॥

हे नरो नेतार अस्मिन् यज्ञस्य देवानिन्द्रादीनभीयन्त आभिमुख्येन यष्टुमिच्छते पर्वमानाय चरतेऽस्मा अभिषूयमाणायेंदवे सोमाद्योप गायत । उपगानं कुरुत ॥

अभि ते मधुना पयोऽर्धवाणो अशिश्नयुः । देवं देवाय देवयु ॥२॥

अभि । ते । मधुना । पयः । अर्धवाणः । अशिश्नयुः । देवं । देवाय । देवऽयु ॥२॥

हे सोम ते तव देवं देवग्रीष्मं देवयु देवयुं देवकामं रसं देवाय देवग्रीष्मायेंद्राय मधुना पयो गन्धेन पयसार्ववाण अषयोऽभ्यशिश्नयुः । अभ्यग्रीष्मन् । समस्तुर्वन्निवर्त्यः ॥

स नः पवस्व शं गवे शं जनाय शमर्वते । शं राजन्नोषधीभ्यः ॥३॥

सः । नः । पवस्व । शं । गवे । शं । जनाय । शं । अर्वते । शं । राजन् । ओषधीभ्यः ॥३॥

हे राजन्दीप्यमान सोम स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्माकं गवे शं सुखं पवस्व । चर । जनाय पुत्रादये च शं पवस्व । अर्वतेऽस्माय च शं पवस्व । ओषधीभ्यश्च शं पवस्व ॥

बभ्रवे नु स्वतवसेऽरुणाय दिविऽस्युशे । सोमाय गाथमर्चत ॥४॥

बभ्रवे । नु । स्वऽतवसे । अरुणाय । दिविऽस्युशे । सोमाय । गाथं । अर्चत ॥४॥

हे स्रोतारः बभ्रवे बभ्रवर्णाय स्वतवसे स्वबलाद्याह्वणाय कदाचिदह्वणवर्णाय दिविऽस्युशे दिवं स्युशते सोमाय नु चित्रं गाथं स्तुतिरूपां वाचमर्चत । उच्चारयतिवर्त्यः ॥

हस्तच्युतेभिरद्रिभिः सुतं सोमं पुनीतन । मधावा धावता मधु ॥५॥

हस्तऽच्युतेभिः । अद्रिऽभिः । सुतं । सोमं । पुनीतन । मधी । आ । धावत । मधु ॥५॥

हे अस्मिन् हस्तच्युतेभिर्हस्तप्रच्युतेरद्रिभिरभिषवयावभिः सुतमभिषुतं सोमं पुनीतन । पवित्रे पावयत । अपि च मधी मदकरे सोमे मधु गन्धं पय आ धावत । प्रचिपत ॥ ३६ ॥

नमसेदुप सीदत दधेदुभि श्रीणीतन । इंदुमिद्रे दधातन ॥६॥

नमसा । इत् । उप । सीदत । दधा । इत् । अभि । श्रीणीतन । इंदु । इंद्रे । दधातन ॥६॥

हे अस्मिन् नमसेन्नमस्करिणीयोप सीदत । सोममुपगच्छत । दधेदुभिर्वाभि श्रीणीतन । अभिऽश्रीणीत च । इद्रे इंदुं सोमं दधातन । धत्त च ॥

अमिचहा विचर्षणिः पवस्व सोम शं गवे । देवेभ्यो अनुकामकृत् ॥७॥

अमिचऽहा । विऽचर्षणिः । पवस्व । सोम । शं । गवे । देवेभ्यः । अनुकामऽकृत् ॥७॥

हे सोम अमिचहामिचारां हता विचर्षणिर्विद्रष्टा देवेभ्योऽनुकामकृदभीष्टस्य कर्ता त्वं गवेऽस्माकं गवे शं सुखं पवस्व । चर ॥

इंद्राय सोमं पातवे मदाय परि विष्यसे । मनश्चिन्मनसस्पतिः ॥८॥

इंद्राय । सोम । पातवे । मदाय । परि । सिष्यसे । मनः । चित् । मनसः । पतिः ॥८॥

हे सोम मगधियमसो ज्ञाता मगसस्यतिरीचरस्त्वमिन्द्रायेन्द्रस्य पातये पानाय मदाथ च परि बिभ्यसे ।
परितः पाषेषु सिध्यसे ॥

पवमान सुवीर्यं रयिं सोम रिरीहि नः । इद्विद्रेण नो युजा ॥ ९ ॥

पवमान । सुवीर्यं । रयिं । सोम । रिरीहि । नः । इदो इति । इद्रेण । नः । युजा ॥ ९ ॥

हे इदो क्षियमान पवमान सोम त्वं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रयिं धनं नोऽस्माकं संबन्धिनेद्रेण युजा
सहायेन नोऽस्माकं रिरीहि । देहि ॥ ३७ ॥

सोमा अक्षयमिति नवर्षं द्वादशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । सोमा अक्षयमित्यनुक्तं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

सोमा असृमिन्दवः सुता अतस्य सादने । इन्द्राय मधुमत्तमाः ॥ १ ॥

सोमाः । असृमं । इन्दवः । सुताः । अतस्य । सादने । इन्द्राय । मधुमत्तमाः ॥ १ ॥

सुता अभिवृता मधुमत्तमा अतिशयेन मधुमन्त इन्दवः सोमा अतस्य यज्ञस्य सादने गृह इन्द्रायेन्द्रा-
यमक्षयं । व्रज्यंति ॥

अभि विप्रा अनूषत गावो वत्सं न मातरः । इदं सोमस्य पीतये ॥ २ ॥

अभि । विप्राः । अनूषत । गावः । वत्सं । न । मातरः । इदं । सोमस्य । पीतये ॥ २ ॥

विप्रा मेधाविनः सोमस्य पीतये पानार्थेन्द्र मातरो जनयित्री गावो वत्सं न यथा वत्सं प्रति तद्वद-
अनूषत । अभिशब्दयन्ति ॥

मदच्युत्सेति सादने सिंधोरुर्मा विपश्चित् । सोमो गौरी अधि श्रितः ॥ ३ ॥

मदुऽच्युत् । सेति । सादने । सिंधोः । रुर्मा । विपः । ऽचित् । सोमः । गौरी इति ।

अधि । श्रितः ॥ ३ ॥

मदच्युत्सदकरस्य रसस्य आवयिता सोमः सादने ॥ संहितायां दीर्घस्त्वादसः ॥ खाने चिति । निवसति ।
एतदेव विवृणोति । सिंधोर्भवा ऊर्मोर्मा तरंगे । वसतीवरीष्वित्यर्थः । विपश्चिद्विद्वान्सोमो गौरी अधि
गौर्यामधि । अधीति कुम्भमर्थानुवादः । माध्यमिकायां वाचि । गौरी गांधर्वीति बाङ्गामसु पाठात् । श्रितः ।
मिश्रयति ॥

दिवो नाभा विचक्ष्णोऽभ्यो वारं महीयते । सोमो यः सुक्रतुः कविः ॥ ४ ॥

दिवः । नाभा । विऽचक्ष्णः । अभ्यः । वारं । महीयते । सोमः । यः । सुऽक्रतुः । कविः ॥ ४ ॥

यः सुक्रतुः सुप्रज्ञः कविः क्रांतकर्मा विचक्ष्णो विद्वद्वा यः सोमो दिवोऽंतरिक्षस्य नामा नामी नामिभूति
ऽभ्योऽर्ध्वरे वासो महीयते । पूज्यते । पूयमानः क्षूयत इत्यर्थः ॥

यः सोमः कलशेष्वँ अंतः पविच आहितः । तमिन्दुः परि वस्वजे ॥ ५ ॥

यः । सोमः । कलशेषु । आ । अंतरिति । पविच । आहितः । तं । इन्दुः । परि । वस्वजे ॥ ५ ॥

यः सोमः कलशेषु गुणिष्व्वा आसी यज्ञं पविच पविचक्षां ब्रह्म आहितो निहितः तं स्वांशकृतं सोममिन्दुः
सोमो देवः परि वस्वजे । प्रविशति ॥ ३८ ॥

प्र वाचमिंदुरिष्यति समुद्रस्याधि विष्टपि । जिवन्कोशं मधुक्षुतं ॥६॥

प्र । वाचं । इंदुः । इष्यति । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि । जिवन् । कोशं । मधुऽक्षुतं ॥६॥

इंदुः सोमो मधुक्षुतं मधुनश्चावकं कोशं मेघं । असुरः कोश इति मेघनामसु पाठात् । जिवन्प्रीणयन्समुद्रस्यांतरिचक्षाधि विष्टपि विष्टमे स्नाने वाचं प्रेष्यति । प्रेष्यति । पवित्रे पूयमाणः शब्दं करोतीत्यर्थः ॥

नित्यस्तोत्रो वनस्पतिर्धीनामंतः सबर्दुघः । हिवानो मानुषा युगा ॥७॥

नित्यऽस्तोत्रः । वनस्पतिः । धीनां । अंतरिति । सबऽदुघः । हिवानः । मानुषा । युगा ॥७॥

नित्यस्तोत्रः संततस्तोत्रः सबर्दुघोऽमृतस्य दोग्धा वनस्पतिर्वनानां पालयिता सोमो मानुषा मानुषाणि युगा युगान्यहीनेकाहात्मकानि हिवानः प्रीणयन्धीनां कर्मणामंतर्मध्ये निवसतीत्यर्थः ॥

अभि प्रिया दिवस्पदा सोमो हिवानो अर्षेति । विप्रस्य धारया कविः ॥८॥

अभि । प्रिया । दिवः । पदा । सोमः । हिवानः । अर्षेति । विप्रस्य । धारया । कविः ॥८॥

कविः ज्ञातकर्मा सोमो दिवोऽंतरिचाहिवानः प्रेषमाणो विप्रस्य मेधाविनः स्वस्य धारया प्रिया प्रियाणि पदानि स्नानान्यर्षेति । अभिगच्छति ॥

आ पवमान धारय रयिं सहस्रवर्चसं । अस्मे इंदो स्वाभुवं ॥९॥

आ । पवमान । धारय । रयिं । सहस्रऽवर्चसं । अस्मे इति । इंदो इति । सुऽआभुवं ॥९॥

हे पवमानेदो सोम त्वं सहस्रवर्चसं वज्रदीप्तिं स्वाभुवं शोभनमवनं रयिं धनमस्मै अस्मानु धारय । प्रक्षिपेत्यर्थः ॥ ॥३९॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देयाद्विषातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपासाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीधि वेदार्थप्रकाशे अक्षरसंहिताभाष्ये षष्ठाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिंशं जगत् । निर्मेमे तमहं वंदे विषातीर्थमहेश्वरं ॥

षष्ठ्यं सप्तमोऽध्यायः संयहात्संप्रदर्शितः । अष्टाष्टमः सुमतिना संनमेन प्रदर्शितः ॥

तत्र सोमः पुनान इति नवर्षं चयोदशं सूतं । असितो देवको वर्षिः । सोमो देवता । पवमानगुणः सोमो विक्षिपः काशपावुषी इति विषादगुणेऽपि काषवाया वृद्धश्च्युतात् । सोम इत्यनुज्ञातं ॥ गतो विनिर्गोमः ॥

सोमः पुनानो अर्षेति सहस्रधारो अत्यविः । वायोरिंद्रस्य निष्कृतं ॥१॥

सोमः । पुनानः । अर्षेति । सहस्रऽधारः । अतिऽअविः । वायोः । इंद्रस्य । निऽकृतं ॥१॥

अयं पुनार्णः पावकः सोमोऽर्षेति । गच्छति । कोदुशोऽयं पवमानः । सहस्रधारोऽपरिमितधारोऽत्यविः । अवाविशस्तेन तद्धोमानुच्यते । अविर्गोमनिर्निष्पादितं दद्यापविचमित्यर्थः । तदतिशब्दं गच्छतीत्यत्यविः ॥

किमर्थं । वायोऽरिद्रव्यं च पाणायेति शेषः । किं प्रति । निष्कृतं । निरिच्छिष समिधितस्मिन्नर्थे । संस्कृतं पात्रं प्रति ॥

पवमानमवस्यवो विप्रमभि प्र गायत । सुष्वाणं देववीतये ॥२॥

पवमानं । अवस्यवः । विप्रं । अभि । प्र । गायत । सुस्वानं । देवऽवीतये ॥२॥

हे अवस्यवो रक्षणकामा उन्नापादयः दूयं पवमानं शोधकं विप्रं विशेषेण देवानां प्रीणयितारं विप्रवच्छुद्धं वा । अथवा । विप्र इति मेधाविनाम । मेधाविनं । देववीतये देवपाणाय सुष्वाणं सूयमानमभि प्र गायत । आभिमुख्येन प्रकीर्षणं स्तुत ॥

पवन्ते वाजसातये सोमाः सहस्रपाजसः । गृणाना देववीतये ॥३॥

पवन्ते । वाजऽसातये । सोमाः । सहस्रऽपाजसः । गृणानाः । देवऽवीतये ॥३॥

पवन्ते चरन्ति सोमाः । किमर्थं । वाजसातयेऽन्नस्य ज्ञाभाय । कीदृशाः । सहस्रपाजसो बज्रबलाः । पातृणां बलप्रदा इत्यर्थः । गृणानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ सूयमानाः । पुनः किमर्थं । देववीतये । देवानां वीतिर्गतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यस्मिन् देववीतिर्यच्चः । तदर्थं । यच्चसिद्धिः साक्षात्प्रयोजनं तद्वारा वाजज्ञाभ इति ॥

उत नो वाजसातये पवस्व बृहतीरिषः । द्युमदिदो सुवीर्यं ॥४॥

उत । नः । वाजऽसातये । पवस्व । बृहतीः । इषः । द्युऽमत । इंदो इति । सुऽवीर्यं ॥४॥

उतापि च नोऽस्माकं वाजसातयेऽन्नज्ञाभाय हे इंदो सोम बृहतीरिषो महती रसधारा द्युमद्भीतिमत्सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं च पवस्व । चर । शोभनसामर्थ्योपेता धाराः पवस्वेत्यर्थः । अथवा वाजसातये संयामाय बृहतीरिषो द्युमत्सुवीर्यं संपादयितुं पवस्वेति धोष्यं ॥

ते नः सहस्रिणं रयिं पवन्तामा सुवीर्यं । सुवाना देवास इंदवः ॥५॥

ते । नः । सहस्रिणं । रयिं । पवन्तां । आ । सुऽवीर्यं । सुवानाः । देवासः । इंदवः ॥५॥

त इंदवः सोमा नोऽस्माकं सहस्रिणं सहस्रसंख्योपेतं रयिं धनं सुवीर्यं वा पवन्तां । कीदृशास्ते । सुवानाः सूयमाना देवासो ज्ञेयतादिगुणयुक्ताः ॥ ॥५॥

अत्या हियाना न हेतुभिरसृयं वाजसातये । वि वारमर्थ्यमाश्वः ॥६॥

अत्याः । हियानाः । न । हेतुऽभिः । असृयं । वाजऽसातये । वि । वारं । अर्थ्यं । आश्वः ॥६॥

वाजसातये संयामाय हियाणाः प्रेर्यमाणा अत्या नाम्ना इव ते यथा प्रेरकैः प्रेर्यमाणाः संयामाद्य शीघ्रं धावन्ति तद्वद्वेतुभिः प्रेरकैः प्रेर्यमाणा आश्वः शीघ्रगामिनः सोमा वाजसातयेऽन्नज्ञाभायाच्च वारं दृशापविषं व्यहर्यं । व्यतिहर्यन्ति ॥

वाश्चा अर्धेतीद्वोऽभि वासं न धेनवः । दधन्विरे गर्भस्त्योः ॥७॥

वाश्चाः । अर्धेति । इंदवः । अभि । वासं । न । धेनवः । दधन्विरे । गर्भस्त्योः ॥७॥

वाश्चाः शब्दयंत इंदवः सोमा अर्धयन्ति चमिगच्छन्ति स्तार्धं प्रति वाश्चाः शब्दकारिणो धेनवो न । ता यथा शब्दयन्तो वत्सं प्रत्यागच्छन्ति तद्वत् । त एव वत्सवोर्वाहोर्दधन्विरे । भ्रियन्ति च ॥

जुष्ट इन्द्राय मत्सरः पर्वमानं कनिकदत् । विश्वा अप द्विषो जहि ॥ ८ ॥

जुष्टः । इन्द्राय । मत्सरः । पर्वमानः । कनिकदत् । विश्वाः । अप । द्विषः । जहि ॥ ८ ॥

इन्द्राय जुष्टः प्रियः पर्याप्तो मत्सरः सोमो भवतीति शेषः । मत्सरः सोमो मन्दतृप्तिर्मर्ष इति निरुक्तं । २. ५. । हे पर्वमान त्वं कनिकदच्छब्दयन्विश्वा द्विषः सर्वानस्माकं द्वेषुष्य जहि ॥

अपघ्नतो अराव्णः पर्वमानाः स्वर्दृशः । योनावृतस्य सीदत ॥ ९ ॥

अपघ्नतः । अराव्णः । पर्वमानाः । स्वः । दृशः । योनौ । अतस्य । सीदत ॥ ९ ॥

हे पर्वमानाः अराव्णोऽदानायजमानानपघ्नतो हिंसतः स्वर्दृशः सर्वत्र द्रष्टारस्य यूयमतस्य योनौ यज्ञस्य आनि सीदत । अथवा सोमपानार्थमुक्तलक्षणा देवाः अतस्य योनौ सीदतेति योज्यं ॥ २ ॥

परि प्रेक्ष्यष्टर्षं चतुर्दशं सूक्तं । अथादि पूर्ववत् । परि प्राष्टावित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि प्रासिष्यदत्कविः सिंधोरुर्मावधि श्रितः । कारं बिभ्रत्पुरुस्पृहं ॥ १० ॥

परि । प्रासिष्यदत् । कविः । सिंधोः । उर्मौ । अधि । श्रितः । कारं । बिभ्रत् । पुरुस्पृहं ॥ १० ॥

परि प्रासिष्यदत् परिप्रसंदति कविर्मेधावी सोमः सिंधोरुर्मौ तरंगे वसतीवर्युदकरसेऽधि श्रित आश्रितः । पुरुस्पृहं वज्रभिः स्पृहणीयं कारं शब्दं बिभ्रद्धारयन्परिप्रसंदत इति संबंधः ॥

गिरा यदी सबंधवः पंच घ्राता अपस्यवः । परिष्कृण्वन्ति धर्णसिं ॥ ११ ॥

गिरा । यदि । सः । बंधवः । पंच । घ्राताः । अपस्यवः । परिः । कृण्वन्ति । धर्णसिं ॥ ११ ॥

सबंधवः समानबंधनाः पंच घ्राताः पंच जना मनुष्या यजमाना अपस्यवः कर्मेच्छवो यद्यदेमेन धर्णसिं धारकं सोमं गिरा सुत्या परिष्कृण्वन्ति अलंकुर्वन्ति । अस्योत्तरचान्वयः ॥

आदस्य शुष्मिणो रसे विश्वे देवा अमत्सत । यदी गोभिर्वसायते ॥ १२ ॥

आत् । अस्य । शुष्मिणः । रसे । विश्वे । देवाः । अमत्सत । यदि । गोभिः । वसायते ॥ १२ ॥

आत्परिष्कारणानंतरमेव शुष्मिणो बलवतोऽस्य सोमस्य रसे विश्वे देवा अमत्सत । अमाद्यन्त । यदि यदा गोभिर्गोविकारिः । विकारि प्रकृतिशब्दः । क्षीरादिभिर्वसायते आच्छाद्यते ॥

निरिणानो वि धावति जहृच्छर्याणि तान्वा । अचा सं जिघ्रते युजा ॥ १३ ॥

निः । रिणानः । वि । धावति । जहृत् । शर्याणि । तान्वा । अच । सं । जिघ्रते । युजा ॥ १३ ॥

अथ सोमो निरिणानो दृशापविषादधो गच्छन्वि धावति । विविधं धावति । - - - - यदा तान्वा । तनु दृशापविषवस्त्रं । तत्संबंधीनि शर्याणि द्वाराणि जहृत् अधः सरति । अचास्मिन्नेष्टे युजा सखिभूतिर्नेष्ट्रेण सह सं जिघ्रते । संगतो भवति । वस्त्रमुधिरादिनिर्गत्य दृशापविषादधः सत्याचं विविधं गच्छन् होमद्वारेणैष्ट्रेण संगतो भवतीत्यर्थः ॥

नप्तीभिर्यो विवस्वतः शुभ्रो न मामृजे युवा । गाः कृण्वानो न निर्णिजं ॥ १४ ॥

नप्तीभिः । यः । विवस्वतः । शुभ्रः । न । मामृजे । युवा । गाः । कृण्वानः । न । निः । निजं ॥ १४ ॥

यः सोमो विवस्वतः परिचरयतो यजमानस्य नप्तीभिः पीषक्षानीयाभिः । तस्य वृद्धः पुत्रोऽनुसूयः

पीचस्यानीया इत्यभिप्रायः । मामुज्जि मुञ्चते मुञ्चो न दीप्तोऽसौ युवेव । यथाप्रवृत्तोऽसौ मुञ्चते स्वपरिचा-
रकैस्तद्वत्स एव युवा मिश्रणशीलः सोमो निर्णितः । निर्णितगिति रूपनाम । स्वकीयं रूपं वा न कृत्वा
गोविकारांश्च कुर्वाणो भवतीति शेषः ॥ ३ ॥

अति श्रिती तिरश्चता गव्या जिगात्यख्या । वसुमिर्यति यं विदे ॥ ६ ॥

अति । श्रिती । तिरश्चता । गव्या । जिगाति । अख्या । वसुं । इत्यति । यं । विदे ॥ ६ ॥

अख्यांगुह्याभिषूयमाणः सोमो गव्या गव्यानि श्रिती श्रित्वि अयथार्थं तिरश्चता तिरश्चीनमति जिगाति ।
वसुमतिक्रम्य गच्छति । तथांगुह्याभिषूयमाणो वसुं शब्दमिर्यति । प्रेरयति ॥

अभि क्षिपः समगमत मर्जयतीरिषस्पतिं । पृष्ठा गृभ्णत वाजिनः ॥ ७ ॥

अभि । क्षिपः । सं । अगमत । मर्जयतीः । इषः । पतिं । पृष्ठा । गृभ्णत । वाजिनः ॥ ७ ॥

क्षिपोऽगुह्यो मर्जयतीरभिषूयत्य इषस्पतिमज्ञानां स्वामिनं सोममभि समगमत । अभिसंगच्छति । संगत्य च
वाजिनो बलवतः सोमस्य पृष्ठा पृष्ठानि गृभ्णत । गृह्णत्यभिषवांगुह्ययः ॥

परि दिव्यानि मर्मृशद्विष्टानि सोम पार्थिवा । वसूनि याह्यस्मयुः ॥ ८ ॥

परि । दिव्यानि । मर्मृशत् । विष्टानि । सोम । पार्थिवा । वसूनि । याहि । अस्मयुः ॥ ८ ॥

हे सोम दिव्यानि पार्थिवानि च विष्टानि सर्वाणि वसूनि धनानि परि मर्मृशत्परिमृशन्परिगृह्णन्अयुरस्या-
न्कामयमानो याहि । आगच्छ । एवमभिषुपवजसं संबोध्य ब्रूते ॥ ४ ॥

एष धियत्पृष्टं पंचदशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । एष धियत्पृष्टां ॥ गतो विनियोगः ॥

एष धिया यात्यख्या शूरो रथेभिराशुभिः । गच्छन्दिद्रस्य निष्कृतं ॥ ९ ॥

एषः । धिया । याति । अख्या । शूरः । रथेभिः । आशुभिः । गच्छन् । इन्द्रस्य ।

निःस्कृतं ॥ ९ ॥

एष सोमः शूरो विक्रान्तोऽख्यांगुह्याभिषुतो धिया कर्मणा याति । गच्छति । चं देशं प्रति । उच्छति ।
इन्द्रस्य निष्कृतं स्थाकुं-दिषं प्रति रथेभिराशुभिः शीघ्रगामिभिर्गच्छन्दिष रथेऽवस्थाप्य स्वस्वाननयनाय ।
अंगुह्याभिषूयमाणः सन् होमद्वाराधि निष्पीडनद्वारा पाथं वा गच्छतीत्यर्थः ॥

एष पुरु धियायते बृहते देवतातये । यचामृतास आसंते ॥ १० ॥

एषः । पुरु । धियायते । बृहते । देवतातये । यच । अमृतासः । आसंते ॥ १० ॥

एष सोमः पुरु बलवन् धियायति । धियं कर्मच्छति ॥ भीशब्दावकारोपजनः । यदौ । द्वितीयार्थे तृतीया
कांदसबाणुक ॥ कवी । बृहते महते देवतातये यचाय । यच यक्षिण्यथेऽमृतासोऽमृता देवा आसति वसंति
तदर्थं ॥

एष हितो वि नीयतेऽंतः शुभावता पथा । यदि तुजंति भूर्ययः ॥ ११ ॥

एषः । हितः । वि । नीयते । अंतरिति । शुभऽवता । पथा । यदि । तुजंति । भूर्ययः ॥ ११ ॥

एष सोमो-हितो निहितो इतिर्धामे वि नीयते तस्मात्स्वामादाहवनीचं प्रति । अंतःकरोति इति

मुधावता शोभावता पथा मर्निष यदि यदा तुवंति प्रयच्छन्ति देवेभ्यो भूर्णयो मरणशीला अभ्यर्च्यादयः । तदा वि नीयत इति समन्वयः ॥

ए॒ष्व॒ शृ॒ंगाणि॒ दो॒धुव॒च्छि॒शीति॒ यू॒ष्यो॒ऽवृ॒षा । नृ॒म॒णा द॒धानं॒ ओज॑सा ॥४॥

ए॒षः । शृ॒ंगाणि॒ । दो॒धुवत् । शि॒शीति॒ । यू॒ष्यः । वृ॒षा । नृ॒म॒णा । द॒धानः । ओज॑सा ॥४॥

एष सोमः शृंगाणि शृंगबहुलतानंभूतमिववकाक्षि दोधुवत् । धूनीति । यूष्यो यूषार्हो यूषपतिर्वृषा वृषभो यथा शिशीति तीक्ष्णे शृंगे धूनीति तद्वत् । कीदृश एषः । ओजसा बलिन नृमणा नृमणानि धनानि दधानो ऽसदर्थं धादयन् ॥

ए॒ष रु॒क्मि॒भिरी॒यते॒ वा॒जी शु॒भ्रेभि॑र॒शुभिः॑ । पतिः॒ सि॒धूनां॒ भव॑न् ॥५॥

ए॒षः । रु॒क्मि॒ऽभिः । ई॒यते॒ । वा॒जी । शु॒भ्रेभिः॑ । अ॒शुभिः॑ । पतिः॒ । सि॒धूनां॒ । भव॑न् ॥५॥

एष सोमो रुक्मिभिरभ्यर्च्यादिभिः सहेयते । गच्छति । कीदृश एषः । वाजी वेजनवाञ्शुभ्रेभिः शुधेर्दीप्तिर॒शुभिर्विशिष्टः । अथवा रुक्मिभिरिष्येतदर्थंशुविशेषणं । सिधूनां खंदमानानां रसानां पतिर्भवन् य ईयत इति ॥

ए॒ष वसू॑नि पि॒ष्टुना॒ परू॑षा ययि॒वाँ अति॑ । अ॒व॒ शार्दे॑षु गच्छति ॥६॥

ए॒षः । वसू॑नि । पि॒ष्टुना॒ । परू॑षा । ययि॒ऽवान् । अति॑ । अ॒व॒ । शार्दे॑षु । गच्छति ॥६॥

एष सोमो वसूष्याच्छादकानि पिष्टुना पिष्टनानि पीडितानि रचांसि परूषा पर्वणात्पतिक्रम्य ययिवा॒गच्छ॒शादे॒षु श्रात॑नीयेषु रचःस्वय गच्छति ॥

ए॒तं मृ॒जंति॒ मर्ज्य॑मुप॒ द्रोणे॑ष्वायवः । प्र॒च॒क्रा॒णं म॒हीरि॑षः ॥७॥

• ए॒तं । मृ॒जंति॒ । मर्ज्य॑ । उप॒ । द्रोणे॑षु । आ॒यवः॑ । प्र॒ऽच॒क्रा॒णं । म॒हीः । इ॒षः ॥७॥

आयवो मनुष्या अस्त्रिज एतं सोमं मर्ज्यं मार्जनीयमुप मृजंति । निष्पीडयंतीत्यर्थः । कुच । द्रोणेषु द्रोणकलशेषु । कीदृशं । महीरिषो महात्त्वन्नानि प्रचक्राणं कुर्वाणं । प्रभूतरसस्त्राविशमित्यर्थः ॥

• यावत्सोमो नाकगारिमतेनाभिरूपकरणे मृज्यमाने सोम एतमु त्वमित्येषा । सूचितं च । एतमु त्वं दश चिपो मृज्यमानः सुहस्ता । आ० ५. १२. इति ॥

ए॒तसु॒ त्वं द॒श॒ क्षिपो॑ मृ॒जंति॒ स॒प्त धी॒तयः॑ । स्वा॒युधं॒ म॒दि॒त॒मं ॥८॥

ए॒तं । जं॒ इति॑ । त्वं । द॒श॒ । क्षि॒पः । मृ॒जंति॒ । स॒प्त । धी॒तयः॑ । सु॒ऽआ॒युधं॒ । म॒दि॒न्ऽत॒मं ॥८॥

• त्वं तमेतमेव सोमं दश चिपो दशानुलयो मृजंति । परिचरन्ति । सप्त धीतयः सप्तर्त्विजश्च । अस्त्रिजो ऽनुक्षिभिर्मृजंतीत्यर्थः । कीदृशमेतं । स्वायुधं शोभनायुधं मदितमं मादयितुतमं । रषोहननसामर्थ्यप्रदर्शनाय स्वायुधशब्दजन्यः ॥ ५॥

प्र ते सोतार इत्युत्तरं बोद्धव्यं सूक्तं । अष्टाबाः पूर्ववत् । प्र त इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

• प्र ते सो॒तार॑ ओ॒ण्यो॒ऽरसं॑ मदा॒य॒ घृ॒ष्वये॑ । सर्गो॒ न त॒क्ष्ये॒त॒शः॑ ॥९॥

• प्र । ते । सो॒तारः॑ । ओ॒ण्योः॑ । रसं॑ । मदा॒य॒ । घृ॒ष्वये॑ । सर्गोः॑ । न । त॒क्षि॒ । ए॒त॒शः॑ ॥९॥

इ सोम ते तव रसं सोतारः सोमानिवचकर्तार औक्षो रसं । जुप्तोपममेतत् । यावापृथिव्यो रसमुद्-
कमिव ऽ अथवीजोर्वापृथिव्योर्मध्ये तथोः संबन्धिनं वा रसं । प्र यावयंतीति शेषः । निमित्तं । घृष्वये

शत्रुचर्षणशीलाय मदायेंद्रस्य मदाय । अभिववजितः सोमः सर्गः खट्ट एतशो नाथ इव तन्ति । गच्छति पात्रं प्रति ॥

क्रत्वा दक्षस्य रथ्यमपो वसानमंधसा । गोषामखेषु सन्धिम ॥२॥

क्रत्वा । दक्षस्य । रथ्यं । अपः । वसानं । अंधसा । गोऽसां । अखेषु । सन्धिम ॥२॥

वयमभिषोतारो दक्षस्य बलस्य रथ्यं नेतारमप उदकाणि रसान्वसानमाच्छादयंतमंधसा अयणान्नेन सहितं गोषां गवां सोतारं एवमुक्तलक्षणं सोमं क्रत्वा कर्मणाखेष्वंगुलीषु सन्धिसं । संयोजयामः ॥

अननमप्सु दुष्टरं सोमं पवित्रं आ सृज । पुनीहींद्राय पातवे ॥३॥

अननमं । अपऽसु । दुष्टरं । सोमं । पवित्रं । आ । सृज । पुनीहि । इंद्राय । पातवे ॥३॥

अननं शत्रुभिरनाप्तमप्लांतरिच्छासु । वर्तमानमिति शेषः । दुष्टरमन्यैरनभिभावं । न हि सोमं कश्चिदप्यतितरति । ईदृशं सोमं पवित्रे दशापवित्र आ खज । प्रक्षिप हे अध्वर्यो । तपोष्यति । इंद्रायेंद्रस्य पातवे पातुं पुनीहि ॥

प्र पुनानस्य चेतसा सोमः पवित्रं अर्षति । क्रत्वा सधस्यमासदत् ॥४॥

प्र । पुनानस्य । चेतसा । सोमः । पवित्रं । अर्षति । क्रत्वा । सधऽस्यं । आ । असदत् ॥४॥

चेतसा सुखा पुनानस्य पुयमानस्यांशीभूतः सोमः पवित्रे दशापवित्रेऽर्षति । गच्छति । अथ पश्चात् क्रत्वा कर्मणा प्रज्ञानेन वा सधस्यं सहस्रानं द्रोणकलश आसदत् । आसीदति ॥

प्र त्वा नमोभिरिंदव इंद्र सोमा असृक्षत । महे भराय कारिणः ॥५॥

प्र । त्वा । नमः । इंद्रः । इंद्र । सोमाः । असृक्षत । महे । भराय । कारिणः ॥५॥

हे इंद्र त्वा त्वां नमीभिर्ममस्कारोपलक्षितैः क्षीरैरथवाग्निः सहैदवः सोमाः प्राकृषत । प्राप्तुवन्ति । किमर्थं । महे महते भराय संयामाय । कीदृशाः । कारिणो बलकरणशीलाः ॥

पुनानो रूपे अव्यये विश्वा अर्षन्भि श्रियः । शूरो न गोषु तिष्ठति ॥६॥

पुनानः । रूपे । अव्यये । विश्वाः । अर्षन् । अभि । श्रियः । शूरः । न । गोषु । तिष्ठति ॥६॥

अव्ययेऽविमये रूपे रूप्यमाणे वस्त्रे पुनानः पुयमानो विश्वाः सर्वाः श्रियः शोभा अभ्युर्ध्वमिगच्छन्गोषु निमित्तासु शूरो न शूर इव स युष्मा संयामे तिष्ठति तद्वदसौ तिष्ठति पात्रे ॥

दिवो न सानु पिपुषी धारा सुतस्य वेधसः । वृषा पवित्रं अर्षति ॥७॥

दिवः । न । सानु । पिपुषी । धारा । सुतस्य । वेधसः । वृषा । पवित्रं । अर्षति ॥७॥

दिवो न युजोकादंतरिचादिव सानु समुच्छितमुदकं तलवाधो निपतति तद्वेधसो विधातुर्वल्ल कर्तुः सुतस्याभिपुतस्य सोमस्य पिपुष्याप्याययंतो धारा पुषाणायावेनेव पवित्रे दशापवित्रेऽर्षति । गच्छति ॥

त्वं सोम विपश्चितं तना पुनान आयुषु । अव्यो वारं वि धावसि ॥८॥

त्वं । सोम । विपः । चितं । तना । पुनानः । आयुषु । अव्यः । वारं । वि । धावसि ॥८॥

हे सोम त्वं विपश्चितं सोतारमायुषु मनुष्येषु मध्ये रक्षसि । अथवा । तृतीयाहं द्वितीया । विपश्चिताध्व-
र्युणा । तना वस्त्रेण पुनानः पूयमानः । अथवा । विपश्चितमिन्द्रं प्रीणयितुं तना पुनानः सन् । अथवा वारमवे-
र्षाणं वि धावसि । विविधं गच्छसि ॥ ६॥

प्र निक्षेनेवेत्यष्टकं सप्तदशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । प्र निक्षेनेवेत्यनुक्तांतं ॥ गतो विमिषोगः ॥

प्र निक्षेनेव सिंधवो घ्नंतो वृत्राणि भूर्णयः । सोमा असृयमाश्वः ॥ १॥

प्र निक्षेनेऽइव । सिंधवः । घ्नंतः । वृत्राणि । भूर्णयः । सोमाः । असृयं । आश्वः ॥ १॥

निक्षेने प्रवर्णेन देशेन सिंधवो नद्य इव तथा वृत्राणि शत्रून् घ्नंतो भूर्णयः विप्रगमना आश्वके व्याप्ताः
सोमाः प्रास्वयं । प्रगच्छति द्रोणकलशं प्रति ॥

अभि सुवानास इंदवो वृष्टयः पृथिवीमिव । इंद्रं सोमासो अक्षरन् ॥ २॥

अभि । सुवानासः । इंदवः । वृष्टयः । पृथिवींऽइव । इंद्रं । सोमासः । अक्षरन् ॥ २॥

सुवानासः सूयमाना इंदवो द्रव्यरूपाः सोमासः सोमा इंद्रं प्रीणयितुमभ्यसरन् । किमिव । वृष्टयः
पृथिवीमिव ॥

अत्यूर्मिर्मत्सरो मदः सोमः पवित्रे अर्षति । विघ्नन्नक्षांसि देवयुः ॥ ३॥

अतिऽऊर्मिः । मत्सरः । मदः । सोमः । पवित्रे । अर्षति । विघ्नन् । रक्षांसि । देवयुः ॥ ३॥

अत्यूर्मिः । अतिक्रान्ता ऊर्मयो यस्यात्सोऽत्यूर्मिः । अतिप्रवृष्ट इत्यर्थः । मत्सरो मादनशीलो मदो
मदात्मकः सोमः पवित्रेऽर्षति । गच्छति । किं कुर्वन् । रक्षांसि विघ्नन् घातयन् देवयुर्देवाभ्यामयमेगोऽर्षतीति
संबन्धः ॥

पवित्रेष्वां द्वितीयाज्यभागस्यां कलशेष्विति याज्या । सूचितं च । आ कलशेषु धावति पवित्रे परिषिच्यत
इति वा । आ० ५. १२. इति ॥

आ कलशेषु धावति पवित्रे परिषिच्यते । उक्थैर्यज्ञेषु वर्धते ॥ ४॥

आ । कलशेषु । धावति । पवित्रे । परि । सिच्यते । उक्थैः । यज्ञेषु । वर्धते ॥ ४॥

अयं सोमः कलशेषा धावति । तदर्थं पवित्रे परिषिच्यतेऽभ्यर्च्युभिः । उक्थैः सोमैर्यज्ञेषु निमित्तेषु वर्धते ।
प्रवृद्धो भवति ॥

अति ची सोम रोचना रोहन् भ्राजसे दिवं । इष्णन्सूर्यं न चोदयः ॥ ५॥

अति । ची । सोम । रोचना । रोहन् । न । भ्राजसे । दिवं । इष्णन् । सूर्यं । न । चोदयः ॥ ५॥

हे सोम त्वं ची रोचना चीणि रोचनानि चीक्षीकानत्यतिक्रम्य रोहन्परिखं दिवं सुप्तोक्तं भ्राजसे ।
प्रकाशयसि । तथेष्वागच्छन्सूर्यं न सूर्यं च चोदयः । चोदयसि । प्रेरयसि । नशब्दार्थः ॥

अभि विप्रां अनूषत मूर्धन्यज्ञस्य कारवः । दधानाश्चक्षसि प्रियं ॥ ६॥

अभि । विप्राः । अनूषत । मूर्धन् । यज्ञस्य । कारवः । दधानाः । चक्षसि । प्रियं ॥ ६॥

अनूषत । अभिपुंसि विप्रा मेधाविनः सोतारः । कुप । चक्षत मूर्धन्यूर्धनि । शिरोवकुतमेऽभिषवदिवस

इत्यर्थः । कीदृशास्ते । कारवः कर्तारः परिचर्याया यागानुष्ठानात्तरो वा । चक्षसि द्रष्टरि सोमि मित्रं दधाना अभ्यनूयतेति समन्वयः ॥

तमु त्वा वाजिनं नरो धीभिर्विप्रा अवस्यवः । मृजंति देवतातये ॥ ७ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । वाजिनं । नरः । धीभिः । विप्राः । अवस्यवः । मृजंति । देवतातये ॥ ७ ॥

हे सोम तमु तमेव त्वा त्वां वाजिनमन्नवंतं गमनवंतं वा नरो नेतारो विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो धीभिः कर्मभिर्मृजंति । शोधयंति । देवतातये यज्ञार्थं । किमिच्छवः । अवस्यवोऽन्नमिच्छवः ॥

मधोर्धारामनु स्तर तीव्रः सधस्यमासदः । चार्क्षुताय पीतये ॥ ८ ॥

मधोः । धारां । अनु । स्तर । तीव्रः । सधऽस्यं । आ । असदः । चार्क्षुताय । पीतये ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं मधोर्मधुररसस्य धारामनु सर प्रवहन् । तीव्रस्तीव्ररसः सप्तधस्यं सहस्रानमभिववस्थानं पवित्रं वासदः । सीद । चार्क्षुरणशीलः सन्नृताय यज्ञार्थं पीतये देवानां पानाय ॥ ७ ॥

परि सुवान इति सप्तर्चमष्टादशं सूक्तं । अथायाः पूर्ववत् । परि सुवानः सप्तैवमुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि सुवानो गिरिष्ठाः पवित्रे सोमो अक्षाः । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ९ ॥

परि । सुवानः । गिरिऽस्थाः । पवित्रे । सोमः । अक्षारिति । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ ९ ॥

अर्थः । सोमः पवित्रे पर्ययाः । परिचरति । सुवानः सूयमानो गिरिष्ठा गिरिस्थायी । यावसु वर्तमान इत्यर्थः । स त्वं मर्देषु माद्वेषु सोतृषु सर्वधा असि । सर्वस्य धाता दाता वा भवसि ॥

त्वं विप्रस्त्वं कविर्मधु प्र जातमंधसः । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १० ॥

त्वं । विप्रः । त्वं । कविः । मधु । प्र । जातं । अंधसः । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ १० ॥

हे सोम त्वं विप्रो विविधं प्रोणयिता विप्रसदृशो वा त्वं च कविर्मधावी । अतस्त्वमंधसोऽन्नाज्जातं मधु मधुररसं प्रयच्छसीति शेषः ॥

तव विप्रैः सजोषसो देवासः पीतिमाशत । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ११ ॥

तव । विप्रैः । सजोषसः । देवासः । पीतिं । आशत । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ ११ ॥

हे सोम तव पीतिं पानं विप्रैः देवासो देवाः सजोषसः समानपीतयः संत आशत । प्राप्तुवन् ॥

आ यो विभ्रानि वार्या वसूनि हस्तयोर्दधे । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १२ ॥

आ । यः । विभ्रानि । वार्या । वसूनि । हस्तयोः । दधे । मर्देषु । सर्वऽधाः । असि ॥ १२ ॥

यः सोमो विभ्रानि वार्या वरणीयानि वसूनि धनानि सोतुर्हस्तयोरा दधे करोति । प्रयच्छतीत्यर्थः । मर्देषु सर्वधा असि । अथवा स मुष्नीत्युत्तरसंबन्धः ॥

य इमे रोदसी मही सं मातरैव दोहते । मर्देषु सर्वधा असि ॥ १३ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । सं । मातराऽइव । दोहते । मर्देषु ।

सर्वऽधाः । असि ॥ १३ ॥

यः सोम इमे मही महती रोदसी आवापृथिवी सं दोहते । उभयोः सारं परिगृह्णातीत्यर्थः । मातरिष्य
यथा हे मातरिविभी वत्सो दोहते तद्वत् ॥

परि यो रोदसी उभे सद्यो वाजेभिरर्षति । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ६ ॥

परि । यः । रोदसी इति । उभे इति । सद्यः । वाजेभिः । अर्षति । मर्देषु । सर्वधाः ।
असि ॥ ६ ॥

यः सोम उभे रोदसी आवापृथिवी सद्यस्तदानीमेव वाजेभिरर्षति पर्यर्षति परिगच्छति । सोमाङ्गत्वा
आवापृथिव्यावसवत्वी करोतीत्यर्थः ॥

स शुष्मी कलशेष्या पुनानो अचिक्रदत् । मर्देषु सर्वधा असि ॥ ७ ॥

सः । शुष्मी । कलशेषु । आ । पुनानः । अचिक्रदत् । मर्देषु । सर्वधाः । असि ॥ ७ ॥

उक्तरोत्वा महान्त सोमः शुष्मी बलवान्पुनानः पूयमानः सत्ताचिक्रदत् । शब्दं करोति । अथ सर्वत्र
प्रयोजितमुत्तरपादो ज्ञेयः ॥ ८ ॥

यत्सोमेति सप्तर्षमेकोनविंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । यत्सोमेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

यत्सोम चिचमुक्थ्यं दिव्यं पार्थिवं वसु । तन्नः पुनान आ भर ॥ ११ ॥

यत् । सोम । चिचं । उक्थ्यं । दिव्यं । पार्थिवं । वसु । तत् । नः । पुनानः । आ । भर ॥ ११ ॥

हे सोम यच्चिचं चायनीयमुक्थ्यं सुत्यं दिव्यं दिवि भवं पार्थिवं पृथिवीसंबद्धं च वसु धनमस्ति तन्नोऽस्मभ्यं
पुनानः पूयमानः सत्ता भर । आहर ॥

युवं हि स्थः स्वर्पती इन्द्रश्च सोम गोपती । ईशाना पिप्यतं धियः ॥ २ ॥

युवं । हि । स्थः । स्वर्पती इति स्वःऽपती । इन्द्रः । च । सोम । गोपती इति
गोऽपती । ईशाना । पिप्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रश्च युवं हि युवां खलु स्वर्पती सर्वस्य स्वामिनी स्थः । मवयः । तथा गोपती गवां पालका-
वीशश्चरौ संतौ धियोऽस्मादीयानि कर्माणि पिप्यतं । प्राययतं ॥

वृषा पुनान आयुषु स्तनयन्नाधि बर्हिषि । हरिः सन्योनिमासदत् ॥ ३ ॥

वृषा । पुनानः । आयुषु । स्तनयन् । अधि । बर्हिषि । हरिः । सन् । योनिं । आ ।
असदत् ॥ ३ ॥

वृषा कामानां वर्षकः सोम आयुषु मनुष्येष्वध्वर्षादिषु पुनानः सन् स्तनयन्शब्दं कुर्वन्नाधि बर्हिषि ।
अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । आसीत्ते देवे हरिर्हरितवर्णः सन् योनिं स्वकीयं स्नानमासदत् । आसीदति ॥

अवावशंत धीतयो वृषभस्याधि रेतसि । सूनोर्वत्सस्य मातरः ॥ ४ ॥

अवावशंत । धीतयः । वृषभस्य । अधि । रेतसि । सूनोः । वत्सस्य । मातरः ॥ ४ ॥

धीतयो धीयमानाः सोमाङ्गीन वत्सिन धीयमाना वसतीवर्षः ॥ तिन्य वत्सथिनातोदयतः ॥ अधि रेतसि

स्वकीये सरे वृषमस्य वर्षकस्य सोमस्य । सोममित्यर्थः । अवावशत । पुनः कामयति । सोममावावयितुं कामयत इत्यर्थः । तदेवाह । सुनोः स्वपुत्रस्त्रीणीयस्य वत्सस्य सोमस्य मातरो निर्मात्र्यः प्रवृद्धिकामा मातृस्त्रीणीया अवावयति समन्वयः ॥

कुविष्टृषण्यंतीभ्यः पुनानो गर्भमादधत् । याः शुक्रं दुहते पयः ॥ ५ ॥

कुवित् । वृषण्यंतीभ्यः । पुनानः । गर्भं । आऽदधत् । याः । शुक्रं । दुहते । पयः ॥ ५ ॥

वृषण्यंतीभ्यो वृषणं सोममात्मन इच्छंतीभ्यो वसतीवरीभ्यः पुनानः पूयमाणो मिश्रयमाणो गर्भं स्वगर्भस्त्रीणीयं रसं कुविष्टं प्रभूतमादधत् । करोति । या आपः शुक्रं दोषं पयो दुहति स्ववत्साय सोमाय ताभ्यो गर्भमादधत् ॥

उपं शिक्षापतस्युषो भियसमा धेहि शत्रुषु । पवमान विदा रयिं ॥ ६ ॥

उपं । शिक्ष । अपऽतस्युषः । भियसं । आ । धेहि । शत्रुषु । पवमान । विदाः । रयिं ॥ ६ ॥

हे पवमान सोम उप शिक्ष । त्वं समीपे कुह । कान् । अपतस्युषोऽपक्रम्य स्थितान् । अस्मदभिमतामित्यर्थः । शत्रुष्वस्मद्विरोधिषु भियसं भयमा धेहि । कुह । जनय । अस्माकं तेषां शत्रूणां रयिं धनं विदाः । विंदसि ॥ ६ ॥

नि शचोः सोम वृषण्यं नि शुष्मं नि वयस्तिर । दूरे वा सतो अंति वा ॥ ७ ॥

नि । शचोः । सोम । वृषण्यं । नि । शुष्मं । नि । वयः । तिर । दूरे । वा । सतः । अंति । वा ॥ ७ ॥

हे अभिपूयमाण सोम त्वं शचोर्वृषण्यं वर्षकं वयं नि तिर । निपूर्वस्तिरतिर्नाशार्थः । नाशय । तथा शचोः शुष्मं शोषकं तुजो नि तिर । तस्मैव वयोऽन्नं च नि तिर । कीदृशस्य शचोः । दूरे वा सतोऽस्मात्तो दूरे वर्तमानस्यांति वा सतोऽतिके वर्तमानस्य वा ॥ ७ ॥

प्र कविरिति सप्तर्षे विशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । प्र कविरित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र कविदेववीतयेऽव्यो वारेभिरर्षेति । साह्यान्विष्टा अभि स्पृधः ॥ १ ॥

प्र । कविः । देवऽवीतये । अर्थः । वारेभिः । अर्षेति । साह्यान् । विष्टाः । अभि । स्पृधः ॥ १ ॥

कविर्मेधावी सोऽग्ने देववीतये देवानां पापायाव्योऽवेर्वरेभिर्वरिर्दशापविषेण प्रार्थति । प्रकर्वेण गच्छति । साह्यान्विष्टा सोढा सोमो विष्टाः स्पृधः सर्वान्तं यामान् हिंसकान्वाभि भवतीति शेषः ॥

स हि ष्मा जरितुभ्य आ वाजं गोमंतमिन्वति । पवमानः सहस्रिणं ॥ २ ॥

सः । हि । स्म । जरितुऽभ्यः । आ । वाजं । गोऽमंतं । इन्वति । पवमानः । सहस्रिणं ॥ २ ॥

स हि ष्म स खलु पवमानः सोमो जरितुभ्यः सोतुभ्यो गोमंतं बज्रभिर्गोमिर्युक्तं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं वाजमन्नमाभिसुखमिन्वति । आप्नोति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

परि विश्वानि चेतसा मृशसे पवसे मती । स नः सोम श्रवो विदः ॥ ३ ॥

परि । विश्वानि । चेतसा । मृशसे । पवसे । मती । सः । नः । सोम । श्रवः । विदः ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं चेतसा स्त्रीणां स्रग्दनुकूक्षेण चित्तेन विश्वानि श्रवाणि धनानि परि मृशसे । प्रयच्छसीत्यर्थः । मती मत्वास्तुत्या पवसे । चरसि रवं । स त्वं हे सोम नोऽस्माभ्यं श्रवोऽन्नं विदः । देहि ॥

अभ्यर्षे बृहद्यशो मघवन्नो ध्रुवं रयिं । इधं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ४ ॥

अभि । अभ्यर्षे । बृहत् । यशः । मघवत् ऽभ्यः । ध्रुवं । रयिं । इधं । स्तोतृ ऽभ्यः । आ । भर ॥ ४ ॥

हे सोम बृहद्यशो महतीं कीर्तिमभ्यर्ष । अभिगमय । मघवन्नो हविष्मन्नो ऽस्माभं ध्रुवं रयिं धनं चाभ्यर्ष । किंचिद्यमन्नं स्तोतृभ्यो ऽस्माभ्यमा भर । आहर ॥

लं राजेव सुव्रतो गिरः सोमां विवेशिष्य । पुनानो वहे अद्भुत ॥ ५ ॥

लं । राजा ऽइव । सुव्रतः । गिरः । सोम । आ । विवेशिष्य । पुनानः । वहे । अद्भुत ॥ ५ ॥

हे सोम सुव्रतः सुकर्मा पुनानस्त्वं राजेव गिरो ऽस्मदीयाः सुतीरा विवेशिष्य । आविशसि । हे वहे षोडश्रुत महत्सोम ॥

स वह्निरप्सु दुष्टरो मृज्यमानो गभस्त्योः । सोमश्चमूषु सीदति ॥ ६ ॥

सः । वह्निः । अप् ऽसु । दुस्तरः । मृज्यमानः । गभस्त्योः । सोमः । चमूषु । सीदति ॥ ६ ॥

• स सोमो वह्निर्वोढा यज्ञादेरप्स्वन्तरिक्षे वर्तमानो दुष्टरो दुःखेनाव्यक्षरणीयो मृज्यमानः शोधमानो गभस्त्योर्हस्तयोरेवंभूतः सप्त चमूषु पात्रेषु सीदति ॥

क्नीकुर्मखो न मंहयुः पविषं सोम गच्छसि । दधत्स्तोत्रे सुवीर्यं ॥ ७ ॥

क्नीकुः । मखः । न । मंहयुः । पविषं । सोम । गच्छसि । दधत् । स्तोत्रे । सुवीर्यं ॥ ७ ॥

हे सोम क्नीकुः क्नीडनशीलस्त्वं मंहयुः । मंहतिर्दानकर्मा । दानेच्छुर्मखो न दानमिव पविषं गच्छसि । किं कुर्वन् । स्तोत्रे सुतिकर्षे सुवीर्यं शोभनवीर्यं दधत्ययच्छन् ॥ १० ॥

एति धावन्तीति सप्तर्षमेकविंशं सूक्तं । अष्टाध्यायाः पूर्ववत् । एते धावन्तीत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एते धावन्तीदेवः सोमा इन्द्राय घृष्वयः । मत्सरासः स्वर्विदः ॥ १ ॥

एते । धावन्ति । इंदेवः । सोमाः । इन्द्राय । घृष्वयः । मत्सरासः । स्वः ऽविदः ॥ १ ॥

एते सोमा इन्द्राय धावन्ति । गच्छन्ति । कीदृशा एते । इंदेवः क्लेदयितारो दीप्ता वा घृष्वयो वर्षणशीला मत्सरासो मादयितारः स्वर्विदः स्वर्लोकास्तु संभयितारः ॥

प्रवृष्वन्तो अभियुजः सुष्वये वरिवोविदः । स्वयं स्तोत्रे वयस्कृतः ॥ २ ॥

प्रवृष्वन्तः । अभि ऽयुजः । सुष्वये । वरिवः ऽविदः । स्वयं । स्तोत्रे । वयः ऽकृतः ॥ २ ॥

प्रवृष्वन्तः सुषाणं प्रकर्षेण संभजन्तः तत्राभियुजो ऽभियोजयितारः सुष्वये सुहृन्मिषवकर्षे वरिवोविदः । वरिव इति धननाम । तस्य संभयितारः स्वयं स्तोत्रे वयस्कृतो ऽन्नस्य कर्तारः । एते धावन्तीति संबंधः ॥

वृषा क्रीकंत इंदेवः सधस्यमभ्येकमिह । सिंधोरुर्मा व्यक्षरन् ॥ ३ ॥

वृषा । क्रीकंतः । इंदेवः । सध ऽस्य । अभि । एकं । इह । सिंधोः । उर्मा । वि । व्यक्षरन् ॥ ३ ॥

वृषाणां बलिण क्रीकंत इंदेवः सोमा एकजिदेकमेव सधस्यं सहस्रानं द्रोणकलशं बाभ्रवरमिति शेषः । सिंधोरुर्मा वसतीहारीषु व्यक्षरन् ॥

एते विश्वानि वार्या पर्वमानास आशत । हिता न सप्तयो रथे ॥४॥

एते । विश्वानि । वार्या । पर्वमानासः । आशतः । हिताः । न । सप्तयः । रथे ॥४॥

एते सोमाः पर्वमानासः पूयमाना विश्वानि वार्या वार्याणि वरणीयानि धनान्याशत । व्यामुवन् । रथे हिताः स्थापिता न सप्तयोऽश्वा इव । ते यथा रथमभिमतं देशं प्राप्नुवन्ति तद्वज्रमस्त्राकं प्रायच्छन्तित्यर्थः ॥

आस्मिन्पिशंगमिन्दवो दधाता वेनमादिशे । यो अस्मभ्यमरावा ॥५॥

आ । अस्मिन् । पिशंगं । इन्दवः । दधात । वेनं । आऽदिशे । यः । अस्मभ्यं । अरावा ॥५॥

हे इन्दवः सोमाः अस्मिन्पिशंगमिन्दवो वज्ररूपं मणिमुक्ताहिरण्यादिभेदेन नानारूपं वेनं कामयन्तं वज्रविधं काममादिशेऽस्मभ्यमादेशनाया दधात । आयच्छत । यो यजमानोऽस्मभ्यमरावा ----- प्रयच्छति प्राप्तकाम एव खलुस्त्रिभ्यः प्रयच्छति ॥

अमुर्न रथ्यं नवं दधातौ केतमादिशे । शुक्राः पवध्वमर्णसा ॥६॥

अमुः । न । रथ्यं । नवं । दधात । केतं । आऽदिशे । शुक्राः । पवध्वं । अर्णसा ॥६॥

अमुर्नोऽस्य मासमानो रथस्वामीव स यथा रथ्यं रथस्य नेतारं नवं सुखं कुशलं सारथिनमय आधत्ते तद्वदसदीयेऽस्मिन्मादिशे स्वामिनि केतं प्रज्ञानं दधात । स्थापयत । हे सोमाः योऽस्मभ्यं प्रयच्छति तस्मिन्प्रयच्छति । हे सोमाः अर्णसोदकेन शुक्रा दीप्ताः संतः पवध्वं । अरध्वं ॥

एत उ ते अवीवशन्काष्ठा वाजिनो अक्रत । सतः प्रासाविषुर्मति ॥७॥

एते । उं इति । ते । अवीवशन् । काष्ठा । वाजिनः । अक्रत । सतः । प्र । असाविषुः । मति ॥७॥

एत एत उ एत एव सोमा अवीवशन् । कामयन्ति यज्ञं । कांत्वा च वाजिनो वलवन्तोऽस्रवन्तो वा सोमाः काष्ठमक्रत । निवासस्थानमकुर्वन् । द्रोणकलशादुन्नता यद्गानित्यर्थः । सतो यजमानस्य सोतुर्वा मतिं पुच्छं मतिं वा प्रासाविषुः प्रिरयन् ॥ ॥७॥

एते सोमास इतिः सप्तर्षे द्वाविंशं सूक्तं । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । एते सोमास इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

एते सोमास आशवो रथा इव प्र वाजिनः । सर्गाः सृष्टा अहेषत ॥९॥

एते । सोमासः । आशवः । रथाःऽइव । प्र । वाजिनः । सर्गाः । सृष्टाः । अहेषत ॥९॥

एते पूयमानाः सोमासः सोमाः कष्टा अध्वर्युणाशवो दशापविबादधोरमणे शीघ्राः प्रहेषत । प्रहेषन्ति । शीघ्रमग्ने वृष्टांतद्वयं । आजी कष्टाः शीघ्रा रथा इव तथोक्तलक्षणा वाजिन इव वेज्रवन्तोऽश्वा इव ॥

एते वाता इवो रवः पर्जन्यस्येव वृष्टयः । अग्नेरिव भूमा वृथा ॥२॥

एते । वाताःऽइव । उरवः । पर्जन्यस्येवऽइव । वृष्टयः । अग्नेःऽइव । भूमाः । वृथा ॥२॥

एते सोमा उरवो महान्तो वाता इव वायव इव वृथानायासेन व्यागुरितुल्यतरु संबंधधीयं । अथवा-
ध्याहरेण निःसरतीति धीयं । तथा पर्जन्यस्य वृष्टय इव वक्त्रं यथा तथैव । किंचाभिर्भमा भूमया आक्रा-
संचारा इव ॥

एते पूता विपश्चितः सोमासो दध्याशिरः । विपा व्यानश्रुधियः ॥३॥

एते। पूताः। विपः। चितः। सोमासः। दधिः। आशिरः। विपा। वि। व्यानश्रुः। धियः॥३॥

एते सोमासः सोमाः पूताः शुद्धा विपश्चितः प्राज्ञा दध्याशिरो दध्याश्रयणा विपा प्रज्ञानेन धियोऽसदीयानि कर्माणि व्यानश्रुः । व्याप्नुवन्ति ॥

एते मृष्टा अमर्त्याः ससृवांसो न शश्रमुः । इयक्षंतः पथो रजः ॥४॥

एते। मृष्टाः। अमर्त्याः। ससृः। वांसः। न। शश्रमुः। इयक्षंतः। पथः। रजः॥४॥

एते सोमा मृष्टा दशापविणेण शोधिता अमर्त्या अमरणधर्माणाः ससृवांसो हविर्धानात्सरंतः पथो मार्गान्नवो लोकांश्चियचंतो गंतुमिच्छन्तो न शश्रमुः । न शान्त्यन्ति ॥

एते पृष्ठानि रोदसोर्विप्रयंतो व्यानश्रुः । उतेदमुत्तमं रजः ॥५॥

एते। पृष्ठानि। रोदसोः। विः। प्रयंतः। वि। व्यानश्रुः। उत। इदं। उत्तमं। रजः॥५॥

एते सोमा रोदसोर्बावापृथिव्योः पृष्ठानि विप्रयंतो विविधं गच्छन्तो व्यानश्रुः । व्याप्नुवन्ति । उतापि चेदमुत्तमं रजो बुभुक्षोक्तं व्यानश्रुः । आकृतिद्वारेणेति भावः । रोदसोरित्येवांतरिक्षोऽभिप्रेतः ॥

तंतुं तन्वानमुत्तममनु प्रवत आशत । उतेदमुत्तमाय्यं ॥६॥

तंतुं। तन्वानं। उत्तमं। अनु। प्रवतः। आशत। उत। इदं। उत्तमाय्यं॥६॥

तंतुं यच्च तन्वानमुत्तममुत्कृष्टं सोममन्वाशत प्रवतो नवः । उतापि चेदं कर्मणि सोमेनोत्तमाय्यमुत्तमीकृतं । अथवा । तंतुं तन्वानं सोमं प्रवतोऽधःस्थिताः सर्वा अन्वाशत । उतेदमुत्तमाय्यं रजः । बुभुक्षो इत्यर्थः । सोऽप्यन्वमुते पृथिव्यां चांतरिक्षे च । उत्तमीकृतमुत्तमाय्यं ॥

त्वं सोम पणिभ्य आ वसु गव्यानि धारयः । तंतं तंतुमचिक्रदः ॥७॥

त्वं। सोम। पणिभ्यः। आ। वसु। गव्यानि। धारयः। तंतं। तंतुं। अचिक्रदः॥७॥

हे सोम त्वं पणिभ्योऽसुरेभ्यो बुभुक्षेभ्यो वा सकाशाद्गव्यानि गोहितानि वसु वसूनि गीयूथानि वसूनि वेति वाह्यत्वं धारयः । धारयसि । तथा तंतुं यच्च प्रति तंतं विस्तृतं यथा भवति तथाचिक्रदः । शब्दमन्वायीः ॥ ॥७२॥

सोमा अक्षयमिति सप्तर्षे चयोविंशं सुक्तं । अक्षयायाः पूर्ववत् । सोमा अक्षयमित्यनुकृतं ॥ गतो विनिषीगः ॥

सोमा असुयमाशवो मधोर्मदस्य धारया । अभि विश्वानि काव्या ॥९॥

सोमाः। असुयं। आशवः। मधोः। मदस्य। धारया। अभि। विश्वानि। काव्या॥९॥

आशवः प्रीक्षाः सोमा अक्षयं । अक्षयम् । कथ्यते । मधोर्मधुरस्य मदस्य मदकरस्य धारयाक्षयमिति संबन्धः । किं प्रति उच्यते । अभि कवीकृत्य विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि सोचाणि प्रति । सोचसमय इत्यर्थः ॥

अनुं प्रान्तास आयवः पदं नवीयो अक्रमुः । रुचे जनंत सूर्ये ॥२॥

अनुं। प्रान्तासः। आयवः। पदं। नवीयः। अक्रमुः। रुचे। जनंत। सूर्ये॥२॥

प्रत्नासः पुराणाः केचिदायवः शीघ्रगमना अन्वा नवीचो नवतरं पद्मम्वक्रमुः । अनुक्रमन्ति । रूपकथा-
हारेण सोमाः सूर्यन्ते । अवे दीप्ये सूर्यं जगन्त । कुर्वन्ति । दीप्तं कुर्वन्तीत्यर्थः । सोमप्यायमेन हि चन्द्रो रोचते ॥

आ पवमान नो भरायो अदाशुषो गयै । कृधि प्रजावतीरिषः ॥३॥

आ । पवमान । नः । भर । अर्यैः । अदाशुषः । गयै । कृधि । प्रजाऽवतीः । इषः ॥३॥

हे पवमान सोम त्वं नोऽस्माभ्यमर्योऽरेरदाशुषोऽप्रयच्छतो गयं गृहं गृहोपलक्षितं धनमा भर । आहर ।
तथास्माभ्यं प्रजावतीरिषश्च कृधि । कृष ॥

अभि सोमास आयवः पवन्ते मद्यं मदं । अभि कोशं मधुश्चुतं ॥४॥

अभि । सोमासः । आयवः । पवन्ते । मद्यं । मदं । अभि । कोशं । मधुऽश्चुतं ॥४॥

आयवो गन्तारः सोमासः सोमा मद्यं मदकरं रसमभि पवन्ते । चरन्ति । तथा मधुश्चुतं मधुस्राविणं कोशं ।
रसाधारिण्य कोशश्चक्षेन तन्नामिश्रितो रसो लक्ष्यते । तमभि पवन्त इति शेषः ॥

सोमो अर्षेति धर्णसिर्दधान इन्द्रियं रसं । सुवीरो अभिशस्तिपाः ॥५॥

सोमः । अर्षेति । धर्णसिः । दधानः । इन्द्रियं । रसं । सुऽवीरः । अभिशस्तिऽपाः ॥५॥

सोमोऽर्षेति । गच्छति । कीदृशः सः । धर्णसिर्धारको जगतां तथेन्द्रियमिन्द्रियवर्धकं रसं दधानो धार-
यन्सुवीरः सुवीर्योऽभिशस्तिपा अभिशस्तेः पाता । अभितो हिंसा ततो रक्षक इत्यर्थः । सोमपानं ब्रह्महत्यादि-
निन्दामनुमादौति प्रसिद्धं ॥

इन्द्राय सोम पवसे देवेभ्यः सधमाद्यः । इन्दो वाजं सिषाससि ॥६॥

इन्द्राय । सोम । पवसे । देवेभ्यः । सधऽमाद्यः । इन्दो इति । वाजं । सिषाससि ॥६॥

हे सोम सधमाद्यः । सधमादो यज्ञः । तदर्हस्त्वमिन्द्राय देवेभ्यस्तान्निभ्यः पवसे । चरसे । हे तादृशेन्दो सोम
अस्माभ्यं वाजमद्यं सिषाससि । दातुमिच्छसि ॥

अस्य पीत्वा मदानामिन्द्रो वृचाण्यप्रति । जघान जघनञ्च नु ॥७॥

अस्य । पीत्वा । मदानां । इन्द्रः । वृचाणि । अप्रति । जघान । जघनन्त । च । नु ॥७॥

मदानां मदकराणां मध्येऽतिशयेन मदकरमस्मासुं सोमं पीत्वा वृचाणि ग्रभून्प्रतिगतः सन्निद्रो जघान ।
हतवान् । नु चिप्रं जघनञ्च । इतु वेदानीमपि ॥ ॥१३॥

प्र सोमास इति सप्तमं चतुर्विंशं सूक्तं । असितो देवलो वर्षिगायत्री छन्दः सोमो देवता । प्र सोमास
इत्यनुक्रान्तं ॥ गतो विनियोगः ॥ ०

प्र सोमासो अधन्विषुः पवमानास इन्द्रवः । श्रीणाना अप्सु मृजत ॥१॥

प्र । सोमासः । अधन्विषुः । पवमानासः । इन्द्रवः । श्रीणानाः । अप्सु । मृजत ॥१॥

सोमासः सोमाः पवमानासः पवमाना इन्द्रवो दीप्ताः प्राधन्विषुः । धन्वतिर्गतिवर्त्ता । प्रगच्छन्ति । किंच
श्रीणाना गोभिः अयमाणा अप्सु वसतीषरीषु च मृजत । मृज्यन्ति ॥

अभि गावो अधन्विषुरापो न प्रवता यतीः । पुनाना इन्द्रमाशत ॥२॥

अभि । गावः । अधन्विषुः । आपः । न । प्रऽवता । यतीः । पुनानाः । इन्द्रः । आऽपुन ॥२॥

गावो नमनशीला इंद्वोऽभधन्विषुः । अभिमच्छन्ति दशापविचं । क्षिमिव । प्रवता प्रवक्ष्यता देशेन
यतीर्नच्छन्त आपो नाप इव । पक्षात्पुणाना इन्द्रं प्रीयधितुमाशत । आमुषन् । आऊतिप्रणाडिंद्रमेव वा
आमुषन् ॥

प्र पवमान धन्वसि सोमेन्द्राय पातवे । नृभिर्यतो वि नीयसे ॥३॥

प्र । पवमान । धन्वसि । सोमः । इन्द्राय । पातवे । नृऽभिः । यतः । वि । नीयसे ॥३॥

हे पवमान सोम इन्द्रयिंद्रस्व पातवे पाणाय प्र धन्वसि । प्रगच्छत्याहवनीयं प्रति हविर्धानात् । तदेवाह ।
नृभिर्नैतुभिर्हस्तिभिर्यतो विनीतो वि नीयसे हविर्धानात् । अथवा । पवमान प्र धन्वसि पाचं प्रतीद्रुपाणाय
तदर्थं हविर्धानादि नीयसे ॥

त्वं सोम नृमादनः पवस्व चर्षणीसहे । सन्निर्यो अनुमाद्यः ॥४॥

त्वं । सोम । नृऽमादनः । पवस्व । चर्षणिऽसहे । सन्निर्यो । यः । अनुऽमाद्यः ॥४॥

हे सोम त्वं नृमादयो नृणां मादयिता त्वं चर्षणीसहे । चर्षणयो मनुष्या देष्टारः । तेषां समभिमविच
इन्द्राय पवस्व । अर । यस्त्वं सन्निर्यो नृमाद्यः सुतः स पवस्येति समन्वयः ॥

इंदो यदद्रिभिः सुतः पविचं परिधावसि । अरमिंद्रस्य धाम्ने ॥५॥

इंदो इति । यत् । अद्रिऽभिः । सुतः । पविचं । परिऽधावसि । अरं । इंद्रस्य । धाम्ने ॥५॥

हे इंदो त्वं यद्यदाद्रिभिर्धावभिः सुतोऽभिषुतः पविचं दशापविचं परिधावसि परिगच्छसि तदेंद्रस्व
धाम्ने आनायाधारकायोदराय वारं पर्याप्तो भवसि ॥

पवस्व वृषहंतमोक्थेभिरनुमाद्यः । शुचिः पावको अहृतः ॥६॥

पवस्व । वृषहन्ऽतम । उक्थेभिः । अनुऽमाद्यः । शुचिः । पावकः । अहृतः ॥६॥

हे वृषहंतम शूणामतिशयेन हंतारिद्र त्वं पवस्व । अर । कीदृशस्त्वं । उक्थेभिः शस्त्रैरनुमाद्यः सुतः
शुचिः शुद्धः पावकोऽभ्यस्व शोधकोऽहृतो महान् । एवमहानुभावः पवस्व ॥

शुचिः पावक उच्यते सोमः सुतस्य मध्वः । देवावीरघशंसहा ॥७॥

शुचिः । पावकः । उच्यते । सोमः । सुतस्य । मध्वः । देवऽअवीः । अघशंसऽहा ॥७॥

सुतस्त्राभिहतस्व मध्वो मदकरस्व वक्ष्यात्मकः सोमो रसरूपः शुचिः स्वयं शुद्धः पावकः शोधक-
चोच्यते । तथा देवावीर्देवानामविता तर्पयिताघशंसहा । अघं पापं शंसंतीत्यघशंसा असुराः । तेषां इतिति
चोच्यते ॥ १४॥ १५॥

द्वितीयेऽनुवाके वदंशस्तूतानि । तत्र पवस्येति बहुषं प्रथमं सूक्तं इन्द्रच्युतनाम्नोऽगस्त्यपुषस्त्रार्थं गायत्रं
पवमानसोमदेवतायं । अनुक्रांतं च । पवस्व वद् इन्द्रच्युत आगस्त्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व दक्षसाधनो देवेभ्यः पीतये हरे । मरुतो वायवे मदः ॥९॥

पवस्व । दक्षऽसाधनः । देवेभ्यः । पीतये । हरे । मरुत्ऽभ्यः । वायवे । मदः ॥९॥

हे हरे हरितवर्ण पापहर्तृणां सोम दक्षसाधनः । इक्षो वर्ण । तस्य साधको मदी मदकरस्व त्वं पवस्व ।
अर । देवेभ्य इन्द्रादिभ्यः पीतये पाणाय । तथा मरुतो वायवे च पीतये पवस्व ॥

पर्वमान धिया हितोऽभि योनिं कर्निक्रदत् । धर्मेणा वायुमा विश ॥२॥

पर्वमान । धिया । हितः । अभि । योनिं । कर्निक्रदत् । धर्मेणा । वायुं । आ । विश ॥२॥

हे पर्वमान सोम धिया कर्मणाऽऽद्यापरिणांगुष्ठा वा हितो धृतः सन्कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् योनिं ज्ञानं यद् वाभि विशति शेषः । तदेवाह । धर्मेणा वायुं । वायुसंबन्धि पाचमित्यर्थः । तदा विश । प्रविश ॥

सं देवैः शोभते वृषा कविर्योनावधि प्रियः । वृचहा देववीतमः ॥३॥

सं । देवैः । शोभते । वृषा । कविः । योनी । अधि । प्रियः । वृचऽहा । देवऽवीतमः ॥३॥

अयं सोमः सं शोभते देवैः सह योनी ज्ञाने स्वीयेऽधिष्ठितो वृषा कामानां वर्षकः कविः ज्ञातप्रज्ञः प्रियः प्रियभूतः सर्वेषां यदा प्रीणयिता वृचहा वृचस्व इता देववीतमोऽतिशयेन देवाणामयमानः एवमहा-
गुमावः सोमः सं शोभते ॥

विश्वारूपाण्याविश्वपुनानो याति हर्यतः । यचामृतास आसते ॥४॥

विश्वारूपाणि । आऽविश्वन् । पुनानः । याति । हर्यतः । यच । अमृतासः । आसते ॥४॥

विश्वारूपाणि रूपाणां विश्वपुनानः पूयमानो हर्यतः कमनीयः ॥ हर्यं गतिकालोः ॥ ईदृशो याति । गच्छति । यचामृतासोऽमृता देवा आसते तिष्ठन्ति तं देशं याति ॥

अरुषो जनयन्गिरः सोमः पवत आयुषक् । इन्द्रं गच्छन्कविक्रतुः ॥५॥

अरुषः । जनयन् । गिरः । सोमः । पवते । आयुषक् । इन्द्रं । गच्छन् । कविऽक्रतुः ॥५॥

अरुष आरोचमानः सोमो गिरः शब्दाजनयन्पवते । चरति । किं कुर्वन् । आयुषगणुषक्तमिन्द्रं गच्छन्वा-
मुषन् कविक्रतुः ज्ञातप्रज्ञः ॥

आ पवस्व मदितम पविचं धारया कवे । अर्कस्य योनिमासदं ॥६॥

आ । पवस्व । मदिन्ऽतम । पविचं । धारया । कवे । अर्कस्य । योनिं । आऽसदं ॥६॥

हे मदितम मादयितुम कवे ज्ञातप्रज्ञ सोम त्वं पविचमतिक्रम्य धारया पवस्व । किमर्थं । अर्कस्त्वर्चनी-
यस्त्रिंश योनिं ज्ञानिमासदं प्राप्तुं ॥ १५ ॥

तममृषतेति षडुचं द्वितीयं सूक्तं वृद्धश्च्युतपुषस्त्रिभवाहनात् आर्चं मायचं पवमानसोमदेवताकं ।
अनुज्ञातं च । तममृषतेभवाहो दाढश्च्युत इति । गतो विनियोगः ॥

तममृक्षंत वाजिनमुपस्थे अदितेरधि । विप्रासो अख्या धिया ॥७॥

तं । अमृक्षंत । वाजिनं । उपऽस्थे । अदितेः । अधि । विप्रासः । अख्या । धिया ॥७॥

तं वाजिनमश्नन्वहानुं । ज्ञातमित्यर्थः । अदितेः पृथिव्या उपस्था उत्सने । अधीति सप्तम्यर्वाणुवाही ।
अमृषंत । शोधितवतः । के । विप्रासो मेधाविनोऽध्वर्याव्यः । केन साधनेन । अख्याणुष्ठा धिया प्रज्ञया ।
मुष्ठा वामृषंत । अर्चवाहना सूक्ष्मया धियांगुक्षेति विशेयविशेषभावः ॥

तं गावो अभ्यनूषत सहस्रधारमर्क्षितं । इदं धर्तारमा दिवः ॥८॥

तं । गावः । अभि । अनूषत । सहस्रऽधारं । अर्क्षितं । इदं । धर्तारं । आ । दिवः ॥८॥

तं सोमं मावो गन्धः सुतयोऽभ्युवत । अकुवन् । कीदृशं तं । सहस्रधारं वज्रधारमचितमधीयमिदं
दीप्तं दिवो सुलोकाया धर्तारं सर्वतो धारकं । सोमाधारत्वाद्युलोकासिनां संज्ञानक्ष ॥

तं वेधां मेधया ह्यन्पर्वमानमधि द्यवि । धर्णसिं भूरिधायसं ॥ ३ ॥

तं । वेधां । मेधया । अह्यन् । पर्वमानं । अधि । द्यवि । धर्णसिं । भूरिऽधायसं ॥ ३ ॥

वेधां विधातारं पर्वमानं तं मेधया प्रक्षयाह्यन् । प्रहिण्वति । किं प्रति । अधि द्यवि सुलोके प्रति । पुनः
कीदृशं । धर्णसिं सर्वस्य धारकं भूरिधायसं वज्रणां कर्तारं ॥

तमह्यभुरिजोर्धिया संवसानं विवस्वतः । पतिं वाचो अदाभ्यं ॥ ४ ॥

तं । अह्यन् । भुरिजोः । धिया । संऽवसानं । विवस्वतः । पतिं । वाचः । अदाभ्यं ॥ ४ ॥

तं सोमं विवस्वतः परिचरत अस्त्रिजो भूरिजोर्वाहोर्धियांगुल्याह्यन् । प्राहिण्वन् । कीदृशं तं । संवसानं
वसंतं पाषे वाचः सुतेः पतिं स्वाभिगमदाभ्यमदभनीयं ॥

तं सानावधि जामयो हरिं हिन्वत्यद्रिभिः । हर्यतं भूरिचक्षसं ॥ ५ ॥

• तं । सानौ । अधि । जामयः । हरिं । हिन्वति । अद्रिऽभिः । हर्यतं । भूरिऽचक्षसं ॥ ५ ॥

तं सोमं हरिं हरितवर्णं सानावधि समुच्छ्रिते देशे । अधीति सप्तम्यर्थागुवादी । जामयोऽंगुल्यो
हिन्वति । प्रेरयति । अधिपुण्यत्वाद्रिभिर्यावभिः । कीदृशं । हर्यतं कमनीयं भूरिचक्षसं वज्रद्रष्टारं ॥

तं त्वा हिन्वति वेधसः पर्वमान गिरावृधं । इन्द्रविद्राय मत्सरं ॥ ६ ॥

तं । त्वा । हिन्वति । वेधसः । पर्वमान । गिराऽवृधं । इन्द्रो इति । इन्द्राय । मत्सरं ॥ ६ ॥

हे पर्वमान सोम उक्तगुणविशिष्टं त्वा त्वां हिन्वति । प्रेरयति । कक्षी । इन्द्राय । के । वेधसो विधातार
अस्त्रिजः । कीदृशं त्वां । गिरावृधं कृत्वा वर्धमानमिदं दीप्तं स्वरूपं वा मत्सरं मदकरं ॥ १६ ॥

एष कविरिति वडुचं तृतीयं सूक्तं नृमेधनाच्च आंगिरसस्त्वार्थं गायत्रं सौम्यं । एष कविर्नृमेध इत्यनुक्रांतं ॥
उक्तो विनियोगः ॥

एष कविरभिष्टुतः पवित्रे अधि तोशते । पुनानो घ्नन् अपं स्निधः ॥ ७ ॥

एषः । कविः । अभिऽस्तुतः । पवित्रे । अधि । तोशते । पुनानः । घ्नन् । अपं । स्निधः ॥ ७ ॥

एषं सोमः कविर्मेधाव्यभिष्टुतोऽभितः सुतः पवित्रेऽधि दशापवित्रमतीत्य तोशते । यद्यपि तोशतिर्वधकर्म
तथापि इत्यनेन गतिसन्नावाद्वा गतिमात्रे वर्तते । गच्छतीत्यर्थः । अथवा । पवित्रेऽधि कृष्णाजिने तोशते ।
हृष्यति । पीडयत इत्यर्थः । किं कुर्वन् । पुनानः पूयमानः स्निधः शत्रून्प घ्नन्पगमयन् ॥

एष इन्द्राय वायवे स्वर्जित्परि पिच्यते । पवित्रे दक्षसाधनः ॥ ८ ॥

एषः । इन्द्राय । वायवे । स्वऽजित् । परि । पिच्यते । पवित्रे । दक्षऽसाधनः ॥ ८ ॥

एष सोमः स्वर्जित्स्वर्गस्य सर्वस्य वा वेतन्द्राय वायवे च पवित्रे परि पिच्यते । कीदृश एषः । दक्षसाधनो
वक्त्रकारी ॥

एष नृभिर्वि नीयते दिवो मूर्धा वृषा सुतः । सोमो वनेषु विन्धवित् ॥ ९ ॥

एषः । नृभिः । वि । नीयते । दिवः । मूर्धा । वृषा । सुतः । सोमः । वनेषु । विन्धवित् ॥ ९ ॥

एष सोमो नृभिः कर्मणेतुमिच्छतिगिभिर्वि जीयते । विविधं जीयते । एष कीदृशः । द्विषी युषोक्तस्य मूर्धा शिरोवत्प्रधानभूतो वृषाभिमतवर्षकः सुतोऽभिपुतः । कुच जीयते । वनेषु वननीयेषु पात्रेषु वनसंभूतद्रुमविकारिषु वा पात्रेषु । विश्ववित्सर्वत्र एष इति समन्वयः ॥

एष गव्युरचिक्रदत्पर्वमानो हिरण्ययुः । इंदुः सचाजिदस्तुतः ॥४॥

एषः । गव्युः । अचिक्रदत् । पर्वमानः । हिरण्ययुः । इंदुः । सचाजित् । अस्तुतः ॥४॥

एष सोमः पर्वमानः पूयमानोऽचिक्रदत् । शब्दं करोति । कर्मभूतः सन् । गव्युरस्यान्तं वा इच्छन् हिरण्य-युर्धनमिच्छन्निंदुर्दीप्तः सन्तसाविष्महतः शचोरपुरादेर्वेतास्तुतः स्वयमन्यैरहिंसन् सन् ॥

एष सूर्येण हासते पर्वमानो अधि द्यवि । पवित्रे मात्सरो मदः ॥५॥

एषः । सूर्येण । हासते । पर्वमानः । अधि । द्यवि । पवित्रे । मात्सरः । मदः ॥५॥

एष पर्वमानः पूयमानः सोमः सूर्येण देवेनाधि द्यवि युषोक्तेऽतरिषि पवित्रे हासते । परित्वज्यते । मात्सरो मदकरो मदः सोमः । पयस्यध्वर्युहसाहृषापविषि परित्वज्यते सोमः तद्याप्यतरिषि सूर्येण पवित्रे त्वज्यत इति भावना कीर्यवत्त्वाय । सत्स्वप्यन्यदेवेषु सोमस्त्रावणे सूर्यस्य चः प्रसंग इति न वाच्यं सूर्यरश्मिभिरेव सोमस्त्रा-प्यायमात् ॥

एष शुष्मसिष्यददंतरिक्षे वृषा हरिः । पुनान इंदुरिंद्रमा ॥६॥

एषः । शुष्मी । असिष्यदत् । अंतरिक्षे । वृषा । हरिः । पुनानः । इंदुः । इंद्रः । आ ॥६॥

एष शुष्मी वज्रवान्सोमोऽतरिषि दद्यापवित्रेऽसिष्यदत् । खंदते । कीदृश एषः । वृषा वर्षको हरिर्हरि-तवर्णः पुनानः पूयमान इंदुर्दीप्तिष्वेन्द्रमा । इंद्रं चाभिगच्छतीति शेषः । आ इति चार्थः ॥ १७॥

एष वाजीति वदृचं चतुर्थं सूतं प्रियमेधस्त्वार्यं मायचं सीम्यं । एष वाजी प्रियमेध इत्यनुक्रांतं । नतो विनियोगः ॥

एष वाजी हितो नृभिर्विश्वविन्मनसस्पतिः । अष्यो वारं वि धावति ॥१॥

एषः । वाजी । हितः । नृभिः । विश्वऽवित् । मनसः । पतिः । अष्यः । वारं । वि । धावति ॥१॥

एष सोमो वाजी नमनशीलो हितोऽध्वर्युणा पात्रे निहितो विश्ववित्सर्वत्रो मनसः कोषस्त पतिः स्वामी । अष्यवा सीमस्त मनोभिमानिलाजनसः स्वामित्वं चंद्रमा मनो भूत्वा इदं प्राविशदिति श्रुतिः । तादृशोऽसावन्नो वारमर्षीत्वं दद्यापवित्रं वि धावति । विविधं गच्छति ॥

एष पवित्रे अक्षरत्सोमो देवेभ्यः सुतः । विश्वा धामान्याविशन् ॥२॥

एषः । पवित्रे । अक्षरत् । सोमः । देवेभ्यः । सुतः । विश्वा । धामानि । आऽविशन् ॥२॥

एष सोमो देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिपुतः सपवित्रेऽक्षरत् । स्रवति । विश्वा सर्वाणि धामानि देवशरीरा-न्नाविशन्नाविशन् । प्रविष्टमित्यर्थः ॥

एष देवः शुभायतेऽधि योनावमर्त्यः । वृषहा देववीतमः ॥३॥

एषः । देवः । शुभायते । अधि । योनौ । अमर्त्यः । वृषहा । देवऽवीतमः ॥३॥

एष सोमो देवः शुभायते । शोभते । कुच । अधि योनी स्त्रीषु स्त्रीषु । कीदृश एषः । वननीयैः नरवर्षाणां वृषहा शत्रुहता देववीतमो विश्वेषु देवानो जानयिता ॥

एष वृषा कनिक्रदद्दशभिर्जामिभिर्यतः । अभि द्रोणानि धावति ॥४॥

एषः । वृषा । कनिक्रदत् । दशऽभिः । जामिऽभिः । यतः । अभि । द्रोणानि । धावति ॥४॥

एष वृषा वर्षिता कामानां कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन्द्दशभिर्जामिभिरंगुलीभिर्यतो धृतो द्रोणानि द्रुममयाणि पाषाणानि धावति । अभिगच्छति ॥

एष सूर्यमरोचयत्पर्वमानो विचर्षणिः । विश्वा धामानि विश्ववित् ॥५॥

एषः । सूर्ये । अरोचयत् । पर्वमानः । विऽचर्षणिः । विश्वा । धामानि । विश्वऽवित् ॥५॥

एष सोमः सूर्यमरोचयत् । रोचयति स्वरसेन । पर्वमानः पूयमानो विचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा विश्ववित्सर्ववित् । न केवलं सूर्यं किंतु विश्वा सर्वाणि धामानि तेजःस्थानानि रोचयति ॥

एष शुष्म्यदाभ्यः सोमः पुनानो अर्षति । देवावीरघशंसहा ॥६॥

एषः । शुष्मी । अदाभ्यः । सोमः । पुनानः । अर्षति । देवऽअवीः । अघशंसऽहा ॥६॥

एष सोमः शुष्मी बलवानदाभ्योऽदंमनीयः पुनानः पूयमानोऽर्षति । गच्छति । देवावीर्देवानामविताघशंसहा । अघाघशंसीत्यघशंसाः । तेषां हंता ॥ ॥९८॥

प्रास्तेति षड्बुधं पंचमं सूक्तं नृमेधस्त्रांगिरसस्त्रार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । अनुक्रम्यते च । प्रास्ते नृमेध रति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्रास्य धारां अक्षरन्वृणः सुतस्यौजसा । देवां अनु प्रभूषतः ॥७॥

प्र । अस्य । धाराः । अक्षरन् । वृणः । सुतस्य । औजसा । देवान् । अनु । प्रऽभूषतः ॥७॥

अस्य सोमस्य वृणो वर्षकस्य सुतस्याभिपुतस्य देवाननु प्रभूषतः प्रभवितुमिच्छत औजसा स्ववीर्येण धाराः प्राचरन् । प्रक्षेपेण चरन्ति ॥

सप्तिं मृजंति वेधसो गृणंतः कारवो गिरा । ज्योतिर्जज्ञानमुक्थ्यं ॥८॥

सप्तिं । मृजंति । वेधसः । गृणंतः । कारवः । गिरा । ज्योतिः । जज्ञानं । उक्थ्यं ॥८॥

सप्तिमन्वक्ष्यामीत्यं सर्पणस्वभावं वा सोमं मृजंति । शोधयन्ति । वे । गृणंतः कुर्वन्तो वेधसो विधातारः कारवः कर्मकर्तारोऽध्वर्यादयो गिरा सुत्या साधनेन । कीदृशं सप्तिं । ज्योतिर्दीप्यमानं सोमं जज्ञानं जायमानं । प्रवृत्तमित्यर्थः । अथवा ज्योतिर्जायमानं अयं वे ज्योतिर्यत्सोम इति श्रुतिः । उक्थ्यं सुत्यं ॥

सुषहा सोम तानि ते पुनानाय प्रभूवसो । वर्धा समुद्रमुक्थ्यं ॥९॥

सुऽसहा । सोम । तानि । ते । पुनानाय । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । वर्ध । समुद्रं ।

उक्थ्यं ॥९॥

हे सोम प्रभूवसो प्रभूतधन पुनानाय पूयमानस्य ते तव तानि तेषांसि सुषहा शोभनानिभावुकानि । यथादेवं तस्यात्समुद्रं समुद्रसदृशं द्रोणकनकसमुक्थ्यं सुत्यं तं वर्ध । वर्धय । पूरय रसेन ॥

विश्वा वसूनि संजयन्पर्वस्व सोम धारया । इनु वेषांसि सध्व्यं ॥१०॥

विश्वा । वसूनि । संऽजयन् । पर्वस्व । सोम । धारया । इनु । वेषांसि । सध्व्यं ॥१०॥

हे सोम विद्या सर्वाणि वसून्वाकदर्थं संजयन्वसः । चर धारया । दिवांसि द्वेषाणि सर्वाणि सभ्रक्स्त्रिभु ।
प्रेरय दूरदेशं प्रति ॥

रक्षा सु नो अररुषः स्वनात्समस्य कस्य चित् । निदो यत् मुमुष्महे ॥ ५ ॥

रक्षा । सु । नः । अररुषः । स्वनात् । समस्य । कस्य । चित् । निदः । यत् । मुमुष्महे ॥ ५ ॥

हे सोम नोऽस्मान्मु सुषु रक्ष । पाकय । कक्षात् । अररुषोऽदातुः स्वनाच्छब्दान्निदाकृपात् । किमेकक्षा-
दानशीलस्य । न । समस्य सर्वस्य योऽस्ति तस्य सर्वस्य कस्यचित् । कंचनामुचमित्रार्थः । न केवलमदातुः
स्वनात् । किं तर्हि । कस्य चित्कस्यापि निदो निदकाद्रक्ष । यत् मुमुष्महे यस्मिन्नर्थे सति यत् सुप्ता मयेम
तेन रक्षणेन रक्षयेति ॥

एदो पार्थिवं रयिं दिव्यं पवस्व धारया । शुभ्रं शुष्ममा भर ॥ ६ ॥

आ । इदो इति । पार्थिवं । रयिं । दिव्यं । पवस्व । धारया । शुभ्रं । शुष्मं । आ । भर ॥ ६ ॥

हे इदो क्लिप्तमान सोम त्वं धारया पवस्व । सर्वतः चर । पार्थिवं दिव्यं च रयिं धनं शुभ्रं शुभ्रं दीप्तिमंतं
शुष्मं वस्त्रं वा भर । आहरास्वभं ॥ १९ ॥

प्र धारा इति षडुचं षष्ठं सूक्तं बिंदुनास्व आंगिरसस्त्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । प्र धारा बिंदुरि-
त्यनुक्रमणिका ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र धारा अस्य शुष्मिणो वृषा पवित्रे अक्षरन् । पुनानो वाचमिष्यति ॥ १ ॥

प्र । धाराः । अस्य । शुष्मिणः । वृषा । पवित्रे । अक्षरन् । पुनानः । वाचं । इष्यति ॥ १ ॥

शुष्मिणो वसवतोऽस्य सोमस्य धाराः पवित्रे दद्यापवित्रे वृषाप्रयत्नेनाक्षरन् । सवति । तदानीं पुनानः
पूयमानः सोमो वाचं सुतिं स्वीयं धानं वेष्टति । प्रेरयति ॥

इंदुर्हियानः सोतृभिर्मृज्यमानः कनिक्कदत् । इयति वसुमिन्द्रियं ॥ २ ॥

इंदुः । हियानः । सोतृभिः । मृज्यमानः । कनिक्कदत् । इयति । वसुं । इन्द्रियं ॥ २ ॥

अयमिन्द्रोऽस्ति सोमो हियानः प्रियमाणी व्याप्रियमाणः । केः । सोतृभिर्चत्विभिः । पश्चाद्दद्यापवित्रं
मृज्यमानः शोधमानः कनिक्कदच्छब्दं कुर्वन्निन्द्रियमिन्द्रस्य संबन्धिनमिन्द्रियमपि - करं वसुं शब्दमिष्यति ।
प्रेरयति कृणुसमर्थ ॥

आ नः शुष्मं नृषास्य वीरवैतं पुरुस्पृहं । पवस्व सोम धारया ॥ ३ ॥

आ । नः । शुष्मं । नृषास्य । वीरवैतं । पुरुस्पृहं । पवस्व । सोम । धारया ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं धारया पवस्व । किं । शुष्मं वस्त्रं । कीदृशं । नृषास्यं नृषामसद्विरोधिनामभिमापुषं वीरवैतं
पुषोपेतं पुष्युहं वज्रमिः सुहृदीयं शुष्ममा पवस्व । एतस्य जामाय पवस्वत्वर्थः । रक्षकसि सति सोमद्वारा
तत्सिद्धे शुष्मं पवस्वित्युपपद्यते ॥

प्र सोमो अति धारया पवमानो असिष्यदत् । अभि द्रोणान्यासदं ॥ ४ ॥

प्र । सोमः । अति । धारया । पवमानः । असिष्यदत् । अभि । द्रोणानि । आऽसदं ॥ ४ ॥

अयं पवमानः सोमो धारयात्पतिक्रम्य दद्यापवित्रं प्राप्तिष्यदत् । प्रसदति । किमर्थं । द्रोणाणि द्रोणक-
शीदीनासदमाकादनाथ ॥

अप्सु त्वा मधुमत्तमं हरिं हिवन्त्यद्रिभिः । इन्द्रविन्द्राय पीतये ॥५॥

अप्सु । त्वा । मधुमत्तमं । हरिं । हिवन्ति । अद्रिभिः । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥५॥

हे इन्द्रो सोम अप्सु वसतीवरीषूदकेषु मधुमत्तममतिशयेन मधुमंतं हरिं हरितवर्णं त्वा त्वामद्रिभिरभि-
षवसावभिर्हिवन्ति । प्रेरयन्ति । किमर्थं । इन्द्रार्थेन्द्रस्य पीतये पाणाय ॥

सुनोता मधुमत्तमं सोममिन्द्राय वज्रिणे । चारुं शर्धाय मत्सरं ॥६॥

सुनोत । मधुमत्तमं । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे । चारुं । शर्धाय । मत्सरं ॥६॥

हे अश्विनः यूयं मधुमत्तमं मधुररसोपेतं सोममिन्द्राय वज्रिणे वज्रयुक्ताय सुनोत । सुनत । पुनः कीदृशं ।
चारुं शरणीयं मत्सरं मदकरं शर्धायास्नाकं वज्रार्थेन्द्रस्य पाणाय च सोमं सुनतिति ब्रूति यवमानः स्वी-
यात् ॥ २० ॥

प्र सोमास इति षड्बुधं सप्तमं सूक्तं राहगणस्य गोतमस्यार्थं सौम्यं । प्र सोमासो गोतम इत्यनुक्रांतं ॥
गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासः स्वाध्यः । पर्वमानासो अक्रमुः । रयिं कृण्वन्ति चेतनं ॥९॥

प्र । सोमासः । सूऽआध्यः । पर्वमानासः । अक्रमुः । रयिं । कृण्वन्ति । चेतनं ॥९॥

प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति कस्यं प्रति । के । सोमासः सोमाः । कीदृशाः । स्वाध्यः सुध्यानाः सुकर्मासो वा
पर्वमानासः पूयमानाः । ते च चेतनं प्रज्ञापनं रयिं धनं कृण्वन्ति । कुर्वन्त्यस्नाकं ॥

दिवस्पृषिष्या अधि भवेदो द्युस्त्ववर्धनः । भवा वाजानां पतिः ॥२॥

दिवः । पृषिष्याः । अधि । भवं । इन्द्रो इति । द्युस्त्ववर्धनः । भवं । वाजानां । पतिः ॥२॥

हे इन्द्रो वाजानामन्नां पतिः स्वामी त्वं दिवो सुलोकस्य पृषिष्या भूलोकस्य द्युस्त्ववर्धनो द्योतमानस्य
हिरणादिष्वधनस्य वर्धयिता भव । अस्नाकं लोकद्वये यद्युस्त्वमस्ति तस्य वर्धयिता भवास्त्वभित्यर्थः ॥

तुभ्यं वाता अभिप्रियस्तुभ्यमर्षेति सिंधवः । सोम वर्धेति ते महः ॥३॥

तुभ्यं । वाताः । अभिऽप्रियः । तुभ्यं । अर्षेति । सिंधवः । सोम । वर्धेति । ते । महः ॥३॥

हे सोम तुभ्यं त्वदर्धं वाता वायवोऽभिप्रियोऽभितर्पयितारो भवन्ति । तस्मा सिंधवः खंडमाणा नक्षत्रा-
मर्षेति । गच्छन्ति । अभिपूयमाणस्य तवाप्यायनायैवं कुर्वन्तीत्यर्थः । त उभयोऽमी ते तव महो महत्त्वं वर्धेति ।
वर्धयन्ति ॥

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्यै । भवा वाजस्य संगणे ॥४॥

आ । प्यायस्व । सं । एतु । ते । विश्वतः । सोम । वृष्यै । भवं । वाजस्य । संऽगणे ॥४॥

हे सोम त्वं वायुभिरग्निवा प्यायस्व । प्रवृद्धो भव । ते त्वां विश्वतो वृष्यं वर्षयोग्यं वषं समेतु । संगच्छतां ।
संगच्छे संगच्छे वाजस्यस्य प्रापको भव ॥

तुभ्यं गावो घृतं पयो बभ्रो दुदुहे अक्षितं । वर्षिहे अधि सानेवि ॥५॥

तुभ्यं । गावः । घृतं । पयः । बभ्रो इति । दुदुहे । अक्षितं । वर्षिहे । अधि । सानेवि ॥५॥

हे बभ्रो बभ्रुवर्ण सोम तुभं त्वदर्थं गावो जुतं पयसाचितमधीवं दुदुहि । दुदुहि । बर्हिष्ठे प्रवृष्टेऽधि
सागवि समुच्छ्रिते प्रदेशे खिताय तुभं ॥

स्वायुधस्य ते सतो भुवनस्य पते वयं । इंदो सखित्वमुश्मसि ॥ ६ ॥

सुऽआयुधस्य । ते । सतः । भुवनस्य । पते । वयं । इंदो इति । सखिऽत्वं । उश्मसि ॥ ६ ॥

हे भुवनस्य भूतजातस्य पते स्वामिन्यासस्य सोम । सोमस्य जगदाप्याधिकृतं तत्स्वामित्वं । हे इंदो, सोम
वयमनुष्ठातारः स्वायुधस्य ते तव सतः सखित्वमुश्मसि । कामयामहे ॥ ॥ २१ ॥

प्र. सोमास इति षडृचमष्टमं सूक्तमाविष्टस्य आवाच्यस्वार्थं गायत्रं सीम्यं । अनुकम्यते च । प्र सोमासः
आवाच्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र सोमासो मदच्युतः अवंसे नो मघोनः । सुता विदधे अक्रमुः ॥ १ ॥

प्र । सोमासः । मदऽच्युतः । अवंसे । नः । मघोनः । सुताः । विदधे । अक्रमुः ॥ १ ॥

सोमासः सोमा मदच्युतो मदस्त्राविणः सुता अभिपुताः संतो विदधे यस्मिन् मघोनो हविष्मतो मम अवंसे
ऽत्राय कीर्तये वा प्राक्रमुः । प्रगच्छन्ति ॥

आदीं चितस्य योषणो हरिं हिन्वन्त्यद्रिभिः । इंदुमिंद्राय पीतये ॥ २ ॥

आत् । ईं । चितस्य । योषणः । हरिं । हिन्वन्ति । अद्रिऽभिः । इंदुं । इंद्राय । पीतये ॥ २ ॥

आदिपि धेमेन हरिं हरितवर्णं सोमं चितस्यैर्वयोषणोऽगुणयोऽद्रिभिर्गोवभिर्हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । क्षिप्तं ।
इंदुं दीप्तं सोममिंद्राद्येन्द्रस्य पीतये पात्राय ॥

आदीं हंसो यथा गृणं विश्वस्यावीवशन्मतिं । अत्यो न गोभिरज्यते ॥ ३ ॥

आत् । ईं । हंसः । यथा । गृणं । विश्वस्य । अवीवशत् । मतिं । अत्यः । न । गोभिः । अज्यते ॥ ३ ॥

आदिपि धेमेन सोमो हंसो यथा गृणं जनसंघं स्वगतिविशेषेण स्वमेव वा प्रविशति तद्विश्वस्य सर्वस्य
सोतृजनस्य मतिं क्षुतिं जुष्टिं वासीवशत् । यथा नयति । स च सोमोऽत्यो नमश्च इव नोभिर्गोवैरदक्षैर्विज्यते ।
विज्यते । क्षिप्तोक्तिर्युते ॥

उभे सौमावचाकशन्मृगो न तक्तो अर्षेसि । सीदन्तस्य योनिमा ॥ ४ ॥

उभे इति । सोम । अवऽचाकशत् । मृगः । न । तक्तः । अर्षेसि । सीदन् । योनिमा ।
योनिं । आ ॥ ४ ॥

हे सोम उभे आवापुषिष्वाववाकशत् । पशुतिर्मेदं । पशुमृगो न मृग इव तक्तो नक्षिः पयसादिभिर्मि-
श्रितः सन् । दद्यान्न तनक्ति । तै० सं० २. ५. ३. ५. । इत्यादी तथा दृष्टत्वात् । अर्षेसि । नक्षसि च । किं कुर्वन् ।
अतस्तस्य यज्ञस्य योनिं ज्ञानमा सीदन्नावयन् । यज्ञसाधनाय नक्षसीत्यर्थः ॥

अभि गावो अनूषत योषा जारमिव प्रियं । अगन्नाजिं यथा हितं ॥ ५ ॥

अभि । गावः । अनूषत । योषा । जारऽइव । प्रियं । अगन् । आजिं । यथा । हितं ॥ ५ ॥

हे सोम त्वां प्रायः शब्दा अभ्यनूषत । अभिदुर्वति । योषा प्रियं जारमिव । सा यथा तं सीति तद्वत् । स

सोम आर्विं गंतव्यं हितं मिषमिव तं यथाव्योऽग्नं स्तहिताय गच्छति तद्वत् । अथवा हितं धनप्रापकत्वेन हितकरमार्विं मूररूप । अथमागच्छति पात्रं ॥

अस्मे धेहि शुमद्यशो मघवद्वाचं मह्यं च । सनिं मेधामुत अरवः ॥ ६ ॥

अस्मे इति । धेहि । शुऽमत् । यशः । मघवत्ऽभ्यः । च । मह्यं । च । सनिं । मेधां ।

उत । अरवः ॥ ६ ॥

हे सोम अस्मै अस्मभ्यं शुमदीप्तिमद्यशोऽन्नं धेहि । देहि । कीदृशेभ्योऽस्मभ्यं । मघवद्वाचं हविर्वाचस्नात-
वद्वाचं मह्यं च सुतिकर्षं च । अथवा मह्यमस्मभ्यमित्यर्थः । अस्मै मघवद्वाचं मह्यं चेति तेषामेवाशंसनाभेदादु-
भयच चशब्दो युक्तः । किंच सनिं धनं मेधां प्रज्ञामुतापि च अरवः कीर्तिं च धेहि ॥ २२ ॥

प्र सोमास इति षड्रुचं नवमं सूक्तं चितस्त्रार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । प्र सोमासस्त्रित इत्यनुक्रांतं ॥
नतो विनियोगः ॥

प्र सोमासो विपश्चितोऽपां न यैत्यूर्मेयः । वनानि महिषा इव ॥ १ ॥

प्र । सोमासः । विपःऽचितः । अपां । न । यंति । ऊर्मयः । वनानि । महिषाऽइव ॥ १ ॥

विपश्चितो मेधाविनः सोमासः सोमाः प्र यंति । प्रगच्छति पात्राणि प्रति । किमिव । अपामूर्मेयो न
यथा संततमुद्भवन्ति तद्वत् । वाज्योऽयं वृष्टांतो दर्शितो गमने वृष्टांतांतरमभिधीयते । वनानि महिषाः
प्रवृद्धा मुना इव । अथवा स्वाश्रयात्प्रपतने प्रथमो वृष्टांतो द्वितीयसु दशापविषादधःप्रवेशे ॥

अभि द्रोणानि बभ्रवः शुक्रा चतस्य धारया । वाजं गोमंतमक्षरन् ॥ २ ॥

अभि । द्रोणानि । बभ्रवः । शुक्राः । चतस्य । धारया । वाजं । गोऽमंतं । अक्षरन् ॥ २ ॥

अभि चरंतीति शेषः । उपसर्गश्रुतिवचितक्रियाध्याहारः । प्रति द्रोणानि द्रोणकलशान् । यद्यपि द्रोण-
कलश एक एव तथापि तत्प्राधान्यादितरेऽपि पात्रा द्रोणा इत्युच्यते । अथैकस्मिन्नेव पूजार्थं बज्रवचनं । के ।
बभ्रवो बभ्रवर्णाः सोमाः शुक्रा दीप्ताः । केन प्रकारेण । अतस्त्रामृतस्य धारया धारांकारेण । किंच वाजमंतं
गोमंतं बज्रगोयुक्तमक्षरन् । चरंति । अथैकमेव वाक्यं । उक्तविधाः सोमा द्रोणान्प्रत्यक्षरन्धारया । किं
कुर्वतः । गोमंतं वाजं प्रयच्छंत इत्यर्थः ॥

सुता इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुद्वाचः । सोमा अर्षेति विष्णवे ॥ ३ ॥

सुताः । इन्द्राय । वायवे । वरुणाय । मरुत्ऽभ्यः । सोमाः । अर्षेति । विष्णवे ॥ ३ ॥

सुता अभिषुताः सोमा रंद्रार्थेन्द्रार्थं वायवे च वरुणाय च मरुद्वाचं विष्णवे विषामर्षमर्षेति । गच्छति ॥

तिस्त्रो वाच उदीरते गावो मिमंति धेनवः । हरिरेति कनिक्रदत् ॥ ४ ॥

तिस्त्रः । वाचः । उत् । ईरते । गावः । मिमंति । धेनवः । हरिः । एति । कनिक्रदत् ॥ ४ ॥

तिस्त्रो वाचः । अनादिभेदेन विविधा सुतिः । उदीरते । प्रोन्नमयंतुत्विवः । धेनव आशिरेण प्रीयन्तिस्त्रो
गावो मिमंति । अन्वयंति दोषार्थं । हरिर्हरितवर्णश्च सोमः कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन्नेति । गच्छति कलशं ॥

अभि ब्रह्मीऽनूषत यद्दीर्घुतस्य मातरः । मर्मैज्यंते दिवः शिर्षु ॥ ५ ॥

अभि । ब्रह्मीः । अनूषत । यद्दीः । चतुतस्य । मातरः । मर्मैज्यंते । दिवः । शिर्षु ॥ ५ ॥

अग्नीमीमांसाविरिता यज्ञीर्महत्तः । यज्ञीरिति महत्तमम् । अतस्तस्य यज्ञस्य मातरो निर्मात्रः सुतयोऽभ्य-
नूयत । सुवन्ति । किं । दिवो बुदेवतायाः शिशुं शिशुस्त्वामीयं सोमं । तमेव मर्त्यवन्ति । मर्त्यवन्ति । तृतीयस्यामितो
दिवि सोम आसीदित्यादिसुतेर्बुशिशुत्वं तस्य ॥

रायः समुद्रांश्चतुरोऽस्मभ्यं सोम विन्धतः । आ पवस्व सहस्रिणः ॥ ६ ॥

रायः । समुद्रान् । चतुरः । अस्मभ्यं । सोम । विन्धतः । आ । पवस्व । सहस्रिणः ॥ ६ ॥

रायो धनस्य संबन्धिनश्चतुरः समुद्रान् । धनपूर्व्यामित्यर्थः । तादृशान्समुद्रान् अस्मभ्यमर्वाय हे सोम विन्धतः
सर्वत आ पवस्व । तथा सहस्रिणोऽपरिमितान्कामाना पवस्व । आयच्छ । चतुःसमुद्राभ्यनविशेषप्राप्तिस्त-
भ्यगतभूमिस्त्वामित्यमन्तरेणासंमवाचतुःसमुद्रमुद्रितभूमिं वल्लामित्यनेषां प्राप्तिं यजमानः ॥ २३ ॥

प्र सुवान इति षड्वचं दशमं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । प्र सुवान इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र सुवानो धारया तनेदुर्हिन्वानो अर्धेति । रुजदृष्ट्वा व्योजसा ॥ १ ॥

प्र । सुवानः । धारया । तना । इंदुः । हिन्वानः । अर्धेति । रुजत् । दृष्ट्वा । वि । व्योजसा ॥ १ ॥

इंदुः सोमः सुवानः सूयमानो हिन्वानोऽभ्यर्चुया प्रथमाख्यो धारया तना पवित्रं प्रार्थति । गच्छति ।
अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । दृष्ट्वा दृष्ट्वापि शत्रुपुराणोक्त्या वक्ष्येन वि दत्त । विदत्त । विदत्तयति ॥

सुत इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुद्भ्यः । सोमो अर्धेति विष्णवे ॥ २ ॥

सुतः । इन्द्राय । वायवे । वरुणाय । मरुद्भ्यः । सोमः । अर्धेति । विष्णवे ॥ २ ॥

अथ सुतोऽभिपुतः सोम इन्द्राद्यर्धमर्धेति । गच्छति ॥

वृषाणं वृषभिर्यतं सुवन्ति सोममद्रिभिः । दुहन्ति शकना पयः ॥ ३ ॥

वृषाणं । वृषऽभिः । यतं । सुवन्ति । सोमं । अद्रिऽभिः । दुहन्ति । शकना । पयः ॥ ३ ॥

वृषाणं रक्षसेत्तारं यतं नियतं सोमं वृषभो रक्षक वर्षैरद्रिभिर्वाभिः सुवन्ति । शकना कर्मणा
दुहन्त्यभ्यर्चयः पयः सोमरसं । सोमं पयो दुहन्तीति द्विकर्मकोऽयं ॥

भुवंचितस्य मर्ज्यो भुवर्दिन्द्राय मत्सरः । सं रूपैरज्यते हरिः ॥ ४ ॥

भुवत् । चित्स्य । मर्ज्यः । भुवत् । इन्द्राय । मत्सरः । सं । रूपैः । अज्यते । हरिः ॥ ४ ॥

चित्स्वापां पुत्रस्य मूत्रद्रुष्येः सोऽयं मत्सरो महत्तरः सोमो मर्ज्यो भुवत् । भुवो भवति । तस्य
यानार्थं शेषयानार्थं च । तर्हिर्द्रुष्येद्रुपानाय मर्ज्यो भुवत् । रूपै रूपैश्च चीरादिभिर्हिरितवर्धः सोमः
समज्यति ॥

अभीमृतस्य विष्टपं दुहते पृश्निमातरः । चारुं प्रियतमं हविः ॥ ५ ॥

अभि । ई । अतस्य । विष्टपं । दुहते । पृश्निमातरः । चारुं । प्रियतमं । हविः ॥ ५ ॥

इमेन सोममृतस्य विष्टपं ज्ञानं । यज्ञाद्यमित्यर्थः । तादृशं पृश्निमातरो मरतोऽभि दुहति । किं ।
प्रियतममिन्द्रादोनां हविर्होमसाधनं चारु मनोहरं । मरतिरित्युक्त्वा सोमपृश्निमातरोऽभि ॥

समेनमहुता इमा गिरौ अर्धेति समुतः । धेनूवाञ्चो अर्धेति ॥ ६ ॥

सं । एनं । अहुताः । इमाः । गिरः । अर्धेति । समुतः । धेनूः । वाञ्चः । अर्धेति ॥ ६ ॥

समर्थेति संगच्छत एषं सोममद्रुता अक्रुडित्वा गिरोऽन्वादीयाः कुतश्चः सवृतः सरत्सः । ताश्च धेनुः
प्रीयथिषीः सुतीर्थमयः प्रवृत्तवीर्यशत । कामयति सोमः ॥ २४ ॥

‘आ न इति षड्वचनेनादृशं सूक्तमांगिरसेक्ष प्रभूवसोराधं नाथयं पवमानसोमदेवताकं । अनुष्ठातं च ।
आ नः पवस्व प्रभूवसुरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ नः पवस्व धारया पवमान रयिं पृथुं । यया ज्योतिर्विदासि नः ॥ १ ॥

आ । नः । पवस्व । धारया । पवमान । रयिं । पृथुं । यया । ज्योतिः । विदासि । नः ॥ १ ॥

हे पवमान सोम त्वं धारया नोऽन्वाकमा पवस्व । सर्वतः चर । किं । रयिं धनं पृथुं विकीर्णं । यया
धारया ज्योतिर्द्योतमानं यच्च स्वर्गं वा विदासि संभवसि नोऽन्वाकं ॥

इंदो समुद्रमींखय पवस्व विश्वमेजय । रायो धर्ता न ओजसा ॥ २ ॥

इंदो इति । समुद्रं ईंखय । पवस्व । विश्वं एजय । रायः । धर्ता । नः । ओजसा ॥ २ ॥

हे इंदो सोम हे समुद्रमींखय । समुद्रमित्युदकनाम । ईंखयतिर्गतिकर्मा । उदकप्रेरक तथा हे विश्वमेजय
विश्वस्य सर्वस्यान्वाक्योः कंपयितः सोम त्वमोजसा त्वदीयेन वसेन नोऽन्वाक्यं रायो धनस्य धर्ता धारकः
पवस्व । भवेत्सर्वः । अथ यद्यप्युदकप्रेरणसर्वशत्रुकंपने संबोधनांतर्गतत्वादुद्देश्यगते तथापि यजमानस्यापिचिते
इति रायो धर्तृत्ववद्वाशसि अधिगंतव्ये ॥

त्वया वीरेण वीरवोऽभि ध्याम पृतन्यतः । क्षरां खो अभि वार्यै ॥ ३ ॥

त्वया । वीरेण । वीरऽवः । अभि । स्याम । पृतन्यतः । क्षरं । नः । अभि । वार्यै ॥ ३ ॥

हे वीरवो वीरवन्तोम वीरेण त्वया साधनेन पृतन्यतः संयाममिच्छतः शत्रून् अभि ध्याम । अभिमवेम ।
अतो नोऽन्वाकं वार्यै वरणीयं धनमभि चर । अभिमयेत्सर्वः । अथवा वरणीयं सोमाक्यं धनं चर । पवस्व ॥

प्र वाजमिंदुरिष्यति सिषासन्वाजसा चृषिः । व्रता विदान आयुधा ॥ ४ ॥

प्र । वाजं । इंदुः । इष्यति । सिषासन् । वाजऽसाः । चृषिः । व्रता । विदानः । आयुधा ॥ ४ ॥

सोमो वाजमन्नमिष्यति । प्रेरयति यजमानिभ्यः । किं कुर्वन् । सिषासन् यजमानान्संमत्तमिच्छन् । इंदुश्च
इंदुर्वाजसा चरन् दातृषिः सर्वस्य दृष्टा व्रता कर्माणापुधानि च विदानो वाजन् ॥

तं गीर्भिर्वाचमींखय पुनानं वासयामसि । सोमं जनस्य गोपतिं ॥ ५ ॥

तं । गीऽभिः । वाचं ईंखय । पुनानं । वासयामसि । सोमं । जनस्य । गोऽपतिं ॥ ५ ॥

तं सोमं गीर्भिः क्षुतिवाग्भिः क्षीमीति शेषः । किंच वाचमींखयं वाचः प्रेरयितारं पुनानं पूषमानं तं
सोमं वासयामसि । वासयामः अथवा दृष्टेः । वीदृशं सोमं । जनस्य गोपतिं नवां पातकं । यद्वा । एकमेव
पातकं । उत्तमिशेषवशिष्टं सोमं क्षुतिनिर्वासयाम इति । नाथयन् वाचमिति पृथक्पदं तिष्ठन्तं कृत्वा
वाच्यद्वयं चकार ॥

विश्वो यस्तं व्रते जनौ दाधार धर्मेणस्पतेः । पुनानस्य प्रभूवसोः ॥ ६ ॥

विश्वः । यस्तं । व्रते । जनः । दाधार । धर्मेणः । पतेः । पुनानस्य । प्रभुऽवसोः ॥ ६ ॥

विश्वः सर्वो जगो मनुष्यो यजमानो यस्य सोमस्य प्रति कर्मणि दाधार धारयति मन इति शेषः ।
कीदृशस्य । धर्मणः कर्मणः पतिः पातकस्य पुनानस्य पूयमाणस्य प्रभूवसोः प्रभूतधनस्य ॥ २५ ॥

असर्जोति षड्वचं द्वादशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । असर्जोतिगुक्तांतं ॥ नतो विनियोगः ॥

असर्जिं रथ्यो यथा पवित्रे चम्बोः सुतः । कार्ष्णन्वाजी न्यक्रमीत् ॥ १ ॥

असर्जिं । रथ्यः । यथा । पवित्रे । चम्बोः । सुतः । कार्ष्णन् । वाजी । नि । अक्रमीत् ॥ १ ॥

रथ्यो यथा रथसंबन्धस्य इव स यथा विक्रय्यते तद्वच्चम्बोरभिवक्ताफलकर्षोः सुतोऽभिपुतः सोमोऽसर्जि ।
कष्टोऽभूत्पवित्रे । तथाभूतो वाजी वेजनवाप्तोमाख्योऽस्यः कार्ष्णन् । कार्ष्णं युद्धमितरेतिरक्षणात् । अथ
देवानामाकर्षणवति यज्ञाख्ये संघांमे न्यक्रमीत् । नितरां कामयति ॥

स वह्निः सोम जागृविः पवस्व देववीरति । अग्नि कोशं मधुश्चुतं ॥ २ ॥

सः । वह्निः । सोम । जागृविः । पवस्व । देव । अग्नि । अग्नि । कोशं । मधु । अश्चुतं ॥ २ ॥

हे सोम स वह्निर्वाहको जागृविर्जागरूको देववीर्देवकामस्त्वं मधुश्चुतं मधुस्रावि कोशं दद्यापविषमति-
क्रम्यामि पवस्व । द्रोणकलशं प्रति चर ॥

स नो ज्योतींषि पूर्य पवमान वि रोचय । क्रत्वे दक्षाय नो हिनु ॥ ३ ॥

सः । नः । ज्योतींषि । पूर्य । पवमान । वि । रोचय । क्रत्वे । दक्षाय । नः । हिनु ॥ ३ ॥

हे पूर्य पुराय पवमान सोम नोऽस्माकं ज्योतींषि दिव्यानि स्थानानि वि रोचय । प्रकाशय । किं क्रत्वे
कर्मणे यागाय दद्याय वसाय च वसप्रदाय यागाय वा नोऽस्मान् हिनु । प्रेरय ॥

शुभमान चतुर्भुभिर्मृज्यमानो गभस्त्योः । पवते वारे अय्यये ॥ ४ ॥

शुभमानः । चतुर्भुभिः । मृज्यमानः । गभस्त्योः । पवते । वारे । अय्यये ॥ ४ ॥

चतुर्भुभिर्विष्णुमिर्चस्त्रिभिः शुभमानोऽसंक्रियमाणोऽयमेव गभस्त्योर्हंसयोर्मृज्यमाणः सोमोऽय्यये
विमये वारे वाचे दद्यापवित्रे पवते । पूषते ॥

स विश्वा दाम्नुषे वसु सोमो दिव्यानि पार्थिवा । पवतामांतरिक्ष्या ॥ ५ ॥

सः । विश्वा । दाम्नुषे । वसु । सोमः । दिव्यानि । पार्थिवा । पवतां । आ । अंतरिक्ष्या ॥ ५ ॥

सोऽभिपुत्रमावः सोमो दाम्नुषे हविर्दाचे विश्वा सर्वाणि वसु वसुनि धनानि पवतां । प्रयच्छतु । विश्वा-
नीलुक्तस्य विवरणं शिष्टं । दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिवीसंबन्धावंतरिक्षांतरिषि भवानि च पवतां ॥

आ दिवस्पृष्टमश्चयुर्गव्ययुः सोम रोहसि । वीरयुः शवसस्पते ॥ ६ ॥

आ । दिवः । पृष्टं । अश्चयुः । गव्ययुः । सोम । रोहसि । वीरयुः । शवसः । पते ॥ ६ ॥

हे सोम त्वं क्षीतुयामवसुरश्चमिच्छन्ववयुर्मा रक्षन्वीरयुः पुत्रानिच्छन्विषः पृष्टं वृषोक्तमा रोहसाज-
तिद्वारा हे शवसस्पतिऽतस्य पातक ॥ २६ ॥

स सुत इति षड्वचं षोडशं सूक्तं रक्षन्ववयुर्मा मायचं, क्षीमं । अनुकल्पति च । स सुतो रक्षन्व इति ।
नतो विनियोगः ॥

स सुतः पीतये वृषा सोमः पवित्रे अर्षेति । विघ्नवर्क्षांसि देवयुः ॥१॥

सः। सुतः। पीतये। वृषा। सोमः। पवित्रे। अर्षेति। विघ्नवर्क्षांसि। देवयुः॥१॥

स सोमः पीतय इन्द्रादिपानाय सुतोऽभिषुतो वृषा वर्षणः सन्पवित्रेऽर्षेति । गच्छति । किं कुर्वन् । रक्षांसि विघ्नवर्षण्युर्देवकामः स इत्यन्वयः ॥

स पवित्रे विचक्षणो हरिरर्षेति धर्णसिः । अभि योनिं कर्निक्रदत् ॥२॥

सः। पवित्रे। विचक्षणः। हरिः। अर्षेति। धर्णसिः। अभि। योनिं। कर्निक्रदत्॥२॥

स सोमो विचक्षणः । पञ्चतिकर्मेतत् । सर्वस्य द्रष्टा हरिर्हरितवर्णः सोमो धर्णसिः सर्वस्य धारकः पवित्रेऽर्षेति । गच्छति । पञ्चात्मनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् योनिं स्थानं द्रोणकलशमभिगच्छति ॥

स वाजी रोचना दिवः पवमानो वि धावति । रक्षोहा वारमथ्ययं ॥३॥

सः। वाजी। रोचना। दिवः। पवमानः। वि। धावति। रक्षःऽहा। वारं। अथ्ययं॥३॥

स वाजी वेज्जवानश्चक्षानीयो दिवः स्वर्गस्य रोचना रोचकः पवमानः पूयमानो वि धावति । वीहृशः । रक्षोहा रक्षोहतावयं वारं दशापविचमतीत्य च धावति ॥

स चित्तस्याधि सानवि पवमानो अरोचयत् । जामिभिः सूर्यं सह ॥४॥

सः। चित्तस्य। अधि। सानवि। पवमानः। अरोचयत्। जामिभिः। सूर्यं। सह॥४॥

स सोमस्त्रितस्य महर्षेरधि सानवि समुच्छिते यज्ञे । अधीति सप्तम्यर्थागुवादी । पवमानः पूयमानो जामिभिः प्रवृद्धैर्बभूवुर्देवा स्ततेजोभिः सह सहितः सप्तसूर्यमरोचयत् । प्रकाशितवान् ॥

स वृचहा वृषा सुतो वरिवोविददाभ्यः । सोमो वाजमिवासरत् ॥५॥

सः। वृचऽहा। वृषा। सुतः। वरिवःऽवित्। अदाभ्यः। सोमः। वाजंऽइव। असुरत्॥५॥

स वृचहा वृषा वर्षकः सुतोऽभिषुतो वरिवोविददुर्धनस्य संभकोऽदाभ्योऽन्धिरदंभनीयः सोमो वाजमिव संयाममश्च इवासरत् । गच्छति कलशं ॥

स देवः कविनेषितोऽभि द्रोणानि धावति । इंदुरिंद्राय मंहना ॥६॥

सः। देवः। कविना। इषितः। अभि। द्रोणानि। धावति। इंदुः। इंद्राय। मंहना॥६॥

स सोमो देव इंदुः स्त्रियमाणः कविना ज्ञातप्रश्नेनाभ्वर्युषेपितः प्रेरितः सद्रोणानि द्रोणकलशानभि धावति । अभिगच्छति । किमर्थं । इंद्रार्थे इंद्रार्थं । मंहना महाप्स इति समन्वयः ॥ ॥२७॥

एष इति वपुषं चतुर्दशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । एष उ स इत्यनुज्ञातं ॥ गतो विनियोगः ॥

एष उ स्य वृषा रथोऽभ्यो वारैभिरर्षेति । गच्छन्वाजं सहस्रिणं ॥१॥

एषः। उं इति। स्यः। वृषा। रथः। अभ्यः। वारैभिः। अर्षेति। गच्छन्। वाजं। सहस्रिणं॥१॥

स स प्रसिद्ध एषोऽभिषुतः सोमो वृषा वर्षिता रथो रथस्वभावोऽभ्यो वारैभिरर्षेति दशापवित्रेऽर्षेति । गच्छति कलशं । वाजमश्वं सहस्रिणं सद्रथसंज्ञात् यजमानाय प्रदातुं गच्छद्द्रोणकलशं प्रविशन्नर्थं नीतव्यः । उ पूरणः ॥

एतं चित्तस्य योषणो हरिं हिन्यन्त्यद्रिभिः । इन्दुमिन्द्राय पीतये ॥२॥

एतं । चित्तस्य । योषणः । हरिः । हिन्यन्ति । अद्रिऽभिः । इन्दुः । इन्द्राय । पीतये ॥२॥

एतमिन्दुं क्रियमानं हरिं हरितवर्णं सोमं चित्तस्यैयोषणोऽंगुलयोऽद्रिभिर्हिन्यन्तीन्द्रार्थेन्द्राय पीतये पानाय ॥

एतं त्वं हरितो दशं मर्मृज्यन्ते अपस्युवः । याभिर्मिन्द्राय श्रुभन्ते ॥३॥

एतं । त्वं । हरितः । दशं । मर्मृज्यन्ते । अपस्युवः । याभिः । मिन्द्राय । श्रुभन्ते ॥३॥

एतं त्वं तं सोममध्योर्दशं हरितो हरणस्वभावा चंगुलयोऽपस्युवः कर्मव्यवः सत्वो मर्मृज्यन्ते । श्रोधयन्ति । यामिन्द्राय मदाय श्रुभन्ते दीयते । श्रोध्यत इत्यर्थः । तमेतमिति संबंधः ॥

एष स्य मानुषीष्या श्येनो न विक्षु सीदति । गच्छज्जारो न योषितं ॥४॥

एषः । स्यः । मानुषीषु । आ । श्येनः । न । विक्षु । सीदति । गच्छन् । जारः । न । योषितं ॥४॥

एष स एष सोमो मानुषीषु विषु प्रवासु यजमानरूपास्त्रिगुणहिया सीदति श्येनो न श्येन इव । पुनः क इव । योषितं गच्छन्नमिन्द्रज्जारो न जार इव । स यथा संकेतितस्तस्याः कामपूरकाय नूढो नश्यति तद्वदित्यर्थः ॥

एष स्य मद्यो रसोऽव चष्टे दिवः शिन्धुः । य इन्दुर्वारमाविशत् ॥५॥

एषः । स्यः । मद्यः । रसः । अव । चष्टे । दिवः । शिन्धुः । यः । इन्दुः । वारं । आ । आविशत् ॥५॥

एष स एष मद्यो मदमिमित्तो रसोऽव चष्टे । सर्वमवपश्यति । दिवः शिन्धुर्गुपुषः । तपोत्पत्तिः पुषस्तमस्य । य इन्दुर्वीतः सोमो वारं दद्यापविषमाविशत् आविशति स एव इति ॥

एष स्य पीतये सुतो हरिरर्षति धर्णसिः । क्रन्दन्योनिमभि प्रियं ॥६॥

एषः । स्यः । पीतये । सुतः । हरिः । अर्षति । धर्णसिः । क्रन्दन् । योनिं । अभि । प्रियं ॥६॥

एष एष सोमः पीतये पानाय सुतोऽभिपुतो हरिर्हरितवर्णो धर्णसिर्धारकः प्रियं स्वप्रियभूतं योनिं खानं द्रोणकणशं क्रन्दन्त्यभ्यर्षति । नश्यति ॥ ॥२८॥

आमुरर्षेति वदुषं पंचदशं सूक्तमागिरसस्य बृहन्तिरार्धं नाचनं यजमानसोमदेवतायै । आमुरर्षं बृहन्तिरित्यनुकृतं ॥ नतो विनिर्धोमः ॥

आमुरर्षं बृहन्मते परि प्रियेण धाक्ता । यच देवा इति ब्रवन् ॥७॥

आमुरः । अर्षं । बृहत् । मते । परि । प्रियेण । धाक्ता । यच । देवाः । इति । ब्रवन् ॥७॥

हे बृहन्ते महामते सोम प्रियेण देवानां प्रियतमेन धाक्ता शरीरेष्वधारयानुः प्रीतिः सम्पदयं । परि-
नश्य । यच देवा इन्द्रादधी यतीति इति ब्रवन् बृहत्तुधारयन् । तां दिशं नश्वानीति मुपलक्षणार्थः ॥

परिष्कृण्वन्ननिष्कृतं जमाव यातयन्निषः । वृष्टिं दिवः परि खव ॥८॥

परिऽकृण्वन् । अर्निऽकृतं । जमाय । यातयन् । निषः । वृष्टिः । दिवः । परि । खव ॥८॥

अभिष्कृतमसंयुतं यजमानं ज्ञानं वा परिष्कृत्यन्तस्त्वर्यजनाय चागच्छेत् इषोऽन्नाग्निं यातयन्निर्वमयन्दि-
वोऽन्तरिक्षावृष्टिं पयि सव ॥

सुत एति पविच आ त्विषिं दधानं ओजसा । विचक्षाणो विरोचयन् ॥३॥

सुतः । एति । पविचे । आ । त्विषिं । दधानः । ओजसा । विऽचक्षाणः । विऽरोचयन् ॥३॥

सुतोऽभिषुतः सोमः सन्पविचे दद्यापविचे । आ इत्यनर्थकः । ओजसा वसेन शीघ्रमेति । गच्छति । कीदृशः
सन् । त्विषिं दीप्तिं दधानो धारयन्विचक्षाणः सर्वे पञ्चान्विरोचयन्दीपयन् । किं । देवानिति शेषः ॥

अयं स यो दिवस्परि रघुयामा पविच आ । सिंधोरुर्मा व्यक्षरत् ॥४॥

अयं सः । यः । दिवः । परि । रघुऽयामा । पविचे । आ । सिंधोः । ऊर्मा । वि । व्यक्षरत् ॥४॥

अयं स सोमः पविच आ सिच्यमान इति शेषः । सिंधोर्जलसाविष्ठा ऊर्मोर्मो संचाति व्यक्षरत् । विविधं
चरति । स इत्युक्तं च इत्याह । यो दिवस्परि बुल्लोकस्योपरि रघुयामा जघुवमनो देवप्राप्तौ सोऽयमिति
संबन्धः ॥

आविवासन्परावतो अथो अर्वावतः सुतः । इंद्राय सिच्यते मधु ॥५॥

आऽविवासन् । पराऽवतः । अथो इति । अर्वाऽवतः । सुतः । इंद्राय । सिच्यते । मधु ॥५॥

सुतोऽभिषुतः सोमः परावतः । दूरगमितत् । दूरस्थान् अथो अपि पार्यावतोऽतिकक्षांस देवानावि-
वासर । एतेन परिचरणाद्येत्यर्थः । इंद्रायेंद्रायं मधु मधुसदृशः सोमः सिच्यते ॥

समीचीना अनूषत हरिं हिन्वत्यद्रिभिः । योनावृतस्य सीदत ॥६॥

संऽईचीनाः । अनूषत । हरिं । हिन्वन्ति । अद्रिऽभिः । योनौ । च्युतस्य । सीदत ॥६॥

समीचीनाः सम्यक्चिताः संगताः कोतारोऽनूषत । कुर्वन्ति । किंच सोमं हरिं हरितवर्णं हिन्वन्ति ।
भ्रैरयन्ति । गमयन्त्यद्रिभिर्धौवभिः । यस्यादेवं तस्यादृतस्य यज्ञस्य योनीं ज्ञानं सीदत । निषद्या भवत हे
देवाः ॥ ॥२९॥

पुनाण इति षडृषं षोडशं सूक्तं । अद्याद्याः पूर्ववत् । पुनाण इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

पुनानो अक्रमीदभि विश्वा मृधो विचर्षणिः । जुभन्ति विप्रं धीतिभिः ॥७॥

पुनानः । अक्रमीत् । अभि । विश्वाः । मृधः । विऽचर्षणिः । जुभन्ति । विप्रं ।

धीतिभिः ॥७॥

पुनावः पुनमानो विचर्षयिर्द्रष्टा सोमो विश्वाः सर्वाभुधो हिंसकाभ्यपुनश्चक्रमीत् । अतिक्रांतवान् । तं
विप्रं मेधाविर्धनं धीतिभिः कर्मभिरभिवचादिभिः सुतिभिर्वा जुभन्ति । दीपयन्ति । अक्षजुर्वन्ति ॥

आ योनिमरुणो रुहन्नमदिद्रं वृषा सुतः । ध्रुवे सदसि सीदति ॥८॥

आ । योनिं । अरुणः । रुहन् । गमन् । इंद्रं । वृषा । सुतः । ध्रुवे । सदसि । सीदति ॥८॥

अजमरुणोऽरुणवर्णः सोमो योनिं ज्ञानं द्रौणकसदृशमा चेतत् । आरोहति । तत्तं इंद्रं गमत् । गच्छति ।
जुतः सन् । अर्धं वृषा वर्णकः पञ्चानां सुतोऽभिषुतः सन्पला भुवे सदसि क्षिरे ज्ञानं बुधोक्त्यासी सीदति ।
निषयति ॥

नू नो रयिं महामिंदोऽस्मभ्यं सोम विश्वतः । आ पवस्व सहस्रिणीं ॥३॥

नु।नः।रयिं।महां।इंदो इति।अस्मभ्यं।सोम।विश्वतः।आ।पवस्व।सहस्रिणीं॥३॥

हे सोम अभिपुतस्त्वं हे इंदो नोऽस्मभ्यं नु चित्रं महां महान्तं सहस्रिणमसंख्यातं रयिं धनं विश्वत आ पवस्व । सर्वतः परितः ॥

विश्वा सोम पवमान युञ्जानींद्वा भर । विदाः सहस्रिणीरिषः ॥४॥

विश्वा।सोम।पवमान।युञ्जानिं।इंदो इति।आ।भर।विदाः।सहस्रिणीः।रिषः॥४॥

हे सोम पवमान पूयमनिंदो दीप्त त्वं विश्वा सर्वाणि वज्रविधानि युञ्जानि द्रविषान्वा भर । आहर । विदा संभय च सहस्रिणीः सहस्रसंख्याकानीषोऽन्नाणि ॥

स नः पुनान आ भर रयिं स्तोत्रे सुवीर्ये । जरितुर्वर्धया गिरः ॥५॥

सः।नः।पुनानः।आ।भर।रयिं।स्तोत्रे।सुवीर्ये।जरितुः।वर्धय।गिरः॥५॥

हे सोम स त्वं नोऽस्मभ्यं स्तोत्रे स्तोत्रे पुनानः पूयमानोऽभिपूयमाण आ भर । आहर । किं । रयिं धनं । कीदृशं । सुवीर्यं सुपुत्रं । किंच जरितुः स्तोत्रगिरः सुतीर्वर्धय ॥

पुनान ईद्वा भर सोम द्विर्वर्हेसं रयिं । वृषन्दिदो न उक्थ्यं ॥६॥

पुनानः।इंदो इति।आ।भर।सोम।द्विर्वर्हेसं।रयिं।वृषन्।इंदो इति।

नः।उक्थ्यं॥६॥

हे इंदो सोम पुनानः पूयमानस्त्वमा भर । आहर । किं । रयिं धनं । कीदृशं धनं । द्विर्वर्हेसं द्रव्योर्वावा-
पृच्छिन्वाऽऽनयोः स्नानयोः परिवृष्टं । तदेवाह । हे इंदो वृषन्वर्षक नोऽस्मभ्यमुक्थ्यं सुतं धनमा भर ॥ ३० ॥

प्र ये गाव इति षड्रुचं सप्तदशं सूक्तं कायस्व मेधातिथिरार्यं गायत्रं पवमानसोमदेवतायं । तथा चानु-
क्रांतं । प्र ये गावो मेधातिथिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र ये गावो न भूर्णीयस्त्वेषा अयासो अक्रमुः । घ्नंतः कृष्णामप त्वर्चं ॥७॥

प्र।ये।गावः।न।भूर्णीयः।त्वेषाः।अयासः।अक्रमुः।घ्नंतः।कृष्णां।अप।त्वर्चं॥७॥

येऽभिपुताः सोमा गावो नोदकाणीव तानि यथा तूर्णमधः पतन्ति तद्वत् । एवं योपमीयते । यथा गावः
स्वमोष्ठं प्रत्यागु गच्छन्ति तद्वत् । अथवा गावः सुतिवाचः । ता यथा सुतं प्रति चित्रं प्राप्तुवन्ति तद्वत् । मूर्धन्यः
चिप्रास्त्रेषा दीप्ता अयासोऽथा गमनशीलाः कृष्णां त्वर्चं । कृष्णा त्वयचाः । तमप घ्नन्तो निघ्नन्तः । त्वचिः
संवरणकर्मा । ईदृग्भूताः सोमाः प्राक्रमुः । तांस्तुतिं शेषः ॥

सुवितस्य मनामहेऽति सेतुं दुराथ्यं । साहांसो दस्युमघ्नतं ॥२॥

सुवितस्यं।मनामहे।अति।सेतुं।दुःआथ्यं।साहांसः।दस्युं।अघ्नतं॥२॥

सुवितस्य । शोभनं प्राप्तः सुवितः । शोभनस्य सोमस्य सेतुं रचोविषयं बंधनं दुराथं दुष्टमतिं च रक्षसां
बंधनं तेषां हननपुष्टिं च सोमकर्तुंवा मनामहे । सुमः । कर्त्तुं सुम इति तदुच्यते । अघ्नतमकर्मायं दस्युं घ्नन्
साहांसोऽभिमर्शः ॥

मृ॒खे वृ॒ष्टेऽरि॒व स्व॒नः प॒र्व॒मान॒स्य शु॒ष्मिणः । च॒र॑न्ति वि॒द्युता॑ दि॒वि ॥३॥

मृ॒खे । वृ॒ष्टेऽइ॒व । स्व॒नः । प॒र्व॒मान॒स्य । शु॒ष्मिणः । च॒र॑न्ति । वि॒द्युता॑ । दि॒वि ॥३॥

मृ॒खे । मृ॒यते । किं । सोम॒स्वनः । किमि॒व । वृ॒ष्टेर्वर्ष॑णस्य स्वन इ॒व । तस्य यथा महा॒स्वनः मृ॒यते तद्वत्-
भूत॑रसापातसमये मृ॒यते । कस्य स्वन इति तच्चाह । प॒र्व॒मान॒स्य पू॒य॒मान॒स्य शु॒ष्मिणो वस॑वतः । तस्मै॒व विद्यु॑तो
दी॒प्तयो दि॒व्यन्तरि॑षि च॒र॑न्ति ॥

आ प॒र्व॒स्व, म॒हीमि॒धं गोम॑दि॒न्दो हि॒र॒ण्यव॑त् । अ॒श्व॒व॒ज्वाज॑वत्सुतः ॥४॥

आ । प॒र्व॒स्व । म॒ही । इ॒धं । गोऽम॑त् । इ॒न्दो इति॑ । हि॒र॒ण्यऽव॑त् । अ॒श्वऽव॑त् ।
वाज॑ऽवत् । सुतः ॥४॥

हे इ॒न्दो सोम॑ सुतोऽभि॒वृत्त॑स्त्वं म॒हीमि॒धं मह॑द॒न्ना प॒र्व॒स्व । कीदृ॒शम॑न्नं । गोम॒द्वज्जोमि॑वपेतं एवं हि॒र-
ण्य॑वच्चिर॒क्षीर॑वदक्षि॒र्वाज॑वदाजिर्वै॒श्वि॒रोपेतं ॥

स प॒र्व॒स्व वि॒च॒र्षेण॑ आ म॒ही रोद॑सी पृ॒ण । उ॒षाः सूर्यो॑ न र॒श्मिभिः॑ ॥५॥

सः । प॒र्व॒स्व । वि॒द्युच॑र्षेणे । आ । म॒ही इति॑ । रोद॑सी इति॑ । पृ॒ण । उ॒षाः । सूर्यः॑ । न ।
र॒श्मिभ्यः॑ ॥५॥

हे वि॒च॒र्षेणि वि॒द्वष्टः॑ सोम॑ स त्वं प॒र्व॒स्व । च॒र॑ रसं । तथा कृत्वा तेन र॒सेन म॒ही मह॑त्वी रोद॑सी आवा-
पृ॒थि॒क्यावा पृ॒ण । आपू॑रय । उ॒षा उ॒षसः । एक॑देशवाचि॒नोयः॑ शब्देन तदुपल॒खितम॑ह॒व्यति॑ तत्प्राधान्यात् ।
अहा॒नि रश्मि॑भिः सूर्यो न सूर्य इ॒व ॥

परि॑ णः श॒र्म॒य॒न्त्या धा॒र॒या सोम॑ वि॒श्वतः॑ । सरा॑ र॒सेव॑ वि॒ष्टपं॑ ॥६॥

परि॑ । नः । श॒र्म॒य॒न्त्या । धा॒र॒या । सोम॑ । वि॒श्वतः॑ । सरा॑ । र॒साऽइ॒व । वि॒ष्टपं॑ ॥६॥

हे सोम॑ नोऽस॒म्यं श॒र्म॒य॒न्त्या सुख॑य॒न्त्या धा॒र॒या वि॒श्वतः॑ सर्वतः परि॑ सुर । परि॒चर॑ । र॒सेव॑ र॒सेने॒व वि॒ष्टपं॑
भू॒कोकं॑ । यद्वा । र॒सा नदी॑ आ॒नं सा प्र॒वण॑रूपमि॒व ॥ ३१ ॥

अ॒न॒य॒न्निति॑ षडु॒चम॑ष्टाद॒शं सू॒क्तं । अ॒ध्या॒याः पु॒र्वव॑त् । अ॒न॒य॒न्नित्यनु॑क्तांतं ॥ गतो वि॒नियो॒गः ॥

अ॒न॒य॒न्नो॒च॒ना दि॒वो अ॒न॒य॒न्नप्सु॑ सू॒र्ये । व॒सानो॑ गा अ॒पो ह॒रिः ॥७॥

अ॒न॒य॒न् । रो॒च॒ना । दि॒वः । अ॒न॒य॒न् । अ॒प्सु । सू॒र्ये । व॒सानः॑ । गाः । अ॒पः । ह॒रिः ॥७॥

अथ॑ ह॒रिः सोमो॑ दि॒वो यु॒सं॒ब॒न्धी॒नि रो॒च॒ना रो॒च॒नानि॑ न॒च॒च॒य॒हम॑न्ड॒सानि॑ अ॒न॒य॒न् तथा॑प्स॒न्तरि॑षि सू॒र्यं च
अ॒न॒य॒न् तथा॑ ना अ॒धो॒ग॒वीर॑पो व॒सानो॑ भूमिमा॒न्नायं॑ वा॒ष्ठाद॑यन् प॒वते॑ इत्यु॒त्तर॑च सं॒बन्धः॑ ॥

ए॒ष प्र॒त्नेन॑ म॒न्म॒ना दे॒वो दे॒वेभ्य॑स्परि॑ । धा॒र॒या प॒वते॑ सुतः ॥२॥

ए॒षः । प्र॒त्नेन॑ । म॒न्म॒ना । दे॒वः । दे॒वेभ्यः॑ । परि॑ । धा॒र॒या । प॒वते॑ । सुतः ॥२॥

एष॑ सोमः प्र॒त्नेन॑ पु॒रा॒णिन॑ म॒न्म॒ना म॒न॒जी॒थेन॑ स्त्री॒षेण॑ यु॒क्तः सुतो॑ऽभि॒वृत्त॑श्च स॒न्म॒वेभ्यः॑ परि॑ परि॒तो
धा॒र॒या स्त्री॒षया॑ य॒यति॑ ॥

वावृधानाय तूर्वेये पर्वते वाजसातये । सोमाः सहस्रपाजसः ॥३॥

ववृधानाय । तूर्वेये । पर्वते । वाजसातये । सोमाः । सहस्रपाजसः ॥३॥

वावृधानाय वर्धमानाय तूर्वेये चिप्राय वाजसातये संयामायाज्ञानामाय वा पर्वते पूजते सोमाः सहस्रपाजसोऽपरिमितवक्त्राः । असंख्यातवेना इत्यर्थः ॥

दुहानः प्रत्नमित्पयः पविचे परि विच्यते । क्रंदन्देवाँ अजीजनत् ॥४॥

दुहानः । प्रत्नम् । इत् । पयः । पविचे । परि । सिच्यते । क्रंदन् । देवान् । अजीजनत् ॥४॥

प्रत्नमित्युरागमेव पयो रसं दुहानो दधानः सोमः पविचे परि विच्यते । किंच क्रंदन्नाब्दं कुर्वन्-
वानजीजनत् । जनयति स्वसमीपे । यत्र सोमोऽभिषूयते तत्र देवा नियतं प्रादुर्भवन्ति । अतो जनयती-
त्युपचर्यते ॥

अभि विश्वानि वार्याभि देवाँ ऋतावृधः । सोमः पुनानो अर्षति ॥५॥

अभि । विश्वानि । वार्या । अभि । देवान् । ऋतावृधः । सोमः । पुनानः । अर्षति ॥५॥

अयं सोमः पुनानः पूयमानो विश्वानि वार्या वरणीयानि धनान्यर्षति । तद्यतीवृधो यज्ञवर्धकादिवा-
नर्षति ॥

गोमन्त्रः सोम वीरवदश्वावृत्ताजवत्सुतः । पवस्व बृहतीरिषः ॥६॥

गोऽमन् । नः । सोम । वीरऽवन् । अश्वऽवन् । वाजऽवन् । सुतः । पवस्व ।
बृहतीः । इषः ॥६॥

हे सोम सुतस्त्वं गोऽस्त्रम् गोमन्त्रोभिर्युक्तं वीरवद्वज्रभिर्वीरैरुपेतमश्वावद्वैर्युक्तं वाजवद्वावैर्युक्तं संयामि-
वोपेतं धनं बृहतीरिषः ऋतान्यज्ञानि पवस्व । प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥ ॥३२॥

यो अत्य इवेति षडृचमेकोनविंशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । यो अत्य इवेत्यनुक्तं ॥ गतो विनिद्योगः ॥

यो अत्य इव मृज्यते गोभिर्मदाय हर्यतः । तं गोभिर्वीसयामसि ॥७॥

यः । अत्यऽइव । मृज्यते । गोभिः । मदाय । हर्यतः । तं । गोभिः । व्रासयामसि ॥७॥

यः सोमोऽत्य इवातनशीकोऽश्व इव गोभिर्वसतीवरीभिरग्निर्गोविधरिः पयसादिभिर्वा हृज्यते मिथ्यते ।
किमर्थं । मदाय देवानां । कीदृशः । यो हर्यतः कातः । तं सोमं गोभिः सुतिभिर्वीसयामसि । वासयामः ॥

तं नो विश्वा अवस्युवो गिरः जुभन्ति पूर्वथा । इंदुमिंद्राय पीतये ॥८॥

तं । नः । विश्वाः । अवस्युवः । गिरः । जुभन्ति । पूर्वथा । इंदु । इंद्राय । पीतये ॥८॥

तमिंदुं सोमं गोऽस्त्रात् विश्वाः सर्वा अवस्युवः । अवो रचयं । तदिच्छन्तो गिरः सुतयः पूर्वथा पूर्वमिव
पूर्वं यथा तथैवेदानीमपि जुभन्ति । दीपयन्ति । किमर्थं । इंद्रायेंद्रस्य पीतये पाणाय ॥

पुनानो याति हर्यतः सोमो गोभिः परिष्कृतः । विप्रस्य मेधातिथेः ॥९॥

पुनानः । याति । हर्यतः । सोमः । गोभिः । परिऽकृतः । विप्रस्य । मेध्यऽअतिथेः ॥९॥

पुनानः पूयमानो हृत्यतः कमनीयः सोमो गोभिः परिष्कृतः क्षुतिभिरञ्जतो याति कक्षं प्रति । किमर्थं । विप्रस्य मेधाविनो मेधातिथेर्मम यागार्थं । यद्वा । मम गोभिरिति संबंधः ॥

पर्वमानं विदा रयिमस्मभ्यं सोम सुश्रियं । इंदो सहस्रवर्चसं ॥४॥

पर्वमान । विदाः । रयिं । अस्मभ्यं । सोम । सुश्रियं । इंदो इति । सहस्रं ऽवर्चसं ॥४॥

हे पर्वमानेदो सोम अस्मभ्यं सुश्रियं शोभनया श्रिया युक्तं सहस्रवर्चसं ब्रह्मदीप्तिं रयिं धनं विदाः । देहीत्वर्थः ॥

इंदुरत्यो न वाजसृत्कनिक्रंति पविच आ । यदक्षारति देवयुः ॥५॥

इंदुः । अत्यः । न । वाजऽसृत् । कनिक्रंति । पविचै । आ । यत् । अक्षाः । अति । देवऽयुः ॥५॥

अयमिंदुर्वाजसृत्संयामसरणोऽत्यो नाश्च इव पविच आ पविचै कनिक्रंति । शब्दं करोति । यदक्षाः चरति ॥ चर संचलन इत्यस्याच्छादसे कुडि तिपि सिच् । ब्रह्मं ब्रह्मसीतीडभावः । इडभावे च रात्सखेति सलोपः ॥ देवयुर्देवकामः सन् तदा शब्दं करोति ॥

पर्वस्व वाजसातये विप्रस्य गृणतो वृधे । सोम रास्व सुवीर्यं ॥६॥

पर्वस्व । वाजऽसातये । विप्रस्य । गृणतः । वृधे । सोम । रास्व । सुवीर्यं ॥६॥

हे सोम पर्वस्व । चर । किमर्थं । वाजसातयेऽज्ञलाभाय । तथा गृणतः सुवतो विप्रस्य मम मेधातिथेर्वृधे वर्धनाय च । हे सोम सुवीर्यं शोभनवीर्येपितं पुंश्च च रास्व । देहि ॥ ॥३३॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्वाजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाय्यायधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः ॥

॥ समाप्तं च षष्ठाष्टकं ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमाष्टकस्य प्रथमाध्याय आरभ्यते ॥ प्र ण इति षड्वचं विंशं सूक्तमागिरसस्थायास्त्र्यस्रार्धं गायत्रं
पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । प्र णोऽयास्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र ण इंदो महे तनं ऊर्मिं न बिभ्रदर्षसि । अभि देवाँ अयास्यः ॥ १ ॥

प्रानः । इंदो इति । महे । तनं । ऊर्मिं । न । बिभ्रत् । अर्षसि । अभि । देवान् । अयास्यः ॥ १ ॥

हे इंदो सोम त्वं नोऽस्माकं महे महते तने धनाय प्रार्थसि । प्रगच्छसि । न संप्रति । अयास्यस्यायमुषित्त-
वोर्मिं तरंगं बिभ्रद्धारयद्विवानमि गच्छति यदुं ॥

मती जुष्टो धिया हितः सोमो हिन्वे परावति । विप्रस्य धारया कविः ॥ २ ॥

मती । जुष्टः । धिया । हितः । सोमः । हिन्वे । पराऽवति । विप्रस्य । धारया । कविः ॥ २ ॥

कविः क्रांतकर्मा सोमो विप्रस्य मेधाविनः सोतुर्मती मत्वा सुत्वा जुष्टः सेवितो धिया कर्मणा हितो यज्ञे
निहितः परावति पविषाद्वरदेशे धारया हिन्वे । प्रैयति ॥

अयं देवेषु जागृविः सुत एति पवित्रे आ । सोमो याति विचर्षणिः ॥ ३ ॥

अयं । देवेषु । जागृविः । सुतः । एति । पवित्रे । आ । सोमः । याति । विऽचर्षणिः ॥ ३ ॥

जागृविर्जागरणीकोऽयं सोमो देवेषु देवार्थं सुतोऽभिषुत ऐति । समंतात्प्रच्छति । अपि च विचर्षणि-
र्विद्रष्टा सोमः पवित्रे याति । पावनाय गच्छति ॥

स नः पवस्व वाजयुश्चक्राणश्चारुमध्वरं । बर्हिष्मो आ विवासति ॥ ४ ॥

सः । नः । पवस्व । वाजऽयुः । चक्राणः । चारुं । अध्वरं । बर्हिष्मान् । आ ।

विवासति ॥ ४ ॥

हे सोम त्वं तां बर्हिष्मापुलिना विवासति परिचरति स त्वं नोऽस्मदर्थं वाजयुरन्नमिच्छन्नध्वरं हिंसारहितं
पार्थ पादं चकार चक्राणः कुर्वन्पवस्व । चर ॥

स नो भर्गाय वायवे विप्रवीरः सदावृधः । सोमो देवेष्वा र्यमत ॥ ५ ॥

सः । नः । भर्गाय । वायवे । विप्रऽवीरः । सदाऽवृधः । सोमः । देवेषु । आ । र्यमत ॥ ५ ॥

स पवमानः सोमो वायवे वायुदेवार्थं भगाय भगदेवार्थं च विप्रवीरो विप्रैर्निधाविभिः सुत्वा प्रेरितः सदाबुधो नित्यबुधो भवन्नोऽस्माभ्यं देवेषु स्थितं धनमा यमत् । आ प्रयच्छतु ॥

स नो अद्य वसुस्ये क्रतुविज्ञातुविज्ञमः । वाजं जेषि श्रवो बृहत् ॥ ६ ॥

सः । नः । अद्य । वसुस्ये । क्रतुऽवित् । गातुवित्ऽतमः । वाजं । जेषि । श्रवः । बृहत् ॥ ६ ॥

हे सोम क्रतुवित् क्रतूणां कर्मणां संभक्तो गातुविज्ञमः पुण्यलोकां नामतिशयेन मार्गस्थ ज्ञाता त्वमद्यास्मिन्नहनि नोऽस्माकं वसुस्ये धनलाभाय बृहत्तद्वद्वोऽन्नं वाजं वसं च जेषि । जघ ॥ ११ ॥

स प्रवसेति षड्रचमेकविंशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । स पवसेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनिर्द्योगः ॥

स पवस्व मदाय कं नृचक्षा देववीतये । इन्द्राया पीतये ॥ १ ॥

सः । पवस्व । मदाय । कं । नृऽचक्षाः । देवऽवीतये । इन्द्रो इति । इन्द्राय । पीतये ॥ १ ॥

हे इन्द्रो सोम नृचक्षा नृणां नेतृणां द्रष्टा स त्वं देववीतये यज्ञार्थेन्द्रार्थेन्द्रस्य पीतये पांशाय च मदाय मदार्थं च कं सुखं यथा भवति तथा पवस्व । चर ॥

स नो अर्षाभि दूत्यं त्वमिन्द्राय तोशसे । देवान्सखिभ्य आ वरं ॥ २ ॥

सः । नः । अर्षः । अर्षाभि । दूत्यं । त्वं । इन्द्राय । तोशसे । देवान् । सखिभ्यः । आ । वरं ॥ २ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं दूत्यं दूतस्य कर्मार्थं । अभिगच्छ । अपि च यस्त्वमिन्द्रार्थेन्द्रार्थं तोशसे पीयसे न त्वं सखिभ्यः प्रियेभ्योऽस्माभ्यं वरं श्रेष्ठं धनं देवाना पवसेत्यर्थः ॥

उत त्वामरुणं वयं गोभिरंज्मो मदाय कं । वि नो राये दुरो वृधि ॥ ३ ॥

उत । त्वां । अरुणं । वयं । गोभिः । अंज्मः । मदाय । कं । वि । नः । राये । दुरः । वृधि ॥ ३ ॥

उतापि च हे सोम यमरुणमरुणवर्णं त्वां मदाय मदार्थं वयमांगिरसायास्त्वा गोभिर्गोविक्करिः पयोभिरंज्मः वासयामः संस्कुर्मः । कमिति पूरणं । स त्वं नोऽस्माकं राये भगाय दुरो हारादि वि वृधि । विवृतानि कुव ॥

अत्यू पविष्मक्रमीद्वाजी धुरं न यामनि । इन्द्रदेवेषु पत्यते ॥ ४ ॥

अति । ऊं इति । पविष्मं । अक्रमीत् । वाजी । धुरं । न । यामनि । इन्द्रः ।

देवेषु । पत्यते ॥ ४ ॥

इन्द्रः सोमो वाज्यस्यो यामनि गमने धुरं न रत्नस्य धुरं यथा तथा पविष्मत्त्वक्रमीत् । अतिगच्छति । देवेषु देवानां मध्ये पत्यति । गच्छति च ॥

समी सखायो अस्वरन्वने क्रीळंतमत्यविं । इन्द्रं नावा अनूषत ॥ ५ ॥

सं । ईमिति । सखायः । अस्वरन् । वने । क्रीळंतं । अतिऽअविं । इन्द्रं । नावाः ।

अनूषत ॥ ५ ॥

आत्मविमतिक्रांतं ह्यज्ञापयिषं वन उद्वेगे क्रीळंतं संकीर्तमानजीमिषधिंदु सोमं कथायः प्रियस्योत्तारः यमस्वरन् । संसृवंति । नावा वापीऽअनूषत । असुवन् । नीरवरमिति वाङ्मनसु पाठान् ॥

तया पवस्व धारया यया पीतो विचक्षसे । इंदो स्तोत्रे सुवीर्ये ॥६॥

तया । पवस्व । धारया । यया । पीतः । विचक्षसे । इंदो इति । स्तोत्रे । सुवीर्ये ॥६॥

हे इंदो त्वं यथा धारया पीतः सन्विचक्षसे विचक्षणाय स्तोत्रे स्तोत्राणां कर्त्तुं पुत्राय सुवीर्यं शोभनवीर्यं प्रयच्छसीति शेषः । तया धारया पवस्व । चर ॥ ॥२॥

असृयन्निति वक्तुं द्वाविंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । असृयन्नित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

असृयन् देववीतयेऽत्यासः कृष्या इव । स्मरंतः पर्वतावृधः ॥१॥

असृयन् । देवऽवीतये । अत्यासः । कृष्याऽइव । स्मरंतः । पर्वतऽवृधः ॥१॥

पर्वतावृधः पर्वतेरभिषवयावभिर्वृद्धाः पर्वतेषु वा जाताः स्मरंतः सोमा देववीतये यज्ञायात्वासोऽश्वाः कृष्या इव यथा कर्मणा अश्वाः तद्वद्वयन् । वृज्यंति ॥

परिष्कृतास इंदवो योषेव पित्र्यावती । वायुं सोमा असृक्षत ॥२॥

परिऽकृतासः । इंदवः । योषाऽइव । पित्र्याऽवती । वायुं । सोमाः । असृक्षत ॥२॥

इंदवो यज्ञेषु क्रियमानाः सोमाः परिष्कृतासः परिष्कृता अलंकृताः संतः पित्र्यावती पितृमती योषेवा-
लंकृता कन्यका यथा वरं प्रति गच्छति तद्वद्वायुं प्रत्यक्षत । गच्छति ॥

एते सोमास इंदवः प्रयस्वंतश्चमू सुताः । इंद्रं वर्धन्ति कर्मभिः ॥३॥

एते । सोमासः । इंदवः । प्रयस्वंतः । चमू इति । सुताः । इंद्रं । वर्धन्ति । कर्मभिः ॥३॥

इंदवो दीप्ताः प्रयस्वंतोऽन्नवंत एतेऽस्मिन्कर्मणि वर्तमाना अमी सोमासः सोमाश्चमू चम्वोरधिषवणफ-
लकथोः सुता अभिपुताः संतः कर्मभिर्यगिर्द्रं वर्धन्ति । प्रवर्धयन्ति । प्रीणयन्तीत्यर्थः ॥

आ धावता सुहस्त्यः शुक्रा गृभ्णीत मंथिना । गोभिः श्रीणीत मत्सरं ॥४॥

आ । धावत । सुहस्त्यः । शुक्रा । गृभ्णीत । मंथिना । गोभिः । श्रीणीत । मत्सरं ॥४॥

हे सुहस्त्यः शोभनहस्ता अस्त्रिजः आ धावत । मां संप्रत्यागच्छत । मंथिना सह शुक्रा शुक्रं च गृभ्णीत ।
गृहीत क्रोमं । मत्सरं सोमं गोभिर्गोविभारिः पयोभिः श्रीणीत । संस्तुयत च ॥

स पवस्व धनंजय प्रयंता राधसो महः । अस्मभ्यं सोम गातुवित् ॥५॥

सः । पवस्व । धनंजय । प्रयंता । राधसः । महः । अस्मभ्यं । सोम । गातुऽवित् ॥५॥

हे धनंजय शत्रुसंबन्धिनां धनानां शतः सोम गातुविदमीष्टमोर्गच्छ संमकोऽस्मभ्यं महो महतो राधसो
धनस्य प्रयंता प्रदाता न चः स त्वं पवस्व । चर ॥

एतं मृजंति मर्ज्यं पर्वमानं दश क्षिप्रः । इंद्राय मत्सरं मदं ॥६॥

एतं । मृजंति । मर्ज्यं । पर्वमानं । दश । क्षिप्रः । इंद्राय । मत्सरं । मदं ॥६॥

कर्त्तुं सर्ववीर्यं श्रेष्ठं पर्वमानं चरंतं मत्सरं मदकरनेतनिभं मदं सोमं दशसंख्याकाः क्षिप्रोऽनुलयः ।
त्रिजः क्षिप्र इत्यनुक्षिप्यामसु पाठान् । इंद्राय मृजंति । पविषे शोभयंति ॥ ३॥

अथा सोम इति पंचमं चतुर्विंशं सूक्तं भृगुपुत्रस्य कवेरार्षेः गायत्रं पयमानसोमदेवतायै । तथा चागुक्तांत ।
अथा सोमः पंच कविर्भार्गव इति ॥ उक्तो विनियोगः ॥

अथा सोमः सुकृत्यया महश्चिद्भ्यवर्धत । मंदांन उवृषायते ॥ १ ॥

अथा । सोमः । सुऽकृत्यया । महः । चित् । अभि । अवर्धत । मंदांनः । उत् । वृषऽयते ॥ १ ॥

सोमोऽयानया सुकृत्यया शोभनयाभिषवादिस्तत्राया क्रियया महश्चिन्महती देवान् प्रत्यभ्यवर्धत ।
प्रवृष्टोऽभूत् । मंदांनो मोदमान उवृषायते । वृषवदाचरति । यथा मोदमानो वृषभः शब्दं करोति तथाभि-
षववेलायामुपरिवेष्टु शब्दं करोतीत्यर्थः ॥

कृतानीदस्य कर्त्वा चेतंते दस्युतर्हेणा । ऋणा च धृषुष्यते ॥ २ ॥

कृतानि । इत् । अस्य । कर्त्वा । चेतंते । दस्युऽतर्हेणा । ऋणा । च । धृषुः । च्यते ॥ २ ॥

कृतान्यस्य यक्षीतस्य सोमस्य दस्युतर्हेणा दस्युनाममुराणां कर्त्वा कर्माणि स रदस्मान्निरेव सोऽयं धृषुष्येष्टः
सोमो यजमानानामृणा चर्यान्वपि चयते । कामप्रदानेन चातयति ॥

आत्सोमं इंद्रियो रसो वज्रः सहस्रसा भुवत् । उक्थं यदस्य जायते ॥ ३ ॥

आत् । सोमः । इंद्रियः । रसः । वज्रः । सहस्रऽसाः । भुवत् । उक्थं । यत् । अस्य ।
जायते ॥ ३ ॥

यद्यदास्त्रेन्द्रसोक्थं शस्त्रं वायते प्रादुर्भवति तदादगंतरमेवेन्द्रिय इंद्रस्य प्रियकरो रसो वज्रवान्वज्रो
वज्रसदृशः केनाप्यहिंसः सोमः सहस्रसा अस्त्रभ्रमपरिमितस्य धनस्य दाता भवति ॥

स्वयं कविर्विधर्तेरि विप्राय रत्नमिच्छति । यदी मर्मज्यते धियः ॥ ४ ॥

स्वयं । कविः । विऽधर्तेरि । विप्राय । रत्नं । इच्छति । यदि । मर्मज्यते । धियः ॥ ४ ॥

यदि कविः क्रांतकर्मायं सोमो धियो धीभिः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ धीतिभिः । चंगुलीभिरित्यर्थः । मर्मज्यते
शोभते तर्हि स्वयं स्वयमेव विप्राय मेधाविने विधर्तेरि कामानां विधातरीन्द्र रत्नं रमणीयं धनमिच्छति ।
इन्द्रेण धनं दापयितुमिच्छतीत्यर्थः ॥

सिषासतू रयीणां वाजेष्वर्वतामिव । भरेषु जिग्युषामसि ॥ ५ ॥

सिषासतुः । रयीणां । वाजेषु । अर्वतांऽइव । भरेषु । जिग्युषां । असि ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं भरेषु संयामेषु जिग्युषां शत्रुं जयतां रयीणां धनानां सिषासतुः संभक्तुमिच्छुरसि । भवसि ।
शत्रुजयशो धनानि प्रयच्छसीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । वाजेषु संयामेष्वर्वतामिवाद्यानामिव । यथा संयामं प्रवि-
शन्तोऽन्विभो चासं प्रयच्छन्ति तद्वदित्यर्थः ॥ ४ ॥

तं लेति पंचमं चतुर्विंशं सूक्तं । अथायाः पूर्ववत् । तं स्तुतुक्तांत ॥ गतो विनियोगः ॥

तं त्वा नृम्यानि विभतं सधस्येषु महो दिवः । चारुं सुकृत्ययेमहे ॥ १ ॥

तं । त्वा । नृम्यानि । विभतं । सधऽस्येषु । महः । दिवः । चारुं । सुऽकृत्यया । हेमहे ॥ १ ॥

महो दिवो महतो बुकोक्तस्य सधस्येषु सहस्रानिषु कितः पुण्यानि धनानि विभतमस्वर्ग्यं भारयंतं प्रापे
कक्षासं तं पयमानं त्वा त्वा सुकृत्यया शोभनया क्रिययेमहे । धनानि चाचामहे ॥

संवृक्तधृष्णमुक्थ्यं महामहिमं मदै । शतं पुरो रुरुक्षणिं ॥ २ ॥

संवृक्तधृष्णु । उक्थ्यं । महाऽमहिमं । मदै । शतं । पुरः । रुरुक्षणिं ॥ २ ॥

हे सोम संवृक्तधृष्णु । संवृक्ताः संहिता धृष्णवो धर्षणशीलाः शत्रवो घेनासौ संवृक्तधृष्णुः । तमुक्थ्यमुक्थार्हं प्रशस्तं महामहिमतं महनीयवज्रकर्माणं मदै मदकरं शतं बह्वनि पुरः शत्रूणां पुराणि बह्वक्षणिं विनाशयंतं त्वां धनानीमह इति संबधः ॥

अतस्त्वा रयिमभि राजानं सुक्रतो दिवः । सुपर्णो अय्यधिभरत् ॥ ३ ॥

अतः । त्वा । रयिं । अभि । राजानं । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । दिवः । सुऽपर्णः ।

अय्यधिः । भरत् ॥ ३ ॥

हे पवमान सोम रयिमभि धनं प्रति राजानं त्वा त्वामतो दिवोऽमुष्माद्युलोकात्सुक्रतोः सुपर्णोऽय्यधिर्ब-
धारहितः सुपर्णः श्रेणो भरत् । आहरत् । तथा च निगमांतरं । आदाय श्रेणो अभरत्सोमं सहस्रं सर्वा । अ०
४. २६. ७. इति ॥

विश्वस्मा इत्स्वर्दृशे साधारणं रजस्तुरं । गोपामृतस्य विभरत् ॥ ४ ॥

विश्वस्मै । इत् । स्वः । दृशे । साधारणं । रजः । स्तुरं । गोपां । चृतस्य । विः । भरत् ॥ ४ ॥

रजस्तुरमुदकस्य प्रेरकमृतस्य यज्ञस्य गोपां गोपाधितारं विश्वस्य सर्वस्य स्वर्दृशे सर्वदृशे देवाय साधार-
णमित्समानमेव संतं सोमं विः पक्षी श्रेणो भरत् । स्वर्गादाहरत् ॥

अथा हिन्वान इन्द्रियं ज्यायो महित्वमानशे । अभिष्टिकृच्चिर्घणिः ॥ ५ ॥

अथ । हिन्वानः । इन्द्रियं । ज्यायः । महिऽत्वं । आनशे । अभिष्टिऽकृत् । विऽचर्घणिः ॥ ५ ॥

अथाथ विचर्घणिः कर्मणां विद्वष्टाभिष्टिकृत्यजमानानामभीष्टस्य फलस्य कर्ता सोम इन्द्रियं स्वकीयं बलं
हिन्वानः प्रेरयज्यायः प्रशस्ततरं महित्वं महत्त्वमानशे । प्राप्नोति ॥ ५ ॥

पवस्वेति पंचर्षं पंचविंशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । पवस्वेत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व वृष्टिमा सु नोऽपामूर्मिं दिवस्परि । अयस्मा बृहतीरिषः ॥ ६ ॥

पवस्व । वृष्टिं । आ । सु । नः । अपां । जूर्मिं । दिवः । परि । अयस्माः । बृहतीः । रिषः ॥ ६ ॥

हे सोम त्वं दिवो बुलोकावृष्टिं नोऽस्माकमा पवस्व । समंतात्पर । एतदेव दर्शयति । अपामुदकानामूर्मिं
तरंगं दिवः पर्या पवस्व । अपि चायस्मा यस्मादहितायनामयानि बृहतीर्महांतीषोऽस्मान्मा पवस्व ॥

तया पवस्व धारया यया गाव इहागमन् । जन्यास उप नो गृहं ॥ ७ ॥

तया । पवस्व । धारया । यया । गावः । इह । आऽगमन् । जन्यासः । उप । नः । गृहं ॥ ७ ॥

हे सोम त्वं तया तावस्मा धारया पवस्व । चर । कीदृशेत्यत्राह । यया यावस्मा त्वदीयया धारया
जन्मासो जन्माः शत्रुवपदमवा गाव इहागमिषीमि नोऽस्माकं संबधि गृहमुपागमन् उपागच्छति ॥

घृतं पवस्व धारया यज्ञेषु देववीतमः । अस्मभ्यं वृष्टिमा पव ॥ ८ ॥

घृतं । पवस्व । धारया । यज्ञेषु । देवऽवीतमः । अस्मभ्यं । वृष्टिं । आ । पव ॥ ८ ॥

हे सोम यज्ञेषु देववीतमोऽत्यंतं देवकामस्त्वमस्मभ्यं भार्गवेभ्यः कविभ्यो धृतमुदकं । वनं धृतमित्तमुदकना-
मसु पाठात् । धारया संपातिन पवस्व । चर । वृष्टिं वर्षं वा पव । पवस्व ॥

स न ऊर्जे व्यर्ष्ययं पविचं धाव धारया । देवासः शृण्वन् हि कं ॥ ४ ॥

सः । नः । ऊर्जे । वि । व्यर्ष्ययं । पविचं । धाव । धारया । देवासः । शृण्वन् । हि । कं ॥ ४ ॥

हे सोम सुतोऽभिषुतस्त्वं नोऽस्माकमूर्वेऽज्ञायाव्ययमविमयं पविचं धारया संपातिन वि धाव । प्रामुहि ।
देवासो देवा अपि हि कं शृण्वन् । गमनविज्ञायास्त्यस्रं तव शब्दं शृण्वन्तु ॥

पर्वमानो असिष्यद्दृक्षांस्यपजंघनत् । प्रान्वदोचयन्नुचः ॥ ५ ॥

पर्वमानः । असिष्यद्दत् । रक्षांसि । अपऽजंघनत् । प्रान्वदोचयन् । रुचः ॥ ५ ॥

रक्षांसि राक्षसानपजंघनदपन्ननुच आलीया दीप्तीः प्रलवत्पुराणवद्गोचयन्दीपयन्पवमानः सोमोऽसि-
ष्यदत् । संदति ॥ ६ ॥

उत्त इति पंचमं षड्विंशं सूक्तमांगिरसस्योच्यस्वार्थं गायचं पवमानसोमदेवताकं । तथा चागुक्तांतं । उत्ते
शुष्मास उच्यते इति ॥ उत्तो विनियोगः ॥

उत्ते शुष्मास ईरते सिंधोरुर्मेरिव स्वनः । वाणस्य चोदया पविं ॥ १ ॥

उत् । ते । शुष्मासः । ईरते । सिंधोः । उर्मेः । इव । स्वनः । वाणस्य । चोदय । पविं ॥ १ ॥

हे सोम ते तव शुष्मासः शुष्मा वेगा उदीरते । उन्नच्छति । तव वृष्टांतः । सिंधोः समुद्रस्रोतोरिव यथा
तरंगात्स्वनोऽभ्यनिरुन्नच्छति तद्वदित्यर्थः । स त्वं वाणस्य विरुष्टस्य वाणस्य नाकस्य वा वादिषविशेषस्य पविं
शब्दं । पविः भारतीति बाङ्गामसु पाठात् । चोदय । प्रेरय । वेगेन संदमानस्त्वं विरुष्टवाणशब्दसदृशं शब्दं
कुर्वित्यर्थः ॥

प्रसवे त उदीरते तिस्रो वाचो मखस्युवः । यदथ एषि सान्वि ॥ २ ॥

प्रऽसवे । ते । उत् । ईरते । तिस्रः । वाचः । मखस्युवः । यत् । अथ्ये । एषि । सान्वि ॥ २ ॥

हे सोम ते तव प्रसवे सति मखस्युवो यज्ञमिच्छवो यजमानस्य तिस्रो वाच अख्यवुः सामासिकानि त्रीणि
वाक्यानुदीरते । उन्नच्छति । कदेत्यत आह । यद्यदा सान्वि बुद्धितेऽथेऽविमये पविष एषि त्वं गच्छसि ॥

अथ्यो वारे परि प्रियं हरिं हिवन्त्यद्रिभिः । पर्वमानं मधुश्रुतं ॥ ३ ॥

अथ्यः । वारे । परि । प्रियं । हरिं । हिवन्ति । अद्रिऽभिः । पर्वमानं । मधुऽश्रुतं ॥ ३ ॥

प्रियं देवानां प्रीतिकरं हरिं हरितवर्णमद्रिभिर्घातयन्मिरमिषुतं मधुश्रुतं मधुनो रसक आचयितारं
पवमानं सोममथ्योऽधेर्वारे वासे परि हिवन्ति । अस्त्रिवः परिप्रेरयन्ति ॥

आ पवस्व मर्दितम पविचं धारया कवे । अर्कस्य योनिमासदं ॥ ४ ॥

आ । पवस्व । मर्दिन्ऽतम । पविचं । धारया । कवे । अर्कस्य । योनिं । आऽसदं ॥ ४ ॥

हे मर्दितम मादधितुतम कवे ज्ञातकर्मसोम अर्कसार्वभौमस्यैव योनिमुदरं ज्ञानभासदं प्राप्तुं पवि-
चमतोऽध धारया संपातिना पवस्व । आमितुज्जीव चर । यद्यपिवा पूर्वस्मिन्नप्याथे ज्ञातता तथापि मर्दमतीनां
विकारशयंकया पुनर्वाक्याता ॥

स पवस्व म॒दित॑म् गोभि॒रंजानो॑ अ॒क्षुभिः॑ । इ॒न्द्रवि॑द्राय पी॒तये ॥५॥

सः । प॒वस्व । म॒दि॒न्ऽत॒म् । गोभिः॑ । अं॒जानः॑ । अ॒क्षुऽभिः॑ । इ॒न्द्रो॒ इति॑ । इ॒न्द्राय॑ ।
पी॒तये ॥५॥

हे म॒दित॑म् मा॒दयि॑तु॒तमे॒दो सोम॑ अ॒क्षुभि॑रं॒जनसा॑धनभूतिर्गोभिर्गोवि॒क्षरिः॑ पयोभि॒रंजानो॑ऽअ॒जानः॑
संस्क्रिय॑माणः स त्वमि॒न्द्रार्थे॑द्र॒क्ष पा॒तये॑ पा॒नाय॑ पवस्व । अ॒र ॥ ॥ ७॥

अ॒ध्वर्यो॑ इति॒ पंच॑र्षं सप्तविंशं सू॒क्तमा॑गिरसस्त्रोच॒क्ष्यस्वार्थं॑ गाय॒त्रं प॒वमान॑सोमदे॒वता॑कं । तथा चा॒नुक॑म्यते ।
अ॒ध्वर्यो॑ इति॒ गतः॑ सू॒क्तवि॑नियोगः ॥

॥ अ॒ध्वर्यो॑ अ॒द्रिभिः॑ सु॒तं सोमं॑ प॒विच॒ आ सृ॑ज । पु॒नीही॑द्राय पा॒तवे ॥९॥

अ॒ध्वर्यो॑ इति॒ । अ॒द्रिऽभिः॑ । सु॒तं । सोमं॑ । प॒विच॑ । आ । सृ॒ज । पु॒नी॒हि । इ॒न्द्राय॑ ।
पा॒तवे ॥९॥

हे अ॒ध्वर्यो॑ अ॒द्रिभि॑र्द्यौवभिः सु॒तम॑भिषु॒तं सोमं॑ प॒विच॒ आ सृ॑ज । एतदे॒व दर्श॑यति । इ॒न्द्रार्थे॑द्र॒क्ष पा॒तवे॑
पा॒नाय॑ पु॒नीहि॑ । पा॒वय॑ ॥

दि॒वः पी॒यूष॑मु॒त्त॒मं सोम॑मि॒न्द्राय॑ व॒ज्रिणे॑ । सु॒नोता॑ मधु॒मत्त॑मं ॥२॥

दि॒वः । पी॒यूषं॑ । उ॒त्ऽत॒मं । सोमं॑ । इ॒न्द्राय॑ । व॒ज्रिणे॑ । सु॒नोत॑ । मधु॒मत्ऽत॑मं ॥२॥

हे अ॒ध्वर्य॑वः पू॒यं मधु॑मत्तममतिशयेन मधु॒मंतं॑ दि॒वो वृ॒क्षो॒क॒क्ष पी॒यूष॑ममु॒तमु॒त्त॒मं अ॒ष्ट० सोमं॑ व॒ज्रिणे॑
वज्र॑वत इ॒न्द्राय॑ सु॒नोत॑ । अ॒भिषु॑त ॥

तव॒ न्य इ॒न्द्रो अ॒धंसो॑ दे॒वा मधो॑र्ध्व॒स्मृते॑ । प॒व॒मान॑स्य म॒रुतः॑ ॥३॥

तव॑ । न्ये । इ॒न्द्रो॒ इति॑ । अ॒धंसः॑ । दे॒वाः । मधोः॑ । वि॒ । अ॒स्मृते॑ । प॒व॒मान॑स्य । म॒रुतः॑ ॥३॥

हे इ॒न्द्रो सोम॑ तव संब॒न्धि॒नं मधो॑र्म॒दकर॑स्व प॒वमान॑स्व पू॒यमा॑नम॒धंसोऽसं॑ ॥ कर्म॑णि षष्ठी ॥ त्वे त इमे
दे॒वा इ॒न्द्राद॑यो म॒रुत॑श्च अ॒व्र॒जते॑ । आ॒मु॒वते॑ । आ॒मु॒वन्तीत्य॑र्थः ॥

त्वं हि॒ सोम॑ व॒र्धय॑न्सु॒तो मदा॑य॒ भूर्ण॑ये । वृ॒षन्स्तो॒तार॑मू॒तये॑ ॥४॥

त्वं । हि॒ । सोम॑ । व॒र्धय॑न् । सु॒तः । मदा॑य । भूर्ण॑ये । वृ॒षन् । स्तो॒तारं॑ । ऊ॒तये॑ ॥४॥

हे सोम॑ सु॒तोऽभि॑षु॒तस्त्वं व॒र्धय॑न्द्दे॒वान्प्र॒वृ॒ष्टान्प्र॒वृ॒षन्वृ॒षन्कामा॑न्व॒र्षन् भूर्ण॑ये चि॒प्राय॑ मदा॒योत॑थे र॒चणाय॑ च
सो॒तार॑मभि॒गच्छ॑तीत्यर्थः ॥

अ॒भ्य॒र्षे वि॒चक्ष॑ण प॒विच॑ धा॒रया॑ सु॒तः । अ॒भि वा॒ज॑मु॒त अ॒वः ॥५॥

अ॒भि । अ॒र्षे । वि॒ऽच॒क्ष॑ण । प॒विच॑ । धा॒रया॑ । सु॒तः । अ॒भि । वा॒जं । उ॒त । अ॒वः ॥५॥

हे वि॒चक्ष॑ण सोम॑ सु॒तोऽभि॑षु॒तस्त्वं प॒विच॑मभि॒ प्रति॑ धा॒रयार्थं॑ । गच्छ । उ॒तापि॑ वा॒ज्याकं॑ वा॒जम॑सं अ॒वः
की॒र्तिं चा॒भि चरे॑त्यर्थः ॥ ॥ ८॥

परि॒ युच॑ इति॒ पंच॑र्षमष्टाविंशं सू॒क्तं । अ॒ज्या॒वाः पू॒र्ववत्॑ । परि॒ युच॑ इत्यनु॒ज्ञातं॑ । उ॒क्तो॒ वि॒नियोगः॑ ॥

परि द्युक्षः सनद्रयिर्भरद्वाजं नो अंधसा । सुवानो अर्धं पविच आ ॥१॥
परि । द्युक्षः । सनत्ऽरयिः । भरत् । वाजं । नः । अंधसा । सुवानः । अर्धं ।
पविच । आ ॥१॥

द्युषो दीप्तः सनद्रयिर्दीयमानधनः सोमो नोऽस्माकं वाजं वनमंधसान्न स ह परि भरत् । परिभरतु । प्रयच्छतु । अथ प्रत्यक्षसुतिः । हे सोम सुवानोऽभिपूयमाणस्त्वं पविच अर्धं । चर ॥

तव प्रत्नेभिरध्वभिरव्यो वारे परि प्रियः । सहस्रधारो याज्ञना ॥२॥
तव । प्रत्नेभिः । अध्वऽभिः । अव्यः । वारे । परि । प्रियः । सहस्रऽधारः । याज्ञ । तना ॥२॥

हे सोम तव संबंधी प्रियो देवानां प्रीतिकरः सहस्रधारो वज्रधारस्तना विभृतसारो रसः प्रतिभिः । पुराणैरध्वभिर्मर्त्यैरेव्योऽवेर्वारे वास्ते दद्यापविच परि यात । परिगच्छति ॥

चरुर्न यस्तमींखयेदो न दानमींखय । वधैर्वेधस्त्रवींखय ॥३॥
चरुः । न । यः । तं । ईंखय । इंदो इति । न । दानं । ईंखय । वधैः । वधस्त्रो इति
वधऽस्त्रो । ईंखय ॥३॥

हे सोम चरुर्न चरुव यः पूजोदितो भवति तमींखय । अस्मान्नापय । अपि च हे इंदो निदानां दानं देयमींखय । हे वधस्त्रो ग्रहरिण प्रसवणशील सोम वधिर्याव्यां ग्रहरिरींखय ॥

नि शुष्ममिंदवेषां पुरुहूत जनानां । यो अस्माँ आदिदेशति ॥४॥
नि । शुष्मं । इंदो इति । एषां । पुरुऽहूत । जनानां । यः । अस्मान् । आऽदिदेशति ॥४॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहतेदो सोम त्वं यः शुष्मो येषां शत्रुजनानां वनमस्मानादिदेशति वाधार्धमाह्वयति एषां शत्रुजनानां तं शुष्मं वनं नि न्यक्तुर्विति शेषः ॥

शतं न इंद जतिभिः सहस्रं वा शुचीनां । पर्वस्व मंहयद्रयिः ॥५॥
शतं । नः । इंदो इति । जतिभिः । सहस्रं । वा । शुचीनां । पर्वस्व । मंहयत्ऽरयिः ॥५॥

हे इंदो सोम मंहयद्रयिः प्रदीयमानधनस्त्वं नोऽस्माकमूतिमिच्छतिभ्यः ॥ विमत्तिव्यत्ययः ॥ एषार्धं शुचीनां शुद्धानां तवांशभूतानां सोमानां शतं सहस्रं वा पवस्व । चर ॥ ॥५॥

उत्त इति चतुर्थ्यनेकोनविंशं सूक्तं काश्रपस्त्रावत्सारस्वार्थं गायत्रं पवमानसोमदिवताकं । तथा चानुज्ञातं । उत्ति चतुष्कमवत्सार इति ॥ उत्तौ विनियोगः ॥

उत्ते शुष्मासो अस्थू रक्षो भिंदंतो अद्रिवः । नुदस्व याः परिस्पृधः ॥१॥
उत् । ते । शुष्मासः । अस्थुः । रक्षः । भिंदंतः । अद्रिऽवः । नुदस्व । याः । परिऽस्पृधः ॥१॥

हे अद्रिवो याववस्तोम ते तव मुष्मासः शुष्मा येना रक्षो राक्षसाभिंदंतो विदारयंत उद्रक्षुः । उत्तिष्ठति । याः स्पृधः स्पर्धमानाः शत्रुसेना अस्मान्प्रतिवर्धति तास्त्वं नुदस्व । प्रेरय । बाधस्त्वर्थः ॥

अया निजग्निरोजसा रथसंगे धने हिते । स्तवा अविभ्युषा हृदा ॥२॥
अया । निऽजग्निः । ओजसा । रथऽसंगे । धने । हिते । स्तवैः । अविभ्युषा । हृदा ॥२॥

हे सोम त्वमयमिह कृतेनोवसा वसेन निजघ्नः शत्रून् हंतुं शीलवान् । तं त्वामभिभुषामीति हृदा मनसा युक्तोऽहं रथसंगेऽस्माकं रथानां संगे हिति शत्रुषु निहिति धने च निमित्ते सखे । सोमि ॥

अस्य व्रतानि नाधृषे पर्वमानस्य दृढ्या । रुज यस्त्वा पृतन्यति ॥३॥

अस्य । व्रतानि । न । आऽधृषे । पर्वमानस्य । दुःऽध्या । रुज । यः । त्वा । पृतन्यति ॥३॥

हे सोम पर्वमानस्य चरतो यस्यास्य तव व्रतानि कर्माणि दृढ्या दुर्बुद्धिना राक्षसेन नाधृष आधर्षयितु-
मशक्त्वानि स त्वं त्वां यो दुर्बुद्धिः शत्रुः पृतन्यति योऽभिमिच्छति तं रुज । बाधस्व ॥

तं हिन्वंति मदच्युतं हरिं नदीषु वाजिनं । इंदुमिंद्राय मत्सरं ॥४॥

तं । हिन्वंति । मदऽच्युतं । हरिं । नदीषु । वाजिनं । इंदुं । इंद्राय । मत्सरं ॥४॥

मदच्युतं मदस्य व्यावयितारं हरिं हरितवर्णं वाजिनं बलिणं मत्सरं मदकरं तमिंदुं सोमं नदीषु वसती-
चरीष्विंद्रायिंद्रायं हिन्वंति । अस्त्रिणः प्रेरयन्ति ॥ १० ॥

अस्य प्रतामिति चतुर्ध्वं चिंशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । अस्य प्रतामित्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

अस्य प्रत्नामनु द्युतं शुक्रं दुदुहे अह्नयः । पयः सहस्रसामृषिं ॥१॥

अस्य । प्रत्नां । अन्नुं । द्युतं । शुक्रं । दुदुहे । अह्नयः । पयः । सहस्रऽसां । अरुषिं ॥१॥

अस्य सोमस्य प्रत्नां पुराणां द्युतं द्योतमानां तनुमनु शुक्रं दीप्तं सहस्रसामभिषिक्तस्त्रापरिमितस्य
कर्मफलस्य दातारं पयः पातयं रसमह्नयः कवयो दुदुहे । दुहन्ति ॥

अयं सूर्य इवोपदृग्यं सरांसि धावति । सप्त प्रवत आ दिवं ॥२॥

अयं । सूर्यः । इव । उपऽदृक् । अयं । सरांसि । धावति । सप्त । प्रऽवतः । आ । दिवं ॥२॥

अयं सोमः सूर्य इव यथा सूर्यः सर्वस्य लोकस्योपद्रष्टा तद्वत्कर्मणामुपद्रुगुपद्रष्टा । अपि चायं सोमः
सरांसि । चिंशदुक्थपाचासीति केचिदर्थयन्ति । अपरे तु चिंशदहोराचाणि सरांसीति । तानि धावति ।
गच्छति । तथा च यास्यः । तथैतयास्त्रिका वेद्यन्ते चिंशदुक्थपाचाणि माध्याह्ने सवन एकदेवतानि तान्ये-
तस्मिन् एकेन प्रतिधामिण पिबन्ति तान्यत्र सरांस्तुष्यन्ति । चिंशदपरपक्षस्याहोराचास्त्रिंशत्पूर्वपक्षेति
विज्ञप्ताः । नि० ५. ११. इति । अपि चायं सोमो दिवमधिष्ठत्य सप्त प्रवतः सप्त नदीरा तिष्ठति ॥

अयं विश्वानि तिष्ठति पुनानो भुवन्नोपरि । सोमो देवो न सूर्यः ॥३॥

अयं । विश्वानि । तिष्ठति । पुनानः । भुवन्ना । उपरि । सोमः । देवः । न । सूर्यः ॥३॥

पुनानः पूषमानोऽयं सोमो विश्वानि सर्वाणि भुवन्ना भुवनानि सर्वेषां भुवनानामुपरि तिष्ठति । तत्र
वृष्टांतमाह । देवो न सूर्यः । यथा सूर्यो देवः सर्वेषां भुवनानामुपरि तिष्ठति तद्वदयं सोमोऽपीत्यर्थः ॥

परि णो देववीतये वाजौ अर्षसि गोमंतः । पुनान इंदविंद्रयुः ॥४॥

परि । नः । देवऽवीतये । वाजान् । अर्षसि । गोऽमंतः । पुनानः । इंदोऽइति । इंदुऽयुः ॥४॥

हे इंदो सोम रंद्रपुरिंद्रकामः पुनानः पूषमानस्त्वं नोऽस्माकं देववीतये यज्ञाय गोमतो गोयुक्तानि
वाजानामानि पर्वर्षसि । परितः चरितव्यः ॥ ११ ॥

अथययं न इति चतुर्ध्वमेकचिंशं सूक्तं काशपस्त्रावत्सारस्वार्थं गायत्रं पयमानसोमदेवताकं । अथययमि-
त्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

यवैयवं नो अंधसा पुष्टंपुष्टं परि स्रव । सोमं विश्वा च सौभगा ॥ १ ॥

यवैऽयवं । नः । अंधसा । पुष्टंऽपुष्टं । परि । स्रव । सोमं । विश्वा । च । सौभगा ॥ १ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं पुष्टंपुष्टं बज्रत्वं यवयवं पुनःपुनर्युतं रसमंधसास्त्रात्मना परि स्रव । धारया चर ॥
अथ प्रार्थयितुं लृणयात्वंतं पीडितत्वादावाधि च । पा० ८. १. १०. इति द्विर्भावः । पीडा प्रयोक्तृधर्मो नामि-
धेयधर्म इत्युक्तं ॥ अपि च विश्वा विश्वानि सौभगानि धनानि परि स्रव ॥

इंदो यथा तव स्तवो यथा ते जातमंधसः । नि बर्हिषि प्रिये सद्ः ॥ २ ॥

इंदो इति । यथा । तव । स्तवः । यथा । ते । जातं । अंधसः । नि । बर्हिषि । प्रिये । सद्ः ॥ २ ॥

हे इंदो सोम अंधसोऽन्नरूपस्य तव संबंधी स्तवः स्तवणं स्तोत्रं तथा ते तव जातं अन्नं यथा प्रादुर्भूत-
मस्ति तथा त्वं प्रिये प्रीणयितरि बर्हिष्यस्त्रायागे नि षदः । निषणो भव ॥

उत नो गोविदंश्चवित्पवस्व सोमांधसा । मक्षूतमेभिरहंभिः ॥ ३ ॥

उत । नः । गोऽवित् । अश्चऽवित् । पवस्व । सोम । अंधसा । मक्षूतमेभिः । अहंभिः ॥ ३ ॥

उतापि च हे सोम नोऽस्माकं गोविन्नोप्रदोऽश्चविदश्चप्रदश्च त्वं मक्षूतमेभिर्मणुतमैरतिशयेन शीघ्रिरहंभि-
रहोभिर्हेतुमिरंधसास्त्रेण पवस्व । धारया चर ॥

यो जिन्नाति न जीयते हंति शत्रुमभीत्य । स पवस्व सहस्रजित् ॥ ४ ॥

यः । जिन्नाति । न । जीयते । हंति । शत्रुं । अभिऽइत्य । सः । पवस्व । सहस्रऽजित् ॥ ४ ॥

हे सहस्रविदसंख्यानां शत्रूणां जितः सोम यो भवाजिनाति शत्रूंहंति न जीयते स्वयं शत्रुनिर्गं जीयते ।
न हृष्यत इत्यर्थः । शत्रुमभीत्य शत्रुं स्वयमभ्येत्य हंति न च स्वयं शत्रुभिरभिभूयते स त्वं पवस्व । चर ॥ ॥ १२ ॥

परि सोम इति चतुर्ध्वं द्वाचिंशं सूक्तं । अथाद्याः पूर्ववत् । परि सोम इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

परि सोमं ऋतं बृहदाशुः पविषे अर्षेति । विघ्नन्नर्षांसि देवयुः ॥ १ ॥

परि । सोमः । ऋतं । बृहत् । आशुः । पविषे । अर्षेति । विघ्नन् । रर्षांसि । देवऽयुः ॥ १ ॥

आशुः चिप्रकारी देवयुर्देवकामः सोमः पविषे खिला रर्षांसि राक्षसान्निघ्नन्निघ्नन्बृहत्बृहत्तमं
पर्यर्षेति । परिगमयति । अस्त्रार्थं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

यत्सोमो वाजमर्षेति शतं धारा अपस्युवः । इंद्रस्य सख्यमाविशन् ॥ २ ॥

यत् । सोमः । वाजं । अर्षेति । शतं । धाराः । अपस्युवः । इंद्रस्य । सख्यं । आऽविशन् ॥ २ ॥

यद्यदापस्युवः कर्मकामाः शतं शतसंख्याका धाराः सोमस्य धारा इंद्रस्य सख्यं सखित्वमाविशन् प्राप्नुवन्ति
तदा सोमो वाजमर्षेति । गर्मयति । अस्त्रार्थं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

अभि त्वा योषणो दशं जारं न कन्यानूषत । मृज्यसे सोम सातये ॥ ३ ॥

अभि । त्वा । योषणः । दशं । जारं । न । कन्या । अनूषत । मृज्यसे । सोम । सातये ॥ ३ ॥

हे सोम त्वा त्वां या दशसंख्याका घोषणीऽनुस्यः कव्या पितृमती कव्यका चारं न यथा प्रियमभिप्र-
व्हायते तद्वदभ्यगूत अभिप्रव्हायते तामिः सातयेऽस्माकं धनस्य साभाय मुख्यसे । इन्द्रार्थं शोध्यसे ॥

त्वमिन्द्राय विष्णवे स्वादुरिंदो परि स्रव । नृन्स्तोतृन्पासंहसः ॥४॥

त्वं। इन्द्राय। विष्णवे। स्वादुः। इंदो इति। परि। स्रव। नृन्। स्तोतृन्। पाहि। अंहसः॥४॥

हे इंदो सोम स्वादुः प्रियरसस्त्वमिन्द्रार्थं विष्णवे विष्ण्वर्थं च परि स्रव । परिचर । नृन्कर्मणां नेतृन्स्तोतृ-
स्त्वदिषयाणां सुतीनां कर्तृन्गृह्यो कुरितात्याहि । रच च ॥ ॥१३॥

प्र ते धारा इति चतुर्थं च यस्त्रिंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । प्र ते धारा इत्यनुक्रांतं । उक्तो विनियोगः ॥

प्र ते धारा असंशतो दिवो न यंति वृष्टयः । अच्छा वाजं सहस्रिणं ॥१॥

प्र। ते। धाराः। असंशतः। दिवः। न। यंति। वृष्टयः। अच्छ। वाजं। सहस्रिणं॥१॥

हे सोम ते तवासद्यतः संगरहिता धाराः सहस्रिणमपरिमितसंख्याकं वाजमन्नमच्छ नोऽस्मदर्थं प्र
यंति । प्रगच्छंति । तच्च वृष्टांतः । दिवो न वृष्टयः । यथा बुल्लोकाद्वर्षधारा निःसंगाः प्रजानामपरिमितमन्नं
प्रयच्छंति तद्वदित्यर्थः ॥

अभि प्रियाणि काव्या विश्वा चक्षाणो अर्षति । हरिस्तुंजान आयुधा ॥२॥

अभि। प्रियाणि। काव्या। विश्वा। चक्षाणः। अर्षति। हरिः। तुंजानः। आयुधा॥२॥

हरिर्हरितवर्णः सोमो विश्वा विश्वानि प्रियाणि देवानां प्रीतिकराणि काव्या काव्यानि कर्माणि चक्षाणः
पश्वन्नायुधा स्वकीयान्नायुधानि तुंजानो राजसान्प्रति प्रेरयन्त्याभ्यर्षति । यागं प्रति गच्छति ॥

स मर्मृजान आयुभिरिभो राजेव सुव्रतः । श्येनो न वंसु षीदति ॥३॥

सः। मर्मृजानः। आयुऽभिः। इभः। राजाऽइव। सुऽव्रतः। श्येनः। न। वंसु। सीदति॥३॥

सुव्रतः सुकर्मा स सोम आयुभिर्मनुषीर्षत्त्विग्भिर्मर्मृजानः शोध्यमान इमो गतमयो राजेव यथा राजा
क्षेनो न यथा च क्षेनकाया वंसुदकेषु वसतोवरीषु सीदति ॥

स नो विश्वा दिवो वसूतो पृथिव्या अधि । पुनान इंदुवा भर ॥४॥

सः। नः। विश्वा। दिवः। वसु। उतो इति। पृथिव्याः। अधि। पुनानः। इंदो इति। आ। भर॥४॥

हे इंदो सोम पुनानः पवमानस्त्वं दिवोऽधि दिवि स्थितान्मुतो अपि च पृथिव्या अधि पृथिव्यां स्थितानि ।
अधीति सप्तम्यर्थानुवाद् । विश्वा विश्वानि वसु वसूनि नोऽस्मभ्यमा भर । आहर ॥ ॥१४॥

तरत्स इति चतुर्थं च यस्त्रिंशं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । तरत्स इत्यनुक्रांतं ॥ उक्तो विनियोगः ॥

॥ तरत्स मंदी धावति धारा सुतस्यांधसः । तरत्स मंदी धावति ॥१॥

तरत्। सः। मंदी। धावति। धारा। सुतस्य। अंधसः। तरत्। सः। मंदी। धावति॥१॥

मंदी देवाणां हर्षणरः स सोमस्तरत्स्तोतृन्पाप्मनः सक्ताशक्तारयन्धावति । पवति । तदेव दर्शयति ।
सुतस्याभिवृत्तांधसो देवानामन्नात्माकस्य सोमस्य धारा धावतीति । पुनरपि तदेवाहात्यंताद्वरार्थं तरत्स
मंदी धावतीति । प्रवा । अक्षा अक्षो वाक्षीणीतोऽर्षो द्रष्टव्यः । तद्यथा । तरति स प्रापं सर्वं मंदी यः

सीति धावति गच्छत्यूर्ध्वं गतिं । धारा सुतस्याधसो धारयामिषुतस्य सोमस्य मन्त्रपूतस्य वाचा सुतस्य । वि० १३. ६. इति ॥

उ॒सा वे॒द् व॒सूनां॑ म॒र्तस्य॑ दे॒व्यव॑सः । त॒र॒त्स म॒न्दी धा॑वति ॥१॥

उ॒सा । वे॒द् । व॒सूनां॑ । म॒र्तस्य॑ । दे॒वी । अव॑सः । त॒र॒त् । सः । म॒न्दी । धा॑वति ॥२॥

वसूनां धनानामुत्सोत्तरणशीला प्रदात्री देवी योतमाना क्षुधमाना वा यस्य सोमस्य धारा मर्तस्य मनुष्यं यजमानमवसो रक्षितुं वेदं जानाति । सिद्धमन्यत् ॥

ध॒व॒स्योः पु॒रुष॑न्त्यो॒रा स॒हस्रा॑णि द॒द्महे॑ । त॒र॒त्स म॒न्दी धा॑वति ॥३॥

ध॒व॒स्योः । पु॒रु॒ऽस॑न्त्योः । आ । स॒ह॒स्रा॑णि । द॒द्महे॑ । त॒र॒त् । सः । म॒न्दी । धा॑वति ॥३॥

धवस्योः पुरुषन्त्योः । धवसः कश्चिद्राजा पुरुषन्तिः कश्चित् । तयोश्चमयोः ॥ अथैतरेतरयोगविवक्षया द्विवचनं द्रष्टव्यं ॥ सहस्राणि धनानां सहस्राख्या दद्महे वयं प्रतिगृह्णीमः । तदस्याभिः प्रतिगृहीतं धनमुत्तममस्त्वित्युचिः सोमं प्रार्थयत इति सोमस्य सुतिः । सिद्धमन्यत् । यथावत्सार एतयोर्धनानि प्रतिजग्राह एवं तरंतपुष्पमीज्झौ प्रतिजगृहतुः । तथा च शाव्यायनकं । अथ ह वै तरंतपुष्पमीज्झौ वैददधी धवस्योः पुरुषन्त्योर्बहु प्रतिगृह्य गरगिराविव मेनाति तौ ह सांगुख्या सातं प्रतिममुशति तावकामयेतामसातं नाविवेदं सातं ज्ञादात्तमिवैव न प्रतिगृहीतमिति तावितस्तुर्ध्वमपश्यातां तेन प्रक्षितां ततो वै तयोस्सातं सातमभवदात्तमिवैव न प्रतिगृहीतं स यः प्रतिगृह्य कामयेतेत्यादि ॥

आ ययो॑स्त्रिंश॒तं त॒ना स॒हस्रा॑णि च॒ द॒द्महे॑ । त॒र॒त्स म॒न्दी धा॑वति ॥४॥

आ । ययो॑ः । त्रिं॒श॒तं । त॒ना । स॒ह॒स्रा॑णि । च॒ । द॒द्महे॑ । त॒र॒त् । सः । म॒न्दी । धा॑वति ॥४॥

ययोर्ध्वसपुरुषन्त्योस्त्रिंशतं त्रीणि शतानि सहस्राणि तना वस्त्राख्या दद्महे वयं प्रतिगृह्णीमः तद्योरस्याभिः प्रतिगृहीतं तत्सर्वमप्रतिगृहीतमस्त्विति सोममृचिः प्रार्थयत इति सोमस्त्वैव सुतिः । सिद्धमन्यत् ॥ १५॥

पवस्विति चतुर्ध्वं पञ्चविंशं सूतं । अष्टाव्याः पूर्ववत् । पवस्वत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प॒व॒स्व गो॒जिद॑श्च॒जिद्वि॑श्च॒जित्सो॑म र॒ण्यजि॑त् । प्र॒जाव॑द्ग॒न्त॒मा भ॑र ॥१॥

प॒व॒स्व । गो॒ऽजि॑त् । अ॒श्च॒ऽजि॑त् । वि॒श्च॒ऽजि॑त् । सो॒म । र॒ण्य॑ऽजि॑त् । प्र॒जा॑ऽव॑त् ।

र॒त्नं । आ । भ॒र ॥१॥

हे सोम गोजिद्विषूणां गवां जेताश्चजिद्विषूणां गवां जेता विश्वजिद्विषूणां जगतो जेता रण्यजिद्विषूणां धनस्यापि जेता त्वं पवस्व । अन्तर्या चर । अपि चास्मभ्यं प्रजावत्पुत्राभ्युपेतं रत्नं रमणीयं धनमा भर । आहर ॥

प॒व॒स्वा॒भ्यो अ॒दा॒भ्यः॑ । प॒व॒स्त्वौष॑धी॒भ्यः॑ । प॒व॒स्व धि॒षणा॑भ्यः ॥२॥

प॒व॒स्व । अ॒त्त॑ऽभ्यः । अ॒दा॒भ्यः॑ । प॒व॒स्व । औष॑धी॒भ्यः॑ । प॒व॒स्व । धि॒षणा॑भ्यः ॥२॥

हे सोम त्वमग्नीं वसतीवरीभ्योऽदाभ्योऽनुभ्यश्च पवस्व । चर । अपि औषधीभ्यः पवस्व । चर । किञ्च धिषणाभ्यो आवभ्यः पवस्व । चर ॥

त्वं सो॒म॒ प॒व॒मानो॑ वि॒श्वानि॑ दुरि॒ता त॑र । क॒विः सी॒द् नि ब॒र्हिषि॑ ॥३॥

त्वं । सो॒म॒ । प॒व॒मानः॑ । वि॒श्वानि॑ । दुः॒ऽइ॒ता । त॑र । क॒विः । सी॒द् । नि । ब॒र्हिषि॑ ॥३॥

हे सोम पवमानः पूयमानः कविः क्रांतकर्मा त्वं विश्वानि सर्वाणि दुरितानि राक्षसिः कृतान्युपद्रवाणि
तर । निराकुक्ष । अक्षिम्बर्हिषि नि षीद च ॥

पवमानं स्वर्विदो जायमानोऽभवो महान् । इंदो विश्वाँ अभिर्दसि ॥ ४ ॥

पवमान । स्वः । विदुः । जायमानः । अभवः । महान् । इंदो इति । विश्वान् । अभि ।
इत् । असि ॥ ४ ॥

हे पवमान सोम त्वं स्वः सर्वं विदुः । यजमानाय प्रयच्छ । अपि च जायमानः प्रादुर्भवन्नेव महान्
पूजनीयोऽभवः । असि । किंच हे इंदो सोम त्वं विश्वानेव सर्वानेव शत्रून्भक्षसि । तेजसामिभवसि ॥ ॥ १६ ॥

प्र गायत्रेणेति चतुर्ध्वं षट्त्रिंशं सूक्तं काश्यपस्यावत्सारस्वार्थं । तृतीया पुरउष्णिगाद्यद्वादशका द्वाष्टका ।
शिष्टा गायत्र्यः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्र गायत्रेणोपांत्वा पुरउष्णिगिति ॥ उक्तो वि-
नियोगः ॥

प्र गायत्रेण गायत पवमानं विचर्षणिं । इंदुं सहस्रचक्षसं ॥ १ ॥

प्र । गायत्रेण । गायत । पवमानं । विऽचर्षणिं । इंदुं । सहस्रंऽचक्षसं ॥ १ ॥

विचर्षणिं विद्वद्धारं सहस्रचक्षसं बह्वर्दर्शनं पवमानं पूयमानमिंदुं सोमं गायत्रेण गायत्रनामधेयेन साध्या
प्र गायत । हे सोतारः गानं कुरुत । कुतित्वर्थः ॥

तं त्वा सहस्रचक्षसमथो सहस्रभर्णसं । अति वारमपाविषुः ॥ २ ॥

तं । त्वा । सहस्रंऽचक्षसं । अथो इति । सहस्रंऽभर्णसं । अति । वारं । अपाविषुः ॥ २ ॥

हे सोम सहस्रचक्षसं बह्वर्दर्शनं अथो अपि च सहस्रभर्णसं बह्वभरणं तमभिषुतं त्वा त्वा वारं वाचं
दशपविचमत्पपाविषुः । अतिवजः पावयति ॥

अति वारान्पवमानो असिष्यदत्कलशौ अभि धावति । इंदस्य हाद्वीविशन् ॥ ३ ॥

अति । वारान् । पवमानः । असिष्यदत् । कलशान् । अभि । धावति । इंदस्य । हादि ।

आऽविशन् ॥ ३ ॥

पवमानः पूयमानः सोमो वारानवेर्वालागत्यतिक्रम्यासिष्यदत् । खंदते । अपि चंद्रस्य हादि हृदयमा-
विशन् कलशान् द्रोणान्भिमि धावति । अभिगच्छति ॥

इंदस्य सोम राधसे शं पवस्व विचर्षणे । प्रजावद्रेत आ भर ॥ ४ ॥

इंदस्य । सोम । राधसे । शं । पवस्व । विऽचर्षणे । प्रजाऽवत् । रेतः । आ । भर ॥ ४ ॥

हे विचर्षणे विद्वद्वः त्वमिंद्रस्य राधसे राधनाय संसिद्धिं शं सुखकरं रसं पवस्व । भर । अपि चास्मभं
प्रजावत्पुत्रावुपेतं रेत उदकमस्रं वा भर । आहर । प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥ ॥ १७ ॥ ॥ २ ॥

तृतीयाऽनुष्टुप् सप्त सूक्तानि । तथाया वीतीति त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं । अमहीयुर्गामांगिरस अग्निः ।
गायत्री वंदः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । अथा वीती त्रिंशदमहीयुरिति ॥ उक्तो वि-
नियोगः ॥

अया वीती परि स्रव यस्त इंदो मदेष्वा । अवाहन्नवतीर्नव ॥१॥

अया। वीती। परि। स्रव। यः। ते। इंदो इति। मदेषु। आ। अवऽअहन्। नवतीः। नव ॥१॥

हे इंदो सोम अयामेव रसेन वीती वीत्वा इंद्रस्य मघणाय परि स्रव । परिचर । कीदृशेन रसेनेत्यत आह । ते तव यो रसो मदेषु संयामेषु नवतीर्नवेति नवनवतिसंख्याकाश्च शत्रुपुरीरवाहनं वधान । अतं सोमरसं पीत्वा मत्तः सन्निद्रं उत्तमचयाः शत्रुपुरीर्वधानेति कृत्वा रसो अघनेत्युपचारः ॥

पुरः सद्य इत्याधिये दिवोदासाय शंबरं । अध त्वं तुर्वशं बद्धुं ॥२॥

पुरः। सद्यः। इत्याऽधिये। दिवःऽदासाय। शंबरं। अध। त्वं। तुर्वशं। बद्धुं ॥२॥

सद्य एकस्मिन्निवाहि पुरः शत्रुणां पुराणि सोमरसोऽवाहनं । इत्याधिये सत्यकर्मणि दिवोदासाय राज्ञे शंबरं शत्रुपुराणां स्वामिणमधाय त्वं तं तुर्वशनामकं राजानं दिवोदासशत्रुं यदुं यदुनामकं राजानं च वशमानयस्व । अथापि सोमरसं पीत्वा मत्तः सन्निद्रः सर्वमेतदकार्षीदिति सोमरसे कर्तुं स्वमुपचर्यते ॥

परि शो अश्वमश्वविजोमदिंदो हिरण्यवत् । क्षरा सहस्रिणीरिषः ॥३॥

परि। नः। अश्वं। अश्वऽवित्। गोऽमत्। इंदो इति। हिरण्यऽवत्। क्षरं। सहः

स्रिणीः। इषः ॥३॥

हे इंदो सोम अश्वविदस्य स्वमकस्त्वं गोऽश्वाकमश्वं गोमग्नोयुक्तं हिरण्यवच्चिरस्योपेतं धनं च परि चर । अपि च सहस्रिणीर्वज्रनीवोऽज्ञानि चर ॥

पवमानस्य ते वयं पविचमभ्युदतः । सखित्वमा वृणीमहे ॥४॥

पवमानस्य। ते। वयं। पविचं। अभिऽउदतः। सखिऽत्वं। आ। वृणीमहे ॥४॥

हे सोम पविचमभ्युदतः पविचमभिक्षिद्यतः पवमानस्य चरतस्य ते तव सखित्वं सख्यं वयममहीयव आगिरसा आ वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

ये ते पविचमूर्मयोऽभिस्तरंति धारया । तेभिर्नः सोम मृळय ॥५॥

ये। ते। पविचं। ऊर्मयः। अभिऽस्तरंति। धारया। तेभिः। नः। सोमं। मृळय ॥५॥

हे सोम ते तव य ऊर्मयस्तरंगाः पविचं धारया चरंति तेभिस्ते ऊर्मिभिर्नोऽज्ञानं मृळय । मृळय ॥ १८ ॥

स नः पुनान आ भद्र रयिं वीरवतीमिव । ईशानः सोम विश्वतः ॥६॥

सः। नः। पुनानः। आ। भद्र। रयिं। वीरऽवतीं। इव। ईशानः। सोम। विश्वतः ॥६॥

हे सोम विश्वतः सर्वस्य जगत ईशान ईश्वरः सोऽभिपुतः पुनानः पूजमानस्त्वं नोऽकार्यं रयिं धनं वीरवतीं पुत्रावुपेतमिवमत्तं वा भर । आहर ॥

एतमु त्वं दश क्षिपो मृजंति सिंधुमातरं । समादित्येभिरक्ष्यत ॥७॥

एतं। उं इति। त्वं। दश। क्षिपः। मृजंति। सिंधुऽमातरं। सं। आदित्येभिः। अक्ष्यत ॥७॥

सिंधुमातरे यस्मै सोमस्य सिंधवी नद्यो मातरो मर्षति त्वं तमेतमिदं सोम दश क्षिपो दशसंख्याका चतुष्षो मृजंति शोधयंति । अपि च सोऽयं सोम आदित्येभिरादित्यैः समक्षत । संनश्यति ॥

समिद्रेणोत वायुना सुत एति पवित्र आ । सं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ ८ ॥

सं । इद्रेण । उत । वायुना । सुतः । एति । पवित्रे । आ । सं । सूर्यस्य । रश्मिभिः ॥ ८ ॥

सुतोऽभिपुतः सोमः पवित्र इद्रेण समेति । संगच्छति । उतापि च वायुना समेति । सूर्यस्य रश्मिभिर्मयु-
क्षैरपि समेति ॥

स नो भगाय वायवे पूष्णे पवस्व मधुमान् । चारुमित्रे वरुणे च ॥ ९ ॥

सः । नः । भगाय । वायवे । पूष्णे । पवस्व । मधुमान् । चारुः । मित्रे । वरुणे । च ॥ ९ ॥

हे सोम मधुमान् मधुररसश्चाहः कल्याणस्वरूपश्च सोऽभिपुतस्त्वं नोऽस्माकं यज्ञे भगाय भगाख्याय
देवाय वायवे च पूष्णे च मित्रे मित्राय देवाय वरुणे वरुणाय च पवस्व । चर ॥

उक्षा ते ज्ञातमंधसो दिवि षड्भूम्या ददे । उयं शर्म महि श्रवः ॥ १० ॥

उक्षा । ते । ज्ञातं । अंधसः । दिवि । सत् । भूमिः । आ । ददे । उयं । शर्म । महि । श्रवः ॥ १० ॥

हे सोम ते तव संबन्धिनाऽंधसो रसस्त्रोक्षोपरि जातं जघ्ना । अपि च दिवि शुक्लोक्ते सङ्घिष्यमानं स्वतस्तव
संबन्धुपसुवृणीं शर्म सुखं महि महच्छ्रयोऽन्नं च भूमिरा ददे ॥ भूम्या दद इति पदचयमात्रमिति । विसर्जनीय-
कोपः साहितिकः ॥ भूमिर्भोमा जना मादृशाः । भूमिरेरादीयत इत्यर्थः ॥ १० ॥

एना विश्वान्यर्ये आ द्युम्नानि मानुषाणां । सिषासंतो वनामहे ॥ ११ ॥

एना । विश्वानि । अर्यः । आ । द्युम्नानि । मानुषाणां । सिषासंतः । वनामहे ॥ ११ ॥

पूषेनानेन सोमेन मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा विश्वानि द्युम्नामन्त्रान्यार्वोऽभिगच्छंतः सिषासंतः संभक्तु-
मिच्छन्तश्च वयं वनामहे । संभवामहे ॥

स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्यः । वरिवो वित्परि स्रव ॥ १२ ॥

सः । नः । इन्द्राय । यज्यवे । वरुणाय । मरुद्भ्यः । वरिवः । वित् । परि । स्रव ॥ १२ ॥

हे सोम वरिवो विद्वत्स्य संभक्तः पवमानस्त्वं नोऽस्माकं यज्यवे यष्टव्यिन्द्राय वरुणाय च मरुद्भ्यश्च परि
स्रव । धारया चर ॥

उपो षु जातममुरं गोभिर्भंगं परिष्कृतं । इदं देवा अयासिषुः ॥ १३ ॥

उपो इति । सु । जातं । अपः । तुरं । गोभिः । भंगं । परिष्कृतं । इदं । देवाः । अयासिषुः ॥ १३ ॥

सु जातं सम्यक्प्रादुर्भूतममुरं वसतीवरीभिः प्रेरितं भंगं शूणां भक्तं गोभिर्गोविक्करिः पयोभिः परिष्कु-
तमसंज्ञतं संस्कृतमिदं सोम देवा इन्द्रादय उपायासिषुः । उपागच्छति ॥

तमिष्वर्धतु नो गिरो वत्सं संशिश्वरीरिव । य इन्द्रस्य हृदंसनिः ॥ १४ ॥

तं । इत् । वर्धतु । नः । गिरः । वत्सं । संशिश्वरीः । इव । यः । इन्द्रस्य । हृदंसनिः ॥ १४ ॥

यः सोम इन्द्रस्य हृदंसनिर्हृदयस्य संभक्ता भवति तमित्तमेव सोम नोऽस्माकं गिरः सुतिरूपा वाक् स
वर्धतु । सन्वत्सर्धवतु । तव वृद्धांतः । वत्सं वीर्यं शिश्वरीरिव । यथा शिश्वीं बहुपयस्कां मातरौ वत्सं
वर्धयति तद्वदिदं यः ॥

अर्षी णः सोम शं गवे धुक्षस्व पिपुषीमिषं । वर्धो समुद्रमुक्थ्यं ॥१५॥

अर्षे । नः । सोम । शं । गवे । धुक्षस्व । पिपुषी । इषं । वर्ध । समुद्रं । उक्थ्यं ॥१५॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं गवे शं सुखमर्षं । अर । अपि च पिपुषीं प्रवृद्धमिषमन्नं धुक्षस्व । पूरय । किंचोक्थं प्रशस्यं समुद्रमुद्रकं वर्ध । वर्धय ॥ ॥२०॥

पवमानो अजीजनद्विचित्रं न तन्यतुं । ज्योतिर्विश्चानरं बृहत् ॥१६॥

पवमानः । अजीजनत् । दिवः । चित्रं । न । तन्यतुं । ज्योतिः । विश्चानरं । बृहत् ॥१६॥

पवमानः सोमो बृहन्नहद्विश्चानरं वैश्चानराख्यं ज्योतिस्तेजो दिवो बुलोकस्य चित्रं तन्यतुं नाशनिमिषा-
जीजनत् । अजीजयत् ॥

पवमानस्य ते रसो मदो राजन्नदुच्छुनः । वि वारमर्थमर्षति ॥१७॥

पवमानस्य । ते । रसः । मदः । राजन् । अदुच्छुनः । वि । वारं । अर्थं । अर्षति ॥१७॥

हे राजन्दीप्यमान सोम पवमानस्य अरतस्ते तवाङ्गुष्णो रसोवर्जितो मदो मदकरो रसोऽव्यमविमथं
वारं वासं दशापविचमर्षति । अभिगच्छति ॥

पवमान रसस्तव दक्षो वि राजति ह्युमान् । ज्योतिर्विश्च स्वर्दृशे ॥१८॥

पवमान । रसः । तव । दक्षः । वि । राजति । ह्युमान् । ज्योतिः । विश्च । स्वः । दृशे ॥१८॥

हे पवमान सोम तव त्वदीयो दक्षो बुद्धो बुमान्दीप्तिमाजसो वि राजति । प्रकाशते । न केवचं स्वयमेव
प्रकाशते किंतु विश्वं व्याप्तं स्वः सर्वं ज्योतिस्तेजश्च दृशे द्रष्टुं करोतीति शेषः ॥

यस्ते भदो वरेण्यस्तेना पवस्वांधसा । देवावीरघशंसहा ॥१९॥

यः । ते । भदः । वरेण्यः । तेन । पवस्व । अंधसा । देवऽअवीः । अघशंसहा ॥१९॥

हे सोम ते तव देवावीर्देवकाज्जोऽघशंसहा राक्षसानां हंता वरेण्यः सर्वैर्वरणीयो भदो मदकरो यो
रसो विद्यते तेन स्वेनांधसादनीयं पवस्व । अर ॥

जग्निर्वृचममिचियं सस्त्रिर्वाजं दिवेदिवे । गोषा उ अश्वसा असि ॥२०॥

जग्निः । वृचं । अमिचियं । सस्त्रिः । वाजं । दिवेऽदिवे । गोऽसाः । अश्वसाः । असि ॥२०॥

अश्वऽसाः । असि ॥२०॥

हे सोम त्वममिचियममिचमवं वृचं शत्रुं जग्निर्हंतासि । भवसि । किंच दिवेदिवे प्रतिदिनं वाजं संग्रामं
सस्त्रिः संभक्तासि । किंच गोषा गवां दातासि । अश्वसा अश्वानां दाता चासि ॥ ॥२१॥

संमिच्छो अरुषो भव सूपस्याभिर्न धेनुभिः । सीदञ्छेनो न योनिमा ॥२१॥

संमिच्छः । अरुषः । भव । सुऽउपस्याभिः । न । धेनुऽभिः । सीदन् । शेनः । न ।

योनिं । आ ॥२१॥

हे सोम त्वं सूपस्याभिः शोमनोपस्यानाभिर्धेनुभिर्गोभिः । गोविधरिः पयोभिरित्यर्थः । संमिच्छः संमिक्षितः

श्लो न यथा श्लेनः शीघ्रमागच्छ खानमासीदति तद्वयोनिं स्वकीयं खानमा सीदन् । न संप्रत्यर्थे । रदानी-
मव्यय आरोचमानो भव ॥

सं पवस्व॒ य आ॒वि॒थेन्द्रं॑ वृ॒चाय॒ ह॒न्त॒वे । व॒त्रि॒वांसं॑ म॒हीर॒पः ॥ २१ ॥

सः । प॒व॒स्व । यः । आ॒वि॒थ । इन्द्रं॑ । वृ॒चाय॒ । ह॒न्त॒वे । व॒त्रि॒ऽवांसं॑ । म॒हीः । अ॒पः ॥ २१ ॥

हे सोम यत्त्वं महीर्महीरपो महान्तुदकानि वत्रिवांसं निबधानं वृचाय वृचं हन्तवे हन्तुमिन्द्रमाविथ
अरयः स त्वं पवस्व । धारय्य अर । सोमं पीत्वा मत्तः सन्निद्रो महान्तुदकानि निबधानं वृचं जघानेत्यर्थः ॥

सु॒वीरा॑सो व॒यं ध॒ना ज॒येम॒ सोम॒ मी॒ढुः । पु॒ना॒नो व॑र्ध॒ नो गि॒रः ॥ २३ ॥

सु॒ऽवीरा॑सः । व॒यं । ध॒ना । ज॒येम॒ । सो॒म । मी॒ढुः । पु॒ना॒नः । व॑र्ध॒ । नः । गि॒रः ॥ २३ ॥

सुवीरासः सुवीराः कव्याण्युवा वयममहीयव आंगिरसा धना शत्रूणां धनानि जयेम । शत्रुञ्जित्वा
तदीयानि धनानि स्वीकुर्यामित्यर्थः । हे मीढुः सेक्तः सोम पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिरूपा
वाचस्य वर्ध । वर्धय ॥

त्वो॒तास॑स्त॒वाव॑सा॒ स्याम॑ व॒न्तं आ॒मुरः॑ । सोमं॑ व्र॒तेषु॑ जा॒गृहि॑ ॥ २४ ॥

त्वा॒ऽऊ॒तासः॑ । तं॒व । अ॒व॒सा । स्याम॑ । व॒न्तः । आ॒ऽमुरः॑ । सोमं॑ । व्र॒तेषु॑ । जा॒गृहि॑ ॥ २४ ॥

हे सोम तव त्वदीयेनावसा रचणेन त्वोतासस्त्वया रक्षिताः संतो वन्तः शत्रून्भजमाना आमुरसेषाम-
भिमारकाः स्याम । भवेम । व्रतेष्वस्माकं कर्मसु जागृहि । प्रबुद्धो भव ॥

अ॒प॒घ्नन्प॑वते॒ मृधो॑ऽप॒ सोमो॑ अ॒रा॒व्णः । ग॒च्छन्नि॑न्द्रस्य निष्कृ॒तं ॥ २५ ॥

अ॒प॒ऽघ्नन् । प॒वते॒ । मृ॒धः । अ॒पः । सोमः॑ । अ॒रा॒व्णः । ग॒च्छन् । इन्द्र॑स्य । निः॒ऽकृ॒तं ॥ २५ ॥

सोमो मृधो हिंसकाञ्छत्रुणपघ्नारयत्तराव्णः शक्ती सत्यां धनानामदातृन्चापघ्ननिन्द्रस्य निष्कृतं स्थानं
गच्छन् प्राप्तुवन् पवते । धारया अरति ॥ २२ ॥

म॒हो नो॑ रा॒य आ॒ भर॑ प॒र्वमा॑न ज॒ही मृ॒धः । रा॒स्वे॒न्दो वी॒रव॑द्यशः ॥ २६ ॥

म॒हः । नः । रा॒यः । आ॒ भर॑ । प॒र्वमा॑न । ज॒हि । मृ॒धः । रा॒स्व । इ॒न्दो इति॑ । वी॒रऽव॑त् । यशः ॥ २६ ॥

हे पवमानेन्दो सोम नोऽस्माकं महो महान्ति रायो धनान्या भर । आहर । मृधो हिंसकाञ्छत्रुञ्ज अहि ।
मारय । वीरवत्युवाचुपेतां यशः कीर्तिं च रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥

न त्वा॑ श॒तं च॒न हु॒तो रा॒धो दि॒त्संत॑मा मि॒नन् । यत्पु॑ना॒नो म॑ख॒स्यसे॑ ॥ २७ ॥

न । त्वा॒ । श॒तं । च॒न । हु॒तः । रा॒धः । दि॒त्संतं॑ । आ॒ मि॒नन् । यत् । पु॒ना॒नः । म॑ख॒स्यसे॑ ॥ २७ ॥

हे सोम राधो धनमा दित्संतमादातुमिच्छतं त्वा त्वां शतं चन बहवोऽपि हुतो हिंसकाः शत्रवो न
मिनन् । न हिंसन्ति । कदेत्यत्राह । यद्यदा पुनानः पूयमानस्त्वं मखस्यसे अस्मभ्यं धनं दातुमिच्छसि ॥

प॒र्वस्वे॒न्दो वृ॑षा॒ सुतः॑ कृ॒धी नो॑ य॒शसो॑ जने॑ । वि॒श्वो॒ अप॒ द्विषो॑ जहि ॥ २८ ॥

प॒र्वस्व । इ॒न्दो इति॑ । वृ॒षा । सु॒तः । कृ॒धि । नः । य॒शसः॑ । जने॑ । वि॒श्वः । अ॒पः । द्वि॒षः । ज॒हि ॥ २८ ॥

हे इंदो सोम सुतोऽभिपुतो वृषा सेता त्वं पवस्व । धारया चर । जने जनपदेषु नोऽस्मान्मश्वो यशस्विनः
कधि । कुब । विश्वाः सर्वान् द्विषो द्वेष्टुञ्छूणप अहि । मारय च ॥

अस्य ते सख्ये वयं तवेदो युञ्ज उन्तमे । सासस्यामं पृतन्यतः ॥२९॥

अस्य । ते । सख्ये । वयं । तव । इंदो इति । युञ्जे । उन्तमे । ससस्यामं । पृतन्यतः ॥२९॥

हे इंदो सोम अस्माकमन्यानि वर्तमानस्य ते तव सख्ये सखित्वे संति वयममहीयव आगिरसास्य त्वदीय
उन्तमे श्रेष्ठे युञ्जेऽग्निं तृप्तिं प्राप्ताः । तथा च यास्तः । युञ्जं बोततेर्यशो वाप्तं वा । नि० ५. ५. । इति । पृतन्यतो
युञ्जमिच्छतः शूण ससस्याम । अभिभवेम ॥

या ते भीमान्यायुधा तिग्मानि संति धूर्वणे । रक्षा समस्य नो निदः ॥३०॥

या । ते । भीमानि । आयुधा । तिग्मानि । संति । धूर्वणे । रक्षा । समस्य । नः । निदः ॥३०॥

हे सोम ते तव या यानि भीमानि शूणां भयंकराणि तिग्मानि तीक्ष्णान्यायुधायुधानि धूर्वणे शूण-
धार्थं संति तैरायुधिः समस्य सर्वस्य शूचोर्भेदो निंदाया नोऽस्माज्ज । पाणय ॥ ॥३३॥

एते अक्षयमिति विश्वकृचं द्वितीयं सूक्तं मार्गवस्तु जमदग्निरार्षं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तद्वा
चातुक्रांतं । एते अक्षयं जमदग्निरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

एते असृयमिंदवस्तिरः पविषमाश्वः । विश्वान्यभि सौभगा ॥१॥

एते । असृयं । इंदवः । तिरः । पविषं । आश्वः । विश्वानि । अभि । सौभगा ॥१॥

आश्वः ग्रीवा एते पवमाना इंदवः सोमा विश्वानि सर्वाणि सौभगा सौभगानि धनान्यभिस्तस्य पविषं
तिरोऽक्षयम् । अतिविमः खण्ति ॥

विघ्नतो दुरिता पुरु सुगा तोकाय वाजिनः । तना कृण्वतो अर्वते ॥२॥

विघ्नतो । दुःइता । पुरु । सुगा । तोकाय । वाजिनः । तना । कृण्वतो । अर्वते ॥२॥

वाजिनो बलवतः सोमाः पुरु बह्वनि दुरिता दुरितानि विघ्नतो विशेषेण नाशयंतोकायास्तान् ।
पुचायावतेऽश्वाय च सुगा सुखानि तना धनानि च कृण्वतः कुर्वतः तिरः पविषं खण्वन्ति इति संबंधः ॥

कृण्वतो वरिवो गवेऽभ्यर्षेति सुष्टुतिं । इठामस्मभ्यं संयतं ॥३॥

कृण्वतो । वरिवः । गवे । अभि । अर्षेति । सुऽस्तुतिं । इठा । अस्मभ्यं । संयतं ॥३॥

अस्माकं गवेऽस्मभ्यं च र्षेति यदस्मान् संयच्छति तद्वरिवो धनमिठामसं च कृण्वतः कुर्वतः सोमाः
सुष्टुतिमवादीयां शोभनां सुतिमभ्यर्षेति । अभिमुञ्चन् गच्छन्ति ॥

असांयंशुर्मदायाप्सु दक्षो गिरिष्ठाः । श्येनो न योनिमासदत् ॥४॥

असांवि । अंशुः । मदाय । अप्सु । दक्षः । गिरिऽस्थाः । श्येनः । न । योनिं ।

आ । असदत् ॥४॥

गिरिष्ठाः पर्वते आर्तोऽंशुः सोमो मदाय मदार्यमसावि । अभिपुतः । अप्सु वसतीवरीषु दक्षः मकुत्रच
मपति । किंच श्येनो न यथा श्येनो वेजिनामत्त आनमासीदस्ति तद्वदयं सोमो योनिं सखीयं आनमासदत् ।
आसीदिति ॥

आ । पवस्व । सहस्रिणं । रयिं । गोऽमृतं । अश्विनं । पुरुऽचंद्रं । पुरुऽस्पृहं ॥१२॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं बज्रसंख्याकं गोमंतं गोमिदपितमन्विनमन्वतं पुष्यं बज्रनां हर्वकं पुष्यं बज्रस्य-
हवीर्यं रथिं धनमा पवस्व । परि चर ॥

एष स्य परि विच्यते मर्मज्यमान आयुभिः । उरुगायः कविः ॥१३॥

एषः । स्यः । परि । सिच्यते । मर्मज्यमानः । आयुऽभिः । उरुऽगायः । कविऽक्रतुः ॥१३॥

उरुगायो बज्रसुतिः कविः क्रांतप्रज्ञः क्रांतकर्मा वा स एषोऽयं सोम आयुभिर्मनुष्यैर्मर्मज्यमानः
शोधमानः परि विच्यते ॥

सहस्रोतिः शतामघो विमानो रजसः कविः । इंद्राय पवते मदः ॥१४॥

सहस्रऽजतिः । शतऽमघः । विऽमानः । रजसः । कविः । इंद्राय । पवते । मदः ॥१४॥

सहस्रोतिरपरिमितरक्षणः शतमघो बज्रधनो रजसो लोकस्य विमानो निर्माता कविः क्रांतकर्मा मदो
मदकरः सोम इंद्रार्थेन्द्रार्थं पवते । धारया चरति ॥

गिरा जात इह स्तुत इंद्रिंद्राय धीयते । वियोनां वसताविव ॥१५॥

गिरा । जातः । इह । स्तुतः । इंद्रुः । इंद्राय । धीयते । विः । योनां । वसतौऽइव ॥१५॥

जातः प्रादुर्भूतो गिरा जुत्वा स्तुतश्चंद्रः सोम इहास्मिन्ने योना योनां स्वस्थान इंद्रार्थेन्द्रार्थं वसताविव
विर्यया स्वरासे पत्नी तथा धीयते । निधीयते ॥ ॥२६॥

पवमानः सुतो नृभिः सोमो वाजमिवासरत् । चमूषु शक्रनासदं ॥१६॥

पवमानः । सुतः । नृऽभिः । सोमः । वाजंऽइव । असरत् । चमूषु । शक्रना । आऽसदं ॥१६॥

नृभिर्नृभिर्हस्तिभिः सुतोऽभिषुतः सोमश्च चमूषु चमसेषु शक्रना वलेनासदमुपवेष्टुं वाजमिव युद्धमिव
स्थानमसरत् । सरति ॥

तं चिपृष्ठे चिंधुरे रथे युंजति यातवे । ऋषीणां सप्त धीतिभिः ॥१७॥

तं । चिऽपृष्ठे । चिऽंधुरे । रथे । युंजति । यातवे । ऋषीणां । सप्त । धीतिभिः ॥१७॥

चिपृष्ठे चिषवणपृष्ठे चिंधुरे चिधेद्वंधुर ऋषीणां रथे यज्ञरथे तं सोमं सप्त सप्तभिर्धीतिभिर्होमिर्ध्यातवे
देवान्प्रति गंतुं युंजति । ऋषिजो योजयति ॥

तं सोतारो धनस्पृतमाशुं वाजाय यातवे । हरिं हिनोत वाजिनं ॥१८॥

तं । सोतारः । धनऽस्पृतं । आशुं । वाजाय । यातवे । हरिं । हिनोत । वाजिनं ॥१८॥

हे सोतारोऽभिषवकर्तार ऋषिजः धनस्युतं धनानां स्पृष्टारं वाजिनं बलिनमानुं वेगवंतं तं सोमात्मकं
हरिमन्त्रं वाजाय यज्ञाख्यं संयामं यातवे गंतुं हिनोत । प्रेरयत । यथा योद्धारो युधं गंतुं बलिनं वेगवंतमन्त्रं
प्रेरयति तद्वद्यज्ञमभिगंतुं बलवंतं सोमं प्रेरयति भावः ॥

॥ आविशन्कलशं सुतो विश्वा अर्धेन्ऽभि श्रियः । शूरो न गोषु तिष्ठति ॥१९॥

आऽविशन् । कलशं । सुतः । विश्वाः । अर्धेन् । अभि । श्रियः । शूरः । न । गोषु । तिष्ठति ॥१९॥

सुतोऽभिपुतः सोमः कषशं द्रोणमाविशन् विन्धाः सर्वाः श्विथः संपदोऽभ्यर्षस्यानभिगमयन् गोषु शशूणां पशुषु गुरो न यथा गुरो निःशंकस्तिष्ठति तद्वयस्तेषु निःशंकस्तिष्ठति ॥

आ त इंदो मदाय कं पयो दुहंत्यायवः । देवा देवेभ्यो मधु ॥ २० ॥

आ । ते । इंदो इति । मदाय । कं । पयः । दुहंति । आयवः । देवाः । देवेभ्यः । मधु ॥ २० ॥

हे इंदो सोम ते तव मधु मधुभूतं पयः पेयं रसं देवाः क्षीतार आयवो मनुष्या मदाय कं मदायं देवेभ्य इन्द्रादिभ्य आ दुहंति ॥ २० ॥

आ नः सोमं पविच आ सृजता मधुमत्तमं । देवेभ्यो देवश्रुतमं ॥ २१ ॥

आ । नः । सोमं । पविच । आ । सृजत । मधुमत्तमं । देवेभ्यः । देवश्रुत्तमं ॥ २१ ॥

हे अस्त्विवः नोऽस्माकं देवश्रुतममत्तं देवैः श्रूयमाणं मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं सोमं देवेभ्य इन्द्राद्यर्थं पविचे दद्यापक्वि आ क्वत । साधयत ॥

एते सोमा असृक्षत गृणानाः श्रवसे महे । मदितमस्य धारया ॥ २२ ॥

एते । सोमाः । असृक्षत । गृणानाः । श्रवसे । महे । मदिन्तमस्य । धारया ॥ २२ ॥

गृणानाः सूयमाना एत इमे सोमा महे महते अवसेऽन्नाय मदितमस्य मादयितुमस्य रसस्य धारया क्वत । अस्त्विभिः कथ्यंते ॥

अभि गव्यानि वीतये नृम्णा पुनानो अर्धसि । सनद्वाजः परि स्रव ॥ २३ ॥

अभि । गव्यानि । वीतये । नृम्णा । पुनानः । अर्धसि । सनत्वाजः । परि । स्रव ॥ २३ ॥

हे सोम पुनानः पूयमानो यस्त्वं वीतये भक्षणाय गव्यानि गोसंबन्धीनि नृम्णा नृम्णानि धनानि क्षीरादीन्वभ्यर्षसि अभिगच्छसि स त्वं सनद्वाजो दीयमानान्नः सन् परि स्रव । परिचर ॥

उत नो गोमतीरिषो विश्वा अर्ध परिष्टुभः । गृणानो जमदग्निना ॥ २४ ॥

उत । नः । गोऽमतीः । इषः । विश्वाः । अर्धः । परिऽस्तुभः । गृणानः । जमत्तऽग्निना ॥ २४ ॥

उतापि च हे सोम जमदग्निनाऋषिणा मया गृणानः सूयमानस्त्वं नोऽस्माकं गोमतीर्वीभिर्धुक्ताणि परिष्टुभः परितः क्षीतव्यानि विन्धाः सर्वाणीषोऽन्नावर्धः । गच्छ । अस्मभ्यमेवंविधान्यन्नानि देहीत्यर्थः ॥

पवस्व वाचो अग्नियः सोम चिचाभिरुतिभिः । अभि विश्वानि काव्या ॥ २५ ॥

पवस्व । वाचः । अग्नियः । सोम । चिचाभिः । उतिभिः । अभि । विश्वानि । काव्या ॥ २५ ॥

हे सोम अधियो सुखस्त्वं चिचाभिः पूजनीयैरुतिमी रचणीः सह वाचोऽस्यदीयाः क्षीतीरभि पवस्व । एतदेव दर्शयति । विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि सुखात्मकानि वाक्काव्यभि पवस्येति ॥ २५ ॥

त्वं समुद्रिया अपोऽग्नियो वाच ईरयन् । पवस्व विश्वमेजय ॥ २६ ॥

त्वं । समुद्रियाः । अपः । अग्नियः । वाचः । ईरयन् । पवस्व । विश्वं । एजय ॥ २६ ॥

हे विश्वमेजय विश्वमेजय सोम अधियो सुखस्त्वं वाच ईरयन् प्रेरयन् समुद्रिया आंतरिक्षाक्षप उदकानि पवस्व । धारया चर ॥

तुभ्येमा भुवना कवे महिन्ने सोम तस्थिरे । तुभ्यमर्षेति सिंधवः ॥२७॥

तुभ्य । इमा । भुवना । कवे । महिन्ने । सोम । तस्थिरे । तुभ्य । अर्षेति । सिंधवः ॥२७॥

हे कवे क्रांतकर्मण सोम तुभ्यं तव महिन्ने इमेमानि भुवना भुवनानि तस्थिरे । तिष्ठति । त्वामेव पुरस्तुर्व-
तीत्यर्थः । अपि च सिंधवो नयस्तुभ्यमेवार्षेति । गच्छन्ति । त्वदाज्ञामिवानुपालयन्तीत्यर्थः ॥

प्र ते दिवो न वृष्टयो धारा यन्त्यसश्चतः । अभि शुक्रामुपस्तिरं ॥२८॥

प्र । ते । दिवः । न । वृष्टयः । धाराः । यन्ति । असश्चतः । अभि । शुक्रां । उपऽस्तिरं ॥२८॥

हे सोम ते तवासचतोऽसंगा धारा दिवोऽतरिषावृष्टयो न वर्षणीव शुक्रां शुक्रवर्णां शुक्रवर्णैरविशो-
मभिर्निर्मितमुपस्तिरमुपस्तीर्यमाणं पवित्रमभि प्रति प्र यन्ति ॥

इंद्रायेंदुं पुनीतनोयं दक्षाय साधनं । ईशानं वीतिराधसं ॥२९॥

इंद्राय । इंदुं । पुनीतन । उयं । दक्षाय । साधनं । ईशानं । वीतिराधसं ॥२९॥

हे ऋत्विजः उयमुग्रं दक्षाय वल्लभ साधनं करणमीशानं धनानामीश्वरं वीतिराधसं दत्तधनमिंदुं
सोममिंद्रायेंद्रार्थं पुनीतन । पुनीत ॥

पवमान ऋतः कविः सोमः पवित्रमासदत् । दधत्स्तोत्रे सुवीर्यं ॥३०॥

पवमानः । ऋतः । कविः । सोमः । पवित्रं । आ । असदत् । दधत् । स्तोत्रे । सुवीर्यं ॥३०॥

ऋतः सत्यभूतः कविः क्रांतकर्मा पवमानः सोमोऽसदीये स्तोत्रे सुवीर्यं शोभनवीर्यं दधत् प्रयच्छन्
पवित्रमासदत् । आसीदति ॥ ॥२९॥

आ पवस्वेति चिंशद्वचं तृतीयं सूक्तं काश्यपस्त्र निधुविरार्थं गायत्रं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं ।
आ पवस्व निधुविः काश्यप इति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ पवस्व सहस्रिणं रयिं सोम सुवीर्यं । अस्मे अवांसि धारय ॥१॥

आ । पवस्व । सहस्रिणं । रयिं । सोम । सुवीर्यं । अस्मे इति । अवांसि । धारय ॥१॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं वज्रसंख्याकं सुवीर्यं शोभनवीर्यं रयिं धनमा पवस्व । आमिसुखीन चर । अपि
चाक्षे अस्मासु अवांस्यन्नाणि धारय । स्थापय ॥

इषमूर्जे च पिन्वसु इंद्राय मत्सरित्तमः । चमूष्वा नि षीदसि ॥२॥

इषं । ऊर्जे । च । पिन्वसु । इंद्राय । मत्सरिन्ऽत्तमः । चमूषु । आ । नि । षीदसि ॥२॥

हे सोम मत्सरित्तमोऽतिशयेन मदयितुमस्त्वमिंद्रायेंद्रार्थमिषममूर्जं रसं च पिन्वसे । चरसि । अपि
च चमूषु चमसेष्वा नि षीदसि । तिष्ठसि ॥

सुत इंद्राय विष्णवे सोमः कलशे अक्षरत् । मधुमौ अस्तु वायवे ॥३॥

सुतः । इंद्राय । विष्णवे । सोमः । कलशे । अक्षरत् । मधुमान् । अस्तु । वायवे ॥३॥

इंद्रायेंद्रार्थं विष्णवे विष्णुर्धर्मं च वायवे वाय्वर्धं च सुतोऽभिपुतो यः सोमः कलशे द्रोणकलशेऽक्षरत्
चरति सोऽयं सोऽहो मधुमान् मधुररसवानस्तु । भवतु ॥

एते असृयमाश्वोऽति ह्रांसि बभ्रवः । सोमा चतस्य धारया ॥४॥

एते । असृय । आश्वः । अति । ह्रांसि । बभ्रवः । सोमाः । चतस्य । धारया ॥४॥

बभ्रवो बभ्रवणा आश्वः शीघ्रा एत इमे सोमा चतस्रोदकस्य धारयाद्ययं । सज्यति । ह्रांसि रक्षांस-
भिगच्छति च ॥

इंद्रं वर्धतो अमुरः कृण्वतो विश्वमार्यं । अपमृतो अरावणः ॥५॥

इंद्रं । वर्धतः । अपऽमृतः । कृण्वतः । विश्वं । आर्यं । अपऽमृतः । अरावणः ॥५॥

इंद्रं वर्धतो वर्धयतोऽमुर उदकस्य प्रेरका विश्वं सोममस्यदीयकर्मार्थमार्यं भद्रं कृण्वतः कुर्वतोऽरावणो
ऽदातृपमृतो विनाशयंतः । अभ्यर्षेतीत्युत्तरया संबंधः ॥ ३० ॥

सुता अनु स्वमा रजोऽभ्यर्षेति बभ्रवः । इंद्रं गच्छत इंदवः ॥६॥

सुताः । अनु । स्वं । आ । रजः । अभि । अर्षेति । बभ्रवः । इंद्रं । गच्छतः । इंदवः ॥६॥

* बभ्रवो बभ्रवणाः सुता अभिषुता इंदवः सोमा इंद्रमा गच्छत अभिमुख्येन प्राप्तवतः स्वं स्वकीयं रजः
स्थानमनु प्रत्यभ्यर्षेति । अभिगच्छति ॥

अया पवस्व धारया यया सूर्यमरोचयः । हिन्वानो मानुषीरपः ॥७॥

अया । पवस्व । धारया । यया । सूर्यं । अरोचयः । हिन्वानः । मानुषीः । अपः ॥७॥

हे सोम मानुषीर्मनुष्याणां हितायप उदकानि हिन्वानः प्रेरयंस्त्वं यया धारया सूर्यमरोचयः प्राकाशयः
तयायानया धारया पवस्व । अर ॥

अयुक्त सूर एतशं पवमानो मनावधि । अंतरिक्षेण यातवे ॥८॥

अयुक्त । सूरः । एतशं । पवमानः । मनौ । अधि । अंतरिक्षेण । यातवे ॥८॥

पवमानः पूयमानः सोमो मनावधि । मनुर्मनुष्यः । तस्मिन्मनुष्य इत्यर्थः । अंतरिक्षेण यातवे गंतुं सूरः
प्रेरकस्य सूर्यस्त्रैतशमश्वं । एतस्मा एतश इत्यश्वनामसु पाठात् । अयुक्त । युक्ते ॥

उत त्या हरितो दश सूरौ अयुक्त यातवे । इंदुरिंद्र इति ब्रुवन् ॥९॥

उत । त्याः । हरितः । दश । सूरः । अयुक्त । यातवे । इंदुः । इंद्रः । इति । ब्रुवन् ॥९॥

उतापि धेनुः सोम इंद्र इति ब्रुवन्स्थाका दश दशसंख्याका हरितो दिशः प्रति यातवे गंतुं सूरः सूर्यस्त्रै-
तशमयुक्त । युगति ॥

परीतो वायवे सुतं गिर इंद्राय मत्सरं । अथ्यो वारेषु सिंचत ॥१०॥

परि । इतः । वायवे । सुतं । गिरः । इंद्राय । मत्सरं । अथ्यः । वारेषु । सिंचत ॥१०॥

हे गिरः क्षीतारः पूयं वायवे वाय्वर्षमिंद्रार्थिंद्रार्थं च सुतमभिषुतं मत्सरं मदकरं सोममितोऽभिषव-
हेन्द्रादुत्पाद्योऽविर्वरिषु वाक्तेषु परि सिंचत ॥ ३१ ॥

पर्वमान वि॒दा र॒यिम॒स्मभ्यं सोम दु॒ष्टरं । यो दू॒णाशो व॒नुष्य॒ता ॥११॥

पर्वमान । वि॒दाः । र॒यिं । अ॒स्मभ्यं । सोम॒ । दु॒ष्टरं । यः । दुः॒ऽन॒शः । व॒नुष्य॒ता ॥११॥

हे पर्वमान सोम यो रयिर्वनुष्यता हिंसकेन शत्रुणा दूणाशो नाशयितुमशक्यः तं शत्रुमिदुष्टरं रयिं धनमस्मभ्यं विदाः । देहि ॥

अ॒भ्यर्षं स॒हस्रि॒णं र॒यिं गोम॑ँतम॒श्विनं । अ॒भि वाज॑मु॒त अ॒वः ॥१२॥

अ॒भि । अ॒र्षं । स॒हस्रि॒णं । र॒यिं । गोऽम॑ँतं । अ॒श्विनं । अ॒भि । वाज॑ । उ॒त । अ॒वः ॥१२॥

हे सोम त्वं सहस्रिणं वज्रसंख्याकं गोमँतं गोमिर्युक्तमश्विनमश्ववंतं रयिं धनमभ्यर्षं । अस्मानभिगमय । उतापि च वाजं वलं अबोऽहं चास्मानभि गमय ॥

सोमो॑ दे॒वो न सूर्यो॑ऽद्वि॒भिः प॒वते सु॒तः । द॒धानः क॒लशे॒ रसं ॥१३॥

सोमः॑ । दे॒वः । न । सूर्यः॑ । अ॒द्वि॒भिः । प॒वते । सु॒तः । द॒धानः । क॒लशे॑ । र॒सं ॥१३॥

देवो न देव इव सूर्यो रोचमानः सोमोऽद्विभिर्यावभिः सुतोऽभिपुतः सन् कलशे द्रोणकलशे रसं दधानो धारयन् पवति । धारया चरति ॥

ए॒ते धा॒मान्यार्या॑ ऋ॒क्ता ऋ॒तस्य॑ धा॒रया॑ । वाजं॑ गोम॑ँतम॒श्वरन् ॥१४॥

ए॒ते । धा॒मानि॑र्ऽआ॒र्या । ऋ॒क्ताः । ऋ॒तस्य॑ । धा॒रया॑ । वाजं॑ । गोऽम॑ँतं । अ॒श्वरन् ॥१४॥

एतेऽभिपुता रमे मुक्ता दीप्ताः सोमा आर्यार्याणां श्रिष्ठानां यजमानानां धामानि गृह्णाति गोमँतं गोमिर्युक्तं वणिमत्तमुतस्त्रोदकस्य धारयाचरन् । चरति ॥

सु॒ता इ॒न्द्राय॑ व॒ज्रिणे॑ सोमा॑सो द॒ध्याशि॑रः । प॒विच॑म॒त्यश्व॑रन् ॥१५॥

सु॒ताः । इ॒न्द्राय॑ । व॒ज्रिणे॑ । सोमा॑सः । द॒धिऽआ॑शि॒रः । प॒विच॑ । अ॒ति । अ॒श्वरन् ॥१५॥

वज्रिणे वक्रवत इन्द्रयिन्द्राय सुता अभिपुता दध्याशिरो दधिसंस्कृताः सोमासः सोमाः पविचमत्यति-कन्याचरन् । धारया चरति ॥ ३२ ॥

प्र सोम॑ म॒धुम॑त्तमो रा॒ये अ॒र्षं प॒विच॑ आ । म॒दो यो दे॒ववी॑तमः ॥१६॥

प्र । सोम॑ । म॒धुम॑त्तमः । रा॒ये । अ॒र्षं । प॒विच॑ । आ । म॒दः । यः । दे॒वऽवी॑तमः ॥१६॥

हे सोम ते तव यो मदो रसो मधुमत्तमोऽत्वंतं मधुमान् देववीतमोऽतिशयेन देवकामश्च तं रसं रायेऽस्माकं धनार्थं पविचे प्रार्थं । धारया चर ॥

तमी॑ मृज॑त्या॒यवो॑ ह॒रिं न॒दीषु॑ वा॒जिनं॑ । इ॒न्दुमि॑न्द्राय॒ मत्सरं॑ ॥१७॥

तं । ई॒मिति॑ । मृज॑न्ति । आ॒यवः॑ । ह॒रिं । न॒दीषु॑ । वा॒जिनं॑ । इ॒न्दु । इ॒न्द्राय॑ । म॒त्सरं॑ ॥१७॥

हरिं हरितवर्षं वाजिनं वज्रिनं मत्सरं मदकरं तं पचमानमीनिमिदुं सोममाचवी ननुष्या चक्षिवी । नदीषु वसतीवरीषु मृजन्ति । मार्जयन्ति ॥

आ प॑व॒स्व । हि॒र॒ण्यव॑द॒धाव॑सोम वी॒रव॑त् । वाजं॑ गोम॑ँतमा भ॒र ॥१८॥

आ । प॑व॒स्व । हि॒र॒ण्यऽव॑त् । अ॒र्षऽव॑त् । सोम॑ । वी॒रऽव॑त् । वाजं॑ । गोऽम॑ँतं । आ । भ॒र ॥१८॥

हे सोम त्वं हिरण्यवत्सुवर्णोपेतमश्वदक्षयुतं च वीरवत्सुबाहुपितं च धनमा पवस्व । अस्मान्प्रति चर ।
अपि च गोमंतं प्लुभिर्हपितं वाजमस्रमा भर । अस्मभ्यमाहर ॥

परि वाजे न वाजयुमभ्यो वारेषु सिंचत । इंद्राय मधुमत्तमं ॥ १९ ॥

परि । वाजे । न । वाजऽयुं । अभ्यः । वारेषु । सिंचत । इंद्राय । मधुमत्तमं ॥ १९ ॥

वाजयुं युष्मकामं मधुमत्तममतिशयेन मधुमंतं सोममिन्द्रार्थेन्द्रार्थमभ्योऽवेर्वारेषु वासेषु दशापविषे वाजे
न युष्म इव हे अस्त्रिजः परि सिंचत ॥

कविं मृजंति मर्ज्यं धीभिर्विप्रा अवस्यवः । वृषा कनिक्रदर्वति ॥ २० ॥

कविं । मृजंति । मर्ज्यं । धीभिः । विप्राः । अवस्यवः । वृषा । कनिक्रत् । अर्वति ॥ २० ॥

अवस्यवो रक्षणकामा विप्रा मेधाविन अस्त्रिजो धीभिरंगुलीभिर्मर्ज्यं मर्जनीयं कविं क्रांतकर्माणं यं सोमं
मृजंति मार्जयंति सोऽयं वृषा सेचकः सोमः कनिक्रच्छब्दं कुर्वन्नर्वति । धारया चरति ॥ ३३ ॥

वृषणं धीभिरगुरं सोममृतस्य धारया । मती विप्राः समस्वरन् ॥ २१ ॥

वृषणं । धीभिः । अगुरं । सोमं । मृतस्य । धारया । मती । विप्राः । सं । अस्वरन् ॥ २१ ॥

विप्रा मेधाविन अस्त्रिजो वृषणं कामानां वर्षकमगुरमपां प्रेरकं सोमं धीभिरंगुलीभिर्मती मत्वा सुखा
चर्तस्त्रोदकस्य धारया समस्वरन् । प्रेरयंति ॥

पवस्व देवायुषगिंद्रं गच्छतु ते मदः । वायुमा रोह धर्मेणा ॥ २२ ॥

पवस्व । देव । आयुषक् । इंद्रं । गच्छतु । ते । मदः । वायुं । आ । रोह । धर्मेणा ॥ २२ ॥

हे देव शीतमान सोम पवस्व । धारया चर । अपि च ते तव मदो मदकरो रस आयुषगनुषक्तमिंद्रं
प्रति गच्छतु । अपि च त्वं वायुं धर्मेणा धारकेण रसेना रोह । प्राप्नुहि ॥

पवमान नि तोशसे रयिं सोम अवाम्यं । प्रियः समुद्रमा विश ॥ २३ ॥

पवमान । नि । तोशसे । रयिं । सोम । अवाम्यं । प्रियः । समुद्रं । आ । विश ॥ २३ ॥

हे पवमान सोम यत्त्वं अवाम्यं अवशीयं रयिं शशूणां धनं नि तोशसे नितरां पीडयसि स त्वं प्रियः
सन् समुद्रं द्रोणकक्षमा विश । प्रविश ॥

अपघ्नन्पवसे मृधः क्रतुवित्तोम मत्सरः । नुदस्वाद्वयुं जनं ॥ २४ ॥

अपऽघ्नन् । पवसे । मृधः । क्रतुऽवित् । सोम । मत्सरः । नुदस्व । अदेवऽयुं । जनं ॥ २४ ॥

हे सोम मत्सरो मदकरो यत्त्वं मृधो हिंसकाश्चूणपन्नकारयन् क्रतुविदक्षार्थं प्रज्ञां प्रयच्छन् पवसे
चरसि स त्वमदेवयुमदेवकामं जनं राक्षसवर्गं नुदस्व । प्रेरय ॥

पवमाना असृक्षत सोमाः शुक्रास इंद्रवः । अभि विश्वानि काव्या ॥ २५ ॥

पवमानाः । असृक्षत । सोमाः । शुक्रासः । इंद्रवः । अभि । विश्वानि । काव्या ॥ २५ ॥

शुक्रासं चण्वका इंद्रवो दीप्ताः पवमानाः चरंतः सोमा विश्वानि काव्या काव्यानि शोषाकभक्षत ।
कामंतः अस्त्रिजः ॥ ३४ ॥

पर्वमानास आश्वः शुभा असृमिंदवः । घंतो विश्वा अप सिधः ॥ २६ ॥

पर्वमानासः । आश्वः । शुभाः । असृमं । इंदवः । घंतः । विश्वाः । अप । सिधः ॥ २६ ॥

आश्वः शीघ्राः शुभाः शोभमानाः पर्वमानासः चरंत इंदवो दीप्ताः सोमा विश्वाः सर्वान्धिषो देष्टुञ्च-
ब्रूयन् घंतो मारयन्तोऽसृमं । सृज्यंते ॥

पर्वमाना दिवस्पयंतरिक्षादसृक्षत । पृथिव्या अधि सानवि ॥ २७ ॥

पर्वमानाः । दिवः । परि । अंतरिक्षात् । असृक्षत । पृथिव्याः । अधि । सानवि ॥ २७ ॥

पर्वमानाः सोमा दिवो ब्रुलोक्तादंतरिक्षात् पृथिव्या भूम्या अधि सानवि समुच्छिते देशे देवयजने
पर्यवस्यत । सृज्यंते ॥

पुनानः सोम धारयेदो विश्वा अप सिधः । जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २८ ॥

पुनानः । सोम । धारया । इंदो इति । विश्वाः । अप । सिधः । जहि । रक्षांसि ।

सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ २८ ॥

हे इंदो दीप्त सुक्रतो सुकर्मन् सोम धारया पुनानः पूयमानस्त्वं विश्वाः सर्वान् सिधो देष्टुञ्चब्रूयन् रक्षांसि
राक्षसांश्चाप जहि । मारय ॥

अपघ्नन्तोम रक्षसोऽभ्यर्ष कनिकदत् । द्युमंतं शुष्ममुत्तमं ॥ २९ ॥

अपघ्नन् । सोम । रक्षसः । अभि । अर्ष । कनिकदत् । द्युऽमंतं । शुष्मं । उत्तमं ॥ २९ ॥

हे सोम त्वं रक्षसो रक्षांश्चापघ्नन्विनाशयन् कनिकदक्ष्णं कुर्वन् द्युमंतं दीप्तिमंतमुत्तमं अर्षं शुष्मं बल-
मभ्यर्ष । अस्मान्नाति पयस्व ॥

अस्मे वसूनि धारय सोम दिव्यानि पार्थिवा । इंदो विश्वानि वार्या ॥ ३० ॥

अस्मे इति । वसूनि । धारय । सोम । दिव्यानि । पार्थिवा । इंदो इति ।

विश्वानि । वार्या ॥ ३० ॥

हे इंदो दीप्त सोम दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्यां जातानि च विश्वानि सर्वाणि
वार्या वार्याणि वरणीयानि वसून्त्यस्मे अस्मासु धारय । प्रक्षिप ॥ ३० ॥

वृषा सोमेति विश्ववृषं चतुर्थं सूक्तं मारीचस्य कक्षपक्षार्थं गायत्रं पवमानसीम्यं । तथा चानुक्रांतं । वृषा
सोम कक्षप इति ॥ उक्तो विनिष्क्रोगः ॥

॥ वृषा सोम द्युमाँ असि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिषे ॥ १ ॥

वृषा । सोम । द्युऽमान् । असि । वृषा । देव । वृषऽव्रतः । वृषा । धर्माणि । दधिषे ॥ १ ॥

हे सोम वृषा वर्षकस्त्वं द्युमान् दीप्तिमानसि । अपि च हे देव कोतमान सोम वृषा त्वं वृषव्रतो वर्षवशीक-
कर्मासि । किंच हे सोम वृषा त्वं धर्माणि देवानां मनुष्याणां च हितानि कर्माणि दधिषे । धारयसि ॥

वृष्णस्ते वृष्ण्यं शवो वृषा वनं वृषा मदः । सत्यं वृषन्वृषेदसि ॥ २ ॥

वृष्णः । ते । वृष्ण्यं । शवः । वृषा । वनं । वृषा । मदः । सत्यं । वृषन् । वृषा । इत् । असि ॥ २ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षक सोम वृष्णो वर्षितुस्ते तव श्वो बलं वृष्ट्यं वर्षणशीलं भवति । वनं तव भजनमपि वृषा वर्षणशीलं । मदस्तव रसोऽपि वृषा वर्षणशीलः । सत्यं सत्यमेव त्वं वृषेद्वर्षणशील एवासि । भवसि ॥

अश्वो न चक्रदो वृषा सं गा इंदो समर्वतः । वि नो राये दुरो वृधि ॥३॥

अश्वः । न । चक्रदः । वृषा । सं । गाः । इंदो इति । सं । अर्वतः । वि । नः । राये । दुरः । वृधि ॥३॥

हे इंदो सोम वृषा त्वमश्वो नाश्व इव सं चक्रदः । संक्रदसे । अपि च गाः पशून्वर्ततोऽश्वांश्चास्मभ्यं सं । प्रयच्छसीति, शेषः । किंच नोऽस्माकं राये धनाय दुरो दाराणि वि वृधि । विवृतानि कुरु ॥

असृक्षत प्र वाजिनो गव्या सोमासो अश्वया । शुक्रासो वीरयाश्वः ॥४॥

असृक्षत । प्र । वाजिनः । गव्या । सोमासः । अश्वऽया । शुक्रासः । वीरऽया । आश्वः ॥४॥

वाजिनो बलवतः शुक्रासः शुक्रा उज्ज्वला आश्वो वेगवतश्च सोमासः सोमा गव्या गवेच्छयाश्वयाश्चेच्छया च वीरया पुवेच्छया च प्राच्छत । अत्वितिभिः छज्यते ॥

शुभमाना ऋतायुभिर्मृज्यमाना गर्भस्त्योः । पर्वते वारे अव्यये ॥५॥

शुभमानाः । ऋतायुऽभिः । मृज्यमानाः । गर्भस्त्योः । पर्वते । वारे । अव्यये ॥५॥

ऋतायुभिर्यज्ञकामैः शुभमाना अलंक्रियमाणा गर्भस्त्योर्गर्भस्तिभ्यां बाहुभ्यां । गर्भस्ती बाहू इति बाहुनामसु पाठात् । मृज्यमानाः शोध्यमानाः सोमा अव्ययेऽविमये वारे वाले पवित्रे पर्वते । चरति ॥ ॥३६॥

ते विश्वा दाशुषे वसु सोमा दिव्यानि पार्थिवा । पर्वतामांतरिह्या ॥६॥

ते । विश्वा । दाशुषे । वसु । सोमाः । दिव्यानि । पार्थिवा । पर्वतां । आ । अंतरिह्या ॥६॥

ते सोमा दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पार्थिवानि पृथिव्यां संभूतानि चांतरिह्यांतरिह्यांतरिह्ये वातानि च विश्वा विश्वानि वसु वसूनि धनानि दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय पर्वतां । चरंतु ॥

पर्वमानस्य विश्ववित्प्र ते सर्गा असृक्षत । सूर्यस्येव न रश्मयः ॥७॥

पर्वमानस्य । विश्वऽवित् । प्र । ते । सर्गाः । असृक्षत । सूर्यस्यऽइव । न । रश्मयः ॥७॥

हे विश्वविद्विषस्य द्रष्टः सोम पर्वमानस्य चरतस्ते तव सर्गाः प्रखज्यमाना धाराः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यस्य किरणा इव प्रकाशमानाः । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं प्राच्छत । प्राच्छ्यत ॥

केतुं कृण्वन्दिवस्परि विश्वा रूपाभ्यर्षसि । समुद्रः सोम पिन्वसे ॥८॥

केतुं । कृण्वन् । दिवः । परि । विश्वा । रूपा । अभि । अर्षसि । समुद्रः । सोम । पिन्वसे ॥८॥

हे सोम समुद्रः । समुद्रवन्ति यस्माद्द्रसाः स समुद्रः । स त्वं केतुं प्रज्ञानं कृण्वन्कुर्वन्नस्माकं विश्वा विश्वानि रूपाणि दिवोऽंतरिह्यादभ्यर्षसि । अभिपवसे । पिन्वसे । नानाविधानि धनानि चास्मभ्यं प्रयच्छसि ॥

हिन्वानो वाचमिषसि पर्वमान विधर्मणि । अक्रान्देवो न सूर्यः ॥९॥

हिन्वानः । वाचं । इषसि । पर्वमान । विधर्मणि । अक्रान् । देवः । न । सूर्यः ॥९॥

हे पवमान सोम हिन्वानः प्रेर्यमाणस्त्वं वाचं शब्दमिच्छसि । प्रेरयसि । कदेत्यत्राह । यदा तव रसः सूर्यो देवो न देव इव विधर्मणि विधारके पवित्रेऽज्ञानं अकरोत् । तदेत्यर्थः ॥

इंदुः पविष्ट चेत्तनः प्रियः कवीनां मती । सृजदश्च रथीरिव ॥ १० ॥

इंदुः । पविष्ट । चेत्तनः । प्रियः । कवीनां । मती । सृजत् । अश्च । रथीःऽइव ॥ १० ॥

चेत्तनः प्रज्ञापकः प्रियो देवानां प्रीतिकर इंदुः सोमः कवीनां ज्ञातकर्मणां स्तोत्राणां मती मत्वा सुत्वा पविष्ट । पवते । अश्च इयं रथीरिव रथीवीर्मिं खजत् । खजति च ॥ ३७ ॥

जुर्मिर्यस्ते पवित्र आ देवावीः पर्यक्षरत् । सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ११ ॥

जुर्मिः । यः । ते । पवित्रे । आ । देवऽअवीः । परिऽअक्षरत् । सीदन् । अतस्य । योनिं । आ ॥ ११ ॥

हे सोम ते तव यो देवावीर्देव ऊर्मिस्तरंग अतस्त यक्षस्त योनिं स्थानमा सीदन् पवित्रे पर्यक्षरत् परिचरति तमूर्तिं खजतीति पूर्वच संबंधः ॥

स नो अर्ध पवित्र आ मदो यो देववीतमः । इद्विद्राय पीतये ॥ १२ ॥

सः । नः । अर्ध । पवित्रे । आ । मदः । यः । देवऽवीतमः । इदो इति । इद्राय । पीतये ॥ १२ ॥

हे इंदो यस्त्वं देववीतमोऽतिशयेन देवकामो मदो मदकरश्च भवसि स त्वं नोऽस्माकं पवित्र इद्राधिद्रक्ष पीतये पानाद्यार्थः । पवस्व ॥

इषे पवस्व धारया मृज्यमानो मनीषिभिः । इदो रुचाभि गा इहि ॥ १३ ॥

इषे । पवस्व । धारया । मृज्यमानः । मनीषिभिः । इदो इति । रुचा । अभि । गाः । इहि ॥ १३ ॥

हे इंदो सोम मनीषिभिर्हविर्मृज्यमानः शोध्यमानस्त्वमिवेऽस्माकमन्नाय धारया पवस्व । अर । अथा रोषमग्निनाधसा गाः पशून्भीहि । अभिगच्छ ॥

पुनानो वरिवस्कृध्यूर्जे जनाय गिर्वणः । हरे सृजान आशिरं ॥ १४ ॥

पुनानः । वरिवः । कृधि । ऊर्जे । जनाय । गिर्वणः । हरे । सृजानः । आऽशिरं ॥ १४ ॥

हे गिर्वणो गोभिर्वर्णनीय हरे हरितवर्णं सोम आशिरं चीरं प्रति खजानो विद्वज्जुमानः पुनानः पूषमाणस्त्वं जनाय यजमानां वरिवो धनमूर्जमन्नं च कृधि । जुह ॥

पुनानो देववीतय इद्रस्य याहि निष्कृतं । द्युतानो वाजिभिर्यतः ॥ १५ ॥

पुनानः । देवऽवीतये । इद्रस्य । याहि । निऽकृतं । द्युतानः । वाजिभिः । यतः ॥ १५ ॥

हे सोम द्युतानो दीप्यमानो वाजिभिर्विभिर्धनमग्निर्यतः संगृहीतो देववीतये यज्ञार्थं पुनानः पूषमाणस्त्वमिन्द्रस्त निष्कृतं स्थानं याहि । गच्छ ॥ ३८ ॥

प्र हिन्वानास इंदोऽच्छा समुद्रमाश्वः । धिया जूता असृक्षत ॥ १६ ॥

प्र । हिन्वानासः । इंदवः । अच्छ । समुद्रं । आश्वः । धिया । जूताः । असृक्षत ॥ १६ ॥

आश्वो वेगवन्त इदवः सोमाः समुद्रमन्तरिक्षमच्छ प्रति हिन्वाणासो हिन्वाणाः प्रियमाणा धियांगुष्ठा
जुताः कष्टाश्च प्रक्षिपत । ध्वज्यंति ॥

म॒र्मृ॒जा॒ना॒सं आ॒य॒वो वृ॒था॑ समु॒द्रमि॑दवः । अ॒ग॒म॒न्वृ॒तस्य॑ यो॒नि॒मा ॥१७॥

म॒र्मृ॒जा॒ना॒सः । आ॒य॒वः । वृ॒था॑ । स॒मु॒द्रं । इ॒द॒वः । अ॒ग॒म॒न् । वृ॒तस्य॑ । यो॒निं॑ । आ ॥१७॥

• मर्मृजानासो मर्मृज्यमाना आयवो गन्तार इदवः सोमा वृथायासं विनैव समुद्रमन्तरिक्षं गच्छन्ति ।
एतदेव दर्शयति । अतस्त्वोदकस्य योनिं स्थानमगमन् । गच्छन्तीति ॥

परि॑ णो या॒स्यस्म॒युर्वि॒श्व॒ा व॒सू॒न्यो॒ज॒सा । पा॒हि॒ नः॒ श॒र्म॑ वी॒र॒वन्त॑ ॥१८॥

परि॑ नः । या॒हि॒ । अ॒स्म॒युः । वि॒श्व॒ा । व॒सू॒नि॒ । अ॒ज॒सा । पा॒हि॒ नः॒ । श॒र्म॑ । वी॒र॒वन्त॑ ॥१८॥

हे सोम अस्मयुरास्त्वामस्त्वं नोऽस्माकं विश्वा विश्वानि वसूनि धनान्वोजसा बलेन सह परि याहि ।
रक्षार्थं परिगच्छ । अपि च नोऽस्माकं वीरवत्पुत्रवच्छर्मं गृहं पाहि । रक्ष ॥

मि॒मा॒ति॒ व॒ह्निरे॒त॒शः॑ प॒दं यु॒जा॒न ऋ॒क्क॒भिः॑ । प्र॒ यत्स॑मु॒द्र आ॒हि॒तः॑ ॥१९॥

मि॒मा॒ति॒ । व॒ह्निः॑ । ए॒त॒शः॑ । प॒दं । यु॒जा॒नः॑ । ऋ॒क्क॒भिः॑ । प्र॒ । यत् । स॒मु॒द्रे॑ ।

आ॒हि॒तः॑ ॥१९॥

हे सोम यद्यदा यो वह्निर्वहनशील एतशोऽश्वो मिमाति शब्दं करोति ऋक्कभिर्हस्तिभिः स्तोत्रभिः पदं
युजानो निदधत् स्तोत्रवशात्तर्थागच्छति तदा स यद्यवाहकाश्चात्मा त्वं समुद्र उदके वसतीवरीषु
प्राहितो भवसि ॥

आ॒ यद्यो॒निं॑ हि॒र॒ण्य॒य॒मा॒शु॒वृ॒तस्य॑ सी॒द॒ति॒ । ज॒हा॒त्य॒प्र॒चे॒त॒सः॑ ॥२०॥

आ॒ । यत् । यो॒निं॑ । हि॒र॒ण्य॒यं॑ । आ॒शुः॑ । वृ॒तस्य॑ । सी॒द॒ति॒ । ज॒हा॒ति॒ । अ॒प्र॒चे॒त॒सः॑ ॥२०॥

यद्यदाशुर्वेगवान्तोम अतस्त्व यद्यस्य हिरण्ययं हिरण्ययं योनिं स्थानं । हिरण्यपाणिरभिषुणोतीत्युक्तं ।
आ सीदति तदानीमप्रचेतसो जहाति । विषजति । असोतृणां यच्च नाभिगच्छति किंतु स्तोत्रयामेव यज्ञम-
भिगच्छतीत्यर्थः ॥ ॥२०॥

अ॒भि॒ वे॒ना॑ अ॒नू॒ष॒ते॒र्य॒क्ष॑न्ति॒ प्र॒चे॒त॒सः॑ । म॒ज्ज॑न्त्य॒वि॒चे॒त॒सः॑ ॥२१॥

अ॒भि॒ । वे॒नाः॑ । अ॒नू॒ष॒त॒ । इ॒र्य॑क्ष॑न्ति॒ । प्र॒चे॒त॒सः॑ । म॒ज्ज॑न्ति॒ । अ॒वि॒चे॒त॒सः॑ ॥२१॥

वेनाः कांताः स्तोतारोऽभ्यनूषत । सोममभिषुवन्ति । प्रचेतसः सुमतय इत्यक्षन्ति । यष्टुमिच्छन्ति च । अवि-
चेतसः । विशिष्टमतयो विचेतसः । अविचेतसो विपरीतमतय इत्यर्थः । मज्जन्ति । निमज्जन्ति । ये सोमं
नाभिषुवन्ति न यजन्ति च ते नरके पतन्तीत्यर्थः ॥

इ॒न्द्रा॒यि॒दो म॒रु॒त्वंते॑ प॒र्व॒स्व॒ म॒धु॒म॒त्त॒मः॑ । वृ॒तस्य॑ यो॒नि॒मा॒स॒दै॑ ॥२२॥

इ॒न्द्रा॒य॒ । इ॒दो॒ इ॒ति॑ । म॒रु॒त्वंते॑ । प॒र्व॒स्व॒ । म॒धु॒म॒त्त॒मः॑ । वृ॒तस्य॑ । यो॒निं॑ । आ॒स॒दै॑ ॥२२॥

हे इन्द्रो सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन मधुमांस्तनुतस्तस्य यद्यस्य योनिं स्थानमासदसुपविष्टुं मरुतत इन्द्रायि-
न्द्रायै पयस । र ॥

तं त्वा विप्रा वचोविदः परिष्कृण्वन्ति वेधसः । सं त्वा मृजंत्यायवः ॥ २३ ॥

तं । त्वा । विप्राः । वचः ऽविदः । परि । कृण्वन्ति । वेधसः । सं । त्वा । मृजन्ति । आयवः ॥ २३ ॥

हे सोम तं पवमानं त्वा त्वां विप्राः प्राज्ञा वेधसः कर्मणां कर्तारो वचोविदः खीतारः परिष्कृण्वन्ति । अलङ्कुर्वन्ति । अपि च त्वा त्वामायवो मनुष्याः सं मृजन्ति । सम्यक् शोधयन्ति ॥

रसं ते मिचो अर्यमा पिबन्ति वरुणः कवे । पवमानस्य मरुतः ॥ २४ ॥

रसं । ते । मिचः । अर्यमा । पिबन्ति । वरुणः । कवे । पवमानस्य । मरुतः ॥ २४ ॥

हे कवे क्रांतकर्मणः सोम पवमानस्य चरतस्य तव रसं मिचोऽर्यमा च वरुणश्च मरुतश्चेति सर्वे देवाः पिबन्ति ॥

त्वं सोम विपश्चितं पुनानो वाचमिष्यसि । इंदो सहस्रभर्णसं ॥ २५ ॥

त्वं । सोम । विपः ऽचितं । पुनानः । वाचं । इष्यसि । इंदो इति । सहस्रऽभर्णसं ॥ २५ ॥

हे इंदो दीप्त सोम पुनानः पूयमानस्त्वं विपश्चितं प्रज्ञया पवित्रां सहस्रभर्णसं वज्रभरणां वाचमिष्यसि । प्रेरयसि ॥ ॥ ४० ॥

उतो सहस्रभर्णसं वाचं सोम मखस्युवं । पुनान इंदुवा भर ॥ २६ ॥

उतो इति । सहस्रऽभर्णसं । वाचं । सोम । मखस्युवं । पुनानः । इंदो इति । आ । भर ॥ २६ ॥

उतो अपि च हे इंदो दीप्त सोम पुनानः पूयमानस्त्वं सहस्रभर्णसं सहस्रभरणां मखस्युवं धनकामां वाचमखभ्यमा भर । आहर ॥

पुनान इंदवेषां पुरुहूत जनानां । प्रियः समुद्रमा विश ॥ २७ ॥

पुनानः । इंदो इति । एषां । पुरुऽहूत । जनानां । प्रियः । समुद्रं । आ । विश ॥ २७ ॥

हे पुरुहूत वज्रभिराकृतं इंदो सोम पुनानः पूयमानस्त्वमेवामखिन्यानि खीचं कुर्वतां जनानां प्रियः सन् समुद्रं द्रोणकजशृमा विश । प्रविश ॥

दविद्युतया रुचा परिष्टोभन्त्या कृपा । सोमाः शुक्रा गवाशिरः ॥ २८ ॥

दविद्युतया । रुचा । परिऽस्तोभन्त्या । कृपा । सोमाः । शुक्राः । गोऽश्वाशिरः ॥ २८ ॥

शुक्रा उल्लवला दविद्युतत्वां शीतमानया रुचा दीप्या परिष्टोभन्त्या परितः शब्दायमानया कृपा धारया च शुक्राः सोमा गवाशिरो भवन्ति । गव्येन पयसा मिश्रिता भवन्तीत्यर्थः ॥

हिन्वानो हेतुभिर्यत आ वाजं वाज्यक्रमीत् । सीदन्तो वनुषो यथा ॥ २९ ॥

हिन्वानः । हेतुऽभिः । यतः । आ । वाजं । वाजी । अक्रमीत् । सीदन्तः । वनुषः ।

यथा ॥ २९ ॥

वाजी वज्रवान् सोमो हेतुभिः प्रेरकैः खीतुभिर्हिन्वानः खीचैः प्रियमाद्यो यतः संयतः सर्वं वाजं यानाजं पुञ्जमाक्रमीत् । आक्रामति । तत्र वृद्धांतः । यथा वनुषो इतारो भटाः खीदन्तो पुञ्जं प्रविशन्त आक्रामन्ति तद्वद्विषयः ॥

अधक् सोम स्वस्त्यै संजग्मानो दिवः कविः । पवस्व सूर्यो दृशे ॥३०॥

अधक् । सोम । स्वस्त्यै । संजग्मानः । दिवः । कविः । पवस्व । सूर्यः । दृशे ॥३०॥

हे सोम कविः ज्ञातः सूर्यः सुवीर्यस्त्वं मृधगृध्रुवन् । तथा च यास्कः । अथ गति पृथग्भावस्यानुपवचनं भवत्यथाप्युद्भोत्यर्थे दृश्यते । नि० ४. २५. इति । संजग्मानः संगच्छमानः स्वस्त्यै दृशे दर्शनाय च दिवः पवस्व । चर ॥ ॥४९॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरभुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये सप्तमीष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

ह्रिन्वतीति त्रिंशद्वचं पंचमं सुक्तं । वरुणपुत्रस्य भृगोरार्षे भार्गवस्य जमदग्निर्वा गायत्रं पवमानसोमदेव-
ताकं । तथा चानुक्राम्यते । ह्रिन्वति भृगुर्वाङ्मणिर्जमदग्निर्वेति ॥ गतो विनियोगः ॥

ह्रिन्वति सूरमुस्रयः स्वसारो जामयस्पतिं । महामिन्दुं महीयुवः ॥१॥

ह्रिन्वति । सूरं । उस्रयः । स्वसारः । जामयः । पतिं । महं । इन्दुं । महीयुवः ॥१॥

अथ सर्वत्र पवमानः सोमः स्तूयते । तत्रादावृषिः सोमं प्रत्याह । मदीया अंगुल्यस्त्वामभिषोतुं प्रेरय-
तीति । तदुच्यते । स्वसारः । अंगुलिनामितत् । सुषु कर्मसु प्रेर्येत अस्त्रिभि रिति स्वसारः । जामय एकस्मात्पा-
णित्यपन्नत्वात्परस्परं बंधुभूता उस्रयः कर्मार्थं निवसंत्यः । सर्वत्र गन्त्र इत्यर्थः । तादृशोऽंगुलयो महीयुवस्त्व-
दभिषवं जामयमाणाः सत्यः सूरं सुवीर्यं सोमे पीति वीर्यं भवतीति शोभनवीर्यकारणं वा सर्वेषां कर्मणि
प्रेरकं वा तादृशं पतिं सर्वस्य स्थावरजंगमजातस्य स्वामिनं यस्माद्विवर्धयामिष्यतेऽत एव महं देवेभ्यो
दीयमानस्त्वेन महान्तं महनीयं वेदं यद्वेषु खंदमानं सोमं ह्रिन्वति । प्रेरयति ॥ हि वर्धनगत्योः स्वादिः ॥

पवमान रुचारुचा देवो देवेभ्यस्परि । विश्वा वसून्या विश ॥२॥

पवमान । रुचाऽरुचा । देवः । देवेभ्यः । परि । विश्वा । वसूनि । आ । विश ॥२॥

हे पवमान दशापवित्रेण पूषमान यद्वा पुनान शुद्ध सोम रुचारुचा ॥ रुच दीप्ती ॥ सर्वेण तेजसा देवो
दीप्यमानस्त्वं देवेभ्यः परि देवेभ्यः सकाशाद्विद्या व्याप्तानि सर्वाणि ब्रह्मणि वसूनि धनान्यस्माकमा विश ।
प्रापय । यद्वा । देवेभ्यस्तदर्थं सर्वाणि वसूनि निवासस्थानानि यद्वादीत्या विश । समंतात्प्रापय ॥

आ पवमान सुष्टुतिं वृष्टिं देवेभ्यो दुवः । इषे पवस्व संयतं ॥३॥

आ । पवमान । सुऽस्तुतिं । वृष्टिं । देवेभ्यः । दुवः । इषे । पवस्व । संऽयतं ॥३॥

हे पवमान पूषमान पुनान वा सोम सुष्टुतिं शोभनकुतियुक्तां वृष्टिं देवेभ्यो देवानां दुवः ॥ सुपां सुनुमिति
चतुर्थी सुष्टु ॥ दुवश्च परिचरणाया पवस्व । आगमय । त्वं यथा मदीयया शुद्धा वृष्टिर्भविष्यति तथा
कुर्वित्वर्थः । त्रिंशत्साकमिषिऽज्ञार्थं च संयतं सम्यगस्मान् संगच्छंतीं वृष्टिं कुष्टु । यद्वा । दुवः परिचर्यामभिषक्त्य
क्रियमाणां सुष्टुतिं शोभनकुतिरूपां वृष्टिं । ब्रह्मकुतिमित्यर्थः । एतां देवेभ्यः प्रापय ॥

॥ वृषा॒ ह्यसि॑ भानुना॒ द्युमंतं॑ त्वा हवामहे । पर्वमान॑ स्वा॒ध्वः ॥४॥

वृषा॑ । हि । असि॑ । भानुना॑ । द्युऽमंतं॑ । त्वा॒ । हवामहे॑ । पर्वमानं॑ । सुऽआ॒ध्वः ॥४॥

हे पर्वमान पूयमान सोम स्वाध्वः सुकर्माणो वयं नानुना ररिमाना द्युमंतं द्युतिमंतं त्वा त्वां हवामहे । आह्वयामः । हि यस्मात्त्वं वृषा कामानां वर्धयितासि ॥

आ पर्वस्व॑ सु॒वीर्यं॑ मंद॒मानः॑ स्वा॒युध॑ । इ॒हो ध्विंद॑वा ग॒हि ॥५॥

आ॑ । पर्वस्व॑ । सुऽवीर्यं॑ । मंद॒मानः॑ । सुऽआ॒युध॑ । इ॒हो इति॑ । सु॒ इंदो॑ इति॑ । आ॒ ग॒हि ॥५॥

हे स्वायुध । यस्मि स्वयकपालादीनि दशायुधानीत्यभिधीयते । शोभनानि तानि यस्मि स तपोक्तः । यद्वा । धनुरादीन्यायुधानि यस्मि सः । तादृश हे सोम त्वं मंदमानो मोदमानः सन् । यद्वा । चतुर्थीतत्पर्यः । देवान् स्वयं मादयन् । सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमस्माकमा पवस्व । पवतिर्गत्यर्थः । आ प्रापय । किंच हे इंदो यद्देवेषु वमसेषु च चरणशील सोम इहो । इह उ पददयं । उ इत्यवधारणे । इहोवाक्येऽपि यस्मि एव मुह्य गहि । आयच्छ ॥ ॥५॥

यद॒द्भिः॑ परि॒षिच्य॑से मृ॒ज्यमानो॑ गर्भ॒स्त्योः॑ । दु॒र्णा स॒धस्य॑म॒श्रुषे॑ ॥६॥

यत् । अ॒त्ऽभिः॑ । परि॒ऽसिच्य॑से । मृ॒ज्यमानः॑ । गर्भ॒स्त्योः॑ । दु॒र्णा । स॒धऽस्य॑ । अ॒श्रुषे॑ ॥६॥

हे सोम गभस्त्योः । आह्वयामेतत् । वमसति दीपयति निर्मथुंत्वाभ्यामपिमिति गभस्ती बाह्व । तयोर्मुञ्चमानस्माभ्यां शोधमानः सन्नद्भिः । सोमसेवनार्थं चतुर्विधा आपः । ताभिर्वसतीवरीभिरेकधनाभिश्च यद्यदा परिषिच्यसे परितः सिच्यमानो भवसि तदानीं दुर्णा द्रुममयेन पारिजलेन पात्रेण गृह्यमाणः सन् सधस्यं सह तिष्ठत्यवेति सधस्यं स्थानं ग्रहचमसादिकमश्रुषे । प्राप्नोषि ॥

प्र सोमा॑य व्य॒श्व॒वत्पर्व॑मानाय गायत । म॒हे स॒हस्र॑च॒क्षसे॑ ॥७॥

प्र । सोमा॑य । व्य॒श्व॒ऽवत् । पर्व॑मानाय । गा॒य॒त । म॒हे । स॒हस्र॑ऽच॒क्षसे॑ ॥७॥

हे सोतारः पर्वमानाय दशापवित्रेण पूयमानाय पुत्राणाय वा सोमाय प्र गायत । प्रकर्षेण सामगानं कुवत । अमिष्टुत वा । कथमिव । व्यश्ववत् । यथा पूर्वं व्यश्वो नामर्षिः सोममज्ञासीत् तद्वयुमपि । कीदृशाथ । महे महति देवेभ्यः स्वीक्रियमाणत्वेन गुणादिभिर्वा महत्त्वयुक्ताय सहस्रचक्षसे । प्रयोगवाङ्मनोपिचमेतद्वचनं । सहस्रसंख्याकलोचयुक्ताय । यद्वा । नानाविधैर्देवैरेकधा द्रष्टव्याय सोमायेति ॥

यस्य॑ वर्णं॑ मधु॒श्रुतं॑ हरिं॑ हि॒न्वत्य॑द्रिभिः । इंदु॑मि॒न्द्राय॑ पी॒तये॑ ॥८॥

यस्य॑ । वर्णं॑ । म॒धुऽश्रुतं॑ । हरिं॑ । हि॒न्व॒न्ति । अ॒द्रिऽभिः॑ । इंदुं॑ । इ॒न्द्राय॑ । पी॒तये॑ ॥८॥

हे अश्वर्यादयः वर्णं शशूणां वारकं येनासौ पीयति तेन मनीषा शशवः संप्रहार्यत इति शशुनिवारणसमर्थं मधुश्रुतं मधुरसस्य आवयितारं हरिं हरितवर्णमिंदुं । इंदिरेतद्रूपमेष्यति । सर्वतो दीपमानं । उच्छ्रैद्वन इत्यस्मादा । अमिषवानंतरं पात्रेषु चरणशीलं । यस्मि सोमस्य तप कारणमनुमद्भिर्हिन्वति प्रेरयति । अमिषुस्वतीत्यर्थः । इन्द्राय पीतय इन्द्रस्य पात्राय । तदर्थमित्यर्थः ॥

तस्य॑ ते वा॒जिनो॑ व॒यं वि॒श्वो ध॑नानि जि॒ग्युषः॑ । स॒खित्व॑मा वृ॒णीमहे॑ ॥९॥

तस्य॑ । ते । वा॒जिनः॑ । व॒यं । वि॒श्वो । ध॑नानि । जि॒ग्युषः॑ । स॒खिऽत्वं । आ॒ । वृ॒णीमहे॑ ॥९॥

हे सोम वाजिनः संयुतहविष्वा वयं विश्वा विश्वाचि सर्वास्मि वासनाणि वा शशुयनानि जिग्युषोः वित्तव-

तस्यैव पूर्वोक्तलक्षणस्य प्रसिद्धस्य वा ते तच्च सखित्वं सुखस्योत्पन्नस्य सख्यमा वृणीमहे । संभजामहे । अस्मभ्यं धनं देहीति संभजनं कुर्म । इत्यर्थः ॥ विगृह्यः । जि जये । जिटि कृसी वस्त्रिकावादिति नियमादिद्विभाषः । सप्तमिदोर्जैरित्यभ्यासादुत्तरस्य कर्त्तव्यदेशः । असि परतो वसोः संप्रसारणं । कृतुप्रत्ययस्वरः ॥

वृषा पवस्व धारया मरुत्वते च मत्सरः । विश्वा दधान् ओजसा ॥ १० ॥

वृषा । पवस्व । धारया । मरुत्वते । च । मत्सरः । विश्वा । दधानः । ओजसा ॥ १० ॥

हे सोम त्वं वृषा सोतृणामभिमतफलस्य वर्षकः सन् धारया त्वदीयया पवस्व । द्रोणकलशमागच्छ । पयतिर्गतिकर्मा । आगतस्त्वं यदास्माभिरिन्द्राय दीयसे तदा मरुत्वते सहाया मरुतो यस्य सन्ति तस्मा इन्द्राय मत्सरो मदकरश्च भव । कीदृशः । विश्वा विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा धनान्योजसात्मीयेन वस्त्रेण युक्तः सन् सोतृभ्यस्तानि दधानः प्रयच्छन् । त्वं मादयिता भवेति समन्वयः ॥ ॥ २ ॥

तं त्वा धर्तारमोऽण्योऽः पर्वमान स्वर्दृशं । हिन्ये वाजेषु वाजिनं ॥ ११ ॥

तं । त्वा । धर्तारं । ओऽण्योः । पर्वमान । स्वःऽदृशं । हिन्ये । वाजेषु । वाजिनं ॥ ११ ॥

हे पर्वमान पूयमान पुमान् वा हे सोम श्रीस्थोः । यावापृथिवीनामितत् । तयोर्धर्तारं धारकं अत एव स्वर्दृशं स्वर्गस्य सूर्यस्य वा द्रष्टारं सर्वैर्देवैर्दृष्टव्यं वा वाजिनं बलवतं पूर्वोक्तगुणप्रसिद्धं त्वा त्वां वाजेषु संघामेषु हिन्ये । प्रेरयामि । यद्वा । वाजेष्वन्नेषु विषयेषु हिनोमि । अन्नादिकं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

अया चित्तो विपानया हरिः पवस्व धारया । युजं वाजेषु चोदय ॥ १२ ॥

अया । चित्तः । विपा । अनया । हरिः । पवस्व । धारया । युजं । वाजेषु । चोदय ॥ १२ ॥

हे पर्वमान अया ॥ अय पय गती ॥ कर्मार्थमितस्ततो गच्छन्तीभिरनया विपा ॥ विप प्रेरणे । हवींश्चपी प्रेरयतीति विपोऽंगुलयः । एकवचनं छांदसं । प्रत्येकविवचनया वा ॥ एताभिर्मदीयाभिरंगुलीभिश्चित्तो ज्ञातः । निर्गतोऽभिषुतो हरिर्हरितवर्णस्त्वं धारया संततया पवस्व । द्रोणकलशं यद्वाङ्मागच्छ त्वं । किंच युजं सखायमिन्द्रं वाजेषु संघामेषु चोदय । प्रेरय । यदास्माभिरिन्द्रार्थं सोमो दीयते तदा तत्पानेन हृष्टः सञ्चक्रुन् इतीत्यर्थः ॥

आ न इंदो महीमिषं पवस्व विश्वदर्शतः । अस्मभ्यं सोम गातुवित् ॥ १३ ॥

आ । नः । इंदो इति । मही । इषं । पवस्व । विश्वऽदर्शतः । अस्मभ्यं । सोम । गातुऽवित् ॥ १३ ॥

हे इंदो द्रुणशील दीपनशील वा हे सोम विश्वदर्शतो विश्वैः सर्वैर्दर्शनीयः । यद्वा । विश्वं सर्वं वसुजातं दर्शयति ज्ञापयति ॥ इति । स विश्वस्य प्रकाशक इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महीमिषं महत्प्रभूतमन्नं नोऽस्माभ्यमा पवस्व । आनमय । प्रयच्छेत्यर्थः । किंच हे सोमाभिषूयमात्र पर्वमान अस्मभ्यं गातुवित् स्वर्गमार्गस्य संनयिता ज्ञापयिता भव ॥

आ कलशां अनूषतेदो धाराभिरोजसा । इंद्रस्य पीतये विश ॥ १४ ॥

आ । कलशाः । अनूषत । इंदो इति । धाराभिः । ओजसा । आ । इंद्रस्य । पीतये । विश ॥ १४ ॥

हे इंदो चद्रुणशील सोम श्रीजला वस्त्रेण युक्तश्च तच्च धाराभिर्निरंतराभिः सहिताः कलशाः ॥ प्रयोजिताः । अनापिभित्तुऽवचनं ॥ द्रोणकलशां आनूषत । सोतृभिराभिमुख्येन सूर्ये । सोमाभिषवकाणि सुविजः सुर्वन्ति यद्वा । तत्त्वस्ममिन्द्रस्य पीतये पाषाण्या विश । यद्वाङ्मसांश्च प्रविश ॥

यस्य ते मद्यं रसं तीघ्रं दुहंत्यद्विभिः । स पवस्वाभिमातिहा ॥ १५ ॥

यस्य ते । मद्यं । रसं । तीघ्रं । दुहन्ति । अद्विभिः । सः । पवस्व । अभिमातिहा ॥ १५ ॥

हे सोम यस्य ते तव मद्यं मदकरं तीघ्रं चिघ्रं मदकारिणं रसमद्विभिर्घावभिरध्वर्ष्यादयो दुहन्ति अभिपु-
रन्ति स तादृशस्त्वमभिमातिहा । अभितो मातिरभिमानं घेयां ते शचवः । पापरूपाणां शत्रूणां हन्ता सन्
पवस्व । सर्वतो गच्छ । येऽभिपुल्वन्ति ते पापरहिताः सुकृतिनो भवन्तीत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥

राजा मेधाभिरीयते पवमानो मनावधि । अंतरिक्षेण यातवे ॥ १६ ॥

राजा । मेधाभिः । ईयते । पवमानः । मनौ । अधि । अंतरिक्षेण । यातवे ॥ १६ ॥

मनौ मनुष्ये यागं कुर्वन्नेति सति । यद्वा । मनावधि । मनुर्मंतव्यो यज्ञः । तस्मिन्पुत्रमात्रः पूयमानः पुत्राणो
वा राजा । राजशब्देन सोमोऽभिधीयते । सोमं राजानमक्रीणन्नित्यादिषु बृष्टत्वात् । स राजा मेधाभिः
क्षुतिभिः सहैयते । गच्छति । किमर्थं । अंतरिक्षेणाकाशमग्रेण द्रोणकणशं प्रति यातवे यातुं । द्रोणाभिगम-
नकाले हि सोमोभिः सूर्यते खलु ॥

आ न इंदो शतग्विनं गवां पोषं स्वध्वं । वह्ना भर्गसिभूतये ॥ १७ ॥

आ । नः । इंदो इति । शतग्विनं । गवां । पोषं । सुध्वं । वह्ना । भर्गसि । भूतये ॥ १७ ॥

हे इंदो पात्रेषु चरणशील दीपनशील वा हे सोम शतग्विनं शतसहस्रसंख्याभिर्गोभिर्युक्तं गवां पोषं
गवादीनां पुष्टिवर्धनं स्वध्वं शोभनाश्वसंगसहितं भर्गसि भगदत्तिं भवनीयधनदानं चोत्तरे रचयाम्य गो
ऽस्माकमा वह्ना । प्रापय । गवादींश्च तेषां च वृद्धिं प्रयच्छित्वर्थः ॥

आ नः सोम सहो जुवो रूपं न वर्चसे भर । सुध्वाणो देववीतये ॥ १८ ॥

आ । नः । सोम । सहः । जुवः । रूपं । न । वर्चसे । भर । सुध्वानः । देववीतये ॥ १८ ॥

हे सोम देववीतये देवपानाय देवानां कामाय वा सुध्वाणोऽभिपूयमाणोऽभिपुतो भव त्वं । सहः शत्रु-
भिर्भवणसमर्थं बलं जुवः । जु इति गत्यर्थः । शत्रुमति शीघ्रगमनं च । यद्वा । सर्वतो गमनशीलं । किंच । नेति
कार्यं । वर्चसे ॥ वर्चं दीप्ती । दीप्तिं सर्वत्र प्रकाशनाय रूपं च गोऽस्मभ्यमा भर । आहर । प्रयच्छ ॥

अर्षा सोम द्युमत्तमोऽभि द्रोणानि रोहवत् । सीदञ्छ्येनो न योनिमा ॥ १९ ॥

अर्षं । सोम । द्युमत्तमः । अभि । द्रोणानि । रोहवत् । सीदन् । श्येनः । न ।

योनिं । आ ॥ १९ ॥

हे सोमाभिपूयमाण पवमान द्युमत्तमोऽतिशयेन दीप्तिमात्सवं द्रोणानि ॥ प्रयोगवाज्जपिचमित्तद्वयवर्धनं ॥
द्रोणानि कशीकृत्य रोहवत्पुनःपुनर्मुशं वा शब्दं कुर्वन्वर्धं । तानागच्छ । दद्यापविषमध्याभिर्नतः सोमोऽधि-
च्छिन्नधारया द्रोणकणशे पतञ्ज्यं करोति खलु । तच्च बृहत्तः । श्येनो न यथा सीदन् सर्वतो गच्छच्छेनः
शंसनीयगतिः पक्षी योनिं स्वस्वानं कुर्वार्थं प्रति मुशं ब्रह्मचर्यायमानः सन्नानच्छति तद्वत् ॥

अप्ता इन्द्राय वायवे वहुणाय मरुताः । सोमो अर्षति विष्णवे ॥ २० ॥

अप्ताः । इन्द्राय । वायवे । वहुणाय । मरुतः । सोमः । अर्षति । विष्णवे ॥ २० ॥

अप्ता वसतीन्द्राणामधिपानामपा संमन्ता ॥ वयं संमन्ता । मरुतपेति विद् । आर्षं विष्णोपेति ॥ अर्षति ॥

सोमोऽर्षति । द्रोणकलशमागच्छति । किमर्थं । इंद्राय । सर्वदेवानां प्रथम एवेन्द्रः सोमं पिबति तस्मात्पूर्वमेवाभिहितः । तस्मै वायवे तत्सहायाय च । ऐन्द्रवायवे हीन्द्रस्यानंतरं वायुः सोमं पिबति तस्मात्तदनु वायुवक्तः । तस्मै च वरुणाय मरुतो मितं शब्दं कुर्वन् एतन्नामकेभ्यो देवेभ्यो विष्णवे सर्वजगद्वापिने विष्णवे च । एतेषां पातुं सोमः सवतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥

इषं तोकाय नो दधदस्मभ्यं सोम विश्वतः । आ पवस्व सहस्रिणं ॥ २१ ॥

इषं तोकाय नः । दधत् । अस्मभ्यं । सोम । विश्वतः । आ । पवस्व । सहस्रिणं ॥ २१ ॥

हे सोम, त्वं नोऽस्माकं तोकाय पुत्रायेषमग्नं दधद्विदधत्प्रयच्छन् सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं धनं विश्वतः सर्वतो दिक्ष्वस्मभ्यं चा पवस्व । आ प्रयच्छ । अस्मभ्यं पुत्राय चाग्नधनादिकं प्रयच्छित्वर्थः ॥

ये सोमांसः परावन्ति ये अर्वावन्ति सुन्विरे । ये वादः शर्यणावन्ति ॥ २२ ॥

ये सोमांसः परावन्ति । ये अर्वावन्ति । सुन्विरे । ये वा । अदः । शर्यणावन्ति ॥ २२ ॥

एतदादिभ्यामृग्भ्यामिन्द्रार्थं सर्वत्र सोमाभिषवोऽसीत्याह । ये सोमांसः सोमाः परावन्ति विप्रकृष्टेऽतिदूरे देशे ये आर्वावत्यंतिके देशे इंद्रार्थं सुन्विरे अभिव्यूयन्ते अभिव्यूयन्त ये वा शर्यणावन्ति । कुर्वन्नेष्ट्य अघनार्थं शर्यणावत्संज्ञकं मधुररसयुक्तं सोमवत्सरोऽस्ति । अदोऽस्मिन्सरसि सुरसा ये सोमा इंद्राद्याभिव्यूयन्ते तेऽस्माकमभिमतफलं प्रयच्छत्विति वक्ष्यमाणेन संबंधः ॥

य आर्जीकेषु कृत्वसु ये मध्ये पस्त्यानां । ये वा जनेषु पंचसु ॥ २३ ॥

ये आर्जीकेषु । कृत्वऽसु । ये । मध्ये । पस्त्यानां । ये वा । जनेषु । पंचऽसु ॥ २३ ॥

ये वा सोमा आर्जीकेषु । आर्जीकानामदूरभवा आर्जीका देशाः । तेषु तथा कृत्वसु । कृत्वान इति देशानिधानं । तेषु कर्मवत्सु देशेषु च किंच पस्त्यानां सरस्वत्यादीनां नदीनां मध्ये समीपे च ये सोमा अभिव्यूयन्ते । अथथो वै सरस्वत्यां सप्तमासत । ऐ० ब्रा० २. १९. । इत्यादिषु नदीतीरे यज्ञकरणस्य अवगाता । किंच जनेषु पंचसु । निषादग्रंचमासत्वारो वर्षाः पंच जनाः । तेषु च ये वा सोमा अभिव्यूयन्ते ते सोमा अस्माकमभिमतं प्रयच्छत्वित्युत्तरेण संबंधः ॥

ते नो वृष्टिं दिवस्पति पर्वतामा सुवीर्यं । सुवाना देवास इंदवः ॥ २४ ॥

ते नः । वृष्टिः । दिवः । पति । पर्वतां । आ । सुवीर्यं । सुवानाः । देवासः । इंदवः ॥ २४ ॥

सुवानास्तत्र पात्रं चाभिव्यूयमाणा देवा हीपनशीलाः सुत्वा वेदवो यदेषु चमसेषु च चरन्तसे सोमा नोऽस्माकं दिवस्पति । परिशब्दः पंचमीयोतकः । चन्तरिषादादित्यादा वृष्टिः । अपी प्रासाकृतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठति आदित्याच्चायते वृष्टिरिति वृष्टिकारणत्वात् । किंच सुवीर्यं शोभनवीर्येयं पुत्रं च धनादिकं वा आ पर्वतां । प्रापयंतु । अजमानः सोमेनाभिमतफलानि प्राप्नोति खलु ॥

पर्वते हर्यतो हरिर्गुणानो जमदग्निना । हिन्वानो गोरधि त्वचि ॥ २५ ॥

पर्वते । हर्यतः । हरिः । गुणानः । जमत् । अग्निना । हिन्वानः । गोः । अधि । त्वचि ॥ २५ ॥

पर्वतो देवान् कामयमानो हरिर्हरितवर्षः किंच नोस्त्वच्छाजानपुष्टिं चर्मधि हिन्वानः प्रियमाणः स सोमो जमदग्निना मंत्रद्वर्षिका गुणानः सूयमानः सन् पवति । दद्यादपिपेक्ष पूतो भवति । यद्वा । पात्राकमिच्छति ॥ २५ ॥

प्र शुक्रासो वयो जुवो हिन्वा नासो न सप्रयः । श्रीणा ना अप्सु मृजत ॥ २६ ॥

प्र। शुक्रासः। वयःऽजुवः। हिन्वा नासः। न। सप्रयः। श्रीणा नाः। अप्सु। मृजत ॥ २६ ॥

शुक्रासः शुक्रा दीप्यमाना वयो जुवोऽप्तं प्रेरयंतः । यद्यदपि देविभ्यः सोमं प्रयच्छति तत्तदपि चितं सोमो ददाति । ते सोमाः श्रीणा ना दधिषीहादिभिः श्रीयमानाः संतोऽप्सु वसतीवरीष्वेकधनासु च मृजत । अत्विग्निः प्रमुञ्चति । शोध्यति । तच्च वृष्टांतः । हिन्वा नासो न सप्रयः । अन्ननामितत् । यथाहा हिन्वा नासो हिन्वा नाः सादिभिः प्रेर्यमानाः संतोऽप्सु तैरेव प्रशोधिता भवन्ति तद्वत् ॥

तं त्वा सुतेष्वाभुवो हिन्विरे देवतातये । स पवस्वानया रुचा ॥ २७ ॥

तं। त्वा। सुतेषु। आऽभुवः। हिन्विरे। देवऽतातये। सः। पवस्व। अनया। रुचा ॥ २७ ॥

अथ प्रत्यक्षतः । हे सोम आभुवः । कर्मकरणाथं समंतात्प्रवृत्तीत्याभुव अत्विजः । ते सुतेषु । सुतोऽभिपुतः सोमः । तद्वत्सु यज्ञेषु देवतातये ॥ सर्वदेवात्तात्तिसिद्धिं स्वार्थिकसात्तिसिद्धिं ॥ इंद्रादिदेवेभ्यस्तं तादृशं प्रसिद्धं त्वा त्वां हिन्विरे । आभुविः प्रेरयन्ति । अभिपुत्वंतीत्यर्थः । ततः सोऽभिपुतः स त्वमनया यथा दीप्यमानया धारया द्रोणकलशं प्रति पवस्व । आगच्छ । पवतिर्गतिकर्मा । यथा । अनया मदीयया यथा सुखा सह कलशमागच्छ । कलशाभिगमनकादि हि सोमं कुर्वन्ति ॥

आ ते दक्षं मयोभुवं वह्निमद्या वृणीमहे । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ २८ ॥

आ। ते। दक्षं। मयःऽभुवं। वह्निं। अद्या। वृणीमहे। पांतं। आ। पुरुऽस्पृहं ॥ २८ ॥

हे सोम यष्टारो वयं ते तव स्वभूतं दक्षं वक्षमसास्त्रिगदिन आभिसुख्येना वृणीमहे । संमजामहे । कीदृशं । मयोभुवं सुखस्य भावकं वह्निं भगादीनां प्रापकं पांतं शत्रुभ्यो रचकं पुरुस्पृहं वज्रभिः सुहृदीयं वाग्यमानं वक्षमिति ॥

आ मंद्रमा वरेण्यमा विप्रमा मनीषिणी । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ २९ ॥

आ। मंद्रं। आ। वरेण्यं। आ। विप्रं। आ। मनीषिणीं। पांतं। आ। पुरुऽस्पृहं ॥ २९ ॥

हे सोम मंद्रं मद्रकरं सुखं वा त्वामा वृणीमहे । वरेण्यं सर्वैर्वरणीयं संमजनीयं च । किंच विप्रं मेधाविनं त्वा । तच्च मनीषिणं । मनस ईषा मनीषा । तद्वत् सुतिमंतं वा त्वामा वृणीमहे । प्रतिकं विप्रव्यापिषथा आ रत्नुपसर्गः कृतः । किंच पांतं सर्वेषां रचकं पुरुस्पृहं वज्रभिः सुहृदीयं च त्वां संमजामहे ॥

आ रयिमा सुचेतुन्मा सुक्रतो तनूष्वा । पांतमा पुरुस्पृहं ॥ ३० ॥

आ। रयिं। आ। सुऽचेतुनं। आ। सुक्रतो इति सुऽक्रतो। तनूषु। आ। पांतं।

आ। पुरुऽस्पृहं ॥ ३० ॥

हे सुक्रतो श्रीमनयश्च सोम तदीयं रयिं धनं वक्षमा वृणीमहे । किंच सुचेतुनं । चित्ती वंछानि । आन । जीवादिषु वनप्रत्ययः । सुज्ञानं च । तनूष्वस्त्युचेषु च धनं सुज्ञानं च त्वमा विधिहि । यथा । पुषार्थं वक्षमा वृणीमहे । तथा पांतं सर्वेषां रचकं पुरुस्पृहं वज्रमिर्धुभिः वाग्यमानं त्वां संमजामहे ॥ ३१ ॥

पवसिति विप्रवृत्तं वत् वृत्तं । यथापुन्यन्ति । पवस्व व्रतं वैद्यानया यथाहस्तपुन्यराशिकं अपिच इति । व्रतवंध्याका वैद्यानयाकाः संहिता अथवाः । त्वं सोम सूर'रविषागुप । त्रिधा वाच्यः । अथ सूर'रविषागुप-वाचिकः पवमानविशिष्टापिदेवताकाः । अथाहा पवमानः सोमो देवता । वतः वृत्तविधीयते ॥

पवस्व विश्वचर्षणेऽभि विश्वानि काव्या । सखा सखिभ्य ईडाः ॥ १ ॥

पवस्व । विश्वऽचर्षणे । अभि । विश्वानि । काव्या । सखा । सखिभ्यः । ईडाः ॥ १ ॥

हे विश्वचर्षणे सर्वव्यापित्वेन सर्वस्य द्रष्टृर्हे सोम सखा सुखस्रोतुयष्टयष्टयष्टयष्टयेन संबन्धेन सखिभूतस्वमीडाः स्रोतव्यः सन् सखिभ्यो हविष्प्रदानेनोपकारकत्वात्सखिभूतेभ्योऽस्मभ्यं विश्वानि सर्वाणि काव्या कवेः कर्माणि काव्यानि ॥ ब्राह्मणादित्वात् ष्वन् ॥ सर्वाणि सोचाश्वभि लक्ष्मीकृत्य पवस्व । आगच्छ ॥

ताभ्यां विश्वस्य राजसि ये पवमान धामनी । प्रतीची सोम तस्थतुः ॥ २ ॥

ताभ्यां । विश्वस्य । राजसि । ये इति । पवमान् । धामनी इति । प्रतीची इति ।

सोम । तस्थतुः ॥ २ ॥

हे पवमान दशापवित्रेण पुयमान पुजान वा हे सोम ये धामनी पूर्वपचापरपचयोर्लतारूपस्य सोमस्य तवैककर्णवृद्धिद्विज्ञासाभ्यां तव स्वभूती पूर्वादिपची । यद्वा । ये धामनी नामनी अंशुसोमात्मके । अपि प्रतीची त्वदभिमुखं गच्छती गच्छती वा पची नामनी तस्थतुः उपजग्मतुः ताभ्यां त्वं विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य राजसि । स्वामी भवसि । पूर्वादिपचाभ्यां सर्वलोकस्योपनायकत्वात्तस्य स्वामी भवसि । पृथिव्यामंशुमात्मा मनुष्याणां सर्वेषामभीप्सितदानेन तस्य लोकस्य सुलोके देवेभ्यः स्वसुधामयकलादानेन तेषां प्रीणयिता भवसि । देवाः खलु सोमस्यैककर्णवृद्धिद्विज्ञासाभ्यां कलाः पिबन्ति ॥

परि धामानि यानि ते त्वं सोमासि विश्वतः । पवमान ऋतुभिः कवे ॥ ३ ॥

परि । धामानि । यानि । ते । त्वं । सोम । असि । विश्वतः । पवमान । ऋतुभिः । कवे ॥ ३ ॥

हे सोम यस्मान्ने त्वदीयानि धामानि तेजांसि परितो वर्तन्ति अत एव हे पवमान पुयमान हे कवे क्रांतकर्मण हे सोम त्वमुतुभिर्वसंतादिकालविशेषैः सह विश्वतः सर्वतोऽसि । भवसि । अहोरात्री यत्र यत्र व्याप्नोति तत्र तत्र वसंतादिकालोपाधिकः सोमस्तिष्ठति । तयोस्तदधीनत्वादित्यर्थः ॥

पवस्व जनयन्निष्पेऽभि विश्वानि वार्या । सखा सखिभ्य ऊतये ॥ ४ ॥

पवस्व । जनयन् । इषः । अभि । विश्वानि । वार्या । सखा । सखिभ्यः । ऊतये ॥ ४ ॥

हे सोम सखा सखिभूतस्त्वं विश्वानि सर्वाणि वार्या वरणीयान्यस्त्रजानि सोचाश्वभि लक्ष्मीकृत्य सखिभ्योऽस्मभ्यमुतये रक्षणाय जीवनायेवोऽज्ञानि जनयन् प्रयच्छन् पवस्व । आगच्छ । पवतिर्गतिकर्मा ॥

तव शुक्रासो अर्चयो दिवस्पृष्टे वि तन्वते । पविचं सोम धामभिः ॥ ५ ॥

तव । शुक्रासः । अर्चयः । दिवः । पृष्टे । वि । तन्वते । पविचं । सोम । धामभिः ॥ ५ ॥

हे सोम शुक्रासः सर्वत्र ज्वलनशीला धामनिस्तेजोभिः सहितस्तव तव स्वभूता अर्चयोऽर्चनीया रश्मयो दिवो स्रोतमानस्यादित्यस्य सुलोकस्य वा पृष्ठेऽधरभागे । पृथिव्यामित्यर्थः । पविचं पवमानसाधनसुदृक् वि तन्वति । विश्वेभ्यः तन्वति । विचारयति । सर्वत्र कुर्वतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

तवेमे सप्त सिंधवः प्रशिषं सोम सिस्नते । तुभ्यं धावंति धेनवः ॥ ६ ॥

तव । इमे । सप्त । सिंधवः । प्रशिषं । सोम । सिस्नते । तुभ्यं । धावंति । धेनवः ॥ ६ ॥

पृथिव्यामंशुमात्मा ॥ हे सोम इमं इमास्तथा कृष्टाः सप्त सप्तसंख्याकाः सिंधवः स्वर्दमाना जगाथा

नद्यः । यदा । सप्त सर्पवाशीना नद्यः । तव प्रशिवं प्रशासनमाज्ञामभि सिञ्चते । अनुसरन्ति । तदाज्ञामनुकूल्य समुद्रं गच्छन्तीत्यर्थः । किञ्च धेनवो नवप्रसूतिका देवानां हविष्प्रदानेन प्रीणयिष्यन्ते गावस्तुभ्यं त्वदर्थमेवाशिरं श्रीरं प्रयच्छाम इति धावन्ति । आगच्छन्ति ॥

प्र सोम याहि धारया सुत इन्द्राय मत्सरः । दधानो अक्षिति श्रवः ॥ ७ ॥

प्र । सोम । याहि । धारया । सुतः । इन्द्राय । मत्सरः । दधानः । अक्षिति । श्रवः ॥ ७ ॥

हे सोमामिषूयमाण देव मत्सर इन्द्रस्य मदकरत्वं सुतोऽस्माभिरभिषुतः सन्निद्रार्थेन्द्रार्थं दशापविषान्नि-
र्गतया सुततया त्वदीयया धारया द्रोणकलशं प्र याहि । प्रकर्षेण प्रामुहि । यदा । हे सोम सुतोऽभिषुतस्त्व-
मिन्द्राय मत्सरो मादधितुतमः सन् धारयापौ स्वाहाकारेण पाचात्यतन्वा धारया सह त्वमिन्द्रमुपयाहि ।
कीदृशः । अक्षित्यर्थोऽर्थः श्रवः । श्रव इत्यङ्गनाम । दधानोऽस्मभ्यं प्रयच्छन् प्र याहीति ॥

समु त्वा धीभिरस्वरन्हिन्वतीः सप्त जामयः । विप्रमाजा विवस्वतः ॥ ८ ॥

सं । ऊं इति । त्वा । धीभिः । अस्वरन् । हिन्वतीः । सप्त । जामयः । विप्रं । आज्ञा ।
विवस्वतः ॥ ८ ॥

हे सोम हिन्वतीः ॥ शिङ्गव्यत्ययः ॥ हिन्वतः सुतीः प्रेरयतः सप्त सप्तसंख्याका जामय एकस्मिन्त्येके कर्म-
करणेन परस्परं बन्धुभूता होतृप्रभृतयः सप्त होषका विवस्वतो देवानां हविष्प्रदानेन परिवरणवतो यजमान-
स्त्राजापौ । अजन्ति गच्छन्त्युत्थितोऽन्तेत्यजिर्यज्ञः । तस्मिन् विप्रं मेधाविनं पयमानं त्वा त्वामिव धीभिर्धीतिभिः
सुतिभिः समस्वरन् । अशब्दयन् । असुवन् । यदा । हिन्वतीर्गच्छन्त्यः सप्त जामयो गंगायाः सप्त नद्यो धीभिः ॥
वर्षाणोपस्त्रादसः ॥ धीतिभिरंगुलीभिर्विप्रं त्वां समस्वरन् । प्रेरयन्ति । वसतीवरीभिरैकधनामिह परिशो-
धनार्थं प्रेरयन्तीति ॥

मृजन्ति त्वा समयुवोऽभ्ये जीरावधि ध्वणि । रेभो यदज्यसे वने ॥ ९ ॥

मृजन्ति । त्वा । सं । अयुवः । अभ्ये । जीरौ । अधि । स्वनि । रेभः । यत् । अज्यसे । वने ॥ ९ ॥

हे सोम अयुवः । अंगुलिनामेतत् । अजन्ति प्रक्षिपन्ति हवींश्चपाविति । यदा । अनेर्गत्वर्थः । कर्मकरणा-
भितस्ततो गच्छन्तीति । अयुवोऽङ्गुलयोऽस्मादीया जीरौ पापानामभिमतपुत्रे क्षिप्रं कृति वा स्वव्यधिर्ध्वं
शब्दायमानोऽभ्येऽविषासेन कृति पवित्रे त्वा त्वां तदा सं मृजन्ति । सम्यक् शोधयन्ति । यदा रेभः ॥ रेभु
शब्दे ॥ उद्वेगमध्ये प्रक्षिपेण शब्दायमानस्त्वं वने वननीये वसतीवर्याश्च उद्वेगेऽज्यसे अक्तः सिक्तो भवसि ।
तदा मृजन्तीत्यन्वयः ॥

पर्वमानस्य ते कवे ब्राजिन्सर्गा असृक्षत । अर्वेतो न श्रवस्यवः ॥ १० ॥

पर्वमानस्य । ते । कवे । ब्राजिन् । सर्गाः । असृक्षत । अर्वेतो । न । श्रवस्यवः ॥ १० ॥

मार्जनप्रसंगमाह । हे कवे क्रांतप्रज्ञ हे ब्राजिन्नवन् सोम पर्वमानस्य दशापविषेण पूषमानस्य ते तव
सर्गाः । कर्जन्त इति सर्गा धाराः । कीदृशः । अवस्ववः ॥ इदं हि परेच्छायां कवः ॥ यद्व्यामन्नं कामयमाना-
स्त्वदीया धारा अकचत । कर्जन्ति । निर्गच्छन्तीत्यर्थः । तत्र वृष्टांतः । अर्वेतो न । यथाश्वा मंदुरातो निर्गच्छन्ति
तद्वत् पविषान्निःसरन्तीत्यर्थः । प्रयोगपिचं चाप धारावाज्जम् ॥ ८८ ॥

अच्छा कोशं मधुसुतमसृयं वारं अभ्यये । अवावशंत धीतयः ॥ ११ ॥

अच्छ । कोशं । मधुऽसुतं । असृयं । वारं । अभ्यये । अवावशंत । धीतयः ॥ ११ ॥

धारागिर्मनप्रसंगादभिधीयते । मधुसुतं मधुररसस्य आवधितारं चारयितारं कोशं द्रोणकलशमच्छा-
मिलच्छाव्ययेऽविमयेऽविस्मृते वा वारे वासे दशापविषेऽक्षयं । सोमा अस्त्रिभिः कथ्यते ॥ यजेः कर्मणि
तिङ्गां तिङो भवन्तीति द्यौ रमादेशः ॥ किंच धीतयः । अंगुलिनामैतत् । धयन्ति पिबन्त्याभिरिति । अक्षदीपा
अंगुलयोऽवावशंत । तान् सोमान् पुनःपुनर्मौर्जनार्थं कामयन्ति ॥

अच्छा समुद्रमिद्वोऽस्तं गावो न धेनवः । अगमन्वृतस्य योनिमा ॥ १२ ॥

अच्छा । समुद्रं । इदं । अस्तं । गावः । न । धेनवः । अगमन् । वृतस्य । योनिं । आ ॥ १२ ॥

इदं वः प्ररतः सोमाः समुद्रं सोमानामेकैव संगमनस्थानं द्रोणकलशमभिगच्छन्ति । तत्र दृष्टांतः । धेनवः
पयःप्रदानेन जनानां प्रीणयित्वो नवप्रसूतिका गावोऽस्तं गृहं यथाभिगच्छन्ति तद्वत् । किंच ते सोमा अतस्त
सत्यभूतस्य यज्ञस्य योनिं स्नानमागमन् । आभिमुख्येन गच्छन्ति ॥ गमेर्मुक्तिं सिचो लुक्पुपधाक्षोपः ॥

प्र ण इंदो महे रणे आपो अर्षेति सिंधवः । यत्नोभिर्वासयिष्यसे ॥ १३ ॥

प्र । नः । इंदो इति । महे । रणे । आपः । अर्षेति । सिंधवः । यत् । गोभिः । वासयिष्यसे ॥ १३ ॥

हे इंदो वरुण सोम नोऽस्माकं स्मृताय रणे रणाय । रणन्ति सुवन्ति देवानश्चेति रणो यज्ञः ॥ अधि-
कारी अप । ऊर्चः । पा० ७. १. १३. । इति न भवति सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वात् । महे महते रणाय
यज्ञाय तदर्थं सिंधवः स्तदमाणा आपो वसतोवर्याख्याः सोमसेकार्थं तदार्षेति । प्रगच्छन्ति । यद्यदा त्वं गोभि-
र्गवैर्दधिपीरादिभिर्वासयिष्यसे आच्छाव्यसे मिश्रितो भवसि तदापो गच्छन्तीति ॥

अस्य ते सख्ये वयमियंक्षंतस्त्वोतयः । इंदो सखित्वमुश्मसि ॥ १४ ॥

अस्य । ते । सख्ये । वयं । इयंक्षंतः । त्वाऽऊतयः । इंदो इति । सखिऽत्वं । उश्मसि ॥ १४ ॥

हे इंदो पवमान इयंक्षंतो यष्टुभिच्छंतः पूजयितुमिच्छंतो वास्तु प्रसिद्धस्य ते तव सख्ये सखिकर्मणि स्थिता
वयं त्वोतयस्त्वदायत्तरचनाः संतः सखित्वं सखिभावमेवोश्मसि । उश्मः । कामयाग्नये ॥

आ पवस्व गविष्टये महे सोम नृचक्षसे । इंद्रस्य जठरे विश ॥ १५ ॥

आ । पवस्व । गोऽइष्टये । महे । सोम । नृऽचक्षसे । आ । इंद्रस्य । जठरे । विश ॥ १५ ॥

हे सोम पवमान गविष्टयेऽगिरसां गवामन्वेष्ट्रे महे महते नृचक्षसे नृणां मनुष्याणां द्रष्ट्रे कर्मनेतृणां फलं
यच्छति वा चंद्रायां पवस्व । पांशेषु दशापविषेण पूतो भव । इंद्रस्य जठर उदर उदरभूते द्रोणकलशे वा
विश । प्रविश ॥ १५ ॥

महौ असि सोम ज्येष्ठ उयाणामिदं ओजिष्ठः । युध्वा सञ्छुश्चज्जिगेथ ॥ १६ ॥

महान् । असि । सोम । ज्येष्ठः । उयाणां । इंदो इति । ओजिष्ठः । युध्वा । सन् ।

शश्चत् । जिगेथ ॥ १६ ॥

हे सोम त्वं महानसि । यतस्त्वं देवानां प्रीणयिता खलु । त्वं ज्येष्ठः प्रशस्ततमो भवसि । किंच हे इंदो
पवमान त्वमुयाणमुज्ज्वलानामप्योजिष्ठ श्रीवस्त्रितमो भवसि । त्वं युध्वा सञ्छुश्चज्जिगेथः सह युधं कुर्वन्निव
यच्छत् सर्वदा विजिष्ये । तांशेषां धनानि च जितवानसि ॥ जि अथे । यस्मिन् सन्निविष्टोर्वैरित्त्वभासादुत्तरस्य
कवर्गदेशः ॥

य उयेभ्यश्चिदोजीयाऽऽहूरेभ्यश्चिदूरतरः । भूरिदोभ्यश्चिन्मंहीयान् ॥ १७ ॥

यः । उयेभ्यः । चित् । ओजीयान् । अहूरेभ्यः । चित् । अूरऽतरः । भूरिऽदाभ्यः ।
चित् । मंहीयान् ॥ १७ ॥

यः सोम उयेभ्यश्चिदुहूरेभ्यो बलवज्जोऽधोजीयानोजस्वितमः । किंच यः अहूरेभ्यश्चिदीरेभ्योऽपि अूरतरो
ऽत्यंतसमर्थो भवति । तथा यः सोमो भूरिदाभ्यः ॥ दुदाभ् दानि । आतो मनिन्निति विच् ॥ बज्रधनूनां
दातृभ्योऽपि मंहोयान् दातृतमो भवति । तं त्वां वृणीमहे इत्युत्तरेण संबन्धः ॥

त्वं सोम सूर एषस्तोकस्य साता तनूना । वृणीमहे सख्याय वृणीमहे युज्याय ॥ १८ ॥

त्वं । सोम । सूरः । आ । इषः । तोकस्य । साता । तनूना । वृणीमहे । सख्याय ।
वृणीमहे । युज्याय ॥ १८ ॥

हे सोम सूरः सुवीर्यः । यद्वा । सर्वस्व यागादिकर्मणि प्रेरकः । त्वमिषोऽज्ञान्यस्माकमा धिहि । उपसर्गश्रुति-
योग्यक्रियाध्याहारः । किंच त्वं तोकस्य पुत्रस्य तनूना । तन्वति विसारयति कुलमिति तन्वः पीषाः । तेषां च
साता दाता भव ॥ वणु दानि । जनसनेति विट् । जनसनेत्यात्वं ॥ वयं तं त्वां सख्याय सखिभावाय कर्मणे वा
वृणीमहे । संभजामहे । तथा युज्याय ॥ युज् सहायः । तस्य भवि कर्मणि वा ष्यञ् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्य-
त्वादपुङ्गिः ॥ शत्रुवधादिलक्षणसाहाय्याय च वयं वृणीमहे ॥

अग्निहोत्रे पूर्वस्वामाहुतौ हुतायासुपस्थितेन यजमानेन प्रतिदिवसं प्रतिसंवत्सरं वानेन तुचेनापिरुपस्थेयः ।
सूचितं च । आपेयीभिश्चाप आयूंषि पवस इति तिङ्गभिः संवत्सरे संवत्सरे । आ० २. ३. इति ॥ चौलादिकर्मसु
चतस्र आज्याहुतयो होतव्यास्तत्रैव तिस्रः । सूचितं च । तेषां पुरस्ताच्चतस्र आज्याहुतोर्बुज्यादप आयूंषि
पवस इति तिङ्गभिः । आ० गृ० १. ४. ३. इति ॥ आधाने पवमानेष्टावधेः पवमानस्याप आयूंषीत्विवागुवाक्वा ।
अपे पवस्तेत्विवा याज्या । सूचितं च । प्रथमायामग्निरपिः पवमानोऽग्न आयूंषि पवसेऽपे पवस्व स्वपाः
। आ० २. १. इति ॥ पुनराधेये द्वितीयाज्यभागस्याप आयूंषीत्विवा वैकल्पिकानुवाक्वा । सूचितं च । नित्यं
पूर्वमनुब्राह्मणिनोऽप आयूंषि पवस इत्युत्तरं । आ० २. ८. इति ॥

॥ अम आयूंषि पवस आ सुवोर्जमिषं च नः । अरे बाधस्व दुच्छुनां ॥ १९ ॥

अमे । आयूंषि । पवसे । आ । सुव । ऊर्जं । इषं । च । नः । अरे । बाधस्व । दुच्छुनां ॥ १९ ॥

हे अमे पवमानरूप त्वमस्माकमायूंषि जीवनाणि पवसे । रक्षसि । नोऽस्माकमूर्जमन्नरसंमिषमन्नं वा सुच ।
आमिसुक्त्रेण प्रेरय । किंच दुच्छुनां । रक्षोनामितत् । रक्षास्तरेऽस्मत्तो दूर एव बाधस्व । संपीडय ॥

॥ अमिर्ह्यग्निः पर्वमानः पांचजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयं ॥ २० ॥

अग्निः । अग्निः । पर्वमानः । पांचऽजन्यः । पुरऽहितः । तं । इमहे । महाऽगयं ॥ २० ॥

पांचजन्यः । निषादपंचमाक्षत्वारो वर्णाः पंचजनाः । यद्वा । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षासीदिति
पंचजनाः । अथवा देवमनुष्या गंधर्वाप्सरसः सर्पाः पितर इति ब्राह्मणेऽभिहिताः पंचजनाः ॥ गंधीराज्य
इत्यत्र बहिर्देवपंचजनेभ्य इति वक्तव्यमिति वचनात् । का० ४. ३. ५८. १. भवार्थे अथप्रत्ययः ॥ तेषां तत्तद्भीष्ट-
प्रदानेन स्वभूत अग्निः सर्वद्रष्टा पवमानस्तद्रूपोऽग्निः पुरोहितः कर्मार्थमुखिनिमः पुरो निहितः । तं पूर्वोक्त-
वचनं महागयं महन्निर्देवादिभिरपि जीर्णिनातत्वं । महाति प्रभूतानि यज्ञगुहाणि वा बल स तजोक्तः । तं
पवमानगुहविशिष्टजपिमीमहे । धनादीनि याचामहे ॥ ११० ॥

॥ अग्ने पर्वस्व स्वपा अस्मे वर्चैः सुवीर्यैः । दधद्रियं मयि पोषं ॥ २१ ॥

अग्ने । पर्वस्व । सुऽअपाः । अस्मे इति । वर्चैः । सुऽवीर्यैः । दधत् । रियं । मयि । पोषं ॥ २१ ॥

हे अग्ने स्वपाः ॥ सोमनसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ शोभनकर्मा त्वमस्मै अस्मांस्तु सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं वर्चः ॥ वर्च दीप्ति ॥ तेजः पवस्व । आगमय । तथा भवाद्रियं धनं पुत्रं वा पोषं ॥ भावे कर्मणि वा घञ् ॥ गवां पुष्टिं यद्वा गवादिकं मयि भवान्दधत् । दधातु । करोत्वित्यर्थः ॥ दधातेर्लेखडागमः । घोलोपो लोटि वा । पा० ७. ३. ७०. । इत्याकारलोपः ॥

पर्वमानो अति सिधोऽभ्यर्षति सुष्टुतिं । सूर्ये न विश्वदर्शतः ॥ २२ ॥

पर्वमानः । अति । सिधः । अभि । अर्षति । सुऽस्तुतिं । सूरः । न । विश्वऽदर्शतः ॥ २२ ॥

पवम्पनः सोमः सिधो हिंसकाश्चापूततिक्रम्य गच्छति । तथा सुष्टुतिं सोतृणां शोभनां स्तुतिमभ्यर्षति । अभिसुख्येन गच्छति ॥ अघी गती तौदादिकः । बङ्गलं कंदसीति शप् । गुणः ॥ किंच सूर्यो न सूर्य इव विश्वदर्शतः सर्वस्य द्रष्टा सर्वेषां दर्शनीयो भवति ॥

॥ स मर्मृजान आयुभिः प्रयस्वान्प्रयसे हितः । इंदुरत्यो विचक्षणः ॥ २३ ॥

सः । मर्मृजानः । आयुऽभिः । प्रयस्वान् । प्रयसे । हितः । इंदुः । अत्यः । विऽचक्षणः ॥ २३ ॥

आयुभिः कर्मेनेतुभिर्मनुष्यैर्मर्मृजानः पुनः पुनर्मृज्यमानः शोधमानः स इंदुः स सोमोऽत्यो देवान्संततं गन्ता भवति । कीदृशः । प्रयस्वान् प्रीणनशीलान्नवान् । यद्वा । सोतृभ्यो देयत्वेनान्नयुक्तः । अत एव प्रयसे हवीरूपायान्नाय हितो विचक्षणः सर्वस्य प्रदर्शनकारी सर्वस्य विद्रष्टा वा सोमो देवानभिंगन्ता भवति ॥ चक्षिइ र्व्यक्तायां वाचि । अनुदासितस्य हलादेरिति युष् ॥

पर्वमान चतुतं बृहच्छुक्रं ज्योतिरजीजनत् । कृष्णा तमांसि जघनत् ॥ २४ ॥

पर्वमानः । चतुतं । बृहत् । शुक्रं । ज्योतिः । अजीजनत् । कृष्णा । तमांसि । जघनत् ॥ २४ ॥

पर्वमान अतै सत्यं यथार्थभूतं बृहत्प्रभूतं सर्वदेशेषु व्यापकं शुक्रं दीप्यमानं श्वेतवर्णं ज्योतिस्तेजोऽजीजनत् । शुक्रोक्त उदपादयत् । किं कुर्वन् । कृष्णा कृष्णवर्णानि तमांसि जघनन्नुर्गं विनाशयन् ॥ हतैर्यद्भुक्ति शतरि रूपं । अथक्षानामादिरियाद्युदात्तत्वं ॥

पर्वमानस्य जघ्नतो हरिश्चंद्रा असृक्षत । जीरा अजिरशोचिषः ॥ २५ ॥

॥ पर्वमानस्य । जघ्नतः । हरैः । चंद्राः । असृक्षत । जीराः । अजिरऽशोचिषः ॥ २५ ॥

जघ्नतः पुनः पुनस्तमांसि विनाशयतो हरिर्हरितवर्णस्याजिरशोचिषः सर्वव्यगमनशीलतेजसः पर्वमानस्य सोमस्य चंद्राः ॥ यदि आह्लादने ॥ देवानामाह्लादयित्वा जीराः क्षिप्रं चरणशीला धारा अक्षयत । कर्जति । पवित्राभिर्गच्छतीत्यर्थः ॥ ॥ ११ ॥

पर्वमानो रथीतमः शुभेभिः शुभशस्तमः । हरिश्चंद्री मरुद्गणः ॥ २६ ॥

पर्वमानः । रथिऽतमः । शुभेभिः । शुभशऽतमः । हरिऽचंद्रः । मरुत्ऽगणः ॥ २६ ॥

पर्वमानो देवो रथीतमोऽतिशयेन रथवान् ॥ रथिणः । पा० ८. २. १७. १. । रतीकारः ॥ तथा शुभेभिः शोभायुक्तिभ्योऽपि शुभशस्तमोऽत्यंतदीप्यमानश्च । यद्वा । निर्मलभ्योऽपि निर्मलतमयशोयुक्तः । हरि-

चंद्रः ॥ इत्याचंद्रोत्तरपद इति साहित्यिकः सुदृ ॥ हरितवर्णदीप्तिहरितधारावान्वा मयन्नखः । मयतो यस्य गणः सहायभूताः स तथोक्तः । तादृशः सर्वाङ्गोक्तान् स्वरश्मिभिः स्वदीप्तिभिर्ब्रह्मवत् व्याप्नोति तुरेयान्वयः ॥

॥ पवमानो व्यस्रवद्रश्मिभिर्वाजसातमः । दधन्स्तोत्रे सुवीर्यं ॥ २७ ॥

पवमानः । वि । अश्रवत् । रश्मिभिः । वाजसातमः । दधत् । स्तोत्रे । सुवीर्यं ॥ २७ ॥

पवमानः सोमो रश्मिभिः स्वदीप्तिभिर्ब्रह्मवत् । सर्वं जगद्व्याप्नोतु । कीदृशः । वाजसातमोऽतिशयेनाश्रय दाता बलस्य संभक्ता वा । तथा स्तोत्रे पवमानस्तोत्रं कुर्वते मनवे सुवीर्यं सुवीर्योपेतं पुत्रं धनं वा दधद्दिदधत् प्रयच्छन् व्याप्नोतु ॥ अश्रोतेर्लेख्यङागमः ॥

प्र सुवान इंदुरक्षाः पवित्रमत्युष्यं । पुनान इंदुरिद्रमा ॥ २८ ॥

प्र । सुवानः । इंदुः । अक्षारिति । पवित्रं । अति । अत्युष्यं । पुनानः । इंदुः । इंद्रं । आ ॥ २८ ॥

सुवानोऽभिषूयमाण इंदुः सोमोऽत्ययमविमयमूर्ध्याशुकेन निर्मितं दशापवित्रमतीत्य गावाः । कलशं प्रतिकर्षेण चरति ॥ चरतेर्लुङि तिपि सिचि च्छांदस इडागमामासः । अतो क्रीतस्य । पा० ७. २. २. इति वृद्धिः । रात्सखेति सिचो लोपः । रेफांतं स्रष्टयितुमितिकारः । बज्रलं छंदसि । पा० ७. ३. ९७. इतीडभावः । हल्ङादिना तिलोपः ॥ ततः पुनानः पवित्रेण शुद्ध इंदुः सोम इंद्रमा विप्रति । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रिया ध्याहारः ॥

एष सोमो अधि त्वचि गवां क्रीळत्यद्रिभिः । इंद्रं मदाय जोहुवत् ॥ २९ ॥

एषः । सोमः । अधि । त्वचि । गवां । क्रीळति । अद्रिभिः । इंद्रं । मदाय । जोहुवत् ॥ २९ ॥

एष अंशुरूपः सोमो गवां त्वच्यानदुहचर्मणि । अधिशब्द उपर्यर्थोक्तकः । चर्मशुपर्यद्रिभिर्गोवभिः सह क्रीळति । अभिषवाय संक्रीडते । एतेन तत्काल इंद्रविषयां क्षुतिं कुर्वतीत्यवगम्यते ॥

यस्य ते द्युस्रवत्पयः पवमानाभृतं दिवः । तेन नो मृळ जीवसे ॥ ३० ॥

यस्य । ते । द्युस्रवत् । पयः । पवमान । आभृतं । दिवः । तेन । नः । मृळ । जीवसे ॥ ३० ॥

हे पवमान पुयमान हे सोम दिवो सुलोकादामृतं क्षीणरूपया गायत्र्याहृतं द्युस्रवदस्रवद्योयुक्तं वा पयः सोमलक्षणममं द्युस्र ते तव स्वभूतं विद्यते तस्मात्त्वं तेनाग्निं नोऽस्माजीवसे चिरजीवनाय मृळ । मृळय । सुखय ॥ ॥ १२ ॥

त्वं सोमासीति द्वाविंशदृषं सप्तमं सूक्तं । आद्यतुचस्य बार्हस्पत्यो मरदाज ऋषिः । द्वितीयस्य मारीचः कश्यपः । तृतीयस्य राहगणो गीतमः । चतुर्थस्य मौमोऽषिः । पंचमस्य नाधिनो विश्वामिषः । षष्ठस्य भार्गवो जमदग्निः । सप्तमस्य मैत्रावरुणिर्यसिष्ठः । सूक्तशेषस्यांगिरसः पवित्रो वसिष्ठो वोमो वा समुदित्तापुषी । पयस्य सोम मंद्यमित्रायाशिक्षो द्विपदा गायत्र्यः । अविता नो अजात इत्यायाशिक्षः पवमानपूषदेवताः पवमानसोमदेवताका वा । यत्ते पवित्रमर्चिषोत्यायाः पंचर्चः पवमानादिदेवताः । आसां पंचानां मध्य उमाभ्यां देव सवितरिति तृतीया पवमानसवितुदेवताका वा । चतुर्थीं विमिष्टं देव सवितरित्वा विकस्येन पयसा नाधिसवितुदेवताका । पुनंतु मामिषिषा विकस्येन वैश्वदेवी । यः पावमानो रक्षीतीत्यादिभि हे पवमानमंजुक्षीतुक्षुतिप्रतिपादिके । अतः सैव देवता । शिष्टाः सर्वाः पवमानसोमदेवताकाः । तथा चानुक्रम्यते । त्वं सोमासि द्वाविंशद्भरदाजः कश्यपो गीतमोऽर्षिर्विश्वामिषो जमदग्निर्वसिष्ठ इति ह तुषाः सप्त ऋषयः त्रिषु पवित्रो वसिष्ठो वोमो वा पयस्य सोम तिलो गिल्वद्विपदा गायत्र्योऽविता वसिष्ठः मौम्वी । वा यसौ सवित्रं पंचाभिषः सावित्र्यमिषाविषी वैश्वदेवी वासामंजुक्षीतुषी पुरउष्विष्टं सप्तर्षिजगुपंषि च ते पावमानाक्षीतुक्षुती इति ॥ नतः सूक्तविधियोगः ॥

त्वं सोमासि धारयुर्मंद्र ओजिष्ठो अध्वरे । पवस्व मंहयद्रयिः ॥१॥

त्वं । सोम । असि । धारयुः । मंद्रः । ओजिष्ठः । अध्वरे । पवस्व । मंहयत् ऽरयिः ॥१॥

हे सोमाभिषूयमाण पवमान मंद्रो मोदयितुम ओजिष्ठ ओजस्वितमस्त्वमध्वरे हिंसारहितेऽस्यदीये यश्च धारयुरभिषवर्णधाराकामोऽसि । भवसि । ततस्त्वं मंहयद्रयिः सोतृभ्यः प्रदीयमानधनः सन् पवस्व । द्रोणकक्षशे यहादिषु दशापविषेण पूतो भव । यद्वा ॥ धारयुस्तदर्थं भाष्यत इति मत्वर्थीयो युः ॥ स हे सोम त्वं धारावानिव ततः पवस्वेति संबंधः ॥

त्वं सुतो नृमादनो दधन्वान्मत्सरित्तमः । इंद्राय सूरिरंधसा ॥२॥

त्वं । सुतः । नृमादनः । दधन्वान् । मत्सरिन् ऽतमः । इंद्राय । सूरिः । अंधसा ॥२॥

हे सोम नृमादनो नृणां कर्मणो नेतृणामृत्विजां मादयिता अत एव दधन्वांस्तेभ्यो धनानि धारयन् प्रयच्छन् यद्वा यज्ञस्य धारकः सूरिः प्राज्ञः सुतोऽस्माभिरभिषुतस्त्वमंधसा हवीरूपेणाग्निं संहेंद्राय मत्सरि- त्तमस्मात्प्रतिशयेन मदकारी भव ॥ नाहस्वेति नकारः ॥

त्वं सुष्वाणो अद्रिभिरभ्यर्धे कनिक्रदत् । द्युमंतं शुष्ममुत्तमं ॥३॥

त्वं । सुस्वानः । अद्रिऽभिः । अभि । अर्धे । कनिक्रदत् । द्युमंतं । शुष्मं । उत्तमं ॥३॥

हे पवमान सोम अद्रिमिर्धौवभिः सुष्वाणः सुन्वानोऽभिषूयमाणस्त्वं कनिक्रदद्भृशं शब्दं कुर्वन्नभ्यर्धे । कलशं पात्राणि वाभिगच्छ । तथा द्युमंतं दीप्तियुक्तमुत्तमं शुष्मं शबूणां शोषकं बलं च प्राप्नुहि । यद्वा । एकवाक्यतया योजनीयः । सुधमानस्त्वं बलमभिगच्छेति ॥ कदि क्रदि आह्वानि । क्रदेर्यङ्नुदि नलोपोऽभ्यासस्य निगागमस्य दार्धर्तं दर्धतीति सूत्रेण सर्वं निपात्यते । तस्माच्छतृप्रत्ययः । अभ्यस्तानामादिरिति स्वरः ॥

इंदुर्हिन्वानो अर्धेति तिररे वाराण्यव्यया । हरिर्वाजमचिक्रदत् ॥४॥

इंदुः । हिन्वानः । अर्धेति । तिरः । वाराणि । अव्यया । हरिः । वाजं । अचिक्रदत् ॥४॥

हिन्वानो यावभिः प्रेर्धमाणोऽभिषूयमाण इंदुः सोमोऽव्ययाविमयान्यवीणां स्वभूतानि वाराणि वाजानि । पवित्राणीत्यर्थः । तानि तिरस्तिरस्कृत्य अवधायार्धति । गच्छति । प्रभूतं निर्गच्छतीत्यर्थः । सोऽयं हरिर्हरितवर्णः सोमो वाजमस्रमचिक्रदत् । शब्दयति । त्वया संहेंद्रमहमाहुयामीत्यर्थः ॥

इंदो व्यर्थमर्धेसि वि अर्वांसि वि सौभगा । वि वाजान्सोम गोमंतः ॥५॥

इंदो इति । वि । अर्थ्यं । अर्धेसि । वि । अर्वांसि । वि । सौभगा । वि । वाजान् ।

सोम । गोऽमंतः ॥५॥

हे इंदो सोम अजमविवासे भवं पवित्रं अर्धेसि । विविधं धाराभिर्गच्छसि । किंच अर्वांसि हवीरूपाण्य- त्रानि च विगच्छसि । तथा सौभगा । सुभगस्य भावः सौभगं ॥ सुभगशब्द उद्गात्रादिषु पठ्यते । तस्योत्तरप- दपुर्धिर्भवति ॥ सौभगानि धनानि विविधं प्राप्नोषि । तथा हे सोम गोमंतः पशुमंति वाजान् बजानि च विविधं प्राप्नुहि । तानि सर्वाण्यस्माकं प्रापयेत्प्रमिप्रायः ॥ ॥१३॥

आ न इंदो शतग्विनं रयिं गोमंतमश्विनं । भरा सोम सहस्रिणं ॥६॥

आ । नः । इंदो इति । शतऽग्विनं । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । भरा । सोम । सहस्रिणं ॥६॥

हे इंदो पापेषु चरन् हे सोम नोऽस्माभ्यमा भर । संपादय । देहि । किमिति उच्यते । शतमिधं । शतं गावो यस्मात् स शतगुः । तद्वत् गोमंतं प्रशक्तापशुमंतमश्विनमश्वयुक्तं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं रथिं धनं पुत्रं वा भर ॥

पवमानासु इंदवस्तिरः पविचमाशवः । इंदुं यामेभिराशत ॥ ७ ॥

पवमानासः । इंदवः । तिरः । पविचं । आशवः । इंदुं । यामेभिः । आशत ॥ ७ ॥

पविचमूर्णाश्वकेन निर्मितं दशापविचं तिरस्तिरस्कृत्य व्यवधायकं कृत्वा पवमानासः कलशं प्रति वज्र-धाराः चरन् आशवः चिप्रमदकारिणश्चमसादीन् व्यामुवंतो वेदवः सोमा यामेभिः स्त्रीधैर्यमणैरिन्द्रमाशत । व्यामुवंति ॥

ककुहः सोम्यो रस इंदुरिंद्राय पूर्यः । आयुः पवत आयवे ॥ ८ ॥

ककुहः । सोम्यः । रसः । इंदुः । इंद्राय । पूर्यः । आयुः । पवते । आयवे ॥ ८ ॥

ककुहः । सोमः सर्वकर्मकारयितृत्वेन सर्वेषां समुच्छितोऽतिशयितो भवति । सोऽयं पूर्यः पूर्वं कृतोऽभिषुतः पूर्वं प्रातःकाले कृतो वायुरिंद्रमभिगतिदुः पापेषु चरन् सोम्यः ॥ मये च । पा० ४. ४. १३८. । इति यप्रत्ययः ॥ सोममयो रस आयवे सर्वेषां गंव इंद्राय पवते । कलशेषु पविषिण पूतो भवति । यदा । इंद्रार्धम-भिमुखं गच्छति । पवतिर्गतिकर्मा ॥

हिन्वन्ति सूरमुस्रयः पवमानं मधुसुतं । अभि गिरा समस्वरन् ॥ ९ ॥

हिन्वन्ति । सूरः । उम्रयः । पवमानं । मधुऽसुतं । अभि । गिरा । सं । अस्वरन् ॥ ९ ॥

उम्रयः कर्मकराद्यर्थमितस्ततः संचरन्तोऽंगुल्यो मधुसुतं मदकरस्य रसस्य आशयितारं सूरं सुवीर्यं सर्वस्य यागादिकर्मणि प्रेरकं पवमानं सोमं हिन्वन्ति । अभिषवार्थं संप्रेरयन्ति । ततः क्षीतारो गिरा क्षुत्वा तमेनमभि समस्वरन् । सम्यगभिष्टुवन्ति ॥

अविता नो अजाश्वः पूषा यामनियामनि । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥ १० ॥

अविता । नः । अजऽअश्वः । पूषा । यामनिऽयामनि । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥ १० ॥

अजाश्वः । अजाः पूषा इत्युक्तत्वाद्वा एवाश्वा वाहनाणि यस्मात् स तथोक्तः । स पूषितत्वात् सोमो देवो यामनि यामनि सर्वस्त्रिणमने मीमद्विष्यत्तस्य नोऽस्माकमविता पातयिता भवतु । किंच कन्यासु कर्मणीना-स्वमिमतासु स्त्रीषु नोऽस्माका भवतु । आ भवतां । अस्माकं कन्याः प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥ भजः शेषार्थाद्वेदि-सिष्यडागमे रूपं ॥ यदा । अर्षीन्तोऽजवाहनः पूषा सर्वस्य पोषयिता सोमो यामनि यामनि । यायते प्रायति देवैरेति याम यज्ञः । तत्र यज्ञे नोऽस्माकमविता रयिता भवतु । तथा कन्यासु स्त्रीष्विडास्त्राणा भवतु । प्रापयतु ॥ १४ ॥

अयं सोमः कपर्दिने घृतं न पवते मधु । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥ ११ ॥

अयं । सोमः । कपर्दिने । घृतं । न । पवते । मधु । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥ ११ ॥

कपर्दिने कक्षासमुत्पद्यते सोमाय पूषे वा तद्वर्धनं नादयितानिषुतोऽसादीचः कोनः प्रयति ॥ गच्छति । तं प्राप्नोति । तत्र वृक्षांतः । घृतं न मधु नादकं हवीर्धनं घृतं यथा सोमं पूषयं वा गच्छति तद्वत् । ततः स कक्षासक्तानामभवत् ॥

अयं तं आपृणु सुतो घृतं न पवते शुचिं । आ भक्षत्कन्यासु नः ॥१२॥

.अयं । ते । आपृणे । सुतः । घृतं । न । पवते । शुचिं । आ । भक्षत् । कन्यासु । नः ॥१२॥

हे आपृणु ॥ घृ चरणदीप्तोः ॥ सर्वतो दीप्यमान पवमान पूषन् वा ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतोऽयं सोमः पवते । त्वदभिमुखमागच्छति । यद्वा । त्वदर्थं पात्रेषु पवित्रेण पूतो, भवति चरति वा । तच्च वृष्टांतः । घृतं न शुचिं शुद्धं घृतं यथा त्वां प्राप्नोति तद्वत् । ततस्त्वमभिलषितान्यस्माकं देहीति ॥

वाचो जंतुः कवीनां पवस्व सोम धारया । देवेषु रत्नधा असि ॥१३॥

वाचः । जंतुः । कवीनां । पवस्व । सोम । धारया । देवेषु । रत्नधा । असि ॥१३॥

हे सोम कवीनां क्रीतप्रज्ञानां स्रोतृणां वाचो जंतुः सुतेर्जनयिता । यद्वा । मेधाविनां मध्ये त्वमेव वाचं जनयसि । अत्यंतं वाग्मी । त्वं धारया पवस्व । द्रोणकलशं ग्रहांश्च प्राप्नुहि । तत इन्द्रादिदेवेषु रत्नधा रमणशीलस्य सोमस्य निधातासि । भवसि । अथवा देवेषु सोचकारिषु कर्म कुर्वाणेषु वाक्सासु रत्नस्य कनकादेर्दाता भवसि ॥

यावत्सोचे गाणगारिमतेनाभिरूपकरणे कलशेषु सोम आसिच्यमानेऽस्य तुचस्या कलशेष्वित्यादिके द्वितीयातृतीये । सूचितं च । आ कलशेषु धावति श्लेनो वर्म वि गाहते इति द्वे । आ० ५. १२. इति ॥

आ कलशेषु धावति श्येनो वर्म वि गाहते । अभि द्रोणा कनिर्कदत् ॥१४॥

आ । कलशेषु । धावति । श्येनः । वर्म । वि । गाहते । अभि । द्रोणा । कनिर्कदत् ॥१४॥

, अतिगिरभिविच्यमानः कश्चित्सोमः कलशेषु सोमाधारेषु द्रोणकलशेष्वा धावति । सर्वतो गच्छति । श्लेनः । लुप्तोपममेतत् । यथा श्लेनो वर्म वरणीयं कुलायं वि गाहते प्रविशति तद्वत् । कनिर्कदत्त्यंतं शब्दं कुर्वन् द्रोणा द्रोणकलशानभि गच्छति च । यद्वा । द्रोणाधवनीयपुतभृत्संज्ञकाभिप्रायं । एकः सिच्यमानः सोमो द्रोणं प्रति शब्दायमानः पश्चात्प्रथमं गच्छति । ततः पाचद्वयमिति ॥

परि प्र सोम ते रसोऽसर्जि कलशे सुतः । श्येनो न तक्तो अर्षति ॥१५॥

परि । प्र । सोम । ते । रसः । असर्जि । कलशे । सुतः । श्येनः । न । तक्तः । अर्षति ॥१५॥

हे सोम कलशेषु द्रोणाभिधानेषु सुतोऽभिषुतस्ते तव रसः परि प्रासर्जि । परितो ग्रहेषु चमस्तेषु च प्रकष्टो विभक्तो भवति । कश्चमिव । श्लेनो न तक्तः । तत्किर्गतिकर्मा । गमनशीलः श्लेनः पक्षी यथा सर्वचार्षति गच्छति तद्वत् । यद्वा । यथा श्लेनः सर्वतो गता तद्वत्तक्तः पात्रेषु गतः सोमोऽर्षति । इन्द्रादिदेवानागच्छत् ॥ अर्तेर्नेडि विपि वा रूपं । पूर्वमृषी गतावित्यस्माद्वटि शपि रूपं ॥ १५॥

पवस्व सोम मंदयन्निद्राय मधुमत्तमः ॥१६॥

पवस्व । सोम । मंदयन् । निद्राय । मधुमत्तमः ॥१६॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन मधुररसवांस्त्वं मंदयन् मादयिता भवन् । यद्वा । इन्द्राय ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति संप्रदानं । इन्द्रं मोदमानः सन् पवस्व । इन्द्रार्चमागच्छ ॥

असृयन् देववीतये वाजयंतो रथा इव ॥१७॥

असृयत् । देवऽवीतये । वाजयंतः । रथाऽइव ॥१७॥

एतेऽभिषुताः सोमा वाजयंतः संतो देववीतथि देवयजनायाखयन् । विखण्यंते । अस्मिन्निमिः प्रदीयते । तच्च वृष्टांतः । रथा इव वाजयंतः शत्रुधनानि वज्रानि वा स्वाभिन् इच्छंतो रथा देववीतथि देवानां गमनाय यथा विखण्यंते तद्वत् ॥

ते सुतासो म॒दि॒त॒माः शु॒क्रा वा॒युम॑सृ॒क्षत ॥ १८ ॥

ते । सु॒तासः । म॒दि॒न्ऽत॒माः । शु॒क्राः । वा॒युं । अ॒सृ॒क्षत ॥ १८ ॥

म॒दि॒त॒मा अति॑शयेन मादयितारः शु॒क्रा दी॒प्यमा॑नाः सु॒ता अ॒भिषु॑तासो सोमा वा॒युं शब्द॑मसृ॒क्षत । अ॒सृ॒क्षन् । अ॒कार्षुः । यद्वा । वा॒युमे॒व सोम॑पा॒नार्थ॑मसृ॒क्षन् । सोमेषु सुतेषु सत्सु वा॒युसृ॑क्षत्पानार्थमा॒सृ॒क्षति ॥

या॒व्णां तु॒न्नो अ॒भिष्टु॑तः प॒विचं॑ सोम ग॒च्छसि॑ । दध॑त्स्तो॒त्रे सु॒वीर्यं॑ ॥ १९ ॥

या॒व्णां । तु॒न्नः । अ॒भिऽस्तु॑तः । प॒विचं॑ । सो॒म । ग॒च्छसि॑ । दध॑त् । स्तो॒त्रे । सु॒वीर्यं॑ ॥ १९ ॥

हे सोम त्वं या॒व्णां तु॒न्नोऽभि॑ष्टु॒तितोऽभि॑षुतस्त्वं सोतु॒भिर॑भिष्टुतः सत् पविचं गच्छसि । प्राप्नोषि । किं कुर्वन् । सोत्रे सोचकारिणे जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनादिकं दधद्विदधत् प्रयच्छन् ॥

ए॒ष तु॒न्नो अ॒भिष्टु॑तः प॒विच॑मति गा॒हते॑ । र॒क्षो॒हा वा॒रम॑व्ययं ॥ २० ॥

ए॒षः । तु॒न्नः । अ॒भिऽस्तु॑तः । प॒विचं॑ । अति॑ । गा॒हते॑ । र॒क्षः॒ऽहा । वा॒रं । अ॒व्ययं॑ ॥ २० ॥

तु॒न्नः ॥ तु॒द् व्य॒घ्ने ॥ याव॑भिर॒भिष्य॑धितः सुतः अत एव सर्वैर॒भिषु॑त एषोऽ॒सृ॒क्षदी॒यः सोमो॑ र॒क्षो॒हा कर्म॑विघ्नकरिणां राक्षसाणां पापनां वा हंताभवत् । अव्ययमविमयमव्ययवभूतं वारं वाचं तेन हतं पविचं दशपविचमत्यग्निकन्य गाहते । द्रोणकलशं प्रविशति ॥ ॥ १६ ॥

यद॑न्ति॒ यच्च॑ दूर॒के भ॒यं वि॑दन्ति॒ मामि॒ह । प॒र्वमा॑न् वि तज्ज॒हि ॥ २१ ॥

यत् । अ॒न्ति । यत् । च । दूर॒के । भ॒यं । वि॑दन्ति । मां । इ॒ह । प॒र्वमा॑न् । वि । तत् । ज॒हि ॥ २१ ॥

हे प॒र्वमा॑न् पू॒यमा॑न् पु॒नान॑ वा सोम यज्ञयमं॒त्यंति॑के तथा यच्च भयं दूर॒केऽति॑दूरे देशेऽ॒चवे॑हास्मिन् प्रदेशेऽपि भयं मां वि॑दन्ति जमते प्राप्नोति तज्जयं त्वं वि जहि । विशेषेण नाशर्थं । यद्वा । इहेति वज्रोऽयं लोको वा । अस्मिन् क्रियमाणे यज्ञेऽस्मिन्लोके वा यज्ञयं व्याप्नोति तन्नाशकेत्यर्थः ॥

प॒र्वमा॑न्ः सौ अ॒द्य नः॑ प॒विचे॑ण॒ विच॑र्षेणः । यः पो॒ता स पु॑नातु नः ॥ २२ ॥

प॒र्वमा॑न्ः । सः । अ॒द्य । नः । प॒विचे॑ण॒ विच॑र्षेणः । यः । पो॒ता । सः । पु॒न॒सु॒तु । नः ॥ २२ ॥

स तादृशः प्रसिद्धो विचर्षेणः सर्वस्य द्रष्टा प॒र्वमा॑नोऽ॒वि॒दानी॑मेव पविचेण प॒पशो॑चकेन तेजसा नोऽ॒व्या॒न्युना॑तु । प॒प॒र॒हितान्॑ करोतु ॥

पविचेणां प्रथमाव्यभागस्य याज्या यज्ञे पविचम्विधा । सूचितं च । यज्ञे पविचमर्विष्या कलशेषु धावतीति पविच इत्येति । आ० २. १२. इति ॥

यस्मै॑ प॒विच॑म॒र्विष्य॑ते॒ वित॑तम॒न्तरा॑ । ब्र॒ह्म ते॒न पु॑नीहि नः ॥ २३ ॥

यत् । ते । प॒विचं॑ । अ॒र्विषि॑ । अ॒र्मे । वि॑त॒तं । अ॒न्तः । आ । ब्र॒ह्म । ते॒न । पु॑नी॒हि । नः ॥ २३ ॥

हे प॒र्वमा॑नमु॒जशि॑ष्टासि ते स्वदी॒यं पविचं॑ शोधकं यत्स्वति॒वोऽर्वि॑षि सौर॒वेषु॑तादित्य॒व्यं॒तम॑ च या॒ वित॑तमा॒विष्य॑तं विषति । यद्वा । हे अग्नि ते तव स्वमूर्तेऽर्विषि तेजसांतमर्थे यत्पविचं मुमुत्पादकं वामर्जमस्ति । तेन तादृशेन तेजसा ब्रह्म पुषाद्विचर्षणकारि नः शरीरं पुनीहि । पापरहितं पूतं कुच ॥

यस्यै पवित्रमर्चिवदस्ये तेन पुनीहि नः । ब्रह्मसवैः पुनीहि नः ॥ २४ ॥

यत्। ते। पवित्रं। अर्चिऽवत्। अये। तेन। पुनीहि। नः। ब्रह्मऽसवैः। पुनीहि। नः ॥ २४ ॥

हे अपि पवित्रं शोधकमर्चिवदर्चयत् ॥ कंदसीर इति मतुपो बलं ॥ सौरादितेजोयुक्तं ते त्वदीयं यत्तेजो
विद्यते तेन त्वोद्येनैव तेजसा नोऽस्मान् पुनीहि । पूतान् कुरु । किंच ब्रह्मसवैर्ब्राह्मणकर्मसोमाभिषवैः । यद्वा ।
ब्रह्म सोमः । तस्याभिषवैः । नोऽस्मान्युनीहि ॥

उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च । मां पुनीहि विश्वतः ॥ २५ ॥

उभाभ्यां। देव। सवितरिति। पवित्रेण। सवेन। च। मां। पुनीहि। विश्वतः ॥ २५ ॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरक हे देव द्योतमान सोम त्वं पवित्रेण पापशोधकेन त्वदीयेन तेजसा सवेन सोमा-
भिषवेण च एताभ्यामुभाभ्यां विश्वतः सर्वतो मां पुनीहि । पूतं कुरु ॥ ॥ १७ ॥

चिभिष्टुं देव सवितर्वर्षिष्टैः सोम धामभिः । अये दक्षैः पुनीहि नः ॥ २६ ॥

चिऽभिः। त्वं। देव। सवितः। वर्षिष्टैः। सोम। धामऽभिः। अये। दक्षैः। पुनीहि। नः ॥ २६ ॥

हे देव सुख दीप्यमान वा हे सवितः सर्वस्य स्वस्वकर्मणि चोदयितव्यं सोम पक्वमानगुणविशिष्ट हे अपि त्वं
वर्षिष्टैर्वृद्धतमैः अत एव दक्षैः सामर्थ्यवन्निस्त्रिभिर्धामभिः शरीरैरभिवायुसूर्यादिकैस्त्रिभिः शरीरैर्नोऽस्मान्
पुनीहि । परिशुद्धान् कुरु ॥

पुनंतु मां देवजनाः पुनंतु वसवो धिया ।

विश्वे देवाः पुनीत मां जातवेदः पुनीहि मां ॥ २७ ॥

पुनंतु। मां। देवऽजनाः। पुनंतु। वसवः। धिया ।

विश्वे। देवाः। पुनीत। मां। जातऽवेदः। पुनीहि। मां ॥ २७ ॥

देवजनाः । देवानां जगो प्रादुर्भावो येषां यज्ञेष्वाति देवजना यजमानाः । यद्वा । इंद्रादिदेवगणाः ।
मां पुनंतु । परिपूतं कुर्वंतु । तथा वसवो वासका देवा धियादीयेन कर्मणा मां पुनंतु । अथवा प्रत्यक्षः । हे
विश्वे देवाः सर्वे देवाः मां पुनीत । पूतं कुरुत । हे जातवेदः । जातानि भूतजातानि वेत्तीति यद्वा
जातव्रतं हे अपि मां पुनीहि ॥

प्र प्र्यायस्व प्र स्यंदस्व सोम विश्वेभिरंशुभिः । देवेभ्य उत्तमं हविः ॥ २८ ॥

प्र। प्र्यायस्व। प्र। स्यंदस्व। सोम। विश्वेभिः। अंशुऽभिः। देवेभ्यः। उत्तमं। हविः ॥ २८ ॥

हे सोम प्र प्र्यायस्व । अस्मान्प्रकर्षेण वर्धय । यद्वा । देवान् सोमेन वर्धय । किंच विश्वेभिरंशुभिः सर्वैस्त्व-
दीयैरंशुभिर्देवेभ्यो देवार्थमुत्तमं प्रशस्ततमं हविः सोमरूपं प्र स्यंदस्व । कलशादीन्प्रति प्रसव । प्रयच्छेति
यावत् ॥

अग्नीषोमप्रशयन उप प्रियमित्तिषा । सूचितं च । उप प्रियं पणिप्रतमित्यर्धर्च आरमेत् । आ० ४. १०. इति ॥

उप प्रियं पणिप्रतं युवानमाहुतीवृधं । अगन्म विभ्रतो नमः ॥ २९ ॥

उप। प्रियं। पणिप्रतं। युवानं। आहुतिऽवृधं। अगन्म। विभ्रतः। नमः ॥ २९ ॥

प्रियं सर्वस्य प्रीतिधितारं पणिप्रतमत्वंतं शब्दायमानं युवानं तद्व्यमाङ्गतिवृधमाङ्गतिभिर्वर्धनीयं पवमानं
वयं नमो हविर्नमस्तारं वा विभ्रतो धारयंतः संत उपगच्छेम । उपगच्छेम ॥ गमेर्मुक्तिं मंचे चसेति श्रुत्मुक्तिं सति
स्वीचेति नकारः । पणिप्रतं । पणेः सुत्यर्थस्य यद्वक्तुं रूपं । दाधर्तं दधर्तीति सूच, रतिकरणस्य प्रदर्शनाङ्ग-
त्वाद्वाभ्यासस्य निगागम उपधास्तोपस्य निपात्यते ॥

अ॒ला॒य्य॒स्य॒ पर॒शुर्न॑नाश॒ तमा॑ प॒वस्व॒ देव॒ सोम॑ । अ॒खुं चि॑देव दे॒व सोम॑ ॥ ३० ॥

अ॒ला॒य्य॒स्य॒ । पर॒शुः । न॒नाश॒ । तं । आ । प॒व॒स्व । दे॒व । सोम॑ । अ॒खुं । चि॒त् । ए॒व ।

दे॒व । सोम॑ ॥ ३० ॥ :

अलाय्यस्य ॥ अतैरीणादिक आख्यप्रत्ययः । अपिपकादित्वाकृत्यं ॥ अभिगमनशीलस्य शचीः परमुखिदकः
पवमानसमेव शत्रुं ननाश । नाशयतु । अस्मानपापांस्ततो हे देव दीप्यमान सोम आ पवस्व । अस्मादभि-
मुखीन गच्छ । किंच हे देव द्योतमान सुत्य वा हे सोम आखुं चित् ॥ खगु अवदारणे ॥ सर्वस्वाहंतारमपि तं
शत्रुमेव बाधस्व नास्मानपापानिति ॥

॥ यः पा॒वमा॒नीर्ध्ये॒त्यृषि॑भिः संभृ॒तं रसं॑ । सर्वे॒ स पू॒तम॑स्नाति स्व॒दितं॑ मा॒तरि॑श्व॒ना ॥ ३१ ॥

यः । पा॒व॒मा॒नीः । अ॒धि॒ऽए॒ति । अ॒रि॑भिः । सं॒ऽभृ॒तं । रसं॑ । सर्वे॑ । सः । पू॒तं । अ॒स्ना॒ति ।

स्व॒दि॒तं । मा॒तरि॑श्व॒ना ॥ ३१ ॥

यो जनः पावमानीः पवमानदेवताकाः सर्वा ऋचः तद्रूपमुषिभिः सूक्तद्रष्टृभिर्मधुच्छंदःप्रभृतिभिः संभृतं
संपादितं रसं त्रेदरसभृतं सारं सूक्तसंघमध्यति अधीति स जनः सर्वे भोज्यजातं पूतं परिपूतमेवास्नाति । परि-
पूतं पापरहितमन्नं भक्षयति । अथमस्य पूतत्वं तच्चाह । स्वस्वाशनात्यागिव मातरिश्वना । मातर्यंतरिचि अस्मि-
तीति मातरिश्वा वायुः । स च वायुः पवित्रमेव । पवित्रेण वायुना स्वदितं स्वादूकृतं परिपूतमेवास्नं पश्चात्स
नरोऽस्नाति ॥

॥ पा॒वमा॒नीर्यो॑ अ॒ध्ये॒त्यृषि॑भिः संभृ॒तं रसं॑ । तस्मै॒ सर॑स्वती दुहे क्षी॒रं स॒र्पिर्मधू॑दकं ॥ ३२ ॥

पा॒व॒मा॒नीः । यः । अ॒धि॒ऽए॒ति । अ॒रि॑भिः । सं॒ऽभृ॒तं । रसं॑ । तस्मै॑ । सर॑स्वती । दुहे॑ ।

क्षी॒रं । स॒र्पिः । मधु॑ । उ॒दकं॑ ॥ ३२ ॥

यो ब्राह्मणः पावमानीः पवमानदेवताका ऋचः तदात्मकमुषिभिर्मधुच्छंदःआदिभिः संभृतं रसं वेदसारं
सूक्तसंघमध्यति अधीति तस्मै पवमानाध्ययनं कुर्वति जनाय सरस्वती सर्वत्र सरणवती वाग्देवता क्षीरं यज्ञ-
साधनभृतं पयः सर्पिस्त्रादृशं धृतं मधु मदकरमुदकं सोमं दुहे । स्वयमेव दोषि । एषं नृरं यागादिपरं
वेदशास्त्रविद् करोतीत्यर्थः ॥ दुहे प्रपूरणे । कर्मकर्तरि न दुहसुगमां यज्ञिणाविति यज्ञः प्रतिषेधः । लोपस्य
आत्मनेपदेष्वाति तन्नोपः ॥ १८ ॥ ३३ ॥

चतुर्थेऽनुवाकेऽष्टादश सूक्तानि । तत्र प्र देवमिति दशर्चं प्रथमं सूक्तं । मर्कटनृपस्य वत्सप्रियां पवमान-
सोमदेवताकं । दशमी चिदुप शिष्टा जगत्पः । तथा चानुक्रम्यते । प्र देवं दश वत्सप्रिमां च दनस्त्रिदुधंतं हेति ॥
गतो विनियोगः ॥

प्र दे॒वम॒च्छा॒ मधु॑मंतं इ॒द्वोऽसि॑षदंतं गाव॒ आ न॒ धे॒नवः॑ ।

व॒र्हिष॑दो व॒ज्रना॑वंतं ज॒धभिः॑ परि॒सृत॑मु॒स्रियां॑ नि॒र्णिजं॑ धिरे ॥ १ ॥

प्र । देवं । अ॒च्छ । मधु॑ऽमंतः । इ॒दवः । अ॒सि॒स्यदंत॑ । गा॒वः । आ । न । धे॒नवः ।
ब॒र्हि॑ऽसदः । व॒च॒नां॑ऽवैतः । ऊ॒ध॑ऽभिः । प॒रि॑ऽसुतं । उ॒स्त्रि॒याः । निः॑ऽनिजं । धि॒रे ॥ १ ॥

मधुमंतो मादकरससंयुक्ता इदवः सोमा देवं बोतमानं सोमात्मकमिन्द्रमण्ड प्रति प्राप्तिव्यदंत । प्रस्यदंति । यहादिषु प्रचरंति ॥ अ॒सि॒स्यदंत॑स्य सु॒ष्टि च॒ष्टि रूपं ॥ तच्च दृष्टांतः । गा॒व आ न धे॒नवः । प॒यस्त्रि॒व्यः प्री॒ण-
चि॒त्र्यो गा॒वो यथा वत्सं प्रति प्रस्यवन्ति तद्वत् । किंच ब॒र्हि॒वदो ब॒र्हि॒षि सोदंतो वचनामंतो इभारवादिशब्दयंत
उ॒स्त्रि॒याः । गो॒नामि॒तत् । तादृ॒शो गा॒व ऊ॒धभिः प॒योधा॒रकैः स्त्रीः स्त्री॒धभिः प॒रि॒सुतं प॒रितः॑ सवणशीलं
निर्लिजं मुहं पयोभूतं सोमसं धिरे । दधिरे । इ॒द्वार्थं धा॒रय॑न्ति ॥

स रो॒रुव॑दभि पूर्वा अ॒चि॒क्रद॑दुपा॒रुहः अ॒थय॑न् स्वा॒दते॑ हरिः ।
ति॒रः प॒विचं॑ प॒रि॒यन्तु॑रु ज॒यो नि श॒र्याणि॑ दधते दे॒व आ वरं॑ ॥ २ ॥
सः । रो॒रुव॑त् । अ॒भि । पूर्वाः । अ॒चि॒क्रद॑त् । उ॒पऽआ॒रुहः । अ॒थय॑न् । स्वा॒दते॑ । हरिः ।
ति॒रः । प॒विचं॑ । प॒रि॑ऽयन् । उ॒रु । ज॒यः । नि । श॒र्याणि॑ । द॒धते॑ । दे॒वः । आ । वरं॑ ॥ २ ॥

रोरुवत् कलशादिकं प्रत्यत्यंतं शब्दं कुर्वन् स सोमः पूर्वा मुख्याः स्तोत्राणां स्तुतीरभ्यचिक्रदत् । अभिमुख-
मध्वनयत् । स्तुतयः साधोयस्य इति प्रतिध्वनिमंगीकारमकार्षीदित्यर्थः । किंच हरिर्हरितवर्ण उपासकः ॥
रोहताच्छीलिकः क्षिप ॥ उपारोहणशीला ऊर्ध्वं प्रादुर्भवणशीला ओषधीः अथयन्नेयं विक्षिपयन् स्वादते ।
स्वादूकरोति । ताः फलिनीः कुर्वन् स्वादुयुक्ता विदधातीत्यर्थः । तथा पविचमविवालात्मकं दशापविचं
तिरस्तिरस्कृत्य पात्राणि प्रत्यात्मनः चरणकाले पविचं व्यवधायकं कृत्वा परियन् परितो गच्छन् सोम उरु
मूहंतं जयो वेगं करोति । ततः शर्याणि ॥ मृ हिंसायां ॥ हिंसितव्यानि यद्वा शरेण हंतव्यानि रक्षांसि नि
दधति । निक्षिपति । न्यक्तरोति । हिनसीति यावत् । पञ्चाहेवो दीप्यमानः सोमो वरं वरणीयं धनं सोमं
दातृभ्यो यजमानेभ्य आ दधति । आधारयति । प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ दधातेर्लेख्यडागमे घोर्लोपो सेटि वेत्या-
कारलोपः ॥

वि यो म॒मे य॒म्या संय॑ती म॒दः साकं॑वृ॒धा प॒यसा॑ पि॒न्वद॑क्षिता ।
म॒ही अ॒पारे॑ रज॒सी वि॒वेवि॑ददभि॒व्रज॑न्नक्षितं पा॒ज आ द॑दे ॥ ३ ॥
वि । यः । म॒मे । य॒म्या । संय॑ती इति सं॒ऽयती॑ । म॒दः । साकं॑ऽवृ॒धा । प॒यसा॑ ।
पि॒न्वत् । अ॒क्षिता॑ ।
म॒ही इति॑ । अ॒पारे॑ इति॑ । रज॒सी इति॑ । वि॒ऽवेवि॑दत् । अ॒भिऽव्रज॑न् । अ॒क्षितं॑ ।
पा॒जः । आ । द॑दे ॥ ३ ॥

यो मदः । माद्यत्यनेति मदः सोमरसः । यम्या युगलभूते संयती परस्परं संगच्छमाने यावापुथिवी वि
ममे विशिष्टा निर्मितवान् ततः ते साकंवृधा सहैव वर्धनशीले तथाचिताक्षीणि सामर्थ्यवत्यौ यथा मविध्यतः
तथा स सोमः पयसा पयोक्षय्य स्वीयसेन पिन्वत् । असिचत् । अवर्धयदिति यावत् । किंच मही महती
अत एवापारे पर्यंतरहति रजसी । यावापुथिवीनामितत् । ते यावापुथिवी विवेविदत् ॥ विद आनि ।
चक्षुकिं शतत्रि रूपं । अन्नासत्सरः ॥ इयं पृथिवीयं बीरिति सर्वेषां विविध्य तेवसा प्रज्ञापयन्नभिप्रव्रज-
मितः सर्वतो गच्छन् सोमोऽक्षितमक्षीणमविनश्वरं पाजो वज्रमा ददे । स्वीकृतवान् । अत्यंतं वज्रवानभव-
दित्यर्थः ॥

स मातरा विचरन्वाजयन्ऋपः प्र मेधिरः स्वधया पिन्वते पदं ।
 अंशुर्येवेन पिपिशे यतो नृभिः सं जामिभिर्नसते रक्षते शिरः ॥४॥
 सः । मातरा । विऽचरन् । वाजयन् । अ०पः । प्र । मेधिरः । स्वधया । पिन्वते । पदं ।
 अंशुः । येवेन । पिपिशे । यतः । नृभिः । सं । जामिभिः । नसते । रक्षते । शिरः ॥४॥

मेधिरः ॥ मेधारथाभ्यामिरनिरचौ । पा० ५. २. १०९. ३. । इतीरन्त्ययो मत्वर्चीयः ॥ मेधावान् प्रादुः
 सोमो मातरा मातरौ जगतो निर्मात्र्यौ आवापुषिभ्यौ विचरन्तरेष्वात्यंतं चरन् तथापोऽतरिष्वितान्युद-
 कानि वरजयन् प्रेरयन् ॥ वज्रेष्वितस्य अतरि ऋयं ॥ तादृशः स्वधया सक्तुलक्षणेनाग्नेन सह पदै स्वप्नानमुत्तर-
 वेदिरूपं प्र पिन्वते । प्रकर्षेणाप्याययति । ततो नृभिः कर्मणेतुभिर्हृत्विग्भिर्यतः संयतोऽंशुः सोमो यवेन
 पिपिशे ॥ पिश अययवे ॥ अययवत्वेन कृतः । मिश्रित इत्यर्थः । सोमस्तु यवसक्तुभिः त्रियते खलु । सोऽयं
 जामिभिरकक्षात्पाशेदत्पन्नाभिरंगुलीभिः सं नसते । संगच्छते च । शिरः शीर्षं भूतजातं च रक्षते च । स्त्रीय-
 रक्षेन रक्षति । पोषयति ॥ नसतिर्गतिकर्मा । आदिक्षोपे विभषिति न विघातः ॥

सं दक्षेण मनसा जायते क्विर्जुतस्य गर्भो निहितो यमा परः ।
 यूना ह संता प्रथमं वि जज्ञतुर्गुहा हितं जनिम नेममुद्यतं ॥५॥
 सं । दक्षेण । मनसा । जायते । क्विः । ज्ञतस्य । गर्भः । निऽहितः । यमा । परः ।
 यूना । ह । संता । प्रथमं । वि । जज्ञतुः । गुहा । हितं । जनिम । नेमं । उत्ऽद्यतं ॥५॥

प्रसंगात्सोमसूर्ययोराविर्भावमाह । दक्षेण प्रवृद्धेन मनसा सह सं जायते । पृथिव्याः सन्त्यज्जायते । तथा
 अतस्त्रोदकक्षीव गर्भो गर्भस्त्राणीयः । यदा । सत्यस्य यज्ञस्य मध्ये गर्भः शब्दनीयः सुखः । स एव सोमः परः
 परस्तादतरिषे यमा यमेन नियमेन देवैर्निहितः सः । सूर्याद्वि वृद्धिर्भवति । तस्मात्सोमः सूर्यात्मकतयावस्थित
 इत्यर्थः । एवं यूना । हेत्वधारणे । युवानावेव संतां तौ प्रथमं जननकालं वि जज्ञतुः । अयं सोमोऽयं सूर्य
 इति विशेषेण ज्ञायते । तयोश्चार्धं जनिम जन्म गुहा गुहायां हितं । निहितं भवति । तयोर्नेममर्धं कोद्यतं
 प्रकाशितं भवति । दिवा सूर्यः प्रादुर्भवति रात्रौ चंद्रमा इति ॥ १९॥

मंद्रस्य रूपं विविदुर्मनीषिणः श्येनो यदंधो अभरत्परावतः ।
 तं मर्जयंत सुवृधं नदीष्वौ उशंतमंशुं परियंतमृगमयं ॥६॥
 मंद्रस्य । रूपं । विविदुः । मनीषिणः । श्येनः । यत् । अंधः । अभरत् । पराऽवतः ।
 तं । मर्जयंत । सुऽवृधं । नदीषु । आ । उशंतं । अंशुं । परिऽयंतं । मृगमयं ॥६॥

मनीषिणः प्राज्ञा यष्टारो मंद्रस्य मदकरस्य रसस्य सोमस्य रूपं विविदुः । जानंति । यदंधो यत्सोमस्य-
 चक्षुमन्नं श्येनो गायत्रोरूपो पपी परावतो दूराद्युल्लोकादभरत् आजहार । ह्यहोर्मृगं दसीति भकारः ॥ तं
 तादृशं सुवृधं सुष्ठु वर्धमानं सुवर्धयितारं वांशुं सोमं नदीषु नदमानासु वसतीवर्षास्त्रास्त्रा मर्जयंत ।
 अस्त्रिज आशोधयति । अक्षकुर्वति वा । कीदृशं । उशंतं देवान् कामयमानं परियंतं परितो जगत्समु-
 ग्मियमृगं सुखं सोममामर्जयतीति ॥

त्वां मृजंति दश योषणः सुतं सोमं ऋषिभिर्मतिभिर्धीतिभिर्हितं ।
 अण्यो वारंभिरुत देवर्हूतिभिर्नृभिर्नृतो वाजमां दर्वि सातये ॥७॥

त्वां । मृजंति । दश । योषणः । सुतं । सोमं । ऋषिऽभिः । मतिऽभिः । धीतिऽभिः । हितं ।
अथ्यः । वारिभिः । उत । देवहूतिऽभिः । नृऽभिः । यतः । वाजं । आ । दर्षि । सातये ॥ ७ ॥

हे सोम योषणो द्वाभ्यां पाणिभ्यां विभज्योत्पन्ना दश दशसंख्याका अंगुलयश्च ऋषिभिर्मधुच्छेदः प्रभृतिभिः
सुतमभिषुतं हितं पात्रेषु निहितं त्वां मतिभिः स्तुतिभिर्धौतिभिः कर्मभिश्चाथो वारिभिरविचालीः पवित्रैर्मृजंति ।
शोधयन्ति । उतापि च देवहूतिभिर्देवाङ्गानयुक्तिर्गुभिः कर्मनेतुभिर्हृत्विग्भिर्यतो यद्गेषु संयमितः संगृहीतस्त्वं
सीतये दानाय वाज्रवत्तमा दर्षि । अविदारयसि । विवृतं करोषि । सोतृभ्योऽन्नादिकं प्रयच्छसीति यावत् ॥

परिप्रयंतं वेय्यं सुषंसदं सोमं मनीषा अभ्यनूषत स्तुभः ।

यो धारया मधुमौ ऊर्मिणा दिव इयति वाचं रयिषाऽमर्त्यः ॥ ८ ॥

परिऽप्रयंतं । वेय्यं । सुऽसंसदं । सोमं । मनीषाः । अभि । अनूषत । स्तुभः ।

यः । धारया । मधुऽमान् । ऊर्मिणा । दिवः । इयति । वाचं । रयिषाट् । अमर्त्यः ॥ ८ ॥

परिप्रयंतं पात्राणि परितः प्रगच्छंतं वेय्यं देवैः काम्यमानं सुसंसदं शोभनसंसदनं सोमं मनीषा मनस
ईशित्वः स्तुभः सुतयोऽभ्यनूषत । अभिष्टुवंति ॥ वेय्यं । यो गत्यादिष्वित्यस्माद्यति भयप्रवक्ष्ये च च्छेदमि
। पा० ६. १. ८३. । इति निपातितः । अत्रानुपसर्गस्यापि निपातनं भवति ॥ मधुमाश्रदकररसवान् यः सोमो
धारया स्वीययोर्मिणा वसतीवर्याख्येनोदकेन सह दिव आकाशाद्द्रोणकलश आपतति रयिषाट् शुशुधनानां
मभिभवितामर्थो मनुष्यधर्मरहितः स सोमो वाचमियति । प्रेरयति । तदा हि सोतारः कुर्वति ॥

अयं दिव इयति विश्वमा रजः सोमः पुनानः कलशेषु सीदति ।

अङ्गिर्गोभिर्मृज्यते अद्रिभिः सुतः पुनान इंदुर्वरिवो विदत्प्रियं ॥ ९ ॥

अयं । दिवः । इयति । विश्वं । आ । रजः । सोमः । पुनानः । कलशेषु । सीदति ।

अत्ऽभिः । गोभिः । मृज्यते । अद्रिऽभिः । सुतः । पुनानः । इंदुः । वरिवः ।

विदत् । प्रियं ॥ ९ ॥

अयं सोमो दिवो बुभोकाद्विद्यं रज उदकमियति । अभिप्रापयति । किंच पुनानो दशापविषेण पूयमानः
सोमः कलशेषु द्रोणनामसु सीदति । तथाद्रिभिर्यावभिरङ्गिर्वसतीवर्याख्याभिर्गोभिर्गोविकारिः, वीरदध्या-
दिभिश्च मृज्यते । शोधते । अलंकृत्यते । ततः पुनानः पूत इंदुः सोमः प्रियं प्रियतरं प्रीणनकारि वा वरिवो
वरिणीयं धनं विदत् । सोतृभ्यो जंभयति । प्रयच्छतीति यावत् ॥

एवा नः सोम परिषिच्यमानो वयो दधञ्चित्तमं पवस्व ।

अद्देवे द्यावापृथिवी हुवेम देवा धत्त रयिमस्मे सुवीरं ॥ १० ॥

एव । नः । सोम । परिऽसिच्यमानः । वयः । दधत् । चिचऽतमं । पवस्व ।

अद्देवे इति । द्यावापृथिवी इति । हुवेम । देवाः । धत्त । रयिं । अस्मे इति । सुऽवीरं ॥ १० ॥

अयं प्रत्यक्षतः । हे सोम दधत्प्रयच्छस्त्वं परिषिच्यमानः परितोऽङ्गिर्गोभिर्वा सिच्यमान एव चिचतमं
विषं ज्ञानाविषं चायनीयतमं वा वयोऽन्नं नोऽन्नं पवस्व । प्रापय । प्रयच्छति यावत् । किंचद्विषे द्वेषरहिते
द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी हुवेम । इविअद्वागार्थं कथमाहुवेम । हे देवाः पूयं च सुवीर । वीरः कर्मणि
समर्थः पुषः । तद्दृशपुत्रोपितं रयिं धनस्यै अस्मासु धत्त । निधत्त ॥ १० ॥

इषुर्नेति इयर्थं द्वितीयं सूक्तं । आगिरसस्य हिरण्यसूपस्यार्थं पवमानसोमदेवताकं । नवमीदशम्यौ चिदुभौ । शिष्टा जगत् । तथा चानुक्रांतं । इषुर्न हिरण्यसूपोऽथे चिदुभाविता ॥ गतो विमिथोगः ॥

इषुर्न धन्वन्प्रति धीयते मतिर्वत्सो न मातुरुप सज्यूर्धनि ।

उरुधारेव दुहे अयं आयत्यस्य व्रतेष्वपि सोम इष्यते ॥१॥

इषुः । न । धन्वन् । प्रति । धीयते । मतिः । वत्सः । न । मातुः । उप । सजि । ऊर्धनि ।

उरुधाराऽइव । दुहे । अयं । आऽयती । अस्य । व्रतेषु । अपि । सोमः । इष्यते ॥१॥

अस्मिन्पवमानरूप इद्रे मतिर्मनोयासदीया सुतिः प्रति धीयते । अस्माभिर्निधीयते वा ॥ दधाति रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । इषुर्न येषुः शरो धन्वन् धनुषि प्रति धीयते तद्वत् । किंचोधिनि सर्वस्य प्रोषयितुस्त्रिगोधः स्थानीय इद्रे सोमो मदार्थमस्मानिष्य सजि । उपसृज्यते । कथमिव । मातुर्गोर्धनि पयोधारके वत्सो न वत्सो यथा पयःपाणार्थं सृज्यते तद्वत् । उरुधारेव बहुविधपयोधारा गौरिवाद्ये वत्सस्य पुरत आयतो गच्छतो सतो पथो दुहे दुधे तथा सोऽयमिद्रो वत्समूतिभ्यः सोतुभ्यः पुरतो गच्छन् बहुविधान्कामान्बुधे । किंचास्मीतादृशस्य व्रतेष्वपि सोम इष्यते । यष्टुभिः प्रेर्यते खलु ॥

उपो मतिः पृच्यते सिच्यते मधु मद्राजनी चोदते अंतरासनि ।

पवमानः संतनिः प्रघ्नतामिव मधुमान्द्रुप्सः परि वारमर्षति ॥२॥

उपो इति । मतिः । पृच्यते । सिच्यते । मधु । मद्राजनी । चोदते । अंतः । आसनि ।

पवमानः । संऽतनिः । प्रघ्नताऽइव । मधुऽमान् । द्रुप्सः । परि । वारं । अर्षति ॥२॥

अस्मिन्पवमानरूप इद्रे मतिः सुतिरूपो पृच्यते । उपपृच्यते । सोतुभिः संयोज्यते ॥ पृची संपर्के ॥ तथा मधु मदकूरः सोम इद्रार्थं सिच्यते । अन्निर्यवसक्तुमिष्य सितो भवति । तत्तस्य मद्राजनी ॥ अज गतिर्येषयो-
रित्यस्य झुटि ऊपि रूपं ॥ मदकूरस्य रसस्य प्रेरयित्री सोमधारा तस्येद्रस्यासन्वास्थेऽतर्मध्ये चोदते । यष्टुभिः प्रेर्यते ॥ आस्यशब्दस्य पद्म्रीमासित्यादिनासन्नित्यादेशः ॥ किंच संतनिर्यहादिषु सम्यक्सिक्तृतो मधुमान् मदक-
ररसवान् पवमानः पुष्यमानः सोमो द्रुप्सो द्रुतगमनशीलो यद्वा चिप्रहृणनशीलः सन् वारमविवाहमयं पवित्रं परितोऽर्षति । आगच्छति । तत्र दृष्टांतः । प्रघ्नतामिव प्रकर्षेण इतृणां योदृणां संतनिः सम्यक्सिद्धः शरो यथा श्रीकृष्णमभितो गच्छति तद्वत् ॥

अथे वधूयुः पवते परि त्वचि अथीते नृमीरदितेर्चतं यते ।

हरिरक्रान्यजतः संयतो मदो नृमणा शिशानो महिषो न शोभते ॥३॥

अथे । वधूऽयुः । पवते । परि । त्वचि । अथीते । नृमीः । अदितेः । चतं । यते ।

हरिः । अक्रान् । यजतः । संऽयतः । मदः । नृमणा । शिशानः । महिषः । न । शोभते ॥३॥

वधूयुः । वधूयुता वसतीवर्ध एकधनासहिता आपः । तद्वान् सोमोऽथेऽवेः स्वभूति त्वचि चर्मणि परि पवते । परितो वर्तते । पूतो भवति । किंच गतीर्मृतीः । नृमणश्चतुर्थापत्यवाची । सोमस्य नृमीः । सोमो ह्योषधीनामथे रेतो निधिचरति । प्रजापते रेतो देवा देवानां रेतो वर्ष वर्षस्य रेत जीवधय इति मुतेः । यद्वा । नृमणश्चोऽपत्यवाची । तस्मापत्यानि । सोमः सुभामथेः स्वधिरुदीरोषधीर्धयति । तस्मादपत्यभूताः । अदितिः । पुत्रिणीनामैतत् । अदीनायाः पुत्रिणा उत्पन्ना जीवधीर्धनं सत्त्वरूपं यत्नं यति गच्छति यवमानाव अर्षति । अथमग्नि पक्षिणीः कर्तुं विक्षेपयति । किंच हरिर्हरितवर्णो यजतः सर्वैर्यष्टव्यः अत एव संयतो यद्वादिषु वधू-
हीतो मदः । मासत्यनेति मदः सोमः । तादृशीऽक्रान् । क्रामति । पापेभ्यवतिष्ठते । यद्वा । प्रपूषतिनामैतत् ॥

क्रमेणुक्तिं तिपि बज्रं छंदसीतीहागमाभावाद्बुद्धी कृतायां सिक्खोपि सति इच्छादिना तिपो लोपे मो नो धातोरिति नक्ते कृते क्यं ॥ अत एव सोम शुम्भ्या स्वबलानि शिशानसीष्णीकुर्वन् अथवा शत्रुबलानि तनुकुर्वन् महिषो न । महिनामितत् । महानिव सर्वत्र व्याप्त इव शोभते । स्वतेजसा सर्वत्र दीप्यते । यदा । नः संप्रतये । रदानीमेवंगुणयुक्तो महान् सोमः शोभत इति ॥

उक्षा मिमाति प्रति यंति धेनवो देवस्य देवीरूपं यंति निष्कृतं ।

अत्यक्रमीदर्जुनं वारमथ्ययमत्कं न निक्तं परि सोमो अव्यत ॥ ४ ॥

उक्षा । मिमाति । प्रति । यंति । धेनवः । देवस्य । देवीः । उप । यंति । निःस्कृतं ।

अति । अक्रमीत् । अर्जुनं । वारं । अथ्ययं । अत्कं । न । निक्तं । परि । सोमः । अव्यत ॥ ४ ॥

उक्षा रेतसः संज्ञा वृषभः पुरतो मिमाति । शब्दायते ॥ माह् माने शब्दे च ॥ तं वृषभं धेनवो गावः प्रति यंति । अनुगच्छन्ति । तथा देवस्य द्योतमानस्य निष्कृतं संस्कृतं स्थानं देवीर्देव्य उप यंति । उपगच्छन्ति । अनेनार्धेन सोमसुतिस्त्राभिधीयते । सोमः सन् द्रोणकलशाभिगमनकाले शब्दं करोति । तमनु धेनवः प्रीणयिष्यः सुतयः परियंति । देवस्य स्थानं सुतयोऽभिगच्छन्ति । तथा सोऽयं सोमोऽर्जुनं श्वेतवर्णमव्ययमविमयमविस्वभूतं वारं वालं पवित्रमत्यक्रमीत् । अतिक्रामति । अतिक्रम्य पात्राणि गच्छतीत्यर्थः । किंच सोम अत्कं नात्वीयं कवचमिव निक्तमुज्ज्वलं अयणद्वयं पर्यव्यत । परितः संवृणोति ॥

अमृक्तेन रुशता वाससा हरिरमर्त्यो निर्णिजानः परि व्यत ।

दिवस्पृष्टं बर्हणा निर्णिजे कृतोपस्तरणं चम्बोर्नभस्मयं ॥ ५ ॥

अमृक्तेन । रुशता । वाससा । हरिः । अमर्त्यः । निःस्निजानः । परि । व्यत ।

दिवः । पृष्टं । बर्हणा । निःस्निजे । कृत । उपऽस्तरणं । चम्बोः । नभस्मयं ॥ ५ ॥

अमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितो हरिर्हरितवर्णः सोमो निर्णिजान उदकेन शोध्यमानः सप्तमृक्तेन ॥ मृजी शीघ्राचकारयोः ॥ अनिर्णिजनापि दशता स्वतः मुक्कवर्णोऽप्यथोपेय वाससा परि व्यत । परित आच्छादयति । सोमे परिपुते गच्छेन पयसा मिश्रीकुर्वन्ति खलु । तदुच्यते । ततः सोऽयं सोमो दिवो बुलोकस्य पृष्टं पृष्ठभागे तिष्ठन्तमादित्यं बर्हणा बर्हणाय पापानामुद्यमनकारिणे पापनाशिने निर्निजे निर्निजनाय परिपवनाय कृत । बुलोकेऽकार्षीत् । स हि स्वदीप्त्या सर्वं निर्णोक्ति ॥ कृत । कृतोतिर्भुक्ति इत्यादिति सिचो लोपः ॥ तदेवाह । चम्बोः । आवापुधिषीनामितत् । चमन्ति भक्षयन्त्यत्र देवा मनुष्या इति । तद्योऽपस्तरणमाच्छादनशीलं नैमक्यमादित्यमयमादित्यस्य स्वभूतं तेजस्य सर्वेषां निर्णिजनायाकार्षीत् ॥ २९ ॥

सूर्यस्यैवं रुशमयो द्रावयित्त्वो मत्सरासः प्रसुपः साकमीरते ।

तंतुं ततं परि सर्गीस आशवो नेंद्रादृते पवते धाम किं चन ॥ ६ ॥

सूर्यस्यऽइव । रुशमयः । द्रावयित्त्वः । मत्सरासः । प्रऽसुपः । साकं । ईरते ।

तंतुं । ततं । परि । सर्गीसः । आशवः । न । इंद्रात् । चृते । पवते । धाम । किं । चन ॥ ६ ॥

सूर्यस्य रुशमयः सर्वस्य प्रेरकस्य सुवीर्यस्य बाहिल्यस्य रुशमयः सर्वतो व्यापकाः किरणा इव द्रावयित्त्वः कर्षयद्भवशीला मत्सरासो मदकराः प्रसुपः शत्रूणां प्रलोपका इतार आशवो यहेषु चमसेषु च व्याप्ताः सर्गासः रुज्यमानाः सोमाकृतं विभुतं तंतुं तंतुभिः कृतं वस्त्रं साकं सह युगपत् परीरति । परितो गच्छन्ति । ते सोमा इंद्रादृते इंद्रं वर्चयित्वाव्यतिं चन धाम देवशरीरं लषीकृतं न पवति । न गच्छन्ति । एकवचनं आदित्यं ॥

न गच्छति । किंलिङ्गस्यैव धाम प्रति गच्छति । इन्द्रस्य धाम्नी यद्वत्सलं च अयाकिंन्द्रस्य प्रिया धामानि । वा० सं० २१. ४७. । इति मन्त्रवर्णादवगम्यति ॥

सिंधोरिव प्रवणे निम्न आशवो वृषच्युता मदासो गातुमाशतं ।

शं नो निवेशे द्विपदे चतुष्पदेऽस्मे वाजाः सोम तिष्ठंतु कृष्टयः ॥ ७ ॥

सिंधोःऽइव । प्रवणे । निम्ने । आशवः । वृषच्युताः । मदासः । गातुं । आशतुं ।

शं नः । निवेशे । द्विऽपदे । चतुऽपदे । अस्मे इति । वाजाः । सोम । तिष्ठंतु । कृष्टयः ॥ ७ ॥

वृषच्युताः ॥ वृष हिंसासंक्षेपनदानेष्वपि ॥ वृषभिः सोमस्य दातुमिच्छन्ति विगम्युताः परिकुता मदासो मदकारिणः सोमाः कुतिभिः प्राप्तव्य इद्रे गातुं गमनमाशत । प्राप्नुवन्ति । तत्र वृष्टांतः । सिंधोरिव प्रवणे । प्रगच्छन्त्युदकाणि यचेति तत्प्रवणं । तस्मिन्निम्ने स्थले सिंधोर्नद्या आशवो व्याप्ता आपो यथा गच्छन्ति तद्वत् । अथ प्रवणः । हे सोम नोऽस्माकं निवेशे स्वगृहं प्रति प्रवेशने निर्गमने वा द्विपदे पुत्रादिकाय चतुष्पदे गवादिनाय पशवे यं सुखं जुष्ट । किंच हे सोम अस्मे अस्मासु वाजा अस्मानि कृष्टयः पुत्रादिकाः प्रजाश्च तिष्ठंतु । अस्मादिकं देहीत्यर्थः ॥

आ नः पवस्व वसुमद्विरण्यवदश्वावन्नोमद्यवमत्सुवीर्यं ।

यूयं हि सोम पितरो मम स्थनं दिवो मूर्धानः प्रस्थिता वयस्कृतः ॥ ८ ॥

आ नः । पवस्व । वसुऽमत् । हिरण्यऽवत् । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । सुऽवीर्यं ।

यूयं । हि । सोम । पितरः । मम । स्थनं । दिवः । मूर्धानः । प्रऽस्थिताः । वयःऽकृतः ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं वसुमदसुयुक्तं हिरण्यवत्कनकादिसहितमश्वन्नोमद्यवमत्सुवीर्यं यवमत् । यवी नाम धान्यविशेषः । धान्यविशिष्टं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं नोऽस्माभ्यमा पवस्व । आप्रापय । प्रयच्छेति यावत् । किंच हे सोम यतस्त्वं मम पितृणांमगिरसामपि पितासि ततो यूयमेव मम पितरः स्तन । भवस्य । पितृवज्जत्वमस्य सोमस्याभिधीयते । कोदृशाः । दिवो बुधोक्कस्य मूर्धानो मूर्ध्ववदुच्छिताः । कर्मणिः स्वर्गादिकमजमन्तित्यर्थः । प्रस्थिताः सर्वदा कर्मकरणार्थं स्थिताः वयस्कृतो हवीरूपस्यान्नस्य कर्तारः । तादृशा मम पितरस्त्वं भवसि ॥

एते सोमाः पवमानास इदं रथा इव प्र ययुः सातिमच्छ ।

सुताः पविचमति यंत्यथ्यं हिली वृत्रिं हरितो वृष्टिमच्छ ॥ ९ ॥

एते । सोमाः । पवमानासः । इदं । रथाःऽइव । प्र । ययुः । सातिं । अच्छ ।

सुताः । पविचं । अति । यन्ति । अथ्यं । हिली । वृत्रिं । हरितः । वृष्टिं । अच्छ ॥ ९ ॥

पवमानासः पविच्य पूयमाना एतेऽस्मादीयाः सोमाः सातिं ॥ ययुः संभक्तौ । कर्मणि क्तिन् ॥ सर्वैः संभक्तोयमिन्द्रमच्छ प्र ययुः । प्रवर्षेण गच्छन्ति । तत्र वृष्टांतः । रथा इवेन्द्रस्य रथा यथा सातिं ॥ यो संतकर्मणि । कृतिपूतीत्यादिना निपातितः ॥ सीयति चियतिऽस्मिन्निति सातिः संयामः । तमच्छ तं प्रति प्रवर्षन्ति तद्वत् । किंच सुता यावभिरभिपुताः सोमा अजमविवाजमव पविचमति यन्ति । अतीत्य गच्छन्ति । तेऽमी हरितो हरितवर्णा अश्वाः । यदा । हरितस्य आदित्यवाहनरूप्या अश्वाः मूला । वृत्रिं । बुधोति शरीरमिति वृत्रिर्जरा ॥ आदृगमहमेति क्षिप्रत्वर्थः ॥ सर्वोयस्यापिर्नी करां हिली हिला तद्वयाः संति । वृष्टिमच्छ वृष्टिं गमयितुं गच्छन्ति ॥ हिली । अहतिश्च स्त्रि । पा० ७. ४. ४६. । इति ह्यादिशः । सात्यादाव्येति अहति निपातितं ॥

इन्द्रविंदाय बृहते पवस्व सुमृळीको अनवद्यो रिशादाः ।

भरं चंद्राणि गृणते वसूनि देवैर्द्यावापृथिवी प्रावतं नः ॥१०॥

इंदो इति । इंद्राय । बृहते । पवस्व । सुऽमृळीकः । अनवद्यः । रिशादाः ।

भरं । चंद्राणि । गृणते । वसूनि । देवैः । द्यावापृथिवी इति । प्र । अवतं । नः ॥१०॥

“ हे इंदो सोम त्वं बृहते महत इंद्राय तदर्थं पवस्व । पात्रेषु चर । इंद्रं प्रत्यागच्छ वा । कीदृशः । सुमृळीक इंद्रस्य सुष्ठु सुखप्रियता अत एवानवद्यो गृह्यारहितः रिशादा रिशतां बाधकानामसिता । एतादृशस्वमिंद्राय पवस्व । किंच गृणते सुवते मह्यं चंद्राणां ह्लादकानि वसूनि धनानि भव । प्रयच्छ । किंच हे द्यावापृथिवी युवां च पवमाने सखी देवैः सुमगैर्धनैः सह गोऽस्मान् प्रावतं । प्ररक्षतं ॥ २२ ॥

चिरका इति दशचं तृतीयं सूक्तं वैश्वामित्रस्य रेणोराधं दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत् । पवमानः सोमो देवता । चिरकी रेणुरित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

चिरस्मै सप्त धेनवो दुदुहे सत्यामाशिरं पूर्वे व्योमनि ।

चत्वार्यन्या भुवनानि निर्णिजे चारुणि चक्रे यदृतैरवर्धत ॥१॥

चिः । अस्मै । सप्त । धेनवः । दुदुहे । सत्यां । आऽशिरं । पूर्वे । विऽव्योमनि ।

चत्वारि । अन्या । भुवनानि । निऽनिजे । चारुणि । चक्रे । यत् । अृतैः । अवर्धत ॥१॥

अथै पवमानाय पूर्वे पूर्वे कृते व्योमनि । विविधमोमावर्णं गमनं देवानामनेति व्योम, यज्ञः । तस्मिन् स्थिताय । यज्ञा । प्रते व्योमन्वतरि च वर्तमानाय । चिः सप्तैकविंशतिसंख्याका धेनवः प्रीणयिष्यो गावः सत्यां यथार्थभूतामाशिरमाश्रयणसाधनं क्षीरादि दुदुहे । दुहति । यज्ञा । चिः सप्त द्वादश मासाः पंचर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकाविंश इत्येतेः सर्वैः सह गोषु पय उत्पाद्यते तन्नावो दुहंत इति । किंचोयं सोमो ऽग्न्यानि चत्वारि भुवनान्युदकानि वसतीकरीस्तिस्रश्चैकधना इति तानि चतुःसंख्याकानि चारुणि कक्षा-
न्यानुदकानि निर्णिजे निर्णिजनाय परिशोधनाय परिपोषणाय वा चक्रे । कदा करोति । यद्यदायमृतैर्वर्ध-
रवर्धत वर्धितवान् तदा करोति ॥

स भिक्षमाणो अमृतस्य चारुण उभे द्यावा काव्येना वि शश्रथे ।

नेजिष्ठा अपो मंहना परि व्यत यदी देवस्य श्रवसा सदा विदुः ॥२॥

सः । भिक्षमाणः । अमृतस्य । चारुणः । उभे इति । द्यावा । काव्येन । वि । शश्रथे ।

नेजिष्ठाः । अपः । मंहना । परि । व्यत । यदि । देवस्य । श्रवसा । सदा । विदुः ॥२॥

स पवमानश्चारुणः कक्षाण्यमृतस्योदकस्य ॥ क्रियायज्ञं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थर्थे वज्रस्य । पा० २. ३. ६२. इति षष्ठी ॥ चारुदकं भिक्षमाणो यदुभिर्याच्यमानः सप्तुभे ॥ द्यावादेशस्य इंदे विहितत्वाद्बोत्तरपद्मादि इंदः प्रतीयते ॥ उभे द्यावापृथिव्यौ काव्येन कविकर्मणा चि शश्रथे । विदुते करोति । यज्ञनिमित्तोदकेन संपूरयतीत्यर्थः । किंच नेजिष्ठातिशयेन दीप्ताभ्युप उदकादि मंहना महत्वेन परि व्यत । वदुषार्थं पुरित आच्छादयति । यदि यदूर्विजो देवस्य योतमानस्य लोमस्य सदाः स्नानं श्रवसा इविवा पुक्ताः संतो विदुः द्यावार्थं जानंति कृमति तदा परित आवृणोतीति ॥ विदु ज्ञानि । विजम्बोतीति शिर्षुवादेशः ॥

ते अस्य संतु केतवोऽमृत्यवोऽदाभ्यासो जनुषी उभे अनु ।
 येभिर्नृम्णा च देव्या च पुनत आदिद्राजानं मनना अगृभ्यत ॥३॥
 ते । अस्य । संतु । केतवः । अमृत्यवः । अदाभ्यासः । जनुषी इति । उभे इति । अनु ।
 येभिः । नृम्णा । च । देव्या । च । पुनते । आत् । इत् । राजानं । मननाः । अगृभ्यत ॥३॥

अस्मितादृशस्य सोमस्य केतवः प्रज्ञापकाः सर्वेऽन्वायनीया अमृत्यवो मरणधर्मरहिताः अत एवादाभ्यासः ॥
 दमेचेति वक्तव्यमिति स्यात् । पा० ३. १. १२४. ३. ॥ परैरहिंसासो तादृशा अस्म रश्मय उभे जनुषी जन्मनी
 स्थावरजंभमात्मके द्वे अनु सचीकृत्य संतु । रणंतु । ओषधीनामयं सोमो रेतो निषिंचति यज्ञे मनुष्याणां च
 धाराः स्रवंति खलु । सोऽयं येभिर्नृम्णा नृम्णाणि वस्त्राणि देव्या देवार्हाणि चास्त्राणि पुनति प्रेरयति
 आदिद्रमिषवानंतरमेव राजानं सोमं मनना मननीयाः सुतयोऽगृभ्यत । परिगृह्णीति । प्राप्तुवतीत्यर्थः ॥
 इयहोरिति मकारः ॥

स मृज्यमानो दशभिः सुकर्मभिः प्र मध्यमासु मातृषु प्रमे सचा ।
 व्रतानि पानो अमृतस्य चारुण उभे नृचक्षा अनु पश्यते विशी ॥४॥
 सः । मृज्यमानः । दशभिः । सुकर्मभिः । प्र । मध्यमासु । मातृषु । प्रऽमे । सचा ।
 व्रतानि । पानः । अमृतस्य । चारुणः । उभे इति । नृचक्षाः । अनु । पश्यते । विशी ॥४॥

स पवमानः सुकर्मभिः शोभनकर्मपुक्ताभिर्दशभिर्दशसंख्याकाभिरंगुलीभिर्मृज्यमानः स सचापौ प्रासाङ्ग-
 तिरित्यादिक्रमेष्वापां सहायः प्रमे लोकात् प्रमातुं मध्यमास्वंतरिचक्षितास्त्वतिष्ठते ॥ प्रमे । प्रपूर्वाच्चातिः
 क्तिपि ऊचि आत इति योगविभागादाकारलोपः ॥ किंच नृचक्षा नृणां द्रष्टा पवमानश्चादयः कक्षाणस्त्वामु-
 तस्त्रोदकस्य पुष्यर्थं व्रतानि यागादिकर्माणि पानो रचसुमे विशी मनुष्यान् देवांश्चांतरिचेष गच्छन्नु पश्यति ।
 अनुपश्यति । मनुष्यान्भिमतदानेन देवान् इविअदानेनेति ॥

स मर्मृजान इन्द्रियाय धार्यस् ओभे अंता रोदसी हर्षते हितः ।
 वृषा शुष्मेण बाधते वि दुर्मतीरादेदिशानः शर्यहेव शुरुधः ॥५॥
 सः । मर्मृजानः । इन्द्रियाय । धार्यसे । आ । उभे इति । अंतरिति । रोदसी इति ।
 हर्षते । हितः ।

वृषा । शुष्मेण । बाधते । वि । दुःमतीः । आऽदेदिशानः । शर्यहाऽइव । शुरुधः ॥५॥

मर्मृजानः पविषेण मृज्यमानः स पवमानो धार्यसे जनतो धारकायेंद्रियायेंद्रस्य पथीप्ताय वस्त्राय
 तदर्थमुभे रोदसी ॥ कासाधनोरिति द्वितीया ॥ उभयोर्बावापुषिचोर्तर्हिती मध्ये वर्तमानः सन्ना हर्षते ।
 सर्वतो गच्छति । इन्द्रस्य हि सोमेन वस्त्रं भवति । वृषा कामागामुदकाणां वा वर्षकः सोऽयं शुष्मेण शोषकेण
 वक्षेन दुर्मतीर्दुष्टकुलीनसुरान् वि बाधति । विशेव्य पीडयति । किं कुर्वन् । शुरुधः ॥ शुषा बंधति परानिति ।
 पुषोदरादिः ॥ दुःखकारिणोऽसुरानादेदिशानः पुनःपुनराद्भयन् इति । तच्च दृष्टान्तः । शर्यहेव हननकायने-
 रिषुभिर्हिता वीरः प्रतिमटान् यथा हिनक्षि तद्वत् ॥ २३ ॥

स मातरा न ददृशान उक्षियो नानन्देति मरुतामिव स्वनः ।
 जानन्तं प्रथमं यास्वर्णारं प्रशस्तमे कर्मवृणीत सुकृतुः ॥६॥

सः । मातरा । न । ददृशानः । उस्त्रियः । नानदत् । एति । मरुताँऽइव । स्वनः ।
जानन् । अतं । प्रथमं । यत् । स्वःऽनरं । प्रऽशस्तये । कं । अवृणीत । सुऽक्रतुः ॥ ६ ॥

स पवमानो मातरा मातरौ बावापृथिव्यौ दृशानः पुनःपुनः पञ्चन ततो गानदन्नुशं शब्दं कुर्वन्नेति । सर्वत्र गच्छति । तत्र दृष्टान्तः । उस्त्रियो न । उस्त्रियेति गोनाम । तस्य स्वरूपतो वत्सो यथा मातरं गां पञ्चञ्चब्दं करोति तद्वत् । किंच मरुतामिव यथा मरुतां गणः स्वनः ॥ पचाद्यजंतः ॥ स्वनं कुर्वन् सर्वतो गच्छति तद्वत् । यदुदकं स्वर्यरं । स्वरिति सर्वपर्यायः । सर्वमनुष्यहितं भवति । सर्वे हि मनुष्या उदके संगच्छन्ते तत्कार्यत्वात् । तादृशं प्रथमं सुखमृतमुदकं जानन् विद्वान् सुक्रतुः शोभनकर्मा सुप्रज्ञो वा स पवमानः प्रशस्तये प्रशंसनायात्मकोचकरणाय कं मनुष्यमवृणीत । समभजत । नान्यमस्माद्व्यतिरिक्तमित्यर्थः ॥

रुवति भीमो वृषभस्तविष्यया ऋगे शिशानो हरिणी विचक्षणः ।
आ योनिं सोमः सुकृतं नि षीदति गव्ययी त्वग्भवति निर्णिगव्ययी ॥ ७ ॥
रुवति भीमः । वृषभः । तविष्यया । ऋगे इति । शिशानः । हरिणी इति । विऽचक्षणः ।
आ । योनिं । सोमः । सुऽकृतं । नि । षीदति । गव्ययी । त्वक् । भवति । निऽनित्क् ।
अव्ययी ॥ ७ ॥

भीमः शत्रूणां भयं करो वृषभः कामागामुदकानां वा वर्षणो विचक्षणः सर्वस्य विदर्शनशीलः स पवमान-
स्तविष्यया ॥ तु इति वृद्धार्थः । अस्मादच ६ । ७०४. १३८. । इतीप्रत्ययः । तस्मादिच्छायामर्थे कश्च । सर्वप्राति-
पदिकेभ्यः । का० ७. १. ५१. ३. । इति सुगागमः ॥ आत्मनो बलिच्छया हरिणी हरितवर्णे द्वे ऋगे शिशानस्ती-
वृणीकुर्वन् द्रोणकक्षशं प्रति द्वाभ्यां धाराभ्यां स्थात्वा ग्रहणं गृह्णाति । तदुच्यते । ते धारारूपं ऋगे तीक्ष्णीकुर्वन्
भवति । शब्दायते ॥ ६ शब्दे । वज्रं कंदसीति शः ॥ ततः स सोमः सुकृतं सुष्ठु कृतं योनिं स्वस्थानं द्रोणक-
क्षमा नि षीदति । समतान्तिष्ठति । तस्य सोमस्य निर्णिग्विनेत्री परिशोधयित्री गव्ययी गोमयी त्वग्भवति ।
आनदुहे हि चर्मणि सोमाभिववः । एवमव्ययी अविमयो त्वक्क निर्नेत्री भवति । तदि दशीपविषापि-
त्यमभिहितं ॥

मुचिः पुनानस्तन्वमरेपसमव्ये हरिन्यधाविष्ट सानवि ।
जुष्टो मिषाय वरुणाय वायवे चिधातु मधु क्रियते सुकर्मभिः ॥ ८ ॥
ऋग्विः । पुत्तानः । तन्वै । अरेपसं । अव्ये । हरिः । नि । अधाविष्ट । सानवि ।
जुष्टः । मिषाय । वरुणाय । वायवे । चिऽधातु । मधु । क्रियते । सुकर्मभिः ॥ ८ ॥

अरेपसं पोपरहितं । यद्वा ॥ रिपि गती ॥ गतिरहितं । पात्रे स्त्रितमित्यर्थः । तादृशं तन्वमात्म्यं शरीरं
पुनानः शोधयन् अत एव मुचिः पुनो द्रोणमानो वा हरिर्हरितवर्णः सोमः सानवि सानुनि समुच्छितेऽन्वे
ऽविषासकृते दृशापविषे अधाविष्ट । अत्विग्भिर्निधीयते ॥ धूम् कंपने । खसिचसोयुदतासिषु । पा० ६. ४. ६२. ।
इति कर्मणि मुचि चिबवदिद् । शिप्वावृष्टिः ॥ ततो मिषाय वरुणाय वायवे एतेभ्यो जुष्टः पर्याप्तस्त्रिधातु
चिबंधानी वसतोवरीभिर्द्वौ पयसा संस्पृष्टः सोमस्त्रिधातु तादृशं मधु मदकरः सोमः सुकर्मभिः शोभन-
कर्मपुत्तिर्चलितः क्रियते । मिषादिदेवार्थं प्रदीयते ॥

पवस्व सोम देववीतये वृषेद्रस्य हादिं सोमधानमा विश ।
पुरा वो अधातुरिताति पारय क्षेचविद्धि दिश आहा विपृच्छते ॥ ९ ॥

पवस्व । सोम । देवऽवीतये । वृषा । इंद्रस्य । हार्दि । सोमऽधानं । आ । विश ।
पुरा । नः । बाधात् । दुःऽइता । अति । पारय । स्त्रेऽवित् । हि । दिशः । आह ।
विऽपृच्छते ॥ ९ ॥

हे सोम वृषा कामानामुदकानां वा स्त्रेऽवित् देववीतये देवानां पानाय पवस्व । कलशादिषु चर । अथ
हे सोम त्वमिन्द्रस्य हार्दि हृदयंगमं प्रियं सोमधानं । सोमो निधीयतेऽस्मिन्निति सोमधानं पानं । तदा विश ।
प्रविश । किंच नोऽस्माकं बाधाबाधनात्पीडनात्पुरा पूर्वमेव दुरितानि दुर्गमनानि रक्षांस्त्विति पारय । अतीत्य
पारं गमय । अपि च स्त्रेऽवित् मार्गः पुत्रो विपृच्छति विविधं पंथानं पृच्छति ज्ञाय दिशो मार्गानाह हि ।
व्रते खलु । उक्ता तं यथा रचति तस्य यज्ञमार्गवित्ता त्वमस्मभ्यं यज्ञपथ उक्तास्मान्पालयति ॥

हितो न सप्तिरभि वाजमर्धेन्द्रस्येदो जठरमा पवस्व ।
नावा न सिंधुमतिं पथि विद्वाञ्छूरो न युध्यन्नाव नो निदः स्यः ॥ १० ॥
हितः । न । सप्तिः । अभि । वाजं । अर्धे । इंद्रस्य । इंदो इति । जठरं । आ । पवस्व ।
नावा । न । सिंधुं । अति । पथि । विद्वान् । शूरः । न । युध्यन् । अर्धे । नः । निदः ।
स्परिति स्यः ॥ १० ॥

हे सोम अस्तिग्भिः प्रेर्यमाणः सन् वाजं सोमनिधानं द्रोणकलशमभ्यर्ध । अभिगच्छ । तच्च वृष्टांतः । हितो
न सप्तिः । अथो हितः प्रेर्यमाणः सन् वाजं संयाममभिलक्ष्य यथा याति तद्वत् । ततो हे इंदो इन्द्रस्य जठरं
जठरभूतं द्रोणकलशं वा पवस्व । अभिमुखेन प्रविश । किंच विद्वान् सर्वं ज्ञानस्त्वमस्मानिति पथि । दुरिता-
न्यतीत्य पारय । तच्च वृष्टांतः । नावा न यथा नाविकाः सिंधुं नदीं नावा मनुष्यान् पारयति तद्वत् । किंच हे
सोम त्वं शूरो न शूरो वीर इव युध्यञ्छूरो संप्रहरन् निदो निदकाच्छूरोऽस्मानव स्यः । अवपारय ।
बाधाविनाशं पालय । यद्वा । नोऽस्माकं निदो निदकाच्छूरोऽस्मानव स्यः । अवाशुखं अहि । स्यू हिंसायां । नज्जं
छंदसीति आप्रत्ययस्य लुक् । तपि गुणे हल्ङादिना तिपो लोपः ॥ २४ ॥

आ दक्षिणेति नवर्षं चतुर्थं सूक्तं वैश्वामित्रस्यैवमस्मार्थं पवमानसोमदेवताकं नवमी चिदुप श्रिष्टा जगत्सः ।
तथा चानुक्रांतं । आ दक्षिणा नव अथमसौ वैश्वामित्राविति । तावित्यनेन प्रकृतो रेणुर्धर्ममसौमे परामुञ्चति ।
अयति हि । अथ इ वैश्वामित्रः पुनर्नामं चयामास मधुच्छंदाः शृणोतन अथमो रेणुरष्टकः । ऐ० ब्रा० ७. १७. ।
इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

आ दक्षिणा सृज्यते शुष्म्याऽसदं वेति दुहो रक्षसः पाति जागृविः ।
हरिरोपशं कृणुते नभस्पयं उपस्तिरे चम्बोऽब्रह्म निऽनिजे ॥ १ ॥
आ । दक्षिणा । सृज्यते । शुष्मी । आऽसदं । वेति । दुहः । रक्षसः । पाति । जागृविः ।
हरिः । ओपशं । कृणुते । नभः । पयः । उपऽस्तिरे । चम्बोः । ब्रह्म । निऽनिजे ॥ १ ॥

सोमस्य स्वभूते यज्ञ अस्तिग्भ्यो दक्षिणा कज्यते । अस्मानिः प्रदीयते । शुष्मी वक्त्रात् सोम आसदमा-
स्थानं द्रोणाख्यं वेति । प्रविशति । किंच जागृविर्जगत्पशूनिः सोमो दुहो द्रोणकारिणो रक्षसो राक्षसा-
न्याति । सोतुजचति । अपि च हरिर्हरितवर्णः सोम ओपशं । आ समंतादुपशत रक्षोपशः । सर्वस्य भारकं
नभो नभस आदित्यस्य स्वभूतमुदकं कृणुते । सर्वस्य करोति । अथी प्रासाज्जतिरिवाहिकमेव करोतीत्यर्थः ।
यद्वा । नभोऽंतरिक्षं पयः पयसो भारकं करोतीति । किंपाथं सोमचम्बोः । बावापुषिषीनामैतत् । प्रार्थति
मथयति मनुष्यदेवा अथेति । तथीदपक्षिर उषसरवाथोच्छादनाय ब्रह्म बृहदुच्यते तस्मात्सि विनाशयति यद्वा

परिवृष्टं सूर्यं युक्तोक्ते करोति । तथा तमेव सूर्यं निर्निजे पदार्थानां निर्निजनाय परिशोधनाय च करोति ।
आदित्यो हि आत्मापुष्टिकी स्वतन्त्रसोपलब्धाति । स हि स्वभासा सर्वं निर्निजं च ॥

प्र कृष्टिहिवं श्रूषं एति रोर्वदसूर्ये वर्यं नि रिणीते अस्य तं ।

जहाति वृत्रिं पितुरेति निष्कृतमुपप्रुतं कृणुते निरिणितं तना ॥२॥

प्र । कृष्टिहाऽइव । श्रूषः । एति । रोर्वद । असूर्ये । वर्यं । नि । रिणीते । अस्य । तं ।

जहाति । वृत्रिं । पितुः । एति । निःऽकृतं । उपऽप्रुतं । कृणुते । निःऽनिजं । तना ॥२॥

श्रूषः श्रूषां शोषको बलवान् सोमो रोर्वदत्यंतं शब्दं कुर्वन् कृष्टिहेव मनुष्याणां हंता योद्धेव प्रैति ।
प्रगच्छति । किंचासूर्यमसुराणां बाधकस्यात्मनो वर्यं हरितमावारकं बलं वा नि रिणीति । निर्गमयति । ततः
स सोमो वृत्रिं । वृणोति शरीरमिति वृत्रिजरा । जहाति । त्यजति । कथमिति चेत् तदुच्यते । पितुरन्नं सोमो
निष्कृतं संस्कारं द्रोणकलशं दिवं वेदानीमेति । गच्छति । किंच सोमस्तनाविवालेन तते विसृते दशापवित्रे
निर्निजं । निर्निगिति रूपनाम । आत्मीयं रूपमुपप्रुतमुपगमनशीलं कृणुते । करोति । तस्माज्जरां त्यजतीत्यर्थः ॥

अद्रिभिः सुतः पवते गभस्त्योर्वृषायते नभसा वेपते मती ।

स मोदते नसते साधते गिरा नेनिक्ते अप्सु यजते परीमणि ॥३॥

अद्रिऽभिः । सुतः । पवते । गभस्त्योः । वृषऽयते । नभसा । वेपते । मती ।

सः । मोदते । नसते । साधते । गिरा । नेनिक्ते । अप्सु । यजते । परीमणि ॥३॥

* अद्रिभिर्यावभिर्गभस्त्योर्वाङ्गोर्वाङ्गभ्यां च सुतोऽभिषुतः स सोमः पवते । पात्राणि प्रति गच्छति । यः
सोमो वृषायते वृषवदाचरति किंच यो मती सुत्याभिषुतः सप्तमसांतरिचेण वेपते सर्वत्र गच्छति स सोमो
मोदते । इष्टो भवति । तथा नसते । यहादिषु संक्षिप्तो भवति । किंच गिरा सुत्या सुतः सन् साधते । सोतृणां
धनाम्नादिकं साधयति । अपि चाप्सु वसतीवर्थाख्यासु जेनक्ति । मुद्धो भवति । तथा परीमणि देवे रक्ष्यमाणे
यज्ञे देवानां हविर्भद्राणि पोषके वा यज्ञे यजते । पूजितो भवति ॥

परि शुक्षं सहसः पर्वतावृधं मध्वः सिंचन्ति हर्म्यस्य सृक्षणि ।

आ यस्मिन्गावः सुहुताद् ऊधनि मूर्धञ्छ्रीण्यंययिं वरीमभिः ॥४॥

परि । शुक्षं । सहसः । पर्वतऽवृधं । मध्वः । सिंचन्ति । हर्म्यस्य । सृक्षणि ।

आ । यस्मिन् । गावः । सुहुतऽअदः । ऊधनि । मूर्धन् । श्रीणन्ति । अयिं । वरीमऽभिः ॥४॥

सहसः सहस्रिणो मध्वो मदकराः सोमा शुक्षं दीप्यमाने युक्तोक्ते चित्तं निवसन्तं पर्वतावृधं मेघानां
पर्वतानां वा वर्धयितारं हर्म्यस्य शत्रुपुरस्य सचयिमभिभवितारमिन्द्रं परि सिंचन्ति । तथा सुहुतादः सुहुतानां
हविषां भवयितारो गावो मूर्धन्मूर्धनि समुच्छ्रित ऊधनि पयोधारके स्थाने स्थितमयिं मुखं पयो वरीम-
भिः पयसिर्हव्यैर्यक्षिण्यमानजुगविशिष्टं रज्ज् आ श्रीयन्ति । आभिन्नयन्ति । दध्ना पयसा च सोमं श्रीयन्ति
चक्षुः । तदुच्यते ॥

समी रथं न भुरिजोरहेषत् दश स्वसारो अदितेरुपस्य आ ।

जिगाद्रुपं अमति गोरपीषं पदं यदस्य मृतुषा अजीजनन् ॥५॥

सं । ईमिति । रथं । न । भुरिजोः । अहेषत । दश । स्वसारः । अदितेः । उपऽस्ये । आ ।
जिगात् । उप । जयति । गोः । अपीच्यं । पदं । यत् । अस्य । मनुष्याः । अजीजनन् ॥ ५ ॥

भुरिजोः । बाहुनामितत् । विभति पदार्थानाम्भामिति । तयोर्बाहोर्दश दशसंख्यायाः स्वसारः सर्वस्वसार-
शशीला चंगुलयोऽदितेर्भूमिपक्षे समीपे देवयजनदेश ईमेन सोममाभिमुख्येन समहेषत । संप्रेरयति ॥ हि
वर्धनगत्योः । कुडि रूपं ॥ कथमिष । रथं न रथं यथांगुलयः प्रेरयन्ति तद्वत् । स सोमो जिगात् । पाचाणि
जच्छति । किं च गोर्धनोरपीच्यमंतर्हितं पय उप जयति । तदानीमुपगच्छति । यदाहा मनुष्या मननीयका-
द्यावन्तः सोतारोऽस्य सोमस्य पदं स्नानमजीजनन् जनयन्ति तदानीमित्यर्थः ॥ २५ ॥

अमिष्टे स्निगो न योनिमित्तेषु । सूचितं च । संप्रेषितः स्निगो न योनिं सदनं धिया कृतं । आ० ४. ७. ।
इति ॥ अपीषोमप्रणयनेऽपि । सूचितं च । अंतश्च प्रागा अदितिर्भवासि स्निगो न योनिं सदनं धिया कृतं
। आ० ४. १०. । इति ॥

श्येनो न योनिं सदनं धिया कृतं हिरण्ययमासदं देव एषति ।

ए रिणन्ति बर्हिषि प्रियं गिराश्वो न देवाँ अप्येति यज्ञियः ॥ ६ ॥

श्येनः । न । योनिं । सदनं । धिया । कृतं । हिरण्ययं । आऽसदं । देवः । आ । ईषति ।

आ । ईमिति । रिणन्ति । बर्हिषि । प्रियं । गिराश्वः । न । देवान् । अपि । एति । यज्ञियः ॥ ६ ॥

देवो योतमानः पवमानो धिया स्वकर्मणा कृतं संपादितं हिरण्ययं हिरण्ययमासदमासंभविधान-
मेवति । अमिमुखं गच्छति ॥ ईषतेर्गत्यर्थस्य व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तच्च वृष्टांतः । स्निगो न योनिं कुलायं यथा
स्निगः पक्षो प्रविशति तद्वत् । तत ईमेन प्रियं प्रीणयितारं सोमं गिरा सुत्वा बर्हिषि यज्ञ आ रिणन्ति ।
सोतारोऽभिमुखं प्रेरयति । सुवन्तीत्यर्थः । अनन्तरं यज्ञियो यज्ञाहो यष्टव्योऽयं सोमोऽश्वो नाश्व इव त्वरया
देवानेषति । अभिनच्छति ॥

परा व्यक्तो अरुषो दिवः कविर्वृषा चिपृष्ठो अनविष्ट गा अभि ।

सहस्रणीतिर्यतिः परायती रेभो न पूर्वीरुषसो वि राजति ॥ ७ ॥

परा । विऽअक्तः । अरुषः । दिवः । कविः । वृषा । चिऽपृष्ठः । अनविष्ट । गाः । अभि ।

सहस्रऽनीतिः । र्यतिः । पराऽयतिः । रेभः । न । पूर्वीः । उषसः । वि । राजति ॥ ७ ॥

अथ च आरोपमानः कविः क्रांतप्रज्ञः सोमो व्यक्तो विस्मृष्टधारायुक्तः । यदा । वसतीवरीनिर्विशेषस्य
विक्रतः सन् । दिवोऽंतरिक्षाद् परा पराशुखमागच्छति । पविषाद्भोषककणं परागच्छतीत्यर्थः । वृषा वृषम-
स्त्रिपृष्ठः । वीणि सवनानि पृष्ठान्वसेति चिपृष्ठः सोमस्य सर्वेषु विद्यमानत्वात्तस्माच्चिपृष्ठः सोमो गाः सोतुमिः
क्रियमाणाः सुतीरमिषान्वानविष्ट । शब्दायति ॥ नु शब्दे ॥ किं च सहस्रणीतिः सहस्रनयनः । प्रयोगवाङ्-
मपि च यष्टेषु चमसेषु च सहस्रविधनयनत्वं । अत एव र्यतिः पाचाहोनि प्रत्यागता परायतिः कलत्रान्
प्रति परागता भवति । सोऽयं पूर्वीर्ब्रह्मवसः । कालाध्वनोरिति द्वितीया । वज्रवृषः कालेषु रेमो न । रेम
शब्दे ॥ शब्दायमानः सोतिव वि राजति । विशेषेण दीप्यते । तेषु सोमस्नानिपूयमायत्वात् सोता चक्षु देवानां
सुतिकरणेन राजति ॥

तेषां रूपं कृणुते वयोँ अस्य स यथाशयात्समृता सेधति सिधः ।

अप्सा याति । स्वधया देव्यं ज्ञानं सं मुहुती नंसते स गोअयया ॥ ८ ॥

त्वेवं । रूपं । कृणुते । वर्यः । अस्य । सः । यच । अशयत् । संऽच्छता । सेधति । सिधः ।
अप्ताः । याति । स्वधया । देव्यः । जनैः । सं । सुऽस्तुती । नसन्ते । सं । गोऽअयया ॥ ८ ॥

अथ । अन्वादेशेऽश्वदेशः । अथ सोमस्य स्वभूतो वर्यः शत्रूणां निवारको रश्मिस्त्विच दीपमानं रूपं
कृणुते । करोति । स रश्मिर्यच समुता । अर्तः त्विनि रूपं । सम्यक् प्रापति योऽभिरपेति संयामः । अक्षिन्
समुती पुष्टेऽश्वत् भेति तिष्ठति । शीको अक्षि वज्रसं कंदसीति शपो जुगभाषः । तच्च पुष्टे स रश्मिः सिधः
शोषकाच्छत्रुं सेधति । निधिधति । हिनसीति यावत् । वाक्ममेदादनिघातः । किंवाप्याः । सगतीर्विवालि
कृते रूपं । अपासुदकानां दाता । यदा । वसतीवर्षास्त्राणां संभक्ता । सोऽयं स्वधया हवीःप्रेषाग्नि
सह देव्यं देवानां संबंधिनं जनं प्रति याति । गच्छति । अपि च सोऽयं सुष्ठुती मुसुत्वा सं । संगच्छति । उपस-
र्जयुतेयोऽग्निर्याध्याहातः । किंच स सोमो गोअयया गवादिमुक्ताया यथा वाचा कोतारः पशून् याचति
तथा वाचा सं नसते । संगतो भवति । नसतिर्गत्यर्थः । भिन्नवाक्यत्वाद्निघातः ॥

उक्षेवं यूथा परियन्त्रावीदधि त्विधीरधित सूर्यस्य ।

द्विष्यः सुप॒र्योऽव चक्षत॒ क्षां सोमः॒ परि॒ क्रतु॒ना पश्यते॒ जाः ॥ ९ ॥

उक्षाऽईव । यूथा । परिऽयन् । अरावीत् । अधि । त्विधीः । अधित । सूर्यस्य ।

द्विष्यः । सुऽपर्यः । अव । चक्षत । क्षां । सोमः । परि । क्रतुना । पश्यते । जाः ॥ ९ ॥

अथैव युवम इव यूथा योयूथानि प्रत्यागच्छच्छब्दं करोति तददयं सोमः सुतीः परियन्परिगच्छन्त्रा-
वीत् । शब्दायति । ततः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य त्विधीर्दीप्तीरधधित । अधिदधाति । सूर्यात्मना
युक्तीऽवतिष्ठत इत्यर्थः । दधातेर्बुद्धिं क्षाप्नोतिस्तीत्यक्षि । किंच द्विषो द्विष भवः सुपर्यः सुपतनः
स्निग्धपथा गायत्र्याहृतत्वाच्छोभनवमनः सोमः चां । पुष्टिवीनामेतत् चिद्यंति निवसंतचेति । चां पुष्टिवीमच
अचत । अवपञ्चति । अष्टिर्बुद्धिं वज्रसं कंदसीति शपो जुगभाषः । ततः सोमो वा वाताः प्रजाः क्रतुना
प्रज्ञानेन परि पञ्चति । परितः पञ्चति ॥ अत्ययेनात्मनेपदं ॥ २६ ॥

हरिं मृजंतीति नवर्षं पंचमं सूक्तमाभिरसक्त हरिमंतस्वार्धं पवमानसोमदेवताकं । जावतमूर्ध्वं प्रागुग्रनसः
। अनु० अ० ९. ६७. । इति परिभाषया जावतं । तथा प्रागुग्रान्तं । हरिं मृजंति हरिमंत इति ॥ गतो विनिचोगः ॥

हरिं मृजंत्यरूषो न युज्यते सं धेनुभिः कलशे सोमो अज्यते ।

उक्षांचमीरयंति हिन्वते मती पुरुष्टुतस्य कति चित्परिमियः ॥ १० ॥

हरिं । मृजंति । अरूषः । न । युज्यते । सं । धेनुऽभिः । कलशे । सोमः । अज्यते ।

उत् । वाचं । ईरयंति । हिन्वते । मती । पुरुऽस्तुतस्य । कति । चित् । परिऽप्रियः ॥ १० ॥

हरिं हरितवर्षं सोममृत्विजो मृजंति । मार्जयंति । मृषेरवाही संक्रमे विभाषापुष्टिरिचते । म० १. १. ३. १०.
। अ० १. १. ४. । इति तच्च पुष्टेरभावः । सोऽयमवयवः । अर्तैश्चक्षप्रत्ययः । वमनशीकोऽथ इव युज्यते । ईडा-
दिभिः संयुज्यते । किंच अक्षि । अक्षशो द्रोषामिधानः । क्षितः सोमो धेनुभिर्गोविषादिर्दध्नादिभिः समज्यते ।
समजः क्षितो भवति । अपि च सोमो यदा वाचं शब्दमुदीरयति उग्रमयति । शब्दं करोतीत्यर्थः । तदा
कोतारस्य मती । धुपां सुमुक्ति । द्विषीषायाः पूर्ववपद्वीर्षः । सुतिं हिन्वते । प्रेरयंति । हि गतीं युवी चेति
त्यादिः । जावतिपदी । ततः सोमामिहितः सं सुष्ठुतस्य वज्रसोपयुक्तस्य कोतुः परिप्रियः । मीष्टं तर्पयि ।
क्षिप् । अक्षिभ्यश्चक्षिः । अयुत्तरपदप्रकृतिसारत्वं । परितः मीक्षयितुं कति पित् किद्यंति क्षेपानि प्रचच्छति ॥

साकं वदन्ति बहवो मनीषिण इन्द्रस्य सोमं जठरे यदादुहुः ।

यदी मृजन्ति सुगभस्तयो नरः सनीकाभिर्दशभिः काम्यं मधु ॥ २ ॥

साकं । वदन्ति । बहवः । मनीषिणः । इन्द्रस्य । सोमं । जठरे । यत् । आऽदुहुः ।

यदि । मृजन्ति । सुऽगभस्तयः । नरः । सऽनीकाभिः । दशऽभिः । काम्यं । मधु ॥ २ ॥

मनीषिणो मनस ईशितारः प्राज्ञा बहवः सोतारः साकं सहिव पुगपञ्चान्वदन्ति । तदा सुवर्ति । यदेन्द्रस्य जठरे प्रोणकणशे सोममादुहुः अस्त्रिजो दुदुहुः तदाभिपुवन्तीति ॥ इहेर्षिभ्युसि रूपं । द्विर्वचनस्य अदसि विवक्षितत्वाच्च द्विर्वचनाभावः ॥ किंच यदि यदा सुगभस्तयः शोभनवाङ्मवा नरः कर्मणेतारो मनुष्याः काम्यं काम्यमाणं मधु मदकरं सोमं सनीकाभिर्दशसंख्याकामिर्भुजन्ति सोममभिपुवन्ति तदा वदन्तीत्यन्वयः ॥

अरममाणो अत्येति गा अभि सूर्यस्य प्रियं दुहितुस्तिरो रवं ।

अन्वस्मै जोषमभरद्विनंगुसः सं ह्ययीभिः स्वसृभिः क्षेति जामिभिः ॥ ३ ॥

अरममाणः । अति । एति । गाः । अभि । सूर्यस्य । प्रियं । दुहितुः । तिरः । रवं ।

अनु । अस्मै । जोषं । अभरत् । विनंऽगुसः । सं । ह्ययीभिः । स्वसृऽभिः । क्षेति । जामिऽभिः ॥ ३ ॥

स सोमोऽरममाणोऽनुपरतः सन् । पुनः पुनर्देवानां प्रोणनाथ यहादीनि प्रविशन्निर्गच्छः । गा गोविकाराणाञ्चययानमिष्यत्येति । अतिक्रम्य गच्छति । ततः शब्दायमानः सोमः सूर्यस्त्रादित्यस्य दुहितुश्चपसः प्रियं रवं शब्दं तिरः । तिरस्करोति । तस्मिन्वापि सोमाभिषवध्वनिर्महाभ्रवतोत्यर्थः । विनंगुसः । विनं कमनीयं सोचं गृह्णातीति विनंगुसः सोता । जोषं ॥ सुषिर्षभि रूपं ॥ पर्याप्तं सोचं तस्मै सोमायान्वभरत् । अनुभरति । करोतीति यावत् । सोऽयं सोमो दधीभिर्दाम्नां पाणिभ्यामुत्पन्नाभिर्वाभिभिः परस्परं बंधुभिः स्वस्वभिः कर्मकरकार्यमितस्ततो गच्छतीभिर्गुणीभिः सं क्षेति । संगच्छते ॥ च निवासगत्योः । आदसो विकरणास्य भुक् ॥

नृधूतो अद्रिषुतो बर्हिषि प्रियः पतिर्गवां प्रदिव इंदुर्जुत्वियः ।

पुरंधिवाक्चनुषो यज्ञसाधनः शुचिर्धिया पवते सोम इन्द्र ते ॥ ४ ॥

नृऽधूतः । अद्रिऽसुतः । बर्हिषि । प्रियः । पतिः । गवां । प्रऽदिवः । इंदुः । जुत्वियः ।

पुरंधिऽवान् । मनुषः । यज्ञऽसाधनः । शुचिः । धिया । पवते । सोमः । इन्द्र । ते ॥ ४ ॥

हे इन्द्र पवमानगुणविशिष्ट इन्द्र ते स्वर्ध्वं बर्हिषि यज्ञेऽयं सोमो धिया क्षेत्र कर्मणा धारया वा पवति । पापेषु खंदति । कीदृशः । नृधूतः कर्मणेतुर्मिर्गुणैः शोधितः अद्रिषुतो यावन्निरभिषुतः प्रियो देवानां प्रोणयिता गवां पतिः स्वामी । इन्द्रो गा अलमत तस्मात्तवा स्वामी । प्रदिवः । पुराणनामितत् । पुराणः इंदुः पापेषु चरणं अस्त्रिय अती जातः ॥ अतोरज्ज् वेदसि जस । पा० ५. १. १०५-१०६ । इति जस । क्षिप्रिण पदसंज्ञायां मसंज्ञानिमित्तं कीर्तुं चो न भवति । पुरंधिवाक् । पुरंधिर्वज्रधीरिति यावत् । नि० ६. १३ । वज्रकर्मवान् मनुषो मनुष्यस्य यज्ञसाधनः शुचिर्देयमाणः । यहा । इशापविषेय भुक् । एवंगुसः सोम इन्द्रार्थं पवत इति संबंधः ॥

नृबाहुभ्यां चोदितो धारया सूतोऽनुष्वधं पवते सोम इन्द्र ते ।

आप्राः क्रतून्समंजैरजरे मतीर्वैर्भे दुवज्जम्बोऽरासद्वरिः ॥ ५ ॥

नृबाहुऽभ्यां । चोदितः । धारया । सुतः । अनुऽस्वधं । पवते । सोमः । इन्द्र । ते ।
 आ । अमाः । क्रतून् । सं । अजैः । अध्वरे । मतीः । वेः । न । दुऽसत् । चम्बोः । आ ।
 असदत् । हरिः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र पवमानगुणविशिष्ट नृबाहुभ्यां कर्मनेतृणामुत्तिष्ठ काङ्क्षभ्यां चोदितः प्रेरितो धारया सुतो
 ऽभिषुतः । यथा धारा भवति तथाभिषुत इत्यर्थः । तादृशः सोमस्य तवानुष्वधं बलमगु बलार्थं । यथा ।
 स्वधित्वमनाम । अत्रार्थं पवते । आगच्छति । ततः स खं सोमपानेन क्रतून् कर्माख्याप्राः । आपूरयसि । विंवा-
 धरे यक्षे मतीरभिमानाञ्छत्रून् समजैः । सम्यग्ब्रिजतवानसि ॥ जि जये । सुष्ठि सिपि सिचो बज्रं कंदसीती-
 उभावः । सिचि वृद्धिरिति वृद्धिः ॥ सोऽयं हरिर्हरितवर्णः सोमस्यस्योरधिवयवफलकयोरासदत् । आसीदति ।
 तच्च दृष्टान्तः । वेर्ण ॥ वृी गत्यादिषु । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विष् । सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणः ॥
 यथा वेः पक्षी द्रुषत् द्रुमे सीदतीति तद्वत् ॥ द्रुषत् । पूर्वपदादिति षत्वं ॥ ॥ २७ ॥

अंशुं दुहंति स्तनयंतमक्षितं कविं कवयोऽपसो मनीषिणः ।
 समी गावो मतयो यंति संयतं चतस्य योना सदने पुनर्भुवः ॥ ६ ॥
 अंशुं । दुहंति । स्तनयंतं । अक्षितं । कविं । कवयः । अपसः । मनीषिणः ।
 सं । इमिति । गावः । मतयः । यंति । संऽयतः । चतस्य । योना । सदने । पुनऽभुवः ॥ ६ ॥

कवयः ज्ञातप्रज्ञा अपसः कर्मवन्तो मनीषिणः । मनस ईशा मनीषा बुद्धिः । तदंत अस्त्रिजः स्तनयंतं
 शब्दायमानमक्षितमक्षीणं कविं ज्ञातदर्शिनमंशुं सोमं दुहंति । अभिषुष्वंति । ततः पुनर्भुवः पुनर्भवशीला
 गावः पशवो मतयो मनीषाः सुतयश्च संयतः परस्परं संगताः सत्यं चतस्रं सत्यभूतस्य यज्ञस्य योना योनी
 योनिस्थानीय उत्पत्तिभूते सदन उत्तरवेद्याख्य ईमेन सोमं सं यंति । गच्छंति ॥

नाभां पृथिव्या धरुणो महो दिवोऽपामूर्मीं सिंधुष्वंतर्दक्षितः ।
 इन्द्रस्य वज्रो वृषभो विभुवसुः सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः ॥ ७ ॥
 नाभां । पृथिव्याः । धरुणः । महः । दिवः । अपां । ऊर्मीं । सिंधुषु । अंतः । उक्षितः ।
 इन्द्रस्य । वज्रः । वृषभः । विभुऽवसुः । सोमः । हृदे । पवते । चारु । मत्सरः ॥ ७ ॥

*महो महतो दिवो बुभोक्कस्य धरुणो धारकोऽयं सोमः पृथिव्या विस्तीर्णाया भूमेर्नाभा नामौ नाभि-
 स्थानीय उक्षितप्रदेशे यदुत्तरवेदीनाभिः । ऐ० ब्रा० १. २८. । इत्याख्यानात् उत्तरवेदिस्थानं अस्त्रिभिर्निर्दिष्टः
 सिंधुषु खंदमानासु नदीष्वपामुदकानामूर्मीं संघेऽतर्मध्य उचितः सिक्तः । अंतरिक्षस्थानमध्ये वर्तमान इत्यर्थः ।
 तादृश इन्द्रस्य वज्रो वृषभश्चान्यो वृषभः कामानां वर्धिता अत एव विभुवसुर्वाप्तधनः सोमश्चात्र कक्षायां यथा
 भवति तथैव मत्सरो मादयिता सन् हृदे मनसे सुखाय पवते । आगच्छति ॥

स तू पवस्व परि पार्थिवं रजः स्तोत्रे शिक्षन्नाधून्वते च सुक्रतो ।
 मा मो निर्भग्वसुनः सादनस्पृशो रयिं पिशंगं बहुलं वसीमहि ॥ ८ ॥
 सः । तु । पवस्व । परि । पार्थिवं । रजः । स्तोत्रे । शिक्षन् । आऽधून्वते । च । सुक्रतो
 इति सुऽक्रतो ।
 आ । नृः । निः । भावः । वसुनः । सदनंऽस्पृशः । रयिं । पिशंगं । बहुलं । वसीमहि ॥ ८ ॥

हे सुकतो शोभनकर्मन् सुप्रश्न वा सोम तादृशस्त्वं पार्थिवं रजो लोकं लघीकृत्य तु चित्रं परि पवस्व ।
परितः सर्वतः चर । किं कुर्वन् । आधून्वतेऽदाभ्ययहि विमिरं मुमिराधावनं कुर्वति । तथा भगवतापस्त्येन
सूचितं । तैरेनं चतुराधुनोति पंचकलः सप्तकलो वेति । तस्मै धनादिकं शिष्यं प्रयच्छन् परि पवस्यति
समन्वयः । ततस्त्वं नोऽस्मान्वसुनो धनाया निर्माक । मा निर्माचीः । कीदृशात् । सदनस्युशः । धेन भूतिन
वसुना सदनानि गृहान् पुत्रादीन् सुयन्ति तादृशानुहादिकस्य प्रदातुर्धनाया विपुलः ॥ भाक् । भव सेवायां ।
मुक्ति सिपि सिपि वज्रसं कंदसीतीहागमभावः । एकाच इतीदृशप्रतिषेधः । इत्यंतलक्षणा वृद्धिः । पा० ७. २. ३. ।
सिपो लोपः ॥ यस्मादेवं तस्माद्वयं पिशंगं नानाकूपं कनकादिना अत एव वज्रसं प्रभूतं रयिं धनं वसीमहि ।
आच्छादयेम । वज्रधनवंतो भवेमेत्यर्थः ॥ वस आच्छादये । आदादिकः । सिकि रूपं ॥

आ तू न इंदो शतदात्वर्ध्वं सहस्रं दातु पशुमक्षिरं गयवत् ।

उप मास्व बृहती रेवतीरिषोऽधि स्तोत्रस्य पवमान नो गहि ॥९॥

आ । तु । नः । इंदो इति । शतऽदातु । अर्ध्वं । सहस्रंऽदातु । पशुऽमत् । हिरं गयवत् ।

उप । मास्व । बृहतीः । रेवतीः । इषः । अधि । स्तोत्रस्य । पवमान । नः । गहि ॥९॥

हे इंदो पवमान नोऽस्मभ्यं तु चित्रं धनमायच्छ । कीदृशं । शतदातु । दातु दानं । वज्रदानं अथ्यमन्त्र-
सहितं सहस्रदातु सहस्रदानोपेतं पशुमत्यन्त्रादिपुतं हिरण्यवक्षिरण्यपुतं च धनं देहि । तथा हे शोभन बृहतीः
प्रभूतानि रेवतीर्धनवन्ति । यदा । पयसो दातारः पशवः । तदंतीषोऽन्नाणि वाक्मभ्युप मास्व । उपनिर्मिमीष्य ।
कुर्वन्ति यावत् । किंच हे पवमान नोऽस्माकमेवंभूतस्य स्तोत्रस्य अवसायाधि गहि । आगच्छ । क्षिपाचीप-
पदस्य । पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी । चतुर्थ्यर्थे वज्रसं कंदसीति वृत्तिः ॥ २८ ॥

सक्ते इति नवर्थं वष्टं सूक्तमागिरसस्य पवित्रस्वार्थं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा वागुक्त्यति । सक्ते
पवित्र इति ॥ प्रथम्येऽभिष्टव एतत्सूक्तं । सूचितं च । सक्ते द्रुपस्यार्थं वेगबोदयत्युन्निगर्भाः । आ० ४. ६. । इति ॥

सक्ते द्रुपस्य धर्मतः समस्वरन्तस्य योना समरंत नाभयः ।

चीनस्त मूर्धो असुरश्चक्र आरभे सत्यस्य नावः सुकृतमपीपरन् ॥१॥

सक्ते । द्रुपस्य । धर्मतः । सं । अस्वरन् । चतस्य । योना । सं । अरंत । नाभयः ।

चीन् । सः । मूर्धः । असुरः । चक्रि । आऽरभे । सत्यस्य । नावः । सुऽकृतं । अपीपरन् ॥१॥

सक्ते यक्षस्य हनुष्मानीधि । सक्ते श्रीप्रान्तो हनुश्चरति । अधिपवणपक्षके धमतोऽभिपुयमावस्य द्रुपस्य
सोमस्वाश्रयः समस्वरन् । संगच्छंति । तदास्थयश्च्यवत्वा । अतस्य सत्वभूतस्य यक्षस्य योगो योगानुत्पत्तिस्त्वानि
नाभयः सोमरसाः समरंत । संगच्छंति ॥ अतः समो गमीत्यादिनात्मनिपदं । सर्तिशास्वार्तिभ्येति श्रुद्व ॥
चचासुरो वचवान् सर्वेषां प्रेक्षणात् प्रायदाता वा स सोमो मूर्धः समुच्छितांस्त्रीक्षीकानारम चारमस्वाय
मनुष्यदेवादीनां संवरसांश्च करोति । किंच सत्वस्य सत्वभूतस्य सोमस्य नावो नौका इव क्षितावतसः
स्वायः । आदित्वायययोक्त्वधुवस्वाय इति । ताः स्वायः सुकृतं सुहु कर्माणि कुर्वन्तं पवमानमपीपरन् ।
अभिमतदग्निं पूजयन्ति वा ॥ पारयतिर्बुद्धिं चकि सम्ब्रजाम्भाधिलदीर्घाः ॥

सम्यक् सम्यंचो महिषा अहेषात् सिंधोरुर्मावधि वेना अवीविपन् ।

मधो धाराभिर्जनयंतो अर्कमिन्द्रियामिन्द्रस्य तन्वमवीवृधन् ॥२॥

सम्यक् । सम्यंचः । महिषाः । अहेषात् । सिंधोः । जर्मो । अधि । वेनाः । अवीविपन् ।

मधोः । धाराभिः । जनयंतः । अर्कः । इन्द्र । मिन्द्र । इन्द्रस्य । तन्वः । अवीवृधन् ॥२॥

महिषाः पूषा महान्तो वर्त्विजः सव्यं च परस्परं संगताः संतः सव्यमहिषतः । सोमं सव्यम् प्रेरयन्ति । अभि-
पुष्यन्तीति यावत् ॥ हि गोपी पुषी च । कुडि सिधि रूपं ॥ ततो वेनाः । वेनतेः कांतिकर्मण इति यास्कः ।
नि० १०. ३८० । स्वर्वादिफलं कामयमाना कृत्स्विजः सिंधोः खंदमानखोदकखोर्मावधि संधि वसतीवर्षादिषु
अक्षिषु सोममयीविपण् । कंपयन्ति । तच्च प्रेरयन्तीत्यर्थः ॥ वपतिर्लतस्य कुडि चकि णी चक्षुपधाया ह्रस्व इति
ह्रस्वः ॥ किंवार्कमर्षनीयं खोचं जगयंतः कुर्वन्तस्मिन् प्रियां प्रियतमामिन्द्रस्य तन्वं धाम च मधोर्मदकरस्य
सोमस्य धारामिरपीवृधन् । वर्धितवन्तः ॥ वर्धितर्कुडि चकि रूपं ॥

पविचवंतः परि वाचमासते पितृषां प्रत्नो अभि रक्षति व्रतं ।

महः समुद्रं वरुणस्तिरो दधे धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभं ॥३॥

पविचं व्रतः । परि । वाचं । आसते । पिता । एषां । प्रत्नः । अभि । रक्षति । व्रतं ।

महः । समुद्रं । वरुणः । तिरः । दधे । धीराः । इत् । शेकुः । धरुणेषु । आऽरभं ॥३॥

पविचवंतः पविचिषे शोधकेन सामर्थ्येन युक्ताः सोमस्य रश्मयो वाचं सोमस्मितां माध्वमिकां वाचं
पर्यासति । पर्युपविशन्ति । सोमोऽन्तरिक्षे तिष्ठति खसु सोमो वै राजा गंधर्वेष्वसीत् । ऐ० ब्रा० १. २७ । इत्या-
ख्यानात् । ततः प्रतः पुराण एषां रश्मीनां पितायं सोमस्य व्रतं प्रकाशनात्मकं कर्मभि रक्षति । अक्षितं
करोति । किंच वरुणः सर्वस्य स्वतेजसाच्छादकः सोऽयं सोमो महो महत् समुद्रं । अन्तरिक्षगमितत् । महद्-
न्तरिक्षं ते रश्मिभिर्क्षिरो दधे । अन्तर्हितमकरोत् । सर्वं व्याप्नोदिति यावत् । तस्मिन् सोमं धीराः । इदं
धारयन् । कर्मणि कुशलाः प्राज्ञा एवर्त्विजो धरुणेषु सर्वस्य धारकेषु वसतीवर्षाखीवृद्धकेष्वारभमारब्धुं शेकुः ।
शक्नुवन्ति च ॥ रमिषुमर्षे शक्ति यमुक्तमुक्ता । पा० ३. ४. १२ । इति कमज् । सित्स्वरेण मध्योदात्तः ॥

सहस्रधारेऽव ते समस्वरन्द्बो नाके मधुजिह्वा असृचतः ।

अस्य स्पशो न नि मिषन्ति भूर्णयः पदेपदे पाशिनः संति सेतवः ॥४॥

सहस्रं धारे । अव । ते । सं । अस्वरन् । दिवः । नाके । मधुजिह्वाः । असृचतः ।

अस्य । स्पशः । न । नि । मिषन्ति । भूर्णयः । पदेऽपदे । पाशिनः । संति । सेतवः ॥४॥

सहस्रधारेऽव । षड्धकारा यस्माद्भवन्ति तत्तत्पौलस्त्यन्तरिक्षं । तस्मिन्वर्तमानासि सोमरश्मयोऽवावकात्
स्मितां पुषिर्वीं पुष्या संयोजयन्तीत्यर्थः । किंच दिवो बुभुक्षस्य नाके समुच्छ्रिते देशे वर्तमाना मधुजिह्वा
माध्वयाः । सोमतेजसाधिभ्यो हि मधुत्पन्नं भवति । अतो मधुजिह्वाः । असृचतः संगतवर्जिताः पुषर्कपुषर्गिद्व-
यस्मितां चक्ष सोमस्य स्वभूताः स्रग्ः सारभूता रश्मयो भूर्णयः क्षिप्रगामिनः संतो न नि मिषन्ति । निमेषं न
कुर्वन्ति । किंतु पापिनः सुकृतिगणं ज्ञातुं सर्वदा जायतीत्यर्थः । अथवा राजानो दुष्टान्निवारयितुं सर्वदा
आवरणं कुर्वन्ति तद्वत् । एवं ते रश्मयः पदे पदे स्थानि स्थानि सेतवः संवज्ञाः संतः पाशिनः पापकृतां बाधकाः
सन्ति । भवन्ति ॥

पितृर्मातुरध्या ये समस्वरन्नुचा शोचन्तः सुदहन्तो अमृतान् ।

इन्द्रश्चिष्टामप धमन्ति मायया त्वचमसिक्नीं भूर्मनो दिवस्परि ॥५॥

पितुः । मातुः । अधि । आ । ये । सं । अस्वरन् । उचा । शोचन्तः । सं । सुदहन्तः । अमृतान् ।

इन्द्रश्चिष्टां । अप । धमन्ति । मायया । त्वचं । असिक्नीं । भूर्मनः । दिवः । परि ॥५॥

पितृर्मातुरध्यापुषिभ्योः । धीर्नि पिता जनिता नाभिरच वंधुर्नि माता पुषिर्वी महीचं । ऋ० १. १६४. ३३ ।

इत्यादिषु वावापुषिवीर्मातापितृत्वाच्चाणात् । वावापुषिवीर्भा धे सोमररमयोऽध्या समस्वरन् अधिकं प्रादुर्भूता अभवन् त अथर्लिग्भिः क्रियमाणा सुत्वा शोचन्ती ह्रीयमाना अमर्तान् कर्मरहिताम्बमानान् संदहन्तः सम्यग्विनाशयन्तस्ते ररमय इन्द्रदिष्टामिन्द्राय देवकारिणीं ॥ त्रि च । पा० ६. २. ४५ । इति पूर्वपदमङ्ग-
तिस्रः ॥ इद्रेण दिष्टां वा । असिनीं । राशिनामितत् । राशिवत्पुष्पक्यां स्वयं । राशसमित्यर्थः । माद्यथा कर्मणा प्रज्ञया वा भूमनो विसृताद्भुजोकाद्विषयि सुजोकाद्याप धमन्ति । अपगतं कुर्वन्ति । अपमन्-
तीत्यर्थः ॥ ॥ २९ ॥

प्रत्नान्मानादध्या ये समस्वरञ्छ्लोकयंचासो रभसस्य मन्तवः ।

अर्पान्छासो बधिरा अहासत चतस्य पंचां न तरन्ति दुष्कृतः ॥ ६ ॥

प्रत्नात् । मानात् । अधि । आ । ये । संऽअस्वरन् । श्लोकऽयंचासः । रभसस्य । मन्तवः ।

अप । अर्प । अर्पान्छासः । बधिराः । अहासत । चतस्य । पंचां । न । तरन्ति । दुःकृतः ॥ ६ ॥

श्लोकयंचासः । श्लोकाः सुतयः । सुतिविद्यमाना रभसस्य मन्तवो वेगमभिमन्वमानाः एतादृशा धे सोम-
ररमयः प्रत्नात्पुराणायाणादंतरिचादध्या समस्वरन् सह प्रादुर्भूता अभवन् तान्नरमीनवासस्यपुर्वर्जिताः
साधु पदार्थानामद्रष्टारो नरा बधिरा देवतासुतिश्रवणवर्जिताः पापकृतो नरस्यापाहासत । ताम्परित्यजन्ति ।
दर्शिनः श्रवणवंतो मेधाविनस्तु न परित्यजन्ति किंतु सुवन्ति । तदेवाह । अतस्त्व सत्वस्त्व पंचां मानभूतमेवां गव्यं
दुष्कृतः पापकृतो नरा न तरन्ति । नोत्तारयन्ति । सुकृतस्तु तरन्तीत्यभिप्रायः ॥

सहस्रधारे वितन्ते पविष् आ वाचं पुनन्ति कवयो मनीषिणः ।

रुद्रासं एमामिषिरासो अदुहः स्पशः स्वंचः सुदृशो नृचक्षसः ॥ ७ ॥

सहस्रं धारे । विऽतन्ते । पविष् । आ । वाचं । पुनन्ति । कवयः । मनीषिणः ।

रुद्रासः । एषां । इषिरासः । अदुहः । स्पशः । सुऽअचं । सुऽदृशः । नृऽचक्षसः ॥ ७ ॥

कवयः कान्तकर्माणः अत एव मनीषिणः प्राज्ञा अविजः सहस्रधार अनेकधारेपेति वितन्ते कर्मणि
विकृति पविष् मुख्यादिके सोमि वर्तमानां वाचं माध्यमिकां । सोमः खलु विशावसुप्रभृतिगंधर्वाच्चातरिषि
ऽतिष्ठन् सोमो वै राजा गंधर्वेष्वसीदिति श्रवणात् तच्च वर्तमानं सोमं देवा गोपया वाचा क्रीतवन्तः । तदा
सोमो वात्तिष्ठति शक्यते वक्तुं । तस्मात्सोमि क्षितां माध्यमिकां वाचमा पुनन्ति । संस्तुर्वन्ति । सुवन्तीति
यावत् । य उक्तगुणा मरुतां मातरं माध्यमिकां वाचं सुवन्ति तेषां रुद्रासो रुद्रपुत्रा मध्यमवाचः पुत्रा मरुतः
सप्तो वाचा वशिष्ठो भवन्ति । कीदृशाः । इषिरा नमनशीला अदुहः सोतृषामद्रोगंधारः । यदा । रुद्रैः
कर्मणि क्रियौवादिभः । परिरहिताः । स्वंचः शोमनांचनाः अत एव सुदृशः सुदर्शना नृचक्षो नृणां कर्म-
नेतृणां द्रष्टारः ॥

चतस्य गोपा न दभाय सुक्रतुस्त्री य पविषा हृद्यंतरा दधे ।

विद्वान्स विश्वा भुर्वनाभि पश्यत्यवाजुष्टान्विध्यति कर्ते अमृतान् ॥ ८ ॥

चतस्य । गोपाः । न । दभाय । सुऽक्रतुः । ची । सः । पविषा । हृदि । अंतः । आ । दधे ।

विद्वान् । सः । विश्वा । भुर्वना । अभि । पश्यति । अर्च । अजुष्टान् । विध्यति । कर्ते ।

अमृतान् ॥ ८ ॥

अतस्त्व सत्वभूतस्य यस्त्व गोपा गोवाधिता अत एव सुक्रतुः श्रीमन्मनी सोमो नृणां कर्माकर्माच्च सोम-

नाथ न भवति । परैर्दमयितुं न शक्यत इत्यर्थः । किंच स सोमस्त्री । श्रेष्ठं दसि वज्रमिति जुक् । पीणि पवित्राभिवायुसूर्यात्मकाणि पीणि पवित्राणि इत्यंतर्दयस्यांतरा इधि । आदधाति । स्वस्तिन् संगमयतीत्यर्थः । अपि च विष्णुर्न सर्वं जानातः स सोमो विष्णा भुवना सर्वाणि भुवनान्यभि पश्यति । ततः कर्तॆ । करोतिरीणा-
दिकस्यप्रत्ययः ॥ कर्मकजुष्टानप्रियात् अत एवात्रतानयजमानानच विध्वति । अवाप्नुष्वान् कृत्वा ताडयति ।
हिनसीति यावत् ॥

चतस्य तंतुर्विततः पवित्रं आ जिह्वाया अये वरुणस्य मायया ।

धीराश्चित्समिनक्षंत आशताचा कर्तमव पदात्यप्रभुः ॥९॥

चतस्य । तंतुः । विऽततः । पवित्रे । आ । जिह्वायाः । अये । वरुणस्य । मायया ।

धीराः । चित् । तत् । संऽइनक्षंतः । आशत । अच । कर्तॆ । अव । पदाति । अप्रऽभुः ॥९॥

अतस्त सत्यभुतस्त यस्तस्त तंतुसजिता पवित्रेऽविवाक्यमये दशापवित्रे विततो विद्युतः । यदा । पवित्रे
ऽंतरिषे विद्युतः सोमो वरुणस्त जिह्वाया अये मायया कर्मणा आ । आस्थितः । वरुणजिह्वाय आपसिष्ठंति ।
तासु सोमो वसतीति वसतीवर्यायुदकेषु स्थित इत्यर्थः । ततो धीराश्चित् कर्मणि प्राज्ञा एव तद्वरुणजिह्वाय-
स्थानं समिनक्षंतः । इत्यतिर्गतिकर्मा । संव्याप्नुवतः संत आशत । क्षुतिभिर्हविर्भिर्वा प्राप्नुवन् । यः पुनः कर्तॆ ॥
काक्षाध्वनोरिति द्वितीया ॥ कर्मस्तप्रभुः समर्थो न भवति सोऽयमचाक्षिन्नेव लोकेऽव पदाति । अवसात्तरके
पतति । नोपरि गच्छति ॥ पद गती । सेव्याडागमः ॥ तस्मात्सर्वैरभिष्टोमादिकर्म कर्तव्यमित्येषोऽर्थोऽभिहितो
भवति ॥ ३० ॥

शिशुर्नेति नवर्षं सप्तमं सूक्तं दैर्घ्यतमसस्त कधीवत आर्षं पवमानसोमदेवताकं । अष्टमी चिदुप् शिष्टा
वगवः । तथा चानुकम्यति । शिशुर्न कधीवांस्त्रिदुषष्टमीति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

शिशुर्न जातोऽव चक्रद्वने स्वर्ग्यद्वाज्यरुषः सिषासति ।

दिवो रेतसा सचते पयोवृधा तमीमहे सुमती शर्म सप्रथः ॥१॥

शिशुः । न । जातः । अव । चक्रदत् । वने । स्वः । यत् । वाजी । अरुषः । सिषासति ।

दिवः । रेतसा । सचते । पयःऽवृधा । तं । ईमहे । सुऽमती । शर्म । सऽप्रथः ॥१॥

स पवमानः सोमो वने वननीये वसतीवर्यास्त उदके जात उत्पन्नः शिशुर्न शिशुरिवाव चक्रदत् ।
अवाप्नुषं क्रदति । तदोदकमध्ये पतच्छब्दं करोति खलु । यद्यदा वाजी वलवानन्नवान्वाव आरोचमानः ।
यदा । ज्ञात्वा इवावः ॥ अर्तदवप् ॥ गमनशीलः । सोमः स्वः स्वर्गलोकं सिषासति संभक्तुमिच्छति ॥ सनोतेः
सनोडभाव आत्वं । सनोतिरिति साहितिकं वत्वं । सोऽयं पयोवृधा गवामोषधीनां च वीरस्त वर्धकेन
रेतसोदकेन सह दिवो सुखोकात्सचति । पार्थिवं लोकं समवेति । तं तावृशं प्रसिद्धं सोमं सप्रथः सर्वतः पृषुतरं
धनादिना युक्तं शर्म गृहं तदयं सुमती ॥ सुपां सुसुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ सुमत्वा शोभनया
सुखिमहि । यावामहे । ईमह इति याज्ञाकर्म । ईह गती दैवादिकः । छांदसः अगो जुक् ॥

दिवो यः स्कंभो धरुणः स्वातत आपूर्णो अंशुः पर्येति विश्वतः ।

सेमे मही रोदसी यक्षदावृता समीचीने दाधार समिषः कविः ॥२॥

दिवः । यः । स्कंभः । धरुणः । सुऽआततः । आऽपूर्णः । अंशुः । परिऽएति । विश्वतः ।

सः । ईमे इति । मही इति । रोदसी इति । यक्षत् । आऽवृता । समीचीने इति

संऽईचीने । दाधार । सं । ईषः । कविः ॥२॥

दिवो बुधोऽथ सप्तमो विष्णुर्मथिता संरोद्धा धरवः सर्वस्य धारणः । यद्वा । पृथिव्या धारणः । विष्णोर्दिवो धरवः पृथिव्याः । ऋ० ९. ८९. ६. । इत्याद्यानात् । तादृशः स्नातः सुप्तु र्वर्षेण पितृतो विवृतः जत एवापूर्वः पथिषु संपूर्णो योऽंगुः सोमात्मको विवृतः सर्वतः वर्धेति परिगच्छति । तिष्ठि ऋहाप्तवतीति नृतिर्निघातः । स सोम इमे रोदसी यावापृथिव्यावावृतासंभजनीयेन कर्मणा यजत । यजतु । स्वयमेव संवी-
जयत्स्वित्यर्थः । ततः सोऽयं समीचीने परस्परं संमते यावापृथिव्यौ दाधार । धारयां वकारः । गुवादीनामि-
त्यभासस्य दीर्घः । जगन्तरं कविः क्रांतकर्मणोऽज्ञानि सोनुभ्यः सं प्रयच्छतु । उपसर्गन्तेर्वीज्यक्रियाधाधारः ।

महि प्सरः सुकृतं सौम्यं मधूवीं गष्ठीतिरदितेर्जुतं यते । .

ईशे॒ यो वृ॒ष्टेरि॒त उ॒स्रियो॒ वृषा॒पां ने॒ता य इ॒तर्ज॒तिर्गु॒ग्मि॒यः ॥ ३ ॥

महिं । पसरं । सुऽकृतं । सोऽम्यं । मधु । उर्वी । गव्यूतिः । अदितेः । ऋतं । यते ।

ईशे । यः । वृहेः । इतः । उस्त्रियः । वृषा । अषां । नेता । यः । इतः । उज्जतिः । अग्निमयः ॥३॥

अतः सत्वभूतं यच्च यते गच्छति तस्या इंद्राय मुक्तं सुखं संयुक्तं सोम्य सोममयं महि महत् प्रभूतं मधु मधुररसं प्यरो मध्वं पानीयं भवति ॥ प्या मध्वे ॥ किंच तस्याचक्षं प्रत्यागच्छतामिंद्रादीनामदितिः पुषिषा मधूतिर्मागंशोर्वो विक्षीर्ये भवति । इंद्रः शतसहस्रसंख्याकरिभिः सह भंतुं मर्वि विक्षीर्योऽभवद्विषयः । यं इंद्र इत इमं शोकं प्रत्यापतत्वा वृष्टिरेषि ईश्वरो भवति । तद्योक्षियः । उक्षिति योनाम् । योयो हितोऽपा-
मुदकाणां बुधा वर्षको यक्ष्ण नेता नायक इतज्जतिः । इममकादीयं यक्षं प्रभूतिर्गमनं यक्ष स तद्योक्षः । इतो गच्छन् य इंद्र अग्निमय अग्नयः सोतयो भवति । तस्या अयं सोमः पातयो भवतीति ॥

प्रथमैऽभिष्टव आत्मन्वन्नम हविषा । सूचितं च । तदु प्रथमतममस्य कर्मात्मन्वन्नमो दुह्यति धृतं पयः । आ० ४. ७. इति ॥

आत्मन्वन्नभो दुह्यते घृतं पयं मृतस्य नाभिरमृतं विजायते ।

समीचीनाः सुदानवः प्रीणन्ति तं नरो हितमयं मेहन्ति परेवः ॥४॥

आत्मन् ऽवत् । नभः । दुह्यते । घृतं । पयः । क्षृतस्य । नाभिः । अमृतं । वि । जायते ।

संऽईचोनाः । सुऽदानवः । प्रीणन्ति । तं । नरः । हितं । अथ । मेहन्ति । पेरवः ॥४॥

आत्मन्वत् ॥ यतो नृशक्ति मुखागमः ॥ आत्मवत्सारवद्गतं पश्यन् मनो मनस आदित्यरूपात्सोमो दुह्यते ।
विष्वक्तेन पश्यन् नमिः ॥ यद् बंधने । स्वमोर्नपुंसकात् । पा० ७. १. २३. । इति सोर्मुप भवति सर्वविधीनां
वेदसि विकल्पितत्वात् । नमि पश्यन् बंधकममुतमुदकं च वि वाषति । तस्मादेव प्रादुर्भवति । ततः सुदारण्यः
शोभनमुतिहविर्दानवतो चक्षुःशानाः समीचीनाः परस्परं संगताः संतकमिमं सोमं प्रीयवन्ति । सुतिमिषव्य-
वन्ति । यच्च नरो नेतारः पेरवः ॥ पा रचक्षे । मापोरिति इतिरिति वृत्रत्वयः ॥ सर्वस्य रचकाः सोमररमणो
हितं निहितमवाचसाद्वर्तमानं पार्थिवमुदकं मेहति । वषति ॥ निह क्षेपणे जीवादिभः ॥ यद्वा । हितमुदके
पृथिवीं प्रति मेहति ॥

अरावीदंशुः सचमान जमिणा देवाय्यं मनुषे पिबति त्वयं ।

दधाति गर्भमदितेरुपस्य आ येन तोक् च तनयं च धामहे ॥५॥

अरावीत् । अङ्गुः । सचमानः । ऊर्मिणा । देवऽक्षयः । मनुष्ये । पिबन्ति । त्वयः ।

दधाति । गर्भे । अक्षिते । उयऽह्ये । ज्ञा । येन । तोषुं । अ । तमयं । अ । यमो ॥ ५ ॥

कर्मिणा वसतीवर्यादीनामुदकानां संघेन सचमानोऽयुः सोमोऽरावीत् । शब्दं करोति । किंच स सोमो देवान् ॥ अथ रक्षणे । अविमुक्तं चिन्म ईरितीप्रत्ययः ॥ देवानां पालयिषीं स्वचमात्मनः शरीरं मनुष्ये मनुष्याय युजमानाय पित्वति । सिचति । पात्रेषु चरतीति यावत् । अपि चादितिरदीनायाः पृथिव्या उपस्थे समीप ओषधीषु तं गर्भमा दधाति । सुर्धामयैः किरणैर्विदधाति । येन गर्भेण वयं लोकं दुःखनाशकं पुत्रं च तनयं । तनोति कुलमिति तनयः पीचः । तं च धामहे । दध्महे । धारयामः ॥ दधातिर्लटि वज्रं ब्रह्मसीति शपो लुक् ॥ ३१ ॥

सहस्रधारेऽव ता असृष्टतस्तृतीये संतु रजसि प्रजावतीः ।

चतस्रो नाभो निहिता अवो दिवो हविर्भरंत्यमृतं घृतञ्चतः ॥ ६ ॥

सहस्रधारे । अव । ताः । असृष्टतः । तृतीये । संतु । रजसि । प्रजाऽवतीः ।

चतस्रः । नाभः । निऽहिताः । अवः । दिवः । हविः । भरंति । अमृतं । घृतञ्चतः ॥ ६ ॥

सहस्रधारे बह्वदकधारे तृतीये रजसि लोके स्वर्गे वर्तमाना असृष्टतः परस्परमसक्ताः प्रजावतीरुत्पादितप्रजावत्यः सोमस्य स्वभूतास्ता अव संतु । अवस्तात्पृथिव्यां पतंतु । कासा इत्याह । चतस्रो नाभस्तपसो बाधिकाः सोमस्य संबंधिन्वसतस्तो दीप्तयः कलाः । दिवो सुलोकादवोऽवस्तान्निहिताः सोमिन स्थापितास्ता घृतञ्चतो घृतस्रोदकस्य आवयित्र्यः सखो हविः सोमादिलक्षणं भरंति । देवानां प्रयच्छंति । तथा मृतं गोष्वाधोषु च पयोरूपं सुधारूपं च भरंति । प्रचिपंति ॥

श्वेतं रूपं कृणुते यत्सिषासति सोमो मीढ्वा असुरो वेद भूमनः ।

धिया शमी सचते सेमभि प्रवहिवस्त्वैधमव दर्षदुद्रिणं ॥ ७ ॥

श्वेतं । रूपं । कृणुते । यत् । सिषासति । सोमः । मीढ्वान् । असुरः । वेद । भूमनः ।

धिया । शमी । सचते । सः । ई । अभि । प्रऽवत् । दिवः । कवैधं । अव । दर्षत् । उद्रिणं ॥ ७ ॥

श्वेतं दीप्यमानं शुक्लं रूपं कृणुते तदा करोति यद्यदा सिषासति स्वर्गे संभक्तुमिच्छति । सोमे पाचाज्जागते सति तत्तत्तज्जसागुरजितानां तेषां श्वेतं रूपं भवति । ततो मीढ्वान् ॥ मिह्र सेचने । अस्मात् कृषी दास्यान्ताडा-मीढ्वीति निपातनादभिमतरूपसिद्धिः ॥ कामानां सेक्तासुरः प्राज्ञो बलवान् वा सोमो भूमनो वज्रधनानि वेद । सोतुभ्यो दातुं जानाति । प्रयच्छतीति यावत् । स ई ॥ सोऽपि कोपे वेदिति सुलोपः ॥ सोऽयं धिया प्रवहन् प्रवत् प्रकृष्टानि शमी ॥ द्वितीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ कर्मास्त्रभि सचते । अभितः समवेति । किंच दिवोऽतरिचादुद्रिणमुदकवतं कवैधं मेघं । कवैधशब्देन मेघोऽभिधीयते ॥ तात्पल्यात्ताच्छब्दमिति ॥ मेघमेव दर्षत् । अवधारयति । विवृतद्वारं करोति । मेघं विदार्यातरिचादुद्रिं करोतीत्यर्थः ॥

अथ श्वेतं कलशं गोभिरक्तं कार्ष्णं वाज्यक्रमीत्ससवान् ।

आ हिन्विरे मनसा देवयंतः कक्षीवते शतहिमाय गोनां ॥ ८ ॥

अथ । श्वेतं । कलशं । गोभिः । अक्तं । कार्ष्णं । आ । वाजी । अक्रमीत् । ससवान् ।

आ । हिन्विरे । मनसा । देवऽयंतः । कक्षीवते । शतऽहिमाय । गोनां ॥ ८ ॥

अथाचानंतरं श्वेतं संप्रति सोमसर्ववर्णैः गोभिरदक्षिणं संपृक्तं द्रोणकलशं ससवान् संभवन् सोम-अक्रमीत् । अक्षयति । कार्ष्णं । कार्ष्णशब्दः काणवचनः । आनि धावतो वीचारी वां गंतुमिच्छति तस्यां

काशायां वाची कश्चिदसौ युजं भवमान आक्रमीत् । आक्रमति । सोमः काशायां द्रोणकक्षे पततीत्यर्थः । ततस्तस्यै सोमाय देवयंतो देवाभिष्टंत अस्त्रिबो मनसा हिविरे । सुतीरामिमुखीन भेरयंति । तच्च शतहिमाय चक्रममनाय कश्चिबते कोचकारिण एतन्नामकायर्षे सोमो नोनां वा; पयून् प्रेरयति ॥ गोः पादति । पा० ७. १. ५७. इति जुडागमः । क्रियायह्वं कर्तव्यं । म० १. ४. ३२. इति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्ये वही ॥

अग्निः सोमं पपृचानस्य ते रसोऽथ्यो वारं वि पवंमान धावति ।

स मृज्यमानः कविभिर्मदितम स्वदस्वेन्द्राय पवमान पीतये ॥ ९ ॥

अत्ऽभिः । सोम । पपृचानस्य । ते । रसः । अर्थः । वारं । वि । पवमान । धावति ।

सः । मृज्यमानः । कविऽभिः । मदिन्ऽतम । स्वदस्व । इन्द्राय । पवमान । पीतये ॥ ९ ॥

हे पवमान पवित्रेण पूयमान हे सोम अग्निर्वसतीवर्षादिभिश्चद्वैः पपृचानस्य संपृचमानस्य ते तच्च रसोऽथ्योऽवेवारं वाचं दद्यापवित्रं वि धावति । विविधं प्राप्नोति । ततो हे मदितम मादयितुम हे पवमान सोम त्वं कविभिः क्रांतकर्मभिर्हस्त्रिभिर्मृज्यमानः पूयमानः सन्निद्राय पीतय इन्द्रस्य पानार्थं स्वदस्व । प्रिय-रसो मय ॥ ३२ ॥

• अग्निं प्रियाणीति पंचर्वमष्टमं सुक्तं । मार्गवस्य कवेरार्थं जागतं पवमानसोमदेवतात्वं । तच्चानुक्रम्यते । अग्निं प्रियाणि पंच कविरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अग्निं प्रियाणि पवते चनोहितो नामानि यद्गो अधि येषु वर्धते ।

आ सूर्यस्य बृहतो बृहन्नधि रथं विष्वचमरुहद्विचक्षणः ॥ १ ॥

अग्नि । प्रियाणि । पवते । चनःऽहितः । नामानि । यद्गोः । अधि । येषु । वर्धते ।

आ । सूर्यस्य । बृहतः । बृहन् । अधि । रथं । विष्वचं । अरुहत् । विऽचक्षणः ॥ १ ॥

चनोहितः । चन इत्यज्ञनाम ॥ चायतेरसुनि चन इत्यौणादिकसूत्रेण निपातितः । उ० ४. १००. ॥ चनस्य इत्याय हितः यद्वा हितान्नः सोमः प्रियाणि जनतः प्रीययितुं नामानि नमनशीलानि तान्मुदकान्नि पवते । अमितः कुरीति । विष्वंतरिचक्षितेयूदकेषु यद्गो महानयं सोमोऽधि वर्धते अधिक् प्रवृद्धो भवति । अपां मध्ये सोमो भवति । ततो बृहन्नहान्न सोमो बृहतो महतः परिपुडस्य सूर्यस्य विष्वचं विष्वग्मनमधुपरि रथं विचक्षणः सर्वस्य विद्वद्वा सन्नाचरत् । आरोहति । अपी प्राप्नोतिः सम्यगादित्यनुपतिष्ठत इति ॥

चतस्य जिह्वा पवते मधु प्रियं वक्ता पतिर्धियो अस्या अदाभ्यः ।

दधाति पुचः पिचोरपीच्यं नामं तृतीयमधि रोचने दिवः ॥ २ ॥

चतस्य । जिह्वा । पवते । मधु । प्रियं । वक्ता । पतिः । धियः । अस्याः । अदाभ्यः ।

दधाति । पुचः । पिचोः । अपीच्यं । नामं । तृतीयं । अधि । रोचने । दिवः ॥ २ ॥

चतस्रं सत्त्वभूतस्य यच्चस्य जिह्वा मुखत्वेन विद्वत्क्षानीयः सोमः प्रियं प्रियकरं मधु मदकरं रसं पवति । चरति । कीदृशः । वक्ता शब्दज्ञः । यद्वा । सोतुभिः क्रियमाणाः सुतयः साधीयस्य इति प्रतिचपुषस्य कर्ता । यच्चा धिय एतस्य कर्मणः पतिः शास्त्रितादाभ्यो रक्षोभिर्हितुमशक्तः । पुचो यच्चनामः पिचोर्मा-तपिचोरपीच्यमर्तर्हितं चक्ष्णाम् । ती च क्षानीतो नामकरवैजायां । तच्चाचधीरपरिज्ञाचक्ष्णाम् ससुतीयं

नाम दिवो बुधोक्कस रोचने दीप्यमाने सोमेऽभिषूयमाणे सत्वधि हधाति । अत्वंतं धारयति । नचचत्वाव-
हारिकनाम्नी प्रभाष्य सोमयाजीति तृतीयमस्य नामेति भवता बोधायनेनोक्तं ॥

अव द्युतानः कलशौ अचिक्रदन्तृभिर्येमानः कोश आ हिरण्यये ।
अभीमृतस्य दोहना अनूषताधि चिपृष्ठ उषसो वि राजति ॥३॥
अव । द्युतानः । कलशान् । अचिक्रदन्तृ । नृऽभिः । येमानः । कोशे । आ । हिरण्यये ।
अभि । ई । चिपृष्ठस्य । दोहनाः । अनूषत । अधि । चिऽपृष्ठः । उषसः । वि । राजति ॥३॥

द्युतानः ॥ द्युत दीप्तौ ॥ दीप्यमानो नृभिः कर्मनेतृभिर्हृत्विग्भिर्हिरण्यये हिरण्यये कोशेऽधिषवणचर्मणि ।
तस्य हिरण्यमयत्वं हिरण्यपाणिरभिषुणोतीति हिरण्यसंबन्धात् । तादृशे कोशे येमानः ॥ ह्यंदसे कर्मणि लिटि
कानचि रूपं ॥ नियम्यमानः सोमः । तत अतस्य सत्वभूतस्य यज्ञस्य दोहना दोग्धार अत्विज ईमेन सोम-
मभ्यनुषत । अभिषुवंति । यावाणो यत्सा अत्विजो दुहन्तीति तैत्तिरीयब्राह्मण एषां दोग्धृत्यमभिहितं । सोमः
कलशाद्भूषाभिधानाम्प्रत्यवाचिक्रदन्तृ । अवक्रदन्ति । शब्दायते । ततस्त्रिपृष्ठः । चीणि सवनायैव पृष्ठानि
यस्य स तद्योक्तः त्रिषु सवनेषु सोमस्य विद्यमानत्वात् ॥ चिपृष्ठादित्वादुत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तादृशः सोम
उषसोऽधि यागाहनि वि राजति ॥ अधिशीङ्ख्यासां । पा० १. ४. ४६. इति द्वितीया ॥ तेष्वहःसु विशेषेण
दीप्यते । यदा । राजतिरन्तर्णीतव्यर्थः । अहानि प्रकाशयति ॥

अद्रिभिः सुतो मतिभिश्चनोहितः प्ररोचयन्रोदसी मातरा शुचिः ।
रोमाण्यव्या समया वि धावति मधोधारा पिन्वमाना दिवेदिवे ॥४॥
अद्रिऽभिः । सुतः । मतिऽभिः । चनऽहितः । प्रऽरोचयन् । रोदसी इति ।
मातरा । शुचिः ।

रोमाणि । अव्या । समया । वि । धावति । मधोः । धारा । पिन्वमाना । दिवेऽदिवे ॥४॥

मतिभिः ॥ मति ज्ञाने । मंचे वृषेपचमनेति क्लृप्तुदात्तः ॥ सुतिभिरद्रिभिर्यावभिश्च सुतोऽभिषुतस्यनो-
हितश्चनसेऽप्राप्य हितो हितान्नो वा मातरा मातरौ जगतो निर्मात्र्यौ रोदसी यावापुथिव्यौ प्ररोचयन्
स्वतेजसा प्रकाशयन् अत एव शुचिर्दीप्यमानः एवंविधः सोमोऽव्यान्वविभवानि रोमाणि, तैः कृतानि
पवित्राणि समयाभितः समीपे वि धावति । विशेषेण चरति । किंच पिन्वमानान्निः सिध्यमाना मधोर्मदकरस्य
सोमस्य धारा दिवेदिवेऽन्वहं दीर्घसन्निषु पवित्राण्युभयतः पवते ॥

परि सोम प्र धन्वा स्वस्तये नृभिः पुनानो अभि वासयाशिरं ।
ये ते मदा आहनसो विहायस्तेभिरिंद्रं चोदय दातवे मघं ॥५॥
परि । सोम । प्र । धन्वा । स्वस्तये । नृभिः । पुनानः । अभि । वासय । आऽशिरं ।
ये । ते । मदाः । आहनसः । विऽहायसः । तेभिः । इंद्रं । चोदय । दातवे । मघं ॥५॥

हे सोम स्वस्तयेऽविनाशाय परि प्र धन्वा । यावाणि मरितः प्रवच्छ । धविर्गन्तव्यः । किंच नृभिः कर्मनेतृ-
भिर्हृत्विग्भिः पुनानः पूयमानस्त्वमाशिरमात्रयुजं वीरादिकमभि वासय । आच्छादय । संबोजयति यावत् ।
आहनसः । आहननवन्तो वचनवन्तः । नि० ४. १५. इति याज्ञः । श्रूयामाभिमुखीन वृत्तारोऽभिहृत्त्वमाना

अभिषूयमाणाः क्षुतिमंतः शब्दवतो वा विहायसः । महन्नामितत् । महांतस्य त्वदीया धे मदा महहितयो
रसाः संति तेभिस्तेः सोमैरस्मानिर्दीयमानैर्मघं मंहनीयं धनमस्मभ्यं दातवे दातुमिच्छे चोदय । प्रेरय ॥ ३३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्तरु देयाद्विषयातीर्थमहिम्नरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूषणसास्त्राण्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषि सप्तमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः संपूर्णः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्गमे तमहं वंदे विषयातीर्थमहिम्नरं ॥
व्याख्यायाव्याहृतप्रश्नः सप्तमस्य द्वितीयकं । अध्यायं सायणामात्यक्षुतीयं व्याकर्तुं त्वय ॥

तत्र धर्तेति पंचमं नवमं सूक्तं मार्गवस्य कविरार्षं जागतं पचमानसोमदेवताकं । धर्तेत्युक्तांतं ॥ गतो
विनियोगः ॥

धर्ता दिवः पवते कृत्स्नो रसो दक्षो देवानामनुमाद्यो नृभिः ।

हरिः सृजानो अत्यो न सत्वमिर्वृथा पाजोसि कृणुते नदीष्व ॥ १ ॥

धर्ता । दिवः । पवते । कृत्स्नः । रसः । दक्षः । देवानां । अनुऽमाद्यः । नृऽभिः ।

हरिः । सृजानः । अत्यः । न । सत्वमिः । वृथा । पाजोसि । कृणुते । नदीषु । आ ॥ १ ॥

धर्ता सर्वस्य धारकः सोमो दिवोऽतरिचादंतरिचस्त्रिताहृषापविषात्पवते । पूयति । कीदृशः सोमः ।
कृत्स्नः कर्तव्यः । शोध इत्यर्थः । रसो रसात्मको देवानां दक्षो बलप्रदः । यदा । दक्षः प्रवर्धनीयो देवानाम-
र्थाय । तथा नृभिर्नैतुभिर्नैतुभिर्मरुमाद्योऽनुमदनीयः सुखो वा । हरिर्हरितवर्णः सत्वमिः प्राणिभिः
सादिभिः कृजानः कृज्यमजोऽथो नाश्च इव स यथा शिषितो वृषाणायासेन गच्छति तद्वृषाप्रयत्नेन
पाजोसि बलानि स्वीयान्वेगात्कृणुते । कृणुते । नदीषु वसतीवरीषु । तामिरित्यर्थः । आ सित्वा इति शेषः ।
अथमभिषवसमयानिप्रायः ॥

मूरो न धत्त आयुधा गभस्त्योः स्वः सिषासन्नधिरो गविष्टिषु ।

इंद्रस्य शुष्ममीरयन्नपस्युभिरिदुर्हिन्वानो अज्यते मनीषिभिः ॥ २ ॥

मूरः । न । धत्ते । आयुधा । गभस्त्योः । स्वः । रिति स्वः । सिषासन् । रधिरोः । गोऽइष्टिषु ।

इंद्रस्य । शुष्मः । ईरयन् । अपस्युऽभिः । इदुः । हिन्वानः । अज्यते । मनीषिऽभिः ॥ २ ॥

अयं सोमो गभस्त्योर्हृषयोरायुधायुधानि मूरो न मूर इव धत्ते । धारयति । स्वः स्वर्गवृषवाधनं यज्ञं
वा शिवाख्यं संभक्तुमिच्छन् रधिरो रचवान् ॥ रथादिरचप्रत्ययः ॥ गविष्टिषु पचमानस्य नवमिषयेषु वस्तु ।
यजमानार्थं गोसंभजनाय रचवानित्यर्थः । इंद्रस्य शुष्मं वंशमीरयन् प्रेरयन्ननुः सोमो देवोऽपस्युभिः
कर्मेष्टुमिर्मनीषिभिर्मैधाविभिर्नैतुभिर्महिन्वानः प्रेर्यमाणोऽज्यते गोभिः ॥

इंद्रस्य सोमं पर्वमानं जमिण्यां तविष्यमाणो जठरेष्वा विषः ।

अ यः पितृ-विष्टुदधेव रोदसी धिया न वाजोऽयं मासि शशतः ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । सोम । पवमानः । ऊर्मिणा । तविष्यमाणः । जठरेषु । आ । विश ।
 प्र । नः । पिन्व । विद्युत् । अम्नाऽइव । रोदसी इति । धिया । न । वाजान् । उप ।
 मासि । शश्वतः ॥ ३ ॥

हे सोम पवमानः पूयमानस्त्वं तविष्यमाणो वर्धयिष्यमाणः सन्निद्रस्व जठरेषुर्मिणा प्रभूतया धारया
 आ विश । जठरप्रदेशस्य बाहुभ्यामुज्ज्वलनं । नोऽस्मादर्थं विद्युदधेवाभाषीव सा यथा दोग्धधाणि तदत्र
 पिन्व धुत्स रोदसी बावापुषिष्वी । किंच धिया कर्मणा नेदानीं । नेति संप्रत्यर्थे । शश्वतः । वज्रनाभित ।
 बहन्वाजान्नाम्नुप समीपे मासि । निर्मासि ॥

विश्वस्य राजा पवते स्वर्दृशं ऋतस्य धीतिमृषिषाठ्वीवशत् ।
 यः सूर्यस्यासिरेण मृज्यते पिता मतीनामसमष्टकाव्यः ॥ ४ ॥
 विश्वस्य । राजा । पवते । स्वऽदृशः । ऋतस्य । धीतिं । ऋषिषाट् । अवीवशत् ।
 यः । सूर्यस्य । असिरेण । मृज्यते । पिता । मतीनां । असमष्टकाव्यः ॥ ४ ॥

विश्वस्य जगतो राजा स्वामी सोमः स्वर्दृशः स्वर्गद्रष्टुः सर्वद्रष्टुर्वर्तस्व सत्यभूतस्सिंद्रस्व । मनुष्यवाच्यमृतश-
 ब्दप्रतियोगिकस्वर्तशब्दस्य देवार्थः । तच्चाप्यीषित्वेन्द्रः परिगृह्यते । तस्य धीतिं मतिं कर्म वर्षिषाड्वीणा-
 तीन्द्रियद्रष्टृणामभिभविता । महत्त्वेन स्वयमप्युषिश्रेष्ठत्वादिति भावः । तथा च मंचांतरं । ब्रह्मा देवानां
 पदवीः कर्मीनामृषिः । अ० ९. ९६. ६. । इति । ईदृशः सोमोऽवीवशत् । अकामयतेन्द्रस्व कर्म । यः सोमः सूर्यस्य
 देवस्यासिरेण क्षेपकेण रश्मिना मृज्यते । असमष्टकाव्योऽस्यैः कविभिरव्याप्तकर्मा सोमो मतीनामस्यदीयानां
 सुतीनां पिता पातकः स्वामी भवतीति शेषः । यद्वा । यो मतीनां पितासमष्टकाव्यस्य सन्मृज्यते स पवत इति
 संबंधः ॥

वृषेव यूथा परि कोशमर्षस्यपामुपस्थे वृषभः कनिक्कदत् ।
 स इंद्राय पवसे मत्सरित्तमो यथा जेषाम समिथे त्वोतयः ॥ ५ ॥
 वृषाऽइव । यूथा । परि । कोशं । अर्षसि । अपां । उपऽस्थे । वृषभः । कनिक्कदत् ।
 सः । इंद्राय । पवसे । मत्सरिन्ऽतमः । यथा । जेषाम । संऽइथे । त्वाऽऊतयः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं वृषेव यूथा यूथानि वृषभ इव स यथा तानि प्रविशति तद्वत् कोशं कोशैवद्रसधारकं
 कलशं पर्यर्षसि । परिगच्छसि । कुचस्यः सन् । अपामुपस्थेऽतरिषे । कीदृशः सन् । वृषभो वर्षिता कनिक्कदच्छब्दं
 कुर्वन् । स त्वं हे सोम इंद्रार्थेन्द्रार्थं पवसे । पूयसे । मत्सरित्तमो मादधितुतमस्त्वं । यथा वयं जेषाम जयेम
 समिथे संयामि, त्वोतयस्त्वया रचिताः संतः ॥ ११ ॥

एष प्र कोश इति पंचर्षे दशमं सूक्तं । अष्टाद्याः पूर्ववत् । एष इत्यनुक्रांतं । गतो विनियोगः ॥

एष प्र कोशे मधुमौ अचिक्रदुदिंद्रस्य वज्रो वपुषो वपुष्टरः ।
 अभीमृतस्य सुदुर्घा घृतक्षुतो वाश्रा अर्षेति पर्यसेव धेनवः ॥ १ ॥
 एषः । प्र । कोशे । मधुऽमान् । अचिक्रदत् । इंद्रस्य । वज्रः । वपुषः । वपुऽतरः ।
 अभी । ई । ऋतस्य । सुऽदुर्घाः । घृतऽक्षुतः । वाश्राः । अर्षेति । पर्यसाऽइव । धेनवः ॥ १ ॥
 एषोऽयं सोमो मधुनामधुररसः कोशे द्रोणकवशि प्राचिक्रदत् । प्रकर्षेण शब्दायति । कीदृश एषः ।

इंद्रस्य वसो वसुस्थानीयः । वसुकारत्वेन वसुवत्प्रहरणसाधनत्वाद्ब्रह्मलोपचारः । एष एव हि सोमो वसु
इंद्रस्य साधने । तथा वपुषो बीजानां वसुत्वस्याद्विपुष्टरोऽतिशयेन वप्ता । बीजावापस्य सोमकर्तृकत्वात्
सोमो वै देतीधाः । ति० सं० २. १. १. ६. । इति श्रुतेः । ईमस्तर्तस्य सत्यफलस्य सोमस्य धारा इति शेषः । ता
अभ्यर्षति । अभिगच्छन्ति । कीदृशस्याः । सुदुषाः सुदु दोग्ध्राः फलाणां धृतद्युत उदकस्य रसस्य वा चारयिष्यो
वाग्नाः शब्दयंत्यः । किमिव । पयसा युक्ता वाग्ना धेनव इवेति ॥

स पूर्यः पवते यं दिवस्परि श्येनो मथायदिषितस्तिरो रजः ।

स मध्व आ युवते वेविजान इत्कृशानोरस्तुर्मनसाह बिभ्युषा ॥ २ ॥

सः । पूर्यः । पवते । यं । दिवः । परि । श्येनः । मथायत् । इषितः । तिरः । रजः ।

सः । मध्वः । आ । युवते । वेविजानः । इत् । कृशानोः । अस्तुः । मनसा । अहं । बिभ्युषा ॥ २ ॥

स सोमः पूर्यः प्रतः पवते । पूर्यते । अभिपूयत इत्यर्थः । यं सोमं दिवो सुलोकाच्छ्वेन इषितः स्वभावा
प्रेषितः सन् परि मथायत् पर्यमप्यात् तिरस्वीर्यं तिरस्कुर्वन् । किं । रजस्रुतीचं लोकं । स एव सोमो मध्वो
मधुररसं सोममा युवते । यौति । पृथक्करोति सुलोकात् । स्वयं वेविजान इत्यसन्नधो गच्छन् कृशानोः
सोमपालस्यासुः शरषेसुः श्रकाशाद्विभुषा भीतेन मनसाह । मध्व आ युवत इति संबंधः । कृशानोः सोम-
पालत्वं ब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं । कृशानुः सोमपालः सत्यस्य पदः । ऐ० ब्रा० ३. २६. ॥

ते नः पूर्वीस उपरास इंदवो महे वाजाय धन्वतु गोमते ।

ईक्षेण्यासो अह्योऽ न चारवो ब्रह्मब्रह्म ये जुजुषुर्हविर्हविः ॥ ३ ॥

ते । नः । पूर्वीसः । उपरासः । इंदवः । महे । वाजाय । धन्वतु । गोमते ।

ईक्षेण्यासः । अह्यः । न । चारवः । ब्रह्मऽब्रह्म । ये । जुजुषुः । हविःऽहविः ॥ ३ ॥

ते वक्ष्यमाणाः पूर्वीसः पूर्वं उपरासः । उपरता अपेक्षुपराः । तादृशा इंदवः सोमा महे महते गोमते
नो मह्यं वाजायान्नायान्नसौभार्थं धन्वतु । गच्छतु । प्राप्तुवंतु । कीदृशा इंदवः । ईक्षेण्यास ईक्षणीयाः संदर्श-
नीया अह्यो न । अह्यः स्त्रिय आहननात् । ता इव सुवेधाः स्त्रिय इव चारवो रमणीयाः । त इत्युक्तं क
इत्याह । य इंदवो ब्रह्म ब्रह्म सर्वमपि स्थावकमंचजातं हविर्हविः सर्वमपि हविर्जातं च जुजुषुः शिवेते ॥

अयं नरे विद्वान्वनवद्वनुषत इंदुः सचाचा मनसा पुरुष्टुतः ।

इनस्य यः सदेने गर्भमादधे गवामुरुजमभ्यर्षति व्रजं ॥ ४ ॥

अयं । नः । विद्वान् । वनवत् । वनुषतः । इंदुः । सचाचा । मनसा । पुरुऽस्तुतः ।

इनस्य । यः । सदेने । गर्भे । आऽदधे । गवां । उरुजं । अभि । अर्षति । व्रजं ॥ ४ ॥

अयमिंदुः सोमो नोऽस्मान्वनुषतो हंतुमिच्छतः शत्रून् विद्वान्जानन्तुं वनवत् । हंतुं तां । केन साधनेन ।
सचाचा सहाचता मनसा । कीदृशः । पुरुष्टुतो वज्रभिः सुतः । यः सोम इत्यक्षीवरस्यापिः सदेने स्नानि भूमौ
वेधां वा वर्तमानो गर्भमादधे धारयतीवधीषु । यस्य गवामसदीधानां शत्रुनिरपहतामनुषज्जं प्रभूतानस्यपां
पयसां वनवं व्रजमभ्यर्षति गच्छति । स वनवदिति ॥

चक्रिर्दिवः पवते कृष्यो रसो महाँ अदव्यो वरुषो हरुग्यते ।

असावि मिषो वृजनेषु यज्ञियोऽत्यो न यूषे वृषमुः कर्मिर्कदा ॥ ५ ॥

चक्रिः । दिवः । पवते । कृत्थः । रसः । महान् । अदब्धः । वरुणः । हुरुक् । यते ।
असावि । मिषः । वृजनेषु । यज्ञियः । अत्यः । न । यूथे । वृषऽयुः । कर्निक्रदत् ॥ ५ ॥

चक्रिः सर्वस्य कर्ता कृत्यः कर्मण्यो रसो रसात्मको महान् गुणैरधिकोऽदब्धोऽहिंसोऽप्रक् कुटिलं यति गच्छते । इतस्ततः परिचरत इत्यर्थः । तदर्थं दिवः सकाशात्पचते । पुचते । अंतरिक्षाद्वापविषादित्यर्थः । किंवासी सोमोऽसावि । सूयते । कदा न वृजिनेष्वरिष्ठेषु सत्सु । तत्परिहारार्थं । कीदृशः सः । मिषः सर्वेषां जिघृक्षुतो यज्ञियो यष्ट्योऽत्यो नाश्च इव यूथे वडवायूथे स यथा वृषयुः सञ्चब्धं करोति तद्वदसी वृषभो रसस्य वर्धिता कर्निक्रदच्छब्दं कुर्वन् असावीति ॥ २॥

प्र राजा वाचमिति पंचर्चमेकादशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । प्र रभ्येत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र राजा वाचं जनयन्नसिध्यदत्पो वसानो अभि गा इयक्षति ।
गृह्णाति रिप्रमविरस्य तान्वा शुद्धो देवानामुप याति निष्कृतं ॥ १ ॥
प्र । राजा । वाचं । जनयन् । असिध्यदत् । अपः । वसानः । अभि । गाः । इयक्षति ।
गृह्णाति । रिप्रं । अविः । अस्य । तान्वा । शुद्धः । देवानां । उप । याति । निःऽकृतं ॥ १ ॥

राजा राजमानोऽयं सोमोऽभिषूयमाणः सन् वाचं शब्दं जनयन्नुत्पादयन्नसिध्यदत् । प्रस्यंदते । तथापो वसतीवरीर्वसानं आच्छादयन् गाः सुतीरभीयचति । अभिगच्छति । इयक्षतिर्गतिकर्मसु पठितः । अस्य सोमस्य रिप्रमनुपादेयत्वेन पापकूपमभिषुतवक्षीशकलादिकूपमविरविरोमनिर्मितं दशापविचं तान्वा स्वीयेन वस्त्रेण गृह्णाति । गृह्णाति शोधनसमये । पञ्चाङ्कुडो देवानां निष्कृतं संस्कृतं स्थानमुप याति । उपगच्छति ॥

इंद्राय सोम परि विच्यसे नृभिर्नृचक्षा ऊर्मिः कविरज्यसे वने ।
पूर्वीर्हि ते सुतयः संति यातवे सहस्रमथा हरयश्चमूषदः ॥ २ ॥
इंद्राय । सोम । परि । विच्यसे । नृऽभिः । नृऽचक्षाः । ऊर्मिः । कविः । अज्यसे । वने ।
पूर्वीः । हि । ते । सुतयः । संति । यातवे । सहस्रं । अथाः । हरयः । चमूषदः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रायेंद्रायं नृभिर्नृभिर्नृचक्षाः परि विच्यसे । अभिषूयसे । तथा हे सोम नृचक्षा नृणां यष्टुकामनृचक्ष इन्द्रोर्मिः प्रेर्यमाणः प्रवृक्षो वा कविर्मेधावी च त्वं वन उदकेऽज्यसे । प्रेर्यसे । पूर्वोर्वृद्धो हि ते सुतयो मार्गाश्चिद्राणि संति यातवे यातुं । अथस्य सोमस्यापरिमितसुतिगमनासंभवात्तस्य बाङ्ग्यमाह । चमूषदोऽभिषवसंपन्नकथोः सीदतः सहस्रमपरिमिता अथा व्याप्ता हरयो हरितवर्णा अंशवः संति । अथवा । इंद्राय परिविच्यस इत्युक्तत्वादिंद्रप्राप्ती मार्गसाधनयोः सङ्गाव उत्तरार्धेन प्रतिपादितः । ते पुरातन्यः सरस्यः संतींद्रं प्रति यातुं । तथा सहस्रसंख्याका हरितवर्णा अथाश्च संति चमूषदकवेति ॥

समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणमासीना अंतरभि सोममक्षरन् ।
ता ईं हिन्वन्ति हर्म्यस्य सृक्षणिं याचन्ते सुखं पवमानमक्षितं ॥ ३ ॥
समुद्रियाः । अप्सरसः । मनीषिणं । आसीनाः । अंतः । अभि । सोमं । अक्षरन् ।
ताः । ईं । हिन्वन्ति । हर्म्यस्य । सृक्षणिं । याचन्ते । सुखं । पवमानं । अक्षितं ॥ ३ ॥

समुद्रियाः । समुद्रसाधनत्वात्समुद्रमंतरिचं । तत्संबन्धिन्योऽप्सरसः कासनांतर्यक्षमथ आसीनाः पाचेषु वर्तमाना व्रतस्तीर्थवी मनीषिणं मेधाविनं सोममक्षरन् । अभिषूयमाणं सोममभिचरन्ति । ता ईमेना

एवेमेन हव्यस्य हव्यवत्सुखकरस्य यागगृहस्य सवधिं शेषजशीलं ह्वित्वंति । वर्धयंति । पोषयंति । त एते
कोतारो वा पवमानं सोममचितमचीणं सुखं सुखं याचन्ति । प्रार्थयन्ति । तत्रायं मन्त्रः । कात्यायनप्यारसः सोमं
राजानं मनीषिणं कामयमाना देवानपि परित्वज्य स्वर्गोदागत्य राक्षः समीपे क्षित्वा तस्य दुःसागाददति ।
स्वरसेन वर्धयन्ति तं सुखं च याचन्त इति ॥

गोजिन्नः सोमो रथजिह्विरण्यजिस्वर्जिद्विजित्पवते सहस्रजित् ।

यं देवासंश्चक्रिरे पीतये मदं स्वादिष्टं द्रुप्तमरुणं मयोभुवं ॥४॥

गोऽजित् । नः । सोमः । रथऽजित् । हिरण्यऽजित् । स्वऽजित् । अर्पऽजित् ।

पवते । सहस्रऽजित् ।

यं देवासः । चक्रिरे । पीतये । मदं । स्वादिष्टं । द्रुप्तं । अरुणं । मयःऽभुवं ॥४॥

गोऽस्माकं गोजिन्नवां जिता तथा रथजिह्वस्य जिता हिरण्यजिह्विरण्यस्य जिता तथा स्वर्जितस्वर्गस्य
सुखस्य जिताऽपि जिता सहस्रजित्सहस्रसंख्याकस्य धनस्य जिता सोमः पवते । पुष्यते । यं देवासो देवास्यक्रिरे
कृतवन्तः । किमर्थं । पीतये पाणाय । कीदृशं सोमं । मदं मदकरं स्वादिष्टं स्वादुतमं द्रुप्तं रसात्मकमद्यमद्य-
गवर्धं मयोभुवं सुखस्य भातयितारं ॥

एतानि सोम पवमानो अस्मयुः सत्यानि कृण्वन्द्रविणान्यर्षसि ।

जहि शन्तुमन्तिके दूरके च य उर्वी गव्यूतिमभयं च नस्कृधि ॥५॥

एतानि । सोम । पवमानः । अस्मऽयुः । सत्यानि । कृण्वन् । द्रविणानि । अर्षसि ।

जहि । शन्तु । अन्तिके । दूरके । च । यः । उर्वी । गव्यूति । अभयं । च । नः । कृधि ॥५॥

हे सोम एतानि पूर्वमंचोक्तानि गवादीनि द्रविणानि सत्त्वानि कृण्वन् कुर्वन् पवमानः पुष्यमानोऽर्षसि ।
पवसे । जहि च शन्तु योऽस्माच्छत्रुरन्तिके समीपे दूरकेऽत्यंतं दूरे देशे च वर्तते तं जहि । तथोर्वी गव्यूतिं
विश्वीर्यं मार्गमभयं च गोऽस्माकं कृधि । कृध ॥ ३॥

अचोदस इति पंचमं द्वादशं सूक्तं । अष्टाष्टाः पूर्ववत् । अचोदस इत्यनुक्रांतं । गतो विनिधोमः ॥

अचोदसो ज्ञो धन्वंतिदं प्र सुवानासो बृहद्विवेषु हरयः ।

वि च नशन् इषो अरांतयोऽर्यो नशन्तं सनिषंत नो धियः ॥१॥

अचोदसः । नः । धन्वंतु । इंदवः । प्र । सुवानासः । बृहत्ऽद्विवेषु । हरयः ।

वि । च । नशन् । नः । इषः । अरांतयः । अर्यः । नशन्तं । सनिषंत । नः । धियः ॥१॥

अचोदसोऽचोदना अनन्वप्रिरिता इंदवः सोमा गोऽस्माकं प्र धन्वंतु । प्रगच्छंतु । धन्वतिर्गतिर्कर्म ।
कृध । बृहद्विवेषु प्रभूतदीप्तिषु यावेषु निमिषेषु । अथवा बृहद्विवज्जलजेषु मध्ये । न इति संबन्धः । कीदृशा
इंदवः । सुवानासः सूयमाना हरयो हरितवर्णाः । किंच गोऽस्माकं ये विषोऽन्नकारांतयोऽदातारः सन्ति ते
च वि नशन् । विनशन्तु । तत्रार्थोऽर्योऽपि नशन्तं विनशन्तु । सनिषंत संबन्धंतु च नो धियोऽसदीपानि
कर्मणि देवा अस्मात्प्रभूता वा ॥

प्र यो धन्वंतिदं मद्युतो धना वा येभिर्यतो जुनीमसि ।

तिरो मर्तस्य कस्य क्षिप्रिर्भृतिं वयं धनानि विषधा भरेमहि ॥२॥

प्र । नः । धन्वंतु । इंदवः । मदऽच्युतः । धना । वा । येभिः । अर्वतः । जुनीमसि ।
तिरः । मर्तस्य । कंस्य । चित् । परिऽहृति । वयं । धनानि । विश्वधा । भरेमहि ॥२॥

प्र णो धन्वंतु प्रधन्वंतु प्रगच्छंतु नोऽस्माकमिंदवः सोमा मदच्युतो मदसाविणः । वायवा । किंषित्वर्थः ।
धना धनान्यपि प्र धन्वंतु । येभिः सोमैर्वतो बलवतः शत्रोः समीपं जुनीमसि जुनीमः प्राप्तुमः । कस्य
चित् कस्यापि मर्तस्य मनुष्यस्य प्रबलस्य परिहृतिं परितो वार्धा तिरस्त्रिरस्कुर्वतो वयं धनानि गवादि-
भ्राणि विश्वधा सर्वदा भरेमहि । विभृत्याम ॥

उत स्वस्या अरात्या अरिर्हि ष उतान्यस्या अरात्या वृको हि षः ।
धन्वन्न तृणा समरीत तौ अभि सोम जहि पवमान दुराध्यः ॥३॥
उत । स्वस्याः । अरात्याः । अरिः । हि । सः । उत । अन्यस्याः । अरात्याः । वृकः । हि । सः ।
धन्वन् । न । तृणा । सं । अरीत । तान् । अभि । सोम । जहि । पवमान । दुः । आध्यः ॥३॥

उतापि च स सोमः स्वस्या अरात्याः स्वीयस्य शत्रोररिरभिगता हननाय । उतापि च स सोमोऽन्यस्या
अरादीयाया अरात्या अस्माच्छत्रोर्वृको हि हिंसकः खलु ॥ अरातिशब्दः स्त्रीलिङ्गोऽप्यस्ति ॥ अथ प्रत्यक्षतः ।
धन्वन्न तृणा । धन्व निरुदको देशः । तस्मिन्स्थितस्य तृणेषु सा यथा तं समरीत प्राप्नोति तदन्तानुभयवि-
धाश्रयजहि ॥

दिवि ते नाभा परमो य आददे पृथिव्यास्ते रुरुहुः सानवि क्षिपः ।
अद्रयस्त्वा वप्सति गोरधि त्वच्यप्सु त्वा हस्तैर्दुदुहुर्मनीषिणः ॥४॥
दिवि । ते । नाभा । परमः । यः । आऽददे । पृथिव्याः । ते । रुरुहुः । सानवि । क्षिपः ।
अद्रयः । त्वा । वप्सति । गोः । अधि । त्वचि । अप्सु । त्वा । हस्तैः । दुदुहुः । मनीषिणः ॥४॥

हे सोम ते तव स पुरम उत्तमोऽंशो दिवि दिवो नाभा नामो बुलोकस्य नामिस्थानीये देशे । अथवा
नामो बुध्यादेर्वंधके दिवि बुलुके । वर्तते य आददे आदत्ते हविर्देवतारूपः सन् । ते तव बुलोकस्यांशस्याव-
यवाः पृथिव्याः सानवि समुच्छ्रिते देशे पर्वतादिप्रदेशे क्षिपः क्षिप्ताः संतो वृक्षः । रोहंति । त्वा त्वां सोमां-
शभूतमद्रयो वावाखो वप्सति । भक्षयंति । वप्सतिरत्तिकर्मा । कुच । गोरधि त्वचि । अधीति सप्तम्यर्थानु-
वादी । आनपुहेऽधिववणचर्मणीत्वर्थः । यद्यपीदानींतनाः कृष्णाग्निनेऽभिषुण्वंति न गोचर्माणि तथापि
तुष्किंसीमो मोचते क्रयार्थं । तथा च सति यस्मिन् निमीते तस्याधिववणचर्मैति सूत्राभ्यामसाधनस्त्वैव गोचर्म-
योऽधिववणचर्मत्वाभिधानादविरोधः । त्वा त्वां तथाप्यु वसतीवरीषु दुदुहुः । दुहंति । अग्निराग्राव्य
दुहंतीत्वर्थः । यद्वा । अप्सुदक्षेषु रसेषु निमित्तेषु दुदुहुः । कैः साधनेः । हसिः । हसो हंतैरिति निश्चयः । १. ७. ।
के । मनीषिणो मेधाविनोऽध्वर्यादयः ॥

एवा तं इंदो सुभ्वं सुपेशंसं रसं तुजंति प्रथमा अभिश्चर्यः ।
निदंनिदं पवमान नि तारिष आविस्ते शुष्मो भवतु प्रियो मदः ॥५॥
एव । ते । इंदो इति । सुऽभ्वं । सुऽपेशंसं । रसं । तुजंति । प्रथमाः । अभिऽश्चर्यः ।
निदंऽनिदं । पवमान् । नि । तारिषः । आविः । ते । शुष्मः । भवतु । प्रियः । मदः ॥५॥

पूर्वचाग्रयक्षां वप्सतीत्युक्तं । तद्विचोचते । हे इंदो सोम एवमिदानीं क्रियमाणाप्रकारेण ते तव सुभ्वं

शोभनमवर्णं सुपेशसं । पेश इति रूपनाम । सुकृपं रसं प्रथमाः प्रथममेव । यद्वा । प्रथम इति सुखनाम । प्रथमा सुखाः । यावाणोऽभ्यर्च्यो वाभिन्निधोऽभिन्नयंतः संतर्जुवन्ति । प्रेरयन्ति । हे पवमान निदं निदम-
आन्निदं सर्वमपि शत्रुं नि तारिषः । विनाशय । ते तव मुष्णो बलकरः प्रियः प्रियभूतो मदो मदकरो रस
आविर्मवतु ॥ ४॥

सोमस्य धारति पंचर्षं चयोद्दशं सूक्तं भारद्वाजस्य वसुनाम् आर्यं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा
चानुक्रांतं । सोमस्य वसुभारद्वाज इति ॥ गतो विनियोगः ॥

सोमस्य धारां पवते नृचक्षस ऋतेन देवान्हवते दिवस्परि ।

बृहस्पते रवथेना वि दिद्युते समुद्रासो न सर्वनानि विष्यचुः ॥ १॥

सोमस्य । धारां । पवते । नृचक्षसः । ऋतेन । देवान् । हवते । दिवः । परि ।

बृहस्पतेः । रवथेन । वि । दिद्युते । समुद्रासः । न । सर्वनानि । विष्यचुः ॥ १॥

सोमस्याभिवृथमाणस्य धारा पवते । सोतते । कीदृशस्य सोमस्य । नृचक्षसो गृणां यजमानानां द्रष्टुः । स
चर्तेन यज्ञेन देवान्सोमभाज इन्द्रादीन्हवते । कुष । दिवस्परि सुलोकसोपरि वर्तमानान् । बृहस्पतेर्मन्त्रपात्रकस्य
सोतू रवथेन शब्देन सोमस्य वि दिद्युते । विद्योतते । समुद्रासो न समुद्रा इव पृथिवीं सर्वानि यज्ञसं-
धीनि विष्यचुः । आमुवन्ति ॥

यं त्वा वाजिन्ध्या अभ्यनूषतायोहतं योनिमा रोहसि द्युमान् ।

मघोनामायुः प्रतिरन्महि अवं इंद्राय सोम पवसे वृषा मदः ॥ २॥

यं । त्वा । वाजिन् । अघ्याः । अभि । अभ्यनूषत । अयः । हतं । योनिं । आ । रोहसि ।

द्युमान् ।

मघोनां । आयुः । प्र । प्रतिरन् । महि । अवं । इंद्राय । सोम । पवसे । वृषा । मदः ॥ २॥

हे वाजिन्ध्याय सोम यं त्वा त्वामध्या अहननीया गावोऽभ्यनूषत अभिद्युवन्ति । आश्विरार्यं स्थिताः
शब्दायंत इत्यर्थः । स त्वमयोहतं । अय इति हिरण्यनाम । तेन तद्वान्याणिर्जयते । हिरण्यमथेन पाणिना हतं
संस्कृतं योनिं स्नानमा रोहसि । सुमान्दीप्तः सन् । अभि योनिमयोहतं । अ० ९. १. २. इति श्रुतं । किंच हे
सोम मघोनां ईविष्मतां यजमानानामायुरायुषं महि महच्छवोऽन्नं यशो वा प्रतिरन्वर्धयन्निद्रार्थिन्द्रार्थं
पवसे । पूयसे । वृषा वर्षको मदो मदकरश्च त्वं ॥

इंद्रस्य कुक्षा पवते मदिन्तम ऊर्जे वसानः अवसे सुमंगलः ।

प्रत्यङ् स विश्वा भुर्वनाभि पप्रथे क्रीळन्हरित्यः स्यंदते वृषा ॥ ३॥

आ । इंद्रस्य । कुक्षा । पवते । मदिन् । तमः । ऊर्जे । वसानः । अवसे । सुमंगलः ।

प्रत्यङ् । सः । विश्वा । भुर्वना । अभि । पप्रथे । क्रीळन् । हरिः । अत्यः । स्यंदते । वृषा ॥ ३॥

अयं सोम इंद्रस्य कुक्षा कुक्षाया पवते । आस्थिते । किमर्थं । अवसे तस्मान्नाय यदुर्वाप्तसिद्धार्थं । सोमो
विशेष्यते । मदिन्तमो मादधितम ऊर्जे वसानी बलकर रसमाच्छादयन् । अयो वसानः । अ० ९. ७८. १. ।
इति श्रुतं । सुमंगलः शोभनमंगलप्रदः । स सोमः प्रत्यङ् विश्वा सुवना सर्वाणि भूतजातानि पप्रथे । अभि-
प्रथयति । दिद्युदितः सन् क्रीळन् वेद्यां स क्रीडमानो हर्षितवर्णोऽत्योऽतनकुशलो वृषा वर्षकः स इति
रवस्थितिः ॥

तं त्वा देवेभ्यो मधुमत्तमं नरः सहस्रधारं दुहते दश क्षिपः ।
 नृभिः सोमं प्रच्युतो यावभिः सुतो विश्वान्देवाँ आ पवस्वा सहस्रजित् ॥४॥
 तं । त्वा । देवेभ्यः । मधुमत्तमं । नरः । सहस्रधारं । दुहते । दश । क्षिपः ।
 नृभिः । सोम । प्रच्युतः । यावभिः । सुतः । विश्वान् । देवान् । आ । पवस्व ।
 सहस्रजित् ॥४॥

हे सोम तं त्रादृशं त्वा त्वां देवेभ्य इन्द्राद्यर्थं मधुमत्तममतिशयेन मधुमत्तं सहस्रधारं बहुधारायुक्तं दुहते ।
 दुहति । के । नरो नितार अस्विजो दश क्षिपक्षेपां दशसंख्याका अंगुलयश्च । हे सोम नृभिर्मनुष्यैः प्रच्युतो
 यावभिः सुतोऽभिषुतस्त्वं सहस्रजित् सहस्रसंख्याकधनस्य जेता सन् विश्वान्देवानां पवस्व ॥

तं त्वा हस्तिनो मधुमन्तमद्रिभिर्दुहन्त्यप्सु वृषभं दश क्षिपः ।
 इन्द्रं सोमं मादयन्दैव्यं जनं सिंधोरिवोर्मिः पवमानो अर्षसि ॥५॥
 तं । त्वा । हस्तिनः । मधुमन्तं । अद्रिभिः । दुहन्ति । अप्सु । वृषभं । दश । क्षिपः ।
 इन्द्रं । सोम । मादयन् । दैव्यं । जनं । सिंधोः । इव । ऊर्मिः । पवमानः । अर्षसि ॥५॥

तं तादृशं मधुमन्तं मधुररसं वृषभं कामानां वर्षकं त्वा त्वां हस्तिनः सुहस्रस्य दश क्षिपोऽङ्गुलयोऽद्रिभि-
 र्योवभिरप्सु दुहन्ति । तादृशं हे सोम इन्द्रमन्यं दैव्यं जनं देवसंबन्धिनं संघं मादयन् सिंधोर्ऊर्मिरिव पवमानः
 पूषमाणः सप्तर्षसि । गच्छसि ॥ ५॥

• प्र सोमस्तेति पंचर्थं चतुर्दशं सूक्तं । अग्निदेवते पूर्ववत् । अंत्या चिदुप शिष्टा जगत् । प्र सोमस्तेत्यनुक्रांतं ।
 गतो विनियोगः ॥

प्र सोमस्य पवमानस्योर्मय इन्द्रस्य यन्ति जठरं सुपेशसः ।
 दध्ना यदीमुनींता यशसा गवाँ दानाय शूरमुदमंदिषुः सुताः ॥१॥
 प्र । सोमस्य । पवमानस्य । ऊर्मयः । इन्द्रस्य । यन्ति । जठरं । सुपेशसः ।
 दध्ना । यत् । इ । उत्तनीताः । यशसा । गवाँ । दानाय । शूरं । उत्तमंदिषुः । सुताः ॥१॥

• पवमानस्य वृषमाणस्योर्मयो रसप्रवाहा इन्द्रस्य जठरं प्र यन्ति । प्रगच्छन्ति । सुपेशसः सुकृपा ऊर्मय इति
 संबन्धः । यद्युदेमेते सुता अभिषुताः सोमा गवाँ यशसा बलभूतिन दध्ना सहोपनीताः संतो दानाय यजमानवि-
 श्यामिमत्तदानाय शूरं विष्वातमिन्द्रमुदमंदिषुः उन्मादयन्ति तदा जठरं यन्ति ॥

अच्छा हि सोमः कलशाँ असिष्यदत्यो न वोळ्हा रघुवर्तनिर्वृषा ।
 अथा देवानामुभयस्य जन्मनो विद्वाँ अश्नोत्यमुत इतश्च यत् ॥२॥
 अच्छं । हि । सोमः । कलशान् । असिष्यदत् । अत्यः । न । वोळ्हा । रघुवर्तनिः । वृषा ।
 अथ । देवानां । उभयस्य । जन्मनः । विद्वान् । अश्नोति । अमुतः । इतः । च । यत् ॥२॥

• अच्छी सोमः कलशान्छामिमुत्तमसिष्यदत् । खंदति । क इव । अतो न वोळ्हा रघस्य वाहकोऽय इव
 यथा स्वयंतवन्मिष्यति तद्वत् । यथा । अथमुत्तरच इष्टांतः । वोळ्हाय इव रघुवर्तनिर्वृषणमनो वृषा

वर्षकश्च । अथापि च देवानां सोमसज्जुषामुभयस्योभयविधं जन्मणो जातं विद्याजान्नसिष्यदत्तकशाण । किं तदुभयं जयति उच्यते । यदेवजातममुतो जुषोकादितद्यास्यान्मूषोकाद्याप्नोति व्याप्नोति यच्च । तस्योभयस्य जातं विद्यामिति संबंधः ॥

आ नः सोम पर्वमानः किरा वस्विंदो भव मघवा राधसो महः ।

शिषा वयोधो वसवे सु चेतुनां मा नो गयमारे अस्मत्परा सिचः ॥३॥

आ । नः । सोम । पर्वमानः । किर । वसु । इंदो इति । भव । मघऽवा । राधसः । महः ।

शिषा वयऽधः । वसवे । सु । चेतुनां । मा । नः । गय । आरे । अस्मत् । परा । सिचः ॥३॥

आ किर सर्वतो विचिप नोऽस्माभ्यं हे सोम पवमानः पूयमानस्त्वं । किं । वसु वासुके धनं गवादिरूपं । किंश्चिंदो दीप्त हे सोम मघवा धनवांस्त्वं महो महतो राधसो धनस्य भव दातेति शेषः । तथा हे वयोधो ऽन्नस्य धातः सोम वसवे वासकाय परिचरति मह्यं चेतुना प्रकृष्टेन प्रज्ञानेन सु सुखं कक्षासं शिष । देहि । नोऽस्माभ्यं प्रदेयं गयं धनमस्यदारेऽस्मात्तो दूरं मा परा सिचः । मा प्रेरय ॥

आ नः पूषा पर्वमानः सुरातयो मिचो गच्छंतु वरुणः सजोषसः ।

बृहस्पतिर्मरुतो वायुरश्विना त्वष्टा सविता सुयमा सरस्वती ॥४॥

आ । नः । पूषा । पर्वमानः । सुऽरातयः । मिचः । गच्छंतु । वरुणः । सऽजोषसः ।

बृहस्पतिः । मरुतः । वायुः । अश्विना । त्वष्टा । सविता । सुऽयमा । सरस्वती ॥४॥

सुरातयः जुष्टानाः सजोषसः संगताः पूषादयो देवा आ गच्छंतु नोऽस्मान् अस्माकं यच्च वा । तथा सुयमा । यम्यते नियम्यत इति यमो नियमः । सुविग्रहा सरस्वती चागच्छतु ॥

उभे द्यावापृथिवी विश्वमिन्वे अर्यमा देवो अदितिर्विधाता ।

भगो नृशंस उर्वेतरिंशं विश्वे देवाः पर्वमानं जुषंत ॥५॥

उभे इति । द्यावापृथिवी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वं ऽइन्वे । अर्यमा देवः । अदितिः ।

विऽधाता ।

भगः । नृऽशंसः । उरु । अंतरिंशं । विश्वे । देवाः । पर्वमानं । जुषंत ॥५॥

विश्वमिन्वे । इत्यतिर्वाप्तिकर्मा । सर्वव्यापिन्वापुभे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी अर्यमादयस्त्रयस्य मनस्य नृशंसो नृभिः शंसनीय उर्वेतरिंशं च विश्वे देवास्य पवमानं पूयमानं सोमं जुषंत । सेवते ॥ ॥६॥

असावीति पंचर्षं पंचदशं सूक्तं । अथाथाः पूर्ववत् । अस्मानुक्रमशिका । असावीति चिदुवंति इति । अनेन द्विवचनेन प्रकृतयोः प्र सोमस्येत्यादिकयोर्द्वयोरपि चिदुवंतता प्रतिपादिता ॥ गतो विनियोगः ॥

असावि सोमो अरुषो वृषा हरी राजेव दुस्मो अभि गा अचिक्रदत् ।

पुनानो वारं पर्येत्यव्ययं श्येनो न योनिं घृतवैतमासदं ॥१॥

असावि । सोमः । अरुषः । वृषा । हरिः । राजाऽइव । दुस्मः । अभि । गाः । अचिक्रदत् ।

पुनानः । वारं । परि । एति । अव्ययं । श्येनः । न । योनिं । घृतऽवैतं । आऽसदं ॥१॥

सोमोऽसाधि । अभिषुतोऽमृत । कीदृशः सोमः । अथ आरोहमानो घृषा वर्षको हरिर्हरितवर्णः । स च रात्रिं दक्षोऽर्शनीयः सन् गा उदकान्यभिलक्ष्याचिक्रदत् । शब्दं करोति स्वरसन्निर्गमसमये । पश्चात्पु-
नः पुन्यमानोऽव्ययमविमयं वारं वाकं दंशापविचं पर्येति । ततः श्रेणो न श्रेण इव योनिं स्वकीयं स्थानं
घृतपतसुदकवतमासदमासदनाथ पवत इति शेषः ॥

कविर्वेधस्या पर्येषि माहिन्मत्यो न मृष्टो अभि वाजमर्षसि ।

अपसेधन्दुरिता सोम मृकय घृतं वसानः परि यासि निर्णिजं ॥२॥

कविः । वेधस्या । परि । एषि । माहिन् । अत्यः । न । मृष्टः । अभि । वाजं । अर्षसि ।

अपऽसेधन् । दुऽइता । सोम । मृकय । घृतं । वसानः । परि । यासि । निऽनिजं ॥२॥

हे सोम कविः कतिदर्शी सन् वेधस्या यागविधानेच्छया माहिन् मंहनीयं पविचं पर्येषि । परिगच्छसि ।
पश्चात्पुनः प्रक्षालितोऽत्यो नाश इव वाजं संग्राममभ्यर्षसि । हे सोम दुरितास्माकं दुरितान्यपसेधन् परिहरन्
मृकय । सुखय । घृतमुदकं वसान आच्छादयन् परि यासि । अभिगच्छसि । किं । निर्णिजं निर्णेजकं पविचं ॥

पर्जन्यः पिता महिषस्य पर्णिनो नाभा पृथिव्या गिरिषु क्षयं दधे ।

स्वसार आपो अभि गा उतासरन्त्सं यावभिर्नसते वीते अध्वरे ॥३॥

पर्जन्यः । पिता । महिषस्य । पर्णिनः । नाभा । पृथिव्याः । गिरिषु । क्षयं । दधे ।

स्वसारः । आपः । अभि । गाः । उत । असरन् । सं । यावऽभिः । नसते । वीते । अध्वरे ॥३॥

यस्य महिषस्य महतः पर्णिनः पर्णवतः पतनवतो वा सोमस्य पर्जन्यः पिता जनकः स सोमः पृथिव्या
नाभा नाभौ नाभिस्थानीये हविर्धाने गिरिषु गिरिसंबन्धियावसु क्षयं निवासं दधे । धारयत्यभिषवसमये ।
उतापि च स्वसारोऽगुलय आपो वसतीवर्यो गा आशिरार्थाः सुतयो बाभ्रसरन् । अभिसरन्ति । सं नसते
संगच्छते च यावभिः साकं । कुच । धीते कतिऽध्वरे यज्ञे ॥

जायेव पत्यावधि शेवं मंहसे पजाया गर्भं शृणुहि ब्रवीमि ते ।

अंतर्वाणीषु प्र चरा सु जीवसेऽनिंद्यो वृजने सोम जागृहि ॥४॥

जायाऽइव । पत्या । अधि । शेवं । मंहसे । पजायाः । गर्भं । शृणुहि । ब्रवीमि । ते ।

अंतः । वाणीषु । प्र । चर । सु । जीवसे । अनिंद्यः । वृजने । सोम । जागृहि ॥४॥

जायेव पत्नी जाया यथा स्वभार्या भर्तरि सुखं प्रयच्छति तद्वच्छेव शेवं ॥ द्वितीयाया अक्षावाभाष-
णादसः ॥ सुखं मंहसे । प्रयच्छसि यजमाने । हे पजाया गर्भं सोम शृणुहि शृणु सुतीर्यास्ते तुभ्यं ब्रवीमि ।
पश्चिर्गतिकर्मा । पजा पृथिवीत्याहुः । अपि वा माध्यमिका वाक् पजा । भूमावोषधिरूपेण जातत्वान्नर्भत्वं ।
माध्यमिकाया वाचोऽपि वृष्टिसाधनत्वात्तत्पुत्रत्वं । स त्वं वाणीषु वासु सुतिष्वंतर्मध्ये सु सुष्ठु प्र चर जीवसे
ऽस्माकं जीवनाय । हे सोम अभिषः सुखस्त्वं वृजनेऽस्माकं शत्रुबले जागृहि । प्रवृत्तो भव ॥

यथा पूर्वैभ्यः शतसा अमृधः सहस्रसाः पर्यया वाजमिंदो ।

एवा पवस्व सुविताय नर्षसे तव व्रतमन्वापः सचंते ॥५॥

यथा । पूर्वैभ्यः । शतऽसाः । अमृधः । सहस्रऽसाः । परिऽअयाः । वाजं । इंदो इति ।

एव । पवस्व । सुविताय । नर्षसे । तव । व्रतं । अन्तु । आपः । सचंते ॥५॥

हे इंदो सोम यथा पूर्वम्भो महर्षिभ्यः सोतुभ्यः शतसाः शतसंख्याकस्य धनस्य दाता तथा सहस्रसास्य सन् पर्ययाः परिगच्छः एवैवमिदानीमपि नवसे नवतराय सुवितायाभ्युदयाय पवस्व ॥७॥ तच्च व्रतं कर्मन्वापो वसतीवर्थः सचति । अतः पवस्व ॥ ७॥

पविचं त इति पंचर्चं षोडशं सूक्तमांगिरसस्य पविचस्त्वार्षं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । पविचं ते पविच इति ॥ अभिष्टव आये ऋचौ वक्तव्ये । सूचितं च । पविचं ते विततं ब्रह्मणस्पते इति द्वे वि यत्पविचं धिषणा अतन्वत । आ० ४. ६. इति ॥

पविचं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गाचाणि पर्येषि विश्वतः ।

अतप्तनूनं तदामो अश्नुते श्रुतास इव हंतस्तत्समाशत ॥ १ ॥

पविचं ते । विऽततं । ब्रह्मणः । पते । प्रऽभुः । गाचाणि । परि । एषि । विश्वतः ।

अतप्तऽतनूः । न । तत् । आमः । अश्नुते । श्रुतासः । इत् । वहंतः । तत् । सं । आशत ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पते मंचस्य स्वामिन् सोम ते पविचं शोधकमंगं विततं । सर्वत्र विस्तृतं । स प्रभुः प्रभविता त्वं गाचाणि पातुरंगानि पर्येषि । परिगच्छसि । विश्वतः सर्वतः । तव तत्पविचमतप्तनूः पयोव्रतादिनासंतप्तगात्र आमोऽपरिपक्वो नाश्नुते । न आप्नोति । श्रुतास इच्छता एव परिपक्वा एव वहंतो धामं निर्वहंतस्तत्पविचं समाशत । आमुवंति ॥

तपोष्पविचं विततं दिवस्पदे शोचंतो अस्य तंतवो व्यस्थिरन् ।

अवैतस्य पवीतारमाशवो दिवस्पृष्टमधि तिष्ठन्ति चेतसा ॥ २ ॥

तपोः । पविचं । विऽततं । दिवः । पदे । शोचंतः । अस्य । तंतवः । वि । व्यस्थिरन् ।

अवैति । अस्य । पवितारं । आशवः । दिवः । पृष्टं । अधि । तिष्ठन्ति । चेतसा ॥ २ ॥

तपोः शत्रूणां तापकस्य सोमस्य पविचं शोधकमंगं तपो वा दिवस्पदे शुक्लोकस्योच्छ्रिते स्थाने विततं । विस्तृतं । तृतीयस्थामितो दिवि सोम आसीत् । तै० ब्रा० ३. २. १. १. इति ब्राह्मणं । पृष्टं तंतवोऽश्वः शोचंतो दीप्यमाना व्यस्थिरन् । विविधं तिष्ठन्ति । पृथिव्यां हविर्धाने वा । अस्य सोमस्त्राश्वः शीघ्रगामिनो रसा अवन्ति । रचन्ति । सं । पवितां पावयितारं । यजमानमवन्ति रचन्ति होमद्वारा पश्चाद्भुता दिवो शुक्लोकस्य पृष्टं पृष्ठभागमुन्नतदेहं चेतसा बुद्ध्या देवगमनेच्छावत्त्वाधि तिष्ठन्ति । आशयन्ति ॥

अभिष्टवेऽरुचदित्थिपावपनीया । सूचितं च । ईळि वावापृथिवी इति प्रागुक्तमाया अरुचदुषसः पुन्निरयिय इत्यावपित । आ० ४. ६. इति ॥

अरुचदुषसः पृथ्निरयिय उक्षा बिभर्ति भुवनानि वाज्युः ।

मायाविनो ममिरे अस्य मायया नृचक्षसः पितरो गर्भमा दधुः ॥ ३ ॥

अरुचत् । उषसः । पृथ्निः । अयियः । उक्षा । बिभर्ति । भुवनानि । वाज्युः ।

मायाऽविनः । ममिरे । अस्य । मायया । नृचक्षसः । पितरः । गर्भं । आ । दधुः ॥ ३ ॥

उषसः संबंधी पुन्निरादितः । पुन्निरादित्यो मयति प्राप्नुत एषं वर्षं इति निश्चितं । २. १४. । अयिषी मुख्यः सोऽयं सोमोऽरुचत् । रोचयति । स उषा वसस्य सेत्ता बिभर्ति पुष्पास्तुदकेन सुवर्णानि भूतजन्तानि वाज्युषोषामन्नमिच्छन् । मायविनो । माया प्रज्ञा । प्रज्ञावंतोऽस्य सोमस्य मायया प्रज्ञया ममिरे । निर्माति । सोमस्यैकाग्रपणिन जातवसा अन्वाहयः ससन्वापरिष वसतुर्वातीत्यर्थः । तथास्तु मायया

गृध्रसो नृणां द्रष्टारः पाकका देवा अंगिरसः पितरो वा गर्भमा दधुः । धारयन्ति । शीघधीषु वाच
सूर्यात्मा सोमः स्तूयति सूर्यरश्म्यगुणमाधोनवर्धनाच्चन्द्रस्य । अयमुषसः पृथ्विः सविताऋषयः । रोचयति सर्वं
रोचति वा । शिष्टं समाजं । तत्संबन्धिनां गृध्रसो नृणां द्रष्टारः पितरो जगद्रक्षका रश्मयो गर्भमा
दधुर्वृष्यर्थः ॥

अभिष्टवे खरमवेचमाणो गंधर्व इत्येतेषां पठेत् । सूचितं च । गंधर्व इत्या पदमस्य रक्षतीति खरमवेच्य
। आ० ४. ७. । इति ॥

गंधर्व इत्या पदमस्य रक्षति पाति देवानां जनिमान्यद्भुतः ।

गृणाति रिपुं निधया निधापतिः सुकृतमा मधुनो भक्षमाशत ॥४॥

गंधर्वः । इत्या । पदं । अस्य । रक्षति । पाति । देवानां । जनिमानि । अद्भुतः ।

गृणाति । रिपुं । निऽधया । निधाऽपतिः । सुकृत्ऽतमाः । मधुनः । भक्षं । आशत ॥४॥

गंधर्व उदकानां क्षुतीनां वा धारक आदित्योऽस्य सोमस्य पदं स्थानं सुसंबन्धीत्या सत्त्वं रक्षति । सोऽयं
सोमो देवानां जनिमानि जन्मानि । देवानित्यर्थः । पाति । रक्षति । अद्भुतो महान् । किंचायं रिपुमक्षत्रैरिणं
निधया । निधा पाश्या । पाशसमूहेन गृणाति । गृह्णाति । निधापतिः पशुसमूहस्वामी । तस्यास्य मधुनो
मधुररसस्य भक्षं सुकृतमा अतिशयेन सुकृतकर्तार एवाशत । प्राप्तवन्ति ॥

अन्तिमे प्रवर्ग्यं परिधानीयायाः पूर्वं हविर्हविष्म इत्येषावपनीया । सूचितं च । उत्तमे प्रागुक्तमायां
हविर्हविष्मो महि सप्त दैव्यमित्वावपेत् । आ० ४. ७. । इति ॥

हविर्हविष्मो महि सप्त दैव्यं नभो वसानः परि यास्यध्वरं ।

राजा पविचरथो वाजमारुहः सहस्रभृष्टिर्जयसि श्रवो बृहत् ॥५॥

हविः । हविष्मः । महि । सप्त । दैव्यं । नभः । वसानः । परि । यासि । अध्वरं ।

राजा । पविचरथः । वाजं । आ । अरुहः । सहस्रभृष्टिः । जयसि । श्रवः । बृहत् ॥५॥

हे हविष्मः । हविरित्युदकनाम । उदकवन् सोम हविर्भूतं नभः । उदकनामितत् । उदकरसमित्यर्थः ।
वसान आच्छादयन् महि महिष्यं सप्त यागगृहं परि यासि । परिगच्छसि । अध्वरं निर्वोदुं । किंच हे सोम
राजा पविचरथश्च वाजं संयाममारुहः । आरोहसि । यद्वा । तच्च तच्च संयामवाचकेन शब्देन यज्ञव्यवहारदर्श-
नाच्च वाजो यज्ञाख्यसंयामः । तमारुहः । यथा क्षत्रिद्राजा रथमारुह्य स्वस्थानं प्रविशति तद्वदिति भावः ।
किंच सहस्रभृष्टिर्जयसि । अपरिमितगमन इत्यर्थः । अथवा भृष्टिरायुधं । असंख्यातायुधः सन् । बृहच्छ्रवो
महदन्नं जयस्त्वयाकं ॥ ॥८॥

पवस्व देवमादन इति पंचर्चं सप्तदशं सूक्तं वाचः पुत्रस्य प्रजापतेरायं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथा
चागुक्तांतं । पवस्व वाच्यः प्रजापतिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व देवमादनो विचर्षणिर्प्सा इंद्राय वरुणाय वायवे ।

कृधीनो अद्य वरिवः स्वस्तिमदुरुक्षितौ गृणीहि दैव्यं जनं ॥९॥

पवस्व । देवमादनः । विऽचर्षणिः । अप्साः । इंद्राय । वरुणाय । वायवे ।

कृधि । न । अद्य । वरिवः । स्वस्तिमत् । उरुऽक्षितौ । गृणीहि । दैव्यं । जनं ॥९॥

हे सोम देवमादनो देवानां नादयिता विचर्षकिर्ब्रह्माप्सा अपां दाता त्वं पवस्व । वर । कक्षी । इंद्राय

वक्ष्याय वाचवे च । नोऽस्माकं वरिवो धनं स्वस्मिन् । स्वस्तीत्यविनाशनाम् । तद्वचनं कधि । जुष ।
उषश्चितौ विलीर्णायां भूमौ यज्ञसंबन्धिन्यां दैव्यं जनं देवसंबन्धिनं संघं । जनशब्दः संघवासी । तं गृणीहि ।
नृणातिः शब्दकर्मा । शब्दय । यथा स्वदीयानिषवशब्दं श्रुत्वा देवा आगच्छन्ति तथा गृणीहीत्यर्थः । अथवा
दैव्यं जनमित्युचिः स्वात्मानमाह । देवसंबन्धिनं जनं मां गृणीहि । साधु संभतिति शब्दय ॥

आ यस्तस्थौ भुवनान्यमर्त्यो विश्वानि सोमः परि तान्यर्षति ।

कृण्वन्संचृतं विचृतमभिष्टय इंदुः सिषक्त्युषसं न सूर्यः ॥२॥

आ । यः । तस्थौ । भुवनानि । अमर्त्यः । विश्वानि । सोमः । परि । तानि । अर्षति ।

कृण्वन् । संचृतं । विचृतं । अभिष्टये । इंदुः । सिषक्ति । उषसं । न । सूर्यः ॥२॥

योऽमर्त्यो देवः सोमो भुवनानि लोकानां तस्थौ आस्मितवान् तानि विश्वानि सर्वाणि भुवनानि पर्यर्षति ।
परितो गच्छति । परितो रक्षतीत्यर्थः । सोऽयमिंदुर्यज्ञं यजमानं वा संचृतं देवैः फलेषां संवत्सं कृण्वन् कुर्वन्
विचृतमसुरादिभिर्दुःखैर्वा विमुक्तं कृण्वन्नमितो यागाय सिषक्ति । सेवते यज्ञं । उषसं न सूर्यः सूर्य उषसमिव
यथाभिष्टयेऽमितो गमनाय प्राणिनां संचृतं प्रकाशः संचुक्तं विचृतं तमोभिर्विमुक्तं च लोकं कुर्वन्मुषसं
सेवते तद्वत् ॥

आ यो गोभिः सृज्यत ओषधीष्व देवानां सुक्ने इषयन्नुपावसुः ।

आ विद्युतां पवते धारया सुत इंदुं सोमो मादयन्दैव्यं जनं ॥३॥

आ । यः । गोभिः । सृज्यते । ओषधीषु । आ । देवानां । सुक्ने । इषयन् । उपऽवसुः ।

आ । विद्युतां । पवते । धारया । सुतः । इंदुं । सोमः । मादयन् । दैव्यं । जनं ॥३॥

यः सोमो गोमी रश्मिभिरा सृज्यत ओषधीषु । यं सोमं स्थापयन्तीत्यर्थः । किमर्थं । देवानां सुक्ने सुक्ने
निमित्ते सति । कीदृशोऽयं । इषयन् देवान्प्राप्तुमिच्छन् ॥ इष गती ॥ धनमिच्छन्वा । तथोपावसुः शत्रुभ्यः
सकाशात्प्राप्तधनः । स सोमो विद्युता विद्योतमानया धारया आ पवते सुतः सन् । किं कुर्वन् । दैव्यं देवस्वा-
मिनमिंद्रं मादयन् ॥

एष स्य सोमः पवते सहस्रजिह्वानो वाचमिषिरामुषबुधं ।

इंदुः समुद्रमुदियति वायुभिरेंद्रस्य हार्दि कलशेषु सीदति ॥४॥

एषः । स्यः । सोमः । पवते । सहस्रजित् । हिन्यानः । वाचं । इषिरां । उषः । बुधं ।

इंदुः । समुद्रं । उत । इषति । वायुऽभिः । आ । इंद्रस्य । हार्दि । कलशेषु । सीदति ॥४॥

एष स्य स सोमः पवते । पूषते । कीदृश एषः । सहस्रजित् सहस्रज्जिता । किं कुर्वन् । वाचमुत्तिष्ठं
क्षुतिरूपां वाचं हिन्यानः प्रेरयन् । कीदृशीं वाचं । इषिरां गमनशीलां क्षुत्वं प्रति गन्धोमुखवर्धनमुषसि प्रवृत्तां ।
सोऽयमिंदुः सोमः समुद्रं समुद्रियं रसमुदियति उन्नमयति वायुभिर्नैतुमिरध्वर्यादिभिः वायुभिरेव वा
प्रेर्यमाणः सन् । तथैंद्रस्य हार्दि । हार्दि प्रियं । तच्चादींद्रस्य प्रियवचना मयति तथा कलशेषु द्रोणकलशप्रभृ-
तिष्व सीदति ॥

अभि त्वं गावः पयसा पयोवृधं सोमं श्रीणांति मतिभिः स्वर्विदं ।

धनं जयः पवते कृन्व्यो रसो विप्रः कविः कांक्षेना स्वर्चनाः ॥५॥

अभि। त्वं। गावः। पयसा। पयःऽवृधं। सोमं। श्रीयन्ति। मतिऽभिः। स्वःऽविदं।
धनंऽजयः। पवते। कृत्यः। रसः। विप्रः। कविः। काव्येन। स्वःऽचनाः ॥५॥

त्वं तं पयोवृधं पयसो वर्धकं सोमं गावः पयसा स्वकीयेन क्षीरेण श्रीयन्ति। अयं कृत्यं जुर्वेति। यो मतिभिः
क्षुतिभिः सर्वं प्रयच्छति तं स्वविदं सोमं श्रीयन्ति। स धनं वयः शत्रुधनानां जिता सोमः काव्येन कर्मणा
पवति। पूयति। कीदृशः सः। कृत्यः कर्मणो रसो रसकूपो विप्रो मैधावी कविः कांतप्रश्नः स्वर्चनाः सर्वाङ्गः।
यन इत्यङ्गनाम ॥ ॥९॥

इन्द्रायिति द्वादशर्चमष्टादशं सूक्तं भृगुगोचस्य वेनस्त्रार्थं पवमानसोमदेवताकं। एकादशीद्वादशौ विष्टुमी
शिष्टा जगत्तः। तथा चानुक्रांतं। इन्द्राय द्वादश वेनो भागं वेनो द्विचिदुबन्तमिति ॥ गतो विनिर्द्योगः ॥

इन्द्राय सोम सुपुतः परि स्रवापामीवा भवतु रक्षसा सह।

मा ते रसस्य मात्सत द्याविनो द्रविणस्वंत इह संत्विदवः ॥१॥

इन्द्राय। सोम। सुऽसुतः। परि। स्रव। अप। अमीवा। भवतु। रक्षसा। सह।

मा। ते। रसस्य। मात्सत। द्याविनः। द्रविणस्वंतः। इह। संतु। इदवः ॥१॥

इ सोम त्वं सुपुतः सुहृभिषुतः सन्निद्रार्थं परि स्रव। परितः स्रव। गच्छ। रसं मुच। अमीवा रोगो
रक्षसा सहाप भवतु। अपगतो विद्युक्तो भवतु। ते तव रसस्य स्वांशं रसं पीत्वा मा मात्सत। मा मात्तु। के।
द्याविनः। द्यं सत्वागुतं। तेन युक्ताः। पापिन इत्यर्थः। किंचिदवस्य रसा इहास्मिन् द्रविणस्वंतो धनवंतः
संतु। मवंतु ॥

अस्मान्समर्ये पवमान चोदय दक्षो देवानामसि हि प्रियो मदः।

जहि शर्भूरभ्या भेदनायतः पिबेद्र सोममव नो मृधो जहि ॥२॥

अस्मान्। सऽमर्ये। पवमान्। चोदय। दक्षः। देवानां। असि। हि। प्रियः। मदः।

जहि। शर्भून्। अभि। आ। भेदनाऽयतः। पिब। इन्द्र। सोमं। अव। नः। मृधः। जहि ॥२॥

इ पवमान सोम अस्मात्समर्ये संयामे चोदय। प्रेरय। दक्षो ह्यसि। समर्थः खलु भवसि देवानां मध्ये।
यदा। देवानां प्रीक्षणाय दक्षोऽसि। यदा। दक्षस्त्वं देवानां प्रियः प्रियकरो मदो मादधितासि हि। जहि
च शत्रुमस्माकं। अस्मान् अस्मात्समर्ये भेदनायतः। भेदनाः क्षुतयः। भेदतिः क्षुतिकर्मणः। ता इच्छतः।
पिबेद्र सोमं अथ जहि च नोऽस्माकं मृधः संयामात् ॥

अद्व्य इंदो पवसे मर्दितम आत्मेन्द्रस्य भवसि धासिरुत्तमः।

अभि स्वरंति बहवो मनीषिणो राजानमस्य भुवनस्य निंसते ॥३॥

अद्व्यः। इंदो इति। पवसे। मर्दिनऽतमः। आत्मा। इन्द्रस्य। भवसि। धासिः। उत्तमः।

अभि। स्वरंति। बहवः। मनीषिणः। राजानं। अस्य। भुवनस्य। निंसते ॥३॥

इ इंदो अस्मान् सोम अद्व्योऽहंसितो मर्दितमो मादधितुतमस्त्वं पवसि। पूषसे। आत्मा स्वयमेवो-
त्तमस्त्वं मर्दिनं धासिरुत्तमं भवसि। अथ भुवनस्य राजानं सोमं बहवो मनीषिणः क्षीतारोऽभि स्वरंति।
अभिपुंसति। निंसते। वरंति ॥

सहस्रणीथः शतधारो अङ्गुत इन्द्रायेंदुः पवते काम्यं मधु ।
 जयन्त्येचमभ्यर्षा जयन्त्य उरं नो गातुं कृणु सोम मीदुः ॥४॥
 सहस्रऽनीथः । शतऽधारः । अङ्गुतः । इन्द्राय । इंदुः । पवते । काम्यं । मधु ।
 जयन् । ऐचं । अभि । अर्षे । जयन् । अपः । उरं । नः । गातुं । कृणु । सोम । मीदुः ॥४॥

सहस्रनीथो बह्वप्रकारनयनः शतधारोऽपरिमितधारोपेतोऽङ्गुत आश्चर्यकरो महानिन्दुरिन्द्राय काम्यं मधु पवति । किंच ऐचमस्यभ्यर्षस्य जयन्त्यभ्यर्ष । अभिगच्छ पवित्रं । हे सोम मीदुः श्रेष्ठः गातुं मार्गं नोऽस्माकमुचं विसीर्यं कृणु । कृणु ॥

कनिकदत्कलशे गोभिरज्यसे व्यथ्ययं समया वारमर्षसि ।
 मर्मज्यमानो अत्यो न सानसिरिंद्रस्य सोम जठरे समक्षरः ॥५॥
 कनिकदत् । कलशे । गोभिः । अज्यसे । वि । व्यथ्ययं । समया । वारं । अर्षसि ।
 मर्मज्यमानः । अत्यः । न । सानसिः । इंद्रस्य । सोम । जठरे । सं । अक्षरः ॥५॥

हे सोम कनिकदत्कलशं कुर्वन् कलशे वर्तमानो गोभिः पयोभिरज्यसे । सितो भवसि । अव्ययमविमयं वारं वाचं दशपवित्रं समया तत्समीपि व्यर्षसि । विविधं गच्छसि । मर्मज्यमानः शोध्यमानोऽत्यो नाश्च इव सागसिः संमज्जनशीलस्त्वं हे सोम इंद्रस्य जठरे समक्षरः । सम्यक् चरसि ॥

स्वादुः पवस्व दिव्याय जन्मने स्वादुरिन्द्राय सुहवीतुनाक्षे ।
 स्वादुर्मिचाय वरुणाय वायवे बृहस्पतये मधुमां अदाभ्यः ॥६॥
 स्वादुः । पवस्व । दिव्याय । जन्मने । स्वादुः । इन्द्राय । सुहवीतुऽनाक्षे ।
 स्वादुः । मिचाय । वरुणाय । वायवे । बृहस्पतये । मधुमान् । अदाभ्यः ॥६॥

हे सोम स्वादुस्त्वं दिव्याय जन्मने देवगणाय पवस्व । तथा सुहवीतुनाक्षे शोमनाङ्गानामधिपति-
 द्राय स्वादुस्त्वं पवस्व । मिचाय वरुणाय वायवे बृहस्पतये च पवस्व मधुमानधुररसोऽदाभ्योऽक्षिर-
 हिंस्वस्त्वं ॥ १०॥

अत्यं मृजंति कलशे दश क्षिपः प्र विप्राणां मतयो वाच ईरते ।
 पवमाना अभ्यर्षेति सुष्टुतिमेंद्रं विशंति मदिरास इंदवः ॥७॥
 अत्यं । मृजंति । कलशे । दश । क्षिपः । प्र । विप्राणां । मतयः । वाचः । ईरते ।
 पवमानाः । अभि । अर्षेति । सुऽस्तुतिं । आ । इंद्रं । विशंति । मदिरासः । इंदवः ॥७॥

अत्यमतनवंतमश्वस्वाधीयं वा सोमं कलशे दश क्षिपो दशानुजयोऽभ्यर्षुर्वंधिन्वो मृजंति । शोधयंति ।
 तथा विप्राणां मध्ये मतयः सोतारो वाचः कुतीरीरते । प्रेरयंति । पवमानाः सोमा अभ्यर्षेति अभिगच्छंति
 सुष्टुतिं शोमनस्तुतिं । इंद्रं मदिरासो मदकरा इंदवः सोमा आ विशंति । प्रविशंति ॥

पवमानो अभ्यर्षो सुवीर्यमुर्वी गव्यूतिं महि शर्म सुप्रथः ।
 माकिर्नो अस्य परिषूतिरीशतेदो जयेम त्वया धनंधनं ॥८॥

पर्वमानः । अभि । अर्धे । सुऽवीर्ये । उर्वी । गव्यूतिं । महि । शर्मे । सुऽप्रथः ।
माकिः । नः । अस्य । परिऽसूतिः । ईशत । इंदो इति । जयेम । त्वया । धनं । धनं ॥ ८ ॥

हे सोम पर्वमानः पूयमानस्त्वं सुवीर्यमूर्ध्वो महतीं गव्यूतिं गोमार्गे च महि महत् सप्रथः सर्वतः पुषु शर्म
गृहं सुखं वाभ्यर्ध । अभिगमय । नोऽस्माकमस्य कर्मणः परिपूतिर्हि सायाः परिभिरको द्वेषी माकिरीशत ।
मेघरो भवतु । हे इंदो सोम त्वया सार्धेन धनं धनं सर्वमपि धनं जयेम ॥

अधि द्यामस्थावृषभो विचक्ष्णोऽरूचद्वि दिवो रोचना कविः ।
राजा पविचमत्येति रोचवद्विः पीयूषं दुहते नृचक्षसः ॥ ९ ॥
अधि । द्यां । अस्थीत् । वृषभः । विऽचक्ष्णः । अरूचत् । वि । दिवः । रोचना । कविः ।
राजा । पविचं । अति । एति । रोचवत् । दिवः । पीयूषं । दुहते । नृऽचक्षसः ॥ ९ ॥

अध्यक्षाद्यां युक्तोक्तं वृषभो वर्धिता विचक्ष्णो विद्रष्टायं सोमः । तथा छात्वा दिवो युक्तोक्तसंबंधीनि
रोचना रोचमानानि नक्षत्रादीनि अरूचत् । विविधं रोचयति । कविः कान्तप्रज्ञः सन्नात्रा सोमः पविचं
दशापविचमयति । अतिक्रम्य गच्छति । रोचवच्छब्दं कुर्वन् । दिवो युक्तोक्तस्य पीयूषं सारं रसं वृचक्षसो गृणां
द्रष्टारः सोमा दुहते । स्रवंति । स्वकीयं रसमांतरिक्षमुदकं वा दुहंतीत्यर्थः ॥

दिवो नाके मधुजिह्वा असञ्चतो वेना दुहंत्युक्ष्यं गिरिष्ठां ।
अप्सु द्रप्सं वावृधानं समुद्र आ सिंधोरूर्मा मधुमंतं पविच आ ॥ १० ॥
दिवः । नाके । मधुऽजिह्वाः । असञ्चतः । वेनाः । दुहन्ति । उक्ष्यं । गिरिऽस्थां ।
अप्सु । द्रप्सं । वावृधानं । समुद्रे । आ । सिंधोः । उर्मा । मधुऽमंतं । पविचं । आ ॥ १० ॥

दिवो द्योतमानस्य अक्षस्य संबंधिनि नाके दुःखरहिते हविर्धानास्ते आनि मधुजिह्वा मधुरवाचोऽसञ्च-
तोऽसंज्ञाः । पृथक्पृथगित्यर्थः । यद्वा चिरमकृत्वा शीघ्रमभिपुष्वन्तो वेना एतन्नामका महर्षयो दुहन्ति ।
अभिपुष्वन्ति । यद्वा । युक्तोक्त एव वेनाः कान्ता देवा दुहन्ति । तं सोममुक्ष्यं क्षेत्रारं गिरिष्ठां गिरावुज्जते देशे
वर्तमानमप्सुदक्षेषु वसतीवरीष्वन्तर्ववृधानं वर्धमानं द्रप्सं रसरूपं समुद्रे समुद्रवत्प्रवृत्ते द्रोणकलशे सिंधोर्द-
क्षोर्गोर्गो पूर आ सिंचन्तीति शेषः । तदर्थं मधुमंतं माधुर्योपेतं रसं पविचं दशापविच आ सिंचन्तीति शेषः ॥

नाके सुपर्णमुपपन्निवांसं गिरौ वेनानामकृपंत पूर्वीः ।
शिष्टुं रिहन्ति मत्तयः पन्निप्रतं हिरण्ययं शकुनं क्षामणि स्यां ॥ ११ ॥
नाके । सुऽपर्ण । उपपन्निऽवांसं । गिरः । वेनानां । अकृपंत । पूर्वीः ।
शिष्टुं । रिहन्ति । मत्तयः । पन्निप्रतं । हिरण्ययं । शकुनं । क्षामणि । स्यां ॥ ११ ॥

नाके युक्तोक्ते वर्तमानं पक्षादुत्पतंतं पतयंतं सोमं वेनानामक्षाकं संबंधिभ्यः पूर्वोर्ध्वगो गिरः सुतय उपा-
कृपंत । उपकल्पति । अमिदुवन्तीत्यर्थः । तं शिष्टुं शिष्टवत्संस्कारत्वं सोमं मत्तयः सुतयो रिहन्ति । रिहन्ति । संसृ-
ज्जति । प्राप्तुवन्तीत्यर्थः । कीदृशं शिष्टुं । पन्निप्रतं शब्दायतं । पन्तिर्यदुत्पतन्ताच्छतर्थभासक निनाम उपधा-
कोपच । हिरण्ययं हिरण्यं शकुनं पविचं चामणि चमायां आ हविर्धाने आ वर्तमानं ॥

ऊर्ध्वो गंधर्वो अग्निं नाके अस्थाद्विष्वा रूपा प्रतिचक्षाणो अस्य ।
 भानुः शुक्रेण शोचिषा व्यद्यौत्मारूरुचद्रोदसी मातरा शुचिः ॥ १२ ॥
 ऊर्ध्वः । गंधर्वः । अग्निः । नाके । अस्थात् । विष्वा । रूपा । प्रतिऽचक्षाणः । अस्य ।
 भानुः । शुक्रेण । शोचिषा । वि । व्यद्यौत् । प्र । अरूरुचत् । रोदसी इति । मातरा ।
 शुचिः ॥ १२ ॥

ऊर्ध्वं उन्नतो गंधर्वो ररमीनां धारकः सोमो नाक आदिषिऽध्यस्थात् । अधितिष्ठति । किं ऊर्ध्वम् ।
 अस्थादित्यस्य विष्वा विद्यानि रूपाणि प्रतिचक्षाणः प्रतिपन्नम् । भानुरादित्यः सोमाधिशितः सञ्चक्रिय
 द्रोत्रेण शोचिषा तेजसा व्यद्यौत् । विद्योतते । न केवलं स्वयमेव अपि तु मातरा निम्नाञ्ची रोदसी बाबा-
 पुचिषी प्राकृत्यत् । प्ररोचयति । शुचिर्दीप्तः सूर्यः ॥ ११॥ ॥ ४ ॥

अथ पंचमे चानुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र प्र त इत्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं । प्रथमदशर्षस्वाकृष्टा
 इति मावा इति च द्विनामान अविगणा द्रष्टारः । द्वितीयस्य दशर्षस्य सिकता इति जीवावरी इति द्विना-
 मान अविगणाः । तृतीयस्य दशर्षस्य पुत्रय इत्यत्रा इति च नामद्वयोपेता अविगणाः । अष्टदशर्षेणां
 द्विनामस्त्वमवगतत्वं । चतुर्थस्य दशर्षस्वाकृष्टा मावा इत्यादिद्विनामानस्त्रयो गणा द्रष्टारः । एवं चत्वारि-
 शन्नताः । अथ पंचानां भीमोऽचिर्धृषिः । ततश्चिदक्षां गुत्समदः । जगती छंदः । पवमानः सोमो देवता ।
 तथा चानुक्तांतं । प्र तेऽष्टाचत्वारिंशद्विगणा दशर्षा आकृष्टा मावाः प्रथमे सिकता जीवावरी द्वितीये
 पुत्रयोऽवाकृतीये चतुर्थेऽचिः पंचात्वास्तिस्रो गुत्समद इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र त आश्वः पवमान धीजवो मदा अर्षेति रघुजा इव त्मना ।
 दिव्याः सुपर्णा मधुमंत इंदवो मदिन्मासः परि कोशमासते ॥ १ ॥
 प्र । ते । आश्वः । पवमान । धीऽजवः । मदाः । अर्षेति । रघुजाऽइव । त्मना ।
 दिव्याः । सुऽपर्णाः । मधुऽमंतः । इंदवः । मदिन्ऽतमासः । परि । कोशं । आसते ॥ १ ॥

हे पवमान पयमान सोम ते तवाश्वो ज्ञाता धीजवो मनोवेगा मदा मदकरी रसा अर्षेति । गच्छति ।
 त्मनात्मनिव । ज्ञातावेगित्वर्थः । क इव । रघुजा इव । रघुः शीघ्रगो वज्रा । तत्र जाता रघुजाः । त इव
 निर्गताश्च दिव्या दिवि मवाः । अंतरिक्षे दशापविषे धार्यमाणा इत्यर्थः । सुपर्णाः सुपतना मधुमंतो माधुर्यो-
 पेता मदिन्मासोऽतिशयेन मादयितुमा इंदवो दीप्ता रसाः कोशं द्रोणकवशं पर्यासते । पर्युपविशति ॥

प्र ते मदासो मदिरास आश्वोऽसृक्षत रथ्यासो यथा पृथक् ।
 धेनुर्न वत्सं पयसाभि वज्रिणमिंद्रमिंदवो मधुमंत ऊर्मयः ॥ २ ॥
 प्र । ते । मदासः । मदिरासः । आश्वः । असृक्षत । रथ्यासः । यथा । पृथक् ।
 धेनुः । न । वत्सं । पयसा । अभि । वज्रिणं । इंद्रं । इंदवः । मधुऽमंतः । ऊर्मयः ॥ २ ॥

प्राकृत्यत् प्रकथ्यति ते तत्र मदिरासो मदकरा आश्वो ज्ञाता मदासो मद्रा रसाः । क इव । रथ्यासो
 रथा चत्वाः ते यथा तथा पृथक् प्रकथ्यति । ते मधुमंतो माधुर्योपेता ऊर्मयः प्रवृत्तरसा इंदवः सोमा धेनुः
 पयसा वत्समिव स्वरथेन वज्रिणमिंद्रमभिनयति ॥

अतो न हियानो अभि वाजमर्षे स्वर्वित्कोशं दिवो अद्रिमातरं ।
 वृषा पवित्रे अग्निं सानो अय्ये सोमः पुनान इन्द्रियाय धार्यसे ॥ ३ ॥

अत्यः । न । हिया नः । अभि । वाजं । अर्धे । स्वःऽवित् । कोशं । दिवः । अद्रिऽमातरं ।
वृषा । पृविषे । अंधि । सानौ । अय्ये । सोमः । पुनानः । इन्द्रियाय । धायसे ॥ ३ ॥

अतो नाश्च इव हियानः प्रेर्यमाणो वाजं संधाममभ्यर्धे । अभिगच्छ । तथा स्वर्चित् सर्ववित् कोशं द्रोण-
कक्षं दिवो युवोवाद्रिमातरं । अद्रिर्मेघः । तेन तज्जम्बुद्वीपं लक्ष्यते । तस्य निर्मातारमभ्यर्धे । अथ
प्राक्पक्षतः । वृषा वर्षकः सोमोऽव्ययेऽविमयेऽधि सानौ । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । समुच्छिते तस्मिन्
पुनानः पुन्यमानो भवति । किमर्थं । धायसे धारकाचेंद्रियाय तदर्थं ॥

प्र त आश्विनीः पवमान धीजुवो दिव्या असृयन्पयसा धरीमणि ।
प्रातर्ऋषयः स्थाविरीरसृक्षत ये त्वा मृजन्त्यृषिषाण वेधसः ॥ ४ ॥
प्र । ते । आश्विनीः । पवमान । धीऽजुवः । दिव्याः । असृयन् । पयसा । धरीमणि ।
प्र । अंतः । ऋषयः । स्थाविरीः । असृक्षत । ये । त्वा । मृजन्ति । ऋषिऽसान् । वेधसः ॥ ४ ॥

हे पवमान सोम ते तवाश्विनीर्वाप्ताः ॥ अश्वि व्याप्तावित्यस्मादीणादिको विनिः । ततोऽण । अत्यथेनायु-
दात्तः ॥ धीजुवो मनोविगा दिव्या दिवि भवा दिवः पतंत्यो धाराः पयसा युक्ता धरीमणि धारके द्रोणकक्षे
प्राक्पक्षतः । गच्छन्ति । ये वेधसो विधातार ऋषयो हे सोमर्षिषाणर्षिभिः संभक्त त्वा त्वां मृजन्ति अभिषुषन्ति
त ऋषयः स्थाविरीः स्थाविरा धारा अंतर्मध्ये पाचक्षांतः प्राक्पक्षतः । गच्छन्ति ॥

विश्व धामानि विश्वचक्षुः चतुर्भुवः प्रभोस्ते सतः परि यन्ति केतवः ।
व्यानृशः पवसे सोम धर्मेभिः पतिर्विश्वस्य भुवनस्य राजसि ॥ ५ ॥
विश्व । धामानि । विश्वऽचक्षुः । चतुर्भुवः । प्रऽभोः । ते । सतः । परि । यन्ति । केतवः ।
विऽआनृशः । पवसे । सोम । धर्मेऽभिः । पतिः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजसि ॥ ५ ॥

हे विश्वचक्षुः सर्वस्य द्रष्टुः सोम प्रभोः परिवृढस्य सतसे तवर्भुवः । अर्भवा इति महत्प्रभ । महान्तो केतवो
रश्मयो विश्वा सर्वाणि धामानि तेजःस्थानानि देवशरीराणि परि यन्ति । परिगच्छन्ति । प्रकाशयन्तीत्यर्थः ।
हे सोम व्यानृशीर्वापनृशीस्य त्वं धर्मेभिर्धारके रसगच्छिदैः पवसे । पूयसे । विश्वस्य भुवनस्य च पतिः स्वामी
त्वं राजसि । ईश्वरो भवसि ॥ ॥ १२ ॥

अभयत पवमानस्य रश्मयो ध्रुवस्य सतः परि यन्ति केतवः ।
यदी पविषे अधि मृज्यते हरिः सत्ता नि योनां कलशेषु सीदति ॥ ६ ॥
अभयतः । पवमानस्य । रश्मयः । ध्रुवस्य । सतः । परि । यन्ति । केतवः ।
यदि । पविषे । अधि । मृज्यते । हरिः । सत्ता । नि । योनां । कलशेषु । सीदति ॥ ६ ॥

पवमानस्य पूयमानस्य भुवस्य स्वयमभिषिक्तस्य सतो विश्वमानस्य सोमस्य केतवः प्रधापका रश्मय
अभयत इत्यस्युत्तरं परि यन्ति । परिगच्छन्ति । अभिषवस्यस्य एवं भवति । यदि, यदा पविषे दद्यापविषे
हरिर्हरितवर्णीऽयमधि मृज्यते तदानीं सत्ता बह्वर्णीकोऽयं योनीं स्तीथिं क्षान्ति कक्षेषु, द्रोणकक्षशादिषु
भि सीदति ॥

यज्ञस्य केतुः पवते स्वध्वरः सोमो देवानामुप याति निष्कृतं ।
 सहस्रधारः परि कोशमर्षति वृषा पविचमत्येति रोरुवत् ॥ ७ ॥
 यज्ञस्य केतुः पवते सुऽअध्वरः सोमः देवानां उप याति निऽकृतं ।
 सहस्रधारः परि कोशं अर्षति वृषा पविचं अति एति रोरुवत् ॥ ७ ॥

यज्ञस्य केतुः प्रजापकः स्वध्वरः शोमनयागः सोमः पवति । पूयति । अभिपूयति । तादृशः सोमो देवानां निष्कृतं संस्कृतं खानमुप याति । उपगच्छति । तदर्थं सहस्रधारः कोशं द्रोणकलशं पर्यर्षति । ततो तदर्थं वृषा । सेतायं रोरुवच्छब्दयन् पविचमतिक्रम्य गच्छत्यधोदेशः ॥

राजा समुद्रं नद्योऽ वि गाहतेऽपामूर्मिं संचते सिंधुषु श्रितः ।
 अर्धस्थात्सानु पर्वमानो अय्ययं नाभा पृथिव्या धरुणो महो दिवः ॥ ८ ॥
 राजा । समुद्रं । नद्यः । वि । गाहते । अपां । ऊर्मिं । संचते । सिंधुषु । श्रितः ।
 अधि । अस्थात् । सानुं । पर्वमानः । अय्ययं । नाभा । पृथिव्याः । धरुणः । महः । दिवः ॥ ८ ॥

अयं सोमो राजा समुद्रमंतरिक्षं गच्छत्यपि अपि वि गाहति । विगाह्य आपामूर्मिं संचति । उदकपूरं श्रयति । सिंधुपूदकेषु यद्दिषु वा श्रितः सन् । ब्रह्ममाणः सत्त्वमिद्वारा सूर्यं प्राप्यांतरिक्षे मेघेषु वर्तत इत्यर्थः । अक्षीव वृष्टिसाधनत्वात् । यद्वा । सुप्तोपममेतत् । समुद्रं नय इव सिंधुषु वसतीवरीषु श्रित आश्रितः सन् समुद्रमभिपुतसोमरसाधारपाचं वि गाहतेऽभिवचात्पूर्वं । पश्चात्पर्वमाणः पूषमाणोऽय्ययं सानु समुच्छितं दशापविचमध्यस्थात् । अधितिष्ठति । कुचं देशे । नामा पृथिव्या नामिच्छामीधे यज्ञे । तत्संबन्धिनि हविर्धान इत्यर्थः । यज्ञमाहुर्मुवनस्य नामिमिति श्रुतेः । कीदृशः । महो दिवो बुभोक्स्व भवत्यो धर्ता ॥

दिवो न सानु स्तनयन् अचिक्रदद्यौ च यस्य पृथिवी च धर्मभिः ।
 इंद्रस्य सख्यं पवते विवेविदत्तोमः पुनानः कलशेषु सीदति ॥ ९ ॥
 दिवः । न । सानु । स्तनयन् । अचिक्रदत् । द्यौः । च । यस्य । पृथिवी । च । धर्मैऽभिः ।
 इंद्रस्य । सख्यं । पवते । विऽविविदत् । सोमः । पुनानः । कलशेषु । सीदति ॥ ९ ॥

दिवो न सानु स्तनयन् बुभोक्स्व समुच्छितं खानं शब्दयन्निवाचिक्रदत् । अदति । यस्य सोमस्य धर्मभिर्धारायैर्बोध्य पृथिवी च धृति स्नाता । वृष्टिप्रदानदारीवध्यास्त्यादनेन देवानां हविर्मेविनं सोमधारकत्वं प्रविष्टं । तादृशः सोमो महानुभावः सोमः पुनानः पूषमाण इंद्रस्य सख्यं विवेविदत्यवति । पूयति पविष्टे । स पुनानः सोमः कलशेषु सीदति च विवसति ॥

ज्योतिर्यज्ञस्य पवते मधु प्रियं पिता देवानां जनिता विभुर्वसुः ।
 दधाति रत्नं स्वधयोरपीर्ष्य मर्दितामो मात्सर इंद्रियो रसः ॥ १० ॥
 ज्योतिः । यज्ञस्य । पवते । मधु । प्रियं । पिता । देवानां । जनिता । विभुर्वसुः ।
 दधाति । रत्नं । स्वधयोः । अपीर्ष्य । मर्दितामोमः । मात्सरः । इंद्रियः । रसः ॥ १० ॥

यज्ञस्य ज्योतिः प्रकाशकः सोमः प्रियं देवानां मधु मधुरं द्रव्यं पवति । चरति । यद्वा । ज्योतिर्वसुः सति रत्नं मधुविषयं । तदा । सत्सुतस्य सख्यं मधु पवति पूषत इत्यर्थः । सोमरसो विविधोऽति । पिता रक्षितो देवानां

जगतीत्यादयिता सर्वस्य विभूषसुः प्रभूतधनः । ईदृशः स स्वधर्षोर्वावापुधिर्बोः । स्वधिं पुरंधी इति वावा-
पुधिर्बीनामसु फठितः । त्रयोऽरपीष्यमंतर्हितं रत्नं रमणीयं धनं दधाति । स्नापयति सोतुषु । पुनः स एव
मिश्रेयति । मर्दितमो मादयितुतमो मत्सरः सोम इन्द्रिय इन्द्रियं वृष्ट इन्द्रस्य वर्धको वा रसो रसरूपः ॥ ११३ ॥

अभिर्क्रंदन्कलशं वाज्यवर्षति पतिर्दिवः शतधारो विचक्षणः ।

हरिर्मिचस्य सदर्नेषु सीदति मर्मृजानोऽविभिः सिंधुभिर्वृषा ॥ ११॥

अभिऽक्रंदन् । कलशं । वाजी । अर्षति । पतिः । दिवः । शतधारः । विऽचक्षणः ।

हरिः । मिचस्य । सदर्नेषु । सीदति । मर्मृजानः । अविऽभिः । सिंधुऽभिः । वृषा ॥ ११ ॥

वाजी वेजगवान् गमनवानश्चसदृशो वा सोमोऽभिर्क्रंदन्कलशं कुर्वन् कलशमभर्षति । गच्छति । कीदृशो
वाजी । दिवः पतिर्बुधोक्तस्य स्वामी शतधारः शतसंख्याकधारो विचक्षणो विद्वष्टा । हरिर्हरितवर्णो रसात्मकः
सोमो मिचस्य देवानां मिचभूतस्य यज्ञस्य वा सदर्नेषु स्नापिषु सीदति पापेषु धृतः सन् । कीदृशो हरिः ।
सिंधुभिः खंदनसाधनैरविभिर्देशापविचच्छिद्रेर्मर्मृजानः शोधमानो वृषा वर्षकः ॥

अये सिंधूनां पवमानो अर्षत्यये वाचो अयियो गोषु गच्छति ।

अये वाजस्य भजते महाधनं स्वायुधः सोतृभिः पूयते वृषा ॥ १२ ॥

अये । सिंधूनां । पवमानः । अर्षति । अये । वाचः । अयियः । गोषु । गच्छति ।

अये । वाजस्य । भजते । महाऽधनं । सुऽआयुधः । सोतृऽभिः । पूयते । वृषा ॥ १२ ॥

यः सोमः पवमानः सिंधूनां खंदमानानामुदकानामयेऽर्षति गच्छति । तथायियोऽयार्हः त्रिष्टोऽये वाचो
माध्वमिक्षाया अयेऽर्षति । तथा गोषु रश्मिषु गच्छति । तथा वाजस्त्रास्य वजस्य वा लाभाय महाधनं
संधामं भजते । स स्वायुधो वृषा वर्षकः सोमः सोतृभिरभियवकर्तृभिः पूयते ॥

अयं मतवाञ्छकुनो यथा हितोऽर्थे ससार पवमान ऊर्मिणा ।

तव क्रत्वा रोदसी अंतरा कवे शुचिर्धिया पवते सोम इंद्र ते ॥ १३ ॥

अयं । मतऽवान् । शकुनः । यथा । हितः । अर्थे । ससार । पवमानः । ऊर्मिणा ।

तव । क्रत्वा । रोदसी इति । अंतरा । कवे । शुचिः । धिया । पवते । सोमः । इंद्र । ते ॥ १३ ॥

* अयं सोमो मतवान् । मतं संमतं प्रियं लोचं । तद्वान् पवमानः पूयमानः सूयमानः शोधमानश्च सन्
हितः प्रेरितः शकुनः पक्षी यथा शीघ्रं गच्छति तथापि पविष ऊर्मिणा रसेन ससार । गच्छति । हे कवे
क्रांतप्रसन्न । अनुवाच वा धे वा अनुवाणाक्षी कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. इति श्रुतेः । तादृशं यजमानं यदोक्त-
वर्णोऽयं ते तव क्रत्वा कर्मणा धिया प्रसन्नया च । यद्वा । विशेषणविशेष्यभावः । धिया भारवेण क्रत्वा कर्मणा ।
रोदसी अंतरा रोदकोर्वावापुधिर्बोऽंतरा शुचिः सोमः पवते । पूयते ॥

द्राप्तिं वसानो यजतरे दिविस्पृशमंतरिक्षप्रा भुवनेष्वर्पितः ।

स्वर्जज्ञानो नभसाभ्यक्रमीत्प्रानमकं पितरमा विवासति ॥ १४ ॥

द्राप्तिं । वसानः । यजतः । दिविऽस्पृशं । अंतरिक्षऽप्राः । भुवनेषु । अर्पितः ।

स्वः । ज्ञानः । नभसा । अभि । अक्रमीत् । प्रानं । अस्य । पितरं । आ । विवांसति ॥ १४ ॥

दिविषुशं देवस्पृष्टारं द्वापि कवचं तेजोऽस्य वसान आच्छादयन् यजतो यद्व्योऽतरिषमा अंतरिषस्य
पुरकं चदकेन तादृशः सोमो भुवनेषुदकेष्वर्पितः स्वः सर्वं स्वेन पायथितव्यं देवसंघं स्वर्गं वा सन्नापो जगयन् ।
अथवा । स्वदकं । तज्जनयन् । नमसोदकेनाभ्यक्रमीत् । अभिक्रामति । अस्मिदकस्य पितरं पाशुकं प्रतं पुरा-
यमिन्द्रमा विवासति । परिचरति ॥

सो अस्य विशे महि शर्म यच्छति यो अस्य धामं प्रथमं व्यानृशे ।
पदं यदस्य परमे व्योमन्यतो विश्वा अभि सं याति संयतः ॥१५॥
सः । अस्य । विशे । महि । शर्म । यच्छति । यः । अस्य । धामं । प्रथमं । विऽआनृशे ।
पदं । यत् । अस्य । परमे । विऽओमनि । अतः । विश्वाः । अभि । सं । याति । संऽयतः ॥१५॥

स सोमोऽस्मिन् विशे प्रवेशनाय महि महच्छर्मं सुखं यच्छति । यः सोमोऽस्मिन् धाम तेजोयुक्तं
शरीरं प्रथममितरदेवमग्निः पूर्वं व्यानृशे प्राप्तवान् । यद्यस्मात् सोमस्य परमे महत्पुण्ड्रे व्योमनि विशिष्य
रश्मि युक्तो वेद्यां वा पदं भवति । अतो यस्मात्सोमानृत्त इन्द्रः सोमः स्वयं वा विश्वाः संयतः सर्वान् संघा-
मानभि याति सम्यगभिगच्छति । स सोमो महि शर्म यच्छतीति संबंधः ॥ ॥१४॥

प्रो अयासीदिंदुरिंद्रस्य निष्कृतं सखा सख्युर्न प्र मिनाति संगिरं ।
मर्यं इव युवतिभिः समर्षति सोमः कलशे शतयाज्ञा पथा ॥१६॥
प्रो इति । अयासीत् । इंदुः । इंद्रस्य । निऽकृतं । सखा । सख्युः । न । प्र । मिनाति । संऽगिरं ।
मर्यः । इव । युवतिभिः । सं । अर्षति । सोमः । कलशे । शतयाज्ञा । पथा ॥१६॥

इंदुः सोम इन्द्रस्य निष्कृतं ज्ञानमुदरं प्रो अयासीत् । प्रिव गच्छति । गत्वा च सखा सखिभूतः सोमः
सख्युर्निद्रस्य संगिरं सम्यगिगिरणाधारभूतमुदरं न प्र मिनाति । न हिगच्छि । किंच मर्यं इव युवतिभिर्मर्त्यो
यथा युवतिभिः सह संगतो भवति तद्वदयमपि सोमो युवतिभिर्मर्त्याग्रीक्षानिर्वसतीवरीभिरग्निः सह
समर्षति । संगच्छतेऽभिषर्षकाश्च । पश्चात्सोमः शतयाज्ञानेकयागसाधनच्छिद्रोपेत्य पथा मार्गिण दृशापविच-
संबन्धिनि कलशे द्रोणकलशे गच्छतीति शेषः । यद्वा । एकमेव वाक्यं । यथा मर्यो युवतिभिः सह संगच्छति
एवं कलशे शतयाज्ञा पथा संगच्छतेऽग्निः ॥

प्र वो धियो मंद्युवो विपन्युवः पनस्युवः संवसनेष्वक्रमुः ।
सोमं मनीषा अभ्यनूषत स्तुभोऽभि धेनवः पयसेमशिष्युः ॥१७॥
प्र । वः । धियः । मंद्युवः । विपन्युवः । पनस्युवः । संऽवसनेषु । अक्रमुः ।
सोमं । मनीषाः । अभि । अनूषत । स्तुभः । अभि । धेनवः । पयसा । ई । अशिष्युः ॥१७॥

हे सोम वो युष्माकं धियो आतारो मंद्युवो मद्वरं शब्दं कामयमानाः पनस्युवः स्तुतिं कामयमानाः
विपन्युवः । स्तोतुनामितत् । स्तोतारः संवसनेषु संवासयोमेषु यागगृहेषु प्राक्रमुः । प्रक्रमति । तदेवाह । सोमं
मनीषा मनस ईश्वराः क्षुमः स्तोतारोऽभ्यनूषत । अभिदुवंति । धेनवोऽपि पयसा स्तीक्ष्णैर्मनं सोममभ्यशिष्युः ।
अभिशीलंति ॥

आ नः सोम संयतं पिप्पुषीमिषमिंदो पवस्व पवमानो अशिष्यं ।
या नो दोहंते विरह्वसंसुषी क्षुमवाजवन्मधुमासुवीर्यं ॥१८॥

आ। नः। सोम। संऽयतं। पिपुषी। इषं। इंदो इति। पवस्व। पवमानः। अस्मिधं।
या। नः। दोहते। चिः। अहन्। असंशुषी। क्षुऽमत्। वाजऽवत्। मधुऽमत्। सुऽवीर्यं ॥ १८ ॥

हे इंदो दीप्त सोम पवमानस्त्वं नोऽस्माकं संयतं संगृहीतं पिपुषीं प्रवृद्धमिषमन्नमस्त्रिधमवीर्यं पवस्व। प्रयच्छेत्त्वर्थः। या यादृशी नोऽस्माकमहन्नहन्नहन्नस्त्रिधसु सवनेष्वसद्युष्यप्रतिबंधा दोहति चरति। किं। सुमच्छद्दोषितं सर्वत्र श्रूयमाणं वाजवसधुमसाधुर्योपेतं सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं पुत्रं दोहति। तामिषं पवस्विति समन्वयः।

वृषा मतीनां पवते विचक्षणः सोमो अहः प्रतरीतोषसो दिवः।
क्राणा सिंधूनां कलशौ अवीवशदंद्रस्य हाद्योविशन्मनीषिभिः ॥ १९ ॥
वृषा। मतीनां। पवते। विऽचक्षणः। सोमः। अहः। प्रऽतरीता। उषसः। दिवः।
क्राणा। सिंधूनां। कलशान्। अवीवशत्। इंद्रस्य। हार्दि। आऽविशन्। मनी-
षिभिः ॥ १९ ॥

अयं सोमः पवते। अभिषूयते। कीदृशः सोमः। मतीनां। मतयः स्रोतारः। तेषां वृषा वर्षकः कामानां विषयस्यो विद्वष्टा अह उषसो दिवो शुभोक्त्यादित्यस्य वा प्रतरीता प्रवर्धयिता। किंच सिंधूनां खंदमाना-
नामुदकानां क्राणा कर्ता ॥ करोतेः शानचि बज्रं छंदसीति विकरणस्य लुक्। सुः। सुपां सुलुगित्याकारः ॥
कलशानवीवशत्। कामयते प्रवेष्टुं। किं कुर्वन्। इंद्रस्य हार्दि हृदयमाविशन् प्रविशन् मनीषिभिः सुत इति शेषः। यद्वा। अवहितमपि मनीषिभिरित्येतत्पवत इत्यनेन संबध्यते ॥

मनीषिभिः पवते पूर्यः कविर्नृभिर्यतः परि कोशौ अचिक्रदत्।
चितस्य नाम जनयन्मधु क्षरदंद्रस्य वायोः सख्याय कर्तवे ॥ २० ॥
मनीषिभिः। पवते। पूर्यः। कविः। नृभिः। यतः। परि। कोशान्। अचिक्रदत्।
चितस्य। नाम। जनयन्। मधु। क्षरत्। इंद्रस्य। वायोः। सख्याय। कर्तवे ॥ २० ॥

अयं सोमो मनीषिभिर्मैधाविभिरध्वर्वादिभिः पवते। पूर्यते। यद्वा। अयं मनीषिभिर्मनीषिणीभिर्धा-
राभिः पवते। चरति। कीदृशोऽयं। पूर्यः पुराणः कविर्मैधावी नृभिर्मैधुभिरध्वर्वादिभिर्यतो नियमितः सन्
कोशान् कलशान्नाम्नं पर्यचिक्रदत्। परिक्रदते। शब्दं करोति। चितस्य चिषु स्थानेषु विस्मृतस्तेन्द्रस्य संबंधि
जन्म नामकमुदकं जनयन्मुत्पादयन् मधु मधुरं रसं चरत्। चरति। किमर्थं। इंद्रस्य वायोश्च सख्याय कर्तवे
सखां कर्तुं ॥ १५ ॥

अयं पुनान उषसो वि रोचयद्यं सिंधुभ्यो अभवदु लोककृत्।
अयं चिः सप्त दुदुहान आशिरं सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः ॥ २१ ॥
अयं। पुनानः। उषसः। वि। रोचयत्। अयं। सिंधुभ्यः। अभवत्। जं इति। लोकऽकृत्।
अयं। चिः। सप्त। दुदुहानः। आऽशिरं। सोमः। हृदे। पवते। चारु। मत्सरः ॥ २१ ॥

अयं सोमः पुनानः पूयमान उषसो वि रोचयत्। विविधं रोचयति। अयं सिंधुभ्यः खंदमानाभ्योऽशो
वसतीवरीभ्योऽभवत्। समुद्रो मवति। उ इति पुराणः। कीदृशोऽयं। लोककृत्लोकानां कर्ता। वर्षकत्वाद्भितो-
धारकत्वाच्चाष्ट लोककृत्त्वम्। अयं सोमस्त्रिः सप्तैकविंशतिं गा अस्त्रियुषिणाशिरं दुदुहानो दुहानः। दोहस्य

प्रयोजकत्वात्कर्तृपचारः । मत्तरो मदकरसाह रमणीयं पवति । धरति । किमर्थं । हरे हृदयाय हृदय-
गमनाय ॥

पर्वस्व सोम दिव्येषु धामसु सृजान् ईदो कलशे पवित्र आ ।

सीद्भिद्रस्य जठरे कनिक्रद्वृभिर्यतः सूर्यमारोहयो दिवि ॥२२॥

पर्वस्व । सोम । दिव्येषु । धामऽसु । सृजानः । इन्दो इति । कलशे । पवित्रे । आ ।

सीदन् । इंद्रस्य । जठरैः । कनिक्कदत् । नृऽभिः । यतः । सूर्यैः । आ । अरोह्यः । दिवि ॥२२॥ .

हे सोम दिव्येषु धामसु स्थानेषु । देवानां सर्वधिषूदरेष्वित्यर्थः । तेषु पयस्व । चर । कीदृशः सन् । हे इंदो दीप्त सोम कलशे पवित्र आ दशापवित्रि च । आ इति चार्थः । कवानः कथ्यमानः । अथाभिहोषं मुहोति यवानां पचतीति च दार्ष्टिक्यः क्रमोऽवगत्यः । किंचिद्वस्त्र जठरे सीदन्नजठरे गच्छन् कनिष्ठदण्डं चूर्णं मुनिर्न-
मुनिर्भस्त्रिग्विभक्तः परिगृहीतः । ऊत इत्यर्थः । तथाभूतः सन् दिशि सूर्यमातोदयः । प्राकुर्भूतमकरोः ॥

अद्रिभिः सुतः पवसे पविच्च औ इद्विंद्रस्य जठरेष्वाविशन् ।

तं नृचक्षा अभवो विचक्षणः सोमं गोचमंगिरोभ्योऽवृणोरप ॥ २३ ॥

अद्रिंऽभिः । सुतः । पवसे । पवित्रे । आ । इंदो इति । इंद्रस्य । जठरेषु । आऽविशन् ।

त्वं। नृऽचक्षाः। अश्ववः। विऽचक्ष्ण। सोमं। गोत्रं। अंगिरःऽभ्यः। अवृणोः। अप॥ २३॥

हे इंदो सोम अद्विभयोवभिः सुतोऽभिवृतस्त्वं पवसे । अरसि । पूषसि वा । पवित्र आ दशापविसि । आ इति पूरणः । यद्वा । अभिवृतो भवसि पवसे चेति चार्थ आकारः । किं कुर्वन् । इंद्रस्य अठरेणु अठरप्रदेशेष्वविशन् । अठरप्रवेशाद्येत्यर्थः । किंच हे विश्वेषण विद्वष्टः सोम त्वं मृचषा अभवः । गुहां मनुष्या-
यामनुयहेण द्रष्टा भवसि । किंच हे सोम त्वमंगिरोभ्यो गोषं मेघसुदहं चारयितुं पथिभिरपहृतानां गंवामा-
वरकं पर्वतं वापावृणोः ॥

त्वां सोम पवमानं स्वाधोऽनु विप्रासो अमदन्नवस्यवः । .

त्वां सुप॑र्ण॒ आभ॑रद्दिव॒स्परी॑ति॒ विश्वा॑भिर्म॒तिभिः॑ परि॒ष्कृतं॑ ॥ २४ ॥

त्वां । सोमः पवमानं । सुऽध्याध्यः । अनु । विप्रासः । अमृद्न् । अवस्ववः ।

त्वां । सुऽपर्णः । आ । अभरत् । दिवः । परि । इंदो इति । विष्वाभिः । मृतिऽभिः ।

परिऽकृतं ॥ २४ ॥

हे सोम पवमानं त्वां स्वाध्वः सुमतयः सुकर्माण्यो वा विप्रासो विप्रा मेधाविनः कोभारोऽप्रसवो
रषाकामा जन्वमदन् । जनुवुवन्ति । हे इंदो त्वां सुपर्यः श्वेन आभरत । आहरत । दिवस्रि सुलोकास्योपरि ।
सुलोकादित्यर्थः । कीदृशं त्वां । विद्याभिर्नेतिभिः सर्वाभिः कृतिभिः परिष्कृतमर्वाकृतं ॥

अथ्ये पुनानं परि वारं जर्मिणा हरिं नवंते अभि सप्त धेनवः ।

अपामृष्ये अथायवः कविमृतस्य योनां महिषा अहिषत ॥२५॥

अथे । पुनानं । परि । वारं । जर्मिणा । हरिं । नवंते । अभि । सप्त । धेनवः ।

अपां । उपऽस्थे । अधि । आयवः । कविं । मृतस्यं । योना । महिमाः । अहेवत ॥२५॥

आ। नः। सोम। संऽयतं। पिपुषी। इषं। इंदो इति। पवस्व। पवमानः। अस्मिधं।
या। नः। दोहते। चिः। अहन्। असंशुषी। क्षुऽमत्। वाजऽवत्। मधुऽमत्। सुऽवीर्यं ॥ १८ ॥

हे इंदो दीप्त सोम पवमानस्त्वं नोऽस्माकं संयतं संगृहीतं पिपुषीं प्रवृद्धमिषमन्नमस्त्रिधमवीर्यं पवस्व। प्रयच्छेत्त्वयः। या यादृशी नोऽस्माकमहन्नहन्नहन्नस्त्रिस्त्रिषु सवनेष्वसद्युष्यप्रतिबंधा दोहति चरति। किं। सुमच्छब्दोपेतं सर्वत्र श्रूयमाणं वाजवसधुमसाधुर्योपेतं सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं पुत्रं दोहति। तामिषं पवस्विति समन्वयः।

वृषा मतीनां पवते विचक्षणः सोमो अहः प्रतरीतोषसो दिवः।
क्राणा सिंधूनां कलशौ अवीवशदंद्रस्य हाद्यीविशन्मनीषिभिः ॥ १९ ॥
वृषा। मतीनां। पवते। विऽचक्षणः। सोमः। अहः। प्रऽतरीता। उषसः। दिवः।
क्राणा। सिंधूनां। कलशान्। अवीवशत्। इंद्रस्य। हार्दि। आऽविशन्। मनी-
षिऽभिः ॥ १९ ॥

अयं सोमः पवते। अभिषूयते। कीदृशः सोमः। मतीनां। मतयः स्तोतारः। तेषां वृषा वर्षकः कामानां विषयस्यो विद्रष्टा अह उषसो दिवो शुभोक्त्यादित्यस्य वा प्रतरीता प्रवर्धयिता। किंच सिंधूनां खंदमाना-
नामुदकानां क्रांता कर्ता ॥ करोतेः शानचि बज्रं खंदसीति विकरणस्य लुक्। सुः। सुपां सुलुगित्याकारः ॥
कलशानवीवशत्। कामयते प्रवेष्टुं। किं कुर्वन्। इंद्रस्य हार्दि हृदयमाविशन् प्रविशन् मनीषिभिः सुत इति
शेषः। यद्वा। अवहितमपि मनीषिभिरित्येतत्पवत इत्यनेन संबध्यते ॥

मनीषिभिः पवते पूर्यः कविर्नृभिर्यतः परि कोशौ अचिक्रदत्।
चितस्य नाम जनयन्मधु क्षरदंद्रस्य वायोः सख्याय कर्तवे ॥ २० ॥
मनीषिऽभिः। पवते। पूर्यः। कविः। नृऽभिः। यतः। परि। कोशान्। अचिक्रदत्।
चितस्य। नाम। जनयन्। मधु। क्षरत्। इंद्रस्य। वायोः। सख्याय। कर्तवे ॥ २० ॥

अयं सोमो मनीषिभिर्मैधाविभिरध्वर्वादिभिः पवते। पूयते। यद्वा। अयं मनीषिभिर्मनीषिणीभिर्धा-
राभिः पवते। चरति। कीदृशोऽयं। पूर्यः पुराणः कविर्मैधावी नृभिर्नृभिरध्वर्वादिभिर्यतो नियमितः सन्
कोशान् कलशान्नाम्नं पर्यचिक्रदत्। परिक्रदते। शब्दं करोति। चितस्य चिषु स्थानेषु विस्मृतस्तेन्द्रस्य संबंधि
न्म नामकमुदकं जनयन्मुत्पादयन् मधु मधुरं रसं चरत्। चरति। किमर्थं। इंद्रस्य वायोऽयं सख्याय कर्तवे
सर्वं कर्तुं ॥ १५ ॥

अयं पुनान उषसो वि रोचयद्यं सिंधुभ्यो अभवदु लोककृत्।
अयं चिः सप्त दुदुहान आशिरं सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः ॥ २१ ॥
अयं। पुनानः। उषसः। वि। रोचयत्। अयं। सिंधुऽभ्यः। अभवत्। जं इति। लोकऽकृत्।
अयं। चिः। सप्त। दुदुहानः। आऽशिरं। सोमः। हृदे। पवते। चारु। मत्सरः ॥ २१ ॥

अयं सोमः पुनानः पूयमान उषसो वि रोचयत्। विविधं रोचयति। अयं सिंधुभ्यः खंदमानाभ्योऽशो
वसतीवरीभ्योऽभवत्। समुद्रो मवति। उ इति पुराणः। कीदृशोऽयं। लोककृत्लोकानां कर्ता। वर्षकत्वाद्रितो-
धारकत्वाच्चाष्ट लोककृत्त्वम्। अयं सोमस्त्रिः सप्तैकविंशतिं गा अस्त्रियुषिणाशिरं दुदुहानो दुहानः। दोहस्य

त्वं समुद्रो असि विश्ववित्कवे तवेमाः पंच प्रदिशो विधर्मणि ।
 त्वं ह्यं च पृथिवीं चाति जभिषे तव ज्योतींषि पवमान सूर्यः ॥ २९ ॥
 त्वं समुद्रः । असि । विश्वऽवित् । कवे । तव । इमाः । पंच । प्रऽदिशः । विऽधर्मणि ।
 त्वं । ह्यं । च । पृथिवीं । च । अति । जभिषे । तव । ज्योतींषि । पवमान । सूर्यः ॥ २९ ॥

हे कवे क्रांतप्रज्ञ त्वं यस्मात्समुद्रो वर्षसाधनोऽप्यं अतो विश्वविदसि । यद्वा । समुद्रो द्रवात्मकोऽसि विश्वविज्ञासि । किंच तव विधर्मणि विधारणे पंच प्रदिशः प्रकृष्टा दिशो भवतीति शेषः । त्वं ह्यं च दिवं च पृथिवीं चाति जभिषे । विमर्षि । हे पवमान सूर्यो देवस्य ज्योतींष्याप्याययति ॥

त्वं पविषे रजसो विधर्मणि देवेभ्यः सोम पवमान पूयसे ।
 त्वामुशिजः प्रथमा अगृभ्णत तुभ्येमा विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ ३० ॥
 त्वं । पविषे । रजसः । विऽधर्मणि । देवेभ्यः । सोम । पवमान । पूयसे ।
 त्वां । उशिजः । प्रथमाः । अगृभ्णत । तुभ्यं । इमा । विश्वा । भुवनानि । येमिरे ॥ ३० ॥

हे सोम पवमान त्वं रजसो लोकस्य रसस्य वा विधर्मणि विधारके दशापविषे देवेभ्यो देवार्थं पूयसे । त्वामुशिजः कामयमाना अश्विजः प्रथमाः प्रथमा मुख्या अगृभ्णत । गृह्णति । तुभ्यं तुभ्यमिमेमानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । यच्छंत्यात्मानं ॥ ॥ १७ ॥

प्र रेभ एत्यति वारमव्ययं वृषा वनेष्वव चक्रद्वरिः ।
 सं धीतयो वावशाना अनूषत शिशुं रिहन्ति मतयः पनिप्रतं ॥ ३१ ॥
 प्र । रेभः । एति । अति । वारं । अव्ययं । वृषा । वनेषु । अव । चक्रद्वत् । हरिः ।
 सं । धीतयः । वावशानाः । अनूषत । शिशुं । रिहन्ति । मतयः । पनिप्रतं ॥ ३१ ॥

रेभः शब्दयिता । रेभृ शब्दे ॥ सोमो वारमव्ययमविमयं वाचं प्राप्नोति । प्रकीर्षणातिगच्छति । वृषा सेक्ता सोमो वनेषु द्रव्येषु चक्रददवक्रद्वत् हरिर्हरितवर्णः सोमः । समनूषत । संसुवन्ति । के । धीतयो ध्यातारी वावशाना पात्रं सोमं वा कामयमानाः । शिशुं शिशुवत्संस्कर्तव्यं सोमं मतयः सुतयो रिहन्ति । जिहन्ति । सुश्रन्ति । स्वविषयो कुर्वन्तीत्यर्थः । कीदृशं । पनिप्रतं शब्दयन्तं ॥

स सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत तंतुं तन्वानस्त्रिवृतं यथा विदे ।
 नयन्वृतस्य प्रशिषो नवीयसीः पतिर्जनीनामुप याति निष्कृतं ॥ ३२ ॥
 सः । सूर्यस्य । रश्मिभिः । परि । व्यत । तंतुं । तन्वानः । त्रिऽवृतं । यथा । विदे ।
 नयन् । अतस्य । प्रऽशिषः । नवीयसीः । पतिः । जनीनां । उप । याति । निऽस्कृतं ॥ ३२ ॥

स सोमः सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत । परिवेष्टयत्यात्मानं । किं कुर्वन् । त्रिवृतं सवर्गैर्देवैर्वा त्रिवृतं तंतुं यच्च तन्वानो विचारयन् यथा विदे जानाति । येन प्रकारेण संपूर्णमवगच्छति तत्रा तन्वानः । अतस्य सत्यभूतस्य अवमनस्य नवीयसीर्नवतराः प्रशिषः प्रशंसना अभिमताणि नयन् प्रापयन् । तत्रा एव नवीनां पतिः पातकः स्वामी निष्कृतं संस्कृतं पापमुप याति । गच्छति ॥

ईशान इमा भुवनानि वीर्यसे युजान इंदो हरितः सुपर्णः ।

तास्ते क्षरंतु मधुमद्वृतं पयस्त्व व्रते सोम तिष्ठंतु कृष्टयः ॥ ३७ ॥

ईशानः । इमा । भुवनानि । वि । वीर्यसे । युजानः । इंदो इति । हरितः । सुपर्णः ।

ताः । ते । क्षरंतु । मधुऽमत् । घृतं । पयः । तव । व्रते । सोम । तिष्ठंतु । कृष्टयः ॥ ३७ ॥

हे इंदो सोम ईशानः सर्वस्य स्वामी त्वमिमेमानि भुवनानि भूतजातानि वीर्यसे । गच्छसि ॥ वी गत्वा-
दिषु ॥ किं कुर्वन् । हरितो हरितवर्णाः सुपर्णः सुपतनाद्यान्वा रथे युजानो योजयन् । तः सुपर्णस्य तव
संबन्धिभ्यो मधुमन्नाधुर्योपेतं घृतं दीप्तं पय उदकं चरंतु । हे सोम तव व्रते कर्मणि तिष्ठंतु कृष्टयो मनुष्याः सर्वे ॥

त्वं नृचक्षा असि सोम विश्वतः पवमान वृषभ ता वि धावसि ।

स नः पवस्व वसुमद्विरण्यवद्वयं स्याम भुवनेषु जीवसे ॥ ३८ ॥

त्वं । नृऽचक्षाः । असि । सोम । विश्वतः । पवमान । वृषभ । ता । वि । धावसि ।

सः । नः । पवस्व । वसुऽमत् । हिरण्यऽवत् । वयं । स्याम । भुवनेषु । जीवसे ॥ ३८ ॥

हे सोम त्वं विश्वतः सर्वतः सर्वेषु भुवनेषु वृषभा नृणां द्रष्टासि । भवसि । हे पवमान वृषभायां वर्षक ता
चपो वि धावसि । विविधं गच्छसि । स त्वं नोऽस्माकं पवस्व । चर । किं । वसुमद्वज्रमिर्वसुभिर्वासकिर्गवा-
दिद्विधैर्युक्तं तथा हिरण्यवद्वज्रमिर्हिरण्यैर्युक्तं धनं । वयं च वसुभिर्हिरण्यैर्युक्ता भुवनेषु जीवेषु जीवसे जीवितुं
प्रभवः स्वाम । भवेम ॥

गोविपवस्व वसुविद्विरण्यविद्वेतोधा इंदो भुवनेष्वर्पितः ।

त्वं सुवीरो असि सोम विश्ववित्तं त्वा विप्रा उप गिरेम आसते ॥ ३९ ॥

गोऽवित् । पवस्व । वसुऽवित् । हिरण्यऽवित् । रेतऽधाः । इंदो इति । भुवनेषु । अर्पितः ।

त्वं । सुऽवीरः । असि । सोम । विश्वऽवित् । तं । त्वा । विप्राः । उप । गिरा इमे । आसते ॥ ३९ ॥

हे सोम त्वं पवस्व । चर । वीर्यः । गोविद्वयां संमकः वसुविद्वगस्य संमकः हिरण्यविद्विरण्यस्य संमकः
रेतोधाः । रेत उदकं । तस्य धातीवधीनां । यदा । रेतः प्रजननसामर्थ्यं । तस्य धारयिता । भुवनेषु द्वैवि-
र्पितः । हे इंदो सोम त्वं सुवीरः सुवीर्योऽसि । भवसि । विश्ववित्सर्वस्य वेत्ता । तं त्वा त्वामिमे विप्रा गिरा
सुखोपासते ॥

उन्मध्वं ऊर्मिर्वनना अतिष्ठिपदपो वसानो महिषो वि गाहते ।

राजा पविचरयो वाजमारुहत्सहस्रभृष्टिर्जयति श्रवो बृहत् ॥ ४० ॥

उत् । मध्वः । ऊर्मिः । वननाः । अतिस्थिपत् । अपः । वसानः । महिषः । वि । गाहते ।

राजा । पविचरयः । वाज । आ । अरुहत् । सहस्रभृष्टिः । जयति । श्रवः । बृहत् ॥ ४० ॥

मध्वो मधुरसोमी रसो वनना वननीया वाच उदतिष्ठिपत् । उत्पापयति । सोमामिषवक्त्राणि क्षुतिवाचः
प्रवृत्तेः । अपो वसान आच्छादयन् महिषो महान् वि गाहति । प्रविशति कच्छं । राजा सोमः पविचरयः ।
दद्यापविचमेव रसो वाच स तपोक्तः । तादृशः सोमो वाचं क्षयाममाचरत् । आरोहति । सहस्रभृष्टिर्जयति-
शोऽपरिमितमनी बृहच्छ्रो बृहद्भ्रं प्रपन्नकादर्थः ॥ ३९९ ॥

स भ॒दना॒ उ॒दिय॑ति॒ प्र॒जाव॑तीवि॒श्वायुर्वि॒श्वः सु॒भरा॒ अ॒हर्दि॑वि ।
 ब्र॒ह्म प्र॒जाव॑द्वि॒मंश्च॑प॒स्त्यं पी॒त इ॒द्वि॒दंम॒स्मभ्य॑ या॒चता॑त् ॥४१॥
 सः।भ॒दनाः।उ॒त्।इ॒यति॑।प्र॒जाऽव॑तीः।वि॒श्वऽआ॒युः।वि॒श्वः।सु॒भराः।अ॒हःऽदि॑वि।
 ब्र॒ह्म।प्र॒जाऽव॑त्।र॒यिं।अ॒श्च॑प॒स्त्यं।पी॒तः।इ॒दो इति॑।इ॒दं।अ॒स्मभ्य॑।या॒च॒ता॒त् ॥४१॥

स सोमो विश्वायुः सर्वस्य गन्ता सोमः प्रजावतीः प्रजारूपफलदायीः सुभराः सुष्ठु त्रियमाणा विश्वाः सर्वा भदनाः सुतीव्रदियति । उत्कृष्टं प्रेरयति । कस्मिन्काले उच्यते । अहर्दिव्यहीराषयीश्च । अथ प्रत्यक्षकृतः । ब्रह्म परिवृष्टं कर्म प्रजावत् प्रजाभिर्युक्तं । प्रजाफलकमित्यर्थः । यद्वा । ब्रह्म तच्च प्रजावत् प्रजायुपेतं । तथा रयिं धनं । ऋग्यजुः । अश्चपस्त्यं व्याप्तगृहं । तदुभयं हे इदो दीप्त सोम पीत इद्रेण पीतस्त्वं तमेवेदंमस्मभ्यं याचतात् । याचस्व ॥

सो अ॒ये अ॒ह्नां ह॒रिर्ह॑र्यतो म॒दः प्र चेत॑सा चेत॒यते॒ अनु॒ ह्यु॒भिः ।
 द्वा ज॒ना या॒तय॑न्त॒रीय॑ते न॒रा च॒ शंसं॑ दै॒व्यं च ध॑र्तेरि ॥४२॥
 सः।अ॒ये।अ॒ह्नां।ह॒रिः।ह॑र्यतः।म॒दः।प्र।चे॒तसा॑।चे॒त॒यते॑।अ॒नु।ह्यु॒भिः।
 द्वा।ज॒ना।या॒तय॑न्।अ॒न्तः।इ॒यते॑।न॒राशंसं॑।च॒।दै॒व्यं।च॒।ध॑र्तेरि ॥४२॥

स सोमोऽथ सर्वेषां संमुखं चेतसा प्राणिनां चेतनेन सहाह्नां युभिर्दीप्तिभिरनु प्र चेतयते । अनुप्रज्ञायते । यद्वा । अह्नामथेऽयमग्निः । प्रातरित्यर्थः । सोतृणां चेतसा प्रज्ञानेन युभिर्दीप्ताभिः सुतिभिश्चानु प्र चेतयते । ऋग्यजुः सः । हरिर्हरितवर्णो हर्यतः कांतो मदो मदकरः । किंच द्वा जना द्वौ जनी सोतारं यष्टारं च यातयन् प्रापयन् स्वविहितेन कर्मणा । कौकिकवेदिकौ द्वौ जनी द्रष्टव्यौ । एवं कुर्वन्तर्थावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥ ईह गती ॥ किं कुर्वन् । नराशंसं नरैः शंसनीयं । मानुषमित्यर्थः । दैव्यं च दिवि भवमुभयविधं धनं धर्तेरि धारके यजमाने प्रेरयन्निति शेषः ॥

॥ अ॒ञ्जते॒ ष्य॑जते॒ सम॑ञ्जते॒ क्रतुं॑ रि॒हन्ति॑ म॒धुना॒भ्य॑जते ।
 सि॒न्धो॒रु॒च्छा॒से प॒तय॑न्त॒मु॒क्ष्णं॑ हि॒रण्य॑पा॒वाः प॒शुमा॑सु गृ॒भ्णते॑ ॥४३॥
 अ॒ञ्जते॑।वि॒।अ॒ञ्जते॑।सं॒।अ॒ञ्जते॑।क्र॒तुं।रि॒हन्ति॑।म॒धुना॑।अ॒भि॒।अ॒ञ्जते॑।
 सि॒न्धोः।उ॒त्।ऽआ॒से।प॒तय॑न्तं।उ॒क्ष्णं॑।हि॒रण्य॑ऽपा॒वाः।प॒शुं।आ॒सु।गृ॒भ्णते॑ ॥४३॥

सोममुत्तुङ्गोऽजते गोभिः । तथा अञ्जते । विविधमञ्जति । समञ्जति । सम्यगञ्जति । सुत्यर्थत्वादपुनश्चक्षुः । तथा क्रतुं ब्रह्मकर्तारं रिहन्ति । निहन्ति । आत्मादयन्ति देवाः । तथा पुनर्मधुना गव्येणाभ्यञ्जते । तमेव सोमं सिन्धोरुदकस्य रसस्वाधारभूत उच्छ्वास उच्छ्रिते देशे पतयन्तं गच्छन्तं ॥ पशुं गतावित्यस्मात्स्वार्थे णिषि पुच्छ-मावच्छादसः ॥ उच्छ्वासं सेतारं हिरण्यपावा हिरण्येन पुनतः पशुं द्रष्टारं । पशुः पश्यतेरिति निबन्तः । ३. १६. । आसु वसतीवरीषु गृभ्णते । गृह्णति ॥

वि॒प्र॒क्षिते॒ प॒र्वमा॑नाय गाय॒त म॒ही न धा॑रा॒त्यंघो॑ अ॒र्षति॑ ।
 अ॒हिर्न॑ जू॒र्या॑मति॒ सर्प॑ति॒ त्वच॑म॒त्यो न क्री॑ळ॒न्नस॑र॒वृषा॑ ह॒रिः ॥४४॥
 वि॒प्रऽचि॑ते॒ प॒र्वमा॑नाय । गा॒य॒त । म॒ही । न । धा॒रा । अ॒ति । अ॒न्धः । अ॒र्षति॑ ।
 अ॒हिः । न । जू॒र्या॑ । अ॒ति । सर्प॑ति॒ त्वच॑ । अ॒त्यः । न । क्री॑ळ॒न् । अ॒स॒र॒त् । वृषा॑ । ह॒रिः ॥४४॥

हे अस्त्रिभ्यः विपश्चिते मेधाविने पवमानाय पूयमानाय गायत । सुतिं कुषत । स च विपश्चितोमो मही न धारा महती वर्षधारेवांधोऽन्नं रसात्मकमत्यर्थंति । अहिर्नोहिरिव जूष्णीं जीष्णीं स्वचमति सर्पति । अति-सुचति । अभिववादिकर्मणा स्वचं सुचतीत्यर्थः । तद्वदतिसर्पति धारा दशापविषात् । अतो नास एव कीळस्रवरत् । सरति । गच्छति द्रोणकलशं । वृषा, वर्षकः कामागो हरिर्हरितवर्णो रसः ॥

अयेगो राजार्यस्तविष्यते विमानो अहां भुवनेष्वर्पितः ।

हरिर्धृतक्षुः सुदृशीको अर्णवो ज्योतीरथः पवते राय ओक्वः ॥४५॥

अयेऽगः । राजा । अर्णवः । तविष्यते । विमानः । अहां । भुवनेषु । अर्पितः ।

हरिः । धृतऽक्षुः । सुदृशीकः । अर्णवः । ज्योतिःऽरथः । पवते । राये । ओक्वः ॥४५॥

अयेगोऽये गता राजा राजमानोऽप्योऽप्सु संस्कृतः सोमस्तविष्यते । सूयते । योऽहां दिनागं विमानो निर्माता चंद्रकलाग्रासवृद्धधीनत्वादहर्षवहारस्य । भुवनेषु दक्षे वसतीवरीसंबंधिष्वर्पितः स्थापितः स राजा तविष्यते । किंच हरिर्हरितवर्णो धृतक्षुः प्रकृतोदकः सुदृशीकः शोभनदर्शनोऽर्णव उदकवान् । अर्ण इत्युदक-नाम । ज्योतीरथो ज्योतिर्मयरथो राये धनस्य प्रापयिता । ओक्वः । ओक् इति निवासनाम । तस्य हितः ॥ ॥२०॥

असर्जि स्तंभो दिव उद्यतो मदः परि चिधातुर्भुवनान्यर्षति ।

अंभुं रिहंति मतयः पनिप्रतं गिरा यदि निर्णिजमृग्मिणो ययुः ॥४६॥

असर्जि । स्तंभः । दिवः । उत्तयतः । मदः । परि । चिधातुः । भुवनानि । अर्षति ।

अंभुं । रिहंति । मतयः । पनिप्रतं । गिरा । यदि । निर्णिजं । मृग्मिणः । ययुः ॥४६॥

दिवो बुभोक्स्व स्तंभः स्तंभयिता धारक उद्यतः सोमोऽसर्जि । खंयति । अभिषूयत इत्यर्थः । किंच चिधातुः । द्रोणकलशधावुनीयपूतमृदास्त्रयो धातवो यस्य स तथोक्तः । तादृशो भुवनान्मुदकान्यर्षति । गच्छति । अंभुं सोमं पनिप्रतं शब्दायमानं मतयः पूषका रिहंति । निहंति । आस्तादयंति । कदा । यदि निर्णिजं निर्णिजं । यदा । निर्णिगिति रूपनाम । रूपवन्तमित्यर्थः । तमृग्मिणः कोतारो गिरा सुत्वा ययुः गच्छति तदा ॥

प्र ते धीरा अत्यस्त्रानि मेथः पुनानस्य संयतो यंति रंहयः ।

यज्ञोभिरिंदो चम्बोः समज्यस आ सुवानः सोम कलशेषु सीदसि ॥४७॥

प्र । ते । धाराः । अर्ति । अस्त्रानि । मेथः । पुनानस्य । संयतः । यंति । रंहयः ।

यत् । गोभिः । इंदो इति । चम्बोः । संज्यसे । आ । सुवानः । सोम । कलशेषु । सीदसि ॥४७॥

पुनानस्य पूयमानस्य संयतः संगुह्यमाणा रंहयो रंहयस्वभावा धारा मेथोऽस्त्रान्यस्त्राणि सोमान्यति यति । अतिशय गच्छति । हे इंदो सोम यद्यदा गोभिर्दक्षैश्चम्बोरभिववापककयोश्चपरि समज्यसे तदागीं हे सोम सुवानः सूयमानस्त्वं कलशेषा सीदसि ॥

पवस्व सोम क्रतुर्विक उक्थ्योऽप्यो वारे परि धाव मधु प्रियं ।

अहि विश्वान्श्वस इंदो अग्निषो बृहद्विदम विदथे सुवीराः ॥४८॥

पवस्व । सोम । क्रतुऽवित् । नः । उक्थ्यः । अथ्यः । वारैः । परि । धाव । मधु । प्रियं ।
जहि । विश्वान् । रक्षसः । इंदो इति । अचिणः । बृहत् । वदेम । विदधे । सुऽवीराः ॥ ४८ ॥

हे सोम नोऽस्माकं क्रतुवित् कर्मज्ञः । सुतिष्ठ इत्यर्थः । उक्थ्यः सुत्यः । यतः सुत्यः अतः क्रतुविदित्यभि-
प्रायः । इंदुशस्त्रं नोऽस्माकं यागाय पवस्व । स्रव रसं । अथ्यो वारि दशापविचे प्रियं मधु परि धाव ।
परिभर । हे इंदो दीप्त सोम अचिणो भक्षकान्विश्वात्रक्षसो जहि । सुवीराः सुपुत्रा वयं विदधे यस्मै बृहन्म-
हजनं वदेम । उच्चारयेम । याचेमेत्यर्थः । यद्वा । प्रभूतं स्तोत्रं वदेम ॥ २९ ॥

प्र तु द्रवेति नवर्षे द्वितीयं सूक्तं काव्यस्त्रोशनस आर्षे । अनादेशपरिभार्षया षेष्टुभं पवमानसोमदेवताकं ।
तथा चार्तुक्रांतं । प्र तु नवोशना इति । आगतमूर्ध्वं प्रागुशनसः । अनु अ० ९. ६७. इति वचनाज्जगत्-
धिकारो निवृत्तः ॥ गृतो विनियोगः ॥

प्र तु द्रव परि कोशं नि षीद् नृभिः पुनानो अभि वाजमर्षे ।

अथ्यं न त्वा वाजिनं मर्जयंतोऽच्छा बर्हि रशनाभिर्नयति ॥ १ ॥

प्र । तु । द्रव । परि । कोशं । नि । षीद् । नृभिः । पुनानः । अभि । वाजं । अर्षे ।

अथ्यं । न । त्वा । वाजिनं । मर्जयंतः । अच्छ । बर्हिः । रशनाभिः । नयति ॥ १ ॥

हे सोम तु विप्रं प्र द्रव । प्रगच्छ । गत्वा च कोशं द्रोणकलशं परि नि षीद् । निषण्णो भव । नृभिर्नृभिः
पुनानः पूयमानो वाजमर्षं यजमानार्थमुद्दिश्याभ्यर्षे । अभिगच्छ । वाजिनं बलवन्तमथ नाशमिव तं यथा
मार्जयति तदवाजिनं त्वां मार्जयंतः शोधयंतो बर्हिर्यज्ञमच्छ प्रति रशनाभी रशनावदायताभिरंगुलीभिर्न-
यत्यध्वर्युप्रमुखाः ॥

स्वायुधः पवते देव इंदुरशस्तिहा वृजनं रक्षमाणः ।

पिता देवानां जनिता सुदक्षो विष्टभो दिवो धरुणः पृथिव्याः ॥ २ ॥

सुऽआयुधः । पवते । देवः । इंदुः । अशस्तिऽहा । वृजनं । रक्षमाणः ।

पिता । देवानां । जनिता । सुदक्षः । विष्टभः । दिवः । धरुणः । पृथिव्याः ॥ २ ॥

स्वायुधः शोभनायुध इंदुः सोमो देवः पवते । स च देवोऽशस्तिहा रक्षोहा वृजनमुपद्रवं रक्षमाणः पिता
ब्रह्मणो देवानां तथा जनितोत्पादकः सुदक्षः सुबलो दिवो विष्टभो विश्वेण संभयिता पृथिव्याश्च अध्वणो
धारकः । स्वमहानुभावः पवते ॥

अध्विर्विप्रः पुरेता जनानामृभुधीर उशना काव्येन ।

स चिद्विवेद निहितं यदासामपीच्यं गुह्यं नाम गोनां ॥ ३ ॥

अध्विः । विप्रः । मुरऽएता । जनानां । अृभुः । धीरः । उशना । काव्येन ।

सः । चित् । विवेद । निहितं । यत् । आसां । अपीच्यं । गुह्यं । नाम । गोनां ॥ ३ ॥

अध्विरधीर्द्विचद्रष्टा विप्रो मेधावी पुरेता पुरतो गता जनानां मनुष्याणामृभुश्च मासमानो धीरो
धीमानुशनेतस्त्वामर्षिर्षः स चित् स एव काव्येन कवित्वेन कोचिण विवेद । ज्ञमते । किं । यदासां गोनां गवा-
मपीच्यं चतर्हितनामैतत् । चतर्हितं गुह्यं गोपनीयं नाम नामकमुदकं पयोजयत्यर्थः ॥

एष स्य ते मधुमाँ इन्द्र सोमो वृषा वृणो परि पविषे अक्षाः ।
सहस्रसाः शतसा भूरिदावा शश्वत्तमं बहिरा वाज्यस्यात् ॥४॥
एषः । स्यः । ते । मधुऽमान् । इन्द्र । सोमः । वृषा । वृणो । परि । पविषे । अक्षारिति ।
सहस्रऽसाः । शतऽसाः । भूरिऽदावा । शश्वत्तमं । बहिः । आ । वाजी । अस्यात् ॥४॥

हे इंद्र वृष्णि वर्षकाय ते तुभ्यमेव स्य स सोमो मधुमान् माधुर्योपेतो वृषा वर्षकः पवित्रे पर्ययाः । परि-
 वरति ॥ चरतिर्बुद्धि रूपं ॥ स एव सहस्रसाः सहस्रसंख्याकधनस्य दाता श्रतयाः श्रतसंख्याकस्य दाता
 भूरिदायां ततोऽपि भूरेर्दाता वावी त्वजवाग्रश्चक्षुःशर्मन् गित्वं बर्हिर्धनमाखात् । आतिष्ठति ॥

ए॒ते सो॒मा अ॒भि ग॒व्या स॒हस्रा॑ म॒हे बा॒जायामृ॒ताय॑ अ॒र्वा॑सि ।
 प॒वित्रे॑भिः प॒र्वमा॒ना अ॒सृय॑ञ्छ्र॒वस्य॑वो न पृ॒त॒नाजो॑ अ॒त्याः ॥५॥
 ए॒ते । सो॒माः । अ॒भि । ग॒व्या । स॒हस्रा॑ । म॒हे । बा॒जाय॑ । अ॒मृता॑य । अ॒र्वा॑सि ।
 प॒वित्रे॑भिः । प॒र्वमा॒नाः । अ॒सृय॑न् । अ॒वस्य॑वः । न । पृ॒त॒नाजः॑ । अ॒त्याः ॥५॥

एते सोमा गन्धा गन्धानि सहस्रा सहस्राणि अवांस्रस्रान्वाशिरणचयानि लक्षीकृतं पविषेभिः पविष-
न्धिद्विः पवमानाः पूयमाना महे महते वावायास्त्रायामृतायामृतत्वायाभ्यक्षयन् । कर्ण्यते । विमिच्छवः ।
अवस्त्रवोऽन्निच्छवः पूतनायः सेनाजेतारोऽत्या गन्धा इव ॥ २२ ॥

परि हि ष्मा पुरुहूतो जनानां विश्वासरत्नो भोजना पूयमानः ।
अथा भर श्येनभूत प्रयांसि रयिं तुंजानो अभि वाजर्मर्ष ॥६॥
परि । हि । स्म । पुरुहूतः । जनानां । विश्वा । असरत् । भोजना । पूयमानः ।
अथ । आ । भर । श्येनभूत । प्रयांसि । रयिं । तुंजानः । अभि । वाजं । अर्ष ॥६॥

अयं पर्यसरत् परिसरति जनानामर्थाय विद्वा सर्वार्थि भोजना भोजनाभ्यन्तानि धनानि वा । कीदृशः ।
पुष्टतो वज्रनिराहतः पूयमानः शोधिमानः । अथ प्रत्यक्षतः । अथेदानीं हे श्रेणभूत श्रेणिनाहत खोम त्वं
प्रयाञ्जान्नाभ्या मस्तीं आह्वर । रयिं धनं तुञ्जानो ह्द्वानो वाजमन्नं रसमभ्यर्च । अभिगच्छ ॥

एष सुवानः परि सोमः पवित्रे सर्गो न सृष्टो अद्धावर्द्वी ।
तिग्मे शिशानो महिषो न ऋगे गा गव्यक्षभि जूरो न सत्वा ॥७॥
एषः । सुवानः । परि । सोमः । पवित्रे । सर्गः । न । सृष्टः । अद्धावत् । अर्द्वी ।
तिग्मे इति । शिशानः । महिषः । न । ऋगे इति । गाः । गव्यम् । अक्षभि । जूरः । न ।
सत्वा ॥७॥

एव सुवानः सुवमानोऽपारकजुषः सोमः सर्वो न कडो विक्कडोऽयं एव वरिधि सर्वधावत् । वरिष्ठा-
वति । किंच तिमि तीर्य्ये मुंथे थिप्रानखोप्यीकुर्वन् महियो न महाय महिषाखो मुन एव । तथान्वृष्टांतः ।
वा नव्यन् प्रभृता का इष्ट्यन्तूरो न मूर एव । एतौ महिषमूरी वषा प्रतिपुषी प्रीथं धावतः तद्वत् वंशा
सदृशयोऽयं नव्यदीति शिवः ॥

एषा ययौ परमादंतरदेः कूचिस्ततीरुर्वे गा विवेद ।

दिवो न विद्युस्तनयंत्यभैः सोमस्य ते पवत इंद्र धारा ॥ ८ ॥

एषा । आ । ययौ । परमात् । अंतः । अद्रेः । कूऽचित् । सतीः । ऊर्वे । गाः । विवेद ।

दिवः । न । विऽद्युत् । स्तनयंती । अभैः । सोमस्य । ते । पवते । इंद्र । धारा ॥ ८ ॥

एषा सोमधारा परमादुच्छितात्स्नानाययौ जगाम पात्रं स्वयंप्राप्त्यं देशं वा । किंचाद्रेः पथीनां निवासस्थानस्य पर्वतस्थानः कूचित् कूचित् कुचचिद्रुद्र ऊर्वे देशे सतीर्वर्तमानाः पथिभिरपहता गा विवेद । सम्भवती । यच्च पथयो गा अपहृत्य स्थापितवन्तः स देश ऊर्वः । ऊर्वं गव्यं महि गृणानः । अ० ६: १७. १. इति हि मन्त्रांतरं । दिवो न विद्युदिवः सकाशाद्विद्युदिवः सनयंती शब्दयंती । विद्युद्विशेष्यते । अभैः प्रेरितेति शेषः । सा यथा शब्दं करोति तद्वच्छब्दं कुर्वती । सोमस्य संबंधिनी सेयं धारा हे इंद्र ते स्वर्ध्वं तत्पानाय पवते । पूयते । चरति वा ।

उत स्म राशिं परि यासि गोनामिंद्रेण सोम सरथं पुनानः ।

पूर्वीरिषो बृहतीर्जीरदानो शिष्वा शचीवस्तव ता उपद्युत् ॥ ९ ॥

उत । स्म । राशिं । परि । यासि । गोनां । इंद्रेण । सोम । सऽरथं । पुनानः ।

पूर्वीः । इषः । बृहतीः । जीरदानो इति जीरऽदानो । शिष्वा । शचीऽवः । तव ।

ताः । उपऽद्युत् ॥ ९ ॥

उत अपि च खलु हे सोम पुनानः पूयमानो गोनां गवां राशिं समूहं पथिभिरपहृतं परि यासि । परिगच्छसि । कथंभूतः सन् उच्यते । इंद्रेण सह सरथमेकमेव रथमाख्याय । हे जीरदानो क्षिप्रदान सोम उपद्युदुपसूयमानस्त्वं पूर्वीर्बह्वीर्बृहतीर्महतीरिष उतसप्तयाम्यम्राणि शिष । देहि । हे शचीवोऽम्रवन् ता इषवश्च समूहा इति शेषः ॥ १३ ॥

अयं सोम इत्यर्थं तुतीयं सूक्तं । आख्यायाः पूर्ववत् । अयं सोमोऽष्टावित्यनुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्वे तुभ्यं पवते त्वमस्य पाहि ।

त्वं ह यं चकृषे त्वं ववृष इंद्रं मदाय युज्याय सोमं ॥ १ ॥

अयं । सोमः । इंद्र । तुभ्यं । सुन्वे । तुभ्यं । पवते । त्वं । अस्य । पाहि ।

त्वं । ह । यं । चकृषे । त्वं । ववृषे । इंद्रं । मदाय । युज्याय । सोमं ॥ १ ॥

हे इंद्र अयं सोमस्तुभ्यं स्वर्ध्वं सुन्वे । सूयते ॥ सुनोतिः कर्मार्थं ऋटि लोपस आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ तुभ्यं स्वर्ध्वमेव पवते । पूयते । त्वं चास्मात् पाहि । पिव । त्वं ह यमिंद्रं सोमं चकृषे करोषि । त्वं च यं ववृषे वृत्तपानसि । विमर्षं । मदाय युज्याय सहायाय । सोम इंद्राय वसकरत्वात्सहाय इति प्रसिद्धं । यमेव करोषि त्वं तं पाहीति समन्वयः ॥

स ई रथो न भुरिषाळयोजि महः पुरुषि सातये वसूनि ।

आदीं विष्वा नहुषाणि जाता स्वर्धाता वनं ऊर्ध्वा नवंत ॥ २ ॥

सः । ई । रथः । न । भुरिषाट् । अयोजि । महः । पुरुषि । सातये । वसूनि ।

आत् । ई । विष्वा । नहुषाणि । जाता । स्वःऽसाता । वनं । ऊर्ध्वा । नवंत ॥ २ ॥

स ईं सोऽयं सोमो मुरिवाङ्मुरिभारस्व सोढा रथो न रथ इव मुरिवाद् प्रभूतस्व भारस्व सोढायोवि ।
युज्यते । कीदृशः सः । महो महान् । किमर्थमयोवि । पुच्छि वङ्गानि वसूनि धनानि सात्येऽस्मभ्यं दातुं ।
आदौ योमानंतरं विश्वा विश्वानि सर्वाणि नञ्छाणि । नञ्छो मनुष्याः । तेषां संबन्धीनि जाता जाताव्यस-
दिरोधादूर्ध्वोन्मुखाणि वने वननीथे स्वर्वाता स्वर्वाती । संयामनामितत् । स्वर्गस्वामयुक्ते संयामे नवन्त । गच्छन्तु ।
नवतिर्नैतिकर्मा । यद्वा । सोमं संयामे युद्धार्थिनः संगच्छन्ति ॥

वायुर्न यो नियुत्वौ इष्टयामा नासत्येव हव आ शंभविष्ठः ।

विश्ववारो द्रविणोदा इव त्वन्पूषेव धीजवनोऽसि सोम ॥३॥

वायुः । न । यः । नियुत्वान् । इष्टयामा । नासत्याऽइव । हव । आ । शंभविष्ठः ।

विश्वऽवारः । द्रविणोदाऽइव । त्वन् । पूषाऽइव । धीऽजवनः । असि । सोम ॥३॥

यः सोमो नियुत्वान् । नियुतो वायोऽरन्धाः । तद्वा न वायुर्न वायुरिवेष्टयामेष्टगमनः । नासत्येवाश्विनाविव
हवमाङ्गाणमाकर्षा सर्वतः शंभविष्ठः सुखस्व भावयितुमः । द्रविणोदा इव धनदातिव तन्नात्मनि विश्ववारो
विश्वैर्वरणीयो भवति तद्द्रविणवारोऽसि । पूषेव पोषकः सवितेव धीजवनो मनोवेगोऽसि । यद्वा । कर्मणां
प्रवर्तयितासि हे सोम ॥

इन्द्रो न यो महा कर्माणि चक्रिर्हता वृचाणामसि सोम पूर्भित् ।

पेद्दो न हि त्वमहिनाम्नां हन्ता विश्वस्यासि सोम दस्योः ॥४॥

इन्द्रः । न । यः । महा । कर्माणि । चक्रिः । हन्ता । वृचाणां । असि । सोम । पूऽभित् ।

पेद्दः । न । हि । त्वं । अहिनाम्नां । हन्ता । विश्वस्य । असि । सोम । दस्योः ॥४॥

इन्द्रो भेद्र इव यत्स्वं महा महांति कर्माणि चक्रिः ताच्छीक्षीन् करोषि स त्वं हे सोम वृचाणां शत्रूणां
हन्तासि । भवसि । तथा पूर्भित् पुरां भेत्तासि । किंच पेद्दो नाम इव खल्वहिनाम्नां हन्ता भवसि । आगत्य
हन्तोत्यहिः । तन्नामकानामित्यर्थः । न केवलं तेषामेव अपि तु विश्वस्यापि सर्वस्यापि इच्छोदपचपचितुः
शत्रोर्हतासि ॥

अग्निर्न यो वन आ सृज्यमानो वृथा पाजोसि कृणुते नदीषु ।

जनो न युधा महत उपष्टिरियति सोमः पवमान ऊर्मि ॥५॥

अग्निः । न । यः । वने । आ । सृज्यमानः । वृथा । पाजोसि । कृणुते । नदीषु ।

जनः । न । युधा । महतः । उपष्टिः । इयति । सोमः । पवमानः । ऊर्मि ॥५॥

अग्निर्नाभिरिव यः सोमो वनेऽरस्व आ सृज्यमानः वनसंबन्धपरिधया वज्रानि कुर्वति एवं यः सोमो
वृथानाश्वेन नदीष्वांतरिवाणि पाजोसि कृणुते कुर्वति । किंच युधा युद्धं कर्ता जनो न मूरो मनुष इव
महतः शत्रोदपष्टिः । बाङ्गामेत्तत् । शब्दयिता सन् पवमानः पूषमानः सोम ऊर्मिं प्रवृत्तं रश्मिपतिं ।
प्रेरयति ॥

एते सोमा अति वाराण्यया दिव्या न कोशासो अधवर्धाः ।

वृथा समुद्रं सिंधवो न नीचीः सुतासो अभि चालयौ असुपन् ॥६॥

एते । सोमाः । अति । वाराणि । अघ्ना । दिव्याः । न । कोशासः । अभ्रऽवर्षाः ।
वृथा । समुद्रं । सिधवः । न । नीचीः । सुतासः । अभि । कलशान् । असृगन् ॥ ६ ॥

एते पूजमानाः सोमा अघ्नाविमयाणि वाराणि वासान्वति गच्छंतीति शेषः । तच्च वृष्टांतः । दिव्या न कोशासो दिवि भवाः कोशा आप इव । ता विश्रेयंति । अभ्रवर्षा अभ्रवृष्यमाणाः । किंच वृथानायासेन समुद्रं सिधवो न नय इव नीचीनीचीनायाः सुतासोऽभिषुताः सोमाः कलशानभ्यक्षयन् । अभिगच्छति ॥

शुष्मी शर्धो न मारुतं पवस्वानभिश्स्ता दिव्या यथा विट् ।
आपो न मक्षू सुमतिर्भवा नः सहस्राप्साः पृतनाषाण्यन यज्ञः ॥ ७ ॥
शुष्मी । शर्धः । न । मारुतं । पवस्व । अनभिऽश्स्ता । दिव्या । यथा । विट् ।
आपः । न । मक्षू । सुऽमतिः । भव । नः । सहस्रऽअप्साः । पृतनाषाट् । न । यज्ञः ॥ ७ ॥

हे सोम शुष्मी । शुष्मं बलं शोषणात् । बलवांस्त्वं मारुतं शर्धो न मरुतां बलमिव पवस्व । तच्च वृष्टांतमेव स्पष्टयति । यथा दिव्या विट् प्रजानभिश्स्ता । अभिशासो निंदा । अनिंदिता पवते । मरुतो वै देवानां विशः । ति० सं० २. २. ५. ७. । इति हि ब्राह्मणं । किंचापो नोदकाणीव मक्षु चिप्रं पवमानस्त्वं सुमतिर्भव नोऽस्माकं । किंच सहस्राप्साः । अप्स इति रूपनाम । बज्ररूपस्त्वं पृतनाषाट् पृतनानामभिभवितेन्द्र इव यज्ञो यष्ट्यो भवसीति ॥

राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहन्नभीरं तव सोम धाम ।
शुचिद्वर्मसि प्रियो न मिचो दक्षाय्यो अर्यमेवासि सोम ॥ ८ ॥
राज्ञः । नु । ते । वरुणस्य । व्रतानि । बृहत् । गभीरं । तव । सोम । धाम ।
शुचिः । त्वं । असि । प्रियः । न । मिचः । दक्षाय्यः । अर्यमाऽइव । असि । सोम ॥ ८ ॥

हे सोम वरुणस्य वारकस्य ते तव व्रतानि कर्माणि नु चिप्रं करोमीति शेषः । हे सोम तव धाम तेजःस्थानं बृहन्नभीरं च । प्रियो मिच इव त्वं शुचिर्दीप्तः शुचो वासि । अर्यमेवार्यमा देव इव त्वं दक्षायोऽसि ॥ २४ ॥

प्रो स्य वह्निरिति सप्तर्षे चतुर्थे सूक्तं । अघ्नायाः पूर्ववत् । प्रो स्य सप्तैत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

प्रो-स्य वह्निः पथ्याभिरस्यान् दिवो न वृष्टिः पवमानो अक्षाः ।
सहस्रधारो असद्व्यस्मे मातुरुपस्ये वन आ च सोमः ॥ ९ ॥
प्रो इति । स्यः । वह्निः । पथ्याभिः । अस्यान् । दिवः । न । वृष्टिः । पवमानः । अक्षारिति ।
सहस्रऽधारः । असद्वत् । नि । अस्मे इति । मातुः । उपऽस्ये । वने । आ । च । सोमः ॥ ९ ॥

प्र स्य इति निपातद्वयसमुदाय एको निपातितः । प्रो अस्यान् प्रस्यंदते स्य स वह्निरौढा पथ्याभिर्यज्ञमार्जैः । दिवो न वृष्टिर्दिवः सक्ताशौवृष्टिरिव पवमानः सप्तधाः । आभोषि । सोऽयं सोमः सहस्रधारो बज्रधारः सप्तर्षी अक्षानु भवदत् । निषीदति ॥

सजा सिंधूनामवसिष्ट वासं चतस्य नावमारुहद्रजिष्ठां ।
अप्सु द्रस्यो वावुधे ज्येनजूतो दुहं ईं पिता दुहं ईं पितृजो ॥ १० ॥

राजा । सिंधूनां । अ॒व॒सि॒ष्ट । वा॒सः । अ॒त॒स्य । ना॒वं । आ । अ॒रु॒ह॒त् । रजि॒ष्ठा ।
अ॒प्सु । द्र॒प्सः । व॒वृ॒धे । श्ये॒नऽजू॒तः । दु॒हे । ई॒ । पि॒ता । दु॒हे । ई॒ । पि॒तुः । जां ॥ २ ॥

अथ राजा सोमः सिंधूनामुदकानां चीरादिर्वाहिनीनां नवां वा वासी वसनस्त्राणीयं चीरात् अथ व-
द्रक्ष्यमवसिष्ट । आच्छादयति । तथा कृत्वा रविष्ठामृततरामृतस्य यज्ञस्य नावमावहत् । आरोहति । स द्रप्सः
सोमरसः श्वेनजूतः श्वेनापहतो रसोऽप्सु वसतीवरीषु ववृधे । वर्धते । ई तमिमं पितुः पांसवात्पितृस्त्राणी-
याद्युक्तीकायां जातमपत्यं सोममोमयं पिता पांसवो लोको दुहे । दोग्धि रसं । तथाभ्यर्चुरपि दुहे । दोग्धि ।
अथवा । उक्तवचनमेतं सोमं पिता पांसवः स्वामी यजमानो दोग्धि फलं तथा दुहेऽभ्यर्चुरपि रसं दुहे ।
यथा । दुहे इमिति पुनर्वक्तिरादरार्थं ॥

सिंहं न॒संत॒ म॒ध्वो अ॒यासं॑ ह॒रि॒म॒रु॒षं दि॒वो अ॒स्य प॒ति॑ ।
शू॒रो यु॒त्सु प्र॒थ॒मः पृ॒च्छते॒ गा अ॒स्य च॒क्ष॒सा॒ परि॑ पा॒त्यु॒क्षा ॥ ३ ॥
सिंहं । न॒संत॒ । म॒ध्वः । अ॒यासं॑ । ह॒रि॒ । अ॒रु॒षं । दि॒वः । अ॒स्य । प॒ति॑ ।
शू॒रः । यु॒त्सु । प्र॒थ॒मः । पृ॒च्छते॒ । गाः । अ॒स्य । च॒क्ष॒सा॒ परि॑ । पा॒ति॒ । उ॒क्षा ॥ ३ ॥

सिंहं शत्रूणां हिंसकं सिंहसदृशं मध्व उदकस्त्रायासं प्रेरकं हरि हरितवर्णमस्य दिवो बुजोक्तस्य पतिं
पांसवं सोमं नसंत । आमुवंति यजमानाः । युत्सु संघामेषु शूरः प्रथमो देवानां मध्ये सुखः सोमो नाः
पथिभिरपहताः पृच्छते मार्गज्ञानं । पथीन् इत्या गा सन्तु गोमार्गं पृच्छतीत्यर्थः । किंचास्य चक्षसा सामर्थ्ये-
नोवा सेक्ता देवैर्द्रः परि पाति विश्वं ॥

मधु॒पृ॒ष्ठं घो॒र॒म॒यास॑म॒श्वं रथे॑ यु॒जंत्यु॒रु॒च॒क्रं ऋ॒ष्यं ।
स्व॒सार॑ ई॒ जा॒मयो॑ म॒र्जय॑न्ति॒ सना॑भयो वा॒जिन॑मूर्जय॑न्ति ॥ ४ ॥
मधु॒ऽपृ॒ष्ठं । घो॒र॒ । अ॒यासं॑ । अ॒श्वं । रथे॑ । यु॒जं॒ति॒ । उ॒रु॒ऽच॒क्रे । ऋ॒ष्यं ।
स्व॒सारः॑ । ई॒ । जा॒मयः॑ । म॒र्जय॑न्ति । स॒ना॒भयः॑ । वा॒जिनं॑ । उ॒र्जय॑न्ति ॥ ४ ॥

मधुपृष्ठं मधुरपृष्ठमागं घोरं भयापकमयासं गन्तारमृष्यं दर्शनीयमुक्तवर्णोचक्षानीयं जातं सोममुदचक्रि
प्रभूतचक्रि रथे चक्षसां रथे युजन्ति रथिवाः तद्वत् प्रभूतचरसि रथे रंइत्यस्य साधने यज्ञाक्षी रथे युजन्ति ।
योजयंत्यभ्यर्चयः । किंचिमेनं सोमं स्वसारः स्वयंसारिखः परस्परं स्वकृता वा जामयो बहुभूता
चंगुलयः । एकहस्तानिप्यत्रत्यात् स्वकृतं जामितं च । एवंभूता मार्जयन्ति । शोधयन्ति । तर्हिवाह । सनाभयः
समानबंधना वाजिनं बलवन्तं सोममूर्जयन्ति । वाजिनं कुर्वन्ति ॥

च॒त॒स्र ई॒ घृ॒त॒दु॒हः स॒च॒न्ते॒ स॒मा॒ने अ॒न्त॒र्ध॒रु॒णे नि॒ष॒त्ताः ।
ता ई॒म॒र्षे॒ति॒ न॒र्म॒सा पु॒ना॒ना॒स्ता ई॒ वि॒श्व॒तः॒ परि॑ ष॒न्ति॒ पू॒र्वीः ॥ ५ ॥
च॒त॒स्रः । ई॒ । घृ॒त॒ऽदु॒हः । स॒च॒न्ते॒ । स॒मा॒ने । अ॒न्तः । ध॒रु॒णे । नि॒ऽस॒त्ताः ।
ताः । ई॒ । अ॒र्षे॒ति॒ । न॒र्म॒सा । पु॒ना॒नाः । ताः । ई॒ । वि॒श्व॒तः॒ परि॑ । ष॒न्ति॒ । पू॒र्वीः ॥ ५ ॥

चतस्रो घृतदुहो घृतदोग्धो वाक् इमिं सोमं सचन्ति । वेपन्ति । वीरुक्तकाः । सनाभः सर्वविश्वरथे वीरि-
धारेऽन्तरिषे निषत्ता निषत्ताः । ता घृतदुह इमेनमर्षेति प्रभूतवन्ति समवाजिन पुनाताः पुनमायाः कर्माः ।
ताः पूर्वीर्वाहः प्रभूतवाको विश्वतः सर्वतः परि षन्ति । परिमर्षन्ति ॥

विष्टंभो दिवो धरुणः पृथिव्या विश्वा उत क्षितयो हस्ते अस्य ।
 असत् उत्सो गृणते नियुत्वान्मध्वो अंशुः पवत इन्द्रियाय ॥ ६ ॥
 विष्टंभः । दिवः । धरुणः । पृथिव्याः । विश्वाः । उत । क्षितयः । हस्ते । अस्य ।
 असत् । ते । उत्सः । गृणते । नियुत्वान् । मध्वः । अंशुः । पवते । इन्द्रियाय ॥ ६ ॥

अयं सोमो दिवो शुभोक्त्य विष्टंभमूतः । यथा गृहस्य संमलदत् । तथा पृथिव्या धरणी धारकः ।
 उतापि च विश्वाः सर्वाः क्षितयः प्रजा अस्मिन् सोमस्य हस्ते भवन्ति । उत्सः । उत्तरं त्यक्त्वात्मा इत्युत्सः सोमः ।
 स गृणते शुषते ते तुभं नियुत्वानश्चवानसत् । भवतु । स सोमो मध्वो मधु ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मधुरं रसोऽंशुः
 सोमः । अंशुः श्रमश्चमाचो भवतीति यावत् । नि० २. ५. । इन्द्रियाय पवते । पूयते । अग्निपूयते ॥

वन्वन्नवातो अभि देववीतिमिन्द्राय सोम वृषहा पवस्व ।
 शग्धि मंहः पुरुषं द्रस्य रायः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ ७ ॥
 वन्वन् । अवातः । अभि । देवऽवीतिम् । इन्द्राय । सोम । वृषऽहा । पवस्व ।
 शग्धि । मंहः । पुरुषं द्रस्यम् । रायः । सुवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ ७ ॥ ॥ २५ ॥

प्र हिन्वान इति षड्वचं पंचमं सूक्तं भैचावक्ष्येर्वसिष्ठस्यार्थं वैष्टुमं पवमानसोमदेवताकं । तथा चानुज्ञातं ।
 प्र हिन्वाचः षड्वसिष्ठ इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र हिन्वानो जनिता रोदस्यो रथो न वाजं सन्धिषन्नयासीत् ।
 इन्द्रं गच्छन्नायुधा संशिशानो विश्वा वसु हस्तयोरादधानः ॥ ९ ॥
 प्र । हिन्वानः । जनिता । रोदस्योः । रथः । न । वाजं । सन्धिषन् । अयासीत् ।
 इन्द्रं । गच्छन् । आयुधा । संशिशानः । विश्वा । वसु । हस्तयोः । आऽदधानः ॥ ९ ॥

हिन्वानः प्रैर्यमाखोऽध्वर्यादिभिर्जनितोत्पादयिता रोदस्योर्वावापृथिव्योः । तयोर्वनयितुं वृद्धिप्रदान-
 वृष्टिप्रापयत्वा । तादृक्सीमो वाचमन्नं सन्धिषन्दास्त्रं प्रायासीत् । प्रयच्छति । इन्द्रं गच्छन्नायुधायुधायु-
 धप्रति संशिशानः सम्यक् तीक्ष्णीकुर्वन्निन्द्रसाहाय्यमनगार्थं तीक्ष्णायुधः सन् विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि
 हस्तयोरादधानोऽस्मिन् दायाय । एवं कुर्वन् प्रायासीत् ॥

अभि चिपृष्ठं वृषणं वयोधामांगूषाणामवावशन्त वाणीः ।
 वना वसानो वरुणो न सिंधून्वि रत्नधा दयते वार्येणि ॥ २ ॥
 अभि । चिऽपृष्ठं । वृषणं । वयऽधां । आंगूषाणां । अवावशन्त । वाणीः ।
 वना । वसानः । वरुणः । न । सिंधून् । वि । रत्नऽधाः । दयते । वार्येणि ॥ २ ॥

चिपृष्ठं । पीथि पुत्राणि खोपाणि द्रोणकलशादिस्त्राणानि वा सयनानि वा अस्त्रं च तपोक्तः । तं वृषणं
 वर्येणं वयोधामाङ्गूषाणां दातारं वीजमांगूषाणामाचोपयतां कीदृशां वावीर्यापोऽर्धवावशन्त । शब्दयति । वना
 वनानुद्वानि वनान् आच्छादयन् वरुणो कचद्वयं रत्नं सिंधूनाच्छादयति तद्वत् । रत्नं वा रत्नानां दाता
 वीजो वार्येणं वनानि दयति । प्रयच्छति कीदृशः ॥

मूरयामः सर्ववीरः सहावाजेता पवस्व सनिता धनानि ।
 तिग्मायुधः क्षिप्रधन्वा समत्स्वषाऽहः साह्यान्पुतनासु शबून् ॥ ३ ॥
 मूरयामः । सर्ववीरः । सहावान् । जेता । पवस्व । सनिता । धनानि ।
 तिग्मयुधः । क्षिप्रधन्वा । समत्सु । अषाऽहः । साह्यान् । पुतनासु । शबून् ॥ ३ ॥

हे सोम पवस्व त्वं । कीदृशस्त्वं । मूरयामः । मूराणां यामः संघो यस्य सः । सर्ववीरः । सर्वे वीरा यस्तस्य तथोक्तः । सहावान् सहनवान् जेता जयशीलः सनिता संभक्ता धनानि तिग्मायुधस्तीक्ष्णप्रहरणसाधनः । क्षिप्रधन्वा क्षिप्रसहनशीलधन्वा समत्सु संयामेष्वाऽहोऽसोढः साह्यान्भिमवन् । कुप । पुतनासु, शबूनासु । कान् । शबून् ॥

उरुगव्यूतिरभयानि कृण्वन्तमीचीने आ पवस्वा पुरंधी ।
 अपः सिषासन्नुषसः स्वर्गाः सं चिक्रदो महो अस्मभ्यं वाजान् ॥ ४ ॥
 उरुगव्यूतिः । अभयानि । कृण्वन् । समीचीने इति संऽईचीने । आ । पवस्व ।
 पुरंधी इति पुरंधी ।

अपः । सिषासन् । उषसः । स्वर्गः । गाः । सं । चिक्रदः । महः । अस्मभ्यं । वाजान् ॥ ४ ॥

हे सोम उरुगव्यूतिर्विस्तीर्णमार्गस्त्वमभयानि सोतुभ्यः कृण्वन् कुर्वन् पुरंधी । इदं वाचापृच्छिष्योर्नाम । ते समीचीने संगते कुर्वन्ना पवस्व । अपः । उषसः । स्वरादित्यं वा रश्मीन् सिषासन् पुष्पार्थं संभक्तुमिच्छन् सं चिक्रदः । संक्रुदसे । महो महतो महान्ति वाजानाम्वाक्यार्थं दातुमिति शेषः ॥

मत्सि सोम वरुणं मत्सि मिषं मत्सींद्रमिंदो पवमान् विष्णुं ।
 मत्सि शर्धो मारुतं मत्सि देवान्मत्सि महामिंद्रमिंदो भदाय ॥ ५ ॥
 मत्सि । सोम । वरुणं । मत्सि । मिषं । मत्सि । इंद्रं । इंद्रो इति । पवमान् । विष्णुं ।
 मत्सि । शर्धः । मारुतं । मत्सि । देवान् । मत्सि । महं । इंद्रं । इंद्रो इति । भदाय ॥ ५ ॥

हे पवमान् मत्सिभिमिंदो सोम त्वं वरुणादीन् मत्सि तर्पय तेषां भदाय । इंद्रस्य प्राधान्याद्विरमिधानं ॥

एवा रंजैव क्रतुमां अमेन विश्वा घनिघ्नहुरिता पवस्व ।
 इंद्रो सूक्ताय वचसे वयो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥
 एव । राजाऽइव । क्रतुमान् । अमेन । विश्वा । घनिघ्नत् । दुःऽइता । पवस्व ।
 इंद्रो इति । सुऽउक्ताय । वचसे । वयः । धाः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

अथवा सुतिमुपसंहरन् पञ्चमाशक्तिः । हे सोम एषैव सुत इति शेषः । क्रतुमांस्त्वं राक्षसामिन् वचसे विश्वा सर्वाणि दुरिता दुरितानि घनिघ्नद्विनाशयन् पवस्व । हे इंद्रो दीप्त सोम सूक्ताय शोभनमुदिताय वचसे । स्वात् सोमाम तद्वचो विसृज्यार्चयद्ब्रह्मण्य वयो धाः । अन्नं धेहि । अन्नवानस्य सुतिभिर्मितकसात्सक्य सुतिवचसः प्राधान्येनोक्तिः । शिष्टं सिद्धं ॥ २६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिनं ततो हार्दं निवारयन् । पुनर्वीर्यतुरी देवादिवातीर्जमिंदोः ॥

इति श्रीमद्रावापिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकमीवीरपुङ्गवपाषाणवाजान्पुणर्वर्य वायवाचमिन् विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षरहितभाष्ये सप्तमोऽङ्के तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्मेमे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

तृतीयं श्रुतितत्त्वज्ञः सप्तमस्याष्टकस्य सः । व्याख्याय सायणामात्यन्ततुर्थं व्याचिकीर्षति ॥

तथासर्जोति षडृचं षष्ठं सूक्तं मारीचस्य कक्षपक्षार्धं चैष्टुभं पवमानसोमदेवताकं । असर्जि कक्षप इत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

असर्जि वक्त्रा रथ्ये यथाजौ धिया मनोता प्रथमो मनीषी ।

दश स्वसारो अधि सानो अथ्येऽर्जति वह्निं सदनान्यच्छ ॥१॥

असर्जि । वक्त्रा । रथ्ये । यथा । आजौ । धिया । मनोता । प्रथमः । मनीषी ।

दश । स्वसारः । अधि । सानो । अथ्ये । अर्जति । वह्निं । सदनानि । अच्छ ॥१॥

वक्त्रा शब्दायमानः ॥ वच परिभाषणे । वनिप ॥ एतादृशः पवमानः सोम आजौ । अर्जति कर्मार्थमृत्विज इत्याजिर्यक्तः । तस्मिन्धिया कर्मणा स्तोत्रेण वा साकमसर्जि । कृष्यते पात्रेध्विति । तत्र दृष्टान्तः । रथ्ये यथा रथाहं आजौ । संयामनामेतत् अर्जति प्रक्षिप्यतामुधान्वयेति । तस्मिन्नस्यो यथा धियांगुल्या कृष्यते तद्वत् । कोदृशः । मनोता यस्मिन्देवानां मनांस्थोतानि प्रोतानि सः । तथा च ब्राह्मणं । तस्मिन् हि तेषां मनांस्थोतानि । ऐ० ब्रा० २. १०. इति । प्रथमः सर्वेषां देवानां मुख्यः मनीषी । मनस ईषा मनीषा कुतिः । तद्वान् । दश स्वसारो दशसंख्याका अंगुलयः सदनानि यज्ञगृहाण्यच्छाभिमुखीकृत्य वह्निं वोढारं सोमं सानां समुच्छ्रिते । अधिः सप्तम्यर्थानुवादकः । अथ्येऽविभवेऽविवालेन कृते पवित्रेऽर्जति । प्रेरयति ॥ अज गतिचेपणयोः ॥

वीती जनस्य दिव्यस्य कथैरधि सुवानो नहुषेभिरिदुः ।

प्र यो नृभिर्मृतो मर्त्येभिर्मर्मृजानोऽविभिर्गोभिरङ्गिः ॥२॥

वीती । जनस्य । दिव्यस्य । कथैः । अधि । सुवानः । नहुषेभिः । इदुः ।

प्र । यः । नृभिः । अमृतः । मर्त्येभिः । मर्मृजानः । अविभिः । गोभिः । अत्रभिः ॥२॥

कथैः साधुभिः स्तोत्रभिर्नृथेभिर्मनुष्यैः सुवानोऽभिषूयमाण इदुः सोमो दिव्यस्य दिवि भवस्य जगस्य देवगणस्य वीती ॥ सुपां मुमुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदोषः ॥ सोमभूषणार्थं यज्ञमधिगच्छति । किंचामृतो मरणधर्मरहितो यः सोमो नृभिः कर्मेनेतुभिर्मर्त्यैर्भिमर्त्यैरविभिरविमथैः पवित्रैः तथा गोभिरानहुषैरधिषवण-चर्मभिः यदा गोविकारैः क्षीरादिभिः अङ्गिर्वसतीवर्यादिभिश्चदकैश्च मर्मृजानो भृशं शोधमानः सन् यज्ञं प्रति गच्छति । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥

वृषा वृष्णे रोहवदंशुरस्मै पवमानो रुशदीर्ते पयो गोः ।

सहस्रमृक्का पथिभिर्वचोविदध्वस्मभिः सूरौ अण्वं वि याति ॥३॥

वृषा । वृष्णे । रोहवत् । अंशुः । अस्मै । पवमानः । रुशत् । ईर्ते । पयः । गोः ।

सहस्रं । अमृक्का । पथिभिः । वचः । वित । अध्वस्मभिः । सूरः । अण्वं । वि । याति ॥३॥

वृषा कामानां वर्षको वृषेवाचरन्वा रोहवद्भृशं शब्दायमानोऽंशुः सोमः पवमानः पूयमानः सहस्री वृष्णे वर्षकायेन्द्राय तदर्थं रुशत् ॥ रोशतेरिदं रूपं ॥ आरोचमानं श्वेतं गोः पय आश्रयणद्वयमीति । गच्छति ॥ ईरु गती । आदादिभ्यः ॥ किंच अमृक्का ॥ ईदसीवनिपातिर् मत्वर्थो यो वनिप ॥ स्तोत्रवान् अत एव वचोवित् कुतोनां ज्ञाता सूरः सुवीर्यः सर्वेषामपिष्ठोमादिकर्मणि प्रेरकः सोमोऽध्वस्मभिर्वचोवित् ईर्ते सारहितः सहस्रं पथिभिर्वचोवित् ईरुशत् सूक्ष्मच्छिद्रं पवित्रं वि याति । अतोत्य द्रोणकक्षं गच्छति ॥

रुजा दृष्ट्वा चिदृक्षसः सदांसि पुनान इदं ऊर्णुहि वि वाजान् ।
 वृक्षोपरिष्ठातुजता वधेन ये अंति दूरादुपनायमेषां ॥४॥
 रुज । दृष्ट्वा । चित् । रक्षसः । सदांसि । पुनानः । इदं इति । ऊर्णुहि । वि । वाजान् ।
 वृक्ष । उपरिष्ठात् । तुजता । वधेन । ये । अंति । दूरात् । उपऽनायम् । एषां ॥४॥

हे सोम दृष्ट्वा चिदृष्ट्वापि परिरगतव्यस्त्रिण रक्षसो राक्षसस्य सदांसि खानाणि पुराणि वृज । विनाशय ॥
 वृजो मंगे तीदादिकः ॥ किंच हे इदं पवमानः पुनानः पवित्रादिभिः पूयमानस्त्वं वाजांसांस्त्राणां तस्य
 वस्त्राणि वीर्णुहि । आच्छादय । आहरेत्यर्थः । तथा ये राक्षसा उपरिष्ठादूर्ध्वदेशादागच्छन्ति ये वात्यंतिके
 समीप आगच्छन्ति ये च दूरादूर्ध्वदेशादागच्छन्ति तेषां राक्षसानामुपनायमुपनेतारं स्वामिन् तुजता । तुजति-
 हिंसाकर्मी । हिंसकेन वधेन इननसाधनेनायुधेन त्वं वृक्ष । छिंधि ॥ श्रीमन्नू छेदने तीदादिकः ॥

स प्रान्नवन्नर्थसे विश्ववार सूक्ताय पथः कृणुहि प्राचः ।
 ये दुःसहांसो वनुषा बृहंतस्तांस्ते अश्याम पुरुकृत्पुरुक्षो ॥५॥
 सः । प्रान्नऽवत् । नर्थसे । विश्वऽवार । सुऽउक्ताय । पथः । कृणुहि । प्राचः ।
 ये । दुःसहांसः । वनुषा । बृहंतः । तान् । ते । अश्याम । पुरुऽकृत् । पुरुक्षो इति पुरुक्षो ॥५॥

हे विश्ववार विश्वैः सर्वैर्वरणीय हे सोम स तादृशस्त्वं प्रतवत् पुराण इव स्थितस्त्वं नव्यसे नवोयसे
 नवतराय ॥ नवशब्दादीयमुनीकारलोपम्ह्यं दसः ॥ तस्मै सूक्ताय शोभनस्तुतिर्वाय मह्यं पथो मार्गान् प्राचः
 प्राचीनान् कृणुहि । कुर्व । सर्वत्र गमनं प्रयच्छित्यर्थः ॥ कवि हिंसाकरणयोः । धिन्विष्योरश्चेत्युपप्रत्ययः ॥ हे
 पुरुकृत्पुरुक्षो हे पुरुषो ॥ दुःसु शब्दे । मितदूरादित्वापुप्रत्ययः । पा० ३. २. १८०. १. ॥ वज्रविधं शब्दायमान
 हे सोम दुःसहांसो रक्षोभिः सोढुमशक्याः अत एव वनुषा । वनर्ता हिंसार्थः । हिंसया युक्ता बृहतो महान्तो
 ये त्वदीयां चंशाः संति तांस्ते तव स्मृतानां शान्वयं यज्ञेऽस्नाम । प्राप्नुयाम ॥

एवा पुनानो अपः स्वर्गा अस्मभ्यं तोका तनयानि भूरि ।
 शं नः क्षेचमुरु ज्योतींषि सोम ज्योङ्कः सूर्ये दृश्ये रिरिहि ॥६॥
 एव । पुनानः । अपः । स्वः । गाः । अस्मभ्यं । तोका । तनयानि । भूरि ।
 शं । नः । क्षेचं । उरु । ज्योतींषि । सोम । ज्योक् । नः । सूर्ये । दृश्ये । रिरिहि ॥६॥

हे सोम एवम् पुनानः पूयमानः पवित्रादिभिरक्षभं रिरिहि । प्रापय । प्रयच्छ । किं तत् । अपः । अप
 इत्यन्तरिक्षनाम । आप्नोति सर्वमपि । अन्तरिक्षं स्वः स्वर्गं युक्तोक्तं गाः । सर्वैर्नव्यतिष्ठेति नाव । युधिष्यः । ताः
 पृथिव्योश्च भूरि ॥ सुपां सुभुमिति द्वितीयाया युक् ॥ वज्रं तोका पुत्रांस्तनयानि । तन्वति युक्तमिति तनयाः
 पीथाः । तांश्च तथा नोऽक्षभं क्षेचं शं सुखकरं कुर्व । हे सोम ज्योतींषि नक्षत्राण्युत्पद्यन्तरिक्षे विस्तीर्णानि
 कुर्व । तथा नोऽक्षभं सूर्यमादित्यं ज्योक् । चिरनामैतत् । चिरकाष्ठं दृश्ये द्रष्टुं कुर्व ॥ ११ ॥

परि सुवान इति वषुषं सप्तमं सूक्तं मारीचस्य कक्षपक्षार्थं वैदुमं पवमानसीमदेवताकं । परि सुवान
 इत्यनुकांतं ॥ गतौ विनियोगः ॥

परि सुवानो हरिंन्नुः पवित्रे रथो न संजि सनये हिया नः ।
 आपच्छोक्तमिन्द्रियं पूयमानः प्रति देवां अजुषत प्रयोभिः ॥१॥

परि । सुवानः । हरिः । अंशुः । पवित्रे । रथः । न । सर्जि । सनये । हियानः ।
आपत् । श्लोकै । इन्द्रियं । पूयमानः । प्रति । देवान् । अजुषत् । प्रयःऽभिः ॥ १ ॥

सुवानोऽभिपूयमाणो हियान् अस्त्रिभिः प्रियमाणो हरिर्हरितवर्णोऽंशुः सोमः पवित्रेऽविवालेन कृते दशापवित्रे परि सर्जि । परिरुज्यते । किमर्थं । सनये धनत्वाभाय देवानां संभजनाय वा । तच्च वृष्टांतः । रथो न रथो यथा युद्धे शत्रुवधार्थं शत्रुधनहरणार्थं वा रुज्यते तद्वत् । किंच पूयमानः पवित्रेण सोऽयं सोम इन्द्रियमिन्द्रसिंगमिन्द्रस्य पर्याप्तं वा श्लोकं श्लोकमापत् । आप्नोति ॥ आप्नु व्याप्नोति । श्लेष्मडागमः ॥ तथा स सोमः प्रयोभिः प्रीणयितुमिर्हवीरूपैरस्त्रैर्देवान्प्रत्यजुषत् । प्रतिषेधते ॥ जुषी प्रीतिषेधनयोः ॥

अच्छा नृचक्षा असरत्पवित्रे नाम दधानः कविरस्य योनौ ।

सीदन्होतेक सदेने चमूषूपेमगमनृषयः सप्त विप्राः ॥ २ ॥

अच्छ । नृऽचक्षाः । असरत् । पवित्रे । नाम । दधानः । कविः । अस्य । योनौ ।

सीदन् । होताऽइव । सदेने । चमूषु । उप । ई । अगमन् । नृषयः । सप्त । विप्राः ॥ २ ॥

नृषया नृणां द्रष्टा कविः कांतप्रज्ञः सोमो नाम वसतीवर्याख्यमुदकं दधानो धारयन्नस्तीतादृशस्यात्मनो योनीं स्थाने पवित्रेऽच्छासरत् । अभितः सरति । ततः सदेने । सीदत्येति सदनो यज्ञः । तस्मिन् होतिव होता यथा देवान् श्रोतुमुपविशति तद्वद्देवानांगंतुमुपविशन् सोमश्चमूषु । चमंति चम्बो यहादयः । तेष्वभि-सरति । अगतं सप्तसंख्याका विप्रा मेधाविनः भरद्वाजः कश्यपो गोतमोऽर्चिर्विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठ इति च ऋषय ईमेन सोममुपागमन् । शोचैवपगच्छति ॥

प्र सुमेधा गातुविद्विश्चदेवः सोमः पुनानः सद एति नित्यं ।

भुवद्विष्वेषु काव्येषु रंतानु जनान्यतते पंच धीरः ॥ ३ ॥

प्र । सुऽमेधाः । गातुऽवित् । विश्चऽदेवः । सोमः । पुनानः । सदः । एति । नित्यं ।

भुवंत् । विष्वेषु । काव्येषु । रंता । अनु । जनान् । यतते । पंच । धीरः ॥ ३ ॥

सुमेधाः ॥ नित्यमसिष् प्रजामेधयोः । पा० ५. ४. १२२ । इत्यसिष्वेमासांतः ॥ शोभनप्रज्ञो गातुविष्वागस्य वेत्ता । यद्वा । मातवः श्रोतारः । तेषां धनस्य संमयिता । विश्वदेवः सर्वदेवोपगतः । यद्वा । देवो देवनं दीप्तिः । व्यापकदीप्तियुक्तः । एतादृशः सोमः पुनानः पूयमानः सन्नित्यमविनश्वरं सदः स्थानं द्रोणकणशं प्रीति । प्रगच्छति । ततो विष्वेषु सर्वेषु काव्येषु कविकर्मसु शोचेषु रंता रुषत् । रमणशीलो भवति ॥ रमेत्ता-च्छीलिककृत् ॥ तथा धीरः प्राज्ञः सोऽयं पंच जनान्निषादपंचमांसतुरो वर्णाननु यतते । अनुगंतुं प्रयत्नं करोति । अनुगच्छतीति यावत् ॥

तव ते सोम पवमान निरये विष्वे देवास्त्रयं एकादशासः ।

दश स्वधाभिरधि सानो अर्थे मृजंति त्वा नृद्यः सप्त यद्हीः ॥ ४ ॥

तव । ते । सोम । पवमान् । निरये । विष्वे । देवाः । त्रयः । एकादशासः ।

दश । स्वध्राभिः । अधि । सानौ । अर्थे । मृजंति । त्वा । नृद्यः । सप्त । यद्हीः ॥ ४ ॥

हे पवमान पूयमान हे सोम तव स्वभूतास्त्रे ते प्रसिद्धास्त्रय एकादशासः ॥ पूरयार्थे उद्ग्रसत्यः ॥ चयस्त्रि-सप्तसंख्याका विष्वे सर्वे देवा निक्षे । चंतर्हितनामितत् । चंतर्हिंति स्थाने सुकोचि वर्तते । जादृशं त्वा दशसंख्याका

चंगुलयोऽधि साणावधिकं समुच्छ्रितोऽवेऽविमथे पवित्रे स्वधाभिषदकैर्मृजति । शोधयति । किंच यद्ग्रीः ॥ वा
हंद्सीति पूर्वसवर्णोदीर्घः ॥ यद्ग्री मह्यः सप्तसंख्याका गंगाया नद्यस्त्वा त्वां मृजतिः । वसतीवर्थात्किरेकध-
नात्किंच स्त्रीषदकेस्त्वां मार्जयतीत्यर्थः ॥

तच्च सत्यं पवमानस्यास्तु यच्च विश्वे कारवः संनसंत ।

ज्योतिर्यदहे अकृणोदु लोकं प्रावन्मनुं दस्यवे कभीकं ॥ ५ ॥

तत् । नु । सत्यं । पवमानस्य । अस्तु । यच्च । विश्वे । कारवः । संनसंत ।

ज्योतिः । यत् । अहे । अकृणोत् । ऊं इति । लोकं । प्र । आवत् । मनुं । दस्यवे । कः ।

अभीकं ॥ ५ ॥

सत्यं सत्यभूतं तत्प्रसिद्धस्य पवमानस्य सोमस्य स्थानं नु चिप्रमस्माकमस्तु । यच्च यस्मिन् स्थाने विश्वे सर्वे
कारवः स्रोतारः संनसंत स्रोतुं संगच्छन्ते तत् स्थानमस्तु । अस्य सोमस्य यज्योतिरहे दिवसाय लोकमालोकं
प्रकाशमकरोत् करोति । उ इत्यवधारणे । तज्योतिर्मनुमेतन्नामानं राजर्षिं प्रावत् । प्रकर्षणारभत् । तथा
सोमः स्त्रीयं तेजो दस्यवे सर्वस्वोपचपयित्रेऽसुरायाभीकमभिगमनशीलं कः । अकार्षीत् ॥ करोतेर्लुङि मंचि
ष्येति ल्लुङ् ॥

परि सद्यैव पशुमांति होता राजा न सत्यः समितीरियानः ।

सोमः पुनानः कलशां अयासीत्सीदन्मृगो न महिषो वनेषु ॥ ६ ॥

परि । सद्यैव । पशुमांति । होता । राजा । न । सत्यः । संऽइतीः । इयानः ।

सोमः । पुनानः । कलशान् । अयासीत् । सीदन् । मृगः । न । महिषः । वनेषु ॥ ६ ॥

होता देवानामाह्वातर्लिकं पशुमांति पशुमतः सद्यैव यज्ञगृहान्द्योपगच्छति किंच राजा न यथा राजा
सत्यः सत्यकर्मा सन् समितोः । संयामनामेतत् सम्यक् प्राप्यते योद्धुमिरिति । तान् संयामानियानो गच्छन्
भवति तथा पुनानः सोमो वनेषु वननीथेषु वसतीवर्थात्क्षीपूदकेषु सीदन् मृगो न महिषो महिषाख्यो
मृग इवोदकेषु तिष्ठन् कलशान् द्रोणाभिधानानयासीत् । परिचाति । यद्वा । महिषो महान्पूषो वा सोमः
कलशान्परिगच्छतीति ॥ २ ॥

साकमुष इति पंचर्षमष्टमं सूक्तं । गीतमस्य नोधस आर्षं । पूर्ववच्छंदोदेवति । तथा चानुक्रम्यति । साकमुषः
पंच नोधा इति ॥ गतो विमिषोगः ॥

साकमुषो मर्जयंत स्वसारो दश धीरस्य धीतयो धनुषीः ।

हरिः पर्यद्रवज्जाः सूर्यस्य द्रोणं ननक्षे अत्यो न वाजी ॥ ७ ॥

साकंऽउष्यः । मर्जयंत । स्वसारः । दश । धीरस्य । धीतयः । धनुषीः ।

हरिः । परि । अद्रवत् । जाः । सूर्यस्य । द्रोणं । ननक्षे । अत्यः । न । वाजी ॥ ७ ॥

साकमुषः सह युजपत्तिचंतः ॥ उष सेचने । क्षिपि रूपं ॥ तादृशः स्वसारः कर्मकरणार्थमितकतः सुष्ठु
गच्छन्तोऽंगुलयो मर्जयंत । सोमं शोधयति ॥ मृगं ग्रीवाचंकारयोः ॥ तथा दश दशसंख्याका धीतयः ।
चंगुलिनामितत् । चंगुलयो धीरस्य समर्थस्य प्राज्ञस्य वा देवैर्ज्ञातव्यस्य काम्यमानस्य वा सोमस्य धनुषीः
प्रेरयिष्यो भवन्ति । तती हरिर्हरितवर्णः सोमः सूर्यस्य जाः प्रादुर्भूता वाया दिवसाः पर्यद्रवत् । परिती

गच्छति । सूर्यतेजसा ह्याविर्भवतीति दिशं तस्य आत्वं । अतोऽतनशीलो वाजी नाश इव स्थितः सोमो द्रोणं कलशं गच्छे । व्याप्नोति । गच्छतिर्वाप्तिकर्मा ॥

सं मातृभिर्न शिशुर्वावशानो वृषा दधन्वे पुरुवारो अङ्गिः ।

मर्यो न योषामभि निष्कृतं यन्त्सं गच्छते कलशे उस्त्रियाभिः ॥ २ ॥

सं । मातृऽभिः । न । शिशुः । वावशानः । वृषा । दधन्वे । पुरुऽवारः । अतृऽभिः ।

मर्यः । न । योषां । अभि । निःऽकृतं । यन् । सं । गच्छते । कलशे । उस्त्रियाभिः ॥ २ ॥

वावशानो देवाकामयमानो वृषा कामानां वर्षकः अत एव पुरुवारो बज्रभिर्वरणीयः सोमोऽङ्गिर्मातृभूताभिर्वसतीवरीभिः सं दधन्वे । संधार्यते । तत्र दृष्टान्तः । मातृभिर्न शिशुः कामयमानः पुत्रो यथा मातृभिः पयःप्रदानेन संधार्यते ॥ धविर्गत्वर्थः । कर्मणि लिटि रूपं ॥ मर्यो न मनुष्यो यथा योषां युवतिमभिगच्छति तद्वन्निष्कृतं संस्कृतं स्वस्थानमभि यन्नभिगच्छन् कलशे द्रोणाभिधान उस्त्रियाभिरङ्गिर्गोविकरिः क्षीरादिभिर्वी सं गच्छते ॥ गमेरकर्मकात् समो गम्यच्छोत्थात्तनेपदं ॥

उत प्र पिप्य ऊधरघ्नाया इंदुधाराभिः सचते सुमेधाः ।

मूर्धानं गावः पयसा चमूष्वभि श्रीणन्ति वसुभिर्न निक्तेः ॥ ३ ॥

उत । प्र । पिप्ये । ऊधः । अघ्नायाः । इंदुः । धाराभिः । सचते । सुऽमेधाः ।

मूर्धानं । गावः । पयसा । चमूषु । अभि । श्रीणन्ति । वसुऽभिः । न । निक्तेः ॥ ३ ॥

उतापि चाघ्नायाः । अघ्न्येति गोनाम । अहंतव्याया गोरूधः पयःस्थानं सोमः प्र पिप्ये । ओषध्यादिषु सोमः प्रविशन् प्रकर्षेणाप्याययति ॥ प्यायतेर्लिटि लिङाङोश्चेति पीभावः ॥ सुमेधाः शोभनप्रज्ञः सोऽयमिंदुः सोमो धाराभिः सचते । समवेति संगच्छते । ततो गावश्चमूषु । चमन्ति भक्षयन्त्यत्र सोममिति चर्मो यहादयः । तेषु स्थितं मूर्धानं समुच्छ्रितमिमं सोमं पयसा श्रितैर्नाभि श्रीणन्ति । अभित आच्छादयति । तत्र दृष्टान्तः । निक्तेः प्रशान्तिर्वसुभिर्न वस्त्रैर्यथाच्छादयति तद्वत् ॥

स नो देवेभिः पवमान रदेदो रयिमश्विनं वावशानः ।

रथिरायतामुशती पुरंधिरस्मद्यक् गा दावने वसूनां ॥ ४ ॥

सः । नः । देवेभिः । पवमान । रद् । इंदो इति । रयिं । अश्विनं । वावशानः ।

रथिरायतां । उशती । पुरंऽधिः । अस्मद्यक् । आ । दावने । वसूनां ॥ ४ ॥

हे पवमानं पूयमानं सोमं स तादृशस्त्वं नोऽस्माभ्यं देवेभिर्देविः सह रद् । प्रयच्छ । किं तत् उच्यते । हे इंदो पापेषु चरणं सोमं वावशानः कामयमानः सप्तखिणमश्विनं रयिं धनं प्रयच्छेति । किंच रथिरायतां । रथो धेयामस्तीति रथिराः ॥ मेधारथाभ्यामितीरचप्रत्ययः ॥ तद्वदाचरतस्तानिच्छतो वा पुत्रानुशती कामयमाना पुरंधिस्त्वदीया बज्रविधा धीर्वसूनां धनानां दावने दानायास्तद्वदभिमुख्यागच्छतु । यदा । रथिरायतामिति धनानां विशेषणं । बलवतां धनानामिति ॥ अस्मद्यक् । विष्वग्देवयोश्च ऐरश्वचतावप्रत्यये । पा० ६. ३. ९२. इत्यग्रादेशः । अद्रिसधोरेतोदात्तत्वनिपातनादुदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितः ॥

नू नो रयिमुष मास्व नृबतं पुनानो वाताप्यं विश्वश्रद्धं ।

प्र वैदितुर्इंदो तार्यायुः प्रातर्महू धियावसुर्जगम्यात् ॥ ५ ॥

नु । नः । रयिं । उप । मास्व । नृऽवंतं । पुनानः । वातायं । विश्वऽचंद्रं ।
प्र । वंदितुः । इंदो इति । तारि । आयुः । प्रातः । मधु । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥ ५ ॥

हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वं नोऽस्मभ्यं नू क्षिप्रं नृवंतं मनुष्यैर्युक्तं ॥ इंदोऽसं मनुषो वत्सं ॥ तावृषं रयिं धनमुप मास्व । उपनिर्मिमीष्व । उपकुर्वित्वर्थः । किंच विश्वचंद्रं सर्वेषामाह्लादकं वातायं । उदकनामितत् । उदकं च कुर्व । तथा हे इंदो सोम वंदितुस्तव कोतुरायुजीवनं प्र तारि । त्वया वर्धितमनु । सोऽयं सोमो धियावसुर्वृक्षा कर्मणा वा प्राप्तधनः प्रातःकाले वा सवने वा मधु शीघ्रमस्मदीयं यच्च प्रति जगम्यात् । आगच्छेत् ॥ गमेर्लिङि वज्रत्वं इंदोसीति शपः सुः ॥ ३ ॥

अधि यदिति पंचमं नवमं सूक्तं ॥ आंगिरसश्च कश्यपश्चार्थं । तथागुक्रम्यति । अधि यत्कण इति । पूर्ववच्छंदोदेवते ॥ गतो विनियोगः ॥

अधि यदस्मिन्वाजिनीव शुभः स्पर्धते धियः सूर्ये न विशः ।

अपो वृणानः पवते कवीयन्त्रजं न पशुवर्धनाय मन्म ॥ १ ॥

अधि । यत् । अस्मिन् । वाजिनिऽइव । शुभः । स्पर्धते । धियः । सूर्ये । न । विशः ।

अपः । वृणानः । पवते । कविऽयन् । व्रजं । न । पशुऽवर्धनाय । मन्म ॥ १ ॥

यद्यदास्मिन्सोमे वाजिनीव शुभोऽस्ति यथा वस्त्रप्रमुखलंकारा भवन्ति । यदा वास्मिन्सोमे सूर्ये न यथा सूर्ये विशो रश्मय उदिता भवन्ति । तदा धियोऽगुलयोऽधि स्पर्धते । अहं पुरस्ताच्छोधयाम्यहं पुरः शोधयामीत्यहमहमिकयोपतिष्ठति । ततोऽयं सोमोऽपो वसतीवरीवृणान आच्छादयन् पवते । पाषेण चरति । कलशानधिगच्छति । कीदृशः । कवीयन् कविरिवाचरणं । यदा । कवयः कोतारः । तानिच्छन् । तत्र वृष्टांतः । व्रजं न मया मननीयं गवां गोष्ठं पशुवर्धनाय पशूनां वर्धनाय गोपासः परिगच्छति । तथा देवानां प्रीयणादपाचाणि प्रति पवत इति ॥

द्विता व्यूर्खन्मृतस्य धाम स्वर्विदे भुवनानि प्रयंत ।

धियः पिन्वानाः स्वसरे न गावं क्षुतयंतीरभि वावश्च इंदुं ॥ २ ॥

द्विता । विऽजूर्खन् । अमृतस्य । धाम । स्वऽविदे । भुवनानि । प्रयंत ।

धियः । पिन्वानाः । स्वसरे । न । गावः । क्षुतऽयंतीः । अभि । वावश्चे । इंदुं ॥ २ ॥

अमृतस्योदकस्य धाम धारकं स्नानमंतरिक्षं सोमो द्विता द्विधा व्यूर्खन्मृतस्यतः स्वतिसाक्षादयन् मध्येन गच्छति । ततः स्वर्विदे सर्वज्ञाय तस्मै सोमाय भुवनानि प्रयंत । विस्तीर्णानि भवन्ति । तस्य रश्मिणां संवरणार्थं प्रयंत इत्यर्थः । अपि पिन्वानाः प्रीणयिष्यो धियः क्षुतिस्रवणवाच क्षुतायंतीर्यज्ञमिच्छन्तः सत्काममिमिदं सोममभिलषन् स्वसरे प्रागाहनि वावश्चे । शब्दार्थः । यदा । सोमं कामयति । तत्र वृष्टांतः । गावो न यथा पिन्वमानाः पयः चरन्तो गावः स्वसरे । सुक्षुप्तिं प्रीयते गावोऽपि स्वसरो गोष्ठं । तस्मिन्प्राणमिच्छन् शब्दं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

परि यत्कविः काव्या भरते शूरो न रथो भुवनानि विश्वा ।

देवेषु यशो मर्तीय भूषन्दक्षाय रायः पुरुभूषु नयः ॥ ३ ॥

परि । यत् । कविः । काव्या । भरते । शूरः । न । रथः । भुवनानि । विश्वा ।

देवेषु । यशः । मर्तीय । भूषन् । दक्षाय । रायः । पुरुऽभूषु । नयः ॥ ३ ॥

कविः क्रांतप्रज्ञः सोमः काव्या काव्यानि कवेः कर्माणि सोबाणि यद्यदा परि भरति परितो विभर्ति ।
परिगच्छतीति व्यावत् । जयमिव । मूरो न यथा मूरः शृणूणां बाधको रणसदीयो विन्वा सुवनानि संया-
मिकाणि भूतानि परिग्राति तद्वत् । तदांगीं देवेषु स्थितं यशो व्यापकं धनं मर्ताय मनुष्याय सोमे भूषणं ॥
भवतिरन्तर्भावितवर्थात्सनि रूपं ॥ भावयितुमिच्छन् सोमो, राय आत्मना दत्तस्य धनस्य दद्याय वृद्धार्थं पुत्रभूष-
वज्रपु यज्ञभवनेषु नव्यः सोतव्यो भवति ॥ गु सुतो । जयो यत् ॥

॥ श्रिये जातः श्रिय आ निरियाय श्रियं वयो जरितृभ्यो दधाति ।

श्रियं वसाना अमृतत्वमायुर्भवन्ति सत्या समिथा मितद्वौ ॥ ४ ॥

श्रिये । जातः । श्रिये । आ । निः । इयाय । श्रियं । वयः । जरितृभ्यः । दधाति ।

श्रियं । वसानाः । अमृतत्वं । आयन् । भवन्ति । सत्या । संऽइथा । मितद्वौ ॥ ४ ॥

स सोमः श्रिये जातः संपदर्थं प्रादुर्भूतो भवति । तदेवाह । श्रिये श्रियर्थमेवा निरियाय । चंगुभ्य आभि-
मुक्षीन् निर्गच्छति । निर्गतश्च स सोमो जरितृभ्यः सोतुभ्यः श्रियं वयोऽसं जीवनं वा दधाति । विदधाति ।
प्रयच्छति । तेन दत्तां श्रियं वसाना आच्छादयन्तः सोतारोऽमृतत्वं देवत्वममरणं वायन् । प्राप्नुवन् । तस्मि-
न्मितद्वौ मितगमने सोमे समिथा । युञ्जन्मिति सत्यम् प्राप्यतेऽचेति ॥ समोणः । उ० २. ११. । इधितेः सम्पूर्वस्य
यकप्रत्ययः ॥ तानि युञ्जानि सत्या सत्यानि यथार्थानि भवन्ति न तु वितथानि । तेन सोमेन पराजितानि
भवन्तीत्यर्थः ॥

इषमूर्जमभ्यर्षां गामुरु ज्योतिः कृणुहि मत्सि देवान् ।

विश्वानि हि सुषहा तानि तुभ्यं पवमानं बाधसे सोमं शूचून् ॥ ५ ॥

इषं । जर्जं । अभि । अर्षे । अर्षं । गां । उरु । ज्योतिः । कृणुहि । मत्सि । देवान् ।

विश्वानि । हि । सुऽसहा । तानि । तुभ्यं । पवमानं । बाधसे । सोमं । शूचून् ॥ ५ ॥

हे सोम इषममूर्जममरसं चास्मभ्यमर्ष । अभिभूय । किंचाशं बाह्वं गां पयःप्रदानेन यज्ञस्य साध-
नभूतां गां च । तथोच महज्योतिः सूर्याख्यं कृणुहि । जगदाशोकनार्थं शूच । किंच देवानिन्द्रादीन् मत्सि ।
सोमेन तर्पय ॥ मदेर्जटि वज्रं कंदसीति विकरणस्य लुक् । वाक्मिदादिनिघातः ॥ अपि च हे सोम तुभ्यं
विश्वानि सर्वाणि रक्षांसि सुषहा सुसहान्वनायासेनिवाभिभवितुं शक्यानि भवन्ति । हिरवधारणे । अत एव हे
पवमान पूयमान हे सोम सर्वांश्च शूचाधसे । जहि ॥ ॥ ४ ॥

कनिर्कृतीति पंचर्षं दशमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रस्कण्वस्यार्थं । तथागुक्रयते । कनिर्कृति प्रस्कण्व इति । पूर्वव-
च्छेदोदेवति ॥ नतो विनियोगः ॥

कनिर्कृति हरिरा सृज्यमानः सीदन्वनस्य जठरे पुनानः ।

नृभिर्यतः कृणुते निर्णिजं गा अतो मतीर्जनयत स्वधाभिः ॥ १ ॥

कनिर्कृति । हरिः । आ । सृज्यमानः । सीदन् । वनस्य । जठरे । पुनानः ।

नृभिः । यतः । कृणुते । निर्ऽनिजं । गाः । अतः । मतीः । जनयत । स्वधाभिः ॥ १ ॥

इत्यमानु श्री समन्तादिदृश्यमानोऽभिपूषमाणो हरिर्हरितवर्णः सोमः कनिर्कृति । पुनःपुनः शब्दायति ॥
कंदेत्यर्कलुकि तिपीडमवि कृधर्ति दधर्तीत्यादिना निपातनादभ्यासस्य निगायसः । अभ्यस्यस्वरः ॥ तथा
पुनानः पूयमानं वज्रस्य वननीयस्य द्वौषकस्य जठरे सीदन्पविशश्चाव्यायति । किंच नृभिः कर्मणेतुभिर्ह-

त्वग्निमर्धतः संयतः सोमो गा गोविकाराण् सोरादीन्वाच्यादयन्निर्णिजमात्मनो रूपं कुरुते । यद्वादिषु करोति । अतोऽक्षी सोमाय मतीर्मनोयाः सुतोः स्वधाभिर्हविर्भिः सह जनयन् । सोहारोऽजनयन् ॥ स्रस्तादेशाभावश्चादसः ॥ यद्वा । हे सोतारः अक्षी सोमाय सुतीर्जनयत । उत्पादयत । कुरुतेति यावत् ॥

हरिः सृजानः पथ्यामृतस्येयति वाचैर्मरितेव नावै ।

देवो देवानां गुह्यानि नामाविष्कृणोति बर्हिषि प्रवाचै ॥२॥

हरिः । सृजानः । पथ्या । अमृतस्य । इयेति । वाचै । अरिताऽइव । नावै ।

देवः । देवानां । गुह्यानि । नाम । आविः । कृणोति । बर्हिषि । प्रऽवाचै ॥२॥

सृजानः सृज्यमानो हरिर्हरितवर्णः सोम अतस्व सत्यभूतस्य पथ्यां पथि मवां वाचं देवीमियति । प्रेरयति । तच्च कृष्टांतः । अरितेव जनांस्तोत्रं प्रापयन्नाविको नावं यथा प्रेरयतिः प्रवत ॥ अ गती जीहो-
त्वादिकः । अतिपिपत्तोऽरित्वाभ्यासस्त्वैव ॥ ततो देवो दीप्यमानः सोमो देवानामिन्द्रादीनां गुह्यान्वतर्हितानि नाम नामानि शरीराणि प्रवाचे प्रकर्षेण वाचयिषे सोमे बर्हिषि यच्च आविष्कृणोति । सोतुमविष्करोति ॥

अपामिवेदूर्मयस्तर्तुराणाः प्र मनीषा ईरते सोममच्छ ।

नमस्यंतीरूपं च यंति सं चा च विशंत्युशतीरुशंतं ॥३॥

अपांऽइव । इत् । ऊर्मयः । तर्तुराणाः । प्र । मनीषाः । ईरते । सोमं । अच्छ ।

नमस्यंतीः । उप । च । यंति । सं । च । आ । च । विशंति । उशतीः । उशंतं ॥३॥

अपामिव अथोदकानामूर्मयस्त्वरंते । इदिति पूरणः । तद्वत्तर्तुराणाः कर्मणि देवान्भोतुं स्वरमाणाः ॥ तुर स्वरणे जीहोत्वादिकः । यत्कुरुगंतस्व शानचि रूपं । अभ्यासस्त्वावर्णस्य रेफादेशश्चादसः । अभ्यासस्वरः ॥ तादृशा अस्त्रिजो मनीषा मनस ईश्रिषीः सुतोः सोममच्छ सोमं प्रति प्रेरते । प्रेरयति । नमस्यंतीर्ममस्यंत्यः सोमं पूजयंत्यः सत्यसमुप यंति चोपगच्छन्ति तमेव सं यंति च ॥ यवाद्योगे प्रथमेति न निघातः ॥ तत उशतीः कामयमानाः सुतय उशंतं कामयमानं सोममा विशंति च ॥

तं मर्मृजानं महिषं न सानावंपुं दुहंत्युक्षयं गिरिष्ठां ।

तं वावशानं मतयः सचंते चित्तो बिभर्ति वरुणं समुद्रे ॥४॥

तं । मर्मृजानं । महिषं । न । सानौ । अंपुं । दुहंति । उक्षयं । गिरिऽस्थ्यां ।

तं । वावशानं । मतयुः । सचंते । चित्तः । बिभर्ति । वरुणं । समुद्रे ॥४॥ •

मर्मृजानं यदृभिः परिचर्चमानं महिषं न महिषाखं मृगमिव सानौ समुच्छिते देशे वर्तमानमुक्षयं कामानां क्षेत्रारं गिरिष्ठामभिषवार्थं यावमु निष्ठितं तं तादृशं प्रसिद्धमंमुं सोमं दुहंति । अस्त्रिजो दुहति । यावाणो वत्सा अस्त्रिजो दुहंति । तै० सं० ६. २. ११. ४. । इति तैत्तिरीयब्राह्मणं । तं तादृशं वावशानं कामयमानं सोमं मतयो भंतव्याः सुतयः सचंते । समवयंति । सेवत इति यावत् । ततस्त्रितस्त्रिषु खानिषु वर्तमानं रंद्रो वरुणं शत्रूणां निवारकमेव सोमं समुद्रेऽतरिषि बिभर्ति । शत्रुवधार्थं धारयति । यद्वा । चित्तस्त्रिषु खानिषु द्रोणाधवनीयपूतभृदास्त्रिषु कक्षत्रेषु ततो चिततः सोमः शत्रूणां निवारकमिन्द्रं सुतोमे बिभर्ति । पोषयति ॥

इयन्वाचमुपवृत्तेषु होतुः पुनान ईदो वि ष्या मनीषां ।

इंद्रश्च यत्स्यंयच्चः सौभगाय सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥५॥

इष्यन् । वाचं । उपवृक्षाऽइव । होतुः । पुनानः । इंदो इति । वि । स्य । मनीषां ।
इंद्रः । च । यत् । क्षय्यथः । सौभगाय । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ ५ ॥

हे इंदो सोम वाचं क्षुतिमिष्यन् प्रेरयन् होतुः उपवृक्षेव यथा ध्वर्युः प्रतिगरं कुर्वन् प्रोत्साहयति तद्वत्सोतुणां
शंसनाय प्रोत्साहं कुर्वन् पुनानः पूषमानस्त्वं मनीषां बुद्धिं वि ष्य । विमुंच । किंतु बुद्धिं धनप्रदानाभिमुखीं
कृष्व । किंच यद्येन्द्रस्य त्वं सह यज्ञे क्यथः निवसथः तदा सोतारो वयं सौभगाय सौभाग्याय स्वााम । किंच
सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतस्य धनस्य पतयः स्वामिनः स्वााम । भवेम ॥ ५ ॥

प्र सेनानीरिति चतुर्विंशत्युचमेकादशं सूक्तं दिवोदासपुत्रस्य प्रतर्दनाख्यस्य राजर्षेरिदं वैदुष्यं पवमान-
सोमदेवतायै । तथा चागुक्रम्यते । प्र सेनानीचतुर्विंशतिर्दिवोदासिः प्रतर्दन इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

प्र सेनानीः शूरो अये रथानां गृथ्यन्तेति हर्षते अस्य सेना ।

भद्रान्कृण्वन्निंद्रह्वान्सखिभ्य आ सोमो वस्त्रा रभसानि दत्ते ॥ १ ॥

प्र । सेनाऽनीः । शूरः । अये । रथानां । गृथ्यन् । एति । हर्षते । अस्य । सेना ।

भद्रान् । कृण्वन् । इंद्रऽह्वान् । सखिभ्यः । आ । सोमः । वस्त्रा । रभसानि । दत्ते ॥ १ ॥

सेनानीः सेनानामय उपजेता शूरः शत्रूणां बाधकः सोमो गव्यश्चतुर्णां गा इच्छन् । यद्वा । यजमानानां
पश्चादिकमिच्छन् । रथानामये रथानां पुरतः प्रेति । प्रकर्षेण संधामं गच्छति । अस्य सोमस्य सेना च हर्षते ।
इत्यति ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥ किंच सखिभ्यः समानख्यानेभ्यो यजमानेभ्य इंद्रहवांसैः कृतानींद्रस्याह्वानानि
भद्रान्कृण्वानि यथार्थानि कृण्वन् कुर्वन् । आहृतो हींद्रः सोमं पीत्वा कामान्प्रयच्छतीति रभसानींद्रस्य
वेगेनागमने निमित्तानि वस्त्राणाञ्चादकानि पयःप्रभृतीन्वाश्रयणान्या दत्ते । आगुक्राति ॥

समस्य हरिं हरयो मृजंत्यश्चह्यैरनिशितं नमोभिः ।

आ तिष्ठति रथमिंद्रस्य सखा विद्वाँ एना सुमतिं यात्यच्छ ॥ २ ॥

सं । अस्य । हरिं । हरयः । मृजंति । अश्चऽह्यैः । अनिऽशितं । नमःऽभिः ।

आ । तिष्ठति । रथं । इंद्रस्य । सखा । विद्वान् । एन । सुऽमतिं । याति । अच्छ ॥ २ ॥

हरयः हरंत्यभिषुल्वन्ति सोममित्युल्विषोऽगुल्यो वा हरिं हरितवर्णमस्य सोमस्य कारणमंगुं सं मृजन्ति ।
सम्यगुभिषुल्वन्ति । ततः सोमो नमोभिर्नामयितुमिरश्चह्यैर्वाप्तिरप्यनिशितमसंस्कृतमयुक्तमनगुर्गतं रथं रमण-
साधनमात्मीयं दृशापविचमा तिष्ठति । आसीदति । अनंतरमिंद्रस्य सखा सखिभूतो विद्वान् प्राज्ञः सोम
एनेतेन रथेन पवित्रेण सुमतिं शोभनक्षुतिकं सोतारमच्छ याति । अभिगच्छति । तस्मिन्वासे तेन क्रियमाणां
क्षुतिमभिगच्छतीत्यर्थः ॥

स नो देव देवताति पवस्व महे सोम स्वरसं इंद्रपानः ।

कृण्वन्पो वर्षयन्ध्यामुतेमामुरोरा नो वरिवस्या पुनानः ॥ ३ ॥

सः । नः । देव । देवऽताति । पवस्व । महे । सोम । स्वरसे । इंद्रऽपानः ।

कृण्वन् । आपः । वर्षयन् । द्यां । उत । इमां । उरोः । आ । नः । वरिवस्य । पुनानः ॥ ३ ॥

हे देव शीतमान हे सोम स तावृष इंद्रपान इंद्रेण पातयस्त्वं नोऽक्षात्वं समूते देवताति देवैकते वितते
यज्ञे महे महति स्वरसे भवत्यधिंद्रस्य पानाच्च पवस्व । यथादिषु चर । किंचाप उदकादि कृण्वन् कुर्वन् उतापि

च क्षामिनां क्षावापृथिवी वर्षयन् । भूमिं पर्वन्त्यक्षेण तर्पयति शुक्लोकमप्रिहयेति । भूमिं पर्वन्त्या जिह्वन्ति दिवं जिह्वन्त्यपयः । अ० १. १६४. ५१. इति अथगात् । उरोर्विस्तीर्णादंतरिक्षादागच्छत्स्वं पुमानः पूयमानः सन्नोऽस्मान्परिवस्य । धनादिप्रदानेन परिचरेति ॥

अजीतयेऽहंतये पवस्व स्वस्तये सर्वतांतये बृहते ।

तदुशंति विश्वे इमे सखायस्तदहं वशिम पवमान सोम ॥४॥

अजीतये । अहंतये । पवस्व । स्वस्तये । सर्वऽतांतये । बृहते ।

तत् । उशंति । विश्वे । इमे । सखायः । तत् । अहं । वशिम । पवमान । सोम ॥४॥

हे सोम, अजीतये यथा यत् शत्रुभिरञ्जिता भवेम तथा तेषामञ्जयाय अहंतये यथा तैरहताः स्त्राम तस्मै च अत एव स्वस्तयेऽविनाशाय किंच बृहते सर्वतांतये सर्वैरिन्द्रादिभिर्देवैः सूयमानाय यन्नाय एतदर्थं पवस्व । अस्मादभिमुखमानस्य । पविर्गतिकर्मा । विश्वे सर्व इमे मदीयाः सखायः सोतारस्तत्पदीयं रक्षणमुशंति । कामयते । हे पवमान सोम तद्रक्षणमहमपि वशिम । कामये ॥

सोमः पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः ।

जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेन्द्रस्य जनितोत विष्णोः ॥५॥

सोमः । पवते । जनिता । मतीनां । जनिता । दिवः । जनिता । पृथिव्याः ।

जनिता । अग्नेः । जनिता । सूर्यस्य । जनिता । इन्द्रस्य । जनिता । उत । विष्णोः ॥५॥

सोमोऽभिषूयमाणः पवति । पात्रेषु चरति । कोदृशः । मतीनां बुद्धीनां यदा मननीयानां सुतीनां जनिता जनयिता ॥ जनिता मंचे । पा० ६. ४. ५३. इति निपातनाखिलोपः ॥ किंच दिवो शुक्लोकस्य जनिता प्रादुर्भावयिता तथा पृथिव्या जनयिता अपिर्जनयिता प्रकाशयिता सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य जनिता इन्द्रस्य जनिता पानेन मदस्य जनयिता उतापि च विष्णोर्वीर्यपकस्य जनिता जनयितम् । एतत्सर्वं सोमेऽभिषूयमाणे भवतीति । सोमो हि देवानाप्ताययतीति ॥ ६ ॥

देवमुवां इविःषु सोमस्य वनस्यतिर्ब्रह्मा देवानामिति याज्या । सूच्यते च । त्वं च सोम नो वशो ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीणां । आ० ४. ११. इति ॥

ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणां ।

श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पविषमत्येति रेभन् ॥६॥

ब्रह्मा । देवानां । पद०वीः । कवीनां । ऋषिः । विप्राणां । महिषः । मृगाणां ।

श्येनः । गृध्राणां । स्वऽधितिः । वनानां । सोमः । पविषं । अति । एति । रेभन् ॥६॥

सोम एवंरूपो भवति । देवानां सोपकारिणामृषिणां ब्रह्मा ब्रह्माखर्लिकस्यानीयो भवति । यदा । देवानां सोतर्मानामिन्द्रादीनां ब्रह्मा राजा भवति । तथा कवीनां ज्ञातप्रज्ञानं पदवीः । स्वयंति पदानि साधुविन यो योजयति स पदवीः ॥ यो गत्वादिभ्यस्तत्प्राप्तिरूपं ॥ तथा विप्राणां मेधाविनां मध्य अविर्भवति । यः परोचं पश्यति स ऋषिः अविर्दृश्यात् । नि० २. ११. इति । मृगाणां महिषो भवति । महिषाख्यो बभ्रवाज्जाय भवति । तथा गृध्राणां पक्षिविशेषाणां श्येनः शंसनीयः पक्षिराजो भवति । वनानां जननिर्हंसाकर्मा हिंसकानां हिंसकानां मध्ये स्वधितिरित्यमामाज्येद्वीऽधि । एवंप्रभावः सोमो रेभन्त्येव च मानः स एव पविषमूर्त्त्युक्तेन ज्ञातमस्तीति । अतिमस्यति ॥

प्रावीविपद्वाच ऊर्मिं न सिंधुगिरः सोमः पवमानो मनीषाः ।

अतः पृथन्वृजनेमावराण्या तिष्ठति वृषभो गोषु जानन् ॥७॥

प्र । अवीविपत् । वाचः । ऊर्मिं । न । सिंधुः । गिरः । सोमः । पवमानः । मनीषाः ।

अतरिति । पृथन् । वृजना । इमा । अवराणि । आ । तिष्ठति । वृषभः । गोषु । जानन् ॥७॥

पवमानः सोमो मनीषा मनस ईशिता हृदयंगमा गिरः सुतीः प्रावीविपत् । प्रकर्षेण वेपयति । प्रेरयति । कथमिव । सिंधुः स्यंदमानो नदीव वाचः शब्दस्त्रोर्मिं न संचं यथा प्रेरयति तद्वत् । किंच वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षकः सोमोऽतरं तर्हितं वसुजातं पञ्चसवराणि दुर्बलिवारस्थितुमशक्त्वानीमा वृजनेमानि बलाभ्या तिष्ठति । आसीदिति । किं ऊर्वन् । गोषु जानन् गवां जानानः सन् परबलानि प्रविशति ॥

स मत्सरः पृत्सु वन्वन्वातः सहसरेता अभि वाजंमर्ष ।

इंद्रायेंदो पवमानो मनीष्यंशोरूमिमीरय गा इषयन् ॥८॥

सः । मत्सरः । पृत्सु । वन्वन् । अवातः । सहसरेताः । अभि । वाजं । अर्ष ।

इंद्राय । इंदो इति । पवमानः । मनीषी । अंशोः । ऊर्मि । ईरय । गाः । इषयन् ॥८॥

मत्सरो मदकरः पृत्सु संयामेषु वन्वच्छून् हिंसन् अत एवावातोऽन्विगंतुमशक्यः सहसरेताः सहस्रोद-
कधारोपेतः स सोमो वाजं शत्रूणां बलमभ्यर्ष । अभिगच्छ । हे इंदो सोम पवमानः पूयमानो मनीषी प्राज्ञस्त्वं
गा इषयच्छब्दान्प्रेरयन् । यद्वा । यजमानानां यज्ञसाधनभूता गाः प्रेरयन् । इंदार्येन्द्रार्थमंशोरभिषूयमाणस्य
मोमस्त्रोर्मिं संचमीरय । प्रेरय ॥

परि प्रियः कलशे देववात इंद्राय सोमो रण्यो मदाय ।

सहस्रधारः शतवाज इंदुवाजी न सन्निः समना जिगाति ॥९॥

परि । प्रियः । कलशे । देवऽवातः । इंद्राय । सोमः । रण्यः । मदाय ।

सहस्रधारः । शतऽवाजः । इंदुः । वाजी । न । सन्निः । समना । जिगाति ॥९॥

प्रियः प्रीकयिता अत एव देववातो देवैरभिगतो रण्यो रमणीयः सोम इंद्राधिद्वस्त्र मदाय मदार्थं
कलशे इन्द्रोणाभिधानि परि जिगाति । परिगच्छति । कीदृशः । सहस्रधारो बज्रविधधारोपेतः शतवाजो
बज्रवत् इहः पात्रेषु चरन् । तत्र दृष्टांतः । वाजी न यथा वाजी बलवान् सन्निरन्धः समना । संयामनामेतत् ॥
सम इम चक्षुषि ॥ समंति धृष्टा मवंति योऽहारोऽपेति । तस्मिन्संयामे यथाश्चो जिगाति गच्छति तद्वत् ॥

स पूर्यो वसुविज्जायमानो मृजानो अप्सु दुंदुहानो अद्रौ ।

अभिश्स्तिपा भुवनस्य राजा विदधातुं ब्रह्मणे पूयमानः ॥१०॥

सः । पूर्यः । वसुऽवित् । जायमानः । मृजानः । अप्सु । दुंदुहानः । अद्रौ ।

अभिश्स्तिपाः । भुवनस्य । राजा । विदत् । गातुं । ब्रह्मणे । पूयमानः ॥१०॥

पूर्यः पुराको यद्वा पूर्यः कृतोऽभिपुतो, वसुविज्जानां संभको जायमानोऽप्सु कसतीवर्षाक्षीबुद्धिषु
मृजानो मृज्जमानोऽद्रावमिषयावधि दुंदुहानो दुग्धमानोऽभिश्स्तिपाः । अभितः शक्तिर्विद्या धेयं ते

ऽभिग्रस्यः श्रवः । त्वयः परिरचको भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्वामी एवंविधः स तादृशः सोमो ब्रह्मणे
कर्मार्यं पूयमानः सन् गातुं मार्गं समीचीनं विदत् । यजमानेभ्यः प्रयच्छति ॥ ७६ ॥

महापितृयज्ञे पितरः सोमवन्त इत्यस्य द्वितीयानुवाक्या त्वया हि नः पितर इत्येषा । सूचितं च । पितरौ
ऽभिष्वाप्ता यम उदीरतामवर उत्परासस्त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे । आ० २. १९. इति ॥

त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।

वन्वन्नवातः परिधीरप्नोर्णु वीरेभिरश्वैर्मघवा भवा नः ॥ ११ ॥

त्वया हि नः पितरः । सोम । पूर्वे । कर्माणि । चक्रुः । पवमान । धीराः ।

वन्वन् । अवातः । परिधीन् । अप । ऋणु । वीरेभिः । अश्वैः । मघऽवा । भवा । नः ॥ ११ ॥

हे पवमान पूयमान सोम धीराः कर्माणि कुशलाः प्राज्ञा नोऽस्माकं पितरः पूर्वे पुरातना अंगिरसस्त्वया ।
हिरवधारणे । त्वया सहायेनैव कर्माण्यभिष्टोमादीनि चक्रुः । कृतवन्तः । किंच वन्वन् सोतुस्तंभजन् । यदा ।
वनतिहिंसार्थः । शत्रुन्हिंसन् । अवातस्यैरभिगतस्त्वं परिधीन् । परिधीयत एभिः सर्वमिति परिधयो राचसः ।
तानपोर्णु । अपोर्णुहि । अपच्छादय । ब्रूहीति यावत् ॥ ऊर्णोर्तेर्लोडि च्छादसो हेर्णुक् ॥ एतादृशस्त्वं नो
ऽस्माकं पुत्रादियुक्तं धनं प्रयच्छित्वर्थः ॥

यथापवथा मनवे वयोधा अमिचहा वरिवोविज्विष्मान् ।

एवा पवस्व द्रविणं दधान इद्रे सं तिष्ठ जनयायुधानि ॥ १२ ॥

यथा । अपवथाः । मनवे । वयऽधाः । अमिचऽहा । वरिवऽवित् । हविष्मान् ।

एव । पवस्व । द्रविणं । दधानः । इद्रे । सं । तिष्ठ । जनय । आयुधानि ॥ १२ ॥

हे सोम यथा पुरा त्वं मनवे राक्षे वयोधा अमिच धाता तथामिचहा शत्रूणां हुता वरिवोविज्वनस्य
अमयिता हविष्मान् पुरोडाशादियुक्तः सन्नपवथाः तस्मै धनादिकं प्रदातुं यथागच्छः एवमस्यभ्यमपि द्रविणं
धनं दधानः प्रयच्छन् पवस्व । अमिचमिच्छमानगच्छ । किंचास्माभिर्दीयमानस्त्वमिद्रे सं तिष्ठ । सम्यक् तिष्ठ ।
अपि आयुधानि त्वदीयानि जनय । तस्मै प्रकाशय ॥ वाक्मिदादनिघातः ॥

पवस्व सोम मधुमौ चृतावापो वसानो अधि सानो अय्ये ।

अव द्रोणानि घृतवाँति सीद मदिन्तमो मत्स्र इद्रुपानः ॥ १३ ॥

पवस्व । सोम । मधुऽमान । चृतऽवा । अप । वसानः । अधि । सानौ । अय्ये ।

अव । द्रोणानि । घृतऽवाँति । सीद । मदिन्तमः । मत्स्रः । इद्रुऽपानः ॥ १३ ॥

हे सोम मधुमाशुदकररसेपित चृतावा यज्ञवान् ॥ इद्रीवनिपायिनि वनिष्मलशीथः ॥ तादृशस्त्वमपो
वसतीवरीरेकधनाश्च वसान आच्छादयन्नधिभक्तं सानी समुच्छितेऽश्वेऽविमवे पविषे पवस्व । वर । ततो
मदिन्तमोऽतिशयेन मदकर इद्रुपान इद्रेण पातंभो मत्सरो मादयिता सोमो घृतवंसुदकवतो द्रोणानि
द्रोणकस्यशानव सीद । अवतिष्ठस्व ॥

वृष्टिं दिवः शतधारः पवस्व सहस्रसा वाज्युर्देववीती ।

सं सिंधुभिः कलशे वावशानः समुस्त्रियाभिः प्रतिरक्ष आयुः ॥ १४ ॥

वृष्टिं । दिवः । शतऽधारः । पवस्व । सहस्रऽसाः । वाजऽयुः । देवऽवीतौ ।
सं । सिंधुऽभिः । कलशे । वावशानः । सं । उस्त्रियाभिः । प्रऽतिरन् । नः । आयुः ॥ १४ ॥

हे सोम शतधारी वज्रधारोपेतस्त्वं दिवोऽंतरिक्षादादिवादा वृष्टिं पवस्व । कुश । यद्वा । शतधारी वज्र-
धात्रीयधारोपेतस्त्वं दिवो द्योतमानात्पवित्रावृष्टिमविच्छिन्नधारं पवस्व । पात्रेषु कुश । कीदृशः । देववीतौ ।
देवानां योतिर्हविर्भक्ष्यं यस्मिन् स देववीतियज्ञः । तस्मिन्सहस्रसा यजमानानां सहस्रस्य धनस्य दाता
वाजयुक्षोवामन्नं कामयमानस्त्वं सिंधुभिः स्तंभमानाभिर्वसतीवरीभिः कलशे द्रोणाभिधानि संगच्छस्व । तथा
त्वं नोऽस्माकमायुर्वीर्यं प्रतिरन्वर्धयन्नुस्त्रियाभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिश्च कलशे संगच्छस्व ॥

एष स्य सोमो मतिभिः पुनानोऽत्यो न वाजी तरतीदरातीः ।
पयो न दुग्धमदितेरिषिरमुर्विव गातुः सुयमो न वोऽह्ना ॥ १५ ॥
एषः । स्यः । सोमः । मतिऽभिः । पुनानः । अत्यः । न वाजी । तरति । इत् । अरातीः ।
पयः । न । दुग्धं । अदितेः । इषिरं । उरुऽइव । गातुः । सुऽयमः । न । वोऽह्ना ॥ १५ ॥

एष एतादृशः स्य स सोमो मतिभिर्मनसाधनेः क्षोभिः पुनानः पुण्यमानो भवति । यः सोमोऽत्यो
जातनशीलो वाज्यश्च इव संयामेऽरातीररातीञ्चञ्चरति । इदवधारणे । तरत्येव हिनत्येव ॥ यदुक्तयोगा-
दग्निघातः ॥ किंषीदितेः । गोनमेतत् । अदीनाया गोरिषिरमन्वेषणीयं दुग्धं पयो न क्षीरं यथा पूतं भवति
एवं सोमः परिशुद्धः । अपि क्षीर्विव ॥ सुपां सुलुगिति सोर्बुक् ॥ उर्विस्त्रोक्षो गातुर्मार्ग इव सर्वैः समाश्रय-
णीयस्तथा वोऽह्ना वोढाश्चः सुयमः सुष्ठु नियतुं शक्यो यथा भवति तद्वदयं सोमः क्षोतुभिर्नियंतव्यो
भवति ॥ १८ ॥

स्वायुधः सोतृभिः पूयमानोऽभ्यर्षे गुह्यं चारु नाम ।
अभि वाजं सप्तिरिव अवस्याभि वायुमभि गा देव सोम ॥ १६ ॥
सुऽआयुधः । सोतृभिः । पूयमानः । अभि । अर्षे । गुह्यं । चारु । नाम ।
अभि । वाजं । सप्तिऽइव । अवस्या । अभि । वायुं । अभि । गाः । देव । सोम ॥ १६ ॥

स्वायुधः शोभनायुधोपेतः । यद्वा । यस्मै स्तयकपालादीनि दशायुधानि सन्ति । तद्वान् । सोतृभिरभिषु-
श्वस्त्रिः पूयमानस्त्वं गुह्यं गुहायां निहितं चारु कमनीयं नाम त्वदीयं रसात्मकं शरीरं सुतिभिः सहाभ्यर्षे ।
कक्षशीदीन्यभिगमय । किंष सप्तिरिवाश्च इव वर्तमानस्त्वं अवस्था ॥ सुपां सुलुगिति सप्तम्या आज्ञादेशः ॥
अदीनायामन्वेष्टायां वाजमन्नमक्षयमभिगमय । अपि च हे देव क्षोतव्य हे सोम वायुं प्राणं जीवनमभि-
गमय । गाः पूयन्त्याक्षयमभिगमय ॥

शिष्टुं जज्ञानं हर्यतं मृजंति शुभंति वह्निं मरुतो गृणेन ।
कविर्गीर्भिः काव्येना कविः सन्सोमः पविचमत्येति रेभन् ॥ १७ ॥
शिष्टुं । जज्ञानं । हर्यतं । मृजंति । शुभंति । वह्निं । मरुतः । गृणेन ।
कविः । गीऽभिः । काव्येन । कविः । सन् । सोमः । पविचं । अति । एति । रेभन् ॥ १७ ॥

• शिष्टुमिदानीमुत्पन्नत्वाच्छिष्टुवन्तिष्ठतं । यद्वा । पापाणि तनुजुर्वंतं विनाशयंतं । अज्ञानं प्रादुर्भूतं अत एव
हर्यतं । हर्यं गतिक्वालीः । मृमुहुशीत्वादिगतत् ॥ सर्वैः काव्यमानं सोमं मृजंति । मरुतः शोध्यन्ति । किंष
वह्निं वोढारं सोमं गणिनात्मीयेन सप्तसंख्याकेन गणेन शुभंति । अचञ्जुर्वन्ति । ततः कविः ज्ञातप्रज्ञः सोमः

कावेन कविकर्मणीव कविः शब्दोपेतः सज्जिभ्यश्चायमानो गीर्भिः क्षुतिभिः सह पवित्रमस्ति । अतीत्य गच्छति ॥

ऋषि॑मना॒ य ऋ॑षि॒कृत्स्व॒र्षाः सह॑स्र॒णी॒थः प॒द॒वीः क॒वी॒नां ।

तृती॑यं॒ धाम॑ महि॒षः सि॒षास॑न्तो॒मो वि॒राज॑मनु॒ राज॑ति॒ ह्यु ॥ १८ ॥

ऋषि॑ऽमनाः । यः । ऋषि॑ऽकृत् । स्वःऽसाः । सह॑स्रऽनीथः । प॒द॒वीः । क॒वी॒नां ।

तृती॑यं । धाम॑ । महि॒षः । सि॒षास॑न् । सोमः । वि॒राजं॑ । अनु॒ । राज॑ति । ह्यु ॥ १८ ॥

ऋषिमनाः सर्वदर्शनशीलमनस्कः अत एवर्षिकृत् सर्वस्य दर्शनकर्ता प्रकाशनस्य कर्ता स्वर्षाः सर्वस्य सूर्यस्य वा संभक्ता सहस्रणीथः । जीषा क्षुतिः । बह्विधक्षुतिकः कवीनां क्रांतप्रज्ञानां मध्ये पदवीः स्वल्पतां पदानां साधुत्वेन संयोजयिता यः सोमो विद्यते स महिषो महान् पूज्यो वा सोमक्षुतीयं धाम सुलोकं सिषासनं संभक्तुमिच्छन् सुप सुयमानः सन्विराजंविशेषेण राजतं दीप्यमानमिन्द्रमनु राजति । प्रकाशयति ॥

च॒मूष॑च्छे॒नः श॒कुनो॑ वि॒भृत्वा॑ गो॒वि॒न्दु॒द्र॒प्स आ॒यु॒धा॒नि वि॒भ्र॑त् ।

अ॒पा॒मूर्मि॑ सच॒मानः॑ स॒मु॒द्रं तुरी॑यं॒ धाम॑ महि॒षो वि॒व॒क्ति ॥ १९ ॥

च॒मू॒ऽसत् । श्ये॒नः । श॒कुनः॑ । वि॒ऽभृत्वा॑ । गो॒ऽवि॒न्दुः । द्र॒प्सः । आ॒यु॒धा॒नि । वि॒भ्र॑त् ।

अ॒पां । ऊ॒र्मिं । सच॒मानः॑ । स॒मु॒द्रं । तुरी॑यं । धाम॑ । महि॒षः । वि॒व॒क्ति ॥ १९ ॥

चमूषत् । चमन्ति मध्यं त्यजेति चमयमसाः । तेषु सीदन् । यद्वा । चम्यावधिवषणफलके । तयोर्वर्तमानः । श्रेणः शंसनीयः शङ्खनः शक्तः सामर्थ्यकारी विभृत्वा । हरतेरातो मग्नित्वादिना क्लान्ति । पात्रेषु विहरणशीलः गोविन्दुर्यजमानानां गवां संभक्कः ॥ विन्दुरिच्छुः । पा० ३. २. १६९. । इत्युप्रत्ययांतत्वेन निपातितः ॥ द्रप्सो द्रवणशीलः आयुधानि स्वयकपालादीनि विभ्रञ्चारयन् अपामुदकानामूर्मिं प्रेरकं समुद्रं । अंतरिक्षनाभितत् । अंतरिक्षलोकं सचमानः सेवमानः महिषो महान् य एवंविधः सोमः स सोमक्षुतीयं चतुर्थं धाम चांद्रमसं खानं विवक्ति । सेवते । सूर्यलोकस्योपरि चंद्रमसो लोको विद्यत इति यमः पृथिव्या अधिपतिः स मावत्स्वित्वादिभिश्चंद्रमा नक्षत्राणामधिपतिः स मावत्स्वित्तेभिर्विज्ञायते । ति० सं० ३. ४. ५. १. ।

म॒र्यो न॑ शु॒भ्रस्त॒न्व॒ मृ॒जा॒नोऽत्यो॑ न॒ सृ॒त्वा स॒नये॑ ध॒नानां॑ ।

वृ॒षेव॑ यू॒षा परि॑ को॒शम॑र्षे॒कनि॑क्र॒द॒श्च॒म्बो॒ऽरा वि॒वेश॑ ॥ २० ॥

म॒र्यः । न । शु॒भ्रः । त॒न्व॒ । मृ॒जा॒नः । अ॒त्यः । न । सृ॒त्वा । स॒नये॑ । ध॒नानां॑ ।

वृ॒षाऽइ॒व । यू॒षा । परि॑ । को॒शं । अ॒र्षे॒न् । क॒नि॒क्र॒दत् । च॒म्बोः॑ । आ । वि॒वेश॑ ॥ २० ॥

मुधो दीप्यमानोऽलंकृतो मर्यो न मनुष्य इव तन्वमात्मीयं शरीरं मृजानो वसतीवरीभिः शोधयन् किं धनानां सनये संभजनाय कामायात्यो नातनशीलोऽश्च इव कृत्वा सरणशीलः अपि च वृषेव वृषा यथा यूषानि प्रतिगच्छच्छब्दं करोति तद्वत् कोशमधिवषणचर्मणा कृतं पात्रं पर्यवन् प्रतिगच्छन् सोमः कनिःक्रदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन् चम्बोरधिवषणफलकधोर विवेश । आविशति ॥ कनिःक्रदत् । क्रदिर्यद्बुद्धिं द्वाभर्ति दर्धतीत्यादिना निपातनादभासस्य निगगमः । तस्य शतर्यभक्षणामादिरित्यायुदात्तत्वं ॥ १९ ॥

प॒व॒स्वे॒न्दो प॒व॒मानो॑ म॒होभिः॑ क॒नि॒क्र॒द॒त्परि॑ वारा॒ण्य॒र्षे ।

क्री॒ळ॒श्च॒म्बो॒ऽरा वि॒श॒ पू॒य॒मान॑ इ॒न्द्रं ते॒ र॒त्नो म॑दि॒रो म॑म॒नु ॥ २१ ॥

पवस्व । इंदो इति । पवमानः । महःऽभिः । कर्निक्रदत् । परि । वाराणि । अर्धं ।
क्रीळन् । चम्बोः । आ । विश् । पूयमानः । इंद्रं । ते । रसः । म॒दिरः । म॒म॒त्तु ॥ २१ ॥

हे इंदो सोम महोभिः पूजकेर्चस्त्रिभिः पवमानः पूयमानस्त्वं पवस्व । चर । ततः कर्निक्रदद्गुणं शब्दं
कुर्वन् वाराण्यविषाणानि पवित्राणि पर्यर्ष । परिगच्छ । किंच पूयमानस्त्वं चम्बोरधिषवणफलकयोः क्रीळन्
संकीर्णमानः सत्तां विश् । पात्राणि प्रविश । अनंतरं म॒दिरो मदकरसि त्वदीयो रस इंद्रं ममत्तु । मोदयतु ॥
माषतेर्बहुलं कंदसीति सुः ॥

प्रास्य॒ धारा॑ बृ॒हती॑रसृ॒यन्न॒क्तो गो॒भिः क॒लशँ॑ आ वि॒वेश ।
सामं॑ कृ॒ण्वन्सा॑म॒न्यो वि॒पश्चि॒त्क्रंद॑न्नेत्य॒भि स॒ख्युर्न जा॑मिं ॥ २२ ॥
प्र । अस्य॒ । धाराः॑ । बृ॒हतीः॑ । अ॒सृ॒यन् । अ॒क्तः । गो॒भिः । क॒लशान् । आ । वि॒वेश ।
सामं॑ कृ॒ण्वन् । सा॒म॒न्यः । वि॒पःऽचि॒त् । क्रंद॑न् । ए॒ति॒ । अ॒भि॒ । स॒ख्युः । न । जा॑मिं ॥ २२ ॥

अस्य सोमस्य बृहतीर्बृहत्यो महत्यो धाराः प्रास्यन् । प्रसृज्यते ॥ कृजेः कर्मार्थे लङि व्यत्ययेन क्षीरणा-
देशः । वज्रलं कंदसीति वज्रागमः ॥ ततः सोऽयं सोमो गोभिर्गोविकारिः क्षीरादिभिरक्तः सन् कलशाङ्गोपा-
भिधानाणां विवेश । आविशति । साम सामानि कृण्वन् कुर्वन् सोमः सामन्यः सामगानकुशलः । सुष्ठु
शब्दायमान इत्यर्थः । विपश्चित् सर्वं जानानः सोमः क्रंदन् देवानाद्भयस्येति । यहादीनि त्वरयाभिगच्छति ।
तच्च वृष्टांतः । सख्युर्न सख्युर्जामिं जायां यथेतरो संपटो वेगेनाभिगच्छति तद्वत् ॥

अ॒प॒घ्नन्ने॒षि प॒वमान॑ श॒चून्प्रि॒यां न जा॒रो अ॒भिगी॑त॒ इंदुः॑ ।
सीद॑न्वनेषु श॒कुनो॑ न प॒त्वा सोमः॑ पु॒नानः॑ क॒लशेषु॑ स॒त्ता ॥ २३ ॥
अ॒प॒ऽघ्नन् । ए॒षि॒ । प॒व॒मान॑ । श॒चून् । प्रि॒यां । न । जा॒रः । अ॒भिऽगी॑तः । इंदुः॑ ।
सीद॑न् । वनेषु॑ । श॒कुनः॑ । न । प॒त्वा । सोमः॑ । पु॒नानः॑ । क॒लशेषु॑ । स॒त्ता ॥ २३ ॥

हे पवमान पूयमान सोम अभिगीतः क्षोत्रभिरभिष्टुत इंदुः पात्रेषु चरस्त्वं शचून्पघ्नपहिंसत्रेषि ।
आगच्छसि । कथमिव । जारः प्रियां न प्रियतमामसतीं स्त्रीमन्याम्बाधमानः सन्वथाभिगच्छति तद्वत् । पत्वा
पतनशीलः शकुनो न यथा शकुनो वनेषु वृक्षेषु सीदन्भवति तद्वत् पतनशीलः । पुनानः पूयमानः सोमः
कलशेषु सत्ता सदनशीलो निषयो भवति ॥ सदेसाच्छीलिकण्ठ । एकाच इतीदमतिषेधः ॥

आ ते॒ रुचः॑ प॒वमान॑स्य सोम॒ योषे॑व यंति सु॒दुघाः॑ सु॒धाराः॑ ।
हरि॒रानी॑तः पुरु॒वारो॑ अ॒प्स्वचि॑क्रदत्क॒लशे॑ दे॒वयू॑नां ॥ २४ ॥
आ । ते॒ । रुचः॑ । प॒वमान॑स्य । सोम॒ । योषा॑ऽइव । यंति॒ । सु॒दुघाः॑ । सु॒धाराः॑ ।
हरिः॑ । आऽनी॑तः । पुरु॒वारः॑ । अ॒प्ऽसु । अ॒चि॑क्रदत् । क॒लशे॑ । दे॒व॒ऽयू॒नां ॥ २४ ॥

हे सोम पवमानस्य पूयमानस्य ते तव स्मृता योषेव स्त्री यथा पुत्राणां पयो दोग्धिं तद्वत्प्रजमानाणां
धनादिष्वस्य सुष्ठु दोग्ध्यः सुधाराः शोभनधारोपेता यत्रो दीप्तय आ यंति । पात्रादीन्वागच्छन्ति । किंच
हरिर्हरितवर्णं जानीत अस्त्रिभिः पुरुवारो वज्रधा चरणीशः सोमोऽस्य वसतीवरीषु देवयूनां देवानिच्छतां
प्रजमानाणां स्मृते कंचशि द्रोणाख्ये चाचिक्रदत् । पुनःपुनः क्रंदते । शब्दायते ॥ १०॥ . ॥ ५॥

यिष्ठेऽमुषाके-सप्त सूक्तानि । तथास्य प्रित्वष्टापचाशदृचं प्रथमं सूक्तं चिदुमं पवमानसोमदेवतायै । तथास्य

तृषस्य भिषावगणो वसिष्ठ ऋषिः । द्वितीयस्तेन्द्रप्रमतिर्नाम । तृतीयस्य वृषभस्यः । चतुर्थस्य मनुः । पञ्चमस्योप-
मनुः । षष्ठस्य व्याघ्रपातः । सप्तमस्य शक्तिः । अष्टमस्य कर्णश्रुत् । नवमस्य मुळीकः । दशमस्य वसुक्तः । एते सर्वे
वसिष्ठगोत्राः । एवं त्रिंशद्वचो गताः । अथ चतुर्दशानामृषां शक्तिपुत्रः पराशर ऋषिः । शिष्टानामृषीरसः
कुत्सः । तथापुनश्न्यति । अस्य त्रिंशद्वचोऽप्यष्टदशानामव प्रथमसिद्धा इन्द्रप्रमतिर्बृषभगणो
मनुष्यपमनुष्याघ्रापाच्छक्तिः कर्णश्रुमुळीको वसुक्त इति चतुर्दश पराशरोऽन्त्याः कुत्स इति ॥ गतो विनियोगः ॥

अस्य प्रेषा हेमना पूयमानो देवो देवेभिः समपृक्त रसं ।

सुतः पविचं पर्येति रेभन्मिन्तेव सद्यं पशुमांति होता ॥ १ ॥

अस्य प्रेषा हेमना पूयमानः देवः देवेभिः सं अपृक्त रसं ।

सुतः पविचं परि एति रेभन् मिताऽइव सद्यं पशुऽमंति होता ॥ १ ॥

अस्य सोमस्य प्रेषा ॥ प्रेषतिर्गत्वर्थः । क्षिपि रूपं । सावेकाच इति विभक्त्यदात्तत्वं ॥ प्रेषा प्रेरकेण हेमना
हिरक्षेन पूयमानः । हिरक्षपाशिरभिषुणोतीति हिरक्षसंबन्धः । तादृशो देवो दीप्यमानांशू रसमाप्तीयं
देवेभिर्देविः सह समपृक्तः । संपर्चयति । संयोजयति । पुत्री संपर्के ॥ ततः सुतोऽभिषुतः सोमो रेभन्माब्दाय-
मानः सन् पविचमूर्त्याकुलेन निर्मितं पर्येति । परिगच्छति । कथमिव । होता देवानामाह्रातर्लिखितव
निर्मितान् पशुमंति वक्ष्यन् सद्यं सदनानि यज्ञगृहान्यथा पर्येति तद्वत् ॥

भद्रा वस्त्रा समन्याऽ वसानो महान्कविर्निवचनानि शंसन् ।

आ वच्यस्व चम्बोः पूयमानो विचक्ष्णो जागृविर्देववीतौ ॥ २ ॥

भद्रा वस्त्रा समन्या वसानः महान् कविः निऽवचनानि शंसन् ।

आ वच्यस्व चम्बोः पूयमानः विऽचक्ष्णः जागृविः देवऽवीतौ ॥ २ ॥

भद्रा भद्राणि कक्षाणानि समन्या । समनमिति संयामनाम् ॥ तत्र साधुरिति यत् ॥ संयामघोऽपि
वस्त्रा वस्त्राख्याच्छादकानि तेषां वसान आच्छादयन् महान्कविः क्रांतदूर्तिं अत एव निवचनानि गितरां
वक्तव्यान्लिङ्गतां क्रीडाणि शंसन् विचक्षणो विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा जागृविर्जीवरक्षशीलः सोमस्त्वं देववीतौ ।
देवानां वीतिर्गत्वर्थं अस्मिन् स देववीतिर्यज्ञः । तस्मिन्चामोरधिवचनपञ्चकधोरा वच्यस्व । पाचास्मा विश ॥
वचिर्गत्वर्थः । आत्ययेन ज्ञानं ॥ पूयमानः सन् ॥

समु प्रियो मृज्यते सान्नो अय्ये यशस्वरो यशसां क्षितौ अस्मे ।

अभि स्वर धन्वा पूयमानो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

सं । ऊं इति । प्रियः । मृज्यते । सान्नौ । अय्ये । यशःऽतरः । यशसां । क्षितः । अस्मे इति ।

अभि । स्वर । धन्व । पूयमानः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

यशसां यशस्विनां मध्ये यशस्वरोऽतिशयेन यशस्वी क्षितः क्षितौ मयः प्रियः प्रीयविता क्षीनः क्षान्नी
समुक्षितेऽस्ति विमये पविषेऽस्ती अस्मदर्थं न मृज्यते । अस्तिभिः परिपूरयति । उ अक्षधारेण । पूयमानस्त्वं
धन्वांतरिषेऽभि सार । अमितः । इन्द्र । यूयं । पूवाणां यज्ञवर्णनं ॥ हे सोम त्वं नोऽस्मान् सस्तिभिः कक्षा-
वतनेः पाचयिः सदा सर्वदा पात । रक्षत । पाचयत ॥

प्र गायताभ्यर्चाम देवान्सोमं हिनोत महते धनाय ।

स्वादुः पवाते अति वारमथ्यमा सीदाति कलशं देवयुर्नः ॥४॥

प्र । गायत । अभि । अर्चाम । देवान् । सोमं । हिनोत । महते । धनाय ।

स्वादुः । पवाते । अति । वारं । अथ्यं । आ । सीदाति । कलशं । देवऽयुः । नः ॥४॥

हे सोतारः प्र गायत । सोमं प्रकर्षेणामिषुत । तथा देवाभ्यर्चाम । अभ्यर्चत ॥ पुष्टयव्यत्यः ॥ यदा । ययं देवानमिष्टमः दूयं सोमं कुतिति । किंच महते महत्प्रभूतं धनाय धनं प्राप्तुं सोमं हिनोत । अभिषवार्थं प्रेरयत ॥ क्रियाधीपपदस्य च कर्मणि स्वाग्निं इति धनशब्दस्य चतुर्थी ॥ ततः स्वादुः स्वादुकरः सोमोऽन्वम-
विभवं वारं वाचं पविषमति पवाते । अतीत्य पवते । किंच देवयुर्देवान्कामयमानो नोऽक्षदीपः सोमः कलशं पाषमा सीदाति । आसीदति । प्रविशति ॥ उभयच लेख्यडागमः ॥

इदुर्देवानामुप सख्यमायनसहस्रधारः पवते मदाय ।

नृभिः स्तवानो अनु धाम पूर्वमगन्धिद्रं महते सौभगाय ॥५॥

इदुः । देवानां । उप । सख्यं । आऽयन् । सहस्रऽधारः । पवते । मदाय ।

नृभिः । स्तवानः । अनु । धाम । पूर्वं । अगन् । इद्रं । महते । सौभगाय ॥५॥

देवानामिन्द्रादीनां सख्यं सखिभावमुपायत्तुपगच्छन् सहस्रधारो वज्रविधधार इदुः सोमो मदाय देवानां मदार्थं पवते । कलशादिषु चरति । नृभिः कर्मनेतृभिः स्तवानः सूयमानः सोमः पूर्वं पुरातनं धाम सुखोक्तमनुगच्छति । तदेवाह । महते प्रभूताय सौभगाय सौभाग्याधिद्रमगन् । गच्छति । सोम इद्रेण पीति सति यजमानानां महत्सौभाग्यं भवति खलु ॥ अगन् । गमेर्लुङि मन्त्रे घसेति श्रिर्लुक् । मीं नो धातोरिति जलं ॥ १११ ॥

स्तोत्रे राये हरिरर्षो पुनान इद्रं मदो गच्छतु ते भराय ।

देवैर्योहि सरथं राधो अच्छा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

स्तोत्रे । राये । हरिः । अर्षे । पुनानः । इद्रं । मदः । गच्छतु । ते । भराय ।

देवैः । योहि । सरथं । राधः । अच्छा । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

हे सोम हरिर्हरितवर्णः पुनानः पूयमानस्त्वं स्तोत्रेऽस्मानिः क्रियमाणे सति राये धनार्थमर्थ । आगच्छ । ततस्ते त्वदीयो मदो मदकरो रसो मराय ॥ मृ मर्त्सने ॥ मर्त्सयन्ति शत्रून् च योद्धार इति भरः संधामः । तदर्थमिद्रं वृच्छतु । किंच सरथं देवैः समानं रथमास्त्राय राधोऽच्छास्त्राकं धनार्थं योहि । आगच्छ । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सदा पात । त्वं रथ ॥

प्र काव्यमुशनेव ब्रुवाणो देवो देवानां जनिमा विवक्ति ।

महिं व्रतः शुचिबन्धुः पावकः पदा वराहो अभ्येति रेभन् ॥७॥

प्र । काव्यं । उशनाऽइव । ब्रुवाणः । देवः । देवानां । जनिम । विवक्ति ।

महिऽव्रतः । शुचिऽबन्धुः । पावकः । पदा । वराहः । अभि । एति । रेभन् ॥७॥

उशनेति नामक अधिरिच काव्यं कविकर्म स्तोत्रं ब्रुवाण उच्चारयन् देवः स्तोत्राद्यमुषिर्ब्रुवन्तो नाम

देवानामिन्द्रादीनां जनिम जन्मानि प्र विवक्ति । प्रकर्षेण प्रवीति ॥ वच परिभाषयि । अत्येन विकरकस्य
युः । वज्रसं छेदसीत्यभ्यासस्येत् ॥ महिमतः प्रभूतकर्मा मुषिवंधुः । वधंति शत्रुमिति बंधूनि भेषांसि वषाणि
वा । दीप्तिवस्तुः पावकः पापानां शोधको वराहः । वरं च तदहसं वराहः ॥ राजाहः सखिभ्यश्चिह्निति टच्स-
मासांतः ॥ तस्मिन्नहस्यभिषूयमाणत्वेन तद्वा ॥ राश्यादिस्वात्मत्वर्थोऽयं ॥ तादृशः सोमो रेभश्चब्दं
कुर्वन्पदा पदानि खानानि पाषाण्येति । अभिगच्छति । यद्वा । यथा कश्चन वराहः पदा पादेन भूमिं
विक्रममाणः शब्दं करोति तद्वत् ॥

प्र हंसासंस्तृपलं मन्युमच्छामादस्तं वृषगणा अयासुः ।

आंगूथं पवमानं सखायो दुर्मर्षं साकं प्र वदंति वाणं ॥ ८ ॥

प्र । हंसासः । तृपलं । मन्युं । अच्छ । अमात् । अस्तं । वृषऽगणाः । अयासुः ।

आंगूथं । पवमानं । सखायः । दुःऽमर्षं । साकं । प्र । वदंति । वाणं ॥ ८ ॥

हंसासः शत्रुभिर्हन्तृमाणा हंसा एव चरतो वा वृषगणा एतन्नामका चवयोऽमाच्छ्रुतां वक्षान्नासिताः
संततृपलं । तृपलशब्दः क्षिप्रवाची । तदुक्तं यास्किन । तृपलप्रमर्मा क्षिप्रप्रहारीति । नि० ५. १२ । क्षिप्रप्रहारिणं
मन्युं शत्रुनभिमन्यमानं सोममच्छामिच्छासं यज्ञगृहं प्रायासुः । प्रायासिषुः । प्रगच्छंति । ततः सखायः
सुखस्योत्पन्नसख्येण संबधेन सखिभूताः सोतार आंगूथं सर्वैरभिगतव्यं यद्वा ॥ घोशब्दस्य पुषोदरादि-
त्वाद्गुं इत्यादेशः । आङ् अगुनासिकच्छादसः ॥ सोषाहं दुर्मर्षं शत्रुभिर्दुर्धरं दुःसहं एवंविधं सोमं पवमानमु-
द्दिष्टं वाणं वायविशेषं साकं सहैव प्र वदंति । प्रवादयंति । तदुपलक्षितं गानं कुर्वतीत्यर्थः ॥

स रंहत उरुगायस्य जूतिं वृथा क्रीळंतं मिमते न गावः ।

परीणसं कृणुते तिग्मशृंगो दिवा हरिर्ददृशे नक्तंमृजः ॥ ९ ॥

सः । रंहते । उरुऽगायस्य । जूतिं । वृथा । क्रीळंतं । मिमते । न । गावः ।

परीणसं । कृणुते । तिग्मऽशृंगः । दिवा । हरिः । ददृशे । नक्तं । मृजः ॥ ९ ॥

स सोमो रंहते । अतिशीघ्रं गच्छतीत्यर्थः । उरुगायस्य वज्रमिः सुखखात्मानो जूतिं गतिमनुसरन् । तं
वृषानायासेन क्रीळंतं विहरंतं गच्छंतं सोमं गावोऽपि गंतारो न मिमते । न परिच्छिंदति । तमनुगंतुं न
शक्नुवतीत्यर्थः । किंच तिग्मशृंगः । शृंगंति हिंस्रंति तमांसीति शृंगाणि तेषांसि । तीक्ष्णतेजस्तः परीणसं ।
वज्रनामितत् । वज्रविधं तेजः कृणुते । करोति । अंतरिक्षे वर्तमानो यः सोमो दिवाहनि हरिर्हरितवर्णो
ददृशे दृश्यते । न प्रकाशत इत्यर्थः । नक्तं रात्रौ लुप्तं अगुनामी विस्मृतः प्रकाशयुक्तो दृश्यते ॥ दृशेः कर्मणि
लिटि रूपं ॥

इंदुर्वाजी पवते गोन्योघा इंद्रे सोमः सह इन्वन्मदाय ।

हंति रक्षो बाधते पर्यरातीर्वरिवः कृण्वन्वृजनस्य राजा ॥ १० ॥

इंदुः । वाजी । पवते । गोऽन्योघाः । इंद्रे । सोमः । सहः । इन्वन् । मदाय ।

हंति । रक्षः । बाधते । परि । अरातीः । वरिवः । कृण्वन् । वृजनस्य । राजा ॥ १० ॥

इंदुः चरणशीलो वाजी बलवान् गोन्योघा नमनशीलजीवीनामरससंघात इंद्रे सहैव वचकररसमिव
प्रेरण्य सोमो मदाय तच्छ मदायं पवते । चरति । किंच रघो रघःकुलं हंति । हिंसति । किंवाद्वातीरराती-
व्यश्रुत्परि बाधते । परितः संहरति । कीदृशः । वरिवो वरवीजं धनं कृण्वन् सोमं कुर्वन् वृजनस्य वचक
राजेशिता सोम इति ॥ ११ ॥

अध धारया मध्वा पृचानस्तिरो रोमं पवते अद्रिदुग्धः ।

इंद्रिंद्रस्य सख्यं जुषाणो देवो देवस्य मत्सरो मदाय ॥११॥

अध । धारया । मध्वा । पृचानः । तिरः । रोमं । पवते । अद्रिदुग्धः ।

इंद्रः । इंद्रस्य । सख्यं । जुषाणः । देवः । देवस्य । मत्सरः । मदाय ॥११॥

अधाधानंतरमद्रिदुग्धो यावमिंद्रुग्धोऽभिपुतः सोमो मध्वा मदकारिष्ठा धारया पृषानो देवान् संपर्चयन् संयोजयन् रोमाविरोमभिः कृतं पवित्रं तिरस्तिरस्कुल्य व्यवधायकं कृत्वा पवते । कलशेषु चरति । किंचिद्रक्ष सख्यं सखिभावं कर्म वा जुषाणः सेवमानो देवो द्योतमानो मत्सरो मदकर इंदुः सोमो देवस्य-द्रक्ष मदाय मदार्थं पवते । चरति ॥

अभि प्रियाणि पवते पुनानो देवो देवान्स्वेन रसेन पृंचन् ।

इंदुर्धर्माण्यृतुषा वसानो दश क्षिपो अघ्यत सानो अघ्ये ॥१२॥

अभि । प्रियाणि । पवते । पुनानः । देवः । देवान् । स्वेन । रसेन । पृंचन् ।

इंद्रः । धर्माणि । ऋतुऽया । वसानः । दश । क्षिपः । अघ्यत । सानो । अघ्ये ॥१२॥

प्रियाणि प्रीणयितृणि धर्माणि धारकाणि तेजांस्यृतुषा काले वसान आच्छादयतिंद्रुः सोमः पुनानः पूय-मानः सप्तभि पवते । कलशानभिलष्य चरति । कीदृशः । देवः संकीडनशीलः स्विनात्मीयेन रसेन देवानिंद्रा-दीन्पृंचन् संपर्चयन् संयोजयन् । तमिमं दश दशसंख्याकाः क्षिपः । अंगुलिनामितत् । कर्मार्थं प्रेर्यत इति । तत्संख्याका अंगुलयः सानी इमुच्छितेऽथैविविभवे प्रक्षिपेऽव्यक्त । समर्थति । यद्वा । तत्र पवित्रे पूयमानं सोम-मव्यत । गच्छति ॥ वी मत्वादिषु । कडि व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥

वृषा शोणौ अभिकनिक्रदद्गा नदयन्नेति पृथिवीमुत द्यां ।

इंद्रस्येव वसुरा ऋण आजी प्रचेतयन्नेति वाचमेमां ॥१३॥

वृषा । शोणः । अभिऽकनिक्रदत् । गाः । नदयन् । एति । पृथिवीं । उत । द्यां ।

इंद्रस्येव । वसुः । आ । ऋणे । आजी । प्रऽचेतयेन् । अर्षेति । वाचं । आ । इमां ॥१३॥

शोणः शोणवर्णौ वृषा कश्चिद्वृषमो गाः पशूनाभिकनिक्रदत् । अभिलष्य शब्दं करोति । एवं गाः सुतीर्विषयणार्थं पूयसो दोग्धीर्धेनूनाभिकनिक्रदद्भिश्चक्ष्यमाणः । तदेवाह । नदयच्छब्दमुत्पादयन् सोमः पृथिवीमुतापि च द्यां एती लोकविति । गच्छति । किंच वसुः । वाङ्मनामितत् । तस्य वाक् शब्द आजी संयाम इन्द्रक्षेप इन्द्रक्ष-शब्द इवा ऋणे । सर्वेः श्रूयते । ततः प्रचेतयन्नात्मानं सर्वेषां प्रज्ञापयन्निमां वाचमर्षति । समंतात्प्रमथति । उच्चैः शब्दायत इत्यर्थः ॥

रसाय्यः पर्यसा पिन्वमान इरयन्नेषि मधुमंतमंशुं ।

पर्वमानः संतनिर्मेषि कृषन्निद्राय सोम परिषिच्यमानः ॥१४॥

रसाय्यः । पर्यसा । पिन्वमानः । इरयन् । एषि । मधुमंतं । अंशुं ।

पर्वमानः । संतनि । एषि । कृषन् । निद्राय । सोम । परिऽसिच्यमानः ॥१४॥

हे सोम रसाय्यः । रसेरीवादिष आश्रयप्रत्ययः ॥ आस्तायः पर्यसा पिन्वमानः चरत्स्वमीरवच्छब्दं

प्रेरयन् मधुमत्तं माधुर्यं पितमं रसमावसेति । प्राप्नोषि । चंयुः श्रमहमाचो भवतीति यावत् । नि० २. ५. ।
अनेन सोमरसोऽभिधीयते । किंच हे सोम परिषिष्यमानोऽग्निः परिषिक्तस्त्वं पवमानः पवित्रे पूयमानः सन्
संततिं ॥ तनु विहारि । इत्यर्थः ॥ संततां धारां कृत्वा नृर्वाग्निं द्रव्यं द्रव्यं मेति । नक्षत्रं ॥

एवा पवस्व मदिरो मदायोदयाभस्य नमयन्वधुः ।

परि वर्णं भरमाणो रुशंतं गव्युर्नो अर्धं परि सोमं सिक्तः ॥ १५ ॥

एव । पवस्व । मदिरः । मदाय । उदयाभस्य । नमयन् । वधुः ।

परि । वर्णं । भरमाणः । रुशंतं । गव्युः । नः । अर्धं । परि । सोम । सिक्तः ॥ १५ ॥

हे सोम मदिरो मदकरस्त्वमुदयामस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । पा० १. ४. ३२. १. ।
चतुर्थ्यर्थे वक्तव्यं । पा० २. ३. ६२. । इति, वही ॥ उदयाममुदकपाहिणं मेघं वधुर्वाग्निं नसाधनेरायुधिर्नमयन्
वृष्यर्धं प्रह्रीकुर्वन् मदाय मदायमेव पवस्व । एवं पात्रेषु चर । किंच रुशंतमारोचमानं श्रुतं वर्णं परि
भरमाणः परितो विधत् सिक्तः पवित्रे सिध्यमानस्त्वं गव्युर्नोऽन्नात्मां वा इच्छन् पर्यर्ष । परिगच्छ ॥ ॥ १३ ॥

जुष्टी न इंदो सुपथा सुगान्युरौ पवस्व वरिवांसि कृषन् ।

अनेव विष्वग्दुरितानि विघ्नन्धि णुना धन्व सानो अर्धे ॥ १६ ॥

जुष्टी । नः । इंदो इति । सुपथा । सुगानि । उरौ । पवस्व । वरिवांसि । कृषन् ।

घनाऽइव । विष्वक् । दुःसुज्ञानि । विघ्नन् । अधि । णुना । धन्व । सानो । अर्धे ॥ १६ ॥

हे इंदो दीप्त पवमान जुष्टी ॥ स्नात्वाद्यज्ञैति निपातितः ॥ स्तुतिभिः प्रीतो मूला नोऽन्नात्मां सुपथानि
वेदिकमार्गान् तथा वरिवांसि वरणीयानि धनानि सुगा सुगमनानि सुप्राप्तवानि कृषन्नुर्वसुरौ विस्तीर्णे
द्रोण्यकक्षं पवस्व । चर । किंच अनेव अनीभूतेन सोमयेनायुधेन विष्वक् सर्वतो दुरितानि दुष्प्राप्त-
वानि रक्षांसि विघ्नन् हिंसन् सानो समुच्छितेऽग्निविमले जुना सवता धारासंवेनाधि धन्व । अधिगच्छ ।
धविर्नक्षत्रैः ॥

वृष्टिं नो अर्धं दिव्यां जिगत्सुमिळावतीं शंगयीं जीरदानुं ।

स्तुकेव बीता धन्वा विचिन्वन्बधूरिमां अवरौ इंदो वायून् ॥ १७ ॥

वृष्टिं । नः । अर्धं । दिव्यां । जिगत्सु । इळाऽवतीं । शंगयीं । जीरदानुं ।

स्तुकाऽइव । बीता । धन्वा । विचिन्वन् । बधून् । इमान् । अवरान् । इंदो इति ।

वायून् ॥ १७ ॥

हे सोम नोऽन्नात्मां वृष्टिर्भव । नमः । कीदृशी । दिव्यां दिवि मयां विगतं जमनीकामिळावतीं शंगयीं
शंगयीं सुवक्त्रं निवासभूतां जीरदानुं शिप्रदानेपिता । किंच हे इंदो त्वं स्तुकेव बीता कांतानि । स्तुकाश्चो
ऽपत्यवचकः । चपत्तानि यथा विविनीषि तद्वत्तून् स्तुकाश्चोत्सिनं बंधुसूतानवरीनवरदेशे क्षितान्पार्थिवा-
न्वोयूत्साननिबन्धत इमान्कान्निधिन्यन्नादिप्रदायार्थं नमः ॥ सन् धन्व । नक्षत्रं ॥

यंयिं न वि चं यंयितं पुनान् ऋजुं च गातुं वृजिनं च सोमः ।

अन्यो न क्रदो हरिरा सृजानो मयीं देव धन्व पस्त्यावान् ॥ १८ ॥

यंथिं । न । वि । स्य । यथितं । पुनानः । अजुं । च । गातुं । वृजिनं । च । सोम ।
अत्यः । न । क्रदः । हरिः । आ । सृजानः । मर्यः । देव । धन्व । पस्त्यऽवान् ॥ १८ ॥

पुनानः पुनमानस्त्वं यथितं पपिर्वजं मां वि ष्य । धुं च । पपिभ्यो विक्षिपय । कथमिव । यंथिं न यथा कथिं विक्षिपयति ॥ यो अंतकर्मणीत्यस्य षोडश रूपं ॥ किंच हे सोम त्वमृजुमवकं गातुं मार्गं च वृजिनं वनं च मया देहि । हरिर्हरितवर्णस्त्वमा सृजानः पाषिष्वाक्यमानः सन्नत्यो नातनशीलोऽस्य इव क्रदः । क्रदसि । शब्दावसे । किंच हे देव मर्यो मनुष्यहितो मारको हिंसको वा शत्रूणां पस्तवान् । पस्तं गृहं । तदास्त्वं धन्व । मामभिगच्छ कलशान्वा ॥

जुष्टो मदाय देवतात इंदो परि णुना धन्व सानो अय्ये ।

सहस्रधारः सुरभिरदब्धः परि स्रव वाजसातौ नृषस्ये ॥ १९ ॥

जुष्टः । मदाय । देवऽताति । इंदो इति । परि । णुना । धन्व । सानो । अय्ये ।

सहस्रऽधारः । सुरभिः । अदब्धः । परि । स्रव । वाजऽसातौ । नृऽस्ये ॥ १९ ॥

हे इंदो मदाय जुष्टः पर्याप्तस्त्वं देवताते देवताते यद्ये सानो समुच्छ्रितेऽद्येऽविभवे पविषे णुना सवण-
शीलेन धारासंचेन सह परि धन्व । परिगच्छ । सहस्रधारो बज्रधारोपेतः सुरभिः सुगंधिस्त्वमदब्धो न
केचिद्विहितः सन् वाजसातावन्नलामनिमित्ते नृसह्ये नृभिः सोढव्ये युधि परि स्रव । परितो गच्छ ॥

अरश्मानो येऽरथा अयुक्ता अत्यासो न संसृजानास आजौ ।

एते शुक्रासो धन्वन्ति सोमा देवासस्तौ उप याता पिबध्ये ॥ २० ॥

अरश्मानः । ये । अरथाः । अयुक्ताः । अत्यासः । न । संसृजानासः । आजौ ।

एते । शुक्रासः । धन्वन्ति । सोमाः । देवासः । तान् । उप । यात । पिबध्ये ॥ २० ॥

अरश्मानो रश्मिर्वर्जिताः । रज्जुरहिता इति यावत् । अरथा रथवर्जिता अयुक्ताः कुचापि न नियुक्ताः ।
अवहा इत्यर्थः । एतावृथा य आजौ युधि ससृजानासः सज्यमाना सत्वांसो नास्मा यथा त्वरया कथं
गच्छन्ति तद्वाञ्छी । अर्चन्ति कर्मकरणार्थमृत्विजोऽथैवाजिर्धनः । तस्मिन्सृज्यमानाः शुक्रा दीप्यमाना एते
सोमा धन्वन्ति । विप्रं कलशानभिगच्छन्ति । अथ प्रत्ययः । हे देवासो देवाः तानागच्छतः, सोमान्पिबथ्ये
पानार्थोप यात । उपगच्छत ॥ ॥ १४ ॥

एवा न इंदो अभि देववीतिं परि स्रव नभो अर्यैश्चमूषु ।

सोमो अस्मभ्यं काम्यं बृहंतं रयिं ददातु वीरवैतमुयं ॥ २१ ॥

एव । नः । इंदो इति । अभि । देवऽवीतिं । परि । स्रव । नभः । अर्यैः । चमूषु ।

सोमः । अस्मभ्यं । काम्यं । बृहंतं । रयिं । ददातु । वीरऽवैतं । उयं ॥ २१ ॥

हे इंदो सोम नोऽस्मादीयमेतद् देववीतिं । देवानां वीतिर्मयं नमनं वा यस्मिन् स देववीतिर्यथः ।
तन्मुनिवत् नमी नमसो मुनीवादर्थं उदकं । अनेन पवित्राभिर्वतः सोमरसोऽभिधीयते । तं रयं चमूषु
चमयेतु परि स्रव । परितः सर । ततः सोमः काम्यं काम्यमानं बृहंतं प्रयुक्तं वीरवैतं प्रयुक्तमुपमुयं चमूषु
रयिं धनमकाम्यं ददातु । प्रयच्छतु ॥

तस्मद्यदी मनसो वेनतो वाग्ज्येष्ठस्य वा धर्मेणि क्षोरनीके ।

आदीमायन्वर्मा वावशाना जुष्टं पतिं कलशे गाव इदं ॥ २२ ॥

तस्मत् । यदि । मनसः । वेनतः । वाक् । ज्येष्ठस्य । वा । धर्मेणि । क्षोः । अनीके ।

आत् । ई । आयन् । वरं । आ । वावशानाः । जुष्टं । पतिं । कलशे । गावः । इदं ॥ २२ ॥

वेनतः । वेनो वेनतेः कांतिकर्मण इति यास्कः । नि० १०. ३८. । कामयमानस्य मनसः । मन्वतेः क्षुति-
कर्मणः । सोतुर्वाक् क्षुतिवचना, यथेनं तच्चत् संस्तुरीति । वाग्ज्येष्ठस्य उपमार्थे । यथा, धर्मेणि ॥ निमित्तात्कर्म-
संयोगे । पा० २. ३. ३६. ६. । इति सप्तमी ॥ धारकं योगधर्मविषयं कर्मोद्दिश्य सोः शब्दाद्यमार्गस्थानीके सुखे
तच्च स्थितस्य ज्ञानपदिकस्य वाग्येष्ठस्य । द्वितीयाथे षष्ठी । प्रशस्ततमं राजानं यथा क्षीति तथा सोतुर्वाक्
सोमं क्षीतीत्यर्थः । आदन्तरमेव वरं वरणीयं जुष्टं देवानां मदाय पर्याप्तं पतिं सर्वस्वप्राप्तकं कलशे स्थित-
मिन्दुमीमेनं सोमं वावशानाः कामयमाना गाव आचन् । पयसा स्त्रीयेन मिश्रयितुमागच्छति ॥

प्र दानुदो दिव्यो दानुपिन्व ऋतमृताय पवते सुमेधाः ।

धर्मा भुववृज्यस्य राजा प्र रश्मिभिर्दशभिर्भारि भूम ॥ २३ ॥

प्र । दानुऽदः । दिव्यः । दानुऽपिन्वः । ऋतं । ऋताय । पवते । सुऽमेधाः ।

धर्मा । भुवत् । वृज्यस्य । राजा । प्र । रश्मिऽभिः । दशऽभिः । भारि । भूम ॥ २३ ॥

दिव्यो दिवि भवो दानुदो दानुभ्यो धनादीनां दाता । तदेवाह । दानुपिन्वः ॥ पिबि सेचने । कर्मस्थस्य
। पा० ३. २. १. । इत्यण् ॥ दानुभ्यः कामानां चारयिता सुमेधाः शोभनप्रज्ञः सोम ऋताय सत्यभूताथेन्द्रायर्तं
सत्यभूतमास्तीयं स्वं पवते । प्रकर्षेण चरति । राजा दीप्यमानः सोमो वृज्यस्य साधुवत्स्य धर्मा चारयिता
भुवत् । भवति । किंच दशभिरितत्संख्याकास्ती रश्मिभिः कर्मकरणाथमभुवानाभिरंगुलिभिर्भूमं प्रभूतं प्र भारि ।
प्रधारयति ॥ चिच्छि रूपं ॥

पवित्रेभिः पवमानो नृचक्षा राजा देवानामृत मर्त्यानां ।

द्विता भुवद्रयिपती रयीणामृतं भरत्सुभृतं चार्विदुः ॥ २४ ॥

पवित्रेभिः । पवमानः । नृचक्षाः । राजा । देवानां । अत । मर्त्यानां ।

द्विता । भुवत् । रयिऽपतिः । रयीणां । ऋतं । भरत् । सुऽभृतं । चारु । इदं ॥ २४ ॥

पवित्रेभिः पवित्रैः पवमानः पृथमानो नृचक्षा नृणां फलाफलयोर्दृष्टा तथा देवानामिन्द्रादीनामुतापि च
मर्त्यानां मनुष्याणां एवमुभयेषां जनानां राजा रयिपतिर्धनस्य पतिः न त्वस्यस्य पतिः किंतु रयीणीं चक्षणां
धनानां स्वामी । वृत्तवृत्तिभ्यां स्त्रामित्वं बाहुभ्यां च विवक्ष्यते । ईदृशः सोमो द्विता द्विधा देवेष्वपि च
मनुष्येषु भुवत् । भवति । सोऽयमिन्द्रः सोमः सुभृतं संभृतं चारु कक्षावमुतसुदकं भरत् । विमर्ति ॥

अर्वो इव अवसे सातिमच्छेद्रस्य वायोरभि वीतिमर्ष ।

स नः सहस्रा बृहतीरिषो दा भवो सोम द्रविणो विष्पुनानः ॥ २५ ॥

अर्वोऽनऽइव । अवसे । सातिं । अच्छेद्रस्य । वायोः । अभि । वीतिं । अर्व ।

सः । नः । सहस्रा । बृहतीः । इवः । दाः । भव । सोम । द्रविणः । विष्पुनानः ॥ २५ ॥

हे सोम अत्रार्थं बुद्धिः रीतिगोचरो यथा गच्छति तद्वत् अवसेऽस्माकमत्रार्थं तथा सातिमच्छेद्रस्य पुनस्तस्य

प्रतीद्वस्त्र वायोश्च कीर्तिं पाणमभ्यर्च्य । अभिगच्छ । ऐन्द्रवायव्यं हि ईन्द्रवायू सह सोमं पिबत इत्यत्र सहोपादाने । स त्वं सहसा सहस्राणि वज्रविधानि बृहतीर्वृंहितानि प्रवृक्षानीषोऽज्ञानि नोऽस्माभ्यं दाः । प्रयच्छ । हे सोम पुनातः पूयमानस्त्वं नोऽस्माभ्यं द्रविणीविज्जनस्य संमयिता भव ॥ द्रविणशब्दात्सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लात्सायां सुबन्तव्यः । का० ७. १. ५१. ३. इति सुगागमः ॥ १५ ॥

देवा॒भ्यो नः परि॑षि॒च्यमा॑नाः क्ष॒यं सु॒वीरं॑ ध॒न्व॑न्तु॒ सोमाः॑ ।

आ॒य॒ज्य॒वः सु॒म॒तिं वि॒श्व॒वा॒रा हो॒तारो॒ न दि॒वि॒य॒जो म॑न्द्र॒त॒माः ॥ २६ ॥

दे॒वऽ॒भ्यः । नः । परि॑ऽसि॒च्यमा॑नाः । क्ष॒यं । सु॒वीरं॑ । ध॒न्व॑न्तु । सो॒माः ।

आ॒य॒ज्य॒वः । सु॒म॒तिं । वि॒श्व॒वा॒राः । हो॒तारः । न । दि॒वि॒य॒जः । म॑न्द्र॒त॒माः ॥ २६ ॥

देवाभ्यः ॥ अर्चयितुं कर्षणार्थं अविश्रुतं चिन्म ईरितो प्रत्ययः । उदात्तस्वरितयोर्ध्व इति असः स्वरितत्वं ॥ देवानां तर्पयितारः परिषिच्यमानाः प्रेरितः पार्ष्णि सिच्यमानाः सोमा नोऽस्माकं सुवीरं शोभनपुत्रं अयं गृहं धन्वन्तु । प्रेरयन्तु । कीदृशः । होतारो न होतारो यथा देवानिन्द्रादीन्पुनरिति एवं दिवियजो दिवि युक्तेषु स्थितानिन्द्रादीन्निवाव्यर्जतः ॥ दिव्यश्चेत् तत्पुत्रे कृति वज्रकमिति सप्तम्या अलुक् ॥ मन्द्रतमा अत्यंतं मदकराः ॥

ए॒वा दे॒व दे॒वता॑ति प॒वस्व॑ म॒हे सोम॑ प॒रसे॑ दे॒वपा॑नः ।

म॒हश्चि॒द्धि॒ष्मसि॑ हि॒ताः संम॑र्ये कृ॒धि सु॑ष्टा॒ने रोद॑सी पु॒नानः॑ ॥ २७ ॥

ए॒व । दे॒व । दे॒वऽता॑ति । प॒वस्व॑ । म॒हे । सोम॑ । प॒रसे॑ । दे॒वऽपा॑नः ।

म॒हः । चि॒त् । हि । स्म॒सि॑ । हि॒ताः । सं॒म॒र्ये॑ । कृ॒धि । सु॒स्था॒ने इति॑ सु॒स्था॒ने । रोद॑सी इति॑ । पु॒ना॒नः ॥ २७ ॥

हे देव सोतमान सोतव्य वा हे सोम देवपागो देवैः पातव्यस्त्वं देवताति देवकृते वितते यज्ञे महे महते पारसे भक्षणाय देवानां पानार्थिवं पवस्व । अर । ततो वयं हितास्त्वया प्रेरिताः संतः समर्ये मरणधर्मसहिते संयामि महश्चिद्धिमतो बलाधिकानपि शत्रून् स्मसि हि । अभिमवेम खलु । किंच पुनानः पूयमानस्त्वं रोदसी यावापुषिष्यी सुस्थाने अस्माकं शोभनावासस्थाने सती कृधि । जुष ॥

अ॒भ्यो न॑ क्र॒दो वृ॒षभिर्यु॑जानः सि॒ंहो न॑ भी॒मो मन॑सो ज॒वीया॑न् ।

अ॒र्वा॒ची॒नैः प॑षि॒भिर्ये॑ रजि॒ष्ठा आ॑ प॒वस्व॑ सौम॒न॒सं न॑ इ॒दो ॥ २८ ॥

अ॒भ्यः । न॑ । क्र॒दः । वृ॒षऽभिः॑ । यु॒जा॒नः । सि॒ंहः । न॑ । भी॒मः । मन॑सः । ज॒वीया॑न् ।

अ॒र्वा॒ची॒नैः । प॑षि॒भिः । ये । रजि॒ष्ठाः । आ॑ । प॒वस्व॑ । सौ॒म॒न॒सं । न॑ । इ॒दो इति॑ ॥ २८ ॥

हे सोम वृषभिर्युजानिः सोममभिपुष्यन्नियुजानो धोष्यमानस्त्वमभ्यो नाच इव क्रदः । क्रदसि । शब्दावसि । कीदृशः । सिंहो न सिंह इव भीमः शत्रूणां भक्षणारः तथा मनसोऽपि जवीयानं वेगवन्तरः । अर्वाचीनैरभिपुष्येः पषिभिर्नैर्वै मार्गा रजिष्ठा अर्चतमृजवो भवन्ति ॥ विभावर्जोऽहसीत्पुकारस्य रादेशः ॥ हे इदो दीप्यमान सोम तैर्नैर्वैर्नोऽस्माकं सोमनखं सोमनक्षमा पवस्व । आप्रापय ॥

ज्ञातं भासं देवजाता असृयन्सहस्रमेनाः कवयो मृजन्ति ।

इ॒दो स॒नि॒धं दि॒व आ॑ प॒वस्व॑ पु॒र॒ए॒तासि॑ मह॒तो ध॑न॒स्य ॥ २९ ॥

शतं । धाराः । देवऽजाताः । असृयन् । सहस्रं । एनाः । कवयः । मृजंति ।
इंदो इति । सनिचं । दिवः । आ । पवस्व । पुरऽएता । असि । महतः । धनस्य ॥ २९ ॥

हे सोम देवजाता देवार्थं प्रादुर्भूताः शतं शतसंख्याकास्त्वदीया धारा अकलयन् । कज्यंति । ततः कवयः
क्रांतदर्शिनः अस्त्रिजः सहस्रं बहुविधा ऐनास्त्वदीया धारा मृजंति । अक्षं कुर्वन्ति । यदा । सहस्रमनेकधा
मृजंति । शोधयन्ति । हे इंदो सनिचं भजनसाधनं धनं दिवो युक्तीकादक्षाकं पुत्रादीनां चा पवस्व । आप्रापय ।
कुतोऽस्य धनमिति पितृ तच्छाह । महतः प्रभूतस्य धनस्य पुरएता पुरतो गतासि । भवसि । तस्माद्देहीति ॥

दिवो न सर्गा असृयन्महां राजा न मिचं प्र मिनाति धीरः ।
पितुर्न पुत्रः क्रतुभिर्यतान आ पवस्व विशे अस्या अजीति ॥ ३० ॥
दिवः । न । सर्गाः । असृयन् । अहां । राजा । न । मिचं । प्र । मिनाति । धीरः ।
पितुः । न । पुत्रः । क्रतुऽभिः । यतानः । आ । पवस्व । विशे । अस्यै । अजीति ॥ ३० ॥

दिवो न यथा दिवो श्रुतमानस्यादित्यस्याहं संबंधिनः सर्गा रश्मयोऽसकथं विकज्यंति तद्वत्सोमस्य ।
सर्गाः । कज्यंत इति सर्गा धाराः । विकज्यंति ॥ कजेर्व्यत्ययेन कर्मार्थं कजि बहुलं कंदसीति शस्त्रं सुः ।
क्षीरमादेश्छांदसः ॥ धीरः प्राज्ञो राजा यं सोमो मिचं सखायं न प्र मिनाति । न हिनस्ति । क्रतुभिः
कर्मभिर्यतानो यतमानः पुत्रः पितुर्न पितुर्यथापराभवं करोति तद्वत् कर्मभिर्यतमानस्त्वमस्यै विशे प्रजाया
अजीतिमपराभवमा पवस्व । आप्रापय । यथा न पराजिता भवंति तथा कुर्वित्वर्थः ॥ ॥ १६ ॥

प्र ते धारा मधुमतीरसृयन्वारान्यत्पूतो अत्येथयान् ।
पवमान पवसे धाम गोनां जज्ञानः सूर्यमपिन्यो अर्के ॥ ३१ ॥
प्र । ते । धाराः । मधुऽमतीः । असृयन् । वारान् । यत् । पूतः । अतिऽएषि । अयान् ।
पवमान । पवसे । धाम । गोनां । जज्ञानः । सूर्यै । अपिन्यः । अर्के ॥ ३१ ॥

ते तव स्वभूता मधुमतीर्मधुमाख्यो धाराः प्राकलयन् तदा प्रकज्यंति यथादा पूतो वसतीवरीमिस्त्वमयान-
विभवान्वारान्पूतवान्यविषाखसिषि । अतीत्य गच्छसि । किंच हे पवमान धाम धारकं गोनां गवां पयो
नवीकृत्य पवसे । ततो जज्ञानो जायमानस्त्वमर्के रर्चनीयः स्वर्गोभिः सूर्यमादित्यमपिन्यः । पूरयसि ॥

कनिक्रदन् पंथांमृतस्य शुक्रो वि भास्यमृतस्य धाम ।
स इंद्राय पवसे मत्सरवान्हिन्वानो वाचं मतिभिः कवीनां ॥ ३२ ॥
कनिक्रदत् । अन् । पंथां । मृतस्य । शुक्रः । वि । भासि । अमृतस्य । धाम ।
सः । इंद्राय । पवसे । मत्सरऽवान् । हिन्वानः । वाचं । मतिऽभिः । कवीनां ॥ ३२ ॥

अभिपूयमाणः स सोम अतस्तु सत्वभूतस्तु यज्ञस्तु पंथानं मार्गमग्निं कनिक्रदत् । पुनःपुनः शब्दायति ।
अथ प्रत्ययः । अमृतस्यामृतधर्मस्य धाम आनमृतः । मत्सररहित इत्यर्थः । तादृशः शुक्रः शुक्रवर्त्तस्व वि
भासि । विशिष्यैव राजसि । मत्सरवान् मदकररसयुक्तः स त्वमिन्द्रार्थिन्द्रार्थं पवसे । चरसि । कीदृशः । कवीनां
कीतृणां मतिभिः सद्य वाचं शब्दं हिन्वानः प्रेरयन् पवसे ॥

दि॒व्यः सु॒पर्णोऽव॑ च॒क्षि सोम॑ पि॒न्व॒धाराः॑ क॒र्म॒णा दे॒ववी॑तौ ।

ए॒दो वि॒श क॒ल्म॒शं सोम॑धा॒नं क॑न्द॒न्निहि॑ सूर्य॒स्योप॑ र॒श्मिं ॥३३॥

दि॒व्यः । सु॒ऽपर्णः॑ । अ॒व । च॒क्षि । सोम॑ । पि॒न्वन् । धा॒राः । क॒र्म॒णा । दे॒वऽवी॑तौ ।

आ । इ॒दो इति॑ । वि॒श । क॒ल्म॒शं । सोम॑ऽधा॒नं । क॑न्द॒न् । इ॒हि । सूर्य॒स्य । उप॑ । र॒श्मिं ॥३३॥

हे सोम दिव्यो दिवि भवः सुपर्णः सुपतनस्त्वभव चक्षि । अवसात्पश्य ॥ चष्टेर्लटि सिपि ज्ञत्येन परकीपद् ॥ किं कुर्वन् । देववीतौ देवानां हविर्भक्षणस्थानि यक्षे कर्मणा धाराः पिन्वन् चरन् । किंच हे इदो सोमधानं कल्मशमा विश । क्रदच्छब्दायमानस्त्वं सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिं क्रांतिमुपेहि । उपगच्छ ॥

ति॒स्रो वाच॑ ई॒रय॑ति॒ प्र वहि॑र्च॒तस्य॑ धी॒तिं ब्रह्म॑णो म॒नीषां॑ ।

गावो॑ य॒न्ति गो॑प॒तिं पृ॒च्छमा॑नाः सोम॑ य॒न्ति म॒तयौ॑ वाव॒शनाः॑ ॥३४॥

ति॒स्रः । वाचः॑ । ई॒रय॑ति । प्र । वहि॑ः । च॒तस्य॑ । धी॒तिं । ब्रह्म॑णः । म॒नीषां॑ ।

गावः॑ । य॒न्ति । गो॑ऽप॒तिं । पृ॒च्छमा॑नाः । सोम॑ । य॒न्ति । म॒तयः॑ । वा॒व॒शनाः॑ ॥३४॥

वह्निर्वोढा यजमानस्त्वस्रो वाच ऋग्यजुःसामात्मिकाः सुतोः प्रेरयति । तथर्तस्य यज्ञस्य धीतिं धारयिषीं ब्रह्मणः परिवृढस्य सोमस्य मनीषां मनस ईशिषीं कक्षाणीं वाचं च प्रेरयति । किंच गोपतिं वृषभं यथा गावोऽभिगच्छन्ति तद्वज्रां स्वामिनं सोमं गावः पृच्छमाणाः पृच्छन्त्यः सद्यो यन्ति । स्वपयसा मिश्रयितुमभिगच्छन्ति । तथा वावशनाः कामयमाना मतयः सोतारः सोमं यन्ति । सोतुमभिगच्छन्ति ॥

सोमं॑ गावो॑ धे॒नवो॑ वाव॒शनाः॑ सोमं॑ वि॒प्रा म॒तिभिः॑ पृ॒च्छमा॑नाः ।

सोमः॑ सु॒तः पू॒यते॑ अ॒ज्यमा॑नः सोमे॑ अ॒र्कास्त्रि॒ष्टुभः॑ सं न॒वन्ते॑ ॥३५॥

सोम॑ । गावः॑ । धे॒नवः॑ । वा॒व॒शनाः॑ । सोम॑ । वि॒प्राः । म॒तिऽभिः॑ । पृ॒च्छमा॑नाः ।

सोमः॑ । सु॒तः । पू॒यते॑ । अ॒ज्यमा॑नः । सोमे॑ । अ॒र्काः । त्रि॒ष्टुभः॑ । सं । न॒वन्ते॑ ॥३५॥

धेनवः प्रीणयिष्यो गावः सोमं वावशनाः कामयमाना भवन्ति । विप्रा मेधाविनः सोतारो मतिभिः पृच्छमाणाः पृच्छन्तो भवन्ति । अज्यमानो गोभिः सिच्यमानः सुतोऽभिषुतः सोम ऋत्विग्भिः परिपूयते । तथा त्रिष्टुभस्त्रिष्टुभा अर्का अक्षभिः क्रियमाणा एते मन्त्राः सोमे सं नवन्ते । संगच्छन्ति ॥ ॥१७॥

ए॒वा नः॑ सोम॑ परि॒षिच्य॑मानं॒ आ प॑व॒स्व पू॒यमा॑नः स्व॒स्ति ।

इ॒न्द्रमा॑ वि॒श बृ॒हता॑ रवे॒ण वर्ध॑या वाचं॑ ज॒नया॑ पु॒रं॒धिं ॥३६॥

ए॒व । नः॑ । सोम॑ । परि॒ऽसिच्य॑मानः । आ । प॒व॒स्व । पू॒यमा॑नः । स्व॒स्ति ।

इ॒न्द्रं । आ । वि॒श । बृ॒हता॑ । रवे॒ण । वर्ध॑य । वाचं॑ । ज॒नय॑ । पु॒रं॒धिं ॥३६॥

हे सोम परिषिच्यमानः परितः पाषेसु सिच्यमानः पूयमग्नस्त्वं नोऽस्माकमेव स्वस्वविनाशमा पवस्व । आप्रापय । किंच बृहता महता रवेण शब्देन सर्वेन्द्रमा विश । प्रविश । तथा वाचं सुतिवचसां वर्धय । किंच पुर्धं वज्रं प्रक्षानं जनय । अक्षभस्त्रिष्टुभा ॥ वाक्यभेदादग्निघातः ॥

आ जागृविर्विप्रं चूता मतीनां सोमः पुनानो असदश्चमूषु ।
 सपेति यं मिथुनासो निकामा अध्वर्यवो रथिरासः सुहस्ताः ॥३७॥
 आ । जागृविः । विप्रः । चूता । मतीनां । सोमः । पुनानः । असदत् । चमूषु ।
 सपेति । यं । मिथुनासः । निऽकामाः । अध्वर्यवः । रथिरासः । सुहस्ताः ॥३७॥

जागृविर्जागरणीयं चूता ॥ सुपां सुसुगिति वक्ष्या आकारः ॥ चूतानां सत्यानां मतीनां सुतीनां विप्रो
 ज्ञाता स सोमः पुनानः पूयमानः संक्षमूषु चमसेष्वासदत् । आसीदति । मिथुनासः परस्परं संगता निकामा
 नितरां कामयमाना रथिरासो यक्षस्य नेतारः सुहस्ताः कक्षाणपाणयोऽध्वर्यवः पवित्रे यं सोमं सपेति
 स्पृशति ॥ षप समवाये । सपतिः स्पृशतिकर्मेति नेतारः । नि० ५. १६ ॥

स पुनान उपसूरे न धात्तेभे अम्रा रोदसी विष आवः ।
 प्रिया चिद्यस्य प्रियसासं जती स नू धनं कारिणे न प्रयंसत् ॥३८॥
 सः । पुनानः । उपसूरे । न । धाता । आ । उभे इति । अम्राः । रोदसी इति । वि ।
 सः । आवरित्यावः ।

प्रिया । चित् । यस्य । प्रियसासः । जती । सः । तु । धनं । कारिणे । न । प्र । यंसत् ॥३८॥

पुनानः पूयमानः स सोम इन्द्र उपगच्छति । तत्र वृष्टांतः । सूरे न यथा सूर्ये धाता संवत्सर उपगच्छति ।
 संवत्सरो वै धाता संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्रजनयतीत्याजानात् । ति० ब्रा० १. ७. २. १. । किंचिभि रोदसी
 यावापृथिव्यावाप्राः । स्वमहिम्नापूरयति । तथा स सोमो व्यावः । स्वतेजसा तमांसि विवृणोति ॥ वृणो-
 तेमेषे घसेति त्रिर्बुक् । कंदस्यपि वृक्षत इत्याडागमः । पूर्वपदादिति स इत्यस्य साहितिकं बलं ॥ प्रिया ॥
 वक्ष्या आकारः ॥ प्रियस्य यस्य सोमस्य यदा प्रियाणि प्रयच्छतो यस्य सोमस्य प्रियसासोऽत्यंतं प्रियतमा
 धारा ऊलूहि रक्षणाय भवति । स तु चिप्रमस्रभ्यं धनं प्र यंसत् । प्रयच्छतु ॥ यच्छतेर्लटि सिष्यडागमः ॥
 तत्र वृष्टांतः । कारिणे न भुतकाय भृतिं यथा प्रयच्छति तदत् ॥

स वर्धिता वर्धनः पूयमानः सोमो मीढुं अभि नो ज्योतिषावीत् ।
 येना नः पूर्वे पितरः पदज्ञाः स्वविदो अभि गा अद्रिमुष्णन् ॥३९॥
 सः । वर्धिता । वर्धनः । पूयमानः । सोमः । मीढान् । अभि । नः । ज्योतिषा । आवीत् ।
 येन । नः । पूर्वे । पितरः । पदज्ञाः । स्वऽविदः । अभि । गाः । अद्रि । उष्णान् ॥३९॥

वर्धिता देवानां स्वस्वामिप्रदानेन वर्धयिता वर्धनः स्वयं वर्धमानः पवित्रेण पूयमानो मीढान् कामानां
 क्षेप्ता स सोमो नोऽस्माज्ज्योतिषा स्वतेजसाभ्यावीत् । अभिरचतु । येन सोमेन पदज्ञाः पथिमिरपङ्क्तानां
 गवां पदानि चानंतः स्वविदः सर्वज्ञाः सूर्यं चानंतो वा बोऽस्माकं पूर्वे चिरंतनाः पितरोऽग्निरसो नाः
 पशूनि वृक्षादिमुष्णाभिः शोचयमुष्णन् । सोमतेजसांधकारावृतं शिखोच्चयं गत्वा पशूनाहरन्तित्यर्थः ॥ उवि-
 रिह मुष्णातिसमानकर्मा । यदा । मुष्णातिर्लटि वर्धकोपः ॥

अक्रान्तसमुद्रः प्रथमे विधर्मज्ञनयन्मृजा भुवनस्य राजा ।
 वृषा पवित्रे अधि सानो अर्थे बृहत्सोमो वायुधे सुवान इदं ॥४०॥

अक्रान् । समुद्रः । प्रथमे । विधर्मन् । जनयन् । प्रजाः । भुवनस्य । राजा ।
वृषा । पवित्रे । अग्निः । सानो । अग्ने । बृहत् । सोमः । ववृधे । सुवानः । इन्द्रः ॥ ४० ॥

समुद्रो यस्मादायः संप्रवन्ति स समुद्रोऽपां वर्षकोऽराजा सोमः प्रथमे विवृते भुवनस्योदकस्य विधर्मन्
विधारणेऽन्तरिक्षे प्रजा जनयन्मुत्पादयन्नक्रान् । सर्वमतिक्रामति ॥ क्रमतेर्बुद्धिं तिपीडभावे वृद्धौ च छतायां
सिक्लीपि मकारस्य सो गो धातोरिति नकारे रूपं ॥ वृषा कामीनां वर्षिता सुवानोऽभिषूयमाण इन्द्रदीप्तिः स
सोमोऽध्यधिकं सानो समुच्छितेऽग्नेऽविभवे पवित्रे बृहत्प्रभूतं ववृधे । वर्धते ॥ ॥ १८ ॥

महत्तत्सोमो महिषश्चकारापां यज्ञर्भोऽवृणीत देवान् ।
अदधादिन्द्रे पवमान ओजोऽजनयत्सूर्ये ज्योतिरिन्द्रः ॥ ४१ ॥
महत् । तत् । सोमः । महिषः । चकार । अपां । यत् । गर्भः । अवृणीत । देवान् ।
अदधात् । इन्द्रे । पवमानः । ओजः । अजनयत् । सूर्ये । ज्योतिः । इन्द्रः ॥ ४१ ॥

महिषो महान्पूज्यो वा सोमो महत्प्रभूतं तत्कर्म चकार । चकरोत् । किं तत् । अपां गर्भं उदकानां
गर्भभूतो जनयितुं त्वाञ्जन्यत्वाच्च स सोमो देवानवृणीत समभजतेति यत्तत्कृतवानिति । किंच पवमानः
पूयमाणः सोम ओजः सोमपानेन अन्यं बलमिन्द्रेऽदधात् । अदधात् । तथेन्द्रः सोमः सूर्ये ज्योतिस्तेजोऽजनयत् ॥

मत्सि वायुमिष्टये राधसे च मत्सि मिचावरुणा पूयमानः ।
मत्सि शर्धो मारुतं मत्सि देवान्मत्सि द्यावापृथिवी देव सोम ॥ ४२ ॥
मत्सि । वायुं । इष्टये । राधसे । च । मत्सि । मिचावरुणा । पूयमानः ।
मत्सि । शर्धः । मारुतं । मत्सि । देवान् । मत्सि । द्यावापृथिवी इति । देव । सोम ॥ ४२ ॥

हे सोम त्वं वायुं मत्सि । मादय । किमर्थं । इष्टयेऽस्माकमेषणायाज्ञाय राधसे धनार्थं च । तथा
पूयमाणः पवित्रेण त्वं मिचावरुणा मिचावरुणी च मत्सि । तर्पयसि । किंच मारुतं महतां स्वभूतं शर्धो बलं
च मत्सि । तथा देवानिन्द्रादीन्मत्सि । हर्षयसि । हे देव सोतव्य हे सोम द्यावापृथिवी च मत्सि । मादय ।
एतान् हर्षयितुं त्वाञ्जन्त्यस्माकं धनं प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥

ऋजुः पवस्व वृजिनस्य हन्तापामीवां बाधमानो मृधश्च ।
अभिऽश्रीणपयः पर्यसाभि गोनामिन्द्रस्य त्वं तव वयं सखायः ॥ ४३ ॥
ऋजुः । पवस्व । वृजिनस्य । हन्ता । अपां । अमीवां । बाधमानः । मृधः । च ।
अभिऽश्रीणन् । पयः । पर्यसा । अभि । गोनां । इन्द्रस्य । त्वं । तव । वयं । सखायः ॥ ४३ ॥

हे सोम ऋजुर्ऋजुगमनः सन् पवस्व । अर । किं कुर्वन् । वृजिनस्योपद्रवस्य हन्ता । अमीवां रोगरूपं
राक्षसमपि बाधमानः । तथाऽस्मादीयाऽप्युधो हिंसकाश्चाप्युध बाधमानः सन् पवस्व । ततः प्रय आत्मीयं रसं
गोनां गवां पयसा शरीरेणाभिऽश्रीणन्मिसंयोजयन् पात्रीणां गच्छसि । अपि च त्वमिन्द्रस्य सखासि हे सोम
तव वयं सखायः सुखसौगुल्ययष्टयष्टव्यसख्येण सखिभूताः स्मः ॥

मध्वः सुदै पवस्व वस्व उत्सं वीरं च न आ पवस्वा भर्गं च ।
स्वदस्वेन्द्राय पवमान इन्दो रयिं च न आ पवस्वा समुद्रात् ॥ ४४ ॥

मध्वः । सूदै । पवस्व । वस्वः । उत्सं । वीरं । च । नः । आ । पवस्व । भर्गं । च ।
स्वदस्व । इंद्राय । पवमानः । इंद्रो इति । रयिं । च । नः । आ । पवस्व । समुद्रात् ॥४४॥

हे सोम मध्वो माधुर्यस्य सूदै चारयितारं यक्षीभूतं वा वसो वसुनी धनस्रोत्समुत्संदकं रसं पवस्व । किंच नोऽस्माभ्यं वीरं पुत्रमा पवस्व । आग्रापय । तथा भर्गं भवनीयं धनं च देहि । हे इंद्रो पवमानः पूयमानः समिंद्राय स्वदस्व । वसितो भव । ततस्त्वं नोऽस्माभ्यं समुद्राद्दंतरिचाद्रयिं धनं पुत्रं वा । राति ददाति वीरमिति रयिर्गोर्वा । तां वा पवस्व । देहि ॥

सोमः । सुतो धारयात्यो न हित्वा सिंधुर्न निक्षमभि वाज्यक्षाः ।
आ योनिं वन्यमसदत्पुनानः समिंदुर्गोभिरसरत्समग्निः ॥४५॥
सोमः । सुतः । धारया । अत्यः । न । हित्वा । सिंधुः । न । निक्षं । अभि । वाजी । अक्षारिति ।
आ । योनिं । वन्यं । असदत् । पुनानः । सं । इंद्रुः । गोभिः । असरत् । सं । अत् । अभिः ॥४५॥

सुतोऽभिषुतः सोमो धारया स्वीययात्यो नातनशीलोऽश्च इव हित्वा गत्वा ॥ हिनोतिः कृमिपि रूपं ॥ किंच वाजी बलवान् सोमः सिंधुर्न यथा सिंधुः खंदमाना नदी निक्षं प्रदेशमभिगच्छति तद्वन्निसमधरभाविर्न कलशमभ्यधाः । अभिचरति । ततः पुनानः पूयमानः सोमो वन्यं वृषभवं योनिं योनिस्थानं कलशमासदत् । आधीदति । सोऽयमिंदुः सोमो गोभिर्गोविहारिः वीरादिभिः अयथैः समसरत् । संसरति । तथास्त्रिर्वसती-वरीमिद्य संगच्छते ॥ १९८ ॥

एष स्य ते पवत इंद्र सोमश्चमूषु धीर उश्ने तवस्वान् ।
स्वर्चक्षा रथिरः सत्यशुष्मः कामो न यो देवयतामसर्जि ॥४६॥
एषः । स्यः । ते । पवते । इंद्र । सोमः । चमूषु । धीरः । उश्ने । तवस्वान् ।
स्वः । चक्षाः । रथिरः । सत्यऽशुष्मः । कामः । न । यः । देवऽयतां । असर्जि ॥४६॥

हे इंद्र उश्ने कामयमानाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीरः प्राज्ञस्तवस्वान्विगवान् स्य स एष सोमश्चमूषु चमसिषु पवते । चरति । स्वर्चक्षाः सर्वदर्शनो रथिरो रथवान् सत्यशुष्मो यथार्थवक्तो यः सोमो देवयतां देवानिच्छतां यजमानानां कामोऽन कामद् इवासर्जि । अकथ्यत । अदीयतेत्वर्थः ॥

एष प्रत्नेन वयसा पुनानस्तिरो वर्षीसि दुहितुर्दधानः ।
वसानः शर्मं चिर्वरूयमुप्सु होतैव याति समनेषु रेभन् ॥४७॥
एषः । प्रत्नेन । वयसा । पुनानः । तिरोः । वर्षीसि । दुहितुः । दधानः ।
वसानः । शर्मं । चिऽवरूयं । अप् । सु । होताऽइव । याति । समनेषु । रेभन् ॥४७॥

प्रत्नेन पूर्वर्काक्षीनेन वयसान्नेन पुनानः पूयमानः । अन्नात्मिकया धारया चरन्निस्वर्थः । तादृशो दुहितुः सर्वस्य दोगध्याः पुषिष्या वर्षीसि । वयं इति रूपनाम वृक्षोति शरीरमिति । अपासि तिरो दधानः स्वतैवसा तिरस्त्वर्वाक्षादयन् तथा चिर्वरूयं चिभूमिकोपितं । यद्वा । वयः शीतातपवर्षाः । तेषां निवारकं । शर्म यश्चगृहं वसान आच्छादयन्नाप्यु वसतीवरीषु क्षित एष सोमो होतिव यथा होता कुतिर्धमिं कुर्वन्वक्षिषु याति तद्वद्वैभञ्ज्वायमानः सन् समनेषु । समंति कर्माणि घृष्टाः प्रजस्ता यंत्यपि सज्जना यक्षाः । तेषु याति । गच्छति ॥

नू नस्त्वं रथिरो देव सोम परि स्रव चम्बोः पूयमानः ।

अप्सु स्वादिष्ठो मधुमां ज्ञात्वा देवो न यः सविता सत्यमन्मा ॥४८॥

नु । नः । त्वं । रथिरः । देव । सोम । परिः । स्रव । चम्बोः । पूयमानः ।

अपऽसु। स्वादिहः। मधुऽमान्। जृतऽवा। देवः। न। यः। सविता। सत्यऽमन्मा ॥४६॥

हे देव काम्यमान हे सोम रथिरो रथवांस्त्वं नोऽस्माकं स्वभूति यन्नि चन्वोरधिषवणफलकयोः पूयमानः सप्तस्य वसतीवरीषु नु शिप्रं परि सव । परितः शर । स्वादिष्टः स्वादुतमः शत एव मधुमाग्नाधुर्ययुक्त श्रतावा शस्त्रवाग्निविता सर्वस्य प्रेरको यस्त्वं देवो न देव इव सत्यमग्ना सत्यसुतिको भवसि न त्वं परि-
स्वसिति ॥

अभि वायुं वीत्यर्षा गृणानोऽभि मित्रावरुणा पूयमानः ।

अ॒भी नरं॑ धी॒ज॒वनं॑ रथे॒ष्टाम॑भी॒द्रं वृ॒ष॒णं वज्र॑बाहुं ॥४९॥

अभि । वायुं । वीती । अर्ष । गृणानः । अभि । मित्रावरुणा । पूयमानः ।

अभि । नरं । धीऽजर्वनं । रथेऽस्यां । अभि । इंद्रं । वृषणं । न्वजऽबाहुं ॥४९॥

हे सोम गृणाणः स्युमानस्त्वं वीती ॥ सुपां मुमुगिति चतुर्थाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ वीति पाणाय वायु-
मर्थ्य । अभिगच्छ । तथा पवित्रेण पूयमानस्त्वं मिवावहणा मिवावहणी च पाणायाभिगच्छ । किंच नरं
सर्वस्व नेतारं धीकवचं बुद्ध्या समं वेगं कुर्वाणं रथेष्टां रथेष्टां रथे तिष्ठतं । रथेनाश्विनावभिधीयते । एकवचनं
प्रथिविवक्षया समुदायविवक्षया वा । एतादृशावस्थिनी चाभिगच्छ । तथा वृषणं कामानां वर्षकं वज्रबाहुं
वज्रयुक्तबाहुमिंद्रं च त्वं पाणायाभिगच्छ ॥

अभि वस्त्रा सुवसनाब्धिर्षाभि धेनूः सुदुघाः पूयमानः ।

अभि चंद्रा भर्तवे नो हिरण्याभ्यश्चानथिनो देव सोम ॥५०॥

अभि । वस्त्राः । सुऽवसनानि । अर्षः । अभि । धेनूः । सुऽदुर्घाः । पूयमानः ।

अभि । चंद्रा । भर्तृवे । नः । हिरण्या । अभि । अश्वान् । रथिनः । देव । सोम ॥ ५० ॥

०. हे सोम त्वमस्माकं सुवसनाणि सुपरिधानाणि वस्त्रा वस्त्राण्यभ्यर्ष । अभिगमय । यद्वा । सुवसनाणि शोभ-
नवस्त्रसहितानि वस्त्राणादृकाणि धनान्यभिगमय । किंच पृथमानः पवित्रेण त्वं सुकुषाः सुदु पयसो दोग्ध्रीर्धि-
नूर्ध्वप्रसूतिका गा अभिप्रापय । अपि च चंद्रा चंद्राणां दृहादृकाणि हिरण्या हिरण्यानि भर्तवे भरणाय पोष-
याय नोऽस्माकमभिगमय । तथा हे देव सोतव्य हे सोम रथिणो रथवतोऽस्मान्माकमभिप्रापय ॥ २० ॥

अभी नो अर्षे दिव्या वसून् यभि विश्वा पार्थिवा पूयमानः ।

अभि येन द्विविण्मस्रवामाभ्यार्षेयं जमदग्निवन्तः ॥५१॥

अभि । नः । अर्षे । दिव्या । वसूनि । अभि । विश्वा । पार्थिवा । पूयमानः ।

अभि । येन । द्रविणं । अस्रवाम । अभि । शार्धेयं । जमदग्निऽवन्त । नः ॥५१॥

हे सोम पवित्रं पूजमानत्वं दिवा दिवाणि दिवि भवानि वसुनि धनानि गोऽसाधुमभर्ष। अभिनमय।
तथा पार्थिव पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि विद्वां सर्वाणि धनान्यभिनमय। तथा पुन स्वदीयेन सामर्णेन

द्रविणं धनं वयमभ्यग्नवाम अग्निष्वाभुवाम तत्सामर्धमनिनमय । किंचित्तेषामार्षाणांमृषिपुत्राणां सोमं धनं
जमदग्निवज्रमदपर्यथा त्वं प्रापयः एवं नोऽस्माकमप्यभ्यर्ष । यद्वा । आर्वेयमार्षाणां सोमं मन्त्रं जमदग्निः स्वमृतं
मन्त्रं यथा स्वादुतममकार्षीः एवमस्माकं तादृशं मन्त्रं स्वादुतमं कुर्वीति कुत्सो नामर्षिः प्रार्थयति ॥

अ॒या प॒वा प॒वस्वै॒ना वसू॑नि माँ॒श्वत्वे इँदो॑ सर॒सि प्र ध॑न्व ।

ब्र॒ध॒श्चि॒द॒च वा॒तो न॒ जूतः॑ पु॒रु॒मेध॑श्चि॒त्त॒र्क॒वे नर॑ दान् ॥५२॥

अ॒या । प॒वा । प॒वस्व॑ । ए॒ना । वसू॑नि । माँ॒श्वत्वे । इँदो॑ इति । सर॒सि । प्र । ध॑न्व ।

ब्र॒ध॒ः चि॒त् । अ॒र्च॒ । वा॒तः । न॒ । जू॒तः । पु॒रु॒ऽमेधः॑ । चि॒त् । त॒र्क॒वे । नर॑ । दान् ॥५२॥

हे सोम अयागया पवा पवमानया धारया सहैर्नानि वसूनि धनानि पवस्व । चर ॥ पवा । पूरु
पवने । अग्निभ्योऽपि दृष्टं इति विप्रत्ययः । आर्धधातुकत्वचणो गुणः । सविकाच इति गुतीयाया उदात्तत्वं ॥
तथा हे इँदो त्वं माँश्वत्वे मन्त्रमागानी चातके सरसुदके वसतीवर्यास्त्रे प्र धन्व । प्रगच्छ । ततोऽवाग्निस्तोमे
पूयमाने सति ब्रधश्चित् सर्वेषां प्रज्ञापको मूलमृतो वादिह्योऽपि वातो न वात इव जूतो वेगितः सन् किंच
पुरमेधश्चिद्वज्रविधयश्च इँदश्चिदिँदोऽपि तर्कवे ॥ तर्कतिर्बतिकर्मसु पठितः । अस्मादीयादिक उन्मत्तयः ॥
सोममभिवच्छति क्षुतिभिर्मह्यं नरं कर्मनेतारं पुत्रं दातु । प्रयच्छतु । हे सोम त्वया तर्पिती संताविँद्रादिह्यो
मह्यं पुत्रं प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

उ॒त न॑ ए॒ना प॒वया॑ प॒वस्वाधि॑ श्रुते अ॒वाय्य॑स्य ती॒र्थे ।

व॒ष्टिं स॒हस्रा॑ नै॒गुतो॑ वसू॒नि वृ॒क्षं न॒ प॒क्कं धू॒नव॒द॒णाय॑ ॥५३॥

उ॒त । नः॑ । ए॒ना । प॒वया॑ । प॒वस्व॑ । अ॒धि॒ । श्रु॒ते । अ॒वाय्य॑स्य । ती॒र्थे ।

व॒ष्टिं । स॒हस्रा॑ । नै॒गुतः॑ । वसू॒नि । वृ॒क्षं । न॒ । प॒क्कं । धू॒नव॒त् । र॒णाय॑ ॥५३॥

हे सोम उतापि च अवाय्यस्य सर्वैः अवणीयस्य सोमस्य तव श्रुति प्रसिद्धे । यद्वा । पञ्चर्वे चतुर्थी । श्रुतस्य
शब्दस्य तीर्थे स्थाने नोऽस्माकं स्वभूति यच्च एनागया पवया पूयमानया धारयाध्यधिकं पवस्व । चर ।
नैगुतः । नीचीनं गवते शब्दायत इति निगुतः शब्दः । तेषां हंतुस्तेन संबंधी सोऽयं सोमः वष्टिं सहस्रा वष्टि-
संख्याकानि सहस्राणि वसूनि धनानि रणाय शत्रूणां जयार्थं धूनवत् । अस्माकमकंपयत । प्रायच्छदिति
यावत् । कथमिव नृचं न पक्कं पक्कपचं नृचं यथा कंपयति फलार्थी तद्वत् ॥

म॒हीमे॑ अ॒स्य वृ॒षना॑म॒ श्रूषे॑ माँ॒श्वत्वे वा॒ पृ॒श्ने वा॒ व॒ध॒चे ।

अ॒स्वा॒पय॑न्नि॒गुतः॑ स्ने॒हय॑न्ना॒पमि॑र्षाँ अ॒पा॒चितो॑ अ॒चेतः॑ ॥५४॥

म॒हि । इ॒मे इति॑ । अ॒स्य । वृ॒षना॑म॒ श्रूषे॑ इति । माँ॒श्वत्वे । वा॒ । पृ॒श्ने । वा॒ । व॒ध॒चे इति॑ ।

अ॒स्वा॒पय॑त् । नि॒ऽगुतः॑ । स्ने॒हय॑न् । च॒ । अ॒प॒ । अ॒मि॒र्षाँ । अ॒प॒ । अ॒चि॒तः । अ॒च॒ । इ॒तः ॥५४॥

महि मही प्रभूति वृषनाम ॥ सुपां सुश्रुति श्रुपो लुक् ॥ वृषनामनी वर्षणवर्णने । शराणां वर्षवं शत्रूणां
नमनं । इमे इति हे कर्मणी अस्माकं सोमस्य श्रूषे सुखकर भवतः । धि च कर्मणी माँश्वत्वे । अचनमित्तरं अशु
चरतीति । अर्षेः क्रियमाणे कुर्वे । तत्साम्प्रत्याशुवमिह गृह्यति । वापि वा पृश्ने अर्षेणवाधे वाजपुर्वे वधचे
शत्रूणां हिंसनशीले भवतः । सोऽयं निगुती वीधेः शब्दायमानाश्चतुरस्रापवत् । ताभ्यामनुपुपत् । चतुर्थो-
दित्यर्थः । किंच स्नेहवत् प्राद्वृषत्संवासाच्छत्रून् । अथ प्रलुचकतः । हे सोम च त्वमभिवाञ्छतुवपाय ।
अपममय । तथाचितोऽभिवाञ्छतमनुर्मती नाशिकाशितोऽस्माकं आहृषाच । अपमकच । अचतिर्बतिकर्मा ॥

सं ची पवित्रा विततान्येष्वेकं धावसि पूयमानः ।

असि भगो असि दाचस्य दातासि मघवा मघवद्भ्य इंदो ॥५५॥

सं । ची । पवित्रा । वि० ततानि । ए० षि । च० नु । एकं । धा० वसि । पू० यमानः ।

असि । भगः । असि । दा० चस्य । दा० ता । असि । म० घ० ऽवा । म० घ० वत् ० भ्यः । इ० दो इति ॥५५॥

हे सोम विततानि विसृतानि ची चीणि पवित्राणि पिबायुसूर्यात्मकानि पवित्राणि समेषु । सम्यक् प्राप्नोषि । किंच पूयमानस्त्रमेकमविवाहकृतं पवित्रमनु धावसि । अनुगच्छसि । किंच त्वं भगो भवनीयोऽसि । तथा दाचस्त्वं देयस्त्वं धनस्त्वं दातासि । कथमस्य धनदत्वमिति चेत् तदुच्यते । हे इंदो सोम मघवन्नीऽन्वेभ्योऽपि त्वं मघवासि । अतिशयेन धनवान्भवसि ॥ २१ ॥

एष विश्वविर्पवते मनीषी सोमो विश्वस्य भुवनस्य राजा ।

द्रुप्सा ईरयन्विदधेऽध्विदुर्वि वारमर्थं समयाति याति ॥५६॥

ए० षः । वि० श्व ० वि० त् । प० व० ते । म० नी० षी । सो० मः । वि० श्व० स्य । भु० व० न० स्य । रा० जा ।

द्रु० प्सा० न् । ई० र० य० न् । वि० द० धे० षु । इ० दं । वि० । वा० रं । अ० र्थं । स० म० या० ति । अ० ति । या० ति ॥५६॥

विश्ववित् सर्वस्य वेत्ता अत एव मनीषी मेधावी विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य राजा स्वाम्येष सोमः पवते । चरति । एतदेव विवृणोति । विदधेऽध्व । विदंति आगत्य च देवानिति यद्वा विदंति लभंत इति विदधा यद्वाः । तेषु द्रुप्सान्सकणानीरयन् प्रेरयन्निदुः सोमोऽध्वमविभवं वारं वाचं पवित्रं समयोभयतो अति याति । अतीत्य गच्छति ॥

इदं रिहंति महिषा अदब्धाः पदे रेभंति कवयो न गृध्राः ।

हिन्वंति धीरा दशभिः क्षिपाभिः समंजते रूपमपां रसेन ॥५७॥

इ० दं । रि० हंति । म० हि० षाः । अ० द० ब्धाः । प० दे । रे० भंति । क० व० यो । न । गृ० ध्राः ।

हि० न्वंति । धी० राः । द० श० ऽभिः । क्षि० पा० भिः । सं । अं० ज० ते । रू० पं । अ० पां । र० से० न ॥५७॥

महिषा महांतः पूज्या वा अत एवादब्धाः क्षिप्रदण्डिहिंविता देवा इदं सोमं रिहंति । रिहंति । अस्मादयंति । किंच देवाः सोममुग्रंतः संतः पदे तस्मात्स्य सोमस्य धारास्थाने रेभंति । शब्दायंति । तच्च वृष्टांतः । कवयो न गृध्राः । धनममिकांचमाणाः कवयः सोतारो यथा कुवंतः शब्दायंति तद्वत् । धीराः कर्मणि कुश्रुवा अस्त्रिषो दशभिरितस्तस्याकामिः क्षिपाभिरंगुलीभिरामिमं सोमं हिन्वंति । अभिषकार्यं प्रेरयंति । अपि च रूपं सोमस्य रूपमंगुमपां वसतीवर्याख्यानां रसेन समंजते । सम्यक् सेवयंति ॥

त्वया वयं पवमानेन सोम भरे कृतं वि चिनुयाम् शश्वत् ।

तन्नो मिषो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः ॥५८॥

त्व० या । व० यं । प० व० मा० ने० न । सो० म । भ० रे । कृ० तं । वि । चि० नु० या० म् । श० श्व० त् ।

त० न् । नुः । मि० षः । व० रु० णः । म० म० हं० तां । अ० दि० तिः । सि० णुः । पृ० थि० वी । उ० त । द्यौः ॥५८॥

हे सोम पवमानेन पवित्रेण पूयमानेन तुव्या सहायेन भरे । संयामगम । संयामे शश्वद्भ्यः कृतं कर्तव्यं वयं वि चिनुयाम । विशिष्य कुर्याम । वस्मात्तव साहाय्येन कर्माणि कुर्मः तत्तस्मान्नोऽस्मात् मिषो वरुणो

इतिरेतन्नामकाः सिंधुरेतदभिधाना च पुत्रिबुतापि च श्रीः एते मित्रादयो नोऽस्माकमहंतां । पूजयंतु धनादिदानेन ॥ २२ ॥

अभि न इति द्वादशर्धं द्वितीयं सूक्तं । वृषाबिरो राज्ञः पुत्रोऽंबरीषो भरद्वाजपुत्र ऋजिबोमी सहिता-
वक्षसो । इदमुत्तराणि च श्रीष्वागुदुमानि । अथ त्रिकादशो बृहती । पवमानः सोमो देवता । तथा चानु-
क्रम्यते । अभि नो द्वादशांबरीष ऋजिषा चानुदुभं ह बृहत्पुंशिति ॥ गतो विनियोमः ॥

अभि नो वाजसातमं रयिमर्धं पुरुस्पृहं । इंदो सहस्रभर्णसं तुविद्युधं विभ्वसहं ॥ १ ॥
अभि । नः । वाजऽसातमं । रयिं । अर्धं । पुरुऽस्पृहं । इंदो इति । सहस्रऽभर्णसं ।
तुविऽद्युधं । विभ्वऽसहं ॥ १ ॥

हे इंदो दीप्तं वाजसातममर्धं वत्सप्रदमत्तप्रदं वा रयिं धनं पुत्रं वा नोऽस्माकमर्धं । अभिगमय ।
वीक्ष्य । पुरुस्पृहं बह्वभिः स्पृहणीयं सहस्रभर्णसं बह्वविधभरणं । अनेकपोषणयुक्तमित्यर्थः । तुविद्युधं । युधं
ब्योतितर्यशो वाप्तं वेति यास्कः । नि० ५. ५. । बह्वत्तं बह्वयशोयुक्तं वा विभ्वसहं । विभ्व इति महत्ताम् ।
महतोऽभिभवितारं ॥

परि ष सुवानो अय्यं रथे न वर्माव्यत ।
इंदुरभि दुणा हितो हिया नो धाराभिरक्षाः ॥ २ ॥
परि । स्यः । सुवानः । अय्यं । रथे । न । वर्मं । अय्यत ।
इंदुः । अभि । दुणा । हितः । हियानः । धाराभिः । अक्षारिति ॥ २ ॥

सुवानः सूयमानः स्य स सोमोऽय्यमविमयं पवित्रं परि पवते । तत्र इष्टांतः । रथे न यथा रथे
स्त्रितः पुरुषो धर्मं कवचमव्यत परित्वयति ॥ व्यतेर्भुक्तिं वर्णकोपमृच्छांदसः ॥ अभि हितोऽमितः प्रेरितः यथा
सोतुभिरमिष्टुतः स इंदुः सोमो दुणा द्रुममयेन द्रोणकलशेन हियानः ॥ हिं गतो वृक्षो च ॥ तेन पूर्यमाणः
सन् धाराभिरक्षाः । भरति ॥ भरतेर्भुक्तिं रूपं ॥

परि ष सुवानो अक्षा इंदुरथे मदच्युतः ।
धारा य ऊर्ध्वो अध्वरे भाजा नैति गव्ययुः ॥ ३ ॥
परि । स्यः । सुवानः । अक्षारिति । इंदुः । अय्यं । मदऽच्युतः ।
धारा । यः । ऊर्ध्वः । अध्वरे । भाजा । न । एति । गव्यऽयुः ॥ ३ ॥

सुवानः सूयमानः स्य स इंदुः सोमो मदच्युतो मदार्धं देवैः प्रेरितः सप्तविंशतिभिः पवित्रे पर्वथाः ।
परितः भरति । अध्वर ऊर्ध्वः समुच्छ्रितः सर्वेषां मुखो यः सोमो गव्ययुर्गोकामः यथा वीरादिवं कामय-
मानः सन् धारा धारया सहिति गच्छति । भाजा न धाजमानया दीप्त्या अर्धांतरिषे गच्छति तद्वत् ॥

स हि त्वं देव शश्वते वसु मर्तीय दानुषे ।
इंदो सहस्रिण्यं रयिं शतात्मानं विवाससि ॥ ४ ॥
सः । हि । त्वं । देव । शश्वते । वसु । मर्तीय । दानुषे ।
इंदो इति । सहस्रिण्यं । रयिं । शतऽआत्मानं । विवाऽससि ॥ ४ ॥

हे देव सोम स त्वं शश्वहे पुषादिमन्त्रेण बह्वे मर्त्याय मनुष्याय द्वाभुवे हविर्दत्तवते यजमानाय वसु धर्मं महां च जिवांसि । प्रेरयसि । एकवाक्यतापक्षे हि तिङंतस्य द्वियोगाद्विधातः स्यात् ॥

वयं ते अस्य वृचहन्वसो वस्वः पुरुस्पृहः ।

नि नेदिष्ठतमा इवः स्याम सुन्नस्याधिगौ ॥५॥

वयं । ते । अस्य । वृचऽहन् । वसो इति । वस्वः । पुरुऽस्पृहः ।

नि । नेदिष्ठऽतमाः । इवः । स्याम । सुन्नस्य । अधिगौ इत्यधिऽगौ ॥५॥

हे वृषहन्त्राणां हतः सोम अक्षितावृशस्य ते तव स्वभूता वयं यः । ततो हे वसो वासयितः पुष्यसृष्टो बज्रभिः सृष्टणीयस्य वसो वसुनो धनस्य त्वया दीयमानस्य वयं नि नितरां नेदिष्ठतमा अत्यंतमंतिकतमाः स्याम । तथेवोऽन्नस्य किंच हे अधिगौ अधृतगमन सोम सुन्नस्य सुन्नस्य वयमंतिकतमाः स्याम । भवेम ॥

द्विर्यं पञ्च स्वयंशसं स्वसारो अद्रिसंहतं । प्रियमिंद्रस्य काम्यं प्रज्ञापयंत्यूर्मिणं ॥६॥

द्विः । यं । पञ्च । स्वऽयंशसं । स्वसारः । अद्रिऽसंहतं । प्रियं । इंद्रस्य । काम्यं ।

प्रऽज्ञापयंति । ऊर्मिणं ॥६॥

द्विः पञ्च दशसंख्याकाः स्वसारः कर्मकरणार्थमितस्ततो गच्छन्त्योऽंगुलयः स्वयंशसं स्वभूतयशस्कमद्रिसंहतं यावभिरभिषुतमिंद्रस्य प्रियं काम्यं सर्वैः काम्यमानमूर्मिणं धाराभिस्तद्धतं यं सोमं प्रज्ञापयंति वसतीवरीभिः प्रकर्षेण सेचयंति यजमानाः तं पुनतीत्युत्तरच संबधः ॥ ॥२३॥

परि त्यं हर्यंतं हरिं बभुं पुनन्ति वारेण । यो देवान्विश्रौं इत्परि मदेन सह गच्छति ॥७॥

परि । त्यं । हर्यंतं । हरिं । बभुं । पुनन्ति । वारेण । यः । देवान् । विश्रान् । इत् ।

परि । मदेन । सह । गच्छति ॥७॥

हर्यंतं सर्वैः सृष्टणीयं हरिं हरितवर्णं बभुं बहुवर्णं च त्वं तं सोमं वारेण पाशेन पवित्रेण परि पुनन्ति । परिशोधयंति । यः सोमो विज्ञानं सर्वाणिन्द्रादीन्देवानिदेवानिच मदेन मादकेन रसेन सह परि गच्छति ॥

अस्य वो अर्वसा पांतो दक्षसाधनं । यः सूरिषु अर्वो बृहद्ध्ये स्वर्णं हर्यंतः ॥८॥

अस्य । वः । हि । अर्वसा । पांतः । दक्षऽसाधनं । यः । सूरिषु । अर्वः । बृहत् । द्ये ।

स्वः । न । हर्यंतः ॥८॥

वः । अर्वसो वसादेशः ॥ हिरवधारणे । वो यूयमस्य सोमस्यावसा रक्षणेन दक्षसाधनं वज्रस्य साधनं रक्षं पांतः पिबंतो भवथ । स्वर्णादित्य इव हर्यंतः सर्वैः काम्यमानो योऽयं सोमः सूरिषु सोषाणि प्रेरयत्यु कोतुषु बृहन्नहन्मभूतं अर्वोऽन्नं दधे विदधे । स्नापयतीति यावत् ॥

स वां यज्ञेषु मानवी इंदुर्जनिष्ट रोदसी । देवो देवी गिरिष्ठा अस्त्रेधन्तं तुविष्वणि ॥९॥

सः । वां । यज्ञेषु । मानवी इति । इंदुः । जनिष्ट । रोदसी इति । देवः । देवी इति ।

गिरिऽस्थाः । अस्त्रेधन् । तं । तुविऽस्वनि ॥९॥

हे मानवी मानवी मनोः सभूते हे देवी कोतमने हे रोदसी यावापुषिन्वी वां पुषयोर्वक्षिषु व इंदुः

सोमो जनिष्ट । जजनि । अंतरिक्षे देवः स्वतिस्रसा सर्षं प्रकाशयन् पुषिर्वा विरिष्ठा यावसु तिष्ठन् । तं जातं सोमं तुषिष्यसि वज्रस्त्रे उपरे यज्ञे वाक्षिधन् । अस्त्रिणो यावभिरग्नन् । अभ्युष्यन्निति यावत् ॥

इन्द्राय सोम पातवे वृषस्त्रे परि विष्यसे । नरे च दक्षिणावते देवाय सदनसदे ॥ १० ॥

इन्द्राय । सोम । पातवे । वृषऽस्त्रे । परि । विष्यसे । नरे । च । दक्षिणाऽवते । देवाय । सदनऽसदे ॥ १० ॥

हे सोम वृषस्त्रे वृषस्त्रे इन्द्राय । वष्यसे चतुर्थी । इन्द्रस्य पातवे पातार्थं परि विष्यसे । परितः पाषेभुः सिष्यसे । तंसतीवरीभिर्वा । किंच दक्षिणावत अस्त्रिणो दक्षिणादाग्नेन तद्वति देवाय देवार्थं हस्तीभि हस्तु सदनसदे यज्ञगृहे सीदति नरे मनुष्यार्थं यजमानाय तस्मै फलप्रदानार्थं परि विष्यसे ॥

ते प्रत्नासो ष्विष्टिषु सोमाः पवित्रे अक्षरन् ।

अपप्रोथंतः सनुतर्हुरक्षितः प्रातस्ताँ अप्रचेतसः ॥ ११ ॥

ते । प्रत्नासः । विऽउष्टिषु । सोमाः । पवित्रे । अक्षरन् ।

अपऽप्रोथंतः । सनुतः । हुरऽक्षितः । प्रातरिति । तान् । अप्रऽचेतसः ॥ ११ ॥

* ष्विष्टिषुषां ष्विष्टिषु प्रकाशयेत् प्रत्नासः प्रत्नासो सोमाः पवित्रेऽक्षरन् । चरन्ति । ये सोमाः सनुतर्तर्हि-
तानप्रचेतसः प्रक्षानरहितान् ऊरक्षितः । क्षिणनामैतत् कौटिल्येन चिन्वतीति । ताभ्यामायिनः क्षिणाभ्यातः
प्रातःकाल एवापप्रोथंतः । अपप्रोथनं चापप्रेरणं । अपप्रेरयंतः शब्देन निराकुर्वन्तो भवन्ति । ते चरन्तीति
समन्वयः ॥

तं संखायः पुरोरुचं यूयं वयं च सूरयः । अश्याम वाजगंधं सनेम वाजपस्त्यं ॥ १२ ॥

तं । संखायः । पुरऽरुचं । यूयं । वयं । च । सूरयः । अश्याम । वाजऽगंधं । सनेम ।

वाजऽपस्त्यं ॥ १२ ॥

हे संखायः सोतारः सूरयः प्राज्ञा यूयं वयं च यजमानाः पुरोरुचं पुरतो रोचमानं वाजगंधं वसकर-
साधुगंधेपितं सोममश्याम । अश्याम । पियेम । किंच वाजपस्त्यमन्नयुक्तगृहसहितं यद्वा वसकरं सोमं सनेम ।
संमयेमहि । सोमेऽवच्छान्नगृहादीनि भवन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥

आ हर्षतायिष्यदर्थं गुतीषं सूक्तं । अक्षपनोषी रेमसूनु एतस्मिन्नी द्वापुषी । आप्ता नुहती कप्ताबुधुः ।
पवमानसोमो देवता । तथा चानुक्तांतं । आ हर्षतायादौ रेमसूनु काक्षपी नुहतायेति ॥ गतो विनियोगः ॥

आ हर्षताय धृष्णवे धनुस्तन्वन्ति पौंस्यं ।

भुक्तां वयंत्यसुराय निरिजे विपामये महीयुवः ॥ १३ ॥

आ । हर्षताय । धृष्णवे । धनुः । तन्वन्ति । पौंस्यं ।

भुक्तां । वयन्ति । असुराय । निऽनिजे । विपां । अये । महीयुवः ॥ १३ ॥

हर्षताय सर्वैः सुहृदीनाय धृष्यते शत्रूणां धर्मक्षत्रीनाय सोमाय पौंसं पुंस्यकामिष्यदर्थं भुरा तन्वन्ति ।
भुगुषि वा कुर्वन्तीति । सोमस्त भाराविसर्वाथं वितायमानं पवित्रमभिधीयते । तद्वि विपुषीति । महीयुवः
पुत्राकामा अस्त्रिणो विपां मेधाविनां देवानामथे पुरसाचक्षुषां मुक्तवर्षा निर्विषं यथा सोमो निर्विष्यति
तान्भुराय वसवति वधन्ति । वितन्वन्ति । इष्टापविषं विचारयन्तीत्यर्थः । वसतिर्वीतिवर्षा ॥

अथ क्षपा परिष्कृते वाजौ अभिप्र गाहते ।
यदी विवस्वतो धियो हरिं हिन्वन्ति यातवे ॥२॥
अथ । क्षपा । परिऽकृतः । वाजान् । अभि । प्र । गाहते ।
यदि । विवस्वतः । धियः । हरिं । हिन्वन्ति । यातवे ॥२॥

क्षपा ॥ सुपां सुगुणिति पंचम्या आकारः ॥ क्षपाया रात्रेरधामन्तरं प्रातःकाले परिष्कृतः ॥ भूषणार्थं संपर्युषिभ्य इति करोतिः सुहागमः ॥ अत्रिरसंज्ञतः । यद्वा । क्षपयिष्यां क्षेपायामसंज्ञतः । सोमो वावागन्तानि वक्षानि शुभिसंज्ञ प्र गाहते । प्रगच्छति । विवस्वतः परिचरणवतो यजमानस्य धियः कर्मसाधनभूता चंगुलयो हरिं हरितवर्णमेतमंगुं यातवे पाचास्त्रभिगमनाद्य यदि हिन्वन्ति त्रैरयन्ति तर्हि सवनानि गच्छतीति ॥

तमस्य मर्जयामसि मदो य इन्द्रपातमः । यं गाव आसभिर्दधुः पुरा नूनं च सूरयः ॥३॥
तं । अस्य । मर्जयामसि । मंदः । यः । इन्द्रऽपातमः । यं । गावः । आसऽभिः । दधुः ।
पुरा । नूनं । च । सूरयः ॥३॥

अस्य सोमस्य तं रसं मर्जयामसि । मर्जयामः । शोधयामः । असंजुमीं वा । यो मदी मद्करो रस इन्द्रपातम इन्द्रेष्टाश्रितं पातव्यो भवति । किंच गावो गंतारः सूरयः सोतारः पुरा च नूनमिदानीं च. यं सोमरसमासभिरास्तीर्दधुः धारयन्ति । पिबन्तीति यावत् । यद्वा । गावो धेनवो यं सोमं तृणादिष्ववस्थितमासभिरास्तीर्दधुः धारयन्ति तृणरूपेण भक्षयन्ति ॥

तं गार्थया पुराण्या पुनानमभ्यनूषत ।
उतो कृपंत धीतयो देवानां नाम बिभ्रतीः ॥४॥
तं । गार्थया । पुराण्या । पुनानं । अभि । अनूषत ।
उतो इति । कृपंत । धीतयः । देवानां । नाम । बिभ्रतीः ॥४॥

पुनानं पूषमानं तं सोमं पुराणा पुरा ज्ञतया गार्थया सुखाभ्यनूषत । सोतारोऽभिदुषन्ति ॥ नू सवने । सुष्ठि रूपं ॥ उतो अपि च नाम कर्मार्थं नमनं विधत्तीर्बिधाया धीतयोऽंगुलयो देवानां सोमरूपहविष्प्रदानाय कृपंत । कल्पयन्ति । समर्था भवन्ति ॥ कृपू सामर्थ्यं ॥

तमुक्ष्माणमभ्यये वारं पुनन्ति धर्षसिं । दूतं न पूर्वचित्तये आ शासते मनीषिणः ॥५॥
तं । उक्ष्माणं । अभ्यये । वारं । पुनन्ति । धर्षसिं । दूतं । न । पूर्वऽचित्तये । आ ।
शासते । मनीषिणः ॥५॥

उक्ष्माणमग्निः सिध्यमानं धर्षसिं सर्वस्य धारकं सोममभ्ययेऽविमये वारं वासि पविषि पुनन्ति । शोधयन्ति । भतो मनीषियो मेधाविनो यजमानास्त्रिमं सोमं दूतं न दूतमिव पूर्वचित्तये देवानां पूर्वमेव प्रज्ञापनाया शासते । प्रार्थयन्ते ॥ ॥२५॥

त पुनानो मदितमः सोमश्चमूषु सीदति ।
पशौ न रेत् आदधत्पतिर्वचस्यते धियः ॥६॥

सः । पुनानः । मदिन्ऽतमः । सोमः । चमूषु । सीदति ।
पशौ । न । रेतः । आऽदधत् । पतिः । वचस्यते । धियः ॥ ६ ॥

मदितमोऽत्यंतं मादयिता स सोमः पुनानः पूष्यमाणः संक्षमूषु चमसेषु सीदति । ततः पशौ न यथा पशौ कश्चिदुषभो रेत आदधाति तद्वत्क्षमसादिषु रेतः स्वीयं रसमादधदादधानो धियः कर्मणः पतिः पाश-
यितायं सोमो वचस्यति । अभिष्टूयते ॥

स मृज्यते सुकर्मभिर्देवो देवेभ्यः सुतः । विदे यदासु संददिर्महीरपो वि गाहते ॥ ७ ॥
सः । मृज्यते । सुकर्मऽभिः । देवः । देवेभ्यः । सुतः । विदे । यत् । आसु । संऽददिः ।
महीः । अपः । वि । गाहते ॥ ७ ॥

देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिपुतो देवो द्योतमानः द्योतन्वो वा स सोमः सुकर्मभिर्हस्तिभिर्मृज्यते । परिपूषते । यथादायं सोम आसु प्रवासु संददिः सम्यग्धनदानशील इति विदे ज्ञायते तदानीं महीर्महीरपो वसती-
वरीर्वि गाहते । विशेषेणाभिगच्छति । यदा सोममभिपुष्यति तदा तेभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

सुत इंदो पविच आ नृभिर्यतो वि नीयसे । इंद्राय मत्सरितं मश्चमूष्वानि षीदसि ॥ ८ ॥
सुतः । इंदो इति । पविच । आ । नृऽभिः । यतः । वि । नीयसे । इंद्राय । मत्सरिन्ऽतमः ।
चमूषु । आ । नि । सीदसि ॥ ८ ॥

हे इंदो सुतोऽभिपुतो यत आयतः सर्वतो विद्युत्स्वं शुभिः कर्मणितुभिर्हस्तिभिः पविच वि नीयसे । विशेषेण नीयमानो भवसि । ततो मत्सरितमोऽतिशयेन मादयिता त्वमिन्द्रार्थिन्द्रार्थं चमूषु चमसेष्वानि षीदसि ॥ २६ ॥

अभी नवंत इति नवर्षं चतुर्थं सूक्तं । पूर्ववद्विदेवते । सर्वा अनुष्टुभः । तथा चानुष्टुभ्यति । अभी नवते नवेति ॥ गतो विनियोगः ॥

अभी नवंते अद्दुहः प्रियमिंद्रस्य काम्यं । वत्सं न पूर्वं आयुनि जातं रिहंति मातरः ॥ ९ ॥
अभि । नवंते । अद्दुहः । प्रियं । इंद्रस्य । काम्यं । वत्सं । न । पूर्वं । आयुनि । जातं ।
रिहंति । मातरः ॥ ९ ॥

यथा मातरो गावः पूर्वं प्रथम आयुनि वयसि जातं वत्सं रिहंति रिहंति तथाद्दुहोऽद्रोहो वसती-
वर्षाया आप इन्द्रस्य प्रियं काम्यं सर्वं काम्यमाणं सोममभि नवते । अभिगच्छति ॥

पुनान इंदवा भर सोम द्विबर्हसं रयिं । त्वं वसूनि पुष्यसि विश्वानि दानुषो गृहे ॥ १० ॥
पुनानः । इंदो इति । आ । भर । सोमः । द्विऽबर्हसं । रयिं । त्वं । वसूनि । पुष्यसि ।
विश्वानि । दानुषः । गृहे ॥ १० ॥

हे इंदो दीपमान हे सोम पुनानः पूष्यमाणस्त्वं द्विबर्हसं इवोः ज्ञानयोः परिपूष्यशीलं रयिं धनमज्ञ-
भमा भर । आहर देहि । त्वं हि दानुषो हविर्दत्तवती चयमानस्य गृहे क्षित्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि
धनानि पुष्यसि । पोषयसि ॥

त्वं धियं मनोयुजं सृजा वृष्टिं न तन्यतुः ।
 त्वं वसूनि पार्थिवा दिव्या च सोम पुष्यसि ॥३॥
 त्वं । धियं । मनःऽयुजं । सृजं । वृष्टिं । न । तन्यतुः । ।
 त्वं । वसूनि । पार्थिवा । दिव्या । च । सोम । पुष्यसि ॥३॥

हे सोम त्वं मनोयुजं मनसा युज्यमानां मनोवेगां धियं ध्यातव्यां धारां कृज । पार्थिव विष्वज । तच्च दृष्टान्तः । वृष्टिं न तन्यतुः ॥ तनु विस्तारे । अतन्व्योत्पादिना यतुषप्रत्ययः ॥ तनोति विस्तारयतीति तन्व-
 तुर्मेघः । कृषा मेघो वृष्टिं कृजति तद्वत् । ततो हे सोम त्वं पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनानि तथा
 दिव्यानि दिवि भवानि धनानि च पुष्यसि । अस्मभ्यं पोषयसि । प्रयच्छसौत्वर्थः ॥

परि ते जिग्युषो यथा धारा सुतस्य धावति ।
 रंहमाणा व्यप्ययं वारं वाजीव सानसिः ॥४॥
 परि । ते । जिग्युषः । यथा । धारा । सुतस्य । धावति ।
 रंहमाणा । वि । अप्ययं । वारं । वाजीऽइव । सानसिः ॥४॥

सुतस्य ते त्वदीया सानसिः संभजनशीला यद्वा स्तोतुभिः संभजनीया रंहमाणा वेगं कुर्वन्ना धाराव्य-
 मविमयं वारं वारं पविचं वि परि धावति । विश्लेषेण परितो गच्छति । तच्च दृष्टान्तः । जिग्युषः शत्रूणां
 क्षत्रवोरस्य वाजीवाश्चो यथा युद्धं परितो धावति तद्वत् ॥ जयतेः कृषौ सन्निटोर्जिरिति कुलं । यथेति पूरकः ॥

क्रत्वे दक्षाय नः कवे पवस्व सोम धारया । इंद्राय पातवे सुतो मित्राय वरुणाय च ॥५॥
 क्रत्वे । दक्षाय । नः । कवे । पवस्व । सोम । धारया । इंद्राय । पातवे । सुतः । मित्राय । वरुणाय च ॥५॥
 वरुणाय । च ॥५॥

हे कवे क्रांतदर्शन हे सोम नोऽस्मभ्यं क्रत्वे प्रज्ञानाय दक्षाय वसाय च त्वं धारया पवस्व । चर । कीदृशः ।
 इंद्राय पातवे पानार्थं तथा मित्राय वरुणाय च सुतोऽभिपुतः खलु ॥ ॥२७॥

पवस्व वाजसातमः पविचे धारया सुतः । इंद्राय सोम विष्णवे देवेभ्यो मधुमत्तमः ॥६॥
 पवस्व । वाजऽसातमः । पविचे । धारया । सुतः । इंद्राय । सोम । विष्णवे । देवेभ्यः ।
 मधुमत्ऽतमः ॥६॥

हे सोम वाजसातमोऽतिशयेनास्त्रस्य दाता सुतोऽभिपुतस्त्वं पविचे धारया सह पवस्व । चर । ततो हे
 सोम त्वमिन्द्राय विष्णवे चान्येभ्यो मित्रादिभ्यो देवेभ्यश्च मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपेतो भव ॥

त्वां रिहंति मातरो हरिं पविचे अद्दुहः । वत्सं जातं न धेनवः पवमान विधर्मणि ॥७॥
 त्वां । रिहंति । मातरः । हरिं । पविचे । अद्दुहः । वत्सं । जातं । न । धेनवः । पवमान ।
 विऽधर्मणि ॥७॥

हे पवमान सोम विधर्मणि विविधं इषिषां धारये यक्षिऽद्दुहो द्रोहवर्जिता मातरो मातृभूता वसती-
 नवी हरिं हरितवर्णं त्वां पविचे स्मितं रिहंति । सिहंति । आलादधंति । कृषमिष । यच्छ धेनवो जातं वत्सं
 सिहंति तथा ॥

पर्वमान् महि अर्वञ्चिबेभिर्यासि रश्मिभिः ।
 शर्धन्तमांसि जिघ्रसे विश्वानि दानुषो गृहे ॥ ८ ॥
 पर्वमान । महि । अर्वः । चिबेभिः । य्यासि । रश्मिभिः ।
 शर्धन् । तमांसि । जिघ्रसे । विश्वानि । दानुषः । गृहे ॥ ८ ॥

हे पर्वमान महि महच्छवः अर्वणीयमंतरिक्षं चिबेभिश्चिबैर्नानाविधेष्टायनीयैर्वा रश्मिभिः परि घासि । .
 परिगच्छसि । तथा शर्धन् वेगं कुर्वस्त्वं दानुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे स्त्रित्वा विश्वानि सर्वाणि ।
 तमांसि तस्यैरूपाणि रचांसि जिघ्रसे । हंसि । एवं, यावापृथिव्योर्वर्तस इत्यर्थः ।

त्वं ह्यं च महिन्नत पृथिवीं चाति जभिषे ।
 प्रति द्रापिममुंचथाः पर्वमान महित्वना ॥ ९ ॥
 त्वं । ह्यं । च । महिऽन्नत । पृथिवीं । च । अति । जभिषे ।
 प्रति । द्रापि । अमुंचथाः । पर्वमान । महिऽत्त्वना ॥ ९ ॥

हे महिन्नत महाकर्मन् बहुविधकर्मन् सोम त्वं ह्यं शुक्लोकं च पृथिवीं चाति जभिषे । अत्यंतं विमर्षि ।
 उभृन् धारणपोषणयोः । तस्य ऋदसि सिटि सर्वविधोनां ऋदसि विकल्पितत्वाद्देवानामः । अंतरिक्षे
 सोमात्मनेति पृथिव्यां क्षताकूपेणैवित्वं लोकद्वयवर्तित्वं । हे पर्वमान चरन् सोम त्वं महित्वना महत्त्वेन युक्तः
 सन् द्रापि कवचं प्रत्यमुंचथाः । प्रतिमुंचसि । संवृणोषि ॥ २८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थास्तुरो देवादिद्यातीर्थमहेचरः ।

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपाससाध्याश्वधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये सप्तमाह्ये चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिषं जगत् । निर्ममे तमहं बंदे विद्यातीर्थमहेचरं ।
 विद्यातन्निर्दग्नीर्यक्षुर्थं व्याख्याय सप्तमे । सायणार्थसतोऽध्यायं पंचमं व्याचिकीर्षति ॥

तच्च पुरोजिती च इति षोडशर्चमनुवाकपिचया पंचमं सूक्तं । आद्यस्य तुषस्य आवाचपुत्रोऽधीगुर्मासर्विः ।
 द्वितीयस्य नज्जस्य राक्षः पुत्रो घयातिर्नाम । तृतीयस्य मनोः पुत्रो नज्जसो नाम राक्षसिः । चतुर्थस्य संवर-
 णाख्यस्य राक्षः पुत्रो मनुः । पुत्रं द्वादश गताः । शिष्टस्य चतुर्थस्य वाचः पुत्रो वैश्वामित्रो यो प्रजा-
 पतिर्हविः । द्वितीयातृतीये गायत्री शिष्टाश्चतुर्दशानुष्टुभः । तथा चानुक्रम्यते । पुरोजिती षोडश आवा-
 चिर्धीगुर्थयातिर्नाज्जसो नज्जसो मानसो मनुः सांवरण इति तुषाः श्वे प्रजापतिरुपाधे नाव्याविति ॥
 गतः सूक्तविनियोगः ॥

पुरोजिती वो अंधंसः सुताय मादयिन्नवे ।
 अप्य श्वानं अयिहन् सखायो दीर्घजिह्वं ॥ १ ॥
 पुरऽजिती । वः । अंधंसः । सुताय । मादयिन्नवे ।
 अप्य । श्वानं । अयिहन् । सखायः । दीर्घजिह्वं ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभूताः सम्मानय्याना वा हे क्षीतारः वो युष्मं पुरोजिती ॥ यज्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ पुरः-
क्षितवयस्त्रांध्रसोऽदग्निवस्त्र सोमस्त्र स्वभूताय सुतायाभिषुताय मादधित्वेऽत्यंतं मदकराय रसाय दीर्घ-
विद्वां । दीर्घा विद्वा यस्त्र सः ॥ दीर्घविद्वा च च्छंदसि । पा० ४. १. ५९. । इति ऊर्ध्वतत्वेन निपातितः ॥ तादृशं
ज्ञानमप्यभिष्टन । अप्यष्टयत । अप्यार्धध्वं । यथा अ राचसा वा सुतं सोमं न विहति तथा कुरुतेत्यर्थः ॥

पविषेष्वां द्वितीयस्त्राज्यभागस्त्र यो धारयेत्तेषामुवाक्या । सूचितं च । पावकवंतावाज्यभागवप्नी रक्षांसि
सेधति यो धारया पावकया । आ० २. १२. । इति ॥

यो धारया पावक्या परिप्रस्यंदते सुतः । इंदुरश्वो न कृत्स्नः ॥ २ ॥

यः । धारया । पावक्या । परिऽप्रस्यंदते । सुतः । इंदुः । अश्वः । न । कृत्स्नः ॥ २ ॥

सुतोऽभिषुतः, कृत्स्नः । कृत्सीति कर्मणाम् । कर्मणि साधुर्य इंदुः सोमः पावकया पापनां शोधकया
धारया परिप्रस्यंदते परितः प्रसरति । कथमिव । अश्वो नाश्वो यथा, वेशेन प्रगच्छति तद्वत् ॥

तं दुरोषमभी नरः सोमं विश्वाच्या धिया । यज्ञं हिन्वंत्यद्रिभिः ॥ ३ ॥

तं दुरोषं । अभि । नरः । सोमं । विश्वाच्या । धिया । यज्ञं । हिन्वंति । अद्रिऽभिः ॥ ३ ॥

नरः कर्मणेतार अस्त्रिजो दुरोषं ॥ रोषतेर्हिसार्धस्त्र रेफलोपे दीर्घाभांश्च ओषतेर्हार्थस्त्र वा खनि
रूपमिति संदेहादनवग्रहः ॥ तं दुर्दहं दुर्बधं वा यज्ञं यष्टव्यं तं सोमं विश्वाच्या सर्वाण्णामागंचिच्या धिया
बुद्ध्याद्रिभिर्धावभिरभि हिन्वंति । अभिप्रेरयंति । अभिषुष्वंतीति यावत् ॥

पृथ्वस्त्र षष्ठेऽहनि ब्राह्मणाच्छेदिसिस्त्रे सुतास इति तिस्रः । सूचितं च । दधिक्राव्योऽकारिषमित्यनुप
सुतासो मधुमत्तमा इति च तिस्रः । आ० ८. ३. । इति ॥

सुतासो मधुमत्तमाः सोमा इन्द्राय मंदिनः ।

पविष्वंतो अक्षरन्देवांगच्छंतु वो मदाः ॥ ४ ॥

सुतासः । मधुमत्तमाः । सोमाः । इन्द्राय । मंदिनः ।

पविष्वंतः । अक्षरन् । देवान् । गच्छंतु । वः । मदाः ॥ ४ ॥

मधुमत्तमा अतिशयेन माधुर्योपिताः अत एव मंदिनो मदकराः सुतासोऽभिषुताः सोमाः पविष्वंतः
पविष्वे वर्तमानाः संतः, इन्द्रार्थेन्द्रार्थमक्षरन् । पात्रेषु चरन्ति । अथ प्रत्यक्षतः । वो युष्माकं मदा मदहेतवो
, रक्षा देवानिन्द्रादीन्गच्छंतु ॥

इंदुरिन्द्राय पवत इति देवासो अब्रुवन् ।

वाचस्पतिर्मखस्यते विश्वस्येशान ओजसा ॥ ५ ॥

इंदुः । इन्द्राय । पवते । इति । देवासः । अब्रुवन् ।

वाचः । पतिः । मखस्यते । विश्वस्य । ईशानः । ओजसा ॥ ५ ॥

इंदुः सोम इन्द्रार्थेन्द्रार्थं पवति कलशे चरतीति देवासः सुतिकारिणः क्षीतारोऽब्रुवन् । वदति । यदा
क्षीतार एव वदति तदानीं वाचः सुतिः पतिः पाकयिता । यदा । शब्दश्च स्वाग्यत्वं शब्दायमाण इत्यर्थः ।
तादृशः सोमो मखयति । सुतिभिः पूजामिच्छति ॥ कालसायां सुगागमः ॥ कीदृशः । ओजसा वक्त्रेण विश्वस्य
सर्वस्वेषां प्रभुः ॥ ॥ १ ॥

सहस्रधारः पवते समुद्रो वाचमींखयः । सोमः पती रयीणां सखेद्रस्य दिवेदिवे ॥६॥
 सहस्रधारः । पवते । समुद्रः । वाचं ईखयः । सोमः । पतिः । रयीणां । सखा ।
 इंद्रस्य । दिवेदिवे ॥६॥ :

सहस्रधारो बज्रविधधारोपेतः सोमः पवते । ऋति । कीदृशः । समुद्रः । यस्मात्समुद्रवन्ति रसाः ।
 सरः स्नानीयः वाचमींखयः ॥ ईंखतेर्मींखतस्य सुपुपपदे खपप्रत्ययः ॥ सुतीनां प्रेरयिता रयीणां धनानां पतिः
 प्रभुः । यद्वा । रयीणां हविषो दातृणां यजमानानां पतिः पालयिता । दिवेदिवे प्रत्यहमिन्द्रस्य सखा मित्रभूतः
 सोमः पवति ॥

अयं पूषा रयिर्भगः सोमः पुनानो अर्षति ।
 पतिर्विश्वस्य भूमनो अख्यतोदसी उभे ॥७॥
 अयं । पूषा । रयिः । भगः । सोमः । पुनानः । अर्षति ।
 पतिः । विश्वस्य । भूमनः । वि । अख्यत् । रोदसी इति । उभे इति ॥७॥

पूषा पोषकः सर्वेषां भगो मजनीयो रयिर्धनहेतुरयं सोमः पुनानः पवित्रेण पूयमानः सप्तर्षति । कलशम-
 भिन्नच्छति । तथा विश्वस्य सर्वस्य भूमनो भूतजातस्य पतिः पालयिता सोम उभे रोदसी यावापुथिष्वी
 व्यस्यत् । स्वतेजसा प्रकाशयति । अनेन लोकद्वयवर्तित्वं सूचितं ॥

समु प्रिया अनूषत गावो मदाय घृष्वयः ।
 सोमासः कृण्वते पथः पर्वमानास इंदवः ॥८॥
 सं । जुं इति । प्रियाः । अनूषत । गावः । मदाय । घृष्वयः ।
 सोमासः । कृण्वते । पथः । पर्वमानासः । इंदवः ॥८॥

प्रियाः प्रियतमा घृष्वयोऽत्यंतं दीप्ताः । यद्वा । अहं प्रथमतः क्षीमि अहं पुरस्तात्क्षीमीति परस्परं
 सार्धमाणाः । गावः सुतिष्ठन्त्या वाचः सोमस्य मदार्थं समनूषत । संकुर्वन्ति । उः प्रसिद्धी । यद्वा । गावो
 धेनवः सोमस्य मदस्य शब्दायन्ति । ततः पर्वमानासः पूयमाना इंदवो दीप्ताः सोमासः सोमात् पथो मार्गो-
 भ्रज्यते । ऋणार्थं कुर्वन्ति ॥

य ओजिष्ठस्तमा भर पर्वमान अवाय्यं । यः पंच चर्षणीरभि रयिं येन वनामहे ॥९॥
 यः । ओजिष्ठः । तं । आ । भर । पर्वमान । अवाय्यं । यः । पंच । चर्षणीः । अभि ।
 रयिं । येन । वनामहे ॥९॥

हे पर्वमान पूयमान सोम ओजिष्ठ ओजस्वितमो यस्त्वदीयो रसोऽस्ति तं अवाय्यं अवधीयं रसमा भर ।
 यस्त्वन्माहर । किं यो रसः पंच चर्षणीः पंच वनान्निषादपर्वमानास्तुरो वधीमहि तिष्ठति । अपि च धेन
 रक्षेण वयं रयिं धनं च वनामहि-संमजामहे । यद्वा । धेन त्वां रयिं याचामहे इमा भर ॥

सोमाः पवन्त इंदवोऽस्मभ्यं गातुविस्तमाः ।
 मिषाः सुवाना अरेपसः स्वाध्यः स्वर्विदः ॥१०॥

सोमाः । पवन्ते । इन्द्रवः । अस्मभ्यं । गातुवित्ऽतमाः ।

मित्राः । सुवांनाः । अरेपसः । सुऽआध्यः । स्वःऽविदः ॥ १० ॥

गातुवित्मा अतिशयेन मार्गस्य संभवा इन्द्रो दीप्ताः सोमाः पवन्तेऽस्मभ्यमक्षदर्थं चरन्त्यागच्छन्ति वा ।
कीदृशाः । मित्रा देवानां सखिभूताः सुवाणा अभिषूयमाणा अरेपसः पापरहिताः अत एव स्वाध्यः शोभन-
ध्यानाः स्वर्षिदः सर्वज्ञाः सर्वप्रापका वा ॥ ॥ २ ॥

सुष्वाणासो व्यद्रिभिश्चिताना गोरधि त्वचि ।

इषेमस्मभ्यमभितः समस्वरन्वसुविदः ॥ ११ ॥

सुस्वानसः । वि । अद्रिऽभिः । चितानाः । गोः । अधि । त्वचि ।

इषं । अस्मभ्यं । अभितः । सं । अस्वरन् । वसुऽविदः ॥ ११ ॥

गोरनडुहोऽधि त्वच्छधिवयवचर्मणि चिताना ज्ञायमाना अद्रिभिर्वावभिर्विविधं सुष्वाणासः सूयमाना
वसुविदो वसुगो संभवा एते सोमा अस्मभ्यमभिमन्नमभितः समस्वरन् । सम्यक् शब्दयति । प्रयच्छन्तीति यावत् ॥

एते पूता विपश्चितः सोमासो दध्याशिरः ।

सूर्योसो न दर्शतासो जिगत्नवो ध्रुवा घृते ॥ १२ ॥

एते । पूताः । विपऽचितः । सोमासः । दधिऽआशिरः ।

सूर्योसः । न । दर्शतासः । जिगत्नवः । ध्रुवाः । घृते ॥ १२ ॥

पूताः पवित्रेण परिपूता विपश्चितो मेधाविनो दध्याशिरो दध्यामिश्रणा घृति वसतीवर्याश्च उदके
जिगत्नवो गमनशीला ध्रुवास्तत्र क्षीर्यस्य वर्तमाना एते सोमासः सोमाः सूर्योसो न सूर्या इव दर्शतासः पापेषु
सर्वेर्दर्शनीया भवन्ति ॥

प्र सुन्वानस्यांधसो मर्तो न वृत तवचः ।

अप म्भानमराधसं हता मखं न भृगवः ॥ १३ ॥

प्र । सुन्वानस्य । अंधसः । मर्तः । न । वृत । तत् । वचः ।

अप । म्भानं । अराधसं । हत । मखं । न । भृगवः ॥ १३ ॥

सुन्वानस्यामिषूयमाणस्यांधसोऽग्नीयस्य सोमस्य तत् प्रसिद्धं वचो वचनं घोषं मर्तो मारकः कर्मवि-
प्रकारी वा न प्र वृत । न भवतां । न शृणोत्विति यावत् । तथा हे सोतारः अराधसं संसाधककर्मरहितं तं
ज्ञानमप हत । तत्र वृष्टांतः । मखं न यथा पुरापरार्द्धं मखमेतन्नामानं भृगवोऽपहतवतः तथाप हतित्वर्थः ॥

आ जामिरत्के अव्यत भुजे न पुष ओणयोः ।

सरज्जारो न योषणां वरो न योनिमासदं ॥ १४ ॥

आ । जामिः । अत्के । अव्यत । भुजे । न । पुषः । ओणयोः ।

सरत् । जारः । न । योषणां । वरः । न । योनिं । आऽसदं ॥ १४ ॥

आमिर्वधुमूतो देवानां सोमोऽत्वा आच्छादके पविष आब्यत । आवुषोति । संबद्धो भवति । तत्र वृष्टांतः ।
मुषे न यषीष्यो रचकयोर्मातापिषोर्मुषे पुष आवुषोति तद्वत् । ततः सोऽयं सोमो योमिं स्वस्त्वानभूतं
कक्षशमासदमासन्तु सरत् । सरति । तत्र वृष्टांतद्वयं । आरो न यषा आरो योम्यमसतीं स्त्रियं प्राप्तुं
सरति । यषा वा वरः कक्षां प्राप्तुं गच्छति तद्वत् ॥

स वीरो दक्षसार्धनो वि यस्तस्तंभ रोदसी ।

हरिः पविषे अष्यत वेधा न योनिमासदं ॥१५॥

सः । वीरः । दक्षऽसार्धनः । वि । यः । तस्तंभ । रोदसी इति ।

हरिः । पविषे । अष्यत । वेधाः । न । योनिं । आऽसदं ॥१५॥

दक्षसार्धनो वक्षसार्धनः स सोमो वीरः समर्थो भवति । यः सोमो रोदसी बावापुषिष्वी वि तस्तंभ
स्वतेजसा वक्षधात् । आच्छादयतीत्यर्थः । किंच हरिर्हरितवर्णः सोमो वेधा न विधाता यक्षमानो यषा
सगृह्मासीदति तद्वयोनिं स्वस्त्वानं कक्षशमासदमासन्तु पविषेऽब्यत । आवुषोति । संबद्धो भवति ॥

अष्यो वारैभिः पवते सोमो गव्ये अधि त्वचि ।

कनिक्कद्वृषा हरिरिद्रस्याभ्येति निष्कृतं ॥१६॥

अष्यः । वारैभिः । पवते । सोमः । गव्ये । अधि । त्वचि ।

कनिक्कदत् । वृषा । हरिः । इन्द्रस्य । अभि । एति । निऽकृतं ॥१६॥

अयं सोमोऽव्योऽवेर्वरिभिर्वारैः पविषेः तैभ्यः भवति । कक्षशं प्रति सरति । किंच गव्यं आगृह्णेऽधि ।
त्वचि चर्मणि । कनिक्कद्वृषा यमानो वृषा कामानां वर्षको हरिर्हरितवर्णः सोम इन्द्रस्य स्वभूतं निष्कृतं
संकृतं आप्नमभ्येति । अभिगच्छति ॥ १६ ॥

क्राणा शिमुर्मुह्नीनां हिन्वन्तस्य दीधितिं । विष्वा परि प्रिया भुवदध्वि ॥१॥

क्राणा । शिमुः । मुह्नीनां । हिन्वन् । चतस्य । दीधितिं । विष्वा । परि । प्रिया ।
भुवन् । अध । द्विता ॥१॥

क्राणा । करोतिः शानचि कक्षशं रोदसीति विकरणस्य मुक् । सुपां मुमुगिति सुप आकारादेशः ॥ अथ
मुषीषो महीनां महतीनां मंहनीयानां वापां शिमुः पुषस्त्वानीयः सोम चतस्य यक्षस्य दीधितिं प्रकाशयं
धारयं वा स्त्रीयं रसं हिन्वन् प्रेरयन्निष्ठा सर्वाणि प्रिया प्रियाणि हवींषि परि भुवत् । परिभवति । आसीति ।
अथापि च द्विता द्विधा भवति । द्विचि च पुषिष्यां च वर्तत इत्यर्थः ॥

उप चितस्य पाण्योर्ऽर्भक्त यहुहा पदं । यज्ञस्य सप्त धामभिरध प्रियं ॥२॥

उप । चितस्य । पाण्योः । अर्भक्त । यत् । गुहा । पदं । यज्ञस्य । सप्त । धामऽभिः ।
अध । प्रियं ॥२॥

चितस्य मम यज्ञं गुहा गुहायं हविर्धनि वर्तमानयोः पाण्योः पापायवद्वृद्धवीरधिपवकयवकयवीः पदं

स्नानं सोमो यद्यदोषामन्त सममजत यधानंतरं यन्त्रस्य धामभिर्धारकैः सप्त सप्तमिच्छन्दीभिर्गायत्रादिभिः
प्रियं प्रीणयितारं सोममेभिर्बुधं त्विजः । अपि वा । सप्त सर्पणशीर्षिवसतीवर्यादिभिर्बुधैः सोममभिपुष्टंति ॥

चीणिं चित्तस्य धारया पृष्ठेध्वरेया रयिं । मिमीति अस्य योजना वि सुक्रतुः ॥३॥
चीणिं । चित्तस्य । धारया । पृष्ठेषु । आ । ईरय । रयिं । मिमीति । अस्य । योजना ।
वि । सुऽक्रतुः ॥३॥

हे सोम त्वितस्य मम यन्त्रस्य स्वमूतानि चीणिं सवनानि धारयात्कीयया विधारय । किं पृष्ठेषु सामसु
रयिं दातारमिन्द्रमेरय । आगमय । सुक्रतुः सुप्रज्ञः सोतास्त्रिंशस्य योजना योजनानि योजनकारीणि
सोषाणि वि मिमीति । करोति । यस्यादेवं तस्मादिन्द्रं सामसु प्रेरयेत्यर्थः ॥

जज्ञानं सप्त मातरो वेधामशासत श्रिये । अयं ध्रुवो रयीणां चिकेत यत् ॥४॥
जज्ञानं । सप्त । मातरः । वेधां । अशासत । श्रिये । अयं । ध्रुवः । रयीणां । चिकेत । यत् ॥४॥

जज्ञानं प्रादुर्भूतं वेधां कर्मणो विधातारं सोमं सप्त सप्तसंख्याका मातरो गंगाया नद्यः सप्त च्छंदांसि
वा श्रिये यजमानानामैश्वर्यार्थमशासत । अनुशासन्ति । अनुशासनं कुर्वन्ति ॥ शीर्षिकं किं कृत्यधेनात्मनेपदं ॥
यद्यस्माद्बुधोऽयं सोमो रयीणां धनानि चिकेत जानाति तस्मादस्मानुशासने कृते यजमानानां धनादिस-
मृद्धिर्भवति ॥

अस्य घृते सजोषसो विश्वे देवासो अदुहः । स्यार्हा भवन्ति रंतयो जुषन्त यत् ॥५॥
अस्य । घृते । सऽजोषसः । विश्वे । देवासः । अदुहः । स्यार्हाः । भवन्ति । रंतयः । जुषन्त । यत् ॥५॥

अदुहो द्रोहवर्जिता विश्वे सर्वे देवासो देवा अस्य सोमस्य व्रते कर्मणि सजोषसः संगताः संतः स्यार्हाः
सुहृदीया भवन्ति । रंतयो रमणशीला देवाः सुतमेनं सोमं यद्यदि जुषन्त खेवन्ति तर्हि सुहृदीया भवन्ति ॥४॥

यमी गर्भमृतावृधो दृशे चारुमजीजनन् । कविं मंहिष्ठमध्वरे पुरुस्पृहं ॥६॥
यं । इमिति । गर्भं । चतुऽवृधः । दृशे । चारुं । अजीजनन् । कविं । मंहिष्ठं । अध्वरे ।
पुरुऽस्पृहं ॥६॥

अतावृधो यन्त्रस्य वर्धयित्री वसतीवर्याद्या आपो गर्भं गर्भस्थानीयमीमेनं यं सोममध्वरे यष्टि वृशे
दर्शनायाजीजनन् उदपादयन् । कीदृशं । चारुं सर्वेषां कल्याणकार्यं कविं ज्ञातप्रज्ञं मंहिष्ठं पूज्यतमं दातृतमं
वा ज्ञत एव-पुरुस्पृहं वज्रभिः सुहृदीयं सोमं देवाः खेवन्त इति पूर्वेण समन्वयः ॥

समीचीने अभि त्मना यद्ही चतस्य मातरा । तन्वाना यज्ञमानुष्यदैजते ॥७॥
समीचीने इति संऽईचीने । अभि । त्मना । यद्ही इति । चतस्य । मातरा । तन्वानाः ।
यज्ञं । आनुषक् । यत् । अंजते ॥७॥

स सोमः समीचीने परस्परं संगति यद्ही महत्त्वानुसक्त यन्त्रस्य मातरा निर्मात्रौ यावापुथिबी त्मनात्मना
स्वयमेव तदाभिगच्छति । यद्यदा यज्ञं तन्वाना अध्वर्यव आनुषगनुषक्त वसतीवरीमिरंजति सोमं मिश्रयन्ति
तदा यज्ञं मिश्रयन्ति ॥

क्रत्वा शुक्रेभिर्ऋभिर्ऋणोरपं व्रजं दिवः । हिन्यन्तस्य दीधितिं प्राध्वरे ॥ ८ ॥

क्रत्वा । शुक्रेभिः । ऋभिः । ऋणोः । अपं । व्रजं । दिवः । हिन्यन् । ऋतस्य । दीधितिं ।
प्र । अध्वरे ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं क्रत्वा कर्मणा ज्ञानेन वा शुक्रेभिः शुक्रेर्दीप्यमानैरऋभिरेभिरेन्द्रियैरिषामुवाचैः स्वतेजोभिर्ब्र-
ह्ममंधकारसमूहं दिवोऽतरिषादपणोः । अपगमय । विनाशय ॥ ऋणु गतो तानादिकः ॥ किं कुर्वन् । अध्वरे ।
हिसारहिते यज्ञ ऋतस्य यज्ञस्य दीधितिं धारकं स्वीयं रसं प्र हिन्यन् प्रेरयन् । ज्ञानेन लोकद्वन्द्ववर्तित्वम-
भिहितं ॥ ८ ॥ ५ ॥

प्र पुनानायेति षड्वचं सप्तमं सूक्तमाप्त्यस्य द्वित्यर्थः । पूर्ववच्छन्दोदेवते । तथा चानुकम्यते । प्र पुनानाय
षड् द्वित आप्त्य इति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र पुनानाय वेधसे सोमाय वच उद्यतं । भृतिं न भरा मतिभिर्जुजोषते ॥ ९ ॥

प्र । पुनानाय । वेधसे । सोमाय । वचः । उत्त्यतं । भृतिं । न । भर । मतिभिः ।
जुजोषते ॥ ९ ॥

द्वितो नामर्थः स्वात्मानं प्रत्याह । पुनानाय पवित्रेण पूयमानाय वेधसे कर्मणो विधादे मतिभिः सुतिभि-
र्जुजोषते प्रीयमाणाय यद्वा मतिभिः सोतुभिः सह जुजोषते प्रीणयिषे सोमायोद्यतमुद्युक्तं वचः प्र भर ।
प्रकर्षेण संपादय । अभिष्टुहीत्यर्थः । तच्च दृष्टान्तः । भृतिं न यथा भुतका भृतिं संपादयति तद्वत् ॥

परि वाराण्यव्यया गोभिरंजानो अर्षेति । ची षधस्था पुनानः कृणुते हरिः ॥ १० ॥

परि । वाराणि । अव्यया । गोभिः । अंजानः । अर्षेति । ची । सधस्था । पुनानः ।
कृणुते । हरिः ॥ १० ॥

गोभिर्गोविचारैः चीरादिभिरंजानोऽज्यमानः सोमोऽव्ययाविमयाणि वाराणि वाक्त्राणि पवित्राणि
पर्यर्षति । परिगच्छति । अपि च हरिर्हरितवर्णः सोमः पुनानः पूयमानः संस्त्री चीणि सधस्था । सह तिष्ठत्य-
नेति सधस्थं स्थानं । द्रोणकणशाधवर्णीयपुतभृदात्मकाणि चीणि स्थानानि कृणुते । करोति ॥

परि कोशं मधुश्चुतमव्यये वारे अर्षेति । अभि वाणीर्ऋषीणां सप्त नूषत ॥ ११ ॥

परि । कोशं । मधुश्चुतं । अव्यये । वारे । अर्षेति । अभि । वाणीः । ऋषीणां ।
सप्त । नूषत ॥ ११ ॥

स सोमोऽव्ययेऽविमये वारे वाक्त्रे पवित्रे मधुश्चुतं मधुररसस्य व्यावधितारं द्रोणकणशं प्रत्यात्मीयं रसं
पर्यर्षति । गमयति । तमिमं सोममृषीणां सप्त वाणीर्ऋदांस्यभि नूषत । अभिष्टुवति ॥ नू ऋषेण जुटादिः ॥

परि नेता मतीनां विश्वदेवो अदाभ्यः । सोमः पुनानश्चम्वोर्विश्वहरिः ॥ १२ ॥

परि । नेता । मतीनां । विश्वदेवः । अदाभ्यः । सोमः । पुनानः । चम्वोः । विश्व-
हरिः ॥ १२ ॥

हरिर्हरितवर्णः स सोमः पुनानः पूयमानः संस्त्रीरधिवक्त्रकणकयोः परि विशत । परिगच्छति ।

कीदृशः । मतीनां सुतीनां नेता यदा मतीनां सोतृणां स्वकर्मण्युपनेता विश्वदेवः सर्वदेवः । सोमेऽभिषूयमाणे सतीन्द्रादयः सर्वे देवाः सोमं प्रत्यागच्छन्ति खलु । तस्मात्सर्वदेवोपेतः अत एवादाभ्योऽहिंसितः कैश्चिदपि ॥

परि देवीरनु स्वधा इंद्रेण याहि सरथं । पुनानो वाघं वाघस्त्रिरमर्त्यः ॥ ५ ॥

परि । देवीः । अनु । स्वधाः । इंद्रेण । याहि । सऽरथं । पुनानः । वाघत् । वाघत्ऽभिः ।
अमर्त्यः ॥ ५ ॥

हे सोमः स्वमिद्रेण सरथं समानं, रथमावह्य देवीर्देवानां संबन्धीनि स्वधा बलान्यनु देवसेनाः परि याहि । परिगच्छ । कीदृशः । पुनानः पूयमानो वाघस्त्रिः । वाघत इत्युल्लिङ्गम् । हविषां प्रेरकैर्हविर्भिर्वाघ-
दूह्यमानोऽमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितः । यदा । वाघस्त्रिर्हविर्भिः पुनानः पूयमानो वाघत् सोतृणां यष्टृणां
धनादीनि प्रापयन् परिगच्छ ॥

परि सप्तिर्न वाजयुर्देवो देवेभ्यः सुतः । व्यानशिः पवमानो वि धावति ॥ ६ ॥

परि । सप्तिः । न । वाजऽयुः । देवः । देवेभ्यः । सुतः । विऽआनशिः । पवमानः ।
वि । धावति ॥ ६ ॥

सप्तिर्नाथ एव वाजयुर्ब्रह्मिच्छन्नेवो दीप्यमानो देवेभ्यो देवार्थं सुतोऽभिषुतो व्यानशिः पत्रेषु व्यापी
पवमानः पवित्रेण पूयमानः एतादृशः सोमः परि धावति । परितः, पात्राण्यभिगच्छति ॥ व्यानशिः ।
अथ व्याप्ती । आहुगमहनेत्यचोत्सर्गच्छंदसि सदादिभ्यो दर्शनादिति कित्प्रत्ययः । अत्रोतेत्येति गुडा-
गमः ॥ ६ ॥ ६ ॥

सप्तमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र सखाय इति षड्वचं प्रथमं सूक्तं । काण्वी पर्वतनारदावुषी । अथवा
काण्वपस्य पुत्री शिखंडिन्याख्ये द्वे अप्सरसावस्य सूक्तस्य द्रष्टव्यौ । पूर्ववच्छन्दोदेवते । तथा चानुक्रम्यते । सखायः
पर्वतनारदी काण्वयो द्वे शिखंडिन्यौ वाप्सरसाविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

सखाय आ नि षीदत पुनानाय प्र गायत । शिशुं न यज्ञैः परि भूषत श्रिये ॥ १ ॥

सखायः । आ । नि । सीदत । पुनानाय । प्र । गायत । शिशुं । न । यज्ञैः । परि ।
भूषत । श्रिये ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभूताः सोतार अखिजः आ नि षीदत । सोतुमुपविशत । अथ पुनानाय पूयमानाय
सोमाय प्र गायत । प्रकर्षेण गायत । तमभिष्टुत । ततोऽभिषुतं सोमं यक्षीर्यजनीयैर्हविर्भिर्मिश्रणीयं श्रिये
शोभनार्थं परि भूषत । परितोऽलंकृत । तत्र दृष्टान्तः । शिशुं न यथा शिशुं बालं पुत्रं पितर आभरणैरलं-
कुर्वति तद्वत् ॥

प्रवर्गेऽभिष्टुते समी वत्समितिका । सूचितं च । समी वत्सं न मातृभिः सं वत्स एव मातृभिः । आ०
४. ७. १. इति ॥

समी वत्सं न मातृभिः सृजता गयसाधनं । देवाभ्यं मदमभि द्विशंवसं ॥ २ ॥

सं । इमिति । वत्सं । न । मातृभिः । सृजत । गयऽसाधनं । देवऽअभ्यं । मदं ।

अभि । द्विऽशंवसं ॥ २ ॥

हे ऋत्विजः गयसाधनं गृह्यसाधनमीमेन सोमं मातुमिमांस्तुताभिर्वसतीवरीभिः सं व्रजत । संमि-
त्रयत । व्रजमिव । वत्सं न यथा वत्सं मातुमिनीभिः संयोजयति गृह्यत् । कीदृशं । देवाय देवानां रक्षकं
मदं मदनहेतुं विश्वसं दिगुणविगमतिशयितवत्सं वा । यथा । दयोर्लोकाधोऽक्षयं स्विता देवमनुष्याः इत्यर्थः ।
तेषां हविर्धनप्रदानेन वर्धयितारं । तं सोममभि सं व्रजत ॥

पुनाता दक्षसाधनं यथा शर्धीयं वीतये । यथा मिचाय वरुणाय शंतमः ॥ ३ ॥

पुनात । दक्षऽसाधनं । यथा । शर्धीय । वीतये । यथा । मिचाय । वरुणाय ।
शंतमः ॥ ३ ॥

दक्षसाधनं वसस साधनं धनादिपुष्टिर्वा साधकं सोमं पुनात । पवित्रेण पुनीत ॥ पूष पवने त्रयादिः ।
तस्मात्तोडि तप्तगप्तगयनादिति तस्य तत्रादेशः । पित्वादीत्याभावः ॥ असौ सोमः शर्धीय देवार्थं वीतये
देवानां पानार्थं यथा भवति यथा वा मिचाय वरुणाय च शंतमोऽतिशयेन सुखं करोति तथा पुनीतित्वर्थः ॥

अस्मभ्यं त्वा वसुविदमभि वाणीरनूषत । गोभिष्टे वर्णमभि वासयामसि ॥ ४ ॥

अस्मभ्यं । त्वा । वसुऽविदं । अभि । वाणीः । अनूषत । गोभिः । ते । वर्णं । अभि ।
वासयामसि ॥ ४ ॥

हे सोम वसुविदं धनस्य दप्तारं त्वा त्वामकम्भं धनादिप्रदानार्थं वाणीरक्षदीपा वाचोऽभ्यनूषत ।
अभिपुवति ॥ नू सवने ॥ यथं ते तव वर्णमावरणं रसं जीभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिरभि वासयामसि ।
अभिवासयामः । अभित आच्छादयामः ॥

स नो मत्सनां पते इंदो देवप्सरा असि । सखेव सख्ये गातुवित्तमो भव ॥ ५ ॥

सः । नः । मत्सनां । पते । इंदो इति । देवऽप्सराः । असि । सखाऽइव । सख्ये ।
गातुवित्तमः । भव ॥ ५ ॥

नोऽस्मादीनां मत्सनां मत्सनां पते स्वामिन् हे इंदो सोम स त्वं देवप्सरा असि । प्सर इति
रूपनाम । इन्द्रोऽप्यो भवसि । स त्वं सखेय यथा सखा सुहृत् सखी मिचाय सत्वं मार्गं ज्ञापयति तद्दक्षा-
कमपि गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गस्य संभवो भव । ज्ञापको भव ॥

सनेमि कृध्यस्मदा रक्षसं कं चिदचिणं । अपादेवं ह्युमंहो युयोधि नः ॥ ६ ॥

सनेमि । कृधि । अस्मत् । आ । रक्षसं । कं । चित् । अचिणं । अप । अदेवं । ह्युं ।
अंहः । युयोधि । नः ॥ ६ ॥

हे सोम अस्मादस्मासु सनेमि । पुराणनामैतत् । पुराणं सख्यं कृधि । कृध । आ अपि वाचिसमं प्रप्रीकं
कं चिद्वचसमप्युधस्य । कीदृशं । अदेवमदेवग्रीकं ह्युं ह्यवतं सत्त्वानुतयुक्तं वाङ्माभ्यंतरमायायुक्तं वा ।
चिं च नोऽस्माकमंहः पारं चाप युयोधि । संप्रहर । युजतिर्ब्रजं ब्रह्मतीति ब्रजः सुः । वा ब्रह्मतीति हेर्हिजा-
मावाहुः । धनोपस्थादयः । धीतिर्वा सौ पूर्ववद्भूयं ॥ ७ ॥

तं च इति वज्रं क्षितीयं कृत् । पर्वतनारदयोरायं । अन्तर्पूर्ववत् । तं च इत्यनुज्ञातं ॥ यतः युक्तवि-
निधेयः ॥

तं वः सखायो मदाय पुनानमभि गायत । शिशुं न यज्ञैः स्वदयंत गूर्तिभिः ॥ १ ॥
 तं । वः । सखायः । मदाय । पुनानं । अभि । गायत । शिशुं । न । यज्ञैः । स्वदयंत ।
 गूर्तिभिः ॥ १ ॥

हे सखाय अस्मिन् यो घृयं मदाय देवानां महार्थं पुनानं पूजमानं तं सोममभि गायत । अभिपूत ।
 तमिमं सोमं शिशुं न यिमुमिवात्कारिः शीरादिभिश्च यथा स्वादुक्नुवति तद्वत्पक्षीर्विभिर्मिश्रणीर्गूर्तिभिः
 क्षुतिभिश्च स्वदयंत । स्वादुक्नुवति ॥

प्रवर्ग्यैःमिष्टि च वत्स इव मातुमिरिच्छिका । सूर्यं च सग्री वत्समिच्छनया सहोक्तं ॥

सं वत्स इव मातुभिरिदुर्हिन्वानो अज्यते । देवावीर्मदो मतिभिः परिष्कृतः ॥ २ ॥
 सं । वत्सः । इव । मातुभिः । इदुः । हिन्वानः । अज्यते । देवः । अवीः । मदः । मतिभिः ।
 परिष्कृतः ॥ २ ॥

हिन्वानः प्रेयमाश्च इदुः सोमो वसतीवरीभिः समज्यते । सम्यक् सिक्तो भवति । तत्र दृष्टान्तः । वत्स इव
 वत्सो यथा मातुमिर्गौभिः समस्तो भवति तद्वत् । कीदृशः । देवावीर्देवानां रणको महो मदकरो मतिभिः
 क्षुतिभिः परिष्कृतोऽलंकृतः ॥ भूषणार्थं संपर्युषेभ्य इति सुहागमः । परिनिविभ्यः । पा० ८. ३. ७०. इति
 सुटः पत्वं ॥

अयं दक्षाय साधनोऽयं शर्धाय वीतये । अयं देवेभ्यो मधुमत्तमः सुतः ॥ ३ ॥
 अयं । दक्षाय । साधनः । अयं । शर्धाय । वीतये । अयं । देवेभ्यः । मधुमत्तमः ।
 सुतः ॥ ३ ॥

अयं सोमो दक्षाय वत्साय वर्धनाय वा साधनः साधयिता भवति । तथायं सोमः शर्धाय वेगार्थं
 वीतये देवानां भक्षणार्थं च भवति । सुतोऽभिपुतोऽयं सोमो देवेभ्य इन्द्रादिभ्यो मधुमत्तमोऽतिशयेन
 माधुर्ययुक्तो भवति । अत्यंतं मदकरो भवतीति वा ॥

गोमन्त्र इदो अश्ववत्सुतः सुदक्ष धन्व । शुचिं ते वर्णमधि गोषु दीधरं ॥ ४ ॥
 गोऽमन् । तः । इदो इति । अश्वऽवत् । सुतः । सुदक्षः । धन्वः । शुचिं । ते । वर्णं ।
 अधि । गोषु । दीधरं ॥ ४ ॥

हे सुदक्ष सुवक्त्र हे इदो सोम सुतोऽभिपुतस्त्वं गोऽस्माकं गोमन्त्रसाधनगोयुक्तमश्ववद्वत्सुतं धनं धन्व ।
 नमय ॥ भविर्गन्तव्यो भूवादिः ॥ ततोऽहं शुचिं पूतं दीधमानं वा ते तव वर्णं रसं गोषु गन्धेषु शीरादिष्वधि
 दीधरं । अधिधारयामि । मिश्रयामि ॥

स नो हरीणां पत इदो देवप्सरस्तमः । सखेव सख्ये नयो रुचे भव ॥ ५ ॥
 सः । नः । हरीणां । पते । इदो इति । देवप्सरः । तमः । सखाऽइव । सख्ये । नयः ।
 रुचे । भव ॥ ५ ॥

हे हरीणां पति गोऽस्मादीयानां हरितवर्णानां यमुनां स्वामिन् हे इदो सोम देवप्सरस्तमोऽतिशयेन

दीप्त्युपेयितः स त्वं नर्यः कर्मणेतुभ्य चत्विग्भ्यो हितः स त्वं नोऽस्माकं हवि मव । दीप्तिवरो मव । विमिव । सखेव यथा सखा सख्ये मिषाय दीप्तिवरो भवति तद्वत् ॥

सनेमि त्वमस्मदाँ अदेवं कं चिदचिणं । साह्रौ इंदो परि बाधो अपं वयुं ॥६॥

सनेमि । त्वं । अस्मत् । आ । अदेवं । कं । चित् । अचिणं । सह्रान् । इंदो इति ।
परि । बाधः । अपं । वयुं ॥६॥

हे सोम त्वं सनेमि पुराणं सुखमखदसासु जुष । आ अपि वादेवमदेवमशीकं कं चिदपचिणमदनशीकं
राचसमखदसातोऽपगमय । किंच हे इंदो साह्रौ च नूनमिव वान् बाधो बाधमानाम्परि अहौ । तथा वयुं
वयवतं सत्यानृतयुक्तं वाह्याभंतरमायादियोपितं वा राचसमखदसातोऽपगमय ॥ ८ ॥

इंद्रमच्छेति चतुर्दशर्षं तृतीयं सूक्तमौष्णिहं पवमानसोमदेवताकं । प्रथमस्य तुषस्य ऋग्वेदस्य पुत्रोऽपि-
र्द्धयिः । द्वितीयस्य मनुष्यस्य पुर्णामा । अप्सुनासः पुत्रो मनुष्यतीक्ष्णः । एवं नवर्षो गताः । शिष्टानामपि
पंचानां चापुत्रोऽपिः । तथा चापुत्रम्यति । इंद्रमच्छेत् कूनापि सापुत्रस्य पुर्णामा मनुष्यस्य इति तुषाः पंचा-
पिरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

इंद्रमच्छे सुता इमे वृषणं यंतु हरयः । श्रुष्टी जातासु इंदवः स्वर्विदः ॥१॥

इंद्र । अच्छे । सुताः । इमे । वृषणं । यंतु । हरयः । श्रुष्टी । जातासु । इंदवः ।
स्वःऽविदः ॥१॥

श्रुष्टी । श्रुष्टीति चित्रनाम । चित्रं जातासो जाता इंदवः पात्रेषु चरंतः स्वर्विदः सर्वज्ञा हरयो हरितवर्षाः
सुता अभिपुता इमे सोमा वृषणं कामानां क्षेत्रारमिंद्रमच्छे यंतु । अभिगच्छंतु ॥

अयं भराय सानसिरिद्राय पवते सुतः । सोमो जैबस्य चेतति यथा विदे ॥२॥

अयं । भराय । सानसिः । इंद्राय । पवते । सुतः । सोमः । जैबस्य । चेतति । यथा ।
विदे ॥२॥

भराय संयामाय तदर्थं सानसिर्मजनीयः सुतोऽभिपुतोऽयं सोम इंद्रयिद्रायं पवति । यथादिपु चरति ।
ततः सोमो जैबस्य ॥ विद्यायद्वयं कर्तव्यमिति कर्मणः प्रदानसंज्ञा चतुर्थं नञ्कर्ममिति षष्ठी ॥ अयशीकमिंद्रं
चेतति । जानाति । यैबिद्रो विदे लोकैर्ज्ञायते तथा जानाति ॥

अस्येदिंद्रो मदेष्वा याभं गृभ्णीत सानसिं । वज्रं च वृषणं भरत्समंप्सुजित् ॥३॥

अस्य । इत् । इंद्रः । मदेष्वा । आ । याभं । गृभ्णीत । सानसिं । वज्रं । च । वृषणं ।
भरत् । सं । अप्सुऽजित् ॥३॥

आ अन्तरमिंद्रोऽखेदस्य सोमस्यैव मदेषु संजातेषु सानसिं सर्वैः संमजनीयं यामं साहं यहीतव्यं धनुः
गृभ्णीत । गुह्णाति ॥ इयहोर्म इति मत्व ॥ किंवाप्युभिदुदकार्यं वृषस्य जेता । यद्वा । आप इत्यन्तरिपनाम ।
अन्तरिपिऽहिनामकस्य जेता । इंद्रो वृषस्य वरितारं पक्षं च सं भरत् । संभिमर्तुं ॥ विमर्तयिष्यन्वाकम् ॥

प्र धन्वा सोमं जागृविर्दिद्रयिंदो परि स्रव । शुमंतं शुषमा भरा स्वर्विदं ॥४॥

प्र । धन्व । सोम । जागृविः । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव । शुऽमंतं । शुषमा भरा स्वर्विदं । शुषमं ।
आ । भर । स्वःऽविदं ॥४॥

हे सोम आगृविर्वागेरणशीलस्त्वं प्र धन्व । प्रचर । हे इंदो सोम इन्द्राय परि चर । परितः पात्रेषु चर । किंच युमतं दीप्तियुक्तं स्वर्विदं सर्वस्य संभक्तं मुष्णं शत्रूणां शोषकं बलमा भर । आहर ॥

इन्द्राय वृषणं मदं पवस्व विश्वदर्शतः । सहस्रं यामा पथिकृष्टिचक्षणः ॥ ५ ॥

इन्द्राय । वृषणं । मदं । पवस्व । विश्वऽदर्शतः । सहस्रंऽयामा । पथिऽकृत । विऽचक्षणः ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं वृषणं वर्धितारं मदं, मदहेतुं रसमिन्द्रायिन्द्रायं पवस्व । चर । कीदृशः । विश्वदर्शतः सर्वैर्दर्शनीयः सहस्रयामा बहुमार्गः पथिस्तत्राजमानानां समार्गकरणशीलोऽविषक्षणः सर्वस्य विद्रष्टा ॥ ॥ ५ ॥

अस्मभ्यं गातुवित्तमो देवेभ्यो मधुमत्तमः । सहस्रं याहि पथिभिः कनिक्रदत् ॥ ६ ॥

अस्मभ्यं । गातुवित्ऽतमः । देवेभ्यः । मधुमत्ऽतमः । सहस्रं । याहि । पथिऽभिः । कनिक्रदत् ॥ ६ ॥

हे सोम अस्मभ्यं गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गस्य संभक्तः तथा देवेभ्यश्च मधुमत्तमोऽत्यंतं स्वादुकारी त्वं कनिक्रदच्छब्दं कुर्वन् सहस्रं पथिभिर्वज्रभिर्मार्गैर्याहि । कलशमागच्छ ॥

पवस्व देववीतय इंदो धाराभिरोजसा । आ कलशं मधुमान्तोम नः सदः ॥ ७ ॥

पवस्व । देवऽवीतये । इंदो इति । धाराभिः । ओजसा । आ । कलशं । मधुऽमान् । नः । सदः ॥ ७ ॥

हे इंदो सोम देववीतयः देवानां भक्षणाधीजसा बलेन धाराभिरात्मीयाभिः पवस्व । चर । हे सोम मधुमान्मदकररसवांस्त्वं नोऽस्मादीयं कलशं द्रोणाभिधानमा सदः ॥ सदेर्भुक्ति रूपं ॥ आसीद ॥

तव द्रप्सा उद्मुतं इंद्रं मदाय वावृधुः । त्वां देवासो अमृताय कं पपुः ॥ ८ ॥

तव । द्रप्साः । उद्ऽमुतः । इंद्रं । मदाय । वावृधुः । त्वां । देवासः । अमृताय । कं । पपुः ॥ ८ ॥

उद्मुतोऽवसतीवर्यस्यमुदकं प्रति गच्छंतः । यदा । उदकस्य निर्गमयितारः । तव स्वभूता द्रप्सा द्रुतगामिनोऽस्या महाय मदार्थमिंद्रं वावृधुः । वर्धयन्ति । ततो देवासो देवा इन्द्रादयः कं सुखकरं स्वाममृतायामरणाथं पपुः । पिबन्ति ॥

आ नः सुतास इंदवः पुनाना धावता रयिं । वृष्टिद्यावो रीत्यापः स्वर्विदः ॥ ९ ॥

आ । नः । सुतासः । इंदवः । पुनानाः । धावत । रयिं । वृष्टिऽद्यावः । रीतिऽआपः । स्वःऽविदः ॥ ९ ॥

हे सुतासोऽभिपूयमाणा हे इंदवो दीप्ताः पथिषु चरन्तो वा हे रीत्यापः, यैः पृथिवीं प्रति सवयशीला आपः कृताः तादृशा हे सोमाः पुनानाः पूयमाना पूर्वं नोऽस्माभ्यं रयिमा धावत । आगमयत । कीदृशः । वृष्टिद्यावो वृष्टिमणि दीपैः क्रियते वृष्टिभिसुखयुक्तोऽकवतः स्वर्विदः सर्वस्य संभक्ताः ॥

सोमः पुनान् जर्मिणाभ्यो वारं वि धावति । अये वाचः पवमानः कर्निकदत् ॥ १० ॥
 सोमः । पुनानः । जर्मिणा । अयः । वारं । वि । धावति । अये । वाचः । पवमानः ।
 कर्निकदत् ॥ १० ॥

पुनानः पूयमानः सोम जर्मिणा स्त्रीवया धारयाभ्योऽवेवारं वाचं पवित्रं वि धावति । विविधं
 गच्छति । कीदृशः सोमः । पवमानः पूतो वाचः स्त्रीवयाभि कर्निकदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन् वि धावति ॥ १० ॥

धीभिर्हिन्वंति वाजिनं वने क्रीकृतमत्यविं । अभि चिपृष्ठं मतयः समस्वरन् ॥ ११ ॥
 धीभिः । हिन्वंति । वाजिनं । वने । क्रीकृतं । अतिऽअविं । अभि । चिऽपृष्ठं । मतयः ।
 सं । अस्वरन् ॥ ११ ॥

वाजिनं वलवन्तं वने वनगीये वसतीवयाभ्य उदके क्रीकृतं संक्रीडमाणमत्यविं । अविशब्देन तद्रोमकृतं
 पवित्रमभिधीयते । अतिक्रान्तपवित्रं सोममुखिजो धीभिः स्तुतिभिर्हिन्वंति । वर्धयन्ति । यद्वा । धीभिः ॥
 वर्णकोपस्फांदसः ॥ धीतिभिरंगुलीभिर्हिन्वंति । प्रेरयन्ति ॥ हि गतो वृद्धो च स्वादिः ॥ किंच चिपृष्ठं । चीणि
 पवित्राणि द्रोणकलशाधवनीयद्रुतमृदाभ्यानि पात्राणि क्षुशतीति चीणि सवत्तानि वा क्षुशतीति स तथोक्तः ।
 तं सोमं मतयः स्तुतयोऽभि समस्वरन् । अमितः संसुवन्ति ॥

असर्जि कलशौ अभि मीळे सन्निर्न वाजयुः । पुनानो वाचं जनयन्सिष्यदत् ॥ १२ ॥
 असर्जि । कलशान् । अभि । मीळे । सन्निः । न । वाजऽयुः । पुनानः । वाचं । जनयन् ।
 असिऽस्यदत् ॥ १२ ॥

वाजयुष्यं कृमानागाममन्त्रमिच्छन् स सोमः कलशानमिक्ष्य कलशेष्यसर्वि । कुञ्जते । तत्र दृष्टान्तः । सन्निर्न
 यथाचो मीळे । संग्रामनामेतत् । संग्रामे कुञ्जते तदत् । ततः पुनानः पूयमानः सोमो वाचं शब्दं जनयन्
 त्यादयन्नसिष्यदत् । पात्रेषु खंदति ॥

पवते हर्यतो हरिरति ह्रांसि रंक्षा । अभ्यर्धेनस्तोतृभ्यो वीरवद्यशः ॥ १३ ॥
 पवते । हर्यतः । हरिः । अति । ह्रांसि । रंक्षा । अभिऽअर्धेन । स्तोतृऽभ्यः ।
 वीरऽवत् । यशः ॥ १३ ॥

हर्यतः सृष्टीयो हरिर्हरितवर्धः सोमो रंक्षा ॥ तृतीयाया आकारः ॥ साधुवेगेन ह्रांसि कुटिलाब्ध-
 नुबूनि पवित्रास्ति पवते । अतीत्य गच्छति । किं कुर्वन् । स्तोतृभ्यो वीरवत् पुत्रयुक्तं यशोऽभ्यर्धेनमिग-
 मयन् पवते ॥

अया पवस्व देवयुर्मधोधारा असृक्षत । रेभन्पवित्रं पर्वेषि विभ्यतः ॥ १४ ॥
 अया । पवस्व । देवऽयुः । मधोः । धाराः । असृक्षत । रेभन् । पवित्रं । परि । एषि ।
 विभ्यतः ॥ १४ ॥

इ सोम देवयुर्देवानामयमानूत्समयानवा धारया पवस्व । चर । ततो मधोर्मदकरक तं धारां
 आस्तीया अकथत । कथ्यते । अततरं रेभन्पवित्रमायः पवित्रं विभ्यतः पर्वेषि । सर्वतः परिगच्छति ॥ १४ ॥

परीत इति बङ्गिशतृचं चतुर्थं सूक्तं । त्वं सोमासि । अ० ९. ६७. इत्यथोक्ता मरदावकस्यापायाः सप्तर्षयः ।
आषा बृहती द्वितीया सतो बृहती । अथमेकः प्रगाथः । परि सुवान इत्येषा तृतीयैकविंशत्यक्षरा भुरिग्विराट्
द्विपदा । नृभिर्येमान् इति षोडशी विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् । चतुर्थाद्विषी प्रगाथी । दशम्यादिषयः
सप्तदशादिपञ्च प्रगाथाः । पवमानः सोमो देवता । जघा चानुक्रम्यति । परीतः बङ्गिशतिः सप्तर्षयः प्रागाथं
तृतीयाषोढाक्षी द्विपदे अष्टम्याथे बृहत्याविति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

परीतो विंचता सुतं सोमो य उन्नमं हविः ।

दधन्वा यो नर्यो अप्स्वं तरा सुषाव सोममद्रिभिः ॥१॥

परिं इतः । सिंचत । सुतं । सोमः । यः । उन्नमं । हविः ।

दधन्वान् ऋथः । नर्यः । अप्सु । अंतः । आ । सुसाव । सोमं । अद्रिभिः ॥१॥

हे अस्त्रिचः सुतमभिषुतं सोममित अस्मात्कर्मण ऊर्ध्वं अथवास्मात्प्रदेशादूर्ध्वं परि विंचत वसतीवरीभिः ॥
इतो विंचतेत्यत्र संहितायां छंदसीति रोचत्वं । आदेशप्रत्यययोरिति वत्त्वं ॥ यः सोमो देवानामुत्तमं प्रशस्त्रं
हविर्मवति आ अपि च नर्यो मनुष्यहितो यश्च सोमोऽप्सु वसतीवरीष्वंतरिक्षे वातर्द्धन्वाग्गच्छन्भवति तं
सोममद्रिभिर्ग्रावभिरध्वर्युः सुषाव । अभिषुतं चकार । तं परि विंचतेति समन्वयः ॥

नूनं पुनानोऽविभिः परि स्रवाद्व्यः सुरभितरः ।

सुते चिच्वाप्सु मंदामो अंधसा श्रीणंतो गोभिरुत्तरं ॥२॥

नूनं । पुनानः । अविभिः । परि । स्रव । अद्व्यः । सुरभिः । उत्तरः ।

सुते । चित् । त्वा । अप्सु । मदामः । अंधसा । श्रीणंतः । गोभिः । उत्तरं ॥२॥

हे सोम अद्व्यः कैश्चिद्व्यहंसितः सुरभितरोऽत्यंतं सुगंधिस्त्वं नूनमिदानीं पुनानः पूयमानः सप्तविभि-
रविषाज्जतिः पविचैसेभ्यः परि स्रव । परितः चर । सुते चिदमिषुते सत्वंधवा सक्तुलधृणिनाम्नि गोभिर्गो-
विकारिः चरीः षोड्वादिभिः श्रीणंतो मिश्रयंतो वयमुत्तरमुत्तरतरमप्सु वसतीवरीषु संस्थितं त्वां मदामः ।
मंदामहे । सुमः ॥

परि सुवानश्चक्षसे देवमादनः क्रतुरिदुर्विचक्षणः ॥३॥

परि । सुवानः । चक्षसे । देवमादनः । क्रतुः । इदुः । विचक्षणः ॥३॥

सुवानोऽभिषूयमाणः सोमश्चक्षसे सर्वेषां दर्शनाय परि स्रवति । कीदृशः । देवमादनो देवानां तर्पयिता
क्रतुः कर्ता । इदुः पात्रेषु चरणशीलो दीप्तो वा विचक्षणः सर्वस्य विद्वष्टा ॥

पुनानः सोम धारयापो वसानो अर्षसि ।

आ रत्नधा योनिमृतस्य सीदस्युस्तो देव हिरण्ययः ॥४॥

पुनानः । सोम । धारया । अपः । वसानः । अर्षसि ।

आ । रत्नधाः । योनिं । मृतस्य । सीदसि । उत्तः । देव । हिरण्ययः ॥४॥

हे सोम पुनानः पूयमानस्त्वमप्य उद्व्यानि वसतीवरीष्वामि वसानो आच्छादयन् धारयार्षसि । पविचं
वक्ष्ये । मतो रत्नधा रत्नानां दाता त्वमृतस्य सत्वमृतस्य वक्ष्ये योनिं ज्ञानमा सीदसि । हे देव भीतमान

सोम उतसः प्रक्षान्दग्रीवस्त्वं हिरण्ययो हिरण्यमयो हिरण्यकोत्पत्तिस्थानं खडु । यंदा । देवानां हितरमणीयो भवसि ॥

दुहान ऊर्ध्वदिव्यं मधु प्रियं प्रत्नं सधस्यमासदत् ।

आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यं र्षति नृभिर्धूतो विचक्षणः ॥ ५ ॥

दुहानः । ऊर्ध्वः । दिव्यं । मधु । प्रियं । प्रत्नं । सधस्यं । आ । असदत् ।

आऽपृच्छ्यं । धरुणं । वाजी । अर्षति । नृऽभिः । धूतः । विऽचक्षणः ॥ ५ ॥

मधु मर्दकरं प्रियं प्रीणनकारि दिव्यं दिवि भवमूधः सोमवल्लीलक्षणं दुहानः सोमः प्रत्नं पुरातनं सधस्यं । सह तिष्ठत्यचेति सधस्यं स्थानं । अंतरिक्षमासदत् । आसीदति ॥ सदेर्बुकि रूपं ॥ तत आपृच्छ्यं कर्मणा प्रष्टव्यं धरुणं कर्मणो धारयितारं यजमानं वाज्यज्ञवान्सोमोऽर्षति । तस्मा अन्नं दातुमभिगच्छति । कीदृशः । नृभिः कर्मणेतुभिर्हस्तिभिर्धूतोऽदाभ्ययहि परिशोधितः । तैरनं चतुराधूनीति पंचकत्वः सप्तकत्वो वेत्यापसंवेन सूचितं । विचक्षणः सर्वज्ञ विद्वष्टा ॥ १२ ॥

पुनानः सोम जागृविरथो वारे परि प्रियः ।

त्वं विप्रो अभवोऽंगिरस्तमो मध्वा यज्ञं मिमिक्ष नः ॥ ६ ॥

पुनानः । सोम । जागृविः । अथ्यः । वारे । परि । प्रियः ।

त्वं । विप्रः । अभवः । अंगिरऽतमः । मध्वा । यज्ञं । मिमिक्ष । नः ॥ ६ ॥

हे सोम जागृविर्जानरण्याशीलः प्रियः प्रीणयिता त्वं पुनानः पूयमानः सप्तव्योऽवेवैरि वासे पवित्रे परि चरसि । किंच विप्रो मेधावी त्वमंगिरस्तमोऽंगिरसां वरिष्ठः पितृणां नेताभवः । भवसि । स त्वं नोऽन्वादीयं यज्ञं मध्वा मधुनरत्नीयेन रत्नेन मिमिक्ष । सिंच ॥ मिहः सेचनार्थं सनि रूपं ॥

सोमो मीद्वान्पवते गातुवित्तम ऋषिर्विप्रो विचक्षणः ।

त्वं कविरभवो देववीतम आ सूर्यं रोहयो दिवि ॥ ७ ॥

सोमः । मीद्वान् । पवते । गातुवित्तमः । ऋषिः । विप्रः । विऽचक्षणः ।

त्वं । कविः । अभवः । देवऽवीतमः । आ । सूर्यं । रोहयः । दिवि ॥ ७ ॥

मीद्वान् कामानां शक्ता सोमः पवते । चरति । कीदृशः । गातुवित्तमोऽत्यंतं मार्गं लब्धं कविकः सर्वज्ञः । प्रदर्शको विप्रो मेधावी विचक्षयो विद्वष्टा । किंच कविः क्रांतप्रज्ञस्त्वं देववीतमोऽत्यंतं देवकामोऽभवः । भवसि । अपि च दिवि बुकोके सूर्यमा रोहयः । प्रादुर्भावयसि ॥

सोम उ बुवाणः सोतृभिरधि षुभिरवीनां ।

अश्वयेव हरितां याति धारया मंद्रयां याति धारया ॥ ८ ॥

सोमः । ऊं इति । सुवानः । सोतृभिः । अधि । सुभिः । अवीनां ।

अश्वयाऽइव । हरितां । याति । धारया । मंद्रयां । याति । धारया ॥ ८ ॥

सोतृभिरभिपुल्लतिर्हस्तिभिः सुवानोऽभिपुल्लनाशः सोमोऽवीनां सुभिः ॥ मांसुल्लुनामुपसंक्रान्तं । पा० ६. १. ६३. १. इति वासुशब्दकः सुभावः ॥ असुष्टिर्वाहीः पवित्रेऽधि याति । अधिवं नच्छति । ३

इति प्रसिद्धी । अक्षयेव वक्षयेव हरिता हरितवर्णया धारया याति । मद्रया मदकारिणा धारया द्रोणकलशमभिगच्छति ॥

अनूपे गोमाङ्गोभिरक्षाः सोमो दुग्धाभिरक्षाः ।

समुद्रं न संवरणान्यग्मन्मदी मदाय तोशते ॥ ९ ॥

अनूपे । गोऽमान् । गोभिः । अक्षारिति । सोमः । दुग्धाभिः । अक्षारिति ।

समुद्रं । न । संऽवरणानि । अग्मन् । मदी । मदाय । तोशते ॥ ९ ॥

गोमाङ्गोयुक्तः सोमोऽनूपे निक्षिप्ते देशे कलशे गोभिर्गौषिकरिः क्षीरादिभिः सहाचाः । चरति । तदे-
वोच्यते । स सोम आत्मनो मिश्रणार्थं दुग्धाभिर्गौभिः सहाचाः । चरति ॥ चरतिर्भुक्ति रूपं ॥ किंच समुद्रं न
यथा समुद्रमुदकानि गच्छन्ति तद्वत्संवरणानि संभवनीयानि रसरूपाण्यन्तानि द्रोणकलशमगमन् । गच्छन्ति ॥
गमेर्भुक्ति भुर्भुक्ति रूपं ॥ किंच मदी मदकरः सोमो मदाय मदार्थं तोशति । हन्यते । अभिषूयते । तोश-
तिर्वधकर्म ।

आ सोम सुवानो अद्रिभिस्तिरो वाराण्यथ्या ।

जनो न पुरि चम्बोर्विशहरिः सदो वनेषु दधिषे ॥ १० ॥

आ । सोम । सुवानः । अद्रिऽभिः । तिरः । वाराणि । अथ्या ।

जनः । न । पुरि । चम्बोः । विशत् । हरिः । सदः । वनेषु । दधिषे ॥ १० ॥

हे सोम अद्रिभिर्यावभिः सुवानोऽभिषूयमाणस्त्वमव्ययाविमयाणि वाग्गणि वाङ्गानि पवित्राणि तिर-
स्कुर्वन् अवधायकानि कुर्वाणः सप्ता पवस इति शेषः । हरिर्हरितवर्णः स सोमश्चम्बोरधिषवणफलकयोश्चपरि-
क्षिते कलशे विशत् । प्रविशति । तत्र वृष्टांतः । जनो न यथा जनः पुरि पुरे प्रविशति । स त्वं वनेषु काष्ठनि-
मितेषु पात्रेषु सदः स्थानं दधिषे । करोषि ॥ ॥ १३ ॥

स मामृजे तिरो अण्वानि मेथो मीळ्हे सप्तिर्न वाजयुः ।

अनुमाद्यः पवमानो मनीषिभिः सोमो विप्रेभिर्ऋक्भिः ॥ ११ ॥

सः । मामृजे । तिरः । अण्वानि । मेथः । मीळ्हे । सप्तिः । न । वाजऽयुः ।

अनुऽमाद्यः । पवमानः । मनीषिऽभिः । सोमः । विप्रेभिः । ऋक्भिः ॥ ११ ॥

वाजयुः सप्तमोऽश्वाङ्गयुनि सूक्ष्माणि मेथो मेथा चवे रोमाणि पवित्राणि तिरस्कुर्वन् स सोमो मामृजे ।
परिगृह्यते । अर्चयति वा । तत्र वृष्टांतः । सप्तिर्न यथा अयकामिरक्षो मीळ्हे संयामेऽर्चयति । कीदृशः ।
अनुमाद्योऽनुमोदनीयः सर्वैः पवमानो मनीषिभिर्ऋक्भिः पूयमाणः तथर्कभिः ॥ कंदसीवनिपाविति वनिप ॥
श्रुतिश्रुतिर्भिर्भिर्मेधाविभिरभिष्टुतो मृष्यते ॥

प्र सोम देववीतये सिंधुर्न पिप्ये अर्णसा ।

अंशोः पर्यसा मदिरो न जागृविरच्छा कोशं मधुश्चुतं ॥ १२ ॥

प्र । सोम । देवऽवीतये । सिंधुः । न । पिप्ये । अर्णसा ।

अंशोः । पर्यसा । मदिरो । न । जागृविः । अच्छ । कोशं । मधुऽश्चुतं ॥ १२ ॥

हे सोम हेवशीतये देवानां पानाय तदर्थमर्वासा वसतीवर्याख्येनोदकेन प्र पिबे । प्रप्यायसे । तत्र वृष्टांतः । सिंधुर्न यथा सिंधुषदकेन प्रपिये प्रप्यायते तद्वत् ॥ प्यायतेर्लिटि लिङ्गुञ्जेति पीभान्नः ॥ ततः स त्वं मदिकरो न मदिकरः सुरादिरिव जगुर्विजागरणशीलः । यद्वा । नः संप्रत्यर्थे । इदानीं मदिकरो जानरजुशीलस्त्वं । अंशोर्लताखंडस्य पयसा रसेन मधुघृतं रसस्य चारयितारं कोशं द्रीणकलशमच्छामिगच्छसि ॥

आ ह॒र्यतो अ॒र्जुने अ॒त्के अ॒व्यत प्रि॒यः सूनु॑र्न म॒र्ज्यः ।

तमी॑ हि॒न्वन्त्य॒पसो॒ यथा॒ रथं॑ न॒दीष्व॑ ग॒भस्त्योः ॥ १३ ॥

आ । ह॒र्यतः । अ॒र्जुने । अ॒त्के । अ॒व्यत । प्रि॒यः । सूनुः । न । म॒र्ज्यः ।

तं । ई॒ । हि॒न्वन्ति॒ । अ॒पसः॑ । यथा॑ । रथं॑ । न॒दीषु॑ । आ । ग॒भस्त्योः ॥ १३ ॥

हर्यतः सुहृणीयः प्रियः प्रीणयितुं सूनुर्न सूनुरिव मर्ज्यो मार्जनीयः सोमोऽर्जुनेऽर्जुनवर्णेऽत्के रूपे पवित्र आवृत । आवृणोति । तमीमेनं सोममंगुलयो नदीषु नदमानासु वसतीवरीषु गमस्त्योर्वाङ्मोरामिमुञ्जेन हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति । तत्र वृष्टांतः । अपसो यथा वेगवतो जना रथं संयामेषु प्रेरयन्ति तद्वत् ॥

अ॒भि सोमा॑स आ॒यवः॒ पव॑न्ते म॒द्यं म॒दं ।

स॒मुद्र॑स्याधि॒ वि॒ष्टपि॑ म॒नीषि॑णो म॒त्स॒रासः॑ स्व॒र्विदः॑ ॥ १४ ॥

अ॒भि । सोमा॑सः । आ॒यवः॑ । पव॑न्ते । म॒द्यं । म॒दं ।

स॒मुद्र॑स्य । अ॒धि । वि॒ष्टपि॑ । म॒नीषि॑णः । म॒त्स॒रासः॑ । स्वः॑ऽविदः॑ ॥ १४ ॥

आयवो जमनशीलाः सोमासः सोमा मद्यं मदिकरं मदमाप्नीयं रसमभि पवन्ते । अभितो निर्जमयन्ति । कुपेति उच्यते । समुद्रस्यांतरिक्षस्याधि विष्टप्यधिकं समुच्छिते पवित्रे । यद्वा । समुद्रस्य । समुद्रवत्त्वस्याद्रसाः । तस्य कलशस्याधुपरि विष्टपि स्नाने पवित्रे निर्जमयन्ति । कीदृशाः । मनीषिणी मनस ईशितारो मत्सराखो मदिकराः स्वर्विदः सर्वस्य संख्याः ॥

तर॑त्समु॒द्रं प॒र्वमा॑न॒ ऊ॒र्मिणा॑ राजा॒ देव॑ ऋ॒तं बृ॒हत् ।

अ॒र्धेन्मि॑षस्य॒ वरु॑णस्य॒ धर्मे॑णा॒ प्र हि॒न्वान॑ ऋ॒तं बृ॒हत् ॥ १५ ॥

तर॑त् । स॒मुद्रं॑ । प॒र्वमा॑नः । ऊ॒र्मिणा॑ । राजा॑ । देवः॑ । ऋ॒तं । बृ॒हत् ।

अ॒र्धेत् । मि॑षस्य॒ वरु॑णस्य॒ धर्मे॑णा॒ प्र । हि॒न्वानः॑ । ऋ॒तं । बृ॒हत् ॥ १५ ॥

पर्वमानः पूषमानो देवो द्योतमानो बृहदत्यंतमृतं सत्वमृतो राजा सोमः समुद्रमंतरिक्षं कर्षयं चोर्मिणा धारया तरत् । तरति । हिन्वानः प्रियमाण अतं बृहदत्यंतं सत्वमृतः स सोमो मिषस्य वरुणस्य मिषावचनचोर्धर्मणा धारयार्थं प्रार्थत् । प्रवच्छति ॥ १४ ॥

नृ॒भिर्व्ये॑मानो ह॒र्यतो॑ वि॒चक्ष॑णो राजा॒ देवः॑ स॒मुद्रि॑यः ॥ १६ ॥

नृ॒भिः । व्ये॑मानः । ह॒र्यतः॑ । वि॒चक्ष॑णः । राजा॑ । देवः॑ । स॒मुद्रि॑यः ॥ १६ ॥

पुमिः कर्मिणुभिर्व्येमानो निपुण्यमानो हर्यतः सुहृदीयो विचक्षयो विद्वद्वा देवो दीपमानः समुद्रिषोऽंतरिक्षे मनी राजा सोम ईद्वार्थं पवत हस्तुस्तेषु सर्वथः ॥ समुद्राधाह इति मन्वायं प्रवक्ष्यः ॥

इंद्राय पवते मदः सोमो मरुत्वते सुतः ।

सहस्रधारो अत्यर्थमर्षति तमीं मृजंत्यायवः ॥१७॥

इंद्राय । पवते । मदः । सोमः । मरुत्वते । सुतः ।

सहस्रधारः । अति । अर्थ । अर्षति । तं । ईप्सिति । मृजंति । आयवः ॥१७॥

मदो मादकः सुतोऽभिषुतः सोमो मरुत्वते मरुत्तिसादत इन्द्रायिन्द्रार्थं पवते । चरति । ततः सहस्रधारो बहुधारोपेतः सोमोऽत्यमविमयं पविषमत्यर्षति । अतिगच्छति । तमिमं सोममायवो मनुष्या अस्त्विवो मृजंति । शोधयन्ति ॥

पुनानश्चमू जनयन्मतिं कविः सोमो देवेषु रण्यति ।

अपो वसानः परि गोभिरुत्तरः सीदन्वनेष्वप्यत ॥१८॥

पुनानः । चमू इति । जनयन् । मतिं । कविः । सोमः । देवेषु । रण्यति ।

अपः । वसानः । परि । गोभिः । उत्तरः । सीदन् । वनेषु । अप्यत ॥१८॥

चमू ॥ सप्तम्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ चत्वारिधिववणफलकयोः पुनानः पुन्यमानोऽभिषूयमाणो मतिं कृतिं जनयन्मुत्पादयन् कविः क्रांतप्रज्ञः एतादृशः सोमो देवेष्विन्द्रादिषु रण्यति । किंचापो वसतीचरीर्वसान आच्छादयन् वनेषु काष्ठेषु पात्रेषु सीदन् सोमो गोभिर्गोविहारिः श्रीस्तदिभिः पर्यव्यत । परिदीयते । आच्छाद्यते ॥

तवाहं सोम रारण सख्य इंदो दिवेदिवे ।

पुरुषि बभ्रो नि चरंति मामव परिधीरति तां इहि ॥१९॥

तव । अहं । सोम । रारण । सख्ये । इंदो इति । दिवेऽदिवे ।

पुरुषि । बभ्रो इति । नि । चरंति । मां । अव । परिधीन् । अति । तान् । इहि ॥१९॥

हे इंदो हे सोम तव सखी सखिकर्मण्यहं दिवेदिवेऽन्वहं रारण ॥ रणेर्निष्कुसमे गलि रूपं ॥ हे बभ्रो बहुवर्ष सोम पुरुषि बह्वनि रक्षांसि मां तव सखी स्थितं न्यव चरंति । नीचीनं चरंति । याधति । वे मां बाधते तात्परिणीत्याचसांस्त्वमतीहि । अतोत्त गच्छ । अहीति यावत् ॥

उताहं नक्तमुत सोम ते दिवा सख्याय बभ्र ऊधनि ।

घृणा तपंतमति सूर्ये परः शकुना इव पन्निम ॥२०॥

उत । अहं । नक्तं । उत । सोम । ते । दिवा । सख्याय । बभ्रो इति । ऊधनि ।

घृणा । तपंतं । अति । सूर्ये । परः । शकुनाऽइव । पन्निम ॥२०॥

हे बभ्रो बहुवर्ष हे सोम उतपि च नक्तमुतपि च दिवाहोरात्रयोः सख्याय सख्यार्थं तवोधनि समीपे ईहं, रम इति शेषः । ते च वं घृणा दीप्या तपंतं ऊधंतं परः परमस्त्राणस्थितं सूर्यं सदास्त्राणं त्वामति पन्निम । तव स्थितं मां प्राप्तुमतिवितिम । अचमिव । शकुना इव यथा सुपर्णादयः पक्षिणः सूर्यमदिगच्छन्ति तद्वत् ॥ यत्नं गती । अस्माच्छादये क्षितिं तमिपत्तोऽन्वहंसीत्युपधाकोपः ॥ ॥१५॥

पावसोऽभिष्पकरति सोमे मृज्यमान एकसृचः । तच्च मृज्यमान इति वा. तृतीया । सूचितं च । मृज्यमानः सुहस्त्या दशभिर्विवस्वतः । आ० ५. १२. इति ॥

मृज्यमानः सुहस्त्य समुद्रे वार्चमिन्वसि ।

रयिं पिशंगं बहुलं पुरुस्पृहं पर्वमानाभ्यर्षसि ॥ २१ ॥

मृज्यमानः । सुहस्त्य । समुद्रे । वार्चं । इन्वसि ।

रयिं । पिशंगं । बहुलं । पुरुस्पृहं । पर्वमान । अभि । अर्षसि ॥ २१ ॥

हे सुहस्त्य । इति भवा इत्या अंगुलयः । शोभनांगुलिक सोम मृज्यमानः शोधमानस्त्वं समुद्रेऽतरिषि कक्षशि वा वार्चं शब्दमिन्वसि । प्रेरयसि । किंच हे पर्वमान पूषमान सोम पिशंगं हिरण्यः पिशंगवर्णं वज्रसं प्रभूतं पुरुस्पृहं वज्रमिः सृष्टृणीयं रयिं धनमभ्यर्षसि । सोतृणामभिषरसि । प्रयच्छसि ॥

मृजानो वारे पर्वमानो अथ्यये वृषाव चक्रदो वने ।

देवानां सोम पर्वमान निष्कृतं गोभिरंजानो अर्षसि ॥ २२ ॥

मृजानः । वारे । पर्वमानः । अथ्यये । वृषा । अर्चं । चक्रदः । वने ।

देवानां । सोम । पर्वमान । निःस्कृतं । गोभिः । अंजानः । अर्षसि ॥ २२ ॥

हे सोम वृषा वर्धिता त्वं मृजानो वसतीवरीभिर्मृज्यमानोऽसंक्रियमाणोऽव्यथेऽविमये वारे वाशि पथिषे पर्वमानः पूषमानः सन् वने वनगीय उदके काष्ठे कक्षशि वाव चक्रदः । अचक्रदसि । शब्दापसे । ततो हे सोम हे पर्वमान त्वं गोभिर्गन्धिः शीरादिभिरंजानोऽज्यमानः सन्निष्कृतं संस्कृतं देवानां ज्ञानमर्षसि । गच्छसि ॥

पर्वस्व वाजसातयेऽभि विश्वानि काष्या ।

त्वं समुद्रं प्रथमो वि धारयो देवेभ्यः सोम मत्सरः ॥ २३ ॥

पर्वस्व । वाजसातये । अभि । विश्वानि । काष्या ।

त्वं । समुद्रं । प्रथमः । वि । धारयः । देवेभ्यः । सोम । मत्सरः ॥ २३ ॥

हे सोम विश्वानि सर्वाणि काष्या कविकर्माणि सोषास्त्रमिच्छा वाजसातयेऽज्ञानमाय पर्वस्व । चर । हे सोम देवेभ्यो देवानां मत्सरो मदकरः प्रथमः सर्वदेवानां मुख्यस्त्वं समुद्रमंतरित्रं कक्षशं वा वि धारयः । विश्वेण धारयसि ॥

स तू पर्वस्व परि पार्थिवं रजो दिव्या च सोम धर्मेभिः ।

त्वां विप्रासो मतिभिर्विचक्षण शुभं हिन्वन्ति धीतिभिः ॥ २४ ॥

सः । तु । पर्वस्व । परि । पार्थिवं । रजः । दिव्या । च । सोम । धर्मेऽभिः ।

त्वां । विप्रासः । मतिऽभिः । विचक्षण । शुभं । हिन्वन्ति । धीतिऽभिः ॥ २४ ॥

हे सोम तादृशस्त्वं पार्थिवं रजो शोकं प्रति दिव्याणि च रक्षांसि प्रति धर्मेभिर्धारयः । धृष्ट तु चित्रं परि पर्वस्व । परितः चर । हे विचक्षण विद्वद्भ्यः सोम विप्रासो विप्र मेधाविनो मतिभिः क्षुतिभिर्धीतिभिरनुजी-
मिष्य मयं धीतवर्णं ज्ञानं हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति ॥

पर्वमाना असृक्षत पविचमति धारया ।

मरुत्वतो मत्सरा इन्द्रिया हया मेधामभि प्रयांसि च ॥२५॥

पर्वमानाः । असृक्षत । पविच । अति । धारया ।

मरुत्वतः । मत्सराः । इन्द्रियाः । हयाः । मेधां । अभि । प्रयांसि । च ॥२५॥

पर्वमानाः पूयमानाः सोमा धारयात्मीयया पविचमतीत्याकषत । अज्यति । कीदृशाः । मरुत्वतो मरु-
त्रिधुक्ता मत्सरा मदकरा इन्द्रिया इन्द्रबुद्धाः । मेधां सुतिं प्रयांसिन्नानि चाभिलष्य सोतुभ्य ऋभयं कर्तुं वा
हया गंतार एते अज्यति ॥

अपो वसानः परि कोशमर्षतीर्दुर्हियाः सोतृभिः ।

जनयज्योतिर्मंदना अवीवशन्ताः कृण्वानो न निर्णिजं ॥२६॥

अपः । वसानः । परि । कोशं । अर्षति । इंदुः । हियाः । सोतृभिः ।

जनयन् । ज्योतिः । मंदनाः । अवीवशन्त । गाः । कृण्वानः । न । निर्निजं ॥२६॥

अपो वसतीवरीवसान आच्छादयन् सोतुभिरभिपुण्वद्भिर्हियाः प्रियमाण इंदुः सोमः कोशं कुक्षं
पर्यर्षति । प्रति गच्छति । किंच ज्योतिर्दीप्तिं जनयन्मुत्पादयन् गा गव्यानि क्षीरादीनि निर्निजमात्मनो रूपं
कृण्वानः कुर्वन् मिश्रयन् सोऽयं सोमः । नः संप्रत्यर्थं । इदानीं मंदनाः सुतीरवीवशन्त । कामयते ॥ वश
कांती । लुकि चकि रूपं ॥ ॥२६॥

पवस्विति षोडशर्चं पंचमं सूक्तं । आद्यबुधस्य गौरिवीतिर्नाम शक्तिपुत्र अविः । तुनीयायाः शक्तिर्नाम
वासिष्ठः । ततः पंचानां बुधानामूर्ध्वार्णामांगिरस अजिज्ञा नाम भारद्वाज ऊर्ध्वसदा नामांगिरसः कृतयशा
नाम कश्चित् सोऽप्यांगिरस अर्णचयो नाम राजर्षिरिति क्रमेणर्चयः । एवं चयोदश गताः । तत्सिद्धिणां
वासिष्ठः शक्तिः । प्रथमातुनीयाया अयुजः ककुभः । द्वितीयाचतुर्ध्याया युजः सतीवृद्धयः । स सुन्वे यो
वसुनामित्थेवा तु यवमध्ना गायत्री । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्रम्यते । पवस्व षोडश गौरिवी-
तिर्बुधं शक्तिरेकामूर्ध्वजिज्ञोर्ध्वसदा कृतयशा अर्णचय इत्युच्यते । बुधासिद्धः शक्तिः ककुभाः प्रजापाः स
सुन्वे गायत्री यवमध्नेति ॥ गतो विनियोगः ॥

पवस्व मधुमत्तम इंद्राय सोम क्रतुवित्तमो मदः । महि द्युस्तमो मदः ॥१॥

पवस्व । मधुमत्तमः । इंद्राय । सोम । क्रतुवित्तमः । मदः । महि । द्युस्तमः ।

मदः ॥१॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्योपेतस्त्वमिंद्रार्थेन्द्रार्थं मदो मदकरः सन् पवस्व । अर । कीदृशः ।
क्रतुवित्तमोऽत्यंतं प्रज्ञायाः कर्मयो वा कर्मको महि महान् मंहनीयो वा बुधतमोऽत्यंतं दीप्तो मदो मदहेतुः ॥

यस्य ते पीत्वा वृषभो वृषायतेऽस्य पीत्वा स्वर्विदः ।

स सुप्रकेतो अभ्यक्रमीदिषोऽच्छा वाजं नैतशः ॥२॥

यस्य । ते । पीत्वा । वृषभः । वृषायते । अस्य । पीत्वा । स्वः । विदः ।

सः । सुप्रकेतः । अभि । अक्रमीत् । इषः । अच्छ । वाजं । न । नैतशः ॥२॥

बुधमः कामानां सर्वक इन्द्रो यस्त ते त्वां पीत्वा बुधायते बुधमवदाचरति । किंच स्वर्ग्यः सर्वक इन्द्र-
क्षास्त ते तव पीता पानि सति सुप्रकेतः सुप्रद्यः स इन्द्र इवः शत्रूणामन्नाभ्यक्रमीत् । अभिक्रामति । तप
वृष्टांतः । वाचं मेतयः । एतश्च इत्यन्वयः । यथासौ माचं संयाममनिगच्छति तद्वत् ॥

त्वं ह्यं॒ग॒ दै॒व्या॒ प॒र्व॒मान॒ ज॒नि॒मानि॒ शु॒भ॒स्त॒मः । अ॒मृत॒त्वाय॑ घोषयः ॥ ३ ॥

त्वं॒ हि॒ अ॒ंग॒ दै॒व्या॒ प॒र्व॒मान॒ ज॒नि॒मानि॒ शु॒भ॒स्त॒मः । अ॒मृत॒त्वाय॑ घोषयः ॥ ३ ॥

हे पवमान पूषमाण सोम शुभस्तमोऽतिशयेन दीप्तिमांस्त्वं हि त्वमेव दैव्या देवसंबन्धीनि जनिमानि
जन्मानि । दैवानित्यर्थः । तानमित्यस्यामृतत्वाय तेषाममरणाद्यां चिप्रं घोषयः । शब्दादपि । बुधिर
विशब्देन । अंतस्तं वेति रूपं । ह्यिगोदैनिचातः ॥

येना॒ न॒व॒ग्वो॒ द॒ध्य॒ङ्क॒पोरु॑ते येन॒ वि॒प्रा॒स आ॒पि॒रे ।

दे॒वानां॑ सु॒खे अ॒मृत॑स्य॒ चारु॑णो॒ येन॒ अ॒वा॒स्यान्नुः॑ ॥ ४ ॥

येन॑ न॒व॒ग्वः । द॒ध्य॒ङ् । अ॒प॒ऽउ॒रु॑ते । येन॑ वि॒प्रा॒सः । आ॒पि॒रे ।

दे॒वानां॑ सु॒खे । अ॒मृत॑स्य॒ चारु॑णः । येन॑ अ॒वा॒सि॑ । आ॒ज्ञ॒न्नुः॑ ॥ ४ ॥

नवग्वो नवनीयमतिः यद्वा नवभिर्महैः सप्तस्वानुठाता दध्यङ्कृतान्नामकोऽगिरा धेन सोमेन पथिभिरप-
हृतामां गवां द्वारमपोरुते अपाच्छादयति विवृतमकार्षीत् विप्रासस्तमुखाः सर्वे मेधाविनोऽगिरसो धेन च
सोमेनापिरे एतिरपहृता गा आमुधन् किंच देवानामिन्द्रादीनां सुखे सुखे यश्चिन संजाति सति चारुणः
कक्षावक्षामृतस्रोदकस्त संबन्धीनि अवास्यानि धेन च सोमेन यजमाना ज्ञानमुः आमुधन् नवमंत स त्वं
देवानाममृतत्वाय शब्दाच्च इति पूर्वैश्च समन्वयः ॥

ए॒ष स्य॑ धार॒या सु॒तोऽ॒भ्यो॒ वारे॑भिः प॒वते॒ म॒दि॒त॒मः । क्री॒ळ॒न्मूर्मि॑र॒पामि॑व ॥ ५ ॥

ए॒षः । स्यः । धार॒या । सु॒तः । अ॒भ्यः । वारे॑भिः । प॒वते॒ । म॒दि॒न्ऽत॒मः । क्री॒ळ॒न् ।

ज॒मिः । अ॒पा॒ऽइ॒व ॥ ५ ॥

अ स एष सुतोऽभिज्ञः सोमोऽभ्योऽध्वरेभिर्वावैक्षिभ्यः पथिभिश्चो धारयात्सीयया पवते । कक्षश्चमिक्षि-
चरति । कीदृशः । मदितमो मादयितुतमोऽपामिबोदकानामूर्मिः संघात एव क्रीळन्तिस्ततः संकीडमानः
पवते ॥ १७७ ॥

य उ॒स्रि॒या अ॒प्या अ॒न्तर॑ग्म॒नो॒ निर्गा॑ अ॒कृत॑दो॒जसा॑ ।

अ॒भि व्र॒जं त॑न्नि॒षे ग॒ण्य॒म॒न्यं॑ व॒मी॒व धू॒ष्वा रु॒ज ॥ ६ ॥

यः । उ॒स्रि॒याः । अ॒प्याः । अ॒न्तः । अ॒श्म॒नः । निः । गाः । अ॒कृत॑त् । अ॒जसा॑ ।

अ॒भि । व्र॒जं । त॑न्नि॒षे । ग॒ण्यं॑ । अ॒न्यं॑ । व॒मी॒ऽइ॒व । धू॒ष्वा इति॑ । आ । रु॒ज ॥ ६ ॥

यः सोम उस्रिया उत्तरवशीका अप्याः । अप इत्यन्तरिक्षनाम । तस्माद्वै वेदसीति यत् । अन्तरिक्षा
चार्धप्रभृतिभिरगुरीरपहृत् मिहिता गा अप्योऽश्मनः । मेघनामितत् । मेघादन्तरिक्षसा वक्षेन निरक्षतत्
निरक्षितत् । अन्तरिक्षादुष्टिगतावीहितर्षः । स जमगुरीरपहृत् यत् संबन्धिनमन्यमपि नव भवत् सवृक्षति
तन्निषि । अभितो अमोषि । तनु विहारि । आद्वै चिदि तन्निषोन्वेदसीत्पथाभ्योपः । किंच हे धूष्वा
शत्रुधर्ववशीका सोम स त्वं वमीव कवचीव मूर आ एव । अतुराणावहि ॥

आ सोता परि चिंचताम्बं न स्तोममभुरं रजस्तुरं । वनक्रक्षमुदप्रुतं ॥७॥

आ । सोत । परि । सिंचत । अम्बं । न । स्तोमं । अपऽतुरं । रजऽतुरं । वनऽक्रक्षं ।
उदऽप्रुतं ॥७॥

हे अस्मिन् आ सोत । सोममभिपुगुत ॥ पुत्र अभिषवे । कोटि च्छांसो विकरणस्तु जुह । तप्तप्रपनच-
नास्तेति तस्मै तवादेशः ॥ किंच परि चिंचत । परितस्तं वसतीवर्षादिभिः सिंचत । कीदृशं । अम्बं नामभिव
वेगिनं स्तोमं सोतव्यमभुरमंतरिचक्षितानामुदकानां प्रेरकं रजस्तुरं तेजसां च प्रेरकं । वनक्रक्षमुदकानामर्षकं ।
यथा । कश्चिपु पात्रेषु चिप्रकीर्णं । उदप्रुतमुदके गच्छतं प्रवमानं सोममभिपुगुताभिचिंचत च ॥

सहस्रधारं वृषभं पयोवृधं प्रियं देवाय जन्मने ।

चृतेन य चृतजातो विवावृधे राजा देव चृतं बृहत् ॥८॥

सहस्रऽधारं । वृषभं । पयऽवृधं । प्रियं । देवाय । जन्मने ।

चृतेन । यः । चृतऽजातः । विऽवृधे । राजा । देवः । चृतं । बृहत् ॥८॥

सहस्रधारं वृषभारोपितं वृषभं ज्ञामानां वर्षकं पयोवृधमुदकानां वर्षकं प्रियं प्रीणयितारं तं सोमं देवाय
देवसंबन्धिने अन्वने देवैश्चक्षुदर्थमभिपुगुत । चृतजात उदकाज्जातो यो राजा सोम चृतेन वसतीवर्षास्त्रीनो-
दकेन विववृधं विशेषेण वर्धते । कीदृशः । देवो सोतमानः सोतव्यो वा चृतं सत्यभूतः सन् बृहन्नहन् ।
तमासुगुतिरिति पूर्वैण समन्वयः ॥

अभि शुभं बृहद्यश इषस्पते दिदीहि देव देवयुः । वि कोशं मध्यमं युव ॥९॥

अभि । शुभं । बृहत् । यशः । इषः । पते । दिदीहि । देव । देवऽयुः । वि । कोशं ।

मध्यमं । युव ॥९॥

हे इषस्पतेऽस्य पते हे देव सोतव्य सोम देवयुर्देवकामस्त्वं शुभं सोतमानं बृहत्प्रभुं यशोऽस्यमस्य-
मभि दिदीहि । अभिसुखेण प्रकाशय । प्रयच्छेत्सर्वः ॥ आमंभितस्त्राविद्यमानवस्त्रिण पादादित्वादिनिघातः ॥
किंच मध्यममंतरिचक्षितं कोशं मेघं वि युव । वृध्यर्थं विगमय । विशेषेण ॥

आ वच्यस्व सुदक्ष चम्बोः सुतो विशां वह्निर्न विशपतिः ।

वृष्टिं दिवः पवस्व रीतिमपां जिन्वा गविष्टये धियः ॥१०॥

आ । वच्यस्व । सुदक्ष । चम्बोः । सुतः । विशां । वह्निः । न । विशपतिः ।

वृष्टिं । दिवः । पवस्व । रीतिं । अपां । जिन्वा । गोऽइष्टये । धियः ॥१०॥

हे सुदक्ष शुक्ल सोम चम्बोरभिवचनफलकयोः सुतोऽभिपुतस्त्वं विशां प्रजानां वह्निर्न वोढा विशपती
राक्षेव सर्वासां प्रजानां वोढा त्वमा वच्यस्व । आगच्छ । कलशमापवस्व ॥ वधेर्नत्वर्षस्तु ज्ञातयेन अभि कृत्यं ॥
किंच त्वं वृष्टिं वृषमायामपासुदकानां रीतिं नतिं दिवो शुक्लोकात्पवस्व । कुप । ततो गविष्टये नामात्मन
इच्छते वचनानाथ धिक्कः कर्माणि विन्व । आपूरये ॥ ११८ ॥

एतमु त्वं मद्ध्युतं सहस्रधारं वृषभं दिवो दुहुः । विश्वा वसूनि विधत्तं ॥११॥

एतं । उं इति । त्वं । मद्ध्युतं । सहस्रऽधारं । वृषभं । दिवः । दुहुः । विश्वा ।

वसूनि । विधत्तं ॥११॥

दिवः देवाणामयमाणा ऋत्विज एतं त्वं तमिमं सोममेव दुज्जः । दुज्जः । दुहति । यावाद्यो वत्सा
ऋत्विजो दुहतीति तैत्तिरीयकब्राह्मणं । तै० सं० ६. २. ११. ४. । कीदृशं सोमं । मदभ्युतं मद्रस्य प्रेरकं सहस्रधारं
वज्रधारं वृषमं कामानां वर्षकं विद्या सर्वाणि वसूनि धनानि विधत्तं धारयतं सोमं दुहति ॥

वृषा वि जज्ञे जनयन्नमर्त्यः प्रतपञ्ज्योतिषा तमः ।

स सुष्टुतः कविभिर्निर्णिजं दधे चिधात्वस्य दंससा ॥१२॥

वृषा । वि । जज्ञे । जनयन् । अमर्त्यः । प्रतपन् । ज्योतिषा । तमः ।

सः । सुऽस्तुतः । कविऽभिः । निऽनिजं । दधे । चिऽधातुं । अस्य । दंससा ॥१२॥

वृषा कामानां वर्षकोऽमर्त्यो मनुष्यधर्मरहितः सोमो वि जज्ञे । विज्ञायते । किं कर्तुं । जनयन्कृत्वा
ज्योतिर्वीत्यादयन् ज्योतिषा स्वीयेन तमः प्रतपन् प्रज्ज्वलयन् विनाशयन् प्रादुर्भवति । ततः कविभिर्निधाविभिः
सोतुभिः सुष्टुतः स सोमो निर्णिजं निर्णोक्तहेतुं मिश्रणं गन्धं दधे । धारयति । अथ चिधातु चित्तु सवनेषु
देवानां पोषकं । यद्वा । अथः सोमधारका द्रोणकलशादयो यस्मिन् । तद्यज्ञार्थं कर्मास्य सोमस्य दंससा
कर्मणा ध्रियते खलु ॥

स सुन्वे यो वसूनां यो रायामानेता य इळानां । सोमो यैः सुक्षितीनां ॥१३॥

सः । सुन्वे । यः । वसूनां । यः । रायां । आऽनेता । यः । इळानां । सोमः । यः ।

सुऽक्षितीनां ॥१३॥

स सोमः सुन्वे च भिसुषुव ऋत्विभिः । यः सोमो वसूनां धनानामानेता यद्य रायां । रातिं प्रयच्छति
कीरादिकमिति रायो गावः । तेषामानेता यद्येळानामेळानां च यद्य सोमः सुक्षितीनां सुनिवासानां शोम-
नमनुष्ययुक्तानां गृहाणामानेता विद्यते सोऽभिसुतोऽभूदिति ॥

यस्य न इद्रः पिबाद्यस्य मरुतो यस्य वार्यमणा भगः ।

आ येन मिचावरुणा करामह एद्रमवसे महे ॥१४॥

यस्य । नः । इद्रः । पिबात् । यस्य । मरुतः । यस्य । वा । अर्यमणा । भगः ।

आ । येन । मिचावरुणा । करामहे । आ । इद्रं । अवसे । महे ॥१४॥

नोऽअदीयं यद्य यं सोममिद्रः पिबात् पिबति ॥ पा पाने शिष्यङागमः ॥ यं च सोमं मरुतः पिबति
वापि वार्यमणीतन्नामकेन देवेन सह मनो देवो यं सोमं पिबति येन सोमेन मिचावरुणा मिचावरुणी यद्यमा
करामहे च भिसुषुवीकुर्महे तथा महे महतिऽवसे रचषाय येन च सोमेनेद्रमभिसुषुवीकुर्महे स सोमोऽभिसूयति ॥

इद्राय सोम पातवे नृभिर्यतः स्वायुधो मदिन्तमः । पर्वस्व मधुमत्तमः ॥१५॥

इद्राय । सोम । पातवे । नृऽभिः । यतः । सुऽआयुधः । मदिन्ऽतमः । पर्वस्व ।

मधुमत्ऽतमः ॥१५॥

हे सोम मधुमत्तमोऽतिशयेन माधुर्वीयितस्त्वमिद्राय पातये यानार्थं पर्वस्व । कर्षश्चर । कीदृशः ।
युभिः कर्मभित्तुभिर्हविर्भिर्यतः संबतः स्वायुधः शोमनस्त्वय्यपाकावायुधोपिती मदिन्तमो माद्वितुतमः ॥

इंद्रस्य हादि सोमधानमा विश समुद्रमिव सिंधवः ।

जुष्टो मित्राय वरुणाय वायवे दिवो विष्टंभ उत्तमः ॥१६॥

इंद्रस्य । हादि । सोमधानं । आ । विश । समुद्रं । इव । सिंधवः ।

जुष्टः । मित्राय । वरुणाय । वायवे । दिवः । विष्टंभः । उत्तमः ॥१६॥

हे सोम त्वमिन्द्रस्य हादि हृदयंगमं हृदयभूतं वा सोमधानं । सोमो निधीयतेऽस्मिन्निति सोमधानः कलशः । ब्रह्मा विश । प्रविश । तच्च दृष्टांतः । समुद्रमिव यथा समुद्रं सिंधवो नद्यः प्रविशन्ति तद्वत् । ऋतु-
शस्त्रं । मित्राय वरुणाय वायवे च तिष्ठो जुष्टो दिवो जुष्टोऽस्मिन् विष्टंभो विष्टंभयिता स्थापयितोत्तमः
सर्वेषामुत्कृष्टतमस्त्वं कलशमा विश ॥ ॥१६॥

परि प्रेति द्रविंशत्युचं द्वेपदं षष्ठं सूक्तं । यस्मि सद्यस्वस्थितहोत्रीयादिधिष्णोपिता अपयो नामेश्वरपुत्रा
अपयः । विंशतिका द्विपदा विराजः । पवमानः सोमो देवता । तस्या चानुक्रांतं । परि प्र द्रविष्ठापयो
धिष्ण्या ऐश्वरा द्वेपदमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

परि प्र धन्वेद्राय सोम स्वादुर्मित्राय पूष्णे भगाय ॥१॥

परि । प्र । धन्व । इन्द्राय । सोम । स्वादुः । मित्राय । पूष्णे । भगाय ॥१॥

हे सोम स्वादुः स्वादुरसस्त्वमिन्द्राय मित्राय पूष्णे भगायतिष्ठो देवेभ्यः परि प्र धन्व । परितः पात्रेषु
प्रचर ॥

इंद्रस्ते सोम सुतस्य पेयाः क्रत्वे दक्षाय विश्वे च देवाः ॥२॥

इंद्रः । ते । सोम । सुतस्य । पेयाः । क्रत्वे । दक्षाय । विश्वे । च । देवाः ॥२॥

हे सोम सुतस्त्राभिषुतस्य ते, तव स्वं भागमिन्द्रः पेयाः । पेयात् । पिबतु ॥ पातिराशीर्निष्ठि रूपं । पुत्र-
व्यवयः ॥ किमर्थं । क्रत्वे क्रतवे प्रज्ञानाय दक्षाय वज्राय च । किंचामी विश्वे सर्वे देवाश्च त्वदीयमर्थं पिबंतु ॥

एवामृताय महे क्षयाय स शुक्रो अर्घं दिव्यः पीयूषः ॥३॥

एव । अमृताय । महे । क्षयाय । सः । शुक्रः । अर्घं । दिव्यः । पीयूषः ॥३॥

हे सोम शुक्रो दीप्तो दिव्यो दिवि भवः पीयूषो देवैः पातव्यः स त्वममृतायामरणाय महे महते चयाय
निवात्राय विवर्ष ॥ एवं पवस्व । चर ॥

यवस्व सोम महान्समुद्रः पिता देवानां विश्वाभि धाम ॥४॥

यवस्व । सोम । महान् । समुद्रः । पिता । देवानां । विश्वाभि । धाम ॥४॥

हे सोम महान् देवेभ्यो दीयमानस्त्वेन महत्त्वयुक्तः समुद्रः समुद्रनः । यस्मात्समुद्रवन्ति रसासाक्षः ।
पिताऽस्मिन् पातयिता त्वं देवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि धाम धामानि शरीरास्त्राभिरास्य पवस्व ॥

शुक्रः यवस्व देवेभ्यः सोम दिवे पृथिव्यै शं च प्रजायै ॥५॥

शुक्रः । यवस्व । देवेभ्यः । सोम । दिवे । पृथिव्यै । शं । च । प्रजायै ॥५॥

हे सोम शुक्रो दीप्तस्त्वं देवेभ्यो देवार्घं पवस्व । चर । किंच दिवे पृथिव्यै च जावापृथिवीभ्यां च ततः
प्रजायै प्रजाभ्यश्च शं सुखं च शुक्र ॥

दिवो धर्तासि शुक्रः पीयूषः सत्ये विधर्मन्वाजी पवस्व ॥ ६ ॥

दिवः । धर्ता । असि । शुक्रः । पीयूषः । सत्ये । विधर्मन् । वाजी । पवस्व ॥ ६ ॥

हे सोम शुक्रो दीप्तः पीयूषः पातयस्व दिवो शुक्रोक्त धर्ता धारकोऽसि । वाजी वज्रवान् स त्वं सखि सत्वमूति विधर्मन् विधर्मयि । विविधकर्माय अस्मिन् यस्मिन् । यद्वा । विविधसोमादिहविषां धारके । अस्मिन् यस्मिन् पवस्व । चर ॥

पवस्व सोम शुक्ली सुधारो महामवीनामनु पूर्यः ॥ ७ ॥

पवस्व । सोम । शुक्ली । सुधारः । महं । अवीनां । अनु । पूर्यः ॥ ७ ॥

हे सोम शुक्ली । शुक्लं द्योतितर्यशो वातं वेति यात्यः । अन्नवान् यज्ञस्त्री वा सुधारः शोमनधारायुक्तः पूर्यः पुरातनस्त्वं महं महतामवीनां रोम्यां रोमभ्यः सकाशादनुक्रमेण पवस्व । चर ॥

नृभिर्येमानो जज्ञानः पूतः क्षरद्विश्वा नि मद्रः स्वर्वित् ॥ ८ ॥

नृऽभिः । येमानः । जज्ञानः । पूतः । क्षरत् । विश्वानि । मद्रः । स्वऽवित् ॥ ८ ॥

नृभिः कर्मणितुमिर्धत्तियेमानो नियम्यमानो जज्ञानो जायमानः पूतः पवित्रेण शोधितो मद्रो मोदमानः स्वर्वित् सर्वज्ञः एतादृशः सोमो विश्वानि सर्वाणि धनान्यकम् चरत् । चरतु । ददातु ॥

इदुः पुनानः प्रजामुराणः करद्विश्वा नि द्रविणानि नः ॥ ९ ॥

इदुः । पुनानः । प्रऽजां । उराणः । करत् । विश्वानि । द्रविणानि । नः ॥ ९ ॥

पुनानः पूयमाण उराणः । उराण उरु कुर्वाणः । मि० ६. १७. इति यात्यः । देवान् वज्र कुर्वाण इदुः सोमो नोऽकां प्रजामपत्तादिषां विश्वानि आत्मानि द्रविणानि धनानि च चरत् । करोतु । करोतिर्वाङ्मयं ॥

पवस्व सोम क्रत्वे दक्षायाश्चो न निक्तो वाजी धनाय ॥ १० ॥

पवस्व । सोम । क्रत्वे । दक्षाय । अश्वः । न । निक्तः । वाजी । धनाय ॥ १० ॥

हे सोम अश्वो गच्छेत् इव निक्तो वसतीवरीभिरग्निर्मितो वाजी वेगवांस्तं क्रत्वे प्रक्षानाय दक्षाय वसाय धनाय धनार्थं च पवस्व । चर ॥ १० ॥

तं ते सोतारो रसं मदाय पुनन्ति सोमं महे शुक्राय ॥ ११ ॥

तं । ते । सोतारः । रसं । मदाय । पुनन्ति । सोमं । महे । शुक्राय ॥ ११ ॥

सोतारोऽभिषोतार अस्मिन् हे सोम ते तव स्वमूतं रसं मदाय मदायं पुनन्ति । तदेवोच्यते । महे महति शुक्राय । शुक्लं द्योतितर्यशो वातं वा । अन्नाय वज्रवे वा सोमं पुनन्ति । शोधयन्ति । यद्वा । सोममभिषूयमाणं तं रसं पुनन्तीति वाक्यतया योजनीयं ॥

शिर्षु जज्ञानं हरिं मृजन्ति पवित्रे सोमं देवेभ्य इदुं ॥ १२ ॥

शिर्षु । जज्ञानं । हरिं । मृजन्ति । पवित्रे । सोमं । देवेभ्यः । इदुं ॥ १२ ॥

शिर्षुमपां पुष्यतं जज्ञानं जायमानं हरिं हरितपर्वभिर्दुः दीप्तं सोमं देवेभ्यो देवार्थं पवित्रे मृजन्ति । अस्मिन् मार्चयन्ति ॥

इंद्रः पविष्ट चारुर्मेदायापामुपस्थे कविर्भगाय ॥१३॥

इंद्रः । पविष्ट । चारुः । मेदाय । अपां । उपस्थे । कविः । भगाय ॥१३॥

वारः कक्षावरूपः कविः क्रातिप्रसन्न रंदुरपासुदकानामुपस्थ उपस्थानिऽन्तरिक्षे पविष्टे वा महाय महायं मगाय मजनीयधनार्थं च पविष्ट । पवति ॥

विभर्ति चार्विंदस्य नाम येन विश्वानि वृषा जघान ॥१४॥

विभर्ति । चारुः । इंदस्य । नाम । येन । विश्वानि । वृषा । जघान ॥१४॥

स सोमश्चाप कक्षापमिंद्रस्य नाम शरीरं विभर्ति । धारयति । पोषयति । येन शरीरिणो विश्वानि सर्वाणि वृषाणि पापुरुषाणि रक्षांसि जघान हतवान् ॥

पिबंत्यस्य विश्वे देवासो गोभिः श्रीतस्य नृभिः सुतस्य ॥१५॥

पिबंति । अस्य । विश्वे । देवासः । गोभिः । श्रीतस्य । नृभिः । सुतस्य ॥१५॥

विश्वे सर्वे देवासो देवा गोभिर्गोविधारेः श्रीतस्य मिश्रितं नृभिः कर्मणैर्नृभिर्हस्तिभिः सुतस्याभिपुत्रम-
क्षासुं सोमं पिबंति । द्वितीयाद्यैः कव्यः ।

प्र सुवानो अक्षाः सहस्रधारस्तिरः पविषं वि वारमव्यं ॥१६॥

प्र । सुवानः । अक्षारिति । सहस्रधारः । तिरः । पविषं । वि । वारं । अव्यं ॥१६॥

सुवानोऽभिपुत्रमायः अत एव सहस्रधारो बज्रधारायुक्तः सोमोऽव्यमविमं वारं वाचं पविषं तिरौ
व्यधायकं कुर्वन् प्राचाः । विविधं प्रचरति ॥ चरतिर्मुक्ति रूपं ॥

स वाज्यक्षाः सहस्रेता अग्निर्मृजानो गोभिः श्रीणानः ॥१७॥

सः । वाजी । अक्षारिति । सहस्रेताः । अग्निभिः । मृजानः । गोभिः । श्रीणानः ॥१७॥

वाजी वेवशान्वजवान्वा स सोमोऽवाः । चरति । कीदृशः । सहस्रेता बज्रेतस्यो बज्रदधोऽग्निर्वसती-
वरीभिर्मृजानो मृज्यमानो गोभिर्गोविधारेः श्रीरादिभिः श्रीणानः श्रीयमावः ॥

प्र सोम याहींदस्य कुक्षा नृभिर्व्यमानो अद्रिभिः सुतः ॥१८॥

प्र । सोम । याहि । इंदस्य । कुक्षा । नृभिः । व्यमानः । अद्रिभिः । सुतः ॥१८॥

हे सोम नृभिर्हस्तिभिर्व्यमानो निघम्यमानोऽद्रिभिर्वायुभिः सुतोऽभिपुत्रस्त्वमिंद्रस्य वृषा ॥ सप्तम्या
राक्ष्यः ॥ कुषावुदरगूति कक्षे वा प्र याहि । प्रकर्षेण बध् ॥

असंजि वाजी तिरः पविषमिंद्राय सोमः सहस्रधारः ॥१९॥

असंजि । वाजी । तिरः । पविषं । इंद्राय । सोमः । सहस्रधारः ॥१९॥

वाजी वज्रवाज्यवान्वा पविषं तिरःकुर्वन् सहस्रधारो बज्रधारः सोम इंद्रायेंद्रार्चनार्थं । बध्ति ॥

अंजंते भजो रसेनेंद्राय वृषा इंदुं मदाय ॥२०॥

अंजंति । एनं । मधः । रसेन । इंद्राय । वृषे । इंदुं । मदाय ॥२०॥

वृष्णि कामानां वर्षिच इन्द्रयिन्द्रस्य मदाय मदार्थं मध्वो मधुनो रसेन मध्वैर्नर्मिदुं सोममुत्पिबोऽञ्जति । संयोजयंति ॥

देवेभ्यस्त्वा वृषा पाजसेऽपो वसानं हरिं मृजंति ॥ २१ ॥

देवेभ्यः । त्वा । वृषा । पाजसे । अपः । वसानं । हरिं । मृजंति ॥ २१ ॥

हे सोम अप उदकानि वसानमाच्छादयंत हरिं हरितवर्णं त्वा त्वां वृषाणायासेनत्विजो मृजंति । शोधयंति । किमर्थं । देवेभ्यो देवानां पागार्थं पाजसे तेषां वसार्थं ॥

इंदुरिंद्रीय तोशते नि तोशते श्रीणन्बुयो रिणन् अपः ॥ २२ ॥

इंदुः । इंद्रीय । तोशते । नि । तोशते । श्रीणन् । उयः । रिणन् । अपः ॥ २२ ॥

इंदुः सोम इन्द्रयिन्द्रार्थं तोशते । हृष्यते । अभिषूयते । नि तोशते । नितरामभिषूयते । तोशतिर्वधकर्म । कीदृशः । श्रीणन् प्रेरयन् सोमोऽभिषूयते ॥ २२ ॥

पर्यु ध्विति द्वादशर्षं सप्तमं सूक्तं । अथयचसदसू रावर्षी अथ सूक्तस्य द्वादशी । आदितस्त्रिषः पिपीलिकर्मथा अनुष्टुभो द्वादशकाष्टकद्वादशकवत्यः । ततः षडूर्ध्वगृह्यो द्वादशकुचयवत्यः । अथ दशम्यायास्त्रिषो विराजः । पवमानः सोमो देवता । तथा चानुक्तं । पर्यु षु द्वादश अथयचसदसू तिस्रोऽनुष्टुभः पिपीलिकर्मथाः षडूर्ध्वगृह्यस्त्रिषश्च विराज इति ॥ गतो विनिधोगः ॥

पर्यु षु प्र धन्व वाजसातये परि वृषाणि सृक्षणिः ।

द्विषस्तरध्वं ऋणया न ईयसे ॥ १ ॥

परि । जं इति । सु । प्र । धन्व । वाजसातये । परि । वृषाणि । सृक्षणिः ।

द्विषः । तर्ध्व । ऋणयाः । नः । ईयसे ॥ १ ॥

हे सोम सु सुष्ठु वाजसातयेऽस्माभ्यमन्नदानायैव परि प्र धन्व । परितः प्रगच्छ । यद्वा । वाजसातयेऽन्नदानाय संघर्षं प्रगच्छ । द्विष सृक्षणिः सहजशीलत्वं, वृषाणि शत्रुत्वरि गच्छ । तदेवोच्यते । नोऽस्माक-
मृषया अस्मानां आपन्नितं त्वं द्विषः शत्रुत्वरथे तरीतुं हंतुमीयसे । परिगच्छसि ॥

अनु हि त्वा सुतं सोम मदांसि महे समर्यराज्ये ।

वाजो अभि पवमान प्र गाहसे ॥ २ ॥

अनु । हि । त्वा । सुतं । सोम । मदांसि । महे । समर्यराज्ये ।

वाजान् । अभि । पवमान । प्र । गाहसे ॥ २ ॥

हे सोम सुतमभिपुतं त्वा त्वां पवमानु मदांसि हि । अनुमहामः । अनुक्रमेणामिदुमः अनु । हे पवमान सोम य त्वं महे महति समर्यराज्ये महत्समनुर्वत्सदीयं राज्यमनुपाप्स्यितुं वाजाश्चानुपस्त्रात्मनिष्यस्य प्र गहसे । प्रगच्छसि ॥

अजीजनो हि पवमान सूर्ये विधारे शक्नन्त पयः ।

गोजीरया रंहसासुः पुरंध्या ॥ ३ ॥

अजीजनः । हि । पवमान् । सूर्ये । विऽधारे । शक्नना । पयः ।
गोऽजीरया । रंहमाणः । पुरंऽध्या ॥३॥

हे पवमान सोम त्वं पयः पयस उदकस्य विधारेऽविधारकेऽतरिषि शक्नना समर्थेन बलेन सूर्यमजी-
जनो हि । उत्पादितवाग्भवसि खनु । कीदृशः । गोजीरया सोतुभ्यो गवां प्रेरकेण । सोतुषां प्रेरितपशुके-
नेत्वर्यः । तादृशेन पुरंध्या बहुविधप्रज्ञानेन युक्तो रंहमाणो वेगं कुर्वीतस्त्वं सूर्यमजीजनः ॥

अजीजनो अमृतं मर्त्येष्वौ ऋतस्य धर्मेन्नमृतस्य चारुणः ।
सदासरो वाजमच्छा सनिष्यदत् ॥४॥

अजीजनः । अमृतं । मर्त्येषु । आ । ऋतस्य । धर्मेन । अमृतस्य । चारुणः ।
सदा । असरः । वाजं । अच्छ । सनिष्यदत् ॥४॥

हे अमृत मरणधर्मरहित सोम त्वमृतस्य सत्यभूतस्य चारुणः कक्षाणक्षामृतस्योदकस्य धर्मधारकेऽतरिषि
सूर्यमजीजनः । किमर्थं । मर्त्येष्वामृतस्योदकस्य धर्मधारकेऽतरिषि शक्नना समर्थेन बलेन सूर्यमजी-
जनो हि । उत्पादितवाग्भवसि खनु । कीदृशः । गोजीरया सोतुभ्यो गवां प्रेरकेण । सोतुषां प्रेरितपशुके-
नेत्वर्यः । तादृशेन पुरंध्या बहुविधप्रज्ञानेन युक्तो रंहमाणो वेगं कुर्वीतस्त्वं सूर्यमजीजनः ॥

अभ्यभि हि अरवसा ततर्दिथोत्सं न कं चिज्जपानमक्षितं ।
शर्याभिर्न भरमाणो गर्भस्त्योः ॥५॥

अभिऽअभि । हि । अरवसा । ततर्दिथ । उत्सं । न । कं । चित् । जपानं । अक्षितं ।
शर्याभिः । न । भरमाणः । गर्भस्त्योः ॥५॥

हे सोम त्वं अरवसात्तेन हेतुनाभ्यभि ततर्दिथ हि । पवित्रमभितुषवानसि । क्षिप्रवानसि । तव वृष्टांतद्वयं ।
उत्सं न यथा कश्चिज्जपानं । अक्षिज्जना उदकं पिबन्ति । तमक्षितमक्षीणं कं चित् कंचनोत्सुत्तराशीनं
वाप्यादिकमभितुषति । यथा कश्चिज्जमस्त्योर्वाहोः शर्याभिरंगुलीभिर्मरमाण उदकं संभरणं कश्चिदभि-
तुषति तद्वत् ॥

आदीं के चित्पश्यमानास आर्यं वसुरुचो दिव्या अभ्यनूषत ।

वारं न देवः सविता व्यूर्णुते ॥६॥

आत् । ई । के । चित् । पश्यमानासः । आर्यं । वसुरुचः । दिव्याः । अभि । अनूषत ।

वारं । न । देवः । सविता । वि । व्यूर्णुते ॥६॥

आदन्तरं पश्यमानास एनं पश्यती दिव्या दिवि मवा वसुरुचो नाम के विद्वान् बंधुं साधुमीमेनं
सोममभ्यनूषत । अभ्यनूषत । कक्षादन्तरमिति उच्यते । देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य प्रेरकः सूर्यो वारमा-
वरकमंधकारं न व्यूर्णुते । नापममयति । तद्देनमनुषत । सूर्योदयात्प्रति हि सोमं व्यूर्णति खनु ॥ ॥२२॥

त्वे सोम प्रथमा वृक्तबर्हिषो महे वाजाय अरवसे धियं दधुः ।

स त्वं नो वीर वीर्योय चोदय ॥७॥

त्वे इति । सोम । प्रथमाः । वृक्तऽबर्हिषः । महे । वाजाय । अरवसे । धियं । दधुः ।

सः । त्वं । नः । वीर । वीर्योय । चोदय ॥७॥

हे सोम प्रथमाः पुरातनाः । यद्वा । यद्वृत्तिर्न खर्वेषां खनानां मुख्याः । वृत्तवर्हिषः । वृत्तं खिन्नं वर्हिषीर्य-
च्चार्षमिति वृत्तवर्हिषो यजमानाः । महे महती वाचाय वसाय अवसेऽन्नाय च धिरं वृत्तिं हे त्वयि दधुः ।
निहितवन्तः । तस्मात् हे वीर समर्थ सोम स तादृशस्त्वं नोऽस्माक्यपि वंशमे वीर्याय सामर्थाय बोद्धव्य ।
मरय । यद्वा । वीर्याय वीरे पुषि मवाय मुखायासाधिरय ॥

दिवः पीयूषं पूर्य्यं यदुक्थ्यं महो गाहादिव आ निरधुस्यत ।

इंद्रमभि जायमानं समस्वरन् ॥ ८ ॥

दिवः । पीयूषं । पूर्य्यं । यत् । उक्थ्यं । महः । गाहात् । दिवः । आ । निः । अधुस्यन् ।

इंद्रं । अभि । जायमानं । सं । अस्वरन् ॥ ८ ॥

दिवो बुभोकात् तत्र क्षितिर्देवैः पीयूषं यातव्यं पूर्य्यं ग्रामं यत्सोमस्यमत्तमुक्थ्यं मशस्मस्मि तं सोमं महो
महतो गाहाग्रहादिवो बुभोकान्निरधुस्यत । आभिसुखीन निर्दुहति । ततो दुग्धमिंद्रमभिस्व वायमानं तं
सोमं समस्वरन् । सोतायः संसुवन्ति ॥

अध यदिमे पयमान रोदसी इमा च विष्वा भुवनाभि मज्जना ।

यूधे न निष्ठा वृषभो वि तिष्ठसे ॥ ९ ॥

अध । यत् । इमे इति । पयमान् । रोदसी इति । इमा । च । विष्वा । भुवना । अभि । मज्जना ।

मज्जना ।

यूधे । न । निः । ऽस्थाः । वृषभः । वि । तिष्ठसे ॥ ९ ॥

हे यजमान सोम अधानंतरं यद्यपि रोदसी वाचापुषिवाभिमेनाभि विष्वा विष्वाभि सुवना भूतजातानि
च मज्जना यजिनाभि तिष्ठसि स तं तथा पूर्व्वं सुक्तेषु वि तिष्ठसि । तत्र वृद्धांतः । यूधे न यथा कश्चिद्वृषभो
नवां यूधे वृद्धे निष्ठा तिष्ठति वर्तते तद्वृषभवाभीषिषु भूतजातिषु तिष्ठति मयसि ॥

सोमः पुनानो अय्यये वारे शिन्नुर्न कीळन्पवमानो अक्षाः ।

सहसंधारः शतवाज इंदुः ॥ १० ॥

सोमः । पुनानः । अय्यये । वारे । शिन्नुः । न । कीळन् । पवमानः । अक्षारिति ।

सहसंधारः । शतऽवाजः । इंदुः ॥ १० ॥

पुनानः पूषमानः पयमानः पुनः क्रोमोऽय्येऽयिमये वारे वाक् पयिषि शिन्नुर्न शिन्नुर्न कीळन्नितस्तः
संकीर्तमानः सहसंधारः । वरति । वीर्य्यः । सहसंधारी वज्रचारायुतः शतवाजी वज्रवज इंदुर्दतिः ॥

एष पुनानो मधुमा चतुर्वेदायेदुः यजते स्वादुर्जिभिः ।

वाजसनिर्वरिवोविष्वीधाः ॥ ११ ॥

एषः । पुनानः । मधुमान् । चतुऽवा । इंदुर्दतिः । यजते । स्वादुः । जिभिः ।

वाजऽसनिः । विष्विऽवि । वयऽधाः ॥ ११ ॥

पुनानः पूषमाजी मधुमान् माधुर्दतिः चतुर्वेदमात्रं यजमानिषुः स्वादुर्दतिः स्वादुर्दतिः

सु०९.अ०७.सू०१११.]

॥ सप्तमोऽहः ॥

८२३

कर्मिण्येव रसधारासंघं रश्मिर्द्वार्यं पवति । चरति । कीदृशः । वायसगिरप्लव्यं दाता वरिचोविद्वज्जलं संभक्तो
क्योधा आयुजो दाता ॥

स पंचस्व सहमानः पृतन्यूनसेधनस्यांस्यप दुर्गहाणि ।

स्वायुधः सासहान्सोमं शबून् ॥१२॥

सः । पवस्व । सहमानः । पृतन्यून । सेधन् । रक्षींसि । अप । दुःगहानि ।

सुऽअयुधः । ससहान् । सोम । शबून् ॥१२॥

हे सोम स तादृशस्त्वं पवस्व । किं कुर्वन् । पृतन्यूनः ॥ यथाधरपृतनस्यार्धं कोप इति क्त्वैव परतो
ऽकारकोपः ॥ संयामकामाश्चबून् सहमानोऽभिभवन् तथा दुर्गहाणि कैचिदपि दुर्गमाणि रक्षांस्यप सेधनप-
गमयन् हिंसन् । किं वै स्वायुधः शोभनायुधः सञ्चबून्सासहानभिभवत्प्रमितपन् पवस्व ॥ ॥२३॥

अथा वचेति तुषमष्टमं सूक्तं पवच्छेपपुषस्यागानतायास्वार्धमत्वष्टिच्छन्दस्कं । पवमानसोमदेवताकं । तथा
चानुक्रम्यते । अथा वचा तुषमगानतः पवच्छेपिरात्वष्टमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अया रुचा हरिण्या पुनानो विश्वा द्वेषांसि तरति स्वयुग्वभिः सूरौ न स्वयुग्वभिः ।

धारां सुतस्य रोचते पुनानो अरुषो हरिः ।

विश्वा यदूपां परिंयात्युक्त्रभिः सप्तास्येभिर्चक्रभिः ॥१॥

अया । रुचा । हरिण्या । पुनानः । विश्वा । द्वेषांसि । तरति । स्वयुग्वभिः । सूरः ।

न । स्वयुग्वभिः ।

धारा । सुतस्य । रोचते । पुनानः । अरुषः । हरिः ।

विश्वा । यत् । रूपा । परिंयाति । चक्रभिः । सप्तास्येभिः । चक्रभिः ॥१॥

पुनानः पुष्यमानः सोमो हरिष्ठा हरितवर्णयायागया वचा रोचमानस्या धारया विश्वा सर्वाणि
द्वेषांसि द्वेषुणि रक्षांसि तरति । विनाशयति । तत्र वृष्टांतः । सूरौ न यथा सूर्यः स्वयुग्वभिः स्वयं युक्ते
रश्मिमिक्षमांसि हिंसति तद्वत् । स्वयुग्वभिरिति द्विरतिरादरार्था । यथा । धारया युक्तः सोमः स्वीययुक्ते-
स्त्रिजोभौ रक्षांसि तरति । तस्य सुतस्याभिपुतस्य सोमस्य धारा रोचते । दीप्यते । पुनानः पुष्यमानो हरिर्हरि-
तवर्णः सोमोऽव च आरोचमानो भवति । ययः सोमः सप्तास्येभौ रसहरणशीलाक्षिर्चक्रभिः क्षुतिमन्निर्चक्र-
भिक्षिभीभिर्विचक्र विश्वानि ज्ञानानि रूपा रूपाणि नक्षत्राणि परिंयाति गच्छति ज्ञानोति ॥

त्वं त्वात्पणीनां विदो वसु सं मातृभिर्मर्जयसि स्व आ दमं चतस्य धीतिभिर्दमे ।

परावतो न साम तद्यथा रक्षन्ति धीतयः ।

त्रिधातुभिररुषीभिर्वयो दधे रोचमानो वयो दधे ॥२॥

त्वं । त्वात् । पणीनां । विदः । वसु । सं । मातृभिः । मर्जयसि । स्वे । आ । दमे ।

चतस्य । धीतिभिः । दमे ।

परावतः । न । साम । तत् । यय । रक्षन्ति । धीतयः ।

त्रिधातुभिः । अरुषीभिः । वयः । दधे । रोचमानः । वयः । दधे ॥२॥

हे सोम त्वं त्वत्पत्नीनां वसु पयिभिरपहृतं गवात्मकं धनं विदः । अलभृषाः । अथा अपि चतस्र यज्ञस्य धीतिभिर्धातोभिर्मातुभिर्वसतीवरोभिः स्व आत्मोद्ये दमे गृहभूते दमे यज्ञे सं मर्जयसि । सम्यक् शुभो भवसि । परावतो न दूरस्थादेशायथा साम सामध्वनिः श्रूयते तथा तव तत्सामध्वनिः सर्वैः श्रूयते । असी सोमाभि-
वषामिप्राथेयोक्तः । यत्र यस्मिन्शब्दे धीतयः कर्मणो धर्तारो यजमाना रणन्ति रमन्ति । रोचमानः सोमस्त्रि-
धातुभिस्त्रयाणां लोकानां धारयिषीभिर्मातुभिर्वसतीवरोभिरदधीभिरारोचमानाभिर्दीप्तिभिर्वयोऽहं दधि ।
सोतुभ्यः प्रयच्छति । पुनर्वयो दध इत्यादरार्थं ॥

पूर्वामनु प्रदिशं याति चेकितत्सं रश्मिभिर्व्यतते दर्शतो रथो दैव्यो दर्शतो रथः ।
अश्मन्द्युक्थानि पौंस्येद्रं जैत्राय हर्षयन् ।
वज्रं यज्ञवंधो अनपच्युता समत्स्वनपच्युता ॥३॥
पूर्वी । अनु । प्रदिशं । याति । चेकितत् । सं । रश्मिभ्यः । व्यतते । दर्शतः । रथः ।
दैव्यः । दर्शतः । रथः ।

अश्मन् । उक्थानि । पौंस्या । इंद्रं । जैत्राय । हर्षयन् ।
वज्रः । च । यत् । भवथः । अनपच्युता । समत्सु । अनपच्युता ॥३॥

चेकितत्त्वानां सोमः पूर्वा प्राचीं प्रदिशं प्रकृष्टां दिशमनु याति । अनुगच्छति । किंच दर्शतः सर्वेर्दृश-
नीयो दैव्यो देवेषु भवत्येव रथः सूर्यरश्मिभिः सं व्यतति । संगच्छति । पुनर्दर्शतो रथ इत्यादरार्थं । ततः पौंस्या
पुंस्त्वावगमान्युक्थानि सोषाख्यमन् । इंद्रं गच्छति । तथा जैत्राय जयार्थं तानि सोषाणींद्रं हर्षयन् ।
हर्षयति । तथा तस्य वज्रं तमिंद्रं गच्छति । यथाद् समत्सु संयामेध्वनपच्युतानपच्युती शत्रुभिरपराजितौ
सोम त्वं वज्रं यज्ञं सह भवथः तदा सोषावगमादीनि भवन्ति । पुनरनपच्युतित्यादरार्थं ॥ २४॥

नानानि चतुर्ध्वं नवमं सुक्तमागिरसस्य शिशुनाह्व आर्षं । पंचपदा पंक्तिश्छंदः । पवमानः सोमो
देवता । तथा चागुक्तांतं । नानानं चतुर्ध्वं शिशुः पातं ह्रीति ॥ गतो विनियोगः ॥

नानानं वा उ नो धियो वि व्रतानि जन्मनां ।
तक्षा रिष्टं रुतं भिषग्ब्रह्मा सुन्वंतमिच्छतींद्रायेंदो परि स्रव ॥१॥
नानानं । वै । उं इति । नः । धियः । वि । व्रतानि । जनानां ।
तक्षा । रिष्टं । रुतं । भिषग् । ब्रह्मा । सुन्वंतं । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥१॥

अधिरतदादिभिस्त्रिभिः सूक्तेरपरिस्रवतः सोमस्त्रावामित्वाय मनसो विनोदं कुर्वन्नाह । हे सोम नो
ऽस्माकं धियः कर्माणि नानानं नानाजातीयकानि वज्रानि भवन्ति । वैश्वदेवः प्रसिद्धार्च्योतनार्चः । उ इति
पूरयः । तथाविवामपि जनानां व्रतानि कर्माणि विविधानि भवन्ति । तेषां लक्षा रिष्टं दातव्यमिच्छति ।
तथा भिषग्वैश्वदेवस्यो वतं रोचमिच्छति । ब्रह्मा ब्राह्मणः सुन्वंतं सोमामिव कुर्वन्तं यजमानमिच्छति ।
तथाह त्वत्परिस्रवमिच्छामि । तक्षाह इंद्रो सोमिंद्रायेंद्रार्थं परि स्रव । परितः चर ॥

अरतीभिरोषधीभिः प्रयैभिः शकुनानां ।
कार्मरो अश्मन्भिर्द्युभिर्हिरण्यवन्तमिच्छतींद्रायेंदो परि स्रव ॥२॥

जरतीभिः । ओषधीभिः । पर्णैभिः । शकुनानां ।

कामारोः । अश्वमंसभिः । शुभ्रभिः । हिरण्यवतं । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति ।

परि । स्रव ॥ २ ॥

जरतीभिर्ग्रीवाभिरोषधीभिरिवः क्रियते तथा शकुनानां पर्णैभिरिवृणां पक्षभूतैः पर्णैश्च क्रियते तथा शुभिर्द्वीपाभिरिवृणां तैजसादीभिरश्वमंसभिः शिलाभिश्च क्रियते । एतैः कामारोऽयस्कारो हिरण्यवतमाद्यं पुष्पमिच्छति । तथाहं स्वप्निरिवमिच्छामि । तस्मादिंद्रो इंद्राय परि स्रव ॥

कारुहं ततो भिषगुपलप्रक्षिणीं नृना ।

नानाधियो वसूयवोऽनु गा इव तस्थिमेन्द्रियेदो परि स्रव ॥ ३ ॥

कारुः । अहं । ततः । भिषक् । उपलऽप्रक्षिणी । नृना ।

नानाऽधियः । वसुऽयवः । अन्तु । गाऽइव । तस्थिम । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ ३ ॥

अभिः प्रवृत्तसोमयानः सन् दृशापविचात्सोमे चरति प्रतिबंधकपापपानुत्तये पुरश्चरितानुकीर्तनपुरःसरमक्षेपणां चकार । तावदहं कारुः क्षोमानां कर्तास्मि । तत इति संताननाम । तन्वतेऽस्मादिति ततः पिता । तन्वतेऽस्मादिति वा ततः पुत्रः । भिषग्मेवजकृत् । यज्ञस्य ब्रह्मत्वर्थः । सर्वे चक्षा विषया भिषज्यस्येति श्रुतिः । तद्योपलप्रक्षिणी । उपलेषु वानुकासु प्रक्षिणीति यवान्निहति भुज्यतीति । यदा । वृषदादिपुष्पेषु मुष्ट्यान्वाह्निना चूर्णयतीति । अथवा धानासक्तुकरंदादीनां कारिका वा । असी नना माता दुहिता वा । नमनक्रियायोज्यत्वात् । माता खल्वपत्यं प्रति स्नानपादादिना नमनशीला भवति । दुहिता वा मुञ्च्यार्थं । एवं सर्वेषां परिचरणेन नानाधियो नानाकर्माणो वसूयवो धनकामा वयमनु तस्थिम । लोकमन्वाहिताः स्मः । तच्च वृष्टांतः । ना इव ॥ अहं सोम इंद्राय परि स्रव । दृशापविचात्चर । एवमेवाक्षेपणा सत्कारपूर्विका व्यापारणा । अथ निवृत्तं । उपलप्रक्षिणीत्युपलेषु प्रक्षिणालुपलप्रक्षेपिणी वा । कारुहमस्मि कर्ता क्षोमानां ततो भिषक् तत इति संताननाम पितुर्वा पुत्रस्य वा । उपलप्रक्षिणी सक्तुकारिका नना नमतेर्माता वा दुहिता वा । नानाधियो नानाकर्माणो वसूयवो वसुकामा मन्वाहिताः क्षो माव इव स्मः । नि० ६. ५. इति ॥

अथो वोल्हा मुखं रथं हसनामुपमं चिणः ।

शेषो रोमस्वन्तौ भेदौ वारिन्मंडूक इच्छतींद्रियेदो परि स्रव ॥ ४ ॥

अथः । वोल्हा । सुऽखं । रथं । हसनां । उपऽमं चिणः ।

शेषः । रोमस्वन्तौ । भेदौ । वाः । इत् । मंडूकः । इच्छति । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ ४ ॥

वोल्हा अर्धं देशं प्रापयन्नसः सुखं कक्षाकं रथमिच्छति । उपमं चिण उपमं चवंतो नर्मसचिवा हसनामुपहसनीं वाचमिच्छति । तथा शेषः । शेषो वैतल इति पुंस्यजनस्येति यास्कः । नि० ३. २१. यथा शेषो रोमस्वन्तौ भेदाविच्छति । मंडूको वारित् । इद्वधारणे । उदकमेवेच्छति । तथाहं स्वप्निरिवमिच्छामि । तस्मादिंद्रियेदो परि स्रवति ॥ ३५ ॥

! शर्वबाधतीति कादश्यं दृश्यं युक्तं मारीचक कक्षपकार्यं । पूर्वच हीतुत्वादिदं सुतरं च पातं । पवमानो मदेवताकं । तथा वानुजन्वति । शर्वबाधतीति कादश्यं कक्षप इति ॥ गतो विनिघोमः ॥

शर्यणावन्ति सोममिन्द्रः पिबतु वृषहा ।

बलं दधान आत्मनि करिष्वीर्यं महदिन्द्रायिंदो परि स्रव ॥१॥

शर्यणाऽवन्ति । सोमं । इन्द्रः । पिबतु । वृषऽहा ।

बलं । दधानः । आत्मनि । करिष्वत् । वीर्यं । महत् । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥१॥

शर्यणावन्ति । शर्यणावन्नाम जुह्वेष्वस्य जघनार्थे सरः । तत्र स्थितं सोमं वृषहैन्द्रः पिबतु । वीर्यशः । आत्मनि बलं दधानो बलं निदधानः अत एव महदीर्यं करिष्वन्मूत्रमिति । तस्मादिन्द्रायिंदो परि स्रव ॥

आं पवस्व दिशां पत आजीकात्सोम मीदुः ।

चतुवाकेन सत्येन अक्षया तपसा सुत इन्द्रायिंदो परि स्रव ॥२॥

आ । पवस्व । दिशां । पते । आजीकात् । सोम । मीदुः ।

चतुऽवाकेन । सत्येन । अक्षया । तपसा । सुतः । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥२॥

हे दिशां पति प्राच्यादीनां दिशां प्रकाशकस्मिन् स्वामिन् हे मीदुः कामानां सेतुर्हे सोम आजीकात् । आजीकानामदूरमव आजीकीं जगपदः । तस्मादा पवस्व । अक्षय्यं प्रत्यानिष्ठ । यदा । आजीकाद्वजोरजु-
यितात्मविधात्पर । वीर्यशः । अतवाकेनर्तस्य जघनेन सखिन् । सत्यतपोरस्यो मेदो ब्रह्मणः । अक्षया तपसा
युक्तिर्दीपितः सुतोऽभिपुतस्त्वं पवस्व ॥

पर्जन्यवृद्धं महिषं तं सूर्यस्य दुहिताभरत् ।

तं गंधर्वाः प्रत्यगृभ्णन्तं सोमे रसमादधुरिन्द्रायिंदो परि स्रव ॥३॥

पर्जन्यऽवृद्धं । महिषं । तं । सूर्यस्य । दुहिता । आ । अभरत् ।

तं । गंधर्वाः । प्रति । अगृभ्णन् । तं । सोमे । रसे । आ । अदधुः । इन्द्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥३॥

सूर्यस्य दुहिताः अद्यापि सूर्यस्य दुहितेति वाचसनेयकं । शत० १२. ७. ३. ११. । सा पर्जन्यवृद्धं पर्जन्य-
त्समर्थं । यदा । पर्जन्येन तत्कार्यलिन्दकेन प्रवृद्धं । महिषं महातं पूज्यं वा तं सोममभरत् । आहरत् ।
युक्तोकादाहृतवती । तमाद्विद्यमायं सोमं गंधर्वा विद्यायसुप्रसृतयः प्रत्यगृभ्णन् । प्रत्यगृभ्णन् । प्रतिगृहीतवन्तः ।
इत्यहोमः ॥ ततो गंधर्वाः प्रतिगृहीतं रवं सोमे प्रत्यगमादधुः ॥ दधतिर्बहिः । तस्मात्परि स्रव ॥

चतुं वदन्तुद्युक्ष सत्यं वदन्तसत्यकर्मन् ।

अक्षं वदन्तोम राजन्धर्वा सोमं परिष्कृत इन्द्रायिंदो परि स्रव ॥४॥

चतुं । वदन् । चतुऽद्युक्ष । सत्यं । वदन् । सत्यऽकर्मन् ।

अक्षं । वदन् । सोमं । राजन् । धर्वा । सोमं परिऽकृतः । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥४॥

हे अतयुक्तेन योतमान सत्ययशस्य वा सत्यकर्मन्धर्वाकर्मन् हे सोमानिब्रूयमाय राजन् सर्वेषां
यजमिष्यादकस्मिन् स्वामिन् हे सोम अतं यजं वदन् सत्यं वदन्तुद्युक्षस्य वा यजमानानामात्मनीपिथिता
वदन् धर्वा कर्मकां धारयिष्य द्वेवानां पीयैष्य वा यजमानेषु परिष्कृतोऽयं सत्यस्य मित्राव परि स्रव ॥
संपर्युषेभ्य इति भूयवापि करोतिः सुद ॥

सत्यमुयस्य बृहतेः सं संवन्ति संस्रवाः ।

सं यन्ति रसिनो रसाः पुनानो ब्रह्मणा हर इन्द्रियेदो परि स्रव ॥ ५ ॥

सत्यंऽउयस्य । बृहतेः । सं । संवन्ति । संऽस्रवाः ।

सं । यन्ति । रसिनः । रसाः । पुनानः । ब्रह्मणा । हरे । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ५ ॥

सत्यमुयस्य संयाने सत्येन श्रुत्यामुत्तरयितुः । यदा । उद्वृत्तसत्त्वः । यदा । यथार्थश्रुतमुद्वृत्तं यत्नं यस्य तस्य । पुनोहरादित्वाद्पक्षिभिः । बृहते महतेः सोमस्य तत्र संस्रवाः सत्यैकैकवर्णग्रीवा धाराः सं संवन्ति । सत्यंऽउयस्येति । यन्ति रसिनो रसवतस्तत्र स्मृता रसाः सं संति । संगच्छन्ति । तस्याह हरे हरितेवर्णं सोम ब्रह्मणा ब्राह्मणेन मन्त्रेण वा पुनानः पुन्यमानः स त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥ २६ ॥

यत्नं ब्रह्मा पवमानं छंदस्यां वाचं वदन् ।

याव्वां सोमे महीयते सोमेनानंदं जनयन् इन्द्रियेदो परि स्रव ॥ ६ ॥

यत्नं । ब्रह्मा । पवमानं । छंदस्यां । वाचं । वदन् ।

याव्वां । सोमे । महीयते । सोमेन । आऽनंदं । जनयन् । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ६ ॥

हे पवमान पुन्यमान सोम त्वदर्थं छंदसां यत्नच्छंदोभिः कृतां तेषु महां वाचं श्रुतिं वदन्नुत्तरयन् सोमे होमामिषवाचं याव्वामिषवं कुर्वता युक्तक्षीनामिषुतिष्ठ सोमेन देवानामीनंदं संतोषं जनयन्नुत्पादयन्ब्रह्मा माहावीर्यं यत्नं यत्नश्चैव महीयते देवैः पूज्यते तत्र हे सोम त्वं परि स्रव ॥

यत्नं ज्योतिरजसं यस्मिन्लोके स्वर्हितं ।

तस्मिन्मां धेहि पवमानं मृते लोके अक्षितं इन्द्रियेदो परि स्रव ॥ ७ ॥

यत्नं । ज्योतिः । अक्षं । यस्मिन् । लोके । स्वः । हितं ।

तस्मिन् । मां । धेहि । पवमानं । अमृते । लोके । अक्षिते । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ७ ॥

हे पवमान यत्नं यस्मिन्लोके ज्योतिः सर्वं तेषांऽयत्नं सर्वदायितव्यं वर्तते । यस्मिन् लोके स्वरादिवाचं होमिर्हितं मिष्टिभ्यश्च । तस्मिन्मृते मरणधर्मरहिते चत एवाक्षितेऽपीति लोके मां होमामिषवं कुर्वन् धेहि । मेधेहि । तस्मात्प्राप्तममौक्तं प्रापयितुं त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥

यत्नं राजा वैवस्वती यथावरोधनं दिवः ।

यथा मूर्यहतीरापस्तत्र माममृतं कृधीन्द्रियेदो परि स्रव ॥ ८ ॥

यत्नं । राजा । वैवस्वतः । यत्नं । अवरोधनं । दिवः ।

यत्नं । अमृतः । मूर्यहतीः । आपः । तत्र । मां । अमृतं । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥ ८ ॥

यत्नं अक्षिर्लोके वैवस्वतो विवस्वत्युक्ते राजा भवति । यत्नं च लोके दिव आदित्यस्यावरोधनं भूतानां कुर्वन् । यत्नं यत्नं लोके यत्नतीर्महतीऽमूर्यमा मंसवा आपक्षिर्हति । तत्र तादृशि लोके, माममृतं मरणधर्मरहितं कृधि । कुव । मम देवत्वं प्रापयेत्सर्वः । ततः कारवात्परि स्रव ॥

यचानुकामं चरणं चिनाके चिद्वे दिवः ।

लोका यच ज्योतिष्मन्तस्तच माममृतं कृधीन्द्रियंदो परि स्रव ॥१॥

यच । अनुऽकामं । चरणं । चिऽनाके । चिऽद्वे । दिवः ।

लोकाः । यच । ज्योतिष्मन्तः । तच । मां । अमृतं । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥१॥

यच चिद्वे तृतीयक्षां दिवि युक्ते चिनाके । तचाधरमध्यमोत्तमभावेन चीणि खानाणि संति । तच तृतीये नाक उत्तमे खाने दिव आदित्यखानुकामं कामानुगुणं चरणमसि । किंच यच यच्छिक्ते लोका ज्योतिष्मन्तं ज्योतिर्युक्तास्तिष्ठन्ति । तच तादृशे लोके माममृतं कृधि । यथा ममोत्तमलोके भवति तथा त्वमिन्द्राय परि स्रव ॥

यच कामां निकामाश्च यच ब्रध्नस्य विष्टपं ।

स्वधा च यच तृप्तिश्च तच माममृतं कृधीन्द्रियंदो परि स्रव ॥१०॥

यच । कामाः । निऽकामाः । च । यच । ब्रध्नस्य । विष्टपं ।

स्वधा । च । यच । तृप्तिः । च । तच । मां । अमृतं । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥१०॥

यच यच्छिक्ते कामाः काम्यमाना देवा निकामा नितरामवशं प्रार्थ्यमाना इन्द्रादयश्च विष्टते । - - - यद्वा । सूर्येण विना कर्मणि न घटंत इति सर्वेषां कर्मणां मूलमृतखादित्यस्य विष्टपं सहखानं यच विष्टते तच लोके । स्वधातं स्वधाकरेण वा दत्तमन्नं तृप्तिकारणं हर्षणं हर्षस्य यच विष्टते तच लोके माममृतं कृधि ॥

यचानंदाश्च मोदाश्च मुदः प्रमुद आसन्ते ।

कामस्य वचाप्ताः कामास्तच माममृतं कृधीन्द्रियंदो परि स्रव ॥११॥

यच । आऽनंदाः । च । मोदाः । च । मुदः । प्रऽमुदः । आसन्ते ।

कामस्य । यच । अप्ताः । कामाः । तच । मां । अमृतं । कृधि । इन्द्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥११॥

यच यच्छिक्ते आनंदादय आसन्ते । तेषामस्यो भेदो द्रष्टव्यः । यच च लोके कामस्य काम्यमानस्य देवस्य सर्वे ज्ञाना आप्ताः प्राप्ता भवन्ति तच माममृतं कृधि । एतन्नु तया विना न घटत इति हे सोम त्वं परि स्रव ॥ ११॥

य इंदोरिति चतुर्ध्वजेकादशं मूर्तं । अथावाः पूर्ववत् । तचा चानुकम्बते । य इंदोचतुर्ध्वमिति ॥ मतः सूक्तविनियोगः ॥

य इंदोः पर्वमानस्यानु धामान्यक्रमीत् ।

तमाहुः सुप्रजा इति यस्ते सोमाविधन्त इन्द्रियंदो परि स्रव ॥१॥

यः । इंदोः । पर्वमानस्य । अनु । धामानि । अक्रमीत् ।

तं । आहुः । सुऽप्रजाः । इति । यः । ते । सोम । अविधत् । मनः । इन्द्राय । इंदो इति ।

परि । स्रव ॥१॥

पचमानस्य पूषमानस्येदोः सोमस्य धामानि ज्ञानानि द्रोणकलशादीनि यद्वा धामानि तेषां चो
ब्राह्मणोऽन्वक्तमीदृशं कृतकामति अनुदेव्यति तं यत् सुप्रजाः शोभनप्रजननः कक्षावपुषादिप्रजावृत्त इत्याहुः ॥
नित्यमस्मिन् प्रजामेधश्चोरित्वस्मिन् समोऽसांतः ॥ यः सोममभिपुष्योति स पुषादिपुत्रो भवतीत्यर्थः । किंच हे
सोम यो मनुष्यो त्वदर्थं मनोऽविधत् करोति यद्वा । ते त्वदीयं मनोऽविधत् परिचरति । विधतिः
परिचरणकर्म । तमपि कक्षावज्जनमित्याहुः । तस्मान्न परि स्रव ॥

ऋषे मंचकृतां स्तोमैः कश्यपोऽवर्धयन्गिरः ।

सोमं नमस्य राजानं यो जज्ञे वीरुधां पतिरिंद्रायेंदो परि स्रव ॥२॥

ऋषे मंचकृतां स्तोमैः । कश्यप । उत्तं वधयन् । गिरः ।

सोमं । नमस्य । राजानं । यः । जज्ञे । वीरुधां । पतिः । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥२॥

ऋषिः स्वात्मानं प्रत्याह । हे ऋषे मूक्तद्रष्टृहे कक्षपातन त्वं मंचकृतमृषीणां स्तोमैः सोमैर्गिरः स्तुतिरूपा
वाच उवर्धयन्पुष्यपरि वर्धयन्नाजानं सर्वेषां स्वामिन् तं सोमं नमस्य । पूजय ॥ नमसः पूजायां नमोऽपरिच
इति ऋच् ॥ यः सोमो वीरुधां वनस्यतीनां पतिः पालको जज्ञे जातः तं नमस्य । हे सोम यथात्मना स्तुतो
भवसि तथा परि स्रव ॥

सप्त दिशो नानासूर्याः सप्त होतार ऋत्विजः ।

देवा आदित्या ये सप्त तेभिः सोमाभि रक्ष न इंद्रायेंदो परि स्रव ॥३॥

सप्त । दिशः । नानाऽसूर्याः । सप्त । होतारः । ऋत्विजः ।

देवाः । आदित्याः । ये । सप्त । तेभिः । सोम । अभि । रक्ष । नः । इंद्राय । इंद्रो इति ।

परि । स्रव ॥३॥

सप्त दिशः । सोमो यस्यां दिशि वर्तते तद्वतिरिक्ताः सप्त भवन्ति । ता ऋणासूर्या नानाविधैः सूर्यैरधि-
ष्ठिता ऋतवो भवन्ति । नानाभिर्गत्वाकृतूनां नानासूर्यत्वमित्याजानात् । यद्वा । नानासूर्या इति द्विविधेषां ।
तथा होतारो यवकृतारो होषादयः सप्तत्विजो भवन्ति । किंच सप्तादित्या अदितिः पुषा धावादयो मार्त-
वर्जिता ये सप्त देवाः सन्ति । एतत्पट्टी पुषासो अदितिः । अ० १०. ७२. ८. । एतच्च प्रपंचयिष्यते । हे सोम
तेभिर्दीर्घादिभिः सर्वेर्नोऽस्मान्भि रक्ष । एतन्तु त्वया विना न घटत इति तस्मादिंद्रायेंदो परि स्रव ॥

उपाकरणात्सर्वेर्नयोर्मंडजायंतहोमे यन्ने राजन्निषेधा । सूचितं च । यन्ने राजञ्कृतं हविरिति दुषाः
समानो च आकृत्यिरिति । आ० गृ० ३. ५. ७. । इति ॥

यस्यै राजञ्कृतं हविस्तेन सोमाभि रक्ष नः ।

अरातीवा मा नस्तारीन्मो च नः किं चनाममदिंद्रायेंदो परि स्रव ॥४॥

यत् । ते । राजन् । मृतं । हविः । तेन हस्तेन । अभि । रक्ष । नः ।

अरातिऽवा । मा । नः । तारीन् । मो इति । च । नः । किं । चन । आममत् । इंद्राय ।

इंद्रो इति । परि । स्रव ॥४॥

हे राजन् सर्वेषां कर्मसाधनत्वेन स्वामिन् हे सोम ते त्वदर्थं मृतं पक्वं यवन्निरक्षि । मृतं पक्वं । पा०
VOL. III. 50

६. १. २७. इति निष्ठायां निपातितः ॥ तेन इविषा नोऽस्मानभि रष । अमिषावष । तस्मात्त्वदभिरचितान-
 , स्मानरातीवारातिवाञ्छुनोऽस्मान्मा तारीत् । मा वधीत् । किं नोऽस्माकं किं च न किंचिदपि धनादिकं
 शत्रुर्मे आममत् । मा हिंसीत् । यदेतदेतैः सुतिरुक्तं तद्यथास्माकं भवति तथा हे इंदो इन्द्राय परि अय ।
 एवं स्वादिष्ठयेत्यादिभिरितदंतैः सुतिरुक्तं सोममाहात्म्यमभ्यधाति । तस्मादेहिकामुष्मिकफलविषये सोम-
 यागः करणीय इत्युक्तं भवति ॥ २८ ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वाशतम्या नवमे मंडले सप्तमोऽनुवाकः समाप्तः
 च नवमं मंडलं ॥

